MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1959

XIV. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНА
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120-243

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) Távbeszélő: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. Csekkszámlaszám: 61.292

Külföldön terjeszti a KULTURA Könyv- és Hirlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTURA külföldi képviseletei

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

60.1695 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XIV. 1959. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

[Fed'kin] Fegykin, G. I.: Az SzKP XXI. kongresszusának határozataira támaszkodva kell tovább tökéletesíteni a szovjet jogot 378
Feri Sándor: Nézet és szabály a jog és erkölcs vonatkozásában 136
Halász Pál: A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban 54
[Lepëskin] Lepjoskin, A. I.: Az államra és jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája 17
Scsetinin, B. V.: A népi demokratikus államok alapvető funkciói fejlődésük jelenlegi szakaszában 129
Tulpanov, Sz. I.: Az állam kérdéseivel kapcsolatos jelenkori revizionizmus bírálata 309

Szemlecikkek

Peschka Vilmos: Kecsekjan, Sz. F.: Pravootnosenyija v szocialiszticseszkom obscsesztve. Moszkva, Izd. Akad. Nauk. SzSzSzR. 1958. [Könyvism.] 254
Kulcsár Kálmán: Jog — norma — valóság 411
Peschka Vilmos: Vita a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról 472

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: A tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete 629
Beér János: A Horthy-korszak államtörténetéhez (A Teleki-féle [1940. évi] alkotmányjavaslat) .. 350
Farberov, N. P.: A népi demokratikus országok újabb állampítési tapasztalatainak tanulmányozásáról 103
Gergely Ernő: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája 80
Halász József: A szocialista állam fejlődésének kérdései az SzKP. XXI. kongresszusán 362
Kovács István: Alkotmányunk és a Magyar Népköztársaság politikai alapja 337
Nándori Pál: Adalékok a Tanácsköztársaság ellen szervezkedő magyar feudális arisztokrácia árulásának kérdéséhez 90
Rákos Ferenc: A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon 49
Romaskin, P.: A szovjet törvényhozás további tökéletesítésének néhány problémája 270
Szabó Imre: Az Alkotmány helye népi demokratikus rendszerünkben 497

Szemlecikkek

Halász József: A képviseleti szervek fejlődése a Lengyel Népköztársaságban 25
Halász Pál: Szamel Lajos: Jogforrások. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 489

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Beér János: A községi tanácsok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonya 265
Halász József: A járási és községi tanácsok szerepéről és hatáskörük fejlesztéséről a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításában 505
Szamel Lajos: Az államigazgatási tevékenység körében okozott károkért való felelősség 558
Szentpéteri István: A képviseleti és a közvetlen demokrácia intézményeinek kapcsolata a Tanácsköztársaság állami mechanizmusában .. 69

Szemlecikkek

Erdélyi Ernő: A községek fejlesztési és igazgatási kérdései. [Ankét a Pécsi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karán. Ism.] 182
Telbizov, Karol: Az államapparátus és a gazdasági vezetés átszervezése a Bolgár Népköztársaságban 484
Trócsányi László: Két új csehszlovák jogi könyv a gazdasági szervezés szolgálatában .. .. ..
Unger, Oswald: Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről szóló törvény új fejezet a

[1] Az évfolyam a 12. számmal (700. oldalszám) zárul.

Német Demokratikus Köztársaság államfejlődésében 314

Pénzügyi jog

Szemlecikkek

Timár Mátyás: A pénzügyi jog néhány kérdéséhez 685
Weltner Andor: Meznerics Iván—Simon Gyula—Hidas János: Devizajog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 426

Polgári jog

Tanulmányok

Eörsi Gyula: Szocialista polgári jogunk továbbfejlődésének egyes problémái 193
Eörsi Gyula: A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények 513
Palágyi Róbert: Rádió-televízió és a magyar szerzői jog 678
Világhy Miklós: A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása 204
Hegyháti István: A tartási és életjáradéki szerződés sajátosságai 534
Vilnjanszkij, Sz. I.: A szovjet polgári jog a kommunista társadalom általános kibontakozó építésének időszakában 655

Szemlecikkek

Balogh Elemér: Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi kollégiumának 589. sz. állásfoglalásához 251
Géczy Kálmán: Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 424
Beck Salamon: György Ernő: A szerződések jogi szabályozásának átalakulása a népi demokráciákban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 248
Horányi Gyula: A kapacitási szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban 323

Családjog

Tanulmányok

Pap Tibor: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban 61
Schönwald Pál: Családügyi bíráskodás a Tanácsköztársaságban 96

Munkajog

Tanulmányok

Garancsy Mihályné: A munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmának érvényesülése 163
Karinszkij, Sz. Sz.: A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége a szovjet munkajog szerint 671
Kertész István: Munkajogi sajátosságok az állami vállalat igazgatójának mérlegelési jogkörében 401
Rudolf Loránd: A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban 243
Weltner Andor: A magyar szakszervezetek jogi helyzete, alapszabályai és a szakszervezeti jog 1
Weltner Andor: A munkaügyi viták fajai és elintézésük módja 393
Weltner Andor: Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista munkajogban 522
Weltner Andor: Az érvénytelen munkaszerződés .. 664

Szemlecikkek

Mártonffy András: Fegyelmi eljárás a román munkajogban 600
Nagy László: Néhány megjegyzés munkajog differenciálódásáról szóló tanulmányhoz 605
Nanowski, Zbigniew: A munkajog differenciálódásának kérdése 415
Román László: Nigriny Elemér—Máltás György—Zsembery István: A munkaügyi viták elintézése. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] .. 43
T[rócsányi] László: A pécsi munkajogi ankét 418

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Tanulmányok

[Akszenenok] Akszenyenok, G.—Ruszkol, A.: Tökéletesítsük a kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozását 295
Medve Zsigmond: A mezőgazdasági termelőszövetkezet és termelőszövetkezeti csoport jogállásának néhány alapkérdése 213
Nagy László: Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban 220
Seres Imre: A földbevitel és a földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezetben 280
Veress József: A tag kizárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetből 288

Szemlecikkek

Beér János: A községi tanácsok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonyához 265
Sárándi Imre: Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 691
Németi László: Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] .. 695

Büntetőjog

Tanulmányok

Barna Péter: A célzat és a szándék a büntetőjogban 581

Fodor József: A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a Román Népköztársaságban 648
Földvári József: A büntetlen elő- és utócselekményekről 10
Hámori Éva: A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdéseihez 142
Kádár Imre: Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban 468
Kálmán György: A becsületsértő cselekmények jogi tárgya és passzív alanyai 151
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek új alapelvei 226
Romaskin, P. Sz.—Gercenzon, A. A.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei 433
Sargorodszkij, M. D.: A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei 568
Szabó András: A fiatalkorú bűnözés kérdései 386

Szemlecikkek

Békés Imre: Barna Péter: Az állam belső biztonsága elleni bűntettek. Bp. Közgazd. Kiadó, [Könyvism.] 40
Vermes Miklós: A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Ism.] 611
Vermes Miklós: A háborús bűnösök elleni perek Nyugat-Németországban 111
Barna Péter: Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 331

Polgári eljárási jog

Tanulmányok

Móra Mihály: Az egyszerűbben bizonyítható tények a polgári perben 230
Rex-Kiss Béla: A szakértői bizonyítás lehetőségei a vércsoportkutatás legújabb eredményei alapján származásmegállapítási és gyermektartási perekben 174
Štajgr, František: Panasz a törvényesség megsértése miatt a csehszlovák polgári perrendtartás szerint 237

Büntető eljárási jog

Tanulmányok

Golunszkij, Sz. A.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok új büntető eljárásának alapelvei 369
Móra Mihály: A büntető eljárási cselekményekről 589
Móra Mihály: A fogyatékos büntető eljárási cselekmények 633
Nagy Lajos: A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálása a büntetőperben 117
Nagy Lajos: A törvényességi óvás jellege és alapja büntető ügyekben 443

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Hajdú Gyula: Ausztria örökös semlegessége 455
Haraszti György: A menedékjog 545
Herczeg István: Államok és kormányok elismerése 461
Vitányi Béla: A fiatalkorúak védelme a nemzetközi jogban 302

Szemlecikkek

Vitányi Béla: Haraszti György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 34
Herczeg István: Alvarez nemzetközi jogi doktrinái 125
Karlócai János: Lunz, L. A.: Voproszü mezsdunarodnogo csasztnogo prava. Moszkva, Goszjurizdat, 1956. [Könyvism.] 492
Szathmáry Imre: Az átvevő rendelkezési jogáról a CIM nemzetközi egyezményben 321
V[ásáry] I[stván]: A nemzetközi kereskedelmi jogi munkaközösség munkájáról 184

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Sarlós Márton: A „Szent Korona Tan" kialakulásához. (A XV. századbeli magyar államfelfogás és szellemtörténeti jogtörténetünk) 357

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Bp. Akad. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 614

A Magyar Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulója

Tanulmányok

Gergely Ernő: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája 80
Halász Pál: A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban 54
Kádár Imre: Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban 468
Nándori Pál: Adalékok a Tanácsköztársaság ellen szervezkedő magyar feudális arisztokrácia árulásának kérdéséhez 90
Pap Tibor: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban 61
Rákos Ferenc: A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon 49
Schönwald Pál: Családügyi bíráskodás a Tanácsköztársaságban 96
Szentpéteri István: A képviseleti és a közvetlen demokrácia intézményeinek kapcsolata a Tanácsköztársaság állami mechanizmusában .. 69

Szemlecikkek

N[agy] L[ajos]: A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjteménye. Szerk. Vértes György. Bp. Felsőokt. Jegyz. [Soksz.] 1958. 496 p. [Ism.] 102

Jogtudomány. Tudományos élet

Szemlecikkek

Biczó Sándor: „Proletárjog" 99
Medve Zsigmond: Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok. Bp. Akad. Kiadó, [1958]. [Könyvism.] 327
N[agy] L[ajos]: Czachórski, W[itold]: Bibliographie juridique polonaise. 1944—1956. Publ. par l'Institut des Sciences Juridiques de l'Académie Polonaise des Sciences. Red. par — —. Warszawa, Panstw. Wyd. Naukowe, 1958. [Könyvism.] 188
Kádár Miklós: A VII. Kongresszus után 625
m[Móra Mihály]: Heller Erik. [Nekrológ] 192
[Nagy Lajos]: Az Állam és Igazgatás megjelenéséhez 428
Nagy Lajos—Takács József—Hajdú Elemérné: Új könyvek. 190, 259, 334, 429, 617, 697
Nagy Tibor: A jogi oktatás új tanterve a Német Demokratikus Köztársaságban 687
[Pap Tibor]: Jogászkonferencia — 1959. [1959. augusztus 27—29.] 596
Pap Tibor: A. V. Venediktov. [Nekrológ.] 609
Révai Tibor: Magyar—Szovjet jogásznapok 262
Tudományos fokozatok odaítélése 193

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. Az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1958. 3—4. szám. Bp. Ath. ny. 1959. 111 p. [Az 1. számhoz] Ua. 5—6. szám. 1959. Bp. Ath. ny. 1959. 135 p. [A 9. számhoz.]

A Jogtudományi Közlöny 1958. évi tartalommutatója. [Az 1. számhoz.]

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XIV. 1959. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal 629
[Akszenenok] Akszenyenok, G. 295
Balogh Elemér 251
Barna Péter 331, 581
Beér János 265, 350
Beck Salamon 420
Békés Imre 40
Biczó Sándor 99
Csizmadia Andor 614
Eörsi Gyula 193, 513
Erdélyi Ernő 182
Farberov, N. P. 103
[Fedkin], Fegykin G. I. 378
Feri Sándor 136
Fodor József 648
Földvári József 10
Garancsy Mihályné 163
Gercenzon, A. A. 433
Gergely Ernő 80
Géczy Kálmán 424
Golunszkij, Sz. A. 369
Hajdú Gyula 455
Halász József 25, 362, 505
Halász Pál 54, 489
Haraszti György 545
Hámori Éva 142
Hegyháti István 534
Herczeg István 125, 461
Horányi Gyula 323
Karinszkij, Sz. Sz. 671
Karlócai János 492
Kádár Imre 468
Kádár Miklós 625
Kálmán György 151
Kertész István 401
Kovács István 337
Kulcsár Kálmán 411
[Lepëskin] Lepjoskin, A. I. 17
Mártonffy András 600
Medve Zsigmond 213, 327
Móra Mihály 192, 230, 589, 638
Nagy Lajos 102, 117, 188, 428, 443
Nagy László [egyet. tanár.] 605
Nagy László [egyet. docens] 220
Nagy Tibor 687
Nanowski, Zbigniew 415
Nándori Pál 90
Németi László 695
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz. 226
Palágyi Róbert 678
Pap Tibor 61, 596, 609
Peschka Vilmos 254, 472
Rákos Ferenc 49
Rex-Kiss Béla 174
Révai Tibor 262
Romaskin, P. 270, 433
Román László 43
Rudolf Lóránd 243
Ruszkol, A. 295
Sargorodszkij, M. D. 568
Sarlós Márton 357
Sárándi Imre 691
Schönwald Pál 96
Scsetinin, B. V. 129
Seres Imre 280
Štajgr, František 237
Szabó András 386
Szabó Imre 497
Szamel Lajos 558
Szathmáry Imre 321
Szentpéteri István 69
Telbizov, Karol 484
Timár Mátyás 685
Trócsányi László 186, 418
Tulpanov, Sz. I. 309
Unger, Oswald 314
Vásáry István 184
Veress József 288
Vermes Miklós 111, 611
Világhy Miklós 204
Vilnjanszkij, Sz. I. 655
Vitányi Béla 34, 302
Weltner Andor 1, 393, 426, 522, 664

XIV. új évfolyam 1. szám Budapest, 1959. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1483

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:
A magyar szakszervezetek jogi helyzete, alapszabályai és a szakszervezeti jogok..... 1

FÖLDVÁRI JÓZSEF:
A büntetlen elő- és utócselekményekről..... 10

LEPJOSKIN, A. I.:
Az államra és jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája 17

Szemle:

HALÁSZ JÓZSEF:
A képviseleti szervek fejlődése a Lengyel Népköztársaságban 25

Jogirodalom:

VITÁNYI BÉLA:
Haraszti György: „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956" 34

BÉKÉS IMRE:
Barna Péter: Az állam belső biztonsága elleni bűntettek 40

ROMÁN LÁSZLÓ:
Dr. Nigriny—Dr. Máltás—Dr. Zsembery: „A munkaügyi viták elintézése"..... 43

Mellékelve: A Jogtudományi Közlöny 1958. évi tartalom mutatója

СОДЕРЖАНИЕ : *Андор Велтнер :* Правовое положение венгерских профсоюзов, их уставы и профсоюзные права. — *Йожеф Фелдвари :* О деяниях, не влекущих за собой уголовной ответственности, имеющих место до и после совершения преступлений. — *А. И. Лепешкин :* Критика реформистских и ревизионистских «теорий» в области государства и права. — *Обзор : Йожеф Халас :* Развитие представительных органов в Польской Народной Республике. — *Юридическая литература : Бела Витани :* Дердь Харасти : «Практика Международного Суда в 1946—1956 гг.» — *Имре Бекеш :* Петер Барна : Преступления против внутренней безопасности государства. — *Ласло Роман :* Др Нигрини—Др Малташ —Др. Жембери : «Рассмотрение трудовых споров.»

SOMMAIRE : *Andor Weltner:* La situation juridique des syndicats hongrois, leurs statuts et les droits syndicaux. — *József Földvári:* Des actes impunis avant et après la perpétration des infractions. — *A. I. Lepjoskin:* Critique des « théories » réformistes et révisionistes de l'Etat et du droit. — *Revue: József Halász:* Le développement des organes représentatifs dans la République Populaire Polonaise. — *Littérature juridique: Béla Vitányi:* György Haraszti : La jurisprudence de la Cour Internationale de Justice 1946—1956. — *Imre Békés:* Péter Barna : Crimes contre la sécurité interne de l'Etat. — *László Román:* Nigriny—Máltás—Zsembery : Le règlement des différends de travail.

INHALT : *Andor Weltner:* Die Rechtslage, die Statuten der ungarischen Gewerkschaften und die Gewerkschaftsrechte. — *József Földvári:* Über straflose Vor- und Nachtaten. — *A. I. Lepjoskin:* Die Kritik der auf den Staat und auf das Recht bezüglichen reformistischen und revisionistischen „Theorien". — *Rundschau: József Halász:* Die Entwicklung der Vertretungsorgane in der Polnischen Volksrepublik. — *Rechtsliteratur: Béla Vitányi:* György Haraszti : Die Rechtsprechung des Internationalen Gerichtshofes in den Jahren 1946—1956. — *Imre Békés :* Péter Barna : Verbrechen gegen die innere Sicherheit des Staates. — *László Román:* Dr. Nigriny—Dr. Máltás—Dr. Zsembery : Die Erledigung von Arbeitsstreitigkeiten.

XIV. új évfolyam 1. szám Budapest, 1959 január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A magyar szakszervezetek jogi helyzete, alapszabályai és a szakszervezeti jogok

1. *A szakszervezetek jogi helyzete általában.* A magyar szakszervezetek 1958. február 28. és március 2. között tartották XIX. kongresszusukat. A kongresszuson hozott határozat — többek között — megállapította, hogy megnövekedett a szakszervezetek tekintélye, ma már mindinkább elfoglalják politikai, társadalmi és gazdasági életünkben a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetét megillető helyet. Ennek megfelelően növekedett a szakszervezet felelőssége is. Kiemeli a határozat, hogy a szakszervezeti mozgalom csak a dolgozókhoz fűződő kapcsolatainak szüntelen erősítésével érheti el a célját. Ennek alapja, hogy a szakszervezeti szervek a dolgozók élet- és munkakörülményeivel, továbbá termelőtevékenységével összefüggő valamennyi fontos kérdéssel rendszeresen és eredményesen foglalkozzanak. Kifejti továbbá, hogy a szakszervezetek legfőbb feladata volt és marad a munkáshatalom szilárdítása, gazdasági erejének a növelése, és erre támaszkodva a dolgozók élet- és munkakörülményeinek a javítása. Az alapszabály I. fejezetének bevezető sorai pedig — a marxizmus—leninizmus szellemének megfelelően — hangsúlyozzák, hogy a szakszervezetek a munkásosztály marxista—leninista pártjának vezetésével nevelik és szervezik a dolgozókat a feladatok megvalósítására.

A határozat a továbbiakban levonja e megállapításokból adódó részletes következtetéseket és útmutatást ad arra, hogyan kell erősíteni a szakszervezetek mozgalmi tevékenységét. Ennek érdekében sor került a korábban érvényben volt alapszabály módosítására is, illetve az új alapszabály elfogadására.

A magyar jogi irodalom a szakszervezetek társadalmi szerepével és ennek jogi vonatkozásaival mind ez ideig alig foglalkozott. A szakszervezetek egyre növekvő társadalmi szerepe és jelentősége viszont szükségessé teszi, hogy mielőbb hozzákezdjünk a szakszervezetekkel kapcsolatos jogi kérdések tisztázásához. Egy rövid tanulmány keretei között ezt a mulasztást persze nem lehet pótolni, így tehát csak egyes fontosabb kérdések felvetésére szorítkozhatunk.

Elsősorban tisztáznunk kell a szakszervezetek jogi helyzetét általában. A marxizmus—leninizmus tudományának álláspontja szerint a szakszervezet is a hajtószíj, az emelő szerepét tölti be a proletárdiktatúra mechanizmusában és mint a munkásosztály tömegszervezete mindenekelőtt a termelés vonalán köti össze a munkásosztályt a párttal. A szakszervezetet is tehát a párt irányítja, mint a fő vezető erő a proletárdiktatúrában.[1] A szakszervezetek jogi helyzetét tehát alapvetően transzmissziós jellegük határozza meg. Ezt juttatja kifejezésre alkotmányunk 56. §-a, amely szerint a Magyar Népköztársaság feladatainak az ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik. A népi demokrácia rendjének a védelme, a szocialista építésben való fokozott részvétel, a kulturális nevelőmunka, a nép jogainak a megvalósítása és a nemzetközi szolidaritás céljából a dolgozók — többek között — szakszervezeteket létesítenek, amelyekben megvalósul az ipari, mezőgazdasági és értelmiségi dolgozók szoros együttműködése és demokratikus egysége.

Ez a rendelkezés egyben a szakszervezeti szervezkedés szabadságának az alkotmányos garanciáját is tartalmazza. A Magyar Népköztársaság azonban nemcsak a szakszervezeti szervezkedés szabadaságát biztosítja, hanem transzmissziós feladataik ellátása érdekében ezen messze túlmenően, nagyon széles jogkört is biztosít a szakszervezetek, mint a dolgozók legszélesebb tömeg-

[1] Lenin—Sztálin: A szakszervezetekről, Szikra 1951. 260. és köv. old. A párt vezetése „persze nem jelenti azt, hogy a pártonkívüli szervezeteket, szövetkezeteket stb. formailag is a párt vezetésének kell alárendelni. Csak arról van szó, hogy az ezekhez a szervezetekhez tartozó párttagok, mint kétségkívül befolyással bíró emberek, a meggyőzés minden eszközével igyekezzenek elérni, hogy a pártonkívüli szervezetek munkájukban közeledjenek a proletáriátus pártjához és önként elfogadják politikai vezetését." Lenin—Sztálin: A szakszervezetekről, Szikra 1951., 244. oldal.

szervezetei részére, a gazdasági, társadalmi és politikai élet egész területén, országos szinten és az egyes gazdálkodó és igazgatási szervek keretei között is. A szakszervezetek például részt vesznek a dolgozók életkörülményeit és munkaviszonyait érintő jogszabályok megalkotásában, a vállalatok munkájának a megszervezésében és ellenőrzésében, ellátják a munkavédelmi felügyelet feladatait, részt vesznek a munkaügyi viták elintézésében, megszervezik a dolgozók túlnyomó többségének az üdülését is stb. Mindezeknek a feladatoknak ellátása érdekében a szakszervezetek jogszabályban meghatározott jogkörrel rendelkeznek, szükség esetén jogi szankciókat is igénybe vehetnek, illetve a bíróságok és a különböző hatóságok előtt felléphetnek a megfelelő jogi szankciók alkalmazása érdekében, sőt egyes esetekben közvetlenül, önállóan, saját hatáskörük alapján is alkalmazhatnak jogi szankciókat, így pl. a munkavédelmi felügyelet ellátásával kapcsolatban. Mindezekre való tekintettel — felületes elképzelés alapján — olyan téves nézet is kialakulhat, mintha a szakszervezetek sajátos jellegű államigazgatási vagy vállalati szervekké alakulnának át. Ez a nézet azonban téves. A munkásosztálynak ugyanis számos szervezete van, így például a tanácsok is, amelyek mind a transzmisszió szerepét töltik be, de ezen az alapvető közös jellegzetességen belül az egyes szervezetek eltérő sajátosságokkal is rendelkeznek. Hasonlítsuk össze ebből a szempontból a szakszervezeteket és a tanácsokat. A szakszervezetek is a munkásosztály transzmissziós szervezetei és a tanácsok is a munkásosztály transzmissziós szervei. A szakszervezetek azonban nem „ugyanolyan" transzmissziós szervek, mint a tanácsok. A tanácsok elsősorban az állam vonalán kapcsolják a munkásosztályt a párthoz, a szakszervezetek pedig — mint erre már utaltunk — elsősorban a termelés vonalán kötik össze a munkásosztályt a párttal. Ez pedig az azonos transzmissziós jellegen belül lényeges különbség. Ebből következik ugyanis, hogy a szakszervezetek — általában és alapvetően — nem „állami" módon fejtik ki tevékenységüket, nem mint az állam államhatalmi, államigazgatási, illetve gazdálkodó szervei járnak el, hanem más módon, amiről éppen a következő fejtegetéseink rendjén lesz szó.

Hogyan lehetséges mégis, hogy a szakszervezetek jogilag biztosított hatáskörrel, széles jogkörrel rendelkeznek a társadalom életének a megszervezésében, miként lehetséges, hogy az állami szervek és a vállalatok kötelesek bevonni a szakszervezeteket a jogalkotásba, a különböző funkciók ellátásának a megszervezésébe és ellenőrzésébe?

A kapitalizmus viszonyai között a szakszervezetek, ha valóban az osztályharc alapján állnak és tevékenységüket a marxizmus—leninizmus szellemében, a munkásosztály érdekében fejtik ki, törvényszerűen és antagonisztikus módon szembe kerülnek az uralkodó osztállyal és annak államapparátusával, valamint az egyes vállalatok tulajdonosaival. Éppen ennek az ellentétnek a leplezését, valamint az ilyen szakszervezetek tevékenységének a korlátozását szolgálják azok a burzsoá elméletek és jogi megoldási kísérletek is, amelyek az osztályharc helyébe a „tőke és a munka integrációját", a sztrájk helyébe a „munkabékét", a munkás- és a tőkésosztály ellentéte helyébe a „szociális partnerek együttműködését", a munkás- és a tőkésosztály érdekellentéte helyébe a „vállalat és a dolgozók érdekközösségét" stb. kívánják állítani. Ezek az elméletek azonban helytelenek, mert a feje tetejére próbálják állítani, meg akarják fordítani az ok és az okozat, az alap és a felépítmény viszonyát, az ezekre vonatkozó tudati kategóriákat, és figyelmen kívül hagyják a kapitalizmus viszonyai között érvényesülő objektív társadalmi törvényszerűségeket. A jogi megoldások pedig — ennek megfelelően az okozatok megváltoztatásával kívánják magát az okot megszüntetni. Mindaz ugyanis, amiről helytelen filozófiai idealizmus alapján azt hiszik, hogy meg lehet változtatni, vagy amiről — az ideológiai harc eszközeként felhasználva — azt állítják, hogy meg szeretnének változtatni, nem mások, mint a kapitalizmus alapvető ellentmondásának a megnyilvánulásai. A kapitalizmus alapvető ellentmondásainak a megnyilvánulásait azonban csak magának a kapitalizmusnak a megszüntetésével lehet „megváltoztatni", helyesebben megszüntetni. Ezt pedig sem a tőkésosztály, sem a burzsoá jogalkotás, de a burzsoá ideológusok sem akarják. Mindebből következik, hogy a kapitalizmus viszonyai között működő szakszervezet lényegében vagy a tőkésosztály vagy a munkásosztály érdekeit tartja szem előtt. Az első esetben ún. állami szakszervezetről van szó, mint amilyenek a fasiszta Olaszországban és Spanyolországban jöttek létre állami parancsra, vagy pedig sárga szakszervezetekről van szó, amelyeket nyíltan vagy burkoltan a tőkésosztály hoz létre és finanszíroz. Mindkettőre az jellemző, hogy feladja a munkásosztály érdekeinek a védelmét és képviseletét, és valóban „együttműködik" a tőkésosztállyal. Az osztályharc alapján álló szakszervezetek viszont valóban a munkásosztály érdekeit védik és képviselik, tehát szükségképpen szemben állnak a tőkésosztállyal és annak államapparátusával. Ebből pedig az következik, hogy a tőkésosztály nem hajlandó az ilyen szakszervezetek részére olyan jogokat biztosítani, amelyek alapján a munkásosztály érdekében vehetnének részt a társadalom gazdasági és politikai életének a megszervezésében, a vállalatok tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében.

A szocializmust építő társadalomban viszont a szakszervezetek az uralomra jutott és az új társadalmi rend megvalósításáért a legkövetkezetesebben küzdő osztály, a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetei. „Ebből fakad, hogy feladatuk a munkáshatalom szüntelen erősítése, ez határozza meg helyüket és szerepüket a szocializmust építő társadalomban."[2]

Nyilvánvaló tehát, hogy a szocialista szakszervezetek nem kerülhetnek antagonisztikus mó-

[2] A magyar szakszervezetek XIX. kongresszusa, SZOT, 1958. 13. oldal.

don ellentétbe a szocialista állammal, sőt a kapitalizmus viszonyai között elképzelhetetlen új fajta viszony alakul ki a szocialista állam és a szocialista szakszervezetek között. Erre az új fajta viszonyra — többek között — az is jellemző, hogy a szocialista állam a munka szocialista jellegű társadalmi megszervezése érdekében elősegíti a szakszervezetek társadalmi szerepének az érvényesülését, mégpedig úgy, hogy feladataik megoldása érdekében széles jogkört biztosít a szakszervezetek részére a gazdasági, társadalmi és politikai élet egész területén, többek között és különösen a termelés területén, a munka társadalmi megszervezésével kapcsolatban. A szocialista állam tehát valóban bevonja a szakszervezeteket olyan feladatok megoldásába, amelyeket azelőtt kizárólag államhatalmi vagy államigazgatási szervek láttak el, sőt egyes feladatok ellátását teljesen átengedi a szakszervezeteknek. Ez azonban semmiképpen sem változtatja meg a szakszervezeteknek azt a lényeges sajátosságát, hogy nem „állami módon" fejtik ki tevékenységüket, és így azzal a következménnyel sem járhat, hogy a szakszervezetek átalakulnak valamiféle államigazgatási szervvé, hiszen ez a legélesebb ellentétben állna a szakszervezetek már ismertetett társadalmi szerepével. Éppen ellenkező jellegű változás következik be, nevezetesen az, hogy egyes államigazgatási funkciók csak a szakszervezetek bevonásával, illetve részvételével végezhetők, és ennyiben egyes államigazgatási funkciók részben szakszervezeti feladatokká is válnak, sőt egyes esetekben teljesen átminősülnek szakszervezeti feladatokká, aminek következtében a dolgozók nemcsak az állam közvetítésével, hanem a szakszervezetek útján is, egyre szélesebb körben vehetnek részt — közvetlenül is — a társadalmi, állami és vállalati feladatok megoldásában. Ez azonban egyáltalában nem jelenti azt, hogy az egyik oldalon az államigazgatási és vállalati szervek, a másik oldalon pedig a szakszervezetek, azok szervei és tagjai, egymással antagonisztikus módon szemben állnak, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalmi életnek egy olyan fajta megszervezéséről van szó, amely egyedül a szocialista államra, illetve társadalomra jellemző: a szocialista társadalom egységén belül, egymás mellett, egymást kiegészítve, egymásra kölcsönösen hatást gyakorolva érvényesül a munkásosztály államhatalmi és szakszervezeti megszervezése. Ebből következik az is, hogy a szakszervezet önálló, az államapparátustól elkülönült szervezettel rendelkezik, viszont jogszabályokban biztosított jogkörrel rendelkezik annak érdekében, hogy mint a munkásosztály legszélesebb jellegű tömegszervezete, a munkásosztály érdekében és képviseletében részt vehessen a társadalom gazdasági és politikai életének, valamint a vállalatok tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében. E két oldalról és eltérő módon történő szervezés és tevékenység egységét pedig átfogó módon az biztosítja, hogy végső fokon mind az állam, mind pedig a szakszervezet tevékenységét — a már kifejtett módon, tehát meggyőzéssel — a párt irányítja. A szakszervezet tehát nem „független", mert a párt irányítja, viszont nem függ jogilag az egyes államigazgatási és vállalati szervektől, mert ez ellentétben állna a szakszervezetek jellegével, társadalmunkban betöltött szerepével.

II. *A szakszervezetek szervezkedési és szervezeti elvei.* A szervezkedési és szervezeti elvek közül a legfontosabbak a következők:

1. Szervezkedési szabadság. A magyar alkotmány teljes mértékben biztosítja a szakszervezetek szervezkedési szabadságát. Maga az alkotmányunk mondja ki, hogy a dolgozók — társadalmi öntevékenység alapján — szakszervezeteket hoznak létre a népi demokrácia védelme, a szocialista építésben való fokozott részvétel, a kulturális nevelőmunka kiszélesítése, a nép jogainak a megvalósulása és a nemzetközi szolidaritás ápolása céljából. A szervezkedési szabadság kérdésével kapcsolatban mutatunk rá arra a lényeges szabályra is, amely szerint az egyesületekre vonatkozó 1955. évi 18. sz. tvr. hatálya a szakszervezetekre nem terjed ki.[3] Ennek indoka az, hogy a szakszervezetek — a feladatkörükbe tartozó nagyon fontos és sajátos politikai feladatok következtében — kiemelkednek az egyesületek köréből, tehát különösen az egyesületekre vonatkozó államigazgatási szabályok a szakszervezetekre nem alkalmazhatók. Nem áll ellentétben ezzel a szabállyal az, hogy jogi személyiséggel az állam ruházza fel a szakszervezeteket, valamint az sem, hogy a szakszervezetek vagyoni viszonyaira bizonyos szűk körben az egyesületekre irányadó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.[4] A jogi személyiség elnyerésének a módja azonban már nem azonos. Az egyesület a nyilvántartásba vétel konstitutív hatályú ténye folytán, a szakszervezet pedig nyilvántartásba vétel nélkül, közvetlenül a jogszabály rendelkezése folytán szerzi meg a jogi személyiséget. Még lényegesebb eltérést jelent, hogy az egyesületekre vonatkozó szabályokat nem lehet alkalmazni a szakszervezetek egész működésére, nevezetesen társadalmi-politikai tevékenységére és az ennek során kialakuló társadalmi viszonyokra, hanem csak a szakszervezet vagyoni tevékenységére, de ezen a körön belül is csak olyan társadalmi viszonyokra, amelyek a polgári forgalom körébe tartoznak. A Polgári Törvénykönyv tervezete is utal arra, hogy a társadalmi szervezeteket, ezek között a szakszervezeteket is, jogi személyiséggel kell felruházni, mert politikai és társadalmi tevékenységük során — bizonyos körben — részt kell venniük a polgári jogi forgalomban, helyt kell állniok, ha jogellenesen vagyoni kárt okoznak stb. Hangsúlyozza azonban, hogy „csak a vagyoni viszonyok vonatkozásában lehet szó az egyesületi szabályok megfelelő alkalmazásáról. Egyéb viszonyai (alakulás, megszűnés, szervezet) sajátosak; ezek rendezése nem is tartozik a Polgári Törvénykönyvre."[5] A szakszervezet tehát közvetlenül a jogszabály rendelkezése folytán szerzi meg a jogi személyiséget. Az egyesületekre

[3] Idézett tvr. 15. §-a.
[4] A Polgári Törvénykönyv Tervezetének 55—57. §-ai.
[5] Indokolás 136. oldal.

vonatkozó államigazgatási szabályok a szakszervezetekre egyáltalában nem, a polgári jog szabályai pedig csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben a szakszervezetek a polgári forgalomban vesznek részt.

2. A szakszervezetek politikai jellege. A kapitalista jogalkotás, ha a szakszervezetek helyzetét egyáltalában a jogi szabályozás körébe vonja, arra törekszik, hogy jogi eszközök segítségével is biztosítsa a szakszervezetek „semlegességét". Csak a gazdasági célokért küzdő szakszervezeteket igyekszik elismerni, és tevékenységüket is ilyen értelemben kívánja korlátozni. Jellemző példa erre az újabb nyugatnémet jogalkotás, amely kifejezetten csak semleges jellegű szakszervezetek alapítását és működését engedélyezi. Amennyire törvényszerű jelenség a kapitalista országokban a szakszervezetek politikai tevékenységének az akadályozása, annyira törvényszerű jelenség a szocialista országokban a szakszervezetek politikai jellegének és tevékenységének az elismerése és támogatása. A magyar szakszervezetek tehát nemcsak a dolgozók gazdasági érdekeiért harcoló „semleges" szakszervezetek, hanem lényegükből, társadalmunkban betöltött szerepükből következik, hogy politikai jellegű tömegszervezetek, amelyek a dolgozó nép érdekeinek a védelmében politikai tevékenységet is folytatnak. Erre utalnak az alapszabály bevezető megállapításai, amelyek szerint a szakszervezetek: *a)* támogatják és erősítik a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmát; *b)* munkájukat a szocialista építés irányítójának, a magyar munkásosztály marxista—leninista pártjának útmutatása szerint végzik; *c)* segítik hazánkban a szocializmus építését, szilárdítják a munkásosztály egységét, erősítik a hazánkat felszabadító és állandóan segítő Szovjetunió vezette szocialista országok egységes táborát, harcolnak a nemzetközi munkásmozgalom egységéért, a tartós békéért, tevékeny részt vállalnak a világ dolgozóinak demokratikus jogaiért, életés munkakörülményeinek javításáért folyó harcban; *d)* tagjai a Szakszervezeti Világszövetségnek és nemzetközi (szakmai) szövetségeinek.

3. A demokratikus centralizmus elve. A demokratikus centralizmus elvének megfelelően: *a)* a szakszervezeti szerveket a tagok, illetve a küldöttek választják meg. A választott szervek kötelesek munkájukról a tagságnak beszámolni; *b)* a megválasztott szervek a szakszervezeti alapszabálynak és a felsőbb szakszervezeti szervek határozatainak megfelelően, a tagság érdekében, véleményének figyelembevételével tevékenykednek; *c)* az alsóbb szakszervezeti szerv köteles végrehajtani a felsőbb szakszervezeti szervek határozatait; *d)* a szakszervezeti szervek határozataikat egyszerű szótöbbséggel hozzák. A többség döntése a kisebbségre is kötelező, a kisebbség — ennek figyelembevételével — észrevételeivel felsőbb szakszervezeti szervekhez fordulhat.

4. Az iparági szervezkedés elve. A magyar szakszervezetek nem szakmák vagy foglalkozások szerint egyesítik a dolgozókat, mert egy ilyen megoldás azzal a hátránnyal járna, hogy egy iparágon, illetve üzemen belül több szakszervezet is tevékenykednék, így például a vasmunkások, a pénzügyi dolgozók, a gépkocsivezetők stb. szakszervezete. Ez pedig a szakszervezeti tevékenység szétforgácsolódására vezetne. Ezzel szemben az iparági szervezkedés elve szerint minden szakszervezet általában a népgazdaság egy-egy ágában foglalkoztatott összes szervezett munkást és alkalmazottat egyesíti, tehát egy vállalatnál (intézménynél) valamennyi szervezett dolgozó egy szakszervezet tagja. Az egyes szakmák, illetve rétegek sajátos érdekeinek a képviselete pedig az iparági szervezeteken belül, a vezető szervekbe való bevonás, valamint szakosztályok és szakmai bizottságok útján történik.

5. A szakszervezetek érdekvédelmi és érdekképviseleti jellege. A szakszervezetek politikai jellegéből és a szocialista társadalomban betöltött szerepükből következik, hogy a dolgozók érdekképviseleti és érdekvédelmi szervei. Ez jut kifejezésre az alapszabálynak azokban a bevezető soraiban, amelyek meghatározzák a szakszervezetek fogalmát: „a magyar szakszervezetek a szocializmust építő népi demokratikus Magyarország bérből és fizetésből élő dolgozóinak tömegszervezetei. Önkéntes tagság alapján, nemzetiségre, pártállásra, világnézetre, nemre való tekintet nélkül egyesítik az ipari és mezőgazdasági munkásokat, értelmiségi dolgozókat és alkalmazottakat, képviselik a tagság érdekeit, védik törvényes jogait." A szakszervezetek érdekvédelmi és érdekképviseleti feladatával kapcsolatban különösen hangsúlyoznunk kell, hogy „a szakszervezeti munka egyik központi kérdése a társadalmi és az egyéni érdek egybehangolása. Azt jelenti ez, hogy szüntelenül rá kell irányítanuk a dolgozók figyelmét a szocializmus építésének távlataira, az abból adódó konkrét feladatokra, másrészt állandóan szem előtt kell tartaniuk a lehetőségek maximális kihasználását a dolgozók élet- és munkakörülményeinek mindennapos javítására."[6] Ebből következik, hogy a szakszervezet akkor jár el helyesen, ha az egyes konkrét ügyekben, akár a dolgozó egyéni vitájáról, akár a vállalati kollektíva, illetve a munkásosztály általános jellegű érdekéről van szó, a társadalmi és az egyéni érdek egybehangolására törekszik.

6. Az önkéntesség elve. Lényeges szervezési elv az önkéntesség elve is. Ez azt jelenti, hogy a szakszervezeti tagság mind pozitív, mind negatív értelemben önkéntes. A dolgozó önkéntes elhatározásán múlik, hogy tagja kíván-e lenni a szakszervezetnek vagy nem, tagja kíván-e maradni a szakszervezetnek vagy nem. Senki sem kötelezhető, még kevésbé kényszeríthető arra, hogy tagja legyen a szakszervezetnek vagy nem. Ezzel kapcsolatban nagyon lényeges elv az is, hogy a munkaviszonnyal, valamint a vállalati munka megszervezésével és ellenőrzésével kapcsolatban a szakszervezeti tagok semmiféle előnyben sem részesülnek az egyéb állampolgárokkal szemben. Előnyökben csak a szakszervezeten belül, a szakszervezet

[6] A magyar szakszervezetek XIX. kongresszusa, SZOT, 1958. 14. oldal.

vagyoni eszközeinek a felhasználásával részesülhetnek.

7. A diszkriminációtól való mentesség elve. Szorosan összefügg az önkéntesség elvével, annak mintegy a másik oldala, a diszkriminációtól való mentesség elve. A magyar szakszervezetek alapszabályának bevezető sorai kifejezetten kizárják a diszkrimináció minden fajtájának a lehetőségét, mert kimondják, hogy minden dolgozó — nemzetiségre, pártállásra, világnézetre és nemre való tekintet nélkül — tagja lehet a szakszervezetnek.

8. A szakszervezetek egységes jellege. Több kapitalista országban külön szakszervezetek alakulnak a vezető beosztású dolgozók és a beosztott munkaköri dolgozók részére. Ennek oka az, hogy a vezető beosztású dolgozók munkáltatói jogokat gyakorolnak, és így beosztásuknál fogva érdekeik őket a tőkés vállalatokhoz fűzik, sőt érdekeik nagyon sok lényeges kérdésben ellentétesek a dolgozó tömegek érdekeivel. A szocialista országokban is bizonyos vonatkozásokban — nem lényeges kérdésekben — eltérő tartalmú jogi szabályozásra van szükség a vezető állású, illetve a beosztott dolgozók tekintetében. Így pl. a vezető állású dolgozók egy részének az alkalmazása kinevezéssel vagy választással történik, más szerv foglalkozik egészben vagy részben munkaügyi vitáik elintézésével stb. E részletkérdésektől eltekintve azonban, a vezető állású dolgozók éppen úgy a vállalati kollektíva tagjai, mint a beosztott dolgozók, alapvető és lényeges érdekeik azonosak egymással. Erre való tekintettel hazánkban is egységes jellegű szakszervezetek működnek, a munkások és alkalmazottak, illetve az értelmiségiek nem különálló, hanem egységes szakszervezetekbe tömörülnek.

III. *Az alapszabály jellege.* A szakszervezet saját maga — autonom módon — határozza meg alapszabályát és ebben a feladatául tűzött tevékenységet, szervezetét, ügyvitelét, valamint a tagok jogait és kötelességeit. Ennek az autonom jellegű szabályozásnak csak két korlátja van. A szocialista állam — minthogy biztosítani kívánja a szakszervezeti szervezkedés szabadságát — a szakszervezetekre bízza az alapszabály megalkotását. Ebből következik, hogy sem pozitív tartalommal, sem pedig tilalmakkal vagy korlátozásokkal nem befolyásolja a szakszervezet alapszabályait. Semmiképpen sem érinti viszont a szakszervezeti szervezkedés szabadságát az a negatív tartalmú szabály, vagyis korlátozás, hogy az alapszabály az alkotmánnyal vagy más jogszabállyal ellentétes rendelkezést nem tartalmazhat. Az állam ugyanis senkinek és semmiféle szervezetnek sem engedheti meg, hogy az alkotmánnyal vagy a törvényekkel ellentétes magatartást tanúsítson.[7] A másik korlátozás csak belső jellegű, és azt a szakszervezetek országos kongresszusa által jóváhagyott alapszabály tartalmazza: az iparági szakszervezet külön alapszabályai kifejezésre juttathatják az illető szakszervezet sajátosságait, de nem állhatnak ellentétben a szakszervezetek kongresszusa által megállapított alapszabállyal.

A szakszervezet alapszabályával kapcsolatban is elsősorban a jogi minősítés problémája merül fel, vagyis az a kérdés, hogy jogi szempontból minek tekinthetjük az alapszabályt. A helyes választ erre a kérdésre is csak akkor adhatjuk meg, ha a szakszervezet társadalmi funkcióit és jellegzetességeit tartjuk szem előtt. A szakszervezet politikai jellegű tömegszervezet, amely a maga céljait elsősorban politikai, nem pedig jogi eszközök segítségével kívánja elérni. Ebből következik, hogy a tagoknak a céljai eléréséhez szükséges magatartását sem jogi, hanem politikai eszközökkel, neveléssel, propagandával és meggyőzéssel kívánja befolyásolni. Ebből következik továbbá, hogy a szakszervezet alapszabálya nem jogi, hanem inkább politikai jellegű normákat tartalmaz. Amidőn tehát az alapszabály a tagok jogairól és kötelezettségeiről tesz említést, ezt általában nem „jogi értelemben" teszi. Jellemző, hogy az alapszabály, de állami jogszabály sem tartalmaz olyan rendelkezést, amely akár közvetlen, akár közvetett jogi szankciókat bocsátana a szakszervezet vagy a tag rendelkezésére, hogy egymással szemben fennálló „jogaikat" érvényesíthessék, illetve egymást kölcsönös „kötelezettségeik" teljesítésére szorítsák. Nincs olyan külső szerv sem, amely előtt a szakszervezet vagy a szakszervezeti tagok egymás ellen felléphetnének. Kizárólag politikai, erkölcsi és belső szervezeti-ügyviteli lehetőségek állnak rendelkezésére. A tag például a szakszervezeti gyűléseken, a kongresszuson vagy a sajtóban megbírálhatja a szakszervezeti szervek és ezek bármely vezetőjének a munkáját, beadvánnyal, javaslattal vagy panasszal fordulhat bármely vezető szakszervezeti szervhez. A szakszervezet pedig fegyelmi eljárást indíthat a tag ellen és őt figyelmeztetésben, dorgálásban, megrovásban részesítheti, végső fokon kizárhatja a szakszervezetből. Jogi eszközök alkalmazásának azonban nincs helye a szakszervezet és a tag egymás között fennálló viszonyában.

IV. *A szakszervezeti jogok általában.* Másképpen alakul a helyzet a szakszervezet külső viszonyait illetően, vagyis egyfelől a szakszervezet, másfelől az állami szervek és a vállalatok (hivatalok stb.) között, ami sajátos kapcsolatot hoz létre az alapszabály és az állami jogszabályok között is.

Mint arra már több ízben utaltunk, a Magyar Népköztársaság nemcsak a szakszervezeti szervezkedést biztosítja, hanem — az alkotmánynak megfelelően — széles jogkört is biztosít a szakszervezeteknek, amelyek alapján a szakszervezetek,

[7] Csak megemlítjük, hogy ez a megoldás egyébként teljesen megfelel a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 87. sz., 1948-ban elfogadott egyezményének, amely az egyesülési szabadságot és ennek a védelmét szabályozza. Az egyezmény 3. cikke szerint ugyanis, a munkavállalók szervezeteinek joguk van arra, hogy alapszabályt és ügyviteli szabályzatot alkossanak, képviselőiket szabadon megválasszák, ügyvitelüket és tevékenységüket szabályozzák és programjukat meghatározzák. A 8. cikk szerint viszont a munkavállalók és szervezeteik kötelesek az egyezményben elismert jogaik gyakorlásában — más személyekkel és szervezetekkel azonos módon — a törvényeket megtartani.

és rajtuk keresztül a munkásosztály, a dolgozók és a vállalati kollektívák részt vesznek a jogszabályok kidolgozásában, megalkotásában, a végrehajtás ellenőrzésében, a vállalatok munkájának a megszervezésében és ellenőrzésében stb. A szakszervezeteknek ezeket a jogait szakszervezeti jogoknak nevezhetjük. A jogszabály pedig kötelezi az állami szerveket és a vállalatokat, hogy a szakszervezeti jogoknak megfelelő magatartást tanúsítsanak, vagyis a maguk részéről is kövessenek el mindent a szakszervezetek részvételének az előmozdítása, a szakszervezeti jogok érvényesülése érdekében. Ezzel kapcsolatban nagy figyelmet érdemel a szakszervezetek részvételi tevékenységét biztosító szakszervezeti jogoknak az a sajátossága, hogy az egyes szakszervezeti szerveknek az egyes állami szervek és vállalatok irányában — a jogi formát illetően — csak jogaik vannak, kötelezettségeik viszont nem jogi, hanem politikai jellegűek. Az államigazgatás és a gazdálkodás szervei általában nemcsak jogosultak, hanem kötelesek is funkcióikat ellátni, jogköreiket betölteni. A szakszervezeti tevékenységre viszont az jellemző, hogy a szakszervezeti tagokat és szerveket szükség esetén sem lehet jogi eszközökkel jogaik gyakorlására, illetve „kötelezettségeik" teljesítésére szorítani, hanem csak politikai jellegű eszközökkel, elsősorban meggyőzéssel. Végső fokon is csak arra kerülhet sor, hogy az egyes tagokat a funkcióból visszahívják, illetve a tagság köréből kizárják. Ezeket a következményeket azonban még közvetett jellegű jogi szankcióknak, jogi reflex-hatásoknak sem igen lehet tekinteni. Jellemző, hogy a szakszervezeteknek, ezek szerveinek és tagjainak a kötelezettségeit sem állami jogszabályok, hanem a szakszervezetek alapszabályai határozzák meg. Ezek a kötelezettségek tehát nem államjogi, államigazgatási, munkajogi stb., hanem ezektől jellegükben eltérő, a szakszervezetek szervezetén belül fennálló politikai, szervezeti, úgy is mondhatnánk, hogy szakszervezeti kötelezettségek. Ez is egy olyan lényeges sajátosság, amely az államigazgatási szervek és a szakszervezetek különbözőségére, eltérő jellegére utal. Ebből következik például, hogy a Minisztertanács vagy más állami szervek, ha a szakszervezet közreműködésére van szükség, csak felkérik a szakszervezetet, hogy vegyen részt a szóban levő feladat megoldásában. Vagy ha a jogalkotó szerv — kivételesen ez is előfordul, valamely nagyon lényeges feladat megoldásával kapcsolatban — a szakszervezettel közös határozatot ad ki, ennek sajátosan vegyes jellege van. A határozat az állami szervek és az állampolgárok irányában jogilag kötelező erővel rendelkezik. A szakszervezeti szervek és tagok irányában pedig a határozat mint felsőbb szakszervezeti szerv határozata, az alapszabály alapján „szakszervezeti kötelezettséget" tartalmaz, amelynek a nem-teljesítése nem jogi, hanem szakszervezeti szankciókat vonhat maga után. Ebből következik végül, hogy állami szerv jogi eszközökkel nem szoríthatja a szakszervezetet a szakszervezeti jogok gyakorlására, felelősségre sem vonhatja a szakszervezetet jogi szankciók segítségével azon a címen, hogy nem gyakorolja a jogszabályban részére biztosított szakszervezeti jogokat. A szakszervezeti jogok gyakorlására való kötelezés, és ezek elmulasztásáért a felelősségre vonás is, a szakszervezeten belül, az alapszabályok alapján, szakszervezeti eszközök segítségével történik. Ez a sajátos megoldás határozza meg végső fokon egyfelől az alapszabály, másfelől az alkotmány, a Mt., és az egyéb jogszabályok egymáshoz való viszonyát is.

Az állami jogalkotás tehát a szakszervezet belső életére, belső viszonyaira vonatkozóan semmiféle pozitív módon kötelező rendelkezést nem tartalmaz, teljes egészében rábízza a szakszervezetekre, hogy ezeket a kérdéseket autonóm módon szabályozzák. Ez a szabályozás, vagyis az alapszabály, nem jogi, hanem erkölcsi és politikai jellegű normákat tartalmaz, amelyek azonban az alkotmányba és egyéb jogszabályba nem ütközhetnek. A szakszervezet külső viszonyait viszont a jogszabály sajátos módon szabályozza. Az alkotmány és a Mt. a szakszervezeti tevékenység kifejtése érdekében — szakszervezeti jogok formájában — különböző jogosultságokkal ruházza fel a szakszervezeteket, amelyekkel szemben az ezeknek megfelelő kötelezettség terheli az állami szerveket és a vállalatokat. A szakszervezeteket viszont nem jogi, hanem erkölcsi és politikai kötelezettség terheli a szakszervezeti jogok gyakorlását illetően, mégpedig egyfelől a szakszervezeten belül, a tagok és a felsőbb szakszervezeti szervek irányában, másfelől a munkásosztály és annak pártja irányában. Ezzel kapcsolatban ismét hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kötelezettségek „nem-jogi" jellege semmiképpen sem jelenti a „kötelezettségnélküliséget". A szakszervezetek keretei között dolgozó párttagok — ugyancsak nem jogi eszközök, hanem a meggyőzés eszközeivel és nem jogi kötelezettség alapján — kötelesek mindent elkövetni, hogy a szakszervezetek ellássák az alapszabályban meghatározott feladataikat. Magukat a szakszervezeteket mint szervezeteket is terheli a munkásosztály és annak pártja irányában az a politikai jellegű kötelezettség, hogy társadalmi szerepüket megfelelően töltsék be, mert csak így valósul meg a szakszervezeti jogok és kötelezettségek dialektikus egysége, amelyet viszont nem bont meg az a sajátosság, hogy a szakszervezeti jogok gyakorlása érdekében a Magyar Népköztársaság a szakszervezetek részére jogi eszközöket is rendelkezésre bocsát.

Bizonyos mértékig módosul az általános szabály, amidőn a szakszervezet az államhatalmi vagy az államigazgatási szervek tevékenységében vesz részt, vagy ha a szocialista állam bizonyos funkciók ellátását teljes egészében a szakszervezetekre bízza, így pl. a munkavédelmi felügyelettel, illetve a társadalombiztosítás igazgatásával kapcsolatban. Ilyen esetekben — a jogszabály által meghatározott körben — szükségképpen az államjog, illetve az államigazgatási jog szabályait is alkalmazni kell, ugyanúgy, mint ahogyan a polgári jog szabályait is bizonyos körben alkalmazni kell, ha a szakszervezet a polgári forgalom területére lép. Így pl. a munkavédelmi felügyelő által

kiszabott bírság ellen jogorvoslattal lehet élni, és a jogorvoslat felől végső fokon az állami szerv dönt. Vagy pl. a társadalombiztosítási igazgatás során hozott egyes határozatok ellen beadott jogorvoslatokat a bíróság dönti el. Amidőn tehát a szakszervezet az állami tevékenység területére lép, alkalmazkodnia kell az állami tevékenységre vonatkozó általános jogszabályokhoz.

A már kifejtett gondolatokból az is következik tehát, hogy különbséget kell tenni a szakszervezetek társadalmi viszonyainak három csoportja között. Amidőn a szakszervezet politikai jellegű mozgalmi, érdekvédelmi, érdekképviseleti stb. funkcióit fejti ki, erre a tevékenységére nem a polgári jog vagy az államigazgatási jog, hanem az alkotmány és az alapszabály rendelkezései vonatkoznak. Amidőn a szakszervezet állami feladatok ellátásában vesz részt, tevékenységére — ebben a körben — az alkotmányon és az alapszabályokon felül az államigazgatási jog egyes szabályait is alkalmazni kell. Végül a társadalmi viszonyok harmadik csoportjába azok tartoznak, amelyek keretei között a szakszervezet nem szakszervezeti jogokat gyakorol, hanem a polgári jogi forgalomba kapcsolódik be. A szakszervezet ebben a minőségében szükségképpen mint jogi személy lép fel, és az ebben a körben kifejtett tevékenysége alapján kialakuló külső jogviszonyai ugyanúgy a polgári jog szabályai szerint bonyolódnak le, mint más jogi személyek, különösen az egyesületek külső polgári jogi viszonyai.

V. *Az egyes szakszervezeti jogok.* Vizsgáljuk meg, hogy a jogszabályok, különösen pedig a Munka Törvénykönyve, hogyan szabályozza a szakszervezet és az államigazgatási szervek, a szakszervezet és a vállalatok egymáshoz való viszonyát, milyen jogi megoldások segítségével biztosítják, hogy a szakszervezetek megfelelő módon gyakorolhassák a szakszervezeti jogokat.

Az alapszabály preambuluma és I. fejezete részletesen felsorolja a szakszervezetek feladatait és azokat a tennivalókat, amelyek e feladatok megvalósulását célozzák. A szakszervezetek: *1.* Minden erejükkel részt vesznek a munkáshatalom, a munkás—paraszt szövetség erősítésében, a termelőerők fejlesztésében, és ennek alapján a dolgozók életszínvonalának emelésében, valamint az élet- és munkakörülményeiket szabályozó rendeletek és törvények kidolgozásában és betartásában. *2.* Segítik a dolgozó nép erkölcsi és politikai egységének szilárdítását, és mint a munkásosztálynak a Hazafias Népfronthoz csatlakozó szervezetei, részt vesznek az államhatalmi szervek megválasztásában. *3.* Az üzemi demokrácia szélesítésével, a termelési tanácskozások színvonalának emelésével, az üzemi tanácsok működtetésével stb. bevonják a dolgozókat a népgazdasági tervek teljesítéséért, a gazdaságos termelésért folyó harcba. *4.* A törvényekben biztosított jogaik alapján következetesen harcolnak a szocialista bérezés megvalósításáért. *5.* Az egyéni érdekeltség és a közérdek szem előtt tartásával, a dolgozók alkotó készségének felkeltésével szervezik és fejlesztik a munkaversenyt, az újítómozgalmat, harcolnak a szocialista tulajdon védelméért, a munkafegyelem erősítéséért. *6.* Szervezik és segítik a dolgozók szakmai képzését, fejlesztik a jó munkamódszereket, termelési tapasztalatokat, ellenőrzik és segítik az iparitanuló-képzést. *7.* A dolgozók képviseletében megköthetik a kollektív szerződéseket, mozgósítanak végrehajtásukra, ellenőrzik megvalósításukat. *8.* Részt vesznek a munkavédelem és balesetelhárítás megszervezésében, ellenőrzik a munkavédelemre vonatkozó törvények és rendeletek betartását és eljárnak megszegőikkel szemben. *9.* Irányítják, fejlesztik és ellenőrzik az állami társadalombiztosítást, törekszenek a dolgozók orvosi ellátásának, az anyák és gyermekek egészségvédelmének, a munkából kiöregedettek és rokkantak ellátásának állandó javítására és a betegségek megelőzésére, támogatják az állami egészségvédelmi szervek ez irányú munkáját, harcolnak az üzemegészségügy fejlesztéséért, szanatóriumokat, üdülőket és más jóléti intézményeket tartanak fenn és hoznak létre. *10.* Harcolnak az állami és gazdasági szervekben jelentkező bürokratizmus ellen, megszervezik a tömeges társadalmi ellenőrzést, támogatják a népi ellenőrző bizottságokat, javaslatot tesznek kulturális és jóléti intézmények létesítésére, állandó figyelmet fordítanak az üzletek, boltok, éttermek, üzemi konyhák, közszolgáltatási vállalatok munkájára, részt vesznek a lakások elosztásában. *11.* Fontos feladatuknak tartják a dolgozók általános politikai és szakmai műveltségének emelését. Ennek érdekében művelődési házakat, klubokat, könyvtárakat létesítenek. Segítik a dolgozók kulturális fejlődését, a testnevelést, a sportot és a természetjárást. *12.* Fejlesztik a dolgozók öntudatát. A szakszervezeti tagokat a haza szeretetére, a proletár nemzetköziségre nevelik, állandóan építik, erősítik szervezeteiket.

A szakszervezetek tevékenysége a tagság önkéntes társadalmi munkájára épül; kérlelhetetlen harcot folytatnak mindenfajta bürokratizmus ellen, nevelőmunkával bevonják soraikba a még szervezetlen dolgozókat.

Ezeknek a feladatoknak részletes elemzése alapján megállapítható, hogy a szakszervezetek csak akkor végezhetnek eredményes munkát, ha a jogszabály nemcsak a vállalatok keretei között, hanem magasabb szinten is, szakszervezeti jogokat biztosít, amelyek lehetővé teszik hogy a szakszervezetek részt vegyenek a jogszabályok megalkotásában, azok végrehajtásában, a végrehajtás ellenőrzésében, az államigazgatási és a gazdálkodó szervek szervező és nevelő tevékenységében, továbbá a felmerülő viták elintézésében is.

Minthogy a szakszervezetek részvételét különböző mértékben lehet, illetve szükséges biztosítani, a jogszabály — ennek megfelelően — a szakszervezeti jogok következő formáit ismeri:

1. Önálló szabályozás vagy döntés joga. Egyes esetekben — a jogszabály által meghatározott körben — a szakszervezetet önálló szabályozás vagy döntés joga is megilleti, tehát a szakszervezet a hatáskörébe utalt kérdést a jogszabály keretei között úgy szabályozhatja, illetve döntheti el, hogy ahhoz nincs szükség az állami szerv vagy

vállalat egyetértésére. Főleg két olyan feladat van, amelyet a jogszabály a szakszervezet önálló hatáskörébe utal, mégpedig a társadalombiztosítás és a szakszervezeti üdülés. Ennek következtében az állami társadalombiztosítás igazgatását a szakszervezetekbe tömörült dolgozók látják el a SZOT irányítása mellett. Így a SZOT, valamint a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja — a jogszabály keretei között — önállóan szabályozhatják a társadalombiztosítás megszervezését, irányítását és ellenőrzését. A szakszervezeti üdülés szabályait is a SZOT állapítja meg, természetszerűleg ismét csak a jogszabály által meghatározott keretek között.

2. Közös szabályozás vagy közös döntés joga. Sokkal szélesebb körben érvényesül a közös szabályozás, illetve közös döntés joga, amidőn az állami szerv csak a szakszervezettel egyetértésben szabályozhat egy bizonyos kérdést, illetve dönthet bizonyos kérdésekben. Ezekben az esetekben tehát az állami szerv, illetve a vállalat részéről kiadott szabályozás, illetve döntés érvényességéhez a szakszervezet egyetértése szükséges. A Munka Törvénykönyve számos ilyen esetet ismer, ezek közül legfontosabb az az általános szabály, hogy a miniszterek a dolgozók élet- és munkakörülményeivel kapcsolatos kérdéseket csak a szakszervezetekkel egyetértésben, közösen szabályozhatják. Lényegében a szakszervezet egyetértésének a követelményéről van szó akkor is, amidőn a Mt. elrendeli, hogy a kollektív szerződést a vállalati dolgozók nevében a szakszervezeti bizottság köti a vállalat igazgatójával, és hogy a vállalati munkarendet az igazgató a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben állapítja meg. A közös döntés jogával különösen a munkavédelem, valamint a munkaidő beosztása és a túlmunka elrendelése területén találkozunk.

3. Tanácskozási jog. Nagyon lényeges a szakszervezetek tanácskozási joga is. Ezt a megoldást a Mt. főleg olyan esetekben alkalmazza, amidőn az egyéni felelős vezetés elvével nem lehet összeegyeztetni a közös döntés jogát, de mégis súlyt helyez arra, hogy az igazgató vagy az állami szerv a szakszervezet véleményének az ismeretében döntsön. A tanácskozási jognak a vállalat oldalán a meghallgatási kötelezettség felel meg. A szabályozás vagy a döntés érvényességéhez tehát nincs szükség a szakszervezet egyetértésére, de az állami szerv vagy a vállalat köteles a szabályozás, illetve a döntés előtt a szakszervezet véleményét, tanácsát meghallgatni. A tanácskozási jog, illetve a meghallgatási kötelezettség jellegéből következik, hogy az állami szerv, illetve a vállalat nincs kötve a szakszervezet véleményéhez, tehát azzal ellentétes vagy attól eltérő döntést is hozhat. Világos azonban, hogy a szakszervezet véleménye, álláspontja, illetve javaslata ezekben az esetekben is nagy súllyal esik a latba, és fontos indok szükséges ahhoz, hogy az állami szerv vagy a vállalat eltérjen a szakszervezet álláspontjától. A szakszervezetnek pedig arra kell törekednie, hogy meghallgatása esetén olyan jó tanácsot, véleményt adjon, amely valóban segítséget jelent a helyes döntés meghozásában. Így pl. az igazgató a dolgozó munkakörének és munkabérének meghatározása, a norma, illetve a teljesítmény-követelmény megállapítása ellen benyújtott panasz eldöntése, a szabadság félbeszakítása, a segély- és előlegkérelem elbírálása előtt köteles a szakszervezeti bizottság véleményét kikérni. A meghallgatási kötelezettséghez hasonlít az a megoldás is, amely szerint a szakszervezetek részt vesznek a vállalati dolgozókat érintő kulturális és sport célokat szolgáló beruházási terveknek, az igazgatói alap felhasználási tervének és a szabadságolási tervnek az elkészítésében, közreműködnek a munkavédelmi beruházási keretek megállapításában és felosztásában stb. Nyilvánvaló továbbá, hogy az állami szerv akkor jár el helyesen, ha nemcsak az Mt.-ben meghatározott esetekben, hanem minden olyan fontosabb kérdés eldöntésével kapcsolatban meghallgatja a szakszervezet véleményét, amely a dolgozók érdekeit érinti. Végül, de nem utolsó sorban, nagyon lényeges az az általános szabály, amely szerint a Minisztertanács a dolgozók életkörülményeivel kapcsolatos kérdésekben a SZOT véleményének a meghallgatásával határoz.

4. Javaslattétel joga. A szakszervezetek feladatköréből folyik, hogy bármilyen kérdésben javaslatot tehetnek a megfelelő szabályozásra, döntésre vagy intézkedésre. Vannak azonban olyan szabályozásra váró kérdések, amelyekben az Mt. egyenesen a szakszervezetektől várja a javaslattételt, és ezért a szakszervezet hatáskörébe utalja, hogy önállóan vagy az állami szervvel egyetértésben megfelelő javaslatot tegyen. A javaslattétel jogának az állami szerv vagy a vállalat oldalán az a kötelezettség felel meg, hogy a javaslattal foglalkoznia és intézkedéséről a szakszervezetet értesítenie kell. A szakszervezet javaslata az állami szervet illetve, a vállalatot nem köti, vagyis a szakszervezet javaslattételi jogköre nagyon hasonlít azokhoz az esetekhez, amidőn az állami szerv a szakszervezetet meghallgatni köteles. A különbség mégis az, hogy a meghallgatási kötelezettség esetén az állami szerv kíván döntést hozni, tehát az állami szerv kezdeményezi a szakszervezet véleményének a kialakítását, viszont azokban az esetekben, amelyekben a Mt. a javaslattételt a szakszervezet feladatává teszi, a kezdeményezést nem az állami szervtől, hanem a szakszervezettől várja, vagyis egyenesen arra hívja fel a figyelmet, hogy a szakszervezet ezekkel a kérdésekkel állandóan foglalkozzék, és ha úgy látja, hogy a munkásosztály érdeke megköveteli, tegyen megfelelő javaslatot a döntésre. Így pl. a szakszervezetek javaslatot tehetnek az egészségvédelem és a balesetelhárítás fejlesztését szolgáló intézkedésekre, a lakások elosztására stb. Egyes esetekben a Mt. azt a megoldást is alkalmazza, hogy az állami szerv és a szakszervezet egymással egyetértésben tesznek javaslatot a felsőbb állami szervnek.

5. Közreműködés a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében. Az üzemi demokráciát, a dolgozóknak a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe való bevonását, illetve ezekben való részvételt szolgálja, hogy nagyon széles kör-

ben érvényesül a szakszervezetek szervező, irányító, mozgósító és ellenőrző szerepe. A Mt. külön is kiemeli a szakszervezetek ilyen szerepét, és ezzel mintegy felkéri a szakszervezeteket arra, hogy e feladatok megvalósítása érdekében fejtsenek ki nevelő, irányító, mozgósító és ellenőrző tevékenységet. Ugyanakkor a Mt. felhívja az állami szervek és a vállalatok figyelmét, hogy a Mt.-ben, illetve a szakszervezetek alapszabályában meghatározott feladatok megvalósítása érdekében vegyék igénybe a szakszervezetek segítségét és adjanak meg minden támogatást a szakszervezeteknek, hogy szervező, irányító, mozgósító és ellenőrző tevékenységüket minél eredményesebben fejthessék ki. Ebben a vonatkozásban is érvényesül tehát az a megoldás, hogy a Mt. rendelkezései és az alapszabályok határozmányai megfelelően kiegészítik egymást, mert a Mt. biztosítja azokat a szakszervezeti jogokat, amelyek segítségével a szakszervezetek megvalósíthatják az alapszabályokba foglalt céljaikat: az alapszabályok meghatározzák, hogy a szakszervezetek milyen feladatok megoldása érdekében fejtsék ki működésüket a vállalati munka megszervezésével kapcsolatban, a Mt. pedig feljogosítja a szakszervezeteket e tevékenység kifejtésére, vagyis a vállalati munka megszervezésében való közreműködésre, a vállalatot pedig arra kötelezi, hogy engedje meg a szakszervezetek ilyen irányú tevékenységét, sőt azt a rendelkezésére álló eszközökkel igyekezzék előmozdítani. Így pl. ilyen jellegű szakszervezeti feladatok közé tartozik a szocialista munkaverseny és a termelési tanácskozások, az újítómozgalom, a munkamódszer-átadás, a tapasztalatcsere szervezése, irányítása és ellenőrzése; a társadalmi tulajdon védelméért, a szocialista munkafegyelem megszilárdításáért és a szocialista bérpolitika megvalósulásáért folytatott harc szervezése és ellenőrzése; a szakmai képzés szervezése és segítése; a kollektív szerződések megkötése és mozgósítás azok végrehajtására; a munkavédelem megszervezése és ellenőrzése, a társadalombiztosítás irányítása, fejlesztése és ellenőrzése; a társadalmi ellenőrzés megszervezése; a dolgozók politikai öntudatának és műveltségének az emelése stb. Mindezekkel a feladatokkal kapcsolatban a Mt., illetve a Mt. V. részletesen meghatározza a szakszervezetek bevonására irányuló kötelezettségek, illetve a szakszervezetek részvételi jogának a jogi formáit.

6. Ellenőrzési jog. A Mt. nemcsak a szakszervezetek jogkörét biztosítja a különböző szakszervezeti jogok formájában, hanem arról is gondoskodik, hogy megfelelő jogi eszközök álljanak a szakszervezetek rendelkezésére annak érdekében, hogy a szakszervezetek ellenőrizhessék a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartását. A szakszervezetek e körben a miniszterektől és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervektől a jogszabályok végrehajtásáról tájékoztatást kérhetnek és a végrehajtás ellenőrzése érdekében helyszíni vizsgálatot tarthatnak. A helyszini vizsgálatok eredményessége érdekeben a Mt. elrendeli, hogy a vállalat igazgatója köteles a vizsgálathoz szükséges felvilágosításokat megadni és adatokat rendelkezésre bocsátani. A szakszervezet a hibákra és mulasztásokra a végrehajtásért felelős személyek figyelmét felhívhatja, határidőt szabhat azok megszüntetésére, és ha a felhívott szerv a szükséges intézkedést ennek ellenére sem teszi meg, megfelelő hatósági eljárás megindítását kezdeményezheti; így pl. a dolgozók képviseletében az egyeztető bizottsághoz panaszt, a bírósághoz keresetet nyújthat be, bármely hatóságnál eljárhat, az ügyészséghez fordulhat és szükség esetén feljelentést is tehet.

7. Közvetlen intézkedési jog. A szakszervezetek egyik legfontosabb feladata a munkavédelem ellenőrzése, az ún. munkavédelmi felügyelet. Erre való tekintettel a szakszervezeteket a munkavédelemmel kapcsolatban nemcsak az előző pontban ismertetett jogkör illeti meg, hanem — a jogszabályban meghatározott körben — a közvetlen beavatkozás joga is. A szakszervezeti munkavédelmi felügyelők ugyanis a veszélyek megszüntetése érdekében a vállalatra kötelező intézkedéseket is hozhatnak, sőt a mulasztókkal szemben bírságot is kiszabhatnak.

8. Eljárás a dolgozók képviseletében. Más vonatkozásban már említettük, de itt külön is kiemeljük, hogy a szakszervezetek a dolgozók képviseletében, sőt a dolgozók helyett, a dolgozók nevében is eljárhatnak, tehát az egyeztető bizottsághoz panaszt, a bírósághoz keresetet nyújthatnak be és bármely hatóságnál eljárhatnak.

9. Részvétel a vitás ügyek elintézésében. A szakszervezeti jogok egyik nagyon fontos megnyilvánulása végül az is, hogy a szakszervezetek az egyeztető bizottságokba kijelölt tagjaik közvetítésével nagyon fontos szerepet játszanak a munkaügyi viták eldöntésében.

VI. E tanulmányban csak a szakszervezetekkel kapcsolatos egyes jogi problémák megoldását kíséreltük meg. Számos kérdést nem is érintettünk. Úgy véljük azonban, hogy a munkajog tudományának a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítania azokra a jogviszonyokra — így a szakszervezetek jogviszonyaira is —, amelyek a munkajogviszonyokkal szoros összefüggésben a vállalat, az államigazgatási szervek, a szakszervezetek, az üzemi tanácsok és a vállalati kollektívák között, valamint az üzemi tanácsok és a vállalati kollektívák keretei között alakulnak ki, a munka szocialista jellegű társadalmi megszervezése, a munkajogi alapelvek érvényesülése, a munkásosztály hatalmának az erősítése, a dolgozók életszínvonalának az emelkedése érdekében.

Weltner Andor

A büntetlen elő- és utócselekményekről

I.

1. A Btá. 1. § (3) bekezdésének rendelkezése értelmében valamely magatartás csak abban az esetben minősíthető bűncselekménnyé, ha az, azonfelül, hogy egy törvényi tényállás minden elemét megvalósítja, veszélyes is a társadalomra. Ebből a rendelkezésből következik, hogy nem minden tényállásszerű cselekmény értékelhető bűncselekményként, hanem csak a *társadalomra veszélyes tényállásszerű cselekmény*. E rendelkezés további következménye: ha egy vagy több magatartás több törvényi tényállást valósított meg, nem minden esetben minősül halmazatnak, hanem csak akkor, ha a vonatkozó magatartás vagy magatartások több irányú társadalomra veszélyességet mutatnak. Azokat az eseteket, melyeknél több törvényi tényállás úgy valósult meg, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége értékelhető egyetlen törvényi tényállás keretében is, *látszólagos törvényhalmazatnak* nevezzük. Ha a több törvényi tényállás megvalósítása egy magatartással történt: látszólagos alaki halmazatról, ha több magatartással: látszólagos anyagi halmazatról beszélünk.

A valódi és a látszólagos halmazatok közötti elhatárolásnál döntő jelentősége a cselekmény társadalomra veszélyességének van. A társadalomra veszélyesség iránya és foka viszont elsősorban a megtámadott életviszonytól, a jogi tárgytól függ. Egy vagy több tényállásszerű cselekmény társadalomra veszélyessége abban az esetben értékelhető egy törvényi tényállás keretében, ha a vonatkozó magatartás vagy magatartások egyetlen, jogilag védett — konkrét — életviszonyt sértettek, illetőleg veszélyeztettek. Viszont, ha valamely magatartás vagy több magatartás két különböző, önálló törvényi tényállással védett életviszonyt is sértett, illetőleg veszélyeztetett, akkor a cselekmény társadalomra veszélyessége már nem értékelhető teljes egészében csak az egyik törvényi tényállás keretében. Ugyanis ebben az esetben értékelés nélkül maradna az a veszély, amelyet a magatartás a másik tényállás által védett érdekre nézve mutat. Az alábbiakban az itt rögzített álláspontot kívánjuk értékesíteni az ún. elő- és utócselekmények büntethetőségének vizsgálatánál.

Az elő- és utócselekmények körébe ugyanazon elkövető több olyan magatartása tartozik, amelyek mindegyike önmagában is megvalósít egy-egy törvényi tényállást. Az uralkodó felfogásnak megfelelően bizonyos esetekben az elkövetőt csak egyik tényállásszerű cselekménye — vagy az elő- vagy az utócselekménye — miatt büntetjük meg. Feladatunk annak tisztázása, hogy miért és mikor mellőzzük a halmazat megállapítását, továbbá annak eldöntése és indokolása, hogy miért és mikor büntetjük az elkövetőt az előcselekményéért, miért és mikor az utócselekményéért.

2. A halmazatnak egyébként gazdag irodalma e vonatkozásban meglepően szegényes. A büntetlen elő- és utócselekmények jóformán csak a tankönyvekben szerepelnek, ott is csak pár sor terjedelemben. Monográfia, kimerítő tanulmány szinte egy sem foglalkozik problematikájukkal. Még Honig munkájának központjában is a látszólagos törvényhalmazat elbírálásánál érvényesülő egyes magyarázati elvek tárgyalása áll és csak ezek alkalmazásának vizsgálata során érinti az idevágó kérdéseket, bár a munka címe: A büntetlen elő- és utócselekmény. A magyar jogi irodalomban pedig csak a közelmúltban jelent meg *Schultheisz* Emiltől egy tanulmány, amely a látszólagos halmazat keretein belül érinti témánk anyagát is.[1]

A kérdés elméleti elhanyagolása annál inkább sajnálatos, mivel az idetartozó esetek a mindennapi életben gyakran fordulnak elő. Az ilyen esetek büntetésének, vagy büntetlenségének elméleti tisztázása gyakorlati szempontból igen lényeges, hiszen ettől függően kerül sor egységi vagy halmazati büntetés kiszabására.

Tapasztalati tény, hogy az ember élete egymásba folyó, egymást kiegészítő magatartássorozatokból tevődik össze. Az egyik cselekmény elkövetése maga után vonja a másik magatartás tanúsítását. A korábban tanúsított magatartás bizonyos fokig meghatározza a később tanúsítandó magatartás irányát, célját is. Tehát az ember cselekményei között nemcsak időbeli, hanem lényegbe vágó, sokszor ok-okozati kapcsolat is áll fenn.

Az elő- és utócselekmények között is megtalálható mind az időbeli, mind a lényeges belső összefüggés. Büntetőjogi szempontból jelentősége ennek az utóbbinak van. Míg az a körülmény, hogy valamely magatartás elő- vagy utócselekménynek tekintendő-e, a büntetőjogi értékelésre semmi befolyással sincs, addig az egyes magatartások között megtalálható belső összefüggés irányadó abban a kérdésben, hogy mikor, melyik cselekmény maradhat büntetőjogi értékelés nélkül.

A vonatkozó irodalmi állásfoglalások is lényegében ezt a felfogást tükrözik. Tisztázatlan és vitás azonban annak eldöntése, hogy *milyen* belső összefüggés alapján és *mikor* állapítható meg a büntetlenség egyik vagy másik cselekmény vonatkozásában. Az idevágó megállapítások részint szűkszavúak, részint helyt nem állók, részint pedig gyakorlatilag értéktelenek.

a) A polgári jogtudósok nagyrészt megegyeznek abban, hogy általában elismerik az idetartozó esetek büntetlenségét, illetőleg azt, hogy halmazat megállapítása helyett csak az egyik cselekményt minősítsék a bíróságok bűncselekménynek.

Egyesek, mint *Liszt*, *Köhler*, *Sauer* a büntetlenség helyességének igazolására a folytatólagos bűncselekménnyel hozzák összefüggésbe az elő- és utócselekményeket. Ezek szerint az írók szerint a büntetlen elő- és utócselekmény éppen úgy,

[1] Schultheisz Emil: A látszólagos halmazat. Szeged, 1955.

mint a folytatólagos bűncselekmény, a cselekmény-többség által megvalósuló bűncselekmény-egység egyik esete.

Liszt tankönyvében a következőket olvashatjuk: „Továbbá idetartozik (t. i. a cselekmény-többséggel megvalósuló bűncselekmény-egységhez: F. J.) a következő két eset:

a) az a bűnös cselekmény, amely *eszközül szolgált egy másik bűncselekmény elkövetéséhez*, (példa: magánlaksértés és dologrongálás a betöréses lopásnál), az utóbbival egységbe foglalandó: ha az előbbi az utóbbinak törvényi ismérvei közé tartozik, vagy ha a törvényhozó hallgatólagosan feltételezte, mint a szokásos előfordulási módnak megfelelő eszközt (ún. *büntetlen előcselekmény*). Itt tehát csak a második bűntett (betöréses lopás) büntethető.

b) az a bűnös cselekmény, amely *egy másik bűncselekmény fogalmához szükséges célzat megvalósításaként jelentkezik* (példa: lopás vagy csalás által szerzett dolog eltulajdonítása), az előbbivel egységbe foglalandó, ha a megvalósítást a törvényhozó, mint a szokásos előfordulási módnak megfelelőt, feltételezte és új vagyoni kárt nem okozott (ún. *büntetlen utócselekmény*). Itt csak az első cselekmény (lopás vagy csalás) büntethető."[2]

Lényegében megegyezik az itt idézett felfogással Max Ernst Mayer nézete is, azzal az eltéréssel, hogy egyrészt az idetartozó eseteket a nem valódi anyagi halmazat címszó alatt az anyagi halmazat körében tárgyalja (míg Liszt a halmazatot megelőzően a bűncselekmény-egység fajai között említi), másrészről M. E. Mayer nem használja az elő- és utócselekmény kifejezést, hanem csak a cselekmények között fennálló rangsorról beszél, amelyet ő a szubszidiaritásra vonatkozó ismert tétellel old meg. Ehelyütt azonban még a következő esetet vonja az általunk vizsgált körbe: „Valamely bűntett által létrehozott állapot kihasználása csak szubszidiáriusan büntethető: elsősorban magának az állapotnak az előidézése büntetendő."[3]

Liszt és társai, amikor a folytatólagos bűncselekménnyel foglalták egy csoportba a büntetlen elő- és utócselekményeket, helyesen juttatták kifejezésre e két jelenség között megállapítható hasonlóságot. Nevezetesen azt, hogy mindkét esetben cselekmény-többséggel állunk szemben. Az általuk kifejezésre juttatott másik körülmény — bűncselekményegység — már vitatható a folytatólagos bűncselekmény vonatkozásában. Erre a kérdésre azonban ehelyütt nem térhetünk ki.

Van azonban e két intézmény között egy lényeges különbség, melyre az idézett szerzők nem fordítottak figyelmet. Nevezetesen az, hogy míg a folytatólagos bűncselekmény tettese valamennyi cselekményével ugyanazt a bűncselekményt valósítja meg, addig a büntetlen elő- és utócselekmények esetében mindegyik cselekmény más-más bűncselekmény törvényi tényállásának felel meg.

b) Egyébként Liszt meghatározásával kapcsolatban az alábbiakra mutatunk rá: az eszközcselekmény büntetlenségéhez nem tartjuk elegendőnek, hogy az „*szokásos*" megvalósítási módja legyen a célbűncselekménynek. Ezen túlmenően a magunk részéről megkívánnánk, hogy az előbbi az utóbbinak *szükségszerű* eleme legyen. Egyébként részletesebben majd később foglalkozunk ezzel a kérdéssel.

A büntetlen utócselekménynek Liszt által adott meghatározása már több szempontból is támadható. Mindenekelőtt az itt leszögezett elvnek a helyessége is vitatható: mi indokolná annak a tényállásszerű cselekménynek a büntetlenségét, amely egy másik tényállásban meghatározott célzatot realizál. Ha a törvényhozó már valamely cél elérésére irányuló, de azt meg nem valósító cselekményt is büntetni rendel, nem kíván-e további értékelést az, ha a tettes egy másik cselekménnyel e célzatot meg is valósítja.

Az itt felvetett kérdés hatályos jogszabályaink vonatkozásában is felmerülhet. A BHÖ. 96. pontjában foglalt rendelkezés szerint: „A csoportosulás, amelynek célja az, hogy ... a hatóságot gyakorló személyt vagy a hatóság tagját ... tettleg bántalmazza, bűntett, amely hat hónaptól öt évig terjedhető börtönnel büntetendő."

Ha az itt feltüntetett célból összejött csoport „célzatát realizálja" és a hatóság tagja ennek következtében meghatározott ideig gyógyuló sérülést szenved, bírói gyakorlatunk egységesen halmazatot állapít meg a hatóság elleni erőszak és a testi sértés vonatkozó bűntette között. A magunk részéről mindenben helyeseljük ezt a gyakorlatot, mivel a hatóság elleni erőszak bűntette törvényi tényállásának keretében nem értékelhető a testi sérülés okozása. Ha a törvényhozó büntetni kívánta már a célzatos csoportosulást is, nem lehet értékelés nélkül hagyni az ezen túlmenő, célzatot realizáló cselekményt, feltéve természetesen, hogy az mindenben megfelel egy törvényi tényállásnak.

A magunk részéről helytelenítjük a büntetlen utócselekményre Liszt által felhozott példát is. Véleményünk szerint a lopás és a sikkasztás — illetőleg a csalás és a sikkasztás — evonatkozásban nem megfelelő példa. Ugyanis, amikor mi büntetlen elő- és utócselekményekről beszélünk, ezeket a cselekményeket *tényállásszerűeknek* tekintjük és csak a közöttük fennálló belső összefüggés miatt tekintünk el egyik vagy másik cselekménynek bűncselekménnyé való minősítésétől. Ha a két cselekmény közül csak az egyik tényállásszerű, akkor semmi szükség sincs arra, hogy ilyen megkülönböztetett érdeklődést tanúsítsunk irántuk. Akkor semmi különös, semmi kivételes sincs abban, hogy csak az egyik cselekménye miatt büntetjük meg a tettest. A büntetlen elő- és utócselekmények kivételes jellege éppen abban rejlik, hogy *két tényállásszerű cselekmény* közül csak az egyiket nyilvánítjuk büntetendővé.

Liszt-nek — és nyomában valamennyi tankönyv és az idevágó tanulmányok szerzőinek — példája azért nem helyes, mivel az elkövetőnek csak az egyik cselekménye tényállásszerű: a

[2] Franz von Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. Berlin—Leipzig, 1932. 354. old.

[3] Max Ernst Mayer: Der Allgemeine Teil des Deutschen Strafrechts. Heidelberg, 1923. 513. old.

lopást, illetőleg a csalást megvalósító magatartás. A sikkasztás törvényi tényállása ugyanis csak olyan dologgal kapcsolatban valósulhat meg, amelyet az elkövető még nem tulajdonított el. Ha a tettes valamilyen dolgot bármilyen módon — pl. lopással vagy csalással — már eltulajdonított, azt mégegyszer nem tulajdoníthatja el —, kivéve természetesen azt az esetet, ha a dolog közben kikerült rendelkezése alól.

c) A magunk részéről mindenekelőtt elismerjük annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben egy elkövető több, egymással összefüggő, tényállásszerű magatartása közül csak az egyik miatt kerüljön sor büntetés kiszabására. Egyébként e felfogással szemben igen kevesen foglaltak állást a jogtudomány művelői közül. E kevesek közé tartozik hazánkban Vida Ferenc, aki egyik közelmúltban megjelent tanulmányában az alábbiakat írta: „Nem gondolnám, hogy az ítélkezési gyakorlat fejlődése helyes irányba haladna, ha akár általában, akár csak a gazdasági bűncselekmények vonalán elfogadná „az értékelést nem igénylő utócselekmények" fogalmának elismerését."[4]

Vida álláspontja egyrészről a formalizmus hibájához vezet, amennyiben a tényállásszerűség meglétét egymagában is elegendőnek tartja a büntethetőséghez; másrészről viszont olyan elrettentő, megtorló jellegű büntetések alkalmazásához vezetne, amelyek a legélesebb ellentétben állnának a büntetésnek a Btá.-ban meghatározott, a tettes javítására, nevelésére is nagy súlyt helyező feladataival.

II.

Az elő- és utócselekményeknek általunk elismert büntetlenségével kapcsolatban felmerül a kérdés: mikor, milyen elvek alapján és melyik cselekményt kell büntetendőnek és melyiket büntetlennek tekintenünk az idevágó esetekben? Az alábbiakban megkíséreljük a válaszadást e kérdésekre.

Az elő- és utócselekmények büntethetőségét illetően három eset lehetséges: *1.* mindegyik cselekmény büntetendő; *2.* csak az egyik cselekmény büntethető éspedig: *a)* csak az előcselekmény, *b)* csak az utócselekmény; *3.* egyik cselekmény sem annak a tényállásnak az alapján büntethető, melyet külön-külön valósítottak meg, hanem együttesen egy harmadik tényállás alá vonandók.

1. Bár elismerjük az elő- és utócselekmények büntetlenségének lehetőségét, ezt — ismételjük — kivételes esetnek tartjuk. Szabályként annak az elvnek kell érvényesülnie, hogy mindegyik tényállásszerű cselekményt megfelelően értékelni és büntetni kell.

Ez a felfogásunk logikusan következik a bűncselekmény fogalmának a meghatározásából. Fentebb említettük, hogy bűncselekménynek — büntetendő cselekménynek — csak azokat a cselekményeket minősíthetjük, amelyek azonfelül, hogy megfelelnek egy törvényi tényállásnak, veszélyesek a társadalomra is. Azonban, mivel a törvényi tényállásnak megfelelő magatartások általában társadalomra veszélyesek is, ebből következik, hogy minden tényállásszerű cselekmény — bármilyen összefüggésben is állanak egymással — általában büntetendő. Mivel azonban kivételként elismertük annak lehetőségét is, hogy a tényállásszerű cselekmény esetleg nem társadalomra veszélyes, ezzel elismertük azt is, hogy nem minden esetben lehet bűncselekménynek tekinteni.

Fenti állásfoglalásunkból következik annak eldöntése is, hogy mikor nem lehet büntetlenül hagyni sem az elő-, sem az utócselekményt: akkor, amikor mindkét cselekmény — egyik a másiktól függetlenül — a társadalomra veszélyességnek olyan fokát tükrözi, amely már büntetőjogi eszközök alkalmazását igényli. Ilyen esetekben az egyes cselekmények között fennálló időbeli és belső összefüggés sem szüntetheti meg egyik cselekmény büntetéstérdemlőségét sem.

Bírói gyakorlatunkban igen gyakran fordul elő, hogy a tettes több egymást követő magatartása közül kettő is tényállásszerű. Rendszerint olyankor szokott ez előfordulni, amikor az elkövető bűncselekménynek minősülő céljának az elérése érdekében ugyancsak bűncselekménynek tekintendő eszközcselekményt követ el.

Régebben az írók nagy része ilyen esetekben egységet vélt megállapíthatónak, mondván, hogy a célcselekmény konszumálja az eszközcselekményt.

Etekintetben azonban igen félreérthető álláspontokkal találkozunk az irodalomban. Finkey például először megállapítja, hogy „a cél és eszköz viszonya magában nem elegendő két vagy több cselekmény egyesítésére. Az ún. ideológiai (eszmei) egység nem zárja ki a halmazatot, csak akkor, ha a törvény olvasztja össze a cél és eszköz viszonyában álló cselekvéseket." Ezt követően azonban így folytatja: „... A magánlaksértés ugyanis a mellette, illetőleg általa elkövetett másik cselekmény tényálladékába vagy beleolvad (betöréses lopás) vagy annyira súlyosabb cselekmény eszközét képezi, hogy annak csak előkészülete gyanánt tekinthető, pl. az idegen házban elkövetett emberölés, rablás, erőszakos nemi közösülés, gyújtogatás stb."[5]

Napjainkban e felfogás meghaladottnak tekinthető. Általános szabályunknak megfelelően halmazatnak kell minősítenünk az ilyen eseteket. Bűncselekmény-egység kivételesen és csak abban az esetben állapítható meg, ha az eszközcselekmény társadalomra veszélyessége is értékelhető teljes egészében a célcselekményt magában foglaló törvényi tényállás keretei között.

Ez a kivételes helyzet pedig akkor áll elő, ha az eszközcselekmény a cél elérésének *szükségszerű* feltétele. Ebben az esetben ugyanis a törvényhozónak a célcselekményt magában foglaló

[4] Vida Ferenc: A gazdasági bűntettek üldözése fejlődésünk új szakaszában. Jogtudományi Közlöny, 1955. 108. old.

[5] Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Bp., 1905. 373. old.

törvényi tényállás megalkotásakor tekintettel kellett lennie és így értékelnie kellett az annak megvalósításához elengedhetetlenül szükséges eszközcselekmények társadalomra veszélyességét is.

Az egymással cél-eszköz viszonyban álló, de egymás nélkül is megvalósítható bűncselekmények rendszerint különböző jogi tárgyakat sértenek. Önálló társadalomra veszélyességük is éppen a jogi tárgyak különbözőségén nyugszik. Az alábbiakban rámutatunk néhány olyan bűncselekményre, melyek egymással ilyen viszonyban állhatnak.

a) Először említjük a magánlaksértés és egyéb bűncselekmények között előforduló kapcsolatot. Ha a vádlott például a lakással rendelkező akarata ellenére avégett hatol be erőszakkal a sértett nő lakásába, hogy a nővel ugyancsak erőszakkal házasságon kívül nemileg közösüljön, akkor — állították *Finkey* és követői — a magánlaksértés bűntette külön nem állapítható meg, hanem az beolvad a nálánál súlyosabb célbűncselekménybe.

Az egység megállapításának indokai eltérőek az egyes íróknál. Finkey pusztán a cselekmények között meglevő cél-eszköz viszonyt elegendőnek tartotta a magánlaksértés figyelmen kívül hagyásához, ugyanígy Edvi Illés Károly is.[6]

Fayer hasonló álláspontját arra alapozta, hogy a magánlaksértéshez „magánlaksértési szándék" szükséges. A következőket írta: „A magánlaksértés ott forog fenn, ahol a bemenetel magánlaksértési szándékkal történt, ahol az illető lakó akarata ellenére nemcsak bement, hanem jogellenesen amannak erkölcsi értékét önhatalmú cselekményével kisebbíteni akarta." Majd később: „Ha specialis dolus nem kívántatnék meg, a magánlaksértés minden bűnesetben külön volna megállapítandó" (ti. ha a lakásba való bemenetel egy másik bűncselekmény elkövetése céljából történt.[7]

Angyal Pál, aki tagadja ugyan azt, hogy a magánlaksértés bűntettéhez magánlaksértési szándék lenne szükséges, mégis azt vallja, hogy a súlyosabb céldeliktumba a magánlaksértés beleolvad és csak azonos súlyú, illetőleg az enyhébb célbűncselekménnyel létesít anyagi halmazatot.[8] A fenti állásfoglalása vonatkozik mindegyik magánlaksértési törvényi tényállásra.

Az idézett felfogásokkal szemben Degré Lajos annak a nézetnek adott kifejezést — amit egyébként ő a bírói gyakorlatban uralkodó felfogásnak nevezett —, hogy „a magánlaksértés mint eszközcselekmény a céldeliktummal anyagi halmazatban áll."[9]

Degré rámutatott arra is, hogy a magánlaksértésnek a Btk. 330. §-ában meghatározott (BHÖ. 384. p.) törvényi tényállása tartalmazza a szubszidiárius viszonyra utaló klauzulát is. Ő azonban úgy véli, hogy ez a kitétel nem az esetleges célbűncselekményre vonatkozik, hanem csak azokra az esetekre, „midőn a 330. §-ban írt módon való behatolás adott esetben mint valamely súlyosabb büntetés alá eső bűncselekmény tényálladékához tartozó elem jelentkezik."

A magunk részéről fenntartás nélkül osztozunk Degré felfogásában; a BHÖ. 384. p-ban foglalt bűncselekményt is halmazatban kell megállapítani a súlyosabb célbűncselekménnyel. A célbűncselekménybe való beolvadásról csak abban az esetben lehet szó, ha a lakásba való behatolás önmagában már súlyosabban büntetendő. A BHÖ. 386. p-ban felvett bűntettnél viszont még e kivétel sem állhat elő; itt tehát minden korlátozás nélkül halmazat állapítandó meg.

b) Nehézséget okozhat a gyakorlatban a robbanóanyag felhasználásával vagy lőfegyver alkalmazásával elkövetett bűncselekmények minősítése. Az első kérdés, ami ilyen bűncselekmények minősítésénél felmerülhet, az, hogy megállapítható-e halmazat olyan esetekben, amikor az elkövetett bűncselekmény büntetése súlyosabb, mint a BHÖ. 33. p. (3) bekezdésében, illetőleg a 34. p. (3) bekezdésében foglalt rendelkezés szankciója? Tehát büntethető-e a tettes a megvalósított bűncselekmény mellett a 33. p., illetőleg a 34. p. (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény miatt?

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a robbanóanyaggal, illetőleg lőfegyverrel elkövetett bűncselekmények esetében nem szükségszerű ugyan, de igen gyakran áll fenn cél-eszköz viszony a robbanóanyag, lőfegyver beszerzése és a vele elkövetett bűncselekmény között. Tekintettel azonban e kapcsolatnak éppen az esetleges jellegére, annak alapján egységbe foglalásnak nem lehet helye.

Halmazat megállapítása mellett szól viszont ezen felül még a megtámadott jogi tárgyak többsége is. A tettes által a lőfegyver használatával megvalósított bűntett jogi tárgya mellett a tettes a lőfegyvernek engedély nélkül történő beszerzésével, vagy birtokban tartásával önálló védelmet igénylő jogi tárgyat is megsértett.

Eddigi fejtegetéseink nem sok vitára adhatnak alkalmat, mivel ezek a megállapítások szinte magától értetődőnek tekinthetők. Az itt tárgyalt bűncselekményekkel kapcsolatban azonban felmerül egy másik kérdés is, amelynek megoldása már sokkal problematikusabb. Ez a kérdés a következő: megállapítható-e a 33. p. (3) bekezdése, illetőleg a 34. p. (3) bekezdése mellett ugyanezen pontok (1) bekezdésében is a tettes bűnössége?

E kérdés megválaszolása során két felfogás alakult ki: az egyik álláspont szerint mindegyik pont (3) bekezdésében foglalt rendelkezés egyazon pont (1) bekezdésében felvett bűncselekménynek, mint alapesetnek, a minősített alakzata, melyben a törvényhozó törvényi egységbe foglalta az

---

[6] Finkey: i. tankönyv, 692. old. Edvi Illés Károly: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata. Bp., 1909. II. k. 719., 727. old.

[7] Fayer László: Az otthon védelme a magyar büntetőjogban. Bp., 1895. 9. és 16. old.

[8] Angyal Pál: A személyes szabadság megsértése stb. Bp., 1929. 121. old.

[9] Degré Lajos: Magánlaksértésnek mint eszközcselekménynek halmazata a céldeliktummal. Büntető Jog Tára, 64. kötet, 78. old.

alapbűncselekményt egy bármilyen másik bűncselekménnyel.

Eszerint tehát két körülmény is a halmazat megállapítása ellen szólna: minősített eset nem állhat halmazatban saját alapesetével; törvényi egységnek minősülő tényállás nem állhat halmazatban az alkotó részét tevő törvényi tényállással.

A másik álláspont hívei mindkét tétel helyességét elismerik ugyan, de azt állítják, hogy az adott esetre egyik sem vonatkoztatható. Szerintük a (3) bekezdés egyik pontnál sem tekinthető az (1) bekezdés minősített esetének, hanem ezek a pontok olyan általános minősítő rendelkezést tartalmaznak, melyek az éppen megvalósult bűncselekményeket minősítik súlyosabban büntetendővé.

E felfogás hirdetői többek között arra hivatkoznak, hogy míg mindkét pont (1) bekezdése a robbanóanyag, illetőleg a lőfegyver stb. *jogosulatlan* előállítását, beszerzését stb. minősíti bűncselekménnyé, addig ugyanezen pontok (3) bekezdése a *bármilyen módon* — jogosan vagy jogosulatlanul — előállított, beszerzett robbanóanyaggal, lőfegyverrel stb. elkövetett bűncselekményekre vonatkozik. A (3) bekezdést mindegyik pont esetében csak akkor lehetne az (1) bekezdés minősített esetének tekinteni, ha a (3) bekezdés is a jogosulatlanul előállított, beszerzett robbanóanyaggal, lőfegyverrel elkövetett bűncselekmény minősítésére vonatkozóan tartalmazna rendelkezést.

A fentiekből következik, hogy ha a (3) bekezdés mellett nem állapítanánk meg, vele halmazatban, az (1) bekezdésben foglalt bűncselekményt is, akkor értékelés nélkül maradna a cselekménynek a társadalomra veszélyességre kihatással levő az a sajátossága, hogy a tettes jogosulatlanul szerezte be a bűncselekmény elkövetésére felhasznált robbanóanyagot, illetőleg a lőfegyvert. A tettesnek ez a cselekménye más jogtárgyat sértett, mint amilyen jogtárgy ellen irányult a második cselekménye, a felhasználás.

Egyébként is logikusnak látszik, hogy ha olyan esetekben értékeljük a felhasználással megvalósított bűncselekmény mellett az (1) pontban foglalt bűntettet is, amikor az a bűncselekmény a (3) bekezdésben kilátásba helyezett szankciónál súlyosabb büntetést von maga után, akkor halmazatot kell megállapítanunk abban az esetben is, amikor a robbanóanyaggal stb. megvalósított bűntett büntetése egyébként a (3) bekezdésben meghatározott büntetésnél enyhébb. A mi véleményünk szerint sem lehet a bűncselekményegység vagy halmazat kérdésében a döntést attól függővé tenni, hogy milyen súlyos büntetéssel büntetendő cselekményt követett el a tettes.

Ugyanígy cáfolható az előbbi álláspont hívei második tételének az adott esetre való alkalmazhatósága, nevezetesen az, hogy a törvényi egységet alkotó tényállás nem állhat halmazatban az alkotó részt tevő törvényi tényállással.

A BHÖ. 33. és 34. p. (3) bekezdésében foglalt rendelkezés ugyanis nem ugyanazon pont (1) bekezdéséből és egy másik törvényi tényállásból tevődik össze. Más szóval kifejezve: egyik pont (3) bekezdésében felvett törvényi tényállás sem tekinthető törvényi egységnek. Törvényi egységnek ugyanis csak azok a törvényi tényállások tekinthetők, amelyekben a törvényhozó több olyan cselekményt foglal össze, melyek már önmagukban is büntetendők. Itt azonban csak egy büntetendő cselekmény van: mindazok a bűncselekmények, amelyek a (3) bekezdés szankciójánál enyhébben büntetendők. Az itt szereplő másik cselekmény, a robbanóanyag, lőfegyver stb. „felhasználása" önmagában nem bűncselekmény!

A magunk részéről az utóbbi felfogást tartjuk helytállónak és ezért a 33. és a 34. pont (1) bekezdésében foglalt bűntettet abban az esetben is megállapítandónak véljük, amikor a tettes e pontok (3) bekezdésében foglalt rendelkezésnél enyhébben büntetendő bűncselekményt követ el és így a felelősségrevonása e pontok (3) bekezdése alapján történik.

c) A jogtárgyat alapul vevő felfogásunk alapján aránylag könnyen eldönthetjük a minősítés kérdését a pénzhamisítás és az ezt követő forgalomba hozatal esetében. A hamis pénz készítője ugyanis kisebb-nagyobb fokban a pénzforgalom biztonságát veszélyezteti. Ha a hamis pénz elkészítésén felül azt forgalomba is hozza, ezáltal másnak vagyonában rendszerint kárt okoz. Amennyiben ez a helyzet valósul meg, akkor a pénzhamisítás mellett vagyon elleni bűncselekmény megállapításának is helye van. Tekintettel arra, hogy a pénz forgalomba hozása során annak elfogadóját a pénz valódisága tekintetében tévedésbe ejti és ezáltal okoz annak kárt, a csalás törvényi tényállása tekintendő megvalósultnak.

2. Az egymást követő, belsőleg is összefüggő, önmagukban is tényállásszerű cselekmények közül néha csak az egyik miatt büntetjük meg a tettest. Először vizsgáljuk meg azokat az eseteket, amikor csak az előcselekmény büntetendő és az ezt követő utócselekmény büntetlen marad.

A magunk részéről a büntetlen utócselekménynek két esetét tartjuk elismerendőnek: az egyik eset, amikor az utócselekmény csak *fenntartja* az előcselekménnyel előidézett sérelmet, de azt nem növeli figyelembe vételt érdemlő mértékben, a másik eset, amikor az utócselekmény *biztosítja* az előcselekménnyel előidézett állapot fennmaradását.

a) A BHÖ. 109. pontjában felvett rendelkezés szerint: „Aki államtitkot jogosulatlanul megszerez . . . tíz évig terjedhető börtönnel büntetendő." A 111. pont szerint pedig: „Öt évig terjedhető börtön a büntetése annak, aki államtitkot tartalmazó iratot vagy tárgyat elveszít." Hogyan minősítendő annak cselekménye, aki jogosulatlanul megszerezvén valamely államtitkot, azt elveszíti.

Az egyetemi jegyzet szerint ebben az esetben az idézett tényállások halmazata állapítható meg. Véleményünk szerint azonban az államtitok elvesztése büntetlen utócselekmény.

Álláspontunkat azzal indokoljuk, hogy az elkövető második cselekménye nem sért sem új jogtárgyat, sem az első cselekménnyel már megtámadott értéket nem fenyegeti újabb sérelemmel. Az államtitok elvesztése ilyen esetben csak

fenntartja azt a hátrányos állapotot, melyet az államtitok jogosulatlanul történt megszerzése idézett elő.

Egyébként úgy hisszük, hogy a szóbanforgó két törvényhely logikus magyarázata is ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet, hogy az államtitok elvesztése miatt csak olyan személyeket lehet felelősségre vonni, akikhez az államtitok nem törvénybe ütköző módon jutott. Ebből a szempontból hasonló helyzet áll fenn, mint a vagyon elleni bűncselekményeknél: ott is, itt is vagy a *megszerzés* tekintendő bűncselekménynek, vagy a dolog *jogszerű birtokában* levő személy részéről a dologgal kapcsolatos egyéb, a védeni kívánt érdeket sértő tevékenység.

b) A büntetlen utócselekmények másik csoportjába azok az esetek tartoznak, amikor a tettes az utócselekménnyel csak biztosítja annak a jogsértő helyzetnek a fennmaradását, melyet az előcselekményével idézett elő. Az előző példához viszonyítva azt állapíthatjuk meg, hogy az idetartozó eseteknél az utócselekménynek van önálló, az előcselekmény társadalomra veszélyességén túlmenő társadalomra veszélyessége. A büntetlenség elismerése méltányossági, emberiességi szempontokra vezethető vissza.

Véleményünk szerint ebbe a csoportba sorolható a BHÖ. 269. p. *b)* alpontjában felvett rendelkezés szerint minősítendő engedély nélkül történt állatvágás és az így levágott állat bőrének be nem szolgáltatásával megvalósított és ugyanezen pont *f)* alpontjában felvett bűntett közötti kapcsolat — feltéve, hogy olyan állatot vágott le az elkövető, melynek a bőrére vonatkozólag fennáll a beszolgáltatási kötelezettség.

Az utócselekmény büntetlenségét azzal indokoljuk, hogy ellenkező esetben, a levágott állat bőrének a beadásával az elkövető feltárná a vágással elkövetett bűntettét. Az első bűntettet megvalósító személy csak úgy kerülheti el büntetésének a hatóság tudomására jutását, ha elkövet még egy bűncselekményt. Az emberi természettel ellenkező követelés lenne azt várunk a bűncselekmények elkövetőitől, hogy saját maguk leplezzék le bűncselekményüket. Az engedély nélkül levágott állat bőrének a beszolgáltatása önfeljelentéssel lenne egyértelmű.

Álláspontunkkal szemben a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma e kérdésben a következő döntést hozta: „Az engedély nélküli vágás nem foglalja szükségképpen magában a bőr kötelező beszolgáltatásának elmulasztását. Nem is egy — bár bűnhalmazat megállapítását ez sem zárná ki —, hanem kifejezetten két cselekményről is van szó. Ott, ahol külön bőrbeadási kötelezettség is fennáll, csupán a halmazat megállapítása tárja fel teljes egészében a cselekmény társadalmi veszélyességét, mert csak ebből tűnik ki világosan, hogy a cselekmény a közellátás érdekét a közélelmezés és az ipari gazdálkodás vonalán is támadta. Ez felel meg a Btá. 57. §-ában kifejezésre juttatott elvi alapnak is."[10]

[10] Bírósági Határozatok, 1955. évf. 189—190. old.

E döntésnek a különböző jogtárgyak meglétére, valamint a társadalomra veszélyesség több irányára vonatkozó megállapításait magunk is helyesnek tartjuk. Ennek ellenére sem tudjuk helyeselni a halmazat megállapítását, mert, véleményünk szerint, a jogalkotó senkit sem kötelezhet — és több rendelkezésből világosan megállapítható, hogy nem is kötelez — olyan magatartásra, amely ellenkeznék az emberi természettel.

Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy — egyes kivételes esetektől eltekintve — a törvényhozó még az elkövető hozzátartozóit sem kötelezi feljelentésre, logikusnak tűnik, ha nem akarjuk erre kényszeríteni magát az elkövetőt sem.

Egyébként feltételezzük, hogy a törvényhozó, amikor az engedély nélkül történő állatvágások szabályozását elhatározta, figyelemmel volt arra a körülményre is, hogy ennek a bűntettnek *rendszerinti* következménye — meghatározott állatok levágása esetében — a bőr beadására vonatkozó kötelezettség nem teljesítése. Ennek az utóbbi bűncselekménynek az elkövetése szükséges ahhoz, hogy az első bűntettel előidézett — az elkövetőre előnyös — helyzet fennmaradása biztosíttassék.[11]

Az összefüggés miatt említjük meg itt azokat az eseteket, melyekben valaki különböző elkövetői magatartásokat tanúsít, például a felbújtó segítséget is nyújt a bűntett tettesének a bűntett elkövetéséhez. Ilyen esetekben a bűnsegély társadalomra veszélyessége vitathatatlan. Emiatt büntetni is kellene az elkövetőt. Tekintettel azonban korábbi felbujtói tevékenységére, méltánytalan lenne bűnsegély miatt is elítélni, mivel e kétféle szempontból is értékelhető magatartásai egyetlen jogilag védett érdek ellen jelentenek támadást, egy cél elérését szolgálják. Schultheisz fentebb már idézett tanulmányában *önállótlan részcselekményeknek* nevezi az ilyen és ehhez hasonló eseteket. Ő azt a megjelenési alakot tartja megállapítandónak, „amely a legjelentékenyebb támadás a bűncselekmény jogtárgya ellen".[12]

3. A büntetlen utócselekmények áttekintése után vegyük sorra a büntetlen előcselekmények eseteit.

Két esetet tartunk ide tartozónak. Az egyiknél az első és a második, elő- és utócselekmény, ugyanazt a jogtárgyat sérti, azonban a második nagyobb mértékben, mint az első. A másik itt tárgyalandó esetben pedig az egyes cselekmények között fennálló — és fentebb már bizonyos vonatkozásban említett — cél-eszköz viszony miatt marad büntetlen az előcselekmény.

a) Az első esetre példának a bűntett végrehajtási stádiumai között fennálló kapcsolatot említjük.

Általában minden bűncselekmény elkövetésénél keresztülmegy az elkövető cselekménysorozata az előkészület és a kísérlet stádiumain is. Van ahol hosszabb, van ahol csak pillanatnyi idő

[11] Egyébként azt a Legfelsőbb Bíróság is elismerte egy másik ítéletében, hogy önfeljelentést senkitől sem kívánhatunk. Vö.: Bírósági Határozatok, 1956. évf. 228. old.

[12] Schultheisz: i. m. 11. old.

telik el az egyes stádiumok között. Ilyen esetekben azonban magától értetődő, hogy csak a befejezett bűntett miatt vonjuk felelősségre az elkövetőt, kísérlet és előkészület miatt nem. A kísérlet és előkészület ugyanis a törvényben történt meghatározásuknál — de fogalmuknál — fogva is csak abban az esetben lehetnek a büntetőjogi felelősségrevonás alapjai, ha az elkövető nem jutott tovább ezeknél a stádiumoknál. Egy magasabb, előrehaladottabb fok elérése kizárja az alacsonyabb stádium megállapításának a lehetőségét.

Előfordulnak azonban olyan esetek is a kísérlet-befejezett bűntett vonatkozásában, amikor a kérdés nem oldható meg ilyen egyszerűen. Például abban az esetben, ha a kísérletet, bármilyen okból, nem követi nyomban a bűntett befejezése és a tettesnek újabb beavatkozásra van szüksége a kívánt eredmény eléréséhez. A vádlott január 10-én revolverlövéssel megsértette áldozatát, majd január 15-én újabb támadást intézett ellene és ez alkalommal megölte őt. Halmazatot vagy bűncselekményegységet állapítsunk-e meg?

Általánosan elfogadott álláspont az irodalomban, hogy ilyen esetekben egységként kell értékelni az elkövető magatartásait, „hacsak — írja Schultheisz — a bűncselekmény különböző stádiumainak előfordulása esetén a későbbi stádium nem új akaratelhatározás folyománya."[13]

Megtörténhet azonban az is, hogy ugyanazon jogtárgyat kisebb vagy nagyobb fokban sértő cselekmények nem ugyanazon bűncselekményen belül kerülnek egymással kapcsolatba, hanem különböző bűncselekmények tényállásait merítik ki. Gyakori eset például, hogy az erőszakos nemi közösülés tettese előzőleg olyan tevékenységet is kifejtett, amely egyébként szemérem elleni erőszaknak minősülne. Véleményünk szerint azonban ilyen esetekben is mellőzni kell a halmazat megállapítását és egyedül csak az erőszakos nemi közösülés bűntettében mondandó ki a tettes bűnösnek, tekintettel arra, hogy csak egy jogtárgysértés valósult meg. A szemérem elleni erőszak törvényi tényállását megvalósító magatartás tehát büntetlen előcselekmény.

b) A büntetlen előcselekmény másik esetét a cselekmények között fennálló cél-eszköz viszony jellemzi.

Fentebb már foglalkoztunk a cél és eszköz viszonyában álló cselekmények értékelésével és leszögeztük, hogy ilyen esetekben általában halmazatot kell megállapítani. Elismertük azonban, hogy ez alól az általános szabály alól vannak kivételek. Ilyen kivételnek tekintettük azokat az eseteket, melyeknél az eszközcselekmény a célcselekménynek *szükségszerű* feltétele.

A szükségszerűség azonban kétféle szempontból állhat fenn két bűncselekmény elkövetése között. Lehetséges, hogy valamely bűncselekmény egyáltalán nem követhető el egy másik bűncselekmény előzetes megvalósítása nélkül, de lehetséges az is, hogy a célbűncselekmény egyébként önmagában is megvalósítható lenne, de az adott esetben nem.

Ha az általános, minden esetben fennálló szükségszerűség jellemzi két bűncselekmény között meglevő viszonyt, akkor vélelmezhetjük, hogy a törvényhozó a célbűncselekmény szankciójának a meghatározásánál figyelemmel volt az eszközcselekmény büntetéstérdemlőségére is. Emiatt halmazat megállapítása ugyanannak a cselekménynek kétszeres értékelését jelentené.

A szükségszerűség általános érvénnyel jellemzi az intellektuális közokirathamisítás és a kettős házasság bűntettei között fennálló viszonyt. A kettős házasság bűntettét ugyanis csak az követheti el, aki a házasság megkötése előtt korábbi érvényes házasságát nemlétezőnek állítja, magát nőtlennek vagy hajadonnak vallja. (Természetesen ez nem vonatkozik a kettős házasság bűntettének ama elkövetőjére, aki az által válik e bűncselekmény alanyává, hogy házas személlyel, tudva ezen állapotáról, házasságot köt.)

Példánk vonatkozásában a Legfelsőbb Bíróság is elismerte az egységi minősítés helyességét az alábbi indokolással: „A kettős házasság bűntette mellett a vádlottnak az a cselekménye, hogy az anyakönyvvezető előtt valótlanul nőtlennek állította magát, nem közokirathamisítás. Igaz ugyan, hogy vádlott valótlan kijelentésének az eredményeként az anyakönyvvezető által vezetett hivatalos könyvbe valótlan adatok kerülnek, ez azonban külön intellektuális okirathamisításként nem értékelhető, mert a vádlottnak ez a tevékenysége a kettős házasság törvényi tényállásának az eleme. Másként a kettős házasság bűntette el sem követhető."[14]

Az itt közölt indokolással szemben meg kell jegyeznünk, hogy annak az a kitétele, mely szerint „a vádlottnak ez a tevékenysége a kettős házasság törvényi tényállásának az eleme", nem szerencsés. Az adatbevallás ugyanis nem tartozik a kettős házasság bűntettének a törvényi tényállásához. A kettős házasság elkövetési magatartását a törvény a második házasság *megkötésében* jelölte meg. A házasság pedig akkor jön létre — mondja az 1952. évi IV. törvény 2. §-a —, ha az együttesen jelenlevő házasulók az anyakönyvvezető előtt személyesen kijelentik, hogy egymással házasságot kötnek. Az adatbevallás a házasságkötési aktusnak csak előcselekménye, amelynek megtörténte nélkül azonban nem kerülhet sor a házasságkötésre sem. Mivel ez az előcselekmény a házasságkötésnek szükségszerű feltétele, feltehető, hogy a törvényhozó is tekintettel volt a cselekménynek ilyen irányú társadalomra veszélyességére is és ezt a szankcióban is kifejezésre juttatta. Így a halmazat megállapítása a cselekmény kétszeres értékelését jelentené.

Ha az eszközcselekmény nem szükséges feltétlenül minden esetben a célbűncselekmény megvalósulásához, további két eset lehetséges: az eszközcselekmény elkövetése gyakoriságánál fogva a célbűncselekmény megvalósításának tipi-

[13] Schultheisz: i. m. 10. old.

[14] Bírósági Határozatok, 1955. évf. 264. old.

kus módja, a másik eset pedig az, hogy az eszközcselekmény csak kivételesen, ritkán fordul elő a célbűncselekmény megvalósítása során.

Ha valamely cselekmény, amely már önmagában is büntetendő, gyakran szerepel egy másik bűncselekmény megvalósításának eszközeként, akkor kívánatos, hogy a törvényhozó külön törvényi egységbe foglalja e két bűncselekményt. Ha megvizsgáljuk a hatályos anyagi büntetőjogi szabályainkban előforduló ún. törvényi egységi tényállásokat, azt tapasztaljuk, hogy azok nagy része éppen ilyen esetekre vonatkozik. A lopás gyakori elkövetési módja, hogy a tettes erőszakot alkalmaz a dolog birtokosával szemben: a törvényhozó megalkotta a rablás és az erőszakos lopás tényállásait. A tolvaj gyakran megy be idegen lakásba hamis kulccsal, az ajtó feltörésével: a törvényhozó megalkotta a magánlaksértést is magában foglaló betöréses lopás tényállását. Ha a törvényhozó az ilyen esetekről nem alkotott volna külön törvényi tényállást, akkor halmazatot kellene megállapítani, tekintettel arra, hogy csak a szükségszerű összefüggés esetében tételezhetjük fel, hogy a törvényhozó tekintettel volt a célbűncselekmény tényállásának, helyesebben szankciójának a megállapításánál az eszközbűncselekményre is. Az egységi minősítésnek csak ez a vélelem lehet az alapja.

Vannak végül olyan esetek is, amikor két bűncselekmény csak ritkán, kivételes esetekben kerül egymással cél-eszköz viszonyba. Hogyan minősítsük ezeket az eseteket?

Ha fentebb a gyakori együtt-előfordulást is halmazatként értékeltük — amennyiben törvényi egységet a törvényhozó nem alkotott —, akkor az ilyen esetekben annyival indokoltabb a halmazat megállapítása, mivel itt még kevésbé tételezhetjük fel, hogy a törvényhozó gondolt az ilyen eszközcselekményre és értékelte azt a célbűncselekmény szankciójának a meghatározásánál. Egyébként az idetartozó esetekkel fentebb, a halmazati értékelést igénylő esetek kapcsán már foglalkoztunk; ehelyütt csak a teljesség kedvéért említettük meg ezeket.

4. Bevezetőben azt állítottuk, hogy abban az esetben, ha az elkövető több, egymással belsőleg is összefüggő, tényállásszerű magatartást tanúsít, akkor vagy mindegyikért megbüntetjük, vagy az egyik cselekményét büntetlenül hagyjuk, de előfordul az is, hogy a megvalósított tényállások helyett egy olyan harmadik tényállás alapján történik a felelősségre vonás, amely egyesíti magában mindkét tényállás elemeit.

Az első két alternatívával részletesen foglalkoztunk. Közben azonban ismertettünk olyan eseteket is, amelyek a harmadik lehetőséget valósítják meg. Ehelyütt azonban ezeket az eseteket részletesebben nem tárgyaljuk, mivel ez már kívül esik dolgozatunk körén. Itt csak annyit kívánunk mégegyszer nyomatékosan hangsúlyozni, hogy törvényi egységnek tekinthető tenyállások alkotását olyan esetekre tartjuk kívánatosnak, amikor egy tényállásszerű cselekmény gyakran szerepel egy másik tényállás megvalósításánál. A törvényi egység ilyen esetekre vonatkozóan történt alkotása nemcsak az esetleges vitákat küszöbölheti ki, hanem a szankciókban is kifejezesre lehet juttatni azt a rendszerint nagyobb fokú társadalomra veszélyességet is, amely az ilyen összetalálkozásokat általában jellemzi.

Földvári József

Az államra és jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája*

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, a szocialista építés terén a népi demokratikus országokban elért sikerek a világ valamennyi országában a munkásosztály és a dolgozók széles tömegei körében mind mélyebb szimpátiát keltenek. Ugyanakkor az imperialista reakció ádáz dühét is kiváltják, amely mind nagyobb jelentőséget tulajdonít a tömegek ideológiai megdolgozásának, eltorzítja a szocializmus jellegét és lényegét, rágalmakat szór a marxizmus—leninizmusra. Az imperialista reakció által a marxizmus—leninizmus ellen folytatott ideológiai harcban az egyik vezető helyet a különböző irányzatú reformisták és revizionisták foglalják el.

V. I. Lenin könyörtelen harcot folytatott a revizionizmus ellen, mint a munkásmozgalmon belül megnyilvánuló jobboldali opportunizmus ellen. Már 50 évvel ezelőtt a „Marxizmus és revizionizmus" c. cikkében V. I. Lenin zseniális előrelátással megírta, hogy a forradalmi marxizmus eszmei harca a revizionizmus ellen a XIX. század végén a proletáriátus nagy forradalmi harcainak csupán a bevezetője, amely a kispolgárság minden gyengesége és ingadozása ellenére feltartóztathatatlanul halad előre a saját ügyének győzelme felé, és hogy a munkásosztálynak még kétségtelenül sokkal nagyobb méretű harcot kell megvívnia majd a revizionizmussal.[1]

A nagy Lenin előrelátása teljes mértékben beigazolódott. A jelenlegi revizionizmus kísérletet tett arra, hogy megingassa a marxizmus—leninizmus nagy tanítását, azt „kiöregedett"-nek nyilvánítja és alkalmatlannak a társadalmi fejlődés szempontjából. A revizionisták arra törekszenek, hogy elpusztítsák a marxizmus forradalmi szelle-

* Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. f. 1958. évi 9. számában. Fordította: *Dr. Márkus Ferenc.*

[1] L. V. I. Lenin Művei, 15. köt. 28. old.

mét, aláássák a dolgozók hitét a szocializmusban és kommunizmusban. Azt hirdetik, hogy nem áll fenn a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűsége, tagadják a marxista—leninista párt vezetőszerepét, tagadják a proletár-internacionalizmus elveit, azt követelik, hogy le kell mondani a pártépítés alapvető lenini elveiről és mindenekelőtt a demokratikus centralizmusról, azt követelik, hogy a Kommunista Párt harcos forradalmi szervezetből valamilyen vitaklubbá változzék.[2]

A jelenlegi revizionisták által a kommunista építés marxi—lenini elméletének gyökeres kérdései ellen folytatott harcnak ezek azok az alapvető vonásai, amelyek minden országban jellemzően megmutatkoznak. Ezért a jelenlegi revizionizmus elleni határozott harc, amely a nemzetközi munkásmozgalom számára a legfőbb veszélyt jelenti, elsőrendű jelentőségre tesz szert.

A jelenlegi revizionizmus az államról és jogról szóló tanítás terén a következő három alapvető irányban harcol a marxizmus—leninizmus ellen: 1. A szocialista állam történelmi szükségszerűségének tagadása, a lényegének és a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet időszakában betöltött szerepének eltorzítása. 2. A jelenlegi imperialista állam szociális lényegére vonatkozó marxista—leninista tételek eltorzítása és az általa megvalósított funkciók tartalmának eltorzítása; ennek az államnak az „általános jólét osztályfeletti államaként", „a burzsoá társadalom gazdasági és szociális viszonyainak szabályozójaként" bemutatása. 3. A burzsoá jognak, mint az uralkodó osztály akarata kifejeződésének szociális lényegéről szóló marxista—leninista tételek revíziója és annak olyan osztályfeletti kategóriaként való bemutatása, amely a „tőke parancsnokló hatalmát" korlátozó eszköz.

A proletárdiktatúra történelmi szükségszerűségének tagadása — a revizionisták által a szocialista államról szóló marxista—leninista tanítás ellen folytatott harc fővonala.

A marxizmus—leninizmus alapvető és gyökeres kérdése a proletárdiktatúráról, annak kivivása feltételeiről és útjairól szóló kérdés. A marxista—leninista elmélet abból indul ki, hogy a proletárdiktatúrát mint a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet államát történelmi szükségszerűségnek, elkerülhetetlennek ismeri el. V. I. Lenin többször kihangsúlyozta, hogy a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet csak ilyen vagy olyan formában megszervezett proletárdiktatúra útján lehetséges, hogy más út nincsen, és nem is lehet, hogy a proletárdiktatúra elkerülhetetlen, szükséges és feltétlenül kötelező a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető egész átmeneti időszak folyamán.[3]

A jelenlegi jugoszláv revizionisták, továbbá a John Gates és Bitelman tipusú revizionisták az Egyesült Államokban, Antonio Giolitti Olaszországban, McEwen Angliában, Henri Lefebre Franciaországban stb. dühödten támadják a marxizmust—leninizmust az alapvető, gyökeres elméleti kérdésekben. Mindenekelőtt a proletárdiktatúra ellen lépnek fel. A jelenlegi revizionisták a marxizmus—leninizmus elleni harcuk során kísérletet tesznek arra, hogy *a)* tagadják a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűségét a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában; *b)* eltorzítsák a proletárdiktatúra alapvető feladatainak és funkcióinak lényegét és ezek megvalósulásának formáit, mindenképpen hirdetve a haladéktalan elhalásának szükségességét; *c)* szembehelyezzék a proletárdiktatúrát a szocialista demokráciával; *d)* tagadják a demokratikus centralizmust — a proletárdiktatúra gépezete felépítésének és tevékenységének legfontosabb lenini szervezeti elvét és a központi és helyi államhatalmi szervek közötti kölcsönös kapcsolatok alapját; *e)* tagadják a Kommunista Párt vezető és irányító szerepét a porletárdiktatúra gépezetében.

Amikor a revizionisták fellépnek a proletárdiktatúrának mint a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmeneti időszak államának történelmi szükségszerűsége ellen, a proletárdiktatúra „eltorzulásáról" beszélnek és kijelentik, hogy a proletárdiktatúra — a „múlt tudományos szocializmusa", „hogy az alkalmatlan az élenjáró kapitalista államok számára a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban".

A revizionisták és reformisták eltorzítják a XX. pártkongresszus történelmi jelentőségű határozatait arról, hogy bizonyos feltételek mellett lehetséges a szocializmushoz vezető békés forradalmi átmenet, és azt állítják, hogy állítólag az SZKP XX. kongresszusa beismerte a proletárdiktatúra minden haszon nélküli voltát, és azt, hogy teljes mértékben helyettesíthető a parlamentáris vagy egyéb burzsoá intézményekkel, azaz a jelenlegi imperialista állammal, amely a revizionisták véleménye szerint az osztályuralom eszközéből „népi" állammá, az „általános jólét államává" változott. A revizionisták jelenleg azokat a kiselejtezett és annak idején csődöt mondott „elméleteket" ráncigálják elő, amelyek arról szólnak, hogy a proletárdiktatúra csak a gazdaságilag elmaradt és kis mértékben civilizált népek számára felel meg. Igy például Antonio Giolitti olasz revizionista a „Reformok és forradalmak" című könyvében úgy véli, hogy a proletárdiktatúra jelenleg csupán a gazdaságilag elmaradott országok számára elfogadható, hogy a hatalom erőszakos megragadása és a proletárdiktatúrának ilyen úton való uralomra jutása állítólag csupán azokban az országokban ment végbe, ahol kis mértékben fejlődtek ki a termelőerők és majdnem hiányzottak a politikai demokrácia formái, és itt is mindig csupán háborúk eredményeképpen. Giolitti arra a következtetésre jut, hogy a proletárdiktatúra elfogadhatatlan az olyan ország számára,

[2] L. A szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek Moszkvában, 1957. november 14—16-ig tartott értekezlete nyilatkozatát. Goszpolitizdat, 1957. 16—17. old.

[3] L. V. I. Lenin Művei, 25. köt. 442—443., 492—493; 29. köt. 315—316. old.

mint Olaszország.[4] A kanadai revizionisták egyik vezére, Guy Caron, azt állítja, hogy „A kanadaiak szempontjából a proletárdiktatúra külföldi és nem demokratikus jelenség". Azzal a követeléssel, hogy felül kell vizsgálni a marxista—leninista tételeket a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűségéről, az Egyesült Államok, Japán, Brazília és több más ország kommunista pártjainak revizionistái léptek fel.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja, amelyet a Zsenminssipao 1958. május 5-i számának vezércikke jogosan nevezett antimarxistának, antileninistának, tetőtől-talpig revizionistának, lényegében nyiltan kiállt a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűsége ellen a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmeneti időszakban. Hasonló antileninista álláspontot foglalt el Magyarországon az áruló Nagy Imre vezetése alatt álló revizionista csoport, amelynek az volt a véleménye, hogy a proletárdiktatúrára nincsen szükség, és hogy annak elkerülhetetlen érvényesítése állítólag a „dogmatikusok" követelménye.

A revizionisták kísérletet tesznek arra, hogy eltorzítsák a szocialista államnak a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban megvalósított feladatai és funkciói alkotó jellegét. Minden lehető eszközt igénybe vesznek egészen az alaptalan rágalmazásig, hogy bemocskolják a szocialista államot. V. I. Lenin rámutatott arra, hogy „Amikor a burzsoáziának a munkásokra gyakorolt eszmei befolyása gyengül, meginog, veszít erejéből, a burzsoázia *mindig* és *mindenütt* a legkétségbeesettebb hazudozáshoz és rágalmazáshoz folyamodott, és ezt fogja tenni a jövőben is".[5] Amikor a revizionisták kísérletet tesznek arra, hogy minden lehető eszközzel bemocskolják a proletárdiktatúrának magát az eszméjét, fokozott zajt csapnak a „nemzeti kommunizmus", „humanisztikus szocializmus", „demokratikus szocializmus" stb. hírhedt és provokációs „elméletei" körül. Készek hirdetni a társadalom megszervezésének bármely formáját, csak ne a proletárdiktatúra legyen az alapja, amely a revizionisták véleménye szerint nem „demokratikus szocializmust" eredményez, hanem „bürokratikus, igazgatási szocializmust". Ismeretes, hogy az 1956. októberében a népi demokratikus hatalom ellen és a kapitalizmus restaurációjáért fellépő magyar reakció egyik jelszava az volt, hogy a szocializmus felé vezető „demokratikusabb magyar utat" hirdette proletárdiktatúra nélkül.

A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban az állam által megvalósított feladatok és funkciók jellegének és lényegének a mai revizionisták általi eltorzítása sok irányban halad. Igy például a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja mindenekelőtt torzított módon vázolja a szocialista állam és az elméleti gondolkodás fejlődésének útjait a Szovjetunióban. Kísérletet tesz arra, hogy befeketítse a szovjet állam történetét és úgy mutassa be, mint valamilyen „bürokratikus—etatista irányzatot", és azt az eszmét, hogy a szocialista államot a kommunizmus felépítését szolgáló eszközként kell felhasználni, „a marxizmus pragmatista revíziójának" nyilvánítja.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja azzal vádolja a többi szocialista államot, hogy az államról szóló marxista—leninista elméletet „étatisztikusan eltorzítják". Ezt az „eltorzítást" a jugoszláv revizionisták abban látják, hogy a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a kommunista és munkáspártok állandóan erősítik a szocialista államot, mint a szocializmus építésének egyik legfontosabb eszközét. Viszont a revizionisták véleménye szerint a szocialista állam elhalásának a születése utáni második napon már el kell kezdődnie. A szocialista állam haladéktalan elhalásának eszméje teljes mértékben kifejezésre jutott a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programjában és széles körben elterjedt a jugoszláv jogi irodalomban.

A jugoszláv revizionistáknak az az antileninista felfogása, hogy a szocialista államnak haladéktalanul el kell halnia, abból ered, hogy alábecsülik a szocialista állam alkotó-szervező szerepét az új szocialista gazdaság létrehozásában és megszilárdításában, a kultúra fejlesztésében, a védelem megszervezésében és a szocializmust építő ország előtt álló több más rendkívül fontos feladat megvalósításában. Ismeretes, hogy a szocialista államról szóló marxista—leninista elmélet abból indul ki, hogy a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenysége egyik fő és alapvető funkciója a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmeneti időszakban. Viszont a jugoszláv revizionisták ezzel szemben azt hirdetik, hogy az állam gazdasági-szervező funkciójának háttérbe kell szorulnia és úgy vélik, hogy elsősorban a szocialista állam gazdasági funkciói kezdenek elhalni, azok nem bővülnek, hanem zsugorodnak, annak megfelelően, ahogy az ország előrehalad a szocializmus, majd a kommunizmus felé.

Igy például a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VII. kongresszusán (1958) Kardel a szocialista állam elhalásáról szóló elmélettel kapcsolatban azt állította, hogy állítólag a jugoszláv „gyakorlat azt mutatja, hogy az állam funkciói mindenekelőtt a gazdaság, népművelés, kultúra, szociális szolgáltatások terén kezdenek zsugorodni", és kevésbé fejlődik vissza „az az elnyomó szerep, amelyet az állam mint a dolgozó nép hatalmának az eszköze betölt". Ez az állítás mélyrehatóan ellentétes a marxizmus—leninizmus elméletével és a szovjet állam tevékenységének sokéves gyakorlatával, továbbá az állam által a

[4] L. A. Giolitti, Reforme e rivoluzione, Torino, Giubion Einandi editore, 1957. 28. p. Giolitti revizionista felfogásának minden irányú és alátámasztott kritikáját az olasz kommunista párt főtitkárhelyettesének, Luigi Longo-nak „Az új és a régi revizionizmus" című brosúrájában találjuk meg, amelyet 1958-ban Torinóban adtak ki. A Longo brosúrájában foglalt alapvető tételek rövid vázolását a „L. Lango Giolitti recizionizmusáról" c. cikkben találjuk meg (l. „A politikai önképzés segítségére" 1958. 5. sz. 80—90. old.).

[5] V. I. Lenin Művei, 20. köt. 502—503. old.

népi demokratikus országokban kifejtett tevékenységgel. A szocialista építés 40 éves tapasztalatai országunkban arról tanúskodnak, hogy a szocialista gazdaság további fejlődésével, a szocializmus állásainak megszilárdulásával együtt fejlődtek az államunk gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciói is, amelyek a szocialista állam legfontosabb funkciói voltak és maradnak is. Ugyanerről tanúskodnak a szocializmus építésének tapasztalatai a népi demokratikus országokban. A szocialista állam elhalásának útja nem a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkcióinak fokozatos összezsugorodásán és az elnyomó funkció megerősödésén, ahogy ezt Kardel állítja, hanem a gazdasági és kulturális funkciók minden irányú fejlődésén és az elnyomó funkció fokozatos zsugorodásán vezet keresztül.

A szocialista állam haladéktalan elhalásáról szóló antileninista elméletüket a jugoszláv revizionisták azzal kísérelik meg „indokolni", hogy fokozatosan ki kell fejleszteni a szocialista demokráciát, amelyet ők szembehelyeznek a szocialista állammal. A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége azt a gondolatot érvényesíti, hogy a szocialista demokrácia kifejlődése a proletárállam elhalásának fokától függ, és hogy a szocialista demokrácia kifejlődése nem lehetséges az állam funkcióinak fokozatos megszüntetése és elhalása nélkül.

A szocialista demokráciának a szocialista állammal való szembehelyezését hirdeti I. Dordevič, a jogi tudományok doktora is, a „Helyi önkormányzat a Jugoszláv Federatív Népköztársaságban" című munkájában (1956), ahol a helyi községi igazgatást „az állam rendszerének tekinti, amely a szocialista demokráciává módosul és hal el, azaz a szabad termelők önkormányzati rendszerévé."[6]

Ebben, miként a marxizmus—leninizmus más torzításaiban is, a jugoszláv revizionisták nem eredeteik. Ismeretes, hogy már K. Kautsky és a nemzetközi opportunizmus más vezetői is rágalmazó módon azt hirdették, hogy a proletárdiktatúra összeegyeztethetetlen a szocialista demokráciával. Már több mint egy fél évszázaddal ezelőtt felvetették az ún. „tiszta demokrácia"-ról szóló hírhedt eszmét, azaz az osztályon kívül álló, osztályfeletti demokráciáról szóló eszmét. A burzsoá reformisták és revizionisták számtalan könyvet és tanulmányt írtak az ún. „tiszta demokráciáról", amilyen a természetben nem létezik és nem is létezhet, amíg különböző osztályok vannak.

V. I. Lenin a következőket írta: „Ha nem akarunk gúnyt űzni a józan észből és a történelemből, akkor világos, hogy addig, amíg különböző *osztályok* léteznek, nem lehet szó „tiszta demokráciáról", hanem csakis *osztály*demokráciáról. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a „tiszta demokrácia" nemcsak *tudatlanságra valló* frázis, amely az osztályharc, valamint az állam lényegének meg nem értését árulja el, hanem teljesen üres frázis is, mert a kommunista társadalomban a demokrácia, miután gyökeresen átalakul és szokássá válik, *el fog halni*, de sohasem válik „tiszta" demokráciává.)"[7] V. I. Lenin azokat a revizionistákat és reformistákat, akik egyhangúan hirdették a „tiszta demokráciát", eszmék, becsület, lelkiismeret nélküli embereknek nevezte, a filiszter gondolatszegénység és a kispolgári gyávaság hőseinek.

A szocialista demokrácia kiszélesedése, annak fejlődése nem jelentik az állam elhalását vagy meggyengülését, mint ahogy ezt a jugoszláv és más revizionisták állítják, hanem ellenkezőleg a szocialista demokratizmus fejlődésével erősödik a proletárállam, a kommunista építés hatalmas tényezővé válik. V. I. Lenin a demokrácia történelmi fejlődését jellemezve, igen fontos következtetéseket tett: „A fejlődés dialektikája (menete) ilyen: az abszolutizmustól a burzsoá demokráciához; a burzsoá demokráciától a proletár demokráciához; a proletár demokráciától semmilyen demokráciához."[8]

Amikor a jugoszláv revizionisták szembehelyezik a szocialista demokráciát a szocialista állammal, a marxista—leninista államelmélet eltorzításában még tovább mennek. A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja abból a gondolatból indul ki, hogy szembehelyezi a társadalmi önkormányzatot, azaz a nép lehető legszélesebb tömegeinek a társadalmi és állami élet igazgatásába való bevonását a szocialista állammal, amely a társadalmi természetét tekintve a dolgozó tömegek, a nép politikai szervezete. I. Dordevič szintén nem tekinti a jugoszláv államot a társadalmi önkormányzat szervének. Ez utóbbit szembehelyezi a jugoszláv szocialista állammal és úgy véli, hogy csupán „Jugoszláviában az állam fokozott megszűnése után" következik be a társadalmi önkormányzat időszaka.

Az ilyen állítások helytelenek. A szocalista állam a társadalmi önkormányzat legigazabb szervezete, amely egyáltalán lehetséges az osztálytársadalom viszonyai között. A szocialista állam természetét tekintve olyan, amint erre V. I. Lenin többször rámutatott, hogy nem élhet, nem fejlődhet, nem erősödhet a dolgozó tömegek állandó részvétele nélkül az állam ügyeiben, az állam igazgatásában. Ezért a társadalmi önkormányzat szervezete egyáltalán nem helyezhető szembe a szocialista állammal, amint ezt a jugoszláv revizionisták állítják, hanem a proletárdiktatúra államának egyik szervesen vele járó tulajdonsága.

Ahogy erre a Pravda rámutatott, a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programjába foglalt, a szocialista államot érintő valamennyi tétel arra enged következtetni, hogy ezek ennek az államnak a meggyengítésére irányulnak. „Valamennyi szocialista ország történelmi tapasztalatai arról tanúskodnak, hogy a szocialista állam mindennemű meggyengülése az átmeneti időszak feltételei közepette és az agresszív imperialista tábor fennállásának körülményei között, amely a kapi-

[6] J. Dordevič, La Self-gouvernement local dans la Republique Federative populaire de Jougoslavie, Belgrad, 1956. 48. old.

[7] V. I. Lenin Művei, 28. köt. 245. old.

[8] Lenini Gyűjtemény XIV, 255. old.

talizmus restaurálására törekszik — csak a szocializmus ellenségeinek — az imperialistáknak a javát szolgálja".[9]

A Rabotnicseszko Delo c. napilap a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programjában foglalt azokat a revizionista tételeket kritizálva, amelyek a szocialista állam haladéktalan elhalásáról szólnak, az „Általános eltérés a marxizmus—leninizmustól" című szerkesztőségi cikkében helyesen mutat rá arra, hogy a jugoszláv vezetők által a szocialista államnak az átmeneti időszakban való elhalásáról létrehozott antimarxista elmélet nem vezethet máshoz, mint a szocialista országok lefegyverzéséhez az állig felfegyverzett nemzetközi imperializmussal szemben.[10]

Könnyen meg lehet állapítani, hogy amikor a revizionisták a szocialista államnak a proletárhatalom uralomrajutása utáni azonnali elhalását hirdetik, ezáltal a proletárdiktatúra ellen lépnek fel, amely a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető egész átmeneti időszak állama, a kommunista társadalom építésének fő eszköze.

A revizionisták gyengítik, és sokan közülük teljesen tagadják a Kommunista Párt vezető és irányító szerepét a proletárdiktatúra állami gépezetében, úgyszintén a nemzetközi munkásmozgalomban. Például a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja arról szól, hogy a Kommunista Pártnak nem kell „hatalmi tényezőnek" lennie, másszóval kormányzópártnak a proletárdiktatúra rendszerében, a szocialista építés irányító erejének, hanem csupán „ideológiai tényezőnek", „a szocialista öntudat fejlesztését szolgáló tényezőnek", másszóval valamilyen népművelési szervezetnek. Következésképpen a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja a dolog lényegét tekintve a kommunista és munkáspártok vezető szerepe tagadásának álláspontján van. A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének a kommunista és munkáspártok által a szocialista államok rendszerében betöltött szerepre nézve elfoglalt ez az álláspontja ellentétben áll a marxizmus—leninizmus elméletével, és a kommunizmus építésének gyakorlatával az országunkban, valamint a szocializmus építésének gyakorlatával a népi demokratikus országokban. John Gates amerikai revizionista kísérletet tett arra, hogy bebizonyítsa, hogy a kommunista pártok szerepe jelenleg az imperialista államokban a szakszervezetek és más tömegszervezetek „ideológiai érettsége folytán" állítólag csupán a szocializmus propagálására korlátozódik, és nem irányul a tömegek harcának vezetésére, amelyet most az ő véleménye szerint teljes mértékben a szakszervezetek kezébe kell adni, minthogy ezek a kommunista pártok segítsége nélkül is sikeresen meg tudják szervezni a munkásosztály harcos megmozdulásait.

Ilyenképpen a revizionisták lényegében nyíltan hirdetik a kommunista és munkáspártoknak, mint a dolgozók olyan élcsapatának a megszüntetését, amely élenjár a szocializmus felépítéséért folyó harcban a népi demokratikus országokban és a proletárdiktatúráért folyó harcban az imperialista országokban.

Az imperialista állam szociális lényegéről és az általa megvalósított funkciók tartalmáról szóló marxista—leninista tételek eltorzítása a reformisták és revizionisták által.

A revizionisták eltorzítják a szocialista rendszer és a proletárdiktatúra állama természetét, és megkísérelik minden eszközzel tisztára mosni a jelenlegi kapitalizmust és azt, hogy az imperialista államot úgy állítsák be, mint ami a kapitalizmusnak a szocializmusba vezető fokozatos evolutív átmenetére szolgáló egyik eszközt. A reformisták eltorzítják a burzsoá társadalom szociális jellegéről és az imperialista állam lényegéről szóló marxista—leninista tételt és az imperialista reakciónak „nemzeti kapitalizmusról", „általános jólétről" stb. vallott jelszavait fegyverként használják fel. Így például Bittelman amerikai revizionista a Daily Worker című lapban 1956—1957. években közzétett cikkeiben azt a felfogást hirdette, amely abból az állításból indult ki, hogy a kapitalista rendszer jelenleg valamilyen átmeneti társadalmi fejlődési szakba lép, amely valahol az imperializmus és szocializmus között van, hogy nemzetközi síkon ezt az időszakot a békés egymásmellett élés jellemzi, hogy már nem fog többé az új piacok és nyersanyagforrások megszerzése végett imperialista háborúkat kiváltani, hogy belső viszonylatban ez az „általános jólét állama". Bittelman az imperialista államot úgy vázolja, mint olyan államot, ahol már nem találhatók fel az alapvető osztályok — a kapitalisták és munkások közötti régi, kiengesztelhetetlen ellentmondások, amelyben az osztályharc átadta a helyét a teljes összhangnak és a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti osztályegyüttműködésnek.

Bittelman és más amerikai revizionisták abból a hamis előfeltételből indulnak ki, hogy állítólag a jelenlegi amerikai tőkés állam felépítésében gyökeres változások mennek végbe, aminek eredményeképpen a kapitalizmus az Egyesült Államokban állítólag fokozatosan átnő a szocializmusba, állítólag az imperialista állam már nem az erőszak és osztályuralom eszköze, az most már nem elsősorban a monopóliumok érdekében tevékenykedik, hanem a társadalom valamennyi rétegének érdekeit szolgálja. A revizionisták úgy vélik, hogy a monopóliumok teljhatalma és mindenhatósága az „általános jólét államában" teljesen megszűnt és hogy az államhatalom gyakorlásában résztvesznek a nép széles tömegei.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja is reformista álláspontot foglal el a mai imperialista állam értékelésében. Azt írja, hogy a burzsoá állam és államapparátus, arra törekedve, hogy saját önálló funkciókat nyerjen és a társadalom fölé emelkedjék, mind a magántőke, mindpedig a munkásosztály szerepének mind nagyobb korlátozására irányuló irányzatot

[9] „A marxista—leninista pártok egységében és összefogásában van a szocialista világrendszer további sikereinek záloga" (a Pravda 1958. május 9-i száma).

[10] L. a Pravda 1958. május 22-i számát.

mutat. Az imperialista államnak ez az értékelése ellentétben áll a burzsoá állam társadalmi lényegéről szóló marxista—leninista tételekkel, amelyek szerint ez az állam a burzsoázia osztályuralmának eszköze.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének ezt a revizionista álláspontját kritizálva a Trybuna Ludu című napilap „A Kommunisták Szövetsége VII. kongresszusának kérdéséhez" című cikkében helyesen mutatott rá arra, hogy a viszonyok fejlődése a kapitalista világban azt mutatja, hogy helytelen az az állítás, mintha a fejlett kapitalista országokban az állam önállóságra tenne szert. „Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a burzsoá állam államapparátusa függetlenné válik a tőkések osztályától, sőt korlátozhatja ezt az osztályt, akkor bizonyos körülmények között a proletariátus szövetségesévé válhat a burzsoáziával szemben. Vajon nem ezt hirdetik-e, a munkásmozgalom történelmi tapasztalataival szemben, a sokféle hájjal megkent szociáldemokraták és reformisták?"[11]

A JKSZ programja tagadja az imperialista állam összezúzásáról, helyette a proletárdiktatúra államapparátusának létrehozásáról szóló marxista tételt, és nem arról szól, hogy a munkásosztálynak harcolnia kell az imperialista államapparátus szétzúzásáért, hanem csupán annak ellenőrzéséért. A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége programjának a jelenlegi burzsoá államapparátus szerepéről vallott ez az állásfoglalása lényegében nem különbözik az Egyesült Államok, Anglia és más országok reformistáinak állásfoglalásától. A különböző árnyalatú revizionisták az imperializmus nyílt ideológusaival együtt a jelenlegi imperialista államot—az imperialista reakció eszközét — megkísérelik úgy beállítani, mint a jólétről gondoskodó és szegényt a gazdaggal szemben védelmező apparátust. Ebben a revizionisták majdnem teljesen összekapcsolódnak a reakciós burzsoá ideológusokkal. Igy az egyik kiemelkedő burzsoá ideológus az Egyesült Államokban, M. Haeld, azt állítja hogy a „szociális gondoskodás amerikai államában" „a burzsoázia és a proletariátus közötti különbségek mind határozatlanabbá válnak", a „két alapvető osztály közötti számos különbség elmosódik."[12] G. Morin, neves burzsoá francia jogtudós azt írja, hogy „az állam ma segítségére siet azoknak, akik rosszabb gazdasági helyzetben vannak : protezsálja a munkásokat a tulajdonosnál, a nagyközönséget a nagy társaságoknál, az összeomláshoz közelálló adóst a hitelezőnél".[13]

*

A jelenlegi revizionisták és reformisták nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy eltorzítsák az imperialista állam alapvető funkcióiról szóló marcista—leninista tételeket. A marxizmus—leninizmus abból indul ki, hogy az állam alapvető funkcióit az előtte álló és az állam társadalmi lényegéből folyó fő feladatok határozzák meg. Az imperialista állam osztálylényege kizárja a szerveinek gazdasági-szervező tevékenységét, ami a szocialista állam egyik fő funkciója, tekintet nélkül az államhatalom szervezetének politikai formájára. A kapitalizmus körülményei között a gazdaság kisebb kivételekkel nincsen a burzsoá állam kezében, az uralkodó osztályok — a tőkések és nagybirtokosok tulajdonát képezi. A tőkés magántulajdon uralma folytán a burzsoá állam nem irányíthatja a gazdaságot, nem valósíthatja meg annak tervszerű fejlesztését az egész országra kiterjedően. Igaz, hogy bizonyos esetekben, és ez különösen azokra az országokra vonatkozik, amelyek nemrégen szabadultak fel a gyarmati függőség alól (India, Burma, Indonézia és némely más állam), az állam megvalósíthatja a tervezés funkciójának bizonyos elemeit, különösen a gazdaságnak azokban az ágazataiban, amelyeket az állam vagy teljes mértékben, vagy részben állami tulajdonba vett. De eltekintve ettől, a burzsoá állam nem valósíthatja meg a gazdaság valamennyi ágazatának tervszerű, arányos fejlesztését, amíg fennáll a termelési eszközök tőkés magántulajdonának uralma. A gazdaság tervszerű fejlesztése, mint a szocializmus egyik objektív gazdasági törvénye, csakis a szocialista gazdálkodási rendszerre sajátos. Ezt a tételt kellően bebizonyította és tudományosan megindokolta már Marx és Engels. Ennek ellenére a revizionisták és reformisták úgy vélik, hogy a marxista—leninista elméletnek ez a tétele kiöregedett és hogy ez nem veszi figyelembe a burzsoá állam megváltozott szerepét a jelenlegi időszakban. Igy például az osztrák szocialista párt programjában azt az állítást találjuk, hogy a jelenlegi imperialista államok „hatékony ellenőrzést gyakorolnak a kartellek és az azokhoz hasonló egyesülések felett . . .".

J. M. Clark, a columbiai egyetem professzora, S. Harris, a harwardi egyetem professzora, A. Hansen és mások (közgazdászok) feldícsérik a burzsoá államot és eltorzítottan világítják meg annak alapvető funkcióit. Clark úgy véli, hogy az utóbbi évtizedek során az állam állítólag teljesen maga alá rendelte az ország gazdaságát és azt irányítja. Azt írja, hogy „az állam a rendőri erőből pozitív erővé változott át", hogy „az állam gazdasági funkcióiban forradalom" ment végbe, amely most, Clark véleménye szerint a burzsoá társadalom gazdasági fejlődésének vezető és szervező ereje.[14]

A revizionisták a reakciós burzsoá ideológusokkal együttesen úgy vélik, hogy a burzsoá állam képes arra, hogy tervezze a gazdaság fejlődését, és köteles is ezt megtenni. L. Lorwin „Itt az ideje a tervezésnek. A XX. század társadalmi-gazdasági elmélete és programja" című könyvében (1945) azt állítja, hogy az állam „gazdasági vezetővé" vált, Clark pedig a burzsoá állam „új gazdasági szerepéről" ír, amelynek „a gazdasági

[11] L. a Pravda 1958. május 21-i számát.

[12] M. Heald, A. Free Society — An Evolution of contemporary Democracy, New York, 1953. 425. p.

[13] G. Morin, Le sense de l'evolution contemporaine du droit de propriété. (Le droit privé français au milieu du XX. siecle, Paris, 1950. 2. köt).

[14] E nézet részletes kritikáját lásd E. Bregel, Burzsoá legendák a „kapitalista forradalomról" c. cikkében. (Kommunyiszt, 1956. 16. sz. 90. old.).

ellenőrzés korlátlan lehetőségei" állnak rendelkezésére.[15]

Az Egyesült Államokban 1957-ben „Új osztály" cím alatt megjelent könyvében Djilasz revizió alá veszi az imperializmusról szóló alapvető lenini tételeket és azt állítja, hogy állítólag az Egyesült Államokban „országos méretekben tervgazdálkodást hoztak létre". E. Giraud francia professzor „a burzsoá társadalomnak a szocializmus felé vezető evolúcióját" jellemezve „az állam megnövekedett beavatkozását a gazdasági és társadalmi viszonyokba" (a bankok, a közlekedés, villamoserőművek államosítása stb.) „a szocializmus megvalósítása formáinak" nevezi Franciaországban.[16]

Kétségtelen, hogy az állami monopolista kapitalizmus feltételei közepette az állam beavatkozása az ország gazdasági életébe megnövekedett. Ezt az váltotta ki, hogy szükség volt arra, hogy az állam az ország valamennyi erőforrását mozgósítsa a gazdaság militarizálása és a háborúra való felkészülés érdekében. A burzsoá állam viszonyai közepette az állami tulajdon természetét tekintve tőkés tulajdon, amely alapjául szolgál az embernek ember általi elnyomására, alapul szolgál a munkásoknak és dolgozó parasztoknak a burzsoázia általi kizsákmányolására. Már Engels is a következőket írta a burzsoá államról: „Minél több termelőerőt vesz a saját tulajdonába, annál nagyobb mértékben változik összetett tőkéssé és annál nagyobb számú állampolgárt fog kizsákmányolni. A munkások bérmunkások, proletárok maradnak. A kapitalista viszonyok nem semmisülnek meg, hanem ellenkezőleg végletekig, a legmagasabb pontig fokozódnak."[17]

Következésképpen a burzsoá államnak az utóbbi két-három évtized folyamán a gazdaságba való fokozott beavatkozása, annak ellenére, hogy ez fennáll, nem vezetett a jelenlegi revizionisták és reformisták állításai ellenére az állam jellegének, az általa megvalósított alapvető funkcióknak gyökeres megváltoztatásához, de nem is vezethet ide. Miként korábban is, a burzsoá államnak az alapvető feladata most nem az, hogy irányítsa a tőkés gazdaságot és az ország gazdaságának fejlesztését, hanem az, hogy az államapparátus segítségével biztosítsa az imperialista monopóliumok teljhatalmát és mindenhatóságát, amelyek teljes mértékben maguk alá rendelték az államgépezet egész tevékenységét.

A burzsoá jog osztálylényegének eltorzítása a revizionisták és reformisták által és annak olyan módon való beállítása, hogy az a kapitalizmusból a szocializmusba való fokozatos, békés átalakulás egyik alapvető hajtóereje.

A jog területén a revizionisták és reformisták jelenlegi harca a marxizmus—leninizmus ellen főképpen két alapvető irányban halad. Először is a burzsoá jog osztálylényegéről szóló marxista—leninista tételt veszik revizió alá, amely szerint a jog az adott társadalomban uralkodó osztály akaratának kifejeződése, és ezt a jogot „osztály feletti" eszközként állítják be, amely jelenleg állítólag korlátozza a „tőke parancsnokló hatalmát". Másodszor a revizionisták és reformisták a burzsoá törvényeket (jogot) a kapitalizmusnak a szocializmusba való fokozatos és békés átalakulására szolgáló eszközként mutatják be a jog segítségével végrehajtott különböző refomok útján.

Ismeretes, hogy Marx és Engels már több mint 100 évvel ezelőtt a Kommunista Kiáltványban klasszikus módon meghatározták a burzsoá jog osztálylényegét, mint az uralkodó osztály akaratának kifejeződését. A különböző irányzatú revizionisták és reformisták ennek ellenére úgy vélik, hogy a burzsoá jog, miként a burzsoá állam is, jelenleg gyökeres változásokon megy át, sőt már át is ment, amelyek eredményeképpen a burzsoá jog osztályfelettivé vált; az jelenleg állítólag korlátozza a tőke hatalmát és megszünteti az imperialisták önkényét.

A burzsoá jog osztályfelettiségéről szóló „elméletet" lényegében megtaláljuk a világ valamennyi opportunistájának a fegyvertárában. Igy például a reformistákhoz csatlakozó W. Friedmann kísérletet tesz annak bebizonyítására, hogy a burzsoá jog társadalmi lényegében gyökeres változások mentek végbe. Ezeket a változásokat abban látja, hogy az angol burzsoá állam „társadalmi jóléti állammá" változott, és ennek az országnak a kizsákmányoló joga a tartalmát tekintve új joggá vált, amely „megszüntette vagy korlátozta a tőke parancsnokló hatalmát." Friedmann azt állítja, hogy „a jelenlegi angol jog korlátozza és megszünteti a tőkéseknek azt a hatalmát, hogy önkényesen használják a tulajdonukat".[18] E tétel alátámasztására Friedmann az egyes termelési ágak állami tulajdonba vétele példáira hivatkozik, ami az ő véleménye szerint a burzsoá jog lényegét megváltoztató társadalmi forradalom megnyilvánulása.

Friedmann, és a hozzá hasonlóak Angliában, a burzsoá jog szabályozó szerepének bizonyos fokú erősödését az ország gazdasági életében és a monopóliumok érdekeit megvalósító vagyoni viszonyokban úgy igyekszik beállítani, mint a burzsoá jog evolúcióját, a „szocializálás" magasabb fokára való átmenetét, magát a burzsoá jogot pedig a szocialista átalakulások eszközeként állítja be a kapitalista rendszer keretein belül, amely a kapitalizmusnak a szocializmusba való fokozatos átmenetét szolgálja.

A jelenlegi revizionisták, amikor arra törekszenek, hogy a burzsoá jogból kiiktassák annak osztálytartalmát és azt az egész társadalom jogi

[15] L. M. Ringvina, A mai burzsoá politikai gazdaságtan válsága. (A „politikai önképzés segítségére", 1958. 3. sz. 50—61. old.)

[16] L. E. Giraud, Le déclin de la fonction publique — le socialisme sans esprit social (L'evolution do droit public, Paris, 1956. 251. old.)

[17] Engels, F.: Anti-Dühring, Goszpolitizdat, Moszkva, 1957. 263. old.

[18] W. Friedmann, Law and Social change in contemporary Britain, London, 1951. 20—22. old.

védelmét és politikai biztosítékait szolgáló eszközként állítsák be, rendszerint a szociális törvényhozásra hivatkoznak, amely az utóbbi évtizedekben a burzsoá államokban bizonyos mértékben elterjedt.

N. Sz. Hruscsov a következőket mondotta: „A reformisták dicshimnuszokat zengenek a jelenlegi kapitalizmusról, égig magasztalják azokat a szociális törvényeket, amelyeket 40 év alatt egyes tőkés országokban hoztak. De ugyanakkor elleplezik azt a fontos tényt, hogy ha a kapitalisták tettek is bizonyos engedményeket, ezeket a munkásosztály állhatatos harccal kényszerítette ki. A szocialista országok eredményei arra lelkesítik a tőkés országok dolgozóit, hogy harcoljanak a kizsákmányolók ellen, s ugyanakkor arra kényszerítik az uralmának fenntartására törekvő burzsoáziát, hogy szociális és gazdasági jellegű engedményeket tegyen. Ezzel kapcsolatban nem feledkezhetünk meg Theodor Dreiser ismert amerikai író figyelemre méltó szavairól, aki a 30-as években az Egyesült Államokban hozott szociális törvények megjelenése alkalmával a következőket mondotta: „Mindezt Marxnak és a vörös Oroszországnak köszönöm".[19]

Ismeretes, hogy a dolgozók kizsákmányolásának fokozódása ellenére az imperialisták kénytelenek több oknál fogva engedményeket tenni a munkásoknak és azok szövetségeseinek, mindenekelőtt a munkásosztály növekvő szervezettsége, szervezeteinek növekvő hatalma, a szocialista világrendszer állandó növekedése és szilárdulása folytán. Ezért az imperialisták nem tudják a korábbiakhoz hasonlóan durva módon rákényszeríteni és diktálni az akaratukat a munkásokra, kénytelenek lavírozni, hogy továbbra is fenntartsák az uralmukat.

A burzsoázia azért is kénytelen engedményeket tenni a dolgozóknak, hogy az „osztályegyüttműködés" illúzióját, a kapitalizmus újjászületését, annak „demokratikus népi kapitalizmusba" való átnövését hirdethesse, ahol állítólag már nincsen meg a két alapvető társadalmi osztály — a burzsoázia és proletariátus között a régi ellentét.[20]

Az a körülmény, hogy a burzsoá állam néhány szociális jogszabályt ad ki, amelyek bizonyos mértékben tükrözik a dolgozók érdekeit, nem változtat és nem változtathat a burzsoá jog szociális természetén; ezeket a jogszabályokat nem lehet a burzsoá állam és jog új társadalmi lényege megnyilvánulásának tekinteni, ahogy ezt a revizionisták és burzsoá reformisták teszik. A burzsoá jog a dolgozók elnyomásának és rabságba döntésének eszköze volt és az is marad, amíg fennmarad a kapitalizmus, mint olyan politikai rendszer, amely a termelési és munkaeszközök tőkés magántulajdonának uralmán épül fel. A revizionisták és burzsoá reformisták azt a mítoszt terjesztik, hogy a jog segítségével, azaz olyan „demokratikus törvények" kiadása útján, amelyek ilyen vagy olyan burzsoá reformot rögzítenek, lehetséges a tőkés rendnek szocialista renddé való átalakulása fokozatosan, békés úton, társadalmi forradalom nélkül. Így például Bittelman amerikai revizionista 1957-ben azt írta, hogy „az általános jólét amerikai állama egy meghatározott történelmi fokozat Amerika társadalmi előrehaladásában, és hogy a szocializmusba vezető békés alkotmányos átmenet a másik, ezt követő és magasabb fokozat."[21]

Ismeretes, hogy V. I. Lenin is könyörtelen harcot folytatott a revizionisták által Oroszország dolgozói körében terjesztett azok ellen a reformista alkotmányos illúziók ellen, hogy állítólag a dolgozók helyzetének megjavítását el lehet érni az által, hogy a cári önkényuralom meghatározott törvényeket ad ki, vagy kihirdeti az alkotmányt és kisebb reformokat hajt végre. V. I. Lenin határozottan fellépett az ellen, hogy a reformisták megtévesszék a dolgozókat, akik úgy vélték, hogy reformok útján el lehet érni a kapitalizmusnak fokozatos átalakulását szocializmussá.

„Az alkotmányos illúziókról" című cikkében, amelyet 1917. augusztusában írt, V. I. Lenin az alkotmányos illúziókat a hazugság és csalás eszközeiként értékelte, amelyeket az imperialista burzsoázia ideológusai annak érdekében használnak fel, hogy szétbomlasszák a dolgozók politikai öntudatát. Azt követelte, hogy könyörtelenül le kell leplezni az alkotmányos illúziókat annak érdekében, hogy a dolgozóknak a társadalmi felszabadulásukért folytatott harca helyes politikai távlatokat nyerjen. Leninnek ez a tétele megtartotta a jelentőségét és értékét napjainkban is, amikor az imperializmus szolgálatában álló nemzetközi opportunizmus kísérletet tesz arra, hogy a dolgozók körében reformista illúziókat vessen el és a dolgozók tudatát a reformizmus mérgével támadja meg.

Lepjoskin, A. I.

[19] N. Sz. Hruscsov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éve. Budapest, Kossuth Kiadó, 1957. 62—63. oldal.

[20] André Philipp a francia szocialista párt egyik kiemelkedő személyisége „A szocializmus árulása" című munkájában (1957. év) azt állította, hogy a társadalom osztálystruktúrájáról szóló marxista tétel állítólag nem felel meg már a dolgok tényleges állásának, mintha hogy a jelenlegi társadalomban figyelembe kell venni a társadalmi differenciálódás aktív folyamatát, amely az osztályokat „társadalmi csoportokra" aprózza fel. A szerző azt állítja, hogy az osztálykonfliktusok jellege jelenleg változik, azok éle elsimul; ezért véleménye szerint a jelenlegi társadalomban már nincs meg az antagonisztikus osztályokra való egyszerű felosztás, amelyről Marx beszélt, hanem a társadalmi csoportok sokasága létezik, amelyek közül mindegyiknek megvan a saját érdeke és ezek az érdekek összeütköznek a szomszédos csoportok érdekeivel.

[21] L. Kommunyiszt 1958. 4. számát 81. old.

SZEMLE

A képviseleti szervek fejlődése a Lengyel Népköztársaságban

Az elmúlt esztendőkben — különösen az SZKP XX. kongresszusa után — a képviseleti szervek fejlesztésére nagy gondot fordítottak a Lengyel Népköztársaságban; a dolgozó tömegeknek az állam igazgatásában való részvétele jelentős mértékben szélesedett. A választott képviseleti szervek jelentősége a gazdasági és kulturális építőmunka vezetésében megnövekedett. Különösen vonatkozik ez a népi tanácsokra, s ez azért is lényeges, mert az államhatalomnak ezen szervei vannak legszélesebben és legszorosabban kapcsolatban a dolgozó tömegek mindennapi életével, szükségleteik kielégítésével.

Az újabb jogszabályanyag és a kapcsolatos jogi irodalom alapján, felhasználva egyhónapos lengyelországi tanulmányutam tapasztalatait, feldolgozzuk a szejm, a népi tanácsok szervezetében és tevékenységében, valamint a választási rendszerben történt lényegesebb változtatásokat, amelyek egyben a lengyel állami szervek megerősítésének és működésének fontosabb, sajátos vonásait is mutatják.

*

A szejm képviselői, pártállás és politikai nézetek szerint megalakított képviselő-klubokba (frakció) tömörülnek, ezek a képviselő-klubok nagyon fontos szerepet töltenek be a szejm ülései előkészítésében, a képviselőknek a szejmben, az állandó bizottságokban végzett munkája szervezésében. A szejmben jelenleg három képviselő-klub van. A Lengyel Egyesült Munkáspárt, az Egyesült Parasztpárt és a Demokrata Párti képviselők klubja. A pártonkívüliek néhány tagja, főleg a katolikus képviselők, „Znák" elnevezés alatt csoportot képeznek, amely nem alkot képviselő-klubot. (A Szejm ügyrendje ugyanis kimondja, hogy a küldöttek párthoz való tartozás szerint szervezhetnek képviselő-klubot).[1]

A jelenlegi szejm 459 képviselőből áll; az összetétel pártállás szempontjából a következő:

239 képviselő a Lengyel Egyesült Munkáspárt tagja,

118 képviselő az Egyesült Parasztpárt tagja,

39 képviselő a Demokrata Párt tagja,

63 képviselő pártonkívüli (ezek egy része a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikáját támogatja, néhányan a katolikus csoporthoz (Znák) tartoznak). A fenti összetételből és pártmegoszlásból következően fontos feladatot jelent a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikájának érvényesítése a szejm tevékenységében. E tekintetben különösen fontos szerepet tölt be a munkáspárthoz tartozó képviselők klubja, valamint a más párti képviselő-klubokkal való együttműködés. A klubok elnökségei az egyes ülésszakok előtt összeülnek, megvitatják az ülésszak munkáját, napirend-tervezetét stb. (A képviseleti szervek pártirányítási módszereinek elemzése meghaladja jelen cikk kereteit, ezért e kérdéssel itt nem foglalkozunk.)

Hasonlóan a mi gyakorlatunkhoz, a képviselők vajdaságonként vagy városonként, pártállástól függetlenül, *területi csoportokat* alkotnak, amelyeknek fő feladata a Nemzeti Egységfront vajdasági szerveivel, valamint a népi tanácsokkal közösen a képviselők választók közötti tevékenységének szervezése.

A szejm munkájának vezetésére saját tagjai közül az első ülésen *Elnökséget* választ. Az Elnökség a szejm marsalljából és a két vicemarsallból áll. Az ügyrend értelmében az Elnökség őrködik a szejm jogainak megtartásán, ügyel a szejm munkájának zavartalanságára, az ügyrend megfelelő alkalmazására, biztosítja a rendet a szejm területén. Az Elnökség *értelmezi* az ügyrendet, szükség esetén megkérdezi a mandátumvizsgáló és eljárási kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságot. Ezenkívül az Elnökség gondoskodik a szejm nemzetközi kapcsolataival összefüggő ügyek intézésével. (Ügyrend, 19. és 21. szakaszok.)

A lengyel parlament egyik sajátossága a több-párt létezésével összefüggő ún. *szeniorok konventjének* tevékenysége. A szeniorok konventje a szejm elnökségéből, a képviselő-klubok elnökeiből áll, rajtuk kívül a szeniorok konventje a képviselők közül kooptálhat tagjai közé másokat is. A szeniorok konventje a szejm elnökségének tanácskozó szerve, feladata a szejm munkája normális menetének biztosítása, a képviselő-klubok és csoportok munkájának a szejm tevékenységével összefüggő koordinálása. A szejm Elnökségével közösen a szeniorok konventje jelöli meg az ülések napirendjét és idejét, egyes napirendi tervezetek megvitatásával kapcsolatos javaslatokban állást foglal, kialakítja a szejm szervei megválasztásával kapcsolatos jelöléseket, pl. a szejm bizottságainak választásánál stb. (Ügyrend, 21 cikk)

Az Alkotmánnyal összhangban a megválasztott szejm első ülésén tagjai közül választja meg az *Államtanácsot*. Az államtanács 15 tagból áll: elnök, négy elnökhelyettes és 9 tag. (Az Államtanács feladata és szerepe lényegében a Népköztársaság Elnöki Tanácsának felel meg azzal a különbséggel, hogy a lengyel alkotmány az Államtanácsot nem ruházza fel a szejmet illetően általános helyettesítő hatáskörrel. Lásd: A Lengyel Népköztársaság Alkotmánya 25. cikkét.) Az 1956 előtti esztendők gyakorlatával ellentétben — amikor az Államtanács nagy számban adott ki törvényerejű rendeleteket — az utóbbi időben ezeknek számát nagyon lecsökkentették, helyettük ugyanakkor emelkedett az elfogadott törvények száma. E mellett a törvényerejű rendeletek előkészítésénél az Államtanács megkérdezi a szejm illetékes állandó bizottságának véleményét.

Az államtanács különösen fontos szerepet tölt be a népi tanácsok tevékenységével kapcsolatosan. Az alkotmányban meghatározott alapelveknek megfelelően az 1958. január 25-én elfogadott népi tanácsokról szóló törvény kimondja, hogy a népi tanácsok legfelsőbb felügyeletét az Államtanács látja el. Az Államtanács ebben a hatáskörében: *a)* elrendeli a népi tanácsi választásokat, ellátja a népi tanácsok választásával kapcsolatban a törvényben meghatározott egyéb teendőket és őrködik a választások lefolytatásának törvényessége felett; *b)* megvizsgálja a vajdasági népi tanácsok, valamint a vajdasági alárendeltségből kivett városok népi tanácsai és az egyes alsóbbfokú tanácsok tevékenységéről szóló beszámolókat, különösen a tömegszervező munka területén, valamint megadja számukra a szüksé-

[1] Monitor Polski, 1957. Nr. 19. A Lengyel Népköztársaság szejmjének ügyrendje. I. fejezet 12.

ges irányelveket; *c)* megfelelő intézkedéseket tesz a népi tanácsok munkájában elért eredmények általánosítása érdekében; *d)* őrködik a népi tanácsok elnökségei és az állandó bizottságok megválasztásának szabályzerű volta felett és meghatározhatja az állandó bizottságok szervezetének irányelveit; *e)* hatályon kívül helyezi a vajdasági népi tanácsok és a vajdasági alárendeltségből kivett városok népi tanácsainak törvénysértő, vagy az állam politikájának alapvető irányvonalába ütköző határozatait, ugyanezen okból hatályon kívül helyezheti az alsóbbfokú népi tanácsok határozatait is; *f)* feloszlatja azt a népi tanácsot, amely tevékenysége során rendszeresen megsérti a törvényességet vagy az állam politikájának alapvető irányvonalát.[2]

Az Államtanácsnak külön bizottsága van, amely a népi tanácsok tevékenységével, az állandó bizottságok munkája tapasztalatainak általánosításával stb. rendszeresen foglalkozik. A tanácsokkal kapcsolatos feladatok elvégzését megfelelő számú és felkészültségű apparátus segíti. A tanácsok tevékenységéről, az állandó bizottságok munkájáról évenként 3—4 nagy városban tapasztalatcseréket rendeznek; az Államtanács előtt időnként beszámoltatnak egy-egy vajdasági tanácsot, hogy milyen eredményeket ért el a dolgozók életszínvonalának megjavításában. Az Államtanács szervei a tanácsokkal kapcsolatos tevékenységben szorosan együtt dolgoznak a MT-al és annak megfelelő szerveivel. Ez az együttműködés különösen vonatkozik a tömegpolitikai munka szervezésére, a tanácsokkal és az állandó bizottságokkal való foglalkozásra, a tanácstagok választókerületi munkájára, valamint a dolgozók bejelentéseinek és panaszainak intézésére.

A lengyel alkotmány (32. cikk, 11. pont) és a népi tanácsokról szóló új törvény értelmében a *MT különösen a népi tanácsok elnökségeinek irányításában lát el nagyon jelentős feladatokat.*

A MT mint a Szejm legfelsőbb végrehajtó és rendelkező szerve az új tanácstörvény értelmében koordinálja a népi tanácsok elnökségeinek tevékenységét, megszabja munkájuk irányát. Ebben a hatáskörben különösképpen: *a)* megvizsgálja a vajdasági — vajdasági jogú városi — népi tanácsok elnökségei, valamint az egyes alsóbbfokú népi tanácsok elnökségei tevékenységéről szóló beszámolókat; *b)* a népi tanácsok elnökségei tevékenységére vonatkozóan irányelveket ad; *c)* segíti a népi tanácsok elnökségeit feladataik ellátásában, általánosítja és elterjeszti a népi tanácsok munkája során szerzett tapasztalatokat; *d)* eldönti a népi tanácsok elnökségei között, valamint a minisztériumok és az említett tanácsok elnökségei között keletkező vitákat; *e)* értékeli a népi tanácsok elnökségeinek tevékenységét, hogy mennyiben felel meg a törvényesség követelményeinek és az állam politikája alapvető irányvonalának; ; *f)* felfüggeszti a vajdasági — vajdasági jogú városi — népi tanácsok határozatainak végrehajtását azzal, hogy az ügyet eldöntés végett az Államtanács elé terjeszti; hatályon kívül helyezi az említett tanácsok elnöksége által hozott, a törvényesség követelményeit sértő, vagy az állam politikájának alapvető irányvonalába ütköző határozatokat. Ugyanezen alapon hatályon kívül helyezheti az alsóbbfokú népi tanácsok elnökségeinek határozatait is; *g)* felfüggeszti a vajdasági — vajdasági jogú városi — népi tanács elnökségének elnökét és az elnökség más tagjait, ha tevékenységükkel megsértik a törvényesség követelményeit vagy az állam politikájának alapvető irányvonalát.

A népi tanácsok elnökségei az alsóbbfokú tanácsok vonatkozásában ugyanezen feladatokat látják el azzal a megszorítással, hogy a *g)* alatt meghatározott jogok csak a vajdasági — vajdasági jogú városi — népi tanácsok elnökségeit illetik meg. (A demokratikus centralizmusnak és a „kettős alárendeltség" elvének követelményeit az osztályok vonatkozásában ugyancsak rögzíti az új tanácstörvény).

A MT mellett a népi tanácsok elnökségei munkájával kapcsolatos rendszeres foglalkozás elősegítése és a MT elé kerülő kérdések előkészítése céljából a MT egyik elnökhelyettesének vezetésével ugyancsak működik egy bizottság, amely a népi tanácsok elnökségeivel és a tanácsi szervekkel leggyakrabban kapcsolatban levő országos szervek vezetőiből áll. A bizottság — amely gyakran foglalkozik a népi tanácsok elnökségei munkájával — meghívja tárgyalásaira az érintett vajdaságok vezetőit, az illetékes központi szerveket, előkészíti a vajdasági népi tanácsok vezetői rendszeres munkaértekezleteit; jelentést készít a népi tanácsok elnökségei munkájáról az MT elé, előkészíti a tanácsok apparátusával kapcsolatos jogszabály-tervezeteket stb. A MT foglalkozik ugyancsak a népi tanácsok elnökségei vezetőinek képzésével és továbbképzésével is. Erre a kérdésre a tanácsok hatáskörének kiszélesítése, a munka színvonalának emelése érdekében különösen nagy gondot fordítanak.

A Szejm, mint legfelsőbb képviseleti szerv közvetlenül is biztosítja az általa hozott törvények, határozatok gyakorlati megvalósítását. Ennek elősegítésére a Szejm 1957. december 13-án határozatot fogadott el *az ellenőrzés központi szervének* felállításáról, amelynek célja a szejm ellenőrző szerepének megerősítése a kormány és az igazgatási szervek tevékenysége felett. A Központi Ellenőrző Bizottság fő feladata az állami költségvetés és a népgazdasági terv terjesítése feletti felügyelet, a szocialista tulajdon védelme, a pénzügyi fegyelem betartásának ellenőrzése. Évenként e munkáról jelentést és javaslatot terjeszt a szejm elé, évközben pedig a népgazdaság legfontosabb területei ellenőrzése során szerzett tapasztalatairól ad tájékoztatást a szejm vagy az Államtanács részére. Egyes kérdésekben az Államtanácsnak is van felhatalmazása az ellenőrzési szervezet munkájának felügyeletében és irányításában.

A Lengyel Népköztársaság parlamentje működésében nagyon jelentős tevékenységet fejtenek ki az állandó bizottságok. Az 1957 januárjában megválasztott szejm az ügyrendnek megfelelően 19 állandó bizottságot alakított tagjai sorából, egy-egy bizottság 11—40 képviselőből áll, a bizottságok összetételét minden egyes esetben a szejm határozza meg. Jelenleg a következő állandó bizottságok működnek: építés és kommunális gazdálkodási; tengeri gazdálkodás és hajózás; belkereskedelmi; külkereskedelmi; közlekedés- és postaügyi; kulturális és művészeti; erdőgazdasági és fafeldolgozó ipari; mandátumvizsgáló és eljárási; honvédelmi, népművelési és tudományos; terv-, költségvetési és pénzügyi;

[2] L. 16. számú törvény a népi tanácsokról. Dziennik Ustaw, PRL. 1958. Nr. 5.

munkaügyi és szociális ; nehézipari, vegyipari és bányászati ; könnyűipari, kisipari és szövetkezeti ipari ; mezőgazdasági és élelmiszeripari ; belügyi ; külügyi ; igazságügyi ; egészségügyi és testnevelési.

Az állandó bizottságok mellett a Szejm egyes esetekben tagjaiból *külön bizottságokat* is küld ki meghatározott feladatok elvégzésére, törvénytervezetek előkészítésére stb. Ilyen külön bizottság készítette elő pl. 1957-ben a szejm ügyrendjét, jelenleg különbizottságként működik a nyugati országrészek bizottsága. Az állandó bizottságok a szejm felhatalmazásának egész időszakában tevékenykednek, míg a különbizottságok a rájuk bizott feladatok elvégzése után megszüntetik tevékenységüket.

Az állandó bizottságok tagjaik közül elnökből, 2—4 elnökhelyettesből álló elnökséget választanak. Az állandó bizottságok munkájának elősegítését, a szükséges technikai és adminisztratív feladatok ellátását a szejm irodája biztosítja, itt dolgoznak az állandó bizottságok titkárai (egyes állandó bizottságoknak közös titkáruk van).

Az állandó bizottságok munkájában fontos helyet foglal el a törvénytervezetek előkészítése a szejm plenáris ülése elé. A törvénykezdeményezés jogának gyakorlása az Alkotmány értelmében az Államtanácsot, a Kormányt és a képviselőket illeti meg. A jelenlegi gyakorlat szerint a törvénytervezeteket általában a kormány, illetve a kormány és az Államtanács együttesen terjeszti elő. Az előterjesztett tervezetet a szejm átadja a megfelelő állandó bizottságnak vagy bizottságoknak, amelyek azt üléseiken megvitatják. Az állandó bizottságok vitájára meghívják a Kormány képviselőit, miniszereket, miniszterhelyetteseket, az érdekelt államigazgatási szervek felelős munkatársait, esetenként a társadalmi szervek képviselőit. Az állandó bizottságok a tervezetet alaposan és sokoldalúan megvitatják és különböző javaslatokat, észrevételeket fűznek a tervezethez, amelyeket összegezve eljuttatnak a szejm elnökségéhez, majd megbízzák a bizottság egyik tagját, aki a szejm plenáris ülésén javaslataikat elmondja.

Az ügyrend értelmében az egyes *ülésszakok vagy ülések között előterjesztett törvénytervezeteket* a szejm elnöksége közvetlenül is átadhatja a megfelelő állandó bizottságoknak. Ilyen esetben a szejm ülésén az állandó bizottság javaslatainak ismertetése után (az ún. első olvasást mellőzve) indul meg a vita és a szavazás.

Az állandó bizottságok valóban érdemi munkáját tükrözi a bizottsági ülések száma is. Így pl. 1957 február—decembere között 355 ülést tartottak az állandó bizottságok (a mezőgazdasági és élelmezésügyi 29 ülést ; a terv-, költségvetési és pénzügyi 27 ülést ; az építés- és kommunális gazdálkodási 26 ülést ; a kulturális és művészeti 12 ülést, a honvédelmi 6 ülést stb.). A bizottságok alapos munkát végeznek az egyes törvénytervezetek megvitatása során, egy-egy tervezet megvitatására gyakran több ülést is tartanak.

Külön jelentősége van az állami költségvetési tervezet bizottsági megvitatásának. A tervezetet, amelyet a MT elfogadott, a pénzügyminiszter terjeszti elő a szejm plenáris ülése elé. Az előterjesztett tervezet alapvonalainak esetleges vitája után, a tervezetet megkapja a terv, költségvetési és pénzügyi állandó bizottság, amely a megfelelő fejezeteket az illetékes állandó bizottságoknak megvizsgálás céljából átadja. A népi tanácsok költségvetésének megvizsgálására esetenként külön albizottságot alakítanak. A költségvetési tervezet előkészítése kapcsán az állandó bizottságok megvizsgálják az illetékes állami szervek tevékenységét, tervezett kiadásaikat és bevételeiket. Az egyes állandó bizottságok javaslataikat és következtetéseiket a terv-, költségvetési és pénzügyi állandó bizottsághoz juttatják el, amely ezt feldolgozza és a szejm költségvetési vitája során ismerteti. Az előző évben mintegy 150 javaslatot, változtatást terjesztettek elő a költségvetési tervezethez az állandó bizottságok.[3]

Hasonló jellegű tevékenységet fejtenek ki az állandó bizottságok a népgazdasági tervjavaslatok előkészítésében is.

Az állandó bizottságok a szejm ülései között is rendszeres munkát fejtenek ki, tájékozódnak a népgazdasági terv teljesítéséről, a költségvetés végrehajtásáról, a törvények gyakorlati megvalósításáról stb. Az állandó bizottságok ülésein a minisztériumok, központi államigazgatási szervek vezetői rendszeres tájékoztatást adnak a fenti kérdésekről, az állandó bizottságok ugyanakkor albizottságok útján (amelyekbe nem képviselő szakértőket is bevonnak) helyszíni ellenőrzést is végeznek. Az állandó bizottságok ülésein rendszeresen részt vesz a központi ellenőrzési szervezet illetékes osztályvezetője és tapasztalataival elősegíti az állandó bizottság munkáját.

Nagy gondot fordítanak a szejm állandó bizottságai munkájának fejlesztésére, tökéletesítésére. Ennek érdekében az állandó bizottságok elnökeit esetenként összehívják, a szejm elnöke, elnökhelyettese, a klubok vezetői szervezeti és munkamódszerbeli megbeszélést, tájékoztatást tartanak.

A szejm állandó bizottságainak aktív tevékenysége jelentősen elősegíti a legfelsőbb képviseleti szerv, a szejm szerepének betöltését ; lehetővé teszi, hogy a törvénytervezetek sokoldalú vita után kerüljenek elfogadásra, biztosítva legyen a törvények megfelelő gyakorlati végrehajtása az államigazgatási szervek mindennapi tevékenységében.

*

A Lengyel Népköztársaság igazgatási-területi beosztás szempontjából 17 vajdaságra oszlik, emellett Varsó, Lodz, Krakkó, Poznan, Wroclaw, az öt legnagyobb város vajdasági joggal ugyancsak önálló igazgatási egységként szerepel. A vajdaságok járásokra oszlanak, amelyek a továbbiakban körzeteket (gromadákat), kis városokat és településeket foglalnak magukban, mint igazgatási egységeket. A körzetek olyan falusi egységek, amelyeket az 1954. évi igazgatási-területi reform során alakítottak.[4] A körzethez általában 5—6 falu tartozik. A települést ugyanakkor olyan egység képezi, amelynek lakossága kétharmad részében nem falusi jellegű (munkás, halászattal foglalkozó dolgozó, vagy a helység üdülőhely-jellegű stb.). A fentieknek megfelelően a népi tanácsok felépítése három fokozatú : vajdasági — vajdasági jogú városi (a nagy városokban kerületekkel) ; járási — járási jogú városi ; körzeti,

[3] Sz. Rozmaryn : A szejm és a népi tanácsok Lengyelországban c. munkájában (Varsó, 1958. 59. old.) azt írja, hogy 1957-ben a költségvetési tervezeten az állandó bizottságok mintegy 8 hétig dolgoztak és több mint 90 ülést tartottak.

[4] L. Horváth János : Községrendezés a Lengyel Népköztársaságban. Állam és Igazgatás, 1954. 4—5. szám, 241. old.

kisvárosi, települési népi tanács. Az alkotmány értelmében a népi tanácsok tagjait három évenként választják. A népi tanácsok felhatalmazása egy évvel kevesebb, mint a szejm felhatalmazása, amelyet négy évenként választanak újjá.

A Lengyel Népköztársaságban az elmúlt években jelentős és rendszeres munkát végeztek a népi tanácsok és szerveik hatáskörének kiszélesítése érdekében.[5] Ez a tevékenység lényegében az államigazgatás túlzott központosításának megszüntetésével és az államszervezet demokratizmusának fejlesztésével függ össze, több éven át tartó folyamatot jelent.

Nagyon fontos lépést jelentett a népi tanácsok hatáskörének megerősítésében a Lengyel Népköztársaság minisztertanácsának 1956. október 3-i határozata „A népi tanácsok hatáskörének további kiszélesítéséről a népgazdaság vezetése területén". A határozat értelmében a helyi tanácsok népgazdasági terveibe és költségvetésébe került az ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, közlekedés, építés, népművelés és kultúra, egészségügy területéről több olyan feladat, amelyeket megelőzően központilag intéztek, ezzel együtt csökkentették a népgazdasági tervmutatók számát a helyi gazdaság vonatkozásában. Ugyanakkor a népi tanácsok vezetése alá helyeztek üzemeket, intézményeket, amelyek munkáját a rendelet értelmében helyileg kell a továbbiakban tervezni. A minisztertanács rendelete jelentősen fejlesztette a népi tanácsok költségvetésének bevételi részét (növelte az állandó bevételeket), ugyanakkor előirányozta a felsőbbfokú népi tanácsok hatáskörének leadását az alsóbbfokú népi tanácsokhoz.[6] 1957. évtől kezdődően a költségvetés elkészítésében olyan rendszert érvényesítenek, miszerint a népi tanácsok költségvetéseiket az állami költségvetés elfogadása előtt megerősítik.[7] A népi tanácsok szerepének fejlesztése a költségvetés elkészítésében és megerősítésében ugyancsak hozzájárult önállóságuk növeléséhez és emelte felelősségüket a helyi gazdasági és kulturális építés feladatainak megoldásában.

Az 1958 januárjában elfogadott új törvény a népi tanácsokról, e szervek megerősítésének egyik kiemelkedő szakaszát jelenti. *A törvény nem változtatja meg az alkotmányban leszögezett alapelveket, ugyanakkor jelentősen hozzájárul azok gyakolati érvényesítéséhez a népi tanácsok és szerveik mindennapi tevékenységében.* Az új törvény célja — a pracambulum szerint — *a)* a népi tanácsok hatáskörének meghatározása és jogkörük további kiszélesítése, *b)* a népi tanácsok szervei hatáskörének pontos meghatározása, *c)* a népi tanácsok önállóságának megerősítése, a felügyelettel kapcsolatos jogosítványaik egyidejű meghatározása, amely az állam politikájának az egész országban való egységes megvalósítása érdekében szükséges.

Az új lengyel tanácstörvénynek a népi tanácsok és szerveik tevékenységi területére vonatkozó rendelkezései annyiban is jelentős fejlődést mutatnak a korábbi szabályozásokkal összehasonlítva, hogy részletesen meghatározzák és felsorolják a népi tanácsok feladatait a gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenység vezetésében. *Ez vonatkozik a népi tanácsok egész rendszerére, valamint a különböző fokozatú tanácsokra különkülön is. A tanácstörvény* (3—24. cikkek) *az egyes tanácsfokozatok helyének, jellegének megfelelően határozza meg a tanácsok szerepét és állapítja meg hatáskörüket a vajdasági tanácsoktól a körzeti, települési, kisvárosi tanácsokig.* (Meg kell jegyezni, hogy ezen nagyon helyes irányú fejlesztésnek megfelelően a népi tanácsok igazgatási apparátusának felépítése, összetétele is változik a népi tanács illetékességi területe, jellegének megfelelően is, pl. ugyanazon lélekszám mellett nem azonos egy körzeti és egy kisvárosi tanács igazgatási apparátusának felépítése, nagysága.) E mellett a tanácstörvény általános megállapításként kimondja, hogy a népi tanácsok hatáskörébe tartoznak „. . . mindazok az államhatalmi és államigazgatási ügyek, amelyek nincsenek más szervek számára fenntartva". (3. cikk.) Külön szabályozza a törvény a népi tanácsok feladatait, viszonyát a szövetkezeti szervekhez (12. cikk), valamint a népi tanácsoknak alá nem rendelt vállalatok vezetőihez és a munkástanácsokhoz való kapcsolatát (13. cikk). Ez utóbbinak célja „. . . különösen az üzemek termelési lehetőségeinek a helyi piac szükségleteire és a kommunális szükségletekre való felhasználása, a lakásépítési tervek összeegyeztetése, valamint a szociális és kulturális szükségletekre végzett közös építkezések megvalósítása, a közérdekű cselekmények megvalósítása, valamint a víz-, gáz- és egyéb kommunális szolgáltatásokkal foglalkozó vállalatoknál a megfelelő gazdálkodás biztosítása".

A népi tanácsok szervei hatáskörének pontosabb meghatározása érdekében a törvény külön meghatározza a népi tanácsok, az állandó bizottságok, az elnökség (a népi tanács kollegiv végrehajtó és rendelkező szerve), az osztályok szerepét és egymáshoz való viszonyát. Az egyes népi tanácsok, így például a varsói városi tanács — a törvény alapján — ügyrendet fogadott el, amelyben részletesen megállapította az egyes tanácsi szervek felépítésének és tevékenységének rendjét.[8]

Az új törvény rendelkezései a népi tanácsok hatáskörének kiszélesítése mellett *jelentősen megerősítették az elnökség és az osztályok szerepét a hatáskörükbe tartozó feladatok önálló ellátásában.* Az 1958. évi törvény elfogadásáig a népi tanácsok elnökségei döntöttek a folyamatos gazdasági és igazgatási kérdésekben is, ez az elnökség erős túlterhelését okozta. Ezek az ügyek most többségükben a hatósági jogkörrel rendelkező osztályokra és igazgatóságokra tartoznak, az elnökség az igazgatási szervek munkájának általános irányítása és koordinálása mellett a legfontosabb igazgatási kérdésekben való döntés jogát tartja fenn magának. A népi tanácsok hatáskörének kiszélesítése, valamint az igazgatási szervek önállóságának jelentős növelése szükségessé tette a tanácsok apparátusában dolgozók stabilitásának növelését, velük szemben magasabb elméleti és gyakorlati képzettségi követelmények támasztását. Ennek érdekében a minisztertanács 1958. május 9-én részletes rendeletet fogadott el „A népi tanácsok elnökségei dolgozói munkakörének, képzettségének és fizetési besorolásának megállapításáról".[9]

Az új tanácstörvény a népi tanácsok szervezetében, tevékenységük formáinak és módszereinek demokratikus fejlesztésében egyaránt jelentős változtatáso-

[5] L. S. Zawadzki: O wzost znaczenia rad narodowych. Warszawa, 1956.
[6] L. S. Rozmaryn: A népi tanácsok munkája megjavításának néhány kérdése a Lengyel Népköztársaságban. Szovjet állam és jog c. folyóirat, 1957. 4. szám.
[7] L. Dziennik Ustaw, 1957. Nr. 1. 5. old.
[8] L. Dziennik Urzedowy Rady Narodowej m. st. Warszawy. 1958. Nr. 5.
[9] L. Dziennik Ustaw, 1958. Nr. 33.

kat hozott. Eszerint pl. a népi tanács elnökségének elnökét a tanács tagjai *közvetlenül* választják, ehhez a választáshoz a felsőbbfokú népi tanács elnökségének megerősítése szükséges. Az elnökség elnökének szükség esetén való visszahívása ugyanezen elv alapján a tanács határozatával történik, ami ugyancsak emeli a tanács tekintélyét és fokozza az elnökség elnökének felelősségét a dolgozók helyi képviseleti szerve — a népi tanács előtt. Az új tanácstörvény alapján megszüntették azt a régi gyakorlatot, amely szerint központilag határozták meg a népi tanácsok bizottságainak számát ; jelenleg az állandó bizottságok jellegét, számbeli összetételét az Államtanács irányelveinek megfelelően a népi tanácsok a helyi szükségletektől függően maguk állapítják meg. Jelentősen csökkentették a felsőbbfokú népi tanácsok tagjainak számát, mert az előző évek gyakorlata és a tapasztalatok azt mutatták, hogy a felsőbbfokú tanácsok tagjainak nagy létszáma nem emeli ezen testületek és tagjaik aktivitását, valamint tekintélyét (Varsó állandó lakosainak száma kb. 1 087 000, a városi tanács 150 tagból áll, míg a varsói kerületi tanácsok tagjainak száma 50—80 között változik).

Az új tanácstörvény nagy gondot fordít a népi tanácsok ülésszakainak előkészítésére. Ennek értelmében a rendes ülésszakokat a népi tanácsok által évenként elfogadott munkaterv szerint meghatározott napirenddel és időpontban hívják össze. A tanácsok munkatervei előkészítésére nagy gondot fordítanak. A tanács munkaterve az alapja az elnökség és az állandó bizottságok feladatait tartalmazó munkaterveknek is. A varsói városi tanács ügyrendje pl. külön hangsúlyozza, hogy a tanács évi munkatervét az új naptári év első ülésszakán jóvá kell hagyni. A munkaterv előkészítése során a népi tanács különös gondot fordít a dolgozók választások során felvetett megbízásai, kérései megfelelő elintézésére. Ezeket a megbízásokat, kéréseket a tanács szervei minden fokon alaposan tanulmányozzák, rendszerezik és a tanácsülésen beszámolnak arról, hogy : *a)* a folyó évben a választók milyen megbízásait, kéréseit tudják megvalósítani, melyeknek van meg az anyagi, pénzügyi stb. fedezete ; *b)* milyen feladatok megoldását halasztják el a következő évekre ; *c)* melyek azok a kérdések, tervek, amelyeket a tanács nem tud és nem akar egyelőre realizálni. A tanács a tervezetet megvitatja és a tanácstagok közlik választóikkal a határozatot. Az állandó bizottságok rendszeresen ellenőrzik a határozatok végrehajtását. (A Szovjetunió helyi szovjetjei munkájában ez a módszer egyébként régi gyakorlat. Sok helyen nyomtatásban is kiadják, vagy a helyi lapok közlik, hogy a választók megbízásai, kérései megvalósítása ügyében a szovjet szervek a következő években milyen intézkedéseket tesznek.)

A tanácsok munkatervének előkészítésében, az egyes ülésszakok napirendjének összeállításában — hasonlóan a szejm ülésszakainak előkészítéséhez — fontos szerepet tölt be az *szeniorok konventje*, amely az állandó bizottságok elnökeiből, a pártállás és politikai hovatartozás szerint különböző klubokhoz (frakciókhoz) tartozó tanácstagok csoportjának elnökeiből, a népi tanács elnöksége titkárából (aki hivatalból tag) áll ; a konvent ülésén részt vesz a tanácsi ülésszakok elnöke is — amennyiben több ülésszakra választották. A szeniorok konventje állandó elnököt magának nem választ ; szükség szerint, de a tanácsok ülésszakai előtt rendszeresen összeül, megvitatja a napirendi javaslatot. A varsói városi tanács ügyrendje kimondja, pl. azt is, hogy a népi tanács évi munkatervét az elnökség egyezteti a szeniorok konventjével és úgy terjeszti a népi tanács elé, a szeniorok konventje megvitatja az egyes szervek választására vonatkozó javaslatokat. (Varsói városi tanács ügyrendje, 57. §.)

Az ülésszakokon tárgyalt napirendi pontok sokoldalú előkészítését és a dolgozók szükségletei figyelembevételével történő megvitatását segíti elő a tanácstörvénynek az a rendelkezése is, miszerint az ülésszakokat megelőzőleg a bizottságok és tanácstagok a területen megvizsgálják azokat az ügyeket, amelyek a tanácskozások tárgyát képezik, különösen feltárják e tárgyban a választók véleményét. (26. cikk, második bek.)

*

A lengyel tanácsi szervezet egyik jellegzetessége — amely szoros összefüggésben van az ott kialakult települési, gazdálkodási, társadalmi, történelmi vonatkozásokkal —, *a falusi jellegű alsófokú tanácsok, az ún. körzeti népi tanácsok (gromadák) jelenlegi rendszere és a kisfalvak igazgatási kérdéseinek megoldása.* Az új tanácstörvény kimondja, hogy a körzeti népi tanácsok elnökségei mellett az igazgatási ügyek intézésére irodákat létesítenek, amelyeket a körzet titkára vezet. Ezt a munkakört — hasonlóan a Román Népköztársaság 1957. évi tanácstörvényének rendelkezéséhez — a népi tanács elnökségének titkára helyett állították fel. A körzet titkára rendeszerint nem tanácstag, így nem tagja az elnökségnek sem ; megválasztásának elveit és módját, valamint jogait és kötelezettségeit a minisztertanács rendeleti úton, külön határozza meg.[10] A körzet titkára alá van rendelve a népi tanács elnökségének, felelős az igazgatási munkáért, amelyet néhány alkalmazottból álló apparátus lát el. Az igazgatási munka ezen formáját megfelelően alkalmazni lehet a járási alárendeltségben levő városok, valamint a települési népi tanács igazgatásának ellátására, amennyiben az illetékes helyi népi tanács így határoz.

A kis falvakban népi tanács nincs, a lakosság számától függően tanácstagokat választanak a körzeti népi tanácsba, amely az egész körzet lakosságának választott képviseleti, államhatalmi szerve. Emellett a körzetek keretébe tartozó falvak ügyeinek intézését az új tanácstörvény külön részletesen szabályozza (72—76. cikk). A kisfalvak ügyeinek megtárgyalására összehívják a falvak lakosainak gyűlését (falugyűlések), ahol különösképpen azokat az ügyeket tárgyalják meg, amelyek : *a)* a lakosság gazdasági, élet- és kulturális viszonyaival, *b)* a mezőgazdasági termelés fejlesztésével, *c)* a mezőgazdasági tudomány általánosításával, *d)* a falu egészségügyi viszonyaival és rendezésével, *e)* a lakosság kéréseivel kapcsolatosak.

Ezenkívül a falugyűlések foglalkozhatnak a népi hatalom politikája céljainak és irányeleveinek megmagyarázásával, a falu gazdasági és kulturális életkörülményeinek a társadalom öntevékenység és önadóztatás segítségével történő megjavításával, az állami kötelezettségek

[10] L. a minisztertancás 34. számú rendelete a körzeti titkár alkalmazásának módjáról, a községi titkár jogairól és kötelességeiről. Dziennik Ustaw, 1958. 10. szám.

teljesítésének kérdéseivel. A falugyűléseket abból a célból is összehívhatják, hogy a lakosság meghallgassa a népi tanács, annak elnöksége és a tanácstagok tevékenységéről szóló beszámolókat. A falugyűléseken a lakosság választójoggal rendelkező része vehet részt.

A tanácstörvény ugyanakkor azt is meghatározza, hogy a *körzeti népi tanács és elnöksége, valamint a faluk állandó kapcsolatának biztosítására a falu lakossága a körzeti népi tanács képviselője által összehívott falugyűlésen falubírót (soltész) választ.* A falubírót 9 évi időtartamra választják a választójoggal rendelkező helyi lakosok közül. A falubíró nem feltétlenül tanácstag. A falugyűlésnek jogában áll a falubírót megbízása időtartama előtt is visszahívni, a visszahívás azonban a körzeti népi tanács megerősítésére szorul. A körzeti népi tanács, valamint a járási népi tanács elnöksége visszahívhatja a falubírót, ha az nem teljesíti kötelezettségeit vagy bűncselekményt követ el. (A minisztertanács külön rendeletben részletesen meghatározza a falubírák választásának elveit és módját, tevékenységük körét, jogaikat és kötelességeiket).[11]

A falugyűlést a falubíró hívja össze saját kezdeményezésére, a körzeti népi tanács vagy elnöksége megbízásából, vagy a falu választópolgárai többségének kívánságára. Ő nyitja meg és elnököl a falugyűlésen. A falubírák a körzeti népi tanácsok elnökségei útmutatásai szerint dolgoznak és állandó kapcsolatot tartanak fenn a falu és a körzeti népi tanács elnöksége között. A falubírót tevékenységében segítik a körzeti népi tanács helyi tagjai, együtt szervezik a társadalmi munkát, készítik elő a falugyűléseket, ellenőrzik a falu területén történő beruházások, útépítések stb. végrehajtását. (A falubíró vezeti azt a három tagból álló bizottságot is, amely a helyi lakosok kisebb vitáiban, egyes szabálysértésekben dönt; megállapítja a bírság pénzösszegét, amelyet a körzeti fejlesztési alapba fizetnek be. (Ez a bizottság nem azonos a szabálysértési ügyekben döntő körzeti adminisztratív bizottságokkal, annak mintegy alsóbb szerve. E bizottságok szervezete, tevékenysége, valamint az ún. körzetfejlesztési alap ismertetése meghaladja e cikk kereteit.) A körzeti népi tanácsok elnökségei időnként — általában egy-két hetenként — összehívják a falubírák tanácskozásait. Az olyan falubírók, akik nem tagjai a körzeti népi tanácsnak, tanácskozási joggal részt vesznek a körzeti népi tanácsok ülésein.

A falubíró fontos feladata őrködni afelett, hogy a falu lakosai teljesítsék a jogszabályokból, valamint a körzeti népi tanács és annak elnöksége által hozott határozatokból folyó kötelezettségeiket, valamint képviseli a falu lakosságának kéréseit a körzeti népi tanács elnökségénél. A kis falvakban az adók beszedését is a falubíró végzi. A bevétel meghatározott százalékát (két és fél százalék) megkapja, ezen kívül a falubíró munkájáért külön fizetést nem kap. Vannak ugyanakkor olyan kis falvak is, ahol az adók beszedését a körzeti népi tanács elnöksége pénzügyi előadója biztosítja, ezeken a helyeken a beszedett összeg utáni százalék is őt illeti meg.

*

Az új tanácstörvény fokozott jelentőséget tulajdonít a népi tanácsok állandó bizottságai munkájának. A törvény az előző évek gyakorlatától eltérően úgy rendelkezik, hogy mind a bizottságok jellegét, mind számbeli összetételét az Államtanács irányelveinek megfelelően a népi tanácsok a helyi szükségletektől függően állapítják meg. A bizottságok szervezetét és munkamódszereit a bizottságok ügyrendje határozza meg; az ügyrendet a népi tanácsnak jóvá kell hagynia.

Meg kell jegyezni, mint a népi tanácsok állandó bizottságai sajátos vonását a Lengyel Népköztársaságban, hogy a tagok összlétszámának felét meg nem haladó számban nem tanácstagokat is meg lehet választani a bizottságokba. A bizottságok elnökeit a népi tanács a tanácstagok közül választja meg. (L. A népi tanácsokról szóló 1958. január 25-i törvény 4. fejezet.) A bizottságok szakértőket és más olyan kívülálló személyeket vonhatnak be munkájukba, akik érdekelve vannak azokban az ügyekben, amelyekre nézve a bizottság hatáskörrel rendelkezik. *A nem tanácstagok teljesjogú tagként választhatók meg az állandó bizottságokba* — kivételt képez a mandátumvizsgáló bizottság, ahova csak tanácstagok választhatók. A fentiek következtében jelentősen kiszélesíthető azoknak a köre, akik közvetlenül bekapcsolódnak a népi tanácsok tevékenységébe. A népi tanácsok állandó bizottságainak feladatai közé tartozik a törvény rendelkezései értelmében: *1.* állandó kapcsolat fenntartása a dolgozókkal és azok szervezeteivel, a dolgozók bevonása az államigazgatásba és az állami szervekkel való együttműködésbe; a társadalmi kezdeményezés serkentése és felhasználása, a társadalmi szervektől vagy az egyes állampolgároktól származó javaslatok elfogadása, megvizsgálása és azok további intézéséről való gondoskodás; *2.* kezdeményezés és javaslatok előterjesztése a népi tanácshoz és szerveihez; *3.* a népi tanácsok által rájuk bízott vagy az elnökség által előterjesztett ügyek megvizsgálása és kidolgozása; *4.* a népi tanács és elnöksége, valamint a felettes szervek határozatainak és irányelveinek helyes végrehajtása feletti őrködés; *5.* az osztályok és a népi tanácsok alá rendelt vállalatok, üzemek és intézmények tevékenységének ellenőrzése; *6.* a népi tanácsnak alá nem rendelt állami szervek, intézmények és gazdasági egységek társadalmi ellenőrzésének ellátása.

Az állandó bizottságok egész tevékenységükben az illetékes népi tanácsnak vannak alárendelve. Az új tanácstörvény ugyanakkor kimondja, hogy a népi tanács elnöksége *köteles* segíteni a bizottságokat feladataik ellátásában és *köteles* bevonni őket a fontosabb határozatok előkészítésébe. A törvény kötelezi az osztályok vezetőit is, hogy segítsék a bizottságokat feladataik ellátásában, a bizottságok kérésére részt vegyenek azok ülésein, a fontosabb határozatok meghozatala előtt pedig kérjék ki a bizottságok véleményét (42. cikk). A varsói városi népi tanács ügyrendje a Seniorok Konventjének feladataként határozza meg a tanács állandó bizottságai munkájának koordinálását, ezzel is hangsúlyozni akarja, hogy az állandó bizottságok a népi tanács szervei.[12]

Az állandó bizottságok az ellenőrzés során elfogadhatnak olyan javaslatokat, amelyek az ellenőrzött egységek tevékenységének megjavítására irányulnak, szükség esetén a

[11] L. a Minisztertanács 67. számú rendelete a falubírák választásáról, ügyköréről, jogairól és kötelességeiről. Dziennik Ustaw, 1958. 15. szám.

[12] L. a varsói városi népi tanács ügyrendje. Dziennik Urzedowy Rady Narodowej m. st. Warszawa, 1958. Nr. 5.

bizottságok előterjesztést tehetnek az illetékes népi tanácsoknak vagy azok elnökségeinek a megfelelő intézkedések megtételére.

*

A népi tanácsok önállóságának megerősödése, hatáskörük kiszélesítése sok új problémát vet fel, amelyeknek kidolgozására és megoldására új formákat és módszereket keresnek. Ide kell sorolni pl. az 1958. elején a varsói városi tanács elnöksége mellett megalakult *műszaki és közgazdasági tudományos tanács* felállítását is.

A tudományos tanácsnak 35 tagja van, akiket a városi népi tanács elnöksége nevez ki. A tudományos tanács megválasztja soraiból saját elnökét, a két elnökhelyettest és a tudományos titkárt. A tanács hét szekcióra oszlik, amelyek a városi tanács előtt álló legfontosabb területeket fogják át tevékenységükkel (tervezési, építkezési, városi közlekedési, egészségügyi, pénzügyi és köztisztasági, energiaügyi és ipari, városi gazdasági, jogi és igazgatási szekciók). A szekciókat az egyes területek ismert szakemberei vezetik, tagokként pedig a szekció jellegének megfelelően mérnököket, közgazdászokat, közlekedési és egészségügyi szakembereket, orvosokat, jogászokat, elméleti és gyakorlati specialistákat nevez ki a városi népi tanács elnöksége. Az egyes szekciók a kidolgozás alatt álló feladatoktól függően megfelelő számú taggal egészíthetik ki magukat.

A tudományos tanács részére a városi népi tanács költségvetésében meghatározott összeget biztosít, amelyből részben a szekciók tagjait az ülések munkájában való részvételért, részben külön az egyes tervezetek kidolgozóit díjazzák. A tudományos tanács titkára kizárólag erre a munkára függetlenített, a városi tanács állományába besorolt műszaki és gazdasági képzettséggel rendelkező dolgozó.

A városi népi tanács elnökségével való együttműködést az biztosítja, hogy a tanács elnökségének egyik elnökhelyettese, valamint az elnökség legfontosabb osztályainak vezetői (tervbizottság elnöke, a közlekedési osztály vezetője, főépítész stb.) *tagjai a tudományos tanácsnak.* A városi népi tanács elnöksége erősíti meg a tudományos tanács munkatervét. A bizottság maga is javasolhat és kezdeményezhet a munkatervbe felveendő, kidolgozandó kérdéseket.

A tudományos tanács tagjainak lehetősége van arra, hogy a városi tanács elnökségének azokon az ülésein, amelyeken a tudományos tanácsot, illetve annak egyes szekcióit érintő kérdést tárgyalnak — részt vegyenek.

A városi népi tanács állandó bizottságaival a tudományos tanácsnak állandó jellegű, szervezeti kapcsolata nincs, amennyiben szükséges, konzultálnak az állandó bizottságokkal, vagy fordítva. A tudományos tanácsot foglalkoztató kérdéseket (építkezés, közlekedés, városrendezés stb.) megoldását a baráti szocialista országokban is tanulmányozzák (a bizottság tagjainak egyharmada járt 1958 szeptemberéig külföldön ; egyúttal az ilyen jellegű kérdésekkel is foglalkozott. A következő években arra törekednek, hogy kifejezetten a tudományos tanácsot foglalkoztató kérdések tanulmányozására is biztosítsanak külföldi tanulmányutakat.) A városi tanács elnöksége egyes osztályai biztosítják, hogy a szekciók tagjai részére szükséges szakkönyvek, folyóiratok stb. rendelkezésre álljanak.

A városi népi tanács elnöksége meghatározta azokat az alapelveket, amelyek a tudományos tanács munkatervét és tevékenységének irányát megszabják. Ezek szerint a munkaterv alapja a város élete legfontosabb problémái megoldása, a lakosság szükségletei minél jobb kielégítésének elősegítése. Fontos követelmény a terv realitása és a megvalósítás lehetősége. Olyan témákat vesznek csak fel, amelyek sokoldalú, alapos tudományos feldolgozást igényelnek. A tudományos bizottságnak nem feladata egy kérdés teljes tudományos részletességgel való kidolgozása, hanem a megjelölt nagy feladatok tudományos jellegű felvetése. Ha egy probléma részletes kidolgozására van szükség, a feladatot átadják a megfelelő tudományos intézetnek. A tudományos tanács felállításánál azt is meghatározták, hogy munkáját a tudomány és technika korszerű eredményeit felhasználva, tudományos módszerekkel végezze ; az egyes állításokat és kérdésfeltevéseket racionális és objektív érveléssel alapozza meg, legyen tekintettel a gazdaságosságra és hasznosságra. A tudományos tanács munkaprogramjában alapkérdések tanulmányozása mellett — amelyek huzamosabb időn keresztül szolgálhatnak a tanácsszervek tevékenysége alapjául — folyó problémák kidolgozása is szerepel, amelyek rövid határidővel ugyan, de szintén lényegesen elősegítik a tanácsszervek munkájának megjavítását, a gazdasági, igazgatási tevékenység színvonalának emelését.

A tudományos tanács elnöksége koordinálja az egyes szekciók munkáját, biztosítja a szükséges együttműködést. Gyakori ugyanis, hogy több szekció együtt dolgozza ki bizonyos feladatok megoldását (pl. jelenleg fontos feladatot jelent a következő években felépülő többezer lakóház megfelelő elhelyezése ; ebben a munkában a tervezési, építkezési szekciók mellett a közlekedési, energiaügyi szekció is érdekelt).

A tudományos tanács az elmúlt esztendő alatt jelentős munkát végzett. Többek között olyan kérdéseket dolgozott fel és vitatott meg, mint Varsó lakossága természetes növekedésének távlatai 1955—75 közötti években ; a lakosság migrációja ebben az időszakban (amely alapul szolgál az egyéb kérdések kidolgozásához) ; a közlekedés komplex fejlesztésének irányai és feladatai, a különböző közlekedési vonalak kialakítása és fejlesztése stb. A tudományos tanács megfelelő szekciói a városi közlekedés komplex fejlesztésére két tervet is kidolgoztak. A városi tanács elnöksége dönti el, hogy melyik tervezetet terjesztik a tanács elé elfogadásra (esetleg a két tervezetből elkészített újabb változatot), amely hosszú időre, a városrendezés, fejlesztés, építkezés irányával összhangban megfelelően meghatározza a városi közlekedés fejlesztését. A fentiek mellett a tudományos tanács munkatervében — többek között — olyan kérdések kidolgozása szerepel még, mint

1. a városrendezésre vonatkozó direktívák kidolgozása, az egyes területek felhasználása ; az épülő házak nagyságára, elhelyezésére, a felhasználás gazdaságosságára, az egyes lakóterületek technikai kiszolgálására vonatkozó irányelvek elkészítése, a lakásépítkezés technikájával, az egyes munkafolyamatok meggyorsításával, az új építkezési anyagok felhasználásával, az építkezés stílusával kapcsolatos irányelvek meghatározása ; a lakásgazdálkodás közgazdasági kérdései, a lakásépítés

gazdaságossága, az új építkezések romlástól való megóvása, az állami beruházásokból, hozzájárulásból, saját erőből történő építkezések kérdéseinek tanulmányozása és javaslatok készítése ;

2. az egészségügyi, köztisztasági szükségletek ellátásának biztosítása (víz, csatornázás, tisztaság problémáinak megoldása a városban a további fejlődés követelményeinek megfelelően) ;

3. a város energiagazdálkodásának tanulmányozása (gáz, víz, villany stb. elosztása) ;

4. a városi üzemek gazdaságossága és fejlesztése ;

5. a városi tanács és a kerületi tanácsok igazgatási szerveinek működése ; a dolgozókkal legközvetlenebb kapcsolatban álló igazgatási szervek, osztályok stb. munkájának tanulmányozása az ügyintézés jelentős meggyorsítása és egyszerűsítése követelményeinek szem előtt tartásával.

A tudományos tanács egyes szekciói által előkészített és megvitatott anyagokat kinyomtatják, megküldik a városi tanács elnöksége tagjainak, az osztályoknak, néhány könyvtárnak, a vajdasági és a vajdasági jogú városok népi tanácsai elnökségeinek. Varsón kívül más városok népi tanácsai elnökségei mellett is folyik hasonló munka, így pl. a lodzi népi tanács elnökségének igazgatási munkabizottsága a városi tanács elnöksége és a kerületi népi tanácsok elnöksége apparátusában folytatott alapos tanulmányokat a munkaszervezés és módszerek megjavításának elősegítése érdekében.

*

A Lengyel Népköztársaság választási jogszabályai több jelentős, népi demokratikus országokban nem alkalmazott formát vezettek be mind a Szejm képviselői, mind a népi tanácsok tagjainak választásában.

A lengyel választási rendszer egyik sajátossága a képviselő- és tanácstag-jelölés rendszerében van, amely szorosan összefügg a választókerületek felépítésével. A Szejmbe történő választásoknál a listára történő szavazást a személyi választással, a népi tanácsok tagjai választásánál emellett a területi elvet a termelési elvvel kombinálják. Ugyanis a Lengyel Népköztársaságban *a választókerületek mind a Szejm, mind a népi tanácsok választása alkalmával több mandátumosak, a választók egy választókerületen belül egyszerre néhány parlamenti képviselőt, illetve tanácstagot választanak.*[13] Így pl. az 1957. évi Szejm-választások során általában minden választókerületben 3—5 képviselőt választottak (az Államtanács összesen 116 választókerületre osztotta fel az ország területét.

A népi tanácsok választásáról szóló 1957. október 31-én elfogadott új törvény kimondja, hogy a nagyobb termelő üzemek gazdasági és társadalmi jelentőségét figyelembevéve a városi, városi kerületi, járási és települési népi tanácsok megválasztása céljából lehet olyan választókerületeket is alakítani, amelyek nagyobb ipari, építő és közlekedési üzemek dolgozóit ölelik fel, tekintet nélkül arra, hogy ezeknek a dolgozóknak hol van a lakóhelyük (ipari választókerület). Az olyan munkahelyen, amely a járási népi tanács megválasztása céljából ipari választókerületet alkot, az alsóbbfokú népi tanácsok (városi vagy települési) megválasztása céljából is ipari választókerületet vagy kerületeket kell alakítani. Ezt a rendelkezést a kerületekre osztott városokra megfelelően alkalmazni kell. A választások egyenlőségét biztosítja a választási törvénynek az a rendelkezése, hogy a népi tanácsokba történő választásoknál a választó csak egy választókerületbe tartozhat, vagyis az ipari kerületben szavazók lakóhelyükön nem szavaznak. Eltérően a területi választókerületektől, amelyek többmandátumosak, az ipari választókerületek között vannak egymandátumosak is. Az 1958. februári népi tanácsok választásával kapcsolatban összesen 30 736 választókerületet — köztük 1025 nagyüzemi kerületet — alakítottak.

A fentiekből az is következik, hogy a *szavazás a jelöltek listájára történik,* ezért a hatályos lengyel választójog értelmében mind a Szejm képviselőjelöltjei, mind a népi tanácstag-jelöltek választókerületenként egy-egy listára kerülnek.

A népi tanácsok választásáról szóló törvénynek az ipari választókerületek alakításával kapcsolatos rendelkezései a munkások erőteljesebb részvételét biztosítják a népi tanácsokban. A szervezett munkások véleményének és tapasztalatainak hatékonyabb érvényrejuttatása a tanácsszervek munkájában elősegíti a szocialista építés feladatainak eredményes megvalósítását. A nagyobb ipari, termelő üzemek dolgozóinak képviselete a városi népi tanácsok tevékenységében ugyanakkor a jelenlegi konkrét feltételek között a tanácsszervek figyelmének jobban központjába helyezi a területükön levő üzemek termelési problémáit, a munkások szükségleteit.

A választási törvények értelmében a Szejm és a népi tanácsok tagjai jelölésének joga a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti szerveket, valamint a dolgozó nép egyéb tömegszerveit illeti meg. A Szejm választásáról szóló törvény értelmében az említett szervezetek a képviselőket vagy saját kezdeményezésből, vagy a dolgozók munkahelyén tartott gyűlésein, réteggyűléseken, a községi és falugyűléseken, termelőszövetkezeti tagok gyűlésein, a katonai egységeknél a katonák gyűlésein javasolt személyek közül jelölik. (36. cikk.) A tanácstagok választásáról szóló törvény ezt úgy határozza meg, hogy az említett szervezetek a jelölés jogát önállóan gyakorolhatják, vagy a jelölteket közös listán jelölhetik. Ha a jelölésre jogosult szervezetek vezető szervei úgy határoznak, hogy a területi szervezeteik közös jelölt-listát nyújtanak be, listának e határozattal ellentétben történt benyújtása érvénytelen. (39. cikk.)

Mind az 1957. évi Szejm-választások, mind az 1958. évi népi tanács választások alkalmával a jelölés jogával rendelkező politikai és társadalmi szervezetek a Nemzeti Egységfront bizottságain keresztül együttes, közös listákat állítottak ki, vagyis a Nemzeti Egységfront bizottságai valamennyi jelölési joggal rendelkező szervezet nevében tevékenykedtek. A jelölési joggal rendelkező szervezetek ugyanakkor megegyeztek abban, hogy választókerületenként csak egyetlen, egyeztetett jelöltlistát állítanak ki. Tehát minden jelölési joggal rendelkező politikai és társadalmi szervezet élt jelölési jogával, de ezt közös, általános lista formájában gyakorolta. A jelölésben nem vitásan a politikai pártoknak volt döntő szerepe, amelyek központi és helyi egyeztető bizottságokban meghozott határozatok alapján vé-

[13] L. A Lengyel Népköztársaság szejmje választásának szabályzatáról szóló 1956. október 24-i 210. sz. törvény 10. cikk, 39. cikk.Dziennik Ustaw, 1956. okt. 26. 47. szám ; A népi tanácsok választásának szabályzata. 1957. okt. 31-i 270. sz. törvény 16. cikk, 40. cikk. Dziennik Ustaw, 1957.

gezték tevékenységüket. Igy alakították ki többek között a különböző pártokat képviselő jelöltek arányát a közös listákon.[11]

A lengyel választási rendszer egy másik sajátossága, hogy a jelöltek számának mind a Szejm képviselői, mind a tanácstagok választása esetén meg kell haladnia a mandátumok számát. A törvények ugyanakkor azt is biztosítják, hogy ez ne idézhesse elő a szavazatok rendkívüli elaprózását. A Szejm választásáról szóló 1956-ban elfogadott törvény kimondja, hogy „a listán szereplő jelöltek számának meg kell haladnia az illető választókerületre eső képviselők számát, de nem lehet annak kétharmadánál több. „(A Szejm választásának szabályozásáról szóló törvény. 39. cikk.) Ennek megfelelően az 1957. évi Szejmválasztásokon a 459 képviselői helyre több mint 700 jelöltet javasoltak.[15]

A népi tanácsok választásáról szóló törvény ugyancsak kimondja, hogy a jelöltek számának meg kell haladnia az adott választókerületre eső mandátumok számát. Eltérés a Szejm választásáról szóló törvénynyel összevetve abban mutatkozik, hogy itt a jelöltek száma a mandátumok számát legfeljebb felével haladhatja meg, továbbá „amennyiben a választókerületben egy tanácstagot kell megválasztani, a jelöltek listáján két személynek kell lennie". (40. cikk. 3. bekezdés.) Az 1958. évi februári tanácsválasztásokon 288 886 tanácstag jelöltet állítottak,a jelöltek közül 204 995 került megválasztásra. (A jelöltek országos viszonylatban kb. 50—51%-ban a Lengyel Egyesült Munkáspárt tagjai voltak, a vajdasági és városi népi tanácsokban 55—56%-ot, a falusi tanácsokban pedig 33—34%-ot tett ki a munkáspárti tanácstagok aránya.)

A szavazás a hivatalos szavazólappal történik, amely a jelölés sorrendjében tartalmazza a választókerület jelöltjeinek nevét. A Szejmválasztásokról szóló szabályzat kimondja, hogy a választónak joga van egyes jelölteket a listáról kihúzni (54. cikk, 3. bek.). A népi tanácsok választásánál azoknak a jelölteknek a nevét, akikre a választó szavazatát leadja, nem húzza át a szavazólapon. Amennyiben a szavazólapon a nem törölt jelöltek száma nagyobb mint az adott választási kerületre eső mandátumok száma, a választó szavazatát a szavazólapon sorrendben szereplő jelöltekre adta le (55. cikk).

A Szejm képviselői megválasztásához a választókerület szavazásra jogosultjai több mint felének a választásokon való részvétele mellett a leadott érvényes szavazatok több mint fele szükséges (abszolút többség). A választási törvény ugyancsak részletesen szabályozza a pótválasztásokat, illetve a listán szereplő, abszolút többséget kapó soronkövetkező jelölt behívásának lehetőségét.

A népi tanácsok tagjai választását meghatározó választási szabályzat a viszonylagos többség elvét mondja ki, e szerint azokat a jelölteket kell megválasztottnak tekinteni, akik a választókerületben a legtöbb érvényes szavazatot kapták (67. cikk, 1. bek.). A szabályzat nem köti ki — eltérően a Szejm képviselői választásától — a választópolgárok meghatározott százalékának részvételét a választásokon, mint a választások érvényességének szükséges feltételét.

Az 1957. évi Szejm-választásokon a 17 944 018 választóból 16 892 213 választópolgár vett részt, az összes választók 94,14%-a; a szavazások alkalmával leadott 16 563 314 érvényes szavazat 98,4%-át adták a Nemzeti Egységfront jelöltjeire. Az 1958. évi februári népi tanácsválasztásokon 18 116 428 állampolgár rendelkezett választójoggal, közülük 15 521 890 választó, vagyis a választók 85,68%-a vett részt a szavazásban. Ebből a Nemzeti Egységfront jelöltjeire 14 997 001 szavazat, vagyis az összes szavazatok 96,92%-a esett. A választások a Lengyel Egyesült Munkáspárt irányítása mellett folytak le. A reakciós, nacionalista, anarchista elemek kísérletei, amelyek a választópolgárok megosztására irányultak, sikertelenül végződtek.

*

A Lengyel Népköztársaság alkotmánya — a többi szocialista alkotmányhoz hasonlóan — rögzíti a Szejm képviselői és a tanácstagok felelősségét választóik előtt, mely szerint a választók visszahívhatják képviselőiket megválasztásuk lejárta előtt is, amen nyiben azok nem felelnek meg a beléjük helyezett bizalomnak. A küldöttek visszahívásának rendjét a Szejm képviselői vonatkozásában még nem rendezték. Ugyanakkor a *népi tanácsok választásáról szóló 1957. októberében elfogadott törvény már részeletesen szabályozza a tanácstag mandátumától való megfosztásának rendjét a népi tanács által* (74. cikk, 1—6. bek.); valamint *a választók bizalmára érdemtelenné vált tanácstag visszahívásával kapcsolatos eljárást* (75. cikktől 82. cikkig).

Eszerint a választók visszahívhatják azt a tanácstagot, aki nem felel meg a beléhelyezett bizalomnak. A tanácstag visszahívásával kapcsolatban javaslatot az a szervezet tehet, amely a tanácstag jelölését kezdeményezte; a javaslatot saját elhatározásából és a választók kezdeményezésére is megteheti. A visszahívásról szóló javaslatnak tartalmaznia kell azokat az okokat, amelyeknek alapján megállapítható, hogy a tanácstag nem felelt meg a választók bizalmának. A javaslatot az illetékes népi tanácshoz kell megtenni, ahol a mandátumvizsgáló állandó bizottság megvizsgálja a javaslatot, egyben lehetőséget biztosít a tanácstag számára, hogy magyarázatot adjon. A mandátumvizsgáló bizottság jelentést nyújt be a visszahívás tárgyában a tanácshoz, amely határozatot fogad el, hogy a választókhoz kell fordulni a tanácstag visszahívásával kapcsolatban. Ilyen esetben a határozat meghozatalához a tanácstagok összlétszámának legalább fele jelenléte mellett, kétharmados többségre van szükség és ezen határozatot jóvá kell hagynia a felettes fokozatú népi tanácsnak. (Ez a szabály nem vonatkozik a vajdasági — a vajdasági jogú városi-népi tanácsokra.) Abban az esetben, ha a népi tanács elutasítja a tanácstag visszahívására vonatkozó előterjesztést, fellebbezéssel lehet élni a felettes fokozatú népi tanácshoz, a vajdasági, vajdasági jogú városi népi tanács által hozott határozat ellen pedig az Államtanácshoz.

A tanácstag visszahívásáról szóló és a népi tanács által elfogadott javaslat tárgyában a választók

[14] L. Rozmaryn: i. m. 130. old.

[15] Rozmaryn munkájában illusztrálja, hogy a jelöltek minimális és maximális száma a választókerületek mandátumaihoz viszonyítva milyen arányokat mutattak az 1957. évi Szejm választásokon.

A választókerület mandátumainak száma:	Minimális jelöltszám:	Maximális jelölt-szám:
3	4	5
4	5	6
5	6	8
6	7	10
7	8	11

Mint írja, ténylegesen majdnem mindenütt éltek a maximális jelölési lehetőséggel. (I. m. 144. old.)

abban a választókerületben megtartott szavazás útján döntenek, amelyben a tanácstagot választották. A visszahívással kapcsolatos szavazási eljárás lényegében ugyanaz, mint a választásnál. Az eltérés abban van, hogy az itt kiadott szavazólap azt a kérdést tartalmazza: „X. Y. tanácstag visszahívása mellett foglal-e állást?" A szavazás titkosan történik, a szavazat érvénytelennek számít, ha a szavazó nem adott választ. A visszahívás akkor következik be, ha a szavazatukat érvényesen leadó szavazóknak több mint a fele a visszahívás mellett foglalt állást.

A tanácstag visszahívására irányuló olyan javaslat, amelyet a népi tanács nem hagyott jóvá, vagy amelyet a szavazásnál az adott választókerület választói nem hagytak jóvá, nem kerülhet újból vizsgálat alá, kivéve, ha olyan újabb körülmények merülnek fel, amelyek indokolttá teszik a tanácstag visszahívását.

A választók bizalmára méltatlanná vált tanácstag visszahívásán kívül — mint arra utaltunk — a népi tanácsok választásáról szóló szabályzat kimondja, hogy a *népi tanács a tanácstagot mandátumától megfosztja*, ha *a)* jogerős bírósági ítélettel nyereségvágyból vagy más aljas indítékból elkövetett cselekmény miatt elítélték; *b)* megszegte a letett tanácstagi esküjét; *c)* magatartásával durván sérti a tanácstagi méltóságot.

Ugyanakkor a törvény előírása szerint a második és harmadik esetben lehetővé kell tenni a tanácstag számára, hogy magyarázatot adjon. A népi tanács megfoszthatja mandátumától azt a tanácstagot, aki 6 hónapon át kivonja magát a tanácsi munkából. A mandátumtól való megfosztásról szóló határozatot a népi tanács tagjai legalább felének jelenlétében kétharmados szótöbbséggel kell hozni, ugyanakkor a községi, települési népi tanácsok által e tárgyban hozott határozatot a járási népi tanácsnak jóvá kell hagynia. A tanácstag a határozat kézbesítésétől számított két héten belül fellebbezéssel élhet a vajdasági népi tanácshoz, illetve az Államtanácshoz. A fellebbezés tárgyában hozott határozatok véglegesek.

A Szejm és a népi tanácsok tagjainak felelősségét választóik előtt — a többi szocialista ország gyakorlatához hasonlóan — ugyancsak biztosítja a képviselők és tanácstagok beszámolási kötelezettsége választóik előtt, a lakosság panaszainak és bejelentéseinek megvizsgálása és intézésének segítése, üzemek, intézmények, termelőszövetkezetek rendszeres meglátogatása stb.

*

A lengyel népi demokratikus államszervezet fejlesztésében a jelenlegi időszakban a képviseleti szervek szervezetének és működésének további tökéletesítése mellett különösen nagy gondot fordítanak a népi tanácsok hatáskörének további szélesítésére, az állandó bizottságok munkájának fejlesztésére, az államapparátus szervezeti egyszerűsítésére és tökéletesítésére, valamint az államigazgatási dolgozók felkészültségének emelésére. Ezen munkában figyelmesen tanulmányozzák a Szovjetunió és a baráti szocialista országok államépítési tapasztalatait.

Halász József

JOGIRODALOM

Haraszti György: „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956"

I.

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 92. cikke szerint: „A Nemzetközi Bíróság az Egyesült Nemzetek legfőbb bírói szerve". Az Egyesült Nemzetek tagjai ipso facto részesei a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának (93. cikk 1. pontja). Ez a rendelkezés természetesen nem jelent az Egyesült Nemzetek tagjai számára a közöttük felmerülő jogvitáknak a Nemzetközi Bíróság elé való terjesztésére vonatkozó kötelezettséget, hanem azt a jogot biztosítja részükre, hogy — szuverén elhatározásuk alapján — a Nemzetközi Bíróságot igénybe vehetik jogvitáik eldöntésére. A szuvercnitás elvéből ugyanis az következik, hogy egyetlen állam sem köteles más állammal való vitás ügyét sem harmadik állam, sem pedig valamely nemzetközi szerv döntése alá bocsátani. A jogvitában közvetlenül érdekelt államokon kívül bármely más tényezőnek a jogvitába való kapcsolása, a döntés jogával való felruházása a közvetlenül érdekelt államok önkéntes elhatározásától függ. Azon az elven, hogy a nemzetközi bíráskodás mindenkor kizárólag az államok önkéntes alávetésén alapul, a Nemzetközi Bíróságnak, mint az ENSZ legfőbb bírói szervének felállítása semmit sem változtatott. Erre az elvre épül fel a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának (statutumának) a bíróság joghatóságát meghatározó 36. cikke is.

Az Alapokmány egyébként lehetővé teszi, hogy olyan állam is, amely nem tagja az ENSZ-nek, a Biztonsági Tanács ajánlására, a Közgyűlés által esetenként meghatározott feltételek mellett, csatlakozhassék a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatához (93. cikk 2. pontja), „azaz önkéntes alávetése alapján szintén igénybe vehesse a Nemzetközi Bíróságot más államokkal fennforgó jogvitáinak eldöntésére."

A Nemzetközi Bíróság ítéleteinek végrehajtását az Alapokmány igen hathatósan biztosítja. A 94. cikk 1. pontja értelmében az ENSZ mindegyik tagja kötelezi magát, hogy minden olyan jogvitában, amelyben félként szerepelt, alkalmazkodni fog a Nemzetközi Bíróság határozatához. Ha valamely jogvitában szereplő egyik fél a bíróság ítéletéből folyó kötelezettségének nem tesz eleget, a 94. cikk 2. pontja szerint lényegileg ugyanannak az eljárásnak van helye, mint a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és a támadó cselekmények esetében. Az üggyel ugyanis a Biztonsági Tanács foglalkozik, amely ajánlásokat tehet vagy határozatokat hozhat az ítélet végrehajtása céljából foganatosítandó rendszabályok felől.

A Nemzetközi Bíróság másik fontos feladata a tanácsadó vélemények nyilvánítása. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése és a Biztonsági Tanács bármely jogi kérdésben, az ENSZ minden más szerve és a szakosított intézmények a Közgyűlés felhatalmazása alapján a tevékenységük körében felmerülő jogi kérdésekben kérhetnek tanácsadó véleményt a bíróságtól. A tanácsadó vélemény jellegéből következik, hogy a véleménykérő szervet semmiféle jogi kötelezettség sem terheli a vélemény

értelmében való eljárás tekintetében.

Az Alapokmány tehát — az államok szuverenitása által megszabott keretek között — szilárdan megalapozta a Nemzetközi Bíróság helyzetét. Annak oka tehát, hogy a Nemzetközi Bíróság gyakorlata mindeddig szűk keretek között mozgott, nem joghatóságának szűkre szabott voltában és nem az ítéletek végrehajtása kellő biztosításának hiányában, hanem elsősorban abban keresendő, hogy az imperialista hatalmak által kezdeményezett „hidegháború" légköre egyáltalán nem kedvezett a nemzetközi bíráskodás fejlődésének. Bár a Nemzetközi Bíróság elé eddigi működése alatt a nemzetközi politika szempontjából a legnagyobb részben csak másod-, vagy harmadrangú jelentőségű ügyek kerültek, a bíróságnak ezen ügyek kapcsán is alkalma nyílott a nemzetközi jog számos lényeges kérdésében való elvi állásfoglalásra, amelyeknek súlyát nem növeli vagy csökkenti az a körülmény, hogy az álláspont kifejtésére a nemzetközi politika szempontjából nagyobb avagy csekélyebb jelentőségű ügyben került sor.

Bár a Nemzetközi Bíróság határozatainak nincsen jogforrási erejük a nemzetközi jogban, a Nemzetközi Bíróság ítéleteiben és tanácsadó véleményeiben a nemzetközi jog egyes intézményeire vonatkozólag kifejtett álláspontok nem elhanyagolható befolyást gyakorolnak a nemzetközi jog művelőire, a nemzetközi jogi elmélet fejlődésére, magának a Nemzetközi Bíróságnak, valamint a nemzetközi választott bíróságoknak az ítélkezésére, sőt az államoknak nemzetközi gyakorlatára is. Természetesen nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Nemzetközi Bíróságban ma is erős többséget képeznek a burzsoá nemzetközi jogászok s ez a körülmény a Nemzetközi Bíróság állásfoglalásaira rendszerint rányomja bélyegét, különösen olyan esetekben, amikor egyfelől szocialista, másfelől imperialista államok közötti érdekellentétek vannak a Nemzetközi Bíróság elé terjesztett tényállás mögött (korfui csatorna ügy, ENSZ-be való tagfelvétel ügye, a békeszerződések értelmezésének kérdése). Mindezek ellenére megállapítható, hogy a Nemzetközi Bíróság általában tartózkodik attól, hogy állásfoglalásai alapjául ne a nemzetközi jog általánosan elfogadott elvei szolgáljanak és nem teszi magáévá az imperialista érdekeket túlzott buzgalommal kiszolgálni igyekvő tagjainak szélsőséges nézeteit. A Nemzetközi Bíróság néhány esetben a nemzetközi jognak haladó irányban való fejlődését elősegítő álláspontot foglalt el (angol—norvég halászati ügy, Nottebohm-ügy).

Mindezek a körülmények feltétlenül kívánatossá, sőt szükségessé teszik a magyar nemzetközi jogászok számára is a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatának lehető tanulmányozását. A hazai nemzetközi jogi irodalom ezideig csupán a Nemzetközi Bíróságnak Magyarországot közvetlenül érintő (a békeszerződések értelmezése körül támadt vita, az ENSZ-be való tagfelvétel ügye) állásfoglalásaival, továbbá az iráni olajipar államosítása tárgyában hozott ítélettel foglalkozott egy-egy cikk keretében, azonban a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatának átfogóbb és behatóbb feldolgozására még csak kísérlet sem történt. Sőt, ezen túlmenően a többi szocialista államok nemzetközi jogi irodalmában sem található a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatát rendszeresen feldolgozó munka. A burzsoá nemzetközi jogi irodalomban, bár igen sok tanulmány foglalkozik a Nemzetközi Bíróság egyes állásfoglalásaival, gyakorlatának egyes részletkérdéseivel, a bíróság joggyakorlatának egészét feldolgozó, kritikailag elemző és részletesen összefoglaló munka ezideig még szintén nem jelent meg. Haraszti György kandidátusnak a Nemzetközi Bíróság első tízévi (1946—1956) joggyakorlatát összefoglalóan feldolgozó és kritikailag elemző munkája tehát már célkitűzésénél fogva az egész nemzetközi jogi irodalomban ezideig egyedül álló vállalkozást jelent.

II.

Haraszti György a terjedelmes anyag feldolgozásánál nem azt az egyszerűbb, azonban minden esetre sokkal primitívebb módszert választotta, hogy a Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei szolgáljanak a feldolgozás alapjául, ami az egyes ítéleteknek és tanácsadó véleményeknek valamiféle sorrendben való elemzésében és azokból az elvi jelentőségű megállapításoknak külön-külön való levonása útján lett volna megvalósítható, hanem azt a mindenesetre nehezebb, azonban a tudományos követelményeknek sokkal inkább megfelelő eljárást választotta, hogy az egyes ítéletekben és tanácsadó véleményekben foglalt elvi jellegű megnyilatkozásokat a nemzetközi jog rendszerébe állította be. A feldolgozás alapjául tehát a nemzetközi jog rendszere, nem pedig az ítéletek és tanácsadó vélemények sorrendje szolgál. Ez az eljárás egyúttal könnyebben áttekinthetővé teszi a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatát, mert az olvasó összegyűjtve, egy helyen találja meg a nemzetközi jog egyes kérdéseire vonatkozólag a Nemzetközi Bíróság különböző ítéleteiben és tanácsadó véleményeiben kifejtett álláspontokat.

Külön megbeszélés tárgyát képezhetné a rendszer kérdése. A szerző ugyanis a nemzetközi jognak nálunk évtizedek óta szinte változatlanul alkalmazott rendszerét fogadja el a feldolgozás alapjául. Tekintettel azonban arra, hogy nem a nemzetközi jog minden ágazatára egyforma részletességgel kiterjedő feldolgozásról van szó, hanem a rendszer feladata csupán az, hogy áttekinthetővé tegye a Nemzetközi Bíróságnak a nemzetközi jog egyes kérdéseire vonatkozólag különböző helyeken kifejtett álláspontjait, úgy véljük, hogy az ilyen jellegű munka, amelynél az egyes részek és fejezetek terjedelmét végeredményben az szabja meg, hogy a Nemzetközi Bíróság elé terjesztett kérdések eldöntése kapcsán a nemzetközi jog mely részével való foglalkozás vált gyakrabban vagy ritkábban szükségessé, sőt a nemzetközi jog egyes részei teljesen kimaradnak, mert azokkal kapcsolatos kérdés a Nemzetközi Bíróság első tízévi joggyakorlatában egyáltalán nem merült fel, valóban nem alkalmas rendszerbeli újításokkal való kísérletezésre.

Haraszti kandidátus az általa elfogadott rendszer keretein belül az anyag rendkívüli tagolására törekszik, ami az anyag áttekinthetőségét és a munka kezelhetőségét igen nagymértékben elősegíti.

A feldolgozott anyag rövid bevezetés (7—11. old.) után nyolc fejezetre tagozódik. I. fejezet: A nemzetközi jog elméletének egyes általános kérdései (13—24. old.). II. fejezet: A nemzetközi jog alanyai (25—64. old.). III. fejezet: Államterület (65—88. old.). IV. fejezet: Az egyén a nemzetközi jogban

(89—109. old.). V. fejezet: Diplomáciai és konzuli szervek (110—123. old.). VI. fejezet: Nemzetközi szerződések (124—169. old.). VII. fejezet: Nemzetközi szervezetek (170—285. old.). Ezeket követi a Nemzetközi Bíróság első tíz esztendei működésének általános értékelését tartalmazó rövid bevezetés (286—290. old.), majd az egyes ügyek tényállásának rövid ismertetését tartalmazó függelék (291—316. old.). A függelék is növeli a mű gyakorlati használhatóságát, amennyiben a nem nemzetközi jogászok, valamint a kezdő nemzetközi jogászok számára a Nemzetközi Bíróság elvi megállapításainak megértését elősegíti azon tényállás megismerése, amelynek kapcsán a Nemzetközi Bíróság a megállapításokat tette.

A szerző vizsgálódásai során az egyes jelenségeknek a marxizmus—leninizmus tanításai alapján való elemzésére törekszik és a Nemzetközi Bíróság ítéleteiben és tanácsadó véleményeiben kifejezett elveket és állásfoglalásokat abból a szempontból taglalja és bírálja, hogy mennyiben vannak összhangban a nemzetközi jognak mind a szocialista, mind a burzsoá államokat kötelező haladó elveivel.

Külön ki kell emelni a feldolgozás rendkívül egyenletes voltát. Összefoglaló jellegű feldolgozásnál a legkitűnőbb nemzetközi jogászok is gyakran engednek a kísértésnek, hogy egyes, általuk lényegesebbnek tartott, vagy korábbi munkásságukban jobban kidolgozott részeket — a többi részek rovására — jobban kiemeljenek. Haraszti György munkájában ennek nyoma sincs. A Nemzetközi Bíróság ítéleteit és tanácsadó véleményeit a nemzetközi jog számbajövő valamennyi intézménye szempontjából egyforma részletességgel elemzi és dolgozza fel, ami az egész munkának rendkívül egyenletes jelleget ad.

A szerző lelkiismeretességét és alaposságát dicséri, hogy az ítéleteken és a tanácsadó véleményeken felül azokat az egyéni és különvéleményeket is feldolgozta, amelyeket a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának 57. cikke alapján az ítélettel, vagy annak valamely részével egyet nem értő bíráknak van joguk benyújtani s amelyet a bíróság az ítélethez csatol. (Egyéni vélemény alatt azoknak a bíróknak a bíróság határozatához csatolt véleményét kell érteni, akik a bíróság állásfoglalásával érdemben egyetértenek, csupán az indokolással vagy annak egy részével nem. A különvélemény szerzője a bíróság ítéletének rendelkező részével, illetve a tanácsadó vélemény érdemével nem ért egyet.) A különvélemények gyakran értékes nemzetközi jogi okfejtéseket tartalmaznak, rávilágítanak a Nemzetközi Bíróság határozatainak gyengén megalapozott pontjaira, sőt nemegyszer a többség véleményét tükröző határozattal szemben a haladó szellemű nemzetközi jogi állásfoglalást a különvélemény tartalmazza. A különvéleményekben foglalt elvi vonatkozású megállapítások feldolgozása tehát a munka teljességét és értékét növeli. Ebben a vonatkozásban legfeljebb az jegyezhető meg, hogy a szerző a szélsőségesen reakciós álláspontot képviselő Alvarez és Azevedo bírák néhány egészen excentrikus különvéleményének ismertetésére és az azokkal való polemizálásra ezekben a különvéleményekben tett megállapításoknak jelentőségüknél nagyobb teret szentel.

A következőkben néhány megjegyzést teszünk azokra a részekre, amelyek tekintetében a szerző által képviselt véleménnyel nem mindenben értünk egyet, illetőleg a kérdésnek bővebb kifejtését tartottuk volna szükségesnek.

Az első kérdés, amellyel foglalkozunk, az ún. „általános jogelvek" kérdése (17—20. old.). A Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának (statutumának) 38. cikke ugyanis a bíróság határozatainak alapjául szolgáló jogforrások között, a felekre nézve kötelező nemzetközi szerződéseken és az általánosan elismert nemzetközi szokásokon felül *c)* pont alatt említi „a művelt nemzetek által elismert jogelveket" (Les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées). Az alapszabályzat 38. cikke szó szerinti átvétele az Állandó Nemzetközi Bíróság alapszabályzata 38. cikkének, s így alapot ad az Állandó Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának megalkotása (1920) óta folyó vita tovább folytatására, ami akörül forog, hogy vajon az „általános jogelvek" alatt az egyes államok belső jogában, éspedig elsősorban polgári jogában, valamint polgári eljárásjogában egyaránt feltalálható alapelveket, avagy a nemzetközi jog alapelveit kell-e érteni, annak ellenére, hogy — amint arra a szerző is utal — az ENSZ Alapokmányát és a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatát megalkotó San-Francisco-i konferencia IV. bizottsága elvetette a 38. cikk *c)* pontjának a „különösen a nemzetközi jog elveit" szavakkal való kiegészítésére irányuló javaslatot arra való utalással, hogy a 38. cikk implicite feltételezi, hogy a bíróságnak a nemzetközi jogot kell alkalmaznia s ezért a javasolt kiegészítés felesleges.

Azok az érvelések, amelyek az általános jogelveken kizárólag az államok belső jogában, elsősorban polgári jogában és polgári eljárásjogában általánosan fellelhető jogelveket kívánják az „általános jogelvek" fogalma alá sorolni, általában abból indulnak ki, hogy az államok kétféle módon, szerződés kötése vagy szokásjog kialakítása útján alkotnak nemzetközi jogot, a nemzetközi jognak más jogforrása nincs és nem is lehet. Minthogy a 38. cikk felsorolása a jogforrások hierarchiáját is megjelöli, a nemzetközi bíróknak a konkrét ügyben való döntését elsősorban a felek között hatályban levő szerződésre, ennek hiányában az általánosan elismert szokásjogra kell alapítania. Ha a nemzetközi bíró a konkrét ügyre, illetőleg annak valamely vonatkozására nézve az említett két jogforrásban nem találja meg az állásfoglalása kialakításához szükséges elemeket, úgy az egyes államok belső jogában elfogadott általános jogelvekhez fordulhat, mint kisegítő jogforráshoz. E felfogás szerint az általános jogelveknek csekély jelentősége van a nemzetközi bíráskodásban, elsősorban a fogalommeghatározások tekintetében nyerhetnek alkalmazást, minthogy a nemzetközi jognak igen sok jogi fogalomra nincs önálló meghatározása. Így az elévülés, az elbirtoklás, a kényszer, a tévedés, a megtévesztés, a szolgalom, a delictum, a kártalanítás stb. fogalmi mibenlétét a művelt nemzetek polgári jogában általában elismert, főleg római jogi alapon kifejlődött általános jogelvek alapján kell meghatározni.

Az általános jogelveknek ezen pozitívista alapon álló felfogásával szemben a nemzetközi jogászok másik csoportja, s ehhez tartozik számos kiváló szovjet nemzetközi jogász, így Krilov és Korovin professzorok is, utal arra, hogy mind az államok gyakorlata, mind a Nemzetközi Bíróság ítélkezése a nemzetközi

szerződéstől, valamint a nemzetközi szokásjogtól különválasztva megkülönbözteti a nemzetközi jog általános elveit. A nemzetközi jog legfontosabb, legalapvetőbb tételeit éppen a nemzetközi jog általános elvei tartalmazzák, ezeket tehát képtelenség volna a nemzetközi jog forrásai közül kirekeszteni, az alapszabályzat 38. cikkének *c)* pontjában említett „általános jogelvek" alatt tehát nyilván a nemzetközi jog általános elveit kell érteni.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy egyes burzsoá nemzetközi jogászok a nemzetközi jog általános elveinek természetjogi jelleget igyekeznek tulajdonítani. Charles de Visscher szerint a civilizált nemzetek által általánosan elismert jogelvek nemcsak hogy nem tartoznak a pozitív nemzetközi joghoz, hanem az Állandó Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának 38. cikkében való megemlítésük a formális jogforrásokból, a szerződésekből és a szokásjogból származó pozitív nemzetközi jog nem kielégítő voltának kifejezett elismerését foglalja magában. Ehhez képest az általános jogelveknek a jogforrások közé való felvétele a természetjogon alapuló nemzetközi jogi normák elismerését jelenti. (Contribution á l'étude des sources du droit international. Revue de Droit international et de législation comparé. 1933. évf. 405. old.) Spiropoulos az általános jogelveket a nemzetközi jog „nem pozitív", de kötelező normái közé sorolja és szintén azoknak természetjogi, tehát az államok akaratától függetlenül kötelező jellegét vitatja (Die allgemeinen Rechtsgrundsätze im Völkerrecht, 1928. 63. old.). Nem kétséges, hogy azok a nézetek, amelyek jogi normáknak jogilag meg nem határozható forrásból való eredetét igyekeznek igazolni, már a pozitívizmus által is meghaladott, régi elképzelésekhez vezetnek vissza, tehát szélsőségesen reakciósak.

Az általános jogelvekkel kapcsolatos vitát tehát aligha lehet oda egyszerűsíteni — amint erre a szerző fejtegetései (17—20. old.) következtetni engednek —, hogy a haladó elmélet az általános jogelvek alatt a nemzetközi jog általános elveit érti s annak önálló jogforrási jellegét elismeri, míg az általános jogelveket másként értelmező nézetek többékevésbé reakciós színezetűek.

Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a nemzetközi jognak kétségtelenül vannak általános elvei s éppen ezek az általános elvek azok, amelyek a nemzetközi jog alapvető szabályait tartalmazzák. Nem kétséges az sem, hogy a nemzetközi jog általános elveit nem lehet a nemzetközi szokásjog fogalma alá sorolni, nem lehet azt állítani, hogy a nemzetközi jog általános elvei szokásjogi úton jöttek létre s a nemzetközi szokásjog szabályainak egy részét képezik, bár a szerző által a szokásjogi úton való keletkezés ellen felhozott példa egyáltalán nem meggyőző. Szerző ugyanis arra utal, hogy a nemzetközi jog egyik legfontosabb általános elve, a beavatkozás tilalma „nem fejlődhetett ki szokásjogi úton, hiszen közismert tény az, hogy a burzsoá államok egész újabbkori történelme beavatkozásokkal van tele, úgyhogy a gyakorlat nem a be nem avatkozást, hanem ellenkezőleg az intervenció elvét igazolná" (19. old.). Szerző ezen érvelésénél szem elől látszik téveszteni azt, amit a nemzetközi szokással kapcsolatban helyesen állapít meg, hogy ti. „a szokásnak mint nemzetközi jogforrásnak alapja az állami szuverenitásból folyólag a szerződéshez hasonlóan csak az államok akarata, bizonyos hosszabb időn át követett magatartásból kitűnőleg a szóban forgó szokásjogi szabályhoz való hallgatag hozzájárulása lehet" (14. old.). Ugyancsak helyesen fejti ki Read bírónak az angol—norvég halászati ügyben hozott ítélethez csatolt különvéleményével kapcsolatban, hogy nem fogadható el az államok akaratának kiküszöbölése a szokásjogalkotási folyamatból. „Amennyiben ugyanis valamely államot kötelező nemzetközi szokásjogi szabály az illető állam tiltakozása ellenére, tehát akaratának hozzájárulása nélkül is kialakulhat és a szabály létrejöttének elhárítása egyedül az ismételt cselekmények erőszakos megakadályozásával biztosítható, úgy nyilvánvaló, hogy a kisebb államok nem mindig lennének abban a helyzetben, hogy meggátolják valamely rájuk nézve hátrányos szokásjogi szabály kialakulását" (15. old.). Kétségtelen, hogy azok az államok, amelyek ellen az imperialista beavatkozások irányultak, azok ellen mindenkor legalábbis tiltakoztak, de semmiesetre sem tűrték el azokat olyan szándékkal, hogy azáltal a későbbiekben kötelező erejű nemzetközi szokás kialakulását segítsék elő. Hiányzott tehát a szokásjogi szabály kialakulásának a gyakorlat mellett szükséges másik eleme, a jogszabály kialakítására irányuló szándék vagy tudat (opinio iuris). A beavatkozás tilalmának, mint a nemzetközi jog általános elvei egyikének jogi hatályát az ellenkező praecedensek nem rontják le, miként a belső jog szabályai sem veszítenek hatályukból, ha egyes személyek azokat megsértik.

A nemzetközi jog általános elvei jogi norma minőségét nem állapíthatjuk meg deduktív módszerrel, előre meghatározott módon való keletkezésük alapján. Jogi norma mivoltuk bizonyítéka az, hogy a nemzetközi viszonylatokban, az államok közötti kapcsolatok tekintetében jogszabály hatását fejtik ki, tehát nemzetközi jogilag kötelező hatályuk induktíve megállapítható. Miként keletkeztek tehát a nemzetközi jog általános szabályai? A nemzetközi jogban, melynek alanyai az államok, amelyek csak a maguk által létrehozott, illetőleg elismert szabályoknak vannak alávetve, e kérdés elől nem térhetünk ki azzal, hogy a jogi norma létrejöttének módja érdektelen, ha a normának jogi norma gyanánt való létezése bizonyítható. Államok közötti viszonylatban aligha tételezhetjük fel továbbá jogi normák spontán keletkezését. (A nemzetközi jog szabályait spontán keletkezésű és normatív eljárás útján létrejövő normákra osztja fel R. Ago. Der Begriff des positiven Rechts in der Völkerrechtstheorie. Archiv des Völkerrechts. 1957. évf. 301. és köv. old.). Márpedig a nemzetközi jog általános elvei kétségtelenül meglevő és hatályos jogi normák, amelyek nem normatív eljárás útján jöttek létre.

A felvetett kérdés megoldását annak felismerésében véljük megtalálni, hogy a nemzetközi jog általános elvei a nemzetközi jog két normatív úton létrejövő forrása, a nemzetközi szerződés és a nemzetközi szokásjog szabályaiból nyernek levezetést. A konkrét szerződési és szokásjogi szabályok elemzéséből absztrahálhatók azok az elvek, amelyeken ezek a konkrét szabályok felépülnek. Ennek nem mond ellent az sem, ha ezek az elvek egyik-másik nemzetközi szerződésben nem jutnak konkrét kifejezésre. Az általános elvek létrejöttének ez a magyarázata összhangban van azzal a tétellel, hogy

szuverén államok csak a kifejezett vagy legalábbis hallgatólagos közreműködésükkel, hozzájárulásukkal létrejött jogi normáknak lehetnek alávetve. Megfelel annak az elgondolásnak, hogy a nemzetközi jog általános elvei nem azonosak a nemzetközi szokásjog szabályaival vagy azoknak egy részével. A nemzetközi jog általános elvei tehát a nemzetközi szerződéstől és a nemzetközi szokásjogtól külön álló szabályait képezik a nemzetközi jognak, bár végső fokon a nemzetközi jognak e két jogforrása által létrehozott szabályokban jutnak kifejezésre.

Megkíséreljük elméleti eszmefuttatásunk gyakorlati igazolását. Az államok egyenlősége a nemzetközi jog általános elveinek egyike. Ez kifejezésre jut és levezethető a bécsi kongresszus zárójegyzőkönyvének a diplomáciai képviselők rangsorolására vonatkozó szabályából, abból a szokásjogi szabályból, hogy az államok azonos rangú diplomáciai képviselőt küldenek egymáshoz, továbbá a nemzetközi szerződések szerkesztésénél az alternatusra, az aláírások rendjére, a szerződések nyelvére vonatkozó számos szerződési és szokásjogi szabályból stb. Egyes újabb nemzetközi szerződések, így az ENSZ Alapokmánya 1. cikkének 2. pontja és 2. cikkének 1. pontja kifejezetten is kimondják az államok egyenlőségének elvét, ámde nem a szerződésbe foglalás tette a nemzetközi jog általános elvévé, hanem legfeljebb megerősítette, mint általános elvet.

A Nemzetközi Bíróság alapszabályzata 38. cikkének *c)* pontjában említett általános jogelvek tehát minden kétségen kívül a nemzetközi jog általános elveit is magukban foglalják, hiszen azoknak alkalmazása nélkül a nemzetközi bíró sok esetben nem juthatna el a helyes megoldáshoz. A jogforrásoknak a 38. cikkben felsorolt sorrendje nézetünk szerint csak a bíróság előtt levő konkrét ügyek elbírálása szempontjából irányadó. A szerződés képezi a felekhez legközelebb álló jogforrást, amelyet maguk létesítettek konkrét viszonyaik rendezésére, tehát természetes, hogy az ilyen viszonyok tekintetében felmerülő jogvitára azt kell elsősorban alkalmazni. Ha a konkrét jogvitás kérdés tekintetében a felek között nincs hatályban szerződés vagy az nem nyújt az ügy minden részlete tekintetében megoldást, úgy a nemzetközi bírónak az általánosan elismert szokásjoghoz, végső esetben pedig a nemzetközi jog általános elveihez kell fordulnia és azokból kell merítenie a konkrét ügy megoldásához szükséges szabályt. A nemzetközi jog általános elvei tehát, bár a Nemzetközi Bíróság elé kerülő konkrét kérdések szempontjából a legtávolabb álló, legáltalánosabb jellegű jogforrást képezik, adott történeti időszakban a nemzetközi jog mégis azokban nyer a legpregnánsabb kifejezést s a nemzetközi jog egésze szempontjából nagyobb jelentőségük van, mint az egyes szerződéseknek vagy szokásjogi szabályoknak.

Nem látszik a szerző kritikája minden vonatkozásban alaposan indokoltnak Alvarez bírónak a Peru és Columbia közötti viszonylatban felmerült, ún. menedékjog ügyben adott különvéleményében az universalis és a regionalis nemzetközi jog egymáshoz való viszonyára vonatkozó megállapításaival kapcsolatban (23. old.). Nyilvánvaló, hogy a jogalkalmazásnál a regionalis nemzetközi jog megelőzi az universalis nemzetközi jogot és derogál annak. Ez nem is lehet másként, hiszen az államok nemcsak az universalis nemzetközi jog hézagainak és hiányainak kitöltése céljából hozhatnak létre particularis nemzetközi jogot (és ennek földrajzi ismérv szerint minősített megjelenési alakját, a regionalis nemzetközi jogot), hanem azért is, mert egymás közötti viszonylatban egyes kérdéseket az egyetemes nemzetközi jog vonatkozó szabályától eltérően kívánnak rendezni. Erre a diplomáciai képviseletek menedéknyújtási jogának a latin-amerikai államok közötti viszonylatban az egyetemes nemzetközi jogszabályától való eltérő rendezése szolgáltat világos példát. Szerzőnek az a megállapítása, amely szerint a regionális nemzetközi jog nem ellenkezhetik a nemzetközi jog általánosan elismert elveivel, véleményünk szerint tarthatatlan. A nemzetközi jog általánosan elismert elvei nyilván universalis jellegűek, tehát az egyetemes nemzetközi jog részét képezik. Márpedig az államok éppen szuverenitásuknál fogva szabadon rendezhetik egymásközötti kapcsolataikat s adott esetben eltérhetnek az egyetemes nemzetközi jog szabályaitól is. Haraszti felfogása arra vezetne, hogy az egyetemes nemzetközi jog szabályainak egy része, a nemzetközi jog általánosan elismert elvei, a nemzetközi jognak az államok által meg nem változtatható részét képezik. A nemzetközi jog általánosan elismert elveinek megváltoztathatatlan szupernormákként való megkonstruálása a természetjogi felfogáshoz hasonlóan megváltoztathatatlan és megváltoztatható normákra osztaná fel a nemzetközi jog szabályait. Ez nyilván kiegyenlíthetetlen ellentétben állna a nemzetközi jog azon valóban alapvető tételével, hogy annak minden szabályát az államok szuverenitásukból kifolyólag együttesen alkotják s annak szabályaitól az államok kisebb vagy nagyobb száma közös egyetértéssel — az ebben egyetértő államokra kiterjedő hatállyal — el is térhet.

Következő megjegyzésünk a nemzetközi jog ún. primátusának kérdésével kapcsolatos. Szerző helyesen fejti ki (23—24. old.), hogy az államok közreműködése nélkül, tőlük függetlenül nem jöhet létre nemzetközi jog. Nem lehet tehát a nemzetközi jog és az állami jog viszonyát úgy beállítani, amint azt egyes burzsoá nemzetközi jogászok teszik, ti. szerintük a belső állami jogalkotás jogalapját a nemzetközi jog attributioja adja meg, vagyis a nemzetközi jog állapítja meg, hogy a belső állami jog milyen keretek között, milyen téren érvényesülhet. A valóságban a helyzet éppen ellenkező: az államok közös egyetértéssel határozzák meg, hogy milyen tárgyra vonatkozóan hoznak létre nemzetközi szabályozást, vagyis milyen térre terjesztik ki a nemzetközi jog hatályát. A belső állami szabályozás minden más téren nemzetközi jogi korlátozás nélkül érvényesülhet. Szerző megállapításaihoz mindössze egyetlen kis igazítást fűznénk, nevezetesen arra vonatkozólag, hogy az állam belső joga nemcsak az általa elvállalt nemzetközi kötelezettségekkel nem állhat ellentétben (s ezalatt bizonyára nemcsak a nemzetközi szerződésekből, hanem a nemzetközi szokásjogból folyó kötelezettségeket is érti), de új állam keletkezése esetében az annak létrejötte előtt, tehát a közreműködése nélkül keletkezett egyetemes nemzetközi jogi szabályok is kötelezők az új államra nézve.

Haraszti kandidátus munkája IV. fejezetében (95—97. old.) enyhe kritikával illeti a Nemzetközi Bíróságnak a Nottebohm-ügyben az állam-

polgárság effektivitása tekintetében elfoglalt álláspontját és azt csak a honosítás tekintetében tartja elfogadhatónak. Véleményünk szerint ezen kissé tágítani kellene és az effektivitás elvét a diplomáciai védelemnek más állam által való elfogadása szempontjából az állampolgárság megszerzése tekintetében általában irányadónak kellene tekinteni. A honosítás az állampolgárság megszerzésének csupán egyik esete, de az állampolgárság más úton (pl. születés útján) való megszerzésével kapcsolatban is elképzelhető oly szabályozás, amely effektív kapcsolat nélküli állampolgárság szerzésére nyújt lehetőséget. A Nemzetközi Bíróságnak a Nottebohm-ügyben hozott ítéletét különben a népi demokráciák érdekei szempontjából határozottan pozitíven értékelhetjük. Ugyanis újabb érvet szolgáltat arra az esetre, amikor külföldre távozott tőkések effektív kapcsolat nélkül, rövid úton megszerzik valamely burzsoá állam polgárságát és annak diplomáciai védelme révén igyekeznek előnyösebb helyzetbe kerülni társadalmi tulajdonba vett vagyontárgyaikra vonatkozó kártalanítási igényeik tekintetében.

A 133. oldalon szerző a Nemzetközi Bíróságnak a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások hatályának tárgyában adott tanácsadó véleménye elemzése kapcsán azt az elvet állítja fel, hogy „a szerződéseknek lehetőleg az államok minél nagyobb körére kell kiterjedniök". Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez lehet jogpolitikai elv és az ENSZ universalis koncepciójából kifolyóan kétségtelenül ennek a jogpolitikai elvnek postulatumként kell szerepelni az ENSZ, valamint szakosított intézményei égisze alatt létrejött többoldalú szerződések tekintetében, azonban nem nemzetközi jogi elv s ilyképpen nemzetközi jogi okfejtésben, valamely nemzetközi jogi megállapítással szemben érvként való felhasználásra nem alkalmas.

Következő megjegyzésünk szerzőnek a VI. fejezetben a nemzetközi szerződések értelmezésére vonatkozó elvek tekintetében elfoglalt álláspontjához (134—159. old.) kapcsolódnak. A szerződések értelmezésének célja a felek eredeti intenciójának, a szerződés kötésekor fennállott szándékának megállapítása. Ebben osztjuk a szerző kiinduló álláspontját. A továbbiak tekintetében azonban nem látunk ellentétet fennforogni a felek intenciója megállapításának célja és azon módszer között, amely a szerződések szövegét a szavak és kifejezések természetes jelentése éspedig nem a szövegből kiragadva, hanem annak teljes összefüggésében vett jelentése alapján, a jóhiszeműség és a nemzetközi jog általános elveinek figyelembe vételével értelmezi. Max Huber, az Állandó Nemzetközi Bíróság első elnöke találóan mutatott rá arra, hogy az értelmezésnél mindenkor ügyelni kell, hogy a felek vélt, feltételezett szándékának az eszméje „ne árnyékolja be kósza felhő gyanánt a szerződés szövegének szilárd talaját" (Annuaire de l'Institut de Droit international, 1952. II. k. 119. old.). A felek szándékát kétségkívül a szerződés szövege tükrözi leghívebben, hiszen ebben állapodtak meg a felek. Rendkívül kényes és kockázatos vállalkozás tehát a felek szándékát a szerződés szövegének értelmével szemben a szerződésen kívüli dokumentumokban keresni. Az előkészítő munkálatok (travaux préparatoires) anyagához való visszanyúlás is csak kivételesen alkalmazható, kisegítő értelmezési módszer lehet, amelyet abban az esetben lehet igénybe venni, ha a szöveg alapján egyáltalán nem lehetséges a felek szándékának felderítése. Nem oszthatjuk tehát szerzőnek azt a véleményét, hogy „az előkészítő anyagnak mint döntő fontosságú bizonyítéknak figyelembevétele a legtöbb esetben nem mellőzhető, ha a szerződéseket helyesen akarjuk értelmezni" (148. old.). Különösen elővigyázatosan kell hozzányúlni a többoldalú szerződések előkészítő munkálatainak anyagához. A többoldalú szerződések előkészítése a második világháború befejezése óta — kivételes esetektől eltekintve — az Egyesült Nemzeteknek és szakosított intézményeinek égisze alatt megy végbe. A gyakran több évre húzódó tárgyalások folyamán az egyes államok álláspontja gyakran többször is változhatik, hiányzik belőle a kétoldalú szerződések előkészítése során a felek által elfoglalt álláspontok rendszerinti szilárdsága. Az előkészítő munkálatok anyagát csak kivételes esetekben tartja felhasználhatónak a Nemzetközi Jogi Intézetnek 1956. évi granadai ülésszakán a nemzetközi szerződések értelmezése tárgyában elfogadott határozat is (Annuaire de l'Institut de Droit international. 1956. 359. old.).

Egyetértünk a szerzővel az ún. teleológiai értelmezési módszer elutasításában. Az „effet utile", a szerződések feltétlen hatályosulása elvének alkalmazásánál a legnagyobb óvatosságajánlatos. Haraszti kandidátus helyesen mutatott rá arra, hogy a „magis valeat quam pereat" elv a szerződések állítólagos „hézagainak" kitöltése címén azoknak kiterjesztő értelmezését, sőt kiegészítését, vagyis végső soron módosítását teszi lehetővé. A magunk részéről eleve állást foglalunk a szerződések kiterjesztő értelmezésének lehetősége ellen. A felek szándékának kutatása nem korcsosulhat a felek feltételezett szándéka körüli elvont okoskodássá, amikoris a szerződésnek bizonyos vonatkozásban való hatástalanságát egyszerűen az magyarázza, hogy a felek bizonyos ponton túlmenően nem kívántak kötelezettséget vállalni. Az „effet utile" elve a nemzetközi bírót könnyen arra csábíthatja, hogy a nemzetközi jog magyarázójából és alkalmazójából jogalkotóvá léptesse magát elő, ami mind az államok szuverenitásának eszméjével, mind a nemzetközi jog forrásaira vonatkozó tételekkel, végül pedig magának a nemzetközi bíráskodásnak céljával szöges ellentétben volna.

A VII. fejezettel kapcsolatban csupán egy terminológiai megjegyzést teszünk a vétójogról szóló 5. *c)* ponttal (193—196. old.) kapcsolatban. Nemcsak hazai, hanem világviszonylatban is, mind a nemzetközi jogi irodalomban, mind a publicisztikában igen elterjedt az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozathozatali módjával kapcsolatban a „vétójog" kifejezés használata. Véleményünk szerint ennek a kifejezésnek a használata ebben a vonatkozásban pontatlan és félrevezető. A „vétójog" kifejezés az államjogból származik, amely azt abban az értelemben ismeri, hogy a már létrejött határozat hatályba lépését akasztja meg a „vétójog" használata. Egyes monarchikus államok alkotmánya (először az 1791. évi francia alkotmány) biztosított az uralkodó számára ilyen jogot, amellyel való élés a parlament törvényszerűen létrejött határozatának hatályba lépését akadályozta meg. Más a helyzet az ENSZ Biztonsági Tanácsa tekintetében. Az Alapokmány 27. cikke sze-

rint a Biztonsági Tanács határozatainak létrejöttéhez (az eljárási kérdésekben hozott határozatok kivételével) az összes állandó tagok egybevágó szavazatát magában foglaló hét igenlő szavazat szükséges. Az állandó tagok egyhangúsága nélkül tehát nincs határozat. Nem a már létrejött határozat hatályba lépését megakadályozó „vétójog"-ról van tehát szó, hanem arról, hogy a határozat jogérvényesen való létrejöttéhez a Biztonsági Tanács minden egyes állandó tagjának pozitív szavazatára van szükség. A „vétójog" kifejezésben jogi pontatlansága mellett valami árnyalati peioratív íz is van. Helyesebb tehát e kifejezésnek mással, például a „Biztonsági Tanács állandó tagjai egyhangúsága" kifejezéssel való helyettesítése.

III.

Az előadottak összefoglalásaképpen meg kell állapítanunk, hogy Haraszti kandidátus munkája messze túlmegy a Nemzetközi Bíróság joggyakorlata puszta feldolgozásának és rendszerezésének keretein. Eltekintve attól, hogy a joggyakorlat feldolgozása és rendszerbe foglalása önmagában is magas fokú tudományos felkészültséget kívánó feladat, azonban a szerző ezen felül a Nemzetközi Bíróságnak az egyes jogintézményekkel kapcsolatos elvi jellegű kijelentéseit, megállapításait sokoldalúan értékeli, vizsgálja a nemzetközi jogi irodalom tükrében is és minden esetben gondosan kidolgozott, rendszerint meggyőző érveléssel alátámasztott álláspontot foglal el.

A munka véleményünk szerint a nemzetközi jogi irodalom világviszonylatában is figyelemreméltó értéket képvisel és nagy kár, hogy nyelvünk elszigeteltsége miatt a nemzetközi jognak csupán csekélyszámú külföldi művelője számára hozzáférhető.

Vitányi Béla

Barna Péter: Az állam belső biztonsága elleni bűntettek

A közelmúltban jelent meg dr. Barna Péter kandidátus „Az állam belső biztonsága elleni bűntettek" c. könyve a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában — a „Jogi Kézikönyvtár" sorozat 1. sz. köteteként. Feltehetően helyesléssel veszi tudomásul a magyar jogászközönség az új sorozat megindítását, hiszen a büntetőjog különös részének a területe csaknem 15 év óta — az Angyalféle utolsó monográfiák megjelenése óta — nem gazdagodott újabb, valamely részterületet feldolgozó tanulmányokkal annak ellenére, hogy ez időszak alatt jogalkotásunk egy új jogrendszert épített fel.

Ami Barna Péter könyvét illeti, feldolgozás tárgyául éppen azt a terrénumot választja, amely részben (gondolok a BHÖ. 1. pontjával kapcsolatos gyakorlatra) majdnem egy évtizeden át kívülesett nemcsak a szakirodalmi viták, hanem még a puszta betekintés területén is. Örvendetes, hogy a Bírósági Határozatokban 1957 eleje óta közzétételre kerül a BHÖ. 1. pontja tekintetében folytatott bírói gyakorlat. Szerző felhasználja művében a Bírósági Határozatokban publikált említett ítélkezési anyagot — széles körben hozzáférhetővé téve azt mind a jogász, mind a laikus közönség számára — és bemutat olyan bírói állásfoglalásokat is (az 1955. és 1956. esztendők gyakorlatából), amelyek más kiadványokban még nem kerültek nyilvánosságra. „Mégis megállapítható, hogy a szerző a korábbi ítélkezési gyakorlat dokumentálására nem vállalkozott. Ennek folytán múlhatatlanul hiányérzet támad az olvasóban, aki egy 1946-ban alkotott jogszabály hatályosulásának a feltételeit gyakorlatilag csak az utóbbi két esztendő ítélkezésének a tükrében tudja szemlélni.

A bemutatott ítéletekben megnyilvánuló tendencia a *törvényesség tendenciája*, vagyis a hatályos jog szabályainak az alkalmazása a tényálásszerű cselekményekre. Ezen belül azonban kétségtelenül tapasztalható egyes ítéleti állásfoglalásokban az a bírói meggyőződés, hogy a törvényben megállapított büntetési tétel alacsony, és ezért a cselekményt súlyosabb minősítés alá kell vonni,[1] illetőleg hogy a jogalkotó által — nézetem szerint — büntetés alá nem vont cselekményt büntetni kell.[2] Ez a meggyőződés a törvény kiterjesztő értelmezésében fejeződik ki. E felfogást — noha nem kifejezetten és nem általában —, de egyes kérdések kapcsán a szerző is osztja; gondolok itt elsősorban a feljelentés elmulasztása kapcsán vallott nézetére. Erre a jelenségre a kodifikációs munkálatok szemszögéből kell elsősorban felfigyelni és megfelelő szakirodalmi vita után meg kell kísérelni a helyes törvényértelmezés határainak a megtalálását csakúgy, mint az új jogszabályi rendezés alapelveinek a meghatározását. Erről még csak annyit: bármilyen megoldásra jut is a kodifikáció (és addig is), a jogalkalmazó nem lehet bizalmatlan vagy kritikus azzal a jogszabállyal szemben, amelyet alkalmaz, még akkor sem, ha az nem a jelen történelmi viszonyai között látott napvilágot, hanem szocialista fejlődésünk kezdeti szakaszában született.

A bírói gyakorlattal kapcsolatos kitérést a könyvismertetés kapcsán azért tartottam szükségesnek, mert a könyv nagyrészt erre épült és né-

[1] Így a mozgalom és szervezkedés lényeges anyagi támogatásban részesítésével kapcsolatban a miniszteri indokolás szövege a következő (idézet dr. Barna könyve 98. lapjáról): „Ez a szabályozás ... lényegében annak az érdekszövetségnek a felismerésén alapul, amely a fasiszta és reakciós jobboldali mozgalmak és bizonyos bankári, nagytőkés körök között állandóan fennáll, amelyek saját népellenes politikájuk érdekében a háttérből anyagilag finanszírozzák és nagyra növesztik az antidemokratikus megmozdulásokat. A hitlerek és mussolinik és a többi fasiszta szervezkedések mögött ott találhatók a kruppok, a thyssenek, a schröderek és társaik. A törvényjavaslatnak ez a rendelkezése kemény kézzel kíván lesújtani azokra a sötét gazdasági érdekekre, amelyek nélkül a fasiszta mozgalmak sohasem nőhetnek igazán nagyra és amelyeknek bűnössége nem kisebb, mint a fasiszta vezetőké." — Ezzel szemben a LfB 1002/1955. sz. ítélete a törvényi rendelkezést — nézetem szerint — kiterjesztően értelmezve a következőket vallja (idézet Barna könyve 100. lapja): „A továbbiakban a bíróság tényként állapította meg, hogy a vádlott részéről számszerűleg fel nem derített anyagi támogatást jelent az I. rendű vádlottnak éveken keresztül nyújtott teljes ellátás, lényegessé pedig az teszi ezt az anyagi támogatást, hogy azáltal is vált lehetővé, hogy a szervezkedés kezdeményezője és legfőbb irányítója, vezetője az I. r. vádlott éveken át elrejtőzve éljen és kifejthesse a tényállásban leírt tevékenységet".

[2] A feljelentés elmulasztásával kapcsolatban a LfB. 1033/1956. sz. ítélete a következőket tartalmazza (idézet Barna könyve 160. lapjáról): „XX. r. vádlott és védője a bűnösség megállapítását azon az alapon támadták, hogy e vádlott veje a XI. r. vádlottnak és ezért a BHÖ. 9. pont (2) bekezdése szerint nem büntethető. — A Legfelsőbb Bíróság nem osztja a védelem álláspontját. A feljelentési kötelezettség személyhez tapadó. A XX. r. vádlott pedig nemcsak arról tudott, hogy apósa tagja egy szervezkedésnek, hanem a szervezkedés más tagjaitól, így a III. és a VII. r. vádlottaktól is értesült a szervezkedésről. Az ezekkel szembeni feljelentési kötelesség alól pedig a BHÖ. 9. pont (2) bekezdése őt nem mentesíti."

Nézetem szerint — és de lege lata a szerző nézete szerint is — XX. r. vádlott tekintetében a feljelentési kötelezettség nem állapítható meg. A törvényhozó, amikor az elkövető hozzátartozóját mentesítette a mozgalom és a szervezkedés feljelentésének kötelezettsége alól, távolról sem abból indult ki, hogy a mentesség csak akkor illeti meg őt, ha olyan mozgalomról vagy szervezkedésről szerez tudomást, amelynek *minden tagja* vele a Btá. 29. §-a szerinti kapcsolatban áll. Más szóval: kételkedem abban, hogy a jogalkotó „családi" jellegű és méretű szervezkedésekre, vagy még inkább mozgalmakra gondolt volna a mentesség kapcsán. Megjegyzendő, az LfB. állásfoglalásából okszerűen egyúttal az is következnék, hogy a hozzátartozót a tanúvallomástétel alóli mentesség sóhasem illeti meg az eljárás során, ha a vele a Btá. 29. §-a szerinti kapcsolatban álló személyt nem egyedül, hanem bűntársaival együtt vonják felelősségre.

zetem szerint szerzője éppen annak bemutatását tekintette egyik feladatának. A mű többszáz ítéleti állásfoglalást tartalmaz, többet ezek közül bő tényállással ismertet. Szükségesnek tartottam továbbá azért, mert szerző nemcsak a maga elméleti rendszerének a dokumentálására veszi igénybe a gyakorlat hatalmas anyagát, hanem többször a gyakorlat következtetéseihez, annak illusztrálása után fűz kommentárt. Az említett dokumentációs részleteiben a a mű, mint elméleti munka, úgy hat a gyakorlatra, hogy bemutatja és összegezi annak számára az eddigi precedenseket és vagy igenelve vagy kritizálva azokat, törekszik a nézete szerint helyes gyakorlat kialakítására. Az eddigi gyakorlatot de lege lata alapvetően két vonatkozásban helyteleníti: a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt bűntett alanyi oldala tekintetében és a feljelentés elmulasztása viszonylatában (BHÖ. 9. pont). Másrészt, de lege ferenda, bizonyos mértékig új szabályozást tart szükségesnek.

Az elmondottak erősen kidomborítják a könyv gyakorlati jellegét. Ezzel azonban távolról sem kívánom azt vallani, hogy a könyv kizárólag a gyakorlatra épült. A címbeli témába vágó joganyag történeti és összehasonlító elemzése, a témakörbe vágó történeti és jelenbeli irodalmi nézetek ismertetése s vitatása, valamint a tételes joganyag mélyreható dogmatikai fejtegetése, végül a szerző önálló elméleti nézeteinek a kifejtése csakúgy jellemzik a művet, mint a feldolgozott hatalmas ítéleti anyag hasznosítása.

A hatályos joganyag dogmatikai elemzése során az 1921 : III. tv. szövege és a BHÖ. 1. pontjában foglalt jogszabály szövege között tapasztalható formai hasonlatosság a Horthy-korszakban az 1921 : III. tv-nyel kapcsolatban írott monográfiák és tanulmányok azon nézeteinek a bemutatására ösztönözte a szerzőt, amelyek a BHÖ. 1. pontjában *is* megtalálható törvényi tényállási elemekre vonatkoznak. Ezeknek a nézeteknek a kritikai ismertetésére részint a történeti anyagban is sor kerül, de konkretizálásuk a BHÖ. 1. pontja tárgyalása kapcsán történik. Ennek következményeként az olvasó olykor — a BHÖ. 1. pontjával kapcsolatban — megelevenedni látja azokat a korábbi felfogásokat, amelyeket szerzőik az 1921 : III. tv. viszonylatában vallottak. Ebben az értelemben egyes burzsoá szerzők véleménye egyszinten tárgya a szerző fejtegetéseinek a felszabadulás után írott — a BHÖ. 1. pontjával kapcsolatos — nézetekkel. (Egyetemi jegyzet, Olti Vilmos tanulmánya stb.) Noha a szerző általában negatíve értékeli a Horthy-korszak szerzőinek álláspontját (így különösen az úgynevezett lavina-felelősséggel kapcsolatban), azok egyes argumentumai mégis polgárjogot nyernek a szerző érvei között (így elsősorban a feljelentés elmulasztása kapcsán). Ez a felfogás kifejezi a szerzőnek a polgári irodalom hasznosítására való törekvését; ennek során megfelelő kritikával és fenntartással él. Nem kijavítva, hanem csak kiegészítve a szerző felfogását, meg kell jegyezni, hogy a legkiválóbb burzsoá jogdogmatikusok nézeteit annak ellenére is fokozott fenntartással kell fogadnunk a politikai delictumok területén, hogy közülük egyesek — így elsősorban Angyal Pál — hosszú ideig maradandót alkottak más bűncselekménytípusok feldolgozásának (élet elleni bűntettek, vagyon elleni bűntettek stb.) a terénumán. Ehelyütt elég csak emlékeztetni arra, hogy egyes burzsoá szerzők a harmincas évek utolsó harmadában a fasiszta olasz és a hitlerista német büntetőtörvénykönyvek ismertetésére (Angyal), mások kifejezetten propagálására vállalkoztak, s általában, nem egy olyan tanulmány jelent meg a Horthy-korszak utolsó két esztendejében, amelyből kitűnik, hogy szerzője a fasiszta büntetőjogi szemlélet hívévé vált.

Összefoglalva megállapítható, hogy a mű jellege sajátos: alapjában véve — a tárgyalás módszerét tekintve — átmenet a tankönyv és a gyakorlati, kommentár jellegű kézikönyv között, ugyanakkor tartalmilag magánviseli a monográfia ismérveit is. Egészében véve elsősorban a gyakorlati jogászoknak nyújt segítséget, elvi és jogdogmatikai áttekintést nyújtva a témakörbe tartozó joganyag felett, de haszonnal forgathatják az elmélet művelői is, akik első ízben nyernek áttekintést a bírói gyakorlat hatalmas anyaga felett. Mindezeknél fogva a mű megjelentetésével a jogi szakkönyvkiadás érdemes lépést tett jogi kultúránk eme területének gazdagítása tekintetében. Ki kell emelni a könyv aktualitását, amely nemcsak a történelmi körülményekből folyik, de abból is, hogy a jelenlegi kodifikációs munkálatok során kerül megalkotásra szocialista társadalmi rendünk védelmének átfogó és egységes szabályozása, amelyhez jelentős segítséget nyújt dr. Barna Péter kézikönyve egyrészt a jogalkalmazás tapasztalati tárházának feltárásával, másrészt a feldolgozott témával és a szerzői állásfoglalásokkal kapcsolatos viták eredményeinek a hasznosításával.

A könyv 319 oldal terjedelmű. Nyolc fejezetet tartalmaz.

Az I. fejezet (9—26. lap) a történeti jellegű kérdésekkel foglalkozik, ismerteti a Btk-nak a témakörbe vágó rendelkezéseit, az 1921 : III. tv. megszületésének a körülményeit és dogmatikáját, a korabeli külföldi kodifikációt és a vonatkozó burzsoá nézeteket.

A II. fejezet (26—37. lap) disztingvál a burzsoá jogirodalom politikai delictum fogalma és az ellenforradalmi bűntett fogalma között, s összegyűjti az állam belső biztonsága elleni bűntettek közös fogalmi jegyeit.

A III. fejezet (37—48. lap) az 1946 : VII. tv. megalkotásának a körülményeit ismerteti az országgyűlési jegyzőkönyvek és a miniszteri indokolás alapján, majd kitér a belső biztonság elleni bűntetteknek a BHÖ. rendszerében történt elhelyezése szempontjaira.

A IV. fejezet (48—173. lap) szolgáltatja a mű gerincét. Címe: „A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűntett". A szerző e körben a BHÖ. 1., 8., 9. és 10. pontjában foglalt büntető rendelkezéseket tárgyalja a jogszabálymagyarázat szokásos rendszerében (tárgy, tárgyi oldal, alany, alanyi oldal, büntetlenséget biztosító körülmények, halmazati kérdések, büntető rendelkezések, büntetéskiszabás), — gazdag ítéleti anyag felhasználásával. A rendelkezésre álló ítéletek tényállásai alapján a cselekmény felismerésének az előmozdítása érdekében magatartás-típusok összegyűjtésére törekszik. A magatartástípusok egymásmellé állítása a gyakorlat számára adott esetekben nyilván eligazítást tud majd nyújtani. E fejezetet a bírói gyakorlat hatalmas méretű anyagának a hasznosítása mellett kiváltképpen a mélyreható dogmatikai elemzés és a széleskörű

szakirodalmi apparátus felhasználása jellemzi.

A IV. fejezet kapcsán két kérdést kell kiemelni. Az egyik a szerzőnek — nézetem szerint feltétlenül helyes — az a felfogása, amely a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt bűntett alanyi oldala vonatkozásában mind a négy fordulattal (önálló cselekmény, mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezése, vezetése, lényeges anyagi támogatásban részesítése) kapcsolatban megkívánja a célzatot — a „megdöntésre irányuló" kifejezés használatában a célzatra utalást, nem pedig a cselekmény objektív alkalmasságára való utalást látván, szemben a LfB. 216. sz. kollégiumi állásfoglalásával. A másik a feljelentés elmulasztása.

Ez utóbbival azért fogok — látszólag talán a szükségesnél nagyobb mértékben foglalkozni (különös tekintettel arra, hogy azt a szerző mindössze tíz lap terjedelemben fejti ki: 148—158. lap), mert újszerűségénél és eredetiségénél fogva megragadott, elfogadása esetén pedig következményeit beláthatatlanoknak tartom. Teszem ezt továbbá azért, mert művének más részeiben szerző megállapításainak gyakorlati következményeit mindig felméri, ehelyütt azonban attól annak ellenére tartózkodik, hogy — nézetem szerint — álláspontjának kialakítására éppen gyakorlati szempontok késztették. Hangsúlyozni kívánom azonban annak előrebocsátása mellett, hogy a szerzőnek a feljelentés elmulasztásával kapcsolatban vallott felfogásával nem értek egyet, annak érdekességét semmi esetre sem vitatom.

A szerző felveti (149. lap): „Az állam belső biztonsága elleni eme legsúlyosabb bűntettek tekintetében megvizsgálandó kérdés, hogy a feljelentés meg nem tételével elkövetett bűntett minden esetben a bűnkapcsolat körébe tartozik-e vagy *bűnrészességként* is értékelhető?"

A felvetett kérdésre lényegében azt a választ adja, hogy a feljelentési kötelezettség gondatlan nem teljesítése minden esetben bűnkapcsolati magatartás (csak), — a feljelentési kötelezettség nem teljesítésének előre való megígérése pedig minden esetben bűnsegély. (Megállapításával egyetértek.) E két határ között helyezkedik el a feljelentési kötelezettség — előre nem ígért — szándékos elmulasztása. Míg a feljelentés a bűntett elkövetésének megakadályozása — a feljelentés meg nem tétele a bűntett elkövetésének elősegítése — mondja a szerző. Ehhez képest a feljelentési kötelezettség szándékos nemteljesítése — Barna Péter szerint — fogalmilag bűnsegédi magatartás. E passzív magatartás a bűnsegédi bűnrészességért való felelősség megállapítására vezet, ha 1. van tettesi cselekmény és 2. a feljelentést elmulasztó személy szándéka a tettesével megegyezik (kívánja a tettesi cselekmény sikerét vagy abba belenyugszik). A szerző ezt az alaptételét a BHÖ. 1. pontjában foglalt bűntett előkészülete, kísérlete és befejezett alakzata tekintetében elemzi.

Az előkészület és a kísérlet viszonylatában arra a következtetésre jut, hogy bűnsegédként vonandó felelősségre a feljelentési kötelezettséget szándékosan elmulasztó személy, ha 1. megállapítható, hogy a feljelentés azonnali megtételével megakadályozható lett volna a bűncselekmény — a tettesi alapcselekmény — elkövetése (objektív elem); — és 2. ha a tettesi cselekmény sikerét kívánta vagy abba belenyugodott. (Szubjektív elem.)

A befejezett bűntett vonatkozásában pedig azt állapítja meg, hogy a feljelentési kötelezettség szándékos elmulasztása a bűnsegédi tevékenység megállapítására vezet, ha 1. fennállott a reális lehetősége annak, hogy a feljelentés azonnali megtétele esetén az egyébként befejezett bűntett valamelyik káros következménye elmarad (objektív elem); és 2. ha az alany e káros következmény bekövetkezését kívánta vagy abba belenyugodott (szubjektív elem). — A szubjektív elem megléte esetén a részesség körébe utalja a befejezett bűntett feljelentésének szándékos elmulasztását abban az esetben is, ha — csoportos bűntett esetén — a mozgalom vagy szervezkedés teljes felszámolás előtt a feljelentést elmulasztó személy a szervezkedés vagy mozgalom még el nem fogott valamelyik tagja érdekében bűnpártolói magatartást is kifejt.

Az ismertetett szerzői álláspont az általa megkívánt objektív és szubjektív feltételek ellenére is lényegében pusztán a feljelentési kötelezettség szándékos elmulasztását tekinti a bűnsegédi tevékenység megállapításának az alapjául. Az az objektív elem, hogy a feljelentés megtétele alkalmas a cselekmény továbbfejlődését vagy továbbfolytatását megakadályozni, minden bűntett előkészülete és minden állapotbűntett vonatkozásában megtalálható (de fellelhető a huzamosabb időn át megvalósuló kísérleti cselekményeknél is. P. o.: a huzamosabb időn keresztül méreg adagolásával megkísérelt gyilkosság esetén). Hiányzik a mozzanatosan befejezetté váló bűntetteknél, illetőleg a mozzanatosan kísérleti szakba jutott és rekedt cselekményeknél. (Ez utóbbiakkal a szerző nem foglalkozik.) A mozzanatosan befejezetté vált bűntetteknél azonban előtérbe kerül a szerző másik objektív eleme — amennyiben az adott bűntett vonatkozásában ez fizikailag egyáltalán lehetséges — a befejezett bűntett valamely káros következménye elhárításának a lehetősége — a feljelentés alapján. Ha azonban a bűntett létrehoz egy eredményként a törvényi tényállásban meg nem fogalmazott és utóbb jelentkező káros következményt, úgy a feljelentés megtételével ez a következmény is nyilvánvalóan elhárítható. Az objektív elem tehát csaknem mindig adott.

Ami a szubjektív elemet illeti, mindig adott, hisz abból a körülményből, hogy az elkövető a feljelentési kötelezettségnek szándékosan nem tett eleget, következik, hogy a tettesi cselekmény tekintetében legalább is közömbös (eshetőleges szándék), hisz, ha nem volna közömbös, azt feljelentette volna.

A magatartást illetően annak (ti. a feljelentés elmulasztásának) az előre való megígérését és ezáltal az elkövető szándékának az erősítését (pszichikai bűnsegély) nem tartja a szerző szükségesnek; a feljelentendő cselekmény elkövetőjének a tudattartama tehát, megállapítása szerint, közömbös. A feljelentés elmulasztásában a bűncselekmény elkövetésének — illetőleg a káros utókövetkezmény bekövetkezésének — a meg nem akadályozásával való elősegítését látja.

Feljelentéssel azonban azoknak a bűncselekményeknek az elkövetése is megakadályozható, amelyek nem esnek feljelentési kötelezettség alá. Következésképpen (a majdnem mindig adott) objektív és szubjektív elemek fennállása esetén mondható, hogy a szándékos fel nem jelentéssel — az elkövetés meg nem akadályozásával — a tudomást szerző személy a feljelentési kötelezettség alá nem eső bűntett elkövetését előse-

gítette. Ehhez képest a szerző konstrukciójából „kihagyható" a kiinduló pontul felhasznált feljelentési kötelezettség (mivel a felelősség nem a feljelentés meg nem tételére, hanem az elkövetés meg nem akadályozására épül) — és megfogalmazható egy olyan álláspont, amely szerint bármely bűntett elkövetésének a feljelentéssel való meg nem akadályozása a kérdéses bűntetthez nyújtott bűnsegély megállapításához vezet, s a bármely befejezett bűntett valamely káros utókövetkezménye meg nem akadályozása (feljelentéssel) ugyancsak bűnsegédi bűnrészességnek minősül. Ebből pedig az következik, hogy a valamely bűntett előkészületéről, illetőleg kísérletéről vagy befejezett alakzatáról tudomást szerző állampolgárokra súlyosabb büntetőjogi konzekvencia hárulna pusztán tudomásuk alapján, mint általában az előkészületi cselekmények, sőt — tekintettel az önkéntes elállás, eredményelhárítás és alkalmatlan kísérlet szabályaira — mint a kísérleti cselekmények elkövetőire.

A büntetőjog tudományának a részesség tekintetében uralkodó állásfoglalását és a szerző felfogását egybevetve, megállapítható azok lényeges eltérése. A büntetőjog tudománya ugyanis azt vallja, hogy a bűnsegéd magatartása nem a bűncselekmény elkövetésének a meg nem akadályozásában, hanem a bűncselekmény elkövetésének a segítésében fejeződik ki. A segítés és a meg nem akadályozás közé pedig — miként azt a szerző teszi — egyenlőségjel nem tehető.

A bűnsegédi magatartás támogatásban, közreműködésben fejeződik ki, a támogatás és a közreműködés pedig többletelemet tartalmaz a meg nem akadályozással szemben; míg az előbbi aktivitást (a szónak nem feltétlenül fizikai értelemben vett aktivitást) fejez ki, az utóbbi merőben passzivitást jelent. A büntetőjog a bűncselekmény elkövetése érdekében megnyilvánuló aktivitást a társadalomra veszélyesebbnek tekinti, mint a bűncselekmény elkövetésével szemben kifejeződő passzivitást; míg az előbbit (a részesség egyéb feltételeinek a fennforgása esetén: szándékosság, járulékosság) mindig, az utóbbit csak kivételképpen és sui generis delictumként megfogalmazva rendeli büntetni. Ezt teszi a BHÖ. 9. pontja vonatkozásában is: a jogalkotó akarata a szerző idézte miniszteri indokolásból szembeszökően tűnik ki: „Aki hitelt érdemlő tudomással bír... valamely cselekményről, mozgalomról, szervezkedésről és erről a hatóságnak idejekorán jelentést nem tesz, nemcsak a társadalom létét súlyosan veszélyeztető cselekményt nem igyekszik elhárítani, hanem magatartásában oly fokú bűnösség nyilvánul meg, passzív magatartásával a demokratikus állami rendszer iránt oly veszedelmes közönyt árul el, mely büntetés nélkül nem maradhat."

Végezetül: a szerző — helyesen — a BHÖ. 1. pontjának (1) bekezdésében foglalt bűntettet célzatos bűntettnek tekinti, az alanyi oldalon a szándékon túlmenő többletelemet kíván meg. A feljelentési kötelezettség szándékos elmulasztásából levezetett bűnsegély esetében azonban a feljelentendő bűntett vonatkozásában megelégszik a feljelentést elmulasztó személy eshetőleges szándékával. Tekintve, hogy a Btá. a tettes és a bűnsegéd büntetését parifikálja, a szerző a feljelentendő célzatos bűntett vonatkozásában közömbös és passzív személyt ugyanolyan büntetéssel kívánja sújtani, mint a célzatos és aktív magatartást kívánó bűntett tettesét. A bűnösség fokában és az elkövetési magatartás különbözőségében megnyilvánuló eltérés egyszersmind az elkövető társadalomra veszélyességének és a cselekmény társadalomra veszélyességének — igen súlyos aránytalanságra vezető — figyelmen kívül hagyását fejezi ki. Ez a nézet pedig szembenáll a magyar büntetőjog szellemével, amely a büntetést a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességéhez viszonyítja.

Az V. fejezet (173—254. lap), amely az államrend elleni izgatás címet viseli, a BHÖ. 2. pontjában foglalt lázításon és izgatáson felül tárgyalja a BHÖ. 31. pontjában foglalt termelőszövetkezetek elleni izgatás bűntettét, a valótlan hírterjesztés alakzatainak a BHÖ. 4—6. pontjaiban foglalt bűntetteit és a BHÖ. 3. és 7 pontjába felvett jogszabályokat, végül pedig az izgatásnak a BHÖ. 26. és a következő pontjaiba felvett rendelkezéseit. Az államrendet veszélyeztető e verbálcselekmények elemzésének a módszerét illetően, valamint az ítéleti anyag és a szakirodalmi apparátus felhasználását illetően a szerzőnek ugyanazokra az érdemeire kell hivatkozni, mint a IV. fejezettel kapcsolatban. A könyv kitűnően határolja el egymástól és a BHÖ. 1., illetőleg 8. pontjában foglalt bűntettektől a fejezet tárgyául szolgáló cselekményeket.

A VI. fejezet (254—262. lap) (a lázadás, fegyveres csapat tiltott szervezése, felségsértés) a teljesség kedvéért kiterjed a BHÖ-be felvett azokra a rendelkezésekre, amelyek számos vonatkozásban hallgatólagosan hatályon kívül helyezettnek tekintendők. A tárgyalás rövidebb terjedelmét a szerző egyrészt e bűntettek szubszidiárius jellegével és ritka előfordulásával, másrészt azzal indokolja, hogy e bűntettek megfogalmazása a felszabadulás előtt történt és így dogmatikai elemzésüket a burzsoá jogirodalom már elvégezte.

A VII. fejezet (262—275. lap) a lőfegyverrel és robbanóanyaggal, valamint a robbanószerrel elkövetett visszaélésekkel foglalkozik.

A VIII. fejezet (275—296. lap) a szerző kodifikatórius javaslatait tartalmazza meglehetős részletességgel.

A könyvet tárgymutató és jogszabálymutató, valamint bő irodalomjegyzék teszi teljessé.

A fejezetek címekre és alcímekre tagozódnak, a könyvben való eligazodás könnyű és gyors. A kézikönyv szerkezetileg jól áttekinthető. A szerző fogalmazása szabatos, gondolatai világosak. A feldolgozott ítéleti tényállások olvasmányossá és érdekessé teszik. A felhasznált hazai és külföldi irodalom mélyreható tudományos kutatásra utal.

Az elmondottaknál fogva meggyőződésem szerint Barna Péter igényes műve széleskörű érdeklődésre tarthat számot mind a hazai, lefordítása esetén pedig más szocialista államok jogászközönsége előtt is.

Békés Imre

Dr. Nigriny—Dr. Máltás — Dr. Zsembery: „A munkaügyi viták elintézése"

A jelenlegi recenzió tárgyát alkotó mű a munkaügyi viták elintézésének a címben jelzett kérdését sokoldalúan vizsgálja. A mű I. fejezetében „A munkaügyi viták és annak eldöntésénél alkalmazandó jogszabályok", a II. fejezetében „A munkaügyi viták hatásköri szabályai", a III. fejezetben „Az egyeztető bizottsági eljárás", a IV. fejezetben „A munkaügyi perekben érvényesülő főbb eljárásjogi szabályok", az V.

fejezetben „A fegyelmi ügyek elintézése", a VI. fejezetben „A munkaviszony jogtalan megszüntetéséből származó igények", a VII. fejezetben „A munkakönyvvel kapcsolatos viták", a VIII. fejezetben „A bírói hatáskörbe tartozó munkaügyi viták néhány további csoportja", a IX. fejezetben „A dolgozók anyagi felelőssége", a X. fejezetben „Végrehajtási kérdések" címen foglalkoznak a szerzők a munkaügyi viták elintézésének kérdésével.

A szerzők igen részletesen, helyenként sokoldalúan vizsgálják a munkaügyi viták elintézésének gyakorlatát. A mű tartalmát tekintve, olyan gyakorlati kézikönyv a munkaügyi viták elintézésével foglalkozó szervek, sőt általában munkaügyi vitákban érdekelt személyek részére, amely a vizsgálat körébe tartozó jogszabályokat kellő részletességgel magyarázza, és emellett messzemenően törekszik a jogalkalmazás problémáit — főként a Legfelsőbb Bíróság határozatai, elvi döntései, valamint a kollégiumi állásfoglalások bemutatásával — feltárni. A könyv jellegénél fogva jogi, jogtudományi összehasonlítást nem ad, irodalmi vitákat nem ismertet, illetőleg irodalmi álláspontokra való hivatkozással csak elvétve találkozunk. (160. old.)

A mű érdemei ebben a vonatkozásban vitathatatlanok. Ha a munkát hézagpótlónak nem is tekinthetjük, mindenesetre azáltal, hogy alapjában véve helyesen magyarázza meg és foglalja össze az egyeztető bizottsági eljárásnak, a munkaügyi bírói eljárásnak sokszor bonyolult, és a nem jogász, sőt sokszor a nem munkajogász számára is problémát jelentő szabályait, sőt azáltal, hogy az anyagi munkajognak a munkaügyi viták szemszögéből nézett fontosabb kérdéseiben is eligazítást nyújt — a mű kiadását örömmel kell üdvözölnünk.

A továbbiakban nem a mű érdemeinek részletezése áll előttem feladatként, hanem inkább a mű egyes állásfoglalásainak, következtetéseinek bírálata, mivel a rendelkezésre álló szűk keretek között a recenzió fő célja, az ti., hogy — ha még oly kis mértékben is — kiegészítse a művet, annak alkalmazását megkönnyítse, így érhető el legkönnyebben.[1]

Mindenekelőtt a mű rendszeri felépítését kell kifogásolnom. A mű elején elhelyezett tartalomjegyzéket áttekintve, ugyanis az a benyomása az olvasónak, hogy a fejezetek összeállítása, azok sorrendiségének megállapítása különösebb elvi szempont nélkül történt. A II. fejezetben a munkaügyi viták hatásköri szabályainak vizsgálata általános jellegű vizsgálódás, így általános eljárási bevezetőnek tekinthető az. Ugyancsak tartalmaz általános kérdéseket a IV. fejezet is. Az egyeztető bizottsági eljárásról általában szóló rész és a fegyelmi ügyek, valamint az anyagi felelősség kérdésében felmerült viták más fejezetek közbeiktatásával vannak egymástól elválasztva.

Az egész felépítésre jellemző, hogy anyagijogi, és eljárási jogi részek hol együtt, hol külön választva, ezen túlmenően más jellegű fejezetek közbeiktatásával egymástól szinte elszigetelve nyernek elhelyezést.

A szerkesztés kérdéséhez tartozó formai szempontként itt említjük meg azt, hogy a szerzők nagyrészt eredményesen hidalták át azokat a szerkesztési nehézségeket, amelyek szükségszerűen jelentkeznek közös szerzeményeknél: az átfedéseket többé-kevésbé kiküszöbölték, noha helyenként találkozhatunk ismétlésekkel, (pl 49., 135. old.). A formai hiányosságok között kívánom megemlíteni azt is, hogy a szerzők gyakran a Legfelsőbb Bíróság határozataira, kollégiumi állásfoglalásokra hivatkoznak olyan kérdésekben, amelyekre vonatkozólag a Mt-ben félreérthetetlen szabály található. Igy pl. a szerzők a 12/1954. sz MBT—SZOT elvi döntésre hivatkoznak, mint olyanra, ami szerint „a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozó négy hetenként a hazautazási költséget a különélési díjtól függetlenül igényelheti", noha közismert, hogy ebben az idézetben összefoglalt jogszabály Mt. 137. § 2—4. bekezdéseiben rögzítve van. Továbbá annak a helyes álláspontnak, ami szerint a munkaszerződésben megállapított munkabér nem lehet magasabb a kollektív szerződésben megállapított bértételnél, vagy ha mégis magasabb, akkor az ilyen kikötés semmis és helyébe a kollektív szerződés rendelkezése lép — alapja nem a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 183. számú állásfoglalása, hanem utóbbinak is Mt. 19. § (2) bekezdése.

A továbbiakban a recenzált mű néhány olyan érdemi tételét emelem ki és teszem bírálat tárgyává, amelyek elméletileg helytállónak, gyakorlatilag pedig célravezetőnek nem tekinthetők.

1. Mindenekelőtt a *munkaügyi vita fogalmának* a műben adott meghatározását kell kifogásolnom. A szerzők a tételes meghatározás (Mt. 141. §) és az annak értelmezésével kapcsolatos bírói gyakorlat (36. sz. koll. állf.) alapul vételével arra a következtetésre jutnak, hogy „... a *munkaviszonyból kifolyólag* a dolgozó és a vállalat között keletkezett minden vita a munkaügyi vita fogalma alá esik" (7—8. old.). Ezen meghatározás alapján a Mt-ben szabályozott kártérítési ügyek stb. is a munkaügyi vita fogalma alá vonhatók. A szerzők e kérdés vizsgálata során, de további fejtegetéseik során sem térnek ki arra, hogy a *munkaügyi* vita és a *munkajogi* vita egymáshoz való viszonyának kérdését miként értelmezik. Közelebbről e kérdés úgy tehető fel, vajon a *társadalombiztosítási* viták a munkajogi, vagy — az ő kifejezésük szerint — a munkaügyi vita fogalma alá tartozónak tekinthetők-e? Az ismertetett meghatározás szerint a munkaügyi megjelölés részben kevesebbet, részben többet jelent, mint amit nyelvtanilag fed e kifejezés. Szoros értelemben ugyanis munkaügyi alatt csak a *munkajogviszony* körébe tartozó kérdést, vitát lehet érteni, semmi esetre sem azonban a vállalat és a munkavállaló közötti minden vitát, mint ahogy ezt a meghatározás elénk tárja. Az idézett meghatározás ugyanis nem szűkíti le a vállalat és a dolgozók vitás ügyeit arra az esetre, amikor azok csak mint munkaadó, illetőleg csak mint munkavállaló jelennek meg egymással szemben. A meghatározás fent ismertetett magyarázata azonban az ilyen leszűkítés hiányát meg is magyarázza, mert hiszen az Mt. szabályai szerint elbírálandó kártérítési vitákat kifejezetten is e fogalom alá vonja, márpedig a két fél itt nem mint munkaadó, illetve munkavállaló, hanem mint károkozó, illetve károsult, tehát mint a munkajogviszonytól differenciálódott, noha a jogalkotó által azzal szoros kapcsolatba hozott kárkötelem alanyai lépnek fel, következésképp ez a terület a munkajogviszony körén kívül van. Ez a reláció azonban a nyelvtani értelemben

[1] Dr. Szalay Richárdné: „Dr. Nigriny—Dr. Máltás—Dr. Zsembery: A munkaügyi viták elintézése" c. ismertetés megengedi, hogy ezúttal a bírálati szempontokat helyezzük előtérbe.

felfogott munkaügyi megjelölés alá nem vonható.

A fentiekből az következik, hogy a szerzőknél a „munkaügyi vita" szinonim a munkajogi vita kifejezéssel. Ilyen szemszögből nézve pedig érthetetlennek tűnik számunkra, vajjon miért nem foglalkozik akkor a recenzált mű a társadalombiztosítási viták elintézésének kérdésével is. Ez a kérdés annál indokoltabbnak látszik, mivel a társadalombiztosítási jogviszony és a munkajogviszony összefüggése sokkal szorosabb, mint a munkajogviszony és a fent leírt kárkötelem összefüggése, aminél fogva sokkal kevésbé vitatható a társadalombiztosítási jogviszonynak, mint a szóban levő kárkötelemnek munkajogba tartozása, illetőleg mint az e tárgyú jogszabályok munkajogisága. Feltételezzük, noha bizonyítani nem tudjuk, hogy szerzőket e vonatkozásban nem az a helyzetkép befolyásolta, ami a gyakorlatban elénk tárul és ami röviden úgy jellemezhető, mint a társadalombiztosítási jogszabályok önállósításának tendenciája. Ennek a tendenciának egyik megnyilvánulása a munkaügyi per, nyugdíj per stb. megjelölések használata a beérkező ügyek csoportosítása tekintetében. Ebben a vonatkozásban azonban nem tapasztalható következetesség a gyakorlat részéről, mert sokszor a társadalombiztosítási jogviszony tartalmát alkotó egyes szolgáltatásokkal (pl. táppénzzel) kapcsolatos pereket hajlamos ugyanakkor munkaügyinek tekinteni. Ez a következetlenség jelentkezik a recenzált műben is, tekintve, hogy a szerzők fent ismertetett meghatározásukkal a társadalombiztosítási vitákat kellő alap nélkül kirekesztik a munkajogi viták köréből, noha ez az állásfoglalásuk nem akadályozza őket abban, hogy a *munkaügyi viták* elintézéséről szóló művükben — ha nem is szisztematikusan, de érintőleg — foglalkozzanak a társadalombiztosítási jogviszony tartalmát alkotó kérdésekkel.

A munkaügyi vita bírált meghatározásának a következményei jelentkeznek a műben is. A műben vizsgált munkaügyi problémáknál sokszor súlyosabban jelentkeznek a társadalombiztosítási igényekkel, illetve azok érvényesítésével (jogorvoslati szervek, azok hatásköre stb.) kapcsolatos problémák, ami pedig különösen is megkívánná ezek monografikus feldolgozását.

2. További ellenvetés az egyeztető eljárási határidők szankcionálására vonatkozólag a szerzők által tett javaslattal kapcsolatban hozható fel. A szerzők véleménye szerint az elsőfokú egyeztető bizottsági határozat meghozatalára a jogszabályban megállapított 8 napos határidő (Mt. 145. § (2) bek.) „... be nem tartásához a jogszabály ugyan külön szankciót nem fűz, mulasztás esetén azonban mód van a bizottsági tagok *fegyelmi úton* való felelősségre vonására." (35. old.; kiemelés tőlem — R. L.).

A szerzőknek ezzel az álláspontjával nem lehet egyetérteni mindenekelőtt azért, mert a fegyelmi vétség általános törvényi tényállásának a Mt. 112. §-ban meghatározott egyik eleme alá sem subsumalható a fenti szabálysértés. A fegyelmi vétség fogalmának (nem tételes jogi meghatározásának) gerincét a *munkafegyelem* megsértésének esetei alkotják, márpedig az egyeztető bizottsági eljárásra megállapított határidő elmulasztása a munkafegyelem megsértésének nem tekinthető (a vállalat dolgozójának az egyeztető bizottság tagjaként való ténykedése nem tekinthető a munkakörébe tartozó részfeladatok egyikének ; nem tekinthető az a bizottsági tag olyan újabb munkakörének sem, amelynek alapján a Mt. 18. § (2) bek. szerinti több munkakörről lehetne beszélni, éspedig — a sok indok között — elsősorban azért, mert az egyeztető bizottsági tagként való működés még a legközvetettebb módon sem tartozik azon feladatok körébe amelyek valamely vállalat, intézmény tevékenységi körének alkotó részei. Emellett egyeztető bizottsági tagsági funkció ellátására nézve semmiféle kötelezettség a vállalat egyetlen dolgozóját sem terheli, következésképpen erre nézve a munkaadónak utasítási joga sem áll fenn stb.).

Abból a körülményből, hogy az egyeztető bizottsági tagsági funkció nem tekinthető a tag munkaköréhez tartozó vagy munkaköre mellett önálló munkakörként jelentkező ténykedésnek — még nem következik, hogy a határidő elmulasztása nem lehet semmiképpen sem alapja fegyelmi büntetésnek, vagyis, hogy nem fegyelmi vétség az, mert hiszen a fegyelmi vétség és fegyelemsértés nem szinonímák ; utóbbi szűkebb fogalom. A fegyelemsértésnek nem minősülő cselekmény azonban csak akkor volna fegyelmi vétségnek tekinthető, ha azt Mt. kifejezetten e fogalom alá vonná. Erről azonban nincsen szó, mert sem a munkaerkölcs, sem a tervfegyelem normái közé nem sorolható az egyeztető bizottsági eljárásra megállapított határidők szabályozása, illetve nem minősíthető azok megsértésének az ilyen mulasztás. A Mt. 112. §-ban felsorolt vétségtényállás egyéb elemei pedig szóba sem jöhetnek ilyen szempontból.

A fentiek alapján — azt hiszem — nem nagyon lehet kétségbe vonni azt, hogy a szerzőnek ez az álláspontja tételes jogilag nem megalapozott. Nem megalapozott azonban ez a felfogás elvileg sem, vagyis nem lehet annak szabályozását követelni de lege ferenda sem. A munkajogi szabályozásnak ugyanis immáron története van abban a vonatkozásban, hogy miképpen biztosítsa a jogalkotás az egyeztető bizottsági eljárásnak a vállalattól, elsősorban a vállalati igazgatótól való függetlenségét. Közismert, hogy az 1951. évi 7. tvr. úgyszólván még semmi biztosítékot nem nyújt ebben a vonatkozásban. Az 1953. évi 25. tvr. már azt eléri, hogy az egyeztető bizottság *szakszervezeti* tagjainak munkaviszonyát szilárdabbá teszi, legalábbis ama legfontosabb követelmény szempontjából, hogy a munkaadó részéről történő felmondást számukra megnehezíti. Napjaink problémája e kérdés kapcsán pedig már túlhaladja a de lege lata helyzetet : a kérdés most már az, hogy miképpen lehetne biztosítani az egyeztető bizottság *vállalati* tagjainak lehető legnagyobb mérvű függetlenítését, a vállalati igazgatótól a fenti értelemben, vagy ami ugyanaz : miképpen lehetne az egyeztető bizottsági eljárást függetleníteni a *munkajogviszonytól*. Ebből a szemszögből nézve elvileg is megalapozatlan tehát a szerzőknek ez a felfogása.

3. A szerzők — bár nem ilyen cím alatt összefoglaltan, hanem a műben több helyütt, elszórtan — foglalkoznak a munkaügyi eljárásban a *képviselet* kérdésével. Ezirányú fejtegetésük mindenekelőtt hiányos. A munkaügyi viták bírói elintézésével kapcsolatosan egész részletekbe menően vizsgálják a meghatalmazáson alapuló képviselet, illetőleg a szakszervezeti képviselet kérdését, az egyeztető bizottsági eljárás vonatkozásában azonban ezt a kérdést fel sem

vetik. Jóllehet ez a probléma mint jogalkotási probléma is jelentkezett már éppen az ilyen irányú jogalkalmazási hiányosság, ill. joghézag vetületeként. A könyv gyakorlati kézikönyv lévén, tőle tehát e kérdés megvilágítása elvárható volna. Az egyeztető bizottsági eljárásban a képviselet kérdése ugyanis eléggé jelentős probléma a gyakorlatban, márpedig közismert, hogy a hatályos jogszabályok erre vonatkozólag nem rendelkeznek.

Ami az egyeztető bizottsági eljárás során a képviselet kérdését illeti, annak — azt hiszem — elvileg nincs akadálya. Természetesen különböztetnünk kell a képviselet formái tekintetében. A Pp. szerinti hozzátartozónak meghatalmazottként való fellépése az egyeztető bizottsági eljárásban nem kifogásolható elvileg, mégpedig akár a meghatalmazó helyett, akár mellette. Ezt a felfogást azért nem lehet elvileg kifogásolni, mert az ilyen képviselet előmozdítója lehet a munkajogi jogok sikeres érvényesítésének és amellett nem jár azzal a veszéllyel, hogy a munkajogi eljárást, közelebbről az egyeztető bizottsági eljárást megnyújtsa és ezzel ezen eljárást elveiben sértse. Ebből következik az, hogy az egyeztető bizottsági eljárás elvileg legfeljebb csak az ügyvédi képviselettel tekinthető összeegyeztethetetlennek, illetve fordítva, de semmiesetre sem a képviselettel általában. A további kérdés ennek kapcsán az, hogy a képviselet ily értelmű alkalmazása egy-egy konkrét esetben kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában megengedhető-e. Megítélésem szerint a fent említett okoknál fogva a hozzátartozónak meghatalmazottként való fellépése elleni indokolásul csak kifejezett tiltó rendelkezést lehet felhozni. További kérdés, és ezzel is adósak a szerzők: vajon a jogait vitató dolgozó munkatársa felléphet-e előbbi meghatalmazottjaként az egyeztető bizottsági eljárásban.

A szerzők tehát nem tárgyalják az egyeztető bizottsági eljárás keretén belül a képviselet kérdését, ezt a kifejezést azonban néhol használják — helytelenül. A Mt. 142. §-ban használt értelemmel a szerzők az egyeztető bizottságba küldött vállalati illetőleg szakszervezeti tagok vonatkozásában használják a képviselő megjelölést. A Mt.-nek az a szóhasználata még némileg megbocsátható, hiszen megalkotásának idején még korántsem volt kiforrott elképzelés az egyeztető bizottsági eljárásra vonatkozóan és az akkor hozott és jelenleg is hatályos szabályokban tükröződik a paritásos gondolat, ami egyrészt munkásmozgalmi hagyomány,[2] másrészt a szovjet jogban is elfogadásra talált, valamint az egyeztető bizottságnak közvetlenül az objektív igazság keresését és az annak megfelelő döntést hozó szerv rangjára emelésének követelménye. Ezzel magyarázható az, hogy bár a jogalkotó a vállalat, illetőleg a szakszervezet részéről delegált tagokat képviselőnek nevezi, működésüket azonban alapvetően már nem ilyenként szabályozza. A vállalat és a szakszervezet részéről delegált személyek — függetlenül az őket küldő szervtől — *saját nevükben* vesznek részt az egyeztető bizottságban, illetőleg annak tagjaként a törvényesség, az *objektív igazság érdekében* járnak el, tehát meghatalmazottnak, de megbízottnak sem tekinthetők azok; ez az aktus nem más mint egyszerű *delegálás*.[3]

4. A szerzők az egyeztető bizottsági *határozat jogereje* és annak *végrehajthatósága* tekintetében nem tárnak az olvasó elé tiszta képet. A 39. oldal alján ezt olvashatjuk: „Az egyeztető bizottság által meghozott másodfokú határozattal a fegyelmi eljárás *jogerősen befejeződik* . . . Mivel az egyezettő bizottság alacsonyabb munkakörbe való helyezést megállapító vagy fegyelmi elbocsátást kimondó, illetve jóváhagyó határozatának hatályon kívül helyezése iránt a dolgozó az illetékes járásbíróságnál keresetet indíthat, erre a lehetőségre a dolgozó figyelmét a határozatban fel kell hívni." A szerzők ugyan hivatkoznak itt Mt. 118. § (3) bekezdésére, a hivatkozott jogszabály azonban nem szól mellettük, mert ebben a jogalkotó — úgy tűnik — általános szabályként megtagadja a fellebbezés jogát a másodfokú fegyelmi hatóság határozatával szemben, amely általános szabály alól azonban nyomban „kivételt" tesz anélkül, hogy a jogerő kérdését kifejezetten érintené, illetőleg anélkül, hogy a másodfokú fegyelmi határozat elleni kereset benyújtását jogorvoslatnak nevezné. Máshelyütt s hasonló értelemben foglalnak állást a szerzők (43. old.) vagyis úgy, hogy az ügyeknek bíróság elé vitelét az egyeztető bizottsági eljárás után — nem tekintik jogorvoslatnak.

Ami e kérdést illeti, valamely határozat jogerőssé válása — értve alatta most a megtámadhatatlanságot (alaki jogerő), szükségszerűen maga után vonja ugyan annak végrehajtását; ez azonban nem jelenti azt, hogy végrehajtani csak jogerős határozatot lehetne. Ez az utóbbi a határozat végrehajthatóságának kérdése, ami kapcsolatban lehet az esetleg benyújtott jogorvoslat halasztó hatályának hiányával is — azt a következtetést váltja ki a szerzőkben, hogy a másodfokú fegyelmi hatóság határozata ellen a jogszabály engedte keretek között beadott kereset nem tekinthető jogorvoslatnak. Ezt a felfogásukat — feltehetőleg — még a 468. sz. kollégiumi állásfoglalással is alátámasztottnak vélik — részben joggal — noha ez a kollégiumi állásfoglalás a bírói hatáskör kérdését vizsgálja a fegyelmi eljárásban.

Az említett 468. sz. koll. állf. — többek között — ezt mondja: „. . . a bírói eljárás nem folytatása a fegyelmi eljárásnak, a bíróságot a másodfokú fegyelmi hatóság jogkörenem illeti meg . . ." (86. old.). Bár a polgári kollégium a bíróságnak a fegyelmi eljárásban biztosított jogkörét kívánja elsődlegesen elhatárolni a fegyelmi eljárás megelőző szervének (fórumának) a vállalati egyeztető bizottságnak, közös egyeztető bizottságnak (Mt. terminológiája szerinti másodfokú fegyelmi hatóságának) a jogkörétől, mégis ennél lényegesen többet mond az. A hivatkozott koll. állf. azt is kimondja, hogy „a bírói eljárás nem folytatása a fegyelmi eljárásnak". Ez a felfogás pedig — minden valószínűség szerint — éppen arra épül a koll. állf.-ban, hogy fegyelmi ügyekben a bírói hatáskör lényegesen szűkebb az előző fórum, a vállalati (közös) egyeztető bizottság hatáskörénél. Ezzel a különbségtétellel, tehát lényegileg a kasszatórius, illetőleg a reformatórius jogkör különbségére való utalással, az eljárás folyamata

[2] Dr. Rudolf Lóránd megállapítása a MJSZ. pécsi csoportjának ülésén.

[3] A Mt. és Mt. V. használja a „képvisel", a „kijelöli", a „megbízatás" kifejezéseket. Az e kérdéskörbe tartozó szabályokból azonban a kijelölő és a kijelölt, a vállalati igazgató és a dolgozó egymáshoz való viszonyát illetően (természetesen csak az egyeztető bizottságba való kijelöléssel kapcsolatos viszonyról van szó!) pontos képet nem kapunk. A fenti következtetés mindenesetre a hatályos szabályokon látszik nyugodni; azalatt tehát meghatalmazás nélküli delegáció értendő, ami érdemben megfelel a kijelölés fogalmának.

szempontjából annak tulajdonított jelentőségre hivatkozva, azt is kijelenti a polgári kollégium, hogy a bírósághoz ily előzmények után benyújtott keresetet nem tekinti jogorvoslatnak, mert hiszen jogorvoslattal ügyet csak folytatni (esetleg újra kezdeni) lehet, de nem elkezdeni.

Az egyeztető bizottsági határozat ellen a bírósághoz benyújtott kereset lényegét illetően a fenti álláspont nem egyedülálló az irodalomban.[4] Ez a körülmény külön is indokolja a kérdés kissé részletesebb tanulmányozását. Mindenekelőtt az a kérdés, van-e valamilyen szempont, ami akár elméletileg, akár gyakorlatilag indokolná azt a felfogást, hogy az egyeztető bizottsági határozat (elsősorban, de nem kizárólag fegyelmi ügyben) bíróság előtti megtámadása új eljárás kezdetét jelenti.

A polgári perrendtartás hatályos rendelkezéseiből kell kiindulnunk a fenti kérdésben történő állásfoglalásnál. Márpedig a Pp. 2. § (1) bek. a *bírói eljárás* megindítására vonatkozó kérelem előterjesztéseként szól — igaz nem kifejezetten, csak értelemszerűen — a keresetről. A Pp. 121. § (1) bek. *e)* pontja már kifejezetten is használja a *kereseti kérelem* kifejezést, értve alatta a „bírósági döntésre irányuló határozott kérelmet". A Pp. 121. § (1) bek.-ben másutt is azt olvashatjuk, hogy „a pert keresetlevéllel kell megindítani". De a Pp. egyéb rendelkezései között sem találunk olyat, amelyik — akár kifejezetten, akár értelemszerűen — a kereset fogalmát a jogorvoslat fogalmával ellentétben állónak nyilvánítaná. Egyébként is a Pp. a *bírói eljárásról* rendelkezik; annak egész szellemét úgy kell tehát értelmezni mint ami a bírói eljárás szabályait öleli fel.

A fentiek alapján úgy képzelem el a probléma megoldását, hogy a kereset nem más, mint az a *forma*, amely a *bírói eljárás* megindulásának alapja fegyelmi ügyben és az egyéb munkaügyi vitákban, de ami *érdemben* jogorvoslat. Nem lehet ugyanis kétség atekintetben, hogy a fenti példában a bírósághoz benyújtott kereset tartalmilag magában foglalja a jogorvoslat fogalmi jegyeit, vagyis az eljárás *előző szakaszában* hozott határozat orvoslásának kérelmét az utóbbiban *„fennforogni vélt jog — vagy érdek-sérelem elhárítása végett."*[5] Ebből a szemszögből nézve az eljárást mint folyamatot, arra a következtetésre juthatunk, hogy a fegyelmi eljárás — amiképpen az egyéb munkaügyi viták eldöntése — nem fejeződik be az egyeztető bizottsági eljárással, ha az ügy bíróság elé kerül. Azt a felfogást helyesnek kell elismerni, hogy a bíróság ily esetben nem fegyelmi hatóság, de nem azért, mert jogköre korlátozott az első fórum, az egyeztető bizottság jogköréhez képest (nem válik a bíróság államigazgatási szervvé akkor sem, amikor államigazgatási aktus ellen benyújtott keresetet, jogorvoslatot bírál el). Az eljárás folyamatára vonatkozólag pedig az látszik helyes megoldásnak, hogy a fegyelmi eljárás *egyik szakasza*, nevezetesen a *fegyelmi hatóság* részéről történő elbírálás szakasza zárul csak le az egyeztető bizottsági határozattal (bár vitatható, hogy a jelenlegi szabályozás szerint tekinthető-e fegyelmi hatóságnak a vállalati — közös — egyeztető bizottság, különös tekintettel a Mt. V. 189. §-ára), de nem maga a fegyelmi eljárás.

5. A továbbiakban szükségesnek tartom kifogásolni a szerzőnek „a munkaviszonyt jellemző tartalmi elemek"-kel kapcsolatos álláspontját. Felfogásuk szerint ezek a jellemző elemek a következők: „1. a munkának a vállalat kötelékében való rendszeres és személyesen történő elvégzése, 2. a dolgozó a vállalat igazgatójának utasítása szerint jár el, 3. a vállalati munkarendhez alkalmazkodni köteles, 4. fegyelmi felelősséggel tartozik, 5. az igazgató a munkájáért járó munkabért megfizeti és a munkaviszonyból folyó egyéb szolgáltatásokban részesíti". (120—121. old.)

Ez a jellemzés korántsem tekinthető kifogástalannak. Először azért fogyatékos az, mert ebben a munkaviszonyt jellemző sajátosságként említenek a szerzők olyan intézményeket, olyan jellemzőket, amelyek fennforgása, pontosabban alkalmazhatósága csak éppen akkor dől el és azáltal bizonyosodik be vagy cáfolódik meg, hogy sikerül-e munkaviszonyt bizonyítani.[6] Tehát az, hogy egy meghatározott személy fegyelmi felelősségre vonható-e, azt az dönti el, hogy a kérdéses relációban a személy jogi helyzetét mi jellemzi, vagyis az, hogy munkajogviszonyról van-e szó vagy sem. Hasonló a helyzet a munkabér és az egyéb szolgáltatások nyújtásával kapcsolatosan. Azt, hogy egy pénzformában nyújtott szolgáltatás munkabér-e, azt éppen annak a viszonynak a leglényegesebb és legsajátosabb eleme dönti el, amely viszonynak tartalmi eleme az. Ami az utasítást, mint munkajogviszony-jellemzőt illeti, azt mondhatjuk, hogy az így, ebben a megszövegezésben, pontosabban közelebbi megjelölés nélkül — semmit sem mond. A Ptk. tervezetnek a munkával kapcsolatos szerződésekről szóló szabályai között is az utasítás kifejezést használja a jogalkotó. Egyébként is a munkajogviszony tartalmát alkotó utasítás lényegét tekintve a legkonkrétabb és igen jelentős tényezője a vállalati munkarendnek (nem a vállalati munkarend elnevezést viselő aktus értelmében). A munkajogviszonynak a határos polgári jogi jogviszonyoktól való elhatárolása legmegnyugtatóbb ismérvének egy meghatározott munkarendhez, ezen belül is elsősorban a másik fél utasításaihoz való alkalmazkodás kötelezettségét tekinthetjük, amikor is az utasítás nemcsak jellegében, hanem tartalmában is eltér a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogi jogviszonyok tartalmát alkotó utasítástól. Egyébként ezzel kapcsolatban még meg kell jegyeznem, hogy a szerzők tévednek, amikor azt hiszik, hogy a munkajogviszony legnehezebb határproblémái vállalati keretek között jelentkeznek. Az általuk felsorolt ismérvek megszövegezéséből ugyanis erre a következtetésre lehet jutni.

6. A munkaviszony megszüntetésének módjával kapcsolatban néhány helytelen tanácsot adnak a szerzők a könyv olvasóinak. A 73. oldalon ugyanis azt tanácsolják a vállalati igazgatónak, hogy a büntetés letöltése után munkára jelentkező annak a dolgozónak a munkaviszonyát, akinek tovább foglalkoztatását a vállalat „nem kívánja" — Mt. 29. § (1) bek. *c)* pont alapján alkalmatlanság címén szüntesse meg. Álláspontunk szerint alkalmatlanság címén csak *tényleges alkalmatlanság* fennforgása esetében szabad és lehet a munkaviszonyt megszüntetni. Ha-

[4] Dr. Weltner Andor: Magyar munkajog (egyetemi tankönyv) 1954. Bp. 475. old.

[5] Dr. Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítéka Bp. 1957. 96. old. — Érdemben hasonló következtetésre jut a kérdés kapcsán uo. 198—200. old. — Vö. még uo.: Az államigazgatási eljárási törvény jogorvoslati rendszere. Studia Iuridica Auctoritate universitatis Pécs Publicata. 1958. 13. old.

[6] Dr. Csanádi György: A megbízási jogviszonyról szóló kandidátusi disszertációjában ilyen értelemben foglal állást.

sonló — feltehetőleg szintén nyelvbotlásra visszavezethető — tévedés a szerzőknek az az állítása — noha a fővárosi bíróság egyik ítéletére alapítanak —, hogy a Mt. 29. § (1) bek. *b)* pont szerinti felmondás alapja lehet a „vállalat termelési tevékenységével összefüggő minden olyan ok, amely az illető dolgozó munkáját . . . a vállalatnál feleslegessé teszi". A fővárosi bíróság határozatának idézett része helyesnek és megalapozottnak tekinthető ; nem így azonban a szerzők által elfogadott következő része : „az igazgató teljesen szabadon mérlegelheti, hogy létszámcsökkentés esetén az érintett dolgozók közül kinek a munkaviszonyát szünteti meg". Ebben a megállapításban mindenekelőtt az tűnik tévedésnek, hogy a mérlegelést „teljesen szabad"-nak vélik, jóllehet a mérlegelés korántsem jelent kötetlenséget. A mérlegelés ellenkezőleg : kötöttséget jelent ; ebben az esetben a vállalat gazdálkodása, közelebbről munkaerő gazdálkodása, e körön belül is főképpen a *minőségi csere* követelményei szempontjából. A mérlegelés tehát nem diszkréció, mint az idézett szövegből hinni lehetne.

Ugyancsak a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatban kell tárgyalnunk a szerzők felfogását, amikor két MBT—SZOT elvi döntést helyeslőleg említenek, noha azok között tökéletes az ellentmondás. Az egyik döntés ugyanis kimondja, hogy a felmondási illetmény mellett az új munkahelyén járó munkabérre is jogosult a dolgozó, ti. ha a felmondási idő alatt már elhelyezkedett. (7/1954. sz.) A másik szerint, ha a dolgozó a felmondási idő alatt elhelyezkedni nem tud és megbetegszik — nem illeti meg a táppénz. E két elvi döntés közötti ellentmondást abban látom, hogy az első egyrészt helyesen ismerve fel a felmondási illetmény célját (az elhelyezkedés megkönnyítése), másrészt azt, hogy itt két egymástól független munkajogviszonyból eredő kötelezettségről, illetőleg jogról (igényről) van szó, jogosnak ismeri el a megszolgált munkabért, míg a másik tételes jogilag azért nem helytálló, mert a *felmondási idő alatti* megbetegedésről van szó, amikor is a már felmondott, de még *meg nem szűnt* munkajogviszony, illetőleg ez utóbbi fennállásával kapcsolatban a még meg nem szűnt *társadalombiztosítási jogviszony* alapján *megbetegedés* címén megilleti a táppénz a kérdéses személyt.[7] Elvileg pedig azért hibás az utóbbi elvi döntés, mert szem elől téveszti a felmondási illetmény célját, illetőleg azt, hogy a megbetegedés a dolgozót akadályozza a munkakeresésben. Következésképpen az elvi döntés megalapozására szánt indokolás, hogy ti. a táppénz szolgáltatása ilyen esetben „kétszeres ellátás"-nak volna tekinthető — nem megalapozott.

Éppen az említett vonatkozásban az ún. „kettős ellátás" kérdésének értékelésével találkozunk az irodalomban is. Ez az állásfoglalás — a fentiekkel ellentétben — éppen a felmondási idő alatti elhelyezkedést, illetőleg az ezzel kapcsolatos „kettős ellátást" tekinti „az elvi alap megtörésé"-nek. Ezzel a felfogással nem érthetünk egyet. Először azért, mert a *jogelméleti* alap megtöréséről szó sem lehet, hiszen itt két jogviszony van, s a jogi szabályozásnak megfelelő szolgáltatás *mind a két jogviszony* alapján megilleti az érdekeltet. De a közgazdasági elv, a *munka szerinti elosztás* elvének a megtörését sem lehetne kimutatni, mert — ellentétben a kérdés feltevőjével — szó sem lehet ilyen vonatkozásban munkanélküli jövedelemről. A munkanélküli jövedelem fogalma ugyanis a munkának mint a szocialista társadalomban elismert jövedelem forrásnak a felváltását követeli meg *valamilyen más* jövedelemszerzési forrással, ami az esetek túlnyomó többségében *termelési eszközök tulajdonával* kapcsolatos (a kapitalista társadalom munkanélküli jövedelmeinek uzsorás ügyletekkel, űzérkedéssel stb. történő biztosítása is a tulajdonra vezethető vissza). A jelenlegi tényállásban pedig nem az a kérdés, hogy hiányzik a munka ténye, ellenkezőleg a *végzett munka alapján* hozta meg a szocialista állam azt a rendelkezést, ami szerint a *munkakeresés* elősegítése végett fel kell menteni a dolgozót a munka végzése alól. A folyamat rövidsége plusz az azt megelőző munkavégzés ténye kizárja a munkanélküli jövedelem fennállásának lehetőségét.[8]

Gyakorlati jelentősége szempontjából rendkívül fontos rámutatni a szerzőknek a 129. oldalon tett arra a megállapítására, ami szerint — és itt a Mt. 16. § (1) bekezdésére hivatkoznak — a nem megfelelő alakban kötött *határozott időre szóló* munkaszerződés semmis. Bár a szerzők adósak maradnak azzal a felfogásukkal, hogy az általuk említett ezen semmisség közelebbről miben áll, mégis a Mt. 16. § (1) bekezdésre történő hivatkozásuk arra vall, hogy szerintük ennek a semmisségnek ugyanolyan következményei vannak, mint általában a megfelelő alakhoz kötött munkaszerződések alaki követelményei mellőzésének. Holott nem erről van szó ; a szerzőknek nem Mt. 16. § (1) bek.-re kellett volna hivatkozniok, hanem Mt. V. 25. § (4) bek-re, amely kimondja, hogy az ilyen szerződéseknél az alaki követelmény mellőzése csak az *időtartamra* vonatkozó megállapodást teszi semmissé, vagyis a szerződés úgy tekintendő, mintha határozatlan időre kötötték volna azt. Mivel pedig csak a 16. § (1) bek.-re történt hivatkozás részükről, azért mindenképpen ki kellett volna hangsúlyozniok az említett Mt. V. szakasz tartalmát alkotó szabályt.

Befejezésül csupán utalunk arra, hogy néhány más ellenvetésünk is volna a művel kapcsolatban, amit ehelyütt nem áll módunkban felvetni. Mindezek a kritikai szempontok azonban nem homályosíthatják el a műnek a fentiekben már említett hasznosságát. *Román László*

[7] A másodikként említett MBT—SZOT elvi döntés jogszabályt sért, mert „A dolgozók betegségi biztosításáról" szóló 1955. évi 39. sz. tvr. 3. §-nak, valamint az annak végrehajtásáról szóló 71/1955. (XII. 31.) M. T. sz. r. 1. §-nak és 4. §-nak kifejezett rendelkezésébe ütközik.

[8] Dr. Nagy László : A munkajogviszony kezdő időpontja c. tanulmány a „Munkaügyi Szemle" 1958. évi 11. sz. 9. old.

E lapszám (XIV. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Földvári József* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Lepjoskin* A. I. a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Dr. Halász József* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Vitányi Béla* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Békés Imre* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Román László* egyetemi tanársegéd (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata
Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós
Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor
Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328—727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója
Megjelenik havonta

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára)

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

584587-2 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

XIV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1959 február—március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

RÁKOS FERENC:
A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon 49

HALÁSZ PÁL:
A jogi gondolkodás alakulása a Magyar Tanácsköztársaságban 54

PAP TIBOR:
A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban 61

SZENTPÉTERI ISTVÁN:
A képviseleti és a közvetlen demokrácia intézményei a Tanácsköztársaság állami mechanizmusában 69

GERGELY ERNŐ:
A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája 80

NÁNDORI PÁL:
Adalékok a Tanácsköztársaság ellen szervezkedő magyar feudális arisztokrácia árulásának kérdéséhez 90

SCHÖNWALD PÁL:
Családügyi bíráskodás a Tanácsköztársaságban 96

BICZÓ SÁNDOR:
Proletárjog 99

N. L.:
A Magyar Tanácsköztársaság kiadványainak katalógusa 102

FARBEROV, N. P.:
A népi demokratikus országok államépítési tapasztalatainak tanulmányozásáról 103

VERMES MIKLÓS:
A háborús bűnösök elleni perek Nyugat-Németországban 111

NAGY LAJOS:
A bizonyítás mérlegelésének felülvizsgálása a büntető perben 117

Szemle:

HERCZEG ISTVÁN:
Alvarez nemzetközi jogi doktrinái 125

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJA

СОДЕРЖАНИЕ : *К 40-ой годовщине Венгерской Советской Республики : Ференц Ракош :* Первый опыт построения венгерского социалистического государства. — *Пал Халас :* Развитие юридической мысли в Венгерской Советской Республике. — *Тибор Пап :* Проблематика развода в Венгерской Советской Республике. — *Иштван Сентпетери :* Институты представительной и беспосредственной демократии в государственном механизме Советской Республики. — *Эрнэ Гергель :* Национальная политика Венгерской Советской Республики. — *Пал Нандори :* К вопросу об измене венгерской феодальной аристократии сплотившейся против Советской Республике. — *Пал Шэнвальд :* Практика по семейным делам во время Советской Республики. — *Шандор Бицо :* «Пролетарское Право». — *Л. Н. :* Каталог изданий Венгерской Советской Республики. — * — *Н. П. Фарберов :* Об изучении нового опыта государственного строительства стран народной демократии. — *Миклош Вермеш :* Процесси против военных преступников в западной Германии. — *Лайош Надь :* Ревизия оценки доказательств в уголовном процессе. — *Обзор : Иштван Херцег :* Международно-правовые доктрины Альвареза.

INHALT : *Zur 40. Jahreswende der Ungarischen Räterepublik: Ferenc Rákos:* Der erste Versuch der sozialistischen Staatsgründung in Ungarn. — *Pál Halász:* Die Entwicklung des juristischen Denkens in der Ungarischen Räterepublik. — *Tibor Pap:* Die Problematik der Ehescheidung in der Ungarischen Räterepublik. — *István Szentpéteri:* Die Institutionen der Vertretung und der unmittelbaren Demokratie im Staatsmechanismus der Räterepublik. — *Ernő Gergely:* Die Nationalitätenpolitik in der Ungarischen Räterepublik. — *Pál Nándori:* Beiträge zur Frage des Verrats der sich gegen die Räterepublik organisierenden feudalen ungarischen Aristokratie. — *Pál Schönwald:* Familiengerichtsbarkeit in der Räterepublik. — *Sándor Biczó:* „Das Proletarrecht." — *L. N.:* Der Katalog der Publikationen der Ungarischen Räterepublik. — * — *N. P. Farberow:* Über das Studium der Erfahrungen im Staatsbau der volksdemokratischen Länder. — *Miklós Vermes:* Prozesse gegen Kriegsverbrecher in West-Deutschland. — *Lajos Nagy:* Die Überprüfung der Erwägung in der Beweisführung im Strafprozess. — *Rundschau: István Herczeg:* Die völkerrechtlichen Doktrinen von Alvarez.

SOMMAIRE : *Le 40ième anniversaire de la République hongroise des Conseils: Ferenc Rákos:* La prèmiére tentative hongroise de la création d'un Etat socialiste. — *Pál Halász:* L'évolution de la pensée juridique dans la République hongroise des Conseils. — *Tibor Pap:* Les problèmes de la dissolution du mariage dans la République des Conseils. — *István Szentpéteri:* Les institutions de la représentation et de la démocratie directe dans le système de l'Etat de la République des Conseils. — *Ernő Gergely:* La politique de la République des Conseils envers les nationalités. — *Pál Nándori:* Contributions à l'étude de la trahison de l'aristocratie féodale hongroise contre la République des Conseils. — *Pál Schönwald:* La jurisprudence de la République des Conseils en matière de droit de famille. — *Sándor Biczó:* « Droit Prolétaire ». — *L. N.:* Le catalogue des publications de la République hongroise des Conseils. — * — *N. P. Farberov:* Sur l'étude de l'expérience des démocraties populaires concernant l'édification de l'Etat. — *Miklós Vermes:* Les procès des criminels de guerre dans l'Allemagne de l'Ouest. — *Lajos Nagy:* La revision de l'appréciation des preuves au cours des procès pénaux. — *Revue: István Herczegh:* Les théories d'Alvarez au sujet du droit international public.

XIV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1959 február—március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon

Országok és népek történetében vannak sorsfordulók, amelyek gyökeresen megváltoztatják az állam és társadalom rendjét és új korszak hajnalhasadását jelzik.

Ilyen sorsforduló volt — nemcsak a korhadt cári Oroszország, hanem az egész világ, az egész emberiség történetében — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A nagy proletárforradalom vihara megrázta az egész világot, széttépte a földgolyó egyhatodán a cár egyeduralmán, a kapitalizmuson és a feudális nagybirtokon alapuló állami és társadalmi rend szorító bilincseit, létrehozta a szovjet szocialista államot, szabad utat nyitott egy új korszak új világának, a szocializmus világának. Ezzel megkezdődött a kapitalizmus és imperializmus általános válsága és hanyatlása, az ember kizsákmányolásán alapuló régi rend bomlása és pusztulása. Egyben — és ezzel párhuzamosan — megindult a kizsákmányolt, elnyomott és gyarmati rabságba láncolt népek felszabadulása, a szocializmus új világot teremtő győzelmeinek korszaka.

Mint az atomrobbanás láncreakciója, hullámzottak végig a világon — a Nagy Október példájától és eszméitől lelkesítve — a proletárszocialista és nemzeti forradalmak.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt évtizedekben megváltozott a világ arculata. A földgolyó egyharmadán, több mint egymilliárd ember-lakta területen létrejött a szocialista államok politikai és gazdasági világrendszere. Ázsia és Afrika leigázott lakosságának százmilliói, gyarmati és félgyarmati népek kiszakadtak az imperializmus rendszeréből és demokratikus, nemzeti államot alkottak. A szocializmus országának világraszóló eredményei a népgazdaság, a tudomány és technika terén — a mesterséges holdak és a kozmikus rakéta, az ember behatolása a világűrbe — hirdetik a szocializmus egyre nagyobb méretekben kibontakozó győzelmét.

Az erőviszonyok döntően megváltoztak az elöregedő, hanyatló kapitalizmus és az ifjúi erőtől duzzadó szocializmus között.

A forradalmi átalakulások nyomán alapvető, történelmi jelentőségű fordulat következett az állam- és jogfejlődésben is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kohójában új államtípus született, a szovjet szocialista állam és ezzel egyidejűleg új típusú szocialista jogrendszer kialakulása kezdődött. A szovjet állam és a szovjet jog, mint a proletariátus diktatúrájának állama és joga, prototípusa lett általában a szocialista államnak és jognak.

A szocialista állam és jog rendszerének lényege, hogy megszüntette a kizsákmányolás, elnyomás mindenféle formáját és az államhatalmat a lakosság túlnyomó többségét alkotó dolgozó nép kezébe adta. A szocialista állam — a legfejlettebb, legdemokratikusabb államforma. A különböző — a társadalomban kissebbségben levő osztályok uralma helyett létrejött a dolgozó nép diktatúrája, amely létrehozta az igazi, a szocialista demokráciát.

A proletárdiktatúra és a proletárdemokrácia fogalma tehát egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Zord, kemény elnyomás az osztályellenség, a volt kizsákmányoló osztályok aktív maradványai irányában — ez a proletárdiktatúra egyik oldala. A legszélesebb demokrácia a dolgozók számára az állami, társadalmi és gazdasági élet minden ágában — ez a proletárdiktatúra másik oldala.

Az államhatalom birtoklása hatalmas fegyver a munkásosztály kezében. Mindaddig, amíg fennáll a kapitalista behatolás veszélye és az imperialisták háborús fenyegetése, a munkásosztály diktatúrájának fő feladata: államát és rendjét megvédeni, minden irányba erősíteni és kiépíteni. A marxizmus—leninizmus államelméletének fontos tétele ez, amelynek érvényességét napról napra hangsúlyozzák az imperialista nagyhatalmak agresszív fellépései a szocialista világrendszer országai ellen.

A marxizmus—leninizmus tanításai nem tűrnek megkövesedett dogmákat. A marxizmus—leninizmus szerint a szocializmus állami és gazdasági rendszerében különböző formák és gya-

korlati eltérések érvényesülhetnek — megfelelően az állam, a nép történelmi, társadalmi, gazdasági sajátosságainak. A formák sokfélesége mellett azonban a marxizmus—leninizmus egyik legfontosabb élő és ható törvénye a proletárdiktatúráról szóló tanítás. A munkásosztály, mint a dolgozók társadalmának hegemón ereje, a parasztsággal szoros testvéri szövetségben gyakorolja diktatúráját.

A proletárdiktatúrának és államának fő funkciói: a szocialista állam kiépítése, az állam védelme a külső ellenség ellen, a kizsákmányoló osztályok elnyomása, a szocializmus gazdasági rendszerének megszervezése, a szocialista kultúra megteremtése és az új, szocialista társadalom nevelése a szocialista kultúra és etika jegyében.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kisugárzása volt a magyarországi proletárforradalom, amelynek eredményeként 1919. március 21-én a magyar munkásosztály kikiáltotta a proletárdiktatúrát és létrejött a Magyar Tanácsköztársaság.

A magyar munkásosztály örök dicsősége, hogy elsőnek követte az oroszországi munkásosztály forradalmi példamutatását, és Magyarország volt Szovjetoroszország nyomán a második ország, ahol létrejött a proletariátus diktatúrája és a tanácshatalom.

A Tanácsköztársaság kikiáltását éles harc előzte meg, amelyet a még fiatal Kommunisták Magyarországi Pártja vezetésével a munkások és parasztok tömegei folytattak az Októberi Forradalom elveinek és vívmányainak megvalósításáért.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és e forradalomban létrejött polgári demokratikus köztársaság egyetlen feladatot sem tudott megoldani, amelyet a világháború vérözönéből és pusztításaiból kikerült ország és népe, valamint a 400 évi uralom után összeomlott Habsburg-monarchia, és a csődbe ment úri Magyarország örökségeként a történelem hárított rá.

A katonai összeomlást a gazdasági összeomlás követte. A háborús szükségletekre berendezett ipar leállása következtében munkanélkül maradt munkások, a földnélküli és törpebirtokos parasztok, a leszerelt katonák milliói a kapitalista nagyüzemek államosítását, a hűbéri nagybirtokrendszer felszámolását és a föld felosztását a földnélküliek között, a nemzeti kisebbségek önrendelkezését, az ósdi, a rendiség maradványait őrző szolgabírás közigazgatás gyökeres átalakítását követelték. Az 1918 november végén alakult Kommunisták Magyarországi Pártja tudatosította a dolgozók forradalmi érzését és követeléseit, világos célt állított eléjük és mindenki által érthető jelszavakat tűzött zászlajára: „Minden hatalmat a munkások, katonák és parasztok tanácsainak!", „A föld azé, aki megműveli!"

A szociáldemokrata párt és a polgári pártok képviselőiből alakult koalíciós kormány néhány havi kormányzása alatt kátyuba vitte az ország szekerét. A tömegek követelésére, a forradalmi elégedetlenség lecsillapítására más ellenszert nem talált, mint — a német munkáshóhérok, a scheidemannok és noskék nyomán — a reakciós terrort, a kommunista párt vezetőinek börtönbevetését. De a forradalmi eszméket eltemetni és a kommunista pártot megtörni ezzel már nem lehetett. A KMP élére új, illegális központi bizottság állott, amely most már a bebörtönzött kommunista vezetők kiszabadítására és a proletárdiktatúra kikiáltására mozgósította a dolgozókat.

Ilyen körülmények között nyújtotta át az antant-hatalmak képviselője a legyőzött országnak a győztesek könyörtelen utlimátumát, amely megadta a végső döfést a koalíciós kormánynak. Ebben a válságos helyzetben a polgári pártok kormány képviselői, mivel az ellenforradalom erői még szervezetlenek voltak és az egyetlen szervezett politikai erő az országban a munkásosztály volt, visszariadva a felelősségtől, lemondtak a szociáldemokrata párt javára. A szociáldemokraták vezetői viszont érezve, hogy a munkásokra gyakorolt tömegbefolyásuk szétfoszlóban van és a talaj kicsúszik a lábuk alól, kénytelenek voltak tárgyalásra lépni a bebörtönzött kommunistákkal, a forradalmi proletariátus akaratának tényleges szószólóival, a közös kormányalakítás kérdéséről. 1919. március 21-én létrejött a két munkáspárt képviselői között a megegyezés. Még aznap, március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát és államformáját, a Tanácsköztársaságot.

A megegyezés leglényegesebb pontjai: a két párt egyesülése „Magyarországi Szocialista Párt" néven, a párt- és kormányhatalom együttes vezetése a két párt részéről, a proletárdiktatúra kikiáltása és gyakorlása a munkás, katona és parasztok tanácsok által, a proletárság osztályhadseregének haladéktalan megteremtése és a burzsoázia lefegyverzése, fegyveres és szellemi szövetség az orosz, szovjet kormánnyal.

*

Mindenkihez! — ez volt a címe annak a kiáltványnak, amely bejelentette az új állam létrejöttét. Ez a kiáltvány volt a tanácshatalom első állam- és jogalkotó aktusa, első akaratnyilvánítása, amelyet az egyesült új párt: a Szocialista Munkáspárt és az új forradalmi kormány: a Forradalmi Kormányzótanács írt alá. Ezzel a kiáltvánnyal a magyar dolgozó nép — történelme folyamán először — kezébe vette sorsa intézését. Új államhatalom alakult. A régi uralkodó osztályok hatalmi bázisa, a régi osztályállam megdőlt. A kiakolbólított „történelmi osztályok" helyett azok vonultak az államhatalom sáncai közé, akik a magyar történelem tényleges alkotói voltak, akiknek keze munkájából élt és épült ezeréves történelme folyamán az ország.

A kiáltvány bejelenti: „A kormányhatalmat a párt megbízásából *Forradalmi Kormányzótanács* veszi át." Egyben felsorolja a Forradalmi Kormányzótanács legfontosabb teendőit az államhatalom felépítése és a népgazdaság szerkezetének forradalmi szocialista átalakítására vonat-

kozólag: „E tanács kötelessége lesz a *Munkás-Paraszt és Katonatanácsok országos kiépítése*. A törvényhozói, végrehajtói és bíráskodási hatalmat a Munkás, Paraszt és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja. *Magyarország Tanácsköztársasággá alakult*. A Forradalmi Kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására. Kimondja a *nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását*. A földreformot nem törpebirtokokat termelő földosztással, hanem *szocialista termelőszövetkezettel hajtja végre*."

A Tanácsköztársaság külpolitikáját a lenini elvek szellemében, a proletárnemzetköziség alapján szabja meg: *fegyveres szövetséget ajánl Szovjet-oroszország proletárjainak* és szolidaritásra hívja fel a kapitalista országok dolgozó népét.

A kiáltvány végül Magyarország történelmének válságos idején, tragikus helyzetben, munkára, harcra és áldozatvállalásra hívja fel az ország munkás- és földművesnépét a jövőért, a szocializmus győzelméért. — A kiáltvány hatalmas lendülettel, szenvedélyesen adta hírül a világnak, hogy a magyar forradalom kohójában megszületett a magyar dolgozók állama és ezzel új korszak nyílt a magyar történelemben.

*

Az új magyar március, a magyar dolgozó nép szocialista jövőjének felvirradását hozták a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei, amelyekkel megkezdte a szocializmus építését. A március—áprilisi rendeletek törvényes, jogi formát adtak a polgári állam lerombolásának és a szocialista állam építésének. A szocialista államiság első jogi tényei voltak ezek a gyors egymásutánban megjelenő rendeletek, amelyek új gazdasági és jogviszonyokat alakítottak ki. A kapitalista osztályállammal együtt összeomlott az osztályállam jogának évszázados rendszere. Egyidejűleg, meglepő céltudatossággal, kiemelkedett a régi rend romjaiból a szocialista állam és jogrendszer, a szocialista alkotmányosság és törvényesség.

A Magyar Tanácsköztársaság súlyos bel- és külpolitikai viszonyok között alakult meg. A magyar munkásosztály a szó legszorosabb értelmében egyik kezében fegyverrel, a másikban az alkotó munka szerszámaival fogott a szocialista állam és társadalom felépítéséhez.

A Forradalmi Kormányzótanács, amely a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének, a tanácshatalom legfőbb államhatalmi szervének összehívásáig, a legfőbb kormányzó és törvényhozó szerv volt, lángoló, forradalmi energiával kezdte meg a forradalmi átalakulások nagy munkáját, állam- és jogalkotó tevékenységét.

*

A legsürgősebb és mindenekelőtt fontos feladat volt a tanácskormány védelmének biztosítása az ellenséges imperialista hatalmak és az országot körülvevő csatlós kormányok várható támadása ellen. Ezért a tanácskormány egyik legelső tennivalója — a *Vörös Hadsereg* felállítása volt. Kimondta a dolgozók védkötelezettségét. A Tanácsköztársaság fegyveres védelme minden dolgozó becsületbeli kötelessége, a kizsákmányoló osztályok tagjait viszont közmunkákra kötelezte. Egyidejűleg gondoskodnia kellett a szocialista államrend és közbiztonság megvédéséről a belső ellenséggel szemben. A kormány felállította a *Vörös Őrséget* és megszervezte a *politikai nyomozó osztályt* a Belügyminisztérium keretében. Ugyanakkor *munkás-zászlóaljakat és munkásokból álló gyári őrségeket* szerveztek. A tanácskormány már az első napokban felállította a *Forradalmi Törvényszéket*, a proletárdiktatúra sajátos forradalmi bírósági szervét, melynek hivatása volt, hogy a szocialista államrend ellen összeesküvők és támadók fölött ítélkezzék. A forradalmi törvényszékek és a mellettük felállított vádbiztosságok új típusú igazságszolgáltatási szervek voltak, valóban a proletárság forradalmi bíróságai és vádhatóságai.

A szocialista társadalom csakis a szocialista gazdaság alapján épülhet fel. A tanácskormány rendeletei kimondták a *termelőeszközök*, az ipari, bánya- és közlekedési üzemek *köztulajdonba vételét*. Minden üzemben megalakult a *munkásság ellenőrző munkástanácsa*, amely a szocialista munkafegyelem megteremtéséről a dolgozó nép tulajdonának védelméről és a termelő munka ellenőrzéséről volt hivatva gondoskodni.

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete kimondta *a közép- és nagybirtokok állami tulajdonba* vételét. A birtokokat nem volt szabad felosztani, hanem szövetkezeti kezelés céljából a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak kellett átadni. Lényegüket illetőleg ezek a szövetkezetek közelebb állottak az állami gazdasághoz, mint a mai értelemben vett termelőszövetkezetekhez. A földosztás megtiltása — ellentétben Szovjet-Oroszországgal, ahol az államosított földet szétosztották a parasztok között — súlyos politikai hiba volt. A kormány napi gazdasági érdekből, az ellátás kérdéséből indult ki és ezzel elhanyagolta a munkás-paraszt szövetség megszilárdításának mindenekelőtt való politikai fontosságát.

A tanácskormány rendeletei kimondták a tőkés vagyon, a pénzintézetek, a bérházak stb. államosítását és a szocialista népgazdaság vezetése céljából Népgazdasági Tanácsot alakítottak.

A legbonyolultabb feladat volt a munkatermelékenység megszervezése. A tanácskormány az időbér helyett fokozatosan bevezette a teljesítménybért, amely nélkül a termelékenység emelése nem lehetséges. A munkához való jognak az volt a biztosítéka, hogy az állam magára vállalta a munkaképtelenek és munkanélküliek eltartását. Ezzel szemben — az általános munkakényszer bevezetésével — kimondta az általános munkakötelezettséget, az „aki nem dolgozik, ne is egyék" elv alapján. A nyolcórai munkaidőt Magyarországon először a Tanácsköztársaság iktatta törvénybe.

A közművelődés, a tanulás megszűnt a vagyonos osztályok kiváltsága lenni. A tudás kapui szélesre nyíltak a munkások és parasztok gyermekei előtt. A Tanácsköztársaság állami feladatnak

tekintette a közoktatást, ezért általánossá és kötelezővé tette az oktatást. Az összes iskolákat állami kezelésbe vette.

Ugyancsak a legszélesebb alapon szerveződött meg a *dolgozók egészségügye*. Jelentékenyen kibővítették a munkások betegségi és balesetbiztosítását és kiterjesztették ezt a leginkább kiuzsorázott, eddig minden biztosításból kizárt munkásrétegre — a földmíves proletariátusra is. A kórházak, szanatóriumok, gyógyfürdők, üdülőhelyek és mindenféle egyéb gyógyintézmények a nép tulajdonába mentek át. Különösen nagyvonalú volt a gyermekekről való gondoskodás. Az állami gyermeküdültetés során a munkásnegyedek szűk, sötét lakásaiból 30 000 munkásgyermeket szállított a tanácskormány a balatoni napfényre: üdülni, fürödni, egészséget szerezni a Balaton hűs hullámaiban. A Margitsziget északi végén pedig strandfürdővel egybekötött gyermekkolóniát rendeztek be. A tanácskormány eltörölte a dunai hidak használatára megállapított hídpénzt (ezt a Horthy-rezsim se merte visszaállítani). Egyben eltörölte a drága, 1 koronás margitszigeti belépődíjat, ami korábban kizárta a szigetről a szegénységet és a Margitszigetet kizárólag a gazdagok számára tartotta fenn. Ezzel megnyílt a Duna gyöngye, a Margitsziget a munkásosztály előtt is.

A tanácshatalom eltörölte a régi magyar államélet talán legtorzabb, az emberi méltóságot mélyen sértő berendezését: az országban élő nemmagyar nyelvű nemzetek jogfosztottságát, kimondta a nemzetek és fajok egyenjogúságát. A Tanácsköztársaság Alkotmánya és rendeletei megszüntettek mindenféle faji, nemzeti és vallási megkülönböztetést. A tanácshatalom ezzel jóvátette az ezeréves úri Magyarország egyik legsötétebb bűnét.

*

A Magyar Tanácsköztársaság államépítő tevékenységét az Alkotmány koronázta, amelyet a tanácsállam első parlamentje, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése 1919. július 23-án fogadott el. Ez az Alkotmány mintegy szerves egészbe foglalta a tanácskormány korábbi rendeleteit és alkotó tevékenységét. A szociáldemokrata opportunizmussal vívott kemény harcban jött létre ez az alkotmány, amely — hiányosságai ellenére — az első írott alkotmány és az első szocialista alkotmány Magyarországon. Az Alkotmány a magyar proletariátus államalkotó és államvezető tevékenységének nagyszerű tanúbizonysága és egyben a magyar állam ezeréves történetének kiemelkedő dokumentuma.

Az Alkotmány első szakasza tömören kidomborítja az állam proletár osztályjellegét: „A Tanácsköztársaságban a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett abból a célból, hogy megszüntesse a kapitalista rend és burzsoázia uralmát, s ennek helyébe a szocialista termelési és társadalmi rendet tegye. A proletariátus diktatúrája azonban csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére és előkészítése annak a társadalmi rendnek, amely nem ismer osztályokat és amelyben megszűnik az osztályuralom legfőbb eszköze, az állam hatalma is."

Az Alkotmány pontosan meghatározza az új állam jellegét: „A Tanácsköztársaság a munkások, katonák és földművesek tanácsainak köztársasága." Egyben kirekeszti a hatalomból a kizsákmányolókat: „A Tanácsköztársaság a kizsákmányolóknak semmiféle tanácsban helyet nem ad."

Az Alkotmány bejelentette, hogy a *hatalom forrása a dolgozó nép*, amely hatalmát a tanácsokban gyakorolja. A tanácsok a népszuverénitás szervei, osztatlanul birtokolják és gyakorolják a törvényhozó, végrehajtó és bíráskodó hatalmat. Az Alkotmány megállapította a szocialista állam szerkezetét. *A központi szervek:* a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése, amely a legfőbb államhatalmi szerv. Ülésszakai között a Szövetséges Központi Intéző Bizottság intézi az ország ügyeit. A Tanácsköztársaság felelős kormánya a Kormányzótanács. Az Alkotmány pontosan megállapítja és elhatárolja a központi szervek hatáskörét.

Hasonlóképpen az Alkotmány megállapítja az államhatalom *helyi szerveinek* hatáskörét és a helyi szervek megválasztásának rendjét.

A Tanácsköztársaság Alkotmánya szerint az államszervezet *a demokratikus centralizmuson* épült. A tanácsokat a dolgozók választották, a küldöttek pedig beszámolóra, jelentéstételre voltak kötelezve választóik előtt, akik vissza is hívhatták őket. Az államhatalom alsóbb szervei alá voltak rendelve a felsőbb szerveknek, amelyek utasításait végre kellett hajtani.

Az állampolgárok választójoguk gyakorlásával vettek részt az államhatalomban. Az állam osztályjellegét tükrözi a választójog is: „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban csak a dolgozó népnek van választójoga." Az Alkotmány szerint minden 18. életévét betöltött dolgozónak aktív és passzív választójoga volt. Négy és fél millió ember kapott szavazati jogot, míg az 1910. évi választáson, ugyanezen a területen, csak 700 ezer embernek volt szavazati joga.

*

A dolgozók jogait és kötelességeit a Tanácsköztársaság Alkotmánya deklarálja először Magyarországon. Az ún. emberi jogok egész skálája kifejezésre jut az Alkotmány erről szóló fejezetében. A Tanácsköztársaságban a dolgozók jogai nemcsak írott, hanem tényleg biztosított jogok voltak. Biztosították e jogokat: a kapitalizmus felszámolása, a termelőeszközök, a föld, a bankok államosítása, a népgazdaság szocialista szervezése az országban. A dolgozók felszabadulása a kizsákmányolás alól, ami a leglényegesebb emberi jog, valamint a választói jog már az Alkotmány elvi részében is kifejezést nyert.

A munkához való jogot először a proletárdiktatúra Alkotmánya biztosította a dolgozóknak. Ezt a jogot szervesen kiegészíti az anyagi ellátáshoz való jog betegség és baleset esetére.

A sajtó- és szólásszabadság, az egyesülési, szervezkedési, gyülekezési és felvonulási jog, a vallásszabadság, valamint a fajok és nemzetek jogegyenlősége — azok az emberi jogok, amelyeket az Alkotmány először biztosít legteljesebb mértékben Magyarországon. Az Alkotmányban le van szögezve a forradalmi proletár-nemzetköziségen alapuló politikai menedékjog a külföldi forradalmárok számára, akik mindazon állampolgári jogokat megkapják, amelyek a magyar dolgozókat megilletik. A dolgozók *művelődéshez való jogát* biztosítja a mindennemű tanintézetek és kulturális intézmények államosítása, az egész oktatási és művelődési törvényhozás.

*

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napig állott fenn. A nemzetközi imperializmus túlnyomó ereje végül is legázolta az elszigetelt kis országot, amelynek erejét a belső ellenforradalmi erők, a jobboldali szociáldemokraták aknamunkája és árulása is aláásta.

Elősegítették a bukást a párt és a tanácskormány által elkövetett hibák is. Lenin elvtárs szögezte le örök tanulságképpen a Kommunista Internacionálé második kongresszusán a Tanácsköztársaság elvi és politikai hibáit.

A legsúlyosabb, az eredendő hiba volt: a fiatal, még meg nem szilárdult Kommunista Párt önfeloszlatása és beolvadása az új pártba, a két párt megegyezése alapján, mindössze azon az alapon, hogy a szociáldemokraták formálisan elfogadták a kommunista platform legfontosabb pontjait. A hiba voltaképpen nem is az egyesülés ténye volt, mint inkább az, hogy ez az egybeolvadás minden garancia nélkül, az oportunistáktól és árulóktól meg nem tisztított szociáldemokrata párttal történt. A polgári demokratikus forradalom idején mindenféle polgári és deklasszált elemekkel felduzzadt szociáldemokrata pártszervezetek valósággal elnyelték a Kommunista Párt még fiatal és zsenge hajtásait.

A proletárdiktatúra szilárdságának, a szocialista államhatalom erejének és teljességének elengedhetetlen előfeltétele és biztosítéka — a marxizmus—leninizmus elméletével felfegyverzett kommunista párt, amely vezeti és irányítja a dolgozók államának és társadalmának, összes szerveinek és szervezeteinek munkáját. Az első magyar proletárdiktatúra és a Magyarországi Tanácsköztársaság hibáinak, gyengeségének — és nem utolsó sorban bukásának — kútforrása az volt, hogy nem forradalmi, marxista—leninista párt vezette a proletariátust. Az 1956. évi ellenforradalom is — egyebek között — azért volt lehetséges, mert a párt és kormány fontos kérdésekben eltért a marxizmus—leninizmus tanításaitól és súlyos elvi, gyakorlati hibákat követett el. — Viszont a Szovjetunió példája igazolja, hogy a harcokban edzett, a marxizmus—leninizmus elméletével felfegyverzett Szovjetunió Kommunista Pártja a polgárháború és a legsúlyosabb belső nehézségek ellenére, immár több mint négy évtizede nő és erősödik, felépítette a szocializmust és győzelmesen halad előre a kommunizmus felé.

A proletárdiktatúra másik súlyos hibája — az agrárkérdés helytelen, nem dialektikus, a marxizmus—leninizmus tanításaitól eltérő és a szovjet tapasztalatokat is elhanyagoló megoldása volt. Erről már korábban szólottunk.

Súlyos politikai hiba volt a nemzeti kérdés vontatott, késlekedő és ellentmondásos rendezése. Bár az Alkotmány külön fejezetet szánt ennek a kérdésnek, amelynek rendelkezései magasan kiemelkednek az úri Magyarországnak a nemmagyar nemzeteket elnyomó törvényhozása fölé, meg kell állapítani, hogy az Alkotmánynak ezek a rendelkezései már késve történtek. A párt és a kormány elmulasztotta a nemzetek önrendelkezési jogát mindjárt a kezdet kezdetén, a „Mindenkihez!" c. kiáltványban deklarálni, amivel kifoghatta volna a szelet a nemzeti területek nacionalista burzsoáziájának vitorlájából.

Az államapparátus felépítésének kérdésében a tanácskormány súlyos, rövid idő alatt már jóvá nem tehető hibát követett el azzal is, amikor — a marxizmus—leninizmus tanításaival ellentétben — nem zúzta szét a régi államapparátust, hanem — csupán megváltoztatva a hivatalok nevét — majdnem teljes egészében a helyén hagyta. Az ellenség sunyi meghunyászkodással álcázta magát, a korábbi polgári hatóságok emberei testületileg járultak az új hatalom elé és üdvözölték „a felkelő vörös napot". Az ellenséges osztályok lakájainak ez a köpenyforgató taktikája még a kommunisták közül is sokat megtévesztett. A polgári államtól átvett és helyén hagyott hivatalnoki kar szabotázsa aláásta a proletárállam belső erejét. A Tanácsköztársaság utolsó hónapjában e miatt már szerte az országban felzúgott a követelmény, amelynek a Vörös Újság is helyet adott „Proletár közigazgatást!" című cikkével. De már kevés volt az idő ahhoz, hogy a polgári örökség szemetét kitakarítva, a munkásosztály képviselőivel újítsák fel a hivatalokat. A Tanácsköztársaság történelmi tanulsága önmagáért szól. De az 1956. évi ellenforradalom tapasztalatai arra mutatnak, hogy ez a tanulság a mának is, Népköztársaságunknak is szigorú figyelmeztetés.

A marxizmus—leninizmus tanítása szerint a proletariátus diktatúrájának kettős funkciója van: kemény elnyomás, osztályuralom, diktatúra a szocializmus ellenségeivel, vagyis a régi kizsákmányoló osztályok aktív maradványaival szemben. Ennek az osztályuralomnak és elnyomásnak eszköze — az állam. A proletárdiktatúra másik funkciója — a lakosság többségét kitevő dolgozók széles demokratizmusára támaszkodva — felépíteni a szocializmust. Ennek leghatásosabb eszköze szintén az állam.

A Tanácsköztársaságban — a kormányban és a pártban a szociáldemokrata befolyás következtében eluralkodott pacifista, békülékeny szellem következtében — nem érvényesült kellő erővel a proletárdiktatúra elnyomó funkciója. A revizionista és opportunista szociáldemokrata elemek

szívós aknamunkát folytattak a proletárdiktatúra minden forradalmi szerve és intézkedése ellen, különösen a forradalmi törvényszékek, továbbá a Korvin Ottó vezette politikai nyomozó osztály és a Szamuely Tibor vezette rendkívüli rögtönítélő bíróság ellen. „A proletárdiktatúra enyhébb alkalmazása" — ez volt ennek az aknamunkának a jelszava, amelyet megelégedettséggel kapott fel az államapparátusban nyüzsgő polgári hivatalnoksereg és ennek jegyében szabotálták az állam forradalmi átalakulását. E jelszó alatt folyó aknamunka, majd később nyílt harc a „szélesebb demokráciáért!" nem kis mértékben járult hozzá a Tanácsköztársaság gyengeségéhez és végül összeomlásához, amikor az imperialisták túlnyomó erőinek beavatkozása miatt elbukott a proletárdiktatúra. A Tanácsköztársaságnak ez a tanulsága is szinte kísérteties hasonlóságot mutat az 1956-os ellenforradalom szálláscsinálóira — a pártonbelüli és kívüli revizionistákra, a párt és a proletárdiktatúra ellen a „tiszta" és „pártonfelüli demokrácia" jelszavával uszító agitációjukra és ennek tragikus következményeire.

*

A Magyarországi Tanácsköztársaság — hibái és hiányosságai ellenére — a magyar munkásosztály ragyogó, az ország egész ezeréves történelmében kimagasló államépítő alkotása volt. Világító fáklya és mélységes tanulságul szolgáló forradalmi tett az egész világ munkásosztálya számára. A magyar munkásosztály bebizonyította, hogy méltán vezető politikai ereje a magyar államnak és társadalomnak. Lenin az Oroszországi Kommunista Párt VIII. Kongresszusán, 1919. március 23-án hangsúlyozta, mily nagy jelentőségű az a tény — a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltására mutatva —, hogy a burzsoázia a legszélsőbb válság pillanatában, amikor a háborúban kimerült országot újabb háború fenyegeti, elismerte a tanácshatalom, a proletariátus diktatúrájának szükségszerűségét. (Lenin Művei. 29. kötet, 222. old.) Később, még erősebben kiemelte a Magyar Tanácsköztársaság példaadó jelentőségét: „... egyedül Oroszország példája nem volt érthető az egész világ munkásságának ... Magyarország példája döntő a proletariátus számára: nehéz pillanatokban a szovjethatalmon kívül senki más nem tudja kormányozni az országot." (Lenin Művei. 29. köt. 271—272. old.)

A Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségét különösen kiemeli, hogy abban a sorsterhes pillanatban, amikor Szovjet-Oroszország az imperialista beavatkozók és az ellenforradalom gyűrűjében élet-halálharcát vívta, a magyar tanácshatalom magára vonta és lekötötte a nemzetközi imperializmus erőit. Ezzel lélegzetvételi szünethez segítette a szovjethatalmat, hogy erőit átszervezve ellentámadásba menjen a belső és külső ellenség ellen. A Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségét hangsúlyozza az is, hogy Európa szívében lángralobbantva a forradalom tüzét, példájával követésre buzdította a szomszédos és a nyugati országok munkásosztályát. Röviddel a Tanácsköztársaság kikiáltása után Bajorországban is Tanácsköztársaság alakult. Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában, sőt a nyugati kapitalista országokban is hatalmas munkásmegmozdulások tiltakoztak a beavatkozás ellen: „El a kezet a Magyar Tanácsköztársaságtól."

A Magyar Tanácsköztársaság fennállása, harcai, eredményei és kudarcai a nemzetközi munkásmozgalom számára mélységes tanulságul szolgálnak. Most, amikor egy emberöltő múltán ismét proletárdiktatúra és szocialista állam van Magyarországon, büszkén tekintünk vissza a nagyszerű történelmi példára, a magyar munkásosztály halhatatlan emlékű alkotására, a Magyarországi Tanácsköztársaságra.

Rákos Ferenc

A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban

I.

1. Ismert az a megállapítás, hogy a társadalmi fejlődés forradalmi időszakban napok alatt nagyobb utat tesz meg, mint egyéb körülmények között néha évtizedeken át. A Tanácsköztársaság 133 napja a magyar társadalmi politikai és gazdasági életben olyan minőségi változást jelentett, amelyben naponként történelmi korszakok fejlődése ment végbe.

A Tanácsköztársaság jogfejlődését vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a „Mindenkihez" szóló proklamációval a Tanácsköztársaság megalakulásának napjától kezdetét veszi olyan politikai, társadalmi, gazdasági változásokat létrehozó jogszabályok kihirdetése, amelyek a századeleji magyar társadalom számára napok alatt lehetővé tették, hogy elsőnek iramodjon a proletárdiktatúra útján járó szovjethatalom után és zárkózzék fel a szocialista nemzetek sorába. A „Tanácsköztársaság" c. hivatalos lap 2. számában pl. egyszerre jelenik meg a Forradalmi Kormányzótanácsnak az ipari-, bánya- és közlekedési üzemek, a lakóházak köztulajdonbavételéről szóló rendelete és ugyanabban a számban deklarálja a munkához való jogot és a munkakényszert is a fiatal tanácshatalom. Rohamosan bontakozik ki az államépítés menete: a „Tanácsköztársaság" 8. száma már a proletárhatalom ideiglenes alkotmányát közli; elrendeli a falusi, járási, megyei országos munkás- és katonai földműves-tanácsok megválasztását. Folytathatnám e sort az állami szervezet átalakítására vonatkozó jogszabályokkal, a gazdasági struktúra irányítására alkotott népgazdasági tanács felállításával és hálózatának megteremtésével és sok minden mással, ami

naponta változtatta, alakította, formálta, rombolta a régi Magyarország állami-gazdasági berendezését, számolta fel a feudális nagybirtokostőkéshatalom maradványait. A jogszabályokban is tükröződő építő munka a burzsoa államhatalom helyére a proletariátus diktatúrájának állami szervezetét állította, szervezte az ország védelmét, megteremtette a Vörös Hadsereget, s felkészült a proletárszuverenitás védelmére, az internacionalista honvédő háborúra. Megkezdődik a köztulajdonba vett termelőerők igazgatása, a proletárhatalom gazdasági bázisának megteremtése. Új nemzetközi kapcsolat keletkezik, testvéri szövetség a fiatal Szovjetunióval. S már május 1-én megindul a tanácshatalom ellen az imperialista intervenció.

Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen hatalmas társadalomépítő munka keretében felmérhető-e a társadalmi gondolat átalakulása, ha figyelembe vesszük a 133 napot, amely minden mozgalmassága ellenére is történelmileg rövid időszak egy nemzet, egy társadalom életében. Vajon lehetett-e a társadalmi forradalomnak olyan átalakító hatása, amely jelentős változást idézett elő a jogászi gondolkodásban. S ha fel is tételezzük, hogy a társadalmi gondolat különböző okokból többé-kevésbé lépést tartott a rohanó idő eseményeivel, vajon a társadalmi gondolat hatalmas áradása viszonylag kis területre, a jogi gondolkodásra felparcellázható-e és nyomon követhető-e a gondolat fejlődése ezen a részterületen is. Nem filiszterkedés-e a forradalom egész hatalmas menete mellett e töredék vizsgálata, nem pedantéria-e az események rohanásával egy — nem is legfontosabb — társadalmi réteg gondolkodásának vizsgálata, azoknak a nyomoknak a felkutatása, amelyeket e réteg (ahogy ma mondjuk) szakmaipolitikai gondolatvilágában a Tanácsköztársaság alakított, s végül elvégezhető-e ez a feladat anélkül, hogy a társadalmi gondolat egészét nyomon követnők, felmérnők? Talán innen induljunk ki és innen igyekezzünk megadni a feltett kérdésre a választ.

2. A vizsgálódáshoz az elmélet kettős irányban ad segítséget. Tudvalevő, hogy a létrejött szocialista alap megteremti a neki megfelelő jogi nézeteket és intézményeket, ez az egyik oldal; a másik pedig, hogy bármennyire is anyagi-gazdasági talajban gyökerezzenek ezek a nézetek „a szocializmusnak is mindenekelőtt a készen talált gondolati anyaghoz kellett kapcsolódnia." (Engels.)

Vessünk egy pillantást a magyar társadalom anyagi létfeltételeire, azokban az utolsó napokban, amelyek után a Magyar Tanácsköztársaság a hatalmat megragadta. Nem akarok olyan közismert tényekre rámutatni, mint arra, hogy egy háborúban kimerült, csődbejutott uralkodó osztályának esztelen imperialista politikája következtében, gazdasági katasztrófában élő ország lépett a forradalom útjára a munkásosztály vezetésével. Arra sem szükséges bővebben kitérni a tények ismerői előtt, hogy az októberi polgári demokratikus forradalom a társadalom egyetlen progresszív rétegének reményét sem volt képes valóra váltani, nemzetközileg pedig reménytelen helyzetbe került, s hogy a tömegek előtt egyre világosabbá vált az, hogy a kibontakozás útja csak a kommunista párt vezette proletár-szocialista forradalomban, a tanácshatalom megteremtésében van. Ezt kívánta az ország nemzetközi helyzete is.

Arra azonban már érdemes ezúttal is külön felfigyelni, hogy mit jelentett a tanácshatalom az ország anyagi erőforrásait tekintve. A tanácshatalom egy háborúban lerongyolt, kifosztott agrár-ipari országot vett át, ahol hiányzott a széntől a gabonáig minden, ami a termelés és a fogyasztás kielégítő mértékéhez szükséges lett volna. Mégis a hagyaték, amit a Tanácsköztársaság átvett és a nép számára juttatott, nem lebecsülendő és joggal kecsegtetett a siker reményével. Hogy pl. az államosított ipar volumenjét áttekinthessük, nem érdektelen megvizsgálni a következőket: 1921-es felmérés szerint (1919 őszétől 1921-ig lényeges változás a magyar ipar volumenjében nem történt), a gyáripari üzemek száma a Tanácsköztársaság által is ellenőrzött területen 2124 volt. A megoszlás az ipari struktúrában a következő: vas- és fémipar 208, gépgyártás 138, közhasználatú elektromos áramfejlesztő telepek 107, kő, föld, agyag, azbeszt és üvegipar 407, fa- és erdőipar 216, bőr, sörte, toll, linóleum és ruggyantaipar 68, fonó és szövőipar 114, ruházati ipar 77, a papirosipar 48, élelmiszer- és élvezeti cikkek gyártása 500, a vegyészeti ipar 144, sokszorosító és műipar 97 gyári üzemmel rendelkezett.

A mezőgazdaságban mintegy 16 000 000 hold ellenőrzését jelentette (ebből le kell számítani a tiszai harcokban románok kezébe jutott területet). Az 1000 holdon felüli nagybirtok ennek a földterületnek mintegy 30,3%-át, a 100—1000 holdig terjedő birtok pedig 23%-át tette ki. Ez a gazdasági életnek csak két fő vezető szektora, de így is bepillantást enged abba, hogy az anyagi feltételekben milyen óriási változás következett be és milyen lehetőségek nyíltak volna meg a magyar társadalom fejlődése előtt, ha a szocialista építés megindulhatott volna.

Érdemes az iskolahálózat legfontosabb adatait is áttekinteni. Ime a népiskolák statisztikája: az 1918/19. tanévben állami- 804, vármegyei- 2, községi- 529, római katolikus 2491, görög-katolikus 108, református · 927, ágostai evangélikus 439, egyesült protestáns 7, unitárius 12, görög-keleti 3, izraelita 172, társulati 9, és magán-kézen 81 népiskola volt.

Ezek az adatok azt igazolják, hogy az anyagigazdasági talajban gyökeredzett — a magyarországi szocialista forradalom menetében — az a tudati változás is, amely az értelmiség progresszív részét is betöltötte. Emellett rendkívül jelentős azoknak az állami és jogi intézményeknek a létrehozása, amelyek a Tanácsköztársaság állami-jogi struktúrájának jellegzetes létesítményei voltak. Az államhatalom legfőbb szerveiben bekövetkezett forradalmi változás: a tanácshatalom megteremtése, a helyi tanácsok szervezetének kibon-

takozása, az erőszakszervek, a bíróságok szervezetének és működésének újfajta szabályozása, a gazdasági vezetés szervezetének munkamódszer-kialakítása stb. — a társadalmi gondolat általános formálásán belül nagymértékben befolyásolta és alakította a jogászi nézeteket is. Felvethetné valaki, hogy az alap- és felépítmény logikai szerkezetében a jogi nézetek megelőzik a jogi intézmények keletkezését. Itt azonban a mechanikus szemlélet egyáltalán nem használható. A logikai sűrítés történelmiséget fejez ki: azt is vizsgálni kell, hogy a felépítmény egyes elemei milyen kölcsönös összefüggésben vannak s többek között a politikai nézetek és politikai intézmények milyen hatással vannak a jogi nézetek és jogi intézmények alakulására. A Tanácsköztársaság viharos napjaiban in statu nascendi figyelhetjük meg, hogy a jogi nézetek elválaszthatatlanok a politikai nézetektől, bármennyire is nem azonosak azokkal. Elválaszthatatlanok azért, mert a jogi nézetek az államhatalmat kezében tartó osztály politikai és gazdasági hatalma jogi megerősítésének problémáját érintik. Mint ahogy a jogot nem lehet elválasztani az uralkodó osztály politikájától, úgy nem lehet a jogi gondolkodást a maga egész bonyolultságában elválasztani a politikától.

II.

3. A dolog természeténél fogva a Tanácsköztársaság jogi, politikai szervezetét a párt, a hivatásos forradalmárok, a párt mögé tömörült kommunista nézetű aktivisták és a velük együtthaladó proletártömegek alakították ki. Azoknak a vezető politikai nézeteknek a nyomán, amelyek a politikai struktúra-változását a marxizmus—leninizmus elméletével és gyakorlatával kísérelték meg hazai talajba átültetni, a jogászok gondolkodásában is felismerhető változás következett be. Alapvető marxista—leninista nézetek behatolása formálta, alakította a jogászi gondolkodást is. S ha ez a behatolás nem is volt kielégítő és számos — még a politikai vezetés vonatkozásában is — hiány mutatkozott, mégis rendkívüli jelentőséggel hatott a jogászok progresszív elemeire. Továbbá okszerűen alakult a jogászi gondolkodás azért is, mert az új intézmények és munkamódszerek megkövetelték a hozzájuk való alkalmazkodást, pl. a forradalmi törvényszék munkamódszerei a kialakuló, új szocialista jog (tárgyi értelemben) első elemeinek létrejötte, a népi igazgatás kibontakozása, tehát az intézmények ereje is kényszerítette a jogászokat gondolkodásuk átalakítására. A további kérdés az, hogy milyen objektív feltételek között mi volt az a szellemi hagyaték, az a gondolatanyag, „amihez a gondolkodás változása kapcsolódhatott" (Engels).

A századforduló a társadalmi gondolkodás magyarországi alakulása szempontjából — szellemi forradalom képét mutatja. Az irodalomban a „Holnap" és a „Nyugat" jelentkezése, az új magyar költészet kibontakozása, Ady, Babits és mások műveiben. S van abban is valami jellegzetes vonás, hogy a kis zilahi gimnazista Kun Bélának Ady Endre a házitanítója (preceptora). A gazdasági struktúrában az imperializmus előretörése, a politikai életben a szocialista mozgalom hatalmas kibontakozása, a konzervatív és progresszív elemek közötti harc kifejlődése szellemi síkon is jelentkezett. A magyar uralkodó osztályok feudális — tőkés, konzervatív és liberális koncepcióját egyrészt megmerevítette, másrészt felbomlasztotta a polgári radikális, a szocialista mozgalom, az agrár forradalmi mozgalmak kibontakozása. A frontok, a polgári gondolat magyarországi képviselői között és élesen elhatárolódtak. A polgári politikában egyre nagyobb szerephez jutottak a radikális gondolatok, a tudományban pedig a társadalomtudományok terén egyre mélyebben hatolt be az értelmiségi rétegek gondolkodásába a szociológia. Ez a gondolkodásmód jogászi területen meg kellett, hogy ütközzék a konzervatív, szélsőségesen idealista és természetjogi irányzatokkal és le kellett, hogy küzdje a közjogias szemléletet a magyar jogászi gondolkodásban. A közjog és szociológia vitájában egyre inkább a szociológia fölénye bontakozott ki. A jogászok figyelme is egyre inkább összpontosult a szociális problémára. Ha szemrevételezzük a „Jogtudományi Közlöny" I. világháború alatt megjelent évfolyamait, akkor a szokásos dogmatikai vagy közjogi fejtegetések mellett egyre nagyobb mértékben figyelhetjük meg a szociális gondolat behatolását a szociológiai irány erősödését, hellyel-közzel fölényének kibontakozását, az általános jogászi gondolkodásba (vagyis nemcsak a tudományos élet vitáiba). Valóban marxista elemzést azonban sem itt, sem másutt, pl. a „Huszadik Század" hasábjain végső soron nem találunk és politikailag legszélsőségesebbként a szociális jog irányzata jelentkezik a háború éveiben, amelynek legfeljebb reformista szociáldemokrata színezete van. Jelentősen megváltozott a helyzet azonban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. Megelőzően a magyar munkásmozgalomba csak töredékesen hatoltak el az orosz szociáldemokrácia harcáról szóló hírek, de azok is inkább a forradalmi fellendülés időszakában, 1905—1907-ben és 1912 után.

4. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után egyre több híradás jutott el a szocializmusért vívott küzdelem szovjet frontjáról és nemcsak újsághíradások, vagy kommentárok — gyakran ellenséges kommentárok — útján, hanem úgy is, hogy Lenin egyes munkái megjelentek a magyar olvasó előtt. Így még a proletárdiktatúra győzelme előtt megjelent Magyarországon az „Állam és forradalom", amely nyomonkövethetően elég széles jogászi rétegekhez jutott el. Emellett egyre több híradás jelent meg a szovjet struktúra kibontakozásáról, a szovjet dekrétális jogalkotásról, igazságügyi szervezet kiépüléséről. A kommentárok nem mindig voltak barátiak. A jogászok között, a háború végefelé már uralkodónak tekinthető kispolgári demokrata politikai irányzat határozott ellenséges, antibolsevista álláspontot foglalt el. De amilyen mértékben ismertté váltak a szovjet élet változásai, a leninizmus esz-

méi, olyan mértékben választódott ki az általános progresszióból — amely a század elejét jellemezte — azoknak a jogászoknak a köre, akik meg akartak ismerkedni a marxizmus—leninizmus eszméivel és a szovjet jogi struktúrával ; a proletariátus harcának oldalán álltak ; ugyanakkor az általános progresszióból a reakcióhoz csapódott és ellenforradalmi szerepet töltött be egy széles réteg, amelynek progresszivitása a burzsoá demokratikus forradalomban elakadt. Persze a burzsoá demokratikus forradalom is bizonyos csapást mért a régi jogászi gondolkodásra. Vámbéry Rusztemnek a „Jogtudományi Közlöny" 1918. november 10-i számában megjelent „Forradalom" című vezércikke egy általános népforradalmat üdvözöl. De mi a korlátja ennek a cikknek és a polgári progresszió jogászainak? Minél hamarabb gátat vetni a forradalomnak, minél hamarabb lezárni azt. Vámbéry idézi Jean Cruet-t: „beaucoup d'anarchie c'est de desordre, mais un peu d'anarchie c'est le progrés." Az anarchia réme itt már a kommunistaellenesség, az antibolsevizmus jelszava. Lényegében Vámbéry jelöli meg ebben a cikkében azokat a követelményeket, amelyeket „a népkormány" állít a jogászok elé. „Mi jogászok vagyunk ennek a vajúdó társadalomnak orvosai, akiknek hivatása, ügyelni, hogy a szükségesnél több méreg ne jusson a beteg szervezetbe, (ti. az anarchia mérgéből...) új rend alakul szemünk előtt és ennek csakúgy, mint a réginek a lényege a rend". A rend, amely Menger értelmében merül fel, vagyis egy „Zukunftsstaat" értelmében ; ez a „szocializmus" élével alapjában véve a kibontakozó új proletárszocialista-forradalom ellen fordul. Bizonyos értelemben új hangot jelent és messzibbre mutat Rosnyai Dávid tanulmánya, amely „A jogtudomány első feladata a forradalom után" címet viseli. Nem egyébről van itt szó, mint egy szocialista jogtudomány rendszertani alapelveinek megteremtéséről. A régi jogrendet individuális világnézeten alapuló jogrendnek nevezi és vele szemben a szocialista jogrend diadalát hirdeti. Néhány meglepő gondolatát érdemes idézni: „A szocializmus nem ismer magánjogot az individuális jogrend értelmében, minden jogszabály elsősorban közjogi szabály, mert minden egyes jogviszony mikénti alakulásához közérdek fűződik . . .", mégis valamilyen , a társadalom osztályszerkezetétől elvonatkozott, eszményített jogi rend gondolatvilága bontakozik itt ki, nincs benne szó a hatalom jellegéről, sőt egyenesen negatív értelemben van szó a szocialista tulajdon kérdéséről is, amikor azt írja „a közösség gazdasági élete nem egyéb, mint a magángazdasági élet által létrehozott gazdasági viszonyok tömegjelensége". Felfigyel ugyan a polgári társadalom elbukására és a szocializmus világnézetének győzelmét hirdeti, a jogrendszer átalakításának társadalmi-gazdasági szükségszerűségét azonban a háborús gazdaság vonalára leszűkítve, az állami intervenció fokozásában látja. Valami előre elképzelt jogszabálytömeget kíván létrehozni, amely a szocializmus világnézetét „valóra válthatja" s valami elvont kollektívizmus eszmei talaján áll.

A kiragadott szemelvények valamit érzékeltetnek a polgári demokratikus alakulás fő irányából. A jogászi szemléletben egy általános „demokratizmus" jelentkezik, mint uralkodó áramlat, amely lényegében a polgári jogrend védelme és megszilárdítása lehetőségét keresi és legfeljebb olyan reformokkal akar operálni, amely „demokratizálja" a jogot, vagyis szélesebbre tárja a kaput a kapitalista fejlődés előtt.

5. A polgári demokratikus forradalom kezdetétől fogva jelentős társadalmi mozgalmakat is látunk a jogászok körében kibontakozni. A bírák, ügyészek új érdekvédelmi szervezetet alakítanak. Létrejön az ún. Közalkalmazotti Kamara, ahova bevonulnak a bírák és ügyészek is ; a gazdasági követeléseik érvényesítése és bírói függetlenségük védelme a fő jelszó. Az ügyvédség körében is mozgolódás van. 1918. november végén megalakul a szocialista jogászszervezet, amely lényeges vonásaiban elfogadja a kommunisták irányítását anélkül azonban, hogy e szervezet tagjai zömükben akár szociáldemokraták, akár a kommunista párt tagjai lennének. Heves, fel nem jegyzett viták színtere a jogászi közélet. Egy híradás a Jogtudományi Közlönyben 1918. december 28-án: „az Ügyvédi Kamara közgyűlési terme múlt vasárnap forradalmi képet öltött", s a cikkíró anélkül, hogy az eseményekről beszámolna, felháborodásának ad kifejezést a kamara közgyűlésén dúló anarchia miatt.

A forradalmi mozgás március 21-e után beletorkollik a hatalmas társadalmi átalakulás egészébe. Új kérdések, új módon merültek fel, s helyesen írja Szabó Imre (A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon), hogy „a Tanácsköztársaság jogszabályaiban az alkotmányban és a rendeletekben törvényszöveg formájában közvetve vagy közvetlenül megválaszolásra, vagy legalábbis felvetésre került a marxista állam- és jogelmélet minden alapvető kérdése és éppen az állam- és jog alapvető kérdéseinek megjelölése és az ezekre adott válaszok eltérése adja a döntő különbséget a burzsoá és szocialista állam- és jogelmélet között". Hozzáfűzhetjük, nemcsak az állam- és jogelméletről van szó. A Tanácsköztársaság jogalkotása, ha nem is az alapkérdések rovására, de az alapkérdéseknél szélesebben, valamennyi jogágra vonatkozóan felveti azok szocialista átalakulásának problematikáját. A párt és az állami vezetés részéről kiinduló eme jogszabályokban a jogászi munka számos eredménye is látszik és ha történelmi kutatás még nem is tárta fel a konkrét jogászi tevékenységet a Tanácsköztársaság jogszabályainak előkészítésében, szerkesztésében (hiszen még a politikai oldal feltárásával is adósak vagyunk a jogszabályok történelmi keletkezését illetően) kétségtelen, hogy ebben komoly jogászi ismeretek és a marxista jogászi szemlélet is jelentkezik, ami nem is meglepő akkor, ha figyelembe vesszük egyfelől a szovjet jogalkotás hatását, másfelől, hogy a Tanácsköztársaság vezetői között több akár elméleti, akár gyakorlati jogászként hírnevet szerzett személyiség volt. Nyilván való, hogy e személyiségek jelenléte is vonzotta a

jogászok progresszív elemeit, egy Landleré, egy Lengyelé, egy Lászlóé, s még Rónai és Ágoston tevékenysége is, habár szerepük végső értékelése a mai napig sem történt meg. A politikai és személyes befolyás, a jogszabályok széleskörű megjelenése, az állami szervezési munka kibontakozása, a már vázolt anyagi alapok létrejötte valóban az alapvető kérdések felvetését és megoldását kényszerítette a jogászi gondolkodásra. 1919. március 29-én a Jogtudományi Közlöny helyét a Proletárjog vette át. A politikai vezetők államelméleti és a jogi vezetést érintő cikkein kívül itt jelent meg legtömörebben azoknak a gondolatoknak a rendszere, amelyek a marxista—leninista gondolkodás behatolásának útját jelzik a jogászok soraiban. Nézzük mindjárt az állam- és jogelmélet kérdéseit: a proletárdiktatúra, demokrácia, vagy diktatúra, az Internacionálé, az osztályok viszonya, a proletariátus akarata, a „tegnap és holnap" jogászi problémái, ezek a fő kérdések helyet kapnak a jogászi gondolkodásban és nemcsak a Proletárjog hasábjain. A proletárdiktatúráról szóló tanulmány, amely zászlóbontó vezércikként jelenik meg, mindenek előtt az orosz proletárforradalmat üdvözli! . . . „Tanácsköztársaság! . . . Proletárdiktatúra! . . . két szóhoz önkéntelen forró áhítattal kapcsolódik hozzá: Üdvöz légy oh szent Oroszország!" . . .

A vezércikk azt emeli ki, hogy abból a feneketlen mocsárból, amit a háború a gazdasági-politikai társadalmi és erkölcsi élet szétzúzásával megteremtett, csak egyetlen út vezet kifelé, a proletárdiktatúra, a Tanácsköztársaság. A proletárdiktatúra a tanácsok hatalmát a dolgozó milliók eleven akaratát jelenti, amely a tömegekre támaszkodik. Az elnyomott társadalmi rétegek diadala ez, amely eddig soha nem tudott akarni és amelynek hatalma eddig csak az önfegyelmezésben állott. Büszkén emeli ki a beköszöntő vezércikk, hogy Magyarország a második ország, ahol a dolgozók kezei közé jutott az állam igazgatása. Mi a jog tartalma, értelme ebben a nagy átalakulásban? A Proletárjog így felel erre: a jog „azoknak a megdönthetetlen uralma, akik ledobták végre láncaikat és elnyerik helyette az egész világot." A cikk Lenint idézve a termelés megszervezésének hatalmas munkáját is kiemeli. A jogászoknak azt a csoportját, amelyik a forradalom progresszív oldalára állt, a következőképpen jellemzi: „Nem a letűnt világ ügyvédeire, bíráira, ügyészeire, közigazgatási tisztviselőire, nem elporladt rendszer jogállataira van szükség, hanem arra a kis csoportra, amely . . . a régi társadalom pusztító bomlásának jellegzetes tüneteképpen a proletariátushoz pártolt át". A vezércikk erőteljesen agitál. Ereje, jellege szerint meggyőz, híveket toboroz, bár nem mentes bizonyos szektás előítélettől, elzárkózástól, aminek további következményeit a lap későbbi hasábjain figyelhetjük meg. Az agitatív jelleg mellett három fontos kérdéssel ismerteti meg a jogászokat, a jogi akarat osztálytartalmának kérdésével, a jog és a gazdasági szervező tevékenység közötti kapcsolattal és a diktatúra erőszakszervező funkcióinak problémáját is felveti. Ezekre a kérdésekre kísérli meg válaszadást a „Demokrácia vagy Diktatúra" című tanulmány is. Tartalma szerint a proletár-demokrácia és a burzsoá demokrácia szembenállása kellő plasztikitást nyer. Mégis a kettőnek dialektikáját a cikkíró aligha érti még és maga is beleesik a demokrácia és diktatúra fogalmának abszolútizálásába. Alapjában véve mégis kommunista álláspontot fejt ki és igyekszik a szociáldemokrácia opportunizmusát is feltárni. Az „Internacionálé"-ban, amely az április 3-i számban jelent meg, a lap szembeállítja a Népszövetség wilsoni programját és az Internacionálé erejét. „A békét és a népeknek igaz szövetségét sem Wilson, sem Párizs nem teremti meg . . . a népek békéjét és szövetségét maguk a népek milliói alkotják meg. Lelkük, erkölcsi erejük és világgá szárnyaló akaratuk teremtő lendületével." „Nekünk Párizsban nincs reményünk, nem is volt soha, győzelmes hadvezérektől, mámoros politikusoktól nem várhatunk mi békét. Nem is várunk. Egy reménységünk van, egy erősségünk: Lenin elvtárs, a világforradalom szíve és esze, Moszkva a kommunista Internacionálé, amely az ún. nemzeti érdekeket alárendeli a nemzetközi forradalom érdekeinek és valóra váltja a különböző országok, proletariátusok kölcsönös segítségét". Az „Osztályok viszonya" című cikk a magyarországi és oroszországi forradalomban a burzsoázia taktikáját vizsgálja és arra az álláspontra jut, hogy a sajátos jelenségek ellenére, ti. hogy Magyarországon a burzsoázia önként adta át a hatalmat a proletariátusnak a burzsoá és a proletariátus közötti viszony az alapvető kérdésekben nem más Magyarországon sem, mint Oroszországban volt. A burzsoázia nem fog belenyugodni jószántából tőkéjének és hatalmának elvesztésébe; az a burzsoázia, amelynek nem tetszett az októberi polgári forradalom sem, minden jel szerint rövid időn belül megkezdi kisded játékait a proletárforradalom ellen is. A burzsoázia önként soha és sehol nem mond le hatalmáról, ez a cikk lényege.

Kétségtelen, hogy ezekben az elvi megnyilatkozásokban vezető államférfiak és publicisták nézetei reminiszkálnak és bár nem is sok önállósággal, mégis hatásos lelkesedéssel igyekeznek a jogászok felé a proletárhatalom gyakorlatára vonatkozó gondolatokat közvetíteni. Néha persze nem olyan tisztán és világosan, mint Kun Béla vagy Révai József, vagy mások írásai. Helyenként disszonáns mellékzöngéje is van ezeknek a cikkeknek. Lényegében úgy állnak hozzá az osztályharc kérdéseihez, hogy: mi vagyunk azok a jogászok, akik felismertük az új idők szavát, akik csatlakoztunk a proletariátushoz, ti vagytok, akik megmaradtatok a burzsoázia soraiban, nektek nem kellett a demokratikus forradalom és íme lássátok most a proletárdiktatúrát kell „elszenvednetek." Állításom igazolására több idézetet hozhatnék, de egy nagyon plasztikus részlet, az „Osztályok viszonya" című cikkből talán elég lenne annak az igazolására: „a polgárság úgy látszik nem tanul. Az októberi forradalom természetszerűleg nem tetszett neki, nem tetszett, hogy az ő megszokott grófi miniszterei helyett egyszerű dolgos polgárok,

sőt — horrendum dictu — szociáldemokrata munkások ültek a miniszteri szobákba. Nem tetszett neki az, hogy munkásaival nem bánhat úgy, mint a kutyákkal . . . maga alatt vágta folyton a fát, mikor a polgári szociáldemokrata kormány intézkedései ellen operált. Azt hitték, hogy ha összefognak a kormány ellen és megbuktatják, *jobbra* fordul minden, visszaállíthatjuk a régi rezsimet és még talán a királyságot is, újra eljön az ő idejük. A vak is látta, hogy a helyzet csak *balra* tolódhat el, csak ők nem látták." Felfoghatjuk persze a dolgot úgy is, mint az októberi forradalmi átalakulás baloldali elemeivel való szövetségkeresést. Hogy melyik felfogás a kettő közül a helyes, azt a további történelmi kutatás döntheti csak el. Kétségtelen, hogy az április 19-i „Tegnap és holnap" című cikk tartalma arra utal, hogy a kör kibővítését nem túlzottan szélesre tervezték. A cikk lényege az, hogy akik gondolkodásban lekötötték magukat a múltnak, azoknak olyan szenvedésen kell átmenniök, mint amilyenen azok mentek át, akik az új világért harcoltak. Ezt az álláspontot a cikk már jogászi környezetre szűkíti le. A cikk elvi alapja az, hogy átmenet, jogfolytonosság a forradalmi gondolkodásban nincs és így, akik úgy gondolkodnak a forradalmi átalakulás köréből, kirekesztik önmagukat. Nem érdektelen e cikk historikumához néhány megjegyzést tenni. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Kmetty Károly, a budapesti egyetem közjog professzora, aki már a népkormányt is számos beadvánnyal, tervezettel ostromolta, egyik előadásában a Tanácsköztársaság mellett rokonszenvező nyilatkozatot tett. Ennek az előadásnak a lényege, hogy Kmetty a forradalmi kormányzótanácsot a szentkorona letéteményesének nevezte, amelyre a proletárdiktatúra deklarálásával átszálltak a szentkorona jogai és kötelességei. A mai fülnek groteszk érvelés és Kmetty munkássága kétségtelenül nem volt bizalomgerjesztő, a groteszk állásfoglalás őszinteségét joggal vonhatták kétségbe. Kmetty maga is szükségesnek látta, hogy meglepő állásfoglalását indokolja. Indokul elmondotta, hogy ő, aki a népkormányt nem támogatta, azért foglal állást a tanácskormány mellett, mert az az ország területi integritásának alapján áll. (A tényanyag Bihari Ottó szíves közlése Kmetty Károly egy hallgatójának az előadásáról készített jegyzete alapján.) Az ilyenfajta próbálkozástól utasít vissza egy réteget a Proletárjog cikke.

6. A Proletárjog elméleti cikkeinek hangja a június 7-i számtól kezdve megváltozik, törést szenved. A disszonáns akkordok ellenére is osztályharcos, agitatív állásfoglalásokat egy „konszolidáltabb" talán színvonalasabb, de mindenképpen „enyhébb" tónus váltja fel. Szabó Imre ennek okát abban látja, hogy a Rónai Zoltán vezetése alatt levő igazságügyi népbiztosság szerkesztésébe került a lap és abban a szociáldemokratizmus kerekedik felül. Alátámasztja Szabó Imre megállapítását Rákos Ferencnek híradása az igazságügyi népbiztosság és a bíróságok közötti ellentétekről, amelynek nyomán a forradalmi törvényszéken dolgozó kommunisták és az igazságügyi népbiztosság szociáldemokrata opportunizmusa közötti feszültség vagy összecsapás képe bontakozik ki. Azonban emellett más tényezők is szerepet játszhatnak. Még nem véglegesen igazolható hipotézisem az, hogy a Proletárjog első számainak harcos hangja, amely bizonyos szektás nézetekkel is vegyült, szembekerült a tanácskormány, ahogy ma mondanák: értelmiségi politikájával és a szocialista jogászszövetségben tömörült jogászokhoz csak kevéssé jutott le a kormány és a párt irányítása. Egyébként ez világlik ki a Proletárjogban ismertetett házasságjogi ankét anyagából és más túlzó állásfoglalásból is (pl. a háztartások reformjáról írott cikkben). Ez az egyik alapvetően fontos ok, amely azzal, hogy a jogászértelmiség előbbi közszereplőit alig-alig látjuk feltűnni a Proletárjog első számaiban, még egyes progreszszívnek mondható elemeket sem, s később egyik másik megszólal, tápot ad ennek a gondolatnak. Emellett még további oka is lehetett ennek a változásnak. Rónai egyébként erre a másik okra alludált cikkében, amely bejelenti, vagy legalábbis jelzi a bekövetkezett fordulatot, ez pedig az, hogy a Proletárjog előző számai sok tekintetben megduplázták az agitációs beszédek, publicisztikai művek, és a napi sajtó vezércikkeinek állásfoglalását, mint már mondottam nem is azokkal azonos, hanem annál alacsonyabb színvonalon és a sajátos jogászi feladatok megoldására vagy tárgyalására kevesebb gondot fordítottak. Persze Rónai cikkének színvonalasabb hangja nem menti azt, hogy ez a cikk nem marxista szellemű és a jogászi feladatok kiszabása szűk körénél is súlyosabb eltévelyedései is vannak, a céljog, a stammleri jogfelfogás beütése és mindenekfelett a szabad joghoz való elméleti csatlakozás, amelyet Rónai akként fejez ki „az az irányzat, amelyet szabadjognak, Freie Rechtsfindung-nak neveztek, a mai igazságszolgáltatásban egész terjedelmében megvalósul". Egyébként Rónainak ezt az állítását a proletárdiktatúra büntető igazságszolgáltatásának gyakorlata cáfolja. Szirmay István írta a Proletárjog július 5-i számában megjelent közlésében („Adalékok a budapesti forradalmi törvényszék működéséről") a következőket: „Gyors egymásutánban jelentek meg a különböző forradalmi bűncselekményeket megállapító kormányzótanácsi és egyéb rendeletek . . ." A mai kutatások feltárták, hogy milyen tényálladékok kidolgozására került sor a 133 nap alatt. Valójában tehát sohasem volt szó a „Frei Rechtsfindung" intézményesítéséről. Rónai cikkének eszmei menete visszanyúlás azokhoz a polgári progresszív állásfoglalásokhoz, amelyeket lényegében már a Jogtudományi Közlöny 1918-as száma is uralt — sőt a polgári progresszió egész menetében közismertnek tekinthetjük. Ime egy példa „a régi jogi dogmatikával szemben előtérbe nyomult a jogi szabályok céljának, szerepének, a gazdaság és a jog, az egész társadalom és jog összefüggésének ismeretén nyugvó jogpolitika". Talán egyetlen program kitűzését lehet olyannak tekinteni, amely valóban gyakorlati jelentőséggel is bíró feladat, ti. „a népies szocialista és gyakorlati jogi műveltség terjesztése". A Proletárjogban be-

következett törés, lényegében kivetítése annak is, hogy bizonyos ingadozás, pesszimizmus ütötte fel a fejét a jogászi gondolkodásban is, ami, ha figyelembe vesszük az általános politikai helyzetet, indokoltnak látszik. Elmaradnak az olyan természetű cikkek, közlemények, amelyek az általános marxista nevelés részeként jelentkeznek, mint pl. „A kommunista rend jólétének gazdasági alapjai" c. cikk, mely ha sok tekintetben a régi szociológia eszközeivel, néha pedig naív utópizmussal is, mégis arra vállalkoztak, hogy bizonyos gazdasági, politikai és elméleti áttekintést adjon a jogászok számára.De elmaradnak az olyan fajta tanulmányok is, mint a „Munka államáról" szóló tanulmány, amelynek értéke abban van, hogy igyekszik a proletárdiktatúra morális megalapozottságának, magasabbrendűségének kérdését előtérbe helyezni. Egyre nagyobb mértékben lépnek előre a szakjellegű cikkek (ez jelölhetne egy bizonyos fejlődést is), de hiányzik ezekből a mozgósító, harcos és a proletárdiktatúra elméletének mélyebb magyarázatára törekvő megnyilatkozások. Éppen ezért a polgári szociológia előtérbe kerül, a „Jog nevelő hatásáról" szólva már egy teljesen absztrakt jogszabály és egy teljesen absztrakt társadalom közötti viszony kérdésével foglalkozik és ezt a fontos kérdést teljesen depolitizálja. A visszaesés szembeszökő és aligha jelent elméleti kibontakozást, pl. a Lisztről szóló büntetőjogi tanulmány, vagy a „Jog megújulásáról (Társadalom, Jog, Erkölcs)" című újkanti felfogású jogelméleti állásfoglalás, mely a témát minden konkrétságától megfosztottan tárgyalja.

III.

Két kérdésben azonban mindvégig tartja magát egy őszinte, mély meggyőződésből átitatott felfogás.

Az egyik a jogászi humanizmus problémája. A századelő nagy progresszív eszmei hagyatéka, a humanista gondolkodás felülkerekedése a jogi dogmatizmuson új — s joggal mondhatjuk — magasabb fokon jelentkezik. Ez széles skálán bontakozik ki. Egyrészt olyan intézmények vonatkozásában, mint a kriminológiai intézet megalkotása, másrészt konkrét igazságügyi intézkedések egész sorában. Ezek közül kiemelkednek a peres ügyek felülvizsgálatáról szóló jelentések, melyeket mély felelősségérzet, a munkásosztály helyzetének feltárására irányuló őszinte törekvés jellemez. Ezekben a munkálatokban vagy a panaszirodák munkájáról szóló jelentésekben a magyarországi munkásmozgalom jó hagyományai mutatkoznak meg.

Persze, helyenként ilyen vonatkozásban is jelentkezik egy bizonyos fajta szertelenség (a kriminológia jelszava alatt az egyik szerző állást foglal a büntetőtörvénykönyv létezése ellen). Ennek oka éppen a marxista megalapozottság hiányában s abban keresendő, hogy forradalmi időszakban egyesek a különböző polgári irányzatból fakadó saját eszmetöredékeiket akarták proletárállásponként feltüntetni.

Meghatóan töretlen s egyenesvonalú a gyermekvédelemmel kapcsolatos jogi problémák következetes, s majd mindig példásan színvonalas tárgyalása. — Ebben a kérdésben a századeleji hagyományokra építve szabadon szárnyalt a jogászi alkotóképesség s az új világ egyik legfőbb vívmányának tekintette az ifjúság ügyének felkarolását. Ebben a tárgykörben végig a töretlen optimizmus a jellemző: „... a diktatúra valóban nagyarányúnak induló oktatás- és nevelőügyi munkája már a legközelebb éreztetni fogja jótékony hatását" — írja például június közepén az „Igazságügyi Gyermekvédelem" c. tanulmány szerzője.

Mint már említettem még egy vonatkozásban találkozhatunk töretlen optimizmussal. S ez a Szovjetoroszország győzelmébe vetett hit. A haladó és szocialista jogászok a proletárdiktatúra egész menete alatt nagy gondot fordítottak a szovjethatalom állami szervezetének megismerésére, a szovjet állami és jogi viszonyok tanulmányozására. A „Proletárjog" már idézett beköszöntő vezércikkétől kezdve, nincs a lapnak egyetlen száma sem, melyben ne lenne ismertetés a szovjet állami szervezet valamely ágáról.

A rendelkezésre álló adatok szélesebbkörűek, mint amennyit ehelyütt fel tudtam dolgozni. De talán az eddigiek is elég támaszpontot nyújtanak annak a megállapítására, hogy 1919. március 21-e a jogászi gondolkodásban is új, marxista szellemű fejlődést indított el. Akikről itt szó esett, nem voltak — vagy csak igen kis részben — ismert jogi szerzők a tanácshatalom győzelme előtt. S talán éppen ezért jelzik — ha korábbi nagy nevet alig találunk is közöttük — a közgondolkozás irányát, forradalmi változását.

Persze ez, az igen rövid idő alatt is sok visszaesésen, előrenyomuláson ment keresztül. Az elméleti harc megvívására már nem volt idő. Sok megvitatatlan elképzelés, sok polgári szociológiai hagyomány, a burzsoá egyetemen szerzett jogi szemlélet mélyreható nyomai — mindezek még akadályozták az új kibontakozását. S az új sem jólfésülten, kiegyensúlyozottan, teljes fegyverzetben Pallas Athéneként lépett porondra. De megindult az a folyamat a jogászság gondolatvilágában is, mely — ha a tragikus elbukás nem következik be olyan hamar — már 40 évvel ezelőtt a szocialista jogtudomány alapjainak lerakásához vezetett volna hazánkban.

Halász Pál

A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban

Az első magyar proletárállam a házassági és családi viszonyok területét érintően két nagyhorderejű kérdésben: a törvénytelen gyermek jogállásának és a házasság felbontásának tekintetében rendezte az ezekkel összefüggő bonyolult, a burzsoá társadalomban is sokat vitatott, de mindvégig megoldatlan problémákat. Mindkét jogszabály a szocialista jogfelfogás megvalósítására törekedett, s elmondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság törvényhozása valóban forradalmi átalakításokat hajtott végre a családjog kérdéses intézményei vonatkozásában.[1]

1. Jelen cikkünk tulajdonképpeni vizsgálatának tárgya a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 19-én közzétett XCIX számú rendelete, amely a házasságok felbontásáról szól, módot adván rendelkezéseivel a szilárd és egészséges családi kapcsolatok megteremtése érdekében a társadalom és a házastársak számára érdeküket, értelmüket és tartalmukat vesztett, csak névlegesen fennálló házassági kötelékek felszámolására. E rendelet egyrészt lehetővé teszi, hogy a házasfelek bontásra irányuló közös megegyezése esetén a bíróság tárgyalás nélkül felbontsa a házasságot, másrészt, hogy a felek egyike által beadott, a másik házastárs részéről ellenzett kérelem esetén a bíróság gondos vizsgálat után hozza meg ítéletét.

A Forradalmi Kormányzótanács e rendelkezése szabályozásának tartalmát tekintve sokban hasonlít a szovjet államnak „a házasság felbontásáról" szóló 1917. évi december 19-i dekrétumához, s annak az 1918. évi első szovjet családjogi kódex által átvett vonatkozó szabályozásához, de részben emlékeztet a magyar népi demokrácia fejlődésének első szakaszában, az akaratmegegyezéssel való bontás tekintetében megalkotott 6800/1945. M. E. sz. rendeletben foglalt megoldásra is, ellentétben állván ugyanakkor a szovjet törvényhozó által 1944-ben intézményesített és a népi demokratikus országok családjogi kódexei által elfogadott szabályozással. Ahoz, hogy a Forradalmi Kormányzótanács így jellemzett rendeletét helyesen tudjuk értékelni, szoros kapcsolatban kell azt vizsgálnunk a Tanácsköztársaság idején a családi viszonyok rendezése vonatkozásában megnyilatkozott elképzelésekkel. Nem kaphatnánk helyes képet a rendeletről, ha csak magát a jogszabályt, a jogintézményt tennők vizsgálat tárgyává, elszakítva azt a létrejöttének feltételei között szerepet játszó nézetektől. E nézetek és az azokat részben tükröző intézmények megítéléséhez viszont szükséges az is, hogy megismerjük a marxizmus—leninizmusnak a házastársi viszonyok rendezésére, kiváltképpen pedig a házasság felbontására vonatkozólag kialakított elveit; kutassuk ezeknek az elveknek mikénti érvényesülését a tételes jogi rendezés során; ennek érdekében pedig egybe kell vetnünk a Tanácsköztársaság vizsgált szabályozását, a proletártörvényhozó által kialakított intézményeket egyrészt a szovjet családjog hasonló intézményeivel (ahogyan azok fejlődésük során kialakultak), másrészt a népi demokráciák, elsősorban a magyar népi demokrácia családjogának megfelelő intézményeivel.

2. A marxizmus—leninizmus klasszikusai ismételten síkra szálltak a nők teljes egyenjogúsításának követelményéért a társadalmi élet minden területén, s ennek megfelelően természetesen a családi viszonyok területén is.[2] A házasság felbontása, mint részletkérdés tekintetében azonban nézeteik már nem kristályosodtak ki ilyen egyöntetűen.[3] Marx például egyik ifjúkori művében, a Savigny irányítása alatt kidolgozott válási törvény tervezetével kapcsolatban a „szigorú válási törvény" mellett foglalt állást.[4] Ugyanakkor Lenin más társadalmi-történeti körülmények között, a forradalom érlelődésének időszakában 1916-ban a női egyenjogúság megteremtésének gondolatát szem előtt tartva említi „hogy nem lehet demokrata és szocialista az, aki nem követeli a válás teljes szabadságát".[5]

Marxnak és Leninnek idézett megállapításai azonban egyaránt nem a kialakítandó szocialista,

[1] A házasságon kívül születetá gyermek jogállásának rendezéséről a Magyar Tanácsköztársaságban ld. szerző: „Családjog" c. dolgozatát „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" (Bp. 1959.) c. kötetben.

[2] Engels pl. az osztálytársadalom egyesházasságának lényegére utalva fejti ki, hogy az „a nő nyílt, vagy leplezett házi rabszolgaságára épül" (A család, a magántulajdon és az állam eredete, Bp. 1949. 76. old.), „intézményesíti az egyik nem leigázását a másik által" (i. m. 67. old.), s az első osztályelnyomást „a nőnek a férfi által történt elnyomásával" azonosítja (i. m. 68. old.). A két nem tényleges társadalmi egyenlőségének megteremtéséről, mint szükségességről beszél, a nők felszabadításának első feltételeként pedig a női nemnek a társadalmi munkába való bekapcsolását tekinti (i. m. 76. old.) Lenin a munkásnők első összoroszországi kongresszusán 1918 novemberében a Szovjet Köztársaság feladataként említi, „hogy elsősorban megszüntesse a nők jogainak mindennemű korlátozását" (Lenin, Művei, 28. köt. 177. old.), s a szovjetállam első családjogi rendelkezéseire utalva állapítja meg: „a szó szoros értelmében követ kövön nem hagytunk . . . a nők jogi egyenlőtlenségéről, a válás megszorításáról . . . szóló aljas törvényekből" (Lenin, Művei, 29. köt. 437. old.).

[3] Vö. Nathan, Hans: Gedanken zum sozialistischen Güterrecht. Staat und Recht im Lichte des Grossen Oktober. Berlin, 1957. 238. old.

[4] A válási törvény tervezete. Karl Marx—Friedrich Engels Művei, I. köt. Bp. 1957. 149., 151. old. Utal itt Marx arra, hogy a házasság felbontásának problémakörében egyesek „csak a két egyénre gondolnak, megfeledkeznek a családról, elfelejtik, hogy csaknem minden házasságbontás egyszersmind családbontás és még tisztán jogilag tekintve is, a gyermekeket és vagyonukat nem lehet az önkényes tetszéstől és belőle fakadó ötletektől függővé tenni".

[5] Lenin Művei, 23. köt. 64. old. Mindjárt hozzá is fűzi azonban, hogy a „férjtől való elválás *szabadságának* elismerése nem azt jelenti, hogy minden feleséget válásra *szóltatnak* fel". (Uo. — eredeti kiemelés).

hanem az általuk bírált kapitalista társadalom családi viszonyaira vonatkoztak, helytelen lenne tehát ezekből közvetlen következtetéseket levonni arra nézve, miként képzelték a házassági viszonyok rendezését a szocializmusban. Tanulságosak e vonatkozásban Engels fejtegetései arról, hogy „a kapitalista társadalmi rend bekövetkező elsöprése után kialakuló nemi erkölcsre csaknem kizárólag negatívumokat sejthetünk", azaz „jóformán arra szorítkozunk, hogy mi fog megszűnni".[6]

Ilyen körülmények között nem tekinthető véletlennek, hogy — amint azt Nathan is kifejti[7] — az Októberi Forradalmat megelőzően a szocialista házassági jog elméletére nagy befolyást gyakorolt August Bebel, a tudományos szocializmus azon egyetlen képviselője, aki ezekkel a kérdésekkel, nevezetesen a házassági kapcsolatoknak és a házasság felbontásának a szocializmusban való rendezésével behatóan foglalkozott. Bebel, akinek „A nő és a szocializmus" c. művét a proletárdiktatúrát megelőzően Magyarországon három kiadásban adták közre (1895, 1907, 1918) élesen bírálta a burzsoá társadalom képmutató, erkölcstelen szabályozását a házasság felbontása tekintetében.[8] és a kialakult szocialista társadalomra vonatkoztatva, amelyben „a nő társadalmilag és gazdaságilag teljesen független, nem uralkodnak rajta, nem zsákmányolják ki: mint a férfinak szabad, egyenlő társa, maga tartja kezében sorsa irányítását,[9] úgy a házasságkötés, mint a házasság felbontása tekintetében arra az álláspontra helyezkedik, hogy azok kizárólag az érdekelt felekre kell, hogy tartozzanak, mindkét aktusnak bárminemű állami közreműködés nélkül kell lebonyolódnia. A házasság ugyanis Bebel felfogása szerint „magánszerződés, melynek megkötéséhez nincs szükség hivatalnok beavatkozására",[10] s „ha két ember, aki egymással frigyre lépett, nem fér össze, csalódik egymásban, vagy már nem szereti egymást, akkor az erkölcs azt parancsolja, hogy bontsa fel a természetellenessé, tehát erkölcstelenné vált köteléket".[11]

Bebelnek a szocialista társadalom házasságára vonatkozó nézetei azonban maguk sem mentesek minden önellentmondástól. A tulajdonviszonyok és a házasság közötti szoros kapcsolatra való utalással egyrészt oda konkludál, hogy a szocialista társadalomban „a házasság mai formája feleslegessé válik",[12] másrészt kifejti, hogy éppen a szocializmusban „a teljesen megváltozott szociális helyzet kiküszöböli a mai házaséletből azokat az akadályokat és zavarokat, amelyek olyan gyakran gátolják, illetve teljesen lehetetlenné teszik a házasélet kibontakozását".[13]

Bebel mindezen — az önellentmondás látszatát magukon viselő nézeteit a szocialista társadalom házassági viszonyainak rendezésére vonatkozóan azonban annak a döntő jelentőségű feltételezésnek a leszögezése mellett fejt ki, hogy „a jövő társadalmában a férfiaknak és a nőknek sokkal több lesz az önfegyelmük és az önismeretük, mint a maiaknak",[14] és egyben utal a házasélet kibontakozását akadályozó körülmények már említett kiküszöbölésére, tehát olyan objektív és szubjektív tényezők hatásának érvényesülésére, amelyek csak a szocialista építés menetében alakulnak megfelelően és tehetik egyáltalán lehetővé az általa helyesnek vélt szabályozás intézményesítését.

3. A Bebel által kifejtett és azokhoz hasonló nézeteket figyelhetjük meg a Tanácsköztársaság jogi és egyéb sajtójában a házassági viszonyok, ezen belül pedig a válás rendezésének miként jét illetően.[15] Az alább röviden ismertetendő felfogások hatása alól a törvényhozó sem mentes, amit legpregnánsabban a Forradalmi Kormányzótanács aláírásával kiadott, a lapokban is publikált, az együttélések házassággá nyilvánításáról szóló VIII. számmal jelzett, március 25-i keltezésű rendelet bizonyít,[16] amely azonban hivatalos közlés

---

[6] A család, a magántulajdon és az állam eredete. Bp. 1949. 85. old.

[7] I. h.

[8] Mint mondja, a burzsoá állam és az egyház, amely nem kutatja a házasságkötéseknél, hogy a házaspárokat nem a legszennyesebb praktikák hozták-e össze, az ilyen házasságok felbontása során „... az erkölcsi undort nem tekintik elégséges oknak a váláshoz, hanem kézzelfogható bizonyítékokat követelnek, olyan bizonyítékokat, amelyek az egyik felet a nyilvánosság előtt megbélyegzik, vagy becsületében sértik, különben nem mondják ki a válást." (Bebel, A.: A nő és a szocializmus, Bp. 1957.123. old.) és helyes érvelése szerint „a tönkretett házasság nem lesz ismét elviselhető, ha a házastársakat rákényszerítjük, hogy bár elidegenedtek egymástól és kölcsönösen ellenszenvet éreznek egymás iránt, együttmaradjanak. Az ilyen állapot, amelyet a törvény támogat, teljesen erkölcstelen ... a házastársakat akaratuk ellenére élethossziglan egymáshoz láncolják" (i. m. 124—125. old.).

[9] I. m. 518. old.

[10] I. m. 518. old.

[11] I. m. 519. old.

[12] I. m. 523. old.

[13] I. m. 519. old.

[14] I. m. 519. old.

[15] Itt kívánok utalni arra, hogy Bebelről, akinek a családjogi szabályozás részletkérdéseire (pl. a házasság felbontására) vonatkozó nézetei a Szovjetunió és a népi demokráciák hatályos családjogi szabályozásának tükrében sok vonatkozásban nem tekinthetők a szocialista házassági jog elméletével összhangban állónak, halála alkalmával Lenin úgy emlékezett meg, mint „a revizionizmussal és opportunizmussal szemben ellenséges nemzetközi szociáldemokrácia legtehetségesebb" szervezőjéről és taktikusáról, aki „teljes egészében, hiánytalanul a szocializmus céljai szolgálatának áldozta gazdag képességeit, évtizedeken át együtthaladt a fejlődő és növekvő német proletariátussal" (Lenin, Művei, 19. köt. 290. old.). Bebel „A nő és a szocializmus" c. művének 55. német kiadása előszóban említi, hogy könyve „1878-ban történt első kiadása óta szocialisták nemzedékei számára a szocializmus tankönyvévé ... vált" (Bebel: „Die Frau und der Sozialismus, Berlin, 1946. id. Nathan nyomán, i. m. 284. old.).

A Lenin által ekként jellemzett Bebel nézeteinek hatása a proletárállam családjogának alakítására különösen érthetővé válik, ha figyelembevesszük, hogy a szovjet jogra kezdeti fejlődésében — más területen ugyan — még tőle idegen, ma már semmiképpen sem érvényesülő befolyások is hatottak. (L. Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért, Bp. 1958. 123. old.)

[16] A rendelet szerint házassággá nyilváníthatják együttélésüket az anyakönyvvezető előtt tett bejelentésükkel azok, akik között legalább egy év óta házasságon kívül állandó együttélés áll fenn, kivéve, ha egyenes ágbeli vérrokonok vagy testvérek. Külön kiemeli a rendelet, hogy „a házasságot az itt leírt módon azok is megköthetik, akiknek van házastársuk, akitől különváltan élnek".

szerint a Forradalmi Kormányzótanács végleges állásfoglalásának megtörténte előtt jött nyilvánosságra,[17] tehát tévedés folytán tétetett közzé és így nem volt hatályos.[18]

A „Proletárjog" c. folyóirat, a Szocialista Jogász Szövetség lapja első számában egy olvasó kérdésére adott szerkesztőségi válaszában fejti ki, mintegy sommázva az e téren megnyilvánuló felfogásokat, hogy „a családjognak igen sok . . . kérdése . . . a kommunista program szempontjából közömbös, a kommunista íróknál a legkülönbözőbb megoldásait találjuk a családjog, különösen pedig a házassági jog részletkérdéseinek".[19] Ugyancsak a „Proletárjog" március 29-én, tehát az említett VIII-as számmal jelzett Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet hatálytalanságát megállapító hivatalos közlés után megjelent első számában tünteti fel Engel Zsigmond, a lap társszerkesztője „A kommunista állam családjoga" c. cikkében a családjog terén megvalósítandó azonnali reformszükségletek között az együttélések házassággá nyilvánításának, a közmegegyezéssel való válás intézményesítésének követelményét, szükségesnek véli továbbá a gyermekek érdekében bármely házastárs kérelmére felbontani a házasságot, ha a házasfelek valamelyike nem egészséges, de a reformszükségletek körébe sorolja azt is, hogy az egyik házastárs komoly és határozott kívánságára ki kell mondani a házasság felbontását a másik házastárs tiltakozása ellenére is.

Április 12-én, nem sokkal több, mint egy hónappal a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. számú rendeletének kihirdetését megelőzően teszi a „Proletárjog" 3. számában közzé tervezetét a házassági jogról. E tervezet 2. §-a, illetve 5. §-ának *a)* pontja értelmében a házasság fel van bontva, ha „a házasfelek bármelyike az anyakönyvvezető előtt bejelenti, hogy a házasságot felbontja", 9. §-ában pedig kimondani javasolja, hogy az anyakönyvvezetőnek, többek között a bontás tekintetében hozott intézkedései ellen jogorvoslatnak nincs helye.

A tervezet felett megrendezett széleskörű vitán[20] — amelynek megtartásáról a napilapok is tájékoztatták az olvasókat, Zilahi László, a lap főszerkesztője bevezető előadásában annak a véleményének ad kifejezést, hogy „ha az új házassági jog nem is lenne olyan szabad, mint a (folyóirat által közzétett) tervezet, de mindenesetre lényegesen szabadabb lesz a réginél".[21] Ehhez még hozzáfűzi — és az adott történelmi szakasz társadalmi-gazdasági viszonyai által felvetett problémák értékelése tekintetében mutatkozó eszmei tisztázatlanság szempontjából ez a jellemző — „pedig hát maga a tervezet csak átmenet a teljes kommunizmushoz, amikor nincsen szükség a házasság intézményének jogi szabályozására".[22] E gondolat

---

Az új házasság létrejöttével egyidejűleg megszűnik a régi kötelék (1. §). A rendelet külön eljárásra utasítja az ilyen módon megszűnt házasságban élt, a különélésre okot nem adó volt feleség javára a férj által fizetendő tartásdíj, az egyéb vagyoni követelések, valamint a gyermekek elhelyezésének kérdését (2. §). A rendelet tehát szigorúan a monogámia alapján állott, mivel az új kötelék létrejöttével egyidejűleg megszűntnek nyilvánítja a korábbi házasságot. A rendelet szövegét közlő „Népszava" szükségesnek tartotta kiemelni, hogy „a kommunizmus egyáltalán nem jelenti a nőközösséget; sőt nálunk első beavatkozása a férfi és a nő viszonyába az, hogy az együttéléseket még formai tekintetben is erkölcsösebbé akarja tenni" (1919. március 25.). Ez a rendelet — ha más társadalmi-gazdasági körülmények között is — bizonyos mértékig előrevetíti az 1926. évi szovjet-orosz „Házasságról, családról és gyámságról" szóló kódexnek a válás tekintetében adott megoldásait, mivel tulajdonképpen az egyoldalú bontás intézményesítését jelenti, annak a szovjet törvényhozó által a maga idejében választott legegyszerűbb formájában: az anyakönyvvezetőnél eszközölt bejelentés alapján, amikor eltérően az első szovjet dekrétum vonatkozó rendelkezéseitől, de eltérően a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. rendeletében foglalt szabályozástól is, az anyakönyvvezető csupán a korábbi kötelék megszűntének tudomásulvételére szorítkozhatott. Mégis különbözött a VIII-as számú rendelet szabályozása a szovjetorosz kódex rendelkezéseitől, amennyiben a bejelentés tudomásulvételéhez, illetve a korábbi házasság megszűntéhez feltételként megkívánta az új házassági kötelék létesítését, melyet a létrejövő új kötelékben szereplő házasfeleknek egyéves együttélése kellett, hogy megelőzzön. Ez egyébként feleslegessé tette a korábbi kötelék felbontására irányuló szándék indokainak kutatását, azok az együttélés tényéből és az új kötelék létesítéséből kifolyólag adva voltak. Nem így az említett szovjet törvény rendszerében, ahol az egyoldalú, az anyakönyvvezetőnél bejegyzett bontást nem kellett újabb házasságkötésnek követnie, ahol viszont a „tényleges házasság" intézményének elismerése eleve kizárta azt, hogy az állam ellenőrzési körébe vonja a puszta létezésüknél fogva házasságnak minősülő kapcsolatok megszűnését, illetve megszüntetését. (L. Szverdlov, G.: Házasság és válás, Bp. 1951. 7. s köv. old.) A tényleges házasság elismerése vonta tehát a Szovjetunióban maga után annak szükségességét, hogy lehetővé tegyék a házasság megszüntetését bírói eljárás mellőzésével.

[17] Népszava, 1919. március 26.

[18] A Forradalmi Kormányzótanács és a Népbiztosok Rendeletei, Bp. 1919. A „Proletárjog" kiadása, 6. old. Az igazságügyi népbiztos egy konkrét üggyel kapcsolatos levélválaszában 1919. április 8-án említi, hogy „a Forradalmi Kormányzótanács VIII-as számú rendeleteként megjelent szöveg csupán (— amint e levélben máshelyütt említi: „előadói" —) tervezet volt, melyet a Kormányzótanács még nem fogadott el és amely csupán tévedésből tétetett közzé" (Párttörténeti Intézet Archívuma, — a továbbiakban Arch. A/II. 13/14. 105. sz.) Más kérdés, hogy amint a „Proletárjog" c. folyóirathoz beküldött levélből kitűnik, a nem hatályos rendelet alapján közzétételének napján az anyakönyvvezető előtt nyilvánítottak együttélést házassággá. A szerkesztőség válaszában lehetetlennek hiszi, hogy a már megtörtént esetekre ne léptessenek életbe olyan rendelkezést, amely szerint a VIII-as számú rendelet alapján jóhiszeműen, a visszavonás megjelenése, illetve tudomásrajutása előtt kötött házasságok érvényeseknek ismertetnek el, a házasfelek korábbi, bíróilag fel nem bontott házassága pedig megszűntnek mondatik ki. („Proletárjog" 3. sz. 27. old.)

[19] „Proletárjog" 1. sz. 8. old.

[20] Közli a „Proletárjog" 4. és 5. száma.

[21] Az igazságügyi népbiztosság rendelettervezete a házasság felbontásáról valóban nem kívánt ilyen messzire menni, nevezetesen a házasság közös kérelem alapján történő felbontása esetében sem. Kitűnik ez a Forradalmi Kormányzótanács május 10-i ülésének jegyzőkönyvéből, amely szerint a Kormányzótanács a rendelettervezetet azzal a módosítással fogadja el, hogy a felek kölcsönös megegyezése alapján a házasság feltétlenül felbontandó.

[22] „Proletárjog" 5. sz. 38. old. Szabó Imre a Szocialista Jogászszövetség lapjában megjelent egyes cikkekkel kapcsolatos általános értékelésében mutat rá a helyenként jelentkező ideológiai zavarra, ami azonban összességében nem akadályozta, hogy mégis felvessék „a forrada-

tér vissza a „Vörös Újság" május 20-i, a házasság felbontásának jogszabályi rendezésével foglalkozó vezércikkében, ahol Rónai igazságügyi népbiztos a rendelettel kapcsolatban megállapítja, hogy „ez a jog természetesen csak átmeneti jog, átmenet a mindjobban kialakuló szocialista társadalom joga felé. Minél jobban haladunk a nő gazdasági és szellemi felszabadítása felé, annál inkább veszít a házasság jogi intézménye a maga jelentőségéből."[23]

Az ankéton az egyoldalú bontás kérdésében — amely ellen, mint ott megállapítást nyert, a nők egy része tiltakozott a legjobban — élénk vita alakult ki és az egyik felszólaló (aki különösen a szakszervezetek szerepét kívánta a házasságkötés és a bontás terén előtérbe helyezni) olyan igazolás bemutatásának megkövetelését javasolta egyoldalú bontás esetében, melyből kitűnik, hogy a bontásra irányuló kérelmet bejelentő fél a bejelentést házastársa tudtával tette. A vitavezető érdemben helyeselte az elgondolást, mondván, valóban ne történhessék meg, hogy valaki egyoldalúlag felbontja a házasságot és a másik fél abban a meggyőződésben marad, hogy még fennáll a házassága. Ez azonban nézete szerint utólagos közlés útján is elkerülhető, szükségtelen az előzetes igazolás. Elég, ha az anyakönyvvezető utólag értesíti a felet, hogy házastársa a házasságot egyoldalúan felbontotta.[24] Az egyoldalú bontással kapcsolatban felmerültek még olyan javaslatok is, hogy a bontást bejelentő fél a házbizalmi nyilatkozatával igazolja, miszerint legalább nyolc nap óta külön él házastársától, továbbá hogy az egyoldalú bontást meggondolási időhöz kellene kötni, az anyakönyvvezetőnek pedig ezt követően meg kellene kísérelnie a békéltetést. Látjuk tehát, hogy ezek a javaslatok bár különböző módokon, de az egyoldalú bontásban a másik házastárs számára rejlő veszélyek elhárítását kívánták kiküszöbölni. Egyesek a válási szándék indítékainak előadását is szükségesnek tartották, a vitavezető ezzel szemben azonban elvi kifogásként hozta fel, hogy ez korlátjaként jelentkezne a teljes erkölcsi szabadságnak, az indokolás bizonyításhoz kötése „a bontásnak óriási megnehezítése volna, az majdnem a burzsoá rend bontási eljárása színvonaláig süllyesztené az eljárást, mert a vétkességet keresné."[25]

4. Ilyen eszmei előzmények mellett, a burzsoá családjogi törvényeknek a házasság felbontására vonatkozó képmutató, mint Lenin mondja — a válást megszorító, a válással kapcsolatban undorító formaságokat előíró[26] szabályozásával való szakítani akarás, és a háborús viszonyok által szétzilált családi kapcsolatok rendezésének lehetővé tételére irányuló törekvések jegyében jött létre — eleget téve a házasságok felbontására vonatkozó őszinte szabályozás kialakítása iránt megnyilvánuló társadalmi követelményeknek[27] — a Forradalmi Kormányzótanácsnak a válást szabályozó rendelete, amely sok tekintetben hasonlít a házasság felbontásáról szóló 1917. évi szovjet dekrétumhoz.

Közös vonásuk, hogy megkülönböztetnek a házasságnak egyoldalú kérelem és közös megegyezés alapján történő felbontása között. Nevezetesen a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. számú rendelete (a továbbiakban: rendelet) 1. §-ában szabályozza a házasság felbontásának azt az esetét, amidőn mindkét házastárs akarata a kötelék megszüntetésére irányul. Közös vonásuk, hogy mindkét házastárs egyező, bontásra irányuló kérelme esetén nem kívánják a bírótól, hogy vizsgálja a felek indítékait. „Az ilyen bejelentés alapján — mondja a rendelet — a bíróság a házasságot tárgyalás nélkül, végzéssel felbontja", amely „azonnal jogerős" (1. § (2) bek.).[28] De közös bennük részben az is, hogy amennyiben mindkét házastárs kéri a bontást, úgy kérelmüket nemcsak a bíróságnál, hanem az anyakönyvvezetőnél is előadhatják. Ez a közös vonás azért állapítható meg csak részben, mivel a szovjet dekrétum ez esetre az anyakönyvvezetőt kötelezi a házasság megszüntetésének tudomásulvételére és e tény „bejegyzésére", míg a Forradalmi Kormányzótanács rendelete az ilyen — anyakönyvvezetőnél vagy bíróságnál személyesen, élőszóval bejelentett, a házasság közös megegyezéssel való felbontására irányuló szándék esetében is csupán a bíróságot hatalmazza

lomnak heves harcai, az ellenforradalmi erők elleni legerősebb küzdelem közepette is a szocialista jog távolibb vonatkozásait, előrevivő progresszív szerepét is". (L. Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, Bp. 1955. 503. old.)

[23] Hasonló gondolatok nem állottak távol Kurszkijtól, az OSZFSZK igazságügyi népbiztosától sem, aki 1926-ban az Összorosz Központi Végrehajtóbizottság februári ülésén a szovjetorosz családjogi kódex javaslatának vezéreszméit taglalván utalt arra, hogy a vezérgondolatok továbbfejlesztése jelenti a házasságra és családra vonatkozó szovjet törvényhozás további fejlődését „abban az egész időszakban, amikor arra kényszerülünk, hogy házassági és családjogunkat a család alapján, egy olyan, aránylag szűk intézmény alapján fejlesszük, aminő a család" (Kurszkij, D. I.: Válogatott cikkek és beszédek, Moszkva, 1948. 155. old.).

[24] Az egyoldalú bontásnak ez a nem kívánatos következménye a másik házastárs tudomását illetően az 1926. évi szovjetorosz családjogi kódex alapján ténylegesen adva volt. Az ukrán törvény viszont, amint erre Kurszkij igazságügyi népbiztos már említett beszédében utalt, a házasság létrejötte vonatkozásában ismerte az ilyen egyoldalúságot, amidőn lehetővé tette a házasság bejegyzését az egyik fél bejelentése alapján, s a másik fél csupán tiltakozhatott a bejegyzés eszközlése ellen az arra vonatkozó hivatalos értesítés kézhezvételétől számított egy hónapon belül. E megoldást Kurszkij „kétségkívül kockázatos kísérlet"-nek minősítette. (I. m. 157. old.)

[25] Arra, hogy a bontás indítékainak bizonyítása nem áll szükségképpen összefüggésben a vétkesség kutatásával, illetve a házasság felbomlása körüli esetleges erkölcsi vétkességhez jogi konzekvenciák kapcsolásával, később térünk ki.

[26] Lenin, Művei, 29. köt. 437. old.

[27] „A bíróság bontóhatározatainak nagy száma tanúskodik arról, hogy ez a rendelet általánosan érzett sürgős szükséget elégít ki". (Térffy Gyula: A házasságkötések megkönnyítése. „Proletárjog" 9. — 10. sz. 64. s köv. old.

[28] Mint Szverdlov a szovjet jog vonatkozásában mondja, a házastársaknak kérelmük indítékait nem kellett előadniok, mivel a bíróság bármilyen motívum alapján felbontotta a házasságot. (Szverdlov, G. M.: Szovjet családjog, Moszkva, 1958. 132. old.)

fel arra, hogy a házasságot felbontsa (1. § (1) bek.). Ha a házastársak az anyakönyvvezetőnél jelentették be bontási szándékukat, úgy ez a bejelentésről készített jegyzőkönyvet a házasságot felbontó végzést meghozatala végett átteszi a bírósághoz, amikor is a feleknek nem kell a bíróság előtt megjelenniök.[29] Mégis a napi sajtó külön figyelmeztette a válni szándékozó Budapesten lakó házastársakat, hogy „saját érdekükben helyesen járnak el, ha nem az egyes kerületi anyakönyvi hivatalokhoz, hanem az ügyben eljáró bármely bírósághoz mennek panaszfelvétel céljából".[30]

A rendelet 2. §-ának (1) bekezdése lehetőséget ad arra, hogy a bíróság a házastársak egyikének kérelmére is felbontsa a házasságot. Az esetre azonban, ha csak a házastársak egyikének szándéka irányult a kötelék megszüntetésére, a másik házasfél viszont továbbra is ragaszkodott a házasság fenntartásához, a jogszabály mindkét házastárs megidézését rendeli, s a bíróság tárgyalás alapján hozott ítéletben mondja ki határozatát, kivéve „ha a másik fél a tárgyaláson vagy a tárgyalás előtt személyesen bejelenti, hogy a házasság felbontásához hozzájárul", amikor is a közös megegyezés alapján történő bontás esetére megállapított eljárást kell a bíróságnak alkalmaznia.

A Forradalmi Kormányzótanácsnak ez a rendelkezése, amely ugyancsak megegyezik az 1917. évi szovjet dekrétum vonatkozó — az egyoldalú bontás esetében bírói eljárást kötelezővé tevő — szabályaival, mutatja, hogy a proletár törvényhozó a tartalmatlanná vált házasságok felbontásának megkönnyítésével, a válás szabadságának törvényi rögzítésével, az egyoldalú bontás lehetővé tételével nem kívánt a gátlás nélküli szabadosságnak teret engedni. Amint arra a „Vörös Újság"-nak a rendelet jelentőségét méltató vezércikke (1919. május 20.) rámutat, a bíróság a bontásra irányuló kereset elbírálása során mérlegeli az összes körülményeket, meg kell különböztetnie a komoly válási szándékot a tiszta szeszélytől és határozatának mindig a nép eleven erkölcsi felfogásán kell alapulnia. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében tehát fokozott mértékben érvényesült a házasságok megszüntetésének állami ellenőrzése, a házastársi viszonyokra gyakorolt állami behatás, amit Szverdlov az 1917. évi szovjet dekrétum kapcsán is kiemel, utalva a „teljesen szabad válás" törvénybe iktatásáról szóló lenini megállapítás[31] helyes értelmezésére. A dekrétum alapján, amire Lenin utalt, s amely még az egyoldalú bontási kérelem esetén sem tette a bíró számára a bontási szándék motívumainak kutatását lehetővé, de nem adott módot a bontásra irányuló kérelem elutasítására sem, az állami behatás Szverdlov szerint éppen annak következtében érvényesülhetett, hogy mindkét házastársnak meg kellett a bíróság előtt jelennie, a válni szándékozó félnek házastársa jelenlétében kellett a házasság felbontására törekednie, amikoris felelnie kellett másik házastársa előtt, amidőn a bíró, a nép hivatott és megbecsült képviselője megkérdezhette a kérelmezőt, tulajdonképpen miért hagyja el családját, mi történjék a gyermekekkel, mi történjék például a beteg feleséggel stb., amivel a törvény hangsúlyozta, hogy az állam nem közömbös a válással szemben és bizonyos mértékig kétségkívül törekvést mutatott az alaptalan válások kiküszöbölésére.[32]

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete, szakítva a burzsoá családjogi törvényeknek az abszolút és relatív bontóokok felsorolását adó taxációjával — hasonlóan a jelenleg hatályos szovjet jogszabályokhoz és a népi demokráciák törvényhozása által adott megoldásokhoz — általános zsinórmértékül szabja meg a bíróság számára, hogy ítéletével akkor bontja fel a házasságot „ha a házasfelek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével oly körülményt állapít meg, amely miatt az életközösség további folytatását a házasfélnek nem lehet többé kötelességévé tenni" (2. § (1) bek.).

Ha Szverdlov a szovjet dekrétum alapján utal az állami behatás érvényesülésének lehetőségére, úgy mennyivel inkább kell ugyanerre a következtetésre jutnunk a Forradalmi Kormányzótanács rendeletével kapcsolatban, amely egyrészt nemcsak hogy tiltotta, de kötelességévé tette a bírónak, hogy egyoldalú kérelem esetében kutassa a bontás indítékait, másrészt távolról sem kötelezte a bírót arra, hogy csupán az egyik házastárs válásra irányuló szándéka esetén is feltétlenül felbontsa a házasságot.

Hogy mennyire nem kívánta a törvényhozó a bíróságot ily esetekben bontásra kötelezni, az kitűnik abból az állásfoglalásból is, amelyet az igazságügyi népbiztosság alakított ki a fővárosi árvaszék vezetőjének a bírói mérlegelés lehetőségének szűkítésére irányuló javaslata kapcsán. A javaslat olyan értelemben kívánta a rendelet 2. §-át módosítani, hogy a bontást kérő fél ágyassága esetén, ha abból már gyermek is származott, a másik féllel való életközösséget pedig már legalább két év előtt megszakította, akkor a bíróságnak a másik házasfél ellenzése esetén is fel kelljen bontania a házasságot. Helyesen látja meg a népbiztosság állásfoglalása, hogy a javaslat lényege a Forradalmi Kormányzótanács rendeletének oly értelmű módosítására irányul, miszerint a bíróság ne csak közös megegyezés esetén, hanem bizonyos más tényállás mellett is köteles legyen a házasságot felbontani. Elismeri ugyan, hogy a javaslatban felhozott tényállás mellett a bíróságok bizonyára a legtöbb esetben fel fogják bontani a házasságot, de rámutat, hogy „a házassági életviszonyok annyira egyéniek és változatosak, hogy a bíróság kezét . . . nem célszerű megkötni", amellett, mondja a népbiztosság „a javasolt kiegészítés, ha jogszabállyá válik, egyenesen arra késztetné azokat, akik valamely fennálló házassági kötelléktől megszabadulni óhajtanának, hogy mással ágyasságra lépjenek és

[29] Engel József: A házasság felbontása a Forradalmi Kormányzótanács új rendelete szerint. („Proletárjog" 6. sz. 44. old.)

[30] „Vörös Újság", 1919. május 28.

[31] Lenin, Művei: 28. köt. 177. old.

[32] Szverdlov, G. M.: I. m. 149—150. old.

ezúton, tehát saját dolozus cselekményükkel, a házasság felbontására mintegy jogot szerezzenek, ami a ... házassági intézménnyel belső ellentmondásban álló etikai paradoxon volna".[33]

Eltekintve a házasság feldúltságának és ennek következtében a bontásnak a válni kívánó fél saját vétkes cselekménye alapján való előidézésére történő utalástól, illetve attól a gondolattól mintha ilyen esetekben a bíróságnak eleve el kellene utasítania a kérelmet, amire azonban a rendelet nem irányul, illetve nem kívánta eleve kizárni ilyen esetekben sem a bontást (és erre bevezetőben maga a népbiztossági állásfoglalás is utal), olyan gondolat került itt megfogalmazásra, amely a népi demokrácia bontóperes gyakorlata szempontjából sem érdektelen. Látjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítélkezésében mily gondot fordít arra, hogy az ágyassági viszony, illetve a harmadik személlyel való kapcsolatból gyermek születése ne alakuljon valamiféle „abszolút bontókokká", ugyanakkor nem kétséges, hogy az ilyen kapcsolat létesítését bíróságaink nem tekintik, mint ahogy az 1952. évi IV. tv. 18. §-ának szellemében eljárva nem is tekinthetik a bontást eleve kizáró körülménynek.

A fővárosi árvaszék elnökének javaslatában fel kell ismernünk a „tévesen közzétett" VIII-as számú rendeletben foglalt elképzelések jelentkezését, amelyek a házasságon kívüli együttélés házassággá nyilvánítása révén kívánták, éppen az ágyasságra tekintettel lehetővé tenni a házasság felbontását egyoldalú kérelem alapján.

A Forradalmi Kormányzótanács rendeletének az egyoldalú kérelemre történő, indítékok vizsgálata nélküli bontást elutasító szabályait a „Proletárjog" is helyesli, amely nem sokkal korábban tervezetében minden motívum vizsgálata ellen foglalt állást.[34]

Maga a rendelet is tartalmaz olyan szabályokat, amelyekből kitűnik, milyen jelentőséget tulajdonít egyoldalú kérelem esetében a tárgyalás lefolytatásának és ezzel együtt a válási szándékot motiváló körülmények feltárásának. 2. §-ának (2) bekezdésében ugyanis leszögezi, hogy ha a kérelmező fél házastársának megjelenése objektív akadályokba ütköznék, ha ugyanis „külföldön, vagy megszállott területen tartózkodik" úgy „megidézésének és a per lefolytatásának egyelőre nincs helye". E fogalmazásban nézetünk szerint a hangsúly nem a megidézésen, hanem a per lefolytatásán van. A törvényhozó nyilván azt az eshetőséget kívánta e rendelkezésével kizárni, hogy a megjelenésben gátolt házasfél címére idézést bocsássanak ki és ezt követően távolmaradása ellenére, részvétele nélkül lefolytassák az eljárást, amikor is nem nyílna a bíróság számára lehetőség az egyoldalú válási szándék tényleges okainak feltárására, s a felperes egyoldalú előadása alapján veszélyben forogna annak a törvényhozói parancsnak a megvalósulása, hogy a bíróság ítéletének meghozatala előtt gondosan vegye figyelembe a házasfelek egyéniségét és életviszonyait.

Egyoldalú bontás esetén mindkét házastárs meghallgatását biztosítani hivatott szigorú szabályai alól a rendelet csupán egyetlen kivételt engedélyez — akkor nevezetesen, ha az egyik házastárs külföldön, vagy megszállott területen tartózkodik és „az életközösség a házasfelek között már legalább három éve megszakadt" (2. § (2) bek.). Ekkor a bíróság jogosult ugyan a tárgyalást idézés kibocsátása nélkül, az alperes távollétében is lefolytatni, de a formai előfeltétel: az életközösség legalább már három éve történt megszakadása önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy a bíróság ennek bizonyítottsága esetén felbontsa a köteléket, hiszen ezt csak a tárgyalás felvételének útjából hárítja el az egyébként meglevő akadályt. E kettős előfeltétel megléte esetén is csupán akkor bonthatja fel a bíróság a házasságot „ha a kérelmező fél a bontás jogalapját kimutatja" (2. § (2) bek.). Erre az esetre nem elégszik meg tehát a törvényhozó a 2. § (1) bekezdésében lefektetett szabályok egyszerű felhívásával, de nyomatékosan figyelmezteti a bíróságot mérlegelési kötelezettségének gondos elvégzésére, arra, hogy kutatnia kell a bontás jogalapját.

A proletárállam törvényhozásának mélységes humanizmusa mutatkozik meg ugyanakkor abban, hogy a Tanácsköztársaságot védelmező Vörös Hadsereg tagjaival, valamint a távollevő hadifoglyokkal szemben nem engedélyezi ez utóbbi rendelkezéseinek alkalmazását, s ugyancsak nem alkalmazhatók e szabályok akkor, ha az a fél, akitől házastársa válni akar, a Tanácsköztársaság megbízásából van távol, (2. § (2) bek.)

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete az egyoldalú kérelem alapján történő bontásra vonatkozó elvek tartalmát kitevő főszabályában olyan rendezését adta e rendkívül bonyolult problematikának, amilyen megoldással csak a Szovjetunióban a második világháborút követően kialakított jogalkotásban, valamint a népi demokráciák szocialista családjogi kódexeiben találkozunk. Egyértelműen és világosan szegezte le a proletár

[33] Arch. A/II. 13/9 21.723. sz. Egyáltalán nem állítható, hogy a Tanácsköztársaság törvényhozása a rendeletben foglalt lehetőségek nyújtásán túlmenően „bontásbarát" lett volna, s szándéka a válások mesterséges szaporítására irányult volna. Kitűnik ez az igazságügyi népbiztos 1919. június 23-i, a budapesti ítélőtábla vezetőjének hozzá intézett kérdésére adott válaszából, melyben többek között megállapítja „a korábban megindított házassági pereket csak a feleknek, illetőleg a felek egyikének kifejezett kérelmére lehet folytatni. A házassági per hivatalból való folytatásának nincs helye". (Arch. A/II. 13/9. 157—158. sz.) Hasonló értelemben nyilatkozik a szekszárdi törvényszék vezetőjének telefonon közölt kérdésére: „a törvényszék előtt folyamatban volt válóperek hivatalból nem folytatandók le". (Arch. A/II. 13/9. 47. sz.)

[34] Bár változatlanul vallja, hogy „a szocialista felfogásnak ... az egyoldalú bontás (— amely alatt az indítékok vizsgálata nélküli egyoldalú kérelemre történő bontást érti —) felelne meg, de — úgy látja — hiányoznak azok a gazdasági feltételek, amelyek a szocialista álláspont érvényesülésének alapjául szolgálhatnak". Véleménye szerint a rendelet „a házasság felbontása kérdésének szabályozásánál a szocialista álláspontot oly mértékben közelítette meg, amilyen mértékben ezt a proletárdiktatúra átmeneti állapotának első heteiben fennálló gazdasági helyzet megengedte". (Engel J.: I. m. „Proletárjog" 6. sz. 44. old.)

törvényhozó, hogy a válási szándék esetében ki kell mutatni a válás jogalapját, annak meglétére nézve pedig a bíróság a házastársak egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevétele alapján vonhat csak le következtetéseket. Rendkívül szerencsésnek kell tekintenünk ezeket a házasság felbontásához előfeltételként megkívánt jogalap megállapításának mikéntjéről szóló, a bíró számára zsinórmértéket adó tételeket, amelyek kötelezően írják elő a jogalkalmazó számára a házastársak szubjektív és objektív körülményeinek megvizsgálását, hogy e bírói mérlegelő tevékenység eredményeképpen eldönthető legyen: kötelességévé tehető-e a házasfeleknek az életközösség további folytatása, vagy sem.

A rendelet 1. §-a (1) bekezdésének vonatkozó tételei megítélésünk szerint instruktívabbak az eljáró bíró számára, mint családjogi törvényünk 18. §-a (1) bekezdésének megfelelő rendelkezései. A Tanácsköztársaság törvényhozója már eleve bizonyos — részben a házasfelekben rejlő, részben rajtuk kívül álló, hatásukat a konkrét házasság vonatkozásában kifejtő — körülmények vizsgálatára irányította a bíróság figyelmét, annak a „helyzetnek" a mérlegelésére, amelybe az általa elbírálandó házasság jutott. A törvény szövege nem idézte a bíró emlékezetébe a régi Ht. akár abszolút, akár relatív bontó „okait", nemcsak szellemében szakított a korábbi megoldással, de terminológiájában is túltette magát a bevett elnevezésen.

Nem férhet kétség ahhoz, hogy mai családjogi törvényünk e tekintetben is gyökeresen különbözik a felszabadulás előtt érvényben volt megfelelő szabályozástól, amely a házasságot elvben felbonthatatlannak tekintette, s a kivételesen lehetővé tett vétkességi bontás esetében e vétkességhez a házasság felbonthatósága tekintetében jogi konzekvenciákat fűzött, a bontóokok felsorolásával pedig a bíró kezét megkötötte, a bontópert formalisztikus eljárássá züllesztette. Példázza ugyanakkor családjogi törvényünk, hogy a bontás motívumainak, az „alapos és komoly ok"-nak a kutatása nincs szükségszerű összefüggésben a vétkességi gondolat érvényesülésével a házasság felbontása során, mutatja ezzel, hogy a „Proletárjog" által annak idején közölt vita vezetőjének alaptalan volt az az aggálya, miszerint a bontási szándék indítékainak bizonyítása a burzsoá törvényhozás megoldásainak átvételét jelentené. Bebizonyosodott, hogy a házasság feldúlása körüli esetleges erkölcsi vétkesség észlelésének nem kell szükségképpen kihatással lennie a házasság egyik, vagy másik fél kérelmére történő felbonthatóságának mérlegelése alkalmával. De éppen ezeknek az indítékoknak a feltárása, a házastársak valamelyikének oldalán jelentkező erkölcsileg rosszalló értékítéletet kiváltó magatartás ennek során történő megállapítása játszhat jelentős szerepet a házastársi tartás problematikájával összefüggésben, aminthogy ettől sem a Kormányzótanács rendelete, sem a már említett tévedés folytán közzétett VIII-as számú rendelet — éppen a tartásra jogosultság kérdésében — nem tudta magát függetleníteni.

5. Ha tisztában vagyunk is családjogi törvényünk bontásra vonatkozó szabályainak szocialista jellegével és helyesnek tartjuk a 18. § (1) bekezdésében foglalt érdemi megoldást, mégis rá kell mutatni arra, hogy nem rendelkezik mindazzal az előnnyel, amire e tekintetben a Forradalmi Kormányzótanács rendeletének megfelelő szabályozásával kapcsolatban utaltunk. Nem készteti a bírót minden áttétel nélkül azoknak az objektív és szubjektív „körülményeknek" a vizsgálatára, amelyek mellett az életközösség feldúltságát konstatálnia, a házasságot pedig ennek következtében felbontania kell. Különösen törvényünk alkalmazásának első idejében kísértettek gyakran a 18. § (1) bekezdésében foglalt „alapos és komoly ok" köntösében a Ht. bontó „okai" és ha ez csupán a bírói „beidegződöttségre" lett volna visszavezethető, úgy ma már nem is lenne érdemes szót ejteni róla. De éppen a törvény szövegezése segítette ezt a beidegzetthez való vissza-visszanyúlást, ha ma már világos is bíróságaink előtt, hogy a bontás szükségességének vizsgálata során nem a felekben rejlő okok, hanem az ezen legkülönbözőbb, szubjektív és objektív mozzanatok eredőjeként előállott — a jogtudomány által kimunkált megfogalmazásban — „helyzet" az, amire a bíróságnak ítélete meghozatalánál figyelemmel kell lennie.

Amidőn ilyen értékelésben részesítjük a rendeletnek a bíró számára zsinórmértékül szolgáló tételeit, ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy az akaratmegegyezéses bontás lehetővé tételére vonatkozó szabályai, a házastársak bontásra irányuló közös szándékának egyszerű jegyzőkönyvi tudomásulvétele, még akkor is, ha az a bírósági végzés meghozatalául szolgál alapul, lényegében attól fosztják meg a bírót, ami a rendelet kiemelkedő jelentőségű, és a hatályos családjogi törvény által adott megoldással vetekedő szabályozásában rejlik: nevezetesen az élet által felvetett sokrétű esetekben egyéniesítő, a válni szándékozó házastársak szubjektív és objektív körülményeire figyelemmel levő, az egészséges és szilárd családi kötelék kialakításában közreható bírói mérlegeléstől, s az ezen alapuló, nevelő célzatú ítélet meghozatalától.

Összefüggésben állhatott az akaratmegegyezéses válás problémájának ilyetén rendezése a Forradalmi Kormányzótanács jogszabályában azzal, hogy szemben mai családjogi törvényünkkel, amely 18. §-ának (2) bekezdésében külön kiemeli, miszerint a házasság felbontása során figyelemmel kell lenni a kiskorú gyermek érdekeire is, a Forradalmi Kormányzótanács rendelete e kérdést nem vonta vizsgálati körébe, csak az egymással „frigyre lépett, össze nem férő két egyén" lebegett szemei előtt, nem volt figyelemmel arra, hogy a házasságbontás egyszersmind családbontás is, a gyermekek érdekeit mintegy függővé tette a válni akaró házastársak önkényes tetszésétől.

Igaz, 3. §-ának (1) bekezdésében tartalmaz rendelkezést arról, hogy a házasság felbontása esetében — történjék az akár közös megegyezés, akár egyoldalú kérelem alapján — „a gyermekek tartása,

valamint . . . elhelyezése felől megegyezés hiányában a bíróság dönt". Mégsem tekinthető ez elég hathatós intézkedésnek, mivel lényegében csupán anyagi síkon gondoskodik a házasságban született kiskorúakról, nem teszi azonban lehetővé annak a kérdésnek a mérlegelését is : nem kívánja-e meg a gyermek érdeke a közös szülői nevelés további biztosítását a családon belül. Ennek a problémának a vizsgálata természetesen nem volt megejthető a Forradalmi Kormányzótanács által kiadott jogszabály rendszerében, amely a megegyezéses bontás intézményének elismerésével, azzal, hogy ez esetben kizárta a bontás indítékainak kutatását, egyben megfosztotta a bíróságot attól a lehetőségtől is, hogy megállapítsa, milyen mértékben feldúlt a felek házassága, nem remélhető-e, hogy éppen gyermekeikre tekintettel közeledni tudnak még egymáshoz.

Szól a rendelet a gyermektartás kérdése mellett a házastársi tartásról is. Szakítva a burzsoá jog szemléletével, mely a házasságot a nő eltartását biztosítani hivatott intézménynek tekintette, s ebből kiindulva a női egyenjogúság hiányát mintegy visszájára fordítva csupán az elvált feleséget megillető nőtartásról intézkedett, a Forradalmi Kormányzótanács e téren is levonja a nők egyenjogúsításából folyó konzekvenciákat, s a tartási kötelezettséget férj és feleség között kölcsönössé teszi. 3. §-ának (2) bekezdésében megállapítja, hogy „az a házastárs, aki a házasság felbontásában nem hibás, tartást követelhet . . .". Látjuk azonban, hogy a tartás kérdésében — szemben a bontás tekintetében alkotott szabályaival és mindkét vonatkozásban hasonlóan hatályos családjogi törvényünk megoldásához — jelentőséget tulajdonít a tartásra igényt formáló házastárs házasság alatti erkölcsileg értékelhető magatartásának, amennyiben a tartásra való jogosultság megnyílásához előfeltételként szabja meg, hogy az ilyen irányú kérelmet előterjesztő házastárs ne legyen „hibás" a házasság felbontásában.[35]

A vétlenség önmagában azonban még nem elegendő az igény realizálódásához, s kiindulva abból, hogy a proletárállamban a munka kötelesség és mindenkinek, aki munkaképes, dolgoznia kell — a rendelet a rászorultságot is megkívánja, mint a tartás nyújtásának előfeltételét (3. § (2) bek.).

Eddig is láttuk, hogy a Tanácsköztársaság a házassági viszonyok, ezen belül a házasság felbontásának rendezése során következetesen törekedett megvalósítani a marxizmus—leninizmusnak a nemek egyenjogúságáról vallott alapvető felfogását. A házastársak egyenjogúságából folyó követelménnyel számol a törvényhozó akkor is, amidőn a volt házastársak közös gyermekeinek tartásával kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy azokról „a házasfelek (— tehát férj és feleség egyaránt —) jövedelmük arányában kötelesek gondoskodni." (3. § (3) bek.)

Úgy a gyermektartás, mint a gyermekek elhelyezése kérdésében, akárcsak a házastárs eltartása felől, a bíróság a házasságot felbontó ítéletében dönt, de külön is határozhat (3. § (1) bek.).

Ami a bontóper folyamán hozott ítéletet illeti, a rendelet csak a bontási kérelmet elutasító határozat ellen engedélyez jogorvoslatot, mivel 4. §-a tartalmazza azt a kategorikus rendelkezést, hogy „a házasság felbontását kimondó ítélet ellen fellebbezésnek nincs helye."

Súlyt kívánt helyezni a törvényhozó a bontóperes bíráskodás során a nők érdekeinek megfelelő védelmére is, amit különösen alkalmas volt biztosítani a Forradalmi Kormányzótanács május 14-én kelt LXXXIX. számú rendelete, mely 5. §-ában mondja ki, hogy családi ügyekben az ülnökök legalább egyike nő kell hogy legyen,[36] s amint a Forradalmi Kormányzótanács LV. számú rendeletéből kiderül, a házassági, családi stb. viszonyokkal kapcsolatos perek intézésére külön ún. családügyi bíróságot szándékoztak felállítani.[37]

*

Dolgozatunkban a Tanácsköztársaság jogalkotásának csak viszonylag igen elhatárolt területével foglalkoztunk, úgy véljük azonban a vizsgált probléma, a szocializmus elveinek a házasság felbontását szabályozó rendelkezésekben való érvényesítésére irányuló törekvés, a nemek következetes egyenjogúsítását rögzítő szabályozás tükrében is megmutatkozik az a heroikus kezdeményezés, amelyre a Tanácsköztársaság a jog és a jogalkotás területén vállalkozott, amidőn megsemmisítette a burzsoá jogot, helyébe megkezdte hazánkban is — a szovjet családjog kezdeti szakaszán megalkottakhoz hasonló intézményei révén — a szocialista családjogi szabályozás kialakítását.

Pap Tibor

[35] Teljesen azonos jelentőséget tulajdonít a házasság felbontása körüli vétkességnek a tartás szempontjából a Csehszlovák Köztársaság mai családjogi kódexe, amely e vonatkozásban szintén a házasság fennállása alatti házastársi magatartástól teszi függővé a tartás iránti igény elbírálását, még arra az esetre is, ha az igény érvényesítésére csak évekkel a házasság felbontása után kerül sor. 1952. évi IV. törvényünk értelmében a házasság fennállása alatt kifogásolhatatlan magatartást tanúsító fél a házasság felbontása után is érdemtelenné válhat a tartásra.

[36] Az igazságügyi népbiztosnak a bíróságokkal kapcsolatos rendelettervezetéről szóló előterjesztése 28. §-ában rögzíti, hogy „olyan perekben, amelyek nő, vagy gyermektartási, vagy pedig házastársak között fennforgó vitás kérdésekben folynak, az ítélőtanácsban egy női tagnak is részt kell vennie". (Arch. A/II. 13/9.)

[37] L. Névai László : A burzsoá magyar bírósági és ügyészségi szervezet fejlődésének fő vonásai, Jogtudományi Közlöny, 1958. 11—12. sz. 463. old. Az igazságügyi népbiztosság már említett előterjesztésében szintén utal erre az elgondolásra : „Nagyobb városokban külön munkaügyi, külön családügyi és egyéb tanácsokat kell a bíróságoknál felállítani." (28. § (5) bek. Arch. A/II. 13/9.)

A képviseleti és a közvetlen demokrácia intézményeinek kapcsolata a Tanácsköztársaság állami mechanizmusában

Tanácsköztársaságunk államszervezetében — minden előző társadalmi forma államától eltérően — a képviseleti szervek mellett a közvetlen demokrácia intézményei nem csupán a forradalmi felkelés szakaszában emelkedtek nagy jelentőségre, hanem a szocialista állam megerősödése után is megmaradtak, sőt funkciójuk — ha más formában is — állandósult. A közvetlen és képviseleti demokrácia szerveinek összekapcsolódása és tartós, életképes együttműködése új vonás az állami fejlődés történeti korszakában. Az újtípusú demokrácia intézményein keresztül a munkásosztály megakadályozhatja a társadalom szerveinek a társadalomtól való elidegenedését, amely minden előző osztálytársadalom végzete lett, amely ellen előzőleg eredményesen védekezni nem tudtak.

*

A dialektikus és történelmi materializmus elmélete központi kérdésnek tartotta a társadalmi szervezet elidegenedésének megszüntetésére teendő forradalmi lépések vizsgálatát. Marx és Engels kimutatta, hogy a proletariátus az az osztály, amelynek történelmi hivatása a társadalom és annak irányító szervezete közötti állandó és szerves kapcsolat megteremtése. Ők azonban, nagyon helyesen, meg sem kísérelték, hogy a leendő szocialista társadalom hatalmi szervezetének formáiról, valamint a társadalom és a politikai szervezetek kapcsolatának módozatairól részletes, konkrét képet fessenek. Jól tudták, hogy a politikai forma szerkezetét, struktúráját a munkásság forradalmi harca, a forradalomban szerzett tapasztalatok általánosítása fogja véglegesen megállapítani. „Nem eszményeket kell megvalósítani — figyelmeztette Marx épp a párizsi kommün tanulságainak értékelésénél a munkásosztályt — csak ki kell szabadítania az új társadalomnak a régi összeomló burzsoá társadalom méhében már megfogamzott elemeit."[1]

Az újtípusú proletár hatalmi szervezet megszületett a francia munkásosztály 1871. évi forradalmában. A párizsi kommün a proletariátus hatalmi szervezetét *képviseleti* alapon kívánta felépíteni. Ez a képviselet azonban minőségileg különbözött a polgári állam képviseletétől. A kommün tagjait általános választójog alapján választották. A képviseleti szerveknek átfogó rendszere épült volna ki egész Franciaországban — ha a kommünnek lett volna ideje életrehívni az egész ország területén a helyi kommün szerveket — és ezek az alapfokú képviselői gyűlések küldtek volna tagokat a Nemzeti Delegációba.[2]

Az új társadalmi szervezet elidegenedésének megakadályozására is megtette az intézkedéseket a kommün: „A minden eddigi államban elkerülhetetlen átváltozás ellen, mely az államot és az állami szerveket a társadalom szolgáiból a társadalom uraivá tette, a kommün két csalhatatlan szert alkalmazott.' Először is minden közigazgatási, bíráskodási és közoktatási állást az érdekeltek szavazati jogán alapuló választás útján töltött be, mégpedig úgy, hogy ugyanezek az érdekeltek választottjukat mindenkor visszahívhatják. Másodszor pedig minden szolgálatért a magasabbrendűért és alacsonyabbrendűért egyaránt csak olyan bért fizetett, amilyent a többi munkás kapott."[3]

A proletár hatalom a képviseleti szervekben helyetfoglaló küldötteknek a társadalomtól való elfüggetlenedését azzal kívánta megakadályozni, hogy kimondta a kommün-tagok *visszahívhatóságát*, továbbá az által, hogy a küldöttet választói *utasításának* végrehajtására kötelezte.[4] A képviseleti és közvetlen demokrácia előbbi módon történt összekapcsolása mellett a kommün még egy rendkívül fontos területen gyökeresen szakított a régi állam egyik fő vonásával. Kimondotta, hogy megszünteti az állandó hadsereget, s a fegyverviselést és a haza védelmét minden fegyverbíró polgár egyetemleges kötelességévé tette.

Marx gondosan elemezte a párizsi kommünben született proletár szervezetet, s sejtetni engedte, hogy valószínűleg ez a politikai forma lesz a legalkalmasabb a proletár állam számára. A kommün „az a végre felfedezett politikai forma, amely mellett a munka gazdasági felszabadítása végbemehetett".[5] Ebben a politikai szervezeti struktúrában a képviseleti és közvetlen demokrácia szerves összekapcsolásával találkozunk. Marx és Engels mégsem hangsúlyozta azt, hogy itt a közvetlen demokrácia bizonyos formái elevenedtek meg.

Az 1905-ös forradalomban megalakult szovjetek sok vonásban hasonlítottak a kommün hatalmi szerveihez, de ezek szervezetileg jobban megszilárdultak, mint a francia munkásosztály szervei. E forradalmi tapasztalat alapján egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a leendő proletárállam politikai alapjait a tanácsi formájú szervezet fogja képezni. E tételnek a határozott leszögezése Lenin érdeme volt, aki felismerte, hogy a tanács nemcsak a proletár forradalom harci szervezete, hanem a forradalom győzelme után a leendő

[1] Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Bp. 1949., 506. old.
[2] Uo. 502—503. old.
[3] Uo. 465. old.
[4] Uo. 502—503. old.
[5] Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt., 505. old. E felismerés erejét a marxista irodalomban elhomályosította azon tézis, amely szerint a munkásosztály számára legkedvezőbb társadalmi szervezeti módszer a demokratikus köztársaság. Lásd Kovács István: A szovjetek a Szovjetunió politikai alapjai. Állam és Közigazgatás, 1950. évf. 442—443. old.

proletár állam politikai alapjainak képviseleti szerve.[6]

Az 1917. évi orosz februári forradalomban megalakuló szovjetek az 1905-ös forradalom hagyományait elevenítették fel. A szovjet forma a legalkalmasabb intézmény volt az egész proletariátus képviseletére. Lenin nyomatékosan hangsúlyozta, hogy modern viszonyok között képviseleti rendszer nélkül nem lehet meg a proletárállam. „Képviseleti intézmények nélkül nem képzelhetjük el a demokráciát, még a proletárdemokráciát sem."[7] Ugyanekkor Lenin kifejtette azt is, hogy a proletár képviselet egész más módon képviselet, mint a polgári parlament, továbbá, hogy ezt a képviseleti rendszert a nép közvetlen demokratikus intézményei egészítik ki. „A szocializmusban — mondja Lenin — elkerülhetetlenül újra feléled a „primitív" demokráciák sok eleme, mert a civilizált társadalmak történetében először emelkedik fel a lakosság tömege odáig, hogy önállóan résztvegyen nemcsak szavazásokban és választásokban, hanem a mindennapi igazgatásban is."[8] Magában a proletárdiktatúra lenini fogalmi jegyei között is benne van az, hogy a proletár állam a néptömegek közvetlen erején nyugszik. „Forradalmi diktatúra . . . olyan hatalom, amely közvetlenül a forradalmi hódításra, a néptömegek alulról jövő közvetlen kezdeményezésére, nem a központosított államhatalom által kiadott törvényre támaszkodik."[9]

A képviseleti és közvetlen demokrácia kapcsolatát Lenin a következő intézményeken keresztül látta megvalósíthatónak: „1. A hatalom „forrása" nem a parlament által előzetesen megtárgyalt és elfogadott törvény, hanem a néptömegek alulról jövő, közvetlen és helyi kezdeményezése, a hatalom közvetlen „megragadása" — hogy a közhasználatú kifejezéssel éljünk; 2. a rendőrségnek és a hadseregnek, mint a néptől elkülönített és a néppel szembeállított intézményeknek felváltása az egész nép közvetlen felfegyverzésével; az állam rendjét ilyen hatalom esetén *maguk* a felfegyverzett munkások és parasztok, *maga* a felfegyverzett nép védi; 3. a hivatalnokokat, a bürokráciát vagy megint csak magának a népnek közvetlen hatalma váltja fel, vagy legalább is külön ellenőrzés alá helyezi őket; a hivatalnokokat nemcsak választják, de a nép első követelésére *le is válthatják* őket, vagyis a hivatalnokok egyszerű megbízottakká válnak."[10]

1918-ban Magyarországon is megalakultak a munkástanácsok, s a dolgozók mind szélesebb rétegei szerveződtek bennük a proletárdiktatúra kivívása érdekében. A kettőshatalom korszakában lezajlott forradalmi akciók valamennyien a proletariátius új képviseleti szervének aktivitását bizonyítják, másrészről ezek a tanácsi kezdeményezések rendkívül szorosan összefonódtak a nép közvetlen forradalmi megmozdulásaival. 1919 januárjától március 20-ig a KMP felhívására több városban és községben a nép közvetlen forradalmi megmozdulása következtében lényegében a proletariátus kezébe került a hatalom.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a munkásosztálynak ki kellett építeni a maga egységes hatalmi szervrendszerét. A politikai alapintézmények szervezésének fő elve a Tanácsköztársaságban épp úgy a képviseleti elv volt, mint Szovjetoroszországban, de a képviseleti rendszert nálunk is a közvetlen demokrácia intézményei egészítették ki.

A Tanácsköztársaságban a politikai alapszervek demokratizmusát, a szerveknek a társadalommal való eleven kapcsolatát a következő fő sajátosságok jellemzik: A) a képviseleti szerveket a demokratizmus követelményeinek megfelelően alakítják meg, s e képviseleti szervek a tanácsállam szervei között a legmagasabbrendű típust képviselik; B) a képviseleti szervek társadalmi ellenőrzésének megvannak az intézményes biztosítékai; C) a közvetlen demokrácia egyes formái szervesen kiegészítik a képviseleti intézmények rendszerét, teret adnak a tömegek kezdeményező készségének és bevonják a dolgozókat az állami feladatok megoldásába.

ad A) A képviseleti rendszer jellegét alapvetően két körülmény határozza meg: milyen módon alakítják meg a képviseleti szervezetet, azaz milyen fokú demokratizmus érvényesül a képviselet megalakítására szolgáló választási rendszeren belül;

milyen helyet foglalnak el a képviseleti szervek az állami szervek rendszerében, milyen a viszonyuk a többi állami szervekhez.

a) *A Tanácsköztársaság választási rendszerét* az azt megelőző választási rendszerekhez viszonyítva, a demokratizmus igen magasfokú kiszélesítése jellemzi. A választási rendszert a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. számú rendelete (az ún. ideiglenes alkotmány) szabályozta. A választási rendszerre vonatkozó szakaszokon kettős tendencia vonul végig. Az egyik oldalon a rendelet a társadalom dolgozó osztályai számára a lehető legszélesebb körben biztosítani kívánja a képviseleti szervek megalakításába való közreműködés jogát. Másrészről a jogszabály kifejezetten kizárja a kizsákmányolókat a választásban való részvételből és a városi dolgozók vezető szerepét is külön biztosítékokkal védelmezi a kevésbé szilárd dolgozó rétegekkel szemben.

A választási rendszer *demokratizmusát* mindenekelőtt a választó jogosultságára vonatkozó szabályok fejezik ki. Az említett kormányzótanácsi rendelet a burzsoá választójogi cenzusok gyakorlatával szakítva a választójogot a proletariátusra nézve általánossá tette. A választójog pozitív feltételeit a 19., illetve 20. § tartalmazza,

[6] I. Trajnyin Lenin e felismeréséről ezeket írta: „Lenin az 1905. évi tanácsokban a forradalmi államhatalom kezdeteit látta. Jelentőségüket méltatva élesen kritizálta a mensevikeket, akik a tanácsokat csak ideiglenes szervekként tekintették, mint az „önkormányzatnak" cári rendszer keretén belül született új szervei." I. Trajnyin: A tanácsok — a szocialista forradalom politikai alapja. Állam és Közigazgatás, 1950. évf. 16. old.

[7] Lenin Művei. 25. köt. Bp., 1952. 455. old.

[8] Uo. 524. old.

[9] Lenin Művei, 24. köt. Bp., 1952. 20. old.

[10] Uo. 21. old.

eszerint választójoga annak a 18. életévét betöltött személynek lehet, aki *1.* mint munkás, alkalmazott stb. társadalomra nézve hasznos munkából él ; *2.* olyan háztartási munkával foglalkozik, amely az előbb említett személyek munkáját teszi lehetővé (e szakasz tehát kiterjesztette a választójogot a nőkre) ; *3.* külön kiemeli a rendelet, hogy aktív és passzív választójoggal rendelkeznek a Vörös Hadsereg katonái és a Tanácsköztársaság azon munkásai és katonái, akik munkaképességüket részben vagy egészben elvesztették ; *4.* a Magyarországon élő külföldi állampolgárok szintén rendelkeznek választójoggal, amennyiben az előbbi pontokban foglalt követelményeknek megfelelnek.

Ezek a *pozitív feltételek* a proletariátus számára valóban a legáltalánosabb választójogot biztosították, mert a munkásosztály köréből a választójog *negatív feltételei* csak azokat zárták ki, akik e fontos politikai jog gyakorlására kézzelfogható okok alapján alkalmatlanok voltak, vagy méltatlanná váltak.

1. Nem volt választójoga annak, aki elmebetegségben szenvedett és gondnokság alatt állt, mert az ilyen személyek nem rendelkeztek a választójog gyakorlásához szükséges értelmi képességgel (25. §). *2.* Méltatlanság címén nem volt választójoga annak, akit politikai jogainak gyakorlásától aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt felfüggesztettek arra az időtartamra, amelyet az ítélet megállapított.

A választási rendszer demokratizmusát a *választási eljárási szabályok* is elmélyítették. A Tanácsköztársasság választási eljárási szabályai szakítottak a régi burzsoá választási rendszer azon sajátosságaival, hogy a választások technikai végrehajtásának rendjét bonyolultan lényegtelen részletekig menően szabályozták, s így az egész eljárás egy rendkívül bürokratikus folyamattá torzult, ami rendszerint lehetőséget nyújtott az állami hivatalnokoknak arra, hogy a választásokat a kormánypárt érdekében befolyásolják. Lenin tanítása szerint az új demokrácia egyik alapvető sajátossága az, hogy „a választásoknak mindenféle bürokratikus formasága és korlátozása elesik, a tömegek maguk határozzák meg a választások rendjét és idejét."[11]

A tanácsköztársasági választásokra vonatkozó szabályok az eljárási kérdéseket főbb vonalakban határozták meg, kimondották, hogy a városokban (Pesten kerületekben) városi választóbizottságok, a falvakban és járásokban, a megyei székhelyen felállított választási bizottságok bonyolítják le a választásokat (22. §) ; a szavazást szavazatszedő bizottság előtt kell tartani (23—25. §). a szavazáson jegyzőkönyvet kell készíteni ; a választások érvényessége felett a Tanácsok Országos Gyűlése dönt.

A választási eljárás demokratizmusának bizonyítéka volt a régen óhajtott titkos szavazás bevezetése (23. §).

[11] Lenin : Válogatott Művek. II. köt. Bp., 1949. 392. old.

A tanácsokat a proletárdiktatúra kikiáltása előtt üzemi választások alapján alakították meg. A Forradalmi Kormányzótanács XXVI. számú rendeletében áttért a tanácstagok területi alapon történő megválasztására.

A Tanácsköztársaság választási rendszere *kifejezetten a dolgozó osztályok számára jelentett demokratizmust.* Ez kifejezésre jutott mindenekelőtt magában a választójogi szabályokban is. A választójogból nyíltan kizárta a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. számú rendelete azokat, akik kizsákmányoló tevékenységet folytattak : 1. nyereségszerzés céljából bérmunkásokat alkalmaztak ; 2. kereskedők voltak ; a kizsákmányoló osztályhoz való kapcsolatuk alapján kizárták ; 3. a lelkészeket és szerzeteseket ; 4. azokat, akik munkanélküli jövedelemből éltek.

A burzsoáziának a választójogtól való megfosztása a Tanácsköztársaság választási rendszerében a haladó és retrográd erők közötti ellentétek éles polarizációjának következménye volt. Bár a régi vezető osztályok a proletárdiktatúra kikiáltásakor szinte ellenállás nélkül vonultak vissza a hatalomtól, nyilvánvaló, hogy pozíciójukat csak a rendkívüli körülmények között adták fel fegyveres ellenállás nélkül s ez a visszavonulás nem jelentett a tanácsállammal való valamilyen kompromisszumos együttműködést. A burzsoáziának a választójogtól való megfosztásával Tanácsköztársaságunk jogalkotása az 1918-as szovjet alkotmány példáját követte, de épp úgy, mint a szovjet forradalom vezetői, nem tartották abszolútnak ezt a megoldást. Az ellenséges osztályok választójogának problémáját mindenkor a forradalom továbbfejlesztésének szemszögéből kell vizsgálni és az adott osztályerő-viszonyok alapján kell a kérdést megoldani.[12]

A Tanácsköztársaság végleges alkotmánya szintén kifejezetten kizárta a kizskmányolókat a tanácsokból : „A Tanácsköztársaság a kizsákmányolóknak semmiféle tanácsban helyet nem ad." (2. § (2) bek.) „A magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban csak a dolgozó népnek van választójoga." (66. §). A végleges alkotmány a Forradalmi Kormányzótanács idézett rendeletének választási eljárási szabályait sem változtatta meg.

[12] Lenin a választójogi problémák ilyen „relatív", konkrét történelmi helyzettől függő felfogására már 1918-ban utalt : „A burzsoáziának a választójogtól való megosztása nem kötelező és nem szükségszerű ismérve a proletariátus diktatúrájának. A bolsevikok, akik jóval október előtt kiadták a proletárdiktatúra jelszavát, Oroszországban sem beszéltek már eleve a kizsákmányolóknak a választójogtól való megfosztásáról." A proletár forradalom és a renegát Kautzky. Bp. 1948., MLKK. 28—29. sz. 48. old. Lenin ezt a tételt később ismét leszögezte : „A burzsoázia választójogtól való megfosztásának kérdését mi semmiképp sem nézzük abszolút szempontból, mert elméletileg teljesen megengedhető, hogy a proletariátus diktatúrája lépten-nyomon elnyomja a burzsoáziát, megteheti azonban, hogy a választójogtól nem fosztja meg." Válogatott művek, II. köt. Bp. 1949. 530. old. A népi demokratikus államok többségében a népi demokratikus átalakulás sajátosságainak megfelelően nem is fosztották meg a burzsoáziát a választójogtól.

A Tanácsköztársaság választási eljárási szabályai a tanácsszervek megalakításában bizonyos mértékig *előnyöket biztosítottak a városi dolgozóknak*, a falusi lakossággal szemben.[13] A városi tanácsok ugyanis mind a járási tanácsokba, mind a megyei tanácsokba, s végül pedig a Tanácsok Országos Gyűlésébe is delegáltak tagokat. A városi dolgozók ezen a módon — legalábbis közvetve a küldöttek révén — jóval nagyobb részt kaptak az egész hatalmi szervezet kialakításában, mint a falusi lakosság, amely a falusi tanácsokon keresztül csak a járási tanácsba delegálhatott tagokat. Tanácsköztársasági választójogunk nem tartotta szükségesnek azt, hogy a városi és falusi dolgozók szavazatainak értéke között a városi proletariátus számára olyan megkülönböztetést tegyen, mint az 1918-as szovjet alkotmány választójoga. Eszerint ugyanis a tartományi kongresszusokba a városok 5000 választó után, a kerületek (falvak stb.) viszont 25 ezer lakós után delegálhattak egy-egy küldöttet (Alkotmány 53. § *a)* bek.). Ugyanilyen arányú előnyt élveztek a városok az Összorosz Szovjet Kongresszus tagjainak megválasztásánál is (Alkotmány 25. §).

b) Az állam demokratizmusának megítélésénél nagy jelentősége van annak, hogy *a képviseleti szervek* milyen *helyet* foglalnak el *az állami szervek rendszerében*. A polgári államokban a képviseleti szervek általában nem válhattak a hatalom csúcsszerveivé, mert a képviselet jogai valamilyen vonatkozásban mindig korlátok közé lettek szorítva. Erre ideológiai alapot is teremtettek az államhatalmi ágak elválasztásról szóló elmélettel. Ez elvből következett, hogy a törvényhozó hatalomnak az államfő és a kormány szervein keresztül egy olyan ellenlábasa van a burzsoá államszervezetben, amely a képviselet faladatait, hatáskörét a közügyek egy csoportjára nézve már a klasszikus kapitalizmus korszakában is csorbította. A polgári forradalmakban a képviseleti intézmények néhányszor még valóban az állami élet legfontosabb szerveivé nőtték ki magukat, de a forradalmi lendület hanyatlása után a képviselet jelentősége, hatásköre fokozatosan csökkent. Nem változtatott ezen a tendencián az sem, hogy a parlamentáris kormányformájú államokban a képviselet makacsabban védelmezte hagyományos jogait. Az imperializmus korszakában — amidőn a munkásosztály egyre több mandátumot nyer el a parlamenten belül — a burzsoázia céltudatosan csökkenti a képviseleti szervek hatáskörét az államfő, illetve a kormány javára.[14] A képviselet háttérbe szorításának irányzata a fasiszta államokban már olyan szakaszba lépett, hogy itt a képviselet hagyományos polgári formáit teljesen szétverték, s „hivatásrendi" stb. alapon kreáltak valamilyen álképviseletet, amely a diktátor határozatainak formális jóváhagyását megadta. A burzsoá önkormányzatok — a burzsoá állam helyi képviseleti szervei — a kapitalista fejlődés során, a központi képviseleti szervekhez hasonlóan teljesen háttérbe szorultak a bürokratikus gépezet dekoncentrált szervei mellett.

A marxista államelmélet szakított az államhatalmi ágak elválasztásának és az államhatalmi ágak egyensúlyának a burzsoázia gyakorlatában is félredobott elméletével és leszögezte, hogy a szocialista államban képviseleti szervek a politikai alapintézmények központban és helyileg egyaránt.

A „Mindenkihez" című deklaráció a Tanácsköztársaság proklamálásakor azonnal leszögezte azt, hogy a szocialista állam képviseleti szervei, a tanácsok gyakorolják a törvényhozói, végrehajtói és bíráskodási hatalmat egyaránt. Az ideiglenes alkotmány 3. §-a szintén teljes határozottsággal állapítja meg azt, hogy a tanácsok a proletariátus politikai alapjai. „A magyarországi proletariátus diktatúráját a Tanácsok Országos Gyűlése, a helyi munkás, katona és földműves tanácsokkal együtt gyakorolja." A végleges alkotmány az alkotmány alapelvei között nyilvánítja ki, hogy „a munkások, katonák és földművesek tanácsaiban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bíráskodik azok megszegői felett." „A proletárság a tanácsban gyakorol minden központi és helyi hatalmat."

A szocialista államban érvényes államhatalom egységének elve nem zárja ki azt, hogy az állami szervek között munkamegosztás alapján a szervek egyes típusai sajátos külön funkciót töltenek be. A proletárdiktatúra kikiáltása előtti marxista megnyilatkozások szó szerinti értelmezésben még úgy magyarázhatók, hogy a tanácsok közvetlenül saját maguk, illetve tagjaik közül választott személyeken keresztül látják el a végrehajtás és bíráskodás funkcióját. Kun Béla is így nyilatkozott pl. a leendő szocialista állam bírósági rendszeréről: „A bíráskodás is a tanácsok feladata . . . a tanácskövetekből alakult forradalmi bíróság ítélkezik a forradalmi rend megszegői ellen."[15] Éppen így értelmezték ebben az időben a tanácsok államigazgatási munkáját is.

A Tanácsköztársaság első időszakában nálunk is megfigyelhető volt egy bizonyos fokú határo-

[13] Nem egyedül a szocialista forradalomnak sajátossága az, hogy a forradalom vezető osztálya számára a választási rendszeren belül külön előjogokat ad. Egyes polgári történetírók és jogászok is elismerték azt a tényt, hogy a polgári forradalmak egyes periódusaiban a forradalmi burzsoázia előnyöket juttatott a vezetőrétegek számára, éppúgy mint a proletariátus. „A jakobin alkotmány — állapítja meg Michelet — a befolyást a felvilágosodottság arányában növeszti és több hatalmat ad a városoknak." (A francia forradalom története, IX. köt. 183. old.) Ugyanígy járt el a párizsi kommün is: „A valóságban azonban a kommunális alkotmány a vidéki termelőket a kerületi székhelyek vezetése alá utalta és ott a városi munkásságban biztosította számukra érdekeik természetes képviselőit." Marx—Engels: Válogatott művek, I. köt. Bp. 1949. 504. old.

[14] Vö.: Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Bp. 1953. 166. old. Kézzelfogható bizonyítékát adják ennek a franciaországi események napjainkban, ahol a burzsoá diktatórikus hatalom megalapozása a parlamenti szervek jogainak csorbításával s az elnök jogainak kiterjesztésével hajtotta végre az alkotmányreformot.

[15] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról, Kossuth Kiadó, 1958. 121. old.

zatlanság a tekintetben, hogy hogyan is fog felépülni az igazgatás szervezete, illetőleg mi lesz a munkaterülete a tanácsok mellett működő testületi igazgatási szerveknek és a szervek mellett kialakulnak-e a „hivatásos" szakszervek, állandó, kinevezett, vagy választott igazgatási tisztviselőkkel. A határozatlanság e kérdésben az első szovjet alkotmány elfogadása idején még nagyobbfokú volt, mint Tanácsköztársaságunk alatt.[16]

A forradalmi gyakorlat alapján mihamarabb kialakult az a nézet, hogy a tanácsok közvetlen államigazgatási és bíráskodási teendőit nem szoros értelemben kell felfogni. Belátták, hogy a munkamegosztás során elhatárolódó szervek — amelyek felett a tanácsok általános irányító és ellenőrző funkciót gyakorolnak — külön hatáskörükben még szakszerűbben intézhetik az államhatalmi feladatokat. A bírói szervezeti törvényjavaslat is már ebben a szellemben született.[17]

A tanácsköztársaság szerveinek fejlődése végsősoron azt bizonyítja, hogy néhány nem jellegzetes esettől eltekintve, az államhatalom egységét nem próbálták az állami szervek közötti munkamegosztással szembeállítani. Az államférfiak megnyilatkozásai és a jogszabályok az előző időszakban egyaránt azt kívánták a fenti tézis fogalmazásánál hangsúlyozni, hogy a *tanácsok megteremtik az összes szerv közvetlen és közvetett ellenőrzésének formáit* s ezáltal megszüntetik a burzsoá közigazgatás, bíráskodás alapvető sajátosságát, azt ti., hogy azok elfüggetlenedtek nem csupán maguktól a polgároktól, hanem a polgárok képviseleti szerveitől, a parlamenttől és az önkormányzatoktól is. A szocialista állam képviseleti szervei — amelyek a dolgozókkal folyamatosan kapcsolatban állanak — irányítják és ellenőrzik az egész államapparátus munkáját. Ezáltal biztosítják azt a módszert, amely megakadályozhatja, hogy a társadalom érdekeinek szolgálatára hivatott szervből a társadalom kisebbségének érdekeit szolgáló szerv váljon.

A tanácsok és a többi állami szervek közötti viszonyt a Tanácsköztársaság legfontosabb államjogi szabályainak hatásköri rendelkezései tükrözik legjobban. Ezekben kifejezésre jut az, hogy a tanácsok hatáskörébe tartoznak közvetlenül az állami élet legfontosabb problémái fölötti döntések joga. Az ideiglenes alkotmány leszögezi, hogy „az állami élet összes döntő fontosságú kérdéseinek szabályozása és irányítása a munkás, katona és földműves tanácsok országos gyűlésének hatáskörébe tartozik." (3. §) A végleges alkotmány szintén kimondja azt, hogy a legfelsőbb tanácsgyűlés hatásköre korlátlan: „A szövetséges tanácsok országos gyűlésének hatáskörébe tartozik minden nagy fontosságú állami ügy" (16. §). Ugyanekkor azonban az alkotmány már fel is sorolja azokat az ügyeket, amelyekkel azok különös jelentősége miatt az állami szervek munkamegosztása mellett is a szövetséges tanácsok országos gyűlésének kell foglalkozni. A felsorolás után a 16. §-ban az alkotmány még egyszer említi a legfelsőbb képviseleti szerv hatáskörének korlátlanságát, mert külön kiemeli, hogy „minden olyan kérdés, amelyre nézve a szövetséges tanácsok országos gyűlése a hatáskörét megállapítja, a szövetséges tanácsok országos gyűléséhez tartozik." (16. § 2. bek.)

A tanácsoknak az állami szervezetben elfoglalt kiemelkedő szerepét bizonyítja az is, hogy a képviseleti szerveknek kellett megalakítani az igazgatás, bíráskodás funkcióját végző szerveket is. A tanácsok országos gyűlése által választott szövetséges központi intéző bizottság alakítja meg a végleges alkotmány szerint a kormányzó tanácsot. (24. §) A szövetséges tanácsok országos gyűlésének hatáskörébe tartozó feladatok között sorolja fel az alkotmány a bírósági szervezet megállapításának jogát. (16. § 17. pont.) A helyi tanácsok a maguk szintjén szintén a helyi igazgatási és bírósági szervezet megalkotói (55., 56. §).

A szocialista állam képviseleti szerveinek további jelentős feladatuk az igazgatási és bíráskodási szervezet ellenőrzése és irányítása. A felettes tanács felügyeleti, ellenőrzési joga az alkotmány 64. §-ának 2. bekezdése szerint kifejezésre jut abban, hogy „a felettes tanácsnak vagy intéző bizottságnak jogában áll az alárendelt tanács minden határozatát hivatalból megváltoztatni".

A Tanácsköztársaság államszervezetében a képviseleti alapon alakult tanácsok vitathatatlanul az állami élet legfontosabb tényezői voltak mind a jogszabályok, mind a tényleges gyakorlat szerint. A proletárdiktatúra kikiáltása után az állami szervek rendszerében fokozatosan egyre erősödő munkamegosztás mellett is megtartották hatalmi súlyukat s a többi állami szerv közvetlen vagy legalábbis közvetett irányítói voltak.

ad B. A szocialista forradalomban a képviseleti szervek fölötti társadalmi ellenőrzés többféle rendszere alakult ki. Ezek a formák kezdetben politikai intézmények voltak, amelyeknek célszerűségét a forradalmi elmélet már előre megjósolta, meglátta, életképességüket azonban a forradalmi gyakorlat tűzpróbáján keresztül bizonyították be. Ezeknek a ténylegesen már funkcionáló intézményeknek egyrészt a forradalmi jogalkotás jogi szabályozás révén is megszilárdította, míg az intézmények másik csoportja mint a gyakorlatban funkcionáló forma egy ideig még fennmaradt, később azonban fokozatosan elhalt.

A képviseleti szervek népi ellenőrzésének formáit két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak azok a formák, amidőn a társadalom a *képviseletnek mint egész szervezetnek* a társadalomtól való függőségét kívánja biztosítani. A másik csoportba azokat az intézményeket sorolhatjuk, amelyek által a dolgozók *a képviselet egyes tagjainak* működését irányíthatják és ellenőrizhetik.

a) Az egész képviseleti szervezetnek a társadalmi erőkkel való állandó kapcsolatát a képviselet *újra-választásának* forradalmi intézménye kívánta biztosítani. E politikai forma egyrészről azt a normát állította föl, hogy *a képviseleti szervek meg-*

[16] L.: Kovács István: Az első szovjet alkotmány. Magyar Tudomány, 1957. 11—12. sz. 510. old.

[17] L. a Proletárjog 1919. július 19-i számából a „Hogyan gyakorolják átmenetileg a szovjet bírói hatalmat" c. cikket.

bízása lehetőleg minél rövidebb legyen azért, mert a forradalmi fejlődés következtében végbemenő gyors társadalmi változások így jobban tükröződhetnek a képviseleti testület összetételében is. A képviseleti szervek mandátumának idejét a forradalmi jogalkotást éppen ezért meglehetősen rövid időre szűkítette össze. A szocialista forradalmak első szakaszaiban nem volt ritka az, hogy a tanácsok mandátumát három hónapban állapították meg. A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya szerint „A tanácsok egyelőre hat hónapra alakulnak" (29. §). A végleges alkotmány a képviselet megbízásának ezt az időtartamát fenn akarta tartani a 76. §-ában kimondotta, hogy „a tanácsok 6 hónapra alakulnak".

A képviseleti szerv mandátumának ily rövid időszakra való korlátozása mellett a forradalmi gyakorlat kialakította a *képviselet újraválasztásának intézményét*. Az újraválasztás nem vált jogintézménnyé, de ez mit sem változtat azon, hogy a forradalmi változások korszakában igen nagy szerepet töltött be a társadalmi viszonyokban végbemenő gyors eltolódások, másrészről a képviselet bizonyos fokú merevsége közötti ellentét felszámolásában. Az újraválasztások intézménye lehetővé tette, hogy vagy az egész képviseleti szervet, vagy a képviseleti szerv tagjainak egy nagyobb csoportját, a képviselői mandátum jogszabályban megállapított idejének lejárta előtt a társadalomban az utolsó választás óta eltelt lényeges változásokra való hivatkozással újra válasszák. Lenin már az Októberi Szocialista Forradalom győzelme után azonnal rámutatott, hogy a visszahívás ezen mintegy kollektív formájának milyen jelentősége van a forradalom előrevitelében: „Az osztályerő-viszonyok terén és az osztályoknak a pártokhoz való viszonyában bekövetkezett minden nagy változás, különösen pedig a jelentős pártokon belül bekövetkezett szakadások elengedhetetlenül új választásokat tesznek szükségessé abban a választókerületben, ahol az összhang hiánya egyrészt a különböző osztályok akarata és ereje, másrészt a választottak pártösszetétele között szemmelláthatóan és kétségtelen."[18] Lenin a visszahívás jogáról szóló dekrétumnak a központi végrehajtó bizottság előtti előadóbeszédében rámutatott arra, hogy ez az intézmény a szocialista forradalom békés előrehaladásában milyen szerepet visz: „a hatalom átmenete az egyik párt kezéből a másik párt kezébe vérontás nélkül, egyszerű újraválasztás útján fog végbemenni."[19]

Az újraválasztásokkal kapcsolatban felmerül az a probléma, hogy kinek van joga elrendelni az újraválasztásokat. A forradalmakban az újraválasztásokat a társadalom osztályerőviszonyainak eltolódásával indokolják s e következtetés mögött a társadalomnak egy olyan osztálya áll, amelynek konkrét politikai súlya és ereje a biztosíték arra, hogy ezt a javaslatot a többi pártok elfogadják. Végeredményben tehát az általános újjáválasztások kezdeményezői, pártok s az újjáválasztások elfogadása a többi párt részéről annak bizonyítéka, hogy nem merik az esetleges polgárháború veszélyét vállalni.[20]

A Tanácsköztársaság előtti kettőshatalom korszakában nem került sor a képviseleti szervek általános vagy részletes újraválasztására. A teljesen reakciós régi polgári állam képviseleti szervezete felbomlott a polgári demokratikus forradalom során, a munkásosztály új képviseleti szervei a tanácsok, ha a jobboldali szociáldemokraták befolyására ingadoztak is, mind egységesebben követelték a proletárdiktatúra megteremtését. A Tanácsköztársaságot megelőző időszakban tehát nem volt olyan általános nemzeti képviseleti szerv, ahol a polgári képviselők háttérbe szorítását ezzel a módszerrel kellett volna végrehajtani.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után rövid pár nappal megtartották a tanácsi választásokat, s ezek a választások a munkásosztály oly teljes hatalmi megszilárdulását tükrözték, hogy hosszabb ideig a képviseleti szervek lényeges változtatására gondolni sem kellett, annál is inkább, mert a rendkívüli körülmények között a Tanácsköztársaság legfelsőbb képviseleti szerve a taná-

[18] Lenin Művei, 26. köt. Bp. 1952. 346. old.
[19] Uo. 350. old.

[20] 1917 végén pl. Oroszországban a szovjet szervekben a bolsevikok követelték az alkotmányozó gyűlési újraválasztásokat, mert a szociálforradalmárok közötti szakadás miatt „a nép ténylegesen egy olyan pártra szavazott, amely már nem létezett". Lenin Művei, 26. köt. Bp. 1952. 350. old. Az újjáválasztás intézménye közismerten fontos szerepet töltött be a népi demokratikus államok keletkezésében. A polgári pártok elleni harc egy-egy fontos állomása volt az 1947. évi, majd az 1949. évi választás, amidőn a központi képviseleti szerv mandátumának jogszabályban meghatározott ideje előtt a Kommunista Párt, illetőleg a Magyar Dolgozók Pártja új választások megtartását tudta keresztülvinni. Ezek a választások a burzsoáziának a hatalomból való kizárását célozták, miután a burzsoáziát már előzőleg számos politikai, gazdasági vereség érte. E választások után a képviseleti szerven belüli erőviszonyok is hozzáigazodtak a társadalom általános erőviszonyaihoz. Az 1947-es választásokat Révai József így indokolta: „A mai nemzetgyűlés nem az, amit a nép 1945-ben megválasztott. Megváltozott a nemzetgyűlés összetétele, megváltoztak a pártok erőviszonyai, új pártok és csoportok keletkeztek, megváltozott az ország hangulata . . . ezért kell feloszlatni, hogy ezek a változások nem holmi „kisebbségi erőszaknak" köszönhetők, hanem demokráciánk belső, törvényszerű fejlődéseinek." Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal, Bp. 1949. 120. old. A burzsoá politikai életben nem ismeretlen az újjáválasztások intézménye: „Fordulópontot képező elhatározások előtt — írja Balogh Arthur — a törvényhozó testület azzal a kifejezett célzattal oszlik fel, hogy amaz életbevágó s még egy csak meghozandó elhatározás felől egy új választás tényével közvetlenül maga a nemzet nyilatkozzék." (Balogh Arthúr: Politika, Bp. 1905. 303. old.) Azokban a burzsoá államokban, ahol a „népképviselet" — akár bizonyos feltételek közé szorított feloszlatási joga az államfő kezébe van letéve, megvan a lehetőség arra, hogy a „nemzetet" használják fel a parlament valamilyen hagyományos polgári szabadság védelmében kifejtett ellenállásának megtörésére. Az imperializmus korszakában pedig egyre gyakoribb, hogy az újraválasztás burzsoá formája a burzsoá alkotmányosság retrográd megváltoztatásának előkészületi művelete. A burzsoá kormányzatok előszeretettel keresik azokat az időpontokat, amidőn a haladó mozgalmak valamilyen tényleges vagy vélt megtorlását kihasználva, reakciós uralmuk alátámasztására, „szilárdabb" polgári többséggel rendelkező „népképviseletet" tudnának biztosítani.

csok országos gyűlése csak a Tanácsköztársaság negyedik hónapjában tudott összegyűlni.

b) A képviseleti testületek egyes tagjainak a dolgozókkal való kapcsolatát és társadalmi ellenőrzését az *utasítás* jogán keresztül és a képviselők *visszahívhatóságának* kimondásával biztosította a forradalmi proletár állam.

A választóknak a képviselők irányában gyakorolt *utasítási joga* a proletár forradalmak előtti társadalmi formákban is ismeretes volt már. A felbomló feudalizmus korszakában épp e kérdés körül heves harcok folytak a nemesség és a polgárság között. A polgári népképviselet megszületésekor a burzsoázia „elméletileg" és gyakorlatilag egyaránt teljesen leszámolt a kötött képviselői megbízás rendszerével.[21] A klasszikus kapitalizmus ideológusai is bizonygatták, mennyire hátrányos lenne az, ha a képviselők kezét imperatív mandátum által megkötnék a törvényalkotó munkában.[22]

Az imperatív mandátum a feudalizmus felbomlásának idején valóban a reakciós társadalmi viszonyok konzerválásának szolgálatában állt, s az új osztály nem alaptalanul vetette el ezt az intézményt. Az érvelés, „az elmélet" azonban már általában hamis volt és előre engedte sejtetni, hogy a választók és a küldött között a polgári társadalomban kialakult viszony mindinkább a képviselőnek a társadalmi erőktől való teljes elszakadása felé halad. A burzsoá ideológia szerint a képviselő nem az őt megválasztott polgárokat képviseli, hanem az „egész nemzetet". Neki „felül kell emelkedni" a szűk helyi érdekeken és az „összesség", a „nemzet" szemszögéből kell nézni az eldöntésre váró közügyeket.

A „nemzeti érdeket", az „összesség szempontjait" végeredményben teljesen a polgári osztály érdekei határozták meg a polgári társadalomban s ezért mihamarabb kiviláglott, hogy a burzsoázia csak azért szüntette meg a küldöttnek a választókkal szemben fennálló felelősségének feudális módszerét, hogy a képviselőket osztályuk iránti kollektív felelősségre nevelje. Az imperializmusban a küldött és a választók közötti kapcsolat annál inkább „eszmeibbé" vált — azaz elsikkadt — mivel a választók — akik a proletariátus egy részével is gyarapodtak a polgári demokráciákban — sokkal inkább „megbízhatatlanokká" váltak, mint voltak valaha is a polgári társadalom előző korszakaiban.[23]

A marxista államelmélet alaptételként szögezte le, hogy a küldött mindig a választóinak az akaratát köteles képviselni a képviseleti szervben. Ennek érvényesítésére kívánatosnak tartották a kötelező mandátum bevezetését az utasításadási jogon keresztül is. Marx szerint a kommün államszervezetének vázlatában is az állt követelményként, hogy a képviselők „választóik pontos utasításaihoz (mandat imperatif) legyenek kötve."[24] Kun Béla is ebben az értelemben foglalt állást még 1918-ban, a jövő szocialista államáról kidolgozott téziseiben: „Magának a népnek . . . kötelező megbízással ellátott követei hozzák a törvényt."[25]

Az utasítási jog, ha meg is valósult több alkalommal a forradalmi gyakorlatban, jogi szabályozás alá nem került s ezért az utasítás gyakorlásának egységes módszere sem terjedhetett el. A dolgozók az utasítást a különböző választói értekezleteken, a küldött beszámolói gyűlésen adhatták meg. Ezekről a módszerekről sem mondható azonban, hogy teljesen általánossá váltak volna.[26] Végeredményben az utasítási jog elvileg elismert jog volt, amelyet egy s más területen érvényesítettek is, azonban a gyakorlat nem az utasítás formáinak részletes kidolgozása és jogi szabályozása felé haladt, hanem egyre inkább a választó és a küldött kapcsolatának szervezeti biztosítékát, *a visszahívási jog*ot tolta előtérbe.

A marxista—leninista ideológia elvetette a burzsoázia elméletét arról, hogy a képviselő, választóival szemben valamilyen „össznemzeti" szempontot hivatott képviselni, s amelynek folyományaként teljesen felmentették a képviselőt, a választók irányába tartozó felelősség alól. A társadalom és szervei közötti viszony, konkréten a küldött és választói közötti állandó kapcsolat és összhang csak akkor maradhat fenn, ha a társadalomnak — amelynek minden közmegbízás forrása — jogában áll az, hogy az álatala közügyek intézésével megbízott személyeket ellenőrizze és szükség esetén elmozdítsa. Ez a törekvés mint Lenin mondotta, „minden forradalmi időn, min-

---

[21] Bihari Ottó részletesebben ismerteti a nagy francia forradalomban a kötött képviselői mandátum és a képviselői függetlenség hívei között lefolyt vitát, amelynek végső — az intézményi rendszerben is kivetítődő — konzekvenciája, a képviselőknek a választóktól való teljes függetlenségének elismerése lett. L.: Bihari Ottó: A tanácsok bizottságai. Bp. 1958. 19—20. old.

[22] Vö.: John Stuart Mill: A képviseleti kormány c. munkájának (Pest, 1867.) XII. fejezetét: Kell-e kötelező ígéretet venni a parlamenti tagoktól? 224—239. oldalak. A magyarok közül a kérdés körüli álláspontokat Concha is részletesebben ismerteti. Politika, Bp. 1895. 443—457. old.

[23] Az imperializmus közjogászai mind hangsúlyozzák a küldöttnek a választóktól való teljes függetlenségét. Tomcsányi Mór az egyéni választókerületekkel kapcsolatban tartja szükségesnek ezt leszögezni, holott, az egyéni választási kerületi rendszer épp a választó és a képviselet közti szoros viszony egyik alapvető feltétele. „A választókerület és az általa megválasztott képviselő között a választás után konkrét jogviszony nem marad fenn. A választókerület a modern képviseleti elv értelmében utasítást nem adhat a képviselőnek. Ez megválasztásával a nemzet képviselője lesz, s legjobb meggyőződése szerint az ország egyetemes érdekében tartozik eljárni." Magyarország közjoga, Bp. 1943. 5. kiadás, 404. old. L. e kérdéssel kapcsolatban Bihari Ottó: i. m. 28—31. old.

[24] Marx—Engels: Válogatott Művek, I. köt. Bp. 1949. 503. old. A szovjet forradalomban az első dekrétumok között született meg a földről szóló dekrétum, amelynek egyik része Lenin tanulságtétele szerint a parasztküldöttek szovjetjeinek a választói utasításai alapján készült. Lenin Művei, 26. köt. Bp. 1952. 258—259. old.

[25] Kun Béla i. m. 64. old.

[26] Az utasításnak két formáját ismeri az államjogtudomány: általános és különös utasítást. Tekintettel arra azonban, hogy ez a differenciálódás a Tanácsköztársaság forradalmi gyakorlatában és jogszabályalkotásában úgysem ment végbe, ezekkel részletesebben nem kívánunk foglalkozni.

den alkotmányváltozáson vörös fonálként vonul végig."[27]

A szocialista állam megteremtésének első kísérlete a párizsi kommün is beiktatta a visszahívás intézményét s alkotmányi elvként kimondotta, hogy „a képviselők . . . bármikor elmozdíthatók legyenek".[28] Lenin az áprilisi tézisekben szintén leszögezte, hogy a szocialista államban a küldött és általában a tisztségviselő (mindenki, aki valamilyen közmegbízatást kap a társadalomtól), felelősséggel tartozik megbízóinak minden ilyen minőségben kifejtett tényekedéséért.[29]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után az első jogi aktusok között szerepelt a visszahívásról szóló dekrétum, amely kimondotta a küldöttek visszahívhatóságát. E dekrétum szerint a szovjetek küldöttei, az alkotmányozó gyűlés tagjai, de általában minden tisztségviselő felelősséggel tartozik az őt megválasztó polgároknak és szerveknek.[30] A forradalmi átmenetben a visszahívás részletes szabályai nem jelenhettek meg, hanem a forradalmi tömegekre volt bízva a visszahívás formáinak gyakorlati kialakítása. A szovjet rendszer azonban már ekkor megteremtette a visszahívás szervezeti feltételeit. Az 1918. évi szovjet alkotmány elfogadása után a küldötteket már alapfokon egyéni választókerületi (üzemi) rendszerben választották,[31] s ezáltal minden polgár közvetlenül ismerhette azt a személyt, aki őt a szovjetben képviselte. A magasabbfokú tanácsi szervek tagjainak gyors visszahívhatóságát csak úgy lehetett megteremteni, ha bevezették a közvetett választás rendszerét. Kormányzósági stb. szovjet tagokat azokban az időkben közvetlenül alig lehetett volna megválasztani, s ezek a választópolgárok részéről történő ellenőrzése illuzórikus maradt volna.[32] A magyar tanácsállam megteremtésén dolgozó kommunisták Marx és Lenin nyomdokain jártak, amidőn a leendő tanácsállam küldötteinek visszahívhatóságát már előre leszögezték.[33] E nézeteknek megfelelően az ideiglenes alkotmány kimondotta a küldöttek visszahívási jogát. „A választók ugyanazon módon, ahogy a tanácstagokat választották, *visszavonhatják azok megbízását*".[34] A végleges alkotmány az ideiglenes alkotmány előbbi szakaszát csak annyiban precizírozza, hogy hangsúlyozza : a választók „új szavazással" vonhatják vissza a megbízást. A végleges alkotmány felismeri a visszahívási jog általános jellegét a szocialista államszervezetben, ezért már nemcsak a küldöttek, hanem a hivatalnokok visszahívhatóságáról is beszél : „A tanácsok választják és bocsátják el a hivatalnokokat és egyéb szakmunkásokat, ideértve az eddigi igazgatás átvett személyeit is. A Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszavonható." (55. §.)

A forradalomban nem volt idő arra, hogy a tanácsállam visszahívási eljárási szabályait részletesen kidolgozzák s ennek következtében éppen úgy, mint az utasítási jognál, itt sem alakult ki egységes gyakorlat. A legtöbb esetben a tanácsi, párt-, illetve szakszervezeti szervek tettek javaslatot a visszahívásra s ezekre a javaslatokra az érintett személyek rendszerint le is mondtak funkciójukról. Ezekben az esetekben még nem lehet a szó voltaképpeni értelmében visszahívásról beszélni, mert azt csak a választó polgárok gyakorolták volna. Nem volt ritka azonban már az sem, amidőn népgyűléseken hozott határozattal fosztottak meg mandátumoktól küldötteket, illetve tisztségviselőket. Köztudomású, hogy Pogány József hadügyi népbiztos „lemondása" is egy ilyen népgyűlési határozattal állt összefüggésben.[35]

ad C. Első proletárdiktatúránk mechanizmusában megtalálhatók *a közvetlen demokrácia azon intézményei* is, amelyeken keresztül a dolgozó nép nemcsak a szervek és tagjai fölött gyakorolt ellenőrzést, hanem az állami akarat meghatározásába, az ügyek intézésébe közvetlenül is részt tudott venni. A szorosan vett közvetlen demokratikus intézmények, a dolgozók vagy azok egy részének akaratát közvetlenül juttatták kifejezésre, másrészről a társadalom széles rétegeit közvetlenül bevonták az állami feladatok végrehajtásába.

A közvetlen demokrácia intézményeit csoportosíthatjuk aszerint, hogy melyik fő állami szervtípus tevékenységével párhuzamosan jelentkeznek. Eszerint vannak olyan közvetlen demokratikus intézmények, amelyek :

a jogszabályalkotás, az állami feladatok kijelölése, a célok meghatározása területén töltik be hivatásukat, mások

az állami feladatok végrehajtásában az állam igazgatásába vonják be a társadalom tagjait, és végül olyanok,

---

[27] Lenin Művei, 26. köt. Bp. 1952. 348. old.

[28] Marx—Engels : Válogatott Művek, I. köt. Bp. 1949. 503. old.

[29] Lenin Művei, 24. köt. Bp. 1952. 5. old.

[30] Kovács István hangsúlyozza, hogy a visszahívási jogot a szovjet hatalom nem csupán a szovjet szervek tagjaira, hanem általában a szovjetek mellett működő bármilyen demokratikus képviseleti szerv tagjaira is kiterjesztette. L.: Kovács István : Az első szovjet alkotmány, Magyar Tudomány, 1957. 11—12. sz. 501. old.

[31] Uo. 504—505. old.

[32] Épp a küldöttek gyors visszahívásának lehetőségével indokolta Lenin a közvetett választásokat : „A közvetett választások a nem lokális, nem helyi szovjetekben, megkönnyíti a szovjet kongresszusokat, olcsóbbá, mozgékonyabbá, a munkások és parasztok számára hozzáférhetőbbé teszi az egész apparátust egy olyan időszakban, amikor az élet forr és arra van szükség, hogy különös gyorsasággal lehessen megvonni a megbízatást a helyi küldöttől vagy pedig kiküldeni az illetőt a szovjetek közös kongresszusára." Lenin : A proletár forradalom és a renegát Kautzky. Bp. 1948. MLKK. 28—29. sz. 24. old.

[33] Vö.: Kun Béla : i. m. 64. és 120. old.

[34] A forradalmi kormányzótanács XXVI. számú rendeletének 30. §-a. (Kiemelés az eredetiben.)

[35] Egy másik cikkben a Vörös Újság a munkástanácsok megtisztítását követelte. A választójog szabályait több helyen nem tartották be, ennek következtében ellenséges elemek kerültek be a tanácsokba. Rabinovics József, a cikk írója követeli, hogy „a vidéki munkástanácsok azonnal hívják vissza azokat a tanácstagokat, kik nem odavalók, akiknek a Tanácsköztársaság alkotmánya nem adott választási jogot s így nem választhatók." Vörös Újság, 1919. május 11.

ahol a nép közvetlenül valamilyen bíráskodási funkciót tölt be.

a) A *nép közvetlen jogszabályalkotási formái* a szocialista államokban szűk területen jelentkeztek a forradalmak idején. A modern államban a nép közvetlen törvényhozása csak igen bonyolult technikai eljárással valósítható meg. A burzsoá államokban fellelhető közvetlen törvényhozási módszerek is kételyeket ébresztettek a forradalmi szocialistákban, hogy vajjon lehetséges-e, továbbá a munkásosztály szempontjából célszerű-e ezen intézmények meggyökereztetésére kísérleteket tenni a szocialista államokban.

A modern államban a nép közvetlen törvényalkotásának — bármily ideális volna is az — alig áthidalható akadályai vannak. Annak biztosítására, hogy a törvényekben, jogszabályokban valóban a népakarat jusson kifejezésre, vannak más, egyszerűbb módszerek is, mint a polgárok közvetlen meghallgatása a jogalkotási ügyekben. A marxi—lenini ideológia már a forradalmak előtt leszögezte, hogy a szocialista állam jogszabályalkotásának alapjaiban csak a képviseleti rendszeren kell nyugodnia, s a leendő proletár államban nem bonyolult közvetlen népi törvényhozási formákat kell keresnie, hanem arra kell törekedni, hogy a képviseletet a népakarat kinyilvánítására lehető legalkalmasabb szervvé tegye.[36] Nem zárták ki azonban annak lehetőségét sem, hogy a szocialista államban közvetlenül az egész társadalomhoz forduljanak illetékes szervek valamilyen kérdés eldöntése végett,[37] de nem tartották valószínűnek azt, hogy ez a módszer általánossá válik.

Az első szocialista forradalomban az összdolgozók közvetlen akaratnyilvánítására nem is találunk példát. A szocialista forradalom érdeke gyors, rugalmas törvényalkotási rendszert kívánt meg és sem Szovjetoroszországban, sem Tanácsköztársaságunkban, e szempontok mellett, egy országos közvetlen népi jogszabályalkotási kampanyt technikailag sem lehetett kivitelezni.

Ha az egész proletárállamra érvényes közvetlen demokratikus formában született törvényeket nem is tudunk megemlíteni, a közvetlen demokrácia jogszabályalkotó, néphatározatokat hozó formáira a falvakban és városokban több helyen is van példa. Mind a szovjet forradalomban, mind az első magyar proletárállamban megvannak a helyi népgyűlések nyomai s ezek a gyűlések, különösen Oroszországban, nagy jelentőségre emelkedtek. A gyűlés szervezésének formáit, a gyűlés határozatképességének feltételeit, a határozathozatal módját, sem pedig a népgyűlési határozattal szabályozható ügyek körét alkotmány vagy más jogszabály nem írta elő. A népgyűlések határozatainak végrehajtását végsősoron a forradalmi proletariátus közvetlen ereje biztosította. A népgyűléseken nem kifejezetten a jogszabályalkotási funkció volt a döntő, hanem az, hogy a társadalom előtt álló feladatokat megvitatták, vitás kérdésekben a döntést meghozták és egyúttal a hozott határozatok végrehajtására a tömeget mozgósították.

Lenin a népgyűlések különös jelentőségét abban látta, hogy e formán keresztül az állami munkába eddig részt nem vevő széles tömegek közvetlen tapasztalatokat nyernek, és e tömegeket a forradalom célkitűzéseinek végrehajtására aktivizálni lehet.[38]

A magyar proletárforradalom előkészítésében is hatalmas tömegaktivizáló forma volt a munkástanácsok által összehívott népgyűlés.[39] A proletárdiktatúra kikiáltása után is aktív szerepük maradt a népgyűléseknek. A népgyűlések egyrészről kifejezték a proletariátus igényeit, kívánságait, másrészről meghatározták a proletariátus álláspontját valamilyen országos és helyi kérdésben. A népgyűlési határozat mindig súlyosan esett latba az állami szervek előtt. Budapesten pl. az I. kerületben tartott népgyűlés határozatilag követelte március utolsó napjaiban a tanácsválasztások mielőbbi kiírását, az alkotmánytervezet elkészítését stb. Az ilyen és hasonló népgyűlési határozatok nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy a tanácsválasztásokat a Tanácsköztársaság idején olyan hamar napirendre tűzték.[40] A népgyűlések határozatai végeredményben szinte munkaprogramjaivá lettek a tanácsoknak és az alájuk tartozó egész szervezetnek.

A proletárdiktatúra kikiáltása után számos gyűlésen foglalkoztak a Vörös Hadsereg szervezésével, és a gyűlés határozatainak megfelelően gyakran azonnal be is léptek a hadseregbe. Különösen jelentősek voltak a Vörös Hadsereg szervező-népgyűlések azután, amidőn az intervenciós hatalmak megindították a támadást az ország ellen.[41]

Népgyűlések nagyon gyakran követelték azt, hogy az állami szervekből távolítsanak el ingadozó és ellenséges elemeket. Követelésük nyomatékos alátámasztására a gyűlés résztvevői azonnal az illetékes szervek elé vonultak a határozatok azonnali végrehajtása érdekében. 1919 júliusában sok vidéki városban és faluban tartottak gyűléseket, amelyek határozatilag kimondották, hogy helyeslik a kormány politikáját és elítélik az ellenforradalmi kísérleteket.[42]

A népgyűlések mellett említjük meg a népi kezdeményezés (iniciatíva) sajátos formáját, amelyet a végleges alkotmány 77. §-a szabályozott. „Új szavazást kell elrendelni, ha annyian kérik, ahányan legalább egyharmadát teszik ki azoknak

[36] Ezért mondotta Lenin, hogy „a parlamentarizmusból kivezető út természetesen nem a képviseleti testületek és a választás megsemmisítésében áll." Lenin: Állam és forradalom, Bp. 1949. MLKK. 24—25. sz. 47. old.

[37] Lenin az önrendelkezési jog érvényesítésére célszerűnek látta a népszavazási forma alkalmazását. L.: Lenin Művei, 26. köt. Bp. 1952. 249. old.

[38] L.: Lenin Művei, 33. köt. Bp. 1953. 53. old.

[39] Vö.: Hajdu Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. 1958. 39—40. old.

[40] Vörös Újság, 1919. április 1.

[41] L.: Vörös Újság, 1919. április 2. számának beszámolóját a ceglédi és kiskúnfélegyházi népgyűlésekről; továbbá a Vörös Újság, 1919. árilis 3. számából a kismajsai népgyűlésről szóló közleményt.

[42] Vörös Újság, 1919. július 15.

a választóknak, akik a korábbi választásoknál szavaztak."

b) Ha a marxizmus—leninizmus klasszikusai bármilyen okból kifolyólag is kételyekkel viseltettek a nép közvetlen törvényhozásával szemben, annál egyöntetűbb volt a felfogásuk arról, hogy a *dolgozóknak az állami ügyek végrehajtásába való* közvetlen *bevonása* mindenképpen helyes és kívánatos módszer. Engels a góthai program kritikájában a német munkáspárt javaslatával kapcsolatban megjegyzi, hogy a nép közvetlen törvényhozásával szemben „a nép útján való igazgatásnak még lenne . . . értelme".[43] Lenin még teljesebb határozottsággal felismerte a dolgozóknak az államigazgatásba való közvetlen bevonásának jelentőségét, a proletárdiktatúra funkcióinak ellátása vonatkozásában. „Nem elég hirdetni a demokráciát, nem elég azt kikiáltani és elrendelni, nem elég megbízni a nép „képviselőit", hogy valósítsák meg a demokráciát a képviseleti intézményekben. A demokráciát azonnal építeni kell alulról a tömegek kezdeményezésével, a tömegeknek az egész állami életben való tevékeny részvételével, felülről jövő „felügyelet" nélkül, hivatalnokok nélkül."[44] „A Szocializmusban sorra mindenki részt vesz majd az igazgatásban és hamarosan megszokja majd azt, hogy senki se igazgasson."[45]

A Tanácsköztársaságban a proletariátus meg akarta szüntetni a régi burzsoá bürokratikus gépezetet és helyére olyan szervezetet akart állítani, amelynek állandó kapcsolata marad a társadalommal. Ez az apparátus a tömegekkel való kapcsolatát csak akkor tarthatja fenn állandóan, ha intézményes és eleven a proletariátus közreműködése mind a szervek megalakításában, mind pedig a szervek munkájának mindenféleképpen való elősegítésében. „A munkástanácsok rendszerének az az értelme, hogy a burzsoá állam bürokráciáját megszünteti és helyébe egy, a népesség egészétől nem különvált, hanem a népesség egészével, tehát a dolgozók, a proletariátus egészével teljes mértékben szorosan összefüggő főhatalmat, államhatalmat létesítünk."[46]

A dolgozóknak a Tanácsköztársaság igazgatási szervezetébe való bevonásának különös jelentőségét több oldalról ki kell emelnünk.

1. A proletárdiktatúra előtt álló feladatokat, az új termelési viszonyok alapjainak lerakását, a dolgozók kulturális forradalmának a fellendítését, a proletárdiktatúra belső és külső védelmét nem lehetett volna a régi apparátussal megoldani. Az apparátus *politikai szilárdság*át csak a forradalomhoz hű munkások beállításával lehetett biztosítani.[47]

2. A dolgozóknak az államigazgatásba való bevonását szükségszerűvé tette az a körülmény is, hogy a szocialista forradalomban a *feladatok*nak rendkívül *nagy száma* jelentkezett. Ezeket a szorosan vett „szak-apparátus" keretei között az azok személyi és anyagi adottságai mellett nem lehetett volna megoldani.

3. Az államigazgatási munkába bekapcsolt dolgozó tömegek nagy *nevelő iskolán mennek át.* Az állami feladatok végrehajtása során a tapasztalatoknak olyan tömegére tesznek szert, amely lehetővé teszi, hogy szakszerűbben, kulturáltabban dolgozzék az apparátus is. A proletariátus önálló kezdeményező készségének gyümölcsöző területe volt a tanácsállam igazgatási feladatköre, itt munkájuk alapján új tehetségeket, vezető képességgel rendelkező dolgozókat lehetett felkutatni és kiemelni.

A dolgozóknak az igazgatásba való bevonásának a Tanácsköztársaságban lényegében két oldala volt. Egyrészről azt értették alatta, hogy proletárokat kell ültetni az egyes hivatalok élére és lehetőség szerint mindinkább a hivatalok legkülönbözőbb funkcióiba is. Másrészről a dolgozóknak az államigazgatási feladatok végrehajtásába való bevonását jelentette az, hogy a dolgozók más munkájuk (pl. termelő munkájuk) mellett is részt vállalnak a közfeladatok megoldásában.

A dolgozóknak az államigazgatási feladatok végrehajtásába való bevonása igen különböző formákban mehetett végbe. Eleinte a hivatali apparátus élére vagy a régi vezető mellé politikai megbízottakat állítottak, majd pedig mind több és több egyéb tisztség ellátására is munkások kaptak megbízást. A tanácsválasztások után gyakran hangzottak el azok a követelések, hogy a megbízott, kinevezett tisztségviselőket a proletár demokrácia elveinek megfelelően választottakkal cseréljék fel. „Ha minket a munkások választottak — mondják a tanácstagok —, akkor a mi bizalmi embereink is csak a munkástanácsok bizalmi emberei lehetnek. Ennélfogva a kineveztetéssel járó politikai misszió megszűnik, s az is éppúgy a munkásosztály elbírálása alá fog kerülni, mint mi valamennyien."[48] A hivatali apparátusban helyet foglaló egyes munkásoknál megjelentek, bizonyára a régi hivatalnoki környezet hatására, ha nem is általánosan, a bürokratikus vonások. A tanácsállam életerejét bizonyítja, hogy ezekre még kezdeti stádiumában felfigyeltek. A budapesti munkástanács apparátusáról írta a Vörös Újság: „Bizonyos mértékig bürokratizálódás látszik ebben a működésben. Bizonyos mértékben egyesek eltávolodnak a tömegektől. Eltávolodnak oly mértékben, hogy azt hiszik, az ő akaratuk a tömegek akarata."[49]

---

[43] Marx—Engels: Válogatott Művek, II. köt. Bp. 1949. 35. old.

[44] Lenin Művei. 24. köt. Bp. 1952. 160. old.

[45] Lenin Művei. 25. köt. Bp. 1952. 524. old.

[46] Vörös Újság, 1919. április 17.

[47] Mindenütt, ahol az apparátus proletár kezekbe való átadása nem történt meg, ott a proletár állam által kitűzött feladatokat nem akarták, illetve nem is tudták végrehajtani. Különösen szembetűnő volt ez a Délnyugat-Dunántúli igazgatási szerveknél, amelyek szinte szabotálták a felsőbb rendelkezéseket.

[48] A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katona Tanács 80-as Intéző Bizottságának 1919. évi május 22-i ülésén elhangzott hozzászólás. L.: A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katona Tanács jegyzőkönyveit. Bp. Székesfőváros Házinyomda, 1920. 7. old.

[49] Vörös Újság, 1919. április 17.

A munkásosztály sokkal nagyobb számú tagja vett részt az államigazgatási munkában a legkülönbözőbb tanácsokon (nem-hatalmi szervek értendők alatta), bizottságokon keresztül. E tanácsok, bizottságok tagjait három kategóriába sorolhatjuk.

1. Rendszerint helyet kaptak a bizottságokban (értve alatta a nem-hatalmi jellegű tanácsokat és egyéb igazgatási szerveket is) a hatalmi szervek, a munkástanácsok tagjai. A bizottságok vezetői igen gyakran ténylegesen e tanácstagok voltak. Rajtuk keresztül épült ki a kapcsolat a tanáccsal mint hatalmi szervvel.

2. Tagokat delegáltak ezekbe a bizottságokba a helyi szak-apparátus hivatalnokai közül is. Az ő feladatuk az volt, hogy az apparátus szemszögéből vizsgálják a feladatok végrehajtásának módozatait.

3. A bizottságok tagjainak harmadik csoportjába azok tartoztak, akiket vagy a proletariátus legkülönbözőbb szervezeteinek képviseletében választottak vagy neveztek ki, illetőleg különös szakértelmük, vagy pedig a közfeladatok iránt tanúsított nagy érdeklődésük és aktivitásuk alapján jelöltek a bizottságokba. E harmadik kategóriába tartozó dolgozók voltak azok, akik különös elevenséggel tudták a társadalmi igényeket és szempontokat a bizottságon belül képviselni. A dolgozóknak az államigazgatásba való széleskörű bevonása ő általuk kapott nagyobb területet, s rendszerint ők voltak azok az aktivisták is, akik a feladat konkrét végrehajtását szervezték és irányították.

A Tanácsköztársaságban a dolgozóknak az államigazgatási munkába való bevonásának méreteire fényt vet maguknak a különböző tanácsoknak, bizottságoknak, aktíva-hálózatoknak a széles skálája és nagy száma. E bizottságok rendkívül sok fajtáját gyűjthetnénk össze a Tanácsköztársaság történetéből. A bizottságok egyik részét jogszabályok is szabályozták, de voltak olyanok is, amelyek helyi spontán kezdeményezésekre alakultak és működtek. Anélkül, hogy a bizottságok teljes felsorolására kísérletet tennénk, megemlítünk néhányat közülük, amellyel talán magával is prezentáljuk a bizottságok sokrétűségét. Államigazgatási feladatokat végző bizottságok voltak pl. az ipari-termelési tanács, közművelődési bizottság, iskolabizottság, birtokrendező és termelést biztosító bizottság, lakásfelkutató és lakásösszeíró bizottság, kereskedelmi és ipari bizottság, rekviráló bizottság stb., stb.[50]

A Tanácsköztársaság általános hatáskörű és szakigazgatási szervezetében egyaránt a testületi vezetés módszere érvényesült ekkor. Az előbb felsorolt bizottságok, tanácsok egy-egy szakigazgatási terület feladatainak a feltárását, a végrehajtandó célkitűzések megállapítását, a végrehajtás módozatait kidolgozták. A bizottságok mint testületek szervezték a feladatok konkrét kivitelezését is. A bizottsági forma a hivatásos igazgatási tisztviselők munkáját is összekötötte a dolgozó tömegekkel s a bizottságok a szakigazgatási szervek széles tömegkapcsolatait intézményesen megteremtették.[51]

A bizottságokon kívül az államigazgatási munkába a dolgozók különböző aktíva-hálózatokon keresztül is részt vettek. Különösen fontosak voltak a területi alapon működő utca- és ház-bizalmiak, a külterületek tanya-bizalmiai stb.

*

Marx jól sejtette meg a párizsi kommün tapasztalatainak elemzésénél, hogy a dolgozóknak az állami életbe való bekapcsolásának rendkívül sok intézménye elmélyíti a közügyek iránti érdeklődést, felelősségérzetet és olyan társadalmi fellendülést eredményezett volna, amelyre a kizsákmányoló társadalmakban nem volt példa. „A kommunális alkotmány . . . visszaadta volna a társadalmi testnek mindazt az erőt, amelyet eddig a társadalomból táplálkozó és azt szabad mozgásban gátló élősdi állam emésztett."[52]

A Tanácsköztársaság állami mechanizmusában a képviseleti és közvetlen demokrácia összekapcsolásának pozitív hatásai a magyar proletariátus hősies erőfeszítéseiben, soha nem látott aktivitásában jelentkeztek mint eredmények.

A Tanácsköztársaság államépítő munkájának hatalmas eredményei is a tárgyalt marxi—lenini tételek helyességének bizonyító tényei.

Szentpéteri István

[50] Ezek közül csak néhány bizottságot lehet úgy tekinteni, mintha a hatalmi szerv, a tanács állandó bizottsága lett volna, de ezekbe is rendes tagokként mindenütt helyet kaptak a nem-tanácstag dolgozók is.

[51] A kollektív vezetés az igazgatás minden vonalán nem csupán a magyar szocialista forradalom államszervezetének, hanem általában minden szocialista forradalmi államszervezet sajátossága volt. Bihari Ottó kimutatta, hogy a Párizsi Kommün bizottságai is egy-egy igazgatási ágazat testületi vezetői voltak, amelyek a képviseleti szerveket összekötötték az igazgatás szervezetével. L.: i. m. 37. old. Ugyanezt figyelhetjük meg az 1918-as szovjet igazgatási apparátusnál is „az egyes igazgatási szervek élén vagy mellett — a gazdasági, kulturális és politikai igazgatás területén egyaránt — ott találjuk a megfelelő választott, vagy esetleg kinevezett tagokból álló tanácsokat, testületeket. Ezeken keresztül az igazgatás egyes szakágazatai és a szakágazatok egyes szervei is közvetlen kapcsolatban állottak magukkal a szovjetekkel, de a többi, a szovjetekhez kapcsolódó tömegszervezeti formákkal is. Tehát a szovjet apparátus felépítésén belül a testületi vezetés e szervén keresztül, mai keletű szóval élve maximális mértékben kialakult a tömegkapcsolatok differenciálódása." (Kovács István: Az első szovjet alkotmány. Magyar Tudomány. 1957. 11—12. sz. 510. old.)

[52] Marx—Engels: Válogatott Művek. I. köt. Bp. 1949. 504. old.

A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája

I. *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a nemzetiségek felszabadulási mozgalmaira*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására Magyarországon hatalmas tömegmozgalmak bontakoztak ki. A breszt-litovszki béketárgyalások idején Magyarországon — ugyanúgy, mint az Osztrák—Magyar Monarchia többi országában —, valamint Németországban nagyarányú sztrájkok lángoltak fel. A munkásság az azonnali annexiómentes béke követelésével az új szocialista állam iránti rokonszenvét is kifejezte. Az ipari munkásság 1917. november 25-én hatalmas népgyűlést tartott az Iparcsarnokban : az orosz proletárforradalom és a béke mellett tüntettek. A tömeggyűlés testvéri üdvözletét küldte az orosz forradalmároknak. A nagygyűlés határozata — többek között — célul tűzte : „... minden erőnkkel küzdeni fogunk azért is, hogy egyik *osztálynak* a másik által való kizsákmányoltatása és egyik *nemzetnek* a másik által való elnyomatása a mi *országunkban* is megszünjék." A határozat a továbbiakban felszólítja a monarchia kormányát : „fogadja el az orosz forradalmi kormány ajánlotta fegyverszünetet és jelentse ki, hogy hajlandó békét kötni minden hadviselő állammal azon az alapon, hogy — egyik állam se vegyen el a másiktól erőszakosan területet, egyik állam se tartsa katonai, gazdasági, politikai függőségben a többieket . . ."[1]

A nemzetiségi munkások szintén részt vettek a béke kikényszerítésére irányuló akciókban. 1917. december 2-án Temesvárott és Pozsonyban lelkes népgyűlések voltak. E gyűléseken hozott határozatok követelték, hogy a kormányok fogadják el az orosz kormány békefeltételeit, az annexió és kártérítés nélküli békét, az ország demokratizálását, valamint a nemzetiségi egyenjogúság megteremtését.

1918. január 18-án a magyar munkások nagyarányú politikai sztrájkot indítottak ugyanilyen célkitűzésekkel. E sztrájk napok alatt az egész országra kiterjedt. Sztrájkok voltak Pécsett, Szegeden, Kaposvárott, Miskolcon és még több városban.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal valóban új történelmi korszak kezdődött : a proletárforradalomnak korszaka. Ez az új korszak az elnyomott nemzetiségek számára is megteremtette felszabadulásuk reális lehetőségét. Hatására fellendültek a nemzetiségi megmozdulások a Monarchián belül is. A csehek még 1917. májusában proklamálták a cseh állam függetlenségét, azonban ekkor ezt még az Osztrák—Magyar Monarchia kebelén belül akarták megoldani. Az Októberi Forradalom győzelme eredményeként 1918 májusában már a „Habsburgok nélküli" cseh állam eszméjét hirdették. A déli szláv népek 1918. októberében megszervezték a szlovének, horvátok és szerbek Nemzeti Tanácsát, mely kimondta a Szerbiával való egyesülést és a monarchiával való kapcsolatok megszüntetését. A monarchia utolsó napjait éli 1918. október 17-én, amikor Tisza István bejelenti a háború elvesztését. Október 18-án Vajda Sándor a magyar parlamentben bejelenti, hogy a magyarországi románság maga óhajtja meghatározni hovatartozandóságát. A király 1918. november 30-án írja alá a fegyverszüneti feltételeket és ezzel beteljesedett a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchia sorsa.

A magyar forradalom győzelmét is igen megkönnyítette az, hogy a nemzetiségek súlyos csapásokat mértek a monarchiára. A háború időszakában a forradalmi folyamat elmélyült : növekedtek a forradalmi erők a munkásmozgalmon belül. A forradalmi erőkhöz csatlakozott a nemzetiségi kisebbségek harca. A munkásosztály és nemzetiségi parasztság voltak a forradalmi erők legfőbb forrásai. Ezekkel szemben a szétszakadó tőkés-földesúri hatalom képtelen volt bármit is cselekedni hatalmuk fenntartása érdekében. A nemzetiségek mozgalma egyidőben lángolt fel, annak ellenére, hogy nem volt formális összehangoltság a különböző nemzetiségi mozgalmak között.

A nemzetiségi erők megosztása — mely a Habsburg-ház jól bevált fegyverének mutatkozott a történelem eddigi folyamán — csődöt mondott.

Az Osztrák—Magyar Monarchia halála előtti órákban még több sikertelen kísérlet történt az osztrák alkotmány „időszerű megreformálására". 1918 júliusában a szocialista képviselők bizottság kiküldésére tesznek javaslatot, melynek feladata lenne új ausztriai alkotmánytervezet kidolgozása. Indokolásuk szerint a demokrácia „. . . lehetetlen az olyan államban, amelyet nyolc nemzetnek egymás ellen folytatott küzdelme bénít meg, amelynek népképviselete a nemzeti küzdelemben szétszéttépve hatalom nélkül áll és mindig meg kell hátrálnia a bürokrácia előtt. Országunkban a demokrácia csak úgy lehetséges, ha Ausztriát a szabad nemzetek szövetséges államává alakítják át."[2]

Szinte hihetetlen a monarchia vezető köreinek (ezek között a magyar uraknak) vaksága. Azt gondolták, hogy a nemzetiségi igényeket kisebb toldozgatással és foltozgatással ki lehet elégíteni. A Népszavának is meg kellett állapítani ; „...éppen olyan bizonyosnak látszik, hogy most a nem német nemzetek kevéssé hajlandók arra, hogy a háború befejezése előtt elfogadjanak bármilyen nemzeti megoldást Ausztrián belül. Ami még nemrégen alig remélt esemény volt, az most minimum, amit az esetben is elérni gondolnak . . ."[3] Annál meglepőbb, hogy a magyar uralkodó osztályok ilyen történelmi helyzet ellenére még mindig nem akartak reformról hallani. Ezt bizonyítja a Népszava következő híre is : „Hussarek mostani

[1] Népszava, 1917. november 27.

[2] Népszava, 1918. július 17. (Az ausztriai alkotmány reformja.)

[3] Népszava, 1918. szeptember 4. (Az osztrák alkotmány reformja.)

miniszterelnök különböző pártvezéreknek alkotmányreformtervezetet mutatott be, amelynek alapján Ausztriát nemzeti államra osztják, azután pedig szövetséges államma egyesítik. Miután ezek a hírek néhány napig a lapokat járták és a magyar lapok tiltakozását is fölkelteték —, hiszen a magyar oligarchia attól fél, hogy az állam föderalizálása nem fog megállni a magyar határon! — végre megérkezett a rég várt cáfolat."[4] A teljes felbomlás előtt Hussarek miniszterelnök 1918. október 1-én valóban még egy sikertelen kísérletet tett a helyzet megmentésére, azzal a nyilatkozattal, mely Ausztriát szövetséges államnak nyilvánítja.

1918. október 16-án Habsburg Károly manifesztumot adott ki, melynek címe „Hű ausztriai népeimhez". Ezt a királyi tanácsban jóváhagyták annak ellenére, hogy a magyar kormány ellenezte. A manifesztum Ausztriát szövetséges föderatív állam formájában szándékozott újjászervezni. Úgy tervezték, hogy minden nemzetiség (csak a nagy nemzetiségeket vették tekintetbe) a saját területe határain belül önálló állami alakulatot teremt. A következő államegységeket vették tervbe: Német, a Szudéta területet is beleértve, Csehország, Ukrajna, Jugoszlávia (Horvátország és Bosznia nélkül, miután ezek Magyarországhoz tartoztak volna), az autonóm Bukovina és Trieszt szabadváros. Galícia nyugati és középső részét Lengyelországhoz szándékoztak csatolni. *Ami Magyarországot illeti, fenn szándékoztak tartani területi sérthetetlenségét,* ezért nem szándékoztak önállóságot adni Horvátországnak és Magyarország többi szláv népének.[5]

1918 novemberében Lenin és Szverdlov az orosz proletariátus nevében félhívást[6] intézett az Osztrák-Magyar Monarchia dolgozó népeihez. Testvéri üdvözletüket küldték a volt Osztrák-Magyar Monarchia munkásainak, parasztjainak és katonáinak abból az alkalomból, hogy *lerázták a nemzeti elnyomás* jármát és ráléptek arra az útra, mely a régi császári bürokrácia megsemmisítéséhez, a szocialista köztársaság kikiáltásához vezet. Kifejezést adtak azon reményüknek, hogy a magyar munkások és parasztok leszámolnak a magyar tőkésekkel és a magyar kormány a munkások és parasztok kormánya lesz.

A Trianon előtti Magyarország lakósainak 52%-a volt nem magyar nemzetiségű, s a mintegy 10 milliónyi nemzetiséggel való megegyezés egyik legfontosabb probléma volt tehát a háború és az azt követő polgári forradalom idején. Az 1918. évi októberi polgári forradalom és az annak győzelmeként uralomra kerülő Károlyi kormány azonban már osztályjellegénél fogva sem tudta a nemzetiségi kérdést megoldani. Az október 25-én megalakult magyar Nemzeti Tanács programja — melyet Jászi és Kunfi dolgozott ki —, a félönkény uralmi rendszernek parlamentáris monarchiává változtatását tűzte ki céljául, a nemzetiségek további szelídítettebb formában történő elnyomásával. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár konföderációs terve Kossuth konföderációs tervére hivatkozik. Kossuth azonban a cárizmus, Károlyi és Jászi pedig Szovjet Oroszország ellen próbálták tervüket felhasználni.

A Károlyi kormány később ugyan több törvényt hozott a nemzetiségekre vonatkozóan — de már elkésetten, a kényszerű helyzetnek engedve, a különböző nemzetiségek elszakadási törekvéseinek ellenhatásaként. A polgári demokratikus reformok ekkor már nem elégítették ki a nemzetiségeket és így ennek a problémának a megoldása is a proletárforradalomra várt.

1918 novemberéig — míg a Kommunista Párt meg nem alakult — a magyar munkásosztály politikájában nem volt a marxi—lenini nemzetiségi politikának következetes hirdetője. A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásáig magyar kormány részéről még nem történt komoly kísérlet a különböző nemzetiségek jogainak őszinte elismerésére. Ez érthető, hiszen a szociáldemokrata párt a nemzetiségi kérdésben is opportunista álláspontot foglalt el. A nemzetiségi kérdés megoldását — az osztrák opportunista szocialisták felfogásának megfelelően — a kulturális-nemzeti autonómia megvalósításában látta. Kunfi Zsigmond, a szociáldemokraták opportunista vezetője „A nemzetiségi béke és az osztályharc" c. cikkében pl. így ír: „. . . a magyar munkás elnyomatása és szolgasága másféle, mint a román paraszté. De ha az ilyesmit mérlegen meg lehetne mérni és mennyiségét pontosan meg lehetne állapítani: kiderülne, hogy a magyar proletár szolgasága és elnyomása semmivel sem kisebb, mint a magyarországi román paraszté."[7]

A megalakult Kommunista Párt nyomban követelte a nemzetiségi kérdésnek az önrendelkezési jog alapján álló megoldását és a béke biztosítását a fiatal Szovjet hatalommal való szövetség útján.

II. *A Magyar Tanácsköztársaság első intézkedései a nemzetiségi jogok biztosítása érdekében*

A Magyar Tanácsköztársaság létrejöttének kezdetétől, mint ahogy erre a „Mindenkihez" című kiáltvány is rámutatott, élet-halál harcot kellett folytatnia a külső és belső ellenség ellen. „Háborút kell viselnünk — hangzik a kiáltvány — élelmünk és bányáink felszabadításáért, harcot kell vívnunk porletártestvéreink szabadságáért és a magunk létéért. Nélkülözések, nyomorgás, szenvedés várakozik reánk ezen az úton." A nemzetiségi kérdés megoldása tehát olyan körülmények között került napirendre, amikor a túlerőben levő ellenséges erők az ország fővárosától állandóan 80—800 kilométernyire álltak és a fiatal tapasztalatlan proletárhatalomnak a legnagyobb erőfeszítést kellett kifejtenie a hadsereg fejlesztése érdekében.

[4] Uo.

[5] L. Trajnyin: Nemzetiségi ellentmondások Ausztria—Magyarországon. (Kéziratos fordítás) 64. old.

[6] „Pravda" 1918. november 3. (L. Lenin Magyarországról, Szikra, 1954. 41—46. old.)

[7] Szocializmus, 1913—1914. 97—98. old.

A Tanácsköztársaság ilyen nehéz helyzetben is fontos feladatnak tekintette a nemzetiségi kérdés megoldását. A magyar kommunisták tudták, felismerték, hogy mit jelentett a nemzetiségi kérdés Magyarországon. „Nemzetiségi kérdés . . . — írta a Vörös Újság — gyalázatos elnyomás, embertelen üldözés, erőszakoskodás, korlátoltság csúnya emlékeit idézi fel ez a két szó . . . Nemzetiségi politika . . . Ez meg azt jelentette, hogyan és miképpen kell ezeket a kiközösített, pestises embereket vackukba szorítani, hogy lélegzethez se jussanak.

A Magyar Tanácsköztársaság mindennemű elnyomást meg akar szüntetni és meg fog szüntetni. Meg akarja szüntetni azért, mert mindennemű elnyomást helytelennek és jogtalannak tart, de meg azért is, mert a nemzetiségi elnyomás tulajdonképpen proletárok elnyomása, mert a nemzetiségi elnyomást is legjobban a proletár sínyli meg. A proletárok elnyomásához semmiféle leplezett vagy leplezetlen formában hozzá nem járulhatunk. Mert nekünk csak egy ellenségünk van : a kizsákmányoló tőkés, a lebzselő földesúr."[8]

A proletárforradalom győzelmével tehát nyomban alapvető fordulat következett be a magyar állam nemzetiségi politikájában.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 2-án kelt XXVI. rendeletében a Tanácsköztársaság ún. „Ideiglenes alkotmányában" — már félreérthetetlenül kifejeződik a marxi—lenini nemzetiségi politika megvalósítására irányuló céltudatos törekvés. A 2. § kimondja : „A magyarországi Tanácsköztársaságban minden nemzet, ha összefüggő, nagyobb területen él, külön nemzeti tanácsot és intézőbizottságot is alkot. A különböző nemzeti tanácsok alakítását, egymáshoz való viszonyát és a föderalisztikus alapokon álló magyarországi Tanácsköztársaság végleges alkotmányát a tanácsok országos gyűlése fogja megállapítani."

Az ideiglenes alkotmány a nemzetiségekre vonatkozóan egyébként nem tartalmaz külön intézkedéseket, mert részletesebben csak a választójogról rendelkezik. Valóban bevezeti, a nemzetiségek által is állandóan hangoztatott követelését is kielégítve, az általános, egyenlő és titkos választójogot. Így természetesen a választói jog gyakorlásából eddig kirekesztett nemzetiségi tömegek is végre elnyerhették választójogukat, és részt vettek a proletárhatalom gyakorlásában is. Választójoga volt ugyanis nemre való tekintet nélkül minden 18 évet betöltött, a társadalomnak hasznos munkát végző dolgozónak és a Vörös Hadsereg katonáinak.

Az 1919. április 7-én már nehéz körülmények között megtartott választáson 4 100 000-nél több választó szavazott, mikor pl. az 1874. évi választójogi törvény a lakosság kb. 6%-ának adta meg csak a választójogot.

A választások azt is bizonyították, hogy a Magyar Tanácsköztársaság idején sikerült a dolgozók többségét — köztük az eddig elnyomott nemzetiségek túlnyomó többségét — a proletárdiktatúra mögé felsorakoztatni.

A Tanácsköztársaság jogszabályaiban folyamatosan találunk olyan rendelkezéseket, amelyek a nemzetiségek teljes egyenjogúságának biztosítása érdekében intézkednek. Így a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 6-án kelt XLI. számú rendeletével kimondja, hogy a hatóságok fogadjanak el minden hozzájuk tartozó beadványt, melyet a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén állítottak ki. Kimondja azt is, hogy az elintézést a beadvány nyelvén közöljék.

Április 28-án a LXXVII. sz. rendeletével szabályozza a Forradalmi Kormányzótanács a német és ruszin tanácsok megválasztását. Az elvi alapot szélesen fogalmazza meg az 1. § : „A magyarországi Tanácsköztársaság meg akarja szüntetni a proletároknak mindennemű elnyomását, a kapitalista termelési és társadalmi rend részéről. Az elnyomás egyik fajtája a nem magyar anyanyelvűeknek nemzetiségi elnyomása is. Ezt az állapotot megszünteti a magyarországi Tanácsköztársaság, amely különböző nyelven beszélő, de egyenjogú népek proletariátusának szövetségén alapszik és nemzeti kérdést — az eddigi értelemben — nem ismer." A rendelet feladatul tűzi ki — mint azt a 2. § kifejezi —, hogy a megválasztott német és ruszin tanácsok a Tanácsköztársaságok végleges alkotmányát előkészítő tárgyalásokon a magyarországi német, illetőleg magyarországi ruszin proletariátust képviseljék. A rendelet célja az volt, hogy az alkotmány tárgyalásánál a két nemzetiség proletárjainak megbízottai részt vegyenek ; ne döntsenek ügyükben nélkülük. A 3. §-ban „A Forradalmi Kormányzótanács felhatalmazza a német és ruszin népbiztosságokat, hogy a németlakta és a ruszinlakta területek választási beosztását megállapítsák és a választás foganatosítása iránt intézkedjenek." A 4. § szerint : „Ahol a német többségű, illetőleg ruszin többségű községek több járásra kiterjedő, összefüggő nagyobb területet alkotnak, a német, illetőleg a ruszin népbiztosság a belügyi népbiztossággal egyetértően a kerületi tanácsok megválasztása iránt is intézkedhetik." A kerületi tanács viszont ugyanolyan jogkörrel intézi a kerület igazgatását, mint amellyel a megyei tanácsok rendelkeznek.

E rendeletben lefektetett elvek nem maradtak szépen hangzó kijelentések, hanem a reális valóságot fejezték ki. Ezt bizonyítja többek között az, hogy az 1919. március 21-én alakult Forradalmi Kormányzótanács tagjai között már volt német és ruszin népbiztos is, akiket rendeletalkotási jogkörrel is felruháztak. A ruszin népbiztos az 1919. árilis 12-én kelt egyik rendelete „A ruszin Vörös Gárda megalakításáról", a másik pedig „A ruszin Vörös Őrség megalakításáról" szól. A Ruszin Népbiztosság a ruszin Vörös Gárda felállításával kapcsolatban felhívást tett közzé, mely — többi között — a következőket tartalmazta : „A régi magyar kapitalista osztályuralomnak ti voltatok a legkizsákmányoltabb páriái. Ti voltatok azok, akiket a letűnt uralom gazsággal tartott a legundokabb gazdasági és kulturális elnyomás

[8] Vörös Újság, 1919. március 28.

béklyói alatt. A felszabadulás reménye nélkül hordoztátok magatokon a tőkés uralom rabbilincseit. Ti döntöttétek ki a hatalmas fenyőket Máramaros bérceiről, amiből a burzsoázia kéjlakait építgette meg, amíg ti szánalmas viskókban sínylődtetek. Ti hoztátok le heteken át tutajozva, éhezve, fázva, siralmas krajcárokért a hatalmas oszlopokat, hogy kizsákmányolóitok profitéhsége csillapodjék . . . . . Nézzetek körül! A magyar proletártestvérek gigászi harcba szálltak a falánk imperialistákkal. Ebből a harcból testvéri együttérzéssel, proletáröntudatunk lázas akarásával nekünk is ki kell venni részünket. Odahaza a cseh megszállók nyomorgatják proletártestvéreinket és vásárt akarnak csinálni a ruszin nép bőrére . . . . . Mi emberré válásunknak egyetlen lehetőségét csak a Magyar Tanácsköztársaság győzelmétől remélhetjük."[9]

E rendeletekben — és az említett felhívásban is — kifejezést nyert, hogy a szolgálati nyelv — ruszin.

Ezek a körülmények megmagyarázzák, hogy a proletárhatalom kihirdetése a ruszin nép körében — mint arról a Vörös Újság beszámolt — . . . „általános lelkesedést keltetett és . . . ettől várják többszázéves elnyomatásuknak és embertelen kihasználásuknak végleges megszüntetését.[10]

Persze mindez csak egyik részmegnyilvánulása az új nemzetiségi politikának.

III. *A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya*

Az „Ideiglenes Alkotmány" után a megválasztott kongresszus június elején foglalkozott az új végleges alkotmánytervezettel. Az új alkotmánytervezet tárgyalása június 12-én kezdődött és a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése június 23-án fogadta el.

A Tanácsköztársaság alkotmánya egész sor intézkedést tartalmaz a nemzetiségi kérdés megoldására, külön fejezetben foglalkozik a nemzetiségek különleges jogaival.

Az alkotmány 3. szakasza leszögezi, hogy: „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége.

A Tanácsköztársaság külpolitikája világforradalom segítségével el akarja érni a dolgozók világának békéjét. Békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezési joga alapján.

A világháborút előidéző imperializmus helyett a Tanácsköztársaság a világ proletárjainak egyesülését, szövetségét, a dolgozók nemzetközi Tanácsköztársaságát akarja. Ezért ellensége a kizsákmányoló háborúnak, a népek minden elnyomásának és leigázásának."

Az alkotmány 14. §-ában pedig alapvető elvként emeli ki, hogy „a Tanácsköztársaság nem ismer faji vagy nemzetiségi különbséget. Nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen elnyomását és nyelvük használatának bárminő korlátozását."

A Tanácsköztársaságban a legfőbb hatalmat — az alkotmány 15. §-a szerint — a szövetséges tanácsok országos gyűlése gyakorolja. A szövetséges tanácsok országos gyűlésének tagjait a kerületi és városi tanácsok választják, ami azt is jelentette, hogy a nemzetiségek az államhatalom legfelsőbb szervében megfelelő arányban képviselve voltak. Ha a szövetséges tanácsok országos gyűlése nincs együtt, hatáskörét a szövetséges központi intézőbizottság gyakorolja. A szövetséges központi intézőbizottságban pedig az országban lakó minden nemzetnek lakossága számarányában van képviselője.

A helyi tanácsokba a dolgozó lakosság közvetlenül küldte be képviselőit.

A nemzetiségek is részt vettek mind az államhatalom legfelsőbb, mind a hatalom és igazgatás helyi ügyeinek vitelében.

A 85. § szerint „A tanácsrendszer következményeként a helyi igazgatást mindenütt annak a nemzetnek dolgozói vezetik, amely nemzethez tartozó dolgozók az illető helyi körben többségben vannak. Ez a helyi igazgatás nyelvében is kifejezésre jut." Az alkotmány azt biztosítja, hogy az illető helyi körben lakó nemzetiségi kisebbségek is használhassák anyanyelvüket a tanácsokkal való érintkezés során. Ezt fejezik ki az alkotmány 14. és 62. §-ai: „Mindenki szabadon használhatja anyanyelvét és minden hatóság köteles a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított hozzátartozó beadványt elfogadni és mindenkit saját anyanyelvén meghallgatni és vele tárgyalni." „A tanácsok kötelesek gondoskodni arról, hogy a felek ügyeikben minden formaság mellőzésével anyanyelvükön gyors és alapos felvilágosítást nyerjenek." A tanácsok — az ilyen nemzetiségi politika alapján — hathatósan hozzájárultak a nemzetiségek együttműködésének és barátságának fejlesztéséhez. Nálunk is megvalósult, amit Trajnyin a szovjetekről ír: „A tanácsok . . . a munkásosztály diktatúrájának valamennyi nemzetiségű dolgozó erejét egybekapcsoló nemzetközi szervezeteit alkotják. A tanácsokon keresztül alakítja ki a munkásosztály helyes viszonyát a sok régebben elnyomott nemzetiséggel."[11]

A Tanácsköztársaság helyes nemzetiségi politikájának értékelése mellett meg kell emlékeznünk azokról a hibákról is, amelyek a nemzetiségi kérdés megoldása körül mutatkoztak. Ezeknek főforrása az volt, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása során kétségtelenül érződött az ausztro-marxizmus által hirdetett kulturális nemzeti autonómia hatása is.

A kulturális nemzeti autonómiára alapozott elképzelések jelentkezését mutatja még Kun Béla elvtársnak az országos pártülésen történt felszólalása is, ahol — többek között — a következőket mondotta: „A föderatív köztársaság a legteljesebb mértékben biztosítani akarja a nemzetiségi és kul-

[9] M. Munkásmozgalmi Intézet Archivuma 21804. sz.
[10] Vörös Újság 1919. március 28.
[11] Trajnyin: A Tanácsok a szocialista forradalom alapjai. Állam és Közigazgatás. 1950. 154. old.

turális autonómiát minden ittlakó nemzet számára." Hasonló értelemben szólalt fel a magyarországi német szocialisták kongresszusán. „A mi elvünk: nemzeti és teljes kulturális autonómia mindenkinek."

A kultúrautonómia megnyilvánulását fejezi ki Kalmár német népbiztos által a magyarországi német szocialisták kongresszusa elé terjesztett pártszervezeti szabályzat tervezete is. „E tervezet szerint minden egyes község párttagjainak összessége föderatív pártszervezetet alkot, amelynek vezetésére föderatív pártképviseletet állítanak össze. E pártszervezet annyi osztályba tagozódik, ahány nyelven a tagok beszélnek."[12]

Hasonló helytelen felfogás mutatkozott meg a román nemzetiségi szervezkedésben is. A román szocialista-kommunisták rendkívüli ülésén előterjesztett előadói jelentés szerint a szocialista-kommunista munkások magyarországi pártjának kongreszusán kérték, hogy a románoknak is joguk legyen „román politikai pártszervezeteket alakítani és a román központi pártvezetés alatt ugyanazon jogokat „élvezni, mint a magyar pártvezetőség.[13]

A kulturális nemzeti autonómia megvalósítása nem a nemzetek, a dolgozók összefogását jelenti, hanem a nacionalizmust éleszti és a nemzetközi proletárösszefogást gyengíti a dolgozó tömegek öntudatában. A kulturális nemzeti autonómia a nemzetek elkülönítéséhez és így a munkásmozgalom szétszakadásához vezethet.[14]

Rákos Ferenc helyesen hiányolja azt, hogy a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. számú rendeletének 2. §-a nem mondta ki a nemzeteknek az elszakadásra és az önálló állam alakítására is kiterjedő önrendelkezés jogát.[15] Túlzás azonban, hogy e szakasz csak „. . . néhány szavas odavetett vázlat, meg nem határozott ígéret volt . . ." Ezt bizonyítják a nemzetiségekre vonatkozó később hozott intézkedések, valamint a júniusi alkotmány rendelkezései. Véleményem szerint túlzott Rákos Ferencnek az a megállapítása is, hogy a júniusi alklotmánynak a nemzetek jogaira vonatkozó része „*elvi* szempontból nem vitte előre a korábbi határozatokat és újat sem nyújtott". Nem fogadható el az az észrevétele sem, hogy „az alkotmány más pontjai világosan és határozottan ellentmondanak az önrendelkezés elvének." Ezen állításait nem igazolja az alkotmány 84. §-a, sem, amely kimondja, hogy: „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét. Évégből minden nemzet, ha nem is él összefüggő területen, műveltségének fejlesztésére országos tanácsot alakíthat. Ez a szervezet nem bonthatja meg a területi alapon nyugvó tanácsszervezetet." A kérdéses szakasz azonban — úgy gondolom — azokra a nemzetiségekre vonatkozott, akik nem éltek összefüggő olyan területen, ahol élhettek volna az önrendelkezési joggal. A Bolsevik Párt az Októberi Forradalom győzelme után valóban mindjárt meghirdette az önrendelkezési jogot. Az önrendelkezési jog nyilvánvaló azonban — mint ahogy a Szovjetunióban is — csak bizonyos feltételek fennállása mellett érvényesülhet. (Határszéli nemzet, bizonyos népességi nagyság stb.)

Annyit mindenesetre meg kell állapítani, hogy a Tanácsköztársaság általában helyes nemzetiségi politikája mellett érvényesültek helytelen és káros nézetek is. A nemzetiségi politikában voltak baloldali túlzások is. Rákos Ferenc erre helyesen figyelt fel. Igen helyesen mutatott rá a Kun Béla által képviselt ilyen álláspontra, mely többek között például a „Burzsoá vagy proletár önrendelkezés" című, a Vörös Újságban[16] megjelent cikkében is megmutatkozott. E cikkében a marxizmus—leninizmustól távoli útra tévedt. Szerinte: „A nép, a nemzet üres és hazug fogalom mindenkor, amidőn úgy tüntetik föl, mint a társadalmi fejlődésnek valamely osztálymentes képződését. Nincs francia és nincs angol, nincs magyar és nincs román, csak francia proletár és francia burzsoá van, magyar, román, vagy angol burzsoá. Amíg a világon a burzsoázia az uralkodó osztály, addig a nemzet nem más, mint az uralkodó burzsoázia s a nép csupán játék a szavakkal, amely arra szolgál, hogy a népuralom cégére alatt a burzsoázia hatalmát leplezze. Világos hát, hogy a nemzet önrendelkezési joga nem más, mint az uralkodó burzsoázia önrendelkezési joga . . . . a burzsoázia önrendelkezési joga nem egyéb, nem más, mint törekvés a vagyonos osztály részéről egy bizonyos területen lakó proletariátus kizsákmányolásának monopolizálására. A nemzetek önrendelkezési joga tehát szükségszerűen kapitalista célok, imperialista rablóösztönök felkeltését jelenti. A területi integritást sirató magyar burzsoázia, amely a román vagy cseh imperializmust emlegeti, nem kisebb rabló célokat követ a más nyelven beszélő proletárokkal szemben, mint a cseh, vagy román. A nemzetek önrendelkezési joga tehát nem lehet a

[12] Vörös Újság, 1919. június 11.

[13] Vörös Újság, 1919. június 24.

[14] A kulturális nemzeti autonómia káros hatására mutatott rá Lenin 1917 áprilisában az OSZD(b)MP VII. Összoroszországi Konferenciáján. „A proletariátus pártja — mondotta Lenin — határozottan elveti az úgynevezett „kulturális nemzeti autonómiát", amely abban áll, hogy az iskolaügyet stb. kiveszik az állam irányítása alól és sajátszerű nemzeti képviselőtestületekre bízzák. A kulturális nemzeti autonómia az egyhelyben lakó munkásokat, sőt az egy és ugyanazon üzemben dolgozó munkásokat is, mesterségesen elválasztja egymástól az ehhez vagy ahhoz a „nemzeti kultúrához" való tartozás szerint, vagyis erősíti a munkásoknak az egyes nemzetek burzsoá kultúrájával való kapcsolatát, holott a szociáldemokrácia feladata a világproletáriátus nemzetközi kultúrájának fejlesztése . . . A munkásosztály érdekei megkövetelik, hogy Oroszország valamennyi nemzetiségének munkásai egységes proletár szervezetekben, politikai, szakmai, szövetkezeti, kulturális stb. szervezetekben egyesüljenek. Csakis a különböző nemzetiségű munkásoknak ilyen egységes szervezetekben való egyesülése teszi lehetővé a proletariátus számára, hogy győzelmes harcot folytasson a nemzetközi tőke és a burzsoá nacionalizmus ellen. (Lenin Művei 24. kötet, Szikra, 1952. 307. old.)

[15] Rákos Ferenc: Állam és Alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 106. old.

[16] Vörös Újság, 1918. december 25.

béke alapja, mert a burzsoázia érdekei ellentétesek ; . . ."[17]

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság elnevezéséből és az alkotmány rendelkezéséből is kitűnőleg mint föderációs alakulat kívánt fennállani. E föderáció tervezett megvalósítása azonban nem volt olyan következetesen elvi alapokra fektetve, mint annakidején az Októberi Forradalom után Szovjet-Oroszországban.[18]

[17] Lenin az OK(b)P VIII. kongresszusán 1919. március 19-én a pártprogramról tartott előadói beszédében a nemzeti kérdéssel foglalkozva elutasítja Buharinnak a „dolgozók önrendelkezése" formuláját. Buharin ugyanis azt mondja, hogy a nemzetek önrendelkezési jogát nem szabad elismerni. A nemzet — a burzsoázia és a proletariátus együttvéve. S akkor még mi, proletárok, ismerjük el holmi megvetésre méltó burzsoázia önrendelkezési jogát ! „Minek nekünk a nemzetek önrendelkezési joga ?" „Én csak a dolgozó osztályok önrendelkezési jogát akarom elismerni."

Lenin válaszolva Buharinnak — többek között — ezeket mondotta :

„A nemzetek önrendelkezését elvetni és helyébe a dolgozók önrendelkezését tenni teljesen helytelen, mert az ilyen fogalmazás nem számol azzal, hogy milyen nehézségek árán, milyen tekervényes úton halad előre a differenciálódás az egyes nemzeteken belül . . . A mi programunkban ne legyen szó a dolgozók önrendelkezéséről, mert ez helytelen . . . Minden nemzetnek meg kell kapnia az önrendelkezési jogot, és ez elősegíti a dolgozók önrendelkezését . . ." (Lenin Művei 29. kötet, Szikra, 1953. 164—169. old.)

[18] Az Októberi Forradalom után a szovjet állam mint föderáció alakult meg annak ellenére a Bolsevik Párt álláspontja korábban az volt, hogy a föderáció alkalmatlan alakulás az állam számára.

Lenin természetesen már az Októberi Forradalom győzelme előtt — Marx és Engels tanításai alapján — foglalkozott és meghatározta a Párt nemzetiségi politikáját, melynek legfőbb elve a nemzetek önrendelkezési joga volt. Lenin és az orosz marxisták a nemzetiségi kérdés megoldását a területi autonómiák megszervezésében látták. Lenin — éppen Marx és Engels tanítása alapján — ellene volt a föderációs megoldásnak. Még 1913-ban is azt írja : „elvben a föderáció ellen vagyunk" (Lenin Művei, 19. kötet. Szikra, 1955. 504. old.) és először csak az „Állam és Forradalom" c. művében veti fel a föderalizmus lehetőségét. Lenin és az orosz marxisták azért foglaltak állást a föderalista megoldás ellen, mert szerintük ez az államalakulás, minthogy nem alkot teljes egységet, így erőtlen és nem alkalmas arra, hogy a külső és belső ellenségekkel meg tudjon küzdeni. Erre a célra erős centralista államra van szükség.

Az Októberi Forradalom idején azonban több nemzet elszakadt Oroszországtól és ilyen körülmények között inkább a föderáció jelentette az állam számára az egyesülést. A Bolsevik Párt álláspontja így a föderáció kérdésében az Októberi Forradalom után megváltozott és az államföderáció álláspontjára helyezkedett. Ez a megváltozott álláspont „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól" szóló deklarációban nyert kifejezést (a nyilatkozat tervezetét Lenin 1918 januárjának első napjaiban írta), s amely az 1918 januárjában a Szovjetek III. Kongresszusán került elfogadásra. A Pártnak e kérdésben megváltozott álláspontját Sztálin három okkal magyarázza :

„Először az, hogy az Októberi Forradalom időpontjában Oroszország számos nemzetisége gyakorlatilag teljesen külön vált és egymástól teljesen elszakadt, minek következtében a föderáció a nemzetiségek dolgozó tömegeinek elkülönülésétől — közeledésünk, egyesítésünk felé tett lépést jelentett. Másodszor az, hogy magának a föderációnak a szovjet építés folyamán kialakult formái, amint kiderült, korántsincsenek olyan éles ellentétben az oroszországi nemzetiségek dolgozó tömegei gazdasági közeledésének céljaival, mint régebben gondolhattuk, sőt, amint a későbbi gyakorlat megmutatta — egyáltalán nincsenek ellentétben ezekkel a célokkal. Harmadszor az, hogy a nemzeti mozgalom jelentősége sokkal komolyabbnak, a nemzetek egyesülésének útja pedig sokkal bonyolultabbnak bizonyult, mint ahogy ezt régebben, a háború előtti, vagy az Októberi Forradalom előtti időszakban hirdettük" (Sztálin Művei, 3. Szikra, 1950. 33. old.)

Már az ideiglenes alkotmány is kifejezi, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság föderalisztikus alapon áll és a júniusi alkotmány szerint Magyarország szövetséges állam. Mégis kétségtelen, hogy az alkotmány nem hoz létre valóságos szövetséges államalakulatokat. Az egységes területi autonómia elvét itt is sok részben átszövi, a „kultúrautonómia" eszméje.

Vizsgáljuk meg az alkotmány ide vonatkozó rendelkezéseit, először a 86., 87. és 88. §-ok fontosabb tételeit.

A 86. § szerint : „Ahol valamely nemzet dolgozói több járásra kiterjedő összefüggő területen többségben vannak, önálló kerületeket kell alakítani.

Ahol valamely nemzet több kerületre kiterjedő összefüggő nagyobb területen többségben van, a kerületek nemzeti kerületté egyesülhetnek.

Az ekként egyesült kerületek a nemzeti kerület kapcsán részei a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságnak. A nemzeti kerület tanácsa és intézőbizottsága fölöttes hatósága a nemzeti kerületben alakult minden helyi tanácsnak és intézőbizottságnak. A Tanácsköztársaságnak a nemzeti kerületek területével a nemzeti kerületek központi tanácsszervei útján érintkezik. A tanácsrendszer egyenes következménye, hogy a nemzeti kerületek tanácsai önállóan intézik a kérdéses kerületek beligazgatását, igazságszolgáltatását, közoktatását és közművelődését."

A 87. § szerint : „A német többségű és ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket a tanácsköztársaság alkotmánya már ezúttal is német, illetőleg ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el. A Tanácsköztársaság egyetemes érdekeit érintő ügyekben a tanácsköztársaság rendelkezései a nemzeti kerületekre is kiterjednek.

A nemzeti élettel összefüggő érdekek védelmére a német és ruszin népbiztosságok közvetítő osztályokat létesítenek az egyes népbiztosságoknál és a Népgazdasági Tanácsnál."

Ezekkel kapcsolatban mindjárt meg kell említenünk, hogy a Kormányzótanács 1919. július 16-án kelt CXXIX. számú rendeletével az alkotmány 86. §-a értelmében el is rendelte a nyugatmagyarországi német nemzeti kerület felállítását.

Ha ezeket az alkotmányos intézkedéseket még összevetjük az alkotmány 88. §-ával — amely az alkotmánynak a nemzetiségekre vonatkozó leglényegesebb intézkedése —, megállapíthatjuk, hogy tartalmában a föderációs gondolat érvényesült az állam szerkezeti felépítésében. Az említett § ugyanis a következőket tartalmazza : „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy a felszabaduló terüle-

teknek, népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságot alkossanak." Ezeket a §-okat még ki kell egészíteni a 89. §-sal is, mely azt a fontos rendelkezést rögzíti, hogy az „alkotmány a nemzetek jogaira vonatkozó intézkedései csak az érdekelt nemzetek dolgozói országos tanácsainak hozzájárulásával változtathatók meg."

Ha az alkotmányban formailag nem is nyert talán elég világos kifejezést a föderáció tétele, a Tanácsköztársaság tartalmilag minden esetre mint föderáció kívánt élni. A tanácsok országos gyűlése elé terjesztett határozati javaslat ennek megfelelően rögzíti: „... *a fölszabadított területek ama részeivel, amelyeken a lakósság nem a magyar nemzethez tartozik, csupán föderatív közösségben kíván élni.*"[19]

A ruszin és a német nemzetiséget nyilván azért emelte ki az alkotmány, mert azon a területen, amelyet a tanácsköztársaság valóban irányított, ezek a nemzetiségek voltak a legnagyobb számban.

IV. *A Szlovák Tanácsköztársaság*

Csehország és Szlovákia népeit már 1916 óta forradalmi hangulat hatotta át az imperialista háborúval és az osztrák zsarnoksággal szemben. A februári forradalom és a cári rendszer bukása csak tovább fűtötte ezt a hangulatot.

Már érintettük, hogy 1918 januárjában, közvetlenül az Októberi Forradalom hatására, hatalmas sztrájk tört ki a cseh országrészekben, mely alapjában megrázta a monarchiát. Csak magában Prágában 150 000 munkás lépett sztrájkba; hatalmas tömegek szüntették be a munkát Kladnóban, Liberecben és csaknem valamennyi cseh és morva ipari városban is. Az akkori szocialista pártok és a szakszervezetek opportunista vezetői fékezték a munkásság tömegmozgalmát ahelyett, hogy az egész nemzet felszabadító harcának élére állottak volna. A népi tömegek forradalmi felszabadító mozgalma a januári sztrájk után csak egyre nőtt. A munkások önálló szocialista államot kezdtek követelni. Ezt a forradalmi követelést tükrözte az 1918. május 1-i tüntetés legfőbb jelszava is: „Szocialista nemzetet."

A forradalmi periódus 1918 októberében ért el csúcspontjához: 14-én valamennyi cseh és morva városban beszüntették a munkát, kihirdették az általános sztrájkot. Mindenütt viharos tüntetésekre került sor, ahol önállóságot, szabad csehszlovák szocialista köztársaságot követelt a nép. Az akkori munkásvezérek magatartása folytán azonban a hatalmat mégis a burzsoá pártok vették át.

A cseh és szlovák munkások a Magyar Tanácsköztársaság keletkezésekor újból kitartóan sztrájkokat kezdtek, amelyek során tüntetésekre került sor. A cseh burzsoázia ezeket a megmozdulásokat a fegyveres erők felhasználásával igyekezett letörni. Szlovákiából százával mentek át illegálisan Magyarországra, hogy jelentkezzenek a magyar Vörös Hadseregbe. 1919 áprilisában a Budapesten dolgozó cseh és szlovák munkások megalakítják a Kommunisták Magyarországi Pártjának csehszlovák szekcióját. Janoušek Antonin cseh munkás vezetése alatt megindul a „Červené Noviny" („Vörös Újság") c. szlovák kommunista újság. A Szlovákia területén folyó harcok idején, 1919. május 18-án megjelent a Nemzetközi Vörös Ezred cseh tagjainak hetilapja is „Armáda Proletáru" („Proletárok hadserege") címen.

Ebben az időben a szlovák városokban és falvakban fokozatosan kezdtek megalakulni a munkások, a parasztok és a katonák tanácsai. A „Červené Noviny" 1919. június 3-án a „Proletárdiktatúra Szlovákiában és Csehországban" c. cikkében (mely csehül is megjelent röpirat formájában) erről már a következőkben számol be:

„A megszállt városokban és a Csehszlovák Köztársaság területein a cseh és szlovák elvtársak proklamálták a proletárdiktatúrát. Szlovák munkások, cseh és szlovák katonák! Hirdessétek mindenütt az összes városokban és az egész csehszlovák államban, hogy az ország területén megvalósult a *proletárdiktatúra*. Hirdessétek mindenütt, hogy a proletariátus kötelessége, hogy lerázza a kapitalizmus uralmát, hogy lerombolja az egész régi rendszert. Minden városban válasszatok magatoknak munkás-, katona- és paraszttanácsokat, mert a *Csehszlovák Tanácsköztársaság* már nem álom többé, hanem a proletariátus hatalmából valósággá válik."[20]

A cseh burzsoázia jól tudta, hogy a magyar proletárállam létezése veszélyezteti létét. Masaryk és Benes számára lehetetlen lett volna eltűrni egy proletárállam létezését Európa szívében. Meg is tettek mindent, hogy megfojtsák a fiatal Magyar Tanácsköztársaságot.

A Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciót az angol, amerikai és francia imperialisták utasítása alapján kezdték titokban előkészíteni, katonai és ideológiai fronton egyaránt. A cseh burzsoáziának ehhez minden segítséget megadott a csehszlovák szociáldemokrata párt. Azt hangoztatták, hogy a burzsoázia hatalmának erőszakos megdöntése talán megfelelt Oroszországban, de nem megfelelő út Közép-Európában, ahol a szocializmus forradalom nélkül, békés úton megvalósítható. A Magyar Tanácsköztársaságról pedig azt híresztelték, hogy álcázott imperializmus és nincs szó arról, hogy a munkásosztály vette volna át a hatalmat. A Magyar Vörös Hadsereg harcát támadó jellegűnek állították be.[21] Közben állandóan azt hangoztatták, hogy a csehszlovák hadseregnek nem áll szándékában Magyarország meg-

[19] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója, 116. old.

[20] Miloš Gošiorovszky: Az 1919. évi szlovákiai szovjetekről. Társadalmi Szemle 1950. 636. old.

[21] A „Právo Lidu" a csehszlovák szociáldemokrata párt központi lapja 1919. április 2. száma átvéve a burzsoázia ideológiai frázisait, ugyanezeket a kijelentéseket ismétli.

támadása. Ez a kijelentés azonban csak a tömegek megtévesztését szolgálta, mert minden állításaik ellenére 1919. április 28-án és 29-én a csehszlovák hadsereg támadásra indult a Magyar Tanácsköztársaság ellen.

A csehszlovák intervenció azonban megtorpant. A Magyar Vörös Hadsereg hősies küzdelemmel megállította a támadást, sőt ellentámadásba menve át, a csehszlovák hadsereget kiszorította az országból. A cseh hadsereg egyes katonái nem szívesen harcoltak a magyar proletárok ellen. A csehszlovák kapitalisták a szociáldemokrata párt vezetőségével együtt a Magyar Vörös Hadsereg győzelmét úgy tüntették fel, mintha a magyar hadsereg indított volna támadást Csehszlovákia ellen. A „Právo Lidu" 1919. június 1-i számában szintén a magyarok támadásáról ír, 1919. június 3-án pedig „A magyarok betörése Szlovákiába" c. alatt közöl rágalmazó cikket. A csehszlovák szociáldemokrata párt 1919. június 6-án kiáltványt tett közzé, melyben felhívja a munkásságot, hogy siessen a megtámadott haza védelmére. Sajnos a cseh és szlovák munkásság nagy részét sikerült is megvéteszteni. Elhitték Benesék és a szociáldemokrata vezetők hazugságait, nem tudták, hogy harcukat a csehszlovák burzsoázia érdekeiben vívják. (Figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a magyar burzsoá osztály elnyomás következtében a nép körében érthetően magyarellenes hangok is még mindig uralkodtak.)

Mindezek ellenére a „Červené Noviny" 1919. június 12-én „A proletárdiktatúráért Szlovákiában és Csehországban" című vezércikkében bejelentette, hogy „Szlovákiában megalakult a proletárdiktatúra".

Kassán 1919. június 15-én megindult a „Košické Červené Noviny" („Kassai Vörös Újság"), Eperjesen pedig 1919. június 16-án a „Naša Červená Zástava" („Vörös Lobogónk"), mint a szlovák szocialista-kommunista szekció kelet-szlovákiai sajtószerve. A városi és falusi szlovák tanácsok megalakulása után Eperjesen 1919. június 16-án népgyűlés volt több ezer ember részvételével, amelyen a szocialista párt cseh és szlovák szekciója funkcionáriusainak jelenlétében kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. A gyűlés proklamációt fogadott el és az egész világ proletárjaihoz szól.

„A győzelmes és feltartóztathatatlanul előrenyomuló világforradalom — hangzik a proklamáció — egy újabb nagy eredménnyel gazdagította eddigi sikereit. Az imperializmus járma alól felszabadult szlovák földön, a mai napon megalakult az önálló *Szlovák Tanácsköztársaság*.

A cseh imperializmus járma alól felszabadult proletariátus első ösztönös tette volt, hogy *megvalósította az önrendelkezés jogát, amelyet az elnyomók nagy hangon hirdetnek, azonban a valóságban meghamisítanak*. Ezzel a gyors hatalomátvétellel a szlovák munkások, katonák és parasztok azon a forradalmi fronton haladnak, amelynek úttörői az Orosz és Magyar Tanácsköztársaság voltak és új területeket nyertek az egész világon a szovjetek nagy eszméjének."

Az eperjesi gyűlésen a proklamáció elfogadásával egyidejűleg megválasztották az ideiglenes forradalmi végrehajtó bizottságot, amely székhelyét Kassára tette. Ennek 1919. június 20-i ülésén alakították meg a népbiztosok 20 tagú kormányát, az ún. Szlovák Forradalmi Kormányzótanácsot, amelynek az elnöke a kommunista Antonin Janoušek lett.

A Vörös Újság beszámolva a szlovák tanácsköztársaság kikiáltásáról, többi között a következőket írja: „... a szlovák proletárok komolyan véve a szabadság és önrendelkezés kérdését ... kikiáltották Eperjesen a proletárdiktatúrát. Így lett a wilsoni népek önrendelkezéséből a dolgozók önrendelkezése. Így lett az az önrendelkezésből, mely egy-egy ország kapitalistáinak szabad kezet adott a kizsákmányolásra, az önrendelkezésből, mely a kapitalista kizsákmányolás önrendelkezése a munka rabszolgái felett, így lett ebből a népek önrendelkezéséből a proletariátus öntudata és a segítő proletárállam fegyverei nyomán: a proletárok önrendelkezési joga, a proletárdiktatúra, bérmunka és kizsákmányolás megszüntetése, diadalmas út a szocializmus, a kommunizmus felé.

A szlovák proletariátus öntudatra ébredése és tettrekészsége és a proletár fegyverek ereje alkotta az új tanácsköztársaságot."[22]

Az akkor ülésező tanácsok országos gyűlése szintén megemlékezett a szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásáról. Az elnöklő Bokányi Dezső közölte, hogy a szlovák proletariátus Eperjesen ki kiáltotta az önálló Szlovák Tanácsköztársaságot. „Ez a megnyilatkozás — mondotta — dokumentálása annak, hogy a proletárdiktatúra megoldja a világtörténelemnek két legnehezebb problémáját. Az egyik az osztályellentét, a másik a nemzeti ellentét ...

Büszkék lehetünk, hogy ezt a két problémát, melyet az előző kormányzatok nem tudtak semmiféle hatalmi szóval megoldani, a proletárság felszabadító gondolata, az osztályharcok megszüntetésének gondolata, kiváltja a lelkekből, leomlasztja az osztályharci, lerombolja a nemzeti válaszfalakat, összehozva a milliók szívét. A szlovák köztársaság kikiáltása, pregnáns kifejezése annak, hogy a szívek közelednek, a válaszfalak leomlanak végre s az ember emberré lesz a földön, hogy betöltse azt a hivatását, amelyről Engels azt mondta, hogy az előző történelem nem volt más, mint élés a szükségszerűség birodalmában, hogy most az emberiség átmenjen végre a szabadság birodalmába."[23]

A Szlovák Tanácsköztársaság természetes szövetségesei közé sorozta győztes testvéreit, az orosz és a magyar tanácsköztársaságot, és a nemzetközi proletariátus, az egységes és szolidáris munkás Internacionálé védelme alá helyezte magát. Első üdvözletét a cseh proletár testvéreknek küldte, akiket még elnyomott az imperializmus.

[22] Vörös Újság, 1919. június 18.
[23] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója, 46. old.

V. *Külföldi dolgozók kapcsolata a Magyar Tanácsköztársaság harcaival*

A Tanácsköztársaság létrejöttének napján kiadott „Mindenkihez" című kiáltvány a proletár nemzetköziség jegyében: a világ proletárjaihoz szól. „... Teljes eszmei és lelki közösségét" — jelenti ki — az orosz szovjet kormánnyal, fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak. Testvéri üdvözletét küldi Anglia, Franciaország, Olaszország és Amerika munkásságának, egyben pedig felszólítja őket, hogy ne tűrjék egy pillanatig sem kapitalista kormányaik gaz rablóhadjáratát a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Fegyveres szövetségre hívja fel Csehország, Románia, Szerbia meg Horvátország munkásait és földműveseit a burzsoák, a bojárok, a nagybirtokosok és a dinasztiák ellen. Felszólítja Német-Ausztria és Németország munkásait, hogy kövessék a magyar munkásság példáját, szakítsanak végleg Párizssal, szövetkezzenek Moszkvával, állítsák fel a tanácsköztársaságot és fegyverrel a kezükben szálljanak szembe a hódító imperialistákkal.

A proletár nemzetköziségre apellál a Népbiztosok Tanácsának a nemzetközi proletariátushoz intézett felhívása is.[24] Arra figyelmeztet, hogy a cseh, tót és román burzsoá hódítók fegyveres erővel akarják leverni a magyar munkásforradalmat. „A cseh, tót és román katonasághoz fordulunk — hangzik a felhívás — tagadjátok meg az engedelmességet, lázadjatok fel és fordítsátok fegyvereiteket saját elnyomóitok ellen és ne legyetek magyar munkás- és katona testvéreitek hóhérai. A cseh, tót és román munkásokhoz és parasztokhoz fordulunk. Rázzák le elnyomóik igáját, akik azért, hogy saját hatalmukat öregbítsék és zsebüket tömjék, háborúba hajszolták őket testvéreik ellen."

Ezután a felhívás az egész világ proletárjaihoz, az angol, francia, olasz és német munkásokhoz fordul. „Követeljük tőlük, hogy minden erejükkel szálljanak szemben országukban a kapitalistákkal, akik az éhség kötelével akarják megfojtani a magyar proletárforradalmat. A magyar proletárforradalmat a nemzetközi szocializmus védelme alá helyezzük, de el vagyunk szánva arra, hogy az utolsó csepp vérünkkel megvédelmezzük minden támadás ellen és amikor is így el vagyunk szánva arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságot mindenki ellen megvédelmezzük, egyúttal kifejezzük azt a készségünket és akaratunkat, hogy mielőbb olyan békét kössünk, amely a dolgozó osztályok életfeltételeit biztosítja és a világ valamennyi népével, elsősorban szomszédainkkal való békés együttélésünket lehetővé teszi."

A Kommunista Internacionálé is magáévá tette a magyar proletariátus eszméjét. 1919. március 28-án felhívással fordult a világ összes munkásaihoz és katonáihoz, hogy siessenek a magyar munkások és parasztok segítségére. A felhívás rámutatott arra, hogy a francia imperialisták Clemenceau vezetésével nemcsak saját katonáit akarja a magyar munkások ellen küldeni, hanem a román és cseh csapatokat is. „Katonák! — hangzik a felhívás — ne engedelmeskedjetek azoknak, akik a vörös Magyarország ellen akarnak küldeni benneteket. Lázadjatok fel, alakítsátok meg saját tanácsaitokat és álljatok át Tanácsmagyarország oldalára. Munkások! Szítsatok lázadást azon kormányok ellen, amelyek a munkások Magyarországa ellen uszítanak benneteket. Hadd szolgáljon a magyar szocialista forradalom fenyegető figyelmeztetésül az összes országok burzsoáziájának!"[25]

A Bajor Tanácsköztársaság megalakulásakor Erich Mühsam a forradalmi központi tanács elnöke üdvözlő táviratot intézett a Magyar Tanácsköztársasághoz. A távirat bejelenti, hogy a Bajor Tanácsköztársaság létrejöttével megteremtődött a kapcsolat az orosz és magyar tanácsköztársasággal. A Bajor Tanácsköztársaság — hangsúlyozza a távirat — megtagad minden közösséget az imperializmus szolgálatában álló potsdami és weimari kormánnyal és felhívja Németország, Európa és az egész világ népeit, hogy kövessék Bajorország, Oroszország valamint Magyarország példáját.

Az országban élő nemzetiségi dolgozók általában lelkesen fogadták a Tanácsköztársaság létrejöttét, sokan harcoltak közülük a magyar Vörös Hadseregben az intervenció ellen.

Külön figyelmet érdemel az országban élő orosz dolgozók mozgalma: mint ahogy a szovjet Vörös Hadsereg harcaiban részt vettek a magyar proletár hadifoglyok ezrei, úgy a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében is megtalálhatjuk a hazánkban levő orosz proletárokat, kik tömegesen harcoltak fegyverrel a kezükben a magyar proletárdiktatúráért. Az orosz szovjet kormány erre kifejezetten fel is hívta őket.

A felhívást a moszkvai Vöröskereszt megbízottja olvasta fel, az 1919 áprilisában megtartott gyűlés alkalmával. „Ti hadifoglyok — szól a felhívás —, akik végigéltétek az imperialista háborúnak minden borzalmát, kik saját bőrötökön tapasztaltátok az orosz és magyar burzsoáziának kizsákmányolását, minden erőtökkel támogassátok az ifjú Magyar Tanácsköztársaságot. Az ellenségek összefogtak már a magyar és az orosz proletár elnyomására. Minden orosz és magyar proletárnak és parasztnak a Vörös Hadseregben van a helye épp úgy, mint az Oroszországban tartózkodó magyar proletárok rendíthetetlenül küzdenek az ottani érdekekért. Védjétek meg a magyar proletárt! A magyar és az orosz proletár egyetemben küzd az összes proletárok közös érdekeiért."

A Szerb-Horvát-Szlovén államban a munkásosztály ugyancsak hatalmas lelkesedéssel fogadta a proletárforradalom budapesti győzelmének hírét. A nagyobb városokban — Belgrádban, Zágrábban, Nisben, Kragujevácott, a boszniai ércbányákban, a maribori és ljubljanai vasúti fűtő-

[24] Vörös Újság, 1919. március 27.

[25] Kommunista Internacionálé, 1. szám. (L. Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 1917. november—1919. augusztus. Szikra, 129—130. old.)

házakban lelkes munkásgyűléseket tartottak, amelyeken a magyar Tanácsköztársaságot üdvözlő határozatokat fogadtak el. Különösen nagyszabású volt a belgrádi munkások gyűlése.[26] A jugoszláv proletárok jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az intervenció céljára Magyarországra újabb csapatokat ne küldjenek. A jugoszláv kommunisták agitátorokat küldtek a megszálló csapatokhoz azzal a céllal, hogy megmagyarázzák a katonáknak : érdekük ellen cselekszenek, amikor a Magyar Tanácsköztársaság ellen harcolnak. E felvilágosító munka eredményeként felkelések törtek ki, vasutas sztrájkok voltak és többen át is álltak a magyar Vörös Hadsereg oldalára.

A tanácsok országos gyűlésén számolt be a fiumei proletariátus képviselője a fiumei munkásság akciójáról, amellyel az antant muníciószállításainak Fiumén keresztül való lebonyolítását megakadályozta. „... nincsen Fiumében kikötőmunkás, aki antantmuníciót rak ki, nincsen munkás, aki muníciót szállít a jugoszláv frontra a Magyar Tanácsköztársaság ellen."[27]

A szocialista párt román csoportjának gyűlésén „felszólaltak a román, a zürichi ifjú szocialisták, a bécsi, az olasz, jugoszláv, székely, bolgár, török, francia, lengyel, német, cseh frakciók képviselői, valamint a moszkvai párt részéről is. A román felszólaló javaslatára elhatározták, hogy román proletárokhoz és a többi országok proletariátusához távirati felhívást intéznek ; ne emeljenek fegyvert az önmagát felszabadított magyar proletariátus ellen és ne szolgálják a nemzetközi kapitalista és imperialista uralom érdekeit."[28]

A román kommunisták az intervenció ellen sztrájkokat szerveztek, röpcédulákat terjesztettek ; 1919 júliusában Bukarestben, Jasiban, Kisinyovban és az erdélyi vasútvonalakon zajlottak le ilyen megmozdulások. A román kormány a forradalmi törekvések leverésére kénytelen volt a frontról csapatokat elvonni. A román hadseregben is több lázadás tört ki ; így júniusban a 16. valachiai hadosztályban és a konstanzai lovasdandárban. A katonák követelték az intervenció megszüntetését. Konstanzában a felkelőkhöz csatlakoztak a kikötőmunkások és az ott állomásozó tüzérség. A felkelők kivégezték a kegyetlenségéről ismert Jonescu tábornokot. Nem sokkal később a frontra irányított 4., 9. és 161. valachiai ezred lázadt fel. Gyakoriak voltak a szökések, több egységet megbizhatatlansága miatt vissza kellett rendelni a frontról.

[26] Zsizny Nacionalnosztyej (Moszkva) 1919. ápr. 26. (L. Párttörténeti Közlemények, 1956. 2. sz. 187. old.

[27] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója, 9. old.

[28] Vörös Újság, 1919. április 10.

Bécsben a kommunista és a szocialista párt 1919. március 23-án nagyszabású tüntetést rendezett a magyar—szovjet kormány iránt való szimpátia kifejezésére. „A menetben a magyar szovjet köztársaságot éltető felírású táblákat vittek ... A vezetők beszédeket mondtak, melyek a magyar szovjet köztársaság ügye iránt táplált rokonérzésnek adtak kifejezést. Felolvasták a magyar kommunistáknak a bécsi kommunistákhoz intézett táviratát, melyben felszólítják a német—osztrák proletariátust, járjon el szolidárisan a magyar proletariátussal. A szónokok kifejezték azt a reménységüket, hogy valamennyi többi ország proletariátusa sem fogja megengedni, hogy a központi hatalmak népeire súlyos békefeltételeket hárítsanak."[29]

A magyar Vörös Hadsereg harcaiban a legöntudatosabb osztrák dolgozók százai vettek részt. Bécsi proletárokból alakult zászlóalj élén halt hősi halált Rothziegel elvtárs. Közvetlenül halála előtt írt levelében írta : „Boldogan megyek akár a halálba is a proletárok felszabadításáért, boldogan és büszkén. Örömmel hullatom véremet Szovjetmagyarországért, amelyet a nemzetközi proletariátus hazájának tekintek."

Az osztrák fegyvergyári munkások demonstrációt szerveztek, egyesek részt vettek a Vörös Hadsereg harcaiban és emellett titokban fegyvert is készítettek a magyar proletár hadsereg számára.

Az amerikai magyarok is köszöntötték a Magyarországon uralomra került munkáshatalmat. Az „Előre" c. New-York-i magyar újság április 24-i számában közöl tudósítást a clevelandi magyarság nagygyűlésén hozott hatrozatáról. „A gyűlésen megjelentek üdvözletüket küldik magyarországi munkástestvéreiknek korszakalkotó nagy munkájuk alkalmából. Egyúttal üdvözlik Magyarország és az egész világ munkásságát, mely fáradhatatlanul, öntudatosan és bátran küzd a világszabadságért, és azért a társadalomért, amelyben megszűnnek az osztályellentétek."

Számos további olyan eseményt jegyzett fel a történelem, amelyek bizonyítják, hogy a nemzetközi proletariátus milyen mély együttérzéssel figyelte a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeit.

*

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napig állt fenn. Ez a 133 nap megmutatta, hogy a magyar munkásosztály valóban őszintén törekedett a nemzetiségi kérdés megoldására. A nemzetiségi kérdés megoldásában elkövetett kisebb hibák sem homályosíthatják el az ezen a téren az elért eredményeket.

Gergely Ernő

[29] Pesti Napló, 1919. március 25.

Adalékok a Tanácsköztársaság ellen szervezkedő magyar feudális arisztokrácia árulásának kérdéséhez*

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmával kötelességünknek érezzük azt, hogy rámutassunk olyan momentumokra, amelyeket eddig levéltári iratok őriztek és ennélfogva legalább is egy részük ismeretlen volt a magyar jog- és történettudomány előtt. A felkutatott néhány dokumentum is fényesen igazolja, hogy a Tanácsköztársaság megdöntésében döntő szerepet vitt az a feudális magyar arisztokrácia, amely a proletár állam megteremtése után történelmi múltjához híven, idegen imperialista államok zsoldjába szegődve és felajánlkozva azoknak a nemzetközi erőknek, amelyek végső fokon fegyveres intervenciójukkal döntötték meg a magyarországi proletárhatalmat. A magyar arisztokrácia nemzetközi összeköttetéseit is felhasználva, minden eszközzel azon dolgozott, hogy azt a demokratikus fejlődést, amely az osztrák-magyar hadsereg összeomlása után Magyarországon is kibontakozóban volt, ha kell külföldi fegyveres segítséggel is, de meggátolja. A katonai összeomlás eredményeként Magyarországon a forradalmi néptömegek nyomása következtében 1918. okt. 30-án kikiáltották a polgári köztársaságot. Mivel a *Károlyi*-féle köztársaság nem tudott megbirkózni az előtte álló bel- és külpolitikai feladatokkal, kénytelen volt helyét átengedni a forradalmi munkásosztálynak, amely 1919. március 21-én proklamálja a Tanácsköztársaságot. Ellene úgy bel- mint külföldön az entente segítségével a magyar ellenforradalmi reakció azonnal szervezkedésbe kezd. 1919. május 5-én Aradon megalakult az első ún. ellenforradalmi „kormány", azzal a céllal, hogy a francia és a kisentente segítséggel maga köré tömörítse azokat a belső reakciós erőket, amelyek készek a Tanácsköztársaság ellen harcolni. Az aradi kormány nemsokára Szegedre tette át a székhelyét, ahol a francia megszálló katonaság védelme alá helyezte magát. Igy alakult meg a francia kormány támogatásával a szegedi ellenforradalmi „kormány" 1919. május 31-én, *gr. Károlyi Gyula* miniszterelnökkel az élén.

A franciák támogatását élvező Károlyi-féle „kormány" megalakulása után közzétett proklamációjában leszögezte a programját, amely az alábbiakat tartalmazta : *1.* a kormány a Szegedet megszálló francia csapatok támogatásával kívánja a régi rendszert visszaállítani ; *2.* a megszállók segítségével a proletárdiktatúra megsemmisítése és ennek érdekében a belső fegyveres erők megszervezése ; 3. az entente államaival az államközi kapcsolatok kiépítése és a jó baráti viszony megteremtése ; *4.* a Tanácsköztársaság kormányát, annak minden intézkedését és rendeletét törvénytelennek tekintik.[1]

Bécsben pedig *gr. Bethlen István* vezetése alatt ellenforradalmi „comité" alakul, szintén a Tanácsköztársaság megdöntése érdekében. *Gr. Teleki Pál* egyik fennmaradt titkos feljegyzéséből a következő tény tűnik ki : „A franciák kívánták a szegedi kormány megalakulását és fenntartását, mert először is ezáltal nyomást gyakoroltak Kun Béla kormányára, másodszor az egész magyar ellenmozgalmat (értsd alatta ellenforradalmi mozgalom — *N. P.*) a kezükben vélték tartani és így gondolták elhárítani azt a veszélyt, hogy esetleg egy másutt fellépő ellenkormány idegen befolyás alá kerülhetne. Azonban nem tartották kívánatosnak a franciák kül- és belpolitikai okokból a szegedi kormány és vele a nemzeti párt uralomra jutását, ezért már Szegeden gondoskodtak egy ellentétes irányzat felállításáról, hogy a két pártot egymás ellen kijátszhassák és így egy kormány fenntartása mellett egy mélyreható akciót mégis lehetetlenné tegyenek."[2]

Nagyon jellemző, hogy gr. Teleki Pált és társait francia tisztek fogták el Bécsben és szállították őket Aradra, majd Szegedre, hogy ott „kormányt" alakítva kiszolgálják a francia érdekeket.[3] A magyar mágnások tehát teljesen alárendelték magukat a francia imperializmus közép-európai érdekeinek. Ezt igazolja gr. Károlyi Gyula miniszterelnök levele is, amelyet kormánya nevében *De Lobit* francia tábornokhoz intézett. „*Minthogy a cél, melyet a kormány maga elé tűzött az antant hatalmak érdekeinek és kívánságainak megfelel, akik a bolsevizmus eltörlését, a rend helyreállítását és biztosítását óhajtják . . .*"[4] A magyarországi proletárdiktatúra letörése volt hát a cél, úgy az entente hatalmak, mint a belső ellenforradalmi reakció részéről. Abból a néhány dokumentumból, amely erre vonatkozóan fennmaradt, kitűnik, hogy a hazaáruló magyar arisztokrácia miként igyekezett minden olyan haladásellenes csoporttal és hatalommal szövetségre lépni, amely szintén a Magyar Tanácsköztársaság megdöntését tervezte.

A magyar ellenforradalmi arisztokrácia képviselői elsősorban külföldön kerestek kapcsolatokat az intervenció megindítása érdekében. Ebből a szempontból nagyon érdekes *Ludvig Ernő* — a

---

* A közölt tanulmány a szerző benyujtás előtt álló kandidátusi disszertáció egyik fejezetének része.

[1] OL. ME. 1919-es szegedi kormány iratai.
Vö. Kelemen Béla : Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). Szeged, 1923. 207—208. old.

[2] OL. Küm. Pol. o. 1919—67—7. gr. Teleki Pál levele Horthy Miklós Fővezérhez. — A szegedi „kormány" külügyminisztérium levéltári anyagából sajnos csak néhány okirat maradt fenn. Ugyanis a szegedi francia katonai parancsnokság egy alkalommal foglalkozott azzal a tervvel, hogy a szegedi ellenforradalmi kormány legjobboldalibb tagjait, Gömbös Gyulát stb. Marokkóba internálják. Amikor e terv gr. Teleki Pál tudomására jutott, tartva attól, hogy a külügyi titkos levelezés a kormány likvidálása folytán a francia katonai hatóságok kezébe kerül, intézkedett annak teljes megsemmisítéséről.

[3] Kelemen Béla : I. m. 486. old.

[4] Kelemen Béla : I. m. 248. old.

berni magyar „*Vörös Kereszt Misszió*" elnökének — működése. A „Missziót" még 1918 végén, a Károlyi-féle köztársaság idejében állították fel Bernben, amely a magyar kormánytól kapott nagyon is jelentős pénzösszegek felett rendelkezett. A Tanácsköztársaság megalakulása után azonban Ludvig Ernő azonnal átállt az ellenforradalom táborába. Azonnal igyekezett hűségét kinyilvánítani a Svájcban élő ellenforradalmi magyar arisztokratáknak, sőt a svájci kormánynak is. Így pl. megjelent *Parravicini* svájci külügyminiszter előtt, akinek írásban és szóban becsület szavát adta, hogy „Kun Bélával sem közvetve, sem közvetlenül semmiféle összeköttetést nem tartottam fenn és nem fogok fenntartani sohasem ; minden jelentésünket, melyet a Magyar Vöröskeresztnek tennék, a külügyminisztérium előzetes cenzúrája, pénzügyi tranzakciómat pedig a Svájci Nemzeti Bank ellenőrzése alá bocsátom." Ludvig Ernő jelentéséből még a következő nagyon fontos momentumot tudjuk meg. Nyíltan kijelenti, hogy „a Kun kormánynak én voltam az egyik legaktívabb ellenforradalmára." Reá hárul az a feladat, hogy egy részletes tervet dolgozzon ki az amerikai intervenció érdekében a Tanácsköztársaság ellen. A tervezet szerint *40—50 ezer amerikai magyart* kívántak légiókba[5] szervezni magyar ellenforradalmi kommandatúra irányítása alatt, mely légiókat „az amerikai kormány fegyverrel, munícióval látná el a saját költségén, az amerikai magyar garanciával átszállítva Szalonikiba, hogy onnan Szerbiával és Olaszországgal kötött egyezség alapján ez a sereg délről Budapest felé előnyomulhatott volna és a szegedi sereggel egyesülve kiűzhette volna a bolsevikieket." Ludvig Ernő a tervezetet *Gadson* amerikai katonai attaché útján ismertette az amerikai kormány párizsi képviselőjével *Lansing*-gal, *Conel Haus*-val és *Polk* államtitkárral. Egy külön memorandumot is eljuttatott az előbb említetteknek, amelyet 15, Svájcban tartózkodó magyar arisztokrata is aláírt ; így pl. gr. Széchenyi László, br. Szilassy, gr. Sigray Antal stb. Gadson attaché elégedett volt a tervvel és arra kérte Ludvigot, hogy a magyarországi ellenforradalmi erőkkel is ismertesse a tervet.[6] Hogy ez a szervezkedés nem sikerült, az nem a külföldön tartózkodó magyar arisztokraták aktivitásán múlott, hanem az amerikai magyarság utasította vissza a galád tervet.

A magyar reakció nemcsak az amerikai intervenciót szerette volna megszervezni, hanem minden igyekezettel azon volt, hogy a francia kormányt is rábírja a katonai intervenció megtételére. E célból gr. Teleki Pál megbízta *Pázmándy Dénest*, hogy ennek érdekében folytasson tárgyalásokat a Bécsben székelő *Hallier* francia tábornokkal, valamint *Alizé* bécsi francia követtel. A szegedi „kormány" kérése az volt, hogy a francia kormány küldjön csapatokat Budapest ellen, a „bolseviki uralom" alól való felszabadítása érdekében. Hallier tábornok Pázmándy-t Prágába *Pellé* francia tábornokhoz utasította —, aki abban az időben a cseh hadsereg főparancsnoka volt —, hogy tőle kérje a fegyveres intervenciót, mivel a cseh hadsereg Esztergomnál állomásozik és egy nap alatt ha megindulnak, Budapesten lehetnek. Ugyancsak Bécsben székelő magyar arisztokraták (gr. Batthyány, Szmrecsányi stb.) is animálták Pázmándyt, hogy forduljon Pellé tábornokhoz. Pellé a tárgyalások alatt kifejtette Pázmándy-nak: „Ha a cseh kormány hajlandó őt megbízni Budapest megszállásával, ő úgy azonnal mozgósít". A prágai francia követ, *Clément Simon* is támogatta a fegyveres intervenció gondolatát, táviratozott is *Clemenceau*-nak, aki az ügyet nem vetette el.[7] Pázmándy Dénes a francia katonai intervenció megbeszélése céljából Párizsban[8] Clémenceau-val tárgyalásokat is folytatott, akiben megvolt a szándék erre, de a francia parlament szocialista tagjai minden erejükkel azon dolgoztak, hogy Clémenceau tervét meghiusítsák. Főleg *Marcel Cachin* akkor még szocialista képviselő interpellációt nyújtott be a parlamentbe — és felelőssé téve a francia kormányt „minden csepp vérért, melyet Budapest elfoglalásánál ki kell ontani."[9] A baloldali szocialisták igen erélyes ellenállása folytán Clémenceau nem tudta keresztül vinni az intervenció megszavazását.[10]

[5] Ennek érdekében Dr. *Székely Béla* volt megbízva, hogy az USÁ-ba utazzék és ott propaganda körutat tegyen a magyarlakta területeken és embereket verbuváljon a felállítandó légiók számára. OL. Küm. Számjl. o. Bejövő szjl. táviratok. 1919—20—43. sz. Számjelsürgöny. Báró Szilassytól ; Bernből. Németnyelvű.

[6] OL. Küm. Cabinet. 1920—25—Ir. jel. 14—668—73. res/MK. Ludvig Ernő levele gr. Bánffy Miklós külügyminiszterhez. Bizalmas. Gr. Teleki Pál is tárgyalásokat folytatott Bécsben amerikai illetékes személyekkel annak érdekében, hogy egy külföldi intervenció esetén az előnyomuló katonaságot élelemmel és egyéb fontos anyagokkal az amerikai kormány támogassa. Az amerikaiak részéről a támogatást megígérték. Vö.: Kelemen Béla : I. m. 233. old.

[7] Kelemen Béla : I. m. 156. old.

[8] Pázmándy Párizsba nemcsak Clémenceauval tárgyalt, hanem a befolyásos francia körök képviselőivel is. Gr. Teleki Pál megbízásából 10 000 francia frankot fizetett ki vezető francia lapoknak, hogy a fegyveres intervenció szükségességéről írjanak a Magyar Tanácsköztársaság ellen. OL. Küm. Pol. o. 1919—67—7. — Ugyancsak gr. Teleky Pázmándy Déneshez írt egyik leveléből megtudjuk, hogy a francia közvélemény a sajtón keresztül igen erős nyomást gyakorolt a kormányra, hogy ne támogassa a szegedi ellenforradalmi kormányt. „Nekünk — írja Teleki — legfontosabb érdekünk, hogy megváltoztassuk ennek a hadjáratnak az irányát, ami akciónk számára veszedelmes (értsd alatta az ellenforradalmi tevékenységet, N. P.), sőt gyászos következményeket vonhat maga után." Levele további részében arra kéri Pázmándyt, hogy bírja rá a francia hivatalos helyeket annak érdekében, hogy engedjék meg a szegedi kormánynak a hadsereg toborzását a kommunista rezsim ellen. „Kérlek, kezd meg ezt az akciót minden lehetséges energiával és én Neked rendelkezésre fogom bocsátani a szükséges pénzalapot, mihelyt Te nekem fontos inforámciókat küldesz ebben a tárgyban." OL. Küm. Pol. o. 1919—67—100/MK. gr. Teleki Pál levele Pázmándy Dénehez. Francianyelvű. Másolat.

[9] Kelemen Béla : I. m. 485. old.

[10] Ezek után érthető, hogy gr. Károlyi Gyula miniszterelnök miért írt kétségbeejtő levelet De Lobit tábornokhoz, a magyarországi francia erők parancsnokához. „Nem hihetjük — hangzik a levél —, hogy az antant s annak itteni képviselője, Franciaország, egyszerre a bolseviki uralom megerősödését kívánnák és hogy az nekünk megalakulásunkkor kilátásba helyezett segítsé-

Ugyancsak titokban tárgyalások folytak a jugoszláv kormánnyal is annak érdekében, hogy jugoszláv katonai egységek is segítsenek leverni a Tanácsköztársaságot. A tárgyalásokat *gr. Draskovich Iván* sellyei földbirtokos, főrendiházi tag folytatta le. Draskovich Iván nem a szegedi ellenforradalmi „kormány" megbízottjaként, hanem mint magánfél tárgyalt a jugoszláv kormány tagjaival. Ezért 1921-ben Pécsett vád alá helyezték őt, hogy egy szerb küldöttséggel Párizsba ment, s ott közreműködött abban, hogy a magyar állam területéhez tartozó Baranya megyének alsó része fegyveres hatalommal, tehát erőszakkal idegen uralom alá jusson ; továbbá a szerbeknek, mint ellenségnek a magyar állam területén való előrehaladását segítette azzal, hogy Sellye községbe szerb katonaságot kért. Ezzel a cselekedetével a Btk. 172. cikke 3. pontjába ütköző felségsértés és a 144. cikk 3. pontjába ütköző hűtlenség bűntettét követte el.

A tanúvallomási jegyzőkönyvekből a következő tényállást lehet megállapítani :

Draskovich Iván gr. 1918. nov. 14-én a pécsi szerb parancsnokságot kérte meg, hogy a sellyei uradalmat védelmezze meg a nép haragjától, mert a sellyei nemzetőrség megbízhatatlan és képtelen volt arra, hogy a védelmet ellátni tudja. A szerb parancsnok — *Gyorgyevič* alezredes — Draskovich kérésének eleget is tett, s Sellyére lovas csetnik zászlóaljat küldött. „Engem — vallja Draskovich — a kommunizmus megelőzése és kizárása vezetett akkor, amikor Sellyére szerb őrséget kértem."

1919 januárjában *dr. Pandurovič* szerb kormánybiztos főispánnak Pécsett történő beiktatása alkalmával, a sellyei szerb őrség parancsnokával együtt Draskovich Pécsre utazik, hogy *Stenge Ferenc* alispánnal és *Sinkovič Károly* vármegyei főjegyzővel megtárgyalják a szerb megszálló hatóságok által kívánt hűségesküneк formuláját, hogy azt a magyar tisztviselői kar letegye. Hogy a megyei tisztviselői kar az esküt nem tette le, ez nem Draskovich Iványon múlott. A sellyei „nagyúr" *Mándy Sándor* szentlőrinci nagybérlő előtt megbotránkozásának adott kifejezést amiatt, hogy a megyei magyar tisztviselők a szerb főispánnak installációjánál nem jelentek meg.

Amikor a Tanácsköztársaság megalakult, Draskovich tudomására jutott, hogy gr. Teleki Pálék a románokkal keresnek összeköttetést „a kommunizmus letörésére és hogy a románok 7 divizióval, a csehek is nagyobb katonai erővel akarnak a magyarországi kommunizmus letörésére menni és hogy ebben a tárgyban a szerbekkel, illetve a jugoszlávokkal is történtek tárgyalások..." Draskovich gr. Telekiék példáján felbuzdulva, feljogosítva érezte magát hasonló cselekedetek megtételére és egy küldöttséggel[11] Párizsba a békekonferencia elé ment, hogy a konferencia egész Baranya megyét Jugoszláviához csatolja. Továbbá a jugoszláv kormány küldjön katonai erőket a magyarországi kommunizmus letörése érdekében. A küldöttség 1919 júniusában Párizsban *Pasič Nikola* jugoszláv miniszterelnökkel, *Vesznič* és *Trumbič* miniszterekkel tárgyalásokat folytatott a kérdéses ügyben.

„A tárgyalás arról folyt — vallotta Draskovich *Pintér* m. kir. ügyész előtt —, hogy a szerbek vállalkoznak-e a magyarországi kommunizmus letörésére. A szerbek természetesen ezt nem akarták ingyen teljesíteni." *A küldöttség felajánlotta, hogy amennyiben a szerb intervenció megtörténik, akkor Barcstól—Bajáig terjedjen a jugoszláv határ, vagyis, hogy az ezen belül fekvő területet Jugoszláviához csatolják.* Pasič-ék azonban „feltétlenül kívántak ellenszolgáltatást azért, hogy Jugoszlávia a magyar kommunizmus letörésébe beleavatkozik. Három diviziót helyeztek kilátásba — vallja Draskovich — azt mondták, hogy az már készen is áll."

Draskovich a békekonferencia előtt is megjelenvén, ahol is magyarlakta területeket ajánlott fel a jugoszlávoknak, ha a fegyveres intervenciót megkezdik. A beavatkozás meggyorsítása érdekében külön tárgyalásokat folytatott még *André Tardieu*-vel a békekonferencia főtitkárával és *Temperle* angol ezredessel, *„akik előtt előadtam a kommunizmus veszélyét és igyekeztem őket is a kommunizmus elleni fegyveres beavatkozásra rábírni."* Draskovich katonai térképet is vitt magával, melyet Pasič-nak, Tardieu-nak és Templere ezredesnek is bemutatott, melyen vallomása szerint a *jugoszláv határt Mohács felett és Pécs alatt s Pellérd felett ajánlotta.*[12]

Sellyén egy alkalommal kijelentette : „Azzal le kell számolni, hogy Magyarország nincs többé..." Bár ezt az ügyész előtt tagadta, de azt elismerte, hogy tett olyan nyilatkozatokat, miszerint : „... olyan ország, mint a kommunizmus alatt Magyarország, utálok élni és inkább leszek bármilyen alattvaló, mint magyar, ha a proletárdiktatúra fennmarad."[13]

---

get emiatt tagadnák meg. " Arról panaszkodik még a miniszterelnök, hogy a franciák bizalmatlanok az ideiglenes magyar „kormánnyal" szemben „és a bizalomhiány következtében marad el a tényleges segítő eszközök megadása". Majd így fejeződik be a levél : „A kormány ennek folytán kötelességének tartja a francia parancsnokságot felkérni, hogy tudassa, kiből alkotott kormány volna az, mely a bolsevizmus elleni küzdelemben a francia haderőre támaszkodhatnék s a mostani kormány haladéktalanul ezen alakulatnak adná át helyét." Kelemen Béla : I. m. 306. old.

[11] A küldöttség tagjai voltak : gr. Draskovich Iván, dr. Andnič Tivadar, volt mohácsi ügyvéd, dr Pandurovič pécsi főispán, Dr. Scheidl Árpád barcsi szerb főszolgabíró, Mészáros László, vármegyei szerb főjegyző, Gyorgyevič, későbbi vármegyei főjegyző és mások.

[12] Egyik vallomásában már azt állítja Draskovich — hogy ő csak a szentlőrinci és a siklósi járásra eső részben a Fekete-vizet ajánlotta határnak, vagyis Szaparca, Baranyahídvég, Kákics községek mellett lett volna a jugoszláv határ. Ugyanis ezektől a falvaktól délre jelentős Draskovich birtokok terültek el, pl. Kiscsány és Kisasszonyfától délre. Ezeket a területeket is Jugoszláviához kívánta csatolni, mert ott biztonságban érezhette magát, nem kellett tartania, hogy földjét felosztják. Különben Draskovich-nak Horvátországban több mint 40 000 hold földje volt.

[13] Draskovich kihallgatása során tüntetően kijelentette, ő „jugoszláv ' állampolgárnak tekinti magát" azért, hogy a békeszerződés értelmében a ratifikációtól számított egy éven belül joga van dönteni afelől, hogy milyen állampolgár akar lenni. Természetesen egyrészt

Hogy Draskovich Iványt letartóztatták, az csupán egy formális intézkedés volt. Ugyanis a pécsi munkásság és a környékbeli lakosok követelték az elítéltetését mint hazaárulónak. Ezért Bethlen István kormánya úgy döntött, Draskovich-ot le kell tartóztatni, hogy kifelé a népnek mutassák, hogy a magyar igazságszolgáltatás a haza árulóival szemben kemény kézzel eljár. Ellenben Draskovich a börtönből levelet írt gr. Bethlen miniszterelnökhöz és követelte, hogy helyezzék szabadlábra, mert ellenkező esetben nem lesz tekintettel azokra a politikusokra, akik szintén bűnösök abban, hogy a román és a cseh csapatokat behívták a proletárdiktatúra leverésére. Közben megérkezett a jugoszláv kormány jegyzéke is, hogy Draskovich Iványt engedjék szabadon, mint jugoszláv állampolgárt. 1921. okt. 30-án kelt jugoszláv jegyzékben a többek között ez áll: „Draskovich úr Szerbiában és Magyarországon egyaránt feddhetetlen hűségű emberként ismeretes. Egyáltalában semmi ok letartóztatására nem forog fenn. Lehetséges, hogy a magyar hatóságok szemében bűnös, amennyiben a békekonferencia alkalmával nyíltan hangoztatta, hogy egész Baranya területét a Szerbek-Horvátok és Szlovének Királyságához kívánná csatolni. Ismeretes miniszter uram, hogy a trianoni békeszerződés után senki sem üldözhető a szerződés ratifikálása előtt hangoztatott politikai véleménye miatt."[14] *Gr. Wlassich Gyula*, a felsőház elnöke is elismeri, hogy „Draskovich gr. a béketárgyalás alkalmával egész Baranyának az S. H. S. királysághoz való csatolását nyíltan kívánta."[15] Végezetül is a magyar kormány jobbnak látta, ha Draskovich-ot szabadlábra helyezi. Titokban jugoszláv csendőri kísérettel hagyta el az ország területét és horvátországi birtokán telepedett le.

De nemcsak Draskovich Iván vált hazaárulóvá, hanem a bécsi ellenforradalmi „comité" tagjai is, akik tevékenységüket szintén a Tanácsköztársaság megdöntése érdekében fejtették ki. Gr. Bethlen István levelei erről tanúskodnak, amelyeket gr. Károlyi Gyulához írt. Ezekben a levelekben beszámol a „comité" munkájáról és egyben tudatja, hogy sikerült biztosítani az angolok támogatását is az „ellenforradalmi akció támogatásához". 1919 június 10-i levelében arról számol be, hogy: „Az angol és a francia misszió (Bécsben N. P.) hallgatólag elismeri a bécsi comitét mint a szegedi kormány exponensét. Azt kell folyton hangsúlyoznunk, hogy az egész alakulatunk provizórikus jellegű, nincs más feladatunk, mint neutrális területen antibolsevista hadsereget gyűjteni, megszervezni és az entent fedezete alatt velük együtt a döntő csapást előkészíteni."[16]

A bécsi „comité" vezető emberei és a Bécsben szolgálatot teljesítő entente katonai attachék fogták el pl. azt a levelet, amelyet a „*Négyek Tanácsa*" Budapestre a Tanácsköztársaság kormányához intézett (1919. május 6.). A levél meghívást tartalmazott a békekonferenciára, mely ebben az időben a magyar határok megállapításával foglalkozott. A meghívás így nem juthatott el Budapestre, s Clémenceau az esetet úgy jelentette a békekonferenciának, hogy a válasz azért nem érkezett meg Budapestről, mert a magyar kormány megbukott.[17] Clémenceau nagyon jól tudta, hogy a Tanácsköztársaság még 1919 májusában nem bukott meg, de az mindenesetre jó ürügyül szolgált az entente imperialistáknak hogy Budapestről nem érkezett válasz és így nem kellett tárgyalniok a Tanácsköztársaság kormányával. De amikor a Vörös Hadsereg a cseh intervenciós csapatok felett döntő győzelmet aratott, nyomban megérkezett Budapestre az entente tiltakozó jegyzéke, amelyben a Tanácsköztársaságot azzal vádolták, hogy „megszegte a Magyarország által aláírt fegyverszünetet" és „támadásban van egy szövetséges hatalom ellen."[18]

A Vörös Hadsereg győzelmei végezetül is arra kényszerítették a párizsi békekonferenciát, hogy számoljon a magyar nép új államával a Tanács-Magyarországgal. Egy újabb Párizsból érkezett jegyzék azt helyezi kilátásba, amennyiben a Vörös Hadsereget visszavonják a demarkációs vonalak mögé, akkor Magyarország visszakapja a románok által megszállva tartott területeket.[19] Ezek ter-

azért vallotta magát jugoszláv állampolgárnak, hogy a magyar bíróság ne ítélhesse el hazaárulás címen. OL. Küm. Cabinet. Res. vegyes 1921—Raksz. 22. — 590./Res. MK. Jegyzőkönyv. Készült a felségsértés és hűtlenség bűntette miatt gr. Draskovich Iván ellen indított bűnügyben a pécsi kir. ügyészségnél 1921. okt. 17-én.

Később azonban újra magyar állampolgárságot vett fel. 1934-ben kelt, Kánya Kálmán külügyminiszterhez írt leveléből a következőket tudjuk meg: „Nekem sikerült egyelőre kivételes helyzetet teremteni, amelyet kérlek nagyon diszkretionálisan tudomásul venni. Magyar állampolgárságom dacára sikerült egy régi jugoszláv illetőségi bizonyítvány alapján jugoszláv illetőségre és passszusra szert tennem. Ez a körülmény mentett meg Baranya megye egy részének megszállása alkalmával itt fekvő hitbizományi birtokaim szequestrálásától; — most pedig a passzust arra használom fel, hogy a gyakori kikerülhetetlen és szükséges határátlépések alkalmával az ottani hatóságoknak ezt mutatom be; — addig is amíg Jugoszláviában levő nagyon is tetemes vagyonom fel nem szabadul az agrárreform lekötöttségétől, kénytelen vagyok továbbra is diplomatizálni és a tojástáncot továbbjárni és Jugoszláviában magyar állampolgárságomat eltitkolni." OL. Küm. Pol. o. 1934—16—1786.

[14] „Monsieur Drashkovitsch est connu, aussi bien en Serbie qu'en Hongrie, comme un homme d'une loyanté inéprochoble. Il n'existe absolument aucune raison pour son amestation. I se peut qu'il soit, aux yeux des autorités hongroises, coupablé d'avoir manifesté auvertement, lors de la Conference de la Paix, qu'ie désirait l'attribution de la Baranya toute entiére au Royaume des Serbes Croates et Slovénes.

Il vous est connu Monsieur le Ministre, que d'aprés le traité de Trianon, personne ne peut etre persécuté a cause des opinions politiques soutenues par lui avant la ratification du dit Traité." OL. Küm. Pol. o. 1934—16——6547. Note Verbale.

[15] OL. Küm. Pol. o. 1934—16—1559. „Fölvilágosítás gr. Draskovits Iván békekonferencia előtti szereplésére. Bizalmas.

[16] Kelemen Béla: I. m. 275. old.

[17] Vö.: Václav Kral: A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Szlovákia Szépirodalmi Kiadó. 1956. 138. old.

[18] Kelemen Bela: I. m. 416. old.

[19] A párizsi békekonferencia jegyzékében foglalt ígéretek nem voltak őszinték. A román csapatokat az entente

mészetesen nem őszinte kijelentések voltak, hanem a Tanácsköztársaságnak szánt ultimátumok. Gr. Bethlen István Bécsből a szegedi kormányhoz írt levelében a Clémenceau-jegyzékről így nyilatkozik: „Clémenceau által Kun Bélának küldött ultimátumra adandó választól függ az egész magyar politikai helyzet eldöntése. Ha Kun Béla nem teljesíti az ultimátumban követelteket, az antant hadiállapotba kerül a szovjet kormánnyal. Ez Magyarországra jobb eset, mert tiszta helyzetet teremt. Következménye lenne a szegedi kormány elismertetése és úgy katonai, mint politikai akciójának nyílt támogatása az antant részéről. Ha azonban Kun Béla elfogadja az antant követeléseit, úgy a szegedi kormány pozíciója tarthatatlanná fog válni, mert ezen esetben a szovjet kormány elismertetése alig kerülhető el. Meghívatásuk Párizsba előrelátható, ami oly győzelmet jelentene a szovjet kormány részére, hogy a szegedi kormány minden tevékenysége meg kell, hogy bénuljon. Erre az eshetőségre számítva, gondoljunk tisztességes visszavonulásra, mert a franciák egészen biztosan cserben hagynak bennünket." Majd ezzel a gondolattal zárja levelét: „A dolog lényege tehát az, hogy minden attól függ, teljesíti-e Kun Béla az antant követeléseit . . . Mi akartunk szabad elvonulást engedni nekik és most majd a magunk számára kell szabad elvonulásról gondoskodni. De hová mehetünk mi — extra Hungariam?"[20] A Tanácsköztársaság azonban nem vonta vissza csapatait. Tovább védte az ország integritását. Ugyanakkor a szegedi „kormány" a párizsi békekonferenciához küldött levelében biztosítja Clémenceau-t, hogy a „szegedi kormány be fogja bizonyítani, hogy szándékai teljes összhangban vannak az antant által proklamált elvekkel."[21] A „proklamált elvek" ebben a vonatkozásban azt jelentették, hogy a Tanácsköztársaságot meg kell semmisíteni. A szegedi kormány pedig ennek érdekében mindent megtett, hogy az antant bizalmát kiérdemelje. 1919 júliusában gr. Teleki Pál és gr. Csáky István *Nagykikindára* utaztak a franciák főhadiszállására, hogy tárgyalásokat folytassanak *Dimitriu* román vezérkari őrnaggyal a román intervenció kérdéséről és a fegyverét már régebben letevő „Székely Hadosztály"[22] újból való felfegyverzéséről a Vörös Hadsereg ellen. Dimitriu azt kérte Teleki Pál-tól, hogy most itt az „alkalom bebizonyítani fehérségüket" és támogassa a szegedi kormány a „románokat balszárnyukon a vörösök elleni védekezésben és esetleges támadásukban." Erre az esetre a román vezérkar hajlandónak mutatkozott még a fegyverét letevő „Székely Hadosztályt"-t is felszerelni és a Vörös Hadsereg ellen küldeni. De Lobit francia tábornok is úgy nyilatkozott — gr. Csáky István előtt —, hogy engedélyezi a szegedi kormány számára a fegyverek kiadását, ha a kormány hajlandónak mutatkozik a románokkal együtt koncentrált támadást indítani az ellentámadásban levő Vörös Hadsereg ellen.[23] A szegedi „kormány" és a Szegeden gyülekező ellenforradalmi tisztek azonban túl gyávának bizonyultak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg ellen fegyveres erővel fel merjenek lépni, akár a román hadsereg oldalán is.

Amikor a Vörös Hadsereg 1919. július 20-án megállította a román intervenciós seregeket a Tisza vonalán, sőt azt visszadobta és üldözte, a szegedi „kormány" azonnal, 1919. július 19-én levelet intézett *Charpy* francia tábornokhoz, melyben közölték, hogy a Szegedtől északra a Duna és a Tisza között 3 vörös hadosztály van felsorakozva offenzíva céljából, amely támadásnak 1919. július 20-án kell megindulnia. A hadosztály — közli gr. Teleki Pál — teljes egészében ellenforradalmár és ennek a parancsnoka a szegedi kormánytól kért utasítást, hogy támadás esetén milyen magatartást tanúsítson. Az illetékes hatóságok azt a rendelkezést adták, hogy oldalmozdulatokat végezzen és délnyugat felé tolódjék el a Tisza és Duna közötti területnek nyugati részén, ott 40—50 km-es sávot és szélességet foglaljon el a demarkációs vonal előtt és ott minden körülmények között tartsa magát.[24] Teleki felkéri Charpy tábornokot, hogy ne tüzeljenek a románok ezekre a csapatokra, hanem vegyék őket védelmükbe. *Julier Ferenc*[25] a Vörös Hadsereg áruló vezérkari főnöke

---

hatalmak nem parancsolták vissza a demarkációs vonalak mögé. Ellenkezőleg. Párizsban az entente vezérkar újabb támadási tervezetet dolgozott ki a Tanácsköztársaság ellen, amelyet részben a román hadseregnek kellett végrehajtania. *Pétain* tábornagy 1919. július 6-án bizalmas jelentésben számolt be a francia külügyminiszternek arról a támadási előkészületről, amely éppen a román hadsereg feladatát képezte. Pétain levelében sürgeti a nagyentente hozzájárulását a támadás megindításához. OL. HL. Vörös Hadsereg Főparancsnoksága. 1919—716/166.

[20] Kelemen Béla: I. m. 276. old.

[21] „Le Gouvernement de Szeged prouvera pleinement que ses intentions sont en harmonie parfaite avec les principes proclamér par l'Entente". Kelemen Béla: I. m. 417. old.

[22] A „*Székely Hadosztály*" Erdélyben állomásozott, s feladata többek között az volt, hogy a Tanácsköztársaság ellen támadó bojári román csapatokat feltartóztassa. *Kratochwill* ezredes, a „Székely Hadosztály" parancsnoka ellenben gr. Bethlen István utasítására 1919. március végén hadiköveteket küldött *Maniu*-hoz és *Gondrecourt* francia tábornokhoz azzal az ajánlattal, hogy a „Székely Hadosztály" hajlandó fellépni a magyar Tanácsköztársaság ellen és a kész a fegyvert letenni. A „Székely Hadosztály" parancsnoka, Kratochwill 1918. április 26-án a román intervenciós csapatok parancsnokával történt megegyezés értelmében a fegyvert le is tette és a románok számára így vált szabaddá az út egészen a Tisza vonaláig. OL. Küm. Pol. c. 1919—67—317.

[23] Vö.: Kelemen Béla: I. m. 482. old. — A francia kormány látva a szegedi ellenforradalmi kormány sorozatos felajánlkozásait, inkább támogatta azokat „fegyverrel és munícióval", mintsem a likvidálásukra törekedtek volna. Erre pedig azért volt szükség, hogy a francia imperializmus Közép-Európában Magyarországon is biztosítsa a maga hegemóniáját a trianoni békeszerződés aláírása után. HJL. MNNF. 1919. Nincs iktatva.

[24] „des autorités compétentes ont donné l'ordre de faire volte-face et de roquer vers sud-ouest dans la partie accidentale du territoire entre la Theiss et le Danube, d'y occuper une bande en une lorgeur de 40—50 km. ou devant de la ligne de demarcation et de s'y maintenir en toutes circonstance." Kelemen Béla . I. m. uo.

[25] *Julier Ferenc* a román hadsereg ellen kidolgozott magyar katonai ellentámadási tervet Bécsbe juttatta gr. Bethlen Istvánhoz, amelyet azonnal a bécsi angol katonai misszió vezetőjének átadtak. Az angolok megbízásából *gr. Pallavicini Alfonz*, angol futárlevéllel, szemé-

vissza is vonta csapatait és részben ezért történhetett meg, hogy az előrenyomuló vörös hadosztályok offenzívája megállt, mert az árulás következtében 40—50 km-es sávon nem védte senki a Tiszavonalát, ahol a román csapatok ellenállás nélkül nyomulhattak be a Duna—Tisza közötti területekre.

Amíg tehát a magyar Vörös Hadsereg védte a magyarlakta területek integritását az intervenciós túlerővel szemben, addig a magyar ellenforradalmi „kormány" Szegeden és a bécsi magyar „comité" az ország teljes elárulásáért és kiszolgáltatásán dolgozott. Mialatt a Tanácsköztársaság Magyarország szuverenitását és függetlenségét kívánta minden lehető eszközzel biztosítani, addig a magyar főurak Párizsban, Nagykikindán, Prágában és Bécsben az entente miniszterekkel és tábornokokkal tárgyalva, bocsátották áruba a magyar függetlenséget és a súlyos harcokban védelmezett magyar állami szuverenitást.

A magyar arisztokrácia részéről nem ez az első hazaárulás. A magyar nép szabadságharcában mindig ott találjuk őket, mint belső árulókat, legyen az Rákóczi Ferenc korában, az 1849-es függetlenségi harcban, vagy 1918—1919-ben. A nemzetellenes és a magyar néptől minden vonatkozásban teljesen idegen arisztokrácia, minden esetben megvásárolható volt, mindig kész volt a magyar nép társadalmi fejlődését meggátolni, harcát elbuktatni, csakhogy osztályuralmát továbbra is fenntarthassa. A herceg *Eszterházyak*, *Pálffy*, *Erdődy*, *Keglevich*, *Festetich* stb. grófok mindig a Habsburg dinasztiát szolgálták. 1918-ban azonban a magyar arisztokraták már a modern nemzetközi nagy burzsoáziát szolgálják ki, s tőlük várják a feudális Magyarország megmentését. Nem valószínű, hogy még akad Európában egy olyan nemzet, amelynek arisztokráciája annyi és oly tömegű hazaárulót mutatna fel, mint a magyar. Hogy mégis évszázadokon keresztül kormányozni tudták Magyarországot, az nem a képességükből fakadt, hanem éppen hazaárulásuk tette őket mindig a hatalom birtokosává. 1918 októbere is megmutatta, hogy a hazafiatlan magyar feudális osztály képtelen az ország ügyeinek pozitív vitelére, mert ez a *„lápvilág" csak újra Mohácsra, szatmári békére és világosi fegyverletételre volt képes.* De ugyanakkor a hazaáruló magyar mágnások azt is bebizonyították, hogy készek elfogadni a trianoni békediktátumot, csak hatalmuk a magyar nép fölött még megmaradjon. Gr. Károlyi Gyula 1919. június 7-én De Lobit tábornokhoz küldött levelében kijelenti, hogy: *„Az elnökletem alatt megalakult kormány a párizsi konferencia döntéseit el fogja fogadni . . ."*[26] A győző ententetől még meg sem érkezik a békefeltételeket tartalmazó parancs, de már az áruló grófi társaság ebek harmincadjára dobja oda az országot. Mi ez, ha nem a tökéletes hazaárulás? Tették pedig ezt mindazért, hogy az európai haladásellenes erőktől kapjanak még egy kis történelmi halasztást az „úri Magyarország" további fenntartására. Nem a hazaszeretet, nem az ország integritásának megvédése lebegett előttük, hanem a Tanácsköztársaság megsemmisítése és a régi, társadalmi politikai és gazdasági rend visszaállítása. *Petőfi Sándor* sorai illenek rájuk:

„Küzd a gazdag, de nem a hazáért,
Védi az a maga gazdagságát . . .
Csak a szegény szereti hazáját."

A Tanácsköztársaság fennmaradását tehát a külső és belső ellenség megakadályozta. A sorozatos árulás következtében lehetetlenné tették számára, hogy a nemzet érdekeinek megfelelően szocialista Magyarországot teremtsen. Fennállása ideje alatt azonban határozottan dokumentálta azt, hogy a proletár állam képes nemzetközi jogi szuverenitásának megvédésére, s nem rajta múlott, hogy a proletárosztály vezette dicsőséges honvédő harc nem vezetett arra az eredményre, amely egyenes arányban állt nemzeti felemelkedésünk és politikai, gazdasági függetlenségünk egyetemes érdekével.

Nándori Pál

---

lyesen a szegedi ellenforradalmi „kormányhoz" viszi a tervezetet. Gr. Teleki Pál és Horthy Miklós gondoskodtak arról, hogy ezt a fontos dokumentumot megkapja *Franchet d'Espèrey* francia tábornok, az entente balkáni hadserege főparancsnoka és Nagykikindán székelő román vezérkar is. Az áruló magyar arisztokraták jóvoltából jutott tehát birtokába a román vezérkar a Vörös Hadsereg felvonulási tervéhez és így történhetett meg, hogy a Vörös Hadsereg támadása előtt, a román hadosztályok váratlanul ellentámadásba mentek át. Franchet d'Espèrey tábornok ezekután jelentette *Foch* francia marsallnak (1919. július 23-án), hogy a magyar ellenforradalmárok eljuttatták hozzá a Vörös Hadsereg felvonulási tervét és az entente hadosztályok már fel is készültek a támadásra.

[26] „Le gouvernement constitué sous ma présidence acceptera les décisien de la Conference de Paris . . ." Kelemen Béla: I. m. 240. old. — A magyar arisztokrácia hazaárulása mellé még a Tanácsköztársaság bukását követő ún. Peidl-kormány is felsorakozott, melynek miniszterelnöke Peidl Gyula, a Budapesten működő *Romanelli* olasz alezredes előtt azt javasolta, hogy a párizsi békekonferencia döntéséig a „fegyverszüneti vonalat a román hadsereg számára a Tisza-vonulatánál állapítsák meg." Romanelli alezredes távirata Clemenceauhoz: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919. VII. k. 489. old.

Családügyi bíráskodás a Tanácsköztársaságban

1. 1919. május 19-én jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. rendelete a házasság felbontásáról, de tartalmaznak e vonatkozásban előírásokat a Forradalmi Kormányzótanács XXVIII. sz. és LXXXIX. sz. rendeletei is.

Ezeknek megfelelően alakultak meg elsősorban a fővárosban de a vidéken is a családügyi bírósági tanácsok, amelyekben az egyik ülnök nő volt. E családügyi bíróságok tevékenységéről nem sok adat áll rendelkezésre, bár az igazságügyi népbiztosság adatszolgáltatási kötelezettséget rendelt el.[1]

A Tanácsköztársaság megszünte után is megjelent egy rendelet az ún. „Tanácsköztársaság adatainak gyűjtésére szervezett országos bizottság" felállításáról, de az adatszolgáltatás igen lassan haladt, később pedig általános érdektelenségbe fulladt.[2] Egyes védéki bíróságok ugyan küldenek jelentéseket, amelyek kevés számszerű adatot tartalmaznak és egyebek között inkább csak általánosságban tesznek említést a családügyi bíróságok működéséről, sokkal fontosabbnak tartották ennél a személyeskedést, a talpnyaló, meghunyászkodó hűségnyilatkozatokat.

A *sátoraljaújhelyi* járásbíróság elnökének jelentése szerint oda 85 házasság felbontás iránti kérelem érkezett, ezeknek csaknem fele megegyezéses bejelentés volt. Ideiglenes nőtartási és gyermektartási ügyek tömegesen fordultak elő.[3] A *csongrádi* királyi járásbíróság elnöke beszámol arról, hogy házasságfelbontás iránti kérelem a vonatkozó rendelet megjelenése után igen sok érkezett, amelynek intézését a bíróság sokáig megtagadta (!) mert úgy gondolták, hogy megmarad a törvényszék hatásköre. Csak, amikor a sok elutasított válni akaró fél a direktóriumhoz fordult, azután volt kénytelen ezen ügyeket a bíróság ellátni.[4] A *mezőcsáti* járásbíróság jelentéséből kitűnik, hogy házassági kötelék felbontását, házasságon kívül született gyermekek tartási pereit, ideiglenes nőtartási pereket bíráltak el, amelyekben a felek jogaikkal „elég sűrűn" éltek.[5] A *szikszói* királyi járásbíróság vezetője jelentésében arról szól, hogy a házasság felbontások körül a bíróság szigorú gyakorlatot folytatott. A pártszervezetek által delegált ülnökök, különösen a férfiak majdnem minden esetben a felbontás mellett foglaltak állást, azonban ritkán és csak azokban az esetekben mondta ki a bíróság a házasság megszüntetését, ahol a házasság egyéni és családi körülményei kívánatossá tették az együttélés megszüntetését, vagy mindkét fél a házasság felbontását kérte.[6] A miskolci törvényszék elnöke szerint a bontó perekben a gyakorlat az volt, hogy amennyiben az egyik fél kívánta és erre alapos oka volt és eme elhatározása az ellenfélnek kétségen kívül bírói kézbesítés útján tudomására hozatott, a házasságot felbontották.[7] A *miskolci* ügyvédi kamara jelentéséből az is kiderül, hogy az ügyvédek is foglalkoztatva voltak a válóperek gyors és radikális lefolytatásának munkájában.[8]

Az említett dokumentumokból levonható az a következtetés, hogy országszerte a Forradalmi Kormányzótanács vonatkozó rendeletei alapján alakultak meg és működtek a családügyi bírói tanácsok.

2. A Tanácsköztársaság megszünte után az újból hatalomra került burzsoázia mindent elkövetett, hogy sárral mocskolja be a proletárdiktatúra minden alkotását.[9] Egyik kiadmányukban, amely már 1919 decemberében, illetve 1920. év elején elkészült de csak később került sajtó alá, egy fejezetet szenteltek a proletárdiktatúra alatt keletkezett magánjogi alkotásoknak is.[10]

A házasság felbontásával kapcsolatos rendelkezéseknél a reakció azt kifogásolta, hogy azért volt „döbbenetesen" sok válás, mert a házassági kötelék feloldását a Tanácsköztársaság minden módon elősegítette. E nézet alátámasztására adatokat is közölnek. E szerint Budapesten mintegy 50 bírósági tanács foglalkozott, és el is volt foglalva a házasságok felbontásával; a járásbíróságnál a Tanácsköztársaság fennállása alatt 5655 válóper indult volna meg ebből 2019 a házasság felbontásával, 312 a felbontás iránti kérelem elutasításával végződött, míg 2019 ügyben folyamatban volt az eljárás. A törvényszéknél több ezerre menő ügyről tesznek említést, amelyeknek 99%-a felbontással végződött.

Ez utóbbi adat határozottan valótlan, mert a budapesti törvényszéken mindössze 931 válóügyben adtak be kérelmet[11] A járásbíróságokról közölt adat — amennyiben megfelelt a valóságnak — éppen azt mutatja, hogy a bíróságok körültekintően jártak el ez ügyekben, mert az elutasítottak száma — közel 14% —, a befejezettekhez képest igen magas szám. Ebből semmiféle hátrányos következtetés nem vonható le, mert a vonatkozó XCIX. sz. r. (továbbiakban R.) kifejezetten elő kívánta segíteni a válást mindazon esetekben ahol a jogalap, az alapos komoly ok erre megvolt. Az ellenkezője a válások indokolatlan megakadályozása éppen a burzsoázia erkölcseire jellemző.

A burzsoá jogász minden igyekezete mellett jóformán semmi érvet sem tudott felhozni a Tanácsköztársaság családjogi szabályaival szemben. De nem is mert, mivel az ítélkezési gyakorlatnak abban az időben még könnyen eszközölhető vizsgálata elegendő alapot nyújthatott volna a valóban tárgyilagos kritikához. Ma már ez a lehetőség korlátozott, de a töredékes anyagból még így is kitűnik, hogy ténylegesen milyen gyakorlatot folytattak Budapesten a családügyi bíróságok.[12]

---

[1] „... a munkaügyi perekről, a sürgős természetű ügyekről ... készítsenek havonként ... részletes kimutatást ... minden eddig lefolytatott és a jövőben lefolytatandó házassági perről a 2. szám alatt mellékelt statisztikai lapot töltsék ki és havonta az 1. sz. alatt mellékelt kimutatással, valamint a pert befejező határozatokkal és jelentéssel ... terjesszék fel." Az igazságügyi népbiztosság intézkedése az új proletárjog gyűjtése tárgyában — valamennyi bírósági vezetőjének. 1919. július 5-én. (Pótlólag kellett volna a márc. 21-. utáni ügyekről is jelentést tenni.) A Párttörténeti Intézet Archivuma (továbbiakban Arch.) II. 13/9.

[2] ... a „Tagyob." gyűjtésére szervezett Országos Bizottság adatgyűjtési munkálatai ... az érdekeltek részvétlensége miatt megrekedtek ..." A Tagyob. elnökének a belügyminiszterhez intézett leveléből. 1928. november 29-én. Arch. II. 10/1.

[3] Arch. II. 10/1.

[4] Arch. II. 13/32. A fenti jelentésből az tűnik ki, hogy a bíróság vezetője nintegy érdemül hozza fel, hogy hosszú ideig nem tettek eleget a törvényes rendelkezéseknek. Ugyanilyen hang csendül ki a budapesti kir. közjegyzői kamarának jelentéséből, amelyben azzal büszkélkedik hogy egyik közjegyzője nem tett eleget a proletárbíróság egyik ítéletének. Arch. II. 13/53.

[5] Arch. II. 13/32 ... 60. sz. irat.

[6] Arch. II. 13/32 ... 63. sz. irat.

[7] Arch. II. 13/32 ... 90. sz. irat.

[8] Arch. II. 13/53.

[9] A Bolsevizmus Magyarországon. Szerkesztette Gratz Gusztáv. Bp. 1921. IV. old.

[10] Staud Lajos: A bolsevizmus és a magánjog. 554—569. oldalig.

[11] A Budapesti Törvényszék polgári peres iratainak mutatókönyve (főlajstromkönyv) szerint 1919. január 1—március 21-ig 492, március 22.—augusztus 2-ig 931 ügyben adtak be kérelmet házasság felbontására. Fővárosi Levéltár. Budapesti Törvényszék polgári peres iratai, 1919.

[12] A vizsgálati anyagot a Budapesti Törvényszék polgári peres iratai 1919. év és a Budapesti Központi Járásbíróság peres iratai képezték. Előbbi a Fővárosi Levéltár 34399—35850. ikt. szám alatt, utóbbi a Fővárosi Levéltár: 49-es csomó.

3. A tanácsok összetétele megfelelt az előírásoknak. Azokban legalább az egyik, de sok esetben mindkét ülnök-tag nő volt. Megegyezéssel beadott kérelem esetében a felek meghallgatására a bíróság határnapot tűzött ki, amelyre mindkét házasfelet megidézte. Az *idéző végzésben* felhívta a figyelmet a meg nem jelenés káros következményeire, továbbá arra, hogy személyazonosságukat hiteles módon igazolni tartoznak, (egy másik idéző végzéstípus arra hív fel, hogy szakszervezeti igazolvánnyal igazolják magukat). A kérelmező fél köteles a vonatkozó házassági anyakönyvi kivonatot bemutatni, vagy, ha annak megszerzése leküzdhetetlen akadályokba ütközik, a házasság megkötésének tényét, helyét, idejét, az eljárt anyakönyvvezető megjelölését, továbbá azt, hogy a házasságból hány gyermek származott, vagy hogy az gyermektelen maradt, más alkalmas módon bizonyítani. A R. 2. §-a értelmében, egyoldalú kérelemre indított per esetében az idéző végzés még utalt arra is, hogy a házastársnak megszállt területen, vagy külföldön való tartózkodását és azt, hogy az életközösség már közöttük legalább három éve megszakadt, a helyi tanács bizonyítványával, vagy más hiteles módon igazolni kell. Ha valamelyik fél tartásdíjat, vagy a gyermektartáshoz a másik féltől hozzájárulást igényel, úgy azt kell bizonyítania illetve igazolnia, hogy a tartásra rászorul, illetve hogy mennyi a házasfelek jövedelme.

Amennyiben a kérelmező úgy tudja, hogy házastársa a házasság felbontásához nem akar hozzájárulni, a bontást kérő félnek kell bizonyítania, hogy oly körülmények forognak fenn, melyek közt az életközösség folytatását nem lehet kötelességévé tenni. Élő kiskorú gyermekük elhelyezésére és tartására vonatkozólag határozott megegyezést, vagy kérelmet kell előterjeszteni.[13]

Az idéző végzések körültekintően összeállított szövegéből, mely egyszerű nyelven, közérthetően utalt a felek tennivalóira, kitűnik, hogy a bíróságok milyen irányban folytatták le az eljárást. Ha a felek az előírásoknak eleget tettek — a korábbi hosszadalmas, költséges eljárás helyett — az ügyet jóformán azonnal be lehetett fejezni. Valóban az ügyek többségében már az első, szélesebbkörű tanúbizonyítás esetében a második tárgyaláson ítéletet hozott a bíróság.

A megjelölt lényeges kellékekhez a bíróságok ragaszkodtak és ha szükségesnek mutatkozott az iratok beszerzésére, vagy bizonyításra elnapolással adtak alkalmat.

Minden ügyben kivétel nélkül *jegyzőkönyvet* vettek fel. A jegyzőkönyv tartalmazta a bíróság megjelölését, a tárgyalás napját, az eljáró bírák nevét, a felek nevét és azt, hogy ezek miként igazolták személyazonosságukat és házas voltukat. A R. 1. §-ának megfelelő eljárásnál a jegyzőkönyv rögzítette a felek egyező nyilatkozatát válási szándékukra, tartásra, gyermektartásra nézve. Ha tartási, vagy más kérdésben nem jött létre megegyezés, e vonatkozásokban a bíróság vagy lefolytatta a bizonyítást és azután döntést hozott, vagy a feleket külön perre utasította.

A jegyzőkönyvet, amely ekkor már rendszerint tartalmazta az ügydöntő határozat rendelkező részét, a bíróság tagjai és a felek is aláírták. A R 1. §-nak megfelelő ügyekben a bíróság *végzéssel* döntött. A végzés indokolást nem tartalmazott, csupán utalt a rendelet megfelelő szakaszára, amelynek alapján határozatát jogerősnek is nyilvánította. Feltüntette azonban (ha volt) a gyermekekkel kapcsolatos megállapodást.

Előfordult, hogy megegyezéses kérelmet egyes bíró intézett el, nem bírósági tanács.

Míg az R. 1. §-a alapján lefolytatott eljárásoknál a bíróság csupán kivette a felek nyilatkozatát, de nem kutatta, hogy a házasság felbontásának mi az oka, van-e a feleknek megfelelő indokuk; addig az egyoldalú kérelemre, a R. 2. §-a alapján megindított ügyekben éppen ellenkezőleg e kérdések tisztázása képezte az eljárás súlypontját. Ezekben az ügyekben mindig 3 tagú tanács járt el. A tárgyalás megnyitása után a tanács elnöke figyelmeztette az ülnököket fogadalmukra, vagy kivette azt tőlük, egyben megállapította, hogy forog-e fenn velük szemben kizáró ok. A kérelem ismertetése utáb a bíróság lefolytatta a bizonyítási eljárást. Meghallgatta a feleket és a tanúkat. A vallomásokat a jegyzőkönyv tartalmazta. Majd zárt tanácskozás után nyilvánosan kihirdette az ítéletet.

Az ítélet *rendelkező részét* a jegyzőkönyvbe foglalták és azt úgy a bíróság tagjai, mint a felek aláírták. Folytatólag következett az indokolás, amit csak a tanács elnöke írt alá. A rendelkező rész tartalmazta azt, hogy X-nek, Y-al, itt és itt kötött házasságát bíróilag felbontja, — gyakran felhívták a rendelet számát és szakaszát — és az ítéletet jogerősnek nyilvánították. Minden esetben intézkedés történt a névviselésről, a gyermekek tartásáról és elhelyezéséről. A felmerülő vagyonjogi kérdéseket külön perre utalták, vagy megjelölték, hogy ilyen irányú kérelem hiányában intézkedés szüksége nem forog fenn. Előfordult, hogy a bíróság tudomásul vette csupán „a felek azon megállapodását, hogy a lakásban található bútorok és berendezési tárgyak, a férj ruhaneműi és irományai kivételével, a feleség tulajdonát képezik."[14] Van olyan rendelkező rész, amely feltünteti, hogy a felbontás az alperes hibájából következett be, vagy mindkét felet vétkesnek nyilvánítja.[15] Költségviselésről, vagy ügyvédi díjak megállapításáról intézkedés a rendelkező részben soha sem történt.

4. Az ítéleti indokolások változatosak. Rövid tényállás mellett tömören fejtik ki, mire alapította a bíróság a döntését. Terjengős indokolással nem találkozunk.

a. A 2. P. 34839/1919. sz. ügyben a bíróság a *feleség ellenzése dacára is felbontotta a házasságot.* A feleség kijelentéseiből az volt megállapítható, hogy ő nem is kíván férjéhez visszatérni, s úgy gondolja, hogy a házasság felbontása úgysem szükséges, minthogy úgy ő mint férje már rendezték viszonyaikat s a bíróság döntése ezért már nem is szükséges. Egyébként is a feleség 7000 koronás követelése (az együttélés ideje alatt elszenvedett minden arculütésért 1000 korona) is azt bizonyítja, hogy a házasság fenntartásához komoly érdek nem fűzi. Ilyen körülmények között a férjnek nem lehetett kötelességévé tenni, hogy az életközösséget, a házasság intézményének komolyságát egyébként is félreismerő feleséggel folytassa. A 2. P. 34848/1919. sz. ügyben a *férj ellenzi a házasság felbontását.* A tényállás

[13] D. VIII. 256038/1919. és D. XII. 252148/1919. Fővárosi Levéltár. (A hat számú jegyű iratok a járásbíróság, az öt számjegyű iratok a törvényszék iratai.)

[14] Fővárosi Levéltár C. III. 257031/1919.

[15] I. h. C. V. 250878/1919.

szerint a férj feleségét tettleg bántalmazta, a közös lakásból elzavarta. A feleség beismerte, hogy férjétől elhidegült és az együttélés alatt idegen férfiakkal ismeretségben állott. A bíróság megállapította a felhozott adatok egybevetéséből, hogy a házasfelek között a házasélet elviselhetetlen és tűrhetetlen és ennek következtében a házassági kötelék további fenntartása céltalan. *A házasságot felbontotta* annak kiemelése mellett, hogy *a vétkességet nem vizsgálja*. A házasságból született gyermeket az anyánál helyezi el, de csak a gyermek 10 éves koráig, mert a gyermek érdeke az, hogy 10 éves kora után intézetbe menjen. A rendelkező rész ezt úgy fejezi ki, hogy a megjelölt időpont után a gyermek egy, a felek megegyezése szerint megválasztott intézetben helyezendő el.

Az 1. P. 34785/1919. sz. ügyben a bíróság megállapította, hogy a házasfelek évek óta állandóan civakodtak, egymást kölcsönösen sértő kifejezésekkel illették, többször össze is verekedtek. A feleség fél év óta más férfival él közös háztartásban. Az ügy ezen adatai alapján a bíróság úgy találta, hogy az életközösség további fenntartása mindkét házastársra nézve elviselhetetlenné vált és ehhez képest a *házassági együttélést egyik félnek sem lehet kötelességévé tenni*. A C. V. 250878/1919. sz. ügyben a bíróság megállapította, hogy a házasélet megszakadásában *mindkét fél hibás*, mert alperes a lakást tűrhetetlenül piszkosan tartotta; alperes felperest tettleg bántalmazta és, mert mindkét fél ideges hisztérikus viselkedéssel és olthatatlan gyűlölettel viseltetik egymás iránt és így a házasélet folytatására kötelezni őket nem lehet. A válást a bíróság mindkét fél érdekében levőnek ítélte meg, sőt azt kívánja a *gyermek érdeke* is, akinek nevelése ilyen szülők mellett a legnagyobb mértékben veszélyeztetve volt. Ezért a gyermek odaítélése felől a döntést a bíróság elhalasztotta és az árvaszék által lefolytatandó nyomozás és újabb meghallgatás után fog határozni.

b. A C. III. 257039/1919. sz. ügyben a bíróság *nem bontotta fel a házasságot*. A felperes férfi kérelmében azt adta elő, hogy tűrhetetlen számára az együttélés, mert a felesége perlekedik vele. Az alperes arra hivatkozott, hogy férje rendeszeresen késő éjjel jár haza, az ő eltartásáról nem gondoskodik. A bíróság a felperes kérelmét az alábbi indok alapján utasította el: „... minthogy a házasfelek között előforduló kisebb civódások egy egész életre szóló közösséget megszüntetni nem alkalmasak, nem *különösen, amikor a házasfeleknek gyermekeik is vannak* ... a civódások megértés útján elháríthatók, amire a felek kitanítva és figyelmeztetve lettek, a bíróság a felek közötti házasságot annyira feldúltnak, hogy annak békés folytatása remélhető nem lenne, nem látja és ezért a házasságot fel nem bontotta ..." A C. VI. 252170/1919. sz. ügyben a bíróság a következő indokolással *utasította el* a felperes férj házasság felbontás iránti kérelmét. „... felperes házasságtörés címén kérte az alperessel történt házasságának felbontását. Alperes tagadásával szemben az egyedüli, alperessel ellenséges viszonyban álló tanú ... vallotta, hogy a házasságtörés megtörtént: ennek a tanúnak a terhelő vallomása ... X és ... Y ... tanúk vallomásával megcáfolást nyert. Megfelelő bizonyíték hiányában a keresetet el kellett utasítani." A C. VI. 252162/1919. sz. ügyben a felperes férj arra hivatkozott, hogy felesége őt katona ideje alatt megcsalta, amikor emiatt elköltözött tőle vitriollal és lelövéssel fenyegette. A bíróság a felperest *keresetével elutasította*. A bizonyítási eljárás azt mutatta, hogy alperes kifogástalan erkölcsű, nagy anyagi gondjai mellett katona férjének csomagokat küldött, míg a felperes más nőkkel szórakozott, azokra nagy összegeket költött olyankor, amikor gyermekeinek még cipőjük sem volt. Az elutasítás mellett nagyobb összegű nő- és gyermektartásdíj megfizetésére is kötelezte. A C. VIII. 253285/1919. sz. ügyben a felperes feleség azt az állítását, hogy férje őt életveszélyesen, meggyilkolással fenyegette, ismételten tettleg bántalmazta, a perben nem tudta igazolni. „... a felperes által a bontás alapjául felhozottak bizonyítása, de még valószínűsítése sem sikerült ... a bíróság a házasság felbontásának elegendő indokát nem látván, alperes kérelméhez képest, *felperes keresetét elutasította*." A 2. P. 34866/1919. sz. ügyben a feleség azon az alapon kérte a házasság felbontását, hogy férje féltékenységével ok nélkül gyötri és a házassági együttélést lehetetlenné teszi. A *férj ellenezte* a házasság felbontását, tagadván a feleség tényállítását. A bíróság a házasfeleket meghallgatta és egyező előadásukból megállapította, hogy a házasfelek, noha lakásviszonyaik megengedik, mégis a jelenben is közös hálószobát használnak. E tényállásból a bíróság azt a ténybeli következtetést vonta le, a házasfelek egyéniségét és életviszonyait figyelembe véve, hogy a házasfelek között az életközösség folytatása nem elviselhetetlen, mert hiszen az életközösség megszüntetését, noha erre módja lett volna, a feleség nem eszközölte. Ez okból a feleséget a házasság felbontása iránti kérelmével *el kellett utasítani*.

c. A házasságfelbontási ügyek további nagy csoportját azok az *egyoldalú kérelmek* képezték, *ahol a házasfelek vagy külföldön tartózkodtak, vagy több mint három éve külön éltek*.

Az ilyen ügyekben a bizonyításnak, a bíróságok körültekintő vizsgálatának azért is nagy jelentősége volt, mert a távollevő rendszerint nem tudott védekezni. A R. nem szabályozta a *felek képviseletének* kérdését, de ezekben az ügyekben a bíróságok enélkül is *ügygondnokot* rendeltek ki a távollevő fél részére, akit egyébként a tárgyalásra hirdetményi úton idéztek meg. A felperes kérelmének előterjesztése után a bíróságok súlyt helyeztek arra, hogy mennyiben tudja előadását elsősorban okiratokkal, illetve tanúkkal bizonyítani. Csak, ha ez minden tekintetben alátámasztott volt, hoztak kedvező döntést.

A bíróság felbontotta a házasságot, amikor a felperes okiratokkal igazolta, hogy felesége megszállt területen, tőle 18 éve különváltan él, házastársi kötelezettségeit elhanyagolta, gyermekeit nem gondozta, azokkal nem törődött.[16] Felbontotta a házasságot ... „minthogy a hatósági bizonyítvánnyal igazolt több, mint húsz évi különélés a peres feleknek minden további bizonyítás nélkül már magában foglalja a bontás jogalapját".[17] A nyolc éve különélő, megszállt területen lakó felek házasságát is felbontotta a R. 2. § 2. bek. alapján a bíróság (a „2. bek." megjelölést csak megkülönböztetésül használták, mert a R. nem számozta a bekezdéseket.) Indok „a házassági együttélés alapját képező

[16] I. h. 1. P. 34835/1919.
[17] I. h. P. 34547/1919.

kölcsönös szeretet megszűnt : a feleségnek nem lehet kötelességévé tenni, mert a házassági életközösség visszaállítására reménye nem lehet.'[18] Egy másik ügyben, ahol az alperes férj 8 éve távol él, magáról hírt nem ad, a bontás indoka : „... feleségnek nem lehet kötelességévé tenni, hogy tovább is bizonytalan ideig egy olyan, tulajdonképpeni már csak formai házassági kötelékben maradjon, amely a férj indokolatlan távolléte folytán betöltve nincsen, s melynek újabb folytatása a férj tartós s ismeretlen helyen távolléte folytán már amúgy sem várható."[19] Az 1. P. 34775/1919. sz. ügy indokolása : ... „figyelemmel arra, hogy ... helyhatósági bizonyítvány szerint, a felek már 1909. szept. hava óta különválva élnek, megállapította, hogy közöttük a házassági viszony annyira fel van dúlva, hogy az életközösség további folytatását nem lehet többé a férj kötelességévé tenni." Egy másik ügy indokolása szerint : „a bíróság ... a felperes egyéniségének és életviszonyainak — középkorú vásárcsarnoki munkás, akit felesége 18 éve elhagyott és aki más nővel él életközösségben — gondos figyelembevétele mellett azt állapította meg, hogy adott körülmények között alperessel való házasság további folytatását kötelességévé tenni nem lehet ..."[20]

5. A fent idézett *helyes állásfoglalások* mellett akad néhány *téves* is. Nem annyira az érdemi döntést illetően, mint inkább a régihez való megszokottság eredményeképpen. Néhány ügyben még vétkességet állapítanak meg, vagy a hűtlen elhagyást tekintik bontó oknak. A D. XII. 252161/1919. sz. bontó perben a bíróság szerint ... „az ítélet jogerős akkor lesz, ha azt az alperes nő 8 nap alatt ellentmondással meg nem támadja." Az ilyen rendelkezésnek semmilyen törvényes alapja nem volt. A C. V. 250878/1919. sz. ügyben az alperes fellebbez az ítélet azon része ellen, amely őt vétkesnek nyilvánította és kéri megállapítani, hogy az egyedüli vétkes a férje. Erre a bíróság végzést hoz, amelyben a fellebbezést elfogadja és azt az iratok kapcsán a „majdan felállítandó fellebbviteli bírósághoz felterjeszteni rendeli." A R. nem adott lehetőséget arra, hogy a feleket a bíróság vétkesnek nyilvánítsa, de arra sem, hogy a döntés ellen fellebbezni lehessen, fellebbezési fórum nem is volt, ilyen felállítását tervbe sem vették. A R. szerint lefolytatott gyermektartási és elhelyezési pereknél a R.-en túlterjeszkedő, de helyes kezdeményezés és gyakorlat volt a bíróságok részéről az, hogy ilyen ügyek tárgyalására megidézték az árvaszék ügyészét (képviselőjét) is, aki nyilatkozatot, illetve indítványt tett.

6. A bírósági anyakönyvi kivonat alapján állapították meg a gyermekek számát, illetve korát és igazolást követeltek meg a felek jövedelmét illetően. Körültekintően vizsgálták a felek vagyoni helyzetét és ennek figyelembevételével, nem százalékos kulcs szerint állapították meg a *tartásdíj* mértékét. Pl. a 2400 korona havi jövedelemmel rendelkező századparancsnok férjet kötelezi a havi 600 korona havi jövedelemmel rendelkező tanítónő feleség részére havi 600 korona nőtartás és 1 gyermek után 400 korona havi gyermektartásdíj megfizetésére. A 2000 korona havi jövedelemmel rendelkező mérnök apát, kötelezi havi 200 korona fizetésére (az anya jövedelme havi 800 korona). Természetesen a keresetek arányában vannak kisebb 70—100—150 koronás követelések is.[21] A 2. P. 35113/1019. sz. ügyben, bár az anya nem igényelt gyermektartásdíjat, azt a bíróság az apa terhére mégis megítélte.

Másik ügyben, ahol a nagyszülők nevelték a gyermeket, azok javára ítélt gyermektartásdíjat.

Máshol megállapítja *mindkét szülő* egyetemleges *tartási kötelezettségét* (bár csak elvileg).

A kötelezettség időtartamát illetően évszámot a rendelkező részben nem tüntettek fel, gyakrabban ez „keresőképes" korig szólt.

7. Gyermekelhelyezési ügyekben a bíróságok tüzetesen vizsgálták a felek életviszonyait. Fentebb már utalás történt egy olyan esetre, ahol a kiskorú leánygyermeket csak 10 éves koráig szándékozott a bíróság anyjánál hagyni, aki kifogásolható életmódot folytatott, azon túl *intézeti nevelését* rendelte el. Másik ügyben, ahol megállapította, hogy mindkét szülő vérbajos, az *árvaszék közbelépését* kérte. Általában a bíróságok messzemenően figyelemmel voltak a gyermekek érdekeire, de kerülték a hatalmi szóval hozott döntéseket, inkább a megegyezést keresték.

8. Nőtartási ügyekben általában nem egyedül a munkaképtelenséget tekintették jogalapnak. Rászorultságot láttak ott is, ahol a nőnek lényegesen kevesebb jövedelme volt, mint a férjének. Különösen méltányosak voltak ott, ahol a nő gyermekeket is nevelt. Indokolt kérelem esetén, amikor a régebbi tartásdíj összege már nem felelt meg az életviszonyoknak, nőtartásdíj összegét felemelte a bíróság.[22]

*

Az elmondottak mutatják, hogy a budapesti családügyi bíróságok magukévá tették a R. célkitűzéseit, egyben komoly nevelő munkát is fejtettek ki. Határozataikban érvényre juttatták a munkásosztály felfogását a házassági életközösségről. Védték a házasság intézményét, a nők és a gyermekek érdekeit. A családügyi bíráskodás magas erkölcsi színvonalon folyt. A hozott döntések eloszlatták a reakció rágalmait, valamiféle állítólagos „erkölcstelen" felfogásról, ami merőben alaptalan koholmánynak bizonyult.

A Tanácsköztársaság családjogi alkotása sikerrel állta ki az élet próbáját, családügyi proletárbíróságai megfeleltek feladatuknak és méltán érdemelnek a ma dolgozóitól megbecsülést és tiszteletet.

Schönwald Pál

„Proletárjog"

I.

A Tanácsköztársaság alatt a Jogtudományi Közlöny nem jelenik meg : helyette 1919. március 29-től a Szocialista Jogászszövetség a Proletárjogot adja ki. A tanácskormány lemondása után, ismét megjelenik a Jogtudományi Közlöny, első ízben 1919. október 26-án. Ebben a számban a Szemle rovatban az itt idézett szöveg állott :

[18] I. h. P. 34982/1919.
[19] I. h. P. 35125/1919.
[20] I. h. P. 34775/1919.

[21] A gyermektartásdíjak összege még arányosítva is a változott viszonyokhoz, jóval magasabb volt, mint a Tanácsköztársaság ideje előtt, amikor ... „a bíróilag megítélt tartásdíjak zöme havi 16—30 korona volt ..." Dr. Melly Béla : A házasságon kívül született gyermek védelme. Szociálpolitikai Könyvtár, 1. kötet. Bp. é. n. 14. old.

[22] A rendelkezésre álló peranyagban mindössze két apasági kereset volt, de ezekben sem volt még érdemi döntés. A gyermekek bírói eljáráson kívüli törvényesítésével a Fővárosi Árvaszék foglalkozott; amint az kitűnik a napilapokban közzétett felhívásaiból. Fáklya. 1919. május 7-i szám.

„A Proletárjog szerkesztői nyomban a diktatúra életbeléptetése után az üzemszocializálási népbiztos rendelete alapján elfoglalták lapunkat és a következő levelet intézték hozzánk: A levél szövege: »Az üzemszocializálási népbiztos utasítására a Szocialista Jogászszövetség nevében és megbízásából átvettük a Franklin Társulat kiadásában megjelenő Jogtudományi Közlöny című jogi szaklapot, melyet Ön eddig szerkesztett. Ezt a sajtóügyek népbiztosa is tudomásul vette. A lapot ezentúl mi fogjuk szerkeszteni. Budapest, 1919. mácius 23. A Szocialista Jogászszövetség megbízásából.«" A Szemle ezután méltatlan szavakkal emlékezik meg a Proletárjog működéséről. Többek között azt írja, hogy a Proletárjog a nép széles rétegei számára íródott volna, csakhogy nem igyekezett a nép széles rétegeit a jog eszméjének birodalmába felemelni.

Igy írt a Jogtudományi Közlöny 1919. október havában a megszűnt Proletárjogról. Az itt idézett sorokból kiáradó ellenforradalmi szellemet, a mai Jogtudományi Közlöny megtagadta, hiszen ez a lap ma a szocializmus építésének orgánuma és szellemi élharcosa. Éppen ezért a Tanácsköztársaság 40 éves évfordulója alkalmával helyén valónak látszik, hogy az egykori szocialista jogi irodalmat becsmérlő cikkben foglaltakkal szemben, a mai Jogtudományi Közlöny feltárja az utókor előtt a Proletárjog egykori működését, mely oly értékes volt és oly magas színvonalon állott, hogy a késői jogásznemzedék büszkén tekinthet arra vissza.

Amikor a Tanácsköztársaság alatt megjelent Proletárjog című jogi hetilapra emlékezünk, ismertetnünk kell a Proletárjogot szerkesztő Szocialista Jogászszövetség működését is. A Szocialista Jogászszövetség 1918. év végén alakult; tagjai azok a bírák ügyvédek, bírósági jegyzők, kik a szocialista forradalom híveinek vallották magukat. Én magam is egyik alapítója és tagja voltam a szövetségnek. Amíg helyiségünk nem volt, a Budapesti Ügyvédi Kamarában találkoztunk esténként a hozzánk csatlakozott budapesti jogászokkal. A tagok száma egyre szaporodott, úgy hogy megfelelő helyiségről kellett gondoskodni, ahol szövetségünk politikai, tudományos és szervező tevékenységét kifejthette. A lakáshivatal részünkre és kérésünkre az Erzsébetvárosi Társaskör termeit utalta ki a VII. Király u. 65. szám II. emelet alatt, mely ezidőszerint elhagyott volt. Ide költözött be a Szocialista Jogászszövetség 1918. év végén.

II.

1919. március 21-én a koraesti órákban nyitott teherautókon munkások és vörös katonák jelentek meg Budapest főútvonalain, éltetve a proletárdiktatúrát. A járókelők integetésére és kérésére a teherautók sok helyén megálltak és ekkor az utcán haladók körülvették és kérdéseikkel ostromolták a bentlevőket. Minden esetben barátságos hangú és megnyugtató volt a válasz: a rendet a munkások és a vörös katonák fogják fenntartani és biztosítani, mindenkinek lesz kenyere, aki dolgozik. A mai naptól hazánk Tanácsköztársaság.

Én magam is ott voltam a Nagykörúton az egyik autót körülvevő tömegben. A hírrel, hogy a proletariátus vette át a hatalmat, egyenesen a Szocialista Jogászszövetségbe mentem fel. A Szövetségben ott találtam dr. Balázs Emil, dr. Elekes Mátyás törvényszéki bírákat, dr. Zilahi László miniszteri titkárt, dr. Bárd Imre ügyvédet, dr. Engel Zsigmond árvaszéki ügyészt, ifj. dr. Gonda Béla, dr. Wilheim Károly, dr. Östreicher Andor, Dr. Hámor Andor, dr. Gergely Illés, dr. Vécsey Jenő ügyvédeket, dr. Földesy Kálmán, dr. Somogyi Károly (dr. Somogyi Ödön fivére), dr. Vizy Ferenc törvényszéki jegyzőket; a Szövetség alapító tagjait.

A szövetségben tudtak már a hatalom átvételéről, a jelenvoltakat öröm és lelkesedés hatotta át. Ekkor merült fel a gondolat, hogy a Forradalmi Kormányzótanácstól engedélyt kérünk jogi szaklap szerkesztésére és kiadására, mely a Szocialista Jogászszövetség hivatalos lapja lesz. Az volt az érzésünk, hogy célunkat: a szocialista jog ismertetését, népszerűsítését és mindezzel a proletár uralom erősítését sajtó igénybevételével hatékonyabban tudjuk elérni. Igy született meg a Proletárjog című hetilap kiadásának gondolata, a proletárdiktatúra kikiáltásának örömteljes izgalmai közepette.

1919. március 23-án az üzemszocializálási népbiztos utasítására a Szocialista Jogászszövetség küldöttei megjelentek a Franklin Társulat nyomdájában és kiadóhivatalában, ahol a szedőkkel, a művezetőség és a kiadóhivatal képviselőivel megállapodtak abban, hogy a Jogtudományi Közlöny című jogi hetilap szerkesztését, mely a burzsoá jog művelésének egyik legfőbb tere volt, a Szocialista Jogászszövetség által megbízott szerkesztő bizottság veszi át és az eddigi szerkesztők működése megszűnik. A lap címe ezentúl „Proletárjog" lesz. A szedők bizalmi testülete és a kiadóhivatalbeliek a legnagyobb lelkesedéssel fogadták és üdvözölték a lap átvételét. A kiadói viszony változatlan maradt, a lap eddigi előfizetői az újságot tovább is megkapják. A Proletárjog főszerkesztője átmenetileg dr. Zilahi László lett, júniustól kezdve azonban a lap irányítása, szerkesztése az Igazságügyi Népbiztosság propaganda osztálya kezébe került. A szerkesztőség a Szocialista Jogászszövetség helyiségében volt. 1919. augusztus 2-ig, a Tanácskormány lemondásáig tizennégy szám jelent meg.

A Proletárjog első száma 1919. március 29-én jelent meg. Az első oldalon a lap címe alatt a következő szöveg állott: A Szocialista Jogászszövetség hivatalos lapja.

A Proletárjog csakhamar népszerű lett és igen nagy példányszámban fogyott. Nemcsak a dohányos boltokban árulták, de Budapesten és vidéken az utcai rikkancsok is terjesztették. Jól emlékezem, hogy Budapesten az Emke kávéház előtt ifjú kommunista jogászok hangosan kiáltozva kínálták a Proletárjogot. A proletárjog több volt, mint jogi szaklap. Aki a lapban megjelent cikkeket, tanulmányokat ma elolvassa, megismerheti, melyek voltak a 40 év előtti forradalmi időknek vezéreszméi és melyek voltak azok a módszerek, melyekkel a szocialista jogászok ezeket az eszméket megvalósítani törekedtek.

Dr. Rónai Zoltán, igazságügyi népbiztos a Proletárjogban írt vezető cikkében meghatározta a Proletárjog feladatát. Ebben a cikkben többek között a következőket írta: „Ma, amikor minden proletár törvényhozó, törvényt végrehajtó és bíró, népies jogi kultúrára, a tömegek közé vitt jogi műveltségre erős szükség van. A népies szocialista és gyakorlati műveltségnek terjesztése, az a fontos feladat, melyet a Proletárjognak meg kell közelíteni."

A Proletárjogot a dolgozók nagy tömegei kezdettől fogva saját lapjuknak tekintették. Ez megnyilvánult a következőkből is: bár az igazságügyi népbiztosságon meg volt szervezve a Panasziroda, mely hivatva volt az esetleges sérelmekkel kapcsolatban előterjesztett panaszokat meghallgatni, a panaszok tárgyában az illetékes hatóságnál kezdeményező lépéseket megtenni — mégis igen sokan a proletárok közül szívesen jöttek szerkesztőségünkbe, tanácsok kérése, vagy esetleges panaszok előadása végett.

Igy már az első napokban a proletárdiktatúra kikiáltása után számosan keresték fel szerkesztőségünket azért, mert a Forradalmi Kormányzótanács X. számú rendeletében foglaltakat sérelmesnek találták. A rendelet március 26-án jelent meg és a házak köztulajdonba vételéről szólt. Eszerint minden lakóház, a hozzátartozó beltelekkel, valamint a ház tartozékaival együtt a Magyar Tanácsköztársaság tulajdonába ment át. Munkások, hivatalsegédek, kistisztviselők közül azok, kik saját keresetük megtakarított részéből építették fel lakóházukat és bent is laktak, igen fájlalták ezt a rendelkezést és emiatt tömegesen jöttek fel a szerkesztőségbe. A Proletárjog szerkesztősége nyomban felkereste dr. Láday István igazságügyi népbiztost és beszámolt a tömeghangulatról. Meg is volt ennek a kedvező eredménye, mert április 3-án közlemény jelent meg a sajtóban arról, hogy azon házak, melyeket munkások, tisztviselők, maguk építettek és bent is laktak, tovább is magántulajdonban maradnak.

A budapesti forradalmi törvényszék működéséről az ellenforradalmárok olyan híreket terjesztettek, hogy a bírák igen sok halálos ítéletet hoznak, melyeket a kihirdetés után nyomban végre is hajtanak. A rémhírek megcáfolását határozta el a Proletárjog, ezért felkértük dr. Szirmay István forradalmi törvényszéki jegyzőt, hogy a rendelkezésére álló hiteles adatok alapján írjon egy tanulmányt arról, hogy a budapesti forradalmi törvényszék eddigi működése a valóságban milyen képet mutat. Dr. Szirmay István meg is írta cikkét, amely július 12-én jelent meg a Proletárjogban „Adatok a budapesti forradalmi törvényszék működéséről" címen.

Dr. Szirmay István 1919. március 26-tól június 10-ig vizsgálja meg a forradalmi törvényszék működését. A cikk szerint ezen idő alatt az ügyek száma 2233 volt: ezen ügyekkel kapcsolatban 3783 egyén került a budapesti forradalmi törvényszéken bűnvádi eljárás alá. Az elítéltek száma 655, a felmentettek száma 589. Június 10-én még 400 vádlottal szemben folyt az eljárás. Körülbelül 2000 vádlottal szemben megszüntették az eljárást. Ezen idő alatt 21 esetben hozott halálos ítéletet a forradalmi törvényszék, de ezek legnagyobb része kegyelem folytán életfogytiglani fegyházra lett átváltoztatva. Halálos ítéletet ezen idő alatt négy elítélten hajtottak végre, két ellenforradalmáron, egy gyilkoson és egy sokszorosan büntetett fosztogatón.

A Proletárjog nemcsak tanulmányai, cikkei útján érintkezett a proletariátussal, nemcsak a szerkesztőségben volt meg a kapcsolat, ahova az olvasók tömegesen jöttek fel, hanem a Szocialista Jogászszövetség által megrendezett ankétokon is, melyeket a Proletárjog munkatársai vezettek. Ezek az ankétok igen nagy érdeklődés mellett tartattak meg: a napi sajtó is nagy cikkekben közölt az ankétokról tudósításokat.

III.

Ismertetem a Proletárjog egyes számainak tartalmát, annak megvilágítására, hogy a lap a szocialista forradalom lelkes harcosa volt a Tanácsköztársaság idejében.

A Proletárjog első száma a következő tartalommal jelent meg 1919. március 29-én: Proletárdiktatúra. Demokrácia, vagy diktatúra? Az orosz szovjet köztársaság szervezete. Engel Zsigmond: A kommunista állam családjoga. Földesy Kálmán: A proletárállam büntetőjoga. Östreicher Andor: A jogvédelemről. Szövetségi közlemények. A közlemény hirdeti, hogy április 5-én és április 12-én Rudas László előadást tart szövetségünkben a Proletárdiktatúráról.

A Proletárjog II. száma április 5-én jelent meg a következő tartalommal: Internacionálé. Az osztályok viszonya. Földesy Kálmán: A proletár állam büntető joga. Sebestyén Ernő: A proletár állam lakásjoga. Kelényi Jenő: A Tanácsköztársaság igazságügyi szervezete. Östreicher Andor: Irányelvek a proletár büntetőbíráskodásban. Klein Andor: A közjegyzői munka. Káldor Imre: A kommunista termelési jog alapelvei.

A Proletárjog III. száma április 12-én jelent meg a következő tartalommal: A proletár állam akarata. A kommunizmus győzelme. Tervezet a házasságjogról. A proletár állam büntető joga. A kommunista rendjólétének gazdasági alapjai. Gondnokság alá helyezés a proletárállamban. A proletár gyermek és a büntető jog. A jogvédelemről.

A Proletárjog IV. száma árrilis 19-én jelent meg a következő tartalommal: A tegnap és a holnap. A munka állama. A nagykorúságról és a gyámság gyakorlásáról. A háztartások szocializálása. A kommunista rend jólétének alapjai.

Ez a IV. szám beszámol arról az ankétról, melyet a Szocialista Jogászszövetség tartott április 16-án az egyetemi gólyavárban, a házasság megkötése és felbontása kérdésének megvitatásáról. Az ankéton nemcsak jogászok, hanem az érdeklődő dolgozók rendkívül nagy tömege vett részt. Az előadó egy javaslatot, illetve törvénytervezetet ismertetett a házasság felbontásáról, mely szerint fel van bontva a házasság, ha a házasfelek bármelyike egyik páratlan számú napon, annál az anyakönyvvezetőségnél jelenik meg, amelynél a házasság köttetett (ahol ezeken a napokon a munkástanács 3 tagja jelen van) és bejelenti, hogy a házasságot felbontja. Ezt a bejelentést a házastárs tudtával lehet csak megtenni. A tervezet többi része a gyermekek elhelyezéséről, a közös lakásról és a közös ingóságokról tartalmaz rendelkezéseket. A jelenlevők oly nagy tömege jelentkezett hozzászólásra, hogy az ankétot április 19-én folytatni kellett. Az ankéton felszólaló asszonyok a házasság felbontásának reformját úgyszólván valamennyien élesen ellenezték: az asszonyok képviselték a konzervatív felfogást.

A Proletárjog ugyanezen IV. számában közlemény van arról, hogy a Szocialista Jogászszövetség április 26-án nyilvános ankétot tart a háztartások szocializálásáról.

A Proletárjog V. száma április 26-án jelent meg. Tartalma: Osztályharc. Magánjog a proletár államban. A hadiárvák. A háztartások szocializálása. Szövetségi közlemény: Ankét a házasság megkötéséről és felbontásáról.

A Proletárjog VI. száma június 7-én jelent meg. A főszerkesztő már nem Zilahi László, hanem az Igazságügyi Népbiztosság propaganda osztálya. Ennek a számnak a tartalma: Rónai Zoltán: A jogtudomány a szocialista társadalomban. Hámor Andor: A szocialista társadalom jogszabálya. Engel József: A házasság felbontása az új rendelet szerint. Fabinyi Tihamér: A lakásügy a proletárállamban. Latkóczy Imre: A gyermekvédelem legsürgősebb feladatai. Frigyes Béla: Az orosz igazságszolgáltatás szervezete.

A Proletárjog VII. száma június 14-én jelent meg. Tartalma: Vágó János: Népiroda. Földes István: Laikus bíráskodás és anyagi jogszabályok. Balázs Emil: Szemelvények a likvidáló budapesti büntető törvényszék irataiból. Sebestyén Ernő: A munkabérek lefoglalása. Kende Ernő: A jog nevelő hatása. Frigyes Béla: Az öröklés szabályozása az orosz tanácsköztársaságban. S. E.: A gyermekek egyenjogúsítása. A jogszolgáltatás régi rendszerének likvidálása.

A Proletárjog VIII. száma június 28-án jelent meg. Tartalma: Kármán Elemér: Az igazságügyi gyermekvédelem programja. Beck Salamon: A házassági rendelet és a külföldiek. Balázs Emil: Szemelvények a likvidáló budapesti büntető törvényszék irataiból. Suloky István: Cégjog a proletárdiktatúrában. Latkóczy Imre: Az elmebeteg ügy ideiglenes rendezése.

A Proletárjog IX—X. száma július 5-én jelent meg. Tartalma: Hámor Andor: Liszt. Térffy Gyula: A házasságkötések megkönnyítése. Földes István: A magánalkalmazottak jogviszonyainak újabb szabályozása. Slezák Ferenc: A jog megújulása. Fáy Sándor: Az igazságügyi népbiztosság panaszosztályának működése. Polgár György: Bécsi követségünk elrablott milliói. Östreicher Andor: A bűnözés és a bűntettes fogalmához. Somogyi Károly: Adatok a bürokrácia működéséről.

A Proletárjog XI. száma július 12-én jelent meg Tartalma: Selymes Károly: A nemzetek ligája. Kádár Imre: Aktuális kriminálpolitikai reformok. Szirmay István: Adatok a budapesti forradalmi törvényszék működéséről. Kende Ernő: A választott bíróság Oroszországban. Medgyesi István: A budapesti katonai bíróságok likvidálása.

A Proletárjog XII. száma július 19-én jelent meg. Tartalma: Kádár Imre: Kriminológiai alapkérdések. Selymes Károly: A nemzetek ligája. Sebestyén Ernő: A lakáshoz való jog a proletárdiktatúrában. Vági József: Tartási követelések és sürgős hagyatéki terhek kiutalása a hagyatékból. Lenkei Sándor: Egyenlőséget a gyermekeknek. S. E.: Hogyan gyakorolják átmenetileg a szovjetek a bírói hatalmat.

A Proletárjog XIII—XIV. száma augusztus 2-án jelent meg. Tartalma: Dr. Neumann Antal: Az orvospszichológus szerepe az igazságszolgáltatásban. Selymes Károly: A nemzetek ligája. Latkóczy Imre: A gyermekügyi biztosság a gyakorlatban. Szigeti László: A kártérítés a kommunista társadalomban. Földes István: A kihágási bíráskodás szabályozása. Polgár György: Bécsi követségünk elrabolt milliói. Margittay Rikárd: Vitás kérdések a lakóházak szocializálásáról. Vági József: Marx—Engels munkás egyetem. Az Orsz. Kriminológiai Intézet közleményeiből: A hadviselő kapitalizmus kriminalitása.

A legutolsó cikk tulajdonképpen jelentés a Kriminológiai Intézet eddigi működéséről. A jelentéshez szükséges volt adatok gyűjtésében, továbbá a jelentés megszerkesztésében én magam is részt vettem. Az igazságügyi népbiztos engem a bíróságtól negyed magammal a Kriminológiai Intézethez helyezett át azzal a megbízatással, hogy a háború alatt a Kúrián befejezett büntető ügyeket tanulmányozzuk. Keressünk adatokat annak megállapításához, hogy a háborús kapitalizmus, milyen befolyással volt a bűnözésre. 200 kúriai akta áttanulmányozása után első jelentésünket a Proletárjogban tettük közzé.

Ha nem is nyílott alkalom e beszámoló keretében a Proletárjog működésének behatóelemzésére, mégis úgy vélem, hogy az egyes számokban közzétett cikkek címei is érzékeltetni tudják, milyen szoros kapcsolatban állott a lap a forradalmi eseményekkel.

A Tanácsköztársaság megszűntével a Proletárjog többé nem jelent meg. A Proletárjoggal és ezzel kapcsolatban a Szocialista Jogászszövetség működésével szükségesnek tartottam foglalkozni, ezzel is megbecsülve a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulóját.

Biczó Sándor

A Magyar Tanácsköztársaság kiadványainak katalógusa[1]

Az Országgyűlési Könyvtár a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából Különgyűjteményt szervezett tanácsköztársasági dokumentumanyagából és egyidejűleg közreadta a Tanácsköztársaság kiadványainak katalógusát is. Örömmel üdvözöljük ezt a kiadványt, amely a Könyvtárnak állam- és jogtudományi, továbbá legújabbkori (1917—) történelmi alapkönyvtárrá történt kijelölése (1958. augusztus) óta első kiadványa és amely egyben a Különgyűjteménynek is katalógusa.

A Különgyűjtemény megszervezése rendkívül örvendetes esemény és az feltétlenül jelentős mértékben segíti elő a kutatómunka eredményességét, mert körülményesen vagy nagyobb nehézségekkel megközelíthető anyagot válogatott össze s tett használhatóvá — a modern könyvtártechnika minden eszközével (kutatószobával, katalógusokkal, mikrofilm leolvasóval stb.) — a most már nyilvános könyvtár olvasói, kutatói számára. A Különgyűjtemény megszervezése az első lépcső az Országgyűlési Könyvtár tudományos távlati tervében és a legújabbkori magyar történettudomány fejlődését van hivatva elősegíteni. A kiadott katalógus elsősorban a Különgyűjteményben való tájékoztatást kívánja szolgálni, de ezen az elsődleges célkitűzésen túlmenően jóval nagyobb feladatok teljesítését is magára vállalta. Bár az összeállításhoz felhasználta az eddigi bibliografikus kiadványokat és a lehetőségekhez képest igénybe vette más könyvtárak segítségét is, a publikációt a közreadó könyvtár — igen helyesen — még mindig csupán alapnak tekinti ahhoz, hogy a könyvtári hálózat közreműködésével a gyűjtést az idők folyamán kiegészítse, teljessé tegye és a tanácsköztársasági kiadványok központi kataszterét kiépítse. A kiadvány legnagyobb jelentősége ennek az anyagnak felmérése, katalogizálása: ez az első, közhasználatra szánt publikáció a tanácsköztársasági dokumentumanyagról.

[1] A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjteménye. Szerk. Vértes György. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat [Soksz.] 1958. 496 old.

A munka két fő részre tagozódik. Az első rész a teljes dokumentumanyagot: a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásától a Magyar Tanácsköztársaság fennállásáig (1918. nov. 20.—1919. aug. 2.) közreadott kiadványokat sorolja fel. Két időszakra tagolva közli az anyagot, a cacsura a Tanácsköztársaság kikiáltása (1919. márc. 19.). Az időrendi csoportosításon belül formai alosztásba (periodikák, könyvek-brosúrák-röpiratok, röplapok, plakátok) ezen belül pedig betűrendes csoportosításba sorolja az anyagot. A felsorolás minden esetben tartalmazza az anyag lelőhelyét is, illetőleg azt a körülményt, hogy a kérdéses, egykor kétségtelenül közzétett anyag lelőhelyét még nem sikerült megtalálni. Ezzel a munka az eddig ismert tanácsköztársasági anyag központi címjegyzékének is tekinthető. A második rész szakmutatóként állítja össze ugyanezt az anyagot, azonos periodizációban. Itt a formai alosztás helyett, az anyag természetéhez alkalmazott tárgyi rendezésben közli az anyagot, minden esetben ismételten teljes leírást adva az egyes tételekről.

A teljes adatgyűjtést tartalmazó első rész rendezésénél gyakorlatilag helyes elv a formai alosztás alkalmazása. További tagozással (pl. az időszakos anyagnál: hivatalos lapok, folyóiratok, hírlapok stb.) az anyag talán még áttekinthetőbb lett volna. Ennél a résznél jó segédeszköz a szerzők, fordítók stb. névmutatója, megnehezíti azonban a keresést a címmutató, illetőleg a tárgymutató (pl. a röpirati anyagra vonatkozóan) hiánya.

A szakmutatónak nevezett második rész nem csupán mutató, hanem ismételt teljes anyagösszeállítás, szakrendi beosztással. A teljes anyag kétszeres, sőt sok esetben többszörös közzétételével készített szakmutató használhatósága — a jogi kutatás szempontjait nézve — nem áll azonban arányban a közreadó könyvtár áldozatkészségével. Az állam- és jogtudományi anyag vonatkozásában meggyőződésünk szerint helyesebb lett volna a szakmutatóban a szocialista jogrendszer tagozódását, ezen belül, az egyes szakágakban pedig a rendszeres művekben, egyetemi tankönyvekben stb. általában egységesen kimunkált további felosztást alapul venni. Ez a csoportosítás megkönnyítette volna jogi kutató munkáját és talán nem zavarta volna a történész-olvasót sem. A részletes tárgymutató, amely nélkül csak igen körülményesen lehet a meglepően bő anyagban tájékozódni, ennek a résznek használhatóságát is nagyban emelte volna.

A katalógus közzététele nemcsak a kutatónak, hanem az olvasók széles köreinek számára is lehetővé teszi a tanácsköztársasági dokumentumanyag részletekbe menő megismerését és jelentős tényező abban, hogy a nagyértékű történelmi dokumentumanyag gyűjtése — az időközi kutatások, kiegészítések eredményeként — idővel valóban teljes legyen. A munka használhatóságával kapcsolatos, nagyrészt technikai jellegű s a közreadó Könyvtár szempontjait a kutató szempontjaival kiegészítő megjegyzések természetesen nem érintik sem a katalógus közreadásának jelentőségét, sem pedig a munka értékét. Magától kívánkozik mindezekből tehát az a konklúzió, hogy az Országgyűlési Könyvtár vezetőségének és dolgozóinak a tanácsköztársasági évfordulóhoz méltó vállalkozása volt a tanácsköztársasági dokumentumanyag összegyűjtése, rendszeres feldolgozása és nyilvános gyűjteményben történt elrendezése.

N. L.

A népi demokratikus országok ujabb államépítési tapasztalatainak tanulmányozásáról*

A szocializmus építésének útjára lépett népi demokratikus országok rövid történelmi időszak folyamán hatalmas sikereket értek el. Az ezekben az országokban megvalósult szocialista rend biztosítja a termelőerők gyors fejlődését, valamint a népek anyagi jólétének állandó növekedését és kulturális színvonalának emelkedését. Ez ismételten igazolja a szocialista rend hatalmas életerejét, a kommunista és munkáspártok vezette dolgozók tevékenységének nagy szerepét.

A népi demokratikus országok nagy sikerei és eredményei azért váltak lehetővé, mert a kommunista és munkáspártok helyesen, alkotó módon alkalmazták a szocializmus építésének általános alapelveit nemzeti sajátosságaikkal összhangban, helyesen egyeztették össze a marxizmus—leninizmus általános érvényű igazságait az egyes országok szocialista építőmunkájának konkrét gyakorlatával.[1]

A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai elszánt harcot vívnak a kommunista és munkásmozgalom mai szakaszában jelentkező fő veszély, a revizionizmus ellen, amely fellép a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a proletárdiktatúra történelmi szükségessége ellen, tagadja a marxista—leninista párt vezetőszerepét és a proletár internacionalizmus alapelveit.

A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai részéről komoly és elvi bírálatban részesült a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének program-tervezete. E pártok sajtójában megállapítást nyert, hogy a JKSZ programtervezetének számos tétele ellentmond a marxizmus—leninizmus alapelveinek és lényegében azok revizióját jelenti. „Ez különösen az olyan rendkívül fontos kérdések jellemzésére és értékelésére

* Megjelent a Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo c. f. 1958. évi 8. számában. Fordította: *dr. Péteri Zoltán.*

[1] Lásd „A szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1957. nov. 14—16-i moszkvai értekezletén elfogadott Nyilatkozat. Békekiáltvány". Moszkva, 1957. 13—15. old. Magyarul lásd Népszabadság, 1957. nov. 22-i sz.

vonatkozik, mint a jelenlegi nemzetközi helyzet, a két világrendszer és a két tábor, a Szovjetunióban és más országokban folyó szocialista építés tapasztalatainak jelentősége, a kommunista pártok és a szocialista állam szerepe az új társadalom építésében, a marxista—leninista elmélet fejlesztése és a burzsoá ideológiákkal vívott harc, a proletár internacionalizmus elvei, a szocialista országok és a kommunista testvérpártok egymáshoz való viszonya, továbbá a marxista elmélet és a kommunista világmozgalom gyakorlatának egy sor más, igen fontos kérdése."[2]

Egyidejűleg harcolnak a kommunista és munkáspártok a dogmatizmus és a szektásság ellen is, amelyek nem veszik figyelembe a nemzeti sajátosságokat és megnehezítik a marxizmus—leninizmus elméletének továbbfejlesztését és alkotó alkalmazását a konkrét, változó feltételek között. A kommunista és munkáspártok abból indulnak ki, hogy azok az általános vonások és törvényszerűségek, amelyek a szocializmus útjára lépett valamennyi országot jellemzik, mindig és mindenhol szükségszerűen a konkrét körülményektől meghatározott sajátos formákat öltenek. Másszóval, a törvényszerűségek általánosak, megjelenési formájuk és azok a feltételek, amelyek között hatnak, különösek. Ebből következik, hogy a történelmileg kialakult nemzeti sajátosságokat és hagyományokat feltétlenül figyelembe kell venni. Káros viszont az egyes szocialista országok fejlődési sajátosságainak kidomborítása, jelentőségének túlértékelése, ami a legfontosabbnak, a szocializmusba való átmenet közös vonásainak és közös törvényszerűségeinek elfeledéséhez vezet. „Ha marxista—leninista álláspontból indulunk ki, akkor nem az egyes országok egyik vagy másik sajátosságát kell előtérbe helyezni, hanem azt a fő dolgot, azt a közöset, ami a szocializmusért vívott harc alapját alkotja."[3]

A kommunista és munkáspártok szilárdan ragaszkodnak ahhoz az elvhez, hogy a szocializmus építésének általános törvényszerűségeit — mint legfontosabbat — és a különböző országokban folyó szocialista építőmunka formáinak és módszereinek eltérő sajátosságait — mint kevésbé fontosat — annak az alapvető tételnek a figyelembevételével kell összekapcsolni, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom útja „nem csupán a Szovjetunió proletariátusának útja ; hanem olyan közös út is, amelyet a győzelem kivívásához minden ország proletariátusának járnia kell."[4] Ez valóban alkotó marxizmus, alkotó jellegű eltérés a fő és alapvető vonások azonossága mellett a közös cél felé vezető úton, közös hozzájárulás a marxizmus—leninizmus elméletéhez. Az új társadalmi rend megalkotására vonatkozó nemzetközi szocialista elméletet a népi demokratikus országok államépítésének bőséges tapasztalatai is gazdagítják és fejlesztik a marxizmus—leninizmus szilárd alapján. Ezek a tapasztalatok mind a szovjet nép, mind a népi demokratikus országok hazájuk fejlődését állandó figyelemmel kísérő dolgozói részéről érdeklődést váltanak ki.

A szovjet tudósok — mint ismeretes — jelentős munkát végeztek a népi demokratikus országok államépítési tapasztalatainak tanulmányozása, általánosítása, valamint a szovjet olvasó közönséggel való megismertetése terén. Az állami idegennyelvű irodalmi kiadó és az állami jogi kiadó előkészítették és kiadták a népi demokratikus országok alkotmányainak és legfontosabb törvényhozási aktusainak gyűjteményét, valamint néhány monográfiát azok államszervezetéről. Az állami jogi kiadó számos, a népi demokratikus országok államszervezetéről és az ott végbement mezőgazdasági átalakulásról szóló brosúrát is közreadott, főleg jogászok tollából.

1957 végén látott napvilágot „A szocialista országok államjoga" című könyv, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének államjogi osztálya készített. Ez a könyv az illető jogágazat oktatási anyagául szolgál az állami egyetemek jogi karai és a jogi főiskolák hallgatói számára. A népi demokratikus országok jogát tárgyaló tankönyvek és oktatási anyagok előkészítésében dolgoznak a különböző oktatási intézmények is ; erről tanúskodik a Moszkvai Állami Egyetem jogi kara, az Összszövetségi Jogi Levelező Főiskola és a Szverdlovszki Jogi Főiskola kiadásában az egyes népi demokratikus országok jogáról megjelent számos előadás (oktatási anyag). A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézete jelenleg is többirányú kutatást végez a népi demokratikus országok különböző jogi kérdéseire vonatkozólag. Ezek közül néhányat ebben az évben be kell fejezni. A „Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo" című lap rendszeresen közöl a népi demokratikus országok jogának különböző kérdéseit tárgyaló cikkeket, mind a szovjet szerzők, mind az illető országokból származó szerzők tollából, közöl továbbá az államépítésről szóló feljegyzéseket és beszámolókat is, közzéteszi a jogi folyóiratok szemléjét. Számos cikket közöltek a jogi karok és a jogi főiskolák (így a leningrádi, irkutszki és a tadzsik egyetemek jogi karai, a szaratovi és a szverdlovszki jogi főiskolák) „Tudományos Dolgozatai"-ban is.

Mindemellett meg kell állapítani, hogy még távolról sem kielégítő a népi demokratikus országok állam- és jogfejlődésének tapasztalatait tanulmányozó, általánosító, és az olvasóközönséggel megismertető munka. Számos mű, mely a népi demokratikus országok jogával foglalkozik, csupán leíró jellegű, néha a sematizmus és dogmatizmus hibájában szenved, kevés még bennük az elméleti megalapozás és általánosítás, a tudományos következtetés és fejtegetés. E munkák némelyike nem tárja fel elég mélyen azokat az általános vonásokat és fejlődési törvényszerűségeket, amelyek az

[2] „A marxista—leninista pártok egysége és összeforrottsága — a szocialista világrendszer további győzelmeinek záloga." Pravda, 1958. máj. 9.

[3] N. Sz. Hruscsov : A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyven éve. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 59. old.

[4] „Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól." A Zsenminzsibao cikke. Magyarul l. „Kína Kommunista Pártja a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól". Budapest, 1957. 9. old.

azonos osztálytartalmú és közös célt követő népi demokratikus országokra jellemzők. Nem kapnak kellő megvilágítást keletkezésük és fennállásuk okainak, jelentőségüknek és szerepüknek szempontjából azok a különös ismérvek sem, melyeket az egyes országok nemzeti sajátosságai és hagyományai határoznak meg.

Jelenleg különösen nagyjelentőségű azoknak a kérdéseknek beható tanulmányozása, amelyek a népi demokratikus országokban a szocialista demokrácia továbbfejlesztésével kapcsolatosak, mert ez egyúttal a szocialista állam fejlődését is jelenti. Ez annál nagyobb jelentőségű, mert például a jugoszláv vezetők megnyilatkozásaik során gyakran szembeállítják a szocialista állam fejlődésével a szocialista demokrácia fejlődését[5]; ez a szembeállítás a marxizmus—leninizmus szempontjából helytelen és káros.

Mint a szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásán elfogadott Nyilatkozat megállapítja, „a széles néptömegek lendületének és alkotó kezdeményezőkészségének, összeforrottságának növelésére, a szocialista építés fokozására nagyjelentőségűek azok a lépések, amelyeket az utóbbi években a szocialista államokban tettek a szocialista demokrácia kiterjesztésére és a kritika-önkritika kibontakoztatására."[6]

Az utóbbi évek során a népi demokratikus országokban fontos intézkedéseket valósítottak meg a képviseleti — felsőfokú és helyi — szervek tevékenységének megjavítására, különösen pedig az utóbbiak — mint leginkább tömegméretű, a dolgozókkal közvetlen kapcsolatban álló hatalmi szervek — jogkörének kiegészítésére, a választói rendszer további demokratizálására és a képviselők választóikkal szembeni felelősségének fokozására. Ezekben az országokban nagy munkát végeztek az államapparátus megszilárdítása és tömegkapcsolatainak erősítése, a termelés igazgatási szervezetének tökéletesítése, a dolgozóknak a népgazdaság irányításába való sokoldalú bevonása terén. Nagyjelentőségű azoknak az intézkedéseknek a megvalósítása is, amelyek kiküszöbölték a tervezés vonalán mutatkozó fölösleges centralizmust, megjavították és egyszerűsítették az egész termelési folyamatot és — az alapvető kérdésekben a központi vezetés fenntartása mellett — fokozottabban kapcsolták be a tervezésbe a helyi szerveket és magukat a dolgozókat. Fontos intézkedéseket léptettek életbe a szakszervezetek jogkörének kiterjesztése és a munkások és alkalmazottak közgyűlései — mint a szocialista társadalmi rend fontos szervei — szerepének növelése érdekében. Mindennek mozgatója a szocialista államok általános fejlődési törvényszerűsége: a szocialista demokratizmus szüntelen tökéletesítése és kiterjesztése, részben az állami szervek és a nép közti kapcsolat szilárdítása és fejlesztése, részben a széles tömegeknek az állami és a gazdasági élet irányításába való fokozott bekapcsolása, kezdeményezőkészségük és alkotó tevékenységük fejlesztése útján, az egyes országok körülményeinek megfelelő formák között.

A népi demokratikus országokban végbemenő fejlődés és a szocialista demokratizmus elmélyítésére irányuló új szakasz tanulmányozása során az államjog területén dolgozó tudományos kutatóknak figyelmüket a néphatalom képviseleti szervei szerepének növelésével és a teljhatalmuk megvalósításához szükséges legkedvezőbb feltételek megteremtésével kapcsolatos kérdésekre kell összpontosítaniok.

Nagy érdeklődést keltenek az Összkínai Népképviseleti Gyűlés munkájának tapasztalatai, különösen a törvényhozás (például az egyes törvénytervezetek tapasztalat útján való ellenőrzése és gyakorlatban való megvizsgálása), a többi állami szerv tevékenységének ellenőrzése (például a rendszeres beszámoltatás), az Összkínai Népképviseleti Gyűlés ülésszakainak megszervezése (a szervek eljárási rendjével és megalakításával kapcsolatos kérdések előkészítésére szolgáló előkészítő ülések és a hivatalos, plenáris és a területi elv szerint alakult képviselői csoportok számára tartott csoportülések különválasztása) terén. Sok érdekeset és újat tartalmaznak a más népi demokratikus országok legfőbb képviseleti intézményeinek megszervezésével és munkájával kapcsolatos tapasztalatok is. Így pl. Lengyelországban és Romániában a Szejm, illetve a Nagy Nemzetgyűlés nemrég elfogadott házszabályai abból a feladatból indulnak ki, hogy javítani kell a törvényhozói tevékenységet, a legfontosabb kül- és belpolitikai kérdéseket a legfőbb képviseleti szervek ülésein meg kell vitatni, fokozni kell a kormányzati szervek tevékenységének ellenőrzését, élénkíteni kell a bizottságok munkáját és különösen biztosítani kell állandó működésüket és szerepük növelését a törvénytervezetek kidolgozásában.

A Lengyel Népköztársaságban a Szejm számára hosszabb ülésszakokat állapítottak meg, a törvényhozói tevékenységnek a Szejmben való összpontosítása útján erősen szűkítették az Államtanács dekrétum-kiadási gyakorlatát, 19-re emelték az állandó bizottságok számát (1956-ban 12 bizottság volt). Jelentősen megnövekedett a képviselői-interpelláció intézményének szerepe. A Szejm hatáskörének növelésére nagyjelentőségű az 1957. december 13-i törvénnyel létrehozott és széles jogkörrel felruházott Legfőbb Ellenőrző Hivatal, amely mint a Szejm szerve a kollegialitás elve alapján tevékenykedik. és a Szejmnek köteles beszámolni működéséről. Az Ellenőrző Hivatalra hárul az a feladat, hogy őrködjék a törvényességnek minden intézmény és szervezet részéről való pontos és feltétlen megtartásán, állami ellenőrzést gyakoroljon a vállalatok, intézmények és igazgatási szervek pénzügyi és gazdasági tevékenysége felett, ellenőrizze az állami költségvetés végrehajtását,

[5] L. „A marxista—leninista pártok egysége és összeforrottsága — a szocialista világrendszer további győzelmeinek záloga." Pravda, 1958. máj. 9.

[6] „A szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1957. nov. 14—16-i moszkvai értekezletén elfogadott Nyilatkozat. Békekiáltvány." Moszkva, 1957. 20. old. Magyarul l. Népszabadság, 1957. nov. 22-i sz.

az állam pénzeszközeinek és anyagi javainak helyes szétosztását, valamint a népgazdasági tervek teljesítését.

A Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésében az új házszabálynak megfelelően a korábban működött három bizottság helyett nyolcat létesítettek, köztük az államigazgatás központi és helyi szerveinek kérdéseivel foglalkozó államigazgatási bizottságot. A házszabályok egész sor olyan intézkedést tartalmaznak, amelyek a képviselők szerepének növekedését biztosítják. Különösen jelentős, hogy a képviselőnek joga van — a szükségességet igazoló tények alapján — a Nagy Nemzetgyűlés Elnöke útján bármely állami intézménytől és szervezettől megkövetelni mindazokat az okmányokat és felvilágosításokat, amelyekre szüksége van ahhoz, hogy bekapcsolódjék a kérdéseknek a Nagy Nemzetgyűlésben való megvitatásába, az állami szervek és intézmények pedig kötelesek a kért okmányokat a Nagy Nemzetgyűlés Elnöke által megállapított időtartamra rendelkezésre bocsátani.

Nagyjelentőségűek azok a törvények és más aktusok is, amelyeket az utóbbi időben hoztak egy sor népi demokratikus országban az államhatalom helyi szerveiről, s amelyek e szervek hatáskörének jelentős kiterjesztését, a fölösleges centralizáció megszüntetését, a dolgozók alkotó kezdeményezéseinek további fejlesztését biztosítják.

A Lengyel Népköztársaságban már 1955—1957 között számos aktussal kiterjesztették a népi tanácsok jogait, irányításuk alá rendeltek számos helyiipari vállalatot, egyes szállítási vállalatokat, közegészségügyi intézményeket, a kiskereskedelmi hálózatot stb. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága IX. Plénumán elfogadott határozatoknak megfelelően állandó törekvés nyilvánul meg a népi tanácsok pénzügyi önállóságának megszilárdítására, az egyes szervezeti láncszemek vezetői a folyó ügyekben nagyobb cselekvési és döntési szabadságot kapnak, növekszik a népi tanácsok bizottságainak szerepe és jelentősége, szélesedik a jogkörük. A népi tanácsokról szóló új törvény, amelyet 1958. január 25-én fogadtak el, pontosan meghatározta jelentősen megnövekedett hatáskörüket, fokozta önállóságukat és ezzel egyidejűleg az egységes állami politika érvényesítése céljából tevékenységükre kiterjedő felügyeleti jogkört állapított meg. A törvény — a dolgozó tömegeknek a népi tanácsok munkájába való fokozott bevonása érdekében — elrendeli a városokban kerületi (telep-, utca- és ház-) bizottságok felállítását, amelyek mint a lakók állandó szervezetei, arra hivatottak, hogy szilárdítsák a városi (kerületi) népi tanácsoknak a városok lakóival való kapcsolatát és biztosítsák együttműködésüket a házak kezelése, a lakók élet- és kulturális körülményeinek javítása, kezdeményezőkészségük és társadalmi tevékenységük hasznosítása terén. Az egyes községeket érintő ügyek megvitatására a törvény községi gyűlések összehívását rendeli el.

A Bolgár Népköztársaságban a Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács 1957. június 11-én kelt és „A népi tanácsok munkájának megjavításáról és a dolgozók kezdeményezőkészségének fejlesztéséről" szóló rendeletének megfelelően jelentősen kiterjesztették a népi tanácsok jogait a helyi költségvetések és költségvetési vállalatok terveinek elkészítésében, valamint a helyi ipar tervezésében. Irányításuk alá rendeltek egy sor kommunális közszolgáltatási és keresdelmi vállalatot, amelyek eddig a minisztériumok irányítása alatt álltak.

Fontos intézkedéseket tettek a népi tanácsok jogkörének jelentős kiszélesítése érdekében a Román Népköztársaságban is; így kivonták a minisztériumok igazgatása alól s a népi tanácsok irányítása alá rendelték az olyan vállalatokat, amelyek a helyi lakosság szükségleteit elégítik ki. A széles tömegeknek az államügyek intézésébe való további bevonását segíti elő az a Lengyelországban és Csehszlovákiában meghonosított rendszer, hogy a helyi államhatalmi szervek állandó bizottságaiba olyanokat is bevonnak, akik nem tagjai e szerveknek. Az állandó bizottságok munkáját más országokban is széleskörű aktívahálózat támogatja. A Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése által a népi tanácsok szervezetéről és működéséről 1957 márciusában elfogadott törvény a dolgozók öntevékenységének olyan érdekes formáját szilárdította meg, mint a falvak, kommunák, választókerületek, városnegyedek és utcák polgárainak gyűlésein megválasztott polgári bizottságok. A polgári bizottságok mozgósítják a lakosságot a társadalmi szabályok megtartására, s nagy segítséget nyújtanak a népi tanácsok munkájához.

Több népi demokratikus országban az utóbbi évek során fontos intézkedéseket tettek a választási rendszer további demokratizálására, ami ugyancsak elősegíti a képviseleti rendszer további tökéletesítését és tömegkapcsolatainak erősítését.

Ismeretes, hogy a Román Népköztársaságban az 1950-es és az 1952-es törvények alapján megvonták a választójogot a volt földbirtokosoktól, gyárosoktól, bankároktól, nagykereskedőktől, kulákoktól, s az olyan magánvállalatok tulajdonosaitól, akik ötnél több bérmunkást foglalkoztattak.

1956 novemberében a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése, számba véve a szocializmus építésében elért sikereket, valamint a dolgozóknak a Román Munkáspárt és a kormány körül kialakult egységét, elhatározta, hogy megszünteti a választójogi korlátozásokat a legfőbb államhatalmi szerv választásánál. Ugyanezen megfontolások alapján a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének Elnöksége 1957. december 26-i dekrétumával megszüntette a korlátozásokat a helyi államhatalmi szervek választásánál is.

Számos érdekes új vonás található a Lengyel Népköztársaság választójogi törvényhozásában is. A Szejmbe történő választásokról szóló 1956. évi és a népi tanácsok megválasztásáról szóló 1957. évi törvények szerint a képviselőjelöltek száma meg kellett hogy haladja a mandátumok számát, figyelembe véve azonban azt a követelményt,

hogy a szavazatok ne forgácsolódjanak szét túlságosan. Az új törvények megszüntették a pótképviselői intézményt, amely nem állta ki a gyakorlat próbáját. Fontos — és más népi demokratikus országokban nem ismert — jellegzetessége a Lengyel Népköztársaság népi tanácsainak megválasztásáról szóló új választójogi törvénynek az a cikkelye, amely lehetővé teszi ipari választói körzetek, vagyis olyan körzetek létrehozását, amelyek a nagy ipari, építőipari és szállítási vállalatok dolgozóit tömörítik, lakóhelyüktől függetlenül. A törvénynek ez a rendelkezése arra hivatott, hogy nagyobb képviseleti arányszámot biztosítson a munkásoknak a népi tanácsok tagjai között, ami megfelel az egész nép érdekeinek, mert nagyon fontos a szervezett munkás-közösségek képviselőinek véleménye és tapasztalata. A nagy munkás-közösségek különleges képviselete a népi tanácsok összetételében Lengyelország nagyvárosainak jelenlegi konkrét körülményei között arra szolgál, hogy biztosítsa a népi tanácsok fokozott figyelmét a területükön található ipari csomópontok termelése és munkásainak szükségletei iránt. Az új választási törvény részletesen szabályozza a választóik bizalmát nem igazoló képviselők visszahívásának rendjét is.

A népi demokratikus országok képviseleti szerveinek szervezetével és működésével kapcsolatban említett példák és adatok rámutatnak arra a jelentős eltérő vonásra, amellyel ezek az országok — szocialista tartalmuk azonossága mellett — a népképviselet kérdésének mai állását gazdagítják. Világos tehát, hogy milyen nagy jelentőségű az államjogtudomány egyik fontos és aktuális témájának, a szocialista típusú államok képviseleti rendszerének tudományos kidolgozása. Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének államjogi osztálya és a népi demokratikus országok jogtudományi kutató intézetei közt létrejött kezdeményezés „A szocialista államok képviseleti rendszere napjainkban" című téma közös kidolgozásának előkészítéséről. E kutatómunka feladatai és céljai a következők : a szocialista államokban érvényesülő népképviselet közös vonásainak, formabeli eltéréseinek és sajátosságainak feltárása, azoknak a gazdag tapasztalatoknak a megvilágítása, amelyeket ezek az országok a szocialista demokratizmus fejlesztésében, a néptömegeknek a képviseleti szervek és a közvetlen néphatalom formái útján az államigazgatásba való bevonása terén, továbbá azon a téren szereztek, hogy minden demokratikus intézményt felhasználnak a nép gazdasági és kulturális szükségleteinek kielégítése érdekében, a szocializmusba való átmenet általános törvényszerűségei alapján.

Az államépítéssel kapcsolatos új tapasztalatok tanulmányozása természetesen nem szorítkozik csupán a képviseleti rendszer kérdéseire. A tudományos kutatók figyelmének ki kell terjednie azokra a nagyjelentőségű intézkedésekre is, amelyeket egy sor népi demokratikus országban a népgazdasági igazgatás átszervezésével kapcsolatban valósítottak meg. Ezzel kapcsolatos a dolgozóknak a szocialista termelés megszervezésében való mind fokozottabb részvétele, ami egyrészt egyenesen következik abból a tényből, hogy a gyárak, üzemek és más vállalatok össznépi tulajdonban vannak, másrészt éles kifejezője a szocialista demokráciának, mint a demokrácia legmagasabbrendű formájának.

Nagyjelentőségű intézkedéseket hajtottak végre ebben az irányban a Csehszlovák Köztársaságban is (1958). A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Plénuma megállapította, hogy az ipar és az építőipar szervezetének és igazgatásának fennálló rendszere pozitív szerepet játszott a szocialista gazdaság építésének első szakaszában, de jelenleg már nem felel meg a gyorsan fejlődő népgazdaság igényeinek. Ezzel a határozattal kapcsolatban a Csehszlovák Köztársaságban az ipar és építőipar igazgatási szervezetének olyan új rendszerét vezették be, amely a demokratikus centralizmus lenini elvén alapul, így a legfontosabb kérdések vonatkozásában érvényesülő központi vezetést összekapcsolja az alsóbb láncszemek kezdeményező készségének maximális fejlesztésével. Az új szervezet alapegységei a nagy komplex vállalatok, amelyek egy meghatározott termelési ágat, vagy annak egy részét alkotó vállalatok egyesülése útján keletkeztek, vagy az egyesülések, amelyeket oly esetekben hoztak létre, amikor bizonyos termelési ágak erősen szétforgácsolódtak (pl. az élelmezési iparban vagy az építőiparban). A minisztériumokat és a többi központi hatóságot fenntartják, de ezek a jövőben az egyes iparágakban csak a gazdasági és a technikai fejlesztés alapvető kérdéseit fogják eldönteni, továbbá csak a távlati tervezést végzik és kidolgozzák a mutatókat és irányelveket a megnövekedett vállalatok és egyesülések számára.

V. Siroky, a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnöke, a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Plénumán tartott beszámolójában megállapította, hogy az ipar és építőipar igazgatásában végrehajtott szervezeti változások kedvező hatásúak — különösen az apparátus jelentős csökkentésével kapcsolatban —, elősegítik a termelés fokozottabb szakosításának megvalósítását, a termelési önköltség csökkentését, az áruk minőségének javítását, a technikai személyzet jobb kihasználását, és biztosítják a dolgozók kezdeményezőkészségének új fellendülését a munkában és a társadalmi életben.[7]

Az ipari és építőipari igazgatás átszervezésének lényeges része Csehszlovákiában a tervezés új rendje is. Az ötéves tervek meghatározzák a népgazdaság fejlesztésének fő arányait, az egyes termelési ágak legfontosabb feladatait, a beruházások méreteit, a kül- és belkereskedelem alapelveit. Az ötéves terveket közvetlenül a vállalatoknál állítják össze, s azoknak kell az ötéves terv célkitűzéseit konkretizálniok. Mint a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága Plénumának határozata rámutat, az ötéves és éves tervek

[7] L. „Az ipar és építőipar irányításának átszervezése Csehszlovákiában". Pravda, 1958. febr. 28.

formájában megvalósuló folyamatos tervezés mellett 10—15 évre szóló távlati terveket is készítenek a népgazdaság fejlesztésére.[8] Az ipari és építőipari igazgatás új rendszerével és a tervezés új elveinek segítségével megnövekszik vidéken a nemzeti bizottságok szerepe, jogkörük jelentősen kiszélesedik. Lényegesen megnő a dolgozók szerepe is a népgazdasági igazgatásban.

Nagyjelentőségű a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája által 1958 februárjában az államapparátus munkájának tökéletesítéséről elfogadott törvény, amelynek célja ugyancsak a szocialista demokrácia további fejlesztése a termelés operatív igazgatásának a vállalatokhoz való erőteljes közelítése és a helyi államhatalmi szervek jogkörének jelentős kiterjesztése a gazdaság irányítása terén. E törvény alapján megszűnnek az ipari minisztériumok és főigazgatóságok. A vállalatok nagy önállóságot kapnak, teljes egészében bennük összpontosul a termelés operatív igazgatása, ennek következtében maximális lehetőségük nyílik kezdeményezőkészségük érvényesítésére. A közvetlenül a központ alá rendelt vállalatok gazdasági irányító szerveként egyes gazdasági ágazatokban népi vállalati egyesüléseket alakítanak, amelyek segítségével a felsőfokú irányítás egészen közel kerül a termeléshez és megnövekszik az állami szervek felelőssége a kerületekben, járásokban, városokban és közösségekben. Az új törvény tökéletesíti a tervezést is, amely ezentúl a vállalatok, az egyesülések, a népi vállalatok és a kerületi gazdasági tanácsok javaslatai alapján történik.[9]

A népgazdaság igazgatási apparátusának tökéletesítésére, olcsóbbá tételére és egyszerűsítésére, valamint munkája hatékonyabbá tétele érdekében fontos intézkedéseket valósítottak meg az 1957—58. évek folyamán a többi népi demokratikus országokban is.

A Kínai Népköztársaságban még 1956—57-ben számos, közvetlenül a kormány irányítása alá tartozó vállalatot adtak át a helyi hatalmi szerveknek. 1958 elején az Összkínai Népképviseleti Gyűlés határozata alapján összevontak, megszüntettek és új elnevezéssel láttak el egy sor minisztériumot, ami igen pontossá teszi a hatóságok funkcióinak elhatárolását, erősíti a központosított vezetést, lehetővé teszi a munka hatékonyságának növelését. Más népi demokratikus országokban is megnagyobbítottak néhány minisztériumot, s általában csökkentették az államigazgatás központi ágazati szerveinek számát.

A népgazdasági igazgatás szervezetének tökéletesítését célzó irányzat szorosan összefügg annak a vonalnak a megvalósításával, amely a vállalati demokrácia kiszélesítésére, a vállalati síkon jelentkező termelési, szervezeti és szociális kérdések eldöntésében a dolgozók szerepének növelésére és a szakszervezeteknek a népgazdasági igazgatásban betöltött szerepének fokozására irányul.

[8] L. Pravda, 1958. febr. 28.

[9] L. „A Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarájának ülése". Pravda, 1958. febr. 12.

A Kínai Népköztársaságban a munkásoknak és alkalmazottaknak a termelés irányításába való bevonására és a vállalat adminisztratív vezetése fölött gyakorolt tömegellenőrzés megvalósítására hatékony eszközzé váltak a munkások és alkalmazottak gyűlései. Ezeken a gyűléseken rendszeresen megvitatják a vállalatok termelési, pénzügyi és technikai terveit, a munka- és munkabérterveket, valamint a megvalósításukat célzó intézkedéseket, továbbá mindazokat a kérdéseket, amelyek a vállalat anyagi eszközeivel és kiadásaival kapcsolatosak a munkások és alkalmazottak jólétének és mindennapi életének területén. Ezeket a gyűléseket a Kínai Népköztársaságban úgy tekintik, mint fontos eszközt a bürokratizmus, szektásság és szubjektívizmus elleni harcban, mint a népen belül jelentkező ellentmondások leküzdésének hatékony eszközét.[10] Ezeken a gyűléseken a kritika és önkritika segítségével, a vélemények széleskörű és részletes kicserélésével feltárják a vállalatok igazgatásában és a munkastílusban jelentkező hiányosságokat, s intézkedéseket foganatosítanak kiküszöbölésükre.

A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának, a bolgár minisztertanácsnak és a Központi Szakszervezeti Tanácsnak „A vállalatvezetők és a szakszervezeti szervek jogainak kiterjesztéséről, valamint a dolgozóknak a termelés igazgatásában való hatékonyabb részvételéről" szóló, 1958. március 28-án kelt közös rendelete a dolgozók termelési tanácskozásainak és gyűléseinek, a termelési és technikai konferenciáknak, továbbá az élmunkás-konferenciáknak jelentőségét növeli meg.

Magyarországon, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. november 17-én kelt törvényerejű rendelete alapján az ipari vállalatokban, az állami gazdaságokban, a vasúti forgalomban és a hírközlési szerveknél gyári-üzemi tanácsok alakulnak. Ezek a tanácsok az egyszemélyi vezetés elvének tiszteletben tartása mellett demokratikus ellenőrzést gyakorolnak a vállalat gazdasági tevékenysége, a termelési felszerelés, a nyersanyag, a pénzeszközök és a munkaerő tervszerű kihasználása, a technikai fejlesztés feladatainak teljesítése, a prémiumok, valamint a munkások és alkalmazottak szociális szükségleteire szánt összegek szétosztása felett.

Csehszlovákiában, Albániában és más népi demokratikus országokban intézkedéseket tettek abból a célból, hogy a szakszervezetek gyári és üzemi bizottságai hatékonyabban éljenek a számukra biztosított jogokkal a technikai, termelési és pénzügyi tervek kidolgozásában és megvalósításában, a kollektív szerződések elkészítésében és megkötésében, a munka anyagi feltételeinek, a biztonsági rendszabályoknak megjavításában stb. Így minden népi demokratikus országban — a hazai sajátosságoknak megfelelően — kidolgoz-

[10] L. „A demokrácia megvalósításának jó formája". Pravda, 1957. jún. 1., Den Sao-pin, Kína Kommunista Pártja Központi Bizottsága főtitkárának beszámolója Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának 3. kibővített plénumán. „A munkastílus megjavítására irányuló mozgalomról." Pravda, 1957. okt. 24.

zák saját szervezeti formáikat, amelyek a legjobb eredményt, a legnagyobb gazdasági hatékonyságot biztosítják. A népgazdaság igazgatásának és a tömegeknek a szocialista termelés szervezésében való közvetlen részvételének ezeket az új formáit is tanulmányozniok kell a tudomány dolgozóinak, mind az államjog, mind az államigazgatási jog területén, annak a lenini gondolatnak a továbbfejlesztése érdekében, hogy a dolgozókat közvetlenül be kell kapcsolni a termelés irányításába.

A népi demokratikus országokban érvényesülő demokratikus centralizmus fejlesztésére és elmélyítésére foganatosított intézkedések között jelentős az a gyakorlat, hogy az állami és gazdasági élet nagy kérdéseit, sőt az egyes törvénytervezeteket is össznépi megvitatásra bocsátják, ami a szocialista demokrácia világos kifejeződése. Ebben különösen konkrétan válik valóra a lenini útmutatás a kollektív vezetésről, a vezetésnek a néppel való elszakíthatatlan kapcsolatáról, a parlamentarizmus előnyeinek a közvetlen demokrácia előnyeivel való egyesítéséről, a néptömegeknek a szocializmus építésében állandóan növekvő szerepéről.

A Kínai Népköztársaságban 1957-ben a munkastílus megjavítására széleskörű, össznépi mozgalom bontakozott ki, mely a bürokratizmus, a szektásság és a szubjektívizmus ellen irányult. E mozgalom — a szocialista demokrácia világos kifejeződése — során taggyűléseket, széleskörű vitákat tartottak, sokféle véleményt fejtettek ki, különféle kétségeket tártak fel, leleplezték és kijavították a munkában jelentkező hiányosságokat. A munkastílus megjavításáért folyó mozgalom is jó iskolája volt a néptömegek szocialista nevelésének, erős és hatékony eszköz az állami mechanizmus különböző láncszemeinek munkájában mutatkozó hiányosságok leküzdésére.

Az e mozgalom folyamán alkalmazott módszerek hamarosan állandó munkamódszerekké válnak, amelyek kifejlesztik és mélyítik a „tömegvonal" megvalósítására irányuló politikát. E mozgalom lehetővé tette széles néptömegek összefonását, a jobboldali burzsoá és más szocializmusellenes elemek mind nagyobbfokú elszigetelését és különválasztását. Nagyon érdekes, hogy a munkastílus megjavítására irányuló mozgalom egyik célja — amint erre Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának megfelelő határozatai rámutatnak — a különböző szintű vezetőállású káderek részleges bekapcsolódása a fizikai munkába. E vezetőállásban levő dolgozók — mint ezt Kína Kommunista Pártja Központi Bizottsága megállapította — a termelésben való közvetlen részvételük útján szorosan összefonódnak a tömegekkel, ami kedvező előfeltételeket teremt az új problémák idejekorán történő felismeréséhez és megoldásához, számos hiba viszonylag könnyebb kiküszöbölésére, valamint a társadalom egyes tagjainál a fizikai munka iránt megnyilvánuló lenéző magatartás megváltoztatásához.[11] Jelenleg a Kínai Népköztársaságban a lakosság tömeges részvételével harci kampányok bontakoznak ki a tékozlás ellen, a munka szeretetéért, a takarékosságért, az egészségügy fejlesztéséért, a higiéniáért stb.

Csehszlovákiában is 1957 végétől néhány hónapon át folyt az olyan elsőrendű fontosságú, nagy kérdéscsoportok össznépi megvitatása, mint az ipari és építőipari igazgatás szervezetének megjavítása, a népgazdasági tervezés tökéletesítése, egyes mezőgazdasági szövetkezetekben a kezdeményezőkészség fejlesztése, a dolgozók szélesebbkörű részvétele az állam igazgatásában stb. A tömeggyűléseken és a sajtóban történő megvitatás során sok értékes javaslat hangzott el a népgazdaság igazgatásában érvényesülő fölösleges centralizáció megszüntetése, szakszervezetek megszilárdítása és a legfontosabb munkaügyi kérdések megoldásában játszott szerepük növelése, a helyi államhatalmi szervek jogainak kiszélesítése érdekében.

Az állami és gazdasági tevékenység legfontosabb kérdéseinek össznépi megvitatása a dolgozók széleskörű mozgalma volt, és nagy segítséget nyújtott a párt- és az állami vezetésnek, különösen a népgazdasági igazgatás új rendszerének kidolgozásában. A Bolgár Népköztársaságban a dolgozók majdnem két hónapon át tevékenyen részt vettek annak a direktívatervezetnek a megvitatásában, amely a Bolgár Kommunista Párt VII. kongresszusa számára készült a köztársaság népgazdaságának az 1958—1962-es időszakban tervezett fejlesztéséről. A népi hatalom további demokratizálásában és a dolgozók széles tömegeinek az államigazgatásba való bekapcsolásában fontos szerepet játszanak a különböző népi demokratikus országokban a dolgozók mind gyakrabban összehívott gazdasági tárgyú konferenciái és tanácskozásai.

A szocialista demokratizmus fejlődésének ezeket az új formáit elmélyült tanulmányozásnak és tudományos általánosításnak kell alávetni, különösen a képviseleti szervek munkájának tökéletesítésében játszott szerepük szempontjából.

Jelentős érdeklődést kelt az a kérdés is, hogy mi a népfront (hazafias, nemzeti stb. front) szerepe a lakosságnak az államügyek intézésébe való bevonása, továbbá az államapparátus és a dolgozó tömegek kapcsolatának megszilárdítása terén, olyan feltételek között, amikor a népfront további erősítését minden népi demokratikus országban úgy tekintik, mint a hatalom megszilárdításának egyik legfontosabb tényezőjét. Nagyjelentőségű ezen a téren az államhatalmi és a népfrontszervek különféle formákban megnyilvánuló kölcsönhatásának tanulmányozása, mert ez a szocialista állam népi demokratikus formájának egyik jellemző vonása.

Mint a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának (1957) januári plénumán hozott határozat rámutat, a Hazafias Front szervezeteinek és a népi tanácsoknak együttes munkája sem a Hazafias Front bizottságainak és szervezeteinek a népi tanácsok által történő elnyelését, sem a népi tanácsoknak a Hazafias Front bizottságai és

[11] L. „Vezetőállású dolgozók részvétele a fizikai munkában. Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozatai". Pravda, 1957. máj. 23.

szervezetei által történő felváltását nem jelentheti. Közöttük kölcsönhatásnak, nem pedig szervezeti egybeolvadásnak, egyiknek a másikban való feloldásának kell fennállnia. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának Plénuma hangsúlyozta, hogy a Hazafias Népfrontnak, miközben a népi tanácsok intézkedéseinek megvalósítását támogatja, olyan önálló társadalmi-politikai szervezetként kell fellépnie, amelynek egyik legfontosabb feladata a széleskörű társadalmi ellenőrzés megszervezése az állami és társadalmi szervek munkája, különösen pedig a népi tanácsok tevékenysége fölött.[12]

Az az egyáltalán nem teljes és kimerítő jellemzés, amelyet a népi demokratikus országokban érvényesülő szocialista demokratizmus néhány újabb fejlődési sajátosságáról felvázoltunk, rámutat azokra a jelentős kapcsolatokra, amelyekkel ezek az országok gazdagítják a dolgozók demokráciájának formáit, a szocialista államtudomány kincsestárát. A népi demokratikus országok új államépítési tapasztalatai komoly, alkotó tanulmányozást és általánosítást igényelnek.

A népi demokratikus országok jogára vonatkozó tudományos kutatómunka előmozdítása és elmélyítése szempontjából nagyjelentőségű a tudományos kapcsolatok és összeköttetések fejlesztése a szovjet tudósok és a népi demokratikus országok tudósai között. 1956 és 1958 között szovjet jogtudósok utaztak a Kínai Népköztársaságba, Lengyelországba, Csehszlovákiába és Romániába. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetébe a Kínai Népköztársaságból, Koreából, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Romániából, Magyarországról érkeztek jogtudósok. Ezek az utazások elősegítették a jogtudományi kutatómunka helyzetének kölcsönös megismerését, valamint a szocialista országok jogtudósai közötti kapcsolatok kiépítését. A tudomány és a megismerkedés szempontjából jelentősek voltak egyes, a népi demokratikus országokból érkezett jogtudósoknak a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében tartott tudományos előadásai és eszmecseréi, továbbá az országok tudósainak részvétele a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének tudományos ülésein, amelyeken a szovjet jog rendszerével, illetve a szovjet szocialista törvényességgel foglalkoztak. Nagyjelentőségűek a tudományos kiküldetések is, az állami szervek munkájának a helyszínen való tanulmányozása céljából.

A tudományos kapcsolatok és érintkezés fejlesztése terén nagy szerepet játszhat a kéziratok és sajtótermékek kölcsönös ismertetésének már kialakult gyakorlata. Így a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének büntetőjogi és büntetőeljárásjogi osztálya megvitatta Sz. Pavlov bolgár professzornak „A büntetőeljárás alapelvei" és „Az előkészítő eljárás főkérdései Bulgária büntetőeljárásában" című könyveit. A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő pártfőiskola állami és jogi tanszéke és a csehszlovákiai Károly-egyetem jogi karának államjogi tanszéke megvitatta a szocialista országok államjogát feldolgozó egyetemi jegyzet kéziratát, amelyet szovjet tudósok írtak. E jegyzet fő részeit más szocialista országok jogtudósai is ismertették, megjegyzéseikkel és tanácsaikkal hatékonyan segítve a szerzőket. Az együttműködésnek ezt a formáját is fejleszteni és mélyíteni kell.

Alaposabban kell megvitatnunk egymás munkaterveit, tájékoztatóit, a munkák helyes részleteit, több közös tudományos ülést, tanácskozást és konferenciát kell rendeznünk.

Már régen el kellett volna mélyíteni a gyakorlatban a szocialista országok jogászai között kiépülő kapcsolatok olyan formáját, mint bizonyos témák közös kidolgozása, egyes művek közös megírása. Az együttműködésnek ezt a formáját eddig még nem szerveztük meg. 1957 elején a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Lengyel Tudományos Akadémia között egyezmény jött létre a tudományos együttműködésről. Ez az egyezmény előirányozza „A népi demokratikus országok legfőbb képviseleti szervei" című téma közös kidolgozását a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézete és a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete közreműködésével. A két intézet tudományos kutatási terve azonban nem irányozta elő ezt a közös témát, bár tartalmazott egyes, ezzel kapcsolatban álló témákat. 1957 végéig a két intézet között az említett egyezményben kitűzött téma feldolgozására egyáltalán nem létesült kapcsolat, a gyakorlatban pedig eddig semmi sem történt. A munkának ezt a formáját még nem értékeljük eléggé.

Nyilvánvaló, hogy még egyszerű felsorolás formájában sem merítettük ki mindazt, amit tennünk kell a népi demokratikus országok államépítési tapasztalatainak elmélyültebb tanulmányozása érdekében. Annak is azonban, amit röviden jeleztünk, elő kell segítenie a szocializmust építő országok jelentős állami és jogi tapasztalatainak elmélyültebb általánosítását és megvilágítását, mert ezek a tapasztalatok közös hozzájárulást jelentenek a marxista—leninista állam- és jogelmélethez.

Farberov, N. P.

[12] L. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata a Hazafias Front jelentőségéről és feladatairól a jelenlegi helyzetben. („Otecsesztven Front" 1957. jan. 22.)

A háborús bűnösök elleni perek Nyugat-Németországban

I. A második világháború után a szövetséges hatalmak egyetértettek abban, hogy a béke biztosítása érdekében meg kell akadályozni, hogy Németországban még egyszer a militarista agresszív erők uralomra kerülhessenek és veszélyeztethessék a világ békéjét. Ennek szem előtt tartásával jött létre a potsdami egyezmény, mely e részben akként intézkedik, hogy „a háborús bűnösöket és azokat, akik résztvettek az olyan náci intézkedések tervezésében és végrehajtásában, melyek magukután vonták vagy eredményezték az embertelenségeket, vagy bármilyen bűncselekményt, le kell tartóztatni és bíróság elé kell állítani. A náci vezetőket, a befolyásos nácipártiakat és a náci intézetek és szervezetek vezető állományát, valamint bármilyen más személyt, akik veszélyesek a megszállásra és annak céljaira, le kell tartóztatni és internálni kell."[1]

Ha vizsgálat alá vesszük a potsdami egyezmény idevonatkozó határozatát Németország keleti és nyugati részében, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban végrehajtották az egyezményt, amennyiben gyökeréig felszámolták a nácik összes alakulatait, szétzúzták a porosz-junker militarista klikket, megsemmisítették a fasizmus újjáéledésének minden lehetőségét, a német politikai életet demokratikus alapon újjászervezték és elejét vették ezzel minden nácista és militarista tevékenységnek vagy propagandának. A gazdasági életet újjászervezték, megszüntették a kartelleket, szindikátusokat, trösztöket, azokat a monopol-kapitalista bázisokat, amelyek a német fasizmus gazdasági alapjait jelentették. A német demokratikus erők végrehajtották a földreformot és mind az iparban, mind a mezőgazdaságban a szocializmus építésének az útjára léptek. Ennek eredményeként a Német Demokratikus Köztársaság ma Európában a szocialista tábor és a béke szilárd bástyája és alkalmas arra, hogy a nemzetközi életben a békés együttélés szerepét betöltse.

Ezzel szemben Nyugat-Németországban olyan jelenségeknek és fejlődésnek vagyunk tanúi, melyek alkalmasak arra, hogy felidézzék a békeszerető népek számára annak a veszedelemnek a rémét, melyet a náci fasizmus szabadított a világra a második világháború kirobbantásával. Nyugat-Németország politikai és gazdasági életében a nyugati imperialista körök jóvoltából ismét élen vannak azok az agressziós erők, amelyek a német fasizmust 1933-ban uralomra juttatták és odáig fejlesztették, hogy véres rablóháborút tudott indítani a békeszerető emberiség ellen. Azok a nyugati imperialista körök, akik legszívesebben már 1941-ben együtt meneteltek volna a német náci fasizmussal Kelet felé, ma Nyugat-Németországban, mint ugródeszkán olyan terveket készítenek elő, amelyek alkalmasak arra, hogy egy emberöltőn belül harmadszor is mérhetetlen pusztulást és szenvedést okozzanak az emberiségnek.

Ezek a körülmények teszik indokolttá annak megvizsgálását, hogy a potsdami egyezmény határozatai értelmében miként folyt le, illetve miként folyik Nyugat-Németországban a háborús bűnösök felelősségrevonása, melynek azt a célt kellett volna szolgálnia, hogy lehetetlenné tegye mégegyszer a német agresszív erők újjáéledését, illetve agresszív háború megindítását.

II. A háborús bűnösök felelősségrevonásával kapcsolatban érdemes egy rövid történelmi visszapillantást vetni ennek a kérdésnek a kifejlődésére.

Már az első világháború alatt felmerült a háborús bűnösség problémája. A háború borzalmai kiváltották annak szükségességét, hogy jogi eszközök alkalmazásával gátat tudjanak emelni a háborút kirobbantó agresszív erőkkel szemben.

Az első világháborút befejező béketárgyalásokon megtörtént a háborús bűnösségnek az első tételes jogi megfogalmazása, amennyiben a versailles-i békeszerződés 227. §-a megállapította az első világháborút kirobbantó porosz militarista klikk képviselőjének, II. Vilmos császárnak háborús felelősségét. A 228—230. §-ok értelmében a német kormány köteles volt bíróság elé állítani azokat a személyeket, akik a háború folyamán megsértették a hadi jog szabályait. A nemzetközi büntetőjognak ebben a vonatkozásban történt első tételes jogi rendelkezése azonban csak írott malaszt maradt, mert II. Vilmost nem állították bíróság elé, míg a németek a szövetségesek listáján szereplő 896 személy közül mindössze 45 személyt állítottak az ún. lipcsei törvényszék elé, mely legnagyobb részüket felmentette és mindössze 9 személyre szabott ki hosszabb-rövidebb tartamu szabadságvesztés büntetést.

A két világháború között számos konferencián történt kísérlet a nemzetközi büntetőjog kodifikálására. Ezek a kísérletek azonban az elvi vitákon túl nem jutottak. A nemzetközi jogalanyiság, az államok szuverenitása, a felállítandó nemzetközi törvényszék összetétele, valamint a szankciók érvényesítésének a kérdése olyan problémák voltak, melyekben az európai burzsoá államok jogászai nem tudtak megállapodásra jutni.[2]

A második világháború kirobbantásának körülményei, a náci fasizmusnak már a háború előtt elkövetett rémtettei, melyek szerves részei voltak a háború előkészítésének és a háború alatt csak fokozódtak — azzal a következménnyel jártak, hogy az agresszió áldozatául esett országok népei az egész háború alatt napirenden tartották a háborús bűnösség kérdését, illetve a háborús bűnösök háború utáni felelősségre vonásának a szükségességét.

[1] Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Gergely Rt. Budapest, 1947. 182. old.

[2] Szabó Imre: A nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Officina, 1946. 4—10. old.

Az angol, csehszlovák, francia és lengyel kormány 1940-ben felemelte szavát a náci fasizmusnak Lengyelországban és Csehszlovákiában elkövetett bűntettei ellen.

A szovjet kormány 1941. és 1942-ben diplomáciai jegyzékben hozta nyilvánosságra a nácik rémtetteit, amelyeket a nemzetközi jog tudatos megsértésével követtek el szovjet hadifoglyok és a szovjet civil lakosság ellen.

1942. január 13-án Londonban 9 — a nácik által megszállás alatt tartott állam konferenciát tartott, amelyen megállapították, hogy egyik legfontosabb háborús cél a háborús bűnösök jogi eszközökkel való megbüntetésének a lehetővé tétele. E határozatot a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok kormányai megerősítették.[3]

1943. november 1-én a moszkvai konferencián a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a harminckét egyesült nemzet érdekében a nácik kegyetlenkedéseivel kapcsolatban nyilatkozatot tett közzé, amely szerint „a Németországban megalakítandó bármely kormánynak bármely fegyverszüneti feltételek engedélyezése alkalmával a három szövetséges hatalom azokat a német tiszteket, legénységi állománybeli személyeket, valamint a nácipárt tagjait, akik a kegyetlenkedésekért, mészárlásokért és kivégzésekért felelősek vagy azokban hozzájárulásukkal résztvettek, vissza fogja küldeni azokba az országokba, amelyekben aljas cselekedeteiket elkövették, hogy a felszabadított országok saját törvényei szerint vonhassák őket felelősségre és ítélkezhessenek felettük."[4]

E nyilatkozatok és a potsdami egyezmény alapján a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország képviselői 1945. augusztus 8-án aláírták a londoni egyezményt „az európai tengely háborús főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről". Ennek melléklete „a Nemzetközi Katonai Bíróság Alkotmánya" volt. Nem kívánom ehelyütt ismertetni az egyezményt és annak mellékletét képező statutumot, ennek tartalma a sokrétű irodalmi feldolgozás alapján közismert, szükségesnek tartom azonban annak ismertetését, hogy miként nyert végrehajtást.

III. A nemzetközi vádhatóság a statutum alapján 1945. október 18-án 24 személy és 6 „csoport vagy szervezet" ellen emelt vádat. A Nemzetközi Bíróság a per tárgyalását Nürnbergben 1945. november 26-án kezdte meg, amikor is a vádlottak padján mindössze 21 vádlott ült, mert Robert Ley a vizsgálati fogságban öngyilkosságot követett el, Martin Bormann szökésben volt, míg a német hadiipar feje, Gustav Krupp testi és szellemi állapota miatt nem volt tárgyalásképes, viszont azt a Szovjetunió részéről előterjesztett indítványt, hogy helyette fiára, Alfred Kruppra, a Krupp-művek tényleges vezetőjére terjesszék ki a vádat, a bíróság elutasította.

A nürnbergi pernek széleskörű és közkézen forgó irodalma van. Itt e pert csupán abból a szempontból érdemes megvilágítani, hogy már ekkor látnivaló volt a nyugati hatalmak részéről egy enyhén szólva tartózkodásnak nevezhető magatartás, mely abban nyilvánult meg, hogy vonakodtak a nagyipar emberei ellen az egyezmény szerint eljárni, amire jellemző, hogy Kruppékat kimentették ebből a perből és a Szovjetunió képviselőjének, Nikicsenkónak tiltakozása ellenére felmentő ítéletet vittek keresztül Schacht és Papen ellen, akik a nácizmust és a német hadigépezetet mozgató monopolkapitalista köröknek voltak a képviselői. Még Nyugat-Németországban is óriási felháborodást keltett ezeknek a prominens személyeknek a felmentése, de különösen Papené, akinek köztudomásúlag döntő politikai szerepe volt Hitlerék hatalomra juttatásában. Felmentésük után mindkettőjüket a német hatóságok vették őrizetbe és Papent 8 évi börtönre ítélték, míg Schachtot hosszas eljárás után felmentették. A vád alá helyezett 6 „csoport vagy szervezet" közül pedig ugyancsak Nikicsenkonak a tiltakozása ellenére a bíróság nem minősítette bűnös szervezetnek a nagyvezérkart, a véderőfőparancsnokságot és a minisztertanácsot.

A nemzetközi monopolkapitalista köröknek nyilvánvalóan kellemetlen lett volna, ha a bíróság előtt napvilágra és így nyilvánosságra kerülnek azok a mélyreható kapcsolataik, amelyek a háború alatt is fennállottak a német monopolkapitalista körökkel, nem is beszélve e helyütt azokról a későbbiekben ismertetendő tervekről és fejlődésről, melyeket a nyugati imperialisták abból a célból valósítottak meg, hogy Nyugat-Németországot imperialista, agressziós céljaik szolgálatába állítsák. Jellemző, hogy már fél évvel a nürnbergi ítélet kihirdetése előtt — 1946. április 5-én — a nemzetközi fővádhatóság egyik értekezletén Jackson amerikai főügyész olyan nyilatkozatot tett, hogy Schachtnak a felmentése várható.

Ennek a nyugati politikának volt a következménye az, hogy a vádhatóság előkészített egy ugyancsak „négyhatalmi" pert a vezető német nagyiparosok ellen, ezt a pert azonban a Szovjetunió és Franciaország szorgalmazása ellenére az Egyesült Államok és Anglia nem voltak hajlandók megtartani. Így a Nemzetközi Katonai Törvényszék működését a 22 vádlott ellen meghozott ítéletével be is fejezte. A meghozott ítéletek közismertek.[5]

IV. A Londoni Egyezmény mellett a háborús bűnösök elleni eljárás a Szövetséges Ellenőrző Tanács által 1945 decemberében kibocsátott 10. sz. Ellenőrző Tanácsi Törvény (KRG. 10.) alapján folyt le. Ebben a törvényben a Londoni Egyezmény alapján ugyancsak három bűntetti kategóriát állapítottak meg, éspedig: *a)* béke elleni bűntett, *b)* háborús bűntett és *c)* emberiesség elleni bűntett.

Az amerikai megszálló parancsnokság bíróságai a 10. sz. törvény alapján 12 pert folytattak

[3] Telford Taylor: Die nürnberger Prozesse. Europa Verlag, Zürich, 1950. 11—12. old.

[4] Egyesült Nemzetek Alapokmánya, i. m. 119. old.

[5] Taylor: i. m. 30—43. old.

le Nürnbergben, melyek igen látványosak voltak, hatalmas propagandahadjárat kísérte őket és ezekben a perekben igyekeztek azt a látszatot kelteni, mintha valóban gyökeréig igyekeznének a náci fasizmust megsemmisíteni. A perek elintézése, illetve az ítélkezés távolról sem támasztotta alá a látszatot.

A nürnbergi perek közül a legjelentősebbek voltak : az orvosper, melyben azok az orvosok szerepeltek vádlottként, akik élő embereken végeztek kísérleteket vadállati kegyetlenséggel ; a jogászper, melyben a náci igazságszolgáltatás népellenes törvényeinek szerkesztői és a náci vészbíróságoknak a vezetői voltak a vádlottak ; az SS-perek, amelyekben millió és millió polgári személy elhurcolásáért vontak felelősségre egyes SS vezetőket ; az ipari perek : az I. G. Farben, a Krupp-művek és a Flick-konszern perei, amelyek valóban látszatperek voltak, mert az ebben szereplő iparmágnásoknak a bűnlajstromáról hiányzott a legsúlyosabb vád, éspedig : a náci párt finanszírozása és hatalomra juttatása. A fővád ezekben az ipari perekben külföldi állampolgároknak embertelen körülmények között való kényszerfoglalkoztatása, valamint a megszállt területek gyárainak a kirablása volt. Az ítéletek néhány éves szabadságvesztésbüntetésben, illetve nagyrészt a vádlottak felmentésében merültek ki. Megemlítendő még a Wilhelm-strasse és a hadsereg főparancsnokságának a pere, melyekben a két szerv vezetőit háborús és népellenes bűncselekmények elkövetésére kiadott parancsokért, illetve utasításokért helyezték vád alá.

E perekben összesen 177 vádlott szerepelt, akik közül 35-öt felmentett a bíróság, 24 személyt halálraítélt, ebből azonban mindössze 8 esetben hajtották végre az ítéletet, míg a többi vádlott különböző tartamú szabadságvesztésbüntetéseket kapott. A tárgyalások 1949. április 14-ig tartottak és ha időrendi sorrendben végigelemezzük a meghozott ítéleteket, szemmelláthatő, hogy az idő múlásával egymás után következő perekben egyre egyhébb ítéleteket hoztak annak megfelelően, amilyen irányt vett fejlődésében a nyugati hatalmak politikája Nyugat-Németországot illetően. Az amerikaiak a 12 nürnbergi per befejezésével a maguk részéről le is zárták a háborús bűnösök felelősségrevonását.[6]

Az angol és francia megszálló zónában lefolytatott eljárásokról nem áll rendelkezésre beszámoló anyag és csupán egyes ügyekből vonhatjuk le azt az általános következtetést, hogy az eljárások e két zónában is hasonlóképpen folytak le, legfeljebb számszerűleg nagyobb mértékben.

A nyugati megszálló hatalmak összesen kb. 3500 elítélt háborús bűnöst tartottak fogva. Ez a szám pregnánsan mutatja, hogy a nyugati hatalmak milyen mérsékelten alkalmazták a háborús bűnösök felelősségrevonását, ami annál inkább figyelemre méltó, mert a háborús bűnösök túlnyomó része a nyugati zónába menekült annak reményében, hogy ott könnyebben kivonhatják magukat a bűnvádi eljárás alól, vagy legalábbis enyhébb elbírálásra számíthatnak. Ebben a várakozásukban nem is csalódtak.

A nyugati hatalmak Nyugat-Németország újrafelfegyverzése és a NATO-ba való bekapcsolása érdekében szükségét érezték annak, hogy a német militarizmust ismét életre hívják és erre természetesen legalkalmasabbak voltak azok a személyek, akik ebbeli képességeikről bizonyságot szolgáltattak. Igy megkezdődött nem sokkal a perek befejezése után a háborús bűnösök szabadítása.

Az amerikaiak 1949 áprilisában fejezték be a háborús bűnösök elleni pereket és még ugyanazon év decemberében már 60 háborús bűnöst részesítettek amnesztiában. Az előbbiekben ismertetett 12 perben elítéltek legnagyobb része 1950—1951. években szabadonbocsátást nyert, míg a többi jelentős büntetéscsökkentésben részesült. Magyar szempontból érdekes megemlíteni, hogy a Wilhelmstrasse perben szerepelt vádlottként Edmund Weesenmayer, Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja, aki 20 évi börtönbüntetést kapott ; ezt a büntetést később 10 évre szállították le és 1951 januárjában már szabadon bocsátották. Jelenleg a Krupp-művek magasrangú tisztviselője.

Az elítélt iparmágnások 1951-ben szabadultak, vagyonukat visszakapták és Nyugat-Németország újrafegyverkezése érdekében zavartalanul folytatják „áldásos" működésüket.

Ugyanebben az időszakban az angol és francia megszálló hatóságok hasonlóképpen szabadították a háborús bűnösöket. Igy többi között már 1951-ben szabadult Mackensen tábornok, továbbá Christiansen és Falkenhausen tábornokok, akiknek neve egy-egy európai ország haladó és békeszerető embereinek hóhéraként ismeretes. Az angolok 1952-ben szabadon bocsátották a 18 évre elítélt Mannstein tábornagyot és a halálraítélt Kesserling marsallt, aki jelenleg már a Stahlhelm nevű frontharcos szervezet elnöke.

Az 1954. év végén a fokozatos szabadítások eredményeképpen mindössze kb. 300 háborús bűnös volt a nyugati megszálló hatóságok börtöneiben, tehát az elítélteknek nem egészen 10%-a.

Az Adenauer-kormány megalakulásától kezdve szívós harcot folytatott a háborús bűnösök szabadítása érdekében. Minden nemzetközi tárgyalásnak egyik legfontosabb programpontja volt, hogy elérjék a megszálló hatalmaknál minél több háborús bűnös szabadítását. Ez a kérdés odáig fejlődött, hogy a nyugatnémet kormány kihasználva a nyugatiak részéről egyre fokozott hidegháborús feszültséget — elérte azt, hogy 1953-ban vegyes bizottságok alakultak a nyugati megszállási zónákban, melyekbe 3 tagot a nyugati megszálló hatóságok és 3 tagot a nyugatnémet hatóságok delegáltak. A vegyes bizottságoknak az volt a feladatuk, hogy megvizsgálják a még fogvatartott háborús bűnösök ügyeit és ennek alapján javaslatot tegyenek a kegyelmi úton való szabadonbocsátásra, vagy a kiszabott büntetés csökkentésére. Ma már lényegében csupán a Nemzetközi Katonai Bíróság által börtönbüntetésre ítélt bűnösök töltik

[6] Taylor : i. m. 50—107. old.

szabadságvesztés büntetésüket, ugyanis ezeket a nyugati hatalmak nem engedhették szabadon, mert ehhez a Szovjetunió hozzájárulása is szükséges.[7]

A nürnbergi per tartama alatt és után terjedelmes irodalmi vita alakult ki a Londoni Statutum és 10. sz. ellenőrző tanácsi törvénnyel kapcsolatban.

Nem kívánok itt belemerülni a nemzetközi jogászoknak e téma körül lefolyt vitájába, csupán azért tartom szükségesnek, hogy röviden és kivonatosan e kérdéssel foglalkozzam, mert ennek a vitának jelentékeny befolyása volt a nyugatnémet bíróságok működésére a háborús bűnösök elleni eljárás során.

Általában és elsősorban természetesen a német jogászok vita tárgyává tették a Londoni Statutum nemzetközi szerződés jellegét, a természetes személyek nemzetközi bíróság által való felelősségre vonásának a lehetőségét, valamint a nullum crimen, nulla poena sine lege elvnek a mellőzését. Kétségtelen az, hogy a Londoni Statutum újszerű jelenség volt a nemzetközi jog területén és bár az alapelvekben megegyezett a nemzetközi jog és a nemzeti jogok elveivel, tételes jogi rendelkezéseiben új utakat mutatott. Ugyanez elmondható a 10. számú ellenőrző tanácsi törvényről is. Nem lehet vitás, hogy egy véres világháború által kialakított rendkívüli helyzetben mindkét törvény helytálló és jogszerű volt. Ez a felfogás annál is kevésbé vitatható sikerrel, mert Németország feltétel nélküli megadásából kifolyólag a győztes szövetséges hatalmak a teljes szuverenitást gyakorolták Németország felett, így a jurisdictio jogát is, tehát törvényt alkothattak és azt végre is hajthatták. A nullum crimen sine lege elvre akkor lehetne joggal hivatkozni, ha lett volna már hatályban egy nemzetközi büntetőjogi kódex, amelyik körülírta és poenalizálta volna a nemzetközi bűncselekményeket, valamint megállapította volna az eljárási szabályokat. Ehelyett azonban volt számos nemzetközi jogi szabály, amely tiltotta az agresszív háború megindítását, hatályban volt a hágai és a genfi konvenció, amelyek a háború viselésének a szabályait tartalmazzák, ezenfelül pedig a Londoni Statutumban és a 10. sz. ellenőrző tanácsi törvényben megállapított bűncselekmények nagyrészt olyan természetűek, melyek minden civilizált állam büntetőjogában kodifikálva vannak. Ha mindehhez még hozzávesszük azokat a háború alatti deklarációkat, amelyek jóelőre figyelmeztették a nácikat, hogy elkövetett bűntetteikért a háború után jogi felelősségrevonás vár reájuk, akkor a nullum crimen sine lege elvére való hivatkozás a háborús bűnösök vonatkozásában elveszti a reális jogosultságát.

V. Mielőtt vizsgálat tárgyává tennénk a nyugatnémet bíróságoknak a működését — reá kell mutatnunk néhány olyan körülményre, mely jelentékenyen közrehatott a bírói gyakorlat kialakításában.

Elsősorban meg kell említeni a német összeomlás utáni jogállapotnak a kérdését. A háborús és népellenes bűnösök elleni eljárás céljából a Szövetséges Ellenőrző Tanács kibocsátotta a 10. sz. törvényt. E törvény magában foglalja a megszálló parancsnokságok részére annak a felhatalmazásnak a lehetőségét, hogy német bíróságokat is megbízhatnak ezen törvény alapján való eljárásra a háborús és népellenes bűnösök ellen. Ezzel a lehetőséggel az amerikai zónában a német bíróságok nem élhettek, mert az amerikai megszálló hatóságok ilyen felhatalmazást nem adtak. Az amerikai megszállási zónában tehát a német bíróságok csak a német törvények szerint járhattak el. Az angol és francia zónában megadták némi korlátozással a felhatalmazást a német bíróságoknak, melyet azonban az Adenauer kormány közbenjárására 1951-ben visszavontak és ezután ezekben a zónákban is csupán a német törvényeket vehették alapul az eljárások során a német bíróságok. Az angol és francia zónában a felhatalmazás tartama alatt a német bíróságok vonakodva alkalmazták a 10. sz. törvényt, mint ahogy mondták, az „idegen test" a német büntetőjogi felépítményben és nagy fellélegzéssel vették tudomásul, amikor sikerült elérni az alkalmazhatóság visszavonását.[8]

Ilyen állapot mellett nem lehetett beszélni arról, hogy a bíróságoknak pontosan körülírt pozitív jogszabályok álltak volna rendelkezésre, amelyek alapján eljárhattak és ítéletet hozhattak volna azok ellen, akik súlyos háborús és népellenes bűnöket követtek el. Így széles lehetősége nyílt egy olyan bírói gyakorlat kialakulásának, amelynek nyilvánvaló célja az volt, hogy a háborús bűnösök elleni ügyekben minél enyhébb, illetve minél több felmentő ítélet szülessék. A hatályban levő német büntető törvénykönyv megfelelő szakaszai természetesen nem tartalmaznak szabatos körülírást azokra a szörnyű háborús és népellenes bűntettekre, amelyeket a náci fasiszták már a háború előtt és annak tartama alatt elkövettek; ez a körülmény a nyugatnémet bíróságoknak széles lehetőséget teremtett arra, hogy a náci háborús bűnösök mentése érdekében a szükségletnek megfelelően a legkülönbözőbb jogi álláspontra helyezkedjenek.

Teoretikus gátlásaik nem voltak a bíróságoknak és az elvi következetlenség sem feszélyezte őket, mert ha a nullum crimen sine lege elvre volt szükség, akkor a klasszikus iskola pozitív jogi álláspontját tették magukévá, ha pozitív jogszabály állt útjában a felmentő ítéletnek, akkor a természetjogi elvekhez folyamodtak.

Ezt a tendenciát messzemenően alátámasztotta egy szemérmesen induló, de később annál jobban kiterebélyesedő jogi és politikai propaganda hadjárat.

A jogi propaganda abban csúcsosodott ki, hogy a nyugatnémet jogászok terjedelmes művek-

[7] Rudolf Arzinger: La rehabilitation des criminels de guerre hitleriens et le projet d'„armée européenne". Association Internationale des Juristes Demokrates. Centre de documentation. Bruxelles, 16—26. old.

[8] Dokumentation des Rechts und der Justiz in West-Deutschland. Neue Justiz, Berlin, 1955. 2. sz. 56. old.

ben szálltak síkra a Londoni Statutum és ennek kapcsán a nürnbergi ítéletben lefektetett elvekkel, valamint a 10. sz. ellenőrző tanácsi törvény rendelkezéseivel szemben. Ennek során például dr. Hans-Heinrich Jeschek: „Az állami szervek felelőssége a nemzetközi büntetőjog szerint" c. terjedelmes művében összehasonlítja a nürnbergi per és a 10. sz. törvény elveit a nemzetközi joggal, valamint a négy nagyhatalom (Szovjetunió, Egyesült Államok, Anglia és Franciaország) nemzeti büntetőjogának és a német büntető törvénykönyvnek a tételes rendelkezéseivel. A nemzetközi jog vonatkozásában megállapítja, hogy a Londoni Statutum és a 10. sz. törvény csak a megszállási jog értékével bírnak és kétségbe vonja számos szempontból, hogy a megszálló hatalmaknak joga volna jogi normákhoz hasonlót alkotni. A tételes nemzeti jogokkal való összehasonlítás során olyan értelmezéssel mutat rá beszámítási képességet, bűnösséget és jogellenességet kizáró okokra, amely alkalmas volt arra, hogy a nyugatnémet bíróságok gyakorlatuk kialakításánál felhasználják.

A jogi propaganda mellett nem kevésbé volt jelentős és befolyást gyakorló a bíróságok működésére a politikai propaganda, melynek célja az volt, hogy a háborús bűnösöket tisztára mossa a közvélemény előtt és lehetőséget teremtsen reaktiválásukra a nyugatnémet állami apparátusban. Míg a kezdeti propagandaakciók az elítélt háborús bűnösökkel szemben kegyelmi aktusok elérésére irányultak, a későbbiek során, párhuzamosan a nyugatnémet újrafegyverkezési kampány fejlődésével, már olyan propagandával találkozunk, amely a háborús bűnösök rehabilitációját követeli.

Hatalmas katonai irodalom született meg a hitleri Reichswehr tisztáramosására, amelyre az impulzust nyilván az is segített megadni, hogy a nürnbergi perben a bíróság szovjet tagjának a tiltakozása ellenére a bíróság a német vezérkart és a német véderő főparancsnokságot nem minősítette bűnös szervezetnek. Ez a katonai irodalom részben azt igyekezett bizonyítani, hogy a hadsereg mindig hitlerellenes volt — részben pedig a németek háborús „hőstetteinek" megrázó leírásával igyekeztek életrekelteni a német „hősi mítoszt", amely az újrafelfegyverkezés és a revansista politika célja mellett arra is alkalmas volt, hogy a háborús bűnösöket a közvélemény előtt rehabilitálja és megteremtse a lehetőségét annak, hogy a Német Szövetségi Köztársaság államapparátusában ismét elfoglalják régi pozíciójukat. Ennek megfelelően az újjáalakított német katonai apparátus kulcspozícióiban ismét a náci tábornokok és tisztek dirigálnak, de az ún. atlanti hadseregben is magas parancsnoki tisztet töltenek be a volt náci tábornokok. Nem más a helyzet a bonni kormány polgári apparátusában, mert a külügyi, belügyi, gazdasági stb. szervekben ismét működnek a náci rezsim exponált személyiségei.

Külön méltatást érdemel a téma szempontjából a nyugatnémet állam bírói apparátusa. A Potsdami Egyezmény határozottan leszögezte, hogy mindazokat a személyeket, akik részesei voltak a náci bűntetteknek, el kell mozdítani állásukból. Ezzel szemben az „Ausschuss für Deutsche Einheit" (Német Egység Bizottság) nevű demokratikus szervezet egy dokumentációs gyűjteményt állított össze, amelyben eredeti bírósági iratok alapján mutatja ki, hogy a jelenlegi Szövetségi Köztársaság bírói apparátusában 374 olyan magas állású bíró működik, akik a Hitler-rezsim alatt ugyancsak mint bírák vagy államügyészek tevékenykedtek és személyesen felelősek ártatlan emberek halálos és egyéb súlyos törvénytelen elítéléséért, amely cselekményük kimeríti a háborús és népellenes bűncselekmény törvényi tényállását. A bíróság ilyen személyi összetétele mellett elképzelhető a bíróságok magatartása a háborús bűnösök elleni ügyekben, amikor a vezető bírák egy részének magának is a vádlottak padján volna a jogszerű helye.[9]

VI. Ezekután vegyük szemügyre a nyugatnémet bíróságok jogi fegyvertárát, amelyet annak érdekében alkalmaztak, hogy a háborús bűnösök mentesüljenek elkövetett bűncselekményeik következményei alól.

A nullum crimen sine lege elvét nemcsak teoretikus ellenvetésként hozták fel, hanem a gyakorlati jog alkalmazása terén is, amennyiben különösen kiadatási kérelmek során, amikor valamely állam a területén elkövetett bűntettek miatti eljárás céljából a Szövetségi Köztársaság területén tartózkodó elkövetőnek a kiadatását kérte, a nyugatnémet bíróságok hivatkoztak a Weimari Alkotmány 116. §-ára, illetve a Szövetségi Köztársaság alaptörvényének a 103. §-ára, amelyek azonos szövegezésben az ex post facto tilalmát mondják ki.

Igen hatásos eszköz volt a bíróságok kezében a büntetéskiszabás során a büntetés mértékének a szabad bírói mérlegelése. Ezzel a lehetőséggel való visszaélés tette lehetővé, hogy például az angol megszálló zónában a német bíróságok 1947-től — 1949-ig — amellett, hogy mindössze 37 ítéletet hoztak, ezek is részben felfüggesztő, részben felmentő, részben pénzbüntetéses ítéletek voltak, de a szabadságvesztés büntetések egyike sem haladta meg a 3 évet. Hogy milyen jelentősége volt ezeknek az enyhe ítéleteknek, az kitűnik a későbbiekben ismertetendő amnesztia-törvényből.

Számos felmentő ítéletben hozták fel a bíróságok jogellenességet kizáró okként a szolgálati parancs teljesítésének a kifogását. E vonatkozásban a jogtudományból kölcsönvett „Pflichtenkollision" fogalmával operáltak. Ezekben az ügyekben a bíróságok nem ragaszkodtak pozitív jogszabályhoz, holott rendelkezésükre állt a német katonai büntetőtörvénykönyv 47. §-a, melynek 2. pontja úgy rendelkezik, hogy „ha ismeretes volt, hogy az előljárónak a parancsa olyan cselekményre irányult, amely általános vagy katonai bűntettet vagy vétséget valósít meg, akkor a vég-

[9] Ausschuss für Deutsche Einheit: Hitlers Sonderrichter — Stützen der Adenauer-Regierung. Berlin, 1957.

rehajtó az előljáró bűnrészeseként büntetendő."[10] Ugyan ki hinné el, hogy a sok millió polgári lakost, köztük öregeket, nőket és gyermekeket, valamint a fegyvertelen hadifoglyokat megsemmisítő náci fasiszták nem ismerték fel, hogy ezen cselekedetükre kapott parancsok bűncselekményt valósítanak meg!

A most említett kifogással kapcsolatos a kényszerhelyzetre való hivatkozás, amikor is az elkövető egy törvényellenes parancs végrehajtásának megtagadása által szembetalálja magát a maga megbüntetésének a veszélyével. A bíróságok ebben a vonatkozásban nemcsak beszámítási képességet kizáró kényszerhelyzetre hivatkoztak, hanem az ún. „übergesetzliche Notstand" fogalmára, amelyet részben a burzoá büntető jogtudomány, részben pedig a Weimari Köztársaság bírói gyakorlatának repertoárjából vettek elő, amikor a klasszikus büntetőjogi iskola elméletével szemben egyre inkább tért hódított a burzsoá törvényesség fellazítása, amely azután beletorkollott a fasiszta jogalkalmazásba. Erre a fogalomra, illetve az ebből eredő gyakorlatra már a Weimari Köztársaság idején azért volt szükségük a burzsoá jogalkalmazóknak, hogy mentesíteni tudják a büntetőjogi felelősség alól a Feme- és munkásgyilkosokat és így szabadultak a büntetőjogi felelősség alól azok a jobboldali terroristák, akik a burzsoázia megbízásából és érdekében a haladó baloldali mozgalmak vezetőit eltették láb alól.

Amennyiben a szolgálati parancs, illetve a kényszerhelyzet jogellenességet kizáró, illetve beszámítást kizáró okként a háborús és népellenes bűnösök ügyeiben elfogadható volna, ez esetben Hitleren kívül mást felelősségre vonni nem lehetne. Ez bármilyen groteszkül is hangzik, annál inkább így van, mert hiszen a nürnbergi perben a védelem során az egyik védő hivatkozott is arra, hogy egy totális diktatúrában csak egy akarat létezik, a vezérnek az akarata.

Bűnösséget kizáró okként használták fel a bíróságok ugyancsak a német jogtudományból átvett „Verbotsirrtum" fogalmát. Ezt a fogalmat 1945-ig csupán a büntető jogtudomány ismerte, míg a német bíróságok a legmerevebben elzárkóztak az alkalmazása elől. Ez a fogalom lehetővé teszi, hogy a jogellenességben történt tévedésre való hivatkozást — pl. egy jogellenes parancs jogszerűségében való bizalom — bűnösséget kizáró okként alkalmazzák. A háborús bűnösök elleni perekben a Verbotsirrtum fogalma igen használhatónak látszott és 1945 után a nyugatnémet bíróságok egyre inkább magukévá tették előző elzárkózásukkal szemben a tudomány álláspontját.

Messzemenően érvényesült egy olyan gyakorlat is, amelyik a nácik által alkotott jogot, mint érvényes jogot vette alapul és így lehetőséget nyújtott arra, hogy a denunciánsokat felmentse az ellenük emelt vád alól, minthogy az elkövetett denunciálások tárgyában a náci törvények szerint feljelentési kötelezettség állott fenn.

A Deutsches Institut für Rechtswissenschaft 1955-ben „Dokumentation des Rechts und der Justiz in West-Deutschland" című összeállításában a nyugatnémet bíróságok működéséről dokumentációkat közölt annak illusztrálására, hogy miként hajtották végre a Potsdami Egyezmény határozatait. Néhány példát emelek ki az ott felsorolt bírói döntések közül, melyek illusztrálják az előbbiekben ismertetett bírói gyakorlatot:

A münsteri bíróság felmentett három orvost, akik 1000 ember halálba segítésében vettek részt — azzal az indokolással, hogy kényszerhelyzetben voltak, amire bizonyság, hogy néhányat nem vettek listára és így megmentették őket.

Hollandia 1953-ban kiadatási kérelemmel fordult a Német Szövetségi Köztársasághoz egy holland állampolgár kiadatása iránt, mert súlyos háborúk bűncselekményekért Hollandiában elítélték és az Nyugat-Németországba szökött. A Bundesgerichtshof megállapította, hogy a kiadni kért személy a Waffen-SS tagja volt és ennek tagjai az 1943. május 19-i Führer-rendelet szerint német származású külföldiek; ezen az alapon megtagadták a kiadatást.

A darmstadti bíróság 2 Gestapo-funkcionáriust, akik zsidóknak a deportálását végezték koncentrációs táborokba — felmentett azzal az indokolással, hogy nem tudhatták, hogy jogellenességet követtek el, mert nem volt tudomásuk arról, hogy ezekben a táborokban a zsidókat megsemmisítik.[11]

Ilyen és hasonló esetek, illetve felmentő ítéletek tömegével fordultak elő.

Így jutott el a fejlődés odáig, hogy 1954. július 17-én a bonni parlament megalkotta az amnesztiatörvényt, az ún. Straffreiheitsgesetzet. Ez a törvény lehetőséget biztosított egyrészt az elítélt háborús bűnösök túlnyomó részének a szabadonbocsátására, másrészt a folyamatban levő eljárások megszüntetésére.

A törvény 3. §-a akként rendelkezik, hogy olyan bűncselekmények esetén, amelyeket a tettes a háborús és a háború utáni események következtében fel nem róható kényszerhelyzetben vagy ilyen kényszerhelyzetben másoknak segédkezve követett el, az elkövető mentesül a büntetés alól, ha az ítélet egy évnél nem magasabb tartamú szabadságvesztésbüntetésre, vagy ezt helyettesítő pénzbüntetésre szól.

A törvény 5. §-a még tovább megy és akként rendelkezik, hogy olyan bűncselekmények elkövetői, akik az összeomlás rendkívüli viszonyainak a hatása alatt 1944. október 1. és 1945. július 31-e között követték el cselekményüket hivatali, szolgálati vagy jogi kötelezettség teljesítése által, különösen parancsnak az alapján — mentesülnek a büntetőjogi felelősség alól, ha a tettestől helyzete és belátási képessége szerint méltánytalanul lett volna követelhető, hogy a bűntettet mellőzze. E paragrafus szerint mentesül az elkövető a büntetés alól, ha a kiszabott vagy várható szabadság-

[10] Strafrecht der deutschen Wehrmacht. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1941. 11. old.

[11] Dokumentation. I. m. 1. sz. 22—23. old. és 2. sz. 55—56. old.

vesztésbüntetés 3 évnél nem magasabb, vagy ezt helyettesítő pénzbüntetés.

Figyelemmel arra, hogy a nyugatnémet bíróságok igen enyhe büntetéseket szabtak ki — ez az amnesztiatörvény lényegében menlevelet jelentett majdnem valamennyi háborús bűnös számára és a fejlődés következő lépcsőfoka a háborús bűnösök, illetve a fasizmus rehabilitálása volt.

Napjainkban — közel 14 évvel a háború befejezése után — még mindig találkozunk háborús bűnperekről szóló tudósításokkal. Ennek az a magyarázata, hogy részben a nyugatnémet közvélemény haladó részének leleplezései és követelése alapján a hatóságok kénytelenek eljárást indítani eddig megbújt háborús bűnösökkel szemben, részben pedig a Szovjetunió által hazabocsátott háborús bűnösök kerülnek bíróság elé, akiket súlyos bűneik miatt azzal a feltétellel adtak át a német hatóságoknak, hogy velük szemben a „német törvények" szerint járjanak el.

Az Adenauer-kormány nyugodt szívvel vállalta ez utóbbi kötelezettséget, mert — mint az elmondottakból látnivaló — időközben a német törvények alapján olyan bírói gyakorlat alakult ki, amely nem jelent komoly veszélyt a háborús bűnösökre.

VII. Ha a háborús bűnösök elleni perek eredményét általánosságban mérlegre tesszük, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Nyugat-Németországot illetően e perek útján nem sikerült elősegíteni a szövetséges hatalmaknak azt a háború alatti és közvetlen háború utáni szilárd elhatározását, hogy a porosz militarista irányzatot megsemmisítik és lehetetlenné teszik a német agresszív körök ismételt uralomrajutását. A perek során megmutatkozott már a nyugati hatalmak következetlen magatartása, illetve reservatio mentalisa, mely egyik megnyilvánulása volt a világháború utáni ellenséges politikájuknak a szocialista tábor országai ellen és abban csúcsosodott ki, hogy Nyugat-Németország felfegyverzésével és a NATO-ba való bevonásával ugródeszkát létesítsenek kelet felé. Bátorítást és indítékot jelentett ez a politika a nyugatnémet kormány számára, hogy a háborús bűnösökkel szemben a lehető legenyhébben járjanak el és az egész kérdést fokozatosan elaltassák.

Figyelemmel Nyugat-Németország jelenlegi politikájára, a bonni kormány apparátusának összetételére, alig csodálkozhatunk azon, hogy amikor futószalagon folyik a háborús bűnösök mentése, sőt rehabilitálása — ugyanakkor féktelen hajszát és üldöztetést alkalmaznak a haladó erőkkel szemben, akik a német egység, a valóban demokratikus Németország és az európai, illetve világbéke megvédéséért harcolnak.

Mégsem lehet azt mondani, hogy a háborús bűnösök felelősségrevonása nem jelentett komoly haladást. A háborús perek során a világ közvéleménye elé tárultak azok a szörnyű borzalmak, melyeket a fasizmus produkált, napfényre került a fasiszta rendszer egész rothadtsága és embertelensége. A nürnbergi elvek utat törtek a nemzetközi jog területén, figyelmeztetést és precedenst jelentenek az agresszorok számára, hogy egy bűnös háború megindítása esetén a náci fasiszta vezetők sorsára juthatnak és saját személyükben kell felelniök cselekedeteikért.

Vermes Miklós

A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálása a büntetőperben

1. A büntető ítélkezés kétirányú tevékenysége. 2. A ténymegállapító és a jogi minősítő tevékenység az egyes perszakaszokban. 3. A ténymegállapítás és a mérlegelés. 4. A felülbírálat (revízió) hatályos eljárási jogunkban. 5. A bizonyítékok elsőbírósági mérlegelésének felülbírálata tételes jogunkban. 6. A ténybeli reformáció esetei: a ténymegállapítás kiegészítése és helyesbítése.

1. A büntetőbírói ítélkezés lényegében kétirányú tevékenységet jelent. A bíróságnak ugyanis elsősorban meg kell vizsgálnia mindazokat a ténybeli adatokat, amelyek az elébe vitt ügyben az elkövető magatartásának jogi megítélésével kapcsolatban lényegesek. Ezeknek az adatoknak nagy részét — eltekintve a magánvád eseteitől — az arra hivatott nyomozószervek gyűjtik össze s e szervek tevékenységének eredményét mind az adatgyűjtés teljessége, mind pedig azok jogi minősítése tekintetében felülvizsgálva, ismét más állami szerv: az ügyészség dönt abban a tekintetben, hogy az összegyűjtött adatok alapján a büntetőper megindítása szükséges-e? A bírói ítélkezés alapja végeredményben azonban csupán a bíróság által végzett ténymegállapítás lehet. A releváns tények megállapításának kötelessége tehát a bíróság elsődleges feladata. Emellett a bíróságnak el kell bírálnia, jogilag kell értékelnie az előtte felmerült összes adatokat, azok alapján döntenie kell a vádlott ártatlansága vagy bűnössége tekintetében s a bűnösség megállapításának következményeként meg kell határoznia mindazokat a következményeket, amelyek a társadalom megvédése érdekében szükségeseknek s ugyanakkor az elkövető megjavítása céljából célszerűeknek mutatkoznak. A büntetőper során végzett bírósági cselekmények lényegükben ennek a kétirányú tevékenységnek körébe tartoznak s azok teljesítését segítik elő.

A büntetőper egyes szakaszaiban ennek a kétirányú tevékenységnek egyes oldalai — az egyes perszakaszok természetének, közvetlen feladatának megfelelően — különböző súllyal jelentkeznek. A büntetőper kezdeti szakaszán, az elsőfokú eljárásban a bíróság nemcsak ellenőrzi a teljesség és a relevancia tekintetében a vádiratban összefoglalt adatokat, hanem — a természetszerű

lehetőségek körén belül — foganatosítja vagy maga ismétli meg mindazokat a cselekményeket (szakértői szemle, tárgyi bizonyítékok megvizsgálása, tanúbizonyítás felvétele stb.), amelyek az elkövető vádbatett magatartásának rekonstruálásával kapcsolatban bizonyító adatokat szolgáltatnak. Ebben az eljárási szakaszban a bíróság kutató, tényfelderítő, adatgyűjtő s az egész releváns objektív valóságot: a történeti tényállást rekonstruáló tevékenységének van rendkívüli jelentősége, annak következtében, hogy az említett határokon belül az elsőbíróságnak rendszerint lehetősége van a bizonyító adatokat szolgáltató források közvetlen észlelésére. Az eljárás alaposságának, mint elsődleges követelménynek határain belül az elsőbíróság eljárásának fontosságát kiemeli az is, hogy a bizonyítás forrásai erejükből az időmúlással rendszerint veszítenek. Aláhúzza a bíróság tényfelderítő tevékenységének jelentőségét továbbá az a körülmény, hogy a büntetőperben bizonyítási teher — a fogalom polgári eljárásjogi értelmében — nincsen, hanem a releváns ténybeli adatok felderítése — az illetékes állami szervek, illetőleg a felek közreműködése mellett — a bíróság törvényes kötelessége. Mindezek következtében a bírósági ténymegállapító tevékenység, amely az eljárás egész folyamára kihat, az elsőbírósági eljárás során fokozott súllyal érvényesül. A felderített és bizonyított történeti tényállás jogi értékelése, minősítése és az ennek megfelelő jogkövetkezmények megállapítása az elsőbíróságnak is alapvető tevékenysége. Bár a bírói ítélet helyességéhez fűződő érdek ebben a vonatkozásban is tévedésmentes tevékenységet tesz szükségessé, ezeknek a hibáknak következményei az eljárás későbbi folyamán könnyebben elhárithatók.

Annak ellenére, hogy a bírói ítélkezésnek ez a két oldala az egész eljárás során megkülönböztethető, a kétirányú tevékenység között az eljárás egész folyamán kölcsönös és szoros összefüggés van. A bíróság a vádirattal elébe vitt tényleírást a relevancia — tehát a jogi értékelés, minősítés — keretén belül vizsgálja s a valóságban megtörtént eseményekből csupán a jogi megítélés szempontjából lényeges tények bizonyítékait vizsgálja. Az eljárás folyamán utóbb felbukkant releváns tények viszont az eljárás addigi szakaszában adott jogi minősítést is megváltoztathatják vagy éppen a büntetőjogi felelősség megállapítását befolyásolják lényegesen. (Pl. utóbb felderített, minősítő körülmények vagy büntethetőséget kizáró okok).

2. A büntetőeljárás történeti fejlődése során az igazságszolgáltatási szervek sajátos szervezeti felépítése alakult ki. Az igazságszolgáltatási szervek rendszerében az általános ítélkezési kötelezettség más-más módon nyilvánul meg az eljáró bíróságok tevékenységében. A történeti fejlődés tapasztalata ugyanis azt mutatja, hogy a bírósági ítélkezésbe — bármilyen szervezeti és eljárási biztosítékok mellett is — esetleg hibák csúsznak be. Ezért az elsőfokon eljárt bíróságok ítélkezését szükség esetén célszerű más, olyan bírósági szervek ellenőrzése alá is bocsátani, amelyek az ítélkezés helyességét, törvényességét, igazságosságát ismételten megvizsgálják s az alsófokon eljárt bíróságok ítélkezésében talált hibák kijavítása érdekében intézkednek. A perorvoslati szakasz tehát nem szükségképpeni velejárója minden büntetőpernek, hanem arra csak bizonyos esetekben kerül sor.

A történetileg kialakult két alapvető perorvoslati rendszerben: a kasszatórius és a reformatórius rendszerben a magasabb fokon eljáró bíróságok feladatköre az elsőbíróság ténymegállapítási tevékenységével kapcsolatban többféleképpen alakulhat, az alapvető feladatot illetően azonban azonos marad. Az elsőbíróság által megállapított releváns történeti tényállás rekonstruálásával kapcsolatban a másodfokú bíróság ítélkezési feladatköre sajátos szempontok szerint alakul. Az elsőbírói ítéletben foglalt ténymegállapítás alapja a bíróság belső meggyőződését kialakító bizonyíték, amelyet a való tények rekonstruálásának elengedhetetlen feltételeként felismert tapasztalati elvek (közvetlenség, nyilvánosság, kétoldalú meghallgatás stb.) érvényrejuttatásával megtartott tárgyalás során a bíróság megvizsgált s ennek a vizsgálatnak eredményeképpen értékelt. A bizonyításfelvétel törvényes menetét, lefolytatását az eljárási iratok rögzítik, a bíróság meggyőződését kialakító okokat pedig az elsőfokú ítélet indokolása fejti ki. A történeti tényállást, az objektív valóság rekonstruálását tehát bírósági szervek által készített okmányok tartalmazzák. A másodfokú bíróság elé már egy, bíróilag rekonstruált történeti tényállás kerül, amelyet bírósági szervek tártak fel, a tárgyalás során a felek a bizonyítás teljessége és az egyes bizonyítékok értéke tekintetében is ellenőriztek s amelyet a bíróság a felek nyilatkozatainak, kritikájának figyelembevételével elbírált bizonyítékoknak összefüggésükben történt megvizsgálásával állapított meg. Bár az egyes elsőbírósági ténymegállapításokban hibák lehetnek, a másodfokú bíróság ítélkezésében mégis az elsőbírósági ténymegállapításból indul ki s elsődleges feladata — mind a felek fellebbezése alapján, mind pedig hivatalból — a ténymegállapítás vonatkozásában az elsőbírósági ténymegállapítás kritikai felülvizsgálata. Ugyanilyen kritikai felülbírálatot végez a másodfokú bíróság a jogi minősítés tekintetében is. *Míg tehát az elsőbíróság közvetlen ítélkezési feladata az ítélkezés mindkét alapvető tevékenységének vonatkozásában a történeti tényállás teljes rekonstruálása és jogi értékelése, a másodbírósági feladatkör elsődlegesen mindezek kritikai ellenőrzésében, felülvizsgálatában, felülbírálatában valósul meg.*[1]

A felülbírálati tevékenység a másodbírósági ítélkezési tevékenységnek egyik oldala, amelynek sajátos elemei szükségessé teszik ennek az oldalnak külön vizsgálatát. Tanulmányomban a másodbírósági felülvizsgálati tevékenység egyik részlet-

[1] Az NDK 1952. október 11-i büntető eljárásjogi törvénykönyve tételesen is hangsúlyozza a másodbírósági kritika elvét. Az irodalomban l. Benjamin, Hilde: *Die Prinzipien des Strafprozessrechts.* (Grundriss des Strafverfahrens der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, Zentralverl. 1953. 13—14. old.)

kérdését : a mérlegelés felülbírálatát vizsgálom. Ez a reviziós, ellenőrző tevékenység a másodbírósági ügydöntő tevékenység előkészítő, azt megelőző része s attól mereven, mechanikusan nem szakítható el. A gyakorlatilag is hasznosítható eredmények érdekében tehát ide kapcsolom a másodbírósági ítélkezés másik oldalát, az ügydöntés körébe tartozó és érdemi elintézést jelentő ténybeli reformáció néhány részletkérdését is.

3. A büntető ítélet elsődleges feladata a büntetőjogi megítélés alá tartozó, a büntetőjogilag releváns emberi magatartásnak, cselekménynek, a térben és időben csak egyszer megvalósuló és körülhatárolt, érzékeikkel felfogható történésnek, jelenségnek, a fizikai valóságnak : a *ténynek* utólagos rekonstruálása, megállapítása és leírása. Ez a tevékenység a bíróság ténymegállapítási funkciója, amely tehát az objektív történést utólag a valóságnak megfelelően reprodukálja. A bírói ténymegállapítási tevékenység annyiban jogi jellegű, hogy a jelenségeknek csupán a jogilag releváns csoportját vizsgálja. A jogi megítéléshez az olyan események megállapítása szükséges, amelyek a büntetőjogi szabályban meghatározott absztrakt rendelkezéseket — a bűncselekmény fogalomelemeit — kitöltik, megvalósítják. A bíróság ennélfogva mindig a bűncselekmény törvényfogalmán mint kereten belül vizsgálja a megtörtént jelenségeket s a vizsgálat eredményeként megállapítja, hogy az absztrakt törvényi fogalomelemeket a konkrét jelenségekre alkalmaznia kell-e vagy nem ?[2]

A valóságban megtörtént események bonyolultsága, összetettsége következtében a büntető eljárás során legtöbbször lehetetlen a múltban lejátszódott cselekmény minden releváns részletkérdésére adatot, bizonyítékot felkutatni. Az események rekonstruálása során ennélfogva a bíróságnak igen sok esetben egyrészt a társadalmi élet általános tapasztalatai és a tudományos törvényszerűségek, másrészt pedig az adott eset felderített adatai alapján olyan megállapításokat kell beillesztenie az objektív történési folyamat logikailag zárt láncolatába, amelyek a bírósági megítélés szempontjából szükségesek, de amelyek nem közvetlenül a bíróság előtt bemutatott bizonyítékokon alapulnak. Más, közvetlen bizonyító tény nemlétében a bíróság a tényállás rekonstruálásánál ténybeli következtetést használ : ismert tényadatokból ismeretlen tényadatokat állapít meg. A ténybeli következtetés kitölti tehát azt az űrt, amely a valóságban végbement folyamat és a bíróság rendelkezésére álló bizonyítékok között mutatkozik.

A valóságban végbement eseményre vonatkozóan így összegyűjtött adatokból a bíróság a relevancia keretén belül a teljesség kötelezettségével összeállítja, rekonstruálja a múltban lejátszódott eseményt. Az eseményekre vonatkozóan felmerült egyes adatok, bizonyítékok a bírósági tárgyalás során objektív követelmények következtében — időmúlás, a tárgyi bizonyítékoknál a megvizsgálandó bizonyíték hiányai, a szakértői szemle során felmerült nehézségek, a tanúbizonyításnál a tanúk észlelő, megőrző és reprodukáló képességében rejlő eltérések stb. — nem egybehangzóak és nem egyenlő erejűek, súlyúak. Az adatok összegyűjtése után tehát a bíróságnak az egyes — egymásnak sokszor ellentmondó — adatokból kell kiválogatnia azokat, amelyek megalapozzák a bíróság meggyőződését annak a ténymegállapításnak vonatkozásában, amelyet ítélkezésének alapjául a továbbiakban elfogad. A ténymegállapítási tevékenységnek ez az oldala a mérlegelés.

A mérlegelés az ítélkezési, a bírói tevékenység legsajátosabb oldala ; jelenti általában a bíróságnak azt a funkcióját, amellyel ítélkezése során az előtte fekvő adatokat, az ezekből következtethető összes lehetőségeket értékeli és azok közül kiválasztja a meggyőződése szerint megalapozott releváns lehetőséget és egyidejűleg kizárja az ellenkezőt. Egész ítélkezési tevékenysége folyamán a bíróság számos kérdésben mérlegelés alapján foglal állást, mind az első-, mind pedig a másodfokú eljárás során. A ténymegállapítási tevékenység kapcsán a bizonyítékok mérlegelésének van rendkívüli jelentősége. A bizonyítékok mérlegelése a bíróságnak az a tevékenysége, amellyel az eljárásban észlelt bizonyítékokat önmagukban egyenként és más bizonyítékokhoz való kapcsolatukban — ideértve a bizonyításra nem szoruló történeti tényekhez, valamint a tudománynak elismert és általánosan elfogadott tételeihez való viszonyukat is — megvizsgálja, azok súlyát ebben az összefüggésben leméri és ennek alapján egyes bizonyítékokat megállapításai alapjául elfogad, másokat pedig elvet. E folyamat során elhatározó jelentősége van az egyes adatok hiteltérdemlőségének. A hiteltérdemlőség azt jelenti, hogy az egyes bizonyítékok objektív sajátosságaikkal és minőségükkel milyen mértékben járultak hozzá a bíróság belső meggyőződésének kialakításához. A mérlegelés menetéről a bíróság ítéletének indokolásában beszámolni tartozik s ennek során ki kell fejtenie mindazokat az érveket, amelyek következtében az elfogadott feltételezést a tárgyi valósággal megegyezőnek, az elvetett megoldási lehetőségeket pedig kizártnak tartja.[3]

A legújabb szocialista irodalom a mérlegelés fogalmi körét általában hasonlóan értelmezi.[4]

[2] A ténymegállapítási folyamatra vonatkozóan l. részletesebben a Ténymegállapítások felülbírálata c. tanulmányomat. (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1. köt. 95—119. old.)

[3] Az irodalomban basonlóan Nemenyi Béla : *Tényállásváltoztatás a büntető fellebbviteli eljárásban.* JK. XIII—1958. 303—311. old.

[4] Vö. Újabban Sztrogovics, M. Sz.: *Proverka zakonnoszti i obosznovannoszti szudebnüh prigovorov.* Moszkva, Goszjurizdat, 1956. 114—116. old., Afanaszev, I. F.: *Ne. kotoriie voproszü ocenki dokazatel'sztv szudom vtoroj insztancii.* Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 2. sz.10—122. old., a bírói gyakorlatot l. uo. 122—126. old.; Rivlin, A. L.: *Pereszmotr prigovorov v SZSZSZR.* Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 204. old. A korábbi irodalom felsorclását l. a ténymegállapítások felülbírálata c. dolgozatom 114—115. old. Itt kell azonban megjegyezni, hogy a Szovjetunióban az össz-szövetségi, illetőleg a szövetséges köztársasági büntetőeljárási alapelvek 1958. évi tervezete szerint a másodfokú bíróság előtt is helye van bizonyításkiegészí-

Az elsőfokú bíróság ítélkezésénél végbemenő folyamat, az egyes bizonyítékok megszerzésének és elbírálásának módja, a bírói meggyőződésnek a közvetlen bizonyíték hiányában a mérlegelés során történt kialakulása stb. olyan körülmények, amelyeket akkor, amikor az egész bírósági döntés helyességét ellenőrzi egy, a tapasztalati szükség által megkívánt és kiépített magasabb bírói fórum, figyelmen kívül hagyni nem lehet. A perorvoslati szakaszban tehát mindezeket a körülményeket figyelembe véve kell részleteiben meghatározni azt a módszert, amelynek alapján a másodfokú bíróság az elébevitt ügyet ebben a vonatkozásban ellenőrzi átvizsgálja.

4. Perorvoslati rendszerünket gyökerében megváltoztató I. Bpn. (1954. évi IV. tv.) fellebbezési rendszerünk alapvető sajátosságai közé emeli a másodbírósági felülbírálat (revízió) intézményét. Hatályos fellebbezési eljárásunkban is érvényre jut egész büntető eljárásunknak az a jellemző sajátossága, hogy a bíróság nem csupán passzív szemlélője az eljárásnak és igazságszolgáltatási tevékenysége nem merülhet ki abban, hogy kizárólag a feleknek a történeti tényállásra vonatkozó előterjesztései és bizonyítékai, továbbá a felek jogi fejtegetései alapján döntsön az ügyben. A szocialista büntető eljárásban a bíróság alapvető feladata az anyagi igazság felderítése s ennek megfelelően — az ügy felderítésével és elbírálásával kapcsolatban — a bíróságot a törvény aktív részvételre kötelezi. A bíróság aktív szerepe az elsőfokú eljárás során is megvalósul. A bíróságot a törvény kötelezi ugyan, hogy a felek által a történeti tényállás rekonstruálásával kapcsolatosan előterjesztett indítványokat vizsgálja meg s azok tárgyában döntsön. A felderítés teljessége és a rekonstrukció megalapozása végett azonban mindezeken túlmenően, hivatalból köteles intézkedni s a szükségesnek mutatkozó eljárási cselekményeket lefolytatni. *A fellebbezési perszakban viszont az aktív szerep az ilyen irányú elsőbírósági tevékenység ellenőrzésének* — a felek indítványain túlmenő — *törvényi kötelezettségében jut kifejezésre.* Az ügy felülbírálásával kapcsolatos másodbírósági tevékenységet hatályos fellebbezési eljárásunkban — a feleknek a másodfokú eljárást megindító eljárási cselekményét, a fellebbezés (óvás)[5] bejelentését követően — *elsősorban a hivatalból való eljárás, az officialitás elve irányítja.*

A felülbírálat (revízió) a másodfokú bíróságnak *hivatalból* végzett tevékenysége, amellyel a bíróság — az arra jogosult fellebbezése alapján — *a törvényben meghatározott szempontok szerint és az ott megvont keretek között a maga egészében átvizsgálja, ellenőrzi* az egész elsőbírói ítélkezést. Az ellenőrzés ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy a másodfokú bíróságnak ténylegesen át kell vizsgálnia mind a konkrét történeti tényállás felderítésével és a tényállás rekonstrukciójának megalapozottságával, mind pedig annak jogi minősítésével és az adott fejlődési időszakban büntetőpolitikailag helyes, törvényes ítélet kiszabásával kapcsolatban az elsőbírósági eljárást és az annak alapján hozott ítéletet. A másodbíróság további eljárása ennek az ellenőrzésnek, mint elsődleges cselekménynek eredményétől függ. Ha ugyanis az ellenőrzés eredményeként az elsőfokú határozatot a másodfokú bíróság megalapozottnak és törvényesnek találja, ezzel a döntésével s az elsőfokú határozat érdemének érintése nélkül befejeződik a rendes büntetőper. Ha ellenben a határozatot megalapozatlannak, illetőleg törvénysértőnek ítéli, úgy vagy az eljárás elsőbírósági továbbfolytatását rendeli el az észlelt hiányosságok kiküszöbölése érdekében, vagy pedig az ítélet érdemi megváltoztatásával zárja le az ügyet.

Az officialitás elvének széleskörű érvényesülése következtében a fellebbezési bíróság nincsen tekintettel arra, hogy melyik ügyfél milyen okból sérelmezte az elsőfokú határozatot, hanem minden, a határozat megalapozatlanságát eredményező okra, illetőleg minden — eljárási vagy anyagi — törvénysértésre figyelemmel van. A fellebbezési bíróság tehát — mihelyt a fellebbezési eljárásban az arra jogosult által, a megfelelő alakiságok között bejelentett fellebbezés alapján erre sor kerülhet — a felülbírálat során általában attól függetlenül jár el, hogy az elsőbírói ítélkezést melyik fél támadta meg (Bp. 197. § 1. bek.).

Az elsőfokú ítélkezés felülbírálata *a másodfokú bíróság számára nemcsak lehetőség, hanem törvényben foglalt kötelesség is.* Gyakorlatilag ez úgy érvényesül, hogy a másodfokú bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége a megtámadott ítélkezést — a törvényben meghatározott keretek között — megvizsgálni. A másodfokú bíróságnak emellett joga, de — általában — nem kötelessége, hogy a felülbírálattal — éspedig mind az elsőfokú ítélet megalapozatlanságával, mind pedig annak törvényességével — kapcsolatos kérdéseket a felek vitájára bocsássa. Kivételképpen — amint erre alább részletesen kitérek — a ténybeli reformáció esetében a korlátolt kontradiktórius eljárás azonban kötelezővé válik.

A felülbírálat nincs korlátozva a fellebbezésben megtámadott ítéleti részekre vagy a fellebbezésben kifejtett indokokra. Ennélfogva a felülbírálat a konkrét ügyekre vonatkozó, minden hatályos eljárási és anyagi jogi rendelkezés ellenőrzésére kiterjed. A fellebbezők rendszerint megjelölik az elsőbíróság által elkövetett eljárási vagy anyagi jogsértéseket, illetőleg a megalapozatlannak talált ítéleti rendelkezéseket. A fellebbezésben a sérelmezett elsőbírósági törvénysértésekkel, az elsőbírósági ítélet megalapozatlan részeivel, valamint ezek indokolásával kapcsolatban a másodfokú bíróság kiterjeszkedni tartozik ebben a vonatkozásban felhozott minden érvre. A fellebbezésben megjelölt célt —, hogy ti. a fellebbező az elsőfokú

tesnek (35. §). A szovjet kodifikációval kapcsolatos széleskörű tudományos vita anyagát l. a Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo 1958. évi 7. s köv. számainak külön rovatában. Nem probléma ilyen vonatkozásban a mérlegelés a másodfokú bizonyításfelvételt megengedő rendszerekben (cseh, német, részben a lengyel és román Bp.).

[5] Tanulmányomban a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a „fellebbezés" alatt mind az ügyfél fellebbezését, mind pedig az ügyészi óvást értem. Ott, ahol csupán az utóbbiról van szó, azt külön jelzem.

ítéletet vádlott terhére, annak javára vagy pedig egyéb ítéleti rendelkezések vonatkozásában támadta meg — a másodbíróság a felülbírálat során nem veszi tekintetbe, hanem annak csupán a másodbírósági döntésre van kihatása. Ez utóbbi vonatkozásban a fellebbező fél által megjelölt lehetőségek kereteit a fellebbezési petitum mellett korlátozza a szocialista demokratizmus — a népi ülnökök közvetlen részvételével hozott elsőbírósági határozat súlyához fűződő érdek — a közvetlenség elve s — bizonyos feltételek mellett — a súlyosbítási tilalom.

Fellebbezési rendszerünkben ilyen, széles keretek között érvényesülő revízió elvét — a felülbírálat hivatalból teljesített eljárási cselekmény jellegét — mind jogi irodalmunk, mind pedig bírósági gyakorlatunk hangsúlyozza.[6]

A másodfokú bíróság hivatalból végzett felülbírálati tevékenységét befolyásolja azonban fellebbezési rendszerünk szerkezete, amely vádelvre alapított néhány intézkedésével a hivatalból való eljárás elvének a fellebbezési eljárás során is — egyébként elég széleskörű — törvényi keretet szab. A történelmi fejlődés során kialakult vádeljárási rendszer legjellegzetesebb ismérvei: a bíróság és ügyészség elkülönített ítélkezői, illetve vádlói tevékenysége, továbbá a kétoldalú meghallgatás és a tettazonosság elvének, végül a rendelkezési elvnek következetesebb jellegű érvényrejutása. A perorvoslati szakban ezek a felek megtámadási jogosultságában, a tettazonosság sajátos kereteiben, végül a fellebbezés visszavonására is kiterjedő rendelkezési jogban nyilvánulnak meg. Mindezek részletezése azonban már kívül esne dolgozatom tárgykörén.

5. Tételes törvényünk szerint az elsőfokú ténymegállapítások megalapozottságának széleskörű felülbírálata mind az I. Bpn-ben, mind pedig a III. Bpn-ben alaptétel. A megalapozatlanságnak az I. Bpn-ben példálózóan felsorolt esetei[7] is gyakorlatilag a ténymegállapítás felderítésével és bizonyításával járó minden eljárási cselekmény, illetőleg a vonatkozó cselekményt az elsőbíróság álláspontja szerint indokolttá tevő érv ellenőrzését jelentik. A felülbírálat eredményeit tekintve azonban a III. Bpn. lényeges változtatást jelent.

Az I. Bpn. a megalapozatlanság esetén sem engedi meg a ténybeli reformációt. Ezen a megkötöttségen a gyakorlat egészen szűk körben lazított. A III. Bpn. viszont a felülbírálat eredményeként bizonyosfokú ténybeli reformációt enged meg. Perorvoslati rendszerünk jellege igy a korábbi rendszerhez viszonyítva fokozottabban reformatórius, amelyben az ún. ténykérdés-jogkérdés elhatárolásának már nincs alapvető jelentősége s a ténymegállapítást megváltoztató másodbírósági jogkör más, a ténymegállapítás folyamatát, módját figyelembevevő elemekre épül.

Az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség gyakorlatilag azt jelenti, hogy az elsőbíróság vagy megállapítja az elsőfokú ítélet megalapozottságát és törvényességét vagy pedig ennek ellenkezőjét mondja ki. A másodfokú bíróság azonban nem dönti el, hogy az ügyben milyen más, helyes és megalapozott ténymegállapítást kell tenni a megalapozatlannak minősített ténymegállapítás helyett.[8] A III. Bpn. egyik lényeges perorvoslati rendelkezése a ténymegállapításokhoz való kötöttség elvének áttörése. Ennek törvénytechnikai megoldása az, hogy a megengedett, szűkkörű reformatórius lehetőség köréből törvény zárja ki a ténymegállapítással kapcsolatos elsőbírósági mérlegelés felülbírálatát. A III. Bpn. kodifikálásával kapcsolatban az irodalomban az a megoldás látszott elfogadhatónak, hogy a másodbírósági ténymegállapítási kötöttséget az elsőbíróság által *közvetlenül észlelt bizonyító tények* körére kell korlátozni.[9] A III. Bpn. előmunkálatai kezdetben szintén ezt a megoldást fogadták el, utóbb azonban az elsőbírósági mérlegelés *eredményét* tekintette a törvény a másodbírósági megváltoztató jogkör határának. A tételes szöveg szerint: „A másodfokú bíróság . . . az elsőfokú bíróság által mérlegelt bizonyítékokat az elsőfokú bíróságtól eltérően nem mérlegelheti." (1958. évi 16. tvr. 15. §.)

A tételes törvény indokolása a mérlegelés fogalmába csupán azokat a megállapításokat sorolja, amelyeket „pl. egészben vagy részben ellentmondó vagy hiányos bizonyítékok mérlegelése alapján" állapított meg az elsőbíróság. Nem sorolja tehát ide „az elsőfokú eljárásban még egyöntetű, ott nem vitatott adat" alapján tett megállapításokat (az 1958. évi 16. tvr. 15. §-ának részletes indokolása).

Az indokolás szövegezése abból indul ki, hogy a vitatott és mérlegelt adat egyet jelent.

---

[6] Az irodalomban az 1951 : III. tv.-vel kapcsolatban l. erre : Zöldy Miklós : *A hivatalból való intézkedések a büntető perorvoslati eljárásban.* (Állam és Jog I—1954. 4. sz. 17—36. old.) A bírói gyakorlatból : A bíróság hivatalból is köteles felderíteni az ügy elbírálása szempontjából jelentős tényeket (Szegedi megyei bíróság Bf. I. 614/1954. sz. BH. 713. sz.). Ha a bizonyítási adatok ellentmondóak, a szembenálló vallomások alátámasztására vagy megdöntésére alkalmas bizonyítást a bíróságnak hivatalból is el kell rendelnie. (Legf. Bír. BF. I. 196/1955. BH. 1120.) A bizonyítás elrendelésének az eljárás bármely szakában helye lehet. Törvénysértő az olyan eljárás, amelyben a bíróság az objektív igazság felderítése végett nem rendelt el ilyen bizonyítást. (Legf. Bír. Bf. V. 455/1954. BH. 369.) stb.

[7] Bp. 203. § (1) bek *a)—c)* pontok.

[8] A ténymegállapítási kötöttségére l. legújabban Horgosi György : *A tényálláshozkötöttség elve a módosított büntető fellebbezési eljárásban.* MJ. V—1958. 193—196. old. A korábbi és a külföldi irodalomra l. A ténymegállapítások felülbírálata c. dolgozatomat (110—112. old.).

[9] Az I. Bpn. alkalmazásával kapcsolatban ténykérdés-jogkérdés határvonalának megvonásánál mutatkozó nehézségekre, illetőleg a közvetlenül észlelt bizonyító tényekre, mint gyakorlatilag hasznosítható határvonalra vonatkozóan l. korábban a Hévízi Jogászgyűlésen (1955.) tett hozzászólásomat (A büntető perorvoslati eljárások időszerű kérdései. Bp. Állami ny. 1956. 28—29. old.), továbbá a Ténymegállapítások felülbírálata c. tanulmányt (különösen 108—109. és 113—114. old.). A III. Bpn. kodifikálásával kapcsolatban ugyancsak a közvetlenül az elsőbíróság által észlelt bizonyítékok eltérő másodbírósági értékelésének kizárását javasolják Rácz György—Vámos Miklós : *Büntető perorvoslati rendszerünk formájához.* MJ. IV—1957. 250. old. és Neményi Béla : *Büntető perorvoslati rendszerünk reformjához.* MJ. V—1958. 13. old.

Ez a gyakorlatban zavart okozhat. A büntetőperben a feleknek megvan ugyan a lehetősége minden bizonyíték megvitatására, de nem minden bizonyítékot vitatnak. Ha a felek a megvitatás lehetőségével nem éltek, a megvitatás tényének — a bíróság törvényes tényfelderítési kötelezettsége mellett — különösebb jelentősége nincs is. Egymagában az a körülmény, hogy az adatot nem vitatták, nem szolgálhat a felülbírálat megengedhetőségének alapjául. Viszont a bíróság minden tényadatot mérlegel abban az értelemben, hogy a többi adattal összeveti, súlyát nem elvontan, hanem összefüggésében méri le s ennek következtében fogadja el döntésének alapjául. Mindezeken túlmenően nem vitatott adatot is elvethet és a felek által fel nem hozott adatot is — megfelelő, hivatalból foganatosított bizonyításfelvétel után — ténymegállapításának alapjául tehet.

A mérlegelésnek, mint a felülbírálatot kizáró ismérvnek alkalmazása más szempontból is pontatlanságot okozhat. Tételes törvényünk ugyanis jelenleg sem zárja ki a mérlegelés alapján tett ténymegállapítás felülbírálatát a megalapozottság vonalán. Az ilyen ténymegállapítás esetén is fennforog ugyanis pl. a 203. § (1) bek. *c)* pontjának alkalmazási lehetősége, tehát magát a mérlegelést felülbírálva a másodbíróság azzal kapcsolatban az indokolási kötelezettség megsértését s következésképp a mérlegelés alapján tett ténymegállapítás megalapozatlanságát megállapíthatja.[10]

A mérlegelés fogalmának megjelölésénél mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az egész kérdés a *ténymegállapítási kötöttség alóli kivétellel*, az iratok alapján megengedett ténybeli reformációval kapcsolatos. Az „iratok alapján" meghatározással kapcsolatban szükséges annyit előre bocsátani, hogy az „irat" alatt itt kétségtelenül az elsőbírósági tárgyalásról felvett jegyzőkönyv, valamint az ahhoz csatolt minden olyan rögzített adat (nyomozási jegyzőkönyvek, szakértői szemle és vélemény, az iratokhoz csatolt hangfelvétel, okirat, fénykép, vázrajz stb.) értendő, amely a bírói döntés alapja lehet. A lényeg tehát benne a rögzítés, a tartósított jelleg. A rögzítés mai tökéletlen formái mellett azonban számos lényeges adat nem rögzíthető teljes hitelességgel (vádlott viselkedése a tárgyaláson, a tanú magatartása a szembesítés alkalmával stb.). Ezért azokban az esetekben, ahol az „irat alapján" tett ténymegállapítás kapcsán az elsőbíróság közvetlen észlelését tartalmazó okiratról van szó, a tapasztalat szerint a közvetlen behatás hiteltérdemlősége, az elsőbírósági közvetlen észlelések helyessége rendszerint erősebb súlyú, mint az a bizonyítóerő, amely csupán a rögzített formában van. Ahol viszont nem ilyen természetű az írásos adat (pl. hatósági bizonyítvány, szakértői vélemény stb.), ott ez a körülmény nem vehető tekintetbe. Az „irat" alatt ezzel kapcsolatban nemcsak az elsőbíróság által megvizsgált, illetőleg az olyan irat értendő, amelyet az elsőbíróság köteles lett volna megvizsgálni, hanem ide kell érteni a másodbíróság előtt közvetlenül bemutatott — és ott korlátolt kontradikciót követően elbírált — iratokat is.[11]

Mindezek következtében a mérlegelés fogalmát ebben a vonatkozásban nem lehet kizárólag a vitatott adatok értékelésére korlátozni, hanem annak a fenti szélesebbkörű értelmet kell tulajdonítani. *Ezzel szemben* — az „iratok alapján" megjelölés helyes értelmezésével — *az elsőbíróság által közvetlenül észlelt adatok hiteltérdemlőségének, a bírói meggyőződés kialakítására gyakorolt hatóerejének kérdését szintén a mérlegelésfogalom körébe kell vonni s ezzel a másodbírósági felülbírálat alól ki kell rekeszteni.*[12]

A tételes törvény indokolásában a mérlegelésre adott fogalommegjelölést az irodalom is bírálja.[13] A külföldi szocialista irodalmak is a mérlegelés szélesebbkörű, átfogóbb jellegű értelmezését fogadják el.[14] A III. Bpn. alkalmazásával kapcsolatban gyakorlati oldalról felmerült nehézségekről közzétett anyagunk még nincsen. Remélhető, hogy a bírói gyakorlat a mérlegelés szélesebbkörű fogalmát, viszont a mérlegelt adatoknak ebben a vonatkozásban csupán olyan, szűkebb körét fogja érinteni, amely a közvetlenség elvének érvényesülésével jött létre.[15]

6. A mérlegelés felülbírálatát követő ténybeli reformációnál elsősorban tehát azt a körülményt kell tekintetbe venni, hogy ott, ahol az elsőbírósági mérlegelést a bizonyítékok közvetlen ész-

[10] P. Az elsőbíróság a kihallgatott Nagy Pál, Kis Péter és Szabó József tanúk egymással ellentétes vallomásai közül a Szabó Józsefét fogadta el, de nem indokolja meg, hogy miért ezt és miért zárja ki a másik kettőt. A mérlegelés indokolatlansága megalapozatlanságot eredményez. A bírói gyakorlatból: Az ún. közvetlen bizonyítékok mérlegelésének eredményét a fellebbezési bíróság nem bírálhatja felül. Köteles azonban felülbírálni, hogy az elsőbíróság a bizonyítékok mérlegelése során felmerült valamennyi bizonyítékot mérlegelési körébe vonja-e s a bizonyítékokat a maguk összességében értékelte-e? Legf. Bir. Bf. I. 1967/1955. BH. 1120.

[11] Vö. ugyanígy Horgosi, i. m. 195. old.

[12] Vö. ugyanígy Horgosi i. m. 195. old. Molnár László szerint (A büntető perrendtartás harmadik novellája és a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai. MJ. V—1958. 261. old.) a bizonyítékok eltérő mérlegelése azt jelenti, „hogy a másodfokú bíróság . . . nem térhet el a bizonyítékok hiteltérdemlőségére nézve a tárgyalás közvetlenségére alapított ténymegállapítástól".

[13] Vö. Neményi i. m. 304. old.

[14] Vö. Rivlin, i. m. 205—206. továbbá 215. s köv. old. Rivlin felfogása szerint a másodfokú bíróság az összes bizonyítékokat újból értékeli, az újraértékelés célja azonban nem az, hogy annak alapján az ügyben új tényeket állapítson meg, hanem hogy az elsőbírósági ténymegállapítások helyességét ellenőrizze. Szerinte a SZU. Legf. Bír. 1950. dec. 1-i teljes ülési határozata, amely a korábbi évek bírói gyakorlatát összegezi, ezt az álláspontot juttatja érvényre. (I. m. 216. old.) Általában azonos álláspontot foglalnak el műveikben Sztrogovics és Afanaszev is.

[15] Vö. ugyanígy Molnár, i. m. 261. old. Molnár itt a 32. sz. állásfoglalásból azt a tételt, hogy „a másodfokú bíróság a bizonyítás anyagát nem mérlegelheti" azzal a megszorító értelmezéssel tartja továbbra is helytállónak, hogy „a másodfokú bíróság mérlegelése alatt is az elsőbíróság által *közvetlenül észlelt* [eredeti kiemelés] bizonyítékok hiteltérdemlőségének a felülbírálását értjük". A 32. sz. állásfoglalással kapcsolatos fenntartásaimat l. a Ténymegállapítások felülbírálata c. tanulmányom 114. old.

lelése befolyásolta — tehát ott, ahol a közvetlenség az elsőfokú bíróság meggyőződését kialakított bizonyítékok erejére, súlyára, hiteltérdemlőségére hatott —, ezt a tényezőt a másodfokú eljárásban, az anyagi igazság megállapítására vonatkozó ítélkezési kötelezettség megsértésének veszélye nélkül, nem lehet minden további nélkül kikapcsolni. A másodbírósági mérlegelés tehát csak ott lehet az elsőbírósággival szemben reformatórius, ahol a bizonyítékok észleletének közvetlensége már nem döntő, hanem mellőzhető tényező.

Az I. Bpn-ben szinte teljességgel érvényesülő ténymegállapítási kötöttség ebben a vonatkozásban tehát jelentősen lazult a III. Bpn. intézkedései folytán.[16] Gyakorlatilag ugyanis a ténymegállapítási kötöttségen engedett lazítás: egyes írásos adatok újbóli mérlegelését lehetővé tevő rendelkezés igen széles körben alkalmazható. Ennek folytán a másodbírósági — eddig is csupán elég ritkán alkalmazott — kasszáció rendes perorvoslati rendszerünk egyre szűkebb térre szorított megoldása lett. A másodbírósági ténybeli reformációnak az I. Bpn. által történt merev kizárása — amin a gyakorlat csupán egészen szűk körben tudott lazítani — a gyakorlatban kétségtelenül számos nehézséget okozott.[17] A III. Bpn. rendelkezései után viszont szükséges, hogy a másodfokú bíróságok a ténybeli reformációt a gyakorlatban csupán arra a térre szorítsák, amely az egész bírói ítélkezés menetében, a különböző bírói fórumok rendszerének megfelelően — az eljárás kétségtelen megrövidítése mellett — valóban biztosítja az anyagi igazság megállapítását.

A ténymegállapítás felülbírálásának eredményéhez képest a másodfokú bíróság az elsőfokú ténymegállapításokat tételes törvényünk szerint „az iratok alapján" helyesbítheti, illetőleg egészítheti ki (Bp. 203. § (3) bek. a III. Bpn. 15. §-ának szövegezésében), az iratellenes, illetőleg helytelen ténybeli következtetésre alapított ténymegállapítást pedig helyesbítheti (uo. (4) bek.).

A III. Bpn-ben megengedett, korlátolt ténybeli reformációs lehetőség elsődleges sajátossága, hogy az csupán *kivétel* az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség elve alól. Ezt az elvet a III. Bpn. általánosságban fenntartotta. A kivételes jelleget a tételes törvény szövege is kiemeli (Bp. 197. § (1) bek., a III. Bpn. 12. §-ának szövegezésében). A megváltoztatás egyes részletkérdéseit tehát mindig abban a szűkebb értelemben kell felfogni, amely ennek a kivételes jellegnek megfelel. A kivételes jelleg mellett a tételes törvény más vonatkozásban is erősíti az elsőbírósági mérlegelésre alapított ténymegállapítást. Ez abban jut kifejezésre, hogy — a törvény szóhasználata szerint — a másodfokú bíróság attól *eltérő* mérlegelést sem tehet. A megváltoztatási tilalom tehát nem csupán az elsőbírósági mérlegeléssel lényegileg, tartalmában ellentétes értékelésre, hanem az attól részleteiben különböző másodbírósági mérlegelésre is vonatkozik. Ugyancsak ilyen, általános jellegű sajátosságot jelentenek a kizárólag írásos adatokra alapított reformáció perjogi előfeltételei. A megváltoztatás alapja ugyanis csupán olyan írásos adat lehet, amelyet a bíróság — éspedig akár az első, akár a másodfokú bíróság — megelőzően a felek vitájára bocsátott és a kontradikció világában értékelt. Ez fellebbezési eljárásunkat szerkezetileg abban változtatja meg, hogy az iratok alapján tett megállapítás körében — amennyiben megelőzőleg ennek az elsőbíróság előtt nem volt helye — korlátozott vitát enged meg. A másodfokú bíróság tehát abban az esetben, ha az elsőbíróság által nem vizsgált iratok alapján kívánja az elsőbírósági ténymegállapítást megváltoztatni, azt csupán ilyen — az új irat ismertetésére és megvitatására — korlátozott bizonyításfelvételi eljárás alapján teheti. Ebben a vonatkozásban tehát a hivatalból való eljárás következtében az iratok alapján tehető ténymegállapítás megváltoztatásával kapcsolatban a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége az elsőbíróság által kontradiktóriusan meg nem vizsgált iratokat a felek vitájára bocsátani.[18]

Végül alapvető szabályként kell a ténybeli reformációval kapcsolatban figyelembe venni azt, hogy az utóbb felvett bizonyítás természetszerűen mindig torzító: az utóbbi behatás még akkor is elnyomja a régebbit, ha az nem annyira erős súlyú. Az objektív igazság megállapításának egyetlen helyes módja csak az lehet, ha az utóbb észlelt adatokat a bíróság az ügy összes bizonyítékainak, a maguk összességében történt, újbóli mérlegelése kapcsán is értékeli.

A III. Bpn. a ténymegállapítási kötöttséget két esetben töri meg: megengedi az elsőbírósági ténymegállapítás kiegészítését, illetőleg helyesbítését. Az alábbiakban röviden csupán e két esetnek a mérlegelés felülbírálását érintő kérdéseit tekintjük át.

a) Az elsőbírósági ténymegállapítások *kiegészítésének* hiányos elsőbírósági ténymegállapítás esetében van helye. (A Bp. hatályos 203. § 3. bek.) A kiegészítés azt jelenti, hogy az iratok alapján — ideértve most mind az elsőfokú, mind pedig a másodfokú, az előbbiek szerint megvizsgált iratokat — a másodfokú bíróság a felülbírálat eredményeképpen olyan releváns tény megállapítását tartja szükségesnek, amelyet az elsőfokú bíróság mellőzött s ezt a ténymegállapítást kétségtelen bizonyossággal maga is meg tudja tenni. Hiányos a ténymegállapítás, ha a bíróság törvényi tényállásba tartozó adatot vagy a jogi megítélés szem-

[16] A lazítást nem tartja gyakorlatilag jelentősnek Nemenyi (i. m. 304. old.), mert — szerinte — a büntetőperben alig van olyan ténymegállapítás, amely nem a mérlegelés eredménye. Mindenesetre kívánatos volna, hogy a bírói gyakorlat a mérlegelés megfelelő értelmezésével ne engedjen utat túlságosan széles körben az iratok alapján eszközölt ténybeli reformációnak.

[17] Vö. ezzel kapcsolatban Salamon Géza: *Kasszációs-reviziós fellebbviteli rendszer vagy igazság.* MJ. III—1956. 263—267. old., Maróti László hozzászólásával (uo. 89—92. old.); Zsámár György: *Hogyan oldható fel a kasszációs-reviziós rendszer merevsége.* MJ. IV.—1957. 61—63. old.; Lengyel Zoltán: *Az első- és másodfokú bíróságok viszonyának néhány kérdése.* MJ. III—1956. 292—297. old.

[18] Vö. ugyanúgy Horgosi, i. m. 194. old.

pontjából (így pl. a törvényi tényállás elemeivel, a bűnösség megállapításával, a cselekmény minősítésével vagy a büntetés kiszabásával stb. kapcsolatos) lényeges más körülményt egyáltalában nem állapít meg, bár az eljárás eredménye — az addigi írásos adatok szerint — ilyen ténymegállapításra alapot adna.[19] Meg kell itt jegyezni, hogy a felderítetlenség fogalmának az eddigi bírói gyakorlatban adott értelmezése — amely szerint felderítetlenség forog fenn, ha valamely, az ügy eldöntésének szempontjából jelentős ténykörülményt illetően a ténymegállapításhoz a bizonyítás anyagában megfelelő adat nincsen — a gyakorlatban nem alkalmazható általános érvénnyel. Az elsőbíróság által nem vizsgált — de a másodfokú eljárásban pótolható, illetőleg pótolt — bizonyító adat ugyanis hatályos jogunkban a másodbírósági ténymegállapítás-kiegészítés alapja lehet.[20]

b) A ténymegállapítás *helyesbítésének* a helytelen ténymegállapítás (Bp. 203. § (3) bek.), az iratellenes, végül a helytelen ténybeli következtetésre alapított ténymegállapítás esetében van helye (uo. (4) bek.).

Helytelen az elsőbírósági ténymegállapítás, ha az nyilvánvalóan eltért attól, amit az írásos adatok alapján, az emberi gondolkodás, a logika, a tapasztalat és a tudományok törvényei szerint a bíróságnak meg kellett volna állapítania. Az iratokkal ellentétes az elsőfokú ténymegállapítás, ha az elsőbíróság tényként állapít meg olyan körülményt, amire írásos adat — az eljárás során írásban rögzített tény — egyáltalán nincs, vagy a bíróság mást állapít meg ténynek, mint amit a megállapításnak alapjául felhasznált adatok tartalmaznak. Végül a ténybeli következtetés — amint láttuk — a ténymegállapításnak az a módja, amikor a bíróság a már közvetlenül bizonyított tényből kiindulva, nem közvetlen észlelés, hanem logikai művelet — következtetés — útján jut el olyan további ténynek megállapításához, amelyet a bizonyítási anyag közvetlenül nem tartalmaz.[21] A ténybeli következtetés helytelen, ha az nem a helyes alaptényből mint premisszából indul ki, vagy ha a következtetés alaptétele helyes ugyan, de nincs meg az okszerű összefüggés az alaptétel és a következtetésként zárótételül levont ténymegállapítás között, mert az okszerűség éppen azt zárja ki, hogy az alaptételből a bíróság által zárótételül elfogadott következtetést lehessen levonni.

A helyesbítés köznapi szóhasználata az alapjában véve helytálló tétel kisebbarányú, részletbeli tévedésének kiigazítását, megjavítását jelenti. A szó perjogi értelme szerint a helyesbítés felöleli egyrészt a nyilvánvalóan elnézésből, tévedésből stb. származó s a kijavítás perjogi fogalmi körébe (Bp. 85.§) tartozó hibának, másrészt pedig ezen túlmenően az elsőbíróság helytelen stb. megállapításának a lényeget nem érintő kiigazítását. A helyesbítés tehát nem foglalhat magában a megváltoztatott ténymegállapítással homlokegyenest ellenkező vagy azzal lényegi, érdemi, tartalmi ellentétben álló megállapítást.

A másodfokon végzett kiegészítésnek, illetőleg helyesbítésnek közös szabálya az, hogy mindkettőnek csupán akkor lehet helye, ha az elsőbírósági mérlegelés eredményétől nem *tér el*, továbbá, hogy ténybeli reformációra ilyen körülmény között is csupán az iratok alapján *kétségtelenül* fennforgó lehetőség esetében kerülhet sor.

Meg kell még jegyezni, hogy a tételes törvény szövege csupán a hiányos és a helytelen ténymegállapítás esetében zárja ki kifejezetten az elsőfokú mérlegeléstől eltérő másodfokú megváltoztató döntést. Az iratellenes elsőfokú ténymegállapítás helyesbítése sem térhet el azonban a mérlegelt elsőfoku megállapítás eredményétől. Az iratok alapján tett helyesbítésnek ugyanis ez esetben is feltétlenül összhangban kell lennie a bizonyítás egyéb körülményeivel, elsősorban a közvetlenül észlelt és mérlegelt bizonyítékok alapján megállapított tényekkel. A ténybeli következtetés — amint láttuk — már túl van a közvetlenül felvett bizonyítékok mérlegelésének körén. A bíróság ott következtet, ahol erre közvetlen bizonyíték, adat már nincsen. Magának a ténybeli következtetésnek a másodfokú bíróság által történt megváltoztatását az elsőbírói mérlegelés nem korlátozza. Ebben a vonatkozásban is változatlanul áll fenn azonban az a szabály, hogy minden megállapítás, amelyhez a ténybeli következtetés alapjaként, azt megelőzően, közvetlen adatok mérlegelése alapján jutott el az elsőfokú bíróság, másodbírósági úton, az iratok alapján meg nem változtatható.[22]

*

A bírói ténymegállapítási funkció lényegében megismerés, visszatükrözés. A ténymegállapítással járó súlyos, esetleg emberi életek és sorsok felett döntő következmények alapja csak olyan megismerés lehet, amelynek során a bíróság felhasználja a megismerés összes lehetőségeit. A büntető eljárásban a megismerés helyes, a tárgyi valósággal azonos eredményét a törvényes keretek között lefolytatott bizonyítási eljárás biztosítja. A mérlegelés az objektív valóság megismerési folyamatának egyik fázisa, amelynek során a bíróság újból átszűri, megvizsgálja, ellenőrzi a bizonyítási eljá-

[19] Vö. bővebben: Az elsőfokú büntetőítélet megalapozatlansága c. dolgozatom JK. X—1955. 611. s köv. old. A bírói gyakorlatra l. Legf. Bír. 32. sz. állásfogl. BH. III—1955. 90. old.

[20] Az eddigi bírói gyakorlatra l. a Legf. Bír. 32. sz. állásfogl. BH. III—1955. 91. old. A felderítetlenség kettős — a korábbi gyakorlattal azonosan értelmezett szűkebb, és egy, a III. Bpn. alapján is felhasználható tágabb értelmezésére l. idézett dolgozatomat, (611—613. old.). A III. Bpn. indokolása egyébként a kiegészítési lehetőségre példaképpen éppen azt az esetet is felhozza, hogy az elsőfokú bíróság az élet elleni bűncselekménynél a gyógytartamot nem vizsgálva, arra az ítéletben nem is utal. A 32. sz. állásfoglalás értelmében ez felderítetlenségnek volna tekintendő. A III. Bpn-nek a felderítetlenség esetére való alkalmazására vö. Neményi i. m. 304. old.

[21] Vö. Legf. Bír. 32. sz. állásfogl. BH. III—1955. 89—90. old.

[22] Vö. ugyanígy Horgosi, i. m. 195. old. és Molnár, i. m. 269. old.

rás során beszerzett adatokat. Az elsőbírósági meggyőződést kialakító bizonyítékok másodfokú ellenőrzése csak akkor hozhat kellő eredményeket, ha a másodbíróság is tekintetbe veszi a megismerési folyamat minden sajátosságát, értékeli mindazokat a nehézségeket, amelyek az anyagi igazság megállapítása kapcsán az elsőbíróság előtt álltak s nagyobb gyakorlati tapasztalatával — amely a megismerési folyamat során az ismeretek helyességének megbízhatóbb ismérve — járul hozzá, hogy a bizonyítékok mérlegelése: a bírói ítélkezés egyik legnehezebb feladata valóban az anyagi igazság megállapítására vezessen.

Nagy Lajos

SZEMLE

Alvarez nemzetközi jogi doktrinái *

Az American Journal of International Law 1958. évi 1. számában William Samore tollából „Alvarez új nemzetközi joga" címmel olyan bírálatot olvastam, mely élesen eltér az Alvarezt dicsőítő korábbi nyugati megnyilatkozásoktól. A 90 éves aggastyánt, akit a német Strupp „új Grotiusnak", a kissé fellengős La Pradelle „az Élet iskolája megalapítójának", más nyugati írók pedig — fokozottabb önmérséklettel is — Latin-Amerika legnagyobb jogászának neveztek, az amerikai folyóirat cikkírója most egyenesen olyan idealistának minősíti, aki realistának maszkírozza magát, rendszerét pedig egyszerűen kártyavárnak deklarálja.

Ki hát valójában ez a chilei jogász, aki 78 éves korától 87 éves koráig — 1946-tól 1955-ig — volt a Nemzetközi Bíróság bírája és akit mi éppen ezért általában csak e funkciójában kifejtett tevékenységéből, főleg egyes különvéleményeiből vagy támogató véleményeiből ismerünk? Mi az az életmű, mely körül ilyen élességgel csapnak össze az egymással teljesen ellentétes értékelések hullámai?

Kevéssel azután, hogy a Népszövetség egyik álmodozója, a görög Politis 1927-ben közreadta „Les nouvelles tendances du droit international" c. munkáját, melyben többek között azt hirdette, hogy a Nemzetek Szövetségének megalakulása egyben annak elismerése, hogy a szuverenitás nem létezik többé, ezzel együtt megszünt az állítólagos függetlenség, sőt az állam jogi személyisége is csupán fikció, a nemzetközi jog alapja pedig a nemzetközi erkölcs, mely szolidaritást követel meg minden jogalanytól —, kevéssel ezután, 1932-ben az International Law Association kodifikációs bizottságának előadójaként fellépett Alvarez és tervezetet dolgozott ki a nemzetközi jog kódexbe-foglalására. Már ebben a tervezetében megjelenik későbbi munkáinak refrénszerűen visszatérő elvi alapja, a kölcsönös függőség, az „interdépendance" fogalma, melylyel más értelmezésben és más — kifejezetten imperialista — ízű következtetésekkel a mi korszakunkban egyebek közt Jessup-nél találkozunk újból. Ebben az első megjelenésében még az „interdépendance" Alvareznél is csupán erkölcsi kategória, társadalmi háttér és megalapozás nélkül, kevésben különbözve Politis szolidaritás-eszméjétől.

Az 1932-ben Alvarez által készített kódex-tervezet 1. cikke szerint a nemzetközi közösség tagjai közti kapcsolatok alapja a kölcsönös függőség. A 13. cikk szerint a nemzetközi jogszabályok értelmezését és fejlesztését a kölcsönös függőség eszméjének, mint a nemzetközi jog alapjának, valamint az emberiség érdekének, mint a nemzetközi közösség céljának kell inspirálnia. Ezekből az általános elvekből folyik nála pl. a tenger és a tengeri utak közössége, továbbá — a kollektív akció kivételével — a beavatkozás eltiltása. A Politis által teremtett iskolától azonban, — melynek mai követői és továbbfejlesztői Scelle, valamint a már említett Jessup —, már ekkor élesen elhatárolja az a felfogása, hogy a szuverénitást kifejezetten fenntartandónak látja, de azok között a korlátok között, melyeket az államoknak egymással és a nemzetközi közösséggel szemben fennálló kötelezettségei szabnak meg.

Ettől kezdve Alvarezt állandóan a nemzetközi jog rekonstrukciója foglalkoztatja, mint globális feladat és számos munkát szentel ennek a kérdésnek, melyek közül a legjelentősebbek: a Párizsban, 1934-ben megjelent „Le Nouveau Droit International et sa nouvelle méthode d'étude d'après les données de sa reconstruction", a szintén Párizsban, 1936-ban megjelent „La Codification du Droit International" és a Santiagoban, 1944-ben kiadott „La reconstruccion del derecho de gentes". A második világháború és az ENSZ megalakulása után kifejlődött nézeteinek mintegy végső sommázását azonban Párizsban, 1947 decemberében a Francia—Amerikai Társaság vitaestéjén elhangzott vitaindító és válaszelőadása tartalmazza, mely nyomtatásban „Rénovation des bases de la vie des peuples" címmel ugyancsak Párizsban, 1948 folyamán jelent meg, a vita anyagával együtt.

Alvarez abból indul ki, hogy a jog a környezet terméke, ha tehát a környezet változik, a jognak is változnia kell. A jog környezete az ő felfogásában politika, gazdaság és pszichológia, ezek pedig valamennyien jelentős változásokon mentek keresztül a XIX. század közepe óta, mikor tulajdonképpen az államok korlátlan szuverénitására felépített nemzetközi jog kialakult. E változásokat elsősorban az ipar, kereskedelem és közlekedés nagymértékű fejlődése idézte elő, mely odáig vezetett, hogy az individualizmus uralma átadta helyét a társadalmi kölcsönös függőség uralmának. De hozzájárult e változások előidézéséhez az első és második világháború is, melyek — Alvarez szavaival élve — az emberiség történetében ismert eddig legnagyobb társadalmi kataklizmákat okozták és a népek jogi lelkiismeretét, a közvéleményt a korábbinál sokkal döntőbb, a jog fejlesztése terén pedig elsőrendű szerephez juttatták.

A kölcsönös függőség uralmának térhódítása kiterjed minden jogrendszerre, tehát úgy a belső, állami jogok rendszerére, mint a nemzetközi jogra. Alapja az a — talán kényszerű — felismerés, hogy az egyén a társadalomban él és maga nem középpontja többé az életnek valamint a cselekvésnek. Az egyénnek önmagában nincsenek is természetes emberi jogai, ezek csupán abból a tár-

* Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem nemzetközi jogi tudományos munkaközösségében 1958. október 31-én elhangzott előadás rövidített szövege.

sadalomból származnak, melyben él: ha nincs társadalom, akkor nincsenek jogok sem. E tétel másik oldala, hogy az egyénnek kötelességei is vannak a társadalommal szemben.

Ami áll az egyének közötti kapcsolatokra, annak érvényesülnie kell az államok közti kapcsolatokban is. Az „interdépendance" új korszakában az államok alapvető jogait s ezek között elsősorban a szuverénitást is másképpen kell megfogalmazni, mint az individualizmus uralma alatt. Tévedés azonban — mondja Alvarez —, egyeseknek az az állítása, hogy a szuverénitás idejétmúlta fogalom és el kell törölni. E mélyen gyökerező fogalom alapja a nemzeti érzés, mint lényegében pszichológiai elem, az államok pedig nem fogadhatják el az arról való lemondást. El kell érni azonban, hogy az államok beleegyezzenek szuverénitásuk olyan korlátozásaiba, melyeket a változott viszonyok szükségessége követel meg.

A politikai formával kapcsolatban finom kritikával illeti az amerikai törekvéseket. „Szívesen hiszik — mondja —, főleg Amerikában, hogy az a demokrácia, mely jelenleg ott létezik, tökéletes kormányzati forma és azt féltékenyen kell megőrizni; ebből kiindulva ez a forma tradicionistává és terjeszkedésre törekvővé vált, melyet úgy tekintenek, főleg a legutóbbi háború óta, hogy azt minden országnak el kell fogadnia. Ez a szemlélet azonban pontatlan: a demokráciának valóban nagy szerepet kell játszania a jövőben is, de azzal a feltétellel, hogy igazodni fog a társadalmi élet új követelményeihez."[1] Ennek folytán a jövőben nem csupán egyetlen demokratikus formának kell léteznie és annak nem egyedül politikai jelleget kell viselnie, hanem gazdasági és szociális, következésképpen nemzetközi jelleget is. Úgy kell létrejönnie — Alvarez véleménye szerint —, hogy alapvetően a társadalmi kölcsönös függőség jogából táplálkozzék. Csak ilyen módon tarthat igényt arra, hogy az összes földrészek különböző országainak egyetlen kormányformája legyen.

Közelebbről nemzetközi jogi téren a kölcsönös függőség térhódítása Alvarez elemzése szerint a következő tényezőkben nyilvánul meg: *a)* az államok alapvető jogai s ezek közt a szuverénitás is folytonos korlátozáson mennek át éspedig nem csupán államközi egyezmények keretében, hanem a nemzetközi gyakorlat útján és a jogtudósok doktrináiban is; *b)* a nemzetközi szolgálatokra egyre több közös szerv teremtődik; *c)* nemzetközi jogi személyek alakulnak; *d)* a nemzeti jogrendszerek anyaga fokozottan internacionalizálódik és ennek folytán részben átmegy a nemzetközi jogba; *e)* mind hangsúlyozottabbá válik a törekvés a nemzetközi szervezet felé; *f)* ebben az utóbbi vonatkozásban forradalmat jelent a Nemzetek Szövetsége, majd az ENSZ megalakulása, melyek az általános érdek megvalósítását tűzték ki céljukul, eszközül pedig minden állam együttműködését; *g)* növekvő elismerésre talál az a tény, hogy az államoknak nem csupán jogaik, hanem kötelességeik is vannak más államokkal és a nemzetközi közösséggel fennálló kapcsolataikban. Ez a kötelesség-fogalom a megelőző korszakokban teljesen ismeretlen volt és legfeljebb erkölcsi követelményként jelentkezett; ma már azonban nem csupán erkölcsi, hanem jogi kötelességről van szó.

Az itt felsorolt tényezők magyarázzák, hogy a nemzetközi jognak az individualizmus korszakában kialakult tételei nem mindig alkalmazhatók a jelenkori viszonyokra és ennek folytán a nemzetközi jog válságon megy át, mely tekintélyét is veszélyezteti. Ezért Alvarez szerint az elmélyülés és megújítás — az ő kifejezésével: a rekonstrukció — munkájára van szükség, amely szigorú kritikát jelent a nemzetközi jog alapját, koncepcióját, lényeges adottságait és nagy elveit érintő minden kérdésben azzal a céllal, hogy összhang teremtődjék a népek életének új feltételeivel.

A rekonstrukciónak Alvarez álláspontja szerint mindenekelőtt foglalkoznia kell a nemzetközi jog eredetét, alapját és természetét érintő felfogással is. Ami a nemzetközi jog eredetét illeti, az ő véleménye szerint helytelen az ókortól való számítás. Addig ui., míg az egyes népek nemzetközi kapcsolataikban bizonyos gyakorlatot vagy szokásokat csak *saját tetszésüktől függően* követtek, nem lehet beszélni nemzetközi jogról, a szó jogi értelmében. A valódi nemzetközi jog csak abból a *meggyőződésből* születik, hogy az államok *kötelesek* kapcsolataikban a szabályoknak bizonyos összességét követni, ebben az értelemben pedig a nemzetközi jog eredetét csupán a XVI. századig lehet visszavezetni.

Itt nyomban meg kell jegyezni, hogy ez a pont talán az egyetlen, melyben Alvarez felfogása megegyezik Kelsenével. A kelseni rendszer végső alapnormája lényegében szintén az említett „meggyőződés". A különbség mégis az, hogy Kelsen egész normarendszerének végső csúcsára rakja fel ezt a tételt, mint alapnormát, melyből a nemzetközi jog összes többi szokásjogi szabályai, majd az egyezményes szabályok és végsősorban a nemzetközi jog felhatalmazása alapján az egyes államjogok normái is származnak. Alvareznél viszont a szóban forgó „meggyőződés" csupán a nemzetközi jog kezdetének meghatározására szolgál és annak bizonyítására, hogy a nemzetközi jognak politikai, gazdasági és társadalmi természete mellett pszichológiai jellege is van, de egyébként rendszerét nem teszi kifejezetten monistává.

Ami viszont a nemzetközi jog és a politika egymáshoz való viszonyát illeti, Alvarez álláspontja szerint a nemzetközi kapcsolatokban a jog és a politika között belső összefüggés van; ebből ered e kapcsolatok rendkívül komplex és változó volta, mert minden felmerülő kérdésnek egyszerre van jogi és politikai oldala. Ezért a felmerülő kérdések eldöntésénél mindkét szempontot, tehát úgy a jogit, mint a politikait figyelembe kell venni.

E tétel igazolására konkrét példaként felhozza az Antarktisz problémáját. Ennek a kérdésnek 40 évvel ezelőtt kizárólag jogi látószöge volt éspedig csupán a bálnavadászat szempontjából. Ma már azonban egészen másként vetődik fel, éspedig kiemelkedő jelentőséggel: mint hatodik földrész, mely rengeteg kincset rejt magában, nagy fontosságú az atomerők tekintetében is, birtoklása érinti a világ közlekedési útjait és az egész amerikai kontinens biztonságát. Ha tehát 40 évvel ezelőtt hoztak volna birtoklására vagy használatára egy nemzetközi bírói döntést, ez teljesen megfelelő lehetett volna az akkori viszonyok között, de gyökeresen elfogadhatatlan lenne a mai, változott körülményekre alkalmazás szempontjából.

[1] Alvarez: „Rénovation des beses de la vie des peuples", Paris, 1948. 49. old.

Alvarez szerint ebből a példából is látszik, hogy a nemzetközi kapcsolatokban nem egyedül jogi elemek uralkodnak és ezért minden esetben a politikai elemeket is figyelembe kell venni. Ez a felfogás vonatkozik a szerződések értelmezésére is: nem lehet egyedül döntő a szűk jogi, hanem mellette irányadó a tágabb politikai értelmezés is. Egy békeszerződés vagy egy nemzetközi szervezet alapító okmánya esetében a szövegen túlmenően mérlegre kell tehát tenni magának az intézménynek a természetét és az általános érdekeket is. Maga a szöveg, melyet egyszer megalkottak, később *saját, önálló életre* tesz szert és a társadalmi szükségességnek megfelelően kell fejlődnie, nem pedig úgy, ahogyan szerkesztői — esetleg elhamarkodva — annak idején gondolták.

Alvareznek ez az alapvető felfogása tér vissza a Nemzetközi Bíróság bírójaként előterjesztett és általunk inkább ismert személyes vagy különvéleményeiben is. 1947-ben, mikor az ENSZ megkeresésére a Nemzetközi Bíróságnak tanácsadó véleményt kellett adnia abban a kérdésben, hogy egy állam tagfelvételére vonatkozó szavazatot alá lehet-e rendelni más államok egyidejű felvételére vonatkozó kívánságnak, ugyanennek a gondolatmenetnek alapján vonja le azt a következtetést, hogy bizonyos körülmények között helye lehet a junktimbahozásnak. 1949-ben, mikor a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében elismerte az ENSZ-nek azt a jogát, hogy jogi személyként fellépve igényt támaszthat olyan károk megtérítésére, melyek akár a nemzetközi szervezetet, akár megbízottait e funkciók gyakorlása közben érik, Alvarez örömmel üdvözli e döntést, mint a nemzetközi jog új precedensét. 1950-ben viszont, mikor a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében arra a álláspontra helyezkedett, hogy az ENSZ Közgyűlése sem veheti fel tagként azt az államot, melynek felvételét a Biztonsági Tanács — akár a szükséges többség hiánya, akár egyik állandó tagjának ellenszavazata folytán — nem javasolta, Alvarez különvéleményt terjeszt elő és hivatkozik a szerződések értelmezésével kapcsolatban már ismertetett felfogására, a szerződések „önálló életére", valamint az 1949. évi precedensre, mikor a Nemzetközi Bíróság — szerinte — voltaképpen új jogot alkotott. Kifejti, hogy az Alapokmány 27. cikkének betű szerinti szövege mellett figyelembe kell venni az ENSZ jellegét és céljait. Az Alapokmány egészének szelleme szerint ui. az ENSZ egyetemes hivatású szervezet, tehát minden olyan államot, mely megfelel a 4. cikk feltételeinek, kérelme esetén fel kell venni, mert a 4. cikk *jogigényt* ad az ilyen államoknak a felvételre.

Visszatérve 1947-ben kifejtett összefoglaló gondolatmenetére, Alvarez szerint a rekonstrukció során az új nemzetközi jogot a következő alaptényezők figyelembevételével kell kialakítani: *1.* a jelenkori jogi lelkiismeret követelményei, melyek fellelhetők pl. a nürnbergi per anyagában, a nemzetközi bűncselekmények szaporodó meghatározásában stb.; *2.* az új nemzetközi szervezet célkitűzései; *3.* az új nemzetközi szervek egyes deklarációi; *4.* a szövetséges hatalmak államfőinek később a többi kormányok által is elfogadott deklarációi (pl. Atlanti Charta stb.); *5.* a legutóbbi pánamerikai konferenciáknak azok a határozatai, melyeknek univerzális jelentőségük van; *6.* a Nemzetközi Bíróság döntései; *7.* az államok alkotmányainak és törvényhozásának azok a rendelkezései, melyek alkalmazhatók a nemzetközi kapcsolatokra; *8.* a nemzetközi jog művelésére alakult tudományos társaságok határozatai; *9.* a közvélemény megnyilatkozásai, főleg akkor, ha illetékes szerveken keresztül jutnak kifejezésre; *10.* a nemzetközi jog új irányai; *11.* a gyakorlatnak az új szabályok kialakítása során felvetődő szükségességei.

Mint mindebből már látható, Alvarez a nemzetközi jog statikus állapotát egy folytonos dinamikus állapottal akarja felcserélni és ennek a dinamikus állapotnak a létrehozásánál kiemelkedő szerepet szán az ENSZ Közgyűlésének, quasi törvényhozói funkcióval, továbbá a jogtudósok doktrináinak és — utoljára, de nem utolsósorban — a Nemzetközi Bíróság döntéseinek, melyeket az igazságosság és a társadalmi kölcsönös függőség elveinek kell sugallniok. Az ő felfogásában a Nemzetközi Bíróság a jogi meggyőződés kifejezésének leghivatottabb szerve, melynek feladata a jognak nem csupán kifejtése, hanem egyben fejlesztése, akár a meglevő jog módosítása árán és a „clausula rebus sic stantibus" elvének minden tekintetben való alkalmazása útján is.

*

Ha erről az itt vázlatosan ismertetett doktrináról, mely Nyugaton egyik részről lelkendező üdvözlés, másik részről teljes mértékű elutasítás tárgya, objektív *saját* értékelést akarunk alkotni, úgy vélem, elfogultság és eleve történő skatulyázás szándéka nélkül kell egybevetnünk pozitív és negatív oldalait.

Kiinduló pontként annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Alvarez kétségtelenül nagyobb jelentőséget tulajdonít a társadalmi összefüggéseknek, mint egyrészről a jogi absztrakció hivatásos desztillátorai, másrészről a pozitívizmus fantáziátlan művelői. Végsősorban egész elméletét a kettős kitörés vágyával lehet jellemezni: 1. kitörési vágy a jogi absztraktizmusból és 2. kitörési vágy a pozitívizmusból. Más kérdés, hogy ez a kettős kitörés sikeres-e és egyáltalában sikerülhet-e azzal a természetes ballaszttal, mely a szemlélet korlátozottságából folyik; nem válik-e a maga egészében végzetesen talajtalanná éppen akkor, mikor magának új talajt keres?

Annyi bizonyosnak látszik, hogy Alvarez rendszere a társadalmi változások figyelembevételével, a kölcsönös függőség felismerésével, ha nem is az Élet iskolája, mint La Pradelle nagy betűvel dagályosan állítja, mégis mindenesetre közelebb áll az élethez, mint pl. Kelsen rendszere, aki szigorúan absztrakt módon építi fel a jogi normák zárt bazilikáját, vagy Jessupé, aki a világjog megteremtését tartja a nemzetközi jogtudomány feladatának, vagy Scelle-é, aki teljesen száműzi a nemzetközi jogalanyok sorából az államot.

Ám bármennyire megvesztegető a kiindulópont, a változások felmérése, a társadalmi adottságok és eltérések számbavétele, a folytatás mégis hamis vágányra siklik. A kölcsönös függőség ui. nem eszme, nem elv és nem jog, mint ahogyan Alvarez váltakozó módon beállítja, még kevésbé mindent meggyógyító csodaszer vagy varázsszó, mint ahogyan fejtegetéseiből — egy-egy zsákutca megoldásaként — gyakran kitűnnék, hanem valódi tartalma szerint a történelmi fejlődés során kialakult adottság: nem több, de nem is kevesebb. Maga az „interdépendance" kifejezés pedig még azért is

veszélyes, mert — mint tudjuk — pl. Jessupnál az „indépendance" teljes tagadásához, a szuverénitás eltörlésének javasolásához vezet. Ha viszont e kifejezést azzal a szóval helyettesítjük, melyet tényleges tartalma szerint jelölnie kell és amelyet Alvarez mindenáron való újdonságkeresésből vagy politikai okokból átall kimondani, nevezetesen a *kollektívizmussal:* akkor már az igazsághoz sokkal közelebb állónak látjuk, de egyáltalában nem újnak. A kollektívizmus ui. gazdasági-társadalmi vonatkozásban a tömegek erejének összefogásával a tömegek igényeinek érvényesítését jelenti, nemzetközi téren pedig megfelel a nemzetközi közösség olyan fogalmának, melyben az egymással egyenrangú államok belső függetlenségük feladása nélkül működnek együtt a közös érdekekért és külső függetlenségüket a békés együttműködés fenntartása céljából az önmaguk által kialakított közös jogrendnek vetik alá.

Az igaz, hogy a nemzetközi közösség itt említett fogalmának nemzetközi jogi következményeit még sok tekintetben le kellene vonni és a nemzetközi jogot a maga egészében hozzáigazítani a változott társadalmi-gazdasági viszonyok, részben pedig a már megalkotott új nemzetközi jogintézmények követelményeihez: ez a hozzáigazítás azonban *éppen a kölcsönös függőség* adottságánál fogva csak az államok együttműködésének rögös és nehézkes útján érhető el. Aki más úton jár, az összetéveszti a vágyat a valósággal és azt az illúziót kergeti, hogy egy tornyot a csúcsától kezdve is fel lehet építeni, mikor pedig ez nem sikerül, akkor csalódottan jelenti ki, hogy nem a tervezésben, hanem az építőkben volt a hiba.

Alvarez kétségtelenül ebbe a hibába esik, mikor megkezdi az alapozást, de aztán hirtelen abbahagyja és minden átmenet, közbenső építés nélkül a felsőbb régiókba akar szárnyalni. Amennyire találóak ui. elemzései az egyén és társadalom viszonyáról, a demokrácia többféleségéről, valamint a nemzetközi kapcsolatoknak a XIX. századhoz mért változásairól, sőt helyenként a nemzetközi jog és politika összefonódásáról is, annyira elvéti a mértéket a nemzetközi jog alapjáról és a rekonstrukció módszereiről vallott nézeteiben.

Végeredményben Alvarez egész rendszere — mint Hajdú Gyula találóan állapította meg —, az eklekticizmus tipikus megnyilvánulása. Vegyük mindjárt azt a tételét, hogy a jog a környezet terméke: ebben is kétségtelenül fellelhető egy biztató mag. Marxista felfogás szerint azonban ez a „környezet" elsősorban: a társadalmi-gazdasági viszonyok, ezek képezik a nemzetközi jog alapját is. A politikai és pszichológiai elemek csak *másodsorban* kerülhetnek számításba, egy szintre helyezésük a társadalmi-gazdasági viszonyokkal csupán a helyes látásmód összezavarására vezet.

A nemzetközi jog eredeti forrása viszont nem valamiféle meggyőződés, erkölcsi vagy pszichológiai kategóriaként, hanem — mint minden jogé — a kényszer, akár közvetlen, akár közvetett formájában, ez utóbbi esetben kényszerrel való fenyegetésként. Az államok azért követnek bizonyos magatartási szabályokat, mert megsértésük esetén más államok — ma már esetleg az egész nemzetközi közösség — szankciójától kell tartaniok és ha ez nem is mindig következik be, akkor is számolniok kell azzal, hogy a jövőben más állam vagy államok hasonló helyzetben ugyanolyan jogsértő magatartást tanúsíthatnának velük szemben, ami pedig saját életérdekeiket veszélyeztetné.

Éppen ezért a politika, ha szerephez jut is, nemzetközi jogi szempontból mégsem jelentkezhet azzal a *dominál*ó súllyal, mint ahogyan Alvarez állítja. Az ő felfogása oda vezet, hogy a jogot teljesen felhígítja és ezzel voltaképpen kihúzza a nemzetközi kapcsolatok alól a szilárdabb támasztékot. A szerződésszövegek „saját élete" és a „clausula rebus sic stantibus" alkalmazásának általános érvényű kiterjesztése nem a jog megerősítésére, hanem éppen ellenkezőleg, végső meggyengítésére szolgál. Az Antarktiszról felhozott példája is önmagában hordja cáfolatát. Ha ui. az Antarktisz birtoklására 40 évvel ezelőtt valóban hoztak volna nemzetközi bírói döntést, akkor ez a probléma ma már fel sem merülhetne, éppen úgy, mint ahogyan ma senkinek se jut eszébe felvetni Grönland hovatartozásának kérdését. S ha ilyen kérdést mégis felvetne valaki, ezzel csak a status quot akarná megbontani abból a célból, hogy terjeszkedési igényeinek érvényt szerezzen. Az Alvarez-féle tétel tehát voltaképpen az expanziós törekvések jogi igazolását szolgálja.

Hasonlóképpen áll a helyzet a jogi lelkiismeret és a közvélemény szerepével is. Nehéz lenne tagadásba vennünk e két tényező jelentőségét, mikor a nemzetközi békemozgalom éppen a népek lelkiismeretére apellál és a közvélemény erejére épít. Ám a jogi lelkiismeret — vagy pontosabban: a jogtudat — és a közvélemény nem *közvetlen* jogteremtő erő, szerepe nem új nemzetközi jogi normák *megalkotásában*, hanem a meglevő nemzetközi jogszabályok betartására és új jogszabályok kezdeményezésére vonatkozó *késztetésben* áll.

Alvarez pedig elmosssa a határvonalat az alkotás és a késztetés között éppen úgy, mint a jog és a politika között. Felfogását a Nemzetközi Bíróság jogszabálymódosító feladatáról, az állami alkotmányok nemzetközi vonatkozású rendelkezéseinek a nemzetközi jogba való adaptálásáról, a tudományos társaságok határozatainak figyelembevételéről és az ENSZ Közgyűlésének törvényhozó funkciójáról — bármennyire ellentmondó ez a felfogás még önmagában is —, lehet tiszteletreméltó egyéni álláspontnak tekinteni a nemzetközi jog további fejlesztését illetően; hiszen végeredményben mindenkinek joga van kifejteni saját elméleti elképzeléseit a nemzetközi jog jövőbeli perspektívájáról akkor is, ha de lege lata ezek az elképzelések szöges ellentétben állnak a meglevő jogszabályokkal. A baj csak ott kezdődik, mikor valaki az elképzelést valóságnak tekinti és a gyakorlatban alkalmazza. Márpedig Alvareznél ez történt: kifejtette nézeteit a megalkotandó új nemzetközi jogról és nyomban alkalmazta is ezeket a nézeteket a Nemzetközi Bíróság bírájaként.

Ha van tényked és, mely hozzájárul a nemzetközi jog állított válságához, akkor éppen az ilyen tényked és az: a valóság összekeverése az ábránddal, a jogalkalmazásé a jogalkotással. S a nemzetközi jog valóban válságban lesz mindaddig, míg egyesek — államok vagy bírák — a jogszabályok hű követése helyett, azok önkényes félretételében látják a fejlődés útját.

Herczeg István

E lapszám (XIV. új évfolyam 2—3.) szerzői: *Dr. Rákos Ferenc,* a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze. — *Dr. Halász Pál* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Pap Tibor,* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Szentpéteri István* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Gergely Ernő,* a Legfőbb Ügyészség csoportügyésze. — *Dr. Nándori Pál,* aspiráns. — *Dr. Schönwald Pál,* az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Biczó Sándor* ny. bírósági tanácselnök. — *Farberov, N. P.,* a jogi tudományok doktora. (Moszkva). — *Dr. Vermes Miklós,* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Nagy Lajos,* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós

Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328—727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára)

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

2-590564 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

XIV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1959 április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SCSETININ, B. V.:
A népi demokratikus államok alapvető funkciói fejlődésük jelenlegi szakaszában 129

FERI SÁNDOR:
Nézet és szabály a jog és erkölcs vonatkozásában 136

HÁMORI ÉVA:
A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdéseihez 142

KÁLMÁN GYÖRGY:
A becsületsértő cselekmények jogi tárgya és passzív alanyai 151

GARANCSY MIHÁLYNÉ:
A munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmának érvényesülése 163

REX-KISS BÉLA:
A szakértői bizonyítás lehetőségei a vércsoportkutatás legújabb eredményei alapján származásmegállapítási és gyermektartási perekben 174

Szemle:

ERDÉLYI ERNŐ:
A községek fejlesztési és igazgatási kérdései.. 182

V. I.:
A nemzetközi kereskedelmi-jogi munkaközösség munkájáról 184

Jogirodalom:

T. L.:
Két új csehszlovák jogi könyv a gazdasági szervezés szolgálatában 186

N.:
Új lengyel jogi könyvészeti munka..... 188

N. L.—T. J.:
Beérkezett könyvek..... 190

m.: Heller Erik 192

Tudományos élet:

— —:
Tudományos fokozatok odaítélése

СОДЕРЖАНИЕ: *Б. В. Щетинин:* Основные функции народно-демократических государств на современном этапе их развития. — *Шандор Фери:* Воззрение и норма из аспекта права и нравственности. — *Эва Хамори:* К вопросам учения о наказании и системы наказаний. — *Дьердь Калман:* Объект и пассивные субъекты преступлений против достоинства личности. — *Габриелла Гаранчи:* Осуществление необходимого содержания трудового договора. — *Бела Рекс-Киш:* Возможность применения экспертизы на основе новейших достижений исследования групп крови по делам об установлении отцовства или материнства и по делам об алиментах. — *Обзор: Эрне Эрдели:* Вопросы устройства и администрации сел. — *В. И.:* О работе коллектива по вопросам международного торгового права. — *Юридическая литература: Ласло Трочани:* Две новые чехословацские книги, посвященные хозяйственной организации. — *Н.:* Новая польская библиографическая работа по вопросам права. — *Н. Л.—Т. Й.:* Новые книги. — *м.:* Эрик Хеллер (некролог). — *Научная жизнь:* — —: Присуждение научных степеней.

INHALT: *B. W. Stschetinin:* Die grundlegenden Funktionen der volksdemokratischen Staaten in der gegenwärtigen Etappe ihrer Entwicklung. — *Sándor Feri:* Anschauung und Regel in Beziehung zu Recht und Moral. — *Éva Hámori:* Zu den Fragen der Pönologie und des Strafsystems. — *György Kálmán:* Das rechtliche Objekt der Ehrenbeleidigungshandlungen und ihre passiven Subjekte. — *Gabriella Garancsy:* Die Geltendmachung des unerlässlichen Inhalts der Arbeitsverträge. — *Béla Rex-Kiss:* Die Möglichkeiten der Beweisführung von Sachverständigen auf Grund der jüngsten Ergebnisse der Blutgruppenforschung in Abstammungs- und Unterhaltsprozessen. — *Rundschau: Ernő Erdélyi:* Die Entwicklungs- und Verwaltungsfragen der Gemeinden. — *I. V.:* Über die Arbeit des internationalen handelsrechtlichen Arbeitskreises. — *Rechtsliteratur: László Trócsányi:* Zwei neue tschechoslowakische Bücher im Dienste der Wirtschaftsorganisation. — *N.:* Eine neue polnische Bibliographie auf dem Gebiete der Rechtsliteratur. — *N. L.—T. J.:* Neueingelaufene Bücher. — *m.:* Erik Heller (Nekrolog). — *Wissenschaftliches Leben:* — —: Die Zuerkennung wissenschaftlicher Grade.

SOMMAIRE: *B. V. Scsetinin:* Les fonctions fondamentales des Etats de démocratie populaire dans la présente étape de leur évolution. — *Sándor Feri:* Opinion et norme sous les aspects du droit et de la moralité. — *Éva Hámori:* Contribution aux problèmes de la théorie des peines et du système pénitentiaire. — *György Kálmán:* Les objets protégés et les sujets passifs des actes injurieux. — Mme *Gabriella Garancsy:* Comment se fait valoir le contenu indispensable des contrats de travail? — *Béla Rex-Kiss:* Les possibilités des expertises dans les procès en constatation de la filiation et en réclamation d'aliments aux enfants, sur la base des résultats récents des recherches relatives aux groupes sanguins. — *Revue: Ernő Erdélyi:* Les problémes du développement et de l'administration des communs. — *I. V.:* Compte rendu sur les travaux du groupe de travail de droit commercial international. — *Littérature juridique: László Trócsányi:* Deux nouveaux ouvrages juridiques tchécoslovaques au service de l'organisation économique. — *N.:* Une nouvelle bibliographie juridique polonaise. — *N. L.—T. J.:* Nouvelles acquisitions d'ouvrages juridiques. — *m.:* Erik Heller (nécrologe). — *Vie scientifique:* — —: Octroi de grades scientifiques.

XIV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1959 április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A népi demokratikus államok alapvető funkciói fejlődésük jelenlegi szakaszában*

A népi demokratikus államok, mint szocialista típusú államok funkcióinak kérdése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is nagyjelentőségű. Ismeretes, hogy a funkciókban az állam lényege, tevékenységének alapvető tartalma nyilvánul meg. Az állami funkciók közvetítésével valósulnak meg az állam alapvető feladatai, azaz így szerveződik meg a szocialista állam gyakorlati tevékenysége fő irányaiban, lényeges oldalait tekintve.

A népi demokratikus államok alapvető funkcióival kapcsolatos probléma helyes tudományos tanulmányozásánál az a módszertani kiinduló tétel, hogy ezek az államok szocialista típusú államok, a munkásosztály diktatúrájának államai.

V. I. Lenin a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmenet legfontosabb törvényszerűségét megfogalmazva, rámutatott, hogy „a további fejlődés, vagyis a kommunizmushoz való fejlődés, a proletariátus diktatúráján keresztül visz és nem is vihet más úton".[1] A népi demokratikus forradalom legyőzheti a burzsoáziát és összezúzhatja annak hatalmát a proletariátus diktatúrája nélkül is. A burzsoázia ellenállását letörni, a kivívott győzelmet megtartani és a szocialista forradalom útján előrehaladni azonban a munkásosztály diktatúrájának megvalósítása nélkül nem lehet. A marxizmus-leninizmusnak ebből az alaptételéből következik a munkásosztály diktatúrája létrehozásának elkerülhetetlensége a szocialista forradalom győzelme után. Ezt a döntő jelentőségű történelmi törvényszerűséget a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban végbement szocialista forradalom tapasztalatai igazolják.

A népi demokratikus országokban a munkásosztály és élcsapata körül tömörül az ország lakosságának túlnyomó többsége. A kommunista és munkáspártok jelentik a vezető és irányító erőt a népi demokratikus államokban. Befolyásuk és vezetésük alatt áll a dolgozók minden más szervezete és a nem-proletár pártok, amelyek résztvesznek a szocializmus építésében és az egységes népi demokratikus frontban tömörülnek.

A szovjet állammal egytípusú népi demokratikus államoknak, amelyek azzal együtt a szocialista országok hatalmas táborát alkotják, alapjában véve ugyanazok a feladatai és funkciói, mint a szovjet államnak, fejlődése első és részben még második szakaszában is. „Előttünk most alapjában véve ugyanazok a feladatok állnak — mondotta Mao Ce-tung elvtárs — mint a szovjet állam építésének kezdeti szakaszán."[2]. Ez a megállapítás minden más népi demokratikus országra is vonatkozik. Teljesen indokolt tehát — valamennyi szocialista államra való tekintettel — a szocialista típusú állam alapvető funkcióiról beszélni, a politikai formákban mutatkozó különbségektől függetlenül, bár feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az állami funkciók megvalósításában számos sajátosság mutatkozik.

A népi demokratikus és a — fejlődése első szakaszában levő — szovjet állam funkcióinak közös voltát hangsúlyozva, nem szabad ugyanakkor egészen mechanikusan alkalmazni a szovjet állam funkcióit a népi demokratikus országokra, s figyelmen kívül hagyni megvalósulási formáiknak nemzeti sajátosságát.

A népi demokratikus államok a szocialista állam fejlődésének első fő szakaszában, azaz a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában vannak. A marxi-lenini elmélet rámutat a szocialista állam funkciói és fejlődési szakaszai, azaz az állam fejlődésének olyan meghatározott történelmi időszakai között fennálló elszakíthatatlan kapcsolatra, amelyek során az állam valamelyik alapvető feladatát oldják meg.

A szocialista állam tapasztalatai azt bizonyítják, hogy fejlődése valamennyi fő szakaszára

* E tanulmányt szerző a Jogtudományi Közlöny számára írta. — *Szerk.* Fordította: *Dr. Péteri Zoltán.*

[1] Lenin Művei 25. köt., Budapest, 1952. 495. old.

[2] Mao Ce-tung: Megnyitó beszéd. A Kínai Kommunista Párt VIII. Összkínai Kongresszusának anyaga. Goszpolitizdat, 5. old.

meghatározott állami feladatok és funkciók jellemzőek. A fejlődés egyik fő szakaszából a másikba való átmenettel megváltoznak az állam feladatai és azoknak megfelelően alapvető belső funkciói is. Az állam funkciói tehát nem maradnak egyszersmindenkorra adottak, hanem változnak, fejlődnek, egyesek elhalnak és helyükre mások lépnek.

A népi demokratikus államok alapvető funkcióit az előttük, mint szocialista típusú államok előtt álló legfontosabb feladatok határozzák meg. A népi demokratikus államok fő feladata fejlődésük jelenlegi szakaszában a szocializmus felépítése.[3].

E főfeladat megoldásának van alárendelve a népi demokratikus állam valamennyi funkciója, egész sokoldalú tevékenysége, amelyet a kommunista és munkáspártok irányítanak és vezetnek.

Egyes népi demokratikus államok — mint a Bolgár Népköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság — alapjában véve már megoldották a szocializmus felépítésének feladatát. „Azok a mélyreható változások, amelyek az ország gazdasági életében és a társadalom osztálytagozódásában végbementek — írja Todor Zsivkov, a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára — lehetővé tették a párt VII. kongresszusa számára annak a következtetésnek a levonását, hogy a szocializmus, mint új társadalmi rend, győzedelmeskedett a Bolgár Népköztársaságban."[4]

A kommunista párt vezetése alatt a csehszlovák nép is jelentős győzelmet aratott a szocializmus építésében.

„Csehszlovákiában ténylegesen megszűnt embernek ember által való kizsákmányolása, és lényegében leraktuk a szocializmus alapjait" — állapította meg Antonin Novotny, a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára.[5]

A Csehszlovák Kommunista Párt XI. kongresszusa feladatként tűzte ki a szocializmus építésének befejezését az országban. Egészen közel kerültek a szocializmus győzelméhez több más népi demokratikus ország népei is.

A népi demokratikus államok alapvető funkcióinak osztályozása. A szocialista állam belső és külső funkciói.

A népi demokratikus államok tapasztalatainak vizsgálata — nézetünk szerint — lehetővé teszi annak a következtetésnek a levonását, hogy a szocialista állam alapvető funkciói fejlődésének első szakaszában a következők;

A) *Belső funkciók: 1.* a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának megtörése; *2.* az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója; *3.* a szocialista törvényesség biztosítása, az állampolgári jogok védelme, a szocialista tulajdon megóvása.

B) *Külső funkciók: 4.* az ország védelme külső támadás ellen; *5.* a szocialista országokkal való barátság, együttműködés és kölcsönös segítség; *6.* a békés egymásmellettélés lenini elvén nyugvó külpolitika folytatása.[6]

Alapjában véve ezek ugyanazok a funkciók, amelyek a szovjet szocialista államnál is megvoltak fejlődésének első szakaszában, kivéve a szocialista országokkal való barátság, együttműködés és kölcsönös segítség funkcióját, amely a szovjet államnál az egész világra kiterjedő szocialista tábor létrejöttével, vagyis a második fejlődési szakasz idején jelent meg.

A szovjet állam és a népi demokratikus államok funkciójának közös voltában mindenekelőtt az mutatkozik, hogy a szocialista államok és a szocialista társadalom keletkezésének és fejlődésének közös vonásai vannak; ennek mélyreható általánosítását találjuk korunk jelentős programmokmányában, a szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásán elfogadott Nyilatkozatban.[7]

A munkásosztály hatalma megszerzésének és megszilárdításának, a szocializmus felépítésének legfontosabb előfeltétele a népi demokratikus országokban a szocialista építés általános törvényszerűségeinek és azoknak a nemzeti történeti sajátosságoknak helyes összekapcsolása, amelyek a munkásosztály részéről a politikai hatalom megszerzésének különböző formáiban és módszereiben, az alapvető termelési eszközök társadalmasításának s más szocialista átalakítások végrehajtásának ütemében és formáiban nyilvánultak meg.

A szocialista államok funkciójának közös volta azzal is magyarázható, hogy minden szocialista ország a szocialista világrendszer alkotó része, így a szocialista tábor országainak és mindenekelőtt a leghatalmasabb szocialista államnak, a szocializmust elsőként felépítő Szovjetuniónak segítségére és kölcsönös együttműködésére támaszkodik. A szovjet állam létezése az a hatalmas tényező, amely elősegíti a többi szocialista ország számára az előttük álló feladatok és funkciók sikeres megvalósítását. A szovjet

[3] Alapvető feladaton azt a feladatot kell érteni, amely az állam fejlődésének valamelyik szakaszában (időszakában) a legfontosabb, a központi helyet foglalja el. E feladat helyes és sikeres megoldása az állami szervek részéről elengedhetetlen feltétele a népi demokratikus állam előrehaladásának, az új társadalom sikeres felépítésének, a nép anyagi és kulturális színvonala gyökeres megjavításának. Az alapvető feladatot a népi demokratikus országok kommunista vagy munkáspártjai fogalmazzák meg, a proletáriátus és forradalmi szövetségesei osztályérdekeiből kiindulva. Az alapvető feladatban, mint az állam funkcióiban is, a nép akarata, progresszív törekvései jutnak kifejezésre.

[4] Todor Zsivkov: A szocializmus győzelme Bulgáriában. „A béke és szocializmus kérdései." 1958. 2. sz. 30. old.

[5] Antonin Novotny elvtárs beszámolója a Csehszlovák Kommunista Párt XI. kongresszusán. Pravda, 1958. jún. 19.

[6] A szerző által javasolt felosztás nem tart igényt az abszolút és kimerítő jellegre. A szerző csak az adott kérdésre vonatkozó személyes álláspontját fejti ki, s felhívja a népi demokratikus országok tudósait e fontos probléma megvitatására, hogy azt közös erőfeszítéssel megoldhassuk.

[7] Ld. A szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1957. nov. 14—16-i moszkvai értekezletén elfogadott Nyilatkozat. Goszpolitizdat, 1957. 14. old.

állam segítsége folytán egyes népi demokratikus országok a Szovjetunióhoz viszonyítva rövidebb történelmi időszak alatt valósítják meg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet. (Bolgár Népköztársaság, Csehszlovák Köztársaság stb.)

Másfelől viszont a Kínai Népköztársaság és a többi szocialista ország részéről a Szovjetuniónak nyújtott támogatás kedvezően befolyásolja a szovjet állam alapvető feladatainak és funkcióinak megvalósítását a kommunizmus építése terén, valamint a békéért és a szocialista országok népeinek biztonságáért folytatott harcban.

Közös mozzanat a szocialista államok olyan funkcióinak kölcsönhatása is, amelyek a Szovjetunió és a népi demokratikus. országok által foganatosított együttes kollektív intézkedésekben nyilvánulnak meg a gazdasági és a kulturális építés területén, a közös védelemben és egységes békeszerető külpolitika folytatásában.

Miután megállapítottuk a népi demokratikus államok alapvető funkcióinak néhány közös vonását, megvizsgáljuk a népi demokratikus állam egyes funkcióit, s lehetőség szerint figyelemmel kísérjük fejlődésüket, valamint azokat a nemzeti, specifikus jellegzetességeket, amelyek egy sor szocialista országban az egyes funkciók megvalósulási formáit jellemzik.

A) *Belső funkciók.*

1. A megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkciója.

A megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkciója az országon belül közvetlenül a kizsákmányoló osztályok létezéséből és abból az osztályharcból fakad, amelyet a dolgozók a földesurak és nagykapitalisták ellen, valamint a népi demokratikus renddel szembeforduló más — az osztályellenség köréből származó — elemek ellen folytatnak.

Ennek szemléletes bizonyítékául szolgálhatnak az imperialisták által 1956-ban Magyarországon kirobbantott események, amelyeknek célja a népi demokratikus rend megdöntése volt.

A népi demokratikus országok politikai és tudományos irodalmában pontos megfogalmazást nyert a megdöntött osztályok elnyomásának funkciója az országon belül. Példaként hivatkozhatunk L. Reutunak, a Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Politikai Iroda póttagjának beszámolójára, amelyet „V. I. Lenin születésének 88. évfordulója" címmel tartott Bukarestben az 1958. ápr. 22-i ünnepi ülésen. A szónok utalt a szocialista rend belső ellenségeinek elnyomására irányuló funkció megtartásának szükségességére azokban a szocialista országokban, ahol még megvannak a régi társadalmi erők maradványai, ahol az embernek ember által való kizsákmányolását még nem számolták fel véglegesen.[8]

E funkció lényege azonos minden népi demokratikus ország számára, megvalósítási formái azonban különbözőek. Ezt teljes mértékben az egyes népi demokratikus országok fejlődésének konkrét történelmi körülményei, valamint az ország tényleges osztályerőviszonyai határozzák meg. Fontos azt is megjegyezni, hogy azokban a népi demokratikus országokban, amelyekben a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet polgárháború nélkül megy végbe (Bolgár Népköztársaság, Csehszlovák Köztársaság, Lengyel Népköztársaság, Román Népköztársaság stb.), az erőszak módszerei nem voltak annyira élesek, mint azokban az országokban, ahol polgárháború volt (Kínai Népköztársaság, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Vietnami Demokratikus Köztársaság). Ezt a megállapítást a népi demokratikus országok politikai és tudományos irodalma nyomatékosan hangsúlyozza.[9]

A megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomására irányuló funkció megvalósításának egyik lényeges sajátossága a népi demokratikus országokban az, hogy a szovjet államtól eltérően, ahol annak első fejlődési szakaszában szükségesnek bizonyult a kizsákmányolók választójogának megvonása, a népi demokratikus államok többségében a megdöntött osztályok elnyomása rendszerint a kizsákmányoló elemek politikai jogainak megvonása nélkül megy végbe.

Kínában a feudális földesuraknak és a nagytőke képviselőinek a politikai jogoktól, valamint Romániában 1953-tól a kulákoknak a választójogtól való megfosztása kivételes rendszabály volt és együttjárt a volt földesuraknak és tőkéseknek átnevelésére és a társadalmilag hasznos munkába való bekapcsolására irányuló, egyidejűleg hozott rendelkezésekkel.

A megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomására irányuló funkció megvalósításának egyik sajátos formája Kínában az volt, hogy a kommunista párt és a népi demokratikus állam össznépi mozgalmat szervezett „a visszaélések három fajtája", valamint az „öt rossz" ellen, most pedig mozgalmat indított a munkastílus megjavításáért minden állami, gazdasági, védelmi és kulturális-nevelő szervben és társadalmi szervezetben.

A megdöntött osztályok elnyomásának funkciója szorosan összefonódik a kommunista pártnak a proletárdiktatúra fejlesztéséért és megszilárdításáért, a munkásosztály és a parasztság szövetségének megszilárdításáért, az egységes nemzeti front megerősítéséért folytatott harcával. E funkció sikeres megvalósítása a nép érdekein őrködő állambiztonsági és társadalomrendészeti, bírói és ügyészi szervek minden eszközzel való erősítését követeli meg.

A kizsákmányoló osztályok felszámolásával és a szocializmus alapjainak lerakásával a kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkciója fokozatosan el fog halni, amint ezt a szovjet állam és egyes népi demokratikus országok ta-

[8] Ld. A Román Munkáspárt Információs Közlönye 4. sz., Bukarest, 1958. 6. old.

[9] Ld. pl. Mihail Genowszki és Dimitri Dimitrov bolgár jogi professzorok „Bulgária államának és jogának alapjai" c. könyvének harmadik átdolgozott és bővített kiadását. Szófia, 1957. 101—102. old.

pasztalatai bizonyítják. Mint ismeretes, a Mongol Népköztársaságban és a Bolgár Népköztársaságban már nincsenek kizsákmányoló osztályok. A Mongol Népköztársaságban felszámolták a földesúri osztályt. Más kizsákmányoló osztályok az országban nincsenek. A Bolgár Népköztársaságban felszámolták a burzsoáziát, és más kizsákmányoló osztályok az országban már nincsenek. Csupán egyes tőkés elemek maradtak meg.

Sikeresen számolják fel a kizsákmányoló osztályokat egy sor más népi demokratikus országban is. Ezzel kapcsolatban már most kezd fokozatosan megszűnni a megdöntött osztályok ellenállásának elnyomására irányuló funkció megvalósításának szükségessége a Mongol Népköztársaságban és a Bolgár Népköztársaságban. Szűkül e funkció terjedelme egy sor más népi demokratikus országban (Román Népköztársaság, Csehszlovák Köztársaság) is.

2. A gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció

Minden népi demokratikus állam egyik legfontosabb funkciója az állami szervek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkája, amely a szocializmus útján történő előrehaladás mértéke szerint mind nagyobb fejlődést mutat és két, jelentőségét tekintve önálló funkcióvá alakul át.

A népi demokratikus államoknak e funkcióiban a legvilágosabban nyilvánul meg a népi demokratikus államoknak, mint a politikai felépítmény legfontosabb részének alkotó szerepe az új alap, az új gazdasági viszonyok megteremtésében és fejlesztésében, a társadalmi fejlődésnek a marxista-leninista tudomány által feltárt objektív gazdasági törvényeivel összhangban.

Így a Kína Kommunista Pártja VIII. Összkínai Kongresszusának 2. ülésén a Központi Bizottság munkájáról szóló beszámoló jelentéssel kapcsolatosan elfogadott határozat megállapítja, hogy „az ülés egyhangúlag helyesli a Párt Központi Bizottsága által, Mao Ce-tung elvtárs kezdeményezése alapján követett irányvonalat, amely abban áll, hogy feszítsük meg minden erőnket, törjünk előre, építsük fel a szocializmust nagyobb arányokban, gyorsabban, jobban és gazdaságosabban".[10] Kína Kommunista Pártjának ez az általános irányvonala legközvetlenebbül és elsősorban a népi demokratikus állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységében testestül meg. A kommunista párt vezette népi demokratikus állam az állami és gazdasági munkastílus megjavítása alapján és elszánt harcot folytatva a gazdasági, politikai és ideológiai frontokon, hatásosan valósítja meg az országban a technikai és kulturális forradalmat és arra törekszik, hogy 15 év vagy még rövidebb idő alatt utolérje Angliát a legfontosabb ipari termékek termelésében, s az országot korszerű iparral, korszerű mezőgazdasággal, valamint korszerű tudománnyal és kultúrával rendelkező szocialista nagyhatalommá alakítsa át.

[10] Kína Kommunista Pártja VIII. Összkínai Kongresszusának 2. ülése. Peking, 1958. 68. old.

A népi demokratikus államok a társadalmi fejlődés objektív gazdasági törvényeinek alkalmazásával felszámolták az ipari nagyvállalatok, a szállítás, a bankok magántulajdonát és ezen az alapon megteremtették az ország gazdasági életében a gazdaság állami, azaz szocialista szektorát, amely már most is vezető szerepet játszik; megfosztották tulajdonuktól a földesurakat, korlátozzák a kapitalista földtulajdont, és megvalósítják a parasztgazdaságok szövetkezetesítését. E fontos feladat megoldásában a Kínai Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság már döntő sikereket ért el: a parasztgazdaságok nagy többsége már egyesült az önkéntesség elve alapján a szocialista típusú mezőgazdasági szövetkezeti egyesülések különböző formáiban.[11] A Kínai Népköztársaságban hatalmas alkotó munka folyik a magánipar szocialista átalakítása terén, amelynek eredményeképpen a nemzeti burzsoázia jelentős része bekapcsolódott az országban folyó gazdasági építőmunkába. Valamennyi népi demokratikus állam megszervezi a népgazdasági tervezést, a gazdaság állami és szövetkezeti szektorában megvalósítja a végzett munka mennyisége és minősége szerint történő díjazás szocialista elveit, megvalósítja a népgazdaság mélyrehatóan technikai átalakítását, megteremti az új szocialista ipar és mezőgazdaság alapjait, és sikeresen felszámolja a gazdasági és kulturális elmaradottságot.[12]

A Kínai Népköztársaságban a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció megvalósításának nagyon lényeges sajátossága az államkapitalizmus formáinak felhasználása. Az államkapitalizmus Kínában a magánkapitalista ipar és kereskedelem fokozatos szocialista átalakításának formájává vált. Ugyanakkor a népi demokratikus állam e forma segítségével korlátozza a magánkapitalizmust az iparban és a kereskedelemben, s bevonja a tőkés elemeket a szocialista építésbe.

[11] A Kínai Népköztársaságban az 1958. év kezdetén a termelőszövetkezetek az összes parasztgazdaságok 37 %-át ölelték fel, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban 98,6%-át; a Bolgár Népköztársaságban a szocialista szektorra a mezőgazdasági termelésre szánt földterület 92%-a esett, a Csehszlovák Köztársaságban 71,5%, az Albán Népköztársaságban 70%, a Román Népköztársaságban több mint 52%, a Német Demokratikus Köztársaságban 33%, a Momgol Népköztársaságban a paraszti gazdaságok 41%-a tömörült mezőgazdasági termelőszövetkezetbe. Ld. Mezsdunarodnaja Zsizny" c. folyóirat, 1958. 3. sz. 97. old.

[12] 1957-ben az ipari termelés mennyisége a Kínai Népköztársaságban 1949-hez viszonyítva 5,6-szorosára nőtt, Lengyelországban a háború előtti színvonalhoz képest több mint 5-szörösére, Csehszlovákiában majdnem 3-szorosára, Romániában 3,5-szörösére, a Német Demokratikus Köztársaságban 2,4-szeresére, Magyarországon kb. 4-szeresére, Bulgáriában kb. 8-szorosára, Albániában 14,6-szorosára, Mongóliában 4,6-szorosára az 1940. évihez képest. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban 1956-ban az ipari termelés bruttó összege az 1953. évihez képest 2,8-szorosára emelkedett és a háború előtti színvonalat 1949-ben 1,8-szorosára emelte. Ld. „Voproszü Ekonomiki" 1957. 8. sz. 8. old.

A kínai szocialista állam gazdasági-szervező tevékenységébe sok és egyre több sajátosságot visznek a kínai falun létrehozott népi kommunák.

Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának a falusi kommunák megalakításáról szóló 1958. aug. 29-i történelmi jelentőségű határozata megállapítja, hogy „a kis szövetkezetek egyesítése nagy szövetkezetekké és átalakításuk népi kommunákká jelenleg a széles néptömegek általános követelése."[13] Az egyoldalú mezőgazdasági termelőszövetkezetek már nem felelnek meg a kínai falusi fejlődés mai feltételeinek. Az élet parancsolóan veti fel a népi kommunák létrehozásának követelményét, ezeknek keretében sokoldalúan fejlődik a mezőgazdaság, az erdőgazdaság, az állattenyésztés, a növénytermelés és a halászat. A népi kommunákban a mezőgazdaság fejlődésével párhuzamosan a helyi ipar, a kereskedelem, a felvilágosító munka és a honvédelem is fejlődik.

Kína Kommunista Pártjának Központi Bizottsága a népi kommunák létrehozását olyan főiránynak tekinti, amely „arra irányul, hogy a parasztokat a szocialista építés meggyorsítására, a szocializmus határidő előtti felépítésére és a kommunizmusba való fokozatos átmenetre vezesse."[14]

A Kínában folyó szocialista építés tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a szocialista világrendszer erősödésével párhuzamosan szélesebb lehetőségei tárulnak fel annak, hogy a szocialista állam a gazdasági-szervező funkció megvalósításának lehető leghajlékonyabb formáit használja fel, amelyek lehetővé teszik a szocializmus építésének gyorsított ütemét. A népi demokratikus országokban (A Mongol Népköztársaság kivételével) a gazdasági-szervező funkció megvalósításának egyik sajátossága a mezőgazdaság szocialista átalakításának területén az, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak magántulajdonában marad a szövetkezetbe bevitt földjük és azért anyagi ellenszolgáltatást kapnak.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezeti és gazdasági megerősödésével párhuzamosan azonban a parasztok tudatosan és önként csökkentik vagy teljesen megszüntetik a földjáradékot. Így a Bolgár Népköztársaságban 1957-ben a tiszta jövedelem összegének 4,9%-ára csökkent a földjáradék átlagos mértéke, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mintaszabályában előirányzott 20%-os maximális összeggel szemben. Számos szövetkezetben a termelőszövetkezeti tagok közgyűlésén hozott határozat alapján teljesen megszüntették a földjáradékot.[15]

A népi demokratikus államok gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója ismételten igazolja a népi demokratikus államok gyökeres különbözőségét és fölényét a burzsoá államokhoz képest, amelyeknek — mint ismeretes — nincs hasonló funkciójuk, mert ez mind a burzsoá, mind a magántulajdon elvén alapuló minden más kizsákmányoló állam tevékenységének körén kívül esik.

3. A szocialista törvényesség biztosítása, az állampolgári jogok védelme, a szocialista társadalmi tulajdon védelme.

A népi demokratikus állam alapvető funkciói között rendkívül fontos helyet foglal el a szocialista törvényesség biztosításának, az állampolgári jogok és a társadalmi szocialista tulajdon védelmének funkciója. Ez a szocialista állam demokratikus jellegéből következik, abból, hogy a szocialista állam szüntelenül gondoskodik az állampolgárok törvényes jogainak és érdekeinek kielégítéséről, a társadalmi szocialista tulajdon védelméről.

Így a Koreai Munkapárt III. kongresszusán a Koreai Munkapárt Központi Bizottságának beszámoló jelentésével kapcsolatban elfogadott határozat felhívja a belügyminisztériumi, ügyészi és bírói szervek figyelmét arra, hogy — szögezi le az említett határozat — „erősíteniök kell az állami törvények végrehajtásának ellenőrzését és felügyeletét, és pontosan be kell tölteniök hivatásukat, amely az állampolgárok alkotmányos jogainak, életének és vagyonának védelmére, az ellenséges elemek minden bomlasztó tevékenységének megelőzésére, az állami vagyon pazarlásának és fosztogatásának kiküszöbölésére irányul."[16]

A munkásosztály a népi demokratikus forradalom győzelmének eredményeként létrehozott új törvényességet az új társadalmi és állami berendezkedés megszilárdítása és fejlesztése érdekében használja fel. A népi demokratikus törvényesség a dolgozó nép akaratát juttatja kifejezésre állami törvények és más jogszabályok formájában. A népi demokratikus törvényesség a népi demokratikus országokban az egész állami apparátus tevékenységének egyik legfontosabb szervezeti elve. Így a Kínai Népköztársaság alkotmánya leszögezi, hogy az állami szervek valamennyi dolgozója köteles odaadással viseltetni a népi demokrácia iránt, alávetni magát az alkotmánynak és a törvényeknek, és minden erejét a nép szolgálatára szentelni.

Mindebben világosan megnyilvánul a népi demokratikus állam forradalmi, alkotó szerepe.

A kommunista és munkáspártok nagy munkát végeznek az államapparátus további összevonása és olcsóbbá tétele, további átszervezése és demokratizálása, az állami szervek munkamódszerének és munkastílusának megjavítása, a bürokratizmus és a dolgozókhoz való lélektelen viszony gyökeres kiírtása érdekében is.

A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai a néptömegek növekvő öntudatára, aktivitására és alkotó kezdeményezőkészségére, valamint a dolgozók társadalmi és politikai szervezeire támaszkodva szüntelenül erősítik a törvényességet és a jogrendet.

[13] Ld. Pravda, 1958. szept. 11.

[14] Uo.

[15] Ld. pl. Todor Zsivkov cikkét: „A szocializmus győzelme Bulgáriában." „A béke és a szocializmus kérdései." 1958. 2. sz. 33. old.

[16] A Koreai Munkapárt III. Kongresszusának anyaga. Goszpolitizdat, Moszkva, 1957. 175. old.

B) *Külső funkciók*

4. Az ország védelme külső támadás ellen.

Minden európai és ázsiai népi demokratikus állam egyik alapvető funkciója az ország védelme külső támadás ellen.

Az országnak külső támadás elleni védelmére irányuló funkció tartalmát a széles néptömegek — a népi demokratikus forradalom eredményeként megszerzett — vívmányainak katonai védelme alkotja az imperialista államok agresszív cselekményei ellen. E funkció létét a világimperializmus ellenséges táborának fennállása indokolja, amely mind a Szovjetunió, mind a népi demokratikus államok megsemmisítésére törekszik. A kapitalista államok a szocialista országokkal szemben katonai intervenció állandó veszélyét jelentik. A szovjet állam és a népi demokratikus országok története kétségbevonhatatlanul igazolja a nagyfokú forradalmi éberség szükségességét a kapitalista államokkal való kapcsolatok terén. Ebből ered a népi demokratikus államok védelmi készültségének, büntető és felderítő szerveinek minden eszközzel történő fejlesztésével és erősítésével kapcsolatos feladat.

Az országnak külső támadás elleni védelmére irányuló funkció elsősorban a népi demokratikus államok fegyveres erőinek, büntető és felderítő szerveinek megteremtése és erősítése útján valósul meg. Minden népi demokratikus államnak megvan a maga néphadserege, amely az imperialista agresszorok támadása elleni fegyveres védekezés fő eszköze. E hadseregek a népi demokraratikus országok dolgozóinak külső és belső elnyomóik ellen vívott forradalmi harca során alakultak meg.

A szocialista államok függetlenségének és biztonságának fontos biztosítéka az európai szocialista államoknak 1955. május 14-én Varsóban aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződése.[17]

5. A szocialista országokkal való barátság, együttműködés és kölcsönös segítség.

A második világháború után a Szovjetunió történelmi jelentőségű győzelme és egy sor országnak a kapitalista világból való kiválása következtében kialakult a béke, demokrácia és szocializmus hatalmas tábora. Ezzel a szocializmus kilépett egy ország kereteiből és világrendszerré vált. — Ez — mint a XX. pártkongresszus megállapította — a mai kor fő jellegzetessége.

A szocialista tábor országai közti viszonyok — testvérnépek barátságán és együttműködésén felépülő viszonyok. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok baráti viszonyainak alapjául a proletár internacionalizmus elve szolgál.

A szocialista államok közti barátság, együttműködés és szocialista kölcsönös segítség állandó fejlesztése és erősítése képezi a népi demokratikus államok eme új funkciójának tartalmát és célját, amely világosan megnyilvánult a szocialista világtábor kialakulásával kapcsolatban.

Az említett funkció lényeges sajátossága az, hogy a legszorosabban összefügg a szocialista állam összes többi funkcióival és kedvező hatást gyakorol azok sikeres megvalósítására, különösen a szocialista államok gazdasági élete, kultúrája, külpolitikája és védelme területén.

E funkció megvalósításában a Szovjetunió játssza a vezető szerepet.

A szovjet állam, amely gazdasági, kulturális és technikai vonatkozásban a legfejlettebb, a népi demokratikus országoknak nagy gazdasági és technikai segítséget nyújt. Jelenleg 446 vállalat és több mint 90 különálló üzem és erőmű felépítésében nyújt a Szovjetunió segítséget. A Szovjetunió a népi demokratikus országoknak összesen több mint 21 milliárd rubelnyi hosszúlejáratú hitelt nyújt a lehető legkedvezőbb feltételek mellett. Mindez kedvező hatást gyakorol a népi demokratikus országokban folyó szocialista építésre.

A szocialista országok sikeresen valósítják meg a nemzetközi szocialista munkamegosztás elvét, megszervezik a termelés szakosítását és összehangolását, a tudományos és technikai vívmányok, valamint az élenjáró termelési tapasztalatok cseréjét.

A szocialista országok sokoldalú együttműködése sikerrel szolgálja a szocializmus és a kommunizmus építésének ügyét, lehetővé teszi a szocialista világgazdasági rendszer legjobb felhasználását az egyes szocialista országok termelőerőinek fejlesztésére és az egész szocialista tábor gazdasági erejének növelésére.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában részvevő országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1958. májusában tartott tanácskozásán rámutattak annak szükségességére, hogy a legteljesebben kihasználják a hatalmas lehetőségeket, mindenképpen figyelembe vegyék a szocialista országok kölcsönös érdekeit a távlati tervek kidolgozásánál, és kiszélesítsék az együttműködés kölcsönösen kedvező formáit a kevésbé fejlett iparral rendelkező országok ipari színvonalának emelése érdekében.

Ezzel kapcsolatban növekszik a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának és szerveinek jelentősége a szocialista országok gazdasági együttműködésének megszervezése terén.[18]

[17] Amennyiben a szerződésben részvevő valamelyik államot — hangoztatja a szerződés 4. cikke — bármely más állam vagy államcsoport részéről fegyveres támadás éri, a szerződésben részvevő valamennyi állam az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkében biztosított egyéni vagy kollektív biztonságra való jog érvényesítése érdekében a megtámadott államnak vagy államoknak haladéktalanul segítséget nyújt, éspedig a szerződésben részvevő többi államokkal való megegyezés alapján minden szükségesnek látszó eszközzel, beleértve fegyveres erő alkalmazását is. A szerződésben részvevő államok haladéktalanul tanácskozni fognak a szükségesnek látszó együttes rendszabályokra vonatkozólag, hogy helyreállítsák és megszilárdítsák a nemzetközi békét és biztonságot.

[18] Ld. a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában részvevő államok kommunista és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásáról kiadott Közleményt. Pravda, 1953. máj. 25.

6. A békés egymásmellettélés lenini elvén nyugvó külpolitika folytatása.

A népi demokratikus államok egyik alapvető funkciója a különböző társadalmi rendszerek békés egymásmellettélésének lenini elvén alapuló külpolitika folytatása.

A népi demokratikus országok külpolitikájának alapját — mint a Szovjetunióét is — a békepolitika alkotja. Ez képezi általános irányvonalukat az idegen államokkal való külső kapcsolataikban. A szocialista tábor országai a két rendszer békés egymásmellettélésének lehetőségéből indulnak ki.

A szocialista államok a területi sérthetetlenség és a szuverénitás, az egyenjogúság és a kölcsönös előnyök kétoldalú elismerése alapján normális diplomáciai viszonyt létesítenek minden, békét óhajtó imperialista állammal.

A népi demokratikus országok a nemzetközi feszültség csökkentése érdekében csökkentik fegyveres erőiket és védelmi jellegű kiadásaikat, s más országokat is felhívnak e példa követésére.

A népi demokratikus országok egymást kölcsönösen támogatva harcolnak minden nép közös és nagy ügyéért — a béke megvédéséért, s szilárdítják a szocialista államok nemzetközi helyzetét.

A béke, a demokrácia és a szocializmus egységes táborába tömörült népi demokratikus és szocialista országok magasra emelik a proletár internacionalizmus zászlaját, minden eszközzel szilárdítják erejüket, és önfeláldozóan harcolnak az imperialista terjeszkedés ellen, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért.

Harc az imperialista ideológia és a revizionizmus ellen a szocialista államok alapvető funkcióinak kérdésében.

Az imperializmus védelmezői a kommunista mozgalom megrágalmazása érdekében fokozzák a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen folytatott ideológiai harcot. Az utóbbi időben az imperializmus ügynökhada az úgynevezett „nemzeti kommunizmus"-ról szóló ártalmas eszméket terjeszti. Az a céljuk, hogy megbontsák a szocialista országok barátságát, szembeállítsák őket egymással és különösen a Szovjetunióval, mert erejénél és az egész világ népeire gyakorolt hatalmas befolyásánál fogva ebben az országban látja fő ellenfelét a nemzetközi imperializmus.

Fokozott támadásoknak van kitéve a népi demokratikus rendszer Kínában a jobboldali elemek részéről, mióta a szocializmusért vívott harc döntő szakaszába lépett és a munkastílus megjavítására irányuló politika előtérbe kerül. A kínai jobboldali elemek és általában a népi demokratikus országokban élő ellenséges elemek különösen az 1956. évi magyarországi eseményekkel kapcsolatban aktivizálódtak; ezek az események számukra harci jeladást jelentettek a kommunista és munkáspártok, a népi demokratikus hatalmi szervek, a szocializmus építése elleni fellépésre. A kínai jobboldali elemek 1957-ben aktív antikommunista és antiszocialista rágalmazó tevékenységet fejtettek ki. Nyíltan felléptek a kommunista párt és a népi kormányzat bel- és külpolitikája ellen. Rosszindulatú rágalmakat szórva a népi demokratikus rendszerre azt követelték, hogy azt a hírhedt „abszolút demokrácia" szellemében burzsoá parlamenti rendszerrel váltsák fel.

A kommunista párt vezető szerepét tagadó jobboldali elemek arra törekedtek, hogy megdöntsék a kínai munkásosztály diktatúráját, megfosszák vezetőitől, majd felváltsák a tőkések és földesurak hatalmával.

A kínai kommunista párt vezetése és irányítása alatt álló dolgozó tömegek szétzúzták az országban megbúvó jobboldali burzsoá elemeket, és megvédték szocialista vívmányaikat, népi demokratikus államukat. A jobboldali elemek fölött aratott győzelem hatalmas történelmi jelentőségű esemény Kínában a szocializmusért vívott politikai és ideológiai harcban.

A jobboldali elemekkel vívott harc Kínában szorosan összefügg a többi szocialista országban az ellenséges elemek ellen vívott harccal.

A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai az imperializmus és ügynökhadának üzelmei ellen harcolva szüntelenül leleplezik a modern revizionizmust, mint a burzsoá ideológia egyenes megnyilatkozását.

Határozott elítélést váltanak ki a mai revizionisták állításai, akik a gazdasági vezetésben érvényesülő bürokratikus centralizmus elleni harc hamis jelszavával a szocialista állam gazdasági-szervező funkciója ellen, s a gazdasági vezetésnek az önkormányzati testületek kezébe adása érdekében lépnek fel.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programjában, amelyet a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VII. kongresszusa fogadott el, továbbá a vezető jugoszláv politikusok megnyilatkozásaiban, a jogászok, közgazdászok és filozófusok műveiben egyenesen azt állítják, hogy a szocialista gazdaság és kultúra állami irányítása az államapparátusnak a társadalom fölött álló bürokratikus hatalommá való átalakításához vezet.[19] Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a bürokratizmus megsemmisítésének egyetlen útja a gazdaság és a kultúra állami irányításától való eltérés. A jugoszláv revizionisták itt sem állnak meg, és azt próbálják bizonyítani, hogy már hamarosan megszűnik a szocialista állam létének szükségessége, és hogy az elhalási folyamat azzal kezdődik, hogy az állam gazdasági és kulturális funkcióit a társadalmi önkormányzati szervekre ruházzák.

Lényegében ugyanerre az álláspontra helyezkedik a Német Tudományos Akadémia közgazda-

[19] Erről van szó pl. E. Kardeljnek a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VII. kongresszusán tartott beszámolójában is. „Mezsdunarodnaja Politika". Belgrád, 1958. V. 16.

sági intézetében dolgozó német revizionisták csoportja is.[20]

A német revizionisták nem kutatják a szocializmus építésének objektív törvényszerűségeit és nem veszik figyelembe a Szovjetunióban és más szocialista államokban folyó kommunista építés gazdag tapasztalatait sem, hanem a vezetés „decentralizációjának" és már a szocialista államfejlődés mai szakaszán az államapparátus fokozatos felszámolásának gondolatával lépnek fel.[21] Ezzel a revizionisták a marxizmus-leninizmusnak a történelmi tapasztalatok által igazolt ama tételével fordulnak szembe, hogy a szocialista állam a legfontosabb eszköz a nép kezében a szocializmus és a kommunizmus építésében. A revizionisták, akik már a jelenlegi történelmi körülmények között az állam elhalásáért hadakoznak, arra törekszenek, hogy megkönnyítsék az imperialista burzsoáziának a szocialista országok elleni harcát és megfosszák a dolgozókat a szocializmus építésének és a szocialista forradalmi vívmányok megvédésének legfontosabb eszközétől. A kommunista és munkáspártok, továbbá az összes szocialista országok dolgozói leleplezik és elítélik a modern revizionisták különféle eszméit, erősítik népi, szocialista államukat, tökéletesítik és demokratizálják az államapparátust, hogy az — megfelelően átszervezve — megfeleljen a kommunista építés objektív szükségleteinek.

A modern revizionisták politikai és ideológiai hadállásainak szétzúzása a szocialista államok, a szocialista világrendszer további erősödésének elengedhetetlen feltétele.

Scsetinin, B. V.

[20] Ld. Walter Ulbricht cikkét: A Németországi Szocialista Egységpárt ideológiai munkájának néhány kérdése. „A béke és a szocializmus kérdései." 1958. 2. sz. 23. old.

[21] Ld. uo.

Nézet és szabály a jog és erkölcs vonatkozásában

A külső világ a maga végtelen sok megnyilvánulásában hat az ember idegrendszerére. Az agy e ráhatásokat a maga speciális munkájával „szisztematizálja" az adott társadalom gazdasági rendjének, mindenekelőtt pedig az egyén osztályhelyzetének és az azon belüli sajátos viszonyainak megfelelően. Az emberi agyművelet eredményeként létrejött fogalmak, ítéletek, nézetek ilyen értelemben szisztematizált rendje jelenti lényegében az ember világnézetét. E nézetek meghatározott, egymástól bizonyos fokig önállósult csoportjait: a politikai, jogi, erkölcsi, vallási, filozófiai stb. nézetek mint társadalmi tudatformák lépnek fel és hívják életre a nekik megfelelő intézményeket. Az objektív valóság nemcsak nézetek — tehát kimondottan gondolati kategória — formájában tükröződik vissza a társadalmi tudatban, hanem ösztönös törekvések, érzelmek, hangulatok, illúziók és egyéb pszichikai jelenségek formájában is, amelyeknek a társadalmak életében, mozgásában ugyancsak lényeges szerepük lehet.

A jelen téma keretében csupán a nézetekkel és ebből a kategóriából is csupán az emberi magatartásra vonatkozó nézetek két csoportjával, mégpedig a jogi és erkölcsi nézetekkel foglalkozunk. Vizsgáljuk, hogy a jogi és erkölcsi nézetek hogyan viszonyulnak a jogi és erkölcsi szabályokhoz. Lehet-e az egyik, vagy másik területen létező nézeteket ugyanannak, vagy a másik területnek a szabályaival azonosítani és ha nem, miben mutatkozik közöttük eltérés.

A jog vonatkozásában egyszerűbb a kérdés. Akik a jog fogalmával marxista szemléletben foglalkoznak, tudják, hogy a „jog" elnevezés alatt adott jogszabályok összességét, rendszerét értjük.

Sztálin a „Nyelvtudomány és a marxizmus kérdései" c. munkájában — a felépítmény fogalmának a vizsgálatával kapcsolatban — a nézet és intézmény fogalmi elhatárolásával erőteljesen kiélezte ezeknek az egymáshoz való viszonyát és felépítménybeli szerepét. A marxisták Sztálin e munkájának megjelenéséig is tettek különbséget a felépítmény nézetbeli és intézménybeli elemei között. Azonban nem állott ez a kérdés — a fogalmak tisztasága szempontjából — távolról sem annyira élesen körvonalazva, mint manapság. Marx és Engels a felépítménnyel kapcsolatban említik az eszmék, nézetek mellett az intézményeket is, a társadalmi tudatformák „dologi függvényeit" is, de nem foglalkoznak e fogalmak összehasonlításával. Sztálinnak e vonatkozásban tett megállapításai lényegesek a jog-fogalom megvilágítása, tisztázása szempontjából. A „nyelvtudományi cikk" megjelenése előtt a magyar marxista jogászok is nem egyízben kifejezték ama álláspontjukat (az egyértelműség céljából), hogy a széles értelemben vett jog-fogalomba beleértik a jogszabályokon felül a jogtudatot, sőt a jogelméletet is. A hivatkozott sztálini megállapítások óta azonban „jog" alatt általában az uralkodó osztály jogi nézetének megfelelő jogi intézményt, a jogszabályok összességét, rendszerét értjük.[1]

A jogi nézet és szabály tehát élesen különböznek egymástól. A jogi nézetekhez tartozó eme jogi intézmény materiális jellegű fo-

[1] Az „általában" kifejezést azért használtam ebben az utolsó mondatban, mert a „jog" kifejezés tartalmára, jelentésére nézve távolról sincs teljes egyértelműség. Ez a tény is indokolja, hogy a jog és erkölcs területén szereplő alapfogalmak tisztázását illetőleg egyértelművé tételét sürgősen napirendre kell tűzni.

galom. A jogszabály tárgyiasítja az uralkodó osztály erre időszerűnek (előnyösnek) mutatkozó jogi nézetét akként, hogy megfelelő (rendszerint szakmailag erre hivatott) szerve által pontosan megfogalmazza a nézetben rejlő tartalmat és azt szigorúan meghatározott módon és formák között kinyilvánítja, tárgyilag megjeleníti (rendszerint nyomtatásban). A jogszabály tehát az uralkodó osztálynak — megfelelő formák között — *testet öltött* jogi nézete.

Felmerül a kérdés, hogy a jogi nézetnek önmagának van-e valamilyen kötelező ereje? Erre a kérdésre csak nemmel felelhetünk. Hiszen magának a jogfogalomnak a tartalmából félreérthetetlenül kitűnik, hogy a jog kötelező erejét nem a benne rejlő jogi nézet, hanem az állam kényszerítő erejének a biztosítottsága adja meg. Ha az állam kényszerítő ereje helyett más külső (pl. a társadalom rosszaló véleménye) vagy belső erő (pl. meggyőződés, becsületérzés) készteti az embert bizonyos magatartásra, akkor beszélhetünk egyéb magatartási szabályokról: szokásról, divatról stb. és az ezekben rejlő „kényszerítő" erőről, de semmiképpen sem beszélhetünk ilyen alapon a jogról. Hiszen a jog az állam kényszerítő ereje nélkül mit sem ér, az valójában nem jog.

Amíg a jogi nézet és jogszabály közötti fogalmi különbség annyira éles és annyira kézenfekvő, hogy az bővebb bizonyítást, példákkal való illusztrálást nem is igényel, addig az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály összehasonlítása, ezeknek egymáshoz és ugyanakkor a joghoz való viszonya alapos, sokrétű vizsgálódást igényel az indulásnál is. Éppen ezért a jelen tanulmányban foglalt mondanivalóink inkább vitaanyag felvetése, vitát indító és a kérdés több oldalról való megvizsgálására is ösztönző munka kíván lenni.

Lehet-e az erkölcsi nézetet és erkölcsi szabályt lényegében azonosnak tekinteni vagy olyanszerű helyzettel állunk szemben, mint a jogi nézet és a jog viszonyában?

A burzsoa irodalomban nézet és szabály között általában nem tesznek különbséget, a kérdés rendszerint fel sem merül.

A kevesek közül, akik ezt a kérdést mégis felvetik, Ernst Weigelin burzsoá jogtudós „Bevezetés az erkölcs- és jogfilozófiába" c. munkájában említi, hogy az erkölcsi szabályok nem készen jelennek meg az emberi tudatban, hanem elemenként: mint kötelességérzés, erkölcsi megvetés (nézet) stb. lépnek fel, hogy azután ezek az elemek szabállyá tevődjenek össze.

Weigelin a fenti gondolatban kifejezésre juttatja egyidejűleg azt is, hogy a nézet és kötelességérzet fogalmakat elhatárolja egymástól és mindkettőt a szabály elemeként kezeli.

A marxista irodalomban is ritkán vetődik fel a kérdés és akkor is csak futólag érintve. M. P. Kareva a „Jog és erkölcs a szocialista társadalomban" c. művében az erkölcsi nézetet és erkölcsi szabályt csak mint szinoním fogalommegjelöléseket említi. Szerinte elegendő ugyanis kifejezést adni egy erkölcsi nézetnek, leszögezni pl. hogy ilyen, vagy olyan magatartás „szégyenletes" és ez egyben már a szóbanforgó magatartás tilalmazását is jelenti, azaz erkölcsi szabály is. Ugyanekkor rámutat Kareva is arra, hogy egészen más a helyzet a jog vonalán, ahol a jogszabály létesítéséhez nem elegendő az azt tartalmazó jogi nézet egyszerű kinyilvánítása, hanem az állam pontosan megszabott tevékenységére van szükség ahhoz, hogy valamely jogi nézet szabályként is érvényesüljön. — Bratusz szovjet jogtudós nem tartja helyesnek az erkölcsről, mint magatartási szabályról beszélni. Szerinte — amiben közel áll a Kareva fenti álláspontjához — az erkölcsi nézetek és erkölcsi szabályok között nem lehet éles határvonalat húzni. — Ugyanekkor A. Siskin a „moral" kifejezés alatt az erkölcsi nézetek és erkölcsi szabályok összességét érti (1. Voproszi Filozofii, 1956. 4. sz. 2. old.). Ez a megállapítás önmagában különbséget tesz a két fogalom között. Ezt a kérdést azonban, mint speciális témát sem itt, sem az erkölcs fogalmát tárgyaló nagyobb munkáiban nem érinti.

Kareva álláspontja (és természetesen az ugyanezt hallgatólagosan vagy közvetve valló burzsoa etikusok álláspontja is) téves. A Bratusz álláspontjából annyit el kell fogadni, hogy a két fogalom között távolról sem lehet olyan éles határvonalat húzni, mint amilyen pl. a jogi nézet és jogszabály fogalmak között fennáll. Ez azonban nem jelenti, hogy az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály között nem kell különbséget tenni. Nem jelenti azt, hogy ne vizsgáljuk meg ezt a kérdést és ne húzzuk meg a két fogalom között a tényleges tartalmi különbségüknek megfelelő határvonalat. Erre éppen akkor van szükség, amikor az eltérés magától értetődően nem adódik, az első rátekintésre nem mutatkozik meg. Ha ezt nem tesszük, nem tudunk vizsgálódásainkban, mondanivalóinkban kellő pontossággal, megfelelő tudományossággal operálni.

Karevának bizonyos mértékig igaza van abban, hogy az erkölcsi nézet, vagyis valamely emberi magatartásról alkotott ítélet, nézet — amely szerint azt a magatartást helyesnek, vagy helytelennek látjuk — rendszerint önmagában is jelent bizonyos kötelező erőt a szóbanforgó magatartás követése, vagy attól való tartózkodás tekintetében.

Mégsem lehet az erkölcsi nézetet egyidejűleg erkölcsi szabálynak is tekinteni.

Ebben a vonatkozásban szabályról csak akkor beszélhetünk, ha a társadalom, vagy annak egy része a „puszta nézet", a puszta vélekedés mellett még bizonyos konzekvenciákat is fűz e nézet tárgyául szolgáló magatartáshoz. Ez jelentkezhet kedvező, vagy hátrányos véleménymegnyilvánulásban, vagy ezen túlmenően meghatározott kedvező, vagy hátrányos intézkedésekben (pl. fegyelmi büntetés, kiközösítés stb.)

A gyakorlati életben gyakran észlelhetjük, hogy bizonyos erkölcsi nézet megmarad puszta nézetnek, minden szankció, minden következmény nélkül. A burzsoa uralkodó osztálynak pl. élénken a húsába vág az adózás körüli vissza-

élések elburjánzottsága, mintegy normális jelenségként való kezelése. Ennek a megszüntetését kívánatosnak, az uralkodó osztály saját érdekében állónak találja és ezért büntetőjogilag üldözi is. Márpedig *a büntetőjogi üldözésben kifejezésre jutó jogi nézet egyidejűleg erkölcsi nézete is az uralkodó osztálynak.* Ezt a magatartást rosszaló *erkölcsi nézet* azonban ugyanekkor nem lép fel *erkölcsi szabályként*, hanem megmarad puszta vélekedésnek. Ezért a büntetőjogi fenyegetésen kívül nincs olyan külső *(konkrét* társadalmi rosszalás), vagy belső (lelkiismeretből, becsületérzésből fakadó) kényszer, amely a burzsoá társadalom tagjait visszatartaná az adócsalástól. Adócsalások miatt a burzsoá állampolgárok sem alkalmazottaik, sem barátaik, sem más állampolgárok előtt nem szoktak szégyenkezni. Burzsoá viszonyok között mind a magán-, mind az üzleti életben számtalan ilyen jelenségre lehet rámutatni, amikor a puszta erkölcsi nézetnek nincs visszatartó hatása az „elvileg" helytelenített magatartás tekintetében (más kérdés, amellyel ezúttal — ebben a csupán nézet és szabály viszonyának a vizsgálatára leszűkített dolgozatban — nem tudunk foglalkozni: a burzsoa erkölcsöt jellemző képmutatás ténye).

Nézzünk más példát az erkölcsi nézet és szabály különbözőségének az illusztrálására.

A polgári társadalom életében gyakran adódik szükség sorbanállásra, mint bizonyos forgalom „igazságosabb", célszerűbb lebonyolítására. Az adott helyzetben a rend eme önkéntes szervezését és ennek a polgárok részéről való megtartását általában helyesnek „látják". A burzsoa individuális „szabadság" világában ez az erkölcsi nézetben igenelt magatartás még sem tudott és nem tud szabályként érvényesülni. A szovjet nép a maga kezdeti nehézségei során szigorú erkölcsi kötelességként, erkölcsi szabályként kezelte (és kezeli ma is, ha erre szükség adódik) e magatartásnak — a sorbanállásnak — a követését. Az erre vonatkozó erkölcsi nézet kialakult nálunk is és bizonyos helyeken és alkalmakkor (üzletekben, pénztárak előtt) szigorú és következetes szankciók alkalmazásával szabályként lépett fel. — Ugyanekkor ugyanez az erkölcsi nézet nálunk eddig nem tudott helyenként szabállyá erősödni. Így pl. a gépjármű megállóknál, színházi ruhatárakban való várakozásnál stb.

Szemléltetően mutatja pl. továbbá az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály fogalmi különbözőségét a következő. A burzsoa társadalmakban működő kommunista pártokat ún. szimpatizánsok serege veszi körül és általában segíti is. A szimpatizánsok nagy része vallja a kommunista erkölcsi nézeteket, egyetért azokkal, azonban megmarad a puszta nézet, a cselekvés nélküli szemlélődés mellett. (Az más kérdés, hogy a marxista-leninista világnézet szemszögéből nézve a kommunista erkölcsi nézetnek fogalmi eleme a cselekvő jelleg.)

Az erkölcsi nézet (így természetesen a jogi nézet is) lehet tehát egészen szemlélődő jellegű, anélkül, hogy a tárgyul szolgáló magatartás tekintetében bizonyos kényszerítést, kötelezést hordana magában. Ha azonban a szemlélődő állásfoglalás — a puszta vélekedés — mellett, illetőleg ennek megfelelő külső vagy belső forrásból eredő késztetés, kötelesség, kötelességtudat is kialakul az érintettek tudatában, akkor erkölcsi szabályról beszélünk.

Erkölcsi kötelesség (ennek érzete, tudata) nélkül tehát nincs erkölcsi szabály, hiába áll fenn a megfelelő erkölcsi nézet. *Társadalmi (erkölcsi) kötelesség* lényeges ismertetőjegye az erkölcsi szabálynak.

A kommunista erkölcsnek a marxista etika adott elméleti megalapozást.

Az erkölcsi ítéletek mint a társadalmi valóság helyes vagy helytelen tükröződései jelentkeznek az emberi tudatban. A kommunista erkölcsöt főleg a proletariátus, a kommunisták harcai termelték ki. E harcok során kialakultak magatartási minták, amelyek az egyetemes emberi erkölcs legfejlettebb elemeivel egyetemben, mint kommunista erkölcsi szabályok szolgálják a szocializmus, illetőleg kommunizmus építésének, közbeeső állomásainak a megvalósítását.

Kimagasló, dicső magatartások (hőstettek) egyértelmű magatartási minták egy adott társadalom, csoport számára. Ezek vonatkozásában az adott csoporton belül egyöntetű erkölcsi nézet áll fenn. Gondoljunk csak pl. a burzsoá bíróságok által halálra ítélt kommunistákra, akik a kivégzés előtti éjszakán megtanácskozták a hozzájuk bebocsátott elvtársukkal, hogy milyen politikai jelszavakat hangoztassanak a kivégzés előtt és alatt, hogy utolsó perceikben milyen konkrét magatartással szolgálják legjobban a párt ügyét.

Ki ne hajtana fejet csodálattól, tisztelettől való megrendüléssel az emberiség nagy ügyéért való ilyen odaadásnak, lelki nagyságnak, erőnek a megnyilvánulásával szemben? Ilyen és hasonló magatartási mintákat bőven tart nyilván a kommunista pártok története. Ezeknek a kiemelkedően hősi, csodálatos jellemszilárdságot, erőt igénylő magatartásoknak a követését azonban a a kommunista pártok nem teszik „kötelezővé" a tagjaik számára. — Nem érvényesül „szankció" azok terhére, akik nem képesek ilyen magatartásra. A párt nem kezeli erkölcsi szabályként tehát olyan magatartási minták követését, amelyeknek a követése valamely adott helyzetben nem várható el a kommunisták mindenikétől, sőt azoknak a többségétől sem.

Szemléltetően mutatja az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály között fennálló fogalmi különbséget az a helyzet is, amikor a nézet szabállyá lép elő, amikor az egyikből a másikba való átmenet szemmel láthatóan észlelhető. A szovjet nép Nagy Honvédő Háborújában a szocialista haza szeretete, féltése; a történelem legnagyobb vívmányát veszélyeztető fasiszta fenevad iránti gyűlölet az emberi hősiesség soha nem tapasztalt példáinak soha nem látott tömegét termelte ki. Az emberi áldozatkészség, bátorság, vértanúság e napokban való ilyen általánosulását és így e hősi magatartásokra vonatkozó erkölcsi nézetnek er-

kölcsi szabállyá való előlépését látta pl. a világ a sztálingrádi harcokban, a körülkerített Leningrádban „hétköznapiasult" emberi hősiességek csodáiban. A végsőkig felfokozódott társadalmi veszélyesség, megfelelően felfokozott igényeket teremtett: a kiemelkedő, a kivételes és egyébként csak kevesektől várható magatartás a rendkívül kritikus helyzetben a kommunisták (és pártonkívüli bolsevisták) számára erkölcsi szabállyá lett.

Az élet mindennapiságából vett példák is szemléltetően mutatják bizonyos esetekben a nézetszabály mozgási folyamatot, ennek olyan változását is, amikor a szabály visszafejlődik, elenyészik. Pl. egy-egy megnövekedett forgalom gyalogközlekedési helyen eleinte szükségesek a közlekedés, kitérés irányára vonatkozó jelzések „szabályok" feltüntetése. A közlekedők általában egyetértenek a közlekedés adott rendjével, *helyeslik* azt és meg is tartják. Ilyen nagyforgalmú járdán (gondoljunk csak a Nyugati p. u. előtti járda forgalmára) a gyalogközlekedés általában fennakadás, veszekedés, önkényeskedés nélkül zajlik. Az egymással szemben közlekedők elkerülik egymást, kitérnek stb, pedig ez a magatartás (kitérés, megállás) az egyén részéről bizonyos áldozatot igényel.[2]

Sok olyan társadalmi jelenséget meg tudunk érteni az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály fogalmi különbségének az ismeretében — mind a kizsákmányoló, mind a kizsákmányolásmentes társadalomban — amelyeket ellenkező álláspont mellett eddig nem sikerült (talán meg sem kíséreltük) megmagyarázni.

A burzsoá társadalomban — az országon belüli ellenséges környezetben — élő kommunisták mozgalmi tevékenységük során és főleg bizonyos helyzetekben (fogságban, katonaságnál stb.), ha lehetőség adódik arra, hogy a kollektivitás magasabbrendű szabályai szerint éljenek, ezt rendszerint meg is valósítják. Egyébként is a burzsoá társadalmi rendben legálisan vagy illegálisan létező kommunista pártok tagjai általában — mind a magánéletük, mind más vonatkozású tevékenységük során — szigorúan szem előtt tartják a kommunista erkölcsi szabályokat. E viszonyok között a kommunista erkölcsi nézetek általában egyidejűleg erkölcsi szabályként is érvényesülnek. — A proletariátusnak uralkodó osztállyá történő előlépésével e vonatkozásban is történik bizonyos változás. Az elnyomott osztály élcsapatának a tagjaira nézve erkölcsi szabályként is jelentkező erkölcsi nézetek egy része az uralomrajutás utáni új helyzetben, az új feladatok során, elveszti a „kötelező" jelleget, megmarad puszta nézetnek.

Történik ez részben azért, mert bizonyos vonatkozásokban megszűnik az alapul szolgáló szükségesség (pl. konspiráció vagy az anyagi életfeltételek tekintetében kialakult kollektivitás szükségessége). Másrészt a következő okból. A párt nem léphet fel ugyanolyan igénnyel a felszabadulás utáni sokszorosára duzzadt létszámú tagsággal szemben (akiknek túlnyomó többsége nem járta ki a fegyelmezésnek azt az iskoláját, amit a kommunista párt tagjaira nézve a tőkés erőszakszervezet kegyetlen üldözése és egyéb minden irányú hátrány szükségszerűen is jelentett), mint ahogyan fellépett a kapitalista viszonyok között harcoló párt tagjaival szemben. A párt azonban a szocializmus építése során a kommunista erkölcsi nézeteket a maga százszázalékos tisztaságában és elvi szigorában őrzi, gyarapítja és *szabályként való fokozatos érvényesülését* főleg a propaganda eszközeivel biztosítja tagjai és általában a dolgozók soraiban.

Az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály közötti ez a kettőség tehát átmeneti jellegű, amely megfelel a szocializmust építő társadalom átmeneti jellegének.

A kommunista társadalom kommunista erkölcsében nem lesz különbség a kommunista erkölcsi nézet és a kommunista erkölcsi szabály között. Amíg azonban a társadalom és annak — bár túlnyomó többségét tevő — uralkodó osztálya nem jelent egyet, amíg nem jutunk el az egész társadalmat átfogó érdekazonosság állapotáig és ez alapon *tudatos* politikai-erkölcsi egységre, addig ez a különbség csak fokozatosan csökken és tűnik el egyrészt a szocializmusba fejlődő gazdasági rend, mint alap, másrészt a párt tudatos politikai, propaganda stb. tevékenységének a hatása alatt. Ennek a politikai tevékenységnek legeredményesebb eszköze a megfelelő jogalkotás és jogalkalmazás útján érvényesülő nevelő hatás. Ugyanakkor és mindezekkel párhuzamosan a párt a pártfegyelem eszközeivel is fokozatosan szigorítja a pártagsággal szembeni igényét a kommunista erkölcs maradéktalan megvalósítása irányában.

Ennek a törekvésnek a jegyében láttak napvilágot a párt és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány olyan intézkedései, illetőleg jogszabályai is, amelyek bizonyos jelenségek, privilégiumok megszüntetését stb. hivatottak szolgálni.

*

Az erkölcsi nézet és erkölcsi szabály fogalmi elhatárolása kiszélesíti a jogász és etikus számára az erkölcs és jog viszonyában mutatkozó jelenségek magyarázatának a lehetőségét.

Az erkölcs és jog területén (ezek egymásra való kölcsönhatásában) a burzsoá társadalomban számos jelenségnek azt a leegyszerűsített magyarázatot szokták adni a marxista jogászok is, hogy az erkölcs és jog között nincs meg az összhang, hogy a burzsoá jog és burzsoá erkölcs azonos tárgyú vonatkozásban is sokszor divergálnak és az összhangnak ez a hiánya válik bizonyos konfliktusok forrásává. „Más a jog és más az igazság" — mondják a burzsoá világnézetben élő, illetőleg ettől többé-kevésbé eltorzult tudatú társadalom tagjai magyarázatként, amikor eset-

[2] Ennek a kérdésnek más oldalról való vizsgálása, az egyéni és közérdek viszonyának ilyen esetekben való hatása a szóbanforgó szabály kialakulására, nem fér bele a jelen témánkba.

leg a bíró is „vérző szívvel hozza az ítéletet" a magántulajdon szentségének vagy hasonló „társadalmi érdek" védelmének a jegyében. (Igazság alatt természetesen itt valami osztályoktól, időtől és más ilyen lényeges tényezőtől független igazságot értenek).

A marxista jogászok és nemjogászok között is elterjedt az a felfogás, hogy a burzsoá jog és burzsoá erkölcs gyakran szembekerülnek egymással és ilyenkor kerül az említett nyílt konfliktus esetleges megoldásaként a „méltányosság" alkalmazására.

Ez a felfogás téves.

A tévedés onnan ered főleg, hogy nem egyértelműen kezeljük a „burzsoa erkölcs" fogalmát. Ha burzsoa erkölcs alatt a burzsoa uralkodó osztály erkölcsét értjük, akkor nem tételezhetünk fel ilyen eltérést. Az uralkodó osztály (és nem a burzsoá társadalom egésze) erkölcsi és jogi nézetében nem lehet lényeges tartalmi eltérés.

A jog mindig az uralkodó osztály jogi nézetét tartalmazza. — A jogi nézet és az uralkodó osztály erkölcsi nézete pedig, mint ugyanazt az érdeket kifejező kétféle megnyilvánulási mód, két társadalomtudati forma, a lényegre nézve nem különbözhetnek egymástól. A szóbanforgó konfliktus tehát onnan ered, hogy a jogot „vérző szívvel" alkalmazó bíró az előtte levő kérdést nem az uralkodó osztály erkölcsének (vagy helyesebben: nem az uralkodó osztály által hirdetett erkölcs) szemszögéből vizsgálja, hanem a saját — kispolgári, proletár vagy más társadalmi réteg (osztály) vagy *a burzsoa társadalom egészének hibrid erkölcsi nézetén át látja.*

A jog a mindenkori uralkodó osztály érdekének és így egyidejűleg az akaratának is a jogi kifejeződése. — Az uralkodó osztálynak a jogi (erkölcsi) nézetei egyrészről, másrészről pedig a társadalom egészének, valamint más és más rétegeinek (osztályának) az erkölcsi (jogi) nézetei gyakran mutatnak ellentétet.

A szocializmust építő társadalomban, ahol az uralkodó osztály a társadalom túlnyomó többségét foglalja magában, is adódhatik ilyen helyzet. A jogi nézetek tekintetében, a népi demokráciák uralkodó osztályán belül is, fennállhat eltérés, azonban nem a tartalomra vonatkozólag, hanem arra, hogy valamely erkölcsileg egyöntetűen rosszalt magatartást büntetőjogilag pönalizáljanak-e vagy elégedjen meg a társadalom csupán a vonatkozó erkölcsi szabállyal.

Az 1948. évi XLVIII. tv. 22. §-a (BHÖ 377. p. (2) bek.) a szocialista humanum jegyében, a dolgozó tömegek erkölcsi igényének (jogi nézetének) megfelelően, büntetőjogilag pönalizálta a szóbanforgó törvényi tényállásban foglalt magatartást. Voltak azonban olyan jogi nézetek, amelyek aggályosnak tartották a „cserbenhagyás"-nak olyan általánosítását, ahogyan azt a jogszabály tartalmazza. Kit vonjanak felelősségre az autóbusz vagy egy vonatszerelvény utasai közül pl. vagy még inkább az utcán egyébként balesetet szenvedőnek az „elvárható" segítséget nem nyújtó járókelők tömegéből? Mennyi személyt vádoljon meg az ügyész ezek közül és mi szerint válassza ki az elkövetőt a „cserbenhagyók" nagy számából? Ilyen érvek hangzottak el a jogszabály alkotása során az opponensek részéről. (Ezek az aggályok bizonyos fokig igazolódtak. A 10 éves bírói gyakorlat sűrűn mutatja azokat a nehézségeket, amelyek elé az említet szempontok naponta állítják az ügyészt és a bírót. Az utcai balesetekkel kapcsolatban az ügyészség azt a „megoldást" találta, hogy a legritkább esetben emel vádat az utcai balesetekkel kapcsolatos cserbenhagyások elkövetőivel szemben.)

Az előbbi esetben inkább a kodifikátorok (a gyakorlat által megalapozottnak bizonyult) ellentétes jogi nézetére hoztunk példát. Lássunk azonban olyan példát, ahol az uralkodó osztályon belül a kodifikálást helyeslő kis csoport jogi nézetével áll szemben a dolgozók tömegének a jogi nézete (jogtudata), egy érvényben levő jogszabály vonatkozásában. A BHÖ 234. pontjában foglalt jogszabály büntetni rendeli azt hozzátartozót, aki hitelt érdemlő tudomást szerez arról, hogy társadalmi tulajdon ellen bűntett elkövetése készül és erről jelentést nem tesz. — (A jogszabály szövege kifejezetten nem beszél ugyan hozzátartozóról, de miután nem vette ki a hozzátartozókat a feljelentésre kötelezettek közül — mint pl. a BHÖ. 9. pontjának (2) bek. teszi — egyértelmű az a felfogás, hogy ez a feljelentési kötelezettség az elkövető hozzátartozóira (Btá. 29. §) is vonatkozik.) Az a tény, hogy hozzátartozók ilyen bűncselekmény miatt általában nem kerülnek bíróságok elé, mutatja, hogy az általános (nagy tömegeket is magában foglaló) jogi nézet szerint az így pönalizált hozzátartozói magatartás ez idő szerint nem alkalmas még büntetőjogi üldözésre. — Itt is érvényes természetesen az az álláspont, hogy egy büntetőjogi üldözésre alkalmatlannak vélt magatartás tekintetében még fennálhat a magatartást helytelenítő erkölcsi nézet, sőt súlyosan ható erkölcsi szabály tilalma is.

Az erkölcsi nézet, illetőleg erkölcsi szabály, valamint jogi nézet és jogszabály közötti összefüggés — népi demokráciánkban is — sokkal bonyolultabb, semhogy (legalább is ez idő szerint) valamely általános „képlettel" kulcsot lehetne adni az idevágó kapcsolatok rendezésére, megállapítására. Annyit azonban az eddig mondottakból is bizonyossággal leszűrhetünk, hogy *szocialista jog szocialista erkölcsi tartalom nélkül fogalmi ellentmondást jelentene; ilyen nincs.* Ez az erkölcsi tartalom azonban *szorítkozhatik csupán erkölcsi nézetre* anélkül, hogy erre nézve erkölcsi szabályként is fellépne. Példaként hivatkozhatunk e tekintetben többek között a közlekedés terén fennálló jogszabályok közül pl. a síkos, csúszós időben 15 km-t meghaladó sebességgel való autóvezetés tilalmára stb., amelynek az „elkövetése" tekintetében, az elkövetővel szemben — közismerten — nem érvényesül *tényleges* társadalmi rosszalás, nem áll fenn erkölcsi szabály.

Valamely magatartásnak a büntetőjogi üldözése és ugyanannak az erkölcsi rosszalása között törvényszerüséget mutató mennyiségi összefüggést nem ismerünk. El kell tehát vetni mindenképpen a „jog—etikai minimum" és hasonló állásfoglalásokat.[3]

Az ilyen mennyiségű összefüggések alaptalanságának az illusztrálására számos példára hivatkozhatnánk. Ilyen pl. az ún. „vétkes közömbösség" kirívó esetei, amikor valaki tétlenül nézi, hogy egy gyermeket veszély fenyeget (a szakadék felé tart stb.) és ezt nem akadályozza meg, holott könnyen megtehetné. Vagy valaki a kezeügyében levő késsel elvághatná a zsinegen még vergődő öngyilkost tartó kötelet és megmenthetné annak az életét, de ezt közömbösségből nem teszi. Ilyen és hasonló magatartások sokszor *aránytalanul nagyobb* felháborodást, erkölcsi rosszalást váltanak ki a társadalom tagjainál, mint számos börtönbüntetést maga után vonó bűncselekmény. A cselekmény rosszalásának a mérete tehát nem feltétlenül irányadó az erkölcs és jog közötti viszony eme vonatkozásában. A társadalomveszélyességnek nem mindig a közfelfogás által látott és értékelt „nagysága" az, ami önmagában megszabja, hogy valamely erkölcsileg rosszalt magatartás büntetőjogi törvényi tényállássá váljon-e. E kérdésnél egyéb lényeges tényezőkkel is kell számolni, amint erre az előbbi példák fel is hívták a figyelmet.[4]

Gyakran hivatkozunk a szocializmust építő társadalmak viszonyai között arra, hogy a nagy tömegeknek, a dolgozók jelentékeny részének a jogtudata lemarad az érvényben levő jogokhoz képest. E tekintetben legkirívóbb esetként a társadalmi tulajdon terhére történő visszaélésekre, a dolgozóknak az apró üzemi tolvajlásokkal, fuserálásokkal szembeni közömbösségére szoktunk hivatkozni.

Valóban nem ritka jelenség a dolgozó tömegek jogtudatának a szocialista jog mögötti lemaradása. A jog gyakran előtte jár az általa is alakítandó, szabályozandó gazdaságnak és ugyanígy az ahhoz kapcsolódó tudatnak is, aminthogy a másik politikai intézmény: az állam is rendszerint megelőzi (a forradalom utáni kezdeti időkben) a gazdasági alap kialakulását, valamint az annak felépítményeként fokozatosan kitermelődő társadalmi tudatformák egy részét.

A társadalmi tulajdon terhére történő visszaélésnél azonban nem jogtudat lemaradásáról van szó.

A dolgozók általában (és ezúttal csak a dolgozókról beszélünk, mert a téma szempontjából a dolgozóknak a társadalmi tulajdonhoz való viszonya az érdekes és nem a rendszerrel szembenálló elemeké, akiknek közömbös a népi demokratikus állam társadalmi tulajdonának a sorsa) ismerik a társadalmi tulajdonnak a szocializmus építésében való jelentőségét. Jól tudják, hogy apró tolvajlásokkal, patkány módra való fosztogatásokkal, szét lehet hordani bármilyen nagy üzemet is, hogy érzékenyen nehezíteni lehet a népgazdaság fejlődését. Tisztában vannak a visszaélések károsító hatásával és egyetértenek azok büntetőjogi üldözésével. Az idevágó erkölcsi nézet, a visszaéléseket rosszaló puszta vélekedés tehát nem hiányzik. *Erkölcsi nézetük* összhangban van a társadalmi tulajdon védelmét szolgáló jogszabályok által megtestesített jogi nézettel. — A hiba tehát másutt van. Mégpedig ott, hogy a társadalmi tulajdon károsítását rosszalló erkölcsi nézet mellett nincs ott (saját magának vagy másnak) a visszatartására késztető társadalmi kötelesség érzete, tudata; nem alakult ki kellő mértékben az idevágó *erkölcsi szabály*. Így pedig legfeljebb csak a büntetőjogi fenyegetésnek van bizonyos visszatartó ereje, amelynek a hordereje az erkölcsi kötelező erő, kötelességtudat nélkül nagyban csökken.[5]

Egyébként, amint erről már szó volt, valóban gyakran találkozunk olyan esettel, amikor a tömegek erkölcsi nézete, jogtudata lemarad egy-egy új jogszabály mögött. Ez a helyzet akkor állhat elő, amikor a jogszabály ténylegesen nem a tömegek jogtudatából fakad, amikor az ilyen tudatot még nem termelhette ki a gazdasági alap, a tömeges gyakorlati tapasztalat, hanem az csupán a kérdéssel speciálisan foglalkozók szakmai, politikai ismeretén, a tudományos társadalmi előrelátáson épül. Adódik tehát helyzet, amikor a társadalmi valóság még bizonyos vonatkozásokban nem alakíthatta ki a tömegek jogtudatát és az enélkül hozott jogszabály helyénvalóságára nézve a tömegek még nem juthattak igenlő nézetre. Azonban *a törvényesség iránti kötelességnek nem kell feltétlenül az egyes jogszabályokkal való egyetértésen nyugodni. A nem helyeselt, a*

[3] E leginkább Jellinek által képviselt tételt a burzsoa jogelmélet egyik előkelő reprezentánsa, Ernst Weigelin sem teszi magáévá, azonban idevonatkozó megállapítását a maga egészében természetesen csak a burzsoa viszonyokra vonatkozólag tekinthetjük helytállónak. Szerinte ugyanis „Az a gyakran alkalmazott tétel, hogy minden jogellenesség egyidejűleg minden további nélkül erkölcstelennek is tekintendő, hamis éppen úgy, mint a jognak ebből a tételből származtatott ismertetőjegye, etikai minimumként való kezelése." (Ernst Weigelin: Moral und Rechtsphilisophie, Leipzig, 1927. 178. old.)

[4] A leegyszerűsítés okából az erkölcsi megítéléssel való szembeállításnál csupán büntetőjogi példákra, esetekre hivatkoztunk, holott a polgári jog területét éppen úgy érintik ezek a kérdések.

[5] A társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatos erkölcsi nézet és erkölcsi szabály közötti összhang hiányával ehelyütt nem tudunk bővebben foglalkozni. Mégis annyiban utalunk álláspontunk magyarázataként arra, hogy az egyéni és közérdek összehangolódását nehezíti az e téren jelentkező társadalomveszélyesség konkrét érzékelésének, az egyént érintő élményszerű átélésből fakadó tanúlságnak és az ezt pótló kellő fegyelmezésnek, meggyőző erejű propagandának a hiánya. Egyébként ugyanis sok bűncselekmény, illetőleg erkölcstelen magatartás, mint például az emberi élet, egészség elleni támadások esetében a büntetőjogi következmények mellett rendszerint éppen a társadalmi veszélyességben az egyén által élményszerű, őt vagy a közelállóit is közvetlenül fenyegető veszély észlelése az ami erőteljesen közrehat az erkölcsi kötelesség, erkölcsi szabály kialakulásánál.

meg nem értett jogszabály vonatkozásában ilyenkor a párt, az állami vezetés iránti bizalom kell, hogy szilárd talajt nyújtson a törvényesség tiszteletére. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a jogszabályokkal való egyetértés tartós hiánya, valamely érvényes jogszabály és az arra vonatkozó jogtudat (erkölcsi nézet) közötti tartalmi eltérés fölött napirendre lehet térni.

A jogszabály nevelő funkciója — a hátránynyal való fenyegetés, visszatartás stb. mellett — nem kismértékben a kívánt magatartásra való „rászoktatásban" és még inkább abban is áll, hogy a jogszabály alkalmazásánál ható meggyőző erő a tömegekben tudatosítja a szóbanforgó jogszabály szükségességét, létjogosultságát. *Ha ez nem következik be huzamosabb időn át, akkor meg kell vizsgálni, hogy alapos-e a jogszabállyal szembeni idegenkedés a tömegek részéről, hogy a jogszabályban feltételezett szocialista erkölcsi tartalom objektíve megvan-e.*

Találkozunk jogszabályokkal, amelyek éveken át hatályban vannak, holott azt az érdekelt dolgozók következetesen és erőteljesen támadják, a társadalomra nézve károsnak tartják. Példaként említhetjük erre az 53/1955. M. T. sz. rendeletet, amely jelentékeny károkat okozott a találmányi, újítási mozgalom vonalán a népgazdaságnak. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány magáévá is tette az érdekeltek tiltakozását és okulva a régi rendeletben egyértelműen kifogásolt rendelkezéseken, új rendeletet adott ki a találmányok és újítások szabályozása kérdésében. Még jellemzőbb az említett jelenségre a kereskedelmi leltári hiány kérdését szabályozó 13/1958. Bk. M. sz. rendelet, amely „kollektív felelősséget" állapít meg annak az üzletnek az alkalmazottai terhére, amelynél leltárhiány mutatkozik. Ez a rendelet függetleníti az egyén kártérítési felelősségét az ő tényleges magatartásától, attól a körülménytől is, hogy állott-e egyáltalában módjában megakadályozni a hiány felmerülését.

Az ilyen jogszabálynak, amelynek — az érdekelt tömegek nézete szerint nincs szocialista erkölcsi tartalma, nem lehet meggyőző ereje, nem kelti az igazságosság tudatát a kártérítésre kötelezettek többségében. Erkölcsi nézet nélkül nem lehet szó erkölcsi szabályról, az erkölcsi szabályt nélkülöző jogszabálynak pedig nem lehet igazán nevelő hatása.

Nem kívánjuk a jog és erkölcs viszonyában általában mutatkozó visszásságoknak az okát csupán a nézet és szabály viszonylatában fennálló összhang hiányával magyarázni. Azonban szeretnénk felhívni a figyelmet az itt kifejtettek alapján arra, hogy az e téren fennálló hibák kijavításának egyik lehetőségét a nézet és szabály kérdésének, egymáshoz való viszonyának a vizsgálata adhatja meg.

Feri Sándor

A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdéseihez

A büntetőjogtudománynak kevés olyan szélesköru érdeklődésre számot tartó kérdése van, mint a büntetéssel összefüggőek. Az állam büntető hatalmának az alapja, e hatalom terjedelme, a büntetés igazságossága, hasznossága, célszerűsége, a büntetésvégrehajtás emberiessége megannyi olyan kérdés, amelyek a gondolkozó emberi elmét, filozófusokat és politikusokat, írókat és jogászokat s tegyük hozzá, a közvéleményt is évszázadok óta foglalkoztatják. A megoldást kínáló elméletek száma óriási, az eredményeket illetően roppant változatosak.[1] Ezek az elméletek természetesen hatást gyakoroltak a törvényhozásra, amit különösen nagy társadalmi átalakulások idején lehetett észlelni. Az állam nap mint nap büntet, s még sem állíthatjuk, hogy az erre vonatkozóak már mind megnyugtatóan tisztázottak.

A marxista társadalomtudomány klasszikus tanításai alapján a szovjet büntetőjog elméleti képviselői úttörő munkát végeztek, amikor rámutattak a büntetőjog s a büntetőjogi intézmények osztályjellegére. Ilymódon eléggé nem becsülhető segítséget nyújtottak a büntetőjogi büntetés társadalmi természetének a megértéséhez is. Ugyanakkor azonban ez a felismerés csak kiindulási alapnak tekinthető a további kutatások számára. A hagyományos büntetéseknek a proletárdikatatúra érdekében való felhasználásával kapcsolatban a szocialista büntetőjogtudomány művelői szívesen hivatkoznak a következő lenini megállapításra: „Amikor a forradalmi osztály harcot folytat a vagyonos osztályok ellen, és ezek ellenállást tanúsítanak, el kell nyomnia ezt az ellenállást, és mi el fogjuk nyomni a vagyonosok ellenállását mindazokkal az eszközökkel, amelyekkel ők a proletariátust nyomták el — más eszközöket nem találtak ki."[2]

Távolról sem szándékozom az ilyen hivatkozások létjogosultságát tagadni, bár talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Lenin az idézett kijelentést 1917 decemberében az alkotmányozó gyűlés összehívásának a feltételeivel kapcsolatban tette és nem a büntetőjogi büntetéssel összefüggésben. Talán kényelmes de előre nem vivő álláspont lenne, ha azt mondanók, hogy megértettük a büntetés társadalmi szerepét, s minthogy az csak eszköz és a mi viszonyaink között nem is elsődleges a bűnözés elleni küzdelemben, nincs vele több gondunk.

[1] Szergevszkij orosz professzor számítása szerint csupán Grotius óta 24 teljes bölcseleti rendszer és hozzájuk kapcsolódva mintegy 100 elmélet alakult ki. Vö. Szovjet Büntetőjog, Tankönyv. Bp. 1951. 344. old.

[2] Lenin Művei 26. kötet, Bp. 1952. 364. old.

A szocialista államok új büntetési rendszerének a kialakítása, illetőleg továbbfejlesztése ugyanis még számos bonyolult elméleti kérdést vet fel, amelyeknek a megoldása csak elmélyült kutatás alapján lehetséges.

A szocialista büntetőjog irodalma még nagymértékben adós e feladatok megoldásával. Ezt az adósságot csak úgy lehet törleszteni, ha megteremtjük e munka feltételeit. A spekulatív jogi gondolkodás e téren aligha visz előbbre. A büntetést a bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazzuk. A bűncselekmény azonban csak tünete a „betegségnek" s az orvost, aki pusztán a tünetek alapján, a betegség okainak alapos ismerete nélkül írja fel a gyógyszert, sarlatánnak tekintjük. Igaz, hogy a bírónak kötelességévé teszi a törvény az eset összes körülményeinek a vizsgálatát, de a bíró a törvényszabta keretek között ténykedik. Vizsgálni kell tehát, hogy a törvényes büntetési rendszer megfelelő mérlegelési lehetőséget biztosít-e a bírónak a büntetés kiszabása terén ti. arra, hogy a kiszabott büntetés (nemében és mértékében egyaránt) az eset összes körülményeinek valóban megfelelő legyen. A kérdés helyes megválaszolásához egyebek között a bűnözés okainak társadalmi méretekben való kutatása is szükséges. Lehetséges ugyan, hogy a bűnözés társadalmi okai és a tételes jogban kiépült büntetési rendszer közötti összefüggések a jogi gondolkodásban már elmosódottak. Ebben az esetben ilyen összefüggések kutatásának az igénye sokak számára erőszakoltnak fog tűnni. Ezzel szemben — úgy vélem — elegendő a bűncselekmény és a büntetés nemcsak mint jogi, de mint egyúttal társadalmi jelenségek között fennálló szoros kapcsolatra hivatkozni, s nem utolsósorban a büntetés céljairól vallott felfogásunkra.

A szocialista büntetőjogtudománynak a bűnözés okairól szóló megállapítása (kapitalista környezet — kapitalista csökevények az emberek tudatában), nem ment fel a részletek vizsgálatának a kötelessége alól. A pozitivizmus evonatkozású káros eredményeinek a bírálatával a szocialista büntetőjogi irodalom — hosszú időn keresztül — a mosdóvízzel együtt mintha a gyereket is kiöntötte volna. Pedig mint ahogy a politikában érvényes az a tétel, hogy a bajok gyökereinek a feltárása nem gyengíti rendszerünket, hanem hozzájárul azok kiküszöböléséhez, úgy áll ez a bűnözés vonatkozásában is.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a büntetőpolitika az állam általános politikájának egyik vetülete ugyan, de ahhoz, hogy az általános politikai célkitűzéseket elősegítse, tisztázni kell a büntetőpolitika sajátos elvi alapjait. A büntetési rendszerre vonatkozóan pl. el kell dönteni, vajon legyenek-e olyan esetek, amikor a büntetés megállapításában kizárólagosan a társadalom védelmi funkcióját kell érvényesíteni; az elkövető osztályhelyzete kizárja-e bizonyos büntetések alkalmazását, vagyis az anyagi büntető törvények előtti állampolgári egyenlőség kérdését és számos ehhez hasonló kérdést.

A büntetések hatásának a lemérése teljes pontossággal ugyan lehetetlen, mert számos egyéni és társadalmi tényező szerepelhet a már büntetett személyek magatartásában. Mégis pl. a bűnözés átlagos csökkenése, illetőleg növekedése, a visszaesés arányai, a büntetés végrehajtása során szerzett tapasztalatok és a büntetésüket kiállott személyeket foglalkoztató intézmények véleménye megközelítőleg helyes képet adhat a büntetések eredményességéről. Nem lehet lemondani arról, hogy ilyen adatokat értékesítsünk. Ki kell alakítani azokat a módszereket, elsősorban a kriminálstatisztika és a bűnügyi lélektan segítségével, amelyek e vonatkozásban megfelelő következtetések levonását és általánosításokat tesznek lehetővé a törvényhozói munkában. Az elmondottak egyúttal elvezetnek a poenológiai kutatások létjogosultságának az elismeréséhez. A poenológia művelésének a fontosságát illetően nem másra gondolok, mint arra hogy a büntetéseknek, a büntetéstannak a kérdéseivel legalább olyan behatóan kellene foglalkozni, mint ahogy a bűncselekménytan különböző elvi kérdéseivel foglalkoznak. A tudomány e részének a hazai elhanyagolására jellemző adatként megemlítem, hogy a magyar jogi irodalomban Finkey Ferenc 1933-ban megjelent „Büntetéstani problémák" és Szőllősy Oszkár 1935-ben kiadott „Magyar börtönügy" című műve az utolsó ilyen természetű munkák. Ez a helyzet — nézetem szerint — összefügg a kriminológiai kutatások iránt a szocialista jogtudományban kialakult, már említett bizalmatlansággal, minthogy a burzsoa poenológiai kutatások a bűnözőknek a kriminológia szerint többnyire nem tudományos alapon megkülönböztetett típusait tekintették a börtönügyi osztályozás alapjának. Ezen a helyzeten változtatni kell, mert pl.: a börtönviszonyok tanulmányozása nélkül lehetetlen azok fogyatékosságainak a feltárása és — esetleg — a büntetési rendszer vagy a szabadságvesztésbüntetés rendszerének a fejlesztése.

A modern büntetési rendszerek kialakításában komoly szerepet játszottak a múlt század utolsó negyedétől rendszeresen összehívott nemzetközi börtönügyi kongresszusok, majd az ezekből kialakult Nemzetközi Börtönügyi Bizottság, amely a börtönügy elméleti és gyakorlati képviselőinek az eszmecseréjét irodalmi úton túl, közvetlen személyes érintkezés, ún. kollokviumok útján is biztosította. Ez a szervezet 1951 óta 5 évenként ismét tanácskozik. A szocialista államok számtalan esetben tanújelét adták annak, hogy kellő jelentőséget tulajdonítanak a haladás céljait szolgáló nemzetközi tudományos együttműködésnek. Az ilyen nemzetközi fórumokon való részvételünk a jövőben is, minden bizonnyal, kölcsönösen gyümölcsöző lenne. Megfontolást érdemelhet az a gondolat is, hogy a szocialista államok — e téren is hasonló jellegű problémáik megoldására — esetleg egymásközötti új vitaforumot teremtsenek.

Az eddigiekben vázolt sokirányú teendőink közepette sem feledkezhetünk meg arról a felada-

tunkról, hogy állandóan figyelemmel kísérjük a kapitalista államok jogirodalmában jelentkező újabb büntetéstani irányokat („új társadalomvédelmi iskola" stb.). Furcsa, hova-tovább elégtelensége miatt tudománytalanná váló állapot ugyanis az, hogy a szocialista jogi irodalomban — még ma is — úgyszólván csak Lombroso és List műveinek a bírálatánál tartunk, holott ezeket bizonyos vonatkozásban már a burzsoa jogi irodalom is régen túlhaladta.

Az eddig mondottak olyan általánosságoknak tűnhetnek, amelyek valamely tudománypolitikai, szervezési programba illők inkább, mint ilyen tanulmányba. Ha mégis szükségesnek tartottam a megemlítést azzal indokolnám, hogy meggyőződésem szerint, az említett feltételek híján továbbra is kevés várakozással tekinthetnénk a tudomány e részének gyorsabb ütemű fejlődése felé.

*

Ezekután szükségesnek tartom, hogy megmondjam, mit értek „büntetési rendszer"-en. Az idők folyamán ugyanis a büntetési rendszer fogalma változáson ment keresztül, az eredeti, hogy úgy mondjam „klasszikus" fogalom tartalmát tekintve kibővült. A klasszikus felfogás szerint a büntetési rendszer fogalmát valamely állam büntetőjogi büntetéseinek és az ezekre vonatkozó törvényi rendelkezéseknek az összessége alkotta. A jelenleg hatályos büntetőkódexeket szem előtt tartva, a büntetési rendszer fogalmához sorolhatjuk az említetteken kívül azokat a nem büntetésszerű bírói intézkedéseket is, amelyek különleges szempontokra figyelemmel, a büntetés helyett vagy azt kiegészítően kerülnek alkalmazásra. Amíg *büntetésen* olyan hátrányt értünk, „amelyet a bűncselekmény elkövetőjével szemben a büntetendő cselekmény miatt az állam alkalmaz, kényszerrel végrehajt és amely az uralkodó osztályok rosszaló értékítéletét juttatja kifejezésre",[3] nem büntetésszerű intézkedések például a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható bírói intézkedések, valamint a bűncselekmény felnőtt elkövetőivel szemben alkalmazható gyógyító és egyéb védelmi-nevelő intézkedések, amelyek szintén anyagi büntetőrendelkezésekben nyernek szabályozást. Az ilyen értelemben vett intézkedések nem feltétlenül, a szocialista büntetőjogban szükségképpen nem azonosak a született bűntettes-típust feltételező jogrendszernek a kizárólag megelőző, ú.n. biztonsági intézkedéseivel. Anélkül, hogy ez alkalommal kitérnék a büntetések és a nem büntetésszerű bírói intézkedések elhatárolásának sokat vitatott, bonyolult problémáira, megállapíthatjuk, hogy a büntetési rendszernek ilyenfajta dualizmusa a modern tételes jogokban általánosan elfogadott és szükséges. Elvként kell azonban leszögeznünk, hogy a szocialista büntetőjogban mind a büntetés, mind a szóbanforgó intézkedések kiszabására csakis bűncselekmény elkövetése esetén kerülhet sor, mégpedig csakis a törvényben rögzített feltételek fennforgása esetén, a törvény által megállapított keretek között. Megjegyzem, hogy a tágabb értelemben vett büntetési rendszerbe tartozó gyógyító, védelmi-nevelő intézkedések mégis sajátos szabályozást igényelnek. Igy pl., míg a büntetőjogi büntetés következményekkel jár, a kiállást követő időben is (büntetett előélet), az intézkedésekhez — ezek jellege folytán — ilyen következmények nemigen fűződhetnek.

Most pedig — a teljesség igénye nélkül — sőt inkább ötletszerűen kísérletet teszek arra, hogy kiemeljem azokat a fontos összefüggéseket, illetőleg tényezőket, amelyek valamely büntetési rendszer kialakítását vagy revízióját — nézetem szerint — meghatározzák vagy legalábbis befolyásolják.

Elsőként említem az állam gazdasági-társadalmi rendjét, amelynek elsődleges, meghatározó szerepe e vonatkozásban is kétségtelen.

A botbüntetés előnyben részesítése a feudális Magyarországon a szabadságvesztésbüntetéssel szemben, a jobbágy munkaerejének a kihasználása érdekében történt; a halál és a testcsonkító büntetések elleni küzdelem fő rugóit a kapitalizmus kialakulása jelentette; a javító-nevelő munka bevezetése csak akkor merülhetett fel, amikor az alapvető termelőeszközök állami tulajdonba kerültek, vagyis szocialista államokban.

A büntetésekről vallott felfogás nem lehet független továbbá a bűncselekményről és a büntetőjogi felelősség alapjáról alkotott nézetektől. Ez elméleti vonatkozásban könnyen kimutatható a különböző büntetőjogi iskolák bűncselekmény és büntetés fogalmai közötti összefüggésben, de még inkább jellemző az, hogy a különös részben megfogalmazott bűncselekmények is arra figyelemmel kerülnek a büntető törvény rendelkezései és nem egyéb jogág szabályai körébe, mert azokkal szemben a büntetőjogi beavatkozást tartjuk indokoltnak.

Ehhez természetesen tisztázni kell azt is, hogy a büntetőjogi beavatkozással milyen célokat szükséges elérni. A szocialista jogtudomány büntetési céljának a társadalom védelmét a generális és a speciális prevenciót tekinti. Vizsgálni kell ezeknek a céloknak a kölcsönös viszonyát.

A büntetés kiszabásának a részletes szabályai ugyan csak a büntetési nemek megállapítása után dolgozhatók ki. Egyes elvek azonban, mint amilyen a büntetés bírói egyéniesítésnek az elve, a súlyosító és az enyhítő körülmények kötelező figyelembevétele már a büntetési nemek megállapításánál is szem előtt tartandók. Nyilvánvaló, hogy például, amennyiben teret kívánunk engedni a bírói egyéniesítésnek, akkor nem állapíthatunk meg a törvényben abszolúte határozott büntetési tételeket, vagy hogy ha a relative határozott büntetési tétel skáláját túl rövidre szabjuk, nem tesszük lehetővé a súlyosító, illetőleg enyhítő körülmények megfelelő figyelembevételét.

Igen nagy szerepet játszik a büntetési eszközök kialakításában a büntetésvégrehajtás feltételeinek az ismerete. E feltételek igen sokrétűek,

[3] Kádár Miklós: Magyar büntetőjog. Budapest, 1955. 234. old.

gazdasági, földrajzi, adminisztratív feltételek. Erre mutat az is, hogy például egyes tengerparti államok a szabadságvesztésbüntetésnek olyan nemét is megkülönböztették, amelyek a tengeren túlra eltávolítást jelentettek. A pénzbüntetés mértékének a megállapítása szempontjából nem lehet közömbös az, hogy a társadalomban milyen vagyoni különbségek vannak. A költséges végrehajtással járó intézmények kialakítása legtöbbször azon múlik, hogy az állam egyéb kiadásaira tekintettel, milyen összeget kíván erre a célra fordítani. Figyelemreméltó, hogy a második világháború után megmaradt hadifogoly-telepek kihasználásának a lehetősége váltotta ki nyugat-európai államokban a nyílt börtönök „magasztos" gondolatát. A kodifikátornak mindig számolnia kell a pénzügyi körülményekkel, hacsak nem akar légvárakat építeni. Értelmetlen dolog lenne tehát, ha erről a szempontról „szemérmesen" hallgatnánk.

Különösen szembeszökő a büntetésvégrehajtás miként jének a büntetéskiszabás elveivel való összefüggése. Ha a bíró tudja, hogy a szabadságvesztésre ítélt személy megfelelő magatartás esetén feltételes szabadságra bocsátható, ez a körülmény a büntetés szükséges mértékének a megítélésében nyilván befolyásolja. Nemkülönben az a körülmény, ha tudja, hogy az elítélt büntetését milyen körülmények között (tétlenül vagy munkában, hozzátartozóktól való teljes elszigeteltségben vagy sem) tölti majd el. Merőben különböző végrehajtási feltételek különböző nemű büntetések törvénybeiktatásához vezethetnek.

A büntetési rendszer kialakításánál a jogalkotónak messzemenően figyelembe kell vennie az említett összefüggéseket: mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági rendből folyó követelményeket, de a büntetési rendszernek az említett, sajátos belső összefüggéseit is.

Talán már eddig sikerült érzékeltetnem, hogy a „büntetési rendszerek" témakör igen szerteágazó, habár szervesen összefüggő problémákat vet fel. Valamennyinek a csak megközelítően is részletes tárgyalására ez egyszeri alkalom keretében nem vállalkozhatom. A vizsgálódás területét ezúttal tehát korlátozni szükséges. A továbbiakban két olyan részletkérdéssel foglalkozom, amelyek hatályos büntetési rendszerünkben is problémaként jelentkeznek.

Először a szabadságvesztésbüntetés nemek szerinti differenciáltságát vizsgálom.

A modern büntetési rendszerek középpontjában a szabadságvesztésbüntetés van. A szabadságvesztésbüntetés, amelyet a burzsoa büntetőtörvénykönyvek tettek általános büntetési nemmé, bár hatásossága a büntetési célok, különösen a javítás szempontjából, sokat támadott, sőt kétségbe vont, ma sem nélkülözhető büntetési nem. A szabadságvesztésbüntetéssel kapcsolatos tudományos érdeklődés iránya azonban az idők folyamán csaknem 180 fokos fordulatot tett. A feudális korbeli büntetésekkel szemben a küzdelem a szabadságvesztésnek általános büntetési nemmé tételéért folyt; a XIX. század első felétől a tökéletes börtönrendszert kutatták (a hallgató vagy magánrendszer, a fokozatos vagy az ír rendszer elsőbbségéről folytatott vitákra gondolok); jelenleg pedig, a pozitívisták (Ferri, Garofalo) fellépése óta a büntetési rendszer már említett dualizmusát vitatván, sok szó esik a szabadságvesztésbüntetés bizonyos fokú visszaszorításáról, az egyéb, elsősorban az elkövető egyéni adottságaira tekintő büntetési vagy védelmi eszközök javára. Mindamellett kivétel nélkül valamennyi hatályos büntetőtörvénykönyv a szabadságvesztésbüntetést írja elő szankcióként a bűncselekmények túlnyomó többségére.

Nem ilyen egyöntetű az államok törvényhozása abban a vonatkozásban, hogy a szabadságvesztésbüntetésnek több fajtáját különböztetik meg, vagy csupán egyetlen alakzatát ismerik. A szabadságvesztésbüntetés differenciálásának, illetőleg egységének a problémája már évtizedek óta foglalkoztatja a büntetési rendszerrel foglalkozó tudományos köröket.

Az 1810. évi Code Pénal, amely a bűncselekmény trichotomikus felosztását vezette be, a szabadságvesztésbüntetésnek is bűntetti, vétségi és kihágási fajait különböztette meg. A Code Pénal példáján felépült európai büntetőkódexek hasonlóképpen jártak el, vagyis a szabadságvesztésnek a bűncselekmény súly szerinti felosztásához igazodó válfajait ismerték el. Az egyes szabadságvesztésbüntetési nemek az említett törvényi rendelkezések értelmében elsősorban a végrehajtási mód szigora tekintetében különböztek egymást ólamellett, hogy a szabadságvesztésbüntetés bizonyos fajtáinak becstelenítő jelleget is tulajdonítottak. Ez utóbbira különösen jellemző típusként a francia kényszermunkát említhetjük meg.

A túlzott differenciálást a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus és a jogirodalom számos esetben elítélte, de a kérdés mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. A szabadságvesztésbüntetés egységesítésének a gondolata már az első 1872. évi Londonban tartott börtönügyi kongresszuson felmerült, s 1878-ban a második, stockholmi kongresszuson Thonisen belga professzor javaslatára nagy többséggel meg is szavazták. Az 1895. évi ötödik, párizsi kongresszus napirendjén ismét szerepelt a probléma, s itt a hármas felosztással szemben a kettős felosztásnak adtak helyt. Az 1930. évi Prágában tartott tizedik börtönügyi kongresszuson szintén érintették a kérdést, de a döntést — időhiány miatt — a következő ülésszakra utalták. A tizenegyedik berlini kongresszus 1935-ben mégsem foglalkozott azzal, úgyhogy a probléma továbbra is napirenden maradt. 1951. júniusában, tehát a magyar Btá. (1950. évi II. tv.) megalkotása után, a Nemzetközi Börtönügyi Bizottság Bernben ismét az egységes szabadságvesztésbüntetés elfogadása mellett határozott.

Az elmondottakból úgy tűnhet, hogy a berni határozat változtatás nélkül visszakanyarodott a mintegy hét évtizeddel korábbi stockholmi álláspontra. Csakhogy a két határozat összevetéséből megállapíthatóan az azonos konk-

luzióhoz különböző indítékok vezettek 1878-ban, illetőleg 1951-ben. A stockholmi kongresszust az a megfontolás vezette a szabadságvesztésbüntetés hierarchizálásával szemben, hogy ne lehessenek e büntetésnek olyan típusai, amelyek a szabadságelvonáson túl, valamiféle kiegészítő szenvedést okoznak az elítéltnek, vagy becstelenítő hatásúak, hangoztatván, hogy amúgy is maga a büntett ejt csorbát az elkövető becsületén, és nem az annak következtében kiszabott büntetés. Ezért javasolták tehát az egységesített szabadságvesztésbüntetést, annak a kiemelésével, hogy a fenyítő jelleg mellett a büntetés erkölcsjavító hatásának is érvényesülnie kell. A stockholmi határozat ennyivel be is érte. A berni állásfoglalásban egészen más jellegű megfontolások jutottak kifejezésre, nevezetesen: a tettesbüntetőjognak a tettbüntetőjoggal szembeni térhódítása. Ez a határozat azért veti el a szabadságvesztésbüntetésnek a bűncselekmény súlya szerint megkülönböztetett fajait, mint mechanikus, elvont felosztást, hogy az egységes szabadságvestésbüntetés végrehajtása során az elítéltek kriminológiai osztályzásának adjon helyet. A bűncselekmény természetének objektív értékelése helyébe tehát az elítéltek személyiségének, típusainak szubjektív megfontolását helyezi.[4]

A Btá. hatálybalépéséig a magyar törvények — mint ismeretes — a szabadságvesztésnek nyolcféle faját különböztették meg. Ezek közül a fegyházat, a börtönt, a fogházat, az államfogházat és az elzárást maga az 1878. évi V. tv. teremtette meg. Ezt a túlzott differenciálást már a kódex megalkotásakor is sokan támadták és Csemegi doktrinerségének tulajdonították; különösen a fegyház és a börtön közötti „papirosízű" megkülönböztetés miatt. A később létrehozott dologház és szigorított dologház rendeltetése tulajdonképpen nem a szabadságvesztésbüntetési nemek amúgy is széles skálájának a bővítése, hanem a „biztonsági intézkedések" meghonosítása lett volna. (Erre vall a dologház viszonylag határozatlan és a szigorított dologház teljesen határozatlan tartama.) Az 1913. évi XXI. tv. a dologházat a „közveszélyes munkakerülők" munkára szorítása és nevelése érdekében állította fel. A szigorított dologház a II. Bn. (1928: X. tv. terméke az ún. „megrögzött büntettesekkel" szemben. Gyakorlatilag azonban a dologházra ítéltek büntetésüket fogházakban, a szigorított dologházba utaltak pedig fegyházakban töltötték el. Az említett szabadságvesztésbüntetési fajtákat a II. világháború befejezése után hozott egyes jogszabályok tovább gyarapították a kényszermunka bevezetésével. Az új büntetési nem szintén viszonylag határozatlan tartamú; a rendelkezések vagy életfogytig írták elő, vagy csak azt a minimumot határozták meg, amikor a kényszermunkára ítélt, ha egyébként a javulás jeleit mutatja, legkorábban kiszabadulhat. Ezt a büntetést egyébként alig alkalmazták, s végrehajtása a fegyház szabályai szerint történt.

A Btá. megalkotásának az idején tehát a szabadságvesztésbüntetési nemek olyan vegyes rendszere állott fenn, amely felölelte egyfelől a bűntettek klasszikus osztályozásához igazodó szabadságvesztésbüntetési nemeket, s nyilván az uralkodó osztály soraiból kikerülő elítéltek számára kedvező államfogházat, másfelől viszonylag, sőt abszolute határozatlan tartamú szabadságvesztés útján végrehajtott biztonsági intézkedéseket. Az egyszerűsítés gondolatát elvi és gyakorlati szempontok egyaránt erősítették. Elvi megfontolás eredményeként ki kellett zárni a határozatlan tartamú szabadságvesztésbüntetéseket (ezen az elven csak az életfogytig terjedő börtön jelent bizonyos értelmű törést), továbbá a kedvezményezettek büntetési nemét, az államfogházat. A bűncselekmény hármas, súly szerinti felosztásáról a kettős felosztásra (bűntett, kihágás) való áttérés pedig ez ezekhez igazodó szabadságvesztésbüntetési fajták (börtön — elzárás) megállapításához vezettek. A bűntettek vonatkozásában tehát Btá csak az egységes börtönbüntetést fogadta el s ez, az 1955. évi 17. sz. tvr. értelmében a kihágás intézményének a megszűnése folytán, az egyetlen szabadságvesztést jelentő büntetőjogi büntetés.

A bírói egyéniesítésnek mindemellett viszonylag tág tere maradt. A büntetés kiszabásakor ugyanis a különös részben előírt börtönbüntetés felfüggesztésére, az enyhítés vonalán pénzbüntetési nemre való áttérésre, sőt javító nevelő munka kiszabására is van lehetőség.

A gyakorlatból mégis az a vélemény szűrhető le, hogy a Btá. egyszerűsítő álláspontja nem mindenben kielégítő.

A Szovjetunióban a fejlődés során a szabadságvesztésbüntetés három végrehajtási formája alakult ki: *a)* szabadságvesztés általános letartóztatási intézetben (különösen a különböző típusú kolóniákban); *b)* szabadságvesztés javító-nevelő munkatáborban és *c)* szabadságvesztésbüntetés börtönben.

Az 1926. évi szovjetorosz btk. különös része az egyes bűncselekményekkel kapcsolatban szabadságvesztésbüntetés előírása esetén nem rendelkezik a végrehajtást illetően. A kodifikációs munkálatok kapcsán megélénkült irodalomban több részről hangoztatták azt a kívánságot, így pl. Tagyevoszján[5] és Sargorodszkij[6], hogy a jövőben a bíróság feladata legyen annak a megállapítása, hogy az elítélt büntetését milyen büntetőintézetben töltse el. Sargorodszkij arra is felhívta a figyelmet, hogy a szabadságvesztés büntetés hatásosságát nem annyira tartama, mint az azt foganatosító letartóztatási intézmények élet- és munkarendje határozza meg.

[4] Vö.: Charles Germain: L'unification de la peine privative de liberté en droit comparé című cikke (Revue de Science Criminelle et de droit pénal comparé 1955. évi 3. szám).

[5] V. Sz. Tagyevoszján: Hozzászólás a szovjet büntetőtörvénykönyv kidolgozásához. Cikkgyűjtemény. 1955. 1. szám.

[6] M. D. Sargorodszkij: A büntetés kérdései a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetében. Cikkgyűjtemény, 1955. 4. szám.

Sztrucskov[7] ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a büntetési célok — a tapasztalatok szerint — az esetek jelentős részében a jól szervezett javító munkatelepeken közelíthetők meg leginkább.

A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntetőtörvényhozásának az alapjairól szóló, 1958. december 25-i törvény a szabadságvesztésbüntetést a felmerült igényeknek megfelelően szabályozza. A korábban létezett végrehajtási módok közül kettőt tart fenn: a börtönt és a munkatelepeket. A bíróság kezébe teszi le a választás jogát azok alkalmazása tekintetében azzal az iránymutató megállapítással, hogy börtönnel — a szabadságvesztés egész tartamára vagy annak egy részére — a súlyos bűncselekmények elkövetői, illetőleg a különösen veszélyes visszaesők sújttassanak. Az új törvény biztosítja továbbá hogy a szabadságvesztésbüntetés egy részének a börtönben való végrehajtását követően az elítélt mintegy enyhébb fokozatban javító munka telepen tölthesse ki a büntetés hátralevő részét. A döntés e fokozatos végrehajtást illetően csakúgy, mint afelől, hogy a büntetését javító-munkatelepen töltő elítéltet újabb börtönbe utalják-e — a bíróságot illeti.

Az 1950. augusztus 1-én hatályba lépett csehszlovák büntetőtörvénykönyv különös részében egyszerűen szabadságvesztésbüntetést említ. Az általános részben rendelkezik a végrehajtási módozatokról. Eszerint a szabadságvesztésbüntetést büntető intézetekben, bírósági fogházakban vagy munkaosztagoknál kell végrehajtani. Az általános részben foglalt eme rendelkezések azonban nem kötik az egyes végrehajtási módozatokat a bűntett, illetőleg a kiszabott büntetés súlyához — s így azok a bírói egyéniesítés eszközeiként szolgálnak.

Az 1951. évi bolgár büntetőtörvénykönyv szintén egységes szabadságvesztésbüntetésről intézkedik.

A szabadságvesztésbüntetés differenciáltsága tekintetében tehát többféle megoldást mutat a szocialista-államok büntetőjoga is.

A kapitalista államok büntetőjogi irodalmából viszont az a megállapítás szűrhető le, hogy a tárgyalt kérdés kapcsán valójában már nem is a szabadságvesztésbüntetésről van szó, hanem annak bizonyos területekről való kiszorításáról különféle kriminológiai típusokhoz igazodó egyéb „büntetési" eszközök kialakítása érdekében. Ez a szemlélet tükröződik az 1948. évi angol Criminal Justice Act-ben, amely az európai államok közül Hollandia után (Hollandia 1881-ben szüntette meg a szabadságvesztésbüntetés differenciáltságát) elsőnek lépett a szabadságvesztésbüntetés egységesítésének az útjára. A Criminal Justice Act eltörölte a fegyházbüntetést, a kényszermunkát s a többféle fokozatú börtönbüntetést azzal az indoklással, hogy azok végrehajtása a gyakorlatban alig tér el egymástól, s helyükbe a büntetés végrehajtását egyéniségek szerint differenciáló, de egyébként egységes börtönbüntetést állította. Emellett a biztonsági intézkedések széles körét építette ki. Felfogására jellemző a törvényben többször is előforduló tétel, amely szerint „a bűntettes jellemét és környezetét, szellemi fejlettségét és általában testi s lelki állapotát az ítélet tartalma szempontjából döntő jelentőséggel ruházza fel, és ezeknek a határozat hozatala előtt megejtendő vizsgálatát nem a beszámítási képesség kérdésében, hanem azért rendeli el, hogy a bíróságot segítsék a bűntettes személyiségéhez idomuló legalkalmasabb és legcélszerűbb intézkedés kiválasztásában."[8]

Az angol törvényhozás példája nyomán Skócia 1949-ben, Észak-Izland és Malájföld 1953-ben eltörölte a kényszermunkabüntetést. Ciprusban 1952-ben, Új-Zélandban és Szingapurban 1954-ben megszüntették a fegyházbüntetést és az ún. szigorú börtönt. Egyes latin-amerikai államok, mint Porto-rico (1902), Paraguay (1914), Mexico (1931), Costarico (1941), már korábban keresztülvitték az egységesítést. Érdekes, hogy az 1953. évi marokkói büntetőtörvénykönyv fenntartja ugyan a bűncselekmények trichotomikus felosztását és a büntetések között is különbséget tesz azok vétségi, illetőleg rendészeti fajai szerint, de szabadságvesztésbüntetést csak egyfélét ismer, a börtönt. Ezzel szemben Jugoszlávia 1951. évi büntetőkódexe éppen megfordítva jár el: fokozati különbséget tesz a szabadságvesztés két fajtája, a szigorú börtön és a börtön között, anélkül, hogy ismerné a bűncselekmények súly szerinti tagozódását. A törvény nem szól arról, hogy a kétfajta szabadságvesztés milyen tartalmi eltéréseket mutat, azon túl, hogy a kiszabható tartam tekintetében különböznek egymástól.

Az egységesítés gondolata tehát nem tekinthető általánosan elfogadottnak. A klasszikus szabadságvesztésbüntetési nemeket fenntartották más, az utóbbi időkben keletkezett törvénykönyvek is, így az 1944. évi spanyol btk., az 1951. január 1-én hatályba lépett görög btk., csakúgy, mint az 1953-ban felülvizsgált német btk. és az 1954. évi portugál kódex.

Az egynemű szabadságvesztésbüntetés bevezetésével szemben nagyjából ugyanazokat az érveket hangoztatják, amelyek az 1945-ben, Franciaországban létrehozott büntetőjogi reformbizottságot eltérítették annak az elfogadásától.[9] Az ellenvetések lényege a következő:

1. A büntető intézmények szervezetét korábban teljes szimmetria jellemezte egyfelől a bűncselekmények klasszikus osztályozásával, másrészt bizonyos összhang állott fenn a büntetési nemek és a bírói fórumok felépítése között. A szabadságvesztésbüntetés egységesítése — a büntetőtörvénykönyv teljes reformja nélkül — nem érne el egyéb célt, minthogy megingatná azt a

[7] Sztrucskov: A büntetés problémája az összszövetségi és a köztársasági büntetőtörvényhozás tervezeteiben. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1958. 7. szám.

[8] Dr. Schäfer István kiemelése: „Az új angol büntetőnovella". Bp. 1947. 19. old.

[9] Charles Germain: i. m.

megszokott építményt, amelyet a klasszikus kódexek teremtettek meg.

2. A büntetések hierarchizálása bizonyos értelemben erkölcsi értékjelzőnek tekinthető, s az egyfajta szabadságvesztésbüntetés elfogadása a közvélemény erkölcsi igazságérzetét felkavarhatja;

3. A hagyományos büntetésosztályozás nem tekinthető puszta jogi fikciónak, megvan annak a kriminológiai alapja; s végül

4. az egységesítés az elítélteket az igazgatás önkényének tehetné ki.

Az ilyen érvelés nem túlságosan meggyőző, különösen akkor, ha ténylegesen egyébként sem lehet a törvényi differenciáltságot a gyakorlatban megtalálni, s ha csupán az a feladat, hogy összhangot teremtsünk a tények és a jog között. Az említett 1945-ös reformbizottságnak az egynemű szabadságvesztést elutasító álláspontja ellenére ez a helyzet állt elő pl. Franciaországban is, igazgatási úton: t. i. az eredetileg gyarmatokon végrehajtandó szabadságvesztésbüntetésre (transportáció, relegáció) ítéltek is az anyaországi börtönökben állják ki büntetésüket. Norvégia hatályos törvényei is háromféle szabadságvesztésbüntetésről rendelkeznek, de ezek közül a kényszermunkabüntetést a II. világháború után csak azokkal szemben mondták ki, akik hazaárulást követ. tek el, vagy együttműködtek a német megszállókkal — a fogházbüntetést pedig mintegy 20 éve egyáltalán nem alkalmazták. Gyakorlatilag tehát Norvégiában is a börtön az egyetlen szabadságvesztésbüntetési nem.

Ami pedig az igazgatás önkényétől való félelmet illeti, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az nem a szabadságvesztésbüntetés egyneműségének vagy differenciáltságának a függvénye. A büntetésvégrehajtás törvényi rendezetlensége viszont tényleges veszélyeket rejt magában, mert valóban túlságosan nagy szabadságot jelent az igazgatási szervek számára a törvényi rendelkezésekhez képest. A személyes szabadságnak hatékonyabb garanciáját jelenti, ha törvényalkotás útján nyernek rendezést olyan változások, amelyek igazgatási úton esetleg már be is következtek, hiszen a törvényben megállapításra kerülő esetleges új szankciók kimondását a bíróság jogkörébe utalhatnák.

Az egynemű szabadságvesztésbüntetés elfogadása mellett szólhat viszont az, hogy egyes, csaknem általánosan elfogadott modern büntetőjogi intézmények — mint a fiatalkorúakra vonatkozó különleges rendelkezések, a büntetés feltételes felfüggesztése — természetüknél fogva ellentétesek a klasszikus büntetésosztályozással. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó intézkedések alkalmazását elvileg bármilyen büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetőjével szemben lehetővé kellene tenni. A szabadságvesztés különféle fajainak a fenntartása ilyen értelemben gátolhatja az említett intézmények kibontakozását.

Ilyen meggondolások vezették a svéd büntetőjog reformján mintegy 15 éve dolgozó bizottságot, amelynek a feladata a különböző súlyú cselekményekhez fűződő büntetések felülvizsgálása volt. A reformbizottság a svéd kódex kétfajta szabadságvesztésbüntetése helyett egyetlen ilyen büntetésként a börtönt javasolja.

Az 1937. évi svájci büntetőtörvénykönyv, amely 1942. január 1-én lépett hatályba, előírja, hogy az egyes kantonokban 1962-ig kell végrehajtani a büntetőintézeteknek azt az átalakítását, amely a kódex vonatkozó rendelkezései folytán szükségesnek mutatkozik. Az e tárgyban folyó tudományos viták alapján várható, hogy a szabadságvesztésbüntetések jelenlegi rendszerét (a törvénykönyv háromféle szabadságvesztésbüntetésről rendelkezik) Svájcban is egyszerűsíteni fogják.[10]

A szabadságvesztésbüntetésnek nálunk és külföldön elfogadott hatályos rendszereit fejtegettem. Vázoltam azokat a vitákat, amelyek a kérdés körül ma is folynak. A vita a kodifikációs feladatok folytán nálunk is megindult, de nem jutott még nyugvópontra. Ha a magunk számára a várható vagy kívánt fejlődés irányát meg akarjuk határozni, hasznos tudnunk azt, mi volt eddig nálunk, illetőleg mi van; hogyan rendezték a problémát más országokban, milyen elvek harcát láthatjuk. Ez magyarázza, esetleg menti is az eddigi fejtegetések terjedelmét.

Most kísérletet kívánok tenni arra, hogy levonjam a tanulságokat a külföldi és a hazai anyagból. Nem vállalkozhatom természetesen arra, hogy a teljes rendszer felépítésére vonatkozókat most mind kifejtsem. Mindössze néhány gondolat felvetésére szorítkozom, amelyek a kimunkálásnak a kiindulópontjai lehetnek.

A magyar jogtudománynak is feleletet kell adni arra a kérdésre

a) egységes legyen-e a szabadságvesztésbüntetés;

b) ha nem lenne egységes, milyen szempontok alapján differenciálódjék?

ad *a)* Mint láttuk, a magyar jog a szabadságvesztésbüntetés kérdését illetően eljutott a nagyfokú széttagoltság állapotából a teljes törvényi egységesítés állapotáig 1950-ben (illetőleg 1955-ben). Az egységesítés — úgy vélem — teljesen indokolt volt. A gyakorlat — amely a törvénynek is próbaköve — mutatta meg, hogy a széttagoltság illuzórius. Illuzórikus, mert *tényleg* a végrehajtás során az egyes büntetési nemek között nem tudtak különbséget tenni. A különbségek legfeljebb csak fokozatiak s nem minőségiek voltak, úgyhogy azok nem tették indokolttá eltérő büntetési nemek törvényi különtartását. Logikus

[10] Nem vállalkozhatom arra, hogy képet adjak az USA szabadságvesztésbüntetési rendszeréről, annál is kevésbé, mivel az USA egyes államai is különféleképpen szabályozzák azt. A határozatlan tartamú ítéletek rendszere folytán az Egyesült Államok büntetőintézményeinek a vizsgálata ezúttal talán mellőzhető is. Mégis annyit meg lehet állapítani, hogy a modern börtönrendszerek eme őshazájában a börtön (prison) szó értelme teljesen átalakult az utolsó 80 év alatt. Vö.: Austin Mac Cormic: A börtön szerepe a bűnözés megelőzésében. The Journal of Criminal Law and Criminology. New York. 1950. május—júniusi szám.

volt, hogy a Btá. a büntetési nemek egységesítését mondta ki. Más fajta differenciálás akkoriban aligha volt lehetséges. A még zsenge szocialista magyar büntetőjogtudomány nem tudott semmilyen olyan elvi határvonalakról, amelyekkel elkülöníthetők lettek volna a szabadságvesztésbüntetés nemei. Akkor pl. még azt sem igen tudtuk, mit jelentenek a szovjetorosz Btk-ban a különféle szabadságvesztésbüntetések. Ha tehát a törvényhozó a nem gyakorlati és egyes vonatkozásokban elvtelen széttagoltsággal szakítani akart, nem tehetett mást, mint amit tett.

A kérdés elvi megvilágítását illetően ma sem jutottunk sokkal messzibbre, mint ahol 1950-ben voltunk. Ha felmerül az a kívánság, hogy többféle szabadságvesztésbüntetés legyen, a legdöntőbb érvet e nézet képviselői a gyakorlatból merítik, minthogy a végrehajtás során vannak különbségek börtön és börtön között. Az érv lényege az, hogy legalizálni kell a tényleges állapotot.

A börtönbüntetés ugyanis a végrehajtás során differenciálódott és azt jelentős részben nem tulajdonképpeni börtönben, hanem munkatelepeken hajtják végre. Az utóbbi végrehajtási módnak voltaképpen hiányzik a törvényi alapja.

Nem tartom közömbösnek azt, hogyan alakult a gyakorlat. Annál kevésbé, mert meggyőződésem szerint a börtön végrehajtásának nálunk kialakult gyakorlata szorosan összefügg a társadalom gazdasági sajátságaival. Nem volt a világon még olyan büntetés, amelynek közelebbi vagy távolabbi kapcsolata ne lett volna a társadalom gazdasági alapjával. Ezeket a kapcsolatokat mi sem hanyagolhatjuk el. Úgy gondolom, számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy nálunk a szabadságvesztésbüntetést végrehajtani nem zárt intézetekben is lehet. Ennek ökonomikus összefüggéseit azonban igen-igen alaposan kellene vizsgálni.

Más kérdés az, miként szerveztessenek meg az ilyen büntető intézetek, s megint más kérdés, összeegyeztethető-e a büntetés céljaival a végrehajtás az ilyen intézetekben.

A büntetés célját a Btá. 50. § (1) bek. határozza meg. Ezt a büntetési célt tekintve nem találok semmi olyant a nem zárt intézetek, a munkatelepek gondolatában, ami nem lenne összeegyeztethető a büntetés céljaival. Különösen akkor erősödöm meg álláspontomban, ha a Btá. Ér. 28. §-át — hatályos törvényt — is olvasom: „A börtönbüntetés végrehajtása során az elítélt megjavítását és nevelését állandó és rendszeres munkáltatással kell előmozdítani."

E most idézett rendelkezés viszont problematikus, igaz, nemcsak a munkatelepek vonatkozásában, hanem a zárt intézetében is. Ez a probléma röviden: a munkakényszer, illetőleg kényszermunka problémája. A kérdést a szabadságvesztés minden formájának a tekintetében meg kell oldani. Ez egyébként a szocialista világnézet, az alkotmányos szabadságjogok területéig terjed. Annak az eldöntése, hogy az ilyen megoldás nem jelent régi értelmű kényszermunkát, noha munkakényszert igen, vezet a munkatelepek problematikájának a megoldásához. Ha ui. a szabadságvesztésbüntetés tartalmát csak a szabadságvesztés tehetné ki, s nem a munkáltatás, akkor a nyílt intézet nem válhatna büntető intézetté.

Az elítélteknek sem közömbös, hogy büntetésüket zárt intézetben vagy táborszerű körülmények között, munkatelepen töltik-e el, mivel a munkatelepen sokkal kedvezőbbekké tehetők az életkörülmények. A szabad levegőn való mozgás, szemben a zárt börtönben levők egészségügyi sétájával, a szigorú őrzést felváltó enyhébb felügyelet és számos ehhez hasonló különbség arra vallanak, hogy a munkatelepen történő büntetésvégrehajtás jóval enyhébb büntetést jelent. A végrehajtás e két módja között a választás jelenleg a büntetésvégrehajtási szervek feladata. A munkatelepre vagy börtönbe utalás sokszor ötletszerűen, jelentkezéses alapon történik. Ezekre a körülményekre is figyelemmel állítható, hogy e téren törvényi rendezés szükséges.

ad *b)* A második kérdés az, hogy ha nem lenne egységes a szabadságvesztésbüntetés, akkor milyen szempontok alapján differenciálódjék?

A jövő tudománya, főként természettudománya, feltehetően megtalálja majd az antiszociális vagy aszociális lelkület átalakításának a módját. De ez is csak akkor következhetik be, amikor nem lesznek a társadalomban antagonisztikus ellentétek, mert addig különösen bonyolult feladat az antiszocialitás felismerése. Mindez azonban ma még olyan, mint az utópia. Ma az antiszocialitás felismerésére főként az a bevált módszerünk van, hogy a törvényben meghatározott bűncselekmény elkövetőjét tartjuk, ha nem is velejéig és szubjektíve, de objektíve feltétlenül antiszociálisnak. Nagyon régi módszer ez, sok hibája van. Tudunk-e azonban jobbat?

A kriminológiai (ide értve a pszichológiai és más módszerű) bűntettes-vizsgálatok mögött bevallottan, vagy be nem vallottan azok a törekvések húzódnak meg, hogy ismerjék meg az antiszocialitást jobban, mint ahogyan arra pusztán valamely bűntett elkövetéséből következtetni lehet. Ennek a kutatásnak vannak eredményei, talán nem is csekélyek. A magyar irodalomban például Finkey[11] határozott meg bűntettes típusokat Különböztetni tudunk alkalmi, megtévedt, megrögzött bűnözők, erőszakos cselekmények elkövetésére hajlamos és sok más fajta bűnöző között.

A kutatásnak az eredményeit ma leginkább talán a kriminalisztika tudja értékesíteni. Bizonyos mértékig felhasználta azonban már a büntető anyagi jog tudománya is. A fiatalkoruakkal szemben alkalmazható intézkedések rendszere, továbbá a felnőttekkel szemben: a dologház, szigorított dologház és tulajdonképpen a biztonsági őrizet is a kriminológiai-pszichológiai büntettesvizsgálat eredményeit értékesítették, jól vagy rosszul. A büntetés végrehajtásának a fel-

[11] Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933.

tételes felfüggesztését is erre merném visszavezetni (alkalmi, megtévedt, első ízben bűnözőről van szó).

Nagy kérdés azonban, merheti-e a büntetőjogtudmány a ma egész büntetési rendszerét a kriminológiai bűntettes-típus vizsgálatára alapítani? Egy ilyen következetesen felépített rendszernek a büntetőjog különös részére mai formájában alig volna szüksége. A különös rész valahogy úgy festene, hogy meghatározná pl. egy masszaként az erőszakos cselekményeket, a huligán cselekményeket stb. A cselekmények miatt alkalmazott intézkedések aztán a cselekményben megnyilvánuló bűntettes-típushoz igazodnának és nem magához a cselekményhez.

Idáig az elméletek még nem jutottak el. Csak néhány típusra tartanak alkalmazhatónak a büntetés mellett vagy anélkül intézkedést. A törekvések arra irányulnak, hogy a büntetés maga igazodjék az elkövető-típushoz.

E törekvés törvényben történő honorálásának az első feltétele az lenne, hogy a kriminológiai típusok egzakt módon meghatározhatók legyenek. Ettől pedig ma még, vagy egyáltalában — igen messze vagyunk.

A szocialista tudomány az e körben felmerülő kérdésekre még nem adott tudományosan megalapozott kielégítő választ. Ezért az egész büntetési rendszert továbbra sem lehet „kriminológiai bűntettes-típusok"-ra alapítani.

Ebből pedig az következik, hogy amennyiben a szabadságvesztés differenciálásának helye lehet, az csak klasszikus módon, a bűncselekmények súlya alapján történhetik meg.

Igaz ugyan, hogy amint láttuk, a hatályos szovjet büntetési rendszer a súlyos bűncselekmények elkövetői mellett kiemeli az elkövetők egy kriminológiai alapon megkülönböztetett csoportját az ún. különösen veszélyes visszaesőket, mint olyanokat, akikkel szemben börtönben végrehajtandó szabadságvesztést ír elő. A gondolat megfontolást érdemelhet nálunk is. Tekintettel azonban arra, hogy hazai jogunkban a visszaesés értékelése az egyes bűntettek kapcsán hagyományos, ebben a kérdésben az állásfoglalást — úgy vélem — a különös rész jövőbeni rendelkezéseitől kell függővé tenni.

A kifejtettek alapján indokoltnak tartanám, ha az új büntetőtörvénykönyv általános részének a tervezete

a) a büntetési nemek felsorolásában „börtön" helyett „szabadságvesztés"-ről szólna;

b) a szabadságvesztés végrehajtási módjaiként a börtönt és a munkatelepeket jelölné meg;

c) a bíróságnak tartaná fenn azt a jogot, hogy a szabadságvesztés végrehajtási módja tekintetében (az esetleges fokozatosságot illetően is) döntsön.

Érinteni kívánom még a szocialista államok büntetési rendszerét új színnel gazdagító javító-nevelő munkát. Ez a jogintézmény a szabadságvesztésbüntetéshez képest igen rövid múltra tekinthet vissza, s ezért érthető, hogy az alkalmazása körében felmerülő kérdések sokkal kevésbé átgondoltak, kiforrottak.

Anélkül, hogy történelmi pontossággal vizsgálnánk keletkezési körülményeit, kétsételen, hogy a javító-nevelő munka (és hasonló nevű rokonintézményei a többi szocialista államban) bevezetése csak az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével vált lehetővé. Intézményesítése abból a felismerésből fakadt, hogy a bűnözők bizonyos rétegével szemben a büntetés céljai szabadságelvonás nélkül is elérhetők. Igaz, hogy ilyen esetekre a burzsoá kódexek általában ismerik a pénzbüntetésre való áttérés lehetőségét, továbbá újabban a feltételes felfüggesztés kedvezményét, s ezeket a lehetőségeket a szocialista büntetőjogtudomány is magáévá tette. A javító-nevelő munka azonban a szabadságelvonás mellőzésén túl pozitív ráhatást is feltételez, nevezetesen azáltal, hogy az elítélt részéről fegyelmezett munkát követel. Ezen felül a javítómunkára ítélt munkájáért csökkentett díjazásban részesül s egyéb, az intézmény természetéből folyó munkajogi korlátozásokat is elszenved.

A javító-nevelő munka voltaképpen ama kriminológiai típus létének az elismerése, amelynek közelebbi ismertetőjegyei, hogy az elkövető nem áll szemben ellenségesen a dolgozók társadalmával (amit különösen az illető társadalmi helyzetéből s az általa elkövetett bűntett motivumaiból lehet következtetni), feltehető, hogy vele szemben „a megfelelő felügyelet alatt végzett, a szükséges nevelést nyújtó környezetben teljesített rendszeres munka javító és nevelő hatást fog gyakorolni".[12]

Az említett feltételek fennforgása esetén a javító-nevelő munka a szabadságvesztésbüntetést helyettesíti. Alkalmazása bírói mérlegelés kérdése akkor is, ha, mint nálunk és Csehszlovákiában, a törvény általános részében nyert szabályozást, és akkor is, ha, mint azt pl. a szovjetorosz és a bolgár btk. teszi, a különös rész a szabadságvesztéssel vagylagosan írja elő.

A gyakorlat, valamint a szakemberek elvi megállapításai[13] alapján a javító-nevelő munka büntetés jellege s az ebből folyó következmények (helye a büntetési rendszeren belül, összbüntetés kiszabásának a lehetősége, bűntetett előélet és rehabilitáció, mellékbüntetések alkalmazása) nagyjából tisztázottnak tekinthetők. A btk. új általános része nyilván honorálni fogja az idevágó elméleti megállapításokat.

Nem látszik azonban eléggé biztosítottnak az a cél, amelyet a törvényhozó a javító-nevelő munkával feltehetően elérni szándékozott, ti., hogy szabadságvesztésbüntetéssel *csak azok sújtassanak, akikkel szemben ezt a társadalom védelme valóban* megkívánja. Nálunk jelentős mértékben követnek el azok bűncselekményeket, akikkel szemben éppen a javító-nevelő munka lenne a leginkább megfelelő büntetés. Végrehajtási nehéz-

[12] Btá (1950 : II. tv.) miniszteri indoklás.

[13] L. a Legfelsőbb Bíróság XII. számú elvi döntését, valamint a Magyar Jog c. folyóirat hasábjain a javító-nevelő munkáról folytatott vitát.

ségek folytán azonban alkalmazási köre nem kívánatos módon leszűkült. Ma tehát, gyakorlatilag csak állami vállalatok (intézmények) és állami gazdaságok nem vezető beosztású dolgozóival szemben van helye a javító-nevelő munkára kötelezésnek.[14] Nem alkalmazható tehát, mégha célszerű lenne is, a dolgozók meglehetősen széles egyéb rétegeiből kikerülő (mezőgazdasági és kisipari termelőszövetkezetek tagjai, dolgozó parasztok, háztartásbeliek stb.) elkövetőkkel szemben. Ez pedig azt jelenti, hogy a munkahely jellege dönt ebben a fontos anyagijogi, sőt büntetőpolitikai kérdésben. Gondoskodni kell tehát olyan megoldásról, hogy a törvényes feltételek fennforgása esetén a javító-nevelő munkát bárkivel szemben alkalmazni lehessen, esetleg kijelölt munkahelyen.

Befejezésül ennyit még: mind a szabadságvesztésbüntetés, mind a javító-nevelő munka tekintetében a büntetőtörvénykönyv csak a legfontosabb, az alapvető szabályokat tartalmazhatja. Közismert tény viszont, hogy valamely büntetés hatásossága apró végrehajtási részleteken is múlhat. A büntetésvégrehajtás szükséges gazdasági feltételeinek a megteremtésén és szakembereinek a megfelelő kiválasztásán túl nagy jelentőségű lenne a végrehajtási szabályok átfogó kidolgozása is. Ebben a vonatkozásban méltán tekinthetjük haladó hagyománynak az 1843. évi magyar btk. javaslatot.

Hámori Éva

[14] 1/1954 (I. 6.) I. M. sz. utasítás és a Legfelsőbb Bíróság VII. számú elvi döntése.

A becsületsértő cselekmények jogi tárgya és passzív alanyai*

1. A becsület fogalma. A becsület fogalmát az életben a legszélesebb körben használták és használják. „Becsülettel helytáll a termelő munkában", a „munka becsület és dicsőség dolga", „megtévedt, félrevezetett, de alapjában becsületes ember" sokszor halljuk e kifejezéseket haladó munkások és más dolgozók ajkáról. „Közel évszázada fennálló üzletházunk kereskedői becsülete", „a tiszti kardbojt becsülete" cseng még fülünkben a feudálkapitalista társadalmi rendszer uralkodó osztályainak szavajárása. „Női becsület" gyakori megállapítás évszázadok óta s ma is — bármilyen nagy változás is következett be a nő társadalmi helyzetében. A „becsület" az egyik leggyakrabban használt elvont fogalom. Mégis mi a tartalma? Független-e időtől, tértől, társadalmi rendszertől és osztályoktól? Meghatározható-e közös jellemzőkkel az élenjáró munkás és például az úri osztály katonatiszti kasztjának becsületfogalma? E kérdéseken már kevesebben gondolkoznak el. Sokan zavarba jönnének akkor is, ha a becsület, e magától-értetődő fogalom tartalmának közelebbi meghatározását kérnék tőlük.

A becsületről vallott társadalmi nézetek és a becsület védelmére alkotott törvényi tényállások között szoros az összefüggés. Ezért a jog egy területén sem lehet annyira szembeötlően bizonyítani azt a tételt, hogy a törvény tartalmát a mindenkor uralkodó társadalmi nézetek határozzák meg, mint a becsületvédelem területén.

A jogról és erkölcsről vallott elképzelések a becsület védelmére alkotott törvényi tényállások hatálybalépte óta a társadalmi rend forradalmi átalakulása következtében alapvetően megváltoztak. Engels írta az erkölcsi alapelvek változásáról: „A jóról és rosszról vallott felfogások népről népre, időről időre olyannyira változtak, hogy egymásnak sokszor ellentmondanak."[1]

Nem lehet a becsületsértő cselekmények büntetőjogi megítélésének területén akár egy lépést is tenni anélkül, hogy ne lennénk tisztában a becsületről vallott uralkodó nézetekkel, a mindenkor uralkodó társadalmi felfogással. Ha nem ebből indulunk ki a kérdés tárgyalásában, nem juthatunk megnyugtató megoldáshoz és szükségképpen formalizmusban akadunk el.

Bennünket a becsület fogalma elsősorban mint jogi tárgy „az emberi méltóság és a személyes szabadság" fejezet alatt a B.H.Ö.-ban összefoglalt bűncselekmények leggyakoribbjának jogi tárgya érdekel. Minden a büntetőjog különös részével foglalkozó tudományos munkának, de a törvényhozói munkának is elsősorban a jogi tárgy kérdését kell tisztázni. A becsülettel tehát e munka keretében elsősorban mint a büntetőjogi védelem tárgyával, mint büntetőjogi fogalommal kell foglalkoznom.

A becsület az ember személyiségének olyan java, amelyet az állam büntetőjogi eszközökkel is védelmez. Minden büntetőjogi védelem hatékonysága azon múlik, hogy a törvényhozás az alapul szolgáló társadalmi viszonyok beható ismeretében, helyes elemzése alapján hozza meg a védelem terjedelmét és módját szabályozó normákat és a bíróságok pedig ugyanilyen módszerrel alkalmazzák azokat. Ez a minden bűncselekményre nézve általában helyes megállapítás különösen vonatkozik az ember erkölcsi jellegű személyi javait támadó bűncselekményekre. Ezeknél ugyanis nemcsak maga a támadás, tehát maga a bűncselekmény, hanem a védelem, a bűncselekmény miatt folyó bírói eljárás is hátrányos lehet a sértettre. A szemérem és a becsület ellen intézett támadások tekintetében különösképpen fennáll annak lehetősége, hogy a

* A közölt tanulmány szerző kandidátusi értekezésének részlete.

[1] Engels: Anti-Dühring. Budapest, 1950. 96. old.

védelem igénybevétele, a tényállásnak a büntető eljárás során történő rekonstruálása újabb meghurcoltatást jelenthet a sértett számára. A büntetőjogi védelem módját tehát úgy kell szabályozni, hogy ez a lehetőség egyáltalán ne, vagy minél kevésbé következzék be és a sértett az eljárás szempontjából lényegtelen kérdéseknek a bizonyítás körébe vonásával ne legyen zaklatásnak kitéve.

A becsület azonban — bármennyire is egyike az ember személyiség javainak — természetesen nem büntetőjogi fogalom, és csak azáltal válik azzá, hogy a jog védelemben részesíti. Ez azonban nem azt jelenti , hogy a törvény meghatározza a büntetőjogi védelem szempontjából releváns becsületet, s ezáltal egy speciális büntetőjogi becsületfogalmat konstruál — tudomásom szerint ezt a világ egyetlen büntetőkódexe sem teszi meg — hanem azokat a magatartásokat foglalja diszpozicióba és sújtja szankcióval, amelyek a becsületet sértik.

Ahhoz azonban, hogy a jog helyesen tükrözze vissza a becsületvédelem szempontjából jelentős társadalmi viszonyokat, a büntetőjogi védelem szempontjából helyes és célszerű becsületfogalmat alakítson ki, elemezni kell az etikai becsületfogalmat még akkor is, ha a büntetőjogi becsületfogalom azzal nem is vág szükségképpen egybe.

2. Az etikai becsületfogalom. Mi az etikai becsületfogalom? Lehet-e egyáltalában egységes etikai becsületfogalomról beszélni, hiszen az erkölcs heterogén jellegű, különböző társadalmaknak a termelési viszonyok és az erre épülő osztályszerkezetnek megfelelően különbözőek az erkölcsei. Az erkölcsök különbözősége egy társadalmon belül is megnyilvánul, — más az egyes társadalmi osztályok erkölcse, tehát egy társadalmon belül is több erkölcs létezik egymás mellett. Ha tehát az erkölcsök különbözőek, lehet-e olyan fogalommeghatározást adni a becsületről, amely megfelel minden kor és minden osztály nézeteinek? Ha ezt a kérdést pozitíven válaszolnánk meg az a további kérdés merülhetne fel, vannak-e az erkölcsnek ú. n. konstans helytől és időtől függetlenül állandóan létező elemei, és a becsület ezek sorába sorolható-e?

Az általánosan elfogadott felfogás szerint a becsület az erkölcsi értékek komplexuma az erkölcsi nyilvánosság viszonylatában.[2] Becsületes ember az, aki folyamatosan olyan tetteket hajt végre, hogy személye kiállja a nyilvánosság — persze alapvetően saját osztálynyilvánossága — ítéletét. Lehet egy embernek számos pozitív erkölcsi tulajdonsága, értéke, de ha csak egy is van, amely a nyilvánosság elítélését nemcsak az adott tettel, hanem az egész emberrel kapcsolatban létrehozza akkor az illető becstelenné válik.

Persze minden korban, minden osztálynál más és más konkrét tettek alkalmasak arra, hogy az egyes emberekkel szemben nyilvános elítélést hozzanak létre. Többnyire több, folyamatosan elkövetett erkölcstelen cselekedete miatt ítélik el az embert nyilvánosan, tehát emiatt válik becstelenné. Ha a becsületről alkotott ezt a fogalommeghatározást elemezzük, arra a következtetésre kell jutni, hogy a becsületről formális vonatkozásban lehet a különböző korok és társadalmi osztályok erkölcseinek heterogenitását áthidaló általános meghatározást adni. Ez azonban semmiképpen sem fosztja meg az így kialakított becsületfogalmat osztálytartalmától. A formális becsületfogalmat a kor és az osztály erkölcsi felfogása mindenkor más és más, esetleg egymásnak homlokegyenest ellentmondó tartalommal tölti meg. Az tehát, hogy akár az etika, akár a büntetőjog látszólag azonos ismérvekkel határozza meg különböző korok és osztályok becsületét, nem jelenti annak elismerését, hogy létezik örök emberi, korokat és osztályokat áthidaló erkölcs, sem pedig azt, hogy a változó erkölcs bizonyos konstans elemeket is foglal magában, amelyek sorába a becsület is sorolható. Ez a meghatározás nem jelent egyebet, mint azt, hogy a becsület fogalmát minden kor és minden osztály embere használja az olyan magatartás jellemzésére, amely erkölcsi felfogásának megfelelően pozitív tartalommal bír, végső soron tehát megfelel osztálya alapvető érdekeinek. Az erkölcsnek és az erkölcsi ítéletnek az osztályérdekeken alapuló determináltsága természetesen távolról sem közvetlenül, vulgáris módon, hanem különböző áttételeken keresztül érvényesül. Ha az adott erkölcsi kategória vagy az adott erkölcsi konfliktus a lényeges osztályérdeket közelről érinti, az erkölcsi normában, illetve erkölcsi ítéletben közvetlenül nyilvánul meg az osztályérdek, s fordítva minél elvontabb egy erkölcsi norma, vagy egy erkölcsi ítélet, annál közvetettebb módon nyilvánul meg benne az osztályérdek.

Vannak végül olyan erkölcsi értékek is, amelyek minden osztály érdekeivel összeegyeztethetők egyszerűen azért, mert a közösséghez való viszony értékei.[3] Az ilyen erkölcsi értékek tekintetében az egyes osztályok ítéletei igen közel állhatnak egymáshoz, sőt meg is egyezhetnek. Az árulást például minden osztály negatív, becstelen dolognak tartja, mert a közösséghez való viszony negatív értéke. Erkölcsileg még az az osztály is negatíve értékeli, amelynek érdekét az árulás objektíve szolgálja.

Eldöntöttük tehát azt a kérdést, hogy nem sértjük meg az erkölcs heterogenitásról szóló marxista-leninista tanításokat akkor, ha igyekezünk egy általános, formális becsületfogalmat alkotni. Meg kell tehát vizsgálni azt, mi jellemző erre a becsületfogalomra. Ha pedig sikerül ilyen etikai becsületfogalmat kialakítani, vizsgálat alá kell venni azt a kérdést is, alkalmas-e az ipso facto, minden további változtatás nélkül arra, hogy a büntetőjog saját fogalmaként interpolálja és a becsületsértő cselekmények jogi tárgyának tekintse.

[2] Heller Ágnes: Bevezetés az etikába. Budapest, 1957. 197. old.

[3] Heller Ágnes: i. m. 191. old.

Milyen tényezőkből tevődik össze ez a formális becsületfogalom? Az első tényező az egyénnek a közösséghez való viszonya, a közösségnek az egyénről alkotott ítélete. A becsület fogalma csak azzal kapcsolatban alakulhat ki, hogy az ember társas lény, társadalomban él és a társadalomban jogai és kötelességei is vannak. Ha az embert a társadalomtól elvonatkoztatnánk, értelmetlen lenne becsületről beszélni, a becsületes ember kifejezést használni.

A becsület leglényegesebb kritériuma a szociális kötelességek teljesítésével kivívott társadalmi megbecsülés.[4] Természetesen, ahogyan a megbecsülést megalapozni alkalmas szociális kötelesség tartalma is koronként és osztályonként változik, ugyanígy különböző időben s különböző osztályoknál más és más konkrét tettek az olyanok, amelyek az egész emberrel szemben nyilvános elítélést hoznak létre.

A becsület tehát etikai értelemben az a társadalmi megbecsülés, amelyet a szociális kötelességeit átlagosan teljesítő egyén a társadalomtól elvárhat. Szociális kötelességen mind az állam által támasztott jogi, mind pedig a társadalom által támasztott etikai kötelességeket kell érteni. Minthogy pedig a társadalmi kötelesség tartalma — akár a jogszabályokban foglalt jogi kötelezettségekről, akár az etikai kötelességekről van szó, — az állam osztályszerkezetétől, illetőleg az egyén osztály-hovatartozásától függően változik, nyilvánvaló, hogy a becsületről alkotott elképzelések különböző korok és különböző társadalmi osztályok szerint materiálisan különböznek egymástól.

Még egyszer hangsúlyozom, az, hogy sikerült olyan becsületfogalmat alkotni, — amely magában foglalja különböző korok és osztályok becsületfogalmának leglényegesebb elemeit — nem azt jelenti, hogy a becsület „örök emberi" erkölcsi érték, s az osztályoktól függetlenül, azok felett létezik, s érvényesül.

A fenti fogalommeghatározás nem mond többet annál, hogy minden társadalomban, s azon belül minden osztályban erkölcsi norma a: „légy becsületes". Mi ennek a normának a tartalma? Ez a tartalom a térben, s időben az egyes társadalmak szerkezetének, a társadalmi osztályok, sőt rétegek erkölcsi felfogásának megfelelően változik.

Emellett e fogalommeghatározás formális. Eszerint ugyanis az egyén becsületét társadalmi kötelességének teljesítése szabja meg. A társadalmi kötelesség azonban olyan kategória, melynek tartalmát a társadalom mindenkori felépítménye — a társadalom tagjainak politikai, jogi, etikai nézetei szabják meg. Nyilvánvaló, hogy mást értett társadalmi kötelességen a feudális földesúr, mint a szocializmus öntudatos munkása. Az előbbi számára adott esetben a párbajra való kihívás, vagy ennek elfogadása olyan társadalmi kötelesség, amelynek elmulasztása becsületének elvesztésével jár, az öntudatos munkás, vagy a felvilágosodott polgár szemében ugyanez nevetséges. Megfordítva viszont a földesúr számára a munka nemcsak, hogy nem társadalmi kötelesség, hanem megalázó, „úri" becsületének elvesztésével jár, a szocialista társadalom polgárának viszont alapvető társadalmi kötelessége. Az tehát, hogy a becsületfogalom meghatározásánál bizonyos abszolutizálásra törekedtem, semmi esetre sem jelenti azt, hogy a becsületfogalmat tartalmilag függetleníteni akarnám a társadalmi fejlődés során benne bekövetkező változásoktól.

Mi tehát a változatlan, s időtálló a becsületfogalomban? Nem több annál, hogy a tartalmában más és más becsületet mindenki és minden osztály erkölcsi értéknek tartja. Vajjon létezik-e ilyen örök, vagy egyetemes erkölcsi érték? Az örök erkölcsi érték történelmietlen s így marxista számára elvetendő szemlélet szüleménye. E fogalomtól függetlenül azonban, hogy a történelmi fejlődés során létrejöttek, s több, vagy valamennyi társadalmi formán keresztül hatnak bizonyos erkölcsi szokások és normák. Az ilyen egyes erkölcsi szokások és normák nem örök, de hosszabb időn keresztül ható egyetemes erkölcsi értékké válnak. Valamennyi erkölcsi érték történelmi fejlődés során jön létre. De amikor már létrejött, tartósan kialakult, hagyománnyá válik, s későbbi korok erkölcsére is kihat. A társadalmi fejlődés során az erkölcs is fejlődik. Persze ez a fejlődés az osztálytársadalmak viszonyai között korántsem egyenletes, s ellentmondásoktól, visszafejlődéstől mentes. De a visszafejlődés mindenkor viszonylagos, egy-egy korra, főként egy-egy társadalmi forma hanyatlásának idejére, s egy letűnőfélben levő osztályra vonatkozik. Az erkölcsi fejlődés viszont abszolút, mert a feltörekvő osztályok átveszik, s a kialakuló új fejlettebb társadalmi rendben megvalósítják azt, ami progresszív erkölcsi hagyomány a korábbi korokban. Ilyen progressziv erkölcsi hagyomány a „légy becsületes" elvének normája, amelynek tartalma azonban a kor és az osztály erkölcsi felfogásának megfelelően változik.

A becsület tehát történelmileg keletkezett, társadalmi formánként változó tartalmú, de egyetemes erkölcsi értéke az emberiségnek.

Az arisztokrácia felfogása a becsületet azonosította azzal a tisztelettel, amely az előkelő származásnak és a nagy földtulajdonok birtokosainak kijárt. A burzsoázia a becsület fogalmát az átlag burzsoá kötelességeinek teljesítéséből, tehát a vagyonszerzés és gyarapítás terén elért eredményektől tette függővé.

A kizsákmányoló osztályok becsületfogalmainak közös jellemvonása, hogy azok az egyénen — képességein — kívül eső elemeket is foglalnak magukban. Ezek az egyén osztályhovatartozandóságától függő privilégiumokkal kapcsolatosak. A teljesértékű becsület a feudális társadalomban a születéssel szerzett nemesi rang fokán, a kapitalista társadalomban pedig a vagyon nagyságán alapszik. A feudális társadalomban más a lovag, más a földesúr, más a városi polgár becsülete. Kapitalista viszonyok között — a burzsoázia nézete szerint — a vagyoni állapot szerint külön-

[4] Az etikai becsületfogalom szempontjából.

bözik az egyes társadalmi rétegek és osztályok becsülete. Bár a burzsoázia a feudalizmussal szemben a rendi különbségek megszüntetéséért, a társadalmi és jogegyenlőség megvalósításáért lépett fel, de azonnal megszűnik e haladó törekvések zászlóhordozójává lenni, amikor a társadalmi vezető szerepet megszerezte és az arisztokrácia legyőzésével vagy a vele megkötött kompromisszumok útján a hatalom sáncain belülre került. Más társadalmi megbecsülés illeti a burzsoá nézetek szerint a jelentékeny vagyont felhalmozó ipari vagy finánctőkést, mint a városi vagy falusi kispolgárt. A kispolgári rétegek túlnyomó többsége a társadalmi viszonyokkal kiegyező konformista felfogásnak megfelelően ezen a téren is tudomásul veszi a kész helyzetet és a „magasabb, fokozottabb becsületre" való jogosultságot azzal kívánja megszerezni, hogy a magasabb vagyoni cenzus kielégítésére törekszik, ami a tőkekoncentrációnak kérlelhetetlen örlőmalmai között jobbára kilátástalan.

A kizsákmányoló osztályok becsület fogalmának közös jellemzője, hogy

1. individualista szemlélete ellenére olyan tényezőkön alapszik, amelyek nem az egyén rátermettségétől, tehetségétől, törekvéseitől függenek, hanem a születéstől vagy az anarchikus körülmények között végbemenő gazdasági versenyben elért sikerektől, tehát véletlenszerű körülményektől,

2. a becsületet alkotó társadalmi megbecsülés kivívásában nincs vagy csak alárendelt szerepe van a munkának, különösen a termelőmunkának,

3. a társadalmi megbecsülés kivívásában a közérdek és a közérdek érvényesüléséért végzett tevékenység háttérbe szorul az egyéni, illetőleg a kizsákmányoló osztály vagy kaszt érdekében végzett tevékenység mögött.

A becsület lényegét alkotó társadalmi megbecsülést munkával kivívni a kizsákmányoló társadalomban általában nem lehet.[5]

A burzsoá osztály erkölcsi nézetein alapuló becsületfogalom nem az egyetlen, amely a kapitalista államban létezik. Természetesen a burzsoáziának az a törekvése, hogy éppen úgy, mint más területeken, a becsület tekintetében is a maga erkölcsi nézeteit ráoktroálja a proletariátusra. Felhasznál ehhez minden tömegbefolyásolásra rendelkezésre álló eszközt és eredményt is ér el a munkásosztály egyes visszamaradott vagy korrumpált tagjai között. Amilyen mértékben a munkásosztály öntudata kialakul, ugyanolyan ütemben fejlődik ki a jóról és a rosszról, a becsületesről és becstelenről vallott felfogása is. A munkásosztálynak a becsületről vallott nézetei nem feleltek meg az uralkodó rétegek felfogásának, de annál inkább a nép túlnyomó többsége becsületről vallott nézeteinek.

Gyökeres változás a megbecsülés kivívására alkalmas tényezőkben csak szocialista viszonyok között, csak a szocialista etika alapján lehetséges. Egyedül a munkásosztály teheti és teszi a társadalmi megbecsülés alapjává a közösség javát szolgáló munkát.

A szocialista erkölcs tehát a becsület fogalmát — minden a születéssel, ranggal, vagyonnal kapcsolatosan rárakódott sallangtól megtisztítja — elválaszthatatlanul egybekapcsolja a társadalommal, a dolgozó néppel, a népi állammal szemben fennálló kötelességek teljesítésével. A szocialista rendszerben válik a történelemben először mindenki számára jogi és erkölcsi kötelességgé a társadalom létezésének mindenkori alapfeltétele, a termelő munka. Ezáltal a becsületet alkotó társadalmi megbecsülésnek is legfontosabb tényezőjévé vált a társadalom érdekében végzett tevékenység, s annak legalapvetőbbike a termelő munka. A munka lehetősége pedig születésre, anyagi erőforrásokra való tekintet nélkül minden dolgozni akaró ember számára nyitva áll. A becsület tehát szocialista viszonyok között csak olyan tényezőktől függ, amelyeket az egyén nemcsak befolyásol, hanem rendszerint ural is. A társadalmi megbecsülés, a társadalmilag teljesértékű becsület kivívása tehát mindenki előtt egyaránt nyitva áll.

A becsületfogalom része tehát az uralkodó társadalmi tudatnak, amelyet a végső soron a termelési viszonyok határoznak meg. A népi demokráciában uralkodó termelési viszonyok szocialista jellegűek. A társadalmi tudatot, tehát annak részét, a becsületről vallott nézetet éppen úgy, mint minden más erkölcsi nézetet is döntő módon a szocialista termelési viszonyok határozzák meg. Mi a lényege a szocialista becsületfogalomnak? A szocialista becsületfogalomnak alapvetően az szabja meg tartalmát, hogy társadalmunkban az embereknek egymáshoz való viszonyát a kölcsönös segítség és együttműködés elvei határozzák meg. Társadalmi viszonyaink között az egyén szerencséje mindenekelőtt azoknak a közös erőfeszítéseknek a sikerétől függ, amelyet a társadalmi termelés fokozása, az életszínvonal emelése és a béke megőrzése érdekében végzünk. Az egyén élete, szerencséje és jövője egyet jelent minden dolgozó embertársának életével, szerencséjével és jövőjével. Ezért tehát embertársainak életét és javát éppen úgy becsülnie és szolgálnia kell, mint a sajátját. Az egyén egzisztenciája feltételezi mások egzisztenciáját. Ebből ered a mi társadalmi rendszerünk mély humanista tartalma. Mindenkinek megvan a lehetősége ahhoz, hogy a szocializmus építésében résztvegyen, minden társadalmilag szükséges munka megbecsülést, becsületet és hírnevet teremt. Mások egyéniségének elismerése, a teljes és nemcsak formális jogegyenlőség az a kiin-

[5] Ez alól — kapitalista viszonyok között a társadalom sznobizmusának megfelelően —, legfeljebb az egészen kiemelkedő szellemi munka lehet kivétel, de az is rendszerint csak úgy, hogy a megbecsülést az általa esetleg elért vagyoni siker alapozza meg. Jellemző erre az a fonák jelenség, hogy a társadalmi megbecsülést a vagyoni sikeren kívül általában csak olyan szellemi tevékenységgel lehet elérni, ami a burzsoá és a kispolgár számára nem érthető, misztikus, egyremegy, hogy ez a meg nem értés a burzsoá és kispolgári körök tudatlanságából, vagy pedig a szellemi tevékenység excentrikus, irreális és így érthetetlen voltából ered. Jellemző a mondottakra, milyen társadalmi megbecsülése van egy-egy felkapott üres és tartalmatlan szellemi divat, egy-egy absztrakt művészeti irány követőinek.

dulópont, amely az egyén viselkedésének erkölcsi megítélésénél, a „jót" és a „rosszat" meghatározza. Az új szocialista nézetek kialakulásának folyamatát döntően befolyásolja a társadalmi tulajdon kialakulása, az új szocialista termelési viszonyok létrejötte. Ebben a tekintetben tehát spontán folyamat. Másfelől azonban befolyásolja a szocialista becsületfogalom, mint a munkásöntudat részének kialakulását, a munkásosztály pártja és annak forradalmi elmélete, a marxizmus-leninizmus, az új államapparátus, s nem utolsósorban természetesen a bíróságoknak az öntudatos munkásosztály világnézetén alapuló ítélkezési gyakorlata.

3. A becsület, mint büntetőjogi fogalom. Etikai értelemben tehát a becsület azonosítható a kötelességteljesítéssel kivívott társadalmi megbecsüléssel. Kérdés viszont az, azonosítható-e ez a becsületfogalom a büntetőjogi becsületfogalommal.

Véleményem szerint nem. A büntetőjogi becsületfogalmat ennél szélesebben kell megvonni. A büntetőjogi becsületfogalomnak az etikai becsületfogalommal való azonosítása vagy azzal a gyakorlati következményekkel járna, hogy következetes elvi álláspont elfoglalása esetén a kelleténél szűkebbre vonnánk a becsület védelmét, vagy pedig a gyakorlat követelményeinek engedve becsületsértő cselekményt állapítanánk meg olyan esetekben is, amikor a jogi tárgy nem szenvedett sérelmet. Vannak ugyanis olyan, a közfelfogás szerint helyesen becsületsértőnek tartott cselekmények, amelyek az állampolgár tettekkel kivívott társadalmi megbecsülését nem sértik.

Hogyan szenvedhet sérelmet az ember becsülete — anélkül, hogy társadalmi megbecsülése is csorbát szenvedne?

1. Vannak a társadalomnak olyan tagjai, akiknek még egyáltalán nincs, vagy elenyészően csekélyek társadalmi kötelességei. Vajon e személyeknek egyáltalán nincs sérthető, s a jog eszközeivel megvédendő becsülete? Sokat vitatott kérdés az irodalomban, hogy a gyermekeket, s az elmebetegeket megilleti-e a becsületvédelem. A gyermekek tekintetében egyáltalán nem — az elmebetegeknél pedig igen kevéssé ingadozik az elmélet és a gyakorlat a pozitív állásfoglalás tekintetében. Annál tarkább viszont az elméleti állásfoglalások indokolásának változatos képe. Ezek az indokolások sokrétűségük mellett csak abban egyeznek meg, hogy nyakatekert módon, logikai bűvészmutatványok segítségével igenlik a pozitív állásfoglalást. Minderre azért van szükség, mert a becsületet, mint a büntetőjogi védelem tárgyát mechanikusan azonosítják az etikai becsületfogalommal.

2. A büntetőjogi értelemben vett becsület sérelmet szenvedhet olyan elkövetési tevékenység folytán is, amely semmiképpen sem hozható kapcsolatba a társadalmi megbecsüléssel. Az egyén társadalmi megbecsülését, az őt ismerő személyek körében róla kialakult kedvező értékítéletet miben sem sérti, vagy veszélyezteti az, ha a zsúfolt villamoson útitársa a tolakodáshoz ráadásul még vaskos szidalmakkal is illeti. Lehet-e helyeselni azt az álláspontot, amely a jogi tárgy sérelme hiányában kiemeli ezt a cselekményt a becsületsértések köréből? Véleményem szerint nem. Más kérdés, helyes-e az ilyen cselekmények bűntetti minősítése, s a minősített rágalmazással azonos súlyú cselekményként történő kezelése.

A büntetőjogi értelemben vett becsületfogalom tehát szélesebb a társadalom megbecsülésnél. Kérdés, mit foglal magában a társadalmi megbecsülésen kívül?

A büntetőjogi becsületfogalom magában foglalja az egyénnek azt az igényét is, hogy őt úgy kezeljék, ami az emberek között kialakult kultúrált érintkezési mód minimális követelményeinek megfelel. Ez az az igény, amelyet jobb kifejezés híján emberi méltóságnak nevezek.

Hogy a kulturált érintkezés módjának minimuma mit foglal magában, az a jogi szabályozás körén kívül esik, s azt az erkölcs, a konvenció szabályozzák. Természetesen ezek a követelmények nem változatlanok térben s időben. Más a kulturált érintkezés követelménye kisgyermekkel, fiatalemberrel, vagy öreggel szemben. Az emberi érintkezés kulturáltsága, s ezzel a minimum küszöbe is állandóan emelkedik annak a folyamatnak során, ahogyan az emberek szocialista tudata kialakul és erősödik. Ez bizonyosan azzal a következménnyel jár, hogy a szocialista építés előrehaladottabb stádiumában a minimum küszöbének emelkedése folytán becsületsértővé válik olyan magatartás, amely ma büntetőjogilag érdektelen neveletlenség.

A kulturált érintkezés minimumára vonatkozó igényt — tehát az emberi méltóságot — a szocialista jog szemben a burzsoá joggal mindenki számára biztosítja, és jogi védelemben részesíti. A burzsoá jog ezt a védelmet csak az uralkodó osztály számára adta meg, amennyiben a „Standesehre" sérelmének tekintette, ha az uralkodó osztály egy-egy tagjával szemben áthágták a kulturált érintkezés kereteit. Jóval lejjebb szállították a minimum követelményét, ha a kizsákmányolt osztályokhoz tartozók emberi méltóságának az urak részéről ért sérelméről volt szó. Ekkor vették elő azt a formulát, hogy az adott, a kulturált érintkezés követelményeit sértő magatartás a sértett társadalmi környezetében szokásos és így becsületsértést nem valósít meg.

Csak az a társadalom képes biztosítani mindenki számára a társadalmi együttélés legtömegesebb életviszonyaiban, az emberek egymásközötti érintkezésében az emberi méltóság mindenoldalú védelmét, amely az emberek közötti kapcsolatok sarkalatos elvévé teszi a kölcsönös segítséget és együttműködést.

A büntetőjogi értelemben vett becsületfogalom tehát, mint a becsületsértő cselekmények jogi tárgya magában foglalja az emberi méltóságot is. Az emberi méltóság független attól is, hogy az egyén kötelességének teljesítésével milyen társadalmi megbecsülést vívott ki és őt még abban az esetben is megilleti, ha társadalmi

kötelességeinek elhanyagolásánál, sőt egyenesen társadalomellenes cselekedeténél fogva méltatlanná vált a társadalmi megbecsülésre. Az emberek között megszokott kulturált érintkezés minimumára még az ilyen embernek is igénye van és az jogilag is elismerésben és védelemben részesül.

A becsületsértés jogi tárgyának e komplex felfogása, az emberi méltóságnak a fenti tartalommal abba történő felvétele teszi csak lehetővé, hogy elvileg is megalapoztassék az az általánosan követett helyes ítélkezési gyakorlat, hogy

1. a becsületsértő deliktum akkor is megállapítható, ha a cselekmény a sértett társadalmi megbecsülését, jóhírnevét jellegénél, illetőleg elkövetésének körülményeinél fogva nem sérti és nem is veszélyezteti (négyszem között elkövetett sértések),

2. a becsületsértő cselekmények olyan személyekkel szemben is elkövethetők, akik társadalmi megbecsülést még nem szereztek, illetőleg azt elveszítették (a közveszélyes munkakerülő sem szidalmazható „a csavargó", a lopásért többszörösen elítélt sem a „tolvaj" kifejezésekkel),

3. becsületsértő lehet olyan magatartás is, amely a társadalmi megbecsülést nem veszélyezteti és a tettes részéről sem irányul sértésre (érzelmek tolakodó módon, a kulturált érintkezési formákat semmibevevő nyilvánítása).

Az emberi méltóság független a társadalmi megbecsüléstől, független tehát attól, hogy az egyén kötelességteljesítéssel, vagy a társadalom érdekében végzett, a kötelességteljesítést meg is haladó pozitív cselekedetekkel megbecsülést vívott-e ki vagy sem. Megilleti őt akkor is, ha társadalmi kötelességek teljesítésére

a) elmebetegségénél vagy koránál fogva még vagy már alkalmatlan,

b) társadalmi kötelességeinek egyáltalán nem vagy nem kellően tett eleget.

A fentiek már anticipálják azt a később részletesen kifejtendő álláspontomat, hogy a gyermek és az elmebeteg becsülete is sérthető (tehát gyermekkel szemben sem hághatók át a kulturált érintkezésnek vele szemben szokásos formái).

Az emberi méltóságot sértő cselekmények a legkülönbözőbb súlyúak lehetnek. Magukban foglalják a megalázás legsúlyosabb eseteit éppen úgy, mint a felhevült állapotban, izgatottan elkövetett szidalmazásokat, amelyek azonban a kulturált érintkezésnek büntetőjogilag is számbavehető minimum-küszöbét átlépik. Az a tény, hogy ezt a jogi tárgyat bagatell cselekmények is nagyon sok esetben sértik és ezeket büntetőpolitikai szempontból a „minima non curat praetor" elvénél fogva helyesebb lenne nem bűntettnek, hanem másként (esetleg szabálysértésként) minősíteni, mit sem változtat azon, hogy az emberi méltóság jogi tárgyként való elismerése híján erőltetett s nyakatekert okoskodások nélkül nem lehet kriminális büntetéssel sújtani a becsület elleni olyan támadásokat, amelyek büntetéstérdemlősége nyilvánvaló.

4. A jogi tárgy a burzsoá irodalomban. A becsületvédelem irodalmának egyik legtöbbet, s — a burzsoá irodalomban — legterméketlenebbül vitatott kérdése a becsület fogalmának meghatározása.

A burzsoá szerzők a becsületfogalmak egész sorozatát alkották meg. Ezek a fogalommeghatározások árnyalati kérdésekben erősen különböznek egymástól, lényegében azonban két fő kategóriára oszthatók, mégpedig a becsület fogalmát *vagy* az ember szubjektumából — tehát az ember belső erkölcsi értékéből vezetik le, s megalkotják az ún. belső becsület fogalmát —, *vagy* pedig az ember szociális értékéből származtatják, s ezzel megalkotják az ún. külső becsület fogalmát. Ez utóbbi felfogás a becsületfogalmat objektivizálja és lényegében a jóhírnévvel azonosítja.

A büntetőjogi értelemben vett becsületre, tehát a becsületsértő cselekmények jogi tárgyára vonatkozó polgári nézetek közös jellemvonása, hogy azt mindenáron azonosítani törekednek az etikai becsületfogalommal. Ezért minduntalan arra kényszerülnek, hogy az etikai becsületfogalmat — osztálykorlátaikon túlmenően is — eltorzítsák, és annyira kiszélesítsék, hogy az annál szükségszerűen szélesebb terjedelmű büntetőjogi védelmet meg lehessen indokolni.

A két alapvető kategória között közvetítő nézeteket is találunk. Ezek mindkét álláspont egyes elemeit igyekeznek felvenni a becsületről adott fogalommeghatározásba. Bár ezek a nézetek kiegyenlítő természetüknél fogva az etikai becsületfogalmat az átlagosnál is jobban torzítják, a büntetőjogi védelem tárgyának meghatározása szempontjából a legközelebb jutnak a helyes megoldáshoz.[6]

A burzsoá irodalom többé-kevésbé általánosan elismeri, hogy az osztálybecsületet védi. Képmutatása abban van, hogy a becsületnek osztályonkénti különbözőségét a társadalmi kötelességek differenciáltságából vezeti le, s azt állítja, hogy az uralkodó osztályok „fokozottabb, magasabbrendű" becsülete fokozottabb társadalmi kötelességeikből és azok nagyobb fontosságából ered.

Őszintébb az a felfogás, amely a becsületet, mint jogi tárgyat nem az egyén által teljesített, hanem a reánehezedő társadalmi kötelességekből vezeti le.

Ez az álláspont abból indul ki, hogy az ember tényleges kötelességteljesítése, vagy kötelességsértése nem ismeretes a társadalom előtt. Szükség van azonban olyan mércére, amely megszabja, hogyan kell az embereknek viselkedniök egymással szemben. Ez a mérce az ún. forgalmi becsület. A forgalmi becsületet az határozza meg, milyen kötelességek terhelik az egyént, s milyen súlya és következménye lenne esetleges kötelességsértésének, tekintet nélkül arra, hogy kötelességeit tényleg teljesítette-e vagy sem. A jog ezt a forgalmi becsületet, s nem a tényleges (a kötelességteljesítéssel kiérdemelt, vagy a kötelességsértéssel

[6] Az egyes szerzők állásfoglalásainak ismertetését és kritikáját a disszertáció tartalmazza, annak közlését e cikkben — terjedelmi okokból — mellőzöm.

csökkentett vagy elvesztett) becsületet védi.[7] Ez már nyílt beszéd. A becsület mérve nem attól függ, ki hogyan teljesítette kötelességét, hanem csak attól, milyen társadalmi kötelességei vannak, értsd melyik osztályhoz tartozik. A forgalmi becsület az egyént akkor is megilleti, ha kötelességeit egyáltalán nem teljesíti. Akit tehát fokozottabb kötelességek terhelnek — értsd az uralkodó osztályhoz tartozik — még akkor is, ha egyáltalán nem teljesíti azokat — „nagyobb becsület" illeti meg, mint azt, aki pontosan és lelkiismeretesen teljesíti a maga kisebb súlyú társadalmi kötelességeit. Magyarul: a legtisztességtelenebb úrnak is nagyobb becsülete van a legtisztességesebb munkásnál.

„Egy-egy társadalmi osztály tagja birtokában van az osztály kötelességeihez igazodó forgalmi becsületnek — tekintet nélkül arra, hogy akarja-e vagy sem, kiérdemelte-e vagy sem, hogy fennkölt vagy alacsonyrendű mentalitása van-e[8]".

Így jutunk el az osztálybecsület fogalmához.

5. Az osztály, vagy hivatási becsület. A burzsoá büntetőjogi tudomány az osztály, vagy hivatási becsület fogalmát „bevett fogalom"-nak tartja, s azzal állandóan operál. Álláspontja szerint a társadalmi kötelességek születés, nem foglalkozás stb. szerint változnak, e kötelességek „rangsora" is különbözik, s így annak magasabb vagy alacsonyabb foka szerint változik a becsület is. E teljesen nyílt burzsoá osztály álláspont mellett találkozunk olyan nézetekkel is, hogy az egyes hivatásokhoz, foglalkozási ágakhoz fűződnek a speciális társadalmi kötelességek. Ahogyan vannak speciális orvosi, ügyvédi, bírói, tanítói, sőt kereskedői kötelességek, úgy ennek megfelelően van speciális hivatási becsület is. Ezek a nézetek — kissé túlozva — mintegy elválasztják az egyén általános emberi becsületét a foglalkozási, szakmai becsülettől.

Minthogy az ember társadalmi kötelességeit legfontosabb társadalmi tevékenysége, a munka természetesen alapvető módon befolyásolja, ezekkel a nézetekkel részletesebben foglalkozni kell.

Lássuk először részletesebben a polgári irodalom álláspontját.

A forgalmi becsületre vonatkozó már ismertetett álláspontón kívül a legjellemzőbb Finger nézete. Szerinte ugyanis a minden egyént terhelő általános kötelességek mellett az egyének egy-egy meghatározott körének különleges kötelességei is vannak. E különleges kötelességeket egyrészt a foglalkozás és hivatás, másrészt a társadalmi helyzet, tehát az osztályhovatartozás szabja meg.

Az egyén tehát az általános emberi becsületen kívül élvezi annak a szűkebb körnek a becsületét is, amelyhez ő is hozzátartozik. Ez az úgynevezett rendi becsület (Standesehre). A rendi becsület csak annak az értékelésnek reflexe, amely a különböző társadalmi feladatok jelentőségére vonatkozik. A kézműves, aki kötelességeit maradéktalanul teljesíti, éppen úgy a becsület teljes birtokában van, mint a tiszt, aki ugyanezt teszi. A kézműves általános emberi becsülete nem csekélyebb, mint a tiszté, „noha magasabb és összehasonlíthatatlanul nehezebben teljesíthető kötelesség a hazáért az életet kockáztatni, mint ellátni egy kézműves ügyes-bajos dolgait". Az általános emberi becsület olyan mértékig illeti meg az egyént, amilyen mértékig az őt terhelő bármilyen kötelességeket teljesíti. A hivatási becsület a különböző foglalkozások tartalmilag különböző kötelességei értékelésének eredménye. A kereskedő, aki kötelességeit maradéktalanul teljesíti, társadalmi megbecsülés tekintetében elmaradhat a sajátos kötelességeit kevésbé pontosan teljesítő tiszt mögött. A „Standesehre" reflexe ugyanis — amely a tisztre esik — az általános emberi becsület mankóját kiegyenlítheti. (Így Finger.)

Nem nehéz ebben az állásfoglalásban felismerni azt a törekvést, hogy az uralkodó osztályok tagjainak becsületét megvédjék még akkor is, ha társadalmi kötelességeiket egyáltalában nem, vagy csak hanyagul teljesítik. Finger maga is érzi, hogy a becsület mértéke csak a kötelességteljesítés fokától, de nem tartalmától függ és el is ismeri, hogy „a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán" levő személynek kötelességei maradéktalan teljesítése esetén nincsen kevesebb becsülete, mint „a magasabb fokon állónak". Kiegészítő kategóriaként azonban megteremti a társadalmi kötelességek értékelését és ennek az értékelésnek visszfényét az egyéni becsületre abból a célból, hogy igazolhassa az uralkodó osztályok tagjainak az egyéni becsület kérdésében is élvezett előjogait.

Könnyű dolog lenne a polgári irodalom álláspontját sommásan elvetni, s az osztálybecsület reakciós fogalmát a társadalomtudományok lomtárába vetni azzal, hogy összeegyeztethetetlen nemcsak a szocialista jogfelfogással, hanem az állampolgári jogegyenlőség, a törvény előtti egyenlőség burzsoá demokratikus követelményeivel is. A kérdés azonban ennél valamivel — ha nem is nagyon sokkal — bonyolultabb.

Kétségtelen, hogy az egyénnek a társadalmi megbecsülés szempontjából számbajövő kötelességei többféle szempontból differenciálhatók.

Az egyénnek vannak általános — az ország minden polgárára egyaránt kiterjedő állampolgári kötelességei (a haza védelme, a társadalmi tulajdon megóvása, s gyarapítása), vannak családi kötelességei, amelyek a nemek egyenjogúsága mellett is tartalmilag különbözőek lehetnek férfinél és nőnél (például a gyermekek vonatkozásában), vannak szűkebb közösségével szemben fennálló kötelességei (szolidaritás, kollégialitás a munkatársakkal, vagy a társadalmi érintkezés során vele szorosabb kapcsolatba kerülő egyénekkel szemben), s utoljára, de nem utolsósorban vannak a munkával kapcsolatos kötelességei.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyénnek külön van állampolgári becsülete, családi becsülete stb.

[7] Sauer: Die Ehre und ihre Verletzung. 21—31. old.

[8] Sauer: i. m. 23. old. Kiemelés tőlem.

Szocialista társadalomban alapvető társadalmi kötelesség a munka. Ennek az alapvető fontosságú társadalmi kötelességnek teljesítése, a foglalkozási ágak szerint különböző tartalmú részkötelességből áll. Nem szorul különösebb fejtegetésre, hogy a munka különböző tartalmától függően más-más a részkötelességek tartalma is. Egymástól lényegesen különbözőek a bíró és az esztergályos, a gyógyszerész, s a fodrász, az orvos, s a termelőszövetkezeti brigádvezető kötelességei, s talán mindössze az a közös vonásuk, hogy a munka teljesítésével kapcsolatban merülnek fel, s a társadalom javát szolgálják. Felesleges lenne vitatni azt is, hogy egyes foglalkozási ágak nagyobb számú és nehezebb kötelességek teljesítését igénylik más foglalkozási ágaknál, vagy hosszabb idő alatt, fáradtságosabban megszerezhető, s nagyobb szellemi vagy fizikai képességeket igénylő képzettséget igényelnek. Azt jelenti-e ez, hogy különkülön becsület fogalmat kell használnunk a bíró, az ügyész, az orvos, az esztergályos, a kisiparos stb. számára. Nyilvánvalóan nem. Az egyén aszerint kapja meg társadalmi megbecsülését, hogy az őt terhelő társadalmi kötelességeit milyen fokban teljesíti. Egyforma becsülete van minden jól dolgozó állampolgárnak, bármi is a foglalkozása. Az orvos társadalmi kötelességei nyilvánvalóan terhesebbek, mint tegyük fel a fodrász kisiparos társadalmi kötelességei, már csak annálfogva is, hogy a nap bármilyen szakában köteles a rászorulók rendelkezésére állani. Lehet, hogy a feladatát hanyagul végző orvos még mindig terhesebb kötelességeket teljesít s nehezebb munkát végez, mint a minden szempontból kiváló férfifodrász — még sincs az utóbbinál nagyobb becsülete. A nehezebb, magasabb képzettséget igénylő munka javára anyagi, s bizonyos erkölcsi elismerés (kitüntetések, szakmai kitüntető cím stb.) tekintetében a szocialista társadalmi felfogás szerint is van, s lennie is kell különbségnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy gyakorlóinak magasabb rendű vagy több becsülete is van. A becsület csak a kötelességteljesítés mértéke, foka, de nem annak tartalma szerint változhat.

A helyes szocialista etikai, társadalmi s jogi felfogás szerint tehát a „külön becsület" fogalmát el kell vetni. Az elutasító álláspont nemcsak a nyíltan reakciós, a társadalmat „alsóbb és felsőbb" osztályokra osztó, s a teljes becsületet csak az úgynevezett felsőbb, úri osztályoknak biztosító feudális, s burzsoá álláspontal szemben áll fenn. Az állampolgári egyenjogúságot ténylegesen, s szemben a polgári demokráciákkal nemcsak formálisan megvalósító szocialista társadalom, s állam nem ismer külön osztály- vagy rétegbecsületet. Nincsen külön munkás, paraszt, vagy értelmiségi becsület. Nincsen azért, mert a társadalmi megbecsülés, s ezzel a becsület — minden kötelességeit teljesítő állampolgárt egyaránt megillet.

A vezetőnek tartalmilag sokrétűbb kötelességei, s ezzel összefüggésben nagyobb felelőssége van beosztottainál. Kötelességsértése a munka-, polgári- vagy büntetőjogi felelősség szempontjából is súlyosabb. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nagyobb társadalmi megbecsülésben van része, mint a tartalmilag kisebb kötelességeit ugyanolyan jól teljesítő dolgozótársának.

El kell vetni a különféle „különbecsületek" fogalmát a hivatási becsületek tekintetében is. Igaz, hogy a marxista politikai gazdaságtan szerint a munka bonyolultsága szerint kategorizálható, s van egyszerű, semmiféle különleges képzettséget nem igénylő munka, s bonyolult, különleges szakképzettséget igénylő munka. Ennek azonban csak az időegység alatt termelt érték szempontjából van jelentősége.

A munka teljesítése egyforma társadalmi kötelesség, akár egyszerű, akár bonyolult munkáról van szó. Nem lehet azt mondani, hogy társadalmi kötelességeit nagyobb mértékben teljesítette az a dolgozó, aki képzettségénél fogva bonyolultabb munkát végezni képes, és beosztásánál fogva bonyolultabb munkát végezni köteles, mint az a dolgozótársa, aki képzettsége és beosztása alapján egyszerűbb munkára köteles, de azt ugyanolyan jól vagy talán még jobban teljesítette. Nem lehet alapja a külön hivatási becsületfogalom kialakításának az sem, hogy egyes hivatásokkal különös kötelezettségek is járnak, például: a bírónál az elfogulatlanság, az orvosnál a bármilyen időben történő elsősegítségnyújtás stb. A munka kötelességszerű elvégzésében ugyanis e hivatási ágaknál hozzátartozik az is, hogy e követelményeknek eleget tegyenek. Aki tehát jól vagy kiemelkedően teljesíti a bizonyos esetekben különös követelményeket támasztó bonyolultabb munkáját, ezzel éppen olyan társadalmi megbecsülést érdemel, s következésképpen ugyanolyan becsületben van része, mint aki egyszerű munkát végez ugyanolyan jól.

Más kérdés az — amint arról a későbbiekben részletesen szó lesz —, hogy a becsületsértés in concreto megállapításánál igen jelentős lehet a sértett hivatása, foglalkozása. Csak az összes számbajövő körülmények birtokában lehet eldönteni azt a tényt, sértette-e a cselekmény a jogi tárgyat, az egyén társadalmi megbecsülését, emberi méltóságát. E körülmények közé tartozik a sértett foglalkozása, hivatása is. (Az az értékítélet például „annyit tud az orvosi tudományból, mint egy cselédkönyves orvos" sértő az orvosprofesszorra, de hízelgő egy ápolónőre.) Ennek azonban semmi köze nincsen a hivatási becsület kérdéséhez.

6. A jogi tárgy a szocialista irodalomban.[9] A szocialista irodalom tehát a becsületet, mint a tárgyalt bűncselekmények különös jogi tárgyát nem az ember pszichikumából, becsületérzéséből vezeti le, hanem azokból a társadalmi viszonyokból, amelyek talaján az létrejött. A jogi tárgy ilyen módon történt meghatározása lehetővé teszi, hogy a konkrét esetben eldönthető legyen — veszélyes-e a cselekmény a társadalomra, van-e

[9] Az egyes szerzők állásfoglalásainak ismertetését az értekezés tartalmazza, közlését a terjedelem rövidítése érdekében mellőzöm.

a materiális bűncselekmény-fogalom szem előtt tartásával bűncselekmény, vagy sem.

A szocialista büntetőjogi irodalomban — a különös részt tárgyaló kézikönyvekben — rendszerint nincs a becsületről mint jogi tárgyról formális meghatározás. A becsületsértő cselekmények dogmatikájáról kifejtett nézetekből azonban megállapítható, hogy a becsületet a társadalmi kötelességteljesítés következményének, tiszteletbentartását pedig az elvtársi segítség és kölcsönös együttműködés elve alapvető követelményének tartják.

A becsületsértő cselekmények passzív alanyai

7. A gyermekek és elmebetegek becsülete. Az irodalomban uralkodónak mondható felfogás a becsület elleni támadások passzív alanyai közé számítja a gyermekeket és az elmebetegeket is. Megállapítható, hogy — bizonyos ingadozásoktól eltekintve — ebben az értelemben döntötte el a kérdést a joggyakorlat is.

Az irodalmi állásfoglalások három csoportba oszthatók. A háromféle alapvető állásfoglalás lényege a következő:

1. minden embernek van becsülete, minden ember már születésekor megszerzi az igényt arra, hogy azt a jog megvédje, tehát van védendő becsülete a gyermeknek (tekintet nélkül korára) és az elmebetegnek is;

2. a gyermek és az elmebeteg becsülete is védendő, de csak bizonyos, megszorításokkal;

3. a gyermeknek és az elmebetegnek nincsen becsülete, tehát nincsen igényük annak védelmére sem.[10]

A jogi tárgyról adott meghatározásból már következik az az álláspontom, hogy a becsületsértést mind gyermekkel, mind elmebeteggel szemben elkövethetőnek tartom. A becsületsértés ugyanis olyan jogellenes támadás, amely a sértett társadalmi megbecsülése, illetőleg emberi méltósága ellen irányul, értve ez utóbbin azt a követelményt, hogy a sértettet az emberek között szokásos kulturált érintkezés minimumának megfelelően kezeljük.

Kérdés az, hogy mennyiben van meg a becsület e két eleme a gyermekeknél s az elmebetegeknél?

A társadalmi megbecsülés a társadalommal szemben fennálló kötelességek teljesítésének függvénye. Kétségtelen, hogy a gyermek társadalmi kötelességei csak bizonyos — évszám szerint pontosan meg nem határozható — életkorban kezdődnek, s a gyermek növekedtével egyre gyarapodnak. Emberi méltósága azonban a legkisebb gyermeknek is van, még akkor is, ha őt semmiféle társadalmi kötelesség sem terheli. Becsületértő cselekmény tehát elvben a legkisebb gyermekkel szemben is elkövethető, mert ő is elvárhatja, hogy a kialakult kulturált érintkezési formáknak megfelelően kezeljék. Természetesen a kulturált magatartás tartalma nem abszolút — ez attól függően változik, hogy kivel szemben tanúsítandó a magatartás. A gyermekkel szemben a kulturált érintkezés szabályai szerint sokkal kötetlenebb magatartás tanúsítható, s a társadalmi megbecsülésének még kevés számú elemét is csak súlyosabb sértések veszélyeztetik. Bizonyos, hogy távolabb van az a küszöb, amely a megengedett magatartást a becsületsértéstől elválasztja.[11] A gyermekkel szemben elkövethető becsületsértés szférája tehát szűkebb a felnőttekkel szemben elkövethető becsületsértésnél. Sok olyan cselekmény, amely felnőttel szemben megvalósítja a becsületsértő cselekmények kritériumait, gyermekkel szemben még nem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy gyermekkel szemben egyáltalában nem követhető el becsületsértés. Például az a tényállítás, hogy rendszeresen lopkod, s a lopott pénzből cukorkát vásárol, valótlansága esetén még akkor is megvalósítja a rágalmazást, ha 5 éves gyermekkel szemben követték el. „Akasztófára való tolvaj, gazember, kár élni az ilyennek" kifejezések még akkor is becsületsértések, ha 3 éves gyermekkel szemben használják. Természetesen a gyermek növekedésével, társadalmi kötelességeinek szélesedésével egyre jobban tágul az elkövethető becsületsértések köre. Ahogyan társadalmi kötelességei s ezzel társadalmi megbecsülése egyre-jobban megközelíti a felnőttekét, úgy egyre jobban egybevágnak a gyermekkel, illetőleg a felnőttekkel szemben elkövethető becsületsértések. Igen helyesen állapítja meg a bírói gyakorlat, hogy gyermekkel szemben elkövetett becsületsértés társadalmi veszélyessége széles skálát fog át, s abban az esetben, amikor a nevelés hatástalansága folytán a gyermek magatartásában a mások személye iránti megbecsülés teljes hiánya mutatkozik, az ilyen cselekmény után elkövetett becsületsértés társadalmi veszélyessége alig mutatható ki.[12]

[10] Az egyes állásfoglalások ismertetését a terjedelem rövidítése érdekében mellőzöm.

[11] Míg felnőttel szemben bizonyosan becsületsértő „a te kis gézengúz" kifejezés, — hacsak a konkrét körülmények ennek sértő jellegét nem zárják ki (tréfa, közeli barátság stb.), — gyermekkel szemben ez még a sértések küszöbén innen van.

[12] A vádlott, aki két kiskorú gyermek anyja, a szomszédságában lakó család 9 éves fiúgyermekét testi sértés okozása nélkül arcul ütötte. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a vádlott kislánya sírva panaszkodott a vádlottnak, hogy őt ez a fiú megverte. Az arcul ütés után a fiú trágár szavakkal szidalmazta a vádlottat, mire a vádlott a kezében levő vödörvízzel leöntötte. Az elsőfokú bíróság a vádlottat a BHÖ. 391. pontjába felvett és a 393. pont (1) bekezdése szerint büntetendő feltűnően durva becsületsértés bűntette miatt megbüntette. Azonban a sértett 9 éves életkora felveti azt a kérdést, hogy gyermekkel szemben mennyiben és milyen körülmények között valósul meg a becsületsértés bűntette, és hogyan jelentkezik abban a társadalmi veszélyesség.

Kétségtelen, hogy a szocialista nevelés egyik célkitűzése a becsületérzésnek, az önmagunk és mások megbecsülésének felkeltése. Az emberi önérzetre, öntudatosságra és mások hasonló értékelésére való nevelés családi és iskolai nevelési feladat. E társadalmi célkitűzés megvalósítását gátolja az, aki egy már iskolába járó, 9 éves gyermek önérzetét kisebbíti, személyében lealacsonyítja

Elvileg azonos a helyzet az elmebetegekkel is. A különbség mégis annyi, hogy az elmebetegnek — betegsége természetétől, fokától, az az által okozott öntudatzavar mértékétől függően — vannak társadalmi kötelességei. Még az öntudat teljes hiánya esetén is megmarad az a társadalmi megbecsülése, amelyet betegségét megelőzően tanúsított kötelességteljesítésével megszerzett, mert ettől őt állapota nem fosztotta meg. Ennyivel szélesebb tehát az elmebetegekkel szemben elkövethető becsületsértések köre a gyermekekkel szemben elkövethető becsületsértésnél. Természetesen a becsület másik eleme az emberi méltóság, éppúgy sérthető, mint a társadalmi kötelességek teljes híjjával levő gyermeknél. Tehát még a születése óta elmebeteggel szemben is elkövethető becsületsértés.

Nem lehet egyetérteni azzal az álláspontlal, amely a gyermekek és az elmebetegek becsületének sérthetőségét tagadja. Ez egyet jelent becsületük törvényes védelmétől való megfosztásukkal. Pedig éppen azért, mert szellemi fejlődésük, illetőleg elmebeli állapotuk fogyatékosságánál fogva becsületüket saját erejükből kevésbé tudják megvédeni, mint a felnőtt és egészséges emberek, fokozott, de legalább is egyenlő törvényes védelemre van szükségük. Méltatlan és abszurd eredményre vezetne az, ha pusztán dogmatikus okokból — hogy ugyanis a becsületüket ért sérelmet felfogni nem tudják — megfosztanánk őket a becsületvédelemtől.

Nem tudok egyetérteni azokkal a szerzőkkel sem, akik a gyermekek becsületének megsértése esetén a ténylegesen megadott becsületvédelmet áthidaló megoldásként azzal indokolják, hogy a szülő becsülete szenvedett sérelmet. Ez csak látszólagos igazság. Látszólagos azért, mert a szülő becsületét ugyan tényleg megtámadottnak tekinthetjük, de nem másképp és nem is inkább, mint ahogyan a férj becsületét is sérti a feleséggel szemben elkövetett sértés, vagy megfordítva. A becsületet ért támadás mindig nemcsak a sértett, hanem a hozzátartozó becsületét is sérti. Világos ez a holtak emlékének meggyalázásánál, amelynél az irodalom általánosnak mondható — egyébként általam nem osztott, — álláspontja szerint a hozzátartozó kegyeletérzése a jogi tárgy. Ha a halott emberrel szemben elkövetett becsületsértés hozzátartozóinak sérelme, ugyanúgy van ez élő embernél is. Ha pedig felnőtt, illetőleg egészséges embernél ebből nem jutunk arra a következtetésre, hogy nem egy, hanem több személy becsülete szenvedett sérelmet, és a bűncselekmény sértettje a közeli hozzátartozó is, nem indokolt ehhez a közvetett megoldáshoz folyamodni a gyermek tekintetében sem. Erre annál kevésbé van szükség, mert a ténylegesen nyújtott becsületvédelmet elméletileg helyesen enélkül is meg lehet indokolni.

A gyermek és elmebeteg becsülete sérthetőségének elismerésével szemben a következőképpen szokás érvelni: *1.* sem a gyermek, sem az elmebeteg nem tudja felfogni a vele szemben elkövetett sértést, esetleg arról tudomást sem képes szerezni. Ezzel szemben tény, hogy semmiféle bűncselekmény, az élet, a testi épség, vagy a vagyon elleni bűncselekmények megvalósulásának sem előfeltétele, hogy a sértett a cselekmény elkövetése idejében öntudatnál legyen, vagy fel tudja fogni hogy ellene bűncselekményt követtek el. Indokolatlan éppen a becsület elleni bűncselekményeknél más álláspontra helyezkedni. Ahogyan más bűncselekménynél, a becsületsértésnél is közömbös, hogy a cselekményt a sértett felfoghatta-e; *2.* gyermeknek, illetőleg az elmebetegnek vagy egyáltalában nincsen önérzete, vagy kisebb a felnőttekénél. E pszichologiai jellegű megállapítás — bár helyessége erősen vitatható — a becsületvédelem szempontjából közömbös. Ezért mellőzöm annak pro vagy contra fejtegetését. Az egyént megillető becsületvédelem független a sértett önérzetétől. Ha ezt a kritériumot a bűncselekmény fogalomba belevonnánk, büntetőjogilag releváns ténnyé tennénk a sokszor alaptalan, vagy indokolatlanul túlzott érzékenységet, és ettől a szubjektív, sokszor nem is vizsgálható tényezőtől tennénk függővé a bűncselekmény létrejöttét. A volenti non fit iniuria elvét kielégítően juttatja érvényre e bűncselekmények tekintetében is a magánindítvány intézménye. Ezen túlmenően közömbös, hogy a sértett érzékenységénél, önérzeténél fogva hogyan reagál az objektív ismérveinél fogva becsületsértő cselekményre. A bűncselekmény nem a sértett becsületérzését sérti, (csak ekkor lenne releváns a sértett önérzetének reakciója) hanem társadalmi megbecsülésének veszélyeztetése, illetőleg a kulturált meberi érintkezés alsó határának, az emberi

---

és megszégyeníti. Az arculütés ennek megvalósítására alkalmas.

A gyermekkel szemben elkövetett becsületsértés társadalmi veszélyességének foka azonban széles skálát fog át. Abban az esetben pedig, amikor éppen a nevelés hatástalansága folytán a gyermek magatartásában, a mások személye iránti megbecsülés teljes hiánya mutatkozik, az ilyen előzmény után elkövetett becsületsértést képező cselekmény társadalom veszélyessége alig mutatható ki, illetve annak veszélyességi foka rendkívül alacsony.

A szülők munkahelyi elfoglaltsága miatt a gyermek magára maradhat, amikor is a szülői felügyelet hiánya miatt a lakótárs, vagy más felnőtt kénytelen pillanatnyilag fellépni a gyermek kifogás alá eső magatartásával szemben. Márpedig ez a fellépés az élettapasztalat szerint idegen részéről inkább megtorlásként, mint nevelési eszközként jelentkezik.

A jelen esetben a sértett fiúgyermek a vádlott leánygyermekét bántalmazta, majd a vádlottól kapott arculütés után a többgyermekes családanya vádlottal szemben trágár, káromló szavakat használt. Hiányzik tehát a sértett fiúgyermekben a mások megbecsülésének, de különösen a felnőttek iránti tiszteletnek az érzése. Önmaga iránt sem követelhet tehát több megbecsülést, mint amilyent másokkal szemben tanusít.

E szempontok figyelmenkívül hagyásával állapította meg az elsőfokú bíróság a vádlott bűnösségét és szabta ki a büntetést. Az eset körülményeinél fogva a BHÖ. 407. pontja alkalmazásának, tehát a bűnösség megállapításának nincs helye.

Az elkövetett becsületsértés társadalmi veszélyessége olyan csekély jelentőségű, melyre tekintettel a bűnösség megállapítása és akár a legenyhébb büntetés kiszabása is szükségtelennek mutatkozik. (Nyiregyházai megyei bíróság Bf. 1607/1957. sz. 1958. VII. 4. B. H. 1958. évi 10. sz. 299. old.)

méltóságnak megsértése. A törvényi tényállás megvalósulása szempontjából irreleváns a sértett reakciója a vele szemben elkövetett cselekményre.

Minthogy tehát a becsületsértő cselekmények jogi tárgya a társadalmi megbecsülés, és az emberi méltóság — ha valamelyest módosult terjedelemben ugyan — de a gyermekben és az elmebetegben is megvan — ők is passzív alanyai lehetnek a becsületsértő cselekményeknek.

8. A jogi személyek sérthetősége. A becsületsértés passzív alanyai kérdéskörében a második vitatott kérdés, van-e a jogi személynek, illetőleg a személyösszességnek becsülete, tehát elkövethető-e vele szemben becsületsértés.

Ebben a tekintetben általában három felfogás található az irodalomban. Az írók egy része azt vitatja, hogy a jogi személyek ellen éppúgy elkövethető becsületsértés, mint a természetes személyek ellenében. Ez az álláspont azon alapszik, hogy a jogi személyeknek éppen annyi jogalanyiságuk van, mint a természetes személyeknek. Tehát formális ismérvre, a jogalanyiságra alapozzák a becsület sérthetőségét. E nézeten vannak a német irodalomban Köstlin, Schützer, Wächter, Hälschner, Berner, Buri, Dochow, Liepmann és Liszt, a magyar irodalomban pedig Fayer, Finkei, Heil, Illés és Angyal. Az olasz irodalom általában elfogadja a jogi személyek sérthetőségét.

Az ezzel ellentétes álláspont abból indul ki, hogy a becsület nem a jogalanyisághoz kapcsolódik, hanem az erkölcsi alapon való cselekvés lehetőségéhez. Becsülete csak az embernek, mint egyénnek, mint természetes személynek lehet. Ebből következik, hogy jogi személy, kollektív egység ellenében jogi tárgy hiányában becsületsértés el sem követhető.

Van végül olyan álláspont is, hogy a jogi személyek el sem választhatók a vezetők személyétől és így értékük visszfénye a vezetőkre vetítődik. A jogi személy becsülete tehát azonos a vezetők becsületével, és a jogi személy ellen elkövetett becsületsértést a vezetők ellen elkövetett becsületsértésnek kell tekinteni.

Ezek az irodalmi nézetek meglehetősen formális ismérvből vezetik le a jogi személyek becsületét, vagy tagadják azt. Ez a formális ismérv a jogalanyiság. Nem ezen múlik, hogy a jogi személynek van-e jogilag védett becsülete, vagy sem. Mint a passzív alanyok köre tekintetében minden kérdésnél, ennél is a jogi tárgyból kell kiindulni.

A becsületsértő cselekmények jogi tárgya a társadalmi megbecsülés, és az emberi méltóság.

Felesleges azt hiszem részletesebben indokolnom, hogy a jogi személyeknek emberi méltósága nincsen, következésképpen az nem is sérthető. Az emberi méltóságot sértő magatartás csak a jogi személy egyes képviselőivel szemben tanúsítható, ez viszont nem a jogi személy, hanem az illető természetes személy becsületének a sérelme.

Más a helyzet a társadalmi megbecsülés tekintetében. A társadalmi megbecsülés annak a pozitív magatartásnak következménye, amely a társadalmi kötelességek teljesítésében nyilvánul meg.

Kérdés tehát

a) lehetnek-e a jogi személynek társadalmi kötelességei, s ha igen

b) ezek eredményes teljesítéséért a jogi személyt vagy a nevében eljáró természetes személyeket illeti-e a társ adalmi megbecsülés.

Mindkét kérdésre igennel kell felelni. Szocialista társadalomban a jogi személyek bármelyik kategóriáját — az alapítványt mint egészen kivételes jelenséget nyugodtan mellőzhetjük — azért hozzák létre, hogy bizonyos társadalmi funkciókat teljesítsenek. Feladatuk vagy a társadalmi szükségletek meghatározott körének kielégítése (vállalat, intézmény), vagy a szükségletek kielégítésének megszervezése, vezetése, ellenőrzése (hatóság, társadalmi szervezet). Funkcióik teljesítése körében meghatározott kötelességek hárulnak reájuk. E kötelességek túlnyomó többsége a jogi személyt létesítő jogszabályban, vagy jogi aktusban (alapszabály, alapítólevél stb.) tételesen is meg van határozva. Ahogyan a jogi személy e funkciói körében reáháruló kötelességeket teljesíti, vívja ki a társadalom, és annak tagjai megbecsülését.

A jogi személyeknek tehát egyenesen „életcéljuk", létük indoka és alapja a társadalmi kötelességek teljesítése. Nyilvánvaló, hogy ez maga után vonja a társadalom tagjainak megbecsülésben vagy annak hiányában nyilvánuló értékítéletét.

Meg kell válaszolni a másik kérdést is. A jogi személy egy-egy funkciójának teljesítése mögött sokszor az emberek százainak, vagy ezreinek egyéni teljesítménye van. Nem állapítható meg, hogy a kötelesség teljesítése, a társadalom javát szolgáló eredmény elérése kinek a tevékenységéhez fűződik. Nem lenne helyes — és nem is vág egybe a társadalom tagjainak erre vonatkozó nézeteivel, — mindebben csak a vezetők érdemeit, hibáit, vagy mulasztásait látni. A jogi személyek jelentős részét nem is egyénileg, hanem kollektíve, szűkebb testületek útján vezetik. A jogi személy nemcsak a jogalanyiság vonatkozásában — tehát szigorúan „jogilag" — önállósul, hanem mint szűkebb vagy tágabb kollektíva a minőségben tesz szert társadalmi megítélésre. A tevékenységéhez fűződő értékítélet tehát nem tagjaira, hanem magára a kollektívára vonatkozik, bár tagadhatatlan, hogy visszfénye a tagokra — s különösen a vezetőkre is — vetítődik.

A kifejtettek után úgy vélem nem szorul részletesebb indokolásra, hogy a jogi személynek is van becsülete következésképpen passzív alanya lehet becsületsértő cselekményeknek.

Ez az álláspontja a szovjet irodalomnak is. Utyevszkij nézete szerint alaptalan az a felfogás, hogy jogi személy nem lehet becsületsértő cselekmény passzív alanya.

Természetesen a jogi személy nevében a becsületsértést elkövetőkkel szemben (magánindítvány, stb. vonatkozásában) azok a természetes személyek, vagy szűkebb testületek jogosultak eljárni, akik a jogi személyt a szervezetét és működését meghatározó, jogszabályban, alap-

szabályban, ügyrendben, szervezeti és működési szabályzatban foglalt rendelkezések alapján képviselik.

Nehezebb kérdés a személyösszesség becsülete tekintetében állástfoglalni. A személyösszesség az emberek meghatározott ismérvek (pártállás, osztályhelyzet, foglalkozás, lakhely stb.) alapján közös gyűjtőnévvel való összefoglalása. Például: az orvosok, a színészek, a gyöngyösiek stb. Az ismérvek egynémelyike, például a lakóhely alapján történő összefoglalás szokatlan, nem olyan bevett, mint például a világnézet vagy a foglalkozás szerint történő megnevezés — különösen a tárgyalt téma, a becsületsértés vonatkozásában. Gondoljunk azonban arra, hogy az ilyen összefoglalás alapján is elkövethetők az egyes személyek társadalmi megbecsülésére is kiható becsületsértések.[13]

A személyösszességekkel szemben elkövetett becsületsértések két kategoriába oszthatók. Az első kategória a látszólag személyösszesség ellen irányuló, valójában azonban konkrét természetes személlyel szemben elkövetett becsületsértés. Ez akkor áll fenn, ha a becsületsértő nyilatkozatot a személyösszességre teszik ugyan, az viszont az összes körülmények figyelembevételével történő, s a közfelfogásnak megfelelő értelmezés szerint *egy* meghatározott személy ellen irányul. Például X. orvos személyéről lévén szó ez a megjegyzés hangzik el: „Hja kérem, az orvosok csak azzal a beteggel törődnek, akiktől baksist remélnek." Ez a nyilatkozat egyértelműen a szóbanforgó orvosra vonatkozik, *meghatározott* személy ellenében elkövetett cselekmény, tehát így is kell elbírálni.[14]

A személyösszesség ellen elkövetett becsületsértés második és voltaképeni kategóriája akkor valósul meg, ha a tényállítás a személyösszességgel szemben nem ilyen összefüggésben történt, és az összes körülmények mérlegelése alapján az *csak* a személyösszesség ellen irányulónak tekintendő.

Van-e a személyösszeségnek becsülete? Erre a kérdésre már nem lehet olyan határozott és egyértelmű választ adni, mint a jogi személy esetében. A kérdés azon dől el, hogy van-e annak mint személyösszességnek társadalmi megbecsülése, vannak-e tehát társadalmi kötelességei.

Lehetnek olyan személyösszességek, amelyeknek saját tagjai egyéni kötelességeitől kisebb vagy nagyobb mértékben különböző kollektív társadalmi kötelességeik vannak. Ezeknek, mint kollektíváknak van társadalmi megbecsülésük és így becsületük is. Puszta formalizmus lenne a jogi személyiség hiányára való hivatkozással a becsületet, s a becsületvédelmet megtagadni tőlük. Ilyen személyösszességek lényegében az ú. n. polgári jogi társaság különféle fajai, az alkalmi vagy állandó munkaközösségek, művészi alkotóközösségek stb. Ezek ellenében a becsületsértés elkövethető.

Más a helyzet a személyösszesség többi kategóriája tekintetében. Nyilvánvaló, hogy X. kerület lakóinak e minőségükben sajátos, az általános állampolgári kötelességektől különböző társadalmi kötelességei nincsenek. Képtelenség lenne tehát kollektív társadalmi megbecsülésükről, kollektív becsületükről beszélni, és a kollektíva ellen elkövetett becsületsértést megállapítani.

Az ellenkező látszat ellenére ugyanez vonatkozik az egyes foglalkozási ágakra is. Az orvosoknak, bíráknak stb. mint kollektívának nincsenek különálló, a kollektíva egyes tagjainak kötelességeitől különböző társadalmi kötelességei, nincsen tehát kollektív becsülete sem. „A villamoskalauzok gorombák, mint a pokrócok" kifejezés becsületsértést valósít meg, ha az értelmezés általános szabályai szerint allúziot foglal magában, s *egy* villamoskalauzra vonatkozik. Ha a kifejezés nem allúzionális értelmű, a becsületsértés nem valósul meg.

Az ellenkező álláspont, tehát a sajátos kötelességekkel nem rendelkező személyösszességek, kollektívák becsületének, és így azok sérthetőségének elismerése következménye kettős:

a) burkolt formában a különféle foglalkozási, hivatási és osztálybecsületek elismerését jelenti. Ha az orvosok, mint személyösszesség sérthetők, nyilvánvalóan van orvosi becsület, mint jogi tárgy, ellenkező esetben mi szenvedett sérelmet? Ha pedig van külön orvosi becsület, van külön huszártiszti becsület is, tehát legfeljebb az osztály vagy hivatási becsületek rangsora tekintetében vetettük el a feudális-burzsoá kasztbecsületrendszert, de magát a kasztbecsületet fenntartottuk. Ennek részletesebb tárgyalását — a jogi tárggyal kapcsolatban már kifejtetteknél fogva — ehelyütt feleslegesnek tartom.

b) gyakorlati következményeiben a személyösszesség sérthetőségének elismerése a szólásszabadság messzemenő korlátozását jelenti. Ha

[13] „Az X. házban lakó lányok mind könnyűerkölcsűek" tényállással pld. szélesebb kör minden egyes tagjának becsülete meg van támadva.

[14] Egyértelműen és határozottan ezen az álláspontón van a bírói gyakorlat is.

Rágalmazás és becsületsértés megállapításának nem feltétele, hogy a bevádolt cikkben a sértett határozottan meg legyen nevezve, kellék csupán az, hogy megállapítható legyen, kire vonatkozik a közlemény. (K. 4237/1925. — Bj. LXXVIII. 37.)

A rágalmazás megállapítását nem zárja ki az a körülmény, hogy a vád tárgyává tett nyilatkozatban nincs egyénileg megjelölve az a személy, akire az állítás vonatkozik. (K. 1917. dec. 11. 4837. B. XII. 5.)

Rágalmazás megállapítása nem feltételezi a sértett személynek név szerint való megjelölését, elég a tényeknek oly csoportosítása, amelyből az illető személynek kiléte felismerhető. (K. 1913. dec. 3. 8250. B. VIII. 29.)

Az, hogy a megrágalmazott személy név szerint megjelöltessék, nem kelléke a rágalmazás vétségének, ha az az általánosságban használt kifejezésekből megállapítható. (K. 8030/1911. B. VI. 30.)

A rágalmazás vétségének elsőrendű jogi kelléke az, hogy a rágalmat tartalmazó tény egy felismerhető, megállapítható valakiről állíttassék. Ez a valaki lehet fizikai, lehet jogi személy, egyesület, társulat, de ezek mindegyikének határozottan meg kell jelölve lennie. A háziurakra általánosságban tett tényállítás nem lehet rágalmazás. (K. 4964/1922. B. M. T. VII. 812.)

Rágalmazásnál és becsületsértésnél nem kellék, hogy a tettes azt a személyt, aki ellen a sértés irányul nevén megnevezett, sőt az sem, hogy őt ismerje. (K. 2080/1923. Bj. LXXV. 152.)

a becsületvédelmet ennyire kiterjesztjük, csak méltányos indok mellett lehet jogi konzekvenciák nélkül véleményt mondani egyes foglalkozási ágakról (például a Tüsped dolgozók munkafegyelméről), pusztán informativ jelleggel nem. Még ha van is a nyilatkozattételnek méltányos indoka, a valóságbizonyítás soha nem vezethet sikerre. Az egész kollektívára ugyanis — extrém eseteket kivéve — nem lehet rábizonyítani az állított kötelességsértést, legfeljebb annak egyes tagjaira. Ez azonban nem elég az exkulpációhoz, ha a tényállítás az egész kollektívára vonatkozott. A bűnösséget tehát — sikeres valóságbizonyítás hiányában — minden esetben meg kellene állapítani. A bíróság tehát olyan helyzetbe kerülne, hogy sokszor jobb meggyőződése ellenére kellene bűnösséget megállapító ítéletet hoznia és büntetést kiszabnia.

A személyösszesség, mint kollektíva ellen elkövetett becsületsértést tehát elvileg és gyakorlatilag egyaránt el kell vetni s azt csak arra a szűk körre kell korlátozni, amelyben a személy-összességnek jogi személyiség hiányában is sajátos, tagjai egyéni társadalmi kötelességeitől különböző kollektív kötelességei vannak.

9. Halottak becsületének védelme. Sokat vitatott kérdés, mi az alapja annak, hogy a jog a halottak becsületét is védi.[15]

A halottak becsületének megsértése tekintetében az állásfoglalás kialakításánál a bűncselekmény jogi tárgyából kell kiindulni, tehát

a) a társadalmi megbecsülésből

b) a kultúrált emberi magatartás minimumából.

Kérdés, hogy a jogi tárgy e két eleme sírba száll-e a halottal?

A társadalmi megbecsülést az ember a társadalom érdekében végzett kötelességteljesítéssel, pozitív cselekedetekkel vívja ki. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi megbecsülés nem szűnik meg a halállal, az ember életművét általában halála után szokták teljes egészében felmérni, ekkor szokták összegezni a társadalom javára végzett munkáját. Semmi ok sincs tehát arra, hogy a társadalmi megbecsülés jogi védelmét megtagadjuk, vagy megadását nyakatekert okoskodásoktól tegyük függővé, pusztán azért „mert hordozója megszűnt létezni". Az ember társadalmi megbecsülése azonban időben nem végtelen. Megszűnik akkor, amikor kicserélődtek annak a társadalomnak tagjai, amelyben e megbecsülést kivívta. Pontosabban a társadalmi megbecsülés addig áll fenn, amíg életben van az a kör — tehát az a generáció, — amely a sértett tevékenységét ismerte, értékelte, és őt társadalmi megbecsülésben részesítette. Ez idő után az ember társadalmi megbecsülése megszűnik.

Az emberi méltóság mint az emberek közötti kultúrált érintkezési forma minimumának betartása halottakkal kapcsolatban nem jön számításba.

Az egy emberöltőnél régebben meghalt ember becsülete ellen elkövetett támadás bűncselekményt nem valósít meg.

A holtak emlékének meggyalázása tekintetében tehát minden pietikus állásponttal szemben le kell szögezni, hogy az az emberi becsület, és nem a vallás, vagy a kegyeletérzés, még kevésbé a feudális ízű családi becsület ellen irányul. A becsület egyik alkotóeleme a társadalmi megbecsülés ugyanis az ember halála után — bizonyos ideig — fennmarad. Hogy a halottak ellen elkövetett becsületsértésnek nem a hozzátartozók kegyeletérzése a jogi tárgya, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy e cselekményt a hátramaradott hozzátartozója is elkövetheti.

Ezt az álláspontot támasztják alá a szovjet irodalomból idézett nézetek, melyek szerint a halottak ellen elkövetett rágalmazás az életükben róluk a társadalomban kialakult értékelést sérti.

Más kérdés, hogy olyan jogrendszerben, amelyben a becsületsértő cselekmények magánindítványra üldözendők, ennek előterjesztésére az elhúnythoz legközelebb álló hozzátartozókat kell feljogosítani. Ez azonban a cselekmény büntethetőségét attól az esetlegességtől teszi függővé, maradtak-e hátra az elhúnytnak magánindítvány előterjesztésére jogosult hozzátartozói. Nem tartanék sem lehetetlennek, sem helytelennek olyan szabályozást, hogy a magánindítvány előterjesztésére a hozzátartozók mellett azt az intézményt, testületet, társadalmi szervet is feljogosítaná a törvény, amelynek keretében az elhúnyt életében utoljára, vagy huzamosabb ideig dolgozott.

Kálmán György

[15] Az értekezés irodalmat ismertető részének közlését e tekintetben is mellőzöm.

A munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmának érvényesülése

A szocializmust építő népi demokráciák társadalmi berendezésének jellege már eleve meghatározza azokat az elveket, melyek ez országok munkaviszonyai szabályozásának alapját képezik. Az egységes és határozott törvényi rendezés a felek (munkáltató és munkavállaló) rendelkezésének erős korlátozását is jelenti. Ez a korlátozás összeférhet-e a szocialista demokratizmussal? A korlátozás önmagában véve semmit nem mond, a kérdés eldöntéséhez azt kell felismerni, hogy ki korlátoz és kinek az érdekében. A kapitalista gazdasági rendben az egyes munkaszerződést befolyásoló, a felek szerződési szabadságát részben korlátozó törvények — melyek bár a munkásosztály szervezett fellépésének nyomására születtek — túlnyomórészt csak az egyes tőkést korlátozzák az egész tőkésosztály érdekében.

A szocialista társadalmi rendben nincsenek egymással ellentétes érdekű osztályok. A szocializmust építő társadalomban a kérdés nem ilyen egyértelmű, de a termelőeszközök túlnyomó része itt is társadalmi tulajdonban van és a hatalmat a munkásosztály gyakorolja. Éppen ezért, a népi demokráciákban, így nálunk is tipikusnak vehető a munkavállalóknak szocialista szektorban való alkalmazása. Ebből adódóan a szocialista munkajog nem valamelyik szerződő fél érdekében korlátozza a felek szerződési szabadságát. Nem két egymással szemben álló osztály tagjainak ellentétes érdeke ütközik a munkaviszony feltételeinek megállapításánál, hanem e feltételek helyes megállapítása a munkáltatók és munkavállalók közös célját és érdekeit szolgálja.

Ebből kiindulva vizsgáljuk meg, hogy: 1. a feltételek széles körére kiterjedő törvényi szabályozás, amely a szerződési szabadság korlátozását jelenti, általában a szocialista jog sajátossága-e, vagy ez csak e jogrendszer egy ágában, speciálisan a munkajogban van így; 2. helyes-e az ilyen munkajogi rendezés, mely a munkaviszony majd minden feltételére kiterjed?

A válasz megadásához elsősorban a szocialista polgári jognak a polgári szerződésre, illetve a szerződés tartalmára vonatkozó elveit kell megvizsgálnunk, alkalmazhatók-e azok a munkajogra és ha nem, mi ennek az oka. Itt természetesen a polgári jognak az a része szolgál összehasonlítási alapul, mely az egyes állampolgárok szerződéseire és nem az állami vállalatok egymásközti szerződéseire vonatkozik.

A Ptk. tervezet 181. § (1) bekezdése szerint a szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg. A Ptk. indokolása részletesen kifejti, hogy „a szerződések tartalma előre kötelezően meghatározva nincsen, hanem azt a felek —anélkül, hogy a törvény kötelező rendelkezéseit megszegnék — maguk állapíthatják meg. Ebből az is következik, hogy a kötelmi jog nem ismeri az ún. típuskényszert, hanem a típusszabadság alapján áll és megengedi a feleknek az egyes kötelmi típusok variálását, szaporítását, továbbá az is, hogy a javaslatnak a szerződésekre vonatkozó szabályai diszpozitív jellegűek, azaz alkalmazásra csak akkor kerülnek, ha a felek eltérően nem rendelkeztek."[1]

A Ptk. szerint tehát a polgári jog minden olyan megállapodást elfogad és véd a maga szankciójával, (bírói úton való érvényesíthetőséggel), melyet jogszabály nem tilt, a dolgozó nép érdekébe vagy a szocialista együttélés követelményeibe nem ütközik. (Ptk. 181.§ (2) bek.) Igy a Ptk. a szerződés teljes szabadságának fogalmát adja és a szerződés tartalmi korlátait csak igen szűk körben szabja meg.

A munkaszerződés is éppen úgy, mint bármely polgári jogi szerződés, a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre. Azonos tehát a felek azonos célra — szerződéskötésre — irányuló elhatározása és annak egybehangzó kinyilvánítása. Ennyiben közös vonást mutat a polgári jogi és a munkaszerződés. Tárgyukat tekintve azonban lényeges eltérés van a kettő között. A polgári jogi szerződés tárgya valamilyen szolgáltatás, amely akár valamely dolog adására akár tevékenységre vagy tevékenységtől való tartózkodásra, vagy más magatartásra irányul is, mindig vagyoni jellegű. A munkajogviszony a társadalom munkájában való részvétel és a nemzeti jövedelemből való részesedés viszonya, tehát bár vagyoni vonatkozásai is vannak, mégsem áruviszony. Az egyes munkaszerződés tárgya a munka végzése, a szerződés tartalmán pedig „azokat a kikötéseket értjük, amelyek meghatározzák a felek jogait és kötelezettségeit"[2]

A munkajog tárgyát a munkaviszonyok alkotják, melyeket mint társadalmi viszonyokat jelölünk meg. „A társadalmi munkaviszonyokban résztvevők számára meghatározott jogok és kötelezettségek megállapításával keletkeznek tehát munkajogviszonyok."[3]

E jogok és kötelezettségek megállapítását azonban a szocialista munkajogok, így a mienk sem utalja a felek szabad rendelkezése alá. Munka Törvénykönyvünk és az ahhoz kapcsolódó, kiegészítő jogszabályaink minden egyes munkaszerződés tartalmát — annak főbb vonásaiban — kötelezően megszabják. Felsorolják és pontosan meghatározzák a munkajogviszony fontosabb feltételeit, amelyektől sem a dolgozó javára, sem a dolgozó hátrányára nem lehet eltérni.

Döntő különbség van tehát a szerződés szabadságára vonatkozó elvek tekintetében a polgári jog és a munkajog között. Az okot a két jogág eltérő rendeltetésében kell keresni. A polgári jogi szerződések az állampolgárok sokrétű kapcsolatainak rendezésére hivatottak. Az állam polgárai életük folyamán, sőt haláluk esetére különféle ügyleteket kötnek és ezeken belül is sokféle változat adódik, amelyekben helyes teret engedni a felek akaratának, hogy ügyeiket saját szükségletük, belátásuk szerint intézzék egészen addig a határig, míg az a jogszabályokba vagy a szocialista együttélés szabályaiba nem ütközik. Ezt kívánja meg az élet sokrétűsége és az állam polgárai személyiségének védelme is.

A munkajogviszony viszont — a munka milyenségének különbözőségétől, a jogviszony létrejöttének módjától (pl. választás) eltekintve — egyfajta jogviszonyt szabályoz: a munkáltató és a munkavállaló közötti munkajogviszonyt, ahol a munkavállaló elsőrendű kötelezettsége a munkavégzés, a munkáltatóé a bérfizetés.

[1] Ptk. tervezet indokolás 184. old.

[2] N. G. Alekszandrov a munkaszerződés tartalmáról szólva, megkülönbözteti azokat a feltételeket, melyeket maguk a szerződő felek határoznak meg azoktól, amelyek törvényi szabályozás folytán válnak a munkaszerződés tartalmává. A szerződő felek által meghatározott feltételek körét vizsgálva, ezeket további két alcsoportra osztja, a szükséges és a kiegészítő feltételek alcsoportjára. N. G. Alekszandrov: A szovjet munkajog. Budapest, 1953. 126—127. old.

[3] E. Pätzold: A munkajogviszony fogalmához. Kéziratos magyar fordítás. Az Állam- és Jogtudományi Intézet fordítási anyaga. 3. old.

A szerződés szabadságára vonatkozó elv eltérő érvényesülése tehát a két jogág által szabályozott életviszonyokban rejlik. A következő kérdés most az, helyes-e, hogy a szocialista munkajog a munkaviszony minden fontosabb feltételét meghatározza, nem lenne-e megfelelőbb olyan rendezés, amely több teret hagy a felek akarata érvényesülésének. Igy pl. nem lenne-e elegendő csak a legkisebb munkabért vagy a munkaidő legmagasabb mértékét meghatározni? Itt megint, azt kell alapul vennünk, amiből kiindultunk, hogy ti. a jogi szabályozás elveit az adott társadalom jellege határozza meg. Hazánkban a termelési eszközök döntő többsége társadalmi tulajdonban van és a társadalmi munkát az egységes népgazdasági terv irányítja. A kapitalista termelés anarchiája, a gazdasági válság, munkanélküliség stb. a szocialista tervgazdálkodásban ismeretlen fogalmak. Ezekből következik a dolgozó munkához való jogának biztosított érvényesülése, továbbá az, hogy minden egyes dolgozó munkája közvetlenül társadalmi munka, melynek alapján — a munka mennyiségének és minőségének arányában — részesedik a nemzeti jövedelemből. Ilyen körülmények között nem lenne kielégítő pl. csak a minimális munkabéreket megállapítani, mert ennek eredménye bérfeszültség, munkaerővándorlás lenne, mely a tervszerű gazdálkodással össze nem egyeztethető zavarokra vezetne. A munka tervszerű megszervezése és a szocialista elosztás elvéből következik, hogy a munkajogi szabályozásnak egységesen és határozottan kell rendezni a munkajogviszony feltételeit. Ezt kívánja a dolgozók érdekének védelme, de a népgazdaság érdeke is, mely két fogalom a szocialista társadalomban nem ellentétes egymással. „A szocialista munkajogviszony sajátossága, hogy tartalmának lényegét a dolgozók és a munkáltatók közös joga és kötelezettsége alkotja: a tervek teljesítése."[4] A közös cél elérése, a közös érdek a népgazdasági tervek teljesítése és túlteljesítése, ezen keresztül a dolgozók életszínvonalának emelkedése áll a munka végzése, minden egyes munkaviszony mögött. Ennek érdekében létesül kapcsolat a munkavállaló és munkáltató között, mely kapcsolatot a jog — rendező szerepénél fogva — a jogok és kötelezettségek hálózatával munkajogviszonnyá kovácsolja.

A munkajogviszony létesítésénél teljes szabadság érvényesül. Munkajogunknak nincs olyan rendelkezése, mely a dolgozót valamilyen meghatározott munkajogviszony létesítésére kötelezné, kivéve az Mt. 139. §-ban írt időleges munkakötelezettséget elemi csapások stb. idejére. Így minden munkavállaló szabadon maga választja meg, melyik munkáltatónál és milyen munkakörben kíván dolgozni. Ez vonatkozik természetesen a munkáltató alkalmazási akaratára is, aki a munkavállalók közül szabadon választhatja ki a betöltendő munkakörre legmegfelelőbbnek látszót.

A munkáltató vállalat kötelessége a vállalati munka megszervezése a részére biztosított béralap felhasználásával. Ezt figyelembe véve állapítja meg, hogy a vállalati feladatok ellátására rendszeresített munkakörökbe hány és milyen szakképzettségű dolgozót kell alkalmaznia és amennyiben az illető munkakörre bérrendszerünk alsó és felső határokat állapít meg, azokon belül mennyi bért fizethet. A másik oldalról a dolgozó érdeke azt követeli hogy képességének és képzettségének megfelelő munkakört lásson el és annak megfelelő bérösszeget kapjon.

Ezek szerint a munkáltató nem általában munka végzésére bérfizetés ellenében akar alkalmazni egy dolgozót, és a munkavállaló sem így kíván munkaviszonyba lépni, hanem meghatározott munkakörbe, meghatározott munkabérért. Amikor tehát a két fél szerződést köt, ezek azok a lényeges kérdések, amelyekben meg kell állapodniok, melyekben való megállapodás nélkül szerződés létre sem jöhet. A jogi megoldás a felek érdekeinek összehangolását jelenti és ez az összehangolás szolgálja a társadalom érdekét. Például ebben a kérdésben a társadalom érdeke azt követeli meg, hogy egyrészt a vállalat — a béralapgazdálkodásra vonatkozó rendelkezések megtartásával — olyan dolgozót alkalmazzon, aki alkalmas a meghatározott feladat ellátására, másrészt minden munkavállaló olyan állást töltsön be, ahol képzettségét hasznosíthatja, képességeinek maximumát nyújthatja.

Ezek figyelembevételével rendelkezik az Mt. 18. § (1) bekezdés úgy, hogy „A munkaszerződésben meg kell határozni a dolgozó munkakörét és munkabérét." Van azonban olyan eset is, amikor csak a munkakörben történő megállapodás elegendő, mert a munkabért más, olyan jogszabály rendezi, mely pontosan megjelöli az illető munkakörre járó illetményt. Például, ha egy kerületi tanács alkalmaz egy dolgozót az előadó I. státusba, a munkakörben való megállapodással létrejön a szerződés, mert a munkaügyi miniszter és pénzügyminiszter 27/1957./15/Mü.M. számú együttes utasítása pontosan meghatározza, hogy X éves szolgálati viszonnyal rendelkező dolgozónak az előadó I. besorolásban mennyi munkabér jár. A munkabért meghatározó rendelettől, illetőleg kollektív szerződéstől eltérni nem lehet.

Az Mt. többi rendelkezése, mely a munkavállaló és munkáltató jogaira és kötelezettségeire vonatkozik, nem írja elő az azokban való megállapodást mint a munkaszerződés érvényességi kellékét. Ha a munkaszerződésben a munkakör és esetleg a munkabér meghatározásán kívül más nem is szerepel, mégis a munkaviszony kezdetétől olyan jogok és kötelezettségek lépnek érvénybe, melyek a munkaszerződés tartalmát képezik és melyek megsértése a sértett fél számára igényt keletkeztet sérelme orvoslására, illetve követelésének teljesítésére vagy kárának megtérítésére.

Ilyenek: a munka teljesítésének helyére, a munkaidőre, pihenőidőre, munkabérre, szabadságra, túlmunkára, jóléti és kulturális szolgálta-

[4] Weltner Andor: Magyar munkajog. Egyetemi ankönyv. Budapest, 1955. 146. old.

tásokra, munkavédelemre, a munkaviszony megszüntetésére, fegyelmi eljárásra stb. vonatkozó rendelkezések.

Mt. 19. § (2) bekezdés: „Semmis a munkaszerződésnek az a rendelkezése, amely a munkaviszonyra vonatkozó szabályokkal (— ezek a 6. § szerint: törvények, törvényerejű rendeletek és azoknak megfelelően kollektív szerződés, hatósági határozat és munkarend —) ellentétben áll. A semmis rész helyébe a szabály rendelkezése lép." A Munka Törvénykönyve nem mondja ki, hogy e rendelkezések a felek között a munkajogviszony keletkezésekor megállapodás nélkül is érvénybe lépnek, de ez magától értetődő, mert ha szerződést rontó, illetőleg módosító erejük van, természetszerűleg rendelkeznek ennél kevesebbel, megállapodást pótló erővel. E rendelkezések tehát *a)* a felek megállapodása nélkül, *b)* esetleg tudta és akarata nélkül, *c)* vagy akaratuk ellenére a munkaszerződés tartalmát képezik és nincs olyan más erő, amely ezek érvényesülését kizárná. Ezért nevezik ezeket a munkaszerződés kötelező tartalmi elemeinek.

Nézzük meg ezt a kifejezést: kötelező; e szó nemcsak jogi fogalmi, de közhasználatú értelmében is az, amit a törvény előír, amit alkalmazni kell. Úgy érezzük azonban, hogy ebben az esetben ez a meghatározás nem elég kifejező. Nem fejezi ki azt, amit fent írtunk, hogy ti. e rendelkezések a felek akaratától és tudatától függetlenül is érvényesülnek, illetve hogy egyező akarattal sem lehet azokat a szerződés tartalmából kireketeszteni. Különösen kitűnik ez, ha a munkajogviszony közvetett, illetve távolabbi hatásait nézzük. Ilyenek pl. a folyamatos munkaviszony folytán a dolgozót megillető pótszabadság és jubileumi jutalom. Az ezekre vonatkozó megállapodás nem szerepel és nem is szerepelhet a munkaszerződésben, hiszen pl. a dolgozó esetleg a hatodik munkáltatónál éri el a jubileumi jutalomra jogosító időt, mégis e munkáltatónak kell részére kifizetnie a jutalmat akkor is, ha a munkavállaló csak rövid ideje dolgozik ott. Ennek kifizetését nem lehet megvonni a dolgozótól. Hasonló a helyzet a pótszabadság esetében is. A szerződés tartalmának olyan elemei ezek tehát, amelyeket sem a felek megállapodásának hiánya, sem ellenkező megállapodásuk nem tud kizárni, melyek a munkaviszony keletkezésétől megszűnéséig, sőt túllépve az egyes konkrét munkaviszony keretéből, a folyamatosság révén azon túl is hatnak, tehát mellőzhetetlenek. Ezért helyesebbnek tartjuk a következőkben a munkaszerződés ilyen tartalmát „kötelező" helyett „mellőzhetetlennek" jelölni.

Itt kell még megemlítenünk a dolgozók társadalombiztosítási szolgáltatásokra való jogosultságát a munkajogviszonnyal való kapcsolata révén. Nem a munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmi eleme, hanem a munkajogviszony mellőzhetetlen hatása, hogy belőle minden esetben még egy jogviszony keletkezik: a társadalombiztosítási jogviszony. Ez önnálló jogviszony, de szoros összefüggésben van keletkeztetőjével, a munkajogviszonnyal. A társadalombiztosítási szolgáltatások, mint táppénz, nyugdíj stb., a munkajogviszony, illetve az abban töltött idő alapján illetik meg a dolgozót és családtagjait.

A jogszabályok által előírt mellőzhetetlen tartalmi elemek minden egyes munkaszerződés részévé válnak. Ez természetesen nemcsak azt jelenti, hogy a munkajogviszony keletkezésekor nem lehet őket kiküszöbölni, hanem azt is, hogy a felek a munkajogviszony fennállása alatt, sőt annak megszűnése után sem térhetnek el tőlük, sem közös megállapodással, sem egyoldalú lemondással.

Nézzük meg, valóban így van-e ez? A következőkben — a túl széles témakörre tekintettel — kizárólag a munkavállaló szempontjából vizsgáljuk meg ezt a kérdést.

A törvényi tartalomnak a munkaszerződésből való mellőzhetetlensége egyértelmű és világos. A szerződést az Mt. szabályainak megfelelően kell kötni, de ellenkező kikötések ellenére is a szabályok érvényesülnek. Természetesen ennek ellenére a gyakorlatban a munkaszerződés létrejötténél és létrejöttéből is adódnak problémák, de a következőkben csak azokkal a kérdésekkel foglalkozunk, amelyek a munkaszerződés létrejötte után merülnek fel, feltételezve a jogszabályoknak minden tekintetben megfelelően kötött szerződést.

Az ilyen módon megkötött munkaszerződéssel létrejött munkajogviszony tartama alatt, sőt megszűnése után fordulhatnak és fordulnak is elő olyan esetek, amikor a munkáltató a munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmának egészben vagy részben nem tesz eleget. Mi lesz ennek a kihatása?

Valamely jog csak akkor nyújt védelmet, ha megfelelő szankciót biztosít megsértése esetére. Egy deklaráció, bármilyen szépen hangzik (pl. egyes burzsoá államok alkotmánya), a dolgozók részére semmiféle védelmet nem biztosít, ha ugyanakkor esetleg kevésbé szépen hangzó jogszabályok elő nem írják a deklarált jog mikénti érvényesíthetőségét. A jog érvényesíthetősége törvény általi felhatalmazást ad az igény bírói, illetve egyéb úton való kikényszerítésére annak a félnek a részére, akit jogaiban sértettek. Ha egy törvény a rendelkezései megsértőiről „elfelejt" szankciót hozni, érvényesíthetőségének módozatáról nem intézkedik, nyilvánvaló, hogy az a rendelkezés nem fog valójában a munkaszerződés tartalmává válni, mert bár törvény, de nem kikényszeríthető.

A kikényszeríthetőség adja meg tehát a súlyát a munkaszerződés általunk mellőzhetetlennek nevezett tartalmi elemeinek is. Ha az Mt. ezeket az elveket csak lefektetné, de nem intézkedne az e tárgyban felmerülő vitákról, mindazok a rendelkezések a jogosított szempontjából mitsem érnének. Az Mt. azonban szabályozza az e jogokból származó követelések érvényesítését s az anyagi jogi jogszabályok mellett és között „perjogi" rendelkezéseket is tartalmaz, vagyis megmondja, hogy mely jog megsértéséből származó

igények, milyen esetben, milyen szervek előtt érvényesíthetők és mi a jogsértés következménye.

Az Mt. a benne foglalt rendelkezések mellőzése esetére biztosítja a munkavállaló részére az ebből származó igény érvényesíthetőségét. A munkavállaló felléphet a munkáltatóval szemben és kikényszerítheti a részére jogszabályok által előírt járandóságokat. Kikényszerítheti, de a jogosítottól függ, él-e jogával vagy sem. Ha nem él, akkor ez a magatartása a mellőzhetetlen tartalmi elemek mellőzését eredményezi.

Általában nem képzelhető el, hogy valaki törvényadta jogáról lemondjon, a többre vonatkozó igényét kevesebbre váltsa fel. Mégis gyakori jelenség ez a burzsoá államokban, ahol a munkavállaló — ha ez a munkáltatónak úgy tetszik — gyakran lemond a törvényben biztosított valamely jogáról, mert inkább ezt választja, mint az elbocsátást, mely sok esetben rövidebb-hosszabb időre szóló munkanélküliséget jelent.

Az 1945 előtti magyar magánjog is tartalmazott a munkaviszonyra vonatkozó olyan jogszabályi rendelkezéseket, amelyek a felek akaratától függetlenül is a munkaszerződés tartalmává váltak és az azokban foglalt jogosultságokról egyoldalúan sem lehetett lemondani. Így pl. az 1910/1920. M. E. sz. rendelet tartalmazott ilyen rendelkezést, melynek 23. §-a érvénytelennek mondja ki a benne foglaltaktól az alkalmazott hátrányára eltérő kikötéseket. E rendelet 2. §-a a felmondási illetményt is kötelező erővel rendezte. Ennek ellenére a bírói gyakorlat a felhívott rendelettől való eltérés tilalmát csak a szolgálati szerződés megkötésének vagy módosításának időpontjára vonatkoztatja, a jogviszony megszűnésének időpontjára nem. Ezt fejtegeti a Kúria 40. sz. jogegységi döntvényének indokolása. „A bírói gyakorlat a rendelet 2. és 23. §-ait akként értelmezte, hogy az érvényes jogszabályoktól való eltérés tilalma csak a szogálati szerződés megkötésének vagy módosításának időpontjára vonatkozik, azonban nem terjed ki a szolgálati szerződés felbontásának időpontjára, amikor nem tekinti kizártnak, hogy az alkalmazott a felmondási idő tekintetében részére biztosított jogáról érvényesen lemondhasson. A gyakorlatnak ez az állásfoglalása egyfelől azon alapszik, hogy a rendelet 23. §-a a szolgálati szerződésre, vagyis arra a jogügyletre utal, amellyel a jogviszony keletkezik vagy módosul, de nem tartalmaz rendelkezést a szogálati jogviszony megszűnésére nézve; másfelől azon a tapasztalati tényen nyugszik, hogy a szolgálati szerződés felbontásával egyidejűleg keletkezett joglemondások rendszerint olyankor történnek, amikor éppen az alkalmazottnak áll érdekében, hogy az őt megillető hosszabb felmondási időt ne kelljen kitöltenie, vagy amikor az alkalmazottat a munkaadó jogosult lett volna felmondás nélkül azonnali hatállyal elbocsátani, ezzel a jogával azonban nem él, hanem az alkalmazottnak a törvényben biztosítottnál kevesebb, de olyan illetményt juttat, amelyet az az elbocsátási jog gyakorlása mellett egyáltalában nem kapott volna meg. Ilyen esetben nem volna méltányos, ha az elbocsátási jogával nem élő és emberséges magatartást tanúsító munkaadót a létrejött megállapodás érvénytelenségével sújtanák."[5]

A Kúria indokolása itt két egymástól lényegében és okaiban erősen különböző indokot hoz fel. Elsősorban a munkavállaló érdekét, aki a felmondási idő alatt már el tud helyezkedni, ezért nem áll érdekében, sőt érdekével ellentétes a hosszabb felmondási idő kitöltése. Igaz ugyan, hogy a munkavállaló a felmondási idő alatt továbbra is köteles volt munkát teljesíteni és az alatt más munkáltatónál nem vállalhatott állást, mégis kivételesnek és nem általánosnak tekinthető az az eset, amikor a dolgozó még a felmondási idő alatt másutt helyezkedett el és ezért mondott le a felmondási időre vonatkozó jogáról. A másik indok, melyet a Kúria a joglemondás megengedettségének okául elfogad, a munkaadó „emberséges magatartása". A jogegységi döntvény ilyen megokolása egyoldalú szemlélettel a munkaadó részéről tételez fel joggal nem élést, amikor az az azonnali hatályú elbocsátás helyett felmondási illetményt — bár csökkentett mértékűt — fizet ki. A munkaadó és alkalmazott közötti akkori gazdasági erőviszonyt figyelembe véve nagyobb valószínűségre tarthat igényt az a feltevés, hogy ha azonnali hatályú elbocsátási ok volt, azzal a munkaadó élt is. Inkább feltehető, hogy ilyen elbocsátás kilátásba helyezése (amelyre esetleg alap sem lett volna) bírta rá a munkavállalót a felmondási idő tekintetében biztosított jogáról való lemondásra. Mindenesetre az e kérdésben kialakult bírói gyakorlat elerőtlenítette a törvényadta védelmet.

A felszabadulás utáni és különösen mai munkajogunk kötelező érvényű rendelkezéseit nem rontja le a bírói gyakorlat, és a munkaviszony megszűnése után sem fogadja el a munkavállaló joglemondását. Nem kényszerítheti nálunk a dolgozót jogairól lemondásra az elbocsátástól való félelem sem, mint a burzsoá államokban, egyrészt azért, mert ha a munkáltató fel is mond, nem vár rá munkanélküliség, másrészt azért, mert ha a felmondás jogtalan, ez ellen panasszal élhet, és ilyenkor az egyeztető bizottság kötelezi a munkáltatót a dolgozó visszavételére. Ez így van az elméletben — és hozzátehetjük az esetek döntő többségében a gyakorlatban is. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy van elmaradt tudatú munkavállaló és a munkáltató felmondásra jogosult alkalmazottai között is lehetnek bürokratikus, személyes szempontokat érvényesítő egyének. Ezt figyelembe véve, létrejöhet a munkavállaló részéről joglemondás egy még hátrányosabb helyzettel való fenyegetettség révén. Nem lehet tehát kizártnak tekinteni annak lehetőségét, hogy egy dolgozó kifejezetten lemondjon valamely őt megillető járandóságról, de mindenesetre a mi viszonyaink között ez nem lehet gyakori jelenség, figyelembe véve azt is, hogy a

[5] Polgárijogi Határozatok Tára 780. sz. Jogi Hírlap, IV. évf. 211. old.

szakszervezet is jogosult a dolgozó érdekében az egyeztető bizottsághoz fordulni, ha ezt a dolgozó maga nem teszi.

Igen érdekes — ilyen lemondásra jellemző például szolgáló — esetet tárgyalt a Budapest Fővárosi Területi Egyeztető Bizottság.[6] Egy pályatisztító munkás 1958. április 18-tól állt a Fővárosi Villamosvasút alkalmazásában. A vita tárgyát képező esetig, 1958. július 14-ig egy ízben merült fel ellene panasz, mert munka közben beszélgetett. Ezért figyelmeztetésben részesítették. Másodszor a vitás esetben munkaidő alatt élelmet vásárolt, amikor is közölték vele, hogy amennyiben nem hajlandó „önkényesen" kilépni, fegyelmi úton fogják a vállalattól elbocsátani. Ezek után a dolgozó a vállalatnál rendszeresített napijelentés blankettán a következő szöveget küldte a vállalathoz: „Kérem a Vállalattól az önkényes kilépésem. Ki lettem oktatva az önkényes kilépésre. 1958. VII. 14. Tisztelettel: aláírás."

A munkavállaló ezt követően az egyeztető bizottsághoz fordult, amely augusztus 28-án tárgyalta az ügyet. A munkavállaló kérte a bejegyzés megváltoztatását „hozzájárulással kilépett"-re azon az alapon, hogy őt kilépése előtt félrevezették. Az egyeztető bizottság a munkakönyv kijavítását elrendelte (a panaszos nem kérte visszahelyezését) és indokolásában kitért arra, hogy a dolgozó által elkövetett szabálytalanság fegyelmi eljárás esetén sem bizonyult volna olyan súlyú fegyelmi vétségnek, amely azonnali hatályú elbocsátást von maga után. Megállapítja továbbá, hogy a dolgozót kilépése előtt félrevezették, ezért a dolgozó cselekménye nem minősíthető önkényes kilépésnek. A vállalat fellebbezése folytán az ügy a Budapest Fővárosi Területi Egyeztető Bizottság elé került, mely az elsőfokú határozatot jóváhagyta.

E dolgozó szándéka tehát nem irányult önkényes kilépésre. A munkáltató „rábeszélése" jogellenes volt, és úgy a megtévesztés, mint a fenyegetés fogalma alá vonható. A munkavállaló tehát fenyegetés, illetve megtévesztés hatása alatt tett jognyilatkozatot, amely az általános polgári jogi és munkajogi elvek szerint is érvénytelen. Ez a nyilatkozat másrészt olyan, a munkajogviszonyból adódó és abból következő jogokról való lemondást tartalmaz, amelyek mint a munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmi elemeiből folyó alanyi jogok, őt megillették és amelyekről való lemondást a törvény nem enged.

Az egyeztető bizottság helyt adott a munkavállaló panaszának és megváltoztatta a munkakönyvi bejegyzést. A dolgozó a felhozott indokai alapján kérhette volna a vállalathoz való visszahelyezését, esetlegesen kiesett keresete megtérítését is, és valószínű, hogy az egyeztető bizottság ennek a kérelemnek is helyt adott volna, hiszen az ilyen „önkényes" kilépésnek ugyanaz a jogkövetkezménye, mint a jogtalan elbocsátásnak. Az a körülmény, hogy a dolgozó csak a munkakönyv kijavítását és nem a visszahelyezését kérte, nem jelent-e olyan joglemondást, amelyet az e. b. nem hagyhatott volna jóvá? A dolgozó kétségkívül lemondott a munkaviszony jogtalan megszűnése reparálásának jogos következményéről, de figyelembe véve a munkahely megválasztásához való szabadságot, az egyeztető bizottság akkor járt volna el helytelenül, ha visszavételt rendelt volna el a dolgozó akarata ellenére.

Mint láttuk, előfordulhat, hogy a dolgozó nem érvényesíti az őt megillető jogot, vagy annak csak egy részét érvényesíti, és ezt az elbírálásra illetékes szerv tudomásul veszi. Miben jelent ez akkor eltérést az 1945 előtti bírói gyakorlattól, amely a munkaviszony megszűnése utáni joglemondást elfogadta?

Igen jelentős az eltérés, mert az 1945 előtti bírói gyakorlat egyértelműen azt fejtette ki, hogy a munkaszerződés akkori kötelező tartalmát csak a munkaszerződés megkötésénél nem lehet kizárni, a munkaviszony megszűnése után ez a tulajdonsága megszűnik, ekkor már egyoldalúan is le lehet mondani róla, sőt az egyoldalú lemondást akkor is elfogadta, ha utóbb a lemondott fél érvényesítette jogát arra hivatkozással, hogy lemondása a törvény kikötésébe ütközött.

Jelenleg viszont, ha a munkavállaló törvényben biztosított jogáról lemond, de utóbb, még kellő időben az egyeztető bizottsághoz, illetve bírósághoz fordul e jogának érvényesítésére, az említett szervek csak azt vizsgálják, hogy jogos-e a panasz, függetlenül attól, hogy a munkavállaló előzetesen joglemondó nyilatkozatot tett. Tehát azt a körülményt, hogy a munkavállaló — akár a munkaviszony megszűnte után — a jogáról lemondott, figyelmen kívül hagyják akkor, ha a dolgozó utóbb e jogot érvényesíti. Ez a döntő különbség az 1945 előtti bírói és a mai bírói, illetőleg egyeztető bizottsági gyakorlatunkban.

Erőteljesebben látszik ez a különbség, ha azokat a munkaügyi vitákat vizsgáljuk meg, amelyek bírói egyezséggel végződtek. A perbeli egyezségnek, ha azt a bíróság jogerős végzésével jóváhagyta, ugyanaz a hatása, mint a jogerős bírói ítéletnek. Az egyezség fogalma mindig bizonyos követelésről való lemondást takar, illetve a másik oldalról lemondást a követelés egy része, vagy egésze teljesítésének megtagadásáról. Az egyezséggel megelőzik a felek a bírói döntést. Azt mondottuk, hogy az egyezség mindig az egyik vagy mindkét fél valamiről való lemondását foglalja magában. Kérdés az, hogy a munkajogi perekben köthető-e olyan egyezség, amely valamely mellőzhetetlen tartalmi elemről való lemondást tartalmaz?

A Pp. 148. §-ának (2), bekezdése kimondja: „Ha az egyezség megfelel a jogszabályoknak és a felek méltányos érdekeinek, a bíróság azt végzéssel jóváhagyja, ellenkező esetben pedig a jóváhagyást megtagadja és az eljárást folytatja." A Pp. idézett szakasza tehát kizárja azt, hogy a munkavállaló a jogszabályokban biztosított jogairól lemondjon, sőt ezen túlmenően a bíróság olyan

[6] Budapest Fővárosi Területi Egyeztető Bizottság B—350.934/1958. sz. határozata.

egyezséget sem hagyhat jóvá, amely jogszabályi biztosíték nélkül méltányos érdeket sért.

Például szolgál a Legfelsőbb Bíróság P. törv. II. 22.746/1956. sz. határozata. A munkáltató leltárhiány megtérítése címén 912 forint és ennek járulékai iránt támasztott keresetet az időközben elbocsátott munkavállalójával szemben. A munkavállaló alperes mind írásban, mind a tárgyaláson élő szóval tiltakozott a felperes követelése ellen, előadva, hogy ő mint szakácsnő nyersanyagraktárt nem kezelt, az eladott ebédekkel és esetleges maradékkal minden nap elszámolt. Tagadta a hiány fennállását is. A bíróság a felperest arra kötelezte, csatolja be a vonatkozó fegyelmi iratokat, a leltárhiánnyal kapcsolatos okiratokat, továbbá felszólította annak igazolására is, hogy az alperes milyen anyagokat vagy milyen raktárt kezelt. A felperes csupán az azonnali hatályú elbocsátást kimondó fegyelmi határozatot mutatta be. A következő tárgyaláson a peres felek érdemi tárgyalás nélkül egyezséget kötöttek, melyben az alperes kötelezte magát arra, hogy a kereseti követelést felperesnek részletekben megfizeti.

A járásbíróság az egyezséget jóváhagyólag tudomásul vette. A legfőbb ügyész az egyezséget jóváhagyó végzés ellen a törvényesség érdekében óvást emelt.

A Legfelsőbb Bíróság az óvást alaposnak találta, mert a bíróság csak a Pp. 148. § (2) bekezdésének megfelelő egyezséget hagyhat jóvá. „A bíróság pedig az adott esetben még csak kérdést sem intézett az alpereshez abban az irányban, hogy eddigi védekezésével szemben miért vállalt kötelezettséget a kereseti követelés egészének kifizetésére. De meg kellett volna győződnie a bíróságnak arról is, hogy a felperes által állított hiány valóban fennforog-e, és az az alperes terhére eső okra vezethető vissza. Enélkül az egyezség jóváhagyása törvénysértéssel történt." Ilyen indokolással a Legfelsőbb Bíróság az óvásnak helyt adott, az egyezséget jóváhagyó végzést hatályon kívül helyezte és az eljárt járásbíróságot új eljárásra utasította.

Ezt az ügyet vizsgálva, elképzelhető az, hogy a felperes állítása megfelel a valóságnak és az alperes a felperes állításai valódiságának tudatában mutatkozott hajlandónak a teljesítésre. Ekkor a teljesítés nem jelentett volna joglemondást, mert a 14/1956. (V. 30.) M. T. sz. rendelet 25. §-ával módosított Mt. V. 192. § (1) bekezdése értelmében „az a dolgozó, aki . . . vagy egyéb eszközöket, termékeket leltár vagy jegyzék szerint vesz át és azokat állandóan őrizetében tartja vagy kizárólagosan használja, a hiányokért teljes mértékben felel." Mégis a felperesnek ezt a körülményt, hogy az alperes munkakörénél fogva az Mt. V. 192. § (1) bekezdésében meghatározott dolgozók közé tartozott, továbbá, hogy a leltárhiány az ő terhére írható, bizonyítani kellett volna ahhoz, hogy a dolgozó részéről az eddigiekben megokolatlanul történt egyezséghez a bíróság hozzájáruljon. A teljes kár megtérítésére vonatkozó kötelezettséget ugyanis csak a fent idézett szakasz (egyéb rendelkezésekre most nem térünk ki) állapíthat meg. Lehetséges azonban az is, hogy az alperes nem felelős a leltárhiányért vagy nem vonható a teljes kárért felelős személyek körébe, és csak valamilyen befolyásolás hatása alatt vállalta a teljes kereseti összeg megtérítését. A felperes nem bizonyította, hogy az alperes az idézett szakasz alá tartozó munkavállaló volt és ezen túl azt, hogy a leltárhiány az ő terhére írandó-e. Ez adatok hiányában pedig a bíróság nem járulhatott hozzá az egyezséghez, mert az utóbbi feltételezést alapul véve a dolgozó az egyezség kötésével lemondott volna az Mt. V. 191. § (2) bekezdésében foglalt, reá nézve kedvező kártérítési rendelkezés alkalmazásáról, sőt esetleg olyan kár megtérítését vállalta volna magára, melyért nem ő vagy nem ő egyedül volt felelős.

Előfordulhat az is, hogy a munkáltató egyezségkötési bejelentése takar joglemondást, amely az Mt. valamely rendelkezését, de a népgazdaság érdekeit is sérti. A bíróság azonban egyik fél részéről megnyilvánuló joglemondást sem erősíthet meg jóváhagyással.

Világosan kitűnik ez a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának a fegyelmi per egyezséggel való befejezésére vonatkozó állásfoglalásából: „Elvileg nincs akadálya annak, hogy a felek a fegyelmi határozat hatályon kívül helyezése iránt indított pert egyezséggel fejezzék be. A bíróság ilyenkor is a Pp. 148. §-a szerint tartozik eljárni és az egyezség jóváhagyása előtt fokozottan tartozik vizsgálni, hogy az egyezség nem sérti-e a népgazdaság érdekeit és a felek méltányos érdekeit."[7] A munkáltató részéről történő joglemondás rendszerint nemcsak a munkaügyi jogszabályokba, hanem az állami gazdálkodást szabályozó törvényekbe és rendeletekbe is ütközik. Ezeknek alapján tehát a mellőzhetetlen tartalmi elemekről egyezség útján egyik fél sem mondhat le, illetőleg az ilyen lemondás nem nyerhet bírósági jóváhagyást.

A polgári kollégium állásfoglalásában említett „. . . felek méltányos érdekei . . ." véleményünk szerint csak olyan, a felek szabad egyezkedési körébe utalt, feltételek körében vizsgálhatók és értékelhetők, amelyekre vonatkozóan jogszabály kötelezően nem rendelkezik. Figyelembe véve, hogy az Mt. 198. §-a szerint a felek megállapodása csak azokban a kérdésekben irányadó, amelyekben a munkaviszony tartalmát jogszabály, kollektív szerződés, hatósági határozat vagy vállalati munkarend nem állapítja meg, ez a kör igen szűk.

A fentiek szerint a munkaügyi perekben nem lehet olyan egyezséget kötni, amelyben valamelyik fél valamely mellőzhetetlen tartalmi elemről mond le. Az az állítás vagy feltevés tehát, amelyből kiindultunk, hogy a bírói egyezség valamelyik vagy mindkét fél részéről bizonyos joglemondással jár, a munkaügyi perekben általában nem áll meg, illetőleg csak abban a kis körben érvényesül,

[7] A polgári kollégium 405. sz. állásfoglalása, B. H. 1957. 1. sz.

amelyben megengedett a felek szabad egyezkedése, de ilyenkor is a méltányos érdek figyelembevételével. Előfordulhat pl., hogyha az összegszerűség pontosan nem tisztázható, a felek megállapodnak a kifizetendő összegben — amely esetleg kevesebb a munkavállaló követelésénél, de több a munkáltató által elismert összegnél — az ilyen egyezséget a bíróság jóváhagyja. Itt nem jogról való lemondás nyer jóváhagyást, hanem az összegszerűség tekintetében a célszerűség érvényesül.

Az eddigiekben a munkavállaló valamely jogáról való kifejezett lemondásáról szóltunk. Jogról azonban nemcsak kifejezetten, jognyilatkozattal, hanem lemondásra utaló tényekkel, magatartással is le lehet mondani. A lemondásra való utalás megnyilvánulhat konkludens viselkedésben, de egyszerűen nemtevésben is, ha ez a passzivitás egy olyan jogállapotot véglegesít, amelyet a lemondó fél tevéssel megváltoztathatna. Az utaló magatartások közül jogilag csak azok relevánsak, amelyek egy jogviszony konstrukciójában változást idéznek elő vagy a felek között létrejött szerződést módosítják.

A munkaszerződésnek azt a feltételét, amelyre a felek megállapodása irányadó, a felek utaló magatartása megváltoztathatja. Az olyan tűrésben, illetőleg nemtevésben megnyilvánuló utaló magatartás, amellyel a dolgozó a törvényben előírt és mellőzést nem tűrő jogáról mond le, ugyanilyen változást hozhat létre, bár törvényt sért. Ha egy túlóradíjra jogosult dolgozó pl. rendszeresen túlórázik anélkül, hogy ezért díjazást kapna, és a túlóradíjra vonatkozó jogát nem érvényesíti, ebből az következik, hogy arról le kívánt mondani. Ilyen eset persze a gyakorlati életben nemigen fordul elő, mert a munkáltató általában, a munkavállaló pedig többnyire ismeri a túlmunkára vonatkozó rendelkezéseket, melynek elrendelésére egyébként szakszervezeti hozzájárulás is kell, s így a szakszervezet is felfigyelne a jogsértésre. Mégis megvan az a lehetőség, hogy a dolgozó nem érvényesíti valamely jogát, rejtve marad a jogsértés, ennek folytán a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmának egyik eleme mellőzést szenved.

Más helyzet áll elő akkor, ha a dolgozó a jogszabályokban rögzített jogát érvényesíti, de késedelmesen. Ilyenkor lehetséges az, hogy a dolgozó szándéka eredetileg joglemondásra irányult, de az érvényesítés ettől mindenesetre elállást jelent, s szándékának megváltozására utal. Hogy a munkavállaló szándéka eredetileg mire irányult s hogy ez a szándék miképpen változott, azt mint a belső akaratszférában lejátszódó folyamatot a bíróságnak csak a megállapított tényekből levont következtetéssel lehet és kell megállapítania. A késedelmes érvényesítés oka tehát lehet az ilyen joglemondásra irányuló szándék, majd szándékváltozás, de az esetek döntő többségében, sőt majdnem teljes egészében a késedelmes érvényesítés oka a hanyagság, a törvényes határidők nemismerése stb. Ilyen esetekben a bíróságnak vagy az egyeztető bizottságnak a keresetet, illetve panaszt érdemi vizsgálat nélkül elkésettség okából el kell utasítania.

Kérdés most már az, hogy az ilyen elutasítás révén vajon nem a joglemondás hatásával egyező eredmény keletkezik-e és az elutasítás nem éppen úgy a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmát sérti-e, mintha arról a jogról az érdekelt fél lemondott volna, illetve a bíróság ezt a lemondást tudomásul vette volna.

E kérdés eldöntéséhez vizsgálnunk kell az anyagi jog kapcsolatát kikényszeríthetőségének eszközével: a perrel, továbbá a késedelemre vonatkozó eljárási szabályokat.

A dolgozó részére a munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmában biztosított alanyi jognak az erőt az adja, hogy megsértése esetén átfordulhat kereseti joggá.

A per (a munkaügyi vita) lehetősége egyrészt visszatartó erőt képez a jogot sérteni szándékozó fél számára, másrészt eszköz a jog érvényrejuttatására az egyes konkrét esetekben. Ez a jogérvényesítés csak a peres eljárásra, munkaügyi vita elintézésére meghatározott szabályok szerint történhet, mert a bíróságot nemcsak az anyagi jogszabályok érvényrejuttatásának elve, hanem az eljárási szabályok is kötik.[8]

A munkaügyi viták elintézésére vonatkozó szabályok egy részükben ugyanattól a jogforrástól nyerték a létüket, mint a joglemondást kizáró, szerződés tartalmát alakító szabályok, más részüket a Pp. és egyéb jogszabályok alkotják.

A munkajogból mint anyagi jogból származó alanyi jogok érvényesítésére az Mt. és azt kiegészítő jogszabályok állapítanak meg határidőket. A jogérvényesítési késedelem megállapítása szempontjából külön kell választanunk azokat az igényeket, amelyekre vonatkozóan az Mt. határidőket jelöl meg és külön azokat, amelyekkel való fellépésnek nem szab időbeli korlátot.

A munkaügyi vitákra vonatkozó legáltalánosabb — és most már a köztudatba is átment — határidő a két hónap. Az Mt. 145. §: „A panaszt attól a naptól számított két hónap alatt lehet előterjeszteni, amikor a panaszos a sérelemről tudomást szerzett." Ez a határidő az egyeztetőbizottsági eljárásra vonatkozik. Miután azonban a munkaügyi viták jelentős része kizárólag egyeztetőbizottsági hatáskörbe tartozik, ezenkívül is a munkaviszony fennállása alatt a többi munkaügyi vitát elsődlegesen egyeztetőbizottság elé kell terjeszteni, valóban általánosnak mondhatjuk a kéthónapos határidőt. Ugyanezt a határidőt állapítja meg az Mt. V. 252. §-a a vezető állást betöltő dolgozó részére a bírói hatáskörbe utalt viták tekintetében.

Rövidebb, nyolcnapos határidőt állapít meg az Mt. az áthelyezés elleni panasz, a fegyelmi határozat elleni fellebbezés előterjesztésére, vala-

[8] „A kereset a védelem meghatározott módját biztosítja az alanyi jog számára." Beck Salamon: Magyar polgári eljárásjog. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1957. I. félév, 221. old.

mint az egyeztető bizottság döntése ellen a TEB-hez benyújtandó fellebbezés és a kártérítési kötelezettség kérdésében döntő egyeztető bizottság-határozat elleni kereset beadására vonatkozóan.

Itt a késedelmes érvényesítés vizsgálatánál csak a munkaügyi viták többségére érvényes kéthónapos határidővel fogunk foglalkozni.

Az Mt. 154. § (1) bekezdése kimondja, hogy „... később előterjesztett panasz alapján egyeztető eljárásnak csak akkor van helye, ha a panaszos a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el." A polgári eljárási jogban ez, „igazolással élt"-nek felel meg. A munkajog az igazolás intézményét nem ismeri, de lényegében ez történik, amikor a munkavállaló bizonyítja, hogy a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el és késedelmét ezáltal kimentheti. A kizárólag egyeztetőbizottsági hatáskörbe tartozó munkaügyi vitákra előírt határidő elmulasztása a kimentés sikertelensége esetén megszünteti a további érvényesítés lehetőségét.

Viszont a jogszabály a nem kizárólagos egyeztető bizottsági hatáskörbe tartozó viták tekintetében nem rendelkezik arra nézve — sem a munkaviszony fennállása alatt, sem annak megszünte után —, hogy milyen határidőn belül lehet keresetet indítani a bíróság előtt. Tehát, ha a munkaviszony fennállása alatt a munkavállaló panaszát az egyeztető bizottság mint elkésettet elutasította, ez nem volt akadálya a kereset benyújtásának, sőt a munkaviszony fennállása alatt nem érvényesített igényt is a munkaviszony megszűnése után bármikor érvényesíthette a bíróság előtt. A „bármikor"-t csak az indokolatlanul késedelmeskedőre vonatkozó általános jogelv korlátozta.

Az Mt. egyes idevonatkozó szakaszainak összevetéséből erre a következtetésre lehet jutni. Hogy azonban a jogszabályból ez nem világosan tűnik ki, illetve, hogy ez a rendezés az alkalmazás során sok problémát okozott, mutatja a Legfelsőbb Bíróságnak több, a késedelmes érvényesítésre vonatkozó és időrendileg egymással ellentétes állásfoglalása.

A polgári kollégium 1955. évi 185. sz. állásfoglalása értelmében az eset körülményei szerint kell elbírálni, hogy a munkaügyi vitánál fennálló késedelmes jogérvényesítésnek csak a bizonyítási teherre van-e kihatása, vagy pedig jogvesztő hatálya van.[9]

Ez az állásfoglalás az 1957. évi 447. sz. Polg.. Koll. állásfoglalás folytán meghaladottá vált. A 447. sz.[10] állásfoglalás kiterjesztő magyarázatát adja az Mt. 145. § (1) bekezdésében írt és a sérelemről való tudomásszerzéstől számított kéthónapi határidőnek, amely ez állásfoglalás szerint „akkor is irányadó, ha a dolgozó igényével közvetlenül a bírósághoz fordul. Az igény későbbi érvényesítése esetén a dolgozó késedelmét kimentheti azzal, hogy a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el".

Ez az állásfoglalás tehát a nem kizárólagos egyeztető bizottsági hatáskörbe tartozó munkaügyi viták tekintetében is kéthavi határidőt állapít meg. Ha a dolgozó késedelmét a bíróság előtt nem tudja kimenteni, jogát többé nem érvényesítheti. Az elsődlegesen egyeztető bizottság elé terjesztett ügyekre vonatkozóan a 447. sz. állásfoglalás leszögezi: „Ha az egyeztető bizottság a dolgozó panaszát azért utasította el, mert a dolgozó a határidőt elmulasztotta és késedelmét nem mentette ki, a bíróság az ezután megindult perben is vizsgálhatja a mulasztás vétlenségét." Ez azt jelenti, hogy a késedelem elbírálása tekintetében a bíróságot nem köti az egyeztető bizottság döntése. Tehát, ha a dolgozó panaszát az egyeztető bizottság, mint elsődlegesen eljáró szerv, a késedelmet megállapítva elutasítja, a dolgozó a bírósághoz fordulhat ugyan, de az nem érdemben fogja ügyét vizsgálni, hanem elsősorban a kimentésül szolgáló okot bírálja el. Ha a késedelmet nem találja menthetőnek, a keresetet ez okból elutasítja. Amennyiben a bíróság a késedelem kimentését elfogadja és az ügyet érdemben tárgyalja, ezzel nem változik e határidő elmulasztásának érvényesítést kizáró jellege, csak kitolódik a késedelem menthetőségének későbbi elbírálása által.

Most pedig, miután megvizsgáltuk a munkaügyi viták nagy része tekintetében jelentős határidőket, nézzük meg ezeknek a joglemondáshoz való kapcsolatát.

Kiindulási alap: a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmát kitevő jogosultságokról nem lehet lemondani. Láttuk azonban, hogy utaló magatartással, passzivitással mégis bekövetkezhet a lemondás következményeként előálló jogh elyzet egyszerűen úgy, hogy a munkavállaló az anyagi jog által részére biztosított felhatalmazással nem él, nem érvényesíti jogát. Beszéltünk arról az eshetőségről is, hogy néha a késedelmes érvényesítést előzetesen egy joglemondási szándék előzhette meg, majd e szándék megváltozása eredményezte a benyújtott panaszt. Ilyen módon kapcsolatba kerülhet a joglemondás a késedelmes érvényesítéssel.

Valójában azonban ez csak erőltetett kapcsolat keresés. A késedelmes érvényesítések oka ugyanis az esetek egy részében kimentési okként is elfogadható, más részében hanyagság és végül egy töredék részében a törvény nemismerése, mely kivételesen szintén elfogadható kimentési okként. Ha a kimentésre alkalmas körülményekből indulunk ki, akkor láthatjuk, hogy a késedelmes érvényesítés mennyire távol áll a joglemondásra irányuló szándéktól. TEB határozatokat és bírói ítéleteket vizsgálva, olyan indokokat találunk, mint betegség, szülés, huzamos távollét, a panasz nem megfelelő helyre való benyújtása stb., mely indokok elfogadása tekintetében igen egészségesen alakult mind a bíróságok, mind a TEB-ek gyakorlata.

Külön kell szólnunk a törvény, helyesebben a jogérvényesítési, fellebbezési lehetőség vagy az azokra megadott határidő nemismeréséről. A törvény nemtudására való hivatkozás általában

[9] B. H. 1955. 12. sz.
[10] B. H. 1957. 2. sz.

a munkaügyi viták tekintetében sem fogadható el. A gyakorlati életből tudjuk, hogy a tájékozatlan dolgozó jogait illetően nagyobb költség és utánjárás nélkül is felvilágosítást kaphat a szakszervezettől, vállalati jogásztól, munkaügyi osztálytól stb. Mindezek ellenére mégsem szabad figyelmen kívül hagyni az ilyen esetet sem. Távolabbi vidéken, esetleg ott is változó munkahelyen dolgozó, alacsonyabb képzettségű vagy öreg, gyengébb szellemi képességű munkavállaló, véleményünk szerint, az eset körülményeitől függően eredményesen hivatkozhat a törvényes határidő nemismerésére, mint kimentési okra.

Ha a kimentési okként elfogadható körülmények nem állanak fenn, úgy a késedelmes érvényesítés a munkavállaló hanyagságára, nemtörődömségére vezethető vissza. A hanyagság pedig nem az az emberi magatartás, amelyet a jog védelmében kíván részesíteni, még akkor sem, ha a hanyagságból késedelmesen érvényesített követelés mögött a dolgozónak valóságos alanyi joga áll.

Helyesen rendelkezik az Mt. a tekintetben, hogy a késedelem megállapításához nem elegendő a határidő elmulasztása, ehhez hozzá kell még járulnia a kimentés eredménytelenségének. E második tényező figyelembe veszi a dolgozó körülményeit, adottságait, vagyis az általánoson, a mindenkire érvényesülőn túl egyéniesít.

A kimentési okok egyéni elbírálásán kívül a bíróság késedelem esetén az érvényesíteni kívánt jog természetét is vizsgálja. Nyilvánvaló, hogyha egy dolgozó pl. a védőételhez való jogát kívánja huzamosabb időre visszamenőleg érvényesíteni — határidő hiányában is — ennek megítélése a jog természetéből folyóan logikailag kizárt. Más a helyzet, ha a dolgozó az elvégzett munkáért járó munkabérhez való jogát érvényesíti. Helyes tehát a jog természetének figyelembevétele, de mivel a törvényből, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság fent idézett polgári kollégiumi állásfoglalásából a kéthónapos határidő későbbi érvényesítést kizáró jellege tűnik ki, a rugalmasságra törekvő jogalkalmazás a jog természetét csak oly módon veheti figyelembe, hogy méltányosan, esetleg elnézően bírálja el a késedelem kimentésére felhozott okot. Részben túlmegy ezen azonban a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma 1957. évi 524. sz. állásfoglalása,[11] mely felfogásában ellentétes a 447. sz. állásfoglalással. Eszerint: „ha a dolgozó olyan munkakörben dolgozott, amelyben őt az irányadó rendelkezések szerint veszélyességi pótlék illette volna meg, de a pótlékot a rendelkezések értelmezésével kapcsolatban felmerült vita, illetőleg a helyes értelmezés tisztázatlan volta miatt hosszú időn át nem kapta meg, a veszélyességi pótlék, mint a végzett munka után annak természetére és jellegére tekintettel járó munkabér visszamenőlegesen is követelhető. A dolgozó a végzett munkája után őt jogosan megillető munkabért, melyért valósággal megdolgozott, nem veszítheti el amiatt, mert két hónapon belül nem érvényesítette igényét. Különösen olyan esetben nem állhat be jogvesztő hatás, amikor a pótlékra vonatkozó rendelkezés helyes értelmezését illetően hosszabb időn át nagyfokú és általános bizonytalanság volt. Ha a követelés valóban kétségtelenül megillette a dolgozót, és csupán a hosszabb időmúlás jogelenyésztető hatása vagy az előírt határidő eltelte akadályozhatná a sikeres érvényesítést, a munkáltató részéről a Pp. 3. §-a szerint történt figyelmeztetés ellenére tett jogelismerő nyilatkozatot a bíróság figyelembe veheti és ennek alapján az elismert jogos követelést a késedelmes érvényesítés ellenére megítélheti."

Ameddig ez az állásfoglalás „a helyes értelmezés tiszázatlan voltá"-ra utal, addig csak arra ad irányítást, hogy az ilyen helyzetet a bíróság kimentési okként elfogadja. Viszont a következő mondatokban a munkabérigény érvényesíthetősége tekintetében ellentétbe kerül a 447. sz. állásfoglalásban foglaltakkal. Végül a határidő elmulasztásának, illetve az általános elvek alapján jogelenyésztető huzamosabb késedelemnek olyan következményét ismeri el, mely következmény az elévülési idő utáni teljesítés velejárója.[12]

Mindezekre azért térünk ki, hogy bemutassuk a késedelem megállapítása tekintetében egységesnek nem mondható felfogást, melynek alapján nem könnyű elbírálni, mikor áll fenn a késedelmes érvényesítés esete, mely előkérdése az ilyen érvényesítés következményei elbírálásának. A késedelmes érvényesítés következményei elbírálásához azonban nem elégséges ismerni a határidőket és azok alkalmazására kialakult bírói gyakorlatot, hanem tisztázni kell azok jellegét is.

Kérdés az, hogy az egyeztető bizottságnál a panasz benyújtására — illetve a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása folytán — a bíróság előtti érvényesítésre megállapított kéthavi határidő jogvesztő-e avagy sem?

Bár sem a Munka Törvénykönyve, sem a polgári kollégium 447. sz. állásfoglalása nem állapítja meg kifejezetten a határidő jogvesztő jellegét, mégis, ha az ilyen határidő egyik döntő jellemzőjét vesszük figyelembe, e határidőt jogvesztőnek kellene minősítenünk. A prekluzió ugyanis elsősorban a határidőn belül nem gyakorolt jog későbbi gyakorlásának kizárását jelenti. Ezt tekintve, a munkaügyi viták megindítására megadott kéthavi határidő prekluzivnak látszik, mert elmulasztása a késedelem kimentésének sikertelensége esetén azzal a következménnyel jár, hogy a dolgozó többé e jogával a vita eldöntésére illetékes szervek előtt fel nem léphet.

A jogvesztő határidő másik jellegzetessége, hogy elmulasztásával az addig fennállott jogot elenyészteti. Nézzük meg a munkaügyi viták megindítására adott határidőt e szempontból, különös tekintettel a késedelmes érvényesítés az

[11] B. H. 1957. 6. sz.

[12] Tudomásunk szerint a Legfelsőbb Bíróság az 1957. évi 524. sz. állásfoglalást már meghaladottnak tekinti, de erre vonatkozó döntését a B. H.-ban még nem tette közzé.

esetére, mikor a dolgozó a mellőzhetetlen tartalomból folyó jogát érvényesítette késedelmesen. Ez esetben vajon a bíróság, amikor elkésettség okából elutasítja a keresetet, nem jelenti-e ki egyben a mellőzhetetlen tartalmi elemek mellőzését?

Az előbbi fejtegetés alapján tisztának látszana a nemleges válasz. A jogvesztő határidő későbbi érvényesítést kizáró jellegét alapul véve, arra az eredményre jutottunk, hogy bár az Mt. kifejezetten nem mondja ki, de a fentiekben írt határidő jogvesztőnek tekintendő. Ebből a megállapításból következne a jogvesztő határidő másik következményének, a jogelenyésztető hatásnak beállta. Eszerint a késedelmesen érvényesítő joga a határidő elmulasztása és a késedelem sikertelen kimentése folytán elenyészett, jogosítottsága az elutasító határozat hozatalakor már megszűnt. Nem jogmegszüntetést mond ki tehát a határozat, hanem csak mintegy deklarálja azt. Nem áll ezzel ellentétben a folyamatos jogsérelem esetén két hónapon túl előterjesztett panasz érdemi elbírálása sem. Igaz, hogy a tudomásszerzéstől számított két hónap elteltével a dolgozó joga megszűnik, de ha a sérelmes állapot tovább tart, ez az állapot újból jogot keletkeztet az érvényesítésre. Erre mutat a kialakult bírói gyakorlat, mely az állapotsérelem esetében a határidőn túl beadott keresettel érdemben foglalkozik, de a sérelmet legfeljebb két hónapra visszamenően orvosolja.[13]

Ha viszont egy olyan esetet vizsgálunk meg, amikor a dolgozó keresetét, mint elkésettet, az egyeztető bizottság vagy bíróság elutasította és a munkáltató ennek ellenére az elkésett követelésnek megfelelően teljesít — más eredményre jutunk.

Az eddig kifejtettek szerint ugyanis a határidő elmulasztásának jogszüntető hatása folytán a munkáltató teljesítését később visszakövetelhetné alaptalan gazdagodás címén. Az ilyen teljesítés másik következménye lenne, hogy a felügyeleti szerv fegyelmi úton vonhatná felelősségre a munkáltató kifizetést elrendelő alkalmazottját akkor is, ha az egy jogos igényt elégített ki, egy jogos sérelmet orvosolt.

A jogszüntető hatás elismerése tehát olyan sérelmes megoldásokhoz vezetne, melyek ellentétben állnak munkajogunk alapelveivel. De a határidő elmulasztásához a törvény sem fűz ilyen jogelenyésztető hatást, csak a későbbi érvényesíthetőséget zárja ki, amelyből a fentiekben feltételesen következtettünk a jogvesztő jellegre.

Fel kell azonban ismernünk ennek a határidőnek speciális jellegét. Az Mt. 145. § (1) bekezdésében megjelölt két hónap olyan jogérvényesítési határidő, mely hasonlatosságot mutat a jogvesztő határidőhöz annyiban, hogy elmulasztása kizárja a későbbi érvényesíthetőséget, viszont a jogvesztő határidő elmulasztásának jogszüntető következménye itt nem érvényesül. Az érvényesíteni kívánt jog maga nem szűnik meg, csak az érvényesíthetősége. E tekintetben rokonságot mutat az elévüléssel.

E határidő jellegének ismeretében azt kell megállapítanunk, hogy a késedelmes érvényesítés hatásában azonos a jog nemérvényesítésével. Bár az érvényesítési akarat kifejezésre jut és a mellőzhetetlen tartalomból folyó jog fennáll, mégis a késedelem útját állja a jog érvényesítésének. Az elutasítás ilyenkor valójában a munkaszerződés valamely mellőzhetetlen tartalmi elemének mellőzését jelenti annak folytán, hogy a dolgozó hanyagsága következtében quasi érdemtelenné vált a jogával való élésre.

A jogosult hanyagságát védelembe venni nem lehet a jog feladata, az azonban igen, hogy a jogérvényesítés idejét egyértelműen adja meg. Mint láttuk, a munkaügyi viták megindítására megállapított határidők jellegének tisztázása nem egyszerű, ebből sok bizonytalanság is adódott a bíróságok ítélkezésében. Tisztázottabb és egyszerűbb megoldásra volna szükség, olyanra, amely az ország lakosságának nagy többségét érintő jogosultságok érvényesíthetőségét egyértelműen rendezi.

Véleményünk szerint a munkaügyi viták megindítására vonatkozó határidőket ki kell küszöbölni oly módon, hogy a kereset, illetve panasz az elévülési időn belül bármikor előterjeszthető legyen. Jelenleg az elévülési időnek nincs gyakorlati jelentősége, egyrészt az adott határidők miatt, másrészt azért, mert ma a munkaügyi vitákra is a 32 éves polgári jogi elévülés az irányadó. Elsősorban tehát egy rövid, egy-két éves elévülési idő megállapítása látszik szükségesnek, mely a dolgozók érdekeit messzemenően jobban szolgálná, mint a kéthónapos, akár érvényesítési, akár jogvesztő határidő. Viszont ez az elévülési idő is túl hosszúnak látszik a visszamenőleges igények tekintetében. Az egy-két évre visszanyúló igény megtérítése zavart okozhat a vállalati tervgazdálkodásban, ezért a pénzügyi kihatású visszamenőleges igény tekintetében olyan korlátozást kellene bevezetni, mint amíno a tartási jellegű igényeknél van, vagyis hat hónapon túl ne legyenek érvényesíthetőek. Úgy véljük, az ilyen rendezés mind a munkáltató, mind a munkavállaló érdekeinek megfelelne és az igények érvényesíthetőségére, illetve annak idejére vonatkozóan egyértelmű helyzetet teremtene.

Összefoglalva tehát az eddig mondottakat:

1. A szocialista munkajog az általa szabályozott társadalmi munkaviszony jellegének megfelelően a munkaszerződés tartalmának kialakítását nem bízza a szerződő felek megállapodására. A munkajogi jogszabályok kényszerítő erővel határozzák meg a munkaszerződés egyes tartalmi elemeit, melyek együttvéve minden egyes munkaszerződés mellőzhetetlen tartalmát alkotják. Ezt a felek sem a szerződés megkötésénél, sem később, a munkajogviszony fennállása alatt, sőt annak megszűnése után sem zárhatják

[13] A Legfelsőbb Bíróság P. törv. 22.284/1957. sz. ítélete.

ki, arról sem közös megállapodással, sem egyoldalúan le nem mondhatnak.

2. Munkajogunk intézkedik a mellőzhetetlen tartalmi elemek mellőzése, illetőleg megsértése esetére azok keresettel (panasszal) való érvényesíthetőségéről.

3. A szerződés tartalmának mellőzhetetlensége elvileg kizárja az egyoldalú joglemondást a benne biztosított jogosultságokról.

Így a jogalkalmazó szervek nem járulnak hozzá olyan egyezséghez, mely valamely fél részéről ilyen jogosultságról való lemondást foglal magában, kivéve az olyan esetet, mikor a dolgozó igénye nem a teljes jóvátételre irányul, mert a jóvátétel számára nagyobb sérelemmel járna (a jogtalan elbocsátás után nem kéri visszahelyezését), vagy az olyan esetet, amikor a tényállás nem volt teljesen tisztázható.

4. A mellőzhetetlen tartalom a törvényi biztosítékok ellenére mégis szenvedhet mellőzést:

a) Magának a jogosított félnek erre irányuló akarata folytán, amikor jogos igényét egyáltalán nem érvényesíti és így az a jogalkalmazó szervek elbírálása alá nem kerül.

b) A jogosított fél hanyagsága folytán, aki a mellőzhetetlen tartalomból eredő jogát késedelmesen érvényesíti és a határidő elmulasztását nem tudja kimenteni.

5. A határidők jellege és az attól függő következtetések levonása az elmúlt évek bírói gyakorlatában nem volt egyértelmű. Ennek oka magának a szabályozásnak a fogyatékosságában rejlik. Ezért helyesebb megoldásnak tartjuk a munkaügyi viták elintézésénél a határidő kiküszöbölését és a rövidebb elévülési idő bevezetését.

Garancsy Mihályné

A szakértői bizonyítás lehetőségei a vércsoportkutatás legújabb eredményei alapján származásmegállapítási és gyermektartási perekben

A származásmegállapítási és gyermektartási perekben az orvosszakértői (helyesebben biológiai szakértői) bizonyítás eredményeként adott szakvélemény mindig a leszármazás kérdésével van kapcsolatban. Jelen közleményben egyrészt röviden ismertetni szeretném az újabban felfedezett vércsoportrendszerek vizsgálata által elérhető eredményeket a biológiai szakértői ténykedés keretében, másrészt megbeszélés tárgyává kívánom tenni, hogy ezek az eredmények a gyakorlatban milyen új szempontok bevezetését teszik lehetővé, illetve szükségessé.

Ismeretes, hogy hazánkban a vércsoportszakértői vélemény jelenleg csak az ABO és MN vércsoportrendszer vizsgálatán alapul. Az A_1-A_2 alcsoportok és az Rh vércsoportrendszer vizsgálatára csak kevés esetben került még sor (1). A többi újabban felfedezett vércsoportok vizsgálatának bevezetésére pedig tudomásom szerint még kísérlet sem történt. E közlemény korlátolt terjedelme miatt nem ismertethetem e helyen az újabb vércsoportokat, csupán vizsgálatuk bevezetésének lehetőségeit és jelentőségét méltatom, annál is inkább, mert ezek ismertetése a vonatkozó magyar szakirodalomban már megtalálható (1, 2, 3).

1. Az atyaság-kizárási eredmények értékelése a különböző vércsoportrendszereknél

A *„vércsoportok"* elnevezés alatt a vérnek olyan biológiai tulajdonságait értjük, amelyek az emberek bizonyos „csoportjaiban" vannak jelen. Ezeknek jelölésére betűket használunk. Így ismeretesek az A, B, O, M, N, C, D, E, c, d, e stb. vércsoport-tulajdonságok (másszóval jellegek, faktorok, antigének, receptorok). Ezek közül egyesek összetartoznak és ún. *vércsoportrendszereket* alkotnak. Ilyenek pl. a legrégebben ismert ABO vércsoportrendszer, amelybe 3 faktor (A, B, O) tartozik, a Rhesus (Rh/Hr) rendszer, amelybe 6 faktor (C, D, E, c, d, e), az MNSs rendszer, amelybe 4 faktor (M., N. S, s) tartozik stb.

Egyes faktorok nem viselkednek mindig egyformán a vizsgálat alkalmával. Így ismeretes pl., hogy az A-tulajdonságnak többek között egy ún. „erős" (A_1) és egy ún. „gyenge" (A_2) alakja van. (A többi a mi szempontunkból gyakorlatilag elhanyagolható.) Ezeket *„alcsoportoknak"* nevezzük. Ezeknek öröklési tényezői (génjei) a chromosomában ugyanazon helyen helyezkednek el, mint az ABO-rendszer többi faktoraié.

Más a helyzet a Rhesus-rendszerben. Itt ugyanis a faktorok öröklési tényezői a chromosoma nem ugyanazon helyén vannak, hanem 3 különböző helyen, a C, D és E-nek megfelelően. Ezek, bár egy chromosomapárban egymás mellett, de azért egymáshoz kapcsolódva helyezkednek el. (A többi vércsoportrendszer faktorainak öröklési tényezői más-más chromosomapárban találhatók.) A C,D és E faktorok esetében a Rhesus-rendszer *„mellékcsoportjairól"* beszélünk. Ezek mindegyike lényegében teljes értékű vércsoportrendszert jelent és ugyancsak vannak „alcsoportjaik" is. — Az MNSs vércsoportrendszerben 2 „mellékcsoport" van: MN és Ss. Ezeknek génjei is ugyanazon chromosomapárban, egymás mellett helyezkednek el.

Az újabban felfedezett, a biológiai szakértői vizsgálatok kapcsán alkalmazott különböző vércsoportrendszereknél nemcsak az alkalmazás lehe-

tőségei különbözők, hanem különbözőképpen értékelendők a vizsgálatok eredményei is. Ennek következtében a szakértői véleményben nálunk ezidő szerint használatos fogalmazás is idejét múlta, mert egyrészt nem fedi a való helyzetet, másrészt nem nyújt kellő tájékoztatást a bíróság számára. A szakértői véleményben pontosan kifejezésre kell jutni annak, hogy az alkalmazott vércsoportrendszerek vizsgálatának eredményei a szaktudomány aktuális állása alapján milyen mértékben értékelhetők az atyaság nyilvánvaló lehetetlenségének bizonyítéka gyanánt.

A biológiai szakértői vélemények helyes értékeléséhez tudnunk kell, hogy a természetben matematikai értelemben vett biztosság nem létezik. Még a mechanika törvényei sem érvényesek minden egyes esetre vonatkoztatva. Éppen ezért a gyakorlatban még a legbiztosabb eredmény is lényegében csak *„biztossággal határos valószínűséget"* jelent. Ettől csak stilárisan különböznek az olyan megfogalmazások, mint *„gyakorlatilag biztos"* vagy *„a legnagyobb fokban valószínű"*. A bírósági gyakorlat számára az ilyen vélemény azt jelenti, hogy itt emberi megítélés szerint olyan fokú bizonyítékról van szó, amely egymagában is alapjául szolgálhat az ítéletnek, azaz perdöntő jelentőségű. Ha pl. fenti szakértői vélemény egy férfi atyaságára vonatkozik, ez azt jelenti, hogy a nyilvánvaló lehetetlenség bizonyítékaként akár egymagában, akár esetleges ellenkező irányú bizonyítékokkal szemben is el kell fogadni.

A biológiai szakértői értékelésben a fenti után közvetlenül következő fokozat az *„igen nagy valószínűség"*. Az ilyen véleményt *egymagában* nem tekinthetjük elegendő bizonyítéknak a nyilvánvaló lehetetlen bizonyítására. Ennek ellenére a németországi joggyakorlatban (4) a tartási igényre vonatkozó ügyekben elfogadják az atyaság kizárásának bizonyítékaként.

Harmadik fokozat a *„nagy valószínűség"*. Ez a vélemény egymagában nem elegendő a nyilvánvaló lehetetlen bizonyítására. Emellett még más, ettől független, de azonos értelmű valószínűségi bizonyíték is szükséges, hogy az atyaság kizárását bizonyítottnak lehessen tekinteni.

Végül, ha a vércsoportvizsgálat eredményének értékelése az atyaság kizárását csak *„valószínűnek"* mondja, akkor ez azt jelenti, hogy emellett még több más elfogadható valószínűsítő bizonyíték is szükséges ahhoz, hogy a nyilvánvaló lehetetlen előfeltételei meglegyenek.

Ha több, egymástól független „valószínűségi" bizonyíték szól az atyaság ellen, akkor ezek együttesen elegendők lehetnek ahhoz, hogy a bíró a nyilvánvaló lehetetlent bizonyítottnak tekintse. A bíró ugyanis az egész ügyet ítéli meg, míg az orvosszakértő annak csak egy részét, nevezetesen azt, ami az orvosi szakterületre esik. Tehát megtörténhetik, hogy a szakértő véleménye szerint az atyaság kizárásának csak valószínűsége forog fenn, ennek ellenére a bíró az atyaság nyilvánvaló lehetetlenségének esetét látja fennforogni, mivel a rendelkezésre álló peranyag több ugyanezen irányba mutató valószínűségi bizonyítékot tartalmaz. De az is előfordulhat, hogy a szakértő szerint az atyaság-kizárás „igen nagy valószínűsége" forog fenn, vagyis a nyilvánvaló lehetetlenség csaknem bizonyítottnak tekinthető, ennek ellenére a bíró ezt nem akceptálja, mivel jelentős és csak általa, mint bíró és mint ember által értékelhető tények ez ellen szólnak. Ha azonban a vércsoportszakértői vélemény szerint az atyaság a „biztossággal határos valószínűséggel" kizárt, akkor — mivel ezzel szembe azonos értékű ellenbizonyíték nem állítható — a bírónak ezt el kell fogadnia.

A következőkben részletesen foglalkozom az atyaság-kizárási eredmények értékelésével az egyes vércsoportrendszereknél.

a) ABO és MN vércsoportrendszerek

Az atyaság-kizárási eredményt „gyakorlatilag biztosnak" kell értékelnünk, ami másszóval „biztossággal határos valószínűséget" jelent. Beleértjük az A-alcsoportokat is, azzal a megszorítással, hogy nem intermediaer-A típusról van szó. (Ugyanis az utóbbi esetben kizárásról nem lehet szó.)

b) MNSs vércsoportrendszer

E rendszerben két egymással kapcsolódott „mellékcsoport" ismeretes: MN és Ss. Ezenkívül ismeretesek mind az M, mind az N faktornak „alcsoportjai" is: M és M_s, N és N_s. (Hasonlóan az A_1 és A_2 alcsoportokhoz, az M és N „erős", az M_s és N_s pedig „gyenge" vércsoportjellegeket jelentenek.) Az eddig több, mint 400 családon végzett örökléstani vizsgálatok semmi kétséget nem támasztanak e vércsoportrendszer megállapított öröklésmódja tekintetében. Az S-s tulajdonságok elkülönítése szempontjából szükséges anti-S szérum ma még csak igen korlátolt mennyiségben hozzáférhető, és ez a körülmény jelenleg még megnehezíti e vércsoportrendszer vizsgálatának szélesebbkörű alkalmazását. Az anti-S szérum alkalmazásának bevezetése nagymértékben fokozta az MN vércsoportrendszer jelentőségét az atyaság megállapítása szempontjából. Példaképpen említem meg, hogy ha pl. csak anti-M és -N szérumokat használunk, akkor egy MN csoportú férfi atyaságát nem tudjuk kizárni M típusú gyermek és MN típusú anya esetében. Azonban a férfi atyasága kizárható lesz, ha az anti-S szérummal való vizsgálat után a férfi MsNs-nek, a gyermek MMS-nek (genotípusa MSMs), az anya pedig MsNs típusúnak bizonyul. Ha majd az anti-s szérum is rendelkezésre fog állni (felfedezése már megtörtént), akkor az MNSs-rendszernek még nagyobb lesz a jelentősége atyasági ügyekben.

Az S-s faktorok vizsgálata által elért atyaság-kizárási eredmények pontos értékelhetősége tekintetében még hiányoznak a kellő gyakorlati tapasztalatok.

Az S és s antigén a születéskor már jól fejlett állapotban van, sőt már a magzati élet korai szakában (pl. a 12. és 17. héten) sikerült kimutatni.

c) Rhesus (Rh/Hr) vércsoportrendszer

A Rhesus vércsoportrendszer faktorainak vizsgálata nagymértékben hozzájárult az atyaság kizárási lehetőségeinek fokozásához. Legelőször *Wiener* és munkatársai (6), hazánkban pedig *Rex-Kiss* (1) alkalmazták e vizsgálatokat atyasági ügyekben. Az anti-D szérum egyedüli használata (a D faktor kimutatására) alig valamivel fokozza a kizárás esélyeit, mivel erre csak egyetlen lehetőség kínálkozik, nevezetesen akkor, ha az anya és a férfi D-negatívok (dd), a gyermek pedig D-pozitív. A D-negatív szülőkombináció előfordulási gyakorisága mindössze kb. 2,5%.

A Rhesus-rendszer faktorainak öröklési szabályait szintén nagyszámú családvizsgálattal igazolták. A faktorok a születéskor már jól ki vannak fejlődve, sőt már a 11—16-hetes magzatokban is sikerült kimutatni őket.

Jelenleg 4-féle anti-Rh szérum áll rendelkezésre a vizsgálatok elvégzésére (anti-C, -c, -D, -E); vagyis a D antigénen kívül még a C, c és E antigének jelenlétét is vizsgálni tudjuk. (Újabban külföldön már az anti-e szérumot is használják.) Mivel bebizonyosodott, hogy ezek a vizsgálatok nemcsak az atyaság kizárása, hanem annak megállapítása szempontjából is a legnagyobb jelentőségűek, ezért már számos országban végzik a Rhesus faktorok vizsgálatát a származásmegállapítási ügyekben.

Figyelemmel kísérve a szakirodalmat, meg kell állapítanunk, hogy ennél a vércsoportrendszernél még sok minden van cseppfolyós állapotban. Mindig újabb és újabb felfedezések történnek, amelyek meglevő ismereteinket megerősítik vagy bővítik, olykor azonban kétségeket is támasztanak. Mindezekből kifolyólag, a kérdés mai állásának alapján — beleszámítva a hazai lehetőségeket is — úgy vélem, hogy a leghelyesebb álláspontot akkor foglaljuk el, ha a Rhesus-rendszer vizsgálata útján elért atyaság-kizárásokat, eltekintve a néhány kivételtől, még nem tekintjük gyakorlatilag biztosnak. Tekintve e rendszer vizsgálatának igen nagy gyakorlati fontosságát, helyesnek látom, ha részletesen foglalkozunk különkülön az egyes mellékcsoportokkal, valamint az ezek egybevetésével kapott genotípusokkal.

C mellékcsoport. Két faktora van: C és c. Itt két lehetőség kínálkozik a kizárásra. Az 1. esetben: az anya cc, a gyermek Cc és a férfi cc. Ez esetben a férfi atyasága „igen nagy valószínűséggel" kizárható, vagyis csaknem a nyilvánvaló lehetetlenség esete forog fenn. A gyermek ugyanis a C faktort csakis atyjától örökölhette. Ez esetben az egyéb C-faktorok (C-alcsoportok) nem játszhatnak szerepet. — A 2. esetben: az anya CC, a gyermek CC és a férfi cc. Ebben az esetben is a kizárás esete forog fenn, mivel egy cc típusú férfi nem lehet nemzője CC típusú gyermeknek (és megfordítva). Ez esetben azonban fennáll annak a lehetősége, hogy a gyermek egyik C-je helyett esetleg egy másik ugyanezen rendszerhez tartozó faktort tartalmaz. Ezek a faktorok (C-alcsoportok) lehetnek: C^w, C^u, C^x és c^v. A C^w faktort még aránylag könnyen felismerhetjük, mivel a használatos anti-C szérumok közül kb. minden második tartalmaz anti-C^w-t is. Ezenfelül sikerült találni tiszta anti-C^w szérumot is, így tehát a C^w zavaró szerepét kiküszöbölhetjük. Viszont a C^u, C^x és c^v kimutatásához nem rendelkezünk anti-szérumokkal. Ha tehát fenti példában a gyermek nem CC, hanem pl. CC^w, és a férfi sem cc, hanem C^wc, akkor az atyaság már nem zárható ki, sőt éppen ellenkezőleg, valószínűsíthető. Bár az ilyen esetek előfordulásával elég ritkán kell számolni, azonban ez nem lehet ok arra, hogy adott esetben ezeket a lehetőségeket ne vegyük figyelembe a szakvélemény megszerkesztésénél. (A C^w kb. 3%-ban fordul elő, a C^x még ritkábban.) Mindezek alapján a C mellékcsoport vizsgálata útján kapott ilyen kizárási eredményt csak a „nagy valószínűség" fokán szabad értékelni, vagyis, ami egyedül nem elegendő a nyilvánvaló lehetetlenség bizonyítására. Ezekben az esetekben azonban olykor van lehetőség arra, hogy a vizsgálat megbízhatóságát fokozzuk. Mégpedig úgy, hogy a férfi szüleit is vizsgálat alá vetjük. Ha ugyanis mindkettőjüknél Cc-t találunk, vagyis mindegyikük „normális" C-t és c-t tartalmaz, akkor biztos, hogy a gyanúsított férfi mindkét szülőjétől egy-egy „normális" c-t örökölt és C-alcsoportok nem lehetnek jelen. A gyermekből hiányzik a „normális" c, amit a szóban forgó férfi gyermekére képes átörökíteni; vagyis ő nem lehet a gyermek nemzője. Ez esetben a kizárás eredményét már az „igen nagy valószínűség" fokán kell értékelni, vagyis mint a nyilvánvaló lehetetlenség megközelítő bizonyítékát. Természetesen nem minden esetben vezet a férfi szüleinek a vizsgálata értékelhető eredményhez.

D mellékcsoport. Ebbe a csoportba szintén két faktor tartozik: D és d. Egy alcsoportja van: D^u. Az utóbbi alatt egy összetett faktort értünk, amely az anti-D szérumokkal csak gyengén vagy egyáltalán nem mutatható ki. — Kizárásról csak akkor lehet szó, ha — mint azt már fentebb említettük — az anya és a férfi D-negatívok (dd), a gyermek pedig D-pozitív. A nehézség itt is a kimutatásban van, ugyanis lehetséges, hogy az anyánál és a férfinél nem dd, hanem dD^u genotípus van, azonban a D^u-t szérumaink nem mutatják ki, viszont a gyermeknél a D jelenlétét igen. A valóságban a gyermek lehet nemcsak D, hanem D^uD^u is. A D^u-t ugyanis a homozygota típusban igen sok anti-D szérum jelzi és így ez D-nek imponál. Ugyanezekkel a szérumokkal a D^ud heterozygota típust általában nem lehet felismerni. Ebben az esetben tehát kizárás esete nem forog fenn. Téves az a felfogás, hogy egy szérum, amit D^u-ra is beállítottunk, az összes ilyen gyenge faktorokat kimutatja. Az eredmény biztossága érdekében arra kell törekedni, hogy lehetőleg minél több anti-D szérummal végezzük a vizsgálatot (nem elég 3—4 sem), mert így „remélhető", hogy közülük esetleg egy ki fogja mutatni a gyenge (D^u) faktor jelenlétét. Ezenkívül ajánlatos, hogy a vizsgálatot erős incomplet anti-D szérummal is végezzük el (indirect anti-globulin reakció). — A D^u faktor előfordulása tekintetében az a hely-

zet, hogy csak ott tudjuk felismerni, ahol D (DD^u) nincs jelen, vagyis a C, e és cde csoportokban. Mivel a D^u faktor egyáltalában nem ritka, ennek következtében az olyan kizárási eseteket, amelyekben az anya d, a gyermek D, a férfi pedig d, csak „nagy valószínűséggel" szabad értékelni. Ha pedig az eset a következő: anya d, gyermek D, férfi D^u, a kizárást csak „valószínűnek" szabad tekinteni.

E mellékcsoport. Ebben a csoportban szintén két faktor van: E és e. Ezenkívül 3 alcsoportot ismerünk: E^w, E^u és e^x. A kizárásnak két lehetősége van. Az 1. esetben: anya ee, gyermek Ee, férfi ee. A gyermeknek az E faktort az atyjától kellett örökölnie, jelen esetben azonban a férfi ezt nem tartalmazza. A kizárás előfeltétele természetesen, mint egyebütt is, a meghatározás pontossága. Az alcsoportok ebben az esetben nem játszhatnak szerepet. Ez esetben a kizárási eredmény „igen nagy valószínűséggel" értékelhető. — A 2. esetben: az anya EE, gyermek EE, férfi ee. Ez esetben a férfi atyasága szintén kizárható, mivel egy EE típusú gyermeknek ee típusú férfi nemzője nem lehet. (Fordítva sem.) Itt ugyanaz érvényes, mint amit a C-mellékcsoportnál mondottunk. Ugyanis itt már szóbajöhetnek az alcsoportok is (E^w, E^u és e^x). Ilyen esetekben nemcsak az anti-E, hanem az anti-e szérumokkal is vizsgálni kell. Az alcsoportok jelenlétét antiszérumok hiányában kimutatni nem tudjuk. Annyit azonban tudunk hogy ezek igen ritkák. Tegyük fel, hogy esetünkben egy ilyen (pl. E^w) faktor szerepet játszik. Ez esetben az anya lehet EE, a gyermek EE^w és a férfi E^we. Az E^w-t felismerni nem tudjuk. Ez esetben nemhogy az atyaság nem volna kizárható, hanem ellenkezőleg, a vizsgálat eredménye az atyaság mellett szólna. (A ritka E^w faktornak a gyermekben és a férfiban való előfordulása miatt.) Ez okból kifolyólag az olyan kizárási eseteket, amelyekben a gyermek EE, férfi pedig ee, csak „nagy valószínűséggel" szabad értékelni, amely a nyilvánvaló lehetetlen bizonyítására nem elegendő.

Rhesus genotipus. A Rhesus genotípust leggyakrabban nem tudjuk biztosan meghatározni, hanem csak több-kevesebb valószínűséggel következtethetünk rá. Vegyük a következő példát. Az anti-C, -c, -D, -E és -e szérumainkkal megállapítottuk, hogy az anya CcDEe, a gyermek CcDEe és a férfi ccdee faktorokat tartalmaz. Ez esetben az egyes mellékcsoportok elemzése alapján kizárás esete nem foroghat fenn. A gyermek ugyanis örökölheti az anyától mindazokat a faktorokat, amik a férfiből hiányoznak. Ezzel szemben kizárás esete forog fenn akkor, ha az eredmények alapján rekonstruáljuk a genotípusokat. Az anya és a gyermek legvalószínűbb genotípusa CDe/cDE (előfordulási gyakorisága kb. 11—12%), ami azt jelenti, hogy a gyermek egyik szülőjétől a CDe-t, a másiktól a cDE-t örökölte. Vagyis a következő genotípusokról lenne szó: anya CDe/cDE, gyermek CDe/cDE, férfi cde/cde. A gyermek vagy a CDe, vagy a cDE csoportot örökölte az anyjától, míg a másikat atyjától kellett örökölnie. A szóbanforgó férfi sem az egyiket, sem a másikat nem tartalmazza, tehát nem lehet a gyermek nemzője. Azonban figyelembe kell itt venni, hogy az anya és a gyermek fenti genotípusa, bár igen valószínű, de mégsem teljesen biztos. Ugyanis fennforog annak a lehetősége is, hogy mindketten CDE/cde genotípusúak (ennek előfordulási gyakorisága mindössze kb. 0,18—0,20%) és így a gyermek a CDE-t az anyától, a cde-t pedig az atyától örökölte. Ez esetben már a szóbanforgó férfi — akinek genotípusa csakis cde/cde lehet — lehetne nemzője a gyermeknek. Ilyen esetekben tehát a genotípusok alapján alkotott kizárási véleményt csak valószínűségi alapon értékelhetjük. Ezekben az esetekben megvan olykor a lehetősége a családtagok vizsgálata útján annak, hogy pozitívabb következtetésre jussunk a nyilvánvaló lehetetlen bizonyítása kapcsán.

Más esetekben nemcsak a genotípusok, hanem az egyes mellékcsoportok külön értékelése is kizárási eredményhez vezethet. Pl. anya ccdee, gyermek CcDee, férfi ccdee. A gyermek genotípusa csak CDe/cde lehet, mert az anya cde/cde genotípusú és csak cde-t örökíthet át a gyermekre. A férfi genotípusa ugyancsak cde/cde. A gyermek a CDe csoportot csak atyjától örökölhette. Mivel a gyanúsított férfi ezt nem tartalmazza, ezért atyasága kizárható. Ebben az esetben a genotípusok figyelembevétele nélkül is kizárás esete forog fenn, mégpedig a C és D faktorok alapján. Ezt a kizárási eredményt a fentebb már elmondottak alapján „igen nagy valószínűségű" bizonyítékként kell értékelnünk.

Említést kell még tennünk e helyen arról is, hogy a Rhesus rendszerben ún. „defekt-csoportok" is előfordulhatnak. Többízben beszámoltak olyan vérminták vizsgálatáról, amelyekben nem volt kimutatható mind a 3 mellékcsoport, hanem közülük csak egy, így pl. csak a D. (Hiányzott a C és E.) Ebben az esetben a genotípus -D-/-D- vagyis homozygota D. Leírtak olyan esetet is, amelyben az E hiányzott és csak a D és C volt jelen. Ilyen esetekre is gondolni kell a kizárásos eredmények értékelése kapcsán. (16)

d) P vércsoportrendszer

E csoport vizsgálatát csak nagy óvatossággal szabad alkalmazni származási ügyekben. Ha a gyermek erősen fejlett P faktort tartalmaz, míg az anya és a feltételezett atya nyomokban sem tartalmazza azt, ez esetben az atyaság elég nagy biztossággal kizártnak tekinthető. Ha azonban a faktor a gyermekben csak gyenge, akkor már nem lehet nagy súlyt helyezni erre, mint bizonyítékra. A 3 lehetséges szülőkombináció közül csupán egyben (P-negatív × P-negatív) lehetséges atyaságkizárás. Ez a kombináció 6—7%-ban fordulhat elő, tehát a kizárás szempontjából elég jó lehetőséget nyújt. Bizonyos esetekben nehézséget okozhat, hogy a P-antigén a születés pillanatában még nincs teljesen kifejlődve.

Bár a P vércsoportrendszer genetikai tanulmányozása még nem olyan széleskörű, mint az előbb ismertetett rendszereké, mégis elfogadha-

tónak kell tekinteni azt az álláspontot, hogy — ha a vizsgálat kivitele megfelelő volt és a pozitívitás, ill. negatívitás tekintetében kétség nem merülhet fel — az atyaságkizárás eredménye értékelhető, azonban megbízhatósága nem mehet túl a „valószínűség" határán.

e) Lutheran vércsoportrendszer

E rendszer vizsgálata kétségtelenül előnyösen használható származási ügyekben. Jelenleg a szükséges immunszérumoknak nagyon szűkében vagyunk, azonban úgy látszik, hogy a probléma rövidesen meg fog oldódni, mert az emberi szervezet jól reagál a Lu^a faktorral való immunizálásra. E rendszer öröklési szabályait illetően biológiailag meggyőző bizonyítékok állanak rendelkezésre, ami azonban a jogi bizonyíték számára talán még nem eléggé nagy tömegű vizsgálaton alapszik.

Az atyaság kizárásának lehetősége anti-Lu^a szérummal való vizsgálattal csak egyetlen esetben van meg, nevezetesen, ha az anya és a feltételezett apa Lu^a-negatívok, a gyermek pedig Lu^a-pozitív. Tekintve a ma még elég kevés tapasztalatot, ezidőszerint csak „valószínűség" rangján értékelhetjük a kizárási eredményt.

A Lu^a faktor jól kifejlett állapotban kimutatható már a születéskor, sőt már a 12 hetes magzatban is.

f) Kell vércsoportrendszer

Mivel elég nagy számban találtak már anti-K immunszérumot, ezért atyasági ügyekben a rendszer vizsgálata már eléggé elterjedt. A K faktor átöröklése tekintetében nem nagytömegű, de biológiailag elegendő bizonyíték áll rendelkezésünkre. Ezt csak megerősítik újabban az anti-k szérummal végzett vizsgálatok. Az anti-k szérum használata vitás atyaság eseteiben nem sok előnyt jelent az anti-K egyedüli használatával szemben, tekintve a KK fenotípus igen ritka ($0{,}3\%$-os) előfordulását. — A kizárás lehetősége csak akkor forog fenn, ha az anya K-negatív (k), a gyermek K-pozitív (K) és a férfi K-negatív (k). A kizárási eredményt „igen nagy valószínűség" gyanánt lehet értékelni.

A K faktor már a születéskor jól kimutatható, sőt mivel az anti-K a magzati haemolytikus betegség okozójaként is szerepelhet, feltételezhető, hogy a magzatban már a méhenbelüli élet korai szakában ki van fejlődve, hasonlóan a Rhesus faktorokhoz.

g) Lewis vércsoportrendszer

Mivel a Lewis vércsoportjelleg az első életévben még nem alakult ki véglegesen, ezért e rendszer vizsgálatának alkalmazása atyasági ügyekben nagyon korlátozott. Ilyen vizsgálat elvégzésére csak a 2 éves koron túl kerülhet sor. Az esetleges atyaságkizárási eredményt csak a „valószínűség" fokán szabad értékelni ezidőszerint.

h) Duffy vércsoportrendszer

Mivel elég kevés adat áll rendelkezésre a rendszer öröklési szabályait illetően, ezért még nem terjedt el eléggé vizsgálatának alkalmazása atyasági ügyekben. Jelenleg az anti-Fy^a szérum áll rendelkezésre a vizsgálat céljaira. Hogy milyen haszonnal jár a Duffy-rendszer vizsgálata e tekintetben, azt mutatja *Hässig* (7) közlése, amely szerint 9 kizárást ért el az anti-Fy^a-szérummal való vizsgálattal, amelyek közül csak 4 volt kizárható más vércsoportrendszerekkel is.

Jelenleg csak a Fy^a-negatív x Fy^a-negatív feltételezett kereszteződés esetén lehetséges az atyaság kizárása. (Fy^a-pozitív gyermek esetén). Ha anti-Fy^b szérum is rendelkezésre fog állni, akkor a Duffy-rendszer vizsgálata rendkívül hasznos lesz atyasági ügyekben. Tekintve a még elég kevés tapasztalatot, a kizárási eredményeket csak a „valószínűség" fokán szabad értékelni.

A Fy^a faktor már a születéskor jól ki van fejlődve, sőt már a 17 hetes magzatban is sikerült kimutatni.

i) Kidd vércsoportrendszer

Bár az összes vércsoportrendszerek közül ezt fedezték fel legutoljára, az átöröklési szabály bizonyítottnak látszik. Az anti-Jk^a szérum rendelkezésre áll, az anti-Jk^b szérumot ugyan szintén sikerült megtalálni, azonban tömeges vizsgálatra nem áll még rendelkezésre. E vércsoportrendszer vizsgálatának alkalmazása atyasági ügyekben haszonnal jár. Ha csupán antik-Jk^a szérum áll rendelkezésre vizsgálat céljaira, akkor csak a Jk^a-negatív × Jk^a-negatív feltételezett kereszteződés esetén várható kizárási eredmény. (Jk^a-pozitív gyermek esetén.) Mivel olykor az anti-Jk^a szérumok csak a homozygota típusokban adnak pozitív reakciót, ezért a kizárás eredményét csak „igen kis valószínűség" rangján szabad értékelni.

A Jk^a faktor kifejlett állapotban kimutatható nemcsak a születéskor, hanem a 17 hetes magzatban is.

j) Csoportanyag kiválasztás (Se-se jelleg)

Se (secretor) típusú egyénekben a csoportanyag (A, B, H) nyálban való kiválasztásának tulajdonsága már a születés pillanatában kellőképpen ki van fejlődve, úgyhogy ennek a tulajdonságnak a vizsgálata felhasználható atyasági ügyekben is. Csak azokban az esetekben várható kizárás, amelyekben a feltételezett szülők a kinemválasztó (se = nonsecretor) típusba tartoznak és a gyermek secretor típusú. A H csoportanyag esetében (O csoportú egyéneknél) a kizárás eredményét egyelőre még csak nagy fenntartással szabad értékelni. Az atyaságkizárási eredmény megbízhatósága, tekintettel a ma még elég kevés tapasztalatra, nem megy túl a „valószínűség" határán.

2. Az atyaság kizárhatóságának esélyei

Az újabb vércsoportrendszerek vizsgálatának bekapcsolásával a meghatározható vércsoportkombinációk száma megsokszorozódott és ezzel együtt mind több és több egyén vált megkülönböztethetővé szerológiai módszerekkel, azaz a vércsoportmeghatározások segítségével. Másszóval

mind kevesebb lett az egyforma vércsoportkombinációval rendelkező — tehát ezen módszerrel meg nem különböztethető — egyének száma. Ez a körülmény természetszerűleg nagymértékben fokozta a hamisan vádolt férfiak atyasága kizárásának esélyeit. A mellékelt táblázat (1. táblázat) a jelenlegi állapotot tünteti fel.

1. táblázat

vércsoport-rendszerek	A vizsgálat céljaira rendelkezésre álló szérumok	Meghatározható fenotipusok száma
A_1A_2BO	anti-A, -B, -A_1	6
MNSs	anti-M, -N, -S, -s	9
P	anti-P	2
Rh	anti-C, -c, -C^w, -D, -E, -e	26
Lutheran	anti-Lu^a	2
Kell	anti-K, -k	3
Lewis	anti-Le^a, -Le^b	3
Duffy	anti-Fy^a	2
Kidd	anti-Jk^a, -Jk^b	3
A 9 vércsoportrendszer összes meghatározható fenotipus kombinációinak száma:		303.264

Mint a táblázatból láthatjuk, a vizsgálat céljaira rendelkezésünkre álló szérumok segítségével a 9 vércsoportrendszerben jelenleg meghatározható fenotípus-kombinációk száma 303.264. Vagyis másszóval ma már 300 ezernél több különböző vércsoport-kombinációt tudunk az emberek között meghatározni. Pedig ez a szám nem is fejezi ki az összes lehetőséget, mert nincsenek számításba véve sem a legújabban felfedezett faktorok (pl.C^u, C^z, c^v, D^u), sem pedig az újabban felfedezett anti-d, -f, -Fy^b stb. szérumokkal elérhető eredmények. Ezenkívül nincsenek figyelembevéve sem az igen ritka vércsoportjellegek (alcsoportok), mint pl. az A_3, M_s, N_s stb., sem pedig az ún. „családi" vércsoport-faktorok. Mindezek figyelembevételével a lehetséges és meghatározható vércsoport-kombinációk száma már ma is több millió. Tehát ma már nyugodtan mondhatjuk, hogy nagyon közel vagyunk *Landsteiner* „jövendölésének" megvalósulásához, amely szerint az egyén szerologiailag meghatározható, vagyis, hogy az emberek vércsoport-összetételük alapján azonosíthatók, hasonlóan az ujjlenyomathoz.

Mint ismeretes, az ABO rendszer faktorainak vizsgálatával a kizárás esélye kb. 16%, ami azt jelenti, hogy minden 6 hamisan vádolt férfi közül 1-nek az atyasága zárható ki, csupán az ABO rendszer segítségével. (Az alcsoportok bekapcsolásával 10—11 közül kettőé.) Az ABO és MN vércsoportok együttes vizsgálata segítségével a kizárhatóság esélyei megkétszereződnek (31—32%), azaz minden 10 apasággal hamisan vádolt férfi közül 3-nak az atyasága kizárható. Mint a mellékelt táblázatból látható (2. táblázat), a jelenleg rendelkezésünkre álló szerologiai módszerekkel az atyaság kizárásának esélye kb. 65%, ami azt jelenti, hogy minden 20 hamisan vádolt férfi közül 13-nak az atyaságát ki tudjuk zárni. Ha a felsorolt vércsoportrendszerek ma még hiányzó ellenanyagai (mint pl. az anti-d, -e, -k, -Fy^b, -s) is rendelkezésre fognak állani (amire már a közeljövőben. komoly remény van), akkor a kizárás esélye kb 80% lesz, a hamisan vádolt férfiak tekintetében.*

*2. táblázat**

A különböző vércsoportok előfordulási gyakorisága a népességben			Az atyaság kizárásának esélyei	
			az egyes vércsoportrendszerekkel külön-külön	együttesen (kombinált kizárás)
A_1A_2BO	A	0,4422		
	A_1	0,3738		
	A_2	0,0684		
	B	0,1343	0,1659 (ABO)	
	O	0,3631	0,1906 (A_1A_2BO)	0,1906
	AB	0,0604		
	A_1B	0,0470		
	A_2B	0,0134		
MN	M	0,2959		
	MN	0,5041	0,1863	0,3414
	N	0,2000		
P	P +	0,7083	0,0391	0,3672
	P —	0,2917		
Secretor (Se-se)	Se +	0,7081	0,0392	0,3920
	Se —	0,2919		
Rhesus	CC	0,2208	0,1872	0,5058
	Cc	0,5042		
	cc	0,2750		
	D +	0,8286	0,0172	0,5143
	D —	0,1714		
	EE	0,0192	0,1052	0,5654
	Ee	0,2392		
	ee	0,7416		
Kell	K +	0,0829	0,0356	0,5809
	K —	0,9171		
Duffy	Fy^a +	0,6200	0,0554	0,6041
	Fy^a —	0,3800		
Ss	S +	0,5333	0,0690	0,6314
	S —	0,4667		
Lutheran	Lu^a +	0,0770	0,0333	0,6436
	Lu^a —	0,9230		
Kidd	Jk^a +	0,7700	0,0316	0,6548
	Jk^a —	0,2300		

* A táblázat *Speiser*-nek a bécsi lakosság vércsoportmegoszlásának figyelembevételével készített adatait tartalmazza (8,9). Mivel hazai adatok legnagyobbrészt nem állnak rendelkezésre, másrészt a vércsoportmegoszlás tekintetében nincsenek nagy eltérések a bécsi és a magyarországi lakosság között, ezért a közölt táblázat tájékozódás céljaira elfogadható.

Fentiekből láthatjuk, hogy az újabb vércsoportrendszerek vizsgálatának bevezetésével az atyaság kizárhatóságának esélyei rövid idő alatt jelentősen emelkedtek. Ebből bizton következtethetünk arra, hogy nincsen messze az az idő, amikor a szerologiai vizsgálatokkal lehetségessé válik az egyén biztos, vagy egészen közeli azonosítása,

* Tájékoztatásul megemlítem, hogy jelenleg Dániában és Ausztriában már a 60%-os kizárási esély körül tartanak a biológiai szakértők. (Szemben a hazai ABO és MN vizsgálatok által képviselt kb. 31—32%-os eséllyel.)

amely esetben már nemcsak kizárni tudjuk, hanem meg is tudjuk határozni az atyaságot.

3. A vércsoportmeghatározások eredményének statisztikai értékelése „nemkizárásos" esetekben

Ha a vércsoportvizsgálatok eredménye a vélelmezett atya atyaságának kizárásához vezet, akkor ez az esetek többségében világos és határozott állásfoglalást tesz lehetővé a biologiai szakértő számára a feltett kérdés megválaszolásában. Ha azonban az eredmények alapján a férfi vagy a férfiak atyasága nem zárható ki, vagy más szóval az atyaság nem lehetetlen, akkor ezekben az esetekben felmerülhet a kérdés, hogy vajon a „kinemzárhatóság" ellenére nem vonható-e le következtetés exact statisztikai módszerek igénybevételével a vélelmezett férfi vagy férfiak atyaságának valószínűsége, ill. valószínűtlensége tekintetében. Vagyis másszóval: vajon nem kell-e revízió alá venni azt a tételt, amely szerint „a kinemzárhatóság sohasem értékelhető a szóbanforgó férfi atyasága pozitív bizonyítékaként". A kérdés illusztrálására lássunk néhány példát. Ha pl. egy ügyben a férfi atyasága kizárhatóságának a vércsoportmegoszlás figyelembevételével számított valószínűsége igen nagy (pl. 95%) és ennek ellenére a vércsoportvizsgálattal nem volt kizárható, ez feltétlenül terhelő körülmény kell legyen a férfira nézve, annak ellenére, hogy ez az eredmény nem nyújt a szóbanforgó férfi atyasága mellett abszolút bizonyítékot. — Ezzel szemben, ha pl. egy másik ügyben egy férfi atyasága kizárhatóságának valószínűsége igen kicsi (pl. 5%), a kinemzárhatóságot a legkisebb mértékben sem szabad az illető férfi atyasága melletti bizonyítéknak tekinteni. — Más esetekben a „kinemzárhatóság" csaknem olyan pozitív eredményt jelenthet az atyaság tekintetében, mint a kizárhatóság. Így pl. olyan esetekben, amelyekben biztosan megállapítható, hogy csak 2 vagy 3 férfi jöhet szóba egy gyermek atyasága tekintetében, akik közül csak egynek az atyasága nem zárható ki.(10) — Előfordulnak olyan esetek is a „kinemzárhatóság" esetei között, amelyekben az atyaság kétséget kizáróan megállapítható. Ezekben az esetekben igen ritka vércsoportfaktor, vagy vércsoportkombináció előfordulásáról van szó a gyermekben és a vélelmezett atyában. Ismeretes *Hirszfeld* és *Amsel* (11) esete, amelyben a gyermekben és a vélelmezett atyában ugyanaz a ritka faktor (A_4) volt kimutatható. Mivel annak a valószínűsége, hogy ez a ritka jelleg 2, egymással rokonságban nem levő egyénnél előforduljon kb. 1 : 1 millióhoz, ezért azt az eshetőséget, hogy ez a tulajdonság véletlenül fordult elő a férfiban, nem lehet figyelembevenni, és így a férfi atyaságát bizonyítottnak lehet tekinteni. — Egy másik esetben pl. a gyermek és a vélelmezett atya mindketten az igen ritka B,NS,C^wD^ue/cde,Lu^a+,K+ vércsoportkombinációt tartalmazták, szemben az anya közönségesen előforduló vércsoportkombinációjával. Ez esetben is bizonyítottnak kell tekinteni a férfi atyaságát (hacsak nincsenek a szóbanforgó férfinak olyan fitestvérei, akik az atyaság tekintetében szintén szóbajöhetnek), mivel ilyen vércsoportkombináció a férfi családján kívül csak 1 : 10 millióhoz fordulhat elő.

Fenti példák úgy vélem eléggé bizonyítják, hogy a számos újabb vércsoportrendszer vizsgálatának bevezetése után *nem tartható fenn az az álláspont, hogy a vércsoportmeghatározás eredménye csakis a „kizárás" eseteiben értékelhető.* A vércsoportszakértői ténykedésben az utóbbi években szerzett tapasztalatok alapján mindinkább előtérbe nyomult az a felfogás, hogy használjuk ki azokat a lehetőségeket, amiket a vércsoportmeghatározások az atyaság pozitív megállapítása tekintetében nyújthatnak. *Az újabb és újabb vércsoportrendszerek alkalmazása az utóbbi években az atyasági ügyekben nemcsak a kizárhatóság lehetőségeit fokozta, hanem megteremtette a szükséges feltételeit a genetiko-statisztikai jellegű bizonyítás számára is,* mégpedig a vélelemezett férfi (vagy férfiak) atyasága mellett vagy ellene. A kopenhágai törvényszéki-orvostani intézetben már 1952 óta alkalmazzák a származásmegállapítási ügyekben adott szakvéleményekben a vércsoporteredmények statisztikai értékelését és ezt a dán bíróságok az ítélet meghozatalánál az utóbbi években mind nagyobb mértékben figyelembeveszik.

Tisztán statisztikailag nézve, a vércsoportmeghatározás eredménye valószínűsíti az atyaságot, ha a gyermeknek olyan faktora van, ami hiányzik az anyában, de jelen van a vizsgált férfiban, különösen, ha ez ritkábban fordul elő az adott népességben. Viszont a vércsoportmeghatározás eredménye valószínűtlenníteni fogja az atyaságot (statisztikai valószínűtlenség) abban az esetben, ha pl. a gyermeknek olyan faktora van, amit csak az atyjától örökölhetett, ha ez a faktor csak ritkán fordulhat elő olyan reakciótípusú egyénekben, mint amilyen a vizsgált férfi, annak ellenére, hogy az adott népességben gyakran előfordulhat. (Pl. az anya C-D-E-c+, gyermek C-D-E-c+, gyanúsított férfi C+D+E+c+ reakciót adja. Az anya és a gyermek Rhesus genotípusa fenti reakcióképlet alapján csakis cde/cde lehet. A gyanúsított férfi csak akkor lehetne nemzője a gyermeknek, ha genotípusa CDE/cde. Ennek előfordulási gyakorisága fenti reakciótípusban csupán 0,014%, ami azt jelenti, hogy 99,986% a valószínűsége annak, hogy a férfi nem atyja a gyermeknek.)

Hasonlóképpen az atyaság statisztikai valószínűtlenségéről van szó akkor is, ha pl. a gyanúsított férfi csak akkor lehetne nemző, ha a gyermek anyja olyan faktorral rendelkezne, ami csak ritkán fordul elő abban a reakciótípusban, és ha továbbá a lakosság nagy része tartalmazza azokat a faktorokat, amik megfelelnek a gyermek atyaságának. (Pl. az anya C+D+E+c+, a gyermek C+D+E+c+, a gyanúsított férfi C-D-E-c+ reakciót adja. A gyanúsított férfi genotípusa csak cde/cde lehet. A férfi csak akkor lehetne nemzője a gyermeknek, ha az utóbbi genotípusa CDE/cde lenne. Ennek előfordulási gyakorisága csupán 0,014%. Ez viszont csak akkor volna lehetséges, ha az anya genotípusában a CDE szerepel, vagyis geno-

típusa a következő valamelyike lenne: CDE/cDe, CDE/cde, CDE/cDE, CDE/cdE. Ezek előfordulási gyakorisága nemcsak külön-külön, de együttvéve is rendkívül kicsi — 0,02% —, ami azt jelenti, hogy 99,98% a valószínűsége annak, hogy a gyanúsított férfi nem atyja a gyermeknek.)

Azokban a különleges esetekben, amelyekben 2 vagy több gyanúsított férfi szerepel, ezek atyaságának valószínűségei közötti esetleges alapvető statisztikai különbségnek igen nagy jelentősége lehet. De azokban az esetekben is, amelyekben csak egy gyanúsított férfi van, olykor értékes lehet a bíróság számára, ha atyaságának valószínűsége a vércsoportmeghatározás alapján lényegesen növelhető vagy csökkenthető. Ez különösen azokra az esetekre vonatkozik, amelyekben a valószínűség számított mértéke már megközelíti a bizonyosságnak azt a fokát, amivel már az atyaság „gyakorlatilag kizártnak" tekinthető.

A vércsoportvizsgálatok eredményének statisztikai értékelése *Essen—Möller* (13, 14, 15) vizsgálatain alapszik, aki 1938-ban közölte az atyasági ügyek rendszeres quantitatív genetikostatisztikai értékelésének módszerét. A módszer a vércsoporteredmények értékelésében közvetlen fontosságot a Rhesus rendszer vizsgálatának bevezetésével nyert, mivel ez a rendszer sok és részben igen ritka génkomplexummal rendelkezik és így különösen jó feltételeket nyújt a genetiko-statisztikai értékelés számára. Az atyaság valószínűségének genetiko-statisztikai alapon való kifejezésére szolgáló számszerű adatot *atyasági-indexnek* nevezzük. A szám 1-nél magasabb azokban az esetekben, amelyekben a vércsoportmeghatározás eredménye az atyaságot valószínűsíti, és 1-nél alacsonyabb, ha az eredmény az atyaság valószínűtlensége mellett szól. Minél nagyobb, ill. kisebb a valószínűség, az index-szám is ezzel párhuzamosan nagyobb vagy kisebb. Az 1-es index-szám a semleges pont. Az atyasági index felállítása és egyáltalán a vércsoporteredmények genetiko-statisztikai értékelhetősége szempontjából nélkülözhetetlen az egyes vércsoportrendszerhez tartozó faktorok és génjeik gyakoriságának ismerete az adott népességben.

Az atyasági indexnek a közvetlen szakértői bizonyítékok közé való besorolása, megfelelő magyarázattal kísérve, igen előnyösnek bizonyul. Erre szükség is van, mert csakis ezzel fejezhető ki, hogy két férfi atyaságának relatív valószínűsége között esetleg jelentékeny különbség áll fenn, amennyiben a vércsoportvizsgálat eredménye alapján esetleg az egyik atyaságát nagyon valószínűnek, a másikét pedig egyenesen valószínűtlennek kell tekinteni.

Az atyasági indexet a különböző vércsoportrendszerekben az összes lehetséges gyermek-anya-atya kombinációk eseteire előre ki lehet számítani. (Pl. a mellékelt táblázat a Rhesus rendszer összes lehetséges anya-atya kombinációkra kiszámított atyasági indexeket tünteti fel C+D—E—c+ reakció típusú gyermek esetére. Abban az esetben, ha pl. a C+D—E—c+ gyermek anyja C—D—E— —c+ és a gyanúsított férfi C+D+E—c+

3. táblázat

Atya / Anya	C—D—E—c+	C+D+E—c—	C+D+E—c+	C—D+E+c+	C—D+E—c+	C—D—E+c+	C+D+E+c—	C+D—E+c+	C+D—E—c—	C+D—E+c—	Véletlen párosítás
C—D—E—c+	—	2,269	0,05312	1,109	—	—	46,73	—	1,162	46,73	93,46	46,73	1,0000
C+D+E—c—	2,565	—	1,224	0,004308	1,015	1,253	1,283	1,272	—	0,000000	—	—	1,0000
C+D+E—c+	0,1067	2,174	0,1018	1,063	0,04219	0,05213	44,84	0,05289	1,113	44,79	89,57	44,79	1,0000
C+D+E+c+	2,555	0,008776	1,220	0,008582	1,011	1,249	1,459	1,267	0,004494	0,1808	0,3615	0,1808	1,0000
C—D+E+c+	—	2,269	0,05312	1,109	—	—	46,73	—	1,162	46,73	93,46	46,73	1,0000
C—D+E—c+	—	2,269	0,05312	1,109	—	—	46,73	—	1,162	46,73	93,46	46,73	1,0000
C+D—E—c+	2,497	0,06061	1,193	0,03383	0,9874	1,220	2,497	1,238	0,03104	1,248	2,497	1,248	1,0000
C—D—E+c+	—	2,269	0,05312	1,109	—	—	46,73	—	1,162	46,73	93,46	46,73	1,0000
C+D+E+c—	2,565	—	1,224	0,004308	1,015	1,253	1,283	1,272	—	0,000000	—	—	1,0000
C+D—E+c+	2,565	0,000000	1,224	0,004308	1,015	1,253	1,283	1,272	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	1,0000
C+D—E—c—	2,565	—	1,224	0,004308	1,015	1,253	1,283	1,272	—	0,000000	—	—	1,0000
C+D—E+c—	2,565	—	1,224	0,004308	1,015	1,253	1,283	1,272	—	0,000000	—	—	1,0000

Gyermek: C+D—E—c+

reakciótípusú, akkor a férfi atyaságának valószínűsége igen kicsi, mert atyasági indexe 1-nél jóval kisebb: 0,05312. — Ha viszont az ügyben esetleg még egy másik férfi szerepelne, akinek reakciótípusa C+D—E—c—, akkor az utóbbi atyaságának valószínűsége igen nagy lenne, mert atyasági indexe 1-nél jóval nagyobb: 93,46).

Az egy-egy férfi atyaságára vonatkozó, különböző vércsoportrendszerekből származó indexek egyszerű szorzással összegezhetők. Ez az ún. *kombinált atyasági index*, amely kifejezi az összes vizsgált vércsoportrendszerek által nyújtott tájékoztatást az atyaság valószínűsége tekintetében. Az atyasági index számszerű nagyságából levonható következtetést illetőleg, természetesen annál nagyobb a pozitív következtetés jogosultsága, minél nagyobb a különbség az 1-hez viszonyítva. (Ahhoz, hogy pozitív vércsoportstatisztikai véleményt lehessen adni, a skandináv szakértők véleménye szerint az atyasági-index arányának legalább 20 : 1-hez kell lennie. Ez természetesen csak általános irányelvnek tekintendő, 14,15).

Hogy a biológiai szakértő által előterjesztett vércsoportstatisztikai értékelés milyen súllyal esik latba az atyaság kérdésének eldöntésénél, azt a bíróság hivatott — az egyéb rendelkezésre álló bizonyítékok figyelembevételével — mérlegelni. Ehhez nagy segítséget jelent, ha a szakértő véleményében részletesen tájékoztatja a bíróságot a módszer, a levonható következtetések és az eredmény értékelése tekintetében.

Rex-Kiss Béla

Irodalom

1 Rex-Kiss Béla: Jogtudományi Közlöny, 1958. 9. (szeptemberi) sz.

2 Fehér Miklós—Farkas József: Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és gyermektartási perekben. Budapest, 1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

3 Rex-Kiss Béla: Természettudományi Közlöny, 1958. 3. (máciusi) sz.

4 Pietrusky, F.: Das Blutgruppengutachten. München—Berlin, 1956. C. H. Beck Verlag.

5 Pietrusky, F.: Über den med. Vaterschaftsnachweis. Karlsruhe, 1954. C. F. Müller Verlag.

6 Wiener, A. S.: Bull. N. Y. Acad. Med. 25. 255. (1949.)

7 Race, R. R. and R. Sanger: Blood Groups in Man. (342. old.) Oxford, 1954. Blackwell.

8 Jancik, W. E. und P. Speiser: Zahlenwerte über die Wahrscheinlichkeit von Vaterschaftausschlüssen usw. Wien, 1952. Springer Verlag.

9 Speiser, P.: The Indian Med. Journ. 1956. Sept.

10 Rex-Kiss Béla és Budvári Róbert: Budapesti P. P. Tudományenyetem Törv. Orvostani Intézetének Kiadványai, I. köt. 1949.

11 Hirszfeld L. et R. Amsel: Ann. Inst. Pasteur 65. 251. 386. (1940.)

12 Race, R. R. and R. Sanger: Blood Groups in Man. (345. old.) Oxford, 1954. Blackwell.

13 Essen-Möller, E.: Mitt. Anthrop. Ges. Wien, 68. 9. (1938.)

14 Gürtler, H.: Acta Med. Leg. et Soc. IX. 1956. Spec. Nr.

15 Henningsen, K.: Acta Med. Leg. et Soc. IX. 1956. Spec. Nr.

16 Henningsen, K.: Vox Sanguinis 2. 399. (1957.)

SZEMLE

A községek fejlesztési és igazgatási kérdései*

A Pécsi Tudományegyetem Állami és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága vitaülésen tárgyalta meg a községek fejlesztési és igazgatási kérdéseit. Az ülésen részt vettek a tudományos intézetek és intézmények képviselőin kívül a dunántúli megyék és járások tanácsi vezetői is.

A vitaindító előadást dr. Kovacsics József, a statisztikai tanszék vezetője, a jogi tudományok kandidátusa tartotta. Előadásának bevezető részében rámutatott arra, hogy már a reformkorszak kiváló jogászai és közgazdászai (Fényes Elek, Galgóczy Károly) gazdasági továbbfejlődésünk elengedhetetlen követelményének tekintették a községek gazdasági, szociális és kulturális elmaradottságának megszüntetését. A kiegyezés utáni kormányok, majd a Horthy-rendszer csak közigazgatási egységeket látott a községekben, anélkül, hogy azoknak fejlesztéséről, az ott élő lakosság szükségleteinek kielégítéséről gondoskodott volna.

A felszabadulás gyökeres változást hozott a községfejlesztés terén is. A szocialista településfejlesztés központi kérdése az emberi szükségletekről való gondoskodás lett. Az új államhatalmi szervek, a tanácsok vezetésével a tervszerű iparosításon, a mezőgazdaság szocialista átalakításán, az intézményi ellátottság megjavításán keresztül megkezdték a falu és város közötti lényeges különbség felszámolását.

Magyarország államigazgatási beosztása a felszabadulás után végrehajtott reformok következtében korszerűbb, mint bármikor a történelem során. A tanácsi szervezet kialakítása, a végrehajtott községegyesítések, új községalakítások, a járási és megyei reformok következtében korszerű racionalizálás történt. Előadásában azonban kihangsúlyozta dr. Kovacsics József annak szükségességét, hogy az elmúlt évek tapasztalatai alapján tovább kell javítani államigazgatásunk szervezetét és további lépéseket kell tenni községeink fejlesztése érdekében.

Felhívta a figyelmet arra, hogy községeink szervezeti alapjai sem területi, sem népességi tekintetben nem mondhatók egyenletesnek és arányosnak. Községtípusaink jellege az utóbbi tíz esztendőben végrehajtott másfélszáz községegyesítés és új községalakítás ellenére alapvetően nem változott: községszervezetünk jellegében aprófalvas. Az ország 3208 községe közül 1981 község népessége nem haladja meg az 1500 főt, 551 község népessége pedig 500 lakos alatt van. Különösen jellemző ez Baranya megyére, ahol a megye községeinek 80,7 százaléka ezer lakoson aluli.

Ez indította a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Statisztikai Tanszékét arra, hogy tudományos módszerekkel megvizsgálja a Baranya megyei ezer lakoson aluli községek igazgatási és községfejlesztési kérdéseit. Ennek érdekében a községek területi, népes-

*Ankét a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

ségi, ipari és mezőgazdasági viszonyaira, továbbá az egészségügyi, szociális és kulturális ellátottságra kiterjedő adatgyűjtést hajtott végre. 29 községben pedig helyszíni kiszállás során tanulmányozta a községek igazgatási és falufejlesztési kérdéseit.

Dr. Kovacsics József előadásának további részében ennek a vizsgálatnak részletes eredményeit ismertette, melyeket igen szemléltetően támasztottak alá az egyetem aulájának falán elhelyezett statisztikai táblázatok, diagrammok és kartogrammok.

A kis népességű községek népgyarapodása hosszabb időszakot tekintve át, csökkenő irányzatot mutat :

Községcsoportok :	A népesség száma %-ban : 1869	1910	1949
— 200 fő lakossal	100,0	98,6	75,8
200— 300 „	100,0	97,1	81,4
300— 400 „	100,0	100,5	89,1
400— 500 „	100,0	107,9	100,5
500— 700 „	100,0	105,7	102,5
700—1000 „	100,0	110,2	106,1
1000— „	100,0	121,2	126,0

(1869 = 100 %)

A kisközségek természetes szaporodása részben az ellátottság nem megfelelő volta, részben a népesség kedvezőtlen korösszetétele következtében rosszabb az átlagosnál. Baranyában az 1946—1956 években az ezer lakoson aluli községekben az ezer főre jutó természetes szaporodás évi átlaga 4,96 ezrelék volt, az ezer lakoson felüli községekben ugyanakkor 6,61 ezrelék, a 2—300 lakosú 37 községben csupán 2,60 ezrelék.

Kedvezőtlen képet adnak a kisközségek népességének korösszetételéről az 1949-es népszámlálás adatai is, mely szerint a 40 éven felüli férfiak aránya az összes férfinépességből kisközségekben 38,6 %, ezer lakoson felüli községekben 36,1 %. A helyszíni vizsgálatok megállapítása szerint a kisközségek korösszetétele az elvándorlás következtében egyes községekben különösen kedvezőtlen.

A Baranya megyei kis népességű községek demográfiai adatai rávilágítanak arra, hogy ezeknek a településeknek a sorsa hosszú évtizedek óta a sorvadás.

Hasonló kedvezőtlen képet ad a Baranya megyei kisközségeknek egészségügyi, szociális, kulturális és egyéb intézményekkel való ellátottsága. Az ezer lakoson aluli községek 19 %-a nincs villamosítva, 75 %-a nem rendelkezik vasútállomással, 33 %-ának még köves bekötőútja sincs. 11 község van, mely iskolával sem rendelkezik, az iskolával rendelkező kisközségek nagy többsége pedig egy- vagy kéttantermes csak. Ezeknek a községeknek a kulturális ellátottsága is minimális, orvossal csak 8,8 %-a rendelkezik, szülésznővel 21 %-a.

A kis népességű községek demográfiai és ellátottsági vizsgálatából logikusan következne az a megállapítás, hogy e községeket fejleszteni kell. Lényegében ezt az elvet követtük a felszabadulás után, nem téve lényeges különbséget az 500 lakosú és 5000 lakosú község között. Így történhetett meg, hogy iskolát, kultúrházat építettünk, vagy óvodát létesítettünk olyan községekben, ahol nincsen fiatalság, ahol ezen intézmények működéséhez szükséges feltételek nincsenek is meg. Ilyen körülmények között azonban megfontolandó, hogy mekkora összegeket költünk ezeknek a községeknek fejlesztésére, nem aprózzuk-e szét túlságosan a rendelkezésre álló anyagi eszközöket, és mindezek következtében nem jutnak-e hátrányos helyzetbe azok a községek, melyek fejlődőképesek, és további fejlesztésük szükséges volna. A kisközségekben egyes intézmények létesítése és fenntartása nem gazdaságos és nagy megterhelést jelent az állam költségvetésére. Mindezek szükségessé teszik, hogy ezeket a kérdéseket a tudományos intézetek és gyakorlati szakemberek, tanácsi vezetők részletes vizsgálat tárgyává tegyék.

Dr. Kovacsics József előadása további részében kitért még a községterület és közigazgatási szervezet, valamint a termelőszövetkezeti mozgalom közötti összefüggések vizsgálatára. Rávilágított továbbá a szakigazgatási beosztás terén fennálló kedvezőtlen szervezeti formákra, arra a körülményre, hogy ezek szinte teljesen függetlenek a tanácsi igazgatási beosztástól. Ez eleve lehetetlenné teszi, hogy a tanácsok minden területen átfogó képet kapjanak az irányításuk alá tartozó községről, illetve községekről. A tudományos vizsgálat érintette a tanácsi igazgatás szervezeti kérdéseit is, különös tekintettel arra, hogy a túlságosan kis népességű községekben a tanácsi igazgatás sem nem gazdaságos, sem az apparátus nincs megfelelően kihasználva.

A vitaindító előadás a jelenlevők között nagy érdeklődést keltett. Dr. Szamel Lajos, a Pécsi Tudományegyetem tanára a községi tanácsi igazgatás időszerű kérdéseiről beszélt. Hozzászólásában rámutatott arra, hogy a kis népességű községek igazgatási apparátusa kihasználatlan. Egy-egy községi alkalmazottra, a helyszínen folytatott vizsgálatok eredményei szerint, még egy ügy sem esik naponta. Áttekintette a községi igazgatás munkáját fontosabb ügycsoportok szerint és megállapította, hogy a községi igazgatás munkájának legnagyobb részét a szervi működésből folyó feladatok, nem pedig a gazdaság, illetve társadalmi élet igazgatásával kapcsolatos feladatok teszik ki.

Dr. Danyi Dezső, a Statisztikai Könyvtár helyettes vezetője azt észrevételezte, hogy az előadáson közzétett adatok nincsenek összhangban Baranya megye regionális terveivel, nem helyes, hogy ilyen tervek készítésébe a mérnökökön kívül nem vonnak be más szakembereket is. Dr. Kolta János, a Dunántúli Tudományos Intézet helyettes vezetője arról beszélt, hogy az egyes szakigazgatási körzetek mennyire nincsenek összhangban a tanácsi igazgatással. Gonda György, a Vas megyei tanács elnöke hozzászólásában a megye területéről hozott példákkal igazolta, hogy az aprófalvas település akadályát képezi a korszerű nagyüzemi mezőgazdaság kialakításának is. Szükségesnek tartotta azoknak a központi községeknek már most történő kijelölését, melyeknek fejlesztését a megyei és járási tanácsoknak elsősorban szem előtt kell tartani. Dr. Kiss István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkaközösségének tagja ismertette azt a tudományos módszert, melyet a Veszprém megyei községek vizsgálatánál alkalmaztak. Dr. Németi Arthúr hozzászólásában felhívta a figyelmet arra a nagy különbségre, ami az alföldi tanyás települések és a dunántúli aprófalvas

települések között van: az Alföldön nem ritka az 500—1000 fős település, mely még közigazgatási kirendeltséggel sem rendelkezik, bár a felszabadulást követően 150 új községet alakítottak jórészt a tanyaközpontokból. Dr. Beér János, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára felszólalásában szükségesnek tartotta azt, hogy a községfejlesztési tervek kialakításában a mérnökökön kívül közgazdászok, jogászok is részt vegyenek és helyeselte, hogy a községfejlesztés terén a beruházásokat már most a jövőbe történő előrelátással tervezzék és eszközöljék. Dr. Erdélyi Ernő, a Statisztikai Igazgatóság helyettes vezetője a próba-népszámlálás adataival támasztotta alá dr. Kovacsics Józsefnek a kisközségek népességének csökkenésére vonatkozó megállapításait, és kihangsúlyozta, hogy a községek igazgatási és fejlesztési kérdései szorosan összefüggnek egymással.

Dr. Bihari Ottó, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja zárószavában megállapította, hogy a vitaülés elérte célját azzal, hogy felhívta a figyelmet ezeknek a kérdéseknek fontosságára, és megállapította további tudományos vizsgálatok szükségességét.

Erdélyi Ernő

A nemzetközi kereskedelmi jogi munkaközösség munkájáról

Dr. Katona Péter előadása a nemzetközi vételi jog egységesítéséről

Néhány lelkes külkereskedelmi és devizajogász kezdeményezésére alakult meg 1954-ben a „Nemzetközi kereskedelmi jogi munkaközösség", amely — mint nevéből is kitűnik — a nemzetközi kereskedelem jogi problémáinak a vizsgálatát tűzte ki céljául.*

Célkitűzésének helyességét alátámasztja, hogy ma már alig van olyan iparágunk, amely exportra nem termel vagy import-nyersanyagot nem használ fel; már pedig az exportra termelő vagy import-nyersanyagot felhasználó üzemek belföldi szállítási szerződéseire is közvetlen kihatással vannak azok az export- vagy import-szerződések, melyeket a külkereskedelmi vállalatok kötnek külföldi ügyfeleikkel. A nemzetközi kereskedelmi jogi problémák megismerésének és feldolgozásának az igénye a külkereskedelmi vállalatoknál és a nemzetközi fizetési forgalmat lebonyolító állami szerveknél természetesen még inkább jelentkezik.

Ez az igény a mozgatója annak a nagy érdeklődésnek, amely a munkaközösség munkáját megalakulása pillanatától kezdve kíséri. Munkájában ugyanis nemcsak külkereskedelmi és devizajogászok vesznek részt, hanem más vállalatoknál működő jogtanácsosok is, valamint devizagazdálkodási szakemberek, ügyvédek, bírák, egyetemi tanárok. A tudományos világ egyes képviselőinek a részvétele nagyban elősegíti az elmélet és a gyakorlat gyümölcsöző együttműködésének a kialakítását, illetőleg továbbfejlesztését.

A munkaközösség eddig harminchat vitaülést tartott. Az első két év előadásaiból 1957-ben tizenegy tanulmány szövege nyomtatásban is megjelent.**

A múlt év októbere óta öt vitaülést tartott a munkaközösség. *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara választottbíróságának ítélkezési gyakorlatát ismertette és kommentálta, *dr. Vásáry István* a Delivery Order problémakörével foglalkozó előadást tartott, *dr. Katona Péter* a „Nemzetközi vételi jog egységesítése", *dr. Szilágyi Mihály* „A magyar vámjog és nemzetközi vámpolitikánk", *dr. Takács Endre* pedig „A legnagyobb kedvezmény elve" címmel tartott előadást.

Ehelyütt röviden ismertetjük *dr. Katona Péter*nek a nemzetközi vételi jog egységesítéséről tartott legutóbbi előadását.

*

Az előadó elöljáróban rámutatott a nemzetközi vétellel kapcsolatos kolliziós problémák fontosságára és kiküszöbölésüknek a forgalom biztonsága érdekében való szükségességére.

A kolliziók kiküszöbölésére nagy általánosságban két út áll rendelkezésre: több államban egységes kolliziós normák megállapítása vagy a kollizióknak egységes anyagi jogszabályok alkotása által való kiküszöbölése. Az előadás e második problémakört ölelte fel, tehát az egységes anyagi jog megvalósítására irányuló törekvésekkel és az ilyen jellegű egyezményekkel, illetve egyezménytervezetekkel foglalkozott.

Az egységes anyagi jog létrehozásának is két módszere lehetséges, mégpedig az egységes anyagi jognak nemzetközi szerződéssel történő megállapítása, vagy azonos tartalmú jogszabályoknak az egyes országok törvényhozása által egymástól függetlenül történő becikkelyezése.

A jogszabályoknak egymástól függetlenül azonos tartalommal vagy legfeljebb kis eltéréssel történő alkotására már elég sok példa van, így pl. a skandináv államok vételi törvényei. A jog nemzetközi egyezmény útján való egységesítésére vannak példák a váltó-, csekk- és fuvarozási jog terén, de a jog egységesítését célzó nemzetközi egyezmények közül a vételi jogra csak a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának tagállamai által 1957. év végén elfogadott és „A KGST 1958. évi általános szállítási feltételei" néven ismert általános szállítási feltételek vonatkoznak. Az ezeket létrehozó megállapodás kimondja, hogy a tagállamok külkereskedelmi szervei között kötött vételi ügyletekre az ÁSZF rendelkezéseit kell alkalmazni, és ezektől eltérés csak bizonyos igen szűkre szabott körben lehetséges. Az ÁSZF tehát kötelező jellegű.

Az előadó az ÁSZF nemzetközi megállapodás jellegét arra alapította, hogy a megállapodást a szocialista államokban külkereskedelmi monopólium tárgyát képező tevékenységre vonatkozóan az e monopóliumot irányító külkereskedelmi miniszterek kötötték, másrészt arra, hogy az ÁSZF a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, tehát olyan államközi szervezet keretében jött létre, amelynek tagjai maguk is államok. A nemzetközi jelleget erősíti az a körülmény is, hogy a kormányok által kötött árucsereforgalmi megállapodások legtöbbje olyan rendelkezést tartalmaz, mely szerint a megállapodás alapján kötött polgári jogi ügyletekre az ÁSZF-t kell alkalmazni, tehát az ÁSZF a nem vitásan nemzetközi megállapodásnak minősülő árucsereforgalmi megállapodásoknak részévé vált.

Nyugaton a vételi jog egységesítésére irányuló legjelentősebb törekvés a Magánjog Egységesítésére alakult Római Intézet által készített törvénytervezet, amely ugyancsak nemzetközi egyezmény elérését célozza.

*Vö. az első évről szóló beszámolóval a J. K. 1955. évi 9. számában.

**Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben. Szerkesztette Dr. Simon Gyula. Budapest, 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

A jogegységesítés módszerei közé tartoznak a nemzetközi kereskedelemben kialakult szokványok is, pl. az INCOTERMS vagy az Európai Gazdasági Bizottság által legutóbb kidolgozott típusszerződések. Ha ezek nem is jogszabályok, de a gyakorlatban széles körben kerülnek elfogadásra és alkalmazásra és némelyikük kezd már-már szokásjoggá válni.

Bár a szokványok az általuk érintett áruk sajátos jellegéből folyó kérdések egységes rendezése céljából hasznosak és szükségesek, a vételi jog egységesítését azonban véglegesen nem tudják megoldani. Alkalmasabb módszernek mutatkozik azonos tartalmú jogszabályoknak a hozatala különböző országokban. A kérdés elemzése alapján azonban az előadó azt a következtetést vonta le, hogy a tényleges jogegység elérésére szolgáló legjobb módszer — legalábbis elméletileg — a nemzetközi egyezmény.

A módszerrel kapcsolatban felmerül még az a kérdés: min alapuljon a jogegységesítés, a nemzeti jogok egybehangolásán, vagy a kereskedelmi szokványokon és szokásokon?

Az előadó véleménye szerint a jogelmélet szempontjából a jogegységesítést helyesebb volna a különböző jogrendszerek és az egyes nemzeti jogok közti eltérések elméleti síkon történő kiküszöbölése útján megvalósítani, ettől a módszertől azonban nehéz és hosszadalmas volta miatt el kell tekinteni. Helyette a gyakorlati élet által kívánt gyors megoldás érdekében a nemzetközi kereskedelem által kitaposott úton járva kell az egységes jog szabályainak helyes tartalmát megközelíteni, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy ott, ahol ez lehetséges, egyidejűleg megtörténjék a nemzeti jogok egymáshoz közelebb hozása. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ÁSZF, de más egyezménytervezetek sem léptek fel olyan igénnyel, hogy teljes egészükben helyettesítsék a nemzeti jogokat, hanem ezek mellett, az egyezménnyel érintett jogviszonyok tekintetében kívánnak érvényesülni.

Az előadó ezután rátért a Magánjog Egységesítésére alakult Római intézet által készített Tervezet egyes kérdéseinek kritikai vizsgálatára. A Tervezet olyan munka, mely alkalmas lehet arra, hogy egyes módosítások átvezetése és a szöveg csiszolása útján alapul szolgáljon a nemzetközi vételi jog széles területen történő egységesítésének. A Tervezettel, melyet a hollandi kormány észrevételezés céljából a magyar kormánynak is megküldött, az elmúlt évben elméleti és gyakorlati szakemberekből álló széleskörű bizottság foglalkozott hazánkban.

A Tervezet fő hiányossága az, hogy csak a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket tárgyalja, míg magának a szerződésnek a megkötésére, a szerződés érvényességére és a tulajdonátszállásra vonatkozó normákat egyáltalán nem szabályozza. Így tehát a Tervezet semmiképpen sem teljes szabályozás. E kérdések körén kívül is számos utalást tartalmaz a Tervezet a „nemzeti jog"-ra, amelyen a Tervezet szerint annak az országnak a joga értendő, amely az eljáró bíróság nemzetközi magánjogának az alapelvei szerint irányadó. Minthogy azonban a Tervezet semmi intézkedést nem tartalmaz arra nézve, hogy melyik bíróság lesz illetékes az eljárásra, a jogbizonytalanság e szabályozás mellett mindenképpen fennmarad. A magyar „Megjegyzések" ezen a téren azt a javaslatot tartalmazzák, hogy az egységes vételi törvényt elfogadó országok egyidejűleg ratifikálják az ingó dolgok nemzetközi vételére alkalmazandó jog tárgyában a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia 1951. évi VII. ülésszakán elfogadott, valamint az ingó dolgokra vonatkozó tulajdonjog átszállása tárgyában a Konferencia 1956. évi VIII. ülésszakán elfogadott egyezménytervezeteket, vagy pedig az egységes vételi törvény külön fejezetként vegye át ezen egyezmények tartalmát.

Az előadó részletesen foglalkozott ezután a Tervezet alkalmazási területével és kifogásolta a Tervezet hatályának ex lege történő kiterjesztését a Tervezet alá eső szerződések tárgyára vonatkozó megelőző és követő szerződésekre. Vitatta a Tervezet alkalmazásához megkívánt objektív előfeltételek meghatározásának a helyességét és felvetette, hogy a vételárnak nemzetközi fizetés formájában történő kiegyenlítését nem kellene-e olyan objektív körülménnyé tenni, amelynek fennforgása ugyancsak a Tervezet alkalmazását vonná maga után.

Részletes elemzés alá vette az előadó a Tervezetnek azt a szabályát, mely szerint a feleket azokon a szokásokon kívül, amelyekre kifejezetten vagy hallgatólag hivatkoztak, azok a szokások is kötik, melyeket a szerződéskötő fél jogi helyzetében levő személyek általában olyanoknak tekintenek, mint amelyek szerződésüknek egyik pontját alkotják. Ez az elemzés azt a gondolatot támasztotta alá, amely a magyar „Megjegyzések"-ben is kifejezésre jutott, hogy a feleket csak az írásban foglalt nemzetközi szokványok kössék, de ezek közül is csak azok, melyekre a felek kifejezetten hivatkoztak, vagy amelyeknek a kikötésére irányuló szándék a felek ráutaló magatartásából megállapítható.

A Tervezetnek a szerződésszegés, így különösen a „lényeges" vagy „lényegtelen" szerződésszegés fogalmainak a meghatározására vonatkozó szabályai is kiváltották az előadó bírálatát. Okfejtésével a magyar „Megjegyzések"-ben foglalt ez irányú javaslatokat támasztotta alá.

Részletes kritika tárgyává tette az előadó a szerződésszegés esetére megállapított jogkövetkezményeket is, és vitatta ezek szigorúságának, különösen a szerződések ex lege történő megszűnésének az indokoltságát.

Az előadó a hágai Tervezet több egyéb kérdésének a vizsgálata után arra a következtetésre jutott, hogy a vételi jog egységesítését azon az úton lehet elérni, ha fokozzák a nemzetközi szervezetek által kezdeményezett típusszerződések mind szélesebb körben történő kialakítását; nemzetközi egyezménnyel kialakított egységes vételi törvényre akkor kerülhet sor, ha e típusszerződésekben az egyes országok részéről elfogadható jogi normák már kialakultak.

V. I.

JOGIRODALOM

Két új csehszlovák jogi könyv a gazdasági szervezés szolgálatában

Az 1958. év Csehszlovákiában a gazdasági átépítés esztendeje volt. Több jogszabály látott napvilágot, amelyek ennek az átalakulásnak egy-egy láncszemei. Közülük elsősorban a nemzeti vállalatokról és egyes más gazdasági szervezetekről szóló törvény módosítása, valamint a gazdasági szervezetek egymás közötti kapcsolatait szabályozó törvény érdemelnek említést.

Ennek az átalakulásnak az előkészítésében a jogi irodalom derekasan kivette a részét. A jogi folyóiratok hasábjain több tanulmány látott napvilágot, amelyek felhívták a figyelmet a gazdasági ösztönző tényezők jelentőségére, e tényezők hathatósabb érvényesülése céljából szükségessé váló szervezeti változtatásokra. De nem hiányoznak az önálló könyvkiadványok sem, amelyek a tervezés és a pénzellátás minőségének megjavítása érdekében a vállalatok és azok egyesülései kölcsönös viszonyának, valamint a felettes szervekhez való viszonyuknak új szabályozását kívánták elméletileg megalapozni. Ilyen munka *Spišiak Ján*: „*A kooperáció és a specializáció a polgári jogi felelősség szempontjából*" című könyve.[1]

A szerző műve tudomásunk szerint az első kísérlet a csehszlovák irodalomban, amely részletesen elemzi a szocialista vállalatok kooperációjával összefüggő jogi kérdéseket. Alapgondolata, hogy a kooperáció megszilárdítására irányuló polgári jogi intézkedéseknek egységes, belsőleg összefüggő rendszeren kell nyugodniok.

Maga a mű nyolc részre oszlik, amelyek a következő kérdésekkel foglalkoznak: a kooperáció és a specializáció gazdasági jelentősége a termelésben, kereskedelemben és a fuvarozásban (I. rész), többszemélyes jogviszonyok a kooperációban (II. rész), a kooperációs kapcsolatok jogi struktúrája (III. rész), a felelősség kérdése a kooperációnál (IV. rész), a tranzitátvevő közvetlen felelőssége a göngyölegért (V. rész), közvetlen fizetési forgalom a kooperációs kapcsolatokban (VI. rész), a visszkereset a kooperációból eredő felelősség fokozásának szolgálatában (VII. rész), a kooperáción alapuló visszkereseti igények megszűnése (VIII. rész).

A szerző mindjárt a mű elején a kooperáció fogalmával foglalkozik. A kooperáció tágabb értelemben a vállalatok közötti valamennyi termelési, kereskedelmi és fuvarozási kapcsolatot felöleli, míg szűkebb értelemben kooperáció alatt a szorosabb értelemben vett termelési kapcsolatot kell érteni, amikor az idevonatkozó tervek alapján több vállalat vesz részt valamely termék előállításában. Ezzel függ össze a specializáció, amelynek optimálisnak kell lennie; ha ugyanis túlságosan széleskörű, annak az lesz a következménye, hogy a termelőeszközöket nem lehet majd a leggazdaságosabban kihasználni, míg a másik véglet fennforgása esetében túl sok vállalat fog részt venni a késztermék előállításában, ami a vállalatközi kooperációt igen bonyolulttá és költségessé teszi. Rámutat arra, hogy a specializálás optimális foka a termelés kombinációjának a kérdésével függ össze, aminek feltétele viszont olyan területi és technológiai egységek létrehozása, amelyek lehetővé teszik az anyagok komplex feldolgozását, kezdve a nyersanyagtól, egészen a késztermékig.[2]

A továbbiakban a szerző különös figyelmet szentel a tranzit-szállítások kérdésének, amelyek a kooperációs viszonyok terén sajátos helyet foglalnak el. Bemutatja a tranzit-szállításokra irányuló értékesítési szerződések struktúráját, a tranzit-szállítások előnyét a közbeiktatott értékesítési szervek raktárából történő szállításokkal szemben és kiemeli, hogy bár az értékesítési szerveknek bizonyos esetekben továbbra is megmarad a létjogosultságuk, a fejlődés iránya mégis a tranzit-szállítások lehetőségeinek kiterjesztése felé halad.

A tranzit-szállítások jelentőségét a szerző azzal is ki akarja emelni, hogy a II. részben e bonyolult kérdés jogi elemzésének külön fejezetet szentel. Különösen érdekesek azok a fejtegetései, amelyek során arról szól, hogy tranzit-szállításoknál az egyik szerződő fél, a közbeiktatott szerv tulajdonképpen két szerződő fél szerepét tölti be. Jogai és kötelezettségei kettéválnak olyképpen, hogy csak jogosítványainak egy részét gyakorolja saját maga, míg másik részének gyakorlását e három személyes viszony valamely külső tagjára (átvevőre vagy a feladóra) bízza. A fő kérdés az, hogy e közbeiktatott szerv (pl. egyesülés) jogainak és kötelezettségeinek köre hogyan alakuljon (84. old.). Ehhez kapcsolódva a szerző a törvényi és a szerződési szabályozás egymáshoz való viszonyának kérdését tárgyalja, majd kitér az akarati elemek vizsgálatára e három személyes jogviszony keretén belül.

Egészen újszerűek a szerzőnek az átvevői jogosítványok fiduciárius jellegére vonatkozó megállapításai. Fiduciárius jellegű cselekményeknek azokat tekinti, amikor az egyik szerződő fél a másik szerződő félre jogokat (tulajdon- vagy más jogot) azzal ruház át, hogy a szerződő fél egyidejűleg kötelezettséget vállal e jogoknak bizonyos körülmények között a jogelődre való visszaszármaztatására, minthogy a végleges jogszerzés feltételei nem forognak fenn (pl. más vállalat által bérmunkában feldolgozott termékeknél). Fiduciárius viszonyról lehet beszélni továbbá akkor is, amikor az átvevő a jognak bizonyos irányban való gyakorlására vállal kötelezettséget (a beruházó építési anyagot ad az építési vállalatnak, amely azt csak meghatározott célra használhatja fel) (142. és köv. old.). A szerző azután a termelők és a közbeiktatott szervek viszonyát abból a szempontból vizsgálja, mennyiben tekinthetők a közbeiktatott szervek funkciói fiduciárius jellegűeknek és ennek milyen következményei vannak a közbeiktatott szervek felelőssége szempontjából.

Egy másik olyan kérdés, ahol a szerző új utakon halad, az ún. hatalmasságok problémája, amely kérdést a szerző a kooperációban álló felek felelősségén alapuló jogosítványokkal összefüggésben tárgyalja. A hatalmasságok szerepére a szocialista vállalatok közötti kötelmi kapcsolatok vonatkozásában *Eörsi Gyula* is rámutatott[3]. Ezek olyan helyzetek, amikor valamely félnek lehetősége nyílik arra, hogy egyoldalú nyilatkozatával jogviszonyt létesítsen, változtasson meg vagy szüntessen meg.

1 Kooperácia a špecializácia z hľadiska občianskoprávnej zodpovednosti. Szlovák Tudományos Akadémia Kiadója. Bratislava, 1958. 388 old.

2 Megjegyezzük, hogy a 68/1958. Sb. sz. törvény leglényegesebb módosítása éppen abban áll, hogy ilyen termelő gazdasági egységek felállítása iránt intézkedik.

3 A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, 1957. 252. és köv. old.

Spišiak álláspontja is az, hogy az ilyen jogosultsággal szemben nem áll konkrét kötelezettség valamely magatartásra (178. old.), ennek ellenére ezt a jogosultságot az alanyi jogok közé sorolja. Álláspontunk szerint alanyi jogról csak akkor beszélhetünk, ha a jogosultságnak a másik oldalon egy konkrét kötelezettség felel meg, amely bírói vagy egyéb úton kikényszeríthető.[4] Adott esetben azonban erről nincsen szó, és így szerintünk helyesebb, ha a szóban levő jelenségeket nem vonjuk be az alanyi jogok fogalmi körébe.

Egyébként a kooperáció kapcsán felmerülő és a szerző művében nagy alapossággal tárgyalt felelősségi kérdések részletesebb ismertetésére e helyen nincs lehetőség, és így csupán megkívánjuk említeni, hogy a szerző behatóan foglalkozik a tranzit-szállítóknak a minőségi hibákért fennálló felelősségével, a kooperációs viszonyok keretén belül harmadik személyért fennálló felelősséggel, a kártérítési igénynek harmadik személyekkel szemben történő érvényesítésével. Az utóbbi kérdéscsoporton belül részletesen foglalkozik az átvevőnek a termelővel szemben támasztott közvetlen kártérítési igényével, a késztermék átvevőjének az alvállalkozókhoz való viszonyával, úgyszintén egyes egyéb — a kártérítési igény közvetlen érvényesítésével összefüggő — kérdésekkel.

Külön figyelmet érdemel a visszkeresetről szóló igen terjedelmes VII. rész, amelyben többek között a szerző részletesen boncolja a visszkereseti igény jogi jellegét, a közbeiktatott szervnek a jogelődděl szemben fennálló igényeinek, a szankcióknak, valamint a felek vétkességének kérdését.

Összefoglalva: a szerző művében olyan időszerű kérdések jogi megalapozását végzi el, amelyeket a gazdasági építés jelenlegi szakasza az ipari termelés és az ahhoz kapcsolódó értékesítés vonatkozásában vetett fel Csehszlovákiában. Ez igen igényes munka, mert új jelenségeket kellett megoldania a jognak sokszor csak lassan átalakuló fogalmaival és eszközeivel. Ezt a munkát a szerző magas tudományos színvonalon látta el, anélkül, hogy elméleti fejtegetéseivel az élettől elszakadna. A tárgyalt kérdéseket rendszerbe foglalja, stílusa világos. Úgy véljük, hogy a munka nem csupán a jog elméleti művelői, hanem a gyakorlati dolgozók körében is érdeklődésre tarthat számot.

A szocialista gazdálkodás egy másik területével, mégpedig a mezőgazdaság kollektivizálásának kérdésével foglalkozik *Fábry Valér*: *„Mezőgazdasági-szövetkezeti jog"* című munkája.[5] A mű első kiadása 1956-ban jelent meg,[6] 1958-ban pedig már második átdolgozott és kiegészített kiadása vált szükségessé. Ez elsősorban azzal a gyors fejlődéssel magyarázható, amely ezen a területen az utóbbi évek folyamán Csehszlovákiában végbement. Erre a körülményre a második kiadás előszava maga hívja fel a figyelmet. 1957-ben új minta-alapszabályt bocsátottak ki, megállapították a munka díjazásának új alapelveit, új házi munkarend-mintát állapítottak meg, a szövetkezeti tagok betegségi és járadékbiztosítására új jogszabályokat hoztak. Mindezekre a körülményekre az új kiadás figyelemmel van. Ezenkívül a szerző tekintetbe vette az első kiadás nyomán különböző szervek, szövetkezetek stb. részéről felvetett problémákat, és azokra igyekezett a gyakorlati élet szükségleteinek megfelelő megoldást találni.

A mű — az első kiadásnak megfelelően — tizenhét fejezetre oszlik, amelyek a következők: a mezőgazdaság kollektivizálásának marxista—leninista elmélete — a mezőgazdasági szövetkezeti jog tudományos alapja, a mezőgazdasági szövetkezeti jog tárgya és rendszere, a mezőgazdasági szövetkezeti jog szabályai, a mezőgazdasági szövetkezeti jog alapelvei, a mezőgazdasági szövetkezeti jog fejlődése, az egységes mezőgazdasági szövetkezetek keletkezése, az egységes mezőgazdasági szövetkezetek földje, az egységes mezőgazdasági szövetkezeti szocialista tulajdon, az egységes mezőgazdasági szövetkezeti tagság, az egységes mezőgazdasági szövetkezet gazdasági termelő tevékenysége, a munka megszervezése az egységes mezőgazdasági szövetkezetekben, a mezőgazdasági termékek és bevételek elosztása, a munka díjazása, az egységes mezőgazdasági szövetkezetek igazgatási szervei, a háztáji gazdálkodás, a gépállomások és kapcsolataik a szövetkezetekhez, az egységes mezőgazdasági szövetkezetek állami vezetésének jogi szabályozása.

Ami az egyes fejezeteket illeti, csupán néhány kérdést szeretnék érinteni, amelyek a mi szempontunkból is érdeklődésre tarthatnak számot. Ilyen elsősorban a termelőszövetkezeti földtulajdon kérdése. Nálunk mind a mai napig föld nem lehetett a termelőszövetkezetek tulajdonában. Ezt jogszabály ugyan nem mondotta ki, de ténylegesen ez volt a helyzet.[7] Ezzel szemben Csehszlovákiában a mezőgazdasági termelőszövetkezet jogalanyisága korlátozva nincsen, és így nem kizárt, hogy a föld tulajdonosává váljék. A földbirtokreformról szóló törvények szerint a szövetkezetek földet szerezhetnek, éspedig a polgári jog szabályai szerint, adás-vétel, csere, ajándékozás, örökösödés útján. A megszorítás csak az, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet részéről történő tulajdonszerzéshez a járási nemzeti bizottság tanácsa mező- és erdőgazdasági szakosztályának engedélye szükséges, ennek hiányában az ügylet érvénytelen, és a szövetkezet az esetleg kifizetett vételár visszafizetését követelheti (150. old.). A szerző megjegyzi azonban, hogy a tényleges helyzet Csehszlovákiában is ma még az, hogy a szövetkezet csak kivételesen szokott a föld tulajdonosa lenni (134. old.). A szövetkezetek gazdálkodása alá tartozó földek túlnyomó többsége a termelőszövetkezeti tagok, az állam vagy harmadik személyek tulajdonában áll.

A szövetkezeti tagok földtulajdonával kapcsolatban a szerző behatóan figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy a szövetkezeti gazdálkodás kiterjed-e az olyan családtagok földjeire is, akik nem lépnek be a szövetkezetbe. Ez a kérdés különösen a házastársak földjeivel kapcsolatban szokott felmerülni. Álláspontja az, hogy a házastárs akarata ellenére földje nem vihető be a szövetkezetbe, mert ez ellentétben állna az önkéntesség és a meggyőzés elvével. A vélelem azonban amellett szól, hogy az ilyen házastárs földjének a szövet-

4 Az alanyi jogok fogalmával kapcsolatos nézetek sikerült összefoglalását ld. *Peschka Vilmos*: „A jogviszony elmélet fő kérdései" című kandidátusi disszertációjának „Az alanyi jogok és kötelezettségek" című V. fejezetében.

5 Zěmědělsko-družstevní právo. Csehszlovák Tudományos Akadémia Kiadója. Prága 1958. 570 old.

6 Az első kiadás ismertetését ld. Az állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében (1959. év II. köt. 1—2. sz.).

7 *Seres Imre*: „A föld tulajdona a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben". Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1958. 61. old. Az 1959. évi 7. sz. tvr. (M. K. 1959. március 19-i 29.) idevonatkozóan rendelkezést nem tartalmaz. A tényleges helyzet jelenleg az, hogy mezőgazdasági föld termelőszövetkezet tulajdonában nem áll.

kezetbe való bevitelével egyetért, tehát ha kifejezetten nem kéri a mentesítést, jóllehet ezt megtehetné, a hozzájárulást hallgatólagosan megadottnak kell tekinteni. Ugyancsak részletesen foglalkozik a szerző a közös tulajdonban álló földek jogi helyzetével abban az esetben, ha a tulajdonostársaknak csupán egyike lép be a szövetkezetbe.

Az állam által a szövetkezet részére juttatott földekkel kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy a nemzeti bizottság illetékes szerve nem csupán államigazgatási aktus formájában, hanem írásbeli szerződésben is átengedheti a szövetkezetnek a föld ingyenes és tartós használatát (145. old.).[8] A szövetkezet ezt a földet azután maga használja, ugyanakkor nincsen kizárva az sem, hogy a szövetkezet ebből a földből hasítson ki bizonyos részt a szövetkezeti tagok és azok családtagjainak háztáji gazdálkodása céljára (146. old.). A használatra átengedett föld visszavétele az állam részéről Csehszlovákiában is csak akkor lehetséges, ha a szövetkezet a földet rendeltetés ellenesen használja, vagy pedig ha ezt közérdek teszi szükségessé (pl. gyár építése céljából).

A háztáji gazdálkodás kérdésével a szerző a munkában két helyen is foglalkozik, éspedig azt egyfelől a szövetkezeti tagnak a társított földhöz való egyik jogosítványaként tárgyalja a szövetkezeti tag egyéb jogosítványai mellett, másfelől annak külön fejezetet szentel (15. fejezet). Ez szükségképpen bizonyos kettősséget eredményez, és ezért véleményünk szerint a külön fejezetben helyesebb lett volna valamennyi idevonatkozóan felmerülő problémát egységes szerkezetbe foglalni és az előbbi helyen csak utalni kellett volna az e kérdést részletesen tárgyaló külön fejezetre. A szerző egyébként a háztáji földhasználat alanyának a szövetkezeti családot tekinti, és ehhez a tételéhez kapcsolódva igyekszik a háztáji gazdálkodás bonyolult kérdéseit megoldani.[9]

Külön érdeklődésre tarthat számot a szövetkezetek állami vezetésének jogi szabályozásáról szóló fejezet, amely mindenekelőtt az állami vezetés fogalmát és módszereit igyekszik tisztázni, majd az állami vezetés szerveivel foglalkozik. Rámutat arra, hogy a szövetkezetek állami vezetésének problémája csupán része a mezőgazdaság állami vezetése kérdésének, ugyanakkor a szövetkezetek egyre fokozódó jelentőségére figyelemmel, legszámottevőbb része. A vezetésnek sokféle formái vannak, amelyeknek egy része nem is jogi eszköz formájában nyilatkozik meg, hanem a gazdasági ösztönző tényező lehetőségeit igyekszik kihasználni. A jogi eszközök vonatkozásában rendkívül fontos a szövetkezeti önigazgatás és az állami vezetés kölcsönös viszonyának megállapítása, amely szintén számos rendkívül fontos problémát vet fel.

E keretben nincsen mód arra, hogy a könyvben tárgyalt valamennyi — akár csak legfontosabb kérdést is — érinthessünk. Csupán egy-két szempontot igyekeztünk kiragadni. Ezekből is látható azonban, hogy a szerző a mezőgazdaság szocializálásával összefüggő kérdéseket nem csupán helyesen ismerte fel, hanem azokat a fejlődés mai állására figyelemmel kielégítő módon meg is oldotta. Műve rendkívül hasznos a felvetett kérdések tisztázása szempontjából. Csupán még annyit, hogy ez a minden szempontból alapos, részletes munka legalább a fő címszavakat tartalmazó tárgymutatót mindenképpen megérdemelt volna.

T. L.

Új lengyel jogi könyvészeti munka

A tudományos ismeretek egyre növekvő ütemű fejlődésének nyilvántartása minden tudományágban egyre inkább gyakorlati szükségként jelentkező probléma. Azoknak a módszereknek a kidolgozása, amelyek a tudományos kutatási eredményeket az elméleti és gyakorlati igények számára a legcélszerűbben tartják nyilván, éppen napjainkban rendkívül sokat vitatott és következményeit tekintve fontos probléma, amely minden tudományág könyvészetét közelebbről is érinti.[1] A műszaki tudományok hatalmas irányú fejlődése természetesen ebben a vonatkozásban egészen más követelmények elé állítja a technikai tudományok könyvészetét, de nem jelentéktelenek azok a sajátos feladatok sem, amelyek a társadalomtudományi, s ezen belül a jogi könyvészet előtt állanak.

Bár az egyes tudományágak könyvészete a tudományág különleges helyzetének, sajátosságainak megfelelő feladatokat lát el, minden tudományág könyvészetében kétirányú tevékenység ismerhető fel: a kutatás alapvető kézikönyvének, a legfontosabb, összefoglaló jellegű forrásanyagnak összeállítása mellett ugyanis az egyes tudományágakon belül szintén elsőrendű követelmény a kurrens tudományos eredmények mielőbbi rendszeres, legrészletesebb feldolgozása és nyilvántartása. A tudományos eredmények rendszeres feldolgozása és áttekinthető nyilvántartása ma már tulajdonképpen a tudományos tevékenység szerves kiegészítő része, amelyet csak az végezhet, aki maga is benne él az anyagban s amit — ha egyszer elmulasztottunk — utólag csak nagyon keserves munkával és tökéletlenül, de sohasem a kortársi feldolgozás pontosságával és hitelével lehet pótolni.

Az állam- és jogtudományban ez a kétirányú követelmény szintén megvan. Az összefoglaló jellegű jogi kutatási kézikönyv ugyan még meglehetősen ritka, de egyre több olyan kiadvány jelenik meg, amelyek egy-egy részét, vagy részleteiben még ki nem dolgozott vázlatát képezik annak a nagy jelentőségű munkának, amit egy ilyen mű összeállítása jelent. Az ilyen munkának az ország határain túlmenő, nemzetközi jelentőségét helyesen felfogva, olyan munkák is megjelennek, amelyek a részletes kutatói kézikönyv helyett csupán egy egészen rövid, válogatott tájékoztatást adnak a kérdés irodalmáról, azonban kifejezetten azzal a célzattal, hogy a külföldi kutatók munkáját is megkönnyítsék. Az ilyen jellegű munkákban is jelentkezik a jogi könyvészetnek az a sajátos feladata, hogy a bibliografikus feldolgozásoknak egyrészt a tételes jogi forráskiadványokat, másrészt pedig a jogi irodalmat is fel kell ölelniük.

A Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete most tette közzé a legújabb lengyel jogi forráskiadványok és irodalom idegen

8 Nálunk a föld juttatása nem lehet kétoldalú jogügylet, hanem az egyoldalú államigazgatási aktus az illetékes állami szervek részéről (Seres i. m. 84. old.).

9 E kérdés a jogi irodalomban eléggé vitatott. *Seres* a háztáji földhasználat alanyának szintén a termelőszövetkezeti családot tekinti (i. m. 256. old.), míg *Nagy László*, akire egyébként *Fábry* művében hivatkozik is (497. o.), a szövetkezeti család jogalanyiságát nem ismeri el. (L. „A háztáji gazdaság a népi demokráciákban" sajtó alatt álló művet.)

1 A könyvészeti irodalom legújabb problémáira, különösen az áttekinthetőséget biztosító rendszere, a naprakész bibliográfiai feldolgozások megszervezésére — a műszaki tudományokban — s a jövő fejlődés útjaira legutóbb ld. részletesen Kőhalmi Béla: A bibliográfia és az új technika. Magyar Könyvszemle. LXXIX—1958. 97—108. old.

nyelvű bibliográfiáját.[2] Rendkívüli örömmel üdvözöljük ezt a munkát, amely a szocialista országok irodalmában az első ebben a műfajban, s közzététele, gyűjtési és feldolgozási szempontjai feltétlenül hasznos útmutatást, tanulságot jelentenek a további ilyen irányú törekvések számára is. A munka szerkesztője, W. Czachórski professzor és munkatársai a bibliográfia összeállításával nagy feladatra vállalkoztak, tekintettel arra, hogy munkájuknak igen kevés irodalmi előzménye volt. Feladatukat a munka természete és jelentősége által megkívánt pontossággal és lelkiismeretességgel végezték.

A munka gyűjtőköre a felszabadulás utáni anyagra (1944—1956) terjed. Elsősorban az önállóan megjelent munkákat, de ezen túlmenően a jogi szakfolyóiratokban megjelent tanulmányokat is felöleli.

Az időszak gyors és az új, szocialista jogrendet létrehozó törvényhozása nem kedvezett a monografikus feldolgozásoknak és ezért az ilyen munkák száma viszonylagosan csekély. Jelentősebb irodalmi tevékenység csupán az 1952. évi Alkotmány közzététele, illetőleg az 1954. évben elkezdett alapvető kodifikációs munkák (polgári-, büntetőtörvénykönyv, a munka törvénykönyve) megkezdése után volt. A folyóirati anyagból csupán a válogatott, összefoglaló jellegű vagy a fejlődés időszakainak jellegzetességeit áttekintő műveket válogatta ki az összeállítás. A rendelkezésünkre álló adatokból megállapíthatólag a jogi könyvkiadás a népi demokratikus országok közül a Lengyel Népköztársaságban a legélénkebb s a folyóirati anyag is itt a legbővebb. A válogatás tehát már azért is fokozott feladatok előtt állott, mert — más országok anyagához viszonyítva — jelentősebb anyagból kellett a bibliográfiai összeállítás céljaira szánt anyagot kiválogatnia.

A munka rendszere rendkívül figyelemre méltó. Ennek oka nemcsak az, hogy az Association Internationale des Sciences Juridiques által elfogadott rendszert alkalmazza, hanem az is, hogy gyakorlatias elgondolásokkal, formai és tárgyi csoportosításaival és ezeken belül a szempontok szerint következetes elosztások alkalmazásával az ilyen természetű munkákkal szemben támasztható elsődleges követelményt: az áttekinthetőséget igen jól szolgálja. A munka tulajdonképpen két főrészből áll. Az első részben elbeszélő, narratív formában közli a tételes törvényanyag közzétételével kapcsolatos legfontosabb adatokat, továbbá a tájékozódást megkönnyítő alapvető munkákat. A második rész a tulajdonképpeni bibliográfiai rész. Mindkét részen belül a könyvészeti gyakorlati szempontokat figyelembe vevő formai csoportosítást követve, a jogágazatok rendszerében közli az anyagot, s ezzel eleget tesz annak a szintén elsődleges jellegű követelménynek is, hogy a joganyag bibliografikus összeállításával egyidejűleg magát az illető ország jogrendszerét is megismertesse a külföldi idegen olvasóval.

A munka feldolgozási módszere elsősorban a külföldi használhatóságot tartja szem előtt. Az elbeszélő részek francia szövege mellett ezt a szempontot az a megoldás is szolgálja, hogy az egyes bibliográfiai adatok címét — az eredeti cím közlése mellett — franciául is közli. Rendkívül hasznos megoldása, hogy a bibliográfiai adatok közé, felveszi — a lengyelen kívül — idegen nyelvű kivonatok, résumék jelzését is, amivel szintén megkönnyíti a kutatómunkát.

Az első részben elbeszélő formában a bibliográfiai munkákat, a tételes jogszabálykiadványokat, a bírói gyakorlat publikációit, a jogi szakfolyóiratokat, a jogi enciklopédiákat, szótárakat, repertóriumokat, a gyűjteményes munkákat ismerteti, majd az egyes jogágak[3] területén megjelent anyagot dolgozza fel. Ennek során rövid áttekintést ad a tételes jogi anyag fejlődéséről, majd röviden annotálja az összefoglaló és monografikus munkákat, illetőleg vázolja a fontosabb folyóirati tanulmányok tárgykörét, felsorolva a jogág fontosabb szerzőinek neveit.

A bibliográfiai rész a már ismertetett egységes szempontok szerint foglalja össze az anyagot a megfelelő, gyakorlati szempontokat figyelembe vevő további alosztásokkal.[4] A bibliográfiai részt részletes névmutató egészíti ki.

A bibliográfiai rész nagy gonddal és célszerűséggel összeállított munka. Részletes ismertetése nem feladatunk, tartalmi bírálata nem áll módunkban. Az egyes szakágak, kérdések irodalmának összeállításából azonban megállapítható, hogy szerzők nagy anyaggyűjtésből, a helyes arányokat megtartva válogatták ki az átfogó és sajátos kérdésekre vonatkozó anyagot s arra törekedtek, hogy lehető teljes áttekintést adjanak egy-egy kérdés irodalmáról.

A bibliográfiai résszel kapcsolatos megjegyzésünk, hogy esetleg néhány könyvészettechnikai megoldással (folyóiratcímek rövidítése, hasábos beosztás stb.) az anyag terjedelmét tartalmának érintése nélkül csökkenteni lehetett volna, illetőleg ekkora terjedelemben több anyagot lehetett volna közölni.

A munka közzététele rendkívül jelentős lépés azon a téren, hogy a baráti Lengyel Népköztársaság joganyagáról elsődleges tájékoztatást kapjunk. Ezen túlmenően azonban feltétlenül meggondolkoztató abban a vonatkozásban is, hogy szükségessé teszi számunkra is ilyen jellegű mű mielőbbi közzétételét. Bármilyen őszintén is érdeklődnek a külföldi kutatók tételes joganyagunk fejlődéséről, jogtudományunk problémáiról, eredményeiről, a nyelvi nehézségek miatt a legtöbbjük már a kezdeti lépéseknél, a vonatkozó anyag felkutatásánál elakad. Egy, a magyar jog forrásairól és a legfontosabb jogtudományi kiadványokról elkészített összefoglaló könyvészeti áttekintés, amelynek elsődleges célja volna a külföldi kutatók szempontjainak szolgálata, megfelelő többnyelvű (pl. orosz, francia) szövegrészekkel, rendkívül hasznos szolgálatot teljesítene azon a téren, hogy a magyar joganyaggal kapcsolatos kutatómunkát megkönnyítené. Az ismertetett munka a lengyel joganyagról adott áttekinthető tájékoztatás mellett hasznos tanulságokkal szolgálna egy ilyen mű összeállításában is, amely — jogi könyvészetünk eddigi gyakorlatának továbbfejlesztésével — jelentős eredmény lenne a szocialista országok egységes szempontokat követő jogi könyvészetében.

N.

[2] Bibliographie juridique polonaise. 1944—1956. Publ. par l'Institut des Sciences Juridiques de l'Académie Polonaise des Sciences. Red. par. W. Czachórski, Warszawa, Panstwowe Wydawnitcztwo Naukowe, 1958. 135 old.

[3] Így pl. a tételes jogi anyagnál: Hivatalos kiadványok, nemhivatalos kiadványok stb. A jogágak anyaga ezen túlmenően rendszerint két alcsoportba: általános kérdések és különleges kérdések kerül.

*Beérkezett könyvek :**

Eörsi Gyula : Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 223 p. /Jogi Kézikönyvtár 2. sz./

Hajdu Tibor : Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. Kossuth Kiadó, 1958. 275 p.

Eckhart Ferenc : A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1870—1815. Bp. Akad. Kiadó, 1958. 492 p.

Szamel Lajos : Jogforrások. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 183 p. /Jogi Kézikönyvtár 3. sz./

Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 219 p. /ELTE állam- és jogtudományi karának kiadványai./

Erdész László : A garázdaság bűntette a szovjet és a magyar jogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 102 p. 2 sztl.

Kiricsenko, V. F. : A hivatali bűncselekmények a szovjet jogban. Általános kérdések. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 184 p.

Haraszti György : A nemzetközi bíráskodás joggyakorlata. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 316 p. [Ism.] Vitányi Béla JK. XIV—1959. 34—40. p.

Besnyő Károly—*Nagy* Lajos : Az állampolgárságról szóló törvény. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 114 p.

Hatályos jogszabályok mutatója. 1945—1957. Összeáll. az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztálya. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 208 p.

*

Ioffe, O. Sz. : Szovetszkoe grazsdanszkoe pravo. [Szovjet polgári jog.] (Kursz lekcij.) Obcsaja cs., Pravo szobsztvennoszti. Obscsee ucsenie objazatelsztvah. Leningrad, Izd. Leningradszkogo Univ. 1958. 510, [2] p. (Leningradszkij . . . Goszudarsztvennüj Universzitet imeni A. A. Zsdanova.) [Bibl. szöveg között.] OK. 346.461

A hatályos szovjet polgári jog összefoglalása, tankönyv és kézikönyv a tanszemélyzet, az egyetemi hallgatók és a gyakorlati szakemberek számára. Az általános részben meghatározza a szovjet polgári jog fogalmát és alapelveit. Felsorolja a polgári jog rendszerét, majd a polgári jogviszony elméleteit és tartalmát, valamint a szovjet polgári jogtudomány feladatait. Bemutatja a szovjet polgári jog forrásait és a polgári jogot alkalmazó szervek működését, a polgári jogviszonyok alanyait és tárgyait. A második részben a tulajdonjoggal (fogalma, tartalma, a közös tulajdon, a tulajdonjog védelme és a tulajdonjog kérdéseinek időszerűsége) foglalkozik. A harmadik rész a kötelmi jogot tárgyalja (kötelem keletkezése, szerződések kérdései, a kötelem megszűnése). A szöveg között további bibliográfiát ad.

Camerjan, I. : Szovetszkoe mnogonacional'noe goszudarsztvo, ego oszobennoszti i puti razvitija. [A szovjet soknemzetiségű állam, sajátosságai és fejlődési útja.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk. SzSzSzR. 1958. 333 p. ÁJI. 16.981

A soknemzetiségű állam keletkezésének alapfeltételeit áttekintve, rövid történeti vázlatot ad a szovjet soknemzetiségű állam fejlődéséről. Ezután a soknemzetiségű államot, mint a szovjet építés tényezőjét vizsgálja, végül az imperialista gyarmattartó rendszert és a szocialista táborban levő népek közötti viszonyt állítja egymással szembe.

Rivlin, A. L. : Pereszmotr prigovorov v SzSzSzR. [Az ítéletek felülvizsgálata a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 308 p. ÁJI. 17.021 [Bibliogr. szöveg között.]

A bírósági ítéletek felülvizsgálatának jogi természetét és módszereit vizsgálja, majd bemutatja a szovjet fejlődést. A bevezető részek után részletesen tárgyalja a polgári- és büntetőbírósági ítéletek felülvizsgálatának hatályos rendszerét a Szovjetunióban : a semmisségi eljárást, a felügyeleti felülvizsgálatot és az újonnan felmerült körülmények alapján történt felülvizsgálatot : a perújítást.

Alekszeev, T. D. : Zsilicsnüe zakonü. [Lakástörvények.] Szbornik vazsnejsih zakonov SzSzSzR i RSzFSzR posztanovlenij, insztruckij i prikazov po zsiliscsnomu hozjajsztvu. Po szosztojaniju na 1 noj. 1957 g. Szoszt. — —. 2. dop. i iszpr. izd. Moszkva, Izdat. Min. Kommunal'nogo Hozjajsztva RSzFSzR. 1958. 736, [2] p. [Bibliogr. szöveg között.] OK. 347.266

A gyűjtemény a Szovjetunió és az Orosz Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság legfontosabb lakásügyi törvényeinek és rendeleteinek, valamint a lakásgazdálkodással kapcsolatos elvi határozatainak összeállítása, az 1957. november 1-i állapotnak megfelelően.

A két alapvető jogszabály, amiből a gyűjtemény kiindul : az alkotmánynak a lakáskérdésre vonatkozó rendelkezései, valamint az 1957. július 31-i határozat a lakásépítés fejlesztéséről. A munka a vonatkozó hatályos jogszabályokat tárgyi csoportosításban közli: az Orosz Szövetséges Szocialista Köztársaság községgazdálkodási minisztériumának, mint a lakásgazdálkodás legfelsőbb szervének és a helyi tanácsoknak lakásgazdálkodási tevékenységére vonatkozó szabályok, a városi telkek beépítése, a telekrendezés és a hitelnyújtás, lakásgazdálkodási korlátozások, a lakásgazdálkodással kapcsolatos rendtartási kérdések, a házak igazgatása, a lakáshasználat rendje, a lakbér kérdése, a bíróságok lakásügyi gyakorlata, a társbérlet, a hatósági lakáspolitika, szállodák, hivatali helyiségek, ipari célra hasznosított helyiségek, tatarozás, adó és biztosítási ügyek, házak, kapuk és utcák rendezése.

Lebedenszkij, V. L.—*Kalenov,* Ju. A. : Prokurorszkij nadzor v SzSzSzR. [Ügyészi felügyelet a Szovjetunióban.] Ocserki po kurszu. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 330 p. ÁJI 16.993

A módszertani és rendszerezési kérdések után a munka bemutatja a szovjet ügyészi szervezet alapelveit és fejlődésének vázlatát, majd a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott küzdelmét, ezzel kapcsolatos jogait és kötelezettségeit tárgyalja. Ezután az ügyészi felügyelet konkrét kérdéseit (általános felügyelet, a nyomozás feletti felügyelet, a büntető bírósági ügyek felügyelete, a polgári bírósági ügyek felügyelete, a szabadságvesztő büntetések feletti felügyelet) vizsgálja, majd a panaszok elintézésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Az ügyészi munka

* Rovatunkban rendszeresen közölni fogjuk a szerkesztőségünkhöz beküldött, legújabb magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket.
Lelőhelyrövidítések : OK — Országgyűlési Könyvtár, ÁJI — Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. — *Szerk.*

megszervezésének általános kérdései után az egyes népi demokratikus országok ügyészségeinek szervezetét ismerteti.

Rozmaryn, Stefan: Sejm und Volksräte in der Volksrepublik Polen. [A szejm és a népi tanácsok a Lengyel Népköztársaságban.] Warschau, Polonia Verl. 1958. 156 p. ÁJI. 16.977

A könyv ismerteti a Lengyel Népköztársaság népképviseleti szerveinek szervezetét és működését, az 1952. évi alkotmány alapján. A munka három részre oszlik. A Lengyel Néköztársaság szejmjéről szóló részben a szejmnek, mint az államhatalom legfelsőbb szervének szervezetét, munkamódszereit, törvényhozó tevékenységét és a legfelsőbb ellenőrző tevékenységét ismerteti. A népi tanácsokról szóló rész az államhatalom helyi szerveinek szervezetét, munkamódszereit, hatáskörét és rendszerét tárgyalja. A harmadik rész a választások alapelveit foglalja össze.

Staats- und rechtswissenschaftliche Konferenz in Babelsberg am 2. und 3. April 1958. [Állam- és jogtudományi konferencia. 1958. április 2—3.] Protokoll. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 200, [4] p. OK. 346.415

A kiadvány Walter Ulbrichtnak „A marxizmus—leninizmusnak az államról szóló tanítása és alkalmazása Németországban" című referátumát és az afelett tartott vita anyagát tartalmazza. A referátum foglalkozik az NDK államhatalmának időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Rámutat a jogtudomány hiányaira és hibáira, elsősorban arra a téves dogmatikus szemléletre, amely szerint a jogszabály meghozatalával az emberek tevékenysége annak medrébe terelődik, majd vázolja az NDK jogfejlődését és az állam- és jogtudomány feladatait. A referátum kitér a két német állam konföderációjának kérdésére. A befejezés a marxista—leninista államelméleti tanításoknak az NDK-ban való alkotó alkalmazásával kapcsolatos feladatokat részletezi.

Steiner, Vilém: Občanské právo procesní v praxi soudu. [A polgári perjog a bírói gyakorlatban.] Praha, Orbis, 1958. 396, [2] p. [Bibliogr. szöveg között.] OK. 346.581

Az új csehszlovák polgári perrendtartás kézikönyve, jogászi szakköröknek: bíráknak, gyakorlati jogászoknak szánva. Az első rész az általános rendelkezéseket tartalmazza (a polgári perrendtartás alapelvei, az ügyész szerepe a perben, eljárás az elsőfolyamodású bíróság előtt, ítélet, jogorvoslatok, az eljárás költségei, peren kívüli eljárás). A második rész a különleges eljárásokat tárgyalja (a házassági bontóper, a szülők és gyermekek közötti jogviszonyokkal kapcsolatos eljárás, gyámsági jog, apaság elismerése, apaság megállapítása, a gondnokság alá helyezés, a holtnaknyilvánítás, az örökösödési eljárás, a bírói letét). A harmadik rész a végrehajtási eljárással foglalkozik. A könyv használhatóságát a tárgymutató könnyíti meg.

Lubý, Stefan: Prevencia a zodpovednost v občianskom práve. [Megelőzés és felelősség a polgári jogban.] 1—2. köt. Bratislava, Vyd. Slovenskej Akad. Vied, 1958. 661; 507 p. (Slovenská Akademia Vied. Sekcia spoločenských vied.) [Bibliogr. szöveg között.] ÁJI. 17.027

A Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelent nagy terjedelmű munka a károkozás megelőzésének és a károkért való polgári jogi felelősségnek a szocialista jogban igen időszerű kérdéseit tárgyalja. Rendszere: 1. A megelőzés; 2. A felelősség; 3. A vétkes és nem vétkes felelősség; 4. A tényállás; 5. A jogellenes cselekmény; 6. A vétkes jogellenes cselekmény; 7. A nem vétkes jogellenes cselekmény; 8. A felelősség a jogellenes cselekményért; 9. Az ún. szerződéses felelősség; 10. Felelősség másokért; 11. A jogellenes cselekmény jogi következményei. A tartalomról bő orosz és német nyelvű kivonat tájékoztat. (A munka részletes ismertetésére visszatérünk.)

Nikiforov, B. Sz.: Ugolovnoe zakonodatel'sztvo Reszpubliki Indii. [Az Indiai Köztársaság büntető törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 277, 2 p. [Bibliogr. szöveg között.] OK. 346.914

Összefoglaló ismertetés India büntetőjogi törvényhozásáról. A bevezetőben általános jellemzést ad az Indiai Köztársaság tételes büntetőjogáról, azután a büntetéseket, a büntetőjogi felelősséget kizáró körülményeket és a bűnrészességet tárgyalja. A különös rész beosztása a következő: államellenes bűncselekmények; fegyveres erők elleni bűncselekmények; társadalmi rend elleni bűncselekmények; hivatali bűncselekmények; választási bűncselekmények; igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények; pénzügyi bűncselekmények; súllyal és mértékkel kapcsolatos bűncselekmények; egészség- és erkölcsrontás; a vallás gyakorlata elleni bűncselekmények; személyiség ellen elkövetett bűncselekmények; tulajdon elleni bűncselekmények; hamisítás.

A függelékben a szerző India történetével, politikájával, jelentőségével és államformájával foglalkozik. Ismerteti ezenkívül a törvényhozással és a bírói szervezettel kapcsolatos tudnivalókat.

Davis, Harold Eugene: Government and politics in Latin America. [Kormányzat és politika Latin-Amerikában.] Ed. — —. New York, The Ronald Pr. 1958. V, 529 p. [Bibliográfia a szöveg között.] OK. 362.617

A gyűjteményes mű tíz szerzőnek egyetemi előadásra szánt állampolitikai és történelmi tanulmányait tartalmazza. A tanulmányok részben leíró jellegűek, s a húsz latin-amerikai állam kormányzatát és intézményeit ismertetik, illetőleg azokban a közös elemeket keresik, másrészt bölcselkedő jellegű fejtegetések a politikai vezetésről és annak a társadalmi élet jelenségeivel való összefüggéseiről. Bemutatják az államvezetés politikai tevékenységének kulturális összefüggéseit is. Beszámolnak végül a tanulmányok az egyes országok politikai tapasztalatairól.

A könyv három részre oszlik: a politika és a hatalom dinamikája (a gazdasági tényezők, a politikai mozgalmak, a pártok a választások, a politikai nézetek fejlődése és a társadalomban végbemenő változások problémái, reformok, forradalmi jelenségek). A politikai hatalom szervezete és működése (alkotmányok és az államhatalom szervezete; az elnökség; a törvényhozás; a bírói szervezet; helyi igazgatás; a nemzetközi kapcsolatok szervezete és működése); a kormányzat és a gazdasági rend, a szociális kérdések és a közigazgatás problémái köréből. Befejezésként a várható fejlődésről és irányzatokról beszél.

A mű betűrendes név- és tárgymutatót és a szöveg között bibliográfiai adatokat közöl.

N. L.—T. J.

HELLER ERIK*

1958. október hó 15-én halt meg, életének 79. évében a magyar büntetőjog tudós professzora, Heller Erik. Halálával egy szép, harmonikus élet messze hajló íve zárult le. Heller professzor a gyakorlatból ment át az elmélet mezejére. A bírói, ügyészi és igazságügyminisztériumi szolgálatot csak később cserélte fel az egyetemével. Ezek az előzmények alkalmasak voltak megóvni attól, hogy az eleven élettől idegen szobatudományt műveljen s elősegítették, hogy kapcsolatban maradjon a gyakorlat vérkeringésével.

A budapesti kar Doleschall Alfréd és Angyal Pál javaslatára 1923-ban egyhangúlag magántanárrá képesítette, 1944-ben ugyanide nevezték ki Angyal Pál utódaként egyetemi nyilvános rendes tanárrá, és a törvényes korhatárig itt adott elő. Kerek kétévtizedes vidéki (szegedi és kolozsvári) tanárkodása alatt a hatalom kegyeit nem kereste, a közélet porondja idegen maradt számára, s személyében távoltartotta magát a tisztességtelen irányzatoktól, melyekei liberális gondolkodású kollégáival együtt elítélt. Erre az időre esik mindenekelőtt a büntetőjog általános tanának hatalmas anyagát kritikailag feldolgozó impozáns tankönyve.[1] A közel hetedfélszáz oldalnyi munkában csupán a büntetőjog általános részét foglalja magában, de azt a szerző a tankönyveknél szokásos mértéket jóval meghaladó alapossággal, részletességgel, a belföldi és a külföldi irodalom, valamint a belföldi gyakorlat teljességre törekvő számbavételével dolgozta fel, bár az elméleti aláfestések néhol bizonytalan színűek maradtak.

Félévszázadot meghaladó irodalmi munkásságát a személyazonosításról szóló gyakorlati irányú cikkével (Jogtudományi Közlöny, 1900) kezdte meg és a Büntetőjog Tárában folytatta. Az utóbbi hasábjain jelent meg 1906-ban „Okirat visszatartása mint önsegély", „Lopás és magánokirathamisítás anyagi halmazata" című cikke, amelyet a következő évben az örökségről lemondásról mint csalásról, a semmisségi panasz egyes részletkérdéseiről szóló követ. A sort kommentárok, irodalmi ismertetések, a büntetőjog különböző témáira vonatkozó tisztán pozitivista irányú megbeszélések, kazuisztikus jellegű kisebb cikkek folytatják. Bár voltak nála termékenyebb és könnyebben olvasható büntetőjogi íróink is, s bár művei nem kerültek az irodalmi vita gyújtópontjába, Heller Erik hatvannál több — sokszor nem nagy terjedelmű, de értékes — cikke, főleg tételesjogi tanulmánya, számos kérdés tisztázásához hozzájárult és megfelelő kritika mellett ma is felhasználható. Irodalmi munkásságának súlypontja az anyagi büntetőjogra esett, de figyelme kiterjedt a büntetőeljárásjogra. Érdeklődése széleskörű volt, egyes témák azonban különös erővel vonzották. Ezekhez tartozott a fiatalkorúak büntetőjoga.

A magyar büntetőjogi irodalmat gazdagító tanulmányai közül meg kell említenem a büntetéskiszabás elhanyagolt kérdéseivel foglalkozó, nemegy részletében ma is értékesíthető dolgozatait, továbbá a nem magyar nyelven megjelent kongresszusi véleményeit és tanulmányait. Behatóan érdeklődött az anyagi büntetőjognak olyan nehézveretű kérdései iránt, mint a materiális alanyi bűnösség, az anyagi jogellenesség; foglalkozott az exceptio veritatis-szal és a biztonsági rendszabályokkal is. Meg kell említenem a fejlődés irányát kritikailag tapogató dolgozatait. Felfogásának kialakítására legnagyobb hatást a német jogirodalom és jogszabályalkotás gyakorolta, de azért figyelemmel kísérte a francia törvényhozás eredményeit is. Az 1934. évi francia büntetőjogi tervezet alkalmat szolgáltatott arra is, hogy a német fasiszta felfogással szemben kijelentse: „az analogikus jogalkalmazás lehetősége a büntető jogszolgáltatást teljesen ingatag talajra viszi."[2]

Anyagi jogi munkáiban némi ingadozás mellett az a két világháború között tértnyerő irány tükröződik, amelyet a jogi pozitivizmus útjáról letérő külföldi burzsoá büntetőjogi elmélet vívódásai, mesterkélt absztrakciói, túlbonyolítottságban jelentkező homályosságai, ellentmondásai jellemeztek.

Számban és részben mélységben is aránytalanul kevesebb a büntető eljárásjog körébe vágó dolgozata. Ezek közül kiemelkedik a tettazonosságról és a jogerőről szóló. Ezekben — szemben az irodalomban és a bírói gyakorlatban uralkodó felfogással — ma is értékesíthető gondolatokat vetett fel. „A magyar büntető törvénykezési jog tankönyve" című irodalmi utalásoktól tartózkodó művének első fele nyomtatásban 1947-ben jelent meg (Budapest, 1947. 274 old.). Ez a rövid tankönyv a megjelenése idején hatályos eljárási jog jó összefoglalása, amely azonban a folyamatban levő kodifikáció folytán a megérdemeltnél kisebb hatást váltott ki.

A munkát nyugdíjba vonulása után sem hagyta abba. Reá igazán nem állott az, amit Arany János „Buda halálá"-ban olyan rezignáltan fejezett ki: „Az öreg ember csak tövis az ágon." Fürge alakja ott volt látható a magyar jogi bibliográfia munkálatainál. Új, szocialista kódexeink joganyagát is tanulmányozta, s nem maradt meg a puszta érdeklődésnél: lefordította az egész új büntetőperrendtartást németre, bevezetéssel látta el, és ezzel hozzáférhetővé tette azok számára is, akik magyarul nem tudnak. Az 1958-ban Berlinben megjelent könyve egyik utolsó öröme s egyben hattyúdala volt.

Heller professzor szép életet élt, s ha szabad azt mondani, szépen halt meg, az utolsó napokig dolgozva, szinte szenvedés nélkül. Szerény, kiegyensúlyozott, szeretetre méltó egyéniségének az emlékét tanítványai és kollégái kegyelettel őrzik. *m.*

* A megemlékezés felhasználja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, valamint büntetőjogi tanszéke nevében 1958. október 22-én e sorok írója által a ravatalnál tartott beszéd szövegét.

[1] A magyar büntetőjog tankönyve. Bevezetés és általános rész. 1. fél kötet. Szeged, 1931. 340 old. Általános rész, 2 fél kötet. Budapest, 1937. VIII + 292 old.

[2] Büntetőjogi kodifikáció Franciaországban, Polner Ödön Emlékkönyv, Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Univ. Hung. Francisco—Josephinae, sectio jur. pol. tom. VII. 1. Szeged 1935.

MEGJELENT

az Állam- és Jogtudományi Intézet **ÉRTESÍTŐ**jének II. kötet 1—2. száma. Az Értesítő előfizethető és számonként is vásárolható a következő helyeken: Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V. Váci utca 22. — Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztály, Budapest V. Alkotmány utca 21.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaítélése

Kandidátusi fokozat:

Takács József „Gyámhatóságaink új feladatai" c. kandidátusi értekezését 1957. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János, Szamel Lajos és Weltner Andor a jogitudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés tárgyválasztása helyes. A gyakorlat által elemezni igényelt témakört öleli fel. Nem lényeges szerkezeti egyenetlenségei vannak ugyan, megírási módja mégis kielégítő. Irodalmi apparátusában — főleg a külföldi tudományos irodalom vonatkozásában — hiányok állapíthatók meg. Viszont a művet erős kritikai szemlélet, vitakészség, számos de lege ferenda hasznosítható javaslat és a gyakorlatot segítő elméleti megoldás jellemzi.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján 1958. július 10-i ülésén Takács Józsefet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Földvári József „Tanulmány a bűncselekmény-egység és a halmazat köréből" c. kandidátusi értekezését 1958. szeptember 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Horváth Tibor és Kádár Miklós a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős kérdéseket tűzött értekezése tárgyául. Megkísérelte, hogy szorosan vett témájának kidolgozásán felül a bűncselekménynek is új fogalmát nyújtsa, ami mutatja önálló gondolkozásra való készségét, bár az általa megalkotott fogalom helyességét nem sikerült teljes mértékben igazolnia. Külön érdeme, hogy a valódi és látszólagos halmazat fogalmait jól kategorizálja és elemzi. A bizottság az opponensi véleményeket is figyelembe véve megállapítja, hogy a disszertáns mind az irodalom, mind a bírói gyakorlat anyagának teljes ismeretével rendelkezik és fejtegetései mindenkor magas elméleti színvonalon állanak még akkor is, ha tételei közül több általános elfogadásra nem is számíthat. Megállapítja a bizottság azt is, hogy szerző hasznos javaslatai mellett nem minden — de lege ferenda — állásfoglalása esik egybe büntetőpolitikánkkal. Az opponensek kifogásaival szemben a disszertáns válasza is igazolta azt, hogy alkalmas önálló tudományos munkára.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Földvári Józsefet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy Lajos „Fellebbezés a büntetőperben" c. kandidátusi értekezését 1958. szeptember 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Kádár Miklós és Losonczy István a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző a büntető eljárási jognak igen fontos kérdését dolgozza fel. A feldolgozásban a marxizmus—leninizmus elveire támaszkodik és az érvényesülő történeti szemléletében is. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák büntető eljárási jogát és bírói gyakorlatát összehasonlító módszerrel, nagy alapossággal dolgozta fel. Ugyancsak mintaszerű az anyag tagolásának, belső elrendezésének technikája, a disszertáció logikai szerkezete, felépítése mind formai, mind tartalmi vonatkozásban, jóllehet a disszertáció néhány elméleti tétele vitás (pl. hatálybantartás, ténymegállapítás és következtetés viszonya). Az opponensi véleményekre magas színvonalú választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Lajost a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kovacsics József „Államtudomány és statisztika" c. kandidátusi értekezését 1958. november 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János, a jogi tudományok és Kis Albert a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző által választott téma mind az államtutudományok, mind a statisztika és a történettudomány szempontjából jelentős, mivel a statisztika tudománya történetének marxista, összefüggő elemzése mind ez ideig hiányzik s az államtudományok és a statisztika kölcsönhatásainak vizsgálata terén általa feldolgozott korszakból ilyen részletességű munkák nincsenek. Szerző tanulmánya a tudományos igényeknek mind tartalmilag, mind a feldolgozás módszerét illetően megfelel. Nemcsak kiemelkedő személyek működésén keresztül mutatja be a statisztikai tudomány fejlődését, hanem kapcsolatba hozza azt a társadalmi-gazdasági viszonyokkal, az államvezetés általános jellemzésével. A feldolgozást a dialektikus és történelmi materializmus módszerével végezte. Gazdag irodalmi és levéltári forrásanyagot dolgoz, ill. tár fel. A munka némi szerkezeti egyenetlenségei a végső értékelést alig befolyásolják, s az meghaladja a kandidátusi fokozathoz szükséges kívánalmakat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kovacsics Józsefet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

E lapszám (XIV. új évfolyam 4.) szerzői: *Scsetinin B. V.*, a jogi tudományok doktora. (Moszkva). — *Dr. Feri Sándor*, a Legfelsőbb Bíróság ny. kollégiumvezetője. — *Dr. Hámori Éva* egyetemi adjunktus. — *Dr. Kálmán György*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője. — *Dr. Garancsy Mihályné*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Rex-Kiss Béla* laboratóriumi főorvos. — *Dr. Erdélyi Ernő*, a Statisztikai Hivatal Baranya megyei igazgatóságának munkatársa (Pécs). — *Dr. Trócsányi László*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. — Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei. — 2-591054 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

XIV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1959 május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

EÖRSI GYULA:
Szocialista polgári jogunk továbbfejlődésének egyes problémái 193

VILÁGHY MIKLÓS:
A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása 204

MEDVE ZSIGMOND:
A mezőgazdasági termelőszövetkezet és termelőszövetkezeti csoport jogállásának néhány alapkérdése 213

NAGY LÁSZLÓ:
Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban 220

NYIKIFOROV, B. Sz.:
A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek új Alapelvei 226

MÓRA MIHÁLY:
Az egyszerűbben bizonyítható tények a polgári perben 230

ŠTAJGR, FRANTIŠEK:
Panasz a törvényesség megsértése miatt a csehszlovák polgári perrendtartás szerint 237

RUDOLF LÓRÁND:
A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban 243

Szemle:

BALOGH ELEMÉR:
Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi kollégiumának 589. sz. állásfoglalásához 551

Jogirodalom:

PÉSCHKA VILMOS:
Új könyv a szocialista jogviszonyokról 254

— —.:
Új könyvbeszerzések 259

Tudományos élet:

RÉVAI TIBOR:
Magyar—szovjet jogásznapok 262

СОДЕРЖАНИЕ: *Дьюла Эрши:* Некоторые проблемы дальнейшего развития нашего социалистического гражданского права. — *Миклош Вилаги:* Формы права собственности и разделение социалистической правовой системы. — *Жигмонд Медве:* Некоторые основные вопросы правового положения сельскохозяйственной производительной кооперации и кооперативной группы. — *Ласло Надь:* Ответственность согласно нормам сельскохозяйственного кооперативного права. — *Б. С. Никифоров:* Новые Основы уголовного законодательства СССР и союзных республик. — *Михай Мора:* Проще доказываемые факты в гражданском процессе. — *Франтишек Штайгр:* Обжалование из-за нарушения законности согласно чехословацкому гражданскому процессу. — *Лоранд Рудольф:* Дифференциация правового урегулирования в трудовом праве. — *Обзор: Элемер Балог:* Примечания к постановлению коллегии Верховного Суда по гражданским делам за № 589. — *Юридическая литература: Вилмош Пешка:* Новая книга о социалистических правоотношениях. — — —: Новые книги. — *Научная жизнь: Тибор Реваи:* Венгеро—советские юридические дни.

INHALT: *Gyula Eörsi:* Einige Probleme der Weiterentwicklung unseres sozialistischen Zivilrechts. — *Miklós Világhy:* Die Formen des Eigentumsrechts und die Gliederung des sozialistischen Rechtssystems. — *Zsigmond Medve:* Einige Grundfragen der Rechtsstellung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft und der produktionsgenossenschaftlichen Gruppen. — *László Nagy:* Haftungsregeln im Recht der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *B. S. Nikiforow:* Die neuen Grundsätze der Strafgesetzbücher der Sowjetunion und der Unionsrepubliken. — *Mihály Móra:* Die einfacher beweisbaren Tatsachen im Zivilprozess. — *František Štajgr:* Beschwerde gegen Verletzung der Gesetzlichkeit nach der tschechoslowakischen Zivilprozessordnung. — *Lóránd Rudolf:* Die Differenzierung der rechtlichen Regelung im Arbeitsrecht. — *Rundschau: Elemér Balogh:* Bemerkungen zur Stellungnahme No. 589 des Kollegiums für Zivilrecht des Obersten Gerichts. — *Rechtsliteratur: Vilmos Peschka:* Ein neues Buch über die sozialistischen Rechtsverhältnisse. — — —: Neueingelaufene Bücher — *Wissenschaftliches Leben: Tibor Révai:* Ungarisch—sowjetische Juristentage.

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Quelques problèmes du développement progressif de notre droit civil socialiste. — *Miklós Világhy:* Les formes de la propriété et la division du système de droit socialiste. — *Zsigmond Medve:* Les problèmes fondamentaux du statut des coopératives et des groupes de production agricole. — *László Nagy:* Les règles de la responsabilité dans le droit des coopératives de production agricole. — *B. S. Nikiforov,:* Les nouveaux principes des codes pénaux de l'Union Soviétique et des Républiques fédérées. — *Mihály Móra:* Les faits simplement prouvables dans le procès civil. — *Štajgr, František:* Plainte de la violation de la légalité selon le code de la procédure civile tchécoslovaque. — *Lóránd Rudolf:* La différenciation de la réglementation juridique dans le droit de travail. — *Revue: Elemér Balogh:* Remarques sur la prise de position du Collège civil de la Cour Suprême N° 589. — *Littérature juridique: Vilmos Peschka:* Un nouveau livre sur les rapports juridiques socialistes. — — —: Livres récemment achetés. — *Vie scientifique: Tibor Révai:* Journées hungaro—soviétiques de juristes.

XIV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1959 május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Szocialista polgári jogunk továbbfejlődésének egyes problémái

I.

1. A szocialista nemzetközi irodalomban megélénkültek a viták a polgári jog alapkérdéseit illetően. A viták középpontjába került a jogrendszer tagozódásának kérdése, a jogágazatok elhatárolásának problémája: a gazdasági jogi koncepció ismét előtérben van. A viták kiterjednek a polgári jog tárgyának és határainak kérdésére; vitatják, hogy a polgári jog lényegét tekintve valóban az áruviszonyok szabályozására szolgáló jogterület-e, vagy pedig a polgárok személyi tulajdonával kapcsolatos jogterület, szemben az állami és szövetkezeti szocialista tulajdon jogviszonyaira épülő gazdasági joggal stb.

Ezek a viták több okra vezethetők vissza. Elsősorban azokra a hatalmas gazdasági eredményekre, amelyek mindenekelőtt a Szovjetunióban, de más szocialista államokban is új gazdasági-szervezési megoldások bevezetését tették szükségessé; az ipar és az építkezés irányításának átszervezését, a népgazdasági tanácsok megalakítását a gazdasági igazgatási körzetekben, a szövetséges köztársaságok, a helyi szervek és a vállalatok jogainak kibővítését, a tervező szervek átépítését és megerősítését stb. Mindezek és más változások maguk után vonták nemcsak a korábbi jogi formák felülvizsgálatát, de ezek rendszerezésének és a belőlük levont elméleti következtetéseknek az újraértékelését is. Ezt megkönnyíti az is, hogy az SZKP XX. kongresszusát követően minden téren eszmei megélénkülés tapasztalható: a dogmatikus kötöttségek és a személyi kultusz felszámolása kedvez az új utak keresésének.

2. Az elmúlt években végbement fejlődés egyik fő iránya: a gazdasági igazgatás decentralizálása az alsófokú szervek hatáskörének növelése, a vagyoni ösztönzés fokozása vállalati és dolgozói szinten egyaránt. Ez a polgári jog szempontjából a *polgári jogi módszerekkel* szabályozott viszonyok kiterjedését jelenti. Ennek a változásnak vannak objektív és szubjektív okai. Mindenekelőtt érvényesül a polgári jogi és hagyományos államigazgatási jogi módszerek és eszközök arányára vonatkozó törvényszerűség. Ez az arány a népgazdaság egyes területein és az egyes időszakokban alapvetően aszerint alakul ki, hogy mennyire teszi szükségessé a különben költséges és a bürokrácia veszélyével járó központosítást, illetőleg mennyire teszi lehetővé a különben lazaságra, visszaélésekre és hiányokra vezető decentralizációt a népgazdaság helyzete, a káderek száma, színvonala általában és az illető termékek vagy szolgáltatások politikai vagy népgazdasági súlya és funkciója különösen. Ebből következik, hogy a népgazdaság és a káderek fejlődésével párhuzamosan, az egyéni kezdeményezésnek a tervteljesítés szolgálatában való kibontakoztatásának megfelelően az arány bizonyos határok között a polgári jogi eszközök felhasználásának javára tolódik el: a fejlődés általános tendenciája a döntő pontokon való centralizáció fenntartása mellett a polgári jogi eszközök kiterjedése.[1] Ez a fejlődési irány különösen erőteljesen nyilvánult meg azután, hogy az SZKP XX. kongresszusa érvényesülésének szubjektív akadályait elhárította: ezt követően ugyanis bizonyos elmaradottságot is be kellett hozni. Ez viszont felélesztette azokat a veszélyeket, amelyekkel az ellenkező véglet, a revizionizmus terhes, és tápot adott azoknak a kispolgári nézeteknek, amelyek abszolutizálták ezt a fejlődési tendenciát és figyelmen kívül hagyták e tendencia abszolút és relatív korlátait.[2] E nézetek hibás voltára az egyes szocialista államokban elő-

[1] *Eörsi:* A tervszerződések, Akadémiai Kiadó 1957. 173—174. old. A Szovjetunió és Kína fejlődése egyaránt igazolja, hogy egy kezdeti időszak után, amikor a hatalmas területen még csak gyenge és szétszórt ipar van, és ezért egy bizonyos fokú koncentráltság eléréséig a centralizáció nem valósítható meg, a szocializmus építése nagyfokú centralizmussal kezdődik. Kína jelenleg is ebben a fázisban van (*Liu-Sao-Csi:* Hogyan és miért valósítjuk meg a „nagy ugrást" az iparban. Nemzetközi Szemle 1958. 12. sz.). Ezt követi a decentralizálás, amit — a Nagy Honvédő Háború, vagy akár az 1956. évi magyarországi ellenforradalmat követő hónapok tapasztalatai szerint — nehéz helyzetben, időlegesen, a nehézségek leküzdéséig központosító tendenciák szakítanak meg.

[2] E korlátokra nézve ld.: Tervszerződések, 294—295. old.

nyomuló revizionista nézetek bírálatán kívül főként a JUKSZ programtervezete körül kialakult nemzetközi vita hívta fel a figyelmet. Előtérbe került az állami szervezés, vezetés, irányítás kérdéskomplexuma, és ezzel együtt legutóbb, előtérbe került a gazdasági jog koncepciója is, amely éppen az állami vezetésből, a tervgazdálkodásból indul ki és a polgári jogot, államigazgatási jogot területe tekintélyes részétől megfosztva a jogrendszert erre figyelemmel javasolja felépíteni.

Feltűnő jelenség, hogy a gazdasági jogi koncepció éppen abban az időszakban bukkan fel és terjed el, amikor az általános fejlődési tendencia az említett határokon belül a polgári jogi eszközök és módszerek kiterjedése felé mutat, amikor pl. a tervszerződések szabályozása számos vonatkozásban közelebb került az egyéb szerződések szabályozásához. A kiutalásos rendszer úgyszólván eltűnt, a központi elosztás alá eső termékek száma egyre csökken, Csehszlovákiában lazult a szerződéskötési kötelezettség, az NDK-ban, ahol a gazdasági jogi felfogás hadállásai a legerősebbek, megszüntették a jogérvényesítési kötelezettséget stb.[3] Azt lehetne hinni, hogy ilyen körülmények között a gazdasági jogi koncepciónak kisebb talaja van, mint valaha.

Hogy ez mégsincs így, az nem magyarázható kizárólag olyan felszíni okokkal, mint a korábbi gazdasági jogi koncepció túlságosan messzemenő következményekkel járó merev elvetése vagy a védekezés a revizionizmus túlzó nézetei ellen. Elterjedésének mélyebben fekvő okai vizsgálatra szorulnak.

3. Ennek során foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy nem egysíkú-e az az elemzés, amely az elmúlt évek változását a népgazdaság jogi szabályozása terén csupán a polgári jogi eszközök és módszerek kiterjedésében látja. Ezt az elemzést bizonyos fokig egysíkúnak kell ítélnünk. Helytálló ugyanis az a megállapítás, hogy a decentralizációnak, az alsó szervek önállósága, hatásköre növelésének az a hatása is megvan, hogy emberek tömegeit vonja be a gazdasági igazgatás állami munkájába. A változás csak szűkebb polgári jogi szemmel áll abban, hogy a vállalatok közötti mellérendeltségi-kooperációs viszonyok száma és súlya növekszik. Valójában nemcsak a polgári jog kiterjedéséről van szó, de ugyanakkor, bizonyos értelemben, anélkül, hogy ez újabb viszonyokat vonna be a jog által szabályozott viszonyok körébe, *az államigazgatási jogéról is.* Igaz, hogy sok olyan viszony, amely korábban inkább államigazgatási jogi szabályozást nyert, újabban inkább polgári jogi szabályozásban részesül, de az is igaz, hogy az önállóság, a hatáskörök növelése ugrásszerűen megnöveli az igazgatásban tevékenyen résztvevők számát, az igazgatottak nagy számát igazgatást tevékenyen ellátókká is változtatja anélkül, hogy igazgatottminőségüket megszüntetné. Egymás mellett megy végbe az a folyamat, hogy a szerződés mellérendeltségi viszonyai az állami aktusok és utasítások fölé- és alárendeltségi viszonyai terhére tért nyernek, és az, amely a marxi—lenini tanoknak megfelelően az államigazgatásba a gazdasági igazgatás terén is az állampolgárok mindnagyobb számát vonja be, a gazdasági igazgatást egyre szélesebb körök ügyévé teszi anélkül, hogy a centralizáció mindenkor szükséges mértékét feladná. A hagyományos államigazgatási jogi módszerek háttérbeszorulásával párhuzamos az új, szocialista államigazgatási jog magasabb szintre emelése. Ha ezt a képet az állami tevékenység egysége szemszögéből vizsgáljuk, kézenfekvőnek tűnik, hogy a tervszerződések igénybevétele e tevékenység különféle formáinak egyike, és úgy tűnik, a polgári jogi és államigazgatási jogi eszközök és módszerek egymáshoz közelebb kerültek. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy a polgári jog egészében — tehát nemcsak a tervgazdálkodás polgári jogi intézményei körében — az állami befolyás, mint még kifejtjük, igen számottevő szerephez jut. Érthető, ha a decentralizáltan működő, de egységes állami irányítás és ellenőrzés alatt álló gigantikus tervgazdálkodás jogi-politikai megítélésével kapcsolatosan elterjednek olyan nézetek, amelyek a szerződési formák kiterjedését csupán a decentralizáció és hatáskör-növelés egyik alárendelt következményének tartják[5] és eljutnak a gazdasági jog koncepciójához.

Mindez mindenesetre arra figyelmeztet, hogy bizonyos lényeges területeken egyre inkább összefonódik az államigazgatási jogi és a polgári jogi eszközök alkalmazása. Csökken az a munkamegosztás, amely szerint a felső szervek igazgatnak, utasítanak, az alsók pedig termelnek, gazdálkodnak, áru-pénzviszonyokat létesítenek és bonyolítanak le. Jó példája ennek a változásnak a tervszerződések területén a minisztériumi szerződések teljes háttérbeszorulása, illetőleg egyes népi demokratikus jogokban a megszűnése egyfelől és ugyanakkor másfelől olyanfajta új intézmények kialakulása, mint a csehszlovák kapacitási szerződés, amely kereteiben több évre szabja meg a szerződéskötő vállalatok viszonyát. Ebben a szocialista jogfejlődés egyik fontos jellegzetességét kell látnunk, éspedig azt, hogy a szocialista jogban az egyes jogágazatok egymáshoz való viszonya megváltozik. A szocialista társadalmi tulajdon, és ezen belül főként az állami szocialista tulajdon uralkodóvá válása, az ezen alapuló tervgazdálkodás összetett viszonyai az egyes jogágazatok között olyan viszonyt alakított ki, amely mellett a különböző jogágazatok egyes jellegzetes módszereinek és eszközeinek komplex együttalkalmazása vált lehetségessé és szükségessé anélkül, hogy e jogágazatok

[3] Ld.: Tervszerződések, 102. s köv., 290. s köv., 169. s köv. old.; a német 1957. III. 21-i Angleichungsverordnung (Gbl. 209. old.); *Joachim Hemmerling:* Grössere Beweglichkeit im Vertragssystem (Vertragssystem, I. évf. 1. sz.); a csehszlovák irodalomban *Viktor Knapp:* Az értéktörvény jelentőségének egyes kérdései, figyelemmel a szocialista polgári jogra (Právnik, 1958. 1. sz.); *Jan Spišiak:* Nová sustáva ekonomickych produktov (Právnicke Studie, 1958. 3. sz.); az 1958. október 17-i 69. sz. csehszlovák törvény a szocialista gazdasági szervezetek közti gazdasági viszonyokról, 15. §.

[5] Pl. *I. V. Pavlov,* a szovjet szocialista jog rendszeréről Sz. G. P. 11—13. old.

jellegzetes sajátosságai eközben elmosódnának. Nem összeolvadásról, hanem sokoldalú együtthatásról van szó. Az állandó gyorsütemű változások közepette, továbbá ugyanakkor, amikor a jognak szilárdnak kell lennie, egyben az egyes jogágazatokat alkalmassá kell tenni arra, hogy a követelményeknek megfelelően megújhodjanak. A szilárdságnak és a rugalmasságnak ez az igénye a formalisztikus jogászi szemlélet felszámolását követeli meg. Ezt megkönnyíti, ha az egyes jogágazatok tartalmi, rendszeri és módszeri kérdései megítélésénél abból indulunk ki, hogy a jogalkotás és az állami szervek jogalkalmazása mindig, minden jogágazat területén — a polgári jog területén is — meghatározott fajtájú és irányú *állami tevékenységet* jelent a társadalom átalakítása érdekében, továbbá, hogy az *sajátos jogi eszközökkel* megy végbe. A jogi eszközöket pedig a jogi dogmatika építi ki, amely szükséges és hasznos mindaddig, amíg alapjaitól el nem szakad vagy el nem fedi különböző társadalmi-gazdasági jelenségek jogi szabályozásának eltérő rendeltetését és ezáltal formálissá nem válik.

A továbbiakban néhány idevágó kérdéssel foglalkozunk a polgári jog szempontjából.

II.

1. Néhány évvel ezelőtt a polgári jog tudományában vitán felül állott, hogy a polgári jog *tárgya*, ha nem is kizárólagosan, de túlnyomó részben, jellegadóan a szocializmusban, illetőleg a népi demokráciában is fontos szerepet betöltő *áruviszony* — ide értve az állami vállalatok közötti áruviszonyokat is —, a polgári jog alapvető *módszere* pedig az *egyenjogúság, a mellérendeltség.*

Ma ez a már érintett okoknál fogva korántsem ilyen egyértelmű a szocialista jogtudományban. Az új gazdasági jogi koncepció hívei, miután a tulajdonjog, a jogi személyek és a szerződések fontos viszonyait helyezik polgári jogon kívülre, a polgári jog tárgyát másképpen kénytelen megvonni és a mellérendeltség módszerének sem tulajdoníthatnak számottevő jelentőséget. *V. Sz. Tadevoszjan* a tárgy meghatározása szempontjából a fő súlyt a jogviszonyok *alanyaira* helyezi, és ezen az alapon különböztet meg polgári jogot, közjogot és gazdasági jogot.[6] *I. V. Pavlov* a polgári jog területén a figyelmet az állampolgárok vagyoni és egyes nem-vagyoni viszonyaira irányítja, ezek erősítését, kialakítását és védelmét tekinti lényegesnek az állampolgárok egymásközti és a szocialista szervezetekkel való viszonyaiban.[7] Őt követi a német irodalomban *Gerhard Dornberger*, aki szerint a polgári jog középpontjában a polgárok jogviszonyai állnak: a személyi tulajdonuk, a szocialista szervezetekkel létesített csereviszonyaik, személyük és vagyonuk védelme.[8]

Heinz Such és *Hans Kleine* szerint a polgári jog tárgyai azok a jogviszonyok, amelyekben a polgárok a személyi tulajdon alanyaiként vesznek részt.[8/a] Ez a koncepció azon alapul, hogy a tervgazdálkodás viszonyai gyökeresen eltérnek a magánszemélyek vagyoni viszonyaitól; a figyelem jobban ráirányul mind az állami tulajdon, mind az állampolgár védelmére, ha ezek külön-külön jogágazatok középponti tárgyai; a társadalmi viszonyok egységéből való kiindulás azt kívánja, hogy egy-egy tulajdoni forma legyen egy-egy jogágazat alapja. *Martin Posch* ezt a felfogást a régi magánjogi szemlélet maradványának tekinti, azon az alapon, hogy az embert annyiban ismeri el jogalanyának, amennyiben tulajdonos. Szerinte a polgárok minden személyi és vagyoni viszonya a polgári jogba tartozik, ideértve pl. a munkajogot, a nyugdíjra és az öregségi ellátásra irányuló jogot is.[9]

2. Ezek az újabban felmerült felfogások mindenekelőtt annak megvizsgálására késztetnek, hogy nincs-e a korábbi koncepciónak valóban formális eleme, nem hiányos-e a megszokott megoldás.

Arra a következtetésre jutunk, hogy a megoldás bizonyos vonatkozásokban *formális és hiányos.* A bírálatoknak mind a szabályozás tárgya, mind módszere vonatkozásában van némi igazságuk.

a) A polgári jog *tárgya* alapjában az áruviszony, de korántsem kizárólag az. A polgári jog tárgyai közé tartoznak bizonyos tulajdoni és elosztási viszonyok; a vagyoni felelősség bizonyos viszonyai; az öröklési viszonyok; egyes nem-vagyoni viszonyok. Ezek a viszonyok egyike-másika egymástól meglehetősen távol van.[10] Közülük csupán az elosztási viszonyok tekinthetők par excellence áruviszonyoknak. Ezek a viszonyok sem mind tartoznak teljesen a polgári jogba: a tulajdoni és elosztási viszonyok úgyszólván a jog minden ágazatában megvannak, vagyoni felelősség a munkajogban is van stb. Nem eklektikus csúcságazat-e a polgári jog? Nem maradványa-e valóban a hajdani magánjogi koncepciónak, amely a közjoggal osztozott az egész jogrendszeren, noha „kénytelen volt" kiengedni köréből a munkaviszonyok, a termelőszövetkezeti viszonyok és a földre vonatkozó bizonyos viszonyok jogintézményeit? A szokásos felelet: a *módszer* azonossága fogja össze a polgári jog birodalmának távoli vidékeit. A módszer? Enynyivel erősebb a rendszeralkotás szempontjából, mint a szabályozás tárgya? Ezt a tételt általában elveti a szocialista jogirodalom.[11] Kielégítő-e az a válasz, hogy az áruviszony létrehozta a maga módszerét, ez a módszer pedig az áruviszonyok jelen-

[6] A szovjet jogrendszer egyes kérdéseiről, Sz. G. P. 1956. 8. sz. 99—108. old.

[7] A szovjet szocialista jog rendszeréről, Sz. G. P. 1958. 11. sz. 12. old.

[8] „Az NDK szocialista gazdasági joga" c. kollégium koncepciójához, Staat und Recht, 1958. 10. sz. 1049. old.

[8/a] *Such:* Über die Konzeption einer neuen Zivilgesetzbuches der DDR, Staat und Recht, 1958. 11. sz. 1096—1117. old.; *Kleine:* Über die Konzeption des neuen Zivilgesetzbuches der DDR, Staat und Recht, 1959. 2. sz. 232—241. old. A két szerző között egyébként lényeges eltérés is van: *Such* az áruviszonyok korlátozott jelentőségét elismeri, *Kleine* pedig a szocializmus gazdasági alaptörvényére építi fejtegetéseit.

[9] Für ein neues Zivilrecht — gegen ein neues „Privat"-recht, Staat und Recht, 1958. 12. sz. 1259—1272. old.

[10] Ezzel érvel *I. V. Pavlov* az Izvesztyija 1958. október 22-i számában megjelent, „A szovjet jogrendszer megoldásra érett kérdései" c. cikkében.

[11] Ld. *Pavlov,* Sz. G. P.-ből id. cikk, 6—7. old.

tősége folytán olyan erőre kapott, hogy messze az áruviszonyok határán túl terjedt, és ahová kiterjedt, oda követi a polgári jog ágazata? Véleményünk szerint a polgári jog tárgyát *csupán a módszer* nem szabhatja meg még akkor sem, ha a leglényegesebb tárgyi elemen: az áruviszonyon alapul. A tárgy vonatkozásában is kutatnunk kell a közös nevezőt.

A kérdés megoldására jelentős erőfeszítéseket tett *Viktor Knapp*. Szerinte a polgári jog tárgyai: a) a tulajdonosok viszonya nem-tulajdonosokhoz (a használati érték realizálása), b) a tulajdonosok és az operatív igazgatást végzők egymásközti viszonya (a csereérték realizálása), c) néhány ezekhez közelálló viszony (öröklés, kártérítés) és d) az értéktörvény hatása folytán néhány nem-vagyoni (személyi) viszony. A polgári jog alapjában a tulajdonosok és az operatív igazgatást végzők magatartását szabályozza.[12]

A kiindulást helyeseljük. A polgári jog azokat a vagyoni viszonyokat szabályozza, amelyek létüket annak köszönhetik, hogy

aa) a társadalomban *többféle tulajdon* van és közöttük az *egyéni tulajdon* is ismeretes, éspedig a személyi tulajdon, a népi demokráciákban ezenfelül a magántulajdon formájában is;

bb) ennek következtében fennmarad az *árutermelés*, fennmaradnak az áruviszonyok.

Ezzel szemben azok a vagyoni viszonyok, amelyekben az a tény, hogy a jelenlegi társadalomban többféle tulajdoni forma van, nem domináló jelentőségű, nem tartoznak a polgári jogba. Ezeknél a viszonyoknál vagy egy sajátos fajtájú kollektíváról van szó (családjog, munkajog, termelőszövetkezeti jog), vagy par excellence állami tevékenységről (államigazgatási jog), vagy éppenséggel kizárólagos — tehát egyfajta — állami tulajdonon épülő használati viszonyokról, mint a szovjet földjog esetében. Ez az elhatárolás nézetünk szerint magában foglalja

aa) az állami szocialista tulajdonjognak a vagyoni forgalommal kapcsolatos vonatkozásait, ideértve a vagyoni felelősséget is, amely a reparációs elem révén kapcsolódik az áruviszonyok jogi megoldásaihoz,

bb) minden másfajta tulajdonjog valamennyi olyan vonását, ami a többféle tulajdon létével és az árutermeléssel kapcsolatos. Ide tartozik a vagyoni felelősségen felül az öröklési jog is, amely az egyéni tulajdon létére vezethető vissza és a nem-vagyoni jogok vagyoni vonatkozásai, mert ezek az áruviszonyokra vezethetők vissza.

Nem foglalja viszont magában az elhatárolás a szoros értelemben vett nem-vagyoni jogokat, tehát a személyhez fűződő jogok nem-vagyoni vonatkozásait. Ezek azonban a polgári jog *rendszere* szempontjából valóban perifériikusak; ezt bizonyítja az is, hogy megsértésük *polgári jogi* szankcióit meglehetősen erőtlenek.

A javasolt elhatárolás arra irányul, hogy egyfelől ne redukálja a polgári jog tárgyát közvetlenül az áruviszonyra, de másfelől keresse a tárgy egységét — egyedül a személyhez fűződő nemvagyoni viszonyokat nem erőltetvén az egységes tárgymeghatározásba. A megoldás tehát a következőkön alapul: *aa)* többféle tulajdoni forma van; *bb)* ez áruviszonyra vezet; *cc)* fennmarad az egyéni tulajdon.

Az e három feltétel alapján kialakuló vagyoni viszonyok szabályozása a polgári jogba tartozik. A polgári jog tehát szabályczza mindenfajta tulajdon minden olyan mozgását, amely *aa) áruviszony* vagy *bb)* a *többféle*, illetőleg *egyéni* tulajdon fennmaradására vezethető vissza.

Ilyen körülmények között az állami szocialista tulajdonjog csak részben fog a polgári jog körébe tartozni. Ez a gazdasági jogi koncepció híveinek egyik legfontosabb érve. Mielőtt azonban erre a kérdésre reflektálnánk, néhány megjegyzést kell tennünk a polgári jog módszerére és dogmatikájára vonatkozóan.

b) A polgári jog alapvető *módszere* a mellérendeltség — tartja az újabban támadott közfelfogás. Ez így valóban időtlen igazság, tehát olyan absztrakció, amelynek a valósághoz kevés vonatkozása van, noha ami vonatkozása van, az objektíve helytálló. Különösen keveset mond azért, mert ezt a burzsoá magánjogra is elmondhatjuk. Tegyük hozzá, hogy ezen a formális igazságon csak formálisan segítünk, ha „szocialista áruviszonyokról" beszélünk, anélkül hogy ennek jogi szabályozásbeli módszeri megfelelőit is feltárnánk. Ehhez viszont társadalmi rendszerünk alapjaiból kell kiindulnunk. A termelési eszközök zömének társadalmi tulajdona egyfelől a kizsákmányolás, anarchia és konkurrenciaharc felszámolásához vezet, felszámolja az antagonisztikus érdekellentéteket és létrehozza a társadalom tagjai között a szocialista együttműködés objektív alapjait, másfelől megteremti a tervgazdálkodás lehetőségét és szükségességét, ami a termelőerők arányos, tervszerű fejlődésére vezet és szolgálja a szükségletek mind teljesebb kielégítésének ügyét. Ezek határozzák meg a polgári jogi viszonyok alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, közöttük a fennmaradt és átalakított áruviszonyokat is. Az anarchiában, konkurrenciaharcban tenyészett, kizsákmányolást hordozó, válságokra vezető áruviszonyokat kell úgy átalakítani, hogy azok a szocializmust szolgálják. A tervgazdálkodásnak, a szükségletkielégítés ügyének kell alávetni és megtölteni az együttműködés elemével, annak megfelelően, hogy a tervgazdálkodást a társadalmi tulajdon kiterjedése szükségszerűvé tette, és ugyancsak ennek következtében a népi demokráciákban is egyre inkább alapvetően érdekközösségben élő személyek és alapvetően azonos érdekű szervezetek áruviszonyaiban is egyre törvényszerűbb lesz az együttműködés, egyre véletlenszerűbb ennek az ellenkezője. Mind az állam, mind a dolgozók helyzete, egymáshoz való viszonya és szerepe a vagyoni viszonyokban tehát olyan áruviszonyokat hoz létre, amelyek gyökeresen különböznek minden megelőző társadalom áruviszonyaitól. A joggal szemben támasztott új követelmények ezekből az új jelenségekből erednek; ezek az új jelenségek

[12] A jogrendszerről szóló vitáról, Sz. G. P. 1957. 5. sz.

egyben kitermelik az új követelményeknek megfelelő jogi módszereket és eszközöket is. Ezek lényege:

aa) az, amit *Lenin* úgy jellemzett, hogy „számunkra a gazdaság területén *minden közjogi*, és nem magánjogi"[13], vagyis az *állami befolyás biztosítása* az egész polgári jogban, természetesen különböző területein különböző intenzitással és eszközökkel,

bb) a *szocialista együttműködés* elősegítése és biztosítása jogi eszközökkel.

A szocialista polgári jognak ez a két fő módszeri sajátossága az, ami azt nemcsak megkülönbözteti a burzsoá magánjogoktól, de azoknál magasabb szintre is emeli az alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági viszonyok magasabbrendűségének megfelelően.

A helyzet tehát nézetünk szerint úgy fest, hogy az áruviszonyok szabályozásának van egy olyan önmagában absztrakt módszere, amely *végigkíséri* az áruviszonyok szabályozását minden társadalomban, amelyben az áruviszonyoknak jelentőségük van — a szocialista társadalomban is. Ez a *mellérendeltség*. Ehhez járul a *szocialista* polgári jogban még két olyan módszerbeli jellegzetesség, amelyet alapvetőnek kell tekinteni, mert a társadalmi-gazdasági rendszer alapjából fakad és mert az áruviszonyok alakulását a polgári jog egész területén alapvetően befolyásolja. Ezek pedig: *az állam fokozott befolyása* az állami, társadalmi érdekek feltétlen érvényesítése érdekében, valamint *a szocialista együttműködés*.

Szembe lehet ezzel vetni, hogy ezek nem lehetnek a polgári jog módszeri sajátosságai, mert hiszen ezek az *egész* szocialista jogrendszerben érvényesülnek; csupán a mellérendeltség jellemzi úgy a polgári jogot, hogy egyben meg is különbözteti más jogágazatoktól. Ez az ellenvetés azonban könnyen bizonyulhat elvontnak. Igaz, hogy mindkét kiegészítés az egész jogrendszerben érvényesül, de a polgári jogban különleges jellegzetességet és jelentőséget kapnak a szabályozás alapvető tárgyával, az áruviszonyokkal való összefüggésükben. Mindkét javasolt kiegészítés ugyanis teljes mértékben *ellentétes* az áruviszonyok elvont belső jellegzetességeivel, mozgásuk belső törvényszerűségével. Ha a polgári jog módszereként említjük meg a szocialista együttműködést, akkor ez teljesen el fog térni attól, ha pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban szólunk szocialista együttműködésről. Az utóbbiban ugyanis a tagok közötti viszony eleve, alapjában az együttműködés viszonya, az áruviszonyok területén azonban ennek az ellenkezője volna természetes.[14] *Áruviszonyok* jogi szabályozásával kapcsolatosan a fokozott állami befolyás és a szocialista együttműködés ugyanolyan lényeges és kiemelendő elem, mint a mellérendeltség. Ezt az utóbbit azért kell kiemelni, mert az áruviszonyok *lényegéből* fakad, az előbbieket azért, mert noha az áruviszonyok *lényegével ellentétesek*, a szocialista polgári jogban mégis megvalósulnak és biztosítják azt, hogy az áruviszonyok káros oldalai lehetőleg ne érvényesülhessenek. Ha tehát a módszert nem a tárgytól elszakítva, hanem ahhoz való viszonyukban tárgyaljuk, akkor a két javasolt kiegészítés nem fogja az egész szocialista jogra érvényes általánosítások elismétlését jelenteni, hanem éppenséggel a szocialista polgári jog egyik legsajátosabb alapvető megoldási módjára fog rámutatni.

Az ellenvetést és a választ azonban egy másik oldalról is meg lehet formulázni. Azt is fel lehet vetni, hogy a javasoltak *nem is a módszerhez tartoznak*, hanem tartalmi elemek, amelyek a polgári jogban éppen a mellérendeltség módszerével valósulnak meg. Ez nem volna igaz, mert hiszen minden ilyen irányú jogi eszköz éppenséggel *megbontja* az áruviszonynak megfelelő mellérendeltséget, amelynek jellegzetessége az, hogy önálló érdekekkel és akarattal rendelkező személyek maguk alakítják jogviszonyaikat. Az állami befolyás növekedése tehát nem a mellérendeltségen belül érvényesül, hanem azon *kívülről*, ha ugyan nem a sajátos, az áruviszonyokra szabott mellérendeltség *ellenére* hat. Ugyanígy az együttműködés módszere is. Ez sincs ugyan ellentétben a mellérendeltség elvont fogalmával, de az áruviszonyra szabott mellérendeltségen kívül áll. Mármost ha a módszer kérdése azt jelenti, hogy hogyan hat az állam a szabályozás tárgyára, tehát alapvetően az áruviszonyokra, akkor az a válasz, hogy a mellérendeltség rendszerében való szabályozással, nem kielégítő, mert valamiféle nemlétező automatizmusra utal, és éppen az áruviszonyokhoz tapadása miatt nem is túlságosan sokatmondó: áruviszonyokat nem is lehet másképpen szabályozni, csak a mellérendeltség rendszerében. Ha azonban erre a „hogyan"-ra azzal is válaszolunk, hogy úgy, hogy ezek az áruviszonyok az állami, társadalmi érdekeknek megfelelően alakuljanak és bennük a felek szocialista együttműködése valósuljon meg, akkor nemcsak szocialista jellegzetességre mutattunk rá, nemcsak arra mutattunk rá, ami — ha nem is a szocialista jogban, de az áruviszonyok jogában — egyedülálló, de rámutattunk arra a módszerre is, ahogyan a szocialista állam az áruviszonyokat szabályozza: nem csupán szerződési formákat bocsátva a magántulajdonosok rendelkezésére, nem csupán bizonyos szűk semmiségi eseteket állapítva meg, nem bízva a gazdasági viszonyok alakulását az áruviszonyok véletlenszerűnek tűnő játéka mögött vakon ható, társadalmi szinten nem befolyásolt törvényszerűségekre, hanem tervezve, irányítva, ellenőrizve, vagyis *biztosítva az állam fokozott befolyását és a felek szocialista együttműködését*.

Ennek a módszernek az alkalmazása igen jól megfigyelhető a polgári törvénykönyv tervezetében, éspedig különösen a bevezető rendelkezésekben, de az egyes részek közös szabályainál és részletrendelkezéseinél is. Az idevágó szabályok gyakran nem azt a célt szolgálják, hogy az *egyes* ügyek eldöntésének közvetlenül a jogi alapjaivá legye-

[13] Művei, 36. kötet 574. old.

[14] Ebben a vonatkozásban „együttműködés" legfeljebb formális értelemben tapasztalható: ellentétes érdekek valamilyen vonatkozásban „találkoznak" és ez szerződésre vezet (bővebben ld.: Tervszerződések 34—35. old.).

nek, hanem azt a célt, hogy az *összes* „ügy" helyes eldöntéséhez szükséges polgári jogi szemlélet kialakulásához járuljanak hozzá, és így mozdítsák elő az egyes ügyek megfelelő eldöntését. Ha azonban a módszert nem tudatosítjuk, az idevágó szabályok elszigeteltteknek vagy túlságosan elvontaknak hathatnak, kellően meg nem értik őket, és ez elsorvadásukat, vagy pedig ellenkezőleg, túlzott igénybevételüket, frázisszerű felhívásukat vonhatja maga után. A polgári jogban „polgárjogot" akkor nyernek, ha az állami befolyás módszere a polgári jogban is az őt megillető figyelemben részesül. Erre figyelmeztet az is, hogy kifejtett jellegüket az országos vita során egyáltalán nem értették meg azok, akik prakticista hadállásokból az ilyen, szerintük nem-jogi, hanem „ideológiai" tételek ellen felléptek. Az ilyen prakticista szemlélet mögött azonban a régi magánjogi elvek és módszerek megszokottsága van, ez a megszokottság pedig hordozójában azt az illúziót kelti, hogy *semmiféle* polgári jogi szemlélet hatása alatt nem áll, ilyesmire szüksége nincs és az egyes esetekre elég a józan gyakorlati ész. Példaként szolgál erre az a sok helyütt hangoztatott javaslat, hogy a családjog kerüljön a polgári törvénykönyvbe, noha az a burzsoá polgári törvénykönyvbe a burzsoá házasságok társadalmi szerepe folytán került, éspedig annak ellenére, hogy a családjogi szabályok zöme teljesen más dogmatikai szerkezetű, mint a polgári jogiaké (kogencia, sajátos alárendeltség, igazgatási elemek stb.). Példa rá továbbá a méltányossági felelősségről szóló vita, amelyben a gyakorlati érvek mögött a burzsoá korból ismert sajátos „szociális jog" szemlélete húzódik meg. A „prakticisták" szerint tehát az egységes szemlélet szükségessége vagy szükségtelensége a kérdés, noha valójában a kérdés úgy áll, hogy az új *szocialista* szemléletre van-e szükség vagy megmaradhatunk-e a megszokottsága folytán rejtve ható *burzsoá* szemlélet mellett. Ahhoz azonban, hogy jogászaink általában így tegyék fel a kérdést, ezt tudatosítanunk kell, éspedig elsősorban azáltal, hogy a dogmatikus elemek, a formális elemek mögé nézünk. Nem azért, hogy elvessük a dogmatikát és a formális elemeket, hanem hogy a polgári jog valóságos mozgató erőit feltárjuk.

III.

1. A jogi dogmatika javarészt a megoldások jogi oldalainak azonosságaira és különbözőségeire épül: ezek absztrahálásának eredményeként alakul ki. A megoldások jogi oldalainak azonosságát és különbözőségét pedig rendszerint az alapulfekvő társadalmi-gazdasági viszonyok szabják meg. Ezért a jogi dogmatika az alapokkal szerves kapcsolatban áll: végső fokon általuk meghatározott. A dogmatika azonban el is szakadhat ezektől az alapoktól és ezáltal merőben formálissá válhat.[15] Ez alapvetően kétféleképpen mehet végbe:

a) bekövetkezhet annak folytán, hogy a dogmatika merev, a társadalmi-gazdasági viszonyok pedig állandóan változnak. A dogmatika megszokottsága viszonylag önálló visszahúzódó erővé válhat, ahogyan a kívánatos stabilizálást is előmozdíthatja. Ez a jelenség arra vezethet, hogy a dogmatika *elmaradottsága* folytán merőben formálissá lesz.

b) Másfelől veszélyek rejlenek a még el nem maradott dogmatika *túlértékelésében*, éspedig főleg akkor, ha különféle jelenségek jogi megoldásában sok a hasonlóság, és ezért különféle politikai, társadalmi, gazdasági célok a jogban azonos vagy hasonló dogmatikai eszközökkel szolgálhatók; ez ugyanis az eltérő jogpolitikai célok elhomályosodására vezethet. Ilyenkor *a dogmatika elfedi a funkcióbeli különbségeket*. Ez vagy úgy nyilvánul meg, hogy az azonos dogmatika *különböző társadalmi rendszerek jogi megoldásainak különbségeit, sőt ellentéteit* fedi el, mint a polgári jog módszerének említett esetében, vagy úgy, hogy *egyazon jogrendszer különböző intézményeinek funkcióbeli különbségeit* fedi el. Ilyen „elfedést" tárt fel a szocialista jogtudomány, amikor a „korlátolt dologi jogok" dogmatikai kategóriáját felbontotta és pl. a zálogjogot funkciójának megfelelően a kötelem biztosítékai közt helyezte el, vagy amikor a kötelem dogmatikai kategóriája mögé tekintve felfedte a szerződés és tiltott cselekmény egymással fontos vonatkozásokban homlokegyenest ellentétes vonásait. Ez a munka azonban még korántsincs befejezve; a gazdasági jog koncepciójának hívei is nem utolsósorban erre a jelenségre támaszkodnak.[16] Azt mindenesetre el kell ismerni, hogy ahol ilyen „dogmatika mögötti" különbségeket feltártunk, ott eddig úgyszólván csak a polgári jog rendszerére nézve vonhatunk le következtetéseket, de a lényegre nézve még alig haladtunk előre. Másrészt még korántsem tártuk fel minden területen az azonos dogmatika mögött rejtőző eltéréseket; a dogmatika még több területen elrejti a mélyenfekvő különbségeket, és ezáltal akadályozza egyes jogintézmények funkciójának felismerését. Ezért tovább kell folytatni azokat a vizsgálódásokat, amelyek a dogmatika mögötti mozgatóerők feltárására irányulnak, éspedig nem azért, hogy ezekkel a mozgatóerőkkel helyettesítsük a dogmatikát, hanem hogy alkalmasabbá tegyük a mozgatóerők szolgálatára. Egyébként ez az egyik útja annak is, hogy az elvi vita lényegét ne abban lássák, hogy kell-e polgári jogi egységes szemlélet vagy sem, hanem hogy a szocialista szemléletnek a gyakran öntudatlanul ható burzsoá szemlélettel való vitáját lássák benne.

Ennek a célnak a szolgálatára is alkalmas az, amit a polgári jog módszerére nézve javasoltunk, az itt tapasztalható formalizmus túlhaladása érdekében. Most azonban inkább olyan esetekre kívánjuk a figyelmet felhívni, amelyekben a dogmatikai azonosságok mögött funkcióbeli eltérések húzódnak meg. Nem mintha a kétféle kifogásolt jelenség: az elmaradottság formalizmusa és a többféle

[15] Azért „merőben", mert a dogmatika mindig „formális". Amíg azonban a forma a tartalomnak megfelel, ez előnyös körülmény, és egyenesen létjogosultságot ad neki.

[16] Különösen *Dornberger* és *Such* a német polgári jogi tudományban.

rendeltetésű intézmények hasonló dogmatikai megoldásának túlértékelésében rejlő formalizmus eredményében különbözne. Mindkettő arra vezet, hogy az intézmény rendeltetése által nyilvánvalóan meghatározott jogi megoldás elfedi azt, ami meghatározta. A módszerről kifejtettek a múlt és a jelen különbségeit leplező dogmatikai formalizmus ellen irányulnak, a most kifejtendők a különféle rendeltetésű jogintézmények különbségeit elmosó dogmatikai formalizmus ellen.

2. A dogmatikának ez az elfedő szerepe a leginkább a *jogellenesség* és a *felelősség* területén nyilvánul meg.

Igen elterjedt az a nézet, hogy a polgári jogban — akárcsak pl. a büntetőjogban — *minden szankciós helyzet* a felelősség körébe tartozik, *a jogellenesség minden esete felelősséget vált ki*. Felelősségről van szó akkor is, ha valaki jogellenesen kárt okoz ; akkor is, ha jogalap nélkül jut valamilyen szolgáltatáshoz ; akkor is, ha a szerződés senkinek fel nem róható okból lehetetlenült ; akkor is, ha a hibás teljesítést kell hibátlanná tenni ; akkor is, ha jogellenesen elmulasztja a szerződés írásbafoglalását ; akkor is, ha cselekvőképtelen személlyel szerződik stb. A felelősség körébe tartozik tehát a végrendelet érvénytelensége is és a szándékos károkozás folytán beálló kártérítési kötelezettség is.

Kérdéses, hogy nem ugyanúgy formalisztikus-e ez a szemlélet, mint ahogyan a „reparációs kötelem" fogalmát ma már formalisztikusnak tartjuk. A „reparációs kötelem" fogalma ugyanis egyaránt magában foglalja a *jogos* magatartáson (kisajátítás, szükséghelyzetben okozott kár) és a *jogellenes* magatartáson (károkozás) alapuló kötelmeket ; az előbbiben nincs szerepe a megelőzés szempontjának, az utóbbiban viszont ez az uralkodó szempont, tehát a jogintézmény alapvető rendeltetése — másképpen : a társadalom megváltoztatására irányuló állami-társadalmi tevékenység — szempontjából lényeges különbség van köztük.

Ha a reparációs kötelmek területén követett módszert alkalmazzuk, akkor itt is abból kell kiindulnunk, hogy egynemű funkciót töltenek-e be a polgári jogi szabályok az említett esetcsoportokban. Erre a kérdésre nemleges választ kell adnunk. A polgári jog egyik jellegzetes sajátossága ugyanis az, hogy egyrészt — mint a büntetőjog — közvetlenül az emberek *társadalmilag helytelenített magatartására* reagál, hogy azt befolyásolja, akár pl. a büntetőjog, másfelől azonban a tanúsított *magatartástól teljesen függetlenül* védi a vagyoni forgalmat, a forgalmi biztonságot, az egyenérték érvényesülését. Az írásbafoglalás elmulasztása, a cselekvőképtelennel való szerződéskötés akkor is érvénytelen, ha az adott esetben senkit ki nem játszottak és senki szubjektíve felróható magatartást nem tanúsított. Ez viszont arra vezet, hogy az idevágó szankciókból rendszerint *hiányzik a represszív* elem. Itt ugyanis nem arról van elsősorban szó, hogy valakit hátrányok alkalmazásával a jó útra kell téríteni, hanem arról, hogy helyre kell állítani a felborult egyensúlyt, fel kell számolni félbemaradt jogviszonyokat, el kell dönteni nemlétező jogviszonyokra alapozott szolgáltatások sorsát stb. Az érvénytelenség szankciója vagy az in integrum restitució következtében a felek rendszerint nem kerülnek hátrányosabb helyzetbe, mint amilyenben a jogellenes helyzet előállta előtt voltak és a jogellenesség mégis kiüszöbölődik.[17] A másik esetcsoportban azonban kifejezetten valamely hibás, de javítható magatartás befolyásolásáról van szó, ezért a szankció *represszív*, vagy legalábbis nincs tekintettel arra, hogy veszít-e a jogsértő a kártérítés kifizetésével.

A polgári jogban tehát a *jogellenességnek jogpolitikailag két iránya van*, ha ezek nem is mindig választhatók el élesen egymástól. E két jogpolitikai iránynak kétféle jogalap felel meg : az egyik független a magatartás társadalmi értékelésétől, a másik nem. Ennek viszont a *szankciók* két *típusa* felel meg : a represszív és a repressziótól elvileg mentes szankciók típusa. A két iránynak megfelelő főbb esetcsoportok a következők :

A) *Repressziómentes* esetek, amelyekben a vagyoni forgalom, forgalmi biztonság, egyenérték védelméről, életképtelen jogviszonyok felszámolásáról, nemlétező jogalapra alapozott szolgáltatások elszámolásáról, szolgáltatások teljessé tételéről van szó. Ide tartozik elsősorban :

a) az objektív szerződésszegés, ideértve a kellék- és jogszavatosság vétkességre tekintet nélküli eseteit is ;

b) az érvénytelen szerződés ;

c) a jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás, kivéve az utóbbi két esetben az állam javára való marasztalás és az utóbbi esetben a rosszhiszeműség következményeinek esetét. E két esetcsoportban ugyanis már in concreto repressziót kiváltó magatartásról van szó. Az állam javára marasztalás esetén a szándék és célzat érdemtelenné tesz a restituciós igényre, a rosszhiszeműség pedig ugyanolyan megítélés alá esik a tudat világában, mint a vétkesség az akarat terén.

B) *Repressziós* esetek, amikor egy in concreto repressziót indokolttá tevő magatartásról van szó. A főbb esetek :

a) a jogellenes károkozás és felróható szerződésszegés ;

b) az állam javára marasztalás tényállásai ;

c) a jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás, amennyiben a rosszhiszeműség jogkövetkezményeiről van szó.

A polgári jogi jogellenesség funkciója és szankciói tehát *két csoportba* sorolhatók. Felmerül az a kérdés, hogy bizonyos dogmatikai hasonlóságok elegendők-e ahhoz, hogy a jogellenességet teljesen homogénnek fogjuk fel, és ennek következtében mindkét csoportot a felelősség intézményének körébe vonjuk, másképpen hogy a felelősség fogalma, ennek az intézménynek a rendeltetését, jogpolitikai szerepét tekintve mindkét csoportot felölelheti-e; hogy tehát a jogellenesség minden esete felelőssé-

[17] Hogy mennyire erről van szó, azt bizonyítja, hogy jóhiszemű jogalap nélküli gazdagodás esetén a jog még a jogosult tényleges érdekserelmére sincs tekintettel, csak a meglevő gazdagodást kell kiadni és a hasznokért a jóhiszemű birtokost semminő felelősség nem terheli.

get vált-e ki. Véleményünk szerint nem. Azt a felfogást valljuk ugyanis, hogy a jogellenesség két fajtáját már csak a hozzájuk fűződő szankciók eltérése miatt is meg kell különböztetni, hogy továbbá a felelősség a polgári jogban sem lehet alapvetően más, mint más jogágazatokban vagy akár a jogon kívül. *A felelősség mindig valamely társadalmilag kedvezőtlenül értékelt magatartásfajta megjavítására irányul a társadalomellenes magatartást tanúsítóval (a jogban ; a jogsértővel) szemben alkalmazott represszió révén*, jelentkezzék bár ez a represszió reparációban, mint a kártérítésnél. A felelősség fogalmához tehát mind a magatartás értékelése, mind pedig a represszió hozzátartozik ; mindkettőre a megelőzés érdekében van szükség. Ha pedig ez a helyzet, akkor *nem minden jogellenesség vált ki felelősséget*, hanem csak az, amelynél *nem közömbös a magatartás értékelése*, és ennek megfelelően a *szankció represszív*. A felelősség köréből tehát nemcsak a reparáció *jogellenesség és prevenciómentes* eseteit (kisajátítás stb.) kell kirekeszteni, de a *repressziómentes* eseteket is. Ez a szétválasztás nézetünk szerint megkönnyíti, hogy mind a felelősség intézménye, mind pedig a vagyoni forgalom védelme a legalkalmasabban fejlődjék : mindegyik a maga törvényszerűségeinek megfelelően.

A felelősség *jogalapjának* kérdését is nehéz pl. tisztázni, amíg a felelősség ennyire eltérő tényállásokat foglal magában, hiszen a jogellenesség érvénytelenséget kiváltó eseteiben a vétkesség kérdése rendszerint fel sem merül, a „felelősség" ezekben az esetekben nemcsak objektív, de feltétlen, mert a magatartás konkrét értékelése közömbös. Fel kell tehát ismerni, hogy *rendeltetését, jogalapját és szankcióit tekintve a polgári jogi jogellenesség kétféle, és a felelősség intézménye csak az egyikre vonatkozik.*

IV.

1. További különbségeket fed el a dogmatika a tulajdonjog területén, éspedig főként *az állami szocialista tulajdonjog* vonatkozásában.

Az állami szocialista tulajdonjog sajátos jogi problematikája köréből csupán a vállalatok operatív igazgatási jogosultsága az, ami kimerítő tanulmányozást nyert, de az állami szocialista tulajdonjog ehhez képest alapvető más vonatkozásai nem. Ez nemcsak magyar sajátosság. *Venediktov* professzornak az állami szocialista tulajdonjogról írt monumentális Sztálin-díjas munkája ugyan sok idevágó kérdést érint — részletesen elemzi pl. annak a ténynek a hatását, hogy az állam kezében tulajdonjog és hatalom egyesül —, de munkájának leginkább az operatív igazgatás kérdésével, a vállalati kettős kollektíva tételével kapcsolatosan volt visszhangja, tehát a figyelem olyan kérdésekre összpontosult, amelyek nem közvetlenül az állam tulajdonjogára, hanem az állami tulajdont kezelő vállalatokra vonatkoznak. Ami *Viktor Knapp* „A tulajdon a népi demokráciában" című munkáját illeti, maga a szerző állapítja meg, hogy az állami szocialista tulajdonjognak csak néhány alapvető kérdését fejti ki, és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy további monográfiák majd részletesen foglalkoznak az idevágó kérdésekkel.[18] Ezek a monográfiák azonban mindezideig elmaradtak.

Ez arra vezethető vissza, hogy egyrészt a polgári jog területén kissé egyoldalúan kutattuk azokat a jogviszonyokat, amelyek áru-pénz cserét fejeznek ki, márpedig az állami tulajdonjog körében éppen az operatív igazgatás joga az, amely az önálló elszámolás gazdasági konstrukciójához és a tervszerződésekhez való kapcsolódása folytán a leginkább mutatja az állami szocialista tulajdonjognak azt az oldalát, amely a szocialista társadalom céljára átalakított és felhasznált árutulajdon sok vonását hordozza. Másfelől az az oka az operatív igazgatás jogosultsága egyoldalú előtérbe kerülésének, hogy a legtöbb közvetlenül gyakorlati kérdés ezzel kapcsolatosan merül fel ; csak ritkán igényli a gyakorlat egy-egy olyan kérdés megoldását, ami magának az államnak közvetlenül a tulajdonjogával, nem pedig a gazdasági vagy igazgatási szervek jogkörével, tevékenységi körével kapcsolatos. Ezek az okok magyaráznak ugyan, de felmentést nem adnak.

2. A tulajdonjogot abszolút és negatív szerkezetű jogviszonynak tekintjük, amelynek fő tartalmi elemei : a birtoklás, használat és a rendelkezési jog. Ha megvizsgáljuk az állami szocialista tulajdonjogot, akkor ez a jellemzés a leginkább még az állami vállalatok operatív igazgatási jogára áll, mert hiszen ezek az állami tulajdonjogra vonatkozóan az áru-pénzforgalom, tehát a polgári jogi forgalom alanyai. Az állami vállalatok azonban nem mint tulajdonosok gyakorolják a birtoklás, használat és rendelkezés jogosultságait, nem mint tulajdonosok válnak abszolút és negatív szerkezetű jogviszonyok jogosultjaivá. Ami viszont magát az államot illeti, tehát a tulajdonost, csak nagy fenntartásokkal beszélhetünk abszolút és negatív szerkezetről, illetőleg a birtoklás, használat és rendelkezés jogáról.

Ami először a *szerkezetet* illeti : az abszolút és negatív szerkezet azt jelenti, hogy a tulajdonossal mindenki kívülállóként, idegenként áll szemben. Senki sem köteles a tulajdonos tulajdonával törődni, azt kezelni, óvni, gyarapítani, de mindenki köteles tisztességes idegenként tartózkodni minden ártalmas behatástól, erőszakos vagy alattomos cselekedettől. Jóindulatú semlegesség : ez a legtöbb, amit a tulajdonjog klasszikus szerkezete megkíván. Nyilvánvaló : az árutulajdon képe ez. Az állami tulajdonjogra is természetesen áll az, hogy minden avatatlan köteles a jogellenes beavatkozástól tartózkodni. A felszínen tehát az abszolút és negatív szerkezeti sajátosság tapasztalható. Ugyanakkor azonban az állami tulajdonjogban már feloldódott a tulajdonos és a kívülállók idegensége, szembeállításának lehetősége. Az állami szocialista tulajdonjogban az össznépi tulajdon testesül meg, tehát a tulajdonjog alanyához, az államhoz az állampolgárok nem idegenekként, kívülállókként viszonyulnak. Noha az állam ön-

[18] Jogi Kiadó, Budapest, 181. old.

álló jogalanyiságánál fogva a polgári jogban az állam jelentkezik tulajdonosként és az állampolgárok „kívülállókként", és ezért szigorú polgári jogi szemléletben az abszolút és negatív szerkezet is fennáll, a lényeget tekintve már nem egészen ez a helyzet. Valójában — a tulajdonjog védelmének említett szempontján kívül — értelmét veszti az abszolút szerkezeti sajátosság ama klasszikus munkamegosztása, amely szerint a tulajdonos jogosult, mindenki más kötelezett, mert hiszen a lényeget tekintve a tulajdonos az egész össznépi kollektíva, mindenki e tulajdoni viszonyon „belül" van, senki sem áll idegenként azon „kívül"; a tulajdonnak voltaképpen mindenki gyarapítója vagy fenntartója, illetőleg élvezője, elsajátítója, tehát „kötelezettje" és jogosultja egyszemélyben. Ez azonban a szerkezeti sajátosság másik oldalát, a negatív kötelezettséget is nagymértékben feloldja: az állampolgárok nemcsak kívülállók, de kötelezettségeik sem korlátozódhatnak a passzivitásra, hiszen az említett, döntő fontosságú értelemben részesei a tulajdonjognak. Ennek felel meg az Alkotmánynak az a tétele, amely a társadalmi tulajdon védelmét, gyarapítását az állampolgárok kötelezettségévé avatja. Igaz, hogy ennek közvetlen polgári jogi vetülete olyan értelemben nincs kiépítve, hogy felelősséggel — pl. kártérítéssel — tartoznék az, aki ezt az általános kötelezettséget megszegi (pl. az arra járó nem segít oltani az állami tulajdonban levő, kigyulladt raktárt), de azt sem lehet állítani, hogy ennek az alkotmányos kötelezettségnek ne volna polgári jogi vetülete. Ez a polgári jogi vetület pedig abban áll, hogy aki anélkül, hogy ez a munkaköréből folyó közvetlen kötelessége volna, a társadalmi tulajdon védelmében célszerű tevékenységet fejt ki, alkotmányos kötelezettségét teljesíti, és ennek folytán teljes kártalanításra tarthat igényt, ha eljárása során károsodás éri.[19] *Az abszolút és negatív szerkezeti sajátosság tehát az állami tulajdonjog lényegét tekintve nem áll meg, a felületen pedig azért mutatkozik, mert ezt egyes rétegeknek a szocialista állami tulajdonjog színvonalához képest elmaradott tudata szükségessé teszi.*

Ami a birtoklás, használat és rendelkezés jogosultságait illeti, ezek kisebb-nagyobb mértékben megilletik az állami tulajdon tárgyaira nézve azokat az állami vállalatokat, amelyekre az állam a vagyont rábízza. Ezek termelnek és kereskednek: végzik azokat a funkciókat, amelyeket annak következtében el kell végezni, hogy a szocialista népgazdaság az áru-pénz viszonyokat felhasználja. Érthető, hogy a régi magántulajdon, az árutulajdon eme sajátosságaival különböző keretek között rendelkeznek. Ha most magát az államot vesszük szemügyre, nem kétséges, hogy elvileg az államot is megilletik ezek a jogosultságok. Az állam közvetlenül is birtokolhat vagyontárgyakat, maga is felléphet birtokvédelem érdekében, közvetlenül is használhat vagyontárgyakat és közvetlenül is rendelkezhet velük. Előfordulhat, hogy maga az állam jelentkezik félként külkereskedelmi szerződésben, az állam elfogad, átvesz hagyatékokat stb. Ez azonban ismét csak melléktermék az áru-pénz viszonyok felhasználásának, illetőleg az öröklési jognak stb. Senki sem ebben látja az állami szocialista tulajdonjog lényegét. Erre a lényegre Venediktov mutatott rá, amikor kifejtette, hogy az állam ugyanakkor, amikor tulajdonos, egyben a közhatalom gyakorlója is.[20] Ebből fakad, hogy az állami tulajdonjognak korántsem a legfontosabb részjogosítványai a birtoklás, használat és rendelkezés joga, hanem egy negyedik — vagy inkább első — jogosítvány, amely kifejezi az állam kettős — tulajdonosi és közhatalmi — minőségét, amely híven mutatja be azt a tényt, hogy az állam tulajdonjogának lényegében nem közvetlen birtokosa és használója, hanem egészen más szerepet tölt be. Megtervezi és megszervezi a hasznosítást, amikor vállalatokat alapít, kialakítja profiljaikat, megalkotja a népgazdasági terveket, irányítja és vezeti az állami tulajdon hasznosítását, ellenőrzi a gazdálkodást és ennek során vegyesen vesz igénybe az államigazgatásba és a polgári jogba tartozó eszközöket.[21] Ez a jogosultság több és más, mint az igazgatási jog tulajdonjog nélkül, vagy mint a tulajdonjog államigazgatási jog nélkül. Merőben új jogosultság, amelynek találó elnevezése is gondokat okoz. Ha „igazgatási" jogosultságnak neveznénk, meg kellene azt különböztetni egyrészt a vállalati operatív igazgatástól, másrészt attól a gazdasági igazgatástól, amit az állam az állami tulajdonjog körén kívül is ellát, a „rendelkezési" jogosultság a polgári jogi terminológiában már olyan sajátos vonásokkal rendelkezik, hogy ebben a körben nem használható. Mindenesetre a helyzet úgy áll, hogy az állami tulajdonjog tartalmára egy kettősség jellemző, amelyben kifejeződik az, hogy az *áruviszonyok* felhasználásra kerülnek a szocialista *tervgazdálkodás* szolgálatára: az állam közvetlenül a tulajdonjog és közhatalom gyakorlásának egységéből előálló merőben új jogosultságot gyakorolja, amely a tervezés, szervezés, irányítás és ellenőrzés elemeit foglalja magában, az állami szervek pedig, amelyek a polgári jogi forgalomban részt vesznek, gyakorolják az állami tulajdonjogból folyó birtoklási, használati és rendelkezési jogosítványokat.

Az állami szocialista tulajdonjogra vonatkozó következtetéseink tehát:

a) Az állami szocialista tulajdonjog alapjában véve *semmilyen vonatkozásban sem árutulajdonjog.* A tulajdonos és a társadalom többi tagja szembenállásának megszűnése, valamint a közhatalmi és tulajdonjogi elemek vegyülése minden más tulajdonjogi fajtától megkülönböztetik. Ennélfogva mind szerkezetét, mind tartalmi elemeit tekintve gyökeresen különbözik mind a kapitalizmus tulajdonjogától, mind pedig az áruviszonyokat a maga céljára felhasználó szocialista társadalom más tulajdoni fajtáitól.

[19] A bírói gyakorlatban ez az elv egyre inkább érvényesül. Célszerű volna a ptk. tervezetében is kifejezésre juttatni.

[20] A magyar irodalomban Venediktov nyomán ld.: Tervszerződések, 105—107. old.

[21] Ld.: Tervszerződések, különösen 7. §.

b) Miután a szocialista társadalom is felhasználja az áru-pénzviszonyokat, és ezek az állami tulajdon körére is kiterjednek, miután továbbá egyes társadalmi rétegek tudata az állami szocialista tulajdonjog színvonalához képest elmaradott, *az árutulajdon bizonyos szerkezeti és tartalmi sajátosságai* — alárendelt jelentőséggel — *az állami szocialista tulajdonjogon is kiütköznek.*

3. A polgári jogot elsősorban a polgári jogi forgalom kérdései, az áruviszonyok felhasználásának jogi következményei érintik. Helyes tehát, ha a részleteket illetően a polgári jog nagy figyelmet szentel az állami szocialista tulajdonjog ama sajátosságainak, amelyek ebből folynak mind az abszolút és negatív szerkezet, mindpedig a birtoklás, használat és rendelkezés vonatkozásában; hogy tehát nagy figyelmet szentel az állami szocialista tulajdonjog polgári jogi védelme, vagy a vállalati operatív jogosultság kérdéseinek; hogy ezeket a hagyományos polgári jogi eszközök segítségével is igyekszik jobban kiépíteni, hathatósabbá tenni, a polgári jog hagyományos eszközeinek keretén belül maradva (pl. az állami tulajdonjog vélelme.) Egyáltalán nem lényegtelen kérdések ezek. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy az állami szocialista tulajdonjog leglényegesebb új sajátosságai kifejtésre ne kerüljenek — még akkor sem, ha ezek az új sajátosságok vegyesen tartalmazzák a polgári jogi és államigazgatási jogi elemeket. Ezek elvi-politikai és jogi dogmatikai kifejtése igen lényeges feladat, még akkor is, ha a belőle következő részletkérdések tárgyalása több jogágazat körébe tartozik is, még akkor is, ha ez a jog és jogtudomány komplex művelését igényli is.

V.

Kifejtettük, hogy a polgári jog elsősorban a szocialista áruviszonyok joga, azokra a tulajdoni formákra és gazdasági egységekre szabott jog, amelyek a szocialista áruforgalomban részt vehetnek. Kifejtettük azt is, hogy az állami szocialista tulajdonjog lényegét tekintve más mint a többi szocialista tulajdonjogi forma: fejlettebb, magasabb rendű, mert az össztársadalmat képviselő államé; ha pedig az össztársadalmat képviselő államé, akkor lényegében nem árutulajdon. Ez felveti a kérdést: a polgári jogba tartozik-e, nincs-e igaza azoknak, akik az állami szocialista tulajdonjog viszonyait, továbbá ennek alapján a szocialista tervgazdálkodás viszonyait önálló jogágazat, a gazdasági jog ágazata sajátos területének tekintik.

Véleményünk szerint ezeknek nincs igazuk.

1. Nem állítjuk, hogy az állami szocialista tulajdonjog olyan értelemben polgári jogi intézmény, mint a személyi vagy akár a szövetkezeti szocialista tulajdonjog, hiszen szólottunk arról, hogy hogyan vegyülnek tartalmában a hatalmi és a tulajdonosi elemek. Az állami szocialista tulajdonjog éppen össznépi jellege következtében komplex jelenség. Mozgása, működése — kissé leegyszerűsítve — három szinten megy végbe:

a) a megszervezés, tervezés, vezetés és ellenőrzés szintjén;

b) a vállalatok közötti kooperáció szintjén;

c) a közvetlen termelés szintjén, a vállalaton belül.

Állami tulajdonról lévén szó, a sajátosan *államigazgatási jogi* elemek mindhárom szinten tapasztalhatók, és ez kétségkívül bizonyos egységet visz bele az állami tulajdonjog viszonyaiba. A vállalatalapítás, vállalatok profilozása, tervutasítások kiadása mégis lényegesen különbözik attól a tevékenységtől, amely a vállalatok államigazgatási kötelezettségeinek teljesítése során végbemegy: különbözik attól a tevékenységtől, amelynek során a vállalatok szükségleteik beszerzéséről és termékeik értékesítéséről gondoskodnak, vagy amelynek során megszervezik a vállalaton belül a munkát és gondoskodnak annak elvégzéséről. A második terület az *áruviszonyok* területe, a harmadik a *munkaviszonyoké*. A második területen az állami szocialista tulajdonjog az *árutulajdonjog* formájában funkcionál, ha sajátos, az állam által globálisan megtervezett és behatóan ellenőrzött áruviszonyokról van is szó, a harmadik területen pedig a vállalat *munkáltatóként* lép fel a vállalati kollektíva irányában. A második területen az állami célok *polgári jogi* úton-módon valósulnak meg, ha az idevágó viszonyok „kettős kötöttségűek" is,[22] a harmadik területen pedig *munkajogi* viszonyok közepette. Ennek elkenése az állami szocialista tulajdonjog hatékonyságát csökkentené, mert csökkentené a különféle jogi módszerek és eszközök hatékonyságát. *Az állami szocialista tulajdonjog tehát azon a szinten, ahol a vállalatok kooperációjáról van szó, ahol az állami szocialista tulajdonjog széleskörű tartalma az operatív igazgatás közvetítésével lényegében birtoklásból, használatból és rendelkezésből áll, akárcsak a nem-állami tulajdonjogi formáknál, a polgári jognak az intézménye.*

Az állami szocialista tulajdonjog tehát nem tartozik a maga egészében a polgári jogba — ennyi igaz az elhangzott bírálatokból. Ennek azonban nincs rendszeralkotó következménye. Az már nem helytálló, hogy az állami tulajdonjog önálló jogágazat magvává válik és ezáltal önálló jogágazat magva lesz a személyi tulajdonjog is. Ehhez azonban két megjegyzést kell fűzni, mielőtt ennek további indokaira rátérnénk.

a) Az állami szocialista tulajdonjoggal kapcsolatos polgári jogi intézményeknél figyelemmel kell lenni arra a belső komplexitásra,[23] amely ezek „kettős kötöttségéből": állami mivoltukból és polgári jogi mivoltukból ered; erre hívják fel a figyelmet azok, akik a polgári jogon *belüli* gazdasági jog hívei.[24]

[22] Ld.: Tervszerződések, 88—93. old.

[23] I. m. 113—114., 290—291. old.

[24] Csehszlovákiában: *Jan Spišiak:* A gazdasági jog kérdéséhez (Právnik, 1957. 5. sz.) és — bizonyos mértékig — *Viktor Knapp:* Az értéktörvény jelentőségének egyes kérdései, figyelemmel a szocialista polgári jogra (Právnik, 1958. 1. sz.), az NDK-ban — legalábbis 1958 szeptembere előtt — a polgári jogi egyetemi tankönyv szerkesztői, valamint *Klaus Heuer* és *Wilhelm Panzer:* Das Schuldrechtslehrbuch und die Aufgaben der Zivilrechtswissenschaft (Staat und Recht, 1958. 7. sz. 687—688. old.).

b) A jogágazatok határai nem határai a jog művelésének. Az állami szocialista tulajdonjog kiépülése nemcsak a jogágazatok határait változtatta meg, de egymáshoz való viszonyukat is: közelebb hozta őket egymáshoz.[25] Figyelemmel kell lenni arra is, amit a polgári jog szempontjából külső komplexitásnak lehet nevezni,[26] arra ti., hogy az állami szocialista tulajdonjog, sőt a tervgazdálkodás viszonyai — ha nem is jogilag — egységesek, a szolgálatukra rendelt különféle jogágazatokba tartozó jogintézmények összehangolt komplex működtetésére tartanak igényt. Ebből az egységből indulnak ki a gazdasági jog *önálló ágazatának* hívei,[27] akik nem tulajdonítanak komolyabb jelentőséget annak, hogy ez az egység *különféle elemek harmonikus egysége.*

2. Hasonló eredményre jutunk, ha a kérdést nem szűkítjük az állami szocialista tulajdonjog rendszeri elhelyezésének kérdésére. A jogágazatok elhatárolása szempontjából — ahogyan azt a szocialista jogtudomány meggyőzően bebizonyította — a *társadalmi viszonyok egysége* az alapvető. Nem véletlen azonban, hogy sokféle felfogás van arra nézve, hogy valójában a társadalmi viszonyok mely csoportjai egységesek. Amikor ugyanis a társadalmi viszonyok egységéről beszélünk, akkor absztrahálunk, mert hiszen a társadalmi viszonyokat nem minden vonatkozásukban ragadjuk meg. Ez teljesen jogosult eljárás, ha ennek révén közelebb jutunk a konkrét kérdések megoldásához. Ez az absztrakció azonban többféle szempontból lehetséges és a maguk szempontjából különféle megoldások lehetnek jogosultak. Politikai szempontból kétségkívül alapvető a népgazdasági viszonyok egységének, az állami vezetésnek a középpontba helyezése, valamint a tulajdoni formák különbségeinek hangsúlyozása is. Mindennek a jogban is nagymértékben kell érvényesülnie. A jog rendszerezése szempontjából azonban nézetünk szerint nem megfelelő absztrakció az, amely az e viszonyokban megnyilvánuló *áruviszonyoktól* is elvonatkoztat, mert hiszen ezeknek az áruviszonyoknak nagyon fontos következményei vannak éppen a jogi megoldások szempontjából. A jogi módszereknek ugyanis a rendszer szempontjából éppen abban áll a jelentősége, hogy a társadalmi viszonyok egységének megállapítása szempontjából nem utolsó sorban abból kell kiindulni, hogy a társadalmi viszonyok mely csoportjai szabályozhatók hasonló jogi módszerekkel. Ez az absztrakció főszempontja, amikor a társadalmi viszonyok egységét a jogrendszer alakulása szempontjából vizsgáljuk.[28] Miután pedig az áruviszonyok és jellegzetes jogi megoldásaik a gazdasági élet *minden területén* valamilyen módon szerephez jutnak, a jogágazatok elhatárolása sem alapulhat a tulajdoni formák elhatárolásán. Ez vonatkozik az áruviszonyok szocialista szabályozásának valamennyi alapvető módszeri elemére: a mellérendeltségre is, az állami befolyásra is és a szocialista együttműködésre is, noha ez az utóbbi a magántulajdon viszonyaiban még a népi demokráciában sem gyökerezik objektív talajon. Ahogyan a mellérendeltség nem sajátítható ki a polgári jog számára és nem rekeszthető ki a gazdasági jog számára kihasított területről, úgy az állami befolyás és a szocialista együttműködés sem sajátítható ki a „gazdasági jog" számára, mert — ha eltérő intenzitással, közvetlenséggel, mélységgel is — a polgári jog egész területén megvan. Hogy a gazdasági jog hívei által javasolt absztrakció hamis, azt bizonyítja az is, hogy a jogellenes magatartásért és a szerződésszegésért való felelősség, a jogalap nélküli gazdagodás, a jogi személy és még sok olyan jogintézmény, amely az áruviszonyok, a többféle tulajdon vagy az egyéni tulajdon közvetett folyománya, de ezenkívül a tulajdonjogra, a szerződésekre vonatkozó közös szabályozás is a személyi tulajdonra korlátozott polgári jogba szorul vissza. Minthogy azonban ezek nélkül a gazdasági jog sem lehetne meg, vagy megismétlésre kerül a gazdasági jogban a polgári jogi joganyag tekintélyes része, vagy pedig a polgári jog ebből a szempontból valamiféle „anyajoga" lesz a gazdasági jognak, ami viszont a jelenlegi polgári jog tökéletlen újrafeltalálását jelentené.[29] Mindez arra vall, hogy az

[25] Tervszerződések, 109—110. old.

[26] Id. mű 113—114., 290—291. old.

[27] A szovjet jogban *I. V. Pavlov* id. munkáiban, az NDK-ban először *Kröger:* Zu einigen Fragen der Entwicklung der marxistisch—leninistischen Rechtswissenschaft und ihrer Aufgaben beim Aufbau der Socialismus in der DDR (Einheit, 1958. 5. sz.), majd a polgári jogászok 1958. szeptemberi konferenciája óta lényegében az egész jogtudomány (ld.: *Dornberger, Such* és *Posch,* id. mű, továbbá *Joachim Hemmerling:* Über das Recht der sozialistischen Wirtschaft, Staat und Recht, 1958. 12. sz. 1247—1258. old.).

[28] Felmerülhet, hogy ez idealista szemlélet, mert a társadalmi viszonyok egységét a jogi módszer azonosságából vezeti le. Ez azonban nem jogosult ellenvetés. A jogi módszer azért lehet egy bizonyos körben azonos, mert a társadalmi viszonyokban rejlik objektíve olyan sajátosság, amely az illető társadalmi viszonyt hasonló jogi eszközökkel és módszerekkel teszi befolyásolhatóvá. Az alapvető meghatározó tehát a társadalmi viszony marad; az absztrakció során azt az objektíve meglevő sajátosságát keressük, amely hasonló jogi megoldásokat kíván.

[29] Sok vonatkozásban példa erre az 1958. október 17-i 69. sz. csehszlovák törvény a szocialista szervezetek gazdasági viszonyairól, amelyben igen sok a polgári jog egész területére érvényes vagy abba nehézség nélkül beilleszthető szabály (képviselet, jogképesség, időszámítás stb.); problematikusnak véljük a károkozásból és a jogalap nélküli gazdagodásból eredő kötelmek külön szabályozását is, amely a 195. §-ban visszanyúl a polgári törvénykönyvhöz. A választott megoldást alighanem számottevően befolyásolhatta az a körülmény, hogy a csehszlovák ptk. megalkotása idején már csak utalni lehetett a szocialista szervezetek jogviszonyaira, ezek szabályozásának utólagos beépítése pedig aligha lehetséges. *I. V. Pavlov* ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban arra hivatkozik, hogy a munkajog és a kolhozjog önálló jogágiságát senki sem vitatja azon az alapon, hogy felelősség az ezekbe tartozó jogviszonyokban is van (id. mű 13. old.). Ez igaz. Csakhogy e két jogágazatban a felelősség a sajátos munkaviszonyon, illetőleg termelőszövetkezeti tagsági viszonyon alapul, az állami szervek közti viszonyokban *és* az állampolgárok viszonyaiban pedig szerződések esetén közvetlenül áruviszonyon, egyébként pedig a társadalmi, illetőleg a személyi tulajdonjog sérelmén *kívülálló* személy részéről. Ami pedig a jogi megoldást illeti, a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi felelősség éppen az alapjukul szolgáló viszonyok hatására elvileg *korlátozott* felelősség, a szocialista szervezetek *és* az állampolgárok felelőssége pedig a tár-

egyes tulajdoni formák nem szolgálhatnak különkülön jogágazatok tárgyául.

3. Mindezt figyelembe véve tehát annak a ténylegesen meglevő problémának, amely a tervgazdálkodás egységének és a tervgazdálkodást szolgáló jogintézmények különbözőségének ellentmondásából fakad, eddigi megoldása azért nem volt teljesen kielégítő, mert gyakran *elhanyagolta az állami vezetés egységének oldalát*, és ez a revizionizmus malmára hajthatja a vizet. Erre az elhanyagolásra helyesen mutatnak rá a szovjet és a német irodalomban ;[30] ugyancsak helytálló a bírálat nem egy vonatkozásban a formalisztikus szemlélet maradványainak fennmaradása kérdésében. A hiba kijavítására tett javaslat azonban, amelynek lényege a gazdasági jog önállóságának elismerése, szintén hibás, éspedig a következő főbb okokból :

a) lényegében közös jogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyokat elszakít egymástól és ezáltal hontalanná tesz vagy kettős honosságúvá avat egy sor olyan fontos intézményt, amely jelenleg a polgári jog egészének sajátja ;

b) a polgári jogot kívül rekeszti azon a koncepción, amelynek alapja : az egységes állami vezetés és ellenőrzés a szükségletkielégítés fokozása érdekében, a szocialista együttműködés a gazdasági tevékenység minden a magántulajdontól mentes ágában ;

c) figyelmen kívül hagyja azokat a jogi sajátosságokat, amelyeknek nem figyelmen kívül hagyása, de kidomborítása szolgálja a népgazdaság viszonyai jogi szabályozásának hatékonyságát.[31]

Az általunk helyesnek tartott megoldás tehát a következő :

a) az államigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári jog és munkajog ágazatainak jelenlegi elhatárolását lényegében fenn kell tartani ; a gazdasági jog önálló ágazatának és polgári jogon belüli különállásának koncepciója nem helytálló ;

b) a jogrendszert úgy kell kiépíteni, hogy az alapvető kódexek ezeknek a jogágazatoknak feleljenek meg ; e kódexekre azután ráépülhetnek a szükséghez képest komplex tartalmú részletjogszabályok (tervszerződések, lakásügy stb.) ;

c) nagy figyelmet kell szentelni a polgári jogban, államigazgatási jogban és a többi említett jogágazatban arra, hogy azok a fejlődéssel és a követelményekkel lépést tartsanak, képesek legyenek a folytonos megújulásra ; ennek keretében a polgári jog területén különösen arra kell figyelemmel lenni, hogy ezen a területen is a szocialista együttműködésre építő állami tevékenység nyilvánul meg a társadalom fejlesztése érdekében, és hogy állandóan fennáll a formalisztikus szemlélet veszélye — a dogmatika merőben formális elemekkel telítődése ;

d) az elmélet művelése, a tudósképzés, az egyetemi oktatás és a gyakorlati továbbképzés területén gondoskodni kell arról, hogy a szocialista tervgazdálkodás jogviszonyaival *komplex módon* foglalkozzanak. Legyenek olyan elméleti és gyakorlati szakemberek, akik kellő államigazgatási jogi, pénzügyi jogi, polgári jogi, munkajogi képzettséggel rendelkeznek ahhoz, hogy magas színvonalon tudják művelni ezt a valóban élenjáró, legfejlettebb, különféle jogágazatok módszereit és eszközeit harmonikusan egyesítő és továbbfejlesztő jogterületet.

Eörsi Gyula

sadalmi és a személyi tulajdon védelmében, az áruviszonyok egyenérték-törvényének megfelelően elvileg, alapjában *teljes* felelősség. A MÁV az áru elvesztéséért ugyanúgy felel egy állami vállalatnak, mint egy magánszemélynek, de a MÁV alkalmazottja *másképpen* felel a MÁV-nak, mint ahogyan a MÁV felel más személyeknek. *Pavlov* érve tehát véleményünk szerint a visszájára fordul és a gazdasági jog ellen bizonyít.

[30] *Pavlov* az Izvesztvijában megjelent id. cikkében, *Dornberger* id. mű 1044—1045. old., valamint *Such* id. mű 1106. s köv. old.

[31] Különösen kidomborodik ez *Such*nál, aki *Dornberger*rel ellentétben nem tagadja az áruviszonyok jelentőségét az egyes jogágazatokban, hanem az áruviszonyoknak a legkülönbözőbb jogágazatokban való meglétét hangsúlyozva a jogrendszert közvetlenül azok szerint a *politikai célkitűzések* szerint tagolja, amelyeknek az áruviszonyok alá vannak vetve (id. mű 1111—1113. old.). Ez a megoldás a jog relatív önállóságát gyengíti, a jogrendszert szubjektív alapra helyezi és arra vezet, hogy a jog hatékonysága, sokoldalú hatás kifejtésére való alkalmassága gyengül. Abból, hogy a politikai célkitűzések elhanyagolása formalizmushoz vezet, nem következik, hogy azt közvetlenül a jog *rendszerezésének* alapjává kell tenni. *Such* koncepciója mindemellett egyfelől az áruviszonyok jelentőségének elismerésével és másfelől a jogrendszernek közvetlen politikai célkitűzésekre és nem ezek alapjaira épített tagolásával annyira a felszínre hozta a gazdasági jogi koncepció belső ellentmondását, hogy a gazdasági jog hívei részéről is erőteljes bírálatban részesült (ld. : *Posch* és *Kleine* id. mű). Nem lehet sikeres az a kísérlet, amely egyfelől elismeri az áruviszonyok jelentőségét, másfelől a jogrendszer tagozódásánál azt teljesen figyelmen kívül hagyja.

A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása

1. A szocialista jogtudomány művelőinek figyelmét az utóbbi években ismét egyre növekvő súllyal köti le a jogrendszer tagozódásának problémája. Érthető, hogy elsősorban a jogelmélet művelői foglalkoznak vele. De ugyanilyen természetes, hogy a jogtudományok minden ágazatában felmerül ez a kérdés az adott jogágazat és a reávonatkozó tudományág szempontjából.

A polgári jog tudománya számára ebben a körben még mindig a gazdasági jog problémája vetődik fel a legélesebben. Ezelőtt néhány évvel úgy látszott, hogy ez a kérdés véglegesen lekerült a napirendről. Egyhangú vélemény alakult ki arra nézve, hogy a vagyoni viszonyok jogi formáit alapjában egyetlen jogágazatba, a szocialista polgári jogba kell összefoglalni, e formák tudományos tanulmányozása pedig a polgári jog tudományának feladata.

Ez a korábban általánosan elfogadott nézet, különösen az elmúlt két év alatt, bomlásnak

indult. A szovjet jogtudomány neves művelői foglaltak állást a gazdasági jog mint jogágazat (és természetesen, mint tudományág) visszaállítása mellett.[1] A Német Demokratikus Köztársaság jogtudományában ez a felfogás úgy látszik általánossá vált,[2] tudományos megalapozásra törekszik, s hatást fejt ki a törvényhozási előmunkálatokra.[3]

A kérdés, amely az elméleti állásfoglalások, törvényhozási eredmények és előmunkálatok nyomán felmerül, nem egy országra korlátozódó, nemzeti, hanem valamennyi szocialista országra kiterjedő, nemzetközi jelentőségű. Valójában a szocialista jogrendszer tagozódásának alapelveiről, s különösen arról van szó, hogyan kell a vagyoni viszonyok jogi szabályait a szocialista jog rendszerében megfelelően elhelyezni. Ez a kérdés pedig annálfogva, mert a szocialista jogrendszer — ez ma is egyhangúan elfogadott álláspont — az alapulfekvő társadalmi viszonyok különbözősége szerint tagozódik, végső fokon a szocialista társadalmi viszonyok, különösen pedig a vagyoni viszonyok természetének kérdését veti fel. Igy végül eljutunk a szocialista jogi, sőt még általánosabban a szocialista társadalomelmélet alapvető kérdéseiig.

De nem kevésbé jelentős a kérdés gyakorlati oldala. Ismeretes az az eléggé általánosan elfogadott nézet, hogy a szocialista jogrendszer alapvető törvénykönyveit jogágazatok szerint kell tagolni.[4]

A jogrendszer tagozódásában elfoglalt elméleti álláspont ennélfogva közvetlen összefüggésben van a törvényhozás gyakorlatával. De összefüggésben van a jogalkalmazás mindennapi, eseti gyakorlatával is. Egy-egy jogágazat szabályait — az alapulfekvő társadalmi viszonyok természetének és a rájuk vonatkozó uralkodó politikai nézeteknek közvetlen tükröződéseképp — azonos alapelvek kapcsolják össze. Ezek az alapelvek a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatában rendkívül fontos szerepet töltenek be, segítenek a joghézagok kitöltésében, kétes értelmű törvényhelyek helyes értelmének megállapításában. Nem mindegy, hogy egyik vagy másik jogszabály, jogintézmény egyik vagy másik jogágazatba tartozik-e. A megoldástól konkrét jogesetek ilyen vagy amolyan eldöntése függhet.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a szocialista polgári jog minden művelőjének fontos kötelessége újból szembenézni a gazdasági jog problémájával. Ez a feladat — az érintett elméleti és gyakorlati megfontolásokon felül — már csak azért is vonzó, mert a most újjászületőben gazdasági jogi elmélet sok vonását tekintve egyáltalában nem azonos azzal a hasonló nevet viselő elmélettel, amelyet a szovjet jogtudományban annakidején elvetettek.

2. A régi gazdasági jog — mint ismeretes — szoros kapcsolatban volt Pasukanisz jogelméletével. Pasukanisz szerint a jog nem más, mint az anarchikus (tehát magántulajdonon alapuló) áruviszonyok egyik kifejezésmódja, a jogfejlődés pedig egybeesik az anarchikus áruviszonyok fejlődésével. Szocialista körülmények között tehát csak annyiban van jog, amennyiben van magántulajdon és vannak ezen alapuló áruviszonyok. Az ezekre vonatkozó jogszabályok valóban jogi jellegűek s összességükben a lényegileg burzsoá természetű polgári jogot alkotják. Ezzel szemben a szocialista gazdálkodás viszonyait rendező szabályok valóban szocialista jellegűek, de nem jogszabályok többé, hanem adminisztratív- technikai jellegű normák. Pasukanisz tehát, akinek alapvető nézeteit a 20-as, 30-as évek egyik vezető szovjet civilistája, Sztucska is átvette, a jogot és a szocializmust voltaképpen egymást feltétlenül kizáró jelenségeknek tartotta. Amennyiben a proletárforradalom győzelme után jog még van, az csak burzsoá maradvány lehet, amennyiben pedig a gazdasági életet rendező új szabályok keletkeznek, ezek nem lehetnek jogi természetük. A vagyoni viszonyokra vonatkozó szabály eszerint *vagy* jogi természetű (ebben az esetben burzsoá jellegű), *vagy* szocialista jellegű (ebben az esetben azonban nem-jogi természetű). Ez volt a Pasukanisz—Sztucska-féle általános jogi koncepció lényege.[5]

Az újonnan jelentkező gazdasági jogi elmélet egyik jellemző sajátossága az, hogy a régi gazdasági jogi elméletnek ezt a kiindulópontját, a Pasukanisz—Sztucska-féle jogelméletet veti el. Határozottan tagadja a jog és a szocializmus közötti ab-

[1] Vö. A. S. *Tadevoszjan:* A szovjet jog rendszerének néhány kérdéséhez. SZGP. 1956. 8. sz. 99—108. old.; A. *Piontkovszkij:* A szovjet jogtudomány egyes kérdéseiről. Izvesztyija 1957. márc. 1. sz. (magyarul: Jogt. Közl. 1957. évf. 114—118. old.); I. V. *Pavlov:* A szovjet jogtudomány negyven éves fejlődése. SZGP. 1957. 11. sz. (magyarul: Jogt. Közl. 1958. évf. 6—19. old.); végül legutóbb I. V. *Pavlov:* A szovjet jogtudomány megoldásra megérett kérdései. Izvesztyija, 1958. október 22. sz.

[2] Vö. M. *Posch:* Zum Widerspruch zwischen Form und Inhalt des Rechts. Staat und Recht, 1957. évf. 612—628. old.; G. *Dornberger:* Zur Konception der Vorlesung: „Recht der sozialistischen Wirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik." Staat und Recht. 1958. évf. 1042—1052. old.; H. *Wiemann:* Gedanken zur Gestaltung der Vorlesung: „Recht der internationalen Wirtschaftsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik." Staat und Recht. 1958. évf. 1053—1060. old.; H. *Such:* Über die Konception eines neuen Zivilgesetzbuches der Deutschen Demokratischen Republik. Staat und Recht. 1958. évf. 1096—1117. old. (a következőkben Such I.); J. *Hemmerling:* Über das „Recht der sozialistischen Wirtschaft". Staat und Recht. 1958. évf. 1247—1258. old.; M. *Posch:* Für ein neues Zivilrecht — gegen ein neues „Privat"-recht. Staat und Recht. 1958. évf. 1259—1272. old. (a következőkben Posch II.); H. *Such:* Das Recht der sozialistischen Wirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik — ein selbständiger Zweig unseres Rechtssystems. Vertragssystem. 1958. évf. 331—338. old.

[3] Wissenschaftliche Beratung im Ministerium der Justiz über die Schaffung eines Zivilgesetzbuches. Neue Justiz. 1958. évf. 738—741. old.

[4] Bár éppen nemrégiben felmerült olyan nézet is, amely a jog rendszerét eléggé élesen elkülöníti a törvényhozás rendszerétől. Vö. L. L. *Dembo:* A jogrendszer felépítésének elveiről. SZGP. 1956. évf. 8. sz. 88—98. old.; Dembo gondolatát lényegesen továbbfejleszti és korrigálja O. Sz. *Joffe* és M. D. *Sargorodszkij* közös tanulmánya: A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása. Jogt. Közl. 1958. évf. 241—248. old.; amely kitart az alapvető törvénykönyvek ágazatszerű tagolása mellett, de megengedhetőnek, sőt szükségesnek lát ún. komplex (több jogágazatot érintő) kódexeket és jogi diszciplinákat is.

[5] Legalábbis ez volt a koncepció lényege a 20-as években. Pasukanisz utóbb módosított eredeti álláspontján, a gazdasági jog elméletére azonban ennek nem volt hatása.

szolút ellentét tézisét, elismeri a szocialista jog létét, illetőleg a szocialista állam által kibocsátott vagy szankcionált társadalmi szabályok szocialista jellegét és egyben jogi jellegét is. Sőt ennél is tovább megy. A régi gazdasági jognak többé-kevésbé sajátossága volt egy bizonyos hódító jelleg, az a tendencia, hogy a gazdasági jog egyre inkább magába olvasztja a jog többi ágait, s csaknem egyetlen, de legalábbis alapvető jogágazattá válik. Az új gazdasági jog képviselői szembefordulnak ezzel a tendenciával, s kijelentik, hogy a gazdasági jog és a polgári jog a vagyoni jogviszonyok két önálló, vagy legalábbis viszonylag elkülöníthető csoportját szabályozza. Eltűnt tehát — legalábbis a szubjektív célkitűzésekben — a gazdasági jog hódító, egyeduralomra törő jellege.

Ezekben a régi gazdasági jog hibás elméleti alapjaival és egyéb káros vonásaival szembeforduló tendenciákban megegyezik voltaképpen minden állásfoglalás, amely a szocialista jogi irodalomban az utolsó két évben a gazdasági jog visszaállítása mellett elhangzott. Ami azonban az új elmélet pozitív kifejtését, tartalmi megalapozását illeti, egyedül a Német Demokratikus Köztársaság jogtudósainak megnyilatkozásaira támaszkodhatunk, mert a többi szocialista ország jogtudományában — szórványos megnyilatkozásokat nem tekintve — kifejtett elmélet egyelőre nem jött létre. A Német Demokratikus Köztársaságban az új elmélet kiinduló pontja az a megállapítás volt, hogy a jogtudomány elszakadt a gyakorlattól, nem segíti eléggé a törvényhozási és a jogalkalmazási munkát. Megállapították, hogy miközben a szocialista államépítés gyakorlatában egyre erőteljesebben bontakoznak ki az épülő új társadalmi rend vonásai, addig a jogtudomány számos vonatkozásban, egyebek között rendszerezésében is jórészt régi kategóriákkal dolgozik. Ilyen jellemző régi vonás annak figyelmen kívül hagyása, hogy a szocialista jogban az uralmon levő munkásosztály érdekei, a munkásosztály pártjának politikai célkitűzései jutnak kifejezésre. A gazdaság területén e célkitűzések egyik legfontosabbika a demokratikus centralizmus következetes megvalósítása. Ezt a demokratikus centralizmust pedig nem tükrözi híven, sőt mesterségesen szétszakítja az a jogi rendszerezés, amely egyfelől polgári jog, másfelől államigazgatási jog között tesz különbséget s a polgári jog keretében tárgyalja a tulajdonviszonyok jogi szabályait, míg az államigazgatási jog foglalkozik a gazdasági igazgatás szabályaival. Tulajdon és igazgatás kettéválasztása: ez a fő kritikai érv, amelyet a német jogtudósok a szocialista jog jelenlegi rendszerével szemben felhoznak.[6]

E kritika eredményeképp azt a tételt állítják fel, hogy a vagyoni viszonyok jogi szabályait a tulajdon és igazgatás különválasztásának következetes megszüntetésével öt jogágazat körében kell elhelyezni.[7] Ezek: a szocialista gazdaság joga, földjog, mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, külkereskedelmi jog és polgári jog. A szocialista gazdaság jogának elhatároló kritériumát az a funkciója adná meg, hogy eszköz legyen a munkás-paraszt hatalom kezében a gazdaság szocialista átalakítására. Az elgondolások szerint a gazdasági jog anyagát a fejlődés mai fokán még nem lehetne egységes törvénykönyvbe összefoglalni, hanem egy sor gazdasági törvényre lenne szükség. Ilyenek: a társadalmi tulajdonról szóló törvény, a szerződési rendszerről szóló törvény, a fuvarozásról szóló törvény, a bank- és hitelviszonyokról szóló törvény. végül a biztosításügyről szóló törvény. A földjog az új koncepció szerint a szocialista földhasználati viszonyokat szabályozza mind az állami, mind a magántulajdonban álló földön. Elhatárolásának kritériuma az, hogy a földjog mindazokat az állami rendszabályokat foglalja össze, amelyek a földre vonatkozó viszonyok szocialista átalakítására irányulnak városban és falun egyaránt. — A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog elhatárolásának kritériuma a munkás-paraszt hatalom arra irányuló célkitűzése, hogy a mezőgazdaság termelési és csereviszonyait a szocializmus elveinek megfelelően átalakítsa. — A külkereskedelmi jog elhatárolása a szocialista állam ama célkitűzésének megfelelően történik, hogy fejlessze külkereskedelmi kapcsolatait minden állammal, de elsősorban a szocialista államokkal. A régi nemzetközi magánjog kollíziós szabályai helyett ennek a jognak a külkereskedelem körében felmerülő jogviszonyok érdemi — tartalmi szabályaival kell foglalkoznia. — Végül a polgári jog megalapozását illetően nincs egység még a német jogtudományban sem. A jelenleg uralkodónak látszó, vagy legalábbis többségi — elsőnek Heinz Such által kifejtett — álláspont szerint, amelyet azonban sokan bírálnak is, az újonnan kialakítandó polgári jog azokat a társadalmi viszonyokat szabályozná, amelyekben az állampolgár mint a személyi tulajdonjog hordozója vesz részt. Nem tartoznának a polgári jog körébe a polgárnak az állami vezetésben és a gazdaság vezetésében való részvételével összefüggő viszonyok, a munkaviszonyok, a családi viszonyok. Nagy vonásaiban a polgári jog témakörei lennének: a személyi tulajdonjog, a polgárok részvétele a csereviszonyokban, különösen a polgárok és a szocialista gazdasági szervezetek közötti jogviszonyok, a polgárok személyének és vagyonának védelme (tiltott cselekmények, alaptalan gazdagodás), végül a személyi tulajdon öröklése. Ebben a körben az új polgári jog nemcsak a vagyoni viszonyok szorosan vett szabályozását tartalmazná, hanem mindazokat az állami rendszabályokat is, amelyek közvetlenül e viszonyok szocialista átalakítására irányulnak (pl. a lakásigazgatás joga).

Ami végül a még létező magántulajdonjogot, illetőleg az ezzel kapcsolatos viszonyokat illeti, az állampolgárok és a magántulajdonosok közötti viszonyok[8] szabályozása a polgári jogba tartozik,

[6] Ezt az érvet a legélesebben *Hemmerling* fejti ki, id. mű 1251. old., de kiindulópontja ez valamennyi többi német jogtudós gondolatmenetének.

[7] A következőkre l. Such I., különösen 1096—1107. old.

[8] *Such* szó szerint így fejezi ki ezeket a viszonyokat. Úgy látszik, a magántulajdonosok állampolgári mivoltára nem helyez súlyt.

míg a magántulajdonosok egymás közötti jogviszonyai nem tartoznának oda, viszont nem lehetnének az új gazdasági törvényhozás tárgyai sem. Az így adódó problémát a német jogtudósok szerint többféle módon lehetne megoldani. Így pl. általános szabállyal ki lehetne terjeszteni a készítendő polgári törvénykönyv szabályait a magántulajdonosok egymásközötti viszonyára, de lehetséges lenne külön törvényhozási aktusok keretében rögzíteni azokat a perspektívákat, amelyeket a szocialista állam a magántulajdonosok elé állít.

A többségi — most vázolt — álláspontal szemben egy meglehetősen szívós különvélemény is van, amely elsősorban a polgári jog új koncepciójára vonatkozik. Martin Posch álláspontja szerint[9] a javasolt új polgári jog valójában nem lenne egyéb, mint újfajta magánjog. Szerinte a régi magánjogot bármely formájában az a vonás jellemezte, hogy az embereket csak mint tulajdonosokat vette figyelembe, s az embereknek, mint tulajdonosoknak viszonyait szabályozta. Ez szerinte nem más, mint az emberek alárendelése a tulajdonjognak, ami a szocialista jogrendszer alapelveivel nem fér össze. Szerinte éppen ezért a polgári jogot, mint valóban a polgár jogát kell kialakítani, s kiindulópontjául az ember nem-vagyoni, személyes érdekeit, azok mindenirányú szabályozását és védelmét kell tekinteni. Az új polgári jog középpontjában tehát nem a személyi tulajdonjog, hanem a szocialista ember személyisége áll. Ennek körében a személyi tulajdonjog védelme csak részfeladat, de éppen így idetartozik a munkaviszonyok jogi szabályozása, a családi jog, a lakásjog, a szerzői jog, a társadalombiztosítás joga stb.[10]

Az alábbi fejtegetésekben nem elsősorban a német álláspont bírálatára, gyengeségeinek kimutatására törekszünk, hanem abból indulunk ki, hogy a *német jogtudományban kitört elméleti vihar mélyén reális szükségletek, valóban nyitott, megoldásra váró problémák rejlenek.* Megkíséreljük — nem foglalkozva az elméleti harc egyes, önmagukban nem is nagyon jelentős részletkérdéseivel — kielemezni éppen ezeket a sokszor nagyon mélyen fekvő elméleti kérdéseket, körvonalazni az e kérdésekben helyesnek tartott álláspontot, s csak végső fokon, az elméleti kérdések lehető megoldásának eredményeképp fogjuk felvetni azt a kérdést, vajon a kialakuló új gazdasági-jogi és polgári-jogi koncepció előbbre visz-e bennünket a szocialista jog lényegének teljesebb, világosabb felismerése felé. Ha igen, a kezdeményezést nyilvánvalóan örömmel kell üdvözölni, még akkor is, ha nem lehet minden részében helyeselni. Ha nem, el kell vetni még akkor is, ha egyes részeiben újszerű kérdésfeltevéseket nyújt és termékenyítőleg hat a jogtudomány egészének fejlődésére.

3. A legszembetűnőbb elvi kérdés, amely az új német gazdasági jogi elmélet kiindulópontjaként szerepel, az a megállapítás, hogy a szocialista jog jelenlegi rendszere, amely polgári jog és államigazgatási jog között tesz különbséget, nem tükrözi helyesen a gazdaság állami irányításában érvényesülő demokratikus centralizmust, hanem annak két elemét kettéválasztja úgy, hogy a demokratikus vonás a polgári jogba, a centralista vonás pedig államigazgatási jogba kerül.

E kérdéssel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a demokratikus centralizmus korántsem valaminő gazdaságvezetési specialitás, hanem alapvető vonása az egész szocialista állami berendezkedésnek és érvényesül a szocialista államépítés minden területén. A demokratikus centralizmus ilyen értelemben a szocialista államnak, mint típusnak jellemző sajátossága. A konkrét helyzettől, nemzeti sajátosságoktól függően lehetnek ugyan ilyen vagy amolyan megnyilvánulási formái, de egészében és lényegében minden szocialista állami berendezkedésnek és az állami berendezkedés minden oldalának, ágának egyik alapvető jellemzője. A német jogtudósok tehát, véleményünk szerint, az első hibát ott követik el, hogy ezt a demokratikus centralizmust hallgatólag a gazdaság állami vezetésének viszonyaira szűkítik le, s éppen itt akarják a jog alapvető rendező elvévé tenni. Az így kialakított elmélet természetesen alapjában hamis, mert amit esetleg megnyer a réven, azt elveszíti a vámon: — miközben hangsúlyozza a demokratikus centralizmus jelentőségét a szocialista gazdaság vezetésében, szükségképp elhalványítja azt az erős köteléket, amely a demokratikus centralizmust a szocialista államhoz, mint típushoz és az adott szocialista államhoz, mint e típus konkrét megjelenési formájához fűzi.

Bár éppen ezért az új gazdaság-jogi elméletnek ezt a kiindulópontját hibásnak kell tartanunk, lehetetlen észre nem venni azt a valódi problémát, amely e hibás kiindulópont mögött van. *A szocialista jogi elmélet mindezideig nem tisztázta megfelelően azt a merőben új viszonyt, amely egyfelől a szocialista tulajdoni rendszer formái, másfelől a szocialista gazdasági igazgatás között fennáll.* A polgári jog körében eddig is szokás volt ugyan az állami tulajdonjog igazgatásáról beszélni. Sőt használtuk ezt a kategóriát a szövetkezeti szocialista tulajdonjogra nézve is. Mindamellett nem történt kielégítő erőfeszítés arra nézve, hogy a tulajdonjog és a gazdasági igazgatás egymáshoz való viszonyát átfogóan és elvi alapokon bemutassuk.

Ez a viszony pedig merőben más, mint a kapitalizmusban volt. A gazdasági igazgatás mint az állam tevékenységének egyik sajátos ága, voltaképpen a kapitalizmusban alakul ki és különös jelentőségre tesz szert (a fokozódó állami beavatkozás következtében) a modern kapitalizmus, méginkább a második világháborút követő modern kapitalizmus időszakában. A gazdasági igazgatásnak ezt a kapitalista formáját sajátos kettősség jellemzi. A konkrét tőkéssel, az adott vállalkozóval szemben ez a gazdasági igazgatás általában és egészében úgy lép fel, mint valami rajta kívülálló *közhatalom.* Az állam, amely a gazdasági igazgatást kifejti, nem-tulajdonosként bocsátja ki rendelkezéseit, e rendelkezések, mintegy „kívülről" hatnak az egyes tőkés vállalkozóra (aki természetesen

[9] Vö. a következőkre különösen Posch II. 1261. old.

[10] A családi jog beolvasztását a polgári jogba Posch kifejezetten nem említi, de alapfelfogásából ez okszerűen következik. Egy helyen céloz is rá (Posch II. 1271. old.).

igyekszik e rendelkezések zegzugai között maga számára a kizsákmányolás legelőnyösebb feltételeit biztosítani). Más oldalról ez a kapitalista gazdasági igazgatás része a kapitalista állam tevékenységének, s mint ilyen a *tőkés osztály* vagy (a modern kapitalizmusban) a monopóliumok *érdekeit szolgálja*. A tőkés gazdasági igazgatás kettős jellege tehát abban áll, hogy egyfelől az egyes tőkéssel szemben kívülről jövő, közhatalmi jellegűnek tűnik fel, míg másfelől a tőkés osztály érdekeit szolgálja, esetleg a rakoncátlankodó egyes tőkéssel szemben is, de mindenekelőtt és alapvetően a munkásosztállyal szemben. Meg kell jegyezni, hogy az itt említett gazdasági igazgatást élesen meg kell különböztetni az állam gazdasági szervező funkciójától. Ez utóbbiról kapitalista államban egyáltalán nem lehet szó.

A szocialista állam gazdasági igazgatása lényegét tekintve más és semmi köze nincs az előbb említett tőkés gazdasági igazgatáshoz. A szocialista állam gazdasági igazgatását a tulajdonjoghoz való viszonyában két sajátos vonással lehet jellemezni. Az egyik vonás az, hogy ez a gazdasági igazgatás az állami tulajdonjogra nézve (tehát a termelési eszközök zömét illetően) *tulajdonosi igazgatás*. Az állam — amikor a saját tulajdonában álló termelőeszközöket kezeli, működésben tartja, igazgatja — nem csak közhatalom, amely parancsol a tulajdonosnak, hanem maga a tulajdonos, aki az igazgatott dolgokhoz úgy viszonyul, mint sajátjaihoz. Az egyik döntő, alapvető változás a kapitalista gazdasági igazgatással szemben éppen ebben van. A tőkés állam, mint közhatalom, s mint a kapitalista osztály érdekeinek általános kifejezője, „kívülről" igazgatta az egyes tőkés gazdaságát. A szocialista állam mint a munkásosztály érdekeinek általános kifejezője, tulajdonosként igazgatja a saját gazdaságát. Ez röviden szólva annyit jelent, hogy a gazdasági igazgatás — az állami szocialista tulajdonjog, tehát a gazdasági rend alapjai vonatkozásában — a tulajdonjogra kívülről ható tényezőből a tulajdonjog belső elemévé, a tulajdonjog tartalmává vált. *A gazdasági igazgatás az állami tulajdonjog tárgyaira nézve nem más, mint az állami szocialista tulajdonjog tartalmának egyik eleme*. Ez az új vonás, amelyet a német elmélet, véleményünk szerint, helyesen vesz észre.

A szocialista állam gazdasági igazgatásának azonban nemcsak ez az első, röviden tulajdonosinak nevezhető oldala van. *A szocialista állam a gazdaság folyamataira nemcsak tulajdonosi minőségében hat, hanem más oldalról és általánosabban mint közhatalom is*. A szövetkezeti szocialista tulajdonjog és különösen a személyi tulajdonjog (méginkább a magántulajdonjog) irányában a gazdasági igazgatásnak nincs tulajdonosi jellege, a tulajdonjog eme formáit illetően a szocialista állam nem tulajdonosként viselkedik, hanem kizárólag közhatalomként. Általánosan érvényes, kötelező erejű állami rendelkezéseket, törvényeket és egyéb jogszabályokat bocsát ki és mintegy kívülről igazgat, bár természetesen ez a megjelölés egyáltalában nem azt fejezi ki, mint a tőkés állam kívülről igazgatása az egyes tőkés irányában. Ennek az igazgatásnak pl. a szövetkezeti tulajdonjog vonatkozásában, nemcsak általános rendező, hanem konkrét, operatív módon segítő, szervező jellege is van, ami sok esetben még az állami rendelkezések formájában is kifejezésre jut. (Pl. jogszabály útján közölt javaslatok, ajánlások stb.) A személyi tulajdonjog körében jóformán kizárólag általánosan kötelező érvényű rendelkezések kerülnek kibocsátásra, amelyek útján a szocialista állam megszabja a személyi tulajdonnal való rendelkezés körét és biztosítja ezen a téren is az egyéni és a társadalmi érdek összhangját. A magántulajdon irányában aszerint, hogy tőkés magántulajdonról vagy a kisárutermelők magántulajdonáról van szó, szintén az igazgatás közhatalmi jellege domborodik ki, de merőben eltérő céllal. A tőkés tulajdonjog irányában a korlátozás és kiszorítás tendenciájával, a kisárutermelők tulajdonjoga irányában a szövetkezeti tulajdonná való önkéntes és fokozatos átalakítás irányában.

Mindent összevéve, az elemzés azt mutatja, hogy a *szocialista gazdasági igazgatásnak a tulajdonjog vonatkozásában két oldala van; egyfelől tulajdonosi igazgatás az állami szocialista tulajdonjog irányában, másfelől közhatalmi igazgatás a tulajdonjog egyéb formái irányában*. A gazdasági igazgatásnak ez a két oldala természetesen nem független egymástól, ellenkezőleg: feltételezi egymást. Az alapvető oldal a tulajdonosi igazgatás, a közhatalmi igazgatás erre támaszkodik. E két oldal egysége valójában a szocialista gazdasági igazgatás, amely viszont a maga egészében is elválaszthatatlan kapcsolatban van a szocialista állami igazgatás többi ágazatával.

Milyen következtetést kell levonnunk a szocialista állami igazgatásnak ebből a sajátos jellegéből? Az új német elmélet lényegében felrobbantja a szocialista állami igazgatás egységét, eltépi azokat a kötelékeket, amelyek a gazdasági igazgatás két oldalát egymáshoz, valamint a gazdasági igazgatást az igazgatás többi ágaihoz fűzik. Ebből az következik, hogy nemcsak a demokratikus centralizmus elvének általános államszervező jelentőségét homályosítja el, hanem a gazdasági igazgatást jórészt azonosítja a tulajdonosi igazgatással, elhomályosítja annak kívülről ható közhatalmi jellegét, s az így felfogott gazdasági igazgatást összefogva az állami és a szövetkezeti szocialista tulajdonjoggal, létrehozza a szocialista gazdasági jogot. Azt természetesen nem lehet tagadni, hogy az állami szocialista tulajdonjog magában foglalja az igazgatás elemét, tehát nem lehet kielégítőnek tekinteni azt a polgári jogtudományt, amely valahogyan elvonatkoztat az állami szocialista tulajdonjog igazgatásától és a tulajdonjogot, mintegy igazgatás nélkül kísérli meg bemutatni. E hiányosság kiküszöböléséhez azonban nem az a megfelelő út, hogy hiányosan fogjuk fel a gazdasági igazgatást és elválasztjuk az igazgatás egyéb formáitól, hanem éppen ellenkezőleg, az, hogy a polgári jog elméletének és gyakorlatának a jövőben úgy kell kezelnie a gazdasági igazgatást, mint amely — részben — az állami szocialista tulajdonjog tartalmával esik egybe. Nem a polgári jogot kell tehát

egészében elvetni, illetőleg a vagyoni viszonyok jogi szabályainak összes eddigi kategóriáit felborítani, hanem azon a valóban fennálló hiányosságon kell segíteni, amely a polgári jog elméletében, különösen pedig az állami szocialista tulajdonjog elméletében mutatkozik.

4. A tulajdonjog és az igazgatás egymáshoz való viszonyának kérdése az új német gazdaság-jogi elméletnek csupán egyik, mondhatnánk vertikális problémája, amely végső fokon — mint láttuk — a szocialista állam és a tulajdonjog egyes formái közötti viszony helyes felfogására irányuló törekvésben gyökerezik. Van azonban ennek az elméletnek egy másik, mondhatni horizontális problémája is, ez pedig *a szocialista tulajdonjogi rendszer* egyes formáinak egymáshoz való viszonya. Szemmel látható, hogy az új német koncepció a vagyoni viszonyok jogi szabályait aszerint kívánja legalább is kétfelé bontani, hogy éles határvonalat húz egyfelől társadalmi tulajdonjog, másfelől személyi tulajdonjog között. A társadalmi tulajdonjogon, különösen pedig az állami szocialista tulajdonon alapuló viszonyok a gazdasági jogba, a személyi tulajdonon alapuló viszonyok a polgári jogba kerülnének. Erre a koncepcióra bevezetőben annyit kell megjegyezni, hogy semmi esetre sem tekinthető következetesnek. Ha a társadalmi tulajdonon nyugvó jogviszonyokat, beleértve a szövetkezeti szocialista tulajdonjog általános szabályait is, a szocialista gazdaság jogába soroljuk, igen nehéz lesz megérteni, hogy a termelőszövetkezeti jog miért áll külön, s hogy a földjog, amelyben a szocialista tulajdon részesedése egyre növekszik, miért tartja meg önállóságát, végül, hogy a polgároknak az állami és általában a szocialista szervezetekkel fennálló vagyoni viszonyai miért nem kerülnek a gazdasági jogba, hanem a polgári jogba. Végül — bár kevesebb súllyal — indokolt rámutatni arra is, hogy az új német koncepcióban a magántulajdonnak semmiféle helye nincs, pedig a magántulajdon, különösen a kisárutermelők magántulajdonának létét és az ebből folyó viszonyokat igen nehéz lesz letagadni, s legfeljebb (mint Such javasolja) kodifikációs-technikai, de semmiképp elvi módon lehet majd megoldani.

Az elgondolás mögött azonban itt is valóságos probléma, a tulajdonjog egyes formái azonosságának, illetve különbözőségének kérdése áll. Ismeretes, hogy a felépült szocializmus jogrendszere voltaképpen háromféle tulajdonjogi formát ismer: a társadalmi tulajdonjog két formáját és a személyi tulajdonjogot. Az átmenet viszonyai között ehhez járul még a ma már alig jelentős tőkés magántulajdon s a sok helyütt még ma is eléggé jelentős kisárutermelő magántulajdon. A kérdés mármost — kissé paradox módon kifejezve — így áll: *annyira különböznek-e ezek a tulajdonjogi formák, hogy egyáltalában nem lehet őket összehasonlítani, vagy annyira azonosak-e, hogy nem lehet őket megkülönböztetni.* A német jogtudósok szemmel láthatóan az első megoldás mellett vannak, s azt vallják, hogy a tulajdonjognak, a szerződésnek, a felelősségnek stb. egyáltalában nincsenek közös vonásai és ebből fakadó általános szabályai, nem lehet általánosságban *a* tulajdonjogról, *a* szerződésről, *a* felelősségről beszélni, hanem ezek az intézmények merőben mások, aszerint, hogy a társadalmi tulajdon körében vagy személyi tulajdonjog alapján keletkeznek.

Aligha lehet tagadni, hogy a szocialista tulajdonjogi rendszer egyes formái között egyáltalában nem lényegtelen különbségek vannak. E különbségek jelentős részét már a tulajdonjog eddigi elmélete is felismerte és jórészt kidolgozta, anélkül azonban, hogy ezeket a különbségeket rendszeralkotó jelentőségűvé tette volna. A tulajdonjog eddigi elmélete arra törekedett, hogy a tulajdonjog egyes formái közötti különbségeket a szocialista tulajdonjogi rendszer egységének és összefüggésének alapján, ennek az egységnek keretében fogja fel. Német barátaink most azt javasolják, hogy szakítsunk a jelenlegi úttal, tekintsük alapvetőknek a különbségeket, s építsük fel a jogrendszert úgy, hogy tartsuk külön a társadalmi tulajdon jogát, a személyi tulajdon jogától. Valójában ez az új német gazdasági jogi koncepció lényege.

A problémára, amelyet ilyen módon élesen tettünk fel, formállogikailag kétféle választ lehet adni. Az egyik válasz azt mondja: a szocialista tulajdonjogi rendszer egyes formái annyira különböznek, hogy közös vonásaik, s ebből eredő közös szabályaik nincsenek, vagy elhanyagolhatók, ezért nyugodtan szét lehet választani őket és le lehet mondani azokról az általános szabályokról, amelyek a tulajdonjog, a szerződés, a felelősség minden formájára egyaránt kiterjednek. A másik álláspont, amely a szocialista irodalomban nemigen jut ma már kifejezésre, de amely eléggé szívósan él, főleg a régi burzsoá jogi doktrinán nevelkedett jogászok tudatában, éppen ellenkezőleg azt szeretné, ha helyreállna a tulajdonjognak, a szerződésnek stb. régi, a burzsoá jogból megszokott egysége és általánossága, nem kellene többé a tulajdonjog egyes formái között különbséget tenni, hanem vissza lehetne térni ahhoz a jól megszokott megállapításhoz, hogy „a tulajdonjog a tulajdonos teljes és kizárólagos joga a dolgon".

Úgy gondoljuk, mindkét szélső álláspont elvileg helytelen. Az egyik azért, mert a szocialista tulajdonjogi rendszer egyes formái közötti különbségeket hanyagolja el és csendben visszatér a burzsoá jog általános kategóriájához. A másik azért, mert figyelmen kívül hagyja a szocialista tulajdonjogi rendszer egységét és azt az alapvető tényt, hogy a tulajdonjog minden szocialista formája csak egységében és egymással való összefüggésben létezhet, hogy a szocialista tulajdonjog minden formájára vonatkoznak bizonyos általános szabályok, amelyek nem a levegőből születnek, hanem valósággal fennálló objektív mozzanatok jogi tükröződései.

A két hibás nézet közül nem sok szót kell vesztegetni az elsőre, arra, amely a tulajdonjogi formák különbségeit lehetőség szerint elmosná. Tudomásunk szerint a szocialista irodalomban ennek az irányzatnak gyakorlatilag nincs képviselője, legfeljebb az olyan (egyes népi demokratikus ország-

gokban még mindig védett) álláspontokban jut kifejezésre, hogy a szállítási szerződés valójában adás-vétel stb. Annál inkább vitatkoznunk kell azonban azzal a német jogtudomány által jelenleg képviselt irányzattal szemben, amely a tulajdonjog egyes formáit, különösen pedig a társadalmi tulajdon jogát és a személyi tulajdon jogát egymástól rendszerbelileg el kívánja szakítani. Helytelen ez a törekvés elsősorban azért, mert egyszerűen letagadja a tulajdonjog egyes formáinak jogi szabályozásában megmutatkozó azonosságokat. A rei vindicatiót vagy a tulajdonjog védelmének más formáit igen nehéz lenne másképp szabályozni az állami szocialista tulajdonjog körében, mint másutt. A szerződés akaratmegegyezés lesz az állami szocialista tulajdonjog körében éppen úgy, mint másutt. A felelősség szabályai pedig — eltekintve a társadalmi tulajdon védelmére alkalmazott különleges gondossági mértéktől — olyannyira azonosak, hogy ebben a vonatkozásban a szabályok kettéválasztását még megkísérelni is alig lehetne.

Ezek a szabályozásbeli azonosságok azonban önmagukban természetesen csak formai mozzanatok, s a német jogtudósoknak erre még joguk lenne azt válaszolni, hogy a formai azonosságok mögött nem vesszük észre a lényegbeli különbséget. Ezek a különbségek azonban — szerintünk — a lényegbeli összefüggés keretében, annak *alapján* állanak fenn. A tulajdon (a szocialista tulajdon is) elsajátítást fejez ki, azokat a módokat és viszonyokat, amelyek révén az ember uralma alá hajtja a természet tárgyait és felhasználja azokat szükségleteinek kielégítésére. Szocialista körülmények között ebben az elsajátításban alapvető szerepük van az állami össznépi tulajdonban levő termelési eszközöknek, de lehetetlen nem látni, hogy az elsajátítás végső fokon a személyi tulajdon körében, az emberek szükségleteinek mindenirányú kielégítésében fejeződik be. Az az eljárás, amely a társadalmi tulajdont és annak viszonyait elszakítja a személyi tulajdontól és annak viszonyaitól, mesterségesen kettészakítja az elsajátítás folyamatát, elválasztja az első szakaszt a másodiktól, s ezáltal az első szakaszt értelmetlenné, a második szakaszt pedig levegőben lógóvá teszi. — A szerződés mint jogviszony, rendszerint áruviszonyt fejez ki, főleg a csereviszonyok kifejezési formája. Ma már világosan tudjuk, hogy az áruviszony alapvető elemei éppen úgy megtalálhatók az állami szervezetek közötti csereviszonyokban, mint a polgárok csereviszonyaiban. Különbség — éspedig lényeges különbség — természetesen van közöttük. De a különbség kedvéért teljesen helytelen volna a csereviszonyok két főformáját egymástól elszakítani, s ezáltal olyan látszatot kelteni, hogy a csereviszonyok az állami szocialista tulajdonon belül, mintegy önmagukban forognak, a polgárok csereviszonyai pedig hol összefüggenek velük, hol nem. A valóságban az egész szocialista áruforgalmat csak egységében és összefüggésében lehet felfogni, nem lehet elválasztani az állami szocialista tulajdonon belül lezajló forgalmat a polgárok irányában vagy a polgárok között lezajló forgalomtól. — Végül az eddig mondottak még fokozottabban állanak a felelősség jogviszonyaira. Vajon lehet-e különbséget tenni abban a tekintetben, hogy a felelősség alapelve szocialista viszonyok között a megelőzés? Vajon lehet-e másképp szabályozni a felelősség szubjektív és objektív tényállásait az egyes tulajdonjogi formák körében? Vajon lehet-e az alaptalan gazdagodásnak más szabályait megállapítani, aszerint hogy ez a gazdagodás az állami szocialista tulajdonon belül vagy azon kívül merül fel? Úgy véljük, mindezek a kísérletek sikertelenségre vannak ítélve.

Végső következtetésünk tehát az, hogy a gazdasági jog új német elmélete szemmel láthatólag túlhajtja a tulajdonjog egyes formái között megmutatkozó különbségeket, csak a különbségeket látja, s ezek elismerése kedvéért elhanyagolja a köztük valóságban fennálló összefüggést, a szocialista tulajdonjogi rendszer egységét. Véleményünk szerint a helyes út ezzel szemben az, hogy a *valóságos különbségeket a valóságos egységen belül kell felfogni*, a tulajdonjog egyes formáinak, a szerződések egyes típusainak, a felelősség bizonyos forrásainak eltéréseit a szocialista tulajdonjogi, szerződési, felelősségi rendszer egységében és összefüggésében kell szabályozni és kifejezni.

5. Az új gazdasági jogi elméletnek, illetőleg a polgári jog új megalapozására irányuló kísérletnek egyik legmélyebb és legérdekesebb oldala az az elméleti nézeteltérés, amely ebben a tekintetben Such és Posch között merült fel. Such szerint a polgári jog tárgykörét azok a jogviszonyok tennék ki, amelyekben a polgár mint a személyi tulajdonjog hordozója lép fel. Posch ezt a nézetet azért bírálja, mert szerinte alárendeli a polgárt, mint embert a tulajdonjognak és ebben megegyezik valamennyi kizsákmányoló társadalom jogi ideológiájával. Szerinte a kiindulópont nem a polgár mint tulajdonos, hanem a polgár, mintegy önmagában, a polgár mindenoldalú személyi, vagyoni stb. jogainak és érdekeinek szabályozása és védelme. A kérdés számunkra annál jelentősebb, mert — mint ismeretes — polgári törvénykönyvünk tervezetének vitája során — bár kellő elméleti megalapozottság nélkül — ismételten kifejezésre jutott olyan álláspont, amely a polgári jogot Posch-hoz hasonlóan, mint a polgár jogát kívánta felfogni. Az elméleti kérdés, amely a vita mögött meghúzódik s amely valóban figyelmet érdemel, *a jogalanyiság helyes felfogása a szocialista polgári jogban.*

A jogalanyiság nem régi kategória az európai jogrendszerekben. Abban az általánosságban és egyenlőségben, ahogyan ma szerepel, voltaképpen a kapitalizmus terméke. A római jogra nézve pl. kimutatható, hogy az ott használt hasonló fogalmak: „persona", „caput", „status" eredetileg egyáltalán nem jelentettek jogalanyt, hanem egyszerűen embert fizikai értelemben, illetőleg az embernek meghatározott, konkrét jogi helyzetét, vonatkozását; jogállását. Voltaképpen csak a posztklasszikus jogban válik a felsorolt kifejezések egynémelyike jogi kategóriájává, amikor egyúttal nyomban különbség támad szabad ember és rab-

szolga között. (Erre vallanak az ilyen tételek: „Servus personam legibus non habet" stb.). Ebből — már a fejlődés kezdetén — világosan kitűnik annak a marxi tételnek a helyessége, hogy a jogalanyiság eredetében és gyökerében tulajdonosi, pontosabban magántulajdonosi minőséget jelent, s hogy — éppen ezért — a jogalanyiság valójában semmi más, mint a tulajdonosi minőség általánosítása.[11] Még világosabbá válik ugyanez a feudalizmus viszonyai között, amikor minden ember jogalanyiságát a feudális hierarchiában elfoglalt helyzete, végső fokon a földtulajdonhoz való konkrét viszonya határozza meg. Csak a kapitalizmussal érkezik el a társadalmi és az ezt kifejező jogi fejlődés odáig, hogy a jogalanyiság általánossá lesz. Ez egyszerű kifejezése az áruviszonyok általánossá válásának, annak a gazdasági ténynek, hogy minden, a munkaerő is áruvá lett, s hogy a kapitalista jog végső gyökerében minden társadalmi viszonyt az áruviszonyok jogi tükröződéseképp fog fel. Ami tehát a múltat illeti, feltétlenül igaza van Posch ama nézetének, hogy a kizsákmányoló társadalmak jogrendszerében mindenki csak akkor és annyiban jogalany, amennyiben tulajdonos, s hogy a jogalanyiság kategóriájának a kizsákmányoló társadalmi viszonyok között elképzelhető legmagasabb fejlettségét az elvont-általános kapitalista jogalanyiság fejezi ki. Nem lehet kétséges az sem, hogy a jogalanyiság kategóriája közelebbről és pontosabban a polgári jogalanyiság, szocialista viszonyok között mást jelent, nem egyszerűen valamiféle „törvény előtti egyenlőséget" (bár természetesen ezt is), hanem egyúttal annak a magasabb rendű, konkrét viszonynak a kifejezését is, amely ember és társadalom között, ember és állam vonatkozásában szocialista körülmények között fennáll. Posch ezt az újfajta viszonyt sajátosan a jogi rendszerezés területére vetítve oly módon kívánja kifejezni, hogy véleménye szerint a tulajdonjogot alá kell rendelni a polgárnak, mint személynek, első helyre a polgárt, mint személyt kell helyezni és a polgárral, mint személlyel összefüggő viszonyokat kell egy jogágazatba, a polgári jogba sorolni.

Véleményünk szerint Posch az elvi kérdést helyesen látja meg, de alapvető koncepciója nem eléggé tisztázott, a jogrendszer tagozódására nézve levont következtetése pedig éppen ezért helytelen. *A jogalanyiság a vagyonjogban*, amely — ma már ez is világos — tartalmilag mindig az áruviszonyok jogát jelenti, *soha és semmi körülmények között nem lehet más, mint a tulajdonjog, a tulajdonosi minőség általánosított kifejezése.* Az ember a vagyonjog területén mindig csak akkor és annyiban jogalany, amennyiben tulajdonos. Ez így volt a kizsákmányoló rendszerekben, és így van a szocialista jogban is. Az alapvető különbség nem a tulajdonjog és a jogalanyiság eme összefüggésében, hanem abban van, hogy *az ember mint a társadalom tagja, szocialista körülmények között szükségképp tulajdonos is* — mint állampolgár szükségképp részese az állami-össznépi tulajdonnak. A kapitalista jogrendszer általános jogalanyiságának formalizmusa, üressége és hazug volta éppen abban nyilvánul meg, hogy miközben minden embert egyenlően jogalanynak ismernek el, leplezik azt az alapvető egyenlőtlenséget, amely a termelőeszközök tulajdonosa és az e tulajdonjogból kizártak között mutatkozik. Szocialista körülmények között ez az alapvető egyenlőtlenség megszűnik: az egész társadalom tulajdonossá lesz. A jogalanyiság kapitalista és szocialista viszonyok között egyaránt általános és egyenlő. Míg azonban kapitalista viszonyok között ez az általánosság és egyenlőség pusztán formai és elvont, addig szocialista körülmények között tartalmi és konkrét. Poschnak igaza van abban, hogy a kizsákmányoló társadalmak jogrendszerében a jogalanyiság a tulajdonjog uralmát jelentette az embereken. Ez a helyzet azonban nem oldható meg úgy, hogy deklaráljuk az ember függetlenségét a tulajdonjogtól, mert ez nem igaz. Az ember uralma a dolgokon szocialista viszonyok között azáltal fejeződik ki, hogy az egész társadalom tulajdonossá lesz. Ezt a valóban általános és egyenlő tulajdonosi minőséget fejezi ki általános formában a szocialista jogalanyiság kategóriája. Mindezek után úgy gondoljuk, hogy a polgári jog elméleti megalapozására vonatkozó, Posch által kifejtett álláspont — bár egyes vonatkozásokban mélyebbre megy, mint a szélesebb körben elfogadott Such-féle nézet — a polgári jogalanyiság hibás felfogására épül, és éppen ezért nem alkalmas a polgári jog új határvonalainak szilárd meghatározására.

6. Az új német gazdasági jogi elmélet nyomán felvetődő elméleti kérdések elemzése után tegyük fel végezetül azt a kérdést, mi a mélyebb magyarázata a különféle gazdasági jogi koncepciók sikertelenségének? Ez a kérdés most már véleményünk szerint, válaszra érett. Tapasztalatként — tehát indukciós anyagként — előttünk áll a szovjet gazdasági jogi elmélet bukása a 30-as évek végén. Ezt még csak lehetne különféle, az elmélet tartalmi vonásain kívülfekvő okokkal, de ezenfelül azzal is magyarázni, hogy az elmélet alapjában hibás jogelméletre épült. Előttünk áll az 1948—1950-ig eléggé jelentős szerepet játszó magyar gazdasági jogi elmélet, amelyben a hibás állam- és jogelméleti koncepció nem játszott ugyan szerepet, de amelynek tartalmi zavarosságai — nem utolsósorban a szovjet tapasztalatok értékesítése következtében — rövid időn belül nyilvánosságra kerültek. Most előttünk áll az új német gazdasági jogi koncepció, s újból azt látjuk, hogy ez az elmélet jóformán minden oldalról eredendő hibákban szenved, hogy minden jószándék, pozitív törekvés, termékenyítő hatás ellenére végső fokon — legalábbis véleményünk szerint — ez az elmélet is a sikertelenségnek néz elébe. Az említett elméleti törekvések, koncepciók ugyan történelmileg nagyon is különböző körülmények között jöttek létre s egymás között tartalmilag sem voltak mindenben azonosak. Mégis volt egy meglehetősen elvont, mégis közös vonásuk: az, hogy mindannyian valamiképp a „gazdaság"-ot kísérelték meg jogrendező elvként elfogadni, egy csoportba akarták sorolni

[11] Vö. *Marx:* A tőke. Bp. 1955. I. köt. 87—88. old.

azokat a jogszabályokat, amelyek a „gazdaság"-ra vonatkoznak. Nem lehet egészen véletlen, vagy ezen az elméleten kívüleső okok eredménye az, hogy e nézetek mindegyike zsákutcába jutott, hogy egyikük sem volt alkalmas a szocialista jogrendszer alapvető ágazatainak kialakítására. Hogy így volt, ez történelmi tény, illetőleg — az új német elméletre nézve — szerintünk az lesz. De mi ennek a magyarázata? Miért van eleve sikertelenségre ítélve minden elmélet, amely a szocialista jogrendszer tagozódásának legalábbis egyik alapelvéül a „gazdaság" szerint való tagozódást fogadja el? Csak ha erre a kérdésre — legalább körvonalakban — válaszoltunk, vethetjük el egészében az új német gazdasági jogi elméletet.

A válasz a felvetett kérdésre elsősorban attól függ, mit értünk egyáltalában „gazdaság"-on? A gazdasági jog minden elmélete — ilyen vagy olyan módon azt hirdeti, hogy a gazdasági jog a „gazdaság"-ra vonatkozik, hogy ez és nem más foglalja magában a gazdaság jogi rendjére vonatkozó szabályokat. Ha ezek az elméletek végső fokon mind sikerteleneknek bizonyulnak, ez a jelenség bizonyára nem csak, sőt nem is elsősorban a jogi formákban, hanem a mögöttük rejlő tartalomban, magában a „gazdaság"-ban rejti magyarázatát. Mit értünk tehát „gazdaság" alatt?

Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához" című művében a termelés, az elosztás, a csere (forgalom) és a fogyasztás egymáshoz való viszonyát vizsgálja s ennek eredményét így foglalja össze: „Az eredmény, amelyre jutunk, nem az, hogy termelés, elosztás, csere, fogyasztás azonosak, hanem hogy valamennyien egy teljesség tagjai, különbözőségek egy egységen belül."[12] Úgy hisszük, nem járunk messze Marx gondolataitól, ha feltételezzük, hogy „gazdaság"-on marxista értelemben a termelés, az elosztás, a csere (forgalom) és a fogyasztás egységét értjük. Ebben az egységben a meghatározó mozzanat a termelés, amely — mint Marx mondja — „átfogja (greift über) önmagát ... valamint a többi mozzanatot is. Belőle indul ki mindig újból a folyamat."[13] Ha ez így van, akkor nyomban világossá válik, miért van eleve sikertelenségre ítélve minden ún. gazdasági jogi koncepció, ideértve minden olyan elméleti felfogást, amely a jog rendszerező elvéül legalábbis részben a gazdaságot, mint totalitást fogadja el. Minden eddigi gazdasági jogi elméletnek (az új német elméletnek is) az a sajátos hibája, hogy „gazdasági jogi" elméletnek hirdeti magát, holott egyáltalában nem az. Marx a tulajdont úgy határozza meg, mint a termelési viszonyok összességét, mint a termelés jogi kifejezését. Minden eddigi gazdasági jogi elmélet megegyezett abban, hogy legalábbis a személyi tulajdont kihagyta a gazdasági jog tárgyköréből. De milyen jogon? Ez talán „inkább" gazdaság, mint amaz? De másfelől: minden eddigi gazdasági jogi elmélet megegyezett abban, hogy a gazdasági jog tárgyköréből kihagyta a fogyasztás viszonyait. De milyen jogon? Talán a fogyasztás kevésbé „gazdasági" jelenség, mint a többiek? Nehéz lenne ezt állítani. A gazdasági jogi elmélet egyik hibája tehát kétségkívül az, hogy a „gazdaság"-ot rendkívül vulgárisan, felületesen, felszínesen fogja fel s szuverén módon túlteszi magát Marx ebben a vonatkozásban is alapvető megállapításain.

Erre azonban még azt lehetne mondani, hogy a hiba javítható, hiszen nem kell más hozzá, mint bevenni a gazdasági jog tárgykörébe a termelés (tehát a tulajdon) minden formáját, bevenni a fogyasztás viszonyait s akkor exakt módon megalapoztuk a gazdasági jogot. A gazdasági jog elméletén azonban, véleményünk szerint, még így sem lehet segíteni. Szocialista körülmények között ugyanis ezek az eddig általánosságban használt kategóriák sajátos módon jelentkeznek. Az elosztás viszonyai például megszűnnek áruviszonyok lenni, szemben mondjuk a forgalom viszonyaival, amelyek árujellegűek maradnak. A gazdasági viszonyok objektív természetében, mozgástörvényeiben beálló eme változásnak természetesen hatásuk van a jogi felépítményre, azok a szabályok, amelyek az áruviszonyokra általánosságban vonatkoztathatók, jórészt egyáltalában nem vonatkoztathatók a nem-áruviszonyokra többé. Eltekinthetünk-e ettől az alapvető, a szocialista társadalmi rendre valóban jellemző új mozzanattól? A gazdasági jogi elmélet előtt két út áll: vagy elvonatkoztat a gazdasági viszonyok egy részének áru-, más részének nem-áru-jellegétől, s ebben az esetben lemond e viszonyok számos lényeges vonásának felismeréséről, vagy a határvonalat éppen itt vonja meg, tehát különválasztja az áruviszonyokat a nem-áruviszonyoktól. Ez utóbbi esetben azonban ki tudná megmondani, miben különbözik egy ilyen módon korrigált gazdasági jog a jelenlegi polgári jogtól? Ebben a tekintetben semmi különbséget nem tesz, hogy a gazdasági jogi elmélet (mint annak idején a magyar) közvetlen összefüggést lát-e a gazdaság viszonyai és azok jogi kifejezése között, vagy — mint most a német — ezt az összefüggést a politikán keresztül, az egyes viszonylatokban érvényesülő politikai célkitűzések közegén át találja meg. Végső fokon ugyanis mindkét esetben a gazdasági viszonyok objektív természetéhez jutunk el, ez pedig — szocialista körülmények között egyáltalában nem egynemű. De emellett minden gazdasági jogi elmélet jellemző sajátossága a jog mint társadalmi norma, mint felépítményi jelenség relatív önállóságának, különállásának el nem ismerése, teljes háttérbe szorítása. Engels pedig már jó néhány évtizede megmondotta, hogy a jog ugyan függ a gazdaságtól, kifejezi és szolgálja azt, de önmagában is egységes kifejezésformának kell lennie, amely ellentmondásokkal nem csaphatja magát arcul.[14] Aki a jogi szabályozás relatív önállóságát, belső egységét figyelmen kívül hagyja, az erőszakot tesz a valóságon. Így jár el minden

[12] *Marx:* Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Bp. 1951. 24. old.

[13] Uo.

[14] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bp. 1950. 498. old.

gazdasági jogi elmélet, amely a gazdaság jogi kifejezését egy csapásra, a maga nyers komplexitásában próbálja megragadni.

De ugyanilyen okokból hibás minden nézet, amely (mint a német is) a tulajdon formái szerint kísérelné meg a szocialista jogrendszer tagolását. A tulajdon minden formája csak jogi kifejezése a termelésnek. A termelés pedig éppen az az átfogó mozzanat, amely — ellentétes meghatározásaiban — magában foglalja és meghatározza a gazdaság minden egyéb viszonyát. A tulajdoni formák szerinti tagolás szükségképp a gazdaság mechanikus részekre darabolását, a feltétlenül összefüggő, egymás nélkül megérthetetlen elemek különválasztását jelenti. Megfordítva: jelenti ugyanakkor olyan lényeges különbségek figyelmen kívül hagyását is (amilyen az egyes viszonyok áru- vagy nem-áru jellege), amelyek pedig semmiképp sem hanyagolhatók el.

7. Bevezetőben abból indultunk ki, hogy az új gazdasági jogi elmélet sok lényeges vonatkozásban különbözik a régitől, különbözik egyebek között abban, hogy eltűnt a gazdasági jog elméletének régről ismert „hódító" jellege. Az új gazdasági jogászok szubjektíve bizonyosan nem akarják a többi jogágak tárgykörét fokozatosan magukhoz ragadni. Amikor azonban olyan megállapításokat olvasunk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga „voltaképpen a szocialista gazdasági jog részei",[15] vagy olyanokat, hogy „a munkajog elhatárolása a szocialista gazdaság jogától nem lesz mindig könnyű a gyakorlatban",[16] vagy végül, hogy a „pénzügyi jog különtartására nem lesz többé szükség",[17] az olvasónak az a benyomása támad, hogy ez az „új" gazdasági jog nem is olyan egészen új. Mintha ez a hódító jelleg szükségképp következnék a „gazdaságnak", mint rendszerező principiumnak az előbb jellemzett sajátos bonyolultságából. Úgy látszik, aki gazdasági jogot csinál, az csak kétfélét csinálhat: vagy levágja a gazdaság egyik-másik lényeges darabkáját, vagy magába olvasztja az egész jogrendszert. Ez egyébként a jog és a gazdaság törvényszerű összefüggésénél fogva nem is lehet másképp.

Világhy Miklós

[15] *Dornberger* im. 1048. old.
[16] *Dornberger* im. 1050. old.
[17] Uo.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok jogállásának néhány alapkérdése

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok jogállását legújabban a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelete szabályozza. A jogszabály március 19-én látott napvilágot, és kihirdetése napján hatályba is lépett. Ebben a jogszabályban találjuk azokat az alapvető rendelkezéseket, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok egymás közötti és tagjaik közötti viszonyokat rendezik, és megszabják a termelőszövetkezetek helyét a népgazdaság rendszerében. A törvényerejű rendelet kódex jellegű, keretjogszabály, arra való, hogy ennek alapján készítse el minden egyes termelőszövetkezet a maga alapszabályát. A jogszabály tehát nem helyettesíti az alapszabályt, de arra kötelezi a termelőszövetkezeteket, hogy ennek alapján készítsék el alapszabályukat, mert csak az a termelőszövetkezet kaphat működési engedélyt, amelynek alapszabálya minden tekintetben megfelel a törvényerejű rendelet intencióinak. Eltérés ettől csak ott és annyiban lehet, ahol és amennyiben erre a jogszabály kifejezetten módot nyújt.

A mi jogalkotásunk és termelőszövetkezeti történetünk életében ez az első olyan jogszabály, amely nemcsak lehetővé, hanem egyenesen kötelezővé teszi, hogy minden termelőszövetkezet az összesség érdekeit összehangoló jogszabály alapján saját alapszabályt készítsen. Igaz ugyan, hogy ily értelmű rendelkezés részben már 1957-ben is megjelent, átfogó és az összes termelőszövetkezetekre egyformán kiterjedő érvényű, ennek következtében az egész mezőgazdaságra kiható következményei azonban elsősorban ennek a jogszabálynak vannak. Mi volt ugyanis eddig a helyzet?

A minisztertanács és a párt Központi Bizottsága által megerősített mintaalapszabály szabályozta alaptörvényként a termelőszövetkezetek jogi helyzetét, anélkül azonban, hogy módot adott volna saját alapszabály készítésére. Minden termelőszövetkezet a mintaalapszabály és az azt kiegészítő jogszabály alapján tevékenykedett, de egyik sem készíthetett magának saját alapszabályt. A konstrukció magját a Szovjetunió jogalkotásából vettük át, de nem vittük végig olyan következetesen mint a Szovjetunióban tették. Ott ugyanis a mintaalapszabály a szó szoros értelmében csak minta volt a saját alapszabály elkészítésére, s ez utóbbi megalkotása kötelező volt, nálunk azonban a minta nem szolgált alapul saját alapszabály készítéséhez, sőt erre a mintaalapszabály, illetve az azt kiegészítő jogszabályok lehetőséget sem adtak. Egészen más jogi helyzet állt elő az új jogszabállyal. A mi jogalkotásunk ebben a vonatkozásban annyiban tér el a szovjet és a csehszlovák jogalkotástól, hogy nálunk nem mintaalapszabály alapulvételével, hanem külön jogszabály alapján készül a termelőszövetkezet alapszabálya. Azt mondhatjuk, hogy a korábbi évekhez képest ez nálunk határozott előrelépést jelent, mert a szocialista törvényesség fokozódása és a demok-

ratizmus elveinek hatékonyabb érvényesülése testesült meg benne.

Amint már a címben is jeleztem, nem térek ki a törvényerejű rendelet részletes ismertetésére. Egy tanulmánynak ez nem is lehet feladata. Olyan széles területről van itt szó, hogy szétfeszítené a tanulmány kereteit. De nincs is erre szükség, hiszen több tanulmány foglalkozik majd az új jogszabály földjogi és kártérítési stb. vonatkozásaival. Ezért a továbbiakban csak az általános vonatkozásokat és azokat az újszerű megoldásokat vetem fel, amelyek a jogszabályban találhatók.

A mintaalapszabály-alapszabály már ismertetett újszerű viszonya után legelőször is azt említjük meg, hogy a törvényerejű rendelet nem ad lehetőséget a termelőszövetkezeteknek földtulajdon szerzésére. Az utolsó két esztendőben — tudományos megnyilatkozásokban — sok vita folyt a termelőszövetkezeti földtulajdonszerzésről. A törvényalkotó most végül is úgy döntött, hogy termelőszövetkezeti földtulajdonra nincs szükség. Ez az állásfoglalás a társadalmi viszonyok alapos ismeretéből és reális értékeléséből származik. A termelőszövetkezet földtulajdonszerzési joga ugyanis nálunk egyáltalán nem szükségszerű, még kevésbé tartozik bele azokba a jogi konstrukciókba, amelyeket a termelőszövetkezeti mozgalom érdekében igénybe kell vennünk.

Mielőtt továbbmennénk a probléma fejtegetésében, hadd jegyezzük meg, hogy a népi demokratikus országok egy része ismeri a termelőszövetkezeti földtulajdont. Amiből az látható, hogy egy-egy ország sajátos viszonyai határozzák meg a termelőszövetkezeti földtulajdon létét. Romániában, Bulgáriában és a Német Demokratikus Köztársaságban van termelőszövetkezeti földtulajdon, mert a társadalmi fejlődés ottani körülményei ezt szükségessé teszik. Nálunk kezdettől fogva hiányzott és a termelőszövetkezetek nem is látták kárát. Vagyis a hazai sajátos viszonyok nem követelték és nem is követelik a termelőszövetkezeti földtulajdont, a mi fejlődési sajátosságainknak a törvényerejű rendelet állásfoglalása felel meg. A dolog problematikusságát mégis fel kellett vetni, mert a népi demokráciák viszonylatában lehetnek és vannak is eltérések ebben a kérdésben.

A mezőgazdaság szocialista átalakításával együttjáró végső cél nem a termelőszövetkezeti földtulajdon, hanem a föld nacionalizálása. A népi demokratikus rendszerünk keretei között a mezőgazdasággal kapcsolatos összes intézkedéseknek végső fokon a nacionalizálás irányában kell hatniuk. Tehát ki kell alakítani, fenn kell tartani mindazokat a jogi formákat, amelyek a nacionalizálás folyamatát szolgálják. Jól megjegyzendő: nem egyszeri és azonnali intézkedésről van itt szó, hanem egy folyamatról, amely a marxizmus földnacionalizálási alapelvének a mi viszonyaink között való helyes alkalmazását jelenti. Ez a kérdés pedig lényegében a gazdasági viszonyok tudatos fejlesztésével és a szocialista tudat átalakulásával van összefüggésben.

Ma nálunk a hangsúly a mezőgazdaság szocialista átalakítására és a termelés egyidejű növelésére esik. E célok egyikének elérését sem mozdítaná elő az, hogy a termelőszövetkezetek földet vásárolhatnak. A termelőszövetkezeti földtulajdont abból a szempontból kell nézni, hogy menynyiben segíti elő az alapfeladatot, a párt agrárpolitikájának megvalósítását. A termelőszövetkezeti földtulajdon ezt nem segíti elő, mert nem az a bajok forrása, hogy a termelőszövetkezeteknek nincs elég földjük — ez legfeljebb helyi probléma lehet —, hanem az, hogy egyes termelőszövetkezetek még nem termelnek annyit, amennyire képesek lennének és amennyire szükség volna. A termelőszövetkezetek nincsenek ráutalva arra, hogy földet vásároljanak. Egyébként sem a termelőszövetkezeti földtulajdon az, ami a parasztot a termelőszövetkezetbe vonzza, hanem a példamutató szövetkezeti gazdálkodás, ez pedig a tagok tulajdonában levő földön is megvalósítható. Ezt a tényt értékeli reálisan a törvényalkotó. Ha ugyanis a termelőszövetkezetek jól gazdálkodnak, akkor vonzóvá válnak a parasztok előtt, s nem lesz a parasztság számára kérdés, hogy van-e földtulajdona a termelőszövetkezetnek, vagy nincs.

A kérdés eldöntésébe belejátszó politikai szempontok között kell megemlítenünk azt is, hogy a földvásárlás lehetősége egészségtelen irányban hatott volna a termelőszövetkezeti dolgozók társadalmi tudatának alakulására. A túlzott földvásárlási lehetőségek — esetleges — kihasználása esetén ugyanis elhomályosult volna a nacionalizálás szükségszerűsége. Mi több: hátrányára válhatott volna a földvásárlás lehetősége a tagtoborzásnak is, és ezzel fékezhette volna az egész termelőszövetkezeti mozgalmat. Miért? Azért, mert olyan kisebb gazdasági egységek alakultak volna ki, amelyeknek nem lett volna érdekük a tagok számának növelése.

A termelőszövetkezeti földtulajdon ellen felhozható gazdasági érvek közé tartozik végül, hogy a földvásárlás lehetősége elvonná a megvásárolt föld ellenértékét a közös gazdálkodás más területéről, az építkezéstől, az állattenyésztéstől vagy a szükséges egyéb beruházásoktól, s mindez feltétlenül gátolná a gazdaság egészséges fejlődését. A termelőszövetkezet ez esetben nem a termelékenység növelésére törekednék, ami társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt kötelessége, hanem földvásárlással kötné le anyagi eszközeit, és így a közös gazdaság *nem* fejlődnék a kívánt mértékben.

Az egyénileg dolgozó parasztok között könnyen kialakulhatott volna egy olyan egészségtelen törekvés, hogy előbb eladják földjüket, és csak ez után, föld nélkül lépnek be a termelőszövetkezetbe. Vajon meg lehetett volna-e ezt a jogi eszközökkel akadályozni? Aligha. Hiszen bármilyen szankció csak a termelőszövetkezetnek vált volna hátrányára. Márpedig ha valamit jogszabállyal megakadályozni nem lehet, akkor fennáll a lehetősége annak bekövetkezésére.

A jogtudomány művelői között felvetődött az a gondolat is, hogy az általános tulajdonszerzési formák között a belépett tagok földjének megvételét is engedélyezni kell a termelőszövetkezeteknek.

A jogalkotó ezt a megoldást is elvetette, éspedig nagyon helyesen, hiszen mivel járt volna ennek a lehetőségnek biztosítása? Nyilvánvaló, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági ereje nem bírta volna el a generális földvásárlás terhét, hacsak nem látták volna el őket külön e célra állami hitelekkel. Ez azonban országos viszonylatban elviselhetetlen terheket jelentett volna. Ugyanakkor az egyes tagok fölvételében is sorrendet kellett volna megállapítani, hisz a többség az eladáshoz folyamodott volna, ez pedig mindenképpen ellentéteket szült volna a tagságban.

De a földvásárlás engedélyezése adósságokba is keverhette volna a szövetkezeteket, úgyannyira, hogy a gazdaságilag gyengébb szövetkezeteket esetleg el kellett volna tiltani a földvásárlástól. Egy ilyen irányú korlátozás viszont előbb-utóbb az állami szervekkel állította volna szembe a termelőszövetkezeteket.

A jogi szempontok sorában elsőnek kell említenünk, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon engedélyezése esetén a földek tulajdoni viszonyai nálunk semmivel sem váltak volna egyszerűbbé, hisz a termelőszövetkezet egységes földtulajdonát nem lehet megteremteni. Ez a szempont tett szükségessé *több* olyan megoldást, amilyet a jogszabály a föld vonatkozásában tartalmaz. Az egységes földtulajdon kérdését csak olyan közvetítő megoldás tudná rendezni, amely kimondaná, hogy a termelőszövetkezeti tagság automatikusan termelőszövetkezeti földtulajdont keletkeztet s megszüntetné a belépő tag földmagántulajdonát. Így azonban a termelőszövetkezeten belül állami és termelőszövetkezeti földtulajdonviszonyok keletkeznének. Semmi kétség, hogy ez újabb ellentmondásokat szülne s már csak ezért sem látszik kívánatosnak.

Nem jelentett volna előrehaladást a földtulajdoni viszonyok terén az sem, ha felajánlás formájában tettük volna lehetővé a termelőszövetkezeti földtulajdonszerzést. Nem előre, hanem hátrafelé lépés lett volna ez abban a folyamatban, amely a társadalmi tulajdonná válás tekintetében már megindult. Semmiképp sem kívánatos, hogy azok a földek, amelyek közvetlenül állami tulajdonba emelkedhetnek, alacsonyabb tulajdoni formába kerüljenek, különösen nem akkor, ha ez a változás a termelőszövetkezetekre nézve gazdasági szempontból közömbös. Ellentmond a felajánlással való földtulajdonszerzés engedélyezésének az a termelőszövetkezeti tagságot közvetlenül érintő meggondolás is, hogy ez esetben a termelőszövetkezeten belül agitáció indulhatna a tagok olyan értelemben való zaklatására, hogy ajánlják fel földjüket a termelőszövetkezetnek, mivel az így könnyű szerrel juthat földtulajdonhoz.

A törvényerejű rendelet mind e meggondolások alapján nem változtatott tehát a földtulajdonszerzést illetően a mai helyzeten, hacsak azt nem tekintjük változásnak, hogy e tekintetben még addig sem megy el, ameddig a felülépítménnyel szerzett földtulajdont illetőleg korábbi jogszabályaink már elmentek. Ámde ha ezt változásnak tekintjük, akkor ismét csak azt kell mondanunk, hogy a törvényalkotó ezúttal is helyesen ismerte fel, hogy a termelőszövetkezetnek még ilyen földtulajdon szerzésére sincsen szüksége.

Nem kétséges, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon engedélyezése nem tudta volna feloldani azokat az ellentmondásokat, amelyek ez idő szerint még megvannak, hanem inkább csak tovább komplikálta volna azokat. Éppen ezért helytelen az olyan megállapítás, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása a legjobb módja a magán földtulajdon és a társadalmi földtulajdon között levő gyökeres ellentmondás megszüntetésének.

A jogirodalomban olyan nézet is napvilágot látott, hogy nem szocialista szemlélet az, mely szerint a termelőszövetkezeteknek nem lehet földtulajdona. A törvényerejű rendelet erre a nézetre is válaszol.

Vajon a magyar törvényhozásban kifejezésre jutó dogmatikus gondolkodásnak tipikus példája-e az, hogy Magyarországon nincs termelőszövetkezeti földtulajdon? Biztosra mondható, hogy nem. A törvényhozó állásfoglalását sokkal inkább tekinthetjük a gazdasági és a társadalmi összefüggések helyes értékelésének és a reális következmények levonásának, semmint dogmatikus szemléletnek.

A földhasználati viszonyok tárgyalása, amint már utaltam is rá, külön témakörbe tartozik. Elkerülhetetlen azonban, hogy a polgári törvénykönyv tervezetén idejekorán végrehajtassanak azok a változások, amelyek a termelőszövetkezetek földtulajdonszerzésének kizárása kapcsán most előállottak.

Az új törvényerejű rendelet a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog oktatása és tudományos művelése szempontjából egyformán jelentős alkotás. Sok olyan vitatott és vitatható kérdést oldott meg, vagy ha nem oldott is meg, mutatott rá annak nyitjára, amelynek megoldását eddig nélkülöztük. Azt persze nem állíthatjuk, hogy ez a jogszabály is nem szorul majd idővel egyben-másban még kiegészítésre. Hisz az élet, a gyorsan fejlődő termelőszövetkezeti mozgalom bizonyára sok olyan problémát fog még felvetni, amely elkerülhetetlenné teszi a törvényerejű rendelet kiegészítését. Ez azonban nem is baj. A gazdasági és a társadalmi életben végbemenő változások ezt szükségszerűen megkövetelik. Egyelőre most az a legfontosabb, hogy minél hamarabb napvilágot lássanak a végrehajtó jogszabályok is, s ezzel tovább növekedjenek a termelőszövetkezetek és a tagok jogi biztosítékai jogaik érvényesítésére. Ez nem kis mértékben eljárási kérdés, melynek megoldása már a végrehajtási jogszabályok feladata.

A törvényerejű rendelet nemcsak azt a célt követi, hogy összefoglalja a termelőszövetkezeti joganyagot, hanem egyben újat is ad. Arra, ami benne új még majd részletesen is kitérünk. De nemcsak joganyagot tartalmaz a rendelet, hanem határozott társadalompolitikai és gazdasági programot is nyújt. Kifejezésre juttatja a párt politikáját, amikor megállapítja, hogy megalkotását a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelőszövet-

kezetek megszilárdítása, a szocialista nagyüzemű mezőgazdasági termelés és az árutermelés növelése, a dolgozó nép szükségleteinek minél fokozottabb kielégítése s a szövetkezeti parasztság gazdasági és kulturális felemelkedése tette szükségessé.

Nem magánügy tehát a szövetkezés. Éppen ezért az állam betekintést biztosít magának a szövetkezetek politikai és gazdasági tevékenységébe. Ez azonban nem veszélyezteti azok önálló gazdálkodását. Az állam a jogszabály keretei között irányításra és ellenőrzésre törekszik, azért hogy a szövetkezetek valóban szövetkezetek legyenek. Ez a szándék valósul meg a jogszabály azon rendelkezésében, mely szerint a közgyűlés által elfogadott zárszámadás érvényességéhez a járási mezőgazdasági osztály megerősítése szükséges (44. § (3)). Ugyanez a szándék ismerhető fel a jogszabály 50. §-ának (2) bekezdésében is, amely arra ad lehetőséget a járási tanács végrehajtó bizottságának, hogy intézkedjék a közgyűlés összehívásáról, ha az 50. § (1) bek.-ben meghatározott esetekben ezt a vezetőség elmulasztotta volna. Ide kell még sorolni az 52. § (1) rendelkezését is, amely szerint a járási mezőgazdasági osztály és az ügyész a közgyűlés határozatának megsemmisítését kérheti, ha az jogszabályba vagy alapszabályba ütközik. Csupa olyan kérdés ez, amelynek ellenőrzését a társadalmi érdek követeli, csak helyeselhetjük tehát, hogy a jogszabály e tekintetben részletesen intézkedik. Elkerülhető lesz ily módon, hogy az államigazgatási szervek feleslegesen avatkozzanak bele a szövetkezet életébe, de ugyanakkor az is, hogy ugyanezek a szervek az önállóságra való hivatkozással magukra hagyják a termelőszövetkezeteket. Olyan időben, mint amilyent most élünk, az említett magatartások mindegyike csak kárára válna a szocialista építésnek. Végső fokon azt kell tehát megállapítanunk, hogy a törvényerejű rendelet a termelőszövetkezetek állami irányítását megfelelően szabályozta.

Az álszövetkezetek elleni harc persze változatlanul fennáll. A jogszabály nem határozza meg, hogy mikor tekinthető egy termelőszövetkezet álszövetkezetnek, de ezt a hiányt pótolhatjuk azzal, ha kimondjuk, hogy álszövetkezetnek azt a termelőszövetkezetet kell tekinteni, amely a jogszabály 7.—8., illetve 62. §-ába ütköző magatartást tanúsít. Ha a megyei tanács végrehajtó bizottsága azt észleli, hogy a termelőszövetkezet az itt részletezett szabályokat nem tartja meg, tőle a működési engedélyt — a földművelésügyi miniszter előzetes hozzájárulásával — megvonhatja. Napjainkban az álszövetkezetek viszonylag ritkák. Ez a jelenség a kapitalista rendben gyakori. Mégis helyes, hogy a törvényalkotó ezt a lehetőséget is számba vette a jogszabály megalkotásakor, mert a kapitalista maradványok még nem tűntek el teljesen a parasztság gondolkodásából.

Említettük, hogy külön foglalkozunk a törvényerejű rendelet azon részeivel, amelyek újak a termelőszövetkezeti jogalkotásban. Ezek száma elég nagy, éppen ezért csak a legfontosabbakat emeljük ki. Azokat, amelyek véleményünk szerint jelentőségüknél fogva külön említést érdemelnek.

Ilyen mindjárt a 6. § (1), amely megszabja a termelőszövetkezet megalakításához szükséges létszámot és a földterület mennyiségét. Az elmúlt években a termelőszövetkezet alakításának vagyoni feltételei között szerepelt az a kívánalom, hogy a nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek biztosítása érdekében a termelőszövetkezet földterületének már a megalakulásakor vagy röviddel az után meg kell haladnia a 400 kat. holdat. Ezért a szervezést úgy kellett irányítani, hogy az új termelőszövetkezet tagsága olyan dolgozó parasztokból kerüljön ki, akiknek földje egymás szomszédságában, a község ugyanazon dűlőjében fekszik, illetve hogy ilyenek csatlakozzanak együttesen a meglevő termelőszövetkezethez. A termelőszövetkezeti csoport alakításához legalább 10 tag (család) belépése és legalább 50 kat. hold szántóföld volt szükséges. Ha a földterület ennél kisebb volt, az állami földalap földjeiből egészítették ki.

A taglétszám és a földterület tekintetében megállapított ez a követelmény 1957 folyamán megszűnt. Ez akkor helyes is volt, mert az ellenforradalom utáni reorganizáció így gyorsabban ment végbe. Most az új törvényerejű rendelet ismét megállapítja a minimális létszámot és a minimális földterületet, egyrészt védekezésül az álszövetkezetek ellen, legfőképpen azonban mégis azért, mert így több a biztosítéka a valóban nagyüzemi gazdaság kialakításának.

A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony létesítésének eddig a betöltött 16. életév volt egyik feltétele. A jogszabály ezt a korhatárt 18 évre emeli fel. Így a termelőszövetkezeti jogviszony szerinti cselekvőképesség mostantól fogva egybeesik a polgári jog szerinti teljes cselekvőképességgel. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony létesítésének ez a teljeskorúsághoz való kötése sok olyan jogi problémát old meg, amely elméletileg és gyakorlatilag gondot okozott. A jogalkotás azonban e téren is számol a való élettel. Figyelembe veszi egyfelől a termelőszövetkezetek munkaerő-problémáit, másfelől azokat a politikai-társadalmi előnyöket, amelyekkel a falu ifjúságának a termelőszövetkezetekbe való bevonása jár, és ezért lehetővé teszi, hogy kivételesen 16. életévét betöltött kiskorú is felvehető legyen a tagság sorába, föltéve, hogy a kiskorú törvényes képviselője ebbe beleegyezik. Ilyen beleegyezésre az eddigi alapszabály szerint nem volt szükség. Ez az intézkedés politikai és gazdasági szempontból egyaránt összhangban van a termelőszövetkezet kívánalmaival, s így a cselekvőképességgel kapcsolatban felmerült több alapkérdést jogilag megnyugtatóan old meg.

A korábbi jogi szabályozáshoz képest alapvető változást jelent a volt kizsákmányolók termelőszövetkezeti tagságának rendezése. Azoknak a jogszabályoknak hatálya, amelyek a kulákságnak tagsági jogviszony létesítésére vonatkozó jogát korlátozták, megváltozott. Az idei tavaszi szervezések során is már a tagság bírálta el, kit tekint kuláknak, illetve kizsákmányolónak, kit nem, és ehhez mérten döntött a felvétel tárgyában. Pozitív állásfoglalás esetére a törvényerejű rendelet azt a meg-

szorítást tartalmazza, hogy az a termelőszövetkezeti tag, aki korábban kizsákmányoló volt, csak abban az esetben választható meg tisztségre, illetőleg tarthatja meg tisztségét, ha a termelőszövetkezetben legalább két éven át végzett példamutató munkájával a tagság megbecsülését kiérdemelte. E rendelkezés alól azonban a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke esetenként kivételt engedélyezhet.

A termelőszövetkezetből való kizárás eseteit eddigi jogszabályaink taxatíve nem állapították meg. A fegyelemsértés esetében kiszabható büntetésekről volt ugyan intézkedés, mivel azonban a kizárás ebben csak mint végső szankció szerepelt, a gyakorlatban ebből a bizonytalanságból sok visszás helyzet és félreértés keletkezett. Az új jogszabály véget vet ennek a bizonytalanságnak: tételesen szabályozza a kizárást. Ez a szabályozás részben azonos a munkajogi szabályozással, részben különbözik attól. A termelőszövetkezeti jogi sajátosságokat tükrözi a rendelet 18. § *e)* pontja, amely szerint ki kell zárni azt a tagot, aki ismételt figyelmeztetés ellenére is a törvényes kereteket meghaladó háztáji gazdálkodást folytat. Túllépés nemcsak a háztáji földhasználat terén mutatkozhat, hanem a háztáji gazdaság tulajdonában tartható vagyontárgyak tekintetében is. Az előbbi túllépésének esetére nézve már előzőleg is voltak jogszabályaink, az utóbbi esetben történő túllépést azonban csak most szankcionálta jogszabály. Vajon van-e ennek gyakorlati jelentősége? Feltétlenül igen, mert máról holnapra nem alakul ki és nem szilárdul meg a parasztságban a társadalmi tulajdon tisztelete. Hosszabb idő kell ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti paraszt a közös tulajdont ugyanúgy védje, mint a személyi tulajdonát. A jogszabály ezen rendelkezése nevelő jellegű is, amennyiben nem sújtja mindjárt büntetéssel azt a termelőszövetkezeti tagot, aki az alapszabály engedélyezte kereteket túllépi, csak arra az esetre helyez kilátásba jogi következményeket, ha az illető ismételt figyelmeztetés ellenére sem hajlandó csökkenteni háztáji gazdaságát. A szovjet jogalkotás példája mutatja, hogy a kolhozépítés első évétől kezdve ott is mindig küzdeni kellett a kolhozudvar felduzzasztása ellen, úgyannyira hogy ilyen jellegű intézkedésekkel még a Nagy Honvédő Háború után is találkozunk. Ámde fontosnak és elsődlegesnek ott is mindig a politikai harcot, a meggyőzést, a kolhoztagok nevelését tekintették. Ily módon kívánták elérni, hogy a kolhoztagság a közös gazdaságot tekintse elsődlegesnek és csak kiegészítő jellegűnek a háztáji gazdaságot.

A termelőszövetkezet ezentúl köteles a képviseletére és a termelőszövetkezet nevében aláírásra jogosultakról a járási tanács mezőgazdasági osztálya által hitelesített képviseleti könyvet vezetni. Ilyen eddig nem volt. Nem kétséges azonban, hogy harmadik személyek felé ennek a képviseleti könyvnek a vezetése fokozza a jogi garanciát. Ennek kapcsán vetődik fel a kérdés, hogy nem lett volna-e helyes bevezetni az alapszabály regisztrációját is a járási államigazgatási szerveknél, ahogy ez a Szovjetunióban és Csehszlovákiában történik. A csehszlovák jogi irodalomban még az a gondolat is felmerült, hogy a vállalati nyilvántartásba kell bevezetni a termelőszövetkezeteket, mert a termelőszövetkezeteknek a járási mezőgazdasági osztályon való nyilvántartása nem pótolja a vállalati nyilvántartásba való bejegyzésüket. A bejegyzést azzal okolják meg, hogy az hozzátartozik a bíróság ellenőrző tevékenységének eredményességéhez. Így ugyanis a termelőszövetkezetek alapszabályszerű tevékenységét a bíróságok is ellenőriznék.

A termelőszövetkezet szerveit szabályozó fejezet a szövetkezeti demokrácia elveit tükrözi. Olyan új szabályozásokat találunk benne, amelyek eddig hiányoztak az alapszabályból. Ezek az új intézkedések fokozott mértékben biztosítják a tagok jogainak és kötelességeinek gyakorlati érvényesülését. Kiteljesedik bennük a szövetkezeti demokrácia, eleven gyakorlattá válik az a tétel, hogy az alapszabály értelmében s a népgazdaság és a termelőszövetkezet érdekeinek figyelembevételével minden fontosabb kérdésben maguk a tagok döntenek.

A szövetkezeti demokrácia a többség demokráciája. Jogait minden tag csak személyesen gyakorolhatja, és egyik tagnak sincs több joga, mint a másiknak. Minden tagnak csak egy szavazata van, mellyel a közgyűlésen akaratát kifejezésre juttathatja. A minősített szótöbbséges határozatok számának kiterjesztése nem csökkenti, hanem inkább fokozza a demokrácia elveinek érvényesülését.

A korábbi alapszabályhoz képest teljesen új a 48. §-nak az a rendelkezése, hogy a tag a felvételi kérelem elutasítása, illetve kizárás esetén a termelőszövetkezeti döntőbizottsághoz fordulhat és kérheti a közgyűlés határozatának megváltoztatását. Az eddig hatályban volt mintaalapszabály szerint a felvétel elutasítása, illetve kizárás esetén a tag csak panasszal fordulhatott a járási tanács végrehajtó bizottságához, és ügyének felülvizsgálatát kérhette. Az államigazgatási szervek most teljes egészükben ki vannak kapcsolva a tag ilyen természetű panaszának kivizsgálásából. Minthogy a törvényerejű rendelet 70. § (2) bekezdése alapján kiadásra kerülő rendelet még nem jelent meg, ismeretlen a döntőbizottsági határozat végrehajtásának a termelőszövetkezetre kötelező volta. Célirányosnak az látszanék, ha a döntőbizottság határozata a termelőszövetkezeteket illetőleg kötelező erejű lenne. Ez semmiben sem csökkentené a közgyűlés jogkörét, illetve a szövetkezeti demokráciát. A szovjet jogalkotás a felvétel elutasítása, illetve kizárás esetén egyformán biztosítja a sérelmet szenvedőnek a jogorvoslat lehetőségét: az államigazgatási szerv kötelezheti a kolhozt a kérelmező felvételére, illetve megerősítheti a közgyűlés kizáró határozatát. A csehszlovák jogalkotás kizárás esetére hasonló jogkört biztosít az államigazgatási szerveknek, mint a szovjet jogi szabályozás.

A szövetkezőknek a szövetkezeti életbe való erőteljes bekapcsolását szolgálja a közgyűlés intézménye. Ezért kerül tételes jogi szabályozásra a közgyűlés összehívásának módja, illetve határozatképességének megállapítása. Ha a közgyűlés a megjelentek csekélyebb száma miatt nem határozatképes, kivéve a minősített többség döntésére

fenntartott ügyekben. Nem volt szabályozva eddig az sem, hogy hány tag kérelme szükséges ahhoz, hogy a vezetőség a közgyűlést összehívja. Voltak is emiatt nézeteltérések, amelyeknek persze a termelőszövetkezet gazdálkodása látta kárát. Most a rendelet úgy intézkedik, hogy a cél és az ok megjelölésével a tagok tíz százaléka — de legalább öt tag — kérheti a közgyűlés összehívását.

A települési viszonyok, illetve a termelőszövetkezet taglétszáma teszik indokolttá azt a szabályozást, mely szerint a közgyűlés hatásköre egészben vagy részben küldöttgyűlésre ruházható át. A küldöttgyűlés hatáskörét az alapszabályban kell meghatározni. A gyakorlatban ez nem mehet végbe másképp, csakis úgy, hogy több termelőszövetkezet már az alakuláskor belefoglalja az alapszabályba egy ilyen jellegű szerv létesítését, és ennek megfelelően állapítja meg a közgyűlés, illetve a küldöttgyűlés hatáskörét. Nincs azonban akadálya annak sem, hogy már működő termelőszövetkezetek, felismerve érdekazonosságaikat, küldöttgyűlésen képviseltessék közös érdekeiket. Ez a formája az érdekazonosságok összehangolásának a Szovjetunióban terjedt el 1949 után, amikor a kis kolhozokat nagy kolhozokba vonták össze. A mi viszonyaink között, ahol nagy tanyai települések vannak, különösen hasznos lehet a küldöttgyűlés intézménye. Tapasztalatunk a gyakorlat terén még nincs, a jogszabálynak ez a része tehát még több módosításnak lehet kitéve. Nem elég ugyanis az az áthidaló rendezés, hogy ha jogszabály vagy az alapszabály másképp nem rendelkezik, akkor a közgyűlésre vonatkozó szabályokat kell a küldöttgyűlésre is alkalmazni. A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése — mint a többi népi demokratikus országok példája mutatja — szükségszerűen magával hozza a termelőszövetkezetek közös építkezéseinek bővítését, ezek ügyeinek végső fokon való intézése pedig csakis a küldöttgyűlés hatáskörébe tartozhat. A küldöttgyűlésnek egyebek közt már csak ebből a szempontból is nagy a jelentősége.

A termelőszövetkezeti közgyűlés határozatait meg lehet támadni. Erre eddig nem volt lehetőség. A megtámadás a bírói út kizárásával történik. A járási mezőgazdasági osztály megsemmisítheti a közgyűlés határozatát. Vajon kötelezheti-e újabb határozat meghozatalára? A tételes szabályozásból arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a járási mezőgazdasági osztály döntése csak a határozat megsemmisítésére irányulhat, újabb határozat meghozatalára azonban nem kötelezheti a közgyűlést. A megsemmisítésre is csak akkor van lehetőség, ha a közgyűlés határozata jogszabályba vagy az alapszabályba ütközik. A határozat megsemmisítése iránti kérelmet bármely tag előterjesztheti. Jogos magánérdeket véd ezzel a törvényerejű rendelet, s így alkalmas eszköz arra is, hogy a termelőszövetkezet köteleztessék az egyéni és a társadalmi érdek következetes figyelembevételére. Ugyanezen érdekek védelmében az ügyész is felléphet, ami szintén új vonása a jogalkotásnak. A különbség csak az, hogy az ügyésznek a termelőszövetkezeti döntőbizottságtól kell kérni a közgyűlés határozatának megsemmisítését. Ez azt a látszatot kelti, mintha különbség lenne a határozat megtámadásának eredményességében is. Minthogy ilyen különbség a valóságban nincs, nincs külön indoka annak a megosztásnak sem, amelyet a jogszabály 52. § (2) bek. tartalmaz. Hiszen mindkét szerv egyformán alkalmas arra, hogy védje a szocialista törvényességet.

A jogszabálynak ez a most szóban forgó rendelkezése nem ellenkezik a szövetkezeti demokrácia követelményeivel. Nem csorbítja a tagságnak azt a jogát, hogy a termelőszövetkezet életének minden fontos kérdését maguk a tagok döntik el, vagyis hogy a termelőszövetkezet ügyeiben végső fokon nem az igazgatási szervek, hanem a tagok határoznak. A tagság részére biztosított megtámadási jog inkább arra vall, hogy a jogszabállyal és az alapszabállyal összhangban levő tagsági akaratnak kíván a jogszabály feltétlen érvényt szerezni.

Felvethető ezzel szemben, hogy kitágul az állami irányítás köre, hisz a közgyűlési határozatok eddig nem voltak megtámadhatók, illetve megsemmisíthetők, s így az új rendelkezés a tagság akaratának befolyásolására ad majd lehetőséget. Egyáltalában nem erről van szó, mégha a látszat bizonyos fokig emellett szól is. A törvényesség érdekében biztosított közgyűlési határozat megtámadása a tagsági és a közösségi érdekeket úgy hozza közös nevezőre, hogy az állami irányítás az összesség érdekeire való tekintettel együtt érvényesül, összhangban a szövetkezeti demokráciával. Abba a tételbe, hogy a szövetkezeti demokrácia politikai és gazdasági fogalom, beletartozik az is, hogy az állami irányítás az alapszabály és az azt kiegészítő jogszabályok végrehajtásával a szövetkezeti demokráciát a szocialista demokrácia részévé teszi.

Az állami szervek szerepének a termelőszövetkezetek felé való kitágítása azt dokumentálja, hogy az állam számára nem közömbös, miként alakul a termelőszövetkezeti gazdálkodás. Különösen ma jelentős ez a kérdés, amikor a termelőszövetkezetek egyre inkább tért hódítanak a faluban. Nem közömbös először is azért, mert ettől függ a falu szocialista átalakulása, másodszor, mert fokozatosan a termelőszövetkezetek feladatává válik a város és a falu közötti áruforgalom lebonyolítása. E két ok miatt nem maradhat közömbös az állam a termelőszövetkezetek irányában. Az állami irányítás szerepének növelése végső fokon ezekre a momentumokra vezethető vissza. Ez tette szükségessé a termelőszövetkezetek gazdálkodása feletti felügyelet nagyobb mérvű ellenőrzését.

Említsük meg azt is, hogy az álszövetkezetek ellen is hathatós védekezés a közgyűlés határozatainak az alapszabály és a jogszabályok végrehajtása szempontjából való ellenőrzése.

Célszerűnek kell tekintenünk a törvényerejű rendeletnek azt a követelményét, hogy a vezetőség elnökét és tagjait a közgyűlés legalább négy év tartamára választja. A gyakori változás, mint az utolsó évek tapasztalatai mutatják, nem vezet jó

eredményekhez. Az elnöknek, illetve a vezetőségnek a közelmúltban sokszor még ideje sem volt megismerni a tagságot és a termelőszövetkezet gazdaságát, máris lejárt a megbízatása. Ennek akarva-akaratlanul csak a közös gazdaság látta kárát. Most, amikor arra törekszünk, hogy az elnök is helybeli legyen, a négyéves ciklusnak látszólag nincs akkora jelentősége, mint évekkel ezelőtt. Valójában mégis fontos, hogy az elnöknek is, a vezetőség tagjainak is legyen idejük és módjuk jól megismerni a gazdaságot és a tagságot, mert ez kihat a gazdaság sokoldalú fejlesztésére. A tagságnak változatlan a joga arra, hogy a vezetőnek nem való személyt, ha erről időközben győződtek meg, leváltsák. Ebben is a demokrácia lényege érvényesül. Ma akár a vezetőség, akár az ellenőrző bizottság, illetőleg annak valamelyik tagja jogszabályt vagy alapszabályt sértő magatartást tanúsított, a közgyűlés az illetőt fegyelmi határozattal elmozdíthatja. Ismételjük: a közgyűlés. Erre ugyanis csakis a közgyűlésnek van joga; az államigazgatási szerveknek erre joguk nincs. Az, hogy a vezetőség vagy az ellenőrző bizottság valamelyik tagja ellen indított fegyelmi eljárásba be kell vonni a járási mezőgazdasági osztály vezetőjét is, nem a közgyűlés hatáskörét korlátozó szabályozás. Mindössze arról van szó, hogy a jogszabályok végrehajtásának garanciális feltételei növekedjenek.

Részletesen taglalja a jogszabály a vezetőségi szervek tagjainak összeférhetetlenségi rokonsági fokát is. Gyakorlati szempontból ennek a részletezésnek elvitathatatlanul komoly jelentősége van. A lényeg most csak az, hogy a felügyeletet gyakorló szervek érvényt szerezzenek a jogszabálynak. Ilyen esetben lép előtérbe az 52. § (1) rendelkezése. Persze ez csak egy eset, de példa a közgyűlés esetleges jogszabályellenes határozatainak megsemmisítésére.

A termelőszövetkezeti jognak új intézménye a döntőbizottság. Sajátos szerv ez, amelynek tevékenysége, illetve annak részletes jogi rendezése most van folyamatban. Szervezetéről, hatásköréről, működésének szabályairól minisztertanácsi rendelet fog megjelenni. Egyelőre csak annyit tudunk róla, hogy a termelőszövetkezet, illetőleg a termelőszövetkezeti csoport és annak tagja között a tagsági viszonyból származó, valamint a termelőszövetkezetek közötti egyes jogviták eldöntésére kell a termelőszövetkezeti döntőbizottságot megszervezni. Minden megyében kell ilyet létesíteni, éspedig a megyei tanács végrehajtó bizottsága mellett.

Hatásköre különösen jelentős az olyan ügyekben, mint amilyen a földjáradék megállapítása vagy kifizetésének megtagadása miatti panasz, a tagok felvételéről, kizárásáról való közgyűlési határozat ellen beadott panasz, valamint a bevitt vagyontárgyak mérvének megállapítása ellen emelt panasz. A termelőszövetkezeti döntőbizottság mindig kérelemre jár el. A hozandó jogszabályra az a követelmény hárul, hogy megfelelően szabályozza a döntőbizottsági határozatok végrehajthatóságát. Vajon biztosítható-e ez bírósági végrehajtás nélkül? Célszerűnek inkább az mutatkoznék, ha a VHT 180. §-a bővülne a döntőbizottsági határozatok végrehajthatóságával, közjegyzői végrehajtási záradékkal ellátott döntőbizottsági határozatok alapján. Ez a megoldás nemcsak a VHT 180. §-ának módosítását, hanem a VHT 12. §-ának megváltoztatását is magával hozná. Kérdés: adódik-e más megoldás? Variációk persze felvethetők lennének, a szocialista törvényesség szempontjából azonban ebben mutatkozik a legtöbb garancia.

A termelőszövetkezeti csoportról szóló fejezet rendelkezései a legtöbb vonatkozásban egyeznek a termelőszövetkezetekre vonatkozó rendelkezésekkel. Csak ott és annyiban térnek el a termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályozástól, ahol és amennyiben a termelőszövetkezeti csoport közös gazdasági tevékenysége szűkebb a termelőszövetkezet közös gazdálkodásánál. A törvényerejű rendelet éppen az említettekre való tekintettel külön megjelöli azokat a szabályokat, amelyek a termelőszövetkezeti csoportokra nem alkalmazhatók. Eltérések elsősorban a kizárási okok, a föld és egyéb termelési eszközök bevitele, a közös vagyon, a gazdasági tevékenység, a zárszámadás és a közgyűlés hatáskörének tekintetében vannak.

Ez az áttekintés, amelyet a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 7. számú törvényerejű rendeletéről adtunk, csak az általunk legfontosabbnak vélt kérdéseket érintette. Az említetteken kívül még számos fontos, a termelőszövetkezeti gazdálkodást érintő kérdés foglaltatik benne, amelyek mind a termelőszövetkezeti mozgalom kiszélesedésével és a szocialista törvényesség biztosításával vannak összefüggésben.

Semmi kétség, hogy a falu átalakításának ma ez a legfontosabb jogszabálya. Minden bizonyára rövidesen sor kerül rá, hogy külön tanulmánykötetben dolgozzuk fel a termelőszövetkezetekre vonatkozó legfontosabb jogszabályokat, ezzel is segítve a termelőszövetkezeti jog tudományos művelését és a gyakorlati életet.

Medve Zsigmond

Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban

1. Eörsi Gyula a „Kártérítés jogellenes magatartásért" című munkájában írja: „A szocialista jog kiépítésével látszólag, a jogszabályok felszínén a polgári jogi felelősség nem megy át látványos változásokon. Legfeljebb annyi történik, hogy a munkavállaló felelőssége a munkaviszonyban okozott kárért a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség mellett önállósult harmadikként jelenik meg, éspedig olyan sajátos jellegzetességekkel, amelyek elemeikre bontva hol polgári joggal, hol büntetőjogi vonatkozásokra mutatnak, együttességükben mégis ezektől az alkotó elemektől független, önálló és nem eklektikus felelősségi fajtává avatják a munkajogi felelősségi rendszert."[1] Ezt a megállapítást a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és termelőszövetkezeti csoportokról szóló 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Tvr.) meghaladottá teszi. Meghaladottá teszi abban az értelemben, hogy az említett jogszabály — a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban első ízben — a termelőszövetkezeti felelősségi szabályoknak olyan gazdagságát nyújtja, amelyek elemzése alapján méltán juthatunk el arra a következtetésekre, hogy — ha ugyan még forrongó, fejlődő állapotban is, — de a büntetőjogi, polgári jogi és munkajogi felelősség mellett kialakulóban van a negyedik felelősségi rendszer is, a sajátosan termelőszövetkezeti tagsági viszonyból folyó felelősségi rendszer: a termelőszövetkezeti jogi felelősség.[2] Az sohasem volt vitás, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősség nem azonos a büntetőjogi vagy munkajogi felelősséggel, de az már inkább vitás volt, hogy a termelőszövetkezeti felelősség azonos-e a polgári jogi felelősséggel. E tanulmányban a lehetőségek adta kereten belül igyekszünk majd a termelőszövetkezeti jogi felelősség önálló létére utaló tényezőket kifejteni. S ha a későbbiek során a Tvr. rendelkezéseit vizsgáljuk, arra is rá kell jönnünk, hogy a sok polgári jogias elem ellenére a termelőszövetkezeti jogi felelősség nem azonos a polgári jogi felelősséggel sem; így pl. arra, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősség nem sorolható sem a tiltott cselekményekért, sem a szerződésszegésért való felelősség kategóriájába; jóllehet abban mindkettő elemei megtalálhatók. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony nem munkaszerződés alapján jön létre, s mégis sok esetben megteremti a szerződésszegésért való felelősséghez hasonló, azzal nagyjából azonos felelősséget (pl. a munkarend megsértése esetén beálló felelősség). Hasonlóképpen, a termelőszövetkezet tagja által a termelőszövetkezet vagyonában okozott kárért fennálló felelősségnél a mulasztásos változat éppúgy tipikus, mint a pozitív magatartás. E sajátságos egységnek forrása, hogy a termelőszövetkezeti tagot a kötelezettségek sok tekintetben a jogrend parancsává emelt saját vállalás alapján terhelik, de a jogrend parancsa néha több a belépési nyilatkozat aláírásakor realizálódó saját vállalásnál. A termelőszövetkezeti jogi felelősségre is áll Eörsi Gyulának a munkajogi felelősséget jellemző az a megállapítása, hogy e szabályok „együttességükben mégis ezektől az alkotóelemektől független, önálló és nem eklektikus felelősségi fajtává" avatják a munkajogi felelősséget, természetesen azzal a korrekcióval, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősségben a polgári jogi és büntetőjogi felelősség elemei mellett szép számmal találhatók a munkajogi felelősség elemei is.

2. A Tvr. által egybefogott felelősségi szabályok közül mindenekelőtt azokat a tételesjogi rendelkezéseket kell megemlíteni, amelyek a tag által a termelőszövetkezetnek okozott kárért beálló felelősséget rendezik. E felelősségi szabályok közül elsősorban a fegyelmi vétséget szankcionáló szabályt kell vizsgálnunk, amely a következőképpen hangzik: „Ha a tag az alapszabályt vagy a munkarendet megsérti, vele szemben elsősorban nevelő jellegű társadalmi rendszabályt, szükség esetén fegyelmi felelősségre vonást kell alkalmazni." (13. §)

Annak megállapítása mellett, hogy e szabály tartalma nem új, hiszen ilyen jellegű szabályt a régi mintaalapszabályok is tartalmaztak — de rendszerint a fegyelmi szabályok felvételével ki is merült a mintaalapszabályok által tartalmazott felelősségi szabályok köre —, hangsúlyoznunk kell, hogy a magunk részéről e fegyelmi jellegű felelősségi szabályt is a termelőszövetkezeti jogi felelősségi normákból összetevődő, jogrendszerünkben új felelősségi rendszer egyik alapvető pillérének tartjuk. Tesszük ezt azért, mert a termelőszövetkezeti jogi felelősségi szabályok konglomerátumában a felelősségi szabályok legalacsonyabb fokaként, jóllehet magán viseli a munkajogi fegyelmi felelősség sajátos vonásait[3]; annál mégis több, mert az nem egyszerűen a munkaszerződés megszegésének következménye — bár eredhet a munkarend megsértéséből is —, hanem az a munka jogviszony-

[1] *Eörsi Gyula:* Kártérítés jogellenes magatartásért Bpest 1958. 18. old.

[2] A jelen tanulmány kereteit meghaladja annak vizsgálata, hogy a tvr. által tartalmazott felelősségi rendszer mennyiben alkalmazható más fajtájú termelőszövetkezetben, így pl. kisipari termelőszövetkezetben. Vannak természetesen mindkét szövetkezeti fajta működésére jellemző olyan tényezők (pl. tagsági viszony, vezetőség jogállása stb.), amelyek alkalmassá tennék a tvr. rendelkezéseinek alkalmazását a kisipari termelőszövetkezetekben is, de vannak olyan speciális tényezők is, amelyek kizárják azt. Így pl. más a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek és más a kisipari termelőszövetkezeteknek a népgazdaságban elfoglalt helyzete, a kisipari termelőszövetkezetek nem ismerik a munkaegység-részesedést stb., stb. E kérdés elemzése tehát másik tanulmányra vár.

[3] „A fegyelmi felelősség struktúrája, és bizonyos vonatkozásban szemléletmódja büntetőjogias, mert hiszen a szankció nem reparatív, hanem büntető jellegű; kimérése során a fegyelmi hatóság az eljárás alá vont személyre, az ő magatartására és körülményeire koncentrálja a figyelmet; káros eredményre és okozati összefüggésre nem mindig van szükség; az egyéniesítés sem magas fokú; a szankció fogalmilag nem lehet egyetemleges és nem mehet át az örökösökre." (Eörsi Gyula i. m. 36. old.)

nál sokkal szélesebb körű termelőszövetkezeti tagsági jogviszony megsértésének szankcionálása, nem is szólva arról, hogy sajátságosan egyesül abban a szankció büntetőjogias jellegével bizonyos fokú polgári jogi természetű anyagi felelősség is. Jóvátehetetlen hibát követnénk el ugyanis, ha az egy közösségben élő termelőszövetkezeti tagokra alkalmazandó felelősségi szabályokat csak szigorúan a munkarend megsértésére, illetőleg a munkarenden kívüli károkozásra vonatkozó polgári jogi jellegű anyagi reparációs szabályokkal vélnénk kimeríteni. Felelősségi szabálynak kell továbbá tekintenünk azért is, mert az idézett szabályban foglalt magatartásban, ha nem is teljes mértékben és sajátságos alakzatban, de kimutatható a polgári jogi felelősségnek mind a négy előfeltétele.

Jogellenes a tag magatartása, mert az alapszabály vagy a munkarend megsértése a termelőszövetkezet működési rendjét szabályozó és magasabb rendű jogforráson alapuló belső normáit; ezáltal a termelőszövetkezet alanyi jogát sérti. E jogellenes magatartásnál azonban néhány olyan sajátos vonásra kell utalnunk, amely a polgári jogi felelősségi rendszertől eltérően a jogellenesség tartalmának sajátos kiegészítését nyújtják. Igy pl. azzal az általános polgári jogi felfogással szemben, hogy a szerződésen kívüli jogellenes magatartás tipikus esete a jogellenes cselekvés, a szerződésszegésé pedig — természetesen nem kizárólag — a jogellenes mulasztás, a termelőszövetkezeti tag jogellenes magatartása nézetünk szerint állhat éppúgy cselekvésben, mint mulasztásban. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony tehát sajátságosan egyesíti a kétféle emberi magatartást, azaz a termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszerben mindkétfajta emberi magatartás tipikusnak tekinthető. A termelőszövetkezeti jogi felelősségnél továbbá a jogellenes magatartást az is jellemzi, hogy a jogilag szankcionált magatartások a termelőszövetkezet működését szabályozó jogszabályokban tételesen fel vannak sorolva.

A termelőszövetkezeti fegyelmi vétséget képező jogellenes magatartásban sajátságos módon jelentkezik a *kár*. Lehet ez *vagyoni kár*, amennyiben pl. a termelőszövetkezet tagja a munkarendet megsértve távol marad valamely munkától, s ezáltal magatartásának következményeként terméskiesés következhet be, de lehet a polgári jog által el nem ismert, a termelőszövetkezeti mozgalom, szűkebb értelemben az adott termelőszövetkezet érdekét, jóhírnevét sértő *erkölcsi kár*. Ez utóbbi körébe kell sorolnunk valamely termelőszövetkezeti tag rendszeres ittasságát, mint a termelőszövetkezeti taghoz méltatlan életmódot.

Jóllehet — különösen az utóbbi esetben — az *okozati összefüggés* bonyolultabb formában jelentkezik, mint pl. a polgári jog esetében a szerződésszegés következtében beálló kárnál, de pl. az ittasságnál mint fegyelmi vétségnél a fegyelmi szankció kirovásához nem is szükséges az egyénre kivetett okozati összefüggés kimutatása.

A fegyelmi vétség tárgyát képező magatartások *vétkesek*. Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznünk, hogy a termelőszövetkezeti jogi fegyelmi felelősségre is áll az az elfogadott polgári jogi tétel, hogy a jogsértő magatartást alapvetően nem a személy saját képességeihez és lehetőségeihez, hanem a társadalomnak a hasonló személyekkel szemben, hasonló helyzetben támasztott, átlagosított és elvont követelményeihez méri. A társadalmi követelmények objektivizálását célzó zsinórmérték alkalmazását bonyolultabbá teszi azonban az, hogy adott esetben a tag fegyelmi vétsége következtében beálló szankció, ha ugyan nem is tartósan, de kétségtelenül megbélyegző jellegű. Különösen áll ez akkor, ha a szankció a termelőszövetkezetből való kizárásban realizálódik.

Önkénytelenül felmerül a kérdés, hogy tehát ezeknél a fegyelmi szabályoknál miben áll a szankció. A tvr. erre a kérdésre nem ad választ; ez azonban nyilván annak a következménye, hogy annak tételes felsorolására nyilván a végrehajtási rendelkezésekben kerül sor. Mindenesetre a régi mintaalapszabály (1070/1953. (XI. 3.) számú Mth. 36. pontja) rendelkezéseit figyelembe véve a szankció állhat:

a) a rosszul végzett munka munkaegység-jóváírás nélküli újrateljesítésében;

b) figyelmeztetésben való részesítésben;

c) közgyűlés általi jegyzőkönyvi megrovásban;

d) bizonyos számú — egy év alatt legfeljebb 15 — munkaegység levonásában;

e) végül a tag kizárásában.

A kár megtérítésének az *a)* pont szerinti módja lényegében *a szavatossághoz hasonló felelősséget* jelent; sokban emlékeztet a vállalkozónak a megfelelő munkavégzésért való helytállásához, mert a termelőszövetkezet tagját arra szorítja, hogy ellenszolgáltatás nélkül végezze el újra, alapszabályszerinti lelkiismeretes módon a hanyagul teljesített munkafeladatot. A *d)* pontban foglalt mód közeláll a természetben nyújtott kártérítéshez, de nem teljesen azonos azzal, mert a munkaegységlevonás értéke lehet alacsonyabb, de lehet magasabb is a ténylegesen bekövetkezett kárnál. Mindkét esetben tehát az erkölcsi elmarasztalás mellett, a szankció anyagi reparációs joghátrányt is tartalmaz.

A *b)*, *c)*, de különösen az *e)* pontban foglalt esetben nem anyagi reparációban, hanem büntető jellegű erkölcsi elmarasztalásban jelentkezik a szankció.

3. Külön érdekességre tarthatnak számot — de egyben további problémák forrása — a termelőszövetkezeti vagyonban a tag által okozott károk reparálását szabályozó rendelkezések. Termelőszövetkezeti jogalkotásunkban eddig ismeretlen szabályok a következők: „(1) A termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezetnek vétkesen okozott kárt köteles megtéríteni.[4] — (2) Ha a tag a kárt szándékosan vagy súlyos gondatlanságból idézte

[4] A német mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvénytervezet 15. §-a szerint a kártérítési kötelezettség mértéke a direkt kár terjedelmére irányul, s nem lehet kármérséklésnek helye, ha a károkozás szándékos volt. Gondatlanság esetén azonban a tényleges kár mellett figyelembe kell venni a tag vétkességi fokát és anyagi helyzetét. (Der Genossenschaftsbauer, nr. 5/59.)

elő, vagy a kártokozó magatartás bűncselekménynek minősül és emiatt ellene büntető eljárás indult, kártérítési felelőssége a kár teljes mértékéig terjedhet. Egyéb esetekben a tag kártérítés címén legfeljebb az előző évi egy tagra eső átlag munkaegység-részesedés értékének egy havi összege erejéig felel. — (3) A kártérítés összegének megállapításánál az okozott kár nagysága mellett figyelembe kell venni a vétkesség fokát, a tag vagyoni helyzetét, családi körülményeit és a termelőszövetkezetben végzett munkáját. — (4) A minisztertanács a vagyonkezeléssel megbízott termelőszövetkezeti tagok anyagi felelősségét a fenti rendelkezésektől eltérően is szabályozhatja." (14. §) E szakasz sajátos vonása, hogy aszerint a polgári jogi felelősséghez hasonlóan a termelőszövetkezeti jogi felelősség is a vétkesség elvén nyugszik, másfelől azonban — a polgári jogi felelősségtől eltérően,— amely szerint ugyanis a károsultnak elvileg teljes kártérítés jár, függetlenül a károkozó vétkességi fokától és általában függetlenül a felek vagyoni viszonyaitól — a termelőszövetkezet tagja által okozott kár következtében okozott kár felelősségnél a *vétkesség fokának meghatározó szerepe lehet a kártérítés mértékére*. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szabály alkalmazása fokozott felelősséget ró jogalkalmazó szerveinkre és fokozott követelményeket támaszt jogpropagandánkkal szemben. Nyilvánvaló, hogy a jogalkalmazónak az átlagosan felróható gondatlanság két fokozata mellett (culpa lata és culpa levis) éppen az élet sokrétűsége, bonyolultsága folytán figyelembe kell venni a gondatlanság kifinomultabb osztályozását is (culpa levissima). Nem bizonyulna azonban helyesnek jelen esetben a culpa in concréto alkalmazása, hiszen nagyon kétes értékűnek bizonyulna az az értékelés, amely szerint a termelőszövetkezet tagjától jogosan elvárható, hogy a termelőszövetkezet ügyeiben olyan gondosságot tanúsítson, mint amilyent saját ügyeiben tanúsítani szokott (diligentia quam suis rebus adhibere solet). Ebből ugyanis az származna, hogy a cselekmény elkövetőjével szemben a vétkesség fokának megállapításánál tulságosan szubjektivizált zsinórmértéket alkalmaznánk. De jogászainknak az is feladata, hogy a termelőszövetkezet vezetőségét és tagságát a jogpropaganda során e jogi megkülönböztetésekről felvilágosítsák ; másképpen nem várható el a termelőszövetkezet vezetőségétől és közgyűlésétől, hogy a vétkesség különböző fokozataival tisztában legyenek, illetőleg azok figyelembevételével döntsenek.

Sajátos vonása továbbá e szabálynak, hogy kárenyhítési tényezőként még figyelembe veszi a tag családi körülményeit, anyagi helyzetét, de leginkább sajátosságra utal az a körülmény, hogy a kártérítés mértékére befolyással lehet a termelőszövetkezeti tag előző évben teljesített munkaegysége, elvégzett munkájának mennyisége és minősége. A jogszabályalkotó előtt ez utóbbi elem felvételénél minden valószínűség szerint az a szándék lebegett, hogy a felelősségi szabály is a termelőszövetkezet gazdasági, szervezeti megerősödése szolgálatában álljon, s ellensúlyozza a hanyag munkavégzést, annak alapján, hogy valakinek kitűnő munkamorálja kárenyhítő körülményként vehető figyelembe.

A Tvr. azonban nem szabályozza a *kártérítés módját*, szemben a német mezőgazdasági szövetkezeti törvénytervezettel, amely többek között kimondja, hogy a szövetkezet tulajdonában okozott kárért vagy terméskiesés előidézéséért fizetendő kártérítés általában pénzben teljesíthető. A német szabály lehetővé teszi a természetben nyújtott kártérítést is, ha a kártokozó a háztáji gazdaságából vagy a rendelkezésére álló terményjárandóságából teljesíthet anélkül, hogy a háztáji gazdaság rendszeres működését akadályozná.[5] A mi régi bírói gyakorlatunkkal szemben, amely általában a pénzbeli kártérítés elvére helyezkedett, a termelőszövetkezeti jogi felelősségnél különleges jelentőségűnek kell tekinteni azt az álláspontot, amely szerint a kártérítés módjánál is bizonyos elvi sorrendet kell megállapítani. Így pl. igen helyesen a Ptk. 1957. évi Tervezetének 323. §-a szerint az eredeti állapotot kell helyreállítani, s ha ez nem lehetséges vagy a károsult a helyreállítást alapos okból nem kívánja, akkor kerül sor kártérítésre. A 324. § szabályként a pénzbeli kártérítést írja elő és hozzáteszi, ha a körülmények azt indokolják, a kárt természetben kell megtéríteni, illetőleg a természetben való megtérítése különösen akkor indokolt, ha a kártérítés tárgyát a károkozó maga is termeli vagy az egyébként rendelkezésére áll. Jóllehet merev szabályokat e tekintetben felállítani nem lehet, mégis a termelőszövetkezet jogi felelősségének is vannak tipizálható esetei, amelyekre a kártérítés különböző módjait lehet alkalmazni. Bizonyos körülmények között indokolt az eredeti állapot helyreállítása (ez rendszerint valamely mezőgazdasági munkafolyamat újraelvégzésében realizálódhat), bizonyos körülmények között a természetbeni kártérítés (pl. felindult állapotban agyoncsapott szárnyas pótlása) s amennyiben e kettő nem volna lehetséges, csak akkor volna célszerű pénzbeli kártérítésre kötelezni a károkozót. E sorrendet indokolja a mezőgazdasági termelés sajátságos helyzete, illetőleg a termelőszövetkezet tagjának a mezőgazdasági termelésben elfoglalt helye. A kifejtettekkel kapcsolatban talán még meg kell jegyeznünk, hogy bár a Tvr. nem rendelkezik a kár megtérítésének időpontjáról, nézetünk szerint az eredeti állapot helyreállítására, illetőleg a természetbeni kártérítésre kötelezés esetén különösen indokolt a kár azonnali megtérítésére való kötelezés. A pénzbeli kártérítés esetén a kártérítés időpontját illetően három lehetőség kínálkozik : *a)* azonnali kártérítés, *b)* a kártérítés összegének levonása a munkaegység-előlegből, *c)* végül az összegnek a zárszámadáskor a részesedésből való levonása.

Külön érdekes problémaként merül fel a termelőszövetkezeti felelősségi szabályok alkalmazása szempontjából *a tag vétőképességének* megállapítása, ami abból következik, hogy a termelőszövetkezet tagjai 16 évesek, tehát korlátoltan cselekvő-

[5] Vö. idézett jogszabály tervezet 16. §-ával.

képes, serdülőkorban levő személyek is lehetnek. Jóllehet jogunk a cselekvőképességet bizonyos életkorhoz fűzi, s a vétőképességet a bíró minden egyes esetekben külön-külön állapítja meg; de minthogy a 12 éven felüli személynél a vétőképességet csak akkor állapítják meg, ha a gyermek rendelkezett hasonló magatartás károkozó következményei felismeréséhez szükséges belátással és továbbá kategórikusan vétőképtelenséget vagy vétőképtelenséget állapítanak meg, elgondolkodtató Eörsi Gyulának a *részleges vétőképesség* meghonosítását célzó megállapítása. Szerinte: „A szerződések területén a közbenső fokozatot a serdülőknek a gazdasági forgalomban való fokozatos bevezetése indokolja, a jogellenes károkozás területén viszont a reparációs szankció zárja ki a részleges vétőképesség lehetőségét, ahogyan kizárja a felelősség mérlegelésénél a vétőképesség fokától való függővételét."[6] Mint ahogyan azonban már az előbbiekben rámutattunk, a termelőszövetkezeti tag felelőssége esetén sajátságos módon egyesül a szerződéses felelősség és a szerződésenkívüli felelősség, illetőleg hogy a vétkesség foka hatással lehet a kártérítés mértékére, kérdés, hogy a 16 és 18 év közötti fiatal termelőszövetkezeti tagoknál indokolt-e a részleges vétőképesség közbeeső fokozatának beiktatása. Az igaz, hogy a 16—18 éves termelőszövetkezeti tagtól elvárható, hogy a mezőgazdaság alapvető munkálataival tisztában legyen, de esetleg nem várható el, hogy olyan termelési feladatokkal tisztában legyen, amelyekhez évek tapasztalata szükséges. Ezek azonban önmagukban még nem nyújtanak elfogadható érveket, hiszen ugyanaz a jelenség a népgazdaságnak más területén is megtalálható. Mindazonáltal a 16 éven aluli családtagoknak — bár ritkán előforduló — munkába való bevonásánál (pl. szárnyasok őrzése stb.) mégis megfontolás tárgyává kellene tenni a közbeeső fokozat beiktatását.

4. A kár megtérítésének kötelezésére jogosult szervekről a Tvr. az alábbiak szerint rendelkezik:

„(1) Ha az okozott kár egy éven belül a 300 Ft-ot nem haladja meg, a kártérítési kötelezettség megállapítása a vezetőség hatáskörébe tartozik. — (2) Ha az okozott kár egy éven belül 300 Ft-ot meghalad, a kártérítésre kötelezés kérdésében a közgyűlés határoz. — (3) Ha a károkozás folytán büntető eljárás is indult, a kártérítési követelés érvényesítése bírósági útra tartozik. — (4) A vezetőségnek kártérítési kötelezettséget megállapító határozata ellen a közgyűléshez, a közgyűlésnek elsőfokon hozott határozata ellen pedig a határozat közlésétől számított 30 napon belül a termelőszövetkezeti döntőbizottsághoz lehet fordulni. A közgyűlésnek másodfokon hozott határozata ellen további jogorvoslatnak helye nincs." (15. §)

E hatásköri szabályoknál különösen azt kell kiemelnünk, hogy azokban egyfelől kifejezésre jutnak pártunknak és államunknak azon intézkedései, amelyek a termelőszövetkezet közgyűlésére mind nagyobb jogkört ruháznak, másfelől azon büntetőpolitikai elvek, amelyek a kisebb súlyú bűncselekmények szankcionálását a bírói út kizárásával az alkalmaztató vállalat, illetőleg szövetkezet számára lehetővé teszik. Valóban indokolt tehát, hogy a kisebb anyagi kárt eredményező károkozó cselekmények felett a közgyűlés határozzon. Nem bizonyulna szerencsésnek, ha néhányszáz forintos kártételek esetén a szövetkezet vezetőségét feljelentési kötelezettség terhelné, s ezáltal a termelőszövetkezet és tagja a bíróság előtt szükségszerűen szembe kerülnének egymással. Sokkal nevelőbb hatása van annak, ha a szövetkezet egész tagságát kitevő közgyűlése dönt ebben a kérdésben, nem is szólva arról, hogy ezáltal elkerülhető a bíróságok túlterhelése is.

Mindazonáltal e szakasz rendelkezéseivel kapcsolatban is felmerül néhány kérdés. Az 1956. évi 16. sz. tvr. 2. §-a szerint tulajdon elleni szabálysértést követ el és 1000 forintig terjedő pénzbírsággal sújtható az, aki társadalmi tulajdonból, illetőleg az állampolgárok tulajdonából 200 forintot meg nem haladó értékű dolgot lop, sikkaszt, valamint aki idegen ingatlan vagy ingó dolog megrongálásával 200 forintot meg nem haladó kárt okoz. Jóllehet tételes rendelkezés erről nincs, de nézetünk szerint nem bűntettként, hanem a szabálysértéshez hasonlóképpen kell elbírálni azt is, ha valaki társadalmi tulajdonban levő vagyonnak felületes, hanyag vagy könnyelmű kezelésével, illetve gondatlan megrongálásával abban károsodást idéz elő és az okozott kár a 200 forintot nem haladja meg. Minthogy a szabálysértési eljárás hivatalból is megindulhat, kérdés, hogy a termelőszövetkezet vezetőségének a 200 forinton alatti kár megtérítésére hozott határozata pótolja-e a szabálysértési eljárást. Hasonló természetű a kérdés akkor is, ha a társadalmi tulajdonban okozott kár a 200 forintot meghaladja ugyan, de *a bűntett az eset összes körülményeire tekintettel* kisebb súlyú[7] (1956. évi 11. sz. tvr. 9. § (1) bek.), minek következtében a termelőszövetkezet élve az 1956. évi 11. sz. tvr. 5. §-ában foglaltakkal mellőzi a feljelentést és fegyelmi úton bírálja a szövetkezet tagjának cselekményét. Nézetünk szerint mindkét esetben a szövetkezet vezetőségének, illetőleg közgyűlésének kártérítési határozata pótolja a szabálysértési, illetőleg büntető eljárást, de az eljárásnak hivatalból történő megindítási lehetősége mindaddig fennáll, amíg a jogerős határozat meg nem született. Tartalmát tekintve tehát sajátságos konglomerátuma e szabály a büntetőjogi, polgári jogi és a fegyelmi felelősségnek. A szabálysértési, illetőleg büntető eljárás elkerülhető, ha a termelőszövetkezet tagja az okozott kárt pótolja, de ön-

[6] Vö. Eörsi Gyula i. m. 74. old.

[7] A tvr. indokolása szerint: A cselekmény „kisebb súlyát" az eset összes körülményeinek mérlegelésével kell megállapítani. Az e szempontból figyelembe jövő körülmények között nagy jelentősége van a bűncselekménnyel okozott kárnak, mégis a javaslat mellőzi az értékhatár kifejezett megállapítását, mert ezzel kizárólagossá tenné a megítélés egyik — igaz, hogy fontos — szempontját, ami könnyen vezethetne merev ítélkezéshez. *Mindenesetre megállapítható azonban, hogy viszonylag nagyobb — 500 forint körüli összeget meghaladó — kár okozása esetén már aligha lehet a cselekményt kisebb súlyúnak tekinteni.*

magában a reparáció nem elegendő, mert a kártérítési határozatot fegyelmi eljárásnak kell megelőznie.

5. A magyar termelőszövetkezeti jogban első ízben szabályozza a Tvr. a termelőszövetkezet vezetőségi és ellenőrző bizottsági tagjainak felelősségét azokért a károkért, amelyeket működésük körében a termelőszövetkezetnek okoztak. A Tvr. rendelkezései szerint: „(1) A vezetőség és az ellenőrző bizottság tagjai felelősek a termelőszövetkezetnek azért a kárért, amelyet működésük körében a jogszabályok vagy az alapszabály megszegésével okoztak. Ha a károkozás szándékos magatartásból ered, a felelősség egyetemleges, egyéb vétkes magatartással okozott kárért közrehatásuk arányában felelnek." Továbbá: „(2) Mentesül a felelősség alól az, aki a károkozó határozat meghozatalában vagy a károkozó intézkedés megtételében nem vett részt, továbbá, aki részt vett ugyan, de a határozat ellen szavazott, illetőleg az intézkedés ellen tiltakozott." Végül: „(3) A jelen §-ban szabályozott kártérítési igény — szándékos károkozás kivételével — a megbízás megszüntétől számított egy év alatt elévül." (55. §)

E szabályoknak minden bizonnyal kiemelkedő szerepe lesz abban a harcban, amelyet pártunk és kormányunk a termelőszövetkezetek gazdasági szervezeti megerősödése és a vezetés színvonalának megjavítása érdekében következetesen folytat. E szabály fokozottabb gondosságra, jobb gazdálkodásra, takarékoskodásra inti majd a termelőszövetkezet vezetőit, épp azáltal, hogy anyagilag szankcionálja őket a termelőszövetkezet működését rendező jogszabályok be nem tartásáért. Ez pl. már a vezetőségi ülések jegyzőkönyveinek pontos vezetésében — mint látszólag hétköznapi jelenségében — is kifejezésre juthat, hiszen a (2) bekezdésben foglalt kimentő szabály alkalmazásánál mint bizonyítéknak kiemelkedő szerepe lehet a precízen vezetett jegyzőkönyvnek. Mindazonáltal elkerülhetetlen, hogy egy-két megjegyzést fűzzünk e szabályokhoz.

Amikor a jogszabály a vezetőség szándékos károkozása esetében egyetemlegességet állapít meg, feltehetően az motiválta e szakasz ilymódon történő megfogalmazását, hogy a szándékos károkozó szigorúbban legyen sújtva, mint az egyéb vétkes magatartással okozott kár elkövetői. Ez a törekvés kétségtelenül helyes, ezzel egyet kell értenünk, mint ahogyan egyetértünk a (3) bekezdésben foglaltakkal is, amely szerint a szándékos károkozásból eredő igény a megbízatás megszűntétől számított egy éven belül nem évül el. Kérdés azonban, hogy a jogalkotó e szándékát az egyetemlegességgel elérte-e?

Kétségtelen az is, hogy a szabály megalkotásánál a jogalkotó a megelőzésen felül elsősorban a *jóvátétel biztosítására* törekedett, s ez a szándék tiszteletre méltó, hiszen mindenki előtt világos, hogy a károsult termelőszövetkezetet a védelem szempontjából érdemesebbnek kell tekinteni, mint a károkozók közösségét. Kérdés azonban, hogy az egyetemlegesség meghonosítása által kilátásba helyezett külön joghátrány a szövetkezeti jogban számíthat-e olyan eredményességre, mint esetleg a polgári jogban. Ezt a kérdést természetesen nehéz íróasztal mellől eldönteni, erre a feleletet hosszú hónapok és évek általánosított tapasztalata alapján majd a gyakorlati élet válaszolja meg, de mégis megfontolás tárgyává kellene tenni, hogy ez esetben nem lett volna-e célszerűbb az egyetemlegesség helyett az együttes, részarányos felelősséget felvenni? Nincs módunkban e rövid tanulmányban az egyetemlegesség és az együttesség közötti különbséget részletesen kifejteni — egyébként is irodalmunkban már ismeretes e problémát elemző tanulmány[8] —, csak nagy vonalakban utalhatunk arra, hogy az együttes, részarányos és egyetemleges felelősség közötti különbség abban van, hogy az egyetemlegesség esetén a kárt szenvedett bármelyik adóstárs ellen fordulhat — tehát ez a jogérvényesítés lehetőségét könnyíti meg —, az együttes felelősségnél pedig valamennyi adóstárs perbenállónak tekintendő és nem az adóstársak valamelyike, hanem valamennyi ellen kell fordulni s károkozásukért részarányosan felelnek. Meg kell még jegyeznünk, hogy az együttes, részarányos felelősségi konstrukció nem idegen jogunktól, mert ezt a termelői szakcsoportok és mezőgazdasági társulások minta-alapszabályai már régebben alkalmazták, de nem idegen Legfelsőbb Bíróságunktól sem, mint ahogyan az több határozatából, illetőleg polgári kollégiumi állásfoglalásából kitűnik. (Vö. pl. 650. sz. polgári kollégiumi állásfoglalással. BH. 1958. évi 6. szám.) De fel kell tennünk a kérdést, hogyha a szándékos károkozás esetében több kívülálló személy együttes károkozása akarategységben realizálódik, illetőleg az létrehozza a károkozók veszélyközösségét, nem volna-e célszerűbb, s a szocialista etika követelményeinek inkább megfelelően a károkozók a reparációt is együttesen viselnék s nem bíznák sokszor a véletlenre a károkozás megtérítését ténylegesen viselő személy kiválasztását. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyetemlegesség esetén elvileg fennforog a veszélye annak, hogy azon hajtják végre a kártérítés teljes összegét, aki esetleg kevésbé volt vétkes a károkozó határozat meghozatalában, az inkább vétkes kezdeményezők kibújhatnak a felelősségrevonás alól. Ezen nem változtathat a visszkereseti jog érvényesítése sem, hiszen a visszkereseti jognak később történő érvényesítése a termelőszövetkezeti tagság szemében már nem olyan kifejezetten megbélyegző, mintha a károkozók valamennyijét felelősségre vonták volna; annak már kissé magánügy íze van.

Ismeretes, hogy éppen mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben van különös jelentősége a kollektív vezetésnek. Ha pedig a termelőszövetkezetben a vezetés kollektív, ennek inkább az együttes, mint az egyetemleges felelősség felel meg, azaz a *méltánytalanság* veszélyét magában rejtő egyetemlegesség helyett a közrehatás, illetőleg a vétkesség mértékéhez igazodó[9] felelősség, s úgy gondoljuk,

[8] *Dr. Kemenes Béla:* „A többek károkozásának vitás kérdései a Ptk. Tervezet tükrében." Magyar Jog. 1958. évi 2. sz.

[9] A jogirodalomban vita folyik arról, hogy a részarányosság a vétkesség fokától, vagy pedig a közrehatás

ez felelne meg termelőszövetkezeti parasztjaink jogérzetének is. Áll ez különösen akkor, ha figyelembe vesszük a termelőszövetkezet vezetőségének helyzetét, mert az szükségszerűen megkívánja, hogy a kár összegének megtérítésén túlmenően minden károkozó elegendő mértékben legyen kénytelen helytállni s egyikük büntetését se csökkentse az, hogy társai is voltak. Talán itt jut legpregnánsabban kifejezésre, hogy a termelőszövetkezeti taggal kapcsolatos kártérítési felelősség nem ér véget azzal, hogy a kártérítés összegét megfizetik. A szankciónak tartalmazni kell olyan elemeket is, amelyek az egyéniesített erkölcsi elmarasztalást is kifejezésre juttatják a termelőszövetkezet tagjai felé. A termelőszövetkezeti jog számára tehát nem közömbös a szankcióval sújtottak személyi köre, éppen a szövetkezet belső szervezeti megerősödése érdekében. Erre pedig kitűnő eszköz az együttes, részarányos felelősség. De gondolnunk kell továbbá arra is, hogy akár egyik, akár másik felelősségi rendszer alapján hozott kártérítési határozat komoly mértékben hatást gyakorolhat a további vezetőségválasztásokra is, hiszen pl. egy járásban csak egy olyan eset következzék be, amelyet említettünk s nem valószínű, hogy akár az adott, akár más szövetkezetek tagjai őszinte örömmel vállalnák a vezetőségi vagy az ellenőrző bizottsági funkciókat. De érvelésünk helyességét támasztja alá magának a jogszabálynak további elemzése is. A jogszabály ugyanis feltehetően a vezetőségi és ellenőrző bizottsági tagok *korlátlan felelősségét* állapítja meg, s a jelek szerint nem kell figyelembe venni a tagokra vonatkozó kárenyhítési rendelkezéseket, nevezetesen a tag vagyoni helyzetét, családi körülményeit, illetőleg a termelőszövetkezetben végzett munkáját. (Vö. Tvr. 14. § (3) bekezdése.) Hogyan alkalmazható tehát az egyetemlegesség szabálya egy magasabb összegű kártétel esetén? Vajon végre lehet-e azt hajtani egy vagy két személyen? A majdani ítélkezési gyakorlat tapasztalatairatámaszkodva megfontolás tárgyává kellene tenni tehát az együttes felelősségi konstrukció alkalmazását, hiszen az a kötelezettség részarányos elosztását teszi lehetővé a lényegében egyforma gazdasági erővel rendelkező termelőszövetkezeti tagok között. Ezzel el is értünk a probléma egy másik kérdéséhez; az egyetemlegesség szabálya feltételezi az adóstársak vagyoni helyzetének különbözőségét s e különbözőség, amely a termelőszövetkezetbe való belépés előtt éppen a földtulajdoni viszonyok különbözősége folytán fennállhatott, termelőszövetkezetbe való belépés után egyre inkább nivellálódik. Meg kell végül jegyeznünk, hogy teljesen egyetértünk Kemenes Bélával, aki szerint az együttes, részarányos felelősségi rendszer egyáltalán nem sérti a károsult érdekeit. „A károkozó mentesítéséről tehát szó nincs, csupán arról, hogy a károsult a károkozók *valamenynyiétől* (s nem csupán *valamelyikétől)* kapja meg a kártérítés összegét. A reparatív szempont ezért elvben a részarányos felelősség mellett sem szenved semmiféle sérelmet."[10]

A vezetőség és az ellenőrző bizottság tagjai felelősségének szabályozásánál azonban egy másik probléma is felmerült. Ez pedig abban áll, hogy vajon a termelőszövetkezet elnökét terheli-e *fokozott felelősség* a vezetőség magatartása által a termelőszövetkezetnek okozott kárért, vagy pedig ő is közrehatása, illetőleg vétkessége arányában felelős a többi károkozóval. A kérdést ugyanis az teszi problematikussá, hogy a Tvr. 53. §-a (3) bekezdése szerint: „Az elnök a termelőszövetkezet felelős vezetője és törvényes képviselője, aki a termelőszövetkezet gazdálkodását és ügyvitelét a vezetőség nevében irányítja." E rendelkezés szöveg szerinti értelmezéséből végső fokon következtethető az elnök fokozott felelőssége. Valóban az elnök kiemelkedő szerepéből következően indokolt lenne a fokozott felelősséget tételesen is kimondani. Hozzá kell azonban tennünk, hogy e felelősség alkalmazását mi csak a jövőre képzeljük el, mert ha figyelembe vesszük azt a fennálló helyzetet, hogy ma még mezőgazdasági termelőszövetkezeteink nem mindegyikében érte el az elnök a vezetésnek, az irányításnak azt a színvonalát, ami lehetővé tenné egy ilyen jellegű szabály alkalmazását. Az átmenet idején, amikor az elnöknek mint vezető szervnek feladatköre még formálódóban van, indokolatlannak tartjuk a fokozott felelősséget megkívánó szabály alkalmazását az együttes károkozás esetére. Nézetünk szerint tehát az 53. § (3) bekezdésében foglaltak alkalmazására jelen viszonyaink közepette két esetben kerülhet sor:

a) Az elnöknek az 53. § (3) bekezdésében említett felelőssége fegyelmi és erkölcsi felelősség, egyfelől a termelőszövetkezet tagsága felé (beszámolási kötelezettség stb., stb.), másrészt az állami, illetőleg a szövetkezeti szervek felé. E kötelezettségek nem teljesítése fegyelmi vétség tárgya lehet s végső esetben magával vonhatja az elnök leváltását.

b) Az 53. § (3) bekezdésében foglalt felelősségi szabály külön az elnök személyére nézve kártérítési felelősséget csak akkor jelenthet, ha az elnök mint egyedi szerv a maga hatáskörében a jogszabályok által előírt kötelezettségek megszegésével kárt okoz a termelőszövetkezetnek. Így pl. az 1/1959. (III. 22.) F. M.—P. M. számú rendelet — amely kötelezi a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket a kettős könyvelési rendszer bevezetésére — a könyvelő mellett kifejezetten az elnököt teszi felelőssé a kettős könyvvitel pontos vezetéséért. E kötelezettség megszegése esetén az elnök kiegészítő javadalmazásának megvonását helyezi kilátásba. Ez azonban nem jelenti az elnök fokozott felelősségének megállapítását a vezetőség tagjaival együttesen okozott károkért, hanem ő is közreműködése, illetőleg vétkességi foka szerint terhelhető meg.

mértékétől függjön. Nézetünk szerint az azonos pozícióban levő vezetőségi tagok károkozása esetén a kettő egymástól nehezen választható el, tehát mind a kettőt mérvadónak kell tekinteni. Jelen esetben tehát a részvétel aránya nem mennyiségi kategória, az magában foglalja a vétkességet; fokozódó arány fokozott vétkességet is jelent.

[10] Vö. Kemenes Béla i. m. 53. old.

6. A tag és a termelőszövetkezet viszonyában a károkozás eddig említett esetei mellett — bár kétségtelenül ritkábban, de nem elképzelhetetlen, hogy a termelőszövetkezet okoz működése közben kárt tagjának. Jóllehet a Tvr. 16. § (1) bekezdése szerint: „A termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt a polgári jog szabályai szerint tartozik megtéríteni", mégis e tisztán polgári jogi jellegű jogviszonyban is jelentkeznek másodlagosan termelőszövetkezeti jogi elemek. Jelentkezik ez elsősorban abban, hogy a bírói út kikapcsolásával a 16. § (2) bekezdésének megfelelően: „A kár megtérítése felől a közgyűlés határoz, határozata ellen a határozat közlésétől számított 30 napon belül a termelőszövetkezeti döntőbizottsághoz lehet fordulni." Minthogy a termelőszövetkezet által a tagjának okozott kárt is rendszerint valamely más termelőszövetkezeti tag okozza, a termelőszövetkezet számára végzett valamely cselekménye közben — bár a károkozások lehetősége ennél természetesen bővebb —, a kárt ténylegesen okozó személy ellen a termelőszövetkezet visszkereseti joggal élhet. A visszkereseti jog érvényesítésének is a termelőszövetkezet közgyűlésén van helye, s ha e személy méltánytalannak tartja a visszkereseti jog realizálása során megállapított kárösszeg nagyságát, ő maga is fordulhat panasszal a termelőszövetkezeti döntőbizottsághoz.

7. Új felelősségi szabály az *előkészítő bizottság tagjainak felelősségét* megállapító 37. § is. E szerint: „A termelőszövetkezet alakítását előkészítő személyek által a megalakulás előtt a termelőszövetkezet nevében kötött szerződések a közgyűlés jóváhagyása esetén kötelezik a termelőszövetkezetet. Ha a termelőszövetkezet közgyűlése a megalakulás előtt kötött szerződés jóváhagyását megtagadja, a szerződést kötő személyek egyetemlegesen kötelesek a velük szerződő félnek a szerződéskötésből eredő kárát megtéríteni; rosszhiszeműség esetén teljes kártérítéssel tartoznak." Annak hangsúlyozása mellett, hogy az egyetemlegesség mellett szerencsésebbnek tartottuk volna, ha a szabály jelen esetben is az együttes felelősség konstrukciójának álláspontjára helyezkedik, kifejezésre kell juttatnunk a szabály felvételének rendkívüli indokoltságát. Felvételére egyfelől azért volt szükség, hogy jogi kereteket nyújtson az előkészítő bizottság által vállalt kötelezettségeknek, másfelől, hogy megakadályozza a kötelezettségek esetleges könnyelmű, meggondolatlan vállalását.

8. Végül hangsúlyoznunk kell a 38. § jelentőségét, amely a termelőszövetkezet jogi személyiségének megfelelően kimondja, hogy: „A termelőszövetkezet tartozásaiért a tulajdonában levő összes vagyontárgyakkal felelős.", illetőleg, hogy: „A termelőszövetkezet hitelezői igényükkel a tagok ellen nem fordulhatnak."

E szabályból persze önkéntelenül adódik egy sor kérdés. E vonatkozásban különbséget kell tennünk a termelőszövetkezet működése közben esedékessé váló kötelezettségek, másfelől a felszámoló szövetkezet esedékessé váló tartozásai között. Az első variáns vonatkozásában kérdés, hogy a szövetkezet vagyontárgyai közül csak a szövetkezet pénzvagyonára lehet végrehajtást vezetni, vagy lehet-e más vagyontárgyakra is? Ez utóbbi esetben ismét kérdés, hogy az osztatlan alapba tartozó vagyontárgyak végrehajthatók-e? A második variánsnál további rendezésreváró kérdés, hogyha a felszámolás esetén a termelőszövetkezet vagyona nem bizonyul elegendőnek a követelések kielégítésére, a kiegyenlítésre váró összeget a felszámoló bizottság kivetheti-e a tagokra? Ez utóbbi ellen szól az (1) bekezdés, viszont nem zárja ki a (2) bekezdés. E kérdéseket a végrehajtás során természetesen mind rendezni kell.

*

A rövid lélegzetű tanulmányban semmi esetre sem tárgyalhattuk a felelősségi szabályok által felvetett minden problémát, mint ahogyan a tanulmányban exponált kérdéseknél sem hatolhattunk le teljes mélységben. A termelőszövetkezeti jogi felelősség minden oldalról történő beható elemzése még sok és megtisztelő munkát ró termelőszövetkezeti jogászainkra.

Nagy László

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek új Alapelvei*

Az 1958. évi december hó 25-én, a XX. pártkongresszus határozatai alapján és a XXI. pártkongresszus előestjén, a Szovjetunió Legfelső Szovjetje számos új törvényt fogadott el, ezek között a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek az Alapelveit. Ez a törvény, amely a szovjet szocialista büntetőjog alapelveit és az általános rendelkezéseket foglalja magában, a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei 1924-ben kiadott Alapelvei helyébe lépett. Az új törvény megalkotását az tette szükségessé, hogy a régi Alapelvek elfogadásától eltelt 35 év alatt az országban lényegesen megváltozott a társadalmi, politikai helyzet és a társadalmi viszonyok struktúrája. Teljesen eltűntek a kizsákmányoló osztályok; a termelő- és a munkaeszközök szocialista tulajdona és a szocialista gazdálkodási rendszer kizárólagosan vált uralkodóvá; megszilárdult a szovjet nép erkölcsi-politikai egysége. Amilyen mértékben szilárdult a szovjet állami és társadalmi rend, úgy emelkedett

* Szerző, az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet büntetőjogi osztályának vezetője, a jogi tudományok doktora által a „Magyar—Szovjet Jogász Napok" keretében, 1959. március 14-én megtartott előadás szövege. — *Szerk. Fordította: Dr. Márkus Ferenc*

a lakosság jóléte és kulturális színvonala és erősödött az állampolgárok öntudata ; mind nagyobb jelentőségű lesz a meggyőzés módszere a szocialista államokban, a jogon alapuló kényszer pedig egyre ritkábban kerül alkalmazásra, sok esetben pedig jóval enyhébb formában, mint korábban. A kényszer alkalmazása körében a szocialista törvényesség mindinkább és mind nagyobb mértékben szilárdul.

A büntetőtörvények új Alapelvei fenntartják a szovjet jogszabályoknak azokat a rendelkezéseit, amelyek a gyakorlatban eddig beváltak. Túlnyomórészt azok a jogszabályok ilyenek, amelyek helyesen és teljes mértékben tükrözik a szocialista törvényesség, a szocialista demokratizmus és humanitás alapelveit, amelyek tehát jellemzőek a szovjet jogra és a szocialista jogrendre. Az ilyenfajta rendelkezések nagyobb részét a már korábban hatályban volt törvények is tartalmazták, többet pedig a gyakorlat hozott felszínre, és azokat most foglalták törvénybe. Az Alapelvek megszüntették, illetőleg megfelelően megváltoztatták azokat a rendelkezéseket, amelyek annak következtében keletkeztek, hogy a múltban különféle módon letértek a szovjet büntetőjog törvényszerű fejlődése útjáról. A letérés az egyes történelmi időszakok sajátosságaival volt kapcsolatos, avagy más okból következett be, de az így keletkezett rendelkezések nem, vagy nem teljesen felelnek meg a mai feltételeknek, illetőleg a mai feladatoknak.

Az új törvény elemzésénél mindenekelőtt az a tény érdemel figyelmet, hogy a törvényben rögzítették a gyakorlat által már régebben kimunkált azt az alapelvet, amely szerint a büntetőjogi felelősség csak a *bűncselekmény elkövetésében* bűnös személlyel szemben indokolt és csak ilyennel szemben alkalmazható. Az Alapelvek 3. cikke értelmében büntetőjogi felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki szándékosan vagy gondatlanságból követte el a büntetőtörvényben megállapított társadalomra veszélyes cselekményt. Ez a szövegezés politikai és jogi szempontból egyaránt igen fontos következtetésre szolgál alapul.

Amennyiben a büntetőjogi felelősség alapja a bűncselekményt elkövető személy bűnössége, más szóval az Alapelvek 7. cikke értelmében a büntetőtörvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény (tett vagy mulasztás) elkövetésében való bűnösség — akkor ebből az következik, hogy büntetőjogi felelősséget nem alapíthat meg gondolat, meggyőződés vagy akár a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándék, sőt magának az elkövetőnek a társadalomra veszélyessége sem, ha az egyébként valamiféle alakban, de nem bűncselekmény elkövetésében nyilvánult meg. Ilyenképpen — egyfelől — megszűnik annak a lehetősége, hogy törvényeink olyan szabályokat foglaljanak magukban, mint amilyeneket az 1924. évi Alapelvek 22. cikke tartalmazott (ezek egyébként formálisan még ma is hatályban vannak az OSZFSZK Büntetőtörvénykönyvének 7. cikkében), másfelől megszűnik annak a lehetősége is, hogy az ilyen szabályok alapján büntetőjogi kényszerintézkedéseket alkalmazzanak olyan személyekkel szemben, akik bár nem követtek el bűncselekményt, de a bűnöző környezettel való kapcsolataikra vagy múltbeli tevékenységükre, avagy más okokra tekintettel személyükben veszélyesek a társadalomra.

Minthogy továbbá a büntető felelősségre vonás következménye csakis büntetés, tehát olyan állami jogi kényszerintézkedés lehet, amely — az Alapelvek 20. cikkének megfelelően — nem kizárólag megtorlás az elkövetett bűncselekményért, hanem arra is hivatott, hogy az elítéltet megjavítsa, átnevelje, és egyben újabb bűncselekmény elkövetését megelőzze, a már régebben követett gyakorlatnak megfelelően nyilvánvaló, hogy az Alapelvek teljességgel megszüntetik — éspedig — nem csupán tartalmilag, hanem terminológiailag is az ún. társadalom-védelmi intézkedéseket. Ez utóbbiak ugyanis éppen úgy kapcsolódnak szervesen a bűncselekmény nélküli represszió alkalmazásához, mint ahogyan a büntetés a bűncselekmény elkövetésének a velejárója.

A társadalom-védelmi intézkedésekre vonatkozó utalások a Szovjetunióban először az OSZFSZK 1922. évi Büntetőtörvénykönyvében jelentkeztek a büntetésről és más társadalom-védelmi intézkedésekről szóló rendelkezésekben. Az 1924. évi Alapelvekben kizárólag az utóbbi kifejezést használták, a büntetésről pedig említés egyáltalában nem történt. Ez okból nem tekintették többé a büntetést az elkövetett bűncselekményt megtorló következménynek és azt vallották, hogy — bizonyos keretek között — lehet megtorlást alkalmazni olyanokkal szemben is, akik nem követtek el konkrét bűncselekményt.

Most nincs lehetőségünk megkísérelni annak az eldöntését, vajon milyen mértékben volt igazolt annakidején a társadalom-védelmi intézkedések alkalmazása. A kérdés ugyanis eléggé bonyolult, miért is csupán annak a megemlítésére szorítkozunk, hogy a Szovjetunió fejlődésének az egyes időszakaiban a körülmények megkövetelték a demokrácia bizonyos mértékű, ideiglenes korlátozását. Ma már hangsúlyozni kell, hogy a társadalom-védelmi intézkedések a szovjet büntetőjog történetében szabály alóli kivételek voltak, nem volt jövőjük, nem tükrözték a szovjet büntetőjog fejlődésének a törvényszerűségeit.

Összegezve a fejlődés hosszú és társadalmi eseményekben gazdag szakaszának az eredményeit, a büntetőtörvények új Alapelveinek 3. cikke rögzíti azt a demokratizmus, a törvényesség, valamint a szocialista humanitás követelményeinek megfelelő elvet, amely szerint a büntetőjogi felelősség kizárólag a bűncselekményt elkövető személy bűnösségén alapulhat. A szovjet büntetőjog szempontjából kizárólag az a személy bűnös és vonható büntető-felelősségre, sújtható büntetéssel, aki bűncselekményt követett el. Minthogy csak az a személy bűnös, aki bűncselekményt követett el, ennek az ellenkezője is helyes : az, aki bűncselekményt követett el, bűnös. A törvényhozás hangsúlyozza, hogy a bűnösség és a bűncselekmény különállóan nem létezik, amennyiben pedig ennek a gondolatnak az igazolására szükséges a 3. cikk-

ben foglaltakon felül is bizonyíték, akkor azt a büntetőeljárás új Alapelveiben találjuk meg, ami önmagában is nagyon tanulságos. (A büntetőeljárási Alapelveket egyébként a büntető anyagi jogi Alapelvekkel egyidejűleg alkották.) Ennek a jogszabálynak több cikke szól olyan személyekről, akik bűncselekmény elkövetésében bűnösök (ilyenek a 3. és 7. cikkek), a 15. cikk pedig a terhelt valamely bűncselekmény elkövetése miatti bűnösségét olyan önálló körülménynek tekinti, amelyet a büntetőügyben bizonyítani kell.

E pontnál vetődik fel a büntetőtörvények Alapelvei 3. cikkének még egy igen fontos szemlélete. Az említett cikk szövege ugyanis nemcsak valamely elvet juttat kifejezésre, hanem egyben útmutatásul szolgál az ítélőbíróságnak. Minthogy csak olyan személy sújtható büntetéssel, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös, nyilvánvaló, hogy a bíróság által a bűncselekményt elkövető személyre kiszabott konkrét büntetés e személy bűnösségének jellegétől és fokától függ.

D. Sz. Poljanszkij küldött, a Szövetségi Tanács törvényelőkészítő bizottságának elnöke a Legfelső Szovjet ülésszakán tartott beszámolójában hangsúlyozta: „A büntetőtörvények Alapelveinek tervezetében világosan és félreérthetetlenül kifejezésre jutott az az elv, hogy csakis valamely bűnösségért lehet valakit büntetőjogi felelősségre vonni, és hogy a büntetést a bűnösség fokától függően egyéniesíteni kell. A szocialista törvényesség további megszilárdításának az érdeke megköveteli a bíráktól, az ügyészektől és a nyomozóktól, hogy a legnagyobb gonddal feltárják és helyesen mérlegeljék az ügy összes körülményeit azért, hogy a bűnös elnyerje igazságos büntetését és az ártatlan ne szenvedjen feleslegesen." Így válik az Alapelvek 3. cikkében foglalt bűnösségért való felelősség elve egyúttal a bűnösség fokától függően a felelősség egyéniesítésének az elvévé is. Ebből következik továbbá a 3. cikk rendelkezéseinek szerves és belső kapcsolata a büntetőtörvények Alapelvei több más cikkével, így a fiatalkorúak felelősségéről rendelkező 10. cikkel, az előkészülettel és a kísérlettel kapcsolatos felelősségről szóló 15. cikkel, a részességről szóló 16. cikkel, a 33. és 34. cikkel, amelyek a felelősséget enyhítő és súlyosító körülményekről rendelkeznek, a 38. cikkel, amely a feltételes elítélésről szól és még több más cikkel is.

Arra a központi büntetőjogi kérdésre, hogy mi is a büntetőjogi felelősség alapja, a törvényalkotás a büntetőtörvények Alapelveiben a következőképpen válaszol: a büntetőjogi felelősség kérdésének az eldöntésénél a szovjet büntetőjog nem *valamelyik* alapelve jut kifejezésre, hanem az alapelvek egész sora, sőt úgy is mondhatnánk, hogy a szovjet büntetőjog valamennyi alapelve, úgymint: a szocialista demokratizmus, a szocialista törvényesség és a szocialista humanitás. Ezért a kérdés szabatos megválaszolása a bírósági és ügyészségi szervek olyan tevékenységében történik, amely megfelel a törvényhozó gondolatainak és szándékának, ez egyébként az említett alapvető elveknek a szovjet büntetőjogban történő megvalósítását szolgáló módszer is.

Egyszersmind az is nyilvánvaló, hogy az említett principiumok elejétől végéig áthatják az új Alapelveket kitevő jogszabályok egészét. Az Alapelvek tartalmának ilyen szempontból történő elemzése és tisztázása az elmélet és a gyakorlat dolgozóinak egyaránt fontos feladatuk.

Ismeretes, hogy az 1924. évi Alapelvek lehetővé tették — bizonyos keretek között — a büntetőtörvények analógia alapján való alkalmazását olyan cselekmények tekintetében, amelyekről a törvény nem tartalmazott kifejezett rendelkezést. Az is ismeretes, hogy az analógiának a szocialista igazságszolgáltatási szervek részéről történő alkalmazására annakidején azért volt szükség, mert a szovjet hatalom uralomrajutása után, egy időszak folyamán az új társadalmi viszonyok és azok jogi kifejezése — az új törvények, közelebbről: a büntetőtörvények csak kialakulóban voltak, tehát bizonyos fokig nem voltak még teljesen kialakultnak tekinthetők. Ilyen körülmények között elkerülhetetlenül keletkeztek néha igen jelentős törvényi hézagok. Noha az analógiát sohasem alkalmazták a törvénnyel szemben, mert azt csak a törvény alapján volt szabad alkalmazni és az nemcsak a szocialista társadalmi viszonyok, hanem a szocialista jogrend védelmi eszközéül is szolgált, az mégis vitán felüli, hogy az analógia alkalmazásának a feltételei között a büntetőjogi megtorlást olyan személlyel szemben is lehetett alkalmazni, akinek a cselekménye nem merítette ki — kifejezetten — a törvény által megállapított tényállást. Ilyenformán e rendelkezés következményeként az 1924. évi Alapelvek a bűncselekményt nem tekintették és nem határozhatták meg a büntetőtörvény által megállapított társadalomra veszélyes cselekményként.

Az élet megcáfolta azokat a helytelen állításokat, hogy az analógia csak a szovjet büntetőjogra jellemző, a burzsoá jogra pedig nem. Az élet egyfelől azt igazolta, hogy a szocialista társadalmi viszonyok megszilárdításával arányosan az analógia alkalmazása hovatovább megszűnt, másfelől a burzsoá államok törvényhozása és bírói gyakorlata az imperializmus időszakában mind nagyobb mértékben használja fel az analógiát a burzsoá-demokratikus törvényesség aláásására.

A szovjet bírói gyakorlat anyagának a tanulmányozása bizonyítja, hogy sok éven át, kivált a háború utáni időszakban, a büntetőtörvénynek analógia alapján való alkalmazása rendkívül ritka jelenség volt. Az analógia szükségessége ilyen módon megszűnt, alkalmazását az élet többé nem igényelte, ezért tehát ezután már csak szükség nélkül, helytelenül, a törvény sérelmére alkalmazhatták azt.

Mindezt észlelvén és kiindulván abból, hogy a mai feltételek között a szocialista jogrend és az állampolgárok jogai védelmének az érdekei az analógia megszüntetését követelik, a törvényhozás az Alapelvek 7. cikkében kimondta, hogy bűncselekmény az olyan társadalomra veszélyes cselekmény, *amelyet a büntetőtörvény határoz meg.*

A mondottak — természetesen — nem jelentik azt, hogy a bűncselekménynek most említett mind-

két — tehát anyagi és jogi — elemét az Alapelvek azonos szintre helyezik. A bűncselekmény anyagi jellemzője az, hogy a társadalomra veszélyes, ez ma is éppen úgy döntő, mint ahogy korábban is az volt. Ennek főleg a törvényhozás szempontjából van gyakorlati jelentősége. Az anyagi kritérium alapján kell ugyanis eldönteni azt, vajon milyen tág a bűncselekmények köre. A bírósági tevékenység közepette ennek a gyakorlati jelentősége ma ritkán fog jelentkezni, legfeljebb azokban az esetekben, amikor az Alapelvek 7. cikkének megfelelően a bíróság nem fogja bűncselekménynek tekinteni az olyan magatartást, amely bár formálisan ki is meríti a büntetőtörvény által meghatározott valamely cselekmény ismérveit, azonban csekély jelentősége miatt nem tartalmaz társadalomra veszélyességet, továbbá amikor a bíróság az Alapelvek 43. cikkére tekintettel a cselekményt olyannak fogja tekinteni, amely a körülmények megváltozása miatt elvesztette a társadalomra veszélyes jellegét.

Az analógia megszüntetésével azonos irányú az Alapelvek 3. cikkének az a rendelkezése, hogy büntetést csak bírósági ítélettel lehet alkalmazni. Nem szükséges részletesen szólni e rendelkezésnek a törvényesség további szilárdítását érintő jelentőségéről, hiszen a büntetőjogi represszió alkalmazó állami szervek tevékenységét a törvény *igazság*szolgáltatás jellegével ruházta fel. Az Alapelveknek e 3. cikke kapcsolatban van ugyane törvény 46. cikkében foglalt rendelkezéssel, amely kimondja, hogy az elítéltnek a büntetés kitöltése alóli mentesítése, avagy a kiszabott büntetés enyhítése is csak bíróság útján és a törvény által megállapított esetekben és módon történhetik. Következésképpen ezentúl a bíróság fogja eldönteni a határidő előtti szabadságrabocsátással összefüggő valamennyi kérdést, éspedig az Alapelvek 44. cikkének megfelelően. Ez utóbbinak az értelmében a feltételes, határidő előtti szabadságrabocsátást a bíróságtól nem lehet hamarább kérni, mint a bíróság által kiszabott büntetés felének, bizonyos esetekben pedig kétharmadának a kitöltése után. A feltétel nélkül, a munkanapok ún. beszámítása alapján adminisztratív úton történt határidő előtti szabadságrabocsátás hibái a lakosság körében jogos elégedetlenséget váltottak ki, ugyanis az efajta szabadságrabocsátások nem csupán határidő előtt történtek, hanem sokszor idő előtt, ami jelentékenyen csökkentette a bírósági ítélet stabilitását és gyengítette a büntetés megtorló és nevelő jelentőségét mind az egyéni, mind a társadalmi megelőzés szempontjából.

A szocialista törvényességnek az igazságszolgáltatás területén a büntetőügyekben való további megszilárdítása irányában hat a büntetőtörvények Alapelveinek több más rendelkezése is.

Nagy jelentőségű ebből a szempontból az Alapelvek utolsó, 47. cikke, amely a büntetett előélet megszüntetéséről rendelkezik. A korábbi törvények értelmében a büntetett előélet automatikusan csupán az olyan személy tekintetében szűnt meg, akit 3 évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésre ítéltek, és ha a törvényben meghatározott — eléggé hosszú — idő alatt nem követett el újabb bűncselekményt. Amennyiben pedig 3 évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetést szabtak ki, a büntetett előélet nem szűnt meg automatikusan, puszta időmúlás útján, hanem azt csakis egyéni, illetőleg közkegyelemmel lehetett megszüntetni. A korábbi törvények hatálya alatt lehetséges volt az is, hogy a büntetését kitöltött elítélt egész életén át büntetett előéletű maradt. Az Alapelvek 47. cikke e tekintetben is lényeges változást hoz. Bevezeti ugyanis a büntetett előélet automatikus megszüntetését bármely időtartamra történt elítélés esetére — éspedig meghatározott idő eltelte után, amelynek tartama aszerint változik, vajon mennyi ideig tartó szabadságvesztés-büntetést szabott ki a bíróság, továbbá attól is, hogy az elítélt bizonyos ideig ne kövessen el bűncselekményt.

E szabály alól csak az a kivétel, ha valakit tíz évet meghaladó szabadságvesztésre ítéltek; ez esetben is lehetővé teszi azonban a 47. cikk, hogy a bíróság az elítéltet mégis büntetlen előéletűnek nyilvánítsa, ha arra a következtetésre jut, hogy az illető megjavult. A 47. cikk azt is tartalmazza, hogy a bíróság a társadalmi szervezetek indítványára a vonatkozó cikkben meghatározott határidő eltelte előtt büntetlen előéletűnek nyilváníthatja az elítéltet. Az Alapelvek 47. cikkében foglalt rendelkezések a büntetlen előélet kérdését illetően határozottságot tartalmaznak és megkönnyítik a büntetésüket kitöltött személyek számára a becsületes, munkás életbe való visszatérést.

Azzal a körülménnyel, hogy a büntetőfelelősség a bűnösség elvén épül fel és arányos a bűnösség fokával, szoros és sokrétű kapcsolatban van a szocialista humanitás erősítésére törekvő irány, közelebbről az, hogy fokozni kell a szovjet büntetőjog megelőző és nevelő hatását. Ezt a törvényhozás az új Alapelvekben következetesen érvényre is juttatta.

Annak, amit a meggyőzés és a kényszer kölcsönös viszonyáról korábban kifejtettünk, a Szovjetunió társadalma jelenlegi fejlődési szakában a büntetőjog szempontjából igen nagy a jelentősége, nevezetesen az, hogy előrehaladásunkhoz képest a büntető megtorlás alkalmazási területe mindinkább csökken és mindinkább enyhébb formában került alkalmazásra.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a szocialista humanitás követelményei nem lehetnek és nincsenek is ellentétben a büntetőtörvények előtt álló és a szocialista társadalmi viszonyok védelmével kapcsolatos feladatokkal. A szocialista humanitás a büntetőjogban nem „leegyszerűsítetten" a megtorlás minimumát, illetőleg a megtorlás maximális enyheségét jelenti. A szocialista humanitás a büntetőjogban nem más, mint a megtorlás minimuma és enyhe volta, de csakis a társadalom és annak tagjai — tehát a szovjet állampolgárok — bűncselekményekkel szembeni védelmét érintő feladatokhoz mérten. Ezért, ha ezek a feladatok szigorú vagy még szigorúbb irányvonalat, avagy a represszió igénylik valamely irányban, akkor és ehhez képest akár a represszió kiterjesztése jegyében kell eljárni.

Az új Alapelvek több rendelkezése a büntetőjogi represszió alkalmazásának a csökkentésére, illetőleg enyhítésére irányuló törekvést fejezi ki. Ilyenek azok, amelyek a halálbüntetés alkalmazásának a további korlátozását rendelik (22. cikk); a szabadságvesztés-büntetés maximális tartamának jelentős rövidítéséről — 25 évről 10 évre és csupán egyes esetekben 15 évre (23. cikk) — szóló rendelkezések; annak az életkornak, amelynek az elérésével büntetőfelelősségről egyáltalában szó lehet 14 évről 16 évre való felemeléséről, egyes bűncselekmények vonatkozásában pedig 12 évről 14 évre való felemeléséről, továbbá az arról szóló rendelkezés, amely szerint a 18. éven aluli ellen, ha nem nagyobb mérvű társadalomra veszélyességet jelentő bűncselekményt követett el, nevelő jellegű és büntetésnek nem tekinthető, kényszerintézkedést lehet alkalmazni (10. cikk). Ide tartoznak továbbá azok a rendelkezések, amelyek kimondják, hogy az előre meg nem ígért bűnsegédi bűnrészességet csupán a törvényben kifejezetten meghatározott esetekben kell büntetni (18. cikk), hogy száműzetést nem lehet alkalmazni a teherben levő és az olyan nőkkel szemben, akiknek 8 évesnél fiatalabb gyermekük van (24. cikk), hogy vagyonelkobzást kiszabni csupán az állam elleni és a nyereségvágyból elkövetett, súlyos bűncselekmények esetében lehet (30. cikk), ami azt jelenti, hogy e büntetésfajta alkalmazásának a lehetősége jelentős mértékben csökkent. A jogszabályok e csoportjához tartoznak a feltételes elítéltek feletti felügyelet gyakorlásáról és azok neveléséről szóló rendelkezések (38. cikk), valamint azok, amelyek szerint a bíróság, figyelembe véve az ügy körülményeit, a terhelt személyét és a társadalmi szervezetek vagy dolgozói kollektívák arra irányuló javaslatait, hogy a terheltet feltételesen ítéljék el, e szervezetek vagy kollektívák valamelyikére bízhatja a feltételesen elítélt átnevelését és megjavítását (ugyancsak a 38. cikk). Nem lehet e vonatkozásban sem említés nélkül hagyni a 47. cikknek már tárgyalt, a büntetett előélet megszüntetéséről szóló rendelkezéseit sem.

Az új törvény egyes rendelkezései egyébként a szovjet népnek azt az elhatározását tükrözik, hogy bizonyos csoportokhoz tartozó bűnözőkkel szemben a legkönyörtelenebb harcot kívánja folytatni. Jellemző azonban az, hogy ilyen rendelkezés nem sok van és ama kevésszámú bűnöző ellen irányul, akik a legsúlyosabb bűncselekményeket, avagy több bűncselekményt követnek el.

Ebben a vonatkozásban figyelmet érdemel még az Alapelveknek az a rendelkezése, amely a különösen veszélyes, visszaeső bűnözőkre vonatkozik. Az Alapelvek 23. cikke értelmében a szabadságvesztés-büntetést legfeljebb tíz évi időtartamra, a különösen súlyos bűncselekményekért és a különösen veszélyes, visszaeső bűnözőkre a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényeiben meghatározott esetekben — hosszabb, 15 évig terjedhető időtartamra lehet kiszabni. Ugyanez a cikk kimondja azt is, hogy a különösen súlyos bűncselekményt elkövetőre, továbbá különösen veszélyes, visszaeső bűnözőre a büntetés egész tartamát a bíróság börtönbüntetésként szabhatja ki. A 44. cikk értelmében a különösen veszélyes visszaeső feltételes szabadságra nem bocsátható és a büntetésnek enyhébb büntetéssel való helyettesítése sem alkalmazható vele szemben. Lényegében ezekhez a szabályokhoz kapcsolódik az Alapelvek 23. cikkének utolsó részében foglalt rendelkezés is: azzal szemben, aki rosszindulatúan megsérti a javító munkatelepi szabályokat, a bíróság kimondhatja, hogy a javítómunka-telepen eltöltendő büntetést börtönnel kell helyettesíteni, legfeljebb 3 évi időtartamra, úgyhogy a büntetés netán még fennmaradó részét az elítélt ismét a javítómunkatelepen tölti.

Önként értetődik, hogy a szovjet büntetőjognak azok a legfontosabb megoldásai, amelyekről a büntetőtörvények Alapelvei rendelkeznek, a Szovjetunióban uralkodó viszonyokból indulnak ki és ezekre a körülményekre vannak figyelemmel. Az új törvények elkészítése során gyakran vizsgáltuk és vizsgáljuk a testvéri szocialista országok büntető törvényeit is. Az ilyen irányú érdeklődés a szovjet jogászok körében rendkívül nagy. A magyar büntetőtörvények fejlett volta, a jogi gondolkodás eredetisége és a magyar büntetőtörvényekre jellemző igen magas színvonalú törvényhozási technika teljes mértékben igazolják ezt az érdeklődést. Számunkra, szovjet jogászok számára, a magyar büntetőjog tanulmányozása rendkívül gyümölcsöző megismerési és gyakorlati szempontból egyaránt.

Nagyon örülök annak a megtiszteltetésnek, hogy az új büntetőtörvények megalkotásával kapcsolatos munkákról tapasztalatcserét folytathattam magyar barátainkkal.

B. Sz. Nyikiforov

Az egyszerűbben bizonyítható tények a polgári perben

1. A bíróság a bizonyítandó tények valóságát sokszor *hosszadalmas* bizonyítási eljárás, tanúk kihallgatása, szakértő meghallgatása, okirati bizonyítás felvétele, szemle megtartása után állapítja meg. Erre nem mindig van szükség. *Vannak olyan tények, amelyeknek a bizonyítása egyszerűbb lehet.* Nem lenne helyes már pergazdaságossági szempontból sem, ha olyan tényeket is csak bonyolult bizonyítási eljárás útján lehetne a bíróságnak megállapítania, amelyek valóságáról a bíróság egyszerűbb úton is meggyőződhet. Ez az eljárást feleslegesen elhúzná, megtakarítható költségeket okozna. Ilyen tények mindenekelőtt a nem vitás, beismert, továbbá a köztudomású és hivatalosan ismert tények. A beismeréssel rokon jelenség ebből a szempontból az elismerés is. A vélelmezett tények bizonyítása szintén egyszerűbb; ugyanez áll a praejudiciálisan megállapított tényekre.

Közelebbről véve egyszerűbb az olyan tények bizonyítása, amelyeket az ellenfél

a) beismerése, továbbá amelyeket
b) mindkét félnek *egyező* vagy
c) az egyik félnek az ellenfél által bírói felhívás (Pp 141. § (2) bek.) ellenére *kétségbe nem vont* előadása folytán a *bíróság valónak fogadhat el, feltéve*, hogy azok tekintetében *kételye nem* merül fel (Pp 163. § (2) bek.). Ugyancsak valónak fogadhatja el a bíróság az általa kétségtelennek tartott
d) köztudomású és
e) a *hivatalosan ismert* tényeket is (Pp 163. § (3) bek.).

Az 1952. évi III. törvény eredeti szövege nem egészen szabatosan ilyen esetekben „bizonyítás nélkül" megállapítható tényekről beszélt.[1] Kérdés, hogy ez helyes volt-e. A válasz nem lehet nehéz. A bíróság ugyanis *tényeket csak bizonyítás útján állapíthat meg.* Áll ez azokra a tényekre, amelyek vitásak, s amelyekre a bíróság (esetleg bonyolult, hosszadalmas) bizonyításfelvételt rendelt el, de azokra is, amelyek könnyebben, egyszerűbben bizonyíthatók. A bíróságnak *meg kell állapítania* a most említett *tények valóságát is.* Kell, hogy a kérdéses tények valóságát ne pusztán megállapíthatónak, hanem *kétségtelenül* megállapíthatónak tartsa, szükséges, hogy e tények valósága tekintetében kételye ne merülhessen fel, mellőzhetetlen, hogy azokat kétségesnek ne minősítse, az erre vonatkozó *meggyőződését* tehát *nem mellőzheti.*

De ha a bíróság *latolgatja*, hogy egy tény kétségtelenül megállapítható-e, hogy az erre vonatkozó kételynek helye van-e és az nem alaptalan-e, s ha végül ennek a ténynek a valóságát megállapítja, akkor (bármily rövid idő alatt, de mégis) *következtetési* műveletet végez, amely már a bizonyítás körébe tartozik.

Bizonyítás útján történik tehát a Pp. említett 163. §-ában foglalt tények megállapítása is. Mindegyik esetben szükséges a bíróság bizonyos ellenőrző tevékenysége, következtetési művelete abban az irányban, hogy ezek a tények az objektív valóságnak megfelelnek-e. S ha a bíróság a kérdést igenlően döntötte el, akkor mellőzheti a *további* bizonyítást. De ami *addig* történt, *az is* bizonyítás volt.

A fenti gondolatmenetet *Farkas* József nem fogadja el, bár azt el kellett ismernie, hogy a „nem vitás tények alapján való ténymegállapítás is bírói kontroll alatt áll" a nem státusperekben is.[2] Az ellentétes álláspontjának megindokolására felhozott érvek azonban nem meggyőzőek. Konstrukcióm ellen ugyanis nem lehet támadási alap a perbeli bizonyítás fogalmába — egyébként a kifogásoló által is helyeslően — felvett teleológikus elem, amely a jogalkalmazáshoz szükséges tények *objektív valóságának megfelelő* megállapítására hangsúlyt vet. Hiszen ez a konstrukció többek között éppen arra irányul, hogy a bíróság — anélkül, hogy széleskörű bizonyítást venne fel — *jobban* törekedjék a *valóságnak megfelelő* tényállás megállapítására a jogalkalmazáshoz szükséges és egyszerűbben bizonyítható tények esetén is, s ezzel, letérvén a beismerés stb. mechanikus ellenőrzés nélküli elfogadásának az útjáról, egy „igazságellenes tényezőt" küszöböljön ki. Mert kétségtelenül ilyen tényezőként volna minősíthető a beismert stb. tények könnyelműen vagy könnyedén egyszerűen valónak elfogadása a bíróság részéről, különösen, ha a bíróságnak e tények valósága tekintetében kétsége, kételye van — ezek kiküszöbölése nélkül. Egyébként a bíróság teljes „bizonyosság fokáig terjedő meggyőződésének" más esetekben is lehet akadálya, amit a bizonyítási tehernek egészen a jogalkalmazásig elható elosztási szabályai különösen szembeötlővé tesznek. Mégsem esik ki ilyen esetben sem a bizonyítás a fogalom-meghatározásból. Csak helyeselhető, hogy a II. Ppn. már nem tartalmazza „a bizonyítás nélkül megállapítható tények" könnyen félreérthető, sőt félrevezető kifejezését.

A fentieket megerősítik a beismert, nem vitatott tények értékelésére a státusperekben érvényes szabályok is, amelyekre itt elégségesnek tartom a puszta utalást. E tanulmányomban a vagyonjogi pert tartom szem előtt.

---

[1] Az új Pp. 163. § (2) bek. eredeti szövegezése az 1911. I. tc.-re támaszkodott. Ez a fogalmazás a Plósz-féle Pp-ben helyénvaló volt, alkotójának elméleti felfogásával összhangban is állott, az újabb perrendtartásunkba azonban szervesen nem illeszkedett bele, idegen testként hatott. Mindezt az irodalom (előbb inkább szövegkritikai irányban) ismételten kifogásolta. (*Móra* Mihály: A bizonyítás. A magyar polgári perjog főbb kérdései. ÁJI. Tud. könyvtára, 3. sz. Budapest 1953. 166—167. old., *ugyanő:* Beismert tények bírói ellenőrzése, JK. 1953. 4. sz. 169—171. old. és legutóbb: A mulasztás, a szünetelés és a bizonyítás egyes vitás kérdései a polgári perben. MJ. 1957. 8. sz. 228. s köv. old.; *Névai* László: A Pp. reformjának kérdéséhez. JK. 1954. 5. sz. 191. old.) A törvényfogalmazás hibáját, amelyet a II. Ppn. végre kiküszöbölt, *Farkas* József is szóvá tette. Szövegezésünktől eltérő nézete szerint azonban tényeket bizonyítás nélkül is meg lehetne állapítani, mindenesetre *olyan feltételek* mellett, amelyeknek érintkezési pontjai vannak az egyszerűbben bizonyítható tények általunk vallott konstrukciójával. (Nem vitás tények a polgári perben. JK. 1955. 11. sz. 668. s köv. old. Vö. *ugyanő:* Bizonyítás a polgári perben. ÁJI. tud. könyvtára 11. sz. Budapest 1956. 29. s köv., 65. s köv., 225. old.) Helyes viszont az a felfogása, hogy a származásmegállapítási perekben (s általában a státusperekben) tények bizonyítás nélküli megállapításának nincs helye, amivel azonban nézetünkhöz még közelebb került. (*Fehér* Miklós — *Farkas* József: Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben. A biológiai vizsgálatok eredményei. Budapest 1956. 11. old.) Nézetünk szerint a polgári perben *általános* — nem pusztán a státusperekre szorítható — jelenség, hogy tények csak bizonyítás útján állapíthatók meg. Ez összefügg azzal is, hogy a bizonyításhoz hozzátartozik a bizonyítékok mérlegelése is. Van azonban olyan (a legújabb időkig elszigetelt) felfogás, amely a bizonyításon csupán a félnek azt a cselekményét érti, amellyel a bíróságot a tényállítás valóságáról vagy valótlanságáról törekszik meggyőzni, vagyis a félnek azt a cselekményét, amellyel bizonyító eszközeit megnevezi, hogy a bíróságnak kövezkeztetési alapot adjon, de a mérlegelés már nem tartozik a bizonyításhoz. Ez volt a nézete *Bacsó* Jenő professzornak (A polgári perrendtartás két rendelkezése. Debrecen 1938. Különlenyomat a debreceni Tudományegyetem 1937—1938. tanévi Évkönyvéből és Almanachjából, 13. old.). A bizonyítás egyoldalú és szűk konstrukciójával szemben a tágabb és a szocialista rendelkezési meg a tárgyalási alapelvvel összhangban álló fogalmának kifejtésére vö. Magyar polgári eljárási jog, II. (szerk.: *Beck* Salamon, Budapest 1959.), egyetemi jegyzet, bizonyításról szóló XIII. fej. 1. § 1. pontjában foglaltakat (355. s köv. old.)

[2] Bizonyítás a polgári perben, különösen 38. s köv. old.

2. Nincs tehát szükség *további* bizonyításra az *egyezően előadott*, illetőleg a fél által állított és az *ellenfél által* bírói felhívás ellenére *kétségbe nem vont* tények esetén (Pp. 163. § (2) bek.), de *csak akkor* — és ez a lényeges eltérés a régi Pp-től —, ha ezeknek a tényeknek a valósága tekintetében a bíróságnak kétsége nincs.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a bíróság most már minden „nem vitás" tényre rendelje el mechanikusan a további bizonyítást; ez már a pergazdaságosság szempontjába is beleütközik. Ha a bíróság meg van győződve („nincs kételye") valamely olyan tény valóságáról, amelynek tekintetében a felek közt nincsen vita, ha tehát az ilyen tény további bizonyítás nélkül is kétségtelenül megállapítható, az ilyen tényt, mint nem vitását, megállapíthatja.

A *szovjet* polgári eljárásban uralkodó tárgyalási elv szerint a bíróság valamely tény megtörténtét vagy meg nem történtét csak akkor állapítja meg, ha az az objektív valóságnak megfelel. Ezért, ha a felek között nem is vitás, hogy valamely tény fennforog-e vagy sem, a bíróság a valóság bizonyítása céljából mégis elrendelheti a bizonyítást, sőt arra köteles is, ha az objektív valóság szempontjából aggályos, hogy valamely tény fennforog-e.[3]

3. A fent elmondottak megfelelően állnak a *köztudomású* és a bíróság által *hivatalosan ismert* tényekre is (Pp. 163. § (3) bek.). A bíróság által köztudomásúnak ismert tényeket tehát továbbmenően bizonyítani nem szükséges, azokat a bíróság enélkül is valóknak fogadhatja el. Ugyanez áll azokra a tényekre nézve is, amelyekről a bíróságnak (pl. egy másik per adataiból) hivatalos tudomása van. Ezeket a tényeket a bíróság akkor is figyelembe veszi, ha azokat a felek fel nem hozták, köteles azonban a feleket e tényekre a tárgyaláson figyelmeztetni.

A polgári perben köztudomásra és a bíróság hivatalos tudomására való kifejezett utalás aránylag nem gyakori.

Köztudomású pl., hogy normális közlekedési eszközök igénybevételével a város bizonyos pontja mennyi idő alatt érhető el. Köztudomás alapján a bíró nem vehet akármely múlt tényt következtetése alapján valónak. Nem lehet pl. az alperest egy magánszeméllyel szemben egy bizonyos kölcsönösszeg megfizetésében azzal az indokolással elmarasztalni, hogy ez a kölcsön köztudomású.

A bíró hivatalos tudomásával és a köztudomással szemben helye lehet *ellenbizonyításnak*, pl. azon az alapon, ha a bíró által köztudomásúnak mondott tény nem felel meg a valóságnak, vagy hogy téves a hivatalos tudomása.

Azok a tények, amelyeket a bírák a peren kívül ismertek meg, általában nem szolgálhatnak a döntés alapjául. Az ilyenekre a bírák mint tanúk hallgatandók ki.

A *szovjet* polgári eljárás szerint kivételesen bizonyos tények további bizonyítás nélkül is megállapíthatók. Ilyen pl. ha valamely tény a bíróság megítélése szerint köztudomásúnak minősül. Köztudomásúnak azokat a tényeket nevezik, amelyek az emberek egy jelentékeny köre előtt ismeretesek. Ezektől meg kell különböztetni azokat, amelyeket a bírák ismernek, de nem a per anyagából. A bíróság ítélete azonban csak arra az anyagra alapítható, amelyet a tárgyalás folyamán megvizsgált.[4]

4. Beismerni annyit tesz, mint *valónak elfogadni a perbeli ellenfél által állított tényt*. Ez a tény a fél aktív cselekményével, a beismeréssel válik nem vitássá.

A beismerés további bizonyítást szükségtelenné tevő tulajdonsága az 1952. évi III. törvény eredeti szövegében nem volt még olyan *feltételhez sem kötve*, mint a nem-vitás, egyezően előadott, köztudomású vagy a bíróság által hivatalosan ismert tény. Ezt a feltételt mégis a beismert tényekre is vonatkoztatni kellett. Tiszta helyzetet teremtett a II. Ppn. 52. §-a.

Ami a beismerés elméleti minősítését illeti, a számos ellentétes felfogást vallók közül *Plósz Sándor* a perbeli beismerést lényegében tényállításnak tekinti és annak a bizonyítást megkímélő hatását a tényállítási minőséghez kapcsolja. Ezzel szemben a szabad rendelkezés elterjedt elmélete abból indult ki, hogy a polgári per tárgya magánjog, viszont a magánjog felett a felek bármilyen módon, tehát beismerés képében is, belátásuk szerint rendelkezhetnek. Amikor tehát a fél beismer, rendelkezik ama joga felett, amely a beismert tényeken nyugszik, a beismert tényből fakad. A beismerő nyilatkozat tárgya azonban az ellenfél valamely tényállítása és tartalma nem a jog felett való rendelkezés, hanem a tényállítás, pontosabban a tény valóságának megerősítése; az ismertetett álláspont ezért helytelen. Mások szerint a beismerés a felek *megegyezése*, amelyet a bíróság ítélete alapjául elfogad. A *lemondási* elmélet szerint a beismerő fél lemond arról, hogy puszta tagadással védekezzék, illetőleg arról, hogy a másik fél bizonyítson. A gyakorlati élettapasztalat ma kevés alapot szolgáltat ezekhez az elméletekhez, amellett a beismerésnél hiányzik az az alanyi jog, amelyről le lehetne mondani.[5] *Magyary* Géza elmélete szerint a perbeli beismerés *bizonyítás*, mert éppen úgy az alapja az ítéleti következtetésnek, mint más bizonyítás. Ettől csak erejében különbözik, mert a tárgyalás

[3] K. Sz. *Jugyelszon*: A bizonyítás problémája a szovjet polgári eljárásban. Moszkva 1951. 192. old. (A témára vonatkozó újabb könyve: Perbeli bizonyítékok és azok felhasználásának gyakorlata a szovjet polgári eljárásban. Goszjurizdat 1956.)

[4] Sz. N. *Abramov*: Szovjet polgári eljárás. Moszkva 1952. 179. old.

[5] *Plósz* Sándor: A perbeli beismerésről, kny. J. K. 1907. évf.-ból Budapest 1907. c. tanulmánya lényegileg válasz volt *Magyary* Géza: A perbeli beismerés, Budapest 1905. c., az akkor uralkodó felfogással szemben álló monográfiájára. A burzsoá magyar jogra: *Jancsó* György — *Meszlény* Antal: A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve, II. Budapest 1915, 116—144. old., *Magyary* Géza: Magyar polgári perjog, III. kiadás, kiegészítette és átdolgozta: *Nizsalovszky* Endre, Budapest 1939, 407—412. old. A beismerés tisztán perjogi természete mellett érvel Francesco *Carnelutti*: Confessione e ricognizione, Rivista di diritto processuale civile, 1942, I. 235. s köv. Vö. Luigi *Montesano*: Confessione o astrazione processuale, uo. 1942. I. 65. s köv. old.

elvén alapuló perekben a bírónak a beismerés mellett más bizonyítást felvennie nem szabad. (Ez persze ma éppenúgy nem áll, mint az sem, hogy a perbeli beismerés: probatio probatissima.) A fél midőn beismer, tanúként, bizonyító eszköz gyanánt szolgál a perben.[6]

Magyary Géza felfogásából ma is használható maradt, hogy a beismerésen alapuló bizonyítás éppen olyan alapja az ítéleti következtetésnek, mint más bizonyítás. De ma már nem probatio probatissima, amely kategórikusan feleslegessé teszi a további bizonyítást.

A fél beismerése is, mint bármely más bizonyíték, a bíróság ellenőrzése alatt áll. A fél beismerésének csak az esetben van *további* bizonyítást szükségtelenné tevő hatása, ha a bíróság megítélése szerint a beismert tény összhangban áll az objektív valósággal és erre nézve a bíróságnak nincs kételye.

A beismerés hatályosságára nincsen befolyással az, ha önálló, a beismert tényállítással nem ellenkező állítások vannak hozzákapcsolva. Azt a nyilatkozatot, amely az ellenfél tényállításait módosítja, a bíróság az eset körülményei szerint beismerésnek vagy tagadásnak tekintheti.

A *szovjet* polgári eljárásjog szerint sem menti fel a tény beismerése a bíróságot az alól, hogy megállapítsa, vajon a beismerés összhangban áll-e az objektív valósággal.[7]

5. A *ténybeismeréstől* különbözik a keresetben foglalt *jog elismerése*. Ez lényegileg lemondás a védekezésnek a perben felhasználható eszközeiről, minthogy a feleknek a per tárgyává tett jogviszonyra vagy annak egy részére vonatkozó jogi következtetése azonos. Az elismerés valónak nyilvánítja az ellenfél követelési *jogát*, de legtöbbször ilyennek nyilvánítja az ellenfél jogát szülő perdöntő tényeket is. Megfordítva azonban nem áll.

Az 1911. I. tv. szerint a bíróság köteles volt a felperes kérelmére az elismerés értelmében ítélni. Ma már itt is más a helyzet, a bíróság ellenőrzési kötelessége megerősödött.

Bíróságunk a fél *elismerését* vagyonjogi perben, ha az a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll, *nem köteles figyelembe venni*, mégpedig akkor sem, ha a fél azt a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére is fenntartja. Ha azonban az elismerés nem áll a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben, a bíróság *az elismerés értelmében marasztaló ítéletet hoz*. Az alperes által elismert követelésben marasztaló ilyen ítéletnek nagyobb az ereje: az fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható (Pp. 231. § *d)*). A bíróság ellenőrzési kötelessége a színleges, burkolt tényállású perekben tett összejátszási célzatú elismerésre fokozottan áll, különösen ha az a társadalmi tulajdont veszélyezteti.

A fizetési meghagyással érvényesített követelés — ellentmondás mellőzésével történő — elismerése (II. Ppn. 111. §) esetén a bíróság ellenőrzési lehetősége mindenesetre kisebb mértékben van meg.

A jogelismerés esetén a *szovjet* bíróságnak ki kell derítenie, hogy mi az elismerés indoka, tisztáznia kell, hogy az elismerés mennyiben van összhangban az ügy lényeges körülményeivel. Ha ennél a vizsgálatnál kiderül, hogy az elismerés sérti az állam vagy a polgárok jogait (pl. nyilván alaptalan kereset elismerése), vagy az elismerés tévedés, kényszer hatása alatt történt, úgy a bíróságnak az elismerést figyelmen kívül kell hagynia és ítéletét a felek tényleges jogviszonyainak megfelelően kell meghoznia.[8]

Az alperes elismerésének ellentéte a *joglemondás*; a felperesnek az a kijelentése, hogy a keresettel érvényesített követelés nem áll fenn.[9] A perbeli joglemondásra is áll, hogy határozottnak és kifejezettnek kell lennie (vö. BH. 1957. 4. sz. 116. old. 1954. sz.).

---

[6] *Magyary:* Polgári perjog, 408. old. A régi jog abból az alapgondolatból indult ki, hogy egy fél sem ismer be számára hátrányos tényt, ha az a valóságnak nem felel meg. Ha tehát beismer, az a valóságnak megfelel. Ez az esetek jórészében így is van, de nem áll kizárólagosan a vagyonjogi perekre sem. A házassági perek pedig már régen is sok példát szolgáltattak arra, hogy a valótlan tény beismerése gyakori, ami egyik oka volt annak, hogy a beismerés a státusperekben a régi Pp. hatálya alatt sem kötötte a bíróságot. — A házassági látszatperekben tett beismerésre vö. Hans *Schima:* Grenzen des Rechtsschutzes, Atti del Congresso Internazionale di diritto processuale civile, Padova 1953, 354. s köv. old.; *Schönvitzky* Bertalan: Beismerés a házassági perben, MJSz, 1932, 2. sz. 40. s köv. old.

[7] *Jugyelszon*, i. mű 191. old.; *Abramov*, id. mű a felek előadásáról szóló §-ában tárgyalja a beismerést, 198—199. old.; V. K. *Pucsinszkij:* A fél beismerése a szovjet polgári eljárási jogban, Moszkva, 1955. (ism. W. *Broniewicz:* Panstwo i Prawo, 1956, 10. sz. 698—702. old.; N. B. *Zejgyer*, SzGP, 1956, 5. sz. 140—143. o.).

[8] V. K. *Pucsinszkij* (A perbeli elismerés a szovjet polgári eljárásban, CGY., 1954. évf. 11—12. old., 676—687. old.) vitába száll *Jugyelszon* és *Gurvics* professzorral. Hangsúlyozza, hogy amíg az egyesség *rendelkezés* az alanyi materiális jog felett, addig az elismerés nem ilyen rendelkezés, hanem jogi természete szerint a fél nyilatkozata, amely a tárgyalási (és nem a rendelkezési) elvvel kapcsolatos. A. F. *Klejnman* szerint a perbeli elismerés — a perbeli egyezséghez hasonlóan — az alperes rendelkezése az anyagi jog tekintetében, amellyel együttjár, hogy a bíróság megvizsgálja: megfelel-e ez a rendelkezés a törvénynek, az állam és a felek érdekeinek, az ügy körülményeinek (Szovjet polgári eljárás, Moszkva 1954, 207. old., ugyanott *Jugyelszon* korábbi munkájának, valamint *Polumordvinov* és *Pucsinszkij* elismerésről szóló közzé nem tett kandidátusi értekezésében elfoglalt álláspontjának az ismertetése). Heinz *Püschel* az elismerés perbeli cselekmény (akaratkijelentés) minősítése felé hajlik (Das Zivilprozessrecht der DDR, von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Prof. Hans *Nathan*, I. Berlin 1957, 384., 390. s köv. old.).

[9] Az elismerés és a joglemondás jogi természete a legújabb nyugati irodalomban is vitatott. Horst *Schröder* ezeket kettős természetűeknek tekinti, egyidejűleg perbeli cselekményeknek és anyagi jogi jogügyleteknek (*Adolf Schönke:* Lehrbuch des Zivilprozessrechts, 9. Auflage, neu bearbeitet von Horst *Schröder*-Werner *Niese*, Karlsruhe 1956, 239. s köv. old.), míg Karl Heinz *Schwab* (ZZP, 1957, 6. sz. 480. old.) anyagi jogi jellegűnek, Friedrich *Lent* (Die rein prozessuale Bedeutung des Anerkenntnisses, Festgabe für Leo Rosenberg, 1949, 123. s köv. old.), Leo *Rosenberg* (Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, 7. Aufl. München und Berlin 1956, 131. § I. 6. p. 613. s köv. old.) csak perbeli cselekményeknek tartják, amelyek az anyagi jogi elismeréstől és joglemondástól előfeltételeikre és hatásukra nézve különböznek és csak a nevük közös.

Az 1911 : I. tv. szerint a jogáról lemondó felperessel szemben a bíróság az alperes kérelmére a lemondás értelmében vég- vagy részítéletet volt *köteles* hozni, és ez a dolog természete szerint elutasító volt. A szocialista jogfelfogás ezen a téren is változást hozott.

Ma az olyan joglemondást, amely a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétes, a bíróság akkor sem köteles figyelembe venni, ha a fél azt a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére is fenntartja.

Ha azonban a joglemondás nem áll a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben, a bíróság *a joglemondás értelmében elutasító ítéletet hoz.*

6. A *törvényes vélelmek*[10] a bizonyítási jog több intézményéhez kapcsolódnak.

Befolyást gyakorolnak a bizonyítási teherre, kivételként jelentkeznek a szabad bizonyítás rendszerében, kapcsolatban állanak a közvetett bizonyítással és a vélelmezett tények sorakoznak azokhoz a tényekhez, amelyek könnyebben, egyszerűbben bizonyíthatók. A törvényes vélelmek és bizonyos rokonjelenségek, nevezetesen azok a jogszabályok, amelyek szerint valamely körülményt az ellenkező bebizonyításáig valónak kell tekinteni, a per során is figyelembe jönnek (6. §).

A törvényes vélelmek (praesumptio iuris) közül a törvényes *tényállás*vélelem a gyakoribb, a törvényes *joghatás*vélelem a ritkább.

Mind a kettőre jellemző, hogy a törvény végzi a következtetést (ezért törvényes vélelem), éspedig az elsőnél egyik tényállásról egy másik tényállásra, utóbbinál pedig a jogra. Míg a törvényes vélelemnek igazi területe a kötött bizonyítás, az egyszerű vélelem (praesumptio hominis) lényegileg a bíróság tapasztalaton nyugvó következtetése, amely a szabad bizonyítással jól megfér. A vélelmek elméleti elhatárolása az említett rokonjelenségektől nem könnyű, de a gyakorlati jelentősége nem sok.[11]

A törvényes vélelmekre, ideértve az ún. ideiglenes valóságot is, jellemző, hogy ezek révén bizonyos tények bizonyítása *egyszerűbb.*

Könnyebb a helyzet, ha a törvény határozza meg a vélelmezett fogantatási időt, továbbá, ha a gyermek apjának azt kell tekinteni, akivel az anya a fogantatási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak egy része alatt házassági kötelékben állott. A születés, a házassági kötelék fennállása a fogantatási idő kezdetétől vagy annak egy része alatt könnyebben bizonyítható tények. Ezekből a *vélelmező tényekből* a törvény végzi azt a következtetést, hogy a férj a gyermek apja *(vélelmezett tény).*

A törvényes vélelem, amelyről — figyelmen kívül hagyva az egyszerű vélelmet — az alábbiakban szó lesz, megkönnyíti a bizonyítást, de nem teszi sem feleslegessé, sem mellőzhetővé azt. A bizonyítás összetett jelenség, átfogja a bírói tevékenységen kívül a felek tevékenységét is. Bizonyításról van szó a vélelem esetén is, hiszen a bíróságnak meg kell győződnie a vélelmező tény valóságáról és szükség esetén a vélelmező tény vagy a vélelmezett tény valótlanságáról. A feleknek is szerepük van, ami a vélelemre támaszkodó félnek a vélelmező tény bizonyításában és a vélelmet megdönteni kívánó félnek a vélelmező tény vagy a vélelmezett tény megcáfolására irányuló ellenbizonyításában mutatkozik meg.

Vélelem esetén mégis egyszerűbb a bizonyítás. A bizonyító félnek csak az egyszerűbben, könnyebben bizonyítható vélelmező tényt kell bizonyítania, s ebből jogunk levonja a nehezebben bizonyítható vélelmezett tényre a következtetést azzal, hogy az utóbbit is bizonyítottnak veszi. Rendszerint azért, mert az esetek többségében a tapasztalat szerint az előző (vélelmező) tényből az utóbbi (vélelmezett) tény következik, a kettő együttjár. Az ellenkező bizonyításának a lehetősége mégis fennmarad. Az a fél, aki mellett a vélelem harcol, könnyebb helyzetbe kerül, mert nem kell a tényállásnak minden részét, minden elemét bizonyítania, hanem csupán a vélelmező tényeket.

Nem helytelen tehát az a hasonlat, amely a vélelemnek a bizonyítási jogban betöltött szerepét a kétkarú emelőhöz méri: az erőkaron elhelyezkedő *vélelmező* tény bizonyítására fordított *kisebb* erő elegendő lehet ahhoz, hogy a vélelem révén a teherkaron levő *nehezebb* súly felemelését, az egyébként nehezebben kideríthető eredményt, a *vélelmezett* tény bebizonyításával elérjük.

A szocialista jog a vélelmek jelentőségét annál fogva ismeri el, hogy azok az élettapasztalaton, a valószínűség törvényein és társadalmi-politikai elgondolásokon alapulnak. A szocialista bíróságok a vélelmeket akként használják fel, hogy a feleknek széles lehetőségük van vitássá tételükre. A bíróság kötelessége az objektív valóságnak megfelelő tényállás kiderítésére itt is fennáll. (Vö. újabb gyakorlatunkból: BH. 1956, 3. sz. 87—88. old. 1237—1238. sz.; 1956, 7. sz. 219. old. 1382 sz.; 1956, 8. sz. 253. old. 353. sz.; 1956, 9. sz. 286—287. old. 366. sz.)

7. Vannak olyan jogszabályok, amely szerint valamely körülményt nem csupán az ellenkező bizonyításáig, hanem feltétlenül (az ellenkező bizonyításának kizárásával) valónak kell tekinteni *(praesumtio iuris et de iure).* Ilyen szabály pl. a vélelmezett fogamzási idő meghatározása, amely — a gyermek érdekét kivéve — az ellenkező bizonyítását nem engedi meg (1952. évi IV. tv. 35. § (2) bek.) vagy a kapott ajánlat válasz nélkül hagyásának elfogadásként minősítése, amely a szállítási szerződések körében fokozott jelentőséghez jutott. Ilyen esetekben az ellenkező bizonyításának a kizárása nem mindig pusztán eljárásjogi kérdés. Lehet az anyagi jog rendezésének sajátos formájáról is szó. A lényeg ilyenkor az, hogy *bizonyos tények* az *anyagi jog* értelmében egyszerűen *nem relevánsak, más tények* pedig *további joghatást* idéznek elő, olyat, aminőt az általános esetben

[10] A törvényes vélelem elnevezés nem fed egységes fogalmat.

[11] *Magyary* a törvényes vélelem bizonyítási jelentőségét abban látta, hogy a törvény a közvetett bizonyító tényt teljes bizonyító erővel ruházta fel (Polgári perjog, 401. old.; a vélelemre l. az ott adott irodalmat és *Szilágyi* László: A vélelmek és rokonjelenségek, a budapesti Polgári Törvénykezési Jogi Szeminárium kiadványai, 8. sz. Budapest 1944.).

éppen az ilyenkor a *relevanciájától megfosztott tény* (a példa esetén az elfogadás) *szokott előidézni*. A bizonyítandó érdemi kérdések körét az anyagi jog szabja meg. Ezek áthágása egyben az anyagi jogszabály megváltozását is jelentené, amire a bíróságnak bizonyítás címén sincs joga.

De még ezekben az esetekben is lehet processzuális szempontból egyszerűbb bizonyításról beszélni. A bizonyítás tárgya az ajánlat megérkezésének és válasz nélkül hagyásának a ténye (többet nem kell bizonyítani), s ha ez az objektív valóságnak megfelelően megállapítást nyert, ebből már az anyagi jog levonta az elfogadásra következtetést.

Az 1952. évi III. tv. eredeti szövege a szabad bizonyítási rendszer meghatározása után utal arra, hogy „ez nem érinti . . . azokat a jogszabályokat, amelyek szerint valamely körülményt feltétlenül . . . . . valónak kell tekinteni" (6. § (2) bek.). Ezt *Farkas* József kifogásolta (Bizonyítás a polgári perben, im. 105. s köv. old.). A II. Ppn. 3. §-a ilyen irányban az említett utalást, mint a szabad bizonyítást korlátozó tényezőt kihagyta a Pp. 6. §-a új szövegéből. A II. Ppn. indokolása azonban továbbra is számol olyan jogszabály (törvény vagy törvényerejű rendelet) hozatalának lehetőségével, amely szerint valamely tényt feltétlenül valónak kell tekinteni.

8. Vannak jogszabályok, amelyek a polgári bíróság számára másirányú *megkötöttségeket* tartalmaznak. Ezek különfélék lehetnek. Állhatnak abban, hogy a polgári bíróságnak egy korábbi hatósági vagy bírósági *döntéshez* kell igazodnia. Egy korábban eljáró polgári bíróság döntéséhez igazodást a jogerőhatás szabja meg, a büntető bíróság döntéséhez kötöttséget pedig ezen túl a Pp. 9. § (1) bekezdése. A megkötöttségek állhatnak abban is, hogy egy korábbi hatósági vagy bírósági döntés alapjául szolgáló *ténymegállapítások* kötik a polgári bíróságot.

Több polgári perbeli alapelv, különösen a közvetlenség, a tárgyalási elv, a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve az ilyen megkötöttségek kiküszöbölését kívánja meg. Kivételesen azonban vannak ilyenek is. Ezek a megkötöttségek nem egyformák. Különböznek egymástól abban is, hogy hol csak a tényálláshoz, hol a döntéshez kötöttséget kívánják meg. Első esetben közvetlenül, a másodikban közvetve hatással járnak a polgári perbeli bizonyításra is. Minél erősebb a kötöttség, annál egyszerűbb a bizonyítás. De még az erős kötöttség sem küszöböli ki teljesen a polgári perbeli bizonyítást, csak egyszerűbbé teszi.

Ha a törvény szerint a fegyelmi vétség elkövetését megállapító fegyelmi hatósági határozatnak az igény érvényesítését meg kell előznie, a polgári perben eljáró bíróságot a fegyelmi hatóság döntésében foglalt *ténymegállapítások kötik* (Pp. 9. § (2) bek.). Függetlenül attól, hogy ez a szabály helyes-e, és hogy milyen terjedelemben áll, ezúttal csupán azt kívánom aláhúzni, hogy ilyenkor sem felesleges a bizonyítás, az nincsen teljesen kizárva. A bizonyítás azonban egyes kérdésekre egyszerűbb lehet. Az okirati bizonyítás bizonyos szabályai érvényesülnek itt is, mint a kivételesen *praejudiciális* hatású *polgári* perbeli ítéleteknél is (az inter omnes hatású státusperbeli ítéletekre lásd a Pp. 153. § (1) bekezdést). Kötöttség érvényesül, ha a polgári perben a *büntető* bíróság által jogerős ítélettel már elbírált bűncselekmény polgári jogi következményei felől kell határozni. Ilyenkor a büntetőbírói ítélet a polgári perben eljáró bíróságra abban a kérdésben irányadó, hogy követtek-e el bűncselekményt és ennek elkövetője a terhelt volt-e (Pp. 9. § (1) bek. 1. mondat).

A polgári bíróság következtetést mindezekben az esetekben végez, bár korlátozottan. Ez a szűkítés a bizonyítást mindenesetre egyszerűbbé teszi azáltal, hogy bizonyos tények bizonyítását kiküszöböli. (Ezek a tények nemcsak egyszerűbben bizonyít*hatók*, hanem *egyszerűbben bizonyítandók.)* Nem küszöböli ki azonban magát a bizonyítást.

A polgári bíróság előbb említett kötöttsége feloldódik a kártérítés kérdésében. A kártérítési kötelezettség megállapításában ugyanis a törvény szerint a büntetőbírói ítélet a polgári perben később eljárt bíróságot nem köti (9. § (1) bek. 2. mondat). Ilyenkor a polgári perben széles tere van a bizonyításnak, amely oly értelemben és mértékben azért egyszerűsödhetik, hogy a polgári bíróság felhasználhatja — szabadon mérlegelve azt — az előző büntetőperben lefolytatott bizonyítás anyagát.

A végleg megállapodottnak még nem tekinthető bírói gyakorlat, amelynek újabb megnyilatkozásaira itt nem térhetek ki, a kártérítés kérdésében részben eltérő értelmezést fogadott el. Eszerint, ha a polgári bíróság bizonyítása más eredménnyel jár, a polgári bíróság nem köteles követni a büntető bíróságot, hanem következtetési művelete alapján, felfüggesztve a polgári pert, csak rendkívüli perorvoslatot kezdeményezhet. Ennek az eljárásnak kedvező befejezése után azonban már érvényesülhet a bizonyítás anyagán alapuló következtetése. Bizonyításról tehát itt is szó van, sőt több eljárásban is lefolytatott bizonyításról, amelynek az a sajátsága, hogy éppen ennélfogva a polgári perben egyszerűbb is lehet, hiszen a korábbi eljárásban megállapított tényeket a polgári bíróság is elfogadhatja.

A polgári per bírósága a gyakorlat szerint a bizonyítás bővült anyaga alapján, vagy akár anélkül is eltérő mérlegeléssel megállapíthatja azt, amit a büntető bíróság nem talált bizonyítottnak, önállóan vizsgálhatja a kár mértékét (pl. kármegosztás szüksége esetén a kárfelelősség mértékét csökkenti), vagy felmentő ítélet esetén a bűnügyben megállapított tényállástól eltérő tényállást megállapítva, a büntetőjogi vétkességet még el nem érő polgári jogi vétkesség alapján dönthet.[12] Ilyen esetekben bizonyításának már szélesebb tere van, és az annyiban egyszerűbb, amennyiben (szűkebb körben) a polgári bíróság felhasználhatja az

[12] *Balogh* Imre: A módosított polgári perrendtartás alkalmazásának néhány kérdése, MJ. 1955. 1. sz. 23—24. old. Vö.: Magyar polgári eljárás, egyetemi jegyzet (szerk. *Beck* Salamon, II. Budapest 1959, XIV. fej. 5. § 46. p. 453. s köv. old.) *Kováts* Imre: A praeiudiciálitás főbb kérdéseiről, MJ. 1958, 8. sz. 242 s köv. old.

előző büntetőperben lefolytatott bizonyítás anyagát, szabadon mérlegelve azt.

9. A jog választhatja azt a rendezési formát is, hogy *bizonyos tények vizsgálatától* a bíróságot *elzárja*, pl. egyes munkaügyi kérdéseknek az egyeztető bizottságok *kizárólagos hatáskörébe utalásával* (pl. Munka Törvénykönyve, 143. §) vagy egyes követelések *bírói úton való érvényesítésének elreteszelésével* (pl. 13 110/1948. korm. sz. r. 4. §, 1954. évi 18. sz. tvr. 3. § (2) bek. BH. 1956, 8. sz. 252—253. old., 352—353. old.). Ilyenkor nem lehet szó bizonyos érdemi kérdésre tartozó tények bizonyításáról, mert ilyen esetekben voltaképpen polgári pernek nincsen helye, szabatosabban olyan érdemi döntésnek, amelyhez e tények vizsgálata szükséges. Ez egészen világos akkor, amikor a keresetnek egyedül ez a kérdés a tárgya. Ha egy *igény* érvényesítése egyáltalán *nem* tartozik a polgári bírósághoz, logikusan nem lehet helye az igény megalapozásához szükséges *tények bizonyításának sem*. Csak olyan tények lehetnek a bizonyítás tárgyai, amelyek a per érdemi eldöntéséhez szükségesek. De ha érdemi döntés ilyen formán nem lehetséges, szükségtelen e tények bizonyítása is.

Bizonyos anyagi jogi igény bírói úton való nem érvényesíthetőségéhez közel álló eset, hogy az anyagi jog *kizárja* vagy *korlátozza* azoknak a *tényeknek* a perben való széleskörű vizsgálatát, amelyekre — legalább részben — ez az igény egyébként alapítható volna. Erre újabb példa az a jogszabály, amely szerint a bíróság *nem vizsgálhatja* azt a *tényt*, hogy a *prémiumfeltételeket a dolgozók teljesítették-e*, hanem erre a vállalat igazgatójának (felügyeleti szervének) a nyilatkozata *kötelező* erejű. Ez annyit jelent, hogy ezt a tényt *csak* ezzel az okirattal (esetleg a szóban forgó személy tanúkénti kihallgatásával) lehet bizonyítani és nem mással, nem másként. Nincs helye bizonyításnak abban a kérdésben, hogy a feltétel nem-teljesítésében a vállalatot hiba terheli-e. Az igazgató (felügyeleti hatóság) közlése a bíróságra kötelező, ennek a bizonyítéknak a bizonyító ereje kötötten meghatározott, nem mérlegelhető szabadon, tartalma köti a bíróságot (37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. r. 2. §[13]; BH, 1957, 2. sz. 63. old. 444. sz.; további példa: 1/1950. (I. 7.) M. T. sz. r. 22. § (1) bek., vö. I. K. 1952. 2. sz. 94—95. old.). Ez a megoldás mindenesetre enyhébb, mintha a jogszabály a kérdéses igényt teljes egészében egyszerűen kizárta volna a bírói úton érvényesíthetőség köréből.

A vállalat igazgatójának (felügyeleti szervének) irányadó nyilatkozata mégis a bizonyítás körébe tartozik. A bíróság az okirati bizonyítás bizonyos szabályait alkalmazza, ennek megfelelően a felek az írásbeli nyilatkozatot meghatározott szűkebb körben kifogásolhatják stb. Amikor azonban a fenti bizonyító tény (a prémiumra vonatkozó nyilatkozat) kötelező a bíróságra, ez azzal a hatással jár, hogy a további, a szélesebb körű, más bizonyítási eszközöket igénybe vevő bizonyítástól elzárja a bíróságot és így a bizonyítási eljárás (a szabad bizonyítási rendszer szempontjából elvileg nem helyeselhetően ebben a vonatkozásban kötött és) egyszerűbb lett. De ebből is kiderül, hogy a bizonyítás egyszerűbbé tétele, az hogy bizonyos tények egyszerűbben bizonyíthatók, egyes esetekben nem feltétlenül kívánatos jelenség.

A gyakorlat helyeselhető tágítása folytán a fenti kérdésben egyébként a bíróság tovább is mehet és azt is vizsgálhatja, hogy mik voltak a prémiumfeltételek (BH. 1955, 6. sz. 878. sz.; 1957. évf. 2. sz. 63. old. 444. sz.).

10. Ezek az utóbbi esetek azonban részben különböznek a korábban tárgyalt jelenségektől. Az egyszerűbben bizonyítható tények tárgyalása elején arról volt szó, hogy bizonyos *releváns* tények *egyszerűbb módon* (pl. beismerés útján) bizonyíthatók. Ettől az utóbb tárgyalt esetek annyiban különböznek, hogy ezekben a *bizonyítási* eljárás *más módon egyszerűsödött*. A jog ugyanis a polgári perben ezekben az esetekben bizonyos tények *bizonyíthatóságát kizárta* vagy *korlátozta*, s ezáltal azokat — közvetett úton — szinte megfosztotta relevanciájuktól.

Nyilvánvaló, hogy azokban az esetekben, amelyekben a jogszabály a polgári bíróságot elzárja valamely tény vizsgálatától, akár úgy, hogy a kérdés vizsgálatát, eldöntését az államigazgatási hatóság vagy a büntetőbíróság *hatáskörébe* utalja, akár azzal a formulázással, hogy ezeket a kérdéseket a *polgári* bíróság *nem vizsgálhatja*, ilyenkor ezeknek a kérdéseknek a ténybeli alapjára a polgári perben vagy nincs, vagy csak korlátozottan (egyszersmind egyszerűbben) van helye bizonyításnak.

Ezekben az esetekben elsősorban *nem is bizonyítási kérdésekről van szó*, hanem arról, *mi tartozik* a polgári bíróság *hatáskörébe*, *milyen anyagi* jogi kérdésekben *dönthet* a polgári bíróság, *mi a következménye* az államigazgatási hatóságok vagy bíróságok *jogerős* határozatának. Röviden: ezek a bírói út, a jogerő, az anyagi jog rendezése olyan következményeinek tükröződései a bizonyítási jogban, amelyek egyszersmind a bizonyítási jogra egyszerűsítő hatással járnak.

Móra Mihály

[13] Ez a rendelkezés — a Pp. 6. §-ának a szövegezésével ellenkező irányban — nemcsak az ellenkező bizonyítását zárja ki, hanem a szabad bizonyítási rendszerben azért is kivételként jelentkezik, mert meghatározza a bizonyítás módját és a bíróságot a meghatározott bizonyítási eszközhöz köti. Ennél is több azonban, mert közvetett úton elzárja a bíróságot attól, hogy vizsgálhassa, vajon a dolgozó a prémiumfeladatokat, illetőleg a vállalat a kifizetési feltételeket teljesítette-e. Az 1958. évi 5. sz. tvr. 24. § (2) bekezdése kimondotta, hogy „azokra a sajátos szempontokra tekintettel, amelyek a rendelet fenntartását indokolják", a II. Ppn. rendelkezései nem érintik a 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. rendelet hatályát.

Panasz a törvényesség megsértése miatt a csehszlovák polgári perrendtartás szerint.*

A reakció által 1948 februárjában megkísérelt ellenforradalmi puccs meghiúsítása lehetővé tette a népi demokratikus Csehszlovákiának, hogy megalkuvás nélkül a szocializmus építésének útjára lépjen. A szocializmus építése megkívánta, hogy átalakítsuk azt a jogrendet, amelynek akkor érvényben levő szabályai túlnyomóan a kapitalizmus korából származtak és jó néhány évtizedre, sőt egyesek évszázadnál is hosszabb időre tekintettek vissza. Az újonnan létrehozott jogrend alapelveit az 1948. május hó 9-én kelt alkotmány fektette le. Azokon a jogszabályokon kívül tehát, amelyek a szocializmus építéséhez szükséges gazdasági alap megszilárdítását és kiterjesztését célozták, sürgős szükség volt az igazságügyi szervezet újjászervezésére vonatkozó jogszabályok kibocsátására, valamint az új igazságszolgáltatási kódexek előkészítésére. 1948 utolsó negyedében vette kezdetét az új igazságszolgáltatási kódexek előkészítése (ezek közül az új családjogi törvényt 1949-ben, a büntető törvénykönyvet, a büntető perrendtartást, a polgári törvénykönyvet és a polgári perrendtartást pedig 1950-ben bocsátották ki), 1948 decemberében jelent meg a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló 1948. évi 319. sz. törvény, valamint a kerületi és járásbíróságok területi beosztásáról szóló 1948. évi 320. sz. törvény. Ez az utóbbi (az 1948. évi 320-as sz.) törvény kimondotta azt az elvet, hogy a kerületi bíróságok székhelyei és területei a kerületi nemzeti bizottságok, a járásbíróságok székhelyei és területei pedig a járási nemzeti bizottságok székhelyeivel és területeivel esnek egybe. Gyakorlatilag ez az intézkedés a kerületi és járásbíróságok számának lényeges csökkentését jelentette.

Még fontosabb változásokat eszközölt az eddigi helyzeten a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény. Ez a törvény nem csupán leegyszerűsítette a bírósági szervezetet azáltal, hogy csaknem az összes rendkívüli bíróságokat, valamint a kötelező választott bíróságokat megszüntette, hanem egyszersmind a rendes bíróságokat, azaz a járásbíróságokat, a kerületi bíróságokat és a Legfelső Bíróságot demokratizálta, minthogy ezeknél bevezette a polgári és büntető ügyekben a hivatásos bírákkal együtt tárgyaló és döntő népbírák részvételét. Ez nemcsak szervezeti, hanem egyben mélyreható politikai jelentőségű változást is jelentett.

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvénnyel az addigi helyzeten eszközölt további fontos változtatás abban állott, hogy az eddigi háromfokú rendszer helyett kétfokú rendszert vezetett be. Azokban az ügyekben, melyekben elsőfokon a járásbíróság döntött, másod- és egyben utolsó fokon a kerületi bíróság határozott, ahol pedig elsőfokon a kerületi bíróság járt el, másod- és egyben utolsó fokon a Legfelső Bíróság döntött. A háromfokú rendszerrel szemben a kétfokú rendszernek határozottan vannak előnyei. De van komoly hátránya is. Minthogy azokban az ügyekben, amelyekben elsőfokon a járásbíróság járt el, felsőbb fokon a Legfelső Bíróság már nem dönthetett, nem volt bírósági szervünk, amely képes lett volna az egységes gyakorlatot biztosítani. Ez a hátrány még érezhetőbbé vált azáltal, hogy a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény számos olyan ügyet utalt a járásbíróságok hatáskörébe, amelyekben előbb elsőfokon a kerületi bíróságok határoztak. Ezt a hiányt valahogyan ki kellett küszöbölni. Ennél példaképül a szovjet jogrendszer szolgált. A törvény behozta a törvényesség érdekében benyújtható panaszt, amelyet az 1950. évben alkotott polgári perrendtartás (Pp.) a törvényesség megsértése miatti panasznak nevezett.** A továbbiakban ezért ezt a megjelölést használjuk. E panasz bennünket csak annyiban érdekel, amennyiben polgári ügyekben való döntésre vonatkozik.

A törvényesség megsértése miatti panaszt Csehszlovákiában a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény vezette be. Az erre vonatkozó szabályokat azonban azóta részben módosították, mégpedig elsősorban a polgári perrendtartás, majd a bírósági szervezetről szóló 1952. évi 66. sz. törvény, illetve a polgári perrendtartás módosításáról és kiegészítéséről szóló 1952. évi 68. sz. törvény, végül is a nemzetgyűlés elnökségének a Legfelső Bíróság elnökségének létesítéséről szóló 1952. évi 21. sz. törvényerejű rendelete. A továbbiakban megkíséreljük bemutatni, mennyiben maradt meg érintetlenül a mai napig az eredeti szabályozás, és milyen irányban következtek be változások.

1. Mikor van panasznak helye?

a) A törvényesség megsértése miatti panasszal bármely bíróságnak polgári ügyben hozott határozata megtámadható, és ez így volt eredetileg is. Közömbös tehát, hogy általános (azelőtt rendes), avagy különleges (azelőtt rendkívüli, illetve kötelező választott) bíróság által kiadott határozatról van-e szó. Feltétlenül szükséges azonban, hogy a megtámadott határozat már jogerős legyen. Emellett közömbös az, hogy a megtámadott jogerős határozatot első-, vagy pedig másodfokú bíróság hozta-e.

* E tanulmányt Štajgr professzor (Károly egyetem, Prága) a Jogtudományi Közlöny számára írta. — *Szerk.*

** A csehszlovák szóhasználat különbséget tesz a törvényesség megsértése miatti panasz (stížnost pro porušení zákona) és az óvás (protest) között. Az előbbi a polgári és a büntető eljárás során alkalmazásra kerülő rendkívüli jogorvoslati eszköz, míg az utóbbinak az általános ügyészi felügyelet gyakorlásának keretében van helye. *(Szerk.)*

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény kizárta a törvényesség megsértése miatti panaszt a Legfelső Bíróság határozata ellen. Ennek indoka az volt, hogy itt már nincs szükség olyan intézkedésre, amely a bírósági ítélkezés terén a jogegység biztosítását célozza. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett eredetileg a polgári perrendtartás is. A bírósági szervezetről szóló 1952. évi 66. sz. törvény és nyomában a polgári perrendtartás 1952. évi 68. sz. novellája azonban ezt a rendelkezést olyan értelemben módosították, hogy csupán a Legfelső Bíróságnak a törvényesség megsértése miatti panasz tárgyában hozott határozata ellen zárták ki a panaszt; azóta tehát a Legfelső Bíróság egyéb határozata ellen a törvényesség megsértése miatti panasznak helye lehet. Ez a változás abból a meggondolásból fakadt, hogy a Legfelső Bíróság funkciója abban az esetben, amikor e bíróság másodfokú bíróságként ítélkezik rendes jogorvoslat alapján, minőségileg semmiképp sem különbözik a másodfokon eljáró kerületi bíróság funkciójától. Az 1953—1956. években a Legfelső Bíróságnak azt a jogát is elismerték, hogy bármely megtámadott ügyet a népbíróságtól[1] elvonjon és abban tárgyaljon és helyette első- és utolsó fokon határozatot hozzon. Az ilyen ügyekben, amelyek most már az 1956. évi 66. sz. törvény értelmében kizártak, annál is inkább helyénvaló volt megengedni a törvényesség megsértése miatti panaszt a Legfelső Bíróság határozatai ellen, minthogy azok csupán a népbíróság határozatát pótolták.

Az állami közjegyzőségek hatáskörének kiterjesztéséről szóló 1954. évi 52. sz. törvény az állami közjegyzőségekre bízta a hagyatéki tárgyalásokat, valamint készpénz, értékpapírok és egyéb ingó dolgok letétbe vételét, ha a letétbe helyező kijelentette, hogy nyomós okból nem teljesíthető a kötelem, amelynek tárgyát a letétbe vett dolgok alkotják. E törvény rendelkezései szerint az állami közjegyzőség ezekben az ügyekben az elsőfokú bíróság helyett jár el; határozatának a bírósági határozatot megillető hatálya van. Ebből következik, hogy mihelyt e határozat jogerőre emelkedik, törvényesség megsértése miatti panasszal szintén megtámadható.

A felek választott bíráinak határozatait ugyan a jogerős bírói határozatok hatálya megilleti, mégis arra tekintettel, hogy ezeket nem bíróság hozta és a népbíróságnál hatályon kívül helyezésük iránti keresettel megtámadhatók, ellenük törvényesség megsértése miatti panasznak nincs helye.

b) A törvényesség megsértése miatti panasz szempontjából közömbös a megtámadott határozat formája. Megtámadható ilyképpen ítélet, végzés, fizetési meghagyás, avagy helyiség kiürítésére irányuló meghagyás. Közömbös az ügy jellege is, amelyben vagy amelyről határozatot hoztak. Szó lehet tehát vagy az ügy érdemében hozott határozatról, vagy tisztán valamely eljárási kérdésben, pl. bíróság illetékessége, perköltség stb. kérdésében hozott határozatról egyaránt. Természetesen nem támadhatók meg panasszal az olyan eljárási kérdésekben hozott végzések, amelyek sohasem emelkednek jogerőre, minthogy a bíróságra nem kötelezőek, amilyen pl. a bizonyítást elrendelő végzés; ez azonban nem jelenti azt, hogy a panasz indokolásában nem lehetne kifogásolni az ilyen végzések szabálytalanságát, amennyiben ez a szabálytalanság az ügyben a döntés helytelenségét vonhatta maga után.

c) A törvényesség megsértése miatti panasz nincs határidőhöz kötve. Ezzel kapcsolatban felmerült a kérdés, megtámadható-e törvényesség megsértése miatti panasszal olyan határozat is, amely 1949. febr. 1. előtt, tehát a törvényesség megsértése miatti panaszra vonatkozóan a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvénybe foglalt rendelkezések hatálybalépése előtt emelkedett jogerőre; illetve amennyiben a Legfelső Bíróság határozata ellen irányuló panaszról van szó, megtámadható-e az 1949. febr. 1. és 1952. dec. 31. közötti időszakban hozott határozata, minthogy 1953. január 1-től kezdve a panasz csak a Legfelső Bíróságnak törvényesség megsértése miatti panasz tárgyában hozott határozata ellen van kizárva. A Legfelső Bíróság gyakorlata erre a kérdésre igenlő értelemben válaszolt. Úgy vélem, hogy állásfoglalása ebben a kérdésben nem meggyőző, mert azon törvények közül, amelyek Csehszlovákiában a törvényesség megsértése miatti panaszt szabályozták, egyik sem biztosított e szabályoknak visszaható hatályt.

d) A törvényesség megsértése miatti panasz olyan jogorvoslat, amelynek a célja elsősorban a jogegység megóvásának biztosítása. Mindenekelőtt közérdekből van tehát helye. Ha a feleknek volna joguk e panaszt benyújtani, akkor ez azt jelentené, hogy rendes jogorvoslattá válna, amelyet legtöbbször igénybe is vennének azok, akik ellen e megtámadott határozat szól. A fél egyéni érdeke ilyképpen a közérdeket háttérbe szorítaná. Ennek elejét kellett venni azzal, hogy a panasz benyújtására való jogosultságot szabályozták. Ezt a jogosultságot nem adták meg annak az eljárásnak a résztvevői számára, amelyben a megtámadható határozatot hozták, hanem eredetileg csak a Legfőbb Ügyésznek, később (a bírósági szervezetről szóló törvénnyel és az 1952. évi 68. sz. törvénnyel) pedig a Legfelső Bíróság elnökének is, tehát csak olyan szerveknek, akik meg tudják ítélni, hogy melyik konkrét határozat tényleg annyira hibás, hogy közérdekből törvényesség megsértése miatt ellene panasszal kell élni. A résztvevőnek ugyan módjában áll megkeresni a Legfőbb Ügyészt, illetve a Legfelső Bíróság elnökét, hogy az ügyében hozott határozat ellen nyújtson be panaszt, és ugyanilyen lehetősége van — bárki ügyében határozat tekintetében is — minden állampolgárnak, de sem a Legfőbb Ügyészt, sem pedig a Legfelső Bíróság elnökét az ilyen kezdeményezés nem köti; annak eleget tehet, de arra jogilag nem köteles, viszont panaszt nyújthat be az olyan ügyben is, amelyben ezt senki sem kezdeményezte. Annak érdekében, hogy elbírálható legyen, indokolt-e a panasz benyújtása, a törvény

[1] Ez a járásbíróságnak a mai elnevezése.

módot ad arra, hogy bármelyik bíróságtól vagy állami közjegyzőségtől bekérjék eredetileg csak a jogerősen befejezett eljárás iratait, később (az 1952. évi 68. sz. törvény szerint) a jogerősen még be nem fejezett eljárás iratait is, mert ilyen ügyben is előfordulhat panasszal megtámadható határozat, mint amilyen pl. a másodfokú bíróságnak az a határozata, amely hatályon kívül helyezi az elsőfokú bíróság határozatát és új eljárást és határozathozatalt rendel el.

Eredetileg a Legfőbb Ügyész az igazságügyminiszternek volt alárendelve. Ilyképpen az igazságügyminiszter elrendelhette, hogy a Legfőbb Ügyész adott esetben törvényesség megsértése miatti panaszt nyújtson be, más esetben viszont a panasz benyújtását megtilthatta. Ezt az alárendeltséget megszüntette az ügyészségről szóló 1952. évi 65. sz. törvény, amely köztársaságunkban a Legfőbb Ügyészt a szocialista törvényesség őrévé tette meg.

Az a tény, hogy a bírósági szervezetről szóló törvény, illetve az 1952. évi 68. sz. törvény a Legfelső Bíróság elnökének is megadta azt a jogosultságot, hogy a törvényesség megsértése miatt panaszt nyújtson be, annak a következménye volt, hogy a bírósági szervezetről szóló törvény valamennyi bíróság határozathozatali tevékenysége feletti felügyelettel a Legfelső Bíróságot, következésképpen annak elnökét is megbízta.

2. *A panasz indokai*

Törvényesség megsértése miatti panasszal csak jogerős bírói határozatot lehet megtámadni. Ez a panasz tehát rendkívüli jogorvoslat. Ennek következtében a megtámadott határozatnak nem akármilyen hibáit lehet kifogás tárgyává tenni, hanem csak a törvényben kifejezetten megjelölt hibákat. A törvény e hibákat olyan formában jelöli meg, hogy taxatíve sorolja fel azokat a hibákat, amelyek a panasz megindokolására egyedül alkalmasak. E hibák felsorolása úgy, ahogyan azokat a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény megállapította, mindezideig tartalmilag változatlan maradt, ámbár a későbbi törvények egynéhány stílusbeli módosítást magukkal hoztak.

Amint már magából e jogorvoslat megjelöléséből („törvényesség megsértése miatti panasz") is következik, e panasz csak arra az állításra alapítható, hogy a megtámadott határozat egy meghatározott törvényt sért.[2] „Törvény" itt nemcsak az alkotmányos, technikai értelemben vett törvényt jelenti, hanem bármilyen alkotmányos formában kiadott, általánosan kötelező tartalommal bíró jogszabályt. Világos, hogy olyan jogszabály megsértése jöhet csak figyelembe, amely a megtámadott határozat meghozatalának időpontjában érvényes és hatályos volt. Kétség merülhet fel azonban abban a tekintetben, hatályos-e, vagyis siker reményében nyújtható-e be a panasz akkor is, amikor a megtámadott határozat által sértett jogszabály már hatályát vesztette. Úgy vélem, hogy ilyen panasz nem lehetne sikeres, mert kedvező elintézése a jövőre vonatkozóan nem járulhatna hozzá a joggyakorlat egységesítéséhez, azaz nem tölthetné be azt a közérdekű funkciót, amelyre a törvényesség megsértése miatti panasz legfőképpen hivatott.

A panaszban bármely anyagi jogszabály megsértését kifogásolni lehet, tekintet nélkül arra, hogy kogens vagy diszpositív jellegű szabályról van-e szó. E tekintetben a törvény semmiféle korlátozást nem tartalmaz.

A törvénysértés eljárásjogi szabály megsértéséből is állhat. De nem lehet törvényesség megsértése miatti panasszal sikerrel kifogásolni bármely eljárásjogi szabály megsértését. Ebben a tekintetben a panasznak bizonyos korlátai vannak. A törvényesség megsértése miatti panaszra vonatkozó szabályok értelmében valamely eljárásjogi szabályt akkor sértettek meg, ha a bíróság eljárási hibát követett el. Eljárási hiba miatt panasz azonban csak akkor adható be, ha olyan ügyben hoztak határozatot, amely nem tartozik a csehszlovák bíróságok joghatósága alá, vagy legalábbis az általános bíróságok hatáskörébe, vagy pedig az eljárás hibái az ügy érdemében helytelen határozathozatalhoz vezethettek.[3]

Ha a bíróság olyan ügyben határozott, amely nem a csehszlovák bíróságok, hanem valamely nemzetközi szerv vagy idegen állam valamely szervének joghatósága alá tartozik, mindig olyan eljárási hibáról van szó, amely helytelen határozatot eredményez, mégpedig olyan értelemben, hogy a határozatot a bíróságnak egyáltalában nem lett volna szabad meghoznia ; a bíróságnak az eljárás megindítására irányuló indítványt visszautasító határozatot kellett volna hoznia, tekintettel arra, hogy a csehszlovák bíróságoknak az ügyben nincs joghatóságuk.

Ugyanez a helyzet akkor, ha általános bíróság hozott határozatot olyan ügyben, amelyben valamely különös bíróságnak vagy államigazgatási szervnek kellett volna eljárnia és határoznia. A törvény szó szerinti szövegéből („ha oly ügyben határoztak, amely nem tartozik . . . legalábbis az általános bíróságok hatáskörébe") az következik, hogy törvényesség megsértése miatti panasszal nem lehetne megtámadni a különös bíróságnak az általános bíróság elé tartozó ügyben hozott határozatát. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen esetben szintén olyan eljárási hibáról van szó, amely az ügyben helytelen határozatot eredményezhetett, és így ezen a címen a különös bíróság határozata is megtámadható törvényesség megsértése miatti panasszal.

Azokat az eljárási hibákat, amelyek az ügyben helytelen határozatot eredményezhettek, vagy közvetlenül a megtámadott határozat tartalmazhatja,

[2] A „törvényesség érdekében benyújtható panasz" eredeti megjelölés nem a perorvoslat indokait, hanem célját jellemezte.

[3] A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény és a polgári perrendtartás eredeti szövege is pontatlanul olyan hibákról beszéltek, amelyek az ügyben helytelen határozathoz „vezettek".

vagy pedig ilyen hibákban a megtámadott határozatot megelőző eljárás szenvedhet. „Az ügyben hozott határozat" alatt mindig a megtámadott határozat rendelkező részét kell érteni, a szóban levő hibák csak ennek helytelenségére lehetnek kihatással.

Ilyen — közvetlenül a megtámadott határozatban levő — hiba pl. a lefolytatott bizonyítás eredményeit a határozat indokolásában értékelő bírói okfejtés logikátlansága vagy az a körülmény, hogy az okfejtés iratellenes, avagy az iratokból kitűnő és az eredmény szempontjából fontos ténykörülményekre nincs tekintettel.

A megtámadott határozatot megelőző eljárás hibájára példaképpen azt az esetet lehetne felhozni, amikor a bíróság a szóbeli tárgyalást olyan fél távollétében tartotta meg, aki nem volt szabályszerűen megidézve, vagy egyes bíró járt el tanács elé tartozó ügyben, vagy az ügy tárgyalásában perképességgel nem rendelkező személy törvényes képviselője nélkül vett részt, vagy a tényállás megállapítása során a bíróság nem vett figyelembe bizonyos, az eljárás során felmerült olyan ténykörülményeket, amelyek a tényállást más megvilágításba helyezik, mint amilyenben azokat a bíróság szemlélte stb. Mindezeket a hibákat azonban csak akkor lehet a törvényesség megsértése miatti panaszban sikerrel kifogás tárgyává tenni, ha nemcsak annak az eljárásnak a folyamán forogtak fenn, amely az ügyben hozott megtámadott határozatot megelőzte, hanem abban az időpontban is, amikor a bíróság e határozatot meghozta. Ha ugyanis ebben az időpontban már nem forogtak fenn, akkor az ügyben helytelen határozatot már nem eredményezhettek.

Az „ügyben hozott határozat" alatt a törvényesség megsértése miatti panasznak itt említett indokai szempontjából annak az igénynek a tárgyában hozott határozatot kell érteni, amely iránt az eljárás megindult. Egyéb határozatoknál a megelőző eljárás hibái nem jöhetnek figyelembe. Ezeket az egyéb határozatokat a törvényesség megsértése miatti panasszal csak olyan hibák (törvénysértések) miatt lehet megtámadni, amelyeket maguk e határozatok foglalnak magukban. Nem lehet egyáltalában ilyen panasszal megtámadni az olyan határozatot, amelynek tartalma a bíróság szabad mérlegelésén alapul, pl. a kerületi vagy a Legfelső Bíróságnak az eljáró bíróság kijelölését tartalmazó határozatát, történjék ez akár szükségszerűség, akár célszerűség okából.

3. A panasz kellékei

a) A törvényesség megsértése miatti panaszt írásban kell benyújtani. Mindenekelőtt meg kell felelnie a bírósághoz intézett írásbeli beadványok általános kellékeinek és tartalmaznia kell annak a határozatnak a megjelölését, amely ellen irányul. Nagyon fontos egy további kellék is, mégpedig annak előadása, hogy a panaszos miben látja a törvénysértést és azt milyen okokra alapítja. Ez a panasz indokainak, amelyekről — amint már mondottuk — a törvény csak általános formában beszél, teljesen konkrét, a megtámadott határozatra vagy az azt megelőző eljárás keretében tanúsított tényleges magatartásra támaszkodó kerek előadása. Ehhez a konkretizáláshoz nemcsak azoknak a tényeknek az előadása tartozik, amelyekben a panaszos a törvénysértést látja, hanem azokra az anyagi- vagy eljárási jogi szabályokra való hivatkozás is, amelyeket a panaszos nézete szerint az említett tényekkel megsértettek. A panaszos által így kifogásolt tények a Legfelső Bíróságot a határozathozatalnál kötik olyan értelemben, hogy vizsgálatát nem terjesztheti ki egyéb, a megtámadott határozatból vagy az azt megelőző eljárásra vonatkozó iratokból kitűnő más tényekre is, úgyszintén azt sem teheti meg, hogy egyes felhozott tényekkel nem foglalkozik és határozatában mindegyikre nyilatkozni köteles, azaz meg kell mondania, melyiket látja törvénysértőnek és melyeket nem látja annak. Ezzel szemben a Legfelső Bíróságot nem köti az azokra a törvényi rendelkezésekre való hivatkozás, amelyek alá a panaszos a kifogásolt ténykörülményeket vonja, annak igazolására, hogy éppen az említett rendelkezéseket sértették meg. Az arra vonatkozó következtetést, hogy a panaszban kifogásolt tények mely törvényi rendelkezéseket sértettek meg, a Legfelső Bíróság a panaszos következtetéseitől függetlenül vonja le.

A panaszos a panasz indokait mindaddig megváltoztathatja, míg a Legfelső Bíróság a panasz tárgyában nem határozott, mind a kifogásolt tények megválasztását, mind azoknak a megsértett törvényi rendelkezések alá vonását illetően.

b) A panasz utolsó kelléke a panaszosnak az a kijelentése, hogy csupán annak kimondását indítványozza-e, hogy törvénysértés történt, vagy pedig a megtámadott határozat hatályon kívül való helyezését is indítványozza. Tehát minden esetben csak annak a kimondására vonatkozó indítvány kötelező, hogy a törvényt megsértették. A törvény által megállapított számos esetben a panaszos csakis ilyen indítványt terjeszthet elő.

A megtámadott határozat hatályon kívül helyezésére irányuló indítványnak ugyanis nincs helye a következő esetekben:

aa) Ha olyan határozatról van szó, amely kimondotta, hogy az adott esetben házasság nem áll fenn, illetve kimondotta a házasság érvénytelenségét vagy felbontását. Az ilyen határozatokat nem lehet hatályon kívül helyezni, mert túlságosan mélyen érintené nemcsak a házastársak, hanem egész sor további személy sorsát, különösen olyankor, amikor időközben új házasság jött létre. Hatályon kívül lehet azonban helyezni az olyan határozatot, amely kimondotta, hogy a házasság fennáll, vagy amellyel elutasították a házasság érvénytelenné nyilvánítására vagy felbontására irányuló indítványt, valamint hatályon kívül lehet helyezni az érvénytelenné nyilvánított házasság kötésénél a jóhiszeműség kérdésében vagy bontás esetében a vétkesség kérdésében hozott határozatot.

bb) Nem helyezhető hatályon kívül a holtnaknyilvánítási vagy a halál tényének megállapítása iránti eljárásban hozott határozat. Az ilyen hatá-

rozatot ugyanis, amennyiben az valakit holtnak nyilvánított, illetve halálának tényét állapította meg, törvényesség megsértése miatti panasz nélkül is hatályon kívül lehet helyezni, úgyhogy itt azoknak az eseteknek egyikével állunk szemben, amelyekben a törvény általánosságban zárja ki a határozatnak törvényesség megsértése miatti panasz alapján történő hatályon kívül helyezését, minthogy e határozat ilyen panasz nélkül is hatálytalanítható. Ha pedig olyan határozatról van szó, amellyel valamely személy holtnak nyilvánítására vagy halála tényének megállapítására irányuló indítványt elutasítottak, akkor sincs semmi értelme annak, hogy törvényesség megsértése miatti panasz alapján történjék a határozat hatályon kívül helyezése, minthogy az elutasított indítványt új tények alapján bármikor ismét be lehet nyújtani.

cc) Nem lehet végül a megtámadott határozat hatályon kívül helyezését törvényesség megsértése miatti panasszal indítványozni ott, ahol az ilyen indítványt a dolog természete zárja ki, pl. a végrehajtási eljárásban.

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény nem ismert olyan esetet, amelyben a törvényesség megsértése miatti panasszal megtámadott határozat hatályon kívül helyezése ki lenne zárva. A fent említett eseteket, amelyekben az ilyen hatályon kívül helyezés kizárt, csak a polgári perrendtartás állapította meg.

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény és eredeti szövegezésében a polgári perrendtartás is a határozat hatályon kívül helyezésére irányuló indítvány mellett a megváltoztatásra irányuló indítványt is megengedte. A törvényesség megsértése miatti panasz tárgyában követendő eljárást szabályozó rendelkezések módosításával kapcsolatban azonban az 1952. évi 68. sz. törvény az ilyen indítvány előterjesztését kizárta.

Ha olyan esettel állunk szemben, melyben a törvény szerint a megtámadott határozat hatályon kívül helyezésére irányuló indítvány joghatályosan előterjeszthető, a panaszos szabad megítélésétől függ, hogy ilyen indítványt előterjeszt-e vagy sem. Nyilvánvalóan előterjeszti ott, ahol az ilyen indítvány előterjesztése közérdek, emellett számba jöhet a felek érdeke is. A kérdés eldöntésénél nagy szerepe lesz egyrészt annak, hogy a megtámadott határozat, illetve az azt megelőző eljárás felhozott hibái a bírói gyakorlatban egyre sűrűbben fordulnak-e elő vagy csak kivételes jelenségek, másrészt annak, milyen hosszú idő telt el a megtámadott határozat meghozatala óta.

Ha a panaszos a megtámadott határozat hatályon kívül helyezését indítványozta, a Legfelső Bíróság már a panasz tárgyában való döntés előtt felfüggesztheti a megtámadott határozat végrehajthatóságát abban az esetben is, ha ezt a panaszos nem indítványozta. Annak mérlegelésénél, hogy ezt elrendeli-e, döntő szempont az lesz, hogy a felek feltehetően viszonyaikat már a megtámadott határozatnak megfelelően alakították-e ki vagy sem, tehát gyakorlatilag annak az időnek a tartama játszik szerepet, amely a határozat meghozatala óta eltelt.

Mindaddig, míg a Legfelső Bíróság a panaszról nem döntött, a panaszos a megtámadott határozat hatályon kívül helyezésére irányuló indítványát visszavonhatja, vagy ha eddig ilyen indítványt nem terjesztett elő, ezt utólag előterjesztheti. Abban az időben, amikor a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvénynek és a polgári perrendtartás eredeti szövegének megfelelően a panaszos választhatott a határozat hatályon kívül helyezésére vagy megváltoztatására irányuló indítvány között, a panaszos a már előterjesztett egyik ilyen indítványát a másikra módosíthatta.

Mindaddig, míg a Legfelső Bíróság a panaszról nem döntött, a panaszos azt visszavonhatja és belátásához képest bármely későbbi időpontban azt újból benyújthatja.

4. A panasz ügyében folyamatba tett eljárás

A törvényesség megsértése miatti panasz ügyében minden esetben a Legfelső Bíróság jár el és dönt. Az ebben az ügyben eljáró Legfelső Bíróság összetétele azonban az eddigi fejlődés során változott. Változtak az eljárásra vonatkozó jogszabályok is.

a) Mint már említettük, a népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény és a polgári perrendtartás eredeti szövege szerint törvényesség megsértése miatti panasznak csak a népbíróságok és a kerületi bíróságok, illetve a rendkívüli és kötelező választott bíróságok jogerős határozatai ellen volt helye. E szabályok szerint a Legfelső Bíróság a panaszt öttagú tanácsban tárgyalta le és döntötte el ; a tanács három hivatásos bíróból, akik közül az egyik elnökölt, továbbá két népbíróból állt.

A bírósági szervezeti törvény kimondotta, hogy az ilyen határozatok ellen irányuló panasz ügyében a Legfelső Bíróság háromtagú tanácsban jár el és dönt ; a tanács tagjai kizárólag hivatásos bírák. Népbírák részvételét itt a törvény abból a meggondolásból kiindulva zárta ki, hogy csak jogi kérdések elbírálásáról van szó, és így népi ülnökök részvétele nem szükséges. E jogszabály máig is változatlanul érvényben van.

A bírósági szervezeti törvény egyben megengedte a törvényesség megsértése miatti panaszt a Legfelső Bíróság tanácsának határozata ellen is, kivéve éppen az ilyen panasz tárgyában hozott határozat ellen és az idevonatkozó eljárással és határozathozatallal a Legfelső Bíróság plénumát bízta meg. Ezt a jogszabályt a nemzetgyűlés elnökségének 1955. évi 21. sz. törvényerejű rendelete módosította, amely felállította a Legfelső Bíróság elnökségét és reá bízta a Legfelső Bíróság tanácsának határozata ellen irányuló panasz ügyében történő eljárást és határozathozatalt. Az elnökség egyben jogot kapott arra, hogy egyes esetekben a panaszt döntés végett a Legfelső Bíróság plénuma elé terjessze.

A Legfelső Bíróság elnöksége a Legfelső Bíróság elnökéből, annak három helyetteséből, azaz a büntető, polgári és katonai kollégium elnökeiből és a Legfelső Bíróság egy bírájából (a mi esetünkben a polgári kollégium tagjából) áll. Ha a Legfelső Bíróság tanácsának határozata ellen a Legfelső Bíróság elnöke nyújtott be törvényesség megsértése miatti panaszt, az a paradox helyzet áll elő, hogy az elnök a panasz elbírálásában is részt vesz, minthogy a Legfelső Bíróság elnökségének és plénumának egyaránt elnöke. Ez azonban gyakorlati nehézségeket nem okoz.

b) Mielőtt a Legfelső Bíróság a panaszról döntene, kivizsgálást rendelhet el, amennyiben ezt szükségesnek tartja. Tehát az anyagi igazság elve alapján jár el, amely a népi demokratikus Csehszlovák Köztársaság polgári bíráskodásának sarkalatos elve.

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvény szerint a Legfelső Bíróság a panasz tárgyában szóbeli tárgyalás után döntött, amelyre csak a Legfőbb Ügyészt hívta meg. Annak az eljárásnak a résztvevőit, amelyben a megtámadott határozatot hozták, erről a szóbeli tárgyalásról nem értesítették, minthogy azonban a polgári eljárásban a tárgyalás mindaddig nyilvános, amíg a bíróság a nyilvánosságot ki nem zárja, hallgatóként a tárgyaláson ők is részt vehettek.

A polgári perrendtartás kimondotta, hogy a Legfelső Bíróság a panaszról a Legfőbb Ügyész meghallgatása után szóbeli tárgyalás nélkül dönt. Ez a rendelkezés máig is érvényben van. Azt jelenti, hogy a Legfőbb Ügyészt a határozat meghozatala előtt mindig meg kell hallgatni, akkor is, ha a panaszt a Legfelső Bíróság elnöke nyújtotta be.

A Legfelső Bíróság a panaszról mindig ítélettel határoz, amelyet meg kell indokolni, tekintet nélkül arra, hogy a panasznak helyt ad-e vagy azt elutasítja. Az ítéletet a Legfőbb Ügyésznek, mint a szocialista törvényesség őrének minden esetben kézbesíteni kell, tehát akkor is, ha a panaszt nem ő nyújtotta be ; úgyszintén, amennyiben lehetséges, az ítéletet kézbesíteni kell azon eljárás résztvevőinek is, amelyben a megtámadott határozatot hozták.

A népi elemnek az igazságszolgáltatásba való bevonásáról szóló törvénynek és a polgári perrendtartás eredeti szövegének megfelelően, a Legfelső Bíróság a panasznak helytadó ítéletben csak azt mondhatja ki, hogy a törvényt megsértették, ez miben áll és erre melyik bíróság határozatával került sor. A megtámadott határozatot tehát nem helyezhette hatályon kívül és azt nem is változtathatta meg még abban az esetben sem, ha azt a Legfőbb Ügyész indítványozta. A Legfelső Bíróság az ilyen esetben az iratokat határozatával együtt csupán áttette ahhoz a bírósághoz, amely az ügyben elsőfokon eljárt, és ennek volt kötelessége megtenni a Legfelső Bíróság ítéletéből folyó intézkedéseket, aminek során kötve volt az ítéletben kifejezésre jutott jogi felfogáshoz. Ha a Legfőbb Ügyész nem indítványozta a panasszal megtámadott határozat hatályon kívül helyezését vagy megváltoztatását, akkor bármelyik résztvevő vagy annak jogutóda a Legfelső Bíróság törvénysértést megállapító ítéletének kézbesítésétől számított 15 napon belül az elsőfokú bíróságnál ilyen indítványt terjeszthetett elő, és ez a bíróság azután köteles volt ennek az indítványnak az alapján megtenni a Legfelső Bíróság ítéletéből és a benne elfoglalt jogi álláspontból következő intézkedéseket.

A Legfelső Bíróság határozathozatalának ez a szabályozása arra a nézetre támaszkodott, hogy a kétfokú bíráskodás fennállása alatt csupán a kerületi bíróság mint másod- és egyben végső fokon eljáró bíróság jogosult hatályon kívül helyezni vagy megváltoztatni az elsőfokú bíróság határozatát[4], nem pedig a Legfelső Bíróság. Ez az álláspont természetesen helyes volt és — ami a panasz tárgyában történő határozathozatalnak erre az álláspontra támaszkodó szabályozását illeti — ez következetes is volt. A következetlenség azonban abban állt, hogy az elsőfokú bíróságnak megadta a jogot a másodfokú bíróság határozatának a Legfelső Bíróság kötelező jogi felfogása alapján történő hatályon kívül helyezésére. Ettől eltekintve ez a szabályozás olyan eljárást írt elő, amely nem volt gazdaságos. Ennek következtében az 1952. évi 68. sz. törvény az eljárást újból szabályozta és kimondotta, hogy amennyiben a panasz tárgyában történő határozathozatal előtt a panaszos ilyen irányú indítványt terjeszt elő, a Legfelső Bíróság a törvénysértést kimondó ítéletében hatályon kívül helyezi a megtámadott határozatot, esetleg az azt megelőző eljárást is, és egyben azt is kimondja, kell-e intézkednie annak a bíróságnak, mely a törvényt megsértette, éspedig milyen irányban. Annak a hibának a jellege szerint, amely miatt a határozatot, illetve az azt megelőző eljárást a Legfelső Bíróság hatályon kívül helyezte, az eljárás a Legfelső Bíróság határozatával vagy befejeződik (pl. ha a hatálytalanítás azért történt, mert a csehszlovák bíróságoknak nincs joghatóságuk), vagy tovább folyik annál a bíróságnál, amely a törvényt megsértette, tehát esetleg az elsőfokú bíróságnál, ahol új határozathozatalra kerül sor ; az itt hozott határozat azután, mihelyt jogerőre emelkedik, a törvényesség megsértése miatti panasszal újból megtámadható. Természetesen az új eljárásban a bíróság kötve van a Legfelső Bíróság ítéletében kifejezésre jutó jogi felfogáshoz. Ha a Legfelső Bíróság az ítéletben csak azt mondta ki, hogy törvénysértés történt, aminek előfeltétele az, hogy a panaszos nem indítványozta a megtámadott határozat hatálytalanítását, akkor a Legfelső Bíróság ítéletének kézbesítésétől számított 15 napon belül bármelyik résztvevő vagy annak jogutóda bármelyik bíróságnál indítványt terjeszthet elő a megtámadott határozat hatálytalanítása iránt. Erről az indítványról a Legfelső Bíróság szóbeli tárgyalás nélkül határoz.

A Legfelső Bíróságnak az az ítélete, amely kimondja, hogy a megtámadott határozat törvényt sért, az eredeti eljárás résztvevőinek jogviszonyaira

[4] A Legfelső Bíróság határozata abban az időben törvényesség megsértése miatti panasszal nem volt megtámadható.

nincs kihatással, hacsak a megtámadott határozatot nem hatálytalanították szintén. Harmadik személyek jogviszonyait a megtámadott határozat hatályon kívül helyezése és az új határozathozatal sem érinti, kivéve, ha a törvénysértésről tudomásuk volt vagy arról tudniuk kellett. Ezért nem lehet pl. harmadik jóhiszemű személytől a dolog kiadását követelni, de kártérítést lehet követelni a résztvevőtől, aki a dolgot harmadik személyre ruházta át. Az a kérdés, hogy a harmadik személynek a törvénysértésről tudomása volt-e vagy arról tudomással kellett bírnia, csak külön perben dönthető el.

A Legfelső Bíróság által hozott az az ítélet, amely törvényesség megsértése miatti panasz alapján kimondja, hogy a megtámadott határozat törvénysértő-e vagy sem, más esetekben jogilag természetesen nem kötelező, függetlenül attól, hogy ugyanazon bíróság által tárgyalt és eldöntött esetről van-e szó, amely a megtámadott határozatot hozta, vagy pedig más bíróság által tárgyalt és eldöntött esetről. A valóságban azonban az a helyzet, hogy mihelyt az ilyen ítéletet közzétették, a bíróságok azt eljárásuk során ténylegesen irányadónak tekintik.

Ilyen módon a törvényesség megsértése miatti panasznak Csehszlovákiában érvényben levő jogi szabályozása megfelel annak a kívánalomnak, amely a joggyakorlat egységesítését kívánja elősegíteni, tehát közérdeket szolgál, ugyanakkor lehetővé teszi a felek egyéni érdekeinek érvényesülését is.

Štajgr František

A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban*

I. A jogi szabályozás differenciálódásáról általában

1. Engels a kapitalista magánjoggal foglalkozva, „L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" c. művében rámutatott arra, hogy: „... a gazdasági viszonyok ... meghatározzák a magánjogot is, amely lényegében csak szentesíti az egyének közt fennálló ... gazdasági viszonylatokat. *De a forma, amelyben ez történik igen különböző lehet.* Megtarthatják ... a régi hűbéri jog formáinak legnagyobb részét, *és megtölthetik őket polgári tartalommal* ..." (Kiemelés tőlem.) Engels fejtegetéseinek e kiragadott részében a szocialista irodalom felfogása szerint a jogi formán a jogforrásokat is érti, és azok többféleségéről beszél.[1]

Ezt az engelsi tételt általánosíthatjuk — a gyakorlati tapasztalatok erejére támaszkodva is — és lerögzíthetjük, hogy a jogforrások többfélesége, differenciálódása valamennyi jogrendszer elmaradhatatlan kísérője.

Ezt látjuk a római jog által elismert törvényekben és szokásokban, valamint még a császárság első századaiban is érvényesülő praetori ediktumokban — a hűbéri társadalom szokásaiban, törvényeiben és jogforrási erővel bíró szerződéseiben —, a kapitalista rendben hatályosuló jogforrások sokféleségében.[2]

A jogforrások e differenciálódásának okait a kizsákmányoló társadalmak jogrendszerében kutatva, a szocialista jogtudomány arra az eredményre jut, hogy a többféleség okai — szemben főképp Savignyvel és történeti iskolájával — nem állandóak, hanem az adott fejlődési szakasz szerint változnak. Igy például a szokásjog széleskörű alkalmazását egyes fejlődési szakaszban az államhatalom gyengesége — más esetben a különféle rendek privilégiumai —, az esetek egy következő csoportjában pedig a múlttal való kompromisszum okozza.[3]

2. Hazánkban, mint a szocializmust építő népi demokráciában az ország területére kiterjedő hatályúak a törvények — a Népköztársaság Elnöki Tanácsának és a minisztertanácsnak *határozatai és rendeletei*, a miniszterek és az Országos Tervhivatal elnökének *rendeletei*, a minisztereknek, az országos hivatalok vezetőinek és a SZOT-nak *utasításai*. A jogforrások e sorát a helyi tanácsok és szerveiknek rendeletei, határozatai és utasításai egészítik ki szűkített területi hatállyal.[4]

a) A legfontosabb társadalmi viszonyokat a törvények rendezik. Ide kell soroznunk a politikai és gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű társadalmi viszonyokat, továbbá azokat, amelyek viszonylag a leghosszabb élettartamúak, és amelyek az adott társadalmi rendre, illetve jogrendre legtipikusabbak. A törvényeket az államhatalom legfőbb szerve alkotja a népfelség elvének megfelelően. A törvényeket is a többféleség jellemzi, mert különbséget kell tennünk mind alakilag, mind tartalmilag az alkotmány, a szervezeti törvények, a kódexek és a közönséges törvények között.[5]

* Vitacikk.

[1] *Engels:* L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. — Szikra 1949. — 44 old. — M. A. *Arzsanov* és társai: Állam- és jogelmélet, Bpest, Tankönyvkiadó, 1951. — 296 old. — Sz. F. *Kecsekjan:* A szocialista jog és forrásai. Moszkva 1948.

[2] *Peretyerszkij* és társai: Római magánjog. Fordítás: Bpest 1950. — 14—32. old.; *Savigny:* System des heutigen röm. Recht., Berlin 1840. I. köt. — A. *Ross:* Theorie der Rechtsquellen, Leipzig 1929. — 128. és köv. — *Durand* et *Jaussaud:* Traité de droit du travail, Paris 1947—1949. — I. köt. 29—181. old.; *Grosschmid:* Jogszabálytan, Bpest 1905.; *Szászy—Schwarz:* A jogszabály tana. Parerga, Bpest 1912.

[3] Vö. *Arzsanov* és társai: im. 296—297. old.

[4] *Beér-Szabó:* A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, Bpest 1949. 44., 55. old.; *Szamel:* A jogforrások, Bpest 1958. 16—19. old.; *Világhy:* Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. Magyar Tud. Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományos Osztályának Közleményei. V. köt. 216. és köv. old.

[5] Előbbi jegyzetben id. helyek, továbbá I. D. *Ljewin* és társai: A Szovjetunió Alkotmányjogának alapelvei. — Fordítás: Bpest. 1949. 16—17. old.; *Arzsanov* és társai: im. 302—305.; R. O. *Halfina* és társai: Az általános állam- és jogelmélet alapjai. — Fordítás: Budapest 1949. 43—44. old. — *Szamel:* im. 40. és köv. old.

b) A törvények után — a politikai és gazdasági jelentőség sorrendjében — az Elnöki Tanács és a minisztertanács határozatai és rendeletei, valamint ezt követően az ország területére kiterjedő hatályú rendeletek következnek.

E határozatok és rendeletek tartalmilag igen közel állanak egymáshoz. Ugyanis e határozatok „... az állami vezetés irányvonalának sokoldalú és hosszabb időre szóló meghatározását tartalmazzák".[6] E határozatoknak e szintű rendeletektől való elkülönülését első megítélésre az magyarázza meg, hogy szabályozási körükbe tartozó viszonyok kizárólag az állami vezetés irányvonalának meghatározására vonatkozhatnak. Ez a magyarázat nyilvánvalóan téves, mert a mai tételes szabályozásunk nem zárja ki azt sem, hogy ily viszonyokat rendelettel szabályozzuk. Az elhatároló ismérv sokkalta inkább az, hogy e jogforrások személyi hatálya állami szervekre (vállalatokra is) leszűkített, továbbá az, hogy e határozatok általánosabb rendelkezéseket tartalmaznak, és — miként a gyakorlat mutatja — általában ezek alapján születnek meg a viszonylag konkrétebb miniszteri rendeletek.

Tételes jogunk a minisztertanácson kívül más szerveket is felruház országos hatályú rendeletalkotási jogkörrel megteremtve ezzel e téren is a rendeletek többféleségét. Ily jogkörrel bírnak a minisztertanács elnöke, elnökhelyettesei, a miniszterek, az Országos Tervhivatal elnöke.[7]

c) A gazdasági-társadalmi és politikai jelentőség sorrendjében a legalacsonyabb fokon állanak a jogforrások között — azonos jogalkotási szinten vizsgálva e kérdést — az utasítások. E normatív jellegű utasítások tehát nem általában a legkisebb jelentőségű társadalmi viszonyokat rendezik, hanem csupán ugyanazon jogalkotó szerv által hozott más jogforrásokhoz viszonyítva áll fenn ez a csökkentett jelentőség. Nyilvánvaló a most mondottakból, hogy egy miniszteri normatív utasítás fontosabb viszonyokat szabályoz, mint a helyi tanácsnak rendelete.

d) A jogforrásoknak a szocialista jogrendszerekben való e differenciálódási kérdésével a szocialista elmélet azonban behatóbban nem foglalkozott. Ennek ellenére igen fontos alapvető tételeket máris lerögzített, mégpedig olyant is, amely részletes vizsgálat egyetlen kiinduló bázisa lehet. Ugyanis — miként a fentiekből kitűnt — általánosan elfogadott az elméletben, hogy törvényhozási útra a legfontosabb társadalmi viszonyok szabályozása tartozik. Ez a tétel pedig lényegében azt jelenti, hogy *a)* vizsgálnunk kell elsősorban a jogi szabályozás tartalmát; annak eldöntése ugyanis, hogy mi a „legfontosabb társadalmi viszony": tartalmi kérdés; *b)* jelenti továbbá e tétel azt is, hogy a jogforrások többféleségét nem lehet megmagyarázni kizárólag alaki okokkal, hanem ebben a vonatkozásban is a tartalom a döntő és elsődleges.

Nézetem szerint a tartalom többféleségének és a jogforrások differenciálódásának szoros kapcsolatára Engels az előbb idézett művében ugyancsak rámutat, hisz az alaki és tartalmi differenciálódásról nem szétválasztottan beszél. A már idézett megállapítása elsősorban a jogforrásokról szól, de ugyanitt később már a tartalom többféleségének analízise nyomul előtérbe és végső konkluziójában általában a gazdasági életfeltételek és a jog viszonyát rögzíti.[8]

3. A jogi szabályozás többféleségét tárgyalva, tehát különbséget kell tennünk tartalmi és alaki differenciálódás között.

a) A tartalmi többféleség lényege abban rejlik, hogy az egymáshoz hasonló — tehát legalább egy közös elemmel bíró — tényállásokat azért választjuk szét, hogy az így differenciált hipotézishez más diszpozíciót vagy más szankciót fűzzünk.

Ezek szerint a tartalmi differenciálódás különös jelentőséget nyer a jogszabályok megalkotásánál, a jogi alapelveknek a konkrét jogi szabályozásban való érvényesítésénél. A kodifikátori analízisnek egyik legfőbb része a típustényállások, a diszpozíciók és a szankciók megállapítása, a törvényi tényállásegységek megalkotása és differenciálása. A rugalmas tényállások és az unifikálás egyrészről, a kazuisztika másrészről — a differenciálódás megnyilvánulása; mégpedig a kazuisztika a differenciálás legszélsőségesebb megnyilvánulása.

b) A tartalmi differenciálódás oka, előidéző körülménye rendkívül sokféle lehet. Szinte azt mondhatjuk, hogy ahányféle különböző társadalmi viszony forog fenn, annyiféle a tényállásbeli és diszpozícióbeli különbség. Az okok sokféleségének sorozatát növeli az is, hogy ugyanaz a tényállás a fejlődés egyes szakaszaiban más-más jogi elbírálást kíván meg, és így más-más diszpozíciót vagy szankciót. Sőt ezen túlmenően: nem a jogszabály absztrakt tényállása ismétlődik meg az alája szubszumálható konkrét tényállásokban, hanem ez utóbbiak mindig eltérnek az előbbitől, és a jogszabályt alkalmazó bíró mindig mérlegeli, hogy mennyiben és mily mértékben követelhető meg a konkrét tényállás feleitől a diszpozícióban előírt magatartás.[10]

Általában tehát kimerítően felsorolni ezeket az okokat nem lehet. A konkrét vizsgálatnál azonban mindig megtaláljuk azt a konkrét körülményt, amely indokolttá teszi az egység több elemre történő szétbontását, az egység differenciálását. A most kifejtettek természetesen nem jelentik azt, hogy a differenciálódás okai közül pár jellegzetes, gyakrabban előforduló vagy alapvető körülményt ne tudnánk felderíteni, és hogy e művelet céltalan

[6] 1954. évi 26. tvr. 1. § (2); 1072/1954. (IX. 4.) I. 2. p

[7] Vö. Alkotmány 25. § (2), 26. § (3), 31. § (3); — 1.072/1954. (IX. 4.) Mt. hat.; — 1955. évi 39. tvr.; 1.096/1957. (VI. 12.) Korm. stb.

[8] A magánjog különböző formáiról szóló fejtegetéseit Engels a már idézett helyen a következőképp folytatja: „... de alapul vehetik ... az árutermelő társadalom első világjogát, a római jogot is ... Emellett azt — a bírósági gyakorlat útján — vagy egyszerűen lesüllyeszthetik egy még kispolgári és félfeudális társadalom hasznára és javára ... vagy pedig ... külön törvénykönyvvé gyúrhatják át ... Ha tehát a polgári jogi meghatározások csak a társadalom gazdasági életfeltételeit fejezik ki jogi formában, úgy ez a körülményekhez képest jól vagy rosszul történhetik." L. az 1. jegyzetben idézett helyen.

[9] Vö. *Ljuben:* A bolgár Ptk tartalma és rendszere. Jogt. Közlöny, 1957. 206. old.

[10] Vö. *Világhy:* Polgári jog. Ált. rész 115. old.

volna a jogtudomány és a gyakorlati jogélet világában.

A differenciálódásnak ily alapvető eredményezője a tulajdoni formák különbözősége, és ezen belül, többek közt, közvetlenül az a cél, amelyet az adott viszonylatban a tulajdon szolgál. Így pl. nyilvánvalóan differenciálódnak az állami tulajdon kezelési szabályai az önálló gazdaságos számvetés rendszerében működő, jogi személyességgel bíró vállalatok, — az önálló költségvetéssel működő államigazgatási szervek, — jogi személyiséggel nem bíró államigazgatási szervek, — az államvasutak, — a posta között. A differenciálódást itt a *cél* határozza meg az állami tulajdonon belül.

A szövetkezeti tulajdonon mint társadalmi tulajdonon alapuló viszonyok elhatárolódnak egyrészt az állami tulajdontól, de elhatárolódnak élesen a magántulajdontól és a személyi tulajdontól is. A szövetkezeti tulajdonon belül is differenciálnunk kell a termelőszövetkezetek és egyéb szövetkezetek között a tagsági jogok és kötelezettségek, az ügyintézési és képviseleti jogkör, a jövedelem elosztása területén. A szövetkezeti tulajdonon belüli differenciálódást ebben az esetben is egyrészt a cél határozza meg, másrészt az, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon közelebb áll természetét és társadalmi funkcióit illetően az állami tulajdonhoz, mint az egyéb szövetkezeti tulajdon.

A jogviszonyok differenciálódása területén igen jelentős szerepet játszanak az egyes népgazdasági ágak, ágazatok, szakcsoportok sajátosságai és a fejlődés menetét vizsgálva: a termelő erők fejlődése. Ugyanis a termelőerők fejlődése a gazdaságitársadalmi viszonyok differenciálódásához vezet, és ez szükségképp magával hozza a jogviszonyok differenciálódását is. Jelentős tényezők e téren ezenkívül az adott fejlődési szakasz gazdaságpolitikai, ideológiai és politikai nézetei.[11]

4. A tartalmi differenciálódás lényegének felvázolása után röviden meg kell világítanunk az alaki differenciálódást is.

a) A jogforrások differenciálódásával kapcsolatban mindenekelőtt az a kérdés merül fel, vajon ez a differenciálódás mennyiben kifejezője és függvénye a tartalmi differenciálódásnak. A kettő közötti elszakíthatatlan kapcsolat törvényszerű, hisz itt is a tartalom és a forma dialektikus egységéről van szó. A megvizsgálandó kérdés csak az, hogy *miként* nyilvánul meg ez a dialektikus összefüggés.

Fentebb rámutattunk már, hogy a legfontosabb társadalmi viszonyokat a törvények rendezik.

E tételből nyilvánvaló a tartalmi és az alaki differenciálódás legszorosabb összefűződése. Ugyanis a tartalmi többféleségnek leglényegesebb alapvető oka — miként láttuk — a tulajdoni formák különbözősége. Márpedig kétségtelen, hogy a tulajdoni formák adott jogrendszerben (és időben) a leglényegesebb társadalmi viszonyokat fejezik ki — az adott jogrendre a legtipikusabbak és viszonylag a leghosszabb élettartamúak.[12] Ennek pedig a törvényi forma felel meg. A tulajdon alapvető jellege magyarázza meg a törvények többféleségét is. A termelőeszközök tulajdoni formája határozza meg a társadalmi berendezkedést — az Alkotmány pedig ennek a szervezeti felépítésnek a rögzítője. A termelőeszközök tulajdoni formájától függ a többi javak tulajdona is. Ez rávilágít a vagyoni viszonyokat szabályozó kódexek kiemelkedő jelentőségére és különválására.

b) Mármost áttérve a rendeletek és határozatok többféleségének vizsgálatára, mindenekelőtt azt kell kihangsúlyoznunk, hogy nem lehet általában „a rendeletekről", illetve „a határozatokról" beszélni. Ugyanis nyilván más a gazdasági-társadalmi, jogi súlya a minisztertanácsi rendeletnek, mint pl. a helyi tanács rendeletének. E vonatkozásban a jogforrások jelentőségét a jogalkotó szervnek a szervek hierarchiájában betöltött helye határozza meg.

Azonban a hierarchia azonos fokán álló szervek jogalkotási hatásköre is differenciálódik. Ebben a többféleségben *is* a szabályozott viszonyok jelentősége játszik vezető szerepet. Nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalomban, ahol a legfőbb érték az ember, társadalmilag jelentősebbek azok a jogszabályok, amelyek az állampolgárok viszonyait közvetlenül szabályozzák. Kétségtelen azonban az is, hogy csupán az állami szervekhez intézett jogszabályok is kiemelkedő jelentőségűek, hisz ezek az állami vezetés irányvonalának és ebben a keretben a termelés, az elosztás fejlesztésének miként-jét határozzák meg. Mind ezek, mind pedig az előbbiek (az állampolgárok viszonyait közvetlenül szabályozóak) tartalmilag eltérnek egymástól és külön formát igényelnek. Így válik az állami vezetés irányvonalát meghatározó jogszabályok formájává a határozat — az állampolgárok jogait és kötelességeit közvetlenül érintő jogszabályok alakjává a rendelet — és az állami szervekhez intézett egyéb jogforrási alakká a normativ utasítás.

c) A tartalmi differenciálódás egyéb vonatkozásban is kíván alaki többféleséget. Így a népgazdasági ágak különbözősége indokolja általában a jogalkotási hatáskör szétosztását miniszteri szinten. Ez magyarázza meg a helyi tanácsok jogalkotói jogkörét is. Ugyanis amennyiben indokolt, hogy területileg különleges tartalmú jogszabályokat alkossunk, annyiban indokolt e szerveknek ily jogkörrel való felruházása is.

d) Az eddig tárgyalt okokon kívül az alaki többféleségben szerepet játszanak jogtechnikai megfontolások is. Célszerűbb a viszonylag konkrétebb tartalmú jogalkotást oly szervekre bízni, amelyek az adott viszonyok részsajátosságait jobban fel tudják ismerni, a saját jogszabályaik megvalósítását hatékonyabban tudják ellenőrizni, azok gya-

[11] M. A. *Arzsanov* és társai: id. mű 290. old.; *Rabinovics—Zacharin:* A szovjet munkajog differenciálódásának kérdéséhez. (Voproszü szovetszkogo grazsdanszkogo i trudovogo prava. Moszkva 1952. — 110. old.

[12] Vö. *Bratusz—Genkin:* Szovjet polg. jog. Fordítás: Bpest 1950. I. köt. 219. old.; *Eörsi:* A tulajdonjog fejlődése, Bpest 1951. 30. old.; — *Knapp:* A tulajdon a népi demokráciákban. Fordítás: Bpest 1954. — 16. és köv. old.

korlati életben való vetületét mélyebben képesek analizálni és ennek eredményéhez képest azokat szükség esetén gyorsabban tudják módosítani.

e) Külön problémakört alkot a nem-állami szervek jogalkotói hatásköre. Ezt a kérdést a munkajoggal kapcsolatban kívánom az alábbiakban elemezni.

5. A differenciálódás tanulmányozásának jelentőségét az eddig mondottak is élénken és meggyőzően tárják elénk. Igy bizonyítja jelentőségét nemcsak a jogszabályalkotói, hanem a tudományos munkában betöltött kimagasló szerepe is. — A jogszabályalkotó tevékenység során ez a differenciálódás ugyanis a tényállások megállapításában, elemekre bontásában, a legcélszerűbb magatartás előírásában és a szankciók kiválasztásában fejeződik ki. Mindegyik résztevékenység önmagában is jelentős szerepet tölt be a kodifikáció során.

A tudományos vizsgálódásban már a vizsgálódás rendszerének megállapításában az egyes kategóriák osztályozásában, az intézmények fejlődési osztálytartalmának kimutatásában is igen fontos szerepet játszik a differenciáló tevékenység.

Perspektívikusan vizsgálva a jogi szabályozás differenciálódását, azt kell megállapítanunk, hogy jelentősége állandóan fokozódik. Ugyanis — miként rámutattunk — a termelőerők fejlődésével a gazdasági-társadalmi viszonyok tovább differenciálódnak.

Kétségtelen tehát, hogy a differenciálódás kérdésének tanulmányozása a jog fejlesztését segíti, a jog szolgálati szerepének betöltését fokozza, a jogtudatunkat hatékonyan fejleszti.[13]

II. Szuperdifferenciálódás a munkajogban

1. A munkajogban a jogi szabályozás differenciálódása igen jellegzetes formát ölt.

A kapitalista munkajogot maguk a kapitalista írók úgy szokták jellemezni, hogy e munkajognak egyik legfőbb sajátossága a szétforgácsoltság. Ennek a szétforgácsoltságnak legfőbb oka az, hogy a munkajog terén élesen és közvetlenül fejeződik ki az osztályharc, és így a jogszabályok tartalmát nem egységes elvi elgondolás jellemzi, hanem a mindenkori osztályhelyzet tükröződik vissza egy-egy jogszabályban. Élesen nyilvánul meg ez a törvényszerűség többek között a normál munkanap mikénti szabályozásában: azokban a foglalkozási ágakban nyer ez elsősorban törvényhozási elismerést, amelyekben a munkásság ereje nagyobb szervezettsége és száma miatt súlyosabban esik latba és hatékonyabban tud engedményeket kiharcolni a tőkésektől, illetve a tőkések adott csoportjától.

A kapitalista irodalom által is beismert szétforgácsoltságot fokozza az a kapitalista jogi felfogás is, hogy a munkajognak több gyökere is van: civiljogi, ún. kollektív jogi és közjogi. E felfogás szerint a legutóbbi valósítja meg „a beavatkozást" a civiljog világába tartozó munkaviszonyokba, amelyeket a szabad szerződési elv jellemez, mind a szerződések kötésében, mind pedig tartalmuk megállapításában.[14]

2. A kapitalista munkajogot jellemző, a fentiekben vázolt szétforgácsoltság élesen elválasztandó a jogi szabályozás differenciálódásától a szocialista munkajogban.

Ugyanis a szocialista munkajog egységes, és ezen belül az egység sérelme nélkül áll fenn a tartalmi és az alaki differenciálódás.[15]

A munkajog egységét bizonyítja:

a) hogy a munkajog az egységes szocialista jogrendszernek egyik önálló ága. E jogágba tartozó jogviszonyok *egyneműek*. Egyneműségük alapvetően a szabályozás tárgyában és a különleges munkajogi elvektől megszabott szabályozási módszerben nyilvánul meg. — Egységes az a felfogás, hogy a munkajog főtárgya nem általában a munka végzésének, hanem a szűkebb értelemben vett társadalmi munkaviszonynak a szabályozása, tehát az előre meg nem határozott volumenű és gyakoriságú munkafeladatok elvégzésére vonatkozó oly emberi munkaerő kifejtésének a szabályozása, amelyet meghatározott szolgáltatás (bér, díj stb.) ellenében a munkáltató utasítása szerint huzamosabb időn át a munkavállaló (dolgozó) hajt végre.[16]

b) A munkaviszonyok népi demokráciánkban túlnyomó részt a társadalmi tulajdonra épülnek rá. E körülmény élesen rávilágít, hogy miért nyernek e jogviszonyok különböző fajai (vállalati, közszolgálati, MÁV, posta) egységes jogrendszeri és jogági alapelvek figyelembevételével szabályozást.

c) Népi demokráciánk így megalkotott munkajoga mint tárgyi jog — jellegében szocialista: a szocialista gazdasági alap felépítménye, a szocialista gazdasági-társadalmi törvények szolgálatában áll, jogi tételeiben ezeket tükrözi. Ez a szocialista jelleg is munkajogunk egységét tárja elénk.[17]

d) Ezen egységes munkajog mint tárgyi jog alapján létrejövő munkaviszonyok túlnyomó többsége

---

[13] *Rabinovics—Zacharin:* ih. 110. old.

[14] Ezt a szétforgácsoltságot legvilágosabban és félreérthetetlenül E. Schweingruber svájci professzor ismeri be „Das Arbeitsrecht der Schweiz" c. 1951-ben megjelent munkájában (13—40. old.). — Hasonlóképp: *Hueck—Nipperdey:* Lbuch des Arbeitsrechts, 1955. II. köt. 14. old.; — *Durand* et *Jassaud:* im. I. köt. 116—181., 214—264. old.; — L. még a Weltner által idézett irodalmat: *Weltner:* A munkajog fogalma. Jogt. Közl. XIII. évf. 118. és köv. old.

[15] Vö. *Alexandrov:* A szovjet munkajog. — Moszkva 1949. Német fordításban: Berlin 1952. — 64. és köv.; 16. és köv. old.; — *Alexandrov—Moskalenko:* Szovjet munkajog. Magyar fordítás: Bpest 1950. — 14—16.; *Weltner:* A magyar munkajog. Bpest 1955. — 5., 136—137. old.; — *Rabinovics—Zacharin* a már idézett művében a szovjet munkajog egységét azzal bizonyítja, hogy e munkajogviszonyok szocialista jellegűek, hogy a szoc. díjazás elve minden viszonylatban érvényesül, és végül, hogy a munkaviszonyok szabályozásának rendszere egységes, mégpedig a szocialista tervgazdálkodásra épül rá. Mellőzi tehát a tulajdon és az alapelvek jelentőségét, ami helytelen.

[16] A munkajognak e főtárgyán kívül még tárgya a vele szoros kapcsolatban álló egyéb viszonyok, mint amilyen pl. a társadalombiztosítási, a szakszervezeti viszonyok. (Vö. *Weltner:* A munkajog fogalma. Jogt. Közlöny, XIII. évf. 175. old.) A fenti körülírásom Weltnerétől eltér. Ennek indokoltságát másutt kívánom majd kifejteni.

[17] Vö. a 15. jegyzetben idézett helyekkel.

is szocialista jellegű, hisz a jogviszonyt létesítő alanyok akaratában a szocialista együttműködés és kölcsönös támogatás fejeződik ki és ez jellemzi az alanyi jogok és kötelezettségek területét.

3. A tárgyi és az alanyi jog most vázolt egysége mellett a munkajogban igen jellegzetes differenciálódást is figyelhetünk meg, mégpedig mind tartalmilag, mind alakilag.

Tartalmi differenciálódást illetően a következőket kell kiemelni.

a) A differenciálódás foka egyenes arányban nő a munkajog személyi hatályának kiszélesedésével ; minél több különböző foglalkozásra terjednek ki a munkajog szabályai, annál inkább kívánnak tartalmilag eltérő szabályozást. Jelentős szerepet játszik ugyanazon foglalkozási ágban is a termelés szervezettségének foka, a munka elvégzésének nehézsége (fizikai és értelmi egyaránt), a munkafolyamat elsajátításához szükséges idő és szakképzettség, a folyamatos szolgálat, a vállalati törzsgárdához tartozás stb.

b) A differenciálódás foka függ a szabályozás módszerétől is. Minél inkább kívánja a jogalkotó a munkaviszonyokat kogens jogszabályokkal szabályozni, annál inkább differenciálódnak tartalmilag a munkajogi jogszabályok.

c) A munkajogban is alapvető a tulajdoni formák különbözősége és ezen belül az a cél, amelyet közvetlenül a tulajdon szolgál.[18]

Ez a *cél* a munkavállalók termelésbeni közvetlen vagy közvetett helyzetében fejeződik ki a munkajogviszonyok területén. Ez annyit jelent, hogy más tartalmú jogi szabályozást sürgetnek azok a munkaviszonyok, amelyek dolgozói a termelésben közvetlenül részt vesznek, és mást azok a munkaviszonyok, amelyek dolgozói a termelésben csak közvetetten vesznek részt, tehát különbséget kell tennünk a jogi szabályozásban a produktív és az inproduktív munkaágak munkaviszonya között.

ca) Nézetem szerint a tulajdoni formák különbözősége és ezen belül a cél magyarázza meg az állami tulajdonra ráépülő munkaviszonyok differenciálódását és világít egyben rá a szövetkezeti és a termelőszövetkezeti tagsági viszonyok különbözőségére, továbbá ez utóbbiakon belül a kisipari, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyok mint munkajogviszonyok differenciálódására.

A termelőszövetkezeti tagsági-munkaviszonyok differenciálódásának oka a konkrét célok különbözőségében és ezen keresztül a termelőeszközök eltérő voltában jelenik meg. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon célja a földnek mint termelőeszköznek a hasznosítása. A többi termelőszövetkezeti tulajdon célja természetszerűen más.

A dolgozó termelésbeni helyzetében leli magyarázatát az is, hogy a szövetkezeti tulajdonra ráépülő tagsági munkaviszony másként szabályozandó, mint e tulajdonnal kapcsolatos nem tagsági munkaviszony. A nem-tag szövetkezeti könyvelő vagy agronómus munkaviszonya eltér a tag könyvelő és a tag agronómus munkaviszonyától. Ez természetes is, hisz az utóbbiak egyben tulajdonosai is a szövetkezeti vagyonnak, míg az előbbiek tulajdonosnak nem tekintendők.

A dolgozóknak a termelésbeni adott helyzete eredményezi továbbá többek között azt is, hogy másként kell szabályozni a fontosabb munkakört ellátó dolgozók munkaviszonyát. Ez magyarázza meg a különbségtételt a próbaidőnél, a bérezésnél, a felmondási rendszerben, a munkaügyi vitáknál, az anyagi felelősségnél. Ez világít rá a munkások és az egyéb alkalmazottak munkaviszonyának eltérő szabályozására is.

cb) A tulajdoni formák különbözősége a magántulajdonra és a személyi tulajdonra ráépülő munkaviszonyoknál és munkajogviszonyoknál is megmutatkozik.

Minthogy a magántulajdon kizsákmányoló jellegű, nyilvánvaló, hogy az erre ráépülő munkaviszonyokat másképp kell szabályozni és elsősorban arra kell törekedni, hogy jogi szabályozással korlátozzuk kizsákmányoló jellegét, és megakadályozzuk, hogy e jelleg kiuzsorázóvá változhasson.

A személyi tulajdonra ráépülő — és rögtön hozzá is kell tennünk : számában és terjedelmében csekély jelentőségű — munkajogviszonyokkal kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy a személyi tulajdon forrása a társadalmi tulajdon, és így nem kizsákmányoló jellegű.[19] De e közös sajátosság mellett mégis élesen elhatárolódnak ezek a többi munkaviszonyoktól. Ez az elkülönülés abban nyilvánul meg, hogy a munkaadó *egyéni akaratával* vesz részt a szerződés létrejöttében, a munkaadói pozíció által nyújtott jogosultságok mikénti gyakorlásában. Ezzel szemben a társadalmi tulajdonra ráépülő munkaviszonyokban e vonatkozásokban is közvetlenül az *osztályakarat* jelenik meg, mégpedig vagy össznépi, vagy csoport akarat formájában. Nyilvánvaló, hogy e két különböző tulajdonra ráépülő munkaviszonyok jogi szabályozása is el kell hogy térjen.

d) A termelőerők fejlődése is differenciálólag hat a munkaviszonyok jogi szabályozására. Ugyanis minél magasabb fokú ez a fejlődési színvonal és ezzel együttjáró munkamegosztás, annál inkább differenciálttá válnak a munkakörülmények az egyes termelési fázisokban és munkahelyeken. Ezeket az eltéréseket a jogalkotónak a szabályozásban is kifejezésre kell juttatnia.

e) A népgazdasági ágak, ágazatok, illetve foglalkozások közötti különbségek is differenciáló tényezők gyanánt szerepelnek a munkajogban. E különbségek eredményezik, hogy egyes munkajogi alapelvek és elvek más-más konkrét jogi szabályozásban jelentkeznek.

[18] *Alexandrov :* 15. jegyzetben id. műben írja : „Entsprechend den beiden Formen des sozialistischen Eigentums ... muss man auch bei den Arbeitsverhältnissen zwei Hauptarten unterscheiden ..." (69. old.) ; — *Weltner :* A magyar munkajog. Bpest 1955. — 108. old.

[19] Olyan jogrendszerekben, amelyekben a személyi tulajdonnak nincs meg az a sajátossága, hogy kizárólag a szocialista tulajdonból származzék, ott nem is beszélhetünk személyi tulajdonról általában ; nem mondhatjuk tehát, hogy pl. valamennyi családi ház személyi tulajdonban van. Ugyanez a tétel áll a munkaviszonyokra is.

Ily jogintézményi elv pl. a nemzetközi munkásmozgalom által 1866-ban meghirdetett 8 órás munkanap megteremtése. Ez ma is alapvető jogtétel. Ettől azonban egyes foglalkozási ágakban állandó vagy átmeneti jelleggel meghatározott érdekvédelem szolgálatában eltérni mégis indokolt.

Igy a dolgozó egészségvédelme érdekében indokolt adott foglalkozási ágakban a napi munkaidőnek hét, sőt hat órára való csökkentése. — Más esetekben a népgazdasági érdek kívánja meg az eltérő szabályozást. Igy meg kell engedni átmenetileg a heti 48 órás keret felemelését (idény, élelmezési ipar stb.) vagy pl. a munkaidő egyenlőtlen elosztását (kampánymunkával terhes foglalkozásoknál). Ez a jogi elv ismét más formát ölt az utazó szolgálatban, a mozgópostánál, a zenekaroknál, és más alakban nyilvánul meg az állami gazdaságoknál.[20]

f) Összegezve ; a munkajogi szabályozás tartalmi differenciálódását a konkrét munkakörülmények közti eltérések okozzák. Ezeknek az eltérő körülményeknek az okozói igen változatosak, de *alapvető* a munkaviszonyok területén is a tulajdoni formák különbözősége.

4. Már most áttérve a munkajog *alaki differenciálódási* kérdésének vizsgálatára, mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy mind a kapitalista, mind pedig a szocialista munkajog a szokásos általános jogforrásokon kívül más különleges — csupán a munkajogban érvényesülő — jogforrásokat is elismer.

Igy népi demokráciánkban a jelenleg hatályos Munka Törvénykönyve is különleges munkajogi jogforrásként említi a hatósági határozatot, a kollektív szerződést és a vállalati munkarendet.

E jogforrásokat hatályukra tekintettel mai tételes jogunk alapján két csoportba sorolhatjuk. A kollektív szerződés és a vállalati munkarend hatálya kizárólag egy adott vállalat dolgozóira terjed ki ; ezzel szemben a hatósági határozat hatálya lényegesen tágabb és általánosabb. Bizonyos elnagyolással azt állapíthatjuk meg, hogy a hatósági határozatok a munkaviszonyban levő dolgozók egy adott csoportjára országosan kiterjednek. Megállapíthatjuk azt is, hogy a hatósági határozat jellegét illetően igen közel áll a szokásos rendeleti jogalkotás útján létrejött jogszabályokhoz, sőt — miként majd alább rámutatunk — általában rendszerint azonosítható is azzal.

Ki kell emelnünk azt is, hogy a vállalati munkarend és a kollektív szerződés között tartalmi vonatkozásban is szoros kapcsolat áll fenn. Ez a kapcsolat abban fejeződik ki, hogy vállalati szinten a munkafeltételeket a vállalati kollektívára kiterjedően vagy a kollektív szerződés útján kell rendezni, avagy pedig a vállalati munkarendben szabályozni.

Az alábbiakban — még mielőtt e munkajogi jogforrások differenciálódásával általában (vö. 6. ponttal), majd de lege ferenda (vö. 7. ponttal) foglalkoznánk — tisztáznunk kell, vajon általában helyeselhető-e, hogy az államhatalmi és államigazgatási szerveken kívül más szervezetek is jogszabályalkotói hatáskörrel rendelkezhessenek (vö. 5. ponttal).

Ugyanis a vállalat a megalkotója mind a kollektív szerződésnek, mind pedig a vállalati munkarendnek. Az állami vállalatok ugyan tágabb értelemben állami szervek, de semmiképp sem sorolhatók az államhatalmi, illetve az államigazgatási szervek közé. Hatósági határozatot is a mai tételes jogunk szerint oly szervek hozhatnak, amelyek sem államhatalmi, sem államigazgatási szervek.

5. Az állam szuverenitásából következik, hogy jogszabályokat kizárólag az állam legfelsőbb szerve alkothat, és csupán az ő akaratából bírhat alacsonyabb szerv, meghatározott keretben jogalkotási hatáskörrel.[21]

Általános tétel az is, hogy csak államhatalmi és államigazgatási szerveket lehet jogalkotási jogkörrel felruházni.

Ezt az utóbbi tételt — nézetem szerint — a szocialista jogrendszerben a maga egyszerű merevségében elfogadni nem lehet.

Ugyanis

a) a tételnek közelebbi indokolását sehol sem találhatjuk meg. Feltehetőleg az az alapja, hogy csak állami szerveknél találjuk meg azt a nagyobb mértékű és feltétlenül megkövetelhető garanciát, hogy a legfőbb államhatalmi szerv átruházhassa nyugodtan az őt megillető jogkör gyakorlását más szervre.

Ez az érv megállhatta helyét a burzsoá társadalomban, de népi demokráciánkban már semmiképp sem eshetik súllyal a mérleg serpenyőjébe. Ugyanis egy-egy országos, nem államigazgatási szervnek tekintendő szervezetnél ezek a garanciák feltétlenül megvannak, mind a szocialista erkölcsiségben, mind pedig a szaktudásban.

b) Sem az állami vállalatok, sem az önálló gazdaságos számvetés rendjében működő más állami gazdasági szervezetek nem választhatók mereven szét az állam egyéb szerveitől. Az előbbi szervek gazdálkodnak, a gazdálkodás pedig a szocialista államban állami funkció végrehajtását jelenti. A funkció pedig indokolttá teheti korlátozott személyi és területi jogalkotói hatáskör megadását is. Ennek komoly elvi akadálya sem lehet, hisz az állam gazdálkodó funkcióját is operatíve ezek a szervezetek látják el.

c) De nemcsak állami vállalatok vonatkozásában áll fenn az a tétel, hogy állami feladatoknak nem-állami szervre való bízása egyben a korlátozott jogalkotói hatáskör megengedését is indokolttá teszi.

Különösen éles formában jelentkezik ez a SZOT-nál, az SZTK-nál, a VSZTK-nál mint szakszervezeti szerveknél. A szakszervezetek kétségkívül a dolgozók tömörülései, és így szervei is ezt a jelleget viselik és semmiképp sem tekinthetők állami szerveknek. Ennek ellenére a szocialista államok el-

[20] Vö. Mt. 37—43. §§ ; Mt. V. 52—70. §§ ; 14/1956. (V. 30.) Mt. 7—9. §§.

[21] Az államnak úgynevezett jogmonopóliuma van — írja *Erwin Jacobi* (Staat und Recht, 7. évf. 281. old. Berlin).

fogadva és követve Lenin prágai téziseit a társadalombiztosítást állami feladatnak tekintik. A szocialista alkotmányok is ily értelemben rendelkeznek.

Ezt az állami feladatot az SZTK, illetve a VSZTK látja el állami megbízás folytán és tételes jogszabályaink szerint ebben a körben a SZOT-tal együtt jogszabályokat bocsáthat ki országos hatállyal.

E szervek e feladatok elvégzése során szakképzett törzsgárdát neveltek, különleges, rendkívül aprólékos pénzügyi és szervezési tapasztalatokon nyugvó rendszert alakítottak ki, védelemben részesítve az embert és a közösséget egyaránt. Hatékony ellenőrzési módszereket dolgoztak ki, fontos intézkedéseket tesznek önállóan a munkavédelem terén is. Hatalmas apparátussal alkalmazzák a törvényt és a rendeleteket.

Kétségtelen, hogy e szervek ebben a körben a legjobb szakértők. Így bizonyos az is, hogy a magasabb jogszabály végrehajtását célzó helyes, országos és absztrakt jellegű, a szervezeten kívül állókra is vonatkozó jogszabályok alkotására képesek, illetve a legjobban rátermettek. Erre tekintettel indokolt ily meghatározott keretben a jogalkotói hatáskör megadása. A két körülmény: az állami feladatok „átruházása" és a jogszabályalkotói hatáskör ehhez tapadó korlátozott mértékű megengedése nézetem szerint egymástól elszakíthatatlan egységet alkot, és így az egyik indokoltsága magával hozza a másik kellő megalapozását is. Indokolatlan volna a most kifejtettek alapján e szerveknek megbízása állami feladatok ellátásával, viszont e körben a jogalkotói jogkör megvonása.[22]

6. A most tárgyaltakból kitűnt, hogy a szocialista jogrendszerünkben a munkajogi szuperdifferenciálódásnak nem áll útjában az az elvi tétel, hogy a jogalkotói jogkört meghatározott keretben és kisebb jelentőségű ügyekben kizárólag állami szervre bízhat az állami szuverenitás legfőbb letéteményese. Eme elvi akadály kiküszöbölése után e rövid tanulmány keretében azt kell még általánosságban megvizsgálnunk, vajon indokolt-e a különös munkajogi jogforrások megkonstruálása?

E munkajogi alaki szuperdifferenciálódás szükségességét a következő érvekkel tudjuk alátámasztani:

a) A szocialista munkajogot jellemzi a kogencia. — A munkajogi jogszabályok általában kogens rendelkezéseket tartalmaznak, feltéve hogy a jogalkotó kifejezetten másképp nem rendelkezik.

Ez a biztosítéki szerepet betöltő kötelező jelleg rendkívül megszaporítja a munkajogi szabályok számát. Ugyanis ez esetben a jogi szabályozásnak apró részletekre is ki kell terjednie és nem szabad teret engednie a felek egyéni akaratának. Mivel pedig a mai technikai és társadalmi fejlettségünk színvonala lényeges különbségeket teremt az egyes foglalkozások munkakörülményei között, nyilvánvaló, hogy a jogszabályok számát a kogencia hatalmasan megduzzasztja; és nyilvánvaló az is, hogy nem kellene ily széleskörű tartalmi differenciálódást visszatükröző jogi szabályozás, ha a felek tetszésére bíznánk a részletekre kiterjedő megállapodást.

b) A munkajog a maga egészében az összes többi jogághoz viszonyítva a legszorosabb kapcsolatban áll a termeléssel és így a tervgazdálkodással, ez utóbbinak rendszerével, valamint ez utóbbira vonatkozó jogi szabályozással. A pontos, a termelékenységet és a terv teljesítését elősegítő tervezés megkívánja az adott körülményekhez simuló munkajogi szabályozásnak kialakítását.

Ez a körülmény is a munkajogi jogszabályok számának és differenciálódásának növekedését eredményezi.

c) A szocialista jogrendszerek a szocialista törvényesség megóvása érdekében a szokásjogot a jogforrások közül kiiktatják. — Ez is szaporítja a munkajogi írott jogszabályok számát, és egyben azt is jelenti, hogy több differenciált tényállást kell az írott jognak szabályoznia.

d) A munkajogi jogszabályok nagyobb mérvű tartalmi differenciálódása kapcsán kialakult az a jogi nézet, hogy a munkajogi kódexek kizárólag a közös, valamennyi — vagy esetleg más elgondolás alapján: kizárólag az alapvető vagy a leggyakrabban előforduló — munkaviszonyokra érvényesülő jogtételeket tartalmazzák.[23] A kódexben szabályozott „általános" szabályozástól eltérő szabályokat pedig e felfogás szerint más, alacsonyabb rendű, részben utasítás jellegű jogszabály tartalmazza. E nézet szerint helytelen volna a részletes szabályozással az államhatalom legfőbb szervét megterhelni. Indokolja továbbá e jogalkotási tagozódást, hogy az alsóbb szervek jobban át tudják tekinteni az egyes munkaviszonyok különleges adottságait, szükség esetén gyorsabban meg tudják változtatni, ami különös jelentőséggel bír a munkajogban, figyelemmel arra, hogy a termelési technika fejlődése a legközvetlenebbül hat a munkakörülményekre.

e) A fent kifejtettek szerint a munkajogi jogforrások szuperdifferenciálódása és a jogforrások általános differenciálódása között minőségi különbség nincs, az eltérés csak fokozatbeli.

Ez a fokozatbeli eltérés abban rejlik, hogy a munkajogban a tartalmi differenciálódás nagyobb terjedelmű. Láttuk, hogy ez a nagyobb terjedelem különösen abban nyilvánul meg, hogy a munkakörülmények népgazdasági ágazatonként, sőt ezen belül végsősorban vállalatonként is változnak. A helyes jogi szabályozásnak le kell tehát nyúlnia a vállalati szintig — feltéve természetesen, ha a kogencia elvét kívánjuk megvalósítani.

A munkajogi szabályozás tehát természeténél fogva rétegeződik.

[22] Ellenkező: *Szamel:* im. 36. old.

[23] *Pasersztnyik* szerint a munkakódexnek azokat a tételeket kell tartalmaznia, amelyek valamennyi munkaviszonyra, ill. munkajogviszonyra érvényesek. (Vö. *Pasersztnyik:* Az össz-szövetségi munkajog kodifikálásának elméleti kérdései. — Moszkva 1955. — „A rendszer" c. részben.) — A ma érvényesülő magyar Mt. ezzel szemben a vállalati munkaviszonyt szabályozza.

Kérdés, vajon helyes volna-e, ha a jogalkotás legfelsőbb szerve magának tartaná fenn valamennyi munkajogi jogszabály megalkotását? Helyes volna-e, keresztül vihető volna-e, hogy a legfelsőbb jogalkotó szerv foglalkozzék pl. egy adott vállalatra vonatkozó jogalkotással? Helyes volna-e ez különös tekintettel arra, hogy a kereteket, amelyben az alsóbb jogalkotás mozoghat úgyis megszabja a legfelsőbb szerv?

Nyilvánvaló hogy a most felvetett kérdésekre nemmel kell válaszolnunk. *Az egyetlen célravezető megoldás, hogy a jogalkotási szint kövesse a munkakörülmények változásának a szintjét.* Ez pedig annyit jelent, hogy a népgazdasági szinten egységet mutató munkakörülményeket miniszteri, a vállalati szinten mutatkozó specialitásokat vállalati szinten szabályozzuk, illetve a vállalati kollektívának és a vállalati szerveknek biztosítsuk a vállalatra kiterjedő jogalkotást. Ez az utóbbi megoldás annál kevésbé aggályos, mert a felsőbb jogszabályokkal e rendelkezések természetüknél fogva nem ellenkezhetnek, és egyébként is a törvényekben és rendeletekben szabályozott kérdésekhez viszonyítva kevésbé általánosak, gazdasági és társadalmi jelentőségük is lényegesen kisebb.

7. A munkajogi jogforrások szuperdifferenciálódásának általánosságban most kifejtett tétele azonban korántsem jelentheti azt, hogy a szerződési elvet a munkajogból száműzzük vagy mai érvényesülését visszaszorítsuk. Azt sem jelenti, hogy „tűzön-vízen át" speciális munkajogi jogforrásokat kreáljunk még az esetben is, ha az általánosan elismert jogforrásokkal az adott viszonyokat megfelelően szabályozni lehet.

a) A szerződési szabadság elvének megfelelő érvényesülési teret kell hagyni a szocialista munkajogban is. Közismert, hogy a szerződéskötési szabadság elvét fogadták el az 1922. évi Szovjet-orosz Munka Törvénykönyvének 27—28. §-ai is, és ez az elv változatlanul érvényesül ma is az egész Szovjetunió területén. Népi demokráciánk törvényhozása is ezen az elvi alapon áll, biztosítva ezzel egyrészt a társadalom tagjainak, hogy az egyénileg legmegfelelőbb munkahelyet saját maga választhassa ki, másrészt a népgazdasági érdek kielégítését is szolgálja a munkaviszonyok létesítésének ez a rendszere.

De nemcsak a munkaszerződések megkötésénél használhatjuk fel a szerződési rendszer előnyeit, hanem nézetem szerint a jövőben *a kollektív szerződésnek* is ily jelleget kell biztosítanunk. Ugyanis a kollektív szerződés mozgósító és nevelő funkcióját csak úgy tudja betölteni, ha a felek konkrét, egymással visszterhesség kapcsolatában álló kötelezettségeket vállalnak. Ez a kötelezettségvállalás nyilván csak szerződés keretében történhetik meg. A fejlődés mai szakaszában tehát a kollektív szerződés normatív funkcióját elveszítette, és ezzel együtt meg kell szűnnie normativ jellegének is.

b) Óvakodnunk kell attól is a fent mondottak alapján, hogy felesleges öncélúsággal új munkajogi jogforrási formákat kreáljunk és alkalmazzunk. Ebből a szempontból vizsgálva az Mt. 6. és az Mt. V. 6. §-át, arra az eredményre kell jutnunk, hogy azok is revízióra szorulnak. Teljesen indokolatlannak találom ugyanis, hogy a munkajogi jogszabály a minisztereket külön felhatalmazza munkaügyi jogszabályalkotási hatáskörrel, és az így általuk kiadott jogszabályt *hatósági határozatnak* nevezze el. A minisztereknek egyébként is megvan a rendeletalkotási hatáskörük bármily ügykörükbe tartozó, a törvényhozás számára nem rezervált ügyekben. Igy rendeletalkotási hatáskörük az alkotmány rendelkezéseiből következően a munkaügyekre is kiterjed.

Nem tudom meglelni azt az indokot sem, hogy a K. S. H. és az O. T. saját maguk szabályozzák munkaviszonyaikat. E munkaviszonyok teljesen hasonlatosak a minisztertanácsi dolgozók munkaviszonyaihoz, és így együttesen szabályozhatók a minisztertanács által. Felhatalmazandónak tartom ellenben a jövőben is jogalkotási hatáskörrel az SZTK-t és a VSZTK-t a maihoz hasonló terjedelemben, de természetesen nevén kell nevezni a gyereket, és „Szabályzatok" kiadására kell e szerveket feljogosítani.

c) Változatlanul jogforrási erővel kell felruháznunk — nézetem szerint — *a vállalati munkarendet*, amelynek a vállalati szintű jogi szabályozás egyetlen jogforrásává kell válnia és a mainál szélesebb terjedelemben kell a munkafeltételeket szabályoznia. Mégpedig elvileg mindama kérdéseket vállalati konkrét szinten szabályoznia kell, amelyek a kötelező tervutasítások rendszerével szorosan összefüggnek, és így munkaügyi vonatkozásban is kogens rendelkezéseket kívánnak meg. Ugyancsak a munkarendben kell szabályozni azokat a vállalati konkrét munkafeltételeket, amelyek jellegüknél fogva inkább szervezési tartalmúak, és így ezeknek szerződés útján történő megállapítása célszerűtlen volna és bürokráciára vezetne.

Álláspontom szerint a vállalati munkarendnek a mai szabályozáson túlmenően még a következőket kell tartalmaznia:

ca) Az utasítási jog részletes szabályait. Nézetem szerint a következő főbb tételeken kell a munkarendnek felépülnie: jogosult a dolgozó az utasítást megtagadni, ha az nem a munka végzésére vonatkozik, ha annak végrehajtása életét, egészségét vagy testi épségét közvetlenül súlyosan veszélyezteti, feltéve hogy nem épp ezeknek a körülményeknek az elhárítása a munkaköri feladata; jogosult megtagadni az esetben is, ha beteg, ha a végrehajtás lehetetlen; köteles a munka végzését megtagadni, ha annak végrehajtása jogszabályba, a szocialista együttélés szabályaiba ütközne vagy abból súlyos népgazdasági kár származnék. Félreérthetetlen rendelkezéseket kell a munkarendnek tartalmaznia a szakszerűségi hiányban szenvedő utasításokkal kapcsolatban is. Nyilvánvaló, hogy e téren különbséget kell tennünk, vajon új utasítás kikérésére kellő idő áll-e rendelkezésre vagy sem? Előbbi esetben világos, hogy új utasítást kell kérnie a dolgozónak. Utóbbi esetben nézetem szerint csak jogosított, de nem köteles a dolgozó a végrehajtást megtagadni és attól eltérve, abban a feltevésben cselekedni, hogy a körülmények ismeretében felettese más utasítást adott

volna. *cb)* Kívánatos, hogy az utasítási joggal kapcsolatos gyakrabban előforduló tényállásokat a munkarend fel is sorolja. *cc)* A gyakorta előforduló fegyelmi tényállások pontos megszövegezését, továbbá *cd)* a szocialista tulajdon preventív védelmét szolgáló rendelkezéseket is kell, hogy tartalmazza a vállalati munkarend, természetesen ideértve a fontosabb ellenőrzési szabályokat is. A munkarendnek e részei nevelő jellegűek és hatékony eszközeivé válhatnak a szocialista munkafegyelem megerősítésének és a szocialista tulajdon hatékonyabb védelmének. *ce)* Minden vállalatnál e keretben kell megállapítani, hogy mi tekintendő gyártási és üzemi titoknak. *cf)* Végül célszerűnek tartanám a vállalati munkarend kiegészítéseképp ahhoz egy „függeléket" csatolni, amely a vállalati teljesítmény-követelményekről és egyes más bérkérdésről szóló rendelkezéseket tartalmazná. E függeléknek különválasztását az indokolja, hogy e kérdésekben a rendelkezések gyakrabban változnak.

Rudolf Loránt

SZEMLE

Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság polgári Kollégiumának 589. sz. állásfoglalásához

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 589. sz. állásfoglalása szerint (Bírósági Határozatok 1957. évf. 9. sz.) a személyi tulajdonban levő lakások cseréjéhez a tulajdonos hozzájáruló nyilatkozatát még joggal való visszaélés címén sem lehet bírói ítélettel pótolni.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma határozatát azzal indokolja, hogy a jogszabály a tulajdonost a lakáscserében érdekeltté teszi.[1] A cseréhez való hozzájárulás megtagadásánál a tulajdonost olyan személyes ok is vezetheti, amelyet bizonyítani nem is lehet. A hozzájáruló nyilatkozat bírói ítélettel való pótlása meghiúsítaná azt a célt, ami miatt a jogszabály a tulajdonos hozzájárulását is megköveteli a személyi tulajdonban levő lakás cseréjéhez.

Sajnálatos, hogy a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma azt mondotta ki, hogy: joggal való visszaélés esetén sem lehet bírói ítélettel pótolni a tulajdonos hozzájárulását.

A joggal való visszaélés tilalmának jogelve fokozatosan fejlődött ki jogrendszerünkben, és ez minden haladó jogrendszernek sajátja kell legyen, mert a jog mindenkitől — még a polgári jogviszonyokkal kapcsolatos magatartások tekintetében is — meg kell követelje a tisztességes magatartást, azt, hogy jogaik gyakorlásában mások jogaira és jogos érdekeire tekintettel legyenek. Ezért adott esetben a formailag jogszerű magatartásoktól is meg kell tagadni a jogvédelmet, sőt magának a jognak kellene védelmet nyújtani.

Már a Kúria gyakorlatában is kialakult a joggal való visszaélés tilalma. Így a P. H. T. 159., 743. és 964. sz. alatt felvett határozatokban, amelyek közül egyet (159. sz.) a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa a felülvizsgálat során az 590. sz. döntésében más szövegezésben, de lényegében fenntartott, a 743. és 964. számúakról pedig megállapította, hogy azok feleslegessé váltak. Megemlítem továbbá azt is, hogy már az 1928. évi Mjt. 2. §-a is alapvető jogelvként fogadta el ezt az elvet és kimondta: „A törvény nem nyújt oltalmat a joggal való visszaélésnek." A Polgári Törvénykönyv tervezetének 5. § (1) bekezdése is kimondja: „A törvény nem nyújt oltalmat a joggal való visszaélésnek." Indokolásában kifejti: „Ez az a jogszabály, amely tételesjogilag is megteremti az alapját annak, hogy a bíróság mellőzze valamely részletjogszabály alkalmazását, ha úgy látja, hogy az adott esetben a jogszabály érvényesítése ellentétes jogunk alapvető tételeivel."[2] A Ptk. tervezet a továbbiakban arra utal, hogy a joggal való visszaélés tilalma kizárja azt, hogy valaki jogait mások bosszantására, megkárosítására vagy megzsarolására használja fel, anélkül, hogy ahhoz törvényes érdekei fűződnének.

Az, hogy ezt a bevezető rendelkezéseiben mondja ki a Ptk. tervezete, azt is bizonyítja, hogy ez valamennyi polgári jogi viszonyra vonatkozik.[3]

Ebben az esetben azonban van még egy külön probléma is. Itt nem arról van szó, hogy egy jognyilatkozatot nyilvánítson semmisnek a bíróság a joggal való visszaélés alapján, hanem arról, hogy egy passzív magatartást pótolhat-e ezen az alapon a bíróság; felmerül a kérdés, van-e erre jogi lehetőség, illetőleg mi a teendő ennek érdekében. A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának hivatkozott határozatai pozitív magatartásokra vonatkoznak. A Ptk. 5. § (2) bekezdése szerint: „Joggal való visszaélésnek minősül a jogok gyakorlása, ha ez a jogok gazdasági és társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra . . . a polgárok zaklatására, jogaik és törvényes érdekeik csorbítására vagy illetéktelen előnyök szerzésére vezet." A továbbiakban bővebben kitérek rá, hogy passzív magatartással is megvalósulhat a joggal való visszaélés. A kollégiumi állásfoglalásból kitűnőleg a Legfelsőbb Bíróság szerint is lehet passzív magatartással is visszaélni a joggal. A határozat azzal érvel, hogy joggal való visszaélés címén sem lehet bírói ítélettel pótolni a tulajdonos hozzájárulását, s nem azzal, hogy joggal való visszaélés nem lehetséges a konkrét esetben, mert az csak aktív magatartással valósítható meg. A Ptk.-tervezet rendelkezései és az indokolás nem zárja ki egyértelműen azt, hogy joggal való visszaélés tilalma alá vonható legyen egy passzív magatartás, mégis célszerű lenne világosan és félreérthetetlenül utalni arra, hogy a joggal való visszaélés passzív magatartással is megvalósítható. Utalni kellene a Ptk. tervezetében továbbá arra is, hogy ez ellen az érdekelt fél védelmet kaphat, s a bíróság szükség esetén a jogával visszaélő fél nyilatkozatát ítéletével pótolhatja, illetőleg a joggal való visszaélés megszüntetésére alkalmas határozatot hozhat.

Tekintettel arra, hogy a joggal

[1] Megemlíteni kívánom, hogy e megszövegezés nem helyes, mert a tulajdonos érdekeltsége azelőtt is fennállt, a jogszabály csak elismeri ezt, és eszközöket ad a kezébe, módot ad a tulajdonosnak arra, hogy érdekeit megvédhesse.

[2] A félreértések elkerülése végett az indokolás a következőket is hangsúlyozza: „. . . csak kivételesen, valóban indokolt esetben kerülhet sor arra, hogy a bevezető rendelkezések valamelyik szabályának felhívásával a bíróság mellőzze a törvény részletszabályának alkalmazását", mert „. . . ha gyakran fordul elő, fellazítja a jogalkalmazást, . . . nem kedvez a biztonság és a törvényesség megvalósításának."

[3] Erre az indokolásban utal is: „. . . bevezető rendelkezések . . . elvi keretet szabjanak a részletrendelkezések számára." Az indokolás előbb idézett megállapításaiból pedig az következik, hogy ezt az elvet egy már korábban is alkalmazott jogelvként kívánják a polgári jogi kodifikáció részévé tenni.

való visszaélés tilalmát kimondó korábbi határozatokat a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa fenntartotta, felmerül a most vizsgált kollégiumi állásfoglalás törvényességének kérdése is, mert az elvi döntések kötik a Legfelsőbb Bíróságot is.[4] A joggal való visszaélés tilalma olyan magas jogelv, hogy az élet egyetlen területét sem szabad kivenni alóla, a jog minden területén érvényre kell juttatni azt. Ennek alapján a kollégiumi állásfoglalást különösen helytelenítheljük azért, mert a polgárok számára oly fontos területen, a lakáscsere kérdésében foglalt el ilyen álláspontot.

Ez azért is helyteleníthető, mert mint a Ptk.-tervezet indokolása helyesen utal rá, a joggal való visszaélés tilalma az egyik legfőbb biztosítéka annak, hogy a polgári jog egyes szabályai összefüggésükből kiszakítva, vagy olyan sajátos körülmények között, amelyekre a jogalkotás nem lehetett tekintettel, a jogosnak látszó magatartás formájában jelentkező jogtalanság eszközévé ne válhassanak.

*

Figyelemmel arra, hogy a 35/1956. M. T. sz. r., de még a kérdést hasonló módon rendező 12/1954. M. T. sz. korábbi rendelet indokolása sem ismeretes, így csak a polgári kollégium állásfoglalásában felhozott indokokat vizsgálhatjuk meg.

Az nem vitás, hogy a lakásrendelet elismeri a tulajdonos érdekeltségét a lakáscserében. Ez helyes is, mert a tulajdonosnak jogos érdeke fűződik ahhoz, hogy bérlői ne az ő tudta és beleegyezése nélkül váltogassák egymást, és megfelelő indokok alapján a cseréhez való hozzájárulását megtagadhassa egy olyan személlyel szemben, akit bérlőjeként nem hajlandó elfogadni. Tehát a tulajdonosnak módjában legyen megakadályozni azt, hogy általa nem kívánatosnak tartott személy kerüljön a házába. Akár azért, mert tőle házának állagát félti, akár, mert a lakásába beköltözni kíván, és a csere folytán bekerülő személy részére esetleg nehezebb lesz megfelelő lakást biztosítani.

A polgári kollégium állásfoglalásának az az indokolása is erősen kétségbe vonható, hogy a tulajdonost a cseréhez való hozzájárulás megtagadásában olyan személyes ok is vezetheti, amit nem lehet bizonyítani. Az állásfoglalás ebben a tekintetben — különösen ebben a megfogalmazásban — a jognyilatkozatok indokolásának és bizonyításának elvét töri át, s ezért az igazságszolgáltatás működését veszélyezheti.

Előfordulhat azonban olyan eset is, amikor a tulajdonos elfogadható érvet, indokot fel sem tud hozni — még olyat sem, ami bizonyítása esetén alkalmas lenne magatartásának megfelelő indokolására. Ezekben az esetekben nem azáltal valósulhat meg a joggal való visszaélés, hogy a tulajdonos valamely konkrét személynek a tulajdonában álló lakásba való beköltözését akadályozza meg, hanem azáltal, hogy a bérlő számára teheti lehetetlenné a lakás elcserélését. Ezért a tulajdonos és a bérlő viszonyának személyes jellegére tekintettel még azt is elfogadhatónak tartanám, ha a tulajdonosnak jogában állana személyi okokra való hivatkozással közelebbi indokolás nélkül megtagadni a cseréhez való hozzájárulást, de ügyelni kellene arra, hogy a tulajdonos ilyen módon ne akadályozhassa meg gyakorlatilag a bérlőt a lakás elcserélésében.

Az állásfoglalás előbb említett indoka inkább úgy képzelhető el, hogy a tulajdonosnak a csere megtagadására vonatkozó indokára nincs megfelelő bizonyítéka. Ezért megoldható lenne a kérdés úgy is, hogy a bíróság egyes esetekben az összes körülményeket figyelembe véve elfogadhatja a tulajdonos egyoldalú előadását is a tulajdonos és bérlő viszonyának személyes jellegére tekintettel, még akkor is, ha nincs megnyugtatóan bizonyítva a tulajdonos előadása, de ügyelnie kellene arra, hogy a tulajdonos ilyen módon ne akadályozhassa meg gyakorlatilag a lakás elcserélését. Ennek az lenne az előnye az előbbi megoldáshoz viszonyítva, hogy a tulajdonos előadásának legalább emberileg elfogadható indokon kellene alapulnia, valamint valószínűnek, emberileg elképzelhetőnek kellene lennie, sőt az bizonyos esetekben ellenkező bizonyításával megdönthető lenne. Ennek az lenne még az előnye az előbbi megoldással szemben, hogy alkalmasabb lenne arra, hogy a bíróság következtetés útján inkább megállapíthassa, hogy a tulajdonos nem a konkrét cseréhez való hozzájárulásának megtagadásával igyekszik-e a lakás elcserélését megakadályozni.

Mint már említettem, a lakásrendelet indokolása nem ismeretes, s ezért csak következtethetünk arra, hogy mi az a cél, amelynek érdekében a jogszabály a tulajdonos hozzájárulásához köti a személyi tulajdonban álló lakás cseréjét, és a Legfelsőbb Bíróság sem utal rá, hogy miben látja ezt. Így nem lehet megállapítani, hogy vajon a polgári kollégium nem téves alapból, a jogszabály téves értelmezéséből jutott-e helytelen következtetésre. Ez azért is lényeges, mert a Ptk.-tervezet kimondja: „A polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni. Az együttműködést a kötelezettségek pontos teljesítésével és a jogok rendeltetésüknek megfelelő gyakorlásával kell megvalósítani." A joggyakorlat eddig is ez volt, és az idézett tétel jogrendszerünk alapvető elvét szögezi le.

A 35/1956. M. T. sz. r. 61. §-a mondja ki, hogy a személyi tulajdonban levő, tanácsi rendelkezés alatt álló lakás bérlője csak a tulajdonos hozzájárulása esetén cserélheti azt el, s ez a 75. § (2) bekezdése szerint vonatkozik a tanácsi rendelkezés alatt nem álló lakásra is.

A 61. § indokának megállapításánál ugyanis nem szabad szem elől téveszteni, hogy a tulajdonosnak abban az esetben, ha a lakásra maga vagy egyenesági rokona számára igényt tart, felmondási joga van, feltéve, hogy ezzel egyidejűleg a bérlő részére megfelelő lakást ajánl fel. Ha tehát a tulajdonos a lakásba beköltözni kíván, akkor a 62. §-ban biztosított jogával kell élnie. A jogszabály kimondja továbbá, hogy vita esetén a bíróság dönt abban a kérdésben, hogy a felajánlott lakás a bérlő részére megfelelő-e, és a bíróság a bérlő összes személyi körülményeit figyelembe veszi, és úgy kell döntenie, hogy határozata egyik félre nézve se eredményezzen méltánytalanságot. Meg kell említenem, hogy bár e jogszabályban biztosított fel-

[4] Az 1954. évi II. tv. 51. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései kötik a bíróságokat. Bár a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai nem konkrét ügyekben döntenek, de szerintem az elvi döntések kötik a kollégiumokat állásfoglalásaik tekintetében is, mert az elvi irányításban hierarchiának kell lennie. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy ellentétes elvi iránymutatások látnának napvilágot, pedig az elvi döntéseknek egyik fő céljuk az, hogy egységes irányítást adjanak a bíróságok számára. Az is bizonyítja azt, hogy az elvi döntések nagyobb erejűek, mert ezek kötelezőek a bíróságokra nézve, míg a kollégiumi állásfoglalások nem, csak a Legfelsőbb Bíróság tekintélye folytán gyakorolhatnak befolyást az ítélkezésre. Tehát a kollégiumi állásfoglalások nem állhatnak ellentétben az elvi döntésekkel.

mondási jog gyakorlását 1959. XII. 31-ig felfüggesztették, de ez mégis tükrözi a jogalkotó álláspontját mind a tulajdonos, mind a bérlő jogait, ill. kötelezettségeit illetően.

A rendelet ezen intézkedésének az is a célja, hogy elősegítse, miszerint a tulajdonosok lehetőleg a saját lakásukba kerülhessenek. Még azt is jogosnak kell elismernünk, hogy a tulajdonos azért tagadja meg a cseréhez való hozzájárulást, mert úgy látja, hogy a lakás megüresedése az élettapasztalat szerint kihalás folytán is a közeljövőben bekövetkezne. Így pl., ha a lakásban csak egy öreg, beteges asszony lakik, aki esetleg csere útján akarja a lakást hozzátartozóinak juttatni, „átmenteni". Még azt is jogosnak ismerhetjük el, mert bár a lakás pénzben is kifejezhető értéket képvisel — mint később bővebben kitérek rá —, de örökség tárgyát nem képezheti, tehát személyhez kötött. Ezen nem változtat az sem, hogy a bérlő vele együtt lakó, a jogszabályban felsorolt hozzátartozója jogosult a bérleti jogviszony folytatására, mert ennek az a célja, hogy a vele együtt lakó hozzátartozói halála esetén lakás nélkül ne maradjanak.

Ezekután egy gyakorlati eseten keresztül kívánom megvizsgálni a visszaélés lehetőségét, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a kollégiumi határozat súlyos igazságtalanságokra vezethet, és ezért tarthatatlan.

Egy vidéki városban a tulajdonos a házában levő lakását kb. hat évvel ezelőtt — tehát még a 12/1954. M. T. sz. r. megjelenése előtt, mely a cserét a tulajdonos hozzájárulásához kötötte — elcserélte egy állami tulajdonban levő lakásért.

Fiatal házasok kerültek ennek során a házában levő lakásba. A férjet az elmúlt évben munkahelye más távoli városba szólította. A házassági életközösséget fenn kívánják tartani, s ehhez lakásukat kívánják elcserélni. Kérték a tulajdonost: vagy járuljon hozzá, hogy ők cseréljék el a lakását, vagy biztosítson nekik helyben egy megfelelő lakást, melyet elcserélhetnek, vagy cserélje vissza velük lakását. A tulajdonos nem járul hozzá semmiféle cseréhez, indoka az, hogy a lakást egyeneságbeli rokona számára kívánja megszerezni, de cserelakást biztosítani nem tud, s valószínűleg nem is akar.

Ebben a helyzetben a lakónak csak két választása lehet: vagy továbbra is külön lakik családjától, vagy otthagyja a lakást, de munkahelyén természetesen lakást kapni nem tud. — Valószínűleg ez utóbbi esetre számít a tulajdonos, ami azt jelentené, hogy a rendeletben a tulajdonos felmondásának előfeltételéül megkívánt cserelakás biztosítása nélkül szerezné meg a lakást — a 61. §-ban biztosított formai jogánál fogva, melyet a polgári kollégium határozata szinte ad absurdum véd. Mindez nem lehet jogrendszerünk célja, és az ehhez hasonló visszaélésekkel szemben a lakók érdekeit is védeni kellene, nem pedig kiszolgáltatni őket a jogaival visszaélő háztulajdonos kénye-kedvére.

Mint már utaltam rá, a lakás pénzben kifejezhető értéket jelent. Ez kitűnik abból, hogy az ingatlanközvetítő vállalatok a rendelet szerint is jogszerűen vásárolhatnak lakást, de kitűnik abból is, hogy a házak, öröklakások ára között nagy különbség van annak alapján, hogy lakottan-e vagy beköltözhetően adják el, s ezt a jogszabályok nem is tiltják.

Minthogy a lakás pénzben is kifejezhető értéket képvisel, a tulajdonos hozzájárulásának megtagadását korlátok közé kell szorítani, mert ez eszköze lehet annak, hogy a bérlőt a hozzájárulás megtagadása segítségével megzsarolhassa, amit a Ptk. 4—6. §-ának indokolása joggal való visszaélésnek minősít, és a Ptk. 5. § (1) bekezdésének alkalmazásával kívánja megakadályozni, amivel kapcsolatban utaltam már, hogy a joggal való visszaélés tilalma a Legfelsőbb Bíróság határozatán alapul, és már évtizedek óta a bíróság joggyakorlata, de ez következik jogrendszerünk alapelveiből is.

Utalni kívánok arra is, hogy a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának a Kúria határozatainak felülvizsgálata során hozott 129. sz. határozata indokolásában kimondja: „A bírói gyakorlat a törvényben megengedett joglépés igénybevételét is tiltott cselekménynek minősíti, ha az a személy, aki a joglépést megteszi, azt rosszhiszeműen, tehát jogellenesen és vétkesen, más jogvédte érdekeinek megsértésére használja fel." Márpedig tény az, hogy a tulajdonos részéről való felmondáshoz, ha a lakásba maga vagy egyeneságbeli rokona kíván beköltözni, a rendelet szerint cserelakás biztosítása szükséges, ezért ha ennek biztosítása nélkül, a hozzájárulás megtagadása útján kívánja megszerezni a lakást, vagy ezáltal előnytelen megoldásra kényszeríteni a bérlőt, más jogvédte érdekeinek megsértését, illetve más megzsarolását jelenti. Ez ellentétben áll a Ptk.-tervezet már idézett 5. § (2) bekezdésével, s joggal való visszaélésnek minősül, mert a rendeletben biztosított jogok gazdasági és társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra, a polgárok jogai és törvényes érdekei csorbítására, illetéktelen előnyök szerzésére vezet, melynek a jog eszköze nem lehet. — Bár a Ptk.-tervezet még nem törvény, de jogrendszerünk alapelveiből ma is ez következik, szelleme ma is ezt követeli meg, és a bírói gyakorlat már ma is ezt követi. Felmerülhet az a lehetőség, hogy csupán bosszantásra használja fel a tulajdonos e jogát, hogy hozzájárul-e a cseréhez, ami azonban a Ptk.-tervezet indokolása s egyben a jelenlegi joggyakorlatunk, de a Legfelsőbb Bíróság határozatai szerint is joggal való visszaélésnek minősül.

A bérlőnek nemcsak a fent leírt esetben, hanem más hasonló méltánylást érdemlő esetekben fontos érdeke fűződhet a lakáscseréhez, pl. ha gyermeke születik, s így szűkké válik lakása, más városba kerül dolgozni, vagy pedig a város más részében vállal munkát, s ezért a lakás változtatásához fontos érdeke fűződhet. Úgy vélem, abban az esetben is szükséges lenne biztosítani a csere lehetőségét a bérlő számára, ha ilyen rendkívüli méltánylást érdemlő okok nem játszanak közre, mert a bérlő részéről nem állhat fenn a joggal való visszaélés lehetősége, ugyanis egy lakáscsere mindig költséges és fáradsággal jár. Ez biztosítja azt, hogy fölöslegesen, csupán bosszantásból vagy olyan esetben, ami joggal való visszaélésnek minősül, ne kérje a bíróságtól a tulajdonos hozzájárulásának bírói ítélettel való pótlását, de egyébként is, ha ilyen eset mégis előállna, a tulajdonos is hivatkozhatna a joggal való visszaélés tilalmára.

A polgári kollégium állásfoglalása tehát azt eredményezheti a jelenlegi lakásviszonyok között, hogy a bérlő mintegy hozzá van kötve a lakáshoz, annak mintegy foglyává válik, s előfordulhat olyan eset, hogy csak úgy tud lakást változtatni, ha veszni hagyja a számára nagy, és sokszor pótolhatatlan értéket jelentő lakást, sőt többnyire szinte megoldhatatlan helyzet elé kerülhet.

E kérdés jelentősége azért is megnövekszik, mert most az államosítások feloldása folytán sok ház és öröklakás kerül vissza személyi tulajdonba, amelyben nem a tulajdonos lakik, s így egyre nagyobb számban fog előfordulni hasonló eset, olyan, amikor a tulajdonos indokolatlanul tagadja meg a cseréhez való hozzájárulást, és maga viszont nem tud vagy nem is akar megfelelő cserelakást biztosítani, hogy legalább azt cserélhesse el a bérlő.

Ez azért is vezethet szembetűnően méltánytalan esetekre, mert hétnyolc évvel ezelőtt jogszabály által elismert módon lehetett lakást vásárolni, és előfordult az, hogy éppen maga a tulajdonos adta el a lakást (a lakhatási jogot) a jelenlegi bérlőnek, s most mégis módjában van megakadályozni, lehetetlenné tenni a lakás elcserélését.

Balogh Elemér

JOGIRODALOM

Új könyv a szocialista jogviszonyokról

(Sz. F. Kecsekjan: Jogviszonyok a szocialista társadalomban*)

A marxista—leninista állam- és jogelmélet minden részletében teljes kimunkálásának egyik elengedhetetlen feltétele e tudomány lényeges problémáinak alapos és mindenoldalú monografikus megoldása. A szocialista jogtudomány művelői csak örömmel és helyesléssel fogadhatnak minden olyan munkát, amely a marxista—leninista állam- és jogelmélet valamely alapvető kérdésének monografikus feldolgozását kísérli meg. Ezért mi sem természetesebb, mint hogy örömmel üdvözöljük Kecsekjan most megjelent monográfiáját, amely a marxista—leninista állam- és jogelmélet egyik igen fontos és sokat vitatott problémáját, a szocialista jogviszonyok kérdését vizsgálja tudományos igényességgel, mélyen járó és újszerű módon. Csak pozitívan lehet értékelni a marxista—leninista tudományos módszer követelményeinek egyedül megfelelő, a szovjet jogirodalomban az utóbbi időkig eléggé elhanyagolt s ezért újszerűen ható feldolgozási módot, amelyet Kecsekjan a jogviszonyelmélet egyes problémáinak tárgyalásánál alkalmaz: a jogviszony problematikájának fő kérdéseivel foglalkozó irodalom marxista—leninista, valóban történelmi és kritikai felhasználását. Kecsekjan a jogviszonyelmélet minden jelentős problémájának megoldásához a kérdésre vonatkozó burzsoá és szocialista irodalom kritikai értékelésével fog hozzá, és a tárgyával kapcsolatos felfogások történelmi örökségének kritikai meghaladásával kísérli meg az új megoldás kidolgozását. A monográfia öt fejezete a jogviszony problematikájának megfelelően a jogviszonyok lényegével és a jogszabályokkal való összefüggésével, az alanyi jogokkal és jogi kötelezettségekkel, a jogalanyokkal, a jogtárgyakkal és a jogviszonyok keletkezésének, változásának és megszűnésének feltételeivel foglalkozik. A következőkben néhány kritikai megjegyzés kíséretében megkíséreljük bemutatni azokat az új gondolatokat, amelyeket Kecsekjan könyve a szocialista jogviszonyokat illetően tartalmaz.

A jogviszonyok és a jogszabályok

Kecsekjan a jogviszonyok lényegét elemző fejtegetéseinek magvát a jogszabályok és a jogviszonyok összefüggésére vonatkozó, érdekes és új gondolatai képezik. Kecsekjan, könyvének első fejezetében, e kérdést illetően lényegében azokat a gondolatokat fejti ki, nagyobb elméleti megalapozással, széleskörű irodalmi apparátussal és a részletekig terjedő elemzéssel, amelyekkel 1955-ben megjelent, a jogviszonyokkal foglalkozó tanulmányában ismerkedtünk meg.[1]

Kecsekjan a jogviszonyok és a jogszabályok kapcsolatát tárgyaló fejtegetéseinek lényege a következő. A jogi felépítmény nem redukálható a jogszabályok rendszerére. A felépítmény jogi részébe a jogszabályokon kívül e jogi normák alapján létrejövő jogviszonyok hálózata is beletartozik.[2] A jogviszonyok ugyanis nem egyebek, mint a jogszabály a maga hatályosulásában, megvalósulásában. A jogszabályok az alanyi jogokban és jogi kötelezettségekben, a jogviszonyokban realizálódnak.[3] A jogszabályok és a jogviszonyok egységes egészet képeznek; egyik a másik nélkül elképzelhetetlen; a jogszabály és az annak megfelelő jogok és kötelezettségek bizonyos elszakíthatatlan egységet alkotnak.[4] „A jogszabály és a jogviszonyok bizonyos egységet jelentenek, és az, aki a jogszabályból indul ki, nem lehetséges, hogy ne forduljon a jogviszonyokhoz, és ellenkezőleg, az, aki bármilyen vonatkozásban a jogviszonyt akarja vizsgálni, a normához kell hogy forduljon és e viszonyoknak a jogszabállyal való teljes összhangját kell megállapítania."[5] A jogszabály és a jogviszonyok között tehát — Kecsekjan szerint — kölcsönös feltételezettségi kapcsolat áll fenn, azaz az egyik a másik létezését feltételezi, egyik a másik nélkül elképzelhetetlen és értelmetlen.

Kecsekjan a jogszabályok és jogviszonyok egységét és kölcsönös feltételezettségét megállapító tételét illetően két irányban tesz megszorításokat. A jogszabálynak a jogviszonyokban történő hatályosulása, megvalósulása ugyanis nem jelenti azt, hogy a jogszabály csak a jogviszonyokban valósulhat meg. A jogszabály hatályosulása bizonyos esetekben nemcsak jogviszonyokban történhet, hanem csupán egyes kötelezettségek létrehozásában, valamint valamely személy jogképessége terjedelmének meghatározásában.[6]

E megállapítás második részét illetően a szocialista jogirodalomban a felfogások megegyezőek. Léteznek ugyanis olyan jogszabályok, amelyek nem valamely jogviszonyt határoznak meg, hanem az állampolgárok, az állami és társadalmi szervezetek jogi helyzetét, azoknak a jogosultságoknak és jogi kötelezettségeknek a körét, amelyekkel ezek az alanyok rendelkezhetnek. A szóbanforgó jogszabályok a polgárok, állami és társadalmi szervezetek jogképességét,

* Pravootnosenyija v szocialiszticseszkom obscsesztve. Izdatyelsztvo Akademii Nauk SZSZSZR, Moszkva, 1958. 186 old.

[1] L. Sz. F. *Kecsekjan:* Jogszabályok és jogviszonyok. SZGP. 1955. 2. sz.

[2] Sz. F. *Kecsekjan:* Jogviszonyok a szocialista társadalomban. Moszkva 1958. 19. old.

[3] Meg kell jegyezni, hogy könyvében *Kecsekjan* korrigálta említett 1955-ben megjelent tanulmányának pontatlanságát; monográfiájában ugyanis helyesen kifejti, hogy az uralkodó osztály akaratát kifejező jogszabály maga is társadalmi realitás, a társadalmi élet jelensége. Ez a realitás abban van, hogy a jogi norma mögött áll az állami apparátus, amely biztosítja a jogszabályban foglaltaknak gyakorlati megvalósulását. (L. *Kecsekjan* i. m. 11. old.)

[4] L. *Kecsekjan* i. m. 16., 19., 22., 35. stb. old.

[5] I. m. 35. old.

[6] I. m. 19. old.

illetőleg hatáskörét állapítják meg. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a jogszabályoknak ez a kategóriája elszakíthatatlan kapcsolatban van a jogviszonyokkal, mert ezek a jogi normák mondják meg, hogy az állampolgárok, az állami és társadalmi szervek milyen jogviszonyokba léphetnek.[7]

Más a helyzet Kecsekjan ama tételével, mely szerint vannak olyan jogszabályok, amelyek csak jogi kötelezettségeket határoznak meg, nem állapítanak meg alanyi jogokat és így nem jogviszonyokban hatályosulnak. Figyelembe kell venni — írja —, „hogy *a jogszabályok olykor nemcsak jogviszonyokat állapítanak meg, hanem elsősorban csak egyes kötelezettségeket ezeknek megfelelő jogok nélkül*, és hogy ezért a jogszabályok hatályosulásának eredményeképpen nem mindig csak jogviszonyok jönnek létre".[8] Kétségtelenül, ilyen jogszabályok — szerinte — a büntetőjogi normák. Kecsekjannak ezt a megállapítását több szerző is kétségbevonja.[9] Egyet kell érteni azokkal a nézetekkel, amelyek Kecsekjannak ezt a koncepcióját helytelennek tartják. Kecsekjan idézett megállapítását két vonatkozásban is jogos bírálat illeti.

Nem igaz, hogy vannak olyan normák, amelyek csak kötelezettségeket határoznak meg, de nem állapítanak meg jogosultságokat. A Kecsekjan által tipikus és magától értetődő példaként felhozott büntető jogszabályok is nyilvánvalóvá teszik ennek a tételnek a helytelenségét. A tiltó jogszabályok ugyanis, s így a büntetőjogi normák is, jogokat és kötelezettségeket tartalmaznak. Igaz, hogy a büntető jogszabályok általában olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek valamely magatartás tilalmát, tehát kötelezettségeket írnak elő. A büntetőjogi norma azonban ugyanakkor az államnak, illetve meghatározott szerveinek jogokat nyújt, hogy az említett kötelezettségek megsértőivel szemben büntető szankciókat alkalmazzanak.

A másik ezzel összefüggő probléma ezeknek a tiltó jogszabályoknak, így büntetőjogi normáknak a jogviszonyokban történő realizálódása. Ha a jogviszonyok a jogszabályok hatályosulását, megvalósulását jelentik, hogyan áll a helyzet a büntetőjogi normák esetében? Kecsekjan éppen ezeket a jogi normákat jelöli meg olyan kivételekként, amelyek nem jogviszonyokban realizálódnak. Ez azonban csak látszólag igaz, de a mélyebb vizsgálat azt bizonyítja, hogy nem felel meg a valóságnak. A büntetőjogi normáknak a jogviszonyokban történő megvalósulása valóban igen bonyolult probléma; ezeknek a realizálódása ugyanis különféle jogviszonyokban történhet. Piontkovszkij helyesen mutat rá arra, hogy a büntető jogszabály azzal, hogy büntetést helyez kilátásba vagy különös erőt és jelentőséget ad a már létező jogszabályoknak, és ez utóbbiakkal együtt részt vesz az illető jogviszony létrehozásában, vagy közvetlenül maga létesít és állapít meg jogszabályokat és jogviszonyokat.[10] Például a lopás törvényi tényállását körülíró jogszabály azt a kötelezettséget rója a polgárokra, hogy tartózkodjanak az idegen ingó dolog eltulajdonításától. Ezzel a kötelezettséggel a tulajdonosnak a tulajdon tárgyát képező dolog zavartalan birtoklásának, használatának és rendelkezésének joga áll szemben. A példa esetében tehát a büntetőjogi norma a polgári jogszabállyal együtt realizálódik a tulajdonjogi viszonyban. Megváltozik a helyzet, ha az adott büntető jogszabályban meghatározott kötelezettségeket megsértik és nem teljesítik, azaz a lopás bűncselekménye megvalósul. A büntetőjogi norma sérelme új jogviszonyt, büntető jogviszonyt hoz létre, melyben a bűncselekményt elkövető jogviszonyba kerül az állammal, illetve illetékes szervével, melynek joga és egyben kötelezettsége a bűncselekményt elkövető személyt felelősségre vonni, míg a sérelmet előidézőnek kötelezettsége ezt eltűrni. Hasonló a helyzet akkor is, ha közvetlenül maga a büntető jogszabály létesít és állapít meg jogviszonyokat. Ami a büntető és általában a tiltó jellegű jogszabályokat és ezeknek a jogviszonyokban történő realizálódását illetően lényeges és fontos, az a büntető jogszabályoknak az egyéb jogszabályokkal, a büntető jogviszonyoknak az egyéb jogviszonyokkal való elszakíthatatlan, bonyolult kölcsönös kapcsolata. A büntető jogszabály annyira összefonódik az egyéb fajtájú jogszabályokkal, hogy sokszor azokkal együtt állapít meg jogviszonyokat; a büntető jogszabályban foglalt kötelezettségek és jogosultságok pedig nemcsak a büntető, hanem egyéb fajtájú jogviszonyokban is realizálódnak. Kecsekjan a tiltó jellegű jogi normák vizsgálatánál éppen ezt a bonyolult és sokoldalú összefüggést hagyja figyelmen kívül, a büntető jogszabályokat izoláltan szemléli, és ezért jut arra a helytelen következtetésre, hogy ezek a jogi normák csak kötelezettségeket állapítanak meg és nem jogviszonyokban realizálódnak.

Ismeretes, hogy Kecsekjan a jogszabályok és jogviszonyok összefüggését tárgyaló fejtegetéseinek lényegére — arra, hogy a jogszabályok és a jogviszonyok egységes egészet alkotnak és kölcsönösen feltételezik egymást — támaszkodva, a szovjet jogtudományban ismét felvetették és megvitatták a jogfogalom meghatározásának kérdését.[11] Kecsekjan monográfiájában foglalkozik ezzel a polémiával és kifejti a jog fogalmával kapcsolatos álláspontját. Helyeselve Piontkovszkijnak azt a nézetét, hogy a „Kommunista Kiáltvány" ismert jogmeghatározását — a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata — meg kell tartani, de anélkül, hogy ennek csupán szorosan vett normatív magyarázatot adjanak, megállapítja, hogy a jogviszony a hatályosuló jogszabályoknak nem valamiféle melléktermékе, hanem olyan eredménye, amelynek a kedvéért a jogszabályokat létrehozták, és amely nélkül a jogi normák meg lennének fosztva értelmüktől. A jogviszonyokban, a jogokban és kötelezettségekben feltárul a jogszabály társadalmi rendeltetése. A jog bonyolult jelenség; egyes esetekben jogszabályokból és a norma által meghatározott kötelezettségekből, máskor jogszabályokból és jogviszonyokból, és végül jogszabályokból, jogi kötelezettségekből és jogviszonyokból áll. Ép-

---

[7] L. N. G. *Alekszandrov:* Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban. Moszkva, Goszjurizdat 1955. 89. old.

[8] *Kecsekjan* i. m. 62. old.

[9] L. *Alekszandrov* i. m. 90. old.; A. *Piontkovszkij:* Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. Cikkgyűjtemény, 1956. 3. sz. 103. old. stb.

[10] *Piontkovszkij* i. m. 103. old.

[11] A jogfogalom újból történő meghatározásának szükségességét *Piontkovszkij* vetette fel az állam- és jogelmélet kérdéséről írt gondolatokban gazdag tanulmányában. (L. *Piontkovszkij* i. m. 104—105. old.) *Piontkovszkij* cikkének a jog fogalmával kapcsolatos megállapításai körül a szovjet jogtudományban élénk vita indult (L. Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben. Jogtudományi Közlöny, 1957. 4—6. sz. 190—194. old.) Meg kell jegyezni, hogy a vita hullámai tovább gyűrűznek, amit *Piontkovszkij* lényegében e problémával foglalkozó újabb cikke (l. *Piontkovszkij:* Az objektív és szubjektív jog kölcsönös viszonyának kérdéséhez. SZGP. 1958. 5. sz.) és *Kecsekjan* szóban forgó könyvének a kérdést érintő fejtegetései bizonyítanak (l. *Kecsekjan* i. m. 30—40. old.).

pen ezért — véleménye szerint — a jognak normák összességeként való meghatározása azt jelenti, hogy jogviszonyokban realizálódó normákról van szó, és így a jogszabály és a jogviszonyok egysége kizárja annak a szükségességét, hogy e jelenségek mindegyikéről külön szóljunk a jog meghatározásában. A definíciónak csak a meghatározandó jelenség leglényegesebb ismertetőjegyeit kell felölelnie és nem kell magától értetődő vonásait megállapítania.[12] Kecsekjan tehát a jogviszonyokat a jog fogalmába tartozó jelenségeknek tartja, de a jog annyira magától értetődő vonásának, hogy azt nem is kell a meghatározásban külön kiemelni, mert anélkül a jogi normák értelmüket vesztenék. Ez a koncepció lényegében a Piontkovszkij és Sztálgevics által képviselt felfogással azonos, azzal a módosítással, hogy a jogviszonyokat ugyan a jog lényeges elemének tartja, de a jog fogalmának meghatározásában ezt nem emeli ki külön ismertető vonásként. Kérdéses azonban, hogy mennyiben helyes valamely jelenség fogalmának olyan meghatározása, amely a jelenség magától értetődő, olyan lényeges elemét nem tartalmazza, amely nélkül a meghatározandó jelenség értelmetlen.

A jogviszonyok akarati jellege

A jogviszonyok akarati jellege a jogviszony problematikájának sokat vitatott kérdése. Az idők folyamán a jogviszonyok akarati jellegét illetően a szocialista jogtudományban többféle álláspont alakult ki. Kecsekjan az általános véleménnyel megegyezően a jogviszonyok akarati jellegét, a jogszabályok és jogviszonyok egységéből következően, abban látja, hogy a jogviszonyokban a jogi normák által rögzített osztályakarat nyer kifejezést.[13] E helyes megállapítás után Kecsekjan polemizál azokkal a nézetekkel, amelyek a jogviszonyt nemcsak a jogi normákban kifejezett osztályakarat, hanem a jogviszonyok résztvevőinek individuális akarata szempontjából is akarati viszonynak tartják. Helyesen mutat rá arra, hogy hibásak azok a felfogások, amelyek Marx „A tőke" c. művének sokat idézett soraira, vagy Marxnak 1865. január 24-én Schweizerhez írott levelére hivatkozva állapítják meg, hogy a jogviszony a résztvevők individuális akarata vonatkozásában is akarati viszony, mert a szóban forgó helyeken Marx csak a jogviszonyok meghatározott típusáról, a szerződési jogviszonyokról, illetve a tulajdon jogi intézményéről beszél. Ugyancsak helytálló Kecsekjannak azokkal szembeni ellenvetése is, akik a jogviszonyok keletkezéséhez mindig a résztvevők akarati megnyilvánulását feltételezik, mert könnyen kimutatható, hogy a jogviszonyok jelentős része ilyen akarati megnyilatkozás nélkül, más jogi tények hatására jön létre.[14]

Nem érthetünk teljesen egyet azonban Kecsekjannal annak a szerepnek az értékelésében, amelyet a jogviszonyok résztvevőinek individuális akarata a jogviszonyokat illetően játszik. Megállapítja ugyanis, hogy a jogszabályban kifejezett akarat hatást gyakorol a jogviszonyok résztvevőinek akaratára, és hogy nagyon fontos, hogy az utóbbi teljesen megfeleljen a jogszabályokban kifejezett állami akaratnak,[15] de nem elemzi kellően ezt az összefüggést, és így nem tulajdonít a jogviszonyok résztvevői individuális akaratának akkora jelentőséget, amekkorát az a valóságban megérdemel. A jogszabályok a jogviszonyokban történő megvalósulásának folyamatában az egyik legfontosabb mozzanat ugyanis éppen a jogi normákban kifejezett osztályakaratnak a jogviszonyok alanyai individuális akaratában való realizálódása. Igaz, hogy a jogviszonyok résztvevőik individuális akarata nélkül is létrejöhetnek és fennállhatnak, de a jogviszonyok realizálódása, a jogviszonyok egyik lényeges elemének, az alanyi jogoknak megvalósulása csak a jogosult akaratán keresztül történhet. A folyamat menetében tehát a jogszabályban foglalt általános osztályakarat a jogviszonyok résztvevőinek individuális akaratával való találkozás során, a két akarat egyesülésében mint különösben konkretizálódik és realizálódik. Ezért a jogviszonyt nemcsak a jogszabályban foglalt általános osztályakarat, bár ez az elsődleges és döntő, hanem a jogviszonyok résztvevői individuális akaratának a jogviszonyok realizálódásában játszott szerepe szempontjából is akarati viszonynak kell felfogni.

Az alanyi jog és a jogi kötelezettség

Kecsekjan külön fejezetet szentel az alanyi jog és a jogi kötelezettség vizsgálatának. Elemzése során a kérdésre vonatkozó csaknem teljes burzsoá és szocialista irodalmat kritikai módon felhasználja, amely fejtegetéseit fordulatossá, színessé és érdekessé teszi. Mindenekelőtt az alanyi jog fogalmának fontosságát és szükségességét húzza alá. Elutasítja azokat az imperialista jogfilozófiában szélesen elterjedt és uralkodó, de bizonyos időszakban a szovjet jogelméletben is hangot kapott nézeteket, amelyek az alanyi jog jelentőségét és általában az alanyi jog fogalmának szükségességét tagadják. „Az alanyi jog, azaz az egyes személy joga a jogrendszernek és a jogtudománynak valóban szükséges fogalma."[16]

Kecsekjan mélyenszántóan elemzi az akarat és a lehetőség kategóriáinak az alanyi jogot illetően fennálló jelentőségét. „Az akarat és a lehetőség valóban azok a kategóriák, amelyeknek elemzése nélkül nem lehet feltárni a szubjektív értelemben vett jog fogalmát."[17] Az akaratnak az alanyi joggal kapcsolatos szerepét két vonatkozásban jelöli meg. Az egyik az osztályakaratnak az alanyi joggal való összefüggése. A szubjektív jogban a jogszabályokban kifejeződő osztályakarat tükröződik.[18] Az alanyi jogok az osztályakaratot kifejező jogszabályoknak megfelelően alakulnak. Az alanyi jog akarati jellegét tehát elsősorban, akárcsak a jogviszonyokét, a jogi normákban kifejezett osztályakarat adja meg. Kecsekjan helyesen mutat rá arra, hogy a jogosult pszichológiai értelemben vett akarata — szemben a burzsoá akaratelméleti koncepciókkal — nem jelenti az alanyi jog lényegét, mert az alanyi jog létezésének a pszichológiai értelemben vett akarat nem feltétele. A jogosult vagy más személy akaratmegnyilvánulása azonban lényeges és szükséges tényező a jog megvalósulása számára. Az alanyi jog megvalósulása tehát a jogosult individuális akaratán keresztül történik.[19]

Kecsekjan az alanyi joggal foglalkozó szovjet irodalmat vizsgálva kimutatja, hogy a szovjet szerzők jelentős része — kisebb terminológiai el-

[12] L. *Kecsekjan* i. m. 30—31. old.
[13] L. i. m. 40. old.
[14] L. i. m. 42—43. old.
[15] L. i. m. 42. old.
[16] L. i. m. 48. old.
[17] L. i. m. 55. old.
[18] L. i. m. 53. old.
[19] L. i. m. 53. old.

térésekkel — az alanyi jog lényegének a személy a jogszabályok által nyújtott lehetséges magatartását tartja. Kecsekjan ezzel egyetért, de elutasítja a szocialista jogtudományban uralkodónak mondható azt a meghatározást, amely — helyesen — nem elégszik meg azzal, hogy az alanyi jogot általában lehetséges magatartásnak jelölje meg, hanem ezt a lehetőséget konkrétságában akarja megragadni, és ezért az alanyi jogról mint a személy lehetséges magatartásának a törvény által meghatározott mértékéről és fajtájáról beszél.[20] Kecsekjan nem tartja helyesnek, hogy az alanyi jog esetében az adott személy lehetséges magatartásának mértékéről beszéljünk, mert: 1. a mérték mennyiségi fogalom, amely különböző nagyságok összemérhetőségét feltételezi, a törvény által biztosított cselekvési lehetőségek viszont szerfelett különbözőek és teljesen összemérhetetlenek;[21] 2. a magatartás kifejezés nem kielégítő, mert ez nem egyeztethető össze a jogi személyek, az állami szervek alanyi jogairól való elképzeléssel.[22] Ezért az alanyi jog fogalmát a következőképpen határozza meg: „Az alanyi jog vagy a jog szubjektív értelemben a személynek nyújtott és a jogszabályok, valamint a megfelelő kötelezettségek által biztosított *cselekvési lehetőség*, azaz lehetőség arra, hogy önállóan meghatározza a saját céljaihoz szükséges eszközöket, többek között, hogy más személyek magatartását mint eszközöket használja fel."[23]

Az alanyi jognak ezt a meghatározását több oldalról is bírálat illeti. Mindenekelőtt az, hogy a cselekvési lehetőség általános és nem konkrét. Márpedig a jogviszony, mint arra Kecsekjan is helyesen utal,[24] mindig konkrét viszony és az alanyi jog is konkrét lehetőséget jelent. Ezért azokkal a szerzőkkel kell egyetértenünk, akik a lehetőség konkrétságának az alanyi jog fogalmában való kifejezésére törekszenek. Jogosult lehet Kecsekjannak a lehetőség *mértéke* terminológia helyességével kapcsolatos kételye, de alaptalan és hibás e terminussal jelölt konkrétságnak az alanyi jog fogalmából való kirekesztése. Az alanyi jog mindig a jogviszonyt kiváltó jogi tény által konkretizált magatartási lehetőség. Kérdéses, hogyha a lehetséges magatartás kifejezést a cselekvési lehetőség terminussal váltjuk fel, ez felöleli-e a lehetséges magatartás egész tartalmát, beleértve a cselekvéstől való tartózkodást is. Az alanyi jog fogalmának Kecsekjan által adott meghatározása bizonyos vonatkozásban nincs összhangban egyéb irányú fejtegetéseivel. A meghatározásban ugyanis Kecsekjan arra utal, hogy az alanyi jognak meghatározott jogi kötelezettség felel meg. Igaz, hogy ezt az alanyi jognak megfelelő jogi kötelezettséget Kecsekjan helytelenül az alanyi jog biztosítékának tartja, de helyes az alanyi jog és a megfelelő jogi kötelezettség összefüggésére való utalás. Könyvének más helyén azonban Kecsekjan kifejti, hogy a jogi kötelezettségek azoknak megfelelő jogok nélkül is létezhetnek,[25] és ezzel lerontja a helyesen megállapított előbbi tétel érvényességét. Hibája a meghatározásnak az is — mint arra helyesen Kerimov is rámutat[26] —, hogy az alanyi jogot — a definíció szerint — a jogszabályok biztosítják. A jogi normák megállapítják az alanyi jogokat és nem biztosítják; az alanyi jogokat a jogszabályok mögött álló állam garantálja.

Nem tudunk egyetérteni Kecsekjannak a jogi kötelezettség lényegét fejtegető elemzésével sem. Kecsekjan ugyanis a jogi kötelezettséget a meghatározott magatartás állami kényszerrel biztosított szükségszerűségeként fogja fel. „A megfelelő magatartás az uralkodó osztály által megállapított és az állami kényszer minden eszközével biztosított rend szempontjából társadalmilag szükségszerű."[27] A kellő magatartás nem fejezi ki a kötelezettség lényegét. A kellő magatartás azt a magatartást jelöli, amely megfelel a kötelezettségnek, azaz a kötelezettség teljesítését és nem magát a kötelezettséget. A kötelezettség a jogszabályok által előírt meghatározott magatartás kellősége, de nem maga a kellő magatartás, azaz a magatartás bizonyos szükségszerűsége a jogszabályokban foglalt követelmények szempontjából.[28] Helyes Kecsekjannak az a finom disztinkciója, amelyet a kellő magatartás és a magatartás kellősége között tesz, bár első pillanatban üres pedantériának tűnik. Kétségtelen azonban, hogy a kötelezettség és az ennek megfelelő magatartás nem azonos. Nem lehet azonban helyesnek elfogadni Kecsekjannak azt a kísérletét, hogy a magatartásnak ezt a kellőségét szükségszerűségnek fogja fel. Amint arra N. G. Alekszandrov rámutat,[29] a szükségszerű az objektív törvényszerűség fogalmával összekapcsolt terminus és a jelenségek olyan fejlődését jelöli, amely annak belső lényegéből és más jelenségekkel való kölcsönös kapcsolatából következik. Igaz, hogy a szocialista jogszabályok által előírt jogi kötelezettségek az objektív társadalmi törvények figyelembevételén alapulnak, de helytelen és káros volna a jogi kötelezettségeket a társadalmi törvényszerűségek szükségszerűségével összezavarni. A jogi kötelezettségnek a magatartás társadalmi szükségszerűségeként való meghatározása könnyen szubjektivizmushoz és voluntarizmushoz vezethet.

Az állami jogi személy

Különös érdeklődésre tarthatnak számot Kecsekjannak az állami jogi személyről szóló újszerű, gondolatokban gazdag fejtegetései. Kecsekjan vizsgálódása során abból indul ki, hogy eddig az állami jogi személyek lényegének tanulmányozásakor nem vették eléggé figyelembe azt a körülményt, hogy az állami jogi személyek az állami mechanizmus részeit jelentik.[30] „Fontos itt megjegyezni, hogy amikor feltárjuk az állami jogi személy társadalmi realitását, akkor át kell hogy hasson bennünket annak a tudata, hogy az állami jogi személy az állam része, az egésznek része, és tanulmányoznunk kell azt a kérdést, hogy mit jelent ez az egész, és ami a legfontosabb, hogy milyen a kölcsönös viszony az egész és annak egyes része között."[31] Az egész és a rész dialektikájából, valamint az állami jogi személynek az állami mechanizmusban elfoglalt helyéből kiindulva, Kecsekjan sorra veszi az állami jogi személy lényegét magyarázó szocialista elméleteket és azokat bírálatban részesíti. Az állami jogi személy „kol-

[20] L. Sz. N. *Bratusz:* A jogi személy a szovjet polgári jogban, Moszkva, Jurizdat 1947. 34. old.; A polgári jog alanyai. Moszkva, Goszjurizdat, 1950. 13. old.; N. G. *Alekszandrov* im. 108. old.
[21] L. *Kecsekjan* i. m. 56. old.
[22] L. i. m. 57. old.
[23] I. m. 57. old.
[24] I. m. 25. old.
[25] L. i. m. 63. old.
[26] L. D. A. *Kerimov:* A törvényesség biztosítása a Szovjetunióban. Moszkva, Goszjurizdat, 1956. 25. old.
[27] *Kecsekjan* i. m. 60. old.
[28] I. m. 60. old.
[29] L. *Alekszandrov* i. m. 111—112. old.
[30] *Kecsekjan* i. m. 104. old.
[31] I. m. 109. old.

lektíva" elméletét éppúgy elutasítja, mint azt a koncepciót, amely az állami jogi személy lényegét az igazgatóban látja. Ha az állami jogi személy az állami apparátus része — írja —, akkor a jogi személy mögött áll az állam mint egész, amely átfogja valamennyi részét feladataiknak és funkcióiknak teljességében. Ha ebből indulunk ki, akkor sem a vállalat igazgatója egyedül, sem a vállalat dolgozóinak kollektívája nem alkotják a jogi személy társadalmi realitását. A jogi személy az állami apparátusba csak mint a hivatali személyek szervezett összessége, az állami mechanizmus része tartozhat.[32]

Nem tartja helyesnek és megalapozottnak Venediktovnak és más szovjet szerzőknek azt a felfogását, hogy az állami jogi személy az állami vagyont csak „operatív igazgatásba" kapja. Kecsekjan szerint a külön vagyonnak az állami gazdasági szerv teljes rendelkezésére bocsátása nem akadályozza az állami szocialista tulajdon egységes alapjának fenntartását. Az állam éppen ama jogok mértékéig az állami szocialista tulajdon alanya, amelyekkel szervei rendelkeznek. Az állam számos szervének (intézmények és vállalatok) személyében alanya az ipari vállalatok, felszerelések, épületeik, forgóeszközeik és a vállalatnak a szükségletek kielégítésére rendelt termelése tulajdonjogának mind az állami szervek egymásközti, mind az állami szervek és a polgárok közti kölcsönös kapcsolatokban. Az egész állami vagyon, az állami szocialista tulajdon minden tárgya egységes alapot alkot és ugyanakkor a különböző állami szervekhez van rögzítve.[33]

Bírálja Kecsekjan azt a szovjet jogtudományban Visinszkij fejtegetései alapján elterjedt koncepciót is,[34] mely szerint az állami szervek állítólag csak „megbízottként igazgatják", csak „birtokolják" az állami tulajdont. Ez a tétel — írja Kecsekjan — 1. ellentmond a hatályos törvényhozásnak; 2. jogi szempontból bizonyos, teljesen tarthatatlan és elfogadhatatlan következtetésekhez vezet, amelyektől nem riadnak vissza az „operatív igazgatás" koncepciójának hívei, akik megtagadják az állami szervektől az állami tulajdonjogot; 3. és végül, ami különösen fontos, a szocialista államot metafizikusan szembeállítják szerveivel, holott a problémát csak a szocialista állam és egyes részei, többek között a gazdasági szervek között fennálló dialektikus egység alapján lehet megoldani.[35]

Mindezek alapján Kecsekjan az állami jogi személy fogalmát a következőképpen határozza meg: „Az állami jogi személy a hivatali személyeknek az egységes állami szervezet részeként felfogott szervezett összessége; e fizikai személyek komplexusa által folytatott önálló gazdasági tevékenység alapja az elkülönült vagyon."[36]

A jogtárgy

Kecsekjan a jogtárgyakat külön fejezetben tárgyalva, lényegében abban a vitában vesz részt, amely a jogviszonyok tárgyáról a szocialista jogelméletben immár évek óta folyik.[37] Kecsekjan mindenekelőtt a jogtárgy fogalmát igyekszik tisztázni. A jogi uralomnak, a jogosult személy „ellenőrzésének" tárgya alkotja a jogtárgyat. A jogtárgy különbözik a jog és a jogviszonyok tartalmától. „A jogtárgy a kívánt jogi hatás, annak a jogi ellenőrzésnek tárgya, amelyet a jog tartalmával (vagy a jogviszonyok tartalmával) érünk el."[38] A jogtárgy terminus az alanyi joghoz tartozik és nem veszi figyelembe az objektív jogot, a jogszabályok összességét. Nyilvánvaló, hogy semmi szükség sincs arra, hogy a jogtárgy fogalmát kettéosszák és az objektív jogra is alkalmazzák, mert ez csak a jogi terminológia határozatlanságához és összezavarásához vezet.[39]

Véleményünk szerint azonban éppen Kecsekjan említett fejtegetései szolgáltatnak alapot a jogi terminológia bizonytalanságára és összezavarására. A jogtárgy kifejezés hallatára önkéntelenül is a tárgyi jog, a jogszabályok tárgyára gondolunk. Ezért helyesebbnek véljük a terminológia tisztasága érdekében e vonatkozásban két fogalom: a jogtárgy és a jogviszonyok tárgya fogalmának felhasználását. A jogtárgy a tárgyi jog, a jogszabályok tárgyát, tehát a társadalmi viszonyokat jelöli, a jogviszonyok tárgya viszont a szubjektív jog (beleértve a jogi kötelezettséget is), tehát a jogviszonyok tartalmának tárgyát. A fogalmaknak ez a pontos differenciálása elejét veszi a kérdés vonatkozásában gyakori további félreértéseknek. A jogtárgy és a jogviszonyok tárgya általános fogalmának meghatározásában pedig Joffeval kell egyetértenünk, aki a jogtárgyon azt érti, amire a jog irányul és amire hatást gyakorol.[40] Ez mind az objektív, mind a szubjektív jog, illetve a jogviszonyok vonatkozásában érvényes.

A továbbiakban Kecsekjan a jogtárgynak a szocialista jogirodalomban található különböző megjelöléseivel foglalkozva kifejti, hogy mi lehet a jog tárgya. „A jog tárgya, azaz a jogosult személy uralmának tárgya lehet a kötelezett személy cselekedetein kívül, a jogosult személy cselekedete, valamint a dolgok és a nem-materiális javak."[41] Kecsekjan — helyesen — elutasítja azt a nézetet, amely csak a kötelezett személy magatartását gondolja a jog tárgyának. Nem tartjuk megalapozottnak viszont azokat a fejtegetéseit, amelyekkel azt a felfogást bírálja, mely szerint a jogtárgy csak a magatartás. Kecsekjan véleménye szerint ugyan az emberek cselekedetei a jogviszonyok tartalmát alkotva egyúttal jogtárgyak is lehetnek,[42] de a dologi jog területén már azzal utasítja el azt a koncepciót, mely szerint a dologi jogviszonyok tárgya is magatartás, hogy ebben az esetben a jogtárgy a dolog, mert a cselekvés, illetve az attól való tartózkodás a konkrét jogviszony tartalmát jelentik. Ez a felfogás — szerinte — a jog tartalmának a jog tárgyával való összekeverésén alapszik. Nem igaz, hogy a jog tartalma mindig egybeesik a jog tárgyával.[43]

Kecsekjannak érvelése során valóban sikerül a jog tárgyát a jog, illetve a jogviszonyok tartalmával oly módon összekeverni, hogy a jogviszonyok tartalmáról monográfiájának más helyén kifejtettekkel is ellen-

[32] I. m. 108. old.
[33] I. m. 109–111. old.
[34] L. A. J. *Visinszkij:* A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Bp. 1950. 61. old.; A. V. *Venediktov:* Az állami szocialista tulajdon. Moszkva, Leningrád 1948. 4., 309. stb. old.

[35] L. *Kecsekjan* i. m. 112–113. old.
[36] I. m. 105. old.
[37] L. I. L. *Braude:* A jogviszonyok tárgya a szovjet polgári jog szerint. SZGP. 1951. 3. sz.; O. Sz. *Joffe:* A jogviszony a szovjet polgári jogban. Leningrád 1949.; *Alekszandrov* im. stb. Meg kell jegyezni, hogy csaknem valamennyi szocialista állam- és jogelméleti, valamint polgári jogi tankönyv és a jogviszonyokkal foglalkozó monográfia vagy tanulmány állást foglal ebben a kérdésben.
[38] *Kecsekjan* i. m. 138. old.
[39] L. i. m. 137–138. old.

[40] L. *Joffe* i. m. 90. old.
[41] *Kecsekjan* i. m. 142. old.
[42] L. i. m. 148. od.
[43] L. i. m. 142–145. old.

tétbe kerül. Igaza van Kecsekjannak abban, hogy a jog tárgyát nem szabad a jogviszonyok tartalmával összezavarni. A jogviszonyok tartalma az alanyi jogok és kötelezettségek, tehát a cselekvési lehetőség, illetve a magatartás lehetősége, nem azonosak a tényleges, valóságos, a jognak, illetve a kötelezettségnek megfelelő magatartással. Ezek éppen erre a lehetséges, illetve követelt magatartásra irányulnak. A jogviszonyok tárgya tehát sohasem azonos a jogviszonyok tartalmával, még akkor sem, ha a személyek meghatározott magatartását tartjuk jogtárgynak. A dolgok és nem-materiális javak viszont sohasem tárgyai a jogviszonyoknak, mert a jogviszonyok tartalma (az alanyi jogok és kötelezettségek) mindig valamely személy magatartására, nem pedig dolgokra vagy immateriális javakra irányul. A jogszabály társadalmi viszonylatokat szabályoz, emberi magatartásokra irányul és a jogi szabályozás megvalósulásának menetében létrejövő alanyi jogok és kötelezettségek személyek magatartására és nem dolgokra hatnak.

*

Kecsekjan igen érdekes és gondolatokban gazdag monográfiájának teljes tartalmát természetesen nem lehetséges e néhány oldalon összefoglalni. Még kevésbé lehet a könyvben található gondolatok minden vonatkozásban teljes és megalapozott bírálatát kifejteni. Ezek a vázlatos, a tanulmány első olvasása közben felmerült gondolatok csak arra irányulnak, hogy szocialista jogtudományunk művelőinek figyelmét a szovjet állam- és jogelméletnek erre az új, problémákban és megoldási kísérletekben gazdag termékére felhívják. *Peschka Vilmos*

---

*Beérkezett könyvek :**

Jogi tanulmányok. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára. Szeged, Hungaria, 1958. 369 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica Tom. V. Fasc. 1—15./

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1958. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. XXIII, 589 p.

A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete. Szerk. *Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos.* Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 399 p.

Görgényi Gábor—*Ács* Imre : A kisajátítási jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 224 p.

Kassai Géza : Trianon és Párizs. [Kiad. a :] Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. Szikra ny. 1959. 23 p.

Bogyay Géza : A házfelügyelők jogai és kötelességei. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 175 p.

Kiss György : Budapesti várospolitika. 1873—1944. 2. átd. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 427 p.

A katonai büntetőjog kézikönyve. Szerk. *Kovács* Zoltán. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 371 p.

Frommer József—*Oszoly* Kálmán : Az árvíz- és belvízvédekezésre, valamint a helyi vízkárelhárításra vonatkozó jogszabályok. Összeáll. — —. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 159 p.

Bolgár Elek : Válogatott tanulmányok. Szerk. *Kerekes* Lajos. Bp. Akad. Kiadó, [1958.] 329 p.

Meznerics Iván—*Simon* Gyula—*Hidas* János : Devizajog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 339 p.

Viski László : Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 298 p. /ÁJI. tud. ktára 13. sz./

*

Isztorija szovetszkoj konsztitucii. Szbornik dokumentov 1917—1957. [A szovjet alkotmány története.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR. 1957. 551 p. ÁJI. 17.191

A Szovjet Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének gondozásában közzétett hatalmas méretű forrásgyűjtemény a soknemzetiségű szovjet szocialista állam 1917—1957 időszakban hozott alkotmányjogi jellegű alapvető jogszabályanyagát adja közre. Az anyagot a munka szoros időrendben három fejlődési szakra (1917—1922, 1922—1936, 1936—1957) bontva közli. A gyűjtemény elsősorban a hivatalos forráskiadványokban megjelent anyagot tartalmazza, emellett azonban számos egyéb felkutatott forrásanyagot is közzétesz. A hatalmas méretű és részletes tárgymutatóval, továbbá időrendi mutatóval, az egyes okmányokkal kapcsolatban pedig a forráshelyek részletes megjelölésével közzétett anyag alapvető forrásmunkája nemcsak a szovjet állam- és jogtudomány s ezen belül az államjog kutatóinak, hanem mindezen túlmenően a szocialista jog minden kutatójának.

Gudosnikov, L. M. : Mesztnüe organü goszudarsztvennoj vlaszti i goszudarsztvennogo upravlenija Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [Az államhatalom és államigazgatás helyi szervei a Kínai Népköztársaságban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR 1958. 187 p. ÁJI. 17.056

Az államhatalmi és államigazgatási helyi szervek fejlődésének bemutatása után részletesen tárgyalja a helyi szervek szervezésének és tevékenységének alapvető elveit. Az államhatalom helyi szerveiről szóló fejezetben ismerteti a népköztársaság területi felosztását, a helyi képviseleti szervek megalakulását, hatáskörét és munkaformáit. Az államigazgatás helyi szerveiről szóló részben ismerteti a helyi szervek (népi bizottságok) szervezetének és munkájának legfontosabb kérdéseit. A mellékletben sematikusan is bemutatja az államhatalmi és államigazgatási szervek módszerét, összetételét és kapcsolatait.

Grazsdanszkoe pravo sztran narodnoj demokratii. [A népi demokratikus országok polgári joga.] Szerk. : *Genkin*, D. M. Moszkva, Vnestorgizdat, 1958. 552 p. ÁJI. 17.217

A munka a Kínai, az Albán, a Bolgár, a Magyar, a Koreai, a Mongol, a Lengyel és a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, valamint a Német Demokratikus Köztársaság polgári jogát dolgozza

---

* Rovatunkban rendszeresen közölni fogjuk a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket.
Lelőhelyrövidítések : OK = Országgyűlési Könyvtár, fedogozza *Takács József* ; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza *Hajdu Elemérné* ; ÁJI = Az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza *Nagy Lajos*. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. — *Szerk.*

fel az egyetemek előadói és hallgatói, továbbá a népi demokratikus országok polgári joga iránt érdeklődő jogászok számára. A bevezető részben a munka szerkesztője általános jellemzést ad a polgári jognak azokról az alapelveiről, amelyek minden népi demokratikus országban általánosak. Ezt követőleg az egyes fejezetek egy-egy népi demokratikus ország polgári jogának sajátos vonásait mutatják be. A befejező rész a szocialista országok közötti polgári jogi viszonyokat tárgyalja.

Szbornik zakonodatel'nüh aktov o trude. [A munkáról szóló jogszabályok gyűjteménye. 2. bőv. és jav. kiadás.] Szerk. D. Sz. *Karev.* Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 607 p. ÁJI. 17.220

A gyűjtemény a dolgozók és alkalmazottak munkájával kapcsolatos jogszabályokat (törvényerejű rendeletek, kormányhatározatok, utasítások), valamint a Szakszervezeti Tanácsnak ezzel kapcsolatos határozatait tartalmazza, a népgazdaság egyes ágainak munkafeltételeivel, illetőleg a kulturális és az igazgatási ügyekkel kapcsolatos anyag nélkül. A gyűjtés anyaga 1958. május 1-ével zárul. Az anyag csoportosítása a következő: az általános rendelkezések után a gyűjtemény a munkaszerződésre, a szakmai előkészítésre, a munka- és pihenési időre, a munkabérre, a munkavédelemre, a nők és fiatalkorúak munkájára, a munkafegyelemre, a dolgozók anyagi felelősségére, a munkaügyi vitákra, a társadalombiztosításra, illetőleg a nyugdíjügyekre vonatkozó jogszabályanyagot közli. Kezelését részletes tárgymutató és rendszeres mutató könnyíti meg.

Raiher, V. K.: Pravovüe voproszü dogovornoj diszciplinü v SZSZSZR. [A szerződési fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Leningradszkogo Universziteta. 1958. 267 p. ÁJI. 17.218

A munka két főrészre tagozódik Az első részben a szerződési kötelezettségek reális teljesítésének elvét, az adós helyzetét, a kötelezettségek tartalmát és a hitelező új szerepét mutatja be. A második részben a szerződéses kötbér jogi természetét vizsgálja, a továbbiakban pedig elemzi a nemteljesítésért való felelősség, a visszkereset és a közvetlen felelősség kérdéseit.

Szovetszkoe ugolovnoe pravo. Oszobennaja csaszt'. [Szovjet büntetőjog. Különös rész.] Szerk.: *Utevszkij*, B. Sz. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 455 p. ÁJI. 17.126

A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma által az egyetemi jogi karok és a jogi főiskolák számára közzétett tankönyv nemrég megjelent 2. része. Az egyes fejezeteket nagyobbrészt fiatal tudósok írták. A munka rendszere a következő: államellenes (ellenforradalmi) bűncselekmények, az államigazgatás ellen elkövetett különösen veszélyes bűncselekmények, a szocialista tulajdon fosztogatásával elkövetett bűncselekmények, a személy elleni bűncselekmények, a személyi tulajdon elleni bűncselekmények, a munkaviszonyokkal kapcsolatos bűncselekmények, a hivatali bűncselekmények, a gazdasági bűncselekmények, az államigazgatás rendje elleni bűncselekmények, a közegészség és a társadalmi biztonság, valamint annak rendje elleni bűncselekmények, a Szovjetunió honvédelme elleni bűncselekmények, a béke elleni bűncselekmények, katonai bűncselekmények. A fejezetek végén bibliográfiai mutatót közöl.

Trestni zákon. Komentár. [Büntetőjog. Kommentár.] Praha, Orbis, 1958. 816 p. ÁJI. 17.178

Az 1950. évi büntetőtörvénykönyv részletes magyarázata, a vonatkozó legfontosabb bírói gyakorlattal s válogatott bibliográfiával a Csehszlovák Köztársaságban és a külföldön megjelent fontosabb művekről és folyóirati tanulmányokról. Részletes tárgymutatója van.

Mezsdunarodnoe pravo. [Nemzetközi jog.] Szerk.: *Kozsevnikov*, F. I. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 471 p. ÁJI. 17.050

A Szovjetunió egyetemi jogi karai és jogi főiskolái számára kiadott tankönyv. Felosztása: a nemzetközi jog fogalma, forrásai és rendszere, a nemzetközi jog és a nemzetközi jogtudomány története, a nemzetközi jog alanyai, a lakosság kérdései a nemzetközi jogban, az államterület a nemzetközi jogban, nemzetközi szerződés, a külkapcsolatok állami szervei, a nemzetközi szervezetek, a nemzetközi viták békés elintézése, a háború törvényei és szokásai. Minden fejezet végén rövid, 2—3 oldalas összefoglalást ad, amely pontokba sűrítve foglalja össze a fejezet legfontosabb kérdéseit. Ugyancsak oktatási célt szolgálnak a legfontosabb kérdésekről (a nemzetközi jogi elismerés, az állampolgárság megszerzése, a nemzetközi szerződések formái stb.), valamint szervezetekről (ENSZ, Gyámsági Tanács stb.) adott sematikus vázlatok. Figyelemre méltó végül a munka rendkívül gazdag bibliográfiai anyaga.

Krülov, Sz. B.: Mezsdunarodnüj szud Organizacii Ob"edinennüh Nacii. [Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nemzetközi Bírósága.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 166 p. ÁJI. 17.228

A munka a Nemzetközi Bíróságnak a nemzetközi joggal és az eljárással kapcsolatos 10 éves gyakorlatát mutatja be. Szerző a bemutatott időszak legnagyobb részében (1945—1955) bírája volt a Nemzetközi Bíróságnak és így nemcsak nagy elméleti felkészültséggel, hanem gyakorlati tudással állította össze a monográfia anyagát. A bevezetőben az ENSZ alapokmányának a nemzetközi bíróság szervezetével kapcsolatos anyagát ismerteti. A következő fejezetekben a Bíróság gyakorlatát a konkrét időszerű kérdések alapján csoportosítva mutatja be (a Bíróság határozatai saját hatásköréről és illetékességéről, az ENSZ alapokmányának értelmezési kérdései a Bíróság gyakorlatában, az államok nemzetközi felelőssége, a lakosság kérdései, a területi szuverenitás kérdései, a diplomáciai mentesség kérdései, a nemzetközi szerződések elméleti kérdései, a nemzetközi döntőbírósági eljárás kérdései).

Makszimov, Hr.: Szpravocsnik po zakonodatelsztvoto na Narodna Republika Bölgarija. [A Bolgár Népköztársaság törvényhozásának mutatója.] [Szofija], Izd. Nauka i Izkusztvo, [1957]. 606 p. ÁJI. 17.205

A munka az 1944. szeptember 9-től 1957. június 30. időközben közzétett törvényeket, törvényerejű rendeleteket, minisztertanácsi határozatokat és rendeleteket, utasításokat stb. közli. Betűsoros összeállításai a nagyobb címszavaknál a betűsoron belül még külön alcímekre is tagozódik. Jól áttekinthető és kezelhető munka.

Voproszü szovetszkogo goszudarsztva i prava. 1917—1957. [A szovjet állam és jog kérdései.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1957. 432 p. ÁJI. 17.202

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójára kiadott gyűjteményes munka a szovjet állam- és jogtudomány néhány alapvető kérdését dolgozza fel. Tartalma: Csikvadze, V. M.: Lenin szerepe a szovjet szocialista jog megteremtésében; Kareva, M. P.: A szovjet szocialista állam tapasztalatainak elméleti jelentősége; Kotok, V. F.: A szovjet állam szocialista demokratizmusa; Ronin, Sz. L.: A soknemzetiségű szovjet állam alapjának keletkezése és fejlődése; Levin, I. D.: A szovjet föderáció — a nemzetiségi kérdés megoldásának állami-jogi formája a Szovjetunióban; Sztrogovics, M. Sz.: A szocialista törvényesség a szovjet társadalomban; Pavlov, I. V.: A kolhozok jogi szabályozásának fejlődése a Szovjetunióban; Akszenenok, G. A.: A földjogi viszonyok keletkezése és fejlődése a Szovjetunióban; Pasertsznik, A. E.: A munkaidő jogi szabályozásának története a Szovjetunióban.

Zivsz, Sz. L.: Krizisz burzsoaznoj zakonnoszti v szovremennüh imperialiszticseszkih goszudarsztv. [A burzsoá törvényesség válsága a mai imperialista államokban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1958. 294 p. ÁJI. 17.018

A burzsoá törvényesség megtagadása az imperializmusban törvényszerű. A munka a törvényesség kijátszásának alapvető formáit, az ezeket alátámasztó elméleteket (természetjog, a normatív és a szociológiai iskola) mutatja be, majd a törvényesség megtagadásának különleges formáit (a választórendszerek kiépítése, az egyéni szabadságjogok kijátszása, a faji uszítás felhasználása) vizsgálja. A befejező rész a demokráciáért és a társadalmi haladásért küzdő, haladó erőknek a törvényességért folytatott küzdelmét vázolja.

Wilding, Norman-Laundy, Philip: An encyclopaedia of parliament. [Parlamenti enciklopédia.] Forew. Malvern. London. Cassel, 1958. X, 705 p. OK. 346.348

A kézikönyv betűrendben és címszavak szerint foglalja össze az angol parlamentre és a brit birodalom tagállamainak parlamentjeire vonatkozó tudnivalókat: mind a történeti anyagot, mind pedig a tételes szabályozást. Szerkezete megfelel a lexikonnal szemben emelhető igényeknek, bőven ad utalásokat.

Tárgyköre: a parlamenti szokások, az uralkodók életrajza, a korona és a parlament kapcsolatai, a törvényhozó szervek és a pártok története stb. A kötethez csatolt függelék a parlamentek ülésszakaira, valamint a brit birodalom miniszterei re vonatkozó kronológiai adatokat tartalmaz és betekintést ad az illetményeket illetően is. A tárgyalt témakörökkel kapcsolatban bőséges bibliográfiát nyújt.

Johnson, E. L.: Family law. [Családjog] London, Sweet and Maxwell, 1958. XL, 325 p. [Bibliogr. XXXVIII. p. és szöveg között.] OK. 346.697

Tömör, átfogó mű az angol családjog alapjairól egyetemi hallgatók és gyakorlati jogászok számára. A könyv bevezetőjében történeti megalapozást ad, majd az angol bíróságok hatásköréről beszél. Maga a mű négy részre oszlik: A házasság előzményei (jegyesség, házassági szerződés, házasságkötési cselekvőképesség, consensus, a házasságkötés alakiságai stb.); a házasságkötés joghatásai; a házasság felbontásával kapcsolatos anyag és a gyermekek jogi helyzete (szülők és gyermekek közötti jogviszony, gyámság stb.).

A könyv használhatóságának technikai apparátusa: a jogszabályok és a jogesetek mutatója, angol témabibliográfia, tárgymutató és tartalomjegyzék.

Baumbach, Adolf—*Lauterbach*, Wolfgang: Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und anderen Nebengesetzen. [Polgári eljárás, a bírósági szervezeti törvénnyel és melléktörvényekkel.] 25. neubearb. Aufl. München—Berlin, Beck, 1958. XXXI, 1895 p. (Beksche Kurz-Kommentare 1.) OK. 366.478

Az összeállítás rendszere és beosztása követi a perrendtartás tételesjogi anyagát s az egyes szakaszoknál ismerteti a joggyakorlatot is. Ekként az összeállítás — ahogyan az előszó is mondja — a gyakorlatból ad anyagot s a gyakorlatnak szól. Mégis a joggyakorlat rendszerezése és tárgykör szerinti csoportosítása a további tudományos munkának is segédeszköze lehet.

A kézikönyv gyakorlati használhatóságát technikai apparátusa nagyban előmozdítja. A jogszabálymutatón, utalókon és rövidítési jegyzéken kívül — amelyek általában szokásosak — a terminus technikusok helyesnek tartott német elnevezésére vonatkozó táblázatot (Verdeutschungstafel) is közöl.

A kézikönyv 20 oldalas bevezetője történeti, jogforrási, irodalmi és alkalmazási segítséget nyújt a mű használatához.

Godchot, J. E.: Les constitutions du Proche- et du Moyen-Orient. [A Közel- és Középkelet alkotmányai.] Préf. G. Vedel. Paris, Sirey, 1957. II, 442 p. [Bibliogr. szöveg között.] OK. 362.523

Afganisztán, Szaud-Arábia, Egyiptom, Eritrea, Etiópia, Görögország, Irak, Irán, Izrael, Libanon, Líbia, Szudán, Szíria, Törökország és Jemen hatályos alkotmányainak szövegét tartalmazza. A kötet elején az általános művek bibliográfiáját közli, ezen felül minden országnál különkülön ad bibliográfiát, s közli az illető ország jogi fogóiratainak jegyzékét. Felsorolja az egyes országok alapvető alkotmányjogi szabályait. Az egyes országoknál emellett az államformára, a lakosság számára, a parlamenti formára, a nagyobb városokra és a nyelvre vonatkozó adatokat közöl, s közli a tárgyalt országok térképeit.

Répertoire de droit public et administratif. [Közjogi és közigazgatási jogi repertórium.] 1. Tome. Abbatoir-Epaves. Publ. sous la dir. Raymond *Odent*—Marcel *Waline*. Paris, 1958. Jurisprudence Générale Dalloz. XIII, 966 p. OK. 353.410 : 1

Az ismert Dalloz-repertóriumok most megindított szakjogi sorozatának egyik legelső kötete. Nagyterjedelmű cikkekből áll, elsősorban a hatályos anyagot és az ahhoz kapcsolódó elméleti anyagot, valamint irodalmat foglalja össze. Enciklopédikus munkáknál újszerű szerkezeti megoldása: a címszó anyagát is rövid, számozott fejezetekre tagolja s a címszó után tartalomjegyzékszerűen az egyes fejezetek címeit közli. Jogszabálymutatóként és bibliográfiaként is használható hatalmas munka.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Magyar-Szovjet jogásznapok

A Magyar—Szovjet Barátság Hónapja keretében az MSzBT jogtudományi szakosztálya az Igazságügyminisztériummal, a Legfőbb Ügyészséggel, a Legfelsőbb Bírósággal, a Magyar Jogász Szövetséggel, a MTA II. osztályával, az Állam- és Jogtudományi Intézettel, az ELTE jogi karával, a TIT jogi szakosztályával és a Budapesti Ügyvédi Kamarával karöltve Magyar—Szovjet Jogásznapokat rendezett. Az ünnepi ülésszaknak különös jelentőséget kölcsönzött az a tény, hogy ez volt az első országos jellegű esemény a magyar—szovjet jogi propaganda terén az 1956. októberi ellenforradalom óta. Fokozta a Jogásznapok iránti érdeklődést az a körülmény is, hogy a Barátság Hónapja alkalmával hazánkba látogató szovjet küldöttségnek első alkalommal volt jogász tagja, nevezetesen *B. Sz. Nyikiforov* professzor, a jogi tudományok doktora, aki a Szovjetunió össz-szövetségi jogtudományi intézetében a büntetőjogi osztály vezetője. Nyikiforov professzor közreműködése nagymértékben növelte az ünnepi ülésszak jelentőségét.

A napirenden a széles jogászkörök rendkívül érdeklő, két időszerű témakör szerepelt. Az egyik a *kodifikáció* kérdéseit érintette. Mint ismeretes, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1958 decemberében több fontos törvényt hozott a büntető anyagi és eljárási jog, valamint a bírósági szervezet terén. Emellett gondos törvényelőkészítő munka folyik egyéb jogágak területén is a Szovjetunióban. A kodifikáció kérdései nálunk is előtérbe kerültek. A Magyar—Szovjet Jogásznapok részvevőinek nagy érdeklődésére tarthattak számot tehát azok az előadások, amelyek a szocialista jog szovjetunióbeli és hazai *kodifikációs eredményeit és problémáit* kívánták elemezni a büntető és a polgári jog területén. Ugyancsak időszerű volt a másik napirendi pontja az ünnepi ülésszaknak: *a revizionizmus elleni harc kérdése a jogtudományban.*

Az ünnepi ülésszak fentebb vázolt jelentőségét húzta alá bevezető szavaiban *dr. Névai László* professzor, aki a Magyar—Szovjet Barátság hónapja keretében immár hagyományossá vált előadássorozatot az MSzBT jogtudományi szakosztálya nevében megnyitotta.

A megnyitó előadást dr. Nezvál Ferenc igazságügyminiszter tartotta. Előadásában utalt arra a hatásra, amelyet a szovjet jogalkotás a Magyar Tanácsköztársaság jogára fejtett ki. Hasonló hatás észlelhető a Magyar Népköztársaság számos jogalkotása tekintetében. Rámutatott arra, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének 1958 decemberében hozott törvényei a szocialista jog alapelveit tükrözik a vonatkozó jogágakban a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában. Az adott szovjet jogszabályok igen nagy segítséget jelentenek új szocialista jogrendünk felépítésében. Óva intett azonban a mechanikus másolástól. A szovjet jogfejlődés eredményeit saját viszonyaink gondos figyelembevételével kell felhasználnunk.

Az ünnepi ülésszak részvevői két rendkívül értékes előadást hallgattak meg a *büntetőjog kodifikációjáról. Dr. Timár István*, az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályának vezetője a magyar büntetőjogi kodifikáció néhány problémáját elemezte, *B. Sz. Nyikiforov* professzor pedig a szovjet büntető törvényhozás alapjairól szóló 1958. decemberi törvényt taglalta. Dr. Timár István előadásában rámutatott arra, hogy az új magyar Btk. tervezetének előkészítői egységes, világos, mindenki által érthető szocialista törvény megalkotására törekednek. A tervezetnek összhangban kell lennie a párt és a kormány *büntető politikájával*, és olyan rendelkezéseket kell tartalmaznia, amelyek bíróságaink számára e büntető politika megvalósítását megkönnyítik. Nem szükséges mindent megreformálni. Ami a gyakorlatban jól bevált, ahhoz nem kell hozzányúlni. Fontos szempont a tervezet elkészítésénél, hogy a külső és belső ellenség, továbbá a bűnöző elemek ellen folytatott harc mellett megfelelő intézkedések történhessenek a kisebb bűncselekményeket elkövető, megtévedt, egyébként becsületes munkával foglalkozó személyekkel szemben.

A tervezet előkészítői, miként eddig, fel kívánják használni a szovjet szocialista büntetőjog és a népi demokratikus országokban alkotott új büntető kódexek *tapasztalatait*. Nem hagyják azonban figyelmen kívül, hogy a fejlődés eltérő foka a különböző országban eltérő igényeket támaszt a büntetőjogi szabályok megalkotása terén is.

A szovjet példa nyomán kívánatos, hogy a bűnözés elleni harcban az állami szerveken kívül fokozott mértékben támaszkodjunk a dolgozók *társadalmi szervezeteire.*

Új kodifikációt igényel a büntető jog *általános része is*, amelyet jelenleg a népi demokratikus törvényhozásunk által alkotott 1950 : II. számú törvény tartalmaz.

Dr. Timár István elmélyült elméleti megalapozással hangsúlyozta, hogy a jelenleg hatályos rendelkezésekkel szemben a szándékos magatartás meghatározásában helyet kell adni *a társadalomra veszélyesség tudatának.* A továbbiakban azt a javaslatot elemezte, amely a *gondatlan* elkövetést a jelenlegi rendszertől eltérően általában csak akkor kívánja büntetéssel sújtani, ha azt a törvény külön kifejezetten büntetni rendeli.

A büntetési rendszer felépítésénél a tervezet biztosítani kívánja, hogy a büntetés megfelelő hatást fejtsen ki és a szocialista humanizmus érvényesüljön. Az új rendelkezések alapján a *javító-nevelő munka* mint büntetési nem az eddiginél sokkal szélesebb mértékben kerül alkalmazásra. Célszerűnek látszik szovjet példa nyomán *a társadalmi megrovásnak* büntetési nemként való bevezetése.

Ugyancsak kívánatos, hogy a tervezet a *feltételes felfüggesztés* kedvezményének alkalmazását a jelenleg hatályos rendelkezéseknél tágabb körben tegye lehetővé.

Dr. Timár István előadásában a Btk. különös részének kodifikációjával kapcsolatban több kérdést érintett, hangsúlyozva, hogy kialakult végleges álláspontról beszélni nem lehet. Az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályának az a szándéka, hogy a Btk. majdan kialakuló tervezetét széleskörű vitának veti alá és a törvényjavaslatot a vita eredményének felhasználásával kívánja a minisztertanács elé terjeszteni.

Az előadáshoz dr. Farkas Sándor, a legfőbb ügyészség osztályvezető ügyésze és dr. Király Tibor, az ELTE jogi karának adjunktusa szólt hozzá néhány részletkérdés elemzésével. *Dr. Farkas Sándor* korreferátumában méltatta a büntetőjogi kodifikációnak azt a törekvését, amely az elítél-

tet megjavultan, megfelelő intézkedések alkalmazásával vissza kívánja vezetni a társadalomba. A kodifikáció során ki kell küszöbölni annak lehetőségét és szükségét, hogy a különböző minisztériumok a büntetőjogi normák halmazát alkossák. *Dr. Király Tibor* a kisebb súlyú cselekmények problémáját érintette, kifejtve azt a nézetét, hogy a szabálysértésként való elbírálás helyett az ilyen cselekményeket is bírósági eljárásban bűncselekményként kívánatos elbírálni.

Nyikiforov professzor előadásában[1] a büntető törvényhozás alapjairól szóló új szovjet törvényt elemezve, rámutatott arra, hogy az új törvény a szocialista törvényesség, a szocialista demokratizmus és humanizmus fokozott érvényesítésére törekedett. Hangsúlyozta, hogy az új törvény megszüntette az analógia alkalmazásának lehetőségét. A szocialista humanizmus jut kifejezésre a törvény számos rendelkezésében, így a törvényi rehabilitációnak széleskörű biztosításában. A szocialista törvényesség érvényesül abban az új rendelkezésben, amely a büntetésüket töltő elítéltek időelőtti szabadlábra helyezésének kérdését bírósági hatáskörbe utalja. Nyikiforov professzor elemezte a törvénynek azokat a rendelkezéseit, amelyek az enyhítés irányában hatnak, emellett rámutatott arra, hogy a szovjet büntető törvényhozás továbbra is könyörtelen harcot folytat a megrögzött bűnöző elemekkel szemben, akiknek száma egyre csökken a Szovjetunióban.

A polgári jogi kodifikációról dr. Géczy Kálmán, a Legfelsőbb Bíróság bírája tartott előadást. Tartalmas előadásában vázolta a magyar polgári jog kodifikációjának történetét, amely évtizedekre nyúlik vissza hazánkban és a felszabadulás előtt nem vezetett a polgári törvénykönyv megalkotásához. A megdöntött uralkodó osztályok számára kedvezőbb volt a bírói döntésekkel idomítható szokásjog. Az előadás kitért arra, hogyan igyekezett a felszabadulás után bírói gyakorlatunk alkotmányunk alapján a magyar polgári jog szokásjogi rendelkezéseit új társadalmi rendszerünknek megfelelően átalakítani.

Részletesen vázolta az előadó, hogyan készült el széleskörű megvitatás eredményeként a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének jelenlegi tervezete, amely végleges formájában rövidesen az országgyűlés elé kerül. A polgári törvénykönyv tervezete a polgári jognak a szocialista államokban, elsősorban a Szovjetunióban kialakult alapelvei figyelembevételével készült. Ennek felel meg a polgári törvénykönyv rendszere. A polgári jogi szabályozás központi célja a szocialista társadalom építése, ennek elősegítése. A tervezet szabályozza a szocialista tulajdon viszonyait, emellett azonban rendelkezéseket tartalmaz a személyi tulajdonról, valamint a magántulajdonról, amely utóbbinak az érvényesülését a közérdek által megszabott keretekben engedélyezi. Dr. Géczy Kálmán kimutatta, hogyan érvényesülnek a szocialista jellegű alapelvek a kötelmi jogi rész tervezetében. Ennek keretében többek között a szerződéses szabadság elvére, a társadalmi érdek védelmére, a tervszerűség, a reális teljesítés, a szocialista együttműködés, a visszterhesség elvére mutatott rá. Vázolta a tervezet kártérítési rendelkezéseit, kimutatva, hogy a tervezet a vétkességi rendszert fogadja el, és a károkozás megelőzése érdekében fokozza a felelősség elveit. Az öröklési joggal kapcsolatban az előadó kifejtette, hogy a tervezet igyekszik a hagyományossá vált örökjogi rendelkezések fenntartásával társadalmunk követelményeinek megfelelő öröklési rendszert bevezetni.

Dr. Géczy Kálmán előadásához, amely átfogó képet adott a polgári törvénykönyv tervezetének keletkezéséről és jellegéről, *dr. Gellért György* igazságügyminisztériumi osztályvezető és *dr. Szilbereky Jenő*, a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyésze szólt hozzá. Dr. Gellért György korreferátumában a házastárs öröklési jogát taglalta a tervezet megvilágításában, és arra a következtetésre jutott, hogy a tervezet által javasolt állagörökléssel szemben megfelelőbb megoldás volna a túlélő házastárs számára csupán a jelenlegi özvegyi haszonélvezetet biztosítani. Dr. Szilbereky Jenő korreferátumában kimutatta, hogy a polgári törvénykönyv tervezete alkalmas a szocialista építés segítésére, mivel következetesen megvalósítja a társadalmi tulajdon védelmét, megfelelő rendelkezésekkel küzd a nyerészkedési törekvésekkel, a spekulációval szemben, és a szövetkezetek szabályozásával lefekteti az alapját a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődésének.

Az ünnepi ülésszak *másik napirendi* pontja a revizionizmus jogi vonatkozásaival foglalkozott. A szocialista jogtudat fejlesztése, valamint a revizionista támadásokkal szemben való felvértezése szempontjából komoly és hasznos feladatot oldott meg *dr. Vas Tibor* professzor, e napirendi pont előadója. Elmélyült elméleti megalapozással, hazai példákkal is alátámasztva, „A revizionizmus elleni harc a jogtudományban" c. előadásában kimutatta, milyen szívósan és dühödten folytatják a revizionisták antimarxista támadásaikat a szocialista állam és jog ellen. A revizionisták marxista köntösben burzsoá tanokat hirdetnek. Főleg a második világháború óta ádáz támadásokat folytatnak különösen a Szovjetunió állama és joga ellen. E támadásaikkal bomlasztani akarták és akarják a szocialista országoknak a Szovjetunióval fennálló testvéri egységét. Államelméletükben a szocialista állam elidegenedéséről beszélnek. Magasztalják az imperialista államot, amely szerintük az osztályok fölött áll, osztályharmóniát hoz létre, míg a szocialista államban egy bürokratikus réteg gyakorolja a vezetést. A szocializmusba való békés átmenet proletárforradalom, proletárdiktatúra nélkül — ez egyik kedvenc tétele a revizionistáknak. Szerintük az imperialista állam magasztos eszközökkel a szocializmust építi. Mivel az SzKP XX. kongresszusa felállította azt a tételt, hogy az osztályharc nem mindig éleződik, ebből a revizionisták azt a hamis következtetést vonják le, hogy az osztályharc el is hal napjainkban. Azt hirdetik tehát, hogy osztályharcot folytatni a szocializmus építése szempontjából felesleges. Szerintük a jog nem osztályjellegű, legalábbis az imperialista állam joga az osztályok felett áll. Ezeknek a tételeknek és a hazánkban 1956-ban lezajlott ellenforradalmi eseményeknek az egybevetésével Vas professzor kimutatta a Magyar Népköztársaság állama és joga ellen irányult dühödt támadások revizionista jellegét. Az ellenforradalom előkészítésének és végrehajtásának időszakában nálunk is a „tiszta demokrácia" követelésével, a többpártrendszer jelszavával és bevezetésével a proletárdiktatúrát kívánták megsemmisíteni és a burzsoázia diktatúráját felújítani. Nacionalista, so-

[1] *Nyikiforov, B. Sz.* előadását a Jogtudományi Közlöny e száma közli.

viniszta jelszavakkal akarták népünket a Szovjetunió ellen uszítani. El akarták feledtetni a szocializmus és a kapitalizmus ellentétét, ezért állottak elő a semlegesség hamisan csengő jelszavával. Koncentrált támadást indítottak szocialista államunk alapvető intézményei: az Elnöki Tanács, a különböző ellenforradalmi szervekkel helyettesített tanácsok, az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől független ügyészség ellen. Az utóbbit burzsoá módon az Igazságügyminisztérium alá akarták helyezni. Kísérletet tettek a közigazgatási bíróság felállítására.

Vas professzor néhány szemléltető példával világított rá annak a folyamatnak jogi vonatkozásaira, amely az ellenforradalom kitörésének eszmei előkészítését jelentette hazánkban. Az adott időszakban ugyanis kezdték tagadni a törvényesség osztályjellegét, az osztályok feletti törvényesség jelszava terjengett. Lassan-lassan mindenki mártír lett, aki szocialista bíróság előtt állott. Támadni kezdték a szocialista bírói joggyakorlatot, így a termelőszövetkezeti fejlődés zavartalanságát biztosító IX. sz. legfelsőbb bírósági elvi döntést. Tagadták a párt irányító szerepének jogosságát és szükségét a tudomány és a kultúra terén.

E napirendi ponthoz *dr. Katona Zoltánné*, az Igazságügyi Minisztérium csoportvezetője szólt hozzá. Korreferátumában további adatokat hozott fel annak bizonyítására, hogy milyen kirívó ellentét van a revizionisták osztályfeletti, jóléti államát hangoztató jelszavai és a valóság között. A korreferátum megemlítette, hogy a magyar jogtudósok feladata az előadásban érintett kérdések alapos kifejtése. Időszerű feladata az elméletnek azoknak az előfeltételeknek az elemzése, amelyek mellett az állam elhalása a kommunizmus felépítése után bekövetkezhet.

Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész *zárószavában* méltatta az ünnepi ülésszak előadásainak és korreferátumainak magas színvonalát. Kiemelte, hogy az ülésszak jó alkalmat nyújtott az elmélet és a gyakorlat dolgozóinak találkozására. Hangsúlyozta, menynyire fontos a szocialista államok jogászainak tapasztalatcseréje a proletárnemzetköziség talaján álló baráti államok jogfejlődése szempontjából.

Az ünnepi ülésszak anyagának e rövid ismertetését fel kívánom használni arra, hogy a szocialista államok s különösen a Szovjetunió jogának és jogtudományának *hazai propagálását* illetően néhány megjegyzést tegyek.

Valamennyi szocialista ország független államként, önállóan alakítja jogrendszerét. Minthogy azonban minden szocialista állam közös cél a szocialista, illetőleg a kommunista társadalom felépítése felé halad, társadalmi viszonyai szabályozásában rendkívüli jelentősége van a tapasztalatcserének, a szocialista országokban elért törvényhozási és jogtudományi eredmények kölcsönös megismerésének. Ma már a szocialista jog minden elméleti és gyakorlati dolgozója számára valamennyi szocialista országban nyilvánvaló, hogy miként gazdasági vonatkozásokban, a jogfejlődés területén is a jobb, megfelelőbb megoldás egyik jelentős forrása a szocialista országok illetékes jogászainak kölcsönös tájékozódása országaik joganyagáról és jogtudományáról. E kölcsönös tájékozódás szempontjából különösen fontos a Szovjetunió eredményeinek megismerése a jog területén, nemcsak azért, mert a Szovjetunió több mint 41 éve építi az új társadalmi rendszert, és a jogfejlődés során igyekszik minden vonatkozásban követni a gazdasága terén elért nagy eredményeket, hanem azért is, mert a Szovjetunió jogtudománya magas színvonalú, jogi irodalma rendkívül gazdag, egy-egy jogi kérdés körül kialakult széleskörű vitákban a nézetek szabad megnyilvánulását látjuk a legkülönbözőbb szemszögekből. Ugyanakkor valamennyi szocialista ország jogfejlődésének egymásra gyakorolt *kölcsönhatása* olyan tényező, amelyre a különböző szocialista országok illetékes jogászainak saját munkájukban feltétlenül figyelemmel kell lenniük. A szovjet jogászok is nagy jelentőséget tulajdonítanak saját jogfejlődésük szempontjából e kölcsönhatásnak. A szovjet jogi irodalom hasábjain gyakran találkozunk a népi demokratikus országok jogfejlődésének elemzésével. Nem egy monográfia jelent meg a Szovjetunióban a népi demokratikus jogfejlődés témaköréből. Szovjet jogászokkal való találkozások alkalmával saját jogrendszerünk iránt nagy érdeklődést tapasztalunk. Az 1958. decemberi szovjet törvények rendelkezései között találunk olyant, amely a népi demokratikus országokban szovjet jogászok által szerzett tapasztalatok eredményeként született.

Jogászaink különösen az ötvenes évek kezdetétől nagy érdeklődéssel tanulmányozták a Szovjetunió és a többi szocialista állam törvényhozását és jogi irodalmát. A kiemelkedő értékű szovjet jogi munkák magyar fordításai a magyar jogászság legkeresettebb olvasmányai közé tartoztak.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom természetszerűleg visszaesést idézett elő ezen a területen. Az 1959. márciusi Magyar—Szovjet Jogásznapok ünnepi ülésszaka szemléltető bizonyítéka annak, hogy a fejlődés e vonatkozásban ismét megindult, bár lényegileg rendszeres tapasztalatcsere megnyilvánulását a magyar jogi irodalomban még hiába keressük. Megélénkülő monografikus jogi irodalmunk egyes alkotásaiban általában csak az 1955-ig ismertté vált szovjet jogi munkákra találunk utalást. A népi demokratikus államok jogának és jogtudományának eredményeit illetően azonban még ma is elég hiányos a magyar jogászok számára oly szükséges tájékozódás lehetősége.

Úgy gondolom, a Magyar—Szovjet Jogásznapok iránti nagy érdeklődés felveti az érintett *hiányosságok orvoslásának* kívánalmát. Fokozni kell a maradandó értékű külföldi szocialista jogi alkotások fordítását és publikálását. Biztosítani kellene egy-egy jogi intézmény átfogó jellegű ismertetését a Szovjetunió és a többi szocialista ország jogának és jogtudományának megvilágításában. Kívánatos volna időnként ankétokat rendezni a Magyar Jogász Szövetség segítségével egy-egy probléma hazai, szovjetunióbeli és más népi demokratikus országban történt szabályozásának elemzése, megvitatása végett. Hasznos volna az ilyen kérdésekkel foglalkozó egyetemi munkaközösség felújítása.

A szocialista jogi munka kulturáltságának és fejlődésének egyik fontos előfeltétele a többi szocialista állam, elsősorban a Szovjetunió jogáról és jogtudományáról való megfelelő tájékozódás. S hogy jogászaink ez iránt fokozott érdeklődést mutatnak, ennek komoly bizonyítéka az a nagyszámú hallgatóság, amely az 1959. évi Magyar—Szovjet Jogásznapok valamennyi előadásán részt vett.

Révai Tibor

E lapszám (XIV. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Medve Zsigmond* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Nagy László*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Nyikiforov, B. Sz.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Štajgr, František* egyetemi tanár (Prága). — *Dr. Rudolf Lóránd* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Balogh Elemér* vállalati jogász. — *Dr. Peschka Vilmos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Révai Tibor* ügyvéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. — Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkára Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei. — 2-591419 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

XIV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1959 június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BEÉR JÁNOS:

A községi tanácsok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonyához 265

ROMASKIN, P. Sz.:

A szovjet törvényhozás további tökéletesítésének néhány problémája 270

SERES IMRE:

A föld-bevitel és a földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezetben 280

VERESS JÓZSEF:

A tag kizárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetből 288

AKSZENYENOK, G.–RUSZKOL, A.:

Tökéletesítsük a kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozását..... 295

VITÁNYI BÉLA:

A fiatalkorúak védelme a nemzetközi jogban 302

TULPANOV, Sz. I.:

Az állam kérdéseivel kapcsolatos jelenkori revizionizmus bírálata 309

Szemle:

UNGER, OSWALD:

Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény — új fejezet az NDK államfejlődésében..... 314

SZATHMÁRY IMRE:

Az átvevő rendelkezési jogáról a CIM nemzetközi egyezményben 321

Jogirodalom:

HORÁNYI GYULA:

A kapacitás-szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban..... 323

MEDVE ZSIGMOND:

Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok 327

BARNA PÉTER:

Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség 331

— —:

Beérkezett könyvek 334

СОДЕРЖАНИЕ: *Янош Бер:* К вопросу о взаимоотношении сельских советов и сельскохозяйственных кооперацій. — *П. С. Ромашкин:* Некоторые проблемы дальнейшего совершенствования советского законодательства. — *Имре Шереш:* Взнос земли и земельная рента в сельскохозяйственных кооперациях. — *Йожеф Вереш:* Исключение члена из сельскохозяйственной кооперации. — *Аксенёнок Г. — Рускол А.:* Необходимо дальнейшее совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности колхозов. — *Бела Витани:* Защита несовершеннолетних в международном праве. — *С. И Тулпанов:* Критика современного ревизионизма о вопросах государства. — *Обзор: Освалд Унгер:* Закон о совершенствовании работы государственного аппарата — новый период в развитии государства ГДР. — *Имре Саттмари:* О праве распоряжения адрессата в международном соглашении СІМ. — *Юридическая литература: Дьюла Хорани:* Введение правового института договора мощности в ЧСР. — *Жигмонд Медве:* Избранные произведения Элека Болгара. — *Петер Барна:* Ласло Вишки: Умышленность и общественная опасность. — Новые книги.

INHALT: *János Beér:* Zur Frage der Beziehungen zwischen Volksvertretungen der Gemeinden und den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *P. S. Romaschkin:* Einige Probleme der Weiterentwicklung der sowjetischen Gesetzgebung. — *Imre Seres:* Der eingebrachte Boden und die Grundrente in den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *József Veress:* Der Ausschluss eines Mitglieds aus der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft. — *G. Aksenenok — A. Ruskol:* Für die Vervollkommung der rechtlichen Regelung der Wirtschaftstätigkeit der Kolhozen. — *Béla Vitányi:* Der Schutz der Jugendlichen im Völkerrecht. — *S. I. Tulpanov:* Die Kritik des gegenwärtigen, mit den Fragen des Staats zusammenhängenden Revisionismus. — *Rundschau: Oswald Unger:* Das Gesetz über die Vervollkommung und Vereinfachung der Arbeit des Staatsapparates leitete einen neuen Abschnitt der staatlichen Entwicklung in der DDR ein. — *Imre Szathmáry:* Über das Verfügungsrecht des Abnehmers im internationalen CIM-Abkommen. — *Rechtsliteratur: Gyula Horányi:* Die Einführung des Kapazität-Vertrages in der Tschechoslowakischen Republik. — *Zsigmond Medve:* Die ausgewählten Werke von Elek Bolgár. — *Péter Barna:* László Viski: Vorsätzlichkeit und Gesellschaftsgefährlichkeit. — Neueingelaufene Bücher

---

SOMMAIRE: *János Beér:* Le problème du rapport entre les conseils villageois et les coopératives de production agricole. — *P. S. Romaskin:* Quelques problèmes du développement de la législation soviétique. — *Imre Seres:* L'apport de la propriété foncière et la rente foncière dans les coopératives des production agricole. — *József Veress:* L'exclusion d'un membre d'une coopérative agricole. — *G. Aksenienok — A. Ruskol:* Le perfectionnement du règlement juridique de l'activité économique des kolkhozes. — *Béla Vitányi:* La protection des mineurs dans le droit international. — *S. I. Toulpanov:* La critique du révisionnisme contemporain relative aux questions de l'Etat. — *Revue: Oswald Unger:* La loi sur le perfectionnement et la simplification du travail de l'appareil d'Etat — un nouveau chapitre dans le développement de la R.D.A. — *Imre Szathmáry:* Le droit de disposition de la partie prenante selon la convention du CIM. — *Littérature juridique: Gyula Horányi:* L'introduction de l'institution du contrat de capacité dans la République Tchécoslovaque. — *Zsigmond Medve:* Oeuvres choisies de Elek Bolgár. — *Péter Barna:* László Viski: Préméditation et danger social. — — —: Livres récemment acquis.

XIV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1959 június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A községi tanácsok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonyához

I.

1. A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése során — már évekkel ezelőtt — felmerült a kérdés, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom kiszélesedése, a termelőszövetkezeti községek létrejötte milyen hatással lesz a községi tanácsok helyzetére. Különösen azokkal a kisebb községekkel kapcsolatban merült fel ez a probléma, ahol többnyire egy termelőszövetkezetet alapítottak a község dolgozó parasztjai.

Kétségtelen, hogy a községek többségében helyesen nyúltak ehhez a problémához és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a termelőszövetkezeti községek kialakulása felveti ugyan a községi tanácsok munkájának változását, fejlődését (új feladatokat állít az előtérbe, új módszereket követel), azonban semmiképpen nem jelentheti a tanács vezető szerepének csökkenését. Ez volt a vezérgondolata annak az ankétnak is, amelyet 1956. január 10-én Zala megyében tartottak, és ahol éppen elsősorban ezekről az új feladatokról és azok megoldásáról folyt a vita.

Hiba lenne ugyanekkor nem észrevenni (vagy egyenesen elhallgatni) azt, hogy nem egy helyütt azt a következtetést vonták le az új helyzetből, hogy a termelőszövetkezeti községekben a termelőszövetkezetek átveszik a tanács feladatkörének jelentős részét és ennek eredményeként a tanács szerepe csökken a község társadalmi és állami vezetésében. Kivételesen ugyan, de voltak olyanok is, akik egyenesen azt hangoztatták: meg kell vizsgálni, hogy a termelőszövetkezeti községekben egyáltalában szükség van-e tanácsi szervekre; nem képes-e az e körben jelentkező állami feladatokat a termelőszövetkezet maga is ellátni, hiszen a község lakossága szinte teljes egészében a termelőszövetkezetekben tömörül. Ilyen jelenségekről szó esett már az említett Zala megyei ankéton, de találkoztunk hasonló nézetekkel az ország más részeiben is.

2. Hazánkban a termelőszövetkezeti mozgalom előrehaladása 1958. év végétől kezdve igen jelentős mértékben meggyorsult. „A termelőszövetkezeti mozgalomnak az elmúlt három hónap alatt bekövetkezett nagyarányú előretörése — állapítja meg Kádár János elvtárs a „Népszabadság" április 4-i számában közölt nyilatkozatában — a népi hatalom megvédése és megszilárdítása mellett az utóbbi évek legnagyobb jelentőségű és legfontosabb társadalmi eseménye hazánkban." Számokban kifejezve ez úgy jelentkezik, hogy míg 1956. december 31-én a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és termelőszövetkezeti csoportokban résztvevő családok száma 97 897, a tagok száma 119 315, az általuk használt összes földterület katasztrális holdakban 1 038 200 (ebből szántóföld 797 200) és ugyanezek az adatok 1958. december 31-ig 134 229 családra, 168 920 tagra, 1 664 700 kh. földterületre (1 261 000 kh. szántóföldre) növekednek, addig a további növekedés három hónap alatt (1959. március 31-ig) *439 312 család, 523 288 tag, 4 060 280 kh. összföldterület és ebből 3 240 862 kh. szántó.* Mindez az ellenforradalom előtti legmagasabb évvégi adatokhoz viszonyítva (1952. december 31.) átlagosan 150 százalékot, vagyis 50 százalékos emelkedést jelent. A fejlődésnek ez az üteme országosan is nagyarányú, egyes megyékben pedig (Győr, Veszprém, Szolnok, amelyek ma már termelőszövetkezeti megyék) valóban ugrásszerű átalakulás.[1]

Ilyen körülmények között érthető, hogy a „tanács-tsz" probléma újból előtérbe kerül. Országszerte, de különösen a termelőszövetkezeti megyékben találkozunk olyan esetekkel, hogy a termelőszövetkezeti községgé alakulást követően a szövetkezeti elnök hangoztatja a községi tanács

[1] Vö. Keserü János: „Termelőszövetkezeti mozgalmunk újabb fejlődése", Társadalmi Szemle, 1959. ápr. szám, 21—44. old.

feladatkörének leszűkülését, néhol egyenesen felesleges voltát. Kivételesen előfordultak olyan esetek is, hogy a tsz vezetői egyenesen át akarták venni a tanács feladatkörét, igénybe vették helyiségeit stb.[2]

3. A párt és a kormány, a tanácsok funkcionáriusai és az elmélet dolgozói is egybehangzóan és élesen szembeszálltak mindenféle olyan nézettel, amely a községi tanácsok munkája jelentőségének bármiféle csökkenése irányába mutatott. Azt hangoztatták (és igazolták), hogy a mezőgazdaság szocialista átalakulásának fejlődése nem csökkenti, hanem növeli a községi tanácsok szerepét és felelősségét, ugyanakkor amikor valóban újszerűen jelentkeznek az ezzel összefüggő feladatok és újszerű módszerekkel kell azokat megvalósítani.[3]

Mindezek ellenére tagadhatatlan, hogy községi funkcionáriusaink körében bizonyos — bár mindenképpen indokolatlan — nyugtalanság keletkezett, amelyet sikerült ugyan a kellő időben történt határozott fellépéssel nagymértékben ellensúlyozni, azonban még mindig nem tekinthető teljességében felszámoltnak, részben (legalább nyomokban) ma is él és hat.

4. A fentiek folytán indokoltnak látom ennek a kérdésnek további elméleti analízisét, annál is inkább, mert az eddigi állásfoglalások lényegében helyesen cáfolták ugyan a községi tanáccsal kapcsolatos téves nézeteket, elvileg és gyakorlatilag helyesen jelölték meg a községi tanács helyét és szerepét a termelőszövetkezeti községekben, azonban szükségesnek látszik ennek az elvi állásfoglalásnak bővebb elméleti megalapozása, a helyes álláspont további — eddig nem érvényesített — érvekkel történő szélesebb alátámasztása.

Indokoltnak látom a kérdéssel való ilyen értelmű foglalkozást azért is, mert bár kétségtelen, hogy annak elvi tisztázása lényegében már megtörtént, mégis a részletek megoldását illetően még mindig felmerülnek olyan elképzelések, amelyek arra mutatnak, hogy az alapvető elv következetes végigvitele még nincsen biztosítva; még újabban is születtek olyan nézetek, amelyek az alapvető elvek bizonyos fokú elhalványodását tükrözik. Ide kell sorolnunk többek között az olyan — a gyakorlatban felmerült — gondolatot, hogy helyes lenne a községi tanács és a termelőszövetkezet viszonyában „perszonáluniót" teremteni olyan módon, hogy egy személy legyen a községi vb. elnöke és a termelőszövetkezet elnöke is. Ugyancsak ehhez a témakörhöz kapcsolódik egyik részben az a nézet, hogy a szövetkezeti demokrácia a termelőszövetkezeten belül érvényesítendő alapelv, viszont a szövetkezet és a tanácsok viszonyában „autonómiát" kell biztosítani a szövetkezetnek, vagyis nemcsak meg kell keresni az állami irányításnak a szövetkezetek sajátos helyzetéhez igazodó módszerét, hanem egyenesen el kell tekinteni az állami irányítástól és meg kell elégedni valamiféle szorosabb ellenőrzéssel, a törvényesség védelmével, az ilyen értelemben felfogott „állami felügyelettel."[4]

Nem esik messze ettől a gondolatkörtől a községi tanácsülések és a végrehajtó bizottsági ülések gyakoriságát kifogásoló észrevételeknek az az indokolása sem (az észrevételek egyébként más szempontból esetleg helyesek lehetnek), hogy a termelőszövetkezetek vezetőségi ülésein úgyis megtárgyalják a község sok kérdését, minek ezeket újból a tanács vagy a végrehajtó bizottság elé vinni stb.

Indokoltnak látom végül a kérdéssel való ilyen értelmű foglalkozást azért is, mert e problémakörhöz olyan további elméleti problémák kapcsolódnak, amelyeknek tudományos megvizsgálása fejlődésünk szempontjából aligha várhat, és amelyeket ezért szükségesnek tartok mielőbb határozottan felvetni.

II.

1. A községi tanács és a termelőszövetkezetek egymáshoz való viszonyának meghatározásánál, elvi alapként, abból kell kiindulni, hogy egyfelől a községi tanácsnak, másfelől a termelőszövetkezetnek mi a *rendeltetése*, hol van a *helye* a *proletárdiktatúra* rendszerében.

A községi tanács állami szerv: az egységes szocialista államnak egyik szerves része, amely témánk szempontjából magában foglalja a tanácsot, mint államhatalmi szervet és az alája rendelt végrehajtó bizottságot, szakapparátust egyaránt. A községi tanács és szerveinek hivatása, hogy községi szinten megoldják az államhatalom helyi szerveire bízott feladatokat,a hatósági teendőket, a szocialista állam funkciói körébe tartozó gazdasági szervező és kulturális nevelő munkát. Mindezek céljából a tanács (ülésén) működési területén kötelező jogszabályokat (tanácsrendeleteket) is alkothat. Amint a tanácstörvény 6. §-ának (2) bekezdése mondja: „a községi tanács vezeti helyileg a társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységet". Hivatása, hogy működési területén megóvja a szocialista törvényességet, megvalósítsa és szélesítse a szocialista demokratizmust. E szempontokból nem döntő, hogy egyes hatásköröket elsőfokon is a járási tanács szerveire bíznak. A községi tanács munkája szocialista államunk egész tevékenységétől elválaszthatatlan. A tanácsok rendszeréből nem szakíthatók le annak legalsóbb egységei: a községi tanácsok. A tanácsok rendszere csak a községi tanácsokkal együtt teljes.

A termelőszövetkezetek szocialista fejlődésünk alapvető tényezői. Mégpedig rendeltetésük és tevékenységük döntő oldalát nézve: termelő egy-

[2] L. a Győr megyei tanács 1959. márc. 25-én tartott ülésének gyorsírói jegyzetét; továbbá: a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek osztálya, a Magyar Jogász Szövetség és a Közalkalmazottak Szakszervezete által 1959. ápr. 28-án rendezett konferencia anyagát „Az államigazgatási munka megjavítása a községekben" (sajtó alatt.)

[3] L. többek között: Varga András: „Az államhatalom helyi szerve a tanács", Tanácsok Lapja, 1959. márc. 27. 1. old.; fentebb hivatkozott ankét referátuma és felszólalásai; Földes Iván: „A termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet és az államigazgatási szervek néhány feladata", Állam és Igazgatás, 1959. ápr. szám, 60—68. old.

[4] Vö. Földes Iván már idézett munkájával, aki helyes álláspontot fejt ki ebben a kérdésben.

ségek és semmiképpen nem közhatalmi funkciókat gyakorló szervek. Jelentőségük és egyben jellegük tükröződik az Alkotmányban is, amely kiemeli, hogy mint önkéntes társuláson és a közös munkán alapuló szervek, a mezőgazdaság szocialista fejlődésének emelői (Alkotmány 7. § (1) bekezdés). A termelőszövetkezetekről szóló 1959. évi 7. sz. tvr. 1. § (1) bekezdése megint csak azt hangsúlyozza, hogy a dolgozó parasztok a szocialista nagyüzemi mezőgazdasági termelés megvalósítására mezőgazdasági termelőszövetkezeteket vagy termelőszövetkezeti csoportokat alakíthatnak.

Ebből a vázlatos jellemzésből is világos az alaphelyzet: a községi tanácsok az egységes szocialista állami szervezet egységei, közhatalmi funkciókat ellátó szervek. A termelőszövetkezetek gazdasági termelő egységek, amelyeknek összességükben és egyenként is állami felügyelet mellett és sajátos helyzetüknek megfelelő állami irányítás alatt kell működni. (A termelőszövetkezetek további — és megítélésük szempontjából igen lényeges — további feladataira alább visszatérek.)

2. A tanácsok szocialista lényegéből folyik, hogy állami és egyben tömegszervezetek, aminek megfelelően feladataikat közvetlenül a dolgozó népre támaszkodva és azzal összeforrva, a dolgozó tömegek bevonásával látják el. Tömegszervezeti jellegükből folyóan munkamódszerükben sem nélkülözhetik a tömegszervezeti vonásokat. Hiba lenne viszont nem észrevenni, hogy a termelőszövetkezetek is nemcsak gazdasági termelő szervek, hanem éppen szocialista szövetkezeti jellegüknél fogva, összességükben és egyenként mint társadalmi szervek, ugyancsak hivatottak tömegszervezeti feladatokat végezni: hivatásuk különböző nevelő, kulturális, szociális feladatok folyamatos ellátása. Ebből a nézőpontból tekintve a két szervet, világossá válik, hogy tevékenységük során feltétlenül pozitív együttműködésnek kell közöttük kialakulni és szükségszerű, hogy bizonyos (állami kényszereszközök alkalmazása nélkül megvalósítható) feladatokat — éppen a szocialista rendszer előrehaladásával fejlődő „társadalmi önigazgatás" kiszélesedése folytán — a termelőszövetkezetek (amennyiben megerősödnek és erre képesek lesznek) át is vegyenek a tanácstól.

A feladatok ilyen áttolódása nem jelenti azonban azt, hogy községi szinten megkezdődik az „állam elhalása". Éppen ezért a termelőszövetkezetek semmiképpen *sem pótolhatják* a tanácsot, mint állami szervet, amelynek éppen erősödnie kell ahhoz, hogy az átvett feladatokat illetően is megvalósítsa az állami felügyeletből folyó teendőket. Nem arról van tehát szó, hogy ebben a folyamatban a községekben gyengül az állam hatóereje, jelentősége, hanem arról, hogy a községi tanácsok mint állami szervek vezetése mellett a termelőszövetkezetek mint társadalmi szervek is belekapcsolódnak egyes kulturális, szociális stb. funkciók megoldásába.

A jól működő községi tanácsok nélkülözhetetlen támaszai a termelőszövetkezetek gazdasági termelő tevékenységének, fejlődésének is. Ha pedig a másik oldalról nézzük a kérdést: a jól működő termelőszövetkezetek munkájának eredményeként erősödik a dolgozó parasztok közösségi szelleme, a közügyek iránti érdeklődése, öntudata és ilyen módon szélesedik a tanácsok tömegbázisa: a termelőszövetkezeti parasztok az eddiginél aktívabban, tartalmasabban vesznek részt a tanácsi munkában, a tanácsi feladatok megoldásában. Ennek igen tanulságos példáit már most is megtalálhatjuk azokban a községekben, ahol az ezelőtt egyénileg gazdálkodó tanácstagok a termelőszövetkezetbe belépve a tanácsi munkában is tevékenyebbé válnak; amint mondják: „most már ők is elvtársak, tehát joguk és kötelességük részt vállalni a különböző munkaterületeken, bírálni a hibákat, a hiányokat".

3. A proletárdiktatúra rendszerét (mechanizmusát) nézve mind a községi tanácsok, mind a termelőszövetkezetek „hajtószíjak", „emelők". Ez azt jelenti, hogy a párt irányítása mellett, többek között az ő tevékenységük során valósul meg a proletárdiktatúra mindennapos munkája, folyik a szocializmus építése.

A tanácsok — lényegüket nézve: községeink szovjetjei. A szovjetek pedig „a proletárdiktatúra közvetlen kifejezői". A szovjeteken megy keresztül a diktatúra megszilárdítására és a szocializmus építésére irányuló minden és mindenféle intézkedés. A szovjetek útján valósul meg a parasztság állami vezetése a proletariátus által, a szovjetek kötik össze a dolgozók milliós tömegeit a proletariátus élcsapatával.[5]

A szövetkezetek összefüggő összessége („különféle elágazásaikkal") ugyancsak tömegszervezetet alkot. „A dolgozókat mindenekelőtt, mint fogyasztókat és idővel mint termelőket is egyesíti (mezőgazdasági szövetkezet)." „A szövetkezeti szervezet mint hajtószíj különösen a proletárdiktatúra megszilárdítása után, a széleskörű építés időszakában tesz szert különös jelentőségre." „Megkönnyíti a proletariátus élcsapatának kapcsolatát a parasztság tömegeivel és megteremti a lehetőségét annak, hogy a parasztságot bevonjuk a szocialista építés folyamatába."[6]

A két szervnek ilyen síkon történő (tehát meghatározó jelentőségű) szemlélete szilárd alapot ad a kettő egymáshoz való viszonyának megalapozására is és világosan mutatja, hogy egyik sem pótolhatja vagy helyettesítheti a másikat.

4. A Szovjetunió fejlődésének vizsgálata e területen is rendkívül értékes tapasztalatokat ad a számunkra.

A kollektivizálás győzelmének éveiben a Szovjetunióban is megnövekedett a párt és a szovjethatalom gondja a mezőgazdaság irányítását illetően. A párt ebben az időszakban különös gondot fordított a falusi szovjetek megerősítésére és egyben átszervezésére. Ebben az időben a Szovjetunióban is jelentkeztek az olyan jellegű nézetek, hogy a kollektivizálás győzelmével (a teljes kollektivizálás megvalósítása után) feleslegessé válnak a falusi szovjetek és át kell adni funkcióikat a kolho-

[5] Sztálin Művei VIII. kötet, Bpest 1952. 36. old.
[6] Sztálin: uo.

zok vezetőinek. A párt és a szovjet kormányzat a leghatározottabban fellépett ezekkel a téves elképzelésekkel szemben. „A kollektivizálás előrehaladása — állapítja meg az OK(b)P XVI. kongresszusa 1930 júniusában — egészen más módon veti fel a szovjethatalom kerületi és falusi szerveinek, mint olyan szerveknek a szerepét, amelyek közvetlenül irányítják a falu szocialista átalakítását. Ezért a kongresszus kimondja, hogy minden lehető módon erősíteni kell a falusi szovjeteket és gyökeresen meg kell változtatni munkájuk tartalmát és módszereit, mégpedig olyan értelemben, hogy ez a munka a falu gazdasági és kulturális átalakulásának egyre több kérdését ölelje fel . . ."[7]

A Szovjetunióban most már több évtizede befejeződött a kollektivizálás. A szovjet kolhozok mélységesen szocialista szervekké fejlődtek, melyek hatékonyan részt vesznek a kommunizmus építésében. A szovjet kolhozok csoporttulajdona már fokozatosan fejlődik az össznépi tulajdon irányába. Mégis, még ilyen körülmények között sem következett be a falusi szovjetek szerepének, jelentőségének csökkenése. Ellenkezőleg: feladataik, szerepük jelentékenyen megnövekedett.

Az OSZFSZK Legfelső Szovjetjének Elnöksége az 1957. szeptember 12-én kiadott törvényerejű rendeletével állapította meg a falusi szovjetekről szóló szabályzatot. Ez második fejezetében részletesen és igen széles körben felöleli a falusi szovjet jogait és kötelességeit a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a költségvetési és pénzügyi munka, a népoktatás, a kulturális népművelési munka, az egészségvédelem, a szociális ellátás, a községrendezés, útépítés és közlekedés, az államrend, valamint az egyéb hatósági feladatok területén (8—20. cikk).

III.

A termelőszövetkezeti mozgalom hazai fejlődése nemcsak egészét nézve rendkívüli esemény, hanem részleteiben is igen sok olyan pozitív vonást tartalmaz, amelyet feltétlenül nagyra kell értékelni. Ezt a témát igen alaposan feldolgozza Keserü János fentiekben már említett cikkében. Helyesen mutat rá többek között arra a fontos sajátosságra is, hogy most indult meg a termelőszövetkezetek felé a paraszti lakosság igazi derékhada: a középparasztság. Méltán mondhatjuk: megindultunk azon az úton, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom nálunk is „a szegényparasztság mozgalmából az egész parasztság mozgalmává váljék"[8]. Ennek következményeként pedig jelentősen kibővültek a magasabb termelési színvonalra irányuló törekvések reális előfeltételei. Könnyebb eleget tenni a szakszerűség követelményeinek, megszilárdítani a munkafegyelmet stb.

Helyesen hangsúlyozza Keserü János a megszilárdítás előfeltételei között azt is, hogy a további munka során — Lenin útmutatásainak érvényesítésével — az egyik legdöntőbb tényező az új szövetkezetek vezetősége iránti bizalom megőrzése és megnövelése.[9]

Mindezeknek a tételeknek a helyeslése és hangsúlyozása mellett arra is fel kell figyelni, hogy ilyen körülmények között termelőszövetkezeteink nagy részében (talán többségében) az új vezetők nagy része — helyesen — a középparasztok köréből került ki. Ehhez a megállapításhoz pedig indokoltan hozzáfűzhetjük, hogy egyrészt a termelőszövetkezet megalakulásával az, mint gazdasági egység sem vált minden ízében szocialista üzemmé — másrészt a termelőszövetkezetbe belépett parasztok önmagában a belépés által még nem váltak a szocialista eszmék tudatos hordozóivá és képviselőivé.[10] Ha pedig ezeket a tényeket értékeljük, feltétlenül élesebben látjuk azt a fontos politikai szerepet, amelyet e vonatkozásban a párt irányítása alapján és a pártszervek tevékenysége mellett a tanácsoknak, köztük elsősorban a községi tanácsoknak be kell tölteniük. Annál is inkább, mert a tanácsot alkotó tanácstagok között — ha nem is nagy arányban — a községekben is megtaláljuk a munkásosztály tagjait (a nagyüzemi ipari és mezőgazdasági munkásokat) és a parasztság köréből is azokat a dolgozó parasztokat (köztük a szegényparasztság számos tagját), akik a proletárdiktatúrának, az egész társadalom szocialista távlatának legszilárdabb és legkövetkezetesebb harcosai.

Féltékenyen kell ügyelni arra, nehogy bármiféle indokolatlan bizalmatlanság alakuljon ki, vagy szakadás következzék be a termelőszövetkezeten belül, a parasztság körében. Ugyanakkor a községi tanácsnak — éppen az említett szempontból is vizsgálva a kérdést — fontos hivatása a termelőszövetkezet folyamatos felügyelete és politikai befolyásolása. Nemcsak olyan értelemben, hogy őrködjék a szövetkezeti demokrácia, a szocialista törvényesség maradéktalan betartásán, de olyan irányban is, hogy minden vonatkozásban érvényesüljenek a népi állam érdekei, hogy a termelőszövetkezetet, mint szocialista keretet (mint szocialista formát) ne lehessen felhasználni a szocializmus építését fékező tendenciák támogatására. Biztosítsák, hogy a termelőszövetkezetek a munkás-paraszt szövetség szilárd bázisai legyenek; a termelőszövetkezeti parasztok a saját érdekeik helyes felismerése alapján hangolják össze egyéni — napi — érdekeiket a magyar népgazdaság egész fejlesztésének szempontjaival, ezen belül a falu egész közösségének érdekeivel.

Az adott helyzetnek erre az oldalára azért is fontosnak tartom ráirányítani az érdeklődést, mert nem is kevesen úgy látják, hogy a falu termelőszövetkezeti községgé való alakulásával ezen a szinten már „befejeződött" a szocialista átalakulás, most már szinte magától megy a többi. Elfeledkeznek arról, hogy a szövetkezet — és elsősorban a termelőszövetkezet — a forradalmi átalakulás eredménye és alapvető formája, de mégiscsak forma,

[7] Az SZKP határozatai III. rész. Bpest 1954. 30—31. old.

[8] Keserü im. 28. old.

[9] Keserü im. 36. old.

[10] Keserü im. 34. old.

amelynek szocialista tartalma csak szívós nevelőmunka eredményeként alakul ki visszavonhatatlanul. Nemegyszer találkozunk olyan nézetekkel, amelyek szinte „fetisizálják" a termelőszövetkezeteket és minden másról megfeledkeznek. Amint néhány józan községi vezető mondotta, a kollektivizálás sodrában igen nagy a „termelőszövetkezeti sovinizmus" veszélye.

IV.

1. A termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi arányú fejlődése — ha nem is azonnali, de a következő években feltétlenül megoldandó — kérdésként veti fel a területi-igazgatási egységek (elsősorban a községhálózat) rendezésének problémáját is. Ennek tudományos előkészítése tehát már napjaink témája, legalábbis annak megalapozó elvi tételeit már most meg kell kezdeni hazai szempontból konkrétan kidolgozni.

2. A hazai termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének régebbi szakaszán egy-egy községben (még a kisebb községekben is) legtöbbször több termelőszövetkezet (termelőszövetkezeti csoport stb.) alakult és működött. Most az a törekvés (legalábbis a községek többségében, még a közepes nagyságú községekben is), hogy a termelőszövetkezeti községgé való alakuláskor egy községben egy tsz működjék. Ez az elképzelés gyakorlatilag nyilván helyes, mert különösen az átmenet időszakában nagymértékben megkönnyíti sok probléma megoldását. Helyes azért is, mert az eddigi szövetkezeti megyék nagy részében sok az olyan kisebb vagy közepes határú község, amelyekben a nagyüzemi termelés más módon nem is oldható meg.

Győr megye 174 községében és 3 városában 1959 március elején 262 termelőszövetkezet működött és helyesen azt tervezik, hogy megfelelő összevonás eredményeként a jövő évre ezekből kb. 190 fog maradni. *Veszprém* megyében a termelőszövetkezeti községekben általában egy-egy termelőszövetkezet tevékenykedik, kettő már csak elvétve és legtöbbször akkor, amikor a régi termelőszövetkezet mellett alakult egy újabb.

Már egészen másként jelentkezik ugyanez a kérdés a *Duna—Tisza között*, ahol pl. a *bajai járás* 16 községe közül 9 alakult termelőszövetkezeti községgé, mégpedig olyan módon, hogy átlagosan 5 termelőszövetkezet esik egyre. A *bácsalmási járás* 4 termelőszövetkezeti községében az egy községre eső átlag 4 termelőszövetkezet.

Ezzel a tendenciával számolni kell olyan szempontból is — amire már az előzőkben utaltam —, hogy a jövő megoldást illetően mindenképpen differenciálni kell a különböző község-típusok között. A helyes megoldás kialakítása érdekében egyébként a hatalmi-igazgatási hálózat egészét ebben az összefüggésben ugyancsak meg kell vizsgálni.

3. Minthogy a legújabb statisztikai adatok e vonatkozásban nem állanak rendelkezésemre, kénytelen vagyok egy 1955. évi összeállításból kiindulni, de ez annál kevésbé eredményezhet alapvető tévedést, mert a felhasznált adatok nem igen változtak.

Községeinket területnagyság-kategória szempontjából csoportosítva, arra az eredményre jutunk, hogy a 3000 kat. hold és annál kisebb területű községek száma 1558 (az összközségek több mint fele). Az 5000 és az 5000-nél kisebb területű községek száma pedig — az előzőket is beleértve — összesen 2253, vagyis az összes községek kétharmadánál több. Részletesebben:

— 500	kat.	hold	31
501—1000	„	„	205
1001—2000	„	„	721
2001—3000	„	„	601
3001—5000	„	„	695
	Összesen:		2253

Ezekből az adatokból pedig (figyelembe véve, hogy a szocialista nagyüzemi termelés reális területigénye 1500—5000 kh. szántó között mozog) arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nemcsak a hatalmi és igazgatási apparátus hálózatának a népgazdaság regionális tervezésével történő nélkülözhetetlen összehangolása, nemcsak az igazgatási apparátus racionális megszervezése, nemcsak a lakosság kommunális, egészségügyi stb. igényeinek korszerű ellátása érdekében kell ehhez a kérdéshez hozzányúlnunk, hanem ezért is, mert azt a termelőszövetkezeti mozgalom, illetve a mezőgazdaság nagyüzemi fejlődésének, feltétlenül jelentkező igénye is szükségszerűen felveti. Mégpedig meggyőződésem szerint olyan értelemben, hogy a távolabbi jövőben a „község" mint államhatalmi és államigazgatási egység, több nagyobb termelőszövetkezet területére kiterjedően alkalmas feladatait racionálisan ellátni — ez a nagyságrend alkalmas a fentebb már említett összes követelmények optimális kielégítésére.

Újólag hangsúlyozom, hogy ez a rendezés nem mai probléma, talán nem is a közvetlen holnapé. De mindenesetre olyan probléma, amelynek előkészítésével már ma foglalkozni kell, annál is inkább, mert a már holnap megteendő intézkedéseket is csak úgy tudjuk helyesen felmérni és kialakítani, ha világosan látjuk a további fejlődés konkrét távlatát és kereteit is.

4. Ebben az összefüggésben is tanulságos, sőt nélkülözhetetlen a szovjet tapasztalatok pontos és részletes feldolgozása.

Bár ennek a tanulmánynak a keretében e feladatot nincs módomban elvégezni (nemcsak a terjedelmi korlátok miatt, de azért is, mert az ehhez szükséges adatokat és tényeket még nem tártuk fel megfelelően), mégis szeretnék legalább két gondolatot már ezúttal felvázolni.

a) A Szovjetunióban végrehajtott területi igazgatás átszervezése az új szocialista állam megalakulását követő első években megindult és fokozatosan haladt előre. Nagy lépést tettek e vonatkozásban, amikor 1923-ban megkezdődik a kormányzóságok felszámolása (a XII. pártkongresszus útmutatásai nyomán). Ezzel kapcsolatban

sokoldalúan hangsúlyozták, hogy ennek a feladatnak a végrehajtása erősen összefonódik a mezőgazdaság szocialista átszervezésének munkájával, mert az új beosztás megvalósítása nélkül nem tudták volna megoldani a mezőgazdaság szocialista átszervezésének állami irányítását. A kollektivizálás győzelme újabb lényeges intézkedést kívánt, mert a már létrejött kolhozok konkrét irányítását a járások (rayonok) szűk területe akadályozta. Ezért újabb területi reformot kellett bevezetni, amelynek az volt a lényege, hogy a kerületi beosztást (okrug) megszüntették és a járások területét megnövelték. Ezek a tények is kétségtelenné teszik, hogy a kollektivizálás megoldása és a területi-igazgatási beosztás rendezése egymástól el nem választható problémák.

b) A Szovjetunióban 1950. I. — 1-től a XIX. kongresszusig (1952. okt.) 254 000 kisebb kolhoz helyére 97 000 „nagy kolhoz" lépett. A kolhozok összevonása ezután is tovább tartott és az 1953. szeptemberi plénumon már 94 000 kolhozról számoltak be.

Az így kialakult helyzet azt eredményezte, hogy nem volt meg az összhang a falusi szovjetek és a kolhozok működési területe között. Nem volt ritka az, hogy egy nagy kolhoz területén több községi szovjet működött. Az OSZFSZK területén pl. több mint 2300 olyan községi szovjet volt, amelynek területén valamely nagyobb kolhoznak csak a brigádjai dolgoztak. Elképzelhető, hogy ez zavart okozott a falusi szovjetek és a kolhozok viszonyában ; akadályozta a kolhozok egységes irányítását a községi szovjetek által.

A gyakorlatban két megoldás alakult ki. Vagy a falusi szovjetek állapodtak meg egymás között abban, hogy miként osztják fel ezt a munkát maguk között — vagy a rayoni szovjet bízta meg az egyik falusi szovjetet azzal, hogy lássa el a kolhozzal kapcsolatos feladatokat, tekintet nélkül arra, hogy annak területe más falusi szovjetekre is kiterjedt. Egyik megoldás sem vált be. Elvileg is ellentétben volt mindkettő a szovjet jellegével, korlátozta hatalmi tevékenységét.

A végleges megoldás olyan módon alakult ki, hogy a Legfelsőbb Szovjet prezidiumának útmutatása alapján *a falusi szovjetek egy részét összevonták.* Ennek eredményeként a falusi szovjetek többségének területén ma már két vagy három kolhoz működik. Az új megoldás mindenféle szempontból helyes eredményeket hozott a gyakorlatban is.[11]

V.

Tanulmányomban — mint a bevezetőben előre jeleztem — a községi tanács és a termelőszövetkezetek közötti kapcsolatnak csupán az elvi alapjait érintettem és azokhoz kapcsolva vetettem fel a községhálózat rendezésének egyes vonatkozásait.

Ezzel természetesen még távolról sem nyúltam hozzá mindazokhoz a problémákhoz, amelyek a termelőszövetkezeti fejlődés során csak ebben a szűkebb körben is (és csupán államjogi, államigazgatási szempontból elemezve a kérdést) megoldásra várnak. Úgy gondolom viszont, hogy az alapkérdések tisztázása e vonatkozásokban is előmozdítja a tisztánlátást, a helyes megoldási tendenciák kidolgozását.

Beér János

[11] Vö. Melzer Helmut : „A dolgozók küldöttei falusi szovjetje jogállásának alapkérdései a Szovjetunióban." (Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Akademie für Stats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht" 5. évf. II. füzet, 1955—56. 120. old.-tól.)

A szovjet törvényhozás további tökéletesítésének néhány problémája*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa a Szovjetunió fejlődésének új időszakába, a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakába lépését jelezte.

A szocializmus és a kommunizmus szovjetunióbeli építésének magasztos folyamatában nagy szerepe volt és van a szovjet államnak, amely Leninnel az élén a Kommunista Párt vezette tömegek forradalmi harcában született. „A szovjet nép hősi harcának és munkájának legfőbb eredménye — mondja az SZKP XXI. kongresszusának határozata — az új társadalom — a szocializmus, és az ennek megfelelő politikai rend —, a szovjet szocialista állam."

Hruscsov elvtárs beszámolója és a kongresszus határozatai nagyszerű feladatokat írnak elő gazdasági, politikai és ideológiai téren, valamint a nemzetközi kapcsolatok terén. A beszámoló és a határozatok a Szovjetuniónak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenetével összefüggésben a marxi—lenini elmélet számos komoly tételét fejlesztik tovább. Rendkívül nagy a jelentősége annak, hogy a beszámoló elméletileg minden oldalról megvilágítja a szocialista állam és jog szerepét a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában, azt, hogy tökéletesíteni kell a szocialista állam működését, tovább kell fejleszteni a szovjet demokráciát és a társadalmi szervezetekre kell átruházni az állami szervek néhány funkcióját..

Miként arra Hruscsov elvtárs rámutatott, egyes funkciók átszállása az állami szervekről a társadalmi szervezetekre távolról sem jelenti azon-

* E tanulmányt szerző, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének igazgatója a Jogtudományi Közlöny részére írta. *Szerk.* — Fordította : *Dr. Révai Tibor.*

ban a szocialista állam szerepének gyengülését. A kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének feltételei között tehát *nemcsak* nem gyengül, hanem jelentős mértékben fokozódik a szovjet állam törvényhozó tevékenységének a szerepe is. A szovjet törvényhozás, a kommunizmust építő nép akaratkifejezésének e jogi formája arra hivatott, hogy védje az új állami és társadalmi rendet, valamint az állampolgárok jogait és tevékenyen segítse megvalósításában a kommunizmus építésének azt a nagyszerű programját, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű XXI. kongresszusán hozott határozatok tűznek ki.

A szovjet szocialista jogrend, amely a szocialista állam törvényeit jelenti ezek együttességében, a szovjet társadalom anyagi létfeltételein alapszik. A szovjet szocialista jog, amely a szocialista gazdaság függvénye, a szovjet nép nagyszerű győzelmeit tükrözi a szocialista gazdaság általános fellendülése és a szocialista kultúra diadala terén.

A szovjet társadalom mélyreható szociális és gazdasági átalakulásai, amelyeket a szocializmus végleges győzelme és a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakába lépés idéz elő, a szocialista törvényhozás további fejlesztését és tökéletesítését kívánják és megszabják ennek irányát is.

A szovjet állampolgárok érdekeit, a Kommunista Párt és a kormány politikáját kifejező szovjet törvények, állandó tökéletesedésük során, azt a célt szolgálják, hogy rögzítsék a szovjet társadalom olyan életfeltételeit, amelyek a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában ható objektív gazdasági törvények legcélszerűbb, alkotó jellegű felhasználását biztosítják.

Az SZKP XXI. kongresszusán kitűzött nagyszerű feladatok nem oldhatók meg az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységének további fokozása, a szovjet jog és a szocialista törvényesség további megszilárdítása nélkül.

A nép alkotó aktivitásának minden irányba kiterjedő fokozódása és a szocialista állam gazdasági-szervező, valamint kulturális-nevelő tevékenységének bővülése a szovjet törvényhozás olyan fejlesztését teszi szükségessé, amely a legmesszebbmenően segíti a kommunista építés időszerű feladatainak megoldását és egyben tükrözi a szocialista társadalom töretlen előrehaladását az emberiség végső célja, a kommunizmus felé vezető úton.

Ott, ahol valóban népi jellegű, szocialista demokrácia uralkodik, amikor a nép alkotó energiájának felmérhetetlen tömege talál teljes kibontakozásra, a törvényhozásnak igen nagy szervező szerepe van.

Azok az intézkedések, amelyeket az SZKP Központi Bizottsága és a szovjet kormány az SZKP XX. kongresszusán hozott határozatok alapján az iparigazgatás gyökeres átszervezése és a mezőgazdaság fejlesztése, továbbá a szövetségi köztársaságok jogkörének bővítése, valamint a szocialista törvényesség további megszilárdítása terén hajtott végre, halaszthatatlan feladatként hozták előtérbe a szovjet törvényhozás kodifikációjának a megvalósítását. Az SZKP XXI. kongresszusa az ország politikai és gazdasági életében, valamint a nemzetközi helyzetben bekövetkezett hatalmas változásokra figyelemmel néhány módosítás és kiegészítés beiktatását tartotta szükségesnek a szovjet állam alaptörvénye: a Szovjetunió Alkotmánya tekintetében is.

A szovjet törvényhozás kodifikációja szempontjából igen nagy jelentőségűek a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének második ülésszakán, 1958 decemberében hozott törvények: az iskola és az élet kapcsolatának megerősítéséről és az ország művelődésügyi rendszerének továbbfejlesztéséről, a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető törvényhozásának alapjairól, a választójog bíróság útján való megvonásának megszüntetéséről, az államellenes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről, a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről, a Szovjetunió, a szövetségi és autonóm köztársaságok bírósági szervezetére vonatkozó törvényhozás alapjairól, a katonai bíróságokról, a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető perrendtartásának alapjairól szóló törvény.

E törvények komoly lépést jelentenek a szocialista törvényesség fejlesztése és tökéletesítése terén. E törvények biztos védelmet nyújtanak a szovjet állam és az itt megteremtett jogrend számára a szovjet rendszer ellenségei és a szovjet törvények megsértői részéről jövő bűnös támadásokkal szemben. E törvények ugyanakkor szilárd védelmet biztosítanak az egyén és az állampolgári jogok számára is.

Az új törvények abból indulnak ki, hogy következetesen kell alkalmazni a szocialista törvényesség lenini elveit és általában fokozni kell a bűnözés elleni harcot, elsősorban a bűncselekmények megelőzésére irányuló eszközökkel, a bűncselekmények keletkezéséuek okaira kifejtett döntő hatással abból a célból, hogy a bűnözés történelmileg belátható időn belül véglegesen megszünjék. Az új törvények széles körben kívánják bevonni a szovjet közvéleményt a bűnözés elleni harcba, ugyanakkor szűkítik és enyhítik a kevésbé veszélyes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősséget, viszont jelentős mértékben fokozzák a felelősséget a legveszélyesebb bűncselekmények esetén, különösen a konok visszaeső bűnözők vonatkozásában.

A büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény kinyilvánítja azt az elvet, hogy büntetést csak bíróság alkalmazhat, és csak azzal szemben, aki a büntető törvényben megszabott bűncselekményt követ el. A törvény ennek kapcsán teljesen megszünteti a szövetségi köztársaságok büntető törvénykönyveiben alakilag még meglevő, de ténylegesen már rég hatályukat vesztett azokat a rendelkezéseket, amelyek a kitelepítés és a száműzetés alkalmazását tették lehetővé azzal szemben, akit a bűnöző környezettel való kapcsolata vagy múltbeli tevékenysége folytán a társadalomra veszélyesnek nyilvánítottak.

Rendkívül fontos az is, hogy a törvény olyan kifejezett rendelkezést tartalmaz, amely szerint

csak a bűncselekmény elkövetésében bűnös személy vonható büntetőjogi felelősségre és büntethető meg, vagyis csakis az, aki a büntető törvényben szabályozott, társadalomra veszélyes cselekményt szándékosan vagy gondatlanul követ el.

A törvény tovább kívánja szilárdítani a szocialista törvényességet és védelmet kíván nyújtani az állampolgároknak az alaptalan büntetőjogi felelősségre vonással szemben. Ezért kizárja a büntetés alkalmazásának lehetőségét analógia alapján, vagyis olyan esetben, amelyet a törvény kifejezetten nem szabályoz. Szilárd biztosítéka ez annak, hogy senki sem vonható büntetőjogi felelősségre, és a bíróság senkit sem büntethet meg, ha a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető törvényhozása az elkövetett cselekményről kifejezetten nem rendelkezik.

A büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény fokozza a fiatalkorú törvénysértőkkel kapcsolatos nevelő tevékenységet. A törvény ennek kapcsán felemeli azt a korhatárt, amelynek beálltával a büntetőjogi felelősségre vonásnak helye lehet: általában csak a tizenhatodik, és csak egyes, különösen veszélyes bűncselekményfajta tekintetében a tizennegyedik életév elértével van helye büntetőjogi felelősségre vonásnak.

A törvény figyelemmel van arra, hogy a hosszú (25 évig terjedő) időre szóló szabadságvesztés alkalmazása a tapasztalatok szerint nem vált be. Ezért ezt elveti és kimondja, hogy szabadságvesztés legfeljebb 10 évre mondható ki, s csak a különösen veszélyes bűncselekmények és a különösen veszélyes visszaeső bűnözők esetében állapítható meg a szabadságvesztés 15 évig terjedő leghosszabb időtartama. A különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni harc fokozása érdekében a törvény kimondja, hogy az ilyen bűnözőkkel szemben egyáltalában nem alkalmazható sem a feltételes szabadlábra helyezés (ahogyan ennek más bűnözőkkel szemben helye van), sem az a rendelkezés, amely a büntetés le nem töltött részének más enyhébb büntetéssel való pótlását teszi lehetővé.

A büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény kivételes büntetési nemként (mielőtt teljesen megszűnnék) a halálbüntetés alkalmazásáról is rendelkezik azokkal szemben, akiket a szocialista állam és a személy ellen irányuló legsúlyosabb bűncselekmények elkövetésében mondanak ki bűnösnek. Ide tartoznak a hazaárulás, a kémkedés, a felforgató, valamint a terrorcselekmény, a banditizmus, a szándékos gyilkosság súlyosító körülmények esetén, továbbá háború, illetőleg hadiállapot idején egyéb különösen súlyos bűncselekmények a Szovjetunió törvényhozásában külön szabályozott esetekben.

Amikor azt a kérdést kellett eldönteni, hogy alkalmazható-e a halálbüntetés a jelenlegi viszonyok mellett, a Szovjetunió Legfelső Szovjetje nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy az imperialista államok a jövőben is megkísérlik kémek, terroristák és felforgató elemek országunkba küldését romboló munka végzése céljából. A szovjet államnak kíméletlen harcot kell folytatnia a szocialista rendszer ilyen ellenségei ellen és szigorú büntetési nemeket kell alkalmaznia e harc során az imperialista kémszervezetek kémei, terroristái, felforgató elemei és azok ellen, akik kísérletet tesznek arra, hogy kárt okozzanak a szocialista hazának vagy a szovjet állampolgárok érdekeinek.

Az új törvények jelentős mértékben fokozzák a személy jogainak biztosítékait a büntető eljárásban, bővítik a sértett, a vádlott és a védő stb. jogait.

Az új törvények megszüntetik a népbíróság körzeti rendszerét s ennek helyébe a kerület, illetőleg a város egységes népbíróságát állítják. Módosult a népbíróság választásának rendje és a megválasztott bírák működési idejét három évről öt évre hosszabbították meg stb.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje által a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető törvényhozásának, bírósági szervezetének és büntető perrendtartásának kérdéseiről hozott új törvények széles jogkörrel ruházzák fel a szövetségi köztársaságokat a törvényhozás terén s ugyanakkor egységes elveket állapítanak meg az egész Szovjetunió számára. E törvények új korszakot jeleznek a szovjet törvényhozás fejlődésében.

Most készítik elő és később a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé terjesztik a munkajogi törvényhozás, a család- és házasságjogi törvényhozás, a polgári törvényhozás alapjairól szóló tervezeteket, továbbá a földhasználattal és a Szovjetunió Alkotmányának 14. szakaszában megjelölt egyéb kérdésekkel összefüggő tervezeteket.

A szövetségi köztársaságok a közeljövőben kibocsátják büntető, valamint büntető eljárási törvénykönyveiket, továbbá a bírósági szervezetről szóló törvényeiket, s később, aszerint, ahogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetje meghozza a megfelelő törvényhozás alapjairól szóló törvényeit, további törvénykönyveket adnak ki, így a polgári, a polgári eljárási törvénykönyvet, a munka törvénykönyvét, a házasságról és a családról szóló törvényeket, a földjogi (föld- és vízjogi) törvényeket. Felmerült további más törvénykönyvek, pl. a javító-nevelő munkáról szóló törvénykönyv előkészítésének a javaslata is.

A szovjet törvényhozás kodifikációjának megvalósítása igen nagy jelentőségű.

Figyelemmel kell lennünk arra, hogy a hatályos szovjet törvényhozás számos jogág vonatkozásában még az 1922—1924. években hozott különböző törvényekből áll. A szovjet törvényhozás az élet új követelményeinek megfelelően természetesen új jogszabályokkal módosult és egészült ki. E módosítások és kiegészítések ellenére azonban az alakilag hatályban levő törvények közül sok jelentős mértékben elavult. Igy pl. az olyan földjogi rendelkezések, mint „a földhasználat és a földrendezés általános elvei", valamint a szövetségi köztársaságok földjogi és vízjogi törvénykönyvei még a teljes kollektivizálás időszaka előtt kerültek kibocsátásra és ma teljesen elvesztették jelentőségüket.

A szövetségi köztársaságokban hatályban levő munkajogi törvénykönyvek jelentős mértékben

azokat az időszakokat tükrözik, amelyeken a munkások és alkalmazottak szocialista munkaszervezetének fejlődése során áthaladtunk. E törvénykönyvek még megemlítik a munkanélküliséget, amelyet országunkban már régen felszámoltunk, sokszor hivatkoznak a régen megszűnt munkaügyi népbiztosságra, elavult kifejezéseket („batrak" = mezőgazdasági cseléd — *a fordító megjegyzése)* használnak stb.

Az OSZFSZK 1922-ben kiadott polgári törvénykönyve, valamint a többi szövetségi köztársaság polgári törvénykönyve jelentős mértékben azt a célt szolgálta, hogy a szovjet társadalom vagyoni viszonyait az új gazdasági politika végrehajtásának időszakában szabályozza, ezért beszél még magánvállalkozókról, akik nálunk már rég nincsenek stb.

Ma egészen más szabályozás alá esnek pl. az állami vállalatok és más gazdasági szervezetek között kialakuló gazdasági viszonyok is.

A házasság- és családjogi törvényhozás terén sok rendelkezés már több évtizede felülvizsgálat nélkül maradt s ez arra vezetett, hogy nyilván nincs meg az összhang e rendelkezések között.

A szovjet törvényhozás fejlődésének eredményeképpen olyan helyzet alakult ki, hogy sok fontos jogszabály a különböző jogágak területén a korábban kodifikált rendelkezések általános rendszerén kívül maradt. Ez a körülmény megnehezíti a jogszabályok alkalmazását

A kodifikáció folyamán a jogrendszert meg kell szabadítani a ténylegesen hatályukat vesztett rendelkezésektől. Az elavult jogszabályokat tehát az új törvénykönyvek előkészítése során nemcsak, hogy nem kell bevenni az új törvénykönyvbe, hanem fel is kell tárni a ténylegesen hatályukat vesztett, de alakilag meg nem szüntetett jogszabályokat annak érdekében, hogy a törvényhozás az elavult rendelkezésektől megtisztulhasson.

Az ellentmondások megszüntetése, a törvényhozás egységének biztosítása egyik konkrét feladata a kodifikációs munkának. Jól tudjuk, hogy Lenin épp az ellentmondások megszüntetésének feladatát tűzte a kodifikáció elé. Lenin 1922. február 15-én a következőket írta D. I. Kurszkijhoz: „Ha törvényeink ellentmondóak (ami nem kétséges), akkor mire van az igazságügyi népbiztosság és a törvényelőkészítő osztály? Mi történik a kodifikáció, az ellentmondások megszüntetése érdekében?" (Lenini gyűjtemény, XXXV. kötet, 325. old.)

A kodifikáció végrehajtása elősegíti törvényhozásunk stabilitásának megvalósítását, emellett biztosítja a jogszabályok egységét és harmóniáját a megfelelő jogágakon belül, valamint a különböző jogágak között.

Az új törvényhozás, amely sajátos eredménye a szovjet állam fejlődése során szerzett több mint negyvenéves tapasztalatoknak, még jobban előmozdítja a szocialista törvényesség megszilárdítását hazánkban.

A kodifikáció lehetővé teszi, hogy tisztábban táruljanak fel a szovjet törvényhozás politikai eszméi, s ugyanakkor elősegíti, hogy az állampolgárok jobban tájékozódjanak a törvényhozásban. A kodifikáció eredményeképpen törvényhozásunk a széles dolgozó tömegek számára hozzáférhetőbbé és érthetőbbé válik.

*

A szocialista törvényhozásnak, amelyre jellegét és célkitűzéseit illetően az igazi humanizmus, tartalma igazi demokratizmusa jellemző, alakját illetően is tökéletesnek kell lennie.

A szocialista törvényesség szervileg a proletariátus diktatúrájának, mint a valóban forradalmi, a szocializmus és a kommunizmus építésének feladatát célként maga elé tűző osztály hatalmának jellegzetes vonása.

A szocializmus ellenségei rágalmazó koholmányaikkal a proletárdiktatúrát olyan hatalomként igyekeznek feltüntetni, amely a törvényességet állítólag tagadja. E koholmányokkal szemben a Szovjetunió és a népi demokratikus országok egész története azt mutatja, hogy a munkásosztály diktatúrájának megvalósítása elvi szempontból új, szocialista jogrend létrehozását és megszilárdítását, a forradalmi szocialista törvényesség elveinek valóra váltását feltételezi.

A szocialista törvényesség megszilárdítása és fejlesztése a szovjet társadalom törvényszerű fejlődési folyamata, amelyet társadalmi és politikai rendünk jellege határoz meg. A szocialista államra és jogra az egyéni és társadalmi érdekek egybehangolása jellemző. Itt nincs antagonizmus az egyén és a társadalom között.

A szocialista törvényesség a Szovjetunióban irányelve az államhatalmi és államigazgatási szervek, a hivatalos személyek és állampolgárok tevékenységének, irányelve annak a tevékenységnek, amelynek alapja a törvény és a törvények szilárd és töretlen betartásában és végrehajtásában jut kifejezésre. Erre való tekintettel a jogszabály lehető legpontosabb végrehajtása, pontos alkalmazása, az állampolgári jogok védelme fontos feladata a szovjet államnak. Az állampolgár törvényes érdekeinek kielégítése a szocialista államban összhangban van annak a társadalomnak a szükségleteivel, amelyben nincs meg az embernek ember által való kizsákmányolása.

Ezzel szemben az imperializmus országaiban az a néhány demokratikus jog és szabadság, amely ott még létezik, a dolgozók kitartó osztályharca eredményeként elért vívmány és nem egyéb, mint kikényszerített engedmény az uralkodó osztály részéről, amely az első alkalommal igyekszik visszavonni azt. A törvényesség megsértése, a demokráciától a reakcióhoz való fordulat az imperializmusra jellemző jelenség.

Különösen szemléltetően tárul elénk az imperialista államok törvényhozásának reakciós jellege az Amerikai Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság törvényhozó gyakorlatának példáján. A Smith, a MacCaren—Wood, Brownell—Butler stb. törvény szerint nemcsak a törvényben megszabott konkrét cselekmény elkövetése számít bűncselekménynek, hanem az emberre gyakorolt olyan meggyőző tevékenység, amely nem felel

meg az Amerikai Egyesült Államokban uralkodó reakciós körök nézeteinek. Az elemi demokratikus jogok gyakorlása terén kifejtett bárminő tevékenység „felforgató tevékenységként" értékelhető és e törvények hatálya alá vonható.

E törvények a legdurvább módon sértik még azokat az elemi jogi biztosítékokat is, amelyeket az amerikai alkotmány kinyilatkoztat. Teljes mértékben a demokratikus gondolkodásmód ellen irányulnak és az amerikai reakció számára lehetőséget teremtenek arra, hogy leszámoljon a neki meg nem felelőkkel, azokkal, akik nem követtek el semmiféle bűncselekményt, akiknek egész „bűne" csupán az, hogy harcolnak a békéért, harcolnak a háborús gyújtogatók ellen. Bárki pl., akit a MacCaren-törvény alapján vádolnak, 10 000 dollárig terjedő bírságra vagy 10 évig terjedő börtönbe zárásra vagy egyidejűleg mindkét büntetési nemre ítélhető.

Az Amerikai Egyesült Államok kommunista pártjának vezetői ellen hamis vizsgálati anyag alapján 1949-ben, 1952-ben és 1956-ban lefolytatott bírósági perek, a nyugat-németországi alkotmánybíróság határozata a németországi kommunista párt betiltásáról, számos imperialista állam kivételes törvényhozása a demokratikus mozgalmak üldözése céljából, az ún. biztonsági rendszabályok széleskörű alkalmazása azokkal szemben, akiket a társadalomra veszélyesnek nyilvánítanak még akkor is, ha a bíróság igazságos ítéletet hoz ügyükben — mindez azt jelenti, hogy a burzsoázia cinikus módon elveti az általa létrehozott törvényességet, hogy az imperialista burzsoázia sajátos terrorcselekményeket hajt végre a törvényhozó és a bírósági szervek közreműködésével.

A burzsoá államok törvényhozásának népellenes, reakciós osztályjellege és a jogszabályalkotásnak a reakciós tartalom alá rendelt formája világosan jut kifejezésre az ezen államokban folyó kodifikációs munkában is.

Így a mai Franciaországban a reakció aktív hadjárata a törvény felsőbbrendűsége és a parlament amúgy is korlátozott jogköre ellen a kodifikációs tevékenységben is tükröződik. A kormány s nem a parlament adja ki a törvénykönyveket, és a kodifikáció a kormány jogszabályalkotásának válfaja lett (a kormány által megvalósított delegált törvényhozás válfaja). Kormányrendelettel, vagyis nem a törvényhozás rendje szerint történt az utóbbi időben húsz törvénykönyv megerősítése.

Az Amerikai Egyesült Államokban a törvényhozás rendszerezése: az Amerikai Egyesült Államok törvénygyűjteményének összeállítása többek között azt a célt szolgálja, hogy a gyűjtemény részeinek, fejezeteinek, alfejezeteinek, szakaszainak és cikkelyeinek tömegében oldjon fel a néptömegek előtt gyűlöletes, antidemokratikus számos jogszabályt. A törvénygyűjteménybe való felvétel (inkorporáció) eredményeképpen az olyan törvény, mint a belső biztonságról szóló 1950. évi (MacCaren—Wood-) törvény vagy a kommunisták ellenőrzéséről szóló törvény a gyűjtemény 50 része közül az egyik alkatrészévé vált. A törvényhozás ezzel azt a célt szolgálja, hogy az alkotmányellenes törvényhozás antidemokratikus jellegét álcázza.

Jellemző, hogy a külföldi imperialistáktól való gazdasági és politikai függő viszony a mai Kelet számos országában a nemzeti szuverenitás elvesztésének egyéb megnyilvánulása mellett a nyugat-európai törvénykönyvek importálását, átvételét vonta maga után. A törökországi kodifikációs munka, mint ismeretes, az ország nemzeti sajátosságainak figyelembevétele nélkül a svájci polgári törvénykönyv szolgai átvételével és a nyugat-európai országok egyéb kodifikációs aktusainak az átvételével fejeződött be.

A szocialista államokban folyó kodifikáció, a jogszabályalkotás egész folyamatához hasonlóan, teljesen eltérő elveken épül fel és tökéletesen más célokat szolgál, mint a kizsákmányoló államokban folyó kodifikációs tevékenység.

*

A szövetségi köztársaságokat egybekapcsoló államszövetség elveinek szocialista demokratizmusa, amely a szövetség önkéntes jellegében, továbbá minden egyes szövetségi köztársaság szuverenitásában és egyenjogúságában nyilvánul meg, irányt mutat a szövetségi köztársaságok jogkörének további kiterjesztésére a törvényhozás terén.

A szövetségi köztársaságok törvényhozó hatáskörének kiterjesztése azt a célt szolgálja, hogy a szövetségi köztársaságok számára előmozdítsa a kommunista építés előttük álló magasztos feladatainak minél sikeresebb teljesítését.

A szövetségi köztársaságok törvényhozó jogkörének kiterjesztése a Szovjetunió IV. összehívású Legfelső Szovjetjének hatodik ülésszakán hozott határozatok alapján teljes mértékben megfelel az ismert lenini útmutatásnak, amely szerint a törvényességnek egységesnek kell lennie „a szövetségi köztársaságok egész föderációja számára" a nemzeti és egyéb helyi sajátosságok feltétlen figyelembevétele mellett. Ez a lenini útmutatás új fejlődésre talál az új viszonyok között. A szocialista törvényesség egységes volt, most is az s az is marad alapját tekintve, amely jellegénél fogva soknemzetiségű.

A törvényhozás össz-szövetségi alapjaiban lefektetett elvi jellegű rendelkezésekkel való teljes összhang feltétlen betartása mellett a köztársaságok törvényhozása hivatott számos fontos rendelkezést konkretizálni s ezek alkalmazása terén a gyakorlati rendszabályokat kidolgozni.

Miként azt a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje kebelén belül működő törvényelőkészítő bizottságok elnökei: D. Sz. Poljanszkij és D. R. Raszulov elvtársak a Szovjetunió ötödik összehívású Legfelső Szovjetjének második ülésszakán beszámolójukban megállapították, a bírósági szervezet és a büntető perrendtartás elvi jellegű rendelkezéseit kialakító össz-szövetségi alapok kibocsátása szilárd alapot teremt a köztársasági törvényhozás számára és valamennyi szövetségi köztársaság számára lehetővé teszi, hogy a közeljövőben olyan új köztársasági törvénykönyveket és törvényeket hozzon, amelyek az össz-szövetségi

alapokkal teljes összhangban épülnek fel s ugyanakkor az adott szövetségi köztársaság sajátosságait tükrözik.

Amikor a szövetségi köztársaságok törvényhozó jogkörének további bővítéséről beszélünk, mindig figyelemmel kell lennünk arra, hogy a köztársaságok jogkörének jelentős bővítése mellett azokban a kérdésekben, amelyek tekintetében az össz-szövetségi törvényhozás a Szovjetunió Alkotmányának 14. szakasza értelmében csupán az alapelveket és a köztársaságok számára kiindulópontul szolgáló általános rendelkezéseket hivatott meghatározni, a társadalmi viszonyok számos olyan területe létezik, amelyeknek jogi szabályozása teljes mértékben a szövetségi köztársaságok jogkörébe tartozik.

A szövetségi köztársaságoknak, mint ismeretes, igen széles jogköre van a törvényhozás terén. Jogkörük csupán azoknak a jogosultságoknak a keretében korlátozott, amelyeket a Szovjetunió Alkotmánya a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége számára biztosít. Valamennyi szövetségi köztársaság önállóan gyakorolja államhatalmát az Alkotmány 14. szakaszában megjelölt kereteken túl. A szövetségi köztársaságoknak ez az önállósága (szuverenitásuk kifejezéseként) teljes mértékben megnyilvánul a törvényhozás területén is.

A kodifikációs feladatok megvalósításának folyamatában igen fontos tehát a köztársasági és az össz-szövetségi törvényhozás viszonyának meghatározása a Szovjetunió Alkotmányának, valamint a szövetségi köztársaságok alkotmányainak megfelelően.

A szövetségi és a köztársasági törvényhozás viszonyának eldöntése szempontjából lényeges azoknak a viszonyoknak a kiválasztása, amelyek a legszorosabban függnek össze az össz-szövetségi méretekben történő központi tervezéssel; szükséges továbbá azoknak a viszonyoknak a kiválasztása, amelyek jellegüknél fogva függetlenek a nemzeti, földrajzi és egyéb helyi körülményektől. Így pl. a népgazdaság igazgatásának érdeke a demokratikus centralizmus alapján nézetünk szerint feltételezi az össz-szövetségi törvényhozás fenntartását az olyan kérdések tekintetében, mint a vállalatokra és a népgazdasági szovjetekre vonatkozó törvényhozás, a vasúti, tengeri és a légi fuvarozás kérdéseiben, a hitel- és elszámolási jogviszonyok tekintetében, a feltalálói jogra vonatkozólag. Ugyanakkor van számos jogág, amelyben a helyi kezdeményezés maximális figyelembevétele és a társadalmi fejlődés alakzatainak sokrétűsége szükségessé teszi, hogy ezek szabályozása teljes mértékben a szövetségi köztársaságok hatáskörébe tartozzék.

Most elsősorban azoknak a köztársasági törvénykönyveknek és egyéb törvényhozási aktusoknak az előkészítése és elfogadása jelentős, amelyeknek a kiadása közvetlenül folyik a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által 1958 decemberében hozott össz-szövetségi törvényhozási alapokból.

A szövetségi köztársaságok törvénykönyveinek előkészítése rendkívül halaszthatatlan és jelentőségét tekintve teljesen időszerű feladat. S meg kell mondanunk, hogy igen nagy munka bontakozott ki valamennyi szövetségi köztársaságban a törvényhozás kodifikációja terén. Ugyanakkor mindig figyelemmel kell lennünk arra, hogy a törvényhozás, a kodifikáció területén végzett minden munka, még a leghalaszthatatlanabb feladat is a legkörültekintőbb, óvatos állásfoglalást igényli. Gondoljunk mindig Lenin szavaira, aki azt mondotta, hogy „háromszoros körültekintéssel kell törvényeket hozni. *Hétszer kell kipróbálni . . .*! Vizsgálják meg személyesen kétszer, háromszor és sokszor" (Lenini gyűjtemény, XXXV. kötet, 327. old.).

Sok burzsoá jogász mutat nagy érdeklődést a szovjet törvényhozás kodifikációjának kérdései iránt. Nyugat-Európa és Amerika néhány jogtudósa ennek kapcsán a szovjet valóság megrágalmazására igyekszik felhasználni a törvényelőkészítés során tartott tudományos viták sajtónkban tág körben közölt anyagát. E jogtudósok nem rettennek vissza azelől, hogy elferdítsék a szovjet törvényhozás fejlődésének tényeit. Így pl. D. Chasard, a kolumbiai egyetem tanára, az 1958. évi V. Nemzetközi Összehasonlító Jogtudományi Kongresszuson kijelentette, hogy a szovjet „uj kodifikáció" azért fejlődik lassú ütemben, mert mesterségesen gátolják ezt a „hivatalos személyek", akik félnek attól, hogy az új törvények megkötik tevékenységi szabadságukat.

Az effajta állítások mesterkélt voltáról felesleges beszélni. A hosszú időre szánt törvénykönyvek előkészítése a szocialista társadalom gyors fejlődésének viszonyai között olyan feladat, amelynek megoldása során természetesen nem engedhető meg a felesleges sietség. D. Chasard azzal az állításával, hogy valaminő titokzatos „hivatalos személyek" mesterségesen gátolják a törvényhozás kodifikációját a Szovjetunióban, durván elferdíti a valóságot. Közismert az a hatalmas munka, amely a törvényhozás terén országunkban folyik. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és személyesen Hruscsov elvtárs állandó figyelemmel kíséri a szovjet törvényhozás tökéletesítésének kérdéseit.

*

A törvényhozás kodifikációja a jelenlegi viszonyok mellett távolról sem feltételezi a hatályban levő törvényes rendelkezéseknek új rendelkezésekkel való pótlását. A hatályos szovjet törvényhozás rendelkezéseinek jelentős része, így a húszas években hozott számos elvi jellegű rendelkezés is, teljes mértékben bevált a gyakorlatban és jelentőségét mindmáig megőrizte. A törvényhozás kodifikációja során tehát fenn kell tartani a szovjet törvényhozásnak az élet és a szovjet államépítés tapasztalatai által kipróbált rendelkezéseit. A hatályos törvényhozás jelentőségüket megtartott rendelkezéseit és az új rendelkezéseket alkotó módon kell egybekapcsolni a törvényhozás szervileg befejezett rendszerében.

De a szovjet törvényhozás kodifikációjának elvi szempontból fontos vonása a törvényhozás alkotó jellegű fejlesztése. Az alaki, mechanikus

rendszerezéstől eltérőleg, amely számos mai burzsoá állam kodifikációs folyamatára jellemző, a szovjet jog kodifikációja a törvényhozás további fejlődési folyamatát jelenti az élet szükségleteinek figyelembevétele és az államépítés gyakorlatának általánosítása alapján. A szovjet törvényhozás kodifikációs folyamata számos új rendelkezés létrehozását kívánja. Az újnak, amit a gyakorlat, az élet előtérbe hoz, tükröződnie kell megfelelő módon a törvényhozásban is.

A párt rendkívül fontos intézkedéseket tesz a szocialista törvényességnek országunkban való további megszilárdítása terén, s most a bíróság, az ügyészség és a milícia szervei, a szovjet közvélemény, valamint a szovjet polgárok elé a bűnözésnek országunkban való teljes kiküszöbölését tűzte ki feladatként. Miként azt az SZKP XXI. kongresszusán hozott határozat hangsúlyozza: „a szakszervezetek a párt- és komszomolszervezetekkel együtt különös figyelmet hivatottak fordítani arra, hogy ki kell küszöbölni a szocialista társadalom számára idegen olyan jelenségeket, mint aminő a garázdaság, az iszákosság, a megvesztegetés, az üzérkedés és a múlt egyéb visszataszító maradványa".

Hruscsov elvtárs beszámolója sok világos gondolattal és új tétellel gazdagította elméletünket. Ide tartozik az a megállapítás is, hogy sok olyan funkciónak, amelyet állami szervek látnak el, fokozatosan a társadalmi szervezetek kezébe kell átmenniük. Hruscsov elvtárs többek között rámutatott arra, hogy „a közrend biztosításának és a szocialista együttélés szabályainak kérdéseivel is egyre inkább a társadalmi szervezeteknek kell foglalkozniuk".

Maga az élet sugalmazza annak célszerűségét, hogy a társadalmi szervezetek is foglalkozzanak a közrend és közbiztonság biztosításának feladatával az állami intézményekkel párhuzamosan.

A közrend biztosítására hivatott önkéntes szervek (mint a népi druzsinák) tevékenysége egész sor olyan kérdést hoz előtérbe, amely a lakosság közreműködésének formáit érinti a bűncselekmények felfedezése és megelőzése terén. Az ezzel összefüggő kérdéseknek természetesen a törvényhozásban is kifejezésre kell jutniuk.

A büntető és büntető eljárási törvényhozás előkészítése során kell megoldani a társadalmi jótállás kérdését is, ami szintén a XXI. kongresszus anyagából folyik. A kongresszuson felvetődött annak a kérdésnek a megfontolása, hogy társadalmi szervezetek, a Komszomol, a szakszervezetek, valamint gyárak, üzemek és kolhozok kollektívái jótállhassanak az olyan megtévedt emberekért, akik jelentéktelen bűncselekményt követtek el, annak érdekében, hogy a bíróság által kiszabott büntetés eltöltése helyett a közösségben legyen módjuk a megjavulásra.

Az állam egyes funkcióinak társadalmi szervezetekre való ártuházása, egyes funkciók együttes gyakorlása az állami szervek és a társadalmi szervezetek által fontos lépést jelez a szocialista demokrácia fejlődésében. Mindez az állami szervek és a dolgozók társadalmi szervezeteinek egymáshoz való közeledését jelenti annak érdekében, hogy a közrendet biztosítsák, hogy a lakosságot az állampolgári jogok tiszteletbentartása s a szocialista együttélés szabályainak betartása szellemében neveljék, s hogy más lényeges kérdéseket oldjanak meg. Mindez azt jelenti, hogy a dolgozók tömegei mind szélesebb körben és közvetlenül vesznek részt az állami funkciók gyakorlásában.

Ez a folyamat társadalmunk politikai alapjának kiterjesztéséhez és megszilárdításához vezet. Az állami funkciók gyakorlásába bevonják a szakszervezeteket, a Komszomolt és más társadalmi szervezeteket. Ez azt jelenti, hogy a társadalom politikai alapja kibővült és megerősödött, mivel nemcsak a szovjetek vesznek részt a politikai funkciók megvalósításában.

Ez a folyamat ugyanakkor elősegíti a szocialista államnak kommunista társadalmi önkormányzatba való átnövését. A társadalmi szervezetek egyre inkább fogják a nevelés és az erkölcsi hatás eszközeit, a közvélemény erejét felhasználni. A társadalmi szervezetek figyelmüket főként a profilaxisra, a társadalomra káros cselekedetek megelőzésére fogják fordítani és az embereket a szocialista együttélés szabályainak önkéntes betartására fogják szoktatni.

A szocialista demokrácia további kiterjesztése, a társadalmi szervezetek jogainak bővítése, egyes állami funkciók gyakorlásába való bevonása, a szocialista törvényesség elvének következetes alkalmazása az állami szervek tevékenységében, egyre szélesebb tömegek bevonása az államigazgatás ügyébe — mindez épp a tömegek öntudatossága folytán erős szocialista állam további megszilárdítását jelzi. Ugyanakkor a szocialista állam egyre inkább elveszti az állami szervezetre jellemző vonásait és a jövő kommunista társadalom társadalmi szervezetéhez közeledik.

*

A köztársasági törvényhozás előkészítése a törvényhozás össz-szövetségi alapjaiban lefektetett elvekkel és általános rendelkezésekkel összhangban a következőket feltételezi: *1.* az alapokban lefektetett közös elvek átvételét a köztársasági törvénykönyvekbe (törvényekbe); *2.* az általános elvek részletes és konkrét kifejtését; *3.* új rendelkezések létrehozását olyan esetekben, amikor a törvényhozás össz-szövetségi alapjai a köztársasági törvényhozás számára csupán a kiindulópontot határozzák meg s kifejezetten utalnak arra, hogy ezt a szövetségi köztársaság törvényhozásában kell konkretizálni; *4.* jogszabályokat kell hozni azokban a kérdésekben, amelyek teljesen a szövetségi köztársaság hatáskörébe tartoznak.

Bármennyire széles körben és önállóan fejlődik is a köztársasági törvényhozás, egységesen kell eldönteni azt a kérdést, hogy milyen formában kell a köztársasági törvénykönyveknek az össz-szövetségi alapokban lefektetett rendelkezéseket visszaadniuk.

A szocialista törvényesség egysége és az egységes kodifikált aktusok létrehozásának szüksége előre irányt mutat arra, hogy szöveg szerint kell

a köztársasági törvénykönyvekben idézni azokat a rendelkezéseket, amelyeket a törvényhozás össz-szövetségi alapjai lefektettek vagy le fognak fektetni.

Ha pl. a büntető törvényhozást vesszük figyelemre, egész sorát nevezhetjük meg a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető törvényhozásának alapjaiban lefektetett azoknak az elvi jelentőségű rendelkezéseknek, amelyeket a szövetségi köztársaságok büntető törvénykönyvei minden valószínűség szerint egészen átvesznek. Ez a megállapításunk vonatkozik a büntető törvényhozás alapjainak következő szakaszaiban foglalt rendelkezésekre: az 1. szakaszra (a szovjet büntető törvényhozás feladatai), a 3. szakaszra (a büntetőjogi felelősség alapjai), a 7. szakaszra (a bűncselekmény fogalma), a 8. szakaszra (bűncselekmény elkövetése szándékosan), a 9. szakaszra (bűncselekmény elkövetése gondatlanságból), a 11., 12. és számos más szakaszra.

A vonatkozó köztársasági törvénykönyvek teljesen átveszik az össz-szövetségi törvényeket azokban a kérdésekben is, amelyek a Szovjetunió kizárólagos hatáskörébe tartoznak. Ez vonatkozik pl. az államellenes és a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvényekre. E törvényeknek a köztársasági törvénykönyvekbe iktatása a törvénykönyvek egybehangolt rendszerének a megteremtését feltételezi, s nem e törvényeknek a törvénykönyvekhez való mechanikus hozzákapcsolását. Nem fogadható el tehát egyes jogtudósoknak a kodifikáció olyan rendszerére irányuló javaslata, amely mellett az össz-szövetségi törvények önálló mellékletként csatlakoznának a törvénykönyvekhez.

Az alapelvek és az általános rendelkezések lefektetése a törvényhozás össz-szövetségi alapjaiban bőséges alapot jelent a szövetségi köztársaságok jogszabályalkotása számára.

A törvényhozás össz-szövetségi alapjai számos esetben maguk kifejezetten utalnak arra, hogy az alapokban megszabott általános rendelkezéseket konkretizálni kell.

Az össz-szövetségi alapokról szóló törvény a közös elveket határozza meg és kimondja, hogy a vonatkozó általános rendelkezés alkalmazásának rendjét és feltételeit a szövetségi köztársaságok törvényhozásában kell megállapítani. Az alapokról szóló törvény ugyanakkor rendszerint teljes önállóságot hagy a köztársaság törvényhozóinak e rend meghatározásában. Így a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető perrendtartásának alapjairól szóló törvény kifejezett rendelkezést tartalmaz arról, hogy a megfelelő általános rendelkezéseket konkretizálni kell, s teljes mértékben a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalja annak meghatározását, hogy a védő közreműködése milyen esetekben kötelező az eljárásban (22. szakasz), milyen esetekben képviselheti a sértett a vádat a bírósági tárgyaláson (24. szakasz). A köztársasági törvényhozás hivatott szabályozni a büntető ügyben hozott ítélet megtámadásának, valamint a bírósági határozatoknak rendjét (44. szakasz). A büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény szerint a szövetségi köztársaságok teljesen önállóságot élveznek abban, hogy hogyan határozzák meg a vagyonelkobzás alkalmazásának rendjét és hogyan állapítják meg az ezzel összefüggő körülményeket (30. szakasz).

Az alapokról szóló össz-szövetségi törvény meghatározhatja valamely jogi intézménynek valamennyi köztársaság szempontjából közös elemeit s ugyanakkor kimondhatja, hogy e közös elemek a szövetségi köztársaságok sajátosságainak megfelelően kiegészíthetők (kiterjeszthetők).

Az ilyen rendelkezések példája lehet a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető törvényhozásának alapjairól szóló törvényből a 21. szakasz (a büntetés nemei), a 33. szakasz (az enyhítő körülmények), a 34. szakasz (a súlyosító körülmények). E szakaszok lehetővé teszik, hogy a szövetségi köztársaságok törvényhozása az alapokban megjelölt felsorolást kibővítse. Így a 21. szakasz utolsó bekezdése a következőképpen szól: „A szövetségi köztársaságok törvényhozása a jelen szakaszban felsorolt büntetési nemeken kívül a jelen Alapok elveinek és általános rendelkezéseinek megfelelően más büntetési nemeket is megszabhat."

Az össz-szövetségi törvény sok esetben az adott kérdést csak részben oldja meg, mivel figyelemmel van arra, hogy a szövetségi köztársaságok törvényhozása fogja a többi rendelkezést megszabni. Így pl. a büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény meghatározta a szabadságvesztés leghosszabb időtartamát (10 év és a különösen veszélyes bűncselekmények esetén 15 év). Az alapokról szóló törvény azonban (a korábbi össz-szövetségi büntető törvényhozáshoz hasonlóan) nem szabta meg a szabadságvesztés legkisebb időtartamát és e kérdés eldöntését a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalta.

Az alapokról szóló össz-szövetségi törvény számos esetben a legcélszerűbb általános rendelkezést állapítja meg, de ugyanakkor a szövetségi köztársaságokat feljogosítja, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően némileg más szabályozást állapítsanak meg.

Így pl. a büntető törvényhozás alapjairól szóló törvény 41. szakasza a büntetőjogi felelősségrevonás elévülési határidőinek meghatározása során úgy rendelkezik, hogy „a szövetségi köztársaságok törvényhozása egyes bűncselekményfajták tekintetében rövidebb elévülési időt állapíthat meg".

Az alapokról szóló össz-szövetségi törvény az alapelvek és az általános rendelkezések meghatározása során az általános és konkrét kérdések jelentős körét érintő rendelkezések kibocsátását teljesen a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalja. A törvény ezzel előre egészen széles területet biztosít a szövetségi köztársaságok törvénykönyveiben történő önálló törvényhozó szabályozás számára olyan jogágakban, amelyekben az össz-szövetségi törvényhozás meghatározta vagy meghatározza az alapokat.

A törvényhozó szabályozást tekintve teljesen a szövetségi köztársaságok hatáskörébe tartozó

sokrétű kérdés jellemzése végett vegyünk szemügyre néhány példát, így a büntető törvényhozást, amelynek alapjai már megjelentek, továbbá a munkajogi, valamint a föld- és vízjogi törvényhozást.

A büntető törvényhozás tekintetében a szövetségi köztársaságok feladata többek között annak meghatározása, hogy konkréten milyen cselekmény számít bűncselekménynek és milyen büntetés alá esik (csupán az a bűncselekmény kivétel, amellyel kapcsolatban az össz-szövetségi törvényhozás szabja meg a büntetőjogi felelősséget).

A büntető törvénykönyvek előkészítése szempontjából közvetlen iránymutató jelentősége van azoknak a rendkívül fontos elméleti jellegű megállapításoknak, amelyeket Hruscsov elvtárs fejtett ki a XXI. kongresszuson tartott beszámolójában a Szovjetunió társadalmi életének további változásairól. Miként a beszámoló arra rámutatott, társadalmi rendünk tökéletesítése és a szovjet demokrácia további kibontakozása a kommunizmus felé való haladásunkhoz képest azt eredményezi, hogy növekszik a meggyőzés, a társadalmi hatás, a kommunista nevelés, a szocialista társadalom tagjaira jellemző öntudatos fegyelem szerepe és csökken a kényszereszközök alkalmazása. „Olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek megakadályozzák, sőt a lehetőségét is kizárják annak, hogy egyesek ártsanak a társadalomnak" — mondotta N. Sz. Hruscsov. „A megelőzés, a nevelőmunka a legfontosabb." Teljesen nyilvánvaló: a XXI. kongresszus anyagának megvilágításában a maga élességében vetődik fel a kérdés, hogy egyes jogsértésekkel kapcsolatban a büntetőjogi felelősséget célszerű a társadalmi, a nevelő hatás eszközeivel pótolni.

Annak felvázolása érdekében, hogy mennyire széleskörű a vonatkozó kérdések önálló szabályozása a köztársasági törvénykönyvekben, vegyük szemügyre a munkajogi törvényhozást is. Úgy véljük, hogy a munkajogi törvényhozás alapjairól szóló törvény a munkások és az alkalmazottak munkájára vonatkozó alaprendelkezések szabályozása során a szövetségi köztársaságok munkajogi törvénykönyveiben szabályozásra váró kérdések egész körét hagyja nyitva.

A szövetségi köztársaságok törvénykönyvei fogják nyilvánvalóan szabályozni az olyan kérdéseket pl., mint a munkába való felvétel esetén alkalmazott próba, a különböző jogcímeken járó szabadság egyesítése, illetőleg pénzbeli juttatással való pótlása, az elszámolás határideje elbocsátás idején, az átlagmunkabér kiszámításának alapjául szolgáló idő kérdése, a munkahely és az átlagkereset fenntartásának esetei akkor, ha a dolgozó állami vagy társadalmi feladatokat végez, a munkáskáderek képzettségének előkészítése és fejlesztése a munkahelyen és sok más kérdés.

A Szovjetunió Alkotmányának 14. szakasza a föld- és vízjogi törvényhozás terén is össz-szövetségi törvény kiadásáról rendelkezik az alapok tekintetében.

A köztársasági törvényhozás e kérdésekben szintén igen széleskörű lesz. A köztársasági törvényhozás fogja minden valószínűség szerint szabályozni az olyan fontos kérdéseket, mint a föld- és vízhasználat rendjét az adott szövetségi köztársaságban. A szövetségi köztársaság fogja megszabni az adott köztársaság, valamint az annak kötelékébe tartozó autonóm köztársaságok államhatalmi és államigazgatási szerveinek, valamint a helyi államhatalmi szerveknek a hatáskörét a föld- és vízjogi viszonyok szabályozása terén. Ugyanígy kerülnek szabályozásra a földhasználat tervezésével kapcsolatos kérdések a köztársaság keretében, valamint azok a kérdések, amelyek a földnek a különböző népgazdasági ágak között történő elosztásával, továbbá az áttelepüléssel kapcsolatos földhözjuttatással, a vízmentesítéssel és az öntözéssel, az adott szövetségi köztársaság területén belül a föld- és a vízhasználat ellenőrzésével stb. függnek össze. Azok a jogviszonyok, amelyek a mezőgazdasági jellegű vízhasználattal kapcsolatosak, szintén a köztársasági törvényhozás szabályozása alá tartoznak.

A köztársasági törvények akkor, amikor az alapokról szóló össz-szövetségi törvény általános, elvi jellegű rendelkezéseit továbbfejlesztik, gondosan figyelembe veszik az adott szövetségi köztársaság nemzeti sajátosságait és az ott folyó szocialista építés tapasztalatait.

A jogrendszer különböző ágai szempontjából nem szükséges, hogy a köztársasági törvénykönyvek egyforma mértékben bontsák fel részeire a jogszabályokat a helyi sajátosságok figyelembevételével. Ugyanakkor feltétlenül megmarad az a követelmény, hogy a különböző köztársaságok azonos elnevezésű törvényei csak akkor térjenek el egymástól, ha erre valóban szükség van. Véletlen körülmények eltérést nem idézhetnek elő.

Az általános rendelkezések konkretizálása a szövetségi köztársaságok törvényhozásában azonban semmiképp nem idézhet elő olyan helyzetet, amely mellett az állampolgárok alapvető jogai a szövetségi köztársaságokban különböző biztosítékokat élveznének. A Szovjetunió államjogi gyakorlata meggyőző erővel mutatja, hogy az állampolgár jogainak és szabadságának védelme a szocialista törvényesség egyik alapvető feladata. A szocialista törvényesség őrködik az állampolgár politikai jogai és szabadsága felett, védi az állampolgár munkaügyi, lakás- és egyéb személyi és vagyoni jogait és érdekeit, védi az állampolgár életét, egészségét, méltóságát és tekintélyét. Az állampolgár létérdekeit, elidegeníthetetlen jogait és szabadságát oltalmazó törvények töretlen végrehajtása az egész szocialista jogrend egyik fontos jellemző vonása. A szocialista társadalomra jellemző az állampolgár anyagi és jogi biztosítékainak, jogainak és szabadságának egybehangolása. Míg a szocializmus gazdasági rendje biztosítja az anyagi feltételeket az állampolgár jogainak és szabadságának teljes gyakorlására, a szocialista állam törvényhozása jogilag rögzíti ezeket a feltételeket és biztosítja az állampolgár jogainak, szabadságának és törvényes érdekeinek védelmét, s megteremti az ezzel kapcsolatos jogi biztosítékok és eszközök szétágazó rendszerét.

A szövetségi köztársaságok új törvénykönyveinek kibocsátása azt a célt szolgálja, hogy az említett jogi biztosítékok a szovjet állampolgárok javára a törvényhozásban még világosabban kerüljenek kifejezésre.

*

A kodifikációval kapcsolatos intézkedések egész komplexumának a megvalósításánál lényeges a törvényhozás technikájával összefüggő kérdések jelentősége. E kérdésekre, vagyis a törvényhozó aktusok szövege elkészítésének szabályaira és módszereire nagy figyelmet kell fordítani, különösen ha olyan bonyolult aktusok tervezeteinek az elkészítéséről van szó, mint aminők a törvénykönyvek.

Ismeretes, milyen nagy figyelmet szentelt Lenin a törvényhozás technikájának javítására. Íme, hogyan jellemzi Lenin tevékenységének ezt az oldalát A. V. Lunacsarszkij: „Mint képzett jogászban mélyreható érdeklődés maradt nála a jog iránt, természetesen nem az absztrakt, az élettől elszakadt áljogtudomány iránt, hanem a jogi meghatározások feltűnő pontossága iránt . . . Előítélete volt a jogi típusú meghatározások iránt s Vlagyimir Iljics ezek mestere volt . . . Úgy bánt egy-egy jogi formulával, mint valóságos tudományos értékkel, mint az agy nagy felfedezésével."[1]

Lenin megkövetelte, hogy a törvényhozás minden aktusa gondos szerkesztésben részesüljön és meglegyen benne a törvény valamennyi külső vonása (aláírás, kelet, szám stb.). Lenin figyelemmel volt a műszaki apparátusnak a törvények kihirdetésénél elkövetett még olyan hibáira is, mint aminő a jóváhagyás keltének a kihagyása. 1918. június 15-én Lenin a következő utasítást adta:

„A Népbiztosok Tanácsának ügyvezetője, e Tanács titkársága, valamint az iroda és a sajtóosztály vezetője intézkedjenek, hogy a Népbiztosok Tanácsa által hozott dekrétumok jóváhagyásának keltét a közzététel alkalmával feltüntessék.[2]

Lenin később, az 1920. augusztus 12-i feljegyzésében az 1919. évi hatályos dekrétumok gyűjteményének megjelenése kapcsán a következőket írta:

„Ki adja ezt ki ily rosszul?

Káosz. Még a cím is homályos.

Gyűjteménye ez a jelentéktelen dolgoknak és a kiáltványoknak is.

Esztelen ember vagy szabotáló szerkesztette?

A *fontosabb hatályos* jogszabályokat kellene kiadni ugyanilyen kötetben."[3]

Lenin követelményei arra vonatkozólag, hogy a törvények legyenek egyszerűek, világosak és érthetőek a széles dolgozó tömegek számára, teljes mértékben megtartották jelentőségüket a törvényhozás kodifikációja terén most folyó széleskörű munka szempontjából is.

A Legfelső Szovjet törvényei a büntetőjog és eljárás, valamint a bírósági szervezet kérdéseiről ismét amellett tanúskodnak, hogy mennyire alaptalan a jogászok között meglehetősen széles körben elterjedt az a vélemény, amely szerint a kommunizmushoz való előrehaladásunkhoz képest a megtorlás fokozódik a „minél kevesebb a bűnöző, annál szigorúbb a büntetés" elvnek megfelelően.

A dolog a valóságban egészen másképp áll. Amilyen mértékben jönnek létre a kommunizmusba való átmenet feltételei, amilyen mértékben növekszik a tömegek öntudata, úgy szűkül a kényszer köre s annál nagyobb a jelentősége a kommunista erkölcs és szervezet szellemében történő nevelés funkciójának a társadalom tagjai irányában.

A Szovjetunióban nemcsak a büntetés alkalmazásával folyik a bűnözés elleni harc és e harc hatékonyságát nemcsak a büntető szankciók fokozása biztosítja, hanem a büntetés elkerülhetetlensége és elháríthatatlansága minden egyes bűncselekmény esetén. Emellett az az egészen jelentős körülmény sem kerülheti el a figyelmet, hogy nemcsak az államhatalom szervei: a milícia, az ügyészség, a bíróság, a javító intézmények küzdenek a bűnözés ellen a Szovjetunióban, hanem részt vesz ebben a szovjet közvélemény is, amelyre megtisztelő és felelősségteljes feladatok hárulnak a bűnözés megelőzése és kiküszöbölése terén.

Miként azt az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának a dolgozóknak a közrend védelmében való közreműködése tárgyában (1959 márciusában) hozott határozata megállapítja, most a dolgozók öntudatának és politikai aktivitásának növekedése, valamint a szovjet demokrácia további fejlődése közepette nemcsak az államigazgatási szerveknek kell az erkölcstelen, társadalomellenes cselekmények ellen harcolniuk, hanem főleg a dolgozóknak és a társadalmi szervezeteknek az ország közrendjének védelmébe való széleskörű bevonása útján kell ezt a küzdelmet folytatni. E rendelet alapján létesített népi druzsinák kötelesek a közrend megsértésének meggátlása céljából mindenekelőtt a meggyőzés és megelőzés útján intézkedni.

A Szovjetunió V. összehívású Legfelső Szovjetjének második ülésszakán hozott törvények éppúgy, mint az utóbbi években hozott egyéb törvényeink, valamint a szövetségi köztársaságokban folyó kodifikáció új fontos szakaszt jeleznek a szovjet törvényhozás fejlődésében. A törvényhozás terén folyó gyakorlati munka természetesen minőségi ugrást kell hogy előidézzen a szovjet jogtudomány fejlődésében is. A szovjet jogtudománynak új feladatokat kell megoldania. A szovjet jogtudósok feladata ugyanakkor, hogy rendszeresen, mélyrehatóan, elvi szempontból bírálják és leleplezzék az imperialista államok törvényhozásának reakciós jellegét. Ugyanígy kell leleplezniük a különféle reakciós burzsoá és revizionista elméleteket is az állam és a jog területén.

A szovjet állam törvényhozó tevékenysége a törvénytervezetek előkészítésének és megvitatásának széleskörű demokratikus elvein alapszik. Miként Lenin mondotta, a szovjet állam minden polgárának joga kell hogy legyen és lehetősége „részt venni az állam törvényeinek a megvitatásá-

[1] A. V. Lunacsarszkij: Lenin mint tudós és publicista. Moszkva, 1924. 17—18. old.

[2] Lenini gyűjtemény, XXXV. kötet, 24. old.

[3] Uo. 142. old.

ban is, valamint képviselőinek a megválasztásában és az állam törvényeinek a valóraváltásában". A törvényhozás kodifikációjának megvalósítása még szélesebb lehetőséget teremt arra, hogy a szovjet társadalom különböző köreinek képviselői a törvénytervezetek elkészítésében és megvitatásában közreműködjenek.

A szovjet törvényhozás kodifikációjára irányuló munka elvégzésének igen komoly politikai jelentősége van s nagy esemény ez a szovjet szocialista jog további fejlődése útján. A törvényhozás kodifikációja még inkább elősegíti a szovjet soknemzetiségű állam és a szocialista törvényesség további megszilárdítását a Szovjetunióban.

Romaskin, P.

A földbevitel és a földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezetben

A mezőgazdasági termelőszövetkezetről és termelőszövetkezeti csoportról szóló 1959. évi 7. tvr. megjelenését bizonyos mértékben elősegítette az a jogi tudományos tevékenység is, amely eddig a földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog területén nálunk végbement. Ez a tudományos előmunka azonban megközelítőleg sem volt elegendő, nem is beszélve arról, hogy ezen belül is sok kérdésben az eddigi irodalmi feldolgozás és vita eredményeként sem alakult ki általánosan elfogadottnak mondható egységes állásfoglalás, ami pedig komoly segítséget jelentett volna a jogalkotáshoz. Amit azonban a tvr. megjelenése előtt tudományos téren nem végeztünk el, azt feltétlenül el kell végezni a tvr. alapján, nem utolsósorban azért, hogy ezzel a munkával segítséget nyújtsunk mind a további jogalkotáshoz, mind pedig az egységes joggyakorlat, az egységes törvényesség kialakításához ezen a területen.

Ennek a célnak a szolgálatában ebben a cikkben csupán a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe való földbevitel, valamint a földjáradék fontosabb kérdéseivel kívánunk foglalkozni azért, mert többek között ezek a kérdések alapvető jelentőségűek a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű fejlesztése során.

I.

A termelőszövetkezetbe való földbevitel legújabb szabályainak általános jellemvonásai alapjaiban megegyeznek az eddigi szabályozással, de ugyanakkor nem lényegtelenek azok a változtatások, a jogi megoldások terén eszközölt finomítások sem, amelyeket a tvr. ezen a területen nagyon helyesen életbeléptetett.

A termelőszövetkezetbe való földbevitel legfontosabb elve ma is az, hogy a kisárutermelő dolgozó parasztnak a termelőszövetkezetbe való belépése eredményeként véglegesen megszűnjön a kisárutermelő egyéni parasztgazdaság és az ennek alapját képező földterület a termelőszövetkezet közös használatába kerüljön és azon szocialista nagyüzemi gazdálkodást valósítsanak meg.

Kétségtelen, hogy ezt a problémát elsősorban a föld tulajdonjogánál lehetett és kellett is megfogni annak a helyes elvnek az alapján, hogy a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony a tagok teljes „családi" vagyoni és „személyi" munkaegyesítésére épül fel.

A kisárutermelő egyéni paraszti gazdálkodás megszüntetése azonban a magánföldhasználati jogcímek sokasága következtében nem volna teljes csupán a belépő tag és családtagjai saját földtulajdonjogára épített földbeviteli kötelezettség alapján, mivel a dolgozó parasztok emellett haszonélvezet, haszonbérlet és egyéb jogcímek alapján is használnak földeket. Így tehát ahhoz, hogy a termelőszövetkezetbe való belépés eredményeként a kisárutermelő paraszti gazdaság teljes földalapja megszűnjön, a beviteli kötelezettséget az ilyen jogcímeken használt földekre is ki kellett terjeszteni. A termelőszövetkezeti tvr. ebben a vonatkozásban csupán az eddigi szabályokat és gyakorlatot rögzítette főszabályként, de ugyanakkor a konkrét megoldásoknál új elveket is érvényesített az olyan földek bevitele esetében, amelyeket a belépők nem a saját tulajdonjog jogcímén használnak. Ez az új általános szabály pedig az, hogy az ilyen jogcímeken használt földek beviteléhez a tulajdonos, illetőleg a bérbeadó írásbeli hozzájárulása szükséges.

Más szóval kifejezve ez azt jelenti, hogy a beleegyező nyilatkozat megadása egyben kifejezett pozitív állásfoglalás a mezőgazdasági termelőszövetkezet mellett olyan földtulajdonosok, illetőleg birtokosok részéről is, akik személyesen nem lettek tagjai a termelőszövetkezetnek.

Ugyanakkor a tvr. külön súlyt helyez arra is, hogy az ilyen érdekelt személyek földjük használatának ellenértékét általában haszonbér formájában, szerződésszerűen megkapják a termelőszövetkezettől. Sőt, ezen a téren külön szociális elgondolások is érvényesültek a tvr-ben az arra általában rászoruló földtulajdonosok irányában akkor, amikor az ilyen személyeknek választási lehetőségük van a földjáradék és a haszonbér között, vagyis azt a megoldást választhatják, amely számukra előnyösebb.

A földbevitel szabályainak főbb jellemvonásai között végül ki kell még emelni azt a szabályt is, hogy a földdel együtt bevitt évelő növények, különféle létesítmények stb. után a termelőszövetkezet teljes kártérítést fizet a földtulajdonosoknak, a terméskőt, gyümölcsöst és erdőt pedig az általánosnál magasabb földjáradékkal értékeli.

Ezek után vizsgáljuk meg a termelőszövetkezetbe való földbevitel legfontosabb részletszabályait és az ezekkel kapcsolatosan felmerülő főbb kérdéseket.

A termelőszövetkezeti tvr. 20. § (1) bekezdése szerint a termelőszövetkezetbe belépő tag köteles a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más érvényes jogcím alapján használatában levő összes földet — ideértve a legelő- és erdőilletőséget is — a termelőszövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet, amely ½—1 kat. holdig terjedhető földterület.

Ez a földbeviteli szabály a gyakorlatban sok olyan problémát vet fel, amelynek megoldása nem minden esetben egyszerű.

Mindenekelőtt kérdéses az, hogy a családból ki viheti be, illetőleg *ki köteles bevinni a földet a termelőszövetkezet közös használatába?* Ezzel kapcsolatban általános kialakultnak tekinthető gyakorlat az, hogy a családfő, aki a „gazda" a háznál, az köteles a földbeviteli szabályoknak eleget tenni abban az esetben, ha a családból vele együtt többen is belépnek a termelőszövetkezetbe. Ezzel szemben, ha pl. a családból belép egy-két gyermek a termelőszövetkezetbe, de a családfő nem lép be, ebben az esetben már a földbeviteli kötelezettség nem vonatkozik a gyermekekre, mivel a közös háztartásnak a feje, a gazda, a családfő továbbra is egyénileg kíván gazdálkodni. Természetesen, ilyen esetben a termelőszövetkezetbe belépett gyermekeknek háztáji földet nem lehet adni azon a címen, hogy ők föld nélkül léptek be a termelőszövetkezetbe, mert ezek a gyermekek ugyan termelőszövetkezeti tagok, de családtagként élnek olyan családban, amelyben a többi családtag egyénileg gazdálkodik, s itt biztosítva van minden olyan szükségletük, amelyet a termelőszövetkezeti családok a háztáji földből fedeznek.

Gyakorlatilag nem lehet kétséges az sem, hogy az ilyen családban a termelőszövetkezeti tag családtagok bizonyos fokig részt vesznek az egyéni gazdaság munkáiban is legalább olyan mértékben, mintha a „saját" háztáji földjüket művelnék meg. Ha pedig még ehhez a termelőszövetkezettől kapnának egy kat. hold háztáji földet, az gyakorlatilag azt jelentené, hogy az adott egyéni gazdaság földterülete a termelőszövetkezeti közös földek rovására gyarapodott egy kat. hold földdel annak következtében, hogy a család egy vagy két tagja belépett a termelőszövetkezetbe.

A földbeviteli kötelezettség említett szabályozása azt sem engedi meg, hogy a belépő családfő csak annyi földet vigyen be a termelőszövetkezetbe, amennyi az ő tulajdonában van és kívül hagyja azt a földet, amely pl. a felesége tulajdonát képezi, aki viszont nem kíván belépni a termelőszövetkezetbe. Nem engedhető meg az ilyen megoldás azért, mert ez gyakorlatilag csak azt jelentené, hogy a belépés következtében az egyéni gazdaság földterülete ugyan csökkent, *de a kisárutermelő gazdaság nem szűnt meg,* a termelőszövetkezeti tag családfő teljes munkaerejével nem tud részt venni a közös munkában, mert a felesége „földjét" is gyakorlatilag neki kell megművelni stb., vagyis a kisárutermelő paraszti gazdaság ilyen megmaradása a termelőszövetkezet erősödését és fejlődését akadályozná. A helyes jogi megoldás ilyen esetben az, hogy a belépő családfő vigye be a jogszabály által előírtak szerint az összes földet a termelőszövetkezetbe — ha pedig a feleség mindenáron ragaszkodik ahhoz, hogy az ő földje kívül maradjon a termelőszövetkezeten, abban az esetben ezt csak úgy érheti el, ha külön háztartást létesít, vagyis ha a házastársi élet- és vagyonközösséget megszüntetik. Fordított esetben lényegében ugyanez a helyzet. A kialakult felfogás szerint a feleség és férj együttesen, közös „gazdái" a családnak, s ha bármelyikük belép a termelőszövetkezetbe, a földbeviteli kötelezettségnek teljes egészében köteles eleget tenni, vagy pedig a házastársi élet- és vagyonközösség megszüntetését kell választani. Természetesen mindenképpen ez a leghelyesebb megoldás — ami a gyakorlatban általában így is szokott történni —, hogy a férj és feleség együttesen lépnek be a termelőszövetkezetbe, illetőleg ha az egyik fél valamilyen ok miatt nem is lépett be, a másik fél teljes egészében teljesíti a földbeviteli kötelezettséget, és így a családi közösség nem bomlik fel.

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésével kapcsolatban — különösen a termelőszövetkezeti községek és városok esetében — sajátos problémaként jelentkezik a *kétlaki munkások* helyzete, illetőleg ezek földtulajdonának sorsa.

A kétlakiak esetében a családfő valamely üzemben dolgozik, és a tulajdonát képező néhány kat. hold földet a család műveli — természetesen igen gyakran az ő részvételével, ami a nagyobb mezőgazdasági munkák idején sokszor az üzemből való elmaradással jár együtt. Régebben ezt a problémát — elsősorban az üzem szemszögéből nézve — úgy kísérelték megoldani, hogy a kétlakiak lehetőséget kaptak földtulajdonuknak az állam részére — vételár fejében — történő fölajánlására, megtartva a ház körül egy kisebb „háztáji" földterületet zöldséges-gyümölcsös kert céljára. Ez a lehetőség azonban gyakorlatilag nagy eredményre nem vezetett, sőt nem egy helyen faluról az iparban való elhelyezkedés következtében gyarapodott is a kétlakiak száma.

Ma a kétlakiak problémája elsősorban nem az üzemek, hanem a termelőszövetkezet oldaláról vetődik fel olyan formában, hogy elsősorban a termelőszövetkezeti községekben mi legyen a kétlakiak földjének sorsa. A termelőszövetkezeti községek kialakulását és az egyes termelőszövetkezetek nagyüzemi művelésre alkalmas földterületének a kialakítását ugyanis nagyban nehezíti az, hogy a kétlakiak továbbra is egyénileg kívánják megművelni földjüket.

A kialakulóban levő leghelyesebb gyakorlat ilyen esetben az, ha a kétlaki családok otthon levő tagjai belépnek a termelőszövetkezetbe és ennek folytán oda a földet is beviszik.

Abban az esetben pedig, amikor egyetlen kétlaki családtag sem akar belépni a termelőszövetkezetbe, a föld sorsát illetően kézenfekvő megoldásként az mutatkozik, hogy a kétlakiak haszonbérbe adják földjüket a termelőszövetkezetnek, éspedig a helyileg szokásos haszonbér ellenében, tartós,

határidő nélküli használatra. Természetesen ilyen esetben is helyes, ha a kétlakiak megtartanak egy kisebb „háztáji" földterületet zöldség-gyümölcstermelés céljára, azonban az ilyen földterület nagysága ne haladja meg a termelőszövetkezeti tagok háztáji földterületének nagyságát.

A földbeviteli kötelezettség szempontjából lényeges alanyi kérdés az is, hogy *ki tekintendő családtagnak?* A beviteli kötelezettség szempontjából családtagnak lényegében ugyanazt a személyi kört kell tekinteni, amelyiket a birtokmaximumra vonatkozó szabályok más vonatkozásban rögzítenek. Ennek megfelelően ez a fogalom részben szűkebb, részben pedig tágabb a családjogi értelemben vett családtagok fogalmánál. *Szűkebb* annyiban, hogy itt családtagnak a földbevitel szempontjából csak azokat kell tekinteni, akik a belépővel egy közös háztartásban élnek. A földbeviteli kötelezettség szempontjából a családtagok köre *tágabb* a családjogi értelemben vett családtagok körétől annyiban, amennyiben ide kell sorolni a belépővel közös háztartásban élő olyan személyt is, aki ugyan nem rokona a belépőnek, vagyis a belépőnek törvényes örököse nem lehet, de valamilyen jogcímen egy közös háztartásban él a belépővel és nem áll a belépővel munkaviszonyban. Ilyenek lehetnek pl. azok, akik eltartási szerződés alapján élnek a belépővel egy közös háztartásban. A belépő az ilyen személy földjét is köteles bevinni a termelőszövetkezetbe.

A földbeviteli kötelezettség az alanyi körön túlmenően sok problémát vet fel, tárgyilag is, éspedig abban a vonatkozásban, hogy milyen földeket és hogyan kell, illetőleg lehet bevinni a termelőszövetkezetbe?

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy a földbeviteli kötelezettség a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok esetében — a háztáji gazdálkodás céljára megtartható területet kivéve — *mindenféle művelési ágazatú mezőgazdasági rendeltetésű földre kiterjed*, vagyis a szántót, rétet, szőlőt, gyümölcsöst, legelőt, erdőt, illetőleg legelő- és erdőilletőséget stb. egyaránt be kell vinni a termelőszövetkezet közös használatába.

A földbeviteli kötelezettség elsősorban és alapvetően az eddigi szabályozással összhangban a tulajdonjogon alapul. Jogilag ez azt jelenti, hogy a belépő a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonát képező összes földet köteles bevinni a termelőszövetkezetbe attól függetlenül, hogy a földet ő, illetőleg ők használják-e vagy sem. Gyakran előfordulhat, hogy a belépő tulajdonát képező föld pl. haszonbérbe van adva olyan személynek, aki nem lép be a termelőszövetkezetbe. Ebben az esetben a haszonbérleti szerződés a gazdasági év végével megszűnik és a földet be kell vinni a termelőszövetkezetbe. Amennyiben viszont a bérlő is belép a termelőszövetkezetbe, abban az esetben is át kell írni az ilyen földet a termelőszövetkezet földkönyvében a földtulajdonos termelőszövetkezeti tag nevére, mivel a föld után a földjáradék nem a volt bérlő termelőszövetkezeti tagot, hanem a földtulajdonos termelőszövetkezeti tagot illeti meg.

Gyakori probléma az is, hogy a termelőszövetkezetbe belépőnek más község határában is van földtulajdona, amelyet vagy maga művel meg, vagy pedig haszonbérlet útján hasznosítja. Elvileg természetesen az ilyen földekre is vonatkozik a beviteli kötelezettség. Gyakorlatilag az ilyen földek bevitele a földtulajdonos termelőszövetkezetébe úgy oldható meg, hogy a földet abban a községben, ahol az területileg fekszik, le kell adni állami tartalékingatlannak és annak fejében a tulajdonos termelőszövetkezeti tag községében ugyanannyi földet kell átírni az állami tartalékföldekből a tulajdonos nevére. Ha azonban ez nem oldható meg, akkor is az a helyes, ha a termelőszövetkezet hasznosítja, illetőleg hasznosíttatja az ilyen földet is, a tulajdonos termelőszövetkezeti tag pedig megkapja az őt megillető földjáradékot. A tulajdonjog jogcímén alapuló földbeviteli kötelezettség azonban nemcsak a belépés idejére vonatkozik, hanem a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony egész időszakára. Ebből okszerűen az következik, hogy ha a termelőszövetkezeti tag tagsági jogviszonya ideje alatt valamilyen jogcímen újabb földtulajdonra tesz szert, éspedig olyan földtulajdonra, amely nincs az ő termelőszövetkezetének használatában (pl. öröklés, ajándékozás útján szerez a termelőszövetkezeten még kívül levő földet), az ilyen földet is köteles bevinni a termelőszövetkezet közös használatába.

A termelőszövetkezeti tag földtulajdonát egy esetben nem lehet bevinni a temelőszövetkezetbe, illetve az ilyen földbevitel a tulajdonjogtól függetlenül sérelmes, jogtalan abban az esetben, ha a termelőszövetkezeti tag tulajdonát képező föld haszonélvezeti joggal van megterhelve, a haszonélvező nem él a belépővel egy közös háztartásban és a földet nem a tulajdonos, hanem olyan harmadik személy használja, aki nem lépett be a termelőszövetkezetbe. Teljesen más eset az, amikor a haszonélvező a belépővel egy közös háztartásban élő családtag. Ebben az esetben ugyanis a családtag haszonélvezeti jogával terhelt, de a belépő által használt földet ugyanúgy be kell vinni a termelőszövetkezetbe, mint a belépő tulajdonát képező földet s ehhez a földbevitelhez nem is kell külön a haszonélvező családtag hozzájárulása.

Előfordulhat az is, hogy a közös tulajdonban levő és közösen használt föld bevitele okoz nehézséget azért, mert a tulajdonostársak nem lépnek be együttesen a termelőszövetkezetbe, hanem csak egyikük, vagy néhányan a tulajdonos társak közül. Ebben az esetben csak az lehet a megoldás, hogy a tulajdonközösséget meg kell szüntetni és a belépő, illetőleg a belépők a reájuk eső részt kötelesek bevinni a termelőszövetkezet közös gazdálkodásába.

Végezetül a saját földtulajdon bevitelével kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy ha a saját tulajdont képező és beviteli kötelezettség alá eső föld részesbérbe (felesbérlet) van kiadva valamely olyan magánszemélynek, aki nem lép be a termelőszövetkezetbe, ugyanúgy kell eljárni, mint a haszonbérlet esetében, vagyis a belépési évben a gazdasági év végére fel kell bontani a részesbérleti

szerződést és az ilyen földet is be kell vinni a termelőszövetkezetbe.

A termelőszövetkezetbe lépő tag azonban nemcsak a saját és vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonát képező földet köteles bevinni a termelőszövetkezet közös gazdálkodásába, hanem meghatározott feltételek szerint a haszonélvezetében és a haszcnbérletében, valamint bármilyen más érvényes jogcím alapján használatában levő összes földet is.

A termelőszövetkezetbe lépő tag haszonélvezeti joga alapulhat jogszabályon, bírósági vagy hatósági rendelkezésen, illetőleg szerződésen. Az érvényes jogszabályi rendelkezés szerint a belépő a haszonélvezetében levő összes földet köteles bevinni a termelőszövetkezetbe. Az újabb szabályozás annyiban módosította a régebbi szabályt, hogy az ilyen földek beviteléhez most már a tulajdonos írásbeli hozzájárulása szükséges. Nincs szükség azonban az írásbeli hozzájárulásra abban az esetben, ha a tulajdonos a haszonélvező belépővel egy közös háztartásban élő családtag. Amennyiben a tulajdonos a hozzájárulást megtagadja a szerződésen alapuló haszonélvezet a gazdasági év végével megszűnik. A tvr. nem rendelkezik arra az esetre, hogy mi történjen akkor, amikor a haszonélvezet jogszabályon, bírósági vagy hatósági rendelkezésen alapul és a tulajdonos megtagadja a beleegyezést a földbevitelhez. Nyilvánvaló, hogy a beleegyezés megtagadása az ilyen jogcímeken alapuló haszonélvezeti jogot nem szünteti meg, s így a kérdést itt csak úgy lehet feltenni, hogy a földbevitel szempontjából melyik jog legyen erősebb, a tulajdonjog-e, vagy pedig a haszonélvezeti jog. A régebbi szabályozás szerint ilyen esetben a haszonélvezeti jog volt az erősebb, s úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben helyes megtartani a régebbi szabályozást, és ennek megfelelően a haszonélvező az ilyen jogcímeken alapuló haszonélvezet esetében a tulajdonos hozzájárulása nélkül is vigye be a földet a termelőszövetkezetbe. Természetesen a haszonélvezet jogcímén bevitt föld után — mindaddig, amíg a termelőszövetkezeti tag haszonélvezeti joga fennáll — földjáradék illeti meg a haszonélvező termelőszövetkezeti tagot, ugyanúgy, mint a saját tulajdon jogcímen bevitt föld után. Ugyanakkor természetes az is, hogy a telekkönyvi tulajdonos — legyen az termelőszövetkezeti tag vagy termelőszövetkezeten kívülálló harmadik személy — az ilyen föld után sem földjáradékot, sem haszonbért nem kaphat mindaddig, amíg a haszonélvező termelőszövetkezeti tag jogosan kapja az őt megillető földjáradékot.

A haszonélvezet jogcímén alapuló földbevitel szabályaival kapcsolatban végül fel kell hívni a figyelmet a tvr. 22. § (3) bekezdésének első mondatára, amely ebben a fogalmazásban önmagában helytelen jogi következtetésekre vezethet. Ez ugyanis azt mondja ki, hogy: „Hozzájárulás esetén a szerződésbe a haszonbérlő, illetőleg a haszonélvező helyére a termelőszövetkezet lép." Ez a megállapítás egészében véve helytálló a haszonbérleti jogviszony esetében, de így nem állja meg a helyét a haszonélvezeti jogviszony esetében, mivel a haszonélvezet jogcímén alapuló földbevitel esetében a termelőszövetkezeti taggá lett haszonélvező haszonélvezeti joga nem szűnik meg, ő a haszonélvezeti jogviszonyból nem esik ki, helyére nem lép a termelőszövetkezet, hanem továbbra is az övé a föld anyagi haszna most már földjáradék formájában, de a föld használata a földbevitel eredményeként már a termelőszövetkezetet illeti meg.

A termelőszövetkezetbe lépő tag az általa haszonbérelt földet is köteles bevinni a termelőszövetkezetbe. Az újabb szabályozás itt is változást hozott, éspedig olyan formában, hogy a belépő tag, vagy a vele közös háztartásban élő családtagok által magánszemélyektől haszonbérelt földeknek a termelőszövetkezeti közös használatba adásához a haszonbérbeadó írásbeli hozzájárulása szükséges. Erre a hozzájárulásra azonban nincs szükség abban az esetben, ha a haszonbérbeadó a belépővel egy közös háztartásban élő családtag.

Ha a haszonbérbeadó a föld beviteléhez való hozzájárulást megtagadja, abban az esetben a haszonbérlet a gazdasági év végével megszűnik. Az ilyen címen használt földeknek a termelőszövetkezetbe való bevitele eredményeként változás áll be a haszonbérleti jogviszonyban. Ez a változás pedig abban áll, hogy a termelőszövetkezeti taggá lett bérlő helyébe a haszonbérleti jogviszonyba a termelőszövetkezet lép, éspedig a helyben szokásos haszonbérfizetési kötelezettséggel. Tartalmilag azonban ezt a változást úgy kell felfogni, hogy a termelőszövetkezet nem jogutódja az összes jogokkal és kötelezettségekkel a tsz.-taggá lett bérlőnek, hanem a termelőszövetkezet a bérlő termelőszövetkezeti tagsági jogviszonya eredményeként ugyan, de lényegében egy új, sajátos haszonbérleti jogviszony alanya lett, mint bérlő. Ez egyben azt is jelenti, hogy a termelőszövetkezet, mint haszonbérlő, több jogot gyakorolhat az ilyen módon használatába került földön, mint a magánszemély haszonbérlő. Ez a több jog pedig abban jelentkezik, hogy a termelőszövetkezet a tagja által haszonbérlet címén bevitt földeket is ugyanúgy használhatja, mint a tagjai tulajdonát képező földet, vagyis az ilyen földeket is tagosíthatja, elcserélheti, művelési ágát megváltoztathatja, építkezhet rá stb., s amennyiben a haszonbérleti jogviszony megszüntetésére kerülne sor, ugyanolyan szabályok szerint adhatja vissza a földet a bérbeadónak, mint amilyen szabályok szerint a termelőszövetkezetből kilépett vagy kizárt tagoknak adják ki a földet. A termelőszövetkezetbe haszonbérlet jogcímén bevitt föld után a termelőszövetkezeti taggá lett haszonbérlőt semmilyen juttatás (földjáradék, haszonbér) nem illeti meg, mivel a bérlő a termelőszövetkezeti taggá válásával automatikusan kiesik a haszonbérleti jogviszonyból. Ebből egyben az is következik, hogy ha a termelőszövetkezeti taggá lett bérlő kilép, vagy kizárják a termelőszövetkezetből, az általa haszonbérlet címén bevitt földet neki kiadni nem lehet.

Az ilyen haszonbérletekkel kapcsolatban hangsúlyozni kell azt, hogy a termelőszövetkezet köteles megfizetni a haszonbért a bérbeadónak. Ennek a haszonbérfizetési kötelezettségnek a poli-

tikai súlya a jelenlegi fejlődési szakaszban hasonló a földjáradék kötelező fizetésének politikai súlyához, mivel ez gyakorlatilag általában nem kulákokat és más osztályidegen elemeket érint, hanem dolgozó kisembereket, munkásokat és alkalmazottakat, akik szövetségesei a munkásosztálynak a szocializmus építésében, s akikkel szemben a megnyerés politikáját kell folytatni. A szerződésben megállapított haszonbér kötelező megfizetését egyébként az 1957. évi 10. sz. rendelet 12. §-a egyértelműen előírja az 1956/57. gazdasági évtől kezdődően, s így az adott esetben bírói úton is érvényesíthető. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ilyen földek használatáért a 1956/57. gazdasági évet megelőző időszakra haszonbért követelni, illetőleg azt bírói úton érvényesíteni nem lehet, vagyis az ilyen követelés egészében a naturális obligatióhoz hasonlít.

A haszonbérlet címén használt földek beviteléhez hozzájárulás szükséges abban az esetben is, ha gyámság, gondnokság vagy szülői felügyelet alatt álló személy tulajdonát képező föld beviteléről van szó. Ilyen esetekben ki kell kérni a gyámhatóság hozzájárulását a földnek a termelőszövetkezet közös használatába való beviteléhez, s a beleegyezés esetén pedig különös súllyal kell ügyelni arra, hogy az ilyen személyek idejében és pontosan megkapják a termelőszövetkezettől a nekik szerződésszerűen járó haszonbért.

A haszonbérlet címén való földbevitel problémájához tartozik az az eset is, amikor a termelőszövetkezetbe belépő tag haszonbérelt állami tartalékingatlant visz be a termelőszövetkezetbe. A földbeviteli kötelezettség természetesen ezekre a földekre is vonatkozik, de más lesz a haszonbérleti jogviszony sorsa, mint a magánhaszonbérlet esetében. A termelőszövetkezeti taggá lett bérlő és az állam mint bérbeadó közötti haszonbérleti jogviszony ugyanis a bérlő termelőszövetkezetbe való belépésével megszűnik és az így bevitt állami tartalékföld a termelőszövetkezet ingyenes és örök használatába megy át.

Végezetül e problémakörrel kapcsolatban kell foglalkozni a részesbérlet (felesbérlet) kérdésével is. A kérdés lényege itt az, hogy a részesbérlő köteles-e bevinni az általa bérelt földet a termelőszövetkezetbe vagy sem? E kérdésre röviden a következőkben lehet válaszolni: a részesbérlet mint földhasználati jogcím nem egyeztethető össze a termelőszövetkezet szocialista jellegével. Ennek megfelelően ahogyan a termelőszövetkezet nem adhat földet haszonbérbe, vagy részesbérbe, ugyanúgy nem volna helyes az sem, hogy a termelőszövetkezet részesbérlő legyen — nemcsak a részesbérlet fokozottabb kizsákmányoló jellege miatt —, hanem azért sem, mert a termelőszövetkezet mint nagyüzemi gazdaság, természeténél fogva nehezen tudná teljesíteni a részesbérlő kötelezettségeit. Másképpen ez azt jelenti, hogy a haszonbérelt földekre vonatkozó beviteli kötelezettséget és az ezzel kapcsolatos jogi szabályokat analóg teljes egészében nem lehet alkalmazni a részesbérlet esetére. Ezek után csak az a megoldás marad hátra, hogy a termelőszövetkezetbe belépő tag nem köteles bevinni a részesbérlet címén használt földet a termelőszövetkezet közös gazdálkodásába. A részesbérleti jogviszony sorsa ilyen esetben kétféle lehet, éspedig a bérbeadó elhatározásától függően. Az egyik megoldási lehetőség az, hogy ha a bérbeadó úgy kívánja, abban az esetben a bérlőnek a termelőszövetkezetbe való belépése indokával a gazdasági év végével meg kell szüntetni a részesbérleti jogviszonyt és a bérbeadó a továbbiakban szabadon rendelkezik a földje használata felől. A másik megoldási lehetőség viszont az, hogy a bérbeadó beleegyezik földjének a termelőszövetkezet közös használatába való bevitelébe, s ennek megfelelően a részesbérlő — most már a beleegyezés következtében kötelezően — a földet be is viszi a termelőszövetkezetbe. Ebben az esetben azonban a gazdasági év végével szintén meg kell szüntetni a részesbérleti jogviszonyt, de helyette haszonbérleti szerződést kell kötni a termelőszövetkezettel, vagyis a termelőszövetkezeti taggá lett részesbérlő és a bérbeadó közötti részesbérleti jogviszonyt át kell alakítani a termelőszövetkezet és a bérbeadó közötti haszonbérleti jogviszonnyá.

Végül a termelőszövetkezeti tag földbeviteli kötelezettségével kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy a jogszabály szerint nemcsak a tulajdon, használat és haszonbérlet címén használt földeket kell bevinni a már tárgyalt szabályok szerint a termelőszövetkezet közös gazdálkodásába, hanem a „bármilyen más érvényes jogcím" alapján használt földeket is. Leggyakrabban előforduló ide sorolható eset az, amikor valaki a külföldön, vagy az ország más területén élő hozzátartozója földjét használja, de a föld használatáért haszonbért nem fizet, hanem teljesíti a föld után az állammal szembeni összes kötelezettségeket, vagyis lényegében és gyakorlatilag úgy használja az ilyen földet, „mintha" annak tulajdonosa volna. Nem lehet kétséges az, hogy a földbeviteli kötelezettség az ilyen földekre is vonatkozik. Mivel pedig az ilyen földek után a termelőszövetkezet haszonbért nem fizet, ugyanúgy, ahogyan a földet bevivő termelőszövetkezeti tag sem fizetett, az ilyen földek után — véleményünk szerint — a termelőszövetkezet földjáradékot köteles fizetni a földet bevivő termelőszövetkezeti tagnak, ugyanúgy, mint a telekkönyvi tulajdonos termelőszövetkezeti tagoknak. Végeredményben tehát a „bármilyen más érvényes jogcím" alapján bevitt földek szintén „földjáradékos" földek ugyanúgy, mint a tulajdonjog és a használatvezeti jog alapján bevitt földek.

II.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetben az eddigi szabályozás szerint is volt *földjáradék*. Földjáradék illette meg a termelőszövetkezeti tagokat mindazon földek után, amelyeket a termelőszövetkezet közös gazdaságába bevittek — kivéve a haszonbérlet jogcímén bevitt földeket. Ezzel a kivétellel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a jogszabályokban ez a kivétel kifejezetten nem volt kimondva, de az elmélet érthetően erre a helyes álláspontra helyezkedett már korábban is, s ez a

helyes álláspont ma már a termelőszövetkezeti tvr.-ben is kifejezésre jutott. Ez utóbbi kivétel teljesen érthető, hiszen a haszonbérlet címén bevitt földek használatáért a termelőszövetkezet haszonbért köteles fizetni. Indokolatlan volna tehát, hogy azért a földért, amelyért egyszer haszonbért fizetett a szövetkezet, még földjáradékot is fizessen annak a termelőszövetkezeti tagnak, aki azt a földet a szövetkezetbe bevitte.

A termelőszövetkezetben annak ellenére, hogy a földjáradék fizetését az alapszabály, illetőleg egyéb jogszabályok szabályozták, nem volt egyöntetű a földjáradék fizetésének gyakorlata. Egyes termelőszövetkezetekben fizettek földjáradékot, más termelőszövetkezetekben viszont — és ezek a termelőszövetkezetek voltak többségben — nem fizettek földjáradékot. Ennek a kettős gyakorlatnak a magyarázata abban keresendő, hogy az eddigi termelőszövetkezetek tagsága túlnyomórészt földnélküli, vagy csak egész kevés földdel rendelkező parasztokból tevődött össze, akik nem voltak érdekeltek a földjáradékban. Világosan bizonyítja ezt az a tény is, hogy a termelőszövetkezetek 1958-ban kb. 80 százalékban állami tulajdont képező földeken gazdálkodtak és mindössze 20 százalékot tett ki a termelőszövetkezeti földeknek az a része, amely vagy a tagok tulajdonát képezte, vagy pedig a termelőszövetkezeten kívül álló magánszemélyek tulajdonában volt. A földjáradék nem fizetését az eddigiek során elősegítette az is, hogy a termelőszövetkezeteket jogszabály erejénél fogva *nem lehetett kényszeríteni* a földjáradék kifizetésére. Mindez azt mutatja, hogy a földjáradék eddigi szabályozása nem volt kielégítő. A termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődése szempontjából szükséges volt a földjáradék kérdésének újabb és alaposabb szabályozása. Az *újabb szabályozás politikai indoka* mindenekelőtt abban van, hogy a termelőszövetkezetek számszerű fejlődése során most már — amint azt a termelőszövetkezetek jelenlegi fejlődése is bizonyítja — a középparasztság lép a közös termelőszövetkezeti gazdálkodás útjára, akik már most is átlagosan 8—10—12 katasztrális hold földet adnak be a közös használatba. Nyilvánvaló, hogy ez a birtokos paraszti réteg már a termelőszövetkezetbe való belépésnél is igen erősen számításba veszi azt a tényt, hogy kapnak-e földjáradékot vagy sem, s ha igen, mennyit, s hogy ez a földjáradék ígéret marad-e csupán az ő számukra, vagy pedig valóság lesz belőle. Amennyiben ez a középparaszti réteg úgy látja, hogy a földjáradék biztosítva van a termelőszövetkezetben, és amennyiben a közösbe beadott földtulajdona az ő számára anyagiakban is realizálódik, abban az esetben már könnyebben belép a termelőszövetkezetbe. Különösen lényeges a földjáradék kérdése azoknál az idősebb középparasztoknál, akik a termelőszövetkezetben már csak könnyebb munkát tudnak végezni, és így a háztáji gazdaságok mellett külön fontos jövedelmi, illetőleg megélhetési forrásként kezelik a földjáradékot.

Még egyszer hangsúlyozni kell azt, hogy a földjáradék újabb és egyértelmű szabályozása a termelőszövetkezetek fejlesztéséről szóló 1958 decemberi párthatározat alapján egyik igen fontos politikai kérdése is a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődésének. A mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából a jelenlegi szakaszban és a jövőben is különös súlyt kell helyezni arra, hogy a földjáradékot minden termelőszövetkezetben a vonatkozó szabályozásnak megfelelően kifizessék.

A párthatározat szerint a régebbi termelőszövetkezetekben a földjáradék fizetése 1959 végétől kezdődően kötelező, míg az új termelőszövetkezetekben közvetlenül a megalakulástól kezdődően. A határozat lehetőséget ad arra, hogy a meglevő termelőszövetkezetek — vagyis a régebbi termelőszövetkezetek — felmentést kaphassanak a földjáradék fizetésének kötelezettsége alól abban az esetben, ha a közgyűlés többsége határozattal kéri a földjáradék fizetése alól való felmentését, s azt a Földművelésügyi Minisztérium és a Termelőszövetkezeti Tanács együttesen engedélyezi. Ennek a kivételes engedélynek a megadása helyes és teljesen indokolt a régebbi termelőszövetkezetek esetében, amelyeknek — mint már említettük — a tagsága túlnyomórészt földnélküli, tehát saját földtulajdonnal nem rendelkező parasztokból tevődik össze, éveken keresztül nem fizettek földjáradékot, jövedelmüket teljes egészében a végzett munka alapján munkaegységenként osztották szét, vagyis a termelőszövetkezetben töretlenül érvényesült a jövedelemelosztás szocialista elve. Ezekben a termelőszövetkezetekben indokolatlan volna kötelezővé tenni a földjáradékot abban az esetben, ha azt a tagság többsége helyesli és egyébként nem érdekeltek abban anyagilag. Abban az esetben azonban, ha ezekbe a régebbi termelőszövetkezetekbe nagyobb számban új tagok lépnek be, éspedig középparasztok, akik nagyobb mennyiségű saját földet is visznek be a közös gazdálkodásba, abban az esetben már az ilyen termelőszövetkezetekben is helyes földjáradékot fizetni. Hogy ezen a területen az újonnan belépő középparasztokat ténylegesen hátrány ne érhesse, arról elsősorban a földművelésügyi miniszter és a Termelőszövetkezeti Tanács elnöke köteles gondoskodni akkor, amikor a földjáradék kötelező fizetése alóli felmentési kérelmeket érdemben elbírálják. Ezért igen helyes a termelőszövetkezeti tvr.-nek az a rendelkezése, mely szerint az ilyen régebbi termelőszövetkezetek esetenként és csak egy évre kaphatnak felmentést a földjáradék kötelező fizetése alól, s amennyiben a következő évben újra mentesítést akarnak, abban az esetben újra kell azt kérni. Az újabb engedély megadása azonban minden esetben a termelőszövetkezet adott, tehát legújabb helyzete, állapota mérlegelése alapján történik meg.

A határozat szerint földjáradékot a belépő tag (és természetesen a vele közös háztartásban élő családtagok) tényleges tulajdonában levő és a szövetkezetek közös használatába adott föld után kell fizetni. Ez a szabályozás egyben azt is mutatja, hogy a földjáradék fizetésének az alapja alanyi vonatkozásban a tagsági jogviszony a tulajdonos személyt illetően és ugyanez a jogviszony a csa-

ládtagok vonatkozásában, tárgyilag pedig csak az a földmennyiség, amelyet a tag a közös gazdálkodásba úgy adott be, mint saját és a vele egy közös háztartásban élő családtagok tulajdonát és haszonélvezetét képező, illetőleg az ún. „egyéb jogcímen használt" földet. (Természetesen földjáradék jár az olyan bevitt saját földtulajdon után is, amelyet a tag a földreform során kapott mint juttatott földet, de a megváltási árat még nem egyenlítette ki.) Nem jár tehát földjáradék a tagnak az után a föld után, amelyet haszonbérlet jogcímén vitt be a termelőszövetkezetekbe és amelyeknek használatáért a termelőszövetkezet harmadik személynek haszonbért fizet. A saját tulajdont tehát tágabban kell értelmezni, mint a telekkönyvi tulajdont, elsősorban azért, mert a tag nemcsak a saját nevén levő földet köteles bevinni a termelőszövetkezetbe, amikor oda belép, hanem a vele közös háztartásban levő család tagjainak a tulajdonát képező földet is, függetlenül attól, hogy azok maguk személyesen belépnek-e a termelőszövetkezetbe vagy sem. (Pl. a férj belép, a feleség nem lép be a temelőszövetkezetbe, de a férj bevisz tíz katasztrális hold földet, amely telekkönyvileg részben az ő, részben a felesége nevén van.) De ezen túlmenően a saját tulajdont tágabban kell értelmezni a telekkönyvileg kimutatható saját tulajdonnál azért is, mert jelenleg nálunk a telekkönyv nem tükrözi pontosan a tényleges tulajdoni állapotot, s ilyen körülmények között a belépők sok olyan földet visznek be a termelőszövetkezetbe, amely ténylegesen az ő tulajdonuk, de a telekkönyvben még mindig más néven szerepel. Ugyancsak ide kell sorolni a haszonélvezet címén bevitt földeket, valamint az ún. „egyéb jogcímek" alapján bevitt földeket is, mert földjáradékot a tagnak ezek után a földek után is fizetni kell. Negatíve talán úgy lehetne pontosabban meghatározni, hogy a termelőszövetkezet földjáradékot köteles fizetni a tagnak mindazon föld után, amelyet ő a közös gazdálkodásba mint nemállami tartalékföldet beadott és amelyért a termelőszövetkezet a termelőszövetkezeten kívül álló harmadik személynek haszonbért nem fizet.

Tartalmilag ezen a megállapításon nem változtat a termelőszövetkezeti tvr. 22. § (6) bekezdésében foglalt sajátos szabály sem, amely ugyan fő szabályként szintén azt mondja ki, hogy a termelőszövetkezeti taggal közös háztartásban élő családtagot, aki nem tagja ugyan a termelőszövetkezetnek, de saját földje a termelőszövetkezet közös használatában van, földjáradék illeti meg . . .", de ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy: „A családtag részére, ha megélhetésének alapja a közös használatba adott saját föld, választása szerint földjáradék helyett a helyben szokásos haszonbért köteles a termelőszövetkezet fizetni. Ugyanez a választási jog megilleti az idős, élethivatásszerűen mezőgazdasággal foglalkozó parasztot is, aki földjét a termelőszövetkezetnek — bár annak nem tagja — haszonbérbe adta."

Ez a jogszabályi lehetőség azonban nem dönti meg az említett fő szabályt, mivel ezt a lehetőséget elvileg helyesen csak úgy lehet értékelni, illetőleg magyarázni, hogy ez nem más, mint lehetőség arra, hogy az említett személyek az adott két lehetőség közül azt válasszák, amelyik anyagilag előnyösebb a számukra Ennek megfelelően, ha a földjáradék összege több mint a haszonbér, abban az esetben azt választhatják, illetőleg fordított esetben földjáradék helyett a haszonbért kérhetik. A megadott alternatív lehetőségnek tehát csupán ez a jelentősége és értelme.

Emellett azonban ebből az alternatívából le lehet vonni azt a következtetést is, hogy a földjáradékra minden esetben az a termelőszövetkezeti tag, illetőleg családtag jogosult, akinek a jogán (tulajdonjog, haszonélvezeti jog, „egyéb jogcímen" való tényleges használat) a földjáradékos föld bekerült a termelőszövetkezet közös használatába, vagyis a „családfő" termelőszövetkezeti tag nem sajátíthatja ki magának azt a földjáradékot, amely pl. a tulajdonjog alapján a vele közös háztartásban élő valamely családtagját illeti meg.

A földjáradék fizetésének alapja a régebbi szabályozásnak megfelelően a bevitt föld aranykorona értéke. Ezzel kapcsolatban két lényeges megjegyzést kell tenni, éspedig egyrészt azt, hogy a termelőszövetkezeti tvr. maximálja az egy katasztrális holdra vonatkozóan az aranykorona tisztajövedelmet, olyan formában, hogy a földjáradék fizetése szempontjából egy katasztrális hold földnél maximálisan csak 16 aranykoronát lehet alapul venni. Ez azt jelenti, hogy ha a földnyilvántartási adatok szerint a földnek az értéke pl. 20 aranykorona, abban az esetben a földjáradékot az ilyen föld után csak 16 aranykorona alapján lehet fizetni.

Természetesen abban az esetben, ha a föld aranykorona tiszta jövedelme pl. 8 aranykorona, csak 8 aranykorona alapján lehet megállapítani a földjáradékot. A másik lényeges szempont, hogy a földjáradékot *a tag által bevitt földek aranykorona tisztajövedelme alapján kell fizetni*, függetlenül attól, hogy esetleges tagosítás során pl. azt a bevitt földet csereingatlanként szövetkezeten kívül álló magánszemélynek adták tulajdonba. Ez azt jelenti, hogy a tagosítás ténye nem változtat semmit azon a jogosultságon, hogy a tagnak a földjáradékot *az általa bevitt*, tehát a belépést megelőzően az ő tulajdonát képező föld aranykorona tisztajövedelme alapján kell kifizetni. Másképpen ez nem is lehetséges, hiszen a tagosított táblák aranykorona tisztajövedeme alapján nagyon nehéz volna megállapítani azt, hogy ebből valamely termelőszövetkezeti tagra hány aranykorona esik stb.

Ehhez a kérdéshez kapcsolódva, mint gyakorlati problémát kell megemlíteni, illetőleg felvetni azt a kérdést, hogy helyes-e, ha a termelőszövetkezetbe felvett kulákok az általuk bevitt összes föld után kapnak földjáradékot? A volt nincstelen és dolgozó paraszt termelőszövetkezeti tagok joggal kifogásolják azt, hogy egyes felvett kulákok 40—50 kat. hold föld után kapjanak földjáradékot, s ennek révén hozzájuk képest sajátos előnyös helyzetben legyenek — vagyis a termelőszövetkezeten belüli politikai helyzet szempontjából káros

ez a megoldás. A többi termelőszövetkezeti tag igazságérzetének teljesen megfelelne egy olyan megoldás, ha a kulák tsz-tagok a birtokmaximum fölött bevitt földek után nem kapnának földjáradékot. Egy ilyen szabály tartalmilag és szellemében teljesen összhangban volna azzal, hogy ma kulákok felvehetők a termelőszövetkezetbe, ha olyan magatartást tanúsítottak, hogy őket ezzel a többi tsz-tag „mintegy" dolgozó parasztként bírálja el. Egyébként ugyanígy oldják meg ezt a problémát a német mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is.

A földjáradék *összege* szempontjából két lényeges tényt kell megjegyezni. Az egyik az általános határ, amely szerint földjáradék címén a termelőszövetkezet kiosztható tisztajövedelmének maximálisan 25 százalékát lehet szétosztani, éspedig a „földjáradékos földekre" arányosan eső és kiosztható tisztajövedelemnek maximálisan 25 százalékát. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ha a termelőszövetkezet 3000 katasztrális holdon gazdálkodik és ebből 1500 katasztrális hold a „földjáradékos föld", ebben az esetben a kiosztható tisztajövedelem felének maximálisan 25 százalékát lehet kiosztani földjáradék címén az érdekelt tagok között. Ezenfelül további megszorítást jelent az, hogy a földjáradék címén aranykoronánként csak 5—10 kg búza forintértékét lehet kifizetni. E forintértéket a mindenkori állami felvásárlási ár szerint kell kiszámítani. Ez az összeg egészében véve adott esetben lehet több is, mint a földjáradékos földekre aránylagosan eső és kiosztható jövedelem 25 százaléka, de attól kevesebb is lehet.

Amennyiben összegszerűleg ettől többre jönne ki, abban az esetben annyira kell csökkenteni aránylagosan minden aranykorona után egységesen a földjáradék összegét, hogy az ne haladja meg a földjáradékos földekre aránylagosan eső és kiosztható tisztajövedelem 25 százalékát. Abban az esetben azonban, ha az 5—10 kg-os búzaérték aranykoronánkénti összegében és végeredményben kevesebb, mint a 25 százalék, ebben az esetben nem követelhető a földjáradék összege a 25 százalékig, mivel aranykoronánként a földjáradék összege semmiképpen sem haladhatja meg a maximálisan lehetséges 10 kg búza forintértékét. Természetes, hogy a közgyűlés joga és feladata annak megállapítása is, hogy vajon aranykoronánként az 5—10 kg-os búza forintérték határai között végeredményben hány kg búza értékében állapítja meg a földjáradék összegét. Amennyiben a földjáradék fizetését az illetékes szervek nem engedték el, akkor legkevesebb 5 kg búza forintértékét feltétlenül fizetni kell.

Külön ki kell emelni a földjáradék fizetésének újabb szabályozásával kapcsolatban azt az igen fontos tényt, hogy a földjáradék összegéből a termelőszövetkezet nem vonhatja le a földadót, mint az korábban szabály volt. A termelőszövetkezet az úgynevezett földjáradékos földek után a földadót változatlanul köteles megfizetni az államnak, annak ellenére, hogy azt most már nem háríthatja át a földtulajdonos termelőszövetkezeti tagokra a földjáradék terhére. Nem lehet kétséges az sem, hogy a földjáradék fizetésére — amennyiben annak kötelezettsége alól felmentést a termelőszövetkezet nem kapott — a termelőszövetkezetet kötelezni lehet és kell is minden esetben. Amennyiben a gyakorlatban viták merülnének fel ebben a vonatkozásban a tag és a termelőszövetkezet között, az ilyen vitás ügyekben mindenkor kötelező döntést kell hoznia annak az illetékes szervnek, amelynek hatáskörébe a jogszabály e fontos vita eldöntését utalja. Ez a szerv pedig a létrehozandó termelőszövetkezeti döntőbizottság, mivel az ilyen vitás ügy vitathatatlanul a tagsági jogviszonyból eredő vitás ügynek tekintendő a termelőszövetkezet és a termelőszövetkezeti tag között, s az ilyen vitás ügyeket pedig a termelőszövetkezeti tvr. elvileg a termelőszövetkezeti döntőbizottság hatáskörébe utalja. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a földjáradék természetét illetően nem a föld használatáért járó ellenérték, hanem lényegét illetően a jövedelemelosztás módjával van szerves összefüggésben és mint ilyen, a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának egészéhez kapcsolódik, benne és rajta keresztül ez az egész tulajdonjog jut anyagilag kifejezésre. Téves tehát minden olyan elméleti nézet, amely a földjáradékot — annak politikai jelentőségétől eltekintve — tartalmilag úgy fogja fel, mintha az a termelőszövetkezeti tagok közös használatába adott földjeinek használatáért járó ellenérték volna.

A mezőgazdasági szövetkezetekről szóló tvr. 25. § (3) bekezdése a földjáradéknak egy újabb fajtáját vezette be, helyesebben a földjáradék fizetésének általános szabályait módosította úgy, hogy termő szőlő, termő gyümölcsös és erdő bevitele esetében a területek után kifizetésre kerülő földjáradék a közgyűlés által megállapított mértékben meghaladhatja az egyébként egy kat. holdra megállapított maximális mértéket. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy pl. egy hold termő szőlő után a termelőszövetkezet — a közgyűlés határozata alapján a termelőszövetkezeti tagnak nemcsak maximum 16 aranykorona után fizet földjáradékot, hanem pl. 30—40 aranykorona után is.

Ez az újabb szabályozás feltétlenül helyes és politikailag is nagyon indokolt, mivel azt eredményezheti, hogy a termelőszövetkezeti tagok az ilyen földeket sem igyekeznek „mindenáron" megtartani háztáji föld címén, hanem egyéni érdekeik megfelelő kielégítését látva, könnyebben engedik érvényesülni a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás érdekeit. Ehhez hasonló megoldás egyébként már régebben ismeretes a bolgár mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, s csak helyeselni lehet azt, hogy e pozitív tapasztalatot a mi viszonyainknak megfelelően hasznosítjuk a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése érdekében.

Végezetül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tvr. 25. §-a (2) és (3) bekezdésének értelmezése a gyakorlatban problémákat vet fel. Nem egy helyen a termő szőlőt, termő gyümölcsöst és erdőt is a (2) bekezdés alá akarják vonni és a használati értéknek megfelelő teljes kártalanítást akarnak a termelőszövetkezettől. Ezzel szemben a helyes értelmezés nyilvánvalóan az, hogy ezek után nem

kártalanítást, hanem a magasabb földjáradékot kell fizetni, s így a (2) bekezdés szerint csak a (3) bekezdés alá nem eső kultúrák ellenértékét kell kifizetni.

Úgy vélem, hogy az e területen szükséges egységes törvényesség érdekében mind a további jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén kellő figyelmet érdemelnek ezek a kérdések.

Seres Imre

A tag kizárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetből

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagyüzemű gazdálkodása állandó fejlődésével párhuzamosan, a fejlődés ütemének megfelelően egyre szélesedik a termelőszövetkezeti viszonyok jogi szabályozásának területe.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a falu gazdasági és kulturális felemelkedése érdekében meghozott nagyjelentőségű jogalkotásokon túl a termelőszövetkezetben élő, a szövetkezeti életformához ragaszkodó dolgozó parasztság maga is sok jogszabályi úton nem rendezett, de fontos részletkérdést helyesen vizsgált és oldott meg. Ezért, valamint a gyors ütemű fejlődés biztosítása érdekében deklarálta legutóbb „a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és termelőszövetkezeti csoportról" szóló 1959. évi 7. tvr. 2. §-a, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlése a földművelésügyi miniszter által, a Termelőszövetkezeti Tanáccsal egyetértésben kiadott alapszabály-mintát — az érvényben levő jogszabályok rendelkezéseinek betartásával — kiegészíthetik és módosíthatják „a helyi viszonyoknak és sajátosságoknak megfelelően".

Ezek szerint, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek — ahogy Valer Fábry helyesen állapítja meg a csehszlovák termelőszövetkezetekre vonatkozóan — „nemcsak kötelezően átveszik a minta-alapszabály normáit saját alapszabályaikba ott, ahol az kötelező, nemcsak hozzáalakítják a minta-alapszabály normáit saját viszonyaikhoz ott, ahol azt a minta-alapszabály megengedi, hanem felvehetnek a saját alapszabályukba némely más rendelkezéseket is".[1]

E rendelkezések közül fontossági sorrendben elsők azok, amelyek sem az alapszabály-mintával, sem az azt kiegészítő jogszabályokkal nem, vagy nem kellő részletességgel rendezett termelőszövetkezeti viszonyokat szabályozzák. A kiegészítő vagy módosító rendelkezések természetesen sohasem kerülhetnek ellentétbe „a működés alapvető szabályai"-val. Ennek pedig legfőbb biztosítéka, hogy a közgyűlés által jóváhagyott alapszabályt a termelőszövetkezet működési területe szerint illetékes megyei (fővárosi, megyei jogú városi) tanács végrehajtó bizottsága felülvizsgálás után hagyja jóvá.

A termelőszövetkezet közgyűlésének az alapszabály-minta rendelkezéseit kiegészítő tevékenysége — jelentőségét tekintve — igen nagy, mivel ebben a termelőszövetkezeti viszonyok önálló és a helyi sajátosságoknak megfelelő részletes szabályozása valósul meg, miután a hatályon kívül helyezett minta-alapszabály, de az alapszabály-minta sem tartalmazhat — éppen természeténél fogva — a termelőszövetkezeti belső és külső jogviszony minden részterületére vonatkozó kimerítő rendelkezést.

Az alapszabály-minta előírásainak kiegészítése vagy módosítása során is maradhat ki szabályozandó terület. Ebből, valamint a közgyűlés által jóváhagyott kiegészítő vagy módosító rendelkezések némelyikénél jelentkező kevésbé szakszerű megfogalmazásból ered, hogy találkozhatunk: *a)* a termelőszövetkezeti viszonyok részterületét képező, de sem alapszabályi úton, sem kiegészítő rendelkezésekkel részletesen nem szabályozott viszonyokkal — vagy *b)* a közgyűlés módosító, kiegészítő rendelkezései pontatlansága következtében előforduló olyan félreérthető rendelkezésekkel, melyek teljes mértékben nem érik el a kitűzött és megvalósítandó célt. Ezért vállalkoztunk arra, hogy ilyen, a termelőszövetkezetek alapszabályai által részletesen nem szabályozott, s a kiegészítő vagy módosító rendelkezésekkel nem érintett részterületet vizsgáljunk meg azon óhaj jegyében, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek — a tagsági jogviszonyoknak a közgyűlés részéről történő egyoldalú megszüntetésénél és a megszüntetéshez fűződő jogkövetkezmények alkalmazásánál — egységes és a szocialista jog alapelveit megvalósító gyakorlatának tökéletesebb kialakításához észrevételeinkkel és állásfoglalásunkkal hozzájárulhassunk.

I.

1. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony kérdéskörével foglalkozó szakirodalom egységes állásfoglalása szerint a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony megszüntetése a termelőszövetkezet egyoldalú akaratnyilvánítása alapján csak egyféle módon történhet: a tag termelőszövetkezetből való kizárásával, mely egyben a legsúlyosabb fegyelmi büntetést képezi.

A kizárást, mint a termelőszövetkezetnek a tagsági jogviszony megszüntetésére irányuló egyoldalú akaratnyilvánítása egyetlen módját emeli ki Földes Iván, amikor megállapítja: „. . . a termelőszövetkezeti munkaviszony megszűnése csak a tagsági jogviszony megszűnésével együtt következhetik be. A tagsági jogviszony pedig a termelőszövetkezet részéről egyoldalúan csak kizárással szüntethető meg, azt pedig csak a közgyűlés, tehát az egész tagság mondhatja ki."[2]

[1] Valer Fábry: A csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog néhány kérdése. Magyar Jog, 1958. 235. old.

[2] Dr. Földes Iván: Termelőszövetkezeti jogunk fejlődése. (Tanulmányok mezőgazdaságunk jogi kérdései köréből c. kötet, 1952. 146. old.)

A kizárás fegyelmi büntetés jellegére vonatkozóan Medve Zsigmond ad legtömörebb megfogalmazást, kimondva: „... a kizárás a legmagasabb fegyelmi büntetés."[3]

A kizárás jogi hatályát vizsgálva olyan nézettel is találkozunk, amely szerint az lényegében véve megegyezik a vállalati munkajogviszony fegyelmi úton történő azonnali hatályú megszüntetésével, az elbocsátással, s csak a jogkövetkezmények tekintetében — a tagsági jogviszony módosító hatása következtében — mutat némi eltérést.[4]

A kizárás valóban legsúlyosabb fegyelmi büntetésnek minősül, azonban annak fogalmát — nézetünk szerint — annyira mégsem lehet leszűkíteni, hogy az az elbocsátás fogalmával egyenlővé váljék, miután a termelőszövetkezeti tag a termelőszövetkezetbe, a közösségbe szervesebben beletartozik, mint pl. a vállalati dolgozó a vállalat kollektívájába. Ennek oka a csoporttulajdon, a tagsági jogviszony és a dolgozó parasztság életmódjának sajátosságában keresendő.

A kizárás oka a súlyos fegyelmi vétség, de a mezőgazdasági termelőszövetkezetben a munkajogviszonynál szélesebb termelőszövetkezeti tagsági jogviszony képezi az elkövethető fegyelmi vétség alapjának nagy részét. Ebből pedig következik, hogy *a)* a termelőszövetkezeti tag által elkövethető fegyelmi vétségek szélesebbkörűek, mint a munkaviszonyból eredőek, s az utóbbiak a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony vonatkozásában csak részként aránylanak az egészként jelentkező és a belső termelőszövetkezeti jogviszonyt sértő fegyelmi vétségekhez, valamint *b)* az elbocsátás a munkaviszony azonnali hatályú megszüntetését eredményezi, míg a kizárás következtében a termelőszövetkezeti tag a munkavégzési jogosultságán és kötelezettségén túlmenően a tagsági jogviszonya többi elemeit is elveszíti.

A fentiek hangsúlyozása azért indokolt, mivel kifejezetten csak mezőgazdasági termelőszövetkezeti munkajogviszonyról, sőt tágabb megfogalmazásban, egységes szövetkezeti (kisipari, mezőgazdasági) munkajogviszonyról sem beszélhetünk. Ellenkező esetben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyt vagy le kellene szűkíteni termelőszövetkezeti munkajogviszonnyá, vagy a szerves egységet képező termelőszövetkezeti belső viszonyok önálló, egyedi viszonyokká alakulását kellene feltételezni, amely már azért sem elképzelhető, mert a termelőszövetkezet és a tag között létrejött tagsági jogviszony összefüggő elemekből tevődik össze (pl. belső igazgatási, munkavégzési jogosultság és kötelezettség) s a részt képező elem sohasem tud a tagsági viszonytól független, önálló létet nyerni.

2. A közgyűlési jegyzőkönyveket és határozatokat vizsgálva megállapítható, hogy a kizáráson kívül — a termelőszövetkezet részéről — más megszüntetési mód a gyakorlatban sem ismeretes. Mielőtt azonban a kizárás következményeinek tagalására rátérnénk, két problémát szükségesnek tartunk megvizsgálni. Ezek:

a) beszélhetünk-e a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony létesítéséhez nélkülözhetetlen feltételekkel nem rendelkező személy tagsági jogviszonyáról;

b) hogyan alakul a tagsági jogviszony a szabadságvesztés időtartama alatt, és az egyes jogok és kötelezettségek felfüggesztését milyen körülmények indokolják.

aa) A tagsági jogviszony keletkezésének tilalma, vagyis a kötelező feltételek ereje következtében a közgyűlésnek nem lehet mérlegelési joga a tiltott tagsági jogviszony fenntartására vonatkozóan, s csak határozatilag állapíthatja meg a kötelező feltételek hiányát. Ezért — szerintünk — tekintet nélkül a belépő tag megtévesztésre irányuló szándékára — a törvényes tilalomba ütköző tagsági jogviszony — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek célkitűzéseinek helyes megvalósítása érdekében — a belső jogviszony alanyai akaratától függetlenül — semmis. A jogszabályba vagy alapszabályba ütköző, tagsági jogviszonyt létesítő határozatot a közgyűlés köteles megváltoztatni, annak végre nem hajtása esetén a megsemmisítését kérheti a termelőszövetkezeti döntőbizottságnál az ügyész, a járási mezőgazdasági osztály vagy a termelőszövetkezet bármely tagja.

Ide tartozik a tagsági jogviszony létesítéséhez szükséges korhatár el nem érésénél bekövetkező és az alapszabály rendelkezéseit magára nézve kötelezően el nem ismerő tag tagsági jogviszonyánál fennálló semmisség.

A tvr. és az alapszabály-minta a tagság feltételeként szabja meg a 18 éves korhatárt. Így a 18. életévét be nem töltött személy tagsági jogviszonya semmis, kivéve a 16. életévét betöltő kiskorú törvényes képviselője beleegyezésével létesített tagsági jogviszonyát. A 14. életév betöltése esetén pedig családtagi munkaviszonyról beszélhetünk, abban az esetben, ha a korhatárt elérő kiskorú egyben a termelőszövetkezeti család tagja is. Ezek alapján indokoltnak tartanánk, ha a termelőszövetkezet érdekeit közvetlen nem sértő, de alapszabályilag tiltott tagsági jogviszonynál — a tartósabb jelleg, huzamosabban kifejtett munkavégzés következtében — ex nunc hatállyal állna be a semmisség, és a közgyűlési határozat a tényleges munkavégzés megszüntetését mondaná ki. Ugyanakkor a semmis tagsági jogviszony időtartamának megfelelően visszamenőlegesen elismerné a családtagi munkaviszonyt, ha a kiskorú egyben a termelőszövetkezeti család tagja is.

Tilos, egyben semmis annak a termelőszövetkezeti tagnak a tagsági jogviszonya, aki a termelőszövetkezet alapszabályát magára nézve kötelezőnek nem ismeri el, vagyis a belépési nyilatkozatot nem írja alá. Az ilyen semmis tagsági jogviszony ex tunc hatállyal érvényessé válik abban az esetben, ha a belépési nyilatkozatot — a termelőszövetkezetben ténylegesen működő — személy utólagosan aláírja. Az aláírás utólagos megtagadásakor csak tényleges munkavégzésről és nem érvényes tagsági jogviszonyról beszélhetünk. Az elszá-

[3] Dr. Medve Zsigmond: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. (Jegyzet.) 1957. 137. old.

[4] Dr. Farkas József: A termelőszövetkezeti tagok munkaviszonya. Jogtudományi Közlöny, 1951. 437. old.

molás tekintetében a rendkívüli kilépés szabályainak alkalmazása látszik legmegnyugtatóbbnak.

Bár a semmisség hatálya, a ténylegesen végzendő munkáért járó díjazás módja és mértéke, a felmerülő felelősség kérdése vizsgálódási területünkön túlnő, itt röviden taglalni kívántuk a semmisség fogalma bevezetésének alapszabályi rendelkezésből eredő jogosultságát.

bb) A munkajog területén uralkodó egységes állásfoglalást szemlélve láthatjuk, hogy a bűncselekmény elkövetése, a meghozott jogerős ítélet, sőt a szabadságvesztés büntetésének ténye (kivéve a bírói ítélettel közügyektől eltiltott dolgozó jogerős ítélet alapján megszűnő jogviszonya) sem szünteti meg a munkaviszonyt. Egyrészt a közgyűlési határozatok is azt bizonyítják, másrészt a tvr. 18. szakasza is kifejezetten lehetővé teszi, hogy a termelőszövetkezet döntheti el, vajon a bűncselekmény kizárást eredményező súlyos fegyelmi vétség-e vagy sem.

Ha a bűncselekmény elkövetését kizárás nem követi, a szabadságvesztés büntetése alatt a termelőszövetkezeti tag tagsági viszonya csak szünetel, bár a tagsági viszony önmagában fennáll, de az abból folyó jogokat, kötelezettségeket sem a termelőszövetkezet, sem a szabadságvesztés büntetését töltő termelőszövetkezeti tag nem köteles gyakorolni.

A szünetelés fogalmán kívül helyes volna vagy a tagsági jogviszonyból eredő egyes jogok és kötelezettségek felfüggesztésének fogalmát is bevezetni, vagy a nyugellátásban részesülő termelőszövetkezeti tagok jogállását rendezni. Az elaggott és nyugellátást élvezők ugyanis termelőszövetkezeti tagok maradnak, de nem gyakorolják és nem is gyakorolhatják a tagsági jogviszony összes jogosultságait és kötelezettségeit.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak kötelező nyugdíj biztosításáról szóló 1957. évi 65. sz. tvr. 3. szakasza lerögzíti, hogy „öregségi nyugdíjra az a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag jogosult, aki az öregségi korhatárt elérte". Itt a hangsúly a termelőszövetkezeti tagság kötelező feltételén van. A nyugellátás folyósításával kapcsolatban a jelzett tvr. feltételként szabja meg, hogy a nyugellátásban részesülő mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag a közös munkában rendszeresen nem vehet részt. Ezek szerint pl. joga van a közgyűlésen a határozatok hozatalában részt venni, de a tagsági jogviszony lényeges elemét képező munkavégzési jogosultság és kötelezettség már nem illeti, illetőleg terheli. Vagyis a tagsági jogviszony egyes jogai és kötelezettségei felfüggesztésre kerültek.

Továbbmenve, felvethető a nyugellátásban részesülő termelőszövetkezeti tag kizárásának lehetősége. A Tszny. 28. szakasza szerint: „nem jogosult nyugellátásra az a személy, aki a mezőgazdasági termelőszövetkezeti közös gazdálkodásba bevitt földingatlanra vonatkozó tulajdoni vagy haszonélvezeti jog érvényesítésével a földingatlant vagy annak egy részét a mezőgazdasági termelőszövetkezet birtokából (használatából) elvonja". Tehát a nyugellátásban részesülő termelőszövetkezeti tag esetleg oly módon léphet ki a mezőgazdasági termelőszövetkezetből, hogy a bevitt földingatlanát a szövetkezet használatából nem vonja el.

Kizárás esetében a termelőszövetkezet köteles a kizárt tagnak a földjét — a közgyűlés által meghatározott időpontban — kiadni. A kiadás viszont a rokkantsági vagy nyugellátási jogosultság elvonását eredményezi. A kizárt tag ugyan továbbra is átengedheti a földhasználatot a termelőszövetkezetnek, azonban ebben az esetben a haszonbérlet szabályai érvényesülnek a tagsági jogviszony megléte nélkül és vitássá válik, hogy részesülhet-e nyugellátásban a kizárt tag, vagy a kizárás következményeként jelentkezik a nyugellátás elvonása.

A kizárás, a rokkant vagy nyugellátásban részesülő tagnál, éppen a tagsági jogviszony fennállása következtében feltétlenül lehetséges. A nyugellátásban részesülő termelőszövetkezeti tag tagsági jogviszonya megszűnésének elemzése külön feladatot képez, itt csak hangsúlyozni kívánjuk, hogy abban az esetben is alkalmazható a kizárás, ha a tag tagsági jogviszonyából eredő egyes jogok és kötelességek felfüggesztésre kerültek.

II.

1. A kizárás következményei vizsgálatánál a mezőgazdasági termelőszövetkezetről és termelőszövetkezeti csoportról szóló törvényerejű rendeletből kell kiindulni. A tvr. 18. §-a ugyanis taxatíve felsorolja azokat a súlyos fegyelmi vétségnek minősülő kizárási okokat, amelyek egyikének megvalósulása esetén a termelőszövetkezet közgyűlése a fegyelmi vétséget kimerítő cselekményt elkövető vagy magatartást tanúsító tagot kizárhatja soraiból. A termelőszövetkezet által gyakorolható az a jog, amely szerint a közgyűlés dönthet a tagsági jogviszony kizárással történő megszüntetésekor a kizárt tag által bevitt föld kiadása időpontjáról: a kizárás következményét is jelzi.

A hatályát vesztett minta-alapszabály 16. szakasza rendelkezése szerint a kizárt tag a határozat után a közös munkában nem vehetett részt és jutalomban nem részesülhetett. A termelőszövetkezet közgyűlése a kizárt tagot az általa okozott kár megtérítésére kötelezhette, s a kártérítést részesedéséből levonhatta. A minta-alapszabály a kizárás következményeinél említette meg az okozott kár megtérítését, az mégsem kizárólagosan a kizáráshoz fűződő jogkövetkezmény. Egyrészt, mert a kizáráshoz nem fűződik minden esetben kártérítési kötelezettség, másrészt a termelőszövetkezeti tag abban az esetben is köteles az általa okozott kárt megtéríteni, ha a tagsági viszony fennáll. Továbbmenve, nem minősül következménynek — a tagsági jogviszony kizárással történő megszüntetése esetében — a munkavégzés azonnali megtiltása sem, mivel az a kizárás fogalmában levő egyik olyan elem, amelynek érvényesülésével valósul meg a kizárás.

A termelőszövetkezeti tag kizárásával bekövetkező, a közös munkavégzésre kiterjedő tilalom megegyezik a munkajog által ismert és rende-

zett elbocsátás azonos hatású eredményével. Az alapszabály-minta a minta-alapszabállyal szemben már helyes megoldást tartalmaz és a kizárt tagot nemcsak a munkavégzéstől, de a tagsággal járó összes jogoktól és kedvezményektől is elteltja. A kizárás ugyanis a munka azonnali beszüntetésén túl a tagsági jogviszonyból eredő egyéb jogosultságok és kötelezettségek elvesztését is — összefoglalva — : a tagsági jogviszony azonnali hatályú megszűnését eredményezi.

A minta-alapszabály 16. szakasza tehát ténylegesen egy közvetlen hátrányt fűzött a kizáráshoz, mint jogkövetkezményt, ez :

a) a jutalomból való részesedés megvonása.

Az említetten felül azonban még három lényeges és kellően nem tisztázott, a kizárt tagra nézve hátrányos következmény érvényesül, így :

b) a kizárt tag tulajdonában és a termelőszövetkezet használatában levő földnek — a közgyűlés által meghatározott időpontig való — visszatartása.

c) A kizárt tag visszavételének vagy másik termelőszövetkezetbe való felvételének időszakos vagy végleges megtagadása.

d) A háztáji föld használati jogának megvonása.

aa) A kizárt tag jutalomban való részesítését tiltó minta-alapszabályi rendelkezést a termelőszövetkezetek nem hajtották végre egységesen. Különösen ott mellőzték az alkalmazását, ahol a prémium rendszerét széles körben felhasználták a termelőszövetkezet és a tagok érdekeinek helyes összehangolására, a minőségi teljesítmény magasabb értékelésére. Ezért a jövedelemelosztás egységes alapelveken felépülő, de sokrétű megvalósítása indokolja, hogy az alapszabályok csak rögzítsék a zárszámadás alapján kiszámítandó és a ténylegesen végzett munkáért járó díjazásra vonatkozó térítési kötelezettséget.

bb) A tvr. 31. §-a (1) bekezdése alapján a termelőszövetkezet közgyűlésének joga van a tagsági jogviszony kizárással történő megszüntetése esetében, a kizárt tag tulajdonában, de a termelőszövetkezet társadalmasított használatában levő földet visszatartani, a haszonbér fizetési kötelezettség vállalásával. A közgyűlés ilyen irányú visszatartási joga — kétségtelen — a kizárás következményeként, egyben a kizáráshoz fűződő hátrányként jelentkezik, mivel a földtulajdonnal rendelkezőt a közvetlen földhasználattól — meghatározott ideig — elvonja.

Vitás azonban a kizárt tag tulajdonát képező földingatlan visszatartásának időtartama. Figyelembe véve a tvr. 17. §-a (1) bekezdése által felállított időszakos kilépési tilalmat, két megoldás képzelhető el : a termelőszövetkezet közgyűlésének földvisszatartási joga az önkényes kilépéssel vagy kizárással kapcsolatban csak az önkényesen kilépett vagy kizárt tag tagsági jogviszonyának létrejöttét követő három évig terjed, vagy a jelzett időtartamon túl is terjedhet, a közgyűlés határozatától függően.

Az első esetben, a kilépési tilalom időszakában érvényesülhetne a közgyűlés földvisszatartási joga, a második esetben — a visszatartás időtartama meghatározásának hiánya miatt — indokolatlanul súlyos következményként jelentkezne a visszatartási jog gyakorlása. Úgy véljük, a termelőszövetkezetek alapszabályainak részletesebben kell foglalkozni a bevitt föld kiadásának kérdésével. A visszatartási időtartam meghatározásával egyrészt az önkényes kilépés, a kizárás helyes — következményekben is jelentkező — értékelése, másrészt a termelőszövetkezet előrelátó, tervszerű gazdálkodásának zavartalansága valósulna meg.

cc) A mezőgazdasági termelőszövetkezetek által gyakorlatban alkalmazott, a kizáráshoz kapcsolódó hátrányos következmény : a kizárt termelőszövetkezeti tag visszavételének és másik termelőszövetkezetbe való felvételének időleges vagy végleges megtagadása.

A gyakorlat nem mutat egységes képet. Találkozunk olyan közgyűlési határozattal, amelyben a termelőszövetkezet tagsága leszögezi, hogy egyrészről a kizárt tagját nem veszi vissza, másrészről nem vesz fel kizárt tagot sem. A másik közgyűlési állásfoglalás szerint, a termelőszövetkezet bizonyos idő elteltével abban az esetben veszi vissza vagy veszi fel a kizárt tagot, ha a kizárás oka nem társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmény. A harmadik állásfoglalás szerint a kizárt tag bizonyos idő elteltével visszavehető, a másik termelőszövetkezetből kizárt, azonnal felvehető. Ez az álláspont különösen a taghiánnyal küzdő és gazdaságilag kevésbé erős termelőszövetkezeteknél alakult ki.

Az egyes alapszabályok nem tartalmaznak ide vonatkozó rendelkezéseket, de még általános irányelveket sem. Ezért értékelendő, vajon a termelőszövetkezetek által alkalmazott ilyen természetű következmények közül melyik kategória áll közelebb a helyes megoldáshoz, vagy mi lenne a legmegfelelőbb szabályozás ezen a területen.

A kérdés elemzése és részletes vizsgálata érdekében a kizárási okokat három nagy csoportra kell osztani, így :

a munkafegyelem ismételt súlyos megsértése, az alapszabály rendelkezései ellen való vétés (ismételt figyelmeztetés ellenére is a törvényes kereteket meghaladó háztáji gazdálkodás folytatása, a vezetőség engedélye nélkül munkaviszony létesítése).

A termelőszövetkezeti taghoz méltatlan életmód folytatása.

Az állam- és társadalmi rend vagy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűntett, a termelőszövetkezetnek szándékosan vagy súlyos gondatlanságból elkövetett anyagi károkozás.

A munkafegyelem súlyos megsértése, az alapszabály rendelkezései ellen való vétés eseteiben és a termelőszövetkezeti taghoz méltatlan életmód megítélésénél elsősorban a kizárást eredményező magatartás, cselekmény indító motívumát szükséges megvizsgálni. A legtöbb esetben azt láthatjuk, hogy részben a kisparaszti gazdálkodáshoz, a régihez való túlzott ragaszkodás (pl. a földtulajdon letagadása, s a termelőszövetkezetbe való bevitelének elmulasztása, a nagyobb háztáji gazdaság kialakítása), a kollektív életbe való beilleszkedés

hiánya (pl. összeférhetetlenség), részben a szocialista erkölcs szabályaiba ütköző magatartások és cselekmények eredményezik a legsúlyosabb fegyelmi büntetést. Ezekben az esetekben — nézetünk szerint — a kizárás következményeként semmiképp sem lehet fűzni a visszavétel vagy az újbóli felvétel végleges megtagadását, s helyes volna az egységes álláspont kialakítása abban a tekintetben, hogy a felvevő termelőszövetkezet közgyűlése a tagsági jogviszony kizárással történő megszüntetése címén ne utasíthassa vissza sem az újonnan, sem az újbóli jelentkezőt.

Ez természetesen nem eredményezheti a közgyűlés — kizárás alapját képező magatartással, cselekménnyel kapcsolatos — mérlegelési jogának csorbítását. Vagyis adott esetben, pl. a jelentkező felvételét a közismerten összeférhetetlenség címén jogosan elutasíthatja.

A fegyelmi büntetés természete indokolja, hogy a kizárást alkalmazó termelőszövetkezet a kizárt taggal szemben bizonyos várakozási időt (pl. hat hónaptól egy évig terjedő) szabhat ki. Sőt az volna a legcélszerűbb megoldás, ha a közgyűlés által meghozott és a kizárást elrendelő határozat szabná meg azon idő mértékét. Annak letelte után — jelentkezés esetében — a közgyűlés elbírálná a kitűzött időtartam alatt tanúsított magatartást.

A tvr. 18. §-a *a), e)* pontjában meghatározott esetekben, így: a Népköztársaság, a népgazdaság rendje vagy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűntett miatt jogerősen három évet meghaladó börtönbüntetés, a termelőszövetkezetnek szándékos vagy súlyos gondatlanságból számottevő anyagi károkozás eseteiben már valóban indokoltabb a termelőszövetkezetek idegenkedése a felvételtől és a visszavételtől. Itt éppen az egyes termelőszövetkezetek túlzott szigorára tekintettel volna szükség olyan ajánló jellegű útmutatás kiadására, amely szerint a kellő megbánást és javulást tanúsító, a mezőgazdasági munkában jártas és munkaerejét ott kifejteni szándékozónak lehetősége nyílna a termelőszövetkezetbe való visszatérésre.

Tekintettel a második csoportba tartozó súlyos kizárási okokra mind a visszalépni kívánkozó, mind a másik termelőszövetkezetbe belépni óhajtó kizárt tag számára egy-kétéves várakozási idő indokolt lenne. Ezen idő letelte után viszont ebben az esetben sem tagadhatná meg a termelőszövetkezet a felvételt, illetőleg a visszavételt kizárás címén.

dd) A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony kizárással történő megszüntetéséhez kapcsolódó legvitatottabb következmény: a háztáji földhasználati jogosultság elvesztése, a lábonálló vagy függő termés betakarításának megtiltása.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlési határozatait vizsgálva megállapítható, hogy a háztáji földhasználati jogosultságnak a kizárás alkalmával történő megvonása olyan következmény, melyet a termelőszövetkezetek ténylegesen alkalmaznak, bár azt sem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályai, sem pedig a kiegészítő jogszabályok nem tárgyalják. Vagyis a termelőszövetkezet belső jogviszonyait szabályozó tételes rendelkezések a háztáji földhasználati jog évközben történő visszavonását nem tiltják, de nem is engedélyezik.

Egységes gyakorlat szerint a termelőszövetkezet kizárt tagnak minősíti az önkényes távozót akkor is, ha a kizárás ténye közgyűlési határozatban nem lett rögzítve, és az önkényes kilépéshez a kizárás következményeit fűzi. Legtöbbször azonban a gazdasági évben önkényesen beszüntetett munkavégzés alapján a termelőszövetkezet közgyűlése kizárási határozatot hoz, mivel a munkából huzamosabb ideig való igazolatlan távolmaradás, súlyos fegyelmi vétséget, egyben kizárási okot képez.

Összegezésképp, a tagsági jogviszonyt önkényesen felmondó tag a kizárt taggal azonos elbírálás alá esik, míg a kivételesen év közben megszűnő (kikérés, megválasztás stb.) tagsági jogviszony ugyan a másodlagos háztáji földhasználati jogosultság elvesztését eredményezi, de a lábonálló vagy függő termést, az év közben kilépő, betakaríthatja.

A kizárással kapcsolatban a termelőszövetkezetek arra az elméletileg is megalapozott álláspontra helyezkednek, hogy a földtulajdonnal nem rendelkező termelőszövetkezeti tag a tagsági jogviszony eredményeképp válik a háztáji földhasználati jogosultság alanyává. A tagsági jogviszony megszűnése a háztáji földhasználati jogosultságot is megszünteti. Míg a termelőszövetkezetből kilépő tag tagsági jogviszonya általában a gazdasági év befejezésével szűnik meg, addig a kizárt tag tagsági jogviszonyának megszűnését kimondó közgyűlési határozat az év bármelyik szakában létrejöhet, tehát a háztáji földhasználati jog megvonása év közben is bekövetkezhet.

Szerteágazóbb a földtulajdonnal rendelkező termelőszövetkezeti tag kizárása következményeként jelentkező háztáji földhasználati jog elvonásának kérdése. A tvr. 20. §-a (1) bekezdése értelmében „a tag köteles a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában levő összes földet — ideértve a legelő- és erdőilletőséget is — a termelőszövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet". Ebből következik, hogy a visszatartott földterületen nem a termelőszövetkezet jogosult a földhasználatra, hanem a tag, tulajdonosi jogcímen, s így nem is érvényesülhet a kizáráshoz fűződő olyan természetű jogkövetkezmény, amely szerint a termelőszövetkezet a kizárással egy időben a háztáji földhasználati jogot a tagtól elvonhatná. A háztáji földhasználati jog visszavonása azért sem valósulhatna meg, mivel a földtulajdonnal rendelkező termelőszövetkezeti tag egyben közvetlen földhasználó is.

A kialakult gyakorlat szerint azonban kismértékben valósul meg a háztáji földhasználat ilyen módja. Tipikusnak mondható a termelőszövetkezet használatában levő földterületen létesített másod-

lagos vagy származékos háztáji földhasználat.[5] Kérdés az, vajon a termelőszövetkezetből való kizárás eredményezi-e a másodlagos háztáji földhasználati jogosultság megszüntetését, a kizárt tagnak joga van-e a lábonálló vagy függő termést betakarítani a kizárás évében.

Mielőtt részletesebben vizsgálnánk a felvetett kérdést, nézzük meg, hogyan alkalmazzák a háztáji földhasználati jog megvonását pl. a Csongrád megyében működő mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

Valamennyi termelőszövetkezet közgyűlése vagy a kizárást elrendelő határozatban, vagy általánosan gyakorolt elvként kimondja: a kizárás a háztáji földhasználati jogosultságot megszünteti. Csak a lábonálló vagy függő termés betakarítására irányuló szabályozásokban jelentkezik komoly eltérés.

Egyes termelőszövetkezetek a termés betakarítását, függetlenül a kizárt tag földtulajdonosi minőségétől, megtagadják. A többség két feltételhez köti az elvonást. Az első: bizonyos számú munkaegység nem teljesítése, a második: a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény elkövetése. Ugyanis abban az esetben, ha a kizárt tag pl. 120 munkaegységet teljesített és a kizárás oka nem fegyelmi vétséget kimerítő bűncselekmény, a háztáji földjét a gazdasági év végéig használhatja. Ellenkező esetben, bár a megszabott munkaegységet teljesítette, a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény elkövetése következtében a háztáji földön termett termelvény betakarítási jogát is elveszíti.

A harmadik megoldás szerint a termelőszövetkezet a használati jogot csak fele részben vonja meg a kizárt tagtól, függetlenül attól, hogy földtulajdonnal rendelkezik-e vagy sem. A társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmény esetében itt is teljes az elvonás.

Ha a háztáji földterületet a kizárt tag megművelte, a vetőmagot és a műveléssel kapcsolatos összes költségeket a termelőszövetkezet megtéríti.

A bemutatott és a gyakorlatban alkalmazott megoldások vonatkozásában a termelőszövetkezetek nem annyira azt elemzik, vajon jogszabályszerű-e vagy az általános jogelveknek megfelelő-e a kialakított és a közgyűlés által elfogadott rendelkezés, de fő törekvés az elkövetett súlyos fegyelmi vétség helyes, következményekben is megnyilvánuló értékelése.

További kérdés, hogy pusztán a tagsági jogviszony megszüntetése eredményezi-e az elvont háztáji földön a lábonálló vagy függő termés kizárás évében történő betakarításának megtagadását, vagy egyéb tényezőket is szem előtt kell tartani. Egyes termelőszövetkezetekben, különösen a speciális termelést folytatóknál (pl. hagyma, virágkertészet stb.) alakult ki olyan nézet, amely szerint mind az év közben önkényesen kilépőtől, mind a kizárt tagtól célszerűségi okokból szükséges megvonni a betakarítási jogot, mivel — gyakorlat bizonyítja — a kizárt tagok közül legtöbben földszerzés céljából léptek be a termelőszövetkezetbe, a háztáji föld területén termelt terményféleségek kedvező értékesítésére gondolva. Ezért tartják indokoltnak — mint ahogy azt említettük — a földbe fektetett munka és vetőmag értékének megtérítése mellett, a betakarítási lehetőségek megtagadását. A vázolt megoldás az alkalmazott gyakorlat egyik véglete, a másik — bár ez a ritkább —, amikor a kizárt tag számára lehetőséget biztosít a termelőszövetkezet a háztáji földön lábonálló vagy függő termés betakarítására.

A két megvizsgált kérdést — vagyis a termelőszövetkezetből való kizárás eredményezi-e a háztáji földhasználat megszűnését, s a kizárt tagnak joga van-e a lábonálló vagy függő termés betakarítására — összegezve:

A földtulajdonnal nem rendelkező kizárt tag a kizárás tényével elveszíti a részére biztosított háztáji föld használati jogát, miután az a tagsági jogviszonyhoz kapcsolódó jogosítvány.

A földtulajdonnal rendelkező kizárt tag a vetésforgóban levő háztáji földjére vonatkozóan a tagsági jogviszony megszűnésével szintén elveszti a háztáji földhasználati jogát, mivel a földtulajdonhoz nem kapcsolódó másodlagos földhasználat a tagsági jogviszonyhoz tapadó jogosítvány. Ebben az esetben elsősorban nem visszatartásról, hanem a háztáji földhasználat juttatásáról beszélhetünk, vagyis a másodlagos földhasználat esetében a háztáji föld tulajdonosi jogcímen való visszatartása nem lehetséges. Kétségtelen, a földtulajdonnal rendelkező termelőszövetkezeti tag a tvr. rendelkezése szerint visszatarthatja a közgyűlési határozattal megállapított hányadot a háztáji gazdálkodás céljára. A kérdés azonban azon fordul meg, vajon elfogadjuk-e azt az állásfoglalást, amely értelmében a tag által létesített másodlagos háztáji földhasználat a visszatartás jogából ered, vagy itt a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyból eredő és a termelőszövetkezet által juttatott háztáji földhasználatról kell beszélnünk. Nézetünk szerint az utóbbi álláspont a helyes, annál is inkább, mivel nem egyébről van szó, mint arról, hogy a táblás, nagyüzemű gazdálkodás érdekében a termelőszövetkezeti tag a közvetlen földhasználatáról lemond akkor, amikor beleegyezik a háztáji földjének vetésforgó rendszerében történő kialakításához. Nehezen képzelhető el és megoldhatatlan a másodlagos háztáji földhasználatnál, hogy a vetésforgótól függően, bizonyos időszakonként, más és más terület váljék a visszatartott háztáji földterületté. Összefoglalva, ha a háztáji földhasználat másodlagos, úgy visszatartott földterületről nem beszélhetünk, hanem a tagsági jogviszony eredményeképp létrejött háztáji földhasználatról.

A második kérdésnél a Ptk. módosított tervezete rendelkezéséből indulunk ki. A 154. § (2) bekezdése szerint: „A földhasználati jog visszavonása vagy megszűnése esetében az épület, a föld alkotórészei és a lábonálló vagy függő termés teljes

[5] A személyi tulajdont képező beépített telek (a belterületen, a tanyai belségben vagy zárt kertben fekvő részek) vonatkozásában természetesen nem érvényesül az elvonás következménye, éppen ezért a háztáji földhasználat alatt a tagsági jogviszonyhoz kapcsolódó, másodlagos háztáji földhasználatot értjük.

megtérítés ellenében az állam, a földhasználatot engedélyező szövetkezet vagy társadalmi szervezet, illetőleg a földhasználat új jogosultja tulajdonába megy át; egyéb javait a volt földhasználó, illetőleg örököse elviheti."

A termelőszövetkezetek — mint ahogy azt bemutattuk — a tag kizárása esetében sokkal súlyosabb következményt fűznek a háztáji földhasználat megszűnéséhez, a lábonálló vagy függő termés betakarítása vonatkozásában.

Lényeges különbség van e tekintetben a kilépés és kizárás között. A kilépésnél — mégha az rendkívüli esetben év közben történik is — indokolt a háztáji földön termett és közvetlen személyi fogyasztási célt szolgáló termelvények megtérítése, sőt igen helyes az az állásfoglalás, mely szerint a fogyasztási célokat szolgáló termelvények megváltása is hátrányos a volt földhasználó részére.[6]

A kizárásnál és az önkényes kilépésnél a Ptk.-tervezet megoldását alapjában nem lehet elfogadni. Nemcsak azért, mert a termelőszövetkezetek által kialakított gyakorlat gyökeresen más, de azért sem, mivel a kizárás fegyelmi büntetés jellegét kellően nem támasztja alá. A legközelebbi megoldásként az állami gazdaságok dolgozóinak illetményföld használatára vonatkozó szabályok analóg alkalmazása kínálkozik. Különösen a munkaviszony fegyelmi határozattal történő megszüntetése esetén alkalmazott illetményföld-használat elvonására irányuló szabályozás lenne az irányadó.[7] Vagyis a tagsági jogviszony kizárással való megszüntetésénél a másodlagos háztáji földhasználati jogosultság is megszűnne és a lábonálló vagy függő termésre a kizárt tag igényt nem tarthatna, kivéve a vetőmag és a végzett munka ellenértékére.

A termelőszövetkezeteknél azonban tekintetbe kell venni két körülményt: elsősorban, hogy a tagok egy része földtulajdonnal rendelkezik; másodsorban, hogy az állami gazdaságok dolgozói rendszeres havi illetményben részesülnek. Ezzel szemben a termelőszövetkezetek egy részénél történik csak időszakos előlegosztás. Végezetül nem szabad szem elől téveszteni azt a tényezőt sem, hogy bár a háztáji földhasználat a termelőszövetkezeti tag tagsági jogviszonyához kapcsolódik, célja a család szükségletének kielégítése, és egy családban több termelőszövetkezeti tag is lehet. Ilyenkor a földhasználat teljes elvonását, egy tag kizárása esetében nem lehet alkalmazni, mivel ebben az esetben a háztáji földhasználat alanyai a család termelőszövetkezeti tagjai. Érdemes megemlíteni, hogy egyes termelőszövetkezetek ilyen körülmények között is alkalmazzák az elvonást. A háztáji földhasználat alanyai között megosztottnak tekintik a háztáji földet és kizárás esetében a kizárt tagra eső hányaddal csökkentik a területet.

Összegezésképp: azt tartanánk helyes megoldásnak, ha a termelőszövetkezetek itt is két csoportra osztanák a kizárási okokat. Az első csoportba a termelőszövetkezeti tagra vonatkozó olyan kizárási ok szerepelne elsőnek, amikor is a termelőszövetkezeti tagot az állami és társadalmi rend vagy társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűntett miatt jogerősen több évi börtönbüntetésre ítélték, valamint ha nyilvánvalóan nyerészkedési célra használta a háztáji földjét, vagy ha többszöri figyelmeztetés ellenére is a háztáji gazdaság — alapszabályban meghatározott — mértékét túllépte.

Ebben az esetben a tagsági jogviszony megszüntetésével egyrészt a másodlagos háztáji földhasználat (beleértve a földtulajdonosi minőségben kizárt tag vetésforgóban kiadott háztáji földhasználatát is) megszűnne, másrészt a lábonálló vagy függő termés betakarítását a termelőszövetkezet a tagtól megtagadná, a vetőmag és a végzett munka ellenértékét pedig megtérítené.

Itt csak a haszonbér fizetésének kötelezettségét látjuk fennállni, vagyis a termelőszövetkezet — az ingyenes földhasználat elkerülése végett — haszonbért lenne köteles fizetni a földtulajdonnal rendelkező kizárt tag elvont háztáji földterületére kiterjedően is.

A vetésforgóban biztosított háztáji terület és a közösbe beadott föld tulajdoni formája tekintetében ugyanis különbség nem áll fenn.[8] Ezek alapján a termelőszövetkezet a gazdasági év végén vagy a közgyűlés által meghatározott időpontban a kizárt tag részére a bevitt mennyiségű és minőségű földterületnek megfelelő földet — a háztáji területtel együtt — adja ki.

A másik csoportba a többi kizárási okok tartoznának. Itt helyesnek látszik a termelőszövetkezetre bízni a feltételek megállapítását és alkalmazását. A 80—120 munkaegység teljesítésének megkívánása pl. logikus, hiszen a lábonálló vagy függő termés bekövetkezésének időszakáig a tag a jelzett munkaegység-mennyiséget képes elvégezni.

A kérdés megoldását itt a termelőszövetkezeti család háztáji földhasználatban elfoglalt helye bonyolítja. Ezért szűkebb és tágabb értelemben kell beszélni a termelőszövetkezeti családról. Szűkebb értelemben a tagsági jogviszony alanyaiként jelentkező családtagok összességét értjük, azaz a család felnőtt tagjai egyben a termelőszövetkezet teljes jogú tagjai is. Tágabb értelemben termelőszövetkezeti családnak minősül az olyan család is,

[6] Dr. Nagy László: „A Ptk. tervezet és a földhasználat" című tanulmányában részletesen elemzi a közvetlen személyes fogyasztási célokat szolgáló javak elvonásának kérdését, s arra a megállapításra jut, hogy a Ptk. tervezet szabályozása nem kielégítő. (Magyar Jog, 1958. 273. old.) A módosított Ptk. tervezet 125. §-a (2) bekezdése szerint ugyan, ha a volt földhasználónak az a joga, „amely őt a termék, termény vagy szaporulat tulajdonbavételére jogosítja, megszűnik, mielőtt ezeken tulajdonjogot szerzett volna, követelheti, hogy a tulajdonos a terméket, terményeket, illetőleg a szaporulat munkája arányában és máshonnan meg nem térülő költekezései erejéig elsősorban természetben szolgáltassa ki." Ez mégsem jelent mást, mint a vetőmag, munka ellenértékének nem pénzbeli, de természetbeni szolgáltatását.

[7] 42/1956. (Ág. Ért. 33.) ÁGM. számú utasítás 27. §.

[8] Dr. Seres Imre: „A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben." Bp. 1958. 269., 270. old. „... a visszatartott háztáji földön lényegében véve ugyanolyan tulajdon áll fenn, mint a termelőszövetkezeti tag közösbe beadott földjén, de az egyes tényekben mutatkozó azokkal az eltérésekkel, amelyek a földek háztáji céljára történő használatából következnek, de amelyek nem változtatják meg alapjaiban az előző megállapítást."

ahol a telekkönyvi tulajdonnal rendelkező családfő vagy a család egy tagja termelőszövetkezeti tag, a családtagok nem vagy csak időszakonként vesznek részt a közös munkában.

Az utóbbi, tágabb értelemben vett termelőszövetkezeti család indokolt szükséglet kielégítése céljából alaposnak látjuk a kizárás következményeként jelentkező, a lábonálló vagy függő termés betakarításának megtagadására vonatkozó, olyan elvi állásfoglalást, az egységes gyakorlat kialakítása érdekében, amely szerint a súlyos bűncselekmény elkövetése esetében, a háztáji földön termett és lábonálló vagy függő termésnek a kizárt tagra eső részét a termelőszövetkezet elvonhatja, míg egyéb kizárási okoknál feltételek szabhatók, s azok teljesítésével az elvonás következménye nem érvényesülne, a feltételek hiányában az elvonás végrehajtható lenne.

Ezzel a megoldással a termelőszövetkezeti család tagjai személyes szükségletüket biztosító lábonálló vagy függő termés reájuk eső hányadát betakaríthatják, függetlenül attól, hogy a termelőszövetkezeti tag családfő tagsági jogviszonya kizárás következtében megszűnt.

2. Röviden összefoglalni kívántuk a termelőszövetkezetek egyoldalú akaratnyilvánítása alapján történő tagsági jogviszony megszüntetésének, a kizárásnak jogi természetét és következményeit. Sem a kizárási okok részletes taglalására, sem az egyoldalú megszüntetés témaköréhez szorosan kapcsolódó érvénytelen tagsági jogviszony elemzésére nem tértünk ki. Mint a bevezetőben is hangsúlyoztuk, a kizárási okot képező vétségek alapjának és a termelőszövetkezetek alapszabály-mintája, valamint az egyes alapszabályok által részletesen nem szabályozott kizárási következmények — gyakorlat tükrében való — elemzése volt a kitűzött célunk.

Veress József

Tökéletesítsük a kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozását*

N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusán tartott „A Szovjetunió népgazdasága fejlődésének ellenőrző számai az 1959—1965. évekre" című beszámolója tézisei a mezőgazdasági termelés további hatalmas fejlődését vázolják. A mezőgazdaság össztermésének méretei 1956-ban az 1958-hoz viszonyítva kb. 1,7-szer fognak megnövekedni. Az ország mezőgazdasága előtt az a feladat áll, „hogy a termelésben olyan színvonalat érjen el, amely lehetővé teszi a lakosság élelmiszerszükségletének a kielégítését, a mezőgazdasági nyersanyag-források gyors növekedését azzal, hogy a lakosság számára bőségesen, nagy választékban és jó minőségben biztosítva legyenek az élelmiszerek, továbbá az állam valamennyi más mezőgazdasági termékben mutatkozó szükséglete ki legyen elégítve".

E feladat sikeres teljesítése megköveteli a kolhozok gazdasági tevékenysége jogi szabályozásának további tökéletesítését.

Az utóbbi évek folyamán az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953) és ezt követő plénumai, a XX. pártkongresszus és különösen az SZKP Központi Bizottságának februári (1958) plénuma után a kolhozépítés területén országunkban több rendkívül nagy, valóban forradalmi rendszabályt hajtottak végre, amelyek biztosítják a kolhozrendszer további fejlődését és a mezőgazdasági termelés gyors növekedését.

Azokat a hatalmas sikereket, amelyeket az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953) plénuma után a mezőgazdaság elért, világosan és meggyőzően kimutatja az SZKP Központi Bizottságának decemberi (1958) plénumának a határozata, amely összegezi országunkban a mezőgazdaság fejlődésének hatalmas eredményeit és előirányozza a további felemelkedésére irányuló rendszabályokat.

A mezőgazdasági termelés tervezési módjának a megváltoztatása, az a körülmény, hogy a kolhozok jogot kaptak arra, hogy maguk módosítsák a szövetkezetük alapszabályait, a kolhozok termelési és gépi ellátásának új formáira való áttérés és a traktoroknak, arató-cséplőgépeknek és más mezőgazdasági gépeknek a kolhozok tulajdonába történő eladása, a mezőgazdasági termékek beszerzése új módjának megállapítása — mindezek a rendszabályok lényegesen megváltoztatták a kolhozok gazdasági tevékenységének feltételeit és az állammal fennálló gazdasági és jogi viszonyaiknak jellegét.

Az SZKP Központi Bizottságának decemberi (1958) plénuma felvetette azt a kérdést, hogy jelentős mértékben ki kell szélesíteni a kolhozoknak és szovhozoknak mint gazdálkodó alanyoknak a jogait. E plénum határozatának megfelelően országunk kolhozai és szovhozai a gazdasági megerősödésük és a gazdálkodásuk árukibocsátásának növekedéséhez mérten fokozatosan át fognak alakulni a csupán mezőgazdasági termékeket előállító jelenlegi vállalatokból e termékek feldolgozását is elvégző vállalatokká.

A kolhozok gazdasági tevékenységének új feltételei szükségessé teszik a kolhozviszonyokat szabályozó jogszabályok további tökéletesítését.

A jelen tanulmány felvet egynéhány olyan kérdést, amelyek a kolhozépítés gyakorlata során merülnek fel, és amelyek törvényi szabályozást igényelnek, továbbá egynéhány olyan javaslatot is magában foglal, amelyek N. Sz. Hruscsovnak

* Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1959. 1. számában. Fordította: *dr. Márkus Ferenc.*

az SZKP XXI. kongresszusára készített beszámolója téziseinek megvitatásával kapcsolatosak.

1. N. Sz. Hruscsov beszámolójának tézisei rámutatnak arra, hogy a mezőgazdaság fejlődése a következő hét év folyamán a szocialista termelési viszonyok tökéletesítésével, a két tulajdoni forma, a kolhoz-tulajdon és össznépi tulajdon közelebbhozásával fog együtt járni. „Ez a kolhozrendszer további fejlődésében, a termelési alapok megnövekedésében, a kolhozok osztatlan alapjainak a megnagyobbodásában és azok helyes kihasználásában, a kolhozközi termelési kapcsolatoknak ipari, építési és más gazdasági vállalatok közös szervezése, villamoserőművek, utak, öntözőművek és csatornázások, mezőgazdasági termékeket feldolgozó és tároló vállalatok, iskolák, internátusok, menhelyek, kórházak, klubok közös építése vonalán való kiszélesítésében fog megnyilvánulni."[2]

A kolhozrendszer további tökéletesítése, a kolhozok osztatlan alapjainak növekedése szükségessé teszi, hogy a törvényben pontosabban meg legyen határozva az osztatlan alap fogalma és összetétele mind a természetbeni, mind a pénzbeli részét illetően, konkréten meg kell határozni az osztatlan alapokhoz tartozó eszközök felhasználásának rendjét, az össznépi jelentőséggel bíró vállalatok építéséhez szükséges eszközök kiutalásának rendjét. Ezenkívül törvényhozási úton meg kell határozni az össznépi jelentőségű kolhozvállalatok és létesítmények joghelyzetét, továbbá a mezőgazdasági termékeket átdolgozó és tároló kolhozközi ipari vállalatok joghelyzetét.

N. Sz. Hruscsov beszámolójának tézisei azt is előirányozzák, hogy a kolhozok, szovhozok és fogyasztási szövetkezetek eszközeiből és erőiből a mezőgazdasági termékek átdolgozását végző közös vállalatot kell építeni. Ezzel kapcsolatban el kell dönteni azt a kérdést, hogy milyen legyen ezeknek a vállalatoknak a joghelyzete, milyen módon használják ezeket együttesen a kolhozok, szovhozok és fogyasztási szövetkezetek.

Az utóbbi évek folyamán a kolhozok az önkéntesség elve alapján kolhozközi központosított alapokat létesítenek, így az Ukrán SZSZK kolhozai köztársasági kolhozközi vetőmag (biztosítási) alapot létesítettek. A sajtóban felvetődött az a kérdés is, hogy a kolhoztagok társadalmi biztosítására kolhozközi alapot kell létesíteni. A kolhozok osztatlan alapjainak további növekedése, a kolhozközi kapcsolatok kiszélesítése, központosított kolhozközi alapok létesítése megkövetelik hogy a kolhozközi vállalatok és a kolhozközi alapok igazgatásában (a kolhoztulajdon és a kolhoz-pénzösszegek), kezelésében és az azokkal való rendelkezés terén bizonyos központosítás álljon be. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy célirányos-e külön rendszert létrehozni a kolhozok igazgatására, amely a kolhozok tevékenységét az egész kolhozrendszer fejlesztésével és a kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára való felemelésével kapcsolatban felmerülő feladatok megvalósítása érdekében irányítaná. A mi véleményünk szerint e célból célszerű lenne képviseleti rendszer alapján közös állami-kolhoz szervet létesíteni.

A Szovjetunió mezőgazdasági minisztériuma abban a formában, ahogyan jelenleg fennáll, csupán a mezőgazdaság és ezen belül a kolhozok általános irányítását végzi. Nem tartozik és nem tartozhat a funkciói közé a kolhoztulajdon és a kolhozok osztatlan alapjai feletti rendelkezés, még az esetben sem, amikor ezek eszközeinek egy részét össznépi jellegű létesítmények építésére használják fel és ezeket nem csupán maguknak a kolhozoknak közös erőfeszítéseivel és eszközeivel hozzák létre, hanem a szovhozok és e létesítményekben érdekelt más szervezetek hozzájárulásával is. Ezért szükség van egy olyan szervre, amely ezeket a funkciókat gyakorolná és nem csupán a kolhozok irányításával kapcsolatos viszonyokat szabályozná, hanem közvetlenül rendelkezne mind a kolhozok által, mind pedig egyéb állami és társadalmi vállalatok és szervezetek által az össznépi jelentőségű objektumok létrehozására folyósított összegek felett; továbbá szabályozná a kolhozok által létrehozott köztársasági és más kolhozközi központosított alapok viszonyait is.

Úgy véljük, hogy ez a javaslat közvetlenül folyik azokból a feladatokból, amelyek a kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára való felemelésével kapcsolatosak, valamint N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusára készített beszámolójában és az SZKP Központi Bizottsága decemberi (1958) plénumának határozataiban e kérdésre vonatkozó útmutatásokból is.

A tézisekben a kolhozok elé kitűzött abból a feladatból, hogy a mezőgazdasági termékeknek a helyszínen való átdolgozására kolhozvállalatokat és kolhozközi vállalatokat kell építeni, következik, hogy ki kell szélesíteni a kolhozoknak az ilyen vállalatok szervezésével kapcsolatos jogait. Rá kell mutatni arra, hogy a kisegítő vállalatok szervezésével kapcsolatban a kolhozok tevékenységének méreteit és jellegét szabályozó rendelkezések sok jogszabályban szétszórtan találhatók, és ezek közül nem egy elavult, de formálisan még mindig nem helyezték hatályon kívül. Az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953) plénumáig a kolhozok számára tilos volt az olyan vállalatok szervezése, amelyek nem a mezőgazdasággal voltak kapcsolatosak. A kolhozok gazdasági tevékenységének új feltételei megkövetelik e kérdésnek felülvizsgálatát és azt, hogy a törvényeket a gyakorlat követelményeivel összhangba hozzák.

2. A javító és műszaki állomások joghelyzetét és a kolhozokkal való kölcsönös viszonyaikat meghatározó jogszabályok továbbfejlesztésre szorulnak.

A javító és műszaki állomások és a kolhozok közötti viszonyokat a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által 1958. március 31-én hozott törvény,

[1] „A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaság-fejlesztési ellenőrző számairól. N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolója tézisei." Goszpolitizdat, Moszkva, 1958. 50. old.

[2] „A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaság-fejlesztési ellenőrző számairól. N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolója tézisei." Goszpolitizdat, Moszkva, 1958. 50—51. old.

valamint annak végrehajtására az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunó Minisztertanácsa által 1958. április 18-án kiadott „A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és traktorállomások újjászervezéséről" szóló határozat állapítja meg. A javító és műszaki állomások funkcióit és a kolhozokkal fennálló viszonyaikat a javító és műszaki állomásról szóló szabályzat foglalja magában.[3] E jogszabályok kihangsúlyozzák, hogy a javító és műszaki állomás a kolhozok igénylése és megrendelése alapján azok számára munkálatokat végez, szolgáltatásokat teljesít, ellátja őket a vonatkozó szerződéseknek megfelelően termelési rendeltetésű áruval. A javító és műszaki állomásokról szóló szabályzat kimondja, hogy a javító és műszaki állomás a kolhozok számára javító és szakmunkákat végez, szolgáltatásokat nyújt a gépek műszaki karbantartásával kapcsolatban és gépeket kölcsönöz számukra a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai által meghatározott feltételeknek megfelelően. Ez a párt és a kormány által meghatározott abból az általános irányvonalból következik, hogy az állami és kulturális építés területén tovább kell szélesíteni a szövetséges köztársaságok jogait.

Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy a javító és műszaki állomások és kolhozok közötti szerződéses viszonyok formájának a kérdése általános jelentőségű valamennyi szövetséges köztársaság számára és azt össz-szövetségi jogszabályokban kell szabályozni. A javító és műszaki állomás nagyon sokféle funkciót végez a kolhozok termelési és műszaki ellátása területén. Helytelen lenne ebből azt a következtetést levonni, hogy a javító és műszaki állomás által a kolhozok számára végzett minden munkafajtát külön szerződésbe kell foglalni. Ez bonyolulttá tenné a javító és műszaki állomás és a kolhozok közötti viszonyokat és sok felesleges írásbeli munkát követelne meg. Úgy gondoljuk, hogy a javító és műszaki állomásoknak a kolhozok kiszolgálása terén betöltött sokrétű funkcióit két csoportra lehet felosztani: termelési jellegűekre és ellátási-kereskedelmi jellegűekre.

Ennek megfelelően kétféle típus vagy mintaszerződést kellene megállapítani: a kolhoz termelési és műszaki kiszolgálásáról szóló szerződést és az anyagi-műszaki ellátásról szóló szerződést.

A termelési és műszaki kiszolgálásról szóló szerződésben meg kell határozni a kolhozok termelési és műszaki kiszolgálásának általános feltételeit és jellegét. Az ilyen általános feltételek közé lehet például sorolni a javítás fajtáit (folyójavítás, közepes javítás, generáljavítás), a javítandó tárgyakat (traktorok, arató-cséplőgépek, gépkocsik, állattenyésztési farmok berendezése stb.). A szerződésben meg kell állapítani a javító és műszaki állomások kötelezettségeit is, hogy segítséget kell nyújtaniuk a kolhozok számára a gépesítésnek a kolhoztermelésben való meghonosítása, a tudományos eredményeknek és az élenjáró tapasztalatoknak a gép- és traktorpark karbantartásánál és használatánál való alkalmazása, továbbá a gépkezelői káderek képzettségének fokozása terén. Az egyes munkálatok értékét a mezőgazdasági minisztérium által jóváhagyott díjszabás szerint lehetne megállapítani, viszont a bonyolult gépek és berendezések javításának az értékét a javító és műszaki állomásnak a kolhozokkal kötött olyan pótegyezményei alapján, amelyekben feltüntetnék a munkálatok terjedelmét, a teljesítések idejét és azok értékét. Ebben a szerződésben kell rendelkezni arról is, hogy a javító és műszaki állomás köteles a kolhozoknak ideiglenes használatra rendelkezésre bocsátani az olyan gépeket, amelyekkel a kolhozok nem rendelkeznek. Az ilyen kölcsönös viszonyokat pótegyezménybe — kölcsönszerződésbe — kell foglalni.

A javító és műszaki állomások a tartalékalkatrészeket, a kőolajtermékeket, a talajjavító szereket, mérgező vegyszereket és más termelésre rendeltetett árukat külön szerződésben foglaltaknak megfelelően juttatják és e szerződésben meg kell határozni az elszámolási feltételeket, a felek felelősségét a szerződéses kötelezettségeik elmulasztása miatt stb.

A javító és műszaki állomás állami vállalat, amely tevékenységét a gazdaságos elszámolás elve alapján végzi. A munkálatok teljesítésével, szolgáltatások juttatásával és az anyagi-műszaki ellátással kapcsolatos kiadásait a kolhozoktól e műveletekért befolyó jövedelméből kell fedeznie. De a javító és műszaki állomásra a tisztán gazdasági funkciók mellett az a feladat is hárul, hogy megvalósítsa az állomás tevékenységi területén a kolhozok gép- és traktorparkjának állapota felett az állami műszaki felügyeletet.

A sajtóban már rámutattak arra, hogy a javító és műszaki állomások mellett létrehozott állami műszaki felügyeletet végző felügyelők intézménye nem képes biztosítani a javító és műszaki állomás által kiszolgált gazdaságok gép- és traktorparkja állapota felett az állami műszaki felügyeletet. Rá kell mutatni arra, hogy e felügyelők kettős helyzetben vannak: a területi mezőgazdasági igazgatóságok nevezik ki és mentik fel őket az állásukból, de a munkájuk során a javító és műszaki állomás igazgatójának vannak alárendelve. Ugyanakkor a járási mezőgazdasági felügyelőségek irányítása alatt is állnak. Erre tekintettel tették meg azt a javaslatot, hogy az állami műszaki felügyeletet végző felügyelőket teljes mértékben a járási mezőgazdasági felügyelőségnek kell alárendelni.[4]

Mi ezt a javaslatot támogatjuk és ugyanakkor felhozunk annak érdekében egynéhány további meggondolást. Úgy gondoljuk, hogy aligha lehet sikeresnek tekinteni azt a megoldást, hogy a javító és műszaki állomások, amelyek olyan funkciókat teljesítenek, mint a kolhozok műszaki kiszolgálása, azoknak gépekkel és más árukkal ellátása a termelés érdekében, ugyanakkor az állami műszaki felügyelet funkcióit is ellássák. Nem kell

[3] Lásd a Szovjetunió Rendeleteinek Gyűjteménye, 1958. 15. szám, 120. cikk.

[4] Ld. erről a Belorussz SZSZK Mezőgazdasági Akadémiája elnökének, I. Sz. Lupinovicsnak „Belorusszia mezőgazdasága további fellendítésének egyes kérdései" c. cikkét (Szelszkoje Hozjajsztvo c. folyóirat, 1958. nov. 26.).

bizonyítani azt, hogy a gép- és traktorpark állapota a kolhozokban, azok helyes felhasználása jelentős mértékben függ a javítás minőségétől, a jól megszervezett karbantartástól, attól, hogy a kolhozok kellő időben el legyenek látva tartalékalkatrészekkel stb. Mindezért jelentős mértékben felelős a javító és műszaki állomás, amely a kolhozokkal kötött szerződések alapján kiszolgálja azokat.

Határozatlan helyzet alakul ki, mert a javító és műszaki állomás mint gazdaságos elszámolás alapján álló vállalat egyrészről anyagilag felelős a kolhozok irányában a teljesített javítási és egyéb munkálatok minőségéért, jótállást ad a kolhozok számára a javítás elvégzése után egy meghatározott ideig, és másrészről az ő feladata az állami műszaki felügyelet funkcióinak gyakorlása. Ennek a meggondolásnak a figyelembevételével úgy véljük, hogy a javító és műszaki állomást mentesíteni kell az állami műszaki felügyelet funkciói alól és ezt a járási mezőgazdasági felügyelőkre kell ruházni. Célszerű áthelyezni a járási felügyelőségek állományába az állami műszaki felügyeletet végző felügyelőket is.

Külön kell foglalkozni a gép- és traktorállomások és a kolhozok közötti viszonyokat szabályozó jogszabályokkal. Véleményünk szerint azokat a jogszabályokat, amelyek meghatározzák a gép- és traktorállomás joghelyzetét és azoknak a kolhozok irányában fennálló viszonyai jellegét, teljesen hatályon kívül kellene helyezni. Ismeretes, hogy a gép- és traktorállomások abban a formájukban, ahogyan 1958-ig fennállottak, már teljesen betöltötték a szerepüket.

Nem kell bizonyítani, hogy jelenleg azok a gépállomások, amelyeket még ideiglenesen fenntartottak, nem alapíthatják a kolhozokkal fennálló kölcsönös viszonyaikat a típusszerződés szabályaira. A javító és műszaki állomásokról szóló szabályzattal a javító és műszaki állomások kötelezettségévé tették azoknak a kolhozoknak termelési és műszaki kiszolgálását, amelyeknek még nincsen lehetőségük arra, hogy traktorokat és más gépeket és felszereléseket beszerezzenek, és még nem tudják biztosítani ezeknek helyes felhasználását.[5] Következésképpen a javító és műszaki állomás nemcsak azoknak a kolhozoknak termelési kiszolgálását fogja ellátni, amelyek megvették a vonatkozó gépeket a gép- és traktorállomáson, hanem azokét is, amelyeknek nincs lehetőségük traktorok és más gépek beszerzésére. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, fenn kell-e továbbra is tartani a gép- és traktorállomások egy részét. A gép- és traktorállomásoknak azokat a funkcióit, amelyek a kolhozoknak a termeléssel kapcsolatos kiszolgálására vonatkoznak, át lehet ruházni a javító és műszaki állomásokra. Ami viszont a gép- és traktorállomások által korábban teljesített egyéb funkciókat illeti, ezek közül sok jelenleg a dolgozók küldöttei szovjetjének járási végrehajtó bizottságának mezőgazdasági felügyelőségére, avagy magára a végrehajtó bizottságra szállt át. Ilyenképpen ebből a szempontból sincs szükség a gép- és traktorállomások további létezésére.

E kérdésnek az eldöntése során figyelembe kell venni azt is, hogy az egyes kolhozok — ahogyan a gyakorlat mutatja —, amíg fennállnak a gépállomások, nem veszik meg mindazokat a mezőgazdasági gépeket, amelyekre szükségük lenne, bár rendelkeznek az ehhez szükséges összegekkel és helyesebbnek tartják, ha ezeket a gépeket a fennmaradó gép- és traktorállomások útján veszik igénybe. Ezzel kapcsolatban N. Sz. Hruscsov felvetette azt a kérdést, hogy ilyen körülmények között fenn kell-e egyáltalán tartani a gépállomásokat és nem érkezett-e el annak az ideje, hogy az összes gép- és traktorállomásokat javító és műszaki állomásokká szervezzék újjá azzal, hogy valamennyi kolhoz a termelési és műszaki kiszolgálás új formájára térjen át.[6] Az SZKP Központi Bizottságának decemberi (1958) plénuma azt javasolta a helyi párt- és szovjet szerveknek, hogy a legközelebbi időn belül fejezzék be a gépállomások újjászervezésével kapcsolatos munkát és tegyék meg a szükséges intézkedéseket a javító és műszaki állomások munkájának megjavítására.

3. A város és a falu közötti áruforgalom továbbfejlesztése szempontjából, az értéktörvény hatásának figyelembevétele szempontjából nagy jelentősége van a kolhozok és a kolhozok anyagi és műszaki ellátását megvalósító állami gazdasági szervezetek közötti közvetlen szerződéses kapcsolatok létrehozásának. Jelentős mértékben le kell csökkenteni azoknak a szervezeteknek a számát, amelyek a kolhozok és szovhozok, és a kolhozokat és szovhozokat mezőgazdasági gépekkel és termelésre rendeltetett árukkal való ellátó vállalatok között a közvetítő szerepét töltik be, továbbá amelyek a mezőgazdasági termékek fogyasztóiként jelentkező szervezetekkel látják el a közvetítést. A kolhozoknak és a szovhozoknak jogot kell biztosítani arra, hogy saját maguk létesítsenek gazdasági kapcsolatokat e szervezetekkel és vállalatokkal a részükre szükséges gépek, ipari áruk szállítására és az általuk termelt termékek eladására vonatkozó szerződések megkötése útján. Ez elő fogja segíteni mind a mezőgazdasági termékek önköltségének, mind pedig az ipari áruk önköltségének jelentős csökkenését, azoknak az igen magas költségeknek a terhére, amelyek a közvetítői szerepet betöltő szervezetek nagy számával kapcsolatosak.

A kolhozok és az állami és szövetkezeti szervezetek közötti szerződéses viszonyok megszervezésénél figyelembe lehet venni azokat a tapasztalatokat, amelyeket az állami vállalatok a közvetlen szerződéses kapcsolatok létrehozásánál szereztek.

Úgy gondoljuk, hogy célszerű a kolhozokban a mezőgazdasági termékek állami felvásárlását, amelyet tervfeladatok alapján hajtanak végre, vállalkozási szerződés alapján végezni. A szerződés

[5] Ld.: A Szovjetunió Rendeleteinek Gyűjteménye, 1958. 15. szám, 120. cikk.

[6] N. Sz. Hruscsov: „A mezőgazdaság fejlesztésének eredményei az utolsó öt év folyamán és a mezőgazdasági termékek további növelésének feladatai." Goszpolitizdat, Moszkva, 1958. 64. sz.

olyan fegyelmező eszköz lenne, amely megjavítaná a mezőgazdasági termékek állami felvásárlásával kapcsolatos munka megszervezését, a tervfeladat konkretizálásának formájaként szolgálna.

Amint erre N. Sz. Hruscsov rámutatott, a közeljövőben olyan viszonyokat fognak kialakítani, amikor az államnak lehetősége lesz arra, hogy alacsonyabb árakon szerezze be a kolhozokban az ott termelt mezőgazdasági termékeket. Az egyes kolhozokban vásárolt mezőgazdasági termékek árainak helyesebb, a helyi feltételek figyelembevételével történő meghatározását segítené elő az, ha a beszerző szervezet és a kolhoz között szerződés lenne.

E szerződés útján nemcsak a köztársaságon, területen vagy járáson belül lehetne a mezőgazdasági termékekre differenciált árakat megállapítani, hanem minden egyes kolhoz számára is meg lehetne határozni e termékeknek az állam részére történő szállítása mennyiségét és határidejét, választékát és minőségét.

A mezőgazdasági termékek beszerzésének új rendje szükségessé teszi a helyi beszerző szervezetek rendszerének felülvizsgálását, a szükségtelen szervek megszüntetését. Ezt a következő példán mutatjuk be. A kirovi terület kumeni járásában a „Zagotszkot" (állatfelvásárló) irodájának beszerző állomása van. Korábban, amíg a járásban sok kis kolhoz volt, ennek az állomásnak a léte jogosult volt. Jelenleg a járás hét kolhoza a „Krasznij Oktyabr" (Vörös Október) nagy kolhozba egyesült, amelynek az elnöke P. Prozorov, a Szocialista Munka kétszeres hőse. Amint P. Prozorov írja, a „Krasznij Oktyabr" kolhoz képes arra, hogy saját maga adja át a hústerméket a kirovi húsfeldolgozó üzemnek, éspedig az egész év folyamán egyenletesen. Ilyen körülmények között semmi sem teszi indokolttá azt, hogy a kolhoz területén a Zagodszkot irodájának beszerző állomása legyen. Sok ilyen példát lehetne felhozni. A jelenlegi kolhozok, amint ismeretes, sok ágazatú nagygazdaságok, amelyeknek az élén tapasztalt vezetők állnak. A kolhozok képesek arra, hogy közvetítők nélkül saját maguk biztosítsák a mezőgazdasági termékek felvásárlásával kapcsolatos állami feladatok teljesítését, és hogy ezeket a termékeket közvetlenül adják le azoknál a szervezeteknél, amelyek a fogyasztói e termékeknek. Teljes mértékben helyeselni kell P. Prozorovnak azt a javaslatát, hogy elérkezett az ideje annak, hogy a kerület központja közelében fekvő több járásban, továbbá a nagy kolhozokban megszüntessék a különböző és rendszerint semmit sem dolgozó beszerzési állomásokat, irodákat és az így felszabaduló embereket a termelésbe állítsák be. Ez nagy megtakarítást biztosítana az állam számára és elősegítené a mezőgazdasági termékek beszerzésének jobb megszervezését.[7]

Az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának „Moszkva város lakosságának burgonyával és zöldséggel való ellátása biztosításáról a moszkvai terület specializált szovhozai útján" című 1958. november 2-án közzétett határozata azt ajánlotta a moszkvai területen jelentős burgonya és zöldség vetésterülettel rendelkező kolhozoknak, hogy a kereskedelmi szervezetekkel előre kössenek szerződéseket, amelyekben meg kell határozni a választékoknak megfelelően a szállítandó burgonya- és zöldségmennyiséget, ki kell kötni a termékek minőségét, a szállítás idejét és az árakat, amelyekért e termékeket szállítják. Úgy gondoljuk, hogy ennek az ajánlásnak meghatározó jelentősége van nem csupán a moszkvai terület kolhozai számára, hanem más területek kolhozai, különösen a nagyvárosok és ipari központok mellett fekvő kolhozok számára is.

A zöldség és burgonya termesztésében a munkaigényes folyamatoknak nagymérvű gépesítése e termékek termelésének erős megnövekedését vonta maga után. Sok helyen a kolhozoknak nehézségeik vannak a zöldség kellő időben való elárusítása terén. Ugyanakkor ezek a nehézségek gyakran azzal kapcsolatosak, hogy a felvásárló szervezetek nem dolgoznak eléggé operatíven. A kolhozok és a kereskedelmi szervezetek közötti közvetlen szerződéses kapcsolatok létrehozása elősegítené egyrészről e termékek eladásának jobb megszervezését, és következésképpen a lakosságnak a zöldség és burgonya terén fennálló szükségletei jobb kielégítését, másrészről a kolhozoknak nagyobb bevételeket biztosítana a termékeik kellő időben való elárusítása útján.

E kérdés eldöntésénél figyelembe kell venni azt a helyzetet is, hogy a következő hét éven belül országunk kolhozaiban jelentős mértékben megnövekszik az olyan ipari vállalatoknak a száma, amelyek fel fogják dolgozni a kolhozok által termelt mezőgazdasági termékeket. A kolhozok és szovhozok, amint erre már rámutattunk, fokozatosan olyan vállalatokká fognak átalakulni, amelyek nemcsak termelik, hanem egyben fel is dolgozzák a mezőgazdasági termékeket, ami szintén arra kötelez minket, hogy már most tisztázzuk, hogy milyen gazdasági kapcsolatai lehetnek majd a kolhozoknak a különböző kereskedelmi és a termékeiket fogyasztó szervezetekkel és hogy milyen módon kell szabályozni e téren a közöttük levő kapcsolatokat.

4. A szocialista mezőgazdaság előtt a következő hét év folyamán felmerülő hatalmas feladatok világánál különösen világosan kitűnik a kolhoz- és földjogi jogszabályok lehető leggyorsabb időn belüli kodifikálásának szükségessége. Sok olyan jogszabályt, amelyek a kolhozok gazdasági viszonyait szabályozzák és amelyeket az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953) plénuma előtt adtak ki, nem lehet hatályosnak tekinteni, mégha azokat formálisan nem is helyezték hatályon kívül, más jogszabályok viszont az új körülményeknek megfelelő módosításokra és változtatásokra szorulnak.

Különös figyelmet kell fordítani a mezőgazdasági artyel új minta-alapszabályának előkészítésére, amelynek biztosítania kell a kommunizmusnak a mezőgazdaság területén széles körben megvalósított építését és a kolhozok előtt a következő hét év folyamán álló feladatok teljesítését. Az 1935.

[7] Ld. Szelszkoje Hozjajsztvo c. folyóiratot, 1958. november 30-i szám.

évi minta-alapszabály elfogadása után eltelt idő alatt a kolhozfalukban hatalmas változások mentek végbe. A kolhozépítés a fejlődés új szakaszába lépett. Ilyen körülmények között az 1935. évi minta-alapszabály már nem öleli fel a kolhozok sokrétű életének és tevékenységének valamennyi oldalát. Ellenkezőleg, sok esetben korlátozza a kezdeményezésüket a közös gazdálkodás megvalósításának módja területén, a helyi feltételeknek leginkább megfelelő módok megválasztása területén.

Figyelembe véve a fentieket, továbbá a kolhozok és kolhoztagok kívánságait, az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa „A mezőgazdasági artyel alapszabályáról és a kolhoztermelés megszervezése és az artyel ügyeinek igazgatása terén a kolhoztagok kezdeményezésének továbbfejlesztéséről" szóló 1956. március 6-án kiadott határozattal azt ajánlotta a kolhozoknak, hogy a főfeladatból, azaz a mezőgazdaság és állattenyésztés gyors felemelkedésének biztosításából kiindulva, saját maguk egészítsék ki és változtassák meg az elfogadott alapszabályaikat a kolhoz helyi konkrét feltételeinek figyelembevétele mellett. Ez a határozat rámutat azokra az alapvető irányokra, amelyekben ajánlatos módosításokat és kiegészítéseket eszközölni.

Az adott határozat alapján az egyes kolhozokban hatalmas munkát végeztek el a kolhoz-alapszabályok megváltoztatása és kiegészítése terén. Felülvizsgálták és összhangba hozták a hatályos jogszabályokkal és a kolhozok előtt álló feladatokkal a minta-alapszabály több elavult rendelkezését. Így az alapszabály 6. cikkét, amely meghatározza a kolhoztermelés tervezésének rendjét, lényegesen megváltoztatták és azt összhangba hozták a mezőgazdasági termelés tervezésének új rendjével. Pontosabban meghatározták azt az eljárást, amelynek alapján kiosztják a kolhozudvarok számára a háztáji telkeket, felülvizsgálták a kolhozudvarok személyi tulajdonában levő állatok számát meghatározó szabályokat, különösen azokban a kerületekben, ahol nagy változások álltak be a kolhozok gazdálkodásának irányvonalában stb.

Jelentős változtatásokat és kiegészítéseket vezettek keresztül az alapszabálynak azokban a fejezeteiben, amelyek a kolhoztagok munkájának megszervezésével és díjazásával kapcsolatos viszonyokat szabályozzák. Így sok kolhozban a termelési brigádokat nem az egyes termelési ágak szerint létesítik, hanem ún. komplexbrigádokat szerveznek ; bevezetik a havi előleg folyósítását ; az egyes kolhozok áttérnek a kolhoztagok munkájának pénzben biztosított díjazására ; sok kolhozban bevezették a fizetett szabadságokat, segélyeket és nyugdíjat állapítottak meg az elaggottak számára, továbbá az olyan kolhoztagok számára, akik betegség folytán vesztették el a munkaképességüket stb.

De a kolhoz-alapszabályoknak azok a módosításai és kiegészítései, amelyeket a kolhozok 1956-ban és az azt követő években az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa által 1956. március 6-án kiadott határozata alapján eszközöltek, nem tükrözik a gépállomások átszervezésével és a mezőgazdasági termékek új beszerzési rendjével felmerülő új feladatokat, valamint a kolhozok gazdasági tevékenységének új feltételeit. Erre tekintettel az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa „A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és traktorállomások átszervezéséről" szóló 1958. április 18-án kiadott határozattal azt ajánlotta a kolhozoknak, hogy a fentebb említett rendszabályokból folyó módosításokat is hajtsák végre az alapszabályaikon. E határozat azt ajánlotta a kolhozoknak, hogy jelentős mértékben növeljék a saját forgóeszközeiket, amire az új körülmények közötti rendes termelési tevékenységük biztosítása végett szükségük van, növeljék a pénzbeli jövedelmekből az osztatlan alapokba, azaz az alapeszközeik alapjaiba fizetett összegeket a közös gazdaság további fejlesztése, az iskolák, kórházak, munkásszállók, utak építése, traktorok, arató-cséplőgépek és más mezőgazdasági gépek beszerzése céljából, hogy változtassák meg az 1958. évi termelési pénzügyi terv által előirányzott beruházások összetételét.

Az SZKP Központi Bizottságának februári (1958) plénuma határozatot hozott a kolhoztagok harmadik össz-szövetségi kongresszusának összehívásáról „a kolhozépítés megoldásra váró kérdéseinek megvizsgálása és a mezőgazdasági artyel minta-alapszabálya szükséges módosítása céljából". Az új minta-alapszabály előkészítésénél a tudományos dolgozók egyik legfontosabb feladata a kolhozépítés folyamán felmerülő főbb kérdések elméleti kidolgozása és a gyakorlat általánosítása. Ezeket a kérdéseket a kolhozjoggal foglalkozó valamennyi tudományos dolgozónak szem előtt kell jelenleg tartania. A mezőgazdasági artyel új minta-alapszabályának a kolhozélet alaptörvényévé kell válnia, amely meghatározza a kolhozok továbbfejlődésének útjait, egészen a kommunizmus győzelméig országunkban.

De a mezőgazdasági artyel minta-alapszabálya mindenekelőtt arra hivatott, hogy szabályozza a kolhozon belül — a kolhoz és annak tagjai között, továbbá a kolhoz és a kolhozudvar között felmerülő viszonyokat. Nem ölelheti fel mindazokat a viszonyokat, amelyek a kolhoz és más kolhozok között, a kolhoz és az állami és társadalmi szervezetek és vállalatok között jönnek létre. Ezért a jogi irodalomban rámutatnak arra, hogy új alapszabály kidolgozása mellett kodifikálni kell az összes olyan jogszabályokat, amelyek az alapszabályban foglalt alapvető rendelkezések részletezéseképp szabályozzák a kolhozok és az állami vállalatok és szervezetek, társadalmi szervezetek és egyes állampolgárok közötti kölcsönös viszonyokat. A mezőgazdasági artyel minta-alapszabálya kiegészítéseképpen törvényt kell hozni a kolhozokról, amely szabályozná mindazokat a társadalmi viszonyokat, amelyekről a mezőgazdasági artyel minta-alapszabálya nem rendelkezhet és amelyeket jelenleg a különböző állami szervek által kiadott számtalan jogszabály szabályoz.[8]

[8] Ld. erről részletesebben a kolhozjogi törvények kodifikálásának tudományos alapjaival foglalkozó elméleti értekezletről szóló beszámolót. (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat, 1958. 9. sz. 128. old.)

Rá kell mutatni arra is, hogy meg kell gyorsítani a földhasználat alapelveinek előkészítését, amelyekben részletesen meg kell határozni a szovhozoknak és kolhozoknak mint felhasználóknak a jogait és kötelezettségeit, a felelősségüket a használatukba bocsátott földekre vonatkozó jogszabályok megsértéséért. A földhasználati alapelvek tervezetét már kidolgozták, de a munka végleges befejezése elhúzódott. Ugyanakkor ennek a jogszabálynak a meghozatala is lényeges jelentőségű lenne a kolhozok és szovhozok tevékenysége szempontjából, különösen jelenleg, amikor előtérbe kerül a föld termékenységének fokozása és valamennyi mezőgazdasági növény terméshozamának emelése a kolhozokban és a szovhozokban. A fontosabb mezőgazdasági termékek termelése a következő hét év folyamán 100 ha mezőgazdasági földterületre esően 1965-ig jelentős mértékben emelkedni fog és meghaladja majd azt a termelést, amelyet az Egyesült Államokban 100 ha-ra esően elértek.

A földhasználat alapelveinek kiadása a Szovjetunióban és azok alapján a szövetséges köztársaságok földjogi törvénykönyveinek meghozatala jelentős mértékben elősegítené a földnek helyes és leginkább termelékeny kihasználását a kolhozokban és szovhozokban.

Az említett jogszabályok végleges előkészítésénél figyelembe kell venni azt, hogy a kolhozokban a mezőgazdaság fejlesztése terén az előttünk álló időszakban a főirányvonal a szemestermények termelésének, mint a mezőgazdaság alapjának mindenirányú növelése marad. N. Sz. Hruscsov beszámolójának tézise szerint országunk kolhozai és szovhozai 1965. év végére 10—11 milliárd pud szemestermény betakarítását biztosítják évenként. Ezt a feladatot, amint erre az SZKP Központi Bizottságának decemberi (1958) plénumán rámutattak, lényegében azáltal kell megoldani, hogy valamennyi kolhozban és szovhozban helyesen kell folytatni a gazdálkodást, a megfelelő vetésforgókat kell bevezetni, biztosítani kell a talaj helyes megmunkálását és minden mezőgazdasági növényből megfelelő minőségű magvakat kell vetni.

Folytatni kell a gyapottermelő kerületekben az öntözött földek növelését és az északnyugati és nyugati kerületekben a talajjavítást, gondoskodni kell a vízhiányos és kevés vízű legelők vízellátásáról és több más fontos intézkedést kell végrehajtani a föld termékenységének növelése és a mezőgazdasági növények terméshozamának fokozása érdekében. Rá kell mutatni arra, hogy e téren a kolhozokra vonatkozó hatályos törvények nem felelnek meg teljes mértékben a fentemlített feladatoknak. Például azokat a viszonyokat, amelyek kolhozgazdaságon a földrendezéssel függnek össze, még mindig az OSZFSZK 1922. évi földjogi törvénykönyve és a földhasználat és földrendezés 1928. évi általános elvei, továbbá a Szovjetunió földművelési népbiztossága által kiadott több utasítás szabályozza, annak ellenére, hogy e jogszabályok elavultak.

A földrendezési szervek e jogszabályok értelmében hivatalból kötelesek a kolhozok belső földrendezését elvégezni (figyelembe véve ennek során a kolhozok előtt álló feladatokat), éspedig az állam költségére. De a földrendezést végző szervek a hatályos jogszabályok értelmében nem felelősek azért, hogy nem teljesítik a kolhozok földrendezésével kapcsolatban reájuk háruló kötelezettségeket. Ez odavezet, hogy a földrendezés a kolhozokban éveken át folyik, és mégsem fejezik azt be, avagy azt az egyes kolhozok konkrét sajátosságainak szükséges figyelembevétele nélkül hajtják végre, és ezért később felül kell vizsgálni a kolhozok belső földrendezési terveit.

Az a körülmény, hogy a törvény nem állapítja meg azt a szervet, amely felelős a kolhozokban végrehajtandó valamennyi földrendezési rendszabály végrehajtásáért, odavezet, hogy a földrendezési szervek sok esetben kellő alap nélkül hatalmas eszközöket használnak fel erre. A kolhozok a maguk részéről arra számítanak, hogy a gazdaságukon belüli földrendezést a földrendező szervek hivatalból és az állam költségére végzik el, és nem törődnek azzal, hogy a nekik juttatott földön e munkálatokat megfelelően végezzék el, nem tanúsítanak ebben a vonatkozásban megfelelő kezdeményezést. Sőt több, a jelenlegi helyzetben a kolhozoknak nincsen joga arra, hogy igényt támasszanak a földrendező szervekkel szemben aziránt, hogy a földterületükön végezzék el a földrendezést, továbbá hogy felelőssé tegyék ezeket a szerveket olyan esetben, ha nem teljesítik a kolhozok földrendezésére vonatkozó jóváhagyott tervből folyó kötelezettségeiket.

Abból a célból, hogy növekedjen mind a földrendezési szervek, mindpedig a kolhozok felelőssége, a földrendezéssel kapcsolatos feladatok teljesítésénél, véleményünk szerint arra lenne szükség, hogy e cselekményeket a kolhozokkal kötött szerződések alapján végezzék el megfelelő díjazás ellenében, amely megfelelne a földrendező szerveknek a földrendezési munkálatok és a megfelelő iratok elvégzésével kapcsolatos kiadásainak. Ennek az eljárásnak a bevezetése elősegítené az összes felsorolt hiányosságok kiküszöbölését és jelentős mértékben fokozná a felek felelősségét a földrendezés folyamatában, közelebb hozná a földrendezést annak minden egyes szakában a valódi tevékenység követelményeihez, és a kolhozokban az egész belső földrendezést tartósabbá és azoknak a feladatoknak megfelelőbbé tenné, amelyek a jelenlegi szakaszban a kolhozok előtt állnak.

Ezenfelül a javasolt eljárás lehetővé teszi, hogy minden földrendezésre vonatkozó szerződésben konkréten meghatározzák a szerződő felek kötelezettségeit és felelősségüket a kötelezettségeik elmulasztásáért, aminek szintén fontos jelentősége van.

A kolhozok, amikor befizetik a megfelelő díjat a belső földrendezésért, közvetlenül érdekelve lesznek az említett cselekményekben és ezért megfelelő igényekkel fognak fellépni a földrendező szervekkel szemben. A földrendezési szervek másképp fognak viszonyulni a kötelezettségeik teljesítéséhez, figyelembe véve, hogy amennyiben hibákat követnének el, a kolhozok követelni fogják, hogy a hibákat saját költségükre javítsák ki.

Ilyenképpen a kolhozok belső földrendezésének díjazás ellenében való végzése és e munkálatoknak szerződés alapján történő teljesítése, jelentős mértékben elő fogja segíteni a kolhozok és kolhoztagok alkotó kezdeményezését a részükre juttatott földterület helyes megszervezésével és annak leghatékonyabb módon való felhasználásával kapcsolatos feladatok megoldásában, és ezáltal elő fogja segíteni a kolhozok előtt a következő hét év folyamán álló feladatok megoldását.

A kolhozok földhasználatára vonatkozó törvények egyik leglényegesebb megsértése közé tartozik jelenleg az, hogy a kolhozok nem teljesítik az agrotechnika szabályainak alkalmazásával, a helyes vetésforgó megállapításával és bevezetésével és a földművelési kultúra fokozására, valamint a mezőgazdasági termelés továbbfejlesztésére irányuló más szabályok alkalmazásával kapcsolatos kötelezettségeiket. De a hatályos törvények nem mondják ki, hogy a kolhozok és azok vezetői a felelősek e rendkívül fontos kötelezettségek teljesítésének elmulasztásáért.

A földjogi törvények csupán a kolhozoknak juttatott földterületek törvényellenes elosztásáért, továbbá a földhasználati jog átruházásáért állapítanak meg felelősséget. Ugyanakkor a feladat nem csupán abban áll, hogy ne szegjék meg a föld állami tulajdonba vételére vonatkozó törvényeket, hanem abban is, hogy biztosítva legyen a párt és kormány határozatai értelmében a mezőgazdaság továbbfejlesztése terén a kolhozokra háruló kötelezettségek teljesítése.

A mezőgazdasági dolgozókhoz intézett felhívásban az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa még 1957 januárjában rámutatott arra, hogy a terméshozam növelése terén az egyik legfontosabb láncszem az agrotechnikai szabályok megtartása a mezőgazdasági kultúrák termesztésénél. Ez a felhívás megállapította, hogy „nem lehet a továbbiak során tűrni az olyan tényeket, hogy a kolhozokban és a szovhozokban rendszeresen megsértik az agrotechnika szabályait — a szántás mélységét, a vetési időt, a vetési normákat és az agrotechnika más szabályait". Ugyanerről beszélt N. Sz. Hruscsov is az SZKP Központi Bizottsága decemberi (1958) plénumán tartott beszámolójában.

Abból a célból, hogy fokozzák az agrotechnika szabályainak megtartása feletti ellenőrzést a kolhozokban és annak ellenőrzését, hogy a kolhozok mint földhasználók teljesítsék a kötelezettségeiket, véleményünk szerint célszerű lenne ezt az ellenőrzést a dolgozók küldöttei járási szovjetjei végrehajtó bizottságai mellett levő mezőgazdasági felügyelőségekre és magukra a végrehajtó bizottságokra ruházni és ugyanakkor megadni ezeknek az állami ellenőrzés jogát nemcsak a kolhozok irányában, hanem a Szovjetunió mezőgazdasági minisztériuma helyi szervei irányában is, amelyek kötelesek segíteni a kolhozokat a helyes vetésforgók megállapításában és az agrotechnika más szabályainak meghonosításával kapcsolatos egyéb rendszabályok végrehajtásában.

Mindezeknek a kérdéseknek vissza kell tükröződniök a Szovjetunió jövőbeli földhasználati alapelveiben, a szövetséges köztársaságok földjogi törvénykönyveiben és a kolhozokra vonatkozó más jogszabályokban, amely jogszabályokat összhangba kell hozni a szocialista mezőgazdaság előtt a következő hét év folyamán álló hatalmas feladatokkal.

Akszenyenok, G.—Ruszkol, A.

A fiatalkorúak védelme a nemzetközi jogban*

A nemzetközi jognak a fiatalkorúak védelmére vonatkozó szabályai nem képeznek egységes egészet, hanem a nemzetközi jog különböző határterületein, különböző egyezményekben vannak szétszórva. A nemzetközi jog nem határozza meg általános érvénnyel a fiatalkorú fogalmát sem. A nemzetközi magánjogi egyezmények a kiskorú fogalmát használják, de annak közelebbi meghatározását a kiskorú hazai törvényének, a lex patriaenak engedik át. A nemzetközi büntetőjogi egyezmények a különleges védettség szempontjából a 20., illetve a 21. életévet tekintik korhatárnak. A nemzetközi munkaügyi egyezmények a 18. életévét be nem töltött személyt fiatalkorúnak, a 15. életévét be nem töltött személyt gyermeknek nevezik.

A következőkben először a nemzetközi jognak a fiatalkorúak polgári jogi védelmével kapcsolatos szabályait, majd büntetőjogi védelmére vonatkozó rendelkezéseit, harmadsorban a fiatalkorúakat munkaügyi vonatkozásban védő nemzetközi egyezményeket, majd a fiatalkorúak háború idején való védelmére vonatkozó különleges szabályokat, végül pedig az ENSZ legujabb tervezetét és a nemzetközi jogi szabályozás perspektíváját vizsgáljuk meg.

I. A gyámság tekintetében az alapvető nemzetközi szabályozást a Hágában, 1902. június 12-én kötött nemzetközi egyezmény (1912 : XXIII. tv.) képezi. Az egyezmény hatályban van egyfelől a Magyar Népköztársaság, másfelől Belgium, Lengyelország, Luxemburg, Németalföld, Olaszország, Svájc és Spanyolország közötti viszonylatban. Az egyezmény alapvető szabálya az, hogy a kiskorú feletti gyámság megszervezésére hazai hatóságai vannak hivatva, azoknak joghatósága — az alább tárgyalandó csekély jelentőségű kivételektől eltekintve — a gyámság tekintetében kizárólagos. Az egyezmény szerint a kiskorú hazai anyagi joga, a lex patriae alkalmazandó a gyámsággal kapcsolatos jogviszonyok tekintetében mindenkor, még

* A TIT budapesti jogi szakosztálya rendezésében 1959. február 3-án a Kossuth Klubban tartott előadás.

akkor is, ha az eljárásra — kivételesen — külföldi gyámhatóságnak van joghatósága. Tehát ilyen esetben az egyezményszabta keretekben eljáró külföldi gyámhatóság is a kiskorú hazai anyagi jogát alkalmazza. Ha a kiskorú hazájától távol él, a gyámság megszervezésére az egyezmény szerint hazájának az illető államban levő diplomáciai vagy konzuli képviselője van hivatva, feltéve, hogy ezt a kiskorú tartózkodó helyének állama nem ellenzi. Ilyen esetben addig is, amíg a kiskorú hazai gyámhatósága megszervezi a gyámságot, valamint minden sürgős esetben azokat az intézkedéseket, amelyek a kiskorú személyének vagy érdekeinek védelmére szükségesek, a kiskorú külföldi tartózkodó helyének hatóságai tehetik meg. Ha a hazai hatóságok nem szervezik meg a gyámságot, úgy a kiskorú tartózkodó helyének hatóságai hivatalból intézkednek a gyámság megszervezése felől. Ez a gyámság azonban csak kisegítőként szerepel, s bármikor helyébe léphet az a gyámság, amelyet a kiskorú hazai gyámhatósága szervez.

A hágai egyezmény tehát, amelynek részesei túlnyomó részben nyugati államok, a magyar belső joggal és a kontinentális jogokkal egyezően a gyámságra nézve anyagi jogi tekintetben a lex patriae alkalmazását írja elő, az eljárásra pedig a külföldön élő vagy tartózkodó kiskorú hazai hatóságainak joghatóságát ismeri el. Magyar vonatkozásban ezek a rendelkezések különleges jelentőséget nyertek, amikor az 1956. évi ellenforradalom következtében, a megtévesztő propaganda hatása alatt, nagyszámú kiskorú magyar állampolgár ment ki nyugati államokba. Ezeket a kiskorúakat számos nyugati államban a menekültek helyzetére vonatkozóan Genfben, 1951. július 28-án kötött egyezmény hatálya alá tartozókként kezelik, jóllehet az egyezmény 1. cikke értelmében menekültnek csak az erre vonatkozólag a második világháború előtt létrejött megállapodások alapján annak nyilvánított személyeket, valamint azokat kell tekinteni, akik hazájukat az 1951. évi január hó 1. napja előtt hagyták el és akik hazájukban fajuk, vallásuk, nemzetiségük vagy bizonyos társadalmi réteghez való tartozásuk, illetőleg politikai véleményük miatt joggal tarthatnának üldözéstől. Tehát az a menekült minőség kritériumát az egyezmény szerint a személy hazájának 1951. január 1. előtt történt elhagyása és a személynek vétlenül, csupán személyi minőségének egyes jellemzői folytán üldöztetésnek kitett volta együttesen képezik. Nyilvánvaló, hogy a Magyar Népköztársaság területét az ellenforradalom következtében elhagyott személyek a menekült minőség megállapításához szükséges konjunktív feltételek egyikének sem felelnek meg. Több nyugati államban ennek ellenére a Magyarországról az ellenforradalom következtében külföldre ment személyek, s közöttük a kiskorúak személyállapotára nézve a menekültügyi egyezmény 12. cikkének 1. bekezdésében foglalt rendelkezést alkalmazzák, amely szerint: „Valamennyi menekült személyállapotára nézve lakóhelye, ennek hiányában tartózkodóhelye államának törvényei irányadók." Bár ez a rendelkezés — strictu sensu— csak a személyállapot körébe tartozó ügyekben alkalmazandó anyagi jogot szabályozza, azonban az illető államokban követett gyakorlat annak alkalmazását a joghatóság kérdésére is kiterjesztette. A helyzet tehát az, hogy ezekben a nyugati államokban a Magyarország területéről 1956. október 23. után eltávozott kiskorú magyar állampolgárok gyámságát lakó-, illetve tartózkodó helyük állama saját joghatósága alá vonja és arra saját anyagi jogát (a lex domiciliit) alkalmazza még akkor is, ha saját kollíziós normái, valamint a hágai egyezmény a lex patriae, a kiskorú hazai anyagi joga alkalmazását írják elő és hazai gyámhatóságának joghatóságát ismerik el. Mindennek célja az, hogy a területükön lakó, illetve tartózkodó kiskorú magyar állampolgárokat kivonják a magyar gyámhatóságok joghatósága alól, saját törvényeik, valamint a nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettségeik megsértésével meghiúsítsák a magyar hatóságok joghatóságának érvényesülését, illetve a magyar anyagi jog alkalmazását.

A külföldön élő vagy tartózkodó kiskorú gyámügyében ugyancsak hazai hatóságainak joghatóságát állapítják meg a Magyar Népköztársaságnak a baráti államokkal kötött kétoldalú szerződései, így a Csehszlovák Köztársasággal Budapesten 1951. március 6-án kötött jogsegélyszerződés (1951 : 29. tvr.) 28. cikke, a Bolgár Népköztársasággal Budapesten 1953. augusztus 8-án kötött jogsegélyszerződés (1954 : 2. tvr.) 28. cikke, a Német Demokratikus Köztársasággal Berlinben 1957. október 30-án kötött jogsegélyszerződés (1958 : 20. tvr.) 34. cikke, a Szovjetunióval Moszkvában 1958. július 15-én kötött jogsegélyszerződés (1958 : 38. tvr.) 33. cikke, a Román Népköztársasággal Bukarestben 1958. október 7-én kötött jogsegélyszerződés (1959 : 19. tvr.) 30. cikke, valamint a Lengyel Népköztársasággal Budapesten 1959. március 6-án aláírt jogsegélyszerződés 37. cikke. Mindezek a szerződések a gyámügyek tekintetében fennálló hazai joghatóság elve alól csak abban az esetben tesznek kivételt, ha a másik fél területén lakó kiskorú érdekében sürgős intézkedést kell tenni. Ilyen esetben a sürgős intézkedést lakóhelyének gyámhatósága is megteheti, ez az intézkedés azonban hatályát veszti, ha a kiskorú hazájának gyámhatósága másként határoz (a Csehszlovákiával kötött szerződés 28. cikke, a Bulgáriával kötött szerződés 29. cikke, a Német Demokratikus Köztársasággal kötött szerződés 35. cikke, a Szovjetunióval kötött szerződés 34. cikke, a Romániával kötött szerződés 31. cikke és a Lengyelországgal kötött szerződés 38. cikke). A szerződések azonban lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hazai gyámhatóság a másik állam területén lakó kiskorúra vonatkozó jogkörét a másik állam gyámhatóságára ruházza át (a Csehszlovákiával kötött szerződés 29. cikke, a Bulgáriával kötött szerződés 30. cikke, a Német Demokratikus Köztársasággal kötött szerződés 36. cikke, a Szovjetunióval kötött szerződés 35. cikke, a Romániával kötött szerződés 32. cikke és a Lengyelországgal kötött szerződés 39. cikke). A gyámolt cselekvőképessége tekintetében azonban mindenkor, még

a gyámhatósági jogkör átruházása esetében is annak hazai joga irányadó.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi magánjogban a kiskorúak gyámságára vonatkozólag az az elv érvényesül, hogy azok külföldön is hazai gyámhatóságaik védelme alatt állnak. Ez alól a kiskorú érdekében teendő sürgős intézkedések képeznek kivételt, amelyeket ideiglenes jelleggel a külföldi gyámhatóság is megtehet, ámde csupán a hazai gyámhatóság intézkedéséig terjedő érvénnyel. Mindennek alapja az, hogy a kiskorúak érdekei nyilván hazai hatóságaik részéről részesülnek a legmegfelelőbb védelemben, a nemzetközi szabályozás tehát a kiskorú védelmét a hazai gyámhatóság joghatósága érvényesülésének biztosításával szolgálja.

A kiskorúak polgári jogi védelme nemzetközi síkon való biztosításához tartoznak a kiskorúakat megillető tartásdíjak külföldön való behajtását lehetővé tevő nemzetközi jogi szabályok is. Minden állam bíróságának ítélete csak az illető állam területén hatályos, külföldön való végrehajtásának csak nemzetközi szerződés vagy viszonossági gyakorlat esetében van helye. A második világháború előtt Magyarországnak — eltekintve Ausztriával még a kettős monarchia idejében létrejött egyezménytől (1914 : XLII. tv.) — nem voltak a vagyonjogi ügyekben hozott ítéletek tekintetében a végrehajtási viszonosságot biztosító egyezményei. A magyar kapitalisták érdekeivel, minthogy azok a külföldi kapitalistákkal szemben rendszerint adósi pozícióban voltak, nem egyezett volna meg a vagyonjogi ügyekben hozott ítéletek kölcsönös végrehajtásának biztosítása, s így a nagy kapitalista érdekképviseletek eleve állást foglaltak minden ilyen tárgyú nemzetközi egyezmény kötésével szemben. Ilyen körülmények között a magyar kiskorú javára a magyar bíróság által megítélt tartásdíjat, ha az atya eredetileg is külföldi volt vagy utóbb költözött külföldre és belföldön végrehajtás alá vonható vagyona nem volt, nem lehetett behajtani. Ilyen esetben csak a tartásra kötelezett külföldi lakóhelyén (vagyonának, üzletének helyén) való új per indítása és lefolytatása maradt hátra, ez azonban oly körülményes és költséges volt, hogy a gyakorlatban alig fordult elő. A Magyarországon lakó kiskorú tehát rendszerint nem jutott hozzá az őt megillető tartásdíjhoz. A felszabadulás óta a helyzet ebben a vonatkozásban is megváltozott. A Csehszlovákiával kötött jogsegélyszerződés 48. cikkének (1) bekezdése szerint a két állam kölcsönösen végrehajthatónak ismeri el egymás bíróságainak polgári ügyekben hozott jogerős határozatait, ha azok oly vagyonjogi igényre vonatkoznak, amelynek jogcíme a szerződés hatálybalépése (1951. november 9.) után keletkezett. A Bulgáriával kötött jogsegélyszerződés 47. cikkének (2) és (3) bekezdése szerint a két állam bíróságainak a szerződés hatálybalépése (1954. január 24.) után vagyonjogi igények ügyében hozott jogerős ítéletei alapján kölcsönösen végrehajtásnak van helye. A Német Demokratikus Köztársasággal kötött jogsegélyszerződés 55. cikkének (1) bekezdése és 57. cikke értelmében az egyik állam területén polgári jogi és családjogi ügyekben a szerződés hatálybalépése (1958. június 23.) után hozott jogerős bírói határozatok a másik állam területén végrehajthatók, ha azok 1949. január 1. után keletkezett vagyonjogi igényre vonatkoznak. A Szovjetunióval kötött jogsegélyszerződés 46. cikkének (2) bekezdése értelmében az egyik állam területén polgári jogi és családjogi ügyekben vagyonjogi igények tekintetében a szerződés hatálybalépése (1958. december 16.) után hozott jogerős bírói határozatokat a másik állam területén végre kell hajtani. Hasonló rendelkezést tartalmaz a Romániával kötött jogsegélyszerződés 46. cikke, valamint a Lengyelországgal kötött jogsegélyszerződés 58. cikke is.

Mindezek a jogsegélyszerződések a végrehajtást azért korlátozták a szerződések hatálybalépése után keletkezett vagyonjogi ítéletekre, mert a szerződéseknek nem volt célja a korábban, kapitalista jellegű igények tekintetében hozott ítéletek hatályosulásának előmozdítása. Ezek a szerződések azonban általában lehetőséget nyújtanak arra, hogy méltánylást érdemlő esetekben az egyik állam igazságügyminisztere által előterjesztett kérelemre a másik állam igazságügyminisztere végrehajthatónak ismerje el a másik állam bíróságának a szerződés hatálybalépése előtt hozott, illetőleg a szerződésben megjelölt határidőt megelőzőleg keletkezett igény tekintetében hozott határozatát is. A méltánylást érdemlő esetek között egyes szerződések kifejezetten megemlítik a tartás iránti igényeket, azonban olyan viszonylatokban is, amelyekben a méltánylást érdemlő esetek nincsenek felsorolva, a tartás iránti igények nem vitásan ezek közé tartoznak.

A Magyar Népköztársaság, abból a célból, hogy azoknak a személyeknek a helyzetén javítson, akiknek tartására köteles személy valamely nyugati államban él, csatlakozott a tartásdíj külföldön való behajtása tárgyában New Yorkban 1956. június 20-án létrejött nemzetközi egyezményhez (1957 : 53. tvr.), amelynek kapitalista államok is részesei. Ez az egyezmény nem oldja meg a problémát oly maradéktalanul, mint a baráti államokkal kötött jogsegélyszerződések, nem mondja ki a tartásdíjak tekintetében keletkezett jogerős ítéletek kölcsönös végrehajtását a szerződő államok közötti viszonylatban, hanem lényegileg a tartásdíj iránti igények külföldön való érvényesítésének módja tekintetében állapít meg könnyítéseket. Az egyezmény szerint mindegyik szerződő fél kijelöli azokat a bírói vagy államigazgatási hatóságokat, amelyek a tartásdíj iránti kérelmek tekintetében áttevő és átvevő hatóságokként működnek. Az egyezményben részes államok áttevő és átvevő hatóságai tartásdíj ügyekben közvetlenül érintkeznek egymással s az ilyen kérelmet átvevő hatóság feladata az, hogy minden megfelelő intézkedést megtegyen a tartásdíjat igénylő érdekében a tartásdíj behajtása végett, ideértve szükség esetén a tartás iránti per indítását és lefolytatását, valamint a bírói ítélet végrehajtását is. Az egyezmény gyakorlati értékét lerontja az a körülmény is, hogy azt ez ideig — a Magyar Népköztársaságon kívül —

csupán Ceylon, Guatemala, Haiti, Izrael, Marokkó, Norvégia, Olaszország és Svédország erősítették meg, az egyezmény tehát csak ezekkel az államokkal való viszonylatban van hatályban. Ezek közül az államok közül is Svédország olyan értelmű — emberbaráti szempontból minden esetre kifogás alá eső — fenntartást tett, miszerint fenntartja a jogát arra, hogy a Svédországban politikai menekültként kezelt személyekkel szemben tartásdíj iránti igény érvényesítéséhez nem nyújt jogsegélyt. A vezető kapitalista államok pedig ez ideig nem csatlakoztak az egyezményhez.

II. A fiatalkorúak nemzetközi síkon büntetőjogi eszközökkel való védelmének szolgálatára vannak hivatva a prostitúció elnyomására irányuló nemzetközi egyezmények. Ezekkel kapcsolatban természetesen nem lehet szem elől téveszteni, hogy a prostitúció a kizsákmányoló társadalmi rend velejárója, a szocialista társadalmi rend fokozatos megvalósulásával arányosan csökken, illetve teljesen megszűnik. A prostitúció leküzdésére szolgáló nemzetközi egyezmények, illetőleg a fiatalkorúak ezen a téren való büntetőjogi védelmének jelentősége a szocialista országok számára összehasonlíthatatlanul csekélyebb. Azonban mindaddig, amíg a kapitalista társadalmi rend is fennáll, ezeknek az egyezményeknek a jogosultsága és jelentősége megmarad, és a prostitúció leküzdésére irányuló nemzetközi együttműködésben, főként a kapitalista államok fiatalkorújainak a prostitúciótól való megoltalmazása céljából a szocialista államok is részt vesznek

Az időrendben első ily tárgyú egyezményt Párizsban 1904. május 18-án írták alá (1912 : XLIX. tv.). Ez a szerződő államoknak a leánykereskedelem elnyomása tekintetében való együttműködését szabályozza. A szerződő államok mindegyike a leánykereskedelem elleni küzdelmet központilag irányító hatóságot állít fel, amely közvetlenül érintkezik a többi államok hasonló hatóságaival. Az államok kötelezték magukat, hogy felügyeletet gyakorolnak annak érdekében, hogy a leánykereskedelem áldozatai és ügynökei különösen pályaudvarokon, kikötőkben és utazás közben kinyomozhatók legyenek. A szerződő államok arra is kötelezték magukat, hogyha a leánykereskedelem áldozatai vagy azoknak törvényes képviselői a hazájukba való visszaszállításukat kívánják, úgy — hacsak lehetséges — hazájukba vissza fogják őket küldeni.

Ezt az egyezményt kiegészíti a Párizsban 1910. május 4-én kelt nemzetközi egyezmény (1912 : LII. tv.), amely megállapítja a leánykereskedelem mint bűncselekmény tényálladékát is és kötelezi az egyezményben részes államokat, hogy saját törvényhozásuk útján nyilvánítsák a leánykereskedelmet bűncselekménynek és a bűncselekmény elkövetőire állapítsanak meg megfelelő büntetést. Az egyezmény által elfogadott meghatározás szerint: „Büntetni kell azt, aki oly célból, hogy mások szenvedélyeit kielégítse, kiskorú asszonyt vagy leányt, bárha beleegyezésével is, kéjelgés céljára megkerít, magával visz vagy házi köréből eltávolít, mégha a bűncselekmény tényálladékának egyes elemei különböző országok területén is valósultak meg." A védett kor határát az egyezmény 20 évben állapította meg.

A nőkkel és gyermekekkel űzött kereskedés elnyomása végett Genfben 1921. szeptember 30-án létrejött nemzetközi egyezmény (1925 : XIX. tv.) *a)* a védett kor határát 20 évről 21 évre emeli fel ; *b)* az oltalmat kiterjeszti a finemű fiatalkorúakra is ; *c)* nemcsak a bűncselekmény elkövetését, hanem az annak elkövetésére irányuló előkészületi cselekményt is büntetendőnek nyilvánítja ; *d)* kimondja, hogy a prostitúció-ellenes egyezményekbe ütköző bűncselekmények miatt az egyezményekben részes államok közötti viszonylatban kiadatásnak van helye.

A tárgyra vonatkozó legutóbbi nemzetközi szabályozást az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában New Yorkban 1950. március 21-én aláírt egyezmény (1955 : 34. tvr.) képezi. Ez az egyezmény a prostitúcióra való rábírást és a prostitúció kihasználását általánosságban, tehát nagykorúakkal kapcsolatban való elkövetés esetében is bűncselekménnyé nyilvánítja. Ezenfelül kötelezi a résztvevő államokat a bevándorlóknak és a kivándorlóknak, különösen a nőknek és a gyermekeknek az indulás és a megérkezés helyén, valamint az utazás folyamán való védelme céljából szükséges rendelkezések kiadására. Az egyezményekben részes államok kötelezettséget vállaltak arra is, miszerint intézkedéseket tesznek a munkaközvetítő irodák felügyeletére nézve, abból a célból, hogy a munkát keresők, különösen a nők és a gyermekek ne legyenek a prostitúció veszélyének kitéve. Nyilvánvaló, hogy a munkaközvetítő irodák működésével kapcsolatban ilyen jelenségek szocialista államban nem fordulhatnak elő.

III. A fiatalkorúak védelmére vonatkozó nemzetközi jogszabályok különleges csoportját alkotják a fiatalkorúak munkaviszonyára vonatkozó nemzetközi munkaügyi egyezmények. A nemzetközi munkaügyi egyezményeket az Egyetemes Munkaügyi Értekezlet alkotja, amely a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet főszerve. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet az első világháborúban győztes hatalmak 1919-ben hozták létre. Célja — alkotmánya szerint — a munkaviszonyoknak nemzetközi síkon történő szabályozása és javítása. A szervezet keletkezésének igazi oka abban rejlett, hogy az első világháború győztes hatalmai a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az egész világra kiterjedő hatása miatt e szervezet létrehozásával azt a látszatot igyekeztek kelteni, mintha olyan rendszert teremtettek volna, amely a munkások és a tőkések közötti érdekellentétek békés kiegyenlítésére alkalmas. Valójában azonban saját munkásosztályuk elkeseredését és forradalmi törekvéseit akarták ily módon elaltatni. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a második világháború után az ENSZ szakosított intézményévé vált és munkájában részt vesznek a szocialista államok is, ami abból a szempontból jelentős, hogy elősegítik az olyan nemzetközi egyezmények megalkotását, amelyek a szociális haladást szolgálják. Ezek a

munkaügyi egyezmények olyan szociális követelményeket írnak elő, amelyeken a Szovjetunió és a népi demokráciák jogszabályai az esetek túlnyomó többségében messze túlmentek, amelyek azonban a kapitalista, félgyarmati és gyarmati országok dolgozói szociális körülményeinek javítására alkalmasak.

A fiatalkorúak védelmére vonatkozó nemzetközi munkaügyi egyezmények első csoportja a munkavállalók legalacsonyabb életkorának kérdésével foglalkozik. Az 1937-ben módosított 59. sz. egyezmény az ipari munkára bocsátás korhatárának megállapításáról meghatározza az ipari munka fogalmát és eltiltja a 15. évüket be nem töltött gyermekeknek ipari üzemekben való foglalkoztatását. Ez alól kivételt tesz az olyan kisipari műhelyek javára, amelyekben csak a munkaadó családtagjai vannak foglalkoztatva, valamint ugyancsak kivételnek van helye a hatóságok által ellenőrzött ipariskolákban végzett munkák tekintetében. A mezőgazdasági munkára bocsátható személyek legalacsonyabb életkorát az erre vonatkozó 1921. évi 10. sz. nemzetközi munkaügyi egyezmény olyképpen állapítja meg, hogy a 14 éven aluli gyermekeket csak az iskolai oktatási órákon kívül szabad a mezőgazdaságban foglalkoztatni, akkor is csak úgy, hogy ez a foglalkoztatás az iskola látogatását ne hátráltassa. A tengeri hajókon való munkára alkalmazott gyermekek legalacsonyabb életkoráról szóló, 1936-ban módosított 58. sz. egyezmény szerint 15 éven aluli gyermekek tengeri hajók fedélzetén végzendő munkára nem alkalmazhatók. Ez nem vonatkozik azokra a hajókra, amelyeken kizárólag ugyanazon család tagjai vannak foglalkoztatva. Az egyes államok törvényhozása ezt a kort a gyermek testi fejlettségének figyelembevételével 14 évre szállíthatja le. A gyermekek nem ipari munkájára vonatkozó 1937. évi 60. sz. egyezmény a nem ipari munkát is általánosságban tilalmazza a 15. életév elérése előtt, azonban a könnyű munkák tekintetében bizonyos kivételeket tesz a 13., illetve a 14. életévüket betöltött gyermekek tekintetében. A könnyű munkával való foglalkoztatás sem haladhatja meg a napi 2 órát és még ez is tilos a munkaszüneti napokon, valamint éjjel.

A nemzetközi munkaügyi egyezmények következő csoportjába a gyermekek és fiatalkorúak munkára való alkalmasságát megállapító orvosi vizsgálatról szóló egyezmények tartoznak.

Az 1946-ban aláírt 77. sz. egyezmény, a gyermekek és a fiatalkorúak ipari munkára való alkalmasságát megállapító orvosi vizsgálatról, az ugyanakkor aláírt 78. sz. egyezmény pedig a gyermekek és a fiatalkorúak nem ipari munkára való alkalmasságát megállapító orvosi vizsgálatról szól. Az előbb említett egyezmény meghatározza az ipari üzem fogalmát, és mindkét egyezmény kimondja, hogy ipari üzemben, illetve nem ipari munkára 18 éven aluli fiatalkorút orvosi vizsgálat nélkül alkalmazni tilos. Az orvosi bizonyítvány alapján akár ipari, akár nem ipari munkára alkalmazott gyermeket vagy fiatalkorút 18 éves korának eléréséig évenként legalább egyszer orvosilag meg kell vizsgáltatni. Bizonyos munkáknál ezt az évenként legalább egyszeri orvosi vizsgálatot egészen a munkás 21 éves életkorának eléréséig el kell végezni. Az 1921. évi 16. sz. nemzetközi munkaügyi egyezmény előírja a tengerhajózásnál foglalkoztatott 18 éven aluli gyermekek és fiatalkorúak alkalmazásakor való és azután egészen 18 éves koruk betöltéséig évenként legalább egyszeri kötelező orvosi vizsgálatot.

A nemzetközi munkaügyi egyezmények harmadik csoportjába soroljuk a gyermekek és fiatalkorúak éjszakai munkáját korlátozó egyezményeket.

A fiatalkorúak ipari üzemekben való éjjeli munkájáról szóló 1948. évi 90. sz. egyezmény a többi egyezményekkel megegyezően meghatározza az ipari üzem fogalmát, továbbá az éjszaka fogalmát, amely alatt e meghatározás szerint a 16 éven aluli fiatalkorúak szempontjából az este 10 órától reggel 6 óráig terjedő időtartamot, a 16 és 18 év közötti fiatalkorúak szempontjából pedig az este 10 óra és reggel 6 óra közötti időszak 7 egymásután következő óráját kell érteni.

A 18 éven aluli fiatalkorúakat éjszaka ipari üzemben foglalkoztatni általában tilos. A szabály alól kivétel tehető a 16 és 18 év közötti fiatalkorúak tekintetében, amennyiben azt kiképzésük olyan üzemekben, amelyekben a munka nem szakítható félbe, megköveteli. Ebben az esetben a fiatalkorúak számára 13 órai pihenőidőt kell biztosítani.

A fiatalkorúak nem ipari üzemekben való éjjeli munkájáról szóló 1946. évi 79. sz. egyezmény szerint azokat a 14 éven aluli gyermekeket, akiknek foglalkoztatása a vonatkozó nemzetközi munkaügyi egyezmény szerint általánosságban megengedett, 14 egymásután következő órán keresztül, amely az este 8 óra és a reggel 8 óra közötti időtartamot magában foglalja, tilos foglalkoztatni. A 14 éven felüli gyermekeket, valamint a 18 éven aluli fiatalkorúakat 12 egymásután következő órán keresztül, amely az este 10 óra és reggel 6 óra közötti időtartamot magában foglalja, ugyancsak tilos foglalkoztatni.

IV. Foglalkozni kell még a nemzetközi jognak a fiatalkorúak háború idején való védelmére vonatkozó szabályaival, amelyeket a polgári lakosság háború idején való védelme tárgyában Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött nemzetközi egyezmény (Magyar Népköztársaságban törvényerőre emelte az 1954 : 32. tvr.) állapít meg. Ezen egyezmény rendelkezéseinek értékelésénél abból a reális adottságból kell kiindulnunk, hogy a háború a polgári lakosságra nézve a veszély két kategóriáját teremti meg: *a)* a fegyverek behatásában megnyilvánuló, *b)* az ellenséges állam hatóságainak intézkedései folytán keletkező veszélyt. Nyilvánvaló, hogy az előbb említett veszély az általánosabb, átfogóbb jellegű, amely a hadviselő államok egész polgári lakosságát állandóan fenyegeti, míg a második helyen említett veszély sokkal feltételesebb, esetleges jellegű és kiterjedésében is csak az ellenséges állam hatóságai intézkedésének kitett (elsősorban tehát a megszállott területen lakó) polgári lakosságot érinti.

Kétségtelen, hogy a polgári lakosság háború idején való védelmének egyezmény útján való szabályozása az emberiesség eszméjének jelentős térhódítását jelenti, hiszen 1949 előtt — eltekintve a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi IV. hágai egyezményhez csatolt szabályzat néhány, szórványos rendelkezésétől — a polgári lakossággal háború idején való bánásmód egyáltalán nem volt nemzetközi jogilag szabályozva. Sajnos azonban az új egyezmény sem tekinthető kielégítőnek.

A szovjet delegáció az 1949. évi genfi értekezlet elé terjesztett javaslatában rámutatott arra hogy: „az új egyezménytervezet fő hibája az, hogy nem nyújt kielégítő biztosítékot a polgári lakosságnak a modern háború legfélelmetesebb kihatásaival szemben . . . A népek az új agresszió lehetőségét megelőző, valamint a milliónyi emberi lény kivégzésének és megsemmisítésének, továbbá az anyagi és kulturális értékek elpusztításának megismétlődését megakadályozó szabályok alkotását követelik. Ha mégis háború tör ki, szükség van a polgári lakosság élete és biztonsága, valamint javai biztosítására. Ezért bármely összeütközésben megengedhetetlen a tömegpusztító fegyverek és hadieszközök alkalmazása". (Az 1949. évi genfi értekezlet III. bizottsága 1949. július 6-i ülésének jegyzőkönyve 9—10. old.) A szovjet javaslat a polgári lakosság számára a háború által teremtett veszély mindkét kategóriája ellen oltalmat kívánt biztosítani. Kétségtelen, hogy egyedül ez a megoldás felelt volna meg maradéktalanul az emberiesség követelményeinek. Ezt a javaslatot azonban az imperialista irányítás alatt álló többség a genfi értekezlet illetékességének hiányára való átlátszó hivatkozással elutasította. Ilyképpen a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény — a II. cím kivételével — csupán az ellenséges állam hatóságai intézkedési jogának korlátozására terjed ki. Ezen az alapon az egyezmény rendelkezéseit két nagy csoportra osztjuk:

a) a lakosság általános védelmére vonatkozó szabályok (az egyezmény II. címe);

b) az összeütköző államok területén élő ellenséges állampolgárok és a megszállott területen élő valamennyi személy (kivéve a megszálló hatalom állampolgárait) védelmére vonatkozó szabályok.

A II. cím elsősorban a biztonsági övezetek létesítését tárgyalja (14. cikk). Ezeknek célja a népesség különösképpen védelemre szoruló elemeinek, közöttük a 15 évnél fiatalabb gyermekeknek a háború veszélyei elől való oltalmazása. Biztonsági övezetek létesítése nem kötelező, az összeütköző felek azonban erre vonatkozólag megállapodást létesíthetnek. Az egyezmény mellékletét képezi az erre a célra felhasználható megállapodástervezet — minta. A 17. cikk kimondja, hogy az összeütköző feleknek törekedniük kell arra, hogy olyan helyi megállapodásokat kössenek, melyek értelmében a népesség különösen védelemre szoruló elemeit, közöttük a gyermekeket az ostromlott vagy bekerített övezetekből el lehessen szállítani. Kötelezettség tehát erre sincsen. A 23. cikk a leginkább védelemre szoruló személyek érdekében a háborús gazdasági blokád enyhítését célozza. Így előírja, hogy a szerződő államok engedélyezni tartoznak a 15 évnél fiatalabb gyermekek részére szolgáló nélkülözhetetlen élelmiszerek, ruhák és erősítőszerek szabad átszállítását. A feltételek azonban, amelyekhez a küldemények átszállításának engedélyezése kötve van, oly nagy tért engednek az ellenfél diszkrecionárius mérlegelésének, hogy a gazdasági blokád enyhítésére vonatkozó rendelkezések nagy gyakorlati jelentőségűeknek aligha mondhatók. A 24. cikk ellenben pozitív rendelkezéseket tartalmaz, amennyiben előírja, hogy az összeütköző felek tartoznak megtenni a szükséges intézkedéseket abból a célból, hogy a háború következtében árvává vált vagy családjuktól elszakított 15 évnél fiatalabb gyermekek ne maradjanak magukra, tartoznak intézkedni továbbá eltartásuk és nevelésük megkönnyítése érdekében.

Az összeütköző felek tartoznak előmozdítani, hogy a gyermekeket az összeütközés tartama alatt semleges államba fogadják be. Ezenkívül intézkedéseket kell tenniük abban a tekintetben, hogy minden 12 évnél fiatalabb gyermek személyazonossága személyazonossági lap útján vagy bármi más módon megállapítható legyen. Ugyancsak a gyermekek és fiatalkorúak érdekét szolgálja a 26. cikknek az a rendelkezése, mely szerint mindegyik összeütköző fél tartozik megkönnyíteni a háború folytán szétszóródott családtagok egyesülése céljából folyó kutatásokat.

Az egyezmény III. címe a háború idején ellenséges megszállás alá kerülő területeken élő gyermekek és fiatalkorúak érdekében több fontos szabályt állapít meg. Az 50. cikk szerint a megszálló hatalom tartozik előmozdítani a megszállott területen a gyermekek ápolásával és nevelésével foglalkozó intézmények működését. Minden szükséges intézkedést meg kell tennie a gyermekek személyazonosságának megállapítására és leszármazásuk jegyzékbevételének megkönnyítésére. Semmi esetre sem változtathatja meg személyi állapotukat és nem sorozhatja be őket tőle függő alakulatokba vagy szervezetekbe. Ha a helyi intézmények nem kielégítőek, úgy a megszálló hatalom tartozik gondoskodni arról, hogy az árva vagy a szüleiktől a háború következtében elszakított gyermekek eltartását és nevelését, ha nincs közeli rokonuk vagy barátjuk, aki róluk gondoskodhatnék, lehetőleg ugyanolyan nemzetiségű személyek vállalják. A mindegyik összeütköző fél által felállítandó hivatalos Tájékoztató Iroda feladatai közé tartozik a bizonytalan személyazonosságú gyermekek személyazonosságának megállapításához szükséges intézkedések megtétele. A megszálló hatalmaknak nem szabad megakadályozni azoknak a kivételes rendszabályoknak az alkalmazását, amelyeket a 15 évnél fiatalabb gyermekek javára az élelmezés, az orvosi ápolás és a háború hatásai elleni védelem tekintetében esetleg még a megszállás előtt állapítottak meg.

Az 51. cikk szerint a megszálló hatalom a megszállott területen lakó 18. életévét be nem töltött személyt nem kényszeríthet munkára. E szabály

alól nincs kivétel. A megszállott területen 18. évét be nem töltött fiatalkorúra halálbüntetés nem szabható ki (68. cikk).

A megszállott területen internált 15 évnél fiatalabb gyermekek részére élelmiszerpótlékot kell biztosítani (89. cikk).

A 94. cikk szerint a megszállott területen internált gyermekek és fiatalkorúak továbbtanulását biztosítani kell.

V. A gyermekek és fiatalkorúak nemzetközi védelmének legújabb fejleményét a gyermekek jogairól szóló azon nyilatkozattervezet képezi, amelyet az ENSZ emberi jogok bizottsága dolgozott ki. A tervezet szerint a közgyűlés — az emberi jogok 1948. december 10-én elfogadott egyetemes nyilatkozatának mintájára — 10 pontból álló nyilatkozatot tenne a gyermekek jogairól. Az 1. pont szerint a gyermek részére biztosítani kell az egészséges és normális fizikai, szellemi, erkölcsi és szociális fejlődéséhez szükséges feltételeket. A 2. pont szerint a gyermekeknek születésétől fogva joga van névhez és állampolgársághoz. A 3. pont szerint a gyermeknek joga van a szociális biztonsághoz, megfelelő élelmezéshez, lakáshoz, üdüléshez és ingyenes orvosi ellátáshoz. A 4. pont szerint a gyermeknek joga van a gazdasági biztonsághoz, lehetőség szerint a szülői házban olyan körülményekhez, amelyek egyéniségének harmonikus kifejlődését elősegítik. Az 5. pont szerint a gyermeknek költségmentesen olyan nevelésben kell részesülnie, amely megadja számára az általános kultúrát, elősegíti egyéni képességeinek kifejlődését és a társadalom hasznos tagjává válását. A 6. pont szerint a gyermeket minden körülmények között elsősorban kell védelemben és támogatásban részesíteni. A 7. pont szerint a gyermeket az elhanyagolás, a kegyetlenség és a kizsákmányolás minden megjelenési alakja alól mentesíteni kell. Semmi esetre sem szabad egészségére, nevelésére vagy fejlődésére hátrányos módon foglalkoztatni. A 8. pont szerint a gyermeket meg kell védelmezni a faji vagy a nemzetiségi megkülönböztetés minden megnyilvánulásával szemben. Az egyetemes testvériség és a béke szellemében kell nevelni. A 9. pont szerint a testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedő gyermeket a különleges adottságainak megfelelő különleges bánásmódban és nevelésben kell részesíteni. A 10. pont szerint a gyermeknek fajra, színre, nemre, nyelvre, kasztra, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy szociális származásra való tekintet nélkül kell részesülni a felsorolt jogokban.

A nyilatkozattervezetet az ENSZ tagállamainak küldötték ki hozzászólás végett. Már most megállapítható azonban, hogy alapvető hibája — akár az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának — az, hogy általánosságban mozog, a benne kifejezett, emelkedett szellemben megfogalmazott elvek valóságos érvényesülésének biztosítására semmiféle rendelkezést sem tartalmaz. Hiányzik belőle a kötelezés, csupán elvek programjellegű kinyilvánítása. E nyilatkozattervezetre is teljes mértékben helytállóak azok a megállapítások, amelyeket Visinszkij az emberi jogok egyetemes nyilatkozatával kapcsolatban tett. Nevezetesen rámutatott arra, hogy a nyilatkozatban foglalt kijelentések ha nincs minden egyes kijelentés megvalósításának biztosítására külön rendelkezés, üres szó marad. Joggal hivatkozott Visinszkij a Szovjetunió Alkotmányára, mint olyan világtörténeti jelentőségű példára, amely utat mutat arra, hogy hogyan kell biztosítani az emberi jogok gyakorlati érvényesülését (A. J. Visinszkij: Voproszi mezsdunarodnogo prava i mezsdunarodnoj politiki. Moszkva, 1951. 367—370. old.). A gyermek jogainak nyilatkozatában sincs semmi biztosíték, vagy mégcsak utalás sem arra, hogy hogyan is fognak gyakorlatilag érvényesülni a benne kifejtett jogok.

*

A fentiek kísérletet jelentenek azoknak a normáknak az összefoglalására, amelyek a nemzetközi jog különböző területein a fiatalkorúak védelmét szolgálják. Kétségtelen, hogy az összkép azt mutatja, hogy ebben a vonatkozásban a nemzetközi jogi szabályozás rendszertelen, össze nem függő. A nemzetközi jognak a fiatalkorúak védelmére vonatkozó szétszórt és egészen különböző területeken található szabályai között mégis szoros kapcsolatot jelent az a körülmény, hogy mindezek a szabályok a nemzetközi jognak az emberi személyiség védelmére vonatkozó normái egy csoportját alkotják. A nemzetközi jog ama fejlődésének, amely az államok között az emberi személyiség védelme céljából létesít nemzetközi együttműködést, szerény kezdetét a bécsi kongresszusnak az afrikai feketékkel való kereskedés elvi tilalmára vonatkozó nyilatkozata jelezte, hiszen ezelőtt a nemzetközi jog csak az államok közötti politikai és esetleg a gazdasági kapcsolatok szabályozására terjedt ki. Az első és különösen a második világháború után egyre növekszik azoknak az egyezményeknek a száma, amelyek az emberi személyiséget érintő erkölcsi eszme védelmét vonják szabályozási körükbe, illetve amelyekben az államok e cél érdekében vállalnak kötelezettséget. Ezeknek az egyezményeknek jellemző vonása, hogy a szerződő államok általában nincsenek közvetlenül jogosítva ezekből az egyezményekből, s azokban rendszerint állampolgáraik javára vállalnak bizonyos kötelezettséget. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 1. cikkének 3. pontja a szervezet fő célkitűzései közé sorolja a humanitárius jellegű nemzetközi feladatok megoldása útján és annak érdekében történő nemzetközi együttműködés létesítését. Kétségtelen, hogy e célkitűzésnek — akárcsak az ENSZ többi célkitűzéseinek — megvalósítását akadályozza és hátráltatja az imperialista hatalmak által előidézett és fenntartott hidegháborús nemzetközi légkör, azonban a szocialista államok, arra törekszenek, hogy az államok közötti együttműködés, miként más területeken, úgy a humanitárius jellegű nemzetközi feladatok megoldása terén is egyre szorosabbá és eredményesebbé váljék.

Vitányi Béla

Az állam kérdéseivel kapcsolatos jelenkori revizionizmus bírálata*

1.

Az ideológiai harc élesedését a jelenlegi szakaszban mind a kapitalista és szocialista világrendszer fejlődésének belső feltételei, mind ezek egymásközti viszonyai (az együttélés viszonyai mint a harc formái) határozzák meg. Az ideológiai harc erősödésének társadalmi törvényszerűsége egészében a jelenlegi korszak alapvető tartalmából, a kapitalizmusból a szocializmusba való, nemzetközi méretben végbemenő átmenet feltételeiből és törvényszerűségeiből következik.

Az ideológiai küzdelem élesedésének konkrétabb okai lényegében a következőkben foglalhatók össze:

Először: a Szovjetuniónak a kommunizmushoz vezető úton elért hatalmas győzelmei és a népi demokráciáknak a szocializmus építésében elért sikerei az egész burzsoá ideológiai gondolkodásnak arra irányuló kísérleteit idézték elő, hogy rágalmazzák, lebecsüljék a Szovjetunióban és a népi demokráciákban folyó szocialista építés világtörténelmi jelentőségét, eltorzítsák a szocialista állam gazdasági szerepét és a proletárdiktatúrának mint a szocialista demokrácia formájának lényegét, hogy kétségbevonják az átalakulás szocialista jellegét és végső soron megcáfolják azoknak az objektív gazdasági törvényeknek a létezését és általánosságát, amelyeket a társadalmi fejlődés marxista—leninista elmélete állapított meg.

Másodszor: a Szovjetunió, az egész szocialista tábor és a kapitalista országok kommunista pártjainak vezető szerepe a marxista—leninista ideológia nemzetközi elterjesztésében, a kommunista pártok megerősödése, fejlődése és összetartása a burzsoá teoretikusok és elsősorban a revizionisták olyan törekvését hozták létre, hogy a munkásmozgalmat elszakítsák a Szovjetuniótól és a népi demokráciáktól, izolálják a marxizmustól és különösen fejlődésének jelenkori formájától, hogy megalapozzák a munkásmozgalom lehetőségét a marxizmus nélkül, csupán valamiféle „szocialista ideál" fenntartása segítségével. Nagy helyet foglalnak el ebben a vonatkozásban az arra irányuló kísérletek, hogy meghamisítsák az osztályokról, az osztályharcról és a proletárdiktatúráról, a burzsoá állam szerepéről, a burzsoá demokrácia lényegéről és a szocializmushoz való átmenet útjairól szóló marxista—leninista tanítást.

Harmadszor: ennek az élesedésnek forrása a nemzeti felszabadító mozgalom hatalmas politikai győzelmei a korábban függő és gyarmati országokban, valamint az utóbbiaknak a kolonializmus leküzdésére irányuló erőfeszítései a gazdasági életben. Ezért a burzsoá ideológia, többek között a revizionizmus harca a nemzetközi felszabadító mozgalom ellen, a korábban függő és gyarmati országok iparosítása ellen, ezeknek az országoknak szuverén kormányaitól annak a jognak megtagadása, hogy olyan gazdasági intézkedéseket és törvényeket hozzanak és hajtsanak végre, amelyek a gyarmati uralom leküzdésére irányulnak.

Ezek azok az alapvető források, amelyek azt az egyre élesedő és feszült harcot létrehozzák, amely általános jellegű és az ideológiai élet minden területén végbemegy. Emellett figyelembe kell venni, hogy az ideológiai harc nemcsak az eszmék harca, amelyek mögött meghatározott osztályok állanak, hanem küzdelem a nép szelleméért, értelméért, többek között a munkásosztály ideológiai hűségéért.

A két ideológiának ebben a harcában a revizionizmus bizonyos mértékben vezető pozícióba kerül. Ezt mindenekelőtt az magyarázza, hogy a szocializmus erőinek rohamos növekedése, a munkás- és a nemzeti felszabadító mozgalom egyre erősödő lendülete, a marxizmus mindinkább növekvő népszerűsége nemcsak a munkásosztály, hanem a kapitalizmus pozícióinak általános gyengülése mellett a nem proletár rétegek között is a parazitizmus különböző formáinak megerősödése és a burzsoá társadalom rothadása stb. nem teszik lehetővé a kapitalizmus nyílt védelmét, amint ezt a burzsoázia abban az időszakban tette, amikor még haladó osztály volt. Más szóval: a jelenlegi feltételek között a burzsoá ideológia már nem védheti meg a kapitalista rendszert csak a klasszikus burzsoá elméletek pozíciójából, csak a százszázalékos burzsoá elképzeléseinek alapján. A marxizmus hallatlan elterjedése, a szocializmus hívei számának soha nem látott növekedése arra kényszerítik a burzsoá ideológiát, hogy a szocialista elméletek pozíciójából vegyék fel a harcot, hogy a marxizmus sok kategóriáját használják fel. A marxizmus ideológiai helyzetének a munkásmozgalom határain túlterjedése oda vezetett, hogy a revizionizmussal most már nemcsak a szociáldemokrata és a szocialista pártok, nemcsak a munkás- és kommunista pártok opportunista elemei foglalkoznak. Jelenleg már a klerikálisok is „hozzájárulnak" a revizionista koncepciók fejlődéséhez. A revizionizmus a szocializmus minden titkos és sok nyílt ellenségének igazi ideológiai ragályává vált.

A revizionista lobogó alatt küzdő pártok, csoportok és irányzatok minden változatossága mellett meg kell különböztetni a revizionizmus sajátosságait: 1. a munkásmozgalomban (ide tartoznak azoknak a szociáldemokrata pártoknak az ideológiai koncepciói is, amelyek még kitartanak néhány marxista tétel mellett); 2. a kapitalista országok kommunista pártjainak és végül 3. a szocialista országok kommunista pártjainak soraiban. Minden különbözőség mellett ezeknél sok (hiszen másként nem is lehet) a közös. Tipikus ebben a vonatkozásban az osztrák szocialisták és a JKSZ programjának hasonlósága.

A revizionizmus veszélyessége nem valamely tudományosan vitathatatlan tétel egyes revizio-

* Megjelent az „Izvesztija vüszsih ucsebnüh zavegyenij" (Pravovegyenyije) 1958. 4. számában. (Izdatyelsztvo Leningradszkogo Universziteta.) — Fordította: *dr. Peschka Vilmos.*

nista magyarázataiban van. A revizionizmus a következetlen, ellentmondó nézetek egész rendszere, mely nézetek azonban bizonyos mértékben a munkásmozgalom sok kérdésére a kispolgárság pozíciójából adnak választ. Ez nemcsak világnézet, ez bizonyos burzsoá világérzés, általában burzsoá viszony az élethez, a történelmi folyamathoz, a társadalomban elfoglalt helyéhez. A revizionista a burzsoá életmód által létrehozott és nevelt pszichológiai és nemcsak ideológiai típus. Nem meglepő ezért, hogy a revizionizmus elmélete számára az érveket mindenekelőtt a burzsoá politikai gazdaságtanból, a burzsoá jogtudományból, általában a burzsoá tudományból meríti. A revizionistára jellemző a mintegy az anyatejjel magába szívott burzsoá törvényesség, burzsoá alkotmányosság elve szilárdságának, a burzsoá törvényeknek — amelyeket állítólag nem szabad megsérteni — elismerése. A revizionizmus külsőleg a nézetek széleskörű, minden oldalú rendszere, amely arra törekszik, hogy választ adjon a munkásosztálynak, a kispolgárságnak és a burzsoázia bizonyos részeinek a jelenkori fejlődés kérdéseire. De a revizionista ezekre a kérdésekre a proletariátustól idegen ideológia pozíciójából felel. Ezeket a nézeteket olyan nézetekként adja elő, amelyek megfelelnek a történelmi perspektívának, a proletariátus történelmi küldetésének, olyan nézetekként, amelyek állítólag válaszolnak a munkásmozgalom alapvető kérdéseire, miközben tudatosan eltérítenek ezek elméleti felvetésétől és gyakorlati megoldásától. Elmélyedve a proletariátus győzelmének új lehetőségein, amelyeket a kapitalista rendszer gyengülése, a szocialista világrendszer keletkezése és megszilárdulása tárnak fel, a revizionizmus annak a célnak az érdekében cselekszik, hogy a forradalmi munkásmozgalomban ideológiai bomlást idézzen elő, hogy a munkásosztály forradalmi energiáját és a kommunista pártok növekvő befolyását megbénítsa.

Ezért ideológiai kompromisszum a revizionistákkal azon az alapon, hogy programjuk egyik tételét — úgy mondván — el lehet fogadni, a másikat viszont vitatni kell, nem lehetséges. Itt a két világ, a két rendszer, az élethez való kétféle viszony áthághatatlan ideológiai határa. Ez nem akadémikus kérdés, hanem a tömegek valamely oldalon való aktív részvételének kérdése, történelmi alkotó tevékenységük kérdése. Ebben a revizionizmussal szembeni, a széles tömegek által olykor meg nem értett elvi engesztelhetetlenségben (taktikai kompromisszumoknak és több kérdésben a cselekvés egységének megengedhetősége esetén) van a revizionizmussal való harcnak és a revizionizmus leküzdésének bonyolultsága.

A programszerű megnyilvánulásokban a szociáldemokraták mindig jelentősen forradalmiabbak, mint a gyakorlati tevékenységben. Az elméletnek és a gyakorlatnak ez az opportunizmusra tipikus elszakítása megnehezíti a revizionisták leleplezését, mert a tulajdonképpeni programjuktól való eltérésüket mindig a sajátos, konkrét, történelmi feltételekkel indokolják.

A revizionizmus leleplezésének nehézsége az is, hogy a revizionista nézetek — lévén objektíve a proletariátussal ellenséges ideológia — mégiscsak szélesen el vannak terjedve a kapitalista országok proletármilliói között. Hiszen végső soron a Német Szövetséges Köztársaság munkásosztályának túlnyomó többsége a nyugatnémet szociáldemokrata párt mögött halad. Franciaországra, Olaszországra a munkásmozgalomnak kommunista és szocialista mozgalomra való éles felosztása jellemző; mindkét irányzat küzd a munkásosztályra való befolyásért. A skandináv országokban a munkásosztály körében csaknem osztatlanul a szociáldemokrata koncepció uralkodik. Az USA-ban általában a szocialista mozgalom mindegyik árnyalata szerfelett jelentéktelen.

És végül: a szociáldemokratákkal, a jobboldali szocialistákkal és revizionistákkal való küzdelem nehézsége abban van, hogy mi is, ők is egy és ugyanazon terminológiát használunk, e terminusok alatt azonban teljesen különböző tartalmat értünk. Az olyan kardinális fogalmaknak, mint marxizmus, szocializmus, demokrácia, burzsoázia diktatúrája, proletárdiktatúra, állam, jog, társadalmi tulajdon, nacionalizálás, társadalmi fejlődés stb., stb. teljesen más osztályértelmük, más jogi tartalmuk van a marxisták és a revizionisták számára. Ezért le kell leplezni a revizionizmus minden olyan meghatározását és tételét, amely a tudományellenes nem marxista elképzeléseken alapszik, de a proletariátus bizalmát élvező terminusokban fejeződik ki.

2.

A revizionistáknak egyetlen valamirevaló programszerű megnyilvánulása sincs, amelyben ne vetnék fel a jelenkori burzsoá és a szocialista állam természetének, a burzsoá államok Marx és Engels korától napjainkig történő evolúciójának és olyan „új funkcióinak" kérdését, amelyekben állítólag az állam társadalmi, mégpedig „népi lényege" is kifejeződik. Ezzel összefüggésben túlértékelik a burzsoá jog lényegét és szerepét, következésképpen a proletariátusnak a burzsoá jogszabályokhoz való viszonyát.

Az osztrák szocialisták új programjukban, amely kiinduló dokumentum egész sor kapitalista ország szociáldemokrata pártjai programjának átdolgozásához, és a jugoszláv kommunisták azt állítják, hogy a burzsoá állam osztályfeletti hatalom. Az állam osztályfeletti lényege teszi ezt olyan önálló tényezővé — a jelenkori revizionisták távolról sem új nézeteinek megfelelően —, amely az élet minden oldalára való legmélyebb hatást biztosítja, olyan tényezővé, amelynek jelentősége rendszeresen növekszik. Minthogy az „osztályok fölött" áll, az egész társadalmat jelenti, kifejezi és előmozdítja a fejlődés objektív tendenciájának realizálását (az utóbbi azokra a szociáldemokrata teoretikusokra vonatkozik, akik még nem szakítottak véglegesen a társadalom fejlődésének marxista elméletével). Ezért a jelenkori burzsoá állam döntő szerepet nemcsak játszhat, hanem játszik is a társadalom további evolúciójában. Hasonlóan

sok jelenkori burzsoá, különösen Keynes-i irányzathoz tartozó közgazdászhoz, a szociáldemokrata teoretikusok az államnak a gazdaságba való beavatkozását mint olyan tényezőt tárgyalják, amely helyettesíti a gazdasági törvények hatását, a fejlődésnek olyan új útjait tárva fel a burzsoá gazdaság számára, amelyek képesek azt kivezetni a jelenlegi „aggasztó állapotból".

Ausztria szocialista pártjának az 1957 novemberében Salzburgban tartott pártkongresszuson előterjesztett programtervezete a jelenkori burzsoá állam néhány vonásának kritikája mellett azt az állítást tartalmazza, hogy a jelenkori állam összefügg a munkásosztály érdekeivel, és bizonyítgatja a munkásosztály „felelősségét" a burzsoá állam és a burzsoá demokrácia sorsáért.[1] Az osztrák szocialisták „megígérik, hogy szilárdan kitartanak mellette és minden erővel megvédelmezik (a burzsoá demokráciát és a burzsoá államot — Sz. T.) mindenféle támadástól a jövőben is, éppen úgy, ahogy ezt a mútban tették."[2]

A jelenkori állam gazdasági rendszerének az „Állam és társadalom" c. külön fejezetben előrebocsátott elemzése — amely már szakítás a marxista metodológiával — rámutat arra, hogy „a történelmi fejlődés menetében . . . a munkásosztály belenő az államba és a nemzetbe". Ezt a legnagyobb történelmi eseménynek tekintik. „A szocialista munkásosztály országa sorsának hordozójává, sőt gyakran vezetőjévé is vált", miután a jelenkori burzsoá állam a munkásosztály növekvő szerepe folytán az ország összes politikai viszonyaiban osztályfölöttivé lett, bár a kapitalizmus gazdasági alapja még sokban megmaradt.

A jelenkori Ausztria és más kapitalista országok társadalmi rendszere lényegének minden elferdítése ellenére a program szerzői még nem szánták rá magukat arra, hogy a nyugati burzsoá társadalmat szocialistának ismerjék el. De minden revizionista — a labouristáktól és osztrák szocialistáktól a JKSZ teoretikusaiig — a kapitalista társadalom termelési viszonyaiban a szocializmus elemeit találja. Ezek az elemek mind a kapitalista alapra, mind a kapitalista felépítményre jellemzőek. A gazdaságban a kooperáción és a szakszervezeteken kívül ezekhez a gazdaság különböző államkapitalista formáit is hozzásorolják. A jelenkori kapitalista államot állítólag már áthatják a szocializmus elemei. Az osztrák szocialisták az utóbbiakhoz sorolják „a munkásosztály már kivívott politikai egyenjogúságát is". „A szocializmus — mutat rá a program — éppen ennek a demokráciának a politika és a jog területéről a gazdaság és a társadalom területére való átvitele." A jelenkori burzsoá állam döntő szerepe állítólag abban van, hogy az meg tudja valósítani a szocialista intézkedéseket. Ezt a képességet viszont az határozza meg, hogy a kapitalista gazdaság, természete szerint, társadalmivá, népivé vált. Ezért a kapitalista országokban „az állam uralkodó formája a közjóléti demokratikus állam", míg a „nem kapitalista világban többé-kevésbé nyílt diktatúra uralkodik". Következésképpen a revizionisták és reformisták tézise a kapitalista állam alapvetően új szerepéről elszakíthatatlan kapcsolatban van szociális koncepcióik más alapvető kérdéseivel, nevezetesen a jelenkori kapitalizmus természete állítólagos megváltozásának, „a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet új útjainak" kérdésével, a szocializmus mint társadalmi-gazdasági alakulat revizionista meghamisításával.

Nem térve ki a diktatúra és demokrácia tudományellenes szembeállítására és a burzsoá állam apologetikájának leleplezésére, megjegyezzük, hogy „a szocializmus bevezetésének" lehetőségéről szóló tételt a revizionistáknál és opportunistáknál részletes magyarázat követi, hogy miért nem lehet ezt most megtenni. Mint ismeretes, ugyanezt a valóban „dogmatikus formulát" a maguk idejében Bernstein és az orosz mensevikek alkalmazták, különösen abban az időszakban, amikor az osztályharc kiéleződése és a proletariátus forradalmi energiája a szocializmus győzelmének perspektíváját teljesen reálissá tette.

Az osztrák szocialisták, akik már régen kivívták maguknak a revizionizmus élcsapatának szomorú dicsőségét, hívekre találtak a Jugoszláv Kommunisták Szövetségében. Az utóbbiak programjukban még azt állítják, hogy a kapitalista világban az állam „mindinkább ellenőrzi a tőkét", „korlátozza a magántőke szerepét", hogy „az államnak (burzsoá — Sz. T.) mint regulátornak a szerepe is erősödik". Végül a jugoszláv kommunisták között elterjedt az a tétel, hogy a burzsoá „állam többé nem a kapitalista társadalom valamely osztályának a szerve, az többé nem fejezi ki és nem védi ennek az osztálynak külön érdekeit".[3] Amennyiben a jugoszláv revizionisták véleménye szerint az államkapitalizmus a kapitalista országokban „a szocializmus tényezője", akkor következésképpen a szocializmus magában a kapitalista rendszerben kialakul, akkor a szocialista tendenciákkal is rendelkező államkapitalizmus hatására a burzsoá állam jellege is megváltozik.

Végső soron a jobboldali szocialisták és minden revizionista bírálatnak veti alá a marxizmus—leninizmus elméletének és a proletárforradalomnak a burzsoá államgépezet szétzúzását követelő alapvető tételeit. A revizionisták, mellőzve a szocialista állam létrehozásának egész történelmi tapasztalatát, mind a kommunista pártok, mind a nemzetközi munkásmozgalom soraiban életrekeltik a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés evolúciójáról — mint Engels mondotta —, a régi disz-

[1] A kongresszuson alakított bizottság, amelyben az alapszervezetek képviselői is részt vettek, sokat változtatott az eredeti szövegen, elhagyott néhány legnyíltabban szovjetellenes, kommunistaellenes, antimarxista támadást, de a program revizionista lényegét nem tudta (és nem is akarta) megváltoztatni. Itt főképpen a programtervezetre hivatkozunk, mert ez szemléletesebben mutatja a revizionisták logikáját és a jobboldali szocialisták egész gyakorlati tevékenységének valóságos antimarxista, antiszocialista lényegét.

[2] „Arbeiterzeitung", 1957. november 23. A továbbiakban — a külön megemlítetteken kívül — az idézeteket az ebben a számban megjelent szövegből vesszük.

[3] „Nasa sztárnyoszty", 1956 október.

nóságnak az új társadalomba való belenövéséről szóló régi és csődbejutott eszmét.

Továbbá, tagadva a szocialista állam valóban döntő jelentőségét a szocializmus és a kommunizmus építésének folyamatában, felvetik a szocialista állam a jelenlegi szakaszban való elhalásának elméletét. A JKSZ programja azt állítja, hogy a gazdasági életnek az állam részéről történő vezetése „a szocialista államokban addig szükségszerű, amíg nem alakul ki a társadalmi termelési eszközöknek maguk a termelők, a dolgozók által való társadalmilag centralizált és decentralizált, progresszív igazgatása."[4] A szocialista államokban ez az időszak állítólag már elérkezett. Ilyenképpen míg a burzsoá állam gazdasági szerepének erősödését az adott ország és minden nemzet dolgozói vívmányának és hasznának tekintik, és a burzsoá államhatalmat a monopoltőke által való felhasználásának konkrét formáját mint annak általános népi funkcióját, azaz a szocializmus fejlődését határozzák meg, addig azoknak az országoknak a vonatkozásában, ahol a szocializmus reálisan létezik és erőteljesen épül, az államot szembeállítják az állam szervező szerepével.

Meghamisítva a munkásosztály diktatúrájának lényegéről és a demokratikus centralizmus keretei között folyó állami élet szervezeti formáinak objektív feltételeiről szóló lenini tanítást, az osztrák szocialisták és a jugoszláv kommunisták programszerű irányelvei tagadják a demokratikus centralizmus elvét. Míg az osztrák szocialisták nyíltan megfogalmazzák a szocialista állam megsemmisítésének feladatát, osztálylényegének megváltoztatását, a demokratikus szocializmus államának cégére alatt a burzsoázia diktatúrájával való felváltását, addig a JKSZ teoretikusai lázasan keresik a gazdaság társadalmi igazgatásának olyan államon kívüli és magának az államnak ellentmondó formáit, amelyek lényegében a proletariátus politikai uralmának komoly gyengítéséhez, a szocializmus helyzetének megrendítéséhez, a népgazdasági tervezés előnyeinek aláásásához és a kapitalista áruviszonyok elkerülhetetlen kifejlődéséhez vezetnének.

A jugoszláv revizionisták terjengős és lapos értekezései a szocializmus országaiban levő államrendszerről mint bürokratikusról („bürokratikus etatizmus"), mint a dolgozók viszonylatában diktatórikusról az imperialisták fegyvertárából származnak, és bizonyos más terminológia ellenére, a szovjet hatalom első éveinek burzsoá kritikusaihoz nyúlnak vissza.

A marxisták, amikor teljesen elvetik a jugoszláv revizionistáknak a szocialista állam természetéről és funkcióiról szóló „elméletét", ugyanakkor egyáltalán nem tagadják a nem antagonisztikus ellentmondások létezését a szocialista társadalmon belül, beleértve a termelőerők és a termelési viszonyok, a gazdasági alap és a felépítmény különböző oldalai közötti ellentmondásokat is. Tovább fejlesztve az államról szóló marxista—leninista tanítást, Mao Ce-tung elvtárs azt írta, hogy a népi kormány és a tömegek közti ellentmondások népen belüli ellentmondások, a nép érdekei teljes egységének alapján jönnek létre és szemben a kapitalizmusban levő ellentmondásokkal, nem antagonisztikusak.

Az osztrák szocialisták véleménye szerint — akik a marxizmus—leninizmus alapvető tételei meghamisításának és az azoktól való eltérésnek jelentősen hosszabb történetével rendelkeznek, mint a jugoszláv kommunisták —, a jelenkori kapitalista államban is, sőt „a közjóléti" államban is vannak ellentmondások. De míg nyugaton a jelenkori állam evolúciója az antagonisztikus ellentmondások megoldása irányában lehetséges és az osztályellentétek eltűnése már folyamatban van, keleten az ilyen evolúció ki van zárva. Az óhajtott gazdasági és politikai folyamatokat reálisaknak tüntetve fel, az osztrák szocialisták azt állítják, hogy valamennyi szocialista országban új szocialista forradalom és megrendülés erői érnek meg. „Itt bizonyos konfliktusok csak éleződnek, itt még a demokratikus szocializmusnak hívei által elő kell készítenie a talajt a társadalmi ellentmondások leküzdéséért vívott harc számára." És a program zárószavai nyíltan üdvözlik a szocialista országokban a kapitalista viszonyok restaurálására irányuló kísérleteket; „a soron levő fordulatok mennydörgései egyre erősödnek és az első forradalmi kísérlet energiája (tekintetbe véve a magyarországi ellenforradalmi felkelést — Sz. T.) lehetővé teszi, hogy megítéljük az itt koncentrálódó erők méreteit."

3.

A jelenkori burzsoá államra vonatkozó revizionista nézetek az állami monopolkapitalizmus antimarxista értékelésén, a legnagyobb monopóliumok és az állam közti objektív viszonyok elferdítésén alapulnak. A marxista—leninista elmélet kimerítő világossággal felelt erre a kérdésre, és a kapitalista viszonyok fejlődése teljesen igazolta az elméletet.

Mint arra V. I. Lenin rámutatott, az állami monopolkapitalizmus a kapitalizmus óriási erőinek egyesítése az állam óriási erejével, amely az emberek tízmillióit állítja be az államkapitalizmus egységes szervezetébe.[5] Teljesen világos, hogy ez az egyesítés és a szervezettségnek ebből következő ismert növekedése a kapitalista gazdaság különböző oldalainak szabályozásában nem a „közjóléti állam" vagy a „szocializmus elemei" létrehozása kedvéért történik — mint ezt a burzsoá ideológusok és revizionisták kijelentik —, hanem kizárólag egészében a kapitalista és elsősorban a legnagyobb monopóliumok pozícióinak megszilárdítása kedvéért. Ebből érthetővé válik azoknak az intézkedéseknek az osztálykorlátja is, amelyeket a burzsoá állam a népgazdasági élet szabályozása érdekében alkalmaz, valamint a kapitalista ellentmondások további erősödése. Emellett a konkrét intézkedések osztálykorlátját és gazdasági ellentmondásosságát nem a burzsoázia államférfiainak szub-

[4] „Pravda", 1958. június 11. 162. sz. (14 556)

[5] Lenin Művei 24. köt., Bp. 1952. Sz. 240., 419. old.

jektív meggondolatlansága, hanem politikájuk objektív értelme, a kapitalista gazdaság ökonómiai struktúrája magyarázza.

Ezeket a lenini tételeket nem használták fel a szükséges mértékben a kapitalista újratermelésnek és a kapitalizmus általános válsága sok problémájának elemzésekor. Nem világították meg eléggé az államkapitalizmus mint a kapitalizmus általános válságát jellemző egyik legfontosabb jelenség fontosságát sem.[6] Sok szovjet közgazdász és jogász — attól félve, hogy következtetéseiket a burzsoá és a szociálreformista teoretikusok tételeivel azonosítják — kitért a burzsoá állam a népgazdaság szabályozásában fennálló szerepe erősödése reális tényezőinek elemzése elől. A félelem ebben az esetben, mint általában mindig, rossz tanácsadónak bizonyult: a monopoltőke mozgásának államkapitalista formáit mellőzve, a nemzeti jövedelemnek a költségvetési mechanizmuson keresztül a monopóliumok érdekében történő újrafelosztását figyelmen kívül hagyva, nem lehet megérteni a jelenkori kapitalizmusnak és a monopolista burzsoázia államának fejlődését sem az egyes országban, sem a kapitalista világrendszerben.

Az államkapitalizmus lényegéről szóló lenini tételek lehetővé teszik, hogy mély bírálatát adjuk a világ munkásmozgalmára legveszélyesebb burzsoá elméleteknek, a keynesi irányzatnak és a revizionisták koncepciójának abban a mértékben, amelyben ezek az államkapitalizmus keynesi elméletét felfogták. A kapitalizmus nyílt ideológusai, beleértve a keynesi irányzat híveit is, tagadván a szocializmus jövőjét, gyakran sokkal élesebben, mint a revizionisták, bírálják a burzsoá társadalom gazdasági struktúráját, szigorú átalakításokat követelve a kapitalizmus fenntartása érdekében. Így a USA vezető közgazdászai egy csoportja által, Seymour Harris szerkesztésében „Az amerikai kapitalizmus megmentése" c. kiadott gyűjteményben vörös fonalként húzódik végig az a tétel, hogy a kapitalista gazdaság kigyógyításához és megszilárdításához „rendkívüli intézkedésekre" van szükség. „Ha nem hajtunk végre sebészi műtétet közgazdasági rendszerünkön, akkor az elpusztul."[7]

A jobboldali szocialisták, minthogy a burzsoá kutatók elméleti tételeit és metodológiáit alkalmazzák, arra törekszenek — mint fentebb rámutattunk —, hogy a jelenkori kapitalizmus gazdaságát olyan gazdaságnak tüntessék fel, amelyet a szocialista alapelvek hatnak át. A kapitalizmus (és végső soron a jelenkori kapitalista állam) apológiája annak az örve alatt történik, hogy a kapitalista rendszer mindinkább „szocializálódik" és a kapitalista és a szocialista elemek a „vegyes gazdaságban" békésen összefonódnak. A revizionisták arra törekszenek, hogy — a kapitalista gazdaságnak a szocialista gazdaság nem lényeges jegyeit tulajdonítva és a Szovjetunió, valamint a népi demokráciák szocialista termelési viszonyait kapitalista tendenciákkal és vonásokkal felruházva — „leküzdjék" a világ két termelési módjának, az állam kétféle típusának legmélyebb osztálykülönbségeit, hogy lecsökkentsék a szocialista rendszer megerősödésének világtörténelmi jelentőségét. „Ma — állítja D. Wright burzsoá közgazdász —, amikor a kapitalizmus szocialistábbá, a szocializmus kapitalistábbá vált, a megszokott jelszavak keveset mondanak."[8]

Végső soron minderre azért van szükség, hogy lehetőség nyíljon a szocialista társadalom olyan legfontosabb ismertető jegyei jelentőségének tagadására, mint a magántulajdon felszámolása és a termelési eszközök állami szocialista tulajdonának megteremtése. A revizionisták tagadják a tulajdon típusának döntő jelentőségét az egész társadalmi rendszer jellemzésénél, utat nyitnak minden más társadalmi jelenség, többek között a politikai élet jelenségei és olyan legfontosabb intézmény, mint az állam antimarxista tárgyalásához. A burzsoá állam egész apologetikája mellett az osztrák szocialisták a mai állam jelentősen nagyobb kritikáját engedik meg maguknak, mint a jugoszláv kommunisták. Míg — az utóbbiak véleménye szerint — az államkapitalista tendenciák növekvő hulláma azt bizonyítja, hogy a kapitalista rendszer „feltartózhatatlanul" és „mélyen behatol a szocializmus korszakába", addig az osztrák szocialisták sokkal óvatosabban fejezik ki magukat. Ezek a jelenkori burzsoá állam tevékenységének élesebb bírálatát engedik meg maguknak, de ez — mondják — „pozitív kritika", bírálat a kapitalista állam barátainak pozíciójából, annak a pártnak a bírálata, amely lehetőnek tartja, hogy „eltávolítsák" a burzsoá államnak azokat, a munkásosztály számára kellemetlen oldalait, amelyek nem teszik lehetővé, hogy a jelenkori állam „új" lényege teljesen megnyilvánuljon.

„Annak ellenére — jelentik ki az osztrák szocialisták —, hogy az állam részvétele a gazdaság szabályozásában jelentősen megnőtt, nem lehet azt állítani, hogy befolyása kizárólag vagy akárcsak főleg a munkások és tisztviselők vagy az iparosok és a parasztok érdekében, és nem a nagytőkések, valamint a földbirtokosok érdekében valósul meg."

Igaz, „a nacionalizálás behatolást jelent a kapitalista privilégiumokba, ez azonban eddig még nem került összhangba a gazdaság általános irányával, és ezért nem változtathatja meg vagy általában nem szüntetheti meg gazdasági rendszerünk alapvető elvét; ezenkívül, a kapitalista vagy politikai befolyások folytán állandóan az a veszély fenyegeti, hogy eltávolodik eredeti céljától."[9]

Az osztrák szocialisták programja a fent említett tételt tovább fejlesztve megállapítja, hogy „a társadalmasított gazdaságnak az egész népet kell szolgálnia és ki kell hogy vívja a nép bizalmát." De végérvényesen összezavarodva, az osztrák szocialisták a program végén azt állítják, hogy: „A közjóléti állam alapjában a meg nem oldott ellent-

[6] Ld. pl. Politikai gazdaságtan. Tankönyv. Goszpol. M. 1954. 1. kiadás.

[7] Saving american capitalism. A liberal economic program. New York, 1948. 4. old.

[8] D. M. Cord Wright: A key to modern economics. New York, 1954. 3. old.

[9] „Arbeiterzeitung", 1957. november 23.

mondások tömegét tartalmazza; céljai szerint lévén kapitalista, azoknak a szocialista elemeknek az erős befolyása alatt áll, amelyek a liberális gazdaság rendszerét gyökerében megváltoztatják."

Végső soron, hogy milyen a jelenkori kapitalista államok gazdasági szerkezete, tisztázatlan marad. A revizionisták által a kapitalizmus és a szocializmus között elfoglalt, külsőleg közbeeső pozíció elkerülhetetlenül nemcsak elméleti, hanem politikai csődhöz is vezet. De ez a pozíció eddig még igazolja a revizionisták egyetlen szociális funkcióját; hogy demoralizálják a munkásmozgalmat és szakadást idézzenek elő soraikban.

Az államkapitalista viszonyok idealizálása, a kapitalista állam a gazdasági életbe való gazdasági beavatkozásának lényegére vonatkozó illúzió elterjesztése, a marxista—leninista államelmélet meghamisítása akadályozza a kapitalista országok munkásosztályainak a kommunista pártok körüli konszolidációját, fékezi az osztályöntudatnak és a marxista—leninista elmélet mint a proletariátus tudatos elmélete és világnézete elterjedésének növekedését.

Jelenleg már nyilvánvalóan megállapították Nagy Imre revizionista frakciójának áruló szerepét a magyarországi ellenforradalmi felkelés ideológiai előkészítésében. Nagy Imre és a vele egy nézetet vallók azt gondolták, hogy a népi demokratikus állam kapitalista értelemben vett állam, hogy a nacionalizált ipari vállalatok nem szocialisták, hanem csupán államkapitalista szektort képeznek. Az árulók felhasználva a marxizmus—leninizmus zászlaját, eltúlozva az egyes hibákat, amelyeket a szocialista államok egyik-másik országban és elsősorban Magyarországon elkövettek, a proletárdiktatúra felszámolására törekedtek, dogmatizmussal vádolva mindazokat, akik azt gondolták, hogy a politikai hatalom kivívásának kérdése a proletárforradalom központi kérdése, és a proletárdiktatúra megőrzése a szocializmus felépítésének a legfontosabb feltétele. A világ szociáldemokráciája jobboldali vezéreinek pozíciójával teljes összhangban azt állították, hogy Magyarországon az államkapitalista szektor a paraszti kisárutermelő szektorral együtt „demokratikus úton", azaz a proletárdiktatúra nélkül a szocializmushoz vezet.

A Nagy Imre-féle revizionisták szégyenletes útja — akik helyreállították a burzsoá pártokat és azután teljesen kapituláltak előttük és a szocializmus valódi híveit illetően megnyilvánuló féktelen terror előtt — az államról szóló marxista—leninista tanítást meghamisító jelenkori revizionisták elleni küzdelem jelentőségét mutatja.

Tulpanov, Sz. J.

SZEMLE

Az államaparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény új fejezet a Német Demokratikus Köztársaság államfejlődésében*

I.

Február 11-én múlt egy éve, hogy a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája elfogadta a Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottsága és a Minisztertanács által előterjesztett törvényjavaslatot, a Német Demokratikus Köztársaság államapparátusa munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről. (GBl. I., 117. old.) A törvényjavaslat megvitatása során a Népi Kamara képviselői elé terjesztették a közvetlenül a törvény megszavazása után kibocsátandó húsz minisztertanácsi jogi aktust is, sőt az azokra vonatkozó utalásokat és javaslatokat is.[1]

Ezek a jogszabályok öntötték jogi formába Németország Szocialista Egységpártjának javaslatait, amelyeket széleskörű vita kiinduló pontjaként a Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 1957 júliusában tartott 32. plénumán a nyilvánosság elé terjesztettek az államapparátus munkájának gyökeres megváltoztatása érdekében.

Erre az időpontra értek meg azok az előfeltételek, amelyek alapvető változásokat tettek szükségessé az államapparátus munkájában. Walter Ulbricht elvtárs a törvényjavaslat indokolása során a Népi Kamara előtt nyomatékosan hangsúlyozta ezt, mondván: „A tények igazolják, hogy lassanként ellentmondás jött létre egyfelől a társadalmi fejlődés, a termelőerők fejlődése, az emberek tudatának és aktivitásának fejlődése, a világos vonalvezetés és az akadályok és hibák ellen folytatott elszánt harc követelménye, másfelől az állami szervek felépítése és munkamódszerei között."[2]

A népi demokratikus rend a Német Demokratikus Köztársaságban az utolsó évek során gyorsan fejlődött. 1957-ben a teljes termelés 88,7 százalékát szocialista vállalatokban termelték, a hasznos mezőgazdasági földterületnek a szocialista szektorra eső része 32,7 százalékra rúgott, a munka termelékenysége a termelésben foglalkoztatott dolgozónként 1950-től 1957-ig 174 százalékra emelkedett a szocialista ipar-

* E cikket szerző — a „Walter Ulbricht" Állam- és Jogtudományi Akadémia, Potsdam—Babelsberg munkatársa lapunk számára írta, — *Szerk.* — Fordította: *dr. Péteri Zoltán.*

[1] E jogi aktusok közül a következők a legfontosabbak:

a) Rendelet a népgazdasági tervezés megszervezéséről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 125. old.);

b) Rendelet a termelőeszközök felméréséről és elosztásáról. 1958. febr. 13. (GBl. I. 129. old.);

c) Rendelet a pénzügyminisztérium és a többi pénzügyi szervek munkájának megjavításáról. 1958. febr. 13. (GBl. I. 131. old.);

d) Rendelet a kerületi tanácsok mellett működő gazdasági tanácsok létrehozásáról és a körzeti tanácsok mellett működő tervbizottságok feladatairól és felépítéséről. 1958. febr. 13. (GBl. 138. old.);

e) Rendelet az építőipar szervezetéről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 144. old.);

f) Rendelet az Állami Terbvizottság hatáskörébe eső népi vállalati egyesülések szervezeti szabályzatáról. 1958. febr. 13. (GBl. I. 149. old.);

g) Rendelet a munka- és bérügyek területén folyó munka megjavításáról. 1958. febr. 13. (GBl. I. 173. old.);

h) Rendelet a Német Demokratikus Köztársaság felső- és szakiskolai oktatásának további szocialista átszervezéséről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 175. old.);

i) Rendelet a mező- és erdőgazdasági minisztérium feladatairól. 1958. febr. 13. (GBl. I. 181. old.);

k) Rendelet a mezőgazdasági termékek begyűjtésével és felvásárlásával kapcsolatos munka módszerének és szervezetének egyszerűsítéséről és megjavításáról. 1958. febr. 13. (GBl. I. 185. old.);

l) Rendelet a mező- és erdőgazdasági tervezés, a begyűjtés és felvásárlás szervezetéről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 185. old.);

m) Rendelet a vízgazdálkodás állami szervezetének tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 188. old.);

n) Rendelet az államigazgatási dolgozóknak az új feladatok tervszerű átvételével kapcsolatos fizetés-kiegészítéséről. 1958. febr. 13. (GBl. I. 192. old.);

o) Ezenkívül minisztertanácsi határozatokat hoztak a szén- és energiaügyi, bányaipari és kohászati, vegyipari, gépgyártási, könnyűipari és élelmiszeripari központilag irányított népi vállalatok szervezetéről és vezetéséről.

[2] W. Ulbricht: Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és a munkastílus megváltoztatásáról. Neues Deutschland, 1958. febr. 11.

ban, a nemzeti jövedelemnek a lakosság egy-egy tagjára só része ebben az időszakban 190 százalékra nőtt.

1957 júniusában tartották a Német Demokratikus Köztársaságban a kerületi tanácsi, városi képviselőtestületi, városi kerületi és községi képviselőtestületi választásokat. A választási harc, amelyet a Németország Szocialista Egységpártja vezetése alatt valamennyi pártot és tömegszervezetet, valamint az összes hazafias erőket tömörítő Német Demokratikus Nemzeti Front irányított dolgozóinknak eddig soha nem látott mértékű kezdeményezőkészségét és aktivitását hozta.

A Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája 1958 elején fogadta el a Német Demokratikus Köztársaság második ötéves (1956—1960) népgazdaságfejlesztési tervét, amelynek alapját a Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 33. plénumán elfogadott és a munkás-paraszt hatalom fejlesztésére és a Német Demokratikus Köztársaságban folyó szocialista építésre irányuló és 1960-ig terjedő akcióprogram képezi. Walter Ulbricht elvtárs a Népi Kamara előtt tartott beszédében hangsúlyozta, hogy a törvényalkotási mű megvalósítása az államapparátust képessé teszi majd arra, hogy eredményesen küzdjön meg a szocialista építésnek ezekkel az új és megnövekedett feladataival, mert e törvény „az állami szervek munkájának tökéletesítésére és a munkastílusuk megjavítására vonatkozó új ismeretek államjogi összegezése".[3]

E politika folytatásaként Németország Szocialista Egységpártjának 1958. július 10-től július 16-ig ülésező V. kongresszusa a megvalósítandó feladatokra vonatkozóan olyan határozatot hozott, hogy a szocializmus alapjainak lerakása után a Német Demokratikus Köztársaságban a szocializmusnak a legrövidebb idő alatt teljes győzelmet kell aratnia. Az e cél elérésére irányuló gazdasági fő feladatot a következőképpen határozták meg: „A Német Demokratikus Köztársaság népgazdaságát néhány éven belül úgy kell fejleszteni, hogy világosan igazolódjék a szocialista társadalmi rend magasabbrendűsége a bonni állam imperialista erőinek uralmával szemben, s ennek következtében dolgozó népünk egy főre eső fogyasztása az összes fontos élelmiszerekből és fogyasztási cikkekből elérje és meghaladja Nyugat-Németország összlakosságának egy főre eső fogyasztását."[4]

Tekintettel arra, hogy az imperialista háborús gyújtogatók 1960—61-ig be akarják fejezni a bonni NATO-haderő atomfegyverrel való felszerelését, a szocializmusnak a Német Demokratikus Köztársaságban való gyorsabb felépítésével a béke erőit addigra egész Németországban annyira fokozni kell, hogy azok a háborús uszítók kezét lefogják. A Német Demokratikus Köztársaság ezzel vesz részt a szocialista államok és minden békeszerető ember világméretű harcában a béke fenntartásáért és biztosításáért.

II.

A szocialista állam mozgósítja és szervezi a dolgozókat, s aktivitásukat és kezdeményezőkészségüket a szocialista építés nagy célkitűzése felé irányítja. Minél jobban tudatában vannak a dolgozók e feladatnak, annál nagyobbak az eredmények. Ezért irányul a szocialista állam irányító tevékenysége elsősorban a dolgozók szocialista öntudatának nevelésére. Ebből következik, hogy a szocialista államapparátusnak, formáinak és módszereinek mindenkor meg kell felelniük a politikai, gazdasági és kulturális feladatoknak, valamint a dolgozók öntudatának.

Új állami szerveink tevékenységében kezdettől fogva az az elv uralkodott, hogy a tömegeket be kell vonni nagy feladataink megoldásába. Fel kellett ébreszteni és a társadalmi változásokra irányítani a társadalmi öntudat erejét. Ez megkövetelte az állami vezetésre vonatkozó régi elképzelésekkel, így a helyi önkormányzatra vonatkozó elméletekkel, a burzsoá-parlamentáris hagyományokkal való szembefordulást. Mint fejlődő dolgozó testületek fő tevékenysége mindinkább a tömegek körében végzett politikai munkára összpontosult, arra, hogy bevonjuk a dolgozókat népi demokratikus államunk irányításába és vezetésébe, a mindinkább fejlődő szocialista gazdaság vezetésébe. Népképviseleti szerveink fejlődésének folyamata, a szocialista építés előrehaladásával az egyes szakaszokban mindenkor megtalálta a maga jogi vetületét jelentős államjogi törvényekben.

A hónapokig tartó viták után a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája 1957. január 17-én elfogadta az államhatalom helyi szerveiről (GBl. I. 65. old.) és a népi kamarának a helyi népképviseleti szervek vonatkozásában fennálló jogairól és kötelezettségeiről szóló (GBl. I. 72. old.) törvényt. Az utóbbi törvény arról rendelkezik, hogy a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája hogyan irányítja és támogatja a helyi népképviseleti szervek Állandó Bizottságát. Az államhatalom helyi szerveiről szóló 1957. jan. 17-i törvény egységes szabályozást léptetett életbe az államhatalom valamennyi helyi szervére (kerület, körzet, község) vonatkozólag és egyidejűleg széleskörű teljhatalmat és jogokat biztosított a helyi államhatalmi szervek számára. E törvény megvalósítása során javult helyi állami szerveink munkája. Kiderült azonban az is, hogy *fordulatot* még nem sikerült elérni ezzel az egész államapparátus munkájában. Különösen a reszortmunkát folytatták. A központi szerveknél nem vonták le a szükséges következtetéseket. Lényegében megmaradt a régi munkastílus, úgyhogy Walter Ulbricht a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája előtt tartott beszédében megállapította, hogy „az államapparátus munkája a maga egészében még nem tart lépést ezzel a társadalmi fejlődéssel"[5]. A Német Demokratikus Köztársaság államapparátusa munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény levonta ebből a végső következtetéseket és Walter Ulbricht hangsúlyozta: „Az államapparátus tökéletesítésénél tehát nemcsak az egyik vagy másik államapparátusbeli dolgozó munkájában fellelhető hibák vagy hiányok kiküszöböléséről van szó, hanem jelentős minőségi változásról, amelynek lehetővé kell tennie, hogy a megnövekedett feladatokat jól oldjuk meg."[6] Így — mint Németország Szocialista Egységpártja V. kongresszusán megállapítást nyert — „a Német Demokratikus Köztársaság államapparátusa munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény elfoga-

[3] Uo.
[4] W. Ulbricht: Harc a békéért, a szocializmus győzelméért, Németországnak békeszerető, demokratikus államként való újjászületéséért. Dietz-Verlag. Berlin, 1958. 45. old.
[5] W. Ulbricht: Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és a munkastílus megváltoztatásáról. Neues Deutschland, 1958. febr. 11.
[6] Uo.

dása ... az államfejlődés új szakaszának kezdetét jelenti", amelynek jelentősége abban áll, hogy „az államapparátus mint a szocialista építés fő eszköze jobban töltse be funkcióit és a társadalmi élet minden kérdését a tömegek oldják meg."[7]

III.

Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény tartalmát az határozza meg, hogy az államapparátusban megvalósul az új, szocialista munkastílus. „Az előterjesztett törvény lényege — mondotta Walter Ulbricht — abban áll, hogy fejleszti a szocialista demokráciát, célszerűen és előnyösen egyesíti a demokráciát és a centralizmust a népi demokratikus munkás-paraszt állam funkcióinak gyakorlása során. A demokráciának és a centralizmusnak az az új egysége, amelyre e határozatok irányulnak, megfelel a Német Demokratikus Köztársaságban jelenleg fennálló osztályerőviszonyoknak, a szocialista és az imperialista tábor között fennálló nemzetközi erőviszonyok kedvező alakulásának."[8] Ez azt jelenti, hogy a demokratikus centralizmus még következetesebben valósul meg, ahogyan az a törvény praeambulumában kifejezésre jut: „Az államapparátus munkájának tökéletesítése és egyszerűsítése útján még következetesebben kell megvalósítani a szigorúan központi tervezés és irányítás egységét a dolgozók lehető legnagyobb fokú részvételével az állam és a gazdaság vezetésében."

Ennek megfelelően rögzíti a törvény 2. §-a azokat az alapelveket, amelyek az államapparátusunk tökéletesítésére irányuló egyes intézkedéseket jellemzik:

1. Valamennyi államhatalmi szerv, különösen pedig a népgazdaság tervezését és vezetését ellátó szervek tevékenységére nézve a demokratikus centralizmus elve az irányadó. A népgazdaság egyes ágazatainak és területeinek tervezését komplex módon és területileg kell végezni.

2. Biztosítani kell minden egyes dolgozó jogát arra, hogy tudatosan, alkotó módon közreműködjék a termelésben és a gazdaság irányításában. A tervező és gazdasági vezető szerveken keresztül szoros együttműködést kell létrehozni a szakszervezeti szervekkel.

3. A központi államigazgatási szervek kötelesek tevékenységüket az alapvető kérdések eldöntésére összpontosítani és a végrehajtás ellenőrzését biztosítani.

4. A helyi államhatalmi szervekről szóló 1957. jan. 17-i törvény (GBl. I. 65. old.) rendelkezéseinek megfelelően e szervekre kell ruházni a teljes felelősséget illetékességi körükön belül az állami és gazdasági feladatok megvalósításáért.

5. Az ipari, építőipari és mezőgazdasági üzemek operatív irányítását közelebb kell vinni bázisukhoz. Erősíteni kell az üzemek operatív-gazdasági önállóságát az állami terv keretében, fokozni kell az üzemek vezetőinek egyéni felelősségét.

6. A kutatói és oktatói tevékenységet szorosabban össze kell kapcsolni a szocialista építés gyakorlatával. Biztosítani kell a tudomány és a technika eredményeinek gyors felhasználását a munkatermelékenység növelése érdekében.

Ezeket az alapelveket csak úgy lehet megvalósítani, ha valamennyi állami szervben érvényesül az új szocialista munkastílus. „Az új munkastílus kifejlesztése útján kell a pártnak és minden egyes tagjának — mindegy, hogy milyen poszton állnak — szorosabban kapcsolódnia a néptömegekhez, gondosan értékelni a néptömegek javaslatait és bírálatát, s a funkcionáriusoknak a termelőmunkában vagy a nemzeti építésben való időleges részvétele útján szoros bizalmi kapcsolatot létesíteni a dolgozókkal."[9] Ez azt mutatja, hogy az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvénnyel bevezetett változások korántsem szervezeti jellegűek.

Gyakran fordultak elő állami funkcionáriusaink körében — különösen községeinkben, ahol semmiféle alapvető jellegű szervezeti változás nem történt — olyan nézetek, hogy nekik ennek következtében az egész dologhoz semmi közük. A Német Demokratikus Köztársaság államapparátusa munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény lényege államapparátusunk munkamódszerének alapvető megváltoztatása, ennek következtében minden állami szervre teljes mértékben vonatkozik. Az előirányzott szervezeti változások államapparátusunk tökéletesítésének előfeltételei, hogy az állami vezetés módszereinek és formáinak egyszerűsítése révén a dolgozók még fokozottabban vegyenek részt az állam és a gazdaság vezetésében. Ez azt jelenti, hogy minden állami és gazdasági szervnek, a társadalmi szervezeteknek és államapparátusunk minden dolgozójának olyan szocialista munkastílus megvalósításáért kell fáradoznia, amelynek alapvető tartalmi jellegzetessége abban áll, hogy állami szerveink Németország Szocialista Egységpártjának vezetése alatt a szakszervezetek, a demokratikus Németország Nemzeti Frontja és a többi tömegszervezetek segítségével a dolgozókat öntudatuk fokozásával mindinkább alkalmassá tegyék a szocializmus felépítésével járó feladatok megvalósítására, kezdeményezőkészségük, energiájuk és alkotóerejük sokoldalú fejlesztése révén.

Az adminisztratív munkamódszer összeegyeztethetetlen a népi demokratikus államhatalommal. Ez a munkamódszer akadályozza fejlődésünket, mert nem mozgósítja a dolgozókat a feladatok megoldására. Walter Ulbricht a következőképpen jellemezte az új, szocialista vezetési módot: „Vezetni annyit jelent, mint részt venni a szocialista építés megvalósításáért vívott harcban, operatív segítséget nyújtani a helyi szerveknek, állandóan tökéletesíteni munkamódszereiket."[10] Ez azt jelenti, hogy államapparátusunk dolgozói a szakszervezetekkel, a demokratikus Németország Nemzeti Frontjának bizottságaival és a többi tömegszervezetekkel karöltve a helyszínen igyekeznek megnyerni a dolgozókat a feladatok megoldása ügyének, segítik őket abban, hogy az újat helyesen felismerjék és aztán azért küzdjenek.

Már sok jó példa van arra, hogy az állami szervek és az állami funkcionáriusok új munkamódszert alkalmaznak és a dolgozókkal való együttműködés alapján oldják meg feladataikat. A sok közül világítsunk meg közelebbről egy példát:

A gerai kerületi tanács, hogy még sikeresebben tanuljon a tömegek ta-

[7] W. Ulbricht: Harc a békéért, a szocializmus győzelméért, Németországnak békeszerető, demokratikus államként való újjászületéséért. Dietz-Verlag. Berlin, 1958. 34. old.

[8] W. Ulbricht: Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és a munkastílus megjavításáról. Neues Deutschland, 1958. febr. 11.

[9] W. Ulbricht: Út a béke biztosításához és a nép anyagi és kulturális szükségleteinek emelkedéséhez. Dietz-Verlag. Berlin, 1959. 96. old.

[10] W. Ulbricht: Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és a munkastílus megjavításáról. Neues Deutschland, 1958. febr. 11.

pasztalataiból és helyreállítsa a kapcsolatot a dolgozók és az állami gazdasági funkcionáriusok, valamint a választott népképviselők között, 1958. július 31-én elhatározta, hogy a hónap minden második szerdai napján „tömegellenőrzési gyűlést" rendez. Ezen a gyűlésen részt vesz minden vezető állami, gazdasági és szakszervezeti funkcionárius, továbbá — és ez az új ebben a módszerben — valamennyi népképviselő is. A tömegellenőrzési gyűlés lebonyolítása előtt a résztvevőknek feltárják az ismert fő kérdéseket. Az üzemekben megtárgyalják a dolgozókkal, hogy hogyan lehetne gyorsan leküzdeni a fennálló hiányosságokat. A tervteljesítés ellenőrzésének ez a sajátos formája, a tömegellenőrzés, már 1958-ban a következő eredményekre vezetett:

Az ipari fogyasztási cikkek termelési tervének módosítása keretében 4,7 millió DM értékű kötelezettséget vállaltak; nem utolsósorban pedig ez a tömegellenőrzés az úgynevezett „laza tervek" módosításához vezetett. A lebonyolított közös termelési tanácskozások hatására 1958-ban több mint 60 üzem vállalt kötelezettséget az állami terv bővítésére, több mint 25 millió DM értékben.

1958 augusztusától 1959. február 11-ig körülbelül 5000 népképviselő, államapparátusbeli dolgozó, valamint párt- és tömegszervezeti funkcionárius vett részt a mozgalomban. Minden tömegellenőrzési gyűlésen átlag 700 funkcionárius volt az üzemekben a munkásoknál.

Ennek az új munkastílusnak kedvező hatása azonban nemcsak az üzemekben, hanem az államapparátusban is megmutatkozik. A gazdasági tanács funkcionáriusai például ismételten részt vesznek a tömegellenőrzési gyűlésen a „Greika Greiz" népi vállalatban, és ott testi munkát végeznek. Az elmúlt év augusztusában és szeptemberében tevékenységük során megállapították, hogy e vállalat termelési lemaradása a „Kammgarnspinnerei Gera" népi vállalat szállítási kötelezettségeinek késedelmes teljesítésére vezethető vissza. A gazdasági tanács már 1958. október 14-én foglalkozott e vállalat terveljesítésének helyzetével. Ezen a tanácskozáson a DFD, a Nemzeti Front, a szakszervezetek és a meeráni gyapjú- és selyemipari népi vállalatok egyesülésének képviselői vettek részt.

E gyakorlathoz közelálló munka alapján jöhettek létre azok a határozatok, amelyek elősegítették a „Kammgarnspinnerei Gera" népi vállalat, mint a „Greiz" népi vállalat legfőbb szállítója tervlemaradásának csökkentését.

Ezek a határozatok mindenekelőtt a nőknek az üzembe való fokozott felvételével foglalkoztak, nagy figyelmet szenteltek az utánpótlás-képzésnek, s ennek során a politechnikai oktatás keretében szakmai előadásokat szerveztek, a szülői munkaközösségek estéin toborzásokat végeztek a textilszakma számára. A gazdasági tanács további javaslatokat tett a bölcsődék férőhelyeinek szaporítására. Az üzem vezetősége kötelezettséget vállalt arra, hogy a Nyugat-Németországból átköltöző állampolgárok számára szálláslehetőségeket teremt, s az üzemben megjavítja a szociális ellátást, különösen a nők számára.

Számos javaslat foglalkozik a dolgozó nők bevásárlási lehetőségeinek megjavításával, az üzemi étkezés minőségének javításával és a dolgozók kulturális igényeinek kielégítésével.

IV.

Hogy államapparátusunk szervezete az új, magasabb követelményekhez idomuljon, hogy képessé váljék az új, szocialista vezetésre, az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény egy sor változást léptetett életbe.

A törvény — korábban már ismertetett — alapelveiből kiindulva, az államapparátusunk fejlődésében fellelhető új elemet a következőképpen lehet összefoglalni: „Az új elem az egységes tervezésben és vezetésben, a központi állami szervek jobb együttműködésében, a termelés operatív igazgatásának a bázisához való közelítésében és a kerületi, körzeti és városi állami szervek felelősségének jelentős növelésében rejlik. Ez egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy maguk a dolgozók még nagyobb mértékben kapcsolódjanak be az állam és a gazdaság vezetésének munkájába.[11]

1. Népgazdaságunk tervezésének és vezetésének egysége

Népgazdaságunk eddigi vezetésében szakadék tátongott, egyrészt a távlati és alapvető jellegű tervezés — mely az Állami Tervbizottság feladata volt —, másrészt az egyes népgazdasági ágak vezetése között, amely viszont a minisztériumokra hárult. Ez nemritkán átfedéseket és sok bürokratikus akadályt idézett elő a munkában, mert a vezetés szakterületenként széttagolódott s nem volt eléggé egybehangolva. Ennek az állapotnak a megszüntetésére most a törvény 3. §-a úgy rendelkezik, hogy az Állami Tervbizottságnak, mint a Minisztertanács központi szervének feladata a népgazdaság tervezése és vezetése, valamint a tervteljesítés ellenőrzése. Ez biztosítja a tervezés és a vezetés egységét, mert az Állami Tervhivatal egyes osztályai egyaránt felelősek a tervezésért, az operatív vezetésért és a tervteljesítés ellenőrzéséért. Ennek az alapelvnek megvalósítása során kiderült, hogy egész sor minisztérium fölösleges, minthogy eddigi irányító funkcióikat az Állami Tervbizottság osztályai, valamint más állami szervek gyakorolják. A törvény ezért a következő minisztériumok megszüntetését rendeli el: Bányászati és Kohászati Minisztérium, Vegyipari Minisztérium, Szén- és Energiaügyi Minisztérium, Nehézgépipari Minisztérium, Általános Gépipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Élelmezésipari Minisztérium, Munkaügyi Minisztérium, Helyi Gazdasági Államtitkárság és a Minisztertanács mellett működő Építésügyi Tanács. Időközben meg is történt ezeknek az állami szerveknek a megszüntetése.

Csak a népgazdaság egyes meghatározott területein (mező- és erdőgazdaság, építésügy, közlekedés, kereskedelem és közellátás, a mezőgazdasági termékek begyűjtése és felvásárlása) maradtak meg továbbra is a tervezést és vezetést végző központi államigazgatási szakszervek, mivel e területeken még olyan különleges feladatokat kell elvégezni a szocialista átalakításért vívott harcban, amelyek elsősorban az egyénileg dolgozó parasztoknak termelőszövetkezeti tagokká változásával kapcsolatos bonyolult folyamatból adódnak. E területekre vonatkozólag is az Állami Tervbizottság végzi a tervek összehangolását, és ez a szerv nyújtja át a Minisztertanács által jóváhagyott terveket a kerületi tanácsoknak. Az olyan területek, mint a kultúra, közoktatás és közegészségügy központi szerveire vonatkozóan ugyancsak az

[11] Uo.

Állami Tervbizottság végzi a tervezést. A központi vezetés alatt álló népi vállalatok közvetlen irányítására az egyes gazdasági ágazatokban Népi Vállalati Egyesüléseket (VVB) alakítottak, amelyek általában az Állami Tervbizottságnak az illető gazdasági ágazat munkáját irányító osztálya alá vannak rendelve (a törvény 6. §-a). A könnyűipar területén például a következő Egyesüléseket hozták létre :

Az egyesülés neve :	Székhelye :
Pamutipari Egyesülés	Karl Marx-Stadt
Gyékényfeldolgozóipari Egyesülés	Karl Marx-Stadt
Gyapjú- és Selyemipari Egyesülés	Meerane
Trikó- és Harisnyaipari Egyesülés	Limbach
Konfekcióipari Egyesülés	Berlin
Bőr- és műbőripari Egyesülés	Leipzig
Cipőipari Egyesülés	Weissenfels
Cellulóze-, Papír- és Kartonipari Egyesülés	Heidenau
Csomagolóeszközipari Egyesülés	Leipzig
Furnír- és Lemezgyártóipari Egyesülés	Leipzig
Sokszorosító-ipari Egyesülés	Leipzig
Üvegipari Egyesülés	Dresden
Kerámiaipari Egyesülés	Erfurt

Az Üvegipari és a Kerámiaipari Egyesülés az Állami Tervbizottság építésügyi osztályának, az összes többi egyesülés az Állami Tervbizottság könnyűipari osztályának van alárendelve.

Ezekre az egyesülésekre hárul az alájuk tartozó üzemek és intézmények önálló operatív vezetése. Rájuk ruházhatók ezenkívül bizonyos, az egész iparágat érintő összehangoló feladatok is.

Az egyesülések olyan gazdasági vezető szerveket jelentenek az Állami Tervbizottság kezében, amelyek a szocialista üzemekkel való szoros együttműködésben szervezik terveink teljesítését. Székhelyük ott van, ahol az illető gazdasági ágazat tevékenysége összpontosul. Az egyesülések lehetővé teszik a vállalatok szakosított és operatív vezetését. Míg korábban gazdaságunk gyors fejlődése folytán olyan minisztériumoknak és főhivataloknak kellett az ipari ágazatok vezetését végezniük, amelyeknek ténylegesen semmi közük sem volt egymáshoz, addig most az egyesülések révén biztosítva van a differenciált vezetés.

A döntő itt az, hogy a demokratikus centralizmusnak az egyesülések révén történő érvényesítése során a munkásosztály és valamennyi dolgozó jobban bekapcsolódik az iparágak vezetésébe. Az egész törvénynek ugyanis végső soron az a lényege, hogy a munkásosztály az állam vezetését még jobban végezze és a lakosság még nagyobb tömegei kapcsolódjanak be az állam irányításába. Nem véletlen tehát, hogy néhány nappal a Német Demokratikus Köztársaság államapparátusa munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény elfogadása előtt Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 35. plénuma a szakszervezetek feladataival foglalkozott, hogy a szakszervezeteket, mint a munkások osztályszervezeteit alkalmassá tegye a szocializmus építése során felmerülő megnövekedett feladataik teljesítésére. A törvény praeambuluma erre vonatkozóan a következőket mondja : „A szakszervezeteknek, a többi tömegszervezeteknek, valamint a demokratikus Németország Nemzeti Frontja Bizottságainak nagyobb lehetőségeket kell biztosítani ahhoz, hogy még hatékonyabban működjenek közre a tervek elkészítésénél és megvalósításánál." Ezt szolgálják például az olyan intézkedések, hogy a vállalatvezetőknek biztosítaniuk kell, hogy a túlteljesítésre irányuló rendszabályok kidolgozása, ellenőrzése és rögzítése mindenkor az üzemi szakszervezeti vezetőség részvételével történjék, hogy az (ti. a szakszervezeti vezetőség) felelős a munkások és a technikus-értelmiség részvételének megszervezéséért az üzem gazdasági feladatainak és a terv eredményes teljesítésére irányuló intézkedéseknek a megtárgyalásában, valamint a terveknek osztályokra, brigádokra stb. történő felbontásáért ; hogy az üzemekben termelési értekezleti választmányokat kell alakítani, hogy a szakszervezetek képviselői teljesjogú tagjai az Állami Tervbizottságnak és más állami szerveknek, hogy a termelési ág fejlődésére és vezetésére vonatkozó fő kérdések közös megvitatására az egyesüléseknél létesítendő technikai-gazdasági tanácsokat vállalatvezetőkből, aktivistákból, mérnökökből, elméleti szakemberekből és termelési vezetőkből, az illetékes ipari szakszervezet képviselőiből kell összeállítani stb. Igy biztosítható a még szorosabb központi tervezés és irányítás mellett a szocialista demokrácia lehető legteljesebb kiterjesztése.

Gazdasági szervezetünkben egyszer már voltak egyesülések, amelyek 1952-ben oszlottak fel. A mostani egyesülések létrehozása nem jelent a régi egyesülésekhez való visszatérést, mert a mai egyesüléseknek csak a neve azonos az 1952-ig fennállókkal, eltekintve attól, hogy mindkét szervezeti forma népgazdaságunk vezetésére irányult, illetve irányul. A régi egyesüléseknél az egyes vállalatok nem voltak önállóan tervező és gazdálkodó egységek, hanem az egyesülés önállótlan részei, s a vállalati eredmények feloldódtak az egyesülés eredményeiben. Az új egyesülések meghatározott számú vállalat irányító szervei, amelyek a vállalatok teljes önállóságát nemcsak biztosítják, hanem kötelesek elő is mozdítani. Igy a törvény 6. §-a nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a vállalatvezetők egyéni felelősségét fenn kell tartani. Az egyesülések segítik az egyes vállalatokat az állami feladatok teljesítésében, a kutatómunka és a technika fejlesztésében, munkaszervezésük megjavításában és más hasonlókban.

Az Állami Tervbizottság, amely az *egész* népgazdaság tervezéséért és vezetéséért felelős, ennek következtében a központi irányítás alatt álló ún. Z-vállalatokon kívül a kerületi irányítás alatt álló és a helyi vállalatokat is vezeti. Ennek eszközéül a kerületi tanácsok mellett gazdasági tanácsokat szerveztek.

E szervekben egyesül a kerületi ipar tervezése és vezetése, s így megszűnik a szakmailag tagozódó munka.

A gazdasági tanács annyiban új eleme az államjognak, hogy egyrészt a kerületi tanács, másrészt az Állami Tervbizottság szerve. A gazdasági tanács elnökét és tagjait a kerületi tanács nevezi ki és hívja vissza, de az elnök és az elnökhelyettes kinevezéséhez és visszahívásához az Állami Tervbizottság jóváhagyása szükséges. A gazdasági tanács elnöke a kerületi tanács egyik elnökhelyettese. A Gazdasági Tanács elnökét egyaránt kötelezik a kerületi gyűlés és

a kerületi tanács határozatai, valamint az Állami Tervbizottság utasításai. Jogában áll, hogy utasításokat adjon a gazdasági tanácshoz tartozó szakmai szervek vezetőinek, az alárendelt egyesüléseknek — a kerületeken belül is egyesülésekbe lehet tömöríteni a kerületi irányítás alatt álló vállalatokat —, vállalatoknak és intézményeknek, valamint a körzeti tanácsok mellett működő Tervbizottságok elnökeinek. A gazdasági tanács az elnökön és helyettesén kívül a gazdasági tanács legfontosabb szakmai szerveinek, továbbá a kerületi tanács más szakmai szerveinek vezetőit is magában foglalja, így biztosítja a szakszervezetek és a kerületi vezetés alatt álló vállalatok közvetlen együttműködését. A gazdasági tanács hatáskörébe a következő szakágazatok szervei tartoznak: tervezés, anyagitechnikai ellátás, munkaügy, élelmiszeripar, energiagazdálkodás, közlekedés, vízgazdálkodás, kézműipar, magánkisipar és helyi gazdaság, de a kerület gazdasági szerkezetének megfelelően ezenkívül a gazdasági tanács hatáskörébe tartozó más szakágazati szerveket is lehet létesíteni, pl. a gépipar, a könnyűipar, a textilipar stb. köréből.

A gazdasági tanács fő feladatai közé tartozik a kerület-fejlesztés távlati és éves tervjavaslatainak kidolgozása a törvények, az Állami Tervbizottság utasításai, valamint a kerületi gyűlések és a kerületi tanácsok határozatai alapján, a körzeti tanácsok mellett működő tervbizottságok, a kerületi irányítás alatt álló népi vállalati egyesülések és a népi vállalatok javaslatainak felhasználásával; a szocialista termelés állandó növekedésének és tökéletesedésének biztosítása; a szakszervezetekkel együttműködve széleskörű mozgalom szervezése a dolgozóknak a tervek elkészítésébe és megvalósításába való bevonására. Ez egyaránt biztosítja a tervezés és a vezetés kerületi szinten való egyesítését és a komplex és a területi tervezést.

A helyi államhatalmi szerveknek korábban csak nagyon felületes áttekintésük volt területük központi állami feladatairól, éppen ezért csak nagyon kevés befolyásuk lehetett azokra. Most ez a helyzet megszűnik, mert a kerületi tervek az egész terület fejlődésére vonatkoznak. Ezt a célt szolgálja az a rendelkezés, hogy a gazdasági tanácsok megkapják az Állami Tervbizottságtól a központi gazdasági terv fő irányszámait, s a tanács megbízásából, az Állami Tervbizottság utasításai szerint és az állam egésze érdekeinek figyelembevételével egybehangolják a központi vezetés alatt álló gazdaság fejlődését a kerület fejlődésével. A kerületi tanácsok felelőssége a központi egyesülések vagy a központi állami szervek irányítása alatt álló vállalatok és intézmények tervteljesítéséért azáltal realizálódik, hogy a gazdasági tanácsoknak joga és kötelessége e vállalatok gazdasági tevékenységének vizsgálata, valamint az Állami Tervbizottsághoz való jelentéstétel. Ezáltal az egész kerületi tervezés és vezetés a gazdasági tanács kezében összpontosul, s a korábbi, szükségszerűen vertikális-szakmai vezetés helyére a komplex és területi vezetés lép.

A gazdasági tanácsok megalakításánál az volt a fő szempont, hogy biztosítsák a tervezés és vezetés szilárdságát, s közvetlenül a termelő vállalatokhoz kapcsolódjanak. Ma már elmondhatjuk, hogy ez sikerrel valósul meg.

A gazdasági tanácsok megalakulásuk után nyomban a munkások elé álltak az üzemekben, megbeszélték velük a még jobb tervteljesítéssel, valamint a tartalékok mindenoldalú kihasználásával kapcsolatos kérdéseket, és máris sok hibaforrást tártak fel és küszöböltek ki. A munkások kijelentették, hogy ez az államapparátus helyes munkastílusa; korábban a minisztériumokból csak elvétve jött valaki az üzembe, s akkor is csak az igazgatóhoz. A gazdasági tanács gyorsan végrehajtott olyan változtatásokat, amelyeket a minisztériumok szakosított munkája alapján gyakran éveken keresztül nem lehetett megoldani. Az eredmény a termelés, különösen pedig a közszükségleti cikkek termelésének gyors növekedése.

Egyidejűleg megerősödtek a körzeti tervbizottságok is amelyek a körzeti tanácsok szervei és amelyekre hárul az egész körzeti tervezés és fejlesztés. Ezek a tervbizottságok elnökből, elnökhelyettesből, a körzeti gazdasági szervek vezetőiből, a szakszervezetek és a termelőüzemek képviselőiből tevődnek össze. A körzeti tervbizottság szervezete annyiban különbözik a kerületi gazdasági tanácsétól, hogy a körzeti tervbizottság apparátusa csak a következő területeket fogja át: távlati tervezés, operatív évi tervezés, összehangolás és anyagitechnikai ellátás.

2. A termelés operatív vezetésének bázisához való közelvitele s a kerületi, körzeti és városi állami szervek felelősségének ezzel kapcsolatos növekedése.

A törvény alapelvei nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a központi államigazgatási szerveknek tevékenységüket az alapvető kérdések eldöntésére kell összpontosítaniuk s a végrehajtás ellenőrzését kell biztosítaniuk. Ez a központi állami szervek munkájának minőségi megváltozását jelenti, mert e szervek a múltban nemritkán sok részletkérdést is eldöntöttek, s ezáltal akadályozták a helyi szervek kezdeményezőkészségét és elhanyagolták tulajdonképpeni vezetői munkájukat. Munkamódszerüket most úgy kell megváltoztatniuk, hogy az alapvető kérdéseket döntsék el és előmozdítsák e kérdéseknek közvetlenül bázisuknál történő megvalósítását. Másképpen adminisztratív munkastílusra és üres szócséplésre kerül sor. Ezzel kapcsolatban utalunk arra, hogy ennek az alapelvnek a helyi államhatalmi szervek egymásközti viszonyában is érvényesülnie kell. Egyrészt a kerületi szervek kötelesek a körzeti és községi szerveknek elegendő teret biztosítani alkotó erőik kifejlesztésére, másrészt az összes állami szerveknek úgy kell tevékenykedniük, hogy a dolgozók alkotó kezdeményezőkészsége és aktivitása a lehető legnagyobb mértékben kifejlődhessék. Ez azt jelenti, hogy helyi népképviseleti szerveinknek mindenekelőtt területük szocialista fejlődésének fő kérdéseivel kell foglalkozniuk, s a dolgozók előtt fel kell tárniuk a jövő távlatait, hogy ezáltal a tervek alkotó módon való teljesítésére mozgósítsák őket.

Hogy a helyi szerveknek minden lehetőségük meglegyen a feladatok teljesítésére, az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény lényegesen kiterjesztette a helyi államhatalmi szervek jogait és hatáskörét. E célból a következő szabályokat alkották:

a) A törvény rögzítette a helyi államhatalmi szervek fokozott részvételét a gazdasági fő feladatok végrehajtásában. A helyi szervek a jövőben közvetlenül együttműködnek az alapanyagipar feladatainak megvalósításában, különösen pedig a szén- és energiatermelés, továbbá a vegyipar termelésének fokozásában. Fokozott mértékben kell hatást gyakorolniuk a munkatermelékenység növelésére, az új technika bevezetésére és az ön-

költség csökkentésére, valamint ezen iparágakban a takarékossági intézkedések megvalósítására.

b) Hogy a gazdasági vezetés még közelebb kerüljön bázisához, a kerületi gazdasági tanácsok közvetlen irányítása alá utaltak csaknem 600 vállalatot, amelyek eddig központi vezetés alatt állottak. Ezek között pl. 29 energia- és gázszolgáltató vállalat, 7 bánya- és kohászati üzem, 83 gépgyártó üzem, 324 könnyűipari üzem szerepel.

c) Teljes egészében a kerületi és körzeti állami szervekre ruházták a felelősséget az egész lakásépítkezésért. E felelősség realizálása céljából egyidejűleg közvetlen irányításuk alá rendelték az építő- és építőanyaggyártó vállalatokat, a cementgyártó, betonkészítő és egyes kerámiaipari vállalatok kivételével.

d) Döntő mértékben megnövelték a kerületi és körzeti állami szervek felelősségét az ipari tömegszükségleti cikkek termelésének megszervezéséért és ellenőrzéséért.

e) Végül a helyi államhatalmi szervekre ruházták a mezőgazdaság teljes operatív irányítását.

Ezzel létrejöttek az előfeltételek államapparátusunk munkájának alapvető megváltozásához.

V.

Egy év telt el az államapparátus munkája tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény elfogadása óta. Indokolt az a megállapítás, hogy a törvény végrehajtása nagy fellendülést eredményezett az államapparátus munkájában. Az előirányzott intézkedéseket az államapparátus dolgozóinak közreműködési készsége révén a tervezettnél lényegesen gyorsabban hajtottuk végre. A tervek szerint az államapparátusunk szervezeti megváltoztatására irányuló összes intézkedéseket 9 hónapon belül kellett végrehajtani; lényegében azonban már egy fél éven belül megvalósítottuk őket. Már egy negyedév alatt 75 egyesülés alakult, 593 központi vezetés alatt álló vállalat került át a kerületekhez, ebből 210-et a körzeti tanácsok alá rendeltek. Ennek során összesen 3200 tervezett állást sikerült megtakarítani, 28,9 millió DM összjavadalmazással.

A változások révén jelentős gazdasági eredmények is születtek. Az ipari bruttó termelés 1958-ban az előző évihez viszonyítva 110,9 százalékra emelkedett. A szocialista vállalatok termelésére eső rész az egész ipar termelésében 1958-ban 83 százalékra rúgott. Jóval több mint kétmillió dolgozó vett részt az üzemen belüli szocialista munkaversenyben.

Döntő sikert értünk el a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése terén a mezőgazdaságban és a kisiparban. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma az 1957. évi 6691-ről 1958-ban 9637-re emelkedett. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 352 938 tag művelte 1958 végén a Német Demokratikus Köztársaság hasznos mezőgazdasági földterületének 37 százalékát. A Német Demokratikus Köztársaság községeinek 80 százalékában van mezőgazdasági termelőszövetkezet. Míg 1957. dec. 31-én csak 295 kisipari termelőszövetkezet működött, addig ez a szám 1958 végéig 2584-re emelkedett.

Már sok jó példa van az új munkastílus fejlődésére az államapparátus dolgozói körében. Sokan dolgoznak időlegesen közvetlenül mezőgazdasági termelőszövetkezetekben vagy a gépállomások traktoros-brigádjaiban, és elősegítik a termelőszövetkezet, a gépállomás és helyi államhatalmi szervek együttműködése kapcsán a munka jobb megszervezését a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, és az egyénileg dolgozó parasztok meggyőzését a mezőgazdasági termelőszövetkezetek útjának helyességéről. Az egész tanácsi kollektíva munkája is lényegesen megváltozott. Ez mutatkozik meg például a Potsdami Városi Tanács munkájában. A Potsdam melletti „Rehbrücke" betonüzemben nehézségek voltak az előregyártott betonelemek előállításában. A városi tanács tanácsülést készített elő ebben a fontos építőanyagipari üzemben. A tanács tagjai egyidejűleg munkát vállaltak az üzem egyes brigádjaiban és megtanácskozták a munkásokkal a termelés növelését. A tanácsülés után, amelyen megtették a szükséges intézkedéseket, a főpolgármester első helyettese mindaddig dolgozott a betonüzem egyik brigádjában, míg Potsdam városában ki nem alakultak a blokk-építkezés nagyarányú alkalmazásához szükséges előfeltételek. Több mint 50 százalékos termelésemelkedést sikerült elérni.

Az államapparátus munkájának tökéletesítéséről és egyszerűsítéséről szóló törvény megvalósításában jelentős például a Német Demokratikus Köztársaság Állami Tervbizottságának határozata is, amely az ifjúság ügyévé nyilvánítja a Szovjetunióból a Német Demokratikus Köztársaságba vivő kőolajvezeték építését, valamint a rostocki kikötőt a középnémetországi csatorna- és folyórendszerrel összekapcsoló Észak—Déli Csatorna építését, mert nagy célunk szolgálatában egyesíti a szocialista ifjúsági szövetség erejét és kezdeményezőkészségét.

Megmutatkozik mindebből, hogy mindig ott sikerült haladást elérni, ahol Németország Szocialista Egységpártjának szervezetei vezetik a munkát. Ezért a törvény végrehajtása során is elsősorban úgy kell az állami szervezetekben megjavítani a munkát, hogy az Németország Szocialista Egységpártja vezető szerepének konkrét megvalósítására irányuljon. Így születnek meg azok az erők, amelyek gyökeres fordulatot hoznak a munkában.

Németország Szocialista Egységpártjának Központi Bizottsága konkrét és tárgyi segítséget nyújt ebben az államapparátusnak. A Központi Bizottság a Német Demokratikus Köztársaság több kerületében brigádokat szervezett, amelyek az államapparátus munkáját vizsgálják és a helyszínen segítenek a változtatásokat végrehajtani az új törvény szellemében. Sokoldalúan tanulmányozzák a kerületekben és körzetekben folyó munkát, s különösen azt, hogy hogyan valósítják meg a párt és az állami szervek a szakszervezetekkel, a Demokratikus Németország Nemzeti Frontjával és a többi tömegszervezetekkel karöltve a szocialista építés vezetését népgazdaságunk és kulturális életünk különböző területein. Egy ilyen brigádvizsgálat eredményeként Potsdam-kerületben Németország Szocialista Egységpártjának Potsdam-kerületi vezetőségének irodája három okmányt dolgozott ki, amelyek a szocialista munkastílus további fejlesztésének alapját képezik. E dokumentumok a Potsdam-kerületi állami vezetés megjavítására, az államapparátusban folyó kádermunka megjavítására és a Potsdam-kerületi tanácsban folyó pártmunka megjavítására vonatkoznak.

Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 36. plénuma (1958. jún. 10—11.) részletértékelést adott a törvény végrehajtásáról. Ez az értékelés megállapítja,

hogy „a szervezeti-felépítési oldalt illetően elértük a törvényben előirányzott intézkedések közül a lényegeset. Ami a gazdasági és állami szervek, valamint funkcionáriusaik munkastílusának, a szocialista vezetésre való alkalmasságának kérdését illeti, úgy azt mondhatjuk, hogy tettünk előre bizonyos lépéseket".[12] A párt tehát az V. pártkongresszuson kitűzte a feladatot: „Miután megváltozott a szervezet és elkezdődött a munkastílus és a káderpolitika változása is, most az a fő feladat, hogy az V. pártkongresszus határozatainak végrehajtásával kapcsolatban az állami szervekben mindenütt megvalósítsuk az új munkastílust és leküzdjük a régi, formális-bürokratikus módszereket és a semlegességet hangoztató felfogásokat."[13]

A Német Demokratikus Köztársaság megalakulásának 10. évfordulójáig olyan változást kell létrehozni az államapparátus munkájában, hogy népgazdasági terveink teljesítésében még nagyobb eredményeket érjünk el. Ezért Németország Szocialista Egységpártjának Központi Bizottsága, a Belügyminisztérium és a Népi Kamara Állandó Bizottsága 1959. febr. 25—27. között nagyszabású munkaértekezletet rendezett a párt- és állami funkcionáriusok számára, amelynek során az államapparátus munkájának kérdéseit tárgyalták meg Németország Szocialista Egységpártja V. kongresszusának, Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottsága 4. plénumának és a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusának határozatai tükrében. A beszámolót Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának titkára, Gerhard Grüneberg elvtárs tartotta. A konferencia fő jelszava volt: „Szocialista módon vezetni, dolgozni és élni!" A konferenciát az a követelmény jellemezte, hogy az államapparátus munkájában gyökeres változást kell végrehajtani a gazdaság konkrét és magasszínvonalú vezetése irányában", s hogy „a gazdasági életnek a munkásosztály által történő vezetése elsődleges harci kérdéssé vált".[14] Az állami vezetésnek célratörőbbnek kell lennie s szorosan össze kell kapcsolódnia a konkrét feladatok megoldásával. Ez a tömegek között végzett politikai munka fokozását és az elavult szervezeti formák felszámolását követeli meg. Olyan új vezetési módszereket kell kidolgozni és széles körben alkalmazni, mint az ipari üzemek és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek teljesítményének összehasonlítása, tapasztalatcserék szervezése stb. Az állami szerveknek munkájukat napról napra népgazdasági tervünk teljesítése és túlteljesítése érdekében kell megszervezniük. Csak így teljesíthetjük a Németország Szocialista Egységpártjának V. kongresszusa által kitűzött gazdasági fő feladatot, amellyel részt veszünk a béke fenntartásáért és biztosításáért vívott harcban.

Unger Oswald

[12] Az államapparátus tökéletesítéséről és a munkastílus megváltoztatásáról szóló határozatok végrehajtása. Neues Deutschland, 1958. jún. 17.

[13] W. Ulbricht: Harc a békéért, a szocializmus győzelméért, Németországnak békeszerető, demokratikus államként való újjászületéséért. Dietz-Verlag. Berlin, 1958. 35. old.

[14] G. Grüneberg: Szocialista módon vezetni, dolgozni és élni. „Szocialista Demokrácia", 10. sz. Különmelléklet.

Az átvevő rendelkezési jogáról a CIM[1] nemzetközi egyezményben

A fuvarozás általában arra szolgál, hogy a javak gazdasági forgalma különböző helyek között lebonyolítható legyen. A gazdasági forgalomban az árukat különböző helyekre kell eljuttatni, és erre a fuvarozás van hivatva. A fuvarozás tehát nem önálló cél, hanem valamely más gazdasági cél végrehajtására szolgáló eszköz. A fuvarozás mögött álló ez a gazdasági cél rendszerint egy más önálló jogügylet, legtöbbször adás-vételi szerződés. A fuvarozási ügylet célja ehhez képest legtöbbször az, hogy ezzel mindjárt egy adás-vételi vagy valamely más ügylet is lebonyolíttassék. A fuvarozási ügylet gazdasági célja tehát az, hogy a fuvarozás célját képező áru általában az átvevő birtokába jusson. Ez a jogi cél a fuvarozási szerződésben olyképp jut érvényre, hogy a fuvarozó a szerződés megkötésekor már azt a kötelezettséget vállalja magára, hogy az árut a rendeltetési helyen a fuvaroztató által megjelölt átvevőnek szolgáltatja ki. Ez a harmadik személy a fuvarozási szerződés megkötése által már jogot nyer arra, hogy a fuvarozótól az áru kiszolgáltatását követelhesse. A fuvarozási szerződés tehát a harmadik személyek javára kötött szerződések közé tartozik. Ezen jellegén a fuvarozási szerződésnek az sem változtat, amikor oly eset áll elő, hogy a feladó és az átvevő egy és ugyanaz a személy, vagyis amikor ugyanaz a személy a saját maga címére adja fel az áruját. Ez esetben az illető személy két különböző jogi minőségben szerepel a fuvarozási szerződésben.

Az átvevőnek a részére vasúton feladott áruk feletti rendelkezési jogával kapcsolatosan sok elméleti és gyakorlati probléma vetődött fel az elmúlt évek során. Az SZMGSZ[2] jogot adott az átvevőnek a részére feladott küldemény feletti rendelkezésre, és ez a jogszabályi rendelkezés nagy érdeklődést váltott ki. Ez az érdeklődés érthető is, hiszen a gazdasági élet új és új lüktetései folytán feszessé válnak a jogi szabályozás kötelékei, az új gazdasági megoldások új jogi szabályozást és megoldást követelnek. Ennek adott kifejezést most az új, 1956. március hó 1-én életbe lépett CIM is, amely 22. cikkében az eddigi szabályozáshoz képest egészen újszerűen rendezte az átvevő rendelkezési jogait a címére feladott áruval kapcsolatosan.

A CIM 22. cikke alapján bizonyos feltételek együttes fennforgása szükséges ahhoz, hogy az átvevő a címére feladott áru felőli, itt meghatározott rendelkezési jogait gyakorolhassa. — Ezek szerint az átvevő akkor jogosult módosítani a fuvarozási szerződést, ha a feladó a rendeltetési ország területére eső fuvarozás költségeit nem bérmentesítette, a fuvarlevélre rávezette a 6. cikk 7. § *h)* pontja alapján azt, hogy az átvevő rendelkezésre jogosult, és ha a küldemény a rendeltetési ország vámterületére belépett. A kérdés most már az, hogy méltányos-e az átvevő jogait oly szűk korlátok közé szorítani, amelyek gyakorlatilag sok esetben elzárják az átvevőt gazdasági érdekeinek megfelelő tevékenységének kifejtése elől, jóllehet az országhatárra érkezés előtt az áru tulajdonosa már réges-régen az átvevő. — Helyes-e tehát a jogi szabályozás egyik alappillérévé tenni az átvevő ország „territorialitásának" elvét, és nem kellene-e a 22. cikk 1. § *e)* pontban foglalt átvevői jogot a rendeltetési ország határain túlra is kiterjeszteni.

Mint már említettük, gyakorlatilag a fuvarozási szerződés mögött

[1] Convention International concernant le transport des marchandises par chemins de fer. A nyugati országokra érvényes nemzetközi árufuvarozási egyezmény.

[2] A tervországok között érvényes nemzetközi árufuvarozási egyezmény.

rendszerint adás-vételi szerződés áll. A nemzetközi kereskedelmi gyakorlat pedig alig ismeri a távolba-eladás esetét, azaz azt az esetet, amikor a szerződésben teljesítési helyként a fuvarlevélben szerepeltetett rendeltetési állomás vagy különösen a vevő (átvevő) telepe lenne kikötve. Rendszerint az eladó azzal teljesít, hogy a kérdéses árut a szállítmányozónak átadja, vagy erre nem lévén szükség, azáltal teljesít, hogy az árut a vasúti fuvarozás céljából a fuvarozónak átadja.

A teljesítés után az eladót rendszerint nem érdekli többé az áru sorsa, hiszen a kötelem az eladót tekintve ezzel rendesen meg is szűnik. Kivételt képeznek természetesen a szavatossági jogok, ami azonban nem ide tartozik. Sőt, rendszerint a vevő is teljesített már az elfuvarozást megelőzően, amikor is a vételárat vagy annak jó részét az eladónak kifizette, hiszen a fizetési okmányok egyike — melyek ellenében a megbízott külföldi bank az eladó részére a fizetést teljesíti — mindig a szállítmányozó átvételi elismervénye (Spediteur recepisz). De ha a vevő nem fizetett is — hitelügyletet, vagy egyéb pénzügyletet feltételezve, — bizonyára kellő biztosítékot nyújtott már az eladónak, ha az a vevőt az áru feladása által vagy annak a szállítmányozó részére történő kiszolgáltatásával mintegy az áru birtokába engedni szándékozik.

Mindebből az következik, hogy az eladó ügyleti kötelezettségeit teljesítette az árunak a fuvarozó vagy szállítmányozó részére történő átadásával, a vevő is teljesített a fizetés vagy egyéb biztosíték-adás (bankgarancia stb.) megtörténtével — az áru azonban egy, esetleg a vevő országától kontinensek által elválasztott ország szállítmányozójának vagy fuvarozójának birtokában van, — és a vevő nem is valóságos birtok, de pusztán rendelkezési jogot is csak azt követően nyerhet a vasúti feladás után a saját tulajdonát képező áru felől, ha az saját országának határállomását már átlépte.

Amíg ugyanis az áru a külföldi szállítmányozó kezeiben van, úgy még viszonylag könnyen rendelkezhet a vevő az áru felett az áru rendeltetésének megváltoztatásával, vagy közvetlenül a szállítmányozónak adott rendelkezései útján, vagy ha erre nem jogosult, közvetve, az eladó közbeiktatásával. Ez utóbbi eset gyakorlatilag ritka, minthogy a külföldi szállítmányozó rendszerint a vevő megbízottja. Jogos lenne azonban, ha a vevő a nemzetközi kereskedelemben egyre inkább tért hódító és számára gazdaságosnak mutatkozó reexport szempontoknak megfelelően az áruk feladása után is már nyomban rendelkezhetnék áruja felett, anélkül, hogy a szerződést teljesített eladót újra meg kellene keresnie az áru feletti utólagos rendelkezések kiadása céljából.

Az árunak a feladás utáni újraeladása, a reexport lehetőségek, új hitelezők sürgős kielégítése, az üzleti tevékenység stb., tehát a fuvarozási szerződés mögötti ügylet megköveteli ezt a rendelkezési jogot az útbaindított áru felett. Ezzel oldható meg az, hogy a feladót — aki, mint mondottuk, teljesített — ne kelljen újra megkeresni, nem is beszélve arról, hogy az eladó, már mint érdektelen, a kérelmet teljesítetlenül el is utasíthatja, vagy azt késedelmesen, avagy hibásan is teljesítheti. Jogi kötelezettsége ezen utólagos kérelem teljesítésére nincs, az átvevő pedig ezúttal jóformán tisztán a feladó szívességére van utalva. Végső fokon tehát ez azt jelenti, hogy az átvevőnek meg kell várnia, amíg áruja átlépi országa határát, hogy azt újra, esetleg transzkontinentálisan, a feladási ország szomszédságába visszafuvaroztassa.

A vevő szempontjából nem jelent ez a széleskörű rendelkezési jog még akkor sem hátrányt, ha az átvevő eredetileg sem maga a vevő, hanem egy harmadik személy (pl. engedményes a vevő részéről), vagy éppen az átirányítás folytán nevez meg az átvevő maga helyett egy harmadik személyt új átvevőként. Ez esetekben ugyanis a vevőnek számolnia kellett a részéről tulajdonképpen harmadik személy javára szóló ügylet minden őt érő hátrányával, az utóbbi esetben mindaddig gyakorolhatja átvevői jogait, míg az új, általa megnevezett átvevő a fuvarozási szerződésbe a fuvarjog szabályai szerint átvevőként be nem lép. Az előbbi — gyakorlatilag elenyésző számban előforduló — esetben az átvevői jogokkal a vevő által megjelölt átvevő bír. Kevéssé fogja a vevőt — esetleg mint a harmadik személlyel szembeni adóst érdekelni az a körülmény, hogy az általa megjelölt átvevő miként fog az áru felől rendelkezni, az azonban tény, hogy a vasúti feladás után a vevő maga csak az általa megnevezett átvevőn keresztül képes esetleg újra rendelkezni az áru felől. Főkérdésünkkel szemben ezen eset azonban oly ritka, hogy szinte számításba sem vehető.

Szóba jöhet még a paritás kérdése, azaz a fuvardíj elszámolása a feladó és átvevő viszonylatában. Ha az átirányítás szüksége oly területen merült fel, ahol már az átvevő fizeti a fuvarozás költségeit, így ennek a feladóra nézve semmi kihatása nincs. Ha azonban fuvarköltség szempontjából a feladó által finanszírozott területen merült fel az átirányítás szüksége, mégpedig akként, hogy a feladó hosszabb távolságra tartozik fuvardíjat fizetni, a feladó érdekeit sértenék ezek az átvevői rendelkezési jogok. Kevéssé valószínű ugyan, hogy a kérdéses adás-vételi vagy egyéb ügylet létrejöttét befolyásolta volna az, ha tudomással bírt volna az eladó arról, hogy az őt terhelő fuvarköltség több lesz, mégis védeni kell az eladót az effajta utólagos, teljesítése utáni meglepetésektől. Ez az eset ugyanis a károkozás határain mozog.

Kiküszöbölésének legegyszerűbb módja, hogy az adásvételi szerződésben már eleve vállalja a vevő az ilyen esetleges többlet-fuvarköltséget, amit az árura vonatkozó újabb ügyletében persze esetlegesen az általa megnevezett átvevőre is áthárithat.

Fentiek alapján meg kell állapítani, hogy látszólag semmi fuvarjogi akadálya nincs az átvevő jogainak törvényi konstrukció keretében történő kiterjesztésének.

Az lenne a kívánatos, hogy a fuvarozási szerződésben a feladó és átvevő diszpozíciós jogai pontosan kövessék a fuvarozási szerződés mögött álló jogügyletben szereplő felek jogait és kötelezettségeit. Ez a mögöttes jogügylet ugyanis rendszerint pontosan rendezi az abban foglalt feltételekben (teljesítési hely, átvétel, paritás stb.) az áru sorsát, a feleknek az áru feletti rendelkezéssel kapcsolatos érdekeit, valamint ezeknek megfelelően rendelkezési jogaik határait, területileg meghatározottan. Ilyenképpen sok félreértés és jogi hézag lenne kiküszöbölhető és a fuvarjogi rendezés is megfelelőbben követné a gazdasági élet követelményeit.

Szathmáry Imre

JOGIRODALOM

A kapacitási szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban

I. A Csehszlovák Köztársaságban az 1959. év január 1. napjával lépett hatályba a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokat szabályozó 69. számú törvény (a továbbiakban: törvény). A törvény a csehszlovák gazdasági szerződések körében egy új szerződési típust: a kapacitási szerződést szabályozza. A felek a hosszú lejáratú kapacitási szerződésben kötelezettséget vállalnak egy teljesítésre szóló szerződés (fő- vagy végleges szerződés) megkötésére.

A magyar jogrendszer nem ismeri ugyan a kapacitási szerződés típusát, azonban a hosszabb időn át tartó szerződési kapcsolat, illetve egy későbbi időpontban történő szerződéskötés vállalása, tehát a kapacitási szerződés legfőbb elemei megtalálhatók a szállítási szerződések rendszerének eddigi fejlődésében. Igy pl. a jelenleg is érvényben levő 10/1954. O. É. H.—É. M. számú együttes utasítás értelmében a felek a több éven át tartó építési munkákra keretszerződést kötelesek kötni és a keretszerződés alapján kötik meg az éves kivitelezési szerződést. Az 50/1955. M. T. számú rendelettel hatályon kívül helyezett 101/1952. M. T. számú rendeletben szabályozott minisztériumi szerződésben a főfelügyeleti szervek szerződéses kötelezettséget vállaltak arra, hogy az alárendelt szervezetekkel a szállítási szerződéseket megkötteti.

A népi demokratikus államok sajátos adottságaik figyelembevételével építik a szocialista társadalmi rendet és alakítják ki jogrendszerüket, ezért nehéz jóslásokba bocsátkozni arra nézve, hogy hazánkban a szóbanforgó új szerződési típus bevezetésére sor kerül-e. — Meg kell jegyezni, hogy a Szovjetunió jogrendszere sem ismeri a kapacitási szerződés típusát. A Német Demokratikus Köztársaságban az 1958. évi január hó 1. napjával hatályba lépett törvény a kapacitási szerződéssel rokon előkészítő szerződés típusát szabályozza.

A külföldi jogirodalom tanulmányozásából megállapítható, hogy a kapacitási szerződés intézménye mind a távlati tervezés, mind a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatai terén fontos lépést jelent előre. Természetesen — új jogintézményről lévén szó — bőséges tapasztalati adatok még nem állnak rendelkezésre, ennek ellenére az újszerű és érdekes téma figyelmet érdemel.

A csehszlovák törvény idevonatkozó főbb rendelkezéseit az alább ismertetett 89—92. §-ok tartalmazzák.

„A kapacitási szerződés a szállító és a megrendelő hosszú időn át tartó kapcsolatára és e kapcsolat feltételeire vonatkozó megállapodás. Azt célozza, hogy az éves, illetve ötéves tervfeladatok megállapításának előfeltételeit megteremtse, a szállítási kapcsolatokat stabilizálja és a termelést, valamint a forgalmat gazdaságossá tegye.

A szállító a kapacitási szerződésben kötelezettséget vállal arra, hogy a megrendelővel a megállapított mértékig és a kikötött feltételeknek megfelelően szállítási szerződést köt. E célból a szállítandó termékek mennyiségével, összetételével és a fejlődés irányával összhangban köteles biztosítani a termelési kapacitást, a nyersanyagokat és az esetleges további előfeltételeket. A megrendelő a megállapodásnak megfelelően a szükséges előfeltételek megteremtésében köteles közreműködni.

A kapacitási szerződés alapját rendszerint az ötéves terv jóváhagyott vagy javasolt feladatai képezik. A szállító a kapacitási szerződés megkötésénél a többi megrendelő előrelátható igényeit is köteles figyelembe venni.

A kapacitási szerződést általában több évre, de legalább egy tervévre kötik."

A törvény indokolásában az alábbiak olvashatók.

A kapacitási szerződés intézményének bevezetése a tervezési, éspedig elsősorban az éves tervezési munka megjavítását, a szállítási kapcsolatok stabilizálását, továbbá a termelési és forgalmi költségek gazdaságosságát szolgálja. A szerződés megkötése népgazdasági érdek, ennek ellenére a kapacitási szerződések megkötésére nem kerülhet sor minden, főleg olyan esetben, amikor egyszeri kisebb szállításokról van szó. Ez okból a törvény az esetek többségében csupán a megrendelő részére teszi lehetővé azt, hogy a döntőbíróságnál a kapacitási szerződés megkötését szorgalmazza. A törvény hatékony eszközökkel ösztönöz a kapacitási szerződés megkötésére és arra, hogy a szerződést hosszú időtartamra kössék meg. A kapacitási szerződés főfeladata az, hogy a termelési kapacitás helyes kialakításával és az egyéb feltételek megteremtésével a szállítók a megrendelők konkrét igényeit kielégíthessék. Ezzel szemben a szállítási szerződés feladata a szállítás tárgyának konkretizálása.

Összehasonlításképpen érdemes röviden megemlíteni a német törvény szabályozását is. A törvény a kapacitási szerződés kifejezése helyett az előkészítő szerződés elnevezését használja.

„A szocialista vállalatok a termelés előkészítése és a tervfeladatok egybehangolt kidolgozása céljából előkészítő szerződéseket köthetnek.

A felek az előkészítő szerződésben a későbbi szállítási vagy szolgáltatási szerződésre vonatkozó kötelezettségeiket olyan konkrét formában kötelesek meghatározni, amennyire ez a szerződéskötés időpontjában lehetséges.

Az előkészítő szerződés megkötésének kötelezettsége csak abban az esetben áll fenn, ha azt jogszabály vagy minisztériumi megállapodás írja elő. Ha már a végleges szállítási vagy szolgáltatási szerződések is megkötthetők, előkészítő szerződés megkötésének nincs helye."

Az összehasonlításból láthatjuk, hogy a lényeget illetően a német törvény és a csehszlovák törvény szabályozása csaknem azonos.

A továbbiakban Ján Spisiák, a jogtudományok doktora által írt, a Právny Obzor című csehszlovák folyóirat 1958. évi 7., 9. és 10. számaiban folytatólagosan megjelent „A kapacitási szerződés — a polgári jog új intézménye" című cikkének kivonatos ismertetése következik.

II. A perspektívikus tervezés és ezzel kapcsolatban a hosszú időre kötött szerződés nem új, a szocialista szakirodalom e problémával már a múltban is foglalkozott. A jogtudomány évek óta hangsúlyozta, hogy a távlati tervek a vállalatoknak jobb alapot nyújtanak a tervfeladat teljesítésére és ezért a hosszú lejáratú szerződések kérdésével — elsősorban az egy évnél hosszabb gyártási időt igénylő termékek esetében — foglalkozni kell.

A mezőgazdaság területén a hosszú lejáratú szerződések már régebben

állanak a perspektivikus tervezés szolgálatában. Igy pl. az ipari növények termesztésére és szállítására három évig terjedő időtartamra kötöttek szerződést, ugyanis az ipari növények termesztését károsan befolyásolja az a körülmény, ha a termelők évenként változnak. A szóbanforgó növények termesztését éves jóváhagyott terv szabályozta, így világos, hogy ebben az esetben a szállítási szerződés alapját nem a terv képezte és a szerződés tulajdonképpen a perspektivikus tervezés szolgálatában állott.

A múltból ismert előzetes megrendelés elsősorban tervaktus volt, annak ellenére, hogy egyes szállítási alapfeltételek az előzetes megrendelés elfogadásához kártérítési szankciót fűztek. Az előzetes megrendelésre csak abban az esetben vonatkoztak a polgári jog rendelkezései, ha a felek a megrendelés alapján gazdasági szerződést kötöttek.

Ugyancsak a múltból ismert előzetes (ideiglenes) szerződés a tervek jóváhagyásától függően szabályozta a termékek szállítását, bár a teljesítésre a terv jóváhagyása előtt is mód volt. Ez esetben nem pactum de contrahendo-ról, hanem olyan szerződésről volt szó, amely a végleges szerződés ideiglenes pótlására szolgált.

Az előzetes (ideiglenes) szerződéssel szemben a kapacitási szerződés célja a hosszú időn át tartó kapcsolat kiépítése a felek között és a perspektívikus tervezésnek polgári jogi metódussal való elmélyítése. A kapacitási szerződés nem csupán a perspektivikus terv visszatükröződése, mert a felek a szerződésben a konkrét körülményekből adódó számos feltételben állapodnak meg. A tervaktusból folyó kötelezettségek olyan új kötelezettségekkel egészülnek ki, amelyek egyben a tervfeladat teljesítését szolgálják. Az adminisztratív aktus egymagában nem elegendő arra, hogy a felek jövőbeni kapcsolatait a szükséges mértékben rendezze.

A polgári jogi metódusok között jelentős szerepe volt a keretszerződésnek. A keretszerződés egy további szerződés előkészítését és megkötését szolgálta, tehát két fokozatú szerződéskötésről volt szó. Míg azonban a keretszerződéseket egy évre az irányító szervek, a rész-szerződéseket pedig az alárendelt vállalatok kötötték, a kapacitási szerződések rendszerint több évre szólnak és mind a kapacitási, mind a végleges szerződéseket ugyanazon felek kötik. A keretszerződés az ellenőrzés célját szolgálta abban a tekintetben, hogy az alárendelt felek a végleges szerződést időben megkössék. A kapacitási szerződésnek ilyen szerepe nincs.

A kapacitási szerződés jogi sajátossága, hogy a felek szempontjából szerződésről, a tervezés szempontjából pedig államigazgatási aktusról van szó, a jogi jelleg tehát kettős: államigazgatási és polgári jogi.

Bár a kapacitási szerződés feladatkörét elsősorban az államigazgatás területén fejti ki, e feladatot szerződés formájában végzi el. A polgári jogi jellegre utalnak a vagyoni szankciók, habár a törvény nem határozza meg pontosan a szankciók mértékét. A polgári jogi jelleg mellett szól továbbá az a tény, hogy a kapacitási szerződés a felek egybehangzó akaratkifejezésén alapul és az ezzel kapcsolatos viták döntőbírósági eljárásra tartoznak.

A kapacitási szerződés példáján látható, hoy a szocializmusban a polgári jog az államigazgatási joggal milyen szorosan fonódik össze.

III. A Csehszlovák Kommunista Párt XI. kongresszusának határozatában kitűzött egyik legfőbb feladat: „Továbbfejleszteni a termelőerőket a legfejlettebb technika, elsősorban automatizálás, mechanizálás és chemizálás útján, továbbá a munka termelékenységének lényeges fokozásával az iparban, az építőiparban és a közlekedésben."

E feladatból következik, hogy a jogi felépítménynek az eddiginél eredményesebben kell közreműködnie a gazdasági alap szervezésénél. A szocialista szervezetek közötti kapcsolatokban az ipar és a pénzügyi gazdálkodás átszervezése a polgári jogi metódus bővítését jelenti. A demokratikus centralizmus elvének érvényesülése feltételezi a gazdálkodó egységek önállóságának fokozását, jogkörük kiszélesítését.

A polgári jogi, illetve a szerződési metódus az eddigieknél jobban fogja elősegíteni az éves és a perspektívikus tervek teljesítését. A jövőben e metódusnak nagyobb szerepet kell kapnia már a terv előkészítésének stádiumában. E célt szolgálja a kapacitási szerződés.

A tervezési módszer változása következtében a népgazdasági fejlődés irányításának súlypontja az éves tervekről a perspektivikus tervekre tevődik át, ezért természetes, hogy a hosszú lejáratú szerződések jelentősége az éves szerződésekkel szemben megnő. A vállalatoknak ezideig nem állott módjukban reálisan felmérni a termelés, a bel- és külkereskedelem igényeit és hiányoztak a kölcsönös kapcsolatok több évre szóló rendezésének jogi eszközei.

A kapacitási szerződés előreláthatólag a szerződéses jogviszonyok olyan alapvető formájává fejlődik, amely a stabil szállítási kapcsolatokat a teljesítésre szóló szerződésektől eltérő módon építi ki, s mint ilyen, az igényeknek és a jövőbeni szállítások lehetőségének megbízható felmérését szolgálja távlati viszonylatban.

Már említést nyert, hogy a kapacitási szerződés megkötésének alapját rendszerint az ötéves terv jóváhagyott vagy javasolt feladatai képezik. A szállító a szerződés megkötésénél a többi megrendelő várható igényét is köteles figyelembe venni. — Feltételezhető, hogy a népgazdasági igények kielégítéséért felelős szállító a kapacitási szerződéssel nem köti le teljes kapacitását és a tartalékból kielégíti azon megrendelők igényeit is, akikkel valamilyen okból kapacitási szerződést nem kötött.

A kapacitási szerződést rendszerint több évre, de legalább egy tervévre kötik. A szerződés megkötését elsősorban a megrendelő kezdeményezheti és kérheti annak megállapítását, hogy a szállító a kapacitási szerződés alapján köteles végleges szerződést kötni. Ha viszont a megrendelő magatartása miatt a végleges szerződést nem, vagy pedig késedelmesen kötötték meg annak ellenére, hogy a szerződés megkötésére a kapacitási szerződés alapot adott, a megrendelő köteles az ezzel kapcsolatos vagyoni hátrányokat a szállítónak megtéríteni. A felek a kapacitási szerződésben vállalt kötelezettségek megszegésének esetére bírságot köthetnek ki.

A kapacitási szerződéseket — az eddigi szerződéskötési módtól eltérően — nem kampányszerűen kötik. A kapacitási szerződésnek az egyes évekre vonatkozó rendelkezései egymástól eltérhetnek és a legközelebbi évre részletesebb adatok állapíthatók meg. A második évre vonatkozó adatok a kapacitás és a legfontosabb nyersanyagok biztosítására, míg a harmadik, illetve a további évekre vonatkozó adatok új kapacitás biz-

tosítására vagy az eddigi kapacitás megváltoztatására irányulhatnak.

IV. A kapacitási szerződést megkötő feleknek nemcsak az a feladatuk, hogy a kapacitási szerződés alapján formálisan létrejöjjön a fő- (végleges) szerződés, hanem intézkedéseikkel közreműködnek a perspektívikus és éves operatív tervek előfeltételeinek megteremtésében. Nyilvánvaló, hogy a termelési kapacitás biztosítása, a nyersanyagok beszerzése és a további szükséges intézkedések megtétele csupán az érdekelt felek legszorosabb együttműködésével történhetik. A kapacitási szerződésből adódó kötelezettség nem állítható szembe a szállítási szerződésből folyó kötelezettséggel, mert lényegében mindkét kötelezettség ugyanazt a célt szolgálja.

A szerződés és így a kapacitási szerződés is általában úgy jön létre, hogy a másik fél az ajánlatot elfogadja. A törvény nem annyira adminisztratív úton és szankciók alkalmazásával, mint inkább a megkötött kapacitási szerződésből származó előnyökkel ösztönöz a kapacitási szerződés megkötésére. Így pl. a megrendelő a törvény 114. §-ában foglaltak értelmében árengedményt követelhet abban az esetben, ha a kapacitási szerződés megkötése következtében a termelési költségek csökkentek.

A kapacitási szerződés fontos célja, hogy a feleket részletes tárgyalásokra késztesse. E cél nem érhető el abban az esetben, ha a szerződés formálisan jön létre azon okból, hogy a másik fél az előírt határidőn belül az ajánlatra nem válaszolt. A kapacitási szerződés csak akkor töltheti be fontos szervező szerepét, ha a felek a perspektívikus és éves tervek konkretizálásával kapcsolatos feladatukat komolyan veszik.

Nincs akadálya annak, hogy a vállalatok helyett a kapacitási szerződést a középfokú irányító szervek kössék meg, hiszen a kapacitási szerződés a perspektívikus tervezésnek szerződés formájában jelentkező eszköze. Természetesen közvetlenül a minisztériumok alá rendelt vállalatok a kapacitási szerződést maguk kötik meg.

A kapacitási szerződés létrejöhet döntőbírósági határozat alapján is a törvény 23—24. §§-aiban szabályozott feltételek mellett. Eszerint, ha a felek véleményeltérése a szerződés nem lényeges kellékeire vonatkozik, a fél, akinek ajánlatát egyébként elfogadták, az ajánlat elfogadásától számított 30 nap alatt a döntőbírósághoz fordulhat. Mivel a feleket — néhány kivételtől eltekintve — a törvény a kapacitási szerződés megkötésére nem kötelezi, a megrendelő nem kérheti azt, hogy a kapacitási szerződés teljes tartalmát a döntőbíróság állapítsa meg.

A törvény 25. §-ában foglaltak értelmében a központi szervek — közöttük a döntőbíróság — hivatalból kötelezhetik a feleket a kapacitási szerződés megkötésére.

A gyakorlatot bizonyára érdekli az a kérdés, hogy a kapacitási szerződés miként alakul át teljesítési szerződéssé, azaz fő- (végleges) szerződéssé. További probléma, hogy a szerződés átalakulásához a kapacitási szerződés megkötésétől eltérő forma szükséges-e. Felmerülhet az a kérdés is, hogy a megrendelő közvetlenül a kapacitási szerződés alapján követelheti-e a szállítást arra tekintet nélkül, hogy a főszerződés a kapacitási szerződés alapján létrejött.

Egyes vélemények szerint a szállító kötelezettsége automatikusan, az éves terv jóváhagyásával következik be és így a kapacitási szerződésnek végleges szerződéssé való átalakulásához személyes közreműködésre nincs szükség. Más álláspont szerint a jogosultnak kifejezetten közölnie kell a kötelezettel azt, hogy a teljesítéshez ragaszkodik.

A probléma eldöntésénél abból kell kiindulni, hogy a törvény a feleknek e tekintetben nagy szabadságot biztosít és nem határozza meg azt, hogy a kapacitási szerződéses jogviszonyban ki a jogosult és ki köteles a főszerződés megkötését kezdeményezni. Ilyen körülmények között a törvény 16. §-át kell irányadónak tekinteni, ennek megfelelően a felek bármelyike kezdeményezheti a főszerződés megkötését.

A kapacitási szerződésre is vonatkozik a törvény 20. §-a, mely szerint a szerződéskötést kezdeményező felet az ajánlat — ellenkező kikötés hiányában — az elküldéstől számított egy hónapig köti. A másik fél az említett határidőn belül nyilatkozhatik, illetve az ajánlatot elfogadhatja, a végleges szállítási szerződés azonban hallgatás útján nem jöhet létre.

A kapacitási szerződés átalakulására irányadó továbbá a törvény 18. §-ában foglalt rendelkezés, melynek értelmében a címzett — ha arra az ajánlat kifejezetten módot ad — az ajánlatot írásbeli nyilatkozat nélkül elfogadhatja olyan módon, hogy az ajánlat elfogadására megszabott határidőn belül az ajánlatnak megfelelő magatartást tanúsít.

A törvény a szállítási szerződésnek a kapacitási szerződés alapján történő megkötését említi, amiből az következnék, hogy a felek személyesen kötelesek közreműködni a szállítási szerződés megkötésénél. Az ilyen eljárás nem minden esetben célszerű. Így pl. ha a tömegcikkek szállítására kötött éves kapacitási szerződés részletesen meghatározza a szállító és a megrendelő jogait, valamint kötelezettségeit, a végleges szerződés megkötheto olyan formában, hogy a felek nyilatkozatainak megfelelően a kapacitási szerződés irányadó a teljesítésre is. A kapacitási szerződésnek végleges szerződéssé való átalakulásának ez a legegyszerűbb formája. A felek azonban ilyen egyszerűsítés mellett is kötelesek gondosan megvizsgálni azt, hogy a kapacitási, illetve a főszerződés tartalma nem szorul-e kiegészítésre. Szükséges tehát a kapacitási szerződésnek legalább levélváltás útján végleges szerződésként való elfogadása, mert csupán a kapacitási szerződés alapján, előzetes megállapodás nélkül történt szállítás szerződésen kívüli szállításnak minősül.

Ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a felek a kapacitási szerződést egyszerű levélváltás útján főszerződéssé változtathatják át, úgy nincs akadálya annak sem, hogy a felek a teljesítésre vonatkozó jogviszonyukat az éves terv alapján pl. részletesebb sortiment, specifikáció, lehívás stb. megadásával kiegészítsék. Ezekben az esetekben a felek konszenzusa három fokozatú: kapacitási szerződés, szállítási szerződés és specifikáció.

A felek tehát a konkrét körülményektől függően választhatják meg a kapacitási szerződés tartalma meghatározásának, illetve végleges szerződéssé való átalakításának a módját. A kapacitási szerződést nem statikusan, hanem fejlődésében kell vizsgálni. Vitathatatlan, hogy amilyen mértékben tökéletesedik a perspektívikus tervezés, ugyanolyan mértékben csökken a felek közötti jogviszonyban a bizonytalanság eleme, míg végül a kontraktáció két fokozatának szükségessége megszűnik és a

hosszú lejáratú szerződések teljes egészükben érvényesülnek.

V. Felmerülhet a kérdés, hogy a kapacitási szerződés esetében is fennáll-e a szerződésnek a tervfeladattal való szoros kapcsolata. A kérdésre adandó válasznál figyelembe kell venni, hogy a kapacitási szerződés vonatkozhatik: *a)* szériában gyártott termékekre, amikor is a választék és a specifikáció megadása fontos szerepet játszik; *b)* adresszált jellegű szállításokra, ide tartoznak a nagyobb műszaki egységek és a hosszú gyártási időt igénylő termékek; *c)* építési vagy más munkákra.

A felsorolásból látható, hogy a kapacitási szerződés a tömegesen gyártott termékek esetében adásvételi (szállítási) szerződés jellegű főszerződés, míg építmények, gépek stb. esetében vállalkozási szerződés jellegű főszerződés előkészítésére irányul.

Az *a)* pont alatti esetben a kapacitási szerződés szervező szerepe áll az élen és a felek együttműködése elsősorban ebben merül ki. Nem vállalkozási szerződésről lévén szó, műszaki tervek és egyéb hasonló adatok átadása nem jöhet számításba. A dolog természetéből következik, hogy az ötéves terv második és további éveire vonatkozó kapacitási szerződés a szállítás tárgyát csupán körvonalaiban jelölheti meg. A főszerződés feladata, hogy a szállítás tárgyát — amennyiben ezt kivételesen a kapacitási szerződés nem tette meg — olyan pontosan jelölje meg, ami lehetővé teszi a felek jogainak és kötelezettségeinek részletes meghatározását.

A *b)* és *c)* pontok alatti esetekben a megrendelő intenzívebb együttműködésére van szükség, mert a törvénynek a kapacitási szerződésre is irányadó 148. §-a értelmében a megrendelő jogosult a munkák elvégzését figyelemmel kísérni és a szükséghez képest köteles közreműködni. Amíg azonban a műszaki tervdokumentáció és a költségvetés nem készült el, a kapacitási szerződésnek érdemi jelentősége alig van és csupán a műszaki tervdokumentáció, valamint a költségvetés elkészültével összhangban konkretizálható. Mihelyt a szerződés tárgya meghatározható, a megrendelőnek módjában áll a következő években leszállítandó gépi berendezésekre stb. a szerződést megkötni.

Az egyedileg gyártott gépek és berendezések esetében a műszaki tervek elkészülte után a kapacitási szerződés szerepe lényegében ugyanaz, mint amilyen szerepe a több évi gyártási időt igénylő termékek szállítására kötött szerződésnek volt. Az eddigi helyzettel összehasonlítva hátrányosabb lenne az, ha ezekben az esetekben megkívánnánk külön kapacitási és külön teljesítési szerződés kötését. A kapacitási szerződés ugyanis rendszerint már kezdettől fogva a teljesítési szerződés szerepét tölti be, mert a felek jogait és kötelezettségeit megfelelő részletességgel határozza meg. Célszerűnek látszik tehát az a szabályozás, hogy az említett esetekben az éves terv jóváhagyásával a kapacitási szerződés automatikusan teljesítési szerződéssé alakul át.

Az állami építési tervvel kapcsolatos építési szerződések esetében az eddigi generál-szerződés szerepe hasonló a kapacitási szerződések szerepéhez. A műszaki tervdokumentáció és a költségvetés jóváhagyása előtt a beruházó a kivitelezővel folytatott tárgyalások során csak arra szorítkozhatik, hogy biztosítsa az előrelátható szükséges kapacitást. A műszaki tervek jóváhagyása után a beruházónak módjában áll nem kapacitási, hanem — esetleg több évre szóló — építési szerződést kötnie.

Más szempontból kell megítélni a vállalatok által tervezett termékekre és építési munkákra vonatkozó kapacitási szerződéseket. Ezekben az esetekben nem lehet szó terv-alapról, illetve az ötéves terv feladatairól, mert a kérdéses termékek és építési munkák a népgazdaság állami fejlesztésének tervében nem szerepelnek. A kapacitási szerződés csupán megállapodásuk alapján köti a feleket, a tervezési és szervezési szerepnek más jellege van és a kapacitási szerződés az állampolgárok között kötött előszerződéshez hasonlítható.

Összegezve megállapítható tehát, hogy a kapacitási szerződés különböző módon kapcsolódik a tervaktushoz aszerint, hogy a perspektívikus terv miként szabályozza az éves terveket, továbbá aszerint, hogy szériákban gyártott termékekről, egyedi gépekről vagy pedig tervezési és építési munkákról van szó. Ennek megfelelően a kapacitási szerződés főszerződéssé való átalakulásának különböző feltételei vannak és éppen ez teszi az új szerződési rendszert rugalmassá.

VI. A kapacitási szerződésből származó kötelezettségek rendszerint a szerződésnek szállítási vagy vállalkozási szerződéssé való átalakulásával szűnnek meg. Az átalakulásról már szó esett, ezért most a jogok és kötelezettségek megszűnésének egyéb eseteit kell megemlíteni.

A kapacitási szerződés mindkét fél részére biztosít jogokat és kötelezettségeket. Mivel a törvény nem szabályozza azt, hogy melyik félnek kell kezdeményeznie a végleges szerződés megkötését, a kapacitási szerződés megszűnik, ha a tervév alatt egyik fél sem tesz ajánlatot. Amennyiben csak az egyik fél a jogosult és nem tesz ajánlatot, a kapacitási szerződés ugyancsak megszűnik.

A szerződési kapcsolatok biztonságos kiépítése céljából ajánlatos, ha a felek a kapacitási szerződésben állapodnak meg arra nézve, hogy melyik fél, mikor köteles a főszerződés megkötését kezdeményezni.

Kérdéses, hogy a felek kölcsönös megállapodással a kapacitási szerződést felbonthatják-e. A helyes álláspont szerint a szerződés felbontásának nincs akadálya, kivéve azt az esetet, ha a felek a törvény 23. §-a értelmében gazdasági szerződést kötni kötelesek.

Előfordulhat, hogy a megrendelő számára nem célszerű az éves operatív terv jóváhagyását, tehát a szállítási szerződés megkötésének lehetőségét megvárni és ezért a szállítóval már az említett időpont előtt közli, hogy közbejött akadályok miatt a végleges szerződést megkötni nem kívánja. A megrendelőnek érdeke, hogy a szerződéskötés akadályáról a szállítót mielőbb értesítse, mert ezzel vagyoni felelősségét csökkenti. Hasonló értesítési kötelezettség terheli a szállítót abban az esetben, ha közbejött akadályok a szállító teljesítését teszik lehetetlenné.

A kötelezettségeknek preklúzió útján történő megszűnése gyakorlatilag nem jöhet számításba.

VII. A perspektívikus tervezés területén a tervfeladat, az önelszámolás és a szerződés egymástól el nem választható. A kapacitási szerződés jogintézménye lényegében a demokratikus centralizmus lenini elvét fejezi ki. A felek ugyanis a perspektívikus tervezés keretein belül kapcsolataik önálló kiépítése tekintetében széleskörű jogokkal rendelkeznek, és a perspektívikus tervezés az önelszámolás további bővítését, elmélyítését eredményezi. A szerződési

rendszer mellőzése az önálló elszámolás alapvető elveinek megsértését jelentené.

A termelő-gazdálkodó egységek a kapacitási szerződések útján széles fronton bekapcsolódnak a tervezési munkák előkészítésébe, ezzel tehermentesítik az irányító szerveket, amelyek a fontosabb és az elvi kérdéseknek nagyobb figyelmet szentelhetnek. A centrális tervezés akkor lesz a legeredményesebb, ha a helyi kezdeményezések tág teret kapnak. Természetesen szem előtt kell tartani a szocialista gazdálkodás általános elveit is. A polgári jog az említett elvek komplex alkalmazásával segíti elő a szocializmus építésének mielőbbi befejezését.

Horányi Gyula

Bolgár Elek:

*Válogatott tanulmányok**

Bolgár Elek akadémikus, a budapesti jogi kar professzora a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom ismert személyisége volt. A Magyar Tudományos Akadémia most tette közzé válogatott tanulmányait, amellyel adózott az elhunyt emlékének. Bolgár Elek élete, amint az a könyvből is megállapítható, összeforrt a munkásmozgalommal. Mintegy öt évtizeden keresztül a marxizmus eszméinek elméleti művelője és gyakorlati alkalmazója volt. A mű megjelenése megérdemli, egyben kötelességünkké teszi, hogy ezt regisztráljuk, hisz harcokban gazdag élet tapasztalatait ismerhetjük meg belőle. Sokat tanulhatunk ezekből a tanulmányokból, egy részüknek napi aktualitása is van. Megismerhetjük belőlük azokat a problémákat, amelyek a marxizmus sok művelőjét — köztük Bolgár Eleket — foglalkoztatták országon belül és nemzetközi viszonylatban egyaránt.

A Válogatott kötet 23 tanulmányt tartalmaz. A nem publikált tanulmányok száma 155-re tehető. Leginkább politikai-szociális, ideológiai, történet- és jogtudományi témák érdekelték. Az ismertetésnél többé-kevésbé a megjelenés sorrendjéhez tartjuk magunkat, mert ezen keresztül Bolgár Elek fejlődését is nyomon követhetjük.

A politikai-szociális természetű megnyilatkozásokban jelentős helyet foglal el a múlt század végén és a XX. század elején tömegméretet öltő amerikai kivándorlás problémája. Nemcsak a magyar kivándorlók helyzetét ecseteli — politikai és szociális síkon —, hanem az összes kivándorlókét. Szomorú sors tárul az olvasó elé, a kivándorlók — akik közül a munkanélküliek hadseregének tartalékai is rekrutálódnak — teljes kiszolgáltatottsága. Ők a sztrájktörők, akiket erre elsősorban az éhség visz rá és nem riaszt vissza sem a fenyegetés, sem a verés. Az olvasó elé tárul Bolgár Elek írásaiból Amerika akkori szociális képe: a sztrájktoborzók lélektelensége, a proletariátus nyomora és a kapitalista rendszer kegyetlensége. Bolgár Elek következtetése helyes: a kapitalista rendszer megdöntése a cél, de addig is szervezett védelmet kell biztosítani a kivándorlóknak.

Az amerikai kivándorlás problémáján keresztül bemutatja az akkori Magyarország összes társadalmi ellentmondását. Az olvasónak az az érzése, hogy Bolgár Eleknek nem kismértékben ez is a célja, de így elkerülhet olyan vádakat, amelyek joggal érhették volna, ha csak a hazai társadalmi és gazdasági helyzet ellentmondásait elemzi. Bolgár Elek ama kevesek közé tartozott, aki látta és meg tudta ítélni a kivándorlás politikai és gazdasági összefüggéseit és annak következményeit. A szerző ezt az egész problémát tudományosan megalapozottan veti fel. Sokoldalúan elemzi, statisztikai kutatásokkal is alátámasztja megállapításait.

Amerika a század elején mérhetetlenül vonzotta a magyar parasztot és munkást. Nagy elszántság és bátorság kellett ahhoz, hogy írni-olvasni alig tudó paraszt és munkás nekivágjon a nyílt tengernek. A hazai nyomor, a kilátástalan jövő hajtotta, a gazdagodás vágya vonzotta oda. A család itthon tengette életét és abban reménykedett, hogy az Amerikából küldött dollárokat félrerakva földet vásárolnak. Nem egy amerikás parasztnak sikerült is ez. Persze úgy, hogy kint bármilyen munkát vállalt, bármilyen feltételek mellett, alacsony életszinten élt, csakhogy összekuporgassa pénzét itthoni földvásárlásra. Ez vitt nem egyet közülük a sztrájktörők közé és vált emiatt ennek áldozatává. A kivándorló fokozottan a kizsákmányolás tárgya. A bányatulajdonosok és a gyárosok gondoskodnak arról is, hogy a kivándorlók keresetének egy része ellátásuk fejében nekik jusson. Arra kényszerítik őket, hogy az ő kocsmájukba járjanak, nála legyenek ellátásban, és ezeket a szolgáltatásokat szintén jól megfizettetik velük. Bőséges adatokat találunk Bolgár Elek könyvében arra is, hogy miképpen alakulnak ki a magyar negyedek nagyobb városokban, valamint egyes falvak is, amelyek mindenben az óhazára emlékeztetnek. „Nemcsak a magyar viselet az, amit a hazafias buzgalmukban megtartanak, hanem magyar templomok magyar lelkészekkel, magyar kocsmák és magyar ügyvédek emlékeztetnek a hazai kultúrára." (103. old.)

A kivándorlás méreteire jellemző — mint Bolgár Elek írja —, hogy a század elején vannak olyan községek Magyarországon, amelyeknek valamennyi katonaköteles polgára Amerikában van, továbbá, hogy vannak olyan községek, amelyeknek valamennyi felnőtt lakosa legalább egyszer volt már Amerikában. Így állhatott elő, hogy Bihar megye egyik falujában férfilakosság hiányában az összes községi hivatalokat nőkkel kellett betölteni, mert a férfiak Amerikában voltak.

Bolgár Elek bemutatja azt is, hogy a magyar bevándorlók mennyiben járultak hozzá azoknak az állapotoknak a kialakulásához, amelyek az Egyesült Államokat a bevándorlási és honosítási törvényeiben megnyilvánult védelmi harcba kényszerítették. Emlékednek a földárak, mivel a bevándorlás folytán az ipar nem képes ezt a tartalékshereget teljesen foglalkoztatni. Az Egyesült Államok törvényei korlátokat szabnak a bevándorlás elé, ami természetesen a magyar bevándorlást is erősen érinti. Az 1903. március 3-i bevándorlási törvény azonban nem hoz lényeges változást. Szigorúbb volt ennél az 1907. évi Immigration Law, melyben már határozottan felismerhető az az irányzat, amely a munkaerőt mint árut kívánja védeni.

A könyv foglalkozik az 1907-es amerikai pénzügyi válságnak a bevándorlásra gyakorolt hatásával. Felveti azt a kérdést, hogy mit fog ez az országon belül jelenteni, hisz nem szűntek meg a kivándorlás okai, ami feltétlenül növeli majd a belső elégedetlenséget. Vagyis az amerikai pénzügyi válság azonnal úgy hat ki

---

* *Bolgár Elek:* Válogatott tanulmányok, szerk. Kerekes Lajos. Bp. Akadémiai Kiadó. [1958]. 329 p.

az akkori Magyarországra, hogy — mivel a munkaerő-felesleg továbbra is megvan — növeli a belső elégedetlenséget. Következménye — ahogy azt Bolgár Elek levezeti — a munkanélküliség növekedése. De világos az is — bizonyítja Bolgár Elek —, hogy a kivándorlási lehetőségek csökkenésével a kivándorlás nem lesz egyéb, mint a munkanélküliség nemzetközi cseréje. A magyar kivándorlási törvények elemzésénél rámutat arra, hogy azok a meghirdetett jogállam liberális elveinek megfelelően a belső bajok levezetését célozták, anélkül, hogy az bármilyen sikerrel járt volna.

Bolgár Elek kutatásai kiterjedtek a visszavándorlás problémájára is. Okát abban látja, hogy Amerikában kezdődik a gazdasági válság és szükségszerűen elzárkózik a bevándorlástól. Az Immigration Law már ennek jegyében született meg, a kormányzat tulajdonképpen törvényhozási védelemben akarta részesíteni az amerikai munkaerőt a külföldi konkurrenciával szemben. Ismerve az amerikai helyzetet, arra a megállapításra jut — és hangoztatja is a sajtó hasábjain —, hogy a magyar munkás, a magyar paraszt maradjon itthon, váltsák aprópénzre a kinti tapasztalatokat, küzdjenek azért, hogy itt is megvalósuljanak az előrevivő szociális intézmények. Azt bizonyítja a visszavándorlóknak, hogy a meg-megújuló válságok miatt az amerikai lehetőségek egyre korlátozottabbak és felhívja őket, maradjanak itthon, szervezzék a többieket, kinti tapasztalataikat használják fel ilyen célra. Segítő társukul ajánlja a szociáldemokráciát. Továbbmegy és azt mondja, hogy a szociáldemokráciának kell lennie mindenütt az ez irányú természetes előmozdítónak. Amit Bolgár Elek felvet e vonatkozásban, az felmerült az 1904-es amszterdami nemzetközi kongresszuson is.

Bolgár Elek érdeklődése kiterjedt az amerikai munkásmozgalom időszerű kérdéseinek vizsgálatára is. Ez egyenes összefüggésben volt a kivándorlás problémáinak tanulmányozásával. Sok időt, sok tanulmányt szentelt erre a célra. Igaz viszont, hogy úttörő munkát végzett, mert ekkor ama kevesek közé tartozott, akik sikeres kísérletet tettek a marxizmus tanainak amerikai viszonyokra való alkalmazására. Világosan látta az amerikai szakszervezeti mozgalom súlyát és szerepét, s azok szocialista tartalommal való megtöltésének lehetőségét. Ezt általánosítva azt mondja, hogy : „a kérdés főleg azokban az országokban vált sürgős megoldást követelő problémává, ahol a nagyobb mértékben kifejlődött kapitalisztikus termelés kinövéseivel még nem vette fel a harcot egy erőteljes politikai szocialista mozgalom, vagy ahol utóbbinak a szakszervezetekre gyakorolt befolyását keresztény vagy polgári alapokon nyugvó gazdasági szervezetekkel igyekeztek meggyöngíteni." (43. old.) A kérdés az Egyesült Államok vonatkozásában azért áll előtérben — fejtegeti Bolgár Elek —, mert az ottani gazdasági fejlődés igazolta a marxizmusnak a kapitalizmus kialakulásáról szóló tanításait, nevezetesen a vagyonok felhalmozására és mind kevesebb kézbe való összpontosítására, az akkumuláció és a koncentrációra vonatkozó tanításait. Bizonyítékul az évről évre csökkenő jövedelemrészesedést hozza fel, éspedig hogy a munkásság jövedelme 1850—1880 között a termelt javak értékének 20 százalékáról 17 százalékra csökkent. A burzsoázia jövedelme ennél többet növekedett, fokozódtak az ellentétek, ami az osztályharc élesedését, a munkásmozgalom megizmosodását jelenti. A kapitalisták sem maradtak tétlenül a munkásság megmozdulásaival szemben, amint arra Bolgár Elek rámutat, és céljaik elérése érdekében a korrumpáláshoz nyúltak. A szerző sokoldalúan elemzi ezt a folyamatot, különösen arról az oldalról, hogy ha a kapitalistáknak nem sikerül elérni a munkásszervezetek megsemmisítését, korrumpálják azokat. Ez persze azzal is járt, hogy narkotizálták a mozgalmat és így nem fejlődhettek ki az Egyesült Államokban az osztályharcnak olyan arányai, amelyek a társadalmi viszonyok folytán várhatók voltak. Bolgár Elek különösen aláhúzza ebben a vonatkozásban az amerikai burzsoázia szerepét, amely gondosan őrködött afelett, hogy „valamely osztályjelleg, osztálytendenciák ne érvényesüljenek társadalmi téren, a gazdasági téren szükségképpen érvényesülőket is amennyire csak lehetett, elburkolta". (47. old.) Így történt ez a Trade-Unionokkal is, amelyek csak helyzetük javítására szolgáló felületi tünetekkel foglalkoztak. Ebben a gondolatmenetben elemzi Bolgár Elek az amerikai marxista szocialista mozgalom problematikáját, kimutatva azokat a tényezőket, amelyek ekkor rugói voltak a szocialista tanok terjedésének. A Trade-Unionok tehetetlenségének okait is kutatja gazdasági és társadalmi síkon egyaránt. Megismerhetjük Bolgár Elek tanulmányaiból azt a kettős szakszervezeti elvet, amely ez időben uralkodott, kimutatva azt, hogy ez két pártra osztotta az amerikai munkásságot. Élénken és tudományosan elemezve vetítődik elénk a tanulmányokból a két politikai ideológia, amely nemcsak kortörténeti dokumentum a mai ember számára, hanem aktuális tanulságokat is tartalmaz.

Az Egyesült Államok problémája, amint már az eddigiekből látható, sokoldalúan érdekelte Bolgár Eleket. Jellemző rá, hogy tanulmányaiban tág teret szentel annak a kérdésnek is, hogy volt-e Amerikában feudalizmus vagy nem. Tudvalevőleg ez elég sokakat foglalkoztató kérdés volt, és nem kisebb személyiségek mondtak róla véleményt, mint Engels. Újszerű és eredeti az az anyag, amelyet Bolgár Elek e vonatkozásban feltár és az a mód is, ahogy a problémához hozzányúl. Dokumentálva találjuk nála azt is, hogy Amerika felfedezése nagy befolyással volt az európai kapitalizmus fejlődésére, mely céljai érdekében hatolt be az új tengeren túli területekre. „Sőt, azt lehet mondani, hogy a legnagyobb földrajzi felfedezések, s köztük Amerikáé is, bizonyos mértékben az európai kapitalizmus fejlődésének következménye a XV. század vége táján." (253. old.) Tanulságos számunkra az a megállapítás is, amelyet az angol feudalizmusnak az észak-amerikai gyarmatokra való behatolásáról ír, nemkülönben a gyarmatokon levő jogi helyzetről tett megjegyzései.

Bolgár Elek bőséges adatokkal támasztja alá azokat a megállapításait, amelyek a farmertömegek politikai jelentőségéről szólnak. A farmer — az amerikai felfogás szerint — a gerince, a központi figurája volt az amerikai politikának. Bolgár Elek leleplezi e felfogás hamis voltát és az iparosítás előrehaladottságának bemutatásán keresztül azt bizonyítja, hogy a haladó mozgalmaknak a munkásosztályra kell alapulniuk.

Bolgár Elek ideológiai tanulmányainak egy része élő probléma. Ilyenek a revizionizmusról írt tanulmányai, különösen a bernsteini mesterkélt dualizmus bírálata. Bonckés alá veszi azt a századelejei reformista

törekvést, amely egy önálló szakszervezeti teóriának a megalkotását tartja kívánatosnak. Ő maga szilárdan az osztályharc talaján áll és vallja, hogy „minden tudományos megállapításnak, amely a szakszervezetekre vonatkozik, a munkásmozgalom egységes alapjának, az osztályharcnak szemmeltartásával kell történnie". (23. old.) Bírálja a szindikalisa törekvéseket és mindazokat az elméleteket, amelyek a szakszervezeti mozgalmakat elszakítják az osztályharctól. Ezt éppúgy megteszi Bernstein, mint Hillmann esetében.

A magyar imperializmusról írt bíráló tanulmányai visszanyúlnak az imperializmus fejlődésének kezdeti idejére. Bemutatja Magyaországot, amely nemcsak alanya, hanem tárgya is volt az imperializmusnak. Sajátosságát abban határozza meg, hogy az mennyiségileg és minőségileg nagyon lényegesen különbözik a nyugatitól, mert „misztikus közjogi jelszavakba és szimbólumokba burkolta imperialista törekvéseit: a szent korona eszméjébe, a koronázási eskübe, mely minden valamikor magyar fennhatóság alatt állt terület visszaszerzését fogadja, a világ négy tája felé intézett kardvágásba (a koronázási ceremóniáknál) és hasonló firlefáncokba". (162. old.) A magyar imperializmus tehát eredeti formájában a magyar történelmi osztályok annexiós és agresszív külpolitikája, ahogy azt Bolgár Elek megállapítja.

Az első világháború utáni magyar imperializmussal foglalkozva a szerző rámutat arra, hogy az új köntösben jelentkezik, de a lényegen nem történik változás. A nagy tömeg számára a haza csak jelszavakban volt meg. Az egyre erősbödő belső elnyomás levezetését nacionalista jelszavakba burkolják és a figyelmet a szomszéd államokra irányítják, amelyek az összes hazai baj okozói. Ezeket az összefüggéseket Bolgár Elek különösen élesen mutatja meg, elsősorban külpolitikai vonatkozásait és összefüggéseit, és végül arra a megállapításra jut, hogy bár a magyar urak „újra népeket akarnak egyesíteni az imperialista kalap alatt ... ebbe azonban az illető népek éppúgy nem fognak beleegyezni, ahogy a magyar nép se ma nem egyezik bele, sem holnap nem hajlandó beleegyezni abba, hogy a magyar imperializmus a fasizmus igáját szorítsa a nyakára". (169. old.) A felszabadulás valójában véget is vetett a magyar fasizmusnak és vele együtt az imperialista törekvéseknek.

Bolgár Elek történeti és jogtudományi tanulmányait is mindenkor a tárgyszerűség és a tartalmasságra való törekvés jellemzi, mint többi témájú írásait is.

Történeti tanulmányai között különös aktualitása van a magyar Tanácsköztársaságról szóló írásainak.

Bolgár Elek főleg a Tanácsköztársaság nemzetközi vonatkozásait vizsgálja. Abból indul ki, hogy az antant mértéktelen követeléseivel szemben az nem volt kizárólag magyar ügy. Létrejötte a belső viszonyok folytán szükségszerű volt. Nemzetközi jelentőségét illetően aláhúzza, hogy létének puszta tényével feltartóztatta az imperialisták Szovjet-Oroszország ellen irányuló halálos csapását és saját testével védte az orosz proletárforradalmat. Azt mondja, hogy „ha a magyar forradalomnak az volt a következménye, hogy Oroszország lélegzethez jutott, ha gyengítette az imperialisták Oroszország ellen irányuló intervenciós terveit, ha magára összpontosította az intervenció céljára készen álló ellenforradalmi erők egy részét, akkor ez a forradalom igazolást nyert, akkor a kommunisták kis és nagy tévedései ezzel az egy történelmi bölcsességgel kiegyenlítést nyertek". (133. old.) A szovjet országot védeni, amint azt Bolgár Elek megállapítja, a magyar kommunistáknak kötelességük volt, bár ebben minduntalan akadályozta őket akkori „szövetségesük", a szociáldemokrácia. A szociáldemokrata rágalmak kapcsán veszi védelembe Bolgár Elek Szamuelly Tibort, akit ellenségei a legostobább vádakkal illettek. Szamuelly Tiboron keresztül védi azokat az intézkedéseket is, amelyeket a Tanácsköztársaság tett ellenfelei ellen. Arra a megállapításra jut, hogy „az egész siránkozás a kommunista terror miatt végül is nem volt egyéb, mint ürügy, amelyet arra akartak felhasználni a szociáldemokraták, hogy fegyveres támadást kíséreljenek meg a kommunisták ellen". (142. old.) Böhmmel vitatkozva, aki a Tanácsköztársaságot támadja emigrációs írásaiban és a „Lesz még egyszer Október"-ben reménykedik, Bolgár Elek azt válaszolja neki 1924-ben, hogy „igen, lesz még egyszer Október, de erre az ő októberére éppoly biztosan el fog jönni a *mi* márciusunk, mint ahogy őszre tél és télre tavasz következik". (143. old.)

Rendkívül érdekesek és értékesek Bolgár Eleknek azok az írásai, amelyekben a magyar Tanácsköztársaságot és a világpolitikai helyzetet veti össze. A győztes hatalmak érdekeit és ellentéteit elemzi és azt a szerepet, amelyet a német szociáldemokrata kormány töltött be ekkor az európai politikában. De a világpolitikába már belejátszott a szocialista forradalom győzelme is, amellyel a béke diktátorainak mint reális tényezővel számolniuk kellett. Bár az antant országai a békediktátumokkal voltak elfoglalva, érdekelte és nyugtalanította őket a magyarországi Tanácsköztársaság szövetsége a szovjet állammal. Ez a tény különösen kiemeli a magyar Tanácsköztársaság szerepét világpolitikai szempontból. Éppen ezért, mint mondja, a Tanácsköztársaság összeomlása nagy fellélegzés volt az antantnak.

Azokat a külpolitikai feladatokat, amelyek a Tanácsköztársaságra háramlottak, Bolgár Elek három szempontból bírálja el.

Az első kérdés, hogy a Tanácsköztársaság külpolitikai feladatai mennyiben kapcsolódhattak a már meglevő magyarországi külpolitikai adottságokhoz, illetve mennyiben kellett azokat megváltoztatniuk, a második problémakör azt tárgyalja, hogy milyen specifikus külpolitika lehetőségei voltak a magyarországi Tanácsköztársaságnak az általános aktuális európai helyzet közepette, a harmadik kérdéscsoport az, mely az előbbivel a legszorosabb kapcsolatban van, hogy milyen fokban hatott ki a magyarországi Tanácsköztársaság külpolitikájára a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom. Bolgár Elek mindhárom kérdéscsoportot nagyon alaposan kutatja, mélyenszántó tudományos gondolatokkal gazdagítja a Tanácsköztársaság értékelését. Bebizonyítja, hogy a Tanácsköztársaság aktív külpolitikai örökséget nem talált, aktivitását szűzi talajon kezdte el. Lehetőségeit illetően azokat a korlátokat veti fel, amelyek ekkor ténylegesen gátolták cselekvési lehetőségeit. Ami pedig a harmadik kérdéscsoportot illeti, arról bebizonyítja, hogy a Tanácsköztársaság megalakulása idején a nemzetközi forradalmi mozgalom részéről hatalmas külpolitikai erőforrásokkal és tartalékokkal számolhatott. Mindazok a szempontok, amelyeket ezen a téren Bolgár Elek felvet, újszerűek, hisz rajta kívül másnál nem találjuk

meg aTanácsköztársaság külpolitikai problémáinak ezt a széles skálájú elemzését.

Bolgár Elek nagy figyelmet szentel Lenin személyének értékelésére a magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatban. Azt a segítséget mutatja meg, amelyet Lenin a Tanácsköztársaságnak nyújtott. Értékeli Lenin megállapításait a Tanácsköztársaságról és történelmi távlatból bizonyítja a megállapítások helyességét.

A Tanácsköztársaság értékelése kapcsán foglalkozik a Károlyi-forradalom politikai jelentőségével is. A Károlyi-forradalom politikai tartalmát két tényezőben látja, egyik a háború likvidálása, a másik annak a programnak a megvalósítása volt, melyet az első magyar demokratikus forradalom, a 48-as írt zászlajára, és amelyért a magyar parlamentben a függetlenségi és a 48-as párt küzdött.

Elemzi a polgári demokrata forradalom hibáit, többek közt azt, hogy a gyakorlatban a hagyományos oligarchikus parasztpolitikával nem szögezte szembe a maga megértő, a parasztságot befogadó és méltó helyre állító demokratikus politikáját, és így megfosztotta önmagát egyik legerősebb gazdasági támaszától, katonai tartalékseregétől, melylyel pedig kétségkívül nagyobb hatást gyakorolhatott volna a követeléseiben telhetetlen antantra is. A reménytelen próbálkozásnak és tanácstalanságnak a Vyx-jegyzék vetett véget. Az örökség, amit hátrahagyott, abban a becses tanulságban rejlik, hogy Magyarországon a demokrácia nem győzhet anélkül, hogy a parasztságot szélesen be ne vonná a demokratikus átalakulásba — állapítja meg Bolgár Elek.

Már az eddig ismertetett tanulmányokból is megállapítható, hogy Bolgár Elek a diplomácia történetének kiváló ismerője és művelője volt. Különösen kitűnik ez a két világháború közötti időszak diplomáciájáról írt tanulmányából, melyet a kötet 230—245. oldalain találunk meg. Ez a munka 1946-os akadémiai székfoglaló előadása is volt. A burzsoá politika összes ellentmondását illusztrálja ebben a tanulmányban, és nem kétséges, hogy alapanyagul szolgálhat majd a magyar diplomácia történetírója számára.

A történettudomány művelésének egyik legszebb dokumentuma az a tanulmány, amelyet Bolgár Elek a demokrácia útjairól írt a francia forradalomban. Abból a tételből indul ki, hogy „a francia forradalom története, az újkori demokrácia megvalósítása és térhódítása körül folytatott harcok története, nem csak Franciaországban, hanem Európaszerte . . . a francia forradalom nagyon bonyolult történelmi folyamat, amelyben a demokrácia törekvései törvényszerű haladást és visszaesést mutatnak, törvényszerű ellentmondásokba kerülnek önmagukkal, célokból eszközökké lesznek, melyek ismét új utakra terelik a fejlődést". (183. old.) Bolgár Elek nem tagadja a francia forradalom szellemi előkészítésének fontosságát, de a forradalom okát azokban a társadalmi és gazdasági ellentmondásokban keresi, amelyek akkor Franciaországot jellemezték. Tény az, hogy Bolgár Elek egy sor olyan gondolatot vet fel a forradalommal kapcsolatban, amelyek a történetkutatók figyelmét elkerülték, vagy szemléleti módszerük miatt nem juthattak vele hasonló vagy azonos következtetések levonásához. Ilyen a politikai harcok kérdésében kifejtett nézete, a választójogról, a demokrácia hatásairól kifejtett álláspontja. Sajátosan rajzolja meg a demokratikus közvélemény kialakulásának útját, a politikai pártok harcát és ingadozásait, valamint a demokrácia védelmére alkalmazott diktatúrát.

Bolgár Elek érdekesen bizonyítja, hogy ez a demokrácia fokozatosan zsugorodik, önmaga ellentétébe csap át, míg végül megállapítja, hogy az 1830-i júliusi és az 1848-as februári forradalomnak a demokratikus fejlődést illető legnagyobb tapasztalata abban áll, hogy a polgárság demokratikus vívmányait csak akkor tudta elérni és megtartani, ha azok megszervezéséért és megtartásáért együtt harcolt a nép széles frontjával, de mindig elvesztette őket és velük saját politikai érvényesülésének legfőbb eszközeit, amikor a nép ellen a reakció karjaiba vetette magát.

Bolgár Elek történettudományi munkái közt említendő még meg a magyar szellemtörténetről írt bíráló tanulmánya, nemkülönben a kéziratban félbemaradt tanulmánya a II. Internacionálé jelentőségéről.

A jogtudomány művelése elsősorban államjogi és jogbölcseleti vonatkozásokban említendő meg.

A századelejei Concha-féle konzervatív államjogi, ezen belül választójogi szemléletet bírálja, amellyel egyben felfedi azokat az ellentmondásokat, amelyek a nép-nemzet fogalmában rejlettek. A választójog nyiltan a „nemes nemzet" érdekeit szolgálta, összefüggésben a magyarság hegemóniájának fenntartásával. Csakhogy ez nem érhető el a nemzetiségi érdekek elnyomása és sérelme nélkül. Bolgár Elek arra a megállapításra jut, hogy ez a két követelmény csak demokratikus alapon, csak a nemzetiségi egyenjogúság alapján valósítható meg. A népi-nemzeti ellentétekben kimutatja a gazdasági viszonyok ellentmondásait, a népjogok kivívásának lehetőségét a forradalomban látja, amely egyben az összes ellentmondást is megoldja. Ostorozza a magyarság kultuszát, mely az osztályönzés kifejezője. Conchával folytatott választójogi vitájában arra a megállapításra jut, hogy Concha értekezése, amelyet bírál, a francia forradalom előtt klasszikus munka lett volna, de már a századeleji Magyarország is többet követelt annál, ami az országban volt.

Jogbölcseleti tanulmányai között helyet kap Rousseau jogfilozófiájának bírálata, mely a Rousseau-problémának egy részét képezi. Külön tanulmányban foglalkozik a jog és dialektika összevetésével, mely ugyancsak arra vall, hogy Bolgár Elek ezen a területen is otthonosan és eredetien mozgott.

A tanulmánykötetben helyet kapott Madách Imre című munkája is. Ezenkívül foglalkozott Petőfi, Móricz és Babits értékelésével. Nagy kultúrája és széles tájékozottsága predesztinálta arra, hogy eredetit tudjon adni az irodalom terén is, amely pedig távolabbra esett tőle, mint a történelem vagy a filozófia.

Bolgár Elek tanulmányai életének egy-egy állomását jelzik, összhangban tudományos tevékenységével és az időszerű politikai eseményekkel. Szilárdan a marxizmus talaján állt, és azt bártan, céltudatosan alkalmazta a vizsgált tárgykörre. Stílusa egyszerű és egyben tudományos igényeknek megfelelő. Úgy írt tudományos munkát, hogy azt mindenki megértheti. Bolgár Elek szeretett tanítani, egyénisége vonzó volt, akárcsak tanulmányai. Aki ismerte, nem felejti el emberi lényét, logikus gondolkodását és harcos magatartását.

Medve Zsigmond

Dr. Viski László:

Szándékosság és társadalomra veszélyesség

Viski László „A cselekmény szándékossága a büntetőjogban" című, 1956 januárjában sikeresen megvédett kandidátusi értekezésének alaptételeiből kiindulva folytatott további kutatómunkájának eredményeképpen, jelentős művel gazdagította büntetőjogtudományunk lassú ütemben bővülő monografikus irodalmát. Témaválasztása szerencsés, annál is inkább, mivel örvendetes lendületet vettek a kodifikációs munkálatok, amelyek során — különösen a büntetőjog általános tanai vonatkozásában, de kisugárzóan a különös törvényi tényállások szerkesztésének problémáira — termékeny viták tüzében kovácsolódhattak ki a szerző egyes, az új kódex előzetes tervezetében hasznosított álláspontjai.

I. Ami a mű fő kérdését illeti, tény az, hogy a szocialista büntetőjog irodalmában ma már általánossá vált nézet a bűnösség fogalmának a társadalomra veszélyesség gondolatával való összekapcsolása. A szocialista büntetőjog alapvető elvi tétele, hogy a bűncselekmény-fogalom materiális eleme a társadalomra veszélyesség. Követelmény, hogy a bűnösség-fogalom és a bűnösségi formák meghatározásai is mutassanak rá — nézetünk szerint akár pozitíve, akár negatíve — a bűnösség osztálytartalmára, arra az elválaszthatatlan kapcsolatra, amely a társadalomra veszélyességhez fűzi.[1] Más kérdés azonban — és a viták ezen a téren még egyáltalán nem szűntek meg —, hogy az előbb felvetett probléma megoldására irányuló törekvés tudományfeladat vagy törvényhozási feladat-e.

A szerző azt a határozott álláspontját juttatja kifejezésre — fejtegetéseinek zömét a szándékosságfogalom köré exponálva —, hogy a társadalomra veszélyesség tudata a szándékos bűnösség lényege, illetve hogy a szándékos bűnösség tartalmát a társadalomra veszélyesség felismerésében kell keresnünk, amely alapvető elvnek a törvényhozásban is megfogalmazást kell nyernie. Ez utóbbi követelmény megvalósítása pedig kihat a büntető jogalkalmazás egészére. Ez nem kevésbé elgondolkoztató, különösen azoknak a viták tükrében, amelyeket a szerző éles tollal a témához tartozó, de a politikai tartalom tekintetében ellenkező előjelű burzsoá-imperialista, a legalitás álarcában jelentkező nézetek ellen folytat. A szerző helyesen ismerte fel, hogy legveszedelmesebbnek a finális cselekménytan vonatkozásában nyugatnémet szerzők által kialakított, a fasiszta vérbíráskodás „elméleti" támasztékát képező felújított nézeteket kell tekinteni. A szerző kimutatja, hogy a finális cselekménytan a burzsoá büntetőjog-ellenesség-fogalomra épül. Tényleges hatásában a burzsoá legalitás utolsó maradványainak végleges szétzúzását, a feuerbachi haladó hagyományok megsemmisítését, a bírói önkény elősegítését alkalmas szolgálni.[2] Külön érdeme a szerzőnek, hogy a szocialista büntetőjog-tudomány művelői felé időszerű és fontos feladatként jelzi e burzsoá-imperialista tan minden vonatkozású cáfolását, tételei dogmatikailag is helytelen voltának bizonyítását. Meg kell jegyezni, hogy a szerző alaposan kivette részét művében e fontos feladat teljesítésének megkezdése terén.

Amikor műve több helyén kimutatja, hogy a finális cselekménytan bírói „hasznosítása" révén egyrészt mód nyílott és nyílik fasiszta, háborús bűnösök felelőssége megállapításának mellőzésére, másrészt haladó emberek társadalmilag hasznos tevékenysége büntetőjogi üldözésére, joggal vetődik fel az a gondolat: miképpen lehet elkerülni a szerző művének alapkérdése kapcsán az oly megfogalmazásokat, amelyek felhasználásával a népi demokratikus államrenddel szemben ellenséges érzülettel viseltető elemek, bűnös támadásaik bírói megítélése folyamán, számukra eredményesen hivatkozhatnának cselekményük társadalomra veszélyessége fel nem ismerésére. E vonatkozásban gondolni kell a „szocialista" mezbe burkolt olyan bűnös támadásokra, amelyek végrehajtói a hibák elleni harc ürügyén, szocialista jelszavak demagóg felhasználásával törnek a népi hatalomra. A műből kitűnően a szerzőt is élénken foglalkoztatta az a probléma, hogy a társadalomra veszélyesség tudatán mit kell érteni, amikor a tényállási elemek, a tényálláson kívüli körülmények, a tudattartalom aktualizálása és erőssége vonatkozásában elvégzett aprólékos elemzés alapján jutott el következtetéséhez: „... a szándékosság tudattartalmához a tények tudata és a társadalomra veszélyesség belőlük nyert tudatának ténylegessége kell anélkül, hogy akár a tények, akár ez utóbbi vonatkozásában rágondolást vagy elképzelést kellene megkívánnunk."[3] E határozott állásfoglalás mellett a mű más helyén fel kellett vetni: mi szükséges ahhoz, hogy az elkövető tisztában lehessen magatartásának társadalomra veszélyességével? E vonatkozásban pedig a szerző válasza, hogy az elkövetőnek a magatartás társadalomra veszélyességét képező elemekről való tudomása megnyilvánulhat azok létének vagy beállásának biztosra vételében, valószínűnek tartásában, lehetségesnek, valószínűtlennek, de akár lehetetlennek tartásában, ha tudatuk következtében az elkövetőben kialakul a magatartás társadalomra veszélyességének felismerése.

Tény az, hogy — nézetünk szerint — az ún. közönséges bűntettek megítélése kapcsán kevésbé merül fel problémaként a társadalomra veszélyesség tudatának in concreto megállapítása. Komplikáltabb összetevőkből áll azonban az olyan elkövető tudata, aki „elvi" alapon állva „világmegváltó gondolatok jegyében", fanatizmustól fűtve azért támad az államrendre, mivel a szocializmussal ellentétes vagy formailag hasonló világnézeti alapon másféle államberendezést tart társadalmilag hasznosnak. A praktikumból vett ilyen esetek reális előfordulására is számítani kell akkor, ha sor kerül a szándékosság és tartalmi elemének a társadalomra veszélyesség tudatának végleges törvényi meghatározására. Hangsúlyozni kell, hogy nézetünk szerint is ellenzésre talál minden olyan felfogás, amely helyt ad a bűnösség bármelyik formájával kapcsolatos vélelemnek. A szerző érdekes és értékes fejtegetései — ha nem is adhatnak ez alapvetően fontos kérdés tekintetében teljesen határozott megoldást — komoly segítséget nyújtanak a bűnösség formáinak a jelenleginél helyesebb, pontosabb, tartalmilag kifejezőbb és megfoghatóbb törvényi fogalom meghatározásához.

Nézetünk szerint a fenti probléma megoldásához vezető út azon a területen kereshető, ahol felvetődik a társadalomra veszélyesség tudatának

[1] Ld. e gondolat részletesebb kifejtését dr. Timár István: „Az új büntető törvénykönyv előkészítése", Magyar Jog 1959/III.

[2] Ld. im. 88—104., 198., 205., 208., 211., 228., 242., 276. old.

[3] Ld. im. 162. és 164. old.

lehetősége és a társadalomra veszélyesség lehetőségének tudata közötti ellentmondás. Az említett ellentmondás, amelyet a szerző a végkövetkeztetésére kiható, fogalmi értelemben véve antagonisztikus ellentétnek tart, feloldható lenne a műben feldolgozottnál nagyobb számú joggyakorlat további elemzése segítségével.

II. Rátérve a mű részleges tartalmi ismertetésére, elöljáróban le kell szögezni, hogy a szerkezeti felépítése és rendszere mintaszerűnek mondható. Felöleli a tárggyal összefüggő kérdések szinte kimerítő komplexumát, mindenütt megtalálja azonban a határt, amely nélkül a tudományos vizsgálódások köre nem kívánatos mértékben, a tárgytól eltérően kiszélesednék. Számos újszerű gondolatot tartalmaz, ha azok nem is mindegyikével érthetünk egyet. Jelentős mennyiségű szakirodalmat tárt és dolgozott fel megfelelő erejű kritikai szellemben. A teljesség érdekében — különösen a hatályos büntető jogszabályoknak a témához vágó csoportosítása, az egyes elemek megfogalmazása, általában a különös tényállások szerkezeti kritikája terén — nem riadt vissza az aprólékos munkát igénylő feladatok elvégzésétől sem.

A mű általában érthető nyelvezetű; színvonalánál és speciális vizsgálódásai mélységénél fogva azonban a maga egészében és valamennyi összefüggésében az olvasók táborának csak ama része számára ad teljesen világos képet, amelyhez tartozó szakjogászok a műben feltételezett szakismeretekkel rendelkeznek bizonyos pszicho-fiziológiai kérdésekben és rendelkeznek a bűnösségi tan vonatkozásában irodalmi tájékozottsággal. E téren mulasztás terheli a szerzőt annyiban, hogy a mű megjelenése előtt hazai irodalmunkban kellően fel nem tárt, a bűnösség tanával szorosan összefüggő pszichológiai fogalmak és tanok felhasználása során a fontosabbakat sem magyarázta meg — legalább is lábjegyzetben —, hanem minden további nélkül feltételezte azok ismeretét. (Különösen az I. fejezetben.)

A mű bevezetésében a szerző úgy határozza meg a munka célját, hogy a szándékos bűnösség fogalmának néhány elméleti és gyakorlati problémája felvetésével és a bennük történő állásfoglalásokkal adalékot kíván szolgáltatni a végleges megoldást elősegítő vitákhoz. Hangsúlyozni kell, hogy a szerző ennél lényegesen nagyobb feladatokat oldott meg művében. Rendkívül bonyolult irodalmi anyagot tárt fel értékelő módon a burzsoá nézetek, tanok, állásfoglalások köréből és megkísérelte, hogy azok szinte áttekinthetetlen szövevényességű vitaanyagát az érthetőség kedvéért is csoportosítsa. Ez a feladat azonban eredményessége ellenére több helyen bonyolulttá, nehezen érthetővé tette a mű egyes terjedelmesebb részeit is. Tény azonban, hogy a szerző világosabb megfogalmazásokat is alkalmazhatott volna, amire az egyes fejezeteknél példaképpen rámutatunk.

A kandidátusi értekezéshez képest a szerző helyesen korrigálta a kiindulási alap, a bűnösségfogalom tekintetében elfoglalt korábbi álláspontját. A szocialista büntetőjog tudományában valójában általánossá vált definíciót fogadott el kiindulási alapként, mely szerint: „A bűnösség ... az elkövetőt az általa véghezvitt társadalomra veszélyes cselekményhez fűző — szándékosság vagy gondatlanság formájában kifejezésre jutó — pszichikus viszony, amely miatt neki cselekménye felróható."[4] E fogalomból levont következtetéseiből vezeti le a további fejezetekben a témához tartozó fő kérdés és azon belül felmerülő részkérdések megoldásaiként kifejezésre juttatott állásfoglalását. Felveti a kérdést: mi képezi ténylegesen azt a pszichikus viszonyt, amely az alanyi szempontból súlyosabb megrovást érdemlő cselekményt jellemzi és súlyosabb büntetőjogi megítélést igényel.[5] E kérdés vizsgálata érdekében áttekinti az emberi cselekmény lélektanára vonatkozó kutatásoknak a témát érintő eredményeit a mű első fejezetében. Az első fejezet kétségtelenül hatalmas pszichológiai irodalmi anyag rövid áttekintését adja. Ennek következtében az egyes pszichológiai, kiváltképpen pszicho-fiziológiai alapfogalmak és részfogalmak értelmének feltárására nem jutott hely; csupán alkalmazásukra fordított gondot a szerző önálló következtetés levonásai kapcsán. A fejezet érdeme, hogy — figyelemmel az 1950-ben Moszkvában tartott akadémiai szintű Pavlov-vita anyagára — a pavlovi tanok propagálási célját is szolgálja.

Ez a fejezet beható tanulmányozást igényel az olvasó részéről ahhoz, hogy a további fejezetekben, különösen a mű gerincét képező második fejezetben kifejtetteket a maguk mélységében megérthesse és állást foglalhasson a következtetések helyességét illetően.

A szerző az emberi cselekmény fogalmának taglalásából indul ki. Lerögzíti azt az állásfoglalását, hogy a büntetőjogot a pszicho-fiziológiai és lélektani kutatások gazdag és egyre fejlődő anyagából elsősorban az akaratlagos emberi cselekményekre vonatkozó megállapítások érdeklik.[6] Rámutat arra, hogy a szovjet lélektani kutatások feladatul tűzték ki az akarati aktusok okságának analízisét. Ismerteti a szándék lélektani értelemben vett fogalmát, annak lélektani összetevőit. Felveti a cselekvés és a cselekvés eredményének akarása közötti megkülönböztetés szükségességét.

A második fejezetben párhuzamot von a lélektani szándék és a büntetőjogi szándékosság között. A lélektan szerint: a szándék belső készség a jövőben meghatározott irányban és módon történő cselekvésre. A szerző azt vizsgálja, hogy a büntetőjog hasznosíthatja-e a maga rendszere szempontjából a lélektan szándék fogalmát. Azt a következtetést vonja le, hogy a szándék lélektani fogalma nem nyújt a büntetőjog számára segítséget abban, hogy a súlyosabb büntetőjogi felelősséget eredményező bűnösségi alakzat tartalma meghatározható lehessen. Vizsgálódásait e téren a Btá. 12. §-ának (1) bekezdésében írt fogalom-meghatározás köré csoportosítja. Arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjog nem nyújt külön szándék-definíciót, hanem csupán a szándékos elkövetés fogalmát határozza meg.[7] Ennélfogva a büntetőjogi meghatározás alapfogalma nem a lélektani értelemben vett szándékos, hanem az egyszerű akaratlagos cselekmény. Ezt az akaratlagos cselekményt szerinte a törvény nem akkor nevezi szándékosnak, amikor a lélektan beszél szándékról. Álláspontja, hogy a gondatlan bűncselekmények alapját is akaratlagos cselekmények képezik, amelyek adott esetben lélektanilag szándékosak is lehetnek. Arra a következtetésre jut, hogy a lélektani szándékfogalom és a szándékos elkövetés büntetőjogi fogalma nem fedik egymást.[8]

[4] Ld. im. 24. old.
[5] Ld. im. 27. old.
[6] Ld. im. 35. old.
[7] Ld. im. 46. old.
[8] Ld. im. 47. old.

A szerző következtetésével nézetünk szerint egyet lehet érteni. Elképzelhető, hogy a lélektani szándékfogalom és a szándékos elkövetés büntetőjogi fogalma tartalmilag nem azonosítható. Annál kevésbé látszik megalapozottnak az az álláspont, hogy a lélektani szándék-fogalom nem hasznosítható a büntetőjogban. Tény az, hogy minden cselekmény addig a határig szándékos cselekmény, ameddig az akarat terjed. Ily módon a gondatlan cselekményekben is fellelhető bizonyos szándékos mag. Ezzel kapcsolatban Schultheisz Emil több helyen kifejtett irodalmi állásfoglalásával értünk egyet, amely szerint a jogalkotón múlik, hogy büntetőjogi szempontból a gondatlan magatartás iránt érdeklődik-e, vagy a szabályozásnál a szándékos cselekvőséget is értékeli vagy megfordítva. Más módon aligha lehetne magyarázatát adni az ún. veszélyeztetési különös tényállásoknak. Nézetünk szerint az sem elegendő érv a szerző álláspontjának alátámasztására, hogy amennyiben az elkövető szándéka nem terjed ki valamennyi tényállási elemre, legfeljebb gondatlanság foroghat fenn. Nézetünk szerint ez utóbbi esetben az elkövető már nem azt a cselekményt szándékolta, amit a jogszabály mint bűncselekményt a konkrét esetben körülírt.

A szerző helyesen mutatott ugyan rá, hogy a lélektani szándék-fogalom és a büntetőjogi szándékosság-fogalom között tartalmi különbözőség áll fenn, de nem értünk egyet azzal, hogy az előbbi nem hasznosítható a szándékosság tartalmának meghatározása tekintetében. A mű egészének, tételei összefüggésének tanulmányozása éppen arról győz meg, hogy a szerző is hasznosította érvelése során a szándék lélektani értelemben vett fogalmát. Nincs is szükség arra, hogy a büntető jogtudomány csak a saját területén használható fogalmakat hozzon létre. Éppen arra kell törekedni, hogy a természet- és társadalomtudományok nyújtotta fogalmaknak a büntetőjog tudományában való hasznosítása megfelelő módját dolgozza ki az elmélet. Ez a követelmény joggal felmerül a büntetőjog tudományának egy másik sarkalatos kérdése, a kauzalitás e műben is érintett problematikája vonatkozásában.

A szándékosság tartalmi elemeit kutatva, a szerző a közösségi motiváció fogalmát és jellemzőit fejti ki. Kétségtelen, hogy az akaratlagos cselekményhez vezető lélektani folyamatnak a büntetőjogi felelősség szempontjából egyik leglényegesebb fázisa a motívumok harca. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a szocialista társadalom a cselekményt megelőző motivációs folyamat vonatkozásában kettős követelményt támaszt az állampolgárokkal szemben. Egyrészt elvárja, hogy a motívumok harcában a közösségi motívum vegyen részt, másrészt hogy a közösségi motívum győzzön ebben a harcban. A marxizmus—leninizmus klasszikusainak tanításaira hivatkozva jut el a szerző arra a megállapítására, hogy a közösségi motívum mint a kötelesség tudata a szocialista társadalom viszonyai között nemcsak puszta lehetőség, hanem ténylegesen él a polgárokban, mert a szocialista társadalom egyik alapvető feladatának tartja minden eszközzel tudatosítani: mik a közösség, a dolgozók társadalmának érdekei.[9] Ugyanakkor kimutatja, hogy az antagonisztikus osztálytársadalom viszonyai között az emberi cselekményeket megelőző motivációs folyamatban valódi közösségi motívum nem jelenik és nem jelenhetik meg. Leleplezi az e vonatkozású burzsoá tanok hamis és félrevezető célzatát, melyek lényege, hogy a bűncselekmény felróhatóságának alapját az erkölcsellenességben keresik.

Vizsgálat alá vonja, hogy az emberi cselekmények büntetőjogi értékelése a szocialista társadalomban hogyan függ össze a cselekvő kötelességtudatával, magatartásának erkölcsi megítélésével, a közösségi motívumnak a cselekmény előkészítésében vitt szerepével. Megállapítja, hogy az épülő szocializmus társadalmi rendjében is adottak a feltételek az egységes közösségi motívum kialakulására, a szocialista tudat létrejöttére. Az újtípusú, szocialista tudat jellegzetessége, hogy a társadalom tagjai tisztában vannak kötelességeikkel, amelyek teljesítését mindenek fölé helyezik.

A bűncselekményt elkövető személy is a társadalom tagja, ennélfogva nem vonhatja ki magát a közösség hatása alól. A bűncselekményt elkövető személy tudatában is szerepel tehát a közösségi motívum. Mégis az ilyen személy tudata szembenáll a társadalmi tudattal. Mint Utyevszkij is kifejtette, ez a tudat a múlt csökevényeitől, reakciós eszméktől terhes. Nem szabadult még meg a régi szokásoktól és erkölcsöktől. Az általa formált akarati cselekvések az egyéni érdekeknek a közösség terhére történő kielégítését, a durva szokások, az önzés kiélését szolgálják. Ezek a tudati sajátosságok győzik le a közösségi motívumot. Ennélfogva a bűnöző tudatvilágának sajátossága az is, hogy — mint a szerző helyesen állapítja meg — a kötelességérzés negatív érzelmi színezettel jelentkezik a motivációs folyamatban.[10]

Az említett tudati sajátosságok érvényesülésének a motivációs folyamattal összefüggésben történő elemzése során kimutatja a szerző, hogy végső soron a motivációs folyamat milyen külső és belső együtthatók által kiformált komplexumok hatásaképpen dől el. Hiányolható, hogy e tekintetben nem tér ki a jellem tudatformáló szerepére, csupán említi azt. Az alany érzelem- és gondolatvilágában lejátszódó belső harcban döntő szerepe van az egyén erkölcsi erejének, jellemének éppen abban, hogy az elkövetendő cselekmény vonatkozásában a motívumok hatásaként milyen akaratelhatározás létesül: pozitív vagy negatív.[11]

Helyesen mutat rá a szerző, hogy a motívum és a cselekmény erkölcsi értékelésének szoros kapcsolata teljes egészében hasznosítható a büntetőjogban. Kifejti, hogy a társadalomra objektíve veszélyes cselekmény alanyi felróhatóságának a közösségi motívum fogalma megfelelő alapot nyújt. A közösségi motívum hasznosítása megfelelően szolgálja a büntetőjog egyik fontos célkitűzését, a nevelést. Mindebből azonban a szerző homályosan megfogalmazott következtetést von le, éspedig: „A motívumok harca e sajátosságának figyelembevétele a jog külső kényszerének az erkölcs belső indítékába történő átnövését is szolgálja, és ezáltal a maga sajátos eszközeivel elősegíti az új, szocialista embertípus kialakítását."[12]

A szándékosság és beszámítási képesség összefüggésének vizsgálata során definíciót ad a szándékos bűnösségről, mely szerint az: a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerésében, az e felismerés elle-

[9] Ld. im. 57. old.

[10] Ld. im. 61. old.

[11] Ld. részletes kifejtését Barna: Az állam belső biztonsága elleni bűntettek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1958. 135. old.

[12] Ld. im. 70. old.

nére való cselekvésben áll. E tétel érvényesülését vizsgálja a beszámíthatatlan elmebeteg cselekménye, valamint az ittas állapotban elkövetett bűntett vonatkozásában. Helyesen állapítja meg, hogy aki nem beszámítható, büntetőjogilag szándékosan sem cselekedhetik.[13]

A szándékosság és társadalomra veszélyesség cím alatt kifejtett pontban értékelő ismertetést nyújt a Német Demokratikus Köztársaság büntetőjogi irodalmában kialakult, a témával összefüggő nézetekről. Végső álláspontjának alátámasztására elsősorban Lekschas professzor felfogását bírálja, aki a társadalomra veszélyesség tudatának a szándékos bűnösség fogalmi elemeként történő elfogadásától a szocialista büntetőjog elvi alapjainak tisztaságát és a bírói gyakorlat hatékonyságát félti. A magunk részéről — összhangban e cikkünk elején kifejtettekkel — indokoltnak tartjuk a Lekschas professzor részéről megnyilvánuló aggályok felvetését abban a vonatkozásban, ami a szándékosság törvényi megfogalmazásának problémáit illeti.

A műben gyakorlati értékű elméleti megállapítás a helyes bírói vizsgálódás módszerét illetően: először azt kell eldönteni, hogy a vizsgált magatartás veszélyes volt-e a társadalomra vagy sem, s csak ennek a legfontosabb kérdésnek igenleges eldöntése után kerülhet sor annak vizsgálatára, hogy a társadalomra veszélyesnek elismert magatartás felróható-e az elkövetőnek, és ha igen, valóban bűnösen cselekedett-e. A törvényesség tehát azt követeli meg, hogy vizsgálódásunkban a cselekmény objektív veszélyességétől a szubjektív bűnösség felé haladás módszerét kövessük.[14] Ezzel szemben nem teljesen értünk egyet azzal a következtetéssel, hogy a tényállásokban szereplő objektív ismérveket a cselekmény társadalomra veszélyességének alakítóiként, a szubjektív ismérveket pedig a bűnösséget és annak fokát formálóként fogjuk fel. Nézetünk szerint ez a megállapítás csak azzal a korrekcióval helyes, hogy in concreto mindig vizsgálandó az objektív és szubjektív elemek kölcsönös egymásrahatása. Példaképpen csak egy dologra kívánunk rámutatni: a motivációs folyamatban nemegyszer jelentékeny szerepet játszanak az alany osztályviszonyai, amelyek kihatása a cselekmény társadalomra veszélyességének fokára és egyben típusára aligha tagadható.[15]

A finális cselekménytannak a szerző által nyújtott megsemmisítő bírálata példája annak, hogy miképpen lehetséges jogtudományi értelemben vett szakmai eszközökkel, a dialektikus materializmus talaján állva, politikailag szétzúzni a leghangzatosabb érvekkel alátámasztott burzsoá-reakciós nézeteket.

A továbbiakban — folytatva Lekschas professzorral a finális cselekménytan bírálata kedvéért megszakított vitáját — a szerző arra a következtetésre jut, hogy a szándékos bűnösség tartalmát képező tudat, a társadalomra veszélyesség tudata adott az elkövetőnél, ha

„*a)* tudja, hogy magatartása az állami, társadalmi vagy gazdasági rendre, az állampolgárok valamelyikének személyére vagy jogaira sérelmet vagy veszélyt jelent, függetlenül attól, hogy magatartását jogilag tiltottnak is felismeri-e vagy sem;

b) tudja, hogy cselekménye a jog tilalmába ütközik, bár azt sem erkölcstelennek, sem a társadalomra veszélyesnek nem tartja."[16]

Bár a szerző az idézetteket kiegészíti azzal, hogy a társadalomra veszélyesség tudatát az elkövető számára közvetítheti a magatartás erkölcsileg helytelenített, a társadalom által elvetendőnek tartott volta felismerése, nem szüntette meg kételyünket abban az irányban, hogy a társadalomra veszélyesség tudatának a formális jogellenességi tudattal való fenti parifikálása megoldáshoz visz-e a szándékosság törvényi megfogalmazása tekintetében.

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a szerzőnek a tények tudatára vonatkozó (III. fejezet), a tudattartalom aktualizálásának problémáit is felölelő érdekes fejtegetéseit részleteiben bemutassuk. Hasonlóképpen nem pótolná az olvasó számára megközelítőleg sem a társadalomra veszélyességben való tévedés vonatkozásában kifejtettek vázlatos ismertetése a mű alapos tanulmányozása révén megismerhető szellemes, ötletes megállapítások értékét (IV. fejezet). Az itt tárgyalt anyag élvezetes fűszerezését nyújtja a jogellenességben való tévedés mai nyugatnémet reakciós elméleteinek, elsősorban a Vorsatz- és Schuldtheorie leleplező, megsemmisítő bírálata.[17] Részletesen taglalja a szerző a szovjet büntető jogtudomány álláspontját a társadalomra veszélyességben való tévedés hatását illetően.

Végezetül a jogalkotást és jogalkalmazást érintő következtetések című V. fejezetben tűzi ki feladatul a szerző azt, hogy gyakorlatilag hasznosítsa a társadalomra veszélyesség felismerése által meghatározott szándékosság-fogalmat de lege ferenda és a büntető ítélkezés szempontjából. A szerző több helyes megállapítása ellenére nem érthetünk egyet azzal a nézetével — amely a büntetőjogi irodalomban egyébként is eléggé elszigetelt —, hogy elveti az eventuális szándék kategóriáját, és hogy a célzatos különös törvényi tényállások gondatlanságból is megvalósíthatók.[18]

Összefoglalva: bíráló megjegyzéseink, de különösen az egyes részletkérdéseket illető eltérő állásfoglalásaink nem tartanak arra igényt, hogy a mű értékéből bármit is levonjanak. Újszerű, ötletes részletmegoldásainál fogva és figyelemmel a burzsoá-reakciós nézetek szellemes és eredményes bírálatára, Viski László könyve érdeklődésre tarthat számot mind a hazai, mind külföldi szakjogászok körében.

Barna Péter

---

*Beérkezett könyvek:**

Az adózás alapkérdései. [Tanulmánygyűjtemény.] Irták: Takács György, Bácskai Tamás stb. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 509 p.

Csanádi György: A megbízási jogviszony. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 258 p.

Kossuth Lajos: Országgyűlési tudósítások. 4. köt. 1834. dec. 1.—1835. aug. 26. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 684 p. [Kossuth Lajos összes munkái. 4. Magyarország újabbkori történetének forrása.]

---

[13] Ld. im. 73. old.
[14] Ld. im. 85. old.
[15] Ld. im. 86. old.
[16] Ld. im. 111. old.
[17] Ld. im. 200—216. old.
[18] Ld. im. 248. és 254. old., e vonatkozású nézeteink részletesen: Barna im. 129—139. old.

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket.

Lelőhelyrövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; ÁJI = Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. — *Szerk.*

Földművesszövetkezetek belső ellenőrzése. 1—2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 184; 180 p.

Az SZKP XXI. kongresszusa. 1959. jan. 27.—febr. 5. [Anyaggyűjtemény.] Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 648 p.

*

Lenin [Vladimir Il'ics] o szocialisztic-cseszkoj zakonnoszti. [Lenin a szocialista törvényességről.] Moszkva, Izd. „Szovjetszkaja Rosszija", 1958. 719 p. ÁJI. 17.059 stb.

A Szovjetunió Levéltári Főigazgatóságának gondozásában megjelenő hatalmas okmánygyűjtemény Leninnek a szocialista törvényességgel kapcsolatban mondott előadásait, beszédeit, továbbá az erről írt leveleit, táviratait, valamint az idekapcsolódó egyéb dokumentumokat tartalmazza. A gyűjtemény egyrészt a közvetlen források erejével bizonyítja azt a kimagasló tevékenységet, amelyet Lenin a szocialista törvényesség elméleti kérdéseinek kidolgozásában kifejtett, másrészt pedig bemutatja azt a gyakorlati tevékenységet, amelyet Lenin a szocialista törvényesség megszilárdításában játszott. A gyűjtemény az 1917—1922 évek anyagát tartalmazza, összeállításában az elméleti szakemberek és történettudósok mellett mint jogi szerkesztő V. M. Cshikvadze vett részt.

Novickij, I. B.: Isztorija szovetszkogo grazsdanszkogo prava. [A szovjet polgári jog története.] Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 327 p. ÁJI. 17.266

A mű a Szovjet polgári jog kézikönyve c. sorozatban jelent meg és a szovjet polgári jog 40 éves (1917—1957) fejlődésének történetét vázolja. A munka a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, illetőleg a szocializmus építésének befejezése és a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakának megfelelően két főrészre tagozódik. E két főrészen, illetőleg az egyes rövidebb fejlődési időszakoknak megfelelő fejezeteken belül tárgyalja a polgári jog legfontosabb intézményeinek fejlődését.

Szverdlov, G. M.: Szovetszkoe szemejnoe pravo. [Szovjet családi jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 295 p. 2 sztl. [Bibl. a fejezetek végén.] ÁJI. 17.267

Az egyetemi jogi karok, illetőleg a jogi főiskolák hallgatói számára írt tankönyv. Az alapvető kérdések (a családjog tárgya, feladata, fejlődésének fontosabb szakaszai, forrásai) után a házasság (a házasság előfeltételei, megkötése, joghatásai, felbontása) és a család (a szülők jogviszonyai, a szülők és gyermekek közötti jogviszony, a család többi tagjai közötti jogviszonyok, a családbafogadás) jogintézményeihez tartozó anyagot foglalja össze. A befejező részben áttekintést ad a szocialista országok családjogának főbb vonásairól.

Sztrogovics, M. Sz.: Kurs szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. [A szovjet büntetőeljárás kézikönyve.] Moszkva, Izd. Akad Nauk SzSzSzR. 1958. 703 p. [Bibl. 690—697. p.] /Akademia Nauk SzSzSzR. Insztitut prava im. A. J. Visinszkogo./

A hatalmas munka szerző sokesztendős tudományos tevékenységének eredménye, amelyben a szovjet büntetőeljárásjogi tudomány alapvető elméleti kérdéseivel kapcsolatos kutatásainak leszűrt eredményeit közli. A munka tíz nagy fejezetben (a büntető eljárás tárgya és általános kérdései, a bizonyítás, az eljárás megindítása, az elsőfokú eljárás, a másodfokú eljárás, a végrehajtás, a jogerős ítéletek felülvizsgálása, a népi demokratikus országok büntetőeljárása, a kizsákmányoló országok büntetőeljárása) tárgyalja az anyagot s felöleli a büntető eljárás alapvető elveinek és intézményeinek minden lényeges részletkérdését, a vonatkozó irodalom és bírói gyakorlat kritikájával. A szovjet büntető eljárás e legújabb standard művének részletes kritikájára visszatérünk.

Kuznecova, N[inel'] F[edorovna]: Otvetsztvennoszt' za prigotovlenie k presztupleniju i pokusenie na presztuplenie po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [Felelősség a szovjet büntetőjogban az előkészületi cselekményekért és a kísérletért.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Univ. 1958. 20 p. [Bibl. passim.] OK. 347.141

A könyv történeti áttekintést ad a szovjet jog fejlődéséről, az előkészületi cselekményekkel és a kísérlettel kapcsolatban. Hosszabban foglalkozik a szándék fogalmának meghatározásával, ezután pedig az előkészületi cselekmény és a kísérlet következtében beálló büntetőjogi felelősség kérdésével. Tárgyalja a bűncselekménytől való önkéntes elállás következményeit s az előkészületi cselekmények, illetőleg a kísérlet büntetésének kérdéskörét.

Répertoire de droit criminel et de procédure pénale. [A büntetőjog és bűnvádi eljárás repertóriuma.] Mise à jour 1958. Sous la dir. Antonin *Besson* avec le concours de Léauté-Pavie. Paris, Dalloz, 1958. 216, 16 p. OK. 362.529

A büntetőjog és a bűnvádi eljárás betűrendes mutatóját a Dalloz kiadó minden évben kiadja. A gyűjtemény betűrendben, címszavak szerint ismerteti a jogszabályokat, azok módosításait, a címszóval kapcsolatos bírói gyakorlatot és a vonatkozó szakirodalmat. Az összeállítás nemcsak kiegészítéseket tartalmaz, hanem az elmúlt évek anyagát is adja. A mutató — természetszerűen — így évenként bővül a feldolgozott új fogalmakkal, új címszavakkal is. A gyűjteménynek két függeléke van. Az egyik Elszász-Lotharingia, illetőleg a tengeren túli francia érdekeltségű területekre vonatkozó anyagot tartalmazza, a másik pedig a nemzetközi magánjog francia-büntetőjogi vonatkozásait.

Mihajlov, M. P.: Ugolovnaja otvesztvennoszt' za krazsu licsnogo imuscsesztva i razboj. [Büntetőjogi felelősség a személyi tulajdon elleni lopásért és rablásért.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 154 p. ÁJI. 17.282

A munka az állampolgári személyi tulajdon őrzésének fokozásáról szóló 1947. jún. 4-i tvr. magyarázatát adja. A személyi tulajdon büntetőjogi védelméért folytatott küzdelem fejlődésének vázolása után szerző a bírói gyakorlat anyaga alapján elemzi a személyi tulajdon ellen elkövetett lopás és rablás törvényfogalmi elemeit (tárgy, tárgyi oldal, alany, alanyi oldal), majd tárgyalja a kétfajta bűncselekmény minősítésével kapcsolatos kérdéseket (megismételt bűncselekmény, csoportosan elkövetett bűncselekmények).

Modzsorjan, L. A.: Szub''ektü mezsdunarodnogo prava. [A nemzetközi jog alanyai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 156 p. [Bibl. 151—154. p.] ÁJI. 17.283

Az első fejezetben a nemzetközi jogok alanyainak fogalmát és körét tárgyalja, tagadva a fizikai személy, a nemzetközi szervezet és a Vatikán nemzetközi jogalanyiságát. A második fejezetben a szuverén államoknak mint a nemzetközi jog alanyainak formáit, a harmadik fejezetben a függő államoknak és népeknek a nemzetközi jogalanyisággal kapcsolatos kérdéseit tárgyalja.

Kovalev, M. I.—*Vasz'kov*, P. T.: Pricsinnaja szvjaz' v szovetszkom ugolovnom prave. [Az okozati összefüggés a büntető jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 71 p. ÁJI. 17.284

A szerzők tudományos-ismeretterjesztő formában vizsgálják a társadalomra veszélyes cselekmények és azok elkövetői közötti okozati összefüggésnek, mint objektív kategóriának a marxi—lenini filozófiával kapcsolatos kérdéseit.

Walaszek, Broniszlav: Uznanenie dziecka w Polskim prawie rodzinnym. [A gyermek elismerése a lengyel családjogban.] Krakow, Pantswo. Wyd. Naukowe, 1958. 147, [2] p. [Bibl. 143—148. és passim.] OK. 362.751

A könyv a házasságon kívül született gyermek elismeréséről, mint az apaság megállapításának egyik módjáról beszél. Összehasonlítja a szocialista és burzsoá jogrendszerek megoldásait. A lengyel jog szerint az apaság elismeréséhez nincs szükség sem az anya, sem a gyermek hozzájárulására, tehát a jognyilatkozat egyoldalúságához fűződnek a joghatások. Ezután az elismerés alakiságairól szól, majd az ahhoz fűződő joghatásokat tárgyalja. Az utolsó fejezet az elismerési jognyilatkozat érvénytelenítésével foglalkozik. De lege ferenda javasolja, hogy az apai elismerő nyilatkozat joghatályának előfeltétele legyen a gyermek kötelező meghallgatása.

Eminescu, Yolanda: Dreptul de inventator. [A feltalálói jog.] Bucuresti, Edit. Ştiinţifică, 1959. 396 p. [Bibl. 391—393. p.] ÁJI. 17.290

A feltalálói jog fogalmának és alapelveinek meghatározása után a munka részletesen vizsgálja a feltalálói jog által szabályozott jogviszonyok tárgyát, alanyait, tartalmát, valamint a közvetlenül kapcsolódó jogi kérdéseket (a feltalálói jog átruházása, hazai és nemzetközi védelme, a védelem sajátos szervei). A második részben bő hazai és nemzetközi tételesjogi anyagot közöl.

Taraszenko, F. G.: Voproszü organizacii i dejatel'noszti szovetszkih szudov. [A szovjet bíróságok szervezetének és tevékenységének kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 134 p. ÁJI. 16.302

A szovjet bírósági szervezet és tevékenység alapvető elveinek összefoglalása után a bíróságok (helyi, illetőleg a szövetséges köztársasági szervezetek) működésével összefüggő, kérdéseket (igazságügyi igazgatás bírói felügyelet) tárgyalja.

Ugolovnüj kodeksz Indii. [India büntető törvénykönyve.] Red. Mihlin, A. St. Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü 1958. 239 p. ÁJI 17.273

Az 1860. május 10-i törvénykönyv hatályos angol szövegének fordítása, amelyhez B. Nikiforov írt rövid bevezető tanulmányt. A kiadás a törvény szövegét (23 fejezet, 511 szakasz), valamint a hivatalos rövid magyarázatokat („példákat") tartalmazza.

Young, Roland: The American Congress. [Az amerikai kongresszus.] New York, Harper, 1958. IX, [2], 333 p. [Bibl. 281—324. p.] OK. 346.695

A mű meghatározza a kongresszus helyzetét, funkcióit és helyét a kormányzásban. Részletesen — főleg elméleti szempontból — vizsgálja a törvényhozással kapcsolatos követelményeket, a választások alapelveit, ismerteti a hatalom belső szerkezetét, az ülésezés rendjét, a vita és határozathozatal menetét. Végül tárgyalja a Kongresszusnak a személyek feletti ellenőrzési jogát, a pénzügyek ellenőrzését és a kongresszusi=vizsgálatok rendszerét.

A könyv témabibliográfiát, valamint név- és tárgymutatót is tartalmaz.

Stelter, Klaus: Die Berufung der Staats- und Wirtschaftsfunktionäre. [Az állami és gazdasági funkcionáriusok hivatása.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 115 p. /Schriftenreihe Arbeit und Sozialfürsorge 23./ [Bibl. passim.] OK. 346.249

A mű egyrészt gyakorlati segítséget kíván nyújtani a tételes jog alkalmazásához, másrészt elméleti előmunka a közszolgálat készülő jogi szabályozásához a Német Demokratikus Köztársaságban. A bevezető rész áttekinti a jogszabályalkotás fejlődését (központi és tartományi vonatkozásban), vázolja a központi és helyi szervek, a gazdasági igazgatás és az igazságszolgáltatási szervek főbb kérdéseit. A második rész a közalkalmazottak jogviszonyait tárgyalja és a közalkalmazottak helyzetének marxista—leninista értékelését adja. Részletesen foglalkozik ezután a könyv az alkalmazás (kinevezés) kérdéseivel, majd a visszahívás problematikájával.

Gesetz der Arbeit zur Förderung und Pflege der Arbeitskräfte, zur Steigerung der Arbeitsproduktivität und zur weiteren Verbesserung der materiellen und kulturellen Lage der Arbeiter und Angestellten vom 19. April 1950. [A munka törvénykönyve.] (Wahrungsverordnung, Urlaubsverordnung, Kündigungsverordnung.) Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 110 p. 1 t. OK. 366.285

Az összeállítás zsebkönyv formátumban a Német Demokratikus Köztársaság területén érvényes, tételes munkaügyi jogszabályok szövegét tartalmazza.

Az alapvető jogszabályok az 1950. ápr. 19-én kiadott munkatörvénykönyv, valamint az 1952. máj. 20-i és az 1951. június 7-i rendeletek, illetőleg végrehajtási utasítások, amelyek együttesen a dolgozók érdekvédelmére, a bérek rendezésére, a szabadságokra és a szolgálati viszony felmondására vonatkozó szabályokat tartalmazzák. Az alapvető rendelkezéseken túlmenően a munka számos részletkérdésre vonatkozó, de gyakorlati szempontból igen fontos jogszabályt is közöl (pl. a mezőgazdasági munkaerők védelme, a betegség esetén fizetendő kereseti adó szabályozása stb.).

Caron, R.: Le casier judiciaire. Manuel pratique. [Bűnügyi nyilvántartás.] Paris, Éditions Cujas, [1957]. 219 p. ÁJI. 17.041

A bűnügyi nyilvántartás gyakorlati kérdései mellett a rehabilitációra, a bűncselekmények elévülésére, a választói jog elvesztésére és az amnesztiára vonatkozó tételesjogi anyagot mutatja be.

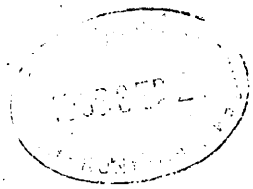
E lapszám (XIV. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Romaskin, P. Sz.*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének igazgatója, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja (Moszkva). — *Dr. Seres Imre* egyetemi adjunktus, a Magyar Jogász Szövetség főtitkárhelyettese. — *Dr. Veress József* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Akszenyenok, G.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Ruszkol, A.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Dr. Vitányi Béla* egyetemi tanár (Pécs). — *Tulpanov, Sz. I.*, a közgazdasági tudományok kandidátusa (Leningrád). — *Unger, Oswald,* „Walter Ulbricht" Állam- és Jogtudományi Akadémia (Potsdam-Babelsberg). — *Dr. Szathmáry Imre,* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Horányi Gyula,* központi döntőbizottsági bíró. — *Dr. Medve Zsigmond* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Barna Péter,* a jogi tudományok kandidátusa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. — Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429-760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei. — 2-591841 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

XIV. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1959 július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KOVÁCS ISTVÁN:
Alkotmányunk és a Magyar Népköztársaság politikai alapja 337

BEÉR JÁNOS:
A Horthy-korszak államtörténetéhez (A Teleki féle alkotmányjavaslat) 350

SARLÓS MÁRTON:
A „szent korona tan" kialakulásához (A XV. századbeli magyar államfelfogás és szellemtörténeti jogtörténelmünk) 357

HALÁSZ JÓZSEF:
A szocialista állam fejlődésének kérdései az SZKP XXI. kongresszusán 362

GOLUNSZKIJ, SZ. A.:
A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok új büntető eljárásának Alapelvei 369

FEGYKIN, G./J.:
Az SZKP XXI. kongresszusának határozataira támaszkodva kell tovább tökéletesíteni a szovjet jogot 378

SZABÓ ANDRÁS:
A fiatalkorú bűnözés kérdései 386

WELTNER ANDOR:
A munkaügyi viták fajai és elintézésük módja 393

KERTÉSZ ISTVÁN:
Munkajogi sajátosságok az állami vállalat igazgatójának mérlegelési jogkörében 401

Szemle:

KULCSÁR KÁLMÁN:
Jog — norma — valóság 411

NANOWSKI, Z.:
A munkajog differenciálódásának kérdése 415

T. L.:
A pécsi munkajogi anket 418

Jogirodalom:

BECK SALAMON:
György Ernő: A szerződések jogi szabályozásának átalakulása a népi demokráciában 420

GÉCZY KÁLMÁN:
Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért 424

W. A.:
Mezneries—Simon—Hidas: Devizajog 426

—os:
Az „Állam és Igazgatás" megjelenéséhez..... 428

— —:
Új könyvek 429

СОДЕРЖАНИЕ: *Иштван Ковач:* Наша Конституция и политическая основа Венгерской Народной Республики. — *Янош Бер:* К истории государства фашизма Хорти. (Проект конституции Телеки). — *Мартон Шарлош:* К развитию учения о «святой короне». (Венгерская концепция о государстве в XV в. и так называемое «идейное» направление нашей истории права.) — *Йожеф Халас:* Вопросы о развитии социалистического государства на XXI съезде КПСС. — *С. С. Голунский:* Новые Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. — *Г. И. Федькин:* Решения XXI съезда КПСС — основа дальнейшего совершенствования советского права. — *Андраш Сабо:* Вопросы о преступности несовершеннолетних. — *Андор Велтнер:* Виды трудовых споров и их рассмотрение. — *Иштван Кертес:* Трудово-правовые особенности в вопросах подлежащих усмотрению директора государственного предприятия. — *Обзор: Калман Кулчар:* Право — норма — действительность. — *З. Нановски:* Вопрос о дифференциации трудового права. — *Ласло Трочани:* Научное заседание в г. Печ, посвященное вопросам трудового права. — *Правовая литература: Шаламон Бек:* Эрне Дердь: Развитие правовой регламентации договоров в нашей народной демократии. — *Калман Геци:* Дюла Эрши: Возмещение ущерба, причиненного противоправным поведением. — *А. В.:* Мезнерич—Шимон—Хидаш: Девизное право. — — *ош:* В связи с возобновлением журнала «Аллам еш Игазгаташ» (Государство и управление). — — —: Новые книги.

INHALT: *István Kovács:* Unsere Verfassung und die politischen Grundlagen der Ungarischen Volksdemokratie. — *János Beér:* Zur Staatsgeschichte der Horthy-Epoche. (Der Verfassungsvorschlag von Teleki.) — *Márton Sarlós:* Zur Entfaltung der „Lehre der heiligen Krone". (Die ungarische Staatsauffassung im XV. Jahrhundert und unsere geistesgeschichtliche Rechtsgeschichte. — *József Halász:* Die Entwicklungsfragen des sozialistischen Staates auf dem XXI. Parteikongres der KPDS. — *S. A. Golunszkij:* Die Grundsätze des neuen Strafverfahrens der UDSSR und der Unionsrepubliken. — *G. J. Fedkin:* Die Beschlüsse des XXI. Parteikongresses der KPDS — als Grundlage der Weiterentwicklung des Sowjetrechts. — *András Szabó:* Die Fragen der Jugendkriminalität. — *Andor Weltner:* Die Arten der Arbeitsstreitigkeiten und ihre Lösung. — *István Kertész:* Arbeitsrechtliche Eigenartigkeiten in den Erwägungsbefugnissen des Direktors eines Staatsbetriebes. — *Rundschau: Kálmán Kulcsár:* Recht — Norm — Wirklichkeit. — *Z. Nanowski:* Die Fragen der Diferenzierung des Arbeitsrechts. — *László Trócsányi:* Die arbeitsrechtliche Enquete in Pécs. — *Rechtsliteratur: Salamon Beck:* Ernő György: Die Umgestaltung der rechtlichen Regelung der Verträge in unserer Volksdemokratie. — *Kálmán Géczy:* Gyula Eörsi: Schadenersatz für das rechtswidrige Verhalten. — *W. A.:* Meznerics—Simon—Hidas: Deviesenrecht. — —*os:* Zur Erscheinung der Zeitschrift „Állam und Igazgatás". — Neuer Büchererwerb.

SOMMAIRE: *István Kovács:* Notre Constitution et le fondement politique de la République Populaire Hongroise. — *János Beér:* Au sujet de l'histoire politique de l'époque horthyenne. (Le projet de constitution de Paul Teleki). — *Márton Sarlós:* Sur formation de la doctrine de la „Sainte-Couronne". (La conception hongroise sur l'Etat au XVième siècle et notre historiographie des idées.) — *József Halász:* Les problèmes du développement de l'Etat socialiste au XXI. Congrès du Parti Communiste de l'Union soviétique. — *Golunszkij, Sz. A.:* Les principes des nouvelles procédures criminelles de l'URSS et des Républiques Fedérées. — *Fegykin, G. J.:* Les résulutions du XXI. Congrès du Parti Communiste de l'Union soviétique — le fondement du développment du droit soviétique. — *András Szabó:* Problèmes de la délinquence juvenile. — *Andor Weltner:* Les différentes éspèces de litiges de travail et la méthode de leurs solutions. — *István Kertész:* Des particularités du droit de travail dans le pouvoir d'appréciation discrétionnaire du directeur d'une entreprise. — *Revue: Kálmán Kulcsár:* Droit — norme — réalité. — *Nanowski, Z.:* Le problème de la différenciation du droit de travail à Pécs. — *Littérature juridique: Salamon Beck:* Ernő György: La transformation du réglement juridique des contrats dans notre democratie populaire. — *Kálmán Géczy:* Gyula Eörsi: Dommages-intérets à cause de comportement illégal. — *A. W.:* Meznerics—Simon—Hidas: Droit des devises. — —*os:* A propos de la publication de „L'État et l'administration". — — —: Livres récemment acquis.

XIV. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1959 július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Alkotmányunk és a Magyar Népköztársaság politikai alapja*

1. §. A politikai alap fogalma és alkotmányi szabályozása. 2. §. Államunk osztálytartalmának közvetlen kifejeződése népköztársaságunk alkotmányában. 3. §. A politikai alap társadalmi-szervezeti formái és a párt vezető szerepének alkotmányos kifejeződése. 4. §. A politikai alap állami szervezeti formái. 5. §. Magyarország: Népköztársaság.

1. §. A politikai alap fogalma és alkotmányi szabályozása

1. Alkotmányunk I. fejezete „A Magyar Népköztársaság" címmel azoknak a tételeknek igen jelentős elemeit foglalja egységbe, amelyeket a szocialista államjogtudomány *együttesen* politikai alap terminus technicus-szal jelöl. A politikai alap fogalmának körülhatárolásához nélkülözhetetlen annak vizsgálata, hogy a szocialista alkotmányokban, az államjogi, valamint politikai irodalomban mikor és milyen tartalommal jelentkezik ez a fogalom és a szocialista alkotmányok fejlődésük során milyen formában rögzítették az e körbe eső állami és jogi intézmények fő vonásait.

2. A politikai alap mint az államjogtudományban és a tételes államjogban általánosan használt terminus technicus, először az 1936. évi szovjet alkotmány előkészítése során, majd magában az 1936. évi alkotmány szövegében jelentkezik. Az alkotmány a Szovjetunió politikai alapjaként, a város és falu dolgozóinak hatalmát megtestesítő szovjeteket jelöli meg (2. és 3. szakaszok). Az államjogi irodalomban a politikai alap fogalma igen korán bővebb magyarázatot is kapott. Az alig két évvel az alkotmány elfogadását követően Visinszkij szerkesztésében megjelent szovjet államjogi tankönyv szerint „A társadalom politikai alapja azt jelenti, hogy: 1. a társadalom melyik osztályát vagy osztályait illeti az államhatalom, 2. hogy ez a hatalom milyen formában hatályosul; hogy vajon a tömegek részt vesznek-e az állam kormányzásában, és ha igen, milyen mértékben? A Szovjetunió politikai alapja a dolgozók küldötteinek szovjetjei. A Szovjetunióban minden hatalom a városok és a vidék dolgozóit illeti, akiket a szovjetek személyesítenek meg. Rajtuk keresztül a dolgozók közvetlenül igazgatják az államot. Tehát a szovjetek a proletárdiktatúra államformája. A proletárdiktatúrát a Szovjetunióban a munkásosztály vívta ki, szövetségben az alapvető paraszti tömegekkel és a kommunista, bolsevik párt vezetése alatt."[1] A tankönyv vonatkozó fejezete e fogalommeghatározásnak is felfogható általános megállapítás elemeinek megfelelően a szovjet állam osztálytartalmát tárgyalja, majd a hatalom gyakorlására szolgáló és ez osztályerőket megtestesítő alapvető szervezeti formákkal foglalkozva a szovjetek általános szervezeti és működési elveit, kialakulásuk és fejlődésük fő vonásait, a szovjet forma internacionalizmusát, továbbá a párt vezető szerepét elemzi.

Az alkotmány által használt fogalmak, terminus technikusok tekintetében a Visinszkij által szerkesztett könyv álláspontja azért is különösen figyelemre méltó, mivel Visinszkij és a könyv szerzői körét alkotó kollektíva közvetlenül ismerte az alkotmány előkészítésével kapcsolatos munkálatokat.

A szovjet államjogi irodalomban ezt a meghatározást széles körben elfogadták. Ilyen értelemben fogja fel például a politikai alapot az 1950-ben kiadott államjogi tankönyv, amely szerint „a társadalom politikai alapja: a társadalom milyen osztályai kezében van a hatalom, és ezt a hatalmat milyen formában gyakorolják".[2] De ugyanilyen értelemben határozza meg a politikai alapot S. Ehrlich is „A Szovjetunió államrendszere" címmel 1954-ben kiadott művében.[3] Említésre méltó to-

* Előtanulmány a készülő Magyar Államjog egyetemi tankönyvhöz.

[1] Szovjetszkoje goszudarsztvennoje pravo. Tankönyv a jogi intézetek számára. Főszerkesztő: A. J. Visinszkij. Moszkva, Jogi Kiadó, 1938. 652 old. — Magyarországon a könyv angol nyelvű kiadása ismeretes. A könyv angol nyelven először New Yorkban 1948-ban jelent meg, The Law of the Soviet State címmel, majd 1951-ben változatlan második kiadásban. A hivatkozott idézetet ld. ez utóbbi kiadás 140—141. oldalán.

[2] Sz. Sz. Sztudenyikin és tsai: Szovjetszkoje goszudarsztvennoje pravo. Moszkva, 1950. 61 old.

vábbá, hogy a népi demokráciák állami berendezkedését tárgyaló és az utóbbi években megjelent szovjet jogi művek szinte kivétel nélkül ebben az értelemben tárgyalják az egyes népi demokráciák politikai alapját.[4] A szovjet irodalomban találkozunk más álláspontokkal is. Így például A. I. Gyenyiszov 1940-ben kiadott tankönyvében a politikai alap fogalma alatt csupán a szovjeteket mint az apparátus szervezeti formáját tárgyalja.[5] Az I. P. Trajnyin szerkesztésében 1948-ban megjelent államjogi tankönyv szintén kirekeszti a politikai alap fogalmából az államhatalmat kézbentartó osztályerőket és a politikai alapot a szovjetekben mint szervezeti formákban látja, ugyanakkor a párt és a szovjetek címszó alatt lényegében a párt vezető szerepét és ezen keresztül a pártot is felveszi a politikai alap fogalmi körébe tartozó és az államhatalom gyakorlását biztosító szervezeti formák közé.[6]

A politikai alap meghatározásánál azokat a meghatározásokat kell elsősorban figyelembe venni, amelyek az államhatalmat kézbentartó osztályerők és az államhatalom gyakorlására szolgáló (vagy az államhatalom gyakorlását alátámasztó és az államszervezet tömegbázisát is összefogó) állami és társadalmi szervezeti formák egységéből indulnak ki. Ebben az értelemben tehát *politikai alapon minden esetben az államhatalmat kézbentartó osztályokat és a hatalom gyakorlását biztosító állami és társadalmi-szervezeti formákat kell érteni.* A politikai alap fogalmának ilyen értelmű felfogása mellett a szocialista alkotmányok a politikai alap jogszabályi rögzítésével minden esetben szabatosan kifejezik az állam *osztálytartalmát (típusát)*, ugyanakkor a hatalom gyakorlásának formáját, tehát az *államforma* leglényegesebb elemeit is. A hatalmat kézbentartó osztályerők és a hatalom gyakorlására szolgáló állami és társadalmi szervezeti formák egységben való felfogásának indokoltsága több oldalról is alátámasztható. A szervezeti formáknak az államhatalmat gyakorló osztályerőktől való elszakítása szükségszerűen formális megoldásokra vezet, nem fejezheti ki e szervezeti formák valóságos társadalmi helyzetét és funkcióit. Az ilyen megoldás egyrészt nem tükrözné az államszervezet széles tömegbázisát, másrészt háttérben hagyná a marxista—leninista párt általánosan érvényesülő vezető szerepét, mely mintegy egységbe foglalja, a legjelentősebb állami feladatok megoldására irányítja mind az állami, mind a társadalmi szervek tevékenységét. A párt vezető szerepének a politikai alap fogalmi köréből való kirekesztése tehát ugyancsak lehetetlenné tenné az alapvető állami és társadalmi szervezeti formák valóságos társadalmi szerepének bemutatását.

A szovjet irodalomban használt fogalmakhoz viszonyítva mi a politikai alap fogalom-meghatározásánál a párt vezető szerepe mellett is hangsúlyozzuk a társadalmi-szervezeti formákat, vagy legalábbis lehetőséget látunk az államhatalom gyakorlását alátámasztó társadalmi szervezetek legjelentősebb elemeinek a politikai alap körébe való vonására. Az a körülmény, hogy a szovjet államjogi irodalomban politikai alap meghatározásánál az államhatalom gyakorlására szolgáló, vagy azt alátámasztó szervezeti formák között a szovjetek mint állami szervezeti formákon kívül csak a párt, mint társadalmi-szervezeti forma kapott hangsúlyt, elsősorban a szovjet fejlődés sajátosságaival függ össze. A szovjetek kialakulásuk, keletkezésük idején tömörítették magukba a proletariátus, a dolgozók úgyszólván összes társadalmi-szervezeti formáit. Ez sok vonatkozásban szervezeti kapcsolatokban is erőteljesen kifejezésre jutott. Ezért nem volt külön szükség a szovjetekhez kapcsolódó és a szovjetek fogalmával kifejezett társadalmi-szervezet formák, valamint a párt mint speciális társadalmi-szervezeti felvételén túl más társadalmi szervezetek említésére. A fejlődés későbbi folyamán pedig az állami feladatok megoldásában elsődleges szerepet kaptak a szovjetekhez kapcsolódó társadalmi-tömegszervezeti formák ; a társadalmi mechanizmus nagyszámú egyéb szervezeteinek tevékenysége nem domborodott ki eléggé az állami feladatok megoldásában.

A legutóbbi években a szovjet demokrácia szélesítésével és fejlesztésével (és az állami feladatok megoldásával) kapcsolatban a szovjetek és a nem állami társadalmi szervezetek viszonya is új megvilágítást kapott. A revizionizmus elleni harc során a szovjet jogtudományban ismételten hangsúlyt kapott, hogy a társadalmi önkormányzat szervezete nem helyezhető szembe a szocialista állammal, hanem „a proletárdiktatúra államának egyik szervesen vele járó tulajdonsága".[7] Az SZKP XXI.

[3] S. Ehrlich : A Szovjetunió állami berendezkedése.

[4] Vö. V. F. Kotok—A. G. Mozohina : Razvityie osznovnih institutov goszudarsztvennovo prava polszkoj narodnoj respubliki. Moszkva, 1955. 34. old. ; A. H. Machnyenko : Goszudarsztvennij sztroj polszkoj narodnoj reszpubliki, Moszkva, 1955. 57. és köv. old. ; L. D. Vojevogyics : Goszudarsztvennij sztroj kitajszkoj narodnoj reszpubliki, Moszkva, 1956. 74. és köv. old. ; A. H. Machnyenko : Goszudarsztvennij sztroj Mongolszkoj Narodnoj Reszpubliki, Moszkva, 1955. 20. és köv. old.

[5] A könyv V., a társadalmi rendről szóló fejezete 2. §-ában tárgyalja a Szovjetunió politikai alapját, míg ugyanezen fejezet 1. §-ában külön vizsgálja a szovjet állam osztálytartalmát (1. §. A munkások és parasztok szocialista állama), és ezzel együtt a szovjet társadalom osztályösszetételét. (Vö. A. I. Gyeniszov: Szovjetszkoje Goszudarsztvennoje Pravo. Moszkva, 1940. 149—150. old.) Egyben könyve II. fejezetében a politikai alap fogalmától elvonatkoztatva általában mintegy általános államtani elemzésként foglalja össze a szocialista államra, a proletariátus diktatúrájára, a proletariátus diktatúrájának állami formájára és állami apparátusára, a proletárdiktatúra társadalmi mechanizmusára vonatkozó általános nézeteket. (Vö. uo. 34—65. old.) Egyes vonatkozásokban (pl. a párt vezető szerepénél) utal a tételes szovjet államjog anyagára is. Közelebbről a vonatkozó §-ban sem határozza meg, hogy mit ért az alkotmányszövegből átvett politikai alap terminus technicus fogalmán és tartalmán.

[6] Szovjetszkoje goszudarsztvennoje pravo. Moszkva, 1948. A vonatkozó fejezet N. P. Kareva munkája, 111—133. old.

[7] Vö. A. I. Lepjoskin : Az államra és jogra vonatkozó reformista és revizionista „elméletek" kritikája. Jogtudományi Közlöny. 1959. évf. 1. sz. 20. old. Bár meg kell állapítani azt is, hogy szerző a tanulmány egyéb helyein nem differenciál világosan a társadalmi szervezet

kongresszusa e területen is tisztázta a revizionista nézetek és a marxizmus alkotó továbbfejlesztése közötti határvonalat, elhatárolva magát az állam elhalásával, valamint a szocialista állam szerepével kapcsolatos revizionista torzításoktól, kijelölte mind a szovjet (állami) szervezet, mind a társadalmi mechanizmus szervezeteinek meghatározott szerepét a szovjet demokrácia szélesítésében. Megállapította mind a szovjet szervezetek önállóságának, társadalmi tömegszervező munkája fejlesztésének, mind a speciális értelemben vett társadalmi szervezetek fejlesztésének, az állami feladatok ellátásába való fokozottabb bevonásának, részükre addig állami szervekhez tartozó hatáskörök átadásának szükségességét. A kongresszus határozatai nyomán a szovjet államjogtudomány kifejezetten is kiszélesítendőnek tartja a politikai alap fogalmát a nem állami-társadalmi szervezetek irányában. „A Szovjetunió 1936-ban elfogadott alkotmányának 2. szaksza rögzíti, hogy a Szovjetunió politikai alapját a dolgozók küldötteinek szovjetjei alkotják. Ez az alap most méginkább kiszélesedik a nem állami társadalmi szervezetek irányában, melyeket bevonnak az állami funkciók közvetlen megvalósításába."[8]

3. A politikai alap elemeinek, összetevőinek ismeretében vizsgálhatjuk meg, hogy az egyes szocialista alkotmányok milyen formában, milyen összefüggésekben fejezik ki azokat.

a) Az első szocialista alkotmánytól kezdve minden szocialista alkotmány általános jellegzetessége, hogy az alkotmány elején kiemelt formában világosan kifejezésre juttatja a szocialista társadalmi rend alapvető vonásait, ezen belül a létrejött új államhatalom osztálytartalmát és az államforma legjelentősebb elemeit akkor is, ha a politikai alapot, mint terminus technikus-t nem használja. Az OSZFSZK 1918. évi alkotmánya e tételeket az alkotmány első részeként beiktatott „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól" szóló nyilatkozatban általánosságban, majd „Az oroszországi szocialista szövetséges szovjet köztársaság alkotmányának általános rendelkezései" második részében részletesebben és kifejezetten az állam osztálytartalmát és az államforma alapvető vonásait fejezi ki, az államhatalom megszervezésének legáltalánosabb alapelveivel együtt. (Egyébként e fejezetben tárgyalja az állampolgárok alapvető jogait és kötelességeit is.) A szabályozás rendszere további fejlődést mutat a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság 1919. évi alkotmányában, mely „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának alapelvei" c. első fejezetében 3 szakaszba tömörítve valóban a társadalmi rend és ezen belül az államhatalom és államforma legjellemzőbb vonásait foglalja egységbe és ettől különválasztva második fejezetében szabályozza az állampolgárok alapvető jogait és kötelességeit. A Szovjetunió 1924. évi alkotmánya elsősorban a szövetség megalakításával kapcsolatos kérdéseket rendezte. (Bár a deklarációban utal a szovjet államrendszer kérdéseire, a társadalmi rend általános tételeit illetően azonban hatályban tartotta az egyes szövetséges köztársaságok alkotmányának az 1918. évi szovjet alkotmánnyal lényegében egyező rendelkezéseit.) Ezzel függ össze, hogy a szövetséges köztársaságok 1924 után elfogadott alkotmányai is újólag felveszik szövegükbe e rendelkezéseket, azzal az eltéréssel, hogy „Általános rendelkezések" címmel első fejezetként egységes rendszerbe foglalják azokat. Az így kialakuló szabályozási rendszert fejlesztette tovább a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya, amidőn első fejezetében „Társadalmi rend" alatt kifejezetten és tudatosan a Szovjetunió gazdasági alapjára, politikai alapjára és osztályszerkezetére vonatkozó legáltalánosabb elvi tételeket foglalja egységbe és az alkotmány más fejezeteinek keretében adja e tételek részletesebb kifejtését. A Szovjetunió 1936. évi alkotmánya nyomán alakul ki a népi demokráciák alkotmányainak normarendszere. A népi demokráciák alkotmányai is előrevetítik a társadalmi rend általános tételeit, azzal az eltéréssel, hogy a politikai alapra vonatkozó tételeket kiemelten az alkotmány I. fejezetében, míg a gazdasági alapra és az osztályszerkezetre vonatkozó szabályokat az alkotmány II. fejezetében foglalják össze.[9] Magát a politikai alapot, mint terminus technikus-t az 1936. évi szovjet alkotmányon kívül csupán a Mongol Népköztársaság (1940), az Albán Népköztársaság (1950), a Román Népköztársaság (1952) alkotmányai használják. Különleges sajátosságokat mutat a Kínai Népköztársaság (1954) és a Lengyel Népköztársaság (1952) alkotmánya, amennyiben a politikai alap kategóriáit tárgyalva, első fejezetében szabályozza az államszervezet működésének és az államhatalom gyakorlásának néhány, legáltalánosabb alapelvét is, mintegy ezeket is bevonva a politikai alap fogalmi körébe. A Román Népköztársaság alkotmányának egyik jellegzetessége, hogy a politikai alap jellegét és az államszervezet tanácsi formáját a néptanácsokra, tehát az államhatalom

tekintetében, így nem ismerhető fel világosan, hogy a társadalmi önkormányzat szervein csupán a szovjetekhez kapcsolódó társadalmi tömegszervezeti formákat érti, vagy ezekkel együtt a társadalmi mechanizmus egyéb szervezeteit is.

[8] Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet szocialista állam megerősítéséről és fejlődéséről. SZGP, 1959. évf. 4. sz., 13. old. — Hasonló megállapításokkal egyébként ma már a szovjet jogtudomány számos más megnyilatkozásában is találkozunk. Így pl. A. Lukjanov: A szocialista államiság fejlődésének néhány kérdései a mai időszakban c. tanulmányában megállapítja, hogy „az egyes állami szervek funkcióinak a dolgozók önkéntes egyesülései részére való . . . átadása mindenekelőtt a szocialista társadalom politikai alapjának erősödését és szélesítését, a szocialista demokrácia további fejlődésének biztosítását szolgálja. (Szovjeti Deputatov Trudjascsihszja, 1959. 6. szám, 16. old.)

[9] A népi demokráciák alkotmányai közül e vonatkozásban néhány kivétel is megállapítható. Így pl. az 1936. évi szovjet alkotmányhoz hasonlóan egy fejezetbe foglalja a társadalmi rend, ezen belül a gazdasági alap és politikai alap általános vonásait a Mongol Népköztársaság 1940-ben, a Román Népköztársaság 1952-ben elfogadott alkotmánya. Többirányú eltérést mutat a Csehszlovák Köztársaság 1948-ban elfogadott alkotmánya, bár alapvető elvek címmel ez is előrevetíti a politikai alap leglényegesebb elemeit.

helyi szerveire utalással határozza meg (alkotmány 4. szakasz).

b) A politikai alap egyes összetevőinek szabályozásában az egyes szocialista államok igen sok egyezést, de az egyes országok történelmi fejlődésétől, valamint attól függően, hogy a szocialista fejlődés milyen szakaszán fogadták el alkotmányaikat, jelentős eltérést is mutatnak.

Abban minden szocialista alkotmány megegyezik, hogy az alkotmány első tételei között kifejezi az állam osztálytartalmát, a munkásosztály diktatúráját, körvonalazza a társadalomnak azokat a dolgozó rétegeit, osztályait, amelyek részesei a hatalom gyakorlásának ; ugyanúgy kifejezi azt is, hogy a munkásosztály diktatúráját alkotó szélesebb osztályszövetségen belül érvényesül a munkásosztály vezető szerepe és e szövetség szilárdságának legfőbb biztosítéka : a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének megbonthatatlan szilárdsága. (Ebben csak a népi demokratikus fejlődés első, előkészítő szakaszán vagy közvetlenül a fordulat időpontjában elfogadott népi demokratikus alkotmányok kivételek, melyek általában az államformára utaló népköztársaság, vagy népi köztársaság megjelöléssel jelzik az állam osztálytartalmát anélkül, hogy kifejezetten említenék a munkásosztály vezető szerepét vagy a munkás-paraszt szövetséget. Ez részben összefügg azzal is, hogy ebben az időben még nem volt minden vonatkozásában tisztázott a népi demokratikus állam jellege. Ezek közé az alkotmányok közé tartoznak : az 1946-ban elfogadott albán, az 1947-ben elfogadott bolgár, az 1948-ban elfogadott csehszlovák és az első román alkotmányok.) Ugyancsak minden szocialista alkotmány első szakaszaiban szabályozza a politikai alap állami szervezeti formáinak legfontosabb elemeit, emellett a politikai alap körébe tartozó egyes állami szervezeti formák részletes szabályait az alkotmány más fejezeteiben adja.

A társadalmi szervezeti formák szabályozásában szintén találunk bizonyos egyezéseket, itt azonban már jelentős eltérések is vannak. Egyes szocialista alkotmányok ugyanis egyáltalán nem tartalmaznak rendelkezést a társadalmi szervezeti formákról. (Így pl. az első szovjet alkotmány, az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya, a Szovjetunió 1924. évi alkotmánya, valamint a szövetséges köztársaságok ezt követően elfogadott alkotmányai (az 1936. évi alkotmányig) egyáltalán nem rendelkeznek a társadalmi szervezeti formákról, e körben a párt vezető szerepéről sem, bár kétségtelen, hogy a párt vezető szerepe a proletárdiktatúra mechanizmusában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta töretlenül érvényesült. A már előbb is említett négy legkorábbi népi demokratikus alkotmány szintén csak az állami szervezeti formákat rögzíti, legfeljebb az egyesülési jog keretében utal az állampolgárok különböző szervezeteire. Hasonló a helyzet az 1952. évi Lengyel Népköztársaság alkotmányában. A Kínai Népköztársaság alkotmánya pedig nem tételes anyagában, hanem praeambulumában említi meg a kommunista párt, továbbá a nemzeti egységfront jellegét és szerepét.

Azok az alkotmányok, amelyek tételesen szabályozzák a politikai alap körébe eső társadalmi szervezeti formákat, megegyeznek abban, hogy csupán megjelölik a politikai alap körébe eső legfontosabb társadalmi szervezeteket, meghatározzák helyüket a társadalom mechanizmusában, belső felépítésüket azonban sem alapelveiben, sem részletesen nem szabályozzák. Ez utóbbi alkotmányoknál ugyancsak egyezés látszik fennforogni abban, hogy a társadalmi szervezetre vonatkozó tételeket — ideértve a párt vezető szerepét is — nem kiemelten, a politikai alap általános vonásait kifejező fejezetben, hanem az állampolgárok jogai között, részben az egyesülési szabadsághoz kapcsolva rögzítik. (Így pl. a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya az egyesülési jogról rendelkező 126. szakaszában rendelkezik a párt vezető szerepéről, a mi alkotmányunk pedig ugyancsak az egyesülési joghoz kapcsolva az alkotmány 56. §-ában intézkedik a munkásosztály élcsapatának vezető szerepéről, továbbá a népfrontról és a társadalmi szervezetekről általában.)

4. A politikai alap terminus technicus vonatkozásában még egy problémát kell megemlítenünk. A magyar nyelvben az „alap" szó egészen általános, igen sok vonatkozásban használatos, így sokszor egymástól egészen különböző fogalmakat is takar. Így például nyilvánvalóan a politikai alaptól eltérő értelme van a gazdasági alap összetételben, amelyben az egész társadalom gazdasági alapját jelöli. Az orosz nyelvben az „alap" megjelölésére két kifejezést ismernek. A gazdasági alap összetételben átvették a nemzetközileg használatos „bazis" terminus technicust, míg a politikai alap összetételben a „politicseszkije osznovi" megjelölést használja a szovjet alkotmány. Viszont azt is meg kell állapítani, hogy nálunk más terminus technicus eddig nem igen alakult ki, illetve a helyette használatos kifejezések „politikai rendszer", „politikai rend" (ez utóbbi megjelölést használja pl. a lengyel alkotmány első fejezete, valamint e néven foglalja össze a politikai alap elemeit a Kínai Népköztársaság alkotmánytervezetének beterjesztésekor mondott előadói beszéd) sem szerencsésebbek, mivel ezzel az elnevezéssel nálunk az államforma egyik elemét jelölik, így nem lehetnek alkalmasak a jóval tágabb tartalmú politikai alap jelölésére. Ezért tartottuk meg mint gyűjtőfogalmat a politikai alap terminus technicust annak ellenére, hogy azt a szocialista alkotmányok többsége, így a mi alkotmányunk sem használja, mégis azzal a megjegyzéssel, hogy ezen a néven az államjogtudományban mindig a politikai viszonyok leglényegesebb elemeit, nevezetesen a 2. pont alatt adott fogalommeghatározásban összefoglalt elemeket jelöljük, s az alapot nem abban az értelemben használjuk, mint a gazdasági alap összetételben.

2. §. Államunk osztálytartalmának közvetlen kifejeződése népköztársaságunk alkotmányában

1. Alkotmányunk félreérthetetlenül és világosan kifejezi államunk osztálytartalmát, ezzel együtt a politikai alap első, meghatározó jelentő-

ségű összetevőjét. Az a tétele, hogy a „Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé" (alkotmány 2. § (2) bekezdés), határozottan foglal állást abban, hogy népköztársaságunkban a társadalom összes dolgozó osztályaival és rétegeivel szövetséges munkásosztály a hatalom birtokosa. Alkotmányunk e vonatkozásban is a proletárdiktatúra osztálytartalmát meghatározó alapvető lenini tanításokra épül. „A proletárdiktatúra sajátos formájú osztályszövetség a proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámú nemproletár rétegei (kispolgárság, kistulajdonosok, parasztság, értelmiség stb.) vagy azok többsége között — szövetség a tőke ellen, szövetség a tőke teljes megdöntésére, a burzsoázia ellenállásának és restaurációs törekvéseinek teljes elnyomására, a szocializmus végleges megteremtésére és megszilárdítására."[10]

A szocialista állam- és jogelméleti művekben, de a történelmi materializmus elméletét tárgyaló filozófiai munkákban is, a proletárdiktatúra lényegének több meghatározása ismeretes. Ez összefügg azzal, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai igen sok alkalommal foglalkoztak a proletárdiktatúra lényegével és ennek során a forradalmi harc és a munkásmozgalom adott szakaszának megfelelően a proletárdiktatúra sajátosságairól szólva annak egyik vagy másik oldalát hangsúlyozták erősebben. A hivatkozott lenini megállapítás a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet egész időszakára jellemzően fejezi ki a proletariátus diktatúrájának legfontosabb vonásait. Alkotmányunk következetesen érvényre juttatja és kifejezi a lenini tanítás minden oldalát. Az összes dolgozókat átfogó széles osztályszövetség rögzítésével együtt mindjárt kifejezi a szövetség tartalmát is. Közelebbről:

a) Leszögezi, hogy ez a szövetség kifejezetten a szocializmus végleges megteremtésének, a kizsákmányolás végleges felszámolásának és a kizsákmányoló osztályok végleges megdöntésének szolgálatában áll, segítségével valósul meg a munkásosztálynak a kizsákmányolók feletti hatalma. „A Magyar Népköztársaság állama . . . harcol az ember kizsákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre . . ." (Alkotmány 3. §.)

b) Kifejezi, hogy e szövetség sajátossága: a vezetés a legforradalmibb, legszervezettebb és a szocializmus felépítéséért legkövetkezetesebben harcoló dolgozó osztályé, a munkásosztályé. Abból a célból jött létre, hogy segítségével a munkásosztály államilag vezethesse a nemproletár dolgozók széles tömegeit a szocializmus győzelméért, majd a kommunizmus, az osztálynélküli társadalom megteremtéséért folytatott harcban. E szövetségben elfoglalt kizárólagos vezető szerepe fejezi ki az élcsapata által irányított munkásosztály államhatalmát, a proletariátus diktatúráját. A munkásosztály vezető szerepét az alkotmány több oldalról is megállapítja. Egyrészt — amint arra a következőkben utalunk — a munkás-paraszt szövetség megfogalmazásánál, másrészt a proletárdiktatúrát alkotó egész osztályszövetség irányításában, éspedig élcsapatának, a munkásosztály pártjának vezető-irányító szerepével szoros kapcsolatban. „A nép demokratikus egységére támaszkodó és élcsapata által irányított munkásosztály az állami és társadalmi tevékenység vezető ereje." (Alkotmány 56. §.)

c) Alkotmányunk I. fejezete tükrözi a marxizmus—leninizmusnak azt az alapvető tanítását, hogy a proletárdiktatúra osztálytartalmát kitevő és az összes dolgozókat átfogó széles osztályszövetség szilárdsága mindenekelőtt a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetség szilárdságán múlik. Ebben az értelemben a proletárdiktatúra megvalósításában elsődleges szerep illeti a munkásosztály és a dolgozó parasztság megbonthatatlan szövetségét. Az alkotmány szövege is kifejezi azt, hogy a proletariátus diktatúrájának legfőbb, vezető elve népi demokratikus rendszerünkben „a proletariátus és a parasztság szövetségének fenntartása avégből, hogy a proletariátus megtarthassa a vezető szerepet, az államhatalmat".[11] Ezt fejezi ki alkotmányunknak az a tétele, hogy „A Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama". (Alkotmány 2. § (1) bekezdés.) És ezért húzza alá az alkotmány, hogy „A Magyar Népköztársaságban megvalósul a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkásosztály vezetésével" (Alkotmány 3. §).

2. Összefoglalva: alkotmányunk kifejezi a munkásosztály szövetségét az összes nemproletár dolgozókkal, aláhúzza e szövetségen belül, mint annak legjelentősebb elemét, a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetséget, valamint a munkásosztály vezetőszerepét, továbbá azt a platformot — a kizsákmányolók elnyomásának a szocializmus felépítésének platformját —, aminek alapján ez a szövetség létrejött. A proletariátus diktatúrájának tartalmát a maga teljességében e szövetség összes elemei együttesen fejezik ki. Egyik vagy másik összetevőjének elhanyagolása vagy háttérbe szorítása feltétlenül eltorzítja a proletariátus diktatúrájának legfontosabb vonásait.

Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének előfeltételeit vizsgálva is megállapította: a győzelem eredményeinek megszilárdítása, az államhatalom megtartásának döntő előfeltétele éppen az volt, hogy a bolsevikok a maguk oldalára tudták állítani a nemproletár dolgozó tömegek többségét. „Az alkotmányozó gyűlési választások adatainak tanulmányozása alapján láttuk, hogy a bolsevizmus győzelmének három feltétele volt: 1. túlnyomó többségük volt a proletariátus soraiban; 2. velük tartott a hadseregnek majdnem a fele; 3. döntő túlerővel rendelkeztek a döntő pillanatban, a döntő pontokon, mégpedig: a fővárosokban és a hadseregnek a központhoz közeleső pontjain. Ezek a feltételek azonban csak igen rövid ideig tartó, ingatag győzelmet eredményezhettek volna, ha a bolsevikok nem tudták volna megnyerni a nemproletár dolgozó tömegek többségét, ha az eszerektől és más kispolgári pár-

[10] Lenin Művei, 29. köt. Budapest, 1953. 387. old.

[11] Uo. 32. köt. Budapest, 1953, 526. old.

toktól nem tudták volna elhódítani ezt a tömeget. Éppen ez a legfontosabb."[12]

A népi demokráciák fejlődésének útja általában azt mutatja, hogy a proletárdiktatúra funkcióit betöltő népi demokratikus állam kialakulása olyan — a népi demokratikus forradalom első (vagy előkészítő) szakaszában megvalósult — osztályszövetség talajáról indult el, amelyben a munkásosztállyal együtt nemcsak a nemproletár dolgozók széles tömegei, hanem a kizsákmányoló osztályok egyes elemei is benne voltak az államhatalomban.

Hazánkban is a kizsákmányoló osztályok egyes elemeit magukba foglaló antifasiszta front síkjáról indult el az a fejlődés, amely folyamatosan megoldotta a polgári demokratikus feladatokat és eközben megteremtette a proletárdiktatúra megteremtésének előfeltételeit is azáltal, hogy leszakította a kizsákmányoló osztályok mellől a nemproletár dolgozók széles tömegeit és a munkásosztály és élcsapata, a kommunista párt mellé állította azokat. Nálunk is ez volt az egyik előfeltétele annak, hogy kifejlődjék az a népi demokratikus állam, amely osztálytartalmában egytípusú a szovjet szocialista állammal és meg tudja valósítani a proletárdiktatúra funkcióit.

3. §. A politikai alap társadalmi-szervezeti formái és a párt vezető szerepének alkotmányos kifejeződése

1. Az uralkodó osztályok mint az állam közhatalmának gyakorlói, speciálisan e célra, tehát a közhatalom gyakorlására létrehozott szervezeteken keresztül jelentkeznek. E szervek mellett a különböző típusú államokban különböző mélységben és terjedelemben, de általában mindig létrejönnek az államhatalmat kézbentartó osztályerőknek olyan társadalmi-szervezeti formái is, amelyek a közhatalom gyakorlását ellátó szervezeten túl a specifikus állami szervezet munkájának támogatására, ellenőrzésére, befolyásolására, egyes esetekben az állami szervek tevékenységének tényleges irányítására is szolgálnak. (Esetenként a közhatalmat gyakorló állami szervek felhatalmazása alapján közvetlenül is ellátnak állami teendőket.)

E társadalmi-szervezeti formák jellege, a rajtuk keresztül közreműködő osztályerők szélessége szoros kapcsolatban van az állam osztálytartalmával. A feudalizmus viszonyai között az uralkodó osztály szűk rétegére tekintettel, a viszonylag szélesen fenntartott rokoni, családi kapcsolatok helyettesítik az államhatalom gyakorlását támogató társadalmi-szervezeti formákat is. A burzsoá államban — ahol a hatalom bázisa viszonylag szélesebb — már nagy számban találkozunk a burzsoázia társadalmi jellegű osztályszervezeteivel, már csak azért is, mert egyre nagyobb szerepet játszik az elnyomott osztályok ideológiai befolyásolása, mely célra a burzsoázia tudatosan használja fel (vagy hozza létre) a különböző társadalmi szervezeteket. A burzsoá társadalmi szervezetek igen sokrétűek, ilyenek elsősorban a különböző burzsoá pártok, de más, politikai jellegű szervezetek is. Az imperializmus időszakában különösen nagy mértékben megerősödött a burzsoá pártok szerepe. Jórészt ezzel függ össze, hogy a mai polgári közjogtudományban is eléggé általánosan elterjedt az a nézet, mely egyenesen pártállamoknak tekinti az imperializmus államait, nyíltan elismerve azt, hogy a valóságos fejlődésben a politikai súlypont a választott képviseleti szervekről, a parlamenti testületekről a politikai pártokhoz és az általuk létrehozott kormányhoz ment át. „Az alkotmány által iniciált képviseleti demokrácia ily módon pártállammá alakult át" — állapítja meg pl. napjaink osztrák államáról az egyik legismertebb osztrák közjogász.[13] Különlegesen fontos szerepet játszanak minden kizsákmányoló társadalomban az egyházak, amelyek végeredményében az uralkodó osztályok érdekében, az állammal legtöbbször összeszövődve az elnyomottak leghatározottabb ideológiai befolyásolói.

A szocialista államban éppen az államnak a minden előző államnál szélesebb tömegeket felölelő osztálytartalmára tekintettel az államhatalom gyakorlását alátámasztó társadalmi-szervezeti formák egész hálózata alakult ki, mely a lakosság legkülönbözőbb rétegeit, szinte az állam egész dolgozó lakosságát átfogja. E szervezetek eredete jórészt még a hatalom megszerzése előtti időpontra nyúlik vissza. Egyes szervezeti formákat pedig a már hatalomra jutott munkásosztály hoz létre, azzal az igénnyel, hogy most már a hatalom biztosítására és gyakorlására fogja össze a társadalom összes, vele szövetségben álló osztályait, rétegeit, csoportjait.

A szocialista államban a társadalmi tevékenység egyébként is hatalmas mértékben megnövekszik. A széles körben biztosított egyesülési jog, a dolgozók szervezeteinek állami támogatása, a legkülönbözőbb szervezetek, egyesületek létrehozását teszi lehetővé. Ezek mellett kiemelkedő jelentőségük van azoknak a társadalmi és tömegszervezeteknek, amelyeknek az államhatalomhoz is kapcsolódó politikai jellegű funkcióik vannak, ezért más társadalmi-szervezeti formáktól feltétlenül megkülönböztetendők. Az államhatalmat kézbentartó osztályerők a politikai alaphoz sorolt társadalmi-szervezeti formái között első helyet foglal el a munkásosztály pártja, mint az élcsapat szervezeti formája, az egész állami és társadalmi tevékenység vezető ereje. Ide tartoznak még a szakszervezetek, a különböző társadalmi rétegeket összefogó tömegszervezetek (mint pl. az ifjúsági szövetség, nőszövetség stb.), továbbá a szövetkezetek. Ide sorolhatjuk az állami szervezet, de különösen a tanácsok tömegszervező munkája során kialakuló társadalmi jellegű tömegszervezeti formákat is.

Természetesen e különböző társadalmi-szervezeti formák mindegyike sajátos funkciót tölt be a proletárdiktatúra mechanizmusában. Egyesek tevékenysége általános jellegű, szinte egyenlő súllyal terjed ki a társadalmi élet különböző területei-

[12] Uo. 30. köt. Budapest, 256. old.

[13] Ld. Adamovich: Handbuch des Österreichischen Verfassungsrechts. Wien, 1957. 121. és köv. old.

re, másoknál a társadalmi tevékenység egy meghatározott szektora kerül előtérbe. Így pl. a szakszervezetek és a szövetkezetek elsősorban a termelés vonalán kötik össze a munkásosztályt a dolgozókkal. A szövetkezetek elsődlegesen nem is tömegszervezetek, hanem termelésre alakult társulások. Ugyanakkor azonban az is kétségtelen, hogy vannak meghatározott tömegszervezeti, ezen belül a munkásosztályt a politikai hatalom gyakorlásában támogató funkcióik, legalábbis megállapítható ilyen irányú funkciók kialakulása és erősödése.

Ezen kívül a népi demokratikus fejlődés egyik sajátosságaként a népi demokráciák országaiban általában ismeretesek a népfront-jellegű szervezetek, mint olyan társadalmi-szervezeti formák, amelyek az egyes országok fejlődésének sajátosságaitól függően tömegszervezet vagy tömegmozgalom formájában fogják össze az államhatalom gyakorlásában részt vevő összes osztályokat (illetve rétegeket) vagy közvetlenül, vagy közvetve, azaz elsősorban a már meglevő egyéb szervezeteken keresztül.

A politikai alaphoz tartozó szervezeti formáknak egyéb társadalmi-szervezeti formáktól való megkülönböztetése a mi alkotmányunkban is kifejezésre jut. Az alkotmány már hivatkozott 56. §-ának (2) bekezdése külön összefoglalja a politikai alap körébe sorolt társadalmi-szervezeti formákat: „A Magyar Népköztársaság feladatainak ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik. A népi demokrácia rendjének védelme, a szocialista építésben való fokozott részvétel, a kulturális nevelőmunka kiszélesítése, a nép jogainak megvalósítása és a nemzetközi szolidaritás ápolása céljából a dolgozók szakszervezeteket, demokratikus női és ifjúsági, valamint egyéb tömegszervezeteket létesítenek és ezek erőit a demokratikus népfrontba fogják össze. E szervezetekben megvalósul az ipari, mezőgazdasági és értelmiségi dolgozók szoros együttműködése és demokratikus egysége. A nép demokratikus egységére támaszkodó és élcsapata által irányított munkásosztály az állami és társadalmi tevékenység vezető ereje." De erre a megkülönböztetésre utal az egyesülési jogot részletesen szabályozó 1955. évi 18. sz. törvényerejű rendelet is, mely e társadalmi tömegszervezeteket kiveszi a törvényerejű rendelet hatálya alól.

A társadalmi szervezetek szinte körülölelik a dolgozók küldötteiből álló államhatalmi szervezetet, annak különböző fokozatait és szerveit, közreműködnek meghatározott állami feladatok megvalósításában, aktívákkal támogatják az államhatalmi szerveket. Így elszakíthatatlan láncként, szoros és állandó kapcsolatot teremtenek az államhatalmi szervezet és a társadalom egésze, a társadalmi élet között. Ennek a kapcsolatnak egyik legfontosabb biztosítéka az a tény, hogy a munkásosztály élcsapatának, a pártnak az irányító szerepe egyképpen érvényesül mind a társadalmi, mind az állami tevékenység területén. Az állami és társadalmi mechanizmus összefonódását és szoros kapcsolatát alátámasztja az államhatalmi szervek szervezeti formája is. A tanácsi formájú szervezetben nyitva áll a lehetőség arra, hogy az állami szervek körül a dolgozókat közvetlenül tömörítő legkülönbözőbb, lényegében társadalmi jellegű szervezeti formák alakuljanak ki.

A tanácsokat körülvevő ilyen típusú szervezetekre részletesen utalunk az alkotmány vonatkozó rendelkezéseit elemezve, társadalmi jellegű szervezeti formák azonban kapcsolódhatnak az állam más szerveihez is. Lényegében ide kell sorolnunk többek között az önkéntes rendőrség intézményét, valamint az 1957. évi VII. törvénnyel létrehozott népi ellenőrzési szervezet társadalmi bizottságainak és aktíváinak hálózatát. Kiemelkedő jelentőségénél fogva külön kell szólnunk a munkásőrség intézményéről (1957. évi 13. sz. tvr.), mely önkéntes, fegyveres társadalmi szervezetként, az állami fegyveres testületekkel együttműködve szolgálja népi demokráciánkban a közrend védelmét. Az 1957. évi 13. sz. tvr. 2. §-a pontosan körvonalazza a munkásőrség feladatait: „A munkásőrség feladata a szocializmus vívmányainak megvédése, a dolgozó nép nyugalmának és a termelés zavartalanságának biztosítása, továbbá az ellenforradalmi elemek restaurációs kísérleteinek megakadályozása, illetőleg ennek érdekében a fegyveres erők támogatása."

Alkotmányunk 56. § (2) bekezdése a politikai alaphoz tartozó társadalmi-szervezeti formáknak három típusát fogalmazza meg. Ezek: 1. a tömegszervezetek, 2. a népfront mint átfogó szervezeti forma és 3. a párt mint a munkásosztály élcsapatának szervezeti formája. Amint arra már az előzőkben utaltunk, az államjogi szabályozás e társadalmi-szervezeti formáknak csak az egész állami és társadalmi mechanizmuson belül elfoglalt helyét fejezi ki. Ezen belül e helyütt részletesen csak a pártnak és a népfrontnak a mechanizmusban elfoglalt helyzetére térünk ki.

2. Hazánkban a népfront-mozgalom kialakulásának gyökerei a Horthy-fasizmus éveire nyúlnak vissza. 1942 elején alakult meg Budapesten az illegális kommunista párt kezdeményezésére — haladó politikusokból, írókból, újságírókból, köztük az illegális kommunista párt tagjaiból is — az ún. Magyar Történelmi Emlékbizottság, azzal a legális céllal, hogy megszervezze a szabadságharc évfordulójának méltó megünneplését, de azzal a határozott szándékkal, hogy széleskörű tüntetést szervezve állítsa szembe 1848 élő forradalmi hagyományait a fasiszta rendszerrel. Félig legális keretek között különböző fedőszervek felhasználásával az ország több más városában is szerveződött ellenállás a háború ellen és az ország függetlenségéért folytatott harcra. A kezdeményezők ezeken a helyeken is általában a kommunisták voltak. A népfront-mozgalom további, most már szervezeti erősödését jelzi a Magyar Front megalakulása, az 1944. évi március 19-i német megszállást követően. A Magyar Front, az illegalitásban működő kommunista párt, Békepárt néven szervezkedő szintén illegális akció szervezete, és a német megszállás után illegalitásba szorított más pártok, így a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, később a Parasztpárt és a Paraszt Szövetség összefogása. Programja: az ország függetlenségének ki-

vívása, a német megszállás elleni akciók szervezése. A Magyar Front pozitív szerepet vitt a német megszállók elleni front szervezésében, de fékezte kibontakozását az a körülmény, hogy mint a szervezetek laza szövetsége, nem volt elég szilárd. Szinte azzal egyidőben, ahogy a felszabadító szovjet csapatok az ország területére léptek, újjászerveződött a Magyar Kommunista Párt, újjáalakultak a német megszállás és a német fasizmus által illegalitásba kényszerült demokratikus pártok és ismételten a kommunista párt kezdeményezésére újjáalakult a Magyar Front is, most már a demokratikus pártok és szervezetek koalíciójaként: Magyar Nemzeti Függetlenségi Front néven. Tagjai voltak: a Magyar Kommunista Párt, a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt, a Parasztpárt és a Polgári Radikális Párt, a szakszervezetek, ezen túl azonban tágra nyitotta kapuit minden más, demokratikus szervezet előtt. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front a fasizmus vagy a fasizmus maradványai elleni harcra, a nemzeti függetlenség megvédésére, a demokratikus szabadságjogok biztosítására, a még meglevő feudális maradványok felszámolására, tehát olyan feladatok megoldására fogta össze a társadalom haladó erőit, amelyek még nem célozták közvetlenül a szocialista átalakulást. A Front ebben az időben mint legszélesebb nemzeti összefogás, magában foglalta a kizsákmányoló osztályok egyes, a nemzeti függetlenség biztosításában, a fasizmus elleni harcban és a feudális maradványok felszámolásában érdekelt csoportjait is. A Fronton belül már ebben az időben is a munkásosztály tartotta kézben a kezdeményezést, vezető szerepe azonban még nem volt általánosan elismert és nem is kizárólagos. Jelentős szerepet töltött be az állami szervek létrehozásában, a tömegeknek az állami feladatok teljesítésére való mozgósításában. Ebben az időszakban nagy számmal jöttek létre helyileg is különböző, népfronttípusú szervek. Ezek közé kell számítani a nemzeti bizottságokat, a különböző termelési, élelmezési stb. helyi bizottságokat.

Az MKP a Függetlenségi Fronton belül következetes harcot folytatott azért, hogy leszakítsa a dolgozókat, különösen a társadalom középrétegeit, a burzsoázia mellől és azokat megnyerje a szocialista fejlődés programjának. Ezt a folyamatot jelzi az 1946 tavaszán a Függetlenségi Fronton belül alakult ún. Baloldali Blokk, mely az MKP, a Szociáldemokrata Párt és a Parasztpárt akcióegysége volt a visszahúzó, reakciós erőkkel szemben. A Baloldali Blokk jelentős szerepet játszott a polgári pártok mögött meghúzódó reakciós erők elszigetelésében és a társadalom dolgozó osztályainak, ezzel együtt a középrétegeknek a munkásosztály köré tömörítésében.

A fordulatot követően népi demokráciánk állama a proletárdiktatúra funkcióit teljesíti: az állam osztálytartalma is ennek felel meg. Ezzel a népfront-mozgalom is új fejlődési szakaszába lépett, ez időtől fogva nem egyszerűen a pártok laza koalíciója, hanem a munkásosztály vezető szerepét elismerő pártok és a dolgozók különböző szervezeteinek szövetsége, a munkásosztály és pártja vezetése mellett. A népfront-mozgalom jellegében bekövetkezett változást 1949 tavaszán Magyar Függetlenségi Népfront néven történő újjászervezése fejezte ki. Ezt követően a népfront szerepe hosszú időn keresztül háttérbe szorult, szerepét többnyire csak a választásokban való részvételre korlátozták. Ez összefüggött azzal, hogy elméletileg sem volt tisztázott a népfronttípusú szervezetek szerepe a proletárdiktatúra viszonyai között. Az MDP 1954. évi III. kongresszusa hívta fel újólag a figyelmet a népfront szerepére a népi demokratikus államhatalom tömegbázisának szélesítésében és ezt követően szervezik ismét újjá a népfrontot Hazafias Népfront elnevezéssel. Időközi ingadozások és a revizionista torzítások leküzdése után ujabb lendületet kap a népfront tevékenysége az 1956. évi ellenforradalmat követően.

A Hazafias Népfront nálunk tömegmozgalomként működik, ami abban fejeződik ki, hogy a népfrontnak nincs külön, a hozzácsatlakozott szervezetektől megkülönböztethető tagsága. (Egyes népi demokráciákban, így pl. Bulgáriában, a népfront tömegszervezeti formát öltött, azaz a hozzácsatlakozó szervezeteken túl egyéni tagsága is van.) Jelenleg mintegy 60 különböző társadalmi és tömegszervezet tagja a népfrontnak. A csatlakozott szervezetek között szerepel a párt, mely a népfront-mozgalomnak is vezető ereje. A népfront nem csorbítja a hozzá csatlakozott szervezetek önállóságát, nem hozhat rájuk nézve kötelező határozatokat, a népfront szervei (országos kongresszus, országos tanács, elnökség, a különböző területi népfront-bizottságok) a csatlakozott szervezetekkel összhangban, azokra támaszkodva végzik munkájukat, de sajátos működési formái is vannak (ilyenek a különböző népfrontgyűlések, esetenként vagy meghatározott célra szervezett bizottságok, különböző társadalmi, kulturális megmozdulások stb.). Különleges jelentősége van a tanácsok és a népfront együttműködésének. A népfront nem ellenőrzi a tanácsok munkáját, hanem sajátos módszereivel szélesíti az összes állami feladatok megoldásának, így a tanácsi feladatok megoldásának a tömegbázisát is. Emellett változatlanul jelentős szerepe van a népfrontnak a választások előkészítésében és lebonyolításában is.

A népfront államjogi helyzete azokban a jogszabályokban jut kifejezésre, amelyek az alkotmány alapján hárítanak bizonyos államjogi funkciókat rá. Ilyenek elsősorban a különböző választási jogszabályok, amelyek a jelölés, a választási eljárás különböző mozzanatai során ruházzák fel igen jelentős jogosítványokkal a népfront központi és helyi szerveit; továbbá az államhatalmi szervek és végrehajtó-rendelkező szerveiknek működésével kapcsolatos rendelkezések, mint pl. a NET 1954. évi 16., 17., 18. és 19. sz. határozatai a különböző fokozatú tanácsok ügyrendjéről és bizottságairól; az 1091/1954. (XI. 5.) M. T. sz. határozat a tanácsok gazdasági megerősítéséről; az 1099 és 1100/1954. (XI. 28.) M. T. sz. határozat a tanácsok végrehajtó bizottságai működésére vonatkozó szabályokról; az 1955. évi 3. sz. NET határozat a tanács-

tagok összeférhetetlenségéről; a NET 1955. évi 14. sz. határozata a tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatának irányelveiről; az 1956. évi 1. sz. országgyűlési határozat az országgyűlés és az országgyülesi képviselők munkájáról; az 1958. évi 7. sz. tvr. a községfejlesztési tervekről.

A népfront-jellegű szervezeteknek a népi demokratikus fejlődéshez kapcsolódó jellegét mutatja, hogy a Szovjetunióban ilyen, a lakosság legszélesebb rétegeit összefogó társadalmi-szervezeti forma nincs. Ez azzal függ össze, hogy a szovjetek megalakulásuk idején, a hatalom megszerzese előtt társadalmi tömegszervezetkent jöttek létre. Mint a legátfogóbb, területi és szakmai alapon egyaránt szervezkedő tömegszervezetek, egyben magukba foglalták a szocialista forradalomert harcoló, a forradalmi célkitűzések megvalósítását segítő legkülönbözőbb társadalmi szervezetek, köztük pl. a szakszervezetek és más tömegszervezetek küldötteit is. Ahogyan azonban a szovjetek felépítésében is mindinkább előtérbe került államhatalmi oldaluk és az a jellegük, hogy nem szakmánként, hanem területileg, kepviseleti alapon fogják össze az ország lakosságát, s ahogyan az egyes választási körzetek üzemi elv helyett a területi elvre épültek, a szovjet állam fejlődésének második szakaszában a Szovjetunióban is kialakult olyan politikai intézmény, amely a szovjeteken kívül állva fogja össze a legszélesebb tömegeket. Ez a „kommunisták és pártonkívüliek választási blokk"-ja, amelyet a szovjet jogtudományban a szovjet nép morális politikai egységének szervezeti kifejezőjeként említenek. Ez a választási blokk nem tekinthető sem tömegszervezetnek, sem tömegmozgalomnak, mivel csak időről-időre jelentkező egy speciális funkciója van: az államhatalmi szervek megalakításával kapcsolatos választási munkák előkészítésében, a jelölések és a szavazás lebonyolításánál képviseli társadalmi-szervezeti formaként a szovjet nép egészét. Nincsenek is állandóan működő szervei. Természetesen a Szovjetunióban ma is a társadalmi szervezetek, tömegszervezetek sokasága működik a társadalmi és gazdasági élet legkülönbözőbb területein. Az SZKP XXI. kongresszusa az összes szocialista országok számára iránymutatóan hangsúlyozta e társadalmi szervek fokozott jelentőségét és egyre növekvő szerepét az állami feladatok megoldásában.

3. A szocialista államokban a munkásosztály vezető szerepének érvényesülése egybekapcsolódik élcsapata, a munkáspárt irányító tevékenységével az egész állami és társadalmi tevékenység területén. Alkotmányunk említett rendelkezése is egységbe foglaltan rögzíti a munkásosztály és a párt vezető szerepét. A párt vezető szerepe mint objektív követelmény abban gyökeredzik, hogy mint a munkásosztály élcsapata, a marxizmus—leninizmus tudományos világnézete alapján elemzi a társadalmi fejlődés tapasztalatainak általánosításával a társadalom szükségleteit és ennek megfelelően tudományos alapokon határozza meg azt az általános politikát és azokat a legfontosabb célkitűzéseket, amelyekre egy-egy időszakban az állami és társadalmi szervek egész tevékenységének irányulnia kell. Egyben mozgósítja tagjait és a tömegeket az általa kitűzött feladatok megvalósítására.

A nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének történelmi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a munkásosztály csak marxista—leninista ideológia alapján álló párt vezetésével szerezheti meg a hatalmat és a marxista—leninista ideológiával felfegyverzett párt a legfőbb biztosítéka annak, hogy a munkásosztály maga köré tömörítve a nemproletár dolgozók legszelesebb tömegeit, a társadalom összes erőit a kizsákmányolás vegleges felszámolására és a szocializmus, végső soron az osztálynélküli társadalom: a kommunizmus megteremtésére tudja mozgósítani. A történelmi fejlődés során a szocialista államokban a párt vezető szerepe érvényesítésének különböző formái és módszerei alakultak ki. Általános alapelvként érvényesült az, hogy a párt vezető szerepe semmiképpen nem jelenthet pártdiktatúrát, azaz a párt nem a pártvezetés kötelező jogi erejénél fogva tölti be az egész állami és társadalmi tevékenységet irányító szerepét, hanem a társadalmi szükségletekkel és ennek megfelelően a dolgozó nép legszélesebb rétegeinek érdekeivel összhangban álló tudományos politika kidolgozásával és a helyes politikának a meggyőzés által való elfogadtatásával. Ebből az alapelvből következnek a párt vezető szerepe érvényesülésének alapvető módszerei is. A párt vezető szerepét az állami és társadalmi szervek felé az azokban dolgozó kommunistákon keresztül érvényesíti. Ennek igen fontos biztosítéka, hogy az állami mechanizmus szempontjából jelentős társadalmi és állami funkciókban nagy számmal foglalnak helyet a párt tagjai. Ez azon alapszik, hogy a demokratikusan felépített állami és társadalmi szervezetekben a dolgozók általában azokat választják meg azok vezető szerveibe, akik legaktívabban tevékenykednek az állami és társadalmi szervek előtt álló feladatok megvalósítása érdekében. Az állami és társadalmi szervezetekben érvényesülő pártvezetés igen jelentős eszközei a testületi szervekben működő kommunista pártcsoportok.

A pártvezetés meggyőzésen alapuló módszereiből következik, hogy a pártszervezetek nem utasítják közvetlenül sem az állami, sem a társadalmi szervezeteket. Javaslataik azonban fontos útmutatást jelentenek az összes társadalmi és állami szervezetek számára és az azokban dolgozó kommunisták politikai munkáján keresztül általában meg is valósulnak.

A vezetésnek ezek a módszerei határozzák meg az egyes pártszervezetek viszonyát az állami és társadalmi szervekhez. A pártszervezetek a politikai vezetés szervei, így nem vehetik át az egyes állami és társadalmi szervezetek feladatait. Ha a pártszervek a politikai munka helyett közvetlenül az állami és társadalmi szervezetek feladataival foglalkoznának, ez feltétlenül oda vezetne, hogy elhanyagolnák alapvető feladataikat, a politikai nevelést és irányítást. E mellett a vezetésnek ez a módszere elsorvasztaná azoknak az állami és társadalmi szervezeteknek az önállóságát és önálló felelősségét, amelyeknek pedig megvan a

maguk sajátos rendeltetése a proletárdiktatúra mechanizmusában. Ezért a szocialista fejlődés minden időszakában különös jelentősége van annak, hogy szabatosan és élesen elhatárolják az állami és társadalmi, valamint a pártszervek sajátos feladatait. Ebben a vonatkozásban is iránymutatóak Lenin megállapításai, aki már a szovjet fejlődés korai szakaszában felhívta a figyelmet az e vonatkozásban jelentkező veszélyekre: „Sokkal pontosabban el kell határolni a párt (és központi bizottsága) és a szovjet hatalom funkcióit; fokozni kell a szovjet funkcionáriusok és a szovjet intézmények felelősségét és önállóságát, a párt pedig tartsa meg együttvéve valamennyi állami szerv munkájának általános irányítását a mostani túlságosan gyakori, rendszertelen és gyakran kicsinyes beavatkozás nélkül."[14]

4. §. A politikai alap állami-szervezeti formái

1. A közhatalmat széles, az állam egész területére kiterjedő, differenciált állami szervezet valósítja meg. Ezért az uralmi viszonyok állami-szervezeti formáit vizsgálva, mindenekelőtt el kell határolnunk ezeket az államszervezet egészétől. Erre megadja a lehetőséget az, hogy minden állam szervezetének vannak olyan kiemelkedő jelentőségű elemei, amelyek mintegy az uralkodó osztály államhatalmának csomópontjaiként meghatározó jelentőségűek az egész államszervezet felépítése és működése szempontjából. A politikai alap körébe az államszervezetnek éppen ezeket az elemeit soroljuk. Tehát azokat az állami szerveket, amelyeken keresztül az uralkodó osztály kézbentartja, irányítja, vezeti az államszervezet összes egységeit. A közhatalom gyakorlásának szervezeti formáit az adott államon belül közvetlenül két tényező határozza meg: *a)* milyen feladatokat kell megoldania az állami szervezetnek és *b)* milyen erőket képesek mozgósítani az uralkodó osztályok az állami feladatok megoldására, vagyis más szóval: a társadalom milyen osztályaira, milyen széles rétegeire támaszkodhatnak ezeknek a feladatoknak a végrehajtásában.

Mindkét tényező elválaszthatatlanul kapcsolódik a politikai alap első összetevőjének, az állam osztálytartalmának jellegéhez. Az állami feladatok alapvető különbsége abból adódik, hogy az államhatalom a kizsákmányoló osztályoké vagy a munkásosztályé? Ami pedig az állami feladatok megoldására mozgósítható erőket illeti, az elsősorban megint attól függ, hogy a társadalom elenyésző kisebbségét alkotó kizsákmányoló osztályoké vagy a társadalom óriási többségét kitevő, az összes dolgozók harcát vezető, velük szövetséges munkásosztályé-e a hatalom.

Lenin igen jelentősnek tartotta az államszervezet alapvető elemeinek megkülönböztetését az államszervezet egészétől, több ízben is aláhúzta, hogy a szovjet államban az államszervezet alapja azok a szervezetek, amelyek egyben a lakosság legszélesebb rétegeit is felölelik. Egyenesen ebben látta a szovjet hatalom lényegét.„ A szovjet hatalom lényege az, hogy az egész államhatalom, az egész államapparátus egyedüli alapja azoknak az osztályoknak tömegszervezete, amelyeket elnyomott a kapitalizmus."[15]

Alkotmányunk I. fejezete értelmében a „város és falu dolgozói választott és a népnek felelős küldöttek útján gyakorolják hatalmukat". Ezzel határozottan állást foglal abban, hogy hazánkban a dolgozók államhatalmának egységét és a dolgozóknak a hatalom gyakorlásában való részvételét legszélesebben és legeredményesebben biztosító, lényegében tanácsi formájú szervezetre épül fel az államhatalom gyakorlása. Ezzel alkotmányunk mindjárt kezdő soraiban a formát illetően is elhatárolja államszervezetünket a polgári demokráciákra jellemző parlamentarizmustól csak úgy, mint a kizsákmányoló államokban ismeretes bármely más szervezeti formától.

2. A Szovjetunió munkásosztálya a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme során Lenin útmutatásai nyomán a szovjetekben találta meg az állami szervek új, szocialista típusát. A szovjetek a forradalom első napjaitól kezdve képesek voltak arra, hogy a kizsákmányoló államapparátus helyére állva, mint államhatalmi szervek irányítsák az összes többi állami szervek munkáját, s egyben mint a legszélesebb tömegszervezetek a proletariátus köré tömörítsék a dolgozók legkülönbözőbb rétegeit a kizsákmányolók elleni harcra, majd a szocialista építés munkájára. A szovjet forma egyben a munkásosztály nagy nemzetközi mozgalmának eredménye is. Marx és Engels tanításai, a párizsi kommün tapasztalatai vezették el Lenint annak felismeréséhez, hogy az 1905-ös oroszországi forradalom során spontán módon kialakult, majd az 1917-es polgári forradalomban újra létrejött szovjetek magukban hordják az újtípusú, a szocialista állam számára egyedül alkalmas államhatalmi szervezet kialakításának lehetőségeit. A nemzetközi munkásmozgalomhoz való szoros kapcsolatát világosan bizonyítja, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után szinte hónapok alatt alakultak meg a munkásosztály szovjet típusú harci szervezetei, tanácsai nemcsak Oroszország hatalmas területein, hanem Magyarországon, Németországban, Ausztriában, de úgyszólván Európaszerte mindenütt, ahol kiélesedett a forradalmi helyzet.

A szovjet szervezet magasabbrendűsége elsősorban annak tartalmából következik; abból, hogy a proletárdiktatúra államhatalmát testesíti meg:

a) A szovjet szervezet közvetlen kifejezője a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetségnek, továbbá a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály és az összes nemproletár dolgozók közötti osztályszövetségnek.

b) Működése átfogja a proletárdiktatúra államhatalma által megoldandó feladatok egészét (a kizsákmányolás végleges felszámolása, a szocializmus győzelmének megteremtése, illetőleg a kom-

[14] Lenin Művei, 33. köt. 246. old.

[15] Uo. 28. köt. 443. old.

munizmus felépítése a szocialista állam felépítésének megfelelő szakaszán). A szovjet szervezetnek ezek a feladatai egyeznek minden dolgozó létérdekeivel. Ezért nincs és nem is lehet tényleges ellentét a szovjet szervezet és a dolgozó tömegek között. Így a világtörténelemben először megnyílt a lehetősége annak, hogy a szovjet állami szervezet egyben a dolgozók többségét átfogó tömegszervezetté is váljék.

c) A szovjet szervezet magasabbrendűségének legfőbb biztosítéka az a körülmény, hogy rajta keresztül az állami munka minden területen következetesen érvényesül a munkásosztály vezető szerepe, a párt irányítása.

A szovjetek munkájának tartalmán túl a szovjet szervezeti forma is világtörténelmi jelentőségű. A szovjet szervezeti forma magasabbrendűségét Lenin abban látta, hogy lehetővé teszi a közvetlen és képviseleti demokrácia összes előnyeinek egyesítését, azok hátrányai nélkül. „Lehetővé teszi, hogy egyesítsük a parlamentarizmus előnyeit a közvetlen és egyenes demokrácia előnyeivel, vagyis, hogy a nép választott képviselőinek személyében egyesítsük a törvényhozói funkciót a törvények végrehajtásával. A polgári parlamentarizmushoz képest ez olyan nagy lépés előre, a demokrácia fejlődése felé, hogy világtörténelmi jelentősége van."[16]

A burzsoázia nem akarja a dolgozó tömegeket közel engedni az uralom (az államhatalom) valóságos kulcspozícióihoz. Ezért az államhatalmi ágak elválasztásának elvét alkalmazva, a választott képviseleti szerveket kifejezetten csak a határozatok meghozatalára korlátozza, míg a tényleges végrehajtást a képviseleti szervektől lényegében független hivatali, bürokratikus gépezetre, „a végrehajtó hatalom" szerveire bízza.

A szovjet formájú államszervezeten belül a közvetett és közvetlen demokrácia előnyeinek összekapcsolása főleg az alábbiakban jelentkezik.

a) Az igazgatási szervezetek teljes alárendelése a választott képviseleti (hatalmi) szerveknek.

b) A választott küldöttek alárendelése választóiknak. A szovjet szervezetben a választók a képviseleti szervezetek összes tagjainak munkáját állandó ellenőrzés alatt tarthatják és a meg nem felelő küldötteket bármikor visszahívhatják.

c) A hatalmi szervekben helyet foglaló küldöttek nem burzsoá értelemben vett képviselők, nem egyszerűen „parlamenti szereplők" vagy önkormányzati képviselők, akiknek maximális joga a képviseleti szervek ülésein való részvétel, hanem a szó szoros értelmében vett küldöttek. Lenin külön is fontosnak tartja ezt a megkülönböztetést a képviselők és a küldöttek között. „Fáradhatatlanul dolgozni kell a szovjetek és a szovjethatalom szervezetének fejlesztésén. Van egy olyan kispolgári törekvés, amely a szovjet tagjait „parlamenti képviselőkké" vagy, másfelől bürokratákká akarja átváltoztatni. Ez ellen úgy kell harcolni, hogy a szovjetek minden tagját bevonjuk a kormányzás gyakorlati munkájába."[17]

A szovjet formájú szervezetekben dolgozó küldöttek rendszeresen részt vesznek nemcsak határozatok meghozatalában, hanem azok végrehajtásában és a vegrehajtás ellenőrzésében is. Működésüknek csak egyik, bár fontos formája az üléseken való részvétel. Munkájuk zöme azonban éppen az ülések közötti időre esik.

d) A szovjet típusú szervezetben a különböző szervezeti formák sokasága biztosítja azt, hogy a választók ne csak a választás tényével vegyenek részt az államhatalom gyakorlásában, hanem közvetlenül is bekapcsolódjanak az állami feladatok végrehajtásával kapcsolatos szervező munkába, az állami szervek ellenőrzésébe, általában az állami feladatok megoldásába.

3. *a)* A szovjetek rendszere az államhatalom gyakorlásának legmagasabbrendű szervezeti formája. A Szovjetunióban a forradalom napjaitól kezdve, a legkisebb falusi szovjettől a szuverenitást megtestesítő legfelsőbb szovjetekig a szovjetek egységes rendszerére épül a hatalom gyakorlásának szervezete. A fejlődés jelenlegi szakaszán a népi demokráciákban — így hazánkban is — lényegében „szovjet típusú", tanácsi formájú szervezetekre épül a hatalom gyakorlása. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a Szovjetunió szovjetjei és a népi demokráciák államhatalmi szervei minden részletükben azonosak. Az elvi egyezések mellett általában határozott különbségek vannak a Szovjetunió és az egyes népi demokráciák államhatalmi szervezete között. E különbségek elsősorban abból adódnak, hogy a népi demokráciák országaiban részben a régi politikai formák felhasználásának keretei között ment végbe az a fejlődés, amely a nemproletár dolgozók többségével szövetséges munkásosztály kezébe adta az államhatalmat. Az a körülmény pedig, hogy már a fordulat előtt megindult az államgépezet demokratikus átalakítása, továbbá a népi demokráciák és a Szovjetunió együttes fennállása, a fordulat után is lehetővé tette, hogy a népi demokráciák az államgépezet forradalmi szétzúzása helyett fokozatosan bonthassák le az államgépezet régi formáit és ugyancsak fokozatosan teremthessék meg azt a szocialista államszervezetet, amely alkalmas a tömegeknek az államhatalom gyakorlásába való közvetlen bevonására.

A régi államszervezet lebontása és az új államszervezet megteremtésének ez az útja teljesen összhangban van a burzsoá államszervezet szétzúzásáról szóló marxi—lenini tanításokkal. Lenin elképzelhetőnek tartotta, hogy a proletariátus bizonyos körülmények között a régi államszervezet egy csapásra való szétzúzása helyett a fokozatos átalakítás útját válassza. Így többek között kifejezetten is megállapítja, hogy csak a szovjetek fennállása tette lehetővé a régi államgépezetnek egy csapásra való megsemmisítését. „A proletárforradalom csakis a szovjet államszervezetnek köszönhette azt, hogy egy csapásra össze tudta törni és alapjáig le tudta rombolni a régi burzsoá államgépezetet."[18]

[16] Uo. 26. köt. 90. old.
[17] Uo. 27. köt. 268—269. old.
[18] Uo. 29. köt. 29. old.

Lenin e területen sem kívánt dogmákat teremteni. Nyilvánvalóan nem tartotta kizártnak más politikai formák felhasználását sem olyan forradalmi helyzetben, amidőn a tanácsok, a szovjetek kialakult formái nincsenek meg. Csak a „dogmatikus marxista" helyezkedhet arra az álláspontra, hogy a hatalom megragadását tanácsok híján forradalmi helyzetben is el kell halasztani mindaddig, amíg nem érnek meg a tanácsok megalakításának feltételei. Érdekesen mutatja meg Leninnek ezzel a kérdéssel kapcsolatos álláspontját Varga Jenő a Sarló és Kalapács 1930. évi januári számában írott cikkében: „Elképzelhető-e a proletárdiktatúra más államformája, mint a szovjetköztársaság? Könyvemben a következő jegyzet foglaltatik: „A zsírosparasztság és az uralkodó osztály valamennyi rétegének ellenséges volta a proletár államhatalommal szemben független annak formájától; tanácsrendszer, szakszervezeti kormány vagy a munkásság parlamentáris többsége: ez a kérdés közömbös az uralkodó osztály számára." Lenin aláhúzta az első két sort és nem tett kérdőjelet a többihez: nyilvánvaló, Lenin nem tartotta kizártnak a proletárdiktatúra *más* formájának a lehetőségét a tanácsrendszeren kívül."[19] Ezt az elméleti felismerést tükrözi egyébként az angol kommunista párt 1951-ben kiadott programnyilatkozata is, amidőn a népi demokratikus fejlődés útján parlamentáris formák mellett is elképzelhetőnek tartja a munkásosztály hatalmának megteremtését.[20]

Általában a népi demokráciákban is a proletárdiktatúra kivívása után szilárdult meg az államszervezet tanácsi formája. A nemzetközi munkásmozgalom négy évtizedes tapasztalatainak általánosítása jelenik meg az SZKP XX. kongresszusának határozataiban, mely a jelenlegi nemzetközi erőviszonyok közepette, az adott ország munkásosztálya és annak élcsapata vezetése mellett több kapitalista ország vonatkozásában reális lehetőséget lát arra, hogy a munkásosztály maga köré tömörítse a dolgozók többségét és többséget szervezve a parlamentben, parlamenti úton hozza létre az új, szocialista típusú államot.[21] Midőn ezeket megállapítjuk, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a most már minden népi demokrácia vonatkozásában leszűrhető tapasztalatot sem, hogy más, nem tanácsi típusú formák csak átmenetileg felelhetnek meg a proletárdiktatúra számára. Az államhatalom megszerzését követően előbb vagy utóbb — amilyen ütemben a szocialista építés előtérbe kerül — állami vonalon csak a tanácsi formájú szervezet tömörítheti a párt köré a szélesebb tömegeket.

Ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy alkotmányunk már elfogadásának időpontjában lényegében a tanácsi szervezeti forma fő vonásaiból indult ki, amidőn első fejezetében rögzítette népköztársaságunkban az államhatalom gyakorlására szolgáló szervezet felépítésének alapvető elveit. „A város és falu dolgozói választott és a népnek felelős küldöttek útján gyakorolják hatalmukat." (Alkotmány 2. §.)

Az alkotmánynak ez a tétele azonban az államhatalmi szervezet felépítésének csupán képviseleti (egyben állami) oldalát tükrözi. Az alkotmány más helyén, nevezetesen a helyi tanácsok vonatkozásában juttatja kifejezésre, hogy ez a választott küldöttekből álló hatalmi szervezet feladatainak megoldásában *közvetlenül* a lakosságra támaszkodik. (Alkotmány 32. § (1) bek.) A tanácsi szervezetnek ez a jellegzetessége azonban nem csupán a helyi szervek, hanem a szocialista állam egész hatalmi szervezetének sajátossága. Kifejezésre juttatja azt, hogy a tanácsi formájú szervezetnek módjában áll közvetett formában a tulajdonképpeni értelemben vett (nem állami) társadalmi mechanizmus szervezetein keresztül bevonni a lakosságot az állami feladatok megoldásába, de jogilag biztosított lehetősége van arra is, hogy minden közbeiktatott egyéb szervezet nélkül maga hozza létre a legkülönbözőbb olyan társadalmi jellegű tömegszervezeti formákat, amelyek tevékenységükben össze vannak fonódva a tanácsi szervezettel, annak vannak alárendelve. E társadalmi jellegű tömegszervezeti formák létrehozásában a tanácsi szervezet lehetőségei korlátlanok és a tanácsi forma sérelme nélkül jogilag nem is korlátozhatók. Központi irányelvek és jogszabályok segíthetik ezek fő típusainak kialakítását, tevékenységi területeinek kijelölését (így jelölik meg a tanácstörvény és annak végrehajtására kiadott jogszabályok a tanácsok bizottságait, a beszámolókat, fogadóórákat, a bizottságok aktíváit stb., szabályozzák ezek működésének alapvető vonásait), ezeken kívül azonban minden egyes tanácsnak jogában áll (magához vagy szerveihez kapcsolva) létrehozni a lakosság széles rétegeit átfogó népgyűlésektől a választott küldöttek körzeteiben a lakosság soraiból alakított bizottságokig vagy szakértő testületekig a legkülönbözőbb társadalmi jellegű formációkat. Ezeket korlátozás nélkül igénybe veheti a tömegek mozgósítására, ellenőrzési, instruálási feladatok ellátására, javaslatok kidolgozására, a helyi erőforrások feltárására stb. Más kérdés az, hogy jogszabályban megállapított hatósági jogkörét (értve ezen az olyan döntések meghozatalát, amelyek közvetlenül hárítanak jogokat és kötelességeket az állampolgárokra és azok szervezeteire) külön jogszabályi felhatalmazás nélkül nem ruházhatja át azokra. Államhatalmi szervezetünknek éppen ezek

[19] A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. Budapest, 1949. Lenin megjegyzései Varga Jenő könyvéhez. 208. old.

[20] „Anglia a maga útján fog eljutni a szocializmushoz. Miként az orosz nép a politikai hatalomhoz szovjet úton jutott el, amelyet a kialakult történelmi körülmények és a cári rendszer fennállása írtak elő, miként a népi demokratikus országok és Kína dolgozói a maguk útján és saját történelmi körülményeik között vívták ki a politikai hatalmat, úgy az angol kommunisták is kijelentik, hogy Anglia népe a kapitalista demokráciát igazi népi demokráciává változtathatja, ha a parlamentet, amely a demokráciáért Nagy-Britanniában lefolyt történelmi harcok eredményeként született meg, a demokrácia eszközévé, az angol nép óriási többségének akaratát kifejező eszközzé változtatja. — Az angol nép számára előrevezető út — egy népi kormány létrehozása olyan parlament alapján, amelyben a nép igazi képviselői foglalnak helyet." (Az Angol Kommunista Párt harci programja c. füzet. Budapest, 1951. 25—26. old.)

[21] Vö. Az SZKP XX. kongresszusa, Budapest, 1956. 46—47. old.

az elemei jelzik, hogy nálunk is egységbe fonódva jelennek meg a képviselet és a közvetlen demokrácia elemei.

Az alkotmány óta fokozatosan alakítottuk államszervezetünket az alkotmányban foglalt rendelkezésekre támaszkodva. Eközben az államhatalmi, államigazgatási, bírói szervezet fejlesztésével kapcsolatban alkotmánymódosítások is szolgálták a tanácsrendszer alapvető elveinek következetesebb érvényrejuttatását. Így ma az országgyűlésen, az elnöki tanácson mint az államhatalom legfelső szervein és a tanácsokon mint az államhatalom helyi szervein keresztül nálunk is tanácsi formájú szervezetre épül az államhatalom gyakorlása.

b) Törvényben rögzített szervezeti formáikat, választásuk módját, legfelsőbb irányításuk formáját tekintve tanácsaink ma lényegében hasonlók a jelenlegi szovjetekhez. Országgyűlésünknek és az elnöki tanácsnak az államszervezetben elfoglalt helye nagyrészt egyezik a megfelelő szovjet szervezeti formákkal. Az igazgatási szervezetnek és a bírói, valamint az ügyészi szerveknek a hatalmi szervekhez való viszonya szintén azonos alapelvekre épül. A szovjeteket és tanácsainkat nagyban-egészben formájukban azonos tömegszervező tevékenység köti össze a dolgozókkal. Bizonyos különbségek azonban a jogi formák területén még ma is kimutathatók. Így például a mi országgyűlésünk tagjai még nem egyénileg választott küldöttek. Elnöki tanácsunk mint az ülései között az országgyűlést helyettesítő szerv, szintén a legfelsőbb szovjet prezidiumától eltérő jogi keretben végzi munkáját. Egyes részletekkel még folytathatnánk az eltérések felsorolását, azonban a lényegesebb különbségek nem az államhatalmi szervezet jogi formáinak összehasonlításából, hanem — amint erre már utaltunk — államszervezetünk keletkezésének történelmi feltételei és a szovjet szervezet kialakulása közötti eltérésből, továbbá államunk más fejlődési szakaszából adódnak. A forradalmi harc során társadalmi tömegszervezetként született szovjeteket részben a forradalmi küzdelmekben létrejött, részben a több mint 40 esztendős fejlődés során kialakult tömegszervezeti formák hálózata kapcsolja össze a társadalmi élettel. Működési területükön tanácsainkhoz viszonyítva sokkal inkább a társadalmi élet irányítói, szervezői is. Állami szervekként létrehozott tanácsaink keretében a kialakuló tömegszervezeti formákat a további fejlődés során kell elevenné tenni, ezáltal tanácsainkat valóban államhatalmi és egyben a lakosság döntő többségét átfogó legszélesebb tömegszervezetté fejleszteni. A felépült szocializmus viszonyai között a szovjetek ma már tapasztalt és képzett vezető káderekkel, erősen a járásokig tagolt és jól képzett szakigazgatási szervezettel rendelkeznek. A tervszerűen végrehajtott államigazgatási területi beosztás kialakítása folytán a területi és járási (rajoni) szovjetek működési területe általában olyan gazdasági és politikai egységet alkot, amely lehetővé teszi a tagolt igazgatási szervezet kiépítését. A területi tervezés kifejlődése, a pártirányítás megszilárdult módszerei a mi tanácsainknál jóval magasabb fokra emelték a szovjetek, mint az államhatalom helyi szervei gazdasági önállóságát, általában élesebben rajzolják meg azok államhatalmi jellegét. Ezek az eredmények jelzik a mi további fejlődésünk határozott irányát is.

A szovjet forma hallatlan előnye minden más szervezeti formával szemben, hogy mint a képviselet legegyszerűbb formája, rendkívül rugalmas. Lenin a tanácsokat sohasem képzelte minden részletükben azonosaknak. A tanácsi formán belül egyes nemzetek társadalmi, gazdasági, történelmi stb. viszonyaitól függően egyenesen szükségszerűnek tartotta a legkülönbözőbb változatokat. Erre több ízben is utal. Így különösen az OK(b)P VIII. kongresszusán mondott beszédében: „A szovjet típus még nem jelent szovjeteket úgy, ahogy azok Oroszországban megvannak."[22] De a német és angol fejlődést értékelve Lenin szintén hasonló gondolatokat fejtett ki. Éppen ez a rugalmasság teszi a szovjetet a legnemzetközibb formává. A szovjet forma mindenütt alkalmazható a megoldandó feladatokhoz és a nemzeti sajátosságokhoz. Ez is alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy államhatalmi szervezetünk, azaz tanácsaink, élükön az országgyűléssel és az elnöki tanáccsal, felépítésükre nézve a szovjetekkel azonos típusú, tanácsi formájú szervezetek. Továbbfejlesztésük, munkájuk további kibontakoztatása nem érinti jelenlegi szervezetük, felépítésük alkotmányban is rögzített jogi alapjait.

5. §. Magyarország: Népköztársaság

Az alkotmány 1. §-a az alkotmány jogszabályanyagának első mondataként mintegy összefoglalóan kiemeli államunk politikai alapjának legfontosabb vonásait. Egyetlen tételben tömörítve kifejezi államunknak mind típusát, mind formáját. A „népköztársaság" fogalom tükrözi, hogy államunk a fejlődés első fázisában levő, népi demokratikus szocialista állam, mely a dolgozók hatalmát testesíti meg, ennek megfelelően szocialista formákra építi a hatalom gyakorlását. A „népköztársaság"-fogalom egyben a szovjet és népi demokratikus fejlődés történeti eltéréseire, az államhatalom gyakorlására szolgáló vagy azt elősegítő állami és társadalmi mechanizmus ebből eredő szervezeti és működési különbségeire, tehát az államformabeli különbségekre is utal. 10 esztendővel ezelőtt, 1949. augusztus 20-án, amidőn a magyar nép szuverenitását megtestesítő országgyűlés az alkotmány elfogadásával deklarálta a magyar állam népköztársaság jellegét, lényegében azokat a változásokat rögzítette alaptörvény erejével, amely országunkban a felszabadulás tényével, majd az azt követő időszak küzdelmeinek eredményeként bekövetkezett. Államunk politikai alapjának első összetevője, az állam osztálytartalma, az alkotmány elfogadásával nem változott. Ezzel szemben a hatalom gyakorlására vonatkozó szervezeti formákat illetően, alkotmányunk egyben új fej-

[22] Lenin Művei, 29. köt. Budapest, 1953. 167. old.

lődés jogi alapjait is lerakta. Alkotmányunk elfogadásával lett államunk népköztársaság. Alkotmányunk elfogadásával változott meg államunk kormányformája, a legfelsőbb hatalmat gyakorló szervek rendszere, egymáshoz és az állami szervezet többi egységeihez való viszonya. Azóta lett az országgyűlés a népszuverenitás kizárólagos letéteményese az államhatalom egységét megtestesítő államszervezetünk vezetésében és irányításában. Az azóta bekövetkezett szocialista fejlődés során államszervezetünk és jogrendszerünk építésében és szocialista fejlesztésében lényegében annak konzekvenciáit vonjuk le és azokat a feladatokat hajtjuk végre, amelyeket alkotmányunk politikai alapját meghatározó rendelkezések 10 esztendővel ezelőtt kijelöltek.

Kovács István

A Horthy-korszak államtörténetéhez

(A Teleki-féle alkotmányjavaslat)

I.

A Horthy-korszak állam- és jogtörténetét — s ezen belül különösen az ellenforradalmi államszervezet kialakulását és változásait — eddig igen hiányosan dolgoztuk fel, bár az utolsó években megjelentek egyes, e területtel foglalkozó tanulmányok.[1] Pedig e feladat megoldása egyre sürgetőbben jelentkező követelmény. Egyrészt azért, mert a felnövekvő fiatalabb generációknak már nincsenek közvetlen tapasztalatai ennek az időszaknak a népellenes, fasiszta jellegéről, másrészt azért is, mert e feladat elvégzése nélkül nem lehet teljes az a történelmi értékelés sem, amellyel a felszabadulással megindult fejlődés jelentőségét felmérjük. Nem érzékeltethetjük ugyanis kellőképpen azt, hogy az ellenforradalmi időszak teljes alkotmánynélküliségéhez, a szabadságjogok és általában az állampolgári alapjogok, valamint a demokratikus intézmények teljes felszámolásához képest milyen gyökeres fordulatot jelentett hazánkban a szocialista alkotmány megszületése, a szocialista demokratizmus ennek alapján történő teljes kibontakoztatása. De nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy nemegyszer még ma is kísértenek a felszabadulás előtti idők egyes téves és káros eszméi, amit különösen az 1956. évi ellenforradalom napjaiban tapasztalhattunk. Ezek marxista elemzésének, félreérthetetlen leleplezésének hiánya nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a reakció nemegyszer még mindig felhasználhatja őket egyesek félrevezetésére, valódi céljai eltakarására.

A felszabadulást követően a megmaradt és tevékenykedő reakció kezdettől fogva arra törekedett, hogy éles határvonalat húzzon Horthy működése és a Szálasi-féle nyilas uralom között. A Horthyt annak idején kiszolgáló történészek és jogászok jó része megkísérelte úgy beállítani az eseményeket, mintha Szálasiék uralomrajutása nem a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer egyenes következménye lett volna. Törekedtek az ellenforradalmi rendszer vezetőit és magát Horthyt is a nyilas rémuralom intézkedéseinek felelőssége alól bizonyos mértékig mentesíteni. Ez igen érdekesen és szemléltetően jelentkezik például Molnár Kálmán munkásságában, aki még 1945-ben is hangsúlyozni merte Bethlen Istvánnak a „konszolidáció biztosítása" ügyében szerzett érdemeit („a Bethlen-kormány erős kézzel megfékezte és letörte az ellenforradalmi gyűlölet tobzódását és kilengéseit") és arról is írt, mintha Horthy „idejében" felismerte volna a német fasizmussal való együttműködés veszélyeit, meg is kísérelte a „végzetet feltartóztatni", csak éppen a „politizáló katonai vezetők" árulása miatt már nem tudta „bölcs kísérletét" valóra váltani.[2]

Kétségtelen, hogy a társadalmi haladás szempontjából — különösen a haladó erők harci taktikájának és harci módszerének helyes kialakítása szempontjából — egyáltalán nem közömbös, hogy valamely tőkés országban fasiszta törekvésekkel (fasizálódási tendenciákkal), vagy pedig a megvalósult fasizmussal állunk-e szemben. Súlyos hiba nem felismerni e két helyzet különbözőségét, e különbözőségből leszűrhető következtetéseket. Még nagyobb hiba azonban nem felismerni a már megvalósult fasizmus és az azt megelőző fasizálódási folyamat közötti összefüggéseket, e kettő történelmi egységét. Még súlyosabb hiba nem felismerni végül azt, hogy Magyarországon az 1919. évi Tanácsköztársaság bukását követően *nyomban* megvalósult a fasiszta állam, annak minden alapvető sajátosságával együtt. Akkor pedig, amikor Horthy átadta a hatalmat Szálasinak, az történt, hogy *Magyarországon a fasizmus egyik formáját felváltotta a fasizmusnak egy másik formája.* Ezzel a kiegészítéssel az ellenforradalmi fasiszta korszakot: a Tanácsköztársaság bukásától egészen a felszabadulásig, egységes egészként kell kezelnünk.

A magyar fasizmus államtörténetének kidolgozásához ebben a tanulmányban a Teleki Pál-féle 1940. évi alkotmánymódosító javaslat történetének felvázolásával szeretnék hozzájárulni.

II.

1. A Teleki-féle alkotmányreform ügyével a már elmondottakon túl további két szempontból is érdemes foglalkozni:

[1] L. például: A Horthy-korszak államáról és jogáról. Tanulmánygyűjtemény. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa. Budapest, 1958.

[2] Molnár Kálmán: A két világháború közötti provizórium közjogi mérlege. Pécs, 1945.

a) Teleki 1941. április 4-én köztudomás szerint öngyilkosságot követett el akkor, amikor Hitler kívánságának megfelelően sor került az alig néhány hónapja Jugoszláviával megkötött örök barátsági szerződés felbontására. Ebből folyóan Teleki személye köré a reakció olyan legendákat szőtt, amelyeknek lényeges tartalma, hogy „hazafias hevületében", a hitleri törekvések nemzetvesztő jellegének tragikus szimbólumaként vállalta ezt a sorsot. Ennek a koncepciónak a történelmi tények világosan ellentmondanak. Mégis kétségtelen, hogy egyesekben, különösen a régi értelmiség egyes tagjaiban, még ma is elevenen él valami ilyesfajta elképzelés.

b) Az előbbi gondolathoz kapcsolódva olyan elképzelések is kialakultak, hogy a magyar ellenforradalmi politikának az a szárnya, amelynek Teleki egyik vezetője volt és amelynek eszmevilágát Teleki gondolatai jellemzően kifejezik, nemcsak szemben állt a fasizmusnak a náci Németországban megvalósult formájával, hanem egyenesen fasisztaellenes volt, és valami „nemzeti-keresztény" államberendezkedés megteremtésére törekedett olyan módon, hogy annak formáit az „ezeréves magyar alkotmány" kereteibe lehessen beállítani.

A Teleki-féle alkotmányjavaslat bemutatása önmagában is alkalmas ennek a tendenciózus beállításnak a megcáfolására. Ennek a feladatnak az elvégzése azonban ezen túlmenően azért is aktuális, mert a napjainkban Nyugat-Németországban egyre élesebben jelentkező fasizálódási folyamat ismét indokolja, hogy történelmi példákkal igazoljuk a fasizmus különböző formájáról már Dimitrov által kifejtett tételt.[3]

A fasiszta államberendezkedésnek Teleki által kialakított koncepciója e mellett sok rokonvonást mutat az Adenauer-rezsim fasizálódási folyamatával. Elsősorban olyan értelemben, hogy mindkettőn erősen érződik a klerikális befolyás, a klerikális erőkre való támaszkodás, visszanyúlás azokhoz a gondolatokhoz, amelyeket XI. Pius a Quadragesimo Anno című, 1931-ben kibocsátott pápai enciklikában fejtett ki.[4]

2. A magyar alkotmány reformjának gondolata az 1930-as évek második felétől kezdve foglalkoztatja a magyar uralkodó osztályok közvéleményét.[5] Különösen 1939-től kezdve jelentkeznek határozottan és konkrét formában az ezzel összefüggő nézetek.

Mielőtt ezek részletesebb vizsgálatába belefognánk, szükségesnek látszik e korszak néhány történelmi eseményének összefoglaló megemlítése és azoknak az általános európai tendenciáknak a legalább utalásszerű kiemelése, amelyek az e korban Európa-szerte született alkotmányokat jellemzik.

a) 1939 szeptemberében indul meg a második világháború. Magyarországon ettől az időtől kezdve ismét bevezetik a kivételes hatalmat, általában nagymértékben fokozódik az önkény és a terror a dolgozókkal szemben. Jellemző, hogy többek között felfüggesztik az 1935-ben bevezetett 8 órás munkaidőt is. Az üzemek nagy részét „hadiüzemnek" nyilvánítják, amelyekben kinevezett „katonai parancsnokok" biztosítják a fegyelmet. 1940 augusztusában születik meg az ún. második bécsi döntés, amely Erdély egy részét visszacsatolja Magyarországhoz. Magyarország már megelőzően: 1939. február 25-én csatlakozik az Antikomintern paktumhoz és 1940 novemberében a német—olasz—japán háromhatalmi egyezményhez is. (Becikkelyezve az 1941. évi I. törvénnyel.) A miniszteri indokolás első mondata szerint: „A magyar kormány külpolitikai tevékenységének évek óta bevált alapja a tengelyhatalmak iránti barátság." Teleki emellett vállalja azt is, hogy megteremti a tengelyállamok és Jugoszlávia közötti szövetkezéshez vezető utat. Ennek megfelelően Magyarország Jugoszláviával „állandó békére és örök barátságra" 1940. december 12-én szerződést köt, amelyet az 1941. évi II. törvényben ugyancsak becikkelyeznek. Az ehhez fűzött miniszteri indokolás cáfolhatatlanul mutatja ennek a szerződésnek a tendenciáit: „Ismeretes az — olvashatjuk az indokolásban —, hogy a Magyarországgal szoros kapcsolatban levő és a magyar nemzeti ügynek több vonatkozásban oly sok szolgálatot tett tengelyhatalmak nagy súlyt helyeznek a folyamatban levő háború korlátok közé szorítására, és hogy különösen nagy érdekeik fűződnek a békének a Duna vidékén és a Balkánon való fenntartásához és biztosításához. Természetes, hogy ily körülmények között a *tengelyhatalmak is szívesen látták* a magyar—jugoszláv baráti közeledésnek ezt a megnyilvánulását és azt Délkelet-Európa békéje egyik biztosítékának tekintik."[6]

Világos tehát, hogy a magyar kormány ebben az ügyben a tengelyhatalmak szolgálatában és instrukciója szerint járt el. Meg is volt az eredmény: Jugoszlávia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez (1941. március 25.).

Később azután kiderült, hogy a jugoszláv nép a német barátsággal egyetértő burzsoá kormányt félreteszi. A tengelyhatalmaknak ez az elképzelése tehát nem sikerült, Hitler ezért Jugoszláviát katonailag megtámadja, s felhívja Magyarországot is az alig megkötött szerződés felbontására. Teleki ekkor politikájának teljes csődje elől menekül a halálba.

Teleki egyébként egyáltalában nem ellenezte Magyarországnak a tengelyállamokhoz való szoros kapcsolódását. A miniszterelnöki szék elfoglalását követően hűségnyilatkozatot tesz Hitlernek; 1940-ben kijelentette, hogy Magyarországnak az „*új európai rendbe beilleszkedve*" kell jövőjét kiépíteni. Mindez pontosan egyezik megelőző magatartásá-

[3] Dimitrov: A munkásosztály a fasizmus ellen. Budapest, 1945. 7—9 old.

[4] V. ö. Schöneburg, Karl Heinz: Die ideologischen Grundlagen der klerikal-faschistischen Entwicklung des Adenauerrégimes. Staat und Recht, 1959. 2. szám, 17. old.

[5] L. például: Válságban van-e a parlamentarizmus? (Az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának anketja.) Budapest, 1930.

[6] Kiemelés tőlem — B. J.

val is. 1920. december 16-tól 1921. április 15-ig ő volt az ellenforradalmi fasizmus miniszterelnöke. Ő hozta létre a faji alapon álló Numerus Clausus törvényt (1920. évi XXV. tv.). Később a Bethlen-kormány külügyminisztere. 1939. február 16-tól újból miniszterelnök. Nevéhez fűződik az ún. második zsidótörvény elfogadása is (1939. évi IV. tv.). Mindez szemléltető képet ad politikai állásfoglalásáról.

b) Az első világháború tapasztalatai és különösen a Szovjetunió, az első szocialista ország és az első: az 1918. évi szocialista alkotmány létrejötte erős befolyást gyakoroltak a burzsoá alkotmányok fejlődésére is. A dolgozó tömegek forradalmi hangulatának nyomására még a tőkés államok sem vonhatták ki magukat azoknak az eszméknek bizonyos hatása alól, amelyet a szocialista alkotmány kifejezett. Sok helyütt arra kényszerültek, hogy olyan új alkotmányokat hozzanak létre, amelyek nemegyszer demokratikusabb színt öltenek, mint az előző burzsoá alkotmányok. Gyakran egyenesen olyan kijelentéseket találunk bennük, amelyek látszólag az 1918. évi első szovjet alkotmány egyes rendelkezéseire emlékeztetnek. Mindez persze egyáltalában nem jelenti azt, hogy az imperialista államok e tételeket valóban érvényesíteni is akarták volna. Ellenkezőleg: az új burzsoá alkotmányoknak ezek a szólamai kifejezetten azt a célt szolgálták; hogy leszereljék a dolgozó osztályok forradalmi hangulatát és az imperialista kormányok ezáltal időt nyerjenek erőik rendezésére, erőszakszervezeteik további kiépítésére. A monopolkapitalista körök úgy számítottak, hogy amint ez megtörtént, az álarcot levethetik és felszámolhatják az imperialista törekvéseket akadályozó demokratikus intézményeket, a polgári alkotmányosság összes maradványait.

Lényegileg ebbe a körbe lehet sorolni többek között az 1919- ben elfogadott német (ún. „weimari") alkotmányt és az ugyanebben az évben kihirdetett finn alkotmányt, az 1920-ban megszületett csehszlovák osztrák, izlandi és észt alkotmányokat; az 1921-ben létrejött lengyel és jugoszláv alkotmányokat; az 1922-ben napvilágot látott ír, lett és litván alkotmányokat; az 1923-ban keletkezett román alkotmányt stb.

Az első világháborút követő burzsoá alkotmányfejlődés igazi képe azonban az 1930-as éveket követően bontakozott ki. Ennek a változásnak a tendenciáját világosan megmutatja a fasisztanémet államjogász Bornhak, aki 1935-ben (tehát már a fasizmus idején) megjelent könyvéhez 1934-ben írt előszavában a következőket írja: „Az alkotmányosság időszaka a parlamentarizmus elfajulásával együtt elmúlt. Az elmúltnak illik utánanézni olyan módon, hogy végigtekintünk annak fejlődésén. Minden fejlődésnek van sajátlagos jó oldala, nincs olyan emberi, ami csak ördögi, azonban a gyengeségek előtörnek és végül is bukáshoz vezetnek. Erről adjon ez a könyv visszatekintést. Legyen nekrológja az alkotmányosságnak és a parlamentarizmusnak Németországban, amely a weimari alkotmánnyal zárul." Könyvét a következőkkel fejezi be: „Közben a tarthatatlan konstrukció összeomlott, a weimari alkotmány tartóoszlopai, a parlamentáris rendszer megdőlt. Az épület többi része utána zuhant. Az egész még csak törmelékhalmaz. Mégis új élet virágzik a romokból."[7]

Hogy mi az az új élet, amelyről Bornhak oly lelkesen írt, azt magyar kortársa ugyancsak 1935-ben megjelent könyvéből is megtudhatjuk: „Az új alkotmányok alakulási irányzatára döntő hatással voltak: *a)* a demokráciából való kiábrándulás, *b)* a szociális kérdés nagy jelentősége és rendezetlensége, *c)* végre a nemzetközi helyzet kívánsága és a nemzetközi összeműködés csődje."[8] Az új alkotmányfajta tartalma: „... megtagadja a régi alkotmányok jellegzetes berendezéseit; neki nem kellenek egyéni alapjogok, nem kellenek pártok és parlamentarizmus; neki nem fontos az államforma. Az egyéni alapjogok csak korlátozzák az állam mindenhatóságát, a pártok megbontják az állam egységét és bizonytalanná teszik fejlődési irányát; a parlamentarizmus korlátozza az állam cselekvőképességét és megszünteti a vezető felelősségét... Az új állam berendezési alapja tehát a vezetési (Führerprinzip) elv, vagy tekintélyi kormányzat (Autoritäre Staatsführung)."[9]

Világos mindebből, hogy a burzsoá fejlődés egyenesen átvezet a fasiszta állam konstrukciójához, amelynek velejárói a vezér korlátlan személyi hatalma, a brutális állami önkény, a törvényesség nyílt félretétele. Mindez többféle formában valósulhat meg, de általában jellemző eszközök: az államfő hatalmának megerősítése, a parlamentarizmus háttérbe szorítása, a népképviseleti rendszer helyén a rendi képviselet gondolatának térhódítása; a mentelmi jog szűkítése, az interpellációs jog korlátozása, a kormány függetlenítése a képviseleti szervektől és széleskörű jogalkotási hatalommal való felruházása stb.[10]

A fasiszta állam különböző változatai ezeket az elképzeléseket variálják; a legdurvább változat a német és az olasz, hasonló megoldásokat mutat az 1933. évi portugál alkotmány. A fasizálódás tendenciáit tükrözi viszont a Quadragesimo Anno-ra szorosan épülő 1934. évi osztrák rendi jellegű alkotmány is.

A fasizálódási folyamat kisebb-nagyobb jelei egyébként ebben az időben más európai tőkés államok alkotmányváltozásaiban is megfigyelhetők. (Példák erre: a lengyel (1935), az észt (1937), a román és litván (1938), továbbá a szlovák (1939) alkotmánymódosítások, illetve új alkotmányok stb.)

III.

1. A magyar alkotmányreform gondolatának előtérbe jutását jelzi Egyed István már említett könyvének („Új irány a modern alkotmányokban") 1935-ben történő megjelenése.

---

[7] Bornhak, Konrad: Genealogie der Verfassungen. Breslau, 1935.

[8] Egyed István: Új irány a modern alkotmányokban. Budapest, 1935. 7. old.

[9] Uo. 9. old.

[10] Vö. uo. 51. old.

Ebben a könyvben Egyed nem vetette fel konkrétan a magyar alkotmányreform gondolatát, sőt éppen azt bizonygatta, hogy a magyar történeti alkotmány keretei között minden szükségessé váló változás megoldható. Ennek ellenére mégis olyan módon tárgyalta a kor alkotmányfejlődésének általános problémáit, hogy ezzel világossá teszi szándékát: a magyar alkotmány esetleges reformjához is le kívánja rakni az elméleti alapokat.

Egyed kifejezetten állást foglal olyan értelemben, hogy az Európa-szerte megnyilatkozó alkotmánymódosítások elsősorban világnézeti jellegűek, az alkotmányozók politikai szempontjai formálják az alkotmány sajátosságait. Mint írja, a fejlődés a liberális-demokrata világszemlélettel való teljes szakítást jelent: „a válságok áradatában nyugalmát vesztett emberiség lázasan keresi az állami berendezkedés új formáit. Még csak a körvonalai bontakoznak ki az új iránynak, még csak első kísérletekkel állunk szemben, de a körvonalakkal és kísérletekkel komolyan foglalkoznunk kell és meg kell állapítanunk jelentőségüket."[11]

Könyvével szorosan beleilleszkedik az új irányzat fő irányvonalába; a középpontban álló kérdések: „a rendi szervezet felújítása", „a szabadságjogok szűkítése", „a rendeletalkotó hatalom fokozása", „a kormányzói jogkör kiterjesztése" stb.[12]

2. E korszakban hazánkban különösen a publicisztika területén találunk hasonló jellegű megnyilvánulásokat. Jelentkeznek azonban már egyes jogászi jellegű munkákban is olyan fejtegetések, amelyek konkrétan foglalkoznak a magyar alkotmányreform során megvalósítandó új intézményekkel. E művek közül — anélkül, hogy azzal részletesebben foglalkoznánk — kiemeljük Kemenczy Gábor: „Vissza az ősi alkotmányhoz" című könyvét,[13] annál inkább, mert bár e munka nem tudományos igényű (burzsoá szempontból sem), hanem inkább ugyancsak publicisztikai jellegű, mégis elég határozottan felveti azokat a gondolatokat, amelyeket a későbbi művekben és a Teleki-féle alkotmánytervezetben is viszontlátunk.

Kemenczy alapgondolata, hogy a parlamentáris kormányzatot teljesen el kell ejteni (hatályon kívül kell helyezni az 1848. évi III. törvényt is), és vissza kell térni az azt megelőző kormányzati rendszerre. Nézetei mélyen reakciós jellegűek és a feudális rendszer elképzeléseire épülnek. Ki is jelenti, hogy „térjünk vissza a kor követelményének megfelelően kiépítendő ősi kormányzati rendszerünkhöz: az alkotmányos monarchia kormányzatához". Szerinte ezzel lehet szilárd alapot adni „úgy a jelen, mint a jövő nagy magyar politikájához".[14] Vissza akarja állítani a nádori méltóságot, a miniszterek elnevezésében vissza kíván térni a régi hagyományos elnevezésekhez és azt javasolja, hogy az országbíró (igazságügyminiszter) elnöklete alatt állítsák fel az államtanácsot, mint a nádori kormány állandó tanácsadó szervét. Állást foglal amellett, hogy létre kell hozni a külön egyetem végzettek választókerületeit, akik önálló képviseletet kapnának az országgyűlésen belül.

3. Mint már említettük: különösen az 1930-as évek vége felé élénkül meg az alkotmányreform körüli vita, amely azonban — mint erre már ugyancsak utaltunk — szinte kizárólag a legfelsőbb osztályok tagjait foglalkoztatja. Így többek között előadásokat tartanak az alkotmány ügyéről az Országos Nemzeti Kaszinóban is.

IV.

1. 1940-től kezdve találjuk meg a nyomát annak, hogy a miniszterelnöki széket elfoglaló Teleki most már „félhivatalos" formában napirendre tűzte az alkotmányreform előkészítését.

A Nemzeti Újság 1940. november 4-i számában számol be Telekinek a Magyar Élet Pártjában elmondott beszédéről. Ebben a beszédben — a tudósítás szerint — Teleki hangsúlyozta, hogy az esetleges alkotmányreform nem jelenthet más alkotmányformára való áttérést, hanem csak „az alkotmánynak a korhoz való megfelelő alkalmazását" tűzi célul maga elé. Kiemeli azonban: „A parlamenti rendszer olyan mértékig elfajult, hogy nélkülözhetetlenül sürgőssé vált egy országgyűlési parlamenti reform mint része egy alkotmányreformnak."

Nyilván a Teleki-beszéd nyomán e téma más cikkekben is hangot kap. Baranyai Jusztin a Nemzeti Újság 1940. november 17-i számában ugyancsak az alkotmányreformmal foglalkozik. Elképzelésének — Kemenczyhez hasonlóan — az az alapja, hogy vissza kell térni a kormányzás 1848 előtti formáira, „például a dicastériumok korszerűsítésével". Szinte természetes, hogy a Quadragesimo Anno által kijelölt irányban haladva ő is elengedhetetlennek tartja a társadalomnak hivatásrendi alapon történő megszervezését. Feudális jellegű államszervezeti elképzelései szerint az országgyűlést egyébként a megyékre kell alapozni.

Ugyancsak a Nemzeti Újság november 24-i számában Tóth László foglalkozik részletesen ezzel a problémakörrel. („Reform vagy forradalom.") Ő is az 1848 előtti intézmények folytatását, megreformált újraélesztését tartja helyesnek. Elképzelésének középpontjában ugyancsak a hivatásrendiség gondolata áll. Kiemeli a vármegye szerepének növekedését, erre kívánja felépíteni az országgyűlésen belül a politikai szerepkört megvalósító alsóházat. A felsőházban viszont — mint írja — „változatlanul kellene hagyni a főméltóságok és különösen az egyházak szerepét, s érvényesíteni kellene a társadalmi erők arányosságát mezőgazdasági és munkáskamarák útján". A felsőháznak lenne szerepe a „politikamentes" gazdaságitársadalmi és szellemi irányítás.

2. Ilyen előzmények után kerül szóba az országgyűlés képviselőházában az alkotmányreform ügye.

A költségvetési vita során 1940. november 26-án felszólaló vitéz Imrédy Béla teszi fel a kérdést, hogy mi is történt ezen a területen. Aggá-

[11] Id. mű 7. old.
[12] Vö. id. mű 58. old.
[13] Budapest, 1936.
[14] Hiv. mű 37. old.

lyát fejezi ki a képviselőházon kívül folyó alkotmányelőkészítői munkálatok felett, de ugyanakkor a maga részéről leszögezi azokat az alapelveket, amelyeket az alkotmányreform során nézete szerint érvényesíteni kellene. Az általa kifejtett alapelvek — a lényeget nézve — alig különböznek azoktól, amelyekről az előzőekben megemlékeztünk. Annyiban mégis, hogy Imrédy a fasizmus nyíltabb formái felé mutat: közvetlenebbül gondolja megvalósítani a magyar államberendezkedésben is azokat az intézményeket, amelyeket az olasz és a német fasizmus alakított ki. Azt hangoztatja, hogy „új szociális munkaállam alkotmányát kell létrehozni". Ez viszont egyenes utalást jelent elsősorban az olasz és a spanyol intézményekre. Tartalmilag is ennek megfelelő álláspontot fejt ki: szükségesnek látja a miniszterelnök hatáskörének bővítését, a minisztertanácsnak a miniszterelnök alá való rendelését; az elsőrendű feladat a hivatási összetartozás alapján kialakított hivatásrendi szervezetek létrehozása.[15]

Teleki a költségvetési vita során a december 3-án tartott záróbeszédében foglalkozik az alkotmányreform ügyével és válaszol Imrédynek is. (Az általa kifejtett nézetekkel majd a következőkben: az alkotmányreform részletesebb ismertetése során fogunk foglalkozni.) Teleki mindenesetre kijelentette az országgyűlés előtt is, hogy valóban foglalkozik ilyen jellegű munkálatokkal, de azok egyelőre csak az előkészítés stádiumában vannak: az előzetes elaborátumokat elküldötte a minisztereknek, néhány jogásznak, hogy előzetesen tájékozódjék álláspontjukat illetően. Újólag hangsúlyozza — mint előző beszédében is —, hogy alkotmányreformon nem a magyar alkotmány életformájának átalakítását érti. Az alkotmány marad, az életforma csak adaptálódik a jelen körülményekhez. Ez alkalommal is világosan, félreérthetetlenül szól viszont arról, hogy az eddigi „atomizált népképviseleti elvről" át kell menni a „közösségelvre", hogy „fontos a végrehajtó hatalom nagyobb stabilitása", hogy „a véleményeknél ne a számszerűség döntsön, hanem a véleményeknek, felfogásoknak súlya, értéke", kiemeli, hogy „az új alkotmánytervezet figyelemmel lesz a fassiók és korporációk munkájában érvényesülő elvekre, rendszerekre."[16]

V.

A sajtóutalások és az országgyűlési naplók tanulmányozása alapján már évek óta felfigyeltünk az előzők szerint megszületett Teleki-féle alkotmányreformra, azonban hosszú időn keresztül nem sikerült annak szövegét megtalálnunk. Az országgyűlési irattárban és a levéltárban végzett ilyen kutatásaink sem vezettek eredményre.

Végre több eredménytelen kísérlet után az esztergomi prímási levéltárban, a 8497/1940. sz. csomóban találtunk egy sokszorosított iratot, melynek címe: „*Alkotmánymódosítás tervezete. I. rész. Országgyűlés.*" Ugyanezen irat mellett kezelik Serédi Jusztinián által a tervezetre adott, sajátkezűleg írt, 1940. november 20-án kelt választervezetet is, melyből megállapítható, hogy Teleki az említett alkotmánymódosítási javaslatot 1940. november 15-én küldötte el hozzá észrevételezés céljából. Ugyancsak ott található meg Drahos János kanonoknak[17] Serédihez írt feljegyzése, melyben rövid szakvéleményt ad.

Ezek a körülmények kellően megerősítik a szóban forgó sokszorosításnak a hitelességét, és így megalapozottnak látjuk, hogy annak alapján foglalkozzunk a témával.

Megjegyezzük, hogy az eredetit — vagy más másolatot — azóta sem találtak. Megjegyezzük továbbá, hogy bár a szóban forgó alkotmánytervezet kifejezetten utal arra, hogy a kormányzati és a miniszteriális intézményeket érintő alkotmánymódosítással Teleki külön fejezetben kíván foglalkozni, az erre vonatkozó anyagnak — tudomásunk szerint — eddig még senki sem tudott a nyomára jutni. Joggal feltételezhető, hogy ez a folytatás talán el sem készült. A torlódó külpolitikai események és Teleki 1941. április 4-én bekövetkezett halála ezt a munkát félbeszakította.

Az alkotmánytervezetnek a fentiekben körülírt része mindenesetre magában foglalja az alapvetéseket. Egyébként is olyan önálló egésznek tekinthető, amelyből az egész alkotmányreform fő vonásaira vonatkozóan megfelelő következtetéseket lehet levonni.

VI.

1. A Teleki-féle alkotmánymódosítási javaslat első részében az *alapvetéssel* foglalkozik. Elsősorban — mint arra már más vonatkozásban utaltunk — azt hangsúlyozza, hogy a szándékolt reform az alkotmánytörvényekben eddig rögzített elvekben nem kíván intézményes változásokat tenni, hanem azok alapvető megváltoztatása nélkül (sőt éppen ellenkezőleg, annak érdekében, hogy az „alkotmány lényege, élő ereje megóvassék") akar különböző reformokat bevezetni. Ezután szól — és az alkotmány egész koncepciója szempontjából ez adja meg a fővonalat — a reform „világtörténeti és Európa-történeti" okairól. Négy ilyent említ:

a) Abból indul ki, hogy össze kell egyeztetni a magunk magyar fejlődését az emberiség jelen korának eszmeharcaival, hangulataival, értékeivel. Mint mondja, azért, mert „a világ, a fehér emberiség és Európa óriási anyagi, szellemi és lelki átalakuláson megy át, amelynek kezdetén vagyunk".

b) A fő cél szerinte: megvalósítani a „közösség koreszméjét", mégpedig tekintettel arra, hogy a valódi közélet természetes formáit a közösség még nem találta meg, olyan módon, hogy „a szervezett állam apparátusa kell hogy pótlólag, egyelőre helyébe lépjen és minden legkisebb részére kiterjedőleg szervezzen és szabályozzon".

[15] Az 1939. évi június 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának Naplója. 8. köt., 862. oldaltól.

[16] Hiv. országgyűlési Napló, 1188. és köv. oldalak.

[17] Drahos János pápai prelátus, esztergomi kanonok volt, a Horthy-korszak végén érseki általános helytartóként működött.

c) Arra hivatkozik, hogy a történelmileg kialakult helyzet visszaadta a magyarságnak a török hódoltság előtti szerepét a Duna-medencében; amint írja: „Fogyatkozott viszonylagos hatalommal, de földrajzi helyzeténél fogva nagy lehetőségekkel; történelmünknél fogva, ha ezt meg nem tagadjuk, magasztos hivatással, mely példaadóvá lehet a világ és Európa új életformáinak kiformálásában; Európa e részének bonyolultabbá vált néprajzi képénél fogva új vagy újra kelthető tartalmak kialakításának, életrekeltésének, elmélyítésének lehetőségeivel, ember-, nép- és nemzetnevelő feladataival."

d) Végül kiemeli, hogy „Európa világhatalmi életformája — a demokratikus liberalizmus — megszűnt létezni és vele együtt a közélet politikai és parlamenti formái is". Ebből azt a következtetést vonja le, hogy vissza kell térni a municipalizmus alapjaira, „amit már megkezdettünk, de nem vittünk eddig következetesen keresztül".

Végül kijelenti azt is, hogy ilyen körülmények között az alkotmányreform minden szempontból indokolt és természetes, mégpedig gyökeres közigazgatási reformmal együtt.

2. Teleki fejtegetései során hivatkozik arra, hogy nem követhetjük a német vagy olasz példát, nem vezethetjük be a nemzetünk jellemvonásaival ellentétes totalitárius egypárt-rendszert, hanem speciális s a nemzeti jellemvonásoknak megfelelő új rendet kell kiépíteni. Konkrét javaslatai viszont — mint látni fogjuk — éppen nem ezt a tendenciát igazolják.

Az egész bevezető rész egyébként lényegében az „ezeréves alkotmány" közismert ködösítésére épül. Nincs benne semmiféle társadalmilag vagy történelmileg megalapozott érvelés. A tervezet lényege azonban a részletesebb javaslatokban eléggé kirajzolódik.

3. A Teleki által elképzelt *alsóház* két alapvető elemből: „egy politikai, a vármegyék által választott elemből és egy gazdasági, hivatásrendi elemből" tevődne össze. Ez a két fő elem tette volna ki az alsóház 90—91 százalékát. Ehhez járultak volna — mint harmadik elem — az egyetemek összes végzettei által választott képviselők. Megállapítása szerint „az alsóház tehát így alakulna: megyék választottai 50—55 százalék, hivatásrendek választottai 38—42 százalék, egyetemet (főiskolát) végzettek választottai 8 százalék".

Kijelenti, hogy ez a rendszer valósítaná meg az emberek között a helyes *értékdifferenciát* is olyan módon, hogy egyeseknek *pluralitást* adna. A megyékben és a városokban ugyanis mindenki szavazna, akinek választójogosultsága van. A hivatásrendhez tartozók ezenfelül még egyszer szavaznának (a hivatásrend képviselőinek megválasztásánál), tehát két szavazatuk lenne. Azok pedig, akik egyetemet, főiskolát végeztek, még harmadszor is szavaznának, vagyis három szavazatuk lenne.

Felveti azt is, hogy amennyiben szükséges lenne a fentiek mellett részben mégis fenntartani a közvetlen választási rendszert, úgy a képviselők egy részét kb. 8 nagy választókerületben, listás választás alapján kellene megválasztani. Ez esetben az alsóház összetétele kb. így alakulna: 32 százalék megyei, 30 százalék hivatásrendi, 30 százalék lista alapján választott és 8 százalék az egyetemet végzettek által választott képviselő.

4. Részletesen kifejti álláspontját a *hivatásrendek* jellegére vonatkozóan is. Abból indul ki, hogy a hivatásrendek egyrészt gazdasági, másrészt egyéb foglalkozási ágakat ölelnek fel. Szerinte nagyjából a következő hivatásrendeknek kellene az alsóházban helyet biztosítani: „mezőgazdasági őstermelők rendje, ipari rend, bányászati és kohászati rend, kereskedelmi és hitelügyi rend, közlekedésügyi rend, szabadfoglalkozások rendje, járadékosok rendje (nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok, magánzók rendje)." Utal arra, hogy e vonatkozásban fel kell használnunk az eddigi példákat. Kiemeli, hogy „az egyes hivatásrendekbe mindenkit együttesen be kell foglalni: *munkaadót és munkást*, szellemi irányítót, kereskedelmi alkalmazottat, technikai vezetőket, tanulatlan munkásokat, tanoncokat és minden más foglalkozásban minden rangú-rendű foglalkozás részesét a közös munkának". A hivatásrendi érdekképviseleteknek a parlamenti képviseltetésen és annak megválasztásán kívül nagyon sok egyéb funkciót is el kell látniuk: „az anyagi államigazgatás szerves részei kell, hogy legyenek, amelyek az államgépezettel összefonódva a termelés szabályozását, az egyéni gazdaságok munkáját szolgálják és irányítsák."

5. Röviden leírja elképzeléseit az *országgyűlési munka* jellegének megváltoztatásáról is. Úgy látja, hogy ez az alkotmányreform egyik lényeges része lenne. Fő tételei: az országgyűlés csak rövid kerettörvényeket alkosson; a plénumban meg kell szüntetni az interpellációt, mert az lejáratja a kormány tekintélyét; szigorítani kell az összeférhetetlenséget, mégpedig azzal, hogy az ezzel kapcsolatos ügyekben az országgyűlési képviselőkből, bírákból és más (a gazdasági élet területéről) megválasztott tagokból álló bíróság ítélkezzék.

Elgondolása szerint létre kell hozni az alsóházban egy kb. 60 tagú állandó bizottságot (államtanács). Ez átvenné az országgyűlésnek azokat a feladatait, amelyek a kormányzat ellenőrzésére vonatkoznak.

6. Javaslatai szerint feltétlenül meg kell tartani a *felsőházat*. Ezt a történelmi hagyományokon felül elsősorban azzal indokolja, hogy vannak a magyar társadalomnak olyan tényezői, amelyek a reform folytán nem kaptak (vagy nem kaptak elegendő) befolyást az alsóházban, holott feltétlenül olyan súlyúak, hogy indokolatlan lenne őket a magyar törvényhozásban háttérbe szorítani. Ezek között elsősorban a papok rendjét, az egyházakat emeli ki. Mint új intézményt gondolja létrehozni az anyák rendjét, akiknek képviselői ugyancsak a felsőházban kapnának helyet. Fenn kell tartani szerinte az államfő által kinevezettek kategóriáit is, változatlan formában és terjedelemben. Fenn kell tartani a nagyobb gazdasági egységek képviselőinek helyét a felsőházban; ilyen tag lenne többek között a Nemzeti Bank elnöke,

alelnöke, vezérigazgatója stb. Felveti azt a lehetőséget, hogy a régi főnemesi képviseletet meg lehetne szüntetni és létre kellene hozni a „nemesek és vitézek rendjét", amely megfelelő arányú képviseletet kapna. Ugyancsak indokoltnak tartaná azt is, hogy a közalkalmazottak hivatásrendi szervezete is kapjon helyet a főrendiházban.

7. Befejezésként röviden arra utal, hogy nemzetiségi címen szükségtelen lenne akár az alsóházban, akár a felsőházban bárkinek helyet biztosítani, hiszen a különböző kategóriákban a nemzetiségek is megfelelően képviselve lennének.

8. Serédi már említett választervezete szerint a lényeget illetően egyetért a Teleki-féle elgondolásokkal és csak egyes részletekre tesz észrevételeket. Így többek között az alsóházban növelni kívánja a hivatásrendi képviselők számarányát; javasolja külön hivatásrendként kezelni az erdészetet, a köztisztviselőket, a pedagógusokat stb. Ellenzi a listás választásnak akár csak korlátozott fenntartását is és kiegészíteni javasolja a felsőház tervezett összetételét, a társadalmi és népjóléti intézmények vezetőivel, a katonaság legfőbb vezetőivel. A Drahos-féle feljegyzés a fő vonalakat illetően ugyancsak nem tartalmaz lényeges módosításokat.

9. A Teleki-féle alkotmánytervezetnek fentiekben vázlatosan ismertetett tartalma részletesebb elemzés nélkül is mutatja, hogy mind Telekinek, mind tanácsadóinak, az egész kormánypártnak és az egyháznak az elképzelései az államberendezkedés, az állami intézmények vonalán is szervesen beleilleszkednek a fasizmus stabilizációját szolgáló törekvésekbe.

Teleki az egyébként is igen zavaros tervezet szövegében szólamszerűen gyakran hivatkozik a „magyar történelmi hagyományokra", „különleges nemzeti sajátosságainkra". Ez azonban nem más, mint ideológiai ködösítés; javaslatának tartalma pedig egyrészt a Quadragesimo Anno eszméit használja fel, másrészt szervesen beleilleszkedik abba a sorba, amelyet az olasz, a spanyol és sok vonatkozásban a fasiszta német államberendezkedés reprezentál.

Alkotmányreformjának reakciós jellegét különösen aláhúzza az a körülmény, hogy ebben az időben már ismeretesek voltak világszerte az 1918-tól kezdődően megszületett sok éve továbbfejlődő szocialista alkotmányok, ezek között az 1936. évi szovjet alkotmány is, amely éppen a fasizmus megerősödése idején mutatott példát arra, hogy miként lehet és kell az emberi fejlődésnek megfelelően, a demokratizmus jegyében és szellemében az állami élet legfőbb törvényét megalkotni.

VII.

Az előzőekben említett parlamenti vitát követően egy ideig még tovább gyűrűzött a magyar közéletben az alkotmánymódosítás problémája.

A Nemzeti Újság december 15-i száma újból Tóth László cikkét közli „A parlamenti reform és a vármegye" címen. Ez nem vetett fel új gondolatot, sürgeti azonban a kérdés megoldását.

1941. január 22-én és 28-án az Országos Nemzeti Klubban tartottak vitát az alkotmánymódosítás kérdésében. A vita előadója Mikecz Ödön volt.[18] A vita során nem alakult ki egységes álláspont a tekintetben, hogy szükség van-e alkotmánymódosításra vagy sem. Az előadó és a felszólalók többsége az alkotmánymódosítás szükségessége mellett foglalt állást és ki is fejtették ezzel kapcsolatos elgondolásaikat, amelyek kivétel nélkül a Teleki-féle irányvonalon maradnak.

Az előadó egyébként abból indult ki, hogy azért is foglalkozni kell e problémával, mert maguk a választótömegek nem képesek e téma tekintetében önálló véleményt kialakítani, s ezért szükséges a közvéleményt előre előkészíteni. A felszólaló Lázár Andor[19] pedig felhasználja az alkalmat arra, hogy támadja a választójog széleskörű kiterjesztését. Azt javasolta, hogy az alsóházi választások során a községek elektorokkal vegyenek részt a képviselők kiküldésében.[20]

*

A következő hónapokban azután az alkotmányreform ügye háttérbe került, Teleki halálával pedig a miniszterelnöki hivatalt elfoglaló Bárdossy László már bemutatkozása alkalmával jelzi, hogy a témával a kormányzat az idő szerint nem kíván közvetlenül foglalkozni.

Ennek oka nyilván többek között az is, hogy ebben az időszakban már új, közjogi probléma foglalkoztatja a magyar uralkodó osztályt: élesen előtérbe kerülnek Horthy dinasztikus törekvései, a kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése, sőt ezen túlmenően Horthy kísérletei arra, hogy magát (vagy később legalább az unokáját) királlyá koronáztassa. Ez is olyan témakör, amelyet indokolt lesz az eddiginél részletesebben megvizsgálni és feltárni.

Beér János

[18] Mikecz Ödön 1938-ban igazságügyminiszter, országgyűlési képviselő.

[19] Lázár Andor 1932—1938-ig igazságügyminiszter.

[20] Az egész anyagot tartalmazza: Az alkotmányreform. Budapest, 1941.

A „Szent Korona Tan" kialakulásához

A XV. századbeli magyar államfelfogás és szellemtörténeti jogtörténetünk

Jogtörténetírásunk szorosan vett szellemtörténeti periódusának legjellegzetesebb alkotása az az új szentkorona-elmélet, amelynek Eckhart Ferenc 1941-ben adta meg a végső formulázását. Ebben az új elméletben az egyik alappillér az, hogy a XIV—XV. században Magyarországon is meggyökeredzett az egyházi eredetű organikus államtan. A kérdés vizsgálatánál elkerülhetetlenül szükséges annak vizsgálata is, mi ennek a szellemtörténeti új szentkorona-elméletnek a tartalma, miképpen keletkezett és milyen tartalmat adott az általa használt *organikus államtan*-fogalomnak.

A szellemtörténeti irány új szentkorona-elmélete Eckhart Ferenc 1941. évi könyve[1] szerint: a középkori Magyarországon két eszme terjedt el és haladt párhuzamosan, majd összeolvadt az életben is és a Hármaskönyvben is. Az egyik a *korona-eszme* a királyt, királyi hatalmat, államot szimbolizáló koronáról, amely I. István óta élt és terebélyesedett, — a másik: az *organikus államfelfogás* vagy államtan, amely a XIV—XV. században vált nálunk általánossá. Verbőczynél történt meg a *két eszme egyesítése* — a szentkorona-*tanban*. Ennek az új szentkorona-elméletnek a régi szentkorona-tannal szemben döntő jellegű alappillére a XV. századbeli organikus államszemlélet, amelynek kellő megvilágítása végett egy pillantást kell vetnünk a másik pillérnek, a korona-eszmének és az *eszme-egyesítés* elméletének szellemtörténeti felépítésére.

A *korona-eszmének* a királyság kezdetéig való visszavezetése előfordult már Timonnál — anélkül, hogy nagyobb súlyt helyezett volna a kérdés e kezdeti fokozatára. Timon nem is hivatkozott csak a XII. század végétől előforduló okleveles szóhasználatra. Ezt a mintegy két évszázados hézagot Bartoniek Emma akként pótolta, hogy gondosan összeszedte István törvényeitől kezdve a legendák és história-maradványok szövegéből a koronára vonatkozó részeket. A XIII. századtól kezdve pedig az oklevelek tömegére hivatkozva jutott el Bartoniek arra a végkövetkeztetésre, hogy a korona I. István óta mindenkor a magyar állam szimbóluma volt.[2] Ez oklevélkutatásait folytatta későbbi munkáiban, végül 1938-ban megjelent könyvében már külön fejezetet kapott a *szentkorona-eszme középkori története*.[3] Ezzel készen állott a leendő új szentkorona-tan egyik alappillére. Később Eckhart a maga művébe, tanának egyik oszlopaként, be is építette.

Az *eszmék egyesítésének* a gondolata többfokozatú átalakuláson ment át az Eckhart-könyvbeli végleges fogalmazás előtt. Legelőször *Concha* kapcsolta össze 1895-ben — egyelőre teljesen határozatlanul és gyengén — a szentkorona közjogi tanításokkal az egyházi eredetű *organikus államfelfogást*.[4] Kiemelem már e helyütt, hogy Concha is — a szellemtörténeti irány írói is általában, különösen pedig Eckhart Ferenc is — a szentkorona-elmélettel kapcsolatban az organikus államtan (felfogás, szemlélet) alatt mindenkor félreértést kizáróan az egyházi eredetű „corpus mysticum Christi" elméletnek az egyházi közösségről az államra is átvitt ágazatát értették.[5] Az állam, az ország is ez elmélet szerint egy „corpus politicum", amelynek feje a király, tagjai az alattvalók. Ez a fogalom értendő tehát az alábbiakban mindenkor, amidőn az organikus államtan kerül szóba. Nem is annyira Concha, mint inkább Timon Ákos osztrák centralista bírálóinak egyike, *Fr. Tezner* volt az, akinél az eszmeegyesítési gondolat gyökerei e vonatkozásban a század elején legelőször felbukkantak. Tezner szerint Timon szentkorona-elmélete nem magyar eredetiség — hanem az államnak egy világi és egyházi képzetekből összenőtt, a „mysterium Christi" fogalmához kapcsolt középkori felfogása.[6] Tezner után *Mályusz Elemérnél* jelenik meg nálunk 1931-ben a szentkorona-elmélettel kapcsolatban ez az *„eszme-összeolvadási* gondolat" — egyelőre még a társadalmi fejlődéstől elkülönítés nélkül olyanformán, hogy a „késő középkorban mindenütt uralkodóvá lett" organikus államtan sok más gondolatelemmel, így „például a középkori társadalmi szerződés-felfogással együtt része volt az akkori világnézetnek . . . A rendi fejlődés és az említett gondolatelemek párhuzamosan haladtak . . . míg végül Verbőczy a politikai események hatása alatt tudatosan összeolvasztotta őket".[7] Mályusz Elemérnek ez a felfogása akkor még nem vált általánossá. Még a *Hóman—Szekfü: Magyar Történet* 1935. évi második kiadásában a szentkorona-elmélet ugyanúgy fordul elő, mint ahogy azt Hajnik és Timon konstruálták Verbőczyre hivatkozva. Nagyot lépett azonban előre (vagy visszafelé?) a Szent István halálának 900. éves fordulójára kiadott Emlékkönyv-beli tanulmányában *Nagy Miklós*. Nagy Miklós kifejezetten az államról mint organizmusról Aquinói Tamás tanításai nyomán kifejlődött felfogást látja a Verbőczy szentkorona-tanában;

---

* A szerkesztő megjegyzése: E tanulmány részben előadásra került a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya és a Magyar Történelmi Társulat 1959. június 10-én egyes XV. századbeli társadalom- és jogtörténeti kérdésekről rendezett közös vitaülésén. Mint vitaindító-anyagot közöljük.

[1] Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp. 1941.

[2] Bartoniek Emma: Corona és Regnum. Klny. a Századok LXVIII. évf. 7—8. számából. Bp. 1934, 18. old. (Röv.: Bartoniek 1934).

[3] Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. év. n. (1938) 67—84. old.

[4] Concha: Politika. Bp. 1895. I. köt. 239. old.

[5] Eckhart i. m. 159—167. old. (az alábbiakban, a szövegbeli utalásnál is így idézem: „Eckhart 159.")

[6] Fr. Tezner: Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik, Wien, 1907, 11. old.; idézi Timon Ákos: Magyar Alkotmány és Jogtörténet Bp. VI. kiad. 1919. 520. old.

[7] Mályusz Elemér: Az Eckhart-vita. Századok, 1931. évf. 416. old.

visszatér Tezner felfogásához, hangoztatja is, hogy Tezner felfogása a helyes Timonéval szemben, az eszmeegyesítésből születő koronatant pedig ugyanúgy, mint Mályusz, Verbőczy tudatos válogató és konstruáló munkájaként fogja fel. Verbőczy szerinte „egybeillesztette . . . a magyarságnak keletről hozott szabadságeszményéből kijegeczesedett tételeket" — továbbá a külföldi elveket . . . „a teokratikus színezetű középkori organikus államtan kezdetleges elveit" — *„egybeolvasztotta a szerződési és az organikus államelméleteket"*, mégpedig úgy, hogy a maga szentkorona-tanába a szerződési elméletből „hozzávette a hatalomnak a nemzettől való származásáról és átruházásáról szóló tanítást."[8]

A Szent István „emlékévre" így kialakultak a szellemtörténeti új szentkorona-tan összes elemei — a szentistváni Intelmektől kiinduló koronaeszmének Bartoniek Emma által fölépített története, egyfelől —, másfelől a Verbőczy-féle koronatanhoz a teokratikus-tomisztikus organikus államtan hozzáépítése Nagy Miklósnál. Zavaró elem ebben egyedül a Verbőczy-féle hatalom-átruházás volt — amelyet nehezen lehet összeegyeztetni a teokratikus-tomisztikus államfelfogással, az államban a fej és tagok képével. *Eckhart Ferenc* volt az, aki 1941-ben megjelent könyvében ezeken az alapokon a szellemtörténeti irány végleges szentkorona-tanát megkonstruálta. A Tezner—Mályusz—Nagy Miklós-féle eszmeegyesítési tevékenységből kivetette a szerződési és hatalomátruházási oszlopot — helyébe tette a *korona-eszmét* — és ennek az *organikus államtannal* való összekapcsolását találta meg Verbőczynél. Ebben az új szentkorona-tanban a tomisztikus államelmélet és az eszmék egyesülése a lényeg — viszont háttérbe szorul a hatalomátruházásról szóló tanítás, amelyet Eckhart szerint Verbőczy a nemesi egyenlőség alátámasztása céljából foglalt bele a történeti elbeszélésbe (Eckhart 200—207. old.).

A jelen tanulmány a cím szerint a XV. századra korlátozódik, és így nem térek ki sem a Verbőczy-féle szentkorona-tanra, sem annak a szellemtörténeti irány kialakította formájára. Minthogy azonban ennek az új formának döntő eleme az, hogy a XV. századi magyar politikai életben és gondolkodásban az organikus államtan élt és meggyökerezett — szükséges annak vizsgálata, milyen szilárd az új tannak ez az egyik oszlopa. Mutatja ennek szükségességét az is, hogy történettudományunkban Mályusz Elemérnek egy újabb jelentős tanulmánya szerint él az a felfogás, hogy Magyarországon a XV. században az organikus államtan fejlődést, „térhódítást" mutatott, sőt „érvényesült" is. Kérdés tehát — milyen adatok és bizonyítékok alapján állapította meg Eckhart 1941-ben és milyen újabb adatok alapján erősítette meg Mályusz 1958-ban, magáévá téve Eckhart régebbi eredményeit is —, hogy a XV. században az organikus államszemlélet érvényesült Magyarországon.[9]

Eckhart 1941. évi könyvének első felét kitölti a korona-eszme magyar és külföldi középkori története. Magyar vonatkozásban Bartoniek koronaeszme-történetének elvi alapját annyiban bővíti, hogy annak az egyházi eredetről vallott felfogását kiegészíti egy új vonással, *a faji jelleggel*. Eckhart szerint a koronaeszme a magyar oklevelekben a nyugat- és közép-európai államokétól eltérő formában jelentkezik, éspedig a magyar államszervezetnek a többiektől eltérő jellege folytán. *Deér Józsefnek* 1934-ben megjelent munkájára hivatkozva ezt az eltérő jelleget abban látja Eckhart, hogy a magyar alkotmányfejlődést a „magyar nemzet török *faji jellegére visszavezethető*" nagy királyi hatalom jellemzi (34. old.). Az így, egyházi és faji alapon Szent István Intelmeitől elindított korona-eszme XV. századbeli lényegét egyébként Eckhart ugyanúgy foglalja össze, amint már Timon tette: a korona a magyar állam személyiségét jelenti, az állami hatalom alanya, a külföld felé is, az alattvalók felé is. (104., 141. old.)

A korona-eszme e történetének tárgyalása után, könyvének 9. fejezetében tér Eckhart „az organikus állameszmére". Módszere már kezdettől fogva különleges. Avégből, „hogy a magyar organikus államfelfogás gyökereit tisztán láthassuk" — Gierke feldolgozásának az ismertetését ígéri. Ismerteti is főképp Gierke, Troeltsch és Dempf művei alapján, lényegében ugyanúgy a Pál apostol tételein és Aquinói Tamás elméletén alapuló teokratikus-monarchikus államfelfogást (161., 169. old.), amint azt Nagy Miklósnál láttuk. Felvetődik ezzel kapcsolatban az a kérdés, vajon ennek az államfelfogásnak a XV. századbeli előtérbe állítása a történelmi valósághoz közel áll-e vagy talán inkább az 1879. évi *Aeterni Patris* encyklikával felemelt, szinte dogmatizált új tomisztikus államfelfogásnak a középkori magyar államra való visszavetítése-e? Vajon a késő középkorban, a XIV. századtól kezdve Wycliff, páduai Marsilius tanításai, a huszitizmus nyomán ez a tomisztikus teokratikus államfelfogás nem szorult-e már Európa-szerte háttérbe? A kérdést felvetve — taglalásába ezúttal nem bocsátkozom. Elégedjünk meg azzal, hogy Eckhart ebben a korban nálunk éppen ezt az organikus államszemléletet látja uralkodónak (majdan beolvasztottnak) — és éppen ennek a magyarországi egyházi gyökereit kutatja. Kutatói módszerének alapelvét is kifejti:

„Ha az organikus államszemlélet nyomaival Európa-szerte találkozunk, *eleve feltehetjük*, hogy ennek az egyházi eredetű gondolatnak nálunk is *gyökeret kellett vernie*, hiszen a műveltség hordozói hosszú időn át nálunk is kizárólag egyháziak voltak. A magyar organikus szemlélet egyházi gyökereit, fölösleges ugyan külön kimutatni, egy-két közvetlen bizonyíték mégis megerősítheti állításunkat." (176. old.; az én aláhúzásom. *S. M.*)

Eckhart kiindulópontja tehát az az „eleve feltételezés" —, hogy van e században egy „magyar organikus felfogás" —, amelyről Eckhart szerint *Gierké*ből tudhatjuk, hogy azonos a tomisztikus-

[8] Nagy Miklós: A szentkorona eszméje. Szent István Emlékkönyv, Bp. 1938, 290. old.

[9] Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. (Klny. a Századok 1957. évi számából.) Bp. 1958.

teokratikus államszemlélettel. Ilyen kiindulás után Eckhart mégis rátér a „magyar organikus szemlélet" bizonyítására, majd a következő fejezetben *„A korona-eszme és az organikus szemlélet összeolvadását* és Verbőczy szentkorona-tanát" tárgyalja. Bizonyítási eszközei: oklevelek és törvények — amelyekben a *corpus*, a *membrum* szavakat, sőt a *fej és tagok* képét is használják az állam, az ország, a korona és a rendek valamely vonatkozásában. Tíz éven átszámos oklevelet vizsgált át Eckhart könyvének előszava szerint — rendelkezésére állottak a korábbi bőséges oklevélkutatások eredményei is. Ezek alapján válogatás és tartalmi értékelés nélkül idéz a szövegekből, és ahol a corpus vagy a membrum, vagy pláne a fej és tagok hasonlata előfordul, ott nyomban bizonyítékot lát az organikus szemléletre. Ezt a bizonyítási módszert Mályusz Elemér is helyesnek tartja ebben a vonatkozásban és alkalmazza is említett tanulmányában. Az organikus államtan érvényesülését látja Mályusz is abban, hogy „az ország testét, a *corpus regnit* emlegették" — ha egy várost „membrum regni"-nek neveztek —, az organikus államelmélet fejlődéséről tanúskodik, szerinte, ha egy kancelláriai körlevélben Vitéz János egyes főurakat az ország *főtagjainak* címez. Az organikus elmélet jelét látják Eckhart (180., 181. old.) és Mályusz is különösen az 1435 : II. decretum és Albert 1439. évi decretuma ama kifejezésében: „totum corpus regni", amely megtalálható más törvényekben is.[10] Ezek közül éppen az 1439. évi decretum az akkori államszemlélet kérdésében sokféle szempontból érdemel méltatást — de ezúttal elsősorban csak e szavak helyes értelmezése tekintetében kell szóvátennem Eckhart és Mályusz módszerét és következtetéseit.

Ez az oklevél-értelmezési módszer kizárólag az okirat szavát (corpus, membrum) nézi és levonja abból az általános elvet: organikus államszemlélet. Figyelmen kívül hagyja ez a módszer elsősorban azt, hogy az okleveleket osztálytársadalomban osztályokhoz tartozó emberek állították ki. Valamely osztály egy tagjának vagy az egész osztálynak a felfogása azonban még nem általános, és különösen nem általánosan *érvényesülő* felfogás. Sőt, egy osztályon belül is egy-egy rétegnek más és más lehet a felfogása. — Eckhart az organikus gondolatot találja Mátyásnak 1463-ban az erdélyi rendekhez írott levelében, amely az országgyűlés honvédelmi rendelkezéseihez való hozzájárulást azzal a szólammal is követeli, hogy az erdélyi rendek mint az ország tagjai, engedelmeskedjenek a fej rendeleteinek. Vajon ez a levél alkalmas-e annak az igazolására, hogy a pápaság ellen következetesen határozottsággal fellépő Mátyás az Aquinói Tamás teokratikus államszemléletének a híve volt? Egy akkor elterjedt hasonlatot használ a levél az *uralkodói igény* díszítéséül. A rendekben kétségtelenül más felfogás uralkodott — azt mutatja ellenkezésük a királyi igénnyel szemben, majd később mutatta az erdélyi rendek nyílt lázadása (1467).

[10] Mályusz i. m. 16., 98—100. old.

Bartoniek Emma rövid tanulmányában oldalszámra tömegével sorolta fel egymásután a korona, corpus stb. szavakat használó okleveleket — de hozzátette, hogy a történelmi valóságot „csak az elbeszélő forrásokkal, vagyis minden természetű forrással ellenőrizve" lehet megállapítani.[11] Az Eckhart könyvében alkalmazott, célratörő történetkutatói módszernek nincsenek ilyen korlátozottságai. A kiválogatott oklevélszövegeket a kiállító személyére, az adott történeti körülményekre való minden tekintet nélkül szilárd bizonyítékként véli felhasználhatónak. Igy „Az organikus állameszme" c. fejezetben mintegy utolsó, döntő, záróbizonyítékképpen idézi Podjebrádnak egy 1467-ben Mátyáshoz írott levelét a következő kommentárral:

„. . . a monarchia organikus szemléletét e kornak egy oklevele sem fejti ki olyan szépen, mint ez a levél . . . A Szentírás, Szent Pál leveleinek közvetlen hatása látszik e sorokon. A monarchia misztikus testének gondolata mintha újból frissen fakadna Szent Pál tanításából, az egyház Krisztus misztikus testeként való szemléletéből. Megtaláljuk ezenkívül Podjebrád e soraiban az ország integritásának, a koronaeszme e lényeges alkotórészének gondolatát is." (190. old.)

E Podjebrád-levelet, mint a bizonyítéksorozat egyik utolsó láncszemét, követheti immár a fejezet zárókövetkeztetése: „Az organikus szemlélet tehát a XV. század második felében a magyar műveltségnek, a magyar politikai gondolkodásnak alkotórésze volt." (Eckhart, 191. old.)

Tegyük fel, hogy 1941-ben egy magyar történettudós előtt nem lehetett ismeretes Marxnak a véleménye arról a történettudományról, amely nem jutott el a minden *shopkeeper*-nek a mindennapi életben elsajátított ama képességéig, hogy megkülönböztesse mi a valóság és mi az, amit valaki önmagáról elhitetni kíván. — De mielőtt Podjebrád levelét a magyar politikai gondolkodás adataként beállította volna — mindenesetre ismeretes volt Eckhart előtt, a XV. század politikai fejlődéséről, hogy „a diplomáciai iratok . . . fejedelmek egymáshoz írt nagyszámú levelei ekkor veszik fel az európai újkorra annyira jellemző tulajdonságokat: tények vakmerő eltagadását . . . önző szándékoknak keresztény erkölcs, — európai szolidaritás, szomszédos jóviszony ápolása és hasonló szép köntösökbe öltöztetését" — amint azt *Szekfü Gyula* a Magyar Történetben akkor már megírta.[12] És különösen Podjebrádról ugyane helyütt megírta Szekfü azt is, hogy: „levelei csak úgy csöpögnek keresztény áhítattól és univerzalisztikus gondolattól, holott fantasztikus végcélja stb. stb." Éppen a kérdéses levél megírásakor Podjebrád és Mátyás már sejthették egymás elleni készülődéseiket — Podjebrádot a pápa előző év decemberében kiátkozta, a német császár és a birodalmi rendek kereszteseket gyűjtöttek ellene. Horváth Mihály szerint Podjebrád „. . . Amidőn a vészt feje fölött tornyosodni látá, igen megvál-

[11] Bartoniek 1934, 20. old.

[12] Szekfü Gyula: Magyar Történet, Bp. 1935. II. köt. 485. old.

toztatá Mátyáshoz írt levelei hangját"[13] a következő év, 1468 tavaszán a háború ki is tört közöttük. Minde körülmények Eckhart következtetéseit nem érintik: a levél-szöveg az szöveg.

A történetkutatói módszernek ilyen hiányosságai mellett is szokatlan jelenség, hogy a középkori oklevélkutatás és a középkori latinság olyan szaktudósaival szemben, mint Eckhart és Mályusz, éppen a középkori latin oklevélstílus különlegességeinek az elhanyagolására kell a figyelmet felhívnom. Megkönnyíti azonban ezt a feladatomat *Grosschmid Béni*, aki az angol középkori jogi stílus és a Verbőczy jogi stílusának közös jellegzetessége gyanánt mutatott rá, hogy a különböző textusok rendszeresen halmozzák külön fogalmakként azt, ami csak synonyma, némi hajlamot mutatnak bizonyos pleonazmus, szóhalmozás, szóvariáció felé. Hosszan elemezve a középkori angol és magyar jogi stílus műszavainak az értelmét, rámutat Grosschmid arra, hogy egy-egy ilyen műszó „jobbadán inkább csak etikett, stílus, szólásforma (façon de parler)", mint valóság, tehát egy ilyen tételnél mindenekelőtt szükséges tisztában lenni azzal, „mi benne az, ami inkább csak étiquette, façon de parler, s mi viszont az érdemleges valóság".[13/a] Ez az egyik értelmezési oldala az oklevelekbeli corpus stb. kitételeknek. Egy-két példát erre a módszerre az alábbiakban még be fogok mutatni. Sokkal feltűnőbb módszeri hiba a *corpus* szó tulajdonképpeni klasszikus római jogi és klasszikus latinság szerinti értelmének a teljes negligálása.

„Az organikus államszemlélet egyházi közvetítéssel Magyarországon is gyökeret vert" — írja Eckhart Ferenc 1946-ban tankönyvében.[14] Itt már történeti tétel és tananyag az, ami Eckhart 1941. évi könyvének fent idézett passzusa szerint még csak „eleve feltételezett" volt. A tételre nyomban következik a tankönyvben a bizonyíték is: *„A királyi tanács már a XV. században testnek tartja magát"*, egyes törvények az ország testéről szólnak. Megvallom, nem tudom sokra értékelni az ilyen történetkutatói módszert — amely az oklevélszövegekben egyszerű, gondolattalan szóvirágot, façon de parler-t talál és hatalmas elvi építményt konstruál belőle saját ízlése szerint. Még él emlékezetemben a századeleji Timon-viták során mit írt Jászi Oszkár azokról „a jogtörténészeinkről és történetíróinkról" — akiknek *„a legkisebb dekrétum-roncs vagy törvényszilánk ... elegendő támasz egész intézmények bizonyítására. Ez az eljárás még modern korunkban is naivitás, hát még a középkorban, mikor az erőszak tengerén úszott néhány rozoga jogelv: többnyire az egyházi törvényhozás szelíd álmodozása."*[15] Helytelen lenne azonban „naivitásnak" képzelni azt, ami Eckhartnál „eleve feltételezett" kiinduló pont.

Egyházi műveltségű férfiak működtek a kancelláriákban, az egyház államszemléletét alkalmazták Eckhart szerint. Ámde Magyarországból a XIV. század eleje óta számosan jártak külföldi egyetemeken, különösen a bolognai egyetemen, ahol a római jogot tanulták. A pécsi egyetem megnyílt 1367-ben és fő tantárgya volt a kánonjog és a római jog. A XV. században a római jog ismerete a kancelláriákban általános lehetett — azt maga a Hármaskönyv mutatja. Hajnik írja, hogy 1483-ban a személynök a királyi táblához „utriusque scilicet doctores" meghívását kívánta; Szekfű név szerint megnevez Mátyás kancelláriai hivatalnokai, titkárai közt bolognai jogi doktort, diákot. A római jog műszavai, stílusa a XV. századbeli sőt *Gerich József* Kézai-tanulmánya szerint már a XIII. sz.-beli kancelláriában legalább annyira ismertek voltak, mint az egyházi államszemlélet szólamai. A *corpus* a klasszikus római jogban általánosan használt, átvitt értelmű műszó. *Corpus connexum*: az összetett dolog. *Corpora plura* uno nomini subjecta: a dologösszesség (universitas rerum distantium), például: a Corpus Juris. A *testület* (universitas personarum, corporatio) pedig szervezkedhetik, ha *corpus habere* permissum est. *Gaius*, *Pomponius* és más klasszikus jogászok ilyen tételei a Digestákból ismeretesek voltak.[16] Éppúgy a *corpus* egyéb képletes jelentései (corpus et animus possessionis), amelyekkel a glossátorok bőségesen foglalkoztak. Ha a XV. századbeli királyi tanács magát „testnek" érezte, ha a kancellári szövegező a corpus regni kitételt leírta — miért kellett volna akkor a mysticum Christi-re gondolniuk? Minden jogász, az ilyen kitételek olvasásánál egyszerűen a római jogi stílus alkalmazását fogja látni, minden agyafúrt misztikum-keresés és organikus szemlélet nélkül. Csak célra irányított gondolkodás mondhat Verbőczyről ilyesmit:

„Meg kell állapítanunk azt is, hogy Verbőczy az organikus szemléletet is alkalmazza. Ez természetes olyan jogtudósnál, aki igen jártas volt az egyházi írók műveiben. A birtoktest képét használja, amelynek tagjai vannak: a nagybirtok test, ennek főtagja (membrum principale) a vár, kastély vagy mezőváros. (HK II. r. 76c. 3. és 4. §; Eckhart 199/200. old.)

Ilyen érvelésre a jogász mit mondjon? Vajon Verbőczy „olyan jogtudós" volt-e, aki az egyházi írók műveiben igen jártas — de a római jogban nem? Vajon amikor a hármaskönyvbeli *Praefatio Authoris*-ban azt írja Verbőczy, hogy az egyes királyok rendelkezései *„in unum velut corpus"* nem könnyen forrhatnak össze — akkor organikus szemlélet szólal-e meg benne vagy a római jog stílusa? Vajon a *„birtoktestnek"* régi jogunkban mindenütt általános szólama organikus szemléletre vall-e vagy a római jogi stílusra? Találomra felütöm a jezsuita — tehát az egyházi irodalomban nem járatlan — *Kelemen* könyvét és látom, hogy az osztályról szóló fejezetben *„integra corpora bonorum"*-ot emleget; azt írja, *„cuique integra Corpora sunt*

[13] Horváth Mihály: Magyarország Történelme, Pest 1871, III. köt. 126. old.

[13/a] Grosschmid Béni: Werbőczy és az angol jog. Bp. 1928, 300., 301., 198., 289. old.

[14] Eckhart Ferenc: Magyar Alkotmány- és Jogtörténet. Bp. 1946. 118. old.

[15] Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912, 246. old.

[16] A Digesta-szövegek idézve: Vécsey Tamás: A római jog institutiói. Bp. 1902, 182., 183., 384., 192. old;

adtribuenda" ; hogy a határrendezésről azt írja, hogy „*Prout autem corpora territorium*" — úgy a határoknak is három faja van, országos, megyei és magánhelyi ; hogy az elszakadt földrészeknek (avulsarum) határait úgy kell visszaállítani, hogy „*ad corpus redeunt*" ; a fiscus örökösödésénél arról szól, vajon : „*si de portionibus, non integris corporibus agat.*"[17] Azt hiszem az idézéseket vég nélkül lehetne összegyűjteni akár Kelemen, akár mások régi jogi munkáiból. De akadhat-e jogász, aki ezekből a szövegekből organikus szemléletre következtetne akár Kelemennél, akár Verbőczynél. Jogászok írták, jogászok használták, a római jogban tanulták és onnan vették e kifejezéseket.

Nagy jelentőséget tulajdonít az organikus államtan szempontjából Eckhart, úgyszintén Mályusz is azoknak a törvényhozási emlékeknek, amelyek az *országtest* képét használják, az *egész ország* képviseletéről szólnak. Eckhart, Mályusz és Bartoniek hivatkozásai alapján összeállítottam ezeket a következőkben :

1. Az 1435 : II. t. Bev. 3. §-ban : „. . . praelatorum et baronum nostrorum, necnon nobilium regni nostri, *totum corpus eiusdem regni* . . . cum plena facultate absentium *representantium* . . ."[18] *2. Albert 1439. évi decretumának rendi Bevezetésében* : „. . . Nos prelati, proceres et nobiles, nunc in hac civitate Budensi constituti, *totum regni Hungariae corpus representantes*, notificamus . . ." *3. Az 1440. július 17-i oklevélben* : „Nos prelati, barones, milites, proceres et nobiles *totius regni Hungarie* cum efficacissima facultate communitatem eiusdem *representantes.*" *4. Az 1441. szeptember 10-i követi megbízólevélből* - „. . . prelati, barones, comites, milites, proceres et nobiles regni Hungariae Bude congregati, *totum corpus regni Hungariae representantes* . . ." *5. Az osztrák és magyar rendek 1452. március 5-i szerződéséből* : (Hunyadi János és más vezető személyek név szerinti felsorolása után) „. . . ceterique milites, nobiles, cives et nunci universitatis nobilium, civitatum et incolarum regni Hungariae, *ipsum totum regnum Hungariae representantes.*" *6. Mátyás 1458. évi törvényének bevezetéséből* : „totius regni nostro corpore unum sentiente."[19]

Ez oklevelek egynémelyike kiemelkedő fontosságú jogtörténetünkben. Az 1. sz. Zsigmond-féle decretumra próbálta alapítani Timon a „totum corpus sacrae coronae" Hajnik-tételét. — A 2. számú decretummal vonul be törvénytárunkba hivatalosan a király és a rendek közötti szerződés. A 3. számú a szentkorona hatalmának első határozott rendi megfogalmazása. Valamennyi okiratban hasonló megfogalmazással fordul elő az a szólam, hogy a megjelent rendek képviselik az egész országot, éspedig *representantes* : *a)* totum corpus regni (az 1., 2., 4. és 6. sz.) ; *b)* totius regni communitatem (3. sz.) ; *c)* totum regnum (5. sz.).

A *corpus* regni kitétel tehát hol előfordul, hol nem. Ahol használták, ott épp oly kevéssé akartak a corpus mysticum Christi államszemléletre utalni — mint ahogy nem akarták azt megtagadni ott, ahol nem használták e kitételt. Egyszerűen synonym fogalmakat használtak annak a megjelölésére, hogy az *egész ország képviseletére hivatottnak* érzik magukat a megjelentek. Ezt már Bartoniek Emma észlelte. A corpus szónak e helyütt üres szóvirág jellegét legjobban mutatja, hogy Ladányi Gedeon az 1439. évi decretum rendkívüli fontosságát az állam szerződéses felfogása tekintetében erősen hangsúlyozza, a kérdéses bevezetés teljes fordítását adja tankönyvében és a *totum corpus regni representantes* kitételt így fordítja : „*az egész országot*" képviselik.[20] A *façon de parler* jellegű, — üres szóvirágnak érzett corpus szót külön le sem fordítja — azt az értelem teljességében benne foglaltnak tekintette.

Ezek az oklevelek tehát, közelebbről megtekintve, már szövegükkel igazolják, hogy a puszta szóértelmezésre szorítkozó magyarázati kísérlet nem lehet alkalmas arra, hogy a corpus szónak öncélú, általános jogelvet kifejező intézményes jelleget adjon. Ha pedig túllépünk a tudományos kutatói módszernek azon az Eckhart és Mályusz által ebben a kérdésben képviselt formáján, hogy puszta szóértelmezésből kíséreljük meg következtetések levonását, és tovább haladva, a kérdéses oklevelek *egész tartalmát* vizsgáljuk — akkor rájövünk, hogy ugyanezek az oklevelek az organikus államszemlélettel egyenesen ellentétes felfogást tanúsítanak.

Nevezetesen a felsorolt összes oklevelek és decretumok — különösen azok is, ahol a *totum corpus regni* előfordul — éppen azt hangsúlyozzák, hogy a rendek az *egész országot* képviselik, *szemben a királlyal.* A *totum corpus regni* éppúgy, mint a másik két szinonim kifejezés ezekben az okmányokban a király nélküli országtestet, országot jelenti, amelyet a rendek képviselnek — a királlyal mint szemben álló másik féllel való tárgyalások során. Ez éppen az ellenkezője a corpus mysticum Christi-féle államtannak, amely szerint a corpus mysticum politicum, az államtest magában foglalja a királyt mint fejet és az alattvalókat (rendeket) mint tagokat. A rendi fejlődésnek erre a régi szentkorona-tannal is ellentétben álló tendenciájára már a század elején is rámutattak (Balogh Artúr, 1904). Újabban éppen a vizsgált okiratoknak a királyt és rendeket egységbe foglaló szentkorona-tannal ellentétes értelmére Bartoniek Emma is felhívta a figyelmet (1934, 17. old.). Nem használt. Eckhart és Mályusz szerint : corpus az okiratban annyit jelent, mint organikus államtan a fejekben. Nem hinném, hogy ez a felfogás az eddigiek után is fenntartható.

Fennmaradna a kérdés — ha egy-egy okiratban a *corpus regni* vagy *membrum regni* kifejezés nem is alkalmas államszemléleti következtetések levonására — mégis alkalmas lehet erre az, ha

[17] Kelemen : Institutiones Juris Privati Hungarici. Pest, 1814, II. köt. 948., 975., 978., 991. old.

[18] Márkus, Corpus Juris, 252. old.

[19] A 2—6. sorsz. a. okleveleket idézik : Mályusz 9. jztbeli m. 35., 96. old. ; Bartoniek 1934, 17. old. ; Eckhart 180., 181. old.

[20] Ladányi Gedeon : A magyar királyság alkotmánytörténete. Debrecen, 1872, I. köt. 267. old.

valamely oklevél egyenesen a *fej és a tagok* hasonlatát használja fel az állam, a király és az alattvalók viszonyának a jellemzésére. Valóban, Eckhart könyve ilyen okleveleket is felsorol, éspedig: összesen *6 (hat)* ilyen oklevelet a XV. századból. Ezek a következők: *1.* a raguzai köztársaság irata 1450-ből, *2.* ugyanaz 1451-ből, *3.* ugyanaz 1451-ből, *4.* Mátyás levele az erdélyi rendekhez (1463), *5.* Podjebrád levele Mátyáshoz (1467), *6.* Podjebrád egy hívének levele Mátyáshoz (1469).[21]

Ezek közül a raguzai iratok — különösen a 2. és 3. sz. követi utasítások — tanúsítják, hogy a töröktől és Velencétől szorongatott köztársaság Hunyadinak, mint az ország fejének, a kegyeit és védelmét keresi mint az ország egyik tagja. Mátyás és Podjebrád levelét ismerjük. A 6. sz. az 5-höz hasonló jellegű. Ha ezernyi irat átvizsgálása után olyan szaktudós kutató, mint Eckhart Ferenc, ennél többet nem talált — akkor ezekből az iratokból bizonyítottnak vehetjük azt a negatívumot, hogy Magyarországon a XV. században az organikus államtannak semmiféle talaja nem volt. Legfeljebb olyan elmében, mint Mátyás király volt, vagy egy-egy hívében mint vágyakozás, mint törekvés megnyilvánulhatott ez a mindenesetre ismert elmélet, de a történelmi események és erőviszonyok ennek sem az elterjedését, sem az érvényesülését lehetővé nem tették. Öt évszázadnak kellett elmúlni ahhoz, hogy az 1435., 1439. és későbbi dekrétumok néhány öncélúvá tett szólamából felfedezze és felépítse a szellemtörténeti irány a XV. századbeli teokratikus monarchikus államfelfogást, mint a „Regnum Marianum" örök fenntartó eszményét.

Kialakult, élt és érvényesült azonban éppen a történelmi események során a XV. században a tomisztikus organikus államtannal merőben ellentétes, a szentkoronával is kapcsolatba hozott szerződéses, hatalomátruházásos államfelfogás. Publicisztikai irodalom, vagy államhatalmi elméleti munka nálunk ebben a korban nem keletkezett. De a törvények, oklevelek tartalma és a politikai élet gyakorlata világos képet alakított ki arról, hogyan képzelik és valósítják meg a magyar rendek az állam szerkezetét. A fordulópont alkotmányunkban éppen Albertnek az az 1439-i decrétuma, amely a király és rendek közötti kölcsönös szerződés, valóságos *pactum bilateralium* (Kovachich), *pactum conventum* (Ladányi). Két példányban állították ki, a király által kiadott példány szerepel a Corpus Jurisban, a rendi példány külön bevezetéssel és záradékkal Kovachichnál. A záradékok szövegéből nyilvánvaló, hogy a király és rendek a decrétumot szerződésnek akarták tekinteni, amely a köztük való viszonyt rendezi. Másfél évvel a koronázás után jött létre ez a szerződés egyrészt a király — másrészt *az ország egész testét* (Ladányi fordítása szerint: *az egész országot)* képviselő rendek közt.

Albert halála után állandósult a választási feltételek *hitlevélbe* foglalása. I. Ulászló megválasztása előtt aláírta 1440. március 8-án a megkívánt részletes és terjedelmes feltételeket, majd kiállították a rendek az 1440. július 17-i, fentebb már említett nevezetes dokumentumot, amely szerint a szent korona és a koronázás hatalma és hatálya a rendektől ered, és a rendektől függ. V. László az 1453. évi pozsonyi országgyűlésen ugyancsak hitlevél jellegű dokrétumban fogadja meg, hogy az ország és a rendek szabadságait, különösen Albert dekrétumát is megtartja — amely az Aranybulla ellenállási jogát is felújította, illetve megerősítette. Mátyásnak, majd II. Ulászlónak a megválasztása (1458—1490) — e választások körülményei, a választási feltételek előírása, hitlevélbe foglalása, koronázási esküvel megerősítése mutatják az előzmények után a század végén uralkodó államfelfogást. Eszerint a rendeké a főhatalom, ennek megosztott gyakorlását az előre kikötött feltételekkel megválasztott királyra ruházzák. A király a hatalmat a szerződések (hitlevél, törvények) értelmében gyakorolja: ha ezeket megszegi, a rendeket ellenállás joga illeti meg. Az állam a két fél, király és rendek szerződésén alapszik — a két fél között vita esetén a nádor a közvetítő, esetleg bíró (1485. évi nádori cikkek). Ennek az államfelfogásnak a keretében szabadon dúlhatott a harc a főhatalomért főurak és köznemesség között, az ország pedig valóságos központi hatalom nélkül haladt azon az úton, amely vezethetett a lengyel nemesi köztársaság felé és megszakadt Mohácsnál.

Sarlós Márton

[21] Eckhart, 184., 186—187., 189—191. old.

A szocialista állam fejlődésének kérdései az SzKP XXI. Kongresszusán

Az SZKP XXI. kongresszusának elméleti megállapításai nagy jelentőségűek a szocializmust építő valamennyi ország, így a magyar népi demokrácia számára is. Különösen nagy fontosságú a népi demokratikus állam továbbfejlesztése szempontjából a kongresszusnak az a megállapítása, hogy a szocializmus országai a szocialista rendszer lehetőségeinek sikeres felhasználásával többé-kevésbé egyidejűleg mennek át a kommunista társadalom felső szakaszába. Ez a tétel a szocialista országok gazdasági, társadalmi fejlődése azon sajátosságának feltárásán alapszik, hogy ezek az országok előrehaladásukkal párhuzamosan erősítik kölcsönös kapcsolataikat, egyesítik és összehangolják termelési erőfeszítéseiket, segítik egymás fejlődését s így a szocialista világrendszer még jobban összeforr. Ugyanakkor ez a megállapítás fontos hozzájárulás a nemzetközi munkásmozgalom egységének megszilárdításához, a szocialista országok testvéri barátságának, együttműködésének és egy-

más kölcsönös segítésének további elmélyítéséhez.[2]

A szocialista országok többé-kevésbé egyidejű átmenete a kommunizmusba a népi demokratikus országok elé a nagy lehetőségek mellett jelentős feladatokat is állít a szocializmus felépítéséért folyó munkában, a társadalom politikai szervezetének fejlesztésében. Mindez fokozottan szükségessé teszi az SZKP XXI. kongresszusa anyagának, a szocialista állam továbbfejlődésével kapcsolatos megállapításainak tanulmányozását, valamint saját fejlődésünk feltételeinek nagyon gondos figyelembevételével történő alkalmazását.

I.

A Szovjetunió 1959—65. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól szóló beszámolójában Hruscsov elvtárs hangsúlyozta, hogy *„a gazdasági fejlődés problémái mellett megoldást sürgetően merülnek fel a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában a társadalom politikai szervezetének, az állami berendezkedésnek és az igazgatásnak kérdései"*.[3]

A kongresszus megállapította, hogy az utóbbi esztendőkben a szovjet állam megerősítése, az államapparátus tökéletesítése és a szovjet demokrácia kibontakoztatása érdekében nagyon jelentős munkát végeztek. Ezekben az években több fontos határozatot hoztak, amelyek a párt vezető szerepének emelésére, a lenini kollektív vezetés következetes megvalósítására, a szocialista törvényesség megszilárdítására irányultak, növelték a szovjetek szerepét, a dolgozó nép részvételét a gazdasági és kulturális tevékenység vezetésében. Kiszélesítették szövetséges köztársaságok jogait, növelték hatáskörüket a törvényalkotás területén, a gazdasági és kulturális építőmunka irányításában.

A szovjet államszervezet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének rövid jellemzésére az utóbbi esztendők gyakorlatban megvalósított számos intézkedése közül a következőkre utalunk:

1. 1957 májusában törvényt hoztak az ipar és az építőipar irányításának további tökéletesítéséről. A törvény végrehajtása nagy fejlődést eredményezett a szovjet ipar és gazdaság különböző területein, nagymértékben elősegítette a termelőerők további kibontakozását. Az ipar irányításának átalakításával a Szovjetunióban közelebb vitték a népgazdaság irányításának szerveit a termeléshez, megnövelték a szövetséges köztársaságok szerepét a területükön levő ipari vállalatok vezetésében. *Az ipari termelés irányításának új formája: a népgazdasági tanácsok rendszere jelentősen elősegíti a munkások további bevonását a termelő üzemek irányításába, fokozza aktivitásukat.*[4]

2. A szocialista mezőgazdaság fejlesztésében elért nagy eredmények alapján, a szocialista demokrácia követelményeinek megfelelően az elmúlt években jelentősen kiszélesítették a kolhozok jogait a mezőgazdasági termelés tervezésében, a kolhozok belső ügyeinek intézésében. Ezek az intézkedések, valamint a kolhozok anyagi érdekeltségének emelése nagymértékben elmélyítették a kolhozdemokráciát, fokozták a kolhozparasztok tevékenységét a közös tulajdon gyarapításában és növelték politikai aktivitásukat. A kolhozok további megerősítését segíti elő a gépállomások fokozatos megszüntetéséről, illetve gépjavító állomásokká való átalakításáról 1958-ban elfogadott határozat is. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a nagyobb mezőgazdasági gépek és egyéb felszerelések megvásárlás útján a kolhozok tulajdonába kerülnek, hanem azt is, hogy *jelentősen fejlődnek a kolhozok állami vezetésének formái és módszerei is.* A kolhozok állami vezetése korábban nagymértékben a gépállomások útján történt, ezt a feladatot az új helyzetben közvetlenül a szovjetek és szerveik látják el.[5]

3. Az elmúlt esztendőkben *fokozott gondot fordítottak a dolgozók képviseleti szervei — a szovjetek —, hatáskörének növelésére* a gazdasági és kulturális tevékenység különböző területein. A szovjetek szerepének növelése nemcsak tevékenységi körük kiszélesítését, tekintélyük emelését segítette elő, hanem hozzájárult a dolgozó tömegekkel való kapcsolataik erősítéséhez is.[6]

---

[2] L.: D. A. Kerimov: Fragen der Theorie des Sowjetstaates auf dem XXI. Parteitag der KPdSU. Staat und Recht, 1959. 4. sz. 416. old.

[3] SZKP XXI. kongresszusa ... 123. old.

[4] A Jogtudományi Közlöny 1957. 7—9. számában az ipar és az építőipar igazgatásáról elfogadott törvény megjelenése után foglalkozott az átszervezés jelentőségével és ismertette az ezzel kapcsolatos vitát. L. „Törvény az ipar és az építőipar igazgatásának tökéletesítéséről a Szovjetunióban" c. cikket.

[5] A kolhozok állami vezetése fejlődésének feldolgozása külön tanulmány feladata. Itt röviden csak arra akarunk utalni, hogy a gépállomások átszervezése után *különösen a járási szovjetek szerepe növekedett meg* a mezőgazdaság állami vezetésében. Ugyanakkor a kolhozok állami vezetésének formáit és módszereit annyiban is tökéletesítették, hogy a kolhozok önállóságának növelésével egyidejűleg megszüntették a járási szovjet végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályát és helyette mezőgazdasági felügyeletet szerveztek. A járási mezőgazdasági felügyeletek főfeladata a termelés fejlesztésének szakszerű elősegítése. A járási szovjet és végrehajtó bizottsága mezőgazdasági irányító munkájának elősegítésére járási mezőgazdasági-technikai tanácsokat alakítottak, amelyekben a járás legjobb kolhozvezetői, növénytermelői, állattenyésztő szakemberei, a termelésben kitűnt kolhozparasztok vesznek részt és segítik a járási szovjetet a mezőgazdasági fejlesztés perspektivikus tervei, valamint nagyobb jelentőségű intézkedések kidolgozásában.

[6] L.: „Új szakasz a dolgozók küldöttei szovjetjeinek fejlődésében." Szovjet Állam és Jog, 1959. 3. sz.

Az elmúlt években különösen nagy gondot fordítottak a szovjetek gazdasági alapjainak fejlesztésére, hatáskörük szélesítésére. A szovjetek hatáskörének szélesítésével kapcsolatos intézkedések szorosan összefüggenek a dolgozók szélesebb körének bevonásával a szovjetek tevékenységébe. Az SZKP Központi Bizottságának 1957. január 22-én elfogadott határozata „A dolgozók küldöttei szovjetjei tevékenységének megjavításáról és tömegkapcsolataik erősítéséről" — a helyi szovjetek szerepének fokozását, a gazdasági és kulturális építés vezetésében, valamint a dolgozókkal való kapcsolatuk tartalmasabbá, sokoldalúbbá tételét a szocialista állam fejlődése nagyon fontos követelményeként jelölte meg. 1957-ben az ipar igazgatóságának átszervezésére hozott törvény végrehajtása során egyedül az OSZFSZK területén mintegy 3400 ipari vállalatot adtak át a szovjetek hatáskörébe, ennek következtében 50 százalékkal növekedett a helyi szovjetek alárendeltségébe tartozó vállalatok termelése. Más szovjet szövetségi köztársaságokban, pl. Belorussziá-

Mint a XXI. kongresszus megállapította, a szovjet állam fejlesztésének sokoldalú munkáját, a szocialista demokrácia fejlesztését a külföldi szociáldemokrata teoretikusok és különböző revizionisták minden elképzelhető módon rágalmazzák. Ezek szerint a szovjet állam fejlesztésének, a „demokratizálásnak" úgy kellene történnie; hogy a szocializmusban a munkásosztály és pártja lemond a társadalomban betöltött vezető szerepéről s ugyanakkor visszatérnek a burzsoá demokrácia formái. A kongresszus leleplezte a burzsoá demokrácia és az államszervezet lényegének opportunista és modern revizionista magyarázóit, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy *tovább kell folytatni a revizionizmusnak mint a kommunista mozgalom ez idő szerinti fő veszélyének leleplezését*, meg kell védeni a szocialista államra vonatkozó marxista—leninista tanítást a különböző támadásoktól és torzításoktól. A kongresszus egyben arra is felhívta a figyelmet, hogy *nem lankadhat a dogmatizmus és szektánsság elleni harc sem*, s le kell küzdeni a szocialista állam fejlődésének új törvényszerűségeit megérteni nem tudó maradiságot és dogmatizmust, mert ezek megnehezítik a marxista—leninista alkotó elmélet alkalmazását a jelenlegi feltételek között, s a tömegektől való elszakadásra vezetnek.

II.

A kongresszus határozata kimondja, hogy a *kommunizmus felső szakaszában a szocialista demokrácia jelenlegi rendszere a társadalom ügyeinek közvetlen népi önkormányzatává, kommunista társadalmi önigazgatássá fejlődik*. Ez a fejlődés nem önmagától valósul meg, a társadalom kommunista önigazgatási formája nem valahonnan kívülről jelenik meg, hanem szervesen összefügg a jelenlegi állam- és politikai rendszer kommunizmusba való fejlődésének folyamatával. A kongresszus határozatai fontos elvi megállapításokat rögzítenek a szovjet demokrácia formái és módszerei továbbfejlesztésével kapcsolatban. Ezek szerint *a szocialista államiság fejlesztésének egyik alapvető útja: a szovjetek fokozott megerősítése*, szerepük növelése a gazdasági és kulturális építés vezetésében, a dolgozók minél szélesebb bevonása a szovjetek mindennapi tevékenységébe, a népgazdasági tanácsok, az államigazgatási szervek és az ellenőrzés munkájába. *A szovjet demokrácia fejlesztésének másik nagyon fontos útja: az állami szervek egyes funkcióinak fokozatos átadása társadalmi szervezetek hatáskörébe.*

1. A szovjetek egyre növekvő szerepe a kommunista társadalmi önigazgatás feltételei előkészítésében azon alapszik, hogy ezek a szervek a dolgozó nép hatalmának legnagyobb számú, legátfogóbb tömegszervezetei. A szovjetek nem adminisztratív apparátus, hanem a falu és város dolgozóinak képviseleti szervei, *állami vonalon* átfogják az egész szovjet társadalmat. Ezért nem is lehet szembeállítani a szovjeteket és más társadalmi szervezeteket, amelyek különböző társadalmi rétegeket egyesítenek. A szovjeteken kívül nincs más állami vagy társadalmi szervezet, amely a tömegek átfogása tekintetében versenyezhetne a szovjetekkel — mondotta M. I. Kalinin, aki mint a szovjet állam egyik kiemelkedő vezetője évtizedeken át foglalkozott a szovjetek fejlesztésének kérdéseivel. „Sem a szakszervezetek — a legnagyobb és számszerűleg talán a legerősebb szervezetek egyike —, sem a falusi szövetkezetek, sem a legkülönbözőbb lehetséges egyesületek, mint a kölcsönös segítés bizottságai, a Komszomol stb., egyik sem ezen önmagukban értékes szervezetek közül — nem fogja át az egész lakosságot."[7]

A szovjetek mint képviseleti szervek *további gazdag szervezeti lehetőségeket tartalmaznak a dolgozó tömegek részvételének elősegítésére* a társadalom ügyeinek intézésében. Ezt mutatja az is, hogy például az 1959. évi helyi szovjet választások alkalmával mintegy 350 ezer fővel növelték a szovjet tagok számát. A szovjet küldöttek számának emelése azt jelenti, hogy közel 2 millió állampolgár a szovjetek útján közvetlenül részt vesz az állam igazgatásában. A szovjetek állandó bizottságai mintegy két és félmillió állampolgárt vonnak be a gazdasági, kulturális, szociális stb. kérdések kidolgozásába és szervezésébe.[8] A dolgozó tömegek nagyarányú részvétele a szovjetek útján a gazdasági és kulturális munka szervezésében arra mutat, hogy *a szovjetek mint a legszélesebb tömegek szervei egyben a népi önkormányzat szervei is, a kommunista társadalmi önigazgatás előkészítésének nagy iskolái.*

A szovjetek egész fejlődéséből és történelmi szerepéből egyaránt törvényszerűen következik, hogy a kommunista társadalmi önigazgatás kialakítása nem a szovjetek hatáskörének csökkentése útján, hanem ellenkezőleg, szerepük további növelésével és fejlesztésével történik. Hruscsov elvtárs 1959. február 24-én a választók előtt tartott beszédében hangsúlyozta, hogy a szovjetek szerepe az ország valamennyi ügyének igazgatásában, a gazdaság és kulturális építés vezetésében mindinkább növekszik. A szovjetek — mondotta

ban, Grúziában ez a növekedés a kétszeresét is eléri. A helyi ipari és szövetkezeti vállalatok terven felüli termelése 50 százalékával a közszükségleti cikkeket illetően a helyi szovjetek rendelkeznek stb.

A szovjetek szerepének jelentős növelését mutatja az is, hogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége 1957. augusztus 28-i törvényerejű rendeletével hatályon kívül helyezte a Szovjetunió egész területére vonatkozó, korábban elfogadott falusi, városi, járási szovjetekről szóló szabályzatokat. (L. Vedomosztyi Verhovnovo Szoveta SZSZSZR 1957. 21. sz.) Ezen intézkedés után az egyes szövetséges köztársaságokban új szabályzatokat fogadtak el a helyi szovjetekről, amelyek rögzítik a dolgozók képviseleti szerveinek megnövekedett szerepét és az új feladatoknak megfelelően szélesítik hatáskörüket. Az egyes szövetséges köztársaságokban a helyi szovjetekről elfogadott újabb szabályzatok nemcsak az egyes fokozatok hatáskörét és feladatait jelölik meg, hanem a szövetséges köztársaságok sajátosságait is kifejezésre juttatják.

[7] M. I. Kalinin: A szovjet építés kérdései. Állami politikai kiadó, 1958. Moszkva, 201. old.

[8] Az utóbbi években a Szovjetunió több szövetséges köztársaságában új szabályzatokat fogadtak el a szovjetek állandó bizottságairól, illetve a régi szabályzatokat módosították. L. „A dolgozók küldöttei szovjetjeinek állandó bizottságairól szóló szabályzatok." Állami Jogi Kiadó, Moszkva, 1958.

— „... a népi hatalom választott szervei, a népi önkormányzat szervei, a legszélesebb képviseleti szervek, amelyek a dolgozók akaratát fejezik ki ... A szovjetek tevékenysége a lehető legnagyobb mértékben megerősödik országunknak a kommunista társadalom építése szakaszába lépésével. A párt XXI. kongresszusa által megjelölt irányt — az államapparátus egyes funkcióinak fokozatos átadását társadalmi szervezeteknek és közöttük a legtömegesebb és legtekintélyesebb szervezeteknek, a dolgozók küldöttei szovjetjeinek — maga az élet, a szovjet szocialista állam fejlődése készítette elő. Ez az irányvonal fejezi ki a szovjet szocialista demokrácia továbbfejlesztését azon magas célhoz, amikor V. I. Lenin meghatározása szerint mindenki megtanul igazgatni és valóban önállóan igazgatják a társadalom összes ügyeit."[9]

A kongresszus határozata szerint az állami szervek által ellátott funkciók fokozatos átadása társadalmi szervezeteknek, részben tehát azt is jelenti, hogy több ilyen funkció ellátását az államapparátus szerveinek hatásköréből a szovjeteknek a hatáskörébe adnak át. A szovjetek a szocialista államhatalom szervei, munkájuk tartalma és formája alapján *abban különböznek* más társadalmi szervezetektől, hogy éppen államhatalmi jellegükből folyóan tevékenységük elsősorban politikai jellegű. A gazdasági és kulturális élet különböző területein dolgozók fokozott bevonása a társadalom ügyeinek intézésébe a szovjet szervek útján, egyik nagyon fontos útja a kommunista társadalmi önigazgatáshoz, az állam jövőbeni elhalásához vezető feltételek kialakításának. Mint Lenin rámutatott, a szovjet „... erős kapcsolatot teremt a legkülönbözőbb foglalkozási ágakkal s ezzel megkönnyíti a legkülönbözőbb, legmélyrehatóbb reformokat bürokrácia nélkül".[10]

A szovjetek hatáskörének szélesítése és a dolgozók bevonása a szovjet szervek munkájába, megkívánja a szervezeti formák és munkamódszerek állandó tökéletesítését, a fejlődés szükségleteinek megfelelő új formák kialakítását.[11]

2. A szovjetek szerepének növelésével elválaszthatatlanul összefügg különböző, eddig állami intézmények által ellátott feladatok átadása nem állami társadalmi szerveknek. A szovjet demokrácia szélesítésében nagyon lényeges és a gyakorlat számára nagyon fontos elvi meghatározást rögzít a XXI. kongresszus határozata, amikor kimondja, hogy *sok olyan funkciónak, amelyet most állami, szervek látnak el, fokozatosan társadalmi szervezetek kezébe kell átmennie.* A kulturális ellátás, az egészségügy, a testnevelés és sport kérdéseit a társadalmi szervezetek tevékeny és széleskörű részvételével kell megoldani. „Ami a szocialista együttélés szabályainak betartását illeti, egyre nagyobb szerep hárul majd a népi milíciára, elvtársi bíróságokra és hozzájuk hasonló öntevékeny szervekre. Ezeknek az állami intézményekkel együtt kell ellátniuk a közrend és az állampolgári jogok védelmének funkcióit, megelőzni a társadalomra nézve ártalmas cselekményeket."[12] A kongresszus határozatának megvalósítására a közelmúltban a testnevelési szervezetek vezetésének állami szervek által ellátott funkcióját teljesen átalakították társadalmi funkcióvá, amelyet sajátos társadalmi szerv, a sportegyesületek szövetsége lát el.

Ugyanakkor a szocialista demokrácia kiszélesítése és az állami szervek funkcióinak átadása társadalmi szerveknek, olyan funkciók átadását is jelenti, amelyek a Szovjetunió fejlődésének *jelenlegi* szakaszában nem veszíthetik el politikai jellegüket és jogi formájukat. Ezeknek a funkcióknak társadalmi szervezetek segítségével történő ellátása egyidejűleg feltételezi az államapparátus megfelelő részlegeinek tevékenységét, amelyek a szükséges támogatást biztosítják a társadalmi szervezeteknek. Tehát a társadalmi rend védelmével, a szocialista együttélés szabályainak megtartásával kapcsolatos feladatok társadalmi szervezetek útján történő ellátása nem azt jelenti, hogy például megszüntetik a rendőrséget, hanem arra mutat, hogy a társadalmi rend és közbiztonság védelmében az állami szervekkel párhuzamosan működnek társadalmi szervezetek is. A kongresszusi beszámoló hangsúlyozta, hogy *nem szabad elsietni az állami szervek egyes funkcióinak átadását a társadalmi szervezetek kezébe, egyes esetekben határozottabban hozzá lehet fogni, más esetekben viszont eleinte csak az első próbalépéseket szabad megtenni*, hogy az emberek megtanulják maguk fenntartani a rendet. Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa a közelmúltban határozatot hozott a dolgozók részvételéről a közrend biztosításában. E határozat kimondja, hogy a városokban és falvakban a dolgozókból önkéntes egységeket, népi milíciákat kell kialakítani, amelyeknek feladata lesz az állami szervekkel együtt a közrend biztosítása, a szocialista együttélés szabályai megtartásának elősegítése.

A társadalmi szervezetek között külön meg kell említeni a szakszervezetek jelentőségének állandó növekedését az ipari termelés vezetésében. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége

[9] Izvesztija, 1959. február 25.

[10] Lenin Művei, 26. köt. 89. old.

[11] Az SZKP Központi Bizottsága 1957. január 22-i, a szovjet munka megjavításáról és a tömegkapcsolatok erősítéséről szóló határozatát követően pl. egyre gyakoribbá váltak nemcsak a küldöttek, hanem a végrehajtó bizottságok, állandó bizottságok, osztályvezetők és különböző intézmények (kórházak, művelődési otthonok, iskolák stb.) vezetőinek beszámolói közvetlenül a lakosság előtt.

A szovjetek szerepének növelésével kapcsolatban napirenden levő kérdés az állandó bizottságok jogainak szélesítése, szerepük határozott növelése. Az utóbbi időben mind a gyakorlati, mind az elméleti dolgozók köréből felmerült és nagy vitát váltott ki az az álláspont, hogy helyes lenne a szovjetek végrehajtó bizottságai osztályai mellett kollégiumokat alakítani, amely utóbbiakban az osztályvezetőkön kívül a társadalmi szervezetek képviselői és szovjet küldöttek egyaránt részt vennének. Az első időszakban ezen kollégiumok tanácsadó szervek lennének, lehetővé tennék a küldötteknek, a társadalmi szervezetek képviselőinek, a gazdasági és kulturális építés vezetésének mélyebb megismerését és hatékonyabb részvételét az igazgatási szervek mindennapi tevékenységében. A továbbiakban az egyes bizottságok esetleg konkrét hatáskört is kapnának.

[12] SZKP XXI. kongresszusa ... 629. old.

1958. július 15-én határozatot fogadott el „A Szakszervezeti Szövetség gyári, üzemi, helyi bizottságainak jogairól".[13] A határozat értelmében a vállalatok vezetőségei kötelesek a szakszervezeti bizottságokkal egyeztetni mindazon rendelkezéseiket, amelyek a munkafeltételeket, a dolgozók díjazását, munkából való elbocsátását stb. érintik. Egyes kérdésekben (pl. a dolgozók kulturális-jóléti feltételeinek megjavítására, a termelés tökéletesítésére szolgáló anyagi eszközök felhasználása, a lakások elosztása stb.) az üzem vezetése és a gyári üzemi bizottság együttes döntést hoz.

Az állami szervek egyes funkcióinak társadalmi szervezetek hatáskörébe való átadása nem csökkenti a szocialista államnak a kommunizmus építésében betöltött szerepét. Ellenkezőleg. A szovjet állam még több gondot fordíthat a gazdaságnak, a szovjet társadalom anyagi alapjainak fejlesztésére. A dolgozók társadalmi szervezeteinek növekvő részvétele a korábban állami szervek által végzett feladatok ellátásában szélesíti és erősíti a szovjet társadalom politikai alapját. A Szovjetunió alkotmányának meghatározása szerint a politikai alapot a dolgozók küldötteinek szovjetjei alkotják. Ez a politikai alap szélesedik olyan nem állami társadalmi szervezetekkel, amelyeket a XXI. kongresszus határozatai értelmében közvetlenül bevonnak állami funkciók ellátásába.[14] Ugyanakkor a társadalmi szervezetek bevonása állami funkciók ellátásába azt is bizonyítja, hogy a Szovjetunióban a mindennapi munkában megkezdődött a dolgozók széles tömegeinek felkészítése a kommunista társadalmi önigazgatás elemeinek elsajátítására, az ehhez szükséges előfeltételek megteremtésére.

3. A kongresszus határozata a szocializmus és a kommunizmus győzelméért vívott harc tapasztalatai alapján megállapította, hogy *a pártnak mint a nép kipróbált élcsapatának és a társadalom szervezete legmagasabb formájának szerepe a kommunista társadalom építése folyamán az állami és társadalmi szervezetek irányításában tovább növekszik.* Minél szélesebben vesznek részt a dolgozó tömegek a szovjetek, népgazdasági tanácsok, különböző állami és társadalmi szervezetek útján a társadalom ügyeinek intézésében, annál inkább szükséges az elért eredmények, tapasztalatok általánosítása, a társadalom fejlődésében végbemenő folyamatok értékelése, a különböző társadalmi szervek tevékenységének koordinálása. A kommunista társadalom magas színvonalon szervezett társadalmat jelent, ahol tervszerűen vezetik a gazdaságot, fejlesztik a kultúrát, tudományt és a művészeteket. Ehhez pedig szükséges a szabad dolgozók öntudatos munkájának szervezése. *A párt mint a társadalom vezető ereje biztosítja az összes állami és társadalmi szervezetek tevékenységének egységét.* A párt lényegét és formáját tekintve nem állami, hanem társadalmi szervezet, amely mint a dolgozó nép élcsapata a társadalmi fejlődés élenjáró aktív mozgató ereje. Hruscsov elvtárs A. MacDonalddal, a Times külpolitikai vezetőjével folytatott beszélgetésében 1958 februárjában hangsúlyozta, hogy a szovjet gazdaság és társadalom fejlődése a vezetés új formáit és módszereit, a társadalmi szervezetek szerepének növelését követeli meg. „Korábban nálunk az ipari üzemek és a mezőgazdaság munkájára az igazgatási ráhatás elemei érvényesültek, a párt, a szakszervezetek, a Komszomol erői nem azzal a teljes aktivitással jelentkeztek, amelyre képesek . . . Nálunk ma bizonyos mértékben a köztársaságok, a területek, járások között régebben kialakult igazgatási formák és eszközök szerepének csökkenése megy végbe. Ezzel egyidejűleg ugyanakkor a köztársaságok és területek között növekszenek és erősödnek az ideológiai kapcsolatok, tovább erősödik a szovjet nép egysége. Ebben döntő szerepe van a pártnak, nő a párt szerepe."[15] A kommunizmus felépítésével a párt szerepe és jellege is változik. A kommunizmus *teljes* győzelmével a párt politikai jellege megszűnik, de ugyanakkor megnövekszik mint valamennyi társadalmi szervezet irányítójának, a dolgozó nép élcsapatának szerepe.[16] Ez következik abból, hogy a kommunista társadalom a dolgozó emberek szervezett és összehangolt közössége lesz, amely az egész népet egyesítő társadalmi szervezetekből áll, nem pedig az emberek formátlan és szervezetlen tömegéből.

A társadalmi szervezetek összhangjának biztosítása azért is szükséges, hogy „. . . bizonyos időben és a megállapított rend szerint mindenki teljesítse munkafeladatait és társadalmi kötelezettségeit".[17] Valamennyi társadalmi szervezet tevékenységének koordinációját olyan magas erkölcsi tekintéllyel rendelkező szervezet tudja biztosítani, mint a szocializmus felépítését vezető, a kommunizmusba való fejlődést irányító kommunista párt, amelynek fejlődése az általánosan kibontakozó kommunista építés jelenlegi időszakában ebben az irányban halad.

III.

Az SZKP XXI. kongresszusa különösen fontos feladatként jelölte meg a szovjet állam gazdaságiszervező és kulturális-nevelő funkciójának további erősítését és fejlesztését. Lenin gyakran hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúra feltételei között nem a kényszer a fő, hanem a kommunista építő munka feladatainak megvalósítása, az új gazdasági viszonyok, az új társadalom szervezése.[18]

A szovjet állam a kommunista társadalom építése szakaszában még hatékonyabban és sokoldalúbban fejleszti a szocialista gazdaságot. „*Lépésről lépésre kell előrehaladnunk — mondotta Hrus-*

[13] Vedomosztyi Verhovnovo Szoveta SZSZSZR, 1958. 15. sz.

[14] L. „Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet állam megerősítéséről és fejlődéséről." Szovjet Állam és Jog, 1959. 4. sz. 130.

[15] Pravda, 1958. február 16.

[16] A Szovjetunió Kommunista Pártjának története, Moszkva, 1959. 714. old.; L.: A. Lukjanov: A szocialista államiság fejlődésének néhány kérdése a jelenlegi időszakban. A dolgozók küldötteinek szovjetjei folyóirat, Moszkva, 1959. 6. sz. 10. és köv. old.

[17] SZKP XXI. kongresszusa . . . 120. old.

[18] Lenin Művei, 32. köt. 464. old.

csov elvtárs kongresszusi beszámolójában —, meg kell teremteni a kommunizmusba való átmenethez szükséges anyagi és szellemi feltételeket."[19] A szocializmus és a kommunizmus ugyanis egy társadalmi formáció két fejlődési szakasza. A fejlődés szocialista szakaszából a felsőbb szakaszba való átmenet törvényszerű történelmi folyamat, amelyet nem lehet önkényesen megsérteni vagy megkerülni.

A kommunizmusba való átmenet legfontosabb alapfeltétele a termelőerők gyors növekedése, ez teremti meg a kommunizmus anyagi-technikai bázisát. A hétéves népgazdasági terv megvitatásával a XXI. kongresszus ezért állította központi helyre a szovjet állam gazdasági szervező és kulturális nevelő munkáját és ebben a munkában résztvevő szervek tevékenységének megjavítását. A termelt anyagi és szellemi javak elosztása a társadalom tagjai között a fejlődés jelenlegi szakaszában a végzett munka és a fogyasztás mértékének figyelembevételével történik, s e tevékenységben fontos szerepet tölt be a szovjet állam. Ugyancsak nagy feladatot jelent a tulajdonviszonyok fejlesztése, a szövetkezeti kolhoztulajdonnak és az állami tulajdonnak fokozatosan egységes össznépi tulajdonná való fejlesztése. Ezeket a nagy feladatokat a termelőerők gyors fejlődése alapján a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója keretében valósítják meg.

A szovjet állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának széleskörű kibontakozása a dolgozó tömegek cselekvő részvételének növekedésével függ szorosan össze, s ez egyben az állami szervek módszereinek a fejlesztésére is kihat. Ennek megfelelően *az állami szervek tevékenységében is egyre inkább a szervezés és nevelés nyomul előtérbe, ugyanakkor a kényszerítés és az erőszak egyre szűkebb körre szorul.* Mint Lenin rámutatott, az „emberek fokozatosan hozzászoknak majd ahhoz, hogy megtartsák a társadalmi együttélés legelemibb, ősidők óta ismert és évezredek óta minden intelemben ismételt szabályait, erőszak nélkül, kényszer nélkül, alárendeltség nélkül, a nélkül a kényszerítő apparátus nélkül, amelyet államnak neveznek".[20]

A szovjet szocialista állam fontos feladatot lát el a szocialista tulajdon védelmében, a szocialista jogrend megszilárdításában. A szovjet állam e funkciója arra irányul, hogy megvédje a szocialista tulajdont a tolvajok és fosztogatók ellen, őrizze az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit a különböző társadalomellenes elemekkel (huligánok, gyilkosok stb.) szemben. E feladatok maradéktalan megvalósításában rendkívül fontos szerepet tölt be a szocialista jog és látnak el az igazságügyi, ügyészségi, belügyi szervek, amelyek szükséges esetekben ki tudják kényszeríteni a jogszabályok megtartását. A szovjet állam a szocialista tulajdon és jogrend védelmét a szocialista törvényesség határozott érvényesítésével biztosítja, a törvények következetes megtartásával és megtartatásával minden állampolgár, állami és társadalmi szerv részéről egyaránt.

A kongresszus rámutatott, hogy *a szocialista államiság fejlesztése elválaszthatatlan összefüggésben van a törvényesség megszilárdítása érdekében megvalósított intézkedésekkel, az állampolgárok jogainak fokozott védelmével.* Seljepin elvtárs, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő állambiztonsági bizottság elnöke kongresszusi felszólalásában hangsúlyozta, hogy teljes mértékben kijavították a személyi kultusz időszakában elkövetett törvénysértéseket, helyreállították az országban a forradalmi törvényességet, a törvényesség megsértőit pedig megbüntették. „Minden egyes szovjet ember biztos lehet abban — hangsúlyozta Seljepin elvtárs —, hogy a forradalmi törvényesség megsértése nálunk soha többé meg nem ismétlődik. Ennek elejét veszi a párt és lenini Központi Bizottsága.."[21] A párt ellenőrző munkájának erősítése a belügyi, államvédelmi, igazságügyi szervek tevékenysége felett, az igazságszolgáltatási rendszer közelmúltban megvalósított tökéletesítése, az ügyészi ellenőrzés szerepének növelése a törvényesség megtartását illetően, a dolgozó tömegek kapcsolatának szorosabbra fűzése az állami szervekkel — mind fontos biztosítékát jelentik a szocialista törvényesség további megszilárdításának, a szovjet államiság továbbfejlesztésének.

A szocialista állam fejlesztését az ország megnövekedett belső gazdasági, politikai, kulturális feladatain kívül szükségessé teszi a Szovjetunió és a baráti szocialista országok megvédése az esetleges imperialista támadások ellen, a béke megőrzése és tartóssá tétele. *A szovjet ország és a szocialista országok védelme az ellenség támadásától a kommunizmus építésének jelenlegi időszakában megmarad fontos állami funkciónak,* amelynek ellátása feltételezi olyan állami szervek létezését, mint a hadsereg, állambiztonsági szervek. A kongresszus megállapította, hogy nincs ugyan a világon olyan erő, amely képes lenne a kapitalizmust visszaállítani a Szovjetunióban vagy meg tudná semmisíteni a szocialista tábort. Ugyanakkor mind a Szovjetunióval, mind a baráti szocialista országokkal szemben fennáll az imperialista agresszió lehetősége. Ezért a szocialista államnak gondoskodnia kell fegyveres erői állandó tökéletesítéséről, erősítenie kell államvédelmi szerveit, amelyeknek éle a kapitalista országok által a szovjet országba kívülről küldött ügynökök ellen irányul. Mint Hruscsov elvtárs hangsúlyozta, a szocialista haza védelmének funkciója, csak akkor halhat el, amikor majd teljesen megszűnik az a veszély, hogy az imperialisták megtámadják a Szovjetuniót vagy a szocialista országokat.

A szocialista állam külső funkciója nem merül ki a béke megőrzéséért folytatott harc és az imperialista államok katonai támadása elleni védelem funkciójában. A szocialista világrendszer kialakulásától kezdődően *a szocialista államok a baráti együttműködés, kölcsönös segítés és tapasztalatcsere funkcióját is megvalósítják egymás között.* A XXI.

[19] SZKP XXI. kongresszusa ... 112. old.
[20] Lenin Művei, 25. köt. 496. old.
[21] SZKP XXI. kongresszusa ... 564. old.

kongresszus azon rendkívül fontos elméleti megállapításának gyakorlati érvényesítésében — hogy a szocialista országok többé-kevésbé egyidejűleg mennek át a kommunista társadalom felső szakaszába, ezen funkció jelentősége tovább növekedett.

IV.

Rendkívül nagy jelentőségűek a XXI. kongresszus azon megállapításai, amelyek tovább fejlesztik a marxizmus—leninizmus tanítását az állam elhalásáról a kommunizmus feltételei között, elemzik az elhalás belső és külső feltételeit, folyamatosságát. „Az állam elhalásának kérdése, ha dialektikusan értelmezzük, egyértelmű a szocialista államiság társadalmi önigazgatássá fejlődésének kérdésével. A kommunizmusban is megmaradnak bizonyos társadalmi funkciók, amelyek hasonlók lesznek a jelenlegi állami funkciókhoz, de jellegük és ellátásuk módja más lesz, mint a fejlődés jelenlegi szakaszában" — hangsúlyozta a kongresszus beszámolója.[22]

A Szovjetunióban a kommunizmus építésének jelenlegi időszakában tudományos tervszerűséggel és céltudatossággal alakítják ki azokat a belső anyagi és szellemi előfeltételeket, amelyek a szocialista államiságnak kommunista társadalmi önigazgatássá fejlesztéséhez szükségesek. A szocialista demokrácia általános kibontakoztatása, az állampolgárok legszélesebb bekapcsolása a gazdasági és kulturális építés irányításába, a szovjetek szerepének növelése, egyes állami szervek funkcióinak átadása társadalmi szervezetek hatáskörébe — mind a kommunizmusba való átmenet *belső* előfeltételeinek megteremtésére irányulnak. Ugyanakkor a szocialista világrendszer fejlődésével, az imperializmus pozícióinak gyengülésével erősödnek az állam elhalásának és a kommunista önigazgatáshoz való átmenetnek *külső* feltételei is.

A kongresszus határozottan elítélte az állam elhalásával kapcsolatos jugoszláv revizionista nézeteket, amelyek mind a marxista—leninista államelmélet, mind a kommunizmus építésének jelenlegi gyakorlata szerint is tarthatatlanok. Teljesen helytelen ugyanis összezavarni az egyes állami funkciók megváltozását az állam elhalásával s az állami szervek elhalását leegyszerűsíteni. A marxizmus—leninizmus elmélete és a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szocialista forradalom győzelme és a szocialista társadalom felépítése után is szükség van az állam fejlesztésére. De az állam szükséges a kommunizmus feltételei között is, ha megmarad az imperialista tábor és ennek következtében fennáll az ellenséges katonai támadás veszélye. „Az állam elhal, amennyiben nincsenek tőkések . . ." — mutatott rá Lenin.[23] A jelenlegi feltételek között, amikor a kapitalizmus agresszív támadó megnyilatkozásai (rakétakilövő helyek a szocialista országok körül, a német militarizmus feltámasztása stb.) napirenden vannak, a megfelelő állami szervek munkájának tökéletesítése feltétlenül szükséges az agresszív támadás lehetőségének elhárítása érdekében. Egyes állami funkciók elhalásával vagy megváltozásával, illetve társadalmi szervezeteknek való átadásával kapcsolatban csak bizonyos, *viszonylagos* értelemben lehet beszélni az állam elhalásának kezdetéről. Ez a folyamat azoknak *a belső előfeltételeknek fokozatos kialakulását* fejezi ki, amelyek a külső előfeltételekkel együtt szükségesek az állam elhalásához és a kommunista társadalmi önigazgatáshoz való átmenethez a kommunizmus feltételei között.

A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatássá fejlesztése, az állam elhalása az ehhez szükséges belső és külső előfeltételek megteremtésével van elválaszthatatlan összefüggésben. Éppen ezért, ha ezek megteremtésétől függetlenül, *„ha elhamarkodva kikiáltjuk az állam elhalását, akkor vétkezünk a történelmi távlat ellen"* — mondotta Lenin.[24] Az SZKP XXI. kongresszusa, híven követve a lenini útmutatásokat, ennek megfelelően, nagy gondossággal dolgozta ki a szocialista állam szerepét és fejlődését a kommunizmusba való átmenet időszakában.

V.

Abból a fontos elvi megállapításból, hogy a szocializmus országai többé-kevésbé egyidejűleg mennek át a kommunista társadalom felső szakaszába, az is következik, hogy *a népi demokráciák politikai rendszerének fejlesztése a szocialista építésben való előrehaladásukkal párhuzamosan fontos feladat.* Természetesen mind a szocializmus építésében, mind a kommunizmusba való átmenet meggyorsításában a népi demokratikus országok figyelembe veszik azokat a sajátos előfeltételeket, amelyek az egyes országok gazdasági, társadalmi, politikai fejlődésével, a szocializmus építésének különböző ütemével és az ebből eredő feladatok megoldásával vannak összefüggésben. A nemzeti és történelmi sajátosságok tanulmányozása és figyelembevétele a szocializmus eredményes építésében feltétlenül szükséges — mutatott rá nagyon gyakran Lenin. Ugyanakkor hangsúlyozta, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti szakasz lényeges vonásainak azonosságát.

Ezt a lenini megállapítást fejleszti alkotó módon tovább és terjeszti ki a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakára az SZKP XXI. kongresszusa, amikor *a szocialista építésben hangsúlyozza az egyes országok fejlődési sajátosságainak nagy jelentőségét, ugyanakkor határozottan fellép az olyan helytelen revizionista nézetek ellen, amelyek az egyes szocializmust építő országok helyi sajátosságainak felnagyításával kétségbevonják a szocialista építésben és a kommunizmushoz való előrehaladás szakaszában minden ország fejlődésére általában érvényesülő, közös törvényszerűségeket.*

A kongresszusi beszámoló megállapítja, hogy „amikor megvizsgáljuk azokat a távlatokat, amelyek a kommunizmushoz vezető úton az emberiség előtt megnyílnak, figyelembe kell vennünk a különböző országok történelmi adottságainak rendkívül gazdag változatosságát. Ebből szükségsze-

[22] Uo. 123. old.
[23] Lenin Művei, 25. köt. 501. old.
[24] Lenin Művei, 27. köt. 137. old.

rűen következik azoknak a módoknak, eljárásoknak és formáknak sajátossága, amelyek révén a kommunizmus felé tartó társadalmi haladás általános törvényszerűségei érvényesülnek. Mindamellett hangsúlyoznunk kell, hogy a kommunizmushoz vezető úton a fő, a meghatározó tényezők minden ország fejlődésében és valamennyiük számára közös törvényszerűségek, nem pedig ezeknek sajátos megnyilvánulásai."[25]

Hazánkban például, hasonlóan a szovjet állam fejlődéséhez, a szocializmus teljes felépítéséhez való előrehaladásunkkal csökken a belső osztályellenség elnyomásának funkciója, mivel ennek társadalmi és gazdasági alapja egyre jobban összeszűkül. A szocializmus teljes győzelmével a belső osztályellenség elnyomásának funkciója megszűnik, ezzel párhuzamosan megnövekszik a társadalmi szervezetek szerepe a közrend biztosításában, a társadalomra ártalmas cselekmények elhárításában. Ugyanakkor *fejlődésünk jelenlegi szakaszában* még fontos feladatként jelentkezik a bűnüldöző és államvédelmi szervek munkájának tökéletesítése a külső ellenséggel egybefonódott belső reakció tevékenységének felderítése és ártalmatlanná tétele érdekében. A fenti feladatok mellett *népi demokratikus államunk tevékenységében központi helyre ma már a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység került, amely a szocialista építésben előttünk álló nagy feladatok megvalósítására irányul és szükségessé teszi ezt a munkát végző szervek fejlesztését.*

Népi demokráciánkban a szocializmus építése közben *fokozatosan* alakulnak ki azok a gazdasági, kulturális, erkölcsi és politikai előfeltételek, amelyek megteremtik az állam belső funkciójának szűkülését és fokozatosan társadalmi szervezetekkel való helyettesítését.

Az elmúlt esztendőkben több fontos intézkedés történt a dolgozó nép képviseleti szervei — az országgyűlés és a tanácsok — szerepének növelésére. Ezen intézkedések következtében különösen a tanácsok gazdasági alapja erősödött, fejlődött gazdasági és kulturális szervező tevékenységük. Kétségtelen, hogy a képviseleti szervek, *különösen a tanácsok szerepének további határozott növelésével, hatáskörük szélesítésével, munkamódszereik fejlesztésével jelentősen elő lehet segíteni dolgozó népünk közreműködésének fokozódását a közügyek intézésében.* A Hazafias Népfront-mozgalom szerepének növekedése, a népfront bizottságok tevékenységének megélénkülése ugyancsak társadalmi és közéletünk demokratikus fejlődésének eredménye. Mindez hozzájárul a dolgozó tömegek aktivitásának fokozódásához az előttünk álló feladatok megoldásában.

Ugyanakkor népi demokráciánk politikai szervezete már ma felmutat olyan elemeket is, amelyek a jövőbeni kommunista társadalom politikai szervezetének csíráiként tekinthetők. Ilyen elemek például a munkásőrség vagy az ún. kisegítő rendőrség intézménye.[26] Ezek önkéntes társadalmi szervezetek, amelyek a megfelelő állami szervekkel együttműködve már fejlődésünk jelenlegi szakaszában részt vesznek a közrend biztosításában.

A gazdasági irányítás és a kulturális tevékenység szervezését végző állami szervek fejlesztése mellett egyre növekszik a társadalmi szervezetek szerepe is. Különösen vonatkozik ez a szakszervezetekre, amelyek már ma is több régebben állami jellegű feladatot látnak el. A szakszervezetek szerepének növelése a termelés irányításában azért nagyon jelentős, mert az üzemi tanácsokon és egyéb formákon keresztül a munkásosztály milliós tömegeit tudják szorosabban bekapcsolni a gazdasági élet vezetésébe.

Az SZKP XXI. kongresszusának a szocialista állam fejlődésével kapcsolatos megállapításai — mint amelyek a szocialista építés eddigi gazdag tapasztalatainak elméleti általánosítását és a jelen követelményeinek megfelelő alkotó továbbfejlesztését jelentik — minden szocialista ország számára útmutatásul szolgálnak. A kongresszus határozatának alapos tanulmányozása az államelmélet és az államépítő gyakorlat számára azért is nagyon jelentős, mert az egyes következtetések feltételeinknek megfelelő hasznosításával népi demokráciánk politikai szervezete — különösen népi demokratikus államunk fejlesztésének fő irányvonalai könnyebben meghatározhatók.

Halász József

[25] SZKP XXI. kongresszusa ... 131. old.

[26] L.: Kállai Gyula: A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet elvi kérdései. Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján 1959. május 29-én elhangzott előadás.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok új büntető eljárásának Alapelvei*

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa ötödik ciklusának második ülésszakán elfogadott, a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei, valamint az ülésszakon elfogadott más törvények is új és jelentőségteljes szakaszt jelentenek a szovjet demokratizmus fejlődésében.

A büntető törvények Alapelvei, a bírósági szervezeti törvény és a büntető eljárás Alapelveinek elfogadása a Szovjetunió Legfelső Szovjetje részéről a Szovjetunió Legfelső Tanácsa negyedik ciklusának hatodik ülésszakán azon a határozaton alapszik, amely a szövetséges köztársaságok jogai kiszélesítéséről rendelkezik. Szocialista jogrendszerünk valamennyi idevágó elvi tételének lerögzítése az Alapelvekben biztos alapot nyújt a szövetséges köztársaságok törvényalkotása szá-

* Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1959. évi 2. számában, — Fordította: *Dr. Alapy Gyula.*

mára a büntető és büntetőeljárási törvénykönyvek és a köztársasági bírósági szervezeti törvények kidolgozására az összes helyi sajátosság figyelembevétele mellett és a szovjet köztársaságok föderációjának egységes törvényességére vonatkozó lenini elvek megtartása mellett.

A büntetőeljárási Alapelvek a szovjet demokratizmus új és magasabb fejlődési szakaszát, a szocialista törvényesség további megszilárdítását és fejlődését, s a büntetőjog területén az állampolgárok jogainak tökéletesebb biztosítását jelentik. Törvényeink fejlődése e területen azon az úton halad, amelyet a párt XX. kongresszusa jelölt ki.

A büntető és büntetőeljárási jog területén a törvénynek alapvető jelentősége van a szocialista törvényesség és az állampolgári jogok oly durva megsértése elleni harcban, mint a bűnözés. Hazánk fejlődésének már elért szintje lehetőséget ad a bűnözés történelmileg belátható időn belül való felszámolására. D. R. Raszulov, a Nemzetiségi Tanács törvényelőkészítő bizottságának elnöke felszólalásában, a büntető eljárás Alapelveiről szólva megállapította, hogy hazánkban a bűnözés szociális gyökerei már megsemmisültek és minden objektív feltétel adva van a bűnözés felszámolására. „A dolog lényege ma abban áll — mondotta —, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére és meghiúsítására, hogy olyan állami és társadalmi körülményeket teremtsünk, amelyek kizárják a bűncselekmények elkövetését. Ezek között az intézkedések között fontos jelentősége van a bűncselekmények kellő időben történő teljes felderítésének."

E feladatot a büntető eljárás Alapelvei a 2. cikkben olyan világosan fogalmazza meg, mint ezelőtt soha: „A szovjet büntető eljárás feladata — mondja az Alapelvek 2. cikkelye —, a bűncselekmények gyors és teljes felderítése, a bűnösök leleplezése és a törvény helyes alkalmazásának biztosítása, azért hogy mindenki, aki bűncselekményt követett el, elvegye az igazságos büntetést, és hogy egyetlen ártatlant se ítéljenek el."

Helytelen volna szembeállítani a valamennyi bűnös megbüntetése biztosításának feladatát az egyetlen ártatlan felelősségrevonása és elítélése lehetőségének kizárásával, de helytelen volna e feladatok egymástól való elválasztása is. Ez nem két, hanem egyetlen feladat, mert világos, hogy egy ártatlannak az elítélése egy bűnös büntetlenségét is jelenti.

E feladat a szovjet állampolgárok jogainak védelmében is kétoldalú. Egyrészt szólni kell a büntető eljárás résztvevőinek jogairól, elsősorban is a gyanúsított jogainak védelméről, akinek jogait a büntető eljárás leginkább érinti. Másrészt valamennyi szovjet állampolgár védelméről kell szólni az életük, egészségük, becsületük és vagyonuk elleni bűnös támadásokkal szemben.

Az utóbbi időben a szovjet sajtó a levelek százait ismertette, amelyek az állampolgároknak a bűnös támadásokkal szemben való védelmével foglalkoztak. „Én ott voltam a »Leningrádi Pravda« szerkesztőségében és láttam ezeket a leveleket — írja erről V. Karaszev, a Kirov Művek vezető esztergályosa, a szocialista munka hőse. Százával vannak s mindegyik mögött vagy ezer leningrádi. A levelek többsége kollektív. Egész brigádok, műhelyek írnak. Csak két levélen — a »Bolsevik« Művek konstruktőrjeinek és szerelőinek levele alatt vagy kétszáz aláírás ... Írnak a munkások és mérnökök, tudósok és művészek, orvosok és háziasszonyok ... A nép ádáz haragja árad a levelekből."[1]

A nép az államtól a bűnös támadásokkal szemben hatékony védelmet követel. Az új Alapelvek e kérdés mindkét oldalára komoly figyelmet fordítanak. Az Alapelvek jelentékenyen kiszélesítik a büntetőper valamennyi résztvevője jogainak biztosítékait általában és a terhelt jogait pedig különösen. Egyszersmind a bűnözés teljes feltárásának és a bűnözők leleplezésének biztosítására egy sor rendelkezést tartalmaznak.

Az Alapelvek éppen ezért a szovjet büntetőeljárási jogtudománnyal szemben jelentős követelményeket támasztanak.

El kell ismerni, hogy a jogtudomány sokat tett a terhelt jogai kérdésének tanulmányozására és e jogok biztosításának kidolgozására. Az Alapelvek felhasználták a szovjet jogtudomány e téren elért eredményeit. Sajnálatos, hogy a probléma másik oldalának feldolgozására, annak tanulmányozására, hogy milyen módon lehetne tökéletesíteni a bűncselekmények felfedését és megelőzését szolgáló módszereket — lényegesen kevesebb történt. Amennyiben e téren mégis történt valami, úgy főleg a kriminalisztikában. Szinte egyáltalán nem foglalkoztak a társadalom részvételének kérdésével a bűnözés elleni harcban, ami nélkül komolyan még csak beszélni sem lehet a bűnözés megszüntetésének feladatairól.

Annak, hogy az Alapelvek, különösen az első és második fejezetben, magukban foglalják a szovjet büntető eljárás elvi kérdéseinek eldöntéséhez szükséges tételeket, a szovjet jogtudomány számára kettős jelentősége van. Mindenekelőtt a jogtudósok kötelessége, hogy kidolgozzák azokat a perjogi intézményeket, amelyek a leginkább biztosítják ezeknek az elvi tételeknek gyakorlati megvalósítását. Másrészt a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott büntetőeljárási Alapelvek elfogadásának oda kell vezetnie, hogy teljes mértékben megváltozzék a szovjet büntető eljárás elveinek rendszeréről folyó hosszantartó és jelentős mértékben elvont viták jellege. A vitának ilyen jellegére jelentős mértékben kihatott az a körülmény, hogy a korábban hatályos büntetőeljárási Alapelvek és a szövetséges köztársaságok büntető eljárási törvénykönyveinek többsége több mint 30 esztendő előtt keletkezett, s a büntetőeljárási törvény későbbi változásai és kiegészítései nem állottak mindenkor teljes összhangban a változatlanul maradt eljárásjogi normákkal. Ez természetesen megnehezítette annak a kérdésnek az eldöntését, hogy mi elvi kérdése a szovjet büntető eljárásnak s mi nem.

[1] „Pravda", 1958. évi december 1-i száma.

Az Alapelvek tervezetének kidolgozása során figyelembe vették az elméleti vitákat éppen úgy, mint a szocialista jogrend mellett őrt állani hivatott szovjet állami szervek teljes negyven éves gyakorlatát. Az Alapelvek most már világosan felelnek arra a kérdésre, hogy melyek a szovjet büntető eljárás alapvető principiumai. A fő feladat most az, hogy kidolgozzuk az Alapelvekben lefektetett elvi megállapításoknak az életbe való átültetése leghatékonyabb módszereit.

Az ilyen jellegű legfontosabb rendelkezések közül néhányat az Alapelveknek azok a cikkei tartalmaznak, amelyek az eljárásban a bíróság vezető szerepéről szólnak. Az Alapelvek 7. cikke kimondja: „Senkit sem lehet másként bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani és ezért megbüntetni, csak a bíróság ítélete alapján." Ugyanezt az elvet fejezi ki a büntető törvények Alapelveinek 3. cikke is. Bár ez az elv a Szovjetunió Alkotmányának 102. cikkéből következik, eddig azonban ilyen világos formában törvényeinkben kifejezve nem volt. Ez az elv, mint a büntető eljárásjogi Alapelveknek ebből következő többi rendelkezése is, a bíróságnak az egész eljárási tevékenység során megnyilvánuló vezető szerepének eszméjét, amelyet a korábbi szovjet törvények is tartalmaztak, sokkal világosabban és teljesebben juttatják kifejezésre. Kizárólag a bíróság mondhatja ki a végső szót az eljárás során, csak ez állapíthatja meg a terhelt bűnösségét és szabhat ki rá büntetést. Ez a vezető eszme vörös fonálként húzódik végig az Alapelveken.

Az Alapelvek ugyanakkor nagyon világosan szabályozzák az ügyész szerepét a büntető eljárásban. Az ügyész itt is, mint egész tevékenysége során, mindenekelőtt a törvényesség őre. „Az ügyész a büntető eljárás minden szakában köteles idejében megtenni a törvényben előírt intézkedéseket a törvény bármiféle megsértésének megszüntetésére, akárki is legyen a törvény megsértője." (20. cikk.) Az Alapelvekben foglalt ilyen szabály megléte esetén már nem lehet azt mondani, mint ezt például I. D. Perlov tette, hogy „nagyon nehéz helyzetet teremt az ügyész számára az a körülmény, hogy alá van rendelve a bíróság elnöke pervezetésének és ugyanakkor felügyelnie kell az elnök és a bíróság egész tevékenységének törvényességére".[2]

Az ügyész részvétele a büntető eljárásban csak az egyik formája az ügyészség alapvető feladatai teljesítésének — a törvény pontos betartása feletti felügyeletnek. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az ügyész a bíróság felett áll. A bíróság vezető szerepéről az Alapelvekben foglalt rendelkezésekből és az Alapelvek egész tartalmából világos, hogy az ügyész semmilyen körülmények között sem irányíthatja a bírósági tevékenységet. A törvényesség feletti felügyelet funkcióját eljárásjogi formák keretén belül gyakorolja, és ezek, tekintettel arra, hogy a bíróság tevékenységéről van szó, mindenkor a bírósághoz intézett nyilatkozatokban nyilvánulnak meg, s ezek egyáltalán nem bírnak a bíróságot kötelező követelések jellegével. Vagy véleményről van szó, amelyet az ügyész az ügyet tárgyaló bíróság előtt nyilvánít, vagy pedig óvásról, amellyel az ügyész a felsőbb bírósághoz fordul. Ugyanilyen, a bíróságot nem kötelező véleményt juttat kifejezésre az ügyész a perbeszédek során is. Ha azonban a bíróság törvénysértést követ el, bárkinek érdekeit is sértené e törvénysértés, az ügyész erre haladéktalanul reagálni köteles. Magától értetődőleg az ügyész köteles idejében reagálni bármely más, az eljárási cselekményekben résztvevő szerv vagy személy bármilyen törvénysértése esetén is.

Ilyen jogi kötelezettsége nincs az eljárás egyetlen más résztvevőjének sem. Így például, ha a bíróság a vizsgálatot vagy nyomozást végző szervek törvénysértése a sértett javára szolgálna, ez utóbbi a törvény szerint nem volna köteles erre a törvénysértésre reagálni. Más kérdés, hogy mint szovjet állampolgárnak, ez erkölcsi kötelessége volna.

Az első fejezet az összes alkotmányi eljárásjogi elveket tartalmazza, amelyek jelentősége nem vitás és ezeket a jogi irodalomban kellőleg megvilágították.

Az Alapelvek világos feleletet adnak arra a kérdésre, hogy érvényesül-e s konkréten miben jut kifejezésre a kontradiktórius tárgyalás elve az eljárásban. Ez azért lényeges, mert a kontradiktórius jelleg fogalmának többféle tartalmat tulajdonítanak.

Amennyiben a kontradiktórius jelleg alatt az eljárás olyan felépítését értjük, amelyben a vádlottnak joga van a védelemhez és az eljárás teljes jogú alanya, s nem jognélküli tárgya, s ennek kapcsán a bírósági tárgyalás minden résztvevője: a vádló, a vádlott, a védő, a sértett, a magánfél és a polgári jogilag felelős személy egyenlő jogokkal rendelkezik bizonyítékok előterjesztésére, a bizonyítékok megvizsgálásában való részvételre és kérelmek előterjesztésére, úgy le kell szögezni, hogy az Alapelvekben a kontradiktórius eljárás elve szelesebben és világosabban jut kifejezésre, mint a korábban hatályos törvényekben. Nevezetesen az Alapelveknek az eljárás résztvevői jogai és kötelezettségei meghatározásának szentelt második fejezete és 38. cikke, amely a bírósági tárgyalás résztvevőinek egyenjogúságáról rendelkezik, semmi kétséget sem hagy abban a tekintetben, hogy az eljárás résztvevőit megilletik mindazok az eljárási jogok, amelyek egyrészt a bíróság segítésére, másrészt pedig saját érdekeik védelmére szükségesek.

De ugyanakkor a fenti rendelkezések nem fedik „a kontradiktórius jelleg" fogalmát, tartalmát abban a formában, amint ezt a fogalmat a burzsoá büntető eljárási elmélet megalkotta. Sőt több, bár ezek a tételek beletartoztak a kontradiktórius jelleg fogalmába, de nem alkották annak a fő és leginkább jellegzetes vonásait.

A kontradiktórius eljárás fogalmának ilyen fő és leginkább jellegzetes vonása abban nyilvánult meg, hogy az eljárást a vádlott és az állam közötti azzal kapcsolatos vitának tekintették, hogy bű-

[2] I. D. Perlov: Bírósági tárgyalás a szovjet büntető-eljárásban, Goszjurizdat, Moszkva 1955. 106—107. old.

nös-e a vádlott, és hogy megilleti-e az államot a büntetés joga. A kontradiktórius jelleg fogalmát az egyik kiemelkedő forradalom előtti orosz jogász, N. N. Rozin így határozta meg: „... ha nem forog fenn az államérdek fokozott védelmének szüksége, és így ez nem szorítja háttérbe a személyi érdekeket, vagy ha ez az érdek nem nyilvánul meg különleges élességgel, a rendőri elem eltűnik az eljárásból és a bíróság a kormányzat fegyveréből normális igazságszolgáltatási szervvé változik: az állampolgárok vagy az állampolgár és az állam közötti perek, jogviták eldöntésének szervévé. Ilyen körülmények között az eljárás felveszi a normális arculatát — nevezetesen megjelennek a bíróságtól különálló, széleskörű jogokkal rendelkező felek, s a bíróságot csak a felek jogvitáját eldönteni hivatott szerv természetes szerepe illeti meg; egyszóval — az eljárás vád- vagy kontradiktórius lesz."[3]

Az eljárás ilyen konstrukciója abból a liberális burzsoá elméleti tételből levont természetes következtetés, amely szerint a törvényesség lényege a személynek az állammal szembeni védelmében áll. Ezt a nézetet juttatta feltétlen egyértelműséggel kifejezésre a közelmúltban Harry W. Jones, a Kolumbia egyetem professzora. Ezt írta: „Az amerikai gondolkodás feltétlenül egységes abban a vonatkozásban, hogy a jogi szabályozás (rule of law) nagy célja az individuum védelmében áll az államhatalom hordozóival szemben."[4] Nem szükséges fejtegetni, hogy a kapitalizmusban a gyakorlatban a törvényesség nem védi a munkásosztályt az „államhatalom" hordozóival szemben.

Éppen a büntető eljárásban abban a meghatározásban, amely szerint ez a vádlott és az állam közötti jogvita eldöntése, jut kifejezésre a kontradiktórius elv lényege, abban az értelemben véve, ahogyan azt a burzsoá büntető eljárási elmélet értette.

Világos, hogy az ilyen konstrukció a szocialista szovjet jog számára elfogadhatatlan. A büntetőeljárási Alapelvek ezért el is vetik ezt.

A bíróságnak nem az a feladata, hogy eldöntse a vádlott és az állam közötti jogvitát, hanem a törvényben meghatározott valamennyi intézkedés foganatosítása a bűncselekmény tényének, a bűncselekmény elkövetésében bűnös személyeknek a megállapítására és ezek megbüntetésére (az Alapelvek 3. cikke). Ezt a feladatot az ügy ténykörülményeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos felderítésével (14. cikk) és a törvényes és indokolt büntető ítélet meghozatalával hajtja végre (43. cikk). A vádló, a védő és a bírósági tárgyalásnak az Alapelvek 38. cikkében felsorolt résztvevői segítséget nyújtanak a bíróság számára a feladat teljesítése érdekében. A bíróságot azonban nem mentesíti feladata ellátása alól, ha a vádló nem tudta a bíróság elé tárni a vádat alátámasztó összes bizonyítékot, vagy ha a védő nem utalt mindama bizonyítékokra, amelyek a védencét mentik vagy bűnösségét enyhítik; a bíróság ilyen esetekben köteles ezeket a bizonyítékokat hivatalból megszerezni.

A bűnösség kérdésében a vád és a védelem között s természetesen nem a vádlott és az állam között felmerülő jogvita eldöntése lehet az egyik eredménye az eljárásnak. A szovjet büntető eljárás lényege azonban nem ez. Gyakran előfordul ugyanis, hogy az eljárásban nincs semmiféle jogvita (például amikor a vádlott teljesen elismeri a vele szemben emelt vádat, vagy az ügyész a vádat elejti), ettől azonban nem változik a szovjet büntető eljárás lényege. Rá kell mutatni arra, hogy a szovjet eljárásjogászok közül senki sem száll síkra azért, hogy a szovjet büntető eljárásban a kontradiktórius elvet olyan értelemben kell felvenni, ahogyan ezt a burzsoá jogászok megfogalmazzák. Épp ellenkezőleg, azok akik kiállnak amellett, hogy a kontradiktórius elvet fel kell venni a büntető eljárás alapelvei sorába, nagy gondot fordítanak arra, hogy megvilágítsák azt a különbséget, amely a kontradiktórius elvnek a szovjet büntető eljárásban betöltött jelentősége között és a burzsoá eljárásban megnyilvánuló szerepe között fennáll.[5]

Ha mindezeket a különbségeket számbaveszszük, kitűnik, hogy a kontradiktórius elv lényegére vonatkoznak, ha pedig e fogalomból kirekesztjük mindazt, ami az említett szerzők véleménye szerint, a kontradiktórius elv szovjet felfogását megkülönbözteti annak burzsoá felfogásától, akkor csak a vádlottat megillető védelemhez való jog, valamint a vádlót, a vádlottat, a védőt és az eljárás más résztvevőit megillető az a jog marad meg, hogy a bírósági tárgyaláson cselekvően részt vehetnek. Helyes-e ilyen körülmények között a szovjet eljárási tudományba (a szovjet törvények a „kontradiktórius" kifejezést sohasem használták és nem használják) átvenni egy olyan kifejezést, amely a kontradiktórius elv fogalmának a szovjet büntető eljárás számára teljesen elfogadhatatlan vetületeivel kapcsolatos? Ez múlhatatlanul olyan konstrukciók megteremtéséhez vezet, amelyek esetén a burzsoá elmélet által letrehozott formába az ettől tartalmában idegen szovjet büntető eljárás tartalmát csak nagy erőfeszítések útján lehet beléerőszakolni.[6]

[3] N. N. Rozin: Büntető eljárás, 2. kiad. SZpb. 1914. 300. old.

[4] H. W. Jones: The Rule of Law and the welfare State. „Columbia Law Rewiew", 1958. v. 58. 143. old. (February, 1958.)

[5] Ld: pld.: N. N. Poljanszkij: A szovjet büntető eljárás kérdései, MGU. 1956. 99. és köv. old. M. Sz. Sztrogovics: Bűnüldözés a szovjet büntető eljárásban, Szovjetunió Tudományos Akadémiája, Moszkva 1951. 145. és köv. old.

[6] Éppen ezért nem meglepő, hogy a kontradiktórius elv híveinek érveiben ellentmondások tapasztalhatók. Igy például M. Sz. Sztrogovics, amikor helyesen hangsúlyozta a szovjet büntető eljárásban a bíróság irányító szerepét, ugyanakkor rámutat arra, hogy a vád és a védelem funkcióinak elhatárolása az ügy eldöntésének funkciójától a kontradiktórikus elv érvényesülésének jellegzetes vonása. (Ld: *M. Sz. Sztrogovics:* Bűnüldözés a szovjet büntető eljárásban, 117. old.)

Elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy e három eljárási funkciónak egymástól való elválasztása hogyan egyeztethető össze eljárásunk olyan lényeges elvével,

Ezzel kapcsolatban még egy körülményre kell rámutatni, amely mellett a szovjet jogtudomány nem mehet el szó nélkül. Arról van szó, hogy a büntető eljárási Alapelvek, a korábban hatályos törvényektől eltérőleg, nem ismerik a „felek" kifejezést. S hogy ez nem véletlen, az kitűnik abból, ha összehasonlítjuk a büntető eljárás Alapelveinek 38. cikkét és az Alapelvek eredeti tervezetének a bírósági tárgyalás résztvevői egyenjogúságát érintő 12. cikkét. Az alapelvek 38. cikke és a tervezet 12. cikke teljesen egyezik egy dolog kivételével: a törvényszöveg mellőzte a tervezetben foglalt utalást arra, hogy a vádlott, a védő, a sértett, a magánfél és a polgári jogilag felelős személy „feleknek" tekintendők.

Az Alapelvek világos feleletet adnak arra a kérdésre is, hogy az úgynevezett ártatlanság vélelme fogalmat hogy kell értelmezni, s milyen a konkrét tartalma azoknak a szovjet büntető eljárási intézményeknek, amelyekkel e fogalom kapcsolatban áll. Az Alapelvek a következő olyan rendelkezéseket tartalmazzák, amelyek biztosítékként szolgálnak az ártatlan elítélésének veszélyével szemben:

1. Az Alapelvek 2. cikke, amely a büntető eljárás feladatait határozza meg, nemcsak azt a követelést tartalmazza, hogy mindenki, aki bűncselekményt követett el, elvegye az igazságos büntetést, hanem azt a követelést is, hogy egyetlen ártatlant se vonjanak büntető felelősségre és ne ítéljenek el.

2. Az Alapelvek 7. cikke kimondja, hogy senkit sem lehet bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani és megbüntetni másként, csak a bíróság ítélete alapján.

3. Az Alapelvek 4. cikkének megfelelően senkit sem lehet terheltté nyilvánítani másként, mint a törvényben megállapított ok és eljárási szabályok szerint.

4. Az Alapelvek 14. cikke leszögezi a bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó kötelességét, hogy az ügy körülményeit sokoldalúan, teljesen és tárgyilagosan vizsgálják és megtiltja, hogy ezek a bizonyítás kötelezettségét a terheltre hárítsák át.

5. Az Alapelvek 36. cikke kifejezetten kimondja, hogy a bíróság elé állítás kérdésének pozitív eldöntése nem jelent előzetes állásfoglalást a vádlott bűnössége kérdésében.

6. Az Alapelvek 43. cikke megtiltja a bűnösséget megállapító ítéletnek feltételezésekre alapozását, s ilyen ítélet meghozatalát csak a vádlott bűnösségének bizonyítottsága esetén engedi, s ilyen bizonyítottság híján felmentő ítélet meghozatalát írja elő.

Magától értetődőleg mindezek a biztosítékok az Alapelvek többi, a vádlott jogait érintő tételeitől elválaszthatatlan kapcsolatban, különösen a védelemhez való joggal kapcsolatban értékelendők.

Ezek a teljesen konkrét és reális biztosítékok az ártatlan felelősségrevonásának és elítélésének veszélyével szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségűek, semmint bármely más általános jellegű deklaratív megfogalmazás. Ezeknek a biztosítékoknak megfogalmazása az Alapelvekben sokkalta teljesebb és pontosabb, mint a korábban hatályos törvényben. Ebben is, mint más kérdésekben is, az Alapelvek további lépést jelentenek előre az eljárás demokratizálásának és az állampolgárok jogainak védelme tekintetében.

A büntető eljárási Alapelvek tervezetének sajtóvitája során a jogászok egy csoportja, bár elismerte a fenti biztosítékok jelentőségét, azt szorgalmazta, hogy az Alapelvekbe a következő általános megfogalmazást kell felvenni az ártatlanság vélelméről: „A vádlottat mindaddig ártatlannak kell tartani, amíg bűnösségét a bíróság jogerőre emelkedett ítélete meg nem állapította."[7]

Mint erről a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ülésén tartott felszólalásában B. Sz. Sarkov küldött megemlékezett, a törvényelőkészítő bizottságok ezt a javaslatot elvetették, és a Legfelső Tanács ezt a döntést elfogadta és megerősítette a bizottságok által előterjesztett Alapelvek tervezetét.

A valóságban az ártatlanság vélelméről szóló tétel, ha a fentiek szó szerinti értelmét fogadjuk el, nem jelenthet mást, mint azt a követelést, hogy a bűnösséget megállapító ítélet jogerőre emelkedéséig a vádlottal mint ártatlannal járjanak el. Különben nem volna semmi értelme annak, hogy őt ártatlannak tekintik. Más szóval ennek az volna a jelentősége, hogy eddig az időpontig nem lehet a vádlottat letartóztatni, nem lehet őt állásából leváltani, s az ellene emelt váddal kapcsolatban egyáltalán semmi kellemetlensége sem támadhatna. Nos, az ártatlanság vélelmének ilyen tartalmat még leglelkesebb híve sem tulajdonít. Tehát e tételnek nem tulajdonítják azt a tartalmat, amelyet annak az orosz nyelv szabályainak megfelelően magában kellene foglalnia, hanem valami más, feltételes értelmet, amely többékevésbé érthető a jogász számára, de teljesen érthetetlen a nem-szakember számára. A törvénybe deklaratív megfogalmazások felvétele, amelyeknek a megfogalmazást kitevő szavak közvetlen jelentésétől eltérő feltételes értelmet tulajdonítanak, eléggé megszokott jelenség a burzsoá jogban. Ott ez a módszer a burzsoá jog valódi osztályjellegének leplezését szolgálja. Azonban az ehhez hasonló tételek gyökerestől ellentmondanak a szovjet törvényekkel szemben támasztott egyik alapvető követelménynek, éspedig: annak, hogy a szovjet törvényeket olyan nyelven írják, amely nemcsak jogászok, hanem minden szovjet ember számára érthető.

Éppen ezért jobb mellőzni a feltételes megfogalmazásokat és egyenesen megmondani, hogy

mint az ügy teljes és sokoldalú kivizsgálása? S ennek az elvnek lényeges jelentősége van a bíróságnak a szovjet büntető eljárásban betöltött tevékeny, vezető szerepének meghatározásában is. Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel M. A. Cselcov (ld: M. A. Cselcov: A burzsoá konstrukcióknak a szovjet büntető eljárási elméletbe való átültetése megengedhetetlenségéről (az Össz-szövetségi Jogi Levelező Intézet „Tudományos dolgozatai", Moszkva 1958. VI. évfolyam, 48. és köv. old.).

[7] Ld: M. Sz. Sztrogovics: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárási Alapelveiről (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1958. 7. szám, 83. old.).

miről van szó. Az Alapelvek ezt az utat járják, amikor megállapították a fentebbi biztosítékokat, a terhelttel szembeni elfogultság és az ártatlan elítélésének veszélyével szemben.

Amennyiben ezeken a biztosítékokon felül az Alapelvek szövegébe felvették volna az ártatlanság vélelmének fentebbi megfogalmazását is, ezt úgy lehetett volna értelmezni, mintha e megfogalmazásban valami egyéb is volna még a törvényben közvetlenül felvett tételeken felül. Ez pedig tisztázatlan maradt volna, s csak a nyomozás, ügyészség és bíróság dolgozóinak a megzavarására lett volna alkalmas.[8]

Az Alapelvek jelentős adalékot tartalmaznak a bizonyítási jog egy sor kérdésének további feldolgozásához is. Mindenekelőtt ilyen magának a bizonyíték fogalmának a meghatározása. Mint ismeretes, eljárási elméletünkben majdnem általánosan elfogadták azt az álláspontot, amely szerint a bizonyíték fogalomnak nálunk kettős értelme van: *a)* olyan értelemben, hogy ezek azok a tények, amelyek alapján következtetést lehet levonni a bűncselekmény fennforgásáról vagy hiányáról, a vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról s az ügy más ténykörülményeiről, és *b)* abban az értelemben, hogy ezek azok a források, amelyekből a bíróság, a nyomozás és az ügyészség tudomást szerez ezekről a tényekről (a tanúk, a vádlott vallomása stb.).[9]

A hatályos törvény (például az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság Büntetőeljárási törvénykönyvének 58. szakasza) alapot adott a bizonyíték fogalmának ilyen kettős értelmezésére. Az Alapelvek első, 1957. júniusában közzétett tervezete a 22. cikkében a bizonyíték korábbi felfogásához tartotta magát. Az Alapelvek 16. cikke másként tárgyalja ezt a kérdést. E cikk első bekezdésének megfelelően bizonyíték csak az a tényadat, amelynek alapján a törvényben meghatározott módon az ügyben számottevő körülményeket megállapítják.

Ami azoknak a forrásoknak a kérdését illeti, amelyekből a tényadatok ismeretessé válnak (a vádlottak, tanúk vallomásai stb.), az Alapelvek 16. cikkének második bekezdése ezeket nem nevezi bizonyítékoknak, hanem mint a jelentőséggel bíró ténybeli adatok megállapításának módszereit jellemzi.[10]

Ez a bizonyítási jog alapvető kérdéseinek egyikét érintő újítás elméletileg gondosan kidolgozandó és a gyakorlat számára nagy jelentőségű. Nehéz volna egyetlen cikken belül e kérdésnek kimerítő megoldását adni. Azonban már így is nyilvánvaló, hogy a 16. cikk a bizonyítékok legsokoldalúbb elemzését követeli meg a bírósági gyakorlatban és világosan utal a nyomozás, az ügyészség és a bíróság minden következtetése ténybeli megalapozottságának követelményére. Ha az ügyben tucatjával hallgatták ki a tanúkat, azonban vallomásaik nem tartalmaznak ténybeli adatokat, úgy e vallomások alapján semmiféle eljárási következtetést nem lehet levonni (kivéve azt, hogy az ügyben további nyomozást kell még folytatni, vagy esetleg az ügyet meg kell szüntetni).

Az eljárási elmélet számára az Alapelvek 16. cikke mindenekelőtt azt a követelményt jelenti, hogy a legaprólékosabban meg kell vizsgálni az eljárási következtetések ténybeli megalapozottsága kérdését. Ezenkívül pedig annak a kérdésnek, hogy mi a bizonyíték, új módon történt eldöntése egy sor elméleti tétel felülvizsgálását vonja maga után (például felül kell vizsgálni a bizonyítékoknak nálunk egyöntetűen elfogadott felosztását).

Az Alapelvek 17. cikke fenntartja a nálunk a forradalom első napjaitól kezdve elfogadott azt az elvet, hogy a bizonyítékokat belső meggyőződés alapján kell értékelni. Ennek az elvnek megfogalmazása azonban több vonatkozásban pontosabb lett. Mindenekelőtt a törvény közvetlenül utal arra a tényre, hogy nemcsak a bíróság, hanem az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó is értékeli a bizonyítékokat.

Bár egyáltalán nem kétséges, hogy ezek a gyakorlatban már eddig is mindenkor értékelték a bizonyítékokat, hiszen enélkül egyáltalán nem teljesíthették volna a reájuk háruló kötelezettségeket, azonban az idevonatkozó utalás hiánya a törvényben indokolatlan bizonytalankodást okozott e kérdésben.

Az Alapelvek 17. cikke hangsúlyozza továbbá, hogy a bizonyítékok értékelése során az ügy összes ténykörülményei sokoldalú, teljes és tárgyilagos megvizsgálásának követelményéből kell kiindulni. Az eddig hatályos törvény ilyen közvetlen utalást nem tartalmazott, bár a gyakorlati értelmezés mindenkor ez volt.

Végül, az Alapelvek kifejezetten kimondják, hogy amikor a bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó belső meggyőződése szerint értékeli a bizonyítékokat, a törvény és a szocialista jogtudat szerint köteles eljárni. E követelményt lényegében mindenkor szem előtt tartották, azonban a törvényben közvetlenül kifejezve nem volt.

Nincs kizárva az a lehetőség, hogy egyesek abban a követelményben, hogy az értékelés során a törvényt kell irányadónak tekinteni, ellentmondást látnak azzal a követelménnyel szemben, hogy az értékelést a belső meggyőződés alapján kell megejteni, és ebben a formális bizonyítékok elméletének valamilyen elemeit vélik felfedezni. Világos azonban, hogy ebben semmiféle ellentmondás nincs. Itt olyan esetekről van szó, mint például a törvényben megszabott eljárás megsértésével végrehajtott szakértői vizsgálat alapján készült szakértői vélemény értékelése. Az ilyen szakértői

[8] Ennek a cikknek a terjedelme és jellege nem teszi lehetővé az ártatlanság vélelmével kapcsolatos kérdések egész sorának érintését, mint például e vélelemnek a burzsoá társadalomban való kialakulása történetét, jelentőségét a burzsoá jogelméletben és a burzsoá bíróság gyakorlatában, az ártatlanság vélelme kérdésének a viszonyát a bíróság által megállapított igazság kérdéséhez stb.

[9] Ld: például: M. Sz. Sztrogovics: Büntető eljárás, Jurizdat, Moszkva 1946. 120. old.; „A szovjet büntető eljárás" D. Sz. Karev szerkesztésében, Goszjurizdat, Moszkva, 1956. 65. old. stb.

[10] Bizonyos sajátosságokkal különböznek a tárgyi bizonyítékoktól, azonban ez a kérdés külön vizsgálandó.

vélemény értékelése során nyilvánvalóan nem lehet elnézni a szakértői vizsgálat törvényi szabályai megsértésének tényét.

Végül, teljesen új a 16. cikkben az, hogy a bizonyítékok megállapításának eszközei sorában megemlíti a gyanúsított vallomását is. Ennek az újításnak a jelentősége túlnő a bizonyítási jog határain. A gyakorlati dolgozók nagyon jól tudják, hogy a gyanúsított — az eljárásban létező tényleges realitás. Azonban az a körülmény, hogy a törvény nem tesz említést a gyanúsított vallomásáról, valamint hogy a Szovjetunió Ügyészsége a harmincas évek közepén e kérdésben kiadott egynéhány nem egészen indokolt utasítást, azt eredményezte, hogy a gyanúsítottakat tanúként hallgatták ki.

A kihallgatások ilyen formájának tarthatatlansága különösen azokban az esetekben volt szembeötlő, amikor az ilyen „tanúhoz" az általa ellopott dolgok rejtekhelyére, az általa elkövetett bűncselekmény módszereire, a bűncselekménynél felhasznált eszközeire nézve intéztek kérdéseket stb.

Az Alapelvek legalizálják a gyanúsított eljárási helyzetét és megszüntetik az ilyenféle nyilvánvalóan helytelen gyakorlat okait. Ez azonban azt a fontos feladatot rója a köztársasági törvénykönyvek szerkesztőire és az elmélet dolgozóira, hogy — pontosan határozzák meg azokat a feltételeket és eljárási szabályokat, amelyeket meg kell követelni ahhoz, hogy valaki a gyanúsított helyzetébe kerüljön. Ha a törvénykönyvek nem tartalmaznának ezeknek a kérdéseknek szabályozására kimerítő és világos szabályokat, ez alapot adhatna arra, hogy egyes állampolgárokat minden alap nélkül gyanúsítottként hallgassanak ki, ami megengedhetetlen.

Az Alapelvek, mint említettük, az eljárásban kiterjesztik a terhelt jogait. E vonatkozásban a legfontosabb újítás az, hogy a terheltet nemcsak a bíróság elé állítást elrendelő határozat kiadásától illeti meg a védőválasztás joga, amint eddig volt, hanem már a nyomozás befejezéséről szóló határozat közlésétől és a nyomozás anyagának a terhelt előtt történő feltárásának pillanatától. A fiatalkorúak esetében és azoknak a bűnügyeiben, akik testi vagy szellemi fogyatékosságaik miatt a védelemhez való jogaikat maguk nem gyakorolhatják, a védő már a terheltté nyilvánítás pillanatától kezdve felléphet. (22. cikk.)

Az Alapelvek 22. cikke új, a szovjet büntető eljárásban eddig teljesen ismeretlen intézményt vezet be. Amíg ennek alkalmazásában kialakul valamilyen többé-kevésbé állandó gyakorlat, a gyakorlati dolgozóknak : vizsgálóknak, ügyészeknek, ügyvédeknek jelentős nehézségeket kell leküzdeniük. A tudomány feladata, hogy ebben mindenekelőtt azoknak a népi demokratikus országok tapasztalatainak ismertetésével nyújtson segítséget, ahol hasonló intézmény már létezik.

Az Alapelvek 13. cikke lerögzítve a terheltnek a védelemhez való alkotmányos jogát, egyszersmind azt a kötelezettséget rója a vizsgálóra, ügyészre és a bíróságra, hogy az eljárás minden szakaszában biztosítsák a terheltnek azt a jogát, hogy a törvényben megállapított eszközökkel és módon védekezhessék az ellene felhozott váddal szemben.

Ez új és rendkívül demokratikus tétel.[11] A dolog lényege abban van, hogy a terhelt, különösen, ha őrizetben van, gyakran meg van fosztva annak tényleges lehetőségétől, hogy az ellene felhozott vád megcáfolására bizonyítékokat találjon és terjesszen elő. Nem könnyű mindenkor felkutatni a tanút vagy beszerezni a szükséges okiratot stb.

Az Alapelvek 13. cikke megköveteli, hogy azok az állami szervek, amelyekre a büntetőügyek nyomozása és kivizsgálása hárul, tényleges lehetőséget biztosítanak a terheltnek arra, hogy gyakorolhassa védelemhez való jogát. Ez a szocialista jog jellemző vonása, amely a burzsoá joggal ellentétben sohasem elégszik meg bizonyos jogok deklarálásával, hanem mindenkor megteremti azokat a reális biztosítékokat, amelyek e jogok tényleges gyakorlását lehetővé teszik.

Igen lényeges, különösen az őrizetben levő terhelt számára, az Alapelvek 13. cikkének az a másik követelménye is, hogy a vizsgáló, az ügyész és a bíróság nemcsak a terheltnek eljárási jogait kötelesek biztosítani, hanem más személyi és vagyoni jogait is. Az eddig hatályos törvény ilyen rendelkezéseket nem tartalmazott, s az Alapelvek e tekintetben jelentős lépést tesznek előre.

Az Alapelvek a szovjet állampolgárok lakása sérthetetlenségének a Szovjetunió Alkotmányában megállapított jogával kapcsolatos biztosítékokat is megerősítik. Az Alapelvek 35. cikkének megfelelően, a halasztást nem tűrő esetek kivételével, a házkutatásokat csak az ügyész jóváhagyásával lehet foganatosítani. De a nyomozó vagy a vizsgáló a halasztást nem tűrő esetekben is köteles huszonnégy órán belül bejelenteni az ügyésznek a foganatosított házkutatást. Ilyen követelményeket, mint ismeretes, az eddig hatályos törvény nem tartalmazott.

Az Alapelvek lényegesen kiterjesztik a sértett jogait. Az eddig hatályos törvényekben (nem számítva azokat az eseteket, amikor a sértett egyszersmind magánfél is volt s a magánvád eseteit) a sértett jogai arra korlátozódtak, hogy a nyomozás során tanúk és szakértők kihallgatását, valamint más bizonyítékok beszerzését kérelmezhette (OSZSZSZK Büntető Eljárási törvénykönyvének 112. cikke) és fellebbezéssel élhetett az eljárást megszüntető határozat ellen (az OSZSZSZK Büntető eljárási törvénykönyvének 204. cikke). Ez olyan helyzetet teremt, amelyben az, aki a bűncselekmény folytán károsult, lényegesen kevesebb joggal rendelkezett, mint a terhelt. Az Alapelvek 24. cikke a sértett jogait, attól függetlenül, hogy egyszersmind magánfél-e vagy sem, lényegében abban a terjedelemben szabja meg, mint az eljárás más cselekvő résztvevőjének jogait. Ez alól az egyetlen kivétel a perbeszédekben való részvétel joga. Hogy a sértett ezzel a joggal milyen esetekben

[11] Az 1924. évi büntető eljárási Alapelvekben hasonló tétel csak a bírósági tárgyalási szakasz vonatkozásában állott fenn és csak a bíróságra vonatkozott.

élhet, ennek meghatározása a szövetséges köztársaságok törvényeire tartozik.

Rá kell mutatni arra, hogy nem volt olyan fejezete az eddig hatályos jognak, amely az új Alapelvek második fejezetéhez hasonlóan, széles körben és rendszerezve tartalmazta volna az eljárás résztvevőinek jogait és a megfelelő esetekben kötelességeit is. Egy ilyen fejezet beiktatása az Alapelvekbe lehetővé teszi a büntető eljárásban részt vevő személyek jogainak határozottabb védelmét.

Különösképpen ki kell térni e fejezet záró cikkére (27. cikk), amely a bíróságra, ügyészre, vizsgálóra és a nyomozóra azt a kötelességet rója, hogy az ügyben részt vevő személyeket jogaikra kioktassák és biztosítsák, hogy ezeket a jogokat gyakorolhassák.

Fontos jelentősége van az Alapelvekbe foglalt azoknak a rendelkezéseknek, amelyek a nyomozásról és vizsgálatról szólnak (28—31. cikk). Ismeretes, hogy a vizsgálói szervezet helyének kérdéséről a sajtóban és szóban is viták folytak. Szinte senki sem tartotta kielégítőnek a mostani helyzetet, amikor a vizsgálatot párhuzamosan az ügyészség vizsgálói és a milícia vizsgálói is folytatják. Abban a kérdésben azonban, hogy mi legyen e párhuzamosság kiküszöbölésének útja, a legkülönbözőbb javaslatok hangzottak el. A kérdést az Alapelvek teljes határozottsággal döntötték el: a vizsgálatot kizárólag az ügyészség vizsgálói folytatják, és csak meghatározott, különleges kategóriájába tartozó ügyekben az Állambiztonsági Bizottság vizsgálói. A milícia szervei csak nyomozást folytatnak és a vizsgálat lefolytatásánál megadják a vizsgálónak a kért segítséget. A köztársasági törvényeknek lesz a feladata, hogy megállapítsák az ügyeknek azokat a csoportjait, amelyekben a vizsgálat kötelező s meghatározzák a vizsgálat és nyomozás eljárási formáit.

Újítást jelent az Alapelvek 30. cikke, amely a vizsgáló jogkörével foglalkozik, lényegesen emeli tekintélyét és megerősíti önállóságát. A 30. cikk második bekezdése szerint jogában áll, amennyiben nem ért egyet az ügyésznek a terheltté nyilvánítás, a bűncselekmény minősítése és a vád tartalma, a bíróság elé állítás vagy az ügy megszüntetése kérdésében kiadott utasításával, az ügyet ellenvéleménye kapcsán a felettes ügyész elé terjeszteni. Ez köteles vagy megváltoztatni az alárendelt ügyész utasításait, vagy pedig az ügyet más vizsgálónak osztja ki. E szabályok elvi jelentőségűek. Arra utalnak, hogy a vizsgálót nem lehet arra kényszeríteni, hogy meggyőződése ellenére döntsön olyan kérdésekben, amelyek eldöntésétől bizonyos mértékben az eljárás kimenetele függ.

Az Alapelvek 29. és 30. cikkei nagy jelentőségű tételeket tartalmaznak a büntető eljárás egyik legfontosabb feladata — a bűncselekmények feltárása szabályozására. A 29. cikk kimondja, hogy a nyomozóhatóságokra hárul az a feladat, hogy megtegyék mindazokat az operatív felderítő intézkedéseket, amelyek a bűncselekmények nyomainak és a bűncselekményeket elkövető személyeknek felfedésére szükségesek. A 30. cikk feljogosítja a vizsgálót, hogy a nyomozó szerveknek kötelező utasításokat adhasson és megkereséseket intézhessen nyomozati és vizsgálati cselekmények foganatosítására.

A nyomozó szervek, mindenekelőtt a milícia, mivel mentesülnek a nem rájuk tartozó vizsgálati teendők alól, lényegesen nagyobb figyelemmel fordulhatnak a bűncselekmények megelőzése és feltárása felé.

A hatályos jogszabályokkal és az Alapelvek tervezetének első fogalmazásával szemben megváltozik a bíróság elé állítás rendje is. Mint ismeretes, ez ideig a bíróság előkészítő ülésben kötelezően megvizsgált kivétel nélkül minden olyan ügyet, amely vádirattal érkezett a bírósághoz. A gyakorlatban ez odavezetett, hogy az előkészítő ülésekben elég sok idő veszett kárba olyan ügyek vizsgálatával, amelyeknél egyáltalán nem volt kétséges, hogy azokban az ügyész helyesen határozott. Érthető, hogy az ilyen ügyek vizsgálata a bíróság előkészítő ülésén az esetek túlnyomó többségében formális jellegű volt, teljesen szükségtelenül lelassította az eljárás menetét és felesleges megterhelést jelentett a bírák és az ügyész számára.

Az Alapelvek 36. cikkének értelmében az ilyen ügyekben a bíróság elé állítás egyesbírói határozattal történik. Az ügy a bíróság előkészítő ülésén csakis azokban az esetekben kerül megvizsgálásra, amikor a tanács vezetője nem ért egyet a vádirat következtetéseivel, vagy ha a terhelttel szemben alkalmazott előzetes biztonsági intézkedés megváltoztatását tartja szükségesnek. Ez lényegesen csökkenti az előkészítő ülésben megvizsgálandó ügyek számát, és ezt az olyan ügyek körére szűkíti, ahol ténylegesen a bíróság által testületileg eldöntendő kétségek merülnek fel. Ilyen körülmények között az ügyész sem fogja az előkészítő ülésen való részvételét nyomasztó tehernek érezni, amint ez általában eddig volt, hanem következtetéseinek megvédésére fog törekedni a bíróság előtt.

E kérdésnek a sajtóban és tudományos konferenciákon történt megvitatása során az eljárási jogászok egy része a fennálló rendszer fenntartása mellett szállt síkra. Arra hivatkoztak, hogy már a harmincas évek elején is felmerült az ügyek nem kötelező, hanem fakultatív vizsgálatra bocsátása az előkészítő ülésben, azonban a bírósági és ügyészségi dolgozók 1934. évi össz-szövetségi értekezlete ezt a rendszert nem tartotta kielégítőnek és kivétel nélkül az összes, az ügyészségtől vádirattal áttett ügy bírósági előkészítő ülésben való megvizsgálását tartotta szükségesnek. Ez kétségen kívül így volt, azonban nem lehet szem elől téveszteni, hogy abban az időben a bíróság elé állítás rendszerének nem volt önálló jelentősége. A dolog lényege az, hogy ebben az időben az OSZSZSZK Igazságügyi Népbiztossága évek során általában lekicsinyelte az eljárási jog normáit, túlzott eljárási egyszerűsítésekre törekedett, s a bíróság elé állítás rendjének kérdése csak az egyik volt több ilyenirányú intézkedés közül. Éppen ez az eljárási egyszerűsítésekre való beállítottság, ennek kapcsán a perrendi formák lekicsinylése, s az ilyen

irányban foganatosított intézkedések láncolata vezetett azokhoz a kétségtelenül rossz eredményekhez, amelyeket a bírósági és ügyészségi dolgozók 1934. évi értekezlete megállapított. Teljesen más azonban a helyzet jelenleg.

A párt által foganatosított intézkedések lehetőséget teremtettek a szocialista törvényesség határozott megerősítésére. A vizsgálati, ügyészségi és bírósági dolgozók kvalifikáltsága lényegesen emelkedett. Megerősödött az eljárási törvény tekintélye. Szemben a harmincas években fennálló helyzettel, ma már senki sem hangoztatja, hogy az eljárásjogi forma jelentéktelen apróság, s e formák betartásának megkövetelése semmi más, mint bürokratikus jelenség. Ilyen körülmények között aligha volna helyes a bíróság elé állítás intézménye tekintetében párhuzamot vonni az 1934-ben fennállott és a jelenlegi helyzet között.

Rendkívül demokratikusak és jelentőségteljesek a társadalomnak a büntető eljárásban való részvételét érintő szabályai. A törvény visszaállítja a harmincas évek végéig fennállott társadalmi vádlók és a szovjethatalom első éveiben működött társadalmi védők intézményét (a büntető eljárási Alapelvek 41. cikke). A büntető törvények Alapelvei 38. cikkének utolsó bekezdése ezenkívül újabb részvételi formát is megállapít a társadalomnak az eljárásba való bevonására, amely a gyakorlatban, különösen a szovjethatalom első éveiben, néha már jelentkezett, de az eddig hatályos törvények nem szabályozták. Ez a cikk a társadalmi szervezeteknek vagy a terhelt munkahelyén dolgozó munkás, tisztviselő és kolhoztagok kollektívájának jogot biztosít a feltételes elítélés kérelmezésére, s a bíróságnak jogában áll ilyen kérelem figyelembevételével ezeket a szervezeteket, illetve kollektívákat a feltételesen elítélt átnevelésével és megjavításával megbízni. Ennek az intézménynek kétségtelenül nagy jövője van. Helyes alkalmazása esetén jelentékenyen fokozhatja a bírósági ítélet hatékonyságát nevelés szempontjából és gátat vethet a feltételesen elítélt újabb jogsértéseinek.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott valamennyi új törvény természetesen nemcsak fenntartja, de erősíti is a társadalomnak a bíróság munkájában való részvétele olyan formáit, mint a népi ülnökök részvétele a bíráskodásban, a bírák beszámolási kötelezettsége a választók előtt stb.

Mindez még távolról sem meríti ki a társadalom résztvételének formáit a bűnözés elleni harcban. A köztársasági törvénykönyvek kidolgozása során nemcsak az Alapelvekben foglalt említett tételeket részletező szabályokat kell megvitatni (mint például a társadalmi vádló és az ügyész közötti viszony, a társadalmi védő és az ügyvéd közötti viszony kérdéseit stb.), hanem egy sor olyan új rendelkezést is, amelyekről az Alapelvek nem tesznek említést. Ilyen például azoknak a kérdéseknek összessége, amelyek a társadalomnak a bűncselekmények feltárásában és meggátlásában való részvételével, valamint a népi munkásosztagoknak a közrend védelmében betöltött szerepével stb. kapcsolatosak.

Ezeknek a kérdéseknek a megvizsgálása során kitűnhet, hogy a szövetséges köztársaságok büntető eljárási törvénykönyveibe további rendelkezéseket kell felvenni (például a bűncselekmény helyén tetten ért bűnözők letartóztatásának szabályait), és olyan javaslatók kidolgozását is eredményezheti, amelyeknek ugyan nincsen eljárási jellegük, de bűnözés elleni harc szempontjából rendkívül jelentősek. Az világos, hogy a társadalom legaktívabb részvétele nélkül a bűnözés felszámolásának feladata sikeresen meg nem oldható.

A fentebb kifejtettek a büntetőeljárási Alapelvek tartalmát nem merítik ki. Igy például az Alapelvek sokkal világosabban fogalmazzák meg, mint az eddigi törvények a büntető eljárás megindítását kizáró okokat, a letartóztatás okait és szabályait, a vád bíróság előtti megváltoztatásának határait, a bírói ítélettel szemben támasztott követelményeket, a bírói ítéletek megváltoztatásának okait a fellebbezési és felügyeleti eljárás során stb. Mindezeknek a kérdéseknek vizsgálata azonban messze meghaladná egy folyóiratcikk terjedelmét.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1958. december 25-én elfogadott törvények, az utóbbi évek során elfogadott több más törvényhez hasonlóan, a szovjet törvényalkotás és a szocialista törvényesség fejlődésének egy új és magasabb szakaszát jelentik. E törvényeknek a szovjet jogtudomány továbbfejlesztését kell maguk után vonniuk, annál is inkább, mert a jogtudományra teljes mértékben érvényesek N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusán a társadalomtudományok feladatairól tett megállapításai: olyan alapvető műveket kell alkotni, amelyek általánosítják a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és a szocialista építés tapasztalatait, feldolgozzák a kommunizmusba való fokozatos átmenet problémáit. Egyik ilyen probléma a bűnözés kiirtásának problémája; e probléma kidolgozása a szovjet jogtudomány egyik soronlevő fontos feladata.

Egészében vonatkozik a jogtudományra N. Sz. Hruscsovnak az a másik megállapítása is, amely szerint a társadalomtudományok jelentős feladata a jelenkori revizionizmus és burzsoá ideológia kritikája.

Ez a feladat mindenkor ott állott a szovjet jogtudomány előtt, bár el kell ismerni, hogy mindezideig még csak részben oldotta ezt meg. Az utóbbi években elfogadott törvények és különösen a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ötödik ciklusának második ülésszakán elfogadott törvényeket és alkalmazásuk gyakorlatát tanulmányozva, a szovjet jogtudománynak szemléltetően meg kell mutatnia és be kell bizonyítania a szocialista törvényesség és jogrend felmérhetetlen fölényét a burzsoá törvényességgel és a kapitalista jogrendszerrel szemben; e téren nem elégedhet meg puszta deklarációkkal. Ugyanakkor az is a feladata, hogy visszaverje az új szovjet törvények eltorzítására és hamis magyarázatára az olyan burzsoá jogászok részéről tett összes kísérleteket, akik a jogtudományt a hidegháború szítására kívánják felhasználni.

Sz. A. Golunszkij

Az SzKP XXI. kongresszusának határozataira támaszkodva kell tovább tökéletesíteni a szovjet jogot*

Országunk fejlődésének új, rendkívül fontos szakaszába érkezett — a kommunista társadalom általánosan kibontakozott építésének időszakába. Ennek az időszaknak a legfontosabb feladatai: a kommunizmus anyagi-technikai alapjának megteremtése, a Szovjetunió gazdasági és védelmi erejének további megszilárdítása és ezzel párhuzamosan — népünk megnövekedett anyagi és szellemi szükségleteinek egyre teljesebb kielégítése. A szocialista állam egész tevékenysége ma azoknak a nagy feladatoknak a megvalósítását szolgálja, melyeket pártunk az egész szovjet nép akaratából tűzött ki számunkra. Ezek közé tartoznak azok a feladatok is, melyek a szovjet jog további tökéletesítése terén várnak ránk, melynek nemcsak azt kell megszilárdítania, amit már elért és kivívott a szovjet nép, hanem, amint arra már Lenin is rámutatott, határköveket kell állítania az új életformák fejlődésének útján.[1]

Az a tény, hogy a kommunista társadalom általánosan kibontakozott építésének szakaszába léptünk, távolról sem teszi szükségessé, hogy teljes egészében felülvizsgáljuk hatályos jogunk egész rendszerét, hogy lemondjunk a jogi szabályozásnak a megelőző időszakban kialakult valamennyi elvéről. A szocialista gazdasági rendszer, a termelési és munkaeszközök szocialista tulajdona, mint a szovjet rend gazdasági alapja, és ezekkel egyenlő mérvben az a tény, hogy a társadalom állami irányítása nálunk a munkásosztály kezében van, határozza meg a szovjet jog fejlődését a szovjet állam korábbi szakaszaihoz hasonlóan, ma, az általánosan kibontakozott kommunista építés új szakaszában is. A szovjet jog legfontosabb elveit és intézményeit az élet hozta létre és sokéves gyakorlat igazolta. Ezek az elvek és intézmények a kommunizmus általánosan kibontakozott építésének szakaszában is fenn fognak maradni.

Tévedés lenne azonban, ha azt gondolnánk, hogy a szovjet jog egész fejlődése ebben az időszakban csupán jelentéktelen változásokra, egyes „részletek" tökéletesedésére fog szorítkozni. A kommunista társadalom általánosan kibontakozott építése során olyan változásokon is átmegy majd a szocialista jog, amelyek már a jog elveinek továbbfejlesztésére irányulnak. A szovjet jog elveinek ilyen továbbfejlesztésére került sor az ipari és építésügyi igazgatási szervezet további tökéletesítéséről, a kolhozrend továbbfejlesztéséről, a gép- és traktorállomások újjászervezéséről, az iskola és az élet közötti kapcsolat megszilárdításáról, a közoktatásügy rendszerének továbbfejlesztéséről szóló törvényekben. Ilyen változások a jövőben is végbemennek majd annak a folyamatnak során, melyben népünk valóra váltja az SZKP XXI. kongresszusának gazdasági, politikai és ideológiai határozatait.

A Szovjetunió gazdasági alapja: a szocialista gazdasági rendszer és a termelési eszközök szocialista tulajdona. Ez alapok megszilárdításának és továbbfejlesztésének mindig fontos eszköze volt a szovjet jog és az ma is.

A két (állami és szövetkezeti kolhoz) formában létező szocialista tulajdonjognak a Szovjet Alkotmányban és más törvényekben történt rögzítése, az össznépi vagyon feletti rendelkezés és e vagyon felhasználása terén az állami szervek és a társadalmi szervek által kifejtett tevékenység jogi szabályozása a szükséges biztosítéka és előfeltétele annak, hogy valóban helyesen használják fel népünk gazdagságát.

Ha nem tartanánk be a legpontosabban azoknak a törvényeknek a követelményeit, melyekkel szocialista államunk az állami és a szövetkezeti kolhoztulajdon feletti rendelkezés rendjét meghatározza, a termelés egyetlen ágát sem lehetne eredményesen irányítani.

Napjainkban még jobban megnő a szocialista tulajdoni rendszert rögzítő jogszabályok jelentősége. A szovjet jog a kommunista társadalom általánosan kibontakozott időszakában is a szocialista tulajdonra fog támaszkodni, minden eszközzel ezt az alapot fogja fenntartani, a népi vagyon ésszerűbb felhasználásának ügyét fogja szolgálni.

Azoknak a jogszabályoknak és jogi intézményeknek a múltban kialakult rendszere, melyek a szocialista tulajdon ma létező két formáját rögzítik, valamint az össznépi vagyon és a szövetkezeti kolhoz-szervezetek társadalmi alapjai feletti rendelkezésben és ez utóbbiak igazgatásában fennálló különbségek — melyek a tulajdon e két formájának egyikét és másikát jellemző sajátosságokból folynak — nem maradnak fenn örökké. A termelőerők továbbfejlődése elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok egyik vagy másik oldala nem felel meg többé egymásnak. Ez a szocialista tulajdon két formájának közelebb hozását, majd a köztük levő különbségek teljes megszüntetését, a kommunista tulajdon egységes formájába való összeolvasztását teszi szükségessé. Ezt a feladatot egyedül szervezeti és gazdasági rendszabályokkal nem lehet megoldani. Ez a folyamat azonban nem ösztönösen fog végbemenni. Fejlődésében fontos szerep vár a szovjet államra és a szovjet jogra — erről tanúskodnak a szovjet jogalkotás eddigi, különösen az utóbbi években felhalmozódott tapasztalatai.

A Kommunista Párt és a szovjet állam megtalálták azokat az utakat, melyeken közelebb hozhatják egymáshoz az állami és a szövetkezeti kolhoz-tulajdont és megtették az ehhez szükséges intézkedéseket: újjászervezték a gép- és traktorállomásokat, technikai felszerelésüket a kolhozoknak adták át. Az állami és szövetkezeti kolhoz-

---

* Megjelent az SZGP 1959. évi 5. számában. Fordította: *dr. Frank Ernő.*

[1] L. Lenin: Művei, 26. köt. 292. old.

tulajdon egymáshoz közelebb hozását célzó rendszabályokat — melyek oly fontos szerepet játszanak a szovjet társadalom gazdasági feladatainak megoldásában — jogi formában valósította meg az állam. Itt az állami szervek és a kolhozok azokra a jogszabályokra támaszkodva jártak el, melyek értelmében adásvétel formájában térítés ellenében kell az állami vagyont a szövetkezeti kolhozszervezetek tulajdonába átadni. Ennek során széles keretek közt használták fel azokat a jogszabályokat is, melyek az állami és a szövetkezeti kolhozszervezetek között létrejött kölcsönszerződésen nyugvó kapcsolatokat szabályozzák.

Ezeknek a rendszabályoknak a megvalósítása viszont a hatályos szovjet jogszabályokban is bizonyos változtatásokat tett szükségessé, különösen azon részükben, mely a traktorok, kombájnok és egyéb mezőgazdasági gépi felszerelések tulajdonjogát szabályozza: most már a kolhozoknak is jogukban áll, hogy tulajdonul szerezzék meg a legfontosabb mezőgazdasági munkaeszközöket, és azokkal mint sajátjukkal rendelkezzenek. Az, hogy a kolhozok az államtól traktorokat, kombájnokat és egyéb gépeket vásároltak, minőségileg megváltoztatta a kolhozok oszthatatlan alapját, gazdasági tartalmát tekintve közelebb hozta azt az össznépi tulajdonhoz.[2] Ezek a gazdasági jellegű változások szolgáltatják majd a jövőben a társadalom gazdasági struktúráját tükröző és rögzítő jogszabályok továbbfejlesztésének az alapját is.

A kommunizmus általánosan kibontakozott építésének időszakában a szovjet társadalom előtt álló gazdasági feladatok megoldásában fontos szerephez jutnak a munka mérvének és a díjazás mérvének ellenőrzésére szolgáló jogszabályok. Jogi normák nélkül a társadalom és az állam nem tudná hathatósan megvalósítani ezt az ellenőrzést és nem biztosíthatná a munka szerinti elosztás szocialista elvének érvényesülését. Maga a munka mérvének és a díjazás mérvének az ellenőrzése viszont gazdasági szükségesség a szocializmusban.

Lenin tanítása szerint az anyagi érdekeltség elvének érvényesülése nélkül nem lehetne az emberek tíz és tízmillióit elvezetni a kommunizmushoz.[3] A szükségletek szerinti elosztás csak a kommunizmus felső szakaszában valósulhat meg. Azok közé a jogszabályok közé, melyek segítségével ez az ellenőrzés megvalósul, tartoznak mint ismeretes: a munkanap tartamát, a munka megszervezését és a munkafegyelmet, a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást szabályozó és ehhez hasonló egyéb jogszabályok. Ezeknek a jogszabályoknak a szigorú betartása fokozza a dolgozók személyes és anyagi érdekeltségét munkájuk eredményeiben, fegyelemre szoktatja az embereket, általánossá és kötelezővé teszi a munkát.

A szovjet jogalkotás azonban ezen a területen sem áll majd egy helyben. Az SZKP XXI. kongresszusa számos fontos rendszabályt jelölt meg, melyek lehetővé teszik majd, hogy népünk jóléte a munka termelékenységének növekedése alapján még magasabb színvonalra emelkedjék, és ezzel megteremtette azt az alapot, melyre támaszkodva tovább lehet majd tökéletesíteni a munka mérvét és a díjazás mérvét megállapító jogszabályokat.

A XXI. kongresszus szükségesnek nyilvánította a munkások és alkalmazottak bérezésének rendezése és emelése terén az elmúlt években megkezdett munka befejezését a népgazdaság valamennyi ágában. A tervek szerint tovább fognak javulni a munkafeltételek, az üzemekben és az építkezéseken uralkodó egészségügyi és balesetelhárítási viszonyok, és ezt a munkafeltételek egészségesebbé tétele terén elért legújabb tudományos és technikai vívmányok felhasználásával fogjuk elérni. A kongresszus határozatai értelmében be kell fejezni a munkásoknak és alkalmazottaknak a hétórás, a szén- és ércbányaipar vezető ágaiban földalatti munkát végző munkásoknak pedig a hatórás munkanapra való átállítását. Minthogy a munkások és alkalmazottak többsége számára megfelelőbb, ha heti két szabadnapjuk van, a XXI. kongresszus az ötnapos munkahét bevezetését is tervbe vette hat- és hétórás munkanapok mellett. „A megrövidített munkanapra való áttérés és a munkahét megrövidítése nálunk nemcsak a munkabér csökkenése nélkül fog megvalósulni, hanem még jelentősen emelkedni is fognak a bérek. *A Szovjetunióban lesz az egész világon a legrövidebb munkanap, a legrövidebb munkahét és ugyanakkor növekedni fog lakosságunk jóléte is.*"[4]

Az SZKP XXI. kongresszusa által a gazdaság területén megjelölt feladatok megoldása hozzá fog járulni a falu és a város közötti határ elmosódásához, népünk technikai és kulturális színvonalának emelkedéséhez, a szellemi és testi munka közötti lényeges különbségek megszüntetéséhez. Ezeknek a feladatoknak a megvalósítását szolgálja aktívan a szovjet jog, mely a kommunista építés által felvetett feladatok megoldása során fejlődik és tökéletesedik.

*

A kommunista társadalom általánosan kibontakozott építésének időszakában a szovjet jog normái a szovjet szocialista államiságnak abban a fő irányban való fejlődését tükrözik és segítik aktívan elő, melyet az SZKP XXI. kongresszusa jelölt meg — ez az irány a demokrácia minden eszközzel való fejlesztésének az útja, az az út, melyen az állam minden polgárát bevonja a gazdasági és kulturális építés irányításába, a közügyek intézésébe.

Annak az irányvonalnak, melyet az SZKP XXI. kongresszusa jelölt ki a szocialista államiság fejlődése számára, kifejezője és megnyilvánulása az is, hogy minden téren fokozódik a munkásküldöttek szovjetjeinek és a dolgozók egyéb tömegszervezeteinek a közügyek intézése terén kifejtett tevékenysége, egyre szélesebb jogok illetik meg ezeket a szervezeteket és számos olyan funkció

[2] L. Szuszlov, M. A.: Beszéd az SZKP XXI. kongresszusán.

[3] L. Lenin Művei, 33. köt. 36. old.

[4] Hruscsov, N. Sz.: A Szovjetunió népgazdasága fejlesztésének ellenőrző számai az 1959—1965. évekre.

száll át a társadalmi szervezetekre, melyet eddig a Szovjetunió, a szövetségi és autonóm köztársaságok államigazgatási szervei láttak el.

A dolgozók küldötteinek szovjetjei 134 millió választót képviselnek, vagyis ténylegesen az ország egész felnőtt lakosságát. Az 1959 márciusában megtartott választásokon több mint 1,8 millió küldöttet választottak a helyi szovjetekbe.

A soraikban 52 millió munkást és alkalmazottat egyesítő szovjet szakszervezetek részt vesznek az ország fejlesztési terveinek kidolgozásában, a gazdasági és állami szervek tevékenységében, ők valósítják meg a munkavédelemnek, a munkaügyi jogszabályok betartásának állami ellenőrzését. A szakszervezetek kezében van a társadalombiztosítás állami költségvetési összege feletti rendelkezési jog, mely 1959-ben 64 milliárd rubelt tesz ki. A szakszervezeti szervek hozzájárulása nélkül a vállalat igazgatósága nem bocsáthat el egyetlen munkást vagy alkalmazottat sem. Felvethetik a kérdést, nem kell-e elmozdítani vagy megbüntetni a vállalatnak azokat a vezetőit, akik nem teljesítik a kollektív szerződésben előírt kötelezettségeket, megsértik a munkaügyi jogszabályokat. A szakszervezetek véleményének figyelembevételével töltik be nálunk az egyes vállalatok és intézmények vezető állásait.[5]

Széleskörű jogokkal rendelkeznek a dolgozók egyéb társadalmi szervezetei is: a Komszomol, a sport- és ifjúsági szervezetek, a tudományos és tudományos-műszaki egyesületek stb.

Ugyancsak széles jogkör illeti meg a szovjet nyilvánosságot a bűnözés megelőzéséért és gyökeres megszüntetéséért, a bűnözők átneveléséért, a társadalmi rend megvédéséért vívott harcban. Ez az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának „A dolgozók részvételéről a társadalmi rend védelmében" című ismert rendeletében jutott kifejezésre. Ez a rendelet a társadalmi rend támogatása terén a nyilvánosság által végzett munka tapasztalatait általánosítva a dolgozók javaslatainak megfelelően oldja meg az önkéntes népi őrségek megszervezésének a kérdését, melyek az üzemekben, építkezéseken, a közlekedésben, különböző intézményekben, szovhozokban, kolhozokban, tanintézetekben és házkezelőségekben a társadalmi rend védelmére alakultak.[6]

A szocialista államiságnak az SZKP XXI. kongresszusa által kijelölt irányban való fejlesztése azt az általános tendenciát fejezi ki, hogy társadalmunk a kommunizmus alacsonyabb fokáról a kommunizmus magasabb foka felé halad, az állami szervek pedig kommunista társadalmi önigazgatási szervekké alakulnak át. „Ez az irányvonal — mondotta Hruscsov elvtárs Moszkva város kalinyini választókerületének választói előtt — a szovjet szocialista demokrácia továbbfejlődésének kifejezője affelé a legmagasabb cél felé, amikor, Lenin meghatározása szerint, minden ember megtanulja az igazgatást és az emberek valóban önállóan fogják intézni a társadalom minden ügyét."[7]

Egyes funkcióknak az állami szervekről a társadalmi szervezetekre való átszállása távolról sem azt jelenti, mintha bármiképpen is gyengülne a szocialista államnak a kommunista építésben betöltött szerepe. Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet állam további megerősödését, gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységének fokozódását rendkívül fontosnak, a hétéves terv sikeres teljesítése egyik feltételének nyilvánította. A kongresszus leleplezte a jugoszláv revizionisták próféciáit, akik a népgazdaság irányítása és a kulturális-nevelő tevékenység terén végzett állami funkciók összezsugorodását hirdetik és azt a káros gondolatot próbálják a dolgozókra rákényszeríteni, mintha az állam gazdasági funkcióinak kifejtésével végeredményben belső hajtóerőitől fosztaná meg a gazdasági életet.

A XXI. kongresszus úgy találta, hogy nem szűkíteni, hanem kiterjeszteni kell a szocialista állam funkcióit a társadalmi termelés és kulturális fejlődés irányítása terén, annak hangsúlyozásával, hogy mennél aktívabbak a tömegek és mennél hatalmasabb feladatokat kell a kommunista építésnek megoldania, annál szélesebb területet kell felölelnie a szocialista állam szervező tevékenységének, annál fokozottabb szerepet kell betöltenie a kommunizmus építésében.

Számos állami funkciót a társadalmi szervezetek teljesítenek, ami kiterjeszti és megerősíti a szocialista társadalom politikai alapját és a szocialista demokrácia továbbfejlődését biztosítja.[8]

A demokrácia minden eszközzel való fejlesztése, a polgárok összességének bevonása a gazdasági és kulturális építés irányításába, a társadalmi ügyek intézésébe — ebben jelölte meg a XXI. pártkongresszus a szocialista államiság fejlődésének fő irányát és ez lesz a szovjet jog fejlődésének fő iránya is.

A szovjet jognak a kongresszus által megjelölt fő irányban való fejlesztése egyre közelebb hozza majd a jogi normákat azokhoz a magatartási normákhoz, melyeket a szovjet társadalmi szervezetek dolgoztak ki és végeredményben odavezet, hogy a szocialista jogszabályok a kommunista együttélés szabályaivá válnak, melyeknek már nincs jogi jellegük.

A fejlődés jelenlegi szakaszában azonban még egyáltalán nem gyengül a szovjet jog szerepének jelentősége a kommunista építésben, hanem éppen ellenkezőleg: egyre fokozódik. A pártnak, az államnak és a társadalomnak tehát állandóan gondot kell fordítaniuk a jogszabályok folytonos tökéletesítésére, hogy megfelelhessenek a társadalom gazdasági és politikai feladatainak.

Az a tény, hogy azoknak a funkcióknak egy része, melyeket most az ilyen vagy olyan állami szervek valósítanak meg, a szakszervezetekre, a szövetkezeti vagy egyéb társadalmi szervezetekre

[5] L. Grisin, V. V.: Beszéd az SZKP XXI. kongresszusán.

[6] L. Pravda, 1959. márc. 10.

[7] L. Pravda, 1959. febr. 25.

[8] Hruscsov, N. Sz.: i. m. 122. old.

(sport, tudományos és tudományos-műszaki egyesületekre, művészeti alkotó szövetségekre, a társadalmi rend biztosítására alakult társadalmi szervekre — a társadalmi rend fenntartására alakult népi őrségekre, elvtársi bíróságokra és más hasonló szervekre) száll át, egyáltalán nem zárja ki annak a szükségességét, hogy törvényhozási úton kelljen szabályozni e társadalmi szervezetek feladatait, a nekik átadott funkciók teljesítése érdekében kifejtett tevékenységüket és e tevékenység legfontosabb formáit. Sőt, éppen ellenkezőleg: számos új jogszabályt kell hozni az egyes funkcióknak a társadalmi szervezetekre való átszállásáról, a társadalmi szervezeteknek és a jelenlegi állami szerveknek egymáshoz való viszonyáról, a társadalmi szervezeteknek a szükséges anyagi eszközökkel az állami szocialista tulajdon egységes alapjából való ellátásáról stb. Arra, hogy a fenti kérdések némelyike jogi szabályozásra szorul, beszédes példa az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának „A dolgozóknak a társadalmi rend megvédésében való részvétele" tárgyában hozott határozata, mely az önkéntes népi őrségek felállításáról szóló ideiglenes rendelet tervezetét hagyta jóvá.

Az új jogszabályoknak, elsősorban a Szovjet Alkotmányban végrehajtandó változtatásoknak, melyek szükségességére az SZKP XXI. kongresszusa is rámutatott, teljes mértékben tükrözniük kell, hogy a szovjet nyilvánosságot egyre kiterjedtebb jogok illetik meg az állam igazgatásában, hogy társadalmunk egyre szélesebb politikai alapokra épül fel: ma már nemcsak a dolgozók szovjetjei valósítják meg az államigazgatás funkcióit, hanem a dolgozók egyéb társadalmi szervezetei is részt vesznek azok teljesítésében.

A szovjet jog tökéletesítése elválaszthatatlan azoknak a formáknak a további demokratizálódásától, melyeken keresztül a dolgozók és társadalmi szervezeteik részt vesznek a szovjet állam jogalkotó tevékenységében. Az a körülmény, hogy a társadalombiztosítás ügyének irányítását a szakszervezetek vették át, és hogy a szakszervezeteket mind szélesebb jogok illetik meg a munkavédelem, a munkások és alkalmazottak munkajogi védelme területén, egyrészről arra vezetett, hogy az állami szerveknek számos új jogszabályt kell kidolgozniuk és életbe léptetniük, másrészről megváltoztatta a szakszervezetek által megállapított szabályok jellegét.

A dolgozóknak és társadalmi szervezeteiknek egyre tágabb lehetőségük nyílik arra, hogy kezdeményezőként lépjenek fel az egyes jogszabályok tökéletesítését célzó javaslatok kidolgozásában, részt vehessenek a törvénytervezetek és egyéb jogszabályok megvitatásában.

Ezzel kapcsolatban helyénvalónak véljük, hogy rámutassunk: megérlelődött már annak a szükségessége is, hogy az eddiginél pontosabban határozzuk meg, milyen kezdeményező jogok illetik meg az egyes társadalmi szervezeteket és azok vezetőségeit a törvénytervezetek, törvényrendeletek, kormányhatározatok, a helyi szovjetek által hozandó határozatok és más jogszabályok előkészítése és azoknak a megfelelő szervek elé terjesztése terén. Ugyancsak itt az ideje, hogy az úgynevezett törvényhozási kezdeményezés jogára vonatkozó néhány olyan fogalmat és meghatározást is felülvizsgáljunk, mely nálunk ma még általánosan elfogadottnak számít.

Tankönyveink (köztük az is, melynek megírásában jelen cikk szerzője is részt vett), cikkeink, monográfiáink, lexikonjaink és a törvényhozási kezdeményezés jogáról szóló egyéb kiadványaink úgy emlékeznek meg erről a jogról, mint az „illetékes személyek" arra irányuló kizárólagos jogáról, hogy törvénytervezeteket terjesszenek a törvényhozó szervek elé. Az olyan személyek és szervezetek által előterjesztett javaslatokról, akiknek „nincs törvényhozási kezdeményezési joguk", azt olvassuk ezekben a forrásokban, hogy csak abban az esetben tárgyalják őket a törvényhozó szervek, ha törvényhozási kezdeményezési joggal bíró szervektől vagy személyektől indulnak ki, vagyis: az össz-szövetségi törvényjavaslatok esetében a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnökségétől, a Szovjetunió Minisztertanácsától, a Szovjetunió Legfelső Bíróságától, a Szovjetunió legfőbb államügyészétől.

A kérdés ily módon való felfogása azonban véleményünk szerint nem tükrözi a jogalkotásnak a szocialista társadalomban érvényesülő új elveit, csökkenti a dolgozók társadalmi tömegszervezeteinek szerepét a szovjet állam jogalkotó tevékenységében. Ha ily módon, a régi jogi elméletek, nem pedig a Szovjetunió fejlődése során felhalmozott tapasztalatok általánosítása alapján közeledünk a törvényhozási kezdeményezési jog értelmezéséhez — ez a felfogás azonban távolról sem törvényhozási gyakorlatunkból folyik —, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy egyetlen társadalmi szervezetünk sem terjeszthet saját nevében javaslatokat a Szovjetunió, a szövetségi vagy autonom köztársaságok törvényhozó szervei elé, mert „nincs törvényhozási kezdeményezési joga". Az ilyen társadalmi szervezet által előterjesztett javaslat csak abban az esetben válik jelentős aktussá, ha törvényjavaslat formájában legalább egy küldött a saját nevében nyújtja be, minélfogva az illető törvényhozó szerv — a Szovjetunió Legfelső Tanácsa, illetve a szövetségi vagy autonóm köztársaság Legfelső Tanácsa — „köteles" azt tárgyalás alá venni. Hogy ez a konstrukció nem felel meg az életnek, azt hol kisebb, hol nagyobb mérvben a sajtó is elismeri.

Igy például A. I. Gyenyiszov és M. G. Kiricsenko a törvényhozási kezdeményezési jog problémáját fejtegetve[9] helyesen mutatnak rá számos olyan tényre, amikor társadalmi szervezetek kezdeményezték a törvényhozó szerveknél valamilyen kérdés törvényhozási úton való rendezését[10]

[9] Gyeniszov, A. I.—Kiricsenko, M. G.: Szovjet államjog. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 171. old.

[10] Mihajlov, M.: Az alkotmányos gyakorlat néhány kérdése c. cikkében úgy véli, hogy a társadalmi szervezetek központi szerveiken keresztül ténylegesen mégis csak gyakorolják a törvényhozási kezdeményezés jogát, még ha törvényhozásilag nincs is ez a joguk leszögezve (l. SZGP 1956. 9. sz. 13. old.).

és helyesen hangsúlyozták, milyen rendkívül nagy jelentőségű az SZKP Központi Bizottságának törvényhozási kezdeményezési joga, mely e jogánál fogva közvetlenül terjeszthet törvényjavaslatokat a Szovjetunió Legfelső Tanácsa elé. Gyenyiszov és Kiricsenko elvtársak azonban, bár maguk hivatkoznak ezekre a tényekre, mégsem kockáztatják meg, hogy megsértsék azt a hagyományt, mely a törvényhozási kezdeményezési joggal bíró személyek és szervek körének meghatározásával kapcsolatban alakult ki jogi irodalmunkban.

Irodalmunkban találkozunk olyan, bár egyelőre magukban álló megnyilatkozásokkal is, melyek szerint a társadalmi szervezetek központi szerveit is megilleti a törvényhozási kezdeményezés joga.[11] Ez a nézetünk szerint helyes álláspont azonban még nem terjedt el széles körben az irodalomban és nem rögzítődik a hatályos jogszabályokban sem.

Nézetünk szerint a szovjet törvényhozásnak is le kellene fektetnie a társadalmi szervezeteknek azt a jogát, hogy közvetlenül, *saját nevükben* is tehetnek javaslatokat akár új törvények hozására, akár a régiek megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére. Ez egyik konkrét megnyilvánulása lenne annak a ténynek, hogy társadalmunk egyre szélesebb politikai alapon nyugszik.

Irodalmunk rendszerint csak a „törvényhozási" kezdeményezési jogról ír. Ami viszont az állami szerveknek, társadalmi szervezeteknek és egyes személyeknek a törvényerejű rendeletek, a kormány és a mellette felállított bizottságok határozatai, miniszteri rendeletek, a népgazdasági tanácsok, a helyi szovjetek által hozott határozatok stb. tervezeteinek kidolgozásával kapcsolatos indítványozási jogát illeti, ezek a ma különösen nagy elméleti és gyakorlati fontosságú kérdések nem részesülnek kellő figyelemben. Nem nyertek egyelőre megoldást ezek a kérdések a vonatkozó jogszabályokban sem. Fontos lenne, hogy törvényhozási úton, az eddiginél konkrétebben nyerjen szabályozást, mennyiben jogosultak a társadalmi szervezetek arra irányuló javaslatok kidolgozására és azoknak a Szovjetunió, illetve az egyes köztársaságok megfelelő államhatalmi és államigazgatási szervei elé való terjesztésére, hogy hozzanak a hatáskörükbe tartozó kérdésekben törvényerejű rendeleteket, kormányhatározatokat, kormánybizottsági határozatokat, illetve a dolgozók helyi szovjetjeinek és a népgazdasági tanácsoknak hatáskörébe tartozó rendeleteket.

Egy ilyen rendszabály — mely egyenesen folyik abból az SZKP XXI. kongresszusa által elfogadott irányvonalból, hogy bővíteni kell a társadalmi szervezetek jogait — jelentősen fokozhatná a közvélemény aktivitását és magasabb színvonalra emelhetné a szovjet állam valamennyi szervének jogszabályalkotó munkáját. Ez a rendszabály teljes összhangban lenne Leninnek azzal az útmutatásával, hogy minden szovjet állampolgár számára olyan körülményeket kell teremteni, hogy részt vehessen az általános szabályok, rendeletek és törvények megvitatásában.[12]

Teljesen megérlelődött szükségesség nézetünk szerint az is, hogy az alsóbb szovjeteket is megillesse a jog, hogy közvetlenül a *saját nevükben* indítványozhassák a felettes szovjeteknek, a területi (határterületi) szovjetek pedig a szövetségi köztársaságok legfelső szovjetjeinek és szerveinek, hogy hozzanak ilyen vagy olyan jogszabályokat. Ugyanígy fel kellene jogosítani a szövetségi köztársaságokat is, hogy legfelső államhatalmi és államigazgatási szerveik útján össz-szövetségi törvényekre, törvényerejű rendeletekre, kormányrendeletekre vonatkozó tervezeteket terjeszthessenek a Szovjetunió megfelelő államhatalmi és államigazgatási szervei elé.

Amint ismeretes, a Szovjetunió 1924. évi Alkotmányának 16. cikke értelmében a szövetségi köztársaságok központi végrehajtó bizottságait megillette az a jog, hogy — az olyan össz-szövetségi szervekhez hasonlóan, mint a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának Elnöksége és a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa — tárgyalás végett dekrétumtervezeteket, törvénykönyvtervezeteket és rendelettervezeteket terjesszenek a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága elé.

Szerintünk ma minden alap megvan arra, hogy jogszabályban rögzítsük a szövetségi köztársaságok törvényhozási kezdeményezési jogát.

Itt kell rámutatnunk, hogy az irodalomban egyes szerzők annak a gondolatnak adtak kifejezést, hogy legfelsőbb államhatalmi szerveiken keresztül a szövetségi köztársaságokat is megilleti a törvényhozási kezdeményezési jog.[13] Ennek az álláspontnak az alátámasztására nézetünk szerint helyesen hivatkoztak a Szovjetunió Alkotmányának 46. cikkére, mely szerint bármelyik szövetségi köztársaság követelheti, hogy hívják össze a Szovjetunió Legfelső Tanácsa soronkívüli ülésszakát. Az államjogi és államelméleti munkák azonban — köztük azok is, melyek már a szövetségi köztársaságok jogainak kiterjesztésére irányuló rendszabályok életbelépése után jelentek meg — legtöbbnyire nemcsak, hogy nem fejtik ki ezt a szövetségi köztársaságokat az össz-szövetségi törvények kidolgozásával kapcsolatban megillető kezdeményezési jogra vonatkozó tételt, hanem egyszerűen „megfeledkeznek" erről a kérdésről.[14] Úgy véljük, hogy a szövetségi köztársaságokat, valamint a társadalmi szervezetek vezető szerveit megillető törvényhozási kezdeményezési jogot is fel kell venni a Szovjetunió Alkotmányába akkor, amikor abba az SZKP XXI. kongresszusán említett kiegészítéseket és változtatásokat beiktatják.

A demokráciának mint a szocialista jog továbbfejlesztése alapjának minden irányban való kiter-

[11] Novikov, Sz. G.: A Szovjetunió Legfelső Tanácsának állandó bizottságai. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 6. old.

[12] Lenin: Művei, 27. köt. 206. old.

[13] L. Szovjetszkoje goszudarsztvennoje pravo. Moszkva, 1948. 349. old.; Kerimov, D. A.: A szovjetállam törvényhozó tevékenysége. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 70. old.

[14] L. pl. Gyeniszov, A. I.—Kiricsenko, M. G.: Szovjet államjog.

jesztésére irányuló tendencia széles keretek között nyilvánul meg, és a jövőben egyre szélesebben fog megnyilvánulni, abban, hogy a tömegek aktívan és alkotó módon vesznek részt a szovjet törvények megvalósításáért, a szocialista törvényesség elvének betartásáért vívott harcban. A szovjet jogászok közül egyre kevesebben vitatják közvéleményünk aktív, alkotó szerepét a jogszabályok alkalmazásában. És még kevesebb olyan jogász akad, vagy talán már egy sincs, aki a szocialista jogszabályok alkalmazását csupán a bírói és egyéb állami szerveknek abban a tevékenységében látja, melyet akkor fejtenek ki, amikor valaki jogszabálysértést követ el — magát a szocialista jogot pedig csak a kényszerítő szabályok összességének fogja fel.

Az SZKP XXI. kongresszusának azok az útmutatásai, melyek szerint meg kell változtatni az állami szervek munkamódszereit, szűkebb térre kell szorítani a kényszerítő rendszabályok alkalmazását, a súlypontot a szervező és nevelő munkára kell áthelyezni, egyben a jogtudomány fejlődésének perspektíváit is meghatározták. Ezeknek az útmutatásoknak arra kell vezetniük, hogy jogtudósaink fokozottabban fordítják figyelmüket a meggyőzés és a kényszerítés egymáshoz való viszonyának általános problémái, az egyes jogintézmények és a jog egyéb ágai által elért nevelő és szervező ráhatás konkrétebb elemzése, a szocialista jog minden olyan alkotó lehetőségének feltárása felé, melyek megvalósítására az állam és a közvélemény szervező tevékenysége útján kerül sor.

A szovjet társadalomban a szocialista ideológia uralkodik, ennek pedig a marxizmus—leninizmus az alapja. A társadalomban azonban még megmaradtak a magántulajdonosi pszichológia és erkölcs csökevényei. Ezek a csökevények rendkívül szívósak, önmaguktól nem halnak el. Pártunk és népünk a régi eszmék és nézetek züllesztő hatása elleni harcban az ideológiai ráhatás sokféle eszközét veszi igénybe: a felvilágosítás és a propaganda különféle formáit, a sajtót, az irodalmat, művészetet stb. A párt és az állam rendkívül nagy figyelmet fordít arra, hogy a dolgozókat nevelje a társadalmi termelésben való aktív részvételük során akkor, amikor a kommunista építés gyakorlati feladatait oldják meg.

A múlt csökevényei ellen, a kommunista erkölcs szabályainak meggyökeresítéséért vívott harcban a párt és a szovjet állam felhasználja a szocialista jog nevelő erejét is. Ez a nevelő erő elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a szovjet állam a nép akaratából a szocialista jog előírásaiban és tilalmaiban mutatja meg, milyennek kell lennie a megfelelő magatartásnak, másrészről ezekben ítéli el az olyan cselekményeket, melyek nem egyeztethetők össze a szocializmus elveivel, sértik mások jogait, a szocialista társadalmi és állami rend ellen irányulnak. A szocialista jogszabályok nevelő hatása másodsorban abban nyilvánul meg, hogy a törvény által megállapított esetekben gyakorlatilag alkalmazza a jutalmazó rendszabályokat, valamint különböző kényszerítő és rosszalló rendszabályokat azokkal a személyekkel és szervezetekkel szemben, akik, ill. amelyek nem tesznek eleget a törvény követelményeinek.

A jelenlegi viszonyok között a tömegek öntudatának növekedésével párhuzamosan egyre szűkebb térre szorul az állami kényszer köre és egyre szélesebb körben kerül sor a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazására azokkal szemben, akik jogszabálysértést követtek el. Ma is szükség van azonban a kényszerre, melynek éle az imperialista kémszervezetek ügynökei, a tolvajok és szélhámosok, a társadalmi tulajdon fosztogatói, naplopók, megátalkodott huligánok, gyilkosok és egyéb antiszociális elemek ellen irányul.

Harmadszor abban áll a szocialista jog nevelő szerepe, hogy normái ugyanakkor, amikor a közvéleménynek, az állami szerveknek és a családnak a dolgozók nevelése terén fennálló jogait és kötelezettségeit meghatározzák, egyben munkájukat is megszervezik, azt célirányossá teszik, a társadalom, az állam és a párt számára pedig megkönnyítik e tevékenység irányítását és ellenőrzését.

A legfontosabb jogszabály, melynek megvalósítása biztosítja majd a felnövekvő nemzedék kommunista nevelése terén előttünk álló feladatok sikeres megoldását, ez idő szerint „Az iskola és élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió oktatásügyének továbbfejlesztéséről" szóló törvény, melyet a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. december 25-én, az SZKP Központi Bizottsága decemberi plénumának, személy szerint Hruscsov elvtársnak az indítványára fogadott el. Ennek a törvénynek — mely a XXI. kongresszus programerejű dokumentumaival teljes összhangban hozatott — elfogadása és megvalósítása nemcsak az oktatásügy, hanem az egész jogi felépítmény fejlődésében és tökéletesedésében is rendkívül fontos szakaszt jelent.

Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy az oktatásügyi jogszabályok alkalmazása terén kialakult gyakorlat tanulmányozására és általánosítására, az oktatásügy kodifikációs problémáinak és fejlődése perspektíváinak vizsgálatára jogi irodalmunk művelői nem fordítanak olyan figyelmet, mint amilyent társadalmi életünknek ez a területe megérdemelne.

Az állampolgárok joga a művelődéshez a szocialista forradalom egyik nagy vívmánya. E jog érvényesítésének köszönhet a szovjet nép 7,5 millió szakembert, a kommunista társadalom megannyi aktív építőjét. Számba kell venni azokat a szervezeti és jogi formákat, melyek felhasználásával a szovjet állampolgárok érvényt szereztek ennek a joguknak, általánosítani kell e formák fejlődésének és gyakorlati felhasználásának tapasztalatait. A szovjet jogszabályok fektetik le azokat az alapelveket, melyekre a szocialista társadalomban az oktatásügy egész rendszere felépül: az iskolák állami jellegét, az iskola és az egyház szétválasztását, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, az iskola és az élet kapcsolatát, a társadalmi szervezetek aktív részvételét a művelődési lehetőségek megszervezésében és a Kommunista Párt irányító szerepét az oktatásügyben. A szovjet törvények állapítják meg a Szovjetunió, a szövet-

ségi és autonóm köztársaságok állami oktatásügyi szerveinek a hatáskörét, irányító szerepük megvalósításának formáit és módszereit, a társadalmi szervezetek jogait az oktatásügy irányításában, a különböző fokú iskolák tanulóinak jogait és kötelezettségeit és szabályoznak más fontos kérdéseket. Az iskolák újjászervezésének területén most megoldásra kerülő valóban óriási feladatok megkövetelik a szovjet jogtudománytól, hogy erőteljesen változtassa meg az oktatásügy megszervezésével és tökéletesítésével összefüggő jogi problémák kidolgozása terén tanúsított eddigi magatartását. Komoly munkára van szükség e kérdések kidolgozása területén mind a központi tudományos kutatóintézetekben, mind a szövetségi köztársaságok főiskoláin és tudományos intézeteiben.

Az oktatásügy jogi problémáinak a területén folyó kutatómunka jelenlegi helyzete feltétlenül komoly aggodalomra ad okot. Elég, ha csak arra mutatunk rá, hogy jogtudósaink egyetlen olyan alapvető munkát sem alkottak, mely a társadalmi életnek ezen a területén kialakuló viszonyok jogi szabályozása során szerzett rendkívül gazdag tapasztalatokat általánosítaná. Az utolsó húsz év alatt egyetlen olyan cikk sem jelent meg a jogi folyóiratokban, mely külön a művelődésügy jogi problémáival foglalkozott volna.

Nem jelentek meg az oktatásügyi jogszabályok kodifikálásával összefüggő művek sem. Az új törvény számos olyan jogszabály kidolgozását írja elő, melynek meghozatala az egész szovjet jogrendszer szempontjából rendkívül fontos lesz. A helyzet azonban lényegében ennek a törvénynek a megjelenése után sem változott meg. Arról, hogy a jogtudomány művelői bizonyos fokig lebecsülik azokat a kérdéseket, melyek a közoktatásügy állami irányításával és az ezen a területen kialakuló viszonyok jogi szabályozásával függnek össze, már az is kellő képet nyújt, hogy e kérdések megvitatását még csak napirendre sem tűzték azoknak a széleskörű tudományos vitáknak egyikén sem, melyek a Szovjetunió ötödízben összehívott Legfelső Tanácsának második ülésszakán végzett munka eredményeivel foglalkoztak, pedig ez az ülésszak fogadta el többek közt „Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió közoktatásügyének továbbfejlesztéséről" szóló törvényt is. Nem került erre sor a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi Intézetében tartott tudományos konferencián, az OSZSZSZK Igazságügyminisztériumának Jogtudományi Intézetében vagy más tudományos intézetekben sem.

Márpedig az oktatásügyi rendszer fejlesztésével összefüggő jogi problémák megvizsgálása nélkül aligha oldhatjuk meg sikeresen a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok oktatásügyi jogszabályainak kodifikálása során felmerülő rendkívül fontos kérdéseket.

Elegendő, ha csak arra mutatunk rá, hogy irodalmunkban nincs egyetlen olyan, akár csak valamennyire részletes mű sem, mely a Szovjetuniót és a szövetségi köztársaságokat a művelődésügy területén megillető jogkör elhatárolásának a kérdéseit tárgyalná, vagy az oktatásügy szervezetét szabályozó jogszabályoknak a szovjet jog rendszerében elfoglalt helyével foglalkoznék. Ezeknek a kérdéseknek a helyes megoldása pedig jelentősen elősegítené a jogalkotó munkát.

Hogy mennyiben lesz sikeres az ilyen kérdések kidolgozása, az jelentős mérvben attól függ, egyesíteni tudjuk-e valamennyi köztársaság szovjet jogászainak erőfeszítéseit, mennyire harmonikusan, egybehangoltan fognak jogászaink dolgozni. A harmonikus és egybehangolt munkára itt sincs kevésbé szükség, mint a büntető vagy a bírósági szervezetre vonatkozó jogszabályaink kodifikálásánál felmerülő problémák megoldása során. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének kell vezetnie az iskolák átszervezése során felbukkanó új jogi kérdések tudományos kidolgozását, neki kell magára vállalnia az ilyen kodifikációs központnak a szerepét, a maga erőfeszítéseit az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiájának erőfeszítéseivel egyesítve.

*

„A kommunista társadalom építése során egyre jobban megnő a pártnak, mint népünk kipróbált élcsapatának és a társadalmi szervezetek legmagasabb rendű formájának a szerepe." Az SZKP XXI. kongresszusának ez a tétele közvetlenül vonatkozik a pártnak arra a szerepére is, melyet mint az állam és a társadalmi szervezetek által a szocialista törvényesség és jogrend megszilárdítása érdekében kifejtett tevékenység irányítója tölt be.

A jugoszláv revizionisták a párt vezető szerepének gyengülését hirdetik, minden hangnemben azt harsogják, hogy a kommunista pártoknak nem szabad „hatalmi tényezőknek" lenniük. Különböző ravasz szócsavarásokkal azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az állami szervezetek tevékenységét csak a forradalom első szakaszaiban irányíthatta a párt, akkor, amikor még csak kialakulóban voltak a szocialista rendszer gazdasági alapjai, és a legélesebb formában jelentkeztek az osztályellentmondások és konfliktusok. Ma azonban, amikor már létrejöttek a szocializmus építéséhez szükséges feltételek, szerintük csak gátolja a szocializmus sikeres fejlődését, ha továbbra is a Kommunista Párt irányítja az állami szervezeteknek — különösen a gazdaság és a kultúra területén megnyilvánuló — tevékenységét.

A világ kommunista és munkáspártjai elvetették ezeket a revizionista ferdítéseket. Az SZKP XXI. kongresszusa újból beigazolta annak a lenini tételnek az elevenségét és erejét, hogy a marxista párt a munkásosztály politikai szervezetének legmagasabbrendű formája. A kommunista építés sikere arányában egyre fokozódik majd a Kommunista Pártnak a társadalmi életben betöltött vezető szerepe, ahelyett hogy szűkebb térre szorulna. Hruscsov elvtárs A. MacDonalddal, a „Times" külpolitikai rovatvezetőjével folytatott beszélgetésében rámutatott, hogy a szovjet társadalomban végbemenő változások — a járások területek és köztársaságok közötti adminisztratív

kapcsolatok múltban kialakult formáinak és eszközeinek némi gyengülése, a szovjet nép egységének további megszilárdulása, a szovjet állam funkcióinak megváltozása, és az, hogy ezek között a viszonyok között a lehető leghelyesebben kell felhasználni a kommunista társadalom építése érdekében az összes rendelkezésre álló anyagi és egyéb erőforrásokat — indokolttá teszik, hogy a Kommunista Párt is egyre növekvő szerepet játszik az ország életében.[15]

Az országunkban uralkodó jogrend és törvényesség megszilárdításában is egyre nagyobb lesz a párt irányító szerepe. Ez különösen azért fontos, mert az új viszonyok között megváltoznak az állami szervek tevékenységének módszerei, egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a tömegek megszervezése és meggyőzése, mert hiszen az állami életben mind nagyobb szerepet játszanak a dolgozók társadalmi szervezetei, melyek magvát a kommunisták alkotják.

A jogrend és a törvényesség szilárdságát a szocialista társadalomban elsősorban a törvények tartalma határozza meg, az, hogy mennyire fejezik ki a dolgozók akaratát és érdekeit, mennyire érdeke a munkásosztálynak, a parasztságnak és az értelmiségnek a törvények átvitele az életbe.

A Kommunista Párt tevékenyen harcol azért, hogy országunk törvényei híven tükrözzék dolgozóinknak, a kommunizmus építőinek akaratát és érdekeit, legyenek összhangban a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek követelményeivel. A párt és a nép nagy egységére, az élcsapatuk köré tömörült dolgozók egybeforrottságára, ez élcsapat iránt táplált bizalmukra támaszkodva adja ki a Kommunista Párt a szocialista állam legfontosabb törvénytervezeteinek és egyéb jogszabályainak kidolgozására vonatkozó irányító utasításait. „Köztársaságunkban egyetlen állami intézmény sem intéz el fontosabb politikai vagy szervezeti kérdést a párt Központi Bizottságának irányító utasítása nélkül."[16]

A Kommunista Párt, pártunk vezére és alapítója, V. I. Lenin mindig a legerélyesebben harcolt az ellen, hogy törvényhozó szerveink könnyelműen előre szaladjanak jogalkotó munkájukban, olyan rendszabályokat próbáljanak felvenni az egyes törvényekbe, melyek megvalósításához még nem értek meg a szükséges feltételek, és hozzá nem értő módon avatkozzanak be a termelés fejlődésébe.

Igen nagy jelentőségű ebben a vonatkozásban az SZKP XXI. kongresszusának az az útmutatása, hogy ez idő szerint még korai lenne, ha a munka szerinti elosztásról a társadalmi termékeknek az összes dolgozók közötti egyenlő elosztására térnénk át.

Felvette azonban a párt a harcot a jogalkotás terén megnyilvánuló maradiság, a megszokotthoz való ragaszkodás ellen is, azok ellen, akik a régi, magukat túlélt jogszabályokat akarják fenntartani, akiket megfertőzött a konzervativizmus és ellenállást fejtenek ki a párt lenini irányvonalát kifejező törvények megvalósításával szemben. Példa erre a régi, korhadt dogmákhoz ragaszkodó Malenkov, Molotov, Kaganovics, Bulganyin és Sepilov pártellenes csoportjának leleplezése.

A szocialista jog állandóan fejlődik. Egyes jogszabályai és intézményei idővel elavulnak, többé már nem felelnek meg a társadalmunk sikeres haladása során keletkező új feladatoknak. Néha egy-egy újonnan hozott jogszabály életbeléptetése során derül ki, hogy nem felel meg azoknak a céloknak, melyek érdekében törvényhozó szerveink hozták őket. Ismeretes, milyen nagy jelentőségűek voltak az SZKP XX. kongresszusának azok a határozatai, melyeknek megfelelően oly jelentős mérvben megváltoztak jogszabályaink.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa és a szövetségi köztársaságok legfelső tanácsai számos olyan törvényt hoztak ezeknek a határozatoknak az alapján, melyeknek rendkívül fontos szerepet kell betölteniük a kommunista társadalom építésével járó feladatok megvalósításában. Ezek közé tartoznak azok a törvények, melyek az állami tevékenység valamennyi területén (a törvényhozásban, jogszolgáltatásban, a gazdasági és kulturális élet irányításában) kiterjesztették a szövetségi köztársaságok jogait, valamint azok, amelyek az ipar és az építésügy igazgatásának átszervezéséről, a kolhozrend továbbfejlesztéséről, az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról, a közoktatási rendszer továbbfejlesztéséről intézkednek.

Az SZKP XX. kongresszusán hozott határozatok értelmében került sor béremelésre a munkások és alkalmazottak alacsony fizetésű kategóriáinál, emelte fel az állam a munkások és alkalmazottak nyugdíját és foganatosított számos egyéb nagyszabású rendszabályt népünk anyagi jólétének fokozására.

Az állam jogalkotó tevékenységének irányításában a Kommunista Párt a dolgozók legszélesebb tömegeinek tapasztalataira és alkotó aktivitására támaszkodik. Az állami, gazdasági és kulturális építés legfontosabb kérdéseivel kapcsolatos törvénytervezetek felett az utóbbi években az SZKP Központi Bizottságának kezdeményezésére az egész nép bevonásával rendezett viták, a népgazdaság különböző ágaiban, a tudomány és a kultúra területén foglalkoztatott dolgozók értekezletei, a dolgozókhoz az ország életének döntő fontosságú kérdéseiben intézett kiáltványok még jobban megerősítették a párt és a tömegek kapcsolatait és nemcsak abból a szempontból nagy jelentőségűek, hogy rájuk támaszkodva törvényhozó szervezeteink helyesen döntenek az egyik vagy másik konkrét törvénytervezet kérdésében, hanem fontos módszert is adnak a kezükbe, melynek segítségével általában tökéletesebbé tehetik a szocialista állam törvényhozó tevékenységét.

A szocialista állam jogrendjének és törvényességének szilárdsága igen nagy mértékben attól függ, hogy kiknek a kezében összpontosulnak a dolgozók törvényeinkben kifejezésre jutó akaratának megvalósításával összefüggő szervezeti funkciók, kikre bízta az állam és a társadalom a törvé-

[15] Pravda, 1958. febr. 16.
[16] Lenin Művei, 31. köt. 34. old.

nyesség és a jogrend megsértői elleni harcot, milyen sikerrel harcolnak az állami szervek és az egyes közhivatalnokok a szocialista törvényesség elveinek tiszteletben tartásáért. Országunk jogrendjének és törvényességének megszilárdítása szempontjából igen nagy jelentőségű volt az SZKP Központi Bizottsága júliusi (1953) plénumának határozata, mely leleplezte Berijának és bandájának bűnös tevékenységét.

Malenkov, Molotov, Kaganovics, Bulganyin és Sepilov pártellenes csoportja megakadályozni igyekezett azoknak a rendszabályoknak a végrehajtását, melyeket a párt a törvényesség megszilárdítása érdekében léptetett életbe. És ez nem volt véletlen. R. A. Rugyenko, a Szovjetunió legfőbb államügyésze a Szovjetunió ötödízben összehívott Legfelső Tanácsának második ülésszakán tartott beszédében emlékezetbe idézte, hogy a minden rendű és rangú frakciósok és szakadárok mindig aktív tevékenységet fejtettek ki a szocialista törvényesség lenini elveinek megvalósítása ellen. Kamenyev, Rikov és Zinovjev a szovjet köztársaságok egész szövetsége számára egységes szocialista törvényesség lenini elveivel szembefordulva azt hirdették, hogy a szovjetországban nincs egységes törvényesség és ilyent létrehozni nem is lehet. Malenkov, Molotov és Kaganovics, akik maguk is bűnös módon megsértették a szocialista törvényességet, minden eszközt igénybe vettek, hogy megakadályozzák azoknak a rendszabályoknak a megvalósítását, melyeket a párt a törvényesség megszilárdítása érdekében léptetett életbe.[17] A Szovjetunió Kommunista Pártja félresöpörte útjából ezeket a frakciósokat és szakadárokat, még szilárdabbá tette kapcsolatát a néppel, még jobban megszilárdította a szocialista törvényességet.

Amikor a Kommunista Párt a szocialista állam jogalkotó tevékenységét irányítja, az állami szerveket a kommunizmus ügyét odaadóan szolgáló dolgozókkal erősíti, ezt a munkáját az Alkotmány követelményeinek megfelelően végzi — nem lép az állami szervek helyébe.

A választási kampányok idején a Szovjetunió dolgozóihoz intézett kiáltványok a maguk programszerű tételeivel, a szovjet küldötteknek a dolgozók pártonkívüli szervezeteivel közös blokkban együttesen megejtett jelölése, az a tény, hogy az állami vezető állások betöltésére a nép legjobb dolgozóit javasolja képviseleti szerveinek, az egyik vagy másik állami szerv munkájában előforduló hibák szélesen kibontakozó kritikája, végül, hogy az arra megállapított módon megfelelő javaslatok terjeszthetők a legmagasabb államhatalmi szervek elé — a párt részéről érvényesülő irányításnak ezek a Lenin által kidolgozott, az állami tevékenység és a pártmunka sokéves gyakorlatában kipróbált és bevált formái azokkal a magas követelményekkel párosulva, melyeket a szovjet törvények betartása tekintetében a párt minden tagjával szemben támaszt, mindez együtt biztosítja, hogy a Kommunista Párt helyesen ismeri fel és mindig figyelembe veszi a nép érdekeit, helyesen választja meg azokat a formákat, melyeken keresztül az állami és társadalmi szervezeteknek a jogrend és a törvényesség megszilárdítása érdekében kifejtett egész tevékenységét befolyásolja.

*

„A szocializmus történetében most szemmel láthatóan olyan korszak köszönt be, melyben mindazok a lehetőségek, melyek ebben a szocialista rendszerben rejlenek, a lehető leggyorsabb ütemben bontakoznak ki. A szocialista termelési mód megmutatja és a jövőben is a legragyogóbb, legmeggyőzőbb módon fogja megmutatni a világ népeinek a tőkés rendszer feletti óriási fölényét.

És ebben a nagy ügyben a mi dicső Kommunista Pártunkat illeti meg a szervező és irányító szerepe."[18]

Ezeknek a Kommunista Párt által körvonalazott hatalmas feladatoknak a megvalósításában igen nagy szerep vár a szovjet államra és a nép akaratát kifejező szocialista jogra.

Fegykin, G. I.

[17] L. Pravda, 1958. dec. 27.

[18] Kuuszinyen, O. V.: Beszéd az SZKP XXI. kongresszusán. — Pravda, 1958. dec. 27.

A fiatalkorú bűnözés kérdései

A fiatalkorúak kriminalitásának és erkölcsi züllésének kérdése ma *világjelenség* és *világprobléma*. Ez nem jelenti azt, hogy nálunk és a kapitalista országokban a fiatalkorú bűnözés azonos *törvényszerűségeknek* alávetett és azonos *tendenciát* felmutató jelenség. A kapitalista országokban a fiatalkorúak kriminalitása — ugyanúgy, mint a kriminalitás általában — a kapitalista társadalmi-gazdasági struktúra törvényszerűségeinek van alávetve és a társadalom kapitalista szerkezetéből szükségszerűen folyik. A fiatalkorúak bűnözése nálunk nem függ össze a szocialista társadalmi-gazdasági rend struktúrájával, hanem éppen a társadalmi rend strukturális *átalakításával* kapcsolatos jelenség. A fiatalkorú bűnözés és a szocialista társadalmi rend alkata között törvényszerű összefüggés nincs. A fiatalkorú bűnözés a kapitalista országokban tendenciáját tekintve egy hanyatló társadalmi rend bomlásterméke, és mint ilyen degradációs folyamat, míg nálunk a forradalmi átalakulás átmeneti kísérője, a forradalmi átalakulás időszakos nehézségeivel és ellentmondásaival függ össze.

A fiatalkorú kriminalitás a folyamat törvényszerűségeinek, a társadalmi rend alkatával való kapcsolatának és tendenciájának eltérő jellege

miatt más előjellel kerül a társadalmi érdeklődés homlokterébe és a tudományos vizsgálódás körébe nálunk és a kapitalista országokban. Ott azért égető kérdés, mert a kapitalizmus általános válságának talaján patológiás jelenségeket produkál, és az ellene való küzdelem alapvető törvényszerűségei — a társadalmi alkattal való szükségszerű és elszakíthatatlan kapcsolat — miatt a kapitalizmus talaján eleve kilátástalan. Nálunk pedig többek között azért kerül a társadalmi érdeklődés homlokterébe, mert a társadalmi rend strukturális átalakítása most vetette fel a kulturális forradalom feladatait, az emberek tudatának és magatartásának társadalmi méretű szocialista átformálását.

A továbbiakban tekintsük át a fiatalkorú bűnözés alakulását (megjelenési formáit, tendenciáját és jellemző vonásait), a bűnözésre vonatkozó kriminológiai nézeteket, kriminálpolitikai elveket és a kriminálpolitikai szükségleteket kielégítő büntetőjogi rendezés alapvető szabályait. Az áttekintés alapján nyilvánvalóvá válik annak a marxista—leninista tételnek igazsága, hogy a bűnözés, a bűncselekmény lényegéről és törvényszerűségeiről vallott nézetek meghatározzák a kriminalitás elleni küzdelem módszereit és eszközeit is.

1. Az imperializmus a kapitalizmus általános válságának, a kapitalizmus bomlásának periódusa és a szocialista forradalmak időszaka. Ez a körülmény alapvetően meghatározza a bűnözési folyamat alakulását. Az imperializmus a bűnözési folyamat alakulásában új jelenségeket produkált. Az erkölcsi demoralizálódás talaján nő a visszaeső bűntettesek száma, kialakul a *hivatásos és szokásszerű bűntettesek* kategóriája, létrejön a bűnözés specializálódása alapján a szervezett bűnözés és a bűnözők közötti munkamegosztás. Az erkölcsi demoralizálódás és a deklasszálódás a társadalom egyre újabb rétegeit taszítja a kriminalitás útjára. Rohamosan nő a fiatalkorúak bűnözése. A válságjelenségek ilyen *patológiás* vonásai mellett a burzsoá büntetőjognak számolnia kell a munkásosztály növekvő *politikai* ellenállásával, szervezettségének növekedésével is. A bűnözési folyamat új jelenségeinek elemzését a szociológiai büntetőjogi iskola végezte el. F. Liszt mutatott rá elsőnek arra, hogy: „a kriminalitás az utóbbi évtizedekben patológiás vonásokat mutat: *1.* nő az elkövetett bűncselekmények száma általában, és különösen az állam, közrend, vallás és személyiség elleni bűncselekmények száma; *2.* növekszik a visszaeső bűnözők száma; *3.* jelentős a fiatalkorú bűnözés és egyre növekszik."[1] Tárgyunkat érintően különösen fontos annak a ténynek rögzítése, hogy a bűnözés „megifjodik". Ebben az időszakban a bűnözés „megifjodása" csak kezdeti, kialakulatlan, de tendenciájában egyre nagyobb aggodalomra okot adó jelenség. A századforduló időszakában a fiatalkorú bűnözés dinamikája növekszik ugyan, de nem éri el az összkriminalitás tíz százalékát sem. Nálunk a fiatalkorúak részvételi aránya az összbűnözésben 1900-ban még csak 2,5 százalék, de 1912-re már 8,2 százalékra emelkedik. A második világháború után ezt a kezdeti tendenciát a maga érett formájában tanulmányozhatjuk. A második világháborút követően már nem a bűnözés megifjodásának tendenciájáról, hanem arról beszélhetünk, hogy a burzsoá országokban a fiatalkorú bűnözés *tömegjelenség*. Ezt nem annyira a kriminálstatisztika abszolút számai, mint inkább a fiatalkorú bűnözés dinamikájára vonatkozó viszonyszámok mutatják. Az USÁ-ban 40 százalékos, Angliában 35 százalékos a fiatalkorúak részvételi aránya, Ausztriában pedig a fiatalkorúak részvételi aránya megközelíti a felnőttekét, Bécsben pedig egyenesen kétszerese a felnőttkorú bűnözésnek.[2]

A tömegesség mellett új vonásokkal gazdagodott a fiatalkorú kriminalitás. Az új vonások a következők: *a)* vandalizmus,[3] *b)* agresszivitás,[4] *c)* sportból-szórakozásból való bűnözés,[5] *d)* a bűnözés szervezettsége,[6] *e)* kollektív bűnözés.[7]

A fiatalkorú bűnözés tömegességében és fentebb vázolt új vonásaiban a kapitalizmus általános válságának demoralizáló hatása jut kifejezésre. Az ifjúság a maga útkeresése során a társadalmi lét és a kapitalista kultúra olyan jelenségeivel találja magát szembe, melyek *önmagukban* kriminogén tényezők. Nemcsak arról van szó, hogy a nyomor, munkanélküliség és egzisztenciális bizonytalanság hajtja az ifjúság nagy tömegeit a bűnözés útjára. „Ma már inkább arról van szó, hogy a fiatalkorú bűnözéssel azért nem tudunk megbírkózni, a fiatalkorú bűnözés azért nő, mert az amerikai *társadalom alapjai* kriminálisak"[8] — mondja például L. Baron amerikai kriminálszociológus. Taft is úgy vélekedik, hogy: „Az amerikai társadalomnak szinte minden sajátossága kriminogén hatású. Egy dinamikus, versenyre épített és anyagi nyereséget hajhászó társadalom, amelyben a kizsákmányolás általános jellegű, szükségszerűen számottevő bűnözőt termel."[9] A társadalmi alapok kriminogén hatása mellett ugyanezt a közvetlen kriminogén jelleget kell megállapítanunk a kapitalista *kultúra* ständerd tömegcikkeiről is.[10] A fiatalkorú bűnözés egyik megjelenési formája az általános erkölcsi válságnak is. „A fia-

[1] Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Berlin, 1905. 237. old.

[2] W. Middendorf: Kriminelle Jugend in Europa. Freiburg bei Breisgau. 1953.

[3] Marschall B. Clinard—Andrew L. Wode: Toward the delineation of vandalism as a sub-type in juvenile deliquency. (The Journal of Criminal Law, Criminologi. 1958. jan.—febr. sz.)

[4] Pynadel felszólalása a Défense Sociale Nouvelle stockholmi kongresszusán 1958-ban (Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft. 1958. IV. Heft.)

[5] Taft: Criminology (1950).

[6] Nyikiforov: Szervezett bűnözés az USA-ban, a monopóliumok szolgálatában (1954) és W. Middendorf: Jugendliche Banden, Kriminalistik, 1958. 6. sz.

[7] Mc. Kay: Juvenile Deliquency and Urban Areas (1948).

[8] L. Baron: The Juvenile in Deliquent Society. (New York, 1956.)

[9] Idézi Theisz Ede: A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata. Jogtudományi Közlöny, 1958. 11—12. sz.

[10] Chazal: A mozi és a fiatalkorú bűnözés. Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé. 1957. 1. sz.

talkorú bűnözés legmélyebb oka az erkölcsi világkép szétbomlása, az erkölcsi értékek összeomlása. A fiatalkorú bűnözés a felnőtt társadalom elerkölcstelenedésével (Entsittlichung) függ össze."[11] A társadalmi alapoknak, a kultúrának és az erkölcsi válságnak kriminogén hatása nemcsak a bűnözés hagyományos formáiban jut kifejezésre, hanem az ifjúság egyes rétegeinek sajátos, modern mázban jelentkező talajtvesztett életstílusában és életszemléletében. Ennek az életstílusnak képviselői az amerikai hypsterek, az angol teddy-boyok, a francia egzisztencialista újpogányok stb. Az „ifjúhuligánság" (Rowdytum, Halbstarkenwesen) mint életstílus, a bűnözés *előiskolája*, a hagyományos bűnözés előstádiuma és számos konkrét megnyilvánulásában már *önmagában* bűnöző magatartás. Az utóbbi vonatkozásban különösen figyelmet érdemlő a tömegverekedések, az ún. kravallok provokálása, a sexual gangek kollektív, striptease-val összekapcsolt kábítószerélvezete.[12] Ennek az életstílusnak sajátos életszemlélet az alapja, melynek általános jellemzői a kiábrándultság és eszménynélküliség, cinizmus és durva anyagiasság, szélsőséges individualizmus és teljes felelőtlenség, a nyers erőszak kultusza, a modern „neandervölgyi ember" — mint férfiideál, konzumnemiség (fogyasztói beállítottság a nemi kérdésekben), általános élvhajhászat. Az életstílus és életszemlélet azonossága sajátos csoportöntudatot alakít ki, mely külsőségekben is kifejezésre jut. A teddy-boyok például ultramodern „áramvonalas" ruházathoz cilinderkalapot viselnek, az egzisztencialista újpogányok pedig csimpánzszakállat növesztenek. Middendorf utal arra, hogy a hypster típus európai elterjedésének egyik tényezője az amerikai pionír ideológia modern változatainak térhódítása, melyek az erőszakot megengedhetőnek tartják, sőt az erőszak kultusza az alapjuk.[13]

Ez a hypster életszemlélet igazolja a bűnözést, sőt: a bűnözés ideológiája, az elemi együttélési szabályok gátlástalan semmibevételének ideológiája. Ez az életszemlélet és életstílus jelentős bűnözésre sarkalló tényező a burzsoá országokban.[14] Az általános válság talaján kialakuló ilyen jelenségek az őket kitermelő társadalmi rend erkölcsi és jogi magatartási normáival is szembekerülnek, tehát egy hanyatló társadalom bomlástermékei. Sajátos circulus vitiosus-szal állunk itt szembe: a kapitalizmus kitermeli a saját erkölcsi és jogi magatartásnormáival szembenálló életstílust, a burzsoá kultúra igazolja ezt, sőt eszményíti, a burzsoá büntető bíróság pedig képmutatóan felelősségre von érte. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a *fiatalkorúak kriminalitásának új jelenségeit a kapitalista országokban a kapitalizmus általános válsága idézi elő.*

2. A burzsoá országokban a fiatalkorúak kriminalitásának ismertetett jelenségei és vonásai, a bűnözés folyamat patológiás jellege a burzsoá kriminológiai irodalomban mindenekelőtt „pánik" művek tömegének megjelenésén keresztül tükröződik.[15] Ebben a „pánikirodalomban" találhatók olyan felismerések, melyek kapcsolatba hozzák a burzsoá társadalmi rend strukturális adottságait a fiatalkorú bűnözés jelenségével. A burzsoá kriminológiai irodalom egyébként a hagyományos apologetika eszközeivel reagál a kérdésre. A hagyományos eszközök legjelentősebbike a „faktorelmélet" és ennek különféle változatai. A kriminológiai irodalom pozitivista és empirikus jellege kiválóan alkalmas a tények egyidejű tükrözése mellett a törvényszerűségek leplezésére. Így pl. Middendorf szerint nincsen a fiatalkorú kriminalitást meghatározó döntő tényező, és ezért csak az okok katagolizálására szorítkozhatunk.[16] Reckless szerint a bűnözés jelensége annyira összetett, hogy részletes kauzális magyarázata egyelőre nem építhető ki.[17] A kriminogén társadalmi tényezők egyenlősítése és a domináns tényezők létezésének tagadása az indeterminista tendenciákat erősíti. Ha ugyanis kulcstényezők nincsenek, a jelenség törvényszerűségeinek feltárása is lehetetlen. Az empirikus szemlélet az oka az ideológiai-politikai kérdésektől való tudatos tartózkodásnak, oka annak, hogy nem mutatják ki a különböző társadalmi tényezők (alkoholizmus, munkanélküliség stb.) mint a bűnözés *közvetlen* okai mögött a társadalom kapitalista osztályszerkezetét, mint a közvetlen tényezőket meghatározó és ezen keresztül a bűnözést végső soron meghatározó domináns társadalmi faktort.[18]

Az empirizmus keretei között maradó kriminológiai kutatás módszerei kétségkívül jelentősen tökéletesedtek. Így különösen a statisztikai-összehasonlító módszerek. Ennek köszönhető többek között, hogy az alkati, kriminális konstitúcióra vonatkozó kriminálbiológiai és kriminálpszichiátriai elméletek jelentős mértékben háttérbe szorultak. Ma már a kriminálpszichiátriai elméletek többsége is a társadalmi tényezők modelláló vagy meghatározó szerepéből indul ki és álláspontjuk a régebbi — közvetlen kauzális kapcsolat állítása helyett — oda módosul, hogy az alkati adottságok csak prediszponálnak, de nem predesztinálnak bűnözésre.[19] A kriminálszociológiai irodalom javára írható, hogy — különösen az utóbbi időben — jelentős tapasztalati és kísérleti anyagra támaszkodva kimutatta: nincs törvényszerű és általános kapcsolat a bűnözés és a „kriminális konstitúció" között.[20]

---

[11] W. Müller: SOS-Jugend in Not. A. Henn Verlag Düsseldorf, 1955.

[12] Julien Claude: Fiatalkorú bűnözők az Egyesült Államokban. Le Mond, 1956. febr. 29. és G. Kaiser: Die Vorbelastung der randalierenden Jugend. Kriminalistik, 1959. febr.

[13] W. Middendorf: Jugendkriminologie. Düsseldorf, 1956.

[14] Erről szólt Strahl svéd büntetőjogász felszólalása a Défense Sociale Nouvelle stockholmi kongresszusán.

[15] Vö. pl. W. Müller: SOS-Jugend in Not. (Ratingen, 1955.) és W. Rossler: Jugend im Erziehungsfeld. (Düsseldorf, 1957.)

[16] Middendorf: i. m.

[17] W. C. Reckless: Criminal Behavior (1940).

[18] Vö. Tiberiu Bogdan: Fiatalkorú bűnözés és társadalmi rendszer. Korunk, 1958. július.

[19] Vö. Middendorf: i. m. 12. old.

[20] Vö. Theiss Ede: i. m.

A Kriminálbiológiai Nemzetközi Egyesület legutóbbi, gráci kongresszusán Mezger professzor már annak adott hangot, hogy nem a kriminális konstitúció vizsgálata a kriminálbiológiai kutatás tárgya, hanem a cselekvési struktúra, az egyes cselekvési módok sajátos vonásainak feltárása.[21]

Új és jelentős tudományos visszhangot kiváltó kriminológiai irányzat az ún. kultúrantropológiai irányzat. (Képviselői Haseloff, Kardiner és Helmer.) Hívei törvényszerű kapcsolatot látnak a társadalmi rendszer struktúrája és a kriminalitás között és meghaladni igyekeznek a hagyományos empirikus, társadalmi faktor-elméletet. A kriminalitás determináltságáról szólva Haseloff megállapítja, hogy „szoros összefüggés van a társadalmi struktúra és az ennek alárendelt nevelési formák, az ideológia és a technika, másrészt a társadalmi struktúra és a karakter általános típusai között".[22] Haseloff megkerüli ennek az összefüggésnek közelebbi vizsgálatát, az összefüggés jellegének elemzését. Erre az absztrakt összefüggésre utalva állítja fel Helmer tételét az etiológiai kutatás programjáról: „A fiatalkorú bűnözés alapproblémája a magától elidegenedett ember problémája és nem társadalmi probléma, a magától elidegenedett ember, mint a fiatalkorú bűnözés alapjelensége, nem társadalmi probléma, hanem szellemi probléma, melynek azonban következményei elsősorban társadalmi jellegűek."[23] A tényleges viszonyok idealista fejtetőre állításával állunk itt szemben, ahol a dolgok valódi állása megfordul, és nem a társadalmi struktúra határozza meg a tudat formáit, hanem az „ember szellemi magatartásának alapjelenségére vezethetők vissza a társadalmi viszonyok". Nem a kapitalista viszonyok embertelensége, hanem „a kultúra barbarizálódása a fiatalkorú bűnözés alapja". Az új irányzat az egzisztencialista filozófia talaján áll, és Jaspers, valamint Ortega y Gasset harmadik utas társadalombölcseletéből merít, mely a kapitalizmus válságát a társadalom, a modern ember és a modern kultúra általános válságává transzponálja. Ha a modern jelzőt kapitalistára helyettesítjük, meggyőző és igaz a következtetés, melyet Helmer levon: „A mai fiatalság nem lehet más, mint amilyen, nem rosszabb más idők fiatalságánál, és ha rosszabb, ez azért van, mert a világ, amibe belenőtt, rosszabb a réginél. Minden időnek olyan fiatalsága van, amilyent megérdemel."[24]

A kultúra barbarizálódása és a társadalmi viszonyok struktúrája mögött törvényszerű összefüggést látni és a fiatalkorú bűnözést a kultúra barbarizálódására visszavezetni — ennek van racionális magva. Azonban a kultúra barbarizálódását a modern ember szellemi magatartására visszavezetni, mint végső okra — ez a kapitalizmus apologetikája, az ok-okozat láncolat idealista fejtetőre állítása. A kultúra és az életviszonyok barbarizálódását és ebből kifolyó kriminogén hatását a kapitalizmus általános válságára kell visszavezetni és nem a modern társadalom fejlődésére általában. A kultúrantropológiai irányzat — mint látjuk — meghaladja ugyan a faktorelméletek empirizmusát, de a törvényszerűségek feltárását spekulációval helyettesíti, a tényleges viszonyokat fejtetőre állítja és ezért pozitív programot sem adhat. A program ugyanis a következő: „Lényeges változást — a fiatalkorúak kriminalitásában — nem várhatunk a neveléstől, mivel a nevelés maga kultúradekvát jelenség, hanem csak egy radikális vallási-erkölcsi átalakulástól, mely eléggé mély ahhoz, hogy minden reális kultúrértéket átformáljon."[25] A program tehát a kapitalizmus talaján és annak kereteit meg nem haladó politikai program alapján áll.

3. A vázlatos áttekintésből is látható, hogy a burzsoá kriminológiai szemlélet általában a bűnözés társadalmi determináltságából indul ki. A klaszszikus büntetőjog indeterminista szemléletével szemben ez kétségtelen előrehaladás. Ebből az uralkodó szemléletből indul ki a büntetőjog kriminálpolitikai megalapozása is. A bűnözés társadalmi faktorok által történő determináltságának uralkodó és általános tételéből a kriminogén faktorok elleni küzdelem kriminálpolitikai tétele következik. A modern burzsoá kriminálpolitikai törekvések sajátos összefüggést mutatnak a burzsoá jóléti, szociális állam eszméjével. Legátütőbb erejű kriminálpolitikai mozgalom, a Défense Sociale Nouvelle erre a jóléti tevékenységre alapozza kriminálpolitikai programját.[26] A büntetőjogi és büntetőjogon kívüli (szociálpolitikai) eszközök kombinálása az új kriminálpolitikai programok lényege. A fiatalkorúak vonatkozásában ez gyógyító-nevelő és környezeti-biztonsági intézkedések bevezetésének általános követelményét jelenti.[27] Az eszközök kombinálása és ezen belül a biztonsági intézkedések monista rendszerének követelménye nem bírálható el egyedül a kriminálpolitikai célszerűség szempontjából. Következetes keresztülvitelük ugyanis ellentmond a büntetés határozottsága és arányossága követelményének. Ez az aggály — a büntetőjogi eszközök értékelése az alkotmányosság és a legalitás szempontjából — a fiatalkorúak vonatkozásában nem döntő jelentőségű, és ma a fiatalkorúak büntetőjogi kezelésének biztonsági intézményei az emelő szerepét játszák az általános büntetőjog szubjektivista

[21] Vö. I. Lekschas: Zur 8. Tagung der Kriminalbiologischen Gesellschaft, Staat und Recht, 1955. 2. sz.

[22] Theorien der Entwicklung der Persönlichkeit, 1956.

[23] I. Helmer: Erziehung und Strafe, 1957. 87. és 97. old.

[24] I. Helmer: i. m. 87. old.

[25] Spranger: Macht und Grenzen des Einflusses der Erziehung auf die Zukunft, 19. old.

[26] Grammatica mondja, hogy „az állam nem korlátozódhatik a javak védelmére, hanem javítania kell azok értékét is, akikből áll". Revue de Criminologie 1. sz.

[27] Marc Ancel szerint: „A feladat ma a büntetőjogot tökéletesíteni egy sor, teljes mértékben büntetőjogon kívüli természetű egyéniesítő intézkedéssel. A feladat az elkövető személyiség-vizsgálatán keresztül a reszocializálás és a társadalomvédelem realisztikus rendszerének kidolgozása." Die Geistigen Grundlagen der Lehren von der „Socialen Verteidigung." Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 1956. Sonderheft.)

átépítéséhez, és nincs olyan újszerű program a fiatalkorúak vonatkozásában, mely ne lenne megtalálható már a kriminálpolitikai iskola követelményeiben is.

A kriminálpolitikai programoknak a burzsoá reformizmussal való szoros kapcsolata a fiatalkorú kriminalitás megítélésében a szociálpolitikai feladatok hangsúlyozását eredményezi és ezeknek büntetőjogi értékesítését. A burzsoá reformizmus leplezi a klasszikus elveknek ellentmondó és a legalitás felszámolását eredményező követelményeket. Ezek a követelmények lényegében a következők: *a)* az állami beavatkozás körének növelése; *b)* a büntetőjogi garanciális szabályokat felszámoló preventív, szociálpolitikai-igazgatási intézkedések bevezetése; *c)* büntetőjogon kívüli eszközökkel megvalósított represszió-növelés és ideológiai befolyásolás.

A kriminálpolitikai követelmények büntetőjogi értékesítésének eszköze a fiatalkorúak *különleges* büntetőjogi kezelése. A különleges büntetőjogi kezelésben a klasszikus elvekkel szakító tettesbüntetőjogi szemlélet tör utat. A szubjektivista, tettesbüntetőjogi szemlélet és a bűnözés társadalmi determináltságának kriminológiai tétele közötti ellentmondás a felelősségi tan mechanikus determinista alapon történő átépítésével függ össze. A modern burzsoá büntetéstan a mechanikus determinizmus és az indeterminizmus között ingadozik. A mechanikus determinista felfogás logikusan jut el a büntetőjogi felelősség kategóriájának felszámolásához, és ezzel elméletileg igazolja a felelősség tényéhez és mértékéhez nem igazodó, a tettes veszélyességére vagy környezeti veszélyeztetettségére alapozott biztonság-környezeti intézkedéseket. Ez lényegében tagadását jelenti a bűnösségi principiumnak, a büntetés határozottsága és arányossága klasszikus követelményeinek és összhatásában a burzsoá törvényességnek.

4. A burzsoá országok fiatalkorú kriminalitásának, a burzsoá kriminológiai nézetek, a kriminálpolitikai követelmények és a büntetőjogi szabályozás összefüggéseinek áttekintése után vizsgáljuk meg a szocialista országokban uralkodó helyzetet.

Mint a bevezetésben megállapítottuk, a fiatalkorú kriminalitás nálunk más törvényszerűségeket és tendenciát mutat fel, mint a burzsoá országokban. A tények értékelésében eddig kétféle túlzás volt tapasztalható. Ez igen nagy mértékben arra vezethető vissza, hogy az új nemzedék helyzetére, a szocializmus építésében elfoglalt helyére stb.-re vonatkozó tények megítélése és értékelése elsősorban világnézeti kérdés. A fiatalkorú bűnözés aggasztó képének felvázolása nyilvánvalóan a tények burzsoá értékelésén alapszik. A kérdés elbagatellizálása pedig döntően azon a helytelen elképzelésen alapult, hogy a szocialista építésnek automatikusan fel kell számolnia a fiatalkorú kriminalitást.[28]

Nézzük meg a tényeket a bűnügyi statisztika tükrében.

Év	Jogerősen elítélt fiatalkorúak[29]
1949.....	5315
1950.....	4977
1951.....	7687
1952.....	10272
1953.....	7231
1954.....	5725
1955.....	8629
1956.....	4910
1957.....	3510
1958.....	3979

A fiatalkorúak részvételi arányát az összbűnözésben a következő táblázat mutatja:

Év	Jogerősen elítéltek száma összesen	Ebből fiatalkorú	Részvétel %-aránya
1949....	106 585	5315	4,97
1950....	98 052	4977	5,07
1951....	125 650	7687	6,11
1952....	134 471	10272	7,45
1953....	101 515	7231	7,12
1954....	63 807	5725	8,97
1955....	89 013	8629	9,69
1956....	62 544	4910	7,85
1957....	45 167	3510	7,77
1958....	62 209	3979	6,39

A nyilvánosságra hozott statisztikai adatokból kitűnően a fiatalkorú bűnözés súlypontja a vagyon elleni bűntettek területére esik. A korévek szempontjából fontos körülmény az, hogy a 14—15 éves időszakban van jelentős ugrás a kriminalitásban. A 14—15 évet megelőző 11—14 százalékos részvételi arányról 20—25 százalékos arányra ugrik a 14—15 évesek részvétele.

1952-ig jellemző tendencia nem mutatkozik sem a csökkenés, sem a növekedés irányában. Az 1952. évben bekövetkezett kiemelkedő ugrás után azonban az általános és szembetűnően jellemző tendencia a fokozatos csökkenés. Különösen örvendetes a fiatalkorú kriminalitás dinamikájának csökkenése 1954 óta. (Az 1955-ben bekövetkezett növekedés az új Bp. bevezetésével kapcsolatos bírósági ügyhátralék növekedésére vezethető vissza, míg a vádemelések száma lényegében nem haladja meg az 1954. évi vádemelések számát.)

Az elmúlt 10 éves időszakot vizsgálva, a kriminalitás abszolút számaiból a következő következtetések vonhatók le: *a)* a fiatalkorú kriminalitás alapvető jellemzője a csökkenés tendenciája; *b)* a csökkenés irányzata nem az évről évre való csökkenés formájában mutatkozik meg, hanem vannak rövid periódusok, amikor emelkedő irányt mutat a kriminalitás. Hasonló jelenséggel találkozunk a Szovjetunióban is. Tadevoszjan fejti ki, hogy a csökkenés általános tendenciája mellett

[28] Vö. W. Flegl: Az ifjúság bűnözésének három aspektusa. Socialisticka Zakonost, 1958. 7. sz.

[29] Statisztikai Havi Közlemények, 1959. 2. sz.

voltak átmeneti időszakok, amikor növekedett a fiatalkorúak kriminalitása. A bűnözés elleni harc ugyanúgy, mint a szocializmus építése — történeti folyamat, melyben lehetnek hosszabb-rövidebb periódusok, amikor nő az elkövetett bűntettek száma. Az alapvető tendencia az időszakos — és rendszerint rövid periódusú — visszaesésektől eltekintve, a csökkenés tendenciája. A fiatalkorú kriminalitás csökkenő irányzata arra vezethető vissza, hogy a szocializmusban megszűnik a társadalmi struktúra és a bűnözés közötti szükségszerű, törvényszerű összefüggés. A strukturális kapcsolat megszűnése általános törvényszerűségnek tekinthető, melynek megjelenési formája a szocialista országokban a fiatalkorú bűnözés általános csökkenő tendenciája.[30] Tekintsünk át néhány jellemző adatot: Tadevoszjan közli, hogy míg az USÁ-ban 1954-ben 42 százalékos a fiatalkorúak részvétele az összkriminalitásban, addig a Szovjetunióban 5,6 százalékos, 1955-ben pedig 5,2 százalékos. A 16 éven aluliak 1955-ben 1,2 százalékos, 1956-ban pedig 1 százalékos arányban vettek részt az összbűnözésben. Flegl híradása szerint Csehszlovákiában 100 000 lakosra 1954-ben 45 elítélt fiatalkorú esett, 1957-ben pedig 35-re csökkent ez a szám. Az összkriminalitással egybevetve 1957-ben 47,2 százalékkal csökkent a fiatalkorúak kriminalitása, ami azt jelenti, hogy felével kevesebb ma, mint a burzsoá Csehszlovák Köztársaság idején.[31]

Joggal vetődik fel a kérdés: ha a szocialista országokban megszűnik a strukturális kapcsolat a bűnözés és a társadalmi rendszer között, mi az oka annak, hogy van kriminalitás, sőt időszakonként nőtt is a bűnözés folyamata. A kérdés megválaszolásánál abból kell kiindulnunk, hogy a strukturális kapcsolat megszűnése csak *lehetőséget* teremt a bűnözés elleni sikeres harchoz, azonban a lehetőség még nem valóság, és a kriminalitás *felszámolására* nincs reális lehetőség, hanem csak jelentős csökkentésére.[32] Azt, hogy a bűnözés elleni sikeres küzdelem lehetőségét a szocializmus megteremti, tendencia törvényszerűségnek kell tekintenünk, melynek érvényesülését objektív körülmények, ellentétes törvényszerűségek hátráltatják. A szocializmus építése, mint a társadalmi-gazdasági rend strukturális átalakítási folyamata a régi életviszonyok elleni harcban, az újnak a régivel szemben folytatott küzdelmével valósul meg. A még létező és ható régi életviszonyok és a tudat szocialista átalakulásának lassúbb folyamata az a reális és alapvető ellentmondás, mely a bűnözés csökkenésének tendenciájával ellentétes irányban hat. Ez a két alapvető ellentmondás nem a szocialista társadalom struktúrájával, hanem ellenkezőleg, a társadalom strukturális átalakítási folyamatával függ össze. Ebből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a szocializmus építése során a bűnözés *alapvető* társadalmi oka a még létező és ható régi életviszonyok, valamint a burzsoá szokások és életfelfogás. A születő új azonban ezek hatását és hatásterületét csökkenti, ezért az alapvető kriminogén tényezők csökkenésével, elhalásával párhuzamosan alapvető tendenciájában csökken a bűnözés is. A bűnözés jelensége tehát szocializmust építő társadalmunkban is társadalmilag determinált. Egyedül külső okokra, csak a kapitalista környezet befolyására visszavezetni a kriminalitás tényét, hibás eljárás volna.[33]

A két alapvető ellentmondás mellett a bűnözés elleni sikeres harc lehetőségét alapvetően befolyásolja az a körülmény is, hogy a szocializmus építése az ember történelmi cselekvése, az emberi tevékenység folyamatában valósul meg. A társadalmi cselekvés, annak irányítása és szervezése során elkövetett hibák is hátráltatóan hatnak arra, hogy a lehetőség valósággá váljék. Erre vezethető vissza például az 1952-es év bűnözési hulláma. A szervezett, következetes és hatékony büntetőpolitika és bűnüldözés viszont elősegíti, gyorsítja a lehetőség valóraváltását.

Amellett az alapvető ellentmondás mellett, hogy a kapitalista életviszonyok maradványai és a tudat szocialista átalakulásának a társadalmi fejlődéstől elmaradó folyamata determinálja társadalmi méretekben a bűnözést, számolnunk kell további objektív ellentmondásokkal is, melyek az említettekhez viszonyítva *másodlagos* és *járulékos* természetűek. Így mindenekelőtt a szocialista gazdaságban jelentkező aránytalanságok teremtenek reális lehetőséget bűncselekmények elkövetésére.[34] Ez mutatkozik meg pl. abban, hogy a 14—16 éves fiatalok munkába állítása időszakonként nehézségekbe ütközik, továbbá egyes periódusokban bizonyos iparcikkek és termékek termelésének elmaradása a társadalmi szükségletektől, reális lehetőségeket teremt gazdasági bűntettek elkövetésére. A szocialista iparosítás során az új, szocialista létesítmények építése közben a népesség fluktuációja, a régi és hagyományokkal rendelkező közvetlen társadalmi környezet ellenőrzésének lazulása, a kulturális létesítmények átmeneti hiánya, a bűnöző elemek koncentrálódása időszakosan növelheti a kriminalitást.[35] Az alapvetően pozitív jelenség, a szocialista iparosítás olyan reális ellentmondásokat teremt, mely ellentmondások negatív társadalmi hatása időszakosan megmutatkozik. A szocialista iparosítás és a szocialista termelés növekedése például a nők egyre szélesebb rétegeit vonja be a termelőmunkába. Ennek jelentős hatása van a családok együttélésére és a családi nevelés alakulására. Ha a gyermekek felügyeletét végző intézmények fejlődése elmarad a társadalmi szükségletektől, akkor a felügyelet hiánya, a családi

[30] Erről adnak számot a szocialista szerzők. Így pl. Lekschas: Gegen bürgerlich-idealistische Tendenzen in der Theorie der Jugendstrafrecht (Staat und Recht, 1958. 4. sz.), W. Flegl: i. m. és T. Bogdan: i. m.

[31] V. S. Tadevoszjan: Lupta pentru lichidarea faptelor ilicite săvîrsite de minori în URSS. Legalitatea Populară. 1957. 6. sz. és W. Flegl: i. m.

[32] J. Streit: Zur einige Fragen der Jugendkriminalität, Neue Justiz, 1958. 475. old.

[33] Streit: i. m.

[34] W. Ulbricht: Die Staatslehre des Marxismus—Leninismus und ihre Anwendung in Deutschland, Berlin, 1958. 27—28. old.

[35] Halász Zoltán: Der Kampf gegen die Jugendkriminalität in Ungarn. Neue Justiz, 1957. 1. sz.

nevelés intenzitásának csökkenése kriminogén tényező lehet.[36]

A most említett ellentmondások negatív hatásaival szocializmust építő államunk messzemenően számol és a gyermek- és ifjúságvédelem rendszere, a szociálpolitikai és művelődéspolitikai intézkedések alapjában sikeresen hárítja el a negatív hatásokat. Az ellentmondások feloldása tehát alapvető jellemzője a szocializmus építése során keletkező kriminogén hatású tényezőknek.

A bűnözés társadalmi determinációjának kérdésénél figyelembe kell venni az alapvető és járulékos ellentmondások mellett a szocialista életviszonyok térhódításának *ütemét* is. Ezeknek térhódítása nem egyforma intenzitású a társadalmi élet minden területén. A termelési viszonyok megváltozását nem követi azonnal és feltétlenül a *közvetlen környezet* megváltozása. Ennek folytán megmaradhatnak a bűnözés egyes fertőző területei, gócai. A kapitalizmus nem tűnt el minden következményével együtt. Így pl. Budapest területén az Illatos út környéke, a „dzsumbuj" régebben és ma is fertőző góca a fiatalkorú kriminalitásnak.

Az objektív tényezők mellett jelentős szerepet játszik a fiatalkorúak kriminalitásában a szubjektív tényező is, mint amilyen pl. a gyermekek nevelésében elkövetett hibák. A hibás és helytelen nevelés, a családi nevelés és az iskolai nevelés kettőssége kriminogén tényező, mert az előbbi a burzsoá életszemléletet és életstílust, a burzsoá ideálokat konzerválja. A nevelés kettőssége, a helytelen nevelési módszerek és a nevelés tartalmában mutatkozó hibák a tudat és magatartás szocialista átformálásával összefüggésben szemlélendő, abban az összefüggésben, hogy az ifjúság szocialista nevelése kulturális forradalmunk alapvető kérdése.[37] Az erkölcsi és világnézeti nevelés alapvető jelentőségű a kriminalitás elleni küzdelemben. Az ember a szocialista világnézetből meríti életcéljait és ennek jelentősége a magatartás formáinak megválasztásában, a cselekvést megelőző motivációs harcban, a közösségi követelmények érvényesítésében kézenfekvő.[38] A mi viszonyaink között, amikor megszűnik az egyéni és társadalmi érdekek közötti antagonisztikus ellentmondás, a magatartás irányításában, a társadalmi követelményekhez igazodó magatartás feltétlen érvényesítésében döntő szerepet játszik a szocialista világnézeti és az erkölcsi meggyőződés és az ezt kialakító szocialista nevelés.

Azok az objektív és szubjektív tényezők, melyek társadalmilag determinálják a bűnözést szocializmust építő országunkban, a szocializmus és a kapitalista környezet közötti ellentmondás talaján hatnak. Ennek következménye, hogy a kriminalitás számos jelensége hasonlóságot mutat a kapitalista országok kriminalitásával. Ilyen jelenség például a fiatalkorúak huligánsága és prostitúciója. Mindkét jelenségnek alapja a burzsoá életideálok és életszemlélet bomlasztó hatása, melyek ellentmondanak a szocialista erkölcsi és társadalmi követelményeknek, egész szocialista rendünknek.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a bűntettek szocialista rendünkben is társadalmilag determináltak, azonban a bűnözés és a szocialista társadalmi rendszer struktúrája közötti összefüggés, kauzális kapcsolat megszűnt. A bűnözés társadalmilag determinált, éspedig a társadalom szerkezeti átépítése által felvetett objektív ellentmondások, objektív és szubjektív nehézségek által. Ezek az ellentmondások nem függenek össze társadalmi alkatunk lényegével. A bűnözés közvetlen okai (alkoholizmus, felügyelet hiánya, kettős nevelés stb.) alapvetően a régi életviszonyok maradványainak, vagy a régi életviszonyok és életszemlélet, az ezekkel összefüggő szokások utóhatásának tekinthetők. Az a törvényszerűség, hogy a szocializmus építése a kapitalista viszonyok, szokások és életszemlélet elleni harcban születik, hogy az átmeneti időszakban a kapitalizmus maradványai nem tűnnek el egycsapásra, hogy a szocializmus építésének során keletkező ellentmondások nem oldhatók fel azonnal, megmagyarázza a kriminalitás létezését, de egyúttal csökkenő alaptendenciáját is. A szocialista viszonyok és a szocialista tudat térhódításával egyre inkább csökken a bűnözés lehetősége is.

A bűnözés társadalmi determináltságának ilyen szemlélete kihat a szocialista büntetőpolitika alakítására is. Büntetőpolitikánk sikere azon alapszik, hogy nem a büntetőjogi megtorlást tekinti a bűnözés elleni harc alapvető módszerének, hanem a társadalom strukturális átépítését, a szocialista elvek győzelmét a társadalmi élet minden területén, a magatartásban és a gondolkodásban egyaránt. A bűnözés leküzdésének útja: a szocializmus építése és a tudat szocialista átformálása. A fiatalkorú kriminalitás elleni küzdelem alapvető módszere pedig az ifjúság szocialista nevelése. Szemben a burzsoá kriminálpolitika módszerével, mely alapvetőnek a megtorlást, a büntetőjogi üldözést tekintette és ehhez képest járulékosnak, másodlagosnak a társadalmi ellentmondások negatív hatásait csökkenteni hivatott szociálpolitikát, a szocialista büntetőjog a fiatalkorúak tekintetében messzemenően számol a szocialista életviszonyok kriminalitást felszámoló hatásával és ehhez képest csak másodlagosnak tekinti a büntetőjogi megtorlást. Az alkalmazott szociálpolitikai intézkedés a fiatalkorúak bűnözése elleni harcban csak alátámasztják a társadalom szocialista átépítését, de nem helyettesítik azt, mint ahogy a burzsoá büntetőjogi rendezésben a szociálpolitikai intézkedések a burzsoá reformista politika eszközei maradtak csak, és a tüneti kezelést is csak felemásan végezték el. Az automatizmus felfogása

[36] S. Kozin: Harc a fiatalkorúak bűnözése és felügyeletnélkülisége ellen. Socialisticseszkaja Zakonoszty, 1957. 6. sz.

[37] Vö. az MSZMP művelődéspolitikai határozatával.

[38] „A legfontosabb az ifjúság szocialista nevelése. A szocialista világnézet meghatározza az ember életcéljait, erkölcsi beállítottságát, melynek döntő szerepe van az akarati magatartásban és mely nélkül nem is tekinthető az akarat kialakultnak." J. Streit: i. m. 476. old.

nálunk lebecsülte a gyermek- és ifjúságvédelmi intézkedések szükségességét és egyúttal túlbecsülte a büntetőjogi eszközök jelentőségét. Ma, amikor a gyermek- és ifjúságvédelmi rendszerünk anyagilag megalapozott nagyarányú fejlődés előtt áll, hiba volna lebecsülni a büntetőjogi eszközök jelentőségét. A fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetére (ők a felnövekvő új nemzedék) és tudatipszichikai sajátosságaikra (a felnőtté érés időszakában vannak) való tekintettel a büntetőjogi rendezésnél a *különleges* elbírálást fenn kell tartani. A különleges elbírálás fenntartása lényegében a következő követelmények figyelembevételét jelenti:

1. A fiatalkorú bűnözés megelőzésében maximálisan ki kell használni a gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények rendszerét és az igazságügyi szerveknek ezekkel való szoros együttműködését kell megvalósítani.

2. A büntetőjogi felelősség intézményének és a jogkövetkezmények rendszerének kidolgozásánál számolni kell a fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetével és tudati-pszichikai sajátosságaikkal.

3. A jogkövetkezmények kiépítésénél nem szabad összekeverni a büntetőjogi és az általános pedagógiai eszközöket és módszereket, a bűntettek szükségszerű következményének a büntetést kell tekinteni. Nem szabad a bíróságokat pedagógiai intézményként felfogni. Ugyanakkor szükséges a bűnüldözés olyan rugalmas módszerét bevezetni, mely a jelentéktelen cselekmények esetében eltekint a büntetőjogi következmény alkalmazásától.

4. A bűnözés közvetlen társadalmi okaira való tekintettel fenn kell tartani a környezeti intézkedések rendszerét.

5. A büntetőjogi rendezés nem mondhat ellent a felnőttkorúakra irányadó általános büntetőjogi elveknek.

Szabó András

A munkaügyi viták fajai és elintézésük módja

I. A szocialista törvényesség érvényesülése szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy a jogrendszer hogyan szabályozza a munkaügyi viták elintézését. A munkaügyi viták elintézésének a megfelelő megoldása egyfelől a dolgozók jogainak a védelmét szolgálja, és ezzel növeli a dolgozók biztonságérzetét, munkakedvét, valamint munkájuk mennyiségének és minőségének a színvonalát, másfelől pedig a dolgozókat kötelezettségeik teljesítésére neveli, és ezzel előmozdítja az egész vállalat gazdaságos és eredményes tevékenységét. Mindebből következik, hogy a szocialista állam egyre jobb megoldásokat keres a munkaügyi viták elintézésére, és mindent elkövet annak érdekében, hogy ezek a megoldások a gyakorlatban is minél tökéletesebben valósuljanak meg.

Annak érdekében, hogy a jogrendszer a munkaügyi viták elintézését szolgáló legmegfelelőbb megoldást kialakíthassa, elsősorban azokat az okokat kell felderíteni, amelyek munkaügyi vitákra vezethetnek.

II. A kapitalizmusban a termelés célja a minél nagyobb értéktöbblet elsajátítása. Ennek következtében a tőkés vállalat érdeke azt igényli, hogy a munkabér és a munkavédelmi kiadások összege minél alacsonyabb legyen. Ennek biztosítása érdekében arra törekszik, hogy a dolgozók alkalmazásával, elbocsátásával és munkafeltételeik megállapításával kapcsolatban lehetőleg szabad keze legyen, tehát a szerződéskötési szabadság és a formális jogi egyenlőség elve érvényesüljön. Mindez viszont homlokegyenest ellenkezik a dolgozók érdekeivel, akik magasabb munkabérért, rövidebb munkaidőért, pihenő- és szabadságidőért, egészséges és biztonságos munkafeltételekért stb. harcolnak, kizsákmányolásuk, megrokkanásuk, idő előtti megöregedésük, utcára dobásuk, kizárásuk, a munkáltatók önkénye ellen. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye következtében ezek a kibékíthetetlen érdekellentétek és az ezekből fakadó harcok elkerülhetetlenek, és szükségképpen munkaügyi vitákra és viszályokra vezetnek. A munkafeltételekkel kapcsolatos harc tehát lényegében az osztályharc megnyilvánulása. Ebből következik, hogy ez a harc nemcsak az egyes munkaviszonyok keretei között, hanem társadalmi méretekben is állandóan folyik, napról napra összeütközésekre vezet a tőkés vállalat és a dolgozók, a tőkések és a munkások osztálya, valamint ezeknek a szervezetei között.

A kapitalizmus viszonyai között a munkaügyi vitáknak két megnyilvánulási formáját különböztethetjük meg, amelyek egymással szoros kapcsolatban állnak. Az egyik csoportba tartoznak az egyéni munkajogviszony keretei között megmaradó egyéni viták, a másik csoportba sorolhatók az egyéni munkajogviszony kereteit áttörő, tömegméretűvé váló összeütközések, vagyis a munkások és a munkáltatók, valamint a szervezeteik között folyó kollektív jellegű viták, amelyek a munkások, illetve szervezeteik részéről sztrájk alkalmazására, a munkáltatók, illetve szervezeteik részéről pedig tömeges kizárások és más megtorló intézkedések igénybe vételére vezethetnek. E csoportokon belül a polgári munkajog tudománya további különbséget tesz jogviták és érdekviták között is.

III. Mint már kifejtettük, a kapitalizmus viszonyai között mind az egyéni, mind a kollektív jellegű viták, és ezeken belül az érdekviták és a jogviták is, végső fokon az antagonisztikus jellegű osztályellentétekből, a kibékíthetetlen érdekösszeütközésekből fakadnak.

Népi demokratikus rendszerünkben viszont a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonban van, a szocialista szektor területén megszűnt a kizsákmányolás, és nincsenek már ellentétes érdekű osztályok. A dolgozók a szocialista szektor területén vállalati és hivatali kollektívák keretei között dolgoznak, amelyeket olyan dolgozók irányítanak,

akik maguk is tagjai a vállalati vagy hivatali kollektívának. A vállalat igazgatója, a hivatal vezetője és az egyéb vezető állású dolgozók, valamint a többi dolgozók között fennálló kapcsolatok tartalmát és jellegét nem az érdekellentét, hanem a közös érdekből fakadó elvtársi együttműködés és a kölcsönös szocialista segítség viszonyai határozzák meg, amelyek a beosztástól és az utasítási jogkörtől függetlenül az egész kollektívát átfogják.

A munkaviszony jogi szabályozásában és a vállalati kollektíva gazdasági feladatait meghatározó tervtörvényben a munkásosztály által vezetett egész dolgozó nép akarata nyilvánul meg, és e szabályok és feladatok tartalmát a dolgozó nép létérdekei határozzák meg, anyagi és kulturális szükségleteik kielégítése érdekében.

Mindezekből következik, hogy egyfelől a dolgozók jogai és kötelezettségei, másfelől pedig a vállalat jogai és kötelezettségei között a kötelező összhang követelménye áll fenn. Minden dolgozónak érdeke, hogy saját maga és dolgozó társai is teljesítsék egyéni feladataikat és az ezekből összetevődő vállalati tervet. Ebből következik, hogy minden dolgozónak érdeke, hogy saját maga és dolgozó társai is teljesítsék a munkajogviszonyból fakadó kötelezettségeiket, tehát tegyenek eleget a munkafegyelem követelményeinek. A közös érdeken alapuló ez a közös kötelezettség jut kifejezésre az Mt-nek abban a szabályában is, amely szerint a „munkafegyelem megtartása az összes dolgozók kötelessége és becsületbeli ügye".

A közös érdek gondolata nyilvánul meg a vállalati munkarend-mintának abban a szabályában is, amely a vállalat igazgatójának és dolgozóinak közös kötelességévé teszi a termelési stb. tervek teljesítését, az önköltség csökkentését s a munka minőségének az állandó emelését. A kollektív szerződésekben is kifejezésre jut az egész vállalati kollektíva érdekközössége, mert a kollektív szerződések meghatározzák a vállalati kollektíva feladatait és azt is, hogy az igazgatót, a vezető állású és a beosztott dolgozókat milyen konkrét kötelezettségek terhelik a közös feladatok végrehajtása érdekében. Amidőn tehát a vállalat igazgatója vagy a vezető állású dolgozók megkövetelik, hogy a dolgozó maradéktalanul tegyen eleget kötelezettségeinek, olyan kötelezettségek teljesítését igénylik, amelyeknek teljesítése a kötelezett dolgozónak, de az egész kollektívának, sőt a társadalomnak is érdeke. Éppen ezért a vállalat igazgatójának nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy megkövetelje a dolgozóktól kötelezettségeik teljesítését. Ezért az igazgatót felügyeleti szervével szemben fegyelmi, anyagi, esetleg büntetőjogi felelősség is terheli.

Ugyanez a helyzet a dolgozók jogaival kapcsolatban is. A dolgozót megilleti a megfelelő munkakörhöz, végzett munkája mennyiségének és minőségének megfelelő díjazáshoz, egészséges és biztonságos munkafeltételekhez, továbbá olyan munkafeltételekhez való jog, amelyek lehetővé teszik kötelezettségeinek és felajánlásainak a teljesítését. A vállalat igazgatójának és a vezető állású dolgozóknak is érdeke tehát, hogy a dolgozók jogai megvalósuljanak. Ezt követeli a szocialista törvényesség is, tehát az igazgatót a szolgáltatások teljesítéséért és a kollektív szerződésben e szolgáltatások érdekében vállalt intézkedések végrehajtásáért is fegyelmi, esetleg anyagi és büntetőjogi felelősség is terheli.

Megállapíthatjuk tehát, hogy népi demokráciánk viszonyai között is már az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának kötelező törvényszerűsége és követelménye áll fenn, és a munkajogviszonyra vonatkozó jogszabályaink a szocializmus felépítéséért dolgozó egyéneknek és a társadalom érdekeinek az összhangját kívánják biztosítani.

Az összhang konkrét megvalósulása és ennek jogszabályokkal való elősegítése azonban nem egyszerű kérdés. Ha minden egyes egyén maximális mértékben elégíthetné ki egyéni, konkrét, különös szükségleteit, a társadalom egészének az általános érdekeire, a többi dolgozóra, a különböző társadalmi alapok létesítésének a követelményére való tekintet nélkül, ez a dolgozó pillanatnyi személyes szükségleteit látszólag maximális mértékben elégítené ki, viszont valójában az egész társadalom szükségleteinek, és így végső soron éppen az egyén állandó és tartós szükségletkielégítésének a terhére történnék.[1]

Különösen fontos e felismerés a munkaviszonyokkal kapcsolatban, mert a szocialista munkajog széles területen határozza meg a társadalmi és az egyéni érdek összehangolásának a módját, vagyis azt, hogy a dolgozó a társadalom érdekében milyen szolgáltatásokat köteles teljesíteni, és hogy a dolgozó milyen juttatásokat kap a társadalomtól anyagi és kulturális szükségleteinek a kielégítése érdekében. A szocialista elosztás ugyanis túlnyomó részében éppen a munkaviszonyok keretei között, a munkajog által szabályozott szocialista bérrendszer szabályai szerint történik. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha a szocialista állam a tervszerű arányos fejlődés törvényét ezen a területen is helyesen ismeri fel és megfelelően alkalmazza, akkor az összhang megvalósul. Ha azonban helytelen intézkedések vagy jogszabályok a helyes összhangot megbontják, azonnal jelentkeznek a munkaügyi viták. De ezek a

[1] A társadalmi szükségletek és az egyéni szükségletek összhangjának megvalósítása azonban nem valami változatlan számszerű elosztási viszony meghatározása, hanem folyamat, amelyben a társadalom feladata az egyén érdekeit, szükségletei kielégítésének biztosítását állandóan összeegyeztetni, a társadalom követelményeit és az egyének szükségleteit összhangba hozni, a szocializmus elosztási elvét — mindenkinek munkája szerint — a szükségletek kielégítésének alapjává tenni. Az egyéni szükségletek kielégítése csak akkor biztosítható tartósan, ha ez a társadalom szükségleteinek kielégítése alapján történik. Ugyanakkor azonban sohase felejtsük el, hogy a társadalom nem az egyéneken kívül és azok felett álló titokzatos szellemű egész. A társadalom szükségleteinek kielégítését sohasem szegezhetjük szembe az egyének szükségleteivel, különben megszakadna a kapcsolat a szocializmusban az összesség és az egyén között. Az egyéni szükséglet azonnali, pillanatnyi és csak az egyéni érdeket tekintetbe vevő maximális kielégítésének korlátozása a társadalom érdeke, de ugyanakkor az ilyen korlátozások a legfőbb biztosítékai valamennyi egyén számára a szükségletek állandóan növekvő folyamatos, tervszerű, rendszeres, az esetlegességet kiküszöbölő megvalósításának. (Fogarasi Béla)

viták már nem az osztályellentétekből, hanem az összhang megsértéséből fakadnak.

Levonhatjuk tehát azt az általános következtetést, hogy a szocialista szektor területén népi demokráciánkban is megszűnt az a talaj, amelynek alapján osztályellentétből fakadó érdekellentétek keletkezhetnének. Elképzelhetetlen olyan munkaügyi viszály is, amely tömegméretekben ellentétes érdekű osztályok között robbanna ki.

Ha azonban helytelen jogszabályok megbontják a kötelező összhangot az egyének és a társadalom szükségletei között, ennek következtében viták keletkeznek, amelyek felhívják a figyelmet a hibákra és azok megszüntetésének a követelményére.

Előfordulhat azonban az is, hogy az összhang helyes szabályozása ellenére is munkaügyi vita keletkezik, mert a dolgozó a pillanatnyi egyéni érdekét a tartós és fokozódó szükségleteinek a jövőben való kielégítése fölé helyezi. Ilyen esetben a tudat elmaradása, az összhang helytelen tükröződése a tudatban okozza a munkaügyi vitát.

A viták túlnyomó részét azonban az okozza, hogy a helyes összhangot kifejező jogszabályokat nem hajtják végre, vagy helytelenül hajtják végre, tehát megsértik a szocialista törvényesség követelményét.

Előfordul például, hogy az igazgató vagy a vállalati adminisztráció a viszonylag még mindig elég széles körben ható kapitalista csökevények hatása alatt bürokratikusan foglalkozik a dolgozók ügyeivel, nem teljesíti kellő időben vagy módon a vállalatot terhelő egyik vagy másik kötelezettséget. A még fel nem számolt kapitalista csökevények az elmaradott dolgozókat is akadályozhatják abban, hogy kötelezettségeiket maradéktalanul, kellő időben és módon teljesítsék. Vita kerekedhetik végül abból is, hogy az egyébként helyes jogszabálynak mi a megfelelő értelmezése vagy végrehajtási módja.

Munkajogunk nagyon fontos szolgálati feladata, hogy elősegítse az egyéni és a társadalmi érdek helyes összhangjának a megvalósulását, a szocialista törvényesség érvényesülését. De ugyanakkor számolnia kell azzal, hogy népi demokráciánk viszonyai között a kifejtett okok alapján munkaügyi viták keletkezhetnek, tehát gondoskodnia kell olyan megoldásról, amely intézményesen biztosítja a munkaügyi viták elintézését, vagyis azt, hogy a konkrét esetben a megzavart összhang helyreálljon, a szocialista törvényesség sérelme orvoslást nyerjen.

IV. Minthogy tehát a munkaügyi viták osztálytartalma és társadalmi jellege alapvetően megváltozott, a munkaügyi viták elintézésének is újfajta megoldási módszerei alakulnak ki.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból külön az egyéni és a kollektív jellegű vitákat, továbbá mint a kettőn belül az érdek- és a jogvitákat.

1. Az egyéni viták elintézésével kapcsolatban is már lényeges különbségek mutatkoznak a kapitalista és a szocialista megoldás között.

a) A kapitalista megoldás alapján lényegesen szűkebb azoknak a vitáknak a köre, amelyeket egy olyan döntőbizottság vagy bíróság dönt el, amelynek a határozata a vállalatra kötelező. Ezzel szemben sokkal szélesebb azoknak a vitáknak a köre, amelyeket a munkaadó — tulajdonosi és munkaadói minőségében — saját mérlegelése alapján dönt el, utasítási jogkörén belül. Ilyen esetben „jogsérelem" nincs, tehát a dolgozó döntőbizottsághoz vagy bírósághoz nem is fordulhat. A dolgozó azonban jogsérelem esetén is csak abban az esetben fordulhat esetleg döntőbizottsághoz vagy bírósághoz, ha a munkaadó jogsértő magatartása vagyoni kárt okozott. Nem igényelheti viszont a jogszerű állapot helyreállítását, így például jogellenes megszüntetés vagy áthelyezés esetén. Nem követelheti — mint a szocialista munkajogban több esetben is — más munkakörbe való áthelyezését. Nem igényelheti a munkaidőre, a túlmunkára, a szabadságra vonatkozó rendelkezések megtartását, vagy az őt egyénileg megillető jóléti és munkavédelmi szolgáltatások teljesítését, hanem legfeljebb csak kártérítési igényt érvényesíthet, és a munkajogviszonyát szüntetheti meg. Ezzel szemben például a magyar munkajog megoldása szerint a dolgozó mindezekben az esetekben az egyeztető bizottsághoz, illetve a bírósághoz fordulhat, amely a vállalatot nemcsak az esetleg okozott kár megtérítésére, hanem a jogszabály megtartására, a szolgáltatás teljesítésére kötelezheti, és adott esetben megállapíthatja, hogy a vállalat utasítása jogellenes, tehát azt a dolgozó nem köteles követni. Mindez azért lehetséges, mert a szocialista munkajog sokkal szélesebb körben és sokkal részletesebben szabályozza a dolgozók érdekeit, és így nagyon sok olyan kérdés, amely a kapitalista megoldás szerint csak egyéni érdekvita, a szocialista munkajogban egyéni jogvitává válik. Ebből következik tehát, hogy a kivételek egy-két csoportjától eltekintve, amelyekre még visszatérünk, majdnem minden egyéni érdekvita egyben jogvita is, amelyet a vállalat egyoldalúlag és végérvényesen nem dönthet el, mert a dolgozó a döntés ellen az egyeztető bizottsághoz, illetve a bírósághoz fordulhat, amelynek határozata a vállalatra kötelező.

b) Az *a)* alatt kifejtett helyzetnek megfelelően, az egyeztető bizottság és a bíróság hatásköre — mind a viták körét, mind pedig a kötelezési lehetőséget illetően — sokkal szélesebb, mint a kapitalizmusban.

c) A kapitalizmus viszonyai között a vállalaton belül általában csak egyeztetés folyik, ha erre a jogi szabályozás vagy tarifaszerződés egyáltalában lehetőséget biztosít. A mi megoldásunk szerint viszont a vállalatnál működő egyeztető bizottság eldönti a vitát annak ellenére, hogy a Mt. e bizottságot — nem szabatosan — csak egyeztető bizottságnak nevezi. Egészen nyilvánvaló, hogy vállalaton belül működő egyeztető, helyesebben döntőbizottságnak, csak ott lehet ilyen széles hatásköre, ahol fennáll az a lehetőség, hogy a munkaügyi vitákat a vállalati és az egyéni érdek összhangja alapján oldják meg, vagyis a szocializmusban.

d) Lényeges különbség továbbá, hogy a szocialista állam messzemenően bevonja a szakszer-

vezeteket, mint a dolgozók érdekképviseleti szervét, a munkaügyi viták eldöntésébe. Erre is csak olyan társadalmi rendben lehet ilyen széles lehetőség, amely a dolgozók állama, tehát megengedheti és biztosíthatja, hogy a munkaügyi viták eldöntésében maguk a dolgozók vegyenek részt szakszervezeteik útján.

e) Végül nagyon lényeges különbség, hogy a vállalat vezető állású dolgozóinak és a felügyeleti szerveknek is munkaköri kötelezettsége, hogy a vállalat tevékenységének megfelelő megszervezésével, a dolgozókat megillető szolgáltatások maradéktalan teljesítésével eleve megelőzzék azt, hogy munkaügyi viták keletkezzenek. A szakszervezetnek is egyik fontos feladata, amelynek ellátása érdekében széles jogkörrel rendelkezik, hogy megelőzze a munkaügyi viták keletkezését.

2. Lényeges különbségek mutatkoznak a kollektív jellegű érdek- és jogviták osztálytartalmát, és így elintézési módját illetően is.

Említettük már, hogy a polgári elméletek az egyéni vitával szemben megkülönböztetik a kollektív jellegű vitát, mégpedig abban az esetben, amidőn a vita nem egy dolgozó és a munkaadó között, hanem egyfelől a dolgozók nagyobb létszáma, egy vállalat összes dolgozói, vagy egy szakszervezet, másfelől egy munkaadó vagy munkaadói szervezet között merül fel. Kollektív jogvitáról a polgári elméletek akkor beszélnek, ha az egyik vagy a másik fél fennálló jogszabályt vagy tarifaszerződést, főleg annak „kötelmi részét" szegi meg, és a vita arra irányul, hogy a kötelezettségét megszegő fél tartsa meg a jogszabály, illetve a tarifaszerződés rendelkezéseit. Érdekvitáról viszont akkor van szó, ha a vitára nem valamely jogszabály megsértése szolgáltatott okot, hanem a munkáltató és a dolgozók között fennálló gazdasági vagy politikai ellentét éppen azért robbant ki, mert a dolgozók valamely kérdés jogi szabályozását vagy a fennálló szabályozás megváltoztatását követelik.

Megítélésünk szerint a mi viszonyaink között is különbséget tehetünk nemcsak egyéni és kollektív, hanem az utóbbin belül is érdek- és jogvita között, de csak akkor, ha figyelembe vesszük, hogy e kifejezések mögött már egészen más tartalom húzódik meg.

A mi viszonyaink között — mint már kifejtettük — osztályellentétből fakadó, tehát antagonisztikus jellegű érdekvita nem robbanhat ki. Ezzel szemben előfordulhat, hogy a jogszabály vagy a vállalat vezetősége nem teremti meg a megfelelő összhangot a vállalat és a kollektíva érdekei között, vagy pedig az eredetileg megvalósított összhang a fejlődés következtében kezd megbomlani, így például, ha a jogszabály helytelenül állapítja meg a munkaruhára jogosított személyek körét, a vállalat igazgatója a nem megfelelő bérrendszert alkalmazza, vagy például az újításra vonatkozó jogszabály egyes rendelkezései már elavultak. Ilyen esetben kollektív jellegű érdekvita keletkezhet, de semmiképpen sem osztályellentét alapján, és semmiképpen sem antagonisztikus jelleggel, mert a vita nem ellentétes érdekű osztályok között alakul ki, és a szocializmus, illetve a kommunizmus építése során fennáll e viták alapjául szolgáló ellentétek megszüntetésének a lehetősége, sőt a párt és az állam tudatos és tudományos politikája éppen az ilyen ellentétek megszüntetésével, vagyis a helytelen intézkedés orvoslásával, új jogszabály kiadásával stb. is, gyorsítja a fejlődés menetét.

Felmerülhetnek kollektív jellegű jogviták is, ha a vállalat nem, vagy nem megfelelően teljesíti a kollektívával szemben fennálló kötelezettségeit, vagyis azokat a szolgáltatásokat, amelyeket nem az egyes dolgozókat megillető egyéni alanyi jogosítványok alapján, hanem az egész kollektívával fennálló kollektív jellegű jogviszonyok alapján köteles teljesíteni. Így például kollektív jellegű jogvita keletkezik, ha a vállalat nem használja fel az igazgatói alap jóléti részét, vagy nem a felhasználási tervnek megfelelően használja fel, vagy nem szereli fel azt a füstelszívó készüléket, amelynek szolgáltatására jogszabály vagy kollektív szerződés kötelezi.

V. Mindezekben az esetekben felmerül az a kérdés, hogy ezekkel a vitákkal az egyeztető bizottság, illetve a bíróság foglalkozzék-e, vagy pedig valamilyen más szerv, és hogy egyáltalában helye lehet-e annak, hogy valamilyen szerv kötelező döntést hozzon.

Erre a kérdésre megfelelő választ csak akkor kaphatunk, ha a vita tárgyát alkotó probléma jellegéből indulunk ki.

1. Jelenleg az Mt. — bár ez a jogszabály szövegéből világosan nem tűnik ki — kizárólag az egyéni jogviták elbírálását utalja az egyeztető bizottság, illetve a bíróság hatáskörébe. Ez a megoldás helyes, mert egyéni jogvita esetén azt kell eldönteni, hogy az egyik vagy a másik fél a fennálló jogszabályt megsértette-e, és ennek megfelelően intézkedni kell a sérelem orvoslása érdekében. Kivételesen az egyéni jogvita annak a megállapítására is irányulhat, hogy a fennálló rendelkezések szerint mi a munkajogviszony tartalma, milyen jog illeti meg az egyik felet és ezzel szemben milyen kötelezettség terheli a másikat. Mindezeknek a jogvitáknak az eldöntésére az egyeztető bizottságok, illetve a bíróságok alkalmasak.

2. Már bonyolultabb problémát jelent az egyéni érdekviták eldöntése. Mint már kifejtettük, ilyen esetben nem arról van szó, hogy a vállalat döntése, intézkedése vagy utasítása jogszabályt sért-e, hanem a vállalat, illetve annak valamelyik vezető állású dolgozója abban a körben jár el, amelyen belül az egyszemélyi felelős vezetés elvének megfelelően mérlegelés alapján dönt, intézkedik vagy utasít. Ilyen esetben — minthogy a jogszabály bizonyos keretek között éppen az igazgatóra bízza a mérlegelés alapján való döntést, intézkedést, illetve utasítást — nyilvánvaló, hogy — joggal való visszaéléstől eltekintve — jogsértés nem következhet be, legfeljebb csak érdeksérelem.

Milyen esetekben bízza munkajogunk egyes kérdések eldöntését az igazgató mérlegelésére? Olyan esetekben, amidőn a kérdés jogi szabályozását szabatosan, teljes részletességgel előre megoldani nem lehet, vagy ha az egyszemélyes felelős

vezetés elvével nem lehet összeegyeztetni azt, hogy az igazgató döntését más szerv, tehát a bíróság vagy az egyeztető bizottság megváltoztassa. Ilyen eset viszonylag kevés van, mert munkajogunk a munkaviszonyt nagyon részletesen szabályozza, másfelől pedig arra törekszik, hogy az igazgató döntése ellen minél szélesebb körben jogorvoslati lehetőséget biztosítson. Az igazgató döntésére bízott esetek közül munkajogunk a három legfontosabbat ki is emeli, és kifejezetten elrendeli, hogy az ezekkel kapcsolatos viták nem tartoznak az egyeztető bizottság, illetve a bíróság hatáskörébe.

a) Ha a dolgozó a teljesítménykövetelmény (norma) megállapítását sérelmesnek tartja, panaszát az Mt. értelmében a művezetőnek jelentheti be. Ha a panasz helytállónak bizonyul, vagy a dolgozó a művezető elutasító döntése ellenére panaszát fenntartja, a panaszt az erre a célra rendszeresített könyvbe be kell vezetni. A művezető döntése ellenére fenntartott panaszt a művezető véleményezi. A panaszt a normát megállapító személy közvetlen felettese bírálja el. Döntése ellen a vállalat igazgatójához lehet fordulni, aki a szakszervezeti bizottság meghallgatása után véglegesen határoz. Az igazgató határozata ellen fellebbezésnek nincs helye. Az igazgató döntése ellen tehát a dolgozó sem az egyeztető bizottsághoz, sem a bírósághoz nem fordulhat. E rendelkezés indoka az, hogy a vállalat igazgatója a tervek teljesítéséért csak akkor vállalhat felelősséget, ha a teljesítménykövetelmények (normák) megállapítása — természetesen a jogszabályok keretei között — végső fokon az ő hatáskörébe tartozik. Annak viszont nincs akadálya, hogy a dolgozó panaszával a felügyeleti szervhez vagy a szakszervezethez forduljon, mert ez a jog a dolgozót bármilyen kérdésben megilleti.

b) Az egyszemélyi felelős vezetés elve domborodik ki abban a kérdésben is, hogy a munkakörre meghatározott bértétel határai között az igazgató — a jogszabályban biztosított garanciák mellett — emelheti, illetve csökkentheti a munkaszerződésben meghatározott munkabért. Bérrendszerünk éppen azért állapít meg a munkabérre vonatkozóan alsó és felső határokat, hogy e határok között az igazgató — a dolgozó munkáját értékelve — megváltoztathassa a munkabért, és ezzel nevelő, ösztönző hatást gyakorolhasson. Ebből következik, hogy a munkakörre meghatározott bértétel határai között történt munkabérmódosítás ellen panasznak vagy más jogorvoslatnak helye nincs.

c) Az egyszemélyi felelős vezetés elve érvényesül a prémiumfeladat, valamint a kifizetési feltételek teljesítésének az elbírálásával kapcsolatban is. A prémium kifizetését engedélyező szerv ugyanis a prémiumot csökkentheti vagy teljesen megvonhatja, ha a dolgozó a prémium kifizetésének általános feltételéül meghatározott, de a dolgozó esetében konkréten meg nem szabott feltételek bármelyikét nagymértékben, illetve tartósan megsérti, vagy ha a dolgozó munkájában egyéb súlyos mulasztást követett el.[2]

Ebben a kérdésben az egyeztető bizottság vagy a bíróság a prémium megfizetése iránt indított ügyben nem vizsgálhatja azt a kérdést, hogy a vállalat, illetve a dolgozó a prémiumfeladatot, valamint a kifizetési feltételeket teljesítette-e, hanem ezekben a kérdésekben köteles elfogadni a vállalat felügyeleti szervének, vállalaton belüli üzemrész esetében pedig a vállalat igazgatójának a nyilatkozatát.

Ha azonban a miniszter vagy a vállalat igazgatója a prémiumot olyan kötelességek elmulasztása miatt vonta meg vagy csökkentette, amelyek prémiumfeltételként nem szerepeltek, az egyeztető bizottság vagy a bíróság megvizsgálhatja azt, hogy a megvonás okául felhozott mulasztás megtörtént-e vagy sem.

Ha az egyeztető bizottság vagy a bíróság a mulasztást megállapította, a dolgozót panaszával el kell utasítania. Annak a vizsgálatával azonban, hogy a prémium megvonása arányban áll-e az elkövetett mulasztással, nem foglalkozhat.[3]

d) Mérlegelés alapján dönt még az igazgató például a jutalmazás, a szabadságok beosztása, a segély és előleg folyósítása, a rendkívüli és a fizetésnélküli szabadság egyes fajtáinak az engedélyezése tárgyában.

Megítélésünk szerint mindezekben az esetekben az egyszemélyi felelős vezetés elvét sértené, ha akár az egyeztető bizottság, akár a bíróság, a vállalatra nézve olyan kötelező határozatot hozna, amely ellentétben áll az igazgató részéről mérlegelés alapján hozott döntéssel, intézkedéssel vagy utasítással. Nem lenne viszont helyes, ha a szocialista munkajog ilyen esetekben a dolgozónak semmiféle lehetőséget sem nyújtana az érdekvédelemre. Megítélésünk szerint ilyen esetekben a szakszervezet, amely a dolgozók érdekképviseleti szerve, felléphet a részére biztosított szakszervezeti jogok alapján és felhívhatja az igazgató, illetve a felügyeleti szerv figyelmét az érdeksérelem orvoslására.

3. Kollektív jellegű jogvita — a már kifejtettek szerint — akkor keletkezik, ha a vállalat nem teljesíti azt a kötelezettségét, amely őt nem egyes dolgozókkal, hanem a vállalat kollektívájával vagy annak egy részével szemben jogszabály vagy kollektív szerződés alapján terheli. Ilyen fajta kollektív jellegű kötelezettségek a részvételi jogok gyakorlásával, a munkavédelmi, a jóléti, a kulturális szolgáltatásokkal, a szakmai képzéssel stb. kapcsolatban alakulhatnak ki. Mindezekben az esetekben előfordulhat, hogy a vállalat jogszabályt, illetve kollektív szerződésben vállalt kötelezettségét szegi meg, tehát elképzelhető lenne olyan megoldás is, hogy a vitát egyeztető bizottság, illetve bíróság döntse el. Véleményünk szerint azonban a kollektív jellegű jogviták elbírálására nem az egyeztető bizottság, illetve a bíróság alkalmas. E viták tárgyát ugyanis olyan szolgáltatások alkotják, amelyek lényegében az egész vállalat tevékenységének az irányításával és megszervezé-

[2] 456/3/1952. Mt. számú határozat.

[3] 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. rendelet 2. §-a.

sével, valamint a vállalat tervével és pénzügyi alapjaival, sőt nem egy esetben az állami költségvetéssel állnak összefüggésben. Az egyeztető bizottság, illetve a bíróság hatásköre ellen szól az is, hogy kollektív jellegű jogvita esetén a vállalat nem közvetlenül az egyes dolgozók egyéni, alanyi jogait, hanem a kollektíva kollektív jellegű jogosultságát sérti meg, tehát a kollektíva, illetve a kollektíva törvényes képviselője, a szakszervezeti bizottság részére kell biztosítani a jogérvényesítés lehetőségét. A Mt. ezt meg is teszi, amidőn általánosságban meghatározza, hogy milyen jogi eszközök állnak a szakszervezet rendelkezésére a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvalósulása és védelme érdekében. Véleményünk szerint ugyanezt a megoldást kell alkalmazni a kollektív jellegű jogvitákkal kapcsolatban is, mert a kollektív jellegű jogviták esetében is lényegében arról van szó, hogy a szakszervezeti bizottság, illetve felsőbb szakszervezeti szerv, a dolgozók jogainak a megvalósulása, illetve védelme érdekében lép fel. Ez a megoldás — a jelenlegi szabályozás szerint — abban áll, hogy a szakszervezet felhívhatja a felelős szervek figyelmét, hogy megszabott határidőn belül szüntessék meg a hibákat, vagy pótolják a mulasztásokat, tehát hassanak oda, hogy a vállalat teljesítse a kollektívával szemben fennálló kötelezettségét. Ha pedig a felhívás eredménytelen marad, a szakszervezet megfelelő hatósági eljárás megindítását is kezdeményezheti. Más kérdés az, hogy megítélésünk szerint tovább kellene fejleszteni a szakszervezetek rendelkezésére álló jogi eszközöket, és ezeken belül a kollektív jellegű jogviták elintézésének a módját is, amelyre vonatkozóan egy korábbi cikkünkben javaslatot is tettünk.[4]

A javaslat lényege a következő: ha a szakszervezet az igazgatót vagy a felügyeleti szervet megkeresi, az igazgató vagy a felügyeleti szerv köteles meghatározott időn belül a megfelelő intézkedést megtenni (vizsgálatot elrendelni, fegyelmi eljárást lefolytatni, utasítást adni, a vétkesen eljáró dolgozó munkaviszonyát megszüntetni, büntető feljelentést tenni stb.), de mindenképpen tartozik nyilatkozni, hogy szükségesnek tartja-e az intézkedést vagy nem. Ha határidőn belül megfelelő választ nem ad, vagy a meghatározott időn belül megfelelő módon nem intézkedik, a szakszervezet a miniszterhez, a SZOT pedig a Minisztertanácshoz fordulhat. Kifejtettük továbbá, hogy a kollektív jellegű szolgáltatások teljesítésének az előmozdítása érdekében tovább kellene fejleszteni az üzemi gyűlések, különösen a termelési tanácskozások rendszerét, az igazgatói beszámoló intézményét és a szocialista bírálat szellemét. Igen nagy súlyt kellene helyezni arra, hogy a vállalat igazgatója a jogszabály által meghatározott üzemi gyűléseket, termelési tanácskozásokat, negyedéves vagy éves beszámolókat megtartsa, és hogy azokon a dolgozók kezdeményezései, javaslatai, vállalásai és építő jellegű bírálatai megfelelő módon érvényesüljenek.

[4] Weltner Andor: A kollektíva jogainak az érvényesítése. Magyar Jog, 1958. 11. sz.

4. Más jellegű problémák merülnek fel a kollektív jellegű érdekvitákkal kapcsolatban. Kollektív jellegű érdekvita esetén a vállalat nem valamely jogszabály vagy kollektív megállapodás alapján fennálló jogi kötelezettségét szegte meg, hanem véleményeltérés, vita alakult ki abban a kérdésben, hogy miként lehet, illetve kell a legmegfelelőbb módon összehangolni a társadalom, a vállalat, illetve a kollektíva érdekeit. Alekszandrov véleménye szerint sajnálatos, hogy a Szovjetunióban 1957. január 31-én kiadott jogszabály, amely a munkaügyi viták elintézésével foglalkozik, nem szabályozta azoknak a vitáknak az elintézését, amelyek a szakszervezeti szervek és a vállalat között az új munkafeltételek megállapításával kapcsolatban keletkezhetnek, így pl. a kollektív szerződés megkötésével vagy a munkanormák felülvizsgálatával kapcsolatban.[5] Ezzel szemben Epstein megítélése szerint ezeknek a vitáknak a külön szabályozása felesleges, mert azokat a véleményeltéréseket, amelyek a kollektív szerződés megkötésével, a munkanormák felülvizsgálatával, a munkabérrendszerek megállapításával stb. kapcsolatban a gazdasági és a szakszervezeti szervek között alakulnak ki, évek óta a fölérendelt szakszervezeti és gazdasági szervek közvetlen tárgyalások útján oldják meg. Véleménye szerint e tárgyalások alapjául szolgáló eljárást külön szabályozni nem szükséges és ezt az eljárást nem is szabályozhatja egy olyan jogszabály, amely az egyéni munkaügyi vitákkal foglalkozik.[6]

Megítélésünk szerint bizonyos fajta jogi szabályozás indokolt lenne. Kétféle megoldás is számba jöhetne. Elképzelhető például egy olyan megoldás, amely szerint paritásos összetételű bizottság kötelező módon dönti el a vitát. Ilyen megoldás azonban legfeljebb csak alsóbb szinten lenne alkalmazható, vagyis a miniszter és az illetékes szakszervezet részéről delegált tagokból álló paritásos bizottság dönthetne a vállalat és a szakszervezeti bizottság között keletkezett vitában. Ha azonban egyhangú döntés nem jönne létre, a véleményeltérést egy felsőbb szinten működő paritásos bizottság, végső fokon a Minisztertanács és a SZOT elé kellene terjeszteni. Viszont a szocialista állam, de a szocialista szakszervezetek jellege, és a közöttük fennálló viszony természete is kizárja azt, hogy bármilyen paritásos szerv dönthessen különösen a legfelsőbb államigazgatási szerv, vagyis a Minisztertanács és a SZOT között fennálló vitában, mert a szocialista állam szervei és a szakszervezet szervei között felmerült esetleges véleményeltérés jogi döntésekkel nem, hanem csak úgy dönthető el, hogy az egyik fél meggyőzi a másikat.[7] Helyesebbnek látszik tehát egy másik megoldás, amely a vállalat, illetve a miniszter, a másik oldalon pedig a szakszervezeti bizottság,

[5] Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1957. 17. sz.

[6] Epstein, Sovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1957. 7. sz. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1958. 7. sz.

[7] L. Weltner Andor: A kollektíva jogainak az érvényesítése, Magyar Jog, 1958. 11. sz.

illetve a szakszervezeti központ terhére mindössze csak a tárgyalási készséget tenné kötelezővé. Ilyen értelemben elképzelhető lenne paritásos bizottságok szervezése is, amelyek azonban nem kötelező döntést hoznának, hanem csak javaslatot készítenének a véleményeltérés megoldására. A javaslat elfogadása azonban az állami, illetve a szakszervezeti szerv elhatározásán múlna. Megjegyezni kívánjuk, hogy ez az utóbbi megoldás lényegében már a Mt. V. jelenlegi szabályaiban is benne rejlik, mert a 2. § (3) bekezdése szerint a szakszervezetek a dolgozók munkafeltételeinek megjavítása és anyagi helyzetük emelése érdekében a munkabérek és munkafeltételek szabályozására javaslatokat készíthetnek, és ilyen rendelkezések kidolgozására és kiadására a minisztereket felkérhetik, sőt a miniszterekkel együtt a Minisztertanácsnak is javaslatot tehetnek. A kollektív jellegű érdekvita ugyanis, mint már említettük, valamely kérdés szabályozására, illetve a fennálló szabályozás módosítására irányul. Amidőn a szakszervezet a dolgozók munkafeltételeinek a megjavítása és anyagi helyzetük emelése érdekében a szabályozására, vagy a fennáló szabályozás módosítására javaslatot tesz, lényegében az érdekvitát kívánja megelőzni. Minthogy pedig a miniszter, illetve a Minisztertanács köteles a szakszervezet javaslatával foglalkozni, a „tárgyalási kötelezettség" lényegében már ma is fennáll. Helyes lenne azonban, ha ezt a jogszabály kifejezetten is kiemelné.

Ezzel a problémával kapcsolatban jegyezzük meg végül, hogy az érdekviták megelőzését, illetve megoldását szolgálja a jogszabály mindazokban az esetekben is, amidőn az igazgató vagy valamely állami szerv csak a szakszervezet véleményének a meghallgatása után, vagy a szakszervezettel egyetértésben dönthet el vagy szabályozhat valamilyen kérdést.

VI. Fontos követelmény, hogy a munkaügyi viták megfelelő elintézést nyerjenek. Még lényegesebb feladat azonban a munkaügyi viták keletkezésének a megelőzése. Ebből a szempontból különösen fontos azoknak a hibáknak a megszüntetése, amelyekkel a III. pontban már foglalkoztunk. Ennek megfelelően állandó figyelemmel kell kísérni azt, hogy a fejlődés folytán megváltozott viszonyok között is fennáll-e még a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdek összhangja, vagyis a jogi szabályozás megfelel-e még a megváltozott viszonyoknak. Ennek figyelemmel kísérése elsősorban a jogalkotó szervek és a szakszervezetek feladata. Éppen erre való tekintettel a Mt. feljogosítja a szakszervezeteket, hogy bármilyen kérdés tekintetében új szabályozásra tehessenek javaslatot, sőt a miniszterrel egyetértésben a Minisztertanácsnak is javaslatot tehetnek.

Kifejtettük már azonban, hogy a viták túlnyomó részét főleg az okozza, hogy a helyes összhangot kifejező jogszabályokat nem hajtják végre vagy helytelenül hajtják végre, tehát megsértik a szocialista törvényesség követelményét. A szocialista törvényesség megvalósulása érdekében nagyon fontos feladata van a felügyeleti szerveknek és az ügyészségeknek, amelyek nagyon sokat tehetnek a munkaügyi viták megelőzése érdekében, ha állandóan figyelemmel kísérik, hogy a vállalatok és a dolgozók megtartják-e a jogszabályok rendelkezéseit. Az a fejlődési tendencia azonban, amely egyre szélesebb jogkört biztosít a szakszervezeteknek, a szocialista törvényesség megtartásával kapcsolatban is indokolttá teszi a szakszervezetek jogkörének a fokozatos kibővítését. Jelenleg az a helyzet, hogy egy meghatározott területen, mégpedig a balesetelhárítás és az egészségvédelem, egyszóval a munkavédelem területén, a szakszervezet már ma is felügyeleti jogkört gyakorol. Ez abban nyilvánul meg, hogy a szakszervezetek és a SZOT a munkavédelmi szabályok megtartásának az ellenőrzését — a dolgozók társadalmi ellenőrzésének a megszervezésén túlmenően — külön szakszervezeti munkavédelmi felügyelők és főfelügyelők útján valósítják meg. A szakszervezeti munkavédelmi felügyelő felhívhatja az üzem igazgatóját, hogy a balesetek előidézésére alkalmas körülményeket záros határidőn belül küszöbölje ki. Ha az igazgató a felhívást nem teljesíti, a felügyelő a vállalat irányító szervéhez fordulhat, amely nyolc napon belül dönteni köteles. A szakszervezetek országos szervei (egyes ipari körzetekben a szakszervezetek megyei tanácsa) mellett működő munkavédelmi főfelügyelőnek joga van arra is, hogy az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásával a munkát mindaddig felfüggessze, míg az igazgató valamely baleset előidézésére alkalmas körülményt felhívásra sem küszöböl ki. Közvetlen veszély esetén a főfelügyelő a munka felfüggesztését azonnali hatállyal is elrendelheti, a miniszter azonban e rendelkezést saját felelősségére feloldhatja. A munkavédelmi felügyelők kisebb szabálytalanság vagy mulasztás esetén pénzbírsággal is sújthatják a felelős személyt. A pénzbírság kiszabása ellen nyolc napon belül panasszal lehet élni az illetékes szakszervezethez.

Ezzel kapcsolatban nagyon figyelemre méltóak azok a javaslatok, amelyek helyesnek tartanák, ha a szakszervezeteket nemcsak a szűkebb értelemben vett munkavédelem, hanem általában a dolgozók érdekeit védő munkajogi szabályok megtartásával kapcsolatban is megilletné nemcsak az ellenőrzés, hanem a közvetlen intézkedés joga is. Ezen az alapon a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő például felhívhatná az igazgatót a munkaügyi jogszabályok megtartására, a kollektív szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítésére, a felhívás eredménytelensége esetén az irányító szervhez fordulhatna, sőt konkrét esetben — a munkavédelmi felügyelethez hasonlóan — felfüggeszthetné a munka végzését pl. akkor, ha a terhes nőt éjszakai vagy nehéz munkára osztják be, sőt szabálytalanság vagy mulasztás esetén a felelős személyt pénzbírsággal is sújthatná. A Szovjetunióban 1958. július 15-én jóváhagyott és a szakszervezeti bizottság jogairól szóló határozat 14. pontja szerint a szakszervezeti bizottság — szükség esetén — kezdeményezheti a megfelelő szervnél a felelős beosztású dolgozók felmentését vagy megbüntetését, ha nem teljesítik a kollektív szerződésben vállalt kötelezettségeket, bürokrati-

kus módon járnak el vagy megsértik a munkajogi szabályokat. Még messzebb megy G. N. Petelin.[8] Véleménye szerint ilyen esetekben alkalmazni kellene a szovjet Munka Törvénykönyvének 49. §-át is, amely meghatározott esetekben lehetővé teszi hogy a szakszervezet vezető állású dolgozó munkaviszonyát közvetlen intézkedéssel is megszüntethesse. Rudelt véleménye szerint viszont, ki kell ugyan bővíteni a szakszervezetek jogkörét, de helytelennek tartaná, ha a szakszervezetek jogot nyernének arra, hogy gazdasági funkcionáriusokat fegyelmi büntetéssel sújtsanak vagy őket munkakörükből visszahívhassák.[9]

Úgy gondoljuk, hogy mindkét szerző álláspontja alapos megfontolást igényel. Kétségtelennek látszik, hogy a fejlődés rendjén sor fog kerülni a munkavédelmi felügyelet fokozatos bővítésére, az általános munkajogi felügyelet irányában, valamint arra is, hogy a szakszervezetek egyre szélesebb jogkört kapjanak a bővülő általános munkajogi felügyelet ellátása érdekében. Sőt már ma is valójában az a helyzet, hogy szakszervezeteinket általános munkajogi felügyeleti jogkör illeti meg, mert a Mt. 4/A. §-a szerint a SZOT és a szakszervezetek a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartása érdekében a miniszterektől és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervektől a jogszabályok végrehajtásáról tájékoztatást kérhetnek és a végrehajtás ellenőrzése érdekében helyszíni vizsgálatot tarthatnak. A helyszíni vizsgálatok eredményessége érdekében pedig a vállalat igazgatója köteles a vizsgálathoz szükséges felvilágosításokat megadni és az adatokat rendelkezésre bocsátani. A szakszervezet tehát az ismertetett általános rendelkezések alapján a dolgozók életkörülményeit érintő bármilyen kérdésben vizsgálatot tarthat. Önmagában az ellenőrzés is már nagymértékben hozzájárul a jogszabály megtartásához. Mégsem lenne elegendő, ha a szakszervezetek jogköre csak az ellenőrzésre terjedne ki. Éppen ezért rendeli el a Mt. azt is, hogy a SZOT és a szakszervezetek a dolgozók életkörülményeire vonatkozó rendelkezések végrehajtásával kapcsolatos hibákra és mulasztásokra a felelős személyek figyelmét felhívhatják, határidőt szabhatnak a hibák és mulasztások megszüntetésére, és ha azok a szükséges intézkedést ennek ellenére sem teszik meg, megfelelő hatósági eljárás megindítását kezdeményezhetik. Így pl. a dolgozók képviseletében az egyeztető bizottsághoz panaszt, a bírósághoz keresetet nyújthatnak be, bármely hatóságnál eljárhatnak, az ügyészséghez fordulhatnak és szükség esetén feljelentést is tehetnek. Nyilvánvaló, hogy ebben a jogkörben javaslatot is tehetnek arra vonatkozóan, hogy a felügyeleti szerv, illetve az igazgató indítson fegyelmi eljárást olyan vezető állású dolgozók ellen, akik súlyosan, illetve ismételten megszegik a munkajogi szabályokat, nem teljesítik a kollektív szerződésben vállalat kötelezettségeket stb., sőt felmentésükre vonatkozóan is javaslatot tehetnek. Nem tartanánk viszont helyesnek, ha a szakszervezetek — e lehetőségeken túlmenően — közvetlenül is fegyelmi büntetést szabhatnának ki, vagy a dolgozót felmenthetnék, mert ez ellentétben állna az állami irányítás, illetve az egyszemélyi felelős vezetés elvével.

A szakszervezetek feladata tehát az, hogy az Mt. által biztosított széles jogkör alapján tegyenek meg mindent a munkajogi szabályok megtartása, a kollektív szerződések végrehajtása és általában a szocialista törvényesség megvalósulása érdekében. Ez azonban csak a szakszervezetek feladatának egyik oldala. A másik oldalon a szakszervezetek feladata az, hogy előmozdítsák a dolgozók politikai öntudatának, szocialista munkaerkölcsének és munkafegyelmének a megszilárdítását. Figyelemre méltó ebből a szempontból az a határozat, amelyet a Szakszervezetek Országos Elnökségének 24. ülése az NDK-ban hozott. Ez a határozat azt javasolja, hogy a szakszervezeti bizottságok mellett állítsanak fel munkajogi bizottságokat. Ezek feladata nem az, hogy egyes konkrét esetekkel kapcsolatban tevékenykedjenek, hanem arra kell törekedniük, hogy a munkajogi rendelkezéseket tudatosítsák, hogy a szocialista munkajog propagandistái legyenek. Elő kell mozdítaniuk a munkaügyi viták megelőzését, tanácsot kell adniuk mind a vezetésnek, mind a dolgozóknak. Meg kell vizsgálniuk a vitás kérdéseket, hogy a szakszervezeti bizottság a megfelelő intézkedéseket megtehesse. Ezzel kapcsolatban Rudelt helyesnek tartaná, ha a járási szakszervezeti szervek mellett is működnék egy kisebb bizottság, amely a tervek teljesítése érdekében foglalkoznék a gazdasági, a munkaügyi és a bérkérdésekkel. Helyesnek tartaná, ha a bizottságnak jogász tagja is lenne, sőt megfontolásra javasolja, hogy a járási szervezeteknél is munkajogi bizottságok alakuljanak, amelyeknek nem az lenne a feladatuk, hogy a perbeli képviseletet lássák el a járási bizottságok előtt, hanem inkább politikai-ideológiai munkát kellene végezniük a munkajog területén. Éppen ezért indokoltnak tartaná, ha a bizottság tagjai között szerepelne a járási ügyészség és bíróság képviselője is.[10]

Nem itt kívánunk az egyes javaslatokkal és részletmegoldásokkal foglalkozni. Kétségtelen azonban, hogy a szakszervezetekre igen fontos szerep vár a munkajogi szabályok megtartására való neveléssel kapcsolatban. A szakszervezetek ugyanis, mint a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei, kiválóan alkalmasak arra, hogy különböző társadalmi bizottságok szervezésével és a különböző állami és vállalati szervek munkájába való bekapcsolódással, előmozdítsák azt, hogy maguk a dolgozók egyre szélesebb körben tevékenykedjenek a munkajogi szabályok megtartása és a munkaügyi vitákat okozó tényezők megszüntetése érdekében. Ennek a tevékenységnek számos intézményes

[8] G. N. Petelin: A szakszervezeti szervek jogainak a kibővítése, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 10. sz.

[9] Rudelt: A munkajog fejlődése és a szocialista törvényesség megszilárdítása. Die Arbeit, 1958. 1. sz.; 1. sz. melléklete.

[10] Arbeitsrecht, 1958. 34. o.

formája máris kialakult. Ilyen például a már említett termelési tanácskozás, a kollektív szerződés és a vállalati munkarend tervezetét megvitató üzemi gyűlés, a különböző szakszervezeti bizottságok, a szakszervezet részvétele az egyeztető bizottságok működésében stb. A lehetőségek azonban még egyáltalában nincsenek kimerítve, bár véleményünk az, hogy egyelőre az újabb intézményes formák kialakítása helyett a már létező intézmények munkájának a megjavítására, tevékenységének a jobb megszervezésére és jogkörének a megfontolt és fokozatos bővítésére kellene törekedni.

VII. Befejezésül azt szeretnénk kiemelni, hogy a munkaügyi viták megelőzése szempontjából különösen két tényezőnek van nagy jelentősége. Az egyik a vállalati munka vezetésének, megszervezésének és ellenőrzésének a színvonala, a másik pedig a dolgozók politikai öntudatának a színvonala. Ez a két tényező egymással nagyon szoros kölcsönhatásban áll. Népi demokratikus rendszerünk a szocialista vállalat formájában kialakította azt a gazdasági, társadalmi és jogi egységet, amelynek a keretei között reális lehetőség nyílik arra, hogy a két említett tényező egymásra való hatása kedvező irányban, a szocialista kollektíva megszilárdulása és fejlődése irányában érvényesüljön. A szocialista munkajog feladata ezzel kapcsolatban az, hogy a maga eszközeivel is támogassa és gyorsítsa ezt a fejlődést. Ebből következik, hogy a munkajog tudományának továbbra is foglalkoznia kell a munkajogi viták elintézésének a kérdéseivel, de a jövőben sokkal nagyobb mértékben kell tanulmányoznia a munkaügyi viták megelőzését szolgáló jogi formák elméleti és gyakorlati problémáit, elsősorban azokat, amelyeknek a megoldása emeli a vállalati munka vezetésének, megszervezésének és ellenőrzésének, valamint a dolgozók politikai öntudatának a színvonalát és ezzel csökkenti azoknak a hibáknak a körét és számát, amelyek munkaügyi vitákra vezethetnek.

Weltner Andor

Munkajogi sajátosságok az állami vállalat igazgatójának mérlegelési jogkörében

A viharos tenger háborgását legkevésbé sem befolyásolja, hogy az emberi leleményesség a térképen szélességi és hosszúsági körökre osztotta a víztömegét. Az, hogy a szocialista jogtudomány a jogot ágazatokra osztva szemléli, ugyanígy nem befolyásolja a különböző jogágazatokba tartozó jogviszonyok összefonódását, ezerféle kapcsolódását abban a változatosságban, amelyben azokat az életviszonyok létrehozzák. De amint a térkép a tengerésznek eligazítást ad, ugyanígy a jognak tárgyi ismérveken nyugvó ágazatokra osztása is útmutatást nyújt a jogász számára.

A szocialista tervgazdálkodás alapegysége az állami vállalat. Az állami vállalat egység, amit jogi személyisége is hangsúlyoz; mégis ez az egység heterogén elemekből alakul ki. Az állami vállalatra irányadó jogi szabályozásban és az állami vállalat jogviszonyaiban különböző jogágazatok vegyülnek. Az állami vállalat alanya az államigazgatási jognak, a polgári jognak és a munkajognak egyaránt.[1] Egységgé kovácsolja az állami vállalatot mindhárom vonatkozásban a főcél: a reá bízott tervfeladatok megvalósítása. Ezen belül mégis kidomborítják az állami vállalat jogviszonyainak különbözőségét azok az eltérő eszközök, amelyek az állami vállalat rendeltetését az említett különböző jogágazatok körében — az ezek alapjául szolgáló társadalmi viszonyok eltéréseinek megfelelően — különbözőképpen mozdítják elő. Ezek az eltérések sajátos jelleget kölcsönöznek a munkajogban a vállalati igazgató mérlegelési jogkörének is. Az alábbi tanulmányban e sajátosságok szemszögéből kísérlem meg az igazgatói mérlegelés elemzését, de természetszerűleg — elsősorban a kiindulásnál és a befejezésnél — általánosabb jogi kérdések vizsgálatába is bele kell bocsátkoznom.

I. A mérlegelés általában

A mérlegelés *lélektani* értelemben nem egyéb, mint az ember tudatában az elhatározást megelőzőleg lejátszódó folyamat. Ennek során a mérlegelő személy — valamilyen követelmény szem előtt tartásával — több lehetőséget hasonlít össze és ezek közül elvileg azt választja ki, amely a kitűzött követelménynek leginkább megfelel. Ez a választás az elhatározás, az ezt megelőző latolgatás, az elhatározáshoz vezető út a mérlegelés. A jog szempontjából ez a lélektani értelemben vett mérlegelési tevékenység csak akkor válik lényegessé, ha a belső világból a külső világba lépő eredménye van, és ez az eredmény olyan emberi magatartás, amelyhez a jogszabály joghatást fűz.

Az emberi magatartások végtelen sokaságában viszonylag szűk az életviszonyoknak az a köre, amelyet a jog szabályozása alá von. A jogrend a szabályozásának tárgyát alkotó e szűkebb körben is elsősorban a tudatos és akaratlagos emberi magatartást[2] kívánja befolyásolni, hiszen a nemtuda-

[1] *Eörsi Gyula* írja „A tervszerződések" című munkájában: „Az állami vállalatot is jellemzi az a jogi kettősség, sőt hármasság, ami a tervteljesítés viszonyait jellemzi: ahogyan a tervteljesítés államigazgatási (pénzügyi) jogi, polgári jogi és munkajogi támogatásban részesül, úgy az állami vállalat is államigazgatási jogi, polgári jogi és munkajogi egység." (Akadémiai Kiadó, 1957; 300. old.) *Weltner Andor* írja: „A vállalat tehát az a csomópont, amely egységbe foglalja a szocialista állam gazdasági tevékenységét a dolgozók termelő tevékenységével." (Hozzászólás „A kollektív szerződés" c. előadáshoz; osztályközlemények, 1951. I. 2. szám.)

[2] Lásd ezzel összefüggésben *Eörsi* Gyula: „Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén" című tanulmányát (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1958. I. kötet 2. szám), különösen annak III/2. pontját:

tos és nemakaratlagos magatartásra (ha ez emberi magatartásnak egyáltalán nevezhető) jogi eszközökkel hatni aligha lehet. A magatartás jogi befolyásolásának útja: az elhatározás előkészítésébe: a mérlegelésbe való beavatkozás. A jogszabálysértés esetére kilátásba helyezett hátrány, illetőleg a jogszerű magatartás esetére kitűzött előny tudata odalép az ember tudatában a különböző cselekvési lehetőségek kiválasztására irányt szabó gazdasági, erkölcsi, jellembeli, ösztönös stb. követelmények mellé és az ezek eredőjeként kialakuló elhatározást a jogrend célkitűzéseinek megfelelő irányban befolyásolja.

Szolgáljon ennek megvilágítására a szerződő fél jogi helyzete. Mérlegelésétől függ, hogy a neki tett ajánlatnak megfelelően a szerződést megkösse. A jogrend mérlegelését azzal kívánja befolyásolni, hogy így szól hozzá: Alaposan fontold meg e lépést, mert utána kötve vagy a szavadhoz, s ha a szerződést megszeged, különféle hátrányok érnek. Ha azonban a magad részéről kész vagy teljesíteni, amire kötelezted magad, a szembenálló fél magatartása felől nem kell aggódnod; ha szükséges, őt ugyanúgy a szerződés teljesítésére szorítom. A jog tehát a szerződések szankcióinak szabályozásával jelentős mértékben preventív célokat is szolgál. A szerződő fél mérlegelését kívánja jóelőre befolyásolni és ezzel a komolytalan, csalárd, az erkölcsi elvekbe ütköző stb. szerződéseknek már a létrejöttét is megelőzné.

A mérlegelés tehát a jog *tárgya*, abban az értelemben, hogy arra — mint az akaratlagos emberi magatartás elválaszthatatlan, lényeges elemére — a jog hatni kíván. Szűkebb értelemben a mérlegelésen nem ezt értjük. Azt tartjuk mérlegelésnek, amikor a jogrend a tényállásra nem állapítja meg a joghatást, hanem annak megválasztását a féltől különböző jogalkalmazó (a bíróság vagy a hatóság) belátására bízza. Ebben az értelemben a mérlegelés a jognak inkább *eszköze*. A jogalkotó helyett ilyenkor ez a féltől különböző szerv szólal meg, megítélése szerint kiválasztva azt a joghatást, amit a jogszabály maga nem tudott előre megállapítani. A hatóság mérlegelése által életrehívott joghatás eszköz a jogalkotó kezében a fél magatartásának befolyásolására.

Mint a későbbiekből kitűnik, az állami vállalat igazgatójának munkajogi mérlegelési jogköre mintegy közbülső helyet foglal el a hatósági mérlegelés és a szerződő fél mérlegelési jogköre között.

Már első tekintetre is két nemét lehet megkülönböztetni az igazgatói mérlegelésnek, éspedig

— egyfelől a kizárólag az igazgató mérlegelésére utalt kérdéseket,

— másfelől azokat a kérdéseket, amelyekben az igazgatónak megvan a mérlegelési joga, de az nem kizárólagos (tartalmi helyességét az erre jogosított szerv közvetlenül felülvizsgálhatja).

Az alábbiakban — a szerződő fél és a hatóság mérlegelésének két mesgyéje között — az igazgató munkajogi mérlegelésének elemzését a következők rendjén kísérlem meg.

a) Kötött-e vagy kötetlen az igazgató kizárólagos mérlegelése, és melyek e kizárólagos mérlegelés határai.

b) Mi a jogi természete és terjedelme az igazgató nem-kizárólagos mérlegelésének.

A teljesség kedvéért a tanulmánynak — ha csak vázlatszerűen is — foglalkoznia kell

c) a mérlegelés és a jogérvényesítési kötelesség kapcsolatával a munkajogban.

Végezetül pedig — a felsorolt kérdésekben folytatott vizsgálódás eredményének felhasználásával — mintegy összefoglalásként indokolni kívánom,

d) miért helyezkedik el az igazgató mérlegelési joga a szerződő fél kötetlen mérlegelése és a hatósági mérlegelés között.

II. Az igazgató kizárólagos mérlegelése

1. Hatósági és igazgatói mérlegelés

Államigazgatási jogtudományunk képviselői közül legutóbb Toldi Ferenc[3] foglalkozott a hatóság diszkrecionális mérlegelésének kérdésével. A jogszabály bizonyos körben ún. alternatív rendelkezések útján felhatalmazza az államigazgatási szervet arra, hogy több, formális értelemben egyenlően törvényes megoldás között válasszon. Ez a mérlegelési lehetőség azonban — mint Toldi kifejti — nem kötetlen mérlegelés. A jogalkalmazó szerv a részére lehetővé tett mérlegelésnek tartalmilag helyes teljesítéséhez van kötve. Mérlegelésének eredménye „... nem lehet a jogszabály rendelkezéseivel ellentétes, meg kell felelnie a jogszabály céljának, az állam és az állampolgárok általános érdekeinek."

Különösebb megvilágítás nélkül is nyilvánvaló, hogy az állami vállalat igazgatója sem dönthet kötetlenül abban az esetben, ha a jogszabály a munka jogviszonyai körében a döntést a belátástól teszi függővé. Ha az igazgató alakszerűen több törvényes döntés között választhat is, tartalmilag az ő döntését is köti a jogszabály célja, az állam, a vállalat és a dolgozók érdeke. Az igazgató és a dolgozó mégsem olyan kapcsolatban állanak egymással, mint az államigazgatási szerv és az állampolgár. Az állampolgárnak az államigazgatási szerv határozata ellen benyújtott fellebbezésére a felettes államigazgatási szerv a mérlegelésen alapuló döntésnek nemcsak a jogszerűségét, hanem tartalmi helyességét is vizsgálhatja.[4] A munkaügyi

„Valójában emberi magatartásnak csak azt nevezhetjük, amiben a tudatnak és akaratnak szerepe van. Az eszméletlenségig kábult, az alvajáró, a deliriumban hánykolódó ember magatartása valójában nem emberi magatartás a szó lényegi értelmében."

[3] Ld.: *Toldi:* „Az államigazgatási aktusok megsemmisítéséről és megváltoztatásáról" c. munkáját (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1958. évi 2. szám, 253—256. old.).

[4] Bár az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. törvény 45. §-ának (2) bekezdése szerint csak az fellebbezhet, „akinek jogát a határozat sérti", a 64. § (1) be-

vitát elbíráló szervnek viszont erre nincs lehetősége ; ha megállapítja, hogy a panasz az igazgató mérlegelésére utalt kérdésben hozott döntés ellen irányul és jogszabálysértést egyébként nem észlel, a döntés tartalmi helyességét nem vizsgálhatja.[5] Ugyanígy nem változtathatja meg az igazgatónak a konkrét ügyben mérlegelési hatáskörében hozott döntését a felügyeleti szerv sem.[6]

Ezt a lényeges eltérést az igazgatói önállóság teszi indokolttá, ami a vállalati önálló elszámolás elvének egyik fontos megnyilatkozása. A vállalat rendeltetésének szem előtt tartásával csak az igazgató képes megítélni mint a vállalat feladatainak, sajátosságainak, adottságainak legalaposabb ismerője, hogy bizonyos kérdésekben miként éljen a vállalat számára biztosított jogkörrel. Nem lehet sem kívülről, sem felülről megítélni, hogy pl. a vállalat dolgozói közül ki érdemes leginkább jutalomra, előlegre vagy segélyre. Azt sem lehet távolról biztonsággal eldönteni, hogy pl. a dolgozó felmondása esetén indokolt-e vagy indokolatlan a felmentése a munka teljesítése alól a felmondási időre. Az a körülmény, hogy tételes jogunk szerint az igazgató kizárólagos mérlegelésére fenntartott hasonló kérdésekben sem a munkaügyi vitát elbíráló szerv, sem a felügyeleti szerv nem vizsgálhatja felül a döntés tartalmi helyességét, az igazgató jogállását egyes vonatkozásokban a szerződő fél kötetlen mérlegelést lehetővé tevő jogi helyzetéhez közelíti.

Miben mutatkozik meg tehát az igazgató mérlegelésének az a kötöttsége, amelyből kiindultunk s amelyben hasonlóságot fedeztünk fel az igazgató és az államigazgatósági hatóság mérlegelése között? Miben tér el az igazgató jogállása a szerződő fél kötetlen mérlegelésétől, amit csak a joggal való visszaélés tilalma korlátoz?

Abban, hogy felelős a vállalat vezetéséért és ennak körében a felügyeleti szervnek köteles számot adni : adott esetben miért mérlegelt így vagy úgy. A felügyeleti szerv a csupán helytelenithető, de alakilag jogszerű döntést is számonkérheti az igazgatótól, és ezáltal — közvetett úton — befolyást gyakorol az igazgató mérlegelésére, amely ezért olyan értelemben nem is lehet kötetlen, mint a szerződő fél mérlegelése.

kezdése paraszjogot biztosít arra az esetre is, ha a határozat „jogos érdekét" sérti meg. Ugyanennek a §-nak a (4) bekezdése kimondja, hogy ha a határozat ellen fellebbezésnek van helye, és az erre nyitva álló határidőben panaszt terjesztenek elő, azt fellebbezésnek kell tekinteni. Ebből okszerűen következik, hogy fellebbezésnek nemcsak jogsérelem, hanem érdeksérelem esetén is helye van.

[5] Bár a Munka Törvénykönyve kifejezetten nem rekeszti ki azt, hogy az egyeztető bizottság az igazgató mérlegelésének tartalmi helyességét felülvizsgálhassa, az általánosan elfogadott nézet szerint erre nincs lehetőség. Csak az ún. „jogi vitákban" dönthet, a mérlegelés tartalmi helyességének kérdése pedig nem jogi vita, mivel ilyenkor a döntés nem sért jogszabályt. Lásd erről : *Weltner* Andor „Magyar Munkajog" című egyetemi tankönyvét ; 457. o.

[6] Az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelességeiről szóló 1077/1954. (XI. 2.) számú minisztertanácsi határozat I/6. pontjának ötödik bekezdése szerint : „Az igazgató hatáskörébe tartozó ügyekben a döntés módjára a felügyeleti szerv vezetője sem adhat utasítást."

2. Munkajogi sajátosságok az igazgató kizárólagos mérlegelésében

A vállalatok tervfeladataik teljesítése során igénybe veszik egymás közreműködését. Az így kialakuló munkamegosztást polgári jogi eszközökkel, az ún. „tervszerződések" megkötésével, módosításával, illetve teljesítésével hozzák létre. A tervszerződések alkotják a vállalatok polgári jogi ténykedéseinek a leglényegesebb és ennek folytán a legjellemzőbb[7] körét. A vállalati igazgatónak a tervszerződések megkötését, módosítását, illetve megszüntetését illetően is mérlegelési joga van, de ez a mérlegelési joga nem kizárólagos, mint a munkaszerződések megkötése (továbbá bizonyos vonatkozásban a munkaszerződések módosítása, illetve megszüntetése) körében. Mérlegelési jogköre mindkét területen kötött (mint ezt fentebb kifejtettük), de a munkajogban az igazgatót nem lehet arra utasítani, hogy a konkrét munkaszerződést kösse meg, vagy ne kösse meg, ebben a vonatkozásban mérlegelésének tartalmi helyességét nem lehet közvetlenül felülvizsgálni. A tervszerződések körében viszont az erre hivatott szervnek közvetlen beavatkozási lehetősége van. A Polgári Törvénykönyv 1957. évi tervezete — hatályos jogunkkal egyezően — a tervszerződés megkötését kötelezőnek mondja ki (360. §), feljogosítja a döntőbizottságot, hogy a tervszerződést a felek között határozatával létrehozza, illetve tartalmát megállapítsa (361. § (2) bek.), végül úgy rendelkezik, hogy a döntőbizottság bármely tervszerződést módosíthat, megszüntethet vagy felbonthat (366. § (3) bek.).

Mi az alapja ennek az eltérésnek?

Zárjunk ki azonnal egy kézenfekvőnek látszó magyarázatot. Azt, hogy a tervszerződések körében szerződéskötési kényszer van, a munkajogban pedig nincs : egymagában nem indokolja, hogy a tervszerződés mindkét oldalról szocialista szervezetek között jön létre, a munkaszerződést viszont egyik oldalról a dolgozó köti, akit nyilván nem lehet a szerződéskötésre kötelezni. Mert ha a dolgozó a munkaszerződés megkötésére nem is kényszeríthető : annak nem lenne kizárt a lehetősége, hogy a vállalatot erre kötelezzék akkor, ha a dolgozó felvételre ajánlkozik és a felügyeleti szerv az alkalmazását — a vállalat álláspontjától eltérően — indokoltnak tartaná. A magyarázat nem egyedül a kétféle szerződés alanyainak különbözőségében rejlik, hanem abban, hogy a munkaszerződés és a tervszerződés a vállalat rendeltetését különböző módon szolgálják.

Az igazgató mérlegelő jogköre mindkét jogágazatban a vállalat rendeltetését hivatott előmozdítani. A tervfeladat megvalósítása a munkaszerződések megkötése, illetve az igazgató mérlegelésére utalt kérdések elbírálása során túlnyomó-

[7] Ehelyütt figyelmen kívül hagyom a közvetlenül a fogyasztókkal kötött szerződések széles csoportját, mert ez csak a fogyasztóközönséget kiszolgáló vállalatoknál (pl. a kiskereskedelemben, illetve a közlekedésben) jelentkezik, és így az állami vállalatokra általában nem jellemző.

részt olyan kérdéseket vet fel, amelyek középpontjában a *munka megszervezésének elsősorban a dolgozók kiválasztásával és nevelésével összefüggő kérdései* állanak. A tervfeladat megvalósítása céljából létrehozott polgári jogi viszonyok körében ezzel szemben áruformában jelentkező vagyoni viszonyok létesítéséről és módosításáról van szó. A tervfeladat — ha államigazgatási utasításként adták is ki —, hogy úgy mondjam: egy nyelven beszél a szállítási szerződésben megállapított kötelezettséggel. A feladatot mindkettőben mértékek: mennyiség és minőség szerint szabják meg. A munkaszerződés viszont más nyelven beszél, mint a tervfeladat. Azt a kérdést, hogy adott szállítási szerződés összhangban áll-e a tervfeladattal vagy sem — ha nem is egyszerűen —, de végső soron reálisan, összehasonlítás útján harmadik személy, a döntőbíró vagy a felügyeleti szerv is meg tudja állapítani. Azt azonban, hogy a dolgozó szakképzettségével, emberi tulajdonságaival, munkájával és a vállalati kollektívába való beilleszkedésével eredményesen mozdítja-e elő a terv teljesítését, továbbá hogy eredményesen nevelhető-e, hogy hibáit leküzdve feladatára alkalmassá váljék: kívülálló már nem mindig tudja ilyen biztonsággal eldönteni. Ezért nem is lenne célszerű, ha a munkaszerződés megkötését (módosítását, megszüntetését) illetően a munkaügyi vitát elbíráló szervnek ugyanolyan széleskörű felülvizsgálati, illetőleg beavatkozási lehetősége volna, mint a döntőbizottságnak a tervszerződések vonatkozásában. Nézetem szerint ez az alapja annak, hogy amíg a tervszerződések körében az igazgatói mérlegelés felülvizsgálható, addig a munkaszerződések vonatkozásában az igazgatónak az esetek széles körében kizárólagos mérlegelési joga van.

3. A kizárólagos mérlegelés határai

Jóllehet eddig csak az igazgató kizárólagos mérlegelését vizsgáltuk, már ebből is kirajzolódott a munkajogi mérlegelésnek az az általános rendeltetése, hogy a vállalat előtt álló feladatok megvalósítása érdekében módot adjon az igazgatónak a dolgozók megfelelő kiválasztására és nevelésére. Ez világítja meg e mérlegelési jognak a polgári jogviszonyok körében az igazgatót megillető mérlegelési jogtól eltérő vonásait. Ebből kell kiindulnunk akkor is, amikor a kizárólagos igazgatói mérlegelés határait vesszük szemügyre.

Általános jogelv, hogy a jogot nem lehet rendeltetésével össze nem férő célra gyakorolni.[8] Ha tehát az igazgató a kizárólagos mérlegelésére fenntartott jogot a munka megszervezésének a dolgozók kiválasztásával, illetve nevelésével kapcsolatos feladataival össze nem férő célra veszi igénybe: túlmegy jogkörén, a döntése *jogellenessé* válik.

A mérlegelési jogkörben hozott és pusztán tartalmilag helyteleníthető, de alakilag jogszerű döntés esetén a mérlegelés kötöttsége csak közvetett módon: az igazgató felelősségrevonásában nyilatkozhat meg. A mérlegelési jogkörben hozott döntés helytelenségének olyan fokán azonban, amely a mérlegelési jogkör rendeltetésével sem fér össze, ez a közvetett beavatkozási lehetőség közvetlenné válik. Az ilyen döntés ugyanis jogellenes lévén, az igazgatót nemcsak hogy felelősségre lehet vonni, hanem a döntést is hatályon kívül kell helyezni.

E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy a mérlegelési joggal való visszaélésre vonatkozólag bővebb példaanyagot ismertethessek. Csak mintegy futólagos megvilágítás céljából utalok tehát az alábbi két esetre:

Jogellenesnek mondotta ki a fővárosi TEB a felmondást, amikor a vállalat igazgatója — egyébként ténylegesen fennálló felmondási ok alapján — annak a dolgozónak szüntette meg a munkaviszonyát, aki a vállalatnál történt visszaéléseket a felügyeleti szervnél feltárta. Nyilvánvaló, hogy a felmondási jog rendeltetésével nem fér össze, ha azt a vállalat igazgatója a visszaéléseket felfedő dolgozó eltávolítása érdekében gyakorolja.

A dolgozó az Mt. 30. § (1) bekezdés *f)* pontja alapján felmondással megszüntetheti a határozatlan időre szóló munkaviszonyt, ha családi viszonyaira, egészségi állapotára, más személyi körülményeire tekintettel vagy egyéb okból fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a munkaviszonyt megszüntesse. A (3) bekezdés értelmében a munkaviszonyt ilyen esetben csak a vállalat igazgatójának hozzájárulásával lehet megszüntetni. A TEB helyes gyakorlata szerint nem lehet megtagadni a hozzájárulást a szakképzettségével meg nem egyező munkakörben foglalkoztatott dolgozó felmondásához, ha tanult mesterségének megfelelő munkakörben kíván elhelyezkedni.

III. A felülvizsgálható igazgatói mérlegelés

A fentiekben az igazgató kizárólagos mérlegelésére fenntartott kérdéseket vizsgáltuk. Előrebocsátottuk azonban, hogy a munkajog számos olyan kérdésben is mérlegelési jogot ad az igazgatónak, amelyekben azután a munkaügyi vitát elbíráló szerv számára — a kizárólag igazgatói mérlegelésre tartozó ügyekkel ellentétben — lehetővé teszi az igazgatói mérlegelés tartalmi helyességének közvetlen felülvizsgálatát. Ide tartozik pl. az igazgató fegyelmi és áthelyezési jogköre. Vizsgáljuk meg e felülvizsgálható igazgatói mérlegelés természetét és határait.

1. A felülvizsgálható igazgatói mérlegelés természete

A közvetlenül felülvizsgálható igazgatói mérlegelés természetének megvilágítása végett induljunk ki a fegyelmi jogkörből. A fegyelmi jog célja

[8] A Polgári Törvénykönyv 1957. évi tervezetének 5. §-a tiltja a joggal való visszaélést. E szakasz (2) bekezdése szerint: „Joggal való visszaélésnek minősül a jog gyakorlása, ha az a jogok gazdasági és társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra, a népgazdaság megkárosítására, a polgárok zaklatására, jogaik és törvényes érdekeik csorbítására vagy illetéktelen előnyök szerzésére vezet."

a munka rendjének, fegyelmének biztosítása nevelő hatású büntetések útján. Ez ugyanabból a gondolatból fakad, mint a kizárólagos igazgatói mérlegelés már több ízben említett rendeltetése. A fegyelmi felelősségrevonás súlya és a dolgozó védekezésének biztosításával összefüggő követelmények azonban már ki kell hogy vonják a fegyelmi büntetés kiszabását az igazgató kizárólagos mérlegelésére fenntartott kérdések közül. Az ellenkező felfogás az igazgatói önállóságnak torz és súlyosan téves értelmezése lenne. Így tehát jogunk nemcsak abban a kérdésben enged jogorvoslatok a fegyelmi határozat ellen, hogy a dolgozó elkövette-e a fegyelmi vétséget, és nemcsak akkor enged beavatkozást, ha a fegyelmi eljárás szabályait nem tartották meg, hanem abban az esetben is, ha a fegyelmi büntetés nincs arányban a fegyelmi vétséggel. A büntetéskiszabás tartalmi helyességének e felülvizsgálatára nyitva álló lehetőség kétségkívül rokonná teszi a fegyelmi jogkört a hatósági mérlegeléssel.

Igen jellemző ez az eltérés korábbi jogunk magánjogias szemléletével szemben. A bírói gyakorlat annak idején elismerte, hogy a fegyelmi jog forrása lehet a szolgálati szerződés, illetve az ezt pótló fegyelmi szabályzat is, amely a felek önkéntes alávetése, tehát a szerződés erejénél fogva kötelező. Ebből fakadt azután a bírói gyakorlatnak az a szemlélete, hogy a bíróságnak nincs módjában a legfontosabb kérdést vizsgálnia, hogy ti. a kiszabott büntetés a vétséggel arányban áll-e (hiszen a szerződés szerint az a munkáltató belátására bízott kérdés volt), hanem csak azt bírálhatja el, hogy a fegyelmi eljárási szabályokat megtartották-e.

A büntetéskiszabás kivonása az igazgató kizárólagos mérlegelési jogköréből — minden rokonvonás mellett — mégsem teszi „hatósági" jogkörré a fegyelmi jogot, annak ellenére sem, hogy a Mt. az igazgatót „fegyelmi hatóságnak" nevezi. Ennek legkifejezőbb megnyilatkozását abban látom, hogy a fegyelmi határozat elleni jogorvoslatok (fellebbezés, kereset) elbírálása során a fegyelmi büntetést nem lehet súlyosbítani. Ebben a vonatkozásban tehát a büntetéskiszabás az igazgató kizárólagos mérlegelési jogkörében marad, jóllehet a teljesen hatósági jogkör jellegének a büntetés-súlyosbítás főszabályként biztosított lehetősége felelne meg.

Közeláll a hatósági mérlegeléshez az igazgató áthelyezési joga is. Ismeretes, hogy a Mt. 133. § (1) bekezdésének *b)* pontja „népgazdasági érdekből" feljogosítja az igazgatót a dolgozó áthelyezésére és a dolgozónak az áthelyezést elrendelő határozat ellen kifejezetten panaszjogot ad az egyeztető bizottsághoz (Mt. 136. §). Ez feljogosítja az egyeztető bizottságot az igazgatói mérlegelés tartalmi helyességének közvetlen felülvizsgálatára. Mindezek ellenére ez a mérlegelési jogkör sem azonos a hatósági mérlegeléssel, mert az egyeztető bizottság a határozatot hatályon kívül helyezheti ugyan, de nem változtathatja meg (Mt. 136. § (5) bekezdés). Az a kérdés tehát, hogy a népgazdasági érdek figyelembevételével az igazgató milyen munkakörbe és milyen feltételekkel helyezi át a dolgozót, kizárólag az igazgató mérlegelésére tartozik. Ha az egyeztető bizottság az intézkedést a dolgozóra sérelmesnek tartja, az áthelyezést hatályon kívül helyezheti, de nem írhatja elő az igazgató számára, hogy a dolgozót más feltételekkel (pl. más munkabérrel) helyezze át. (Az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. törvény 51. §-ának (1) bekezdése szerint viszont a másodfokú szerv a fellebbezéssel megtámadott határozatot nemcsak megsemmisítheti, hanem meg is változtathatja!)

Az elmondottak elegendő alapot adnak a következők megállapítására: a felülvizsgálható igazgatói mérlegelés közelebbi rokonságban van a hatósági mérlegeléssel, mint a kizárólagos igazgatói mérlegelésre tartozó ügyek csoportja. Ez utóbbiak csak abban hasonlítanak a hatósági mérlegeléshez, hogy az igazgató kizárólagos mérlegelése is kötött, eltérnek viszont abban, hogy közvetlenül nem lehet a mérlegelés tartalmi helyességét felülvizsgálni. A nem kizárólagos igazgatói mérlegelésre tartozó kérdések elbírálásába viszont a munkaügyi vitát elbíráló szerv már közvetlenül beavatkozhat, de ez a felülvizsgálati lehetőség is sokkal szűkebb, mint amilyen beavatkozásra a másodfokú államigazgatási hatóságnak az elsőfokú hatóság döntésével szemben joga van. Nem kétséges, hogy — a vállalati önállóság elve mellett — ez az eltérés is a munkajogi mérlegelésnek a dolgozók kiválasztását, illetve nevelését szolgáló rendeltetésén alapszik.

2. A felülvizsgálható igazgatói mérlegelés terjedelme

E tanulmány keretében nem lehet említés nélkül hagyni néhány, a felülvizsgálható igazgatói mérlegelés terjedelmével összefüggő kérdést. Ezek vonatkozásában a gyakorlat arra vár feleletet, hogy bizonyos ügyek az igazgató mérlegelésére tartoznak-e vagy sem.

a) A munkabér csökkentése

A gyakorlatban vitás, hogy az igazgatónak joga van-e a dolgozó munkabérét meg nem felelő munka esetén — a bértétel határai között — egyoldalúlag csökkenteni. A vitát a Mt. V. 237. §-a okozza; e szerint a munkabérnek a munkakörre meghatározott bértétel határai között történt megállapítása ellen panasznak vagy más jogorvoslatnak helye nincs. Ebből számosan arra következtetnek, hogy a bértétel határai között az igazgató jogosult a dolgozó munkabérét megállapítani, azaz felemelni vagy leszállítani is, és hogy ez a kérdés az igazgató kizárólagos mérlegelésére tartozik.

Ezt az álláspontot tévesnek tartom. A Mt. 18. §-a szerint a munkaszerződésben meg kell határozni a dolgozó munkabérét. Semmiféle szabály nem jogosítja fel az igazgatót az egyoldalú eltérésre a szerződésben megállapított munkabértől. Az az eset, amikor az igazgató a dolgozó munkabérét felemeli: nem egyoldalú eltérés, hiszen ez a dolgozó vélelmezett hozzájárulásával történik. A Mt. V. 237. §-a sem a bér módosítására, hanem a megállapítására jogosítja fel az igazgatót; ez a rendelkezés tehát csak arra az esetre vonatkozik,

amikor az igazgatónak — kivételesen — a jogszabály alapján egyoldalúlag van joga a munkabér megállapítására, pl. bérrendezés vagy áthelyezés esetében.

Más kérdés, hogy az igazgatónak kétségtelenül jogot kellene adni arra, hogy ha a dolgozó munkájában rendszeresen ismétlődő fogyatékosságokat észlel, és e hibákat a dolgozó figyelmeztetése ellenére sem szünteti meg, csökkenthesse a dolgozó munkabérét a többi dolgozó munkájával való megfelelő arányosítás érdekében. Ennek elbírálását azonban nem lenne helyes kizárólag az igazgató mérlegelésére utalni; döntése ellen panaszjogot kellene biztosítani az egyeztető bizottsághoz, mert a munkabér csökkentése a dolgozó érdekeit érintő igen fontos kérdés. Kétségtelen, hogy az egyeztető bizottság számára sem könnyű feladat annak elbírálása, hogy a dolgozó munkájában mutatkozó fogyatékosságok indokolják-e a bércsökkentést és milyen mértékben. Ezért legcélszerűbb lenne ugyanazt a tényállást tenni az egyoldalú bércsökkentés előfeltételévé, mint ami a vállalatot a dolgozó hibájából a munkaviszony felmondására jogosítja („ha a dolgozó munkáját ismételten nem végzi el megfelelően . . .", Mt. 29. (1) bekezdés *c)* pont, első fordulat). Ez helyes megoldásnak látszik azért is, mert a több a kevesebbet magában foglalja. Ha a vállalat az említett esetben törvényesen fel is mondhat, akkor nyilvánvaló, hogy ehelyett a bércsökkentésre is módja kell, hogy legyen, ha az igazgató ennek révén a dolgozó nevelésének, munkája megjavításának lehetőségében bízik. A bércsökkentés mértékének a kérdésében az egyeztető bizottságnak ugyanúgy nem kellene hatáskört biztosítani, mint ahogy jelenleg az áthelyezés feltételeinek módosítására sincs lehetősége. Ha megállapítja a bércsökkentés jogosságát: a döntést helybenhagyja, ellenkező esetben hatályon kívül helyezi.

b) A fegyelmi eljárás megindítása

Az Mt. V. 179. §-a szerint fegyelmi vétség alapos gyanúja esetén a fegyelmi eljárást azonnal meg kell indítani. Ez a kötelező és mérlegelést nem tűrő rendelkezés nézetem szerint nincs összhangban az igazgatói önállóság elvével és a fegyelmi eljárás nevelő célzatával. Gyakori eset, hogy a fegyelmi vétséget elkövető dolgozóval szemben a forma szerinti fegyelmi büntetésnél hatékonyabbak az egyéb nevelő eszközök. Csak a vállalat igazgatója képes megítélni, hogy a munkafegyelem helyreállítása és a dolgozó jobb munkára serkentése érdekében adott esetben fegyelmi eljárás megindítására van-e szükség, vagy ehelyett eredményesebb-e a dolgozó lelkére beszélés, a személyes példaadás stb. A fegyelmi eljárás megindításának kérdését ezért nézetem szerint az igazgató mérlegelésére kellene utalni, mint ahogy a gyakorlatban az igazgatók nagy része úgy tekinti, hogy ebben a kérdésben a döntés a saját elbírálására tartozik. Kötelezőnek kellene maradnia természetesen az eljárás megindításának azokban az esetekben, amikor a fegyelmi vétség súlyossága következtében a nevelés más, enyhébb módozatainak a lehetősége már eleve kilátástalan.

c) Mentesítés a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól

Egyfelől szűk, másfelől indokolatlanul tág az igazgató mérlegelési joga abban a kérdésben, hogy a fegyelmi büntetés további végrehajtásától eltekint-e, illetve mentesíti-e a dolgozót a fegyelmi büntetés hátrányos következménye alól. Az Mt. 114. §-a szerint a mentesítés előfeltétele vagy az, hogy a dolgozó egy év alatt újabb fegyelmi vétséget nem követett el, vagy pedig az, hogy — egy év hiányában — huzamos időn át teljesített kimagasló munkát. Anélkül, hogy részletesebben kifejthetném, csak arra mutatok rá: szélesebbé kellene tenni ezt az igazgatói jogot. eg év, illetve „huzamosy idő" elteltének hiányában is lehetővé kell tenni a mentesítést, ha a dolgozó újabb fegyelmi vétséget nem követett el és a mentesítésre egyébként is érdemesnek mutatkozik. Más oldalról viszont szűkíteni kellene a mentesítés mérlegelésen alapuló voltát, s bizonyos hosszabb időszak (2—3 év) eltelte után, ha ez alatt a dolgozó újabb fegyelmi vétséget nem követett el, kötelezővé kellene tenni a mentesítését a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól.

IV. Mérlegelés és jogérvényesítési kötelesség

A mérlegelési jogkör terjedelmének vizsgálata szükségképpen felveti azt a kérdést, hogy a társadalmi tulajdon kezelésére vonatkozó előírások körében irányadó jogérvényesítési kötelezettség mennyiben érvényesül a munkajogban. Ez a kérdés ott találkozik a mérlegelési jogkör problémáival, hogy mihelyt jogérvényesítési *kötelességről* beszélünk, szükségképpen nem lehet mérlegelésnek helye, hiszen ha az érvényesítés nemcsak jog, hanem ezúttal kötelesség, akkor az érvényesítés vagy nem-érvényesítés kérdésében nincs mit mérlegelni. Kérdésünk tehát először is az: az állami vállalat igazgatóját terheli-e a dolgozóval szemben fennálló vagyoni vonatkozású követelés érvényesítésének kötelezettsége. Mielőtt ennek vizsgálatába fogunk, szemügyre kell vennünk a társadalmi tulajdon kezelésének körében fennálló ún. jogérvényesítési kötelesség kérdését általában.

1. A jogérvényesítési kötelesség

A polgári jog alanya kötetlenül, saját belátása szerint dönt abban a kérdésben, hogy alanyi jogát érvényesíti-e vagy sem. Az állami vállalat is alanya polgári jogviszonyoknak, de ebből fakadó jogainak érvényesítése már nem ennyire kötetlen. A vállalatnak az alapítólevél által megjelölt tevékenységi körben és a számára államigazgatási utasításként kiadott tervfeladat megvalósítása céljából röviden: rendeltetésének megfelelően kell működnie. Az állami vagyon evégből való felhasználása az ún. operativ kezelés vagy igazgatás.[9] A vállalat rendel-

[9] *Venediktov* elmélete szerint az állami tulajdon operatív kezelésének szerve a munkások és más alkalmazottak szervezett kollektívája, élén a felelős vezetővel. E kollektívát az állam bizonyos állami feladatok teljesítésére

tetése az, amelynek betöltése érdekében a vállalat jogokat szerezhet ; nyilvánvaló tehát, hogy a megszerzett jogokkal a vállalat élni is köteles. Ebből folyik, hogy a vállalat igazgatója köteles érvényesíteni azokat a vagyoni jogokat is, amelyeket a vállalat a polgári jogi viszonyokban megszerzett. Az is nyilvánvaló, hogy e jogokról le sem mondhat.[10]

Tételes jogunk a vállalat jogérvényesítési kötelességét kifejezetten és általános érvénnyel nem mondja ki : ez a kötelesség a fentiek szerinti általános érvénnyel csak az ismertetett gondolatmenetből és bizonyos elszórt különös rendelkezések összevetéséből rajzolódik ki. Az egyik ilyen különös rendelkezés — ez azonban az állami vállalatok leglényegesebb polgári jogi viszonyait felöleli — a szállítási szerződésről szóló 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 26. §-ának (1) bekezdése, amely szerint a szállítási szerződés megszegéséből származó jogok érvényesítése az állam iránti kötelesség. E rendelkezésből azonban a contrario nem lehet arra következtetni, hogy a szállítási szerződésen kívül szerzett vagyoni jogait a vállalat nem lenne köteles érvényesíteni. Sőt közvetett rendelkezésekből az tűnik ki, hogy az állami vállalat vagyoni jogait kötelezően érvényesíteni kell. Igy rendelkezik a főkönyvelőről szóló 125/1951. (VI. 7.) M. T. sz. rendelet 6. § (1) bekezdésének *e)* pontja, amely szerint a főkönyvelő felelős a vállalat követeléseinek érvényesítéséért ; ebből következik, hogy e követelések érvényesítése kötelező és ez nyilvánvalóan nemcsak a főkönyvelőnek, hanem a vállalatnak is kötelessége. Ez következik az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelezettségeiről szóló 1077/1954. (IX. 21.) sz. minisztertanácsi határozat II/1. pontjából is, amely többek között kimondja, hogy az igazgató felelős a kezelésére bízott állami vagyon megőrzéséért, rendeltetésszerű kezeléséért, karbantartásáért és gyarapításáért. Ugyanerre utal az adományozási tilalomról szóló, jelenleg is hatályos, 1989/1948. G. F. sz. határozat. Eszerint állami vállalatok más szerveknek vagy személyeknek jótékonysági vagy kulturális célra ingyenes juttatásokat, szolgáltatásokat, pénzadományokat nem nyújthatnak. E rendelkezésekből az állami vállalatot megillető vagyoni jogok elengedésének tiltott volta is folyik.

2. A vállalat rendeltetésével össze nem férő joglemondás vagy juttatás

A jogérvényesítési kötelesség és az azzal szervesen összefüggő joglemondási tilalom s az ingyenes juttatás tilalma két kérdést vet fel.

Az első kérdés : az ismertetett rendelkezések csak államigazgatási szabályok-e, amelyek pusztán a vállalat és az állam (a vállalat igazgatója és a felügyeleti szerv) közötti belső viszonyban érvényesülnek, de a vállalat és a fél közötti külső jogviszonyban már nem irányadók — vagy ezek a szabályok kifelé is érvényesülnek-e ? Más fogalmazással : ha az állami vállalat, illetve annak igazgatója e vagyonkezelési előírások megszegésével lemond a vállalattal polgári jogviszonyban álló fél javára a vállalat követeléséről vagy ingyenesen juttat neki, ez csupán a vállalati igazgató felelősségét vonja-e maga után, vagy pedig az elengedett követelést a kedvezményezett féllel szemben a továbbiakban az elengedés ellenére is érvényesíteni lehet-e, illetve az ingyenes juttatást vissza lehet-e követelni tőle.

Nézzük a következő, szándékosan szélső példát : a fiatal házaspár részletfizetésre bútort vásárol. A vételárnak mintegy a felét már kifizették, amikor a lakásuk — minden ingóságukkal együtt — leég. Megindító levélben kérik a vállalat igazgatóját, engedje el a hátralékot. Tételezzük fel, hogy az igazgató teljesíti a kérelmet, majd utóbb — a felügyeleti szerv álláspontja folytán — az elengedő nyilatkozatát visszavonja és bírói úton érvényesíti a hátralékos követelést. A házaspár a bíróság előtt azt vitatja, hogy az igazgató a hátralékos követelésről lemondott, így a vállalatnak már nem tartoznak. Hogyan ítéljen a bíróság ?

Nézetem szerint a bírónak a tételes jog alapján a házaspárt köteleznie kell a hátralék megfizetésére ; más kérdés, hogy a körülmények figyelembevételével hogyan állapítja meg a részletfizetés feltételeit. Ennek az a magyarázata, hogy a vállalatnak nem tartozik rendeltetési körébe a segélynyújtás a vállalattal polgári jogviszonyban álló felek számára. Ez — indokolt esetben — a megfelelő és erre hivatott szervek feladata.

A jogérvényesítési kötelesség, illetve a joglemondás és az ingyenes juttatás tilalma tehát lex plusquamperfecta. Megszegése nemcsak az igazgató felelősségét alapítja meg, de a lemondást, illetve a juttatást is érvénytelenné teszi : nemcsak a vállalat és az állam belső, hanem a vállalat és a fél külső viszonyában is érvényesül.[11]

kötelezte és e feladatok elvégzése érdekében az állami tulajdon egységes alapjának megfelelő részét juttatta számára. (Venediktov : „Állami szocialista tulajdon") ; idéztem Viktor Knapp „A tulajdon a népi demokráciában" c. művéből ; 209. oldal.)

[10] *Viktor Knapp* felfogása is alátámasztja azt az álláspontot, hogy az operatív kezelés során szerzett jogok érvényesítése a vállalat kötelessége. „Rendszerint abból a felfogásból indulnak ki, hogy az operatív kezelés meghatározott jog, illetve jogosítványok összessége. Úgy vélem azonban, hogy az operatív kezelés mindenekelőtt kötelezettség, illetve kötelezettségek összessége." (Idézett munka 221. old.) Másutt így folytatja : „Ez azt jelenti, hogy — éppen úgy, mint általában az állami szocialista tulajdonnál — az operatív kezelésnél is az alanyt (tehát különösen a nemzeti vállalatot) *csupán azok* a jogok illetik, amelyek szükségesek ahhoz, hogy kötelezettségeit teljesíthesse, és pedig csak a kötelezettségei által megszabott korlátok között (idézett munka 203. old., az aláhúzott rész saját kiemelésem).

[11] A korábbiakban „Az állami követelés elengedésének tilalma és a kártérítés mérséklése a munkajogban" c. tanulmányomban (Jogtudományi Közlöny 1956. évi 1. sz. 49. old. 3. pont) azt az álláspontot foglaltam el, hogy a joglemondási tilalom csak államigazgatási szabály, s hogy ez kifelé nem érinti a vállalat rendelkezési jogát a követelésről. A további vizsgálódás álláspontom módosítását kívánta meg.

Ezzel összefüggésben még rá kell mutatnom arra, hogy — bár ez a kérdés problematikus — nézetem szerint a jóhiszemű fél az állami vállalat joglemondásával vagy ingyenes juttatásával is jogot szerez, ha abban a kérdésben is megállapítható a jóhiszeműsége, hogy a lemondás vagy a juttatás a vállalat rendeltetésének a körébe tar-

Ezek után tegyük fel a második kérdést. A fentiekből látszólag az következik, hogy a vállalatnak egyáltalán nincs meg a törvényes lehetősége a joglemondásra vagy az ingyenes juttatásra. Erre — szemben a fentiekkel — nemmel kell válaszolnunk, mert e főszabály alól vannak kivételek. Találkozhatunk olyan esetekkel, amelyekben az állami vállalatnak a rendeltetésével nincs ellentétben a polgári jogi követelésről a lemondás, illetve az ingyenes juttatás.[12] Igy pl. senki sem találhat kifogásolni valót azon, ha mondjuk a nagy állami áruház reklámcélokból minden ötvenezredik vevőjének ajándékcsomagot ad. Az sem ellentétes a vállalat rendeltetésével, ha a jelentéketlen összegű követelést nem érvényesíti (leírja), mert azok a költségek, amelyeket a behajtásra kellene fordítani, előreláthatóan meghaladnák az érvényesítés alapján befolyó összeget. Ezekben az esetekben a vállalat rendeltetése az ingyenes juttatást, illetve a lemondást indokolttá teszi. Egyik esetben a reklámajándéknak a forgalomra gyakorolt előnyös hatása, a másikban pedig a gazdaságosság elve folytán. Sőt elképzelhető, hogy éppen a tervfeladat teszi a vállalat kötelességévé, hogy egyes termékeit (mondjuk tankönyveket) önköltségen alul hozza forgalomba.

Általánosságban tehát megállapíthatjuk, hogy a vállalat igazgatójának abban a vonatkozásban nincs mérlegelési joga, hogy az állami vállalat operativ kezelése során szerzett jogának érvényesítésétől eltekintsen, ilyen jogról lemondjon, illetve hogy ingyenes előnyt juttasson. Ha kivételesen ezt meg is teheti, erre nem a saját mérlegelése alapján van lehetősége, hanem azért, mert a vállalat rendeltetése — a szóban levő kivételes körben — a lemondást vagy az ingyenes juttatást indokolttá teszi, ami nem mérlegelési, hanem ténykérdés.

3. A jogérvényesítési kötelesség a munkajogban

A jogérvényesítési kötelesség a vállalat munkajogi viszonyaiban is irányadó. A vállalatnak a dolgozóval szemben fennálló vagyoni jogait is érvényesítenie kell és a joglemondás, illetve az ingyenes juttatás a vállalat számára általában a munkaviszonyban is tilos. Az operativ kezelésnek, mint kötelezettségek összességének a szemlélete mellett meggyőzően támasztják ezt alá kogens munkajogi részletrendelkezések is. Így a Mt. 153. § (2) bek. *c)* pontja szerint bűntettet követ el az, aki a dolgozót megillető munkabérnél — ideértve egyéb járandóságát is — szándékosan kevesebbet vagy többet fizet ki. A Mt. 65. § (1) bekezdése szerint a dolgozó hibájából eredő teljesen selejtes termékért munkabér egyáltalán nem, részlegesen selejtes termékért pedig csak csökkentett mértékben jár. Kogens szabályok állapítják meg azt is, hogy pl. mennyi fizetett szabadság jár a dolgozónak, annál tehát nemcsak kevesebbet, de többet sem szabad kiadni.

Míg azonban a polgári jogviszonyokban csak szűk kivétel, hogy a vállalat rendeltetése indokolja a követelésről a lemondást vagy az ingyenes juttatást, és az ilyen kivételeket sem utalja semmiféle jogszabály az igazgató kizárólagos mérlegelésére, a munka jogviszonyai között a hasonló kivételek köre sokkal szélesebb. Ezt jellemzően tanúsítja, hogy az Mt.-ben számos (az általános tilalommal szemben kifejezetten megengedő) szabály intézményesen utalja egyes kérdésekben a joglemondást vagy az ingyenes juttatást az igazgato kizárólagos mérlegelésére. Ez nem lehet meglepő, hiszen a vagyoni viszonyokat szabályozó polgári joggal szemben — ahol a visszterhesség a vállalat rendeltetésénél fogva alig tűr kivételt — a munkaviszony oldalárol a vállalat rendeltetésszerű működésének előmozdításához rendszeresen szükség van bizonyos jogokról a lemondás, illetve az ingyenes juttatás lehetőségére: a munkának a dolgozók kiválasztása és nevelése útján való megszervezését enélkül nem lehetne kielégítően biztosítani. Ezért kell lehetővé tennie a törvénynek pl. a jutalmazást (Mt. 126. §) vagy pl. a segélyezést (Mt. 79. §), ezek kifejezetten ingyenes juttatások és a dolgozó nevelését szolgálják. Ezért nyújt módot a törvény pl. arra is, hogy az igazgató felmenthesse a dolgozót a felmondási idő alatt a munka teljesítése alól (Mt. 31. § (3) bek.): ez — a munkabér változatlan kifizetése mellett — lemondás a dolgozó munkájának igénybevételéről. Bizonyos fokig vagyoni jogokról teszi lehetővé a lemondást az igazgató számára az előleg nyújtását biztosító rendelkezés (Mt. 80. §), továbbá a fizetésnélküli szabadság engedélyezésének joga (Mt. 57. §). Végeredményben ingyenes juttatást tesz lehetővé a rendkívüli szabadság engedélyezése is, bár erre nem az igazgató, hanem a miniszter jogosult (Mt. 56. §).

4. A kártérítés mérséklése a munkajogban

A munkajogi mérlegelés középpontjában álló elvek a jogérvényesítési kötelességet a munkajogban nemcsak a polgári jogtól eltérő megvilágításba helyezik, de segítségükkel oldotta meg a gyakorlat

---

tozik. Ismeretes, hogy az állami nyereménysorsolás vesztesei között vigaszdíj gyanánt különböző nagyobb nyereménytárgyakat (még gépkocsikat is) szoktak kisorsolni. Ha valaki az így meghirdetett vigaszdíjsorsoláson egy gépkocsit nyer, de később a vállalat értesíti, hogy tévedésből több gépkocsit sorsoltak ki, mint amennyi a vállalat pénzügyi terve szerint rendelkezésre állott volna, ennek a tévedésnek a következtében az ingyenesen kapott gépkocsira vonatkozó jogait — úgy vélem — nem veszítheti el. A nevezett ugyanis jóhiszemű volt abban a vonatkozásban is, hogy a vállalat rendeltetése a hasonló ingyenes juttatásokat megengedi, azt pedig nem tudhatta, hogy a vállalat pénzügyi tervezése során tévedés történt, és a vállalat több gépkocsit sorsolt ki, mint amennyire az erre biztosított keretből jutott volna. A bútort vásárló házaspár példájában viszont a házaspárt nem lehet jóhiszeműnek tekinteni, mert tudnia kellett volna azt a köztudomású körülményt, hogy az állami áruház a vevők számára nem nyújthat segélyt.

[12] *Liepecker—Skundin* „A polgári jog néhány kérdése" c. munkájukban azt állítják, hogy az állami vállalat jogképessége nem elvont, hanem konkrét, azaz bizonyos konkrét feladatok által meghatározott. Ebből következik, hogy ez a jogképesség nem állandó, hanem az illetékes szervek által megadott tervfeladat ezt a képességet bővítheti és szűkítheti. (Átvettem V. Knapp már idézett munkájából 224. old.) Ez a figyelemre méltó felfogás álláspontunkat annyiban alátámasztja, hogy ha a vállalat rendeltetése a joglemondást vagy az ingyenes juttatást kivételként indokolttá teszi: ehhez — a Liepecker—Skundin-féle elmélet szerint — a jogképessége is meg kell, hogy legyen.

— értelmezés útján — azt a kérdést is hogy az igazgató mérsékelheti-e a vállalatnak a dolgozóval szemben fennálló kártérítési követelését. A tételes szabályozás a polgári jogi felelősséggel szemben a munkajogban a dolgozó korlátozott anyagi felelősségét teszi főszabállyá (Mt. V. 191. § (1)—(2) bek.) és a teljes anyagi felelősséget csak kivételként, bűncselekménnyel okozott kár, illetőleg szándékos károkozás esetén (Mt. V. 191. § (3)—(4) bek.) állapítja meg. Hallgat azonban arról, hogy az igazgató a jogszabályban megjelölt teljes, illetve korlátozott mértékben köteles-e megállapítani a dolgozók kártérítési kötelezettségét, vagy pedig azt — indokolt esetben — alacsonyabb mértékben is megszabhatja-e.[13] Ha pusztán a jogérvényesítés általános kötelezettségét tartanánk szem előtt, akkor ebben a kérdésében vita nem is merülhetne fel. De a munkajogi anyagi felelősség korlátozott voltából is nyilvánvaló, hogy a munkajogban a kártérítés célja elsődlegesen a prevenció és csak másodlagosan a reparáció. A kártérítésre való kötelezés alapgondolata a további károkozás nevelés útján való megelőzése. Ennek az elvnek az érvényesítése bizonyos feltételek mellett gyakran szükségessé teheti a kártérítés összegének mérséklését, különösen akkor, ha a dolgozó a jogszabály alapján egyébként teljes anyagi felelősséggel tartoznék. Ha a kártérítés összege túlságosan magas, ez a nevelő célzattal ellentétes, romboló hatást válthat ki. Ilyen esetben nem lehet elzárni az igazgatót attól, hogy az összes körülmények által indokolt esetben a kár összegére, a felróhatóság fokára, a dolgozó családi és szociális, továbbá vagyoni viszonyaira és végül, de nem utolsósorban a dolgozó munkájára figyelemmel a kiszabandó kártérítés összegét megfelelően leszállítsa.[14] Mindenesetre azonban kívánatos lenne e kérdés jogszabályi rendezése, mert ez megnyugtatóbb, mint e komoly fontosságú kérdésben a pusztán értelmezés alapján követett gyakorlat.

Az igazgató mérséklési jogával kapcsolatban az a további kérdés is felmerül, hogy a mérséklés kizárólag az igazgató mérlegelésére tartozó kérdés-e, vagy pedig — a dolgozó panaszára, illetve keresetére — az egyeztető bizottság, illetve a bíróság is mérsékelheti-e a kártérítés összegét. Nézetem szerint igen. Úgy vélem, ebben a kérdésben a Polgári Törvénykönyv 1957. évi tervezete 309. § (3) bekezdésének hasonlatosságára kell eljárni. Eszerint szerződésen kívüli károkozás esetén — hatályos jogunkkal egyezően — a bíróság a kárért egyébként felelős személyt rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetében a felelősség alól részben vagy egészben mentesítheti. A bíróság természetesen az eset elbírálása során elsősorban a károkozás körülményeit és a dolgozó vagyoni és szociális viszonyait vizsgálja; a dolgozó munkájának, a vállalatnál betöltött helyzetének a megítélésében már nagymértékben a vállalat adataira és a vállalatnak a dolgozó munkájáról alkotott felfogására kell, hogy támaszkodjék. Igy tehát a bírói és az igazgatói mérséklés között a dolog természeténél fogva van bizonyos árnyalati különbség. Elképzelhető pl., hogy a vállalat igazgatója a magasösszegű kártérítést nemcsak a károkozás felróhatóságának alacsony fokára tekintettel, hanem főként azért mérsékli, mert ennek révén kívánja fenntartani a kiváló szakmunkás munkakedvét. Ez a motívum a bírói mérlegelés során önállóan rendszerint nem érvényesülhet, hiszen a hasonló kérdések mérlegelésére elsősorban a vállalat igazgatója hivatott.

Fentebb azt a megállapítást tettük, hogy a jogérvényesítési kötelesség elmulasztása, illetőleg a vállalat rendeltetésébe ütköző joglemondás a kedvezményezett javára sem hatályosul. A dolgozóval szemben fennálló kártérítési követelés mérséklésének intézménye a vállalat rendeltetésével összhangban áll, ezért — ilyen mérséklés esetén — a különbözetet a dolgozótól többé követelni nem lehet. Kivétel ismét csak a joggal való visszaélés, tehát az olyan eset, amikor az igazgató a mérséklést az annak alapjául szolgáló célkitűzésekkel össze nem férő módon gyakorolja. (Pl. a kisösszegű kártérítési követelést mérsékli, jóllehet a dolgozónak jelentős jövedelme és vagyona van és a mérséklést a károkozás körülményei sem támasztják alá.) Az igazgató természetesen köteles számot adni a felügyeleti szervnek a mérséklés indokairól és — a vállalat vezetésének körében — a téves mérséklésért akkor is felelősséggel tartozik, ha az elengedett részkövetelést a dolgozóval szemben már nem lehet érvényesíteni.

V. Feladati jogosultság

E tanulmány célja az állami vállalat igazgatójának mérlegelési jogkörében mutatkozó munkajogi sajátosságok vizsgálata volt. E cél érdekében a tanulmány első részében mindemellett kiindulásként foglalkoznom kellett a jogi mérlegelés általános vonásaival is. Csak ezután térhettem rá a kizárólagos igazgatói mérlegelés, majd a közvetlenül felülvizsgálható igazgatói mérlegelés munkajogi sajátosságainak tanulmányozására. Ennek során — éppen az eltérések kiemelése érdekében — azt a módszert követtem, hogy összehasonlítást tettem az igazgató polgári jogi mérlegelése, illetőleg az államigazgatási hatóság mérlegelése és az igazgató munkajogi mérlegelési jogköre között. Végezetül a jogérvényesítési kötelesség elemzése során ugyanilyen módszert követtem.

Befejezésként legyen szabad a tanulmány címe folytán a szerzőre kötelező és a munkajogi sajátosságokat kutató szemléletet félretéve ismét az általános jellegű vizsgálódás útjára lépnem. Ott

[13] A jogszabály szóhasználata szerint a dolgozó havi alapbérének megfelelő hányada, illetve a teljes kár „erejéig felel"; egyedül ebből nem tűnik ki, hogy a jogalkotó szándéka szerint a megjelölt hányad, illetve a teljes kár erejéig kötelező-e a felelősségrevonása vagy nem.

[14] Még a 14/1956. (V. 30.) M. T. sz. rendelet szerinti módosítás előtt írt, már hivatkozott tanulmányomban hasonló megállapítást tettem, mégis azzal, hogy a mérsékléshez a miniszter, illetve a miniszter által kijelölt szerv hozzájárulása szükséges. Az új szabályozás után kialakult gyakorlat — az igazgatói önállóság elvének fokozott kibontakozása nyomán — az engedélyezést általában nem kívánja meg.

kívánom ezt folytatni, ahol a korábbiakban abbahagytam, nevezetesen, hogy a vállalati igazgató mérlegelése közbülső helyet foglal el a szerződő magánszemély teljesen kötetlen mérlegelése és a hatósági mérlegelés között. A szerződő fél kötetlen mérlegelése a hagyományos polgári jogi helyzeteknek felel meg, amelyek között a leggyakoribb és a legjellemzőbb az alanyi jogosultság helyzete. Fejtegetéseink befejezéseként még hátra van az igazgató mérlegelésének elhatárolása az alanyi jogtól. Ezt — az olvasótól elnyerni remélt felhatalmazás alapján — már a munkajogtól függetlenül kívánom megvilágítani, mert megítélésem szerint az igazgatónak mind munkajogi, mind polgári jogi mérlegelési jogkörét közös jegyek választják el az alanyi jog fogalmától.

Az operatív kezelés fogalmából vezettük le az állami vállalat jogérvényesítési kötelezettségét. Az operatív kezelésnek — Viktor Knapp nyomán — kötelezettségek összességeként való szemlélete azonban nemcsak a jogok érvényesítésének, hanem még általánosabban: a jogok gyakorlásának kötelező voltára is utal. Azok a jogosítványok, amelyeket a tárgyi jog a vállalat számára biztosít, kivétel nélkül a vállalat rendeltetését szolgálják. E jogokkal tehát a vállalat, illetőleg az igazgató — éppen a vállalat rendeltetésének betöltése érdekében — élni is köteles. Ez a kötelezettség azokra a jogokra is kiterjed, amelyek az igazgatói mérlegelés körébe tartoznak. Ebben a vonatkozásban nincs különbség vagyoni vagy nem-vagyoni munkajogviszonyból vagy polgári jogi viszonyból származó jog között. Erre utal egyébként az a korábbiakban tett megállapításunk is, hogy az igazgató mérlegelése kötött: kötelessége a lehetséges változatok közül a tartalmilag leghelyesebb döntés. Legyen szabad mindezt néhány példával megvilágítanom.

Az igazgatónak kötelessége, hogy jutalmazzon, ha a vállalat eredményei ezt indokolttá teszik, és hogy azt jutalmazza, aki erre leginkább rászolgált. Ez — mint említettem — a polgári jogviszonyból származó vagyoni jog vonatkozásában is így van: ha pl. az igazgató adott esetben gazdaságosabbnak látja a követelés leírását, mint az érvényesítését, ez egyúttal kötelessége is. Indokolt esetben kötelessége a nem-vagyoni természetű jog gyakorlása is. Ha például azt észleli, hogy a bérelszámoló osztály csökkent létszámmal is meg tudja oldani a feladatait, jobb megoldás hiányában köteles felmondási jogával élni és ennek kapcsán annak a dolgozónak a munkaviszonyát kell megszüntetnie, akinek a kiválása a vállalat kötelékéből az összes körülmények figyelembevételével a legindokoltabb. Fegyelmi vétség esetében is nemcsak joga, hanem kötelessége a nevelés céljait leginkább kielégítő fegyelmi büntetés kiválasztása.

A vállalat jogát a magánszemély jogától, az igazgató mérlegelését a magánszemély mérlegelésétől az különbözteti meg, hogy az említett esetekben a jog egybeesik a kötelességgel.

Az alanyi jog — Bratusz általánosan elfogadott nézete szerint — valamely személy *lehetséges* magatartásának a törvény által elismert, meghatározott mértéke. Az alanyi jognak tehát lényeges eleme a lehetőség; az alanyi jog gyakorlása vagy nem-gyakorlása a jogosulton múlik.[15] Eszerint az alanyi jog gyakorlása a jogosult *kötetlen* mérlegelésére tartozó kérdés. Ebben a szemléletben a vállalat jogai nem alanyi jogok. Az a körülmény, hogy a vállalat igazgatójának mérlegelési jogköre kötött, a mérlegelés tárgyát alkotó vállalati jogok gyakorlását is kötötté teszi.

Van ebben a vonatkozásban bizonyos formai hasonlóság az állam és az állami vállalat, valamint a polgári jogban a megbízó és a megbízott viszonya között. A megbízást is a megbízó utasításai szerint és érdekének megfelelően kell teljesíteni és az állami vállalat is az állam (a felügyeleti szerv) utasításainak és érdekének megfelelően kell hogy működjék. Amikor a megbízott a megbízás teljesítése során saját nevében (de a megbízó javára) harmadik személlyel szemben jogot szerez, és ezt a jogot a megbízási szerződés értelmében a harmadik személlyel szemben érvényesíti vagy gyakorolja: ez a ténykedés a harmadik személlyel szemben joga, a megbízó irányában pedig a szerződésből folyó kötelessége.

Míg azonban ez a sajátságos helyzet a polgári jogviszonyoknak csak egyik eseti konfigurációja, addig az állami vállalat jogviszonyaiban ez a helyzet a tipikus. A vállalat jogszerű és tartalmilag helyes aktusának megvalósítása rendszerint egyúttal kötelessége is a vállalatnak. A vállalat jogosultságát — az alanyi jogtól való elkülönítés végett — legjellemzőbben talán *„feladati jogosultságnak"* lehetne nevezni. Ez kifejezi, hogy a jog a vállalat rendeltetésének megvalósítását szolgálja, és gyakorlása egyúttal a vállalat feladata is.

A vállalatnak ilyen feladati jogosultságát alkotják egyebek között mindazok a jogosítványok, amelyeket a jogszabály az igazgató mérlegelésére utal. E feladati jogosultságok mindemellett nem érik el a hatósági jogkör kötöttségének fokát, mivel ez már a vállalatnak az önálló gazdaságos elszámolás elvéből fakadó működésével kerülne ellentétbe. Ezért mutatkozik szükségesnek ezt a vállalati jogosultságot az alanyi jog és a hatósági jogkör között elhelyeznünk és számára megkülönböztető nevet adnunk.

Kertész István

[15] Ld.: *Világhy Miklós* „Polgári jog" c. egyetemi jegyzetét, Bp., 1955. 228—229. old.

SZEMLE

Jog — norma — valóság

(Horváth Barna: „Field Law and Law Field" c. tanulmányának margójára.)

John Steinbeck filozófus kínai regényalakjának, Lee-nek szavaira kellett gondolnunk Horváth Barna legújabb tanulmánya[1] olvasásakor: „... a legtöbb ember azt látja, aminek a látására felkészült." Horváth ugyanis kísérletet tett arra, hogy több évtizede folytatott sikertelen törekvéseit az újkanti jogelmélet két szembenállóként felfogott kategóriájának (a norma és a valóság) összeegyeztetésére a fizikai idealizmus érveivel koronázza. Moór Gyula által annak idején „panoptikus"-nak bélyegzett jogelmélete így új elemmel bővült. Ismeretes, hogy a legújabbkori fizika egyes képviselői a felfedezett jelenségeket filozófiailag félremagyarázva, „eltüntették" a tudattól függetlenül létező, objektív törvények által uralt fizikai valóságot. A fizika újabb eredményei szerintük bizonyítják, hogy az okozatosság, a determinizmus a természetben végső soron nem érvényesül, sőt nincs is a szubjektumtól független valóság. A valóság ilyen új „tudományos" felfogását állítja most csatasorba Horváth Barna, hogy a norma és a valóság mesterséges, formállogikai ellentétét, ha kell a valóság feláldozásával megoldja, s így Maxwell mezősémája nyomán a jog ún. „mező"-fogalmát megalkossa.

Mit látott meg elsősorban Horváth a fizikai idealizmus filozófiailag sok újat nem nyújtó tanításában? Azt, aminek a látására eddigi tudományos felfogása, szélsőséges idealista világnézete „felkészítette": nincs okozatosság a természetben sem, így a fizikai, a társadalmi és a jogi „valóság" — mint az egységes „mező" részei — egy szintre állíthatók. A fizikai idealizmus ez érvének természettudományos és filozófiai kritika nélküli elfogadása tehát az ez idő szerinti befejező láncszeme Horváth sok nézet kritika nélküli beolvasztásából alkotott jogelméletének. (Saját felfogása szerint egyébként szinoptikus jogelméletétől egyenes az út a jog „mező"-elméletéig.[2])

Ezt az új jogelméletet azonban nem könnyű megérteni. Egyik bírálója, Jean Haesaert belga jogfilozófus (akivel pedig Horváth egyetérteni szándékozott) Horváth elméletének summázása után, talán elfojtott mosollyal is, kérdi: jól értettük? Becsületesen bevallja, hogy ő csak lexikonból ismeri a Horváth által oly nagyvonalúan kezelt fizikai elméleteket: Maxwell, Plank, Einstein teóriáit, így nem követheti őt ezen a tetszetősnek látszó úton.[3] Vajon elvárható-e a jogásztól — kérdezzük mi is —, hogy egy jogfilozófiai elmélet megértése érdekében az atomok, az elektronok, a mágneses és egyéb mezők matematikai egyenletektől uralt világába botladozzon? Nem hisszük, hogy szükség lenne rá. Horváth Barna ugyanis kritika nélkül fogadta el a fizikai idealizmus neki tetsző elméleteit. Nemcsak természettudományos kritika nélkül, ami valóban nem várható el tőle, de filozófiai kritika nélkül is. Idézi Einsteint: a valóság fogalma megváltozott! — s jogelméletet épít rá. Mély természettudományos képzettség hiánya tehát nem akadályozza a marxista jogászt Horváth jogelméletének megértésében. Ennek az elméletnek az alapkövét a marxista — s nemcsak a marxista — filozófia már kilódította a helyéről. A fizikai idealizmus „korszakalkotó" felfedezései ellen harcolva, a marxista filozófia már bebizonyította, hogy az atomfizika által újonnan felfedezett jelenségek nem érintik a tudattól független objektív valóság létét, a mechanikus okság elavult felfogásának cáfolata nem dönti meg az okság dialektikus, a modern természettudományok eredményeivel egyező felfogását, a mikrofizika világát is objektív törvények uralják stb. Nem lehet itt célunk a fizikai idealizmus bírálata, az érdeklődő olvasó bőven talál erre magyar nyelvű anyagot is,[4] lássuk inkább mit épített Horváth a fizikai idealizmus érveire.

A jogelmélet — mondja — eddig olyan ellentétekkel foglalkozott, mint a tény és a norma, a van és a kell, természetjog és pozitív jog, valóság és érték. Ezek az ellentétek azonban a fizikából fakadó mechanikus okozati gondolkodásból keletkeztek, s — mert a fizika ezen a gondolkodásmódon már túljutott s a mezőelmélettel operál — a jogtudomány is feloldhatja ezeket az ellentéteket a „jogi mező" síkján. Akadt Horváth bírálói közül egy, aki hajlandó ezt a bölcselkedést — Horváth egy-egy megtorpanását komolyan véve — csupán a fizikából vett fogalmak analogikus használatának tulajdonítani,[5] azonban végeredményben nem erről van szó. Mivel Horváth nem volt hajlandó (vagy nem képes) a jog fogalmát, a jogi jelenségeket a valóságnak megfelelően megérteni, a jogi normát és a természeti törvényt helyezi egy szintre, úgy hogy az utóbbi objektív és kauzális jellegét tagadja, s pusztán matematikai egyenletként fogja fel őket. Nem a miért a fontos — mondja —, hanem a hogyan. A természeti törvényeket, a modern fizikára hivatkozva, a statisztikai valószínűséggel helyettesíti. Horváth tehát a fizikai idealizmus segítségével régi problémáját próbálja új módon exponálni, és amit egykor (ti. a jogot) „tárgyában hasadt gondolati képzetnek" tekintett,[6] amelyet csak az alanyi szemlélet foglal egybe, és amelytől — „jogszociológiai" gondolkodással — a társadalmi létet is megtagadta, most az egész valóság feláldozása útján hozza összhangba fizikai világgal, a társadalommal és a gondolkodással. Ez újonnan kifejtett elméletének magja, amely azonban annyira szerteágazó és rendszertelen, hogy problémáit csak részletesebb kifejtéssel, s egy kis elmélettörténeti áttekintés után tárgyalhatjuk.

A modern jogi gondolkodás alapvető problémája — amely minden újabb polgári jogelméleti irányban fellelhető — a kell és a van logikai ellentéte. Ez a formállogikai ellentét a jogi gondolkodás területén végeredményben ahhoz a valóságos ellentéthez kapcsolódik, amely a jogszabály és a gyakorlat ellentétes voltában jellemezte a XIX. század vége és a XX. század első évtizedeinek jogi jelenségeit. Ekkor ugyanis a szabad versenyen alapuló tőkés társadalomban megjelentek és uralko-

[1] *Horváth* Barna: Field Law and Law Field. Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. Band. VIII. 1957. 45—81. old.

[2] Uo. 58—59. old.

[3] *Haesaert*, Jean: La réalité physique selon C. Maxwell et la théorie du droit. — Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. XLV/1. 1959. 85—86. old.

[4] Mint átfogó jellegű tanulmányokra utalunk *Fogarasi* Béla Logika c. könyve (különösen 4. kiadása) Függelékében közölt munkáira.

[5] *Lahtinen*, Osvi: Zu Barna Horváth, Field Law and Law Field. ARSP. XLV/1. 1959. 83. old.

[6] *Horváth* Barna: Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und Geschichtslehre des Rechts. Berlin—Grunewald 1934. 61. old.

dóvá váltak a monopoltőkés társadalmi viszonyok. E társadalmi viszonyok még a szabadverseny kapitalista társadalmában keletkezett jogi elvek és jogszabályok alatt fejlődtek ki, de már igényelték a számukra megfelelő jogi szabályozást. Így — mert a jogalkotás általában lassabban változik, s az uralkodó osztály ideológiájában, különösen az állammal és a joggal kapcsolatban, ragaszkodik az uralomrajutásakor „a jognak" és „az igazságnak" kinyilvánított nézeteihez — az új társadalmi viszonyok általában a joggyakorlat útján törtek be a jog életébe. A jogszabályok és a jog valósága között így ellentét mutatkozott. Ez az ellentét a jogelméletben több formában is kifejeződött, s egyik megnyilvánulása a valóság és az érték Kantnál már jelentkező ellentétét középpontba állító újkanti filozófiához csatlakozó jogelmélet, amely a jog, és tegyük hozzá: a társadalom világát, mint értékvilágot, a célok világát elválasztotta a természettől, a kauzalitás által uralt valóságtól.

A valóság és az érték, a van és a kell ily módon felállított ellentétét a polgári jogelmélet megpróbálta feloldani. De — bár a monopoltőkés viszonyok uralkodóvá váltak a jogi jelenségek területén is — a formális logika korlátait átlépni nem tudó polgári jogelmélet, mert ez ellentét mesterséges, formális, lényegében tartalmatlan voltát felismerni nem tudta, megoldási kísérleteiben is csak erőltetett konstrukciókig juthatott el. A monopoltőkés társadalom valósága, s a polgárság haladó időszakában megjelent erkölcsi és jogi elvei között valóban egyre szélesedő szakadék tátong, ennek a szakadéknak az alapja azonban a tőkés társadalom bomlása, amely kibékíthetetlen ellentétekben nyilatkozik meg, egyebek között az erkölcsi elvek és a tényleges emberi magatartás közötti ellentétben is. Az újkanti filozófia és jogfilozófia által felállított ellentétpár azonban, ebben az elméletben az okozati objektív törvények által uralt természeti valóság, és a normákban kifejeződő értékek világa, a társadalom közötti ellentétet jelenti. Ennek az elméletnek alapvető tévedése, amely minden ilyen alapból kiinduló megoldást eleve sikertelenné tesz az, hogy nem ismeri el, miszerint a társadalom fejlődését is objektív törvények irányítják. Felfogásuk szerint a társadalomban nincs más törvényszerűség, mint a normák: az erkölcsi, jogi stb. normák, amelyek nem áthághatatlanok, nem az okozatosság elve szerint irányítják a társadalmat, hanem mint értékek, mint célok. Világosan kitűnik ez Hans Kelsen következő kifejezéséből: „Az emberi viselkedést szabályozó és társadalmat alkotó normarendszer eszméje, mint a természeti törvényektől teljesen különböző rend . . ."[7] Röviden: a természeti valóságot az okozatosság alapján az objektív törvények, a társadalmat a normák határozzák meg. A természeti törvény van, azt nem lehet megsérteni, a társadalomban viszont a norma csak kell jelleggel bír. Hiányzik tehát annak felismerése, hogy a társadalom is objektív törvények által van meghatározva, és az így meghatározott társadalom terméke egyebek között a társadalomban élő norma is. A társadalom objektív törvényeinek felismerése azonban egyenlő lenne a társadalmi fejlődés objektív jellegének elismerésével, eddig viszont csak nagyon kevés polgári tudós jutott el. A társadalmi fejlődés objektív törvényeinek a polgári tudósok által való elismerését ugyanis megnehezítik a monopoltőkés társadalom bomlásának felszíni, anarchikus jelenségei, másrészt az az osztálykötöttség, amely még a legelvontabb gondolkodásnak is korlátja.

A „van" és a „kell" világának, a természetnek és a társadalomnak konstruált ellentétét tehát további hamis konstrukcióval próbálják feloldani. A társadalom objektív törvényeinek elismerése helyett a természet törvényeitől is megtagadják az objektivitást, a természeti törvényeknek is „kell" jelleget, valószínűségi érvényességet tulajdonítanak (fizikai idealizmus), s a polgári jogtudomány — legújjabban Horváth Barna elméletével — ezen a módon, a valóság megerőszakolásával igyekszik a világot a polgári jogtudományban elfogadott gondolati konstrukciókhoz idomítani.

Horváth Barna azonban nem taposs járatlan utakon. Az idealista filozófia már jóval a fizikai idealizmus által szolgáltatott érvek előtt megkísérelte megfosztani objektív jellegétől a természeti valóságot is. Tagadta az okozatosság objektivitását, és mint Kant, csak az emberi gondolkodás által a valóságba vetített rendezési elvnek tekintette. Horváth hivatkozik is Kantra, ahogyan hivatkozik Kelsenre is, mint aki a valóság és a norma világának ellentétét az általa megkísérelt úton kívánta feloldani.[8] Kelsennél valóban találunk ilyen kísérletet, amelyet — mert problémánkkal szoros összefüggésben van — érdemes röviden áttekinteni. Kelsen e tárgyban adott fejtegetéseit a következőkkel zárja: „Nincs többé lényeges különbség a természeti és társadalmi törvények között, ti. azon törvények között, melyek a természetet, és amelyek a társadalmat határozzák meg, ha a természeti törvény elhagyja az abszolut szükségszerűség igényét és megelégszik a statisztikai valószínűség állításával".[9] Kelsen ezt a megállapítást olyan gondolatmenet végén teszi, amelynek kezdőpontja szerint a természeti törvényt jellemző oksági kapcsolat mítikus eredetű, a bűn és bűnhődés képzetpár átalakulása révén jött létre. (A bűnt a primitív felfogás szerint szükségképpen követi a bűnhődés.) A korai görög filozófiában — írja — éppúgy, mint a primitív ember mitikus gondolkodásában a természetet a társadalom analógiájával magyarázták. A természet univerzális törvényének eszméje kezdetben csak az állami jognak a kozmoszba való vetítése volt, csak később szabadult meg prototípusától és tett szert független jelentésre. Az állam törvénye, a norma egyik részről és a természet törvénye, a kauzalitás törvénye a másik részről így teljesen különböző fogalmak lettek. Mindez akkor történt meg, midőn a természettudomány a mítosztól megszabadult.[10] Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy Kelsen bizonyos céllal létesített — mint egyik magyar bírálója megjegyezte, erősen túlhangsúlyozott[11] — kapcsolatot a mitikus képzetek és a tudományos törvényfogalom között. Ezt a célt fejezi ki az a — ha feltételes módban is írt — következtetése, amelyet fentebb már idéztünk. A természettudomány fejlődése megszabadította ugyan a természeti törvény fogalmát attól a normativ jellegzetességtől, amely a jogi törvényeknek (s ez Kelsennél azonos a társadalom tör-

[7] *Kelsen*, Hans: Society and Nature. A Sociological Inquiry. London 1946. 265. old.

[8] *Horváth:* Field Law and Law Field.. 67. old.

[9] *Kelsen:* i. m. 26. old.

[10] Uo. 233. old.

[11] *Nádor* György: A természettörvény fogalmának kialakulása. Bp. 1957. 17. old

vényeivel) a természetbe való vetítésével óhatatlanul vele járt, de a tudomány fejlődése nem állott meg, s ennek a következménye a természeti törvény normativ jellege is lehet, amely végül is megszünteti a természet és a társadalom dualizmusát, amelyet a valóság és az ideológia fogalma helyettesíthet.[12]

Ezen a ponton békíti össze Horváth Barna a maga szinoptikus (valóságot és értéket egybenéző) jogelméletét a Kelsen által megjósolt törvény- és normafogalommal. Ez a kiindulópont egyúttal arra is alkalmat ad Horváthnak, hogy a szokásos módon félreértve, a marxizmus valóság- és ideológiafogalmával polemizáljon. Horváth mindenekelőtt igazat ad Kelsennek, hogy a jog nem lehet ideológia, mert hiszen nem gondolati, hanem akarati jellegű (lángeszű érv — mondja).[13] Ha akarati jellegű, tehát erkölcsi tartalma van, akkor nem lehet a valóság tükröződése sem. A helyzet éppen fordított — állítja —, a jogot, mint normát a valóság tükrözi vissza, tehát valódi s nem nominális vagy hipotetikus norma[14]. Ugyanezt állította Kelsen is a kommunista jogelméletről szóló könyvében[15], s Horváth — aki a kelseni gondolatoktól való minden függősége ellenére — görcsösen ragaszkodik a pártatlanság látszatához a marxizmus és a tiszta jogtan vitájában — igyekszik valami újat is adni a kelseni megállapításhoz: A jog tehát sem norma — mondja —, sem tény, de mindkettő. Precízebben, lehet a norma mindig változó hatása a tényre.[16]

Horváth azonban éppúgy félremagyarázza a marxizmus ideológia és valóság fogalmát, mint Kelsen. Kelsennek a Communist Theory of Law c. művében adott fejtegetései annyira meggyőzhették, hogy — a hivatkozásokból és a gondolatmenet azonosságából kitűnően — nem is érezte szükségét annak, hogy közvetlenül a marxizmushoz forduljon annak megértése céljából. Így azután ebben a tekintetben Kelsenhez képest nem sok újat tud adni. Kelsen ferdítéseit a valóság és az ideológia tekintetében a magyar jogtudomány már megbírálta[17], így az ideológia s a valóság kérdését csak annyiban érintjük, amennyiben ez a továbbiak megértéséhez szükséges. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy Horváth — mint Kelsen is — a marxizmus társadalmi értelemben vett valóságfogalmán csak a termelési viszonyokat érti: az ideológiának a valóságot kell tükröznie — s szűkebb értelemben hamisan, mint egy torzító tükörnek.[18] Az ideológiában csak a társadalmi tudatot látja, amelynek meghatározottságát azonban nem hajlandó elismerni. Ezután természetes, hogy a marxizmus társadalmi vagy jogi valóság kifejezését (a valóságot itt objektív törvények uralta valóságként értve) annál is inkább elveti, mert — mint mondja — minduntalan ideológiai lesz.[19] Az ideológia pedig — ebben a ferde felfogásban — a szűken vett gondolat. Az eddig vázoltakból is világos, hogy Horváth Barna az alap és felépítmény marxista viszonyát alapjaiban meghamisítva, a valóság és az ideológia viszonyaként fogja fel. A marxizmus a társadalmi valóságon azonban sohasem értette csak az alapot, tehát a társadalom termelési viszonyait. Ha Marx a Politikai Gazdaságtan Bírálatához c. művének előszavában a „reális alap" kifejezést használja, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy csak az alap a realitás, a valóság. Ez a reális alap „amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik *és* amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg...[20] (Kiemelés tőlem. K. K.) De találhatunk még hasonló érveket. A Német Ideológiában pl. a következőket olvassuk: „... meghatározott egyének, akik meghatározott módon termelő tevékenységet fejtenek ki, meghatározott társadalmi és politikai viszonyba lépnek."[21] Az alap és felépítmény viszonyát tehát semmiképpen nem lehet a valóság és az ideológia viszonyaként egymással szembeállítani. Teljesen érthető ez, ha a marzizmus klasszikusainak a valóság és az „elképzelés" viszonyáról vallott nézeteit vesszük szemügyre. „Azok az elképzelések, amelyeket ezek az egyének alkotnak magukban, vagy a természethez való viszonyukról, vagy egymáshoz való viszonyukról, vagy saját természetükről alkotott elképzelések. Világos, hogy mindezekben az esetekben ezek az elképzelések az egyének valóságos viszonyainak és tevékenységének, termelésüknek, érintkezésüknek, társadalmi és politikai szervezetüknek a tudatban megnyilvánuló — valóságos vagy illuzórikus kifejezései."[22] A társadalmi valóság szemmelláthatóan nem szorítkozik a termelési viszonyokra, tehát az alapra, s az ideológiai kifejezést sem használja a marxizmus a valósággal szembenálló szinonímájaként. Az ideológia kifejezés a polgári tudósok — így Kelsennél és Horváthnál is — szótárában eszméket, gondolatokat jelent. A marxizmus ezzel szemben olyan jelenségeket mond ideológiaiaknak, amelyek keletkezésükben átmennek az emberek tudatán, ez a tény azonban nem zárja ki e jelenségeket a valóság köréből. Ezen a módon is valóságos viszonyok, intézmények keletkeznek, amelyeket meg kell különböztetni a rájuk vonatkozó nézetektől, „elképzelésektől." melyek lehetnek a valóságnak megfelelő vagy illuzórikus, tehát hamis nézetek. Egészen más kérdés, hogy a gazdasági alapon a tudat közbenjöttével kialakult intézmények, viszonyok minden esetben helyesen tükrözik-e az alapot. Minden olyan folyamat eredménye, amely emberi tudaton megy keresztül — éppen ez ok miatt — torzult is lehet, de ez semmiképpen sem érinti valóságos voltát. De mert ezek a viszonyok és intézmények visszahatnak az alapra, és a torzulások az objektív folyamattal szemben szubjektívek, történeti perspektívával a torzulások nem életképesek. A jog akarati jellege tehát nem zárja ki ideológiai jellegét — az ideológiai kifejezést a marxizmus szerint értve —, s nem zárja ki valóság-jellegét sem. A jogban megnyilvánuló akaratot végső soron a termelési viszonyok határozzák meg, mint osztályakaratot, de az a tény, hogy ez az akarat emberek tudatán keresztül jut kifejezésre, amelyet alapvető meghatározottságán túl sok más tényező is befolyásol, az osztályakarat esetleg szubjektív torzításokat szenvedhet. Mindebből nyilvánvaló, hogy a társadalmi „van" és a társadalmi „kell" között nem lehet válaszfalat építeni. A társadalmi van, a társadalomban lezajló objektív folyamatok határozzák meg a társadalom normáit, ame-

[12] *Kelsen:* i. m. 266. old.
[13] *Horváth:* Field Law... 45. old.
[14] Uo. 54. old.
[15] *Kelsen*, Hans: The Communist Theory o Law, London 1955. 14—15. old.
[16] *Horváth:* Field Law... 54. old.
[17] *Szabó* Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője. I. évf. 1. sz. 1957. 6—10. old.
[18] *Horváth:* Field Law... 53. old.
[19] Uo. 48. old.
[20] *Marx:* A Politikai gazdaságtan bírálatához. Bp. 1953. 4. old.
[21] *Marx—Engels:* A német ideológia. Bp. 1952. 8. old.
[22] Uo. 9. old.

lyek így a társadalom valóságának részei. A marxista társadalomtudomány azzal, hogy elismeri a társadalom objektív folyamatait, képessé vált arra, hogy a folyamatokat tükröző tudományos törvényeket vagy törvényszerűségeket is felismerje, tehát világos különbséget tegyen az objektív törvények vagy törvényszerűségek s a törvények által objektíve meghatározott, de akarati jellegű normák (pl. jogi normák) között. Így felismeri, hogy nem a jogi normák irányítják a társadalmat — noha ezek sem passzív jellegűek — hanem a társadalom objektív folyamatai határozzák meg a jogi normákat. Ez a felismerés semmivé teszi a „van" és „kell" formállogikai ellentétét is. Ha a jogszabályban megnyilvánuló osztályakarat az objektív fejlődésnek megfelel, akkor ez az emberek magatartásában — ha a kényszerítés közbenjöttével is — érvényesül. Ha ellenben a jogszabály tartalma torzított, s nem felel meg az objektív folyamatoknak, akkor olyan helyzet keletkezik, amelyet hosszú ideig egy társadalom sem képes elviselni, s az emberi magatartás, de maga a jogszabály tartalma is — így vagy úgy, joggyakorlat vagy új jogalkotás útján — módosul. Mindez természetesen folyamat. Így világos, hogy normatív ereje is csak a társadalmi valóságnak van.

Horváth azonban — miután a marxizmust minimálisan szerénytelenséggel, maximálisan pedig tudománytalansággal vádolja, jóllehet nem is ismeri — ellenkező következtetésre jut. A valóság tükrözi a jogot — mondja. Mi tehát a jog Horváth felfogásában? Sajnos erre nem kapunk feleletet. Megelégszik annak megállapításával, hogy a fizikai valóság „új" fogalma, akár akarjuk, akár nem, befolyásolja a jogi gondolkodást. Ezt új gondolkodást kívánja jelezni, mint láttuk, Horváth „mező"-elmélete. Hosszan fejtegeti, hogy minden mezőt, az elektromos, a mágneses mezőt olyan egyenletek útján ismerhetünk meg, amelyek az események statisztikai valószínűségét fejezik ki, tehát nem azonosak a valósággal. A Horváth által konstruált „társadalmi-jogi mező" struktúrája — szerinte — megfelelne Kant felfogásának a „kell"-ről, mint pusztán szabályozó elvről, vagyis olyan elvről, amely rendet visz eszméinkbe, de nem alkotja a tudomány tárgyát. Bizonyos — folytatja —, hogy Kant ma a mező egyenleteit az általuk leírt empirikus mezővel együtt tekintené a tudomány tárgyának." „Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy a jogi valóság a minta (amelyet szokásosan normáknak neveznek) együtt a megfigyelhető, releváns, a mintával összhangban levő vagy attól eltérő magatartással."[23] A mező törvénye a fizikában midőn leírja a jelenséget, egyúttal előíró jellegű is, mint eszméink szabályozó elve, ennek analógiájára: „a jog előíróvá válik, amint szabályozó elv, mihelyt leírja a jelenséget."[24] Mint e néhány mondatból látható, Horváth a jogi normát továbbra is mint a társadalom életét meghatározó „törvényt" fogja fel, hasonlóan a fizikai mező törvényeihez. Így egy lépéssel sem jutott előre, a normákról adott hosszú és meglehetősen zavaros fejtegetései ellenére sem tudta a jogi norma lényegét felfedezni.

Jellemző azonban, hogy Horváth nem kíván, vagy nem képes arra, hogy új elméletéből következtetéseket vonjon le. Annak idején szinoptikus módszerét is korszakalkotó jelentőségűnek tartotta, végül a bírálatok hatására kénytelen-kelletlen beismerésre kényszerült, amely szerint módszerét nem sikerült alkalmazni. A „jogi mezővel" kapcsolatos elmélkedéseiben is eleve nyitva hagyja a hátsó kaput: Ezt írja: „... amennyiben a mechanikus okozatosság még alkalmazható a tényekre, annyiban a normatív értelmezés is alkalmazható a jogra, és csak ahol az előbbi már nem alkalmazható, lehet alkalmazni a mezőfogalmat mind a tényre, mind a jogra."[25] Eltekintve attól, hogy most már igazán nem tudjuk, mit ért Horváth a jog és a tény alatt, miután néhány oldallal fentebb már sikeresen egyesítette őket a „mező" fogalmában, arról sem kapunk felvilágosítást, hogy a normatív értelmezés mégis mi módon képzelhető el az elmondottak után, s hogyan fér össze a „mező" fogalmával, amely mint erre emlékezünk, Horváth megfogalmazásában a minta és mintának megfelelő vagy meg nem felelő magatartások összessége. Tetszetős, de tudományosnak alig értékelhető analógiával természetesen nem lehet a kérdést elintézni, így nem csoda, ha Horváth végül is saját magával szemben is kudarcot vall. „A jog, ha igazunk van — írja — olyan mező, amelynek egyenletei még ismeretlenek, s amely ezért még tökéletlenül van leírva, úgyhogy a mezőfogalom inkább analógia, ha nincs igazunk, ha nincs rend a látható rendetlenségben, akkor vissza kell térni a normatív vagy szinoptikus értelmezéshez."[26] Csodálatra méltó szerénység, de éppoly csodálatra méltó logika! Olyan módszerekhez való visszatérést javasol, amelyet vagy ő is elégtelennek tart, vagy amellyel maga az alkotója (ti. Horváth) sem tudott kezdeni semmit.

Írásunk bevezető soraiban idéztük Steinbeck egyik regényhősének mondását: „a legtöbb ember azt látja, aminek látására felkészült" — s most ismét erre kell emlékeztetnünk. Mit kíván ugyanis bebizonyítani Horváth a mezőfogalom segítségével? Azt, amit ismét csak régóta és szívesen hangoztat: a természetjog és a pozitív jog között nincs különbség. A „jogi mező" törvényei magukba foglalják a közösség pozitív jogát és a természetjogot, úgy, ahogyan azt ugyanaz a közösség felfogja. Sőt, a forradalmi változások idején, amikor az alkotott jog elbukik, s látszólag semmi sincs, csak zavar, a mező törvényei tovább hatnak és éppen a természetjogi doktrinák működnek ilyenkor, ha nem is ezzel a jelleggel mutatkoznak.[27] „Ez azért van így, mert a társadalmi mező... az egyén és az univerzum köré iktatódik. Mindháromnak megvannak a maga mezőtörvényei, amelyeket bizonyos autonómia jellemez, de egy folyamatban egyesülnek. Természetesen ez nem mechanikus egyesülés csupán, perspektivikus vagy szinoptikus, csupán leírása az összetett mezőjelenségnek. Hogy ez milyen sokféleképpen összetett, leginkább abból a tényből látható, hogy a jogi mező maga is egyik aspektusa a társadalmi mezőnek, a gazdasági, háború és béke, hatalom és szabadság, kulturális és egyéb eljárási aspektusai mellett."[28]

Végül kiderül, hogy a mezőfogalom egysége, a háromféle „mező" egysége nem több, mint szinoptikus szemlélet által a gondolatban teremtett egység. Horváth így — ha igaza van, ha nincs, de — visszatér a szinoptikus értelmezéshez. Elmondhatjuk tehát

[23] *Horváth:* Field Law... 61. old.
[24] Uo. 65. old.
[25] Uo. 67. old.
[26] Uo. 68. old.
[27] Uo. 65—66. old.
[28] Uo. 66. old.

hosszan fejtegetett tanulmányáról Thomas Mann szavaival: „Az indoklás mellékes és ürügyjellegű volt, mint a legtöbb indoklás." A fizikai realitás állítólagos megváltozásának jogi szempontból való értékelése (csak leírva is milyen sután hangzik!) semmivel sem vitte közelebb problémája megoldásához. Hiszen, ha a mezőfogalom egysége csupán szinoptikus, akkor a Horváth felfedezése semmivel sem több, mint a primitív ember mitikus képzete, aki szintén csak szemléletében fogta össze a természeti törvényeket és a társadalom szülte magatartási normákat.

„Mint amidőn a sötét földet veriterheli zápor,
Zeus mikor őszi napon legerőszakosabb rohanással
Önti vizét, mert kél haragja és emberek ellen,
Kik jogot elferdítve erővel ítélnek a téren
s isteneket nem félve igazságot tovaűznek."[29]
(Homéros: Illias. Devecseri Gábor fordítása)

Körülbelül ilyen egyetemességgel fogja fel Horváth is a jog uralmát, amely — mint mondja — csak akkor igazi, ha a jog a jogász érzékében ment minden izolációtól, és „mezője" érintkezik a természet és az emberi természet „mezejével", vagyis a mindent átfogó fizikai univerzum és az emberi egyén kis erkölcsi univerzumával.[29] Ebben az értelemben használták a skolasztikusok is a lex aeterna, lex naturalis és a lex humana fogalmát — teszi hozzá. Csak annyit szeretnénk ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a jog uralmának ilyen felfogása, természeti törvényekkel (s az azonos síkon használt természetjoggal), morális szabályokkal való összekapcsolása magát a jognak az uralmát semmisíti meg. A Horváthénál sokkal prózaibb nyelven szólva tehát, a „field law" és a „law field" elmélete szépen tükrözi a monopoltőkés társadalom valóságát. Egyetértünk Horváthtal: Naturam expellas furca tamen usque recurret!

Ennyiben tudnánk polemikusan összefoglalni Horváth Barna legújabb hozzájárulását a polgári jogelmélet szépen burjánzó dzsungeljéhez. Ezt a burjánzást maga a tanulmány is tükrözi. Szerteágazó, egymáshoz alig kapcsolódó fejtegetésekből kellett kihámozni a lényeget. Hogy mégis mi a lényeg, azt maga Horváth is sejteti: „E tanulmány alapvető feltevése, hogy a norma fogalma mint a törvény „specifikus jelentése" a newtoni univerzumra jellemző mechanikus okozatossággal szemben keletkezett. Nem volt szükség rá azelőtt, s nincs szüksége rá azután, hogy a fizikai valóság fogalma Maxwell óta oly radikálisan megváltozott."[30] Úgy hisszük tehát, nem tévedtünk, midőn Horváth fejtegetéseivel elsősorban ezen a ponton vitatkoztunk, s a kevéssé fontos járulékokat jobbára elhanyagoltuk. Bár mindezekhez hozzá kell tennünk Haesaert fenntartását: ha jól értettük...

Még néhány szót talán arról, hogyan fogadta a polgári jogelmélet Horváth Barna koncepcióját a „jogi mezőről". Általánosan elmondhatjuk, eddigi ismertetői és bírálói saját elméletükhöz mérték, s úgy fogadták vagy vetették el érvelését. Osvi Lahtinen (Helsinki) igen jelentősnek tartja ugyan, de gondolkodási sémájának helyességében jó néhány problémára vonatkoztatva már kételkedik. A lényeget pedig, a Sein és a Sollen dualizmusának ily módon való feloldását nem látja meggyőzőnek.[31] Haesaert, akivel pedig Horváth szeretett volna egyetérteni, nem követi őt „ezen az érdekesnek látszó úton".[32] Paulo Dourado de Gusmao (Rio de Janeiro), saját elméletének falai közül kiindulva, úgy találja, hogy Horváth elmélete nem összeegyeztethetetlen az általa e tárgyról vallott nézetekkel.[33] Amint azonban később kiderül, nézetük hasonlósága mindössze abban áll, hogy — mint Horváth — ő sem tekinti a jogot sem normának, sem ténynek, hanem a jog „egy akadály legyőzésének egyik módja, amely társadalmi, imperatív-attributív magatartási norma formájában fejeződik ki".[34] (Ez az elmélet Toynbee angol történetfilozófus tanításához kapcsolódik, aki szerint a civilizáció vagy a kultúra nem más, mint az ember, a társadalom válasza, a különböző kihívásokra.) Végül Ilmar Tammelo (Sydney), aki maga is hajlik elméleteinek a fizikai idealizmus érveivel való megtámogatására,[35] s aki a jogot, az erkölcsöt, az igazságot — Horváth-hoz hasonlóan — elválaszthatatlannak tartja,[36] Horváth ismertetett elméletét örömmel üdvözli.[37] Jellemző módon állítja, hogy a fizikai gondolkodási módban nem oly lényeges az elméleti konstrukciók értelmessége vagy érthetősége, az a fontos, hogy a vizsgált jelenséget magyarázza, képviselje és előrelássa. Ezt a modell-gondolkodást kell a jogászoknak is megtanulni,[38] s ha Horváth szerint a jogi mező egyenletei még ismeretlenek, ő megpróbál utat mutatni, hogyan lehet a modern logika segítségével jobban megformálni s talán jobban megérteni ezeket az egyenleteket a, „jogi mező mezőtörvényeit".[39] S ezután néhány semmitmondó formállogikai konstrukció következik. Úgy hisszük, ezek a konstrukciók fejezik ki leginkább Horváth Barna teóriájának tartalmi ürességét is.

Kulcsár Kálmán

[29] Uo. 66. old.

[30] Uo. 67. old.

[31] *Lahtinen:* i. m. 84. old.

[32] *Haesaert:* i. m. 86. old.

[33] *Dourado De Gusmao*, Paulo: Norme, fait et droit. — ARSP. XLV/1. 1959. 89. old.

[34] Uo. 90. old.

[35] *Tammelo*, Ilmar: Law, Justice and Social Reality. — Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. B. VIII. 1957.

[36] Uo. 375. old.

[37] *Tammelo*, Ilmar: On the logical Structure of the Law Field. — ARSP. XLV/1. 1959. 95. old.

[38] Uo. 96. old.

[39] Uo. 97. old.

A munkajog differenciálódásának kérdése*

I.

Nyilvánvaló, hogy a dolgozók egyes csoportjainak jogi helyzete különböző; a munkajogi normák nem egyformán szabályozzák minden csoport jogviszonyait. A munkaviszony keletkezésének forrása az egyik esetben kinevezés, a másikban szerződés; a pihenéshez való jog egyes csoportoknak hétnapos, másoknak 30 napos, sőt hathetes fizetett szabadságot biztosít; a munkaviszony jogszerű felbontásához az egyik esetben kéthetes, a másik esetben 3 hónapos vagy még hosszabb felmondás szükséges.

A jogalanyok egyes csoportjainak eltérő jogszabályok hatálya alá helyezése nem a munkajog specialitása, más jogágazatokban, így pl. a kereskedelmi jogban, az adóztatásban stb. is megtaláljuk, de az is nyilvánvaló, hogy ez a jelenség legnagyobb terjedelemben mégis a munkajogban fordul elő. Ennek magyarázatát a munkajogban szabályozott társadalmi

* A Panstwo i Prawo lengyel folyóirat 1959. évi 3. számában megjelent cikk kivonatos fordítása. Fordította: *dr. Mihály Béla.*

viszonyok sajátos jellegében kell keresnünk.

A tárgyalt jelenségnek nyilvánvaló volta ellenére távol vagyunk még attól, hogy pontosan ismerjük az egyes csoportok közötti belső kapcsolatokat, sőt magát a vele kapcsolatos egész problémakört is. Bizonyára azért van így, mert a szóban forgó jelenség éppen a munkajog művelőinek, másfelől a társadalompolitikusok és szociológusok érdeklődési körének határszférájába esik, így még a kérdés kutatóinak figyelmét is gyakran elkerüli.

Bizonyos az, hogy az egyes csoportok jogi helyzetének eltérő szabályozása valaminő *oknak* a következménye, és valaminő *célt* szolgál. A jelenségnek tehát nyilván megvan a maga problematikája, amely megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

A tárgyalt jelenséget a munkajog *differenciálódásának* nevezzük. Problémakörének legfontosabb kérdése pedig: *milyen jelenleg és milyennek kell lennie a jövőben a munkajog differenciálódásának.*

Hogy helyes választ találjunk erre a kérdésre, mindenekelőtt pontosan körül kell határolnunk a tárgyalt jelenséget. Első lépésünk tehát az alapfogalmaknak, továbbá megjelenési területüknek és módjának meghatározása, valamint a kutatásukkal kapcsolatos irányelvek kitűzése. E célt tűzte maga elé a jelen dolgozat.

II.

A jogi irodalomban csupán néhány olyan szakíró van, akik felismerik a munkajog differenciálódásának szükségességét. Más szerzők csupán egyéb kérdésekkel kapcsolatban érintik a problémát, vagy megvizsgálják a differenciálódás egyes jelenségeit, de hallgatással mellőzik magát az egész kérdést.

Így pl. a lengyel szakirodalomban *Stefan Grzybowski* látja, hogy a munkajog kategóriákba osztja a dolgozókat, sőt azt is, hogy egyes csoportok más és más érdemi jogszabályok alá tartoznak, de mintha nem látná meg ebben a sajátos, önálló problémát.

Hasonló álláspontot foglal el a legtöbb német szerző is. Csak *Schnorr* konstatálja, hogy a munkajog nagyon szét van aprózva (Zersplitterung), s de lege lata különböző kategóriái vannak a dolgozóknak. De ebből csak azt a következtetést vonja le, hogy a konkrét esetben mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a dolgozóra milyen munkajogi komplexum vonatkozik. *Nikisch* szintén megelégszik annak megállapításával, hogy a dolgozók jogi helyzete nem egységes. Nagyjából hasonló *Hueck* álláspontja is.

Közvetlenül érdeklődik a kérdés iránt a francia *Lyon-Caen*, aki kézikönyvében önálló fejezetet szentel ennek a kérdésnek. A fejezet címe: *Diversification de la législation du travail.* Megállapítja itt, hogy „a munkajog szabályozása elvesztette egységes jellegét és egyre jobban konkretizálódik". Véleménye szerint van néhány közös alapelv, amely a gazdasági élet különféle területein egyöntetűen szabályozza a munkaviszonyt, e jogviszony *részletei* azonban általában különféleképpen vannak szabályozva. A jelenség lényege tehát az, hogy a munkaszerződés részleteit kitevő kérdések szabályozásában különbségek állnak fenn. Lyon-Caen rámutat, hogy ilyen különbségek léteznek már a helyi szokások (Elszász és Lotharingia) alapján is, továbbá a munka különféle neme miatt, gyakran a dolgozók bizonyos tulajdonságaival függnek össze (állampolgárság, nem, kor, családi állás, katonai viszony, szakképzettség stb.). A szakmunkák alapján — véleménye szerint — a következő dolgozó csoportok léteznek:

a) a kereskedelemben foglalkoztatott dolgozók, szellemi és fizikai munkavállalók alcsoportjaival,

b) mezőgazdaságban foglalkoztatott dolgozók,

c) háztartásbeliek, és végül

d) különféle szakhivatásokban foglalkoztatott dolgozók, akik munkaviszonyait különféle pragmatikák szabályozzák, ilyenek pl. a dokkmunkások, a háziselédek, újságírók, tengerészek stb.

Rabinovics-Zaharin szovjet jogtudós külön értekezést szentelt a munkajog differenciálásának. „A szovjet szocialista munkajog — állapítja meg — elvileg egységesen szabályozza sok millió dolgozó munkáját városban és falun, s ezek a dolgozók a legkülönfélébb munkajogviszonyokban állanak, a legkülönfélébb termelő munkákban. Ezért szükséges a szovjet munkajog differenciálása." A differenciálás lényege szerinte az, hogy a minden munkaviszonyban közös munkajogi szabályok a konkretizálás során különféleképpen jelennek meg. Különbözők mindenekelőtt a munka *anyagi körülményei* (így a fizetés, a munkaidő, a rokkantsági biztosítás stb.). Kimutatja továbbá, hogy *különféle formájú munkajogi viszonyok* léteznek (alkalmazotti és szövetkezeti munkaviszony), eltérők a *szabályozás módszerei* egyfelől a fizikai és szellemi dolgozók, másrészről a szövetkezeti szervezetek tagjainak munkaviszonya között. Rabinovics-Zaharin a differenciálódás fogalmát azokra a különbségekre korlátozza, amely különbségek a munkajogi szabályokban csak a munkaviszony jellegéből és tartalmából következnek.

A lengyel jogi szakirodalomban *Swiecki M.* vetette fel a munkajog differenciálódását. A differenciálódás problémáját munkajogi rendszerezési szempontnak fogja fel, s a munkajogi viszonyokat több szempontból taglalja.

Végeredményben tehát a munkajog differenciálódásának problémája mind a lengyel, mind a külföldi jogi irodalomban felvetődött és elismerték általánosabb jelentőségét.

III.

Fejtegetéseink kiindulópontja az a megállapítás volt, hogy a munkajogban a dolgozók egyes csoportjainak jogi helyzetét külön kell tagolnunk. Ezt a jelenséget neveztük „a munkajog differenciálódásának". A „differenciálódás" szó azonban nem egyértelmű, érthetjük alatta ennek a jogágazatnak *felosztását* pl. a munkaviszonyok jogára, a munkavédelem jogára, a szakszervezeti jogra, a társadalombiztosítási jogra stb. — e felosztás keretei között pedig tovább oszthatjuk különféle jogintézményekre, amelyek ugyanannak a jogintézménynek a *különféle alakjaiból* folynak.

A munkajog differenciálódásának első felfogásmódja a munkajog *rendszerezése* körébe tartozik. A differenciálódás ilyen széleskörű felfogása azonban kívül esik érdeklődési körünkön, mert nincs köze a dolgozók egyes csoportjai jogi helyzetének eltérő alakulásához. A munkajog differenciálódásának fogalmát *kizárólag azokra a különbségekre* kell korlátoznunk, amelyek miatt e jogágazat lényegében azonos *intézményei egymástól eltérően alakulnak ki.*

A munkajog így felfogott differenciálódásának tárgya tehát általános-

ságban véve a dolgozók különféle csoportjainak (közelebbről: e jog alanyai különféle csoportjainak) *jogi helyzete*. A jelenség lényege tehát az, hogy *magukban a jogintézményekben* vannak a munkajog szabályai által létesített eltérések.

E jelenség kellő megismerése érdekében tehát össze kell hasonlítanunk egymással az egyes jogintézmények szabályozását.

Itt az a kérdés merül fel, hogy melyik szabályozást fogadjuk el alapszabályozásnak, melyikhez viszonyítjuk a többit. Minthogy a munkajognak nincs egyöntetű szerkezete és egységes rendszere, a kiválasztás nehézségekkel jár. Figyelembe vehetjük akár a szabályozás jogterületi elterjedtségét, akár legislatív értékét, akár egyöntetűségét stb. Egy másik ide tartozó kérdés a *dolgozók csoportosítása* eltérő jogi helyzetük alapján. Ez a csoportosítás nem azonos a szociológiai csoportosítással.

A gyakorlatban sok ilyen csoportmegkülönböztetéssel találkozunk. Megkülönböztetjük a közalkalmazottakat az iparban, a kereskedelemben, a mezőgazdaságban vagy az erdészetben foglalkoztatott dolgozóktól, az értelmiségi dolgozókat a fizikai dolgozóktól, a fiatalkorú dolgozókat a felnőttektől, a dolgozó nőket a dolgozó férfiaktól, ezenkívül vasutasokat, postásokat, tanítókat, bányászokat stb. Vannak olyan dolgozócsoportok is, amelyek a gyakorlatban nem játszanak fontos szerepet, amelyeket azonban a mi nézőpontunkból mégis figyelembe kell venni. Itt már a differenciálódás *jelenségeit*, megjelenési formáit érintjük.

IV.

A munkajog differenciálódásának megjelenési formáival különféle síkokon találkozunk.

Lengyel viszonyok között könnyűszerrel megkülönböztethetünk legalább kétféle munkajogi *normarendszert*, amelyek mind jogi konstrukció, mind érdemi szabályozás tekintetében különböznek egymástól. Az első normarendszer az ún. alkalmazotti munkaviszony, a másik pedig a szövetkezeti munkaviszony, az első rendszer pedig legalább két alcsoportból tevődik össze, az államigazgatási munkaviszonyból (az ún. szolgálati viszonyból), valamint — és ez a munkajog zöme — a szerződéses munkajogi munkaviszonyból.

Az ún. „szövetkezeti munkajog" ugyancsak két külön normarendszerből tevődik össze. Az első normacsoport az ipari jellegű szövetkezetek, a másik normacsoport pedig a termelőszövetkezetek munkajogi viszonyait szabályozza.

A négy említett munkajogi normarendszert semmiféle olyan felsőbb, közös normatív aktus nem kapcsolja össze, amelyből általános szabályokat vezethetnénk le, de nem is merítik ki azok az összes munkaviszonyokat. Egész sereg autonóm normarendszer létezik még kívülük, úgynevezett pragmatikák, amelyek pl. a tudományos dolgozók jogi helyzetét szabályozzák, vagy statutumok, mint pl. a lengyel kereskedelmi hajók személyzetének munkaviszonyait szabályozó normarendszer.

A munkaviszonyok *jogi alapjai* szerinti megkülönböztetés során különféle *fajta* munkaviszonyokat és különféle *jogforrásokat* különböztethetünk meg. A dolog lényege azonban nem annyira valaminő formális megkülönböztetésben, hanem az érdemi szabályozásban van, más szavakkal *a dolgozók jogosítványaiban és kötelezettségeiben*, illetve a másik oldalról nézve, a munkaadók jogosítványaiban és kötelezettségeiben. A különbség lehet valaminő munkaviszonyban bizonyos jogosítványok léte vagy hiánya, amelyek más munkaviszonyokban nincsenek meg vagy éppen megvannak. Így pl. az államigazgatási szolgálatban a fizetett szabadságot nem lehet pénzzel megváltani.

A jogosítványok és kötelezettségek között *mennyiségi* szempontból is lehetnek különbségek. Vegyünk szemügyre ebből a szemszögből egyetlen jogintézményt; legyen ez a munkaidő szabályozása.

V.

A nyolcórás munkanap és a 46 órás munkahét normáját a munkajogban általános szabálynak vehetjük. A munkajogi szabályok között azonban számos eltérést találunk e szabálytól, akár felfelé, akár lefelé.

Mint tudjuk, az állami hivatalokban és intézményekben 42 órás munkahét és 7 órás munkanap van. Ez azonban csak az itt alkalmazott szellemi foglalkozásúakra érvényes, mert az ugyanitt alkalmazott fizikai dolgozók munkaideje az általános szabály alá esik.

Egy 1950. évi rendelet elrendeli a különösen nehéz munkát, vagy a munkát különösen nehéz körülmények között végző dolgozók munkaidejének megrövidítését. A rendelkezés csak pontosan meghatározott munkákra, illetve üzemekre vonatkozik. A kesszonmunkások munkaideje pl. bizonyos körülmények között napi 2 órára rövidíthető le. Más munkáknál előfordulhat az átlagosnál hosszabb munkaidő kiszabása is. Pl. az őrzéssel megbízott dolgozók munkaideje napi 10, sőt 12 óra is lehet.

A megállapított munkaidő túllépése már a túlórarendelkezések hatálya alá tartozik. De itt sem egységes a szabályozás, mert pl. az államigazgatási dolgozóknak nincs igényük túlóra díjazásra, ha a hivatalos időn túl is kénytelenek szolgálatot teljesíteni, mert ez „fontos szolgálati érdekből" történik. Azokon a dolgozó kategóriákon belül, amelyekre a túlóra rendelkezések egyébként vonatkoznak, bizonyos vezetőállású személyek nem kaphatnak túlóra díjazást. Vannak azután kategóriák, amelyekre *feltétlen túlóra tilalom* érvényes. Ilyenek pl. a terhes nők, terhességük 4. hónapjától vagy általában a fiatalkorú dolgozók.

A fentebbiekben csak leegyszerűsítve és egyáltalában nem kimerítően adtuk meg a munkaidő normáinak differenciálódását. Sok érdekelt kategóriát mellőztünk, és csak a napi és heti munkaidőről beszéltünk. E körvonalak azonban kielégítően illusztrálják a differenciálódásnak ezt a síkját.

VI.

Rabinovics-Zaharin véleménye szerint a munkajogi normákat a következő kritériumok szerint lehet osztályozni: mindenekelőtt a munkajogi viszony *alaptípusa szerint*, figyelembe véve azokat a különbségeket, amelyek a „szolgálati", valamint a „szövetkezeti-kolhoztagi" munkaviszonyból folynak. Második kritérium ennél a szerzőnél „a szolgálati kötelék jellege" a dolgozó és a munkaadó között, ami a munka szervezeti formáiból következik (pl. a háziipari munka, az idénymunka stb.). Végül a harmadik kritérium az egyes népgazdasági ágak és szakmák sajátossága.

Nikisch szerint a dolgozók csoportokba osztásának alapkritériuma a *munka neme*. Ez a kritérium másokkal, így a működési területtel és az

üzem jellegével kereszteződik. Ezt a felosztást Nikisch a szakmák szerinti tagolásnak nevezi.

Hueck szerint a tagolás fő kritériumai: az üzem tevékenységi területe (ipar, kereskedelem, közszolgálat), a munka neme (fizikai, szellemi, irányító munka), valamint az alkalmaztatás célja (szakmai oktatás, szakképzés, gyakorlat megszerzése).

A differenciálódás leggazdagabb felsorolását *Swiecicki*nél találjuk. Szerinte a kategorizálás alapja lehet:

a) egyes dolgozó csoportok sajátos pszichikai vagy élettani tulajdonsága, így a nők általában, a terhes nők, a fiatalkorúak, a rokkantak stb.;

b) az adott munkának a termeléssel való összefüggési foka;

c) bizonyos munkák nehéz vagy egészségre ártalmas volta;

d) a munka gazdasági vagy társadalmi jelentősége;

e) fizikai és szellemi munka;

f) a munka jellege a felelősség szempontjából;

g) a munka teljesítésének helye (üzemi helyiségben vagy azon kívül végzett munka);

h) az illető munka különös sajátosságai.

Látjuk tehát, hogy a munkaviszonyok ama sajátosságai, amelyekkel az egyik vagy másik differenciálódás kapcsolatos, s amelyeket fentebb mint a *differenciálódás kritériumait* jelöltünk meg, jellemezhetik akár a munkaviszony *tárgyát*, akár bármelyik *alanyát*.

Ebből következik, hogy a megtárgyalt kritériumokat *alanyi és tárgyi kritériumokra lehet és kell osztályozni*. A tárgyi kritériumok közé a munkaviszonyok ama sajátosságait kell sorolnunk, amelyek a *munka nemére* (terhes voltára, fizikai vagy szellemi, kivitelezői vagy irányító jellegére) vonatkoznak, továbbá azokra a körülményekre, amelyek között a munkafolyamatot teljesíteni kell (egészségre ártalmas körülmények, életveszélyes viszonyok, földalatti munka stb.). Az alanyi kritériumok közé azokat kell sorolnunk, amelyek a munkáltató részéről merülnek fel (a működési kör, az üzem nagysága stb.), továbbá azokat, amelyek a dolgozó oldaláról erednek (kora, neme, szakmája, képzettsége, munkaképességének foka, családi állapota, állampolgársága, katonai szolgálata stb.).

Az egyes kritériumok szerepe nagyon különböző. Egyesek eltérést okozó szerepe csekély, másoké számszerűen jelentéktelen, ismét mások pedig súlyuknál fogva kihatnak a munkajog egész szabályozására.

VII.

A differenciálódás jelenségeinek és kritériumainak megállapítása, megfelelő osztályozása, egymásközti viszonyuk tisztázása előkészítő feladat. Feltétlen szükségességét mégis az adja meg, hogy közvetlen összefüggésben áll azokkal a kutatási irányokkal, amelyek a munkajog differenciálódásának tisztázását tűzik ki célul. Azért sem közömbös az osztályozás, mert a munkajogi szabályok jelentős része még az előző társadalmi és gazdasági rendszer maradványa; a munkajogi kategóriák egyes részei ma már kétségkívül csupán történelmi jelentőségűek, másoknak viszont az addiginál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani. Így pl. a fizikai és szellemi dolgozók megkülönböztetése az általuk végzett munka szerint a mai lengyel jogban már nem kielégítő, helyettesíteni kellene valaminé precízebb, tárgyilagosabb, nem csupán történeti motivációjú osztályozással.

A differenciálódás motívumainak kérdése már közvetlenül kapcsolódik a kérdés konstruktív céljaihoz, nevezetesen e kérdés *de lege ferenda* megvizsgálásához. E tekintetben a probléma kutatása lényegében a jog területéről a társadalmi és gazdaságpolitika terére csúszik át. A munkanap hosszúságáról — hogy a példánál maradjunk — nem jogi szempontok fognak dönteni, annál kevésbé, mert a jog önmagában arra törekednék, hogy a munkaidő az egész vonalon egyöntetű hosszúságú legyen. A 8 órás munkanap normájától való eltérések motívumait nem jogi konstrukciókban, hanem szociális szempontokban kell keresnünk.

Kétségkívül szükség van arra, hogy a differenciálódás értékelésének megfelelő módszereit kidolgozzuk *de lege lata* és *de lege ferenda* szempontjából egyaránt.

VIII.

Eddigi fejtegetéseink célja az volt, hogy kifejtsük a munkajog differenciálódásának kérdését és körvonalazzuk a vele kapcsolatos kutatómunka irányait.

A munkajog megfelelő differenciálódása egyidejűleg azt is jelenti, hogy e jog keretein belül realizáljuk a „mindenkinek munkája szerint" alapelvet. Helyes az a megállapítás, hogy távol vagyunk nemcsak ezen elv következetes megvalósításától, hanem még attól is, hogy világosan lássuk, miben áll konkrét megvalósítása, s e kérdés közelebbi megvilágosításához elmélyedő kutatásokra van szükség a munkajog és a munkaökonómia határterületein.

A kutatások fő célja az, hogy olyan mélyreható ismeretekre tegyünk szert e kérdés vonatkozásában, amelyek lehetővé teszik a munkajog differenciálódásának, mint társadalompolitikai és gazdaságpolitikai eszköznek a céltudatos és helyes alkalmazását.

Zbigniew Nanowski

A pécsi munkajogi ankét

1959. április 18. napján a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi kara tudományos bizottsága, a Magyar Jogász Szövetség pécsi csoportjának közreműködésével sikeres ankétot rendezett, amelynek keretében *Rudolf Lóránd* egyetemi tanár tartott előadást: „A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban" címen.*

Az előadást vita követte, amelyet a korreferensek hozzászólásai nyitottak meg.

Weltner Andor egyetemi tanár korreferátumában utalt arra, hogy a munkajog tartalmi és alaki differenciálódása a kodifikáció szempontjából is bizonyos nehézségeket jelent. A Munka Törvénykönyve ugyanis nem tarthatja szem előtt mindazokat a sajátosságokat, amelyek a különböző fajta munkaviszonyokkal kapcsolatosak. Többek között ezért is szükség van a munkajog különös szabályozási formáira, így pl. kollektív jellegű megállapodásokra. Megítélése szerint indokolt lesz, hogy ne csak üzemi szinten, hanem magasabb szinten is kollektív szerződések jöhessenek létre, különösen a miniszter és az illetékes szakszervezet között. Az ilyen kollektív szerződések normatív jellegű rendelkezéseket is tartalmazhatnak, amelyeknek feladata éppen az lenne, hogy a munkajogviszonyok olyan feltételeit is szabályozzák — mindig a jogszabályok keretei között —, amelyekkel a Munka Törvénykönyve nem foglalkozhat.

Kertész István igazságügyminisztériumi főelőadó korreferátumában

* Az előadást a Jogtudományi Közlöny 1959. évi 5. számában közöltük. — *Szerk.*

arra mutatott rá, hogy a differenciálódással egyidejűleg a jogi szabályozásban integrálódási folyamat is észlelhető. Több példával mutatott rá nemcsak a jogrendszer egészében, hanem a munkajogon mint önálló jogágazaton belül, illetőleg a munkajog és egyéb jogágazatok között bizonyos körben mutatkozó integrálódási jelenségekre. Befejezésül arra hívta fel a figyelmet, mindez jele annak is, hogy jogalkotásunkban a jogrendszer összhangjának és egységességének szempontjai ma már fokozott súlyt kapnak.

Várszegi Károly, a Baranya megyei Építőipari Vállalat főkönyvelője korreferátumában utalt arra, hogy differenciáltabban kellene szabályozni a társadalmi tulajdon védelmét megelőző magatartásokat, fokozni kellene az ellenőrzés jogi szabályozásának tökéletesítését és az általános szabályozáson felül vállalati szinten — vállalati jogalkotás útján — rögzíteni kellene azokat a típusténvállásokat, amelyek alkalmasak a társadalmi tulajdon védelmére, az ellenőrzés bürokráciamentes megszervezésére, a munkafegyelem megszilárdítására.

Nagy Lajos, a Pécsi Bőrgyár osztályvezetője korreferátumában három kérdéssel foglalkozott, mégpedig a különleges jogforrásokkal, az utasítási joggal, valamint a gyártási és üzemi titokkal. Nem tartja helyesnek azt a megoldást, hogy általában a dolgozókat tegyük meg a kollektív szerződések alanyaivá, ennek a megoldásnak csak ott lehetne létalapja, ahol az egyén képességének számbavétele felismerhető és munkája másokétól megkülönböztethető, de nem vihető keresztül egy nagyüzemben, ahol a dolgozók munkája a késztermék előállításának csak egy egészen kis hányadát képezi. Nem tudja magáévá tenni azt a kívánalmat sem, hogy a dolgozó az utasítás végrehajtásával kapcsolatban szakértői gondosságot legyen köteles kifejteni, amit gyakorlatilag elvárni nem lehet.

Nagy László (Munkaügyi Minisztérium) hozzászólásában utalt arra, hogy mind a differenciálódás, mind az egységesítés a szocialista társadalomban tervszerű folyamat. Ennek határait a munkajog által megvalósítandó feladatok szabják meg. Az alaki differenciálódás érdekében megfelelő szervezeti előfeltételek biztosítása is szükséges. A kollektív szerződéssel kapcsolatban a hozzászólás rámutatott arra, hogy az állami és a szakszervezeti szervek közötti szerződéses megállapodás ma is élő forma (pl. a bérszabályzat), amelynek további jelentős szerepe lehet még a munkaviszonyok szabályozása terén.

Szabó Tibor MÁV igazgató-helyettes rámutatott arra, hogy a munkajogi alapelvek foglalkozások szerint más-más tételesjogi szabályozást igényelnek. Ebből következik, hogy a MÁV sajátos munkaviszonyait is sok esetben speciálisan szabályozza a munkajog. Ehhez kapcsolódva a tartalmi differenciálódás tekintetében a MÁV-ra vonatkozó egyes munkajogi szabályokban jelentkező hézagokra mutatott rá, majd az alaki differenciálódás körében azzal a tétellel kapcsolatban, hogy a vállalati munkarendet ki kell egészíteni az utasítási jog részletes szabályozásával, felhívta a figyelmet azokra a sajátos szempontokra, amelyeket az államvasutak vonatkozásában e téren figyelembe kell venni.

Trócsányi László felhívta a figyelmet arra, hogy meg kell látni a tárgyi differenciálódást is, amely nem más, mint az egyes jelenségek közös ismérveinek felkutatása, ennek alapján a rokonintézmények sajátosságainak meghatározása, és ennek következményeképpen elhatárolása, differenciálása.

Rihmer József megyei bírósági bíró hozzászólásában szintén az utasítási joggal foglalkozott és rámutatott arra, hogy abban az esetben, ha az utasítás szakmai szempontból hibás és végrehajtása népgazdasági kárt okozna, az utasítás végrehajtását meg kell tagadni. Álláspontja szerint abból semmiféle munkajogi hátrány nem származhat, hogy a dolgozó az ilyen utasítás végrehajtását megtagadja (pl. fegyelmi eljárás ellene nem indítható).

Zsiga László (Munkaügyi Minisztérium) a vállalati munkarenddel kapcsolatban arra a kérdésre tért ki, mit kell a vállalati munkarendnek tartalmaznia. Ezzel kapcsolatban foglalkozott az utasítási jog kérdésével, rámutatván arra, hogy a dolgozó utóbb, a teljesítés után nem hivatkozhat sikerrel a megtagadás jogára, ha azzal nem élt, továbbá hogy a megismételt utasítás helyességét a dolgozó már nem vitathatja, annak teljesítése elől nem zárkózhatik el. Egyébként kifejtette, hogy az utasítási jog kérdésének szabályozása a jogalkotás feladata és nem munkarendi kérdés. Az utasítási jog tartalma a munkarend egyes pontjaiból csak közvetve következik.

Simonyi Sándor (Szegedi Egyetem) azt a kérdést fejtegette, hogy a szocialista munkajog mennyiben tekinthető egységesnek. Azokat az ismérveket vizsgálta, amelyek egységesen jellemzik a munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok zömét, a munkajogviszonyokat. Megállapította, hogy minnél távolabb haladunk a munkajogviszonytól más jogágak határai felé, annál kevesebb ismérv ismerhető fel világosan.

Mozsgai Károly kaposvári járásbírósági elnök kifejtette, helyesnek tartaná az utasítási jog általános szabályozásán kívül a specializált, vállalatra konkretizált szabályozást is, abban a tekintetben, ki adhat ki utasítást, mely esetben tagadható meg az utasítás. Egyébként véleménye szerint a dolgozó a szakmailag helytelen, népgazdasági kárt okozó utasítást akkor is jogosult megtagadni, ha azt megismétlik, azonban csak „saját veszélyére".

Román László (Pécsi Egyetem) többek között a közszolgálati pragmatika kérdésével foglalkozott és rámutatott arra, hogy az ilyen pragmatika létrehozása munkajog-történetileg visszafelé tett lépésnek lenne tekintendő és így ehelyett helyesen differenciált szabályok alkotását látja célravezetőnek.

Gyarmati Miklós budapesti joghallgató a munkarenddel kapcsolatban tett néhány kiegészítő megjegyzést, és arra utalt, hogy a munkarendek nem eléggé rugalmasak, és ezért sem a vállalatot, sem a dolgozókat nem elégítik ki. Vázolta, hogy álláspontja szerint a munkarendnek mire kellene kiterjeszkednie, hogy életképes legyen.

Befejezésképpen *Rudolf Lóránd* válaszolt a hozzászólásokra. Hangsúlyozta, hogy nézete szerint az általános állam- és jogelmélet, valamint az államjog tételeivel össze kell hangolni a munkajog tételeit. A szocialista jogrendszer egységes, és így ezen az alapon sem tűr meg rendszerében ellentmondásokat. Nem lehet a jogi szabályozás differenciálódásáról egy általános elmélet, és nem járhat külön utakon ezen a téren a munkajog elmélete sem. Természetesen lehetséges, hogy az általános tételeket éppen a munkajog által diktáltan módosítani kell. Kifejtette,

hogy az integrálódás valóban csökkenti a differenciálódás fokát, de ez a jelenség csak része annak a fő sajátosságnak, hogy a szocialista munkajogot az egység jellemzi. A tárgyi differenciálódás szerinte is létező jelenség, de a tartalmi és tárgyi differenciálódást csak jogilag választhatjuk szét, abban a vonatkozásban azonban nem, amikor a tartalom és a forma kapcsolatáról szólunk. Ez utóbbi vonatkozásban a tárgyi differenciálódás nyilvánvalóan a tartalminak a része.

Fenntartotta azt az álláspontját, hogy a normatív funkcióját és hatályát elvesztett kollektív szerződés egyik alanyának a dolgozóknak kell lenniük. Elveszti mozgósító erejét és jelentőségét, ha jogilag az üzemi bizottságot vagy az egyes brigádokat, műhelyeket tesszük jogalannyá. A kötelezettségek végrehajtója maga a dolgozó, tehát jogilag is az ő akaratának kell érvényesülnie a kötelezettségek elvállalásánál és helytelen lenne, ha ezt az egyéni vállalást az erkölcsi normák világába tolnánk át. Egyébként a kollektív szerződéseknél általános szerződéskötési kényszert előírni helytelen lenne, mert egyedi vizsgálat alapján kell megállapítani, hol vannak meg az eredményesség objektív feltételei és csupán pozitív megítélés esetén szabad a szerződéskötést előírni. Nézete szerint a jövőben vállalati szinten a vállalati munkarend maradna az egyetlen jogforrás, amelynek szerves részévé kell tenni a különféle vállalati szabályzatokat is.

Végül az utasítási joggal foglalkozott. Ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy nézete szerint is ezt elvileg nem vállalati szinten, hanem magasabbrendű jogforrásban kell szabályozni, és ragaszkodni kell ahhoz a tételhez, hogy a szakmailag helytelen utasítás megtagadásának ne legyenek a dolgozóra hátrányos következményei. A szakmai gondosság mértékét a munkajogban is a felelősség általános szabályai szerint kell megítélni, vagyis az egyes dolgozóktól csak olyan mértékű gondosságot lehet megkívánni, amely az illető dolgozótól képzettségére, munkakörére, beosztására stb. tekintettel elvárható.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az ankét igen eredményes volt. Számos kérdés merült fel, amelyek elméleti tisztázásra várnak, emellett a gyakorlati jogászok szempontjainak felvetését is lehetővé tette. Mint sikeres vidéki jogászmegmozdulás további hasonló ankétok, konferenciák megrendezése szempontjából követendő példaképül szolgálhat.

T. L.

JOGIRODALOM

*György Ernő: A szerződések jogi szabályozásának átalakulása a népi demokráciában**

A gazdasági forgalom lebonyolítására a szocialista államok jogrendje általában eszközül a szerződéses utat választotta. A szerződéskötő akarat önkényességét az egymással összeköttetésbe lépni kívánó felek eseti elhatározását azonban a tervgondolat igen nagy mértékben befolyásolja, átalakítja. A szocialista jogi berendezkedésnek ilyeténképpen a szerződés egyik alappillére és jelentőségéhez képest egyaránt nagy feladatokat tűz ki az elmélet, a jogalkotás és a gyakorlat számára. György Ernő könyve beleilleszkedik az elméletre e téren várakozó feladat ellátásának munkájába.

A könyv rendszeri felépítésével kell elsősorban foglalkozni. Az első rész a szerződő felekkel, a második rész a szerződési típusokkal, a harmadik rész a szerződő felek magatartási szabályaival foglalkozik. Az anyagnak ilyeténképpen való beosztása — hozzátéve, hogy az egyes részeken belül a szerző kívánatos további tagozódást hajt végre — logikailag kerek és igen jó tájékoztató, eligazító.

A könyv rendszerével és gyakorlati értékével párhuzamosan halad a könyv irodalmi értéke, nívója is. Csupán egy megjegyzést — nem kifogást — tennék a második és harmadik rész címére, illetve a részekben tárgyalt anyagra. A második rész címe „A szerződési típusok" objektív, a harmadik rész címe „A szerződő felek magatartási szabályai" szubjektív kicsengésű. Ha általában helyes is a jogról vallott az a felfogás, amely magatartási szabályul tekinti a jogot, észre kell vennünk, a jognak az emberi magatartás irányítását célzó szabályain felül a jog társadalomszervező munkáját. A magatartási szabálynak a társadalomszervező szabállyal való szembeállítása nem kívánja jelenteni a kettő ellentétbe állítását. Egyrészt mindkettőt összekapcsolja a közös cél, a társadalom rendjének biztosítása, másrészt a kétfajtájú szabály eseti vegyülése mindkét célkitűzésnek együttes szolgálata. A szervező szabályok, jogintézmények létesítése stb. egyúttal a felek magatartására, cselekvésére, irányítására is adnak rendelkezést, több-kevesebb nyíltsággal kifejezett útmutatást. A könyv harmadik része nem általában tárgyalja a felek magatartási szabályait, hanem az alcímeiben megemlített három esetkört: a gondosságot, a hitelezői magatartást és az együttműködést, tehát azokat a nézőpontokat, amelyek minden szerződésre a típusokra oszlásra tekintet nélkül egyaránt érvényesek és nem tárgyalja, nem is kívánja tárgyalni az egyes szerződési típusok során a felek által éppen a konkrét típusból folyóan kifejtendő magatartásokat, illetve e magatartások szabályait. A szerző azt, ami a fenti fejtegetés során hézagnak mutatkoznék, a második részben, az egyes szerződési típusok tárgyalása során kifejti, mégha nem is hangsúlyozza, hogy most pedig ennek vagy annak a szerződési típusnak a különleges magatartási szabályairól lesz szó. Ilyenformán a részekre tagolás a könyv egységét helyreállítja.

A könyv fejtegetéseit egy rövidre fogott „Bevezetés" előzi meg. Szerző ehelyütt elvi nézőpontját és munkaprogramját vázolja. A polgári jog kereteit, amelyben a szerződés témája elhelyezkedik, kibővíti és az államigazgatási és eljárási jog érintkező szabályait is érdeklődési körébe vonja. A jogi szabályozásnak a szocializmus építése terén mutatkozó közreműködésében látja meg helyesen jogfejlődésünk szükséges irányát. Egyúttal jelzi a tételes polgári jogon való túlterjeszkedés egy másik irányát: a magyar szabályozáson túl, a Szovjetunió és a népi demokráciák jogfejlődését is a szükséges mértékig hasznosítja.

Az első rész első fejezete a szerződő felek helyzetét a kapitalista jogrendszerben tárgyalja. Rámutat a kapitalista jogi szemlélet egyoldalúságára, absztraktságára, amely a jogi szabályokat elszakítja a gazdasági háttértől, amelyből kinőttek. A szerző itt

* Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 248 p.

helyesen utal arra, hogy a kapitalizmusban is valójában az osztályérdekeiket, tehát elsősorban gazdasági érdekeiket követő felek alakítják ki érdekeik útmutatása alapján az érdekeiknek megfelelő, érdekeiket kielégítő szerződési kategóriákat. Kár, hogy a szerző a kapitalista jogrend jellemzését meghaladóan, a kapitalista jogászi szemlélet absztraktságának a gazdasági rendszertől való elvonatkoztatását kiemelő helyes kritikája közben említetlenül hagyja, vagy legalábbis bővebben nem fejti ki a saját álláspontjában tulajdonképpen benne rejlő azt a gondolati megnyújtást, hogy a kapitalista cselekvés, a jogalkotás, a mindenkori tételes jog alkalmazása egyáltalában nem szenvedett a gazdasági háttértől való elvonatkoztatottságának a betegségében. A jogalkotás terén szinte zsigerszerűen érvényre jut — sokszor már a tobzódás mértékéig megerősödve a jog és a mögötte álló gazdasági rend összefüggése. A jogi szabályozásnak az osztályérdekeket szolgáló tendenciája nagyon erősen érezteti a jog és a gazdasági rend összefüggését és a szocialista kritika valójában meg is látta a jog és a gazdasági rend elhallgatott összefüggését. A szerző rámutat arra, hogy a szerződési szabadság, az ügylettípusok szabad kialakítása, az ismert típusok nem-kötelező volta felelt meg a fejlődő kapitalizmus érdekeinek és ismerteti a magyar jog ez irányú alakulását a kiegyezés megkötését követő korban. A további láncszem az egyéni vállalkozási formák mellett a társulási formák széleskörű változatainak megteremtése, legfőképp a részvénytársaság és ennek nyomán a jogi személy konstrukciója nyomul be elméletükbe diadalmasan. Második kísérő jelenség a lekötött tőke mobilizációs eszközeként az értékpapírnak jelentős szerephez jutása. A monopolkapitalizmus fejlesztette ki a nagytőke uralmi pozíciójának kiépítését, a tőketömörítés különféle formáit, a kartelleket, trösztöket. A szabad iparűzés mindinkább korlátok közé kerül; az iparigazolvány rendszerét, ami megfelelt az iparűzés szabadságának, sok vonatkozásban a képesítési kényszer váltotta fel.

A következő fejezet a szocialista termelési viszonyok alakító erejével foglalkozik a szerződő felek körére való kihatásaiban.

A társadalmi tulajdonnal vele jár a gazdasági tevékenység igen széles körében az állami gazdálkodás kizárólagossága. A külkereskedelem és nagykereskedelem, a bankügy, biztosítás, mind állami monopólium tárgya. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megteremtése bevonta a szerződési jog körébe a termelőszövetkezeteket is. A szerződő felek alanyi körének ez a bővülése az ügyletfajták bővülésében tárgyilag is megmutatkozott, a gépállomási szerződés, termelési szerződés különböző formáinak tipikussá válásában.

A szerződő felek köre bővülésének ez az átcsapása az ügyletfajták tárgyi körének kibővítésére vezetik a szerzőt a jogi személyek tanának a szocialista jogban való fejlődésén keresztül az ügyleti típusok tárgyalásához. Kiemelendőnek tartom a jogi személynek a szocialista jogban fellelhető lényeges jegyeire vonatkozó fejtegetéseit, melynek során a kérdés eléggé bő hazai és szovjet irodalmát is beveszi a tárgyalás körébe. E keretben tárgyalja a szerző a szocialista jogfejlődés egy másik érdekes kérdését: a jogi személy relatív, viszonylagos jogképességének tanát is.

A jogi személy témájához tapadóan tér át a szerző az állam, a költségvetési szervek és intézmények szerepére a szerződési forgalomban. A szocialista társadalmi rendben az állam tartja kezében a gazdasági élet forgalmi gyeplőjét. De a gazdasági forgalomban való szereplésre a szocialista állam is felhasználja a vállalati formát. Két fejezetben foglalkozik, mint e téren a legfontosabb kérdéssel, az állami vállalatokkal.

Az egységes állami tulajdon rendszeri kiképzésén belül létrejött az állami vállalatok önállósága, amelynek számvetési alapjait és ezen felül az eredményes gazdasági működés előfeltételeit a vállalatok önálló gazdasági elszámolásával intézményesen teremti meg. Részletesen fejtegeti az 1950. évi 32. tvr. 16. §-ának rendelkezéseit, a vállalat relatív jogképességének megalapozására, majd az egyesülés és trösztnek a szocialista jogban nyert kiképzését.

Folytatólagosan az állam felelősségének változó szabályozása mutat rá az állami vállalatok kötelezettségei irányában. Jól fejti ki az államot terhelő kezességi kötelezettség gazdasági szerepének a kapitalista kezességtől való eltérését.

A következő fejezet a szövetkezetek és társadalmi szervezeteknek a szerződési forgalomban való elhelyezkedését ismerteti. Vázolja, hogy a kapitalista rend hogyan nyomta rá bélyegét a szövetkezeti formára és helyesen fejti ki, hogy a sajátos magyar viszonyok között a szövetkezeti életben erősen érezhető volt az akkori társadalmi rend agrár-feudális jellege. A szocialista irányban történő fejlődés első nyoma a földreform következményeként volt észlelhető, a felosztott nagybirtokok felszerelését, gépi berendezését a földhöz juttatottak megsegítésére szövetkezeteknek engedték át. Ebbe az érába esett az 1947 : XXI. tv., az új szövetkezeti törvény megalkotása, amely a „kettős hatalom" korszakában kényszerű kompromisszum volt, úgyhogy a szocialista rendre való áttérés a bankok, bányák, vállalatok államosítása után szinte csak formailag maradt hatályban. Már a szocialista típus termékeként alakultak meg a földművesszövetkezetek és a termelés terén a háromféle típusú mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok. 1951-ben megtörtént a termelőszövetkezeti típusok egybefoglalása, szövetkezeti minta-alapszabályzat megalkotása útján. Az alsóbb fokú szövetkezetek központi irányításának szüksége keltette életre a „SZÖVOSZ"-t, a mezőgazdasági szövetkezetek, az „Okisz"-t az ipari szövetkezetek számára. Az egyéni földtulajdon fenntartása tenyésztette ki a szövetkezeti tagoknak a szövetkezeti jövedelemben való részesedése terén, hogy a szövetkezetbe bevitt földterület után az egyes tagok földjáradékot is kaptak.

Önálló fejezetet szentelt a szerző az alanyváltozás kérdésének, bár a szerződési témának ez a részvonatkozása nem akkora fontosságú, ami az önálló fejezettel való megbecsülést megkívánná. A szocialista gazdasági rendben a tőke mobilizálhatóságának érdekét felváltotta a gazdasági fegyelem gyakorlása a jogszabályokon keresztül, ami azt kívánta, hogy a kötelmek azok által teljesíttessenek, akiket a kötelmek terhelnek. Ezért a vállalatok egymás közötti forgalmában az engedmény erős korlátozásnak van alávetve. De azért a szocialista jog sem dobhatta lomtárba az engedmény, az alanyváltozás intézményét. Így a termelés szakosítása, a profilírozás szükségszerűen igényli is az alanyváltozás lehetőségének elismerését.

A II. rész a szerződési típusokkal foglalkozik, éspedig bevezetésképpen a kérdés kapitalista alakulásával. A kapitalizmus érdeke a felek szerződési szabadságát követelte meg, és ennek felelt meg legjobban, hogy a burzsoá magánjog javarészt diszpozitív szabályokból tevődött össze, amelyek csak akkor érvényesültek, ha a felek szerződésileg másként nem rendelkeztek. Ez az elrendezés a gazdaságilag erősebb felet juttatta fölényhez. Az általános magánjoggal szemben a kapitalizmus vívta ki magának a kereskedelmi életviszonyokra külön szakjogként a kereskedelmi jogot és ennek keretén belül a hitelviszonyok számára a váltó- és csekkjogot. A kereskedelmi törvény azonban arról is gondoskodott, hogy szabályai ne csupán a kereskedők egymás közötti kapcsolatára terjedjenek ki, hanem általában mindenkire. Az ún. tárgyi kereskedelmi ügyletek — az ügyletkötő felek személyére tekintet nélkül — a kereskedelmi törvény szabályai alá estek.

A kapitalista jogalakulás vázolása után tér rá a szerző a szerződési típusok kialakítására. Az állami vállalatok forgalmában közismert elméleti nehézséget okozott a szerződési formának az állami vállalatok egymásközötti forgalmának lebonyolítására való felhasználása. A szerződéstől elválaszthatatlan a szerződő felek akaratának találkozása, a consensus. A szerződéshez — minimálisan — két akarat találkozása szükséges. Az állami vállalat: az állam akaratát fejezi ki. Az akaratnak ez a kettőssége hogyan oldható fel, ha mindkét állami vállalat egyaránt az állam akaratát fejezi ki. És különös nehézséget támaszt a teóriának az a gyakori eset, amikor a két állami vállalat a szerződéskötést megelőzően és a szerződést követő vita során más-más álláspontot, más-más „akaratot" fejez ki.

A tételes anyag tárgyalására igen kitűnő tagolódás szempontjából a szerző szerkezeti megoldása: a szállítási szerződés, a szabad beszerzés és a hitelszerződés hármas formája mint az állami vállalatok közötti szerződés fő típusai. Külön tárgyalja a szerző a beruházási hitel, majd a fővállalkozói szerződés kérdéseit, és ezek kapcsán részletesen a szocialista jogi termékként jelentkező szerződéskötési kötelezettséget.

Az utolsó kérdés e témakörben a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi szerződés, amelyre utóbb visszatérek.

A könyv ezután rátér a terv és a szerződés viszonyára. A szocialista gazdaságnak egyik alappillére a tervszerűség, de a fejlődés során hamar fel kellett ismerni a vállalati autonómia nagy előnyeit. A kettő összeegyeztetése azon a módon történik meg, hogy a terv generális, de ezen belül a generális terv végrehajtása az egyes vállalatoknál autonóm körben, a vállalati önrendelkezésből keletkező szerződéskötésekkel megy végbe. Az önkéntes szerződéskötést kiegészíti, korrigálja a szerződéskötési kényszer. A szocialista gazdaság az összes tényezők kooperációján, együttműködésén alapszik; ennek az együttműködésnek jelentékeny előmozdítója a vállalatok szerződése. Rámutat végül arra, hogy a tervtörvény még az egyes vállalatok között polgári jogi kapcsolatot nem teremt. Ennek a polgári jogi kapcsolatnak megteremtője a vállalatok által megkötött szerződés. A szerződéssel létrejött jogi kapcsolat tartalmi összetételét jelentős mértékben a szállítási szerződési alapfeltételek határozzák meg. Végül összehasonlítja az áruforgalom két útját: az államigazgatási úton végbemenő kiutalási rendszert és a szerződési rendszert, a polgári jogi eszközökkel lebonyolított állami forgalmat, kiemelve a szerződési rendszerrel járó előnyöket.

Önálló fejezetet szentel a könyv a szállítási szerződés problémakörének. Az adásvételi szerződéstől való elkülönülést a tulajdonjog átszállása terén érzékelteti. Az adásvétel tulajdonváltozást céloz; a szállítási szerződésnél az egységes állami tulajdon mellett nincs tulajdonváltozás. (Érdemes lett volna, ha a szerző az államközi szerződéssel, illetve annak minősítésével foglalkozott volna.)

Rámutat az ár meghatározásának a klasszikus kapitalizmusban és a szocialista rendben való eltérő jelentőségére. A kapitalizmusban az ár meghatározása a felek alkuján (erőviszonyán) múlik, a szocialista rendben a hatósági ármegszabás irányadó; tömegcikkeknél és árváltozás esetén a teljesítéskori ár térítendő. A reális teljesítés lehető hatályosulását sürgeti a szocialista jogi szabályozás, a profitra termelés elejtésének következményeként. Helyesen utal az angol jogra, amely nemteljesítés esetére a kötelmet kártérítési pénzkötelemmé alakítja. A reális teljesítés hatályosulását szolgálja az egyoldalú elállás jogának megszorítása és a kapitalista ius eligendi korlátok közé szorítása. A kötbér nagy jelentőségére a szocialista jogban erős figyelmet fordít, rámutatva a kötbér kettős funkciójára: a bírság és kártérítés vonalán. Erre vezeti vissza — helyesen — a kötbér beszámítás útján történő teljesítésének kizárását. A kereskedelmi vállalatok kötbérszolgáltatási kötelezettségét az állam javára is tárgyalja és meggyőző érvekkel támasztja alá a belkereskedelmi miniszternek azt a rendeleti szabályozását, hogy a kereskedelmi vállalatok kapjanak részesedést az őket illető kötbérekből. Helyesen világítja meg, hogy a kapitalista joggal szemben a szocialista rendben a pénzforgalom fegyelmezésének polgári jogi vonatkozása a fontosabb.

A szállítási szerződés mint a szocialista jogrend alaptípusa után a szabad beszerzéssel foglalkozik. Felveti, hogy „kiskereskedelem és nagykereskedelem egymásközti forgalmában hogyan alakul a szállítási szerződés és a szabad beszerzés", utóbbinak csupán kisegítő szerepet szán a fölös készletek keletkezésének megelőzésére. A szabad beszerzés lehetőséget teremt arra, hogy a kiskereskedelem kipuhatolja a közönség szükségletét, hogy minő cikkeket keresnek, és ezzel állandó belső piackutató munkát teljesít, és így a kiskereskedelem a fogyasztók érdekképviseleteként jelentkezik, ami a szerző által „szállítói diktatúrá"-nak nevezett jelenséggel szembeszegül.

Jelentőségéhez mérten tárgyalja a következő fejezet a mezőgazdasági szerződési típusokat, és ezek sorában főként a gyakorlatilag legjelentősebbet: a termelési szerződést. Ennek lényeges funkcióját Joffe nyomán nem az árucserében, hanem a termeltetésben látja. Részletesen tárgyalja azt az elméleti természetű kérdést, hogy a termelési szerződés melyik jogágazat körébe tartozik: kolhozjogi vagy polgári jogi szerződés-e. Ecseteli a földművesszövetkezetek közbeiktatását a termelési szerződésbe: előbb megbízottként, majd szerződő félként szerepel a földművesszövetkezet. A kárveszélyviselés megosztását tárgyalja a termeltető és a termelő között. Helyesen foglal állást abban a kérdésben, hogy a köt-

bérkötelezettség a termelő javára enyhíttessék.

Sajátságos szerződés a gépállomási szerződés, amely az együttműködés és segítés hathatós eszközeit nyújtja a mezőgazdasági termelés javítása terén. Rámutat ennek a szerződésnek erős államigazgatási jogi beütésére.

Utolsóként tárgyalja e témakörben a polgárok egymás közötti ügyleteit, aminek csökkenő tendenciáját mutatja ki. A régi jogszabályoknak a szocialista rendszerrel való átitatódottságát hangsúlyozza. Ennek bizonyságául utal az 55. sz. jogegységi döntvény hatályon kívül helyezésére és az L. F. B. 9. sz. elvi megállapítására. Szerinte a szerződés turpis causává való minősülése a személyi vonatkozás teréről átsiklott a gazdasági szervezettel való ellentmondás tárgyi síkjára. Ebben csak részben van igaza, mert a burzsoá jog is ismert sok tárgyi okból turpis-nak minősülő ügyletet. Az átalakulást bizonyítja az ügynöki díj mérséklésére vonatkozó legfelsőbb bírósági gyakorlat, amely az ügynök közreműködése nélkül létrejött ún. „direkt ügylet"-ek utáni jutalékot, mint munka nélküli jövedelmet nem ítéli meg.

Külön csoportot alkotnak a hitelszerződések. A gazdasági rendben bekövetkezett mélyreható változás (állami vállalatok, állami hitelmonopólium) egymaga erős alap a hitelszerződések átalakulására. A kamat jelentősége a kapitalista rendben, a termelt értéktöbblet megosztása, a pénztőke részesedésének módja és jogcíme a kamat, amely szocialista rendben az állami vállalatok ellenőrzését szolgálja a pénzforgalmon keresztül.

A szerző a beruházási hitellel foglalkozik elsőnek. A könyv helyesen emeli ki, hogy a beruházási hitel jogilag nem „hitelügylet" — nincs visszafizetési kötelezettség. A beruházási „hitel" — hogy én is kövessem a szerzővel együtt a szokásos hitelmegjelölés kifejezésének pongyolaságát — nem a vállalatnak nyújtott hitel ; a vállalat másra, mint az előírt beruházásra nem is fordíthatja az összeget. Hogy a szokásos kifejezést használjam : célhitel, a magam nyelvén : „rendeltetéses jószág". A vonatkozó szabályok éppen arra irányulnak, hogy a vállalatot ellenőrizzék, miként hajtja végre a beruházást.

Ténylegesen hitelszerződés a vállalatok rövid lejáratú hitele. Itt kiemeli, hogy az L. F. B. hatályon kívül helyezte az 1. sz. jogegységi döntvényt, amely a kapitalista rendszerben az idő előtti visszafizetés esetére a storno díj kiköthetését, a kamat maximum keretében legitimálta. Viszont kialakította a törvényes jelzálogjogot a lekötött fedezetül szolgáló javakra, rámutatva, hogy ez a jelzálog adott esete, amely felszigorodhatik kézizáloggá.

Ezek után tér rá a könyv a vállalat és polgárok közti szerződéses kapcsolatokra. Hangsúlyozza az L. F. B. XV. sz. elvi döntését, amit kiegészít a Ptk. tervezet 181. § (2) bekezdésére való hivatkozással.

A kisiparnak a gazdasági életben betöltendő szerepénél rámutat a kisipar helyi szükségletet kielégítő munkájára, ami az állami vállalat mellett kisegítő funkciót jelöl ki a kisipar részére, de ugyanakkor kifejti, hogy a kisipar munkájának állami vállalat részéről való igénybevétele növekedő tendenciát mutat.

Helyesen emeli ki, hogy a polgárok egymás közötti szerződéseinek a szabályozását is áthatja a szocialista jog alapvető tétele, amely helyet ad az egyéni érdeknek, de egyúttal annak korlátot is szab, hogy a magánérdek nem érvényesíthető, nem kerülhet szembe az állami érdekkel.

A könyv III. része a szerződő felek magatartási szabályait elemzi. Behatóan veszi tárgyalás alá a gazdaság fogalomváltozásait, ami erősen eltérő formát mutat a szocialista jogban. Nyomatékkal emeli ki a gondatlansági fokozatok (dolus, culpa lata, culpa levis) elmosódását a szocialista jogban, és ezzel párhuzamosan a fokozott gondosságnak a szocialista jogban érvényesülő elvére mutat rá, amely egyebek között a minőség (átlagosnál jobb !) előírásában, valamint a gyors jogérvényesítésben is megmutatkozik. Érdekesen és újszerűen világítja meg az adós jogi helyzetének hitelezői késedelem esetén való átalakulását. A szocialista jog az adósra gondozási kötelezettséget (felelős őrzés !) ír elő a hitelező késedelme esetére is. Nagy jelentőségű a hitelezők összeműködési kötelezettségére vonatkozó szabályozás az adós teljesítésének előmozdítására. A hitelező jogérvényesítési mulasztását torolja meg a XI. számú polgári döntvény, amely több havi lakbértartozás felmerülése esetében részletfizetési kedvezményt (folyó bér + 1 havi hátralék) juttat.

A hitelezői magatartás szabályai után harmadikul tárgyalja, mint a szocialista jog fejlődésének jellegzetességét — a szerződő felek összeműködési kötelezettségét a szocialista jogban, amit több jogszabállyal illusztrál. Különösen utal az építkezési szerződésre, ahol az építtető az építkezés folyamata alatt állandó együttműködésre van kötelezve. Ugyanezt mutatja az értesítési, tájékoztatási kötelezettséget előíró többi szabályozás.

Szerző elfogadja azt a tételt, hogy az adásvételi szerződés fogalmi eleme az eladott tárgy feletti tulajdonjognak az átszállása az eladóról a vevőre (107. old.), és ennek kiegészítéseképpen utal arra az, egyébként ugyancsak általánosan elfogadott, tételre, hogy a szállítási szerződésnél nincs tulajdonátszállás az állami tulajdon egységénél fogva. Az utóbbi tétel elvi helyességét nem érintve, az eljárási jogász valamiféle kiegészítés szükségét érzi. Az állami vállalattal szemben ugyan nem gyakorlati a végrehajtás, de ennek ellenére élő, kimondott jogtétel, hogy a vállalat tartozásaiért a vállalat kezelésébe adott, de az állam tulajdonában maradó vagyontárgyakkal felel. (Az állótőke irányában egyébként ez a tétel nem is áll fenn.) E vonatkozásban tehát az állami tulajdon tárgyai netáni végrehajtás esetén úgy kezeltetnek, mintha ezek az adósvállalat tulajdonában volnának. Persze ez a végrehajtási jogi elrendezés nem ingathatja meg a tulajdon át nem szállásáról szóló tételt, de a szemlélet kerekdedsége vonalán legalább singularitásként ezt a végrehajtási szabályt is tudomásul kell venni. Az egyik állami vállalatnak egy másik állami vállalatnál eszközölt készvásárlása a raktárról, azonnali átvétel mellett, nem szállítási szerződés. Az ilyen szerződést önálló típus hiányában adásvételnek szokták mondani, de itt is azzal a megszorítással kell élni, hogy ez a készvétel sem jár tulajdonváltozással, mert az állami tulajdon egysége az ily esetben is érvényesül.

Elvileg helyes az a kifejtés, amit a szerző az 1932. évi VI. törvénnyel, illetve a 9. sz. elvi megállapodással kapcsolatban tesz (194. old.). Itt a szerző által megtett kritikai megjegyzéseken felül a ptk. tervezet rövidesen bekövetkező törvénnyé válása okából helyes lett volna a Ptk. rendelkezéseinek a 9. sz. elvi meg-

állapodáshoz való viszonyát elemezni.

A könyv stílusa csiszolt, igen világos. Az ismertetésből is kitűnt, hogy a szerző mindenütt a gazdasági alapból indul ki, és így mutatja ki, hogy az egyes jogszabályok kialakulása nem a jogalkotó egyéni elgondolásának köszönheti létét, hanem a gazdasági helyzet szükségszerű következése.

György Ernő könyve a jogrend alakulásának hosszú útját benépesíti a világos célok elérésére vezető eszközök keresésével, kutatásával, a különböző kezdeményezésekkel, amelyek közül a történelem árja kisodorja az alkalmatlant és gyökeret veret a helyes, alkalmas, a társadalmi rendet hűséggel és eredménnyel szolgáló megoldásokkal.

Egy jelentős hiányára a könyvnek kívánok rámutatni, ami nemcsak ennek a könyvnek szól. Voltak — és ha kisebb számban is —, vannak oly túlzó felfogások, amelyek a távolabbi és közelebbi jogrendek egész berendezését, fogalomtárát eltemetendőnek ítélték. Ebből igazságként el lehet fogadni a kiinduló pontot, azt az igyekezetet, hogy a szocialista rend új jogrendet, új fogalmi rendszert igényel, de nem a régi egyszerű elvetésével, hanem kritikai átdolgozásával, a használható felhasználásával, a használhatatlan elvetésével vagy sajátosan a szocialista rendnek megfelelő átformálásával, vagy új fogalmak megteremtésével. Jogirodalmunk (a szocialista tábor jogirodalma) tisztában van azzal a ránehezedő új feladattal, és tesz is sok kísérletet ez irányban. A helyes, végleges megoldáshoz el sem juthatunk másképp, mint kísérletek útján. Ritka eset, hogy az első kísérlet adja a jó eredményt. Jogalkotásunk és az élet gyakorlata vet fel sorjában az elméleti rendcsinálás számára problémákat. Ez az elméleti rendcsinálás távolról sem öncélú. A gyakorlati jogász közvetlenül észleli, hogy nem lehet egyedül a jogalkotás termékeire, a meghozott jogszabályokra támaszkodni. A jogszabályok nem kocsik, amik háztól házig visznek, hanem villamosok, amiknek megszabott megállóhelyei vannak. Az eseti döntésnél a közbülső út megtételénél az egyik közlekedési eszköz: a dogmatika, ami a kívánt célhoz, a döntéshez eljuttat. Sajnos, egy bizonyos fajta szógyűlölet fejlődött ki olyan szavak ellen, amelyeknek kapitalista vagy pláne feudális íze van. Sokan a dogmatikát is ellenszenvesen nézik, nyilván az ellenszenves burzsoá örökséghez vagy a dogmatizmushoz való fonetikai közelség okából. Pedig a jogi dogmatika elméleti rendcsinálására a szocialista jogrendben is szükség van, sőt a szocialista kodifikációnak lehető elvi szövegezésre való törekvése, a kazuisztika mellőzése okából fokozott szükség van. György könyvével kapcsolatosan csak példaszerűen említek meg egy olyan kérdés-komplexumot, ahol az elméleti rendcsinálás szüksége érződik. A könyv 43., 44. oldalán beszél a szerző az állami vállalat kötelezettségeiről való felelősségről. A szerző az idevágó szabályozás fejlődésének hű jellemzését adja; az állam készfizetői kezességének kezdete után az egyszerű kezességen keresztül a Ptk. tervezett szabályozásáig, amely az állam kezességét megszünteti, de fenntartja azt a szabályt, hogy a szükséges anyagi eszközöket az állam bocsássa a vállalat rendelkezésére.

A könyv (35. lap) félretolja a burzsoá jogi dogmatika nevében emelhető kifogást, hogy a vállalat jogi személyisége (jog-alanyisága) nem egyeztethető össze azzal, hogy a jogalanyvállalat tulajdonjog, nevezetesen állami tulajdon tárgya is legyen. A jogalany-jogtárgy egybeesése éppoly „fogalmi képtelenség", mint a saját jelzálogjog, amelyet a burzsoá jog mégis intézményesen elismert a fogalmi képtelenség ellenére. Amíg az állam valamely felelőssége a vállalat kötelezettségeiért fennáll, dogmatikai probléma, hogy a fennálló felelősség számára megfelelő-e a felelősségnek kezesi típusba öltöztetése. Alkalmazható-e pl., hogy kezesként a fizető államnak van-e regresszus igénye a vállalat ellen. Az állam felelőssége nehezen aggatható rá a kezességi formára. Szerző nem foglalkozik ezzel a problémával. A legegyszerűbb megoldás volna a „sui generis" formula felhasználása, ami mögött mindig a jó megoldás be nem vallott hiánya van. Vagy ha azt vesszük kiindulópontnak, hogy az állam nem felelős, felmerül a tudomány számára az a kérdés, hogyan egyeztethető össze az állam mentessége az állam tulajdonosi minőségével. A szerző ezt a kérdést sem veti fel. A magunk részéről kísérlet gyanánt felvetnénk azt a gondolatot a dogmatika terén való rendteremtés érdekében, hogy ez a szabályozás lényegileg csak egyik változata a felelősség önakaratból fakadó korlátozásának. Erre egyébként más területeken is van példa. A jog lehetőséget ad az adósnak, hogy kötelezettségéért csak megjelölt vagyontárgyaival feleljen. Zálogházba adott zálogtárgy, vagy a hajó átengedése a kapcsolatos kár megtérítésének céljaira az új és régi jogrend példái. Az államnak felelősség alóli mentessége egyébként nyilvánvalóan csak korlátozást jelent: az állam igenis felelős a vállalat rendelkezésére adott, de az állam tulajdonában maradó vagyontárgyakkal. A mentesség nem teljes, csak a vállalatnak átadott vagyontárgyakon kívüli egyéb állami vagyontárgyakra szorítkozik.

Az elméleti tisztázás az erre irányuló kísérlet hiánya, amit példálózva lobbantottunk a szerző szemére, jogirodalmunkat is nagymértékben terheli és nem intézhetjük el azzal a kézlegyintéssel, hogy a lényeg a szabály léte és nem fontos annak elméleti elrendezése (vagy háttere).

Beck Salamon

Dr. Eörsi Gyula:

*Kártérítés jogellenes magatartásért**

Mostanában sokat beszélünk a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolatának elmélyítéséről, arról, hogy jogtudósaink a társadalmi és politikai életünkben végbe ment alapvető változások szem előtt tartásával dolgozzák ki a fontosabb jogelméleti kérdéseket, a jog gyakorlati művelőit — elsősorban a jogszolgáltatás szerveit — támogassák a gyakoriságuknál vagy sajátosságuknál fogva társadalmilag is jelentősebb problémáik megoldásában és a joggyakorlatnak elvi és jogpolitikai szempontból egyaránt helyes irányú kialakításával, mert az elméletnek és a gyakorlatnak ez a gyümölcsöző együttműködése behatóan előmozdíthatja szocialista jogrendszerünk kiépítését és továbbfejlesztését.

Amikor Eörsi Gyulának ezt a szerény köntösben megjelent, de tartalmában annál többet ígérő monográfiáját tanulmányozzuk és értékét mérlegre tesszük, úgy gondolom, ak-

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1958, 223 p. (Jogi kézi könyvtár 2. sz.)

kor jutunk helyes eredményre, ha a mű elméleti és gyakorlati jelentőségét a fenti szempontok alapulvételével ítéljük meg. Azt kell tehát vizsgálnunk, hogy a mű tartalmazza-e a kártérítési jog szocialista rendszerének és alapvető elvi kérdéseinek meggyőző erejű elméleti kidolgozását, hogy segíti-e a bírót és más gyakorlati jogászt a kártérítési jog szövevényes problémáinak megoldásában, végül, hogy előmozdítja-e a szocialista kártérítési jog fundamentumának és tartópillércinek megerősítését, rendszerének kiépítését.

E szempontokon nyugvó vizsgálódásunk eredménye Eörsi Gyula monográfiájának a legpozitívebb értékelésére vezet.

A kártérítési jog egyike azoknak a jogterületeknek, amelyeknek társadalmi jelentősége igen nagy, s amelynek szabályozása a tömegeket is közvetlenül érinti. Kevés ember éli le még rövidre szabott életét is anélkül, hogy mások jogellenes magatartása folytán közvetlenül vagy közvetve kárt ne szenvedne. A társadalom széles rétegei számára tehát egyáltalán nem közömbös az a kérdés, hogy a rájuk szakadt kár megtérítését kitől, milyen feltételek mellett, milyen módon és milyen mértékben követelhetik.

Kártérítési jogunk írott szabályozását mindmáig nélkülözzük, a bírói gyakorlatban több évtizeden át kialakult szabályokat pedig jórészben túlhaladta az élet, az országunkban végbement mélyreható társadalmi átalakulás. A kiküszöbölhetetlen ingadozásokkal terhes bírói gyakorlat társadalmi átalakulásunk kezdeti szakaszában gyakran nem találta meg a kártérítési jog területén felbukkant ítélkezési problémák elvi, gazdasági és politikai szempontból helyes megoldásának a kulcsát, s elvi tévelygéseinek káros hatását csak növelte az a helytelen szemléletből fakadó fukarság, amely egy rövidebb időszakon át, az egyébként jogos kártérítési igények rendezésénél is sajnálatos módon megnyilvánult.

Új kártérítési jogrendszerünk kialakításának e kezdeti hibáin ugyan már régen túlvagyunk, a kártérítési jog egyes elvi kérdéseiben azonban a bírói ítélkezés még ma is bizonytalanságot, ingadozást, sőt, nemegyszer ellentmondást mutat. Növelték az elvi kérdésekben való tisztánlátás nehézségeit azok a tudományos és gyakorlati vonatkozású viták, amelyek az országos vitára bocsátott Ptk.-tervezet kártérítési fejezetével kapcsolatban szaklapjainkban és ankétainkon jelentkeztek.

Eörsi Gyula monográfiájának az időszerűségén kívül éppen abban áll az egyik érdeme, hogy e viták eredményeit higgadtan leszűri, kiértékeli, a főbb elvi kérdésekre vonatkozó állásfoglalásokat ismerteti, a mellettük és ellenük szóló érveket felsorakoztatja, a tisztánlátást elhomályosító ködöket eloszlatja és hozzásegít a helyes jogi meggyőződés kialakításához.

Az I—VIII. fejezetre osztott mű nemcsak a kártérítési jog egész területét öleli fel, hanem a primitív felelősségi rendszertől a szocialista felelősségi rendszerig történelmi áttekintést ad a kártérítési felelősség egész fejlődéséről, a felelősség egységéről és különböző formáiról, az erkölcsi és jogi, a büntető-, a polgári- és a munkajogi felelősségről és a felelősségi szemléletek végleteiről. Ismerteti és szembeállítja a szocialista felelősségi rendszer jellemzőit, a burzsoá felelősségi rendszer jellemzőivel. Leszögezi, hogy a szocialista felelősségi rendszer a vétkességi felelősség erkölcsi és jogi talaján áll. Emellett azonban azt is meggyőzően kimutatja, hogy a vétkesség nem ugyanazt jelenti a szocializmusban, mint a kapitalizmusban. A szocializmus megteremti a kedvező körülményeket a felelősség preventív-nevelő hatásának teljes kibontakozásához, ami szükségképpen a felelősség szigorításához vezet. Külön kiemelést kíván az a megállapítása, hogy a szocialista társadalomban végbement alapvető változások a felelősség egész jogi rendjét átalakítják, minőségileg magasabb fokra emelik. Éppen ezért a szocialista társadalom a felelősség intézményének szabályozásánál a megelőzést tartja fundamentális szempontnak.

Igen értékesek azok a fejtegetések, amelyek az erkölcs és jog viszonyára vonatkoznak. A szocializmusban lényegileg egységessé válik az erkölcsi és jogi megítélés, lényegileg egységes az erkölcsi és a jogi vétkesség fogalma is.

A gyakorlat számára hasznos útmutatást tartalmaz az a megállapítása, hogyha valamely jogszabály a szocialista együttélés szabályaira utal, e szabályoknak csak lényegesebb megszegése esetén kerülhet sor a szankció kiszabására. Ugyancsak gyakorlati jelentőségénél fogva kívánnak említést a vétkesség értékelésére, objektivizálására, vélelmezésére és kimentésére vonatkozó fejtegetései.

Érdeme a műnek a büntető jogi és polgári jogi felelősségnek elvi alapokon történt szétválasztása, valamint a munkajogi felelősség elvi alapjainak és rendszerbeli helyzetének a kifejtése.

Igaza van Eörsi Gyulának abban, hogy az okozatosságnak a kártérítési felelősség szempontjából alapvető kérdésében a bírói ítélkezés során bizonyos ösztönösség tapasztalható, hogy bíróságaink ezt a kétségkívül nehéz kérdést bizonytalanul, tapogatózva közelítik meg. Érdeméül kell tehát elismernünk az okozati összefüggés marxista kifejtését és elméleti problémáinak széleskörű megvilágítását.

A bíró számára rendkívül hasznosak a direkt és kimentő bizonyítási rendszerre, a kárenyhítésre, az elháríthatatlanság objektív és szubjektív felfogásának szembeállítására és következményeinek lemérésére, a két veszélyes üzem találkozásából származó károk megtérítésére, az alkalmazott által okozott károkért való felelősségre, végül a többek károkozásáért való felelősségre vonatkozó fejtegetései.

Sokakat aggasztott a népvagyon védelmének helytelen szemléletéből fakadó — szerencsére ma már túlhaladott — az a törekvés, amely a közületekkel szemben támasztott kártérítési igények messzemenő lefaragására irányult. Ilyen volt a kórházi kezelés idejére eső élelmezési költség megtakarításának számbavétele, a kórházi látogatással felmerült költségeknek, a baleset áldozatával eltemetett ruha értékének, az egyszerű kivitelű síremlék költségének lehetőleg figyelmen kívül hagyása, megítélésüknek mellőzése. Az effajta törekvések kiküszöbölésére erős bátorítást ad Eörsi Gyulának az a megállapítása (41. old.), hogy meg kell adni a császárnak, ami a császáré, vagyis meg kell ítélni a károsultnak azt, amivel mások jogellenes magatartása folytán károsodott.

Ma is sokan elégedetlenek a III. sz. polgári elvi döntésen alapuló azzal a bírói gyakorlattal és a Ptk. tervezetének azzal a megoldásával, amely a nem vagyoni kárért járó

anyagi ellenszolgáltatást kirekeszti a kártérítés köréből. Igen ajánlatos, hogy a kételkedők olvassák el Eörsi Gyulának ezzel kapcsolatos meggyőző erejű nézeteit (54., 164—165. old.).

Sokan támadták s társadalmi jelentőségének félreismerése folytán egyesek még ma is ostorozzák a Legfelsőbb Bíróságnak az igazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség feltételeire vonatkozó 1051. szám alatt közismert elvi állásfoglalását.

Eörsi Gyula monográfiájának a hatósági jogkörben okozott kárért való felelősségéről szóló részében (148. old.) ezzel az elvi állásfoglalással teljesen egyetért, sőt létjogosultságát a Ptk. keretében is elismeri.

Ez a nagy tekintélyű határozott megnyilatkozás mindenesetre komoly megerősítést jelent azoknak a számára, akik az elvi állásfoglalás további érvényesülését speciális viszonyaink között és éppen szocialista építésünk érdekében szükségesnek találják.

Azon a megállapításon (147. old.) azonban már lehet vitatkozni, hogyha a kártokozó államigazgatási határozat ellen az 1957 : IV. tv. alapján megtámadási pernek van helye, a károsult választhat, hogy megtámadási pert, vagy pedig — a többi feltétel megléte esetén — kártérítési pert indít-e a közület ellen. Az államigazgatási határozatokkal szemben biztosított megtámadási jog éppen a jogellenes határozatok (intézkedések) hátrányainak kiküszöbölését tekinti feladatának, s ha a hátrány ily módon kiküszöbölhető, a megtámadási jog kimerítése előtt nem látszik megengedhetőnek a kártérítési igény érvényesítése.

Sajnálatosnak tartjuk, hogy Eörsi Gyula rendíthetetlenül kitart amellett, a Ptk. tervezetében is érvényre jutott elvi meggyőződése mellett, amely a méltányosságot, mint felelősséget megalapozó tényezőt — egész kivételes esetektől eltekintve — kirekeszti kártérítési jogunk köréből.

Ezzel a meggyőződéssel és annak indokaival szemben két körülményt kell kiemelni. Egyik az, hogy a méltányosságon alapuló kártérítés lehetővé tételére nem a bírónak, hanem a károsultnak van szüksége, a károsultat viszont nem a jogalap, hanem egyedül az érdekli, hogy a kára megtérüljön. Ő tehát a mások jogellenes magatartása miatt szenvedett kárának kiegyenlítését aligha fogja alamizsnaként értékelni és azt önérzetére sérelmesnek minősíteni. A másik az, hogy a mi átmeneti viszonyaink között még mindig vannak a vagyoni és kereseti viszonyok között olyan eltérések, amelyek a méltányossági felelősség szabályának alkalmazását — magánszemélyek közötti viszonyra korlátozottan — indokolnák. Jó szolgálatot tett ez a szabály az ellenforradalom alatt keletkezett károk méltányos rendezésénél és semmi ok nincs annak feltételezésére, hogy a bíró e szabályadta lehetőségekkel visszaélne.

Eörsi Gyula a kártérítési jog elvi kérdéseinek kifejtésén felül a kártérítési jog bírói gyakorlatának kritikai méltatását is feladatkörébe vonta.

Az a több száz — főleg legfelsőbb bírósági — határozat, amelyet nem csak döntvénytár pótlására alkalmas módon ismertet, hanem elvi szempontból is alaposan elemez, átfogó betekintést enged kártérítési jogunknak a felszabadulást követő bírói gyakorlatába, és ezzel — különösképpen pedig az egyes határozatokhoz fűzött kritikai megjegyzésekkel — többszörösen megnövelte a monográfia értékét és gyakorlati használhatóságát.

Őszintén be kell látni, hogy az elemzés körébe vont bírói határozatok egy része, ha érdemben helyes is (mint pl. a verekedő gyermekekkel kapcsolatban az 58. oldalon közölt P. törv. 23.581/1954. sz. és az ablakot beverő gyermekekkel kapcsolatban a 212—213. oldalon közölt P. törv. 21.860/1956. számú határozatok), indokolásának egyes megállapítása miatt elméletileg nem állja ki a kritikát.

Az a módszer azonban, ahogyan Eörsi Gyula e kérdésekhez nyúlt, és az a meggyőző erő, ami bírálatának elvi alapjaiban megnyilvánul, feltétlenül alkalmas arra, hogy az elvi tévedéseket a jövőben, ha ki nem is zárja, de a minimumra lecsökkentse. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ez a jószándékú, egészséges bírálat bíróságaink körében feltétlenül termékeny talajra talál.

Végül még két megjegyzés.

A jogászok — elméleti és gyakorlati emberek egyaránt — példákban gondolkodnak. Az egyes jogi felfogások helyességét gyakorlati esetekre alkalmazva ellenőrzik

Eörsi Gyula ezeknek a példázásoknak biztoskezű mestere. Azok a példák, amelyeket — hogy mást ne említsünk — a szükséghelyzet körében és a károsult beleegyezésénél felhoz, annyira szemléltetők és szerencsések, hogy okfejtéseit még jogi képzettséggel nem rendelkezők számára is nyilvánvalókká teszik, s ezáltal művének didaktikai értékét is növelik.

A jogászi nyelvezet nyakatekert voltát — okkal, ok nélkül — sokan és sokáig kifogásolták.

Eörsi Gyula monográfiáját a világos stílus, a gondolatok egyszerű, de mégis választékos és csiszolt jogászi nyelven való kifejezése, a következtetések tisztasága, álláspontjainak a közérthetősége jellemzi.

Eörsi Gyula monográfiájának előszavában fő célját abban jelölte meg, hogy munkájával a jogellenes magatartásért való polgári jogi felelősség területén hozzá akar járulni az ítélkezés szakmai és politikai színvonalának emeléséhez és általában a bírói munka kulturáltabbá tételéhez.

Eörsi Gyula e feladat ráeső részét derekasan elvégezte. Munkája nemcsak ma, de a Ptk. hatályba lépte után is komoly segítséget jelent a kártérítési ügyekben ítélkező bíráink számára. Az most már, hogy az ítélkezés valóban kulturáltabbá és elvszerűbbé váljék, kizárólag bíráinktól függ.

Géczy Kálmán

Meznerics—Simon—Hidas :

Devizajog

1. Jogi irodalmunk fontos feladata az is, hogy a jogrendszer egyes intézményeiről, a jogszabályok egy meghatározott köréről stb., a gyakorló jogászok részére megfelelő ismertetéssel, magyarázattal, útmutatással szolgáljon, a gyakorlatban való könnyebb eligazodás érdekében. Elsősorban ezt a célt szolgálja az ismertetett feldolgozás is, bár egyes problémákkal kapcsolatban — ahol erre szükség van — elméleti fejtegetésekbe is bocsátkozik.

A könyv hat fejezetből és függelékből áll.

Az I. fejezet az alapfogalmakat és az általános rendelkezéseket tárgyalja. Itt vázolják a szerzők a kötött devizagazdálkodás kialakulását, a devizajogi szabályozás gazdasági hátterét ; ismertetik a devizajog forrásait ; kifejtik a devizajog jogrendszerbeli helyét, a devizajogszabályok jogi természetét és elhatárolását más jogterületektől. Ismertetik a deviza-

hatóságok szerepét és eljárási szabályait; megvonják a devizajogszabályok érvényesülési körét (személyi és területi hatályát), végül itt foglalkoznak a devizajogi szabályozás tárgyával és tartalmával általában.

A II. fejezet ismerteti azokat a rendelkezéseket, amelyek a devizagazdálkodás szempontjából jelentőséggel bíró vagyontárgyak (külföldi fizetőeszközök, arany, aranyérmék, aranytárgyak, platina, ezüst, értékpapír) szabad forgalmát korlátozzák.

A III. és a IV. fejezet olyan korlátozó szabályokkal foglalkozik, amelyek nem egyes vagyontárgyak önmagában meglevő devizális értékéhez, hanem személyi körülményekhez kapcsolódnak, így elsősorban ahhoz, hogy az érdekelt személy belföldi vagy külföldi-e. Így pl. az ingatlanokkal, a követelésekkel, a vállalati érdekeltségekkel való szabad rendelkezést a devizaszabályozás érdekében nem azért kellett korlátozni, mert e vagyontárgyak önmagukban devizaértéket jelentenek, hanem azért, mert a tulajdonosnak (hitelezőnek), vagy az azokkal egyébként rendelkező személyeknek a vagyontárgy fekvésétől különböző államban léte folytán e tárgyak devizabevételek vagy kiadások forrásaivá válhatnak, illetve az ellenőrzés nélkül létrejövő ügyletek zavart okozhatnak a devizagazdálkodás zárt rendszerében. Ehhez képest a III. fejezetben azok a jogszabályok kerülnek ismertetésre, amelyek a belföldieknek külföldön levő vagyontárgyaik tekintetében tartalmaznak korlátozó rendelkezéseket. A IV. fejezet pedig a külföldi személyeknek magyarországi vagyontárgyai tekintetében fennálló korlátozásokkal foglalkozik.

Az V. fejezet azokat az áruforgalommal és az utazási forgalommal összefüggő szabályokat tárgyalja, amelyek egyfelől személyeknek, másfelől kereskedelmi jellegű áruknak az ország határán való átjutásával kapcsolatosak.

Végül a VI. fejezet a devizabűncselekményekre vonatkozó anyagi és eljárási rendelkezéseket tartalmazza.

2. Az I. fejezet helyesen állapítja meg, hogy a devizajog a szocialista rendszerű államban nem „válságjog", hanem a tervszerű gazdálkodás egyik területének rendszeres szabályozása, amelynek célja elsősorban a fizetési mérleg tervszerű alakulásának a biztosítása. Ebből vonja le azt a helyes következtetést is, hogy a szocialista jogrendszerekben nem „kötött" vagy „korlátozott", hanem tervszerű devizagazdálkodásról szokás beszélni. (10. és 12. old.)

Nem tudunk viszont egyetérteni a szerzőknek azzal az álláspontjával, hogy a devizajog világszerte önálló jogágazatként alakult ki, és hogy „a devizajog — jogrendszerbeli helyét illetően — olyan speciális jogágazat, amely túlnyomó részben, alapjában államigazgatási jogi jellegű, de maguk a szabályok és az általuk szabályozott életviszonyok polgári jogi elemekkel vannak erősen összefonódva". (10. és 15. old.) A szocialista állam- és jogelméletben ugyanis valóban vitatott kérdés a jogrendszer tagozódása. Jellemző, hogy legutóbb a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága is vitaülés napirendjére tűzte a magyar népi demokratikus jogrendszernek és tagozódásának a problémáját. A vita alapjául szolgáló tézisek különbséget tesznek a jogrendszer és a normatív joganyag rendszerezése között, kiemelve, hogy ezek nem függetlenek egymástól, közöttük kölcsönös kapcsolat áll fenn, de a jogrendszer és a jogszabályok szisztematizálása nem azonos. A tézisek szerint elképzelhető az is, hogy a tudományos oktatás sajátos szempontjai szükségessé tehetik önálló jogtudományi ágak létrehozását, mégpedig úgy, hogy ennek az alapját nem valamely önálló jogágazat alkotja. Valóban az a helyzet, hogy a szocialista állam- és jogelméletben különböző nézetek alakultak ki abban a kérdésben, hogy melyek azok a tényezők, amelyek egy önálló jogágazat kialakulására vezetnek, és melyek egy önálló jogágazat ismérvei. Egy rövid könyvismertetés keretében nem kívánunk ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozni. Ezekkel a kérdésekkel az említett tézisek egyébként is részletesen foglalkoznak. Kétségtelen azonban, hogy egyik nézet alapján sem tekinthető a devizajog önálló jogágazatnak. Más lapra tartozik, hogy a „devizajog" mint egy jogszabályanyag elnevezése elfogadható, valamint az is, hogy a kutató vagy az ismertető munka ilyen elnevezés mellett foglalkozik a jogrendszernek ebbe a körbe tartozó szabályanyagával.

Helyes viszont már a szerzőknek az az állásfoglalása, amely elutasítja az olyan kifejezéseket, mint pl. „deviza magánjog", „deviza polgári jog" és „deviza büntetőjog". Elfogadható továbbá a szerzőknek az a minősítése is, amely szerint a devizajog nem a polgári jog rendszerében helyezkedik el, hanem alapvetően államigazgatási jogi jellegű. Ebből azonban — mint már kifejtettük — nem azt a következtetést kellett volna levonni, hogy a devizajog önálló jogágazat, hanem azt, hogy az államigazgatási jognak egy része, amely ugyanúgy, mint számos más államigazgatási jogi jogszabály, intézmény vagy jogterület, sok vonatkozásban érintkezik a polgári joggal, a büntető joggal, sőt — az adott esetben — a nemzetközi magánjoggal is.

3. A feldolgozás I. fejezete részletesebben foglalkozik az érvénytelenség és az elévülés kérdésével, valamint a nemzetközi magánjogi vonatkozásokkal.

Részletesen felsorolja azokat a szerződéseket, jognyilatkozatokat és jogi cselekményeket, amelyek — mint devizajogszabályba ütköző szerződések stb. — érvénytelenek (semmisek). Utal arra, hogy az előző állapot helyreállításának a kötelezettsége nem minden esetben érvényesül. Nincs helye ugyanis az előző állapot helyreállításának, ha ez — a devizahatóság megítélése szerint — a tervszerű devizagazdálkodással kapcsolatos közérdeket sértené. Helyesen utal arra, hogy a Polgári Törvénykönyv tervezete alapján (216. §) ilyen esetben a bíróság az állam javára ítélheti meg azt a szolgáltatást, amely a tiltott szerződést kötő félnek járna vissza.

Az elévüléssel kapcsolatban azt a szabályt emeli ki, amely szerint nyugszik a tilalom vagy a korlátozás ideje alatt az olyan követelés elévülése, amelyet a hitelező a devizaszabályok valamely rendelkezése miatt nem érvényesíthet.

A nemzetközi jogi vonatkozások köréből a tanulmány két megállapítása érdemel figyelmet. Az egyik helyes megállapítás szerint a devizajogszabályok olyan kogens jellegű rendelkezések, amelyeket a bírónak a lex fori alapján minden esetben figyelembe kell vennie, tehát nem mellőzheti alkalmazásukat a nemzetközi magánjog kolliziós normái alapján sem. A másik helyes megállapítás a devizajogszabályaink extraterritoriális hatályának az elismerését igényli, megjegyezve, hogy ezt a

külföldi bíróságok általában nem ismerik el, bár az újabb időben akadnak olyan ítéletek is, amelyek figyelembe veszik az idegen állam devizakorlátozó rendelkezéseit, főképpen, ha az elbírálás alatt álló jogviszony „saját joga" is tartalmaz ilyen korlátozó rendelkezést.

Hasznos útmutatásokat tartalmaznak azok a fejtegetések is, amelyek a devizahatósági eljárás egyes kérdéseivel, a határozatok megtámadásával stb. foglalkoznak. Nem tudunk viszont egyetérteni olyan elgondolásokkal, amelyek egyes sajátosságok túlzott hangsúlyozásával olyan kifejezéseket javasolnak, mint pl. „devizapolgár" (43. old. 2. lábjegyzet). Az I. fejezet érdeme az, hogy kidolgozza azokat az összefüggéseket, amelyek a devizajogszabályok és az egyéb jogszabályok között fennállanak.

4. A további fejezetek már a devizajog egyes részletrendelkezéseivel kapcsolatban tartalmaznak megfelelő tájékoztatást. Ahol arra szükség van, a bírói gyakorlatot is ismertetik. Helyes lett volna azonban, ha a szerzők — ott ahol a bírói gyakorlat nem teljesen egységes —, saját álláspontjukat is kifejtették volna.

5. A feldolgozás — magyar vonatkozásban — teljes bibliográfiát nyújt.

A könyv nagyon jól áttekinthető módon rendszerezi az egyes problémákat. Mégis helyes lett volna, ha részletes tárgymutatót és a feldolgozásra utaló jogszabálymutatót is tartalmazott volna.

6. Végeredményben megállapítható, hogy a szerzők hasznos munkát végeztek, amidőn a gyakorlat részére jól alkalmazható módon ismertették a devizajogszabályokat, és az azokkal kapcsolatban felmerülő kérdéseket. Egy újabb feldolgozás esetére azonban felhívjuk a szerzők figyelmét az itt kifejtett problémákra.

W. A.

Az Állam és Igazgatás megjelenéséhez

A szocialista építést szolgáló állam- és jogtudományunk fejlődésében kezdettől fogva jelentős tényező volt a folyóirati irodalom. A folyóirat természeténél fogva mozgékonyabb, harcosabb, időszerűbb, jobban tud a mindennapi élet gyakorlatában felmerülő konkrét feladatokhoz kapcsolódni, tágabb teret ad az építő bírálatnak, vitának, mint az önálló kiadványként megjelenő, mélyebb elmélyülést igénylő monografikus irodalom, amelynek számos előfeltétele — különösen a szocialista fejlődés első időszakában — nem is volt meg. Bár tudománytörténetünk még nem dolgozta fel rendszeresen ezt az időszakot, mindezek már ma is alátámasztják az állam- és jogtudományi folyóiratok jelentőségét a szocialista építés elvi kérdéseinek kidolgozásában és a gyakorlati munka irányításában.

Ebben az első időszakban az egész állam- és jogtudományi irodalomban egyik legjelentősebb folyóiratunk volt az 1949-ben megindult Állam- és Közigazgatás c. folyóirat, amely 1952 óta Állam és Igazgatás címen jelent meg. A folyóirat az államjog és államigazgatás szakterületein az alapvető tudományos irányú szakfolyóirat volt, a két alapvető szakterületen kívül azonban foglalkozott más jogi szakterületek — elsősorban az állam- és jogelmélet, továbbá pénzügyi jog stb. — kérdéseivel is. Helyet kaptak a folyóirat hasábjain a szocialista jogtudomány külföldi anyagából lefordított azok a legfontosabb elméleti tanulmányok, amelyek a hazai sajátosságok figyelembevétele mellett a szocialista építés elméletét, gyakorlatát szolgálták.

A folyóirat az 1956. évi ellenforradalmi eseményeket követően nem jelent meg. A Jogtudományi Közlöny szerkesztősége és olvasótábora örömmel üdvözli most a folyóirat újbóli megindulását. A lap mint a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek Osztályának elméleti folyóirata jelenik meg. Programotadó szerkesztőségi cikke szerint a folyóirat célkitűzései lényegében most is ugyanazok, mint amelyek a megindításkor voltak és amelyeket nagyban-egészben sikerrel teljesített is. Az új folyam arra törekszik, hogy tovább fejlessze mindazokat az erényeket, amelyek a lap eddigi évfolyamait jellemezték. A lap egyébként folytatja az eddigi évfolyamjelzést, s a most megjelent 1959. évi 1. számmal immár a IX. évfolyamba lép. A folyóirat továbbra is szem előtt tartja a tudományos igényeket, az elvi tisztaságot, egyben szoros kapcsolatban marad a gyakorlattal, figyelve annak alakulását és általánosítva a szerzett tapasztalatokat változatlan. Tevékenységében az irányító a marxizmus—leninizmus tudományos világnézete. A lap közvetlen feladatait a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája, továbbá a nemzetközi munkásmozgalom fejlődése által felvetett és a folyóirat munkakörébe tartozó, kidolgozásra váró kérdések szabják meg. Különös jelentőséget kapnak ezen belül a hazai feladatok teljesítésének államjogi és államigazgatási vonatkozású kérdései a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa után. A folyóirat tág teret fog adni a vitáknak, ösztönözni fogja munkatársait a problémák felvetésére és a megoldási javaslatok kidolgozására.

A tanulmányokon kívül rövidebb szemlecikkeket, könyvismertetéseket közöl, a jogalkalmazás kérdéseivel foglalkozó s a gyakorlati kérdések megoldását elősegítő rovata mellett továbbviszi a „Kritikus szemmel" c. rovatot is, amelynek célja az építő bírálat az államigazgatási gyakorlatban észlelt hiányosságokkal kapcsolatban. A régebbi gyakorlatát eleveníti fel a folyóirat, amikor ismét megkezdi a bibliográfiai rovat közlését.

Az 1959. évi 1. számban Apró Antal (A tanácsok szerepe a népi demokratikus rendszerünkben), Hajdu Gyula (A Magyar Tanácsköztársaság), Beér János (A tanács és a végrehajtó bizottság egymáshoz való viszonya), Katona Zoltán (Az államigazgatási határozat bíróság előtti megtámadásának egyes problémái), Földes Iván (A termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet és az államigazgatási szervek néhány feladata) tanulmányai, Pikler Kornél recenziója (Szamel Lajos: A jogforrások c. művéről), Trócsányi László szemlecikke (A gazdasági igazgatás új szervezete Csehszlovákiában) jelentek meg. A 2. számban Varga András (Az államigazgatási munka megjavítása a községekben), Katonáné Soltész Márta (A magyar állampolgársági jog fő vonásai), Fonyó Gyula (A képviseleti rendszer), Toldi Ferenc (A határozat visszavonása és módosítása a kibocsátó szerv által), Lukácsy Róbert (A területszervezési törvényerejű rendelet korszerűsítése), Takács József (A gyámügy néhány aktuális elvi kérdése), Tatár Kiss Lajos (A tanács a terület gazdája), Gál Tivadar (Az állami ellenőrzés szervezete a Német Demokratikus Köztársaságban) cikkeit közli. A Szemle rovatban Beér János a Magyar Tanácsköztársaság

jogalkotása c. gyűjteményes munkáról recenziót, Polgár Ferenc pedig a panaszeljárásról rövidebb tanulmányt írt.

A vázolt célkitűzések és a vállalt feladatok teljesítéséhez a tudományos és gyakorlati dolgozók őszinte jókívánságait küldjük.

-os.

Beérkezett könyvek :

Az árvíz- és belvízvédekezésre, valamint a helyi vízkárelhárításra vonatkozó jogszabályok. Összeáll. : Frommer József—Oszoly Kálmán. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 159 p.

A Budapesti Tudományegyetem a Tanácsköztársaság idején. Adatgyűjtemény. Előszó : Ortutay Gyula. Bp. Tankönyvkiadó, [1959]. 67 p. /Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára 12./

Both Ödön : Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. Szeged, Szegedi ny. 1958. 62 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 1./

Németi László : A mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabályának jogforrási jellege. Szeged, Szegedi ny. 1958. 20 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 2./

Horváth Róbert : Egy ismeretlen magyar politikai aritmetikus : Hatvani István professzor (1718—1786). Szeged, Szegedi ny. 1958. 44 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 3./

Bárdosi István : A fellebbviteli rendszerek kérdéséhez a polgári eljárásban. Szeged, Szegedi ny. 1958. 26 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 4./

Pólay Elemér : Három munkabérszerződés a római Dáciából. Szeged, Szegedi ny. 1958. 38 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 5./

Antalffy, Georges : La démocratie antique et les penseurs avant Socrate. Szeged, Szegedi ny. 1958. 42 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 4. fasc. 6./

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rend. : Petrák Katalin—Milei György. Bp. Gondolat Kiadó, 1959. 381 p. /Nemzeti Könyvtár/.

A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban. 1919. Dokumentumgyűjtemény. Debrecen, Alföldi ny. 1959. 599 p.

Bihari Ottó : Az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörének problémái. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 15 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 5./

Szotáczky Mihály : A jogi akarat osztálytartalma. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 30 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 6./

Földvári József : A visszaesés értékelése a büntetőjogban. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 32 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 7./

Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben. Tanulmányok. 2. köt. Szerk. : Simon Gyula. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 383 p.

Nagy Lajos : Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1956—1957. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 185 p. /ÁJI. tud. ktára 14. szám./

*

Szovjetunió :

Szbornik zakonov SZSZSZR i ukazov prezidiuma Verhovnogo Szoveta SZSZSZR (1938 g. — nojabr' 1958 g.) [A Szovjetunió törvényeinek és a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnöksége törvényerejű rendeleteinek gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 710 p. ÁJI. 17.366

A gyűjtemény az 1938—1958-as időközben kiadott jogszabályokat foglalja össze. A munka a fenti időközben közzétett, ma is hatályos jogszabályok teljes gyűjteménye, amelyből csak a nem általános érdekű anyag (személyi közlemények stb.) maradt ki. Maga az anyag 20 nagy fejezetre tagozódva, a legfontosabb kérdéscsoportok anyagát foglalja egybe. Az anyag felosztása nem igazodik szorosan a szocialista jogrendszer elméleti tagozódásához, hanem az egyes jogágak gyakorlatilag fontos anyagát külön-külön fejezetekben csoportosítja. Kezelését részletes időrendi mutató és betűrendes tárgymutató könnyíti meg.

Osznovü szovetszkogo goszudarsztva i prava. Szerk. : Fedoszeev, A. Sz. [A szovjet állam és jog alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 375 p. ÁJI. 17.304

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Igazgatóság dolgozói számára írt tankönyv. A szocialista államról és jogról írt bevezető elméleti részek után a legfontosabb jogágak (államjog, polgári jog, munkajog, pénzügyi és polgári eljárási jog stb.) alapvető ismereteit közli.

Voproszü kodifikacii szovetszkogo prava. 2. Vüpuszk. [A szovjet jog kodifikációjának kérdései.] Szerk. : Kerimov, D. A.—Seijdlin, B. V. Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1958. 107 p. ÁJI. 12.296

Rövid értekezésekből álló tanulmánygyűjtemény a kodifikáció és a törvényhozási technika általános kérdéseiről, illetőleg az egyes jogágak különleges törvényhozási problémáiról.

KLEJNMAN, A. F. : Szovetszkij grazsdanszkij proceszsz. [Szovjet polgári eljárás.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 223 p. ÁJI. 17.342

A középfokú jogi oktatás számára írt tankönyv. A szovjet polgári eljárás alapelveinek és a polgári eljárásjog legfontosabb kérdéseinek rendszeres összefoglalása. Tartalmazza a perenkívüli eljárás legfontosabb kérdéseit is (szovjet közjegyzők szervezete, eljárási kérdések, szovjet döntőbíráskodás stb.).

Voproszü ugolovnogo prava i proceszsza. [A szovjet büntetőjog és büntető eljárás kérdései.] Szerk. : Tiszkevics, I. Sz. Minszk, Izd. Belgoszuniversziteta im. V. I. Lenina, 1958. 271 p. /Miniszterszvo Vüszszego Obrazovanija SZSZSZR./ ÁJI. 17.293

A Minszki Egyetem büntetőjogi karának tanulmánygyűjteménye a büntetőjog és eljárás néhány időszerű kérdéséről (okozati összefüggés, az ittasság jelentősége a bűncselekmények elkövetésénél, a szocialista tulajdon fosztogatásának egyes törvényfogalmi elemei, a jogos védelem határai, a nyomozási cselekmények egyesítése és különválasztása, a büntetésvégrehajtás, a védelem mint eljárásjogi funkció, a bjelo-

rusz bírói szervezet kérdései, továbbá büntetőjog-történeti és összehasonlítójogi kérdések stb.).

GOLJAKOV, I[van] T[erent'evics]: Szovetszkij szud. [Szovjet bíróság.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 181, [2] p. [Bibl. passim.] OK. 348.029

A történeti bevezető során ismerteti a szovjet bírói szervezetet és a szovjet állam különböző fejlődési fokainak megfelelő igazságszolgáltatási rendszert, végül az igazságszolgáltatás jelenlegi helyzetét. Részletezi a szocialista igazságszolgáltatás alapelveit, kiemelve annak népi jellegét és a bíróságok függetlenségének elvét. Összefoglalja a védelem jogát és a bíróságok nevelő szerepét. A könyv népszerű nyelven, a szélesebb közönség számára ad tájékoztatást. Ez az oka annak is, hogy kitér az igazságszolgáltatás szépirodalmi tükröződésére, s orosz, szovjet és nyugati írók olyan műveit ismerteti, amelyek az igazságszolgáltatással foglalkoznak.

LEVIN, D. B.: Osznovnüe problemü szovremennogo mezsdunarodnogo prava. [A jelenkori nemzetközi jog alapvető kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 274 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.384

Levin professzor legújabb munkája tíz nagy fejezetre tagolva tekinti át a nemzetközi jog összes időszerű problémáit s azokra — sok vonatkozásban új, eredeti — megoldásokat dolgoz ki. A nemzetközi jog lényegével kapcsolatos kérdések után a jelenkori nemzetközi jog kétféle koncepcióját: a szocialista és a burzsoá nemzetközi jogi koncepciót fejti ki, két szempontból: a nemzetközi jog fogalmának és a nemzetközi jog alapvető ismérveinek szempontjából taglalva ezt a fontos kérdést. A nemzetközi jog és a belső hazai jog kölcsönös viszonyával kapcsolatos problémák vázolása után a nemzetközi jog rendszerével kapcsolatban dolgoz ki részletes megoldást, érintve az úgynevezett nemzetközi büntetőjog rendszerbeli kérdéseit is.

A háborúnak és békének a nemzetközi joggal kapcsolatos kérdéseit (az agresszió, kollektív biztonság, nemzetközi büntetőjogi felelősség, a nemzetközi békemozgalom stb.) követően a nemzetek szuverenitását és önrendelkezési jogát vizsgálja, különös figyelmet szentelve a gyarmati rendszerek tarthatatlanságának. A benemavatkozás elvével külön fejezetben foglalkozik, érintve az ezzel kapcsolatos államközi kényszereszközök kérdését is. A nemzetközi együttműködés alapvető feltételeivel: az egyenjogúsággal és kölcsönösséggel szintén külön fejezetben foglalkozik, a zárófejezetben pedig a nemzetközi szerződések megtartásának időszerű kérdéseit (a szerződések megtartásának elve mint a nemzetközi jog és a nemzetközi együttműködés egyik alaptétele, a nemzetközi szerződések megsértése az imperialista államrend részéről a második világháború után stb.) vizsgálja.

BARCEGOV, Ju. F.: Territorija v mezsdunarodnom prave. [A terület a nemzetközi jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 270 p. ÁJI. 17.297

A munka az állami terület jogi természetét és a terület feletti rendelkezés nemzetközi jogi alapjait tárgyalja. Az elméleti áttekintés után az államterület nemzetközi jogi kérdéseit az egyes földrészek szerint (Európa, Japán, Közel- és Távol-Kelet) a jelenlegi nemzetközi gyakorlat szemszögéből vizsgálja.

Népi demokratikus országok:

Osznovnüe zakonodatel'nüe aktü po agrarnüm preobrazovanijam v zarubezsnüh szocialiszticseszkih sztranah. [A mezőgazdaság átszervezésére vonatkozó alapvető jogszabályok a külföldi szocialista országokban.] Vüpuszk 2, 4. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 217; 239 p. ÁJI. 17.359 : 1—2.

A sorozat eddig hozzánk elérkezett két füzete a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, az Albán Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság által kiadott és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos legfontosabb jogszabályok (földreformok, mezőgazdasági termelőszövetkezetek földhasználata, tervezés stb.) szövegének orosz fordítását tartalmazza. A fontos dokumentumgyűjtemény válogatása híven adja vissza a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatát és érzékelteti a fejlődés egyes időszakainak legfontosabb kérdéseit.

MAHNENKO, A. H.: Goszudarsztvennüj sztroj Narodnoj Reszpubliki Albanii. [Az Albán Népköztársaság államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 75, [2] p. 1 t. /Goszudarsztvennüj sztroj sztran mira./ OK. 348.014

Népszerű jellegű ismertetés az albán alkotmányról az alkotmány rendszerében. Bemutatja a társadalmi rendszert, annak politikai és gazdasági alapjait, a társadalom osztálytagozódását, a munkakötelezettséget, a tervgazdálkodást és az Albán Munkáspártot, mint az állam és a társadalom vezető erejét. Ezután az állam szervezetét, az általános igazgatás központi szerveit, a helyi szerveket, valamint a bíróságok és ügyészségek felépítését ismerteti. Beszámol az albán választási rendszerről, az állampolgárok jogairól és kötelességeiről.

Az államapparátus felépítéséről a könyv végén sematikus táblázat ad plasztikus tájékoztatást.

SZTAJNOV, P.—VASZILEV, L.—ANGELOV, A. Sz.—SZPASZOV, B.: Pravni problemi na Konsztitucijata na NR Bölgarija. [A BNK alkotmányának jogi problémái.] Szofija, Izd. na Bölgarszkata Akademija Naukite, 1958. 213 p. ÁJI. 17.314

A Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének a Bolgár Népköztársaság alkotmányának 10 éves évfordulójára kiadott gyűjteménye. A munka négy nagyobb tanulmányt (Sztajnov: A tervgazdálkodás alkotmányjogi alapjai; Vaszilev, L.: A szocialista állami tulajdon alkotmányjogi alapjai; Angelov, A.: A törvényesség problémái az alkotmányban; Szpaszov, B.: A nemzetgyűlés törvényhozó tevékenységéről) közöl a Bolgár Népköztársaság 1948. évi alkotmányának legfontosabb időszerű elméleti kérdéseiről.

Osznovi na dörzsavata i pravoto na NR Bölgarija. [Az állam és jog alapjai a Bolgár Népköztársaságban.] Cs. 2. [Piszateli:] M[ihail] Ganovszki, D[imitör H.] Dimitrov etc. 3. prerab. i dop. izd. Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1958. XII, 580 p. [Bibl. 559—563. p. és szöveg között.] OK. 347.959 : 2.

A jogi alapismereteket összefoglaló kézikönyv a jogi tanfolyamok hallgatói számára. A bolgár jogrendszer egész területét felöleli, s így nem ad nagyobb lehetőségeket az elmé-

lyültebb kutatásra, ezt a célt azonban bibliográfiai szolgáltatásaival segíti elő. Bolgár és orosz nyelvű bibliográfiát is ad, a munka használhatóságát a tárgymutatóval mozdítja elő. Összefoglaló ismertetést ad a büntetőjogról, munkajogról és a szerzői jogról is.

Československe trestné konanie. [Csehszlovák büntető eljárás.] Bratislava, Slovenské Vyd. Pol. Lit. 1958. 531 p. [Bibl. fejezetenként.] OK. 347.641

A csehszlovák büntető eljárás egyetemi tankönyvét a prágai és pozsonyi egyetemi karok közösen adták ki. A csehszlovák büntető eljárás alapvető elméleti és gyakorlati kérdései mellett vázolja a népi demokráciák büntető eljárásjogának fejlődését és megfelelő kritikát ad az imperializmus büntető eljárási jogáról.

LUNEV, A. E.: Szuscsnoszt' konsztitucii Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság alkotmányának lényege.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 159 p. 9 sztl. ÁJI. 17.363

A bevezetésben vázolja a Népköztársaság társadalmi rendjének fejlődési folyamatát, majd az államszervezet sajátos alapvető kérdéseit (az államhatalom és államigazgatás központi és helyi szervei, a bíróság, az állampolgárok jogai és kötelességei stb.) tekinti át a szocialista államjog rendszerében. A mellékletekben sematikus vázlatokban szemlélteti a legfontosabb állami szervek felépítését.

Prawo cywilne i kodeks rodzinny. [Polgári jog és családjogi törvény.] Wedlug stanu prawnego na dzien 31 grudnia 1956 r. Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1957. 423 p. OK. 347.545

A gyűjtemény az 1956. december 31-én hatályos polgári jogi jogszabályokat közli: a személyi jogi, dologi jogi, kötelmi- és örökösödési jogi anyagot, továbbá a családjogi kodex anyagát, végül az állampolgárok nemzetközi magánjogi érdekvédelmére vonatkozó jogszabályt is közöl.

SZER, Seweryn: Prawo rodzinne. [Családi jog.] Warszawa, Panstwowe Wyd. Naukowe, 1956. 276 p. [Bibl. szöveg között.] ÁJI. 17.317

Egyetemi tankönyv a Lengyel Népköztársaság családjogáról. A munka a családjog tárgyának és feladatainak meghatározása után a házasságról, a leszármazásról és a gyámságról szóló fejezetekben részletesen dolgozza fel a lengyel családjog anyagát, valamint a szocialista államok sajátos megoldásait.

ŚWIECICKI, Maciej: Spotdzielczy stosunek pracy w spótdzielniach produkcyjnych rolnych. [Szövetkezeti munkajogi viszony a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.] Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1958. 288 p. [Bibl. 263—275.] ÁJI. 17.346

A munka a mezőgazdasági termelőszövetkezet és a szövetkezeti dolgozók közötti munkaviszony jogi konstrukcióját építi fel. A munkajogi viszony lényegének vázolása után a munka részletesen foglalkozik a termelőszövetkezeti munkajogi viszony létrejöttével, megszűntével és módosításával, majd részletesen elemzi a munkaadó és a munkavállaló jogait és kötelezettségeit, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok családtagjainak munkajogi viszonyával kapcsolatos kérdéseket. A záró fejezetben összefoglalja a feldolgozott kérdések lényegét.

MEISTER, Roland—SCHMIDT, Max: Die Wahlen im deutschen Arbeiter- und Bauern-Staat und das reaktionäre Wahlsystem im Bonner Staat. [Választások a német munkás-paraszt államban és a reakciós választási rendszer a bonni államban.] Berlin, Dietz, 1958. 76 p. [Bibl. passim.] OK. 347.932

A könyv párhuzamot állít fel a két német állam választási rendszere között. Rámutat a választások szerepére a demokratikus munkás-paraszt hatalom rendszerében, valamint azok jelentőségére a szocializmus építésében. Bemutatja a bonni állam: a monopóliumok urainak, a militaristák és revanspolitikusok választási rendszerét, amely eszköz az imperialista uralom álcázására és védelmére. Az így vont párhuzam élesen mutatja be egyrészt a választási rendszerek mögött meghúzódó kapitalista célokat és imperialista érdekeket, másrészt pedig a néptömegeknek a munkásosztály vezetése mellett folytatott eredményes harcát.

GWIAZDOMORSKI, Jan: Prawo spadkowe. [Öröklési jog.] Warszawa, Panstwowe Wyd. Naukowe, 1959. 468 p. /Institut Nauk Prawnich Polskiej Akademii Nauk./ ÁJI. 17.322

A 17 részre tagolt munka a bevezetésben tárgyalja az öröklési jogot a tőkés országokban, a Szovjetunióban és a lengyel népi demokráciában, majd foglalkozik az alapvető fogalmakkal (az örökség, az öröklés és a végintézkedés fogalma). Ezt követően az örökös jogállását, a hagyaték védelmét, az örökös felelősségét a hagyatéki terhekért, a hagyaték megosztását, a törvényes öröklést, a végrendeleti öröklést, a hagyományt és a meghagyást tárgyalja.

OHANOWICZ, Alfred: Zobowiazania. Czesc ogolna. [Kötelmek. Általános rész.] Poznan, Panstwowe Wyd. Naukowe. 1958. 160 p. [Bibl. 153—158. p.] ÁJI. 17.337

A mű 11 fejezetre oszlik, bevezetőként a kötelmi jog forrásait, valamint a kötelmek gazdasági és társadalmi szerepét tárgyalja. Ezt követően foglalkozik a kötelem lényegével, a kötelezettség tartalmával, a többalanyú kötelmekkel, a kötelmek keletkezésével, a kötelmek teljesítésének kérdésével, a nemteljesítés eseteivel, a kötelmek megszűnésével, a kötelemben beálló alanyváltozásokkal.

Codul Calimach. [Calimachi-törvénykönyv.] Ediție critică. Bucureşti, Editura Academiei Republici Populare Romîne. 1958. 1016 p. /Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris. 3./ ÁJI. 17.113

A régi román jog írott forrásainak közzététele során, a Caragea-kódex és a Fejedelmi törvénykönyv után most került sor a XIX. század első felében (1816) Moldovában kiadott Calimach-kódex kritikai szövegkiadására. A feudalizmusnak Európaszerte megindult bomlási folyamata elleni reakció egyik eszköze a feudális megkötöttségek kodifikálása volt, s ebből a szempontból rendkívül figyelemre méltóak a tényleges állapotot és gyakorlatot — időrendben utoljára — rögzítő törvénykönyvek. A kritikai kiadás történeti bevezetés s néhány részletkérdés (szerző személye, a kódex forrásai, szövegkiadások, szövegváltozatok stb.) után

a munka az eredeti nyelven (görög) és román fordításban közli a szöveget. A törvénykönyv lényegében a polgári jog körébe tartozó anyagot foglalja össze, rendszere azonos az osztrák polgári törvénykönyv rendszerével (személyek, dolgok, a dologi jogokra és személyekre vonatkozó közös rendelkezések). Számos melléklet, mutató, idegen nyelvű kivonat nagyban megkönnyíti a méreteiben is hatalmas forráskiadvány használhatóságát.

Tőkés országok:

Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. 1. Bd. Kommunalverfassung. 2. Bd. Kommunale Verwaltung. Hrsg. von Hans *Peters*. [A községigazgatás elméleti és gyakorlati kézikönyve.] Berlin—Heidelberg—Göttingen, Springer Verl. 1956—1957. [Bibliogr. 1. Bd. 652—653. p.] KSH 319046—7

A hatalmas, közel 1700 oldalas két kötet a kölni egyetem Társadalom- és Közigazgatástudományi Kutató Intézetének megbízásából készülő munka első két része. Az NSzK egyetemeinek és főiskoláinak professzoraiból és a szakterület más szakembereiből alakult munkaközösség e két kötetben a községi jogalkotás és a községi közigazgatás részletkérdéseit vizsgálja. A kötetek szerkezete egységes, minden tanulmány elméleti alapvetés után a tárgyalt kérdés történeti visszatekintését adja, majd a jelenlegi jogi szabályozást és gyakorlatot ismerteti. Az első kötet általános bevezetésként három tanulmányt közöl: A községigazgatás és községpolitika; A község a szociológiai vizsgálatok vetületében és: Az önkormányzat nyilvános jellege címen. Majd hosszabb tanulmány a német községek fejlődését követi nyomon a 18. századtól napjainkig. A községi jogszabályalkotás kérdéseiről és az egyes német államok községi jogalkotásának a külföldi azonos jogalkotásokkal való egybevetését külön tanulmány tárgyalja. Részletes és hosszabb értekezés szerepel a kötetben a községstatisztikáról.

A második kötet a községi közigazgatás egyes kérdéseit taglalja. Igy külön tanulmány szól a községi szolgálati jogról, az oktatási igazgatásról, a szociális és kulturális ellátottságról, az ifjúság védelméről, az egészségügyről és a kórházügyről, és a testnevelésről és sportról mint kommunális feladatról. Helyet kaptak a kötetben a ház- és lakásépítésügy, a mező- és erdőgazdaság, községtervezés és építésrendészet, útügy, közrendészet, községi közigazgatás, vízjog és vízgazdálkodás stb. igazgatási kérdései is.

A készülő harmadik kötet — mint az előszó jelzi — a kommunális gazdálkodás és pénzügy kérdéseit fogja tárgyalni.

NAPOLETANO, Vincenzo: Dizionario bibliografico delle riviste giuridiche italiane su leggi vigenti. [A tételes jogra vonatkozó olasz jogi folyóiratok bibliográfiai szótára.] (1865—1954) A cura di —. Milano, Giuffrè, 1956. XXIII, 2028 p. OK. 362.524

Az egyes címszavak alatt a folyóiratokban megjelent irodalmat időrendben közli. A cikkeket sorszámmal látja el, s így a fogalom felbontásával megadott részcímekre e számok feltüntetésével utal. Ez egyébként ennek a folyóirati repertóriumnak speciális, gyakorlatilag igen jól hasznosítható módszere. A munka függelékként, a szerzőkről a lapszámokra utaló betűsoros mutatót ad.

ANCEL, Marc: Les codes pénaux européens. [Az európai büntetőtörvénykönyvek.] Collab. Yvonne Marx. 1. tome. Introduction comparative. Allemagne, Autriche etc. 2. tome. Espagne, Finlande, Hongrie etc. Paris, Le Centre Français de droit comparé, (195[?]—1957) OK. 362.899 : 1—2

Sorozatos gyűjtemény az európai büntetőtörvénykönyvek tételes szövegéről. Minden büntetőtörvénykönyvhöz rövid történeti áttekintést nyújt. Használatát megkönnyíti az egyes büntetőtörvénykönyvekhez adott tartalomjegyzék. A bevezető tanulmányban összehasonlító módszerrel vizsgálja az európai büntetőkódexek keletkezését, fejlődését, a nagy neoklasszikus időszakot és a kodifikálást. A fejlődés ismertetésénél három szakaszt tárgyal: a század elejétől az első világháborúig terjedő időszak, a két világháború közötti és a jelenlegi periódus. Végül a bevezető tanulmány általános következtetéseket von le. A beérkezett két kötet az országok francia neveinek betűrendjében az alábbi országok büntetőtörvénykönyveinek szövegét közli: Németország, Ausztria, Belgium, Bulgária, Dánia, Grönland, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Görögország, Magyarország, Izland, Olaszország.

VEDEL, Georges: Droit administratif. [Közigazgatási jog.] 1. tome. Paris, Pr. Univ. de France, 1958. 268 p. /„Thémis". Manuels juridiques, économiques et politiques./ [Bibl. 1—5. p.] OK. 346.324

Az ismert „Thémis" kézikönyvek sorozatban összefoglaló jellegű kompendium a francia államigazgatási jogról. A kötet a bíróságoknak a közigazgatás felett gyakorolt ellenőrzésével és a kapcsolatos problémakörrel foglalkozik (törvényesség ellenőrzése, közigazgatási szervek határozatainak magyarázata), a közigazgatási jog alkalmazásának területét s az idekapcsolódó kérdéseket (hatáskör összeütközés, illetékesség), majd a közigazgatási szervek és bíróságok felelősségét tárgyalja.

COPINGER, W[alther] A[rthur]—SKONE JAMES, F[rancis] E[dmund]: The law of copyright. Including international and British Commonwealth copyright, with the statutes and orders relating thereto and forms and precedents. [A szerzői jog.] 9. ed. by F[rancis] E[dmund]—Skone James, E[dmund] P[urcell] Skone James. London, Sweet and Maxwell, 1958. XXXVI, 917 p. OK. 362.892

A mű a Brit Nemzetközösség államainak szerzői jogáról ad teljes képet. Történelmi bevezetés után a szerzői jog általános szabályairól, a szerzői jog alanyairól és tárgyairól, valamint a kiadói jogról ad részletes áttekintést (irodalmi művek, zenei művek, művészeti művek, ipari rajzok), a szerzői jog természetéről és fogalmáról, átruházásáról, a szerzői jog megsértéséről és a jogsértések helyreállításáról, a különleges szerzői jogokról (periodikák szerzői joga, többszerzős művek, építészeti alkotások, gramofonlemezek, televízió, rádió), valamint a kiadói jogról ad részletes áttekintést. A mű a nemzetközi szerzői jogot is ismerteti. Ugyancsak tárgyalja a kiadói jogot. Külön foglalkozik a brüsszeli és római egyezményekkel és az angol szerzői jogi jogszabályokkal. A Nemzetközösség országainak szerzői joga mellett tájékoztatást ad az Északamerikai Egyesült Államok jogáról.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

AZ ÁLLAMJOG ÉS AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG KÖRÉBŐL

A Magyar Jogász Szövetség és a Közalkalmazottak Szakszervezete az *államjog és az államigazgatási jog* köréből az alábbi témák kidolgozására *pályázatot hirdet: 1.* A tanácsok tömegkapcsolatainak formái és a tömegkapcsolatok tapasztalatai. A téma a pályázó választása szerint csupán csak egy tömegkapcsolati formára vonatkozóan dolgozható ki. *2.* A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása. A téma a pályázó választása szerint kidolgozható: *a)* az irányítás egész rendszerére, *b)* ugyanazon a területi szinten működő szervekre és *c)* valamely egyedileg megjelölt szervre vonatkozóan is. *3.* A járási tanácsi igazgatási szervek helye és szerepe igazgatási szerveink rendszerében.

A pályázat kiírói fenntartják a Jogász Szövetség által kiírt és a Magyar Jog 1958. évi decemberi számában meghirdetett következő államjogi és államigazgatási jogi pályatételeket is: *4.* A tanácsok rendeletalkotási joga, figyelemmel az utóbbi évek tapasztalataira. *5.* Szabadon választott téma az építésügyi igazgatás köréből és *6.* Bizonyítás az államigazgatási eljárásban.

A pályázat keretében egy 2500.— Ft-os I. díj, egy 1500.— Ft-os II. díj és három, egyenként 1000.— Ft-os III. díj kerül kiosztásra. Ezenkívül több, pályadíjat nem nyert, de arra érdemes pályázó kéthetes jutalomüdülésben részesül.

A pályázat kiírói fenntartják a jogot, hogy nem megfelelő pályázat esetén a díjakat ne, vagy csak csökkentett összegben, egyenlő értékű pályázatok esetén pedig megosztva adják ki.

Pályázati határidő: 1959. október hó 1. *Eredményhirdetés:* 1959. november hó 7.

A pályamunkákat jeligével ellátva vagy a Magyar Jogász Szövetség (Bp. V. Szemere utca 10.), vagy pedig a Közalkalmazottak Szakszervezete (Bp. VIII. Puskin utca 4.) címre kell beküldeni.

A pályadíjak odaítélésénél máshol már benyújtott dolgozatot a pályázat kiírói nem vesznek figyelembe.

A pályázati feltételek a Jogász Szövetség által korábban kiírt, e felhívás 4., 5. és 6. sorszáma alatt említett pályatételekre is egyaránt vonatkoznak.

E lapszámok (XIV. új évfolyam 7—8.) szerzői: Dr. *Kovács István* egyetemi tanár. — Dr. *Beér János* egyetemi tanár. — Dr. *Sarlós Márton* egyetemi tanár. — Dr. *Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Golunszkij, Sz. A.*, a Szovjetúnió Tudományos Akadémiájának lev. tagja. (Moszkva). — *Fegykin, G. J.*, a jogi tudományok kandidátusa (Moszkva). — Dr. *Szabó András*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — Dr. *Weltner Andor* egyetemi tanár. — Dr. *Kertész István*, az Igazságügyminisztérium főelőadója. — Dr. *Kulcsár Kálmán*, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkatársa. — *Nanowski, Z.*, a Terv- és statisztikai főiskola tanára (Varsó). — Dr. *Beck Salamon* egyetemi tanár. — — Dr. *Géczy Kálmán* legfelsőbb bírósági bíró.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. — Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 59.2344 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla) — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V. József uádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XIV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1959 szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

ROMASKIN, P. SZ.:
A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei 433

NAGY LAJOS:
A törvényességi óvás jellege és alapja büntető ügyekben 443

HAJDU GYULA:
Ausztria örökös semlegessége 455

HERCZEG ISTVÁN:
Államok és kormányok elismerése 461

KÁDÁR IMRE:
Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban 468

Szemle:

PESCHKA VILMOS:
Vita a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról 472

TELBIZOV, KAROL:
Az államapparátus és a gazdasági vezetés átszervezése a Bolgár Népköztársaságban 484

Jogirodalom:

HALÁSZ PÁL:
Szamel Lajos: Jogforrások 489

KARLÓCAI JÁNOS:
A nemzetközi magánjog egyes kérdései ..... 49[illegible]

— —:
Beérkezett könyvek 459

Mellékelve: Dokumentációs Szemle

СОДЕРЖАНИЕ : *П. С. Ромашкин :* Основы уголовного законодательства СССР и союзных республик. — *Лайош Надь :* Характер и основание протеста в порядке надзора в уголовном процессе. — *Дьюла Хайду :* Вечный нейтралитет Австрии. — *Иштван Херцег :* Признание государств и правительств. — *Имре Кадар :* Центральный Криминологический Исследовательский Институт в Венгерской Советской Республике. — *Обзор : Вильмош Пешка :* Дискуссия о разделении венгерской народно-демократической правовой системы. — *Карол Телбизов :* Реорганизация государственного аппарата и хозяйственного руководства в Болгарской Народной Республики. — *Юридическая литература : Пал Халас :* Лайош Самел : «Источники права». — *Янош Карлоцаи :* Некоторые вопросы международного частного права. — — *:* Новые книги

SOMMAIRE : *Romaskin P. Sz. :* Les principes fondamentaux des lois pénales de l'Union Soviétiques et des Républiques Fedérées. — *Lajos Nagy :* La nature et le fondement du pourvoi dans l'intérét de la loi dans les procés criminels. — *Gyula Hajdu :* La neutralité perpétuelle de l'Autriche. — *István Herczeg:* La reconnaissance des Etats et des gouvernements. — *Imre Kádár :* L'Institut national de Criminologie appliquée pendant la République Hongroise des Conseils. — *Revue : Vilmos Peschka :* Discussion sur la division du systéme juridique hongrois. — *Karol Telbizov :* La réorganisation de l'appareil d'État et de la direction de l'économie dans la République Populaire Bulgare. — *Littérature juridique : Pál Halász :* Lajos Szamel : « Les sources du droit. » — *János Karlócai :* Certains problémes du droit international privé. — — : Livres récemment acquis.

INHALT : *P. Sz. Romaskin :* Grundsätze der Strafgesetzbücher der Sowjetunion und der Unionsrepubliken. — *Lajos Nagy :* Der Charakter und die Grundlage des Einspruchs gegen die Gesetzlichkeit in Strafsachen. — *Gyula Hajdu :* Die ewige Neutralität Österreichs. — *István Herczeg :* Die Anerkennung der Staaten und Regierungen. — *Imre Kádár :* Landes-Versuchsinstitut für Kriminologie in der Räterepublik. — *Rundschau : Vilmos Peschka :* Diskussion über die Gliederung des ungarischen volksdemokratischen Rechtssystems. — *Karol Telbizov :* Die Umorganisation des Staatsapparates und der Wirtschaftsleitung in der Bulgarischen Volksrepublik. — *Rechtsliteratur : Pál Halász :* Lajos Szamel : „Rechtsquellen." — *János Karlócai :* Einzelne Fragen des internationalen Privatrechts. — — — : Neuer Büchererwerb.

XIV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1959 szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei*

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusának határozatai további megvilágítást adtak a marxi—lenini elmélet egyes olyan lényeges kérdéseinek, amelyek a szocializmusból a kommunizmusba való átmenettel függnek össze. Rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy Ny. Sz. Hruscsov a beszámolójában elmélyülten kidolgozta a szocialista állam szerepével, valamint az állami szervek egyes feladatainak a társadalmi szervek részére történő átadásával kapcsolatos kérdéseket. A feladat az, hogy például a közrend és a közbiztonság fenntartása funkciójának az ellátásában olyan állami szervek mellett, mint a milícia, a bíróság egyben társadalmi szervezetek : a népi milícia, az elvtársi bíróságok s más ezekhez hasonló szervezetek is közreműködjenek. Az állami szervek egyes funkcióinak a társadalmi szervezetekre való átszállása azonban egyáltalán nem jelenti a szocialista állam szerepének gyengülését.

Ennek folytán a kommunizmus építésének kibontakozott feltételei mellett országunkban jelentősen megnő a szovjet állam törvényalkotó szerepének jelentősége. A szovjet törvény, mint a nép — a kommunizmus építője akaratának jogi formákban való kifejeződése az új társadalmi és államrendet és az állampolgárok jogait védelmezi, tevékenyen lendíti előre a kommunizmus építésének nagy célkitűzéseit, amelyeket a Szovjetunió népgazdasága 1959—1965. évi fejlesztésének tervszámai körvonalaznak.

A szovjet nép alkotó tevékenységének erőteljes növekedése és a szocialista állam szervező tevékenységének kiszélesedése teszi feltétlenül szükségessé a szovjet törvények olyan irányú fejlődését, hogy az a legnagyobb mértékben segítse elő a kommunista építés időszerű feladatainak a megoldását és visszatükrözze a szovjet társadalom előrehaladó fejlődését az emberiség áhított célja, a kommunizmus útján. A szocialista törvényalkotásnak, amelyet termeszetében és célkitűzéseiben az igazi humanizmus, tartalmában pedig az igazi demokratizmus jellemez, emellett formájában is tökéletesnek kell lennie.

Az SZKP Központi Bizottságának és a szovjet kormánynak a párt XX. kongresszusán hozott határozatok alapján az ipari igazgatás teljes átszervezésére és a mezőgazdaság fellendítésére, a szövetségi köztársaságok jogainak kiterjesztésére és a szocialista törvényesség további megszilárdítására foganatosított intézkedései sürgős feladatként szabták meg a szovjet törvények újonnan elvégzendő kodifikálását.

A szovjet törvények kodifikálása terén nagy jelentőségűek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ötödik ciklusának második ülésszakán 1958 decemberében elfogadott törvények. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott Alapelvei széles hatáskört biztosítanak a szövetséges köztársaságoknak a büntető törvényhozás területén és egyben magállapítják a büntetőtörvények egységes alapelveit a Szovjetunió egész területére nézve, ami teljes egészében megfelel az ismert lenini útmutatásnak arról, hogy a szovjet köztársaságok egész uniójában a törvényességnek egységesnek kell lennie, a nemzeti és más helyi sajátosságok feltétlen figyelembe vétele mellett. A szövetséges köztársaságoknak a közeli jövőben büntető törvénykönyveket kell alkotniuk. Ennek annál inkább is komoly jelentősége van, mert ez idő szerint a tizenöt szövetséges köztársaság közül hatnak nincs saját büntető törvénykönyve és ott más szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei hatályosak.

A kodifikáció jelentőségét most még az is emeli, hogy a szocialista igazságszolgáltatás szervei, a szovjet társadalom és állampolgárok előtt jelenleg az a feladat áll, hogy teljesen szüntessék meg országunkban a bűnözést.

A Szovjetunió 1936. évi alkotmánya a büntető törvényhozás egészét a Szovjet Szocialista Köz

* Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1959. 2. számában, Fordította Dr *Alapy Gyula*

társaságok Szövetségére ruházta, egységes büntető törvénykönyv kiadását irányozva elő az egész Szovjetunióra. Ennek kapcsán a szövetséges köztársaságoknak tilos volt a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének hozzájárulása nélkül megváltoztatni vagy bármivel is kiegészíteni a szövetséges köztársaságokban hatályos büntetőtörvénykönyveket.

Ennek megfelelőleg az évek során a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvének néhány tervezete készült el. Ezek közül azonban egyik sem felelt meg a fennálló követelményeknek. A Szovjetunió büntetőtörvénykönyvei tervezeteinek alapvető hiányossága volt, hogy egyes cselekmények büntetendőségét kiterjesztették és megszigorították. A törvénykönyv tervezeteiben, s különösen a háború utáni években szerkesztettekben, a szabadságvesztés szankcióit tartalmazó cikkek száma emelkedett és a bűncselekmények egész soránál a szabadságvesztés időtartamát felemelték. A tervezetekben ezenkívül kiterjesztették a büntetendő cselekmények körét is. Mindez a büntető megtorlások szigorítását jelentette, s látható ellentmondásban állott a szovjet büntető törvényalkotás igazi feladataival.

Rendkívül nagy jelentősége volt a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1957. február 11-én elfogadott törvénynek, amely átadta a szövetséges köztársaságok hatáskörébe a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetére vonatkozó törvényhozást, továbbá a polgári, büntető és eljárásjogi törvénykönyvek megalkotását. E szerint a törvény szerint a büntetőtörvénykönyvek megalkotása ismét a szövetséges köztársaságok hatáskörébe kerül, ami lehetővé teszi a szovjet törvényalkotás további javítását, azt, hogy ez a törvényalkotás közelebb kerüljön az élethez és gondosabban vegyék figyelembe az egyes szövetséges köztársaságok nemzeti sajátosságait és specifikumait. A büntetőtörvények Alapelveinek megállapítása azonban továbbra is a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének hatáskörében marad.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1958. december 25-én elfogadott Alapelvei fenntartják és tovább fejlesztik az összszövetségi büntetőtörvényalkotás gyakorlatban kipróbált normáit és ugyanakkor egy sor új, elvileg és gyakorlatilag is jelentős tételt iktatnak törvénybe. Az Alapelvekbe foglalt legfontosabb gondolatok közül az alábbiakat kell kiemelni :

— a szocialista törvényesség lenini elveinek következetes alkalmazása, különösen a bűnösség és a büntető felelősség kérdéseiben, és a büntető felelősségnek csak a büntetőtörvényben előre megállapított cselekményekért való alkalmazásának szilárd elve ;

— a bűnözés elleni harc általános fokozása, elsősorban a bűncselekményeket megelőző intézkedések alkalmazása és a bűnözést előidéző okok határozott kiküszöbölése útján ;

— a szovjet társadalom széleskörű bevonása a bűnözés elleni harcba, annak az útmutatásnak megfelelően, amelyet erről a kérdésről annak idején V. I. Lenin adott ;

— a szövetséges köztársaságok törvényhozó szervei hatáskörének kiszélesítése és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei között olyan viszony, amely még V. I. Lenin életében kialakult ;

— a kevésbé veszélyes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségnek leszűkítése és enyhítése, valamint a szabadságvesztés büntetések legmagasabb időtartamainak általános leszállítása ;

— a legveszélyesebb bűnözők, s különösen a konok visszaesők büntető felelősségének jelentékeny megszigorítása ;

— a feltételes idő előtti szabadonbocsátás szabályozásával a bírói ítélet szilárdságának biztosítása ;

— fokozott figyelemfordítás a bűnözők megjavítására és átnevelésére mind az állami kényszerrendszabályok, mind pedig különösen a társadalmi ráhatás intézkedéseinek alkalmazásával.

*

A szovjet büntető jogalkotás minden szakaszában szabatosan, következetesen és helyesen jut kifejezésre annak osztályjellege és feladata. Ezek az elvi, politikai sajátosságok jutottak kifejezésre az Alapelvekben is. Az Alapelvek 1. cikke a szovjet büntető törvény olyan feladatait határozza meg, mint a szovjet társadalmi és államrendnek, a szocialista tulajdonnak, a polgárok személyének és jogainak, valamint az egész szocialista jogrendnek védelme a bűnös támadásokkal szemben. Az Alapelvek meghatározzák ezeknek a feladatoknak sajátos büntető jogi intézkedésekkel való megoldását szolgáló eszközöket és ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei : *a)* meghatározzák, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények közül, melyek büntetendők és *b)* megállapítják azokat a büntetéseket, amelyek a bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazásra kerülnek. Kétségtelen, hogy az Alapelvek 1. cikkének mélyreható elméleti jelentősége van.

Az Alapelvek pontosan meghatározzák a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényhozási jogkörének határait. Következetesen érvényesítik azt a törekvést, hogy a szövetséges köztársaságok törvényalkotási kezdeményezése és tevékenysége kiszélesüljön. A szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek általános része kétségtelenül az Alapelveknek megfelelően készül majd el. E törvénykönyvek általános részében azonban emellett a helyi viszonyok is tükröződni fognak abban a terjedelemben, ahogyan azt az egyes szövetséges köztársaságok törvényhozási szervei szükségesnek ítélik meg. Maguk az Alapelvek a cikkek egész sorában a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveire bízzák a büntetőtörvény általános része fontos kérdésének eldöntését.

A szovjet büntetőtörvénynek egyik olyan jellegzetessége, amely alapvetően megkülönbözteti azokat a burzsoá büntetőtörvényektől a bűncselekménynek a szocialista jogtudatot tükröző anyagi és osztály meghatározása. A bűncselekmény anyagi fogalma — szemben a burzsoá formális-dogmatikus meghatározással, amely szerint a bűncselekmény a törvény által megtorlással fenyegetett, tiltott cselekmény —, első ízben „Az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1919. évi büntetőjogi vezérelveiben" jelentkezett, majd ezt a meghatározást a szövetséges köztársaságok 1922—1923. évi büntető törvénykönyveiben és a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek 1924. évi Alapelveiben továbbfejlesztették. Magában foglalja ezt a szövetséges köztársaságok valamennyi később kiadott büntető törvénykönyve is.

A jelenlegi Alapelvek elfogadásáig a szovjet büntető törvények a bűncselekményt akként határozták meg, hogy az a szovjet rendszer ellen irányuló vagy a munkás-paraszt hatalom által a kommunista rendszerbe vezető átmenet idejére megállapított jogrendet sértő társadalomra veszélyes tevékenység vagy mulasztás. Ebben a meghatározásban kifejezésre jut a bűncselekmény leglényegesebb ismérve: annak társadalomra veszélyessége, amely abban nyilvánul meg, hogy a bűncselekmény a szovjet rendszer vagy a szovjet jogrend ellen irányul. A szovjet büntetőtörvények fejlődése és tökéletesítése folyamán, figyelembe véve a bűnözés elleni harc évtizedes tapasztalatait, valamint a bűnözés problémája tudományos feldolgozásának eredményeit, szükségessé vált, hogy a bűncselekmény fogalmában ne csak az alapvető ismérv: a társadalmi veszélyesség jusson kifejezésre, hanem az ezzel elválaszthatatlanul összefüggő második ismérv: a bűncselekmény jogellenessége is.

A szocialista törvényesség megerősítésére foganatosított széleskörű intézkedésekre tekintettel annak a körülménynek, hogy a bűncselekmény fogalmának meghatározásában a társadalmi veszélyesség ismérve mellett utalás történik a jogellenesség ismérvére is, komoly politikai jelentősége van. Lényeges volt, hogy a törvény tükrözze azt a gondolatot, hogy a bűncselekmény nem egyszerűen társadalomra veszélyes cselekmény, hanem kifejezetten a büntető törvény által meghatározottan társadalomra veszélyes cselekmény.

Ennek folytán az Alapelvek a büntető felelősségről szóló cikkben kimondják, hogy csak azt lehet büntető felelősségre vonni és megbüntetni, aki a büntetőtörvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény, tehát bűncselekmény elkövetésében bűnös. Amíg az Alapelvek 3. cikke általánosságban szól a bűncselekményről, mint a törvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekményről, addig a 7. cikk a bűncselekmény teljes és részletezett meghatározását tartalmazza. „Bűncselekménynek a büntetőtörvénybe ütköző, a társadalomra veszélyes olyan cselekményt (tevékenységet vagy mulasztást) kell tekinteni, amely a szovjet társadalmi vagy államrend, a gazdálkodás szocialista rendje, a szocialista tulajdon, az állampolgárok személye, politikai, munka, vagyoni, vagy más jogai ellen irányul, bűncselekménynek kell tekinteni továbbá más, a társadalomra veszélyes olyan cselekményeket is, amelyek sértik a szocialista jogrendet és a büntetőtörvénybe ütköznek."

Ez a meghatározás világosan megmutatja a bűncselekmény lényegét, a társadalomra veszelyes támadást az állami, társadalmi vagy az állampolgárok személyes érdekei ellen.

A bűncselekmény anyagi meghatározása mutatja a szovjet törvények valóban humánus lényegét. A bűncselekmény e meghatározásából kiindulva az Alapelvek fenntartjak a szovjet büntetőjog ama elvi tételét, hogy nem képez bűncselekményt az a tevékenység vagy mulasztás, amely tartalmazza ugyan formailag valamely bűncselekmény ismérveit, de jelentéktelensége folytán nincs társadalomra veszélyessége.

A szocialista törvényesség további megerősítése és az állampolgároknak az alaptalan büntető felelősségre vonástól való megvédése céljából az Alapelvek megszüntették az analógia alkalmazásának lehetőséget vagy az olyan esetekben való felelősségre vonást, amelyek a törvényben nincsenek meghatározva. Amidon 1922-ben az első szovjet Büntető Törvénykönyvet elfogadták, ennek szerkesztői azért javasoltak az analógia elfogadását, mert a szovjet államnak akkor mindössze öteves törvényhozási tapasztalata volt, és a törvényalkotás nem tudott mindenkor idejében reagálni az osztályharc változó formáira, az új bűncselekményi formák megjelenésére, stb. Később az élet beigazolta, hogy helyes volt az analógiát felvenni a büntetőtörvénybe. A harmincas evek vége felé azonban számos gyakorlati és tudományos dolgozó arra a vélemenyre jutott, hogy az analógiáról szóló jogszabály már elavult s a szocialista törvényesség további erősítése végett helyesnek látszik a megszüntetése. Az analógia kérdéséről sok vita folyt[1]. Az analógia alkalmazásának újabb gyakorlatát is megvizsgálták és ez ugyancsak megerősítette, hogy további fenntartasa a szovjet törvényhozásban célszerűtlen. Az analógia kirekesztése a szovjet törvényekből szilárd biztosítása annak, hogy senkit sem vonnak felelősségre és a bíróság sem sújthat büntetéssel, ha az elkövetett cselekmény nincs a Szovjetunió vagy a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeiben közvetlenül meghatározva.

Az analógiának a hatályos törvényekből való kirekesztésével a szövetséges köztársaságok törvényhozó szervei előtt igen jelentős feladat merül fel, azaz különös figyelmet kell fordítaniuk a bün-

[1] Az analógiai kérdéseiről széleskörű vita folyt még 1939-ben az Összszövetségi Jogtudományi Intézet első tudományos ülésén. (Lásd: „Az Összszövetségi Jogtudományi Intézet első tudományos ülésének Dolgozatai" Jurizdat, 1940. 141—194. old.) Az analógia kérdésének részletes taglalását tartalmazza M. D. Sargorodszkij és V. G. Szmirnov kétkötetes, kollektív monográfiája: „A szovjet jog negyven esztendeje. 1917—1957." LGU kiadás 1957.

tetőtörvénykönyvben a bűncselekmények törvényi tényállásának meghatározására, hogy ne legyenek törvényi hézagok és hogy a tényállások szövegezése pontos legyen. Ennek kapcsán a szövetséges köztársaságok szocialista igazságszolgáltatási szervei idejében kötelesek a törvényhozó szervek számára jelezni, ha a hatályos törvények kiegészítésre vagy megváltoztatásra szorulnak.

Az Alapelvek lényegesen új mozzanatot visznek a bűnösség kérdésének megoldásába. Mindenekelőtt a bűnösségre való közvetlen utalás először került a törvénybe. Magától értetődik, hogy a szovjet törvényhozás és a gyakorlat már az Alapelvek elfogadását megelőzően is határozottan elvetette az objektív felelősséget és szilárdan abból az elvből indult ki, hogy bűnösség nélkül nincs bűncselekmény és nincs büntetés. De a szovjet büntetőjognak ettől a fontos elvétől eltérések fordulnak elő mind a gyakorlatban, mind pedig az elméletben, ami a szocialista törvényesség durva megsértéséhez vezetett. Ismeretes az is, hogy a bűnösség kérdése annak idején a jogirodalomban nem volt még elméletileg kellőképpen feldolgozva, a lefolytatott viták pedig távolról sem tisztázták egy csapásra ezt a kérdést. Ennek folytán nagy jelentősége van, hogy az Alapelvek közvetlen rendelkezést tartalmaz arról, hogy csak az tartozik büntetőfelelősséggel és csak az büntetendő, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös, s ugyanakkor a törvény 3. cikke leszögezi, hogy bűncselekmény elkövetésében az bűnös, aki a törvényben meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt szándékosan vagy gondatlanságból követi el. A felhívott cikk címe — „a büntető felelősségrevonás alapja" — még jobban kiemeli a bűnösség jelentőségét. Az Alapelvek 3. cikkében foglalt rendelkezések következetes alkalmazása a gyakorlatban záloga a szocialista törvényesség szigorú megtartásának az igazságszolgáltatás során.

Az Alapelvek bizonyos vonatkozásban pontosabbá teszik a szándék és gondatlanságnak meghatározását. Következetesen érvényesítik azt az elgondolást, hogy a szándék fogalmába beletartozik az elkövető tudata az általa elkövetett cselekmény társadalmi veszélyességéről. Az Alapelvek elfogadásával teljességgel hatályukat vesztik a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveiben foglalt azok a már régen alkalmazásra nem kerülő, bár formailag még hatályos szabályok, amelyek lehetővé tették száműzetés és kitiltás kimondását olyan személyekkel szemben, akiket bűnöző elemekkel való kapcsolataik, vagy korábbi tevékenységük miatt ismertek el társadalomra veszélyesnek. Az Alapelvek kimondják, hogy büntetést csak a bíróságok szabhatnak ki, és csak azokra a személyekre, akik törvény által meghatározott bűncselekményt követtek el. Következésképpen az egyes büntetési nemeket s így a száműzetést és kitiltást is, csak a törvényben meghatározott és valamely bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító cselekmény elkövetése esetén lehet kiszabni.

Az új törvények a korábbi törvényeknek megfelelően külön kihangsúlyozzák, hogy büntető eljárást nem lehet indítani és a már megindított eljárást meg kell szüntetni, s az ügy bírósági tárgyalása esetén pedig felmentő ítéletet kell hozni, ha az elkövető cselekménye nem meríti ki valamely bűncselekmény törvényi tényállását (Büntető eljárás Alapelvei 5. és 43. cikk). A bűncselekmény törvényi tényállása megállapításának mellőzhetetlenségére kifejezetten utal a büntetőjogi Alapelvek 16. cikke is, amely kimondja : „Aki a bűncselekmény teljes befejezésétől önként eláll, csak abban az esetben büntetendő, ha az általa ténylegesen megvalósított cselekmény más bűncselekmény törvényi tényállását meríti ki."

*

A szovjet törvényeknek a bűncselekmény, a bűnösség és a bűncslekmény törvényi tényállása fogalmairól szóló e humánus rendelkezéseinek a fényében világosan megmutatkozik az imperialista államok büntető törvényeinek teljes reakciós lényege, amelyek mindinkább lemondanak a burzsoá demokratikus elvekről és az önkényt emelik törvényi erőre.

Különösen jellegzetes ebben a vonatkozásban az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság törvényalkotó és bírósági gyakoralata. A Smith, MacCarren—Wood, Brownell—Butler és más hasonló törvények alapján nemcsak a törvényben meghatározott konkrét cselekmények elkövetése tekintendő bűncselekménynek, hanem az emberek meggyőződése is, amennyiben az nem felel meg az Egyesült Államok reakciós uralkodó körei felfogásának. Az elemi demokratikus jogok gyakorlásából álló bármely cselekmény „romboló tevékenység"-ként értékelhető és e törvények hatálya alá vonható.

Ezek a törvények, amelyek a legdurvább módon sértik az amerikai alkotmányt és a büntetőjog általános szabályait, teljes egészében arra szolgálnak, hogy az amerikai reakció számára lehetővé tegyék a leszámolást a nekik nem tetsző személyekkel, akik semmiféle bűncselekményt sem követtek el és egész ún. „bűnösségük" abban áll, hogy harcolnak a békéért és a háborús gyújtogatók ellen. Így például a MacCarren—Wood törvény alapján vád alá helyezett bármely személyt tízezer dollárig terjedhető pénzbüntetésre vagy tíz évig terjedhető szabadságvesztés büntetésre lehet ítélni, avagy mindkét említett büntetésre egyidejűleg.

Az amerikai uralkodó körök azonban nemcsak reakciós törvények kibocsátásához folyamodnak, hanem bármely eszközt, így a szervezett bűnözést is felhasználják a dolgozók s a haladó mozgalmak elleni harcra.

Az Egyesült Államok kommunista pártjának vezető személyei elleni 1949. 1952. és 1956. évi bűnperek, amelyek hamisított bizonyítási anyagok alapján folytak ; Nyugat-Németország alkotmánybíróságának döntése Németország Kommunista pártjának betiltásáról ; a demokratikus mozgalmak üldözésére az imperialista országok egész sorában meghozott kivételes törvények ; az úgynevezett „biztonsági intézkedések" széles-

körű alkalmazása társadalmilag veszélyesnek kimondott személyekkel szemben, még olyan esetekben is, amikor a bíróság felmentő ítéletet hozott — mindez cinikus megtagadását jelenti annak a törvényességnek, amelyet a burzsoázia saját maga alkotott meg, olyan sajátos terrorcselekmények ezek, amelyeket az imperialista burzsoázia a törvényhozó és a bírósági szervek közreműködésével hajt végre.

*

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei tovább fejlesztik a szovjet büntetőjog olyan fontos intézményeit, mint a bűncselekményben való részesség és a be nem fejezett bűncselekmény (a bűncselekmény előkészülete és a bűncselekmény kísérlete). Az 1924. évi Alapelvek a bűncselekmény lehető részeseit csak felsorolták, azonban nem határozták meg ; hiányzott a bűnrészesség általános meghatározása is. Ezenkívül nem rendelkeztek a bűnpártolók felelősségének mértékéről sem. Igaz ugyan, hogy a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei ezeket a kérdéseket megoldották, azonban, ha figyelembe vesszük a részesség intézményének a jelentőségét a nyomozási-ügyészi és bírósági gyakorlatban, valamint a szovjet büntetőjog elmélete szempontjából, nyilvánvaló, hogy e kérdések lényegesen nagyobb figyelmet érdemeltek volna.

Az Alapelvek ezeket a kérdéseket világosan szabályozzák ; a bűnrészességet akként határozták meg, mint két vagy több személy szándékos együttes részvételét a bűncselekmény elkövetésében. Így az új törvény teljes határozottsággal kimondja, hogy valamennyi bűnrészes tevékenységének szándékosnak kell lennie, aminek folytán kizárja a bűncselekmény gondatlan elkövetése esetén a bűnrészesség konstrukcióját, ami a gyakorlatban indokolatlanul kiterjesztené a büntető felelősséggel tartozó személyek körét. Az Alapelvek meghatározzák a bűnrészesség fajtáit, s a tettes, a felbújtó, a bűnsegédek mellett meghatározzák a bűncselekmény szervezőjének a fogalmát is, akinek a bűncselekmény elkövetését megszervező, vagy annak elkövetését irányító személyeket kell tekinteni.

Az Alapelvek világosan szabályozzák a bűnpártolók felelősségének mértékét is. Arra figyelemmel, hogy az 1924. évi Alapelvek ezt a kérdést nem szabályozták, a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben nagyon lényeges különbségek adódtak. Így például az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság büntetőtörvénye minden bűnpártolást bűnsegélynek tekint. Másként dönti el a kérdést az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság büntetőtörvénykönyve, amely megkülönbözteti az előre megígért és az előre meg nem ígért bűnpártolást, s míg az elsőt bűnsegélynek tekinti, a másodikat csak a törvény által előre külön megállapított esetekben mondja ki büntetendőnek. Nem kétséges, hogy a kérdés eldöntése elméletileg és gyakorlatilag is az USZSZK büntetőtörvénykönyvében a szabatosabb. Az Alapelvek bevezetik a kétfajta bűnsegély világos megkülönböztetését és leszögezik, hogy a bűntettesnek, továbbá a bűncselekmény eszközeinek előzetes ígéret nélküli elrejtése csak a törvény által előre megállapított esetekben von maga után büntető felelősséget. Az előre, vagyis a bűncselekmény elkövetése előtt megígért bűnpártolás minden esetben bűnsegélynek tekintendő.

Az Alapelvek által a bűnrészességről adott szabatos meghatározások módot adnak a gyakorlatnak arra, hogy teljes mértékben meghatározhassa minden egyes részes társadalomra veszélyességét és a bűncselekmény elkövetésében való részessége jellegét feltárva eszerint szabja ki büntetésüket.

Az 1924. évi Alapelvek nem tartalmazták a kísérlet fogalmának a meghatározását, nem határolták el azt az előkészülettől s csak általánosságban utaltak arra, hogy amennyiben a bűncselekményt teljesen nem hajtották végre, vagyis a bűnös eredmény bármely ok folytán nem következett be, úgy a büntetés mértékének meghatározásánál figyelembe kell venni az elkövető személyének veszélyességét és bűnös szándékának megvalósítási fokát. Az Alapelvek meghatározzák az előkészületet és a kísérletet, a bűncselekménytől való önkéntes elállást és szabatosan megállapítják a be nem fejezett bűncselekmény kritériumát és az ezért megállapítandó büntetés mértékét. A gyakorlatban sokszor felvetődik a cselekmény minősítésének kérdése, ha a bűnös eredmény nem következett be (például gyilkosság kísérlete és súlyos sértés okozása), vagy ha az elkövető önkéntesen elállt a bűncselekmény elkövetésétől. Az Alapelvek pontosan meghatározzák a bűncselekmény kísérletének fogalmát és az olyan közvetlenül a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékos cselekményt tekintik ilyennek, amennyiben a bűncselekmény az elkövető akaratától független okok miatt maradt befejezetlen. Az Alapelvek egyszersmind meghatározzák az előkészületet is és ezzel létrehozzák az összes szükséges előfeltételeket ahhoz, hogy a gyakorlat elhatárolja a bűncselekmény kísérletét és az előkészületet s egyben megfelelő kritériumot adnak a gyakorlat számára arra is, hogy a büntetést az elkövetett cselekmény jellegének és társadalomra veszélyessége fokának, a bűnös szándék megvalósítása mértékének s azoknak az okoknak a figyelembevétele mellett szabja ki, amelynek folytán a bűncselekmény befejezetlen maradt.

A jogos védelem intézménye, mint ami az állami, társadalmi és személyes érdekek ellen irányuló bűnös támadások elleni harcban a szovjet állampolgárok által kifejtett aktív ténykedés jogi kifejeződése, a szovjet büntetőtörvényben mindig komoly szerepet töltött be. A gyakorlatban ennek az intézménynek alkalmazása nem volt mindenkor hibamentes, aminek következtében előfordult, hogy olyan állampolgárokat ítéltek el alaptalanul, akik cselekvőleg harcoltak a bűnös támadások ellen, s ez, érthetőleg hátrányosan befolyásolta az állampolgárok tevőleges részvételét a bűnöző elemek elleni harcban. A gyakorlat helyes mederbe való tereléséhez a Szovjetunió Legfelső Bírósága

Elnökségének 1956. október 23-án külön határozatot kellett hoznia. „A bírósági gyakorlat törvényalkalmazási hiányosságairól a jogos védelemmel kapcsolatos ügyekben". Az Alapelvek tovább fejlesztik a jogos védelem és a végszükség intézményét és kimondják, hogy a jogos védelemben vagy végszükségben elkövetett cselekmények nem tekintendők bűncselekménynek. (Az 1924. évi Alapelvek ezt a kérdést nem érintették s csak általános formában utaltak arra, hogy az ilyen esetekben büntetésnek nincsen helye.) Az Alapelvek kimondják továbbá, hogy az ilyen cselekményeknek akkor van helyük, amikor állami, társadalmi, és személyes érdekeket bűnös támadásokkal szemben meg kell védeni s a szovjet törvényhozásban először adják meg a jogos védelem határai túllépésének a meghatározását, mint a védekezés és a támadás jellege és veszélyessége közötti nyilvánvaló aránytalanságot.

Az Alapelvek külön cikkben foglalkoznak az ittasság jelentőségével a bűncselekmény elkövetésénél. Az iszákosság, mint ez ismeretes, számos bűncselekmény elkövetésének egyik közvetett oka. A Legfelső Tanács ülésén A. F. Gorkin küldött a felszólalásában külön kitért erre a kérdésre. „A bűncselekményeket előidéző okok közül az egyik legfőbb — mondotta — az ittasság. A Szovjetunió Legfelső Bírósága által garázdaság miatt lefolytatott ügyekben végzett kutatás azt mutatta, hogy az ilyen ügyeknek több mint 90%-át ittas állapotban követték el. Ez nemcsak a garázdaság esetében van így, hanem az olyan súlyos bűncselekménynél is, mint a szándékos emberölés. A Szovjetunió Legfelső Bíróságának adatai azt mutatják, hogy a szándékos emberölés miatt elítéltek 70%-a ittas állapotban követte el a bűncselekményt." A Szovjetunió ügyészsége kriminalisztikai Intézetének vizsgálati adatai szerint az erőszakos nemi közösülésért elítéltek 67%-a a cselekmény elkövetése idején többé-kevésbé ittas állapotban volt, a garázdaság miatt indult bűnügyekben pedig az elítéltek 96%-a. Az 1924. évi Alapelvek egyáltalán nem érintették azt a kérdést, hogy milyen hatása van az ittasságnak a büntető felelősségre. A kérdés a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben különböző módon került megoldásra, így például az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság büntetőtörvénykönyve az ittas állapotban bűncselekményt elkövető személyek felelősségét korlátozottan állapítja meg. Ezzel szemben az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság büntetőtörvénykönyve viszont olyan rendelkezést tartalmaz, hogy az ittasság nem zárja ki a büntető felelősséget. Amikor a szovjet társadalom döntő harcot folytat az iszákosság kiirtására, a büntetőtörvénynek rendelkezést kell tartalmaznia arra nézve, hogy az ittas állapotban bűncselekményt elkövető személyek nem mentesülnek a büntető felelősség alól, amint ezt az Alapelvek 12. cikke kimondja. Fel kell tételeznünk, hogy a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei, amikor átveszik ezt a nagy jelentőségű jogszabályt, részletesen kifejtik és konkretizálják azt. Például, különösen azt a kívánságot lehetne kifejezésre juttatni, hogy bizonyos esetekben a bűncselekmény elkövetésénél az ittas állapotot súlyosító körülményként értékeljék.

A bűnözés kiirtásáért folytatott harcban országunkban rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy helyesen oldják meg a fiatalkorúak felelősségének kérdését, a velük szemben alkalmazható nevelő intézkedések rendszerének a szükséges esetekben kiszabott büntetés és megállapított nevelő intézkedések összehangolásának kérdését.

Az Alapelvek e kérdésre komoly figyelmet fordítanak. Az Alapelvek mindenekelőtt felemelték azt a korhatárt, amelynek betöltése után helye lehet a büntetőfelelősségnek: általános szabályként büntetőfelelősségről csak a 16. életév betöltése után lehet szó és csupán néhány különösen veszélyes bűncselekmény esetében már a 14. életév betöltése után. Az Alapelvek abból indulnak ki, hogy a nevelőintézkedések alkalmazását a lehető legnagyobb mértékben ki kell szélesíteni, lehetővé teszik a büntetőintézkedések mellőzését abban az esetben, ha a bíróság elegendőnek tartja a nevelő intézkedéseket. A fiatalkorúakkal szemben alkalmazandó nevelő intézkedések rendszerét a szövetséges köztársaságok törvényhozása keretén belül kell meghatározni.

Az Alapelvek a cikkek egész sorában foglalkoznak a fiatalkorúak büntető felelősségének sajátosságaival. A fiatalkorúakkal szemben nincs helye halálbüntetés kiszabásának; velük szemben a szabadságvesztésbüntetés időtartama a tíz évet nem haladhatja meg; száműzetés vagy kitiltás velük szemben nem alkalmazható; az olyan fiatalkorúak, akik példás magaviseletükkel, a munkához és tanuláshoz való becsületes viszonyukkal megjavulásukat bebizonyították, kedvezőbb előfeltételek mellett bocsáthatók feltételesen szabadon, a már kiszabott büntetésüket át lehet enyhébbre változtatni; végül a bűnösséget enyhítő körülmények között a törvény külön megemlíti azt a körülményt, hogy a bűncselekményt fiatalkorú követte el.

*

Nagy elvi és politikai jelentősége van annak, hogy az Alapelvek meghatározzák a büntetés céljait. Az 1924. évi Alapelvek, mint ismeretes — eltekintettek a büntetés fogalmától és ezt a „társadalmi védekezési intézkedés" fogalmával helyettesítették. Ugyanakkor a büntetés céljainak meghatározásából kirekesztették a fenyítés elemét. Amint azt a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényalkotási tevékenységének tapasztalata és a bűnözés elleni harc gyakorlata bebizonyította, e két tétel nem bizonyult helyesnek; elméletileg sem lehetett ezeket alátámasztani. Ezenkívül a büntetés céljairól az 1924. évi Alapelvekben foglalt meghatározás nem fogta át e célokat teljes mértékben és nem tárta fel ezek politikai jellegzetességeit.

Az elmúlt évek törvényalkotásainak egész sorára, különösen pedig az 1938. augusztus 16.

napján kelt, a Szovjetunió és a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezetéről szóló törvényre támaszkodva a jelenlegi Alapelvek a következőképpen határozzák meg a büntetés céljait: „A büntetés célja nemcsak az elkövetett bűncselekmény megtorlása, hanem az is, hogy az elítéltet megjavítsa és a munkához való becsületes viszonyra, a törvények pontos betartására és a szocialista együttélési szabályok tiszteletbentartására nevelje, továbbá, hogy megelőzze újabb bűncselekmények elkövetését mind az elítéltek, mind más személyek részéről." A büntetés céljainak e meghatározása nem választja el az elítéltek megjavításának és átnevelésének célját a fenyítéstől, amely a büntetés elmellőzhetetlen része és alapvető eleme, ellenkezőleg sikeresen összehangolja ezeket, s egyidejűleg feltárja a büntetés kiszabásának, a bűnözők megjavításának és átnevelésének politikai céljait is. Pontosan határozzák meg továbbá az Alapelvek a bűncselekmények általános és különös megelőzésének céljait is.

A szovjet büntetőjog fejlődésének egész folyamán kidomborodott a szocialista humanizmus rendkívüli jelentősége. A szovjet társadalomban a represszió humanizmusát mindenekelőtt az adja meg, hogy a büntetés, amely dialektikusan egyesíti magában a kényszert és az átnevelést, rendkívül emelkedett célt: a szocialista állam és az összes dolgozók védelmét tartja szem előtt. Bár a büntetés objektíve magában foglalja a bűnözőnek különböző előnyöktől (szabadság, jogok, vagyon stb.) való megfosztását, de nem a megtorlás céljait szolgálja s nem járhat fölösleges szenvedések okozásával. „A büntetésnek — hangzik az Alapelvek 20. cikke — nem célja, hogy fizikai szenvedést okozzon vagy az emberi méltóságot megalázza."

A szovjet büntetőtörvényben megállapított büntetési rendszer a legkisebb mértékben sem tartalmazza azokat az embertelen, barbár büntetéseket, a halálbüntetés kegyetlen módszereit (például mérges gázokkal való megmérgezés, amelyet az Egyesült Államokban már több tagállam alkalmaz), az életfogytiglani fegyházat, a koncentrációs táborok és börtönök rémségeit, a sterilizációt és kasztrációt, s a büntetések más kegyetlen nemeit, amelyeket a kapitalista államok többségében bevezettek.

A büntetések nemeit az Alapelvek a következőképpen szabályozzák: 1. szabadságvesztés, 2. száműzetés, 3. kitiltás, 4. szabadságvesztés nélküli javítómunka, 5. meghatározott állástól vagy meghatározott tevékenységtől való eltiltás, 6. pénzbüntetés, 7. társadalmi megrovás, 8. fegyelmező zászlóaljba utalás (a tényleges katonai szolgálatot teljesítők elítélése esetén) 9. vagyonelkobzás (mint mellékbüntetés,) 10. katonai vagy már rangtól való megfosztás (mint mellékbüntetés). Az Alapelvek nem vették fel a büntetések rendszerébe azokat, amelyek különböző okonál fogva nem mutatkoztak hatékonyaknak s amelyek fenntartása célirányosnak nem mutatkozott. Ide tartozik különösen a választói jogtól való megfosztás. A büntetések rendszerének megállapításakor az Alapelvek biztosították annak lehetőségét is, hogy ezt a szövetséges köztársaságok törvényhozási szervei belátásuk szerint még kiszélesíthessék.

Mint az idézett felsorolásból látható, az Alapelvek a büntetések általános rendszerébe a halálbüntetést nem foglalták bele, mert ezt kivételes büntetési nemnek tekintik. A szovjet állam mindenkor kikényszerített, időleges, kivételes büntetési nemnek tekintette és tekinti a halálbüntetést, amelyet bizonyos történelmi adottságok tesznek szükségessé. Éppen ezért több alkalommal is állást foglalt a halálbüntetések megszüntetése mellett.

A Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusán 1917. október 28-án (november 8-án), a szovjethatalom kikiáltásának második napján közhírré tették a halálbüntetés megszüntetését. A szovjet kormányt csupán a burzsoázia és ügynökeinek elkeseredett ellenállása kényszerítette arra, hogy az osztályellenségek és más bűnözők által elkövetett legsúlyosabb bűncselekményekre a halálbüntetés alkalmazásához folyamodjék, minthogy ezek a szovjethatalom elleni harcban a legszélsőségesebb módszereket használták. Mihelyst azonban a helyzet megváltozott, a szovjet kormány ismét lemondott a halálbüntetés alkalmazásáról és 1920. január 20-án az Összszövetségi Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa határozatot fogadott el „A halálbüntetés (agyonlövés) alkalmazásának megszüntetéséről".

Bár az első büntetőtörvénykönyvek és a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei lehetővé tették a halálbüntetés kiszabását, a szovjet állam mindenkor aláhúzta ennek a büntetésnek időleges, kivételes jellegét és rendszeresen korlátozta a halálbüntetés alkalmazásának eseteit.

A halálbüntetés alkalmazásának kivételes és időleges jellegére valamennyi szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyve utal.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1947. május 26-án „A halálbüntetés megszüntetéséről" kiadott törvényerejű rendelete béke idején teljesen eltörölte a Szovjetunióban hatályos törvényei által az egyes bűncselekményekre megállapított halálbüntetést és kimondotta, hogy a hatályos törvények szerint halálbüntetéssel büntetendő bűncselekményekre béke idején 25 évig terjedhető időre javító-munkatáborba utalást kell alkalmazni.

Bár ezt követőleg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1950. január 12-én „A halálbüntetés alkalmazásáról a hazaárulókkal, kémekkel, romboló-diverzánsokkal szemben", valamint az 1954. április 30-án „A szándékos emberölés miatti büntetőfelelősség megszigorításáról" kiadott törvényerejű rendeletei béke idején is lehetővé teszik a halálbüntetés kiszabását, ez azonban, mint az 1950. január 12-i törvényerejű rendelet külön is kimondja „a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1947. május 26-i törvényerejű rendelete alóli kivétel formájában" történt.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa a halálbüntetés alkalmazása kérdésének eldöntésekor kény-

telen volt számításba venni, hogy az imperialista államok továbbra is megkísérlik, hogy kémeiket, terroristáikat és diverzánsaikat romboló tevékenység kifejtésére küldjék mihozzánk. A szovjet államnak a szocialista rendszer ilyen ellenségeivel könyörtelen harcot kell folytatnia és szigorú büntetéseket kell alkalmaznia az imperialista kémszolgálat kémei, terroristái, diverzánsai ellen s mindazok ellen folytatott harcban, akik megkísérlik kárt okozni a szocialista hazának és a szovjet állampolgárok érdekeinek. Az Alapelvek ennek következtében, mint kivételes büntetést, a teljes megszüntetésig, továbbra is lehetővé teszik a halálbüntetés alkalmazását a szocialista állam és az egyes személyek ellen elkövetett különösen súlyos bűncselekményekben bűnösnek kimondott személyek ellen: így a hazaárulás, kémkedés, diverzió, terrorcselekmény, banditizmus, súlyosító körülmények mellett elkövetett szándékos emberölés miatt, valamint háború idején vagy harci helyzetben más, a Szovjetunió törvényeiben megállapított különösen súlyos bűncselekmények miatt.

Amikor az Alapelvek időleges és kivételes büntetésként fenntartják a halálbüntetést, s annak alkalmazását nemcsak néhány, a legsúlyosabb bűncselekmények kis csoportjára korlátozzák, hanem még néhány további feltételtől is függővé teszik. Így nem ítélhetők halálbüntetésre azok, akik a bűncselekmény elkövetéséig 18 éves életkorukat még nem töltötték be, valamint azok a nők, akik a cselekmény elkövetésekor, vagy az ítélet meghozatalakor teherben vannak; nem lehet a halálbüntetést olyan nőn végrehajtani, aki az ítélet végrehajtása idején teherben van. Az Alapelvek által bevezetett büntetések vizsgálata során külön kell foglalkozni a szabadságvesztésbüntetéssel. Ez a büntetési nem mint ismeretes, az utóbbi két évtized alatt rendkívül jelentős változásokon ment keresztül, mind az időtartam, mind pedig azoknak az intézeteknek a módszerét illetően, amelyekben a szabadságvesztésbüntetést végrehajtják. 1937-ig a szabadságvesztés leghosszabb időtartama 10 évben volt megállapítva. Az 1937. október 2-i törvény azonban a szabadságvesztés büntetés leghosszabb időtartamát 25 évre emelte fel az olyan bűncselekmények tekintetében, mint a kémkedés, kártevés, diverzió. Ezt követően a szabadságvesztésbüntetés legmagasabb tartamát tíz éven felül állapították meg néhány más bűncselekmény tekintetében is, mint például a társadalmi tulajdon sulyosbító körülmények mellett történő fosztogatása, rablás, erőszakos nemi közösülés, államtitok nyilvánosságra hozatala. stb.

Az Alapelvek a hosszú időtartamú szabadságvesztés alkalmazása során szerzett tapasztalatokat figyelembe véve, megszüntették az ilyen büntetés alkalmazását és kimondották, hogy a szabadságvesztés legfeljebb tíz évi időtartamban szabható ki. Csakis a legveszélyesebb bűncselekmények esetén és a különösen veszélyes visszaesőkkel szemben alkalmazható 15 évi időtartam. Az Alapelvek, mint az ezt megelőző összszövetségi törvények is, a szabadságvesztés legrövidebb időtartamát nem határozták meg és ezt a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei különbözőképpen szabályozzák. Éppen ezért a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönvyei kidolgozása és elfogadása során erre a kérdésre különös figyelmet kell fordítani. Feltétlenül számolni kell az elmúlt évek tapasztalataival, amikor is egy időben elég széleskörben alkalmazták a rövid időtartamú szabadságvesztést (két heti, egy havi, három havi) s hogy a rövid időtartamú szabadságvesztések kiszabásának gyakorlatát nem találták helyesnek és élesen bírálták. Így az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1928. március 26-án „A büntető politikáról és a büntetőintézetek helyzetéről" kiadott határozatával azt az utasítást adta, hogy ne alkalmazzanak rövid szabadságvesztést eseti és munkás környezetből való bűnözőkkel szemben s evégett „a legszélesebb körben be kell vezetni azt a gyakorlatot, hogy a rövid időtartamú szabadságvesztéseket a társadalmi védekezés más intézkedéseivel helyettesítsék" s ennek során főleg a következő büntetőintézkedéseket szabják ki: őrizetbevétel mellőzésével alkalmazott javító-nevelő munka, állásvesztés, valamint különböző időtartamra a munkából való leváltás, felelős és választott tisztségek betöltésétől való eltiltás, az üzemi gyűlésen vagy a sajtóban közzétett megrovás, utazási tilalom, vagy rövidebb időre szóló kitiltás bizonyos helyiségből, pénzbüntetés, vagy vagyonelkobzás stb.[2]

Úgy tűnik, hogy jelenleg sem célszerű a rövid tartamú szabadságvesztések kiszabásának kiterjesztése. Ennek csak kivételes esetekben lehet helye, ahogyan ezt a jelenleg hatályos törvények is kimondják. Ellenkező esetben az egy évig terjedhető javító-nevelőmunka vagy más kevéssé súlyos büntetések alkalmazása helyett büntetőintézetekbe kerülnének olyan állampolgárok is, akik valamely eseti és néha jelentéktelen bűncselekményt követnek el.

Az Alapelvek a szabadságvesztés két alapvető formáját különböztetik meg: *a)* javító-nevelőmunkatábort (a felnőttek és fiatalkorúak számára) és *b)* a börtönt. Ez utóbbit azokra kell kiszabni, akik súlyos bűncselekményt követtek el, vagy a különösen veszélyes visszaesőkre. Az Alapelvek csak a legáltalánosabb és legfontosabb rendelkezéseket tartalmazzák a szabadságvesztésről.

[2] A rövid ideig tartó szabadságvesztések korlátozásáról hasonló döntéseket hoztak más szövetséges köztársaságokban is. Így például a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság Központi Végrehajtó Bizottságának 1928. november 3-án az igazságügyi és belügyi népbiztosoknak a bűnözés és a büntetésvégrehajtási intézetek helyzetéről tett jelentése kapcsán kelt határozata, többek között a rövidtartalmú szabadságvesztések lényeges korlátozását ajánlotta a feltételes szabadságvesztések kiterjesztése és más büntetőintézkedések alkalmazása útján (javítómunka, pénzbüntetés, nyilvános megrovás, dorgálás, megelőző intézkedések stb.). Néhány kisebb jelentőségű jogsértés (becsületsértés, könnyű testi sértés stb.) esetén célszerűnek tartották a jogsértőkkel szemben az erkölcsi és társadalmi ráhatás eszközeit. (Belorusz SZSZK Törvénygyűjteménye 1928. 36. szám, 329. oldal.)

Ennek további konkretizálása a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveire, s előreláthatólag ezek javító-nevelő munka kódexeire vár.

Ezzel kapcsolatban D. Sz. Poljanszkij a Legfelső Tanácsban tartott beszédében kijelentette : „Eljött az ideje annak, hogy kidolgozzuk a büntetésvégrehajtási törvények összszövetségi Alapelveit és ezekkel összhangban a szövetséges köztársaságok büntetésvégrehajtási törvénykönyveit abból a célból, hogy ezek a törvénykönyvek felöleljék a szovjet büntetésvégrehajtási politika mind az általános elveit, mindpedig a törvénysértők átnevelésének konkrét feltételeit, formáit és módszerét.

E cikk keretén belül nem lehet részletesen foglalkozni az Alapelvek által meghatározott büntetések rendszerének valamennyi kérdésével.

Az Alapelvek IV., „Abüntetés kiszabása és a büntetés alóli mentesítés" című fejezete a bűnözés elleni harc mostani szakaszára vonatkozó legfontosabb elvi kérdéseket szabályozza. Az Alapelvek meghatározzák a büntetés kiszabásának általános elveit, átveszik azokat az alapelveket és rendelkezéseket, amelyek az előző törvényekben és gyakorlatban mély gyökereket vertek : „A bíróság a büntetést az elkövetett bűncselekményre a törvény vonatkozó cikkében megállapított büntetési tétel keretei között a jelen Alapelvekben, valamint a szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyvében foglalt rendelkezések pontos betartásával szabja ki." (32. cikk)

A büntetési mérték meghatározásánál a bíróságot a szocialista jogtudatnak kell vezérelnie és a következő ismérvekből kell kiindulnia : *a)* az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének jellege és foka, *b)* a bűnös egyénisége, *c)* az ügynek a felelősséget súlyosbító vagy enyhítő körülményei. Az Alapelvek ennek megfelelően a 33. és 34. cikkekben megadják a súlyosító és enyhítő körülmények felsorolását, amely felsorolást a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei kibővíthetik. Ha összevetjük e két felsorolást azokkal, amelyeket az 1924. évi Alapelvek tartalmaznak, nem kerülhetik el a figyelmünket azok a különbségek, amelyeket az országunkban mélyrehatóan megváltozott életviszonyok hívtak életre. Az ezekkel való részletesebb foglalkozást mellőzve, csak arra utalunk, hogy az Alapelvek új enyhítő körülményként veszik figyelembe : ha az elkövető a bűncselekmény káros következményeit elhárította vagy az okozott kárt önként megtérítette, illetve az okozott kárt kiküszöbölte ; ha őszinte megbánást tanusított vagy önkéntesen jelentkezett.

A súlyosító körülmények vizsgálata során figyelmet érdemel, hogy az olyan körülmények, mint a visszaesés, a szervezett csoportban való elkövetés, fiatalkorúnak bűncselekmény elkövetésére való felbujtása, a bűncselekmény közveszély idején történő elkövetése stb. az első helyre kerültek. Feltétlenül szükséges a különösen veszélyes visszaesők elleni harc eszközeinek részletes törvényi szabályozása. A Szovjetunió Legfelső Tanácsában felszólaló küldöttek erre a kérdésre komoly figyelmet fordítottak, utaltak a visszaesők elleni harc eszközeinek jelenlegi hiányosságaira, egész sor hatékony intézkedést javasoltak e hiányok kiküszöbölésére.

Az Alapelvek a visszaesőkre olyan büntetéskiszabási és büntetésvégrehajtási rendszert állapítanak meg, amely egyrészt biztosítja a különösen veszélyes visszaesők tartós és megbízható elszigetelését a társadalomtól, másrészt pedig lényegesen fokozza irányukban a javító-nevelő munka hatását. Nem lehet kétséges, hogy a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei és különösen pedig javító-nevelő munka kódexei alapos figyelmet fordítanak majd a visszaesés elleni harc kérdéseire.

Az Alapelvek, mint az 1924. évi Alapelvek is tartalmazzák a büntetőfelelősség és a bírói ítélet elévülésének szabályait. Az Alapelvek a büntető felelősségre vonás elévülésének rendszerét a gyakorlati szükségességnek megfelelően helyesbítik. Az Alapelvek ugyan a bűnüldözés elévülésének kérdésében nem sok újat hoznak, s egészében a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok korábban hatályos törvényeinek álláspontját teszik magukévá, azonban jelentősebben változtatták meg az ítélet végrehajthatóságának elévülését. Mint ismeretes, az 1924. évi Alapelvek ebben a kérdésben csak rövid utalást tartalmaztak arról, hogy amennyiben a bűnösséget megállapító ítéletet a meghozatalától számított tíz éven belül nem hajtották végre, azt végrehajtani egyáltalán nem lehet. A gyakorlat azonban az ítélet végrehajthatósága elévülésével kapcsolatban többször vetett fel olyan kérdéseket, amelyekre a hatályos törvény feleletet nem adott. Az Alapelvek megszüntetik ezeket a hézagokat. A bűnösséget megállapító ítélet elévülésére az Alapelvek a bíróság által kiszabott büntetéstől függően három — éspedig 3, 5 és 10 éves — határidőt állapítanak meg. Az Alapelvek emellett lehetővé teszik, hogy a szövetséges köztársaságok törvényei ezeket a határidőket egyes bűncselekmények tekintetében lerövidítsék. Ezenkívül megállapítják a bűnösséget megállapító ítéletek elévülésével kapcsolatosan kiegészítő feltételeit is.

Az Alapelvek a korábban hatályos büntetőtörvények hiányosságait kiküszöbölve, aprólékosan szabályozzák a büntetés kiszabását több bűncselekmény elkövetése esetén, valamint a büntetés meghatározását több ítélet esetében. A büntetésnek bűncselekmények halmazata esetén történő kiszabásánál új rendelkezés az, hogy a bíróság lehetőséget kapott ilyen esetekben nemcsak az enyhébb büntetésnek a súlyosabb büntetésbe való beolvasztására, hanem a kiszabott büntetések teljes vagy részleges összeadására is, a szigorúbb büntetést megállapító törvényhely keretei között. Ugyanez a szabály alkalmazandó akkor is, ha a bűnösséget megállapító ítélet meghozatala után az elítélt bűnösségét más bűncselekményben is megállapítják, az első ítéletben megállapított büntetés már kitöltött részének egyidejű beszámítása mellett. Abban az esetben pedig, ha az elítélt az ítélet meghozatala után, azonban a büntetés teljes ki-

töltése előtt követ el újabb bűncselekményt, a bíróság az újabb ítéletben kiszabott büntetéshez egészben vagy részben hozzáadhatja a korábbi ítéletben kiszabott büntetés ki nem töltött részét. A büntetések összeadása esetén azonban az egyesített tartam nem lépheti túl az adott bűncselekményre megállapított büntetés maximumát.

A bíróságnak azt a jogát, hogy a büntetéseket a bűncselekmények vagy az ítéleteket halmazat esetén egészben vagy részben összeadhatja, teljesen célszerűnek kell tekinteni, mert ebben annak a személynek fokozott társadalomra veszélyessége tükröződik, aki nem egy, hanem két vagy több bűncselekményt követett el, és ez biztosítja az elkövetővel szemben a megfelelően hatékony büntetőintézkedések kiszabását.

Az Alapelvek, a korábban hatályos törvényekre és ezek gyakorlatára támaszkodva, fenntartják a bíróságnak azt a jogát, hogy a törvényben megállapítottnál enyhébb büntetést szabhasson ki. Ugyancsak fenntartják a korábbi szovjet büntetőtörvényekben bevezetett azt a rendszert is, amely lehetővé teszi a büntető felelősség és büntetés alól való mentesítést. E tekintetben a szovjet törvény abból indul ki, hogy ahol a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességének ismérvei nem forognak fenn, ott a büntetőfelelősség nem foghat helyt.

*

A bűnözés elleni harc rendszerében nagy jelentőségű a feltételes elítélés. Ismeretes, hogy V. I. Lenin hogyan értékelte a feltételes elítélést a bűnözés elleni harcban.

Az Alapelvek fenntartják a szovjet büntetőjogban a feltételes elítélés kialakult elvét és alkalmazásának szabályait, de ugyanakkor abból indulnak ki, hogy a feltételesen elítélt személyek ellenőrzésének és a megjavításukért végzett munkának a rendszerét a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei fogják megállapítani. E téren egy olyan rendszer megalkotása, amely számol a helyi feltételekkel, megszünteti a feltételes elítélés alkalmazásának jelenlegi lényeges hiányosságait, amelyek, mint ez ismeretes, abban mutatkoznak, hogy a próbaidő alatt a feltételesen elítéltet rendszerint senki sem ellenőrzi, senki sem törődik a megjavulásával és mindaddig mindennemű reáhatás nélkül van, amíg — mint ez nemegyszer megtörtént — újabb bűncselekményt nem követ el. Az Alapelvek a feltételes elítélés kérdésében még egy elvi és gyakorlati vonatkozásban nagyjelentőségű rendelkezést tartalmaznak: a társadalmi szervezetek aktív bevonását a feltételesen elítéltek átnevelésébe.

A szovjet büntetőtörvények és különösen e törvények alkalmazása során a nyomozó és ügyészi szervek, bíróságok és büntetésvégrehajtási intézetek által követett gyakorlat egyik rendkívül időszerű kérdése az idő előtti feltételes szabadonbocsátás és a büntetésnek enyhébb büntetésre való átváltoztatása kérdése.

Az idő előtti szabadonbocsátásnál követett gyakorlat több alkalommal is kiváltotta a szocialista igazságszolgáltatási szervek és a szovjet társadalom széles köreinek jogos kifogásait, éspedig azzal, hogy a visszaesőkre helytelenül alkalmazták az idő előtti szabadonbocsátást, ami megingatta a bírósági ítélet szilárdságát és sajátságos „elszakadást" eredményezett a bírósági és a büntetésvégrehajtási gyakorlat között. Most, amikor a bűnözés kiirtásának feladata megérett a megoldásra, különösen tűrhetetlenné vált a veszélyes visszaeső bűnözők indokolatlan szabadonbocsátása a büntetőintézetekből. Az Alapelvek e kérdés megoldásánál figyelembe veszik az idő előtti szabadonbocsátás eddigi alkalmazásánál és az ún. „munkanapok beszámítása rendszeré"-ben mutatkozó hiányosságokat. Az idő előtti feltételes szabadonbocsátás az elítéltnek a bírói ítéletben kiszabott büntetés hátramaradó része alóli mentesítését vagy a le nem töltött büntetés más, enyhébb büntetésre való átváltoztatását jelenti, s ezenkívül az elítélt még számos más mellékbüntetés alól is mentesíthető. Az idő előtti szabadonbocsátás feltételes jellege abban mutatkozik meg, hogy amennyiben az, akivel szemben alkalmazták, a büntetésének le nem töltött időtartama alatt újabb hasonnemű vagy nem kevésbé súlyos bűncselekményt követ el, vele szemben a bíróság az újabb bűncselekményért a büntetést a korábbi ítéletben megállapított és a le nem töltött büntetés egészbeni vagy részleges hozzászámításával szabja ki.

Az Alapelvek a feltételes szabadonbocsátást szabadságvesztésbüntetésre, javítómunkára, száműzetésre, kitiltásra és fegyelmező zászlóaljba utalásra történt elítélés esetén teszik lehetővé. A feltételes idő előtti szabadonbocsátás alapja az elítélt megjavulása, ami példás magaviseletében és a munkához való becsületes viszonyában mutatkozik meg. Az Alapelvek leszögezik, hogy az idő előtti feltételes szabadonbocsátást csak a bíróság rendelheti el.

Az idő előtti feltételes szabadonbocsátás alkalmazásának előfeltétele, hogy az elítélt a kiszabott büntetés tartamának már több mint felét kitöltötte. Az Alapelvek ezért hangsúlyozzák ki a büntetés legalább fele része letöltésének szükségességét, hogy a veszélyes bűnözők sem a munkanapok beszámításával, sem bármiféle más kedvezmény elnyerésével ne kerülhessenek szabadlábra az ítéletben megállapított időtartamhoz viszonyítva rendkívül rövid idő eltelte után. Ugyanakkor az Alapelvek a különösen veszélyes államellenes bűncselekmények és más súlyos bűncselekmények tekintetében a büntetés letöltendő minimális időtartamát a bíróság által kiszabott büntetés kétharmadrészében állapítják meg. Az Alapelvek azt is kimondják, hogy a különösen veszélyes visszaesőkre nézve nem lehet alkalmazni sem a feltételes idő előtti szabadonbocsátást, sem a még le nem töltött büntetés más, enyhébb büntetésre való átváltoztatását. A különösen veszélyes visszaesőkkel szemben az ilyen rendelkezés feltétlenül célirányos. Az idő előtti feltételes szabadonbocsátás kérdéseinek részletes, az Alapelveknek megfelelő szabályozása nyilván a szövetséges köz

társaságok büntetőtörvénykönyveire, s különösen büntetésvégrehajtási kodexeire hárul.

A szovjet büntetőtörvények egyik fontos intézménye a büntetett előélet törlése egy bizonyos idő elteltével. Az Alapelvek a büntetett előélet törlésének intézményét tovább fejlesztik és tökéletesítik, figyelembe véve az elkövetett bűncselekmény és a kitöltött büntetés jellegét.

*

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által a büntetőjog kérdéseiről elfogadott törvények szemléltetően bizonyítják azt, hogy mint téveseket és károsakat a leghatározottabb módon vissza kell utasítani egyes tudósoknak annak igazolására irányuló kísérleteit, hogy a kommunizmusba való átmenet során a büntetőfelelősség általános megszigorítása szükséges, függetlenül az egyes bűncselekmény kategóriák jellegétől és veszélyességétől. Mint arra a sajtóban helyesen mutattak rá, az egyes bűncselekmények büntetése jellegének és mértékének kérdése a ténykörülményektől függően konkréten döntendő el; némely bűncselekmény kategória tekintetében helye lehet mind a büntetés szigorításának, mind pedig enyhítésének is, de a harcot minden bűncselekménnyel szemben fokozni kell. Ebből következőleg az új büntetőtörvények kiindulási pontja egyrészt az, hogy azokért a cselekményekért, amelyek az államra és a társadalomra nagyobb veszélyt nem jelentenek, a büntetőfelelősség enyhítendő és leszűkítendő, másrészt viszont az állam elleni legsúlyosabb bűncselekmények, valamint az állampolgárok élete és egészsége elleni bűncselekmények vonalán a büntetőfelelősséget jelentősen szigorítani kell. A két teljesen különböző fogalmat — „a harc fokozását" és „a megtorlás fokozását" nem szabad összetéveszteni. Még abban az esetben is, ha a büntetőtörvényekben az áll, hogy bizonyos bűncselekmények elleni harc fokozására kerültek kibocsátásra, ez egyáltalán nem mond ellent annak, hogy a büntetőfelelősség több esetben leszűkül vagy teljesen megszűnik. És ellenkezőleg, némely bűncselekmény tekintetében a büntetés enyhítése semmiképpen sem jelenti az e cselekmények elleni harc gyengítését. A Szovjetunióban a bűnözés elleni harc nemcsak büntetések kiszabásával folyik, s e harc hatékonyságát nem a fenyítő szankciók fokozása biztosítja, hanem mindenekelőtt azzal, hogy bármely bűncselekmény esetén a büntetés elkerülhetetlen és elháríthatatlan.

A feladat most az, hogy az állami és társadalmi ráhatás útján olyan feltételeket kell teremteni, amelyek a bűncselekmények elkövetésének lehetőségét kizárják. „Olyan intézkedéseket kell foganatosítani — utalt erre N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán —, amelyek megakadályozzák, sőt a lehetőségét is kizárják annak, hogy a társadalomnak árthassanak. A legfontosabb — a megelőzés, a nevelőmunka."

Az Alapelvek és más összszövetségi törvények elfogadása a szovjet büntetőjog fejlődésének új és igen fontos szakaszát jelenti s a szovjet jogtudósokra nagyon komoly feladatokat ró. E feladatok közül elsőrendű az új törvények elmélyült tudományos tanulmányozása és tudományos kommentálása, gyakorlati alkalmazásuk tanulmányozása és általánosítása annak érdekében, hogy a szocialista igazságszolgáltatás dolgozói megfelelő segítséget kaphassanak és a szovjet állampolgárok között széleskörű, és rendszeres jogpropagandát lehessen folytatni. Az új törvények arra épülnek fel, hogy a bűnözés elleni harc ügye nemcsak az államhatalmi szervek: a milícia, az ügyészség, bíróságok, büntetésvégrehajtási szervek útján valósul meg, hanem a szovjet társadalmon keresztül is, amelyre megtisztelő és felelős feladat hárul országunkban a bűnözés megelőzése és kiirtása tekintetében.

Ezért a szovjet jogtudósokra az a feladat hárul, hogy a szovjet törvények lényegét, alapvető eszméit és feladatait teljesen feltárják. Ezzel együtt a szovjet tudósok előtt áll az a feladat is, hogy rendszeresen, elmélyülten bírálják és leleplezzék az imperialista államok büntetőtörvényeinek reakciós jellegét s leleplezzék a büntetőjog területén az összes burzsoá és revizionista elméleteket.

P. Sz. Romaskin, A. A. Gercenzon.

A törvényességi óvás jellege és alapja büntető ügyekben*

1. A perorvoslati intézmények jelentősége. 2. A törvényességi óvás jellege. 3. A törvényességi óvás alapja. 4. A megalapozatlanság. 5. A törvénysértés esetei. 6. A fellebbezés és a perújítás határkérdései.

1. A szocialista törvényesség követelménye a büntető igazságszolgáltatásban egyre magasabbfokú igényekkel jelentkezik. Fejlődésünk mai szakaszán ez a követemény gyakorlati okokból is alapvető feladatként hozza előtérbe a perorvoslati rendszer tökéletesebb, fejlettebb formáinak és eljárási megoldásainak kutatását. A perorvoslat a *döntő láncszem* az igazságszolgáltatásban. Ennek kézbentartása kettős eredményt jelent. Egyrészt ugyanis a perorvoslat során, a bíróság elé vitt esetben hozott döntés is a helyes — tehát az adott időpontban az állam büntetőpolitikájának megfelelő — igazságszolgáltatás konkrét feladatait valósítja meg.[1] Másrészt pedig a bírósá-

* A tanulmányban használt folyóirat-rövidítések: JK = Jogtudományi Közlöny; BH = Bírósági Határozatok; (idézés a határozat számával és a sorszámmal); MJ = Magyar Jog; ÜK = Ügyészségi Közlöny; SZGP = Szovetszkoje Goszudarsztvo i Pravo; BVSz = Bjuletin' Verhovnogo Szuda SZSZSZR.

[1] L. erre részletesebben *Poljanszkij* M. M.: Voproszü szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. Moszkva, Gosz-

gok felülbírálati tevékenységének instruktív jellege és a magasabbfokú bíróságok ítélkezésének az egész igazságszolgáltatásra gyakorolt hatása következtében a másodfokú bíróság ítélkezése a konkrét, eseti döntéseken túlmenően az egész büntető igazságszolgáltatásra irányító befolyást gyakorol. A bírói függetlenség az alkotmányban rögzített alapelv, amelynek értelmében a bíró csak a törvénynek van alávetve. A magasabbfokú bíróságok ítélkezési gyakorlata azonban ennek az alapvető elvnek megsértése nélkül, a konkrét döntésen túlmenően is irányítja az egész büntető jogszolgáltatást. A magasabbfokú bíróságok eseti döntésének is lehet elvi alapja, tartalma s a döntést az alsóbb bíróságok a megállapítás meggyőző ereje miatt igen sok esetben elfogadják. Így tehát a magasabbfokú bíróságoknak az eseti ügyekben hozott döntései — a jogértelmezés keretében — az alsóbíróságokra irányító befolyást gyakorolnak[2]. Mindezek folytán a bíróságok gyakorlatának a perorvoslati intézményeken keresztül történt ellenőrzése az egész büntető igazságszolgáltatás irányításának kézbentartását jelenti.

A szocialista törvényességet biztosító eljárásjogi intézmények rendszerét a konkrét ügyekben a törvényességi perorvoslat intézménye teszi teljessé, amely a végső fokon hivatott biztosítani a bíróság elé vitt ügyekben a törvényesség követelményének maradéktalan megvalósítását. Az intézmény egészen átfogó jellegű, az igazságszolgáltatási tevékenység minden fázisára kiterjed és felöleli minden, a büntetőperben — esetleg az érdemi döntést megelőzően, vagy az ügy érdemében első-, illetőleg másodfokon, sőt esetleg a korábbi törvényességi eljárás során — hozott bírósági határozat felülvizsgálását.

A bíróság elé vitt ügyek elbírálása során hozott és a szocialista törvényesség megszilárdításával kapcsolatos konkrét döntéseket a legfelsőbb igazságszolgáltatási szervek az igazságszolgáltatás időszerű feladatainak megfelelően bizonyos esetekben — éppen a szocialista törvényesség megvalósítása érdekében feltétlenül szükséges elvi irány megvalósítása végett — általánosítják, elvi síkra emelik. A legfelsőbb igazságszolgáltatási szerveknek az eseti döntéseket meghaladó tevékenysége az egyes szocialista büntetőeljárásokban különféle módokon: elvi irányításban, elvi döntésekben, kötelező irányelvek kidolgozásában, sőt — meghatározott keretek között — a törvénykezés rendjével és a törvények értelmezésével kapcsolatos jogszabályalkotási kezdeményezésben valósulhat meg.[3] Mindez azonban már túlmegy a bíróság elé vitt konkrét ügyekben kifejtett határozathozatali feladatkörön és — bár ahhoz igen szorosan kapcsolódik s tartalmilag sok esetben annak keretein belül is megvalósulhat — a tanulmány tárgykörén kívül marad.

A törvényességi perorvoslat intézménye a szocialista eljárási típuson belül[4] az egyes eljárási szakaszokban számos, egymástól eltérő részletmegoldást mutat. Ezeknek a legsajátosabb megoldásoknak vizsgálata, összehasonlítása s az idekapcsolódó bírói gyakorlat áttekintése az intézmény helyes alkalmazása és alkotó továbbfejlesztése szempontjából szükséges. A dolgozat a törvényességi perorvoslat hazai tételesjogi formájának: a törvényességi óvásnak jellegével és alapjával kapcsolatos és a gyakorlati következményeket tekintve is időszerű kérdéseket vizsgálja.

2. A szocialista típusú büntetőeljárások szükségesnek ismerték fel, hogy a jogerős bírói határozatok megtámadásának lehetőségét megadják. A társadalmi élet gyakorlatából merített tapasztalatok szerint ugyanis még a legszélesebbkörű szervezeti és eljárási biztosítékok mellett is kerülhetnek a jogerős bírói határozatba olyan törvénysértő rendelkezések, amelyek — ha érintetlenül maradnak — sértik a jogerős bírói határozatok igazságosságáról és törvényességéről kialakult közfelfogást. A szocialista típusú büntetőeljárásokban a törvényességi perorvoslati eljárások fejlődésük során bizonyos, történetileg kialakult megoldásokat átvettek — magának a törvényesség érdekében használt perorvoslatnak az intézményét is a francia polgári forradalom tör-

jurizdat, 1956. 71. sz. köv. o.; Zakonoszt'i politika v oszuscsesztlvennii pravoszudia po ugolovnüm delam c. fejezetet továbbá újabban *Rigolkin* A. Sz.: Primenenija norm szovetszkogo prava i szocialisztcseszkaja zakonnoszt'. SZGP. 1957. 10. sz. 111—116. o.

[2] Vö. *Szabó* Imre: A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés. /Az MTA II. társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. 8. köt. Bp. 1958. Akad. Kiadó, 221. o./ Ugyanígy a bírói gyakorlat: „A bíróságok, különösen pedig a fellebbezési bíróságok irányító tevékenységéből következik, hogy a jogszabályok helyes vagy helytelen értelmezésének nemcsak a konkrét ügy, hanem általában az azonos vagy hasonló tárgyú ügyek eldöntésénél is fontossága van." (Legf. Bír. P. törv. 22.226/1954.; P. törv. 22.447/1954. Közli: A törvényességi óvások gyakorlata. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 433—434. o.)

[3] Nálunk a Legfelsőbb Bíróság az alkotmány értelmében irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságra kötelezők. (Alkotm. 38. §, 1954. évi II. tv. 42. § b) pont és 5. § 2. bek.). Az ítélkezés elvi irányítását szolgálják nálunk a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak állásfoglalásai, amelyek a konkrét ügyektől függetlenül, a kollégium tanácskozásainak eredményeként jönnek létre. A bíróságok elvi irányításának értékelésére legutóbb l. *Névai* László: Törvénykezési szervezeti jog. Bp. Felsőokt. Jegyzetellátó, 1958. 121—123. o. A Szovjetunióban a Legfelső Bíróság az elvi irányítást irányelvek (rukovodjaszcsije raz"jaszncnija, 1957. febr. 12-i szabályzat 9. § c) pont) útján végzi. Emellett a Legf. Bíróságnak jogszabály-kezdeményező jogköre is van a törvénykezéssel és a SZU törvényeinek értelmezésével kapcsolatban („. . . po voproszam . . . v zakonodatel'nom porjadke i . . . tolkovanija zakonov SZSZSZR" uo. d. pont). A jogszabály-kezdeményezési jogkört hazai viszonylatban is szükségesnek tartja Névai, im. 122. o. és *Ádám* Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Bp. Központ. Kiadó, 1959. 135. o.

[4] Az eljárási típus és az eljárási formák közötti különbségtételre és összefüggésekre korábban részletesebben l. *Schaff*, Leon: Proces karny Polski Ludowej. Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1953. 63. s köv., 80 s köv. o., legújabban *Poljanszkij*: Voproszü 19—21. és 132. s köv. o., végül *Cselcov*, M. A.: Kursz ugolovnogo proceszsza. Tom. l. Moszkva, Goszjurizdat, 1958.

vényhozása foglalta először tételesjogi formába[5] —, e megoldásokat azonban a szocialista típusú eljárás sajátos feladatainak megfelelően alkalmazták. Ezeken túlmenően a fejlődés során megteremtették azokat az önálló elemeket is, amelyek segítségével — a perorvoslati rendszer betetőzéseként — kialakították a szocialista törvényességi perorvoslati rendszert.

A törvényességi óvás hazai tételesjogi formáinak kialakításában a kezdeti lépést az 1949. évi XI. tv. jelenti, amely a törvényességi perorvoslat intézményét létesítette. Hatályos büntető eljárási törvénykönyvünk — az 1951. évi III. tv. — vonatkozó szakaszaiban az alapelvek kifejtésével, részletesen szabályozza a bírósági határozatok megtámadására és kijavítására szolgáló s a törvényesség érdekében használt perorvoslatnak nevezett intézményt (225. s köv. §§). Ezzel lényegében szocialista típusú törvényességi perorvoslati rendszert létesített, amelynek célja az ítélkezés törvényességének biztosítása.[6] Ezt a rendszert a későbbi törvényhozás néhány részletintézkedéssel módosította. Az I. Bpn. a megtámadó cselekménynek új megjelölést adott és a jogerős ítéletek megtámadására szolgáló cselekményt a törvény szövegében „törvényességi óvásnak" nevezte, megtartva azt továbbra is a rendkívüli perorvoslatok kategóriájában. Az I. Bpn. emellett néhány szervezeti és eljárási módosítást is hozott.[7] A II. Bpn. eljárási intézkedései a törvényességi óvás jellegének kérdését nem érintik. Lényegesebb változásokat jelent a törvényességi perorvoslat hazai tételesjogi rendszerében a III. Bpn., amely a törvényesség érdekében bejelentett perorvoslat helyett a törvényességi óvás megjelölést vezeti be mindenütt a törvény szövegébe.[8]

A III. Bpn. indokolása szerint a törvényességi óvás hatályos jogunkban: „nem tulajdonképpeni perorvoslat, hanem ... a Legfelsőbb Bíróság elnökének vagy a legfőbb ügyésznek a Legfelsőbb Bíróság elé terjesztett indítványa, a jogerős bírói határozatok törvényességének felülvizsgálata és esetleg hatályon kívül helyezése iránt".[9] Az indokolás tehát egy szűkebb kategóriájú eljárási cselekmény (perorvoslat) helyett mint genus proximussal egy tágabb fogalomkörbe tartozó aktussal (indítvány) jelöli meg a törvényességi óvást. Az indokolás egyébként a törvényességi óvásra jogosított személyek körének meghatározásával kapcsolatban kiemeli a törvényességi óvás *kivételes* jellegét. Lényeges ismérve az indokolás szerint a törvényességi óvásnak az óvás célja: a törvényesség felülvizsgálata és esetleg a határozat hatálytalanítása.[10]

Tételes jogunk szerint a törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának tanácsa vagy elnökségi tanácsa intézi el, aszerint, hogy a megtámadott határozatot az alsóbíróságok, illetőleg a büntető kollégium tanácsa hozta.[11] A törvényességi óvás bírósága tehát magasabb szintű bíróság, mint az, amely a megtámadott határozatot hozta, illetőleg amennyiben magasabb igazságszolgáltatási szint szervezetszerűleg nem lehetséges, a magasabb fokot a törvényességi bíróság összetétele — elnökségi tanács — jelenti. Ez utóbbi esetben törvényességi óvás rendszerint valamilyen nagyobb horderejű jogalkalmazási kérdésben, a törvénymagyarázat és a büntető politika problémáinak elvi síkon való eldöntését célozza.[12]

A perorvoslat fogalma az eljárásjog egyik igen sokat vitatott kérdése A tételes törvények rendszerint nem adnak erről törvényi meghatározást. Az irodalomban a perorvoslatnak, mint eljárási cselekménynek a céljával kapcsolatban egységes az álláspont abban a legáltalánosabb vonatkozásban, hogy a perorvoslat az arra jogosult fél indítványa avégett, hogy a magasabbfokú bíróság — az eljárás egy további szakaszának megnyitásával — a megtámadott határozatban levő ténybeli vagy jogi tévedést javítsa ki és a tévedés következményeit szüntesse meg.[13] A perorvoslat összesi

[5] *Garsonnet*, E. — *Cézár-Bru*, Ch.: Traité théorique et pratique de procédure. Tome I. Paris, Sirey, 1952. 348. s köv. o.

[6] 1949. évi XI. tv. 82. s köv. §§. Ugyanígy Névai im. 87. o. A törvény a régi Bp. 441. s köv. §-ainak módosításával a jogegység érdekében használt perorvoslat intézményét megszüntette és megteremtette a törvényességi perorvoslat intézményét. A rendelkezés indokolása már kifejti, hogy a perorvoslat intézményének „elsőrendű fő célja ... a törvényesség biztosítása". Az indokolás szerint ez már azt is kifejezi, hogy a legfőbb államügyész a büntető igazságszolgáltatás törvényszerűségének legfőbb őre, aki ezt a jogkörét a törvényesség biztosítása végett gyakorolja. Az 1951. évi III. tv. hatálya alatt ugyanígy a Legf. Bír. B. törv. 3646/1952. Közli: A büntető perrendtartás kommentárja. Szerk. Molnár László. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. 673. o.

[7] Az 1954. V. tv. 83. s köv. §§. Az I. Bp. hatálya alatt az ügyészi szervek vonatkozásában a törvényességi óvás rendkívüli-perorvoslat jellegére l. pl. az ÜK. VI—1958-ban közzétett iránymutatást (53—54. o.).

[8] Az 1958. évi 16. tvr. 20—21. §§.

[9] A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában még a III. Bpn. előtt kifejezésre jutott az a felfogás, hogy a törvényességi óvás „nem tulajdonképpeni perorvoslat" (Legf. Bír. 210. sz. állásfogl. BH. V—1957. 126. o.). A korábbgyakorlat ezzel ellentétesen kimondotta, hogy a törvényességi óvás rendkívüli perorvoslat, amely sajátosságai folytán nem is válhat rendszeresített harmadfokú perorvoslattá. (Legf. Bír. 7/1955. sz. jegyzőkönyve, 23. pont, ugyanígy Legf. Bír. B. törv. III. 61 568/1955. közli mindkettőt Molnár, im. 674. o.) Az irodalomban kifejtett újabb álláspont szintén nem egyértelműen tagadja a törvényességi óvás perorvoslati jellegét. Pl. *Szilbereki* Jenő (A törvényességi óvás jellege. JK. X—1955. 418. o.) szerint is a törvényességi óvás „bizonyos pontokon a perorvoslattal érintkező jogintézmény" s annak „... bizonyos perorvoslati (jogorvoslati) sajátosságai vannak."

A 210. sz. állásf. szerint a törvényességi óvás elnevezéséből, lényegéből és céljából is következik, hogy „a törvényességi óvás nem tekinthető tulajdonképpeni perorvoslatnak". (BH. V—1957. 125. o.) Az állásfoglalás indokolását részletesen nem tették közzé. A III. Bpn. 20. §-ának indokolása szó szerint ezt a megállapítást veszi át.

[10] Vö. Min. indokolás.

[11] Az 1954. évi II. tv. 44. § c) pont, 50. § 1. bek. b) pont és 2. bek. Bp. 126. §.

[12] A polgári eljárásjogi irodalomban történt kísérlea kollégiumi tanácsi határozatot megtámadó óvás saját tos kérdéseinek vázolására. L. *Beck* Salamon: Az úgynevezett szuperóvás. JK. XII—1957. 152—154. o.

[13] Irodalmunkban hasonlóan a *Móra* Mihály szerkesztésében megjelent: Büntető eljárási jog. Egyetem. jegyzet. 1958/1959. tanév. 2. félév. Bp. 1959. Felsőokti Jegyzetellátó 505. s köv. o.

többi ismérveinek vonatkozásában azonban az irodalmi meghatározások szinte áttekinthetetlenül változatosak. A perorvoslat, mint eljárási cselekmény mellett az irodalom rendszerint megkülönbözteti a perorvoslati eljárást: a támadó aktus alapján lefolytatott eljárási cselekmények sorozatát. Nézetünk szerint az eljárásjogi cselekmény (perorvoslat) és az ennek alapján lefolytatott eljárást (perorvoslati eljárás) közötti különbségtétel gyakorlatilag is célszerű s ezért a dolgozatban ezt a megkülönböztetést alkalmaztuk.

A szocialista büntető eljárási jog elméletében a perorvoslat fogalmával kapcsolatban nem alakult ki teljesen egységes felfogás. A szovjet büntető eljárási jog terminológiájában a „perorvoslat" fogalommegjelölés — mint a bírói határozatban levő hibák kiküszöbölése céljából, a határozat megtámadására szolgáló eljárási cselekményeket: a semmisségi panaszt és az óvást összefoglaló megjelölés — nincsen. A bírósági határozatok megtámadására szolgáló eljárási cselekményeket az újabb szovjet eljárásjogi elmélet nem a felek perbeli cselekménye, hanem a határozatot újból megvizsgáló *bírósági tevékenységnek*: a felülvizsgálati tevékenységnek szempontjából vizsgálja, ennek egyes sajátos formái, a felülvizsgálati tevékenység módja a bírósági határozatok megtámadására irányuló cselekmények osztályozásának további alapja. A bírósági határozatok felülvizsgálásának (пересмотр) a legújabb szovjet irodalom egybehangzóan három formáját (виды) különbözteti meg: a semmitő, a felügyeleti és az új körülmények alapján eszközölhető felülvizsgálatot.[14] Minthogy az egyes támadó aktusoknak — amelyeket más rendszerek terminológiája perorvoslati eszközöknek nevez, mint pl. a fellebbezés, semmisségi panasz, óvás stb. — összefoglaló gyűjtőneve nincsen, ez a felfogás a rendes — rendkívüli perorvoslati kategóriáknak megfelelő csoportosítás helyett a további felosztásnál a *nem jogerős*, — *jogerős* bírói határozatok *felülvizsgálását* veszi alapul.[15]

A törvényességi óvás hatályos rendszere a Szovjetunióban is hosszas fejlődés eredménye.[16] A hatályos rendszert számos tételesjogi szabály alkotja.[17] A tételes jog szerint büntető ügyekben háromféle törvényességi óvás van: [18] a) A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága kollégiumainak határozatai ellen a Legfelsőbb Bíróság elnöke, illetőleg a Szovjetunió legfőbb ügyésze jelenthet be óvást a Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes üléséhez ;[19] b) A szövetséges köztársaságok Legfelső Bíróságainak a felügyeleti eljárás során hozott határozatai ellen a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke és a Szovjetunió legfőbb ügyésze óvást jelenthet be a Szovjetunió Legfelső Bírósága teljes üléséhez ;[20] c) A szövetséges köztársaságok Legfelső Bíróságainak határozatai ellen a Szovjetunió Legfelső Bíróságának elnöke, illetőleg a Szovjetunió legfőbb ügyésze vagy helyettesei jelenthetnek be felügyeleti óvást a Szovjetunió Legfelső Bírósága kollégiumához.[21] A felülbírálat alapja mindkét utóbbi esetben az, hogy a megtámadott határozat sérti az össz-szövetségi törvényhozást vagy más köztársaságok érdekeit. Az új rendszerben jelentős novum az a megoldás, hogy az össz-szövetségi törvényhozást sértő legfontosabb ügyek[22] törvényességi felülvizsgálatát a leg-

[14] Vö. *Sztrogovics*, M. Sz.: Proverka zakonnoszti i obosznovannoszti szudebnüh prigovorov. Moszkva, Izd. Akad. Nauk, 1958. 30. s 254. o.; *Rivlin*, A. L.: Pereszmotr prigovorov v SZSZSZR. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 235. s köv. o. Ugyancsak jelentős munkák használják a „raszszmotrenije" gyűjtőnevet is. Így pl. a Szbornik dejsztvujscsih posztanovlenij Plenuma Verhovnogo Szuda SZSZSZR. 1924—1957. Red. Morozov, N. K. (Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 279. o.) c. bírósági határozatgyűjtemény.

[15] L. pl. Sztrogovics Proverka 30. s 254. o.

[16] A fejlődés részleteire legutóbb l. Rivlin im. 65. s köv. o;: *Grobovenko*, Ja. V.: Pereszmotr prigovorov vsztupsih v zakonnuju szilu v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Moszkva, Typ. Trudrezervizd, 1956. 8—12. o.; Sztrogovics: Proverka 261—267. o. és Sztrogovics, M. Sz.: Kursz 527—529. o. Korábbi munkák: *Andreev*: Proizvodsztvo v porjadke nadzora v ugolovnüm delam. Moszkva, 1947. és *Abramov*, N. Sz.: Szovetszkij grazsdanszkij proceszsz. Moszkva, Goszjurizdat, 1952. 35—52. p. A legújabb irattári kutatások eredményeit közli az intézmény legkorábbi formáiról *Sind*, B. J.: O szudebnom nadzore v pervüe godü szovetszkoj vlaszti. 1917—1924. SZGP. 1957. évi 3. sz. 103—105. o.

[17] A büntető eljárási törvénykönyvek (vö. Cselcov, im. 335. s köv. o.) mellett a Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottságának 1923. júl. 6-i határozata a Legf. Bíróság felállításáról (Bjulleten' Verhovnogo Szuda SZSZSZR 1957. 1. sz. 4. o.); az 1938. évi össz-szövetségi bírói szervezeti törvény (l. erre bővebben Cselcov, im. 336. o., *Sztrogovics*, M. Sz.: Ugolovnüj proceszsz. Moszkva, Goszjurizdat, 1940. 299—300. o.); a szövetséges köztársaságok legfelsőbb bíróságainak elnökségi tanácsairól szóló 1954. évi aug. 14-i tvr. (l. ezekre bővebben Sztrogovics: Poverka 257, 266—267. o.; *Grobovenko*, im. 13, 22. s köv. o. és *Savuşcan*, Theodor: Supravegherea judiciară în URSS. Justiția Nouă XIV—1958. 825—282. o.) végül az 1957. febr. 12-i szabályzat a legfelsőbb bíróság szervezetéről (szövegét közli a BVSZ. 1957. évi 1. sz. 10—12 p.) és *Sind*, V. J.: Raszszmotrenie ugolovnüh del prezidiumami szudov. (Voproszü ugolovnogo prava i proceszsza. Red. Goljakov, I. T. Moszkva, 1958. 187—223. o.)

[18] A tételes jog az 1957. febr. 12. szabályzat 9. §-a a) és b) pont esetében az óvásról (protest); a c) esetben pedig az óvásnak a felügyeleti felülvizsgálat során tett felülvizsgálatáról (v porjadke szudebnogo nadzora, uo. 11. § b) pont) beszél.

[19] Az 1957. febr. 12-i szabályzat 9. §-a a) pont.

[20] Az 1957. febr. 12-i szabályzat 9. § b) pont. A szabályzat szóhasználata szerint: „posztanovlenija verhovnüh szudov szojuznüh reszpublik". A posztanovlenija alatt a területi bíróságok és a szövetséges köztársaságok legfelsőbb bíróságai által a felügyeleti eljárás során hozott határozatok értendők. Vö. Sztrogovics: Proverka 284. o.; Rivlin, im. 241—242. o. és *Szmirnov*, L. N.: Novoe polozsenie o Verhovnom Szude SZSZSZR. SZGP. 1957. 7. sz. 25. o. Bár a tételes jogszabály az előző és a jelen esetben (9. § a—b) pont) nem felügyeleti eljárásról beszél, az irodalom ezt a két esetet is a felügyeleti eljárás körébe sorolja. L. legújabban Rivlin im. 236. s köv. o. stb.

[21] Az 1957. évi febr. 12-i szabályzat 11. § b) pont. A szabályzat szóhasználata szerint: „Resenija i prigovorü verhovnüh szudov szojuznüh reszpublik". Bár a tételes szabály itt nem sorolja fel külön az első- és másodfokú ítéleteket, szükséges kiemelni, hogy itt első- és másodfokban hozott ítéletekről van szó. Figyelemreméltó, hogy itt a szabályzat már felügyeleti felülvizsgálatról beszél (raszszmatrivajut v porjadke szudebnogo nadzora).

[22] A SZU Legf. Bírósága 1955-ben egyetlen iránymutatást (rukovodjascsee razjasznenije) sem hozott,

magasabb, össz-szövetségi szinten biztosítja. Ugyanakkor azonban a szövetséges köztársaságok törvényeit sértő, illetőleg a kevésbé jelentékeny ügyeket a szövetséges köztársaságok hatáskörében hagyja meg.[23] Hatályban maradtak továbbra is a szövetséges köztársaságok bíróságainak elnökségei, továbbá a területi stb. bíróságok elnökségei által eszközölt felügyeleti felülvizsgálati eljárást szabályozó rendelkezések.[24]

A népi demokratikus országok eljárásai bizonyos fejlődés után alakították ki a törvényességi perorvoslati rendszert. A csehszlovák büntetőeljárási jog ismeri a perorvoslat (opravné prostredky) megjelölést és a rendes-rendkívüli perorvoslat csoportosítást, az első kategóriába sorolva a nem jogerős ítéletekkel szemben használható fellebbezést és óvást, a másodikba a jogerős ítéletek megtámadására szolgáló törvényességi óvást, illetőleg perújítást.[25] A lengyel büntető eljárásban a megfelelő intézmény a rendkívüli felülvizsgálat (rewizja nadzwyczana), amelynek jellegét tekintve az irodalomban nincs egységes felfogás kialakulva.[26] A román büntetőeljárási törvénykönyv szintén ismeri a rendes-rendkívüli perorvoslat kategóriáját. Az irodalomban kifejtett álláspont szerint a törvényességi perorvoslatnak rendkívüli perorvoslat jellege van.[27] A Kínai Népköztársaság büntető eljárása is ismeri a jogerős ítéletek elleni törvényességi óvás intézményét. A részletkérdések megoldásából megállapítható, hogy itt ennek kivételes jellege nem annyira hangsúlyozott, ami a hatalmas igazságszolgáltatási apparátus szocialista átszervezésének nehézségeivel magyarázható.[28] Átmenetet képez ebben a vonatkozásban a német Bp., amely ismeri ugyan a perorvoslat fogalmát, azt azonban csupán a nem jogerős bírósági határozatokkal szemben megengedett megtámadási aktusra vonatkoztatja, a törvényességi óvásnak megfelelő intézményt (Kassation) a tételes törvény azonban nem nevezi perorvoslatnak.[29]

A hazai polgári eljárásjogi irodalomban már korábban is, a büntető eljárásjogi irodalomban pedig a III. Bpn. előkészítésével kapcsolatban kifejezésre jutott olyan felfogás, amely tagadta a törvényességi óvás perorvoslat-jellegét.[30] Ugyanez az álláspont a bírói gyakorlatban is érvényesült.[31] A büntető eljárásjogi irodalomban a III. Bpn-t megelőzően, sőt azt követően is érvényre jutott az a felfogás, hogy a törvényességi óvás lényegében perorvoslat.[32]

A törvényességi óvás tételes törvényünk szerint kétségtelenül a törvénysértő bírósági határo-

---

1956-ban pedig csupán kettőt, minthogy a munka feltorlódása miatt elvi irányítással nem tudott foglalkozni. Vö. a BVSZ. 1957. évi 1. sz.-ban közölt szerkesztőségi cikket (4—5. o.), továbbá ugyanígy *Gorkin*, A. cikkét (Novoe polozsenie i zadacsi Verhovnogo Szuda SZSZSZR. BVSZ. 1957. 2. sz. 3—5. o.)

[23] Az előzőleg hatályos megoldás szerint a SZU Legf. Bírósága elé kerülhettek — a közbeeső fokok megkerülésével — a járási népbíróságok által hozott jogerős határozatok elleni óvások is. (Vö. BVSZ. 1957. 1. sz. 4—5. o.) Most csak az ilyen határozatok ellen a felügyeleti felülvizsgálati eljárás során hozott határozat elleni óvás kerülhet a Legf. Bíróság elé. Vö. Gorkin im. 3. o.

[24] Vö. mindezekre Sztrogovics: Proverka 247—248. o.; Rivlin, im. 238—240. o. és Sztrogovics: Kursz 529—531. o.

[25] Vö. legújabban a Československé trestní rizeni Red. Šolnar Vl. Praha, 1958. Orbis 421. o. egyetemi tankönyvet (opravné prostredky rádni — oprávné prostredky mimorádni, 270. ill. 300. s köv. o.) Az újabb irodalomban — a polgári perrendtartással kapcsolatban — ugyancsak rendkívüli jogorvoslatnak tekinti a törvényesség megsértése miatti panaszt *Stajgr*, Fr.: Panasz a törvényesség megsértése miatt a csehszlovák polgári perrendtartás szerint. JK. XIV—1959. 238—239. stb. o.

[26] Az intézményt az 1949. évi 32. sz. hiv. lapban megjelent törvényerejű rendelet vezette be s jelenleg a hatályos büntető eljárás (1950. szept. 13-i 364. sz. tvr.) Perorvoslatok c. VIII. fejezete szabályozza (394. s köv. §§). A rendkívüli perorvoslat jellegére a legújabb irodalomból *Kafarski*, A.: O koniecznosci worowabzenia zmian de instituoja rewizji nadzwyczanej. Nowe Prawo XIII—1957. No. 6. 26—29. o.

[27] A hatályos román büntetőeljárási törvénykönyv a felügyeleti perorvoslatot (szó szerint: recurs în supraveghere) a rendkívüli perorvoslatok cím alatt (IV. könyv. 3. cím) tárgyalja. Sajátos megoldás, hogy csak a legfőbb ügyésznek van joga a jogsértő ítéletet felügyeleti óvással megtámadni. (470/1958. sz. tvr. III. szakasz 2. ponttal módosított Bp. 379. § 4. bek.) Figyelemre méltó az is, hogy a hatályos fogalommegjelölésre — amely határozottan perorvoslatot jelent (recurs) — a kérelmet, indítványt kifejező megjelölés (cerere) felcserélésével jutott. Az irodalomban l. *Voitinovici*, A.: Tribunalul Suprem al Rebublicii Polulare Romîne în apărarea legalității populare. Justiția Nouă XIV—1958. 565—570. o. A rendkívüli perorvoslat jellegre l. Voitinovici im. 967. o. Ugyanilyen értelemben foglaltak állást korábban *Vîrfureanu*, D.: Revizuirea în penal. Justitia Nouă XII—1956. 1153. o. és *Witzmann*, M.: Cererea de îndreptare. Justiția Nouă X—1954. 807. o.

[28] Vö. *Csan Czij*-püj — *Csuganov*, V. E.: Osznovnüe csertü ugolovnogo proceszsza Kitajszkoj Narodnoj Rszpubliki. SZGP 1958. 2. sz. 80. o. és *Bratusz*, Sz. N. — — *Ninutin*, A. N. — *Morozov*, N. K.: Nekotorüe voproszü sztruktur' i form dejatel'noszti organov juszticii Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. SZGP. 1957. 2. sz. 57. o.

[29] A perorvoslat (Rechtsmittel) fogalmára a fenti értelemben l. Strafprozessrecht der DDR. Berlin, 1955. VEB. Deutscher Zentralverl. 249. o., ugyanígy *Schumann*, K.: Das Kassationsverfahren — ein Mittel zur Durchführung des neuen Kurses. 95. o. /Fragen des Strafprozessrechts der DDR. Berlin, 1954. Zentralverl./

[30] A büntetőeljárásjogi irodalomban *Rácz* György — *Vámos* Miklós szerint (Büntető perorvoslati rendszerünk reformjához. MJ. IV—1957. 251. o.) a törvényességi óvás nem tekinthető sajátlagos perorvoslatnak. A polgári eljárásjogi irodalomban Szilbereky szerint (im. 418. o.): A törvényességi óvás bizonyos perorvoslati (jogorvoslati) sajátossága ellenére sem tekinthető perorvoslatnak, hanem a bírói határozatok hivatalból való felülvizsgálatának sajátos szocialista eljárásjogi intézménye, amely a jogalkalmazásban az egységes törvényesség megvalósításának egyik eljárásjogi biztosítéka („a törvényességi felügyelet eszköze").

[31] A Legf. Bír. 210. sz. állásfoglalása szerint a törvényességi óvás elnevezéséből, lényegéből és céljából is következik, hogy „az nem tekinthető tulajdonképpeni perorvoslatnak, hanem a Legf. Bíróság elnökének vagy a legfőbb ügyésznek a Legf. Bíróság elé terjesztett indítványa a jogerős bírói határozatok törvényességének felülvizsgálata és esetleg hatályon kívül helyezése iránt". (BH. V—1957. 125. o.)

[32] A III. Bpn-t megelőzően az 1951. évi III. tv. XI. fejezetének címe és indokolása rendkívüli perorvoslatnak minősíti a törvényességi perorvoslatot. Ugyancsak a rendkívüli perorvoslat keretében tárgyalja a törvényességi óvást *Móra* im. 508. o. A legújabb irodalomban l. *Barna* P.: Rendkívüli perorvoslatok a nyomozás tükrében. MJ. VI—1959. 37—39. o.

zat megtámadására szolgáló kivételes eljárási cselekmény, amelynek közvetlen célja, hogy a konkrét ügyben elkövetett törvénysértést megállapítsa, ennek alapján a törvénysértő határozatot esetleg hatálytalanítsa, sőt bizonyos — a törvényben meghatározott — keretek között a törvénysértés következményeit elhárítsa, orvosolja. Az óvás alapján a magasabbfokú bíróságok előtt egy kivételes jellegű eljárást folytatnak le, amelynek tárgya a megtámadott határozat törvényességével kapcsolatos jogvita s amelynek eredményeképpen hozott döntés esetleg — de nem szükségképpen — a felekre is kihat. Ebben a vonatkozásban *tehát a törvényességi óvás elméletileg a perorvoslatoknak legáltalánosabb ismérvekkel meghatározható kategóriájába tartozik, s minthogy a jogerős bírói határozatok megtámadására szolgál, a rendkívüli perorvoslatok közé sorolandó*, amelynek alapján magasabb igazságszolgáltatási szintet, illetőleg nagyobb biztosítékot jelentő összetételű bíróság — a Legfelső Bíróság büntető kollégiumának tanácsa vagy elnökségi tanácsa — vizsgálja felül a vitás kérdést. De lege ferenda tehát megfontolandó volna, hogy — a kivételes jelleg éles és határozott fenntartása és hangsúlyozása mellett — nem volna-e szükséges felülvizsgálni a III. Bpn. indokolásában foglaltakat s az elméletileg alátámasztott perorvoslat-jelleget a tételes rendszerben is világosan kifejezésre juttatni.

A törvényességi óvást a bíróság „nyilvános ülésen" bírálja el. Nem érintve most az „ülés" és a „tárgyalás" közötti lényegbeli különbséget s ezen az alapon a tételes törvény szabatosságát, nem vitás, hogy a törvényességi bíróság előtt is az ülés az érdekeltek értesítésével — esetleg a terhelt kötelező idézésével és meghallgatásával (Bp. 227. § 5. bek.) —, illetőleg észrevételeik vagy felszólalásuk (Bp. 226. § 4. bek.) figyelembevételével dönt. A Legfelsőbb Bíróság előtt lefolytatott eljárás fejlődési tendenciája az I. Bpn. óta felismerhetően kétoldali meghallgatás, a jogvita lehetőségeinek kiszélesítésére törekedett. A megtámadási aktus kivételes jellegétől függetlenül a törvényességi óvás alapján indított eljárás lefolytatását szabályozó eljárásjogi rendelkezések több vonatkozásban közelítik meg a rendes perorvoslat részletmegoldásait. Így pl. a törvényességi óvás alapja is általában azonos a rendes tételesjogi perorvoslatnak: a fellebbezésnek alapjával. A törvényességi eljárás és a fellebbezési eljárás lefolytatását rendező perjogi szabályok — a sajátos jellegből adódó eltérésektől eltekintve — általában hasonlóak. Törvényi rendelkezés nemlétében tehát — a sajátosságok figyelembevételével — a törvényességi eljárásban is alkalmazhatók a rendes perorvoslat — a fellebbezés — egyes részletmegoldásai.[33] Mindez a törvényességi óvás kivételes perorvoslati jellege mellett érvel. Legújabb büntető eljárásjogi irodalmunkban egyébként szintén foglaltak állást a törvényességi óvás perorvoslat-jellege mellett.[34]

Kétségtelen viszont, hogy a törvényességi óvás tételesjogi formájában is számos olyan ismérv van, amely élesen érvényre juttatja annak *kivételes*[35] jellegét. Bár a törvényességi óvás alapja mindig valamely törvénysértő konkrét határozat, elsődleges célja a szocialista törvényességnek, a törvények egységes és maradéktalan alkalmazásának biztosítása érdekében a konkrét ügyben elkövetett törvénysértés megállapítása. A megállapított törvénysértés orvoslása nem minden esetben szükségképpen következménye a törvénysértés megállapításának. Az elsődleges célnak megfelelően a törvényességi óvás egyéb ismérvei: a megtámadási jogosultság, határidő, eljárási cselekmények stb. a törvényességi óvás kivételes jellegét igen élesen juttatják érvényre. A kivételes jelleget félre nem érthető módon juttatja végül érvényre az, hogy a törvényességi óvás bejelentésének joga csak a legmagasabb igazságszolgáltatási szervek vezetői számára fenntartott, diszkrécionárius jog. A törvényességi óvásnak a perorvoslatok körébe való tartozása tehát semmiképpen sem gyengíti a törvényességi óvás kivételes jellegét, viszont éppen azzal, hogy a bírósági ítélkezésben előforduló törvénysértések kijavításának eszközét, a kivételes jellegű törvényességi óvást a perorvoslat: a hibás döntés megtámadására szolgáló speciális perjogi eszköz fogalomkörébe soroljuk, a támadócselekmény súlyát ismerjük el, hatékonyságát erősítjük s mindennek az óvás alapján — erősen megválogatott esetekben — indított eljárás eredményességében is vissza kell tükröződnie.

A törvényességi óvás feladata a tételes törvény értelmében elsősorban a megtámadott határozat törvényességének és megalapozottságának felülvizsgálása, másodsorban pedig — ennek eredményétől függően — a megtámadott határozat hatálytalanítása. A tételes törvényben ezzel kapcsolatban szövegezési pontatlanságok vannak.[36]

A megtámadott határozat hatálytalanítása csak bizonyos esetekben szükségképpeni következménye a törvénysértés, illetőleg megalapozatlanság megállapításának.[37] A tételes törvény értelmében

---

[33] Ilyen pl. a 197. § (3) bek.-nek alkalmazása a törv. óvás alapján lefolytatott eljárásban. Legf. Bír. törv. 441/1954. közli *Molnár*, im. 678. o.

[34] Az irodalomban a törvényességi óvást perorvoslatnak tartja *Móra*: Jegyz. 508. p. és *Barna*, im. 37. o.

[35] A törvényességi óvás kivételes jellegét aláhúzza nálunk az ÜK. VI—1958. 54. s köv. oldalakon közölt iránymutatás. A szovjet irodalomban a kivételes, kizárólagos (iszkljucsitelj'nüj) jelleget kiemeli Sztrogovics: Proverka 259. o. és Grobovenko im. 4. o. Ugyancsak a rendkívüli felülvizsgálat kivételes jellegét húzza alá de lege ferenda *Sliwinsky*, St.: Zasednicze problemy novej kodyfikacji prawa karnego procesowego. Nowe Prawo, 1957. N° 3. 7-8. o.

[36] A Bp. 227. § 1. bek. feleslegesen tartalmazza a megtámadott „határozat (intézkedés)" körülírást, mert minden bírósági intézkedést bírósági határozat foglal magában. Ugyancsak szövegezési pontatlanság az is, hogy az I. Bpn. nem módosítja a 225. § szövegével azonos módon a 227. § 1. bek.-t is és ez utóbbi helyen csupán a „törvénysértő" megjelölés maradt, míg a 225. § hatályos szövege szerint „a törvénysértő vagy megalapozatlan" határozat támadható meg óvással. Nyilvánvaló, hogy a 227. §-ban foglalt megjelölést tágabb s a megalapozatlanságot is felölelő értelemben kell felfogni. Ugyancsak elnézésnek tartja a szövegezést Molnár im. 678. o. De lege ferenda mindkét pontatlanság kiküszöbölése kívánatos.

[37] L. a III. Bpn. 20. §-ának részletes indokolását. A bírói gyakorlatból: A törvényességi óvással megtáma-

ugyanis csak a hatásköri vagy a kizárólagos illetékességet rendező törvényi szabályok megsértése esetében kell a Legfelsőbb Bíróságnak a megtámadott határozat hatálytalanítását kimondania,[38] egyéb esetekben a bíróság belátásához képest a törvényességi óvás konkrét céljának megfelelően hatálytalaníthatja azt. A hatálytalanítás ezzel kapcsolatos eseteire törvényi szabály nemlétében a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata alakít ki bizonyos elveket, amelyek részletesebb elemzése meghaladná dolgozatom kereteit.[39]

A törvényességi óvás *tárgya* általában a *konkrét ügyben hozott határozat*. E körön belül a legfelsőbb igazságszolgáltatási szerveknek a törvények egységes értelmezése végett kifejtett más irányú s a tanulmányban nem vizsgált elvi irányító tevékenységétől a törvényességi eljárást éppen az különbözteti meg, hogy ez utóbbiban a törvényességi eljárás bírósága — bár elsősorban csupán a törvényesség felülvizsgálata céljából — mindig egyetlen konkrét, eseti döntést vizsgál meg. Az előbbi esetben viszont az eseti döntések nagyobb számában már kifejtett elvi álláspont felülvizsgálata alapján foglal állást a törvényes megoldás általánosításának kérdésében.

3. A jogerős bírói határozat fontos állami aktus, amelynek végrehajtását az államhatalom végső fokon fizikai kényszerrel is biztosítja. A bírói határozathoz fűződő, esetleg rendkívül súlyos következményeknek megfelelően, a bírói határozatokkal szemben a jogrend igen magasfokú követelményeket támaszt.[40] A perorvoslat intézménye fokozott mértékben biztosítja, hogy a bírósági határozatok ezeknek az alapvető követelményeknek megfeleljenek.

A jogerős bírói ítélet megtámadhatatlanságához fűződő közérdeknek azonban sohasem lehet alárendelni a szocialista igazságszolgáltatás két alapvető elvét: az objektív valóság megállapításának és a szocialista törvényesség érvényrejuttatásának követelményét. Ennek megfelelően az objektív igazság és a törvényesség kirívó sérelmével a jogerős ítélet megtámadhatatlanságához fűződő közérdek sem érvényesülhet, hanem a perorvoslati rendszert olyan módon kell kiépíteni, hogy — a megfelelő szervezeti és eljárási elvek és biztosítékok érvényesülése mellett — a jogerős ítéletekben viszonylag jelentéktelen számban, de ténylegesen elkerülhetetlenül előforduló törvénysértések szintén orvosolhatók legyenek.

A jogerős bírósági határozatokhoz fűződő érdekek egyrészt tehát megkívánják, hogy a határozat megváltoztatása csupán olyan *kivételes* — és a legmagasabb igazságszolgáltatási szervek vezetőinek diszkrécionárius döntésére bízott — esetekben történjék meg, amikor ennek alapos oka van, amelynek következtében éppen az védi meg a jogerős ítélet helyességéhez fűződő érdeket, ha a perorvoslati rendszer az adott esetekben előfordult, ilyen ítélet megváltoztatásának jogával is felruházza a legmagasabb fokú bíróságot. Másrészt pedig szükséges, hogy a határozat megváltoztatásának eljárási módja olyan legyen, amely ténylegesen is biztosítani tudja a téves határozatok kijavítását: a megalapozott és törvényes határozat meghozatalát.

A törvényesség kérdését a szocialista jogi irodalom több oldalról tanulmányozza. A nagyszámú elemzés összefoglalása meghaladja a dolgozat kereteit. Elvi alapként abból a felfogásból indultunk ki, hogy a szocialista törvényesség lényege a szocialista jogszabályok feltétlen és maradéktalan érvényesítésének követelményét jelenti: a szocialista törvényesség a szocializmust építő társadalomnak, az állami és társadalmi szervek, illetőleg az állampolgárok tevékenységének megingathatatlan alapelve, amely a szocializmus építésének minden szakaszán és a felépült szocializmus idején is nélkülözhetetlen feltétele, velejárója, objektív törvényszerűsége a társadalom fejlődésének.[41]

Az igazságszolgáltatásban megvalósítandó törvényesség követelménye ennél szűkebb körű és egyrészt a konkrét ügyben eljáró igazságszolgáltatási szervek törvényes összeállításának és törvényszerű eljárásának, másrészt pedig annak kötelezettségét jelenti, hogy a bíróságok a polgári és büntető ügyek elbírálásánál — ideértve mind a releváns való tények rekonstruálását, mind pedig azok jogi minősítését, értékelését és a törvénynek megfelelő jogkövetkezmények kimondását, illetőleg a büntetés kiszabását — a törvényt helyesen alkalmazzák.[42]

dott határozat törvénysértő voltának megállapítása mellett a törvény a törvényességi tanácsnak lehetőséget nyújt arra, hogy a megtámadott határozatot hatálytalanítsa s helyébe a törvénynek megfelelő határozatot hozza. Legf. Bír. B. törv. 2789/1954. Közli Molnár, im. 674. o.

[38] Bp. 227. § 2. bek.

[39] Eljárási szabálysértés esetén a Legf. Bíróság következetesen hatálytalanítja a megtámadott határozatot azokban az esetekben, amelyekben a 207. § értelmében a hatálytalanítás kötelező. Egyéb esetekben általában mellőzi a Legf. Bíróság a hatálytalanítást az ügy csekélyebb jelentősége, a hatálytalanítás célszerűtlensége, az időmúlás stb. esetében. Viszont adott esetben a konkrét büntető ügy jellegére való tekintettel még akkor is szükségesnek tartotta az eljárást lefolytatni amikora kiszabandó büntetés eljárási kegyelem alá esett. L. Molnár im. 679—680. oldalakon közölt jogeseteket.

[40] Az elmélet ezeket a követelményeket a következő módokon csoportosítja: Sztrogovics szerint a bírói határozattal szemben fennálló követelmények: állapítsa meg a való tényeket, legyen törvényes, igazságos és meggyőző (Proverka 24. o.); *Visinszkij* szerint a bírósági ítéletekkel szemben fennálló követelmények között a legelső a bírói határozat helyessége és meggyőző volta. (A perbeli bizonyítékok elmélete Bp. Akad. Kiadó, 1952. 16. s köv. o.)

[41] Vö. *Szabó* Imre: A szocialista törvényességről. Társadalmi Szemle VIII—1953. 799—800. o. Az újabb szovjet irodalomban l. *Sztrogovics*, M. Sz.: Teoreticseszkije voproszü szovetszkoj zakonnoszti. SZGT. 1956. 4. sz. 15. o.

[42] Sztrogovics három követelményt állít fel: 1. A bíróságot a törvény alapján és a törvényi rendelkezéseknek megfelelően kell megszervezni (a bírákat és népi ülnököket a törvény szerint kell választani, az egyes bírói szerveket a törvénynek megfelelően kell összeállítani és tevékenységüket megszervezni); 2. A bíróságnak az ügyeket törvényes hatáskörben, az eljárási törvények szigorú megtartásával kell elbírálnia; 3. A bírósági határozatokban helyesen kell alkalmazni a törvényt, amelyek alapján a polgári vagy büntető ügyet a bíróság eldönti (Proverka 20. o.).

Még szűkebb körben vonja meg a szocialista törvényesség fogalmát a büntető eljárásjogi tudomány.[43]

A törvényesség követelményének, mint a törvényességi perorvoslat alapjának fogalma a szocialista törvényesség fenti általánosabb fogalmi körén belül konkrétabb meghatározást nyer.

A szocialista büntető eljárások a törvényesség fogalmáról még ebben a leszűkített eljárásjogi értelmezésben sem adnak törvényi meghatározást. A bírósági határozattal szemben fennálló követelmények elvi meghatározása mellett a tételes törvényhozások azt a megoldást választják, hogy a büntető eljárásjogi törvényesség megvalósítása során tapasztalatilag leggyakrabban előforduló hiányosságok körét dolgozzák ki. Minthogy pedig a szocialista eljárások törvényhozási technikája általában kerüli a kazuisztikát, ezeknek a leggyakoribb eseteknek a felsorolásánál is csupán a törvényességi perorvoslatra okot adó két, legáltalánosabb vonatkozású, de egyidejűleg a bírósági ítélkezés alapvető követelményeit felölelő szempontját határozza meg. A szocialista eljárásokban a törvényességi óvás alapja általában az, hogy a megtámadott jogerős ítélet megalapozatlan vagy törvénysértő.[44] Tételes jogunkban ugyanez a felfogás érvényesül és tételes törvényünk szerint a törvényesség érdekében bármely bíróságnak büntetőügyben hozott jogerős határozata ellen akkor van helye törvényességi perorvoslatnak, ha a határozat „törvénysértő" vagy „megalapozatlan".[45]

4. Hatályos perorvoslati rendszerünkben a megalapozatlanság és a törvénysértés az elsőfokú ítélet megtámadásának, illetőleg hatálytalanításának is alapja.[46] Bár a bírói határozat megalapozottsága lényegében szintén az eljárási törvényben részletezett követelmény, amelynek megsértése szintén a törvénysértés tágabb fogalma alá vonható, nem vitás, hogy a tételes jog alkalmazása szempontjából a törvényességet és a megalapozottságot a törvényesség eljárásjogi fogalmának tágabb körén belül mint egymást kiegészítő két külön-külön felülbírálati szempontot kell tekintetbe venni. De lege ferenda az ezzel kapcsolatos pontosabb szövegezés kívánatos.[47]

A megalapozatlanság, illetőleg a törvénysértés perjogi fogalma a törvényességi óvás esetében is általában azonos az elsőfokú ítélet elleni perorvoslat: a fellebbezés esetében meghatározott fogalommal. A kétfajta perorvoslat egymástól eltérő szempontjai ebben a vonatkozásban is érvényesülnek.

A büntető per lefolytatását lezáró aktussal, a bírósági határozattal szemben a törvény számos követelményt ír elő, amelyek a bírói határozat formai részeinek szabályozása mellett, főleg annak tartalmi kérdéseit rendezik (Bp. 177., 184. stb. §§). A megalapozottság követelménye elsősorban a bírósági határozat tartalmát érintő rendelkezés: a bíróságnak az objektív valóság teljes felderítésére vonatkozó kötelezettségéhez kapcsolódik. A határozathozatalt megelőzően teljesítendő eljárási cselekményeket szabályozó törvényes rendelkezések megsértését perorvoslati rendszerünk szintén szankcionálja. Ezekkel az esetekkel — az eljárási törvénysértésekkel — alább foglalkozunk.

Tételes jogunkban a megalapozottság fogalmát a törvény nem határozza ugyan meg, ehelyett a megalapozatlanság tipikus eseteit a kellő részletességgel —, de csupán exemplificatíve — sorolja fel. A bírói gyakorlat a törvényben felsorolt legfontosabb eseteket még további részleteikben is elemzi.[48] A megalapozottság követelménye tételes jogunk szerint azt jelenti, hogy a bírósági határozatokban foglalt ténymegállapítások a konkrét esetben releváns tényeket illetően a valóságban lefolyt eseményekkel tökéletesen megegyezzenek és a bíróság a törvényben megjelölt módon fejtse ki mindazokat a ténybeli és jogi okokat, amelyek a határozatban érvényrejuttatott meggyőződését kialakították. A határozat megalapozottságának két lényeges ismérve van. Elsősorban szükséges, hogy a bíróság az ügy minden irányú, teljes kivizsgálása és az összes bizonyítékok alapján, valamennyi adat egybefüggő, helyes mérlegelése után a bűnösség kérdésével és a cselekmény elkövetési körülményeivel — tehát a büntetőperben releváns tényekkel — kapcsolatban az objektív valóságot derítse fel és állapítsa meg. A megalapozottság követelménye azonban egyidejűleg azt is jelenti, hogy a tényállás

[43] L. a Voproszü ugolovnogo proceszsza c. gyűjteményes munkát, amely a törvényességet három követelmény alapján vizsgálja: a) az eljárási törvényi szabályok megtartása, mind a tényfelderítő eljárás, mind pedig a bírósági tárgyalás vonatkozásában; b) Az anyagi büntetőjogi szabályok és c) az egyéb jogi szabályok megtartásának vonatkozásában (im. 39—41. o., a részletezésre 43—70. o.).

[44] Vö. *Sztrogovics*: Proverka 75. o.; *Cselcov*: Tankönyv 236. o.; *Poljanszkij*: Voproszü 39. o.; Grobovenko, im. 19. s köv. o.; Grodzinszkij, im. 112. s köv. o.; Rivlin, im. 245. o. Rendkívül figyelemre méltó Sztrogovics törekvése, aki monográfiájában a semmisségi panasz alapjával kapcsolatban az eddigi gyakorlatban használt csoportosításon (törvénysértés-megalapozatlanság) belül újszerű csoportosítást kísérel meg (Proverka 72. s köv. o.). Rendszerében az eljárási törvénysértés esetei mellett a büntető és más törvények téves alkalmazását, a felderítetlenségét, a ténybeli tévedést és a büntetés helytelen kiszabását sorolja fel. Minthogy Sztrogovics szerint (ibid. 276. o.) a felügyeleti felülvizsgálat alapja ugyanaz, mint a semmisségi panaszé, e csoportosítás a felügyeleti felülvizsgálatra is vonatkoztatható.

[45] A Bp. 225. § az 1954. V. tv. szövegezésében. Amint erre már utaltunk (l. a 36. sz. jegyzetet) az I. Bpn. nyilván elnézésből nem módosította egyidejűleg a 227. § 1. bekezdését, amely igy csak a megtámadott törvénysértő határozatról szól.

[46] Bp. 201. §. Ugyanígy a külföldi eljárásokban l. Grodzinszkij im. 102. s köv. o., a Szbornik dejsztvujcsih posztanovlenij Plenuma Verhovnogo Szuda SZSZSZR 1924—1957. (Moszkva, Goszjurizdat 1958.) c. bírósági határozatgyűjtemény 59. s köv. o. A román Bp. irodalmában a semmisségi panasz és a törvényességi óvás azonos alapjára l. *Voitinovici*, A.: Cererea de îndreptare în legislatia RPR. Justiţia Nouă, XII—1956. 21. o.

[47] L. a 36. sz. jegyzetet.

[48] A Bp. 203. § 1. bek. A megalapozatlanság tipikus eseteinek — hiányosság, iratellenesség, felderítetlenség, indokolás hiánya — értelmezésével kapcsolatban a III. Bpn. előtt alapvető a Legf. Bír. 32. sz. állásfogl. (BH. III—1956. 90. o.), amelynek idevonatkozó része — a 318. sz. állásfoglalás értelmében — nézetünk szerint hatályos. Vö. mindezekre bővebben Az elsőfokú ítélet megalapozatlansága c. dolgozatomat. (JK. X—1955. 608—619. o.)

megállapításával kapcsolatban a bíróság állásfoglalását okszerűen, az adatok összegyűjtésének, megvizsgálásának és mérlegelésének menetét feltüntetve, az eredmények és az azokat alátámasztó érvelés logikus előadásával fejtse ki. A megtámadott határozat megalapozottságának törvényességi felülvizsgálata is azt fejezi ki, hogy a törvényességi óvás tárgyában lefolytatott bírósági eljárás során a bíróság nem csupán mechanikus, formai ellenőrzője az eljárási és anyagi törvény alkalmazásának. A megalapozottság felülvizsgálata, amelynek során a törvényességi óvás bírósága ellenőrzi egyrészt a tényfelderítési tevékenység teljességét, másrészt pedig a bírói határozat rendelkező része és indokolása közötti logikai kapcsolat helyes kifejtését, éppen a törvényességi perorvoslati eljárás érdemi, lényegi felülvizsgáló oldalát emeli ki, amely a bírói ítélet meggyőző erejét fokozza. A bírói döntés alapja a bíróság ésszerű belső meggyőződése, azonban az ítélet nevelő hatásának egyik lényeges előfeltétele az, hogy annak tartalma alkalmas legyen arra, hogy ezt a meggyőző hatást másokban is kiváltsa, általánosítsa. A nevelő funkciót csak az a bírói ítélet tudja megvalósítani, amelyik valóban meggyőződésből fakad, ezért tartalmilag is meggyőző.[49] A bíróságnak tehát a törvényadta keretek között úgy kell kifejtenie azokat az indokokat, érveket, amelyek őt döntésének meghozatalához vezették, hogy a bírói határozat minden állampolgár, a dolgozók széles tömegei előtt is azonos meggyőződést keltsen.

A megalapozottság kérdéséhez kapcsolódik az alsóbíróság ténymegállapítási tevékenysége során végzett mérlegelés felülbírálásának kérdése. Az 1951. évi III. tv. eleve nem kívánta kizárni a törvényességi eljárásból a tényállásmegállapítással kapcsolatos mérlegelés felülvizsgálásának kérdését, fokozottabb súllyal azonban a büntetéskiszabással kapcsolatban tartotta fenn a törvényességi bíróságnak a felülvizsgálat jogát.[50] Az I. Bpn. hatálya alatt, amikor a mérlegelés másodbírósági felülvizsgálata a ténymegállapításokhoz való kötöttség elve folytán igen korlátozott volt, ez a kérdés jelentősebb szerepet nem játszott a törvényességi óvások gyakorlatában sem.[51] Részben megváltozott a helyzet a III. Bpn. következtében, amikor a másodbíróság bizonyos, szűkkörű ténybeli reformációs jogkört kapott, amelyből azonban a törvény kifejezetten kizárta az elsőbírósági mérlegeléstől való eltérés lehetőségét.[52] A bírói gyakorlat a kérdéssel még nem foglalkozott, nézetünk szerint azonban a ténymegállapító tevékenység során kifejtett mérlegelés — egyéb feltételek fennforgása esetén — szintén lehet megalapozatlan (pl. ha a bíróság ezzel kapcsolatban iratellenes megállapítást tesz vagy nem tesz eleget törvényes indokolási kötelezettségének stb. — Bp. 203. § 1. bek.), s mint ilyen törvényességi óvással támadható. A törvényességi bíróság a törvénysértésnek — a mérlegelés megalapozatlanságának — megállapításán túl rendszerint nem mehet. Ha ennek szükségszerűsége és lehetősége — kivételképpen — a konkrét esetben mégis fennforog, a törvényességi bíróság vonatkozásában is feltétlen szabály, hogy a törvényességi eljárás bírósága sem tehet az iratok alapján a közvetlen bizonyításra alapozott elsőbírósági ténymegállapítások helyett azoktól eltérő ténymegállapítást.[53]

A megalapozatlanság fenti fogalma a szovjet és a népi demokratikus országok büntetőeljárási jogában szintén egyik lényeges szempont a törvényességi óvás alapjának meghatározásánál. A megalapozatlanság fogalmát illetően a szovjet irodalomban kialakult álláspontból tételes törvényünk alapján a magyar irodalomban némileg eltérő álláspont alakul ki.[54] A bolgár és román jogi irodalomban ebben a kérdésben kialakult álláspont a szovjet álláspontnak áll közelebb.[55]

5. A jogerős határozat törvényességi óvással való megtámadásának másik esete a — szűkebb értelemben vett — törvénysértés. A tételes törvény itt sem adja meg a törvényesség jogszabályi körülírását, hanem annak tartalmát a törvényesség általános követelményén belül a büntető igazságszolgáltatással szemben fennálló különleges követelmények alapján kell tisztázni. Ezek a követelmények egyrészt a szervezeti, illetőleg a büntető eljárási, másrészt pedig az anyagi büntető szabályok alkalmazásának szempontjából vizsgálhatók. A bírósági

[49] Vö. ugyanígy *Sztrogovics*, M. Sz.: Materialnaja isztina i szudebnüe dokazetel'sztva v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Moszkva, 1955. Izd. Akad. Nauk. 1955. 21. o. A szovjet irodalomban az ítéleti indokolással szemben fennálló követelményekre l. Voproszü ugolovnogo proceszsza 19—20. o., továbbá a SZU Legf. Bírósága 1950. júl. 28-i 13/9/U. sz. határozatát a bírósági határozatokról (közli Szbornik dejsztvujuscsih posztanovlenijah 90—95. o.) az indokolásra különösen a határozat 4. és 5. pontjait, végül *Gromov*, L.-nek a moszkvai városi bíróságok gyakorlatából jogeseteket elemző cikkét (Zakonnoszt' i obosznovannoszt' prigovorov. Szovetszkaja Juszticija 1957. 2. sz. 49—51. o.)

[50] A XI. fejezet általános indokolása szerint nem volna helyes a törvénysértő kitételnek megszorító értelmezést adni „mintha a mérlegelés alapján eldöntendő kérdések kívül esnének a törvényesség érdekében használható perorvoslat keretein."

[51] A bírói gyakorlatból: A bizonyítékoknak a tárgyalás közvetlenségén alapuló mérlegelése törvényességi perorvoslattal sem támadható sikerrel. Legf. Bír. törv. V. 830/1954. közli Molnár, im. 674. o. Az itt kifejtett elvet a III. Bpn. nem érinti. A mérlegelés törvényességi óvással való megtámadásával kapcsolatban az 1951. évi III. tvr.-re l. *Pártos* Imre: A törvényességi óvás a büntető eljárásban. MJ. I—1954. 49. o.

[52] L. erre bővebben A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálata a büntetőperben c. dolgozatomat (JK. XIV—1959. 117—118. o.). A dolgozatot követően közzétett bírói gyakorlatból l. a Legf. Bír. 306. sz. állásfoglalásának V. pontját. (BH. VII—1959. 120—123. o.)

[53] L. erre bővebben idézett dolgozatom, különösen 121. s köv. o.

[54] A szovjet büntető eljárás perorvoslati rendszerében a megalapozatlanság hatályos fogalmát az 1938. évi összs-zövetségi bírósági szervezeti törvény (15. §) vezeti be. Az irodalom álláspontjával kapcsolatban részletesebben l. idézett cikkemet, különösen 616—617. o. Az újabb anyagból figyelemreméltó a Voproszü ugolovnogo proceszsza v praktike Verhovnogo Szuda SZSZSZR c. tanulmánygyűjtemény (Moszkva, 1955. Goszjurizdat, 233. o.) állásfoglalása, amely elsősorban a bírósági ténymegállapítások és a valóság kapcsolatát, valamint ennek logikai kifejtését veszi elsődleges ismérvnek (l. im. 42. o. részletekre 70. s köv. o.).

[55] A bolgár és a román álláspontra l. részletesebben idézett dolgozatom 618—619. o.

szervezeti törvény és a büntető eljárási törvénykönyv, valamint az azokat kiegészítő normatív aktusok — így elsősorban az ügyészségről szóló jogszabályok — részletesen kifejtik azokat a szabályokat, amelyek az egyes konkrét büntető ügyekben eljáró bíróságok és vádhatóságok szervezetét, továbbá az eljárás során teljesítendő cselekményeket szabályozzák. Az eljárási törvényesség tehát elsősorban a konkrét ügyben eljáró büntető bíróság összetételének, illetőleg hatáskörének törvényességét (törvényszerűen megalakított, saját, törvényszabta hatáskörében eljáró bíróság) biztosító normatív aktusok végrehajtását jelenti. Az eljárási törvényesség követelménye egyben azonban azt is jelenti, hogy a konkrét ügyben eljáró bíróságnak, valamint az eljárás többi alanyának — ezek között elsősorban természetesen a törvényesség megtartásának ellenőrzésére létesített állami szervnek, az ügyészségnek — percselekményei a vonatkozó törvényes keretek között, azok maradéktalan végrehajtásával valósuljanak meg.

Eljárási vonatkozásban akkor törvényes a bíróság határozata, ha a törvényes bíróság vádlott bűnösségének vagy ártatlanságának elbírálásával kapcsolatban az objektív valóságnak megfelelő ítéleti tényállást a törvényi alakszerűségek, elsősorban az eljárás biztosítékjellegű szabályainak alapján állapította meg. Az eljáró bíróság szervezetét és az eljárási cselekmények teljesítésének sorrendjét, valamint módját meghatározó normatív eljárási szabályok ugyanis a szocialista eljárási formákon belül olyan, igen sokszor hosszabb történelmi fejlődés eredményeként kialakult és a szocialista eljárási megoldások közé átvett elemek, amelyek a büntető határozat elsődleges célját az objektív valóság, az igazság megállapítását biztosítják.[56]

Az anyagi büntetőjogi szabályok alkalmazásának vonatkozásában a törvényesség a büntető eljárásban azt jelenti, hogy a bíróság a valóságnak megfelelően megállapított tényeket, ezzel kapcsolatosan elsősorban vádlott magatartását, továbbá a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos összes többi releváns körülményt a törvénynek megfelelően minősíti, másrészt pedig — amennyiben ennek alapján vádlott bűnösségét meg kell állapítani — a törvényben előírt jellegű és mértékű büntetést szabja ki. A szocialista törvényesség megtartását a bíróság nemcsak azáltal biztosítja, hogy a bűncselekményt elkövető személyekkel szemben büntetőintézkedést szab ki, hanem azáltal is, hogy az intézkedés jellege és mértéke olyan, amely az elkövető megjavítását és átnevelését is eredményezi.[57] Az anyagi törvényesség köréhez tartozik nemcsak a büntető szabálynak, hanem minden más, az ítélethozatalt befolyásoló, nem szorosan büntetőjogi jellegű normatív aktus alkalmazásának kérdése is. A szocialista törvényesség fogalmából következik, hogy az állami szervek nem törvény formájában kiadott normatív aktusainak is a törvényen kell alapulniuk.[58]

Tételes jogunk — közelebbi jogszabályi meghatározás nélkül — a törvényességet ebben az értelemben fogja fel. E szemlélet alapján a törvényességi óvás alapjaként — a megalapozatlanság mellett — másodsorban az ilyen, szűkebb értelemben vett törvénysértést sorolja fel, szintén törvényi meghatározás nélkül.

Tételes jogunk szerint a törvénysértés ebben a vonatkozásban nemcsak a törvény valamely rendelkezésének mellőzését, elvi súlyú megsértését jelenti. Az 1951. évi III. tv. indokolása világosan kiemeli, hogy a „törvénysértés" kifejezést egészen átfogóan kell értelmezni, különösen pedig nem lehet alkalmazásánál azt a megszorító értelmezést adni, hogy a mérlegelés alapján eldöntendő kérdések eleve kívül esnének a törvényességi perorvoslat alapjának keretein.[59]

A törvényességi óvás alapja tehát elvileg minden olyan törvénysértés, amely a fellebbezésnek is tárgya lehet.[60] Az abszolút eljárási törvénysértésre említjük, hogy a mérlegelés kérdésével, mint az ítélet megalapozottságához szorosan kapcsolódó problémával már fennebb foglalkoztunk.[62]

A törvényességi perorvoslat alapjául szolgáló anyagi törvénysértés a büntetőjogi szabályok olyan téves alkalmazása, illetőleg mellőzése, a bűnösség megállapítása, a minősítés vagy a büntetéskiszabás tekintetében, amelynek következtében a jogi szabály annak értelmével ellentétes alkalmazást nyert. A bűnösség megállapítása, illetőleg a minősítés vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a törvényt sérti a bíróság, ha bűncselekménynek minősít olyan magatartást, amely a törvény valódi értelméhez képest — akár csupán egyetlen törvényi fogalomelem vonatkozásában — nem képez bűncselekményt ; ha nem minősít bűncselekmény-

[56] Vö. Jogi dolgozók V. Összoroszországi Kongresszusának téziseit az eljárási formákról. Idézi *Poljanszkij*: Voproszü 139—140. o. Az eljárási formák jelentőségéről Poljanszkij saját megállapításait l. uo. 140—141. o.

[57] Vö. legújabban = Voproszü ugolovnogo proceszsza 5. o.

[58] A törvényességnek ezt az oldalát is aláhúzza *Sztrogovics*, M. Sz.: Teoreticseszkie voproszü szovetszkoj zakonnoszti. SZGP. 1956. 4. sz. 20—21. o.

[59] A miniszteri indokolás az 1951. évi III. tv. XI. fejezetéhez. A mérlegelés fogalmához a III. Bpn. után l. még a Legf. Bír. állásfoglalásának 306. sz. V. pontját. (BH. VII.—1959. 120—123. p.)

[60] Vö. Legf. Bír. törv. B. 1165/1953. sz. határozata. (BH. 31. stb.) Az irodalomban l. Pártos, im. 47. o.

[62] L. fennebb 4. pont.

(Bp. 202. § *a)—e)* pontok) általában tehát alapítható törvényességi óvás, ellenben viszonylagos eljárási szabálysértés (uo. *f)* pont) — mint a rendes másodfokú eljárásban — a törvényességi óvás alapja is csak akkor lehet, ha a törvénysértés az ítéletre lényeges kihatással volt.[61] Itt még meg-

[61] Legf. Bír. „Az olyan eljárási szabálysértés, amely még a fellebbezési bíróság által sem orvosolható (202. § f) pont) a törvényesség érdekében használt perorvoslat alapja sem lehet". (Törv. 823/1953. stb. l. Molnár, im. 675. o.) Itt meg kell jegyezni, hogy a szabály csupán azt jelenti, hogy az eljárási törvénysértés a fellebbezési és törvényességi eljárásban általában azonos keretben tekintendő olyannak, amely az ítélkezésre lényegesen kihat. Ugyanezen az elvi síkon van az a döntés is, amely szerint a Legf. Bíróság a törvényességi óvás alapjául elfogadja azt a körülményt, hogy az elsőfokú bíróságok ügydöntő ténykörülményekre irányuló bizonyítást mellőztek. (Legf. Bír. törv. B. 1166/1953. BH. 29.)

nek olyan magatartást, amelyet a törvény értelmében annak kell minősíteni, végül, ha a cselekményt nem a megfelelő törvényi minősítési szabály alá vonja. A büntetés kiszabásának vonatkozásában törvénysértés a büntetés mértékének megállapításával kapcsolatban érvényesült olyan alapvetően helytelen alsóbírósági szemlélet,[63] amelynek következtében a kiszabott büntetés a konkrét eset összes körülményeit tekintetbe véve — minőségileg vagy mennyiségileg — nem felel meg büntető, illetőleg nevelő feladatának.

A törvény indokolása külön kiemeli a büntetés kiszabásánál elkövethető törvénysértés eseteit, annak hangsúlyozásával, hogy a törvény által megszabott feltétlen büntetési kereteken belül a büntetés helytelen mértékben történő kiszabása éppúgy törvénysértő, mint a megszabott büntetési tételek áthágása.[64] Itt figyelembe kell venni azt, hogy a másodfokú bíróságok előtt rendes perorvoslatnak csak akkor van helye, ha a kiszabott büntetés helyett lényegesen más büntetést kellett volna alkalmazni. Figyelembe véve most már a törvényességi óvás kivételes jellegét, a bírói gyakorlat ezt úgy értelmezi, hogy súlyosbítás végett rendkívüli perorvoslatnak csak akkor van helye, ha a tévedés az előbbit is meghaladó mérvű eltérésre vezetett.[65] Alapvető szempont ugyanis a büntetés mértékére vonatkozó törvényességi óvások megengedhetőségénél az, hogy a törvényességi perorvoslatnak nem lehet célja és rendeltetése a jogerősen kiszabott büntetéseknek kisebb jelentőségű megváltoztatása. A törvényességi óvás rendeltetése, hogy az alapvetően, szembeszökően, kirívóan helytelen szempontok által irányított büntetéskiszabást a helyes irányba terelje.[66]

6. Büntető eljárásunk perorvoslati rendszerében a törvényességi óvás alapjaként felsorolt két eset : a megalapozatlanság és a törvénysértés több perorvoslatnak is alapja lehet. Röviden szükséges még áttekinteni, hogy a törvényességi óvás alapjaként felsorolt két eset milyen vonatkozásokban tér el a más perorvoslatok alapjaként szolgáló megalapozatlanság, illetőleg törvénysértés fogalomkörétől.

A rendes perorvoslattal : a fellebbezéssel kapcsolatban — eltekintve most attól, hogy a fellebbezés a nem jogerős ítéletek ellen használható rendes perorvoslat, tehát itt csupán tartalmi kérdést vizsgálunk — ennek elhatárolása különösebb nehézségeket nem jelent. Bár tételes eljárásjogi törvénykönyvünk a fellebbezés alapjának megvonásánál kifejezetten nem sorolja fel a törvénysértést és a megalapozatlanságot, az elsőfokú határozat megtámadásának esetei azonban tételes jogunk szerint is ebbe a két kategóriába tartoznak. Ugyanez a helyzet a többi szocialista eljárásban is.[67]

A törvényességi óvásnak és a másik rendkívüli perorvoslatnak : a perújításnak alapja közötti elválasztó vonal kérdésével kapcsolatban előre kell bocsátani, hogy jogerős bírósági határozat meghozatalát követően felderített ténykörülmények miatt indítható perújítás és a törvény megsértésére alapozott törvényességi óvás intézménye között számos rokonvonás van. A két rendkívüli perorvoslat között a határvonal az *alapeljárásban elbírált tényállásmegállapításhoz viszonyított új és az eset elbírálását lényegesen befolyásoló tény felderítése.*

A perújítás alapja mindig valamely olyan ténynek utólagos, tehát az alapperben hozott határozatot követően történt felderítése, amely — bebizonyítása esetén — önmagában vagy a büntetőügy már elbírált körülményeivel kapcsolatban, a hozott jogerős határozatra lényeges kihatással lett volna és az elítélt, illetőleg felmentett vádlott helyzetét lényegesen enyhítette vagy súlyosította volna, akár a bűnösség megállapításával vagy kizárásával, akár pedig a minősítésnek vagy a büntetés mértékének megállapításával kapcsolatban.[68] Lényegében tehát ez az eset a *teljes tényfelderítésre* vonatkozó törvényi követelmények megsértését jelenti, ha ennek következtében lényeges releváns tény marad felderítetlenül. A törvényességi perorvoslat ezzel szemben nem újabb ténybeli adatok felderítését célozza, hanem a meglevő — magában a megtámadott határozatban, illetőleg az annak alapjául szolgáló eljárásban rögzített — tényadatok alapján tett ténymegállapítások törvényszerű minősítésének, illetőleg a téves minősítés következményeinek megállapítására irányul.[69]

Tételes jogunkban az 1951. évi III. tv. hatálya alatt a perújítás és a törvényességi perorvoslat alapja között különbség nem vetett fel különösebb problémákat. A perújításra vonatkozó rendelkezések értelmében a perújítást (213. §) általában újonnan felderített tényekre lehetett alapozni, míg a Bp. eredeti 225. §-a csupán törvénysértés esetén engedte meg a törvényességi perorvoslatot. Ez a rendelkezés kizárólag a jogi tévedések elvi megállapítását célozta.[70]

Az I. Bpn. értelmében törvényességi óvásnak akkor volt helye, ha a megtámadott határozat törvénysértő vagy megalapozatlan volt. Korábban is rámutattunk arra, hogy a megalapozatlanság — a hazai felfogás szerint részben — a tényállásmegállapítással kapcsolatos különleges eljárási követelmények megsértése a bírósági határozatban. Az I. Bpn. hatálybaléptének következménye tehát az lett, hogy a perújítás és a törvényességi óvás alapja közötti határvonal elmosódott.

A két törvényhely helyes értelmezése csakis az

[63] Vö. Legf. Bír. törv. B. 1164/1953. BH. 31. stb.
[64] Min. ind. az 1951. évi III. tv. XI. fejezetéhez.
[65] Legf. Bír. törv. III. 1568/1955. közli Molnár, im. 674. o.
[66] Ugyanígy Legf. Bír. törv. B. 1164/1953. BH. 31.
[67] Az ügyészi szervezetről szóló 1959. évi 9. sz. tvr. (15. §) viszont általánosságban — tehát a fellebbezés vonatkozásában is — határozza meg ezt a két okot, mint a bírósági tevékenység törvényessége feletti felügyelet alapvető szempontjait. Vö. a szovjet eljárásokban az 1938. évi összszövetségi bírósági szervezeti törvény 15. §-át, a román Bp. 400. §-át stb.
[68] Vö. Sztrogovics : Proverka 31. és 303. o.
[69] Vö. Sztrogovics : Proverka 320. s köv. o.
[70] Vö. *Alapy* Gyula : A büntető perrendtartás. Bp. 1952. Jogi Kiadó, 293. o. Az 1949. évi XI. tv. 82. §-ához fűzött min. ind. szerint a törvényességi perorvoslatnál kizárólag jogi tévedések elvi megállapításairól van szó, az 1951. évi III. tv.-nek indokolása szerint viszont a törvényesség érdekében használható perorvoslat szabályai érdemben megegyeznek az eddigi szabályokkal.

lehet, hogy az I. Bpn. a törvénysértés körét a tényállásmegállapítást rendező eljárásjogi szabályok, különösen a büntető ítélet ténybeli megalapozását előíró rendelkezések megsértésére is kiterjesztette és ezeket az eseteket is a törvényességi óvás körébe vonta. Ezzel az intézkedéssel a megalapozatlanság körébe tartozó olyan eljárásjogi törvénysértés, amely az I. Bpn-t megelőzően nem volt orvosolható (pl. helytelen ténybeli következtetés, iratellenesség stb.), most már — ha egyébként annak esete fennforog — törvényességi óvással megtámadható. *A perújítás alapjaként meghatározott törvényi esetek változatlanul a megtámadott határozat meghozatalának időpontjában a bíróság által fel nem derített és a döntést lényegesen befolyásoló ténykörülmények maradtak.*[71] Az alapperben kimondott határozat meghozatalánál bármilyen okból figyelembe nem vett — de az ügy eldöntését lényegesen befolyásoló — ténykörülmények perújításra adnak alapot. A perújítás alapja az elbírált tényállással szemben *újabb tényállítás*, amely szerint nem az ítéletben rekonstruált, hanem egy *más tényállás* történt meg a valóságban s ennek elégséges, a bíróság előtt bemutatható bizonyítóanyaga van. Ez a körülmény a perújítás törvényi eseteinek felsorolása során nemcsak közvetlen (Bp. 213. § 1. bek. 1., 3—4. pont), hanem közvetett vonatkozásban is (uo. 2. pont) kifejezést nyer. A perújítás esetében — függetlenül, hogy milyen okból — az alapbíróság *nem vizsgálhatta meg* a perújítás alapjául szolgáló s a törvényben részletezett követelményeknek megfelelő — lényeges — tényt. Itt tehát általában az alapperbeli *ítélethozatalt megelőzően* felmerült, de természetesen az ítéletre lényeges kihatást eredményező — szélesebb értelemben vett — törvénysértésről van szó.

A megalapozatlanság — mint a tágabb értelemben vett törvénysértés egyik esete — ezzel szemben akkor lehet a törvényességi óvás alapja, ha a bíróság nem tett eleget azoknak a törvényes előírásoknak, amelyek a tényállás megállapításával és az erre vonatkozó indokok kifejtésével kapcsolatosan a bírói döntés tartalmát kötelezőleg meghatározzák. A megtámadás alapja itt magában az alapperben hozott határozatban van, általában abban a körben, hogy azt az ügyiratok tartalmazzák, anélkül, hogy az óvás kötelezőleg vitatná olyan, újabb tények vizsgálatának szükségét, amelyekre az alapperben hozott ítélet nem terjedt ki. Itt tehát rendszerint az alapperbeli *ítélethozatal során* elkövetett — szűkebb értelemben vett — törvénysértés orvoslását célozza az óvás.

A megalapozatlanság törvényi eseteit (201. § 1. bek.) egyenként vizsgálva, a hiányos, iratellenes, a helytelen ténybeli következtetésre alapított tényállás, illetőleg az indokolási kötelezettség[72] megsértése esetében gyakorlatilag nem okoz nagyobb nehézséget a törvényességi óvás, illetőleg a perújítás alapja közötti határvonal alkalmazása. Problematikus azonban a felderítetlenségnek — mint a megalapozatlanság egyik esetének (203. § 1. bek. *b)* pont) — fennforgása, amely lényegében olyan tények megvizsgálását teszi szükségessé, amelyeket az alapperben a bíróság — teljes ügyfelderítési kötelezettségének megsértésével — nem vizsgált meg.

Nézetünk szerint a kérdés megoldásánál a rendkívüli perorvoslatok céljából kell kiindulni. A törvényességi óvás rendeltetéséből az következik, hogy azt megelőzően a rendelkezésre álló összes adatokat fel kell deríteni és bíróilag kell értékelni. Csupán az ügyre vonatkozó minden adat elbírálása után hozhat a bíróság megalapozott határozatot. Ha ilyen adat a jogerős bírói határozat meghozatalának időpontja után válik ismertté, úgy elsősorban az ilyen adatok felderítése és megvizsgálása szükséges. Irányadó tehát ebben a vonatkozásban az a szabály, hogy az alapeljárásban el nem bírált, az ügy érdeméhez közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó, releváns ténykörülmények bírói felderítésének és megvizsgálásának perjogi eszköze általában a perújítás. Felderítetlenség esetében a körülményekből következtethetőleg a további eljárás rendszerint megfelelő eredményt ígér, ez azonban csak újabb bizonyítékok kivizsgálása alapján történhetik. Ebben az esetben tehát az újabb tényadatok felderítését célzó eljárás — a perújítás — megindítása szükséges. A bírói gyakorlat — még elvi döntés kimondása nélkül, eseti szinten — ebben az irányban fejlődik. A Legfelsőbb Bíróság adott esetben ugyanis a törvényességi óvást elutasította, mert az abban előadottak perújításra szolgáltak alapul.[73] Hasonló álláspont az ügyészi gyakorlatban is kialakult.[74] Nézetünk szerint de lege ferenda megvizsgálandó kérdés volna, hogy a megalapozatlanság törvényi esetei alapján tett megkülönböztetésekkel a törvényességi óvás és a perújítás alapja közötti határvonal határozottabb törvényi rendezést kapjon.

Az előbbiekben általában az ügy érdemével közvetlen kapcsolatban levő s az alapeljárásban figyelembe nem vett, felderítetlen ténykörülmények elbírálásáról volt szó. Azonos megoldást kell azonban alkalmazni akkor is, ha a törvényességi óvásban vitatott tény nem az ügy érdemével, hanem — az alapperben lefolytatott eljárás során — egy eljárási cselekménnyel kapcsolatos. Ha ilyen tény elbírálásához további felderítő tevékenység nem szükséges, hanem az magából az alapper irataiból kétséget kizáróan megállapítható, az okozott sérelem törvényességi óvással orvoslandó. Ha ellenben törvénysértő eljárási cselekményekkel kapcsolatban addig nem vizsgált tények megállapításáról, illetőleg az ilyen tényekre vonatkozó bizonyítékok megszerzéséről van szó, ezek megszerzése csupán perújítás útján történhetik.

Nagy Lajos

[71] Vö. ÜK. VI—1958. 53. o. Ugyanígy Sztrogovics: Proverka 30. o., Witzman im. 807. o.

[72] Vö. a megalapozatlanság fogalmára bővebben az elsőfokú büntetőítélet megalapozatlansága c. dolgozatomat. JK. X—1955. 611—616. p.

[73] A Legf. Bír. a törvényességi óvást, mint alaptalant (Bp. 227. § 6. bek.) utasította el. (B. V. törv. 2134/1958. BH. 2227.)

[74] Törvényességi óvást emelni csak akkor helyes, ha a törvénysértés más ügyészi intézkedés alapján nem orvosolható. Legf. ügyészi állásfoglalás [polgári ügyekben] ÜK. 1959. 43. p.

Ausztria örökös semlegessége

Az 1955. évi május 15-én aláírt államszerződés ratifikálása nyomán az Osztrák Köztársaság nemzetgyűlése egyhangúlag „szabad elhatározással kinyilatkoztatta függetlenségének tartós biztosítása, területi épségének megóvása, belső rendjének és nyugalmának fenntartása érdekében örökké tartó semlegességét". Az alkotmányt ilyen értelemben módosították, a módosítás hatálybalépésének tudomásul vételét az államszerződés aláírói, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió 1955. december 6-án küldött azonos jegyzékben igazolták és a további érdekelt államok, ezek sorában Magyarország is, Ausztriát állandóan semleges államnak ismerték el. Sem a módosított alkotmány, sem az elismerések nem határozzák meg közelebbről ennek az állandó semlegességnek tartalmát, amint nem volt az meghatározva a korábbi, Svájc, Belgium, illetőleg Luxemburg állandó semlegességét megállapító szerződésekben sem. Az adott nemzetközi helyzetben azonban fokozottabb jelentőséggel bír e fogalom megvilágítása, éppen ezért, „A semlegesség" címen múlt évben megjelent monográfiámban[1] megkíséreltem annak a nemzetközi jog mai állásának megfelelő és a politikai napi célok figyelmen kívül hagyásával történő tisztázását. A folyó év folyamán azonban Ausztria két mindenképpen illetékes politikusának előadása, illetőleg cikke[2] olyan értelmezést kívánt adni az állandó semlegességnek, amely — véleményem szerint — sok tekintetben nem egyeztethető össze a mai nemzetközi jogban foglalt elvekkel és tételesen lerögzített szabályokkal. Álláspontjaik figyelembevételével kívánnék tehát rámutatni, milyen kötelezettségeket és jogokat tartalmaz elsősorban Ausztria vonatkozásában, az „örökké tartó semlegesség".

1. Mindkét megnyilatkozás hangsúlyozza, hogy Ausztria nem opportunista okokból, hanem jól megfontolt szabad döntéssel az állam függetlenségének megvédése érdekében és a béke szolgálatában határozta el magát az állandó semlegességre. Az amerikai folyóiratban megjelentetett cikk ugyan azt fejtegeti, hogy Ausztria csak a semlegesség vagy a megszállás állapotának további fennmaradása között választhatott és nem csatlakozhatott valamelyik szembenálló blokkhoz (amiből persze kiviláglik, hogy melyikhez kívánt volna csatlakozni), de ez is kiemeli, hogy a semlegességet szabad elhatározásból, külpolitikai törekvéseinek megfelelően választotta. Az elhatározás eme szabadságának azonban nem folyománya — amint ezt a cikk kívánja —, hogy „a semleges állam maga dönti el, hogy a (semlegességi) szabályokat hogyan kell értelmezni, mivel e kérdések az állam szuverén jogainak körébe tartoznak". Nem folyománya azért, mert az osztrák kormány nem azt határozta el, hogy az örökké tartó semlegesség státuszát választja, hanem azt, hogy — szuverenitásának önkorlátozásával — nemzetközi kötelezettséget vállal ilyen státuszra vonatkozólag. Ha ilyen kötelezettsége nem állna fenn, akkor holnap (például megváltozott parlamenti erőviszonyok mellett) elhatározná, hogy az Alkotmány módosítását hatálytalanítja és akár katonai szövetségeket köt. Ilyesmire azonban a vállalt kötelezettségek megszegése nélkül egyetlen osztrák államférfi sem gondolhat. Éppen egy osztrák származású amerikai író szögezte le helyesen: „az államszerződés II. számú függeléke utal a moszkvai memorandumra, a 36. cikk pedig a függelékek rendelkezéseit a szerződés integráns részének minősíti, ezzel a moszkvai memorandum egészét nemzetközileg kötelező megállapodásnak ismerték el."[3] E nemzetközileg kötelező megállapodás értelmében pedig Ausztria „örökké tartóan olyan semleges magatartást fog tanúsítani, amint ezt Svájc teszi", vagyis magára vállalta az állandó semlegességgel járó jogokat és kötelezettségeket, úgy, amint ezek Svájccal kapcsolatban a tételes jogi rendelkezések és az általánosan elfogadott jogelvek szerint fennállnak.

A nagyhatalmak, majd a többi állam pedig Ausztria eme új státusza tudomásulvételének közlésével azt a kötelezettséget vállalták, hogy azt tiszteletben fogják tartani, nem követnek el olyan cselekedeteket, melyek azt sérthetnék. Nemzetközi megállapodásról van tehát szó, amely Ausztria, de egyben a vonatkozó külső hatalmak érdekében jött létre, melynek alkalmazása, értelmezése, esetleges módosítása vagy megszüntetése tehát csak e körülmény szem előtt tartásával történhetik. A cikknek az a kitétele, hogy „Ausztria semlegessége kizárólag az ország saját akaratára épül", csak olyan értelemben állhat meg, hogy Ausztria saját akaratából kötötte meg semlegességéről a nemzetközi egyezményt, de miután azt megkötötte, *tartozik az azzal járó kötelezettségeket teljesíteni* és nem térhet ki azok elől még akkor sem, ha valamely adott helyzetben érdekeit akként mérlegelné, hogy más akarati elhatározásra kívánna jutni.

2. A Foreign Affairs cikke az állandó semlegesség különböző formáiról beszél. Svédország és Svájc státusza között von párhuzamot és arra az eredményre jut, hogy „Ausztria a semlegesség sajátos válfajának a kialakítására törekszik, olyanfélére, mely középutat jelent a svéd és a svájci semlegesség között". Ezt az eredményt azonban egyetlen nemzetközi jogász sem fogadhatja el. Már csak azért sem, mert Svédországról, mint nemzeti jogi értelemben állandóan semleges államról, beszélni

[1] Hajdu Gyula: A semlegesség. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp. 1958.

[2] Dr. h. c. Figl előadása 1959. március 23-án „Ausztria viszonya szomszédaihoz" címen.

Bruno Kreisky jelenlegi külügyminiszter cikke: „Ausztria mérlegeli az eredményeket", Foreign Affairs 1959. január.

[3] Josef L. Kunz: Austria's permanent neutrality, AJIL 1956. április, 422. old.

nem lehet. Tény, hogy Svédország másfél évszázad háborúiban következetesen semleges maradt, teny az is, hogy kormánya ma is ismételt kijelentéseket tesz, olyan külpolitikát folytat, mely szerint nem vesz részt semmilyen esetleges háborúban. Erre a tartózkodásra, illetőleg magatartásának háborúban és békében leendő megszabására azonban semmiféle külön nemzetközi kötelezettséget nem vállalt és részére valamely különálló státuszt a külső hatalmak nem ismertek el. Ha saját érdekében ilyen vagy olyan külpolitikát kíván folytatni, semleges vagy nem semleges magatartást kíván tanúsítani, mindennek meghatározása szuverén jogában áll, melyet természetesen — mint minden más tagállamét — az Egyesült Nemzetek Alapokmányának rendelkezései korlátoznak.

Ausztrián kívül ma egyetlen állandóan semleges állam létezik : Svájc. Ausztria nem törekedhetik a svájci és a svéd semlegesség közötti „válfaj kialakítására", annál kevésbé, mert a moszkvai memorandum és a bécsi kormány ismételt nyilatkozatai szerint olyan semleges magatartást köteles tanúsítani, amint ezt Svájc teszi. Tehát nem valamely „középút", hanem *csakis az állandó semlegesség nemzetközi jogilag megállapítható magatartása* elégítheti ki a nemzetközi törvényesség követelményét. Még az „ausztromarxizmus" hazájában sem lehet helye olyan valaminek, amit egy osztrák író[4] „ausztroneutralizmus" megjelöléssel kíván elfogadtatni.

3. Nem kell és nem lehet „középutat", „válfajt" vagy más egyebet keresni, hanem követni kell Ausztriának azt az utat, melyet a Svájc vonatkozásában kifejlődött felfogás, a nemzetközi jog újabb fejleményei, valamint az állandó semlegesség által szolgálni kívánt célkitűzések megszabnak. „Hogy mi az állandó semlegesség — írta egy elismert francia nemzetközi jogász —, azt sohasem kodifikálták, a szokásjog szabja azt meg, melyet a diplomáciai gyakorlat és a nemzetközi jogászok elméletei építettek ki".[5] Tegyük hozzá, hogy azóta sokkal konkrétebb tartalmat kapott az Egyesült Nemzetek megalakulása, az Alapokmány elfogadása, a célok pontos kijelölése folytán. Így válik az *Alapokmány e téren is elsőrendű jogforrássá,* melynek rendelkezései és az ott lerögzített elvek hozzásegítenek az állandóan semleges államot kötelező magatartás megállapításához. A nemzetközi együttműködés, a nemzetközi béke és biztonság megóvása a kollektív biztonság útján : ez az az út, melyen haladva az Alapokmány szerkesztői azt remélték, hogy megmentik a jövő nemzedékét a háború borzalmaitól és erre a fundamentumra támaszkodva kell az állandóan semleges államnak minden felmerülő kérdésben és vonatkozásban eldönteni, mi a tennivalója, minő magatartást tanúsítson.

A cikkek által osztrák nemzetközi jogi szakértő gyanánt megjelölt Verdross professzor helyesen írta a semlegességről általában, de még pontosabban talál ez az állandó semlegességre nézve : „Valamely állam semlegessége indokolt, ha ez a semlegesség a béke érdekét mozdítja elő és nem önző célokat szolgál."[6]

Az állandóan semleges államnak tehát státuszánál fogva minden kérdés vonatkozásában olyan politikát kell folytatnia és olyan magatartást kell tanúsítania, amellyel legjobban tudja szolgálni az ENSZ nagy célkitűzéseit, *a nemzetközi együttműködést és a biztonságot.* Áll ez státusza következtében Svájcra, és még inkább áll Ausztriára nézve, mely tagja lett az Egyesült Nemzeteknek. B. Kreisky külügyminiszter úr behatóbban foglalkozik ezzel kapcsolatban azzal a kérdéssel, hogy a tagság összeegyeztethető-e az állandó semlegességgel, és arra az eredményre jut, hogy igen. A felelet, ha nem is általánosságban, de Ausztria esetében kétségtelenül helyes és erre vonatkozólag ma már nincs is vita. Általánosságban ugyanis Hans *Kelsen* véleményét kell osztanunk,[7] mely szerint egyetlen állam sem tagadhatja meg — semlegességére hivatkozással —, hogy a Biztonsági Tanács által szabályszerűen elhatározott kikényszerítő rendszabályok alkalmazásában közreműködjék, de Ausztriára vonatkozóan mégis tiszta a jogi helyzet. Örökké tartó semlegességét elismerték azok a nagyhatalmak — a Biztonsági Tanács állandó tagjai —, melyek hozzájárulása nélkül kényszerítő rendszabályok nem rendelhetők el. Ami annyit jelent, ezek a hatalmak kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy Ausztriát nem fogják igénybevenni kényszerítő rendszabályok alkalmazásában való részvételre. Nyilvánvalóan : a béke fenntartására fontosabbnak tartották a nagyhatalmak érdekköreinek ütközőpontjában fekvő Ausztria állandó semlegességét, mint azt, hogy ez a kis állam is csatlakozzék az esetleg elrendelendő kényszerítő rendszabályok végrehajtóihoz.

Ausztriának tehát úgyis mint állandóan semleges államnak és továbbá mint az Egyesült Nemzetek tagjának minden elhatározásánál azt kell mérlegelnie, hogy mely magatartással szolgálja legjobban a nemzetközi együttműködés ügyét, a béke és a biztonság megóvását. És amidőn az állandó semlegességből folyó kötelezettségek tisztázását kívánja eldönteni, az osztrák külügyminiszternek le kell vonni saját megállapításának következményét : „Ausztria külpolitikájának a nemzetközi feszültség minden módon való enyhítése útján az erők egyensúlyának fenntartására kell törekednie."

A következtetések tekintetében azonban két vonatkozásban nagy hiányosságok mutatkoznak : az állandó semlegesség időbeli kihatása és a kihatások érintette területek tekintetében.

4. A hivatalos osztrák álláspont a semlegességnek olyan meghatározásából indul ki, „az ténylegesen azt jelenti, hogy valamely állam nem vesz részt a háborúban". Ezért az állandóan sem-

[4] Hans Schuster : Die Aufwertung der Neutralität, Aussenpolitik 1957. április, 254. old.

[5] Bertrand d'Astorg : La neutralite et son reveil dans la crise de la Societé des Nations. Paris, 1932. 59. old.

[6] A. Verdross : Austria's permanent neutrality. AJIL 1956. január, 67. old.

[7] H. Kelsen : The law of the United Nations 108. és 94. old.

leges államnak kötelezettségeit béke idején csak arra akarja korlátozni, hogy: *a)* nem csatlakozik katonai szövetséghez, *b)* nem engedhet területén idegen hatalomnak katonai támaszpontokat létesíteni és *c)* nem vállalhat olyan kötelezettségeket, melyek háború esetén semlegességének megsértését vonnák maguk után. Egyszóval úgy véli, eleget tesz kötelességének, ha háború idején semlegességet tanúsít, béke idején pedig tartózkodik bizonyos, lényegében katonai jellegű intézkedésektől.

Nem lehet kétséges, hogy ennek a szűkre szabott körnek tiszteletbentartásával távolról sem merülhet ki az állandóan semleges állam kötelezettsége, mert ezekkel még semmiképpen sem tett eleget annak a feladatának, hogy a nemzetközi együttműködést, a béke és biztonság megóvását biztosítani segítse. Az Egyesült Nemzetek — mint az államok egyetemleges szervezete — a tagok kollektív fellépésének erejével igyekszik a nemzetközi biztonságot fenyegető veszélyeket kiküszöbölni, az állandóan semleges államnak a viharos tengerből kiemelkedő sziget hullámtörőjének kiképzésével kell azt elősegíteni. Éppen ezért emeli ki a kérdéssel foglalkozó svájci író[8] az állandóan és az alkalmilag semleges államok közötti különbséget. Ez utóbbiak békében semmire sincsenek kötelezve, nem is élveznek jövendő semlegességükre tekintettel semmiféle jogokat. Amazok ellenben nem rendelkeznek a döntés szabadságával, külpolitikájuknak már a béke idején arra kell irányulni, hogy magatartásuk a béke fenntartásának, a háború elhárításának, illetőleg megnehezítésének tényezője legyen. A svájciak ezt már tökéletesen felismerték és ki is fejezték. bár gyakorlatukban nem mindig jártak el ilyen értelemben. Külügyeik vezetője ennek megfelelően fejtette ki az International Law Association 1952. szeptember 8-án tartott ülésén: „Egy állandóan semleges államnak, aminő Svájc, különös érdeke, hogy *politikájával még inkább, mint a semlegességi jogok útján,* biztosítsa semlegességét és elnyerje az általános bizalmat. Egy ilyen állam sok mindenről lemond, még ha a jog azt semmiképpen sem tiltaná. A semlegesség háború idején meghatározott kötelezettségeket ró reá, a semlegességi politika azonban már béke idején bizonyos követelményeket támaszt vele szemben."

Az osztrák politikusok továbbá a saját helyzetükre is vonatkoztatni kívánják a hágai egyezményekben az alkalmi semlegességre nézve tartalmazott kétarcúságot, mely szerint — mint *Raab* kancellár mondotta — „A semlegesség az államra vonatkozik és nem az állampolgárokra". Eltekintve attól, hogy ezt a hágai szabályt az Alapokmány rendelkezései már kétségtelenül megdöntötték, a svájciak — legalább elméletileg — e téren is helyesebben értelmezték kötelezettségüket. A külügyek akkori intézője, Giuseppe Motta 1956. január 10-i sajtókonferenciáján bár elvileg fenntartotta azt a véleményt, hogy a semlegesség fogalma csakis az államra vonatkozik, de egyben hangsúlyozta: „A polgárnak bizonyos kötelezettségei vannak államával szemben, habár a külföld irányában szigorúan véve ilyen kötelezettségei nem is állnak fenn. Semmi esetre sem szabad az állam semlegességét kereszteznie és nem helyezkedhetik azzal szemben. Ez olyan szabály, melyet minden egészségesen, okosan és logikusan gondolkodó svájci elfogad és követ."

Semmi esetre sem lehet az állandó semlegességet csak a háború idejére kiható és csak, vagy legalább főleg, katonai vonatkozásokat rendező státusznak tekinteni. *Kiterjedt kötelezettségeket tartalmaz ez a státusz nemcsak a háború, hanem már a béke idejében is.* El kell azt határolni az alkalmi semlegesség jogviszonyától, mert távolról sem korlátozható arra, hogy az állam ebbe a jogviszonyba kerül, ha bármely felek között háború tör ki. Az alkalmi semlegesség jogi, míg az állandó semlegesség jogi és politikai kategória. Az alkalmi semlegesség jogviszonyt teremt a már megindult háborúban, az állandó semlegesség jogokat és kötelezettségeket tartalmaz, bárminő is az államok egymás közötti kapcsolata.[9]

Helytállónak tartom tehát az idézett monográfiámban foglalt megállapítást: „Az állandó semlegesség nemcsak jogviszonyt jelent a semleges és a hadviselők, de még minden további állam között, amely viszonyból kifolyólag a hadiállapot bekövetkeztekor jogok és kötelezettségek származnak, hanem egyben magszabja a magatartás jellegét, melyet az illető államnak *nemcsak a háborúban, hanem már a békében is* követnie kell. Vagyis az állandó semlegesség nem merül ki a minden háborúban tanúsítandó tartózkodásban és pártatlanságban, hanem egyben semlegességi politika folytatására kötelezi az ebben a helyzetben levő államot, éspedig nemcsak a háború, illetőleg a háborúk tartama alatt, hanem mindenkor, amíg ez a helyzete fennáll. Érvényesülni kell ennek a semlegességi politikának kifelé, más államokkal folytatott kapcsolatok vonatkozásában éppen úgy, mint *az országon belül* a saját berendezkedésére és állampolgáraira vonatkozó intézkedéseiben is."[10]

5. Abban a törekvésben, hogy vállalt kötelezettségeik terjedelmét minél szűkebbre szorítsák, az ausztriai és bizonyos svájci külpolitikai kijelentések is olyan értelmet kívánnak adni az állandó semlegességnek, mintha az csak katonai vonatkozású intézkedéseik tekintetében jelentene korlátozást. Ez a felfogás azonban semmiképpen sem állhat meg és az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrejötte óta már tételesjogilag is tarthatatlanná vált. Az Alapokmány nem a korábbi értelemben vett háborúról, vagyis államok fegyveres összeütközéséről beszél, mint tiltott és a tagok kollektív fellépésével megelőzendő, illetőleg elnyomandó cselekményről, hanem ennél sokkal messzebb megy. Az államoknak „nemzetközi érintke-

[8] Rudolf I. Bindschedler: Die Neutralität im modernen Völkerrecht. Zeitschrift für ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht, 1956. jún. 1. old.

[9] Josef L. Kunz: Kriegsrecht und Neutralität. Wien, 1935. 23. old.

[10] Id. m. 69. old.

zéseik során más államok területi épsége, vagy függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától" tartózkodniuk kell. Éppen ezért az Egyesült Nemzetek feladata, hogy „a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére, a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására" megfelelő intézkedéseket tegyen. A mai nemzetközi jog értelmében tehát tilos, vagyis ellenséges cselekedet nemcsak egy másik állam fegyveres megtámadása, hanem annak bármely módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetése, illetőleg bármely vele szemben kifejtendő erőszak alkalmazása.[11] Éppen ezért az állandóan semleges államnak tartózkodnia kell bármilyen módon megnyilvánuló erőszak, illetőleg fenyegetés, a béke bármely módon történő megbontásának támogatásától és még inkább az abban való részvételtől.

Az erőszak azonban nemcsak katonai eszközökkel gyakorolható, sőt a rohamos társadalmi és technikai fejlődés egyre inkább vészterhessé teszi a *nem katonai eszközöket*. A gazdasági, pénzügyi, diplomáciai, propaganda és egyéb módszerek igénybevételével kifejtett erőszak a béke súlyos megbontását jelentheti, miért is az állandóan semleges állam tartózkodási kötelezettsége e területekre éppen úgy kiterjed, mint a katonai vonatkozásokra.

Teljesen tarthatatlan tehát az olyan osztrák vagy svájci felfogás, mely szerint a semlegesség a gazdasági területet nem érinti, illetőleg amely egyenesen kétségbe kívánja vonni *gazdasági semlegesség* létezését. A tényeket tudomásul venni nem akaró strucpolitika tagadhatja csak „gazdasági háború" létezését, ami egyúttal a gazdasági semlegesség szükségességét és kötelezettségét is felöleli.

Dr. Figl előadásában megállapítja, hogy a világháborúban együttműködött nagyhatalmak szövetséges együttműködése helyébe hamarosan a *„hidegháború"* lépett. Bruno *Kreisky* cikke pedig rámutat, hogy Ausztria a hidegháború egyik központjává lett. Ámde mi is a hidegháború? Nyilvánvalóan az a helyzet, melyben fegyveres erők igénybevétele nélkül, de az államközi kapcsolatok legkülönbözőbb területein alkalmazott fenyegetés és erőszak útján igyekszik az egyik fél a maga akaratának megfelelő magatartást a másikra rákényszeríteni. Nem lenne tehát az állandó semlegességnek mint a nemzetközi béke egyik pillérének, az államok együttműködése elősegítőjének semmi értelme, ha nem kötelezne semleges magatartásra a hidegháborúban, illetőleg az ennek folytatásában kifejtett akciókban is.

Még az amerikai imperializmus legkiemelkedőbb nemzetközi jogásza, Ph. C. Jessup is hangsúlyozza: „Nem lehet a semlegesség jogának fejlődését a XVI. és XX. századok között tanulmányozni anélkül, hogy ne impresszionáljon bennünket a gazdasági tényező."[12] A svájci Rudolf *Bindschedler* pedig rámutat: „A hadviselés ma nemcsak az ellenséges fegyveres erők ellen irányul, hanem az ellenség gazdasága ellen is. A felek megkísérlik egymás kölcsönös blokálását, a külkereskedelemből való kizárását. Minden semleges állam, mely a normális kereskedelemhez való jogát minden hadviselővel fenntartja, rést jelent ebben a blokádban."[13] Ami természetesen akkor is áll, ha a háború fegyver nélkül, *csak gazdasági eszközökkel* folyik. Ugyanaz a szerző le is vonja a következtetést a fejlődés egy másik tényezőjére is célozva: „A klasszikus semlegességi jog egyik alappillére megváltozott, mert hisz az a gazdasági szabadság elvére épült fel."[14]

Semmiféle erőszakos magyarázat sem igazolhatja tehát azt az osztrák részről elhangzott kijelentést, mely szerint „a semlegesség, melyet Ausztria kötelezően magára vállalt, nem tartalmaz semmiféle kötelezettséget a gazdaság vagy a kultúra területére vonatkozólag". Ha az Osztrák Köztársaság a maga gyakorlatában az ilyen kijelentést valósítaná meg, nagyon is ellentétbe kerülne az állandó semlegesség önként vállalt követelményeivel.

6. A gazdasági semlegesség fogalmának taglalásánál is erősebben vitatják az *„ideológiai semlegesség"* kötelezettségének fennállását és a svájci kormány is tiltakozott „annak elismerése ellen, amit világnézeti semlegességnek" neveznek. E tiltakozást főleg arra építi, hogy szabad országban nem befolyásolhatják és nem nyomhatják el az állampolgárok véleménynyilvánítását, „az egyén szellemi és politikai szabadságjogait", nem írhatják nekik elő, hogy milyen „ideológiát" valljanak. Az ilyen tiltakozás azonban tárgytalan, senki sem követeli, hogy e jogaiktól a svájci vagy az ausztriai vagy bármely más állambeli polgárokat megfosszanak, sőt kívánatos, hogy ezt a jogot szerte a világon, minden állam minden lakósa élvezze. Ámde nem erről van szó. Hanem legfőképpen arról, hogy a semleges állam nem fejthet ki és nem tűrheti olyan propaganda kifejtését, mely valamely külső állam ellen gyűlöletre izgat az ideológia miatt, mely ennek társadalmában kialakult. A svájciak már kezdik átlátni, hogy a semlegesség ezen a téren is kötelezettségeket tartalmaz, és a köztársaság volt elnöke, Max Petitpierre kijelentette parlamentjének 1956. január 10-i ülésén: „Az ideológiai ellentét, mely a világot most kettőbe tépi, a mi számunkra csak ideológiai ellentét marad . . . Azon a véleményen vagyok, minden népnek szabadságában áll, hogy olyan rendszert válasszon, amilyent magára nézve megfelelőnek tart és meg vagyok győződve, hogy nem létezik a népek egyeteme számára valamely egyedül helyes politikai vagy gazdasági rendszer . . . Nemzeti vonatkozásunkban mi a kommunizmust olyan

[11] Lásd: Kunz: The law of the war AJIL 1956. ápr. 317. old.

[12] Ph. C. Jessup: Neutrality to day and to-morrov 22. old.

[13] Bindschedler: id. m. 22. old.

[14] U. a. 24. odl.

tannak tekintjük, amellyel vitatkozhatunk és amely ellen az alkotmány és törvényeink szabta keretekben védekezhetünk. ... De ha meglevő intézményeinket helyesebbnek is tartjuk, mint azokat, amelyeket a kommunisták javasolnak, mégis őszinte és lojális kapcsolatokat kívánunk fenntartani a kommunista rendszerű államok kormányaival is."

A semlegesség vitathatatlan követelménye, hogy az e státuszba helyezett állam ne tűrjön területén olyan propagandát vagy szervezkedést, mely egy másik államot igyekszik ideológiája miatt támadni. Svájcban már régen elismerték (bár nem következetesen alkalmazták) ezt a kötelezettséget. A parlament 1888. március 20-án tartott ülésén *Numa Droz* külügyminiszter kifejtette: „Minden szuverén államnak jogában áll, hogy akként szabja meg belső rendjét, amint ezt jónak látja. Ha mi haladó demokráciát akarunk létesíteni, míg más államok monarchikus intézményeket kívánnak fenntartani, nekünk éppen olyan kevéssé van jogunk az ő ügyeikbe beavatkozni, amint ezeknek nem lehet igényük, hogy a mieinkbe avatkozzanak be ... A hozzánk érkező külföldieknek is tudniuk kell, hogy kötelezettségeik vannak velünk szemben. Ha mi megadjuk nekik a sajtó- és gyülekezés szabadságának jogát, ezt abban a feltevésben tesszük, hogy erre méltók lesznek; ha nem ezt teszik, úgy jogunk és kötelezettségünk, hogy törvényeinknek velük szemben érvényt szerezzünk." A nyilatkozathoz egy akkori elismert nemzetközi jogi író a következő következtetést fűzte: „A semleges államnak, mint minden szuverén államnak, joga van ahhoz, hogy menedéket biztosítson a hozzá fordulóknak, de ... kötelességében áll annak megakadályozása, hogy területe forradalmi propaganda tűzhelyévé vagy támaszponttá váljék szomszédos államok ellen politikai akciók elindítására".[15] Ki vonhatná kétségbe, hogy ez a szabály nemcsak a befogadott forradalmárokra, hanem *a semleges államban gyülekező ellenforradalmárokra is áll.* A vállalt semlegesség tartozéka az ideológiai semlegesség is, olyan értelemben, hogy *nem folytathat és nem tűrhet a semleges állam semmiféle propagandát és akciókat egy másik állam ellen, még ha annak rendszere nem is az ő tetszése szerint alakul.*

7. Az utolsó évtized fejleményei és a felvetődött külpolitikai áramlatok nagyon időszerűvé teszik a kérdést, minő magatartást kell tanúsítani az állandóan semleges államoknak az *európai integrációs törekvésekkel* szemben. Nem lehet egyetlen osztrák politikus előtt sem kétséges, hogy ez az integráció Európa nem szocialista részének valamiféle egységes szervezetbe történő összevonását kívánja elérni, hogy ezt szembeállítsa a szocialista államokkal és ezeket izolálja. Az Európai Szén- és Acélközösség mint e törekvés első lépcsője, világosan mutatja e politikának igazi célkitűzéseit és nyilvánvaló, hogy a szocialista tábor elleni fellépés nyersanyag bázisát kívánja biztosítani. Hogy így van, bizonyítja az elvetélt második lépcső, az Európai Védelmi Közösség, mely az előbbinek hat államát már katonailag kívánta összevonni és amelynek összeomlása után a párizsi és a bonni szerződések útján remélik ugyanennek a célnak megvalósítását. Midőn most a *Közös Piac* intézményével történik e hat állam egész gazdaságának integrálása, senkit sem téveszthet meg a gazdasági érdekeket kihangsúlyozó lepel, mert lehetetlen mögötte meg nem látni a valódi célt: a szocialista államok meggyengítését és elszigetelését gazdasági eszközök útján. A Közös Piac és a Szabad Kereskedelmi Övezet jelszavaival vívott erdekösszeütközések csak a kapitalista államok egymás közötti ellentéteit mutatják. Nem sikerült még megegyezniük a gazdasági fegyverekben, illetőleg a remélt préda mikénti felosztásában, de az nem változtat a tényen, hogy harcról, erőszak alkalmazásának előkészítéséről van szó, mely a szocialista államok térdrekényszerítését lenne hivatva szolgálni.

Van joga az állandóan semleges államnak e harcban állást foglalni olyan módon, hogy az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetében, a Közös Piachoz vagy a Szabad Kereskedelmi Övezethez csatlakozzék és ezzel erősítse Európa államainak szervezetten és intézményesen két táborra szakítását és a két tábor egymással szembeállítását? Semmi esetre sem. *Kreisky* külügyminiszter úr — nagyon helyesen — azt írta, hogy állama külpolitikájának a nemzetközi feszültség minden módon való enyhítésére kell törekednie. Azzal enyhítené a feszültséget, hogy azt segít intézményessé tenni és állandósítani? Mivel nyilvánvalóan nem, Ausztriának távol kell magát tartania a közös piactól és minden imperialista integrációs tervtől. Éppen ezért ellentétben áll állandó semlegességével az integrációt előkészítő *Európa-Tanácsba* való részvétele is, melyhez pedig 1956-ban formálisan is csatlakozott. Indokolása szerint semlegessége csak a katonai államcsoportosulásokban való részvételt tiltja, az Európa-Tanács pedig, szabályzata szerint, nem tárgyalhat katonai kérdéseket. Ámde úgy, amint Svájc kormánya elutasította a csatlakozást, Ausztria kormányának is vele egyezően meg kellene állapítani, hogy ez a testület elsősorban éppen a katonai és politikai integráció kérdéseiről tanácskozik. Egyébként — mint már kifejtettük — az állandó semleges állam nemcsak katonai, hanem semmiféle államcsoportosulásban nem vehet részt, amely nem a rendszerére tekintet nélkül minden állam együttműködésének vonalán halad.

Az integráció veszélyezteti a semleges állam függetlenségét, márpedig ennek nemcsak joga van függetlenségének érintetlenségére, de kötelességében áll annak megvédése. Midőn 1931-ben Schober kancellár szerződést kötött a berlini kormánnyal német-osztrák vámunió létesítése tárgyában, az állandó nemzetközi bíróság kimondotta, hogy nemzetközi kötelezettségei folytán Ausztriának nincs joga ilyen szerződés kötésére, mert az az állam függetlenségének feladásával egyértelmű, márpedig Ausztria függetlenségét megóvni tarto-

[15] Piccioni: Essai sur la neutralité perpétuelle. Paris, 1902. 80. old.

zik. Sokszorosan áll ez a Közös Piac esetében, melyhez való csatlakozása által az ausztriai nagykapitalisták az Anschluss közvetett megvalósítását remélik elérni. Az integrálás Ausztria függetlenségének megszüntetését jelentené, márpedig nem áll jogában az, hogy függetlenségét feladja.

Mindezek figyelembevételével nem fogadhatjuk el *Kreisky* külügyminiszter úr megállapítását, mely szerint „semlegesség és integráció nem zárják ki feltétlenül egymást". Ő maga hivatkozik a szervezet elnökének, *Hallstein*-nak kijelentésére, mely szerint a Közös Piac végeredményben a csatlakozott országokat összevonó szövetséges állam, vagy államszövetség létrejöttét fogja eredményezni. Olyan államalakulatét, mely a kívül álló, elsősorban a szocialista államok elleni fellépés céljából egyesíti az erőket. Teljes félreértése lenne tehát az állandó semlegesség fogalmának, ha az ahhoz való csatlakozást vagy akár megalakulásának támogatását a semlegességgel megférőnek tekintenők.

8. Az állandó semlegességgel összefüggő fogalmak tisztázása alapján felvethetjük a kérdést: az osztrák kormány egyes konkrét rendelkezései számot tartottak-e az állandó semlegességből folyó kötelezettségekkel. Sajnos, azt kell megállapítanunk, hogy ez nem minden esetben történt meg.

A Béke Világtanácsa Titkárságának, a Szakszervezeti Világszövetség Központjának Bécsből történt kitiltása olyan belügyminiszteri intézkedések voltak, melyek csak pártpolitikai elfogultságból fakadhattak. Az ilyen nemzetközi intézményeknek lehetőleg semleges államokban kell székelniük, hogy az ellentétes politikai irányzatoktól függetlenítve fejthessék ki tevékenységüket. A felhozott indok, mely szerint a Béketanács más országok belügyeibe való beavatkozást kísérelt meg, illetőleg a Szakszervezeti Világszövetség lapja egyes baráti államokat támadott — nagyon átlátszó és tarthatatlan ürügyek. A Béke Világtanács természetesen meggyőzni igyekszik a kormányokat, hogy békepolitikát folytassanak, de hol van ez a meg nem engedhető beavatkozástól? A Szakszervezeti Világszövetség lapja feladatának megfelelően bírálja egyes államok szociális intézkedéseit, egyes tőkés csoportok magatartását, de ezt teszi természetszerűleg a világ minden szakszervezeti lapja. *Helmer* belügyminiszter úrnak nem jutott eszébe, hogy fellépjen a sajtóorgánumok ellen, melyek a Szovjetunió vagy a népi demokráciák egyes intézkedéseinek eltorzított közlésével vagy kigúnyolásával tűntek ki és nem gondolt arra, hogy meg kellene ezeket rendszabályozni, mert „megzavarhatják Ausztriának más államokkal fennálló kapcsolatait."

Ellenben nagyon alkalmas volt ilyen megzavarásra a szudétanémetek tömeggyűlése, mely az osztrák hatóságok támogatásával folyt le. Ennek engedélyezését azzal indokolja *dr. Figl*, hogy számosan e németek közül új otthont találtak Ausztriában és ennek hasznos polgárai lettek. Hát csakugyan azért rendezték volna a szudétanémetek napjait, melyeken a legkülönbözőbb országokban szétszóródottak összejöttek, hogy mint jámbor földiek találkozzanak és vígadjanak a viszontlátás örömeiben? Vagy talán inkább politikai demonstráció volt ez, biztatás arra, hogy a Szudéta területeknek Csehszlovákiához történt visszacsatolását ne tekintsék véglegesnek. Seregszemle azok felett, akiket tömörítve a német militaristák e vidéknek Németország részére való megszerzését remélik elérni. Az elhangzott beszédek, a szerzők és szónokok személye, a gyűlés hangulata nem hagy kétséget a szudétanapok valódi jellege iránt. Tűrheti, sőt megengedheti egy semleges ország, hogy az ő oltalma alatt nyíltan izgassanak és szervezkedjenek egy szomszédos állam területi integritása ellen?

Ellenben nagyon is a semlegesség kívánalmainak felelt meg az osztrák kormány, midőn a Világifjúsági Találkozónak Bécsben történő megrendezésére módot adott. Nem egységes világnézetű ifjak találkozója volt ez ennek a világnézetnek egyoldalú propagálása érdekében, hanem a különböző felfogású népekhez tartozó ifjak barátságának ápolása a közös kulturális és sportmegnyilatkozások útján. Az együttműködés demonstrálása és fejlesztése, ami éppen a semleges állam egyik feladatát képezi.

És végül: a magyar disszidensek ügye. Senki sem vonja kétségbe, hogy bármely állam menedéket adhat olyan személyeknek, akiről meggyőződött, hogy politikai okokból üldözik és ezért hagyta el otthonát. Ámde nem ez történt! Az 1956. október 23-án Magyarországon kitört ellenforradalmi megmozdulás okozta zavarokat kihasználva üldözéstől és megbüntetéstől tartó ellenforradalmárokon kívül sok tízezer ember: fosztogatások és gyilkosságok tettesei, börtönből kiszabadult bűnözők, kalandorok és kalandvágyók, családi nehézségeiktől szabadulni akarók, jobb anyagi sorsot remélők, tapasztalatlan gyermekek stb. hagyták el az országot és lépték át az osztrák határt. Az ottani belügyi hatóságok — nyilvánvalóan felsőbb rendelkezésre — nemcsak befogadták, hanem mindennel ellátták őket, a bánásmód egyenesen biztatóan hatott további disszidálásokra. Azok, akik pár hét múlva vissza akartak térni és a szülők, akik kiszökött gyermekeiket vissza akarták hozni, a legnagyobb nehézségekbe ütköztek. Az Ausztriába özönlők válogatás nélkül történt befogadásával az osztrák hatóságok olyan álláspontot deklaráltak, hogy akinek valamilyen lehetősége van, az indokoltan cselekszik, ha elhagyja Magyarországot, ha az itteni életnek nem akar többé részese lenni, vagyis aki innét távozik, azt politikai menekültnek kell tekinteni, és ennek megfelelő bánásmódban részesíteni. Az eltávozottak csak ezrelékekben számítható része tarthatott tényleg üldözéstől, politikai vagy inkább politikai lepel alatt elkövetett bűncselekmények miatt őket érhető büntetéstől, de az osztrák hatóságok politikai menekültnek minősítettek mindenkit, aki Magyarország területét elhagyta és ezzel nagymértékben alátámasztották azt a rágalmazó propagandát, mely a kapitalista államok sajtójában hosszú időn át teret kapott. Ausztria tehát nem a semlegesség által előírt magatartást tanúsította,

hanem közös vonalra helyezkedett azokkal az államokkal, melyek a szocialista államok ellen folytatott hidegháború egyik akciójaként Magyarország rendjét megbontani igyekeztek. Ekként minősítendő az a tolerancia is, mellyel nyilvánvalóan a hidegháborús ellenfelek szolgálatában álló ügynökök ausztriai tartózkodását és ottani tevékenységét lehetővé teszik.

*

Az előadottakból kitűnik, hogy az állandó semlegesség követelményeinek megvalósítása nem mentes Ausztriában az ingadozásoktól. A hidegháború folytatásában érdekelt belső erők és a nemzetközi őszinte együttműködés meghiúsítását célzó külső befolyások egyaránt táplálják azt az ingadozást, melynek kiküszöbölését annál inkább kívánatosnak tartjuk, mert államunk egyik alapvető törekvése, hogy a szomszédos, a velünk évszázadokon keresztül sorsközösségben élt Ausztriával zavartalan jó kapcsolatokat tartsunk fenn. Az Osztrák Köztársaság örökké tartó semlegessége, a nyugati világnak ellenünk folytatott akciói közepette, nagyban hozzásegíthet az ilyen kapcsolatok kiépítéséhez.

Biztató jelenség az osztrák államférfiak elemzés alá vett nyilatkozataiban foglalt megállapítás, hogy arra a kérdésre, vajon az állandó semlegesség intézménye bevált-e, egyértelmű igennel kell felelni. Megnyugtató az is, hogy kihangsúlyozzák: a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalások során jó tapasztalatokról számolhatnak be a kölcsönös érdekek figyelembevétele, a megegyezés akarása tekintetében. Ezekre a jó tapasztalatokra építve az osztrák kormánynak szükségszerűleg fel kell ismernie, hogy a szocialista tábor békeszeretete az ő ügyüket, az ő fejlődésüket is szolgálja. Ez a felismerés fokozni fogja erejét, hogy ellent tudjon állni az imperialista hatalmak nyomásának, mellyel az állandó semlegességből folyó kötelezettségeinek teljesítésében akadályozni igyekszenek. És akkor — de csak akkor — megvalósul, amit új státuszának vállalásával célzott: Ausztria a béke fenntartásának, a nemzetközi együttműködés elősegítésének egyik megbízható támasza lesz.

Hajdu Gyula

Államok és kormányok elismerése

I.

A technikai fejlődéssel együtt a világtörténelem kereke is meggyorsult: a gyarmati felszabaditó mozgalom eredményeként és az imperialista befolyás térveszteségének folyományaként már szinte hónapról hónapra vagyunk tanúi új, önálló államok születésének, kormányrendszerek megváltozásának. Szudán, Tunisz és Marokkó után Ghana és Francia-Guinea is a független államok sorába lépett, Irakban forradalmi úton jött létre új kormányrendszer, Pakisztánban államcsíny útján új kormányzati forma: egyre szaporodnak a nemzetközi közösség tagjait alkotó államok s ugyanakkor egyes államokon belül felváltódik a hatalom. Mindez nemzetközi jogi következményekkel is jár és új formában — de egyben talán minden eddiginél nagyobb időszerűséggel — veti fel a nemzetközi jogi elismerés kérdését.

Új formát mondtunk, de nem minden alap nélkül mondhatnánk új tartalmat is: hiszen az ENSZ képében ma már létezik egy egyetemes hivatású nemzetközi szervezet, melynek minden tagja egyben tagja a tágabb értelemben felfogott nemzetközi közösségnek is, s ha korábban az egyes államok látszólag szuverénül, szinte önkényesen dönthettek egy keletkező új állam vagy kormány elismeréséről, ma legalábbis befolyást kell gyakorolnia elhatározásukra az ENSZ többségi állásfoglalásának. Ezért hát az elismerés jogintézménye szükségszerűen új aspektust kapott és mellőzhetetlenné teszi, hogy olyan vizsgálatnak vessük alá, mely számításba veszi a változott nemzetközi viszonyokat. S ez a vizsgálat annál is indokoltabb, mert a nemzetközi jog polgári irodalma és az államok gyakorlata a múltban távolról sem tudott közös nevezőre jutni az elismerés egyetlen részletkérdésében sem. Nézeteltérés állt fenn — a gyakorlatban és elméletben egyaránt — *a)* az elismerés igényjogosultjai, *b)* az államok és kormányok elismerése közti megkülönböztetés, *c)* az elismerés jogi vagy politikai természete, *d)* kötelező vagy diszkrecionárius volta, *e)* konstitutív vagy deklaratív hatálya s végül *f)* a de facto és de jure elismerés különbözősége tekintetében. Ezekre a nézeteltérésekre legjellemzőbb, hogy Lauterpacht az elismerés kérdéséről 1947-ben megjelent könyvét[1] többek között a következő szavakkal vezeti be: „Az elismerés a nemzetközi jog leggyengébb láncszemeinek egyike."[2]

Ha tehát most kísérletet akarunk tenni a változott viszonyoknak megfelelő új értékelésre s egy közös nevező kialakítására, akkor nem kerülhetjük el, hogy ezt megelőzően legalább vázlatos pillantást ne vessünk a korábbi felfogások egymásnak ellentmondó rajzására.

a) Ami az elismerés, igényjogosultjait illeti, néhány évtizeddel ezelőtt még az is vitás volt, vajon minden nemzet, amely az önálló államiság fokára emelkedett, egyáltalában igényt tarthat-e az elismerésre. A brit Lorimer három csoportra osztotta az emberiséget: civilizált, barbár és vad népekre. Ezek közül az utóbbi két csoport az ő felfogása szerint nem is tarthatott igényt az elismerésre. Jellemzésül csak azt kell hozzáfűzni, hogy a barbár népek közé tartoztak pl. a hinduk

[1] *Lauterpacht:* „Recognition in international law", Cambridge, 1947.

[2] I. m. 3. old.

is. A XIX. század végén ez a felfogás nem egyedül Lorimer egyéni nézete volt, hanem általában a gyarmatosító államok kormányaié, és szülőokát természetesen a gyarmati birtokállomány minden eszközzel való megóvásában kellett keresni. S ha ez a tétel ilyen meztelen nyíltsággal ma már nem is bukkan fel az irodalomban, nyomait még ma is megtalálhatjuk az imperialista államok gyakorlatában, mellyel vitatni próbálják az igazgatásuk alatt álló gyámsági területek önállósodási törekvéseinek jogosultságát.

b) Kell-e megkülönböztetést tenni egyrészről államok, másrészről kormányok elismerése között? A normatív iskola vezére, Kelsen[3] és a pozitivista Rousseau[4] világosan megteszik ezt a megkülönböztetést. Ugyanakkor viszont Scelle a következőképpen határozza meg *általában* az elismerést: „Az elismerés a nemzetközi közösség részéről a *kormányzati* hatáskörök (compétences gouvernementales) létezésének és törvényességének megállapítása."[5] Világos, hogy Scelle, aki a nemzetközi jog primátusát és az államnak csupán fikció-voltát hirdető szélsőséges monista iskola egyik vezető alakja, már magával a meghatározással is állást foglal az államként való külön elismerés jogintézményével szemben. Ezt azonban még félreérthetetlenebbül is kifejti: „Minthogy az állam a valóságban nem jogi meghatalmazott,[6] mint ilyen, nem végezhet jogi aktusokat, nem lehet hatásköre sem és így tulajdonképpen külön nem is lehet elismerni."[7]

Az állam és a kormány elismerésének összekeverése az államok gyakorlatában is fel-felbukkan. Pl. Nagybritannia 1919. május 3-i jegyzékében Finnországgal a brit kormánynak azt a döntését közölte, hogy „elismeri *Finnország* függetlenségét és formális kapcsolatokba lép a jelenlegi finn kormánnyal". Ezzel szemben az USA két nappal későbbi jegyzéke ebben a vonatkozásban a következőket tartalmazta: „Tekintettel arra a tényre, hogy Finnország népe reprezentatív kormányt létesített, az USA kormánya elismeri az így alakított kormányt, mint egy független Finnország *de facto kormányát.*"

c) Lauterpacht bíráló éllel emlékezik meg arról, hogy „a nemzetközi jog irodalmában talán még ma is uralkodó nézet szerint az államok elismerése nem a jog által szabályozott ügy, hanem politikai kérdés", melyet a nemzeti érdekek követelményeinek megfelelően döntenek el, és így: „az államok nemzetközi jogi személyiségének tulajdonképpeni kezdete ... a nemzetközi jog keretein kívül esik."[8]

Kelsen még tovább bonyolítja ezt a témát. Szerinte az elismerés körüli egész zavarnak az az oka, hogy az „elismerés" szó tulajdonképpen két aktust vagy két funkciót takar: az egyik egy közösségnek államként való elismerése és ez a szó jogi értelmében vett elismerés; a másik annak kijelentése, hogy az elismerő állam kész politikai és egyéb kapcsolatokba lépni a másik állammal, ez pedig a politikai elismerés. A két aktus a gyakorlatban rendszerint együtt jár és ezért nem szokták az egyiket a másiktól világosan megkülönböztetni.[9]

Scelle viszont rámutat, hogy amikor egy új államot vagy egy új kormányt egyes már létező kormányok elismernek, mások viszont nem, ezáltal az egész kérdést az érdekek és politikai kapcsolatok esetlegességének vetik alá. „Ily módon az elismerés szubjektívvé válik, ahelyett, hogy objektív megállapítást eredményezne."[10]

Rousseau a politikai aktusként felfogott elismerést ma már túlhaladott álláspontnak tartja. Véleménye szerint az a XIX. század gyakorlata volt, mikor egy új állam elismerését az elismerő állam korlátlan szuverenitásából folyó egyoldalú és diszkrecionárius, egyben pedig konstitutív aktusnak tartották, melyet mindegyik állam tetszése szerint adhatott vagy nem adhatott meg. Ezzel szemben ma már — szintén Rousseau szerint — csak jogi aktusként felfogott elismerésről lehet szó, mely nem diszkrecionárius, hanem kötelező aktus, nem konstitutív, hanem deklaratív hatállyal.[11]

A következő kérdéseknél majd bővebben fogjuk látni, mennyiben igazolja a kapitalista államok valóságos gyakorlata Rousseau-nak ezt a derűlátó megállapítását.

d) Nevezetesen éppen az elismerés diszkrecionárius vagy kötelező voltáról van szó, ami nem csekély mértékben összefügg az aktus politikai vagy jogi természetének kérdésével.

Lauterpacht állást foglal az elismerés kötelező volta mellett, ha az új államnál fennállnak az államiság nemzetközi jog által előírt kellékei, mert ez esetben „nemzetközi jogi személyiségének teljessége nem lehet csupán kegy-nyújtás a létező államok részéről"[12], de hozzáteszi, hogy az erre vonatkozó igény jelenleg még kikényszeríthetetlen.[13] Scelle is azt vallja, hogy az elismerésnek feltételnélkülinek és kötelezőnek kell lennie,[14] de minthogy ő — már ismertetett álláspontja folytán — csupán a kormányok elismeréséről hajlandó beszélni, hozzáfűzi, hogy: „a nemzetközi közösségnek meggyőződést kell szereznie arról, vajon a kormány beiktatása szabályos volt-e."[15] Ezzel szemben Kelsen kétségesnek tartja, hogy: „a létező államok jogilag kötelesek-e egy közösséget államként elismerni, ha meg is felel a nemzetközi jog erre vonatkozó követelményeinek."[16]

Ami pedig egyes imperialista államoknak az elismerés körül folytatott gyakorlatát illeti, annak

[3] *Kelsen:* „Principles of International Law", New York, 1952. 279. old.
[4] *Rousseau:* „Droit international public", Paris, 1953. 304. old.
[5] *Scelle:* „Manuel du droit international public", Paris, 1948. 162. old.
[6] *Scelle:* szerint ui. csak a kormány a jogi meghatalmazott.
[7] I. m. 171. old.
[8] *Lauterpacht:* i. m. 1. old.
[9] *Kelsen:* i. m. 268—269. old.
[10] *Scelle:* i. m. 165. old.
[11] *Rousseau:* i. m. 293—294. old.
[12] *Lauterpacht:* i. m. 76. old.
[13] *Lauterpacht:* i. m. 74. old.
[14] *Scelle:* i. m. 164. old.
[15] Uo. 168. old.
[16] *Kelsen:* i. m. 270. old.

néhány jellegzetes példáját Lauterpacht sorolja fel: „Albániának, mint független államnak az USA által való elismerése előtt, 1922-ben az USA kereskedelmi államtitkára . . . rámutatott annak szükségességére, hogy bizonyos kapcsolatot teremtsenek az elismerés, valamint Albánia részéről olajkoncessziók nyújtása között."[17]

Amikor az USA 1922. április 25-én Egyiptom függetlenségét elismerte, ezt azzal a közléssel tette, hogy „feltételezi az USA jogainak fenntartását úgy, ahogyan azok eddig léteztek", világosan értve ezalatt az USA kapitulációs és kereskedelmi jogait.[18]

1923-ban Mexikóban az Obregon-kormánynak az USA által való elismerésénél a feltételek között szerepelt, hogy: „a mexikói kormány nyújtson megfelelő biztosítékokat amerikai állampolgárok tulajdonát képező birtokok földalatti termékeinek elkobzása ellen és adja vissza vagy kárpótolja a korábban elvett földbirtokokat."[19]

E néhány példa — melynél maga Lauterpacht is lényegesen többet sorol fel — elég annak bizonyítására, hogy nem véletlen a felfogások máig is fennálló zűrzavara az elismerés jogi vagy politikai természete, kötelező vagy diszkrecionárius volta körül. Ez az elvi tisztázatlanság teszi lehetővé az elismerés alkalmával és annak feltételekhez kötésével az imperialista beavatkozások sorozatát.

e) Még szembetűnőbben nyilatkozik meg ez a tendencia az elismerés konstitutív vagy deklaratív hatályának kérdésénél.

Kelsen ebben a vonatkozásban a következőket mondja: „Egy közösségnek államként való elismerését konstitutív aktusnak kell tekinteni, éppen úgy, mint azt az aktust, mellyel a bíróság megállapítja egy szerződés létrejöttét vagy egy bűncselekmény elkövetését."[20] Ezt a kétes értékű okfejtést az általa képviselt „tiszta jogtan" álláspontjának megfelelően, a valóságtól való teljes elrugaszkodás jellegzetes megnyilvánulásaként még a következő általános megállapítással tetézi: „Minden ténynek csak azzal az aktussal vannak jogi hatásai, mely megállapítja a tény létezését."[21]

Rousseau az állam elismerése esetében határozottan azt a nézetet vallja, hogy az deklaratív aktus: „Az elismerés nem teremt, hanem megállapít."[22] A kormány elismerése esetében szintén a deklaratív hatály mellett foglal állást a következő figyelemre méltó indokolással: „csakis az érdekelt államnak van egyedül hatásköre arra, hogy magának kormányt adjon."[23]

Lauterpacht bonyolult gondolatmenet után úgy az állam, mint a kormány elismerését két fázisra bontja és azoknak egymástól eltérő hatályt tulajdonít. Szerinte az elismerés elsősorban a nemzetközi jog azon szabályának alkalmazásából áll, mely megállapítja az államiság szükséges kellékeinek fennállását vagy fenn nem állását. E kellékek: független kormány, tényleges hatalom, meghatározott terület. Csupán e funkció pozitív módon való teljesítése — tehát az államiság kellékei fennállásának megállapítása — hozhatja teljesedésbe azokat a jogokat és kötelezettségeket, melyeket a nemzetközi jog az államisághoz fűz, korábban tehát e jogok és kötelezettségek nem léteznek. Ily módon Lauterpacht szerint az elismerés deklaratív hatályú a fennálló fizikai tények, vagyis az államiság kellékeinek megállapítása, konstitutív hatályú viszont az új állam nemzetközi jogi személyisége tekintetében: deklaratív hatályú tehát a tény, de konstitutív annak jogi következményei tekintetében.[24] A kormány elismerésénél ugyanezt a kettéválasztást alkalmazza azzal a különbséggel, hogy ez esetben a megállapítandó tény a kormány tényleges hatékonysága, vagyis az a körülmény, hogy a lakosság többsége engedelmességet tanúsít-e iránta.[25]

f) A megvizsgálandó főbb kérdések közül utolsónak marad még a de facto és de jure elismerés problémája. Különbözik-e egymástól a kétféle elismerés? Kelsen e kérdésre tagadóan válaszol: „Az a megkülönböztetés, melyet de jure és de facto elismerés között szoktak tenni, nem egészen világos. Mindkettőt vissza lehet vonni, ha az elismert közösségre nézve utóbb kiderül, hogy ténylegesen mégsem felel meg a nemzetközi jog által előírt követelményeknek, vagy ha államként való létezése megszűnik. Ilyen módon jogi szempontból a de jure és de facto elismerés közti különbségtételnek semmiféle jelentősége nincs."[26]

Scelle ugyanezen kérdés körüli állásfoglalásánál — a kormány elismerésével kapcsolatban — önmagával is a legteljesebb ellentmondásba keveredik. Egyrészt megállapítja ui., hogy a de facto és de jure elismerés közti megkülönböztetést a diplomácia hibás gyakorlata és terminológiája teszi, ez a gyakorlat pedig „jogilag hibás, mert minden elismerésnek tisztának és egyszerűnek (pure et simple) kell lennie";[27] másrészről azonban azt fejti ki, hogy a tényleges kormány nem rendelkezik ugyanazzal a hatáskörrel, mint egy jogszerű kormány, az előbbinél egyelőre csak a feladatainak teljesítéséhez feltétlenül szükséges hatáskörét kell elismerni, a kifelé is jelentkező teljes hatáskörét pedig akkor, ha szabályozza saját helyzetét és alkotmányossá válik.[28]

Rousseau az állam elismeréséről azt mondja, hogy egy állam, „mihelyt ténylegesen létezik, jogilag is létezik",[29] tehát az állam irányában az elismerés mindig de jure. Ezzel szemben „a kormány létezhet ténylegesen is, anélkül, hogy jogilag léteznék",[30] éspedig az alkotmányos törvényesség megszakadása esetén, ekkor beszélünk de facto kormányról; a de jure kormány pedig akkor kelet-

[17] *Lauterpacht:* i. m. 35. old.
[18] *Lauterpacht:* uo.
[19] Uo. 162. old.
[20] *Kelsen:* i. m. 272. old.
[21] Uo. 272. old.
[22] *Rousseau:* i. m. 294. old.
[23] Uo. 314. old.
[24] *Lauterpacht:* i. m. 74. old.
[25] Uo. 169. old.
[26] *Kelsen:* i. m. 276—277. old.
[27] *Scelle:* i. m. 170. old.
[28] Uo. 169. old.
[29] *Rousseau:* i. m. 314. old.
[30] Uo. ua. old.

kezik, ha törvényessége kiegészül szabad választások útján vagy egyéb módon.[31]

Lauterpacht előrebocsátja, hogy „nincs egyező vélemény, mi a de facto elismerés pontos jogi értelme",[32] de állást foglal amellett, hogy minden elméleti zavar ellenére is kell különbségnek lennie a kétféle elismerés között, mert az államok és kormányok gyakorlata nem ok nélkül használja ezt a megkülönböztetést már a XIX. század első fele óta. Szerinte egyedül a de facto elismerés útján lehet megoldani azt a problémát is, hogy elismerjük a tényleges hatalmat, de ne gyakoroljunk értékítéletet annak származási módját illetően, pl. elszakadás esetén az anyaállammal szemben. Ilyen vonatkozásokban a de facto elismerés — a brit diplomácia gyakorlatának megfelelően — „egészséges és kikerülhetetlen expediens".[33]

Meg kell még emlékezni arról a jellegzetes körülményről, hogy éppen a kormányok elismerésével kapcsolatban, és éppen Közép-, illetve Dél-Amerikában, ahol leggyakoribbak voltak az államcsínyek vagy „forradalmak" formájában is végbemenő külső beavatkozások, egy negyedszázadon belül két, látszólag ellentétes elv is termelődött ki, éspedig 1907-ben a *Tobar-elv*, 1930-ban pedig az *Estrada-elv*. A Tobar-elv szerint egy erőszakos úton hatalomra jutott kormány részére mindaddig nem lehet az elismerést megadni, míg az államon belüli törvényessége alkotmányos úton megerősítést nem nyer. Az Estrada-elv szerint viszont egyáltalában nincs szükség elismerésre, mert ez alkalmat ad a szuverenitást sértő és a belügyekbe beavatkozó olyan gyakorlatra, mely az államon belüli törvényességet más kormányok megítélésének tárgyává teszi. Mindkét elvet tulajdonképpen a külső beavatkozással szemben való védekezés sugallta, de míg az elsőt azzal a beavatkozással szemben, mely kívülről irányított államcsínyekben vagy ún. „forradalmakban" nyilvánul meg, addig a másikat azzal a beavatkozással szemben, mely az elismerés megadásának visszatartásában vagy politikai és gazdasági feltételekhez kötésében jelentkezik. A Tobar-elv alapján egyes közép-amerikai államok között létrejöttek ugyan regionális egyezmények, de azok legutóbb 1932-ben hatályukat vesztették, és így általános elfogadásra egyik elv sem talált még amerikai viszonylatban sem, ami annál is érthetőbb, mert hiszen az USA beavatkozási lehetőségeit nehezítette volna meg.

II.

Ha a burzsoá felfogások itt csupán néhány ecsetvonással megrajzolt áradatával szemben a magunk elvi álláspontját következetesen akarjuk kialakítani, akkor egyfelől az önrendelkezési jog, másfelől a szuverenitás fogalmából kell kiindulnunk.

1. Az önrendelkezési jog tartalma belső vonatkozásban a nemzetek saját belátása szerinti berendezkedése, saját elhatározása szerinti társadalmi és kormányforma megválasztása, nemzetközi vonatkozásban pedig az elkülönülés vagy föderáció közti döntés. Ez a meghatározás — legalábbis elvileg — ma már a nemzetközi jog területén és írott jogforrások keretében is általánosan elfogadottnak tekintendő. Ismeretes, hogy az ENSZ Alapokmányának 1. cikk 2. pontja a Szervezet céljai közé vette fel „a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elveinek tiszteletbentartásán alapuló baráti kapcsolatok" fejlesztését. A gyámsági rendszert is olyan formában szervezi meg az Alapokmány, hogy annak a nemzetek önrendelkezési jogát közelebb kell vinnie a megvalósuláshoz. Ezenkívül a Közgyűlés 1952. februári határozata kimondotta: „Minden népnek joga van, hogy rendelkezzék önmagáról", sőt VII. ülésszaka továbbmenően még arról is határozatot hozott, hogy a népeknek elvitathatatlan joguk a gazdasági forrásaikkal és természeti kincseikkel való szabad rendelkezés.

Az állami szuverenitás természetszerűen *több*, mint az önrendelkezési jog. Bár a két fogalom kétségtelenül egymásból folyik, mégsem tekinthető azonosnak, hanem világosan elhatárolható: nemzetközi viszonylatban az önrendelkezési jog az állammá alakulás vagy más államhoz való csatlakozás céljából illeti meg a nemzetet; az állami szuverenitás viszont a már állammá alakult nemzetnek éppen az önrendelkezési jogon alapuló s egyben államhatalmából eredő belső, valamint külső függetlenségi igénye minden más hatalommal szemben. Ebből pedig az következik, hogy az állam elismerése a szuverenitás *megvalósulásának* elismerése, közelebbről: más államok részéről annak megállapítása, hogy egy bizonyos területen élő nép szervezett főhatalom alatt önállósult, és mint ilyen, a nemzetközi jogi közösség tagjává lett, reá tehát vonatkoznak a nemzetközi jog összes általános szabályai.

A szuverenitás ma már — az önrendelkezési joghoz hasonlóan — szintén tételes nemzetközi jogszabályok által megerősített fogalom. Az ENSZ Alapokmány 2. cikk 1. pontja szerint: „a Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén épül fel." Ezt az elvi megállapítást jelentős mértékben konkretizálja az Alapokmány 2. cikk 7. pontja, mely tiltja magának az ENSZ-nek a beavatkozását is mindazokba az ügyekbe, melyek „lényegileg valamely állam belső joghatóságának körébe tartoznak".

A tételes nemzetközi jogszabályok folytán a szuverenitás többek között magában foglalja egy adott állam keretében élő népnek azt a jogát is, hogy minden külső beavatkozástól mentesen változtathassa meg kormányát vagy egész kormányrendszerét. Ezzel nem tesz mást, mint szuverenitását gyakorolja. Amikor pedig más államok az így létrejött új kormányt elismerik, akkor voltaképpen a szuverenitás gyakorlását ismerik el. Amíg tehát az *állam* elismerése a szuverenitás *megvalósulásának*, addig a *kormányé* a szuverenitás *gyakorlásának* elismerése.

Jogosan vetődhet fel azonban az a kérdés, hogy mi szükség van a szuverenitás gyakorlásának

[31] Uo. 307. old.
[32] *Lauterpacht:* i. m. 329. old.
[33] *Lauterpacht:* i. m. 338—340 old.

elismerésére, ha a szuverenitás megvalósulását egyszer már elismerték. Hiszen az állam elismerése a kifejtettek értelmében éppen annak megállapítását jelenti, hogy szervezett főhatalom alatt önállósult egy meghatározott területen élő nép, ilyen módon pedig az állam elismerése *magában foglalja* az elismerés időpontjában hatalmat gyakorló kormány elismerését is.

Valóban nincs szükség a kormány külön elismerésére, ha az előző kormányt az ún. alkotmányos formák betartásával váltja fel egy másik kormány. Az új kormány elismerése kizárólag akkor merül fel, ha az előző kormányt nem ezeknek a formáknak betartásával, hanem forradalom, polgárháború vagy államcsíny útján döntik meg, és *ennek folytán* a rendes diplomáciai kapcsolat a két állam között megszakadt vagy legalábbis kérdésessé vált.

S éppen ez az a döntő pont, melyben különbözik egymástól egyfelől az állam, másfelől a kormány elismerésének jogi jelentősége. Ha az állam elismerése azt jelenti, hogy az állam létezik, vagyis van meghatározott területe, népe, szervezett főhatalma, más szóval állandó jellegű kormányrendszere, akkor a kormányé viszont nem jelentheti *csupán* annak elismerését, hogy kormány létezik, mert hiszen ha nem léteznék vagy teljesen megszűnt volna, akkor hiányoznék az államiság egyik alkotóeleme. A kormány egyszerű *létezésének* elismerése nem mondana tehát semmivel se többet az állam elismerésénél, holott kell valamilyen különbségnek fennállnia: hiszen ha az államot egyszer már elismerték, akkor semmi értelme sincs annak, hogy ugyanezt az elismerést másodszor is gyakorolják. A különbség éppen abból a helyzetből ered, amivel az új kormány létesülése — ha nem az ún. alkotmányos formák betartásával került hatalomra — rendszerint együttjár: a diplomáciai kapcsolatok megszakadásából vagy kérdésessé válásából. Ehhez képest a kormány elismerésének szükségképpen *többet* kell jelentenie, mint egyszerűen a létezés elismerését; a kormány elismerése az előbbin *kívül* még azt is jelenti, hogy az elismerő állam, illetve kormány hajlandó vele rendes diplomáciai kapcsolatba lépni vagy a megszakadt diplomáciai kapcsolatot helyreállítani, illetve a kérdésessé vált kapcsolatot megerősíteni. Ehhez hasonló álláspontot foglalt el — bár az állam és kormány elismerése közti választóvonal meghúzása nélkül — a szovjet nemzetközi jogi írók közül már korábban Lazarev, aki leszögezte, hogy elismerésre csupán az új állam, illetve kormány és a nemzetközi jog egyéb alanyai közti kapcsolatok normalizálása céljából van szükség.[34]

2. Egyrészről az állam, másrészről a kormány elismerésének így tisztázott elhatárolása jelentős segítséget nyújt a további kérdések megoldásánál. Ha ui. az *állam* elismerése a szuverenitás megvalósulásának elismerése olyan értelemben, mint ahogyan azt az előbbiekben kifejtettük, akkor végső elemzésben nem más, mint egy tényállás megállapítása. Az akaratunktól független, objektív valóság azonban tudvalevőleg akkor is fennáll, ha arról nem veszünk tudomást; a tények akkor is fennállnak, ha azokat nem ismerik el, s ezen a tételen nem változtathat a Kelsen-féle „tiszta jogtan" bármiféle bűvészkedése sem. Ehhez képest fogalmilag is kizárt, hogy az állam elismerésének konstitutív hatályt tulajdonítsunk; ez az aktus nem lehet más, csak deklaratív hatályú.[35] A konstitutív felfogás önmagának is ellentmond, mert ha csak az elismerés tesz jogilag létezővé valamely államot, akkor nem létezhettek jogilag azok az államok sem, melyek közt a nemzetközi jog kialakult és amelyek éppen az elismerés intézményét is megteremtették.[36] De ezen túlmenően a konstitutív teória összeegyeztethetetlen a népek önrendelkezési jogára vonatkozó alapelvvel és megsérti az államok szuverén egyenlőségének elvét, tehát az ENSZ Alapokmányának két fundamentumát is. Találóan fejti ki Kohl, hogy az új államok nem attól az időponttól nyernek jogi személyiséget, mikor harmadik államok elismerése folytán normacímzettekké válnak, hanem már attól az időponttól, „mikor hatalmuk ténylegessége folytán *képesek* normacímzettekké válni".[37] Ugyanerre a következtetésre jut Lazarev: az elismerésnek semmi köze sincs az állam nemzetközi jogalany-jellegéhez, az állam mint a nemzetközi kapcsolatok valóságos alanya az elismerés előtt is és attól függetlenül létezik.[38] 1936-ban tartott brüsszeli ülésszakán az Institut de Droit International foglalt el hasonló álláspontot. De nem csupán az elméletben, hanem a gyakorlatban is találkozhatunk hasonló megnyilvánulásokkal. A német—lengyel vegyes döntőbíróság már egy 1929. augusztus 1-én hozott döntésben kimondotta: „Az állam önmagától létezik, és az elismerés semmi egyéb, mint létezésének kinyilvánítása azon államok részéről, melyektől az elismerés származik."[39] Sőt, az amerikai államok szervezetét 1948-ban újjáalakító bogotai charta 9. cikke is a következő elvi tételt tartalmazza: „Egy állam politikai létezése független más államok által történt elismerésétől."

Ám ha az állam elismerése deklaratív hatályú, tehát nem az elismerés tesz valamely államot jogilag létezővé, akkor egyáltalában mi a jelentősége az elismerésnek? Ez a kérdés kétségtelenül alapos megfontolást kíván. Ahhoz, hogy a megoldáshoz eljussunk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk: az elismerésre váró államot semmi sem akadályozhatja, hogy az elismerést visszatartó államokon *kívül* minden más állammal nemzetközi kapcsolatokba lépjen, s ennek folytán nemzetközi jogi személyisége ne csupán egyszerűen, önmagában *létez-*

[34] *M. I. Lazarev:* „Nemzetközi jog", szerkesztette *E. A. Korovin,* Moszkva, 1951. 180. old.

[35] Vö. *Hajdu Gyula:* „Nemzetközi jog", Budapest, 1950. 138. old.

[36] Vö. *Michael Kohl:* „Die Bedeutung der völkerrechtlichen Anerkennung für die Rechtsstellung neuer Staaten und Regierungen", — Staat und Recht, 1956. évf. 3. sz. 288. old.

[37] *M. Kohl:* i. m. 297. old.

[38] *M. I. Lazarev:* „Az elismerés kérdése a nemzetközi jogban", Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1948. évi 8. sz.

[39] Vö. *Rousseau:* i. m. 299. old.

zék, hanem minden más irányban manifesztálódjék és érvényesüljön is. Ha pedig ennek megakadályozása nem áll az elismerést visszatartó államok módjában, akkor természetszerűen nem tagadhatják az elismerésre váró állam nemzetközi jogi személyiségét, következésképpen azt a körülményt sem, hogy reá is érvényesek a nemzetközi jog általános szabályai. Ugyanezek a nemzetközi jogi általános szabályok viszont természetszerűen érvényesek az elismerést visszatartó államokra is : ilyen módon az elismerésre váró és az elismerést visszatartó államok közti viszonylatban ugyanazok az általános jogi normák irányadók — az el nem ismerés ellenére —, melyek érvényesek lennének akkor is, ha egymással kapcsolatba lépnének. Ebből pedig az következik, hogy az elismerés visszatartása még két állam viszonylatában sem csökkenti az érintett állam nemzetközi jogi- és cselekvőképességét, az elismerés jelentősége tehát egyáltalában nem kereshető az általános nemzetközi jogi kapcsolatok területén, hanem csak olyan területen, amely az elismerést visszatartó állam vagy államok kizárólagos joghatósági körébe tartozik. Ez pedig nem más, mint az elismerésre váró állam *belső jogrendjének* tudomásulvétele. Ahogyan nem akadályozható meg ui. az elismerést visszatartó állam, hogy az általa el nem ismert ország más államokkal kapcsolatokba lépjen, ugyanannyira megakadályozhatja viszont, hogy *saját joghatósági körén belül* az el nem ismert állam belső jogszabályai érvényesüléshez jussanak. Ez a megakadályozási lehetőség az el nem ismerő állam szuverenitásából folyik.

Ilyen módon levonhatjuk azt a következtetést, hogy *a deklaratív hatályú elismerés jogi jelentősége az elismert állam belső jogrendjének — alkotmányának, törvényeinek, jogi aktusainak — kifejezett tudomásulvételében és a nemzetközi jog szabályai szerinti figyelembevételi kötelezettségében áll.* Ehhez kapcsolódik aztán járulékként a diplomáciai kapcsolatok felvétele, mely az új állam elismerésén felül — és azon belül — kormányának elismerését is jelenti.[40]

Az előző megállapítások egyben választ adnak arra a kérdésre is, hogy az állam elismerése jogi vagy politikai természetű aktus-e. Világos, hogy az elismerésnek az a jelentősége, amely a másik állam belső jogrendjének kifejezett tudomásulvételében áll és azzal jár, hogy kinyilvánításának időpontjától kezdve az elismerő állam összes hatóságai a nemzetközi jog által meghatározott feltételek mellett kötelesek figyelembe venni a másik állam belső jogszabályait, magát az elismerést *jogi* aktussá teszi. Ezen nem változtat az a körülmény, hogy az aktushoz politikai természetű megnyilvánulások — pl. diplomáciai kapcsolatok felvétele, konferenciákra való meghívás stb. — is járulnak.

Ugyanígy az elismerés jogi jelentősége dönti el azt a problémát is, vajon egyoldalú, vagy kétoldalú aktussal állunk-e szemben. Bár az elismerés külső formája többnyire olyan látszatot idéz fel, mintha az elismerő állam egyoldalú akaratnyilvánításáról lenne szó, erre a látszatra a valóságban csaknem mindig rácáfol a megelőző tárgyalások anyagának vizsgálata, és ami még fontosabb : az a helyzet, amely az elismerés folytán előáll. Ebben a helyzetben ui. nem csupán az elismerő állam köteles figyelembe venni az elismert állam belső jogrendjét, hanem az elismert államot is ugyanilyen kötelezettség terheli az elismerővel szemben. Márpedig az elismert államnak ez a kötelezettsége nem eredhet az elismerő állam, hanem csupán saját — kifejezett vagy hallgatólagos — akaratnyilvánításából. A gyakorlatban ez vagy úgy történik, hogy az elismerést az új állam maga kéri, vagy ha előzőleg nem kérte, akkor annak megtörténtét válaszjegyzékkel vagy valamely konkludens cselekménnyel — pl. diplomáciai képviselők küldésével — tudomásul veszi. Mindkét esetben *a külszínre egyoldalú aktus a valóságban kétoldalú akaratnyilvánítás jellegét ölti fel.*

De ha az elismerés jogi és kétoldalú aktus, lehet-e egyben kötelezőnek is tekinteni? Induljunk ki abból az alig vitatható tételből, hogy egy fennálló tény huzamosabb időn át való tudomásul nem vétele önmagában is jogellenes. Minthogy azonban az elismerés lényegileg kétoldalú aktus, ezért kötelező volta csak akkor merülhet fel, ha az elismerést az új állam kifejezetten kéri. Ebben az esetben az elismerést sem megtagadni, sem politikai vagy gazdasági feltételekhez kötni jog szerint nem lehet és visszatartani is legfeljebb addig, míg a címzett állam meggyőződést nem szerez arról, hogy az elismerést kérőnél az államiság kellékei valóban fennforognak-e.

Az állam elismerésének deklaratív hatálya szerepet játszik annak a kérdésnek megválaszolásánál is, van-e valamilyen jelentősége a „de jure" és „de facto" elismerés közti megkülönböztetésnek. Bármilyen megjelöléssel történik *állam esetében* az elismerés, az a nyilatkozattól függetlenül amúgyis fennálló tény megállapítását jelenti. Márpedig *ebből* a szempontból merőben közömbös, hogy a tény fennállását „de jure" vagy „de facto" ismerik-e el. Állam esetében az elismerés formájának is kevés jelentősége van : akár kifejezetten nyilvánul meg az akarat (diplomáciai jegyzékben, szerződésben stb.), akár hallgatólagosan (nemzetközi konferenciára való meghívás, kétoldalú tárgyalásba bocsátkozással stb.), jogi hatása ugyanaz.

Merőben újszerű problémát vet fel azonban új állam esetében az ENSZ tagjaként való felvételének az elismerésre gyakorolt hatása. Ha a felvétel egyhangúan történik, akkor a kifejtettek értelmében aligha lehet kétséges, hogy az egyben az összes szavazó államok részéről elismerést is jelent, tehát az új tagként felvett állam belső jogrendjének tudomásulvételét. De vajon mi a helyzet akkor, ha a felvétel csak kétharmad vagy ezt meghaladó többséggel történik és egyes államok a felvétel ellen szavaztak vagy tartózkodtak a szavazástól? Lehet-e ilyen esetben a többségi határozatot ez utóbbi államokra is kiterjedő kollektív elismerésnek tekinteni, az ő akaratnyilvánításuk nélkül, sőt annak ellenére?

[40] Vö. *Hajdu Gyula :* i. m. 141. old. és *M. Kohl :* i. m. 299—300. old.

E kérdések megválaszolásánál térjünk vissza ismét arra a megállapításra, hogy az elismerésnek csupán deklaratív hatálya van és ha az elismerést az új állam kifejezetten kéri, akkor azt megtagadni jog szerint nem lehet. Az az új állam, mely az ENSZ tagjául való felvételét kéri, ezzel egyben nyilván a korábbi tagok részéről való elismerését is igényli, s azok az államok, melyek felvétele mellett szavaznak, magával e szavazatukkal az új államot uno ictu el is ismerik. Az ellenszavazattal élő vagy a szavazástól tartózkodó államokra azonban a többségi állásfoglalás *önmagában* csak akkor lehetne kötelező az ő részükről való elismerés tekintetében is, ha az ENSZ-t államfeletti szervezetnek tekintenénk. Ilyen államfeletti szervezetnek tekinteni az ENSZ-t — egyéb okokon felül — azonban már csak azért sem lehet, mert az Alapokmány 2. cikkének 7. szakasza tiltja beavatkozását mindazokba az ügyekbe, melyek lényegileg az állam belső joghatósági körébe tartoznak. Ehhez képest a többségi állásfoglalás *önmagában* nem teheti az új tagot az ellene szavazók vagy tartózkodók részéről is elismertté. Joga van azonban az új államnak az utóbbiaktól elismerését — most már a megtörtént tagfelvételre való hivatkozással — kifejezetten *kérni*. S ha ezt megteszi, akkor az elismerést aligha tagadhatják meg ezek az államok, melyek az Alapokmány értelmében a tagok közötti békés kapcsolatok fenntartását kötelesek mindig szem előtt tartani, hiszen az elismerést kérő állam belső jogrendjét maga az ENSZ a tagfelvétellel már tudomásul vette, nincs tehát semmiféle jogalap arra, hogy azt egyes tagjai ennek ellenére vitássá tehessék.

Összefoglalva tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy bár az ENSZ tagjaként való felvételi határozat *uno ictu* csak azoknak az államoknak részéről teszi az új államot elismertté, melyek felvétele mellett szavaztak, de külön kérelme esetén azok az államok sem tagadhatják meg az elismerést, melyek korábban felvétele ellen szavaztak vagy tartózkodtak a szavazástól.

3. Az eddig elmondottak világos választ adnak arra a kérdésre, hogy mikor és miért van szükség a kormánynak, mint ilyennek külön elismerésre. Amikor ui. az államot elismerték, akkor annak egy bizonyos belső jogrendjét vették tudomásul. Ha ebben a belső jogrendben valamilyen törés támad s az eddigi alkotmányosság megszakad, akkor ezzel még nem válik kérdésessé magának az államnak a léte, de kérdésessé válik főhatalmának birtoklása. Azok az államok tehát, melyek az annak idején általuk történt elismeréssel a *korábbi* belső jogrendet vették tudomásul és az elismert államon belül annak *akkori* kormányrendszerével létesítettek diplomáciai kapcsolatot, a törés folytán szükségszerűen új állásfoglalás elé kerülnek.

Ezzel nyer további alátámasztást az előzőkben már levont az a következtetésünk, hogy a kormány elismerése — szemben az államéval — a létezés megállapítása és *ezenfelül* a rendes diplomáciai kapcsolatokba lépés hajlandóságának kifejezése. E pontnál mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a létezés itt nem egyszerűen egy kormánylista fennállását jelenti, hanem egyben azt a jellemzőt is, melyet Lauterpacht és más szerzők röviden a „hatékonyság" kifejezéssel jelölnek meg, vagyis azt a tényt, hogy az új kormány tartós jelleggel az állam egész területén vagy annak túlnyomó, egybefüggő részén valóságos joghatóságot gyakorol. Ez azonban szintén *tény* melyet az elismeréssel nem teremteni, hanem csak megállapítani lehet: *ebben* a vonatkozásban tehát a kormány elismerése is deklaratív hatályú.

Másként áll viszont a dolog a diplomáciai kapcsolatokba lépés hajlandóságának kifejezésével. Ez a kapcsolat a kinyilvánítás pillanatában még nem létezik; létezni csak akkor fog, ha a hajlandóság viszonzásra és ennek folytán megvalósításra kerül. A kapcsolatot tehát az elismerés és annak elfogadása *teremti*, ennek folytán a kormány elismerése a létezés megállapítása tekintetében deklaratív, míg a diplomáciai kapcsolatok tekintetében konstitutív hatályú s egyben kétoldalú aktus.

Ami a kormányra vonatkozó „de jure" és „de facto" elismerést illeti, semmiesetre se lehet elfogadnunk azt az értelmezést, melyet Lauterpacht állít fel ezzel kapcsolatban: nevezetesen a „de facto kormány" és „de jure kormány" közötti megkülönböztetést. Ha a „de facto kormány" azt jelentené, hogy ugyanakkor egy másik, éspedig „de jure kormány" is létezik, akkor ez a felkelők elismerésének különleges tárgykörébe vág, amivel itt nem foglalkozunk. Ha viszont „de jure kormány" a tényleges kormány mellett nem áll fenn, akkor a megkülönböztetésnek semmi értelme nincs, minthogy a tényleges kormány is rendelkezik a megkívánt hatékonysággal, mást pedig az elismerés jogi előfeltételeként megszabni nem lehet. Scelle ebben a vonatkozásban helyesen állapítja meg — bár a későbbiekben elfordul ettől a kiindulóponttól —, hogy ha az előfeltétel az alkotmányosság lenne, és egy kormány elismerésénél minden alkalommal vissza kellene vezetni a dolgot az *eredeti* alkotmányosságra, akkor végsősorban egyetlen jelenlegi kormány se tudná igazolni törvényességét.[41] Minthogy azonban a gyakorlatban mégis van különbség a kétféle elismerés között, ezt a különbséget nem értelmezhetjük másként, mint „de jure" elismerés esetében a teljes diplomáciai kapcsolat, „de facto" elismerés esetében pedig csak bizonyos meghatározott körben mozgó, tehát nem teljes diplomáciai kapcsolat felvételére vonatkozó készség kinyilvánítását.[42] Bobrov szerint az elismerés ez utóbbi formájának lényeges jellemzője abban áll, hogy egy meghatározott jogi aktust tart szem előtt.[43]

Nem lehet viszont tudomásul vennünk azt az egyes államok gyakorlatában megnyilvánuló dip-

[41] *Scelle:* i. m. 169. old.

[42] Tudvalevőleg ilyen megkülönböztetés történt Nagybritannia és Franciaország részéről a szovjet kormány elismerése esetében is, mikor előbb egy-egy kereskedelmi megállapodás útján de facto, majd 1924-ben de jure ismerték el.

[43] *R. L. Bobrov:* „A Szovjetunió nemzetközi jogi elismerése", Leningrád, 1948. 85. old.

lomáciai felfogást, mely a de facto elismerést is csak akkor tekinti megtörténtnek, ha az kifejezetten történik, a konkludens tényeknek pedig nem hajlandó tulajdonítani semmiféle következményt sem. Ez a felfogás azért abszurd, mert hiszen a de facto elismerés éppen egy korlátozott kapcsolat létesítésére irányuló hajlandóság kifejezése, ha pedig külön kinyilvánítás nélkül maga a korlátozott kapcsolat jön létre, akkor ezzel a de facto elismerés — *de facto* megtörtént.

Éppen ezért nem lehet többé vitatkozni pl, arról, hogy a Kínai Népköztársaság kormányát az USA de facto elismerte-e vagy sem, mikor — nem is beszélve a koreai háború alkalmával az ENSZ-hez való meghívásáról — az 1954. évi genfi konferencián együttesen vettek részt és 1955-től vele nagyköveti szinten — előbb Genfben, utóbb pedig Varsóban — tárgyalásokat folytat. Ezek szerint az USA is de facto elismerte már, hogy a Kínai Népköztársaság létezik, kormánya főhatóságot gyakorol a nép felett, annak nevében hatályos nyilatkozatokat tehet, megegyezéseket hozhat létre és nemzetközi kötelezettségeket vállalhat. Ilyen körülmények között nemzetközi jogi szempontból is lehetetlenült az a magatartás, mely még mindig megakadályozza a Kína Népköztársaság kormányát, hogy államát állandóan képviselje az ENSZ-ben őt megillető helyeken. Azok az országok viszont, melyek az elmúlt években diplomáciai kapcsolatba is léptek a Kínai Népköztársasággal — és ezek közé tartozik pl. Nagy-Britannia — az előbbiek során már kifejtettek szerint vitathatatlanul elismerték annak kormányát. Márpedig a kormány elismerése magában foglalja a képviseleti jog elismerését : azok az országok tehát, melyek fennálló diplomáciai kapcsolatuk ellenére a Kínai Népköztársaság kormányától az ENSZ-ben megtagadják a képviseleti jogot, nem egyszerűen a politika területére tartozó hibát vagy következetlenséget, hanem a nemzetközi jog területére tartozó kifejezett jogsértést követnek el.[44]

Az életet megakasztani, a fejlődést visszafordítani azonban egyetlen vonatkozásban sem könnyű feladat. S ha a nemzetközi jog méltó hivatását a békés együttélés feltétlen biztosításában látjuk, akkor ebben a jövendő perspektívában általánosságban is, összefoglalóként is bízvást elmondhatjuk : nem lehet többé megtagadni államként elismerését egyetlen olyan nemzettől sem, mely önrendelkezési jogával élve, bármilyen eszközzel kívánja függetlenségét és az általa lakott területen önálló főhatalmat létesít : a kormány elismerését pedig egyetlen olyan államtól sem, melynek népe akár békés, akár forradalmi eszközökkel magának új kormányt választ és e kormány tartós jelleggel az állam egész területén vagy annak túlnyomó, egybefüggő részén tényleges, kizárólagos joghatóságot gyakorol.

Herczeg István

[44] Vö. még szerzőtől : „Kína ENSZ-tagsága és a nemzetközi jog", — Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 3. szám.

Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban*

Azt a megtisztelő feladatot kaptam, hogy felidézzem a Magyar Tanácsköztársaság Budapesti Forradalmi Törvényszéke mellett létesített kísérleti kriminológiai osztály és a belőle kifejlesztett Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet emlékeit.

Történetére vonatkozólag tudtommal két korabeli nyomtatott forrás maradt. Az egyik a *Proletárjog* című folyóirat 1919. július 12-i 11. számában megjelent „Aktuális kriminálpolitikai reformok" című írásom, amely ismertette az intézet addigi működését és jövő terveit. A másik forrás a *Vörös Újság* utolsó előtti, 1919. augusztus 2-i számában megjelent „Bűn vagy társadalmi hatás" című egészoldalas tudósítás. A lap munkatársa több napon át tanulmányozta az intézet tevékenységét és lelkes cikkében beszámolt az ott folyó munkáról.

Eddig nem sikerült megtudnom, mi lett a sorsa annak a néhány száz aktacsomónak, amely a kriminológiai osztály, majd intézet irományait, elsősorban az általa feldolgozott bűneseteket tartalmazza. Minthogy az ellenforradalmi restauráció az intézetet azonnal megszüntette és vezető munkatársai ellen eljárást indított, az irattárat — legalább pár évig — aligha semmisítették meg. Ezeknek az aktáknak az elemzése alapján lehetne megbízható ítéletet alkotni a kísérlet értékéről, vajon helyes cél felé, helyes úton indult-e el az intézet, és alkalmas eszközzé lehetett volna-e kitűzött céljának elérésére.[1] Ez akták híján csupán az említett két forrásra és személyes emlékeimre támaszkodva kell képet adnom annak a kriminológiai intézetnek a keletkezéséről és tevékenységéről, amelyet — úgy tudom, hogy a világon először — a Tanácsköztársaság forradalmi igazságügyi szervei hoztak létre.

I.

A kísérleti kriminológiai osztály megszervezésével dr. *Rákos* Ferenc, a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke, majd az ő javaslatára az Igazságügyi Népbiztosság bízott meg a Tanácsköztársaság kikiáltását követő napokban. Nem

* A budapesti Állam- és Jogtudományi Kar tudományos ülésszakán, március 24-én tartott előadás.

[1] Az előadás elhangzása óta az 1. sz. Állami Levéltárban megtalálták a Kriminológiai Intézet aktáinak egy részét és feldolgozásukhoz is hozzáfogtak. Az eddigi eredmények megerősítik az előadásban feltárt adatokat. (Szerk.)

mellőzhetem annak a megemlítését, hogy Rákos Ferenc miért szemelt ki engem erre a feladatra. Kapcsolatunk még 1911 őszén a Galilei Körben kezdődött, melynek ő főtitkára volt, jogász szakosztályát pedig 1914-ben én vezettem. Éveken át dolgoztunk együtt *Vámbéry* Rusztem professzor büntetőjogi szemináriumában is, amíg csak be nem vonultunk katonának a világháború kitörésekor (történetesen ugyanabba a városba). Vámbéry famulusaként jogászéveimben én főként kriminológiával foglalkoztam, néhány apró dolgozatom megjelent a *Jogtudományi Közlöny*ben és a *Huszadik Század*ban. Rákos Ferenc meglátogatott az októberi forradalom idején is, amikor ő már a Kommunisták Magyarországi Pártja illegális Központi Bizottságának volt a tagja, míg én — tanítómestereim, *Jászi* Oszkár és Vámbéry Rusztem lábainál — a radikális polgári párt megoldhatatlan ellentmondásai között őrlődtem mint a párt egyik központi titkára.

A felszólítás, hogy tudományos munkatársként kapcsolódjam be a Tanácsköztársaság igazságügyi munkájába, komoly döntés elé állított. Szegény tanító gyermeke voltam, akit az úri Magyarországon a magam és a nyomorult nép reménytelen helyzete a forradalom táborába vitt — de világnézetem kialakulására a bencés főgimnázium után liberális professzoraim voltak döntő hatással. Rákos Ferenc megértette velem, hogy senkisem akar erőszakot tenni a hitemen, de a szocializmus megvalósításának nagy történelmi kísérletében a páratlanul nehéz körülmények között szívvel-lélekkel tartozom részt venni.

Így kerültem a Budapesti Forradalmi Törvényszékhez, előbb „elnöki titkár", majd „vádbiztos" címmel, anélkül hogy bírói vagy ügyészi funkció végzését kívánták volna tőlem. A kísérleti kriminológiai osztályt sem az íróasztal mellett agyaltuk ki, hanem azt a merőben újszerű forradalmi igazságszolgáltatás, a munkásbírák igényei hozták létre néhány rövid hét leforgása alatt.

Öt fő tényező alakította ki az osztály létesítésének tervét.

1. A proletár bírák miben sem hasonlítottak a bekötött szemű Themis hivatásos papjaihoz, akiknek az öreg, becsületes Crainquebille felett bíráskodó méltó utóda, a „klasszikus" Bouriche tanácselnök így rivall a szegény vádlottra: „Élettörténetére nem vagyok kíváncsi!" A polgári büntetőjogásznak ezt a prototípusát kizárólag csak az érdekli, vajon mondta-e a szerencsétlen zöldségárus a rendőrnek, hogy Mihaszna András. Nem így a munkásbírák. A diktatúra kezdeti időszakában, a polgári igazságszolgáltatás szétzúzása után, a forradalmi törvényszéknek sem a büntető törvénykönyvhöz, sem a bűnvádi perrendtartáshoz nem kötött munkásbírái maguk kezdték létrehozni a forradalom büntetőjogát. És legalább annyira érdekelte őket a vádlott élettörténete, osztályhelyzete, a szocialista társadalomhoz való viszonya, mint maga a „tényálladék". A bírák egyre-másra olyan kérdéseket tettek fel, amelyek a tárgyalásnak egészen újszerű előkészítését kívánták meg a vádbiztostól.

2. Élénken érdekelte a bírákat a vádlott elmeés idegállapota is. Politikai ügyekben a forradalmi törvényszéki eljárásban kezdettől fogva kötelező volt az elmeorvosi vizsgálat. Ezt a vizsgálatot nem-politikai ügyekben is egyre gyakrabban kezdték a munkásbírák igényelni. (Ismeretes, hogy rendes büntető bíróságokat a Tanácsköztársaság bukásáig nem állítottak fel, így az úgynevezett közönséges bűnügyek is mindvégig a forradalmi törvényszékek hatáskörébe tartoztak.) Rövidesen már négy-öt idegorvos bevonása mutatkozott szükségesnek.

3. Meglepő új jelenség volt az is, hogy egyes tanácsok eddig ismeretlen intézkedéseket kezdtek alkalmazni. Kiderült, hogy ők nem tartják mindenható csodaszernek a büntetést, elsősorban a szabadságvesztés büntetést. Mindjárt az első napokban nemegyszer azzal fejezték be a tárgyalást, hogy ünnepélyesen megintették és elbocsátották a megtévedt munkásvádlottat. Máskor a bűnösség megállapítása mellett elrendelték, hogy a vádlottat vonják munkahelyén társadalmi felügyelet alá. Előfordult, hogy egyszerűen más munkahely elfoglalására vagy idegorvosi kezelésre kötelezték a vádlottat.

4. Lényeges tényező volt a forradalmi kormányzó tanácsnak az a rendelkezése, hogy a polgári rendszerben indított és ítélettel még le nem zárt bűnpereket, valamint a szabadságvesztés büntetésüket töltő elítéltek ügyeit külön tanácsok vizsgálták felül. Egyedül Budapesten mintegy húszezer ilyen ügy folyt a különböző fokú és jellegű igazságügyi szerveknél, és az összes átvizsgáló tanácsok központi irodája a Budapesti Forradalmi Törvényszék keretei között dolgozott. Kriminológiai szempontból páratlan értékű anyag gyűlt be napról napra, amely rendkívüli tanulságokat ígért, elsősorban a letűnt tőkés rendszer kriminalitásának és büntető igazságszolgáltatásának osztálytartalmára vonatkozólag.

5. Végül kezdettől nyilvánvaló volt, hogy mielőbb fel kellene állítani a tanácshatalom új követelményeinek megfelelő, különböző fokú büntető bíróságokat és az élő, forrásban levő forradalmi bíráskodás megfigyelése alapján elő kellene készíteni a szocialista büntetőjog kodifikálását.

Ezek a tényezők vezették a Forradalmi Törvényszék elnökét és az Igazságügyi Népbiztosságot arra az elhatározásra, hogy a Budapesti Forradalmi Törvényszék mellett külön kísérleti kriminológiai osztályt szerveztessenek.

Az osztályon két munkacsoport alakult: az egyikbe büntetőjogi gyakorlattal rendelkező, haladó jogászok kerültek vádbiztosi címmel, a másikba fiatal idegorvosok. Az osztály elé kitűzött cél — a hozzá utalt, meghatározott bűnesetek operatív előkészítésén kívül — az volt, hogy a Tanácsköztársaság társadalmi jelenségeit a kriminalitás területén is tudományosan vizsgálja, segítséget adjon a proletár állam büntető bíróságának a szocialista társadalomra veszélyes egyénekkel szemben, figyelje meg és dolgozza fel az új munkásbíróságok szuverén jogalkotó tevékenységét, amelyben a forradalmi népakarat közvetlenül

érvényesül, készítsen javaslatokat a szükségesnek mutatkozó rendelkezések kiadására, új intézmények létesítésére.

Az osztály feladatkörébe természetesen nem tartozott a politikai bűnesetekkel való foglalkozás. A Forradalmi Törvényszék vádbiztosságán már az első napokban különválasztották a politikai és az úgynevezett bűnügyi vádbiztosságot; csak a bűnügyi vádbiztosság tehetett át a kriminológiai osztályhoz ügyeket, amelyeket akár az eset körülményeiben, akár a tettes egyéniségében rejlő okoknál fogva kriminológiai feldolgozásra alkalmasnak tartott. A politikai vádbiztosság — azon túl, hogy a kötelező elmeorvosi vizsgálatot általában az intézet orvosaival végeztette — nem küldhetett ügyeket a kriminológiai osztályra. Egy-két határesetben e szabály ellen vétő vádbiztossal szemben a Forradalmi Törvényszék elnöke erélyesen érvényt szerzett annak az alapelvnek, hogy politikai ügyeket nem lehet a kriminológiai osztályhoz áttenni.

II.

Az osztály munkája néhány hét alatt erősen felduzzadt és helyesnek mutatkozott, hogy országos kísérleti intézetté alakuljon át. Elkészítettük az intézet tervezetét és bemutattuk Vámbéry Rusztemnek is, akit szerettünk volna az intézet élére állítani. Hiszen kétségkívül ő volt az egyetem leghaladóbb büntetőjogásza, éles ellentétben állt a klasszikus iskola képviselőivel és csak az októberi forradalomtól kaphatott tanszéket. Tőle meg Franz von *List* könyveiből tanultuk elsősorban, hogy az igazságszolgáltatásnak a tényállás felderítése mellett fel kell tárnia a tettes személyiségét, elsősorban a társadalomhoz való viszonyát. A Rákos Ferenchez összehívott megbeszélésen Vámbéry helyeselte az új intézet tervezetét, néhány tanácsot is adott, de kereken elutasította a kérést, hogy vállalja el az intézet vezetését. Sőt, a beszélgetés végén azt kérte Rákos Ferenctől, hogy adasson számára útlevelet Bécsbe. Ez lehangoló kérés volt és benne előre vetítette árnyékát az a kiábrándító tény, hogy Vámbéry, a kommunista perek bátor védője, élete végén másodszor is szembefordult a népi forradalommal, amikor az a proletárdiktatúrában komoly valósággá kezdett lenni.

Igy aztán én kaptam megbízást az intézet, majd később az igazságügyi népbiztosság börtönügyi és törvényelőkészítő osztályait magában foglaló csoport vezetésére is.

Az intézetnek kriminál-szociológiai és kriminál-pszichológiai ágazatai voltak. A kriminál-szociológiai munkatársak végezték a gyanúsított és a tanúk kihallgatását, felkeresték munkahelyét, szakszervezetét, otthonát, családtagjait, barátait és megfigyeléseik alapján részletes környezettanulmányt dolgoztak ki.[2] Az első kérdéscsoport a tettes származására, nagyszüleire, szüleire, testvéreire, ezek társadalmi, gazdasági helyzetére, műveltségére, moralitására, egészségi állapotára, idegéletére, esetleges karakterbeli rendellenességeire vonatkozott. A második kérdéscsoport a tettes gyermekkorának testi és lelki problémáira, iskoláztatására, neveltetésére, munkakörülményeire terjedt ki. A harmadik kérdéscsoport ölelte fel a felnőtt kor környezeti problémáit, végül következtek a bűneset előzményei és körülményei, egyfelől a tettes előadása szerint, másfelől a kiderített tények fényében.

A környezettanulmány kérdőpontjait az intézet valamennyi munkatársának bevonásával több megbeszélésen alakítottuk ki, kifejezetten szem előtt tartva Anatole *France* komoly figyelmeztetését a polgári korszak jogászaihoz: „A mai bírák nem vizsgálják a veséket — de internis non judecat praetor —, éppen ezért a legigazabb igazságszolgáltatásuk is durva és felszínes, mert szükségképpen a törvény szövege helyettesíti bennük a lelket, s amíg egyrészt hidegen áldozzák fel az embereket az írott betűnek, másrészt nem a társadalom szempontjai, hanem érdekeik és szenvedélyeik vezetik őket az ítélkezésben."

Ha nem is a veséket, de a tettes lelkületét, jellemét, egész személyiségét igyekeztek megismerni az intézet kriminál-pszichológiai munkatársai. Ők végezték a kívánatos intézkedés megválasztásához szükségesnek látott idegorvosi és lélektani vizsgálatokat. Kriminál-antropológiával nem foglalkoztunk, ezt valamennyien meghaladott, reakciós módszernek tartottuk. Annál több vita folyt a helyes orvoslélektani eljárás felett. Munkatársaim között ott voltak a Moravcsik-féle konzervatív elme- és idegkórtani klinika tanársegédei, de volt köztük freudista és volt a Ranschburg-féle pszichofizikai módszerekre esküvő orvos. Az intézet rövid fennállása alatt persze nem dőlt el a vita a különböző orvoslélektani iskolákhoz tartozó munkatársak között; nem tudom, hogy eldőlt-e azóta.

A vádbiztosok a tettes és a tanúk kihallgatása, valamint a környezettanulmány és az orvospszichológiai vélemény alapján döntötték el, hogy a konkrét ügyben javasolják-e valamely büntetés kiszabását vagy a vádlottnak zárt intézetben való elhelyezését. Ezekben az esetekben alakszerű tárgyaláson hozta meg ítéletét a Forradalmi Törvényszék külön tanácsa. Ha a vádbiztos sem büntetés kiszabását, sem a zárt intézetben (elmegyógyintézetben, javítóintézetben) való elhelyezést nem tartotta szükségesnek, akkor a külön tanács pusztán a vádlott meghallgatása alapján tette meg a helyesnek tartott intézkedést. A tanács fő szempontja az volt, hogy a vád tárgyává tett cselekmény milyen mértékben sérti a Tanácsköztársaság társadalmának építését, a szocialista együttélés íratlan szabályait, a dolgozók érdekeit és jogait, milyen a tettes osztályhelyzete és egész egyénisége, milyen intézkedéstől lehet várni az adott esetben a leghatásosabb javító, nevelő és egyben preventív eredményt. A proletár bírákat általában biztos jogérzék, mély humanizmus, min-

[2] A „Budapesti Forradalmi Törvényszék Kísérleti Kriminológiai Osztálya" nyomtatott fejléccel ellátott környezettanulmányi kérdőív egy példányát megőriztem és pár évvel ezelőtt átadtam a Párttörténeti Intézetnek.

den sematizáló rutintól mentes emberismeret jellemezte. Ez tette képessé őket arra, hogy — még külsőleg szinte azonos tényállások esetében is — élesen meg tudják különböztetni a megtévedt vagy tudatlan dolgozó embert a társadalomra valóban veszélyes elemektől. A *Vörös Újság* említett tudósítása azt is részletesen leírja, hogy két, majdnem teljesen egyforma tényállást mutató ügyben — mindkettőben a lopásának leleplezésétől félő háztartási alkalmazott gyilkolta meg több fejszecsapással a háziasszonyát — mennyire különböző következtetésekre jutott el a proletárbíróság a kriminológiai előkészítés után.

Az intézethez delegált külön tanács munkásbíráinak gyakorlatáról a többi között ezeket mondja el a *Proletárjog*ban közölt, mai szemmel nézve sok naivitást is tartalmazó cikkem: „Az elkövetett cselekmény súlya a különböző intézkedések kiválasztásánál csak mint egyik szimptóma esik latba. A vádlott egész egyénisége az, ami végeredményben a legcélszerűbb intézkedést megadja . . . Ami pedig a személyes szabadság mindnyájunk előtt fontos garanciáját illeti, az emberi jogok leglelkesebb rajongóit is megnyugvással töltheti el az a lelkiismeretes, megértő és humánus, de céltudatos munka, amit a §-erdőtől el nem vakított látású szociológusok és orvos-pszichológusok a proletár bírákkal együtt végeznek. Garanciák különben is illuzóriusak voltak a múltban is, ha azokat pusztán a törvényszövegek tartalmazták. A régi kódexeknek a bűntettesek érdekében körülírt biztosítékai, a bűn és bűnhődés centiméterrel kimért „egyenlősítése", az akasztás perrendszerű szabályozása a gyakorlatban veszedelmesen hasonlítottak a *Coignard abbé* éles és pontos képéhez: „Az összes gót barbárságokat kiirtottuk törvénykönyveinkből és az igazságszolgáltatás ma a legnagyobb mértékben eleget tesz az udvariasság és az emberiesség követelményeinek. A büntetés pontosan hozzá van mérve a bűnhöz, mikoris a tolvajokat felakasztják, a gyilkosokat kerékbe törik, a felségsértőket négyfelé szakítják, az atheistákat megégetik, a hamis pénzverőket forró vízbe dobják, amivel a büntető igazságszolgáltatás roppant szabályozottságról és oly mérsékletről tesz tanúságot, hogy különb már nem is lehet."

Az idézett cikk ezután kifejezésre juttatja azt a fájdalmas érzésünket, hogy „a legjobb szándékú és legalaposabban elvégzett kriminológiai munka is megdől, amíg csak azok az intézmények állanak rendelkezésre, melyeket a kapitalizmustól átvettünk. Hiába állapítjuk meg a vádlottról, hogy például pathológiás bűnöző, ha azután — kriminál-pathológiai gyógyintézet híján — mégis csak a fegyház minden egyéni értéket felmorzsoló falanszterébe kell küldeni." Ezért sürgetjük „különböző típusú zárt és nyílt, tanműhelyekkel is felszerelt ipari, kerti és mezőgazdasági telepek létesítését," olyan bűntettesek befogadására, akiket a tőkés rendszerben nem neveltek rendszeres produktív munkára. Ugyanakkor megfelelő vezetők és szakerők kiképzését kérjük, nem-jogászok bevonásával is. Megfigyelő otthont és laboratóriumot kérünk az intézet számára. Majd így folytatja a cikk: „Meg kell szervezni a fegyházakból szabadulók azonnali kötelező elhelyezését, megfelelő munkakörben. A szakszervezetek útján fel kell állítani egy országos pártfogó szervezetet, amely elhelyezi és ellenőrzi azokat a nem-társadalomellenes bűnözőket, akiket büntetés kiszabása nélkül társadalmi felügyelet alá helyezett a bíróság." A kriminalitás elleni küzdelemben a büntetés, elsősorban a szabadságvesztés büntetés primátusa helyett a munkára való nevelést tartja a cikk a legfontosabb módszernek és kifejezi azt a meggyőződést, hogy a diktatúra nagyarányú oktatási és nevelésügyi munkája már a legközelebbi időben a kriminalitás jelentékeny apadására fog vezetni, a bűnözés tömegszerű jellege pedig a kommunista társadalomban el fog tűnni. Ebbe a perspektívába állítják a kérdést a cikk befejező mondatai: „A végcél: produktív munkára nevelő kerti és ipari telepek és gyógyintézetek a fegyházkolosszusok helyett. *A megjavítás és megelőzés okos és emberi elvei, a megtorlási elv barbár öröksége helyett.*"

III.

Még gyermekcipőben járt a kriminológiai intézet és éppen csak megindult az igazságügyi népbiztosságon a börtönügy átalakítását is célzó munka, amikor az ellenforradalom győzelme ezt a kísérletet is derékba törte. Tudom, hogy igen kérdéses kísérlet volt. Jómagam, akárcsak legtöbb munkatársam, a felemás kriminál-szociológiai és kriminál-pszichológiai iskolák neveltjei voltunk, elméleti tudásunk felette hiányos volt, gyakorlatunk alig valami, a dialektikus materializmus módszerét legtöbben alig ismertük, az akkor csírázó szovjet büntetőjog még egyáltalán nem juthatott el hozzánk. De arra csakhamar rájöttünk, hogy nem azt kell megvalósítanunk, amit az egyetemen tanultunk, hanem általában az ellenkezőjét: nekünk a megindult proletár igazságszolgáltatás gyakorlatából kellett ellesnünk az újtípusú, szocialista kriminológia általános érvényű szabályait; engednünk kellett, hogy a proletárbírák jogérzéke, osztálytudata legyen a tanítónk, ők vegyenek minket — a költő szép szavával — roppant tenyereikre és a maguk képére átgyúrjanak minket. Csak így válhattunk naponta alkalmasabbakká feladatunk elvégzésére. Fájdalom, túlságosan is rövid ideig tartott a folyamat, amelyben a legtöbb elméleti segítséget és támogatást Rákos Ferenctől kaptuk; ő hárítgatta el azokat a nehézségeket is, amelyeket munkánkban az igazságügyi népbiztosság szociáldemokrata vezetői és a minisztériumnak szinte hlánytalanul meghagyott régi tisztviselői okoztak. A proletárbírák közül *Gombos* Ferenc, a mártírhalált szenvedett csepeli vasöntő volt az intézet leglelkesebb barátja és szinte naponkénti látogatója. Dr. *Szirmay* István, a forradalmi törvényszéknek ugyancsak mártírhalált halt titkára, szívügyének tekintette és minden lehető módon segítette az intézet munkáját.

A proletárbírák ösztönösen vezették munkánkat a számunkra ismeretlen út felé, amelyet azóta — mint *Kádár* Miklós professzornak a szovjet

büntetőjogról írt munkájából megláthattam — a Szovjetunió büntetőjogi tudományának fejlődése tört a szocialista igazságszolgáltatás számára. E proletárbíráknak köszönhetjük, ha gyarló munkánk némi tisztességet szerzett a Tanácsköztársaság jogszolgáltatásának. A Vörös Újság említett cikke így értékeli a kriminológiai intézet munkáját: „A már eddig elért eredmények szerint nagyobb erkölcsi magasságban áll a proletár igazságszolgáltatás a kriminológia terén a régi polgári igazságszolgáltatás fölött, mint amilyen emelkedést jelentett a polgári igazságszolgáltatás a régi boszorkány-pörök ítéleteivel szemben."

Tanács-Magyarország igazságszolgáltatásáról a bécsi Arbeiterbuchhandlung kiadásában 1921-ben megjelent tanulmányában Rákos Ferenc foglalkozott a kísérleti kriminológiai intézet működésével is. Később a Szovjetunióban is szerveztek hasonló intézetet és ehhez a Magyar Tanácsköztársaságban folytatott kísérlet is ösztönzést adott. Azóta ott kriminalisztikai intézetté alakították át az intézményt. Úgy tudom, hogy a népi demokratikus országokban mindenütt kriminalisztikai intézetek működnek, most csak Krakkóban van kriminológiai intézet.

Befejezem. Ez a visszaemlékezés talán serkenteni fogja a hivatottakat, hogy e szerény kriminológiai kísérlet történetét módszeresen feltárják és elemezzék. Egy dolgot máris biztosan meg lehet állapítani: a sokszoros túlerővel harcoló, ezer külső és belső nehézséggel küzdő Magyar Tanácsköztársaságnak az intervenciós seregek gyűrűjébe zártan még arra is volt ereje, ideje és pénze, hogy egy ilyen úttörő jellegű, merész tudományos kísérlet érdekében komoly áldozatokat hozzon.

Kádár Imre

SZEMLE

Vita a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról

A szocialista jogrendszer tagozódása nemcsak a marxista állam- és jogelméletnek, hanem az egész szocialista jogtudománynak nagyon fontos és jelentős kérdése. A kérdésnek az egész szocialista jogtudomány számára fennálló jelentőségét mutatja az a körülmény is, hogy ez a téma jelenleg a szocialista jogtudósok nemzetközi jellegű vitájának tárgyát képezi. A szocialista jogrendszerről és tagozódásáról folyó, ebbe a nemzetközi jellegű vitába kívánt bekapcsolódni a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága, amikor 1959. május 23-án és 29-én Peschka Vilmosnak „A magyar népi demokratikus jogrendszer és tagozódása" című tézisei felett széleskörű vitát rendezett. A vitán a magyar népi demokratikus jogrendszer legfontosabb kérdéseivel kapcsolatban a következő nézetek és felfogások hangzottak el.

I.

A jogrendszer, a jogrendszer tagozódása és a jogágazat

1. A jogrendszer és a jogszabályok rendszerezése

A tézisek különbséget tesznek a jogszabályok rendszerezése és a jogrendszer tagozódása között és megállapítják, hogy a jogrendszer és a jogszabályok rendszerezése közötti eltérés lényegét a jogrendszer tagozódásának objektív és a jogszabályok szisztematizálásának szubjektív jellege közötti különbség jelenti. A jogszabályanyagot rendszerezője a legkülönfélébb szubjektív célok, feladatok és szempontok szerint csoportosíthatja, a jogrendszernek jogágakra tagozódása viszont nem szubjektív, hanem objektív ismérvek alapján történik. A jogrendszert nem mi tagozzuk, hanem a jogrendszer tagozódik. Végső fokon az adott társadalom objektíve létező társadalmi termelési viszonyai határozzák meg azt, hogy a jogrendszer milyen jogágakra tagozódik. Természetesen e végső meghatározottság mellett egyéb tényezők is közrehatnak (a jogi szabályozás módszere, a történelmi hagyományok, a tudományok fejlettsége stb.), de ez nem érinti a jogrendszer tagozódásának objektivitását.

Réczei László a téziseknek ezt a megállapítását bizonyos szkepszissel fogadta. Ha azt mondjuk, hogy a szocialista jogrendszer tagozódása objektív, akkor ez annyit jelent, hogy keresztül tör minden emberi tévedésen: hiába állít a jogtudós helytelent, hiába sorol egy jogszabályt a meg nem felelő helyre, az objektív törvény mégis érvényesül. De a szocialista jogtudomány immár 40 esztendeje vitatkozik a szocialista jogrendszer tagozódása felett, s így felmerül a kérdés, hogy ez az objektív törvény 40 év alatt miért nem törte magát úgy keresztül, hogy mindenki számára világos volna, mi a jogrendszer tagozódásának alapja. Vajon tényleg objektív törvény ez, vagy a jogrendszer tagozódása csupán természetes vagy logikus. Mi objektívnek nevezzük a jogrendszer megoszlását, de még objektív törvényt nem tudtunk találni, legalábbis olyat nem, ami minden jogágra maradéktalanul alkalmazható. Viszont nem vizsgáljuk, hogy nem a természetes vagy logikai adottságok, a jogrendszer vagy bizonyos jogszabályok belső logikai tulajdonságai és az ennek alapjául szolgáló viszonyok okozzák-e azt, hogy valamilyen jogszabályt ide vagy oda sorolunk. Ez esetben a jogszabályok belső természetének vizsgálatáról van szó. Ha helyes vagy hamis emberi felismerés eredménye a jogrendszer tagozódása és nem objektív törvény, akkor jó nyomon járunk, mert ez esetben valóban meg kell vitatni, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló milyen ismérvet kell elfogadnunk.

Szabó Imre nem értett egyet Réczei Lászlónak ezzel a felfogásával és annak a nézetének adott kifejezést, hogy helytelen a szocialista jogtudománynak a jogrendszer tagozódását illetően meglevő 40 éves tapasztalatából olyan következtetést levonni, hogy ezen a területen nem lehet objektív törvényszerűségeket megállapítani. Az objektív törvény és az objektív törvényszerűségek megállapítása emberi tevékenység. Ez a felismerés történhet idejében vagy elkésve, de mindig emberi cselekedetekről van szó. Ez nemcsak a társadalmi, hanem a természeti törvények esetében is így van.

Vas Tibor is a jogrendszer tagozódásának objektív jellegét hangsú-

lyozta. A jogrendszer tagozódását a tudomány felismeri, de nem hozza létre. A tudománynak a jogrendszer tagozódásának megállapításakor az alapul szolgáló társadalmi termelési viszonyokból kell kiindulnia. A jogrendszer tagozódását történeti fejlődésében kell nézni és így kell eldönteni, hogy bizonyos jogágak létrejöttek-e vagy megszűntek. A jogtudomány az objektív viszonyok felismerésével fejlesztően hat a jogrendszerre és a társadalmi viszonyokra.

Világhy Miklós is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogrendszer tagozódásának objektív alapjai vannak. Ezek az objektív elemek rajtunk kívül álló motívumokat jelentenek, tőlünk függetlenül léteznek akkor is, ha nem ismerjük fel azokat. Ez egyáltalán nem jelenti a szubjektív tényező a jogrendszer vonatkozásában fennálló jelentőségének lebecsülését vagy elhanyagolását. Amikor elismerjük például a termelőszövetkezeti jog létrejöttét, akkor ezt — jogi kifejezéssel élve — ex tunc hatállyal tesszük. Mégis lényeges különbség van a jogrendszer tagozódásának felismert, tudatos állapota és azon helyzet között, amikor még olyan gomolygó jogszabálytömeggel állunk szemben, amely majd végül tisztázódik. A jogágazatokat nem teremtjük, hanem felismerjük. A felismerésnek hatalmas jelentősége van a szocialista jogrendszer vonatkozásában. A szubjektív elem szerepét az objektívnak alárendelt, de azért önállóan ható tényezőként kell felismerni. Az objektív helyzet fel nem ismerése vagy félreismerése akadályozhatja a jogrendszer fejlődését.

2. *Melyek a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek*

A tézisek abból indulnak ki, hogy a jogrendszer problematikájának alapvető, a többi kérdést lényegében meghatározó problémája a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek meghatározása. A probléma kérdés formájában a következőképpen hangzik: a jogi szabályozás tárgya vagy módszere, illetőleg a kettő együttesen, vagy pedig egyéb tényezők jelentik a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvet vagy ismérveket? A tézisek a szocialista jogirodalomban található felfogások közül azt tartják helyesnek, amely a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok mellett — szemben azzal a nézettel, amely szerint csak a társadalmi viszonyokat lehet a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumként felfogni — kisegítő ismérv figyelembevételét is szükségesnek gondolja a jogrendszer tagozódásának megállapításánál. A tézisek szerint a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvet csak a jogi szabályozás tárgyában látó felfogás egyoldalúságát és gyengeségét legjobban e nézet vallóinak a jogágak megállapításánál követett gyakorlata igazolja. Azok a jogtudósok ugyanis, akik csak a jogi szabályozás tárgyát fogadják el a jogágakat elhatároló ismérvként, megoldhatatlan feladat elé kerülnek egyes jogágazatok önállóságának megállapításakor. Ilyenkor rendszerint azt a metódust követik, hogy — bár állandóan hangoztatják a jogi szabályozás tárgyának kizárólagos ismérv voltát — kénytelen-kelletlen s erről tudomást nem véve, egyéb kisegítő ismérveket hívnak segítségül és végső fokon az egyes jogágak elhatárolását ők sem csak a társadalmi viszonyok, hanem egyéb kisegítő ismérvek alapján végzik el. Ez a tudományos hipokrizis azonban egyáltalán nem segíti elő a tulajdonképpeni probléma megoldását.

Nem kétséges — találhatjuk a tézisekben —, hogy a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló, a jogágak elhatárolásának döntő, meghatározó jelentőségű ismérve. Az, hogy a társadalmi viszonyoknak a jogrendszer tagozódásának megállapításánál elsődleges, meghatározó jelentőségük van, nem jelenti azonban azt, hogy a jogi szabályozás tárgya a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló egyetlen ismérv. A jogrendszer tagozódásának megállapításánál egyéb kisegítő ismérveket is felhasználunk, bár kétségtelen, hogy e kritériumok vonatkozásában a társadalmi viszonyok elsődleges, meghatározó jelentőségűek.

A tézisek a jogi szabályozás tárgya mellett kisegítő kritériumként a jogi szabályozás módszerét jelölik meg. A jogrendszer tagozódása objektív, a társadalmi viszonyok által meghatározott. A jogi szabályozás módszerének a jogágak megállapítására szolgáló ismérvként felhasználása egyáltalán nem jelenti azt, hogy a tagozódás objektivitását ezáltal sérelem éri. A jogi szabályozás módszere ugyanis lényegében a jogi szabályozás tárgya a társadalmi viszonyok által meghatározott. A tárgy és a módszer egységéből fakad, hogy a különös tárgy különös módszert igényel. A jogágak elhatárolásához a társadalmi viszonyfajták minőségi különbözőségének olyan foka szükséges, amely megköveteli a jogi szabályozás külön formáját. A jogi szabályozás tárgya nem szükségszerűen az adott társadalmi viszonyfajta egész terjedelmében és minden lehetséges megjelenési formájában, hanem lehet, hogy csak az adott társadalmi viszony egyik vagy másik oldala. Lehetséges, hogy valamely társadalmi viszony különböző oldalait különböző jogi módszerekkel szabályozzák. Egy és ugyanaz a norma egyidejűleg nem szabályozhat két különböző fajtájú társadalmi viszonyt és nem foglalhat magában két módszert. Ennek megfelelően a jogágak fogalmán — a tézisek szerint — az azonos nemű társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összességét értjük.

A jogrendszer tagozódásával és a jogág fogalmával kapcsolatban a tézisek még a következőkre utalnak. Az egyes jogágazatok határai viszonylagosak és a jogágak szoros, kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. Ebből a kapcsolatból következik, hogy olyan jogintézmények is lehetnek, amelyekben a különböző jogágak jellegzetességei vegyesen lelhetők fel. Felmerült a szocialista jogirodalomban olyan nézet, amely a komplex jogág fogalmát vezeti be, komplex jogágnak azt a jogszabályanyagot jelölvén meg, amely ilyen vegyes jellegű jogintézményeket foglal magában. A komplex jogág fogalmának bevezetése azonban — a tézisek szerint — nem indokolt. Csaknem valamennyi jogágon belül ki lehetne mutatni módszerbeli keveredéseket, de ezen belül mindig a lényegeset kell megragadni és ez adja meg az adott joganyag jogágiságát. Komplex lehet a jogi ismeretek, a jogtudomány ágazatainak tárgya, de nem a jogágazat. A tézisek nem tartják indokoltnak az alapvető és aljogágak megkülönböztetését sem. Nem lenne helyes egyes jogágakat átfogó, alapvető jogágakként megjelölve, azokon belül aljogágakat

meghatározni, mert valóban önálló jogág esetében annak tovább tagolása nem jelenti új jogág létezését, csak az anyag további csoportosítását. Ha pedig az állítólagos alapvető jogág több jogág anyagát fogja át, akkor azt önálló jogágakra és nem aljogágakra kell szétbontani.

Beck Salamon a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérveket illetően helytelenítette, hogy az állam- és jogelmélet mind ez ideig nem dolgozta ki, mi a társadalmi viszony és a jogi szabályozás módszere. A jogrendszer tagozódásának feltárásánál tehát olyan fogalmakkal operálunk, amelyeknek pontos tartalmát mind ez ideig még nem sikerült tisztázni.

Vas Tibor a társadalmi viszonyok és a jogi szabályozás módszere mellett a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvként jelölte meg. A szocialista jogrendszerben az alapelveknek sokkal nagyobb jelentőségük van, mint más jogrendszerben. Az alapelvek is az objektív valóság tükröződéseképpen jönnek létre ; a jogtudomány ezeket az alapelveket nem a prioriként fogja fel, hanem a jogrendszer adott helyzetéből vonja le. Az alapelveknek a jogrendszerre és az egyes jogágakra nézve döntő és lényegesen jellemző hatása van. Ha felismerjük az alapelveknek ezt a fontos szerepét, akkor a szocialista jogrendszer tagozódásánál principium divisionisként az alapelveket is meg kell jelölni. Az alapelveknek a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvként való megjelölése — minthogy az alapelvek az objektív valóság tükröződései — még jobban aláhúzza a jogrendszer tagozódásának objektív jellegét.

Réczei László részletesebben elemezte azt a felfogást, amely az alapelveket a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvnek tekinti. Valamely tudományos tétel helyességéről — mondotta — úgy lehet meggyőződni, ha azt megpróbáljuk alkalmazni. Meg kell vizsgálni, hogy valamely alapelv segítségével tudunk-e a jogágak között különbséget tenni. Vegyük például a férfiak és nők egyenjogúságának elvét. Ez az alapelv az alkotmányjogban, a polgári jogban, a munkajogban, az államigazgatási jogban, a büntetőjogban és az eljárási jogokban egyaránt érvényesül. Mindez arra mutat, hogy ezt az alapelvet minden jogágban fellelhetjük. Hasonló a helyzet azzal az alapelvvel is, hogy a szolgáltatásért megfelelő ellenszolgáltatás jár. Ez is megtalálható a polgári jogban, a munkajogban, szóval mindenütt, ahol a felek szerződést kötnek. Ezek szerint, amíg nem találunk olyan valódi ismérveket, amelyek alapján a jogrendszer valóban tagozódik, addig az alapelveket is elfogadhatjuk ilyeneknek, de figyelembe kell venni, hogy fontos alapelvek semmit sem mondanak a jogágak elhatárolásának kérdésében.

A jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek vonatkozásában felvetette azt a kérdést : vajon bizonyítva van-e az a tétel, hogy „döntő", „meghatározó" jelentőségű ismérv a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok, vagy éppen csak nem merjük ezt kétségbe vonni. Meg kell vizsgálni, hogy van-e azonos társadalmi viszony a különböző jogágakban, különböző módszerekkel szabályozva. Ha két jogágban azonos társadalmi viszonyt találunk, akkor ez a tétel nem érvényes. A tézisek szólnak arról, hogy ugyanannak a társadalmi viszonynak egyes oldalait különböző jogágak szabályozzák. Ha például valaki büntetendő cselekménnyel kárt okoz, ez a polgári jogban valóban más oldalon jelentkezik, mint a büntetőjogban. De azért ez mégis azonos társadalmi viszony, ha ennek történetesen több oldala is van. Itt már kissé gyengül az a szabály, hogy a társadalmi viszonyok között minőségi különbségnek kell lennie, mert ugyanannak a dolognak két oldala nem minőségileg különbözik egymástól, lévén ez ugyanaz, csak másmás oldalról vizsgálva. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha valaki nem fizeti meg a gyermektartási díjat. A polgári bíróság elmarasztalja, a büntető bíróság pedig ugyanezért megbünteti. Itt nem hogy minőségileg különböző társadalmi viszonyok nincsenek, de még ugyanazon társadalmi viszonynak különböző oldalairól sincs szó. Ez ugyanazon társadalmi viszony ugyanazon oldalának két különböző szankciója, amely két eltérő jogágban található meg.

Kétséges tehát annak a tételnek a helyessége, hogy egy-egy jogág azonos társadalmi viszonyokat szabályoz, és hogy a minőségileg különböző társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok tartoznak egy jogághoz. Nem vitatott az a kérdés, hogy a polgári jog és a büntetőjog két különálló jogág. Vizsgáljuk meg azonban ezt közelebbről a társadalmi viszonyok szempontjából. Egész sor olyan büntető jogszabály van, amely polgári jogi tevékenységet szankcionál : például az uzsora, csalás, sikkasztás, árdrágítás stb. Tehát ugyanazon társadalmi viszonyokra nézve különböző szankciókat találunk két jogágban. A büntetőjogi normák vizsgálata azt mutatja, hogy a büntetőjog a legkülönbözőbb társadalmi viszonyokat szabályozza. Az ölés például minőségileg különbözik a társadalmi tulajdon elsikkasztásától vagy az okirathamisítástól. Mindezeket a társadalmi viszonyokat a büntetőjog mint önálló jogág rendezi, kizárólag azért, mert a társadalom büntetni rendelte azokat.

Felmerül tehát a kérdés, mit jelent a társadalmi viszonyok azonossága. Tételünk igazsága kedvéért a büntetőjog esetében mondhatjuk ugyan azt, hogy ezek a társadalmi viszonyok azért azonosak, mert büntetendők. Ilyen módon két különböző társadalmi viszony azonos lehet azért, mert a jogszabály mindkettőt bünteti. De ebben az esetben circulus vitiosussal állunk szemben, mert a két társadalmi viszonynak már a büntetőjogi szabályozás előtt azonosnak kell lennie. Ha ugyanis a két társadalmi viszony csak a büntetőjogi szankcionálás folytán válik azonossá, akkor nyilván nem az azonos társadalmi viszony a jogágba sorolás alapja, hanem az, hogy a jogalkotó mindkettőt a büntetőjogba utalta. Ha tehát e kérdés megoldásában előbbre akarunk jutni, akkor meg kell vizsgálni igaz-e az a tétel, hogy a büntetőjog egynemű társadalmi viszonyokon alapszik. Ha nem igaz, akkor el kell vetni.

Meg kell vizsgálni, hogy ha a társadalmi viszonyok alapján elválasztjuk a polgári jogot a munkajogtól, akkor ugyanezen causa dividendi szerint el tudjuk-e ezeket határolni a büntetőjogtól vagy más jogágaktól. Vajon helyes-e az a módszer, hogy párosával választjuk el egymástól a jogágakat? Más indokok alapján határoljuk el a polgári jogot a családi jogtól és mások szerint a polgári jogot a munkajogtól. Az eltérő kauzák alapján párosával történő ellasztás helyett olyan principium dividendit kell keresnünk, amelyet minden jogágra lehet alkalmazni.

Kérdéses az is, vajon van-e egyáltalán ilyen principium divisionis. Nincs megvizsgálva, hogy nem az-e a megoldás, hogy ilyen nem létezik és a jogágak azért keletkeznek és különböznek egymástól, mert különböző kauzák alapján ugyan, de természetük szerint és logikusan a szabályozó metódusnak megfelelően eltérőek.

Weltner Andor szerint a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumokat, a társadalmi viszonyokat és a jogi szabályozás módszerét kell a vita alapvető két kérdésének tekinteni. Tisztázni kell, hogy mi a társadalmi viszony és mit értünk a jogi szabályozás módszerén. A társadalmi viszony és a jogi szabályozás módszere közötti összefüggés lényegében az alap és a felépítmény viszonyát jelenti. A jogrendszer tagozódásának megállapításánál azonban az alap és a felépítmény kategóriáinál és összefüggéseinél tovább kell jutni és a jogágazatokat konkréten kell vizsgálni. Arra is figyelmet kell fordítani, hogy a tételes jogtudományok hogyan próbálták az egyes jogágakat elhatárolni. Tételesjogi elemzésre van szükség ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani mi az, ami valamely jogág kialakulásához vezet. Nem találja helyesnek az egynemű társadalmi viszonyok kifejezést és valamely más megjelölés keresését javasolja. A munkajog például — eltérően az általánosan elfogadott meghatározástól — nemcsak a társadalmi munkaviszonyt szabályozza, hanem e viszonyok körén kívül eső relációkat is. Így ezeket a társadalmi viszonyokat nem lehet egyneműeknek nevezni. Kapcsolódva Vas Tibor gondolatához, mely szerint az alapelveket is figyelembe kell venni a jogágak elhatárolásánál, úgy találja, hogy ki kell dolgozni az egyes jogágakon belül érvényesülő sajátos alapelveket és az egynemű társadalmi viszonyok helyett olyan társadalmi viszonyokról kell beszélni, amelyekben ez a sajátos alapelv érvényesül.

Szabó Imre kifejtette, hogy az állam- és jogelmélet már túljutott azon, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok vonatkozásában mereven bírálja a jogi szabályozás tárgyának, a társadalmi viszonyoknak alapvető ismérvként elfogadását. Az állam- és jogelmélet messzebb tart már annál, hogy afelett elmélkedjék, hogy a társadalmi viszonyok az alaphoz, a jogi szabályozás módszere pedig a felépítményhez tartozik. Az állam- és jogelmélet körében eddig megjelent munkákban a jogrendszer tagozódásának bizonyos alapvető kérdései tehát ki vannak dolgozva és ezekből kell kiindulni. Ezek alapján kell a társadalmi viszonyok mibenlétének elemzését még precízebben és pontosabban elvégezni és akkor a jogrendszer tagozódásának problémáit is jobban meg tudjuk oldani.

Barna Péter aláhúzta a téziseknek azt a megállapítását, hogy a jogrendszer tagozódásának megállapításánál alapvető ismérvnek a jogi szabályozás tárgyát, a társadalmi viszonyokat kell tartani, de kisegítő ismérvként a jogi szabályozás módszerét is fel kell használni.

Világhy Miklós a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok vonatkozásában részletesebben két kérdéssel foglalkozott. Az egyik probléma: a jogágazatok egymáshoz való viszonya. Vitába szállt a téziseknek azzal a megállapításával, hogy helytelen fő és aljogágakról beszélni. Értelmezése szerint ez annyit jelent, hogy a jogágak egymás mellett helyezkednek el és nincs különbség az egyes jogágazatok egymáshoz való viszonyai között. Márpedig a jogágazatok nemcsak egymás mellett helyezkednek el, és az egyes jogágak közötti viszonyok nem azonosak. Vannak a jogrendszeren belül olyan jogágazatok, amelyek szorosabb, mások lazább kapcsolatban vannak egymással. Ilyen szorosabb kapcsolat áll fenn például az egyesek által a törvénykezési jog körébe utalt jogágak között. Más jogágak az általános és a különös viszonyában vannak egymással (pl. az államjog és a többi jogágak). Valamely jogág a meghatározott társadalmi viszony általános, alapvető vonásait fogja át, míg más jogágak ugyanennek a társadalmi viszonynak egyes oldalait és vonatkozásait. Nincs olyan jogág, amely a társadalmi viszonyt a maga egészében konszulmálja. Valamely társadalmi viszonyt több jogág is szabályozhat. A büntetőjog által szabályozott társadalmi viszonyokat például nem csupán a büntetőjog szabályozza. A büntetőjog egész sereg társadalmi viszonyt véd, kapcsolódva ezáltal más jogágakhoz és jogviszonyokhoz. A büntetőjog és a büntető jogviszony szankciós jellegű norma, illetőleg viszony.

A másik probléma: a jogi szabályozás módszerének kérdése. Vitatkozott Vas Tibornak azzal a nézetével, hogy a jogi szabályozás tárgya és módszere mellett a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok közé soroljuk. Az alapelvek — mondotta Világhy Miklós — nem prius, hanem posterius. Az alapelveket a jogágazatból vezetjük le, a jogág előbb van, mint az alapelv és nem fordítva. Az alapelveket nem tartja a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvnek. Mi a jogi szabályozás módszere? A civilisták a jogi szabályozás módszerét a polgári jogban úgy fogják fel, mint az egymás mellé rendeltség, az egyenérték elvének alkalmazását. Helytelen lenne ezt a módszert pusztán formai elemnek tekinteni. A polgári jogi szabályozásnak ezt a módszerét nem lehet másképpen, mint a polgári jog tartalmának legkülsőbb, periferikus elemét felfogni.

Pólay Elemér a jogrendszer fogalmának meghatározásával foglalkozva arról beszélt, hogy a jogrendszer meghatározásába nem lehet fogalmi elemként a jogágazatokra tagozódást felvenni, mert a primitív társadalmi viszonyok nem vonták maguk után a jogrendszer differenciálódását. A jogágazatnak nemcsak ismérvei, hanem előfeltételei is vannak. A jogágazat keletkezésének előfeltétele — Dembora támaszkodva — a társadalmi viszonyok adott területe, amelyben bizonyos egység mutatkozik, és az uralkodó osztály objektív érdeke e jogágazat létrejövetelében.

Beér János rámutatott arra, hogy a jogrendszer tagozódásának fő vonalai kialakultak, ezeket fel lehet ismerni. Vitatott, hogy melyek a jogrendszer tagozódásának alapjai; tovább kell munkálkodni ennek a kérdésnek a kidolgozásában. A társadalmi viszonyok mint a jogrendszer tagozódásának egyik ismérve vonatkozásában vitába szállt Réczei Lászlóval. Nem tudja helyesnek elfogadni az általa képviselt felfogást, mert az állam- és jogelmélet a társadalomtudomány általánosabb kutatásaira támaszkodva, a felvázolta társadalmi viszonyok elméletének kereteit, ha eddig még nem is jutott teljesen befejezett eredményre. Nem tartja helytállónak Világhy Miklós-

nak azt a nézetét, hogy a társadalmi viszonyok különböző oldalainak szabályozása folytán alakulnak ki a különböző jogágak. Ez a felfogás a társadalmi viszonyt valamiféle tényállással azonosítja. Véleménye szerint azonban nem erről van szó.

A jogágak egymáshoz való viszonya különböző; vannak jogágak, melyek közelebbi, mások távolabbi kapcsolatban vannak egymással, a közöttük levő kapcsolat szinte „minőségileg" különböző jellegű. Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a jogágakon túl, a szocialista jogrendszeren belül jogágcsoportokat is létrehozzunk. Ezzel érzékeltetni lehet a jogágak között fennálló viszonyok különbözőségét. Ez nem fő és aljogágak létrehozását jelenti, hanem azt, hogy ezeket a jogágakat másképpen kell egymás mellett tekintenünk. Ilyen jogágcsoportot képez például az államjog, az államigazgatási jog és a pénzügyi jog.

Peschka Vilmos először Vas Tibornak azzal a nézetével vitázott, mely szerint a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek közé kell sorolni. Egyetértve Réczei László és Világhy Miklós felfogásával, a tézisekre hivatkozva annak a nézetének adott kifejezést, hogy a jogi alapelveket azért nem tekinthetjük a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvnek, mert a jogi alapelvek általában olyanok, amelyek több jogágban is érvényesülnek. Az alkotmányban megfogalmazott alapelvek például csaknem minden jogágban jelentkeznek, ez azonban a legkevésbé sem alap arra, hogy ezt az egész óriási joganyagot, amelyben az alkotmány alapelvei érvényesülnek, az alapelvek egysége folytán egy jogágba vonjuk össze.

A főprobléma, amely körül az ellentétes vélemények csoportosultak, a társadalmi viszonyoknak és a jogi szabályozás módszerének a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvként felfogása. A téziseknek e kérdésre vonatkozó tételeit leginkább kétségkívül Réczei László vitatta. Polemizált azzal a tétellel, mely szerint a jogágak elhatárolásához a társadalmi viszonyfajták minőségi különbsége szükséges. De nem veszi figyelembe — főleg amikor valamely társadalmi viszony különböző oldalainak több jogágban való szabályozását érinti —, hogy a minőségi különbség itt annyit jelent, hogy eltérő jogi szabályozást von maga után. Tehát egy és ugyanazon fajtájú társadalmi viszonynak, például termelési viszonynak is lehetnek olyan oldalai és vonatkozásai — a példa esetében árucsere viszony és munkaviszony —, amelyek külön jogi szabályozást igényelnek. Ezért állítják a tézisek azt, hogy nem pusztán az egynemű társadalmi viszonyokat szabályozó jogi normák összessége alkot egy jogágat — mert ez esetben a termelési viszonyokra vonatkozó joganyag egy jogágat kellene hogy alkosson, márpedig akkor például a polgári jog kötelmi jogi része és a munkajogi normák egyaránt egy jogágba tartoznának —, hanem az azonos társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összessége.

A továbbiakban a tézisek szerzője még a jogágak egymáshoz való viszonyának kérdésével foglalkozott. Elmondotta, hogy közte és Világhy Miklós felfogása között e kérdésben — véleménye szerint — nincsen különbség. Egy pillanatig sem gondolta, hogy a jogágak egymásközti viszonyai azonosak és egyformák, vagy hogy a jogágak szigorú egymás mellé rendeltségében vannak. Egyetért Világhy Miklósnak azzal a nézetével, hogy egyes jogágak között szorosabb kapcsolat alakulhat ki, más jogágak pedig az általános és a különös viszonyában lehetnek. De ez nem jelentheti azt, hogy vannak főjogágak, amelyek aljogágakat foglalnak magukban olyképpen, hogy az aljogágak ezáltal elvesztik önállóságukat. A tézisek az ilyen elképzelés helytelenségére utalnak, de egyáltalán nem irányultak a jogágak közötti viszonyok nivellálására.

II.

A magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásának problémái

1. Államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog

A tézisek, ismertetve az államjogra, az államigazgatási és pénzügyi jogra vonatkozóan az újabb szocialista jogirodalomban található felfogásokat, arra a következtetésekre jutnak, hogy az államjog tartalmának szűkebb meghatározását fogadják el, mely szerint az államjog lényegében az államhatalmi szervek tevékenységével és működésével kapcsolatos viszonyokat szabályozza. A tézisek szerint nem indokolt az államjognak és az államigazgatási jognak egy jogágba való összevonása, mert a két jogágnak egy jogágba sűrítése mellett felhozottérvek — a demokratikus centralizmus elve, a két joganyag, valamint az államhatalmi és államigazgatási tevékenység szoros összefüggése — nem alapozhatják meg e jogág létezését, hiszen valamely joganyag jogágiságát a jogi szabályozás tárgya és módszere alapján kell megállapítani. Az államjog és az államigazgatási jog által szabályozott társadalmi viszonyok között fennálló különbség, a kétfajta társadalmi viszony eltérő jellege a rájuk vonatkozó joganyagnak két jogágba tartozására mutatnak. Ugyancsak ebből az elméleti megfontolásból kiindulva a pénzügyi jogot viszont a tézisek nem tartják önálló jogágnak, mert sem a szabályozás tárgya, sem módszere nem tér el lényegesen az államigazgatási viszonyoktól és módszerektől.

Vas Tibor egyetért a tézisekkel abban, hogy nem helyes az államjognak és államigazgatási jognak egy jogágba való összevonása. Ezzel szemben nem tartja következetesnek a téziseknek azt a tételét, amely a pénzügyi jog önálló jogágiságát tagadja és a pénzügyi jogot az államigazgatási jogba sorolja. Tudomása szerint a pénzügyi jog az összes szocialista államokban önálló jogág. Mi teszi indokolttá a pénzügyi jog önálló jogágiságát? A pénzügyi jog nemcsak költségvetési és adójoggal foglalkozik, hanem a bankbiztosítással és egyéb kérdésekkel is. Lényegében nem másról van szó, mint bizonyos pénzzel kapcsolatos állami gazdasági erőforrásoknak, bizonyos állami feladatok elvégzése anyagi előfeltételeinek megteremtéséről, megfelelő felhasználásáról és ellenőrzéséről. A pénzügyi jognak megvannak a maga sajátos alalpevei és módszerei. Mindez tehát arra enged következtetni, hogy a pénzügyi jog önálló jogág. Valóban különbséget kell tenni azonban a pénzügyi igazgatás és a pénzügyi jog között. A pénzügyi jogot el kell és el lehet határolni a polgári jogtól és a többbi jogágtól. Tehát megállapítható az a terület, amelyre a pénzügyi jog vonatkozik, és nagyon helytelen következményei lennének annak, ha a pénzügyi jog önálló jogágiságát elvetnénk, mert ez nemcsak ennek a jogterületnek elsorvadását jelentené,

hanem ennek a jogágnak tudományos művelése terén is hátrányos következményekkel járna.

Világhy Miklós az államjogot illetően nem tartja helyesnek a német szocialista jogtudományban jelentkező azt a törekvést, hogy az államjogot és az államigazgatási jogot egy jogágba vonják össze és a két jogág önállóságát megszüntessék. Az államjog tartalmának a tézisek által elfogadott meghatározása szűk, mert az államjognak az alapvető intézmények szabályozásával is foglalkoznia kell. Véleménye szerint az államjog általános a többi jogág viszonylatában, az egyes jogágak pedig a különöst jelentik az államjogokokhoz képest. A pénzügyi jog vonatkozásában az a meggyőződése, hogy a pénzügyi jog önálló jogág. Az államigazgatási és a pénzügyi jog is az általános és a különös viszonyában van egymással. A pénzügyi jog nem más, mint az államigazgatási jognak erősen kiterebélyesedett és tartalmilag meggazdagodott része, amely népi demokratikus jogrendszerünknek önálló ágazatává fejlődött. A pénzügyi jogi szabályozást háttérbe lehet szorítani, de ez nem szolgál a javunkra. Elismerve a pénzügyi jog relatív önállóságát, minél nagyobb súlyt kell helyeznie arra, hogy gyakorlatilag egyre inkább fejlődjék.

Beér János az államjoggal foglalkozva a Jogtudományi Közlöny 1958. 11—12. számában megjelent, az államjog tárgyáról és rendszeréről szóló cikkére hivatkozik. Nem gondolja helyesnek és megalapozottnak és nem is tudja elfogadni a téziseknek az államjog tartalmára, tárgyára vonatkozó megállapításait. Az államjognak és az alkotmányjognak a tézisekben található újszerű szembeállítása, mely szerint az alkotmányjog tartalma szélesebb, mint a tiszta államhatalmi kategóriákat tartalmazó államjog, elnagyolt. Ha az alkotmányjog ilyen értelmű kategóriáját elfogadnánk, nehezen tudnánk az államjognak azokat az elemeit, amelyek az alkotmányban nem szerepelnek vagy csak általánosan szerepelnek, ebbe a jogágba bevonni. Ezért az államjognak szélesebben felfogott tartalmát tartja helyesnek. Az idevágó irodalmat ugyan nem tudta áttanulmányozni, de az a benyomása, hogy a szűkebb értelemben felfogott államjogi felfogás csak mint irodalmi melléktermék jelentkezett és nem kialakult álláspont. Erre utal az is, hogy a legújabb szovjet jogi szótár (1956) is az államjog tartalmának szélesebb meghatározását tartalmazza. Általában az államjogi kézikönyvek egyike sem vallja az államjog tartalmának ezt a szűkebb felfogását. Az államjognak ez a szűkebb tartalmú értelmezése egész sor kérdést hagy megválaszolatlanul: hol helyezkednek el akkor az állampolgári jogok és több olyan jogintézmény, amelyeket az alkotmány tartalmaz, de ugyanakkor számos jogágazaton keresztül valósulnak meg?

Egyetért a téziseknek azzal a pontjával, amely helyteleníti az államjognak és az államigazgatási jog általános részének egy jogágba egyesítését. Ez a gondolat kidolgozottan csak a Német Demokratikus Köztársaságban jelentkezik. A probléma azért merült fel, mert a demokratikus német jogtudományi munkákban egyesek helytelenül elszakították egymástól az államjogot és az államigazgatási jogot és a kettő között éles és merev határvonalat húztak. Ezt mi az államjogi és államigazgatási jogi tudományos munkáinkban nem tettük, hanem a kettőt mint jogágcsoportot kezeltük és így tekintettel voltunk a két joganyag összefüggéseire is. A két joganyagnak a jogtudományi munkákban található ezt a merev elválasztását helytelenítő egyes megállapításokból a demokratikus német jogtudomány művelői túlzott következtetéseket vontak le. A két jogág önállósága mellett is meg lehet azokat a problémákat oldani, amelyek az államjogi és államigazgatási jogi tudományos munkákban e területen a demokratikus német jogtudományban felmerültek. De ha az államigazgatási jog általános része elhelyezhető is lenne az államjogban, még mindig kérdéses maradna az államigazgatási jog különös részének a jogrendszerbeli helye. A demokratikus német jogtudomány erre vonatkozólag még nem adott teljesen kidolgozott választ, de egyes elképzelések ismeretesek. A gazdasági igazgatásra vonatkozó joganyagot a gazdasági jogban gondolják elhelyezni. Ha ezt el is fogadnánk — bár a gazdasági jog létezésével nem ért egyet —, akkor az államigazgatási jog különös része egész sor területének (szociális, kulturális stb. igazgatás) a jogrendszerbeli helye még kérdéses maradna. Ezek mint önálló jogágak jelentkeznének. Így pedig két jogág összevonása folytán ötnél is több olyan új jogág merülne fel, amelyek teljesen elszakadnának az államigazgatással kapcsolatos általános jogtételektől. Az államjognak és az államigazgatási jognak egy jogágba sűrítését a kutatások mai állása szerint ezért sem tartja indokoltnak.

A pénzügyi jogot illetően azokkal ért egyet, akik a pénzügyi jogot önálló jogágként fogják fel. Ma már a pénzügyi viszonyok, a pénzügyi jog tárgyát alkotó problémák annyira elkülönülnek az államigazgatási jogon belül, hogy ez a pénzügyi jognak külön önálló jogágként való elfogadását indokolttá teszi. Meg kell vizsgálni viszont, hogy az állami biztosítás a pénzügyi jog körébe tartozik-e.

Martonyi János egyetért Beér Jánossal a Német Demokratikus Köztársaságban kialakult felfogások értékelése tekintetében. Az államigazgatási jog önálló jogág. Helytelen lenne az államigazgatási jogot pusztán szervezési tudománynak felfogni. Az államigazgatási szervezet az államigazgatási jognak elkülöníthető és azzal bensőleg összefüggő része. A pénzügyi jogot önálló jogágnak tartja, de nem szabad a pénzügyi jogot az államigazgatási jog rovására túlméretezni.

Mártonffy Károly kifejtette, hogy az államigazgatási jognak mint önálló jogágnak a megszüntetését és az államjoggal egy jogágba foglalását valló álláspont figyelmen kívül hagyja az államigazgatási jog történeti kialakulását. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében csak államjogról volt szó. De a társadalmi viszonyok gyors változásai, az állami feladatok rohamos növekedése a múlt század közepe táján kezdi kiformálni az államigazgatási jogot. Az államigazgatási jog megjelölés is ebben az időben keletkezett. Téves tehát az a nézet, mintha az államigazgatási jog kivált vagy elvált volna az államjogtól. Az államigazgatási jog kialakulása a fejlődés, a társadalmi viszonyok alakulásának szükségszerű következménye.

Éppen ezért nem lehet az akarat és a végrehajtás közötti szakadékról beszélni, mert az államigazgatás szervezetére és tevékenységére vonatkozó jogszabályok államigazgatási jog címen önálló jogággá formálódnak, ennek semmi visszahatá-

sa nincs, de nem is lehet az állami akarat megvalósulására, végrehajtására. Az állami akarat és a végrehajtás egysége tehát nem szakadt meg és nem is szakadhatott meg. Ami azt a látszatot kelthette, hogy az államjog és államigazgatási jog külön jogágisága megbontja az állami akarat és végrehajtás egységét és annak a nézetnek a kialakulására vezetett, hogy a külön jogágiság a múlt maradványa, az az államjogászok és államigazgatási jogászok túlzásaiban leli magyarázatát. Az ún. jogi módszer, amely az államtudományi módszer visszahatásaként jött létre, az államjogi és államigazgatási jogi normákat önmagukban, társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális gyökereik figyelmen kívül hagyásával rendszerezte és magyarázta. Ez valóban az élettől elszakadt, öncélú jogászkodás volt. Ezt azonban a szocialista államjog és államigazgatási jog sohasem követte.

Az államigazgatási jog anyagának az államjog anyagától való elválasztása évek óta különös gondja az államjog és az államigazgatási jog művelőinek. A felszabadulás utáni években talán volt is valami alapja az ún. átfedések miatti megjegyzéseknek, de ezt jórészt sikerült megszüntetni. Természetesen arra gondolni sem szabad, hogy a két testvér tárgyat egymástól elreteszeljük. Érintkezési pontok mindig lesznek, amelyeket mindkét tárgy mindig figyelembe fog venni. A tanácsokról úgy beszélni, hogy a végrehajtó bizottságról és a hivatali apparátusról ne essék szó, nem lehet. És megfordítva ugyanez a helyzet.

A pénzügyi jogot illetően nem tud egyetérteni a tézisekkel. Amellett, hogy sok rokon vonása és sok érintkezési pontja van a pénzügyi jognak az államigazgatási joggal, fel kell ismerni, hogy a pénzügyi jog anyagi szabályai sajátos jogviszonyokat rendeznek és éppen különleges tartalmuk miatt nem illeszkedhetnek be az államigazgatási jog keretei közé. A magyar jogi oktatás és a többi népi demokratikus ország jogtudománya és jogi oktatása azt a Szovjetunióban kialakult rendszert fogadta el, hogy a szocialista pénzügyi jog az állami pénzgazdálkodás szabályait fogja át, pontosabban, olyan jogviszonyokat szabályoz, amelyek az állami tulajdonban levő vagy oda bekerülő pénzeszközök mozgását eredményezi a pénzügyi rendszerben, illetőleg a lakosság és a pénzügyi rendszer között. A szocialista pénzügyi jog jelentősége növekszik. Ebben két tényező játszik szerepet: a pénzügyi rendszer kereteinek kibővülése és a tervgazdálkodás fokozódó jelentősége.

Kétségtelen, hogy a pénzügyi jog a jogrendszer más ágazatai közül legszorosabban az államigazgatási joggal és a polgári joggal fonódik össze. Az államigazgatási joggal való szoros kapcsolata a pénzügyi jog alaki szabályaiban valósul meg. A pénzügyi szervezet felépítését szabályozó joganyag az államigazgatási jogban helyezkedik el. A pénzügyi jog átfogó jellege az e tárgyba vágó ismeretanyagot terebélyessé és önállóvá teszi. Annak ellenére, hogy az e területen jelentkező jogviszonyok sok hasonlóságot mutatnak fel az államigazgatási jogviszonnyal, a pénzügyi jogviszonyoknak átfogó jellege megkívánja önálló művelését, oktatását és jogágiságának elismerését.

Peschka Vilmos elmondotta, hogy a tézisek készítése során megkísérelte áttanulmányozni a pénzügyi jog önálló jogágiságával foglalkozó hazai irodalmat, hogy ennek alapján a pénzügyi jog önálló jogágiságát illetően bizonyos következtetésekre tudjon jutni. Tanulmányai során arra a meggyőződésre jutott, hogy a pénzügyi joggal foglalkozó irodalom nem tudja a társadalmi viszonyok és a jogi módszer alapján a pénzügyi jog önálló jogiságát megalapozni. Nem talált olyan fejtegetésre, amely megmagyarázta és feltárta volna, hogy miben áll azoknak a társadalmi viszonyoknak a sajátossága, amelyeket a pénzügyi jog szabályoz. Arra sem kapott az irodalomból felvilágosítást, hogy melyik és miben áll az a sajátos jogi módszer, amelyet a pénzügyi jogi normák az említett viszonyok rendezésénél alkalmaznak. Minthogy — igaz, hogy nem pénzügyi jogász — nem tudta felfedezni sem ezeket a sajátos társadalmi viszonyokat, sem ezt a sajátos jogi módszert, valamint a vonatkozó szakirodalom sem győzte meg erről, ezért jutott arra a következtetésre, hogy a pénzügyi jog népi demokratikus jogrendszerünknek nem önálló ágazata.

2. A gazdasági jog problémája

A tézisek a Szovjetunióban és hazánkban lefolyt gazdasági jogi viták ismertetése után a gazdasági jog ellen felhozott érvekhez csatlakozva, a gazdasági jogot nem tartják a szocialista jogrendszer önálló ágának. A tézisek a gazdasági jogi koncepció feléledését ama szemlélet eredményének tekintik, amely a szocialista állam előtt álló hatalmas gazdasági feladatokból, a gazdasági viszonyok fejlődéséből, az ipar, a mezőgazdaság irányításának átszervezéséből, az állam és a jog egyre növekvő szerepéből — amely a szocialista, illetve kommunista gazdasági viszonyok fejlesztésére és kialakítására irányul — közvetlenül azt a helytelen következtetést vonja le, hogy a gazdasági viszonyokat szabályozó jogi normák egy jogágba, a gazdasági jogba tartoznak. Ez a felfogás nem veszi azonban figyelembe a gazdasági viszonyokon belül meglevő differenciálódást és e differenciálódásnak megfelelően alakuló jogi szabályozás eltéréseit. Így azután eltérő jellegű társadalmi viszonyokra vonatkozó, eltérő jogi módszert alkalmazó jogi normákat a jogrendszer tagozódásának megállapítására megjelölt kritériumok figyelmen kívül hagyásával, egyéb állítólagos gyakorlati és politikai szempontok alapján, önkényes és szubjektív módon önálló jogágba vonják össze.

Beck Salamon arról beszélt, hogy a gazdasági jogot illetően figyelembe kell venni az állami szektor és a polgárok forgalmi életének szabályozásában fellelhető különbségeket (szerződési kényszer, elállás megnehezítése, előre rendezettség stb.) az állami szektor viszonyai vonatkozásában. Ebből egyáltalán nem akar arra a következtetésre jutni, hogy a gazdasági jog önálló jogág. A gazdasági jogot bizonyos közbülső jelenségnek tekinti, jus speciale-nak, a polgári jog speciális részének, annál is inkább, mert a téziseknek az aljogágakat elvető tételét dogmatikus merevséggel elfogadni nem tudja.

Eörsi Gyula kifejtette, hogy a gazdasági jognak és a törvénykezési jognak a kérdése a jogrendszer tagozódásának problémája szempontjából bizonyos összefüggésben van egymással. Mind a gazdasági jog, mind a törvénykezési jog kérdése a szocialista jogtudományban újból és újból felvetődik. Ez azt a gyanút kelti, hogy ennek valamely objektív körülmény kell legyen az oka, és ezért mindkét jogág elvetése is gyanússá válik. Ilyen objektív okok valóban

vannak is, de ezekből a gazdasági jog, illetőleg a törvénykezési jog hívei helytelen következtetéseket vonnak le. A gazdasági jogi szemlélet ugyanis épp úgy, mint a törvénykezési jogi elmélet, összetartozó jelenségeket szétválaszt és össze nem tartozókat egyesít. Az egységes tervgazdálkodásra hivatkozva nem lehet különféle társadalmi viszonyokat eltérő módszerekkel szabályozó joganyagot egységbe foglalva, egy jognak felfogni. A gazdasági jog létrehozása kiszakítaná a gazdasági igazgatás nem mezőgazdasági részét az egész államigazgatásból és szétválasztana olyan összetartozó jelenségeket, mint a tulajdonjog, a jogi személy, a polgári jogi felelősség, a szerződés különböző formái, és ezzel kettévágná az említett intézményeket. Ugyanakkor egyesítene össze nem tartozó elemeket is, és ez az államigazgatási, a polgári jog és a munkajog egyesítésére vezetne. Ezek a gazdasági viszonyokat különböző alapelvek és eltérő módszerek alapján rendezik. Ha ezeket egy jogágba vonnánk, akkor a jogi módszerekben meglevő ez a differencia elsikkadna. Az összenem tartozó társadalmi viszonyoknak és módszereknek a gazdasági jogban történő egyesítése két jogrendszert hozna létre; két polgári jogot, két államigazgatási jogot stb. Az egységes tervgazdálkodás tényéből tehát nem a gazdasági jog létére kell következtetni, hanem a komplex módszerek alkalmazásának szükségességére. Az egyes jogágakat tehát külön kell tartani és a bennük levő joganyagot az elméleti és gyakorlati munka során komplex módon kell egyesíteni és alkalmazni.

Weltner Andor annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a gazdasági jog létrehozása nem lenne helyes, mert túlzottan összevonna bizonyos problémákat és különböző jellegű társadalmi viszonyokat.

Barna Péter nem tud teljesen egyetérteni a tézisekben kifejtett érvekkel abban a kérdésben, hogy a gazdasági jog nem lehet önálló ága a szocialista jogrendszernek, illetve a jogtudománynak. Éppen az az érv, hogy a gazdasági viszonyokon belül meglevő differenciálódás következtében különböző jogi szabályozások szükségesek, támogatja azt az elgondolást, hogy a gazdasági jog mint tudományág betölthetné a tudományos koordinálás szerepét, éppen a legdifferenciáltabb gazdasági társadalmi viszonyok területén. Ennélfogva ahhoz a következtetéshez kellene jutni, hogy a jogrendszeren belül a gazdasági jog nem képez ugyan önálló jogágazatot, a jogtudományban azonban ennek helye lehet.

Világhy Miklós kifogásolta Barna Péternek azt a nézetét, mely szerint a gazdasági jog a jogtudománynak önálló ága. A gazdasági jogi koncepció helytelen és a szocialista jogtudományban csak kárt és zavart okozhat. A német jogtudósok gazdasági jogi kísérletei lehetetlenre vállalkoznak. Mind a tulajdonjogi formákat, mind a felelősségi rendszert illetően a gazdasági jog helytelen következtetésekhez vezet. Más kérdés az állami szervezetek közötti viszonyok problémájának tudományos témaként való feldolgozása. Hogy ezt a gazdasági jog nélkül is jól el lehet végezni, arra jó példa Eörsi Gyulának a tervszerződésekről szóló könyve. Az állami szocialista tulajdonjognak valóban vannak bizonyos sajátos tulajdonságai. A kérdés csak az, hogyan kell felfogni ezeket a sajátosságokat. Ha kiemeljük a sajátosságokat — amint ez a gazdasági jog esetében történik — és elhanyagoljuk az általánost, akkor a tudományosról feledkezünk meg.

Peschka Vilmos a gazdasági jogot illetően elhangzott felszólalásokat összegezve megállapította, hogy a vitán résztvevők szinte egyhangúan a gazdasági jogi koncepció ellen foglaltak állást. Nem tudja helyeselni sem Beck Salamonnak a gazdasági jogot aljogágként, sem Barna Péternek a gazdasági jogot tudományágként való felfogását. A gazdasági viszonyokat szabályozó joganyag tudományos elemzése anélkül is jól megvalósítható, hogy gazdasági jogi tudományt hoznánk létre.

3. *A földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog*

A tézisek mind a földjogot, mind a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot az általuk szabályozott a földdel, illetve a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel kapcsolatos sajátos társadalmi viszonyok, valamint az e viszonyokat szabályozó jogi módszer sajátosságai alapján a szocialista jogrendszer önálló ágazatainak tartják. Népi demokratikus jogrendszerünknek azonban a földjog nem önálló ágazata, mert ennek feltételei (a szocialista földhasználat kizárólagossága és az ebből fakadó sajátos társadalmi viszonyok) még nem jöttek létre. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot viszont az egyre jobban kibontakozó mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok és a rájuk vonatkozó joganyag kifejlődése alapján már most a népi demokratikus jogrendszer önálló ágának kell felfogni.

Vas Tibor helytállónak gondolja a téziseknek azt a pontját, amely a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot népi demokratikus jogrendszerünk önálló ágazatának tekinti. A tézisektől eltérő azonban a véleménye a földjog kérdésében. Nézete szerint a földjog önálló jogágiságának nem alapvető feltétele a föld nacionalizálása. A kérdés az, hogy vagyunk-e már a történeti fejlődésnek olyan szakaszában, amely a földjog önálló jogágként való felfogását lehetővé teszi. Véleménye szerint, különösen az utóbbi időben végbement fejlődés következtében — de már korábban is — létrejöttek azok az objektív feltételek, amelyek a földjog önálló jogágisága mellett szólnak. A földjog önálló jogágként elismerése igen komoly segítséget nyújt a mezőgazdaság területén a szocialista szektor továbbfejlesztésének. Az egységes társadalmi termelési viszony, valamint a sajátos alapelvek alapján a földjogot népi demokratikus jogrendszerünk önálló ágazatának kell felfogni.

Eörsi Gyula elmondotta, hogy végül azoknak lesz igazuk, akik a földjogot jogrendszerünk önálló ágazatának tartják, mert addig vitatkozunk, amíg a szocialista mezőgazdaság és így a földjog is mint önálló jogág létrejön. Nem tartja lényeges kérdésnek, hogy mikor jelentjük ki a földjog önálló jogágként történő kialakulását. Egyetért azzal, hogy a folyamat előrehaladott stádiumban van. Véleménye szerint azonban a földjog önálló jogágként való kialakulásának folyamata még nem fejeződött be. Nem állítja, hogy valamely a földet nacionalizáló dekrétum kibocsátásával fog befejeződni. A földjog kialakulása akkor tekinthető befejezettnek, ha a föld túlnyomó többsége szövetkezeti gazdálkodásba kerül, azaz amikor a szocialista földhasználat sajátos jogintézményből általános jogintézménnyé válik a földviszonyok területén, és ezzel a tár-

sadalmi viszonyoknak a jogágazat alapjául szolgáló egysége létrejön. Nem gondolja, hogy önmagában a földjognak jogrendszerünk önálló ágazataként való tudományos deklarálása a mezőgazdaság szocialista átszervezését elősegítené.

Világhy Miklós a földviszonyokban az 1956-os ellenforradalom óta végbement fejlődés következtében, amely ezeket a viszonyokat egyre jobban elválasztja az áruviszonyoktól, hajlik afelé, hogy a földjog önálló jogágiságát elismerje. A földjog a fejlődés jelenlegi szakaszában még korántsem teljesen kialakult, de minthogy valamely jogág elismerése progresszíve hat annak fejlődésére, ezért elismeri a földjog önálló jogágiságát. A földjog teljes kialakulása nem jelenti azt, hogy a földtulajdoni viszonyokat szabályozó joganyag minden kapcsolatát elveszti a polgári joggal, amely a tulajdonjogra nézve általános szabályokat tartalmazza.

Medve Zsigmond arról beszélt, hogy azok a felfogások, amelyek a földnek a Szovjetunióban végbement nacionalizálására hivatkozva, nem tartják a földjogot jogrendszerünk önálló ágának, minthogy nálunk a föld nacionalizálása még nem történt meg, nem veszik figyelembe a két ország társadalmi történeti viszonyai között fennálló különbségeket. Véleménye szerint a földtulajdoni formák különbözőségére való hivatkozás sem meggyőző érv, mert a földnek már több mint az 50 százaléka társas földhasználatban van. A földjog tehát jogrendszerünknek is önálló ágazata.

Önálló ágazata jogrendszerünknek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog is. A proletárdiktatúra megszilárdulásával létrejönnek azok az új társadalmi termelési viszonyok, termelőszövetkezeti viszonyok, amelyeknek egy részét a jog is szabályozza. Kialakulnak olyan tulajdoni, elosztási és munkaviszonyok, amelyek csak a termelőszövetkezetre jellemzőek. Azok a termelési társadalmi viszonyok, amelyek a termelőszövetkezet létével, működésével és megszűnésével kapcsolatosak, sajátos és egységet képező viszonyok. Ezeket a viszonyokat a jog a polgári jogi és munkajogi módszerektől eltérő módon szabályozza. A jogi szabályozás módszerét ugyanis a szabályozandó társadalmi viszonyok határozzák meg.

4. A törvénykezési jog

A tézisek a Szovjetunióban és nálunk a törvénykezési joggal kapcsolatos vitákat, és a törvénykezési jog mellett, illetve ellen felhozott érveket összefoglalva a törvénykezési jog vonatkozásában a következőket tartalmazzák: 1. A törvénykezési jog hívei által a törvénykezési jog alapjának tartott igazságszolgáltatási viszonyokat valóban felfoghatjuk mint tudományos absztrakciót, de ez a jogrendszer tagozódása szempontjából nem döntő. A jogrendszer ugyanis az egynemű társadalmi viszonyok alapján tagozódik; az egyneműség pedig jelen esetben a polgári, illetőleg büntető eljárási viszonyok körében jelentkezik. A tudományos absztrakció során egyre általánosabb fogalmakhoz juthatunk el, de ez nem érintheti a jogrendszer tagozódását. A jogrendszert ugyanis nem tudományos szempontok és általánosítások szerint tagozzuk, hanem az a tényleges viszonyoknak megfelelően tagozódik. 2. Az egységes igazságszolgáltatási szervezet hangsúlyozása, tehát az, hogy a szóban forgó társadalmi viszonyok egyik alanyát mindig az egységes szervezet jelenti, a fenti ismérvek szempontjából közömbös. 3. Az egységes alapelvekre hivatkozás pedig azért nem hatásos, mert az alapelvek egysége nem alapozza meg több jogágba tartozó joganyag egységét. Az alkotmány elvei csaknem minden jogágban jelentkeznek, ez azonban a legkevésbé sem jelenti ezeknek az anyagoknak az államjogba tartozását. 4. Tehát a jogi szabályozás tárgya és módszere szemszögéből vizsgálva a törvénykezési jogba sorolt normákat, azt tapasztaljuk, hogy azok a polgári és büntető eljárási viszonyok különneműségének és a polgári és büntető eljárásjogi szabályozás lényegesen eltérő jellegének megfelelően két jogágba, a polgári és a büntető eljárásjogba tagozódnak. 5. Nem tartják a tézisek indokoltnak a törvénykezési szervezeti jognak önálló jogágként való felfogását sem. A törvénykezési szervezeti jog körébe vont joganyagot az államjog, a polgári és a büntető eljárási jog foglalják magukban. 6. Más dolog a törvénykezési jog és a törvénykezési szervezeti jog oktatásának, illetőleg tudományos vizsgálatának kérdése. Nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatásnak e joganyagnak kölcsönös kapcsolatait és összefüggéseit figyelembe véve kell megállapításait megtenni. A jogi oktatásban is utalni kell ezekre az összefüggésekre. Minthogy azonban a tudomány felosztásának lényegében a jogrendszer tagozódására kell épülnie, ezért helyes a polgári és büntető eljárásjog tudományának különválasztása. Pedagógiai és didaktikai szempontból helyes és indokolt lehet azonban a törvénykezési szervezeti jog anyagának összefoglalása és önálló tárgyalása is.

Beck Salamon nem ért egyet a törvénykezési jogi koncepcióval. Véleménye szerint a polgári és büntető eljárási jog két önálló jogág.

Vas Tibor először az eljárási jognak az anyagi joggal való összefüggéséről beszélt és kifejtette, hogy ha a kérdést dialektikusan nézzük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a törvénykezési jog létezése nem szakítja el az eljárási jogokat anyagi joguktól. Nagy a jelentőségük az alapelveknek a törvénykezési jog önálló jogágiságának megállapításánál. Mind a polgári, mind a büntető eljárásban egész sor azonos alapelv érvényesül. Kétségtelen, hogy a büntető és a polgári eljárásban lényegében azonos jogviszonyról van szó, a felek és a bíróság viszonyáról. Az, hogy az egyik eljárásban felperes és alperes, a másikban vádló és vádlott állanak egymással szemben, nem változtat a jogviszony lényegén. A két viszonyban azonos, hogy mindkettő eljárás, a közöttük levő eltérések viszont nem az eljárásból fakadnak.

Eörsi Gyula szerint a törvénykezési jog vagy szétválasztja az összetartozó elemeket, vagy pedig tárgyát úgy tágítja, hogy a tárgy egysége ezzel meg is szűnik. Az ügyészség esetében például a törvénykezési jog az előtt a kérdés előtt áll, hogy vagy kettévágja az ügyészséget és abból az általános felügyeletet, amelynek a törvénykezéshez egyáltalán semmi köze sincs, leválasztja vagy pedig felveszi a törvénykezési jogba az általános felügyeletet is, és ebben az esetben a törvénykezési jog egész sor olyan elvek alapján érvényesülő funkcióval bővül, amelyeknek a törvénykezéssel, igazságszolgáltatással közelebbi viszonyuk nincsen. Egyik megoldást sem találja kielégítőnek.

A törvénykezési jog koncepciója ugyanakkor össze nem tartozó elemeket egyesít. A bíróság, ügyészség és ügyvédség például háromféle szer-

vezetet, háromféle működési alapelvet és módszert jelent. Mind a szervezeti vonalon, mind a működési elvek területén ezek között nagy ellentétek vannak. Maradnak tehát bizonyos általános elvek, amelyeket az eljárási jogokból kapunk. Az a véleménye, hogy a törvénykezési jog vonatkozásában egységes alapelvek érvényesüléséről alig lehet beszélni. Ami ténylegesen megvan, az az igazságszolgáltatás működésének az egysége, de ebbe az ügyészi általános felügyeletet nem lehet bevonni.

Véleménye szerint az itt összevont matéria, tehát a bírói és ügyészi szervezet alapjai lényegüket tekintve államjogi témák, ahogy az alkotmány ezekről külön fejezetben is rendelkezik. Ezek egészülnek ki a bírói szervezetre és ügyészségre vonatkozó alapvető törvényekkel. Az általános felügyelet kérdései, a tanács állandó állami ellenőrzése az államigazgatási jog, az eljárási kérdések pedig az eljárásjogok anyagát képezik.

Az a körülmény, hogy valamely jogi matériával tudományosan vagy az oktatásban külön intenzíven foglalkozunk, nem téveszthető össze a jogágiság kérdésével. A törvénykezési jogi probléma megoldásának az a lényege tehát, hogy nagyjában egészében a hagyományos jogágiság (a törvénykezési jog nélkül) tartandó fenn és a jog nemcsak ezen a területen, hanem egyebütt is, a magas fokban szervezett szocialista társadalomban komplex módon művelendő anélkül, hogy ennek valamilyen külön ideológiai vagy jogági alapját kellene megteremteni.

Szabó Imre véleménye szerint hazai vonatkozásban vita tárgyát a jogrendszer tagozódását illetően tulajdonképpen csak a törvénykezési jog képezi. Helyteleníti, hogy az 1954-ben lefolyt törvénykezési jogi vita óta nem jelent meg egyetlen lényeges új munka sem, amely ezt a kérdést elméletileg jobban megvilágította volna. 1945-ben a törvénykezési jog mellett foglalt állást, azóta e téren sem hazai, sem nemzetközi vonatkozásban nem lát olyan körülményt fennforogni, amiért ezt az álláspontját kénytelen lenne feladni. Mindennek ellenére a törvénykezési jog kérdését nem tartja véglegesen lezártnak, mert még a jogágakra tagozódás elvi alapjain tovább kell dolgozni és szocialista vonatkozásban ez nemzetközi vitakérdés. A törvénykezési jogot a Szovjetunióban általában elfogadják, Csehszlovákiában pedig nem. Álláspontját úgy tudná leszögezni, hogy a törvénykezési jog alighanem helyes, és e mellett bizonyos provizórikus érveket tud felsorakoztatni.

Szemben Eörsi Gyula nézetével abból kell kiindulni, hogy az igazságszolgáltatás az állami tevékenységnek lényeges, bizonyos értelemben egységes fajtája. A szocialista törvényesség eszméje az, ami a bíróságot és az ügyészséget kapcsolatba állítja. Ezeknek az intézményeknek a szerkezetét nem lehet teljesen a működésüktől elszakítani. Nem lehet a szervezetet és a tevékenységet egymástól függetlenül szemlélni. Az államjog ezzel az igazságszolgáltatási matériával nem tud megfelelő mélységig foglalkozni. Nem lehet az igazságszolgáltatási szervezetet az államigazgatási joggal sem vonatkozásba hozni, mert az államigazgatási jog sem csak szervezeti jog, hanem e szervek tevékenységével is foglalkozik. Márpedig a bíróságok tevékenységét nem az államigazgatási jog, hanem a büntető és a polgári eljárásjog tárgyalják. Rendkívül szoros a kapcsolat a törvénykezési szervezet kérdései és e szervek eljárása között. Ha a törvénykezési szervezettel foglalkozó tudományterület létezik — és ezt elfogadottnak tarthatjuk, hiszen a vita ezt a kérdést általában eddig sem érintette —, akkor ezt szükségszerűen kapcsolatba kell hozni az e szervek eljárásával foglalkozó jogterületekkel. Tisztában kell lenni azzal, hogy e törvénykezési joggal összekapcsolt három területet senki sem képes a maga egészében úgy átfogni, hogy tudományosan egyforma szinten művelje. Itt sajátos helyzetről van szó, de emiatt nem lehet tagadni azt a rendkívül foontos kapcsolatot, amely a törvénykezési jog és a két eljárásjog között fennáll. Ezt annál is kevésbé tehetjük meg, mert hiszen kodifikációs kifejezést is kap bírósági törvényünkben.

Vitatkozott Eörsi Gyulának azzal a megállapításával, amely a gazdasági jog és a törvénykezési jog problémáját azonosítja. Nem tartja helyesnek azt az azonosítást, amelyben Eörsi megerősíteni javasolja a gazdasági jog és a törvénykezési jog vonatkozásában az állítólagos hagyományos szocialista felfogást, és egy kalap alá veszi hagyományosként a gazdasági jog és a törvénykezési jog tagadását. Itt az a kérdés, hogy a hagyományost mely időpontban tekintjük. Véleménye szerint mindkét hagyomány (a gazdasági jog és a törvénykezési jog elvetése) egymást kizáró hagyomány volt, és éppen azért erre kevéssé lehet hivatkozni. A hagyományoknak különféle időszakos eloszlásuk volt és ennek megfelelően értelmezendők.

Végül arról beszélt, hogy a törvénykezési jog problematikus kérdéseinek olyan elméleti kidolgozására van szükség, amely mindenkit meggyőz e kétségtelenül sajátos jellegű összetett jogág létjogosultságáról. Véleménye szerint nincs alapja a törvénykezési jog elvetésének, és ha ezt az elméleti munkát elvégezzük, akkor — erről meg van győződve — a törvénykezési jog körüli vita oly módon fog mindenki számára megnyugtató módon megoldódni, hogy törvénykezési jog van és azt el kell ismerni.

Barna Péter nem ért egyet a téziseknek a törvénykezési jog vonatkozásában elfoglalt álláspontjával. Véleménye szerint koordinatív jelleggel helye van mind a büntető, mind a polgári eljárásjogi viszonyokat egységesen átfogó tudományos kutatómunkának, a tudományág önálló művelésének.

*Világhy Miklós*nak most is az az álláspontja, hogy a törvénykezési jog nem önálló jogág, mert olyan társadalmi viszonyokat hoz túlzott absztrakcióval közös nevezőre, amelyek különböznek egymástól. Figyelmet kell azonban fordítani a törvénykezési szervezet olyan működési alapelveire, amelyek a polgári és a büntető eljárásjogban közösek. Lehetne olyan törvénykezési szervezeti jogágazatról beszélni, amely ezeket tartalmazná, de annak az igénye nélkül, hogy ez a két eljárásjogot átfogó jogágazatként jelentkezzék. Ennek nemcsak a két eljárásjoggal lennének kapcsolatai, hanem még inkább az államjoggal. A két eljárásjogot ehhez képest különösként lehetne felfogni, de nem lehet ezt a jogágat a két eljárásjog fölé emelni és ezeket amannak részeként tekinteni.

Névai László hangsúlyozta, hogy eltérően a tézisekben található beállítástól, a törvénykezési jogi koncepció a szovjet jogtudomány többségi és uralkodó álláspontja volt az 1938-as vitában és uralkodó álláspont maradt az 1956—58-as vita során is.

Ugyancsak hangsúlyozni kívánja, hogy a szocialista magyar jogtudományban is kialakult egy többségi álláspont a törvénykezési jog gondolata mellett és ez az álláspont ma is uralkodónak tekinthető, bár több ellenzője is van. Hasonlóképpen uralkodó ez a nézet számos más népi demokratikus országban is.

A törvénykezési joggal szemben a jogirodalomban található és a tézisek által ismertetett ellenvetéseket illetően a következő megjegyzéseket tette: 1. Az eljárási jogokat nem a törvénykezési jogi szemlélet „szakítja el" az anyagi jogoktól, hanem azok már régen „elszakadtak", pontosabban: önállósultak mint specifikus jogágak. A törvénykezési jogi szemlélet egyáltalán nem lazítja az eljárási jogoknak az anyagi jogágakkal való kapcsolatát, hanem csupán ráirányítja a figyelmet az eljárási jogok egymás közötti kapcsolatára is. 2. Nem helytálló az a kifogás, hogy a törvénykezési jog egybeolvasztja és ezáltal elsorvasztja a büntető és polgári eljárásjogokat. Ezt a nézetet még a törvénykezési jog ellenzői sem hangoztatták eddig, mert a tényekkel tarthatatlanul ellentétes lenne. A törvénykezési jogi szemléletben nincs szó semmiféle egybeolvasztásról (csupán egységről és ezen belül az ide tartozó diszciplinák önállóságának elismeréséről), sem elsorvasztásról, hanem ellenkezőleg, a tapasztalat éppen azt mutatja, hogy a törvénykezési jogi szemlélet megfelelő érvényre juttatása mellett az eljárásjogok és a törvénykezési szervezeti jog erős fejlődésnek indultak. Ugyanez egyáltalán nem mondható el az egyoldalú anyagi jogi szemlélet uralmáról. 3. Az a körülmény, hogy „a törvénykezés szervezete nem választható el az eljárástól", éppen a törvénykezési jog koncepciója mellett szól, amely az ismert módon egységbe foglalja az igazságszolgáltatás szervezetének és működésének a kérdéseit. 4. A törvénykezési jog ágazatának tárgyát nem nehéz megtalálni. A törvénykezési jog tárgyát a szocialista igazságszolgáltatás szervezetében és funkcionálásában testet öltő társadalmi viszonyok teszik, és ezek a társadalmi viszonyok válnak a jogi szabályozás során törvénykezési jogviszonyokká. A szóban forgó társadalmi viszonyok (pl. a bíróság és az ügyészség belső szervezetének viszonyai, egymás közötti viszonyai, a bíróság és a felperes, alperes, vádlott, védő stb. egymás közötti viszonyai) sokfélék, de jellegükben, alapvető vonásaikban mégis egységesek, amennyiben valamennyien a szocialista törvénykezési szervezetben vagy a törvénykezési szervek működésében öltenek testet. Aki tagadja a törvénykezési jogi viszonyok létezését, az tulajdonképpen tagadásba veszi e vonatkozásban a társadalmi valóságot és kétségbe vonja a tudományos általánosítás jogát. A szocialista országokban az igazságszolgáltatás egysége társadalmi valóság. Mind a polgári, mind a büntető eljárás az egységes szocialista igazságszolgáltatás egyik útja. Mindkettő döntő mértékben a bíróság tevékenysége. Már ez egymagában is elégséges ahhoz, hogy felállítható legyen a közfelfogásnak megfelelően a bírósági eljárás általánosabb fogalma, nem is szólva a szocialista polgári és büntető eljárásnak — az eltérések mellett is kidomborodó — alapvető közös vonásairól. A bírósági eljárás fogalmával a mindennapi életben a jogalkalmazás során és a jogtudományban is számtalanszor találkozunk. Az ilyen általánosítás „értelmes", „konkrét" absztrakció, amely megfelel a tárgyi és jogi valóságnak is Ennek tagadása egyértelmű „a szocialista igazságszolgáltatás" konkrét absztrakció jellegének a tagadásával. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a bírósági eljárás két fő típusának a differenciálódása meghatározott történelmi fejlődés eredménye. A büntető eljárásjog fogalma is, de különösen a polgári eljárásjogé összetett jellegű, lényegileg ugyanolyan tudományos általánosítás eredménye, mint amilyennek a jogosságát egyesek vitássá kívánják tenni a törvénykezési jog vonatkozásában. Mindkét eljárásjog nagyszámú olyan eljárási fajtát ismer, amelyek szabályozása eltér az általános szabályozástól. A törvénykezési jog ellenzőinek logikájával ehhez képest nem büntető eljárásról, hanem csak közvádas büntető eljárásról, magánvádas büntető eljárásról vagy rögtönbíráskodási eljárásról, fiatalkorúak büntető eljárásáról stb. kellene szólni, mivel nincsen általában büntető eljárás, hanem minden eljárás konkréten közvádas vagy magánvádas vagy rögtönbíráskodási stb. A gondolat abszurditása nyilvánvaló. Még fokozottabban áll ez a polgári eljárásra, ahol az egyes eljárásfajták sajátosságait még az alapul szolgáló anyagi jogok jellegbeli eltérései is befolyásolják. Ugyanilyen módon el lehetne jutni ahhoz az eredményhez is, hogy nincsenek általában büntető eljárási vagy polgári eljárási jogviszonyok, hanem csak konkrét magánvádas büntető eljárási, házassági, polgári eljárási stb. jogviszonyok. Természetesen ez is abszurdum. 5. A nyomozásra és a büntetésvégrehajtásra való hivatkozás súlytalan, mert hiszen ezek is az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódnak és egyáltalán nem feszítik szét a törvénykezési jog koncepcióját. Ez a hivatkozás azonban magában véve is téves, és egyenesen az ellenkezője igaz, mert a törvénykezési szervezeti jog éppen megszünteti az átfedéseket, amelyeket a bennük foglalt kérdéseknek (bíróság stb.) korábban a két eljárásjogban történt párhuzamos oktatása eredményezett. 8. Annak említése, hogy „nehéz" elkülöníteni egymástól a törvénykezési szervezet és az eljárásjogok anyagát, tudományos érvnek nem tekinthető. Emellett tény az, hogy mind a Szovjetunióban, mind nálunk az elkülönítés problémáját különösebb nehézségek nélkül oldották meg.

A tézisek szerzőjének érveire Névai László a következőkben válaszolt: 1. A szocialista igazságszolgáltatás egységének elvéből kiinduló törvénykezési jogi szemlélet a tényleges társadalmi viszonyoknak megfelelő absztrakción nyugszik. A törvénykezési jogba tartozó diszciplinák egymáshoz való viszonyát a genus közössége és a speciesek többsége szabja meg. 2. Az egységes szocialista törvénykezési szervezet az igazságszolgáltatás szemszögéből egységes társadalmi viszonyokat testesít meg. Nem tudni, miért kell közömbösnek tekinteni ezt a körülményt a szocialista jogrendszer tagozódása szempontjából. A tézisek itt — mint másutt is — a deklarativizmus hibájába esnek. 3. Azt el lehetne mondani, hogy az alapelvek egysége egymagában még nem dönti el valamely jogág egységét, de az mindenesetre tény, hogy ez igen fontos támogató körülmény, hiszen a jogrendszer tagozódásánál kisegítő ismérvként elfogadott „szabályozási módszer" rendszerint éppen ezekben az alapelvekben jelentkezik. (A törvénykezési jog esetében pl. a bírói függetlenség, a néprészvétel, a tárgyalási elv, a nyilvánosság stb.) 4. A tézisek szemléleti módja szerint megtalálható tehát a tárgy és a módszer egysége a szocialista törvénykezési jog eszméjében.

Névai László Eörsi Gyulának a

gazdasági joggal való analógiáját teljesen önkényesnek és a tudományos rendszerezés számára tulajdonképpen semmitmondónak tartja. Az igazságszolgáltatás és a tervgazdálkodás ilyen értelmű párhuzamba állítása semmiféle eredményre nem vezet, sem a törvénykezési jog, sem a gazdasági jog kérdésének megítélésében. Eörsi Gyulának az ügyészi általános felügyeletre való hivatkozása szintén nem alkalmas a törvénykezési jog gondolatának megdöntésére: *a)* az ügyészi általános felügyelet először is nem csupán az államigazgatási szervek működésének a törvényességi felügyeletét jelenti, hanem kiterjed egyéb szervek működésére és az állampolgárok tevékenységére is. Ilyen módon érintkezése van számos egyéb jogággal is; *b)* az ügyészség négy funkciója közül három (nyomozási, bírósági és büntetésvégrehajtási felügyeleti funkció) közvetlen összefüggésben volt már a korábbi jogállapot szerint is az igazságszolgáltatással. A jogágak tagozódásánál a fő vonásokból és az általánosan jellegzetes ismérvekből kell kiindulni. Ez vonatkozik az ügyészi intézmény jogrendszeri helyére is; *c)* egyes szocialista országok jogfejlődésének újabb tényei tovább erősítik azt az álláspontot, mely az ügyészi felügyeletet a törvénykezési jog keretébe tartozónak tekinti (pl. az államigazgatási per intézménye). Eörsi Gyulának a törvénykezési szervek szervezetében mutatkozó egyes eltérő alapelvekre való hivatkozása szintén nem hatásos érv a törvénykezési jog koncepciójával szemben; ez még nagyobb mértékben áll fenn például az államjog esetében, anélkül, hogy befolyásolná önálló jogági jellegét és egységét.

Egyesek (főként civilisták) a törvénykezési jog egységének gondolatát azzal kísérlik meg megdönteni, hogy a polgári és a büntető eljárás között fennforgó szankció-különbségekre mutatnak rá. Ez a különbség azonban csupán a polgári és a büntető eljárás egymás közötti eltéréseinek egyik alapja, anélkül azonban, hogy változtatna mindkettőjük igazságszolgáltatási jellegén.

Az egész vitából és az utóbbi évek tapasztalataiból az látszik, hogy gyakran nem is úgy vetődik fel a kérdés: „van-e vagy nincs szocialista törvénykezési jog?", hanem inkább úgy, hogy „legyen vagy ne legyen?". Az ilyen felfogás természetesen ellene mond a szocialista jogrendszer objektív jellegéről szóló tételnek és mint ilyen, a voluntarizmus bizonyos fajta megnyilvánulása.

A téziseknek a törvénykezési szervezeti jog önálló jogági jellegét tagadó felfogása gyökeres ellentétben áll a szocialista jogtudományban és jogi felsőoktatásban nemzetközileg szilárdan kialakult felfogással. A tényeknek is ellentmondó az a megállapítás, hogy ennek a jogágnak az anyagát magában foglalják az államjog és az eljárásjogok. Az államjogra való hivatkozás egyébként azért is vitás, mert attól mint alapjogágtól egyetlen jogág sincs abszolút módon elkülönítve, de ugyanakkor bele sem olvadnak az egyes tételes jogágak, jóllehet számos alapvető intézményük nyer szabályozást az államjog keretében.

Móra Mihály egyetért a téziseknek a törvénykezési joggal kapcsolatos álláspontjával, s ezért csak néhány pontban kívánja azt a büntető eljárásjog szempontjából kiegészíteni és megvilágítani. Hangsúlyozta, hogy a tényekből és a gyakorlatból akar kiindulni, pontosabban csak a tényeket és a gyakorlatot akarja bemutatni, mert ez önmagában eldönti a törvénykezési jog problémáját.

A törvénykezési gyakorlatot nézve a törvénykezési jogi koncepció ellen szól, hogy egyetlen szocialista országban sem találunk olyan kódexet, amely mind a büntető, mind a polgári eljárásjogot tartalmazná és mind a két eljárást együttesen szabályozná. Felmerül a kérdés, ha a két eljárást külön törvénykönyvek szabályozzák, akkor ez véletlen vagy a gyakorlati szükségszerűség. A legújabb szovjet törvényhozás is külön polgári és büntető eljárási alapelveket bocsátott ki.

Ha a bírói gyakorlatot vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy van büntető és polgári eljárás. A valóságban két különálló eljárással találkozunk. Kérdéses tehát, hogy van-e egységes eljárás? A gyakorlat azt bizonyítja, hogy nincs. Vajon miért? Azért, mert a két eljárás tárgya lényegesen különbözik egymástól. A valóság azt mutatja, hogy amennyire eltér a polgári jogi tényállás a bűncselekménytől, annyira különbözik egymástól a két eljárás is. lényegesen eltérőek a két eljárásban alkalmazott jogi eszközök is. A büntető eljárásban — szemben a polgári eljárással — például túlnyomó a kényszerintézkedés. Más a két eljárásban a bizonyítás, mások az alapelvek (pl. a polgári eljárási jog rendelkezési elve), másként történik az eljárás megindítása, óriási a különbség a vád és a kereset között stb.

A törvénykezési jog hívei elhanyagolják az anyagi és az eljárási jog között fennálló rendkívül szoros kapcsolatot. Az eljárásjogot nem lehet sem megérteni, sem alkalmazni, sem tudományosan művelni az anyagi jog ismerete nélkül. Az anyagi és az eljárási jogot együttesen alkalmazza nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti jogász is.

Peschka Vilmos arról beszélt, hogy a vitán felhozott érvek nem tudták meggyőzni a törvénykezési jog önálló jogágiságáról, mert ezeknek egyáltalán nem sikerült a tézisek a törvénykezési jog elvetését indokoló fejtegetéseinek helytelenségét kimutatni. A vita során több felszólaló is érintette a törvénykezési jog által szabályozott társadalmi viszonyok kérdését. Azokkal ért egyet, akik a törvénykezési jog által szabályozott társadalmi viszonyok azonosságát és egyneműségét tagadják, vagy legalábbis kétségbe vonják. A törvénykezési jog hívei ebben a vonatkozásban az igazságszolgáltatási, illetve eljárási viszonyokra (Vas Tibor, Névai László, Szabó Imre), ezek egyneműségére és azonosságára hivatkoznak. Nem lehet azonban ezeket — a törvénykezési jog hívei által is elismerten — absztrakció által létrehozott viszonyokat olyanoknak tekinteni, amelyek alkalmasak egy önálló jogág megalapozására. Természetesen a társadalmi viszonyokból kiindulva egyre általánosabb absztrakciókhoz juthatunk, de ezek az absztrakciók végül is annyira általánosak és elvontak lesznek, hogy elvesztik szem elől a konkrét jelenségek lényeges különbségeit. Ebben a vonatkozásban beszél Marx értelmes absztrakcióról, azaz olyanról, amely a jelenségekből kiemelve és rögzítve a közöset, nem felejtkezik el a lényeges különbségekről. A törvénykezési jog esetében a polgári és a büntető eljárási viszonyokból absztrahálják az igazságszolgáltatási, illetve eljárási viszonyokat. Ez az absztrakció azonban olyan nyilvánvalóan tarthatatlan következtetésekre kényszerül, mely szerint — mint azt Vas Tibor mondotta — a vádló és a polgári jogi felperes, a vádlott és a polgári jogi alperes között a differencia lényegtelen. Az ilyen absztrakciók mint törvénykezés, bírói eljárás ugyanis nem sokat mondanak — ha a tudományos munkában

fel is használjuk ezeket, hogy ismétléseket takarítsunk meg —, mert eltekintenek az absztrakció tényleges alapjától, e viszonyok konkrét tagoltságától és azoktól a meghatározásoktól, amelyekbe ezek a valóságban széjjelválnak. Az anyagi és eljárási viszonyok közötti kapcsolatot kell szem előtt tartani, azt, hogy a konkrét eljárási jogviszony milyen anyagi jogviszony kifejlődését, kibontakozását jelenti, s akkor nyilvánvalóvá válnak a polgári és a büntető jogviszonyok kibontakozását jelentő polgári, illetve büntető eljárási viszonyokra vonatkozó joganyag lényeges eltérései. A jogágak nem úgy jönnek létre, hogy a jogszabályokat a tudományos absztrakció által létrehozott társadalmi viszonyok szerint csoportosítjuk, hanem a konkrét társadalmi viszonyoknak megfelelően tagozódó joganyagból kell felismerni az egyes jogágakat. A gazdasági viszony is értelmes absztrakció, mégis — éppen azért, mert ez sokszorosan tagolt és számos meghatározásra széjjelváló — a gazdasági viszonyokra vonatkozó joganyag, a gazdasági viszonyokon belül fennálló lényeges eltéréseknek megfelelően több jogágban helyezkedik el. Ugyancsak hibája a törvénykezési jogi felfogásnak, hogy — jóllehet hangsúlyozza az anyagi és eljárási jog kapcsolatának fontosságát — az általános és absztrakt eljárási, illetőleg igazságszolgáltatási viszonyok létrehozásával erről az összefüggésről mégis elfeledkezik.

A tézisek szerzője nem ért egyet Szabó Imrének azzal a fejtegetésével, amely a törvénykezési jog tudományának szükségességéből vezeti le a törvénykezési jogág létezését, mert a tudományágak épülnek a jogágakra és nem fordítva, a tudományágakból vezetjük le a jogágakat.

*

Az értekezlet az elnöklő *Buza László*nak a vita hasznosságát, valamint a kérdés további tudományos kidolgozásának szükségességét megállapító zárszavával ért véget.

Peschka Vilmos

Az államapparátus és a gazdasági vezetés átszervezése a Bolgár Népköztársaságban

A Bolgár Népköztársaságban az államapparátus és a gazdasági vezetés átszervezésével kapcsolatban a folyó év elején megkezdett munka alapvető vonásaiban már befejezést nyert. Ez az átszervezés teljesen új arculatot ad e népi demokratikus országban az államigazgatásnak és az államigazgatási szerveknek. Az államapparátus valódi „forradalmi átalakulása" megy végbe, amely kiterjed mind a központi, mind pedig a helyi államigazgatási szervekre, a gazdasági vezetésre mint egészre, és annak egyes helyi láncszemeire. Ennek az átszervezésnek a lényege abban áll, hogy megszüntetik a közbenső és az ágazati láncszemeket, valamint hogy elosztják a funkciókat, azokat egyes igazgatási szervekről másokra ruházzák át abból a célból, hogy még közelebb hozzák az igazgatást a szocialista építés objektumaihoz és a nép szükségleteihez. Új vezetési és ellenőrzési módszert vezettek be az ország igazgatása és a népgazdaság irányítása területén.

Amint ismeretes, a szocialista állam mechanizmusa nem marad változatlan. A szocialista társadalom élő társadalom, amely szakadatlanul fejlődik és tökéletesedik. A belső és külső körülmények változásával, a társadalom gazdasági és osztálystruktúrájának fejlődésével és változásával, az állam mint felépítmény feladatainak és funkcióinak a módosulásával változik és fejlődik az állami mechanizmus is. A szocialista társadalom minden új fejlődési szakasza változásokat von maga után a szocialista állam mechanizmusában. E változásokat természetesen az ország további demokratizálása irányában hajtják végre, mert minél közelebb jut a társadalom a kommunizmushoz, annál inkább kifejlődik és tökéletesebbé válik a szocialista demokrácia.

Jelenleg Bulgária fejlődésének új szakaszában van. „A szocializmus — állapítja meg Dimitri Ganev, a Nemzetgyűlés Prezídiumának elnöke, a Bolgár Népköztársaság alkotmánya módosításának szükségességéről szóló beszámolóban — teljesen uralkodó és egyedüli vezető erő az egész népgazdaságban . . . Országunk új fejlődési szakaszba érkezik, a szocializmus építése befejezésének és a kommunizmusba való átmenet feltételei előkészítésének a szakaszába."[1] A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának októberi és novemberi teljes ülése azt a feladatot tűzte ki, hogy a harmadik ötéves tervet az előirányzott termelés és nemzeti jövedelem tekintetében öt év helyett 3—4 alatt kell teljesíteni, hogy gyors előrehaladást kell elérni az ország fejlődésében, hogy újabb, gyorsabb ütemet kell megállapítani a termelőerők fejlődésében és ez alapon további javulást kell elérni a bolgár nép anyagi és kulturális helyzetében. E hatalmas feladat teljesítése megköveteli a gazdasági és társadalmi élet olyan megbízható, ügyes és hozzáértő irányítását, amely képes a nehézségek leküzdésére és a legeredményesebben tudja felhasználni az ország összes meglevő gazdasági erőforrásait, új és új tartalékokat tud feltárni és azokat ki tudja használni.

Az államapparátus és a gazdasági irányítás átszervezésének szükségességét a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkára, Todor Zsivkov által a Nemzetgyűlésben tartott beszámoló tézisei indokolták meg elméletileg; ezeket a téziseket a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának plénuma az 1958. január 15-, 16- és 17-én tartott ülésén jóváhagyta, az ország egész lakossága megvitatta, s a Nemzetgyűlés az utolsó ülésen megvizsgálta és jóváhagyta. Megállapítást nyert, hogy az államigazgatásnak és a gazdasági vezetésnek az átszervezés előtt fennálló struktúrája és formája, amely ágazati elven épült fel a központi szervek széleskörű jogköre mellett, túlzott centralizmushoz, a hatósági érdekek előtérbe helyezéséhez és a népgazdaság tervezése, pénzellátása és ellenőrzése területén túl sok írásbeli munkához vezetett, az államigazgatás és a gazdasági vezetés rendkívüli bonyolultságát és sokfokozatúságát vonta maga után, s így ez már nem képes biztosítani a termelés szükséges ellenőrzését és operatív irányítását. A harmadik ötéves terv idejének lerövidítéséért az egész nép körében elindult össznépi mozgalom körülményei között az ilyen igazgatás már nem felel meg a gyorsított fejlődésnek, hanem visszatartja a termelőerők fejlődését, „kezd negatív eredményeket hozni, a szocialista gazdaság további fejlődésének akadályává válik, nem segíti elő a dolgozók teljesebb bevonását az ország és a gazdaság igazgatásába".[2] Különösen alkalmatlan az

[1] L. Rabotnyicseszko Delo, 1959. évi március 15-i sz.

[2] A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkára, Todor Zsivkov által a Nemzetgyűlés előtt tartott beszámoló tézisei. A Bolgár Kommunista Párt kiadása, 1959. 12. old.

ország fennálló közigazgatási területi beosztása. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek 1958 decemberében történt fejlesztése után a közigazgatási területi egységek egy része feleslegessé vált. Ez az államigazgatás és a gazdasági irányítás területén olyan új, célszerűbb és tökéletesebb formák felkutatását és kidolgozását teszi szükségessé, amelyek megfelelnek a szocialista építés jelenlegi fejlődési szakaszának a Bolgár Népköztársaságban, amelyek az új körülmények és az új gazdasági feltételek között a lehető legnagyobb mértékben elősegítik a gyors gazdasági előrehaladásnak a megvalósítását.

Az államapparátus és a gazdasági irányítás régi szervezetét, amelyet az 1949. évben hoztak létre, nem vetették el olyan szervezetként, amely idegen az államszervezet szocialista elvei szempontjából. Olyan szervezet ez, amelyet a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet feltételei közepette megvalósított szocialista építés évei folyamán hoztak létre. Akkor pozitív szerepet töltött be, mert lehetővé tette a szocialista építés olyan fontos feladatainak a megoldását, mint az ipar államosítása, a mezőgazdaság szövetkezeti alapokra helyezése stb. és nagy része van az eddig elért összes sikerekben. Elősegítette az államigazgatás közelebb hozását a népi tömegekhez, a dolgozók kezdeményezésének kifejlesztését a szocialista építés feladatának teljesítése során. Jelenleg azonban — állapítják meg a tézisek — olyan szervezetre és irányításra van szükség, amely tágabb lehetőségeket nyit a termelőerők fejlesztésére, a népi tömegek kezdeményezése, alkotó aktivitása és öntevékenysége számára, és lehetővé teszi a szocialista társadalmi rendszer hatalmas előnyeinek maradéktalanabb érvényesítését.

Az átszervezés megfelelő jogi formákat von maga után. Ahhoz, hogy a törvényhozás ki tudja szolgálni a további fejlődést a Bolgár Népköztársaságban, vissza kell tükröznie az új társadalmi-gazdasági viszonyokat.

A Nemzetgyűlés Elnökségének a Bolgár Népköztársaság új közigazgatási területi felosztásáról és az ideiglenes kerületi végrehajtó bizottságok létrehozásáról szóló 1953. január 23-i törvényerejű rendelete (Izvesztia, 1953. év 7. sz.) megszünteti az eddig fennálló 124 kerületet és járást, és ezek helyett 30 közigazgatási-gazdasági kerületet hoz létre mint az államhatalom egységes igazgatási-gazdasági helyi szerveit az állami és gazdasági irányítás közvetlen megvalósítására.

A népgazdaság fejlesztésének meggyorsítása, a nép anyagi és kulturális helyzetének javítása és az állami és gazdasági irányítás átszervezése tárgyában kiadott törvény megszüntetett hat minisztériumot (a Nehézipari Minisztériumot, a Könnyűipari Minisztériumot, az Élelmiszeripari Minisztériumot, a Villamosítási és Vízgazdálkodási Minisztériumot, az Építési és Építőanyagipari Minisztériumot és a Kommunális-gazdálkodási, városrendezési és útügyi Minisztériumot). A megszüntetett minisztériumok vállalatait átadták a kerületi népi tanácsoknak, és azok e tanácsok közvetlen irányítása és ellenőrzése alá kerültek. Az újonnan létrehozott kerületekre ruházták át a megszüntetett minisztériumok és hatóságok funkcióinak egy részét is. Három-négy és még több községből egy községet alakítottak, és ezek a nagyobb egyesített községek a helyi államhatalom valódi alkotó szervévé váltak, amelyeknek új funkcióik és feladataik vannak. A Minisztertanács teljesen új típusú, nagyobb tekintéllyel bíró állami szervvé változik.

A megvalósított változásokat a következő alapelvek alapján hajtották végre:

1. A szocialista állam mind nemzeti struktúráját tekintve, mind pedig a tevékenységét illetően a demokratikus centralizmus elvén épül fel. Ez az elv a szocialista rendszer természetéből folyik, amely a társadalmi tulajdonon alapul, és amely központosított irányítást követel meg a dolgozók legszélesebb tömegeinek részvétele mellett az állam és gazdaság irányításában. A Bolgár Népköztársaság állami berendezkedésének és gazdasági irányításának eddig is ez volt az alapvető elve. A demokratikus centralizmus az egymással dialektikus egységbe összekapcsolt két elvnek: a demokratizmusnak és a centralizmusnak az egységét jelenti. Ez a két elv meghatározott körülmények közepette különbözőképpen jelentkezhet. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet körülményei között, amikor le kell küzdeni az osztályellenségek ellenállását, erősebb központosításra van szükség. Jelenleg, amikor már a Bolgár Népköztársaságban a szocialista termelési viszonyok győzedelmeskedtek és uralkodóvá váltak, a demokratizmust tovább kell szélesíteni, ami lehetővé teszi, hogy a népi tömegek még aktívabban vegyenek részt az ország igazgatásában és a népgazdaság irányításában, a túlzott centralizmus elkerülése mellett. A központosítás és a decentralizáció olyan összhangba hozatalát kell biztosítani, amely a lehető legnagyobb mértékben elősegíti a szocialista építés gyakorlati feladatainak a megoldását a jelenlegi fejlődési szakaszban. „A központosításnak és a demokratizmusnak, a demokratikus centralizmus lenini elve e két oldalának — állapítják meg Todor Zsivkov elvtárs tézisei — mindig a fennálló körülményektől és feltételektől függően, megfelelő kölcsönös kapcsolatban és összhangban kell lennie, ami maximálisan segíti elő az állami fegyelem megszilárdítását a szocialista építés előtt a jelenlegi szakaszban álló gyakorlati feladatok megoldására."[3]

2. Az ágazati ismérvek alapján felépített adminisztratív-igazgatási centralizáció maximális korlátozása és az állami és gazdasági irányításnak a területi elv alapján történő felépítése, amikor is a gazdasági irányítás operatív vezetésének a funkciói az ágazati minisztériumoktól és hatóságoktól átkerülnek a kerületi népi tanácsokhoz, amelyek a gazdasági tevékenységet irányító szervekké is válnak. Ilyen módon a gazdaság irányításának a súlypontja átkerül a minisztériumoktól a népi tanácsokhoz, ami közelebb hozza a gazdasági irányítás szerveit a gyakorlathoz, a termeléshez. A népi tanácsok mint helyi hatalmi és igazgatási szervek, a népi demokratikus állam megbízható politikai alapját alkotják. A dolgozók legtömegesebb szervezetei és azok akaratának közvetlen kifejezői.

3. Az állami-gazdasági vezetés hatékonyságának az elve. Az átszervezés eredményeképpen az államapparátus létszáma csökken, de ugyanekkor hozzáértőbbé és tevékenyebbé válik, ami jelentős mértékben növelni fogja a népgazdaság hatékonyságát is.

[3] A népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáért, a nép anyagi és kulturális helyzetének megjavításáért és az állami és gazdasági irányítás átszervezéséért. Todor Zsivkov elvtárs beszámolója a Nemzetgyűlés III. rendes ülésszakán. Rabotnyicseszko Delo, 1959. március 1.

4. A népi tömegek által a párt és a szocialista állam vezetése alatt megvalósított tudatos tervszerű szocialista építés, a marxi—lenini elmélet alkalmazása, amelynek során nem tévesztik szem elől, hogy az államapparátusnak, mint a munkásosztály kezében levő eszköznek a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet körülményei között is fontos feladatai vannak.

Az államigazgatási és a népgazdaság irányítását végző szervek jelenlegi rendszere mellett a Bolgár Népköztársaságban a Minisztertanács továbbra is a szocialista állam legfelső végrehajtó és rendelkező szerve marad. Ez a szerepe még csak fokozódik a közbenső láncszemek megszüntetésével. Az említett gazdasági minisztériumok, a főigazgatóságok, egyesülések és igazgatóságok megszűnése után ez a szerep más tartalmat és funkciókat kap. Most a Minisztertanács valósítja meg állami vonalon az ország egész gazdasági és kulturális életének az irányítását és ellenőrzését. A közbenső láncszemek megszüntetése lehetővé teszi a túlterhelés, a felaprózás és a túlzott hatósági szemlélet kiküszöbölését és lehetővé teszi a Minisztertanács számára, hogy a figyelmét és erejét még fokozottabban a sokrétű állami, gazdasági és kulturális élet alapvető kérdéseire fordítsa, a népgazdaság megoldandó feladataira és jövendőbeli fejlődésének fő távlataira. A Minisztertanács főbb szervei ebben az irányban az ipari és technikai fejlődéssel foglalkozó bizottság, az építési és építészeti bizottság, a munka- és árbizottság, az állami ellenőrzési bizottság. Ezek valósítják meg a népgazdaság fejlesztésének gyorsításáról, a nép anyagi és kulturális helyzetének javításáról és az állami és gazdasági irányítás átszervezéséről szóló törvényben (13—16. cikkek) megszabott feladatokat. Ezek nem minisztériumok és nem helyettesítik teljesen és maradéktalanul az eddigi gazdasági minisztériumokat, s ilyen módon nem csökkenthetik a kerületi népi tanácsok funkcióit.

Az újonnan létesített igazgatási-gazdasági egységek területén a kerületi népi tanácsok a helyi államhatalom és államigazgatás olyan szervei, amelyek a kerület területén egyesítik az egész állami, gazdasági és kulturális életet. A kerületi népi tanácsnál és végrehajtó bizottságánál összpontosul a kerület területének államapparátusa és gazdasági irányítása. Ezek a szervek hivatottak elősegíteni a népi tömegek mind szélesebb és mind tevékenyebb közvetlen részvételét az állami és gazdasági igazgatásban, az anyagi és munkaerőforrások legteljesebb és legcélszerűbb kihasználását és elosztását, a termelés kiszélesítését és növelését, a szocialista gazdaság fejlődésének maximális meggyorsítását. Erre tekintettel megváltozott az új kerületeknek — amelyeket joggal neveznek igazgatási-gazdasági kerületnek — mind a struktúrája, mind pedig a funkciója is. Azok a szervek, amelyek korábban a központnak voltak alárendelve, most a kerületi népi tanácsok vezetése alá kerülnek.

A kerületi népi tanácsok és azok végrehajtó bizottságai összeegyeztetik a központosított állami vezetést és a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek fokozott szerepét és felelősségét. (A népgazdaság gyorsított fejlesztéséről stb. szóló törvény 8. cikkének I. bek.) Arról van szó, hogy ezek a Minisztertanács által megállapított feladatokat úgy teljesítik, hogy azokat összhangba hozzák a helyi feltételekkel és felhasználják ennek érdekében a helyi kezdeményezést. A tevékenységük során szem előtt kell tartaniuk az alapvető mutatószámokat és biztosítaniuk kell az állami népgazdasági terv által kitűzött feladatok teljesítését, amelyek biztosítják az ország egész politikai, kulturális és gazdasági fejlődését, az egyes népgazdasági ágazatok közötti koordinációt és arányokat (az említett törvény 8. cikkének 2. bek.). Erre tekintettel nem hanyagolhatják el az összállami, össznépi érdekeket azáltal, hogy a helyi érdekeket privilegizálják. Az ilyen törekvéseket Todor Zsivkov elvtárs „károsaknak" nevezte és azt ajánlotta, hogy ezeket csírájukban el kell fojtani.[4]

A kerületben levő olyan alapvető termelési-gazdasági egységek, amelyek működésének az irányítása a kerületi népi tanácsokhoz és azok végrehajtó bizottságaihoz tartozik, a következők: *a)* az ipar területén a kerület területén levő ipari vállalatok azok kivételével, amelyeket a Minisztertanács a népgazdaság fejlesztése gyorsításáról stb. szóló törvény 7. cikkének 2. bekezdése alapján más szervek irányítása alá helyezett, mint olyan összállami jelentőségű vállalatokat, amelyek a Minisztertanács határozata folytán más minisztérium vagy hatóság vezetése alatt folytatják a tevékenységüket; *b)* a mezőgazdaság területén: a mezőgazdasági termelőszövetkezetek; *c)* az építés területén: az állami építőipari szervezetek. A Minisztertanács 1959. február 26-i 41. számú rendelete alapján a kerület területén levő építőipari szervezeteket a gazdaságos elszámolás alapján álló egységes építőipari szervezetekké vonják össze, amelyek az új kerület határain belül elvégzik az összes építési munkákat; *d)* a felvásárlás, kereskedelem és anyagi-technikai ellátás területén egységes kereskedelmi, felvásárló és ellátó vállalatok alakulnak, amelyeket a Minisztertanács 1959. február 25-i 35. számú rendelete alapján hoznak létre, és amelyek mind a Kereskedelmi Minisztérium, mind pedig az illetékes kerületi népi tanács végrehajtó bizottságának az irányítása alá kerülnek. E vállalatok gazdasági tevékenysége tekintetében a kerületi népi tanácsok és azok végrehajtó bizottságai közvetlen irányítást és ellenőrzést gyakorolnak. Irányítják és ellenőrzik az olyan többi termelési-gazdasági egységek tevékenységét is, amelyek más szerveknek vannak alárendelve. Konkréten a népi tanácsokról szóló törvény 10a. cikke értelmében (változtatva az Izvesztija 1959. évi 22. számában) a kerületi népi tanácsok a következőket végzik: *a)* irányítják és ellenőrzik az ipari vállalatokat, az állami gazdaságok, a tervező és építőipari vállalatok, a kis- és nagykereskedelmi vállalatok tevékenységét, megvalósítják a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítását; *b)* az egységes állami népgazdasági tervnek megfelelően kidolgozzák a kerület egységes gazdasági tervét, amely átfogja a kerület vállalatainak és szövetkezeteinek gazdasági tevékenységét; irányítják a kerület gazdasági terveinek a teljesítését; *c)* az állami költségvetés keretén belül saját költségvetést készítenek és irányítják annak végrehajtását; *d)* együttműködnek a más kerületekben levő vállalatok és gazdaságok termelési-gazdasági tevékenységének összeegyeztetése érdekében; biztosítják a kerület vállalatainak és gazdaságainak a központi állami szervek és szervezetek és más kerületekben levő vállalatok és gazdaságok irányá-

[4] Todor Zsivkov elvtárs beszámolója a Nemzetgyűlés III. rendes ülésszakán.

ban vállalt kötelezettségeik teljesítését a megállapított határidőn belül; *e)* egyesítik a vállalatok és a szövetkezeti gazdaságok erőfeszítéseit azoknak a rendszabályoknak a megvalósítására, amelyek meghaladják az egyes vállalatok és szövetkezeti gazdaságok lehetőségeit és *f)* megvalósítják a kisipari szövetkezetek állami irányítását.

Ezen felül gondoskodnak a művelődés és a kultúra, az egészségvédelem fejlesztéséről, szociális, kulturális és a mindennapi élettel összefüggő olyan rendszabályok megvalósításáról, amelyek a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának az emelésére irányulnak, továbbá a társadalmi rend megtartásáról, a törvények megtartásáról és az állampolgárok jogainak védelméről (a népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény 9. cikkének 1. bek.).

A kerületi népi tanácsok és azok végrehajtó bizottságai a saját hatáskörükön belül és a hatályos törvények és kormányhatározatok által részükre biztosított jogok keretén belül az alájuk rendelt állami szerveket és a kerület területén levő összes állampolgárokat kötelező határozatokat és rendelkezéseket adnak ki az államigazgatás és a gazdasági irányítás terén (a népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény 10. szakasza).

A kerületi népi tanácsok bizonyos tevékenysége a továbbiak során is kettős alárendeltségű lesz. A Minisztertanács határozza meg, hogy a kerületi népi tanácsok végrehajtó bizottságai tevékenységének mely területe lesz alárendelve mind magának a végrehajtó bizottságnak, mind pedig az illetékes minisztériumnak vagy hatóságnak, valamint hogy milyen módon valósul meg ez az alárendeltség (a népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény 11. cikke).

A népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény hatályon kívül helyezte a vele ellentétes összes törvényeket (a 20. cikk 1. bek.). Ezek közé a jogszabályok közé tartozik az állami vállalatokról szóló törvényerejű rendelet is. Az új jogszabályok kiadásáig a Nemzetgyűlés Elnöksége a Minisztertanács előterjesztésére végrehajtja a hatályos jogszabályokon azokat a szükséges változtatásokat, amelyeket az ország új közigazgatási beosztása, az államapparátus és a gazdasági irányítás átszervezése követel meg (a népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény 20. cikkének 2. bek.).

Az új kerületeken belül az alapvető igazgatási egységek a városok és a községek. A község vagy város területén az államhatalom helyi szerve a községi vagy városi népi tanács, amely gondoskodik a lakosság igazgatási kiszolgálásáról, a művelődés, kultúra és egészségvédelem fejlesztéséről, az állami kiskereskedelemről, a városrendezésről, kommunális szolgáltatásokról stb. (a népgazdaság fejlesztésének meggyorsításáról stb. szóló törvény 4. cikke).

Az új községi népi tanácsok az eddigiektől különböznek mind terület, lakosság, gazdasági tevékenység tekintetében, mindpedig a funkciókat, jogokat és tevékenységet illetően. Az egyes kicsiny közigazgatási egységet képező falvak helyébe, minthogy a mezőgazdasági termelés szövetkezeti alapokra épül és e szövetkezetek több falu területét foglalják magukba, nagyobb községi népi tanácsok alakulnak. Ez az átszervezés a helyi népi tanácsokat nagy feladatok elé állítja. Mindenekelőtt a községi népi tanácsok feladatához tartozik a kisebb ipari vállalatok irányítása a területükön, továbbá az állami kiskereskedelmi vállalatok, kommunális szolgáltatások stb. irányítása.

Ezeket a feladatokat a népi tanácsokról szóló törvény (módosítása az Izvesztija 1959. évi 22. számában) 11a. cikke a következőképpen szövegezi meg: *a)* kidolgozza a saját gazdasági tervét és költségvetését a kerület egységes gazdasági terve és költségvetése keretén belül és irányítja azok végrehajtását; *b)* gondoskodik az állami kiskereskedelemről, a városrendezésről, a kommunális szolgáltatásokról és mindazokról a feladatokról, amelyeket a felettes szervek a vezetésére bíznak; *c)* közreműködik a népi tanács területén az állami szervek és társadalmi szervezetek által végrehajtott rendszabályok teljesítésében; elvégzi a lakosság számára szükséges igazgatási szolgálatokat.

A községi népi tanácsok közvetlen igazgatási irányítását a kerületi népi tanács valósítja meg. (A népi tanácsokról szóló törvény 12a. cikkének *g)* pontja). Az ország új igazgatási felosztásáról szóló törvényerejű rendelet értelmében a megszüntetett járási népi tanácsok jogai és funkciói átszállnak a kerületi népi tanácsokra. Az új kétfokozatú közigazgatási beosztás mellett a kerületi népi tanácsok és a községi tanácsok között szoros és mindenirányú kölcsönös kapcsolatok és kölcsönös viszony jön létre.

Az új közigazgatási beosztásról szóló, említett törvény lehetővé teszi, hogy a kerületi népi tanácsok bizonyos jogaikat átruházzák a községi népi tanácsokra (a 4. cikk 2. bek.). Több kerületi népi tanács már megkezdte a községi népi tanácsok jogainak kiszélesítését és ennek során átruházta rájuk az elemi iskolák tanítóinak kinevezési jogát, valamint más funkciók gyakorlását, abból a meggondolásból kiindulva, hogy ezek a szervek jobban ismerik a helyi viszonyokat, a kádereket és a lakosság szükségleteit.

A községi népi tanácsoknak mint államhatalmi szerveknek és a végrehajtó bizottságoknak mint államigazgatási szerveknek összes határozatait és cselekményeit a jövőben is ellenőrizni fogja, éspedig közvetlenül, a kerületi népi tanács, amely mint felettes szerv, hatályon kívül helyezheti és módosíthatja a helyi szovjetek összes közigazgatási aktusait, ha azok megsértették a törvényt vagy a határozatok és rendelkezések más hiányosságai miatt.

A községi népi tanács irányítja a területén levő falvak igazgatását. Az állampolgároknak az olyan kérdésekkel kapcsolatos kiszolgálása érdekében, mint az anyakönyvi ügyek, a szükséges okiratok kiállítása, továbbá más közfunkcióknak a hozzátartozó falvakban való gyakorlása érdekében, megfelelő osztályokat tart fenn.

Az új kerületi népi tanácsok létrehozása minőségileg új szakasz a Bolgár Népköztársaság fejlődésében. Ez azonban semmiesetre sem jelenti azt, hogy valamilyen módon megváltoztatták az államszervezet formáját. „Országunk — mondotta Todor Zsivkov elvtárs a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának januári teljes ülésén tartott zárószavában — az újjászervezés után is megmarad egységes, központosított államnak, és nem 30 „önálló" tartomány valamilyen föderációja. Semmiféle helyi meggondolás, irányzat és beállítottság nem állhat az össz-

állami és össznépi érdekek és elképzelések felett."[5]

Amint erre már rámutattunk, a szocialista állam az állandó változások és fejlődés állapotában van, a társadalom termelési viszonyai fejlődésének megfelelően. Mindazonáltal az összes fejlődési szakaszokban nem változik az állam osztálylényege — a proletariátus diktatúrája. A forradalom fejlődésének megfelelően megváltoznak a funkciók, a szervezeti formák és a szocialista állam szervei is, és ennek során egyesek fokozatosan elhalnak, mások fennmaradnak és megszilárdulnak, a fejlődés folyamán új funkciók is keletkezhetnek. Az államapparátus és a gazdasági irányítás végrehajtott átszervezése a Bolgár Népköztársaságban a jelentőségét és szerepét tekintve a szocialista állam és az állam funkciói további fejlődését jelenti.

A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban a bolgár állam egyik legfontosabb feladata a hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok ellenállásának megtörése, a kapitalista rendszer visszaállítására irányuló kísérletek felszámolása. Ebben az időben és ebben az időszakban további fontos funkciója volt a szocialista államnak az építő funkció : a szocializmus építésének megszervezése és gazdasági és kulturális irányítása. A kizsákmányoló osztályok felszámolásával és a szocializmus győzelmével, a szocialista termelési viszonyok és a nép erkölcsi-politikai egysége megszilárdulásával a kizsákmányoló osztályok és azok maradványai ellenállásának leküzdésére irányuló funkció fokozatosan háttérbe szorul, mindinkább kifejlődik a szocialista állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója. A jelenlegi időszakban a szocializmus győzelme után a városban és a falun, a gazdasági-szervező és nevelőmunka az állam fő funkciója és ez még tovább erősödik.

Azt jelenti-e ez, hogy a bolgár állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója a kizsákmányoló osztályok ellenállásának leküzdésére irányuló funkció helyett erősödik meg, hogy ennek a szerepe és jelentősége csökken?

A Bolgár Kommunista Párt első titkára, Todor Zsivkov elvtárs határozottan felhívja a figyelmet arra, hogy téves és káros az állami és gazdasági irányítás megjavítására, a hiányosságainak leküzdésére, az állami szervek egyes funkcióinak a társadalmi szervek részére való átadására irányuló rendszabályokat, amelyek lényegesen erősítik az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkcióját, az államapparátus körében folytatott valamilyen harcnak tekinteni, és azt állítani, hogy az államapparátus valamilyen csökkenés. A következőket hangsúlyozza : „Semmi esetre sem jelenti ez azt, hogy gyengül az államunk szerepe a szocialista építésben."[6]

Az államapparátusnak, mint a munkásosztály kezében levő eszköznek fontos feladatai vannak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet feltételei között is. Anélkül a munkásosztály nem tudná irányítani a népgazdaság fejlesztését és nem tudná biztosítani a szocialista építés feladatainak megoldását és a kommunizmusba való fokozatos átmenetet, nem tudná megvédeni a szocialista hazát az imperialisták esetleges támadó kísérleteivel szemben. Egyáltalán elképzelhetetlen a népgazdaság fejlődése a szocializmusban állam nélkül, amely irányítja és tervezi a termelést és megszervezi annak szakosítását és kooperálását. Ez az oka annak, hogy az állam megszilárdítása a kommunista társadalom felépítésének legfontosabb feltétele mind a szocialista társadalom előtt álló gazdasági feladatok szempontjából, mind pedig a békés kommunista építéshez szükséges külpolitikai feltételek biztosítása szempontjából.

Az államapparátus és a gazdasági irányítás átszervezésére irányuló rendszabályoknak a Bolgár Népköztársaságban semmi köze sincsen azokhoz az „elméletekhez", amelyeket a jelenkori revizionisták, és különösen a Jugoszláv Kommunisták Szövetségét vezető csoporthoz tartozó revizionisták az államnak a szocializmusban és kommunizmusban betöltött szerepéről hirdetnek. A revizionistáknak a nézetei, akik kísérletet tesznek a szocialista állam és szervei jelentőségének a csökkentésére azzal az állítással, hogy az állami gazdasági szervező tevékenységet nem kell felvenni a szocialista állam funkciói közé, és hogy az államnak a szocialista országokban már most el kell halnia, antimarxista, elméletileg téves és gyakorlatilag káros nézetek. Engels klasszikus formulája a szocialista állam sorsáról csak olyan helyzetben alkalmazható, amikor a kommunizmus az összes országokban vagy azok többségében győzött.

A bolgár állami és gazdasági apparátus átszervezése, ami a szocialista demokrácia további kiszélesedésével jár, visszatükröződik a proletárdiktatúra mechanizmusának fejlődésén is. Sok olyan funkciót, amelyet eddig az állami szervek teljesítettek, fokozatosan a párt által vezetett társadalmi szervezeteknek adnak át. Így fokozatosan növekedni fog a szakszervezetek, az ifjúsági szervezet és más tömegszervezetek szerepe és jelentősége. A társadalmi szervezetek által betöltött funkciók kiszélesedésének ez a folyamata megfigyelhető jelenleg a Szovjetunióban is, ahogy erre N. Sz. Hruscsovnak az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolója rámutatott.

Todor Zsivkov elvtárs beszámolója rámutat arra, hogy például át lehetne adni a szakszervezeteknek az egyes olyan állami tevékenységi területeket, amelyek a munkásokra és alkalmazottakra vonatkoznak, például azt, hogy aktív tevékenységet fejtsenek ki a munkavédelem, a munkaügyi törvények megtartása feletti állami ellenőrzés megvalósításánál, fokozni lehetne a jogaikat és a részvételüket a társadalmi ellenőrzés megvalósításánál (közétkezdék és konyhák, bölcsődék, óvodák stb.), és talán még az állami társadalombiztosítással kapcsolatos tevékenységet illetően is. Olyan javaslat merült fel, hogy meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy a társadalmi rend és biztonság fenntartásának a funkcióit az állami szerveken : a milícián, a bíróságokon stb. kívül társadalmi szervezetek is ellássák. A jelenlegi bírósági tevékenység nagy részét is át lehetne adni a dolgozók társadalmi szervezeteinek azzal, hogy önkéntes társadalmi bíróságokat hozzanak létre, amelyek a termeléssel összefüggő egyes kérdéseket, továbbá a mindennapi élettel kapcsolatos erkölcsi jellegű stb. kérdéseket bírálhatnának el. Természetesen ezek a rendszabályok nem csökkenthetik a büntetőszervek jelentőségét. Az állami szervek funkcióinak társadalmi szervekre való átruházását fo-

[5] A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, Todor Zsivkov elvtárs által tartott zárszó. Rabotnyicseszko Delo, 1959. január 25.

[6] Beszámoló a Nemzetgyűlés III. rendes ülésszakán.

kozatosan és nagyon gondosan kell végrehajtani.

*

Az államapparátus és a gazdasági irányítás új szervezete a Bolgár Népköztársaságban marxi—lenini elvek alkotó alkalmazása az államépítésre a konkrét gazdasági, politikai és kulturális feltételeknek megfelelően. Erős fegyver a bolgár nép kezében a párt és a népi hatalom által megszabott azoknak a hatalmas politikai, gazdasági és kulturális feladatoknak a végrehajtására, amelyek a gazdasági fejlődés gyors előrehaladását, a kommunista társadalom magasabb fejlődési szakaszába való átmenet előkészítését tűzték ki célul. Amikor a Bolgár Kommunista Párt megindokolja tudományosan az igazgatási-gazdasági kerületeknek mint az állami és gazdasági irányítás új formájának a létrehozását, gazdagítja a nemzetközi kommunista mozgalom tapasztalatait a szocializmus és kommunizmus felépítéséért folyó harcban. *Telbizov Karol*

JOGIRODALOM

*Szamel Lajos: Jogforrások**

1. Szamel Lajos értékes munkával gazdagította szépen fejlődő államjogi irodalmunkat. A mű igazolja azt is, hogy államjogi és államigazgatási irodalmunk elméleti igénnyel nyúl problémáinak feldolgozásához. a munka megalapozása közben a szerző betartja az államjog határait, de szigorú mértékkel méri fel az államjog területét és azt lelkiismeretesen felszántja, megműveli és tárgyát tekintve ötletes munkája nyomán a belső államjognak egyetlen darabja sem marad parlagon. Szamel Lajos munkája ugyanis zömmel a magyar hatályos jog forrásainak ismertetését és pozitív jogunk jogforrási rendszerének államjogi feldolgozását adja, mégis egyre bátrabban jut el, legyőzve a leírás és a pozitivizmus gátjait elméleti általánosításokhoz és egyre mélyebben elemzi a jogszabályokat meghatározó, megalapozó társadalmi viszonyokat is. Színvonalasan veti fel a jogpolitikai problémákat és eredményei több vonatkozásban segítenek a magyar államjog elméleti kérdéseinek kidolgozásában is. Elméleti megalapozása és tudományos színvonalon történő feldolgozási módja csak elősegíti azt, hogy a gyakorlat munkásai haszonnal forgathassák könyvét.

Szamel elgondolásainak alapja a jogrend problematikája. A jogrend egyfelől szocialista államunk jogilag megalapozott biztonságát, másfelől a polgárok jogbiztonságát jelenti. E két tétel egysége nála a népszuverénitás gondolatmenetén, eszméjén és a törvényesség, mint a politikai vezetés jogi módszerének elfogadásán és propagálásán nyugszik. A népszuverénitás eszméje és a törvényesség ez az a két tartópillér, amelyen az egész munka a maga bonyolult, szerteágazó mondanivalóival eszmei egységként jelentkezik.

2. Szamel vérbeli államjogász és államigazgatási jogász, azért éppen ebből a két nézőpontból vizsgálja a társadalmi mozgást, vagyis a politikai nézetek történelmi rendjéből és annak az államhatalom kérdésében való összpontosulásából. Ennek a módszernek számos előnye van és a szerző ezeket az előnyöket ki is aknázza, az előkérdéseket mellőzve, illetve az előkérdésekben kialakult marxista—leninista communis opiniót elfogadva azt az államjog területén általában helyesen és hatásosan alkalmazza. Így témáját nem oldja a történelmi materializmus, vagy az általános állam- és jogelmélet témakörévé, hanem lehatárolja az általa művelt tudományágak területére. Szamel mind a két tudomány eredményeit következetesen alkalmazza, felhasználja és a népszuverenitás vagy a törvényesség fogalmát is annak történelmi megvalósulásában, osztálytartalmában vizsgálja. A népszuverenitás gondolata így nem elvont politikai kategóriaként jelentkezik, hanem a szerzőt elsősorban annak történelmi megnyilvánulásai foglalkoztatták, vagyis az, hogy a polgári gondolkodók körében létrejött népszuverenitási eszme (amelynek első történelmi társadalmi alapja az antik társadalomban az árutermelés kifejlődése, a modern társadalmakban a kapitalista fejlődés), miként valósul meg a burzsoá államban; közelebbről a burzsoá jog forrásait tekintve és milyen változáson megy keresztül ez az eszme akkor, amikor a szocialista alap felépítményeként jelentkezik. A történelmi fejlődés vizsgálata során gondosan szemügyre veszi, hogy a szocialista és a burzsoá állam a népszuverenitás és a törvényesség eszméje tekintetében milyen tendenciákat felmutató történelmi típusok. Gondolatmenete a következő: a burzsoá fejlődés a népszuverenitás eszméjének visszaszorításához, a törvényesség korlátozásához, a szocialista fejlődés a népszuverenitás eszméjének kibontakozásához, a törvényesség módszerének egyre következetesebb alkalmazásához vezet. Szamel szemléletében helyesen kapcsolódik össze a népszuverenitás politikai és a törvényesség jogpolitikai problematikája azzal az értékelő állásponttal, amely a törvényt az egyéb jogforrások fölé emeli. Történelmileg ez a gondolatmenet a következőképpen alakul: a közvetlen demokrácia eszméjét a gyakorlatban a burzsoá állam fejlődése során a választójog kialakult szisztémái kiszorították: „Mindez egy-egy eltávolodási lépés a népszuverenitás és a nép egésze akaratából történő törvényhozás gondolatától, amelyet a polgári forradalom eszmei előhírnökei hirdettek." A burzsoá fejlődés másik jellemző tendenciája az igazgatási szervezet jogalkotó hatáskörének kiszélesítése, amely a kivételes és a szükségrendeletekben kulminál. A szocialista állam vonatkozásában az államhatalmi és az államigazgatási szervek által történő jogalkotás tendenciájának arányából indul ki. A szocialista alkotmányosság alapelvei a gyakorlatba ültetik át a népszuveranitást, mert a hatalom nem egy viszonylag szűk uralkodó osztály, hanem a társadalom túlnyomó többségének kezében van. Ebből következik, hogy a legfelsőbb népképviseleti és államigazgatási szerv útján történő jogalkotás egész problémakörét a történelem a szocialista viszonyok között új, a kapitalista társadalom és a burzsoá állam feltételeitől eltérő módon veti fel. A törvény és rendeleti jogalkotás viszonyát — írja a szerző — nem statikus állapotként, hanem dinamikus folyamatnak felfogva és tendenciájának szem előtt tartásával a történelmi körülményekbe ágyazva kell értékelni. A szocialista fejlődést jellemző főirányt abban látja, hogy a szocialista államok birtokában vannak a valódi népképviseleti törvényhozás összes

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 183 p. (Jogi kézikönyvtár 3 sz.)

lehetőségeinek és a fejlődés ezek egyre határozottabb kibontakozása felé megy, bár, úgy mond, helyenként és periódusonként bizonyos megtorpanások észlelhetők. E megállapításhoz fűzi azt az értékelést, hogy a fejlődésnek ez a helyes útja, mert a szocialista állam hivatott és képes a történelem folyamán először, a polgárok és állami szervek jogait és kötelességeit a társadalom majd egészének akaratát kifejező népképviselet útján nyilvánítani és így „a törvényességet törvényekre építi". Az előre bocsátott logikai tétel és a történelmi fejtegetés összekapcsolásával operál a továbbiak során. Így elsősorban a fentartott törvényhozási hatáskör fogalmi körének megállapításával foglalkozik, a fenntartott törvényhozási hatáskör problémakörében arra a megállapításra jut, hogy az olyan alkotmányos tételek száma, amelyeket feltétlenül magában az alkotmányban kell szabályozni, igen kevés és hogy az adott helyzet és a politikai erőviszonyok függvénye, hogy mi és hogyan kerül az alkotmányba és erre vonatkozó alkotmányos rendezés hiányában a törvényekbe. Leszögezi azt a jogpolitikai elvet, hogy mindazon jogszabályok megalkotását fenn kell tartani a legfelső képviselet számára és törvényben kell kifejezni, amelyek az alkotmány rendelkezései közvetlen kifejtését, részletesebb megvilágítását célozzák.

A fenntartott hatáskör tárgyalását a rendeleti jogalkotás értékelése követi. A rendeleti jogalkotás megalapozottsága tekintetében különböztet annak a burzsoá államban és a szocialista államban kialakult jelentése között. A burzsoá, sőt már a feudális állam története példázza a legfelsőbb képviselet és a végrehajtó hatalom jogalkotásának konkurrenciáját. A szocialista államban ilyen konkurrenciának nincs meg a társadalmi —, és a szocialista jogtudományban így nincs meg a tudományos alapja sem. A népképviseleti szervek prezidiumai ugyanis a szocialista államokban nem igazgatási, hanem államhatalmi szervek és így ezeknek széles jogalkotó hatáskörük is van, ezek a szervek ugyanis arra hivatottak, hogy biztosítsák az államhatalom folytonosságát. Viszonyaink között — állapítja meg a szerző — a rendeleti jogalkotás kormányzati szintjén az az irányzat látszik helyesnek, amely ezt a jogot a kormányban összpontosítja, a miniszterek és más főhatóságok rendeletkibocsátási jogát pedig szűkíti. Elméleti fejtegetései e körben a helyi szervek jogalkotó hatáskörének általános jellemzésével érnek véget. A szocialista törvényesség általánosan elfogadott álláspontjából kiindulva fellép a partikuláris jog ellen, másrészt arra az álláspontra helyezkedik, hogy a helyi szervek jogalkotó hatáskörének mérve annak a függvénye, hogy a központi szabályozás mekkora mezőket hagy nyitva a helyi szabályozás számára.

A könyv behatóan foglalkozik a jogalkotó szervek és hatáskörük egymáshoz való viszonyával és ezért a második fejezet „a jogalkotó szervek és hatáskörük hatályos jogunkban" címet viseli.

E fejezettől kezdve az elemzés alapja pozitív jogunk és a szerző a pozitív jog elemzésével összefüggésben széleskörű áttekintést ad a szocialista jogfejlődés egészére és összehasonlító megoldásokat is alkalmaz a burzsoá jogfejlődéssel kapcsolatban. A tárgyalás során behatóan ismerteti, gondosan vizsgálja úgy a burzsoá, mint a szocialista irodalomban (államjogi, államigazgatásjogi) kialakult elméleti állásfoglalásokat. E tárgykörben foglalkozik a referendum kérdésével, vizsgálja az államhatalom legfelsőbb szervei jogalkotó hatáskörének terjedelmét, az államigazgatási szervek és az államhatalom helyi szerveinek jogalkotó hatáskörét és e hatáskörök átruházhatóságának kérdését. Fejtegetéseiben teljes biztonsággal mozog a tételesjog területén és az általa vázolt jogelvek mindig tételes törvényeinkre és egyéb jogszabályainkra való hivatkozással nyernek alátámasztást. Figyelemre méltó az alkotmány és az alkotmány alapján hozott törvények és jogszabályok közötti összefüggés boncolgatása, amely fejtegetés felhasználható a jog logikai zártságára vonatkozó jogelméleti állásfoglalások vizsgálatában is. E fejezet érdeme jogi irodalmunkban a referendumra vonatkozó fejtegetés prioritása s néhány szellemes gondolat a törvény és a törvényesség közötti összefüggés megvilágítására.

A jogalkotó hatáskör részben vagy egészben való átruházhatósága vonatkozásában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a legfelsőbb hatalmi szervek hatáskörüket átruházhatják és csak formai korlátoknak vannak alávetve. Helyes lett volna, ha itt aláhúzza, hogy a formai korlátok áthágása esetleg államjogi tartalmi konstrukciók felbomlásával járhat, s ha nem is helyezkedhetünk az államjog területén sem a forma dat esse rei álláspontjára, az államjogi formák alkotó, előremutató, az államtípust védelmező, szolgáló szerepét nem szabad elhanyagolnunk. Fenti álláspontjának megfelelően nem lát jogelvi korlátot további jogalkotó szervek hatásköre átruházása tekintetében sem. E vonatkozásban is utalhatunk arra, hogy a szerző a szocialista társadalmi viszonyok között látja megvalósíthatónak a klasszikus jogelvek valódi alkalmazását és annak gyakorlati kibontakoztatását.

3. A harmadik fejezet az államhatalmi szervektől származó jogforrások körével foglalkozik, tehát a törvénnyel, az országgyűlés normatív határozataival, a népköztársaság elnöki tanácsa által kibocsátott jogforrásokkal és a helyi szervek jogszabályt tartalmazó aktusaival. Elméleti témaként az anyagi-alaki törvény közötti megkülönböztetés burzsoá irodalmának kritikájával foglalkozik, ismerteti a szovjet jogtudomány kialakult álláspontját és ahhoz elgondolásaival kiegészítő módon csatlakozik.

Az elnöki tanács normatív aktusait az elnöki tanács helyettesítő jogkörénél fogva nem tekinti rendeleti formájú jogforrásnak, éppen ezért szükségesnek látja az országgyűlés és a NET jogalkotó hatáskörének rendelkezésével együtt a tőlük származó jogforrások szabályozásának finomítását is.

A helyi szervek jogszabályt tartalmazó aktusai tekintetében azt a helyes álláspontot fejti ki, hogy azokkal szemben követelmény az, hogy központi jogszabályokra legyenek visszavezethetők. Ennek az államjogi elvnek megvalósítására a szocialista viszonyok között a demokratikus centralizmus ad lehetőséget.

A negyedik fejezetben az államigazgatás központi szervei által kiadott jogforrásokkal foglalkozva abból a feltevésből indul ki, hogy a szocialista viszonyok között a központi igazgatási szervek irányító, vezető eszközeiben változatosságra van szükség. Itt tárgyalja a miniszter tanácsi rendelet, a minisztertanácsi határozat, a miniszterek és országos szervek rendeleteinek jog-

forrási jellegét. Az ötödik fejezetben az utasítással történő jogalkotás problémakörének tárgyalása során szélesen bontja ki a fellelhető elvi kérdéseket és azokat a népszuverenitás és a törvényesség plattformájáról kívánja megoldani. Az elméleti vizsgálat a burzsoá tudomány álláspontjának ismertetésével és kritikájával indul, e kritika után tér rá a szocialista jogtudomány elért eredményeinek nyomán a normatív utasítás jogforrási jellegének vizsgálatára. E kérdésnek garanciális oldalát elméletileg úgy oldja meg, hogy egyfelől igyekszik megállapítani azoknak a körét, akik normatív utasítások kibocsátására vannak hivatva, másfelől pedig rendszerezni akarja a normatív utasításokat és ezáltal is alá kívánja támasztani a garanciális oldal jelentőségét.

Rendkívül figyelemreméltóak a szokásjog jogforrási jellegét illető fejtegetései. A vizsgálódás alapja a szokásjog szerepe mai magyar jogunkban. A kérdést azonban széles elméleti alapon tárgyalja és sokoldalúan igyekszik a szocialista jogfejlődés szempontjából megvilágítani a szokásjog körül lezajlott tudományos vitákat is. Elvi tétele az, hogy a szocialista társadalomban a szokásjog kialakításának csak igen szűk területe lehetséges, az államjogban pedig a szokásjogi fejlődés teljesen kizárt. További elvi tétele, hogy valójában „consuetudo"-ról, a modern államban állami szervek közbenjötte nélkül — s itt elsősorban bírói szervekről van szó — szó sem lehet.

A jogfogalom meghatározása szempontjából is helyesnek tartjuk azt az álláspontját, hogy a szokás joggá válásához az állam szankcionáló ereje elengedhetetlen. Anélkül azonban, hogy messzebbmenő következtetéseket kívánnánk itt leszögezni, néhány megjegyzést másik két elvi álláspontját illetően ez:ttal is meg kell tennünk.

a) A szokásjog mily területeken hathat, alakulhat ki a szocialista társadalomban? E kérdés megoldásához messzebbre tekintő történeti fejtegetésre lett volna szükség, mint ameddig a szerző eljutott. A kapitalizmus nem monopolista korszakában a fejlődő burzsoázia a jogállamiság gondolatkörében harcolt a feudalizmusban kialakult és a társadalmi gyakorlatban érvényesülő, tehát reakciós szokással és szokásjoggal szemben. Marx, mint ismeretes, éles bírálat alá vette — még mint demokrata forradalmár — a jogi történeti iskola reakciós nézeteit, amelynek magva éppen a szokásjogban gyökerező „népszellem" glorifikálása volt. De Marx nem kevésbé kemény bírálatban részesítette Benthamot, a joguralmi elméletek atyját is. A marxista—leninista álláspont a társadalmi gyakorlat alkotó szerepét illetően ezen a területen sem mond ellent a gyakorlatról vallott általános felfogásnak. Mégis mi okozza azt, hogy a szocialista jogirodalomban szinte kialakult nézetnek lehet tekinteni azt a felfogást, mely szerint a szocialista jog forrásai között a szokásjog jelentéktelen szerepre van csak kárhoztatva.

Két forrásból táplálkozik ez. Először abból, hogy a burzsoázia uralmának megdöntése után a társadalomban élő szokásjog még hosszú időn keresztül elsősorban reakciós jellegével tűnik ki. Ezért érthető, hogy a szocialista forradalom győzelme után a szocialista jogtudomány huzamos időn keresztül a szokásjog előbb kialakult tartalmát olyan belső sajátosságának tekinti, amely a kapitalista, sőt feudális csökevényeket őrzi. De majd félévszázaddal a szocialista forradalom győzelme után és a szocializmus világrendszerré válásának történelmi folyamata közepette, társadalmunkban egyre több olyan szokás alakul ki, amely szolgálja, erősíti a szocialista-kommunista építést, alátámasztja a szocialista együttélés szabályainak megtartását és ezeknek társadalmi jelentőségét aligha szabad kicsinyelni. Hogy ezek közül a szokások közül melyek kapnak állami szankciót és válnak joggá és milyen szervek működése során jut ez kifejezésre, az további vizsgálatot igénylő kérdés, széleskörű és beható elemzés dolga, a fölött nem lehet ma már, vagyis az adott történelmi helyzetben a szokásjog jelentőségének kisebbítése útján napirendre térni. A másik ok a törvényesség megóvásáért és kifejlesztéséért, a partikularizmus, az államigazgatási és bírói önkény ellen folytatott küzdelemben keresendő. Persze hozzáfűzhetem, hogy ez mindenekelőtt jogelméleti kutatásunk feladata kell, hogy legyen és egyáltalán nem helyteleníthető, hogy a szerző az általánosan elfogadott álláspontból indul ki tételei megfogalmazása során.

b) Vajon igaz-e az az állítás, hogy az államjogban a szokásjog a szocialista viszonyok között mellőzhető, sőt egyenesen kikitatandó. Ez a követelés és ez az álláspont a tények figyelembevétele nélkül alakulhatott csak ki. Nézzük a nálunk levő tételesjogi helyzetet. Az alkotmány 56. §-a rögzíti a marxista—leninista pártnak államjogi helyét a népköztársaság rendjében, politikai rendszerében. Az 56. § a párt és az állam közötti összefüggésben, politikai szokásokban valósul meg, amelynek államjogi vetülete zömmel szokásjogi szabályozást nyer. Erre számos példát lehetne felhozni. Elvileg a pártnak a szocialista állam politikai rendszerében elfoglalt helye néhány kivételesnek tekinthető jogszabálytól eltekintve és kapcsolat funkcionálását illetően alkotmányos szokásjogban jelentkezik, vagyis szokásjogi jellegű. A marxizmus—leninizmus néhány tétele pedig jogi vetületében, mint szokásjogi norma nyer alkalmazást, pl. a párt és az államhatalom vezető csúcsainak összeforrására vonatkozóan kialakult gyakorlat ma már a mi tételesjogunkban szokásjogi szabályt szült. Ez a szabály pedig nolens-volens államjogi szabály. Sok észrevételt lehetne tenni a Népfront szerepét illetően is.

Nem állítom, hogy ezek a felvetett gondolatok megoldanák ezt a problematikát, de úgy gondolom, hogy a kérdés tárgyalása mélyebb analízist igényelt volna, mint amennyit a szerző arra szánt.

Új eredmények jelentkeznek a hetedik fejezetben az állami szervek gyakorlatának jogforrási jellege és azon belül a bírói jogalkotás jogforrásai jellegének vizsgálata kapcsán. A klasszikus államjogi elveknek megfelelően a könyv a jogalkotás törvényességének biztosítására szolgáló garanciális kérdéseket elmélyülten és szellemesen elemzi. Központi gondolatát: a törvényességet itt bontakoztatja ki a legteljesebben; végső következtetése az, hogy a „törvényesség teljessé tétele nagybecsű hozzájárulás a szocialista állam megszilárdításában". Ez a cél kell hogy lebegjen mindenki előtt, aki a jog világában vállalkozott a szocialista társadalom szolgálatára. E befejezésül hagyott szép gondolat hatja át Szamel Lajos egész munkáját.

4. A könyvről alkotott véleményünket a következőkben foglalhatjuk össze: a felvetett kérdést Sza-

mel Lajos a gyakorlat és elmélet jogi munkásai számára mélyen szántóan az államjog eszközeivel oldotta meg. A könyv erős oldala az elvi szilárdság a tételesjog biztos kezelése és a logikai sűrítésre való finom jogászi készség. A kritika megjegyezheti, hogy bár a könyv államjogi jellegű, hiányzik belőle a szerződések jogforrási jellegével kapcsolatos problémák vizsgálata. Továbbá hiányolható a történeti kifejtés korlátozott volta, hiszen a történelmi kifejtés elősegítette volna a vázolt tendenciák mélyebb megértését és azokat annak segítségével hajlékonyabban, árnyaltabban fejthette volna ki a szerző. Ezek a megjegyzések a könyv értékéből és jelentőségéből mit sem vonnak le, sőt az állam- és jogelmélet művelője úgy érzi, hogy ezeknek az adósságoknak letörlesztése elsősorban az állam- és jogelmélet feladata.

Halász Pál

*A nemzetközi magánjog egyes kérdései**

Az össz-szövetségi jogtudományi intézet kiadásában megjelent tanulmány-gyűjtemény némi késéssel jutott el a magyar olvasóhoz. Az előszó kifejtése szerint a kötet célja az, hogy a nemzetközi magánjog néhány időszerű kérdésére rávilágítson, anélkül, hogy ezzel a teljességre törekednék. Megállapítja, hogy a szovjet jogtudomány a nemzetközi magánjog kérdéseivel eddig nem foglalkozott elég behatóan, bár a külkereskedelmi ügyletekre és döntőbíráskodásra vonatkozóan az elmúlt években is jelentek meg számottevő fejtegetések (A. Sz. Korolenko, D. M. Genkina, D. M. Ramzaicev stb. tollából). Viszont a nemzetközi magánjogi kérdések tudományos elemzésénél igen jelentős szerepet játszanak a nemzetközi magánjogi intézetek és a szovjet nemzetközi magánjog jeles művelői az érintett területeken a maguk tudományos nézeteinek kifejtésével felhívják a figyelmet a Szovjetunió jogtudományi intézetében folyó tárgybavágó fontos munkára és a nemzetközi magánjog elemzői részére értékes forrásmunkát nyújtanak.

A tíz szerző közül többen ismertek a hazai olvasók előtt (Lunz, Krülov, Boguslavszkij). Az egyes tanulmányok tárgyának megválogatásánál nem valamely tudományos rendszerezési szempont érvényesült, hanem az, hogy olyan kérdéseket vessenek fel, melyek időszerűségüknél fogva elsősorban tarthatnak számot érdeklődésre. Így az elméleti kérdések (a nemzetközi magánjog tárgya, forrásai, a tőkés országok tudósainak egyes tételei) mellett a nemzetközi magánjog különös részét is behatóan elemzik a tulajdoni, szerzői, szabadalmi jog, családjogi kollíziós kérdések stb. taglalása kapcsán. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatánál a szerzők összehasonlító jogi módszert alkalmaznak, az általános fejlődés bemutatása mellett megvilágítják a szovjet jogi felfogás kialakulását, kidomborítják az irodalom és a bírói gyakorlat jelenlegi álláspontját és minden esetben részletesen foglalkoznak a népi demokráciákban az elmúlt tíz év folyamán kialakult gyakorlattal.

Lunz professzor bevezető tanulmánya elemzi a nemzetközi magánjog tárgyát és a szocialista országok nemzetközi magánjogát. A nemzetközi magánjog tárgyát illetően a szovjet jogi irodalomban élénk vita folyik és szemben áll egymással a nemzetközi magánjog „civilista", polgári jogi és nemzetközi (köz-) jogi jellegű nézete. Az utóbbiakhoz tartozik Krülov professzor, akinek az a véleménye, hogy a nemzetközi magánjog területén jelentkező viták „túlnőhetnek" a polgári és törvénykezési jog határán, elintézésük diplomáciai útra kerülhet, és ezért látja megalapozottnak a nemzetközi magánjog nemzetközi (köz-) jogi jellegének hangsúlyozását. Ezzel szemben a „civilisták" véleménye az, hogy a nemzetközi magánjogot polgári és törvénykezési jogi jellegűnek kell tekinteni, ahol a jogviszony „külföldi elemet" tartalmaz. Felfogásuk értelmében a Krülov-féle „túlnövés" ellenére a nemzetközi magánjogi viszonyoknál megmaradnak a polgári jogi sajátosságok azért is, mert a „túlnövésből" adódó esetleges viták még nem képezik államok egymás közötti bonyodalmát. A szocialista országok nemzetközi magánjogi irodalmából idézi H. Wiemannt, akinek az a véleménye, hogy az ún. „közvetlen" normák a kollíziós jogszabályokkal együtt tartoznak a nemzetközi magánjogba. Réczei professzor felfogása szerint a nemzetközi magánjog tárgyát a kollíziós normák képezik. Lunz megállapítja, hogy a kollíziós normák mellett az államközi egyezményekben foglalt, törvénybe iktatott polgári jogi normák is idetartoznak.

V. N. Durgyenyevszkij, a jogtudományok doktora következő tanulmányában az államközi egyezményeket a fejlődés új megnyilatkozásaként ismerteti. Rámutat arra, hogy a második világháború után a demokratikus békepiac létrehozásával a nemzetközi magánjog új forrásai alakultak ki, ezek között kimagasló szerepet játszanak a külkereskedelmi egyezmények, mint a kétoldalú megállapodások szerves részei. A nemzetközi magánjogba kell sorolni a kollíziós normákat, akár államközi egyezmény, akár belső törvényhozás állapította meg azokat. Kiemeli ugyanakkor azt, hogy nem minden beljogi jogszabály, mely külföldi vonatkozású, tartozik a nemzetközi magánjogba. A nemzetközi magánjog forrásait vizsgálva Durgyenyevszkij bírálja az 1951. évi Hágai Tervezetben kifejezésre jutó „akarati autonómia" elvét, mely gondolat valójában a gyengébb fél anyagi kihasználására válhat alkalmassá. A Hágai Tervezet lényegében csupán kollíziós normákat tartalmaz, de nem jelent anyagi jogi jogegységesítést. Jelentősebb ebből a szempontból a szerzői jog területén 1948-ban megkötött Bruxelles-i és az 1952. évi Genfi Egyezmény. Az európai szocialista országok között megkötött Általános Szállítási Feltételek legnagyobb fontossága az, hogy nem kollíziós szabályokat fognak össze, hanem jogegységesítést eredményeznek. Természetesen vannak még kollíziós normák az ÁSZF-ben is, pl. az elévülés; ezeknek szerepe azonban szűk körre korlátozódik.

V. A. Tumanov kandidátus a tőkés országok tudósainak néhány nemzetközi magánjogi elméletét boncolgatja és bírálja. A rövid tanulmány csak azokkal a legjellemzőbb irányzatokkal foglalkozik, melyek a bírói mérlegelés lehetőségét korlátlanul kiszélesíteni törekszenek és ezáltal egyoldalú döntéseket tudnak kierőszakolni. Első helyen említi az amerikai „realista" irányzat képviselőit, Cookot, Lorensent, akik az amerikai jogbölcseleti iskola jelenlegi nézeteit hirdetik az ún. „szerzett jogok" elméletével. Dicey ismertté vált fogalmazása szerint, ha külföldi jogról van szó, az angol bíró nem idegen jogot alkalmaz, hanem az idegen ország

* L. A. Lunz (szerk.): Voproszü mezsdunarodnogo csasztnogo prava Moszkva, 1956. 239 1.

törvénye értelmében megszerzett jogot (The Conflict of Laws 1949. 12. old.). W. W. Cook „Local Law" elmélete pedig azt jelenti, a bíró saját jogából kiválasztja és alkalmazza azt a jogszabályt, amely legjobban felel meg annak a normának, melyet a külföldi bíróság venne alapul, ha a jogvita ott kerülne eldöntésre. Ezek az elméletek, melyek a külföldi jogszabály jelentőségét elhomályosítják, nagy ellenkezést váltottak ki és az ismert angol nemzetközi magánjogász Cheshire is szembeszállt a „szerzett jogok" elméletével (Private International Law 1952. 37. s köv. old.).

A vázolt elméletek nyomán kialakult állásfoglalás az amerikai bíróságok részéről, mint Tumanov hangsúlyozza, tudatos, mert ezzel elkerülik annak lehetőségét, hogy külföldi jogszabályt kelljen alkalmazniok. Így jutunk el a Cook-féle inkorporációs tételhez, melynek kiindulópontja a haszon, „szociális célszerűség" stb. Tág lehetőség nyílik ily módon a meglevő alanyi jogok elismerésének megtagadására, ami adott esetben valamely érdekeltség egyoldalú javainak biztosítását célozza. Lorensen ezt kiegészíti azzal, hogy ilyenkor a bíró nem általános érvényű szabályokra támaszkodik, hanem azt a saját elgondolását veszi alapul, melyet a leghasznosabbnak vél. Vagyis a nemzetközi magánjog mindenkor csak a bírói gyakorlatot tekinti és nem indul ki általános érvényű alapelvekből. Ezzel ellentétben a szovjet nemzetközi magánjog ismer ilyen általános érvényű alapelveket és azokat következetesen meg is valósítja.

Foglalkozik a szerző a „közrendi záradék" sok vitát előidéző kérdéseivel. Az kétségtelen, hogy a közrendi záradék pontos megfogalmazására, helyesebben a „közrend" meghatározására irányuló szándék, nem vezetett eredményre, ún. „kaucsuk" §-sá vált, melyet a bíró tölt ki mindenkor tényleges tartalommal. Idézi a nyugati nemzetközi magánjogászok közül Niederert, aki elismeri, hogy a közrendi záradék alkalmas a külföldi jog elismerésének megakadályozására abban az esetben, ha ez szembeszáll a természetes „igazságossággal". Lényegében ezzel az egyik határozatlan fogalom helyébe csupán másik kerül, akárcsak Battifolnál, aki az idegen jogot nem látja alkalmazhatónak, ha az ellenkezik a francia „civilizáció politikai és szociális alapelveivel". Tumanov a nehézségek vázolásával a visszaéléseket akarja feltárni, melyekre a közrendi záradék tág értelmezése módot nyújt. Hiányossága, hogy nem hivatkozik ugyanebben a kötetben szereplő kandidátustársának, A. I. Pergamentnek a családjogi kollíziós kérdésekről írt dolgozatára, aki tanulmánya elején kidomborítja a közrendi kikötés fontosságát olyan esetben, mint pl. a külföldi házasságok érvényességének elismerése. Semmilyen nemzetközi magánjogi jogsegély nem nyújtható ugyanis a Szovjetunióban a külföldön kötött olyan házasságnak, mely ellenkezik a szovjet közrenddel (pl. faji megkülönböztetések). Hasonlóképpen vélekedik a szovjet nemzetközi magánjogi irodalomban L. A. Lunz nemzetközi magánjogi egyetemi tankönyvében (magyar ford. 1951. 64. old.).

A továbbiakban bírálja a „minősítési elmélet" körül kialakult nézeteket. E. Rabel „önálló minősítési elmélete", ugyanúgy, mint Beckatt tétele, nem alkalmas semmiféle kiinduláshoz. Az autonomisták tanai ezért elvetendők, mert a nyomukban született döntések, mint azt jogeseteket vizsgálva a kötet más helyén Boguszlavszkij kandidátus megvilágítja, egyoldalúak és elfogadhatatlanok. Az ilyen ítélkezés alkalmas lehet arra, hogy teljesen idegen tartalmat adjon a szocialista országok törvényeinek.

A minősítési elméletek bonyolult kérdésének megoldására a szerző nem ad ugyan konkrét javaslatot, rámutat azonban arra, hogy azok az irányzatok, melyek magukévá teszik az államok közötti békés együttélés gondolatát, elfogadják az idegen állam tulajdonának sértetlenségéről és a szocialista államosítások elismeréséről szóló jogszabályokat, hasznos szolgálatot nyújtanak a nemzetközi magánjog tudománya fejlődésének.

A nemzetközi magánjog különös részével foglalkozó értekezések közül első helyen kell említenünk V. V. Laptyev kandidátus tanulmányát a tulajdonjogi kérdésekről. A legjelentősebb szerephez ezen a területen a lex rei sitae elve jut, mely a Code Napoleontól kezdve az 1948. évi csehszlovák nemzetközi magánjogi törvényig valamennyi jogszabályon végigvonul. Nagy jelentőséget nyer ez a szabály a szocialista államosítások külföldi elismerésével kapcsolatban, mely kérdéssel a kötet több tanulmánya is tüzetesen foglalkozik A régebbi nemzetközi magánjogi irodalom is hangsúlyozta (Lunz) és a szerző itt ismét nyomatékosan rámutat arra, hogy sem a Szovjetunióban, sem a többi szocialista országban elrendelt államosítás nem büntetőjogi jellegű, nem vonható az elkobzás fogalma alá és ezen a címen nem tagadható meg a joghatály elismerése.

A szerző hangsúlyozza az államosítások külföldön található vagyonra kiterjedő hatálya általános elvét, melytől csak közös megegyezéssel lehet eltérni. Ilyen jellegű megállapodást tartalmaz az 1948. évi francia—lengyel szerződés, melyben Lengyelország maga tekintett el attól, hogy az államosítások hatályát a külföldön maradt vagyontárgyra kiterjessze. Ténylegesen az ilyen rendezés oly kivétel, mely az általános szabályt megerősíti. Minden államnak megvan a joga ahhoz, hogy a joghatósága alá tartozó vállalatok vagyonát államosítsa. A Szuezi Csatorna Társaság vagyonának 1956-ban elrendelt államosítását sem lehet jogtalannak tekinteni, és a szerző erőteljesen síkraszáll annak az álláspontnak védelmében, mely az azóta kialakult tényleges helyzet szerint, széleskörű elismerést nyert.

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel Boguszlavszkij kandidátus tanulmánya a külföldi állam immunitásáról. Az immunitás — sérthetetlenség — szorosan összefügg a szuverénitás — állami főhatalom — kérdésével. A bírói sérthetetlenség szűkebb értelemben jelenti azt, hogy valamely idegen állam vagyontárgya soha nem vonható a másik állam bírói eljárása alá. Dicey két esetet különböztet meg ezzel kapcsolatosan (Conflict of Laws 1932. 192. old.): a szóban forgó vagyontárgy a külállam képviselőjének kezében van, aki maga is sérthetetlenséget élvez személyében, vagy harmadik személy kezében van, aki ily kiváltságot ugyan nem élvez, azonban bizonyítható a vagyontárgy hovatartozása és biztosítható ezzel a mentesség. Oppenheim nemzetközi magánjogi monográfiájában az államok közötti egyenlőség elvéből kiindulva a par in par non habet imperium elv alapján jut el arra a megállapításra, egy állam sem törekedhet arra, hogy joghatóságát a másikra kiterjessze. A szerző ennek jegyében felsorolja azokat a bírói döntéseket,

melyek a tőkés államok egymás közötti vonatkozásában napvilágot láttak. Lényeges változás állt be a joggyakorlatban azóta, hogy a Szovjetunió bekapcsolódott a nemzetközi kereskedelembe. Az angol bíróságok állásfoglalását illetően legjellemzőbb a TASZSZ hírügynökség jogállására vonatkozó 1949. évi döntés, melynek vagyoni sérthetetlenségét a bíróság megállapította annak hangsúlyozásával, hogy a hírszolgálati iroda a szovjet kormánynak közvetlenül alárendelt hivatal (a department of the Soviet State).

Más a helyzet a szovjet külkereskedelmi vállalatokkal. A példaként megemlített 1955. évi szovjet—osztrák külkereskedelmi egyezmény értelmében a kirendeltség részéről Ausztria területén kötött szerződések miatti perek osztrák bíróság hatáskörébe tartoznak és a jogerős bírói ítélet alapján a kirendeltséggel szemben árukra és követelésekre végrehajtást lehet vezetni. — Talán ebben a tanulmányában jut legjobban kifejezésre az egész mű alapgondolata, mely a két különböző, tőkés és szocialista társadalmi rend békés egymás mellett éléséből fakad és mely gondolat a szovjet kollíziós jogot és nemzetközi magánjogi felfogást egyaránt áthatja.

A nemzetközi magánjog fejlődésének széles vázlatát nyújtja Sz. H. Krülov professzor, a jogtudományok doktora az A. I. Gorlov kandidátussal együtt a szerzői jogról írt értekezésében. Itt nem annyira vitakérdésekkel, mint inkább összehasonlítójogi ismertetéssel találkozunk. A két alapvető jogforrás áll a vizsgálódások középpontjában, az 1886. évi berni egyezmény és az 1952. évi genfi megállapodás. Az összehasonlítás kapcsán kitűnik, hogy az előbbi korlátozza az oltalmat a tagállam polgárának a tagállamban megjelenő első kiadványára, a második szabályozása ennél szélesebb körű. A jogvédelemre jogosult személyek körét tekintve a genfi megállapodás ugyancsak kiszélesítést tartalmaz. Mód van ezzel kapcsolatban arra, hogy a jogvédelem nemcsak a saját állampolgárokat illesse meg, de azt a szerződő állam területén tartózkodó egyéb személyekre (hontalanok) is kiterjesszék. Összevetést olvashatunk az európai és amerikai szabályozás között, emitt az 1889. évi montevideói megállapodástól az 1946. évi washingtoni legújabb elrendezésig. A szerzői jogra vonatkozó amerikaközi megállapodásokat azonban kirekesztik vizsgálódásaik köréből, miután ezek az 1886. és 1952. évi szerződéseknél csekélyebb jelentőségűek. A Szovjetunió ezen egyezményeket nem írta alá, a szerzők vizsgálódásaik során nem térnek ki az 1928. évi szovjet szerzői jogi törvényre, és ezt a beljogi szabályozást nem vetik egybe a tárgyalt államközi megállapodásokkal. A tanulmány elsősorban leíró jellegű, a részletes szabályozás és a legújabb megállapodások egybevető ismertetése, a nemzetközi magánjog ezen szakterületének művelői számára igen becses támpontot nyújt.

M. M. Boguszlavszkij kandidátusnak a kötetben közölt második tanulmánya a feltalálói jogra vonatkozó nemzetközi megállapodásokat ismerteti. Az állami sérthetetlenségről és a tulajdonjogról írt tanulmányához hasonlóan, a joggyakorlatot gondosan megválogatott bírói döntések kapcsán mutatja be és teszi előadását színesebbé. Rámutat arra, hogy a találmányi jog területi jellege erősebb, mint a szerzőié. A szabadalom kiadása pl. területhez kötött államhatalmi intézkedés, ezen kérdésekben minden állam a maga jogát alkalmazza és itt a jogszabályösszeütközés lehetősége nem merül fel.

A szabadalmi jogok védelmére kötött többoldalú államközi egyezményekhez a Szovjetunió nem csatlakozott, csupán kétoldalú megállapodásokat írt alá Németországgal és Norvégiával. Az európai szocialista országok oly időpontban lettek az ipari tulajdon védelmére alakult nemzetközi unió tagjai, amikor ott tőkés társadalmi rend volt érvényben, de tagságukat a társadalmi átalakulás nyomán is megtartották, amit pl. az 1952. évi csehszlovák törvény kifejezetten kimond.

Részletesebben kell foglalkoznunk a családjogi nemzetközi magánjogi kérdéseket érintő értekezéssel. A. I. Pergament kandidátus, ellentétben a szerzői és találmányi kérdésekről írt, előbb bemutatott dolgozatokkal, a Szovjetunió vonatkozó gyakorlatával, a vitás helyzetekkel és bírói döntésekkel ismertet meg. A szovjet családi jog a „dolgozó család megerősítésére irányul a szocializmus feltételei mellett" (Lunz) és nem állja útját annak, hogy elismerjék a külföldi vonatkozású házasságok joghatályát, feltéve, hogy az nem ellenkezik a szovjet jogrendszerrel és „az általános nemzetközi magánjogi értelemben vett" közrenddel. A nemzetközi magánjog tudományának és a bírói gyakorlatnak idevonatkozóan alapvető szempontja a „szocialista humanizmus" (Lunz).

A tételes szabályozás azután több irányban mutat eltéréseket a Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogrendjét egybevetve. Általános elv hogy a házasság alakszerűségeit tekintve a szovjet jog az irányadó a Szovjetunió területén. Vonatkozik ez a szovjet és külföldi polgárok közötti kötésekre és a külföldiek házasságkötésére, mely a Szovjetunió területén történt. Ez utóbbi esetet tekintve azonban, az egyes szövetségi köztársaságok gyakorlata eltérő; megkívánják, hogy a házasságot az illető köztársaság területén működő idegen külképviselet előtt kössék, ha viszont a felek ennek a feltételnek eleget tesznek, úgy a házasság a Szovjetunió egész területén jogérvényesnek minősül. A szovjet állampolgárokra irányadó az a kötelezettség, hogy külföldön házasságukat az illetékes szovjet külképviseletnél kell megkötniök. Mi van azonban akkor, ha a felek ennek nem tudnak vagy nem akarnak eleget tenni? A kérdés sok vitára adott alkalmat, a szerző csatlakozik Lunz véleményéhez és érvényesnek tekinti az ilyen házasságot akkor, ha a felek eleget tesznek a helyi polgári alakszerűségeknek és azoknak az anyagi feltételeknek, melyeket a házasság érvényességére a szovjet törvény megállapít.

Nyílt kérdés a szovjet és idegen állampolgár között külföldön kötött házasság alakszerűségeivel kapcsolatos állásfoglalás. A szerző itt dönteni nem tud és Lunz professzorra sem támaszkodhat, mert a családjogi kollíziós kérdésekről szóló tanulmányának megjelenése idején még hatályban volt az 1947. évi legfelsőbb tanácsi rendelet, mely az ilyen házasság kötését tiltotta. Egyedül az Ukrán SZSZK törvényhozása hozott szabályozást, kimondva, hogy az ily házasság vagy a kötés helyének joga, vagy az ukrán jog rendelkezéseinek kell hogy megfeleljen. A szerző is azon meggyőződés felé hajlik, hogy ilyen esetben a Szovjetunióban nem tagadható meg a házasság érvényének elismerése csupán azért, mert a kötés nem a szovjet jog alakiságai szerint jött létre. El kell az ilyen házasságot is ismerni, feltéve, hogy a kötés helyének polgári formáit al-

kalmazták, függetlenül attól, vajon van-e a kötés helyén olyan szovjet külképviselet, ahol a felek egybekelhettek volna. A népi demokráciák törvényhozását tekintve, a csehszlovák és a bolgár jog hasonló szabályozást tartalmaz.

Amennyiben vitássá válik, vajon létrejött-e érvényesen az ilyen házasság, az érvénytelenséget a bíróságnak kell megállapítania, és a bíró ez esetben a szovjet jog szerint dönt. Ezzel kapcsolatos jogesetről ugyan nem olvashatunk, de tételes szabályozás hiányában az orosz vagy grúz bíró szem előtt fogja tartani az ukrán polgári törvénykönyvet, a jogi irodalom véleményét és az általános gyakorlatot.

A közrendi záradékkal kapcsolatban felvetődhet a többnejűséget valló házasság érvényességének kérdése? A szovjet jog elismeri a külföldiek által kötött házasság érvényét külföldön, de ezzel szemben nem támaszthat oly követelményeket, mint a saját állampolgárai között és általában belföldön létrejött kötések tekintetében. Ehhez képest pedig a kötés helyén az alakszerűségek betartásával létrejött többnejűségi alapon álló házasság érvénytelennek nem mondható! Viszont fennáll az a megszorítás, hogy a közrendbe ütköző, pl. faji megkülönböztetést tartalmazó elem a házasságkötésnél akkor sem vehető figyelembe, ha ez megvan a felek személyes jogában. A külföldi házasfelek személyiségi és vagyonjogi jogviszonyait a Szovjetunióban a szovjet jog alapján kell elbírálni. Ez a szabályozás nincs meg ily egyöntetűen a népi demokráciák jogában. A szerző a magyar, bolgár és csehszlovák jogi szabályozást mutatja be közelebbről.

A házasság felbontását illetően a szovjet jog szerint a kötelék kérdésében a szovjet bíróságnak van kizárólagos joghatósága, még abban az esetben is, ha a felek állandóan külföldön laknak. (Ilyenkor a moszkvai bíróság lesz illetékes az eljárás lefolytatására.) A külföldön meghozott bontó ítélet jogereje tehát el nem ismerhető. Lunz szerint a külföldi bontó ítélet a kereset alátámasztására alkalmas abból a szempontból, hogy igazolja az életközösség feldúltságát. Egyébként azonban ily ítélethez joghatály nem fűződik, res iudicata nem áll be; a szovjet bíróságnak az eljárást le kell folytatnia és érdemben ítéletet kell hoznia.

A szerző rámutat arra, hogy az állandóan külföldön élő szovjet állampolgárok esetében, ha megengedjük azt, hogy a lakóhelyük szerinti polgári alakszerűségek mellett kössenek házasságot, nem lehet megkövetelni, hogy ezen házasság felbontását a szovjet bíróságnál kérelmezzék minden körülmények között. Véleménye alapján ilyen esetben el kell ismerni a külföldi bontó ítélet joghatályát. Indokul elsősorban gyakorlati szempontot vet fel, hogy ti. nehézkes vagy lehetetlen lenne számukra a hazai bíróság előtt való megjelenés. Ugyanebből a megfontolásból hívja fel a figyelmet a vegyes, tehát szovjet és külföldi fél közötti házasság felbontásánál arra, hogy mindenképpen kerülni kell azt a helyzetet, melyben az egyik fél szemszögéből felbontják a házasságot, a másikéból nem!

A bontó ítéletek kölcsönös érvényességének elismerése külön szabályozás tárgya lehet, példaként történik utalás az 1953. évi magyar—bolgár jogsegélyegyezmény idevágó rendelkezésére.

N. V. Orlova kandidátus az örökjogi kollíziós kérdéseket az európai népi demokratikus országok törvényhozásán át taglalja és részletesen bemutatja a megkötött kétoldalú megállapodásokat, jogsegélyegyezményeket. Vizsgálódásai köréből a szovjet jogterületet kirekeszti és beszámoló jellegű áttekintést nyújt. Álláspontja szerint a kollíziós kérdéseknél a lex patriae az irányadó általában. Magyarországot illetően megemlíti, hogy a régi örökjogi törvény van ma is hatályban, de az egyes jogsegélyegyezmények ismertetésénél hiányolható, hogy nem számol be az újabb szemléletről, mellyel hazánk pl. a csehszlovák, bolgár és német jogsegélyegyezményekben ismét rátért a hagyaték egységének elvére és szakított a korábbi feldarabolási elmélettel, mely az ingó és ingatlan vagyon tekintetében a kollíziós jogszabályt külön-külön választotta ki.

G. E. Vilkov elsősorban a tanulmánykötet teljessé tétele céljából átnyúl külön jogterületre, a nemzetközi perjog nemzetközi magánjogi vonatkozásait elemezve. Az 1905. évi Hágai Egyezmény szerepel kiindulópontként és a legutóbbi, 1956. évi még nem feldolgozott szövegtől eltekintve, sorra veszi az egyes megállapodásokat, illetve tervezeteket. A kézbesítéseket tekintve a szovjet—amerikai 1936. évi egyezményt mutatja be közelebbről, mely minden esetben diplomáciai úton, a külügyminisztérium igénybevételével bonyolódik le. A népi demokráciák között létrejött kétoldalú jogsegélyegyezményekben bőven akad azután példa a megkeresések közvetlen teljesítésére, bíróságok egymás közötti érintkezésére stb.

A külföldi bírósági határozatok végrehajtása mindenkor közös megállapodás tárgya, a Szovjetuniónak ez idő szerint a Mongol Népköztársasággal van ilyen tárgyú megállapodása. A vonatkozó egyezmény sem általános érvényű, hanem meghatározott tárgyú jogvitákban hozott döntésekre terjed ki. Egyebek között idetartoznak a választott bírósági határozatok és itt meg kell említeni, hogy az ilyen határozatok végrehajtása az egyezmény szerint megtagadható, ha az annak az államnak a közrendjébe ütközik, amelynek területén a végrehajtásra sor kerülne. A szerző számára igen alkalmas vizsgálódási anyag kínálkozik még a népi demokráciák jogsegélyegyezményeiben és különösen behatóan foglalkozik a magyar—csehszlovák és magyar—bolgár megállapodásokkal.

A tanulmánykötet nem rögzít valamilyen végleges helyzetet, még azzal az igénnyel sem lép fel, hogy kiforrott tudományos nézetek hangadója legyen. Az a gyakorlati célkitűzés azonban, melyet a szerzők és a szerkesztő maguk elé tűztek, ti. a feléélénkült államközi kereskedelmi és személyi kapcsolatok mellett a békés együttélés biztosítása és előmozdítása, igen nagy segítséget kap a munka megjelentetésével. Ezzel egyidejűleg a szovjet nemzetközi magánjog tudományának is dicsérendő és követésre méltó szolgálatot tettek.

Karlócai János

*Beérkezett könyvek:**

Kemenes Béla — *Nagy* László — *Seres* Imre: A mezőgazdasági rendeltetésű földekre vonatkozó hatályos jogszabályok magyarázata. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 227 p.

*Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket. Lelőhely — rövidítések: OK = Országgyülési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza Nagy Lajos. A lelőhely melleti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 242 p.

A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. (A Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1958. december 25-i ülésén elfogadott büntetőjogi, büntető eljárási és bírósági szervezeti rendelkezések.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 159 p.

Perényi László — *Kovács* István: A vádbeszéd. [Közzéteszi a:] Legfőbb Ügyészség tanulmányi csoportja. Bp. Ath. 1959. 59 p. /Ügyészi kiskönyvtár 1./

Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog. Bp. Köz gazd. Kiadó, 1959. 272 p. /Jogi kézikönyvtár 4. sz./

Az eljárási törvény a gyakorlatban. Összeáll. Benkó János. [Közzéteszi a:] Közalkalmazottak szakszervezete. Bp. Táncsics Könyvkiadó, 1959. 99 p.

A büntető ítélkezési gyakorlat [c. kiadvány] I. pótlása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959.

A társadalmi tulajdon védelme a könnyűiparban. Összeáll. Soós László. Bp. Egyet. ny. 1958. 95 p. /A Könnyűipari Minisztérium kiadványa./

A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. [Tanulmánygyűjtemény] Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 289 p.

Hevesi Gyula: Szociális termelés. A Tanács köztársaság iparpolitikája. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 230 p.

Fekete Ferenc: Bővített újratermelés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 328 p.

Hollós László — *Fábián* Béla: Vállalati ellenőrzés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 162 p. /Vállalati kiskönyvtár./

Iparvállalatok ellenőrzése 2. köt. Írták: Lukács Imre irányításával Bartók-Nagy András — Lékai Ernő — Molnár Ottó. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 271 p. /Gazdasági ellenőrzés könyvtára./

Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei. Tájékoztatási-bibliográfiai kézikönyv. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 284 p. /Magyar Tud. Akadémia Közgazd. Tudományi Intézet ktára./

Statisztikai évkönyv 1957. Bp. Statisztikai Kiadó, 1959. XII., 450 p. /Központi Statisztikai Hivatal./

Szovetszkoe goszudarsztvennoe pravo. Bibliografija 1917—1957. Red. Kotok, V. F. [Szovjet államjogi bibliográfia.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 775 p. ÁJI. 17. 426.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének kiadásában, V. F. Kotok szerkesztésében megjelent államjogi szakbibliográfia a 40 éves szovjet államjogi irodalom (könyvek, brosúrák, folyóiratcikkek stb.), továbbá a tételes jogszabályanyagot felölelő kiadványok rendszeres mutatója. A munka az egész anyagot az 1936. évi szovjet alkotmány rendszerében foglalja össze, az alkotmány egyes fejezeteinek megfelelő részeken belül különkülön alfejezetekben közli az összszövetségi, majd az egyes szövetséges köztársaságok anyagát. A mellékletekben külön is felsorolja a szovjet államjoggal foglalkozó doktori és kandidátusi értekezéseket, valamint a szovjet jog forrásainak és irodalmának összefoglaló jellegű mutatóit (bibliográfiák, enciklopédiák, jogszabálygyűjtemények stb.) és áttekintést ad a feldolgozott időszakos anyagról. A munka kezelhetőségét — a rendszeres tartalommutató mellett — a szerzők (szerkesztők, összeállítók, előadók, ismertetők stb.) részletes névmutatója egészíti ki.

Goszudarsztvo i pravo v szvete Velikogo Oktjabrj. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 475 p. [Az állam és jog a Nagy Október fényében.] ÁJI. 17. 406.

A Német Jogtudományi Intézet által a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára kiadott gyűjteményes munka orosz nyelvű fordítása.

Hochbaum, H[ans] U[lrich]: Staats- und verwaltungsrechtliche Gesetze der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus Köztársaság államjogi és államigazgatási törvényei.] Zgest. — — Berlin. Deutscher Zentralverl. 1958. 777 p. [Bibl. passim.] OK. 366.965

A legfontosabb jogszabályanyag szöveggyűjteménye. Az első részben az alapvető államjogi jogszabályok (alkotmány, alkotmánymódosítás, nemzeti címerről és lobogóról, az állami szervek felépítéséről és a munkamódszerek demokratizálásáról a népi kamara jogairól és kötelességeiről, a törvények kihirdetéséről stb.) vannak. A második rész az államigazgatás központi szerveiről szóló jogszabályokat közli (az NDK kormányáról, a minisztertanácsról, a közszolgálat munkarendjéről stb.). A harmadik rész az államhatalom helyi szerveire vonatkozó szabályokat fogja össze (a helyi tanácsok tagjainak választásáról, a helyi tanácsok irányításáról, a ház- és utcabizalmiak feladatairól stb.). A negyedik rész a törvényesség biztosítására vonatkozó jogszabályokat tartalmazza (a törvények végrehajtásának ellenőrzéséről stb.). Az ötödik rész az államigazgatással kapcsolatos büntetőrendelkezéseket közli (eljárás a büntetőügyekben, fiatalkorúak bírósága, a gazdasági rend biztosítása stb.).

Organizarea ocrotirii sănătătii. Red. Ilea, T. [Az egészségvédelem szervezése.] Bucureşti, Edit. Medicală, 1956. 559 p. ÁJI. 17.394

Az impozáns gyűjteményes munka rövid tanulmányokban foglalja összse a Román Népköztársaság egészségvédelmének elméleti alapjait és az ehhez kapcsolódó normatív aktusokról ad rövid tájékoztatást. Számos melléklete a szervezeti kérdések áttekinthetőségét biztosítja.

Antimonov, B. Sz. — *Fleisic*, E. A.: Avtorszkoe pravo. [Szerzői jog.] Moszkva. Goszjurizdat, 1957. 276 p. ÁJI. 17.422

Az Összszövetségi Jogtudományi Intézet kiadásában megjelenő „Szovjet polgári jogi tankönyv" c. sorozatban közzétett kézikönyv a Szovjetunió teljes szerzői jog anyagát dolgozza fel. Fontosabb fejezetei: a szovjet szerzői jog fejlődésének vázlata, alanyi szerzői jog, kiadói szerződés, a szinpadraviteli szerződés, a filmscenárium-szerződés.

Eremev, D. F.: Pravo licsnoj szobsztvennoszti v SZSZSZR. Moszkva. Goszjurizdat, 1958. 152 p. [Személyi tulajdonjog a Szovjetunióban.] ÁJI. 17.411

A Szovjetunió állampolgárát megillető személyi tulajdonjog fogalmának részletes kifejtése után a személyi tulajdonjog tartalmát vizsgálja. Ezt a kérdést két problémacsoportra (a személyi tulajdonost megillető jogok és a személyi tulajdonjog formái) tagolva megvizsgálja a személyi tulajdon sajátosságait és a tulajdonjog terjedelmét. A harmadik fejezetben részletesen vizsgálja a személyi tulajdon polgárjogi védelmét.

E lapszám (XIV. új évfolyam 9.) szerzői: *Romaskin, P. Sz.*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének igazgatója (Moszkva). — *Dr. Nagy Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd. — *Dr. Kádár Imre* teológiai tanár. — *Dr. Peschka Vilmos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Telbizov, Karol* egyetemi tanár (Várna). — *Dr. Halász Pál* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. — Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 59.3040 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla) — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XIV. új évfolyam 10—11. szám Budapest, 1959. október—november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZABÓ IMRE:
Az alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben 497

HALÁSZ JÓZSEF:
A járási és községi tanácsok szerepéről és hatáskörük fejlesztéséről a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításában .. 505

EÖRSI GYULA:
A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények 513

WELTNER ANDOR:
Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista munkajogban 522

HEGYHÁTI ISTVÁN:
A tartási és életjáradéki szerződés sajátosságai 534

HARASZTI GYÖRGY:
A menedékjog 545

SZAMEL LAJOS:
Az államigazgatási tevékenység körében okozott károkért való felelősség 558

SARGORODSZKIJ, D. M.:
A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei .. 568

BARNA PÉTER:
A célzat és a szándék a büntetőjogban .. 581

MÓRA MIHÁLY:
A büntető eljárási cselekményekről 589

Szemle:

—p. —r.:
Jogászkonferencia — 1959. 596

MÁRTONFFY ANDRÁS:
Fegyelmi eljárás a román munkajogban .. 600

NAGY LÁSZLÓ:
Néhány megjegyzés a munkajog differenciálódásáról szóló tanulmányhoz 605

PAP TIBOR:
A. V. Venediktov. [Nekrológ.] 609

Jogirodalom:

VERMES MIKLÓS:
Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai.. 611

CSIZMADIA ANDOR:
Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek.. 614

— —:
Új könyvek 617

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Сабо:* Место Конституции в нашей народно-демократической правовой системе. — *Йожеф Халас:* О роле и о расширении компетенции районных и сельских народных советов в области государственного руководства сельскохозяйственными кооперациями. — *Дьюла Эрши:* Правовые институты, служащие выполнению плана. — *Андор Велтнер:* Коллективные правовые отношения в трудовом праве. — *Иштван Хедьхати:* Особенности договора по содержанию и пожизненной ренте. — *Дердь Харасти:* Право убежища. — *Лайош Самел:* ответственность за причинение вреда в области осуществления государственного управления. — *Д. М. Шаргородский:* Современные теории буржуазного уголовного права. — *Петер Барна:* Замысл и умысл в уголовном праве. — *Михай Мора:* О процессуальных действиях в уголовном судопроизводстве. — *Обзор: —п. —р.:* Конференция юристов в 1959 г. — *Андраш Мартонффи:* Дисциплинарное производство в трудовом праве Румынской Народной Республики. — *Ласло Надь:* Несколько примечаний к статье о дифференциации трудового права. — *Тибор Пап:* А. В. Венедиктов (Некролог). — *Юридическая литература: Миклош Вермеш:* Уголовно правовое законодательство СССР в 1958 г. — *Андор Чизмадиа:* Барский суд. Материалы из XVI—XVII столетия. ———: Новые книги.

INHALT: *Imre Szabó:* Die Rolle der Verfassung in unserer volksdemokratischen Rechtsordnung. — *József Halász:* Über die Rolle der Räte in den Kreisen und Gemeinden, sowie die Entwicklung ihrer Kompetenz bei der staatlichen Leitung der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *Gyula Eörsi:* Die zur Verwirklichung des Planes dienenden Rechtsinstitutionen. — *Andor Weltner:* Die kollektiven Rechtsverhältnisse im Arbeitsrecht. — *István Hegyháti:* Die Eigenartigkeiten der Haltungs- und Leibrentenverträge. — *György Haraszti:* Das Asylrecht. — *Lajos Szamel:* Die Verantwortlichkeit für die auf dem Gebeite der verwaltungsrechtlichen Tätigkeit verursachten Schäden. — *D. M. Sargorodszkij:* Die zeitgemässen Theorien im bürgerlichen Strafrecht. — *Péter Barna:* Die Absicht und der Vorsatz im Strafrecht. — *Mihály Móra:* Über die Prozesshandlungen im Strafverfahren. — *Rundschau:* —p. —r.: Juristenkonferenz 1959. — *András Mártonffy:* Disziplinarverfahren im rumänischen Arbeitsrecht. — *László Nagy:* Einige Bemerkungen zu einem Artikel über die Differenzierung des Arbeitsrechts. — *Tibor Pap:* A. W. Wenediktow (Nekrolog). — *Rechtsliteratur: Miklós Vermes:* Die strafrechtlichen Rechtsnormen der Sowjetunion vom Jahre 1958. — *Andor Csizmadia:* Das Patrimonialgericht. Prozesstexte aus dem XVI—XVII. Jahrhundert. — — —: Neuer Büchererwerb.

SOMMAIRE: *Imre Szabó:* La place de la Constitution dans le système de droit de notre démocratie populaire. — *József Halász:* Sur le rôle des conseils de village et d'arrondissement et sur l'élargissement de leur pouvoir relatif à la direction des coopératives de production agricole. — *Gyula Eörsi:* Les institutions juridiques au service de l'exécution du plan. — *Andor Weltner:* Les rapports de droit de caractère collectif dans le droit de travail. — *István Hegyháti:* Les caractéristiques du contrat de bail à nourriture et de rente viagère. — *György Haraszti:* Droit d'asile. — *Lajos Szamel:* Responsabilité pour des dommages causés dans le cadre de l'activité administrative. — *Sargorodszkij, D. M.:* Les théories nouvelles du droit pénal bourgeois. — *Péter Barna:* Le but et l'intention dans le droit pénal. — *Mihály Móra:* Sur les actes procéduraux dans le procédure pénale — *Revue:* —p. —r.: La conférence des juristes 1959. — *András Mártonffy:* Procédure disciplinaire dans le droit de travail roumain. — *László Nagy:* A propos d'une étude sur la différentiation du droit de travail. — *Tibor Pap:* Venediktov A. V. (Nécrologe). — *Littérature juridique: Miklós Vermes:* Les lois pénales de 1958 de l'Union Soviétique. — *Andor Csizmadia:* Tribunal seigneurial. Procès-verbaux du XVI au XVIIe siècle. — — —: Livres récemment acquis.

XIV. új évfolyam 10—11. szám Budapest, 1959 október—november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben*

1. A marxizmus—leninizmus már a Szovjetunió alkotmányos fejlődésével kapcsolatban feltárta a szocialista államok alkotmányainak azt a jellegzetességét, hogy rendelkezéseik tulajdonképpen kettős tartalmúak. Ezek az alkotmányok ugyanis egyrészről összegezik és kifejezik az osztályharc eredményeit, a munkásosztály győzelmét, vagyis leírják, amit a dolgozók a politikai hatalom megragadása és megszervezése, a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele terén elértek. Másrészről az eredmények leszögezésével, azok által és azok mellett a szocialista alkotmányok egyben a további fejlődés alapjául is szolgálnak, kifejezik a feltételeket, amelyek mellett az adott szocialista állam dolgozói a szocializmust, illetőleg a kommunizmust építik, — azaz alapvető előremutató okmányai a szocialista fejlődés egy-egy egész történeti szakaszának. Ilyen módon a szocialista államok alkotmányai a valóságos gazdasági és osztályviszonyoknak megfelelően társadalmi tényeket szögeznek le s ennélfogva nem lehetnek fiktívek, mert bennük — Lenin szavaival — a törvény és a valóság egyezik; de ugyanakkor egyben normatív rendelkezéseket is tartalmaznak, abban az értelemben, hogy egyrészt a szocialista rendszer alapvető intézményeinek megőrzését írják elő kötelezően, másrészt pedig e viszonyok továbbfejlesztésére, megerősítésére, a szocializmus, illetőleg a kommunizmus felépítésére vonatkozó legfőbb rendelkezéseket foglalják egybe.

Mindez a mi alkotmányunkra, mint szocialista alkotmányra szintén jellemző. Ez az Alkotmány is egyrészt kifejezi a magyar munkásosztály, a magyar dolgozó nép történelmi jelentőségű győzelmét a kizsákmányolók felett, a termelési eszközök zömének társadalmi tulajdonba került, a politikai hatalomnak a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe való forradalmi átmenetét; egyben normatív jelleggel előírja mindazokat a legfontosabb magatartási szabályokat — jogokat és kötelességeket — az állami szervek és az állampolgárok számára, amelyek megtartása a szocializmus építésének elengedhetetlen feltétele. Ilyen módon Alkotmányunk a szocializmus építésének alapvető politikai-jogi okmánya, amely — bizonyos, szükségessé vált, de nem lényegi módosításoktól eltekintve — a szocializmus alapjai lerakásának egész szakaszára vonatkozóan érvényes és hat. Ezért, e bizonyos fokig kettős tartalom miatt szoktunk beszélni mi is Alkotmányunkkal kapcsolatban egyrészt arról, hogy az vívmányokat szögez le, másrészt pedig arról, hogy rendelkezései egyre inkább valóra válnak, a szocializmus építésének menetében mindinkább kiszélesednek, beteljesülnek; így például szélesedik a társadalmi tulajdon köre, erősödik a szocialista demokratizmus, szilárdabbá lesz a szocialista törvényesség, kibővülnek az állampolgárok jogai, és így tovább — mindez ugyanazon, a valóságot kifejező, de egyben a jövőre vonatkozó magatartásszabályt is előíró normák alapján.

A szocialista alkotmányoknak — és a mi Alkotmányunknak is — említett sajátossága természetesen kifejezésre jut az Alkotmány szövegében, annak megszövegezésében is. Ám e szövegezésben szükségszerűen — többi jogszabályainktól bizonyos mértékig eltérően — gyakoribb és általánosabb a deklaratív forma, mint a normatív; az Alkotmány rendelkezései ezért nem egyszer látszólag csak megállapítanak, amikor valójában el is rendelnek valamit. Ha például az Alkotmány 2. §-ának (2) bekezdése megállapítja, hogy a Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé, — ezzel tényt szögez le, a kivívott történelmi győzelmet foglalja politikai-jogi okmányba, törvénybe, — de ezen túlmenően normát is fejez ki, mert előírja, hogy a dolgozó népnek e hatalmát mindenképpen védeni és biztosítani kell, egyre teljesebbé kell tenni. A törvénytartalom magatartássza-

* A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

bály-jellege egyébként itt is, más hasonló rendelkezéseknél is, az Alkotmány egyéb, gyakran szintén kijelentésként megfogalmazott tételeivel való összevetésből teljesen világossá válik.

Mi magyarázza az Alkotmánynak, mint törvénynek ezt a látszólagos kettősségét, szövegezésében is kifejezésre jutó e sajátosságát? A feleletet, úgy gondoljuk, a marxizmus—leninizmusnak a jog fogalmára vonatkozó tudományos tételeiben kell keresnünk. Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus a felépítmények jogi részét nem önmagában szemléli, hanem politikai részével együtt s ezért mindig a felépítmény *politikai-jogi* részéről beszél. Ezzel utal arra a körülményre, hogy a felépítmény e politikai-jogi részének politikai és jogi oldala elválaszthatatlan, hogy a politikai és a jogi intézmények között szoros összefüggés van, hogy a jogi intézmények egyben mindig politikaiak is. S ha a felépítmény politikai-jogi részének ez az egysége nem is tűnik ki egyforma élességgel minden jogágban vagy minden jogintézményt illetően, nem egyformán fejeződik ki minden törvény tartalmában és szövegében, — kitűnik és *elsősorban* tűnik ki éppen az Alkotmánynál, amely az egész szocialista jogrendszer par excellence politikai-jogi okmánya s benne a szocializmust építő társadalom gazdasági, politikai és egyben jogi szerkezete és felépítése együttesen fejeződik ki. Ezzel függ össze, hogy ez a politikai-jogi tartalom megfelelő, bizonyos mértékig sajátos formát is kíván, amelynek egyben olyannak is kell lennie, hogy a dolgozók legszélesebb körei számára érthetően közvetítse az Alkotmány tartalmát. Ebből következik az is, hogy az Alkotmány általában ott is megállapít és leszögez, illetőleg ilyen kifejezési módot használ, ahol egyben szabályoz, azaz jövőbeli magatartást is ír elő.

A kérdés, amelyet előadásunk során meg kívánunk vizsgálni, az, hogy vajon a szocialista alkotmányoknak s így a mi Alkotmányunknak ez a politikai-jogi jellege eléggé átment-e a jogi köztudatba, hogy vajon a jogalkalmazói (és részben a jogalkotói) tevékenység során kellőképpen megtaláltuk-e mi, jogászok a szocialista alkotmány helyét a szocialista jogrendszerben s vajon az általánosságon túlmenően megfelelő szerepet kap-e az Alkotmány egész jogi életünkben? Fejtegetéseinkben a marxizmus—leninizmus s az azon alapuló szocialista állam- és jogtudományok ismert tételeiből indulunk ki s ezek alapján kíséreljük meg a részletesebb elemzést.

2. Ilyen ismert tétele a marxista—leninista állam- és jogelméletnek, hogy az államjog a szocialista jogrendszernek nem csak a felsorolásban, de érdemben is első, legfontosabb jogága s e jogágon belül az Alkotmány a szocialista jogrendszer kiemelkedő, alapvető okmánya. A burzsoá jogtudományban külön kifejtés és részletesebb elemzés nélkül általánosan elterjedt volt az a nézet, amely a közjog-magánjog-szembeállításban a magánjognak tulajdonított elsőrendű szerepet. Első pillanatban különösnek tűnik, hogy a marxista—leninista jogtudomány, amely materialista alapon áll s felismeri, hogy a termelési viszonyokon nyugszik az egész felépítmény, így annak politikai-jogi része is, — az államjoghoz képest viszonylag háttérbe szorítja a polgári jogot, tehát azt a jogágat, amely a termelési viszonyokat tulajdonviszonyok formájában részleteiben is szabályozza. Ám nyilvánvaló, hogy a jogágaknak ez a szocialista hierarchiája nem a termelési viszonyok lebecsülésén alapszik, hanem azon, hogy az államjogban és ezen belül mindenekelőtt a szocialista alkotmányban fejeződik ki összevont formában a munkásosztály, a dolgozók politikai hatalma, annak a szocialista államnak és jognak lényege, amely a felépítmény legfontosabb részeként védi, szilárdítja és fejleszti a munkásosztály, a dolgozók gazdasági hatalmát, a termelési eszközök tulajdonát, — amelynek alapvető vonatkozásait éppen a szocialista alkotmány szögezi le. Míg a burzsoá közjognak egyik funkciója az volt, hogy a termelési viszonyok és az ezeknek megfelelő osztályviszonyok, illetőleg az ezeken alapuló politikai-hatalmi-jogi viszonyok közötti összefüggést a kapitalista társadalomban elrejtse, leplezze, addig a szocialista államjog egyik feladata éppen az, hogy ezt az összefüggést nyíltan, világosan tükrözze. Míg a burzsoá közjog s a burzsoá alkotmányok ezért általában nem is tartalmaztak megállapításokat és kifejezett rendelkezéseket sem a tulajdonviszonyok jellegéről, sem pedig az osztályviszonyokról és a tőkésosztály politikai hatalmáról, addig a szocialista államjog és a szocialista alkotmányok jelentőségét és kiemelkedő helyét a szocialista jogrendszerben az adja meg, hogy ezeket a tételeket és rendelkezéseket törvény formájában, egyértelműen kifejezik. A szocialista alkotmányok ilyen módon, mint a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály politikai hatalmának okmányai, rögzítik a gazdasági alap fő vonásait, kifejezésre juttatják, hogy a szocialista termelési viszonyok szükségszerűen politikai-jogi viszonyok formájában tükröződnek, és feltárják azt a szerepet, amelyet a felépítmény politikai-jogi része a szocialista termelési viszonyok védelmében és fejlesztésében játszik. Vulgarizáló ökonomizmust jelentene, ha a gazdasági alapnak a felépítmény politikai-jogi részében való tükröződését s ennek visszahatását kellően nem értékelnénk, mert ezzel a munkásosztály politikai hatalmának jelentőségét becsülnénk le. Az államjog s benne az Alkotmány kiemelkedő helye a szocialista jogrendszerben éppen ezeknek az összefüggéseknek, a politikai hatalom szerepének helyes felismerésén alapszik.

Az elmondottak szerint Alkotmányunk alapvető jelentőségű *politikai* okmány, amely leszögezi a magyar munkásosztály győzelmét a kizsákmányolók felett, megállapítja a szocializmust építő társadalmi rendszerünk gazdasági és politikai alapjait, kifejezi államunk lényegét, osztálytartalmát, meghatározza államunk, mint a proletárdiktatúra egy válfajának formáját, rendezi egész államszervezetünk felépítését.

szabályozza szervei működésének alapelveit. Mindez együtt alkotmányunk lényegét teszi ki.

Az Alkotmány ilyen alapvető politikai jelentősége negatív módon fejeződött ki az 1956 évi ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban. Az ellenforradalmat megelőzően is jelentkező revizionista törekvések az Alkotmányt és az alkotmányos intézkedéseket vették célba, a nyílt ellenforradalmi lázadás pedig egyértelműen tört a felépítmény politikai-jogi része, az Alkotmányban kifejezett és általa védett népi demokratikus rendszer ellen, hogy ezen keresztül igyekezzék megtámadni és megdönteni társadalmi rendünk szocialista gazdasági alapját. Elég felidézni a különböző, „alkotmány-reformra" irányuló jelszavakat, az országgyűlés általános népképviseleti jellegének megváltoztatására vonatkozó elképzeléseket, központi és helyi, az Alkotmány által létesített állami szerveink, a tanácsaink, igazságszolgáltatásunk, védelmi szervezetünk elleni közvetlen támadásokkal együttjáró „elvi" törekvéseket; mindezek a maguk egységében bizonyították és bizonyítják, hogy az Alkotmányunk valóban alapvető jelentőségű, olyan politikai okmány, amely népi demokratikus rendszerünk lényegi vonásait fejezi ki és védi.

3. Az Alkotmánynak, mint politikai okmánynak jelentősége gyakorlatilag átment a dolgozók társadalmi tudatába, bevonult a jogtudatba is. A politikai jelentőség azonban a legszorosabban összefügg a jogi jelentőséggel s ha az előzőkben a könnyebb elemzés kedvéért szétválasztottuk az Alkotmánynak, mint a felépítmény politikai-jogi okmányának politikai vonatkozásait jogi vonatkozásaitól, most — hangsúlyozva a két oldal elvi és gyakorlati egységét — a kérdés másik oldalát vizsgáljuk: vajon az Alkotmány politikai-jogi jelentőségének jogi oldala is eléggé világossá vált-e elsősorban jogi közéletünkben, jogi gyakorlatunkban? E politikai és jogi oldalt a szerint különböztetjük meg, hogy az Alkotmánynak a munkásosztály, a dolgozó nép győzelmeinek eredményeit, vívmányait leszögező és rögzítő, azaz elért eredményeinket megállapító tételeit elsősorban az Alkotmány politikai vonatkozásainak tekintjük; azt pedig, ami az Alkotmányban előremutató, elsősorban annak jogi vonatkozásaiként fogjuk fel — bár hangsúlyozzuk, hogy ez a kettéválasztás bizonyos fokig mesterséges s csak a részletesebb vizsgálódás érdekében történik.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az Alkotmánynak, mint *jogi* okmánynak jelentősége nem hat eléggé jogi életünkben, azaz az Alkotmány, mint tövény még nem tölti be egészében azt a szerepet, amelyet betölthetne, sőt be kellene töltenie. Kétségtelen, hogy joggyakorlatunk, mégpedig mind jogalkotó, mind jogalkalmazási gyakorlatunk is, számos esetben hivatkozik, épít az Alkotmány rendelkezéseire s ezt helyesen teszi; a hivatkozásnál azonban az Alkotmányt gyakran csak politikai premisszának tekintjük, ami önmagában szintén helyes, de nem elegendő. Az Alkotmány több, mint egyszerűen a jogalkalmazás politikai előzménye s jogi szerepe nyilvánvalóan közvetlenebb. Hagyjuk figyelmen kívül azokat a jogalkalmazási aktusokat, amelyekben az Alkotmányra való hivatkozás alig játszik más szerepet, mint a politikai színezését; ettől függetlenül is észlelhető azonban jogéletünkben, hogy az Alkotmány valamelyest különválik jogrendszerünktől, tételes jogunktól, törvényeinktől. Ez a különválás elvileg abban jelentkezik, hogy az Alkotmányt szinte túl magasra helyezzük jogrendszerünk fölé, ilyen módon bizonyos értelemben kívül helyezzük a jogalkalmazásban gyakorlatilag használt normatív anyagon; ezzel pedig háttérbe szorul az a tény, hogy az Alkotmány is jogszabály, törvény, mégpedig lényegében ugyanúgy ható és érvényesítendő, mint bármely más törvény; az Alkotmány is magatartásszabályokat ír elő, jogokat és jogosítványokat állapít meg, illetőleg kötelességeket ró szerveinkre és állampolgárainkra. A gyakorlati tapasztalatok alapján úgy gondoljuk, nem árt, ha most ezt a körülményt hangsúlyozzuk s azt igyekszünk kimutatni, hogy további munkánkban hogyan tehető az Alkotmány jogilag is, hatékonyabbá.

Annak, hogy az Alkotmány jogi jelentősége viszonylag kevésbé domborodik ki politikai jelentőségével párhuzamosan, azzal együtt — több oka van. Elméleti alapját elsősorban abban a körülményben kell látnunk, hogy a felépítmény politikai-jogi egységének említett ténye elméleti tételként ugyan közismertté vált, e tétel gyakorlati következményeinek levonása azonban még sok kívánnivalót hagy maga után. Jogi gondolkodásunkban és jogi munkánkban is a politikának és a jognak egysége nem egyszer még inkább csak általánosan hangoztatott, semmint gyakorlatilag érvényesített tétel. Ha a felépítmény politikai-jogi részénél a két, elválaszthatatlan oldal érvényesülésének arányait nézzük, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy míg a tételes jogok gyakorlatában általában a politikai oldal az, amely esetenkint kevésbé érvényesül, addig az Alkotmányt illetően ellenkező megállapításra jutunk. Ezért kell itt nézetünk szerint azzal az igénnyel fellépnünk, hogy az Alkotmány jogi oldala is megkapja a maga megfelelő helyét és szerepét jogrendszerünkben. Erre azért is rá kell mutatnunk, mert az Alkotmány hatékonyabb és konkrétabb felhasználásával jogalkalmazásunk politikaibbá tehető, segítségével népi demokráciánk alapvető politikai vonatkozásai a jogalkalmazási gyakorlatban jobban érvényesíthetők. Mindennek alapja az a körülmény, hogy jogrendszerünk — beleértve az Alkotmányunkat is, mint tételes jogi szabályt — egységes egész, amely részleteiben és esetenkint is csak úgy valósítható meg helyesen, ha ezt az egységes jellegét figyelembe vesszük s ezen belül, ennek keretében az Alkotmányt is bevonjuk a jogalkalmazó gyakorlatba.

Az Alkotmány következetesebb jogi érvényesítésével kapcsolatban figyelembe kell ven-

nünk bizonyos történeti körülményeket is. Az egyes régi törvényeknek s főleg az úgynevezett szokásjogi szabályoknak az az összessége, amelyet a felszabadulás előtt íratlan alkotmánynak neveztek, a jogéletben legfeljebb fráziskent hathatott, anélkül, hogy homályos, meg nem fogalmazott tételeire a jogalkalmazásban akár formailag is építeni lehetett volna. Ezzel szemben tíz évvel ezelőtt Népköztársaságunk Alkotmányával népi demokráciánk alapjait olyan okmányba foglaltuk, amely az alkotmány fogalmának formailag is megfelel. Ahhoz, hogy az újonnan formálódó s a múlt elképzeléseiből kibontakozó szocialista jogtudat felismerje az Alkotmány tartalmi és formai jelentőségét, ebben az összefüggésben is a jogi gondolkodás alapvető átalakítására volt s részben van szükség. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy meg kell értenünk az írott alkotmány szerepét új jogrendszerünkben s meg kell tanulnunk az írott Alkotmány kötött rendelkezéseinek jogszabályok módjára való alkalmazását. Hasonló átalakulást indít most meg a jogi gondolkodásunkban az új polgári törvénykönyv, amelynek nyomán a szokásjogias felfogás maradványainak a polgári jogból is teljesen el kell tűnniök, hogy helyt adjanak a Népköztársaságunk legfőbb államhatalmi szerve által megállapított normák pontos és következetes alkalmazásának. Az íratlan jog állapotából az írott jog állapotába való átmenettel szükségszerűen együtt járó gondolkodásbeli átalakulás jogrendszerünk megszilárdítását, a szocialista törvényesség erősödését eredményezi, mert lényegében elzárja az úgynevezett „szabad" vagy „szabadabb" jogképzés útját a jogalkalmazók előtt s kellő határt von a jogalkotás és a jogalkalmazás közé. Ezt az elemet figyelembe kell venni Alkotmányunkkal kapcsolatban is, ha annak mind teljesebb jogi érvényesüléséért küzdünk.

Ám nemcsak a múlt bizonyos öröksége terheli jogi gondolkodásunkat, hanem a jelen újszerűségének megértése is okoz e téren bizonyos nehézséget. A szocialista állam- és jogelmélet és az államjog egyik tétele, hogy az alkotmány: alaptörvény. Ezt Alkotmányunk különböző tartalmi és formai rendelkezésekkel (minősített többség, az Alkotmány módosításának fenntartása az Országgyűlés számára, stb.) lényegileg más szocialista országok alkotmányaival egyezően ki is fejezi. Alkotmányunknak ezt az alaptörvény-voltát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ám ennek ellenére sem lenne helyes úgy felfogni a dolgot, mintha az alaptörvény a jogrendszeren kívül állna s alapvető jellegénél fogva elszakadhatna — aminthogy a jogi gondolkodásban olykor elszakad — a legfőbb államhatalmi szerv egyéb jogalkotási aktusaitól, a törvényektől. Annak, hogy az Alkotmány alaptörvény, megvan a maga jelentősége a jogforrási hierarchiánkban, mégsem szabad éles választóvonalat húzni az alkotmány, mint alaptörvény és egyéb törvényeink közé, mert — s ez itt a lényeg — az Alkotmány *is* törvény. Ebben az esetben a több — kevesebbet jelent s a merev szétválasztás, az Alkotmány túlzott kiemelése éppen egyik oka lehet annak, hogy jogi szerepe háttérbe szorul.

Hogy e téren felfogásunk nem volt világos — s ennek nyomai minden bizonnyal még ma is megvannak, — hadd utaljunk korábbi kodifikációnk egy jelenségére. Az 1951-ben kelt s e vonatkozásban ma is érvényes munkajogi kódexünk, a Munka Törvénykönyve, az Alkotmányra való külön hivatkozás nélkül, a törvénykönyv alapelveiként, szakaszokba foglalva megismétli az Alkotmány bizonyos rendelkezéseit, így az Alkotmány 9. §-ának (2), (3) és (4) bekezdését (elhagyva egyébként az (1) bekezdést), az állampolgári jogokról és kötelességekről szóló fejezetből pedig a 45. § (1) bekezdését (ezt azonban nem is teljes szövegben); továbbá más szövegezésben megismétli a 46. § és 47. § bizonyos rendelkezéseit. Ilyen módon egyes alkotmányos rendelkezések jogrendszerünkben kétszer szerepelnek, méghozzá helyenként azonos szöveggel: először az Alkotmányban, azután pedig, az arra való hivatkozás nélkül vagy hivatkozással — egy más törvényben is. Az ügyészségről szóló 1953: 13. tvr. bizonyos értelemben prózába áttéve ismételte meg az Alkotmánynak az ügyészségekre vonatkozó rendelkezéseit; a bírósági szervezetről szóló 1954: II. tv. — az Alkotmányra hivatkozással — szószerint közli az Alkotmány egyes, a bíróságokra vonatkozó rendelkezéseit, de nem abban a sorrendben, ahogyan e rendelkezések az Alkotmányban szerepelnek. Ilyen példát más törvényeinkben is találhatunk. Ezeknek a megoldásoknak célja kétségtelenül helyes volt: amikor végrehajtásukról rendelkeztek, feleleventették az Alkotmány rendelkezéseit; ám a mód, ahogyan ez történt, a kodifikatórius megoldás — s ezt most utólag meg kell állapítanunk — nem volt helyes, vagy nem volt mindig helyes. Mindenekelőtt nem helyes az Alkotmány egyes rendelkezéseinek összefüggéseiből kiragadva történő olyan megismétlése, amelynek során például az ugyanabban a szakaszban levő több rendelkezés egyike vagy a rendelkezés valamely része kimarad; nem helyes az alkotmányos rendelkezéseknek némileg módosított szöveggel való közlése, vagy azoknak az Alkotmánytól eltérő sorrendben való beiktatása. Mindezzel ugyanis ezek az alkotmányos rendelkezések kiszakadnak az Alkotmányból, szinte önállósulnak; ez értelmezésüknél odavezet, hogy nem az egyéb alkotmányos rendelkezésekkel összefüggésben értelmezzük azokat, vagyis értelmezésüknél elmarad a szisztematikus elem figyelembevétele.

Ám a fő probléma nem is itt van. Az számos esetben elkerülhetetlen, hogy valamely törvényünk, amely az Alkotmány rendelkezéseit hajtja végre, hivatkozzék az Alkotmány megfelelő helyeire, sőt a teljesség érdekében ez kívánatos is. A hivatkozás azonban, vagy az Alkotmányra a praeambulumban való utalás,

amely a kodifikációnak szokásos eszköze, nyilván más, mint az Alkotmány szövegének teljes vagy részleges átvétele egy törvény szövegébe. Ebben az esetben ugyanis felvethető az a formális kérdés is, hogy most már melyik a jogforrás? Vajon az Alkotmány szövege, vagy például a Munka Törvénykönyvének szövege? Vajon a munkáról szóló alkotmányos rendelkezések csak az által válnak tulajdonképpen normákká, hogy a Munka Törvénykönyve megismétli azokat? Ilyen „kettős" norma teremtése nyilván helytelen s ha a szándék az Alkotmány jelentőségének kiemelésére irányult is, valójában ez a szabályozási mód gyengíti az Alkotmánynak, mint jogi okmánynak, mint törvénynek jelentőségét s szinte csak általános nyilatkozatnak hagyja meg azt mindaddig, míg egy végrehajtási törvény meg nem jelenik s az esetleg átveszi, „megerősíti" az Alkotmányt. Az ilyen jogszabályszerkesztési megoldásokat el kell kerülnünk, mert ezek alapot adhatnak bizonyos gondolati zavarra s hatásukban csökkentik az alkotmányos rendelkezések közvetlenül ható erejét.

Az Alkotmány jogrendszerünkbeli helye körüli bizonytalanságot illetően a jogalkotási példákhoz jogalkalmazási példákat is fűzhetünk. Csak helyeselni lehet, hogy bírói gyakorlatunkban az utóbbi években az alkotmányos rendelkezések már nem azt a hivatást töltik be, hogy egyszerűen politikai általánosságokként idézzék azokat. Kérdés azonban, nem estünk-e bizonyos mértékig az ellenkező végletbe? Bírói ítélkezésünkben ugyanis az utóbbi időkben az alkotmányos tételekről általában ritkán történik említés, gyakorlatilag azoknak közvetlen jogforrási jellegére a bíróságok kevéssé támaszkodnak, tételes jogként az Alkotmányra alig hivatkoznak. Nézzük például az előbb idézett jogalkotási megoldások egyikének jogalkalmazási következményeit. Alkotmányunk 45. §-a értelmében államunk biztosítja polgárai számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást; e rendelkezés második tételét, tehát a munka díjazására vonatkozó rendelkezést megismétli a Munka Törvénykönyvének 2. §-a (indokolatlanul elhagyva egyébként munkajogunk legfontosabb alapelvét: a munkához való jog biztosítását). A Legfelsőbb Bíróság XVIII. sz. polgári elvi döntésében a munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazás elvére épít, de ezzel összefüggésben nem az Alkotmányra, azaz a tulajdonképpeni jogforrásra, hanem a Munka Törvénykönyvének az alkotmányos rendelkezését megismétlő 2. §-ára hivatkozik. Itt tehát nyilvánvalóvá lesz a jogforrási zavar, amely e téren érvényesül s amelyet egyrészt a jogszabályi megoldás helytelensége, az alkotmányos rendelkezés fölösleges normatív megismétlése okoz, részben pedig az említett körülmény, hogy bíróságaink az Alkotmány közvetlen jogforrási erejét nem méltányolják eléggé. Az igazság kedvéért azonban meg kell állapítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság újabb gyakorlatában is számos példát lehet találni az alkotmányos szabályok helyes, érdemi alkalmazására. Így például a XIV. és XV. sz. polgári elvi döntésekben a Legfelsőbb Bíróság tanulságosan alkalmazza az Alkotmány 4. §-ának, különösen pedig 8. §-a (2) bekezdésének rendelkezéseit a termelési eszközök társadalmi tulajdonáról, illetőleg arról, hogy a magánkezdeményezés a köz érdekeit nem sértheti. Az Alkotmány ilyen gyakorlati alkalmazásának példái azonban — nem annyira a Legfelsőbb Bíróságnál, mint inkább többi bíróságainknál — egyrészt ritkák, másrészt — és ez általánosságban áll — bírói és egész jogalkalmazói gyakorlatunk az alkotmányos rendelkezések körül szélesebb értelmezési anyagot még nem épített ki, vagyis gyakorlatilag nem bontotta ki az Alkotmány teljesebb jogi tartalmát.

Úgy gondoljuk, hogy ebben a vonatkozásban egyes más szocialista országokban kevesebb nehézség adódik. A Szovjetunióban az Alkotmány jogi jelentősége a fejlődés során már régebben világossá vált a jogi köztudat számára. Azokban a népi demokratikus országokban, amelyek annakidején átmentek a polgári-demokratikus fejlődési szakaszon s ebben írott alkotmánnyal is rendelkeztek, illetőleg amelyekben a szokásjogias gondolkodás már korábban háttérbe szorult, az Alkotmány közvetlenebbül ható jogszabállyá vált, vagy pedig gyorsabban vált azzá, mint nálunk. Így például a Csehszlovák Köztársaságban — amint azt a jogi irodalom mutatja — az Alkotmánynak nagyobb mértékben megvan ez a szorosan vett jogi jelentősége. A Német Demokratikus Köztársaságban az alkotmány egyik rendelkezése alapján vonták több éven át felelősségre az államellenes bűntetteseket. Ebben a vonatkozásban is sokat tanulhatunk mind a szovjet tapasztalatokból, mind pedig a szocialista fejlődés azonos szakaszában lévő baráti államok gyakorlati jogéletéből.

4. Az előzőekben kifejtettekből esetleg az a következtetés adódhatnék, hogy ilyen módon az alkotmány: tulajdonképpen azonos magával a jogrendszerrel, hogy kicsiben az Alkotmány népi demokráciánk egész jogrendszerét magában foglalja. Ez a tétel ebben az általánosságban nem egészen pontos, de nem is alaptalan. Az Alkotmány társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális viszonyaink fő vonásait tartalmazza; ezeket azonban különböző szinten és módon szabályozza s ennélfogva az általánosságon belül további megkülönböztetésre van szükség. Államjogtudományunk e szabályozási szint és mód figyelembevételével az államjogi szabályokat — s ezen belül elsősorban az alkotmány szabályait — két csoportba osztja a szerint, hogy *csak* az államjogba tartoznak-e (ebben az esetben „tiszta" államjogi normáknak tekinti azokat), vagy pedig kettős arculatot mutatnak-e; mint alaptételek államjogiak, konkrét megvalósulásukat illetően azonban más jogágak szabályai (ezeket

„áttételes" államjogi normáknak nevezi). Anélkül, hogy az államjogtudomány által adott e felosztást mélyebben elemeznők, annyi kétségtelen, hogy ezeknek az ún. „áttételes" szabályoknak is az Alkotmány a jogforrási helye. Az is nyilvánvaló, hogy az Alkotmányba foglalt ilyen, más jogágak alapvető tételeit tartalmazó normák léte — egyik oka éppen annak, hogy az államjogról, mint alapvető jogágról, közelebbről pedig az alkotmányról, mint alapvető jogi okmányról szóljunk.

Államjogtudományunknak e felosztásával kapcsolatban azonban ügyelnünk kell arra, hogy ez ne erősítse azt a veszélyt, amelyre az előzőekben utaltunk, azaz az alkotmányba foglalt alapvető (s így államjoginak minősíthető) normák ne váljanak el azoktól a normáktól, amelyek „tisztán" valamely *más* jogágba tartoznak. A helyzet ugyanis gyakorlatilag könnyen az lehet, hogy az alkotmányba foglalt ún. „áttételes" normákkal, minthogy ezek nem sajátosan, „tisztán" államjogiak, az államjogtudomány kevéssé foglalkozik s az államjogban nem alakul ki köröttük megfelelő, lényegüket gyakorlatilag is feltáró anyag; azokban az ágakban pedig, amelyekbe e szabályok „áttételesen" tartoznak, e normákat nem tekintik majd „tisztán" az illető jogágba tartozóknak, vagy mint államjogi normákhoz egyáltalán nem nyúlnak hozzá. Ha gyakorlatilag ezek az ún. „áttételes" államjogi normák nem is maradnak a behatóbb elemzés szempontjából teljesen gazdátlanok, az előzőkben elmondottak szerint erre utaló jelek kétségtelenül vannak jogéletünkben. Az államjogtudomány feladata különösképpen az, hogy ezeknek az ún. „áttételes" normáknak államjogi helyével és szerepével foglalkozzék; az egyéb jogágak elméleti művelői és gyakorlati alkalmazói számára pedig mindebből az a következtetés adódik, hogy az ilyen, ún. „áttételes" normák folytán is, az Alkotmány nemcsak az államjognak forrása, hanem tartalmilag és formailag is jogforrása minden jogágnak, mert az Alkotmány valójában minden jogágunkat illetően tartalmaz ilyen „áttételes", alapvető jelentőségű normákat.

Azt, hogy népi demokratikus jogrendszerünk minden egyes ágazatának jogforrási rendje az Alkotmányból, illetőleg meghatározott alkotmányos rendelkezésekből, továbbá az adott jogágat szabályozó átfogó kódexekből, valamint egyéb résztörvényekből és jogszabályokból áll, jogi irodalmunk többé-kevésbé le is szögezi. Ez azonban rendszerint csak általános jellegű megállapítás marad s nagyrészt hiányzik a gyakorlati következmény levonása: az Alkotmány ama rendelkezéseinek pontos meghatározása, amelyek az egyes jogágak jogforrási rendjébe illeszkednek be, e rendelkezéseknek a jogforrások közé való érdemi bevonása s az illető jogág normatív tartalmának az Alkotmányra és a megfelelő sajátos törvényekre támaszkodva történő *együttes* kimunkálása. Ez pedig gyakorlatilag különböző félreértésekre, vitatható megoldásokra vezethet. Szocialista polgári jogi irodalmunk például természetesen megállapítja, hogy az Alkotmány, mint alaptörvény, forrása a polgári jognak is. Ugyanakkor azonban egyik bíróságunknak azt a döntését, amellyel az Alkotmánynak a munka szerinti elosztásra vonatkozó elvei alapján elutasította az ügynöknek olyan jutalék kifizetésére irányuló követelését, amelyért az nem dolgozott meg — joganalógiának minősíti. Ha azonban az Alkotmány említett rendelkezéseit érdemben a polgári jog rendelkezéseinek *is* tekintjük, akkor felismerjük, hogy itt nem joganalógiáról van szó, hanem az Alkotmány megfelelő rendelkezéseinek közvetlen polgári jogi jogforrásként, mégpedig legmagasabb rendű jogforrásként való egyenes alkalmazásáról.

Ezzel összefüggésben hadd jegyezzük meg, hogy jogi irodalmunk az egyes jogágaink forrásainak felsorolásánál többnyire csak a jogforrási *fajták* jegyzékét adja, nem pedig a pontosan meghatározott jogi normákat, vagyis inkább jogforráselméletet ad, semmint a jogforrások tüzetes felsorolását; több területen ennélfogva hiányzik is az adott jogág forrásainak, ha nem is teljes, de többé-kevésbé teljes számbavétele. Ez pedig a mi viszonyaink között különösen azért is fontos, mert az egyes jogágak jogforrásai meglehetősen tarka képet mutatnak s helyenkint még mindig érvényesek egyes, felszabadulásunkat megelőzően keletkezett jogszabályok is. Addig is, amíg megcsináljuk végre az esedékes tabula rasa-t e régi jogszabályokat illetően, az Alkotmány rendelkezéseinek, éppen a jogforrási hierarchia alapján is, kiemelkedő szerepe van abban, hogy egy adott jogág összes forrásainak egybevetésénél meghatározza azok új, szocialista tartalmát és megadja alkalmazásuk egységes szocialista irányát. Az Alkotmány jogforrási szerepének elemzésén keresztül ilyen módon eljutunk az alkotmányos rendelkezések gyakorlati érvényesítésének érdemi kérdéseihez.

5. E vonatkozásban az Alkotmánynak azokkal a szabályaival kapcsolatban, amelyeket az államjogtudomány „tiszta" államjogi normáknak nevez, kevesebb nehézség adódik. Ismeretes, hogy ez az anyag az államhatalom és államigazgatás legfőbb szerveire, illetőleg az államhatalom helyi szerveire vonatkozó rendelkezéseket foglalja elsősorban magában. Az általánosságban jelzett helyzet azonban bizonyos fokig itt is érvényes; az Alkotmány rendelkezéseinek végrehajtására, vagy az Alkotmányban foglalt felhatalmazás alapján kibocsátott jogszabályokban is előfordul az alkotmányos rendelkezéseknek bizonyos megismétlése (így pl. a tanácstörvény, a választójogi törvény esetében); a jogalkalmazási gyakorlatban a végrehajtási törvények nem egyszer itt is elfedik az alkotmányos szabályokat. Mégis, ebben az anyagban természetszerűen kidomborodik az Alkotmány rendel-

kezéseinek közvetlen jelentősége, ezek gyakorlatilag is érvényesülnek s az alkotmányos tételek körül megfelelő értelmezési és jogalkalmazási gyakorlat is kialakult.

A tulajdonképpeni probléma az ún. „áttételes" rendelkezéseknél jelentkezik s valójában ez az a terület, amelyet illetően elsősorban áll az a tételünk, hogy ezek nem eléggé szerves részei jogéletünknek, joggyakorlatunknak. Ebben a körben az Alkotmánynak a társadalmi, gazdasági és politikai rendünkre vonatkozó tételeiről, az államigazgatási, a bírósági és ügyészségi szervek felépítéséről és tartalmi tevékenységük főbb elveiről, továbbá az állampolgári jogokat és kötelességeket érintő szabályairól van szó, tehát valójában az Alkotmány jelentős részéről. Kétségtelen, hogy ennek az anyagnak általában is, helyenkint pedig különösen szoros államjogi vonatkozásai vannak; mégis elsősorban a más jogágakba való átnyúlás a jellemző reájuk.

Hogyan bontható tovább és csoportosítható az alkotmányos rendelkezéseknek e széles köre? Abból a szempontból kiindulva, amelynek alapján mi ezeket a rendelkezéseket vizsgáljuk, általában a következő csoportokat lehet belőlük alkotni:

a) önmagukban is megálló alkotmányos normák (rendszerint ezek azok, amelyeket azután egyes törvényeink — mint utaltunk rá — fölöslegesen megismételnek, amikor az alkotmányos tétel közelebbi érvényesítésére vonatkozó rendelkezéseket állapítanak meg),

b) kifejezetten törvényi végrehajtást igénylő normák, amelyek a megfelelő végrehajtási törvényekkel vagy jogszabályokkal *együtt* teszik ki az illető jogág anyagát, illetőleg egy adott jogintézményt szabályozó jogi matériát. Ezekkel összefüggésben utalunk Alkotmányunknak arra a sajátságára, hogy abban az esetben, amelyben külön törvény kibocsátását rendeli el, vagy tételezi fel valamely kérdés részletesebb rendezésére, e rendezés alapelveit általában maga is megadja.

E kétféle, gyakran nehezen szétválasztható anyag, amely állami szerveink szervezetére, működésük tartalmi és formai elemeire, az állampolgárok magatartására utaló rendelkezéseket foglal magában, az egyes jogágaknak mind anyagi, mind eljárásjogi részeit érinti.

c) A harmadik csoportot az Alkotmánynak olyan általános jellegű gazdasági és politikai rendelkezései alkotják, amelyek általában több jogág területén is érvényesek, illetőleg jogrendszerünk egészére vagy nagy részére nézve gyakorlatilag olyan jogpolitikai alapelveket állapítanak meg, amelyek mind a jogalkotási, mind a jogalkalmazási gyakorlatot meghatározzák. Látható, hogy itt a szocialista alkotmányokban újonnan jelentkező anyagról van szó s éppen ez az anyag kerül ki a leginkább — újszerűségénél fogva is — nem annyira a jogalkotó, mint inkább a jogalkalmazó gyakorlat látószögéből.

E hármas csoportosítás természetszerűen csak vázlatos; mégis, ezek alapján bizonyos következtetésekre juthatunk az Alkotmány ún. „áttételes" normáira nezve. Ami az első két csoportot, az önmagukban megálló és a megfelelő végrehajtási jogszabályokkal együtt valamely más jogágba vagy valamely jogintézményt szabályozó rendelkezések összességébe beilleszkedő alkotmányos rendelkezéseket illeti, ezeknél — mint mondottuk — a feladat a megfelelő, nem államjogi jogág anyagába való szorosabb bevonásban s érdemi, tételes jogi szabályokként való alkalmazásában áll; érvényre kell továbbá juttatni velük kapcsolatban azt a már említett jogforrási hierarchiát, amely az alkotmány alaptörvény-jellegéből adódik. Ezek az alkotmányos rendelkezések tehát, amellett, hogy norma-jellegük tartalmilag is érvényesül, egyben mint a jogszabályok rendszerében magasabb rangú jogszabályok, kiemelkedő jelentőségűek a különböző, velük azonos kérdéseket rendező, hozzájuk képest végrehajtási jellegű rendelkezések értelmezésénél; ebben az összefüggésben nemcsak kisegítő szerepük van az egyes törvények és rendeletek valóságos értelmének feltárásában, hanem egyenesen meghatározó jellegűek ezeknek az alacsonyabb rangú jogszabályoknak magyarázatánál.

Ám az értelmezés és a jogalkalmazás területén éppen az Alkotmány ama rendelkezéseinek van általános jelentőségükön túlmenően is kiemelkedő szerepe, amelyek *közvetlenül* gazdasági-társadalmi-politikai rendszerünkre vonatkoznak s amelyeket előbb a harmadik csoportba soroltunk. Ezek az alkotmányos rendelkezések általában olyan normák, amelyeknek tartalmi vonatkozásai mellett különösen értelmezési szerepük kerül előtérbe. Ez a szerep abban áll, hogy általuk a jogalkalmazó szervek a jogszabályok történeti-társadalmi-politikai értelmezésénél szolid, tételes jogi, mégpedig alaptörvény-jellegű anyaghoz jutnak. Ebben az összefüggésben törvényi kimondás nélkül is áll az a tétel, hogy jogszabályainkat az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kell értelmezni. Ha figyelembe vesszük, hogy Alkotmányunk a szocializmus felépítésének szakaszára érvényes okmányunk, úgy világossá válik, mekkora jelentősége van annak biztosításában, hogy a különböző és fejlődésünk során változó jogszabályainkat mindvégig egységes iránynak megfelelően értelmezzük. Az Alkotmány említett rendelkezéseinek ilyen értelmező-stabilizáló szerepe mellett egyelőre a mi viszonyaink között nem kevésbé fontos az értelmező-átalakító szerepe a jogrendszerünkben egyelőre még használt régi jogszabályok tekintetében. E régi eredeti jogszabályok alól amúgyis elcsúszott az egész korábbi értelmezési anyag; e régi jogszabályok új módon, új társadalmi-politikai feltételek között való értelmezéséhez az Alkotmány rendelkezései pozitív jogi iránymutatásul szolgálnak. Ám mind az új, mind a régi jogszabályok értelmezését illető segítség nyilván csak

akkor lehet konkrét és tartalmas, ha azt megelőzi maguknak az alkotmányos rendelkezéseknek gondos elemzése, azaz ha az értelmezésnél használt alkotmányos normákat is megfelelően értelmezzük. Ez minden jogágunk együttes, közös feladata.

Végül azt is meg kell jegyezni, hogy a jogértelmezés a jogalkalmazás része s az értelmezési tevékenység elvileg és gyakorlatilag szorosan összefügg a jogalkalmazási tevékenységgel. Ennek megfelelően az értelmezés — s így az Alkotmány értelmező szerepe is — átmegy végülis a jogalkalmazásba. Az Alkotmánynak különösen az előzőkben a harmadik csoportba sorolt rendelkezései egyben jogpolitikai-jogalkalmazási elveket is adnak állami szerveink számára, mind az anyagi jogi, mind az eljárásjogi részletrendelkezések érvényesítésére. Olyan alkotmányos szabályok ezek, amelyek természetesen megszabják a jogalkotó munka fő irányát is, de különösen megszabják a jogalkalmazási tevékenység társadalmi-politikai irányát a különböző jogágakat illetően. Alkotmányunk e rendelkezései kifejezik, hogy jogszabályainkat — általánosságban és részleteikben is — hogyan kell a dolgozók érdekében alkalmazni s milyen konkrét célkitűzések azok, amelyeket állami szerveinknek a jogalkalmazásban meg kell valósítaniok.

6. Összegezzük most már mindazt, amit az előadás során bővebben is megkíséreltünk kifejteni. Vizsgálódásunk során arra a megállapításra jutottunk, hogy jogéletünkben az Alkotmánynak — a felépítmény politikai-jogi része egységéből kiindulva — politikai szerepe mellett jogi szerepét is fokozott mértékben érvényre kell juttatni, — mint alapvető jogi okmánynak, a jogrendszerünk egészében megfelelő jelentőséget kell tulajdonítani. Ez gyakorlatilag az Alkotmány rendelkezéseinek közvetlen alkalmazását jelenti népi demokratikus jogrendszerünkben. Ehhez világosan látni kell, hogy jogrendszerünkben az Alkotmány nem csak az államjog kiemelkedő forrása, hanem a többi jogágé is. Ennek megfelelően az Alkotmány fokozottabb érvényesítésének egyik eszköze jogforrási rendszerünk konkrétabb tartalmi kidolgozása s ebben az összefüggésben az egyes jogágak jogforrási tartalmának az alkotmányos rendelkezéseket is magában foglaló meghatározása. A továbbiakban megkíséreltük a sajátosan vagy szorosan vett és csakis államjogi vonatkozású alkotmányos normák mellett az Alkotmány olyan normáinak tárgyuk szerinti csoportosítását, amelyek különösképpen átnyúlnak más jogágakba. Ennek során részben önmagukban is megálló, részben a végrehajtásukat részletesebben is biztosító normákkal együtt ható, végül pedig olyan szabályokat találtunk, amelyek jelentősége elsősorban abban áll, hogy *közvetlenül* társadalmi rendünk gazdasági-politikai alapelveit határozzák meg. Ennek megfelelően ezek az alkotmányos jogszabályok egyrészt önmagukban, illetőleg a végrehajtásukra szolgáló normákkal együtt közvetlenül forrásai a jogalkalmazásnak; másrészt — s ez elsősorban a gazdasági-politikai-társadalmi rendszerünket illető alkotmányos rendelkezésekre áll — alapvető útmutatást adnak más jogágak joganyagának értelmezéséhez s egyben olyan jogpolitikai-jogalkalmazási elveket állapítanak meg, amelyek egész jogrendszerünk, jogalkotásunk és jogalkalmazásunk szocialista irányát határozzák meg. Végül megállapítottuk, hogy mind magában az államjogban, mind más jogágakban a jogalkalmazás és a jogirodalom keretében az alkotmányos rendelkezések köré, azok konkrét tartalmának kifejtésére megfelelő értelmezési anyagnak kell kimunkálódnia, amely biztosítja, hogy az alkotmányos tételek ne csak általánosságban alkossák jogéletünk szerves részét.

Ha jogirodalmunk és joggyakorlatunk az alkotmányos rendelkezéseket megfelelően bevonja az egyes szakjogok anyagának, jogforrásainak körébe s az egyes jogágak és jogtudományi ágak kiépítik e rendelkezések elmélyültebb értelmezési és alkalmazási gyakorlatát, — ha az államjogon kívül is az egyes jogágak ezeket az alkotmányos rendelkezéseket a sajátjuknak érzik s így is dolgoznak velük, — akkor minden bizonnyal a mainál sokkal jobban kidomborodik majd az Alkotmány jogi oldala is s nyilvánvalóbbá lesz Alkotmányunk kiemelkedő helye egész jogrendszerünkben. Ehhez természetesen nemcsak az államjogászok munkájára van szükség, hanem a többi jogágak művelőinek elemzéseire és gyakorlati tevékenységére is.

Amikor most Alkotmányunk tízéves évfordulóját ünnepeljük, a kifejtettek alapján úgy gondoljuk, indokolt jogéletünk irányában az a jelszó, hogy tegyük az Alkotmányt még élőbbé, s vonjuk jobban be egész jogalkalmazási gyakorlatunkba. A Magyar Jogász Szövetség és a Magyar Tudományos Akadémia által rendezett e jogász-konferenciának valójában ez a célja: az ünneplés és megemlékezés alkalmából fényt vetni azokra a lehetőségekre, amelyekkel az Alkotmányt jogilag még hatékonyabbá tehetjük az egyes jogágak területén.

Szabó Imre

A járási és községi tanácsok szerepéről és hatáskörük fejlesztéséről a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításában*

Minden szocialista típusú állam működésében különösen fontos helyet foglal el a *gazdasági-szervező tevékenység,* mely a szocialista építésben való előrehaladással az *államhatalom helyi szervei munkájában is egyre jobban előtérbe kerül.* Alkotmányunk is rögzíti, hogy a Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma. A dolgozó nép következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét. [4. § (2) bek.]

A dolgozó nép a szocialista állam és szervei felhasználásával, a gazdasági fejlődés törvényszerűségeire támaszkodva, biztosítja a népgazdaság minden ágazatának tervszerű, arányos fejlődését, vezeti a mezőgazdaságot is.

A szocialista államot a tőkés államtól *alapvetően* megkülönbözteti, hogy a tőkés állam és szervei nem vezetik a gazdaságot, az államot a tőkések saját gazdasági és politikai érdekeik megvalósítására használják fel. Ebből a lényeges különbségből adódik az is, hogy a szocialista állam gazdasági-irányító tevékenysége jellegében, tartalmában, formájában egyaránt különbözik a tőkés állam tevékenységétől, ami természetesen a helyi szervek munkájában is élesen megmutatkozik. Amíg a szocialista állam és szervei a dolgozókra támaszkodva közvetlenül szervezik és vezetik a népgazdaságot, a burzsoá állami szervek a hatalmat gyakorló monopóliumok, tőkéscsoportok érdekeinek megfelelő hatósági, közigazgatási jogszabályokkal segítik elő a kapitalista gazdaság védelmét és érdekei megvalósítását.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának alapjairól

A szocialista állam gazdasági-szervező tevékenysége a népgazdaság különböző ágazatainak állami vezetésében valósul meg. A marxista-leninista elmélet alaptételeiből következik, hogy nincsen a gazdaság irányításának a szocialista fejlődés *minden* szakaszára alkalmas szervezeti formája, az irányítás formáit és a módszereit az adott történelmi helyzet sajátosságai és az ebből következő feladatok határozzák meg. Ezen belül a gazdaság állami vezetésének szervezeti formái és módszerei a konkrét gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés fokától, valamint az egyes gazdasági ágazatok sajátosságaitól függően is különbözők lehetnek.

Népgazdaságunk rendszerében a mezőgazdaság területén a termelőeszközök össznépi tulajdonán alapuló állami gazdaságok, állami erdőgazdaságok, gépállomások mellett egyre nagyobb számban alakulnak szintén szocialista jellegű, de csoporttulajdonban lévő termelőeszközökkel rendelkező mezőgazdasági termelőszövetkezetek. A mezőgazdasági állami üzemek (állami gazdaságok) vezetésük lényegét tekintve nem különböznek az állami ipari üzemektől. Mind az ipari üzemek, mind az *állami gazdaságok állami vezetése a termelőeszközök össznépi tulajdonán alapszik,* ebből következően ezeknek az üzemeknek a közvetlen igazgatása az államhoz, mint tulajdonoshoz kapcsolódik. Az állami üzemeket, vállalatokat, gazdaságokat az illetékes állami szervek által *kinevezett* igazgatók irányítják.

Mi jellemzi a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának alapjait? A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása mind tartalmát, mind szervezeti formáit és módszereit tekintve különbözik az állami vállalatok, állami gazdaságok irányításától. *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek önkéntes társulással alakult szocialista mezőgazdasági üzemek, amelyek a termelőeszközök csoporttulajdona alapján, az alapszabályban és jogszabályokban meghatározott keretek között saját választott szerveik irányításával gazdálkodnak.* Az 1959. évi 7. sz. tvr. szerint a termelőszövetkezet legfőbb szerve a közgyűlés, amelyet a tagok összessége alkot. A közgyűlés a jogszabályok rendelkezései és az alapszabály megtartásával a termelőszövetkezetet érintő bármely kérdésben jogosult dönteni [48. § (1—2) bek.] A közgyűlések közötti időszakban a tsz. ügyeit a közgyűlés által választott vezetőség intézi. A közgyűlés választja meg a tsz. elnökét is, aki egyúttal a vezetőség elnöke is. (Ld. a NET 1959. évi 7. sz. tvr. a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és a termelőszövetkezeti csoportokról. Tanácsok Közlönye, 1959. évi 22. sz.). A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása ennek megfelelően nem az állami szervek közvetlen igazgatása útján történik, a termelőszövetkezetet közvetlenül a tagok maguk a közgyűlésen, s az általuk választott vezetőségen keresztül igazgatják, *az állami irányítást közvetve a termelőszövetkezet vezetőségén keresztül valósítják meg az illetékes állami szervek.* A termelőszövetkezetek ebből következően társadalmi jellegű szervezetek is, amelyek sajátos formában valósítják meg tagjaik részvételét a saját gazdaságuk irányításában.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának szükségességét indokolja, hogy

a) népi demokratikus társadalmi rendszerünk alapja és fejlődésünk egyik legfőbb biztosítéka a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége a munkásosztály vezetése mellett. A

* Részlet az 1959. augusztusában a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulójára rendezett jogászkonferencián az államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szekció ülésén tartott előadásból.

mezőgazdasági tsz-ek állami irányítása egyik fontos kifejezője ennek a szövetségnek, a munkásosztály vezető szerepe megvalósításának a szocialista társadalmi és gazdasági rend felépítésében;

b) alkotmányunk az állam egyik fontos feladataként jelöli meg a társadalom erőinek szervezését a szocializmus építésére. Rögzíti, hogy „a Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozza meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban lévő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági gépállomásokra támaszkodva irányítja és ellenőrzi a népgazdaságot, a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véderejének fokozása érdekében". (5. §.) A mezőgazdasági tsz-ek, mint szocialista üzemek, szervesen beletartoznak a népgazdaság egységes rendszerébe, amelynek keretében a termelési ágak összehangolt, tervszerű, arányos fejlesztése az *egész társadalom érdeke,* s ebből következően a szocialista állam egyik legfontosabb feladata;

c) a népi demokratikus állam jelentős anyagi beruházásokkal, a gépállomások hálózatával, hitelekkel, gépekkel, szakemberekkel stb. segíti elő a mezőgazdaságban az új, magasabbrendű szocialista gazdálkodási formák fejlődését. Nem lehet közömbös, hogyan használják fel a tsz-ek gazdaságuk fejlesztésében ezt a támogatást, érvényesítik-e a szocialista termelési elveket, alkalmazzák-e a termelésben a korszerű, tudományos és termelési tapasztalatokat stb.

A fentiekből következően a *mezőgazdasági tsz-ek állami irányításában szorosan összekapcsolódik a népi demokratikus állam egész gazdaságot átfogó gazdasági-szervező tevékenysége, a népgazdaság egységes állami vezetésének szükségessége a tsz-tagság tevékenységével.* Más szavakkal, a tsz-ek termelésének az egységes népgazdasági terv keretében történő fejlesztése *feltételezi* a tsz-ek belső demokratikus működését, a tsz-tagok aktív közreműködését gazdaságuk igazgatásában. *Ezen kettős követelmény egysége a tsz-ek állami vezetésének alapja, s jelenti egyben a tsz-ek állami vezetésének azon követelményeit, amelyekből következnek az állami vezetés szervezeti-jogi formáinak és módszereinek meghatározott sajátosságai is.* (V. ö. Z. Sz. Beljaeva: A kolhozok állami vezetésének jogi formái és módszerei. Szovjet Állam és Jog, 1955. évi 7. sz.).

A mezőgazdasági tsz-ek állami irányításának alapjait tisztázni azért is nagyon szükséges, mert csak ezen elvi követelmények szem előtt tartásával határozhatók meg helyesen az állami irányítás formái és módszerei, a tanácsok feladatai és hatásköre a tsz-ek állami irányításában. Ez egyben választ ad az állami irányítás szükségességét vitató egyes helytelen nézetekre is, amelyek a tsz-ek sajátosságainak eltúlzásával az ún. „termelőszövetkezeti autonómia" követelményét állítják szembe az állami irányítással, s egyben érthetővé teszik a másik szélsőséges álláspont: a tsz-ek állami irányításának sajátosságait elhanyagoló adminisztratív igazgatási szemlélet helytelenségét is.

A tsz-ek állami irányításának elvi alapjaiból következik, hogy nem lehet a tsz-ek állami irányításával kapcsolatban a jelenlegi rendkívül fontos szervezeti és gazdasági megszilárdítás időszakában sem a tsz-demokrácia érvényesítését másodlagos elemként kezelni és kibontakoztatását későbbi időszakra elnapolni, mert a tsz-i demokrácia fejlesztése elválaszthatatlan követelménye az állami irányításnak, s azzal szoros kölcsönhatásban érvényesül.

A mezőgazdasági tsz-ek állami vezetését nemcsak az állami vállalatok igazgatásától eltérő sajátosságok jellemzik, hanem az is, hogy a tsz-ek állami irányítása, különösen a tanácsok szerepe ezen irányítás ellátásában kialakulatlanabb, a kérdéssel a hazai jogi szakirodalom is keveset foglalkozott. Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy a termelőszövetkezetek ez év elején fejlődtek több megyében teljes járási és megyei igazgatási-területi egységet jellemző gazdálkodási formává (Győr, Veszprém, Szolnok megyék). A másik ok véleményünk szerint abban van, hogy a tsz-ek állami irányításának kidolgozása sokoldalú komplex feladatot jelent, közgazdászok, üzemszervezők, a termelőszövetkezeti- és a földjog művelői, valamint az államjog és az államigazgatási jog területén dolgozók, tanácsi v. b. vezetők együttes munkáját teszi szükségessé.

A mezőgazdasági tsz-ek állami irányítása *tartalmát* tekintve ugyanis több, különféle elemből tevődik össze. A tsz-ek megalakulásuktól kezdődően tevékenységükben az államhatalmi, különböző államigazgatási, gazdasági, pénzügyi stb. szervekkel, termeltető vállalatokkal kerülnek jogviszonyba, számos kapcsolatba, s a népi demokratikus állam *mindezen viszonyokon, gazdasági kapcsolatokon keresztül* valósítja meg az állami irányítást. Sem a tsz.-i törvényerejű rendelet, sem a mintaalapszabály részleteiben nem szabályozza ezen viszonyokat, erre általában külön jogszabályok és rendelkezések vannak. Nem kétséges, hogy a tsz-ek állami irányítása fogalmához — *szélesebb értelemben* nemcsak az államhatalmi és államigazgatási szervek kapcsolatos közhatalmi jogosítványai, hanem a mezőgazdasági termelés tervezésének rendszere, a mezőgazdasági ár- és hitelpolitika, a felvásárlás, értékesítés stb., a tsz üzemek irányítása, a gépállomások szerepe, a munkaügyi szociális, kulturális stb. kérdések szabályozása stb. is hozzátartozik. Mindezek elsősorban a gazdaságpolitika területéhez tartoznak, bár természetszerűen jogi vetületük is van. A tsz-ek állami irányításában a különféle elemek szorosan összefüggnek és a megvalósítás során gyakran együttesen jelentkeznek. Az államjog- és államigazgatási jogtudomány művelőinek azonban első sorban a szűkebb értelemben vett állami irányítás és felügyelet kérdéseivel kell foglalkozniok, ugyanis a

tsz-ek állami irányítását és felügyeletét elsősorban a tanácsok és szerveik valósítják meg.

A mezőgazdasági tsz-ekről és tsz csoportokról szóló 1959. évi 7. sz. tvr. szerint „a tsz-ek állami felügyeletét a minisztertanács, a földművelésügyi miniszter és a tanácsok végrehajtó bizottságai útján látja el". [58. § (1) bek.]. Ehhez kapcsolódva szükséges megjegyezni, hogy a tvr. idézett szakasza, bár a *„tsz-ek állami felügyelete"* terminológiával határozza meg a tanácsok végrehajtó bizottságainak feladatait, ez azonban nem zárja ki — mint azt egyesek hibásan értelmezik — a mezőgazdasági tsz-ek állami irányítását, a tanácsi szervek sokrétű aktív közreműködését és konkrét feladatait a tsz-ek gazdasági-szervezeti megerősítésében és fejlesztésében. A tvr. az állami felügyelet hangsúlyozásával — véleményünk szerint — a tsz állami irányításának sajátosságait kívánta kifejezésre juttatni. Erre mutat a tvr. azon meghatározása is, hogy a tsz-ek állami irányítását és felügyeletét végző állami szervek tevékenységét jogszabályokban meghatározott feladatok teljesítésével olyan társadalmi-szövetkezeti jellegű szervek is segítik és támogatják, mint a Termelőszövetkezeti Tanács [58. § (2) bek.], a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai mellett szervezett tsz döntőbizottságok.[1]

A fentiekből kiindulva a tsz-ek állami irányítása és felügyelete fogalmához *szűkebb értelemben* a következő problémakörök tartoznak:

1. a tsz-ek állami irányításának, felügyeletének jogi formái és módszerei;

2. a községi, járási, megyei tanácsszervek hatásköre a tsz-ek állami irányításában és felügyeletében;

3. a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai mellett szervezett tsz döntőbizottságok szerepe a tsz-ek állami irányításában;

4. a földművelésügyi minisztérium hatásköre a tsz-ek állami felügyeletében és irányításában;

5. a Termelőszövetkezeti Tanács és szervei szerepe a tsz-ek gazdasági-szervezeti megerősítésében.

Jelen tanulmány keretei nem adnak lehetőséget, hogy a fenti valamennyi problémakört részletesen elemezzük, ezért főként a tsz-ek állami irányítása, felügyelete jogi formáival és módszereivel; a járási és községi tanácsszervek hatásköri kérdéseivel, valamint ezzel összefüggésben a tsz döntőbizottságok szerepének néhány problémájával foglalkozunk.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása, felügyelete jogi formáiról és módszereiről

Mielőtt rátérnénk a tanácsok hatáskörének és feladatainak elemzésére a tsz-ek állami irányításában, foglalkoznunk kell az állami irányítás módszereinek kérdéseivel. *A szocialista jogi irodalom a tsz-ek állami irányításának két alapvető módszerét különbözteti meg:*

a) a tsz-ek kérdései jogi szabályozásának módszere;

b) az ajánlás és tanácsadás módszere (v. ö. Z. Sz. Beljaeva: id. m. 5. old.).

a) A tsz-ek állami irányítása a jogi szabályozás formáit tekintve, illetékes állami szervek normatív jellegű és egyedi határozatai útján valósul meg. A szabályozó aktusok jelentik az állami vezetés legfontosabb jogi formáját. Ezekben határozzák meg az államhatalom és államigazgatás központi szervei a tsz-ek felépítésének, működésének legfontosabb kérdéseit, amelyek a *helyi sajátosságoktól függetlenül egységes szabályozást kívánnak.* (Pl. felvétel, kizárás feltételei, a föld- és termelőeszközök beadása, a tsz-ek szervei és azok hatásköre stb.) Ilyen tartalmú pl. az 1957. évi 7. sz. tvr. Az egyes jogszabályokban a kötelező erejű normatív előírások az ajánlott jellegű javaslatokkal együttesen is jelentkezhetnek. Így pl. a tsz alapszabálymintą egyes részeit a tsz-ek saját alapszabályuk elkészítésénél változatlanul átveszik, másokat a helyi viszonyoknak és a tsz sajátosságainak megfelelően a tvr. keretei között kiegészítenek és részleteznek.[2]

Ebből következően a normatív jellegű kötelező állami határozatok a tsz alapszabályon keresztül szabályozzák a tsz-en belüli viszonyokat, amikor ezen rendelkezéseket a tsz tagok saját alapszabályukba átveszik. Ugyanakkor ezen alapvető kötelező jellegű normatív szabályok előkészítését jellemzi, hogy kidolgozásuknál a központi állami szervek figyelemmel vannak az állami irányítás sajátosságaira, a tsz-demokrácia érvényesítésére. Ezt az is mutatja, hogy a jogszabály-tervezet kidolgozásában fontos szerepet tölt be a Termelőszövetkezeti Tanács, mely előzetesen a legjobb tsz-ek vezetőivel, a tsz tagság képviselőivel stb. megvitatja a normatív jogszabálytervezeteket.

b) A tsz-ek állami irányításának *másik módszere tanácsadás, javaslatok, ajánlások formájában valósul meg.* Az ajánlások esetében az állami, tanácsi szervek javasolják a tsz vezetőségének, hogy a tsz működésének, gazdálkodá-

[1] Véleményünk szerint a szocialista építésben történő előrehaladásunkkal, a népi demokratikus államiság fejlődésének megfelelően, a tanácsi vezetés társadalmi jellegének érvényesítése mellett növekszik a nem állami, társadalmi-szövetkezeti jellegű szervezetek jelentősége a tsz-ek vezetésének ellátásában. (V. ö. Az SzKP XXI. kongresszusának határozata a társadalmi szervezetek szerepének növekedéséről az állami feladatok ellátásában.)

[2] Erre utal pl. a termelőszövetkezeti tvr. egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról kiadott 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet, amely kimondja, hogy „az alapszabálymintának azokat az előírásait, amelyek a tvr., a jelen rendelet, vagy más hatályban levő jogszabályok rendelkezéseit tartalmazzák megváltoztatni nem lehet... Az alapszabályba felvett kiegészítések és módosítások nem ellenkezhetnek a hatályban lévő jogszabályok rendelkezéseivel". (2. § (3) bek. Tanácsok Közlönye, 1959. 53. sz.)

sának, belső életének egyes kérdéseit meghatározott módon oldják meg. Ezek a tanácsok a tsz vezetőségét nem kötelezik a javasolt módon való eljárásra, illetve határozatra, hanem rámutatnak a kérdések *kívánatos* eldöntésére. A végleges határozathozatal joga ebben az esetben a tsz vezető szerveinek kezében van. Az ajánlások és javaslatok nem járnak közvetlen szankciókkal, ugyanakkor az állami irányításban azért nagy a fontosságuk, mert az *állami szemlélet alkalmazását igénylik* a tsz egyes belső ügyei eldöntésében (v. ö. Z. Sz. Beljaova: i. m.; Melzer Helmut: A dolgozók küldöttei falusi szovjetje jogállásának alapkérdései a Szovjetunióban. Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Akademie für Staats und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht", 1955—56. V. évf. 2. sz.).

Az állami irányításnak ez az utóbbi módszere a baráti országokban a járási és különösen a községi tanácsszervek tevékenységében érvényesül. Mivel a javaslatok és ajánlások — mint említettük — nem kötelező jogszabályi rendelkezéseket tartalmaznak, s be nem tartásuk nem von közvetlen szankciókat maga után, ebből következően megvalósításukban nagy szerepet játszik a járási és községi tanácsszervek politikai-nevelő, szervező munkája. Az ajánlások súlyát fokozza, hogy gyakran mint a párt- és tanácsszervek közös javaslatai jelentkeznek, ami fontosságukat a tsz egyes feladatai megoldása tekintetében nagymértékben megnöveli. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az állami, tanácsi szervek megalapozott ajánlásainak el nem fogadása esetenként *közvetett szankciókkal* (pl. kedvezmény megvonás stb.) járhat és ez szintén jelentősen emeli az ajánlások szerepét a tsz-ek állami irányításában.

A tsz-ek állami irányítása szorosan összefügg a fentebb elemzett két módszerrel. Emellett egyes esetekben annak érdekében, hogy a tsz közgyűlés egyes fontosabb határozatai a törvényes követelményeknek minden vonatkozásban megfeleljenek, valamint nagyobb súlyt és hatékonyságot nyerjenek, az illetékes állami, tanácsi szervek ezen határozatokat *szankcionálják, felülvizsgálják, jóváhagyják, megerősítik* stb. Így például a tsz alapszabályát, amelyet a tsz közgyűlése elfogadott, a megyei tanács végrehajtó bizottsága jóváhagyja; a zárszámadást, amelyet a tsz közgyűlés megtárgyalt és mielőtt jóváhagyott volna, a járási v. b. mezőgazdasági osztálya megerősíti stb. A tanácsi szerveknek ezt a tevékenységét a *jogi szakirodalomban a tsz-ek állami irányítása sajátos (harmadik) módszerének is tekintik.* (V. ö. Z. Sz. Beljaeva: i. m.; Melzer Helmut: i. m.)

Mint a fentiekből következik, *a tsz-ek állami irányításának módszerei egyenesen szükségessé teszik a járási és községi tanácsszervek hatáskörének pontos megállapítását* azért is, mert csak ebből kiindulva lehet arra választ adni, milyen kérdésekben hozhatnak pl. a járási és községi tanácsszervek *kötelező* erejű határozatokat, illetve milyen területeken kell élniök az ajánlás és tanácsadás módszerével a tsz-ek állami irányításában. *Mindez nem formai kérdés, hanem a tsz-ek állami irányításának sajátosságaiból, a tsz-demokrácia érvényesítéséből következik.*

A járási tanácsok hatásköre és feladatai a termelőszövetkezetek állami irányításában

A tanácsszervek közül a járási és községi tanácsok közreműködésével valósul meg elsősorban a tsz-ek állami irányítása. Ennek a problémának elvi tisztázása nagyon szükséges, ugyanis a *tsz-ek megyei egységekben történt megszervezése után* a nagyszámú tsz valóban hatékony állami irányítását — amely feltételezi az állami irányítás sajátosságai összefüggésében a gyakran járásonként eltérő mezőgazdasági kultúrák, termelési lehetőségek stb. figyelembevételét is — súlyponttal megyei szintről közvetlenül ellátni nagyon nehéz. Ugyanakkor a járási és községi tanácsok megnövekedett feladatai előtérbe hozzák e tanácsi szervek szervezeti és hatásköri megerősítésének szükségességét, tevékenységi formájuk fejlesztését.

A mezőgazdaság szocialista építésének tapasztalatai a Szovjetunióban és a baráti népi demokratikus országokban egyaránt arra mutatnak, hogy mind a szocialista mezőgazdaság átépítésének kezdeti időszakában, mind a fejlesztés későbbi szakaszaiban a járási és községi hatalmi és igazgatási szervezet megerősítésére különösen nagy gondot fordítottak.[3]

A fentiekből kiindulva, *milyen fontosabb következtetéseket kell levonni a járási és községi tanácsok hatásköri megerősítésével kapcsolatban?* Először is erősíteni kell a választott tanácsi testületek szerepét a tsz-ek állami irányításában. A termelőszövetkezeti tvr.-ből, valamint a tsz-ekkel kapcsolatban kiadott egyéb jogszabályokból is következik, hogy a mezőgazdasági szakigazgatási szervek mellett jelentősen megnövekedett a tanácsok és végrehajtó bizottságaik feladata a tsz-ek állami irányításában és felügyeletében, a mezőgazdasági szakigazgatási szervek és a tsz üzemi irányítást végző szervek vezetésében.

A tsz-ek állami irányításának sajátosságai is szükségessé teszik, hogy az állami vezetés és felügyelet kérdéseiben elsősorban a választott

[3] „... a kollektivizálás előbbrehaladása egészen más módon veti fel a szovjet hatalom kerületi és falusi szerveinek, mint olyan szerveknek a szerepét, amelyek közvetlenül irányítják a falu szocialista átalakítását — hangsúlyozta az SzKP XVI. kongresszusának határozata (1930. junius—július.) Minden lehető módon erősíteni kell a falusi szovjeteket, meg kell változtatni munkájuk tartalmát és módszereit, mégpedig olyan értelemben, hogy ez a munka a falu gazdasági és kulturális átalakításának egyre több kérdését ölelje fel. Ugyanakkor a kerületnek valóban olyan szervvé kell válnia, ahol mint csomópontban összefutnak a párt által követett falusi politika gyakorlati megvalósításának szálai." (SzKP kongresszusainak... határozatai. III. rész. Budapest, 1954. 30—31. old.)

tanácsi testületek hatáskörében, és ne szakigazgatási vonalon döntsenek. (V. ö. Krusche-Schuster: Fragen der Leitung der L. P. G. durch die örtlichen Organe des Staates. Demokratischer Aufbau, 1956. 4. sz.). Eme követelmények figyelembevételével lehet a tsz-ek állami irányításának a megelőző esztendők más feltételei és adottságai között kialakult formáit és módszereit jelen fejlődésünk követelményeinek megfelelően továbbfejleszteni.

A járási tanácsszervek hatásköre megállapításánál helyes arra törekedni, hogy a tsz-ek állami irányításával kapcsolatos feladatok *ne a mezőgazdasági osztály reszort-ügyei legyenek, hanem jelentőségüknek megfelelően maga a járási tanács, vagy végrehajtó bizottság foglalkozzon azokkal.* Szükséges lenne megvizsgálni, melyek jelenleg a megyei és járási tanács v. b. mezőgazdasági osztályának olyan feladatai és jogosítványai, amelyeket a járási tanácsnak és végrehajtó bizottságának kellene átadni. Ebben a körben meg kellene vizsgálni például, hogy a járás mezőgazdaságfejlesztési tervével, a tsz-ek nagyobb beruházásaival, hitelfelvétellel stb. összefüggésben nem lenne-e helyes a járási tanács végrehajtó bizottságának hatáskört biztosítani stb.

A választott tanácsi testületek szerepének emelése, hatáskörük pontosabb kidolgozása lehetővé tenné bizonyos következetlenségek megszüntetését is, amelyek jelenleg a tsz-ek állami irányításával kapcsolatos egyes jogszabályokban és a gyakorlatban is előfordulnak. Míg például a tsz-i tvr. az állami felügyelet ellátását a tanács végrehajtó bizottságára ruházza, a tsz-ek állami irányítása sajátosságaiból kiindulva, egyes jogviták eldöntésében fontos szerepet biztosít a megyei tsz döntőbizottságoknak stb, ugyanakkor a tvr. egyes intézkedéseivel kapcsolatban kiadott végrehajtási utasítás az állami irányítás egyik legjelentősebb aktusát, a *tsz-ek zárszámadásának megerősítését* a járási v. b. mezőgazdasági osztálya határozatához köti. „A tsz vezetősége köteles a közgyűlés által megtárgyalt zárszámadást megerősítés végett a járási mezőgazdasági osztálynak bemutatni. A zárszámadás csak a megerősítés után, a közgyűlés jóváhagyásával válik érvényessé" — mondja ki a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. idézett rendelet [94. § (2) bek.].

A hivatkozott rendelet szerint a zárszámadásnak a tsz egész tevékenysége, gazdálkodása, jövedelme felhasználása, vagyoni helyzete stb. elemzését tartalmaznia kell. Ebből az is következik, hogy a tsz gazdasági-szervezeti, termelési stb. kérdéseiben a járási tanács v. b. mezőgazdasági osztálya határozatával ad értékelést. Kétségtelen, az idézett rendelet *nem zárja ki,* hogy a tsz-ek zárszámadásaival a v. b., vagy akár a tanács is foglalkozhasson, de ugyanakkor a konkrét hatáskört mégis a szakigazgatási szervre ruházza. Véleményünk szerint a tsz zárszámadásának megerősítése fontos állami aktus, amely ha nem formális, a tsz állami irányításának nagyon fontos módszere. A zárszámadás megtárgyalásánál fel lehet tárni a tsz eredményeit, hibáit, a tsz szervezeti-gazdasági megerősítésével kapcsolatos feladatokat stb. Ebből is következik, hogy a zárszámadás megerősítése jelentőségét tekintve *meghaladja* a járási mezőgazdasági osztály hatáskörét. Ezért a tsz zárszámadások megerősítését indokolt lenne a járási v. b. mezőgazdasági osztálya hatásköréből a v. b. hatáskörébe adni azzal, hogy a zárszámadás megerősítéséhez a tsz-nek csatolnia kell a községi tanács véleményét is.[4]

A járási tanácsok fontos szerepet töltenek be abban, hogy a községi mezőgazdaságfejlesztési tervek és a népgazdasági terv mezőgazdasági részét az összállami érdekeket és a tsz-ek

[4] A *Szovjetunióban* a kolhozok állami vezetését, valamint a kolhozok tevékenységével kapcsolatos szervek és intézmények munkájának felügyeletét elsősorban a járási szovjet végrehajtó bizottsága valósítja meg. (Ld. a helyi szovjet és a mezőgazdasági szervek hatásköre a kolhozok vezetésében. Kolhozjog. Moszkva, 1950. 110—117. old.) *A kolhoz zárszámadását pl. a járási szovjet végrehajtó bizottsága erősíti meg;* ha a zárszámadásban a járási v. b. hiányosságokat állapít meg, a kolhoz azt nem hajthatja végre; ugyanakkor a járási szovjet végrehajtó bizottságának nincs joga a zárszámadást hatályon kívül helyezni vagy megváltoztatni. Hasonló a helyzet az alapszabály járási regisztrálásával, vagy a kolhoz-tag kizárása esetében is. (V. ö. N. D. Kazancev: A mezőgazdasági szövetkezet alapszabályáról. Moszkva, 1956.)

Az egyes szövetséges köztársaságokban a járási szovjetekről 1957/58. év folyamán kiadott szabályzatok részletesen felsorolják a járási szovjetek jogait és kötelességeit a mezőgazdaság területén a kolhozok állami irányításában. (Az Ukrán SzSzK járási szovjetjeinek szabályzata pl. 24 pontban.) Ennek értelmében a szovjet részben maga, részben végrehajtó bizottsága és a mezőgazdasági felügyelet útján vezeti, irányítja, ellenőrzi a kohozok, gépállomások, gépjavító műhelyek tevékenységét, kolhozonként megvizsgálja a mezőgazdaság fejlesztésének terveit és biztosítja azok teljesítését. A szabályzatok nem választják szét az egyes szovjet szervek (szovjet, v. b. mezőgazdasági felügyelet) feladatait, amiből az is következik, hogy a szovjet — mint hatalmi szerv és végrehajtó bizottsága — a kolhozok állami irányítását illetően a részletesen felsorolt feladatok közül azok esetenkénti konkrét fontosságát mérlegelve, bármelyik kérdésben közvetlenül is határozatot hozhat. A gyakorlat azt mutatja, hogy a járási szovjetek üléseiken vagy végrehajtó bizottságaik útján a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés fejlesztésében, a törvényesség megtartásában, a termelési tervek megvalósításában stb. fontos határozatokat fogadnak el.

Csehszlovákiában „A nemzeti bizottságok végrehajtó szerveinek működése a mezőgazdaság és az erdőgazdaság területén" címmel kiadott szabályzat (ld. a nemzeti bizottságok szervei részére kiadott utasítások gyűjteménye. Prága, 1958. 17. rész, 102. sorsz.) kimondja, hogy a járási nemzeti bizottságok tanácsainak mezőgazdasági osztályai a tanács megbízásából szervezik és ellenőrzik az illetékességi területükön folyó munkát, ugyanakkor a *határozathozatal joga a fontosabb kérdésekben a helyi nemzeti bizottság tanácsát illeti.* Így pl. a járási mezőgazdasági osztály megszervezi a tsz-ek évi termelési terveinek kidolgozását, felülvizsgálja és összesítve jóváhagyás végett a járási tanács elé terjeszti; ellenőrzi a gépállomások technikai, gazdasági és pénzügyi terveinek kidolgozását és jóváhagyás végett a járási tanács elé terjeszti; összesíti a járás mezőgazdasági beruházási tervjavaslatát és jóváhagyás céljából a járási tanács elé terjeszti stb. (C. rész, a) és f) pontok.)

érdekeltségét figyelembevéve összehangolják. E tekintetben legvalószínűbbnek látszik a községi mezőgazdaságfejlesztési tervek alapján járási mezőgazdasági fejlesztési terv elkészítése.

A járási tanácsszervek megerősítésével kapcsolatban felmerül a gépállomások és a járási tanácsok egymáshoz való kapcsolatának fejlesztése is. Egyes népi demokratikus országokban a gépállomások a járási tanácsi szervekhez tartoznak, ennek következtében a tsz-ek állami irányítása a járásban összefogottabb. Nálunk, mint ismeretes, a járás egyik problémája éppen az, hogy a gépállomás megyei alárendeltségű állami üzem, s ez csökkenti a járási tanácsszervek gazdasági-szervező tevékenységét.

A tsz gazdálkodás fejlesztésével mind a nagyobb beruházásokkal, építkezésekkel, értékesítéssel, mellékipari tevékenység kifejlesztésével stb. kapcsolatban felmerül a *tsz-ek egymásközti kooperációjának szervezése.* A tsz-ek együttműködése — mint azt a baráti országok tapasztalatai mutatják — nagyjelentőségű a mezőgazdasági termelés fejlesztésében, a tsz gazdálkodás színvonalának emelésében. A tsz-ek együttműködésének szervezését a nagyobb feladatok közös megvalósítására ugyancsak a járási tanácsszervek tudják elsősorban biztosítani.[5]

A járási tanácsszervek feladatainak növekedése a tsz-ek állami irányításában szükségessé teszi a tanácsoknak nem alárendelt, ugyanakkor a tsz-ekkel közvetlen kapcsolatban lévő nagyszámú, mezőgazdasági jellegű intézmény, vállalat viszonyának és a tanácsszervek ezekkel való kapcsolatának szabályozását. Véleményünk szerint e vállalatokra is vonatkozik a tanácstörvény (61. §) rendelkezése, mely szerint a tanácsnak alá nem rendelt szervek időszakonként tevékenységükről beszámolnak a tanácsnak és végrehajtó bizottságának. Ennek biztosítására szükséges lenne meghatározni, mely vállalatok és intézmények számolnak be tsz-ekkel kapcsolatos tevékenységükről a megyei tanácsszerveknek és melyeket kell kötelezni a járási tanács és végrehajtó bizottsága előtti időszakonkénti beszámolóra. Kétségtelen, hogy ez csak kezdeti első lépésként fogható fel. A továbbiakban szükségesnek látszik a különböző központi irányítás mellett dolgozó és a tsz-ekkel kapcsolatban lévő mezőgazdasági termeltető stb. vállalatok egységesebb, tervszerűbb működésének biztosítása.

A járási tanácsszervek hatáskörének fejlesztése nagyjelentőségű a tsz-ek gazdasági-szervezeti megerősítésének elősegítésében. A tsz-ek *szervezeti megerősítése* a megalakulással és a tsz működésének megindulásával nem fejeződött be, hanem ezt követően is a járási tanácsszervek *fontos, állandó feladatát* képezi.

A tsz-ek állami irányításában különösen nagy jelentősége van a törvények, törvényerejű rendeletek, jogszabályok megtartása biztosításának, a tsz-ek alapszabály szerinti működésének. A törvényesség megtartásának biztosítása a tanácsoknak az alkotmányban és a tanácstörvényben meghatározott egyik alapvető feladata. Ez vonatkozik a tsz-ek jogszabály szerinti működésének biztosítására is. A mezőgazdasági tsz-ekről és tsz csoportokról szóló 1959. évi 7. sz. tvr. ezt külön is hangsúlyozza, kimondja ugyanis, hogy a megyei tanács végrehajtó bizottsága a földművelésügyi miniszter előzetes hozzájárulásával megvonhatja a működési engedélyt attól a tsz-től, amely a tsz-i tvr. szabályait — ismételt figyelmeztetés ellenére — nem tartja meg (73. § (1) bek.); továbbá a megyei tanács végrehajtó bizottsága csökkentheti vagy megvonhatja az állam által nyújtott támogatást attól a tsz-től, mely jogszabály- vagy alapszabályellenes működést fejt ki (72. § (1) bek.).

A termelőszövetkezeti tvr. nagy gondot fordít a tsz demokratikus működésének biztosítására, a tsz tagság jogainak érvényesítésére. Kimondja, hogy ha a tsz-i vezetőség nem teljesíti a közgyűlés összehívásával kapcsolatos kötelezettségét, a *közgyűlés összehívása iránt a járási tanács v. b. intézkedik* (50. § (2) bek.). A tsz-ek jogszabály szerinti működését, s az alapszabály megtartását a tvr. azzal is biztosítani kívánja, hogy külön hangsúlyozza: „ha a közgyűlés határozata jogszabályba vagy alapszabályba ütközik, annak megsemmisítését bármely tag, a járási mezőgazdasági osztály, vagy ügyész a tsz-i döntőbizottságtól kérheti (52. § (1) bek.).

A termelőszövetkezeti tvr. utóbbi rendelkezése mind elméletileg, mind gyakorlatilag felvet néhány problémát, amelyekkel különösen a járási és községi tanácsszervek szerepét illetően szükséges foglalkoznunk. A tsz közgyűlés jogszabálysértő vagy alapszabályba ütköző határozatának megsemmisítése e rendelkezés értelmében — a tsz-ek irányításának sajátosságaiból következően — a megyei tanács végrehajtó bizottsága mellett szervezett tsz-i döntőbizottság útján történik. Véleményünk szerint *ebben az esetben is* pontosan meg kell határozni ezen szervek és a tanácsok egymáshoz való viszonyát. A tanácsok ugyanis az alkotmány és a tanácstörvény szerint *általában kötelezettek* területükön a szocialista törvényesség védelmére és megszilárdítására (tanácstörvény 6. § (3) bek. e) pont).

A tsz-ek tevékenységüket a népi demokratikus állam és szervei irányításával végzik, az államhatalom és államigazgatás központi szervei által kiadott jogszabályok keretében. Ebből az is következik, hogy tevékenységükben az államhatalom és államigazgatás szerveivel is jogviszonyba kerülnek. A törvények, törvényerejű rendeletek, a központi szervek által kiadott jog-

[5] A *Szovjetunióban* rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak a kolhozok kooperációja szervezésének. (Ld. Szovjeti deputatov trudjascsihszja, 1959. évi 8. szám.) A *Bolgár Népköztársaságban* a népi tanácsokról szóló törvény módosításáról kiadott törvény a tsz-ek kooperációjával kapcsolatban például kimondja, hogy a kerületi népi tanácsok egyesítik az üzemek és szövetkezeti gazdaságok erőfeszítéseit azokban az esetekben, amikor a feladatok megoldása meghaladja az egyes vállalatok, szövetkezeti gazdaságok lehetőségeit (10. § d) pont).

szabályok megtartásának biztosítása a tsz-ek tevékenységében ebből következően a tanácsszerveknek is fontos feladata. (V. ö. I. V. Pavlov: A kolhozjogviszony fogalma és lényege, az igazgatási szervek szerepe ezen viszonyok kialakításában és fejlesztésében. A kolhozjog és földjog kérdései. Szerkesztette: N. D. Kazancev. Moszkva, 1951. 95. és köv. old.) Erre azért szükséges rámutatni, mert a termelőszövetkezeti tvr. a megyei tsz döntőbizottság megalakításával kapcsolatban azt mondja ki, hogy a tsz, illetőleg a tsz csoport és tagjai között a *tagsági viszonyból származó, valamint a tsz-ek közötti jogviták eldöntésére* kell a megyei tanácsok végrehajtó bizottsága mellett tsz-i döntőbizottságokat létesíteni (70. § (1) bek.).[6]

Mint a fentiekből látható, bizonyos ellentmondás van a tsz-i tvr. két szakasza: a tsz-i közgyűlés jogszabály- vagy alapszabálysértő határozatát megsemmisítő tsz-i döntőbizottság *hatásköre* (51. §) és a tsz-i döntőbizottság létesítésének *célját* meghatározó szakasz (70. §) között. Ugyanis az általánosan kötelező erejű normatív szabályok megtartása esetében nem a tsz-i tagok és az egyes tsz-ek közötti jogvitákról van elsősorban szó, hanem az államhatalom és államigazgatás központi szervei által kiadott jogszabályok érvényesítéséről. Az is megfontolandó lenne, hogy tsz közgyűlés jogszabály- vagy alapszabálysértő határozatának megsemmisítését *kezdeményezők* között, éppen a tsz-ek állami irányítása és felügyelete jogkörében, a járási és községi tanácsok végrehajtó bizottságai is szerepet kapjanak, esetleg azzal kiegészítve, hogy a törvénysértő vagy jogszabálysértő határozatok végrehajtását felfüggeszthetik.

A megyei tsz döntőbizottság működését illetően problémát vet fel a gyakorlatban a *fellebbezési fórum meghatározása is,* melyet a tvr.-ből következően központilag kellene megszervezni. Véleményünk szerint ezért is megfontolandó lenne a tsz döntőbizottságok első fokon járási végrehajtó bizottságok melletti megszervezése, mely egyszerűsítené az egész eljárást, hozzájárulna a jogszabályi követelmények gyors helyreállításához, s egyben kifejezné a járási tanácsok megnövekedett szerepét is a tsz-ek állami irányításában.

A tsz-ek jogszabályszerű működése biztosítékai tekintetében sem a termelőszövetkezeti tvr., sem egyéb eddig kiadott jogszabályok nem rögzítik a *tsz-ek vezetőségei egyes jogszabály- vagy alapszabálysértő határozataival kapcsolatos eljárást.* Nehezen feltételezhető ugyanis, hogy ebben az esetben is a megyei tsz-i döntőbizottságnak kellene megsemmisítő határozatot hoznia. A Szovjetunióban a kolhozközgyűlés és vezetőség törvénysértő határozatának végrehajtását a községi szovjet végrehajtó bizottsága, a járási szovjet végrehajtó bizottságának azonnali értesítése mellett, felfüggesztheti.[7]

A tsz-ek jogszabályszerű működésének egyes biztosítékait, az állami irányítás kétségtelenül indokolt sajátosságai mellett sem helyes elszakítani azoktól a tanácsi szervektől, melyek az állami irányítást elsősorban megvalósítják. Véleményünk szerint a tsz-ek gazdasági-szervezeti megerősítésében, tevékenységük fejlesztésében a járási és községi tanácsszerveknek egyik fontos feladata éppen a törvények, jogszabályok tsz alapszabály megtartásának biztosítása és az észlelt törvénysértések minél gyorsabb megszüntetése.

A községi tanácsszervek szerepéről a termelőszövetkezetek állami irányításában

A termelőszövetkezetek állami irányításában fontos szerepet töltenek be a községi tanácsok, melyek mint az államhatalom helyi szervei felelősek a területükön lévő tsz-ek gazdasági-szervezeti megerősítéséért, a tsz gazdaság fejlesztéséért.[8]

A községi tanácsok szerepével kapcsolatban a tsz-i megyékben az átszervezés első időszakában merültek fel helytelen nézetek, melyek a községi tanácsok hatáskörének, feladatainak csökkenésére irányultak a tsz-i községekben. Ezeknek a helytelen nézeteknek a megszüntetése gyorsan megtörtént, s ma a községi tanácsok és a tsz-ek viszonyában a községi tanácsok hatáskörének és szerepének a kidolgozása áll előtérben.[9]

---

[6] Így értelmezi a tsz döntőbizottság feladatát dr. Földes Iván: A termelőszövetkezetekről szóló tvr. és az államigazgatási szervek néhány feladata c. tanulmánya is. (Ld. Állam és Igazgatás, 1959. évi 1. sz. 66. old.)

[7] Ld. az Orosz SzFSzK Falusi Szovjetjeinek Szabályzata, 17. cikk. Az Orosz SzFSzK Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének kiadása, 1957.; az Ukrán SzSzK Falusi Szovjetjeinek Szabályzata, II. fejezet, 9., Kiev, 1957., az Ukrán SzSzK Legfelsőbb Szovjetjének kiadása.

A falusi szovjetek ezen jogát az Orosz SzFSzK-ban 1931-ben kiadott szabályzat ugyanígy rögzítette (ld. az Orosz SzFSzK törvényei, törvényerejű rendeletei időrendi gyűjteménye. III. köt., 1930—34. Moszkva, 1949.). A kolhozalapszabály legutóbbi fejlesztése után is megmaradt a járási és községi szovjet szervek ezen joga.

[8] V. ö. V. Manohin—V. Szinyev: A falusi szovjet gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenysége. Moszkva, 1955. 36. old.

[9] A mezőgazdaság szocialista átszervezése időszakában az 1930-as években a Szovjetunióban is felmerült a községi szovjetek és a kolhozok egymáshoz való kapcsolatának a rendezése. *1930. januárjában össz-szövetségi értekezleten vitatták meg a szovjetek szerepét a teljesen kollektivizált területeken.* M. I. Kalinin, az értekezletet megnyitó beszédében rámutatott arra, hogy egyesek a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől megszédülve, arról kezdtek vitatkozni, hogy „... a teljesen kollektivizált járásokban nincs szükség a szovjetekre, hogy a kolhozok teljesen helyettesíteni tudják a szovjeteket". (M. I. Kalinin: A szovjet építés kérdései, 1958. Moszkva, 460—461. old.) Rámutatott, hogy az ilyen igyekezet fakadhat a legjobb szándékból, mégis „... a legnagyobb politikai hiba. A kibontakozó kolhozmozgalommal kapcsolatban

Fontos jogot biztosít a kormány a járási és községi tanácsoknak a *tsz községek mezőgazdaságfejlesztési tervéről szóló rendeletében.* (24/1959. (IV. 30.) Korm. sz. r., Tanácsok Közlönye, 1959. 36. sz.) E szerint a szocialista falu, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek tervszerű kialakítása és a mezőgazdasági termelés fejlesztése érdekében, elsősorban a tsz-i községekben a helyi adottságok, valamint a távlati lehetőségek alapulvételével és a népgazdaság érdekeikre figyelemmel, mezőgazdaságfejlesztési tervet kell készíteni. Indokolt esetben a megyei tanács végrehajtó bizottsága más községekben is engedélyezheti e tervek elkészítését. A fejlesztési tervezetet a község termelőszövetkezeteinek közgyűlésén ismertetni kell és az ott tett észrevételeket figyelembevéve fogadja el azt a községi tanács. Az elfogadott tervet a v. b. elnöke a felettes (járási) tanács v. b. elnökének küldi meg. Ha a felettes tanács végrehajtó bizottságának a tervvel kapcsolatban észrevételei vannak, azokat döntés végett tanácsa elé terjeszti.

A rendelet megvalósításából az is következik, hogy a községi tanácsok a mezőgazdaságfejlesztési tervről hozott határozataikat a termelőszövetkezeti vezetőség tájékoztatói alapján időközönként megvizsgálhatják, s megtárgyalhatják azokat az intézkedéseket, amelyek a határozat végrehajtásában az egyes tsz-ek termelésének fejlesztésével összefüggnek. Ebből következően nemcsak a mezőgazdaság fejlesztési tervének elkészítésével, hanem annak ellenőrzésével is irányítást gyakorol a községi tanács a tsz munkájára, a terv gyakorlati megvalósításában segíti a termelőszövetkezetet. A községi tanács tevékenysége tehát a gyakorlatban átfogja mindazokat a feladatokat, amelyek az alapszabály szerint a tsz-i vezetés szerveihez tartoznak, s *ezen feladatok megvalósításában segítően közreműködik.*

Mind arra már utaltunk, néhány eset kivételével (mezőgazdaságfejlesztési terv elfogadása) a községi tanácsszervek az ajánlás, tanácsadás formájában látják el a tsz-ek állami irányítását. Ugyanakkor ez anélkül valósul meg, hogy a tsz-i vezetés belső ügyeibe, operatív tevékenységébe a tanácsszervek beavatkoznának.[10]

A községi tanács hatáskörével a tsz-ek állami irányításában azért is szükséges ebben az összefüggésben foglalkoznunk, mert egyesek hibásan csak hatósági jogkörben képzelik el a tsz-ek állami irányításának községi megvalósítását. Figyelmen kívül hagyják az állami vezetésnek ajánlások, tanácsadások, javaslatok útján történő érvényesítését, mely pedig a *tsz-ek állami irányításának egyik fontos, fejlődő módszere.* Kétségtelen, hogy az ajánlások és javaslatok a tsz-ek vezetésére nem kötelező erejűek, de mégis nagy a jelentőségük és szerepük, ha a tsz. tevékenységének, gazdálkodásának megfelelő ismeretén alapulnak, ha azok előkészítésében a tanácstagok, a mezőgazdasági állandó bizottság stb. tapasztalatait is hasznosítják. A tanácstagok nagy többségükben maguk is tsz-i tagok, így a tanács bírálata, javaslatai rajtuk keresztül is jelentkeznek a tsz tevékenységében. Mindebből következően a községi tanács ajánlásainak és javaslatainak nagy fontossága van a tsz-ek állami irányításának megvalósításában. Ezen ajánlások, javaslatok ugyanakkor nem az egyes tsz-i tagokhoz közvetlenül szólnak, hanem a tsz. vezetőségének és elnökének tett javaslatok.

A községi tanácsok szerepét a tsz-ek állami irányításában az is jelentősen emeli, ha a járási tanácsszervek vezetői, a mezőgazdasági osztály felelős munkatársai részt vesznek a községi tanácsok tsz-ekkel kapcsolatos ülésein és állásfoglalásaik ott hangzanak el. A járási tanácsszervek feladataikat a községi tanácsokkal szoros együttműködésben tudják csak megvalósítani. „A járási szervezetek — mutatott rá M. I. Kalinin — nem képesek irányítani a kolhozokat, a kolhozépítést, ha nem erősítik rendszeresen a proletár-

az alsó szovjetek szerepe nem csökken, hanem rendkívül megnövekszik. Ezek között a feltételek között nem a szovjetek felszámolásáról, „elhalásáról" kell beszélni, hanem ellenkezőleg, a legnagyobb megerősítésükre kell törekedni." (U. o., 459. old.)

Az össz-szövetségi értekezlet után a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága külön határozatot hozott „A szovjetek új feladatairól a falun szélesen kibontakozó kollektivizálással kapcsolatban". (Ld. A szovjet alkotmány története dokumentumokban. 1957. Moszkva, 614—617. old.), amely meghatározta a falusi szovjetek és a kolhozok kapcsolatának alapelveit, a szovjetek feladatait a kolhozok gazdasági-szervezeti megerősítésében és termelésük fejlesztésében.

[10] A Szovjetunió és a népi demokratikus országok gyakorlata is azt mutatja, hogy a falusi tanácsszervek a tsz-ek állami irányításában hasonló jellegű feladatokat látnak el. (V. ö. Kotok—Luzsin—Jodkovszkij: A dolgozók küldöttei községi szovjetje jogállásának kérdéséhez. Szovjet Állam és Jog, 1953. 8. sz.); A. Nyemcev: A dolgozók küldöttei községi szovjetje jogállásáról. (U. o. 1954. 8. sz.)

A *Szovjetunióban* a falusi szovjetektől 1931-ben elfogadott szabályzat kimondja, hogy felfüggeszthetik a kolhozok és más mezőgazdasági szövetkezeti egyesülések törvénysértő határozatait, s ezekről azonnal kötelesek értesíteni a járási szovjet végrehajtó bizottságát; záradékolják a kolhozok hitelért, felszerelésért benyújtott kéréseit; megvizsgálják és megerősítik a kolhozok terveit; meghallgatják a területükön lévő kolhozok beszámolóit stb. Természetesen a szabályzat óta eltelt időben a falusi szovjetek feladatai is változtak. Az Orosz SzFSzK falusi szovjetjeiről 1957. szeptemberében elfogadott szabályzat a mezőgazdaság állami irányításában elsősorban közreműködés, valamint különböző ellenőrzési jogokat (törvényesség megtartása, alapszabály szerinti működés) állapít meg a falusi szovjetet illetően. Ugyanakkor e szabályzat is előírja a kolhozvezetőség tájékoztatóját (nem beszámolóját) a falusi szovjet előtt a mezőgazdaságfejlesztési tervek teljesítéséről, a munkák állásáról, szervezéséről stb.

Csehszlovákiában a községi nemzeti bizottságok és azok végrehajtó szervei gondoskodnak a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről a községben; véleményezik a tsz évi termelési tervjavaslatát és ellenőrzik annak teljesítését; gondoskodnak az egységes tsz-ek alapszabályainak, különösen a szövetkezeten belüli demokráciának a megtartásáról; részt vesznek a tsz-ek építési és beruházási tervezésében stb. A községi nemzeti bizottság a termelőszövetkezeti alapszabály keretében felügyeli, ellenőrzi, segíti a tsz egész tevékenységét. (Ld. id. rendelet d) pont.)

diktatura falusi szerveit — a falusi szovjeteket". (M. I. Kalinin: A mezőgazdaság szocialista átszervezése. Moszkva, 1934. 69. old.).

A községi tanácsok jelenlegi szervezeti és területi feltételei között a fenti követelményeket figyelembevéve lehet a községi tanácsok hatáskörét a tsz-i községekben fejleszteni.

Az elmondottakból az is következtethető, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában a tanácsok hatásköre pontos megállapításának, a vezetés formái és módszerei fejlesztésének rendkívül nagy a jelentősége. A tanácsok hatásköre és feladatai, az irányítás formái és módszerei a feltételek fejlődésével maguk is változnak. *Az állami irányítás szervezeti formáinak és módszereinek változása azonban nem az állami vezetés gyengítését eredményezi, hanem a termelőszövetkezetek állami vezetésének demokratikus fejlesztésére irányul.*

Halász József

A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények*

I

1. A társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában jogi megoldások közvetítik a tervgazdálkodás valamennyi fázisát: a népgazdasági terv *megállapítását,* az egyes gazdasági egységekre *bontását,* a gazdasági egységek *kooperációjának megszervezését,* e kooperáció *lebonyolítását* és az *ellenőrzést.* A jogi megoldások súlya, szerepe és minősége azonban ezekben az eltérő fázisokban nagyon is különböző. *A tervgazdálkodás egységes folyamatát sokféle összehangolt jogintézmény közvetíti.*

Ennek a jelenségnek a megértése céljából a jog funkciójához kell visszanyúlni. A jog az uralkodó osztály akaratát fejezi ki, érdekeit mozdítja elő a maga sajátos eszközeivel. Ezeket az eszközöket az jellemzi, hogy az állam által alkalmazott vagy kilátásba helyezett kényszer valaminő formája is tartalmi elemük. Segítségükkel a jog a tervgazdálkodás területén részint szervezeti formák és technikai feltételek létrehozásához és működéséhez járul hozzá, részint ösztönző és megelőző hatást vált ki, tehát röviden szólva van egy *szervező* és van egy *nevelő* funkciója. Ezek szorosan összefüggnek egymással, mert a szervező funkció ellátása során is létrejön nevelő hatás, és a nevelő funkció is nagymértékben fokozza a szervezettséget és a technikai feltételek biztosítását, mégis sok vonatkozásban eltérő jellegzetességeik miatt külön kell ezeket tartani. A tervek megállapításában, bontásában és a kooperáció megszervezésében a szervező elemnek van túlsúlya, a lebonyolításban és az ellenőrzésben viszont a szervező elem mellett nagyobb szerephez jut a nevelő elem is: javarészt itt hat az anyagi ösztönzés, és a leginkább itt hatnak a szankciók is.

A szervező és nevelő elemek a tervgazdálkodás viszonyai között különlegesen magas szinten jelentkeznek együttesen. Ez abból fakad, ami miatt a szocialista gazdaság mint mechanizmus a legfejlettebb burzsoa gazdaságot is meghaladja: abból, hogy a szocialista állam a termelőerők egészével egységesen, összehangoltan, a társadalmi szükségleteknek megfelelően és e szükségleteket is tervszerűen fejlesztve tud rendelkezni. Ennek az a jogi vetülete, hogy a tervgazdálkodást is egységesen szolgálja a különböző jogintézmények egész komplexuma. Ez merőben új jelenség a jog történetében. Ilyen körülmények között pl. nem a legkülönfélébb, szervezetlenül egymás mellett tenyésző áruviszonyoknak formát adó szerződések *halmazáról* kell beszélni, hanem a szerződések egész *rendszeréről.* Intézmények és jogviszonyok *megszervezett komplex együtthatása* figyelhető meg, ami a jogi tevékenységet ugyanúgy minőségileg magasabb szintre emeli, mint ahogyan a tervgazdálkodás is magasabb szinten van a burzsoa gazdaságnál. Ennek egyik legfontosabb következménye az, hogy a jogágazatok *határai* is változnak, és egymáshoz való *viszonyuk* is változik. Különösen az utóbbinak van nagy jelentősége. Állandó jelenséggé válik ugyanis az, hogy különféle jogágazatok intézményei együtthatnak, éspedig vagy úgy, hogy több különféle jogágazatba tartozó jogintézmény hat együtt (*külső* komplexitás), vagy úgy, hogy egy adott jogintézmény szív magába különféle jogágazatokba tartozó elemeket (*belső* komplexitás).

Erre még a későbbiekben visszatérek, mert itt van a tervgazdálkodást megvalósító jogintézmények egyik legnagyobb gyakorlati jelentőségű elméleti kérdése. Előbb azonban még egy sajátos új jellegzetességet kell érintenünk. A tervgazdálkodás állami kézben van, az állam gazdasági szervező funkciójától elválaszthatatlan. Javarészben állami vállalatok bonyolítják le, kisebb részben pedig szövetkezetek, amelyek tulajdoni viszonyai a fejlődés során — nem utolsósorban éppen a tervgazdálkodásban való részvételük révén — mindinkább megközelítik az össznépi tulajdon szintjét. Figyelmen kívül hagyva a szövetkezeti szektort, az a különleges jellegzetesség tűnik szembe, hogy az igazgatási szervezet és azok a gazdasági egységek, amelyeket ez a szervezet igazgat, ugyanahhoz a tulajdon-

* A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

joghoz, az állami szocialista tulajdonjoghoz tartoznak, és csupán — a „csupán" bizonyos még érintendő szempontból idézőjelbe kívánkozik — ezekben a gazdasági egységekben dolgozó emberek rendelkeznek az állami tulajdontól eltérő, jogilag önálló személyi tulajdonnal. Az igazgató és az igazgatott szervezetek egyazon tulajdonjogi körbe tartozásának és a kollektívákban működő egyes emberek ettől különböző tulajdonjogának a jogi szabályozás szempontjából igen nagy jelentősége van:

a) A tervgazdálkodás során a tulajdonosi és a közhatalmi elemek egyesülnek, ez pedig a jogágazatok egymáshoz való viszonyában közeledést és összefonódást hoz létre. A javaknak a munkamegosztás jelenlegi viszonyai között a termelés és elosztás során szükséges cseréje is — ebben a körben — egyazon tulajdonjogon belül kerül megszervezésre és lebonyolításra. E két tényező kettős következménye:

aa) a jogi szabályozás hatékonyabbá válik, és ugyanakkor

bb) megkezdődik nem-jogivá válása is. A kényszer szerepe ebben a körben csökken, ha még oly tágan fogjuk is fel a kényszer fogalmát. Ugyanakkor megnövekszik az átfogó szervezés lehetősége, mert hiszen ebben a körben nincsen magántulajdon, ezen a szinten a tulajdonosok között érdekellentétekből épült válaszfalak, az átfogó szervezés fő akadályai hiányoznak.

b) Mielőtt azonban ebből a jogmentes gazdasági szervezés kommunizmust idéző képe bontakoznék ki, rá kell mutatni arra a második jelenségre, amelyre az nyomja rá a bélyegét, hogy a kommunizmushoz szükséges termékbőség és társadalmi tudat hiányában szükség van az anyagi érdekeltség felhasználására, az anyagi ösztönzésre: fennáll a személyi tulajdonjog. Az egyes dolgozók vonatkozásában ezt a szocialista elosztás elvén alapuló bér- és prémiumrendszer szolgálja, a dolgozók kollektívái (a vállalatok stb.) vonatkozásában pedig az értékkategóriák felhasználása, az áruviszonyok kiépülése — akár egyazon tulajdon körén belül is, de a nyereségvisszatérítés stb. intézményein keresztül végsőfokon az egyes dolgozókra fejtve ki ösztönző hatást. Ehhez járulnak a polgári jog jellegzetes szankciói, amelyek mintegy utánképezik az áruviszonyt, az anyagi ösztönzés vonalán hatnak. A termelőerők jelenlegi színvonala mellett tehát a tervgazdálkodás megszervezése és lebonyolítása széles körben történik az áruviszonyok segítségével, a jog által szabályozott kényszernek az anyagi ösztönzés körébe tartozó megszelídült — senkinek anyagi romlását nem okozó — fajtái kiterjedtekké válnak. Az állami szektoron belül, ahol az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a hatékonyság megnövekedésével a jellegzetesen jogi elem (a kényszer eleme) csökken, kifejlődtek és megerősödtek egy olyan jogágazat intézményei, amely azelőtt mindig is kifejezetten több, egymással érdekellentétben álló tulajdonos jogviszonyait rendezte. Ez a polgári jog.

Alapjában tehát:

a) államigazgatási jogi és polgári jogi intézmények *együtthatásáról* van szó — figyelmen kívül hagyva most az ezektől könnyebben elhatárolható munkajogi elemeket;

b) ezek az államigazgatási jogi és polgári jogi intézmények *önmagukban is sajátosak* azért, mert javarészt az egyazon tulajdonjog körébe tartozó viszonyokat rendezik, és mert ezen a területen a tulajdonosi jogosítványok gyakorlása a közhatalmiakkal összefonódik:

aa) a közhatalom gyakorlása, az igazgatási elem hatékonyabb, kevésbé jogi, és inkább merőben szervezési, ha ez a tevékenység az állami szocialista tulajdonjog körén nem lép kívülre;

bb) a polgári jogi elem is hatékonyabb és kevésbé jogi, ha az áruviszonyok lebonyolítása és az egyik féltől a másiknak járó vagyoni szankciók sem lépik túl az állami szocialista tulajdonjog határát.

2. A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények struktúrája és egymáshoz való viszonya a fejlődés során nagy változásokon ment át. Ezeknek a változásoknak az első nagyobb szakasza az elmúlt években lezárult, és most van folyamatban a második szakasz kibontakozása.

a) Az *első szakaszt* úgy lehetne jellemezni, hogy

aa) a terv megvalósítását szolgáló jogviszonyokban az államigazgatási jog túlsúlyát mutató kezdetek után megjelenik, kibontakozik, és egyre nagyobb jelentőségűvé válik a polgári jogi elem, és ezzel ezek a jogviszonyok komplex jellegűekké lesznek,

bb) a helyi gazdasági igazgatás és a vállalat jogköre egyre bővül.

Ez a tendencia elsősorban a Szovjetunióban figyelhető meg, ahol a hadikommunizmusnak ezen a téren áruviszonyoktól mentes, teljesen központosított, utasításokkal szervezett és vezetett rendszerét váltotta fel a két- és háromfokú, majd a kétfokú iparirányítás kombinálása a mind nagyobb szerephez jutó szerződési rendszer. Ez a folyamat — ha nem is ilyen szembetűnően — nálunk és a többi népi demokráciában is megfigyelhető. Ezekben ugyan kezdettől fogva szerepet játszottak a szerződések, de hatókörük eleinte sokkal kisebb volt, mint az utóbbi években; utalok pl. a gazdálkodás körébe vont termékek számának erőteljesen csökkenő tendenciájára. Ennek a változásnak a fő oka a népgazdaság fejlődése és a gazdasági káderek számának növekedése, színvonalának emelkedése. Szűkösebb időkben ugyanis törvényszerű jelenség az, hogy nagyobb fokban kell központilag gazdálkodni, az áruviszonyokat sok vonatkozásban egyáltalán nem lehet érvényre juttatni, más vonatkozásokban nagymértékben formálissá kell tenni, viszont ha ilyen szükségesség nincs, akkor bürokratikussá, merevvé, a fejlődést akadályozóvá válik a túlzottan központosított és az áruviszonyokat kellően fel nem használó megoldási mód.

Ezt az első szakaszt az jellemzi, hogy a sok-

fajta átmeneti megoldás mellett megmarad az a struktúra, amelyben *az igazgatási és a gazdálkodó szervek többé-kevésbé élesen elkülönülnek:* az előbbiek a gazdasági szervezetek felett állva igazgatják azokat, az utóbbiak pedig tervszerződéseket kötnek és bonyolítanak le. Ennek következtében a polgári jogi viszonyok elterjedésével egyre növekvő komplexitás elsősorban a *külső komplexitásban* jelentkezik: különböző jogágazatok intézményeinek együtthatásában, és a belső komplexitás csak annyiban tapasztalható, amennyiben ezt a különböző jogágazatok intézményeinek érintkezése elkerülhetetlenné tette, továbbá amennyiben rendhagyó megoldások ezt indokolták. Pl. előfordul, hogy az irányító tevékenység ellátása során létrejönnek olyan szerződések, amelyeknek éppen ez az irányító tevékenység a tárgya (pl. a minisztériumi szerződések). A külkereskedelmi téren bizonyos hiánycikkekkel kapcsolatosan előfordul olyan megoldás, amely egy-egy vállalatot az igazgatóelosztó szervezet szintjére emel és felruház bizonyos jogviszonyokat egyoldalúan alakító jogokkal; ezek polgári jogi formája a hatalmasság (facultas agendi), de tartalma igazgatás. Az export- és az import szállítási feltételek szerint pl. a maga körében a külkereskedelmi vállalat látja el a gazdálkodási feladatokat, ez pedig jellegzetesen igazgatási tevékenység; a külkereskedelmi vállalat egyebek között középfokú irányító szervekkel is szerződhet stb. Mindez azonban nem változtat azon, hogy *a fejlődés első szakaszának keretei között a vállalati önállóság növekedése és a szerződéses rendszer nagyarányú térnyerése mellett*

aa) *az irányító és a gazdálkodó szervek különállása lényegében megmarad;*

bb) *a komplexitás fő formája a külső komplexitás.*

b) A fejlődésnek az elmúlt években kibontakozott *második szakaszában* azonban az irányító és a gazdálkodó szervek a középfokú szinten egyre kevésbé határolódnak el, *az irányításnak és a gazdálkodásnak egymástól eltérő profilja a középfokú szinten mindinkább feloldódik, ennek megfelelően a belső komplexitás egyre inkább tért nyer,* tápot adva mellesleg a gazdasági jog koncepciójának feléledéséhez.

A változás alapja részben ugyanaz, mint a fejlődés első szakaszában: a szocialista népgazdaság nagyarányú fejlődése, amely új és új szervezési megoldásokat kíván. Emellett azonban a változások okait a szocialista államigazgatási jog változásaiban is keresnünk kell. Ezeket a változásokat a kommunizmus felé való fejlődés hosszú történelmi időszakára szólóan *Lenin* úgy jellemezte, hogy a szó tulajdonképpeni, szoros, szűk értelmében vett kormányzás apparátusának el kell pusztulnia, ellenben az olyan típusú apparátusnak, amilyen a Legfőbb Népgazdasági Tanács, növekednie, fejlődnie, erősödnie kell.[1]

Az átalakulás — hosszú fejlődési időszakot véve figyelembe — ehhez képest kétféleképpen megy végbe: ahogyan az állami kényszer alkalmazásának szükségessége csökken, olyan mértékben bizonyos igazgatási tevékenységi körök teljesen *megszűnnek,* mások pedig *állami jellegükből veszítenek.* Erre a fejlődési tendenciára az SZKP XXI. kongresszusa is rámutatott.

Mindez a tervgazdálkodást megvalósító jogviszonyok körében két fő törekvésben jelentkezik:

aa) az irányítást közel kell hozni a termeléshez, és

bb) az irányításba be kell vonni a társadalom szélesebb körét, éspedig mindezt anélkül, hogy a tervgazdálkodás egysége és állami irányítása csorbát szenvedjen.

3. Ezeket a célokat a szocialista államok eddig — eltérő sajátosságaiknak megfelelően — különféleképpen igyekeztek megoldani. Lényegében háromféle megoldás körvonalai bontakoztak ki, ha ezek nem is határolhatók el élesen egymástól.

a) A *Szovjetunióban* és a *Német Demokratikus Köztársaságban* a funkcionális igazgatás rendszeréről áttértek a területi igazgatás rendszerére. Megszüntették a gazdasági minisztériumok javarészét és megszervezték a területi népgazdasági tanácsokat. Ezeken belül érvényesül. többé-kevésbé a funkcionális igazgatás.

Ami ezt a megoldást a magyar viszonyokra vonatkoztatva illeti, Magyarország méretei és iparának elhelyezkedése aligha teszi indokolttá a területi elvre való áttérést, hiszen pl. a Szovjetunióban magyarországnyi területeken gazdálkodik egy-egy népgazdasági tanács. A területi elvre való áttéréssel nálunk olyan egységek jönnének létre, amelyek a kooperációt a legritkábban tudnák az egységen belül megszervezni, márpedig az egységek közötti kooperáció sok akadályba ütközhetne. A területi egységek megszervezésének ugyanis akkor van értelme, ha a gazdasági minisztériumok javarészének megszüntetésével jár, ebben az esetben pedig az önálló gazdasági igazgatási egységek közötti kooperációs problémákat egy központi szervnek, a tervbizottságnak kellene eldöntenie. Ilyen körülmények között viszont félő, hogy a decentralizálás éppenséggel túlzott központosításra vezetne annak minden következményével. A területi elv alapulvétele meggyőződésem szerint csak ott lehetséges, ahol sokoldalúan fejlett gazdasági egységek alakíthatók ki.

b) Bulgáriában voltaképpen a helyi ipar lett általánossá. Kimondták, hogy a megye igazgatási, gazdasági és kulturális egység. A megyei igazgatási szervek tervhatóságok is, és a vállalatok javarésze a megye alá rendelve működik.

A területi elvre áttérésről mondottak erre az esetre is állnak. Ezenkívül az erre a rendszerre való áttérés megkívánná a területrendezést, ezt pedig a mezőgazdaság szocialista át-

[1] Lenin művei, 27. köt. 414. old.

szervezése előtt aligha volna célszerű végrehajtani. Ez Bulgáriában megtörtént, nálunk nem. A megye gazdasági egységgé nyilvánítása egyébként is feltételezi nézetem szerint a szocialista termelési viszonyok kialakulását. Ilyen körülmények között a helyi ipart nálunk egy ilyen átszervezés nélkül kellene erősíteni ott, ahol ennek megvannak a feltételei.

c) Az eddig tárgyalt esetekben az igazgatási szervek kerültek közelebb a termelő üzemekhez. *Csehszlovákiában* a kívánt eredményt némileg megfordított módszerrel érték el: a vállalatokat emelték fel a felső igazgatáshoz, azaz a vállalatokat növesztették odáig, hogy maguk tudják ellátni a középfokú igazgatással járó teendőket. A gazdasági minisztériumok megmaradtak, de az iparági igazgatóságoknak megfelelő szervek javarészben megszűntek, tevékenységük zöme pedig kombinátszerűen megszervezett hatalmas vállalatok hatáskörébe került át.

Nálunk is találkoztunk ilyen irányú kísérletekkel.

II.

1. Magyarországon a legutóbbi évek fejlődését két olyan tendencia jellemzi, amely egymásnak ellentmondani látszik. Az egyik folyamat a decentralizáció, a másik a centralizáció irányába mutat. A tervezés, munkabérrendszer-megállapítás stb. minisztériumok és iparági igazgatóságok szintjéről messzemenően *leszállott* a vállalatok szintjére, ezt követően pedig azzal, hogy nem egy területen (pl. a söriparban, a tömegcikkiparban stb.) a középfokú igazgatás feladatkörét az iparági igazgatóságok megszüntetésével feltételesen „iparági vállalatok"-nak nevezett újfajta vállalatok veszik át, a vállalatok *felemelkednek* az iparági igazgatóságok szintjére, és a régi vállalati szinten kisebb-nagyobb belső önállósággal rendelkező gyáregységek jönnek létre. Az említett hatáskörök tehát először leszálltak az akkori vállalati szintre, most pedig a régi középfokú igazgatási szintre emelkedő vállalatokkal együtt ismét felemelkednek a régi szintre.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a régi helyzet áll újra elő. Az új helyzet legfontosabb sajátossága az, hogy — amellett, hogy megmarad, sőt a maga területén hatékonyabbá válik a *központi* irányítás és ellenőrzés — *a középfokú, tehát operatív irányító tevékenység a vállalaton belülre kerül.* Ez a következőket jelenti:

a) Annak, hogy az operatív irányítás a vállalaton belülre kerül, a legnagyobb jelentősége abban áll, hogy egy bizonyos fokon kísérletet jelent az igazgatás és termelés különválásának kiküszöbölésére, vagy másképpen kifejezve: a tisztán jogi elemek radikális csökkentésére. Vállalaton belüli szervezéssé válik sok minden, ami korábban igazgatás volt a szó jogi értelmében. Ez csak az állami szektoron belül lehetséges, ahol egyazon tulajdon körén belüli igazgatási feladatok megoldásáról van szó. További lépést jelent ez annak a „tisztán közigazgatási apparátus"-nak a feloldására, amelyre — mint már idéztem — annál kevesebb szükség lesz, minél közelebb kerülünk a kommunizmus megteremtéséhez. Ez a megoldás csökkenti az államigazgatási és termelési apparátusnak azt az elkülönülését, amely teljesen mellőzhetetlen akkor, amikor az állam tőle elkülönült termelőerőkkel kapcsolatban végez igazgatási funkciókat. *A kívülről való igazgatás helyébe tehát a középfok jelenlegi szintjén a vállalaton belüli szervező munka lép,* akár a tervkészítést, akár a felbontást vagy az ellenőrzést vesszük szemügyre.

b) Mindennek szoros értelemben vett jogi következménye: a *belső komplexitás* nagymérvű kiterjedése. A tervszerződés azelőtt is jelentett bizonyos szervező tevékenységet, most azonban szinte iparági szinten szervezi a kooperációt. Azelőtt a tervfelbontást követte a szerződéskötés, most a régi iparági szintre bontást követi a szerződéskötés, és a szerződéskötést követi a régi vállalati szintre, a jelenlegi gyáregységi szintre bontás a belső szervező tevékenység révén. Vagyis: a tervszerződés egyre inkább egyesíti magában azokat a funkciókat, amelyeket azelőtt a nálunk meg nem honosodott minisztériumi szerződéseknek kellett volna betölteniök, és azokat, amelyeket a tervszerződések töltöttek be. Ha tehát a fejlődés első szakaszát a polgári jogi eszközök kiterjedése jellemezte, ezt a szakaszt az jellemzi, hogy a polgári jogi eszközök kiterjedése — a vállalati forma fokozott igénybevétele — minőségileg újat hoz. A régi középfokú gazdasági irányítás szintjén, tehát nem érintve a szükséges területeken a centrális irányítást és ellenőrzést, a régi polgári jogi és a régi államigazgatási jogi elemek helyett egy olyan belső szervező tevékenység lép, ami sem a régi államigazgatási, sem a régi polgári jogi tevékenységnek nem felel meg, mert csökkenti az önálló jogalanyokra — igazgatási és polgári jogi alanyokra — elkülönülést és ezzel merőben újfajta jogviszonyokat keletkeztet. Bizonyos vonatkozásokban az igazgatási és polgári jogi viszonyok olyan szervezési viszonyokká válnak, amelyek jogi biztosítékát lényegében a munkafegyelemre és a dolgozók anyagi felelősségére vonatkozó szabályok adják.

A továbbiakban néhány ezzel az új szervezeti megoldással összefüggő részletkérdést kívánok felvetni.

III.

1. Az iparági szintre emelt nagyvállalat megszervezésével a régi vállalatok — esetleg összevontan vagy átcsoportosítva — *belső szervezeti egységekké válnak.* Ez változásokat hoz mind az új vállalat, mind a belső szervezeti egységek vonatkozásában.

a) Míg azelőtt a középfokú irányító szervek javarésze átmenetet képezett az önálló elszámolás alapján működő szervek felé, mert hiszen legtöbbjüket az alájuk rendelt vállalatok „tartották el", most az önálló elszámolás elve teljesebben és egységesebben érvényesül, az anyagi ösztönzés az irányítás vonatkozásában fokozódik azáltal, hogy jobban összefonódik a termelés közvetlen irányítóinak és a termelőknek az anyagi ösztönzésével. Természetes megoldáshoz jut pl. az a kissé erőltetett indokolással, de eddig is helyesen megoldott kérdés, hogy az irányító szervek hibás utasításából eredő szerződésszegésért mennyiben lehet a vállalatot felelőssé tenni. Ez azonban csak egy kiragadott példa arra, hogy a régi irányító középfok és végrehajtó alsófok önálló elszámolási egységének milyen jogi előnyei vannak.

b) Ennek a megoldásnak azonban vannak veszélyei is. Ezek abban jelentkeznek, hogy az anyagi ösztönzés esetleg nem lesz eléggé differenciált. Az ország egyik részében dolgozó gyáregység anyagi eredményei nagymértékben eltérhetnek az ország másik részében működő gyáregységétől, az egész vállalat szintjén a jól és a rosszul működők egymást kiegyenlíthetik, és ha megállunk az iparági vállalat önálló elszámolásának kiépítésénél, a jól dolgozó gyáregység kollektívája rosszul jár, a rosszul dolgozóé pedig előnyökhöz jut. Ez a nivellálódás nem kívánatos. Ezért mindott, ahol nem folyik kifejezetten sablonmunka — és ilyen munkaterület alig képzelhető — nagy gonddal kell kidolgozni a *belső önálló elszámolás* rendszerét. Ennek mérve, kiépülésének irányai természetesen nem lehetnek mindenütt azonosak. Ez a vállalaton belüli belső önálló elszámolás problémákat vet fel egyrészt a vállalaton *belülí* forgalmi és elszámolási viszonyokban, másrészt a vállalat, illetőleg az ahhoz tartozó önálló gyáregységek *külső* forgalmi viszonyaiban.

aa) Mindenképpen szükségesnek látszik, hogy *az egyes önálló gyáregységek gazdasági eredményeit külön tartsák nyilván,* és az egyes önálló gyáregységek kollektíváinak anyagi ösztönzése is legalább részben az illető egység anyagi eredményeihez és ne az összvállalat eredményeihez igazodjék. Utalok pl. arra, hogy a nyereségvisszatérítés és bizonyos prémiumok az egység eredményeihez igazodjanak. Ez természetesen bizonyos vonatkozásokban önálló könyvelést is szükségessé tesz, akár a központban, akár helyileg. Ez felveti azt a kérdést is, hogy lehessen-e az önálló gyáregységeknek az illetékes bankfióknál önálló számlájuk, vagy csupán az összvállalatnak legyen-e számlája a banknál. A külön számla lényegében a belső szervezeti egység külső önállóságára vezetne, és azzal a hátránnyal is járna, hogy ha a belső egység számlája kimerült, sorbanállás következne be, noha az összvállalat számláján esetleg vannak anyagi eszközök. Ez azért nem volna célszerű, mert semmilyen érdek nem fűződik ahhoz, hogy a szállítók szolgáltatásaik ellenértékéhez ne juthassanak hozzá. Igaz viszont, hogy szélső esetben ennek hátrányai is lehetnek. Ha pl. valamely szállító hosszú ideje közmegelégedésre működik együtt valamely önálló gyáregységgel, és soha a gyáregység fizetési nehézségekkel nem küszködött, előfordulhat, hogy az általa átvett szolgáltatások ellenértékét az összvállalat számlájáról nem lehet leemelni, mert más önálló gyáregységek rossz gazdálkodása következtében a számla már kimerült: a jól működő gyáregység által „kitermelt" forintokat is már elvitték a rosszul működő gyáregységek adósságai. Ennek ellenére az látszik célszerűnek, ha csupán az összvállalatnak van a banknál számlája, és „házon belül", az összvállalaton belül alakulnak ki az egyes önálló belső egységek számlái. Ez nemcsak a már érintett előnyökkel jár, de áttekinthetőbbé, egyszerűbbé teszi a bank ellenőrző munkáját is. A „házon belüli" önálló számlák viszont lehetővé teszik azt, hogy az egyes belső önálló szervezeti egységek működésének eredményességét pénzügyileg mérni lehessen, ez pedig megfelelő adatokat szolgáltat a helyi hibák feltárására, a belső részlegek kollektíváinak ösztönzésére stb. A kifizetett kötbéreket, kártérítést pl. annak a gyáregységnek a számlájára kellene a vállalaton belül könyvelni, amelyiknek a hibájából a szankció kiszabására sor került stb. Ezek a külön számlák tennék továbbá lehetővé azt, hogy az összvállalat profiljának megfelelően az egyik önálló gyáregység termékeit egy másik veszi át pl. további megmunkálásra, akkor ez ne csak úgy történjék, mint az egyik önállótlan munkahelyről a másikra való átadás, hanem *jóváírás* ellenében, a hibákért megfelelő levonással stb. Nem vonatkozik ez természetesen arra az esetre, ha az összvállalaton belül termelőeszközöket csoportosítanak át és nem termelvényeket adnak át.

b) Ami az összvállalat és az önálló gyáregységek *külső* forgalmi viszonyait illeti, a sok lehetséges megoldási mód mellett a belső önálló egységek közös jogi jellegzetessége kétségkívül az, hogy a még oly nagyfokú gazdasági, elszámolási önállóság *nem jár olyan fokú jogi önállósággal, amit a polgári jogi jogalanyiság minimális kritériumának szoktunk tekinteni.* A forgalomban az egész vállalat jelentkezik, mert hiszen a belső szervezeti egység általában nem jogi személy, ha egyesületeknél és társadalmi szervezeteknél a ptk. enged is ez alól kivételt. A forgalomban tehát — ha nem megy végbe a beszerzés és értékesítés vállalatilag, központilag, ami bizonyos termékfajtákra és mennyiségekre vonatkozóan helyes, másokra nem — az önálló gyáregység *képviselőjeként* jár el. A kézen-közön, tervszerződések nélkül megengedett forgalomban nyilvánvalóan az önálló egység fog szerződni, de elképzelhető, hogy ha speciális terméket állít elő, legalábbis egy bizonyos kontingens beszerzése vagy értékesítése területén szintén felruházzák az önálló szerződéskötés jo-

gával, természetesen a vállalat nevében. Ez a képviselet azonban az alapulfekvő valóságos viszonyokat tekintve lényegesen eltér a képviseletnek attól az esetétől, amikor az igazgató vagy más alkalmazott jár el a vállalat nevében. Itt egy kollektíva szerződik az egész nagyobb egység nevében. Realitása annak is van, hogy ő szerződik, mert ez a kisebb kollektíva végzi el a teljesítéshez szükséges gazdasági tevékenységet, de annak is van realitása, hogy az egész nagyobb egység nevében szerződik, mert szervezetileg is, gazdaságilag is csupán része a nagyobb vállalatnak. Ilyen körülmények között napirendre kerülhet a jogi személyiségnek egy olyan átmeneti fokozata is, amit talán *részleges jogi személyiségnek* lehet nevezni. Ilyesmivel rendelkeztek pl. a jogszabályok ellenére kezdetben a termelőszövetkezeti csoportok is; ott azonban ez csupán átmeneti jelenség volt a teljes jogi személyiség elismerése felé. Az ipar területén a gyakorlat fogja eldönteni, van-e szükség erre a kategóriára, mi a tartalma stb., de előre látható, hogy kialakításának problémája fel fog merülni, mihelyt a belső önálló elszámolás határozott kiépítésére sor kerül.

2. A vázolt szervezeti átalakulás nagy hatással kell hogy legyen a *kooperáció* alakulására is. A felszínen az a jelenség mutatkozik, hogy a tervszerződési viszonyok lényegesen *egyszerűbbekké* válnak, hiszen jóval nagyobb egységek között jönnek létre a szerződések, és ezért lényegesen kevesebb szerződés kötésére kerül sor. Ennek az így létrejövő szerződésfajtának a körvonalai anélkül, hogy a kifejtettek szerint alakuló úgyszólván „iparági" vállalatok burka is már általánosan létrejött volna, megfigyelhető az ipar és kereskedelem ún. börzéin, ahol a minisztériumi igazgatóság képviselőjének jelenlétében együttesen adják meg a negyedévi megrendelést a nagykereskedelmi vállalatok az iparvállalatoknak. Nem külön-külön szerződnek tehát, de nem is előzi meg szerződéskötésüket valamiféle igazgatási jellegű, minisztériumok közötti megállapodás-féle, hanem együttesen kötik meg az egész terület összes külön szerződésekként jelentkező szerződését. A szerződéskötéskor nem olvad fel az egyes vállalatok önállósága — pl. több megrendeléshez juthat az a vállalat, amelyik vonzóbb mintát mutat be — de mégis egy szerződéskomplexumként jelentkezik az egész szakma valamennyi szerződése egy-egy negyedévre. Ez a forma a gyakorlatban alakult ki, és tükrözi azt a törekvést, hogy a kooperáció átfogó megszervezése és a szerződéskötés egyesüljön, vagyis egyesüljön a felső szervek igazgatási és az alsó szervek gazdasági tevékenysége. Ez az egyesítés a polgári jogi forma jegyében ment végbe, de a terv alapjául szolgáló átfogó keretszámok alapján. Ennek a formának a továbbfejlesztett általánosítása — ami esetleg sajátosságai miatt éppen a belkereskedelemre nem lesz alkalmazható — az, hogy szerződő felekként nem az egyes jelenlegi vállalatok együttesen jelentkeznek, hanem az „iparági vállalatok", és hogy ennek eredményeképpen nem egy köteg szerződés jön létre, hanem egyetlen szerződés, különböző helyekre szállítandó szolgáltatásokkal. Ez voltaképpen a régi minisztériumi szerződés egyesítése a tervszerződésekkel, mint ahogyan az „iparági vállalat" sem csak méreteiben tér el a régi vállalattól, de funkcióiban is: egyesíti a régi középfokú igazgatási és a gazdálkodási tennivalókat. Ebben is a sajátosan állami eszközök háttérbe szorulása figyelhető meg, noha a tevékenység nyilvánvalóan állami és a központi tervutasítás végrehajtására irányul.

A feltételesen „iparági vállalatok"-nak nevezett felek közötti ugyancsak feltételesen „iparági szerződés"-nek nevezhető jogviszony alanyai tehát olyan vállalatok, amelyek szinte az *egész iparágra* kiterjednek, a szerződés feltételei azonban — általában megállapítják, hogy *melyik egység részére* kell szállítani. Emellett — ha az egyes egységek termelvényei között választékban, minőségben stb. számottevőbb különbségek vannak — előfordulhat, hogy a szerződés azt is megállapítja, hogy a szállító vállalat *melyik önálló egysége szállítson.* Ezt vagy a szállító egység megnevezésével lehet meghatározni vagy pedig olyan minőségi vagy választéki kikötésekkel, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy melyik részleg fog szállítani. Különös gonddal kell majd megállapítani, hogy mikor jelölhető meg a szállító belső részleg, és ennek a kérdésnek az eldöntése különösen lényeges lehet a részleges jogi személyiség problémája szempontjából. Kiindulni alighanem abból kell, hogy a szállító részleg megjelölése nem szükséges, ha egyszer ez a részleg egy nagyobb vállalat része: felesleges bürokráciával járhat és formálissá teheti az összvállalat kereteit. Adott esetekben mégis indokolt lehet a szállító részleg megjelölése, mert ösztönözhet, növelheti a felelősség differenciált érvényesülését és közvetlen kapcsolat kialakulását könnyítheti meg a termelő és a felhasználó egység között. Ilyen helyzetben az iparági szerződés hasonlítana a jelenlegi tranzitszerződésekhez, azzal a különbséggel, hogy önálló jogalanyisága csak a „tranzitáló" vállalatnak volna. Ez a megoldás a maga területén praktikusnak látszik, mert átfogóvá és áttekinthetővé teszi a szerződési viszonyokat, ugyanakkor a szolgáltatások útját rövidre fogja és lehetővé teszi, hogy a központosított szerződéskötés potenciális hátrányait a belső szervezeti egységeknek egészen a részleges jogi személyiségig menő, esetleg csak képviseleti jogosultságban jelentkező önállósága kiküszöbölje.

Ugyanakkor azonban ez a megoldás is több olyan problémát vet fel, amelyek kisebb szerződéskötő egységek mellett nem jelentkeznek, bár részben ma sem ismeretlenek. Ilyen pl. annak megoldása, ha a szállító nem tudja az egész mennyiséget minden átvevőhöz szállítani; ha az átvételre kijelölt egységnek nem áll rendelkezésére az egyenérték kiegyenlítéséhez szükséges

fedezet; annak eldöntése, hogy szerződésszegés-e az, ha nem a kijelölt részleg szállít; vagy ha a megrendelő az eredetileg kijelölt részlegtől eltérő részleg számára kéri utólag a szállítást stb. Mindezeknek a kérdéseknek a megoldása a legszorosabban összefügg az „iparági vállalat" belső szervezetével, belső egységei önállóságának fokával. Sorra véve egy-két problémát:

a) Arra az esetre, ha a szállító nem tudja a megrendelő minden önálló gyáregységének az egész kikötött mennyiségét szállítani, a ptk. 291. §-a tartalmaz szabályokat: ilyenkor a megrendelőnek van egyoldalú rendelkezési joga, de ha ezzel nem él, az egyes küldeményeket arányosan kell csökkenteni, kivéve, ha a népgazdaság nyilvánvaló érdeke más megoldást kíván.

b) Jogilag nehezebb, de ritkábban előforduló probléma az, hogy mi történjék akkor, ha a szállítónak a szerződésben teljesítésre kijelölt önálló gyáregysége nem tud szállítani. Követelheti-e ebben az esetben a megrendelő ugyanazon vállalat más önálló gyáregysége részéről a szállítást, vagy a szerződésnek a szállító részleget kijelölő rendelkezése alapján beáll-e a ptk. 289. §-ában megállapított zártfajúságból folyó lehetetlenülés?

Ha a szállító összvállalat egyetlen megrendelő *összvállalattal* áll szemben, a helyzet ugyanaz, mint ha a szállító nem tudja az egész lekötött mennyiséget szállítani. Problémák csupán két vonatkozásban merülnek fel: a) a belső önálló elszámolás viszonylatában és b) abban a kérdésben, hogy szerződésszegésnek minősül-e, ha nem az eredetileg a szerződésben megjelölt részleg szállít, hanem egy másik részleg. A két probléma összefügg. Ha sikerül olyan megoldást találni, hogy a belső önálló elszámolás révén kifejezésre jut a nyilvántartás, nyereségvisszatérítés, prémium stb. vonatkozásában az egyi részleg jobb, a másik rosszabb munkája, akkor nincs szükség szerződésszegésről beszélni, feltéve, hogy a teljesítés nem a teljesítésre a szerződésben kifejezetten kijelölt önálló egység, hanem más egység részéről megtörtént. Ebben az esetben ugyanis azt kell megvizsgálni, hogy a másik önálló gyáregység részéről eszközölt teljesítés teljes mértékben megfelel-e a szerződésben foglalt követelményeknek — közöttük azoknak is, amelyek miatt a nemteljesítő önálló gyáregységet szállítóként kijelölték. Ha igen, szankciókra nem kell hogy sor kerüljön a két vállalat között, hiszen a megrendelő szerződési érdeke kielégült, és a szállító belső elszámolása azáltal, hogy az ellenértéket a ténylegesen szállító és nem a szerződő részleg javára írják, tükrözi a valóságos helyzetet és ösztönöz a jobb munkára. Arra viszont az összvállalat nem hivatkozhat, hogy az eredetileg kijelölt részleg helyett teljesítő másik gyáregység nem rendelkezik olyan felszereléssel, mint az eredetileg kijelölt, és a teljesítő részleg viszonyait elszigetelten tekintve a nem szerződésszerű teljesítésért felelősség nem terhelheti. A szerződésszegés elbírálása során tehát *globális, szinte iparági szemlélet* indokolt.

Ha viszont a szállító összvállalat *több megrendelővel* áll szemben, akkor már több probléma merülhet fel. Általában véve azt aligha lehetne megengedni, hogy az egyik részleg kiesését egy másiknak úgy kelljen pótolnia, hogy ezáltal az ő partnere ne jusson hozzá a szolgáltatáshoz, tehát a szerződésszegés egyszerűen áthelyeződjék az egyik részlegtől a másikhoz, pl. kizárólag azért, mert az egyik teljesítési ideje előbb jár le, mint a másiké. A belső szervezeti egységek önálló elszámolásával sem egyeztethető össze az ilyen megoldás, de sértené a jól működő egységek partnereinek érdekeit is. A megrendelőknek azonban általában mégis az az érdekük, hogy velük szemben az összvállalat egységként szerepeljen, és az egyik egység termékeinek kiesését a másik pótolja. Eddig is bizonyos értelemben veszélyközösségben voltak az ugyanazzal a szállítóval szerződő felek arra az esetre, ha ez nem tudja tervét teljesíteni, most ez a veszélyközösség kiterjedtebben és szélesebb körben jelentkeznék: szinte az iparág szintjén. Ez pedig bizonyos fokig csökkenti a veszélyt. Nyilvánvaló ebből, hogy a megrendelőknek adott esetekben érdekük a teljesítő egység kifejezett kijelölése, más esetekben nem. Mármost, ha a szállító összvállalat senkinek sem ígérte kifejezetten meghatározott önálló gyáregység szolgáltatását, akkor mindenki veszélyközösségben van, ha pedig mindenkivel így szerződött, akkor senki sincs veszélyközösségben. Ha azonban egyesek kikötötték valamely önálló gyáregység szállítását, mások nem, akkor kérdéses, hogy kell-e meghatározott gyáregységek termékkiesése esetén a többi szerződés rovására is teljesíteni, vagyis fennáll-e a veszélyközösség a kétféleképpen megrendelők között. Nézetem szerint az a leginkább védhető álláspont, hogy azok rovására, akik *külön kikötötték* meghatározott gyáregység szállítását, e gyáregység termelését *nem lehet más megrendelők kielégítésére igénybe venni*, és viszont: akik kikötötték meghatározott gyáregység szállítását, *nem követelhetik a más egységek terhére való szállítást* abban az esetben, ha ezek az egységek ennek következtében nem tudnak eleget tenni másirányú szerződéses kötelezettségeiknek. Az összvállalat egysége tehát ebben az esetben annyiban érvényesül, hogy a vállalat *akkor köteles a kijelölt egység helyett más egységgel szállíttatni, ha ez azok érdekeit nem sérti, akik nem kötötték ki meghatározott gyáregység teljesítését*, tehát az egész összvállalat működésére támaszkodtak, és *akkor köteles a szerződésben teljesítésre kifejezetten kijelölt egységgel szállíttatni más megrendelőknek, ha ez nem sérti azok érdekeit, akik kikötötték ennek a gyáregységnek a szállítását.* A globális szemlélet tehát itt is megvan, de csekélyebb mértékben: korlátot szab neki a különbözőképpen szerződött megrendelők védelme. Ez a korlátozás egyébként megfelel annak a je-

lenlegi helyzetnek, amelyben a vállalat felelős irányító szerve szabálytalan intézkedéséért — pl. azért, ha szerződésszegésének az az oka, hogy az irányító szerv rendelkezése folytán nem szerződő partnerének, hanem másnak volt kénytelen szállítani.

c) Mindebből az következik, hogy az összvállalat a szolgáltatásra kikötött önálló gyáregység helyett bármikor mást is kijelölhet teljesítésre, de felelős lesz azért, ha a teljesítés emiatt nem lesz megfelelő, továbbá viselnie kell az esetleges többletköltségeket (fuvarozás stb.). Népgazdasági érdekből továbbá természetesen felelős lesz — akárcsak ma az irányító szerv — azért, ha felesleges költségeket okoz ezzel (pl. a megrendelővel egy helységben levő szállító helyett kényszerítő szükség nélkül az ország másik végében működő gyáregységet jelöl ki).

d) Ami pedig a megrendelőt illeti, az eddigiekből nyilvánvaló, hogy az ő részéről nem szerződésszegés az, ha az átvevőként kijelölt önálló egység helyett mást jelöl ki, legfeljebb a többletköltségeket kell viselnie, és nem hivatkozhat a szállító késedelmére, ha ez erre vezethető vissza.

Az „iparági szerződés" koncepciója tehát általában e szerződésnek *globális szemléletét* kívánja meg; a belső tervszerűtlenségnek általában a belső önálló elszámolás révén kell jelentkeznie, és meghoznia a kollektíva differenciált anyagi ösztönzését szolgáló, az illető részlegre hátrányos, a népgazdaságra előnyös következményeit. Ugyanez az elv nyilvánul meg abban a már kifejtett álláspontunkban, hogy kifelé az egész iparági vállalatnak kell pénzügyi egységként jelentkeznie.

3. Az „iparági vállalatok" és „iparági szerződések" rendszere természetesen nem minden területen alkalmazható. Mindenekelőtt kombinálni kell azt a helyi ipar fejlesztésével, amihez hozzátartozik az is, hogy további egységeket kell tanácsi felügyelet alá helyezni. Emellett vannak olyan népgazdasági ágak is, ahol ez a megoldás aligha járható. Nem teljesen alkalmazható ez a séma pl. a *belkereskedelem* területén sem. A belkereskedelemnek ugyanis ebből a szempontból sajátos feladatokat kell ellátnia: a különböző iparvállalatoknak többnyire nagy sorozatban szállított áruit kell úgy eljuttatnia a fogyasztóhoz, hogy mindenhová nagy sorozat helyett nagy választék jusson. A nagy szériákat tehát szét kell bontania és a helyi kis egységek számára megfelelő választékot kell összeállítania. A fogyasztókkal való ez a kapcsolat a területi elv fokozott alkalmazását teszi szükségessé. Célszerűnek látszik pl. a tájegységi vegyes nagykereskedelmi vállalatok hálózatát fokozottabban bevezetni és kiépíteni ezek járási lerakatait. A nagykereskedelmi vállalatnak áttekintéssel kell rendelkeznie területéről, és az egész területre vonatkozóan kellene rendelnie, az áru pedig közvetlenül a járási lerakatba kerülne, a kiskereskedelem rendeléseinek megfelelően és bizonyos tartalékokat képezve az utánrendelésre. A nagykereskedelem vonatkozásában tehát *a területi elv fokozott alkalmazása* látszik célszerűnek.

Nem hallgatható el azonban, hogy ezen a területen a *kooperáció* jogi szervezete elvileg kevéssé kielégítő. Köztudomású, hogy a nagy- és kiskereskedelem között tervszerződések jóformán nem jönnek létre. Az áruforgalom az adásvételhez hasonló módon megy végbe. Egyesek szerint ez a helyzet gyakorlatilag bevált, mások szerint jelenlegi helyzetünkben ennél jobb megoldás nincsen. Két okból nincs: a) mert iparunk nem tart ott, hogy a kiskereskedelem gyorsan változó igényeit időben ki tudja elégíteni, és b) mert kiskereskedelmünk nem tart ott, hogy megbízhatóan és időben fel tudja mérni a lakosság igényeit. Nem azt rendeli, amire szükség van, hanem amit a nagykereskedelem raktárában lát. Ilyen körülmények között pedig az igénybejelentések rendszere enyhén szólva nem hatékony. Ennek az egyik következménye az, hogy bizonyos cikkekből a kiskereskedelemnél nagy készletek halmozódnak fel. Ezeket először leértékelten próbálják eladni, majd ha ez nem sikerül vagy nem célszerű, a nagykereskedelem azokat teljes értéken visszavásárolja. A másik, kevésbé mérhető következmény pedig az, hogy a kooperáció ugyan egyszerű a nagy- és a kiskereskedelem között, de minthogy a fogyasztók igényeit nem tárják fel, nem továbbítják eléggé a nagykereskedelemhez, az igények kisebb mértékben elégíthetők ki, mint az lehetséges volna. Még mindig *nagyobb mértékben érvényesül a termelői szemlélet a fogyasztói szemlélet rovására,* mint ahogyan az szükséges. Nem állítható természetesen, hogy lehetséges vagy szükséges volna az, hogy az ipar minden vonatkozásban kiszolgálja a fogyasztói igények szeszélyes alakulását. Szükség van az igények megfelelő befolyásolására is. Mégis a kooperáció jelenlegi módja nézetem szerint csak a gyengeinkkel igazolható: a kereskedelmi alapegységek gyengeségével és a termelés alakulásának — objektív körülményeken is nyugvó — bizonyos fokú merevségével. Ez azonban arra kell hogy indítson, hogy megteremtsük a kooperáció fejlettebb formáinak feltételeit és ezeket a fejlettebb formákat szélesebb körben vezessük be.

a) Az *igénybejelentések* rendszerét ott ahol ez lehetséges, úgy kellene továbbfejleszteni, hogy az

aa) a kis- és nagykereskedelem viszonyát a tervszerződés időszakát meghaladó időre kereteiben megszervezze,

bb) bizonyos, eléggé tág tűrési határokon túl nem súlyos anyagi következményekkel járjon a hibás bejelentés (culpa in contrahendo) és ennek netáni oktalan figyelmen kívül hagyása.

b) A nagy- és kiskereskedelmi viszonyt vagy rugalmas *tervszerződésekkel* kellene szabályozni, vagy figyelembe kellene venni a többi népi demokráciában bevezetett különleges meg-

oldásokat, amilyen a *csoportos* szerződés vagy a *képviseleti* szerződés. Mindezek valamilyen módon a kiskereskedelmet a nagykereskedelemnek az iparral kötött szerződései részeseivé teszik, és mellőzhetővé teszik a külön szerződéskötést nagy- és kiskereskedelem között.

c) Ezekben a szerződésekben meghatározott keretet lehetne biztosítani a tervidőszak alatt felmerülő, viszonylag könnyen teljesíthető *speciális igények* kielégítésére.

d) A *visszamaradt készletekre* vonatkozó jelenlegi helyzet azzal volna kiegészíthető, hogy bizonyos szélső esetekben a nagykereskedelem ne teljes értékben vegye vissza a felhalmozódott készleteket.

IV.

A terv megvalósításának célját szolgáló jogintézmények megfelelő működésének egyik sajátosan jogi feltétele ezek *megfelelő kodifikálása.* A jelenlegi helyzetet ezen a területen kettősség jellemzi. A kooperációt szolgáló intézmények kodifikációja sokkal kiépültebb, mint a többié, éspedig két értelemben: több *jogi tartalma* van egyfelől, másfelől inkább jelenik meg a jogszabályok *hagyományos formái* között. A terv megállapításával kapcsolatos kérdéseket csak egy régi, nagyon átfogó törvény szabályozza, felbontását úgyszólván semmi. Az ipar irányításáról csak javarészt már elavult rendelkezések vannak egyes jogszabályokban és az állami vállalatok szabályozása sem túlságosan részletező és újkeletű. A pénzügyi oldal szabályozása eléggé részletes, de egy 1952-ből származó, a gyakorlatban sok vonatkozásban túlhaladott, sőt félretett rendelettől eltekintve szabályzatokban, a bank utasításaiban, körleveleiben jelentkezik. Ezzel szemben a szállítási szerződések rendezése 1951 óta részletes minisztertanácsi rendelettel és nagyszabású szállítási alapfeltétellel kellően kiépült és messzemenően szilárd alapokon nyugszik. Az építési és tervezési szerződések területén nem egészen ilyen kedvező a helyzet, mert ezek ugyancsak részletes szabályait utasítások tartalmazzák.

Ennek a kettősségnek megvan a magyarázata. A szervezés, irányítás és ellenőrzés kérdéses területén sokkal nyilvánvalóbb, hogy operatív állami igazgatási tevékenységről van szó, javarészt az állami szektoron belül. Tény, hogy ennek a tevékenységnek a szabályozása a hagyományos jogszabályi formákat kevésbé igényli és ha részletezést kíván, akkor többnyire szervezési-technikai és műszaki részletezésre van szükség. Ez következik a nem-jogivá válás már érintett folyamatából is. Ezzel szemben a kooperáció, amely áruviszonyokban jelentkezik, széleskörű kiépített jogi szabályozást kíván. Ez együttjár az áruviszonyokkal, együttjár a felek között kiépített viszonylagos érdekkülönbségekkel, az egymásnak járó szankciók rendszerével, azzal a sajátos forgalmi biztonsággal, ami az áruviszonyok velejárója még akkor is, ha ezek az áruviszonyok a tervgazdálkodást szolgálják. Ott, ahol az állam közhatalmi és tulajdonjogi funkciója összefonódva jelentkezik, a hagyományos értelemben vett jogszabályokra és általában a kifejezetten jogi tartalomra és jogi formákra kevésbé van szükség, mint ott, ahol mellérendelt, önállóan elszámoló egységek viszonyai épülnek ki. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a gazdasági irányítás nagyobb változásoknak van kitéve, mint a kooperációs rendszer jogi megoldásai, és ezért az első területen gyakoribb a szabályozatlanság vagy az egy-egy évre kibocsátott, technikai részleteket bőven tartalmazó jogi aktus (pl. az anyaggazdálkodás kérdésében évenként jelenik meg utasítás).

Mindamellett ez a helyzet nem kielégítő. Sok bizonytalanság forrása, és hozzájárul ahhoz, hogy a jognak a tervgazdálkodás területén nincs meg az a tekintélye, ami szükséges volna a fegyelem biztosítása érdekében. Egyebek között ennek is tulajdonítható, hogy sokhelyütt az irányítás és végrehajtás területén az önálló operatív tevékenységet összetévesztik a naturalista, a „kotta nélkül" való tevékenységgel, felesleges nyűgnek és akadályozó szövedéknek vélik a meglevő, gyakran ellentmondóvá vált, részletekbe vesző utasításokat. Ma még, amikor a termelési viszonyok és a társadalmi tudat is hosszú időre viszonylag fejletlenebb, a jogi formákra és a jogi tartalomra még abban a körben is szükség van, ahol viszonylag a legelőrehaladottabb a fejlődés: az állami szektor viszonyain belül. Az, hogy a nem-jogivá válás perspektívájáról szóltunk, nincs ellentmondásban azzal, hogy a jogszabályoknak és a kötelező utasításoknak teljes mértékben érvényesülniök kell; a fejlődés tervszerűségét, gyors ütemét a centrális irányítás és ellenőrzés nélkül nem lehet biztosítani. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezen a területen ugyanúgy kell kodifikálni, mint az állampolgárok viszonyait szabályozó területeken, de egy bizonyos minimumra itt is szükség van. Különösen szükség van arra, hogy az átfogó elvek, jogok és kötelezettségek kidomborodjanak, és ne vesszenek el a technikai szintű részletelőírások tömegében. Ennek az idevágó kodifikációs munkának nem kellene feltétlenül törvényeket vagy rendeleteket eredményeznie: ahol a szabályozás lényegében csak az állami szektort érinti, ott a kormányhatározat formája igen megfelelőnek tűnik.

Egyes népi demokráciákban, különösen Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban nagyszabású és tanulságos kodifikációs munka folyik ezen a területen. Igen lényeges körülmény, hogy mindkettő kiindulópontja egy olyan polgári törvénykönyv létezése, amely még nem lehetett tekintettel a tervmegvalósítás szolgálatában álló jogintézményekre, és ezért a jogterület szabályozása a polgári törvénykönyv által átfogott területen *kívül,* sőt nagymértékben az abban foglalt perelvek-

kel nehezen összeegyeztethetően történik. Egyebek között ez vezet a német gazdasági jogi és a csehszlovák polgári jogon belüli gazdasági jogi koncepcióra. Nálunk azonban a helyzet az, hogy az állami vállalat, a társadalmi tulajdon, a tervszerződések, a bank- és hitelviszonyok a polgári törvénykönyvben átfogó szabályozást nyertek, és ezért a mi idevágó szabályozásunk egy szinttel alacsonyabb általánosítás fokán mehet végbe és ezen a szinten hasznosíthatja e kodifikációk tanulságait. Nem kell pl. a szocialista szervezetek összes kötelmi viszonyait külön szabályoznunk, a szerződéseket, a szerződésen kívüli károkozást és a jogalap nélküli gazdagodást, ahogyan ezt a csehszlovák 1958. október 17-i 69. sz. törvény teszi, de felvethető az az iparirányítás és az állami vállalat együttes szabályozása, ahogyan azt Csehszlovákiában az együvé szerkesztett 1955. október 24-i 51. sz. és az 1958. évi 67. sz. törvény tette.

Ennek megfelelően a következő kodifikációs munkák elvégzése merül fel — javarészben az iparirányítás új rendszerének bevezetése után.

1. Szabályozandó az *ipar, kereskedelem stb. szervezete* és szervezeti egységei, ideértve a *vállalatokat* is, ezek *igazgatási és polgári jogi oldalait* egyaránt, valamint *belső szervezetüket* (a vállalat viszonya belső szervezeti egységeihez). Ez komplex szabályozás volna, megfelelően annak a fejlődési iránynak is, amely a középfokú gazdasági igazgatás kikapcsolásával a szervező és gazdasági tevékenységet az eddiginél magasabb szinten egyesítő egységek létrehozására irányul. A szabályozás törvényerejű rendelet formájában történhetne, és az állami vállalatokra vonatkozó részében a polgári törvénykönyv megfelelő szabályain alapulna.

2. *A tervkészítés, felbontás és termékgazdálkodás* ama részeit, amelyek nem a vállalaton belül vagy közvetlenül a vállalatok között bonyolódnak le, elvi kereteiben, a fő politikai, gazdasági és szervezeti vonatkozásait illetően, az ezekből folyó fontosabb tevékenységi irányokat, jogokat és kötelezettségeket illetően a központi és tanácsi szervezetre vonatkozóan egyaránt minisztertanácsi határozatban kellene lefektetni; ez a tervtörvényen alapulna és teljesen államigazgatási jogi tartalmú lenne, komplex elemek nélkül.

3. Problémák merülnek fel a *kooperáció* szabályozása területén is. A problémákat egyrészt az új kooperációs formák megjelenése okozza, másrészt az, hogy a szabályozás vonatkozásában lényeges és néhol indokolatlan eltérés van a szállítási, valamint az építési és tervezési szerződések között. Alapjában kétféle megoldás képzelhető. Az egyik: az átfogó jogszabály a tervszerződésekről, amely ezek közös elvei után tartalmazná külön fejezetekben az egyes szerződésfajtákat. Ez a jogszabály ugyan alapjában polgári jogi volna, de a komplexitás sok elemét tartalmazná. A másik megoldás: külön-külön jogszabályok az egyes tervszerződésekről. Ha csak szállítási, építési és tervezési szerződésekről volna szó, az utóbbit lehetne javasolni, tekintettel a polgári törvénykönyvre is, és arra, hogy az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet nem szorul lényegesebb módosításra. Az új formák bevezetése azonban a másik megoldást teheti indokolttá, különösen mert ezek egyike-másika csak bizonyos vonatkozásokban fog eltérni a jelenlegi és továbbra is szükséges formáktól, és ezért a külön-külön szabályozás sok ismétlésre vagy más jogszabályra utalásra vezetne. Egyébként a szerződésfajtáknak minisztertanácsi rendeletben való szabályozása nézetem szerint bevált.

4. A *pénzügyi oldal* szinte teljesen szabályozásra szorul. Új alapvető jogszabályra van szükség a régi, elavult helyett, éspedig a törvényerejű rendelet szintjén. Emellett meg kellene vizsgálni, nincs-e szükség minisztertanácsi határozatra, amely a bank számlavezetésével és hitelezésével kapcsolatos elveket részletesebben lefektetné.

Eörsi Gyula

Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista munkajogban*

A „kollektíva" kifejezéssel és a „kollektív" jelzővel a munkajog irodalmában egyre több vonatkozásban találkozunk. Így pl. a polgári irodalom is már régóta használ ilyen fajta megjelöléseket mint kollektív tárgyalások, kollektív viták, kollektív szerződések, kollektív jogviszonyok, sőt egyes szerzők a munkajogot két részre osztják, mégpedig individuális és kollektív munkajogra.

A szocialista munkajog is ismeri a kollektív szerződések, a kollektív jellegű viták fogalmát. A kollektív jellegű jogviszonyok, sőt a kollektív munkajog problémája is felmerült a szocialista munkajog tudományában. Mindezekkel a kérdésekkel egy rövid tanulmány keretei között nem foglalkozhatunk. Ezért most csak egy problémakört emelünk ki, a kollektív jellegű jogviszonyok kategóriáját, bár ezzel kapcsolatban is inkább csak a kontúrok felvázolására, és egyes sajátos problémák felvetésére szorítkozhatunk. Bevezetőben mégis szükségesnek tartjuk a rövid utalást arra, hogy látszólag azonos jogi ka-

* A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

tegóriák keretei között alapvetően különböző társadalmi-gazdasági tartalommal találkozunk. Egy kapitalista vállalat keretei között is beszélhetünk pl. a dolgozók összességéről vagy közösségéről, de ez sohasem válhat azonossá a szocialista kollektívával. Megakadályozza ezt az a kibékíthetetlen gazdasági, társadalmi és politikai ellentét, amely a tőkés tulajdonos és a dolgozók között áll fenn. A burzsoá jogtudomány által kollektívnek nevezett jogviszonyok sem válhatnak azonossá a szocialista társadalomban kialakuló kollektív jogviszonyokkal, mert az előbbieknél a tőkés magántulajdon kizáró jellege megakadályozza, hogy a dolgozók összességét a vállalat irányában lényegesebb jogok megillethessék. A mi viszonyaink között viszont az állami tulajdon össznépi jellege társadalmi és vállalati szinten is bevonja az állampolgárokat, illetve az egyes vállalatok dolgozóit az állami tulajdon és az operatív igazgatás funkcióinak az ellátásába, vagyis az össznépi tulajdon bevonó jellegűvé is válik, tehát vállalati szinten az operatív igazgatással kapcsolatban nagyon lényeges jogosítványok alakulhatnak ki az egyes dolgozók, illetve a kollektíva javára a kollektív jellegű jogviszonyok formájában. Végül, ami a munkajognak individuális és kollektív munkajogra való felosztását illeti, ezzel a kérdéssel is máshol kívánunk foglalkozni. Röviden mégis annyit, hogy éppen a szocialista társadalomban a kollektíva és a kollektíva jogait és kötelezettségeit tartalmazó kollektív jellegű jogviszonyok igen nagy jelentőségre tesznek szert, és a szocialista jogtudománynak — mint erre már többször is utaltunk — sokkal nagyobb gondot kellene erre fordítania. Mégsem tartjuk megalapozottnak a munkajognak ezt a fajta ketté bontását, mert éppen a szocializmus viszonyai között az individuum és a kollektívum nem egymástól elválasztott, hanem egymással összekapcsolt, összehangolt, egymást kölcsönösen feltételező kategóriák, amelyeknek dialektikus egysége kizárja a munkajognak individuális és kollektív részre való tagolását.

A. A kollektív jellegű jogviszonyok kialakulása

I. Népi demokráciánk társadalmi-gazdasági rendje alapján objektív társadalmi törvényszerűség erejével bontakozik ki a vállalaton belül a vállalati kollektíva, beleértve a munkáltatói funkciókat gyakorló igazgatót és a vezető beosztású dolgozókat is, mert a vállalat valamennyi dolgozójának közös érdeke egyfelől a vállalati terv teljesítése, másfelől pedig az, hogy a vállalat dolgozói mindazokban az anyagi, jóléti és kulturális szolgáltatásokban maradéktalanul részesüljenek, amelyeket a szocialista állam a dolgozók részére — a szocialista elosztás elveinek megfelelően — munkajogviszonyaik alapján biztosít. Az érdekközösség megvalósulásának a törvényszerűsége és követelménye annak ellenére, helyesebben, éppen azért érvényesül, mert az egyes dolgozók közvetlen érdekei — a saját érdekükben is — alá vannak rendelve nem egy tőkés tulajdonos, illetve a tőkésosztály érdekeinek, hanem az egész társadalom érdekeinek. A vállalati érdekközösség alapján pedig törvényszerűen alakul ki a vállalati kollektíva is, mint szervezett gazdasági, társadalmi és erkölcsi-politikai közösség. A szocialista állam pedig — felismerve a vállalati kollektíva jelentőségét — bevonja az egész kollektívát a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe, valamint különböző juttatásokat biztosít a vállalati kollektívának mint kollektívának. Mindez továbbá szükségessé teszi, hogy a szocialista állam bevonja a jogi szabályozás körébe a dolgozók részvételét a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében, és hogy jogi eszközökkel is biztosítsa a kollektívát mint a kollektívát megillető szolgáltatások teljesítését. E társadalmi viszonyok jogi szabályozása következtében pedig különböző belső jogviszonyok jönnek létre a vállalaton belül, amelyeknek egyik alanya a vállalat, a másik alanya pedig a kollektíva, amely e jogviszonyok vonatkozásában jogalannyá válik.[1]

Ebben a tanulmányban e társadalmi viszonyok jogi szabályozásának három lényeges és részben újszerű jellegzetességével kívánunk foglalkozni:

1. Ezeket a társadalmi viszonyokat a szocialista jogrendszer általában komplex módon szabályozza abban az értelemben, hogy az általuk közvetített magatartás, illetve szolgáltatás, több különböző jellegű jogviszony tárgyát is alkotja.

2. E jogviszonyok között kollektív jellegű jogviszonyokkal is találkozunk. Kollektív jellegű jogviszonynak — ebben a körben — azt a jogviszonyt tekinthetjük, amelynek egyik alanya nem egy meghatározott dolgozó, hanem az egész vállalati kollektíva, vagy annak egy része, például az egyik üzem vagy műhely kollektívája.

3. E kollektív jellegű jogviszonyból fakadó kollektív jellegű szolgáltatások teljesítését sajátos és újszerű szankciók is szolgálják.

II. Ezek a sajátos jellegű társadalmi viszonyok különböző fajta társadalmi feladatok megoldását szolgálják.

1. Az üzemi demokrácia fejlesztése érdekében a szocialista állam bevonja a dolgozók kollektíváját a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe. Ezzel kapcsolatban kialakul a vállalat keretein belül a belső jogviszonyoknak egy nagyon bonyolult hálózata a vállalat, az igazgató, a szakszervezeti bizottság, az üzemi tanács és a vállalati kollektíva között, amelyet munkajogunk is részben szabályozási körébe von.[2]

2. A kollektív jellegű jogviszonyok második csoportjába a nemzeti jövedelem elosztásával

[1] Lásd részletesebben a *szerző:* „Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva" c. cikkét, Jogtudományi Közlöny, 1958. 7—8. sz.

[2] Lásd részletesebben a *szerző:* „Munkajog" c. 1958-as egyetemi jegyzetét, 100. és k. old.

kapcsolatos társadalmi viszonyok egyes elemei tartoznak. A dolgozók részesítése a nemzeti jövedelemből ugyanis háromféle módon történik:

a) A nemzeti jövedelem egy része az elhasznált termelési eszközök pótlása, felhalmozás és társadalmi fogyasztási alapok létesítése, az államigazgatás, a honvédelem stb. érdekében kerül felhasználásra. A nemzeti jövedelemnek erre a részére vonatkozóan a dolgozókat munkajogviszonyaik alapján nem illetik meg olyan alanyi jogok, amelyek számukra valamilyen fajta közvetlen részesedést, személyi tulajdont, használati jogot stb. biztosítanának. A nemzeti jövedelemnek ez a része — a jogi formát illetően — államjogi és államigazgatási jogviszonyok közvetítésével kerül felhasználásra az állampolgárok érdekében. Az egyes személyek ebben a vonatkozásban is jogviszonyok alanyaivá, mégpedig különböző államjogi és államigazgatási jogviszonyok alanyaivá válhatnak, mint állampolgárok.

b) A nemzeti jövedelem fennmaradó részének a zöme viszont munkabér formájában kerül felosztásra a dolgozók között. E felosztás jogi formája úgy alakul, hogy egyfelől az egyes vállalatok, hivatalok stb., másfelől a dolgozók között fennálló munkajogviszonyok alapján az egyes személyeket mint dolgozókat, alanyi jog illeti meg a vállalattal, hivatallal stb. szemben, hogy végzett munkájuk mennyiségének és minőségének megfelelő összegű munkabérben részesüljenek.

c) Már a népi demokratikus országok társadalmi-gazdasági viszonyai alapján azonban rendszerint kialakul a nemzeti jövedelemből való részesedésnek egy harmadik fajtája is, nevezetesen egy olyan megoldás, amely szerint előre megállapított, és az egész kollektíva által teljesítendő feltételek megvalósulása esetén a nemzeti jövedelemnek egy meghatározott része a vállalatot illeti meg azzal a rendeltetéssel, hogy azt ne munkabér formájában történő juttatásokra, hanem egyfelől egyéni jutalmazásokra, másfelől az egész vállalati kollektíva érdekeit szolgáló általános jellegű jóléti és kulturális szolgáltatások teljesítésére használja fel. E körön belül tehát rendeltetéses javak, illetve célvagyonok jönnek létre.

3. Részben hasonló jellegű társadalmi viszonyok alakulnak ki a munkavédelemmel, a szakmai képzéssel és olyan jóléti és kulturális szolgáltatásokkal kapcsolatban is, amelyeket a vállalat nem a 2. a) pontban ismertetett pénzügyi keretből, hanem az állam részéről erre a célra rendelkezésre bocsátott összegből — jogszabály vagy kollektív szerződésben elvállalt kötelezettség alapján — tartozik teljesíteni.

III. A felsorolt társadalmi viszonyok jogi szabályozása — mint bevezetőben már említettük — komplex módon történik. Ezeknek a társadalmi viszonyoknak a jogi szabályozása érdekében ugyanis részben az államigazgatási jogviszony, részben pedig a munkajogi alanyi jog jogi szerkezete is felhasználható, de mint látni fogjuk, ezek a jogviszonyok külön-külön, de együttesen sem elegendőek ahhoz, hogy e társadalmi viszonyok minden vonatkozását — a kollektíva részére biztosítani kívánt részvételi lehetőségek és juttatások jellegének megfelelően — szabályozzák. Nem képesek arra, hogy kellő mértékben előmozdítsák a kollektíva társadalmi szerepének az érvényesülését. Éppen ezért van szükség új fajta jogi megoldásokra is, mint például kollektív jellegű jogviszonyokra. Vizsgáljuk meg azonban előbb azokat a lehetőségeket, amelyeket az államigazgatási és a munkajogi alanyi jogok jogi szerkezete nyújt.

1. Az államigazgatási jogviszonyok jellege és szerkezete lehetőséget nyújt arra, hogy a vállalatot a kollektívával szemben terhelő szolgáltatási kötelezettségek: az állam és a vállalat között létrehozott államigazgatási jogviszony tartalmában mint a vállalatot az állammal szemben terhelő kötelezettségek helyezkedjenek el. A burzsoá jogrendszer általában csak ezt a megoldást alkalmazza, így például a vállalatot csak az állammal szemben terheli a jogszabályban meghatározott munkavédelmi szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége. Ha tehát a vállalat valamely kötelezettségét megszegi, vele szemben a jog eszközeivel csak az állam léphet fel az államigazgatási jog által nyújtott jogérvényesítési eszközök alkalmazásával. E kérdés negatív oldalát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy nem léphetnek fel a dolgozók, a dolgozók kollektívái, illetve a kollektívát képviselő szervek (üzemi tanács, szakszervezet), mert ezek — e szolgáltatások tekintetében — a vállalattal jogviszonyban nem állnak. Más lapra tartozik, hogy egyik vagy másik kötelezettség megszegése esetén a dolgozónak esetleg kártérítési igénye keletkezhet a vállalattal szemben, vagy esetleg ezen az alapon a munkajogviszonyt jogosan megszüntetheti. Nyilvánvaló, hogy ez a megoldás szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a dolgozók érdekeit, mert éppen azok részére nem biztosítja a közvetlen jogérvényesítés lehetőségét, akiknek az érdekeiről van szó. Éppen erre vezethető vissza, hogy amidőn a munkásmozgalom kiharcolja a tarifaszerződés intézményének a jogi elismerését, a szakszervezetek csakhamar arra törekszenek, hogy a tarifaszerződések ne csak az egyéni munkaviszonyok feltételeit szabályozzák, hanem a szakszervezetek részvételi jogait, továbbá általános jellegű munkavédelmi, jóléti, kulturális stb. szolgáltatásokat is. Ha a munkáltatók szervezetei vagy egyes munkáltatók a tarifaszerződésben ilyen fajta kötelezettséget vállalnak, ez azzal a jogkövetkezménnyel jár, hogy a munkáltató a tarifaszerződés másik alanyával, vagyis a szakszervezettel fennálló jogviszonya alapján nem a dolgozók összessége, hanem csak a szakszervezet irányában köteles e szolgáltatásokat teljesíteni. Ez a jogviszony is tehát lényegében csak két-személyes jogviszony, még akkor is, ha sajátos vonásokat mutat amiatt, mert vagy mind a két alanya egy-egy szervezet, vagy legalábbis

az egyik alanya egy szervezet, nevezetesen a szakszervezet. Ilyen esetben sem jöhet tehát létre jogviszony a vállalat és a kollektíva között. Már itt megjegyezzük, hogy a szocialista jogrendszerre az a fejlődési törvényszerűség is jellemző, amely az egyéni munkajogviszonyok, illetve a kollektív jellegű jogviszonyok tartalmába is beépíteni igyekszik az ilyen fajta szolgáltatások teljesítésére irányuló kötelezettségeket.

2. A munkajogviszony, illetve az annak alapján keletkező munkajogi alanyi jogok is alkalmasak lehetnek egyes munkavédelmi, jóléti, kulturális szolgáltatások jogi lebonyolítására, de csak akkor, ha e szolgáltatások eleve egy-egy meghatározott dolgozót egyénileg illetnek meg. Így például, ha a munkaszerződés vagy a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalma szerint a vállalat köteles munkaruhát, egyéni védőeszközt, vagy ezekhez hasonló más, de ugyancsak egyéni jellegű szolgáltatást nyújtani. Ilyen esetben az egyéni jellegű szolgáltatásra irányuló kötelezettség éppen úgy a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony tartalmi elemét alkotja, mint például a munkabérfizetési kötelezettség, és a dolgozót az ilyen kötelezettség megszegése esetén is lényegében ugyanazok a jogérvényesítési eszközök illetik meg, mint amikor a munkáltató a bérfizetési kötelezettségét szegi meg. A dolgozó részére tehát nemcsak az a lehetőség nyílik, hogy kártérítési igényt érvényesítsen, vagy a munkajogviszonyt megszüntesse, hanem az egyeztető bizottsághoz, illetve a bírósághoz is fordulhat, amelyek a vállalatot e szolgáltatások teljesítésére kötelezhetik. Ha pedig a vállalat ennek ellenére is vonakodik a kötelezettségének eleget tenni, végrehajtásnak van helye a Vht. szabályai szerint. Itt jegyezzük meg, hogy a szocialista munkajogra az is jellemző, hogy az ilyen egyéni jellegű szolgáltatások nemcsak a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony tartalmában jelentkeznek mint a vállalatot közvetlenül a dolgozó irányában terhelő kötelezettségek, hanem rendszerint az állam és a vállalat között fennálló államigazgatási jogviszony tartalmában is szerepelnek, mint a vállalatot az állammal szemben terhelő kötelezettségek. Nemcsak a dolgozó követelheti tehát e kötelezettségek teljesítését a munkaügyi viták elintézésére szolgáló eljárás keretei között, hanem az állam is felléphet a vállalattal szemben, persze az államigazgatási eljárás szabályai szerint.

3. Mások azonban a lehetőségek, ha olyan részvételi jogokról vagy munkavédelmi, jóléti, kulturális stb. szolgáltatásokról van szó, amelyek a dolgozókat nem egyénileg, hanem az egész kollektívát, vagy annak egy részét együttesen illetik meg. Így például, ha a vállalat az egyik műhelyben porelszívó készüléket köteles felszerelni, vagy az igazgatói alap jóléti részének a felhasználási terve szerint a jóléti alapból üzemi bölcsődét kell létesítenie. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen fajta szolgáltatásra irányuló kötelezettség nem fér bele az egyéni munkajogviszony tartalmába olyan értelemben, hogy például a vállalatot minden egyes dolgozóval szemben külön-külön terhelje e szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége, mert hiszen ezek a szolgáltatások nem oszthatók. Más kérdés az, hogy ha például az üzemi bölcsöde már elkészült, minden dolgozó munkajogviszonya alapján igényelheti, hogy gyermekét felvegyék a bölcsődébe. A bölcsőde létesítésére és fenntartására vonatkozóan azonban nem lehet jogokat és kötelezettségeket létrehozni a vállalat és a dolgozók között fennálló egyéni munkajogviszonyok keretei között. Annak viszont nincs akadálya, sőt a szocialista munkajog — mint már arra utaltunk — törekszik is arra, hogy e szolgáltatások teljesítésére irányuló kötelezettségeket beépítse az állam és a vállalat között fennálló jogviszonyba. A vállalatot tehát az állammal szemben az ilyen általános jellegű szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége is terheli, és az állam az államigazgatási jog eszközeinek a segítségével szoríthatja a vállalatokat e kötelezettségek teljesítésére.

4. Az eddigi fejtegetések alapján megállapíthatjuk a következőket.

a) A dolgozót egyénileg megillető szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége szerepelhet az egyéni alanyi jogok tartalmában, de a vállalat és az állam között fennálló jogviszony tartalmában is, mint a vállalatot terhelő jogi kötelezettség.

b) A kollektívának a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe való bevonására, valamint az egész kollektívát együttesen megillető szolgáltatások teljesítésére irányuló kötelezettségek befogadására azonban az egyéni alanyi jogok jogi szerkezete nem alkalmas, mert e szolgáltatások nem oszthatók, tehát a reájuk vonatkozó jogosultságok sem bonthatók fel az egyéni munkajogviszonyok között. Alkalmas viszont e kötelezettségek befogadására a vállalat és az állam között fennálló jogviszony jogi szerkezete. Alkalmas, de nem elégséges. Ha ugyanis a jogrendszer előmozdítani kívánja a kollektíva társadalmi szerepének az érvényesülését, azt például, hogy a kollektíva fokozott mértékben vegyen részt a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében, hogy növekedjék az egész kollektíva érdekeltsége a vállalat eredményes munkáját illetően, hogy a kollektíva is szorgalmazhassa a munkavédelmi, jóléti, kulturális stb. szolgáltatások teljesítését, akkor a már rendelkezésre álló jogi megoldásokon túlmenően olyan új jogi megoldásokra is szükség van, amelyek a vállalat és a kollektíva, vagy a vállalat és a kollektíva érdekvédelmi szervei között is olyan jogviszonyokat hoznak létre, különösen a kollektív jellegű szolgáltatások tekintetében, amelyek a vállalatot a kollektívával vagy érdekvédelmi szervével szemben kötelezik arra, hogy *1.* vonja be a kollektívát a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe, *2.* részesítse a kollektívát a vállalati nyereségből, *3.* teljesítse az

egész kollektívát együttesen megillető munkavédelmi, jóléti, kulturális stb. szolgáltatásokat.

Vizsgáljuk meg, hogy munkajogunk területén hogyan alakultak ki már eddig is a vállalat és a kollektíva között a felsorolt kollektív jellegű szolgáltatásokra irányuló kellektív jellegű jogviszonyok.

B) *A dolgozók bevonása a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe*

I. A dolgozók túlnyomó többsége ma már állami-össznépi tulajdonban levő vállalatnál áll munkajogviszonyban. Az állami-össznépi tulajdon alanya maga a nép, az állammá szervezettség formájában. Az állami tulajdon össznépi jellegéből következik elsősorban az, hogy az állampolgárok mint az össznépi tulajdon részesei, különböző állampolgári jogok formájában lehetőséget nyernek arra, hogy az állam, illetve annak államhatalmi és államigazgatási szervei útján, állampolgári jogok alapján, részt vegyenek az állami vállalatok tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében.

Nagyon fontos azonban, hogy az emberek mint egy meghatározott vállalattal munkajogviszonyban álló dolgozók, közvetlenül is részt vehessenek az adott vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében. Alkotmányunk 56. §-a ki is mondja, hogy a Magyar Népköztársasága feladatainak ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik. Alkotmányunk 59. §-a szerint pedig a polgárok alapvető kötelessége: a nép vagyonának megvédése, a társadalmi tulajdon megszilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, a dolgozók életszínvonalának emelése, műveltségük gyarapítása és a népi demokrácia rendjének a megerősítése. Annak érdekében, hogy az állampolgárok e jogaikkal a vállalatokon belül is élhessenek és e kötelezettségeiket teljesíthessék, a szocialista állam lehetőséget nyújt arra, hogy a dolgozók ama vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében is részt vehessenek, amellyel munkajogviszonyban állnak.

A dolgozók bevonása a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe háromféle módon történik.

1. A szocialista állam a politikai, a kulturális és a gazdasági élet egész területén általában is nagyon széles jogkört biztosít a dolgozók legszélesebb tömegszervezetének, a szakszervezetnek, a dolgozók érdekeinek a képviselete és törvényes jogaik érvényesítése érdekében. Nagyon lényegesek e körön belül azok a különös jogosítványok, amelyekkel a szocialista állam feljogosítja a szakszervezeteket arra, hogy — mint a dolgozók érdekképviseleti szervei — a jogszabály által meghatározott körben részt vegyenek az egyes vállalatok tevékenységének megszervezésében és ellenőrzésében is.

2. Az üzemi demokrácia elvéből következik, hogy a szocialista állam egy meghatározott vállalat összes dolgozóit, mint vállalati kollektívát is, bevonja a vállalat vezetésének a megszervezésébe és ellenőrzésébe, mégpedig az üzemi tanács intézményének a segítségével.

3. Előfordulhat végül, hogy a szocialista állam magát a kollektívát jogosítja fel a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében való közvetlen részvételre.

II. Milyen vonatkozásban alakulnak ki kollektív jellegű jogviszonyok a felsorolt társadalmi viszonyok jogi szabályozásával kapcsolatban?

1. A jogszabály feljogosítja a szakszervezeti bizottságot arra, hogy — a jogszabály által meghatározott körben — részt vegyen a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében. Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy a szakszervezeti bizottság milyen jogi minőségben jár el, és hogy milyen fajta jogviszonyok alakulnak ki a vállalat, a szakszervezeti bizottság, a felsőbb szakszervezeti szervek, a szakszervezeti tagság és a vállalati kollektíva között.

Különösen bonyolulttá teszi e kérdést az a körülmény is, hogy a szakszervezeti bizottság különböző jogi minőségekben léphet fel: a saját nevében, a szakszervezeti tagság képviseletében, az egész kollektíva képviseletében, sőt nemcsak ezek képviseletében, hanem ezek helyett, ezek „nevében" is. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a szakszervezeti bizottságra — a szakszervezetek szervezésében érvényesülő demokratikus centralizmus elveinek megfelelően — kötelezőek a felsőbb szakszervezeti szervek határozatai is.

Mindezeknek a bonyolult jogviszonyoknak az elemzésével nem ennek a tanulmánynak a keretei között kívánunk foglalkozni, és egyelőre csak a következők megállapítására szorítkozunk.

a) Helytelen eredményre jutnánk, ha a szakszervezeti bizottság jogköre és kötelezettségei tekintetében akár az államjog, illetve államigazgatási jog, akár pedig a polgári jog területén keresnénk analógiát, mert a szakszervezet, illetve a szakszervezeti bizottság társadalmi szerepe más mint az említett jogágazatok bizonyos hasonlatosságot mutató jogintézményeinek a társadalmi funkciója. Ebből következik, hogy a szakszervezet jogkörét és jogviszonyait nem lehet sem az államigazgatási szervek jogkörével és jogviszonyaival, de az ügyvitellel, a megbízással, a meghatalmazással vagy a törvényes képviselettel sem azonosítani. A szakszervezeti bizottság jogait és költezettségeit a magyar szakszervezetek alapszabályai és a Mt. rendelkezései sajátos módon, a szakszervezetek társadalmi funkcióinak és szervezetének megfelelően határozzák meg.

b) A szakszervezeti bizottság jogkörének az oldaláról vizsgálva a kérdést, a jogszabály kétféle módon szabályozza a dolgozók bevonását a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe, mégpedig közvetlen és közvetett módon. Így pl. közvetlenül vesznek részt a dolgozók a

vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében, amidőn üzemi gyűléseken, vagy termelési tanácskozásokon jogosultak megvitatni a jogszabály által meghatározott kérdéseket, pl. az igazgatói alap jóléti részének a felhasználását, az igazgató beszámolóját stb. Közvetve vesznek részt a dolgozók a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében, amidőn a jogszabály a részvételi jogok gyakorlására a szakszervezeti bizottságot jogosítja fel. Ilyen esetekben is a kollektív jellegű részvételi jogok gyakorlásáról van szó, de sajátos, közvetett módon, mert a szakszervezeti bizottság vagy a saját nevében lép fel, de a kollektíva érdekében, vagy pedig a kollektíva képviseletében — a Mt. és az alapszabály által sajátos módon szabályozott jogköre alapján — gyakorolja a kollektív jogokat. A vállalati kollektívának ebben a második esetben is lehetősége van a kollektív jellegű jogok gyakorlásának a befolyásolására, mert a kollektíva túlnyomó többsége szakszervezeti tag, és mint ilyen, a szakszervezeti alapszabály rendelkezései alapján befolyást gyakorolhat a szakszervezeti bizottság tevékenységére általában, különösen pedig arra, hogy a szakszervezeti bizottság hogyan gyakorolja az őt megillető szakszervezeti jogokat.

c) Kollektív jellegű jogviszonyok jönnek létre a szakszervezet és a tagság között is, különösen a szakszervezeti bizottság megválasztásával, visszahívásával és beszámolási kötelezettségével kapcsolatban. Minthogy azonban e tanulmányban a vállalat keretei között kialakuló kollektív jellegű jogviszonyokkal foglalkozunk, a szakszervezeti jogviszonyok részletesebb elemzését jelenleg mellőzzük. Megjegyezzük azonban, hogy a következőkben részletesen tárgyalt kollektív jellegű jutalmakkal és szolgáltatásokkal kapcsolatban is nagy jelentősége van a szakszervezeti bizottság jogkörének, akár a saját nevében, akár a kollektíva képviseletében jár el, mert a kollektív jellegű jutalmak és szolgáltatások tekintetében fennálló és a kollektívát megillető jogosultságokat is rendszerint a szakszervezeti bizottság gyakorolja.

2. Külön kívánunk majd foglalkozni azokkal a kollektív jellegű jogviszonyokkal is, amelyek az üzemi tanács jogkörével és tevékenységével kapcsolatban alakulnak ki. Megjegyezzük azonban, hogy — megítélésünk szerint — az üzemi tanács a vállalaton belül működő belső testületi szerv, amely mint testületi szerv a saját nevében jár el. Ennek ellenére az üzemi tanács nem független a kollektívától. Az üzemi kollektívát ugyanis kollektív jellegű jogviszonyok alapján az a jogosultság illeti meg, hogy az üzemi tanács tagjainak az egyharmadát megválassza, illetve visszahívja. Az üzemi tanács tagjainak a kétharmada pedig megválasztott szakszervezeti funkcionárius, sőt az üzemi tanács a szakszervezeti bizottság irányítása alatt működik. A kollektíva tehát részben a közvetlenül átlala megválasztott tagok, részben a szakszervezeti bizottság útján befolyást gyakorolhat az üzemi tanács működésére.[3] Az üzemi tanácsot pedig az a kötelezettség terheli, hogy működéséről a kollektívát rendszeresen tájékoztatja.

3. Részletesebben kell foglalkoznunk viszont azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek keretei között a szocialista állam magát a kollektívát jogosítja fel a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében való közvetlen részvételre. Ezekben az esetekben a kollektíva nem a szakszervezeti bizottság vagy az üzemi tanács közvetítésével lép fel, hanem közvetlenül, vagyis jogviszonyba kerül magával a vállalattal. Minden olyan esetben tehát, amidőn a jogszabály a vállalatot arra kötelezi, hogy magát a kollektívát közvetlenül vonja be a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe, a kollektívát pedig feljogosítja, hogy közvetlenül mint kollektíva vegyen részt a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében: kollektív jellegű jogviszony alakul ki a vállalat és a kollektíva között, mert a bevonásra, illetve a részvételre vonatkozóan közvetlenül a vállalat és a kollektíva között alakul ki egy sajátos jellegű jogviszony. Ezek az esetek főleg a következők:

a) A kollektív szerződést ugyan a szakszervezeti bizottság köti meg a vállalattal, de annak a tervezetét meg kell vitatni a vállalat olgozóinak a gyűlésen és a végleges szöveget a dolgozók észrevételeinek és javaslatainak a figyelembevételével kell elkészíteni. A kollektívának tehát joga van arra, hogy a kollektív szerződés tervezetét megvitassa, a vállalat pedig köteles erre a lehetőséget megteremteni és a dolgozók észrevételeit és javaslatait figyelembevenni. Köteles továbbá a vállalat — igazgatója útján — a kollektív szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítéséről üzemi gyűlésen negyedévenként beszámolni. A kollektívát tehát megilleti az a további jogosultság, hogy részére a vállalat — igazgatója útján — negyedévenként beszámoljon a kollektív szerződés végrehajtásáról. A kollektíva pedig jogosult ezen az üzemi gyűlésen a végrehajtás módját megvitatni és a vállalattal szemben bírálatot gyakorolni.

b) Hasonló jogviszony alakul ki a vállalati munkarend megalkotásával kapcsolatban is. A vállalati munkarendet ugyan az igazgató állapítja meg a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben, de ezt megelőzően köteles a tervezetet a dolgozók elé terjeszteni megvitatás céljából.

c) A dolgozóknak a termelés-gazdálkodás irányításába és ellenőrzésébe való bevonásának, valamint a termelési feladatok eredményes megvalósítására való mozgósításuknak a legfontosabb fórumai az üzemen belül a termelési tanácskozások.

Minden vállalatnál és üzemben — termelési egységenként — negyedévenként tervismerte-

[3] Lásd részletesebben a *szerző* már hivatkozott cikkét és Munkajog c. 1958-as egyetemi jegyzetét, 128. és k. old.

téssel, félévenként pedig mérlegbeszámolóval egybekötött termelési tanácskozásokat kell tartani. Szükség esetén, vagy ha a dolgozók kérik, illetőleg az üzem szakszervezeti szervei javasolják, az adott termelési egység műszaki-gazdasági vezetője köteles időközben is intézkedni a termelési tanácskozások megtartásáról. A termelési tanácskozások előkészítését az üzemi szakszervezeti szerv a termelési kisegységek műszaki-gazdasági vezetőivel együttesen végzi.

A termelési tanácskozások megszervezéséért s a dolgozók mozgósításáért az üzemi szakszervezeti szervek a felelősek. A beszámolót pedig az illetékes műszaki-gazdasági vezető tartja.

A termelési tanácskozások feladata:

1. az adott termelési egység előtt álló közvetlen tervfeladatok és az ezzel kapcsolatos problémák megvitatása. Lényeges, hogy a tanácskozás elsősorban a gazdaságos termelést elősegítő célkitűzéseket határozzon meg és kialakítsa az ezek megvalósításához szükséges műszaki és szervezési feltételeket, intézkedéseket és módszereket.

2. A termelési tanácskozásokon a dolgozókkal megtárgyalva kell kialakítani az említett célok eléréséhez — a helyi sajátosságoknak legjobban megfelelő — versenyformákat, azok módszereit és szervezeti kereteit.

3. Értékelni kell a célkitűzések megvalósítását. A szocialista munkaversenyben jó és kiváló termelési-gazdasági eredményeket elérő dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülése felől (kitüntetések és jutalmak odaítéléséről) az igazgató és a szakszervezeti bizottság javaslata alapján döntenek.

A dolgozók által a termelési tanácskozásokon tett javaslatok nyilvántartásáról és megvalósításáról az érintett műszaki és gazdasági vezető köteles gondoskodni. A dolgozók javaslatainak sorsáról a termelési kisegységek vezetői nyolc napon belül kötelesek a javaslattevőt értesíteni.

Az adott esetben ugyan nem az egész kollektívának, hanem egyes termelési egységeknek a bevonásáról van szó, ami azonban a lényegen nem változtat. Más vonatkozásban is előfordul, hogy a kollektív jellegű jogok, illetőleg kötelezettségek nem az egész vállalat és az egész kollektíva, hanem a vállalat és a kollektíva egy része között jönnek létre. A termelési tanácskozásokat is termelési egységenként kell megszervezni, ami azt jelenti, hogy az egyes termelési egységek rész-kollektívája is igényelheti a termelési tanácskozás megtartását. Nyilvánvaló azonban, hogy ugyan ezt az egész kollektíva, illetőleg az egész kollektíva területén dolgozó szakszervezeti bizottság is igényelheti.

C) *Kollektív jutalmak*

I. Az eddig tárgyalt esetekben arról volt szó, hogy a kollektíva vagy annak egy része a vállalattal fennálló kollektív jellegű jogviszonyok alapján részt vehet a vállalati munka megszervezésében és ellenőrzésében. E pontban viszont már olyan kollektív jellegű jogokról lesz szó, amelyekkel szemben a vállalatot a kollektíva irányában bizonyos döntések kialakításának, intézkedések elhatározásának, és a kollektívát megillető szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége terheli. Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket az eseteket is.

Jogrendszerünk nemcsak az egyéni, hanem a kollektív jellegű jutalmazás módszerét is ismeri, mégpedig az igazgatói alap, a kollektív verseny-jutalom és a szűkebb értelemben vett nyereségrészesedés intézményén belül.

Az egyéni jutalmak arra szolgálnak, hogy az egyes dolgozók egyéni teljesítményét jutalmazzák. Erre való tekintettel a dolgozónak az egyéni jutalomra rendszerint alanyi joga van, mégpedig azokban az esetekben, amidőn előre meghatározott egyéni teljesítmény megvalósítása esetén előre meghatározott jutalom illeti meg.

A kollektív jutalmakra viszont az jellemző, hogy ezek az egész kollektíva jó munkája címén közvetlenül a vállalatot, illetve a kollektívát illetik meg és felhasználásuk kettős célt szolgál. A kollektív jutalom egy részét az egész kollektíva érdekeit szolgáló általános jellegű jóléti és kulturális szolgáltatásokra kell fordítani, a másik részét pedig egyes dolgozók egyéni megjutalmazására. A kollektív jutalom egy része tehát — a felhasználás folyamán — egyéni jutalommá alakulhat át. Már most megjegyezzük, hogy e kétféle egyéni jutalom között a lényeges különbség az, hogy az előbb említett esetben olyan egyéni jutalomról van szó, amelyre a dolgozó feltétlen alanyi jogot szerez, ha az előre meghatározott feltételt megvalósítja, mégpedig akkor is, ha a vállalat a kollektív jutalomban nem is részesül. A második esetben arról van szó, hogy a vállalat részesül jutalomban előre meghatározott feltételek teljesítése esetén. Ennek a jutalomnak egy meghatározott részét a vállalat köteles egyéni jutalmakra felosztani és ilyen formában a dolgozóknak juttatni. Ilyen esetben is előfordulhat persze, hogy a kollektív jutalomnak az egyes dolgozók között egyéni jutalom formájában történő felosztása előre meghatározott feltételek teljesítése esetén következik be. Ez azonban nem szükségképpen van így, mert a kollektív jutalom jutalmazási része felosztható utólagos mérlegelés alapján is. Másfelől pedig az ilyen fajta egyéni jutalmazásra csak akkor kerülhet sor, ha a vállalat kollektív jutalomban részesült.

II. Milyen fajta kollektív jellegű jogok illetik meg a kollektívát a kollektív jutalmak egyes fajtáival kapcsolatban?

Ha a vállalat megvalósította azokat a feltételeket, amelyek alapján az igazgatói alapot juttatás, illetve a vállalatot kollektív verseny-jutalom vagy nyereségrészesedés illeti meg, a kollektívának joga nyílik arra, hogy a vállalat ezeket az összegeket a jogszabályban meghatáro-

zott módon egyfelől általános jóléti és kulturális szolgáltatások teljesítésére, másfelől pedig egyéni jutalmakra fordítsa. Sőt a kollektívának jogában áll — a jogszabály által meghatározott keretek között — befolyást gyakorolni a felhasználás módjára vonatkozóan is. Így pl. az igazgatói alap jóléti részének a felosztása — mint már kifejtettük — felhasználási terv alapján történik. A vállalatot tehát a kollektíva irányában az a kötelezettség terheli, hogy az igazgató — a szakszervezeti bizottsággal együtt — minden év elején készítse el a felhasználási előirányzatot, bocsássa azt vita alá, és a végleges terv elkészítésénél vegye figyelembe a dolgozók javaslatait. Az igazgatói alap jóléti részének felhasználásáról pedig a szakszervezeti gyűléseken a szakszervezeti bizottság negyedévenként beszámolni köteles. Bár a jogszabály nem rendeli el, nyilvánvaló, hogy legalábbis azonos megoldást helyes követni a kollektív versenyjutalom és a nyereségrészesedés jóléti részének felhasználásával kapcsolatban is.

III. Mindezekben az esetekben érdekes jogi helyzet alakul ki, amelyet el kell határolnunk más hasonló jogi helyzetektől. Elemezzük először a jóléti rész jogi természetét. A szocialista állam a jóléti résztől függetlenül is fedez olyan munkavédelmi, jóléti, kulturális, stb. szolgáltatásokat, amelyek egy meghatározott vállalat dolgozói érdekében kerülnek felhasználásra. A vállalat — az állam irányában — köteles is ezeket az összegeket a dolgozók érdekében felhasználni. Nem jön létre azonban felhasználási kötelezettség a kollektíva irányában, és a szóbanforgó összeg felől — annak felhasználásáig — az állam rendelkezik, csökkentheti, visszavonhatja stb., vagyis az állam nem veszti el az ilyen összeg tekintetében fennálló rendelkezési jogát, az összeg tehát lényegében állami tulajdonban marad. Más a helyzet a jóléti alapba tartozó összegek tekintetében. Ezek — a feltételek teljesítése következtében — kiválnak az állami tulajdonból, és a vállalat rendelkezési jogkörébe kerülnek azzal a meghatározott rendeltetéssel, hogy a vállalat köteles ezeket az összegeket a kollektíva érdekében felhasználni. Az állam tehát ezek felől az összegek felől már tulajdonosként nem rendelkezhet, nem csökkentheti az összeget, még kevésbé vonhatja el a vállalattól. De a vállalat is csak meghatározott körben rendelkezhet az összeg felől, mert azt kizárólag a kollektíva érdekében használhatja fel, más célra nem fordíthatja. Mindez azonban még megoldható lenne az államigazgatási jogviszonyok szerkezetének a segítségével is: a vállalat a felsorolt kötelezettségeket az állammal fennálló jogviszony alapján köteles teljesíteni. Végeredményben e vonatkozásban is az állam által kiválasztott jogi megoldás kérdése, hogy az ilyen összegek tekintetében a vállalatot csak az állammal, vagy pedig a kollektívával szemben is terhelje-e a szabályszerű felhasználás kötelezettsége. Véleményünk szerint azonban az a jogi megoldás helyes, amely a kollektívát is feljogosítja arra, hogy a felosztási terv megvitatását és elhatározását, majd pedig az összegek elhatározott célokra való felhasználását, és a felhasználás ellenőrzését követelhesse. Ez a megoldás ugyanis előmozdítja a dolgozók anyagi érdekeltségét, a vállalat ügyeivel való törődését, és anyagi színvonaluk emelkedését, másfelől pedig a vállalati munka megjavulását. Véleményünk szerint egyébként, már a jelenlegi szabályozás — ha még nem is elég tudatosan és szabatosan — ezt a megoldást követi.

Hasonló a probléma és a megoldás, a jutalmazási résszel kapcsolatban is, tehát a kollektívát megilleti az a jog, hogy a jutalmazásra érdemes dolgozók kiválasztását, és részükre a jutalom fizetését követelje. Eltérés a jóléti résszel szemben annyiban mutatkozik, hogy a jóléti rész felhasználása az egész kollektíva érdekében történik, a szolgáltatások tárgyai tehát személyi tulajdonba nem kerülnek. Ezzel szemben az egyéni jutalmazások esetén az összeg jogi átminősülése messzebb terjed; a jutalmak személyi tulajdonba kerülnek.

D) *A kollektívát megillető szolgáltatások*

Nemcsak a jóléti rész felhasználásával kapcsolatban jönnek létre kollektív jellegű szolgáltatásokra irányuló kötelezettségek, hanem a munkavédelem, a szakmai képzés stb. területén is. Ha egy ilyen kollektív jellegű szolgáltatás teljesítésének a kötelezettsége a vállalat jóváhagyott tervében szerepel, különösen pedig, ha a vállalat a kollektív szerződésben vagy a jóléti alap felhasználási tervében kötelezettséget vállalt e szolgáltatás teljesítésére, a vállalatot már nemcsak az állam, hanem a kollektíva irányában is terheli a szolgáltatás kötelezettsége.

E) *A kollektív jellegű jogosultságok érvényesítése és jogi szankciói*

I. Megállapíthatjuk tehát, hogy a szocialista vállalat keretei között számos olyan kötelezettség jön létre, amelyekkel szemben mint jogosult nem az egyes dolgozók, hanem a vállalati kollektíva áll. Nagyon nehéz gyakorlati probléma viszont, hogy a kollektíva hogyan és milyen szankciók segítségével szoríthatja a vállalatot teljesítésre, ha a vállalat a kötelezettségét nem teljesíti.

Az egyes dolgozók nem léphetnek fel, mert a kollektív jellegű jogoknak nem az egyes dolgozók, hanem a kollektíva az alanya. Gyakorlatilag is elképzelhetetlen lenne, hogy egyes dolgozók, vagy akár valamennyi dolgozó egyszerre ugyan, de nem mint kollektíva lépjen fel az egyeztető bizottság vagy a bíróság előtt. Más megoldásokra van tehát szükség, amelyeket részben már a jelenlegi szabályozás is megvalósított:

1. Említettük már, hogy mindezen szolgáltatások tekintetében a vállalatot — államigazgatási jogviszony alapján — az állam irányában is terheli a teljesítés kötelezettsége. Az állam tehát államigazgatási úton felléphet a vállalattal szemben.

2. A szocialista vállalat jellegéből következik, hogy az állam irányában nemcsak a vállalatot, hanem az igazgatót saját személyében is terheli a szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége, sőt minden vezető beosztású dolgozót is terheli a kollektív jellegű szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége, de nem a felügyeleti szerv, hanem a vállalat irányában, és persze csak az általa vezetett területre vonatkozóan. Mit jelent ez közelebbről? A dolgozó a vállalattal áll munkajogviszonyban, tehát a munkáltatói jogok a vállalatot illetik meg, a munkáltatói kötelezettségek pedig a vállalatot terhelik. A vállalaton belül azonban személy szerint a vállalat egyszemélyes felelős vezetője, az igazgató az, akinek a joga, illetve kötelessége, hogy a munkáltatói jogokat érvényesítse és a munkáltatói szolgáltatásokat teljesítse. E munkáltatói szolgáltatások teljesítése viszont az igazgató és a felügyeleti szerv között fennálló jogviszony tartalmában mint az igazgatót terhelő kötelezettség szerepel, ide értve a kollektív jellegű szolgáltatások teljesítésének kötelezettségét is. A szocialista vállalat munkájának a megszervezése azonban úgy történik, hogy a vállalat különböző termelési és ügyintéző részlegekre oszlik, mindegyik élén egy-egy vezetővel, egészen a művezetőig. Ezek a vezetők a vállalattal fennálló munkajogviszony alapján kötelesek a maguk területén a munkáltatói kötelezettségeket, közöttük a kollektív jellegű kötelezettségeket is teljesíteni. A kollektív jellegű szolgáltatások teljesítését tehát jelentős mértékben szolgálja az a megoldás is, hogy ezek teljesítése mint kötelezettség szerepel az igazgató és a vezető állású dolgozók munkaköri kötelezettségei között, és a teljesítés elmulasztása esetén velük szemben mindazok a szankciók alkalmazhatók, mint bármilyen más kötelezettségszegés esetén.

3. Számos esetben a Mt. büntető szankciót is kilátásba helyez a kollektív jellegű szolgáltatások nem vagy nem megfelelő teljesítése ese-

4. A felsorolt esetekben viszont még mindig csak arról a lehetőségről van szó, hogy a vállalattal szemben az állam, az igazgatóval szemben a felügyeleti szerv, a vezető állású dolgozókkal szemben pedig a vállalat léphet fel államigazgatási vagy munkajogi úton, az államigazgatási és a munkajogi szankciók igénybevételével.

A szocialista állam azonban nem elégszik meg ezekkel a lehetőségekkel, hanem tudatában van annak, hogy a kollektíva részére is lehetőséget kell biztosítani a jogérvényesítésre. Az alanyi jogok érvényesülésének is elsődleges biztosítéka, hogy a közvetlenül érdekelt személy jogosult a jogérvényesítésre. A kollektív jellegű jogok tekintetében is a szolgáltatások teljesítését igen nagy mértékben előmozdítja, ha nemcsak az állam és a felügyeleti szerv követelheti a szolgáltatások teljesítését, illetve kezdeményezhet megfelelő szankciók alkalmazását, hanem maga a kollektíva is.

Nyilvánvaló azonban, hogy a kollektív jellegű jogok érvényesítése nem történhet ugyanúgy mint az egyéni alanyi jogok érvényesítése. Sajátos megoldásokra van szükség, amelyek közül több már a jelenlegi jogalkotásunkban is kialakult. Már itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a munkajogviszony, a munkajog mint önálló jogágazat sajátosságából következik, hogy a szankciók tekintetében is lehetőség van, de szükség is van olyan sajátos megoldásokra, amilyenekkel a polgári vagy az államigazgatási jog területén nem találkozunk. Éppen ezért helytelen lenne ezeket a szankciókat beerőltetni a polgári vagy az államigazgatási jog szankcióinak a sajátos szerkezeti formáiba, de ugyanúgy helytelen lenne ezeknek a szankció-jellegét kétségbe vonni azon az alapon, hogy jogi szerkezetük és formájuk nem felel meg a polgári vagy az államigazgatási jogban szokásos szankcióknak. Minden jogágazaton belül ugyanis — a jogágazat által szabályozott társadalmi viszonyok sajátosságainak megfelelő szankciókkal találkozunk, ami viszont nem zárja ki, hogy a különböző jogágazatok területén azonos jellegű és szerkezetű szankciók is érvényesülhessenek. Így például a munkajog is alkalmaz a polgári jogban szokásos szankciókat, például a munkajogi alanyi jogok megsértése esetén, vagy az államigazgatási jogban használatos szankciókat az állam és a vállalat között fennálló jogviszonyból fakadó kötelezettségek megsértése esetén. A munkajog azonban olyan sajátos jellegű társadalmi viszonyokat is szabályoz, amelyeknek nemcsak a jogi szabályozása igényel sajátos jellegű és szerkezetű megoldásokat, hanem a jogi szabályozás folytán keletkező jogviszonyokból fakadó kötelezettségek megsértése is sajátos jogi szankcionálást igényel.

Így például a dolgozók bevonása a szakszervezet útján a vállalati munka megszervezésébe és ellenőrzésébe, sajátos jellegű és szerkezetű jogviszonyok kialakulására, és a jogviszonyokból fakadó kötelezettségek sajátos szankcionálására vezetett.

A dolgozók munkajogi alanyi jogainak, de még inkább a kollektív jellegű jogoknak az érvényesítése szempontjából igen nagy jelentősége van a szakszervezeti jogoknak. Máshol már bővebben kifejtettük, hogy mindazokban az esetekben, amidőn nem maga a kollektíva lép fel közvetlenül, a kollektívának a szakszervezeti bizottság a képviselője. Minthogy a Mt. a szakszervezetek részére érdekképviseleti jogkört biztosít a vállalattal és az állami szervekkel szemben is, a kollektív jellegű jogok érvényesítése tekintetében is helye van a szakszervezeti jogérvényesítésnek. Melyek ennek a jogi formái.

A Mt. V. 2. §-a a szakszervezetek jogkörét az egyes feladatok köré csoportosítva sorolja fel. Meghatározza ugyanis, hogy milyen tárgyú szakszervezeti jogok illetik meg a szakszervezeteket a dolgozók képviseletében és érdekében.

A szakszervezet — többek között — *a)* részt vehet a vállalat gazdasági, szociális és kulturális tevékenységének a konkrét megszervezésében és ellenőrzésében, a tervek teljesítése, a dolgozók jogainak a megvalósulása és kötelezettségeik teljesítése érdekében, *b)* ellenőrizheti a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartását, aminek érdekében a vállalat köteles a jogszabály által meghatározott körben az ellenőrzést és a vizsgálatot megengedni, és az ehhez szükséges adatokat és tájékoztatást megadni, *c)* felhívhatja a felelős szervek figyelmét, hogy megszabott határidőn belül szüntessék meg a hibákat vagy pótolják a mulasztásokat, eredménytelenség esetén megfelelő hatósági eljárás megindítását kezdeményezheti, *d)* a munkavédelem érdekében a szakszervezetet konstitutív hatályú rendelkezési jog is megilleti, amelynek a vállalat engedni köteles, *e)* eljárhat a dolgozók képviseletében.

Milyen szankciók állnak a szakszervezet rendelkezésére a felsorolt esetekben. Amidőn a szakszervezet a felelős szervhez fordul, lényegében arra kéri fel az illetékes szervet, hogy az alkalmazza a rendelkezésére álló szankciókat a vállalattal, annak igazgatójával vagy vezető beosztású dolgozójával szemben. Ilyen esetben tehát a szankció alkalmazása az illetékes szerv elhatározásán múlik. E tanulmánynak nem az a célja, hogy a jelenleg rendelkezésre álló szankció-rendszert elemezze. Mégis megjegyezzük, hogy ebben a vonatkozásban a jogi szabályozás kiegészítését tartjuk szükségesnek. Túlzott igénynek tekintenénk annak a kimondását, hogy minden ilyen esetben az illetékes szerv köteles a szakszervezet felhívásának feltétlenül eleget tenni és a megfelelő szankciókat igénybe venni, mert ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a szakszervezetet utasítási joggal ruháznánk fel az állami szervek irányában, ami ellentétben állana az állami, irányítás és az egyszemélyes felelős vezetés elvével. Ugyanebből az okból lenne aggályos egy olyan fajta megoldás is, amely szerint valamilyen külön szerv, például paritásos bizottság döntené el azt, hogy az illetékes szerv köteles-e eleget tenni a szakszervezet felhívásának. Nagyon indokolt lenne viszont egy olyan fajta megoldás, amilyent például a népi ellenőrzést szabályozó 1957. évi VII. törvény tartalmaz. Ennek megfelelően, ha a szakszervezet az igazgatót vagy a felügyeleti szervet megkeresi, az igazgató vagy a felügyeleti szerv köteles lenne meghatározott időn belül intézkedni, de mindenképpen nyilatkozni, hogy szükségesnek tartja-e az intézkedést vagy nem. Ha nem kíván intézkedni, vagy a meghatározott időn belül egyáltalában nem intézkedik, a szakszervezet a miniszterhez, vagy a Minisztertanácshoz fordulhat. Vagy pl. nagyon indokolt lehet, egy olyan megoldás, amely szerint az igazgató vagy a felügyeleti szerv köteles a fegyelmi eljárást, vagy a kártérítésre kötelező eljárást megindítani, ha azt a szakszervezet valamely kollektív jellegű kötelezettség megszegése címén igényli.

Sajátos helyzet alakult ki a munkavédelem területén. Igen jelentős mértékben szolgálja a munkavédelmet, hogy a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő felhívhatja az üzem igazgatóját, hogy a balesetek előidézésére alkalmas körülményeket záros határidőn belül kiküszöbölje. Ha az igazgató a felhívást nem teljesíti, a felügyelő a vállalat irányító szervéhez fordul, amely 8 napon belül dönteni köteles. A szakszervezetek országos szervei (egyes ipari körzetekben a szakszervezetek megyei tanácsa) mellett működő munkavédelmi felügyelőnek joga van arra is, hogy az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásával a munkát felfüggessze mindaddig, míg az igazgató valamely baleset előidézésére alkalmas körülményt felhívásra nem küszöböl ki. Közvetlen veszély esetén a felügyelő a munka felfüggesztését azonnali hatállyal is elrendelheti, a miniszter azonban e rendelkezést saját felelősségére feloldhatja. A munkavédelmi felügyelők kisebb szabálytalanság vagy mulasztás esetén pénzbírsággal is sújthatják a felelős személyt. A pénzbírság ellen nyolc napon belül panasszal lehet élni az illetékes szakszervezet-

5. A további fejlődés szempontjából igen nagy jelentőséget tulajdonítunk egy sajátos szankciónak, amellyel részletesebben kell foglalkoznunk, még abból a szempontból is, hogy egyáltalában szankcióról van-e szó?

Főleg a kollektív jellegű szolgáltatásokkal kapcsolatban különböző jogszabályok arra kötelezik az igazgatót, hogy a dolgozók kollektívája előtt számoljon be e szolgáltatások teljesítéséről. E problémával kapcsolatban már azokra az esetekre is áttérhetünk, amidőn a kollektíva nem a szakszervezeti bizottság útján lép fel, hanem közvetlenül.

Mindezekben az esetekben ugyanis arról van szó, hogy a beszámolón a kollektíva megbírálhatja a vállalat igazgatóját, vezető beosztású dolgozóit, lényegében a kollektíva bármely tagját. Kérdés, hogy ez a bírálat jogi értelemben szankciónak tekinthető-e?

II. A jogrendszer különböző fajta szankciókat ismer. Különbséget tehetünk helyreállító és megtorló, személyi és vagyoni jellegű, közvetlen és közvetett, az állam vagy a jogalany által gyakorolt szankciók, és végül a különböző jogágazatok szankciói között. Különbséget tehetünk a szankciók között annak megfelelően is, hogy azok milyen úton kerülnek alkalmazásra, bíróság, döntőbizottság, egyeztető bizottság vagy államigazgatási eljárás stb. útján.[4]

[4] Vö. *Szladits:* A magyar magánjog vázlata, I. k. 115—117. old.; Marton Géza: Magánjogi és büntetőjogi szankciók, Magyar Jogászegyleti Értekezések. IV. évf. 16. sz., Bp., 1936.; *Világhy Miklós:* Polgári jog, egyetemi jegyzet, I. rész, 1954., 235—237. old.

További fejfegetéseink során azonban csak a kollektív jellegű jogok és kötelezettségek gyakorlásával, illetve teljesítésével kapcsolatos erkölcsi tartalmi szankciókkal kívánunk foglalkozni. Jogi szankciónak tekinthetjük-e azonban azt a jogi szankciót, amely nem vagyoni hátrányban vagy szabadságvesztésben, hanem csak erkölcsi rosszallásban nyilvánul meg? A szankció — legáltalánosabb megfogalmazásban — valamely hátrány, amelyet a jogrendszer arra az esetre helyez kilátásba, illetve abban az esetben alkalmaz, ha valaki a jogszabály vagy a szerződés rendelkezéseit megszegi. Célja, hogy a jogszabály, illetve a szerződés rendelkezéseinek a megtartását előmozdítja.[5] Mindebből következik, hogy az erkölcsi rosszallás nem alkalmas jogi szankció szerepének a betöltésére, ha nem képes arra nevelni és ösztönözni, hogy az érintett személy a kötelezettségét teljesítse. Ellenkező esetben viszont alkalmassá válik arra, hogy mint jogi szankció is felhasználásra kerüljön. Ebben a vonatkozásban is lényeges különbség áll fenn a kapitalista és a szocialista társadalmi, illetve jogrendszer között. Persze a burzsoá jogrendszerben alkalmazott szankcióknak is volt vagy lehetett egy bizonyos erkölcsi reflex-hatása. Így például helyesen utal Marton Géza arra, hogy az „egyszerű helyreállításra szóló bírói elmarasztalásban is fog rejleni egy olyan plussz, egy olyan imponderábilis morális rendreutasítás, melyet ők nem hajlandók vállalni".[6] Vonatkozhatott ez a büntetőjogi megtorló jellegű szankciókra is.

Mi azonban most a kizárólag erkölcsi jellegű szankciókat vizsgáljuk, nem pedig azt, hogy mennyiben lehetett erkölcsi reflex-hatása, az ismeretes helyreállító, vagy megtorló jellegű szankcióknak.

A kapitalista vagyoni viszonyokat szabályozó, és szükségképpen vagyoni szemléletű burzsoá magánjog még az erkölcsi érdekek sérelme esetén sem volt képes megfelelő erkölcsi szankciókat kialakítani, hanem — egy-két kivételtől eltekintve — ilyen esetben is vagyoni, reparatív jellegű szankciókkal operált.

Helyesen mutatott rá Szladits Károly arra, hogy a magánjog szankciói „elsősorban nem a köteles magatartás közvetlen kikényszerítését célozzák, hanem a védett érdek lehető kielégítését. A jog a kötelezettséget többnyire nem azért rója a kötelezettre, hogy őt személyes szabadságában korlátozza és akaratát (öncélúan) meghajlítsa, hanem azért, hogy a kötelezett magatartása révén a jogosítottnak az érdekét oltalmazza. A kötelezettség célja az érdekoltalom, ennek csak eszköze a köteles magatartás. Ezért a magánjogi kötelezettség megszegése esetében a jog kényszerintézkedései szabály szerint nem a kötelezett személyes magatartását kívánják kierőszakolni, hanem a köteles magatartással célzott eredményt igyekeznek biztosítani. A magánjogi kényszer ehhez képest rendszerint nem személyi, hanem vagyoni, jóvátevő kényszer. Csak ritkán fordul elő, hogy a magánjog büntetéssel (bírságolással, szabadságvesztéssel) kényszerít valakit valaminek tevésére vagy abbahagyására".[7]

Valóban az a helyzet, hogy a burzsoá magánjog megelégedett a vagyoni jellegű szankciókkal mindazokban az esetekben, amidőn vagyoni érdekek védelméről, illetve kielégítéséről volt szó. Egyéb szankcióra nem is volt szüksége, mert a hitelező számára csak annak volt jelentősége, hogy vagyoni érdeke védelmében, illetve kielégítésben részesüljön, ezt pedig a vagyoni jellegű szankciók az adós vagyonának helytállása, a vagyonra vezetett kényszerintézkedések kellő módon biztosították. Ahol azonban a magánjog nem, vagy nem kizárólag vagyoni érdekek védelmét vagy kielégítését szolgálta, ott már — mint erre Szladits Károly is utal — kénytelen volt igénybe venni nem vagyoni, hanem személyi jellegű szankciókat, sőt büntetőjogi jogkövetkezményeket is, de erkölcsi jellegű szankciókat nem alkalmazott.

Lényegében azonos volt a helyzet a munkaügyi szabályozás területén is. A burzsoá munkaügyi szabályok általánosságban, intézményesen nem alkalmaztak, de nem is alkalmazhattak erkölcsi szankciókat. Csak kivételesen, a közszolgálati szabályzatokban, és egyes nagyobb vállalatok szolgálati szabályzataiban találkozunk erkölcsi jellegű szankciókkal, mint például dorgálással, megrovással stb. Ennek csak egyik oka az, hogy a kapitalizmusban a munkaerő sajátos áru, vagyis a munkaszerződés és a munkaviszony is sajátos árucsereszerződés, illetve árucserevíszony, tehát jogi szabályozásuk is szükségképpen a burzsoá kötelmi jog megoldásait követi. Jellemző, hogy a burzsoá munkaügyi szabályozás még az „erkölcsi követelmények", mint például az „engedelmes és tisztelettudó magatartás", a „kölcsönös hűség és bizalom" követelményeinek a megszegése esetén is, csak vagyoni jellegű szankciókat alkalmaz, mégpedig a pénzbüntetést, a munkaviszony azonnali hatályú megszüntetését, valamint közigazgatási és büntetőjogi szankciókat. Az erkölcsi szankciók hiánya annál is inkább feltűnő, mert a burzsoá jogelmélet a munkaviszonyt egyre inkább olyan személyiségi jogi közösségi jogviszonynak igyekszik beállítani, amelynek tartalmi elemei között számos erkölcsi követelmény is szerepel, így például a dolgozó hűségkötelezettsége. Éppen e vonatkozásban kell

[5] Helyesen fejti ki pl. *Marton Géza*, hogy a szankció „nem más, mint egy oly elriasztó rendszabály, amelyet a törvényhozó a maga elsődleges direktivákat tartalmazó normái háta mögé állít, egy másodlagos parancsban arra az esetre, ha az elsődleges parancs megszegetnék. Feladata a parancs megtartására rászorítani azt, akihez az szól. Hogy ezt a feladatát sikerrel betölthesse, nyilvánvalóan valami olyan fájdalmas, kellemetlen következményt kell kilátásba helyeznie, hogy az ettől való félelem a norma agresszátusát kellő erélyel ösztönözze a norma megtartására". I. m. 6. old.

[6] *Marton Géza*, i. m.

[7] *Szladits Károly*, a Magyar magánjog vázlata, 1937., I. rész, 116. old.

keresnünk az erkölcsi szankciók hiányának másik, bizonyos értelemben még lényegesebb okát.

A burzsoá társadalomban ugyanis kétféle erkölcs van, a tőkés- és a munkásosztály erkölcse, és e kétféle erkölcs éppen a munkaviszony keretei között különösen ellentétben áll egymással. Ami a tőkésosztály szerint erkölcsös, az a munkásosztály szerint erkölcstelen, vagy legalábbis nem ütközik a jóerkölcsbe, és fordítva. „Lógás" a munkaidő alatt, a „fuserálás", a tisztességes, engedelmes és hűséges magatartás szabályainak a megszegése, a munkásmozgalom harci eszközeinek az igénybevétele, különösen pedig a sztrájk stb. a tőkésosztály szerint erkölcstelen, a munkásosztály szerint pedig nem erkölcstelen. Az értéktöbblet elsajátítása és annak különböző formái, a munkavédelem elhanyagolása, a dolgozók kizárása, a diszkrimináció, a kényszermunka stb. a tőkésosztály szerint nem erkölcstelen, a munkásosztály erkölcsi felfogása szerint viszont erkölcstelen. Mindebből következik, hogy a burzsoá munkaügyi szabályozás erkölcsi szankciókat nem alkalmazhat, mert a vállalat tulajdonosa részéről kifejezésre juttatott erkölcsi rosszallás nem rendelkezne szankció erejével a dolgozók irányban, és ugyanígy nem lenne szankciós ereje a dolgozók rosszallásának sem a vállalat irányában, ha erre egyáltalában sor kerülhetne jogilag intézményesített formában.

A szocialista társadalomban viszont egységes szocialista erkölcs valósul meg és így az erkölcsi követelményeknek, de az erkölcsi rosszallásnak is igen nagy jelentősége van. A vállalat igazgatója lényegében egy szocialista kollektíva munkáját vezeti, a dolgozók pedig egy szocialista kollektíva tagjai. Az igazgató szempontjából nem közömbös, hogy a dolgozók kollektívája hogyan értékeli a munkáját. A dolgozót is közvetlenül érinti, hogy miként vélekedik róla az igazgató és a kollektíva. Éppen az erkölcsnek egységessé válása, és ilyen nagy jelentőségre emelkedése következtében lehetővé válik, hogy a szocialista munkajogban az erkölcsi értékítélet egymagában is jogi szankcióvá váljék, különösen olyan esetekben, amidőn nem vagyoni jellegű, hanem erkölcsi vagy erkölcsi-politikai kötelezettségszegések következményeinek a levonásáról van szó.

Itt utalhatunk arra, hogy a szocialista szabályozás is erkölcsi követelményeket épít a munkaviszony jogi tartalmába. A vállalatot — mint általános kötelezettség — a gondoskodási kötelezettség terheli, vagyis köteles gondoskodni arról, hogy a vállalat belső élete a szocialista munkaerkölcs követelményeinek megfelelően kerüljön megszervezésre. Különösen köteles gondoskodni arról, hogy a dolgozók jogai és törvényes érdekei megvalósuljanak, hogy a dolgozók mindazt megkapják, amit a szocialista állam részükre a munkajogviszony alapján juttatni kíván, ideértve a kollektív jellegű szolgáltatásokat is. A másik oldalon, vagyis a dolgozó oldalán is fennáll egy általános jellegű kötelezettség, nevezetesen a szocialista munkafegyelem szabályainak a megtartási kötelezettsége, ide értve a szocialista munkaerkölcs szabályainak a megtartási kötelezettségét is. Mindezeknek az erkölcsi követelményeknek a szocializmus viszonyai között reális talaja van, mert nincs antagonisztikus ellentét ezeknek az erkölcsi követelményeknek a teljesítése és a dolgozók érdekei között, sőt ezek feltételezik egymást. Nincs tehát akadálya az erkölcsi tartalmi szankciók alkalmazásának, sőt ezekre éppen az erkölcsi követelmények megszegése esetén szükség is van. Ebből következik, hogy a szocialista munkajog nemcsak vagyoni, hanem erkölcsi hátrányt tartalmazó szankciókat is alkalmaz, mégpedig eredményesen. Tipikusan erkölcsi jellegű szankció például a feddés és a megrovás, mint fegyelmi büntetés. Ezt a jelleget nem csorbítja az, hogy a fegyelmi büntetésnek vagyoni jellegű következményei is lehetnek. A viszony azonban ezekben az esetekben már megfordult az erkölcsi és a vagyoni hátrány között. Elsődleges az erkölcsi hátrány, amelynek vagyoni reflex hatásai is lehetnek, ellentétben a Marton Géza által kifejtett esetekkel, amidőn elsődleges a vagyoni hátrány, de ennek erkölcsi reflex hatásai is lehetnek, bár véleményünk szerint nem általánosan, hanem legfeljebb csak a tőkés osztály tagjainak egymás közötti viszonyában, vagyis a burzsoá erkölcs érvényesülési körén belül.

A problémát azonban nem is annyira a fegyelmi büntetések jelentik, hiszen alig lehet kétségbe vonni, hogy a szóbeli feddés és az írásbeli megrovás kizárólag erkölcsi hátrányt jelent, és mégis jogi szankció, amelynek megtorló és visszatartó, vagyis prevenciós hatása is van.

A valóságos problémát az jelenti, hogy a kollektíva előtt történő bírálatot, erkölcsi felelősségrevonást, jogi szankciónak tekinthetjük-e? E kérdésnek különös jelentőséget ad az, hogy a munkajogban, különösen a kollektív jellegű jogviszonyokkal kapcsolatban, számos olyan jogsértés képzelhető el, amelyeknek a dolgozók részéről közvetlenül igénybe vehető egyik szankciója, sőt esetleg egyetlen szankciója, éppen a kollektíva előtt történő bírálat, vagyis felelősségrevonás a dolgozók közvéleménye előtt.

Ha a jogrendszer által alkalmazott konkrét szankciók alapján a szankció általános fogalmát keressük, ez nem lehet más, mint egy olyanfajta hátrány, amelynek az elkerülése érdekében a kötelezett személy inkább a kötelezettség teljesítését választja. A szankciónak ebből az általános fogalmából nyilvánvaló, hogy szankciónak kell tekintenünk azokat az intézményesített lehetőségeket is, amidőn a kollektíva bírálat formájában vonhatja felelősségre a vállalat igazgatóját, vagy más vezető állású dolgozót. A kollektíva előtt gyakorolt bírálat, sőt már e bírálatnak a lehetősége is, egyre nagyobb mértékbe alkalmas arra, hogy az igazgatót, a vezető állású dolgozókat, sőt általában a dolgozókat is, kötelezettségeik teljesítésére nevelje és ösztönözze.

Weltner Andor

A tartási és életjáradéki szerződés sajátosságai*

I. Minden társadalomban nagy számban vannak olyan személyek, akik akár testi vagy szellemi fejletlenségük miatt, akár idő előtt beállott munkaképtelenségük következtében vagy öregkoruk folytán nem tudnak magukról gondoskodni, nem képesek magukat eltartani. Az ilyen személyek eltartásra szorulnak, és eltartásukról valamilyen módon gondoskodni kell.

A szülőknek az a kötelességérzete, hogy gyermekeiket parancs és kényszer nélkül eltartják, némileg ösztönszerű. Törvényszerűnek ez is inkább csak az anya részéről mutatkozik és ismerhető fel. A gyermek szülőtartási érzete pedig többnyire a szülői tekintélyen, esetleg a hálán vagy a szereteten alapul, tehát olyan emelkedettebb érzéseken, amelyek nincsenek meg szükségszerűen minden emberben. A tartási kötelezettség érzetét egyéb kapcsolatban álló személyeknél még kevésbé ismerhetjük fel.

A rászorulók eltartását az eventuálisan meglévő ösztönökre vagy érzésekre rábízni, és azoknak kiszolgáltatni nem lehet. Ez az oka annak, hogy már a kezdetleges társadalmakban is találkozunk a tartás törvényes rendezésével. A római jog már kifejezetten tartásra kötelezte egymás irányában a felmenőket és a lemenőket, sőt, a leszármazás analógiájára kölcsönös tartási kötelem állt fenn a patrónus és a libertinus között. Ezek az igények extraordinaria cognitio tárgyai voltak, amelyeket nem bírói ítélettel döntöttek el, hanem a magistratus intézkedési jogkörébe tartoztak.

Később — a római jog hatása alatt — a különböző jogrendszerekben általánossá vált az egyenesági rokonok törvényes tartási kötelezettségének a megállapítása, amely az idők folyamán az egyes államokban hol bővült, hol szűkebb körre korlátozódott. Általában a tartási kötelezettség — a jog felépítmény jellegének megfelelően — a társadalmi és gazdasági rendszerekkel együtt változott. A feudalizmus idejében a tartás aszerint különbözött, hogy a szereplő személyek milyen rangúak voltak. A kapitalizmusban a tartást a társadalmi helyzet és a vagyoni állapot determinálta.

A törvényen alapuló tartás kizárólag családjogi vonatkozású lehet. Csak a családjogi törvények állapítanak meg tartást. Más jogcímen tartást követelni és tartásra kötelezni nem lehet. *A kárt-okozó cselekmény nem fakaszt tartási kötelmet,* csak kártérítési kötelezettséget. A kártokozó személy csak kártérítés jogcímén lehet felelős a tartásért, viszont kártérítési kötelezettsége rendszerint felöleli a tartási igény minden anyagi és alaki tartalmát és terjedelmét.

A törvényen alapuló tartás szűkre szabott lehetőségei mellett nagyon sokan vannak olyanok, akik — miután nem állnak megfelelő családjogi kapcsolatban — törvényes tartást rászorultságuk ellenére sem igényelhetnek.

A kizsákmányoló társadalmakban aligha lehet arról szó, hogy a gyermekekről, munkaképtelenekről, elesettekről és elaggottakról a társadalom vagy az állam gondoskodjék. A feudalizmusban ez senkinek sem jutott eszébe, a kapitalizmusban pedig a gazdasági rendszer természetével nem fér össze az intézményes gondoskodás.

Érezhető hiányt pótolt ezért az a jogintézmény, amely lehetővé tette, hogy ki-ki maga gondoskodhassék a saját eltartásáról. A törvényes tartás mellett így keletkezett és így fejlődött ki a *jogügyleten alapuló tartás intézménye.*

A tartási és életjáradéki kötelezettségeknek tehát kétféle forrása lehet: a törvény, és a jogügylet.

Grosschmid megállapítása szerint a szerződésen alapuló tartási kötelezettség kötelem, a törvényen alapuló viszont nem kötelem, hanem családjogi igényként érvényesíthető tartási jogosultság (Fejezetek 138. §).

A tartási kötelezettségnek fogalmilag ilyen élesen elválasztott kétféle jogalapja a gyakorlatban találkozhat. Például olyan személy köt tartási vagy életjáradéki szerződést, akit a másik fél eltartása törvénynél fogva amúgy is terhel. Az ilyen szerződések többnyire azért jönnek létre, hogy a kötelezett egyrészt elismerje tartási kötelezettségének fennállását, másrészt, hogy a tartás összegszerűsége perenkívül tisztáztassék. A jogalap e kettősségének az a jelentősége, hogy a jogosult mind a szerződéses tartás, mind a törvényes tartás előnyeivel élhet, legyenek azok akár anyagi jogi, akár eljárási jogi előnyök. Például, ha a szerződés közokiratba van foglalva, a jogosult nemteljesítés esetén perlés nélkül is kérhet végrehajtást, vagy a házastársi tartásnál nem kell a rászorultságot igazolnia, ha a tartási kötelezettség okiratba van foglalva.

II. A tartási és az életjáradéki szerződésnek azért van komoly jelentősége, mert a nép kedveli ezt a szerződés-típust, és sűrűn alkalmazza. E jogintézmény létjogosultságát tulajdonképpen a népszerűsége fokozza. Pedig távolról sem indokolt ez a népszerűség. Mindannyian érezzük és tudjuk, hogy egyrészt az ilyen jogügylet mennyi veszélyt rejt magában, másrészt, hogy a jogintézmény igénybevétele akárhányszor nem a gazdasági cél komoly és átgondolt voltán alapul, hanem inkább arra ad lehetőséget, hogy a spekulatív elem uralkodjék el benne.

Mind a tartási, mind az életjáradéki szerződés élők közti szerződés, és az élők közti szerződés jogi sorsában osztozik még akkor is, ha valamelyik rendelkezésének megvalósulása már a szerződő felek egyikének vagy másikának a halála után következik be.

* A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

A tartási és az életjáradéki szerződések főbb jellemző sajátosságai:

a) A szolgáltatás időszakonként huzamosan visszatérő jellege. A tartás természete és célja hozza magával, hogy tartási kötelemről csak akkor beszélhetünk, ha a szolgáltatás huzamosabb, hosszabb időre szól, és időszakonként megismétlődően visszatér. Nem lehet tartási kötelemről akkor szó, ha a szolgáltatásnak — bár többször ismétlődik — hiányzik a huzamos ideig tartó és időszakonként visszatérő jellege.

b) A szolgáltatás határozott rendeltetése. A tartási szerződés célkötelmet valósít meg, a szerződésben kikötött szolgáltatások célhoz kötöttek. Beck Salamon szerint „a rendeltetés mozdulatlanságban merevíti meg a jószágokat, és saját vagyonkörükön belül bizonyos célokhoz köti hozzá". Beck Salamon a célhoz kötött javakat ezért „rendeltetéses javaknak" nevezi (Magyar Jogászegyleti Értekezések 1917. évi XIII. 80. füzet).

c) A szolgáltatásnak a jogosult személyéhez való kötöttsége. A szolgáltatás csak azt a személyt illeti meg, akit a szerződés jogosultként nevez meg. A szolgáltatás a jogosult személy halálával megszűnik, azt sem örökölni, sem átruházni, vagy arról halálesetre szólóan rendelkezni nem lehet, sőt, azt mint személyhez kötött, jövőbeli jogot engedményezni sem lehet.

A tartási és az életjáradéki szerződés között lényegileg csak a szolgáltatás tárgya tekintetében áll fenn különbség. Mindkét szerződés-típus célja, hogy lehetővé tegye a jogosult megélhetését, és biztosítsa a létfenntartását. A tartási szerződésnél a szolgáltatás tárgyát a dolgok minden fajtája képezheti, egyebek között készpénz is. Az életjáradéki szerződés tárgyát viszont kizárólag készpénz vagy — jelenlegi jogunk szerint — „egyéb helyettesíthető ingóság" képezheti. A bírói gyakorlat azonban a szerződés minősítése szempontjából kiveszi a terményt „az egyéb helyettesíthető ingóság" fogalma alól, és így a szerződést — ha az életjáradék terményben van megállapítva — nem életjáradékinak, hanem tartási szerződésnek tekinti. Jelenleg ezért az életjáradéki szerződésnél a szolgáltatás tárgyát tulajdonképpen csak készpénz képezheti, mert terményen kívül a szolgáltatás tárgyaként egyéb helyettesíthető ingóság nem igen képzelhető el. A bírói gyakorlat ezt az alig indokolható álláspontját a Ptk. nem vette át, hanem az életjáradéki szerződést úgy definiálja, hogy a szolgáltatás tárgya *meghatározott pénzösszeg vagy termékmennyiség lehet* (591. §). Véleményem szerint ugyan szabatosabb lett volna a „termék" kifejezés helyett a „termény" szót használni, mert a terményen kívül a tartási és életjáradéki szerződésnél egyéb termék, különösen ipari termék aligha képezheti a szolgáltatás tárgyát, ennek ellenére a Ptk. az életjáradéki szerződés szolgáltatásának a fogalmazásával inkább megközelítette a reális életet, amikor elhagyta az „egyéb helyettesíthető ingóság" kifejezést és helyette a készpénz mellett a tágabb értelmű terméket vette fel.

III. „Az egyének, akik meghatározott módon termelő tevékenységet fejtenek ki, meghatározott társadalmi és politikai viszonyokba lépnek", — állapította meg Marx és Engels. (A német ideológia, 8. oldal Szikra, 1952.).

Az egyének termelési viszonyai tehát politikai, társadalmi és jogi viszonyokat is kifejeznek. Ebből az következik, hogy a jog a termelési viszonyoktól függ, ami pedig azt hozza magával, hogy az egyes jogok és jogintézmények annak a társadalmi és gazdasági rendszernek a jellegzetességeit tükrözik vissza, amely a jogintézményt létrehozta és felhasználja.

Így a kapitalizmus tartási és életjáradéki szerződése is magán viseli a kapitalista társadalom minden jellegzetességét, a rendszer minden hibájával és visszásságával együtt. Feltünteti az emberek közti materialis összefüggést, azt a kapcsolatot, amelyet a termelés mindenkori módja, valamint az emberek szükséglete határoz meg.

A kapitalista társadalom tartási és életjáradéki szerződésének is az az alapgondolata, hogy a személy, aki koránál vagy egészségi állapotánál fogva nem tudja magát eltartani, vagyonát annak adja át, aki vállalja az ő életfogytiglani eltartását. Az ilyen szerződés marad az alaptípus, de e típus mellett a fejlődés más irányban is halad.

Kialakul a kapitalista tartási és életjáradéki szerződés sajátos célja: a jövedelem munkanélküli megszerzése, a vagyon munkanélküli jövedelmének a fokozása, és ami mindezzel egyértelmű: más személyeknek, ha nem is közvetlenül kizsákmányoló, de kizsákmányolásszerű kihasználása. Ez az elérni kívánt célnak az egyik oldala, amelyet szervesen egészít ki a másik oldal: a szerencse megjátszásával gyorsan, könnyűszerrel, munka és fáradság nélkül vagyont szerezni.

Ezek a sajátos célzatok teszik érthetővé, hogy a kapitalizmusban a tartási és életjáradéki szerződések — gazdasági indokoltságukat messze túlhaladóan — olyan nagy mértékben elszaporodtak, és váltak közkedveltté.

A kapitalista tartási szerződésnek — a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás tárgya szerint — *számtalan fajtája és alakzata van.*

A mezőgazdasággal foglalkozó *falusi lakosság* körében az a típus vált szokásossá, amellyel az elöregedett szülők a földet — ha megművelése már nehezükre esett — átadták a gyermekeiknek. Az ellenszolgáltatásként jelentkező kikötmény meghatározása és mértéke tekintetében egyes vidékenként egész szokásjog fejlődött ki. Közismert volt, hogy helyenként milyen nagyságú vagyon átadása ellenében milyen mértékű kikötményt (vagy ahogy a németeklakta területen nevezték: Auszug-ot) volt szokás kikötni. Ez a szokás szabályként érvényesült.

A tartási szerződésnek a szülők és a gyer-

mekeik között létrejött ez a válfaja gazdaságilag indokolt, és etikailag elfogadható. Azok vállalták a tartást, akik erre törvénynél fogva minden ellenszolgáltatás nélkül amúgy is kötelezve voltak, és azok kapták meg a vagyont, akik a szülők halála után azt amúgy is megörökölték volna. Igaz, hogy az ilyen szerződés bizonyos fokú „vagyon konzerválási" jelleget nyert, mert a szerződéssel meg lehetett akadályozni, hogy a munkaképtelen szülők tartása a vagyonállagot csökkentse, azonban a szerződés mindkét fél számára előnyös, elfogadható és célravezető. Tudjuk azonban, hogy még ezekből a szerződésekből is mennyi baj, mennyi nehézség, és akárhányszor mennyi megoldhatatlan vita támadt.

Fokozódott a nehézség, ha nem volt gyermek, és a föld-tulajdonos kénytelen volt a szerződést távoli rokonokkal, esetleg idegenekkel megkötni. Ilyenkor már nem annyira a kölcsönös segíteni akarás, a szeretet és a bizalom jutott szerephez, hanem inkább a számítás és a spekuláció.

A kikötményes tartási szerződést rendszerint a falusi kisemberek kötötték. Aligha fordult elő, hogy nagyobb birtokkal rendelkező személyek adták volna át kikötmény ellenében a vagyonukat. A nagyobb birtokot senki sem tudja személyesen megművelni, az ilyen birtok megműveléséhez amúgy is idegen munkaerőt kell igénybe venni. Bérmunkát viszont elaggott személyek is végeztethetnek. A nagyobb birtok tulajdonosa ezért vagy fenntartotta a megművelés bérmunkás rendszerét, vagy bérbeadta a birtokát.

Hasonlóképpen a *kispolgárok* szerződése a tartási szerződésnek az a fajtája, amellyel a tulajdonos eltartása ellenében nem a mezőgazdasági ingatlanát, hanem az egyéb vagyonát adja át. Ez a szerződés-típus nemcsak a falusi lakosság körében volt népszerű, hanem a városi kisemberek között is. Többnyire az volt a gyakori formája, hogy a tulajdonos a kis családi házát eltartása fejében másra ruházta át. De előfordult az is, hogy nem ingatlant, hanem ingóságot ruháztak át tartás ellenében.

Érdekes megfigyelni, hogy amíg a falusi parasztság között szokásos kikötményes szerződést az esetek túlnyomó részében a szülők a gyermekeikkel kötötték, addig a nem mezőgazdasági ingatlan átadásával járó tartási szerződés rendszerint idegen személyek — vagy legjobb esetben távoli rokonok — között jött létre. Ennek az a magyarázata, hogy a földet a szülő nem a tartás kedvéért, hanem inkább azért adja át a gyermekének, hogy a föld ne maradjon műveletlenül, és azt a gyermek helyette művelje meg. A gyermek a tartásra törvénynél fogva amúgy is köteles, de nem kötelezhető törvénynél fogva arra, hogy a szülő földjét megművelje. Ha a szülőnek nincs földje, nincs szükség a vagyont tartás ellenében átadni a gyermekének, mert ez utóbbi a szülőt törvényes tartási kötelezettségénél fogva a vagyon átadása nélkül is rendszerint eltartja. Másként alakul a helyzet, ha valakinek nincs gyermeke, viszont másnak az eltartására szorul. Ilyenkor kénytelen a házát vagy egyéb vagyonát tartás ellenében arra átruházni, aki elvállalta az ő eltartását. Törvényes kötelezettség nélkül rendszerint nem szoktak ellenszolgáltatás nélküli tartásra vállalkozni. Gazdaságilag a tartási szerződésnek ez a típusa is indokolt. Hátránya azonban: mindkét részről komoly kockázatot jelent, és a kötelezett részéről jelentős szerephez jut a szerencse és kockázatvállalás.

A kapitalista életjáradéki szerződések alakzatát többnyire azok a szerződések alkotják, amelyekben *a nagytőke* nagyvagyon ellenében *szolgáltatja* a járadékot. E szerződés-típus keretébe igen különböző tartalmú és tárgyú szerződésfajták tartoznak. Például: pénzintézetek nagyobb készpénztőke befizetése ellenében életjáradék folyósítására vállalkoznak. A járadék rendszerint magasabb, mint a mindenkori bankkamat, nincs kitéve a kamatláb esetleges csökkenésének, viszont óriási üzletet jelent a pénzintézet számára, ha a járadékos történetesen idő előtt hal el.

A kapitalista életjáradéki szerződés másik formája, amikor valaki a tulajdonát képező nagyértékű ingatlanát (rendszerint a bérházát) ruházza át a pénzintézetre, hogy ennek ellenében életjáradékot kapjon.

Ismét egy másik alakzat, amikor valaki a biztosító intézetnek hosszú időn keresztül biztosítási díjat fizet, hogy a kikötött idő lejártával életjáradékban részesüljön.

A tőkésvilág egyik ismert jellegzetessége az úgynevezett „házassági apanázs-szerződés", amellyel valaki kötelezettséget vállal, hogy a házaspárnak a házassági terhek könnyítése céljából időszakonként visszatérő járadékot nyújt.

És így folytathatnánk tovább a kapitalista életjáradéki szerződés fajtáinak a felsorolását. Valamennyi megegyezik abban, hogy a célja mindkét oldalon a munkanélkül szerzett vagyon, illetve jövedelem biztosítása. Az egyik oldalon nem csupán a megélhetésről akar gondoskodni, hanem ezen túlmenően — az ellenszolgáltatásként jelentkező vagyon nagyságához mérten — a jövedelem fokozását célozza. A másik oldalon pedig a rideg üzleti számítás, a spekuláció és a szerencse megjátszása a jellemző szempont.

IV. A szocialista társadalom vagyoni viszonyai azon a szocialista elven alapulnak, hogy: *„mindenkitől képességei szerint, mindenkinek munkája szerint"*. A társadalom alapja a munka, amelynek javadalmazása az elvégzett munka mennyisége és minősége szerint történik. Az embert igazán emberré a munka teszi. A társadalom megbecsülését nem a származás, nem a rang, nem az állás és nem a vagyon adja, hanem az, hogyan végzi az illető a munkáját.

Ebből az elvből indul ki a szovjet polgári jog, amikor az állampolgárok közötti vagyoni viszonyokat szabályozza.

A társadalmi viszonyoknak és a munkának ez a kapcsolata hozza magával, és általa válik érthetővé, hogy *a szovjet polgári jog nem szabályozza a tartási és életjáradéki szerződést*, arról még csak említést sem tesz, mert nem lehet a személyi tulajdont és általában a vagyonjogokat munkanélküli jövedelem megszerzésére felhasználni. Ezt a szovjet törvény nemcsak nem teszi lehetővé, de üldözi is. A szovjet jogban érvényesülő ez az általános elv dönti el a tartási és életjáradéki szerződés sorsát. *A szovjet polgárok ilyen szerződést nem köthetnek, de a Szovjetunióban* nyilván *nincs is szükség az ilyen típusú szerződésekre.* Az elaggottak és munkaképtelenek eltartása nem az egyének jogügyleti feladata. Az állam gondoskodik azokról, akik a munkában megöregedtek, vagy a munkában megrokkantak. A szocialista elvekkel nem lenne összeegyeztethető, hogy bárki jogügylet útján, munkanélkül szerezzen jövedelmet. Még kevésbé engedhető meg, hogy valaki más személy vagyonát spekulatív módon a szerencsére építve szerezze meg.

A népi demokráciákban a személyi tulajdon mellett — ha korlátozott mértékben is — többnyire még van magántulajdon, a társadalombiztosítás, az állam gondoskodása viszont még nem olyan széleskörű, hogy feleslegessé tehetné a tartási és életjáradéki szerződés intézményét.

A népi demokráciák törvényei ezért — talán *a bolgár jog kivételével* — ismerik és *elismerik a tartási és életjáradéki szerződést*, természetesen — a saját viszonyaiknak megfelelően — egymástól eltérően szabályozzák azt.

V. Hazai jogunk. megkülönbözteti egymástól a tartási és az életjáradéki szerződést. A külön szabályozás azonban tulajdonképpen csak formális, mert a tartási szerződés szabályait kell alkalmazni az életjáradéki szerződésnél is. A külön szabályozás nem más, mint a két jogintézmény külön-külön való regisztrálása. A szabályozásnak ez a módja abból folyik, hogy a kétféle szerződés-típus között csak a szolgáltatás tartalmát és tárgyát illetően van különbség.

Az állandó bírói gyakorlat is kihangsúlyozza, hogy *a tartási szerződés az életjáradéki szerződéssel ugyanazon jogi elbírálás alá esik* (444/1901. D. T. XXI. 123.).

Mai jogunk szerint a tartási és életjáradéki szerződés megkötése *alakszerűtlenül* történhet. A felek szerződhetnek írásban, szóban, de a szerződés létrejötte és fennállása ráutaló tényekből is megállapítható. Például aligha lehetne vitatni a jogviszony létrejöttét és fennállását, ha törvényes kötelem nélkül hosszú időn keresztül szolgáltatják, és elfogadják a tartást.

Vannak, akik az alakszerűségek kötöttségében a szerződéses szabadság korlátozását látják. Úgy gondolom azonban, hogy ez az álláspont megfeledkezik arról, hogy a kötött alakszerűséggel járó nehézség elenyészően csekély ahhoz a veszélyhez képest, amely a kellő bizonyíték nélkül létrejött szerződés érvényesítéséhez fűződik. A kötelező okirati forma nemcsak érvényességi kellék, hanem bizonyító eszköz is, amelynek a tartási és életjáradéki szerződésnél különösen komoly jelentősége van. Ez az oka talán annak, hogy nálunk — annak ellenére, hogy a tartási és életjáradéki szerződésnek mai jogunk szerint nincs okirati kényszere — az esetek túlnyomó részében a felek okiratba foglalják a jogügyletet. A felek a szerződést kényszer nélkül is írásba foglalják, mert még a legteljesebb bizalom mellett is szükségét érzik annak, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás, de különösen az akárhányszor igen aprólékos részletezéssel kikötött tartás írásban legyen lerögzítve.

A Ptk. a tartási és életjáradéki szerződés érvényességét *okirati kényszerhez köti.* Nem kívánja meg az okirat kvalifikált formáját: a közokirati formát, megelégszik egyszerűen a szerződés írásba foglalásával [586. § (2) bek.], mert a szocialista jogrendszer az egyszerűsítésre, a formák merevségének az enyhítésére törekszik.

A Ptk. az okirati formát nem öncélként, hanem a szerződő felek érdekében írja kötelezően elő. Ezt a gondolatot azzal a rendelkezésével is kifejezésre juttatja, hogy a szerződés írásba foglalás nélkül is érvényes akkor, ha az egyik fél a tartást ellenszolgáltatás fejében hosszabb időn át szolgáltatta. A Ptk. nem kezeli a kérdést mereven és formalisztikusan, és nem engedi a hosszabb időn át fennállott és teljesített szerződést csak azért érvényteleníteni, mert a felek elmulasztották az írásbafoglalást.

A mai jogunk szerint *„kikötmény"* keletkezik, ha a kikötött tartást vagy életjáradékot az átruházott ingatlanra telekkönyvileg bekebelezik. Mai jogunk az így keletkezett kikötményt a dologi jogok között a dologi teher vagy telki teher intézményei közé sorolja, és ott szabályozza.

A Ptk. elejtette a telki teher gyűjtőfogalmát, mert azok a terhek, amelyek e fogalom alá tartoztak, társadalmunk átalakulása folytán túlnyomó részben amúgy is megszűntek. A telki teher fogalmi körébe tartozó jogintézmények egyik része régi, feudális eredetű (például a párbér, a kegyúri teher, az úrbéri természetű váltságok). A másik része pedig a kapitalizmus sajátos terméke (például a különböző járulékok). Társadalmi és gazdasági rendszerünkben ezeknek a telki terheknek már nincs létjogosultságuk, ezek önmaguktól kimúltak. Ma már a gyakorlatban *egyedül a kikötmény tekinthető telki tehernek.*

A Ptk. ezért a telki terhet nem szabályozza önálló dologi jogi intézményként, hanem a kikötött tartást a valóságos helyzetnek és a törvény egyébkénti rendszerezésének és szerkezeti beosztásának megfelelően a tartási és életjáradéki szerződések körében szabályozza. *A törvénykönyv a kikötmény szót nem is használja.*

A Ptk.-nak ez a rendszerezése annál is inkább helyeselhető, mert a jogirodalomban amúgy is erősen vitatott kérdés, hogy a telki teher egyáltalában dologi jognak tekinthető-e, vajon a kötelmi jelleggel kikötött tartás a telekkönyvi bekebelezés puszta tényével dologi jelleget nyer-e?

Nizsalovszky akadémikus szerint a telki teher

a jelzálog és a szolgalmi jog keveréke, amelynek voltaképpen csak biztosító jellege van, anélkül, hogy a dolog használatát biztosítaná. Célja nem magának a jognak a gyakorlása, hanem arra szolgál, hogy általa a jogosult megszerezhessen magának bizonyos vagyonértéket (Nizsalovszky: A zálogjogok és a telkiteher néhány főkérdése, 23. oldal. Grill, 1928.).

Mind a külföldi, mind a belföldi irodalomban vannak, akik szerint a kikötményre vonatkozó jog nem dologi, hanem kötelmi jog, amely a telekkönyvi bejegyzéssel sem nyeri el a dologi jog jellegét. Mások szerint viszont a kikötmény a telek adóssága, és mint ilyen dologi jellegű. Szladits Károly a kikötményt akkor tekinti tiszta dologi értékjognak, ha az ingatlan tulajdonosa a kikötményért személyileg nem felel, hanem őt csak dologi tartozás terheli (Dologi jog 356. old.). Vannak, akik a kikötményt rendellenes dologi jognak tekintik, és ebből fakasztják a kötelmi kötelezettségeket.

A Ptk. módszerezése feleslegessé teszi a vitás probléma eldöntését. A kérdés megoldását abból az elvből kiindulva közelíti meg, hogy nem a jogszabályok szerkezeti megkülönböztetése, hanem az alapul fekvő valóságos társadalmi viszonyok határozzák meg valamely jogintézmény hovatartozását.

A tartásra irányuló jog fennállásának nem előfeltétele a telekkönyvi bekebelezés. Ez a jog mint kötelmi követelés a jogosultat telekkönyvi bekebelezés nélkül is megilleti.

A tartás telekkönyvi bekebelezéséhez különleges jogi hatások fűződnek. A jogosult, aki ingatlanát tartás ellenében ruházta át, és így a maga részéről már teljesített, olyan hitelezővé válik, aki csak később, rendszerint nagyon hosszú idő alatt kaphat viszonteljesítést. Kétségtelen, hogy az ilyen — teljesítés szempontjából egyoldalúvá vált — kötelem biztosítékra szorul. Beck Salamon szerint „a burzsoá jogban a kötelem biztosítékai *behajtási biztosítékok,* a szocialista jogban pedig *teljesítési biztosítékok*" (A kötelem biztosítékai, Jogtudományi Közlöny új IX. évfolyam 7—8. sz.).

A kikötött szolgáltatás telekkönyvi bekebelezése a tartási kötelem hatékony biztosítéka, amely lehet ugyan behajtási biztosíték is (például a nem mezőgazdasági ingatlanoknál), de általánosságban — függetlenül az ingatlan jellegétől — teljesítési biztosítékként jelentkezik, és így szolgálja a felek kölcsönös érdekét.

A Ptk. is lehetővé teszi a tartási jog telekkönyvi bejegyzését, amelynek kettős következménye lehet, éspedig, hogy:

a) a jogosult a tartási kötelezettség elmulasztása esetén a végrehajtásra vonatkozó szabályok szerint az ingatlanból kielégítést kereshet,

b) az ingatlan elidegenítése esetén az új tulajdonos tűrni köteles, hogy a jogosult magát az ingatlanból kielégítse.

Végrehajtási jogszabályaink szerint végrehajtás alá vonni *csak magánszemély* tulajdonában levő lakóházat, házi-kertet, udvart, valamint házhelyet lehet (Vht. 107. §). *Mezőgazdasági jellegű ingatlant végrehajtás alá vonni nem lehet,* az ilyen ingatlanból a tartásra jogosult végrehajtási úton kielégítést nem kereshet. Annak azonban nincs akadálya, sőt, szükségesnek mutatkozik, hogy a kikötmény a mezőgazdasági jellegű ingatlanra is bekebeleztessék. Az ilyen bekebelezés — ha nem is nyújt lehetőséget a végrehajtási úton történő kielégítésre — a teljesítés szempontjából jelent komoly biztosítékot, különösen az ingatlan elidegenítése esetén. Íme egy példa, hogyan jelentkezik a gyakorlatban az imént említett különbség a behajtási és teljesítési biztosíték között.

VI. A tartási és életjáradéki szerződésnek nem ismérve és nem tényeleme az ellenszolgáltatás. A *szerződés* ugyanúgy *lehet visszterhes,* mint *ingyenes.*

A visszterhesség és az ingyenesség kérdésének a vizsgálata nem okoz nehézséget azoknál a szerződéseknél, amelyeknél egyáltalában nem szerepel ellenszolgáltatás, amelyeknél tehát a tartás, illetve a járadékfizetés elvállalása nyilvánvalóan minden ellenszolgáltatás nélkül történt. Az ingyenesen vállalt tartás rendszerint a törvényes tartásra jogosult személyekkel kapcsolatos. Ha pedig a felek közt nincs olyan kapcsolat, amely a törvényes tartást egymásközött maga után vonná, az ingyenesen vállalt tartás *ajándékozásnak* minősül.

Nem ilyen egyszerű az ingyenesség és a visszterhesség viszonya, ha a jogosult a tartás vagy életjáradék ellenében ellenszolgáltatást adott. Hogy milyen mértékben ingyenes a jogügylet, és milyen mértékben visszterhes, az attól függ, hogyan aránylik egymáshoz a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás. Ennek a megállapítása nem könnyű. A jogviszony létrejöttekor és a jogviszony tartama alatt általában *csak az ellenszolgáltatás a meghatározott,* tehát az a vagyon, amelyet a jogosult a másik félre átruház. De még az ellenszolgáltatás sem mindig teljesen határozott, mert az átruházott vagyonnak lehet jövedelme, és ez változhat is.

A szolgáltatás viszont *mindig határozatlan.* Megközelítően sem lehet előre megállapítani, hogy mennyi ideig kell a szolgáltatást nyújtani. A szolgáltatás teljes egésze csak a szerződés megszűntével, illetve a jogosult halálával állapítható meg.

Ez az oka annak, hogy minden tartási és életjáradéki szerződés *kockázatot* jelent, és ez az előre ki nem zárható kockázat elkerülhetetlenül *szerencse jelleget* ad a szerződésnek. A szerencse jelleg azonban nem érinti a szerződés érvényességét. Ez a körülmény, valamint a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás esetleges aránytalansága csak bizonyos vonatkozásokban érezteti a hatását.

Az ingyenesség problémája két irányban vetődhet fel: a szerződő felek egymásközti viszonylatában, továbbá harmadik személyek irányában.

A szerződő felek egymásközti viszonylatában a bírói gyakorlat szerint a tartás ingyenességének vélelme csak olyan személyek között áll fenn, akiknek egyikét a másik eltartására jogszabály kötelezi (P. III. 7.915/1928. M. D. XXIII. 21.), ezeknek a körén túl a tartás ingyenességét vélelmezni nem lehet (P. III. 6998/1930. M. D. XXV. 4.).

Ha az átruházott vagyon jövedelme a tartást fedezi, a szerződés ingyenes, egyébként azt viszterhesnek kell tekinteni (P. V. 3080/1929. M. D. XXIV. 86.).

A Ptk. a szerződő felek egymásközti viszonylatában az ingyenesség vélelmét a bírói gyakorlattól némileg eltérően szabályozza. A Ptk. 590. § (1) bekezdése szerint — ha a körülményekből más nem következik — *a közeli hozzátartozók* (nem pedig a törvényes tartásra kötelezett személyek) között létrejött tartási szerződésből folyó kötelezettségek teljesítéséért ellenszolgáltatás nem jár. Úgy gondolom azonban, hogy a gyakorlatban a közeli hozzátartozók köre a törvényes tartásra kötelezettek körével egybe fog esni, és a jogszabály alkalmazása e vonatkozásban nem fog változást okozni.

A mai jognak felel meg a Ptk. azon rendelkezése, hogy a kötelezett az ingyenes tartási szerződés megszüntetését követelheti, ha annak teljesítése vagy életjáradéki szerződéssé való átalakítása a szerződéskötés után megváltozott vagyoni körülményeknél fogva a kötelezettre túlságos megterheléssel járna [590. § (3) bek.]. Ugyancsak megfelel a mai jogunknak a Ptk. azon rendelkezése is, hogy *ingyenes tartásra az ajándékozás szabályait kell* megfelelően *alkalmazni* [590. § (4) bek.], tehát érdemtelenség, hálátlanság stb. miatt az ingyenes tartási szerződés is hatálytalanítható (P. III. 970/1930. M. D. XXIV. 36.).

A tartási szerződés ingyenessége a szerződő felek egymásközti viszonylatában többnyire olyankor vetődik fel, amikor a jogosult a részére nyújtott tartásért ellenszolgáltatást nem adott. *Harmadik személyek irányában* inkább olyankor merül fel az ingyenesség kérdése, amikor ellenszolgáltatásként *ingatlant* ruháznak át, és ez az átruházás a kötelesrészre jogosultak törvényes igényét, vagy az átruházó hitelezőinek az érdekét sérti.

Abból a körülményből, hogy a Ptk. idevonatkozóan nem tartalmaz egyéb rendelkezést, arra kell következtetnünk, hogy a kérdést az általános szabályok szerint továbbra is a bírói gyakorlat fogja rendezni. Úgy gondolom, hogy az eddigi jogelvek a jövőben is alkalmazhatók lesznek.

A Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsa kimondta (4804/1952. sz.), majd azt követően számos törvényességi határozat megismételte, hogy a tartási szerződések szerencse jellege *a kötelesrészre jogosult hozzátartozókkal szemben* nem érvényesülhet. Ilyen igény peresítése esetén elsősorban azt kell vizsgálni, hogy az örökhagyó eltartása kitelt-e az átruházott vagyon jövedelméből, másodsorban pedig azt, hogy a vagyon értékének és jövedelmének a szembeállítása az eltartók által teljesített szolgáltatások értékével eredményez-e az utóbbiak javára visszteher nélküli vagyoni juttatást. Igenlő esetben a visszteher nélküli vagyoni juttatásból kötelesrész jár a hozzátartozóknak [A törvényesség érdekében hozott P. 22143/1958. sz. határozat (B. H. 1959. évi 1. sz.), P. 20589/1954. sz. határozat (B. H. 1954. évi 5. sz.)].

Ha tehát a tartási szerződés alapján szerzett vagyon jövedelme fedezi a szerződésben vállalt kötelezettségek értékét, a vagyonszerzést — a kötelesrész szempontjából — ingyenesnek kell tekinteni. Ha azonban az átruházott vagyon (például a házas-ingatlan) egyáltalában nem hoz jövedelmet, teljes ingyenességről nem lehet szó. Ingyenesnek csak az a különbözet számít, amelylyel az átruházott vagyon értéke a tényleg teljesített szolgáltatások értékét meghaladja. Ezt a különbözetet *a kötelesrész szempontjából ajándékként* kell figyelembe venni. (A törvényesség érdekében hozott P. 23585/1954. sz. határozat B. H. 1955. évi 3. sz.)

A bírói határozatok azt az irányt követik, hogy a tartási szerződéseknél a szerencse jelleg és a kockázat kikapcsolása csak a kötelesrészre jogosult hozzátartozók irányában jöhet figyelembe. Más hozzátartozó vagy egyéb személy vonatkozásában ez a szabály nem érvényesülhet.

Más a helyzet az átruházó személy *hitelezői* irányában. A tartási és életjáradéki szerződés általában nem sértheti a hitelezők jogos érdekét. A kérdés vizsgálatánál abból kell kiindulnunk, hogy az ingatlan átruházása a jövőben teljesítendő — tehát a teljesítésében még bizonytalan — tartás ellenszolgáltatása fejében történik. Olyankor, amikor az átruházó hitelezőinek a követelései már érvényesen fennállanak. Ilyen körülmények között az átruházás a hitelezők fedezetének az elvonását jelentheti.

Különösen a közeli rokonok között létesült átruházásról lehet azt vélelmezni, hogy a jogügylet a hitelezők kijátszása céljából létesült. A hitelezők kijátszására irányuló jogügyletnél egyébként közömbös, hogy azt visszteherrel vagy anélkül kötötték meg (P. V. 2002/1926. P. H. T. 758.).

VII. A tartás módja és terjedelme tekintetében elsősorban a szerződés az irányadó. Mai jogunk szerint nemcsak azt a szerződést kell tartási szerződésnek tekinteni, amely a tartás természetbeni nyújtására kötelez, hanem azt is, amely meghatározott termények szolgáltatására, esetleg a termények szolgáltatása mellett pénzbeli tartásdíj fizetésére kötelez.

A Ptk. a kérdést másként szabályozza: tartási szerződésről csak akkor beszélhetünk, ha az egyik fél a másik felet *saját háztartásában* megfelelően eltartani köteles [586. § (1) bek.]. Minden más esetben, tehát akkor, ha az egyik fél meghatározott pénzösszeg, termény- vagy termékmennyiség időszakonként visszatérő szolgáltatására

köteles, vagy amikor a tartást a kötelezett nem a saját háztartásában nyújtja, nem tartási, hanem életjáradéki szerződésről van szó.

A Ptk. tehát a mai joggal szemben szűkíti a tartási szerződés tárgyi körét, viszont bővíti az életjáradéki szerződés körét.

A természetbeni tartás mennyiség szerint rendszerint nincs előre pontosan meghatározva. A szerződések többnyire csak általánosságban rendelkeznek, például, hogy a kötelezett tartozik a jogosultat eltartani stb. A szerződések általában nem szokták mennyiségileg előre meghatározni, hogy milyen és mennyi ételt, ruhát stb. köteles az egyik fél a másiknak kiszolgáltatni. Ezt előre nem is lehet meghatározni, de ha mégis meghatároznák, az ilyen szerződés már nem tartási, hanem életjáradéki szerződésnek minősülne, mert a tartás teljesítése nem a mindenkori szükséglethez, hanem a szerződéshez igazodnék.

Ha pedig a szerződés a kikötött tartást még általánosságban sem részletezi, hanem csak arra szorítkozik, hogy például az egyik fél köteles a másik felet eltartani, erre az esetre vonatkozik a Ptk.-nak az a rendelkezése, hogy a kötelezett *megfelelően* köteles a saját háztartásában a jogosultat eltartani [586. § (1) bek.], és hogy a tartás kötelezettsége a gondozásra, a gyógyíttatásra, az ápolásra és az eltemettetésre is kiterjed [586. § (3) bek.].

A tartás mértékét illetően a korábbi jog a felek társadalmi állását és a hozzáfűződő szükségletet tartotta szem előtt. A Ptk. „a megfelelő tartás" kifejezés alatt a szerződő felek viszonyainak és körülményeinek megfelelőt érti. Hogy azonban a tartás valóban megfelelő-e, azt mindenkor esetenként kell megállapítani (l. miniszteri indokolást).

A tartás *célkötelem,* amelynek az a határozott rendeltetése, hogy a jogosultat eltartsa. A kötelem tehát szorosan kapcsolódik a jogosult személyéhez, attól el nem válhat, és a jogosult személyétől elvonatkoztatva nem létezhet. A kötelem e jellegéből következik, hogy a tartási szerződéssel létesített jogviszony csak *a jogosult haláláig* áll fenn. A Ptk. — mai jogunkkal egyezően — ugyancsak így rendelkezik [586. § (4) bek.].

A törvény rendelkezése azonban nem zárja ki, hogy a felek a szerződés hatályának időtartama tekintetében másként ne szerződjenek. Megállapodhatnak például abban, hogy a szerződést *meghatározott időtartamra* kötik. Ez az idő *a jogosult életénél rövidebb lehet, de hosszabb nem.* A határozott időre kötött tartási szerződés hatálya megszűnik a jogosult halálával még akkor is, ha a szerződésben kikötött határozott időtartam a jogosult halálakor még nem járt le.

A visszterhes tartási szerződés kötelezettjének halála esetén a tartási kötelezettség *hagyatéki tartozásként* száll át az örökösökre. A Ptk. szerint azonban az örökösök idevonatkozó felelőssége enyhébb a hagyatéki tartozásokért való általános felelősségnél, mert az örökösök az örökhagyót terhelő tartási kötelezettségért az örökségük erejéig *csak annyiban felelősek, amennyiben az örökhagyó haláláig nyújtott tartás az ellenszolgáltatást nem fedezi* [586. § (4) bek.].

Az ingyenes tartási szerződés pedig minden további nélkül *megszűnik a kötelezett halálával* [Ptk. 590. § (2) bek.]. Az örökösöktől nem lehet megkívánni, hogy az örökhagyó által ajándékozásként vállalt tartást tovább teljesítsék. Ha pedig az örökhagyónak az lenne a kívánsága, hogy az ő örökösei tovább teljesítsék az ő tartási kötelezettségét, ezt végintézkedésként meghagyhatja nekik.

Az a körülmény, hogy a tartás iránti követelés a jogosult személyéhez tapad, azt hozza magával, hogy a követelést *nem lehet* más személyre *engedményezni.* A Ptk. ezt — mai jogunkkal egyezően — kifejezetten tilalmazza. [328. § (2) bek.].

A tartás iránti követelés célkötelmi jellegéből viszont az következik, hogy vele szemben *beszámításnak nincs helye.* A beszámítást a Ptk. kifejezetten kizárja [297. § (1) bek.].

A tartás személyhez kötöttsége azt is jelenti, hogy a követelés nemcsak a jogosult személyéhez kapcsolódik, hanem bizonyos vonatkozásban a kötelezett személyéhez is. Ez elsősorban a természetben nyújtandó tartás tekintetében érvényesül. A tartási szerződés megkötésével a jogosult és a kötelezett között olyan kötelmi viszony keletkezik, amelynek *bizalmi jellege* van, és amely megköveteli, hogy egyrészt a kötelezett személyesen teljesítse a szolgáltatásokat, másrészt a jogosult a tartást csak saját személyében vegye igénybe (523/1903. D. T. XVII. 77.). A jogosult ragaszkodhat ahhoz, hogy az eredeti kötelezett *a természetbeni szolgáltatást személyesen teljesítse,* mert a kötelezettsége az ingatlan elidegenítésével sem szűnik meg.

A Ptk. a szolgáltatás személyes teljesítésével kapcsolatosan külön rendelkezést nem tartalmaz. Véleményem szerint ebben a vonatkozásban az általános jogelveket kell alkalmazni. Ezek összhangban állnak az ismertetett gyakorlattal úgy, hogy a jelenlegi bírói gyakorlat továbbra is irányt mutató maradhat.

VIII. Általános szabály, hogy a tartást *a kötelezett háztartásában* kell természetben kiszolgáltatni. A törvény rendelkezése azonban dispositív jellegű, csak arra az esetre rendelkezik, ha a felek eltérően nem intézkednek.

Amíg a kötelezett a szolgáltatást rendben nyújtja, és azt a jogosult rendben el is fogadja, kényszer-beavatkozásra, bírói intézkedésre nincs szükség. De ha elmarad a természetbeni szolgáltatás, vagy a teljesítés nem rendben történik, azt többnyire bírói úton sem lehet kikényszeríteni. Aligha lehetne például végrehajtási úton természetben kikényszeríteni a gondozást vagy az ápolást. Lehetővé kell ezért tenni, hogy a kötelem természetbeni teljesítése pénzbeni teljesítésre módosíttassék. Kétségtelen, hogy a kötelem

módosítása kapcsán megállapítandó pénzbeni teljesítés nem mindig aequivalens a természetbeni teljesítéssel, mert a természetbeni teljesítésnek, különösen a házon belül nyújtott ápolásnak, gondozásnak stb. *pénzben ki nem fejezhető személyi oldala is van.* A felek kölcsönös érdeke mégis a teljesítés átváltoztatását indokolja. Az érdekeknek ebből a kölcsönösségéből következik, hogy mind a jogosult, mind a kötelezett kérheti a szerződés módosítását, illetve a kötelem átváltoztatását.

A tartási és életjáradéki szerződéseknél már korábban ismeretes volt a bíróság szerződést módosító jogköre. Ismeretes volt már akkor is, amikor ez a jogkör a szerződések egyéb területén még nem illette meg a bíróságot. A bírói gyakorlat abból indult ki, hogy módosítani kell a szerződést, *ha a tartás természetbeni kiszolgáltatása a kötelezett háztartásában lehetetlenné vált.* A lehetetlenülésnek személyi vagy tárgyi oka lehet. Személyi ok, hogy a felek számára az együttélés tűrhetetlenné vált. Tárgyi ok, hogy a körülmények úgy változtak meg, vagy olyan körülmények álltak be, hogy azok lehetetlenné teszik a kötelezett háztartásában a természetbeni tartás nyújtását és igénybevételét.

A bírói gyakorlat a kötelem átváltoztatását csak arra az esetre engedi meg, ha a házonbelüli tartás szolgáltatása vált a kötelezett háztartásában lehetetlenné. (A törvényesség érdekében hozott P. 20026/1957. sz. határozat B. H. 1957. évi 7. sz.)

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 45. számú állásfoglalása szerint az olyan ingatlan átruházással kapcsolatosan, amelynél az ingatlan szerzője évi meghatározott összeget (terményt) köteles az átruházónak szolgáltatni, vagy őt eltartani köteles, nem lehet általános érvényű szabályt felállítani abban a kérdésben, hogy:

a) megszűnik-e az ingatlan szerzőjének a kötelezettsége, ha az ingatlan értékét az évi szolgáltatásokkal vagy az eltartással már túlfizette, vagy

b) csökkenthető-e ilyen esetben a szolgáltatásoknak vagy a tartásnak a mértéke, vagy

c) csökkenthető-e a szerző fél kötelezettségének a mértéke, ha személyi vagy anyagi körülményeiben változás állott be.

A kollégiumi állásfoglalás szerint ezeket a kérdéseket *esetenként* kell elbírálni. A túlfizetés ténye egyedül nem adhat alapot a kötelezettség megszüntetésére vagy csökkentésére. De alapot adhat erre a szerző fél személyi és anyagi körülményeiben beállott változás, amely lényegesen rosszabb helyzetet idéz elő, s amelynek folytán a szerződés tovább teljesítése a szerző fél anyagi romlását okozná. Ilyen esetben azonban mindig vizsgálni kell az átruházó személyi és anyagi körülményeit is, továbbá szem előtt kell tartani, hogy mit kíván a szocialista társadalmi felfogás, a gyengébb fél védelme, és hogy a lehetőség határain belül fenn kell tartani a szerződésbe vetett bizalmat (B. H. 1955. évi 5. sz.).

A bírói gyakorlat szerint a tartási szerződést akkor is módosítani lehet, ha a természetbeni tartást *az eltartott az eltartó hibáján kívül utasítja vissza.* Ha a jogosított — bár nem teljes joggal teszi ezt — nem hajlandó elfogadni a neki természetben felajánlott szolgáltatásokat, mégis igényt tarthat arra, hogy a kötelezett más formában teljesítse szerződéses kötelezettségét. Az eltartást vállaló feleknek — különösen, ha fiatal áll idősebbel szemben — számolniuk kell az öregek érzékenységével, éspedig az ilyesmivel már a szerződés megkötésekor kell számolni. Az érdekek kölcsönös kiegyenlítését rendszerint az hozza meg, hogy mindaddig, amíg a jogosult nem hajlandó a szolgáltatásokat természetben igénybe venni, átmeneti megoldásként *a szolgáltatást pénzben kell teljesíteni* (A törvényesség érdekében hozott P. 23550/1955. sz. határozat B. H. 1956. évi 2. sz.).

A bírói gyakorlat azt is kihangsúlyozza, hogy a természetbeni tartást úgy kell pénzbeli járadékká átváltoztatni, hogy az átváltoztatás következtében *egyik fél se jusson illetéktelen előnyhöz* (A törvényesség érdekében hozott P. 21458/1956. sz. határozat B. H. 1957. évi 3. sz.).

A Ptk. általában lehetővé teszi, hogy a bíróság bármilyen szerződést módosíthasson, ha az a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. (241. §). Ez az általános rendelkezés önmagában lehetőséget nyújtana a tartási és életjáradéki szerződés bírói úton történő módosítására, a Ptk. azonban erre külön lehetőséget is nyújt.

A Ptk. a tartási szerződés módosításánál lényegében az eddigi bírói gyakorlatot követi. Az 589. § (1) bekezdése szerint a bíróság a tartási szerződést mindkét fél érdekeinek figyelembevételével módosíthatja. Ez a rendelkezés a 241. § előbb ismeretett általános rendelkezésétől annyiban tér el, hogy amíg a 241. § a szerződés módosításának feltételéül *valamelyik fél érdeksérelmét* írja elő, addig az 589. § megelégszik *mindkét fél érdekének a figyelembevételével.* A tartási szerződést tehát kifejezett *érdeksérelem nélkül* is lehet módosítani.

A Ptk. nemcsak arra ad lehetőséget, hogy a bíróság a szerződést módosítsa, illetve a természetbeni szolgáltatást pénzszolgáltatásra változtassa át, hanem azt a jogot is megadja a bíróságnak, hogy *megszüntesse a szerződést,* ha a szerződés célja a kötelem átváltoztatása ellenére sem lenne megvalósítható [589. § (2) bek.] A szerződés megszüntetésének az előfeltétele: *a felek megfelelő kielégítése* [589. § (3) bek.]. A Ptk. ebben a vonatkozásban is a bírói gyakorlatot tette magáévá. Sőt, abból a körülményből, hogy a részletek tekintetében nem rendelkezik, arra lehet következtetni, hogy a „megfelelő kielégítés" mikénti elbírálását továbbra is a bírói gyakorlatra kívánja bízni.

A szerződés megszüntetése esetén általában *vissza kell állítani az előző állapotot.* A szerződés

megszüntetése miatt egyik fél sem gazdagodhat a másik fél rovására, még akkor sem, ha a másik felet terheli az a vétkesség, amely közvetlenül szolgáltatott okot a szerződés megszüntetésére.

A tartási szerződés megszüntetése esetén a bíróság *hivatalból* köteles intézkedni, hogy az előző állapot minden vonatkozásban helyreállíttassék. Ennek során tisztázni kell, hogy a felek a szerződés alapján mit és mennyit teljesítettek egymásnak. (A törvényesség érdekében hozott P. 21213/1954. sz. határozat. B. H. 1954. évi 7. sz.)

Az előző állapot tárgyilagos visszaállítása — különösen a hosszabb ideje fennálló jogviszony esetén — nem könnyű feladat. A tartási szerződések általában a kölcsönös bizalom alapján jönnek létre. Ez a kölcsönös bizalom adja a magyarázatát annak, hogy a felek rendszerint nem rögzítik kimerítően a szolgáltatásokat, és nem gondoskodnak a szolgáltatott teljesítés bizonyítékairól sem. Amikor azután rádöbbennek arra, hogy csalódtak, a teljesített szolgáltatások számbavétele és bizonyítása többnyire már nem lehetséges. E nehézségek teszik szükségessé, hogy az előző állapot igazságos helyreállításánál minden körülmény és minden tényező gondosan figyelembevétessék, és reálisan értékeltessék.

A Legfelsőbb Bíróság határozataiban egész részletes iránymutatást ad, hogy milyen elveket kell alkalmazni az előző állapot helyreállításánál. Így kimondta a Legfelsőbb Bíróság, hogy annak megállapítása során, hogy a kötelezett az ingatlan megszerzésével milyen értékhez jutott, a valóságos előnyöket kell figyelembe venni. Például, hogy a kötelezett esetleg lakáshoz jutott, a kertet használja, a jogosult segédkezett a kötelezett háztartásában, felügyelt a gyermekekre stb. Az elszámolás jelentős tétele a szerződés-kötés költsége és a vagyonátruházási illeték. E tételek elszámolásánál figyelembe kell venni, hogy a kötelezett magatartása hozzájárult-e a helyzet megromlásához. (A törvényesség érdekében hozott P. 23224/1955. sz. határozat. B. H. 1956. évi 10. sz.)

A Legfelsőbb Bíróság azt is kimondta, hogy az előző állapot helyreállítása nem merülhet ki abban, hogy a telekkönyvben a tulajdonjogot visszajegyzik, hanem a bíróságnak hivatalból kell rendelkeznie egyrészt a birtok visszaadásáról, másrészt pedig a szolgáltatások elszámolásáról, és arról, hogy az elszámolás eredményeként mutatkozó különbözetet az adós térítse meg. *Amíg a jogosult nem teljesít, a teljesítést a kötelezett is megtagadhatja.* (A törvényesség érdekében hozott P. 23056/1958. sz. határozat. B. H. 1959. évi 7. sz.)

Az elszámolás eredményeként mutatkozó kötelezettségek teljesítésének *egyidejűleg* kell történnie. A szerző fél mindaddig nem köteles az ingatlant visszaadni, amíg az ő követelése nem nyer kielégítést. Joga van ugyan a szerző félnek követelése jelzálogjogi biztosítását kérni, de ez csak joga, mert aligha lehetne őt arra kötelezni, hogy elégedjék meg követelésének jelzálogjogi biztosításával. Tudjuk, hogy a jelzálogjog bejegyzése távolról sem jelent kielégítést, sőt, végrehajtási úton akárhányszor nem is eredményezhet kielégítést.

A gyakorlatban ez az egyidejűség megoldhatatlan nehézséget okoz. Az a személy, aki tartás ellenében másra ruházza át az ingatlanát, ezt rendszerint azért teszi, mert nem tud megélni. Az ilyen személy többnyire nem rendelkezik készpénztőkével, amelyből ki tudná elégíteni a másik fél igényét. A tartási szerződések liquidálása *rendszerint zsákutcába jut* ennél a pontnál. A jogviszonyt a bíróság már megszüntette, a jogosult már nem kap tartást, de — miután nem tudja visszafizetni a kapott szolgáltatásokat — ő sem kaphat restitúciót. Így azután az egész ügy megoldása, mindkét fél követelése a levegőben lóg. Ez a probléma akárhányszor odavezet, hogy a jogosult kénytelen olyan személyt keresni, aki nemcsak az ő eltartását vállalja, de kielégíti a megszüntetett tartási szerződés kötelezettjét is. Ilyenkor a tartási szerződésnek már nemcsak tartási célzata van, hanem az új szerződés a korábbi, bíróilag már megszüntetett tartási szerződés liquidálására is szolgál. Az újabb tartási szerződésnek lényegileg most már két oldala van: egy tartási, és egy tartozás-konvertálási oldala. Ez a kettősség már nehezen egyeztethető össze a szocialista szemlélettel.

IX. A tartási és életjáradéki szerződéseknek kétségtelenül abban van a jelentőségük és a létjogosultságuk, hogy lehetőséget nyújtanak az elaggott vagy munkaképtelen személyeknek, hogy megélhetésükről maguk gondoskodhassanak. Ennek ellenére azonban az elaggottságot vagy a munkaképtelenséget a bírói gyakorlat nem tekinti a szerződés tényelemének, és így elvileg nincs akadálya annak, hogy valaki még fiatal és munkaképes korában kössön tartási szerződést. Persze, jogszemléletünkkel nehezen lenne összeegyeztethető, hogy egy fiatal, munkaképes személy a vagyona átadása ellenében munkanélkül mással tartatja el magát. A törvény ezt kifejezetten nem tiltja, sőt, a Legfelsőbb Bíróság nem is olyan régen még pozitívan foglalt állást a kérdésben, és kimondta, hogy a szerződés érvényességét nem érinti az a körülmény, hogy az átruházó személy munkaképes, és hogy a kikötött ellátást *a munkaképesség ideje alatt is szolgáltatni kell.* A tulajdonjogból és a tulajdonost megillető rendelkezési jogból következik, hogy az ingatlan elidegenítésének ez a módja megengedett. (A polgári kollégium 543. sz. állásfoglalása. B. H. 1957. évi 7. sz.) Véleményem szerint ez az állásfoglalás a Ptk. 1. § (2) bekezdésének helyes értelmezésében revízióra szorul.

Igen figyelemre méltó azonban az a határozat, amely a tartási szerződés *uzsorás jellegével* foglalkozik. Az elbírált ügy tényállása szerint az alperes tartási szerződéssel átvette a felperes 30 000 forint értékű házát. Készpénzben 15 000 forintot fizetett ki, és magára vállalta, hogy segít a felperesnek a házkörüli nehezebb munkákban, és felperest betegségében ápolni

fogja. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az alperes által vállalt szolgáltatások nem tekinthetők a szerződésben kifejezésre jutó tartásnak, mert a 91 éves felperes nem a nehezebb munkákban való segítségre, hanem valóban eltartásra, gondozásra és ápolásra szorul. Feltehetőleg a szerződés megkötésével is az volt a célja, hogy utolsó éveit könnyebbé tegye, nempedig az, hogy a szolgáltatásokért aránytalanul nagyobb ellenszolgáltatást adjon (A törvényesség érdekében hozott P. 20075/1958. sz. határozat. B. H. 1958. évi 6. sz.). A Legfelsőbb Bíróságnak ez a döntése megfelel annak a jogelvnek, amely *joggal való visszaélésnek* minősíti a jog olyan gyakorlását, amely illetéktelen előnyök szerzésére irányul (Ptk. 5. § (2) bek.).

Nincs kötelmi jogi jellege, de sokat vitatott voltánál fogva érdekességgel bír az a családjogi kérdés, hogy *különvagyonnak minősül-e a házasság előtt életjáradék ellenében megszerzett ingatlan.* Vajon megállapítja-e az ingatlan különvagyon jellegét a megszerzés puszta ténye, vagy pedig lerontja ezt a jelleget az a körülmény, hogy a járadék fizetése a házasság tartamára esik. A kérdést a szegedi megyei bíróságnak a Bírósági Határozatokban közzétett — és így iránymutatónak tekinthető — határozata a következőképpen dönti el:

A bírói gyakorlat szerint, ha az egyik házasfél a házasság megkötése előtt szerez meg valamilyen vagyontárgyat, de annak ellenértéke a házas együttélés alatt a vagyonközösséghez tartozó értékekből nyert kiegyenlítést, az ilyen vagyontárgyat a házastársi vagyonközösséghez tartozónak kell tekinteni. Ezt a szabályt azonban nem lehet az életjáradék melletti szerzésre alkalmazni, mert a szerző fél az ingatlant csak akkor tekintheti véglegesen a magáénak, ha a járadékot a jogosult haláláig fizette. A másik házastárs *csak akkor szerezhet vagyonközösségi igényt* az ilyen ingatlanra, *ha a jogosult haláláig a járadékot teljes egészében a házas együttélés tartama alatt fizették ki.* Ellenkező esetben az ingatlan a szerző házastárs különvagyonához tartozik, és a másik házastárs a vagyonközösség megosztása címén csak az életközösség tartama alatt fizetett életjáradék felerészét követelheti (A szegedi megyei bíróság Pf. I. 30083/1956. sz. határozat. B. H. 1956. évi 9. sz.).

A visszterhes tartási és életjáradéki szerződések ellenszolgáltatása rendszerint valamely vagyontárgy tulajdonjogának az átruházása szokott lenni. A jogszabályok nem tiltják azonban, hogy a felek olyan tartási és életjáradéki szerződést kössenek, amelynél ellenszolgáltatásként nem valamely vagyontárgy tulajdonjoga, hanem egyéb érték szerepel.

A nagymérvű lakáshiány következtében a lakás-bérlethez fűződő jog különleges értéket jelent, amelyet azonban vétel útján megszerezni vagy átruházni nem lehet. A lakáshoz való jognak ez az értéke teremtette meg azt a mindinkább elterjedt szokást, hogy idős, többnyire magános emberek eltartásukat úgy biztosítják, hogy *tartási szerződésben* ellenszolgáltatásként *átruházzák haláluk esetére a lakáshoz fűződő bérleti jogukat,* és lehetővé teszik, hogy a tartást vállaló már most beköltözzék a lakásba. Ez a szokás annyira elterjedt, és annyira általánossá vált, hogy már *a lakásügyi jogszabályok is elismerik az ilyen tartási szerződések bérleti jogviszonyt keletkeztető hatályát.*

Így a 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 31. §-ának (2) bekezdése szerint a bérlő halála után a bérleti jogviszony folytatására az a személy is jogosult, aki a bérlő eltartását szerződésben vállalta, feltéve, hogy legalább hat hónapja együtt lakott a bérlővel, és a szerződés megkötésétől a bérlő haláláig legalább hat hónap eltelt.

A Legfelsőbb Bíróság ismételten megállapította, majd az 511. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásban iránytmutatóan leszögezte, hogy nincs akadálya annak, hogy a bérlő a lakás használatának részbeni átengedése ellenében tartási, gondozási szerződést kössön. A bérlő eltartását, gondozását vállaló személy a szerződés alapján jogosult a lakás részbeni használatára, és a feltételek bekövetkeztével a lakás bérlőjévé válik. Ha a kikötött szolgáltatások elmaradása miatt vagy más okból a szerződés felbontásra kerül, *az eredeti állapotot* az általános polgári jognak *a tartási szerződésre vonatkozó szabályai szerint kell helyreállítani* (B. H. 1957. évi 6. sz.). Sajnos az ilyen szerződések liquidálása többnyire keresztülvihetetlen, mert a tartási szerződés alapján beköltözött személy vagy személyek kilakoltatása igen nehezen foganatosítható.

Megjegyzem, hogy a most ismertetett jogelveket lényegileg csak a tanácsi rendelkezés alatt álló lakásokra lehet maradéktalanul alkalmazni. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 611. számú állásfoglalása szerint a tartási szerződést úgy kell tekinteni, mint a bérleti jognak tartás ellenében halál esetére történő átruházását. Ezért a személyi tulajdonban levő szabadrendelkezésű lakásra a rendelkezést csak akkor lehet alkalmazni, ha a tulajdonos hozzájárult a bérleti jognak ilyen alapon történő átruházásához (B. H. 1957. évi 11. sz.).

X. A szocialista jogban a végintézkedésnek az a jogelv ad létjogosultságot, hogy az örökhagyó a vagyonáról halála esetére — a törvényes korlátok között — szabadon, saját elhatározása szerint rendelkezhet. A rendelkezés szabadsága azt is jelenti, hogy az örökhagyó nincs kötve a már megtett végintézkedéséhez, azt bármikor módosíthatja, megváltoztathatja, sőt vissza is vonhatja.

Az öröklési szerződés mai jogunk végintézkedésének olyan formája, amelyben az örökhagyó a vagyonáról halála esetére az örökössel szemben szerződéses kötöttséggel — tehát az egyoldalú megváltoztatás és a visszavonás kizárásával — rendelkezik. Ez a szerződéses megkötöttség ellentmond a végrendelkezési szabadság elvének, miáltal a szocialista jogrendszerek

vagy egyáltalában nem fogadják el a végintézkedés egyik formájául, vagy ha elfogadják, lényegbe-vágóan másként szabályozzák. A Ptk. az utóbbi megoldást választotta.

Nálunk igen gyakran fordul elő, hogy *a felek a tartási szerződést öröklési szerződés formájában kötik meg.* Abból indulnak ki, hogy a tartási szerződés jövőbeli bizonytalansága mellett inkább megvédhető az örökhagyó érdeke, ha a vagyona csak halála után kerül átruházásra.

Az öröklési és a tartási szerződésnek a nép tudatában élő ezt a kombinációját szabályozza a Ptk., amikor kimondja, hogy öröklési szerződéssel az örökhagyó arra kötelezi magát, hogy a vele szerződő felet tartás vagy életjáradék fejében örökösévé teszi [655. § (1) bek.]. *A Ptk. öröklési szerződése tehát lényegileg a végintézkedés jogi formájába öltöztetett tartási szerződés, amelyre mind a végrendelet, mind a kötelmi szerződés általános szabályait együttesen kell alkalmazni.*

Fentebb azt állapítottam meg, hogy a tartási és az életjáradéki szerződés élők között létrejött szerződésnek minősül, és akkor is az utóbbi jogi sorsában osztozik, ha történetesen bizonyos intézkedések, vagy megvalósulásának bizonyos vonatkozása már csak az egyik vagy a másik fél halála után következik be. E megállapítással ellentétben látszik lenni a Ptk.-nak az öröklési szerződésre vonatkozó rendelkezése. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert az öröklési szerződés jellegének kettőssége folytán nincs akadálya annak, hogy *a tartási vonatkozásban a kötelmi jog, a végrendeleti vonatkozásban pedig az öröklési jog szabályait alkalmazzuk.* Ezt az elvet egyébként a Ptk. 658. §-a kifejezésre is juttatja, amikor előírja, hogy milyen szabályokat kell alkalmazni. Így különösen a szerződés alakiságai tekintetében az öröklési jog, az anyagi jogi rendelkezések tekintetében pedig inkább a kötelmi jog szabályait kell alkalmazni.

Az alól a szabály alól, hogy az alakiságok tekintetében az öröklési jog szabályai érvényesülnek, a Ptk. egy kivételt enged. Abban az esetben tudniillik, ha az öröklési szerződés a kötelező alakiságok nélkül szűnt meg, és az ennek megfelelő állapot már létrejött, szerződés az egyébként kötelező alakiságok nélkül is megszűntnek tekinthető. Ezt a kivételes rendelkezés (Ptk. 658. § (2) bek.) a jogbizonytalanságot kívánja kiküszöbölni, és az a célja, hogy a mindkét fél tudtával és magatartásával létrejött helyzet véglegesnek tekintessék.

Az öröklési szerződésben lekötött vagyon továbbra is az örökhagyó tulajdonában marad, de arról *sem ingyenesen, sem visszterhesen, sem élők között, sem halál esetére nem rendelkezhet.* Ha pedig az öröklési szerződésben ingatlanvagyont kötnek le, a telekkönyvben be kell jegyezni *az örökös javára az elidegenítési és terhelési tilalmat* (Ptk 657. § (1) bek.). E bejegyzésnek akkor is helye van, ha a felek a szerződésben ezirányban nem intézkedtek. Ez a telekkönyvi bejegyzés biztosítja az örököst, hogy az örökhagyó nem semmizheti őt ki, és hogy a nyújtandó tartás ellenében az örökhagyó halála után meg fogja kapni a kikötött ellenszolgáltatást.

Az öröklési szerződés alapján az örökös a szabályszerűen lefolytatandó hagyatéki eljárás keretében örökli meg a javára biztosított vagyont. *Az öröklés előfeltétele tehát, hogy az örökös túlélje az örökhagyót.* Ha pedig az örökös történetesen korábban hal el, mint az örökhagyó, ebben az esetben *az örökös jogutódjai igényüket* a később elhalt örökhagyó hagyatékával szemben nem öröklési jogi alapon, hanem *kötelmi jogcímen érvényesíthetik.*

XI. Fejtegetéseim során annak a véleményemnek adtam kifejezést, hogy a tartási és életjáradéki szerződés jogintézménye rendkívül *népszerű,* de ez a népszerűsége nem indokolt, mert a jogintézmény gyakorlati alkalmazása sok veszélyt rejt magában. A jogviszony egyes sajátosságainak megemlítése kapcsán — anélkül, hogy különösen kiemeltem volna — rámutattam itt-ott azokra a nehézségekre, amelyek elkerülhetetlenül felmerülnek, és amelyek alátámasztják figyelmeztető aggályaimat.

A tartási szerződésekkel valóban sok veszély jár, de sok a visszaélési lehetőség is. Ritka az a tartási jogviszony, amelyből ne származnék baj és vita, vagy legalábbis ne kísérné léptennyomon panasz és elégedetlenség. S ez talán érthető is, mert közismert emberi tulajdonság, hogy mindig kevesli a szolgáltatást az, aki kapja, és mindig sokallja az, aki adja. Ez pedig szükségszerűen civódásra, majd a helyzet elmérgesedésével perlekedésre vezet.

Rámutattam arra, hogy a jogviszony megszüntetése és az előző állapot helyreállítása rendszerint csak elvben és csak papíron hoz a felek számára megoldást. A gyakorlatban a kérdések vagy egyáltalában nem, vagy másként — akárhányszor nem kívánatos módon — oldódnak meg. E nehézségeket valamennyien jól ismerjük, és tisztában volt azokkal a jogalkotó is. E nehézségeken próbál segíteni a Ptk. 588. §-a, amikor a feleknek kísérletképpen egy új, a jogrendszerünkben eddig nem ismert segítséget nyújt.

A Ptk. úgy rendelkezik, hogy *a tartási szerződés teljesítését a tanács végrehajtó bizottságának illetékes szakigazgatási szerve ellenőrzi,* és ha a felek bármelyike a szakigazgatási szervhez fordul, *ez a felek között békéltetést kísérel meg.*

A jövő fogja megmutatni, hogy ez a jószándékkal tett rendelkezés a gyakorlatban mennyire valósítja meg a hozzáfűzött reményeket.

A törvény nem írja elő, hogy a békéltetést, *mint a pert megelőző eljárást* kötelezően igénybe kell venni, és a vonatkozó rendelkezéseknek *szankciójuk* sincs. Kétségtelen azonban, hogy a végrehajtó bizottság tekintélye, tapintata és erélye — esetleg adminisztrációs intézkedések meg-

tételével kapcsolatosan — sok problémát oldhat meg, és megnyugvást hozhat a felek számára.

A nehézség csökkentése még egy másik úton is elérhető. Egy olyan úton, amelyhez nem kell törvény, nem kell hatósági jogsegély, mert kizárólag a feleken múlik, hogy azon haladnak-e. Ez az út: a jogviszony létesítésének nagyon *alapos megfontolása.* Ha a felek kellő gondossággal választják ki a szerződő társukat, és csak a gazdasági indokoltságot tartják szem előtt, a jogviszony létesítésével járó veszélyt lényegesen csökkenthetik. A haszonszerzési vágy, a lelkiismeretlenség és a mások kihasználására irányuló törekvés azonban elkerülhetetlenül veszélybe sodorja a feleket.

A probléma jó és rossz oldalainak felvázolása után önként felvetődik a kérdés: fenn kell-e tartani a tartási és életjáradéki szerződés jogintézményét, vagy pedig megérett az idő arra, hogy lomtárba tegyük.

Véleményem szerint társadalmi és gazdasági fejlődésünk mai fokán — a mi sajátos körülményeink között — *nem nélkülözhetjük* a tartási és életjáradéki szerződést. E jogintézmény nálunk *ma még hiányt pótol,* segít ott, ahová még nem ér el az állam és a társadalom segítő keze. A szocialista fejlődés azonban szükségszerűen és fokozatosan csökkenteni fogja e jogintézmény jelentőségét, mert egyrészt *fokozatosan bővül a társadalombiztosításban részesülők köre,* másrészt *fokozatosan csökken a mezőgazdaságban egyéni gazdálkodást folytatóknak a száma.* Mindkét tényezőnek *a fejlődése csökkenteni fogja, majd később egészen megszünteti* a tartási és életjáradéki szerződés gazdasági szükségességét és indokoltságát. Ennek a beteljesülése azonban a távol-jövőben van. Ezért helyeselhetjük törvényhozásunknak azt a rendelkezését, hogy a tartási és az életjáradéki szerződést Polgári Törvénykönyvünkben a nép érdekében rendezte és szabályozta.

Hegyháti István

A menedékjog*

Az ENSZ Közgyűlése az elmúlt év őszén lezajlott XIII. ülésszaka során 1958. december 5-i határozatával „menekültügyi év" szervezését látta szükségesnek. E határozat alapján 1959. július 1-én kezdetét is vette a „menekültügyi év", amelynek meghirdetett célja a menekültek kérdésének az érdeklődés homlokterébe állítása, megfelelő pénzösszegek összegyűjtése és a menekültek problémájának bizonyos rendezése.

Az ENSZ Közgyűlésének látszólag csupán emberbaráti érzésektől sugalmazott határozatát azonban a tagállamok egy része, éspedig éppen a szocialista államok nem szavazták meg s minthogy a Közgyűlés határozatainak csak ajánlás jellegük van, ezekben az országokban nem is történtek intézkedések valamiféle menekültügyi év tartása érdekében.

A szocialista államoknak jó okuk volt arra, hogy az ENSZ-ben a menekülteket érintő kérdésekben eddig hozott legtöbb határozat alkalmával elhatárolják magukat az imperialista államok által irányított többségtől. Nem azért, mintha nem éreznének együtt a tényleges menekültekkel, s mintha nem akarnának segíteni nyomorúságos helyzetükön, hiszen pl. a Tuniszba és Marokkóba kényszerített algériai menekültek segélyezésében éppen ezek az országok járnak az élen, hanem csupán azért, mert az imperialista hatalmak a menekültek kérdését a hidegháború egyik legvisszataszítóbb eszközévé tették és ezzel magát a menedékjog intézményét is jelentős mértékben diszkreditálták.

Az ENSZ határozata és az annak nyomán megindult fokozott propaganda azonban minden esetre indokolttá teszi, hogy a szocialista államok és ezeken az államokon belül elsősorban a nemzetközi jogászok, de más tudományágak képviselői is foglalkozzanak a menekültek kérdésével. A magyar jogászoknak pedig még külön sajnálatos okuk is van, hogy behatóan megvizsgálják a felmerülő problémákat, nevezetesen az a közismert tény, hogy az 1956. évi ellenforradalmi események kapcsán disszidált személyeket nyugaton minden további vizsgálódás nélkül menekültekként kezelik, ami az idevágó nemzetközi jogelvekkel egyáltalán nincs összhangban.

Mindezek mellett indokolttá teszi a menedékjogra és a menekültekre vonatkozó nemzetközi szabályok elméleti megvizsgálását még az a körülmény is, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága is felvette a kodifikálandó témakörök közé a menedékjog kérdését, ezzel is jelezve a probléma időszerűségét és azt, hogy a kérdés megérett az alapos tisztázásra.

A menedékjoggal kapcsolatos kérdések felvetése előtt körül kell határolnunk a vizsgálandó problémakört. Menedéknyújtás alatt valamely államnak azt a tevékenységét értjük, amellyel egy más állam üldözött polgárát befogadja. Ez a befogadás természetszerűleg főként az állam területén történik, vagyis ún. területi menedék nyújtásában áll. Elképzelhető azonban az is, hogy az államok más állam területén levő, de bizonyos mentességet élvező követségi épületeikben nyújtanak menedéket üldözött személyeknek. Ez az ún. diplomáciai menedékjog, amely a történelem egy bizonyos időszakában általánosan szokásos volt, ma azonban már csak

* A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián elhangzott előadás.

a latin-amerikai államok egymás közötti viszonylatában tekinthető jogszerűnek, jóllehet egyes imperialista hatalmak politikai céljaik szolgálatában jogellenesen olykor ma is még menedékjogot nyújtanak követségi épületeikben. Anélkül, hogy bővebben sorolnék fel példákat, elegendő lesz itt ennek illusztrálására utalni arra a közismert tényre, hogy az Egyesült Államok budapesti követsége Mindszenty Józsefet a nemzetközi jog szabályaiba ütköző módon a követségi épületbe befogadta és ezt az állapotot ma is fenntartja.

A két intézmény, vagyis a területi és a diplomáciai menedékjog jellegét tekintve élesen elválik egymástól, ami szükségessé teszi külön tárgyalásukat. A továbbiakban a területi menedékjog kérdésére szorítkozom és ezt illetem rövidség kedvéért a menedékjog elnevezéssel.

*

A menedékjog intézményének eredete az ókorba nyúlik vissza. Az egyiptomi fáraók idejéből fennmaradt nemzetközi szerződések, a zsidók életéből vett bibliai történetek azt mutatják, hogy a menedékjog már ebben a korban is ismeretes volt. Az ókorban azonban a menedékjog a legnagyobb szerepet a görögöknél játszotta. A görög városállamokban az üldözötteknek igen nagy száma talált menedékre. Különösen híres volt ebben a korban a kisázsiai Theosz város bőkezű menedéknyújtásáról, de a görög városállamoknak úgyszólván mindegyikében napirenden volt menekültek befogadása és menedékben való részesítése, amit szükségessé is tett a száműzetés intézményének nagymérvű elterjedése. A tömeges száműzetés a régi Görögországban a politikai változások szokásos kísérője volt. A görög drámákban is többször találunk utalást a menedékjog fontosságára, mint pl. Aiszkhülosznak Grotius által is gyakran idézett „Hiketidesz" című tragédiájában. Rómában viszont a menedékjog intézménye természetszerűleg lehanyatlik. Róma egyeduralmi törekvése és jogi felfogása nem volt összeegyeztethető a menedékjog elismerésével. Érdekes módon ez a fejlődés is tükröződik a latin drámában: Plautus „Rudens" című vígjátékában az egyik szereplő gúnyolódik a menedékjogot elismerő görög felfogáson.

Az asilum intézménye már az ókorban vallási jelleggel fejlődött ki és csupán a görögöknél kezdett bizonyos mértékig függetlenedni a vallástól. A kereszténység uralomra jutásával viszont a menedékjog intézménye mindinkább egyházi jelleget ölt és az egyház részére beavatkozási jogot biztosít az államok belügyeibe. Az egyház a menedékjog megsértőit kiközösítéssel bünteti, de a templomokban és más egyházi épületekben, vagy azok közelében nyújtott menedék sokkal inkább emlékeztet a diplomáciai, mint a tulajdonképpeni területi menedékjogra.

Az igazi területi menedékjog példáival nagyobb számban csak a hűbériség későbbi századaiban találkozunk. Ez a menedékjog az egyházi asilum hatására fejlődik ki és érdekes jellegzetessége, hogy kezdetben főként a közönséges bűntettesekre korlátozódik. Ebből a korból számos olyan nemzetközi szerződést ismerünk, amelyben a szerződést kötő királyok kötelezik magukat a hozzájuk menekülő árulók és lázadók kölcsönös kiszolgáltatására. A politikai üldözöttek ebben az időben sehol sem lehettek biztonságban üldözőik elől. Ugyanakkor a kiadatás intézménye a közönséges bűntettesek tekintetében ismeretlen volt.

Kivételesen azért már a középkorban is előfordultak olyan esetek, hogy politikai üldözöttek kiszolgáltatását megtagadták. Marcel Sibert említi meg egyik tanulmányában[1] Jehan de Village esetét, aki 1454-ben VII. Károly francia király haragja elől Marseilleben keresett menedéket. Ez a város akkoriban René szicíliai és provencei király uralma alatt állt, aki megtagadta az üldözött személy kiadatását. Ez az eset ebben a korban azonban még inkább csak mint kuriózum érdemel említést.

A XVI. század végén Jean Bodinnál jelenik meg először a bűnüldözés elleni nemzetközi szolidaritás eszméjére való hivatkozással a köztörvényi bűntettesek kölcsönös kiszolgáltatásának gondolata[2] és lesz a XVII. században a jogtudományban egyre általánosabbá. Ezzel párhuzamosan alakul ki az a nézet, amely a politikai cselekmények miatt üldözöttek menedékben való részesítését követeli. Grotius, aki maga is üldözött volt, nagy művében síkraszáll a hazájukból elüldözöttek mellett, sőt egyenesen az államok kötelességévé teszi a menekültek befogadását, amikor így ír: „Az állandó letelepedést sem szabad megtagadni azoktól a külföldiektől, akik otthonukból elűzve menedéket keresnek, amennyiben alávetik magukat a fennálló államhatalomnak és a lázadások elkerüléséhez szükséges mindenfajta előírásnak."[3]

De ezek a nézetek még nem feleltek meg koruk gyakorlatának és a politikai üldözöttek menedékjoga csak lassan tudott utat törni magának, míg azután a nagy francia polgári forradalom vívmányaként az 1793. évi alkotmány először rögzíti jogszabályban, hogy a francia nép menedéket nyújt a hazájukból a szabadság ügyéért való kiállásuk miatt száműzött külföldieknek.

A politikai menedékjog érvényesítése azonban még mindig sok akadályba ütközött és még a XIX. század elején is találkozunk olyan nemzetközi szerződésekkel, amelyek a politikai bűncselekménnyel vádolt személyek kiadatását írják elő. Mindamellett az irányzat kétségkívül a politikai menedékjog érvényesülése felé mutat. Jelentős lökést adott ennek a fejlődésnek az

[1] M. Sibert: Une affaire d'asile territorial au XVe siècle. Revue générale de droit international public, 1953. 1. sz, 5—15. old.

[2] Bodin: De la République, III. könyv, VI. fejezet.

[3] Grotius: De iure belli ac pacis, II. könyv, II. fejezet, XVI.

1833. évi belga törvény, amely elsőnek rögzítette tág formulában azt az elvet, hogy politikai bűncselekmény miatt nincs kiadatásnak helye. Még csak annyit, hogy egy olasz nemzetközi jogász, Reale megállapítása szerint a politikai menedék elvének teljes győzelme az 1848—49. évi események után következett be, amikor Ausztria és részben a cári Oroszország is hasztalan kérte a magyar szabadsághősök kiadását a török szultántól.[4] Törökország ezeket a kiadatási kérelmeket Anglia támogatásával elutasította és az angol kormány határozott szabályként szögezte le, hogy politikai menekültek kiadatásának nem lehet helye.

Most már véglegesen elismert és a gyakorlatban érvényesülő intézménnyé lett a menedékjog. És habár a burzsoázia igyekezett is az intézményt utóbb a maga reakciós céljai szolgálatába állítani, magán az alapelven a fasizmus uralomra jutásáig nem történt lényeges változás. A fasiszta államok azonban igyekeztek közvetlen támadást intézni a menedékjog ellen és kiadatási szerződéseikben megpróbálták a menedékjog erős leszűkítését biztosítani. A fasiszták főként az elnyomott és kizsákmányolt osztályok felszabadításáért folyó mozgalom részvevőinek menedékjogát kívánták kizárni, és odáig mentek, hogy a kommunista mozgalom politikai jellegét vonták kétségbe. A Horthy-fasizmus ebben a kérdésben is az élen járt és már az 1928-ban aláírt magyar—jugoszláv bűnügyi jogsegélyegyezményben kikötötte, hogy a kommunista mozgalmakkal kapcsolatos cselekmények politikai bűncselekménynek nem minősíthetők, tehát a kiadatás megtagadásának ezen a címen nem lehet helye.

*

A történelmi fejlődés egészen rövid felvázolása után rátérhetünk a mai jogi helyzet ismertetésére. Az intézmény régi múltja arra engedne következtetni, hogy ma már egyértelműleg kialakult részletes szabályokkal állunk szemben. Sajnos, a helyzet nem így áll. A menedékjog átfogó és részletes nemzetközi szabályozása mindeddig sem általános hatályú nemzetközi szerződés révén, sem szokásjogi úton nem történt meg, bár egyes szokásjogi szabályok kétségkívül kialakultak. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a menedékjog intézménye tekintetében az utóbbiakon kívül ne lennének irányadó jogszabályok. Eltekintve a kétoldalú, úgyszintén a többoldalú, de az államok összességét át nem fogó, csupán szűkebb körre kiterjedő és így csak partikuláris jogot kreáló nemzetközi szerződésektől, amelyek azonban bizonyos rendelkezéseikben mégis az egyes kialakult szokásjogi szabályok rögzítésének tekinthetők, témánk szempontjából igen nagy jelentőségük van a nemzetközi jog általános elveinek, amelyekből a menedékjog tekintetében az államok számára több kötelező magatartási szabály adódik. Itt éppen egyik fontos feladatunk, hogy ezeket a szabályokat feltárjuk.

Szögezzük le elsősorban, hogy a menedékjog az állam joga arra, hogy menedéket nyújtson politikai okokból üldözött személyek számára. Ezt az állami szuverenitásból folyó jogot a nemzetközi szokásjog elismeri és azt egyes nemzetközi okmányok is rögzítik. Nem beszélve most a kétoldalú kiadatási szerződések tömegéről, amelyek azonban szűkebb körre szorítkozva a politikai bűncselekmények miatt üldözötteket veszik ki a kiadatás alól, utalunk itt a Caracasban a X. pánamerikai konferencia által 1954. március 28-án elfogadott egyezmény 1. cikkére, amely kimondja: „Minden állam szuverenitását gyakorolva jogosult területére befogadni a neki megfelelő személyeket, anélkül, hogy egy másik állam e jog gyakorlása miatt tiltakozással élhetne." Ehhez a rendelkezéshez szorosan kapcsolódik és azt kiegészíti a 2. cikk első bekezdése: „Valamennyi állam köteles tiszteletben tartani azt a joghatóságot, amelyet az egyes államok a területükön levő összes lakosok felett a nemzetközi jognak megfelelően gyakorolnak; ez vonatkozik minden kivétel nélkül arra a joghatóságra is, melyet az állam azok felett a személyek felett gyakorol, akik olyan állam területéről érkeznek hozzá, ahol őket hitük, véleményük vagy politikai hovatartozásuk miatt, illetve oly cselekmények elkövetéséért üldözik, amelyek politikai bűncselekményeknek tekinthetők." Végül a 3. cikk kimondja, hogy egyetlen állam sem köteles más államnak kiszolgáltatni, vagy saját területéről kiutasítani azokat a személyeket, akiket politikai okokból vagy politikai bűncselekmények miatt üldöznek. Ezek a rendelkezések lényegükben már a menedékjogra vonatkozólag korábban létrejött pánamerikai egyezményekben is megtalálhatók voltak.

A most említett rendelkezések, amelyek ugyan az egyezmény alapján csak az amerikai államok között érvényesek, az univerzális szokásjog írásbeli rögzítését jelentik és így voltaképp megegyeznek a minden államot kötelező nemzetközi jogi szabállyal. Ha az 1951. évi menekültügyi egyezmény, amely a kapitalista államok jelentős része között van érvényben, nem is hangsúlyozza külön az államot megillető menedéknyújtási jogot, ennek oka abban keresendő, hogy az egyezmény tárgya a menekültek státusának szabályozása, ez azonban már feltételezi a menedéknyújtási jog elismerését.

A menedéknyújtás jogosságát hangsúlyozta egyébként már az Institut de Droit International 1936. évi brüsszeli határozata is, amely utalt arra, hogy az állam a nemzetközi jog által részére biztosított jogkör alkalmazásával menedéket nyújthat a területére menekülőknek. Ha a fogalmazásból a nemzetközi jog primátusának helytelen elve csendül is ki, a tétel lényege kétségkívül helyes.

[4] E. Reale: Le droit d'asile. Recueil des Cours, 63. köt. 551. old.

A menedékjog alanya tehát az állam abban az értelemben, hogy az állam jogosult az üldözöttnek menedéket nyújtani. Ha azonban a menedékjog kifejezést használjuk, úgy általában arra szoktunk gondolni, hogy az üldözött nyer bizonyos jogot egy más állam területén való tartózkodásra és ily módon megmenekül üldözői elől. De vajon konstruálhatunk-e ilyen menedék igénylésére irányuló alanyi jogot az üldözött egyén számára?

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amelyet az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én fogadott el, látszólag általános emberi jogként állítja fel az üldözöttet megillető menedék iránti jogot. A Nyilatkozat 14. cikkének 1. bekezdése ugyanis így szól: „Minden személynek joga van üldözői elől más országban menedéket keresni és a más ország nyújtotta menedéket élvezni." Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük az idézett szöveget, azt látjuk, hogy általános emberi jogról ebben a szövegezésben sem lehet szó. A Nyilatkozat ugyanis csak arra jogosítja fel az egyént, hogy más országban menedéket keressen és abban részesüljön (bénéficier), ha valamely állam azt megadja neki. Nincs azonban és nem is lehet alanyi joga az üldözöttnek valamely állammal szemben a menedéknyújtásra vonatkozólag, vagyis nem léphet fel jogi igénnyel egyetlen állammal szemben sem menedékben való részesítése iránt.

Ez a kérdés egyébként már annakidején az emberi jogok bizottságában is nagy vitát váltott ki. Az eredeti tervezet szövege messzebb ment, mint a Nyilatkozat ismertetett rendelkezése, amennyiben deklarálni akarta azt is, hogy az egyénnek joga van más országban menedéket keresni és kapni (et de recevoir), ami már esetleg bizonyos igényt is rejthetne magában. Az „et de recevoir" szavakat azonban az emberi jogok bizottsága főleg Anglia kívánságára törölte a szövegből és így ezzel is dokumentálta, hogy mai formájában a 14. cikk nem tartalmaz valóságos emberi jogot a menedékben való részesülés iránt. Eltekintve tehát attól, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata önmagában nem kötelező jogszabály még az azt elfogadó államok számára sem, a 14. cikk egyébként sem foglal magában kötelezettséget az államokra nézve a menedéknyújtás tekintetében.

Az emberi jogok bizottságában Franciaország ezt a hiányosságot ki akarta küszöbölni olyan szöveg beiktatásával, amely szerint az ENSZ köteles volna az államokkal együttesen eljárva menedéket biztosítani az üldözött számára. Ez a módosítás természetesen elfogadhatatlan volt az államok többségére nézve, mert voltaképpen az ENSZ felsőbbségének kifejezője lett volna, mintegy az ENSZ „szuperállam" jellegét juttatta volna kifejezésre, azt jelentvén, hogy az ENSZ előírhatná az államok számára egyes esetekben a menedéknyújtás kötelezettségét. Márpedig — és ez a kérdés lényege — a menedék nyújtása az államok belső joghatósági körébe tartozik és senki sem kényszeríthet egy államot arra, hogy valakit menedékben részesítsen. A nemzetközi jog legfeljebb annyiban tartalmaz ebben a vonatkozásban az államokat kötelező szabályt, hogy bizonyos személyekre nézve eltiltja a menedék megadását, kötelező menedéknyújtásra azonban nem kényszerít.

A most kifejtett meggondolás volt az alapja annak is, hogy az emberi jogok védelmére vonatkozólag kidolgozott két egyezménytervezet egyikébe sem vettek fel a menedékjogot biztosító cikket. Hasonlóképpen nem rendelkezik a menedékjogról az Európa Tanácsba tartozó államok között 1950-ben az emberi jogok védelme tárgyában létrejött egyezmény sem. Elméletileg ez ellen nem lehet kifogást emelni, mert mindenkivel szemben érvényesíthető, az egyént minden további állami aktus nélkül megillető általános emberi jog a menedéknyújtás iránt valóban nem áll fenn. Ennek ellenére mégsem lehet helyesnek tekinteni a menedékjog teljes mellőzését ezekben az egyezményekben. Ha nincs is az egyént menedéknyújtás iránt megillető általános emberi jog, kétségtelen, hogy ha az üldözött személy valamely államban jogszerűen menedéket nyert, azt minden állam tiszteletben tartani köteles. Ezt a kötelezettséget minden esetre helyes és szükséges is nemzetközi egyezményben rögzíteni, s amíg külön egyezmény a menedékjogra vonatkozólag nem jön létre, addig legalább az emberi jogokat biztosító egyezményekben kell helyet adni ilyen értelmű rendelkezésnek. Éppen ezért kell helyesnek tekinteni azt is, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata említett 14. cikkében rendelkezik ebben az irányban.

*

A menedékjoggal kapcsolatos kérdések helyes megoldása a menedékjog jellegének meghatározása után szükségessé teszi a menekült fogalmának tisztázását. Ahhoz, hogy a menedékjog tartalma és a menedéknyújtáshoz fűződő jogi következmények tisztázhatók legyenek, először is meg kell határozni, ki minősülhet menekültnek. Ennek jelentősége főleg azért nagy, mert valamely személy menekültté való nyilvánításával a befogadó állam mintegy megszakítja a befogadott személy és annak hazája között fennálló szoros kapcsolatot, a menekültet ténylegesen kivonja hazájának joghatósága alól és rendkívüli helyzetet kreál számára.

A nemzetközi jog nem határozza meg általános érvénnyel a menekült fogalmát. Találkozunk ugyan ilyen fogalommeghatározásokkal különböző nemzetközi egyezményekben, ezek azonban nem lépnek fel az általános érvényűség igényével, csupán azt határozzák meg, hogy kikre terjed ki a szóban forgó egyezmény hatálya. Ennek ellenére bizonyos általános tételek felállíthatók pozitív és negatív irányban, vagyis

arra nézve, hogy ki esik és ki nem eshetik semmi esetre sem a menekült fogalma alá.

A nemzetközi jogi irodalomban különböző kategorizálásokkal találkozunk, ezeknek nagy részét azonban eleve elvethetjük. Milyen célt szolgálhat pl. az a meghatározás, amelyet Van Heuven Goedhart, az ENSZ volt menekültügyi főbiztosa adott,[5] amikor megállapította, hogy a menekült a kivándorló speciális típusa, vagyis olyan személy, aki azért kényszerül elhagyni hazáját, mert attól fél, hogy élete vagy szabadsága veszélyben van és ide érti azokat is, akik természeti csapások, pl. földrengés vagy árvíz miatt menekülnek? Van Heuven Goedhart ezen a fogalmon belül további kategóriákat állít fel, ennek az egész fejtegetésnek azonban a menekültekkel kapcsolatos problémák megoldása szempontjából semmi jelentősége sincs.

Ha a nemzetközi jog szemszögéből nézve beszélünk menedékjogról és menekültekről, csakis a politikai menekültek jöhetnek számításba, tehát azok, akik politikai üldöztetés miatt kényszerülnek hazájuk elhagyására, illetve akik egyéb okból külföldön tartózkodnak és politikai üldöztetés miatt nem térhetnek vissza hazájukba.

A politikai menekült fogalma még mindig eléggé tág, de a nemzetközi jog nem ad ezen belül általános érvényű tartalmi meghatározást. Egyes alkotmányok azonban megkísérlik a menekült fogalmának pontosabb körülírását. Az ilyen meghatározásoknak elsősorban az illető állam szervei felé van jelentőségük, amennyiben parancsot jelentenek számukra, hogy kiknek tartoznak megadni a menedékjogot és kiktől kell azt megtagadniok. Jelentősége van ezen túlmenőleg az egyének szempontjából is, mert az üldözöttek eleve számolhatnak azzal, hogy melyik állam kapuján kopogtathatnak sikerrel. Amellett bizonyos mértékben hozzájárulnak a politikai menekült pontosabb fogalmának általános kialakításához is. Nem oszthatjuk azonban a Dictionnaire Diplomatique-nak azt a megállapítását, hogy ilyen esetben az államnak a menedéknyújtás iránti erkölcsi kötelessége átalakul az egyén jogává.[6] Az egyénnek az állammal szembeni jogáról befogadtatása iránt ilyenkor sem lehet szó, de az alkotmány belső államjogi kötelezettséget jelent a hatósági szervek számára a menekültek befogadás iránti kérelmeinek elbírálásánál.

A politikai menekült fogalmának legrészletesebb körülírását a szocialista államok alkotmányai tartalmazzák. Ezek az alkotmányok a politikai menekült fogalmát egyben haladó tartalommal töltik meg olyan értelemben, hogy csak a haladás ügyéért küzdő üldözöttek számára biztosítják a menedéket. A szovjet Alkotmány 129. cikke kimondja, hogy a Szovjetunió menedékjogot nyújt azoknak a külföldi állampolgároknak, akiket a dolgozók érdekeinek védelméért, tudományos tevékenységükért vagy a nemzeti felszabadulásért folytatott harcukért üldöznek. E rendelkezés alapján a munkásmozgalom számos kiemelkedő egyénisége, nagyszámú tudós és a hazájuk felszabadulásáért harcolók egész serege élvezte és élvezi ma is a menedékjogot a Szovjetunióban.

A tízéves évfordulójához elérkezett magyar Alkotmány is deklarálja a menedékjogot és 58. cikkében kimondja, hogy azok az idegen állampolgárok, akiket demokratikus magatartásukért, a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek, a Magyar Népköztársaságban menedékjogot élveznek.

Említsük még meg a Román Népköztársaság Alkotmányát, amely 89. cikkében úgy rendelkezik, hogy Románia menedéket nyújt azoknak az idegen állampolgároknak, akiket a dolgozók érdekeinek védelméért, tudományos tevékenységükért, a nemzeti felszabadítás és a béke megvédése érdekében vívott harcban való részvételükért üldöznek. Hasonló értelmű, de részben eltérő szövegezésű rendelkezéseket találunk a többi népi demokratikus állam alkotmányában is.

De nemcsak a szocialista, hanem a kapitalista államok is szükségesnek tartják, hogy alkotmányukban rendelkezzenek a menedékjog kérdéséről. Ilyen rendelkezést találunk többek között az olasz alkotmányban és a nyugatnémet alaptörvényben. Franciaország viszont, amely az 1789. évi forradalom után elsőnek proklamálta a menedékjogot, és még 1946. évi alkotmányában is menedéket biztosított a politikai üldözötteknek, legújabb De Gaulle-féle alkotmányában már teljesen mellőzi a menedékjog említését.

Az államok alkotmányain kívül egyes nemzetközi okmányok is megkísérelték a menekült fogalmát meghatározni. Igaz, hogy nem általános érvénnyel, hanem csak az egyezmények alkalmazása szempontjából és csak a szerződő felekre kiterjedő hatállyal. Mindamellett nem érdektelen megvizsgálni ezeket a meghatározásokat és kivenni belőlük a közös vonásokat, amelyek a menekült fogalmának már kialakult általános ismervéül tekinthetők.

E vizsgálódásunk során figyelmen kívül hagyhatjuk a Nemzetek Szövetsége idején létrejött egyezményeket, amelyek szintén tartalmazták ugyan a fogalom meghatározását, de mindig csak egy-egy állam területéről elmenekült személyekre, így pl. a Törökországból menekült örményekre, majd később a hitleri Németországból menekültekre voltak tekintettel.

A második világháború után a menekültek nagy számára való tekintettel újabb szabályozás vált szükségessé. A kérdés intézményes megoldása céljából felállított, de a feladatának soha meg nem felelt Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IRO) alkotmánya is meghatározta

[5] G. J. van Heuven Goedhart: The problem of refugees. Recueil des Cours, 82. köt. 267. old.

[6] Dictionnaire Diplomatique, szerk. A.-F. Frangulis. IV. köt. 117. old.

I. számú függelékében a menekült fogalmát. Ez a meghatározás természetesen szintén nem léphet fel az univerzális érvényesség igényével, csupán azt kívánta meghatározni, kikre terjed ki a Szervezet hatásköre. Ekkor a második világháború után kialakult helyzetből indultak ki és általában a fasizmus áldozatainak bizonyos csoportjait minősítették menekülteknek. Eszerint a menekült fogalma alá estek azok a személyek, akik elhagyták hazájukat vagy állandó tartózkodási helyük országát, illetve ezeknek az országoknak a területén kívül tartózkodnak és akár megtartották állampolgárságukat, akár nem, a következő kategóriák valamelyikébe tartoznak:

a) a náci vagy fasiszta kormányzatok, az ezek oldalán a második világháborúban részt vett kormányok, illetve az előbbieket az Egyesült Nemzetekkel szemben támogató quisling vagy hasonló kormányok áldozatai;

b) spanyol köztársaságiak és a spanyolországi falangista rendszer más áldozatai;

c) olyan személyek, akiket a második világháború kitörése előtt faji, vallási, nemzetiségi okokból vagy politikai meggyőződésük miatt menekülteknek tekintettek.

Egyes kizáró okoktól eltekintve a „menekült" elnevezés vonatkozott az olyan személyre is, — amennyiben nem esett a „displaced person" fogalma alá — aki hazáján kívül tartózkodik és a második világháború kitörését követő események következtében nem képes vagy nem hajlandó igénybe venni azon állam kormányának védelmét, amelynek állampolgárságával rendelkezik vagy rendelkezett. Ez az utóbbi rendelkezés elvileg nem helyeselhető, mert bizonyos mértékig függetleníti a menekülti minőséget a tényleges üldöztetéstől és az egyén szubjektív megítélésének túlságosan nagy teret enged.

A menekült fogalma alá estek továbbá a Németországban vagy Ausztriában élt zsidó származású személyek, külföldiek vagy hontalanok egyes kategóriái is, amennyiben ezekbe az országokba visszatértek, de ott még nem telepedtek le állandó jelleggel.

Végül a menekültek fogalma alá tartoztak azok az elhagyott gyermekek, akik hadiárvák vagy akiknek szülei eltűntek és akik származási országaik határain kívül tartózkodtak. Az ilyen 16 éven aluli gyermekeket a segítésben elsőbbség illeti, beleértve ebbe általában a repatriálás terén nyújtandó segítséget olyanoknál, akiknek honossága megállapítható. Figyeljük meg különösen ezt az utóbbi általános érvényesülést igénylő elvet, amelyet az imperialista államok és a Menekültügyi Szervezet tényleges utóda, a Menekültügyi Főbiztosság a magyarországi ellenforradalmi események kapcsán külföldre került nagyszámú gyermek esetében teljesen figyelmen kívül hagytak, de amelyet annakidején már az IRO is igen sok esetben kijátszott a hazájukon kívül visszatartott szovjet gyermekek tekintetében. Hozzá kell még tenni, hogy a fenti felsorolásban szereplő személyek általában, a falangista rendszer üldözötteitől, valamint a volt németországi és ausztriai lakosoktól eltekintve, helytállóan megindokolni tartoztak, miért nem akartak visszatérni korábbi tartózkodási helyükre. Ez is olyan rendelkezés, amely a menedékjog intézményének lényegéből természetszerűleg következik, de a kapitalista államok részéről a szocialista államokat elhagyó disszidensek esetében teljesen figyelmen kívül marad.

Itt kell megjegyezni, hogy az IRO alkotmánya elválasztotta a menekültektől az elhurcoltak, az ún. displaced persons kategóriáját. Ebbe a kategóriába általában a második világháború folyamán a fasiszta hatalmak által deportáltak és kényszermunkára elhurcoltak estek. Erre a második világháború után rendkívül nagy tömegeket magában foglalt csoportra azonban az IRO hatásköre szintén kiterjedt.

Már az ENSZ Közgyűlésének 1949. évi IV. ülésszaka elhatározta az IRO megszüntetését és az ENSZ keretein belül Menekültügyi Főbiztosság felállítását, majd 1950. december 14-én az V. ülésszakon a 428. számú közgyűlési határozattal megállapították az új Főbiztosság Statutumát, amelyben szintén meghatározták a menekült fogalmát, természetesen ismét csak abból a szempontból, kikre kell kiterjednie a főbiztos tevékenységének. Ez a korszak a hidegháború teljes kifejlődésének a kora, sőt már a valóságos melegháború időszaka volt, hiszen a koreai háború már javában dúlt. Ennek megfelelően az imperialista hatalmak a menekültek kérdését még erőteljesebben igyekeztek a maguk céljaira kihasználni és kibővítették a menekült fogalmát oly módon, hogy az a szocialista államokból disszidáló személyek minél nagyobb körét ölelje fel. A Statutum 6. cikkének A) pontja szerint menekültnek tekintendők a második világháború előtti egyezmények vagy az IRO alkotmánya szerint menekültnek minősülő személyek, továbbá mindazok, akik 1951. január 1. előtti események következtében és mert faji, vallási, nemzetiségi okokból vagy politikai meggyőződésük miatt alaposan tarthattak üldöztetésüktől, hazájukon kívül tartózkodnak s nem képesek, illetve az üldöztetéstől való megalapozott félelmükben vagy egyéb okból, de nem pusztán személyi előnyök miatt nem hajlandók igénybe venni hazájuk védelmét; úgyszintén azok a hontalan személyek, akik hasonló okokból nem képesek, illetve nem hajlandók előző állandó lakóhelyük országába visszatérni. A VI. cikk B) pontja még tágabbra terjeszti a menekült fogalmát, amennyiben nagyjából megismétli az A) pont feltételeit, de most már kihagyja ezekből az 1951. január 1-i határnapot.

Különösen fel kell itt figyelni a „nem pusztán személyi előnyök miatt" szavakra, amelyek az Egyesült Államok delegációjának kívánságára kerültek be a Statutum VI. cikkének A)

pontjába. Ne feledjük el, hogy ebben az időben már küszöbön állt az Egyesült Államok ún. kölcsönös biztonsági törvényének elfogadása, amely a dollárok millióit biztosította a népi demokratikus országokból kiszökött kém- és diverzánsjelöltek számára, akik az ún. Escapee Program hatálya alá estek. Amint az USA delegátusa kifejtette, a „nem pusztán személyi előnyök miatt" szavakkal azokat a személyeket akarták a Statutum hatálya alá vonni, akiknek ugyan nem kell hazájukban tényleges üldözéstől tartaniuk, de pszichológiai okokból nem hajlandók hazatérni. Nem kétséges, hogy a szóban forgó rendelkezés hatálya alá vonható személyek nagyrésze, így pl. azok, akiknek saját hazájuk szocialista társadalmi berendezkedése nem tetszik, nem minősülhetnek menekülteknek. Ha ennek ellenére valamely egyezményben őket mégis menekülteknek minősítik és ezzel kivonják hazájuk joghatósága alól, úgy az ilyen magatartást tanúsító államok elítélik egy más állam belső rendszerét, beavatkoznak annak az államnak belügyeibe, megsértik a be nem avatkozás elvét, amely a nemzetközi jog egyik alapvető pillére és egyben támadást intéznek egy másik nemzetközi alapelv, a békés egymás mellett élés elve ellen.

A Statutum tehát a legtágabbra igyekszik vonni a menekült fogalmának határait, de ebben az igyekezetében túllép a hatályos nemzetközi jog által engedett kereteken.

Egy évvel később a kapitalista államok jelentős része nemzetközi egyezményt kötött a menekültek jogállására vonatkozólag. Érdekes, hogy ekkor már az egyezményt aláíró államok jónak látták bizonyos mértékig meghátrálni és visszatérni az IRO alkotmányának viszonylag mérsékeltebb szövegezéséhez.

Az 1951. július 28-i egyezmény meghatározása lényegében abban tér el a Menekültügyi Főbiztosság Statutumában foglaltaktól, hogy egyrészt kihagyja az előbb kifogásolt „nem pusztán személyi előnyök miatt" szavakat, másrészt mellőzi a Statutum VI. cikkének B) pontjában foglaltakat, és így visszatér az 1951. január 1-i határnaphoz, amennyiben csupán az ezt megelőző események következtében menekültekre terjeszti ki hatályát.

Ezek a második világháború után létrejött meghatározások, amelyektől — mint már említettem — a szocialista államok távol tartották magukat és azok reájuk nézve kötelezőknek sem tekinthetők. A terjedelem korlátaira való tekintettel nem térhetek ki egyes tudományos szervezetek, pl. az Institut de Droit International által készített és az előbbiekben már említett meghatározásokra. Ezt egyébként is mellőzhetőnek tartom, mert az Institut határozata 1936-ból való, tehát egészen más történelmi helyzetben jött létre.

Ha azonban a menekültek fogalmára nézve ilyen módon részletes egységes meghatározást nem is adhatunk, kétségkívül találhatunk bizonyos általános elveket arra vonatkozólag, kik nem eshetnek e fogalom alá.

Annyit nyomban megállapíthatunk, hogy a Menekültügyi Főbiztosság Statutuma VI. A) pontjának amerikai kívánságra létrejött szélsőséges szövegétől és az IRO Alkotmányának kifogásolt passzusától eltekintve minden egyezmény és határozat megkívánja a politikai okokból való tényleges üldöztetést, mint előfeltételét annak, hogy valaki menekültnek tekinthető legyen. Semmilyen körülmények között, tehát még az említett VI. A) pont szerint sem esik azonban a menekült fogalma alá a közönséges bűncselekmény miatt üldözött, illetve ilyen bűncselekmény miatt elítélt és a börtönből megszökött egyén. Gondoljunk csak arra, hány közönséges bűnözőt fogadtak az 1956. évi ellenforradalom után politikai menekültként a nyugati államokban, amíg azután az esetek legtöbbjében ki nem derült, hogy az ünnepelt „hősök" nyugaton is folytatták itthoni tevékenységüket.

Nem lehet kétséges, hogy a gazdasági okokból eltávozottak sem eshetnek semmilyen körülmények között sem a menekült fogalma alá. Köztudomású tény, hogy a magyar disszidensek igen nagy része, bízvást mondhatjuk túlnyomó többsége éppen gazdasági okokból távozott, éspedig vagy azért, mert különböző csábító leírások és propaganda rádióadások alapján valamilyen gazdasági csodát várt nyugaton, vagy pedig azért, mert olyan hozzátartozókhoz ment ki, akikről feltételezte, hogy őt el fogják tartani, vagy legalábbis gazdaságilag segélyezni fogják. Ilyen embereket politikai menekültekként kezelni nemcsak a nemzetközi jog szabályaival, hanem a logika legelemibb követelményeivel is ellentétben áll. Meg kell jegyezni, hogy a gazdasági disszidenseket még a Menekültügy Főbiztosság Statutumának előbb kritizált kitétele is kizárja a menekültek fogalmi köréből.

További általános jellegű korlátozás áll fenn a háborús bűnösök és a velük egy elbírálás alá eső személyek tekintetében. Ezeknek a személyeknek a kiadatására vonatkozólag a szövetségesek között már a második világháború folyamán több megállapodás jött létre. Most az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikke kizárja a menedékjogban való részesítésből az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétes tevékenységet kifejtett személyeket. Ezek alatt elsősorban azok értendők, akik a nemzetközi béke és biztonság elleni bűncselekményeket, valamint általában háborús bűnöket követtek el. Ha a Nyilatkozat nem is szól kifejezetten a második világháború háborús bűnöseiről, ezeket az általános felfogás szerint a kivételbe bele kell érteni, habár cselekményeiket az ENSZ Alapokmányának elfogadása előtt követték is el, mert a demokratikus elveket követő nemzetek már a háború folyamán magukévá tették az Egyesült Nemzetek céljait és elveit, és ezek már akkor általánosan elfogadottaknak voltak minősíthetők. Ez az értelmezés

összhangban áll az ENSZ Közgyűlésének 1946. február 12-i határozatával, amely hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni egyrészt az igazi menekültek, másrészt a háborús bűnösök, quislingek és árulók között, úgyszintén az 1946. december 15-i közgyűlési határozattal, amely megismétli a háborús bűnösök kiadására vonatkozó kötelezettséget. Az IRO Alkotmánya is kifejezetten kizárta a szervezet gondoskodási körébe tartozó személyek sorából a háborús bűnösöket, a quislingeket és az árulókat, valamint azokat a személyeket, akik a második világháború alatt segítették az ellenséget az Egyesült Nemzetek valamely tagállama polgári lakosságának üldözésében vagy önként segítették a fegyveres ellenséges erőket az Egyesült Nemzetek elleni hadműveleteikben. A Főbiztosság Statutuma szintén kiveszi hatálya alól a nürnbergi katonai törvényszéket felállító londoni charta VI. cikkében foglalt bűncselekmények elkövetőit, valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 14. cikkének (2) bekezdése alá eső személyeket. Az 1951. évi egyezmény pedig ugyancsak kizárja hatálya alól a háborús bűnösöket, a béke vagy az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetőit, úgyszintén azokat, akik az Egyesült Nemzetek céljaival vagy elveivel ellentétes cselekmények elkövetésében bűnösek.

A háborús bűnösök és a velük egy elbírálás alá eső személyek tekintetében tehát szilárdan kialakultnak tekinthető az a jogelv, hogy ezek semmi esetre sem minősülhetnek politikai menekülteknek. Vajon hogyan lehetséges ezek után, hogy annyi magyar és egyéb háborús bűnös élvez menedékjogot, éspedig nagyrészük már a háború befejezését követő idők óta, különféle kapitalista államokban? Nyilván csak úgy, hogy ezek az államok túlteszik magukat saját egyezményeiken és nyilatkozataikon is, ha arról van szó, hogy valamely szocialista állam igazságszolgáltatásának működését akadályozhatják.

*

A menekülti státus meghatározása kapcsán természetesen felvetődik az ún. minősítési jog kérdése, vagyis az a kérdés, megilleti-e a befogadó államot a jog, hogy valamely személyt egyoldalúan menekültnek minősítsen. Az ún. diplomáciai menedékjoggal kapcsolatban a Nemzetközi Bíróság 1950. november 20-i ítéletében nem ismerte el a diplomáciai menedéket nyújtó állam egyoldalú minősítési jogát,[7] ami főként azzal magyarázható, hogy a diplomáciai menedékjog ott, ahol azt még elismerik, a diplomáciai képviseletet fogadó állam szuverenitásának korlátozását jelenti, és a diplomáciai képviselet számára mindig a fogadó állam belügyeibe való beavatkozásra biztosít jogot, az egyoldalú minősítési jog tehát a szuverenitásnak még továbbmenő csorbítását jelentené. Ilyen jog következésképpen a diplomáciai menedékjoggal kapcsolatban csak kifejezett egyezményi rendelkezés esetén ismerhető el. Ilyen rendelkezést tartalmaz a Nemzetközi Bíróság ítéletét követően a diplomáciai menedékjog tárgyában Caracasban 1954. március 28-án a latin-amerikai államok között létrejött egyezmény 4. cikke. A területi menedékjog esetében a helyzet egészen más. Az állam itt a menedékjog nyújtásával szuverenitásából folyó jogát gyakorolja és nem sérti, nem csorbítja más állam szuverenitását. Ilyen körülmények között a nemzetközi jog általános elveiből is következik, hogy a befogadó állam maga gyakorolhatja a minősítés jogát anélkül, hogy erre nézve egyezményi rendelkezésre lenne szükség. A területi menedékjog tárgyában ugyancsak 1954. március 28-án kötött caracasi egyezmény szintén leszögezi 4. cikkében a befogadó állam minősítési jogát, bár csak egy beiktatott mellékmondatban, de ez a rendelkezés nem egyéb, mint az általános nemzetközi jogelv megerősítése, és így külön kikötés nélkül is megilletné a befogadó államot a minősítés joga.

De ha el is ismerjük a területi menedéket nyújtó állam egyoldalú minősítési jogát, ezzel még korántsem mondjuk azt, hogy a befogadó állam teljesen szabadon, sőt önkényesen járhat el e jog gyakorlása során. Az állam, amely megállapítja valakiről, hogy politikai menekültnek tekintendő és ezzel messzemenően befolyásolja a menekültnek minősített személy és hazája közötti jogviszonyt, e jogának gyakorlása során a fennálló nemzetközi jogi szabályok szem előtt tartásával, jóhiszeműen köteles eljárni. A jóhiszemű joggyakorlás a nemzetközi jog egyik alapvető elve, amelyet az ENSZ Alapokmánya is leszögez 2. cikkének 2. pontjában, de ez az elv az Alapokmány rendelkezéseitől függetlenül is irányadó az államokra nézve. Amikor tehát az államok minősítési jogukat gyakorolják, az eset összes körülményeit jóhiszeműen tartoznak mérlegelni és az igazolt tények alapján kötelesek megállapítani, lehet-e szó menedékjog nyújtásáról vagy sem.

Mit jelent ez konkréten, éspedig elsősorban a mi disszidenseink vonatkozásában? Már az előzőekben kifejtettem, hogy menedékjog csak azoknak nyújtható, akik politikai menekülteknek tekinthetők. A minősítő államnak tehát elsősorban azt kell megállapítania, hogy valóban üldözött személyről van-e szó és ha igen, az üldözés politikai okokból történik-e. Semmi esetre sem elegendő tehát a menekülti jelleghez egyszerűen annak megállapítása, hogy valaki szocialista társadalmi berendezkedésű hazáját elhagyja és kapitalista rendszerű államban kívánja életét folytatni. Az esetek túlnyomó többségében ilyenkor gazdasági emigránsokkal állunk szemben, akiket egyetlen állam sem jogosult menekültként kezelni.

Ezen a téren a nyugati államok a jogsér-

[7] C. I. J. Recueil 1950, 273—278. old.

tések ezreit követik el. Bárki legyen is a disszidens, azt minden további nélkül menekültnek minősítik és megállapítják a politikai üldöztetés tényét. Nincs lehetőség arra, hogy az elképesztő esetek ezreit itt felsoroljam, csupán arra szeretnék rámutatni, hogy még a nyugati államok bíróságai is minden nyakló nélkül és a nemzetközi jog szabályai által magukat legkevésbé sem korlátozva ismerik el a legkülönbözőbb személyek menekülti mivoltát.

Hadd említsem meg kirívó példaként a szomszédos Ausztria bíróságainak határozatát egy volt bankügyészünk ügyében, aki még jóval 1956 előtt disszidált. Az elsőfokú bíróság, a bécsi Handelsgericht a disszidens bankügyész volt munkaadója ellen indított perében minden további bizonyítás és vizsgálódás nélkül megállapította,[8] hogy felperes politikai üldöztetés miatti félelmében menekült Magyarországról és így az 1951. évi menekültügyi egyezmény hatálya alá esik. A politikai üldöztetés tényét nagyon egyszerű okokra vélte alapozhatni: a bankügyész a „polgári osztályhoz tartozott", a Kisgazdapárt helyi szervezetének valamiféle funkcionáriusa volt és hivatali minőségében külföldi kapcsolatai voltak. De nemcsak az elsőfokú bíróság, hanem Ausztria Legfelsőbb Bírósága is elegendőnek tartotta ezeket a most felsorolt okokat annak megállapításához,[9] hogy a felperes politikai üldözéstől való indokolt félelmében hagyta el az országot és ha nem is alkalmazta reá az 1951. évi menekültügyi egyezmény rendelkezéseit, ezt csak azért nem tette, mert a felperes most már megszerezte az osztrák állampolgárságot. Az osztrák bíróság álláspontja, amellyel a politikai üldözötti minőséget az említett indokok alapján megállapítja, nemcsak teljesen megalapozatlan és jogellenes, hanem egyben sértő is a Magyar Népköztársaságra nézve, mert feltételezi, hogy magyar állampolgárok hazájukban törvényellenes üldöztetésnek vannak kitéve.

A legképtelenebb minősítések tömegéből még csak egyet említek, éspedig annak a két 16 éves fiatalnak az esetét, akik nemrégiben azért disszidáltak, mert szüleik érthető okokból nem akartak házasságukhoz hozzájárulni. Ez mit sem változtatott azon, hogy Ausztriában őket is politikai menekülteknek tekintsék.

A kiskorúak esete egyébként külön említést igényel. Hogyan lehet egyáltalán szó arról, hogy szüleik nélkül, sőt a legtöbb esetben szüleik tudta nélkül és akarata ellenére külföldre szökött gyermekeket politikai menekülteknek tekintsenek? Márpedig ne felejtsük el, hogy az ellenforradalmi események kapcsán mintegy tízezer 14 éven aluli gyermek távozott szülei nélkül külföldre, a 14—18 évesek tömegéről nem is beszélve. Ugyan ki állíthatná jóhiszeműen azt, hogy ezeket a gyermekeket a népi demokratikus Magyarországon üldözték? Pedig már Shakespeare III. Richárdjában ezeket a szavakat olvashatjuk:

„Menhely joga mindenkor olyat illet,
Kinek a tette rászolgált e helyre.
. . .
Hallottam férfiról, ki menhelyes volt,
De menhelyes gyerekről soha még."[10]

A kiskorúaknál egyébként különösen visszás helyzet áll elő a jogellenesen menekültnek való nyilvánítás következtében. Az 1951. évi egyezmény 12. cikkének rendelkezései értelmében ugyanis a menekült személyi állapotára nézve lakóhelye, ennek hiányában pedig tartózkodási helye államának jogszabályai irányadók. Ennek a rendelkezésnek az alkalmazásával és a kötelező repatriálás megtagadásával kivonják a disszidens gyermekeket a szülői hatalom alól, sőt még a gyámságra vonatkozólag Hágában 1902. június 12-én létrejött nemzetközi egyezmény hatálya alól is. A most említett egyezmény értelmében ugyanis a kiskorú gyámságát hazai törvénye szabályozza, a menekültté való nyilvánítás következtében azonban a befogadó állam a gyámság tekintetében is saját jogszabályait alkalmazza és saját gyámhatóságának joghatóságát állapítja meg. Ez az eljárás pedig a gyakorlati tapasztalatok szerint egyértelmű azzal, hogy ezeket a fiatalokat a teljes elzüllésnek engedik át. Nemrégiben saját szememmel volt alkalmam látni 16—17 éves részeg magyar fiúk közbotrányt keltő randalírozását Brüsszel utcáin. És a nyugati államok ugyanakkor eljárásukat azzal próbálják indokolni, hogy az a magyar fiatalok állítólagos „szabadságának" biztosítását szolgálja!

Ami egyébként az 1951. évi egyezményt illeti, rá kell mutatni arra, hogy az saját világos szövege szerint már csak azért sem alkalmazható az ellenforradalmi események kapcsán disszidáltakra — és ez természetszerűleg vonatkozik a felnőttekre is —, mert az egyezmény önmaga hatályát az 1951. január 1. előtt történt események következtében hazájukat elhagyott személyekre korlátozza.

A kapitalista államoknak a menekültté való minősítés kapcsán elkövetett jogsértései természetesen nemcsak velünk, hanem valamennyi szocialista országgal szemben megnyilvánulnak. Kirívó eset ezek közül a hongkongi ún. menekültek ügye. A kínai szárazföldről évtizedek óta sokan keresték fel rövidebb-hosszabb időre Hongkongot olyanok, akik ott munkát vállaltak, majd bizonyos idő múlva vissza-

[8] Handelsgericht, GZ. I. CG 138/56—18.
[9] Oberster Gerichtshof, 3. Ob. 496/56.

[10] Shakespeare: III. Richárd, III. 1. Radó Antal fent idézett és ma már némileg elavult fordításának szövegében „menhely joga" alatt a menedékjog, „menhelyes" alatt pedig a menedékben részesülő személy értendő. Vas István új, költői fordítása ennél a passzusnál meglehetősen szabad és így célszerűbbnek látszott a shakespearei gondolat pontos visszaadása érdekében a Radó-féle szöveget idézni.

tértek hazájukba. Ezeket a személyeket most az imperialista államok és az ő fellépésük nyomán az IRO, illetve jelenleg a Menekültügyi Főbiztosság egyszerre menekülteknek minősítették, hogy ilyen módon megpróbálják őket hazájukkal szembe fordítani és a Kínai Népköztársaság ellen felhasználni.

Még röviden néhány szót a kitelepített németek kérdéséről. Tudjuk, hogy a potsdami megállapodások értelmében Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról a német lakosság jelentős részét Németországba áttelepítették. Ilyen áttelepített személyek az NDK-ban és az NSZK-ban egyaránt találhatók, bár természetszerűleg jóval nagyobb tömegben élnek Nyugat-Németország területén. Nem ritkán olvashatunk arról az NSZK különböző revansista politikusai részéről — és ilyen megnyilatkozások különösen mostanában a menekültügyi év megrendezése kapcsán hangzottak el —, hogy ezek a személyek is menekültek és mint ilyenek bírálandók el. Az ilyen megnyilatkozások magyarázata könnyen megtalálható: e kijelentések közvetlen célja a hidegháború további szítása és a német revanspolitika eszméjének az áttelepítettekben való ébrentartása. Jogilag azonban nem okoz nagyobb nehézséget annak kimutatása, hogy itt menekültekről szó sem lehet. Az áttelepítés — amint említettem — a nagyhatalmak potsdami megállapodásai alapján történt és e megállapodások a háború utáni rendszer egyik alapját alkotják. Így tehát nem politikai okok miatti üldöztetésről, hanem az európai béke biztosítása érdekében tett intézkedésekről volt szó. Ennek megfelelően az IRO alkotmánya is kifejezetten kivette a más országokból Németországba áttelepített német származású lakosságot az IRO hatásköréből, sőt ezt megelőzőleg már az ENSZ Közgyűlésének 1946. február 12-i határozata is kizárta az áttelepített németeket a menekültek közül. De még a nyugatnémet jogszabályok értelmében sem minősülhet ez a kategória menekültnek, mert a bonni Grundgesetz 116. cikke szerint ezek nem tekinthetők külföldieknek még akkor sem, ha nem rendelkeznek német állampolgársággal, amelyet egyébként az 1955. február 22-i első állampolgársági törvény értelmében egyszerű igénylés alapján megszerezhetnek. Ezek a személyek a nyugatnémet jogszabályok értelmében a német állampolgárokkal minden tekintetben azonos elbírálás alá esnek, tehát már csak ennél az oknál fogva sem jöhet szóba reájuk nézve a menekülti státus.

*

A menekültek köre tehát erősen korlátozódik és a hidegháború felszítása érdekében tett kiterjesztő próbálkozások a nemzetközi jog szabályaival ellentétesek. Az államokat azonban nemcsak a menekültté minősítés tekintetében terhelik kötelezettségek, hanem a már jogszerűen menekülteknek minősített személyek magatartása tekintetében is. A békés egymás mellett élés elvéből kiindulva, amely ma már nemcsak politikai elv, hanem többek között az ENSZ Alapokmánya által is rögzített jogi kötelezettség, az államok tartoznak megakadályozni azt, hogy a területükön tartózkodó személyek az államok közötti jóviszony megzavarására alkalmas cselekményeket kövessenek el. Az pedig már a nemzetközi jognak régóta kialakult általánosan elismert szabálya, hogy egyetlen állam sem tűrheti meg, hogy területén egyes személyek más államok ellen irányuló, más államok kormányának erőszakos megdöntését célzó szervezkedést folytassanak. Ebből következőleg nemzetközi deliktumot követnek el azok az államok, amelyek megtűrik, hogy a területükön tartózkodó menekültek saját hazájuk ellen irányuló aknamunkát fejtsenek ki.

Ebben a kérdésben az elvi egyetértés a nyugati nemzetközi jogászok részéről is megvan. Így többek között Schätzel ismert nyugatnémet professzor kijelenti, hogy a menedéknyújtás magában foglalja a menedékben részesülő számára a minden aktív külpolitikai tevékenységtől való tartózkodás kötelezettségét.[11] Ezzel magyarázza azt, hogy a bonni rendőrfőnök kénytelen volt betiltani magyar disszidenseknek Mikojan elvtárs bonni látogatása alkalmával tervezett tiltakozó gyűlését, amely nyilvánvalóan még a nyugatnémet kormány számára is veszélyes provokáció lett volna. Igaz ugyan, hogy ezt a határozatot a kölni tartományi közigazgatási bíróság megváltoztatta és engedélyt adott tíz disszidens számára, hogy másfél órán át a szovjet küldöttség szállodai lakása előtt a Szovjetuniót gyalázó plakátokkal ácsorogjon. Schätzel szerint ugyan nagyon fájdalmas, de szükséges a disszidensek tevékenységének ilyen korlátozása, véleményem szerint azonban ez az utóbb engedélyezett tevékenység is sérti a menedéket nyújtó állam kötelezettségeit. Természetesen még inkább áll ez a nyugatnémet kormánynak arra a magatartására, amellyel pl. eltűri, sőt elősegíti hazájukból távozott különböző magyar elemeknek a „Szabad Európa" rádióállomáson kifejtett tevékenységét, mert ezzel már kimeríti a közvetett agresszió fogalmát. A közvetett agressziót ugyanis az az állam követi el, amely egy másik állam ellen felforgató tevékenységre buzdít vagy polgárháború kirobbantását segíti elő. Nem sorolhatjuk fel az imperialista államok ezen a téren elkövetett jogsértéseit, csupán még a már említett kölcsönös biztonsági törvényre utalunk, amely az Egyesült Államok kormányát egyenesen arra hatalmazza fel a megfelelő anyagi fedezet biztosításával, hogy a Szovjetunióból és a népi demokráciákból eltávozott egyéneket hazájuk elleni kémkedésre és diverziós cselekményekre használja fel.

[11] W. Schätzel: Die Rechtsstellung ausländischer Flüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland. Recht in Ost und West, 1958. 4. sz. 140. old.

Sajnos, a tömeges menekültek sorsának rendezésével foglalkozó intézmények sem gondoskodnak arról, hogy a menekülteket ne használják fel saját hazájuk elleni aknamunkára. Már a Nemzetek Szövetségének keretében a két világháború között működött intézmények tevékenysége ellen is sok alapos kifogás volt felhozható és fokozottan áll ez a második világháború után életrehívott intézmények tekintetében. A második világháborút követő években a menekültek és különösen az elhurcolt személyek óriási tömegének problémája rendezésre várt, ami csak külön intézmény keretében volt elképzelhető. Éppen ezért hívták életre az IRO-t, amely azonban már működésének kezdetén nagy csalódást okozott mindazok számára, akik a menekültügyi probléma megoldását őszintén kívánták. Az IRO Alkotmányának 2. cikke értelmében a szervezet fő feladata a menekültek hazatérésének minden lehetséges módon való ösztönzése és segítése volt. Csak másodsorban, vagyis azoknál, akikre nézve a repatriálás nem kerülhet szóba, kellett volna az IRO-nak a menekültek más országokban való letelepítéséről gondoskodnia. Külön is megemlítette az IRO Alkotmánya a spanyol köztársaságiaknak a letelepítését arra az időre, amíg Spanyolországban demokratikus kormányrendszer létesül.

Az ENSZ Közgyűlésének a kezdeti időszakban hozott határozatai, így az 1946. február 12-i és december 15-i határozat is hangsúlyozza a repatriálás elsődlegességét, a február 12-i határozat pedig kifejezetten kimondja, hogy a repatriálás csak akkor nem kötelező, ha a menekült a hazája kormányától nyert tájékoztatás után megfelelő okokat hoz fel annak megindokolására, miért nem kíván hazatérni.

Mindez azonban lényegében papíron maradt. Bár kezdetben történt bizonyos repatriálás, ez a későbbiek során, a hidegháborúnak az imperialista hatalmak által történt kiélezésével párhuzamosan egyre jobban háttérbe szorult. Ugyanakkor az IRO mindinkább az ún. menekültek letelepítésére helyezte a súlyt, aminek egyrészt politikai, másrészt gazdasági okai voltak. A politikai okok kézenfekvők: ezeket a személyeket az imperialista államok, elsősorban pedig az USA egy jövendő háborúban felhasználható erőnek tekintették, addig pedig alkalmasnak látták arra, hogy belőlük kémeket és diverzánsokat toborozzanak. Mindezt saját magunk az 1956. évi ellenforradalmi események kapcsán közvetlenül is tapasztalhattuk. De nem kevésbé jelentős volt a gazdasági cél: olcsó munkaerő biztosítása a kapitalista államok, elsősorban pedig a tengerentúli országok ültetvényei számára. A repatriálás megtagadásával elkövetett jogsértés különösen kirívó a fiatalok esetében, amint arról az előzőkben már szó volt.

Az ENSZ Közgyűlése 1951. január 1-től Menekültügyi Főbiztosságot állított fel, amely most már nem szakosított intézmény formájában működik, hanem az ENSZ közvetlen szerve. Az IRO működését véglegesen 1952. január 31-én fejezte be. A Menekültügyi Főbiztosság felállításával azonban a helyzet egyáltalán nem javult, sőt a Főbiztosság Statutuma a feladatok között már formailag is háttérbe helyezi a repatriálást, amit az illetékes szervek inkább akadályoznak, mintsem hogy előmozdítanának. Ezt tapasztaljuk a magyar disszidensek kérdésében is. Az illetékes magyar szerveknek a disszidensekkel való kapcsolatok felvételére és az itthoni állapotokról való megfelelő tájékoztatására irányuló törekvéseit rendre meghiúsítják és ilyen módon igyekeznek akadályozni az önkéntes hazatérés megvalósulását.

*

Kétségtelen, hogy a menekültek kérdése az imperialista államok részéről a hidegháború egyik legaljasabb és legszomorúbb eszközévé vált. Ilyen körülmények között aligha van kilátás arra, hogy a menedékjog kérdését és általában a menekültügyi problémát jogi eszközökkel, nemzetközi megállapodás útján véglegesen rendezni lehessen addig, amíg a kapitalista államok a jelenleg fennálló jogszabályokból folyó kötelezettségeiket is semmibe veszik. A kérdésnek legalábbis részleges új jogi szabályozása azonban ennek ellenére fontos volna, mert egyértelmű, világos jogszabályok teremtése bizonyos mértékig tisztázhatná a menedékjog kusza problémáját.

Az ENSZ előtt most ismét fekszik egy tervezet a menedékjog kérdésének szabályozására. Sajnos, a beterjesztett tervezet ismét csak nyilatkozat formáját ölti, tehát elfogadása esetén sem tartalmazna minden elfogadó államra nézve kötelező jogszabályt, hanem csupán általános elveket nyilvánítana ki, mint ahogyan azt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is teszi.

A tervezet maga igen rövid, mindössze négy cikkből áll, ami már mutatja, hogy nem indul nagyobb igényekkel és nem is törekszik átfogó szabályozásra. De még ez a négy cikk is több kritikai megjegyzést vált ki.

Az 1. cikk megelégszik annak az elvnek a kimondásával, hogy minden államot megilleti szuverenitása gyakorlásából kifolyólag a menedéknyújtás joga az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikkében megjelölt személyekkel kapcsolatban és a többi állam köteles az ilyen módon nyújtott menedéket tiszteletben tartani. Kiegészítésül hozzáteszi, hogy e jog gyakorlása nem ró nemzetközi felelősséget az államra. Ez a megállapítás elfogadható, azzal a korlátozással azonban, hogy az utóbbi tétel természetesen csak arra az esetre áll, ha a menedéknyújtás valóban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában meghatározott személyek részére történt. Ha az állam a minősítés kérdésében helytelenül jár el, a felelősség alóli mentesítése már nem indokolt. Ugyancsak nem mentesül természetesen az állam a felelősség

alól akkor sem, ha a területére befogadott menekülteket a nemzetközi jog szabályaiba ütköző módon hazájuk ellen használja fel. Megfontolandó volna, nem lenne-e helyes ezt a szövegben is világosan kifejezésre juttatni.

A 2. cikkel kapcsolatban már több aggály merülhet fel. Az előzőkben már említettem, hogy Franciaország a menedékjog kérdésével kapcsolatban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának tárgyalása során javasolta az ENSZ beiktatását oly módon, hogy az ENSZ-t tegyék felelőssé a menedék megteremtéséért. A tervezet 2. cikke értelmében az Egyesült Nemzetek által képviselt nemzetközi közösség felelős azért, hogy gondoskodjék azok biztonságáról és jólétéről, akik hazájukat vagy valamely más országot üldöztetés vagy az üldöztetéstől való alapos félelem miatt hagyták el. Ez a rendelkezés messzemenő beavatkozást jelentene az államok belső joghatósági körébe tartozó ügyekbe, jóllehet az 1. cikk maga is a menedéknyújtást helyesen összekapcsolja az állami szuverenitással. Egyetlen állam sem veheti tudomásul azt, hogy az ENSZ vagy bármiféle nemzetközi közösség előírja számára, kit köteles saját területére bebocsátani. Igaz ugyan, hogy a cikk megszövegezése szándékosan homályos, de még ilyen formában is jogcímet nyújthat egyes államoknak más államok belügyeibe való beavatkozásra.

A 3. cikk biztosítja a menedéket nyert személyeket az olyan kiutasítás vagy kitoloncolás ellen, amely arra kényszerítené őket, hogy olyan területre térjenek vissza, ahol életüket, testi épségüket vagy szabadságukat faji, vallási, nemzetiségi okokból, valamely társadalmi csoporthoz való tartozásuk vagy politikai meggyőződésük miatt veszély fenyegeti. Ugyanakkor azonban ez az egyébként az 1951. évi egyezményből átvett rendelkezés messzemenő kivételt is tartalmaz, mert az előbbi tilalmat nem tekinti érvényesnek abban az esetben, ha a szóban forgó személyek a befogadó állam biztonságára veszélyt jelentenek, vagy amennyiben súlyos bűncselekmény miatt jogerősen elítélt személyekről van szó, ezek az állami közösséget veszélyeztetik. Világos szavakkal kifejezve ez azt jelenti, hogy a kapitalista államok a kommunista meggyőződésük miatt üldözött személyeket visszajuttathatják abba az államba, ahonnan elmenekülniök sikerült. A francia tervezetnek ez a rendelkezése leplezetlenül tárja fel, hogyan is képzelik az imperialista hatalmak a menedékjog intézményét a mai viszonyok között. Voltaképp csak addig tekintik a menedékjogot tiszteletben tartandó intézménynek, amíg olyan személyekről van szó, akiknek tevékenysége nem irányul a kapitalista rendszer ellen. Mihelyt a társadalmi haladás ügyét szolgáló kommunisták a menekültek, nyomban kialakulhat a kapitalista államok szolidaritása és ha ilyen személy ideig-óráig menedéket nyert is, a francia tervezet szerint semmi akadálya sincs annak, hogy az illetőt mint az állam biztonságára veszélyes egyént kiszolgáltassák üldözőinek.

A kapitalista államokban kialakuló irányzatra egyébként világos fényt vet egy röviddel ezelőtt történt esettel kapcsolatos megnyilatkozás. A svéd hatóságok ez év júliusában elutasították egy francia diák politikai menedék iránti kérelmét. Ez a diák megtagadta a behívó parancsnak való engedelmességet, mert nem volt hajlandó az algériai nép ellen harcolni. Ezzel kapcsolatban a svéd bevándorlási hivatal vezetője egyenesen kijelentette: politikai menedék csupán totalitárius — értsd: szocialista — államok honosai részére nyújtható.[12] Ha ez az álláspont nem is tekinthető még általánosnak, minden esetre élesen mutatja, hogy a kapitalista államok a menedékjogot a szocialista államok ellenségeire akarják korlátozni, ezeket viszont menekültnek minősítik akkor is, ha az ehhez megkívánt előfeltételek nincsenek is meg. Ezzel szemben nem hajlandók elősegíteni olyanok menekülését, akikhez a kommunizmus iránti szimpátiának akárcsak halvány gyanúja is tapad. A fasizmus kizárta a menedékjogból a kommunistákat, ma viszont az imperialista táborban megnyilvánuló tendencia mindenkit ki akar zárni, aki nem a szocializmus deklarált ellensége.

Végül a francia tervezet 4. cikke arról intézkedik, hogy ha valamely állam számára a menedék további biztosítása a befogadott személyek nagy számára tekintettel vagy egyéb okból nehézségbe ütközik, a többi állam tartozik segítségül jönni, éspedig vagy anyagi támogatást nyújtani, vagy a menekülteket saját területére befogadni. Az ENSZ által képviselt nemzetközi közösségnek különösképpen kötelessége a tervezet szerint a megfelelő kooperáció biztosítása.

Ebből a rövid ismertetésből is látható, hogy a deklaráció-tervezet nem oldja meg a legfontosabb kérdéseket. Eltekintve a vázolt fogyatékosságoktól, nem határozza meg a menekült fogalmát, hanem csupán utal az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára, amelynek rendelkezései pedig nem elégségesek. Nem intézkedik továbbá arra nézve, milyen kötelességek terhelik a befogadó államot a menekültek tevékenységének korlátozásával kapcsolatban és nem határozza meg a menedékjoggal kapcsolatos viszszaéléseket. Nem szól a deklaráció tervezete a menekültek jogállásának kérdéséről sem. Mindez azt a következtetést engedi levonni, hogy a tervezet mai formájában nem megfelelő és jelentős átdolgozásra szorul.

*

Amint az eddigiekből megállapíthatjuk, a menedékjog jelenleg részleteiben kevéssé szabályozott intézmény, mely ennél fogva sok kétségre és vitára ad alapot. Ez a jellege azonban

[12] Le Monde, 1959. július 21. 3. old.

nem akadályozza, sőt talán éppen elősegíti azt, hogy analógia útján megkíséreljék a menedékjog intézményét most már nemcsak személyekre, hanem bizonyos „menekült vagyonösszességekre" is kiterjeszteni. Ilyen módon bizonyos „droit d'asile moral" megkonstruálásán fáradoznak egyes nyugati jogászok. Talán szükségtelen lenne erről itt egyáltalán említést tenni, ha ezek a próbálkozások megállnának a jogi irodalomban és nem találnának több-kevesebb sikerrel a bírói gyakorlatba is utat. Sőt a legutóbbi időben a francia parlament is állást foglalt az említett droit d'asile moral elismerése mellett. Éppen ezért indokoltnak látszik legalább néhány szóval megemlíteni ezt a menedékjog újabb eltorzítására irányuló próbálkozást.

Az új fogalom egyébként szintén a hidegháború szülötte és azt legutóbb a Lengyel Népköztársaság elleni támadásra igyekeztek felhasználni. Az alkalmat erre a párizsi lengyel könyvtár ügye szolgáltatta. Ezt a könyvtárat még 1838-ban a cári elnyomás idején emigrált lengyel hazafiak létesítették és utóbb egy általuk létrehozott jogi személy, a „Société historique et littéraire" tulajdonába adták. Ez a társaság 1893-ban feloszlása alkalmával vagyonát a Krakkói Akadémiára ruházta. A második világháború után Lengyelország a párizsi könyvtárnak visszaadta a németek által elhurcolt nagyértékű anyagot és a könyvtárat ezenkívül is jelentős adományokkal gazdagította. Amikor azonban a Krakkói Akadémia beolvadt a Lengyel Tudományos Akadémiába, amit egyébként a párizsi könyvtár vonatkozásában az 1947. február 19-i francia—lengyel kulturális egyezmény is elismert, lengyel disszidensek „felélesztették" a több mint fél évszázada megszűnt társaságot és annak nevében igényt emeltek a könyvtárra. Ennek a megalapozhatatlan igénynek az alátámasztását próbálták meg egyesek még a francia parlamentben is az újabban már többször hangoztatott „droit d'asile moral" felállításával.

Valamiféle „droit d'asile moral" a nemzetközi jogban ismeretlen fogalom volt és ma is az. A menedékjogot a nemzetközi jog csakis politikai üldözöttek számára ismeri el, nem biztosít azonban semmiféle menedékjogot jogi személyek vagy egyéb különálló vagyonösszességek részére. Analógia útján ilyen jogot kreálni nem lehet, már csak azért sem, mert az egyén életét, vagy szabadságát veszélyeztető helyzeten alapuló menedékjognak semmi köze sincs bizonyos vagyontárgyak tulajdonjogával kapcsolatos vitákhoz. A nemzetközi jogban egyébként is nagyon óvatosan kell bánni az analógia alkalmazásával, mert az állami szuverenitásba ütköznék egyes fennálló nemzetközi jogszabályoknak önkényesen új helyzetekre történő alkalmazása. Világosan kell látni, hogy itt sincs egyébről szó, mint különleges próbálkozásról annak érdekében, hogy egy szocialista államot megfosszák őt jogosan megillető tulajdonától.

Tegyük még hozzá kiegészítésül, hogy a párizsi fellebbviteli bíróságnak ez év júliusában meghozott ítélete nem érvelt ugyan az újfajta fogalommal, de különböző erőszakolt érvelések révén módot talált arra, hogy kétségbe vonja a Lengyel Akadémia jogosultságát és egyelőre ügygondnok kezelésére bízta a könyvtár állományát. Az ítélet ilyen módon beleilleszkedik azoknak a bírói döntéseknek a sorozatába, amelyek különféle módszerek alkalmazásával a népi demokráciák külföldi vagyonának elvonását igyekeznek megvalósítani.

*

Úgy vélem, az eddig elmondottakból is megállapítható, hogy a menedékjog problémája nagyon is szerteágazó kérdéskomplexumot ölel fel, amelynek itt csak egyes vonatkozásait érinthettem és azokat is csak futólag. A terjedelem korlátai nem tették lehetővé többek között azt sem, hogy a menekültek jogállásának igen sok részletre tagozódó kérdését megvizsgáljuk.

Befejezésül leszögezhetjük, hogy a menedékjog kérdésében kialakult helyzet korántsem megnyugtató. A nemzetközi jog általános elveiből ugyan több kötelező szabály vezethető le, ez azonban nem elégséges a felvetődő nagyszámú részletkérdés rendezésére. Az általános elveken túlmenőleg pedig a nemzetközi jog a menedékjoggal kapcsolatban felmerülő kérdésekre nézve viszonylag kevés határozottan kialakult szabályt tartalmaz. Ugyanakkor azonban, amint láttuk, az imperialista államok ezeket a szabályokat és a menedékjog tekintetében irányadó általános jogelveket is következetesen figyelmen kívül hagyják, azokat durván megsértik. A menedékjog kérdésének ilyen módon a hidegháború céljaira való felhasználása emberek tíz- és százezreit teszi szerencsétlenné.

A szocialista államok feladata a mai helyzetben elsősorban az, hogy menedékben részesítsék mindazokat, akiket a haladás ügyének szolgálata miatt üldöznek, továbbá hogy leleplezzék az imperialisták által a menedékjoggal kapcsolatban elkövetett jogsértéseket és biztosítsák a kapitalista államokban visszatartott személyek minél nagyobb számának önkéntes repatriálását. A menedékjog kérdésének átfogó szabályozása azonban az államok megegyezése alapján csak akkor jöhet létre, ha a szocialista tábornak a hidegháború megszüntetése érdekében tett javaslatai és gyakorlati lépései a másik oldalon kellő viszonzásra találnak.

Haraszti György

Az államigazgatási tevékenység körében okozott károkért való felelősség

I. A burzsoa központosított és „korlátlan kormányforma" jellemzése során Eötvös József elsősorban a közigazgatás területén kereste azokat a sajátos vonásokat, amelyek az abszolutizmus jegyében vezetett állam arculatát karakterizálják. Ennek során hangsúlyozza: „Az egyes polgár, ha a közigazgatás őt kárba ejtette, ily kormányrendszer alatt csak nehezen nyerhet elégtételt, részint azért, mert ezt rendesen nálánál jóval magasabban álló egyéneken kellene keresnie, részint meg azért, mert egyáltalában nem lehetséges más elégtétel, „mint az illető tisztviselőknek bírói elmarasztalása"[1] és hogy „a tisztviselők tévedéseiből, vagy ügyetlenségéből származó hibák a dolgok természeténél fogva csaknem kivétel nélkül büntetlenül maradnak."[2]

Abban, amit Eötvös a közigazgatás károkozásairól mond, akad igazság, bár figyelmen kívül hagyja, hogy az „egyes polgár" kiszolgáltatottsága a közigazgatási önkénynek igen eltérő fokú az osztályhelyzet szerint és az e körbe tartozó megállapítások nemcsak az abszolutizmus jegyében berendezkedett tőkés államot illetik. Nevezetesen kiolvasható belőle annak felismerése, hogy a nem egyszer önálló hatalomra törő bürokrácia, amely a polgári forradalmak idején a burzsoázia uralma előkészítésének, majd az uralkodó osztálynak eszköze volt, egyes tőkés csoportok tulajdonára is veszélyes lehet —, nem ugyan az elnyomott osztályok, hanem a saját érdekében.[3] Erre az alapkonfliktusra vezethető vissza az a — gyakran egy-egy országon belül is — igen eltérő szabályozás, amelyet a burzsoá jogokban a közigazgatás által harmadik személynek okozott károk megtérítéséről találunk. Szimbólumokkal kifejezve: az egyik oldalon ott áll — Anatole France szavaival élve — az a tény, „hogy az Emberi Jogok Kinyilatkoztatása a magántulajdon aranybullája lett",[4] a másikon pedig a francia Conseil d'État 1855. évi ítélete, mely szerint a közhivatalnokok tényeiből eredő károkért való felelősségnek különleges szabályai vannak, s ezek „a közszolgálat igényei szerint"[5] és azon szükségesség szerint változnak, mely az állam és a magános jogainak kiegyenlítésében áll.

Állításunk igazolásának végigvezetése akárcsak azoknak a tőkés országoknak jogán (és szakirodalmán), amelyeknek megoldásait mások több-kevesebb változtatással átvették, ennél jóval nagyobb lélegzetű tanulmányba sem férne bele. Ezért csak néhány illusztrációra szorítkozunk.

II. Problémakörünk középpontjában a következők állanak:

1. A közigazgatás működése révén harmadik személynek okozott kárért az állam (állami szerv), vagy a kárt okozó tisztviselő feleljen? E kérdést megelőzi az, vajon az állam, vagy a kárt szenvedett polgár anyagi érdeke helyeztessék előtérbe és az is, hogy a tisztviselő felelősségének jogszabályi rögzítése hogyan hat vissza a közigazgatás hatékonyságára. Az angolszász jogrendszerű államokban (elsősorban Angliában) eredetileg a tisztviselő felelőssége általános szabály volt, amelyet azonban megenyhített a gyakorlat azáltal, hogy a marasztalt tisztviselő helyett sokszor az állam fizette meg a kártérítést. Franciaországban is az alkalmazott felelőssége volt eredetileg a szabály, de az államtanács gyakorlata ezt lényegileg a visszájára fordította. E gyakorlat magva: különbséget kell tenni az alkalmazott szolgálati és személyi tényei, cselekményei (fait service — fait personnel), s előbbiért a szolgálatadót, utóbbiért az alkalmazottat terheli a kártérítési felelősség. Az alkalmazott ténykedését (nyers fogalmazásban) az teszi személyivé, hogy tudatosan a jogszabály, a kapott utasítás, vagy a gyakorlat ellenére, illetve azok mellőzésével járt el.[6] Németországban az 1900-ban hatálybalépett polgári törvénykönyv a közhivatalnokok vagyoni felelősségét kimondotta, életbeléptetési törvénye pedig a tagállamok törvényhozására utalta az állam vagyoni felelősségének szabályozását. A hivatalnoki felelősségről szóló 1910. évi törvény azonban már úgy rendelkezett, hogy a polgári törvénykönyv 839. §-ában rendezett deliktuális felelősség a hivatalnok helyén az államot illeti, ha az a szó alkotmányjogi értelmében a rábízott közhatalom gyakorlásában jár el. A weimari alkotmány (131. cikk) ezeket az elveket átvette, s ugyanígy az NSZK bonni alkotmánya (34. cikk) is.[7] Még nagyobb utat tett meg Ausztria, ahol az 1806. évi Hofdekret kifejezetten eltiltotta az állami alkalmazottak felelősségrevonását hivatali ténykedéseik miatt polgári bíróság előtt, s bár az 1920-as alkotmány a közigazgatás kárfelelősségét leszö-

[1] Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első kötet. Budapest, 1902. 148—149. old.

[2] uo.

[3] Vö. Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels: Válogatott Művek. I. köt. Budapest, 1949. 309. old.

[4] Jelenkori történet. Budapest, 1956. 199. old.

[5] Tomcsányi Móric: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban. Az állam (közhivatalnokok) vagyoni felelősségének rendszere. Budapest, 1905. 134. old.

[6] Tomcsányi, hiv. mű, 120—147. old.; Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest, 1942. 419—425. old.; Valló József: A service public eszméje a mai francia közigazgatási jogban. Közigazgatástudomány. II. évfolyam. 103. old.

[7] Bernd Bender: Allgemeines Verwaltungsrecht. Freiburg im Breisgau. 1956. 157—159. old.; Kurt Egon von Turegg: Lehrbuch des Verwaltungsrechts. Berlin, 1956. 174—176. old.

gezte, a végrehajtási jogszabályok elmaradása miatt az csak az 1949. évi alkotmánytörvény és a végrehajtása körében kiadott hivatali felelősségi törvény során realizálódhatott, éspedig úgy, hogy a károsulttal szemben a szövetség, a tagállamok, a kerületek, a községek és más közjogi testületek és intézmények felelnek, ha a kárt az ő nevükben eljáró személyek jogellenes és vétkes magatartása okozta.[8] Ami végül a felszabadulás előtti Magyarországot illeti: az állami alkalmazottak kártérítési felelősségét a Pénzügyi Szolgálati Szabályzat (1874.) kizárta, a vagyonkezeléssel megbízottakért az állam felelt, a törvényhatósági és községi tisztviselők pedig maguk voltak felelősek, s a közület csak akkor volt köteles a kártérítést megfizetni, ha az elmarasztalt tisztviselő vagyontalansága miatt a károsult egyébként nem nyerhetett kielégítést. (1886. évi XXI. és XXII. tv.) A Kúria gyakorlata és az azt követő 976. számú 1933. évi elvi döntés az állam felelősségét rögzítette tisztviselői károkozásaiért.

A burzsoá jogalkotási megoldások tehát a két véglet között (az állam, illetve a tisztviselő kizárólagos felelőssége) e vázlatos áttekintésből is kitűnően igen sokfélék, bár a tendencia kétségkívül az állami kárfelelősség felé mutat. Ennek okai számosak és színesek. Így: az állam (állami szervek) felelőssége mellett a kár tényleges megtérülése garantált, míg az alkalmazott felelőssége esetén annak vagyoni-jövedelmi viszonyaitól függ. Ennél is lényegesebb (mert általánosabb jelentőségű) ok az, hogy a szocializmus eszméinek tért hódítása a tőkéseket tulajdonuk minél hatásosabb körülbástyázására inspirálja, s e törekvéseinek az állam kárfelelőssége jobban megfelel, figyelemmel arra is, hogy a feltétlen kártérítés gondolatát a „szocializálásokra", illetve azok veszélyére tekintettel mindenképpen felszínen kívánják tartani.[9] Végül pedig az állam kárfelelősségének előtérbe állítása szilárdítja a tőke és a hivatalnoki kar közötti kapcsolatot, s ritka kivétel, ha a tőke járszalagján lépdelő kormányzat és a közigazgatási gépezet közötti ellentétek a másik irányba haladást tennék kívánatossá.

A burzsoá szakirodalomban uralkodónak mondható ma már az a nézet, amely egy elvont jogbiztonság-fogalommal operálva az állam kártérítési felelőssége mellett tör pálcát, s eltérések inkább csak a tétel elméleti alátámasztásában fedezhetők fel. Közelebbről annak kifejtésében, hogy az állam, illetve szervei felelősségének mi az alapja. A két főirány: a magánjogi és a közjogi (közigazgatási jogi) változatlanul élő. Az első a más személyek cselekvéseiért való felelősség körében, a második az állam és alkalmazottja közti közigazgatási jogviszonyban és e jogviszony harmadik személyek felé való jelentkezésében (amely maga is közigazgatási jogviszonyt teremt) keresi a magyarázatot. Végtére azonban mindkettő eljut oda, hogy az állam kártérítési felelősségének alapja sem pusztán magánjogi, sem merőben közigazgatási jogi megfontolások nyomán nem deríthető fel, mivel a kárfelelősség intézménye magánjogi, a közszolgálaté pedig a magánjog szféráján kívül esik. Abban azonban általában megegyeznek, hogy az állami szerv hatósági, hatalmi jogosítványai indokolttá teszik itt a kárfelelősség különös szabályozását, s ennek mikéntje, mint eredmény „inkább a politikai, mint a jogi szempontok kifejtése alapján állt elő."[10]

2. Ezzel eljutottunk a téma második főkérdéséhez. Ahhoz, hogy a kártérítési felelősség az általános kártérítési jogszabályok szerint, s rendes bírósági eljárásban, vagy különleges szabályok alapulvételével, speciális szerv előtt, vagy egyébként speciális eljárásban bíráltassék el. Az, amit a tőkés államokban történt rendezés heterogén voltáról az imént mondottunk, nagyjában-egészében ide is érvényes. Az egyik póluson az angol jogrendszerű államokat találjuk, ahol a közönséges jog szerinti, rendes bírói megítélés az általános.[11] A másikon Franciaországot, ahol az államhatalmi ágak elválasztása elvének következetes keresztülvitele, sőt szélsőséges túlhajtása annak a tételnek az elfogadásához vezetett, hogy a közigazgatás semmilyen vonatkozásban nem bocsátható a bíróság megítélése alá, s ezért a közhivatalnokok szolgálati tényei miatti pereket az államtanács elé utalták. Az államtanács pedig a polgári törvénykönyv rendelkezéseit ezekben az ügyekben alkalmazhatatlanoknak minősítette, s gyakorlatából „a kártérítési kötelezettség szempontjából terjedelmes, a magánjogi szabályozástól független közigazgatási matéria fejlődött ki".[12] Németországban eredetileg a rendes bírói út állott nyitva a kártérítési igény érvényesítésére, azonban a tagállamok olyan szabályozást is életbeléptethettek, hogy az függővé legyen tehető bírói hatósággal felruházott közigazgatási hatóság engedélyétől. A Német Szövetségi Köztársaságban ma a rendes bírói útra tartoznak ezek az ügyek. Ausztriában a fejlődés az egyik végponttól a

[8] Ludwig Adamovich: Handbuch des österreichischen Verwaltungsrechts. Wien, 1954. 285—290. old.

[9] Ezt a burzsoá szerzők igen nyomatékosan emelik ki. Bender írja: éppen a mi időnkben nagy jelentőségű ez (ti. hogy a károsulttal szemben a mindig fizetőképes állam feleljen), mivel az utolsó évtizedek alatt az állami tevékenység korábban nem sejtett mértékben megnövekedett. (Hiv. mű, 159. old.)

[10] Tomcsányi: hiv. mű, 155. old.

[11] Engels Bebelhez írott levelében (London, 1875. március 18—28.) minden szabadság első feltételének mondja, hogy minden tisztviselő minden polgárral szemben a rendes bíróságok előtt és a közönséges törvények alapján felelős legyen hivatalbeli ténykedéséért. Ez a polgári törvénykönyv életbeléptetése előtt az adott németországi viszonylatok között előremutató követelés. Általánosítása azonban ma burzsoá államokra nézve sem lenne helyes. (A gothai program kritikája c. kötetben. Moszkva, 1947. 48. old.)

[12] Valló, uo.

másikig jutott el, s a hivatali felelősségről szóló törvény az e körbe tartozó igényeket civiljogiaknak minősítve a polgári jogi szabályok szerint rendeli elbírálni a rendes bíróságok útján. A kereset benyújtása előtt a károsultnak fel kell szólítania az illetékes közületet a kárigény elismerésére, s attól elutasító választ kell kapnia, vagy felszólításának válaszolatlanul kell maradnia. Ha a per eldöntése attól függ, hogy egy közigazgatási hatóság határozata jogellenes-e, ezt az előkérdést a bíróság meg nem vizsgálhatja és el nem döntheti.[13] A burzsoá Magyarországon ezek az ügyek — némi kivétellel — rendes bírósági hatáskörbe tartoztak.

Amint látjuk, ebben a kérdésben a tőkés államok joga a rendes bírói út felé mutat, éspedig a kártérítés általános magánjogi szabályainak alapulvételével. Még Franciaországban is ez a helyzet a személyi tényekkel okozott károkat illetően. Az eltérések főleg sajátos történelmi körülményekkel magyarázhatók. Franciaországban azzal, hogy ott a bíróságok konzervatívizmusa a forradalmi célkitűzéseknek útjában állott, s ezért a közigazgatást a végletekig mentesíteni kívánták a bírói befolyásolástól. Ausztriában azzal, hogy ott a polgári demokratikus forradalmat az I. világháborúig nem vitték végbe, s viszont a bürokrácia felelőtlenségének nagy hagyományai voltak. A két világháború között pedig a társadalmi fejlődés hamar a polgári demokratikus követeléssel ellenkező irányt vett. Általános következtetésként azt vonhatjuk le: az állam felelősségének előtérbe kerülése mellett a tőke számára előnyösebb a civiljogi képletekben gondolkodó bíróság eljárása, mint a különleges (főleg közigazgatási) fórum, s ez a megoldás a közigazgatásnak is elfogadható, hiszen az állam visszkereseti jogának érvényesítése a közigazgatásnak többnyire belügye, s nagyfokú méltányosságra van lehetőség. Mégis eléggé elterjedtnek mondható a különleges biztosítékok alkalmazása, azaz főképp a kárigények közigazgatási bíróság elé utalása, vagy a keresetindíthatásnak (bírói döntésnek) közigazgatási állásfoglalástól függővé tétele ott és akkor, ahol a közigazgatásnak egy adott politikai helyzetben különös súlyt, s ezzel együtt nagyobbfokú felelőtlenséget akarnak biztosítani.

III. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve vonatkozó rendelkezéseinek kidolgozása során ezek és más problémák szükségképpen jelentkeztek, de — szinte felesleges papírra vetni — alapvetően megváltozott politikai és gazdasági feltételek között. Az eldöntésük nyomán megszületett rendelkezések megítélésénél ez determináló jelentőségű. Hangsúlyozni kell ezt főleg azért, mert a Ptk. egyik-másik megoldása hasonló, vagy éppenséggel egyező a fentebb tagoltak valamelyikével. E rendelkezések azonban az épülő szocializmus viszonyai között fogják szerepüket betölteni, a szocialista állam bíróságai és államigazgatási szervei alkalmazzák őket, s ez határvonalat húz közéjük és a burzsoá jog megfelelő szabályai közé. A Magyar Népköztársaságban e szabályok rendeltetése: az alkotmányban foglalt tulajdoni formák védelme a polgári jog eszközeivel, a dolgozók és a jogi személyek jogbiztonságának teljesebbé tétele, s az államigazgatási szervezet munkatársai felelősségérzetének fokozása úgy, hogy ez ne tegye az igazgatásban való munkát különös kockázatúvá. A Polgári Törvénykönyv vonatkozó szabályait jogunk számos egyéb rendelkezésével összefüggésben kell értékelnünk. A burzsoá államok jogát e tekintetben általában individuális szemlélet jellemzi olyan értelemben, hogy az egyén dolgává teszik az anyagi kár elhárítását s intézményes garanciák hiányában az egyént a kártérítés körében megillető jogokat állítják előtérbe. A Ptk. megszületésekor viszont nálunk a prevencióra alkalmas, kollektív, intézményes védelem már erősen kiépült. Az államigazgatási tevékenység anyagi és eljárási jogilag egyaránt szabályozott, az apparátus jórészt társadalmi ellenőrzés mellett, sőt a lakosság közreműködésével végzi munkáját, népi ellenőrzés és ügyészi felügyelet alatt áll, az igazgatási hatóságokat többnyire testületek irányítják és a törvényesség megtartásán az államhatalom központi és helyi szervei is őrködnek. Ilyen feltételek között a kárfelelősség szabályozása egy, de nem egyetlen és elsődleges az államigazgatási károkozással szembeni biztosítékok sorában.

A szabályozásnál egyébként is egész sor adottságból kellett kiindulni, amelyek éppen arra vezethetők vissza, hogy a szocialista építés szakaszában élünk, s a termelési eszközök zöme már társadalmi tulajdonban van. Az állami tulajdonnal gazdálkodó szerveket ért károkkal kapcsolatban e miatt lényegileg elesik az az aggály, hogy a kár megtérülését az államigazgatáson belül meg lehet akadályozni, hiszen mind a károsult, mind a károkozó egyazon organizmus része, s irányító szervük gyakran alsóbb szinten is, de legfelsőbb szinten mindenesetre azonos. A szövetkezeteket illetően is egészen másképp jelentkezik a probléma, mint tőkés viszonyok között, mivel gyakorlatilag szinte csak azok az igazgatási szervek okozhatnak kárt nekik, amelyeknek államigazgatási jogi kötelességük e szocialista jogi személyek fejlődésének elősegítése és védelmezése. Az alapvető termelési eszközök állami tulajdona mellett gazdaságilag indokolatlan lenne az állam kárfelelősségének mellőzése — különös figyelemmel arra, hogy az államigazgatási szervezet dolgozóinak az illetményekben kifejeződő (s az ügyintézőket illetően a burzsoá államra jellemzőnek mondható) privilegizáltsága megszűnt. Számításba kellett venni továbbá azt a körülményt is, hogy az államigazgatási szervezet történelmileg rövid idő alatt szükségszerűen hatalmas átalakuláson ment át mind szervezeti formáiban, mind működési elveiben, és személyi összeté-

[13] Adamovich, hiv. mű, 288. old.

telében, s hogy ez a folyamat a stabilitás igénye ellenére sem zárható le. Az sem közömbös továbbá, hogy az igazgatás választott tagjainak száma jelentős, s hogy a testületi szervekben tisztségüket igen sokan látják el honore officiumként.

IV. A Ptk. az államigazgatási tevékenység révén való károkozást a szerződésen kívül okozott károkért való felelősségen belül, s közelebbről az alkalmazottért való kárfelelősség körében rendezi. Lényege: a kártérítés általános szabálya, hogy aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni, hacsak nem bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. A munkakörében vagy hatáskörében eljáró alkalmazott helyett azonban (jogszabály eltérő rendelkezése hiányában) a károsulttal szemben a munkáltató felelős. Ez a tétel érvényes az államigazgatási jogkörben okozott kárra is, de azért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette, továbbá az eljáró alkalmazott bűnösségét, illetőleg vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás során megállapították.

Ez a konstrukció a szovjet jogihoz képest több azonos és nem egy eltérő vonást mutat. Az OSZFSZK Ptk. 407. szakasza a szabálytalan államigazgatási aktusok által okozott károkért az intézmény felelősségét csak akkor rendeli megállapítani, ha erre vonatkozólag külön törvényi szabály létezik. Ez a szakasz azonban nem alkalmazható olyan káresetek megítélésénél, amelyek az intézménynél szolgálatot teljesítő személy gazdasági vagy műszaki ténykedése következtében keletkeztek. Ezekre ugyanis a 403. szakasz vonatkozik, amely a károkozásból származó kötelmeket rendező garanciális szabályt tartalmazza. Az államigazgatási aktussal okozott kárért való felelősség megállapításának előfeltétele, hogy a károsult azt jogorvoslattal elhárítani megkísérelje, s hogy a hivatalos személy eljárásának szabálytalanságát illetékes bírói vagy államigazgatási szerv kimondja. A szolgálati kötelezettségek teljesítése során végzett ténykedés nem vonható a 407. szakasz alá, s az ezzel okozott kárért csupán a károkozó felelős. A 407. szakasszal összefüggésben kiadott törvények közül egyesek az állami szervek felelősségét csak az alkalmazott vétkessége esetén írják elő, mások ezt nem minősítik az intézmény felelőssége feltételének.[14]

Az államigazgatási szervek dolgozóinak kötelességeiről és jogairól szóló 1955. évi március 10-én kelt rendelet a Német Demokratikus Köztársaságban kimondja, hogy a fegyelmi büntetés nem érinti a dolgozó anyagi felelősségét az okozott kárért. (22. §.)[15] Közelebbről nézve: nincs általános törvényi alapja az állami szervek felelősségének az államhatalom gyakorlása közben az apparátus dolgozói által harmadik személynek okozott károkért. A weimari alkotmány 131. cikkelye az NDK-ban nincs hatályban. Rendeletek az ilyen igények érvényesítésére csak a közigazgatási utat adják meg, ha létezik jogos igényalap, de maguk ezt nem tartalmazzák. Egyes törvényi rendelkezések akadnak azonban, amelyek értelmében az állami szervek felelnek ilyen jellegű károkért. Más törvényi rendelkezések szerint az állami szervek e károkért kezeskedhetnek, s mód van arra is, hogy az állam méltányosságból megtérítse a kárt.[16]

A csehszlovák Ptk. 345. §-a tárgyunkban csupán annyit tartalmaz, hogy az, aki alkalmatlan személyt alkalmaz ügyeinek ellátására, felelős azért a kárért, amelyet az ilyen személy feladata ellátása során okozott. A 346. §. szerint pedig külön törvények állapítják meg, hogy felel-e valaki és ki, azért a kárért, amelyet hivatali cselekmény során helytelen eljárással okoztak. Átfogó jogszabály erről nem jelent meg. A szakirodalomban Luby szerint az a nézet van túlsúlyban, hogy az állam objektíve felel a károsulttal szemben a közvetlen károkozó vétségének megállapítása nélkül. „Ezzel egyet kell érteni — írja Luby — akkor is, ha a vétségért való felelősség elvi alapjaira helyezkedünk, minthogy az adott esetben indokolt kivétellel állunk szemben. Ez a kivétel elsősorban azért indokolt, mert a károsult rendszerint nincs abban a helyzetben, hogy a károkozó vétkességét igazolja, sőt a legtöbb esetben még a károkozó személyazonosságát sem tudja igazolni."[17]

Az egybevetésre rendelkezésünkre álló anyagból részletes következtetésekre alkalom nem nyílik. Addig azonban talán elmehetünk, hogy a szocialista jogokban uralkodónak mondjuk a jogellenes és vétkes károkozásért való felelősség elvét, továbbá azt, hogy az államigazgatási károkozás ezen elvi kereten belül is különös szabályozást kíván. Elterjedtnek minősíthető az a nézet is, hogy az állam (állami szervek) kárfelelőssége nem kizárt, s hogy a felelősség alapja a szerv és az alkalmazottja közötti munkaviszony összekapcsolva azzal az elvvel, hogy a munkáltató álljon helyt alkalmazottjáért, aki a munkáltató érdekében jár el. Az érdek kifejezés persze éppen az államigazgatásra vetítve nem egészen helytálló, hiszen az államigazgatási dolgozó nem valamiféle speciális ál-

[14] Az OSZFSZK Polgári Törvénykönyve. Hivatalos szöveg. Moszkva, 1952.; A szovjet polgári jog. Budapest, 1953. 252—255. old.; Sz. Sz. Sztudenyikin: Szovjet államigazgatási jog. Budapest, 1951. 95—97. old.

[15] Szövegét ld. Állam és Igazgatás, VIII. évf. 485—489. old.

[16] Das Verwaltungsrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil. Berlin, 1957. 164—168. old.

[17] Stefan Luby: Megelőzés és felelősség a polgári jogban. (Prevencie e zodpovednost v obcianskom práve.) Bratislava, 1958. 307. old.

lamigazgatási érdeket szolgál, de elfogadható annyiban, hogy az államigazgatási alkalmazott a szerv (és nem a saját) feladat-, illetve hatáskörébe tartozó teendőket végez. Végül pedig irányzatnak vehetjük azt is, hogy az államigazgatási károkozás körén belül is sajátos rendezést igényel az államigazgatási aktus révén okozott kárért való felelősség.

V. A Ptk. idevágó rendelkezései a felszabadulás után a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában, illetve elvi határozataiban kifejeződő jogfejlődést tetőzik be. Ennek első határköve a 976. számú elvi határozatot változott szöveggel, de lényegében változatlan tartalommal fenntartó 1952. decemberében kelt határozat, mely az eljárt hatósági személy szándékos, vagy vétkes gondatlanságú jogszabálysértéséhez és ahhoz fűzi az állam kárfelelősségét, hogy a károsult a kárt jogorvoslattal nem háríthatta el. A másik pedig a Pf. II. 21.323/1955. számú határozat, mely szerint „A szocialista állam arra hivatott, hogy szolgálja állampolgárainak személyi és vagyoni biztonságát. Éppen ezért vállalja a felelősséget az államigazgatási tevékenység körében elkövetett károkért... Az államigazgatási jellegű tevékenység körében okozott kárt az állami szerv, intézmény vagy vállalat akkor tartozik megtéríteni, ha a kárt okozó dolgozó kötelességszegését büntetőbíróság jogerős határozata vagy jogerős fegyelmi határozat megállapította."[18] A kárfelelősség megállapításának két előfeltétele: a rendes jogorvoslatok kimerítése és az alkalmazott büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségének kimondása tehát már a Ptk. hatálybalépése előtt létezett. Az usus foriban és a Ptk-ban található szabályozás azonban több lényeges ponton el is tér egymástól, s így a korábbi bírói gyakorlat a törvényi szabályozás után nem folytatható minden további nélkül, még akkor sem, ha fővonalát a törvény nem vágta el. Ez indokolttá teszi, hogy a kiemelkedő jelentőségűeknek vélt, elvi megfontolást is igénylő kérdésekben álláspontunkat kifejtsük, éspedig azzal a célzattal, hogy a jogalkalmazás munkáját segítsük, és megkíséreljük hozzájárulni a végrehajtási rendelkezések kidolgozásához.

VI. A Ptk. indokolása[19] kiemeli, hogy az államigazgatási jellegű tevékenység elhatárolása bizonyos esetekben a bíró számára nem könnyű feladatot jelent. Irányadó szempont lehet mindenesetre az, hogy ebbe a körbe egyedi államigazgatási aktusok tartoznak, ideértve azok végrehajtását is, továbbá olyan intézkedések és cselekvések, amelyek az államhatalom gyakorlása körébe vágnak. Általában tehát nem az eljáró szerv minősége, hanem a konkrét ténykedés alapján lehet megállapítani azt, hogy államigazgatási tevékenységről van-e szó. Az indokolás hangsúlyozza továbbá, hogy az állam felelőssége a 349. § (1) bekezdése alapján csak a munkakörrel vagy hatáskörrel kapcsolatos hivatalos (ügyintéző) eljárásban okozott károkra vonatkozik.

Az indokolásnak ebből a részéből elsőnek kiemeljük azokat a kitételeket, amelyeket a szokásos, mondhatni bevett államjogi, illetve államigazgatási jogi kifejezésmódtól eltérően használ, illetve amelyeknek közelebbi megvilágítása előrevivő lehet. Így:

1. Az egyedi államigazgatási aktusok az 1957. évi IV. törvény szerint a határozatok, az intézkedések és a jogszabályt nem tartalmazó utasítások. Utóbbiakat kizárólag belső hatásuk miatt bízvást kikapcsolhatjuk, mert a kárfelelősség szempontjából a harmadik személynek okozott kárt illetően csak közvetett jelentőségük van. Az államigazgatási eljárási törvény 37. §-a alapján határozatnak minősül a tény vagy állapot igazolására kiállított okirat és az olyan irat is, amelyben az államigazgatási szerv az ügyfél részére jogot vagy kötelezettséget állapít meg, de erről külön alakszerű határozatot nem hoz. Egyes határozatokat írásban nem közölnek, s ez a tény határozat mivoltukat nem érinti (1957. évi IV. tv. 41. § (3) és (4) bekezdés); ugyanez áll a közszemléretétel útján közölt határozatokra is (1957. évi IV. tv. 41. § (1) és (2) bekezdés). Az intézkedés szóbeli határozat, melynek kibocsátása rendszerint azonnali végrehajtással jár együtt. Főleg a rendészeti szervek működése során fordul elő, de olykor más szervek tevékenysége körében is (pl. a lakosság kirendelése közveszély elhárítása végett). Csak jogszabályban előre meghatározott célok érdekében lehet helye, s természeténél fogva vele szemben csak birtokon kívül lehetséges jogorvoslat. Az egyedi államigazgatási aktusok fogalmi körébe tehát az intézkedések beletartoznak, s feleslegesen problémát okozhat az egyedi aktusok mellett az „államhatalom gyakorlása körébe vágó" intézkedéseket említeni.[20]

2. Ad vocem: az államhatalom gyakorlása az államhatalom legfelsőbb és helyi szervei részére fentartott jogkör. Az indokolásnak ez a kitétele annak fontolgatására késztet, vajon az államhatalmi szerveknek mely intézkedései és cselekményei sorolhatók az államigazgatási jellegű tevékenységhez. Pedig ez a kitétel nyilván nem ezt szándékolja, hanem az olyan államigazgatási intézkedésekre és cselekvésekre utal, mint a veszélyeztetett házból való kiköltöztetés, vagy a fegyverhasználat.

3. Az államigazgatási jogkör gyakorlása kétségkívül államigazgatási tevékenység, de annak csak egyik mezője. Az államigazgatási

[18] Bírósági Határozatok. 1955. II. köt. 10. szám, 1051. sorsz.

[19] Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről. Budapest, 1959. 325. old.

[20] Részletesebben ld. szerzőtől: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Budapest, 1957. 102—104. old.

jogkör gyakorlása normatív vagy konkrét aktusok kibocsátásában nyilvánul meg, de az aktusok kiadásán túl az államigazgatási szervek még számos fajta olyan cselekményt végeznek, amelyek károkozással járhatnak. Köztudott, hogy a szocialista államigazgatásban a szervező tevékenység a domináló, s ennek az aktusok ugyan fontos, de nem elsődleges eszközei. A jogalkalmazásnak erre tekintettel kell lennie, mert — mint később kifejtjük — a törvénynek nem célja, hogy csak az államigazgatási jogkörben okozott károkért állapítson meg felelősséget, az egyéb államigazgatási jellegű tevékenységgel okozott kár elviselésére pedig a károsultat késztesse.

4. A hivatalos (ügyintéző) eljárás (államigazgatási eljárásról van szó), nyilvánvalóan az 1957. évi IV. törvényben szabályozott, ún. hatósági (külső) eljárás, azaz a konkrét ügyben határozat (intézkedés) létrehozására irányuló cselekmények láncolata. Az eljárásban okozott káron tehát elsősorban az eljárás eredményével okozott kárt kell érteni, s ezen felül azt a kárt, amelyet a munkakörével vagy hatáskörével kapcsolatos eljárás folyamán idézett elő az államigazgatási alkalmazott. Ez egyébként a Ptk. 348. és 349. §-ai alkalmazásának kulcskérdése, amiről a következőkben még behatóbban lesz szó.

VII. Az államigazgatási szervek harmadik személlyel szemben károkozásra alkalmas tevékenységének különösen az alábbi alakzatai ismeretesek:

1. Jogszerű a károkozás akkor, ha a vagyoni hátrányt az államigazgatás jogszabály parancsára, vagy engedélyével végzett cselekménye idézi elő. Azokról az esetekről van itt szó, amelyekben a jogszabály valamely közérdekű cél érdekében az államigazgatás illetékes szerveinek kötelességévé teszi (pl. államosítás) a károkozást, vagy feljogosítja őket, hogy meghatározott célok érdekében és feltételek megléte esetén aktusukkal vagyoni hátránnyal sújtsanak egyes személyeket (pl. kisajátítás). Ez nem jelenti azt, hogy ezekért a károkért a kártérítés kizárt. Arra azonban a károsult csak akkor tarthat igényt, ha jogszabály a kártérítési kötelezettséget kimondja. Semmi okunk nincs az ellenkező feltételezésére; ti. arra, hogy a jogszabályon alapuló károkozásért kártérítés jár, hacsak azt a jogszabály meg nem tiltja. A Ptk. a kárfelelősséget jogellenes magatartáshoz köti. Jogszabály parancsa vagy engedélye a magatartás jogellenességét kizárja, s így a kártérítésre való igény csak olyan jogszabályon alapulhat, amely egyes jogszerű magatartások által keletkezett károk megtérítését is előírja.[21] „A jog gyakorlása kizárja a jogellenességet" tétele tehát a hatáskörében jogszerűen eljáró államigazgatási szervet is mentesíti a kárfelelősségtől. Ezt nyomatékosan ki kell emelni, hiszen a hatósági tevékenység nagy része közvetlenül vagy közvetve harmadik személyre nézve vagyoni hátránnyal járhat.

Az államigazgatási szerv kárfelelőssége nem állapítható meg azon a címen, hogy a cselekménye alapjául szolgáló jogszabály érvénytelen. A szabályszerűen kihirdetett (közölt) jogforrás érvényességét az államigazgatási szerv kétségessé nem teheti, a jogszabályon alapuló cselekménye tehát jogellenesnek nem minősülhet. Más lapra tartozik az, hogy ha utóbb illetékes jogalkotó a jogszabályt érvényteleníti, elrendelheti az annak alapján okozott károk megtérítését.[22]

2. Az államigazgatási szerv harmadik személlyel szembeni vétlenül jogellenes magatartásért kárfelelősség nincs. A Ptk. azt a felfogást tette magáévá, hogy a felelősség rendszerét a vétkesség alapjára kell helyezni, mert elvileg a polgári jogban sem mondhatunk le az emberi magatartás értékeléséről, noha ott kétségkívül igen nagy jelentősége van a reparációs szempontoknak.[23] Lehet persze azon vitatkozni, hogy az egyes állampolgárhoz képest nem polgári jogi mellérendeltségben, hanem hatósági jogkörénél fogva kétség kívül bizonyos fölérendeltségben levő államigazgatási szerv kárfelelősségénél nem kell-e kivételképpen pusztán a reparáció célzatával a tárgyi felelősség gondolatát elfogadni. Ha az állam (és nem az alkalmazott) felel a károkozásért, akkor az objektív felelősség mellett érvként felhozható az is, hogy a jóhiszemű tévedés révén keletkezett kárt méltánytalan az egyénre hárítani, mikor azt a társadalom sokkal könnyebben tudja elviselni.[24] Szerintünk ezeket az ügyeket az objektív felelősség körébe vonni csakis méltányossági okokból lehetett volna a Ptk. kárfelelősségi rendszere mellett. Ám éppen ezen a ponton a kérdésnek másik oldala is van: az államigazgatási apparátust megillető méltányosság. Vulgárisan a „tévedés jogának" az államigazgatástól való elvonásáról lenne itt szó. Minden rendszeresen űzött foglalkozás magában rejt hibaforrásokat. Nincs a világon olyan fegyelmi szabályzat, amely a menthető tévedéseket fegyelmi vétségként megtorolni rendelné. Méltánytalan lenne tehát ezeket kárfelelősséget létesítő tényeknek minősíteni. Ezért mondja ki a Ptk. indokolása: „A törvényes rendelkezések be nem tartása, vagy a törvény rendelkezéseivel éppen ellentétes eljárás álta-

[21] Vö. Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 53. old.

[22] Ld. erről közelebbről szerzőtől: A jogforrások. Budapest, 1958. 161—166. old.

[23] Eörsi Gyula: A Polgári Törvénykönyv tervezetének kárfelelősségi rendszeréről. Magyar Jog. 1957. évf. 312. old.

[24] Ezekről a kérdésekről a Ptk. tervezet vitája során elgondolkoztató érveléssel teli tanulmányt írtak: Zoltán Ödön: Felelősség a hivatalos eljárásban harmadik személynek okozott károkért. (Magyar Jog. 1957. 4. szám) címmel és Weiss Emília: Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv tervezetének 316. §-ához. (Magyar Jog, 1957. 11. szám.)

lában csak akkor alap a kártérítési felelősség megállapítására, ha az alkalmazott rosszhiszeműen, szándékosan, tehát a károkozó magatartás jogtalanságának tudatában vagy súlyosan gondatlanul határozott, intézkedett, vagy mulasztott. Az a körülmény, hogy az ügyben eljárt személyek helytelenül alkalmazták, vagy esetleg nem alkalmazták a jogszabályokat, önmagában nem elég a kártérítési igény megalapozására. Ehhez ugyanis olyan többlet-tényállásra van szükség, amely polgári jogi értelemben önmagában is tilos cselekmény, vagyis amely nem pusztán a jogszabályoknak jóhiszemű, bár esetleg téves alkalmazása, hanem önálló rosszhiszemű, vagy legalábbis súlyosan gondatlan kötelességszegés."[25]

A jogellenes, de vétlen károkozásért való felelősség területén olykor mégis helyénvaló kivételes szabályokat előírni. A szovjet jogban ilyet tartalmaz a Ptk. 407/a. szakasza az intézményeknek vagy hivatalos személyeknek jogszabály vagy hatósági rendelkezés alapján átadott vagyontárgyban (pénzben) bekövetkezett károsodással kapcsolatban, amikoris a törvény a jogi személy felelősségének feltételeként nem írja elő a hivatalos személy vétkességét. Az ide vonhatókon felül még az alábbi esetekben látszik megfontolandónak az objektív felelősségi elv alkalmazása:

a) Az államigazgatási végrehajtás során foganatosított cselekményeknél, mivel a végrehajtásnak a közvetlen kényszer fogalmi eleme, s ezáltal a hatóság és az állampolgár közötti viszonyban a szubordináció különös hangsúlyt kap.

b) Azokban az ügyekben, amelyekben az államigazgatási szerv elsőfokú határozatával szemben fellebbezésnek helye nincs. Az ilyen ügyekben ugyanis az ügyfél nem rendelkezik a kár elhárításához államigazgatási jogi eszközzel, s így indokolt a kárfelelősség kiszélesítése.

3. A jogellenes és vétkes károkozás a tárgya a Ptk. 348. és 349. szakaszaiba foglalt rendelkezésnek. Ezt a két szakaszt a kárfelelősség általános szabályaira figyelemmel kell alkalmazni, ami különösen a következőket jelenti:

a) Az a körülmény, hogy valaki államigazgatási szerv alkalmazottja, az állam (szerv) kárfelelősségét nem minden károkozásra létesíti, csak olyanra, amit az alkalmazott munkakörében vagy hatáskörében idéz elő. Nevezetesen nem az állam felel:

aa) Ha az alkalmazott munkakörétől vagy hatáskörétől függetlenül cselekedett, mint például az ún. magánmunkálatot végző alkalmazott — legalábbis a mai helyzetben, amikor az ilyen munkálatok teljesítése lényegében tilos. De engedélyezésük esetén sem törnénk lándzsát az állam felelőssége mellett, hiszen ezek a munkálatok pl. ügyvéddel is végeztethetők, amikor az állam felelőssége fel nem merül. A magánmunkálatot ugyanis az alkalmazott megbízottként látja el, s nem hivatalos minőségében.

ab) Ha valaki az alkalmazotti minőséget színleli, az állam nem felel érte, kivéve, ha a színlelést valamely államigazgatási szerv gondatlansága tette lehetővé (pl. a kilépett alkalmazottnál hagyják a munkáltatói igazolványt.) Természetesen ilyenkor az állam felelőssége a gondatlanságon alapul.

ac) A hatáskörrel rendelkező, de azon kívül eső hatáskörben cselekvő alkalmazott — a károkozásért maga köteles helytállni. Ha azonban olyan hatáskört gyakorolt, melyről nem kell mindenkinek nyilvánvalóan tudni, hogy az nem esik az ő hatáskörébe, az állam felel érte. (Pl. az előfogatot igénybevevő adóhivatali tisztviselő maga felel, ugyanígy a lefoglalt tárgyat elszállító hivatalsegéd.) Ugyanis a hatáskörén kívül eljáró államigazgatási alkalmazottal szemben önsegélynek van helye, s ennek puszta megkísérlése is elhárítja rendszerint a károkozást. Aki azonban a hatáskörök megoszlását és saját jogait az ilyen szélsőséges esetekre nézve sem ismeri, nem tarthat számot az állam kárfelelősségében kifejeződő különleges biztonságra.

Ez a véleményünk a Ptk. 348. szakasza (1) bekezdése első mondatában foglaltak szó szerint értelmezésével ellentétes, hiszen ott a „hatáskörében" kifejezés szerepel s hozzá csatolható az, hogy a jog nemtudásának következményeit mindenki maga viselje. Csakhogy ez az elv éppen az államigazgatás világában többféle vonatkozásban korrigálva lett. Ha csak arra gondolunk, hogy egyedül a községi tanácsi szervek hatáskörét tartalmazó jogszabályok címe és száma megtölt egy kisebb kötetet, aligha fogadjuk el, hogy az egyszerű dolgozó emberek a hatáskörmegoszlás „kulisszatitkaiban" való járatlanságuk miatt elessenek az állam kárfelelősségéből folyó előnyöktől.[26]

b) A munkakörben (hatáskörben) okozott károk között a Ptk. különböztet aszerint, hogy azt államigazgatási jogkörben idézték elő, vagy sem. Az állam (állami szerv) kárfelelőssége mindkét esetben fennáll, a közöttük levő különbség mégis lényeges, mert:

ba) A 340. § (1) bekezdése szerinti kárelhárítási (enyhítési) kötelezettség mindkét esetben fennáll, de az államigazgatási jogkörben okozott kárt — a felelősség megállapításának előfeltételeként — a károsultnak a rendes jogorvoslati lehetőségek igénybevételével is meg kell kísérelnie elhárítani, ha az adott ügyben rendes jogorvoslatnak helye van.

[25] Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság Ptk-éről. 326. old.

[26] Más összefüggésben ugyanezt fejti ki Eörsi: „Az sem elegendő, ha a jog ismeretét megdönthetetlen vélelemnek tekinti a bírósági gyakorlat, mert megdönthetetlen vélelem valóban nem lehet felelősséget megállapító ítélet alapja, ha a vétkesség elvét komolyan vesszük. (Kártérítés... 76. old.)

bb) Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősséget a bíróság csak akkor mondhatja ki, ha az eljáró alkalmazott bűnösségét, illetőleg vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás során megállapították; a munkakörben (hatáskörben) elkövetett egyéb jogellenes és vétkes károkozás esetén azonban e prejudiciális eljárások nélkül lehet az állam (állami szerv) kárfelelősségének fennállásáról ítélni.

c) Az állam (állami szerv) kárfelelőssége tehát nem fordul meg azon, hogy a kárt „államigazgatási jogkörben" okozták-e, vagy sem. Mégis e körülmény fennforgásának döntő jelentősége van az éppen az imént mondottaknál fogva, s elsősorban azért, mert a bíróságnak el kell utasítania a keresetet, ha államigazgatási jogkörben okozott kárról van szó, és a megelőző büntető vagy fegyelmi eljárást nem folytatták le, illetve ha a károsult a rendes jogorvoslati lehetőségeket nem merítette ki.

A Ptk. indokolása és az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény figyelembevételével az „államigazgatási jogkör" tartalmát a következőkben kíséreljük meg kifejteni.

ca) Feltétlenül államigazgatási jogkörbe esnek az ún. államigazgatási ügyek. Az 1957. évi IV. tv. 1. § (4) bekezdése szerint pedig államigazgatási ügyön mindazokat az ügyeket kell érteni, amelyek intézése során az államigazgatási szerv az ügyfeleket érintő jogot vagy kötelezettséget állapít meg, részükre adatot igazol, vagy nyilvántartást végez. Ezekre a cselekményekre jogszabály, társadalmi szervezeteket, vállalatokat, intézeteket is feljogosíthat, tehát ezek alkalmazottai is okozhatnak kárt államigazgatási jogkörben. Az államigazgatási ügy intézésének rendszerinti eredménye a határozat. Az államigazgatási jogkörben okozott kár fogalma tehát zömmel az egyedi ügyben hozott határozathoz tapad.

cb) Az államigazgatási ügyben hatáskörrel bíró szerv hatáskörét gyakorolni nemcsak jogosult, de köteles is. A hatáskör nem gyakorlása, illetve az abban való késedelmeskedés szintén járhat károkozással, s ez is államigazgatási jogkörben okozott kár. Ebből a szempontból ki kell emelni az 1957. évi IV. tv. 37. § (4) bekezdésébe foglaltakat, amely szerint a fél kérelmére indult eljárásban a határozatot a kérelem előterjesztésétől számított harminc napon belül meg kell hozni, s ezt a határidőt csak az eljáró szerv vezetője hosszabbíthatja meg egy ízben legfeljebb harminc nappal. az ügyfél egyidejű értesítése mellett. Az államigazgatási jogkörben mulasztással okozott kárnak azonban ez csak egyik gyakori, de nem egyetlen típusa. A másik: a hatáskör nem gyakorlása, amikor arra hivatalból kellett volna sor kerüljön. (Pl. köztartozás behajtásával az illetékes szerv az elsősorban kötelezettel szemben addig késlekedik, míg a követelés azon behajthatatlanná válik, s azután a másodsorban kötelezetten hajtja azt be.)

cc) Fentebb már történt említés az intézkedésekről, mint államigazgatási jogkörben károkozásra alkalmas cselekményekről. Az ott mondottakhoz csak azt tesszük hozzá, hogy az intézkedések kivétel nélkül ide sorolandók.

cd) Szoros értelemben az államigazgatási végrehajtás már csak azért sem államigazgatási ügy intézése, mert a végrehajtás az aktus megszületését követő fázisba esik és mert nemcsak államigazgatási, hanem bírói határozatok is kerülnek államigazgatási úton végrehajtásra. Mivel azonban az államigazgatási végrehajtás hatósági, sőt szorosan kényszerítő eszközökkel végzett cselekmény, a végrehajtási aktusok is az államigazgatási jogkör fogalmába vonandók.

ce) A legfogasabb kérdés — érintettük már —, hogyan kell értelmezni a Ptk. indokolásának azt a kitételét, mely szerint a 349. § (1) bekezdése alapján az állam felelőssége csak a munkakörrel vagy hatáskörrel kapcsolatos hivatalos (ügyintéző) eljárásban okozott károkra vonatkozik. Maguk az eljárási cselekmények közvetlenül károkozással nem járnak, csak az eljárás produktuma: az aktus. (Kivételek az ún. érdemi eljárási határozatok, mint pl. a hatáskör hiányát kimondók.) Viszont az eljáró alkalmazott az államigazgatási jogkör gyakorlása során követhet el olyan, az eljáráshoz szorosan nem tartozó cselekményt, amellyel kárt okoz. Példák: a házkutatást szabályszerűen foganatosító rendőr eltör egy vázát, a helyszíni szemlére kiszálló bizottság autója az udvarra való beállás közben kidönti a kaput, a tűzrendészeti szabályok megtartását ellenőrző közeg nyitvafelejti a pincében a vízcsapot stb. Mindez a károkozás etimológiailag vitathatatlanul a hatáskörrel kapcsolatos eljárás folyamán következett be, s ilyen alapon a problémát elintézettnek mondhatnánk. Ámde mégis éles különbség van az aktus létrehozását célzó cselekmények, s az imént felhozottak között, melyek az eljárásnak — hogy úgy mondjuk — „melléktermékei". Afelől nincs kétségünk, hogy a révükön keletkezett kárért az állam felel: e mellett szól mind a kárt szenvedett, mind az alkalmazott érdeke, — s az állami érdeket is kevéssé veszélyezteti, hiszen a szándékosan okozott kárért az alkalmazottat egészében, egyébként részben felelőssé teheti. Azok az elvi megfontolások, amelyek az állam kárfelelőssége mellett szólnak, ide maradéktalanul érvényesek, mivel az alkalmazott a szerv jogkörének gyakorlása nélkül nem jutott volna a károkozhatás helyzetébe, s a hatósági jogosítvánnyal nem rendelkező alkalmazottat a károsultnak nem kellett volna házába beengednie. A károkozó és a károsult oldaláról nézve egyaránt az államigazgatási jogkör ellátása az az ok, amely a károkozás lehetőségét megteremtette. A fennmaradó kérdés tehát az, vajon az alkalmazottért való általános felelősség körében, vagy az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályai szerint feleljen az állam.

A Ptk. indokolásából, a szabályozás hazai és külföldi történetéből és a szakirodalomból egyaránt az tűnik ki, hogy az államigazgatás által okozott károk különleges rendezésének problémáját lényegében az hívta életre: a jogalkalmazás során vétkesen elkövetett hibákból előállott károk ne terheljék az állampolgárokat, s ne lehessen a vétlenekért is bíróság elé citálni az igazgatás munkatársait. Nem véletlen, hogy a Ptk. indokolása is éppen a hivatali kötelesség megszegése és jogszabályok alkalmazása közötti összefüggéseket fejtegeti. A kivételes rendelkezés célja tehát kézenfekvően az, hogy az államigazgatási aktusokért való felelősség ne essék az alkalmazottakért való felelősség általános szabályai alá. Az itt tárgyalt esetek más természetűek: azokat tehát a 348. § (1) bekezdése szerint véljük helyesnek megítélni.

d) Ezzel elérkeztünk az államigazgatási jogkörben okozott kárfelelősség negatív oldaláról való megvilágításához, azaz annak boncolgatásához, mikor nem kell a kárt ilyen keretben okozottnak venni, s ehhez képest mikor nem kell a kárfelelősség megállapításához a 349. §-ban levő feltételeket megkívánni. Ennek főbb csoportjai:

da) Az adminisztratív-technikai cselekmények.[27] Ezek közül témánk szempontjából az iratkezelésiek emelkednek ki, mivel az ügyiratnyilvántartás, postázás, kézbesítés stb. körében már pusztán a mennyiségi tényezőknél fogva is nagy a károkozásra alkalmas, felróható hibák lehetősége. Az idetartozó egyéb tevékenység jelentősége e vonatkozásban csekély, mivel kifelé való hatásuk közvetett (adatfelvételek, statisztikai feldolgozások, könyvelés, nyilvántartások vezetése stb.), mert nem hatósági jogkörben, hanem legfeljebb a jogkör gyakorlása érdekében végzik őket. Más lapra tartozik természetesen az — főleg a nyilvántartások esetében —, ha e tevékenység eredményeit hatósági jogkörben felhasználják. (Pl. valótlan tartalmú bizonyítványt állítanak ki, vagy annak kiadását a nyilvántartás adataira hivatkozással megtagadják.)

db) Az intézeti feladatkör ellátása során végzett cselekmények, illetve mulasztások — kivéve, ha az intézet alkalmazottja az intézetre ruházott hatósági jogkört gyakorolja. Ez áll az olyan államigazgatási hatóságokra is, amelyek intézeti jellegű tevékenységet is kifejtenek.

dc) Az államigazgatási szervek gazdasági szükségleteinek kielégítésére irányuló cselekmények, amelyeknél nincs jelen a hatalom momentuma, mint például akkor, ha a községi apaállatok takarmányát vágó alkalmazott a szomszédos földön kárt okoz.[28]

dd) Itt említjük meg, hogy az államigazgatási szerv, mint munkáltató, az alkalmazottja által másik alkalmazottjának a munkaviszony körében okozott kárért nem „az államigazgatási jogkörben" okozott károk szabályai szerint felel, de nem is az alkalmazott károkozásának általános szabályai alapján, hanem a munkajogi szabályok szerint. Erre azért szükséges rámutatnunk, mert mindmáig nem szakadtak el teljesen az olyan nézetek gyökerei, hogy az államigazgatási munkaviszonyból folyó jogok és kötelességek sajátosan államigazgatási jogi természetűek, s hogy például az alkalmazás, vagy a munkaviszony felbontása államigazgatási aktussal történik. Ennek azonban tételesjogi alapja nincs. Az a körülmény, hogy a Munka Törvénykönyvének végrehajtási rendelete a közszolgálati alkalmazottak fogalmát meghatározta (53/1953. (XI. 28.) MT sz. rendelet 5. § (3) bekezdés), ebből a szempontból irreleváns. Az Mt. V. 6. §-ában említett „hatósági határozat" pedig, mivel normatív „határozat"-ról van szó, nem ide tartozik, s egyébként is nemcsak az államigazgatásra, nem is csak a közszolgálatra, hanem minden munkaviszonyra áll, hogy azt a miniszter stb. „a hatáskörébe tartozó kérdésekben hatósági határozattal szabályozhatja".

de) Végül szinte csak utalásszerűen térünk ki arra, hogy az államigazgatási szervek polgári jogi ügyletei a témakörön kívülesnek. Teljesen helytálló az a megállapítás, hogy „a munkáltató felelősségének kérdése igen gyakran összeszövődik a jogi személy felelősségének kérdésével, mert hiszen a munkáltató igen gyakran jogi személy".[29] Az államigazgatási szervek általában olyan állami gazdálkodó szervek, amelyek a Ptk. 40. §-a értelmében jogi személyek, s meg van határozva, hogy képviseletükre kik jogosultak. Az ezek által kötött ügyletekkel kapcsolatos felelősség tehát más jellegű, mint a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség.

VIII. *1.* Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség megállapításának egyik előfeltétele — az, hogy az eljáró alkalmazott bűnösségét vagy vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás során kimondják — a kártérítési bírósági gyakorlatnak problémát szinte nem jelent. A Pp. 9. §-a értelmében a büntető bírói ítélet a polgári perben eljáró bíróságra irányadó abban a kérdésben, hogy követtek-e el bűncselekményt és annak elkövetője a terhelt volt-e, s a fegyelmi határozatban foglalt ténymegállapítások kötik, mivel itt a fegyelmi vétséget megállapító fegyelmi hatósági határozatnak az igény érvényesítését meg kell előznie. E feltétellel kapcsolatban csupán a következőket véljük fejtegetendőknek:

a) Az államigazgatási határozatok egy részét testületi szervek, főleg a végrehajtó bizottságok hozzák. Az ezekkel okozott kár államigaz-

[27] Vö. Eörsi: uo. 145—146. old.

[28] Vö. A szovjet polgári jog. 253. old. A szerző (J. A. Flejsic) szerint az ilyen kárért az intézmény a jogi személyek szerződésen kívüli felelősségének általános szabályai szerint felel.

[29] Eörsi: hiv. mű. 139. old.

gatási jogkörben keletkezett. A végrehajtó bizottság azonban, mint testület, fegyelmi felelősségre nem vonható. Az 1954. évi X. tv. 4. § (1) bekezdése szerint sem teljesíthető a fegyelmi felelősségrevonás mint előfeltétel, mert a végrehajtó bizottság elnöke e törvényhely szerint ugyan „elsősorban felelős a végrehajtó bizottság munkájáért", de nyilvánvalóan már csak azért sem lehet fegyelmileg felelős a végrehajtó bizottság határozatáért, mivel a többség őt leszavazhatja. Helytelen lenne az előterjesztés készítőjét is fegyelmileg felelőssé tenni, hiszen a testületi elv egyik értelme éppen az abban rejlő nagyobb biztonság s az előterjesztéshez a végrehajtó bizottság nincs kötve. Az említetteknél fogva hibás lenne a végrehajtó bizottság funkcionárius és a hivatali szervezeténél munkaviszonyban álló tagjai ellen fegyelmi eljárást lefolytatni, mert az egészért a rész nem felelhet. Mindehhez hozzátehetjük, hogy ritka kivétel, amikor a végrehajtó bizottság névszerinti szavazással határoz, s az egyhangúság esetét kivéve a jegyzőkönyvből nem derül ki, melyik tagok szavaztak a határozat mellett.

A megoldás szerintünk ilyenkor a Ptk. 349. § (2) bekezdésének alkalmazásba vételével a bíróság által való megállapítása annak, hogy a felelősség feltételei fennállanak-e. Az olyan jogszabály hiányát ugyanis, mely a testületek fegyelmi felelősségét rendezné, úgy kell felfogni, mint a fegyelmi eljárás lefolytatásának jogszabályban meghatározott kizáró okát.

b) Lényegileg ugyanez a probléma akkor is, ha államigazgatási ügyben a tanács hoz határozatot, amnek jogát tőle sem jogelvileg, sem tételesjogilag elvitatni nem lehet.[30] Jogelvileg azért, mert a tanács igazgatási szerveinek hatásköre nem a tanácsétól függetlenülten létezik, tételesjogilag pedig a tanácstörvény 35. és 53. §-aiban foglalt megsemmisítési és megváltoztatási joga miatt. A kérdés csak az, hogy a tanács által való eldöntés után beszélhetünk-e államigazgatási jogkörben okozott kárról, figyelemmel arra is, hogy (ez a végrehajtó bizottságra is áll) nem alkalmazotti károkozás forog fenn. Elképzelhető, hogy az ilyen esetekre speciális szabályozás szülessék. Ha ez nem történik meg, akkor a szórványosan előfordulható ilyen ügyeket a fentiek szerint javasoljuk elbírálni.

2. A másik előfeltételként a Ptk. a rendes jogorvoslattal való elháríthatatlanságot, illetve a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségek igénybevételét írja elő. Az erre legilletékesebb 1957. évi IV. tv. nem különböztet „rendes" és „rendkívüli" jogorvoslatok között. A Ptk. indokolása a kétfokú eljárási rendszerben igénybevehetőeket minősíti rendeseknek, továbbá a határozatok kijavítására, kiegészítésére stb. irányulókat és a határidő elmulasztása esetén nyitvaállókat. Nem rendes jogorvoslatok viszont az indokolás szerint: az ügyészhez vagy a népi ellenőrzés szerveihez folyamodás, az államigazgatási panasztétel, a bírói út igénybevétele. Ezzel nem lehet egyetérteni. Nemcsak azért, mert az államigazgatásban a határozathozatali határidő elmulasztása miatt is panasznak van helye, s így az „államigazgatási panasztétel" kizárása ellentmondásos, hanem ennél lényegesebb okok miatt sem. A legfőbb kifogásunk a bírói út kirekesztése miatt van. Ezt azért intézményesítettük, hogy különösen fontos állampolgári jogok különös védelmet kapjanak. Mi indokolhatja, hogy kárigénnyel lépjen fel a Ptk. idevágó kárfelelősségi rendszere mellett az, aki éppen ezt a különös, a fontosságát tekintve kimagasló jogorvoslati lehetőséget elmulasztja igénybevenni? Egyebekben pedig az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályozásának céljaival nem fér össze az indokolás azon útmutatása, hogy a károsult választhat: a határozatot bíróság előtt megtámadja-e („a határozat hatályon kívül helyezése iránt indít-e pert" szöveg pontatlan, mert a per nem mindig erre irányul!), vagy kártérítési pert kezdeményez-e. A kétszeri bírói eljárás elkerülése végett alkalmasabb megoldásnak látszik feljogosítani az államigazgatási per bíróságát arra, hogy a kártérítés felől is ítéljen, ha a félnek államigazgatási jogorvoslásra is szüksége van. Ha az utóbbira a félnek nincs igénye, (ami az ügy természetéből folyóan előfordulhat) csak akkor engednénk meg a kártérítési pert az államigazgatási per mellőzésével.

De ezen túl is: az államigazgatásban a „rendes jogorvoslatok" elméleti fogalma az alaki jogerőre nem emelkedett aktusokhoz tapad, s ezekhez képest volt „rendkívüli" például az újrafelvételi kérelem — amellyel sajátos feltételek fennforgása esetén lehetett élni. Ma azonban, amikor a fellebbezés után minden érdekelt panasszal is megtámadhatja a határozatot, s így a panasz lényegében másodfokú határozat ellen igénybevehető fellebbviteli kérelem lett,[31] ezen az alapon az elhatárolás nem áll meg. Érdemes lenne mérlegelés tárgyává tenni mindezekre is figyelemmel, vajon az eljárás el nem húzódásához fűződő előnyök miatt helyes-e feláldozni azt, amely a panasz és a bírói út igénybevételének kötelezővé tétele nyomán a kártérítési perek egy részének elmaradásában jutna kifejezésre.

*

[30] Vö. Beér János: Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási jogi problémái. Jogtudományi Közlöny, 1958. évi 1—2. szám, 28. old.

[31] Vö. Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Budapest, 1957. 116. old.; A kérdésről ld. bővebben szerzőtől: Az államigazgatási eljárási törvény jogorvoslati rendszere. Budapest, 1958. 9—10. old.

A Ptk-ben foglalt szabályozás feltehetően hosszabb időre megszabja az államigazgatási károkozásért való felelősség megállapításának kereteit, biztos talajt ad a jogalkalmazás alá, s egyben e téren is lehetővé teszi, hogy a bíróságok jogunk fejlesztésének, finomításának, gazdagításának, kultúráltabbá tételének fontos tényezőivé váljanak. Ehhez kívántunk e tanulmánnyal hangsúlyozottan csak az államigazgatási, (de nem a bírói és ügyészi), munkával összefüggésben valamelyest hozzájárulni.

Szamel Lajos

A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei*

1. Bevezetés

Az elméleti munka egyik legjelentősebb feladata volt és ma is az, hogy a burzsoá ideológiát leleplezze. Ez különösen fontos jelenleg, amikor a kapitalista országokban a marxizmus elleni harc erősödik és a marxizmus revíziójának újabb kísérletei jelentkeznek.

A mai burzsoá ideológia tanulmányozásánál abból kell kiindulni, hogy a két rendszer békés egymásmellettélésének biztosítására irányuló törekvésünk nemcsak hogy nem teszi mellőzhetővé az ideológiai harc kérdését, sőt az eszmék versenyét az első helyre állítja. Az eszmék versenyéről lemondani ténylegesen egyet jelentene a reakció és a monopoltőke ideológiája előtti behódolással, közelebb hozná a háború veszélyét. Az eszmék vitáját, a vitát a történelmi fejlődés útjairól, arról, hogy melyik rendszer a jobb — a szocialista vagy a kapitalista — kell és lehet is békés úton eldönteni a gazdasági és ideológiai versengés során. Az az eszme győzedelmeskedik, amelyik meghódítja az emberek tudatát, amelyet a néptömegek elfogadnak.[1]

A büntetőjog tanulmányozása során fel kell tárni a mai burzsoá jogtudomány reakciós tartalmát, osztályfeladatait, metodológiailag hibás kiinduló pontjait és filozófiai alapjainak osztályirányzatosságát.

Az imperializmus ideológusainak elméletei reakciósak és terméketlenek. Mind a pozitivisták, mind „tiszta" idealisták (neokantiánusok, neotomisták, egzisztencialisták stb.) célkitűzése a létező kapitalista valóság igazolása és védelme. Azonban a burzsoá teoretikusok ehhez a célhoz meglehetősen különböző utakon jutnak el.

A büntetőjog burzsoá elméletei két alapvető feladatot teljesítettek és teljesítenek jelenleg is: *a)* a növekvő bűnözés okainak magyarázata és a felelősség elhárítása a kapitalista társadalomról, illetve a benne uralkodó társadalmi viszonyokról a bűnözés rendszeres emelkedése miatt; *b)* a dolgozó tömegek ellen irányuló fokozott és főleg eredményesebb represszió szükségességének megindokolása. Ezek az elméletek a büntetőjog alkalmazása területén a bírói önkény fokozásának indokaiként szolgálnak.

Szakmai irodalmunkban a burzsoá büntetőjogtudomány fejlődése történetének kifejtése rendszerint az első világháború kezdetével befejeződik[2] és csupán egynéhány munka vizsgálja az utóbbi évtizedek burzsoá büntetőjogi elméleteit.[3] Ugyanakkor az első világháború ideje óta több mint negyven év telt el, s ezalatt mind a büntetőjog elméletében, mind pedig a kapitalista országok büntetőjogi törvényhozásában sok minden megváltozott.

Az utóbbi évtizedekben a burzsoá büntetőjogi irodalomban több régi irányzat született újjá és e mellett több „új" és még „újabb" irányzat tűnt fel. Ezek az elméletek, habár osztálytartalmuk tekintetében egységesek, mégis gyakran versengenek egymással. Különböző filozófiai koncepcióból indulnak ki és a büntetőjog konkrét kérdéseinek megoldásában különböző következtetésekre jutnak.

Ha helyesen akarunk tájékozódni a burzsoá büntetőjogtudomány jelenlegi állásáról, akkor helyesen kell értékelni a fejlődésnek azokat az útjait, amelyeken ez a tudomány létrejöttétől napjainkig haladt. Irodalmunkban történtek bizonyos hibák a burzsoá elmélet értékelése és a burzsoá tudomány tendenciáinak megítélése tekintetében. Ezeknek lényege az, hogy a burzsoá büntetőjogtudomány létrejöttétől, a XVIII. század végétől kezdve minden irányzatát mint reakciót ítélték meg és nem tettek különbséget sem országok, sem csoportok, sem áramlatok között. Az ilyen sematikus értékelés a konkrét anyag elemzése, valamint a hely és az idő konkrét feltételeinek figyelembevétele nélkül arra vezet, hogy a XVIII. századvég olyan burzsoá szerzőit, mint Blackstonet, Benthamet, Feuerbachot ugyanúgy értékelik, mint a XIX. századvégi vagy a XX. század elejei szerzőket (Ferri, Liszt stb.) s ugyanakkor a mai irányzatok a bün-

* Egyetemi előadás nyomtatott szövege. Megjelent a leningrádi egyetem kiadásában 1958-ban. 32 old. — Fordította: *Dr. Horváth Tibor.*

[1] Ld. „Kommunyiszt 1958. 2. sz. 4. old.

[2] Így pl. „A szovjet büntetőjog" c. tankönyv (Általános rész, 1952.) megemlékezik Lombrosóról, Garofalóról, Kretschmerről, Birnbaumról, Freudról, Sisserlandról, Hootonról és másokról, azonban a burzsoá büntetőjog állapotáról semmiféle általános leírást nem ad.

[3] Sz. L. Zivsz: Az USA büntetőjogának reakciós lényege. Moszkva, 1954.; B. Sz. Utyevszkij: „A büntetőjog az angol—amerikai reakció szolgálatában." (Moszkva, 1951.) c. könyvében a büntetőjog elméletéről meg sem emlékezik.

tetőjog területén majdnem teljesen ismeretlenek maradnak.

2. A burzsoá büntetőjog és a kriminológia

A XX. század elején a büntetőjog burzsoá elméletében folytatódott a harc a klasszikusok és a szociológusok között, főleg Németországban az új büntetőtörvénykönyv tervezeteinek kidolgozásával kapcsolatban. Liszt és Birkmayer halála után a vitába ifjú követőik kapcsolódnak be — Sauer, Oetker, Lilienthal és mások.

Ez irányzatok képviselőinek nézeteit jellemezve Oetker (a német büntetőjogi társulat egyik szervezője, neokantiánus nézetek vallója) ezt írta: „A vitában két világnézetről van szó. Az egyik kultúránk alaptámaszát az erkölcs követelményeiben és azokban a különböző képzetekben látja, ahogy ezeket az emberi lélek felfogja; szilárdan az egyéni felelősség talaján áll az emberi felfogás, és az embernek a rosszra irányuló hajlamokkal szembeni ellenálló erejének mértéke tekintetében. A másik előítéletnek nyilvánítja a vallással együtt a hagyományos etikát, a bűnösség, a beszámíthatóság, jóvátétel eszméit, amelyek eltűnnek a mai tudományból és csupán a káros és a hasznos szociológiai fogalmait fogadja el."[4]

A valóságban nem két világnézetről, hanem a burzsoá büntetőjogtudomány két irányzatáról van szó, amelyek a bűnözés elleni harc legeredményesebb eszközeit és az alkalmazandó represszió eszközeinek a burzsoázia számára a legmegfelelőbb indokolását és igazolását keresik.

Megállapítható, hogy a XX. század eleje óta a kapitalista országokban a büntetőjog tudományát két részre osztják fel: *1. büntetőjogra,* mint dogmatikus tudományra, amely a hatályos törvényhozást, a bírói gyakorlatot és a büntetőtörvény alkalmazásának jogi problémáit tanulmányozza; *2. kriminológiára,* mint szociológiai (szociálbiológiai) tudományra, amely a bűnözés problémáinak, a bűnözés okainak, a büntetésnek és eredményességének tanulmányozásával foglalkozik. Míg a XIX. század végén és a XX. század elején a klasszikusok és a szociológusok nézeteinek éles szétválása volt megfigyelhető, addig a burzsoá büntetőjogtudomány további fejlődésére viszont álláspontjaik közeledése és az eklektikus irányzatok kibontakozása a jellemző.

A burzsoá büntetőjogtudományban — mint a tudomány más területein is — nemcsak reakciós szerzők vannak, hanem olyanok is, akik jóllehet tudományellenes, idealista vagy pozitivista elméletekből indulnak ki, mégis harcolnak a reakció, az önkény, a törvénytelenség és a munkásellenes törvényhozás ellen és síkraszállnak a béke védelméért.

Az egyes szerzők által kialakított álláspontok és filozófiai nézetek gondos elemzése és osztályértékelése szükséges tehát. Egyes büntetőjogászok progresszív gyakorlati tevékenysége nem akadályozhatja azt, hogy feltárjuk a nézetei alapjául szolgáló antimarxista, helytelen álláspontjait. A feladat az, hogy elmélyült marxista elemzéssel feltárjuk a büntetőjog különböző burzsoá elméleteinek valódi irányzatait, ideológiai és filozófiai gyökereit.

A marxista—leninista elmélet tisztaságáért harcolva, minden esetben pontos határvonalat kell megvonni a burzsoázia ideológusainak elképzelései és a tudományos szocializmus nézetei között. Vannak olyan burzsoá jogászok, akik aktívan védelmezik a békét és a nemzetközi kérdések egész sorában progresszív álláspontot foglalnak el, de ez nem jelenti azt, hogy elméleti elképzeléseiket is el lehet fogadni.[5]

A burzsoá büntetőjogászok nézeteinek a pozitivizmus vagy a szubjektív idealizmus a filozófiai alapja. A filozófiai pozitivizmus tételei ma azoknak a kriminológusoknak elméleteiben tükröződnek, akik lényegében az antropológiai és szociológiai iskola képviselői által annak idején kifejtett nézetek folytatói.

A büntetőjog területén a burzsoázia számára egyik legidőszerűbb kérdés ma a bűnözés okainak problémája. Ezt igyekeztek megválaszolni a XIX. század végén és a XX. század elején az antropológiai, majd a szociológiai irányzatok követői. Elméleteik rendkívül hasznosak a burzsoázia számára, mert vagy nem vetik fel a bűnözés társadalmi okainak kérdését vagy kirekesztik ebből a problémakörből a bűnözés alapvető okát: a kapitalista társadalom kizsákmányoló természetét. Ezeknek a céloknak szolgálatában állanak ma a kriminológusok és különösen a biokriminológusok nézetei.

Az emberi test felépítése és a bűnözés jelenségei összekapcsolásának nyilvánvalóan tudományellenes kísérlete (Lombroso, Kretschmer, Sheldon) nem járt azzal az eredménnyel, hogy a burzsoá kriminalisták elvessék a bűnözés okainak biológiai magyarázatát.

A burzsoá kriminalisták a bűnözés okainak vizsgálatában — miközben a bűnözés rendszeres emelkedése miatt a felelősséget a kapitalista társadalomról elhárítani igyekeznek — három úton haladnak.

1. Tagadják a bűnözést meghatározó bármiféle okozati kapcsolatot, vagy pedig lemondanak az ilyen kapcsolatok tanulmányozásáról. Ezek a nézetek rendszerint kapcsolatosak az idealista filozófiával és az indeterminizmussal.

2. Elismerik az okozati kapcsolatot a bűnözés tanulmányozása területén, azonban azt kizárólagosan vagy majdnem kizárólagosan az egyén biológiai sajátosságai területére utalják. Ezek a nézetek az esetek döntő többségében a pozitivizmus, vagy a vulgarmaterializmus filozófiai elgondolásaiból indulnak ki.

3. A konkrét bűncselekmény és a konkrét

[4] Oetker: Die Deutsche Strafrechtliche Gesellschaft. Gerichtsall. 1925. 91. köt. 5/6. füzet, 326. old.

[5] Ld. „Kommunyiszt", 1958. 2. sz. 4. old.

bűnelkövető komplex vizsgálatát hangoztatják mind a biológia, mind a szociológiai tényezők figyelembevételével és elismerik a külvilág és a társadalmi környezet hatását, de csak egyes részjelenségek viszonylatában, míg általában tagadják bármiféle általános törvényszerűség létezését. E szerzőkre jellemző az a nézet, hogy a bűnözés örök jelenség, amely nincs organikus kapcsolatban a társadalmi viszonyok valamely rendszerével. Ezeknek a nézeteknek a hívei rendszerint a pragmatizmus filozófiájából indulnak ki. A két utóbbi út jellemző azokra a szerzőkre, akik figyelmüket főképpen a kriminológia problémáira összpontosítják..

3. Kriminálbiológia

A kriminológia a bűnözés, a bűnözők és az ellenük folyó küzdelem tanulmányozásával foglalkozik, s ebben szociológiai és biológiai módszereket alkalmaz. A burzsoá tudósok a kriminológiát mint tudományt általában három részre osztják: kriminál-szociológiára — amely a bűnözést —, kriminálbiológiára — amely a bűnözőt vizsgálja — és poenológiára (büntetéstanra).

A pozitivista nézeteket valló kriminológusokra jellemző annak elismerése, hogy az oksági törvények általában és így sajátosan a társadalmi életben is hatnak. Arra törekednek, hogy a kapitalista társadalom feltételei között a bűnözés elleni harc legeredményesebb módszereit kidolgozzák, s egyszersmind megkísérlik a bűnözés okait olyan jelenségekre visszavezetni, amelyek elhárítják a kapitalista társadalomról a felelősséget a bűnözés rendszeres emelkedése miatt.

A kapitalista országokban a kriminológiára, mint tudományra, maguk a kriminológusok még jelenleg is meglehetősen kritikusan tekintenek. Így például Sutherland, az USA egyik vezető kriminológusa így ír: „A kriminológia — őszintén szólva — még nem tudomány, de remény van arra, hogy azzá válik." Ennek ellenére a kriminológia szélesen elterjedt majdnem minden kapitalista országban (az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, a Német Szövetséges Köztársaságban és más országokban). Franciaországban 1957 óta a jogi fakultásokon a bünetőjog általános része és a kriminológia egyesített tanfolyamát adják elő és ezekből a tárgyakból egységes tankönyvet adnak ki.[6]

Németországban az egyik legelső kriminológiai jellegű munka Aschaffenburg „A bűncselekmény és annak leküzdése" c. könyve volt a XIX. század végén, amelyet azóta többször is kiadtak. A kriminológia területén a legjelentősebb munkák a Német Szövetséges Köztársaságban Exner, Sauer és Mezger, Ausztriában pedig Seelig nevéhez fűződnek.

Az USA-ban az utóbbi évtizedekben nagyszámú, a kriminológia problémáit tárgyaló könyv jelent meg, így pl. Sutherland, Taft, Caldwell, Barnes, Teeters és mások művei.

A kriminológia problémáit rendszerint nem mint a büntetőjog részét, jogi tudományt, hanem mint a szociológia részét művelik és a kriminológusok döntő többsége (Olaszországban Garofaló, Grispigni, Svédországban Kinberg, Angliában Gurvic, Belgiumban de Grier stb.) olyan álláspontot foglal el, amely a régi szociológiai nézetekhez állanak legközelebb.

Az utóbbi évtizedekben az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, a Német Szövetséges Köztársaságban, Angliában és más kapitalista országokban kifejlődött tudományág, a biokriminológia pozitivista álláspontra helyezkedik. A burzsoá genetika tételeiből kiindulva, a biokriminológia a bűncselekmények elkövetésére irányuló öröklődő hajlamosság elméletét kísérli meg alátámasztani. A marxizmus nem tagadja sem az átöröklés törvényeit, sem a genetikát, de a bűnözés tekintetében nem ismeri el ezeknek a törvényeknek a hatását, mivel a bűnözés nem biológiai, hanem társadalmi jelenség.

A kriminálbiológia vagy a biokriminológia néhány képviselője (Sutherland, Gentig, Eleanor és Seldon Glueck) nézeteikben nagyon közel állanak a fajelmélethez, mások pedig a bűncselekmény elkövetésére született hajlamosságról szóló nézeteket hirdetnek (Bauer, Fischer, Lenz).

Az első világháború utáni időszakban a bűnözésről szóló tanok területén a különböző biológiai irányzatok terjedtek el, különösen Közép-Európában (A. Lenz, Lange, Kranz, Stumpfl, von Rohden) és Olaszországban, ahol a neolombrosianus irányzatot továbbfejlesztette Carrara (meghalt 1937-ben), Ottolenghi, a bírósági orvostan római professzora (meghalt 1934-ben) és több más szerző. Ottolenghi utóda Di Tullio a kriminalbiológia új ágazatát — a kriminál endokrinológiát — a belső kiválasztási mirigyeknek az emberi alkatra és a bűnözésre gyakorolt hatásáról szóló tanítást hívta létre.[7] Ugyanilyen nézeteket hirdettek Pende, Vidoni és még számos más olasz szerző is.

1927. óta áll fenn Bécsben a Kriminálbiológiai Társaság, amelyet Vervaeck (Belgium),[8] Viernstein (Bajorország) Neureuter (Lettország) professzorok szerveztek.

A kriminálbiológia egyik első legjelentősebb képviselője Adolph Lenz.[9] Tanítása szerint az elődök jellemének antiszociális beállítottsága és vonásai azt eredményezik, hogy az utódoknál csökken a társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodási képesség. Így a családban hisztériás,

[6] G. Stefani et G. Levasseur. Droit pénal général et criminologie, Dalloz, 1957.

[7] Di Tulio 1949 óta a kriminológiai társaság főtitkára.

[8] Vervaek nézeteit „Sillabus du Cours d'antropologie criminelle" (Bruxelles, 1936.) c. könyvében fejtette ki.

[9] Adolph Lenz: Grundriss der Kriminalbiologie. Wien, 1927; és Die Bedeutung der Kriminalbiologie. Archiv für Kriminalbiologie. 1931. 88. köt., 220—224. old.

epilepsziás, neuraszténiás személyek, alkoholisták, öngyilkosok előfordulása az oka annak, hogy a későbbi nemzedék egyedeinél nehézségek jelentkeznek a társadalmi szabályhoz való alkalmazkodásban. Ez gyakran az utódok jellemében olyan negatív vonások megjelenésére vezet, mint a kötekedés, makacsság, zárkózottság, kábítószer élvezet, különböző idegbetegségek, valamint olyan bűncselekmények elkövetésére is vezet, mint a csavargás, prostitució, homoszexualitás. A család különböző nemzedékeiben az antiszociális hajlamoknak és jellemvonásoknak gyakori ismétlődése, amelyek a szülők leszármazási vonalán kimutathatók, az utódokban eshetőleges hajlamosságot teremtenek bűncselekmények elkövetésére.

Lenz nézete szerint az átöröklés a bűnözést elkerülhetetlenül kiváltó ok. Az egyén a lappangó hajlamosság következményeit csak különösen kedvező körülmények között tudja elkerülni, akkor, ha az öröklött feltételek és hajlamok nem állanak összhangban az egyén által folytatott életmóddal.

A kriminálbiológusok abból indulnak ki, hogy a bűncselekmény elkövetésére való hajlamosságot jelentős mértékben az átöröklés határozza meg. Az antropológusoktól eltérően azonban nem állítják, hogy vannak olyan személyek, akik kizárólag szervezetük felépítése folytán hajlamosak bűncselekmények elkövetésére, hanem úgy vélik, hogy a bűnözőnél mindig meghatározott lelki és testi vonások esnek egybe.

Így pl. Louis Vervaeck állítja, hogy a legrosszabb visszaesők — akiket ő „reális bűnözőknek" nevez — 90%-ban biológiailag nem normális egyedek, nyilvánvaló pszichológiai, karakterológiai, emócionális és erkölcsi defektusokkal.[10]

A kriminálbiológia mellett az USA-ban széles körben elterjedt a tiszta neolombrosianizmus is. Ennek az irányzatnak legjelentősebb képviselői Hooton, Seldon és Eleanor Glueck.

Hooton pl. így ír: „ilyenképpen felteszem, hogy az alacsonyan fejlett személyiség számára nagyobb részben vele született az, hogy nem állja a nélkülözéseket, illetve szociális környezete csábítását és antiszociális magatartást tanúsít. Ezt az állapotot lehetetlen olyanképpen megjavítani, hogy az elesett és degenerált emberi lény alkalmas legyen sikerrel helytállani a becsületes társadalmi versenyben."[11]

A jelenlegi neoantropológusok (Lange, Kranz, Stumpfl) különös figyelmet szentelnek az ikrek tanulmányozásának (ún. homológia) mint olyan eszközre, amely megalapozza a bűnözés születési (genetikus) okait.

A bűnözés biológiai magyarázatára felhasználják a „biometria" tudományát, amely megkísérli biológiailag megindokolni a bűncselekmények ismétlődését, vagy „kriminogenikus" vonásokat tételez fel a szülőknél és gyerekeknél, illetve a testvéreknél és nővéreknél.[12]

A burzsoá genetika abból indul ki, hogy „a kromoszómának, vagy talán csak annak a tengelye, illetve váza, amit mi a mikroszkóp alatt kromoszómának látunk, mintegy sifrírozott rejtjel formájában magában foglalja az individuum jövő fejlődésének és kifejlett létezésében való működésének egész „tervét" és hogy „a valóságban nemzedékről nemzedékre észrevehető változások nélkül évszázadok — ha nem évezredek — folyamán száll át az egyén látható természete. Ez minden nemzedéknél azon két sejt magjának anyagi struktúrája által történik, amelyek a megtermékenyülés során egyesülnek."[13] A burzsoa kriminológia ezen az alapon kísérli meg a bűnözés öröklődő okainak változatlan törvényeit felépíteni.

Taft amerikai kriminológus kijelenti „Ha elfogadjuk a gének szélesen elterjedt elméletét, akkor a bűnös magatartás öröklődő alapja a gén természetének sajátossága kell legyen."[14] Abból indul ki, hogy az ember elsődleges biológiai természete az alapja mind a bűnös, mind a nem bűnös magatartásnak[15] és azt állítja, hogy: „a bűnözésre meglehetősen erős hajlamosság az öröklődés által száll át."[16]

Több más burzsoá szerzőnél is meg lehet találni a bűnözés okainak genetikai megalapozását. Így pl. Rosanoff amerikai kriminalista írja: „az átöröklés faktora magyarázza meg az egy petesejtből származó ikreknél a nagy hasonlóságot a bűnös magatartásban.[17]

Véleménye szerint az átöröklés törvényei szerint mind a fizikai, mind a pszichikai sajátosságok, s ezek sorában az abnormalitás is az átöröklés által száll át.

Goring angol statisztikus állítja, hogy: „az átöröklés, mint a bűnös magatartás determinánsa, sokkal nagyobb jelentőségű, mint a környezet."[18]

Kinberg svéd kriminológus írja, hogy: „A cerebralis (agyi) patalógia, a pszichiátriai diagnosztika, a testalkat elmélet és az endokrinológia területén megmutatkozó nagy sikereken kívül szükséges még rámutatni a biológia tudo-

[10] Louis Vervaek: Syllabus du cours d'antropologie criminelle donné a la prison de Forest, 57. old. és: Gibt es Anthaltspunkte für die Unverbesserlichkeit des Verbrechers? „Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform", 1934. 35. köt., 446—449. old.

[11] Earnest A. Hooton: Crime and the Man. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1939. 388. old.

[12] Taft. Criminologie. N. Y., 1945. 62. old.

[13] Ervin Sredinger. „Mi az élet a fizika szemszögéből?" 1947. 36., 50. old.

[14] Taft: Criminologie, 60. old.

[15] Uo. 60. old.

[16] Uo.

[17] Aaron J. Rosanoff, Lewa M. Handy and Isabel Rosanoff. Criminality and Delinquency in Twins. „Journal of criminal law and criminology", 1934. Jan., Feb., 925. old.

[18] Charles Goring: The English Convict. London, His Majestys Stationery office, 1913. 365. old.

mányágának szerepére, amelyben a nemrég történt alapvető felfedezések rendkívül nagyjelentőségűek a kriminológia számára, nevezetesen az átöröklésről kialakított tanítás. 1865-ben Mendel felfedezte az átöröklés problémái tanulmányozásának pontos analitikus módszerét. Ezt a fundamentális tudományos jelentőségű felfedezést először tagadták, de a század elején elismerést nyert. És miután a genetika kifejlődött, ma már megtehetjük pl. azt, hogy előre megmondjuk a patalógikus ismétlődés (öröklés) statisztikáját a pszichofizikai betegségek és az abnormalitások nagyszámú családjában. Sok esetben meg tudjuk mutatni azt az utat, amelyeken az öröklött feltételek átszállanak. A kísérleteknek állandóan gyarapodó mennyisége fokozatosan megteremti a pontos módszer alapját és felhasználható arra, hogy a bűnözés egyik legfőbb forrásának tekintsük az olyan személyiség átöröklődését, aki pszichikailag abnormális vagy elmezavarra, illetve más elmebeli rendellenességre hajlamos. Azok az eszközök, amelyek segítségével a büntetőpolitika célját el lehet érni, olyan szociális jellegű intézkedések, mint a születésszabályozás, az engedélyezett abortusz, a sterilizáció."[19]

Ezen az „elméleti" alapon „bizonyítják" a bűnözés faji okait, magyarázzák a négerek és a bevándorlók fokozott bűnözését az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, s magyarázzák a faji temperamentum fogalmát. Ilyen indokolással foglalnak törvénybe olyan büntetéseket, mint a sterilizáció és kasztráció, s ezen az alapon fejlődnek olyan ún. „tudományok", mint a pedológia, eugénika stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy messze nem minden kriminológus áll faji alapokon a bűnözés okainak magyarázatában. A fent említett Taft pl. így ír: „Faji előítélet nemcsak az, hogy egy faji csoport általában „alacsonyabb" vagy „kriminálisabb" mint a másik, hanem az az értékelés is, hogy a csoport minden egyedi képviselője alacsonyabb a faji hovatartozása miatt. A valóságban az ilyen értékelésnek abszolút semmi alapja sincs, sőt az átlagmutatókban a fajok lényeges különbségeiről nagyon tökéletlen adatok vannak. Faji hovatartozás folytán egyetlen ember sem hajlamos a bűnözésre."[20]

Az öröklődő hajlamosságból, mint a bűnözésnek egyik legfontosabb aetiológiai tényezőjéből kiindulva, a burzsoá büntetőjogban a bűnözés minden biológiai elmélete tagadja a bűnözés szociális okait, illetve a környezet hatását a bűnözésre. Ezeknek az elméleteknek osztályirányzatossága és politikai feladata abban áll, hogy a bűnözés növekedése miatt a felelősséget a kapitalista társadalomról elhárítsák.

A neoantropológiai irányzaton kívül, amely a bűnözést az ember alkatával kapcsolja össze (Kretschmer), ide kell sorolni azokat a nézeteket, amelyek a bűnözést a tudat alatti pszichikai tevékenységgel (Freud), a belső kiválasztási mirigyek rendellenességeivel (Pende), a faji hovatartozással stb. magyarázzák.

1. 1921-ben jelent meg Ernst Kretschmer német pszichiater „Testalkat és jellem" c. könyve, amelyben a szerző a jellemet, a temperamentumot és az ember hajlamosságát a *pszichofizikai alkata* alapján magyarázza. Az ember alkata alatt Kretschmer „valamennyi olyan egyéni vonás összességét (érti), amelyek az átöröklésben gyökeredznek."[21] Az embereket Kretschmer szervezetük alkati felépítése szerint három típusra osztja: aszténikusokra, atlétikusokra és piknikusokra. A jellem alatt Kretschmer „az ember minden lehetséges reakciójának összességét érti az akarat vagy affektusok megnyilatkozása értelmében, amelyek az egész élete folyamán alakulnak ki, és az embereket két „jellemtani" típusra osztotta — cikloidokra és schizoidokra. Nézete szerint a jellembeli típus megfelel meghatározott alkati típusnak, a cikloidok a piknikusoknak, a schizoidok az aszténikusoknak és atlétikusoknak — és ezen az alapon alkotta meg a „szomatikus-pszichikai biotípusokat". Kretschmer feltételezte, hogy empirikusan tanulmányozva az oki törvényszerűségeket, e függőségek alapján képes feltárni a természet objektív törvényeit.

Kretschmer elméletéből kiindulva néhány kriminalista megkísérelte összekötni az ember pszichofizikai alkatát meghatározott bűncselekmény elkövetésére irányuló hajlamossággal.[22] Kretschmernek és követőinek ez a koncepciója idealista jellegű és tudományellenes annak következtében, hogy mint más biológiai elméletek, ez is kiküszöböli az alapvető tényezőt — a környezet hatását az egyénre.

2. Freudnak a pszichoanalízisről adott tanítása alapján alakult ki a kriminológiában az ún. *pszichoanalitikus iskola.* (Alexander, Staub, Reich, Bohne és mások).[23] Törekvése az, hogy a bűnözést az ember tudat alatti pszichikai tevékenységével magyarázza, amely — álláspontja szerint — főképpen szexuális jellegű.

A freudista elméletet a büntetőjogban a 20-as években Reich, illetve Bohne népszerűsítette és az főleg Németországban és Ausztriában terjedt el, kisebb mértékben pedig Európa más országaiban, illetve az Észak-Amerikai Egyesült Államokban.

[19] Olaf Kinberg. Basic problems of criminology Copenhagen, 1935. 327—328. old.

[20] Taft, i. m. 67—68. old.

[21] E. Kretschmer: Testalkat és jellem. 1924.

[22] William H. Sheldon: Varieties of Human Physique N. Y. 1940.; és: Varieties of Delinquent Youth, N. Y., 1949. Lásd még Robert G. Galdwell: Criminology, N. Y., 1956. 167., 201. old.

[23] L. G. I. Volkov: A szociológiai iskola és freudizmus válsága a büntetőjogban. „Revoljucija Prava". 1929. 6. sz. 116—125. old. A freudizmus általános kritikáját lásd: B. Furszt: Az idegbeteg környezete és belső világa, Moszkva, 1957.

[24] Reich: Geständnisszwang und Strafbedürfniss, 1925.

[25] Bohne: Psychoanalise und Strafrecht. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 47. köt.

A pszichoanalízisről adott freudista tanítás alapja az ún. „ödipusz komplexum", azaz különleges tudatalatti biopszichikai állapot, amely abban áll, hogy a gyermekben vérfertőző hajlam él az anya iránt és ebből következően féltékenység és gyűlölet az apa iránt. Ez a hajlam, miután tilalommal találkozik, a tudat alá van szorítva és így elnyomva hat a pszichikumra. Ez az érzés szüli a bűnösség érzését és a büntetés iránti vágyat. A büntetés vágya bűnözésre vezeti az embert, amelyet aztán a büntetésnek kell követnie.

Reich így ír erről: „A bűnözőben már a cselekmény előtt a bűnösségnek hatalmas tudatalatti érzése él. Ez az érzés nem a cselekmény eredménye, hanem inkább annak motívuma. A bűncselekmény pszichikai megkönnyebbülés, mivel az összekötheti a tudatalatti bűnösség érzését valami reálisabbal és aktuálisabbal ... Másképpen szólva a bűncselekményt azért követik el, hogy a tilalmazott cselekvés elérje a kielégítést, megalapozza, kiküszöbölje a bűnösség tudatalatti érzését."[26]

Az általános freudista koncepciókon alapulnak A. Schoppenhauer, E. Hartmann, F. Nitsche reakciós filozófiai rendszerei.

A freudizmus, akár a lombrosianizmus, mellőzi a bűnözés társadalmi okainak kérdését, a környezet jelentőségét, a kapitalista társadalmi viszonyok jelentőségének problémáját, és a bűnözés okait az egyén biológiai sajátosságaihoz sorolja.

3. A 20-as évek végén jelent meg Saldana spanyol kriminalista műve, aki a pragmatizmus filozófiai koncepciójából kiindulva és nagyon közel a neolombrosianus nézetekhez, kidolgozta a *„a pragmatikus integrációs kriminológia" elméletét,* amelyet „új kriminológiának" nevezett.[27]

Ha Lombrosónál a bűnöző típusát az általa elkövetett cselekmény határozta meg, akkor Saldana feltételezi, hogy elsődlegesen a típus határozza meg magát a cselekményt, azonban végső soron a cselekmény határozza meg saját folyamatában a bűnöző típust, mert a bűnözőt átformálja.

Ilyenképpen Saldana álláspontja nagyon közel áll a szociológiai irányzat híveinek nézeteihez, akik azt tartják, hogy a veszélyes állapotot nemcsak a biológiai típus, hanem a személy társadalomra veszélyességének jellege is meghatározza. Saldana feltételezi, hogy a bűncselekmény — mint állapot — létrehozza azokat a jeleket, amelyeknek összessége a bűnöző típusát kialakítja. Lombrosotól eltérően azonban Saldana tagadja a született bűnöző típusát, de nem tagadja általában a bűnöző típus létezését.

4. A bűnözés faji elméletei rendkívül széles körben elterjedtek Németországban és az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, de hatásukat meg lehet állapítani más országokban is. A 20-as évek egyik legjelentősebb német kriminalistája, Wulfen írta még 1926-ban: „Fontos kriminalantropológiai tényező a faj. A statisztika azt mutatja, hogy még a kis országokban is a népesség jellemi sajátosságaiban levő különbségek váltják ki a bűnözés sajátosságait", „az emberek jellemének sajátosságai feltétlenül kapcsolatban vannak faji hovatartozásukkal", „faj és nemzetiség, a bűnözésnek fontos biológiai tényezői, mivel bennük kifejeződik az átöröklődés összessége, amely több nemzedéket fog át."[28]

Soviniszta nézetek uralkodnak a fajelmélet híveinek összes „műveiben" a németországi fasiszta uralom előtt, alatt és azután egyaránt. Ugyanez a Wulfen hevesen bizonygatta, hogy a németek kevésbé hajlamosak a bűncselekmény elkövetésére, mint más fajok. Nézete szerint a Habsburg-Ausztriában a bűncselekményeket főképpen nem a németek, hanem a csehek, a balti országokban úgyszintén nem a németek, hanem az oroszok követték el. Nézete szerint különösen hajlamosak a bűnözésre azok a fajok, amelyek degenerációs vonásokkal bírnak; hajlamosak a pszichoneurózishoz különösen a négerek, a szemiták, a zsidók. Következtetése: „Általában azt kell mondani, hogy a legveszedelmesebb tolvajok és banditák, a szokásos bűnözők, hozzánk németekhez, főképpen a határokon túlról kerültek, Oroszországból és elsősorban a balkáni államokból, Olaszországból és Ausztria—Magyarországból. A németek a hivatásos bűnözésre nem mutatnak fel valamilyen speciális hajlamosságot."[29]

Wulfen fent idézett elmélkedései teljesen elégségesek ahhoz, hogy megítéljük a fasiszta „tudósok" hasonló nézeteinek tudományos színvonalát. A továbbiakban — és különösen Hitler uralomra kerülése után — a fajelméletek a fasiszta Németországban uralomra kerültek és szélesen elterjedtek mindazokban az országokban, ahol a hatalmat a fasiszták vették át. Mint ismeretes, ezek az elméletek évekre rányomták bélyegüket Németország és más államok törvényhozására.

Az Egyesült Államokban majdnem az összes kriminológus a faji hovatartozással magyarázza a fehérekhez képest az elítélt négerek nagyobb számát.[30] Így pl. van Bemmelen azt állítja, hogy a négerek bűnözését érzékiségük és intellektusuk lényegesen alacsonyabb színvonalú fejlettsége magyarázza, ami következik a faji és átöröklött tulajdonságaikból, és amely nem magyarázható teljesen a környezet hatásával.[31]

Természetesen a kriminológusok között is vannak olyan szerzők, akik nem értenek egyet az ehhez hasonló faji elképzelésekkel. Így pl. Bonger a négerek nagyobb bűnözését kizárólagosan a környezet hatásával magyarázza. Ezt ír-

[26] Reich, i. m. 15. old.

[27] Saldana: La criminologie nouvelle. Paris, 1929.

[28] Erich Wulfen: Kriminalpsychologie. Berlin, 1926. 158—162. old.

[29] Erich Wulfen, uo. 161. old.

[30] Edwin H. Sutherland: Criminologie. Philadelphia and London. 1924. 102—106. old.

[31] I. M. Van Bemmelen: Criminology, 3. kiad. 1952. 284. old.

ja: „Ezek a külső hatások olyanok, hogy a priori szükségtelen a négerek bűnözését valamely más hatásnak tulajdonítani.[32]

Válaszul a néger vezetők megalapozott tiltakozására, akik tényadatok alapján cáfolják a négereknek, mint fajnak nagyobb bűnözését, Sutherland ezzel egyetért és elismeri, hogy a négerek nagyobb bűnözésének okai nem annyira fajiak, mint inkább gazdaságiak, kulturálisak stb.[33] A már említett osztrák kriminológus, Ernst Seelig azt állítja, hogy a négerek növekvő bűnözése kétségtelenül biológiailag determinált.[34]

Az USA kriminológusai rendszerint ugyancsak faji sajátosságokkal magyarázzák az emigránsok és különösen az olaszok nagyobb bűnözését.

5. A 20-as években jelentek meg Pende[35] és Vidoni olasz professzorok könyvei. Lombroso elképzeléseiből kiindulva arra törekedtek, hogy „a bűnözést *a belső kiválasztási mirigyek működésének rendellenességeivel*" magyarázzák és megkísérelték megalkotni az endokrinológiai temperamentumok rendszerét. Pende a hormonzavarokkal összekapcsolja az agy alkati zavarait és feltételezi, hogy „a különböző egyedeknél a bűncselekmény keletkezésében vagy a hormonális rendellenességek tényezője, vagy az agy alkati rendellenességeinek tényezője kerül előtérbe."

A kriminál endokrinológia tipikus ágazata a neolombrosianusnak, amely a biológia új eredményeit megkísérli felhasználni ugyanazoknak a céloknak az érdekében, mint amelyeknek az érdekében Lombroso felhasználta az antropológiát.

6. Friedrich Stumpfl, a kriminálbiológia egyik legjelentősebb mai képviselője a bűnözést természettudományos módszerekkel magyarázza a pszichológia, a pszichiátria, az átöröklődésről szóló tanítások, a szervezet alkata és a környezet hatásai alapján.[36] Azt tartja, hogy a magatartást a lelki állapot, az átöröklés, a testi alkat és valamilyen mértékben a környezet határozza meg. Nézete szerint a bűnöző az átöröklött hajlamok, környezet, a nevelés, a szervezeti alkat és a betegségek hatásának terméke.

A büntetőpolitika területén a kriminológia abból indul ki, hogy a büntetésnek nemcsak megtorolni és jóvátenni kell a cselekményt, de elébe is kell vágjon a további bűncselekményeknek. E nézet szerint az ítélet, amely csak arra korlátozódik, hogy megállapítsa meghatározott személy bűncselekmény elkövetésének tényét, még be nem fejezett ítélet. A nyomozásnak ezért nem szabad az elkövetett cselekmény elemzésére, illetve arra a kérdésre szorítkozni, hogy a cselekmény szándékosan volt-e elkövetve vagy sem. A nyomozás folyamán el kell végezni az ún. „kriminogenezist" is. A kriminogenezis lefolytatása végett a nyomozónak fel kell használni azokat a módszereket, amelyekkel az antropológia, a biológia, a pszichológia, a pszichiátria és a szociológia él. Ez, mint ahogy a kriminológusok rámutatnak, olyan jelentős nehézségeket vet fel, hogy a kriminogenezis elvégzése érdekében a fent említett tudományágak specialistájának segítségét kell kérni.

A kriminológusok fent említett követeléseit elfogadta az 1950-ben Párizsban megtartott II. nemzetközi kriminológiai kongresszus; valamint az 1950-es hágai nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi konferencia.[37] E nézeteket jelenleg is több burzsoá tudós osztja.[38]

A „kriminogenezisen" kívül a kriminológusok használják a „szociometria" fogalmát is, amely véleményünk szerint megmutatja nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi környezet hatalmas hatását is, valamint az egyes személyek közötti viszonyokat (szimpatia, antipátia, utálat stb.).

Az individuális kriminogenezis és a szociometriai vizsgálat, amelynek feladata az emberek és a környezet közötti kapcsolat felderítése, a kriminológusok véleménye szerint megmagyarázza azt, hogy a normális emberek miért követnek el bűncselekményeket.

Ezért nézetük szerint, ilyen megfigyeléseket kell folytatni az egész nyomozás és az ügy tárgyalása során. Ezt kell folytatni a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása alatt is, mivel ez képezi a penitenciaris rendszer alapját.

Rendkívül fontos az a gyakorlati következtetés, amelyet a kriminológusok ezekből az elméleti tételekből levonnak. Ennek lényege: habár a büntetést a bíró szabja ki, de csak a szabadságvesztésbüntetés helyének igazgatása határozhatja meg annak tényleges tartalmát és rendszerét, miután csak az igazgatás van abban a helyzetben, hogy helyesen értékelje az elítéltben végbement azon változások okait, amelyek egyéniségében megmutatkoznak.[39]

4. A bűnözők osztályozása

A bűnözés tanulmányozásának területén az okozati függőség elismerése, amelyet a bűnözés elleni harc új útjainak keresésével kapcsolnak össze, a burzsoá tudomány elé állította a bűnözők osztályozásának feladatát.

---

[32] W. A. Bonger: Race and Crime, 1943., úgyszintén I. M. Van Bemmelen: Pioneers in criminology; William Adrian Bonger. „The Journal of criminal law, criminology and Police Science", 1955. v. 46. 3. sz. 298. old.

[33] Edwin H. Sutherland i. m. 106. old.

[34] Ernst Seelig: Traité de Criminologie. Paris, 1953., 232. old. (Fordítás németből.)

[35] Nikola Pende: Dalla madicina alla sociologia. Palermo, 1921.; La biotipologia umana Palermo, 1924.; La debolezze die constituizione. Róma, 1928.

[36] „Zeitschrift für Praktische Psychiatrie", 1949. I. köt. 25. old.

[37] Penitenciaria az a tudomány, amely a büntetés letöltésének kérdéseit tanulmányozza.

[38] M. Sergio Jakomella. A propos d une revision eventuelle de disposition du code pénal sür le régime des peines et mesures privatives de liberté. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1954. Sonderheft, 42. old.

[39] M. Sergio Jakomella: i. m. 440. old.

A bűnözők osztályozásának problémája már a XIX. század végétől és jelenleg is (Liszt, Aschaffenburg, Exner, Stumpfl, Ferri, Mezger és sokan mások) a burzsoá büntetőjog elméletében az egyik első helyre került. A bűnözők osztályozásának feladata az, hogy minden bűnözőt meghatározott csoporthoz soroljon.

Amíg a burzsoá büntetőjogi elméletek a XIX. század első felében a felelősség alapjául a tettet fogadták el és a büntetésnek arányosnak kellett lenni az elkövetett cselekmény súlyával, addig a mai burzsoá büntetőjog mindinkább lemond erről a tételről és a büntetés meghatározásának alapjául nem az elkövetett bűncselekmény jellegét, hanem a bűnöző típusát tekinti.

A büntetőjogi felelősség meghatározásánál a súlypont áthelyezése a cselekményről az alanyra, vonatkozik arra a burzsoá büntetőjogra is, amely formálisan a felelősség alapjául a szándékot tekinti és bünteti a gondolatok bűnös formáját (nevezetesen a fasiszta, az ún. Gesinnungsstrafrecht). Schwinge és Zimmerl fasiszta kriminalisták írták: „Az amit az ember tesz, csak jele annak, amit önmaga képvisel. Nem az ember cselekménye, hanem lénye váltja ki a szociális reakció szükségességét... A legnagyobbfokú a bűnösség akkor, amikor az általános bűnös alkat vezet a bűncselekményre és nem akkor, amikor az egyes magatartás csupán az alany erős és egyetlen akaratelhatározásának eredménye."[40]

Egyes burzsoá szerzők lemondva a bűnözők osztályozásáról, ún. „tipológiára" szorítkoznak, amely maga elé lényegesen szerényebb feladatot tűz, nevezetesen azt, hogy a legjellemzőbb bűnöző típusokat leírja. Ez alatt a bűnözők egyik részét néhány típusba sorolják, míg a többieket nem tartják egy meghatározott típus kritériumai alá esőknek.

A burzsoá elméletben ma a bűnözők osztályozása tekintetében három alapvető irányzatot lehet megfigyelni:

a) Seelig dolgozta ki *a fenomenológiai típusok elméletét.* Nézete szerint „ha a bűnös magatartásnak az élethez legközelebb álló felfogását akarjuk megalkotni, akkor a bűnözők típusait nem lehet csupán a cselekmény vagy a bűnözők személyiségének jegyei, illetve a tett körülményei alapján felfogni, mivel csak annak vizsgálata, hogy ezek a tényezők tipikusan hogyan egyesülnek, alakítja ki a bűnös jelenség valóságnak megfelelő fogalmát".[41] A fenomenológiai típus, ahogy ezt Seeling felfogja, azoknak a jegyeknek a kombinálása, amelyek rendszeres ismétlődésük eredményeként tapasztalatilag megfigyelhetők és ezért empirikus módon megismerhetők bármiféle strukturális vagy okozati kapcsolat megállapítása nélkül.[42] Seelig megkülönböztet például hivatásos bűnözőket, konfliktusos bűnözőket; agresszív hajlamúakat, önuralomhiányban szenvedő szekszuális bűnözőket, primitív-reaktív bűnözőket, meggyőződéses bűnözőket és a társadalmi fegyelem hiánya folytán bűnözőket.

Seelig megállapításai a fenomenológiai típusokról a tudományos kutatás szempontjából semmi alappal sem bírnak, tekintettel arra, hogy a szerző lemond az okozati kapcsolatok bármiféle tanulmányozásáról, semmiféle logikai rendszert nem ad és csupán a jelenségek felületének leírására szorítkozik.

b) A strukturális típusok elmélete szintén nem tűzi célul maga elé az okozati függőségek feltárását, hanem bizonyos jegyek összevetésére szorítkozik, amely jegyek egyes szerzőknek véleménye szerint belsőleg, illetve strukturálisan kapcsolatban vannak egymással. Mivel pedig az ilyen kapcsolatok alapjául a legkülönbözőbb ismérveket veszik (pszichológiait, pszichopatológiait, karakterológiait, szociológiait, büntetőpolitikait stb.-t), így a megfelelő típusoknak a száma és struktúrája rendkívül nagy. Így például megkülönböztetnek mennyiségi és minőségi strukturális típusokat (Kurt, Schneider) „véletlen" és „szokásos" (Wahlberg) aktív és passzív (Exner) típusokat stb.

c) Az okozatos típusok elmélete összekapcsolja a meghatározott külső vagy belső jegyeket az alany temperamentumával, jellemével és a bűnözésnek meghatározott formáival. Ehhez a csoporthoz tartoznak Kretschmernek fent kifejtett nézetei, valamint az endokrinológiai, fajelméleti és hasonló elméletek.

Amíg a bűnözők osztályozása kérdésében az okozatos típusok elmélete felépítésének tudományellenes módszereit mutatja, amelyekkel képtelen feltárni a bűnözés valóságos okait, addig a fenomenológiai és a strukturális tipizálás általában egyet jelent azzal, hogy a burzsoá büntetőjog elméletében a kérdés tudományos tanulmányozásáról teljesen lemondanak.

5. *A társadalomvédelem elmélete*

A szociológiai iskolához nagyon közel álló pozitivista tételeken alapul a burzsoá büntetőjogban a mai időkben az a rendkívül elterjedt irányzat, amelynek feje báró Filippo Gramatica genuai ügyvéd. Az általa megalakított „Nemzetközi Társadalomvédelmi Társaság" (Société Internationale de Défense Sociale) fellép a megtorlás-büntetés, a büntetések és a társadalomvédelmi intézkedések megkülönböztetése ellen és csupán a speciális megelőzést hirdeti. Gramatica nézetei a következők:

1. Az államnak a büntetőjogban meghatározott joga a büntetésre meghaladott és hatástalansága bebizonyosodott. A büntetés nemhogy nem szüntette meg a társadalomra veszélyes magatartásokat, hanem fokozta azokat. Ezért a büntetőjogot és a büntetőjogi felelősséget általában fel kell számolni.

[40] Schwinge und Zimmerl: Wissenschaft und Konkretes Ordnungsgedanken. 1937.

[41] Seelig: Lehrbuch der Kriminologie, 2. kiad. Graz, 1951. 41. old.

[42] Uo. 43. old.

2. A büntetőjogot fel kell váltani megelőző és nevelő intézkedések rendszerével.

3. A bűncselekmény hagyományos fogalmát fel kell váltani a magatartás antiszocialitásának fogalmával.

4. Az államnak nem szabad csupán a jogi javak védelmére szorítkozni, hanem kötelessége az állampolgárok emberi tulajdonságainak megjavítása.

5. Mindez a jog és az eljárás radikális reformját követeli meg. Bűncselekmény miatt nem büntetés kiszabása, hanem minden személy számára speciálisan egyéniesített intézkedések alkalmazása szükséges.

Filippo Gramatica elmélete széles körben elterjedt egyes európai országokban (Franciaország, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Törökország, Görögország stb.), Dél- és Közép-Amerikában (Venezuella, Columbia, Argentína stb.), valamint Libanonban, Dél-Afrikában és más országokban. E nézetek hatása megmutatkozik a dél-amerikai köztársaságok büntetőkódex tervezeteinek egész sorában, amelyek nem tesznek különbséget a büntetés és a társadalomvédelmi intézkedések között.[43]

A „Nemzetközi Társadalomvédelmi Társaság" Caracasban 1952 októberében megtartott pánamerikai konferenciájának határozata kimondja, hogy új jogot kell alkotni. Az új jognak nem a büntetőjogi felelősség és a bűncselekmény miatti megtorlás eszméjén kell alapulnia, hanem az alanyok típusaiból kell kiindulni és viszonylatukban célravezető intézkedéseket kell kidolgozni. E nézetnek megfelelően valamely cselekmény elkövetése nem szükségszerűen vonja maga után a társadalomvédelmi intézkedés alkalmazását, hanem csak akkor, ha az ítélet az alanyt társadalomveszélyesnek nyilvánítja. Az ellenkező esetben csupán polgárijogi felelősségnek lehet helye.

Ez irányzat hivei úgy vélik, hogy a cselekmény a társadalomra veszélyességnek csupán jeje és a beszámíthatatlanságnak nincs semmi jelentősége a felelősség tekintetében.

Ennek a felfogásnak a reakciós jellege kétségtelen. Filippo Gramatica elmélete a büntetőjog lombrosianus és szociológiai elképzeléseinek új ágazata, további szakasza a burzsoá törvényesség és a burzsoá büntetőjog felbomlásának. A bűncselekmény alanyát állítják előtérbe s az egyéni megelőzést, és teljesen tagadják a tett és az általános megelőzés jelentőségét. A törvény által az adott bűncselekményre meghatározott büntetést teljesen felváltják a társadalmi védekezés önkényes eszközeivel, amelyeket a cselekmény jellegétől függetlenül (még gyilkosságnál is) a bíróság alkalmazhat, vagy nem alkalmaz, ha az adott személyt nem tekinti antiszociálisnak. Ez az elmélet rendkívül alkalmas a burzsoá bíróság önkénye igazolására s arra, hogy a legveszélyesebb bűnözők a büntetéstől megmeneküljenek, s ugyanakkor nem bűnös személyek antiszociális elemeknek legyenek nyilvánítva.

Ez a felfogás éles bírálatot vált ki azon burzsoá szerzők részéről, akik a burzsoá törvényesség elemeinek megőrzésére törekednek. Így pl. Waiblinger svájci kriminalista Gramaticát a szélső eszközök hívének (szélsőséges embernek) és elméletét veszélyes utópiának tartja, amely az állampolgárt védtelenül kiszolgáltatja az államnak, amelynek viszont az antiszocialitás határozatlan fogalmával visszaélésekre nyújt nagy lehetőséget.[44]

Schmidt, a svájci Legfelsőbb Bíróság tagja, a svájci büntetőjogi társaság konferenciáján rámutatott arra, hogy a Nemzetközi Társadalomvédelmi Társaság tevékenységi iránya kiküszöböli az emberi felelősség eszméjét, ezzel szétrombolja kultúránk egyik alapját, és ezért küzdeni kell ellene.[45]

A jelenlegi legjelentősebb dél-amerikai burzsoá kriminalista, Luis Yimenez de Asua írja: „Fiatalkoromban híve voltam a társadalomvédelmi intézkedéseknek. Ma, sok év után, amikor meggyőződtem a demokrácia elvei megőrzésének szükségességéről, amelyeknek a szabadságot és a függetlenséget kell védelmezniük, arra a következtetésre jutottam, hogy a „veszélyes állapot" fogalmát és az ilyen veszélyesség elleni intézkedéseket, nevezetesen a társadalomvédelmi intézkedéseket nem szabad alkalmazni . . ."[46]

Schmidt, Waiblinger és más szerzők harca Filippo Gramatica és követői ellen a kapitalista államok mai viszonyai között pozitív jelentőségű.

6. Szubjektív idealista elméletek

A jelenlegi burzsoá büntetőjogi elméletek fejlődésére, mint a jogelméletre általában nagy hatást gyakorolnak azok a szerzők, akik a pragmatizmus tételeiből indulnak ki. A pragmatizmus olyan tanként lép fel, amely élesen szembenáll a tudományos materialista világnézettel. A pragmatizmus jellemző vonásai a következők:

„1. Az objektív realitás tagadása, amely minden emberi tapasztalattól függetlenül létezik és érzékeinken keresztül tükröződik vissza gondolkodásunkban.

2. Az objektív szükségszerűségnek, az okozatosságnak, és bármelyik olyan tanításnak következetes tagadása, amely szerint az adott események és folyamatok szükségszerűen következnek valamiből.

[43] Revue international de crimonologie, 8. köt. 71. old., Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 69. köt., Sonderheft, 431. old.

[44] Max Waiblinger: Ist eine Rewision der Bestimmungen des Schweizerischen Strafgesetzbuches in System und Vollzug der Strafen und Massnahmen wünschbar? Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1954. Sonderheft, 432. old.

[45] „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht", 69. köt., 1. füz. 118. old.

[46] Luis Yimenez de Asua: L'„Etat dangereux" dans les legislation ibero-americaines. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1952. 4. füz. 442—443. old.

3. Az igazság objektív megismerhetőségének tagadása, és következésképpen az előrelátás reális lehetőségének, illetve a természeti és társadalmi jelenségek fölötti uralomnak tagadása.

4. Az az állítás, amely szerint bármely eszme vagy elv helytállóságának egyetlen mértéke az adott célok, törekvések és eszmék sikeres megvalósítása és ez határozza meg azok igazi jelentőségét."[47]

Az objektív szükségszerűség tagadásából kiindulva a pragmatikus módszer a jogban különféle teleológikus elmélethez vezet. A hasznosságot tartva az eszmék helytállóságának és az igazság értékelésének alapjául, a pragmatista elméletek a kérdés súlypontját a konkrét esetre helyezik át és a döntést az egyedi eset sajátosságaitól függően kívánják meghozni (ebben hasonlóak az egzisztencialistákhoz).[48] Ennek következtében gyakori az irányzat egyes képviselői elméleti tételeinek nyílt cinizmusa. A pragmatizmus ugyanakkor elrejti a jog osztálytartalmát. A pragmatistáknál (akárcsak az egzisztencialistáknál) az az irányzat érvényesül, hogy a jog fejlődésében levő logikát felszámolják — mivel annak végső soron feltétlenül osztálytartalmának felfedésére vezetne s az egyes konkrét esetekre vesznek irányt. Így pl. Holmes írja: „A jog életeleme nem a logika, hanem a tapasztalat. A jogban a büntetés normái attól a mértéktől függnek, amennyiben azok a kívánatos eredményt biztosíthatják."[49]

A valóságban azonban a jog tartalmát az osztálytársadalom fejlődésének objektív törvényszerűségei határozzák meg, amelyek megismerhetők, tanulmányozhatók. A jog logikája pedig a jog osztályirányzatossága által feltételezett és alá van rendelve a logika általános törvényeinek.

A determinizmus, indeterminizmus problémái egyrészt a bűnözés okainak magyarázatával kapcsolatosak, másrészt meghatározzák a bűnösség és a felelősség alapjainak kérdésében való állásfoglalást a burzsoá büntetőjogban.

A pozitivista és vulgarmaterialista koncepciókból kiinduló burzsoá szerzők általában elismerik az emberi magatartás okozatosságát és a bűncselekmény determináltságát, de teljesen tagadják a bűnösség jelentőségét a büntetőjogban. Így pl. Liszt, Radbruch, Kohlrausch a maguk idején úgy határozták meg a bűnösséget, mint „államilag szükséges fikciót", ugyanakkor a fent említett irányzat képviselői, élükön Filippo Gramaticával, azt állítják, hogy a bűnösségnek általában nincs semmi jelentősége.

Lisztnek és Radbruchnak, jelenleg pedig Filippo Gramaticának ezek az eszméi vezettek és vezetnek a büntetéstől a szociális prevencióhoz, s a régi értelemben vett büntetőjognak, új büntetőjoggal, a védekezés jogával (Schutzrecht) való felváltásához, ahol a bíró helyébe a szociális „orvos" lép, ahol a cselekmény csak a társadalomraveszélyesség jelensége, és ahol a bírói mérlegelés határainak kiszélesítése eredményeként ténylegesen a bírói önkény és a burzsoá törvényesség felbomlása következik be. Ezek a nézetek szélesen elterjedtek Németországban (az 1922. évi tervezet), a Német Szövetségi Köztársaságban (az 1953-as fiatalkorúakról szóló törvény), Angliában, Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, a Skandináv államokban, Dél-Amerikában és más országokban.

Filippo Gramatica és az általa alapított társaság részéről kifejtett nézetek több burzsoá szerző számára más okokból is elfogadhatatlanok. Filippo Gramaticának, amikor vulgármaterialista nézeteket hirdet és elismeri az okozatosság törvényének hatását az emberi bűnös magatartások tekintetében, feltétlenül arra a következtetésre kell jutnia, hogy a környezetnek a bűnözésre van bizonyos hatása. Ez a nézet pedig rendkívül veszélyes a mai kapitalista társadalom uralkodó köreinek érdekeire. Ezért a kriminológusok, kriminálbiológusok ilyen irányzatai jelentős ellenzéssel találkoznak a burzsoá tudósok egy más csoportja részéről, akik teljesen elvetik a bűnözés okozatos magyarázatát — nemcsak a szociális, de a pszichológiai törvényszerűségek tekintetében is —, és a felelősséget tiszta idealista alapokon építik fel. Abból indulnak ki, hogy ilyenképpen lényegesen jobban lehet biztosítani a burzsoázia érdekeit és a bűnözés okainak veszélyes kérdése pedig lekerül a napirendről.

Ehhez az irányzathoz lehet sorolni általában a normativistákat és különösen az ún. „tiszta jog" elméletének képviselőt (Kelsen, Ebenstein és mások).

1. Így pl. Ebenstein írja: „A bűnösség eszméje nem pszichológiai, hanem normatív. Azok az elméletek, amelyek valamely személynek bűnéül bizonyos cselekményt felrónak, nem veszik figyelembe a személy életében végbemenő pszichikai folyamatokat. Ez csak annyit jelent, hogy létezik egy norma, amely bünteti ezt a cselekményt. Az ember valamiben nem azért „bűnös", mert ezt kívánta, vagy erről tudott, hanem azért, mert nem lett volna szabad ezt megtennie, vagy meg kellett volna azt akadályoznia. A gyilkost nem azért büntetik, mert megölt valakit, hanem azért, mert magatartása ellentétben van azzal a normával, amely bünteti a gyilkosságot. Általában szólva a büntetést nem azért alkalmazzák, mert bűnösség forog fenn, hanem azért, mert létezik a norma, amely a büntetést mint bizonyos magatartás következményét állapítja meg."[50] Erre a következtetésre jutott Kelsen is, aki azt állítja, hogy „a bűnösség létezik, mert létezik a

[47] G. Wells: Pragmatizmus az imperializmus filozófiája. IL. Moszkva, 1955. 8. old.

[48] Az egzisztencialista nézetek büntetőjogi lényegét ld. 579, 580. oldalakon.

[49] Oliwer Wendell Holmes: The common law, 2. old.

[50] William Ebenstein: The pure theory of law. The University of Wisconsin Press. Madison, 1945. 63. old.

büntetés, de csak annyiban, amennyiben a büntetés létezik".[51]

Ebenstein nézete szerint „a pszichológiai akarat a kauzális (okozatos) tudományok tanulmányozásának tárgya, ugyanakkor, mint jogi akarat csak a normális jogi megismerés eszköze. A pszichológiai akarat olyan létező tény, amelyet empirikusan meg lehet állapítani. A jogi akarat viszont olyan normatív konstrukció, amelynek nincs konkrét prototípusa az ember reális pszichológiájában.[52]

A tiszta jog elméletének hívei fejtegetéseiket arra alapozzák, hogy az etika és a jogtudomány is elképzelhetetlen a szabad akarat fogalma nélkül, mert az előírt magatartási normák egyben lehetőséget adnak mellőzésükre is. Ha az etika és a jog determinált lenne, akkor nem azt állapítaná meg, aminek lennie kell, hanem azt, aminek meg kell történnie.

Ebenstein nézete szerint az etikának és a jognak a determinizmust épp annyira mellőznie kell, mint ahogy a pszichológiának el kell fogadnia. Ebenstein a szabad akarat teljesen negatív tételéből indul ki, s azt érti alatta, hogy az akarat az okozatosság határain kívül áll.[53]

Ugyanígy Kelsen is a jogról és a pszichológiáról szólva, így ír: „Egyesek azt állítják, hogy cselekvésünkben nem vagyunk szabadok, hanem okozatosan feltételezettek, mások azt, hogy szabadok vagyunk. Miután ezek az állítások a megismerés különböző síkjain helyezkednek el, különböző dolgokra és különböző sajátosságokra vonatkoznak."[54]

2. Másképpen közelednek ennek a kérdésnek a megoldásához azok a kriminalisták, akik szintén az indeterminizmus álláspontját fogadják el és a büntetőjogban a bűnösség, a beszámíthatóság, az igazságos büntetés, a megtorlás fogalmait igyekeznek megőrizni, de ugyanakkor a társadalomvédelmi intézkedések alkalmazásának szükségességét is elismerik.

Így pl. Maurach véleménye szerint a cselekmény miatt a felelősség akkor is fennáll, amikor azt beszámíthatatlan személy követte el. Maurach — akárcsak Welzel — abból indul ki, hogy a beszámíthatatlan és a gyermek is cselekedhet szándékosan.

Maurach és Welzel nézete szerint a bűnösség hagyományos fogalma csupán a beszámítható személyekre vonatkozik, és csak a büntetendő cselekményekre alkalmazható. Azonban a beszámíthatatlan személy cselekményének is — akinek vonatkozásában nem büntetés, hanem társadalomvédelmi intézkedés kerül alkalmazásra — van szubjektív oldala és a cselekmény tartalma nem korlátozódik az objektív tényállásszerűségre és a jogellenességre.

Maurach véleménye szerint a bűnösség — tiszta értékelés. Éppen ezért megkülönböztet „cselekmény miatti felelősséget" és „bűnösséget". A cselekmény miatti felelősséget kiterjeszti a beszámíthatatlanokra is, habár ebben az esetben az alany negatív értékelésének és a szemrehányhatóságának nincs helye. A cselekmény miatti felelősség nézete szerint akkor áll fenn, amikor „a külső hatások nem érték el azt a fokot, amely kizárná a normális motivációt". A cselekményért való felelősség ilyenképpen magán azon a tényen alapul, hogy a cselekmény eltér a jog által feltételezett általános magatartástól. Nézete szerint a cselekmény miatti felelősség hiánya esetén nem alkalmazandó sem büntetés, sem társadalomvédelmi intézkedés. Ennek azonban csak akkor van helye, amikor az alany szükségből cselekedett és amikor a jogszerű magatartás erejét meghaladta.

A bűnösség csak beszámíthatóság esetén áll fenn, vagyis akkor, amikor az alanynak szemrehányást lehet tenni. A bűnösnek azt róják fel bűnül, hogy cselekedhetett volna másképpen is, hogy választhatott a jó és rossz között, ő azonban a rosszra hajlott. Bűnösség nélkül nincs büntetés.[55]

3. Ilyenképpen a pozitivista irányzatokkal a büntetés-megtorlás hívei állanak szemben, akik az általános megelőzés feladatainak megalapozására törekednek. Síkraszállnak az emberi akarat szabadságának eszméjéért és küzdenek a bűnözés neoantropológiai és más biológiai elméletei ellen.

A pozitivisták felszámolták a bűnösség fogalmát, az emberi tevékenységet teljesen fatális jelenségnek tartják és ezzel a burzsoá büntetőjogban aláásták az általános megelőzés elméleti alapjait.

Richard Lange nyugatnémet kriminalista fellép a pozitivisták azon nézetei ellen, hogy az ember csupán az indulatok és erők hatásának passzív tere, olyan erőpár, amely a hajlamoknak és a környezetnek a terméke. Ebben az esetben csupán ezeknek a tényezőknek a formái és szerepe vitatható, így tehát „az alany kizárólagos felelőssége a társadalomra hárul, amely a bűnözőt származása és létezése miatt hibáztatja, de amely önmaga akaratlanul is kitermeli és lehetővé teszi, hogy a szegények bűnözőkké váljanak".[56]

A pozitivistáknak ellentmond Max Picard is, azt állítva, hogy nézeteiknek megfelelően „az ember többé nem oka valamely helyzetnek, hanem inkább eredménye, semmitsem okoz, hanem inkább önmaga is okoztatott".

[51] Kelsen: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, 1911., 142. old.

[52] William Ebenstein: i. m. 65. old.

[53] William Ebenstein, i. m. 67. old.

[54] Kelsen: Allgemeine Staatslehre, 1925. 72. old.

[55] Reinhart Maurach: Deutsches Strafrecht. Allg. Teil, Karlsruhe, 1954. 325. old., Rittler osztrák kriminalista megalapozottan mutat rá, hogy ez az álláspont csak indeterministák számára elfogadható.

[56] Richard Lange: Grundfragen der Deutschen Strafrechtsreform „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht", 1955. 4. füz. 384—385. old.

Azonban M. Picard nézete szerint „az embernek természetesen van pszichológiai felépítettsége, de nem ez jellemzi őt, mint embert, hanem a szabadság ténye, amelynek következtében e fölépítettség fölé emelkedhetik".[57]

A pozitivizmusból való kiábrándulást tükrözi Friedrich Stumpfl, osztrák kriminálbiológus is, aki jelenleg abból indul ki, hogy a bűnöző természettudományos tanulmányozása a pszichoanalízis, a pszichiátria, az átöröklésről való tanítások, az alkat tanulmányozása stb. alapján kudarcot vallott. Azok, akik arra számítottak, hogy ilyen vizsgálatokkal — a lelkiállapot, átöröklés, testi felépítettség, betegségek vizsgálatával — meg lehet ismerni az embert, tévedtek. Nézete szerint „hosszú évek munkája után a második világháború füstjéből és hamujából az emberi szabadság képe bontakozott ki".[58]

4. A pozitivisták ellen fellépő Lange, Picard és a többiek idealista álláspontot foglalnak el az akarat és emberi lélek abszolút szabadsága tekintetében.

Az ehhez hasonló irányzatok ma nagyon gyakran az egzisztencializmus filozófiáján épülnek fel.

Az egzisztencializmus a szubjektív idealizmus egyik irányzata. A szubjektív idealista, voluntarista nézetek előtérbe kerülnek a jelenlegi burzsoá jogelméletben és nagy hatást gyakorolnak a burzsoá büntetőjogi elmélet fejlődésére is.

Az egzisztencializmus az egyik legharciasabb — és mint a burzsoázia feltételezi — a legtöbbet ígérő irányzata a burzsoá filozófiának, amely a filozófusok nézete szerint képes sikerrel fellépni a materialista, marxista filozófiával szemben.

Frankl, bécsi egzisztencialista neurológus abból indul ki, hogy az embert mint pszichofizikai individuumot nem lehet megismerni. Az embert megismerni és megmagyarázni csak annak elismerése mellett lehet, hogy létezik egyéni lélek, amely felülmúlja és meghatározza a fizikai és a lelki komplexitást.[59]

A Frankl által hirdetett egzisztencialista elmélet szemben áll ezekben a kérdésekben Freudnak és más pszichoanalitikusoknak nézeteivel. A lelki apparátus automatizmusának álláspontjával szemben, amelyből a pszichoanalízis elmélete kiindul, az ember lényét vizsgálva Frankl a lelki egzisztencia (létezés) autonómiáját fogadja el.[60]

A fentemlített Richard Lange, aki ugyanilyen filozófiai nézetekből indul ki, azt állítja, hogy az ember akarati tevékenysége semmiképpen sem az ő pszichológiai vagy biológiai sorsa, hanem ezek sokkal inkább szabadsága lehetőségeit mutatják. Lange a természettudományok indeterminista álláspontón levő képviselőinek nézeteire hivatkozva, állítja, hogy lehetséges, sőt az embert mint szabad lényt kell is vizsgálni és felelősségét ilyen módon megalapozni. Véleménye szerint „nem az okozati kapcsolattól való szabadságról van szó, hanem a szabadságról minden okozatiság ellenére; az emberi magatartás bizonyos határok között alá van vetve az értelem követelményeinek és értékelése esetén meghatározója a finális determináció-fölöttiség lesz. Éppen ez az alapvető a magatartásban, amely az emberi akarat kifejezője".[61] Ilyen nézeteket vallanak Langen kívül Mezger[62], Helmuth Mayer[63] és egyéb szerzők.

Az egzisztencialisták nézete szerint a felelősség alapja az emberi akarat teljes szabadsága, az okozati kapcsolatok teljes hiánya az emberi tevékenység és bármely belső vagy külső erő (átöröklés, külső környezet) között. Álláspontjuk szerint „az ember az, amit önmagából kialakított".

5. A büntetőjog intézményeit ma is alapjában az újklasszikus büntetőjogi irányzat tételei alapján dolgozzák ki. A legújabb tankönyvek a konkrét kérdések megoldásában csak rendkívül csekély mértékben különböznek a XX. század elejének, sőt a XIX. század közepének tankönyveitől.

Az újklasszicizmus, s főképpen a neokantianizmus, amelynek filozófiai alapja az ún. freyburgi iskola (Windelband, Rickert) szélesen elterjedt a büntetőjogászok között Németországban (Max Ernst Mayer, Gustav Radbruch, Wilhelm Sauer, Edmund Mezger stb.). Franciaországban M. Saleilles és M. Couche szerepeltek mint újklasszikusok. Olaszországban Alimena és Carnevale fejlesztették ki az ún. „kritikai pozitivizmust". Ez az irányzat eklektikus jellegű és nézeteit részben a klasszikus irányzat híveitől, részben a pozitivistáktól (főképpen a szociológusoktól) veszi kölcsön. E nézeteket valló szerzőket Olaszországban ezért „harmadik iskolának" nevezték, míg Franciaországban ezt az irányzatot jelenleg „újeklekticizmusnak" hívják.

Az egyik legelső és legtekintélyesebb képviselője az újklasszicizmusnak Németországban Wilhelm Sauer. „A büntetőjog alapjai" c. könyve 1921-ben jelent meg és a szovjet irodalom-

[57] Max Picard: Einbruch in die Kinderseele. Idézve „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht" 1955. 4. füz. 388. old.

[58] Friedrich Stumpfl: Zeitschrift für Praktische Psychiatrie, 1949. I. köt. 25. old.

[59] V. Frankl: Der unbedingte Mensch. Wien, 1949. 52., 93. old.

[60] V. Frankl: Zeit und Verantwortung. Wien, 1947. 11. old.

[61] Richard Lange: Grundfragen der Deutschen Strafrechtsreform „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht", 1955. 4. füz. 389. old.

[62] Mezger: Kriminologie, 1951. 30., 32. §.

[63] H. Mayer: Strafrecht. Allg. Teil. Stuttgart und Köln, 1953. 21. old.

ban még akkor sokoldalú megvilágítást nyert.[64] 1955-ben jelent meg az új, harmadik, teljesen átdolgozott kiadása ennek a munkának „Általános büntetőjogtan" címmel.[65] Sauer véleménye szerint a büntetés feladata az, hogy „a kötelességérzet fokozása és a jogi javak korlátozása egyesítésével, szenvedés okozásával a bűnözőt vezekeltesse és vele bűne miatt megtorlást szenvedtessen el,[66] ezen kívül a büntetés „megvédi az államot a jogsértésektől és (nevelő módon) javítólag hat a bűncselekmény alanyára, valamint a társadalom többi tagjaira (elrettentés)".

A büntetés, mint megtorlás, megalapozásául a „relatív indeterminizmus" álláspontjáról indul ki és bár elismeri, hogy az emberi akarat jelentős mértékben korlátozott a született hajlamok és a környezet által „azonban a normális (beszámítható) embernek szabadságában áll a választás a több motívum és a lehetséges döntés között; önállóan dönthet a hajlamok és a környezet figyelembevétele nélkül; s nevezetesen az ellenálláshoz szükséges erőket szembeállíthatja a bűnösségével, rosszra való hajlamával."[67] Wilhelm Sauer azt tartja, hogy a ráhatásnak három forrása van; a környezet hatása, a született hajlamok és a szabad akarat. Álláspontja szerint a bűnül való szemrehányhatóság a szabad akaraton alapszik.[68]

Mint már arra fentebb utaltunk, egyes kriminalistáknak a bűnösséget tagadó és az emberi magatartást a tiszta fatális jelenségek közé soroló pozitivista irányzatai a burzsoá büntetőjogban aláássák az általános megelőzés elméleti alapjait. Ezért az általános megelőzés hívei a megtorlás-büntetés s az emberi szabad akarat mellett szállnak síkra. Tekintettel arra, hogy ezek az elkövetett cselekmény és a büntetés arányosságából indulnak ki, amelyet a cselekmény maga után von, így elkerülhetetlenül bizonyos mértékben korlátozzák a bírói szervek önkényének lehetőségét a büntetés kiszabásánál. A burzsoázia érdekeit a mai időkben sem ez, sem a másik megoldás nem elégítheti ki teljesen. Ezeknek az ellentéteknek az összebékítésén az egzisztencialista jogászok fáradoznak, akik a kérdésnek a burzsoázia számára a leghasznosabb megoldását keresik.

A normativisták és az egzisztencialisták álláspontja szerint a megtorlás eszméje különböző. Az egzisztencialisták az igazságot nem tekintik olyan célnak, amely szűk logikai és változatlan módszerekkel minden esetben elérhető az ügy konkrét sajátosságainak figyelembevétele nélkül, hanem azt követelik, hogy a bírói döntés meghozatalánál mindenben figyelembe vegyék az ügy és az elkövető individuális sajátosságait.

Themis — mint a tárgyilagos igazság szimbóluma felett ironizálva Cohn ezt írja: „Az igazság istennőjének szemén nincs többé semmiféle kötés, ellenkezőleg pillantása a sajátosságokba mélyen behatol; kezében nincs semmiféle mérleg és kard, sőt minden lehetőséget józanul és hajlékonyan felhasznál a legmegfelelőbb döntés biztosítása érdekében."[69]

Cohn szerint a büntetőjog területén a normativista nézetek legnagyobb kárt „a maguk merev és változatlan fogalmaival (okozták). A bűnöző és a cselekmény egységes fogalmáról, valamint annak szubjektív és objektív eleméről való elképzelés ellentétes azzal, ami a valóságban van." Abból indul ki, hogy „az újabb idők büntetőjogi gyakorlatának fejlődése abban áll, hogy lemondjanak a régi, a látszólagosan változatlan, szilárd büntető szankciókról és törvényi tételekről, és teljesen más módszerre térnek át, mint pl. az italmérések látogatásának megtiltása, izoláció a nevelő-javító intézetekben, nevelés, képzés, a környezet megváltoztatása, a feltételes és határozatlan ítéletek stb."[70] Ezt a helyzetet helyesli és erre — mint pozitív példát — Grönland legújabb büntetőkódexét hozza fel.

6. A burzsoá büntetőjog egyik legújabb elmélete az ún. „finális elmélet".

A büntetőjog finális elméletét hirdető szerzők N. Hartmann idealista filozófiájából indulnak ki. A Német Szövetséges Köztársaságban ennek az irányzatnak jelentős számú követője van (Welzel, Maurach, Helmutt Mayer, Lange, Busch, Nisse stb.), de ugyanakkor jelentős az ellenfeleinek száma is. (Engisch, Mezger, Welner, Ausztriában Rittler).

A büntetőjog finális elméletének legjelentősebb képviselője Welzel nyugatnémet teoretikus, aki a büntetőjogban a finális elméletet élesen szembeállítja a pozitivizmussal. Abból indul ki, hogy „a pozitivizmus módszere a természettudományok módszere, s feladatának tartja a bűnözés okainak magyarázatát, azaz a bűnözésnek, mint olyan jelenségnek magyarázatát, amely meghatározott törvényeknek van alávetve."[71]

---

[64] Ld. I. K. Razumovszkij: A jogfilozófia újjászületése a német jogi irodalomban. „Revoljucija Prava", Moszkva, 1925.; Iljinszkij. „A burzsoá jogtudomány csődje", Moszkva, 1927.; G. B. Mannsz: A német kriminalisztikai gondolkodás fejlődésének új szakasza. „Szovjetszkoje Pravo", 1926. 2. sz. 20. old.; G. I. Volkov: A szociológiai iskola és a freudizmus válsága a büntetőjogban. „Revoljucija prava", 1929. 6. sz.

[65] Wilhelm Sauer: Allgemeine Strafrechtslehre. Dritte Aufl. Berlin, 1955. — Wilhelm Sauer nemcsak a büntetőjog kérdéseivel foglalkozik (könyve „System des Strafrechts. Besond. Teil." Köln, 1954.), hanem kriminológiával (Kriminologie, Berlin, 1950.) és jogfilozófiával is (Einführung in die Rechtsphilosophie. Berlin, 1954.).

[66] Wilhelm Sauer: Allgemeine Strafrechtslehre, 248. old.

[67] Wilhelm Sauer: Einführung in die Rechtsphilosophie, 29. old.

[68] Wilhelm Sauer: uo. 29. old.

[69] Georg Cohn: Existenzialismus und Rechtswissenschaft, Basel, 1955. 148. old

[70] Uo. 168. old.

[71] Welzel: Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht. Deutsches Druck und Verlagshaus. Mannheim, Berlin-Leipzig, 1935., 29—33. old. Aktuelle Strafrechtsprobleme in Rahmen der finalen Handlungslehre, Karlsruhe, 1953. 3—4. old.

Ez azonban véleménye szerint rendkívül veszélyes, mivel ha a bűnözés törvényszerűségei általános okokon alapulnak, akkor a bűncselekmény úgy jelentkezik „mint a szociális organizációnak szükségszerű eredménye"; annak bizonyítékaként, hogy ez hová vezet, idézi Quetelet-et, aki azt állítja, hogy „a tapasztalat azt mutatja, hogy ténylegesen a társadalom hozza létre a bűnözést és a bűnöző inkább csak végrehajtó eszköz... Bűncselekménye azoknak a viszonyoknak az eredménye, amelyek közé kerül."[72]

A büntetőjogban a finalisták szintén a szubjektív voluntarista irányzat egyik válfaját képezik. A cselekményt mint akaratot szemlélik és az okozatosság általános törvényeinek hatását az emberi pszichikum vonatkozásában tagadják. Az akarat — véleményünk szerint — olyan tényező, amely az okozatossággal nem áll arányban. Az akarat veszélyessége az alany magatartásának finális irányzatosságában áll. Ezért a döntő tényező nem a külső cselekmény veszélyessége, hanem az akarat irányzatossága (finalitása).[73]

A cselekmény Welzel véleménye szerint nem objektív folyamat, amely az okozatiság törvényének van alárendelve, hanem „a tudat által teremtett kapcsolat", amely az okozatosság fölött áll és azt „determinálatlanná" teszi.[74]

Welzel véleménye szerint a felelősség alapja az alany szabad akarata, aki az adott konkrét helyzetben cselekedhetett volna a jogi normáknak megfelelően és „a bűnösség — az akaratkialakítás szemrehányhatósága."[75]

A büntetőjog finális elmélete nem állja ki a kritikát, mivel alárendeli a cselekmény értékelését és értelmét az alany személyes törekvéseinek. Teljesen alkalmatlan a gondatlanságból és a közvetett szándékkal elkövetett cselekmények analizálására, mivel ilyen esetben a cselekmény finális irányzatossága és a cselekmény törvényi tényállása egymástól eltérő.

*

Ilyenképpen arra a következtetésre jutunk, hogy minden jelenkori burzsoá büntetőjogi elmélet apologetikus jellegű és tudományellenes. Teljes mértékben vonatkozik rájuk Marx tétele, hogy a mai burzsoá társadalomtudományok lényege nem az, hogy „valamely elmélet helyes vagy helytelen, hanem hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg tilos-e vagy sem?"[76]

Sargorodszkij M. D.

[72] Welzel: Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht, 10—11. old. (az idézet Quetelet a „Soziale Physik" művéből van véve II. köt. 444. old.); Welzel: Das Deutsche Strafrecht. Berlin, 1956. 28. old.

[73] Welzel: Das neue Bild des Strafrechtssystem. 2. kiad. 9. old.

[74] Welzel: Das Deutsche Strafrecht., 114—115. old.

[75] Uo. 125—128. old.

[76] Marx: A tőke. I. köt. Szikra, 1948. 17. old.

A célzat és a szándék a büntetőjogban

A célzat mibenlétének, jogi természetének feltárását a büntetőjog tudományának művelői általában nem tekintik olyan feladatnak, amely a büntetőjog általános részéhez tartozó különösebb vizsgálódásokat igényelne. Tekintettel arra, hogy a célzat büntetőjogtudományi helyét illető nézeteink eltérnek a csaknem általánosnak mondható felfogástól, szükséges, hogy a szándék és a célzat viszonyának mélyebb feltárása érdekében kritikailag röviden áttekintsük eme jogi fogalmak kialakulását. Az áttekintés súllyal azokat a tényezőket érinti, amelyek vonatkozásba hozhatók a célzattal mint jogi fogalommal.

I. A bűnösség fokozatainak problémája már a rabszolgatartó római állam jogforrásaiban is megtalálható. A római jog a bűnösség két fokát ismerte: a szándékot (dolus-t), és a gondatlanságot (culpa-t). A bűnösség eme két fokra felosztásának alapja annak a kérdésnek az elemzése volt, hogy a tettes a cselekmények eredményét előrelátta-e vagy sem. Eszerint a szándék (dolus) tekintetében, mint karakterisztikum, az intelligere et intendere (előrelátni és szándékozni) formula volt érvényes. A jogalkalmazók már akkor is látták, hogy a szubjektív oldal eme két merev alakzata nem elegendő annak pontos kifejezésre juttatására: milyen fokú az elkövető szándéka. Kisegítő konstrukcióként létrehozták a cupiditas, luxuria, lascivia, culpa lata stb. fogalmakat, amelyek azonban elsősorban a szándék gyengülésének fokozatait jelezték.

A hűbéri büntetőjog az objektív felelősséget emelte törvényerőre, a skolasztikus filozófiára alapozott hírhedt elvnek megfelelően, amit a kánon-jogból vettek át. (Versanti in re illicita imputantur omnia, quae sequntur ex delicto.) A középkori jogászok, bár a római jog alapjaiból, elveiből indultak ki, mégis a klasszikus büntetőjogi felelősség fogalmi körét kiterjesztették. Szerintük a felelősség az olyan értelemben vett akarásért áll fenn, hogy az, aki valami meg nem engedettet cselekszik, felel az ebből esetlegesen származó következményekért is. Az az elv fejlődött ki, hogy ami a szándékolt bűncselekményből származott, azt is úgy kell tekinteni, mintha az elkövető akarta volna, és hogy felelni kell nemcsak a közvetlenül, hanem a közvetve szándékoltakért is, azaz (felelni kell) a rendszerint keletkező következményekért is. Így keletkezett az ún. közvetett szándék (dolus

indirectus) konstrukciója, amely később nyilvánvalóan befolyásolta és sokáig jellemezte a burzsoá büntetőjogot, valamint annak elméletét.[1]

A burzsoá büntetőjog tudományának művelői az említett kérdéskörrel kapcsolatos hatalmas, alig áttekinthető irodalmi anyagot állítottak össze. Elsősorban a német és az osztrák jogászok aktivitása volt kiemelkedő. A lét kérdését illetően mindannyian idealisztikus filozófiai alapon állították fel teóriáikat, azonban az emberi akarat szabadságának kérdésében álláspontjuk nem volt egybehangzó.[2]

Az álláspontok különbözősége alapja lett a szándékot illető négy egymással versengő elmélet kialakításának: akaratelmélet, képzeletelmélet, tudatelmélet és motívumelmélet.

Témánk szempontjából bizonyos útmutatást nyújt a képzetelmélet, amelynek élenjáró képviselői (Liszt és Frank) a determinizmus pozíciójából indultak ki. Eszerint az emberi akarat nem képes a büntetőjog által tilalmazott eredmény okozására irányulni, hanem csak a cselekvő testi (izom) mozgását képes előidézni, azt a mozgást, amelyből a büntetőjog által tilalmazott eredmény bekövetkezett. Magát az eredményt nem lehet akarni, vagy nem akarni, hanem csak előre lehet látni. Aki az eredményt előre látja, azt jóváhagyja azzal, hogy azt előrelátván, cselekszik. A szándékhoz tehát elegendő egyrészt a mozgás akarása, másrészt a belőle származó eredmény előre látása. Az eredményt szándékosan okozták akkor is, amikor a tettes azt lehetségesként előrelátta, de az a meggyőződés, hogy az eredmény bizonyossággal (szükségképpen) beáll, sem térítette el őt a cselekmény elkövetésétől, tehát a tettes az eredményt jóváhagyta. Ezt a szándékot eshetőleges szándéknak nevezték. Az eredményt szándékosan okozták akkor is, amikor azt a tettes szükségszerűként előre látta, mégha az eredmény nem is volt a cselekmény célja. Ezt a szándékot közvetlen szándéknak nevezték.

Végül a képzetelmélet szerint az eredményt szándékosan akkor okozták, amikor az a tettes cselekményének célja volt, tekintet nélkül arra, hogy azt szükségszerűnek vagy csak lehetőnek tartotta. Ezt a szándékot célzatnak nevezték. Ezzel lényegében a szándéknak három fokozatát ismerték fel, amelyikből a legfelső fokozatot tartották célzatnak.

A büntetőjog tudományának burzsoá művelői a bűnösség formáit illetően a felsorolt teóriákkal való egyetértés vagy egyet nem értés alapján csoportosultak. A magyar jogirodalmárok nézetei közül ehelyütt csupán néhány olyan nézettel való foglalkozás szükséges, amelyek megkísérelték közelebbről megvilágítani a célzat fogalmának tartalmát.

Finkey a szándék lélektani fogalmának büntetőjogi értékesítéséhez a következő elemeket vélte szükségesnek felhasználni: *a)* a cselekménynek és a törvényes tényálladékhoz tartozó összes ténykörülményeknek az ismeretét; *b)* a cselekvés és az eredmény közötti okozati összefüggésnek a képzetét; *c)* az eredmény képzetét.[3]

Az ún. etikai felfogást hirdették Degré Lajos és Angyal, amennyiben azt tekintették szándékosnak cselekvőnek, aki etikailag rossznak értékelt magatartást tudva követett el.[4]

Heller Erik — az irodalomban szinte egyedülállóan — a célzatnak két fokozatát különböztette meg. Az első fokozatot célzatosságnak nevezi. A meghatározásban elhatárolást is nyújt az egyenes szándék és a célzat között a következőképpen: „A szándékos cselekmény akkor célzatos, ha a cselekvő azért hoz létre valamely eredményt, hogy az eredmény létrejöjjön, azaz ha az az eredmény, amely a cselekmény okozata, öncél. Célzatos pl. a szándékos emberölés akkor, ha a bűntettesnek az a célja, hogy az áldozat meghaljon (így bosszúból való ölés esetében); ellenben nem célzatos, hanem egyszerűen csak szándékos akkor, ha valaki azért öli meg embertársát, hogy őt kirabolhassa. A célzatosság igen közel esik a dolus directushoz, amelytől azonban mégis különbözik: dolus directus esetében az eredmény esetleg csak közbenső, de nem szükségképpeni végcél."[5]

A célzat másik, súlyosabb fokát nevezi különleges szándékosságnak, amit azonosít az irodalomban ismert dolus speciális fogalmával. Heller szerint: „Ez a célzatosságtól abban különbözik, hogy akkor forog fenn, ha a bűntettes a cselekményt nem magáért az eredményéért követi el, hanem az eredményen kívül fekvő valamely cél elérése végett. A különbség tehát ab-

[1] Vö. Finger, A.: Das Strafrecht, I. köt. Berlin, 1912. 391. old. és Miricka, A.: A bűnösség formáiról és azok törvényi szabályairól, Prága, 1902. 9—49 old.

[2] Egy részük az indeterminizmus, más részük a determinizmus álláspontjából indult ki. Ez a lényegbevágó felfogásbeli különbség alapot adott egyfelől az emberi akarat valódi jelentőségének túlságos hangsúlyozására, másfelől olyan intézmények megteremtésének tagadására, amelyek elő kellett segítsék a büntetőjogi felelősség mibenlétének kiderítését és fokozatokba sorolását ezen a vitás területen. L. részleteiben Miricka i. m.

[3] L. Finkey F.: A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban. Budapest, 1899. 16. old.

[4] Angyal a „tudva" kifejezést felbontotta: a cselekvő tudta vagy elvárhatóan tudhatta cselekményének szociáletikai rosszallást kiváltó tulajdonságát. A politikai bűntettek vonatkozásában kifejti, hogy a szándék elemei: eredményképzet, a kötelesség-ellenesség tudata vagy tudatának lehetősége és az eredményképzet motiváló hatása. Ebben a célzatra utalást tesz, bár a felsorolt elemeken túlmenő többletnek tartja a célzatot, amit az állam elleni bűntetteknél mellőzhetetlen törvényi tényállási elemnek tekint. (Angyal P.: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc. Budapest, Athenaeum, 1928. 49. old.)

[5] Heller példája: A Thomas-esetben a tettes nem azért gyújtotta fel a hajót, hogy az elégjen, hanem azért, hogy ő a biztosítási összeget megkapja; a hajó elsüllyedéséhez való vonatkozásában tehát szándékossága közvetlen volt, de cselekménye nem volt célzatos. (Heller E.: A magyar büntetőjog általános tanai, Budapest, 1945. 143. old.)

ban rejlik, hogy a különleges szándékosságnál a cselekmény célja nem öncél, mint a célzatosságnál, hanem csak közbenső cél, mely tehát a végcélhoz való vonatkozásban eszköz; az utóbbi mozzanat a dolus specialist hasonlóvá teszi a közvetlen szándékossághoz, amelytől azonban szintén különbözik, mégpedig azért, mert a cselekmény eredményével nem mindig kapcsolatos az az eredmény, amelyre a cselekvő törekszik. A dolus specialis éppen akkor forog fenn, ha a cselekvő az eredménynek ilyen különös mellékhatását tartja szem előtt."[6]

Heller érveléséből kitűnik, hogy lényegében a célzatosságot és a különleges szándékosságot a bűnösség formáinak tekinti, azonban a szándékosságtól elhatárolásuk nem meggyőző. A célzatosságra felhozott példa Heller álláspontjának ellenkezőjét bizonyítja, hiszen az ún. rablógyilkosság kifejezetten célzatos (Heller szerint egyszerűen csak szándékos), míg a szándékos emberölés tényállásában a különös célzat nem található meg, a szándékos magatartás a közvetlen cél elérése végett valósul meg. A Heller által különleges szándékosságnak nevezett bűnösségi forma közelíti meg a célzat fogalmi meghatározását. Gyengíti azonban a meghatározás hitelét az a megállapítás, hogy az elkövető cselekményének eredményével nem mindig kapcsolatos az az eredmény, amelyre a cselekvő törekszik. Ily módon a különleges szándékosság fogalma az eshetőleges szándékosság fogalmához válik hasonlóvá. Mindezek alapján Hellernek a célzatossággal kapcsolatos álláspontja — ha van is benne helyes mag — nem tekinthető elméletileg tiszta álláspontnak.

II. A felszabadulás utáni hazai jogirodalmat értékelve:

Schultheisz az akaratelhatározás célra irányítottságában látja a célzat lényegét. Kifejti, hogy a büntetőtörvényhozásban szereplő bűntetti törvényi tényállások többsége a szándék fennforgása esetén megvalósul. Ezeknél a törvényi tényállásoknál közömbös, hogy a tettes milyen célból vitte véghez a bűncselekményt. Néhány törvényi tényállásnál azonban éppen az a jelentős, hogy mi volt a bűntett elkövetésének célja, mert ha az egyébként szándékos cselekmény elkövetése nem a törvényi tényállás szövegében hangsúlyozott, vagy abból kiviláglő célból történt, annak a bűntettnek a törvényi tényállása nem foroghat fenn. A célzat túlmehet a tevékenységen, de a cselekmény akkor is a cél felé halad és a törvényi tényállás megvalósul a cél effektív elérése nélkül is. A büntető jogszabályok szövege ezt rendszerint „abból a célból", vagy „arra a célra", valamire „irányuló" kifejezések felvételével érzékelteti. Amennyiben a célzat — még ha túlmegy is a szorosan vett törvényi tényálláson — az akaratelhatározást vezérli: a cselekmény célzatos.[7]

Horváth Tibor különbséget tesz a különleges szándék és a célzat között. Az ellenforradalmi bűntettek és a közönséges bűntettek között az elhatárolás elemét abban jelöli meg, hogy az ellenforradalmi bűntettek törvényi tényállásainak alanyi oldalán az ellenforradalmi szándék a szükségképpeni elem. A célzat lényegét abban ismeri fel, hogy az a szándékon túlmenő többlet, amely azt mutatja, hogy az elkövető mit akar elérni az általa véghezvitt bűncselekmény segítségével. A célzat elemei között tehát helyesen ismerte fel a cél kettőzöttségének tudatát. Az ellenforradalmi bűntettek tekintetében elfoglalt ama álláspontja, hogy a szándék „erkölcsileg színezett", lényegében arra utal, hogy az ilyen szándék és a célzat között egyenlőségi jelet tesz annak ellenére, hogy a különleges szándék és a célzat között — helyesen — fokozati különbséget lát.[8]

Az egyetemi tananyagban a bűnösség alakzataiként a szándékosság és a gondatlanság fogalmai szerepelnek. A bűncselekmény alanyi oldalánál a cselekmény célzatáról az a megállapítás található, hogy az a dolus speciális-sal azonos. A célzat lényegét fel nem tároan, valamennyi szándékos bűncselekmény elemének tekinti a meghatározott cél elérésére törekvést, de nem ismeri fel a cél kettősségét.[9]

A célzat tartalmának lélektani összetevőire a magyar irodalomban egyedül Viski Lászlónál találunk rövid utalást. Ha a kiindulási alappal nem is érthetünk egyet, megállapításai felhasználhatók a célzat büntetőjogtudományi helyét érintő következtetéseink levonásához. Viski a célzatos elkövetést a dolus specialis esetének tekinti. Kifejti, hogy „... a célzat a szándék fajtájának nem tekinthető, a szándékosság alapjait nem érinti, és csupán az elkövető tudattartalmának — magát a szándékosságot csak terjedelmében érintő — speciális alakulását, az alanyi célkitűzés realizálására törekvést jelenti. Hangsúlyoztuk már, hogy az elkövető célkitűzésének milyen jelentőséget kell tulajdonítani a bűnösség fokának megítélésénél. Ezt az értékelést végzi el a törvényhozó akkor, amikor a magatartás közvetlen vagy közvetett célját tényállási elemmé téve, a fokozott bűnösség típusát már előre értékeli. Ilyen tényállási elem hiányában ezt az értékelést a bírónak kell elvégeznie. Ugyanez a helyzet a motívumnál is, amely azonban még távolabbról érinti csak a szándékosság kérdését, mert a motívum szerepe elsősor-

[6] Heller rámutat arra is, hogy vannak bűncselekmények, amelyeknél valamilyen dolus specialis a tényálladéki elemek közé tartozik. Így a lopásnál dolus specialis a jogtalan eltulajdonítás célja, a zsarolásnál a vagyoni haszonnak jogtalan megszerzéséé, a csalásnál a vagyoni haszon szerzéséé stb. (Heller i. m. 144. old.)

[7] Schultheisz E.: A bűncselekmény tana, Debrecen, 1948. 19—20. old.

[8] L. részleteiben Horváth T.: Az ellenforradalom bűnözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása, Jogtudományi Közlöny, 1957. évf. 4—6. sz.; vö. Barna P.: Az állam belső biztonsága elleni bűntettek, Budapest, 1958. 133. old.

[9] Kádár M.: Büntetőjog Általános Rész 1. köt. Budapest, 1958. 141—142. old.

ban a célon keresztül, a cél megválasztásában jelentkezik".[10]

Az egyébként helyeselhető megállapítások között ellentmondás — nézetünk szerint — abban mutatkozik, hogy amíg Viski — helyesen — a fokozott bűnösség típusát látja a célzatban, azt sem a szándék fajtájának nem tekinti, sem a bűnösség külön fokának. Tény azonban, hogy eme következtetések valamelyikére csak a szándék és a célzat viszonyát feltáró lélektani vizsgálódások alapján lehet eljutni. A most jelzett művelet előtt szükségesnek mutatkozik egyes külföldi szocialista büntetőjogászoknak a célzattal foglalkozó nézeteit áttekinteni.

III. A szándék és a célzat viszonyára vonatkozó szocialista jogi nézetek mindegyike a bűnösség materialista fogalmán alapszik.

A bűnösség fokozatai tekintetében a szovjet szocialista büntető törvényhozás — kialakulásától kezdve — megkülönböztette a szándék két fokozatát és a gondatlanságot. A különös törvényi tényállások körében megfogalmazást nyert a célzat is, elsősorban az ellenforradalmi bűncselekményekre vonatkozóan. Az ellenforradalmi célzat tartalma: az elkövető szándékának a szovjet hatalom megdöntésére, aláásására, vagy gyengítésére irányozottsága.

A szocialista büntetőjogi irodalomban a szándék és célzat viszonyára vonatkozó állásfoglalások közül figyelemreméltó nézet egyes lengyel szerzők részéről az, hogy: a cselekmény indítóokának, mint az adott bűncselekmény törvényi tényállási elemének van jelentősége. Ez abban mutatkozik, hogy az indítóok ilyen esetben a bűnösség eleme. A cél az emberi magatartásnak (tevésnek, vagy mulasztásnak) meghatározott értelmet is kölcsönözhet, és akkor csak a meghatározott célból végrehajtott magatartás lesz bűncselekmény. Az ilyen céltudatos bűncselekményeket nem lehet eventuális szándékkal elkövetni.

A szerzők a célzatot — hivatkozva a francia és az olasz büntetőjogi doktrinára — a dolus specialissal azonosítják. Ugyanakkor kifejezésre juttatják azt a felfogásukat, hogy a dolus speciális a dolus directussal szemben nem különálló változat. A célzat rövidített kifejezés, amely egy kiegészítőleges elemnek, a célnak a meghatározása, amely cél a közvetlen szándékkal cselekvő ember előtt lebeg, ha a törvény a célzat fennforgását előírja.[11]

A szerzők helyesen ismerték fel a célzat legfőbb elemét: a végleges cél előzetes kitűzését az elkövető által, ennélfogva a cselekmény célrairányozottságát. Nem világították azonban meg a cél kettősségét, azok keletkezésének, érvényre jutásuknak lélektani faktorait.

Tadeusz Tarasz lengyel szerző a kémkedéssel kapcsolatban fejtette ki a szándék és a célzat viszonyára vonatkozó nézeteit. A szándék és a célzat elhatárolásaként hangsúlyozza, hogy: „Vannak bizonyos, úgynevezett irányzatos, illetőleg valamilyen célra irányuló bűncselekmények, amelyeket csak közvetlen szándékkal lehet elkövetni. Az ilyen bűncselekmény tettese határozottan el akarja követni a bűncselekményt, céltudatosan jár el, határozott szándéka van bizonyos cél elérésére. A szándékosságnak csupán erre a szándékra való korlátozása mindig határozottan meg van jelölve az illető jogszabály tartalmában." Egyben hangsúlyozza, hogy a bűncsekemény célzatának problémája közvetlen közel áll a bűnösség problémájához. A bűncselekmény céljának tudata — mivel a tettest a bűncselekmény elkövetésénél irányítja —, befolyással lehet a tettes bűnössége lehető legteljesebb megállapítására, és a társadalmi veszélyessége fokának meghatározására. Önálló meghatározást nyújt a célzatról, amely szerint: „A célzat az a beállítottságból és nézetekből folyó törekvés és kívánság, amely az embereket ilyen vagy olyan cselekvésre vagy magatartásra készteti. Kifejezi az ember viszonyát a társadalmi környezethez és eljárását irányítva, cselekedetének megfelelő osztálytartalmat ad."

Tarasz pl. az ellenforradalmi szándék és az ellenforradalmi célzat megkülönböztetésének az alapját a következőkben látja: A bűnös cselekmény célján — ami a célzattól különböző fogalom — azt kell érteni, amit a tettes bűnös cselekedetének eredményeképpen el akar érni. A bűncselekmény célzata és célja között belső kapcsolat van, mert a tettes a célzat befolyására tűzi ki maga elé a célt és alakítja ki a szándékot, amely „a célzat aktivizációjaként" a bűnös cselekedeten keresztül valósul meg. Ellenforradalmi szándék csak ellenforradalmi célzatból jön létre, amely döntő abból a szempontból, vajon volt-e ellenforradalmi bűncselekmény. Az ellenforradalmi célzat a népi Lengyelország ellenségeinek célzata, amely elengedhetetlen eleme a kémkedés bűncselekménye alanyi oldalának.[12]

[10] Viski L.: Szándékosság és társadalomra veszélyesség, Budapest, 1959. 254. old.

[11] Andrejev, Lernell, Savickij: A népi Lengyelország büntetőjoga. Kézirat gyanánt, nyers fordítás, Állam és Jogtudományi Intézet, Budapest, 448. sz. 217. old.

[12] L. részleteiben Tadeusz Tarasz: A szocialista büntetőjog harcban a kémkedéssel, Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, 1954. I. köt. Ius. című kiadvány 267—324. oldalán Lublin, 1954. Nyers fordítás Állam és Jogtudományi Intézet, Budapest, 391. sz. Rámutat a szerző arra is, hogy a cselekmény célzatának pontos meghatározása minden egyes bűncselekménynél döntő befolyással van a tettes és cselekménye társadalmi veszélyességi fokának megállapítására, valamint a tettes jellemének és bűncselekményének pontos meghatározására. E megállapításnál a bűncselekmény alanyi és tárgyi elemei dialektikus összefüggésére kell támaszkodni, mindenekelőtt a bűnös cselekedet célját, a cselekmény társadalmi veszélyességének fokát és a tettes erkölcsi-politikai arculatát tartva szem előtt. Egyes bűncselekményeknél a cselekedet célzata nem ilyen konstitutív eleme a bűncselekmény törvényi tényállásának: nem döntő a bűncselekmény létrejötte szempontjából és csupán a büntetés kiszabásánál van jelentősége, mint pl. a gyilkosságnál. Más bűncselekményeknél a cselekmény célzata az illető bűncselekmény létre-

Meg kell állapítanunk, hogy talán egyik szocialista szerző sem foglalkozott az irodalomban olyan behatóan a célzat problémájával, mint a hivatkozott lengyel szerző. Amikor fejtegetéseinek többségével egyet kell érteni, ugyanakkor kifogásolható, hogy a közvetlen szándékot a célzattal azonosítja, habár a célzat lényegét jól látja, amennyiben az elkövető által előre kitűzött célt tekinti az elkövetési magatartást előidéző elhatározás kiváltójának (causa efficiens). Helyenként a cél és a motívum elemeinek összekeverése is megmutatkozik. Amikor bírálja a burzsoá büntetőjog irodalmában ismeretes osztályozást, a célzat egyrészt altruista, másrészt egoista célzatra osztható — a többi kategóriákat úgy foglalja össze, hogy a célzat feloszthatő: bosszúból, gyűlöletből, nyereségvágyból, félelemből, elkeseredésből, kegyetlenségből, könnyelműségből eredő célzatra; ezzel azonban a szocialista büntetőjogtudomány nem érthet egyet.

A szándék és a célzat elhatárolására vonatkozó nézetei — bár felületileg — érintik a lélektani összetevők viszonyát is: „A szándék azt jelenti, hogy az illető teljesen tudatában van cselekménye eredményei társadalmi veszélyességének jellegével, kívánja ezeket az eredményeket vagy tudatosan beleegyezik azok bekövetkezésébe. A cselekmény célzata azt a kívánságot és törekvést jelenti, amely az embernek az őt környező társadalmi környezethez való viszonyát kifejező beállítottságából és nézeteiből következik, s az embert ilyen vagy olyan cselekedetre, illetőleg magatartásra készteti. A célzat pszichológiai célt jelenti, amely a tettes hajtóereje, amely az ember cselekedetét irányítja."[13]

Különös tekintettel a célzat keletkezésének sokrétű előidézőire, alapos vizsgálódást igényel az a folyamat, ami az anyagi világ objektív valóságának visszatükröződéseként az alany pszichikumában a bűncselekmény elkövetésekor végbemegy. A megoldást, a lélektani kutatások eredményeinek hasznosítását a büntetőjogban — különösen a bűnösség fokozatai tekintetében — egyedül a lélektan szocialista tudománya segíti elő.

IV. Az ember lelki életének főtényezői: a megismerés, az érzelem és az akarat nem léteznek egymástól elkülönítve. Valamely magatartás elhatározását gondolatok, érzelmek előzik meg. Minden lelki folyamat valamilyen tevékenység keretében folyik. Ez egyaránt vonatkozik az akarati, a megismerési és az érzelmi folyamatra. A cselekvés azonban a lélektanban nem jelent feltétlenül külső mozgásban megnyilvánuló magatartást. A mozdulatlan ember is fejthet ki tevékenységet, meglehetnek a céljai, képes akaratát megfeszíteni. Az ember lelki életét tehát a megismerési, az emocionális, az akarati folyamatok egymásra hatása jellemzi, függetlenül attól, hogy az alany végez-e külső testmozgást vagy sem.

Az emberi élet külső tevékenységgel telik el. A tevékenység cselekvések sorozatából áll. A tevékenységnek azokat a szakaszait, amelyekben az embert előre kitűzött cél irányítja, tudatos cselekvésnek nevezzük. Az ember tudatos cselekvéseinek végrehajtását az egyes cselekvési módok közül történő választás előzi meg. A cselekvési módok közül történő választás az elhatározással és a cselekvés végrehajtásával realizálódik. A választást, az elhatározást és a végrehajtást, mint a tudatos cselekvés realizálásának szakaszait, a lélektan akarati folyamatoknak nevezi. A lelki életnek (pszichikumnak) az az oldala, amely ezekben a cselekvésekben kifejezést nyer: az akarat. Az akarat tehát a lelki életnek az a folyamata, amely a tudatos, az előre kitűzött cél érdekében végrehajtott emberi cselekvésben jut kifejezésre.

A büntetőjogot elsősorban az érdekli, hogy az akaratelhatározástól függ: vajon az alany a bűncselekményt elköveti-e vagy sem. Az akaratelhatározást és annak folytán a cselekmény végrehajtását bonyolult pszichikai folyamat előzi meg, melytől alapvetően függ, hogy az elkövetésre kerülő cselekmény objektíve mire irányul. Ebben a pszichikai folyamatban döntő szerephez jut a motívum és az alany tudatában megjelenő célképzet. A pszichikai folyamat megvizsgálása során lehet feleletet kapni két lényeges kérdésre: mi okból és mi végett?

A bűncselekmény elkövetését általában az alany érzelem és gondolatvilágában lejátszódó belső harc előzi meg. Egyik oldalon jelentkeznek a társadalomellenes indulatok, ellenséges ráhatások, kínálkozó alkalom csábítása stb., mint motívumok, a másik odalon az egyén erkölcsi ereje, a jelleme, melynek rendkívül nagy a szerepe abban, hogy az elkövetendő cselekmény vonatkozásában a motívumok hatásaként milyen akaratelhatározás létesül: pozitív, vagy negatív?

Az ember cselekedeteinek határozott indítóokai (motívumai) és határozott céljai vannak. A cselekvésre az indítóok késztet, a cselekvés irányát, mint annak végső eredményét a cél határozza meg. A célok kitűzése azonban a legtudatosabb emberi cselekvési mozzanat, amelyhez az embert bizonyos indítóokok vezetik. Célkitűzés nem létezhetik indítóokok nélkül. Az indítóokok megismerése nélkül a cselekvés valódi értelme, a célra irányozottság jellege nem világítható meg.

A cselekvésre ösztönző legáltalánosabb indítóok az ember valamilyen szükséglete, amely a lélektan szerint lehet mind anyagi szükséglet, mind szellemi szükséglet. Az utóbbiak köre növekvő tendenciájú az anyagi szükségletek ki-

jötte szempontjából döntő, lényeges elemét képezi a bűncselekmény törvényi tényállásának, és a célzat jellege meghatározza magának a bűncselekménynek a jellegét. Éppen ezekhez a bűncselekményekhez tartozik a kémkedés, mint ellenforradalmi bűncselekmény, és e bűncselekmény egyik konstitutív eleme az ellenforradalmi célzat.

[13] L. Tadeusz Tarasz i. m.

elégítése és továbbfejlődése arányában. Eme legáltalánosabb motívumkategóriák alá vonhatók azok a motívumfajták is, amelyek a büntetőjogot az alany szempontjából érdeklik. A lét és tudat viszonyának megfelelő említett motívumkategóriák büntetőjogi jelentőségét abban is fel lehet ismerni, hogy a lét és tudat viszonyáról alkotott torz elképzelések folytán az alany tudatában beállott konfliktus az alany létének megváltoztatása irányába ható motívumok keletkezését idézheti elő. Eme indítóokok közrejátszhatnak a lét megváltoztatásának irányába ható legpregnánsabb támadást jelentő cselekvés elhatározásában, az állam elleni (ellenforradalmi) bűntett elkövetésében.

A szükséglet kielégítésére irányuló törekvés azonban nem feltétlenül nyilvánul meg külső mozgásban, külső cselekvésben. Ezt megelőzheti a szükséglet kielégítésére irányuló kívánkozás és vágy. A lélektan kívánkozásának azt a homályos igyekezetet nevezi, amely semmiféle meghatározott tárgyra nem irányul, és nincsen összefüggésben világosan kitűzött céllal. A vágy minőségileg több mint a kívánkozás. A vágy már tudatosabb igyekezet meghatározott tárgy vagy cél felé. Eme fogalmak önmagukban a büntetőjogot nem érintik, mert a vágy, a puszta óhaj akkor sem büntetőjogi kategória, ha a pszichikumban kialakuló tudatos igyekezet jogilag védett tárgy vagy bűnös cél irányában hat. Hangsúlyozandó azonban, hogy a kívánkozásnak tudatos vágyakozásba való átmenete első feltétele a céltudatos cselekvésnek, amelyben már megnyilvánul az emberi akarat. Az aktív vágyakozás nemcsak a cél gondolatát, hanem a cél eléréséhez szükséges eszközök, a cél megvalósulása lehetőségének a tudatát, a cél felé való — bár még gondolati — törekvést is magában foglalja. Az aktív vágyakozás tehát az ember akarati cselekvésének alapja. Az aktív vágyakozás forrásai a szükségletek alapján fejlődnek ki. A szükségletek alapján alakulnak ki az ember érzelmei, a közösségi motívum, emberi érdekek, az ember meggyőződése, világnézete. A felsorolt források az ember cselekvésének — jónak és rossznak egyaránt — indítóokait jelentik vagy szolgáltatják.

A lélektan különbséget tesz tudatos és önkéntelen mozgás között, ennélfogva különböztetni kell tudatos és önkéntelen cselekvés között. A tudatos cselekvés abban különbözik az önkéntelentől, hogy az előzőnél feltétlenül megvan két mozzanat: *a)* a cél előzetes tudata és a törekvés annak elérésére, *b)* a cselekvés végrehajtásának készsége. Pavlov kimutatta, hogy a szándékos mozgások feltételes reflex jellegűek. A szándékos mozgások az agykéregben előzetesen kialakult időleges kapcsolatok alapján keletkeznek. Speciális kísérletek bizonyítják, hogy a motoros analizátor, éppen úgy mint a többi analizátor, különböző fajta ingerekkel léphet időleges, feltételes kapcsolatba. A mozgást megindító ingerek, a mozgás serkentői, lehetnek igen távoliak és közvetettek is, de hatásuk a mozgás szükségszerű előfeltétele. A szándékos mozgások sajátossága a szónak, mint ingernek sajátos szerepében rejlik. A szándékos mozgások „kiváltó jelzései" a belső beszéd alakjában kimondott szavak. Az ember szándékos mozgásai tehát elválaszthatatlanul egybe kapcsolódnak a második jelzőrendszer működésével, amely az első jelzőrendszer működését szabályozza.[14]

Az ember szándékos tevékenysége általában bonyolult cselekvésekből áll. A cselekvés a tevékenység önálló egysége, amely önmagában is meghatározott indító okból ered és meghatározott célra irányzott. A lélektan szerint az ember szándékos cselekvésében a szándékosság foka különböző lehet. A lélektan alaptípusokként megkülönbözteti a tudatos és az impulzív cselekvéseket. Ez utóbbiak általában heves érzelmek hatása alatt történnek. Itt hiányzik a cselekvés céljának világos tudata. Az akarat azonban bizonyos fokig minden cselekvésben megnyilvánul, és minél inkább szándékos a cselekvés, minél tudatosabban célra irányozott, annál erősebben határozza azt meg az akarat.

Szecsenov és Pavlov rámutattak arra, hogy az akarati cselekvést is meghatározott okok magyarázzák meg. Az akarati cselekvésben visszatükröződnek az életfeltételek, valamint — akár pozitíve, akár negatíve — azok a követelmények, amelyeket a társadalom állít fel.

A lélektan szoros értelemben vett akarati cselekvéseknek azokat a cselekvéseket nevezi, amelyek valamilyen akadály leküzdését foglalják magukban.

A belső akadályok a cselekvés előkészítésében és folyamatában felmerülő, egymással harcban álló érzetekből és képzetekből, mint a tudat aktivizált elemeiből állanak. Az akarat éppen abban nyilvánul meg, hogy az ember képes magát az elhatározott cselekvésre kényszeríteni, képes leküzdeni a cselekvés elhatározását akadályozó lelki indítékokat. Az akarat tehát a cselekedetek irányítója, a magatartások tudatos szabályozója.

Az akarat, mint mondottuk, szorosan összefügg a lelki élet többi jelenségével. Az akarat hatalmas mozgatóerői az érzelmek. Ennélfogva az akarat érvényesülésének előfeltétele az érzelmek felismerése, értékelése és irányítása. Az akarat szorosan összefügg a gondolkodással, amelynél fogva a szándékos cselekvés meggondolt cselekvés. Más szavakkal: az akarati cselekvés előfeltétele a cél és az eszközök előzetes

[14] Tyeplov: Pszichológia, Budapest, 1952. 129. old. vö. Viski: i. m. 35—36. old. Rámutat arra is, hogy a legújabb szovjet lélektani kutatások eredményei alapján megállapítható: a testmozgás, az egyszerű és összetett mozgás, a tett és végül a cselekedet, tevékenység másmás pszichikus folyamatot, eltérő akarati aktust tételez fel. Nemcsak a külső megnyilvánulás, hanem a pszichikus lefolyás is különbözik egymástól, az egyszerűtől a bonyolult felé halad. E kérdés részletes kifejtése Ananjev, S. C.: A szovjet lélektan sikerei. /Marxista ismeretek kiskönyvtára/ Szikra, Budapest, 1949. 32. old.

felismerése. Az ember, mielőtt testmozgással járó cselekvést hajtana végre, gondolatban cselekszik. A gondolatbani cselekvés azonban nem kizárólag a cél és az eszköz felismerésében áll, hanem különböző lehetőségek megfontolásának bonyolult folyamataiból is. Ezeket a folyamatokat a döntés vagy az elhatározás zárja be. A gondolatbani cselekvést az elhatározás után a végrehajtás követi. Ennélfogva a lélektan szerint az akarati cselekvés feloszthető: *a)* előkészítő szakaszra, *b)* a befejező szakaszra.

Az előkészítő és a befejező szakasz közé esik az akaratelhatározás lélektani és egyben büntetőjogi kifejezőjének, a szándéknak kialakulása, amely a lélektan szerint belső készséget jelent, hogy a jövőben a meghatározott irányban és módon cselekedjünk. Az akarat megnyilvánul már az elhatározásban, de még inkább az elhatározás véghezvitelének folyamatában, amelynek legelső pozitív pontja a szándék, mint a cselekvés realizálásának előkészítése. Az akarati cselekvés mellőzhetetlen láncszemei tehát az elhatározás és a szándék, de az akarati cselekvés legfontosabb pontja az elhatározás tényleges végrehajtása.

Az akarati cselekvés előkészítő szakasza, amely az elhatározással végződik, az indítóokok harcának jellegét ölti, ha belső akadályok merülnek fel. A belső akadályok egymásnak ellentmondó ösztönzések konfliktusában fejeződnek ki. Az indítóokok harca magában foglalja az ellentétes ösztönzők (vágyak, óhajok, hajlamok, érzelmek stb.) mérlegelését, értékelését és elbírálását. Az indítóokok harca annak eldöntésére irányul, hogy a cselekvés a kitűzött célnak megfelelően végrehajtásra kerüljön-e vagy sem. A végrehajtás módja ebben a harcban még rendszerint másodlagos jelentőségű. A büntetőjog szempontjából azonban ez a lélektani folyamat is fontos az egyes bűncselekmények tárgyi oldalát jellemző ismérvek, sajátosságok tekintetében.

Az indítóokok harca mindig a kötelesség felismerése, a kötelességérzés és a kötelességnek ellentmondó ösztönzők között folyik. Az akarat abban nyilvánul meg, hogy eldönti a motívumok harcát, és olyan cselekvés elhatározására késztet, amely a kitűzött cél irányában hat akár a kötelességérzetnek megfelelően, akár azzal szemben.

Az ember akarati tulajdonságai azok, amelyek *a)* az akarati cselekvés indítóokaira vonatkoznak, *b)* az elhatározással függenek össze, *c)* az elhatározás végrehajtását jellemzik.

Az elhatározás és a cselekvés tudatossága annak kifejezője, hogy az embert cselekvésében tudatos ösztönzők vezetik, amelyek határozott nézeteket, meggyőződéseket tükröznek. A valódi tudatosság a fejlett akarat jele, a büntetőjog szempontjából azonban annak is különös jelentősége van, hogy egyes emberek akarata könnyen más emberek akaratának befolyása alá kerül, legyőzve az ellenkezés motívumát. Az akarati tulajdonságok közül fontos szerepe van a határozottságnak, amely képességet jelent a kellő időben és szilárdan végrehajtásra kerülő cselekvéshez. A határozottság az akarati tulajdonságok alapja, szoros összefüggésben van más értelmi tulajdonságokkal, kritikai képességgel, a gondolkodás gyorsaságával stb. A határozottság szoros összefüggésben áll a végrehajtás folyamatában szerephez jutó akarati tulajdonsággal: az eréllyel és a kitartással, mint a kitűzött cél útjában álló akadályok leküzdésének képességével. A büntetőjog szempontjából különös jelentősége van a lélektan ama megállapításának is, hogy az akarat alakítható, nevelhető, aminek első és döntő feltétele a világnézet kialakítása, a közösségi érzések fejlesztése, nevelése.[15]

Az akarat, mint a szándék és az elhatározás jellemzője, olyan szempontból is vizsgálódást igényel, hogy milyen módon érvényesül egyes különálló, olyan cselekvések elhatározásában, amelyek azonos cél irányába ható tevékenység egymással szervesen összefüggő láncszemeit képezik. A lélektan szerint — mint említettük — a külvilágban történő cselekvés végrehajtása szempontjából döntő az elhatározás, amely nemcsak az egyes és küszöbön álló cselekvésekre vonatkozik, hanem a hosszabb ideig tartó és több különböző szakaszból álló cselekvés, mint tevékenység fő irányára és jellegére is. Más szavakkal: a magatartás elhatározása összefügg azzal, hogy az ember milyen távlatban látja maga előtt az elvégzendő feladatokat. Ha csak közeli feladatok késztetik cselekvésre, olyanok, amelyek nem foglalnak magukban nagy áttekintést igénylő, elvi feladatokat, akkor a lélektan közeli motivációról beszél. Az embert azonban egyes tevékenységében nemcsak egy feladat, mint a közvetlen cél megvalósítása vezérli, hanem egymásnak alárendelt feladatok egész rendszere. Ha az ember tevékenységét nem közeli, hanem távolabbi, nagyobb elvi feladatok határozzák meg, a lélektan távoli motivációjú tevékenységről beszél. Eme távoli motiváció arra készteti az embert, a büntetőjog szempontjából az alanyt, hogy az egész tevékenység különálló láncszemeiben felismerje a fokozatokat, amelyek a végső célhoz vezetnek. A tevékenység különálló láncszemeinek megvalósítására irányuló szándékos cselekvés a végső cél elérése szempontjából alárendelt. Az ember tevékenységének a társadalmi jelentősége éppen abban áll, hogy bármilyen személyes célt tűz maga elé, tevékenységének eredménye — akár pozitíve akár negatíve — kihat a társadalomra.[16]

---

[15] L. részleteiben Viski: i. m. 52—58. old.

[16] Tyeplov, B. M. megvilágítja, hogy az ember öntudatát elsősorban azzal jellemezzük: „milyen mértékben tudja felismerni tevékenységének ezt az objektív, társadalmi jelentőségét. Az emberi tevékenység motivációjának színvonalát vagy magasrendűségét az határozza meg, hogy a társadalmi folyamatok (a haza jóléte, a társadalmi osztály érdeke, a termelési vagy ne-

Említettük, hogy az akarati cselekvés előkészítő szakasza az indítóokok harca: harc a kötelesség és a kötelességnek ellentmondó késztetés között. A célok kitűzésére meghatározott indítóokok késztetnek. Az indítóokok és a célok viszonya azonban megváltozhatik. A feladat teljesítése, mint cél, a tevékenység indítóokává is válhatik. Ezen a ponton a végső cél és a főmotívum egybeesik, amennyiben a végső cél tudata, annak felismerése a cselekvés indítóokává válik. A motívumok és a cél egymásrahatása, vagy a cél motívummá válásának folyamata, mint motivációs folyamat attól függően hoz létre a társadalom számára hasznos vagy éppen káros eredményt, hogy a motívumok harcában milyen szerep jut azoknak a lelki tulajdonságoknak, amelyek az egyes embert jellemzik. Az emberek személyes tulajdonságainak bonyolult szövedéke a jellem, amelynek alakulása elsősorban azoktól a társadalmi körülményektől függ, amelyek között az ember él, természetesen nem az adott időpontban, hanem egész életútja folyamatában. Az ember egyénisége: jelleme, érdeklődési köre, képességei, visszatükrözik azt az életutat, amit az ember megtett. Az ember egyéniségének kialakulásában pedig a világnézete a döntő, tehát az ember környezetében ható természeti és társadalmi jelenségek szemléletének rendszere. Az egyes ember világnézetében a társadalmi világnézet egyéni felismerése tükröződik. Marx tanítja: „A tudat kezdettől fogva társadalmi termék és az is marad, amíg az emberek létezni fognak." Az egyes ember élete folyamán kialakult meggyőződései irányítják életmódját, tevékenységét, a társadalomra hasznos vagy káros tetteit.

A szocialista lélektan tudománya — haladó tudósok pszichofiziológiai kutatásainak eredményei alapján — lehetővé teszi ama távoli motivációs tevékenységi folyamatok lélektani előzményeinek felismerését, amelyek a büntetőjogot nemcsak az alany szándéka, hanem a célzat szempontjából érdeklik. A lélektan a maga sajátos módszereivel egyre inkább megvilágítja a pszichikum bonyolultságának törvényszerűségeit, azonban megelégszik azzal, hogy meghatározza a szándékot, mint az ember belső készségét a meghatározott irányban és módon való jövőbeni cselekvésre. Beszél ugyan a lélektan a szándék fokozatairól, annak erősebb vagy gyengébb érvényesüléséről, azonban nem ismeri a „célzat" külön fogalmát, amit a büntetőjog tudománya alakított ki.

Figyelemre méltó Rubinstein professzor 1958-ban német nyelven kiadott lélektani munkájában a témánkat érintő, a motívum és célzat büntetőjogi fogalmaira kiható több megállapítás. A motívum és a cél viszonyát Rubinstein is az emberi cselekvés lélektani vizsgálata alapján tárja fel. Alapgondolata, hogy az emberi cselekvés nem izolált történés, része az emberi tevékenységnek, a társadalmi tevékenységnek. Megvilágítja, hogy az emberi cselekvés társadalmi megszervezése és a munkamegosztás objektív ténye a motiváció meghatározott jellegét feltételezi. Amiképpen egyre tudatosabbá vált az emberi cselekvés, úgy alakult ki a cselekvés indokai és célja között a konvergencia és divergencia. Az általános emberi tevékenység viszonylatában a motívumot a céltól úgy különbözteti meg, hogy amíg a motívum a személyes szükségletek kielégítésére ösztönöz, a cél a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja. A motívum és a cél divergálódásának folyamatát az egyén vonatkozásában a társadalmi és a személyes érdekek szétválásától függőnek tartja. Az életút megváltozását okozó kritikus momentumok a személytől, valamint objektív körülményektől függenek. A tevékenység egységét a konkréten elérni kívánt cél és az arra ösztönző motívumok egységében látja. Az egyes cselekvés és a cselekvések sorozatából álló tevékenység viszonyát az jellemzi, hogy a tevékenység indokainak és céljainak az egyes cselekvésekhez képest általánosabb, integráltabb jellege van. Az emberi tevékenység folyamatát a megoldandó feladatok objektív logikája határozza meg. A tevékenység egységességét a fő feladatok mint célok befolyásolják, amelyeknek a kisebb részfeladatok alá vannak rendelve. Lényegében tehát a szerző a közeli és a távoli motivációs folyamatra utal, amelynek viszonyán alapszanak a szándék és a célzat megkülönböztetésére vonatkozó elképzeléseink.

V. Amíg a büntetőjog tudománya szinte kialakulásának kezdetétől fogva felismerte, hogy a szándék, mint bűnösségi fokozat, alapjai, összetevői a lélektanban keresendők, alig történt kísérlet arra, hogy a célzat olyan összetevőit, amelyek a szándéktól megkülönböztetik, megkeressék a lélektan tudományában. Ilyen értelmű vizsgálódásunk, amely ugyancsak a kísérlet igényével lép fel, lehetővé teszi bizonyos, a szándék és a célzat viszonyát magyarázó következtetések levonását. Éspedig:

a) A távoli motivációjú cselekményeknek a büntetőjogban olyan magatartások felelnek meg, amelyek szubjektíve és objektíve célzatosak. Keletkezésük pszichikai folyamatában olyan végső cél képzete váltotta ki — a különböző motívumok által befolyásoltan — az akaratelhatározást, amely csak több fázisú cselekvéssorozat végrehajtása útján érhető el.

b) Célzatosak az olyan magatartások is, amelyek kialakulásának folyamatában mind a közeli, mind a távoli motivációs folyamat lejátszódott.

c) A büntetőjog tudományának törekednie kell — a lélektani kutatások eredményeinek behatóbb felhasználásával — a *célzat, mint bűnösségi fokozat* fogalmának meghatározására.

velési kollektíva feladatai) milyen mértékben válnak az ember személyes céljává és cselekedeteinek indító okaivá. Minél nagyobb arányban nyilvánul meg az indító okokban a társadalmi kötelesség tudata, annál magasabb a motiváció színvonala. (Tyeplov: i. m. 141. old.)

Ha elismerjük, hogy a szándék mint büntetőjogi fogalom, a lélektani szándék-fogalmon alapszik — és ez a büntetőjog irodalmában a többségi álláspont —, és mint bűnösségi alakzat a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek felismerésében és kívánásában vagy azokba belenyugvásban nyilvánul meg, éppúgy megkísérelhető a célzat, mint bűnösségi alakzat meghatározása is.

A célzat lényege — nézetünk szerint — abban van, hogy az alany nemcsak előre látja, felismeri cselekményének társadalomra veszélyes következményeit, hanem a társadalomra veszélyes következmény, mint általa határozottan kitűzött cél képzete, a motivációs folyamatban az ellenmotívumok fölött uralkodóvá vált, és az akaratelhatározás egyedüli faktora maradt.

A szándék és a célzat viszonyára vonatkozó, a büntetőjog általános részébe vágó következtetéseket elsősorban az állam elleni (ellenforradalmi) bűntett törvényi tényállása alanyi oldalának megvilágítása érdekében vontuk le.[17]

Az állam elleni (ellenforradalmi) bűntett törvényi tényállásának alanyi oldalát jellemző ismérvek feltárulása kapcsán[18] felmerült a büntetőjogi szándék és a célzat viszonyának a büntetőjog általános tanait mélyen érintő problémája. A tudományos lélektan egyes tételeinek alkalmazásával folytatott vizsgálódások felvetik annak szükségességét, hogy az elméleti kutatások feladatává tegyük a célzat jogi természetének széleskörű feltárását. Arra a következtetésre kellett jutni, hogy a büntetőjogi célzatról adott egyetlen eddigi irodalmi, elméleti nézet sem elegendő ahhoz, hogy a célzat lényegét, jelentőségét a maga egészében megvilágítsa. A célzatnak — habár vázlatos — tudománytörténeti áttekintése azt a következtetést is lehetővé teszi, hogy a célzatot a bűnösség *önálló* alakzataként kell tudományos elemzés tárgyává tenni. A lélektani folyamatok megvizsgálása, az irodalmi állásfoglalások értékelése, az egyes különös törvényi tényállások egybevetése alapján a célzatot úgy lehet meghatározni, hogy:

„Célzatosan cselekszik, aki az általa előre kitűzött, társadalomra veszélyes cél elérése végett, annak alárendelt olyan magatartást tanúsít, amelynek közvetlen káros következményeit e végső cél érdekében valósítja meg."

Barna Péter

[17] A lélektani vizsgálódásokhoz felhasznált irodalom: Tyeplov: Pszichológia, Budapest, 1952. Lekschas, J.: Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung. Berlin, 1955. Rubinstein, S. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie, fordítás oroszból, Berlin, 1958., Ananjev, B. G.: A szovjet lélektan sikerei. /Marxista ismeretek kiskönyvtára/ Budapest, Szikra, 1949., Haszhacsih, F. I.: Anyag és tudat. Budapest, Szikra, 1953., Kardos L.: A második jelzőrendszer problémái. (Előadások Pavlov tanítása köréből.) Budapest, az MSZT Egészségügyi Szakosztályának kiadása, 1954., Viski L. i. m., Schulteisz E.: A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948., Heller E.: A beszámíthatóság misztériuma, Szeged, 1940. Irk A.: A büntetőjogi alapfogalmak módszertani kritikája, Pécs, 1926.

[18] L. részleteiben Barna P.: A BHÖ. 1. pontjába felvett bűntettek alanya — alanyi oldala a bírói gyakorlat tükrében, Jogtudományi Közlöny, 1957. évf. 7—9. sz. 259—266. old.

A büntető eljárási cselekményekről

1. A büntető eljárás egymással s a büntető eljárási jogokkal és kötelességekkel meghatározott kapcsolatban álló cselekmények láncolatából áll, amelyeket meghatározott személyek meghatározott célok érdekében, meghatározott formák között fejtenek ki. Minthogy ezek a cselekmények a büntető eljárást indítják meg és azt előrehaladóan mozgatják, ezeket a cselekményeket büntető eljárási cselekményeknek nevezzük. Valamennyire jellemző, hogy a büntető eljárásra *joghatást* váltanak ki. Ez a joghatás főként a büntető eljárás megindítására, előrehaladására, ítélettel befejezésére, az ítélet végrehajtásra irányul, de irányulhat a büntető eljárás, illetőleg a nyomozás felfüggesztésére, megszüntetésére is.

Büntető eljárási cselekményeknek ezek szerint a büntető eljárásban *résztvevő hatóságoknak (a bíróság, az ügyész, a nyomozó hatóságok),* és a büntető eljárásban résztvevő *más személyeknek* a büntető *eljárásjog* által *szabályozott,* egymással, s a büntető eljárási *jogokkal és kötelességekkel kapcsolatban álló* azok a cselekményei, amelyek *büntető eljárási hatásokkal, következményekkel* járnak.

A büntető eljárási cselekmény kifejezést tágabb értelemben kell venni, idetartozik olyan nemtevés is, amelyet a büntető eljárásjog szabályoz és amelyhez büntető eljárási joghatás fűződik. Mind a tevés, mind a nemtevés lehet *megengedett,* pl. ha a terhelt él vagy nem él fellebbezési jogával és *tiltott,* pl. ha a bűnüldöző szerv törvényellenesen elrendeli az előzetes letartóztatást, vagy ha tétlen a bűncselekmény alapos gyanúja esetén.

A büntető eljárási cselekményektől különböznek a büntető eljárásra befolyást gyakorló *események,* pl. a terhelt, a magánvádló, a magánfél halála. Minthogy azonban ezeknek is büntető eljárási hatásuk van, szokásos ezeket is a büntető eljárási cselekményekhez sorolni. Olykor ezek a büntető eljárásban tevékenykedő szervek működését is akadályozzák. Így valamely elháríthatatlan esemény (pl. árvíz).

A büntető perrendtartásunk számos büntetőeljárási cselekmény előfeltételét, formáját, következményét szabályozza. Voltaképpen az egész büntető perrendtartás nem más, mint a büntető eljárási cselekményekre és ezekkel kapcsolatban álló büntető eljárási jogokra meg a kötelességekre vonatkozó szabályok összessége. Az *egyes* büntető eljárási cselekmények az eljárás során nagy változatosságban követik egymást és a büntető eljárás dinamikájának, a benne résztvevők szerepének, a cselekvéssel elérendő célnak megfelelően *különböznek* egymástól. A büntető perrendtartás (ideértve itt is a kiegészítő jogszabályokat is) a büntető eljárásban résztvevő különböző szervek és személyek az eljárás különböző stádiumában megjelenő egyes cselekményeinek előfeltételeit, formáját, jogi hatását számos részletszabályban rendezi.

Akármennyire is különbözzenek azonban egymástól ezek, valamennyiükre, vagy legalább is kisebb vagy nagyobb csoportjukra jellemző *közös* vagy *hasonló* vonásokkal is rendelkeznek. Valamennyire közös a büntető eljárási cselekmény fogalma, mint magának a büntető eljárás fogalmának egyik fő alkotórésze, kiemelkedő tartalmi jegye, továbbá az, hogy egymással és a büntető eljárási jogokkal meg a kötelességekkel összefüggenek, a büntető eljárásra joghatást váltanak ki. Túlnyomórészt közösek az eljárási cselekmények helyére és jórészt az idejére vonatkozó szabályok. Közös jellegzetességek találhatók például a bíróság büntető eljárási cselekményeiben, amelyek hiányoznak más hatóságok s méginkább az eljárásban szereplő egyéb résztvevők cselekményeiből, viszont közös jellegzetességek kapcsolják egymáshoz az eljárás magánszemélyeinek a különféle cselekményeit. A bíróság és más hatóság határozatainak vannak közös jegyei is, ugyanígy kapcsolódnak egymáshoz a büntető perben a felek különböző nyilatkozatai és indítványai is. Számos büntető eljárási cselekményt az hoz közelebb egymáshoz, hogy alakszerűségeik azonosak vagy hasonlóak, másokat pedig az, hogy csupán eljárási hatást váltanak ki, szemben azokkal, amelyek emellett anyagi jogi hatással is járnak. A megengedett kényszer és korlátozás kifejtésében jelentkező büntető eljárási cselekmények közös jegyek révén kerülnek egymás mellé, szemben azokkal, amelyek korlátozást és kényszert nem tartalmaznak. A sort különböző szempontok alkalmazásával folytatni lehetne.

A büntető perrendtartás az eljárás dinamikájának rendezése során részletezi az egyes eljárási cselekményeket. Az ilyen részletezés mellett sem felesleges azonban az egyes büntető eljárási cselekmények *általános áttekintése*. Ez, amelyet a perrendtartásunk — hasonlóan más perrendtartásokhoz — nem tekintett közvetlen feladatának, a büntető eljárásjog elméletének a feladata. A büntető eljárási cselekmények *általános tana* összefoglalja az egyes eljárási cselekményekre, kisebb-nagyobb csoportjukra közös vagy hasonló jellegzetességeket, a közöttük való eligazodást szolgáló általános szabályokat állít fel, vizsgálja a párhuzamosságokat és eltéréseket (pl. visszavonhatóság, fogyatékosság, orvoslás terén), a közös vagy hasonló vonások alapján osztályozza őket. Mindez jelentős mértékben közrehat abban az irányban, hogy az egyes eljárási cselekmények között az eligazodás teljesebb, fölöttük az áttekintés biztosabb legyen s egyben megvilágítja az eljárásban közreműködők funkciójának a közösségét, hasonlóságát és különbözőségét is. A büntető eljárási cselekmények általános tanának a jelentősége tehát nem csupán elméleti, hanem jelentős mértékben gyakorlati is.

A büntető eljárási cselekmények általános tanának kidolgozása feltételezi a széleskörű áttekintést az egyes büntető eljárási cselekmények fölött. Nehézséget nem csak az okoz, hogy a tételes jog nem mindig következetes, nem mindig elvi-elméleti szempontot, kivételt nem tűrő rendszert választ rendezése alapjául, hanem méginkább az, hogy a büntető eljárási cselekmények tarka változatossága gyakran áll az általánosítás útjába. Az a nehézség viszont, hogy az általánosító szabályhoz nem mindig könnyű eljutni, sokakra elriasztó hatással jár. Ezek egészében mellőzik a büntető eljárási cselekmények általános tanát, mert az csak néhány túláltalánosító tétellel kénytelen beérni, amelynek az értéke azonban a túlsok kivétel folytán csekély. Mások ellenkezően túlméretezik az általánosítást, (pl. ott is ilyen szabályt látnak, ahol a kivételek száma sokkal nyomatékosabb) s ami ezzel rendszerint együtt jár, a túlzott fogalmi jogászkodás révén túlsok elhamarkodott, túléles általános fogalmat, a valóságot nem tükröző kategóriát, erőltetett csoportosítást állítanak fel, amellyel a valóságban nem sokat lehet kezdeni. Egyik végletes megoldás sem helyeselhető.

A büntető eljárási cselekmények általános tanának mellőzése éppoly helytelen, mint a túlbecsülése vagy a túlfejlesztése, túlbonyolítása. Az is szükségszerű, hogy kellő mértéket tartsunk az általánosításban, osztályozásban, ahhoz csak akkor folyamodjunk, ha ennek tételesjogilag valóban helye van. Ha a tételesjog síkján akarunk mozogni, nem ritkán fordul elő, hogy meg kell elégednünk a kevesebbel, a csupán lazább összefüggés, a logikailag vagy elméletileg kifogásolható, nem tökéletes kapcsolat, a nem következetes megoldás, az elmosódó határok konstatálásával, ami persze nem annyit jelent, hogy a tételes jogtól eltávolodás képes csupán kifogástalan kategóriákat biztosítani. De mindez azt sem jelenti, hogy ne egészítsük ki a tételesjog nyújtotta lehetőségeket és betűszerint ragaszkodjunk a szűk keretekhez. A tételes szabályozás mindenesetre nem abból indul ki, hogy a büntető eljárási cselekmények általános tanának rendszerét építse ki. Az elmélet ehhez a rendezéshez hozzátehet, azt kiegészítheti, csak el-

lentétben nem állhat vele. (Annak is megvan a lehetősége, hogy de lege ferenda, a jövőbeli rendezés számára építsük fel a büntető eljárási cselekmények általános tanának a rendszerét úgy, hogy az érvényben levő szabályozás hibáit kimutassuk; a de lege lata feldolgozásának azonban azzal az önkorlátozással kell beérnie, amely a hatályos perrendtartás szövegét veszi kiindulásul.) A lényeg az, hogy a büntető eljárási cselekmények általános tanának a tételesjog az alapja és a próbaköve, különben fennáll a veszély, hogy az ún. általános eljárásjogtan vérszegény, a hatályos magyar jogtól elrugaszkodó légüres térbe kerül. Ez másként akként is megfogalmazható, hogy a büntető eljárási cselekmények általános tanát a tételes jog köveiből kell felépíteni. Az ilyen építmény lehet, hogy kevésbé tetszetős, de az ilyenformán nyert osztályozás vagy szabály úgy mutatkozik általános érvényűnek, hogy hozzá a tételes jog rendelkezései nem idegen testként kapcsolódnak, hanem mint az osztályozás vagy általánosítás szabatos dokumentumai s egyben részletezései, konkretizálásai.

A magyar büntető eljárási jogtudomány eddig a büntető eljárási cselekmények általános tanát (nem értve ide természetesen a perelőfeltételek, a bizonyítás és a kényszercselekmények részét) úgyszólván figyelmen kívül hagyta. A felszabadulás előtti rendszeres művek szerzői „Az eljáráscselekmények általában", „A büntető perbeli cselekményekről általában" cím alatt röviden csak a büntető eljárási cselekmények fogalmával, jogi természetével, osztályozásával foglalkoztak[1], majd áttértek a cselekmények helye, ideje, alakja, a büntető eljárási cselekmények általános tanát túlhaladóan pedig a perelőfeltételek, a bizonyítás és a kényszercselekmények tárgyalására. S bár *Finkey* kiemeli, hogy a perbeli cselekmények tanát a polgári perjog irodalma sokkal mélyebben dolgozta ki, mint a büntető perjog, *Magyary Géza* a polgári peres eljárás alaptanairól szóló egész művét a perbeli cselekmények rendszerezésére, elemzésére építette fel, Finkey a maga részéről is úgy vélte, hogy a büntető perjog irodalma, „tekintettel a büntetőper eminenter közjogi jellegére s a per élesen megkülönböztetett szakaira és kijegecesedett szilárd szerkezetére, nem tartja ajánlatosnak a perbeli cselekmények mindent felölelő fogalmára és önkényes osztályozásaira építeni fel a büntető perjog tudományát. Ez oly fogalmi elemzésekbe, a tételes Bp. szabályainak egy-egy elmélet kedvéért teljes szétszedésére és önkényes összeállítására vezetne, ami se didaktikailag (tanulási szempontból), se a gyakorlati szakemberekre nem igen lenne eredményes".[2] Finkey a túlzások veszélyeit nem mindenben helytelenül látva, egyben lemondott a téma túlzások nélküli kidolgozásáról. Más dolog persze a büntető eljárási cselekmények általános tanát a túlzásoktól mentes fogalmi elemzésekkel felépíteni és ismét más „a perbeli cselekmények mindent felölelő fogalmán és önkényes osztályozásaira építeni fel a büntető perjog tudományát". Érthető, hogy ami iránt Finkeynek nem volt fogékonysága, az az őt időben követő kisebb tehetségű szerzők figyelmét sem keltette fel.[3]

A tőkés államok íróinak egy része a büntető eljárási cselekmények általános tanát háttérbe szorítja. Azok a tankönyvek, amelyek a büntető eljárási cselekmények általános tanát nem értékesítik, az egész felett uralkodó átfogó szemlélet jelentős eszközéről mondanak le.[4] Más irányúak azok az újabb, főleg az imperializmus korában keletkezett művek, amelyek viszont a büntető eljárási cselekmények általános tanának a jelentőségét túlméretezik s a fogalomhajhászás spekulációi révén — nem utolsó sorban az általános eljárásjogtan hatása alatt — olyan bonyolult megkülönböztetések, általánosítások, kategóriák felállításába keverednek, amelyek a tételes jog szálaival csak lazán függenek össze.[5]

A szocialista büntető eljárásjogunk a büntető eljárási cselekmények általános tanának eddig nem szentelt kellő figyelmet. A nálunk is-

[1] Pl. *Angyal* Pál: A magyar büntetőeljárásjog tankönyve, I. Budapest, 1915. 294—297. old. *Vámbéry* Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, 3. kiadás, Budapest, 1916. 123—124. old. *Finkey* Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, 4. kiadás, Budapest, 1916. 267—269. old.

[2] I. m. 269. old.

[3] Pl. *Irk* Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, Pécs, 1931. 71—72. old. *Auer* György: A magyar bűnvádi eljárási jog, 1938. 114—115. old. *Heller* Erik: A magyar büntetőtörvénykezési jog tankönyve, I. Budapest, 1947. 60—61. old.

[4] Pl. J. A. *Roux:* Cours de droit criminel française II. Procédure pénale, Paris, 1927. Robert *Hippel:* Der deutsche Strafprozess, Marburg, 1941. Hermann *Roeder:* System des österreichischen Strafverfahrensrechtes, Innsbruck, 1951.

[5] Pl. James *Goldschmidt:* Der Prozess als Rechtslage, Eine Kritik des prozessualen Denkens, Abhandlungen aus der Berliner Juristischen Fakultät, II. Berlin, 1925. kül. 364. s köv. old. Wilhelm *Sauer:* Grundlagen des Prozessrechts, 2. Aufl. Stuttgart, 1929. 187—436. old., újabban: Allgemeine Prozessrechtslehre, Berlin—Detmold—Köln—München, 1951. 9. § III. 2., 135. s köv. old. Werner *Niese:* Doppelfunktionelle Prozesshandlungen, Göttingen, 1950. 82. s köv. old. Karl *Peters:* Strafprozess, Ein Lehrbuch. Karlsruhe. 1952. 195. és köv. old.

Elégséges, ha a fogalom hajhászásra például az osztályozás túlfeszítettségét hozom fel. Itt is pl. az „Erwirkungshandlungen" és a „Bewirkungshandlungen" jelentősnek tartott megkülönböztetése tartalmilag nemcsak önkényes, de cseppfolyós is, az eljárási cselekmények jelentős részét akár az egyik, akár a másik csoportba lehet osztani. Semmit sem vesztünk, ha ezt a felosztást elhagyjuk. A Goldschmidt-ra visszavezethető fogalmi szétválasztás fogyatékosságát részben felismerő Heinrich *Henkel* következetlenül a megkülönböztetést mégis „hasznosnak" tartja (Strafverfahrensrecht, Ein Lehrbuch, Stuttgart und Köln, 1953. 291. old.)

mert szovjet tankönyvek sem.[6] Ez a viszonylagos elhanyagoltság indokolttá teszi, hogy a témával a jövőben bővebben foglalkozzunk.

Az alábbiak során a büntető eljárási cselekmények általános tanának keretében csupán a büntető eljárási cselekmények osztályozásáról lesz szó.

2. A büntető eljárási cselekményeket a polgári, különösen a német és részben az olasz jogirodalom sokszor önkényesen, de mindenesetre a túlhajtott skatulyázás jegyében csoportosította. A nagyszámú elhatárolások tartalmi jegyei jóformán szerzők szerint változtak, amit jórészt az is lehetővé tett, hogy a tételes jogi alapjuk ingatag volt. Gyakran előfordult, hogy ugyanazt a cselekményt jóformán egyenlő joggal lehetett a szembenálló csoportok bármelyikébe besorolni. Nézetem szerint ilyen csoportok felállítására nincsen szükség és annak sincs sok értelme, hogy a csoportosítás inflációjára törekedjünk. A büntető eljárássi cselekmények osztályozásának alapjául olyan vonások szolgálhatnak, amelyek világosan elhatárolják az egy csoportba tartozó büntető eljárási cselekményeket.

A büntető eljárási cselekmények csoportosítása, *osztályozása* különféle szempontokon alapul.

a) Ezek közül ma is használható a résztvevők személyében fennálló különbségeken alapuló osztályozás.

A büntető eljárásban résztvevő *személyek* eljárási szerepe alapján különböztethetünk: *aa) hatósági* és *bb) nem hatósági személyek* cselekményei között.

aa) A hatóságok (bíróság, ügyészség, nyomozó hatóság) eljárási cselekményeit az állami szervek a hatalmi helyzetükből folyóan gyakorolják. E cselekmények elvégzése, amely nem csak joguk, hanem egyben kötelességük is, sokszor mélyen belenyúlik a polgárok jogszférájába; gondos szabályozásuk már ezért is indokolt.

A hatósági eljárási cselekmények közül kiemelkednek a *bíróság* cselekményei. A büntető eljárás, ha nem akadt el a nyomozás során, bírói döntésre irányul. A bíróság feladatköre magában foglalja a döntést előkészítő bírói cselekményeket is. A hatósági eljárási cselekmények további felosztása bírói és nem bírói cselekményekre annyiban is jelentős, hogy csak az előbbiek vannak alávetve a bírói függetlenségnek. A bíróság perbeli cselekményei felügyeleti úton nem, hanem csak perorvoslati úton változtathatók meg. A csoportosításnak jelentősége van az

---

[6] M. A. *Cselcov:* A szovjet büntető eljárás, Budapest, 1954. és M. Sz. *Sztrogovics:* A szovjet büntetőeljárás kézikönyve, Moszkva, 1958. s még inkább D. Sz. *Karev* (szerk.) — Sz. A. *Golunszkij*—M. L. *Jákub*—N. J. *Kalosnikova*—N. M. *Szevgirova*—P. I. *Taraszov Rodinov:* Szovjet büntető eljárás, Moszkva, 1953. összefoglaló munkájából hiányzik az eljárási cselekmények rendszertani kiemelése és az *általános* tanait tárgyaló fejezet vagy nagyobb fejezetrész.

Ettől eltérően a csehszlovák tankönyv beosztásában egy jelentős rész elé kerül „A büntető eljárási cselekmények" felirat és külön fejezet szól „Az eljárási cselekményekről általában", ezenbelül azonban csak a túlrövid 1. § az eljárási cselekmények fogalmáról, tartalmáról, formájáról és sorrendjéről [Vladimir *Solnař]* (szerk.) — Dagmar *Cisařová*—Adolf *Dolenský*—Rudolf *Holub*—Eugen *Husár*—Jiři *Kepák*—Alfred *Kudlik*—Jiři *Nezkusil*—Otto *Nowotný*—Antonin *Ružek:* A csehszlovák büntető eljárás, a tankönyvet feldolgozta a prágai Károly és a bratislavai Komensky egyetem jogi karának büntetőjogi tanszékeiből alakult munkaközösség, Praha, 1958. 120—122. old.]. Lényegesen jobb a helyzet a lengyel tankönyvnél: az 5 fejezetből álló V. rész felirata „Az eljárási cselekmények" és ezen belül a XVII. fejezet két §-ban „Az eljárási cselekményekről általában" címen az eljárási cselekmények fogalmát, formáját, megengedhetőségét, hatályosságát már behatóbban tárgyalja (Leon *Schaff:* A népi Lengyelország büntető eljárása, Általános elvek, Warszava, 1953. 329—341. old.).

Viszonylag jobb a helyzet a polgári eljárásjog terén. Bár A. F. *Klejnman:* Szovjet polgári eljárás, Moszkva, 1954. nem szentel sem külön fejezetet, sem §-t a polgári eljárási cselekményeknek, Sz. N. *Abramov* (szerk.)—V. L. *Csapurszkij*—Z. I. *Skungyin:* Szovjet polgári eljárás, Moszkva, 1948. és Sz. N. *Abramov:* Szovjet polgári eljárás, Moszkva, 1952. a fejezet címbe is felveszik az eljárási cselekmény kifejezést és általános sajátosságairól egy külön §-ban szólnak (IV. fej. 2. §, utóbbi tankönyv 84—85. old.). A Német Demokratikus Köztársaság polgári eljárásjogi tankönyvében a 4. fejezet címe ugyan „Prozessubjekte und Prozesshandlungen", de a fejezet írója, Fritz *Niethammer* túlnyomóan az egyes résztvevők eljárási cselekményeivel, valamint az eljárási cselekmények formájával, helyével és idejével foglalkozik s az eljárási cselekmények általános tanát mellőzi [Hans *Nathan* (szerk.)—Heinz *Püschel*—Herbert *Kietz*—Horst *Kellner*—Fritz *Niethammer*—Gerhard *Haney*—Paul *Marga*—Karl—Friedrich *Winkler:* Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik, I. Berlin, 1957. 80—132. old.]. Ennek jóval nagyobb teret áldoz a csehszlovák tankönyv, amely a bevezető I. Rész (1—39. old.) és az eljárási alanyainak szentelt II. Rész (40—94. old. után külön tartott III. Részben (95—120. old.) az eljárási cselekményeket tárgyalja s ennek keretében viszonylag elég széleskörűen foglalkozik olyan általános kérdésekkel (95—102. old.) mint az eljárási cselekmény fogalma, érvényessége, változtatásának megengedhetősége, a résztvevő tévedése, a bíróság akaratának és nyilatkozatának különbözősége, a cselekmények polgári jogi érvénytelensége és az eljárási jogi érvénytelenség. (A csehszlovák polgári eljárási jog tankönyve. Írta: a prágai Károly egyetem jogi kara polgári jogi tanszéke dolgozóinak és munkaközösségének kollektívája Frantisek *Štajgr* vezetése alatt, Bratislava, 1955.; vö. ehhez Z. *Češka*—V. *Steiner:* A polgári eljárásjogi tankönyv második kiadásának előkészítése, Právnik, 1956. 4. sz. 373—377. old.) Még részletesebben foglalkozik az eljárási cselekmények értékelésének a kritériumaival Frantisek *Štajgr:* A polgári bírói eljárás tárgya c. szép értekezésében. (Právnické Studia, 1956. 4. sz. 487—513. old.) Szerinte „a polgári eljárás tárgyát azok a kérdések alkotják, hogy az eljárásban résztvevő személyek cselekményei megengedettek-e vagy meg nem engedettek, helyesek-e, vagy helytelenek (hibátlanok vagy hibásak), valók-e vagy valótlanok, megalapozottak-e vagy megalapozatlanok, hogy célszerűek-e vagy célszerűtlenek." (502. old.)

eljárási cselekmények visszavonhatósága kérdésében is.

A *hatósági (nem bírói)* eljárási cselekmények közé tartoznak mindenekelőtt azok a cselekmények, amelyek a bűnüldözés jogából és kötelességéből folynak (intézkedések és határozatok). Ide sorolandók az ügyészségnek, mint a törvényesség őrének nem csupán a tárgyalást megelőző (pl. vádirat), hanem a tárgyalási és a tárgyalást követő cselekményei is (pl. az előzetes letartóztatás indítványozása, a legfőbb ügyész törvényességi óvása). Az ügyész egyes tárgyalási cselekményeiben a hatósági jelleg némileg elhalványul, ami azzal függ össze, hogy a kontradiktórius tárgyalás elve érvényesül, és hogy az ügyész a tárgyaláson ügyfél (pl. bizonyítási indítványa lényegében nem különbözik a vádlott vagy a védő bizonyítási indítványától).

A hatósági eljárási cselekmények részint a *döntést előkészítő* jellegűek (pl. nyomozás során helyszíni szemle), részint *ügydöntőek* (pl. a nyomozó hatóság nyomozást megszüntető határozata).

bb) Az eljárási cselekmények másik fő csoportjába tartoznak az eljárás *magánszemélyeinek*, mindenekelőtt a terheltnek és a védőnek a cselekményei (pl. tárgyalás elnapolási indítványuk, jogorvoslatuk az előzetes letartóztatás elrendelése miatt). Ide esik a terhelt és a tanú vallomása, a szakértők véleménye is. Az utóbbi tudomáskijelentéseket a bíróság mérlegeli és az ítéleti tényállás megállapítására felhasználja. Az eljárás menetét tehát ezek is befolyásolják. A terhelt beismerése, a tanú vallomástételének megtagadása is eljárásjogi következményeket vált ki. Egészen világos ez és magyarázatra nem szorul a magánszemélyek, köztük a tanú és szakértő *akaratkijelentéseire* (pl. pénzbírságot kiszabó végzés elleni fellebbezés). A magánszemélyek eljárási cselekményeinek *indítvány*okra és *nyilatkozat*okra szokásos felosztása túléles határokat nem takar.

b) Az eljárási cselekmények tartalmuk szerint *akaratkijelentésekre* és *tudomáskijelentésekre* oszthatók. Az előbbiek közvetlenül processzuális jogkövetkezmény létrehozására irányulnak (pl. feljelentés, előzetes letartóztatás elrendelése, vádirat, bizonyítási indítvány, ítélet), az eljárás menetét közvetlenül alakítják. Az utóbbiak révén a vádlott, tanú stb. a tényállásra vonatkozó tudomásáról ad felvilágosítást. A két csoport ugyan jellemző vonásokkal különíthető el egymástól, mégis bizonyos úszó határok itt is észlelhetők. A feljelentésben, vádiratban, ítéletben pl. tudomáskijelentési elemek is vannak. A csoportosítás viszonylagos értékű annyiban is, hogy nem valamennyi eljárási cselekmény osztható az egyik vagy másik csoportba. Vannak ún. *reálaktusok* is (pl. lefoglalás foganatosítása, ügyész távolléte a tárgyalásról, tanú meg nem jelenése, szakértő késedelmeskedése). Ezek szorosan véve se nem akaratkijelentések, se nem tudomáskijelentések, de mégis processzuális hatást kiváltó eljárási cselekmények.

Egyidőben elterjedt nézet volt, hogy csupán az akaratkijelentések sorolhatók a büntető eljárási cselekmények körébe, a tudomáskijelentések már nem. Ez a felfogás összefüggésben állott azzal, hogy a büntető eljárási cselekmények *jogügyletek.*

A felszabadulás előtti büntető eljárási irodalmunkban *Beling*[7] óta az eljárási cselekmények jogi természetére nézve az a nézet volt az uralkodó, hogy azok *jogügyletek.* Eszerint a cselekmények mint az akaratnak a külvilágban való megnyilatkozásai: jogilag vagy *közömbösek* vagy *tiltottak* vagy *megengedettek.* Minthogy büntető eljárási cselekmények nyilván az utolsó kategóriába tartoznak, mint jogi hatást eredményező akaratnyilvánulások, a jogügylet fogalmi körébe esnek. *Angyal* nyomán több tankönyv ebből vezette le azt a további tételt, hogy a büntető eljárási cselekmények kritériumai a jogügyletekéivel azonosak. Ebből pedig az is következett, hogy a büntető eljárási cselekményekre is lényegileg válogatás nélkül alkalmazni lehetett a magánjognak a jogügyletekre vonatkozó szabályait.[8]

A jogügylet megjelölés azonban a *hatósági* büntető eljárási cselekményekre nem mond semmit, sőt a polgári jogban kiképzett fogalom ilyen átvitele a büntető eljárásra egyenesen zavaró. A bíróság, az ügyész és a nyomozó hatóságok a büntető eljárásban hatósági cselekményeket végeznek éspedig nem valaminő polgári jogügyleti mérlegelés erejénél fogva, hanem mint állami szervek az anyagi büntetőjog szabályainak érvényesítése érdekében büntető eljárási jogaikat és kötelességeiket teljesítve. A hatósági akaratnyilvánítás fogyatékosságait is a terhelt és a többi magánszemély csak jogorvoslat útján támadhatja meg és nem a polgári jognak jogügyleti tanában foglalt okok alapján. A polgári jog ipso facto semmisségre és megtámadhatóságra vonatkozó szabályai a büntető eljárás hatósági cselekményeire nem alkalmazhatók.

A magyar burzsoá büntető eljárásjog meg sem kísérelte a *kétoldalú* jogügyletek tanát a *hatósági* cselekményekre kidolgozni. Már e körülménynek is figyelmeztetnie kellett volna, hogy a polgári jog fogalmainak átvételénél nagyfokú óvatosságra van szükség.

De az erőltetettség a *nem hatósági* eljárási cselekményeknél is nyilvánvaló. A nem hatósági eljárási cselekmények mindenekelőtt a hatóságiakkal állanak igen szoros kapcsolatban, azokat előmozdítják vagy akadályozzák s a jogügyleti elnevezés már ezért sem találó. A büntető eljá-

[7] Későbbi munkájában továbbfejlesztve: Deutsches Reichsstrafprozessrecht 1928., 170—176. old. Részletes feldolgozás: *Werder:* Die Grundgedanken der Lehre vom Rechtsgeschäft im Strafprozess, Strafrechtliche Abhandlungen, 256. f. Breslau, 1929.

[8] *Angyal:* Tankönyv, I. 295. s köv. old. Hasonlóan más tankönyv is, pl. *Irk:* Vezérfonal, 72. old.

rás magánszemélyeinek cselekményei lényegileg — szükségszerű vagy megengedett — előfeltételei a hivatali kötelesség és jogosultság alapján a büntető eljárási jogszabályok értelmében eljáró hatósági cselekményeknek, de nem jogügyletek. Míg továbbá a *polgári* eljárási jogban a kétoldalú jogügyletszerű jelenségekre *széles tér* nyílik (pl. peregyesség, illetékességi alávetés, elállás, jogelismerés és lemondás, ami azzal magyarázható, hogy a polgári alanyi jog felett a felek általában szabadon rendelkezhetnek), addig a *büntető* eljárásra nem véletlenül az jellemző, hogy — még a jogügyleti elmélet szerint is — a felek „jogügyletei" *egyoldalúak* (indítványok, fellebbezés benyújtása stb.) és csak igen kivételes a kétoldalúnak felfogható eljárási cselekmény. Erre pl. a védői megbízást, több sértett esetén a magánvádlóként fellépésre megegyezést, a terhelt javára más által bejelentett fellebbezésnek visszavonásához szükséges terhelti beleegyezést, kölcsönös becsületsértésnél a vád együttes elejtését szokták felhozni. De ezek megtámadására sem a polgári jog jogügyleti tana nyújt alapot. Volt olyan nézet is, amely következetlenül büntető eljárási cselekményeknek tekintette a tudomáskijelentéseket, amelyekből a jogügyleti elemet kihámozni aligha lehet. Mit érünk azzal, ha a tanúvallomást jogügyletnek tekintjük? A következetlenséget a burzsoa irodalomban egyesek (pl. *Kern,*[9] és nálunk *Heller*[10]) azzal vélték elkerülni, hogy a tudomáskijelentéseket egyszerűen kirekesztették a büntető eljárási cselekmények közül, amivel azonban azok körét túlszűkre vonták meg.

c) Tisztán processzuális jellegű és anyagi jogi hatást is kiváltó büntető eljárási cselekmények. A büntető eljárási cselekmények jórésze *csak eljárásjogi hatást* vált ki (pl. a vádiratra tett észrevétel, a tárgyalás kitűzése, a szabályszerűen idézett tanú távolléte a tárgyalásról, megkeresés a bizonyítás foganatosítására). *Közvetve* és összefüggésükben azonban ezek is anyagi jogi hatások keletkezését vagy nem keletkezését alapozzák meg. A bizonyítás alapján döntik el a büntetőjogi kérdéseket és így keletkeznek az anyagi jogi hatások, holott pl. a tanúkihallgatás önmagában közvetlen anyagi jogi hatással nem jár.

Némely eljárási cselekmény azonban anyagi jogilag is releváns, a processzuális mellett anyagi jogi hatást *közvetlenül* is kivált. A bűnösséget megállapító ítélet pl. eljárásjogilag lezárja a pert, jogerő esetén jogerőhatásokat eredményez, de egyben — és ez anyagi jogi szempontból nagyon lényeges — megállapítja a bűncselekmény és a bűnösség fennforgását, és ha büntetést szab ki, a végrehajtás alapjául szolgál. A titoktartás alól felmentéssel nem rendelkező tanúnak a titoktartási kötelezettség alá eső vallomása nemcsak annyiban jelentős, hogy eljárásjogilag vallomása bizonyítékként figyelembe nem vehető, hanem megnyitja a titoktartási kötelezettség megsértése büntetőjogi értékelésének az útját. A bűnüldözésre hivatott hatóságnak az elkövető elleni intézkedése az elévülést félbeszakítja.

Mindez érthető a büntetőjog és a büntető eljárási jog szoros kapcsolatánál fogva, de egyben ennek a szoros kapcsolatnak is az egyik bizonyítéka. A büntető eljárási jog ugyan önálló jogág, de a büntető eljárás egész menete, keletkezésétől kezdve a befejezéséig, anyagi jogi vonatkozásokkal van át- meg átszőve, a büntetőjogra támaszkodik. Észlelhető ez az eljárási cselekmények tanában is.

A büntető és a polgári *anyagi jog eltérése* az oka annak is, hogy a polgári eljárásjogban jóval szélesebb a köre a *felek* vegyes jellegű (anyagi jogi hatást is kiváltó) cselekményeinek, ami a perbeli egyesség, elismerés, lemondás esetén szembetűnő. Másként áll a dolog a büntető eljárásban.[11] Ennek elsősorban az az oka, hogy a polgári eljárásban — viszonyítva a büntető eljáráshoz — a felek rendelkezési joga szélesebb, a bíróság a felek kérelméhez inkább van kötve. (Szűkebb ez a rendelkezési jog a házassági perben, ahol a kötelék kérdésében nem olyan alanyi jogról van szó, amely felett a jogosultak az anyagi jog világában szabadon rendelkezhetnek). A polgári jog többi rokonintézménye, mint pl. a polgári jogi egyezség, elismerés, lemondás, átvihető a polgári eljárásra, ahol (más tartalommal telítődően) belőle perbeli egyesség, perbeli elismerés, perbeli joglemondás lesz. Hogy a büntető eljárásban nem lehet szó ehhez hasonló büntető perbeli elismerésről, egyességről, joglemondásról, az — amint arra alább még visszatérünk — azzal függ össze, hogy a büntető anyagi jogból —a polgári jogtól eltérő természetére tekintettel — hiányoznak ezek a rokonfogalmak.

d) Egy másik felosztási alap az eljárási cselekmények között aszerint különböztet, hogy az eljárás melyik stádiumában jelennek meg. Így külön tarthatók a *perbeli cselekményektől* (pl. bírókizárás indítványozása tárgyaláson, ítélet, fellebbezés), a *pert előkészítő cselekmények* (pl. feljelentés, nyomozási cselekmények) és a *végrehajtási cselekmények* (pl. a börtönbüntetés végrehajtása, félbeszakítása, elhalasztása).

aa) Ez a felosztás lényegileg a perbeli cselekményeket állítja a középpontba és ahhoz viszonyítja a két másik csoportot. Van persze olyan konkrét büntető eljárás, amelyben perbeli cselekményekre nem is kerülhet sor (pl. a nyomozás megszüntetése esetén). A *perbeli* cselekményeket fogalmilag megelőzik az *előkészítő* cselekmények; ez nyilvánvaló a nyomozás ese-

[9] Strafverfahrensrecht 2. kiadás 1951., 72. old. Ugyanígy *Peters* i. m. 195. old. sem a tanúvallomást, sem a terhelt beismerését nem tekinti eljárási cselekménynek, „minthogy eljárásjogi következményt nem vált ki".

[10] I. m. 60. old.

[11] *Cselcov* és *Poljánszkij* nézeteivel szemben Á. L. *Cüpkin* tágabbra vonja a határt. (A rendelkezési elv a szovjet büntető eljárásban. SZGP. 1958. 3. sz. 132. s köv. old.)

tén, de ennek hiányában is szó van előkészítő cselekményekről (pl. a feljelentés, a tárgyalás előkészítése a magánvádas ügyekben). A pert *követő* végrehajtási cselekmények sem szükségképpeniek. Jogerős felmentő ítélet, eljárást megszüntető végzés után ezeknek rendszerint nincs helye, csak kivételesen [pl. bűnügyi költség behajtása (245. §), kártalanítás], még kevésbé, ha perbeli cselekmények sem voltak (pl. a nyomozás megtagadása esetén).

bb) Gyakorlatilag is fontos, hogy *mikortól* beszélhetünk büntető eljárási cselekményről, melyik az első eljárási cselekmény.

A törvény több összefüggésben beszél a büntető eljárás *megindításáról.* Így többek között akkor, amikor leszögezi, hogy büntető eljárást csak törvény alapján és csak az ellen lehet indítani, aki bűncselekmény alapos gyanúja alatt áll [2. § (1) bek.]. Amikor pedig a büntető eljárás kizárásáról és a többszöri eljárás tilalmáról rendelkezik, úgy fogalmazza meg a parancsát, hogy bizonyos esetekben büntető eljárást nem lehet indítani [5. § (1) bek.], illetőleg újabb büntető eljárásnak nem lehet helye (6. §). A törvény *garanciális* rendelkezése az állampolgárok Alkotmányban biztosított jogait védi a szocialista törvényesség szellemében. Az eljárás *megindítása* e törvényhelyek értelmében olyan hatósági ténykedést feltételez, amely *az állampolgárokra súlyos következményekkel járhat.*

Az előzőekhez csatlakozik az a szabály, amely szerint *nyomozásnak* csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén és csak a hatáskörrel bíró nyomozóhatóság indokolt írásbeli határozata alapján van helye (86. § (1) bek.). Ez a nyomozást elrendelő írásbeli határozat kétségtelenül büntető eljárási cselekmény.

De büntető eljárási cselekménynek már ez előtt is helye van: a halaszthatatlan *nyomozási* cselekmények már ez előtt is foganatosíthatók. Ilyenek a törvény szerint különösképpen a tettenérés vagy szökés esetén a terhelt őrizetbevétele, továbbá, ha a késedelem veszéllyel jár vagy bűncselekmény elkövetésének megakadályozása céljából szükséges, a helyszín és a bűnjelek biztosítása, szemle, házkutatás, személymotozás, lefoglalás stb. Ezek mind büntető eljárási cselekmények és pedig jelentős cselekmények, amelyekre bizonyos körülhatárolt esetekben *nyomozás elrendelése előtt is* sor kerülhet.

Nem minden büntető eljárás kezdődik a nyomozás elrendelésével vagy halaszthatatlan nyomozási cselekmények foganatosításával. A nyomozás alapja lehet — többek között — a feljelentés is. A feljelentést persze nem mindig követi a nyomozás. Egyfelől, ha már magából a feljelentésből megállapítható, hogy az abban foglalt cselekmény nem bűncselekmény, a nyomozás teljesítését meg kell tagadni (90. §). Másfelől magánvád esetén a feljelentés, pótolván a vádiratot, közvetlenül a bírósághoz kerül (137. § (1) bek., 151. § (2) bek.). A feljelentés a büntető eljárási jog által szabályozott, büntető eljárási hatást kiváltó cselekmény, vagyis büntető eljárási cselekmény. Persze nem mindig az első büntető eljárási cselekmény. A büntető eljárás megindulhat hivatalos észlelés alapján is, feljelentés nélkül (pl. a nyomozó közeg észleli a Közért-bolt feltört állapotát, az utcán leütött embert).

cc) Kérdés, mikortól beszélhetünk már büntető *per*beli cselekményről?

A vádirat elkészítése és a bírósághoz benyújtása még csak büntető *eljárási* cselekmény. A vádiratnak a bírósághoz megküldése után a további cselekmények már *perbeli* cselekmények. Ide tartozik pl. az előzetes letartóztatás elrendelése a bíróság által (98. § (1) bek.), az előkészítő ülés megtartása, határozatai (139. s köv. §), magánvád esetén a tárgyalás kitűzése. *A határvonalat a bírósági döntés lehetősége szabja meg.* A vádiratnak a bírósághoz megküldése előtt csak a *nyomozás* megszüntetésének, ez után már a büntető eljárás *jogerőhatással* járó bírói megszüntetésének van helye, akár az előkészítő ülésen, akár a tárgyaláson. A kontradiktórius büntető per a tárgyaláson bontakozik ki. Az előkészítő ülés jelenlegi szabályozásában még nem kontradiktórius, ami kétséget ébresztheti, hogy a perhez tartozik-e. De a bíróság jogerőhatással rendelkező határozatot az előkészítő ülésen is hozhat. (Sőt kivételesen a tárgyaláson kívül a tanács elnöke is, 151. § (3) bek.)

Speciális okból bonyodalmat okozhat a polgári jogi igény érvényesítése. A polgári jogi igényre nézve a per keletkezésére vonatkozólag a polgári perrendtartás szabályai az irányadók és ez az itt is érvényesülő perfüggés szempontjából is indokolt. Eszerint pedig a polgári perindítás hatálya a keresetnek az ellenféllel való *közlésével* áll be (Pp. 128. §). Ha a polgári jogi igény bejelentését a feljelentés vagy a vádirat tartalmazza, ez az időpont a vádirat kézbesítése a vádlott részére. De ha a polgári jogi igényt csak később terjesztették elő, akkor a későbbi közlés időpontja. Mindez arra mutat, hogy a *büntetőper* és a büntetőperhez csatlakozó *polgári per* keletkezése *nem mindig esik egybe.* Mégis a polgári jogi igény szubszidiárius jellege folytán irányadó a büntető eljárási minősítés. Pl. a második tárgyaláson a polgári jogi igény előterjesztése már a közlése előtt) büntető perbeli cselekmény.

A jogerős ítélet vagy bírói megszüntető végzés után létesült eljárási cselekmények rendszerint végrehajtási cselekmények, de nem mindig (nem tartozik ide pl. a határozat kijavítása, a törvényességi óvás).

e) A büntető eljárási cselekmények külön csoportjába tartoznak az eljárási *korlátozó és kényszerítő cselekmények,* (pl. előzetes letartóztatás, lefoglalás), szemben a korlátozást és a kényszert nem tartalmazó cselekményekkel. S végül a büntető eljárási cselekmények lehetnek nem fogyatékosak és fogyatékosak. Az utóbbiak tárgyalása azonban külön cikket igényel.

Móra Mihály

SZEMLE

Jogászkonferencia — 1959.

Hagyományossá vált már a magyar jogászság körében a felszabadulást követően, hogy rövidebb-hosszabb időközökben kongresszusra vagy konferenciára egybegyűlve megvitatják a jogalkalmazás, a törvényhozás vagy a jogtudomány tekintetében felmerülő legaktuálisabb kérdéseket. Ennek a gondolatnak a jegyében ült össze tavaly a Magyar Jogász Szövetség V. kongresszusa, s jogászaink országos értekezleteinek ezt a sorozatát vitte tovább az ez idei Országos Jogászkonferencia.

Az ez évi konferencia azonban sok tekintetben különbözött a korábbi hasonló jellegű összejövetelektől. Különbözött mind *tartalmában,* mind *formáját* illetően.

1959 augusztusában ünnepelte országunk a *Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulóját,* emlékezett meg erről az egész társadalmi fejlődésünk szempontjából olyan nagy jelentőségű aktusról. Annak az alapvető okmánynak 10 éves fennállását ünnepeltük, amely a dolgozó nép akaratának törvényi kinyilatkoztatásaként rögzítette, hogy Magyarország szilárdan rátért a szocializmus építésének útjára.

Az Alkotmányban mi jogászok is államunk legfőbb törvényét tiszteljük, amelynek rendelkezései állami és társadalmi életünk egészére kisugározzák hatásukat, amelynek tételeit az életviszonyok bonyolult összességét szabályozó jogi normák a maguk területén konkretizálni és hatályosulásukban előmozdítani hivatottak. Ezért számunkra jogászok számára, akiknek a jogászi munka legkülönbözőbb területein feladatunk a szocialista társadalom jogrendjének építése, a jogszabályok alkalmazása, a jog tudományos művelése s mindezt együttvéve a szocializmus építésének ügyét szolgálva a törvényesség biztosítása, az Alkotmány 10. évfordulója kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy az országos ünnepségekhez kapcsolódva kinyilvánítsuk: képességeinket és tudásunkat továbbra is az Alkotmányban rögzített magasztos eszmék, a szocializmus építésének szolgálatába állítjuk.

Ez a gondolat adta a Jogászkonferencia megrendezésének, az előadások tárgysorozata összeállításának és az elhangzott referátumok tartalmi vonatkozásainak is alapmotívumát. A vizsgálódások homlokterében az állott, hogy milyen konkrét intézkedéseket tettünk az alkotmányi tételek megvalósítása érdekében és hogyan kell a jogászi munkában továbbhaladnunk, hogy az Alkotmány szelleme és rendelkezései további kiteljesedést nyerhessenek.

A Jogászkonferencia tartalma, az alkotmányévforduló megünneplésének gondolata meghatározta azt a formát is, amely méltónak mutatkozott az alkalom jelentőségének kidomborítására. Jogászkonferenciát rendezett már nem is egy alkalommal a Magyar Jogász Szövetség, s a Magyar Tudományos Akadémia is összehívott a múltban jogtudományi kongresszust. Előbbieken a gyakorlati, utóbbin a tudományos jogászi munka vitás vagy megoldandó kérdései szerepeltek. Az Alkotmány 10. évfordulójának megünneplése azonban nem lehetett sem csupán elsősorban a gyakorlat művelőit, sem pedig csupán az elméleti jogászi munka területén működő teoretikusokat összefogó szerv feladata.

A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 10. évfordulója alkalmából egybehívott jogászkonferenciát *közösen rendezte* a Magyar Jogász Szövetség és a Magyar Tudományos Akadémia, ezzel is kiemelve mintegy az alkotmány egyaránt elhatároló jelentőségét az elmélet és a gyakorlat jogászai számára, ráirányítván ezzel is a figyelmet arra, hogy mind az elméletnek, mind a gyakorlatnak elsődleges feladata a mindennapi munka területén figyelemmel lenni az Alkotmányban foglalt rendelkezésekre és ezzel együtt dokumentálta azt is, hogy a szocialista magyar jogászság egyeteme magáénak vallja népköztársaságunk alkotmányát.

A jogászkonferencia tartalmában is, formájában is a társadalmi építés során felmerülő *jogi kérdések egészét* és a jogi feladatok megoldásában közreműködni hivatott *jogászok egészét* ölelte fel.

Napirendjén az állami, társadalmi és gazdasági munka által felvetett elméleti és gyakorlati problémák együtt, egyenlő súllyal szerepeltek s a kérdések ilyen együttes, egymásbafonódó felvetése nagy mértékben hozzájárult és hozzájárul a jövőben is a megoldások kimunkálásának előmozdításához. Az elmélet és a gyakorlat ilyen megtermékenyítő egységét szolgálta azonban nem kevésbé az is, hogy az egyes témákról szóló előadók és korreferensek személyének a megválasztásánál is érvényesült az az elgondolás, hogy úgy az elmélet, mint a gyakorlat művelői alkalmat találjanak nézeteik kifejtésére.

Mindez önmagában is kellő biztosítékot nyújtott arra, hogy a Jogászkonferencia eredményesen töltse be feladatát, a magyar jogászság méltó megemlékezése legyen az Alkotmány 10. évfordulójáról. Csak növelte sikereit, gazdagította eredményeit és kiemelte az alkalom ünnepélyességét, hogy számos külföldi — szocialista országokat képviselő és tőkés országokból érkezett — jogász is részt vett a konferencián és járult hozzá gondolataival a felvetett kérdések tisztázásához. A Szovjetuniót *V. A. Tumanov,* a Szovjet-Baráti Társaságok jogi szekciójának titkára, az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet munkatársa, Romániát *Traian Ionescu* egyetemi tanár, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese és *Aurel Ciupe* a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának bírája, a Német Demokratikus Köztársaságot *Karl Polak* egyetemi tanár és *Rainer Arlt,* a berlini (Potsdam-Babelsberg) Jogtudományi Intézetének az igazgatója, Csehszlovákiát *Karel Bertelmann,* a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és *Ladislav Kosta,* a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének vezetője, Bulgáriát *Boris Spasov* szófiai egyetemi tanár, Lengyelországot *Jan Topinski,* a Lengyel Állami Döntőbizottság elnöke, a Lengyel Jogász Szövetség főtitkára képviselte. A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének

képviseletében részt vett a konferencián *Heinrich Brandweiner*, a gráci egyetem tanára, a Béke Világtanács tagja és *Mme Francine Lyna* belga fellebbezési bírósági ügyvéd, a Belga Nőszövetség titkára. Részt vett még a konferencián ugyancsak a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének kijelölése alapján *Lord Chorley*, a Lordok Házának tagja, egyetemi tanár, az angol egyetemi tanárok szövetségének főtitkára és *Mme Jean Deguent*, a Belga—Kínai Baráti Társaság titkára.

*

Az augusztus 27—29-ig tartó konferenciát — amelyen az egyes szekciókban elhangzott referátumok párhuzamosan megtartott vitaüléseken kerültek előadásra — valamennyi szekció együttes ülésén ünnepélyes keretek között *Buza László* akadémikus, a Magyar Jogász Szövetség elnöke nyitotta meg a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. A konferencia elnökségében jelen voltak a párt- és az állami szervek — az Igazságügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, valamint a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Jogász Szövetség és az állam- és jogtudományi karok vezető képviselői. Az elnöki megnyitó után — amely hangsúlyozta a jog fontos szerepét a szocializmus építése során, kiemelte a jogalkotás és a törvényesség jelentőségét, rámutatván mindkét vonatkozásban az elmélet és gyakorlat területén dolgozó jogászok együttműködésének szükségességére és méltatta az Alkotmány fontosságát az egész jogrend vonatkozásában — a külföldi delegációk vezetői üdvözölték a konferenciát.

Ezt követően tartotta meg „Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben" címmel bevezető előadását *Szabó Imre* Kossuth-díjas akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának titkára, a Magyar Jogász Szövetség alelnöke. Ez az előadás (melyet lapunk jelen száma teljes szövegében közöl) zárószavaiban a jogászkonferencia célkitűzéseit fogalmazta meg, amidőn utalt arra, hogy az elhangzó előadások feladata az ünneplés és megemlékezés alkalmából fényt vetni azokra a lehetőségekre, amelyek révén az Alkotmány jogilag még hatékonyabbá tehető az egyes jogágak területén, ami elősegíti a szocialista, népi demokratikus jogrendszerünk fejlődésének, következetes érvényesülésének, ezen keresztül pedig a szocializmus építésének ügyét hazánkban.

A Konferencia további munkáját szekció-ülések keretében folytatta. Az elhangzott referátumok ismertetésére csak annyiban térünk itt ki, amennyiben azok nem jelentek, vagy nem jelennek meg jogi szaksajtónkban, egyben vázlatos (és a teljesség igényére nem törekvő) áttekintést nyújtunk az előadásokat követő viták felszólalásairól is.

*

Az állam- és jogelméleti szakosztályban Antalffy György egyetemi tanár, a szegedi tudományegyetem rektora tartott előadást: „A társadalmi szervezetek szerepe az állami feladatok végrehajtásában" címen (közli teljes szövegében az Állam és Igazgatás c. folyóirat 1959. októberi száma), amelyben fejtegetéseit a marxizmus—leninizmusnak az állami és társadalmi szervek egymáshoz való viszonyáról szóló tanításaira alapozva behatóan foglalkozott a dolgozó tömegek bevonásával az új társadalom építésének irányításába és megvalósításába. Következtetéseinek levonása során vázolta az állami és társadalmi szervek új típusú kapcsolatai tovább fejlődésének formáit és a szocialista államépítés mindinkább erősödő sajátosságait.

Az előadáshoz kapcsolódó korreferátumában *Halász Pál* egyetemi tanár bírálta a modern burzsoá államelméleteket, *Gál Tivadar* a kormány titkárságának vezetője pedig a társadalmi szervek által ellátandó funkciók vonatkozásában „az állami funkciók" és „az állami szervek funkciója" közötti éles különbségtétel fontosságát hangsúlyozta, kiemelvén, hogy csak az utóbbiak vonatkozásában merülhet fel a társadalmi szervekre történő átruházásuk lehetősége és szükségessége, amivel így érhető el a kitűzött cél: az állam erősítése, a demokratizmus kiszélesítése, az állam szerepének csökkentése nélkül.

A vita során *Harrer Ferenc*, a jogi tudományok doktora, a Hazafias Népfront budapesti bizottságának titkára vázolta azokat a különböző formákat, amelyek keretében megvalósul a Hazafias Népfrontnak mint a legátfogóbb társadalmi szervnek az állami feladatok ellátásában való közreműködése.

V. A. Tumanov szovjet delegátus — akinek hozzászólását a Magyar Jog című folyóirat 1959. novemberi száma közli — számos konkrét példával alátámasztott nagy érdeklődést kiváltó felszólalásában taglalta, hogy milyen keretek között valósul meg a Szovjetunióban a társadalmi szervezetek bevonása az állami feladatok ellátásába és vázolta ennek két kialakult formáját: nevezetesen a társadalmi szervezetek részvételét az állami szervek munkájában és az állami feladatok ellátását társadalmi szervezetek által. Utalt a probléma kapcsán felmerülő és több vonatkozásban még kidolgozásra és megoldásra váró fontos állam- és jogelméleti, egyben pedig törvényhozási kérdésekre (pl.: jogi szankcióról avagy a nevelés sajátos eszközléséről van-e szó a társadalmi bíróság által kiszabott bírság esetében; hogyan kell jogilag minősíteni az elítéltért a kollektíva által vállalt kezességet) végezetül élesen ráirányította a figyelmet a tárgyalt problémával kapcsolatban az állam elhalását hirdető káros nézetek elleni harc szükségességére.

B. Spasov bolgár küldött az előadásban érintett kérdések bulgáriai vonatkozásait ismertette hozzászólásában.

Az államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakosztály rendezésében *Beér János* egyetemi tanár „A népképviseleti rendszer fejlődésének iránya a szocialista államokban" címmel tartott előadást, míg *Halász József*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa: „A szocialista község szervezeti és hatásköri kérdései" címen tartott referátumot.

Beér János előadásában — amelyet a Magyar Tudomány c. folyóirat 1959. októberi száma közöl — szembeállította a minőségileg újszerű népképviseleti rendszert a

burzsoá parlamentarizmussal és önkormányzattal és kiemelte: a szocialista állam alapvető feladata a szocialista népképviseleti szervek elsődlegességének, legfőbb irányító szerepének érvényesítése az állami élet minden területén. A szocialista állam demokratikus fejlődésével kapcsolatban utalt az országgyűlési munka jelentőségére, majd az országgyűlés bizottságaival, valamint a képviselők által a választók között végzett munkával foglalkozott.

Az előadást követő élénk vitában *Ádám Antal* egyetemi adjunktus és *Kispéter István* a Fejér megyei tanács VB. titkárának korreferátumai után három külföldi delegátus is felszólalt: *K. Bertelmann* csehszlovák, *K. Polak* német és *B. Spasov* bolgár részről.

Halász József előadását lapunk más helyén közöljük, így itt csak arra utalunk, hogy *Dallos Ferenc*, a Bács-Kiskun megyei tanács VB. elnökének és *Schmidt Péternek* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tud. munkatársának korreferátumai után a kialakult vitában felszólalt a külföldi delegációk részéről *K. Polak* és *B. Spasov*.

A nemzetközi jogi szakosztály előadásainak sorát *Haraszti György* egyetemi docens nyitotta meg, akinek „A menedékjog" c. referátumát e lapszámunk tartalmazza. Az előadás korreferense *Herczeg István* ügyvéd volt. Felszólalt a vita során *H. Brandweiner*, a nemzetközi jog osztrák professzora is, aki a területi menedékjogot vetette egybe a diplomáciai menedékjoggal, mely utóbbi nem tekinthető általános érvényű nemzetközi jogi intézménynek s érvényét a burzsoá jogtudomány mai képviselői sem ismerik el.

A szakosztály második előadásaként *Tallós József*, az Igazságügyminisztérium főelőadója: „A jogsegély egyezmények" címen tartott referátumot. A szocialista államok jogsegély szerződéseinek általános jellemzését követően e szerződések nemzetközi magánjogi szabályait vetette egybe hasonlóságuk és különbözőségük tekintetében. Ezzel összefüggésben taglalta azt a kérdést: kialakultnak tekinthető-e a szocialista államok között az egységes nemzetközi magánjog. Az adott megoldási módozatok vizsgálata után leszögezte, hogy a fejlődés iránya a szocialista államok közötti jogsegély egyezmények egységesítése felé mutat.

Az előadást követően hangzott el *Németh József* és *Bényi József*, a Külügyminisztérium dolgozóinak korreferátuma, valamint *Herczeg István* felszólalása.

A nemzetközi magánjogi szakosztály keretében két referátum előadására került sor. Az egyiket *György Ernő* vállalati jogtanácsos tartotta: „A tulajdon és a veszély átszállása a nemzetközi vételnél" címmel, míg a másik referátumban *Keszthelyi Nándor* ügyvéd: „Nemzetközi szerződési jogi kérdések"-ről tartott előadást.

György Ernő a tulajdon- és a veszélyátszállás problematikájával foglalkozott, ismertetve a különböző jogrendszerek eltérő megoldásait és kitért ebben az összefüggésben a leggyakoribb kollíziós lehetőségekre, majd hangsúlyozta, hogy gyakorlati jelentőségénél fogva a veszélyátszállás kérdésének rendezése áll előtérben. Utalt a probléma horderejére a szocialista országok szempontjából, az e téren jelentkező egységesítési törekvésekre és ismertette a szocialista országok között érvényesülő Általános Szállítási Feltételeket, valamint a tőkés országok által kidolgozott hágai egyezményeket.

Kreskai Ferenc egyetemi tanársegéd és *Bojta György* vállalati jogász korreferátumai után felszólalt *Lord Chorley*, londoni egyetemi tanár, *Beck Salamon* professzor, *Faragó László*, *Karlócai János* vállalati jogtanácsos és *Arató István*.

A szakosztály második előadásában Keszthelyi Nándor vizsgálta a szerzői jog kialakulásának feltételeit és azokat a műszaki találmányokat és felfedezéseket, amelyek hatással voltak a szerzői jog elméletének valamint gyakorlatának fejlődésére. Összehasonlító alapon tárgyalta a második világháború után létrejött vonatkozó nemzetközi egyezményeket és az egyes országok törvényhozását. Nevezetesen foglalkozott azon megoldásokkal, amelyek a művek körére, a szerző fogalmának meghatározására, a szerzőket megillető személyiségi jogokra, a film és rádió jogra, a szerző vagyoni jogosítványainak elidegenítésére, a képzőművészeti alkotások értékesítése kapcsán felmerülő droit de suit-re vonatkoznak. Befejezésül a szerzői jog terjedelmének körülhatárolását tekintette megoldandó feladatnak.

Az előadás korreferensei *Zsemberi István* a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája és *Szentiványi Gyula* ügyvéd voltak. A vitában felszólalt *Faragó László* és *Palágyi Róbert* ügyvéd, *Latin György* és *Vida Sándor* vállalati jogtanácsos.

A büntetőjogi szakosztály keretében két előadás hangzott el. *Szalai József* a legfőbb ügyész első helyettese: „Büntetőpolitika és büntető ítélkezés" címmel, *Traytler Endre* ügyvéd pedig: „A fiatalkorúak büntetőjogáról" címmel tartott referátumot.

Szalai József — akinek előadása a Magyar Jog c. folyóirat 1959. évi októberi számában jelent meg — előadásának bevezetéseként meghatározta a büntetőpolitika fogalmát és feladatait, majd tárgyalta a büntetőpolitika állandó és változó elemeit. Előbbiek körében: a súlyos, illetve a társadalomra különösen veszélyes bűncselekmények üldözésével, a bűncselekmények osztálytartalmával, a nevelőhatás biztosításával, utóbbiak körében: a társadalom erkölcsi és műveltségi állapotával, a gazdasági, valamint a kül- és belpolitikai viszonyokkal foglalkozott. A súlyosító és enyhítő körülmények értékelésének kérdését taglalva kiemelte, hogy e körülményeket nemcsupán jogi, de büntetőpolitikai értelmezésben és értékelésben is részesíteni kell.

Az előadáshoz *Radó Zoltán* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető bíró és *Viski László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa szóltak hozzá.

Traytler Endre referátumában alapvető fontosságot tulajdonított a fiatalkorúak bűnözése szempontjából a motívumok feltárásának és elemezte az egyes bűncselekményfajtáknál felismerhető külön indítékokat. A fiatalkorban elkövetett bűnözés megelőzésével kapcsolatban foglalkozott a nevelés hibás eszközeivel. Előadásában, mely több konkrét javaslatot is tartalmazott, szemléltetően mutatta be a fiatalkorúak bűnözésével kapcsolatos eljárást és annak sajátos formáit.

Dávid Ferenc a Fővárosi Főügyészség ügyészének és *Bodgál Zoltán* egyetemi tanársegédnek korreferátuma után felszólalt *A. Ciupe* román delegátus, valamint *Bernát István* gyógypedagógus.

A polgári jogi szakosztály keretében hangzott el a legtöbb — négy — előadás. Elsőként *Eörsi Gyula* egyetemi tanár: „A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények" c. referátuma, amelynek ismertetésére, miután lapunk más helyen teljes szövegében közli, e helyütt nem térünk ki. Az előadást követő igen élénk és tartalmas vitában hangzott el *Ujlaki László* vezető döntőbíró és *Perényi László* vállalati jogtanácsosnak referátuma, valamint *Tr. Ionescu* román, és *J. Topinski* lengyel delegátusoknak a felszólalása. E két utóbbi hozzászólást — amelyek részben az operatív igazgatás jogának mibenlétével, részben az iparszervezés Lengyelországban kialakult struktúrájával foglalkoznak — önálló cikk keretében lapunk következő számaiban tesszük közzé.

A szakosztály második ülésén, két referátum hangzott el. *Földes Iván,* a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője: „A mezőgazdasági földek igazgatásának néhány kérdése" címmel, *Nagy László,* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa pedig: „A termelőszövetkezeti jogi felelősség" címmel tartott előadást.

Földes Iván — akinek előadását az „Állam és Igazgatás" c. folyóirat 1959. októberi száma közli — a mezőgazdaság szocializálásával kapcsolatos jogintézmények fejlődésének bemutatása után azokkal a problémákkal foglalkozott, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakulásának folyamatában a földek igazgatása tekintetében merülnek fel.

Az előadás korreferensei *Bak József,* a Legfőbb Ügyészség ügyésze és *Fóris Imre,* a Termelő Szövetkezeti Tanács munkatársa voltak. *L. Kosta* csehszlovák delegátus a csehszlovák termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetét és perspektiváit, valamint a legújabb fejlődés által felvetett jogi problémákat és megoldásaikat ismertette.

Nagy László — akinek előadását az „Állam és Igazgatás" c. folyóirat 1959. novemberi száma közli — ugyanezen ülés keretében szocialista jogrendszerünknek egy olyan új és eddig kellően ki nem munkált jogintézményével foglalkozott, mint aminő a termelőszövetkezeti-jogi felelősség, amely a termelőszövetkezeti mozgalom egyre gyorsabb ütemű fejlődésével kapcsolatban különös jelentőségre tesz szert. Elemezte e kérdéskörön belül a termelőszövetkezeti jog külső és belső felelősségi viszonyait. E felelősség elméleti alapjait illetően egyezik a polgári jogi felelősséggel, amennyiben bizonyos korrektívumokkal a vétkesség elvén alapszik. A termelőszövetkezetnek többek által okozott károk tekintetében a kollektíva és a tsz-tagok érdekeinek mérlegelése alapján az egyetemlegességet elvetve a megosztott felelősség gondolatának helyessége mellett foglalt állást.

Martos Pál vállalati jogtanácsos és *Kemenes Béla* egyetemi docens korreferátumai után felszólalt *Rainer Arlt,* a német delegáció tagja is, aki vázolta a Német Demokratikus Köztársaság hatályos jogának a tsz tagok felelősségének kérdésében elfoglalt álláspontját, hangsúlyozva, hogy a kártérítés intézménye nevelési célzatot szolgál. E szempontra is tekintettel többek szándékos károkozása esetében az egyetemlegesen történő felelősségrevonást látja a leghelyesebb megoldásnak.

A szakosztály negyedik előadását *Hegyháti István* ügyvéd tartotta: „Az ellátási, életjáradéki és öröklési szerződések sajátosságai, valamint végrehajtásuk jogi biztosítékai" címmel. (Az előadást lapunk e számában közöljük teljes szövegében.)

Korreferensek voltak *Oroszi Ferenc,* a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája és *Pap Tibor* egyetemi tanszékvezető docens. A vitában felszólalt Mme *Francis Lyna* és *Beck Salamon,* a jogi tudományok doktora.

A munkajogi szakosztály rendezésében *Weltner Andor* egyetemi tanár referált: „Kollektív jellegű jogviszonyok a munkajogban" címmel. (Előadását e lapszámunk közli). Korreferensként felszólalt *Csanádi György* egyetemi docens és *Rudolf Lóránt* egyetemi tanár.

A munkajogi szakosztály második előadását *Nagy László* egyetemi tanár tartotta: „A munkajog általános jogtételei" címmel, amelyen belül az általános jogelvek problematikájával, ebben az összefüggésben a szocialista jogirodalomban található állásfoglalásokkal és az általános elveknek a társadalmi-gazdasági renddel való összefüggésével foglalkozott. Utalt végezetül az általános elvek jelentőségére a jogalkotás és a jogalkalmazás tekintetében. (Előadását lapunk következő számaiban tesszük közzé.)

Kertész István, az Igazságügyminisztérium főelőadója és *Erdős Béla* Legfelsőbb Bírósági bíró korreferátumai után felszólalt a vitában *Julesz Jenő* ügyvéd.

A jogtörténeti szakosztály keretében *Sarlós Márton* egyetemi tanár és *Varga Endre* az Országos Levéltár főigazgatóhelyettese tartott előadást.

Sarlós Márton: „Az organikus és a Szent Korona államelmélet a magyar jogtörténetírásban" c. referátumában kiemelte, hogy Hajnik-Timon szent korona szemlélete alapvető elveiben különbözik a Werbőczi-féle államszemlélettől. A koronaeszme további alakulását nyomon kísérve vázolta az Eckhardt Ferenc által végső formába öntött szent korona államszemléletet és rámutatott létrehozásának politikai célzatára. (Vö. a Jogtudományi Közlöny 1959. júl.—aug.-i számában e tárgyban publikált cikkével.)

Az előadás korrefensei *Madai Pál* egyetemi tanszékvezető docens és *Pecze Ferenc* vállalati jogtanácsos voltak.

Varga Endre előadásának címe: „A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József alatt". A referátum tárgyalta II. József azon reformjait, amelyek a felvilágosult abszolutizmus eszméköréből fakadva arra irányultak, hogy az elavult rendi jellegű magyar jogszolgáltatást a polgári fejlődés irányába tereljék. A reformok legjelentősebbjeként a bírósági szervezet átalakítását emelte ki, melynek célja az egységes, központosított jogszolgáltatás kiépítése volt. Ezt követően tárgyalta II. József rendszerének bukását, rámutatván ennek okaira is, amelyek a jogi felépítménynek a társadalmi-gazda-

sági viszonyoktól elszakított átalakításában keresendők.

Horváth Pál egyetemi docens és *Sarlós Béla* kandidátus korreferátumai után felszólalt *Balázs Gábor*. *Jules Chomé* belga jogász írásban beküldött hozzászólásában II. József belgiumi reformjait ismertette.

— p. — r.

Fegyelmi eljárás a román munkajogban

A különböző államok jogászai közötti kapcsolatok köztudomásúan nemcsak ismeretbővítési célokat szolgálnak, hanem igen fontos gyakorlati jelentőséggel is bírnak a felhasználható tapasztalatok szempontjából. Ez az álláspont jutott kifejezésre a Magyar—Szovjet Barátság Hónapja keretében Budapesten tartott jogásznapok alkalmával és erre vonatkozó véleményét fejtette ki B. Sz. Nyikiforov, a jogtudományok doktora is, a Magyar Jog ez évi 4. számában megjelent cikkében a szocialista országok jogászai közötti kapcsolatok további megszilárdításáról.*

Időszerűnek látszik, hogy a nálunk alig vagy egyáltalában nem ismert román munkajog egyes kérdéseivel foglalkozzunk és ismertté tegyük azokat a magyar jogászok körében is. Merem remélni, hogy az itt felvetett téma tárgyalása során a munkajog elméleti és gyakorlati művelői figyelemre méltó megoldásokat találhatnak a hatályos román fegyelmi jog területén is.

A Román Népköztársaság 1952. szeptember 24-én életbe léptetett alkotmányának 90. §-a előírja az állampolgárok kötelességei között a munkafegyelem betartását is, amit közelebbről az 1956. július 24-én kihirdetett Munkakódex (Codul Muncii) 24. §-a értelmében, a gazdasági és hivatali egységek, szervek által kiadott belső szabályzatok határoznak meg pontosan. Ezeknek a belső szabályzatoknak részletes és világos intézkedéseket kell tartalmazniok a munkaadók és munkavállalók kötelezettségeit illetően, a kifüggesztéstől kezdődően mindkét fél részére kötelező hatállyal.

A Munkakódex 25. §-a utasítja a szakminisztereket, hogy az illetékes szakszervezetek központi bizottságaival egyetértésben dolgozzanak ki típusszabályzatokat, amelyeket a gazdasági és hivatali egységek saját adottságaiknak megfelelően felhasználhatnak belső szabályzataik összeállításához. Ezek a szabályzatok természetesen nem állhatnak ellentétben a törvényekkel és a megkötött kollektív szerződésekkel (26. §).

Nagy jelentősége van annak a Típus Szabályzatnak, amelyet a Munkakódex végrehajtásával foglalkozó bizottság dolgozott ki és amely alapul szolgált az összes iparágak típusszabályzatainak a megszerkesztéséhez. Kidolgozásában döntő szerepet játszottak az illetékes minisztériumok mellett a szakszervezetek is, amely körülmény a legfelsőbb állami szervek és a munkavállalók érdekképviseleti szerveinek az egybehangzó konszenzusát fejezi ki, ebben a normatív jellegű megállapodásnak tekinthető jogforrásban.

A Munkakódex ugyanis nem foglalkozik a fegyelmi felelősség kérdésével, hanem — mint ahogy fentebb említettük — a belső szabályzatok feladatává teszi azt.

Az egész fegyelmi jog tehát a Típus Szabályzaton épül fel, amelyben foglaltakat, mint keretet minden vállalat — vezetőség és szakszervezeti bizottság együttesen — sajátos adottságainak megfelelően tölt meg tartalommal. Ilyen formán a jogalkalmazás szempontjából a fegyelmi jog területén közvetlen jogforrásként a vállalati belső szabályzat jelentkezik, amelynek gyökerei végső fokon az alkotmányig nyúlnak vissza. A magasabbrendű jogszabálytól az alacsonyabb felé haladva, a következő lépcsőzetes felépítést találjuk a fegyelmi jog érvényalapját illetően: Alkotmány 90. §-a — Munkakódex 24. §-a — Típus Szabályzat — iparági típus szabályzatok — vállalati belső szabályzatok.

A típus szabályzatok szerkesztésénél és konkrét gyakorlati (vállalati) alkalmazásánál szoros együttműködés mutatkozik az állami és szakszervezeti fórumok között, vagyis lényegében a munkaadó és a munkavállalók között, ami nemcsak a kidolgozás demokratikus voltára nyújt biztosítékot, hanem a legalsó, vállalati szinten, vagyis a gyakorlati élet során felmerülő jogeseteknél is kétoldalú megállapodásokon felépülő normákkal szabályozza a munkaadó és munkavállaló jogviszonyát, az egyoldalú önkényesség teljes kizárásával.

Az egységes Típus Szabályzat (a továbbiakban: Szabályzat) mindkét fél kötelezettségeit felsorolja és a VI. fejezetben a fegyelmi szankciókkal és a fegyelmi eljárással foglalkozik.

A kötelezettségek exemplifikatív felsorolása, különösen a munkavállalók kötelezettségei szempontjából azért jelentős, mert a fegyelmi vétségekre nincs sehol törvényi tényállás meghatározva, még olyan tág keretszerűséggel sem, mint a mi Munkatörvénykönyvünkben. A Szabályzat 21. §-a egyszerűen előírja a fegyelmi büntetés kiszabását azokra a dolgozókra, akik szolgálati kötelezettségeiket megszegik. Az előbb említett példálózó felsorolás szerint pedig a munkavállalók kötelességei közé tartozik: a késés nélküli megjelenés a munkahelyen, a felettesek utasításainak gyors végrehajtása, a munkaidő ésszerű felhasználása, a munkanormák teljesítése és lehetőség szerinti túlteljesítése, a minőségi termelés, a selejt kiküszöbölése, a társadalmi tulajdon gondos megőrzése, a biztonsági rendszabályok betartása stb.

A Szabályzaton kívül természetesen vannak különféle szolgálati szabályzatok és részletes műszaki előírások egyes speciális területeken — amelyeket a Nemzetgyűlés Elnöksége állapít meg —, mint a

* A kérdés gyakorlati oldalát tekintve, nálunk a munkajog síkján már jelentős lépések történtek eddig is ennek az ügynek előmozdítása érdekében. Így pl. Weltner Andor professzor műveiben és értekezéseiben a szovjet munkajog tanulmányozása előkelő helyet foglal el; „A magyar munkajog" c. könyvében a szovjet munkajog fejlődésének külön fejezetet szentel. Dr. Nagy László professzor a prágai egyetem jogi karának munkajogi tudományos konferenciájáról szóló beszámolójában (Jogtudományi Közlöny 1958. évi 9. sz.) a csehszlovák munkajogi tudomány magas színvonaláról kapunk világos képet. Dr. Kertész István „Az anyagi fegyelmi jog fontosabb kérdései" c. tanulmánya (a Magyar Jogász Szövetség kiadványa) utalásokat tartalmaz a szovjet, a keletnémet, a csehszlovák, a jugoszláv munkajog egyes elemeire. Azonban, tudomásom szerint, a román munkajogra történő hivatkozással nem találkozunk munkajogi irodalmunkban, kivéve Weltner professzornak „A munkafegyelem egyes kérdéseinek szabályozása Romániában" c. ismertető cikkét (Jogtudományi Közlöny 1955. évi októberi sz.), amelyben a román elvtársi bíróságok és a fegyelmi büntetések kérdéseit tárgyalja az akkori szabályozásnak megfelelően.

vasút stb., ahol a szükségnek megfelelő különös fegyelmi szabályzatok vannak érvényben.

1949. előtt a kollektív szerződések tartalmazták a munkafegyelem elleni különböző vétségeket és a megfelelő büntetéseket is, amelyeket fegyelmi bizottságok állapítottak meg, illetve szabtak ki. Ugyancsak a kollektív szerződések írták elő a fegyelmi bizottságok eljárási szabályait is.

Az 1949. január 1. után megkötött kollektív szerződések már nem foglalkoztak a fegyelmi szankciók és a fegyelmi bizottságok kérdéseivel. Jelenleg tehát a fegyelmi jog forrása a Szabályzat VI. fejezete, amely a fegyelmi szankciókat és azok alkalmazásának eljárási módját rögzíti.

A Szabályzat 22. §-a a következő fegyelmi büntetéseket ismeri: *a)* figyelmeztetés, *b)* dorgálás, *c)* nyomatékos dorgálás, *d)* visszaminősítés megfelelő fizetéscsökkentéssel legfeljebb 3 hónapi időtartamra.

Az első büntetést annak a dolgozónak kell szóbelileg a tudomására hozni, aki első ízben vét a munkafegyelem ellen jelentéktelen mértékben, csekélyebb súlyú cselekedet vagy mulasztás által, mint pl: felettesekkel szembeni tiszteletlen viselkedés, egyszeri kisebb késés, veszekedés munkaidő alatt stb.

A többi büntetést írásba kell foglalni, a vétség megjelölésével és a jövőre vonatkozó javulási felhívással. Az egyes büntetések alkalmazási körét exemplifikatív felsorolás határozza meg itt is. Dorgálást pl. többszöri igazolatlan késés, munkaközbeni alvás, ittas állapotban való munkábajövetel, a biztonsági szabályok elmulasztása stb. miatt lehet alkalmazni.

A nyomatékos dorgálást súlyosabb vétségek miatt kell kiszabni, amelyek már valamilyen kárt is okoznak vagy okozhatnak a vállalatnak, mint pl. magánjellegű munkák végzése a munkaidő alatt, szerszámok kihozatala az üzemből, a dohányzás ott, ahol ez veszélyt jelent stb.

A visszaminősítés büntetését fontos szolgálati kötelességek súlyos megszegése esetén lehet alkalmazni, amely már jelentős károkat is okoz a vállalatnak. (Pl. a termelési tervvel szembeni vétség, anyagok, szerszámok, gépek gondatlanságból való rongálása vagy megsemmisítése stb.) Szakképzettséget igénylő munkakörből azonban nem lehet senkit visszaminősíteni szakképzettséget nem igénylő munkakörbe.

Elvileg tehát csak a fenti büntetések alkalmazhatók, amelyek közül az általunk ismert azonnali hatályú elbocsátás hiányzik. Azonban a román Munkakódex — akár csak a szovjet munkajog — mégis ismeri az azonnali hatályú elbocsátás fegyelmi szankció jellegű esetét, amelyet nem köt előzetes fegyelmi eljáráshoz. A román Munkakódex 20.§-a taxatív felsorolást ad azokról az okokról, amelyek fennforgása esetében a munkaadó egyoldalúan felbonthatja a munkaviszonyt. Ezek között a munkával kapcsolatos bűncselekmény miatti jogerős büntető ítélet (f. pont) és a két hónapnál hosszabb ideig tartó letartóztatás (g. pont) a munkaviszony megszüntetésének olyan okait jelentik, amelyek a vállalattól független külső hatóságok intézkedéseinek a következményei. Az idézett § *e)* pontja azonban egy kifejezetten fegyelmi jellegű elbocsátási okot statuál — fegyelmi eljárás nélkül: ... a munkavállaló rendszeresen megszegi munkakötelezettségeit vagy egyetlen olyan vétséget követ el, amelyre a törvény expressis verbis előírja fegyelmi büntetésként a munkaszerződés felbontását.

A rendszeres kötelességszegés fogalmát Witzman, a bukaresti egyetem munkajog professzora, két előfeltételhez köti magyarázataiban (Curs de Drept Muncitoresc. 1957. Bucuresti. 240. o.):

1.) Jogos ok nélkül történjék. (Ha ugyanis a dolgozó azért nem teljesíti kötelességét, mert nincsenek meg a megfelelő ismeretei vagy képességei, akkor alkalmatlanság címén a *d.)* pont alapján lehet elbocsájtani, ami már nem szankció jellegű és félhavi felmondási illetménnyel jár.)

2.) A rendszeresség megállapítását csakis olyan esetekben lehet elfogadni, amikor előzőleg már a dolgozót fegyelmi büntetésekkel sújtották.

Tehát a Munkakódex 20. §-ának *c.)* pontja alapján azonnali hatállyal el lehet bocsátani a dolgozót, ha a konkrét vétségét — amelyet fegyelmi büntetéssel még nem szankcionáltak — egyéb múltbeli vétségek előzik meg és amelyekért fegyelmi úton büntetéssel sújtották.

Voltaképpen ez a körülmény nemcsak a rendszeresség fogalmát határozza meg közelebbről, hanem azt is jelenti, hogy a fegyelmi eljárás nélküli elbocsátás nem is egészen fegyelmi eljárás nélkül történik, hanem feltételez egy sor előző fegyelmi eljárást, amelyek — a legutóbb elkövetett, de fegyelmi eljárás alá nem vont vétség miatti — elbocsátás alapját teremtik meg. (Conditio sine qua non.)

Egyetlen kivételt képez a felhívott törvényhely mondatának második része, amely egyben magyarázza is az elsőt, hogy ti. egyetlen (rendszeresség nélkül) elkövetett vétség is elegendő a munkaviszony azonnali felbontásához, ha azt kifejezetten törvény írja elő, mint fegyelmi szankciót. Ilyen okot foglal magában a Munkakódex 17. §-ának 5. bekezdése a hat hónapnál nem hosszabb külszolgálatra történő kirendelés jogosulatlan visszautasítása esetére. Ha a dolgozó a kirendelési utasítás végrehajtását jogos ok nélkül megtagadja, úgy az előírt törvényes fegyelmi büntetéseken kívül még az azonnali elbocsájtás és az egy évig terjedhető visszaminősítés fegyelmi büntetéseivel is sújtható. Mint láttuk, a taxative felsorolt büntetésnemek között az elbocsátás egyáltalán nem, a visszaminősítés pedig legfeljebb három hónapig terjedhető tartalommal szerepel. A kihelyezés megtagadására, úgy látszik, a helyi viszonyok szükségessé tették a kivételes büntetésekként alkalmazható sokkal súlyosabb szankciók kilátásba helyezését, méghozzá fegyelmi eljárás lefolytatása nélkül.

Witzman professzor szerint a rendszeres kötelességszegés kritériumait kimeríti a vétség akkor is, ha azt megelőzően 30 napos időtartamon belül követ el egy dolgozó sorozatos vétségeket, amelyeket fegyelmileg nem szankcionáltak. A vállalat ugyanis fegyelmi eljárást valamely vétség elkövetésétől számított 30 napon belül köteles indítani — ennyi az elévülési idő — hā tehát a sorozatos vétségeket még nem szankcionálták az elévülési időn belül és egy újabb vétség merül fel ugyanazon dolgozó részéről, akkor az előző fegyelmi büntetések fennforgása, mint a rendszeres kö-

telességszegés fogalmi követelménye nem szükséges, hanem enélkül is elbocsátható a dolgozó a Munkakódex 20. §-ának *e.)* pontja alapján. A 30 napon belüli, nem szankcionált vétségek halmazata eléggé megalapozza a „rendszeresség" fogalmát. Ez tehát egy olyan esetet képezne, amelynél fegyelmi szankció jellegű büntetésként, minden előzetes fegyelmi eljárás nélkül alkalmazni lehetne, Witzman professzor szerint, az azonnali hatályú elbocsátást. (i.m. 242. old.)

Szabályszerű fegyelmi eljárás keretében azonban csak a felsorolt négyféle büntetés hozható. Minden egyéb szankció, mint pl. bírság, felfüggesztés, stb. törvényellenesnek minősül és ennek megfelelő következményekkel jár a jogorvoslati eljárás során.

A szabályzat 30. §-a értelmében a fegyelmi büntetéseket a vállalat vezetősége szabja ki, osztályvezetőtől az igazgatóig, a vétség súlya szerint. A fegyelmi jogkör gyakorlását in concreto minden vállalat saját szabályzatában határozza meg pontosan.

A 29. § a fegyelmi vétségek körülményeinek a vizsgálatát teszi kötelezővé a büntetés kiszabása előtt. Mérlegelni kell tehát a vétség súlyát, az esetleges okozott kárt, az enyhítő és súlyosító körülményeket, valamint a terhelt előző magatartását. A vizsgálatot a hivatali főnöknek vagy megbízottjának kell lefolytatnia, aki a terheltet meghallgatni köteles. A meghallgatással kapcsolatos védekezés előterjesztése olyan joga minden dolgozónak, amely nélkül törvényellenes lenne a büntetés alkalmazása.

Ha a fegyelmi vizsgálat során büntető feljelentésre is sor kerül, úgy a vállalat vezetőségének jogában áll a Szabályzat 33. §-a alapján a terheltet ideiglenesen állásától felfüggeszteni, ami a teljes munkabér visszatartását vonja maga után. Természetesen a büntető eljárás megszüntetése vagy a terhelt felmentése esetében, a visszatartott munkabért ki kell fizetni.

A felfüggesztés tehát nem rendelhető el csupán a fegyelmi eljárás alapján, mert ehhez okvetlenül szükséges a bűnvádi feljelentés megtétele is, vagyis bűncselekmény fennforgásának az alapos gyanúja. Az enélküli felfüggesztés törvényellenes és a visszatartott munkabér erejéig kártérítés követelésére jogosítja fel a jogtalanul felfüggesztett dolgozót.

A magyar Mt. V. 181. §-a viszont megadja a vállalat igazgatójának azt a jogot, hogy korlátozott időre, legfeljebb 4 hétre, felfüggeszthesse állásától azt a dolgozót, akinek a munkahelyétől való távoltartása a fegyelmi vétség súlyára vagy természetére tekintettel szükséges. A munkabérből azonban legfeljebb 50%-ot lehet visszatartani.

A magyar és román munkajognak ezt a különbségét nyilván a fegyelmi büntetések nemei között fennálló eltérés indokolja; nevezetesen az elbocsátásnak, mint fegyelmi büntetésnek az alkalmazása a magyar jogban. Nálunk a gyakorlatban rendszerint akkor kerül sor a felfüggesztésre, ha a fegyelmi vétség súlya miatt az azonnali hatályú elbocsátás büntetésének az alkalmazása várható vagy pedig ezt a büntetést a fegyelmi határozat kimondta és ennek jogerőre emelkedéséig válik szükségessé a felfüggesztés. Mint tudjuk, a román jog nem ismeri az elbocsátást, mint fegyelmi büntetést, csak egész kivételes esetben és akkor is fegyelmi eljárás nélkül, így tehát a felfüggesztésre sincs szükség, ha pusztán fegyelmi eljárást folytatnak le egy terhelttel szemben. Szükségessé válik azonban ott is, ha — a magyar viszonyokhoz képest szűkebb körben megállapított — kisebb jelentőségű és súlyú fegyelmi vétségeken túl már bűncselekmény elkövetése is fennforogni látszik és ezért feljelentéssel kell élni a bűnüldöző szervek felé. A gyakorlatban ez valószínűleg csak súlyos esetekben és csak alapos gyanú következményeként fordulhat elő, ami már indokolttá teszi a teljes munkabér visszatartását is. Hogy azonban a vállalat ne éljen felelőtlenül ezzel a jogával, a feljelentés alaptalansága esetén, a visszatartott munkabért, akár kártérítés formájában is, a jogtalan felfüggesztést szenvedett dolgozónak ki kell fizetni.

Ha az állásától felfüggesztett terhelt a bűnügyi eljárás során amnesztiában részesül, a vállalat kártérítési kötelezettsége szempontjából azt kell vizsgálni, hogy az elkövetett cselekmények — habár a büntető eljárást a kegyelem megszüntette — igazolják-e a vállalat jóhiszeműségét a terheltnek állásától való felfüggesztését illetően. A román Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 168/1956. sz. határozata rámutat ugyanis arra, hogy az amnesztia nem szünteti meg valamely bűncselekmény polgári jogi következményeit. Amennyiben a vállalat bűncselekmény fennforgása esetében jogszerűen járt el a felfüggesztés kérdésében, nem kötelezhető a visszatartott munkabér miatti kártérítés megfizetésére, még ha a felfüggesztett dolgozó mentesült is kegyelem révén a pönális szankciók alól.

A fegyelmi vétségek büntethetőségének az elévülési ideje a román munkajogban korlátozottabb, mint a magyarban. (A vétség felfedezésétől számított 30 nap, de legfeljebb 6 hónap az elkövetéstől.) Kétségtelen, hogy a rövidebb elévülési idő nemcsak a tényállás pontosabb rekonstruálását és a bizonyítás könnyebbségét szolgálja, hanem a fegyelmi büntetések mindenkori legfőbb célját, a nevelő hatást is, amelynek érdekében a büntetésnek minél rövidebb időn belül kell követnie a vétséget. Az sem vitás azonban, hogy a román jog a fegyelmi vétségek fogalmi körét enyhébben határozza meg, mint a magyar Munkatörvénykönyv, nagyobb teret engedve a büntető eljárásnak, ami a fegyelmi büntethetőség elévülésének rövidebb időtartamát eléggé indokolja.

Különben is a 6 hónap, illetve 30 nap — a román felfogás szerint — elegendőnek látszik azért is, mert a vétséget elkövető dolgozó esetleg ennyi idő alatt lényeges javulást is mutathat magatartásában, ami csekélyebb vétségek esetén feleslegessé is teheti a fegyelmi büntetés alkalmazását, másrészt a vállalat vezetőségének a mulasztása is fennállhat a munkafegyelem megszilárdítása terén, ha ennyi idő alatt sem indít eljárást a fegyelmet megszegő ellen.

A Szabályzat 32. §-a azoknak a személyeknek a fegyelmi felelősségét állapítja meg, amelyek mulasztása miatt valamely fegyelmi vétség szankcionálása elmaradt.

Figyelemreméltó inézkedést tartalmaz a Szabályzat 40. §-a, amely kötelező erővel írja elő a fegyelmi

büntetés törlését, ha a büntetéstől számított egy év alatt a dolgozó nem követett el újabb fegyelmi vétséget. A mi Munkatörvénykönyvünk 114. §-a ennek a rehabilitációs jognak a gyakorlását a fegyelmi hatóság belátására bízza. Valóban meggondolandó lenne nálunk is — de lege ferenda —, hogy az egy évi kifogástalan működés nem elegendő-e ahhoz, hogy függetlenül az igazgató esetleges szubjektív megítélésétől, jogot biztosítson a dolgozónak a fegyelmi büntetés hátrányos jogkövetkezményeinek az elengedésére.

Egyébként a román jogszabály is ismeri az egy év előtti rehabilitáció intézményét is, azzal a megszorítással, hogy az legkorábban a büntetés kiszabásától számított 60 nap elteltével történhetik meg, a dolgozó magatartásától és a vezetőség mérlegelésétől függően.

További különbség a magyar fegyelmi joggal szemben az is, hogy a dolgozó maga kérheti az újrafelvételt és a határozat megsemmisítését amennyiben utólag merülnek fel újabb bizonyítékok ártatlansága mellett. Nálunk újrafelvételnek helye nincs, csupán az igazgató vagy a miniszter vizsgálhatja felül, újrafelvétel hiányában is, a fegyelmi határozatot a Mt. V. 139. §-a értelmében. (A magyar munkajogban csak olyan kivételes területen van helye a terhelt által kezdeményezhető újrafelvételnek, mint a szabadalmi ügyvivők fegyelmi szabályzatánál, amelyre vonatkozóan az 1/1957. (X. 8.) O. T. sz. rendelet 26. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy „a fegyelmi eljárás újrafelvételét akkor lehet kérni, ha annak előfeltételei a büntetőperrendtartás perújításra vonatkozó szabályai szerint fennforognak.")

A fegyelmi határozatok elleni rendes jogorvoslati út merőben különbözik a két jogrendszerben. A román Szabályzat 36. §-a szerint a fegyelmi határozatok elleni jogorvoslat a szolgálati útra épül fel, az egyeztető bizottságok teljes kizárásával. A fegyelmi büntetéssel sújtott dolgozó a határozatot, a közléstől számított 5 napon belül támadhatja meg a felettes szervnél, amely ugyancsak 5 nap alatt köteles végérvényesen dönteni. (A román Munkakódex 117. §-a a szolgálati utat kizárólagosan jelöli meg a fegyelmi büntetések elleni panaszok elintézésére; az egyeztető bizottságok szervezéséről és működéséről szóló 30/1957. sz. szabályzat 14. §-ának *b)* pontja pedig kifejezetten megállapítja az egyeztető bizottságok inkompetenciáját fegyelmi ügyekben.)

Íme, hogyan magyarázza ennek helyességét Witzman professzor (i. m. 392. old.): „A Szabályzatnak ez a rendelkezése összhangban van nemcsak a törvény szövegével, hanem az egyszemélyes vezetés elvével is. Valóban *a jogos* (aláhúzás tőlem) fegyelmi büntetések alkalmazása a vállalat vezetőségének kizárólagos feladatkörébe tartozik és a munkafegyelem biztosításának eszközét képezi, a dolgozónak meglévén a joga, hogy az általa alaptalannak vélt határozat ellen panasszal forduljon a felettes hivatali szervhez. Megengedni a munkavállalóknak, hogy az egyeztető bizottság előtt tegyék vitássá a fegyelmi felelősség kérdését, amely bizottság esetleg hatályon kívül helyezhetné vagy mérsékelhetné belátása szerint a büntetéseket, arra vezetne, hogy az egyeztető bizottság venné át a vállalat vezetőségének a szerepét, aláásná a vezetőség tekintélyét és presztizsét a munkafegyelem biztosítása terén."

Felmerül azonban az a kérdés, hogy mi történik, ha a vezetőség jogtalan fegyelmi büntetést alkalmaz és a dolgozó panasza ellenére a felettes szerv is jóváhagyja azt? (Pl. pénzbírság, 3 hónapnál hosszabb időtartamú visszaminősítés vagy az állástól való felfüggesztés mint fegyelmi büntetés.)

Az ilyen törvénysértő és jogalapot nélkülöző jogerős határozatok ellen a dolgozó már fordulhat az egyeztető bizottsághoz. Ebben az esetben ugyanis a vállalat vezetősége a törvény által megszabott korlátokat túllépte és a dolgozó törvényes jogait sértette meg. Tehát a törvényes keretek között hozott fegyelmi büntetés jogosságát és mértékét az egyeztető bizottság nem vizsgálhatja ugyan hatáskör hiánya miatt, de a törvénysértő fegyelmi szankciók esetében — amelyek a munkafeltételek és a munkaszerződés egyoldalú megváltoztatásának burkolt formáját jelentik — az egyeztető bizottságok, mintegy a törvényesség őreiként, foglalkozhatnak a kérdéssel, mint munkaügyi vitával. (Megjegyezzük, hogy az egyeztető bizottság román elnevezésének pontos fordítása: munkaügyi viták megoldására alakult bizottság.)

Ezen kívül, a fegyelmi büntetésekkel kapcsolatban az egyeztető bizottságnak még van egy nagyon fontos szerepe. Láttuk, hogy a fegyelmi büntetések között az elbocsátás nem szerepel ugyan, de egyes kivételes esetekben az elbocsátást mint fegyelmi büntetést lehet alkalmazni fegyelmi eljárás nélkül. A román Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma azonban (747/1954. sz. döntés) kimondja, hogy a Munkakódex 117. §-ának *a)* pontja értelmében, csak azok a panaszok tartoznak a szolgálati útra, amelyek az egyéb fegyelmi büntetések ellen irányulnak és nem a munkaviszony azonnali felbontása ellen. Ha tehát a fegyelmi büntetés abban állt, hogy a munkavállalót elbocsátották, az erre vonatkozó panasz elbírálása az egyeztető bizottság hatáskörébe tartozik.

Az általános szabály tehát az, hogy fegyelmi ügyekkel az egyeztető bizottságok nem foglalkozhatnak másodfokon, vagyis fegyelmi téren nem gyakorolhatnak ellenőrzést a vállalat vezetősége felett, azonban igenis törvényességi ellenőrzési tevékenységet fejtenek ki a munkaszerződésekből következő kölcsönös kötelezettségek betartása érdekében.

A román fegyelmi eljárás jogorvoslati rendszerének ilyen konstrukciója elmossa a különbséget a vezető és nem vezető állású dolgozók fegyelmi ügyeit illetően. A kétféle ügyek között legfeljebb az az eltérés marad fenn, hogy a vezetők ügyében a felettes szerv elsőfokon jár el, panaszlehetőséggel a hivatali hierarchiában következő szervhez, amely véglegesen dönt, míg a nem vezető állású dogozók fegyelmi ügyében a felettes szerv másodfokon hoz jogerős határozatot. Ez minden esetre azzal az előnnyel jár többek között, hogy vezető és nem vezető állású dolgozók fegyelmi ügyének az összekapcsolása esetén a jogorvoslati út egységes marad. Gondoljunk csak arra, hogy nálunk a hasonló ügyekben meny-

nyi bizonytalanságot és vitát okoz a fellebbezés kérdése, különösen ott, ahol a törvényben is joghézag mutatkozik. (Utalunk pl. a Magyar Jog hasábjain folyó vitára, amely azt igyekszik tisztázni, hogy miniszterhelyettes elsőfokú fegyelmi határozata elleni jogorvoslat esetén melyik az illetékes egyeztető bizottság?)

Meg kell jegyezni, hogy nálunk is egyes helyeken a gyakorlat olyan tendenciát mutat, amely a szolgálati útnak bizonyos hangsúlyozottabb szerepet kíván juttatni, az egyeztető bizottsági jogorvoslati lehetőség mellett. Így pl. egyes iparágak területén a középfokú felettes szerv jóváhagyás végett bekéri az írásbeli megrovásnál súlyosabb fegyelmi határozatokat. Ez persze nem annyira a büntetéssel sújtott dolgozók érdekében történik, hanem inkább a vállalat felett gyakorolt ellenőrzés szempontjából, nehogy az alaptalanul hozott alacsonyabb munkakörbe helyezés vagy az azonnali elbocsátás jogkövetkezményei, esetleges bírói beavatkozás miatt, hátrányos helyzetbe hozzák a vállalatot. Kétségtelen azonban, hogy ez az eljárás a dolgozók érdekeinek védelmét is hivatott szolgálni.

Az általános fegyelmi eljáráson kívül a román munkajog ismer speciális eljárásokat is, amelyek keretében az ismert büntetéseken kívül egyéb szankciók is alkalmazhatók. A mi társadalmi bíróságunknak teljesen megfelelő intézményt létesített a 255/1953. sz. dekrétum. Ez célkitűzésében megfelel a magyar analóg intézménynek, hiszen mindkét esetben a nevelő hatás fokozottabb érvényesülését tartotta szem előtt a törvényhozó, a dolgozók szélesebb nyilvánossága előtt és tevékeny részvételével lefolytatott eljárás által. A nevelő hatás tehát nemcsak a terhelt felé, hanem a dolgozók egész kollektívája felé irányul.

A román társadalmi bíróságok hatáskörébe a jogszabály által taxatíve felsorolt fegyelmi vétségekkel kapcsolatos eljárás tartozik. Ezek: *a)* A vállalati belső szabályzat által előírt munkakötelezettségek megszegése, az elfogadható határon túli selejt termelése, valamint a társadalmi tulajdonnal szemben tanúsított hanyag magatartás. *b)* A társadalmi tulajdon vagy személyi tulajdon sérelmére a vállalatnál első ízben elkövetett lopás, ha annak értéke a 200 leit nem haladja meg. *c)* Becsületsértések, verekedések, valamint a szocialista együttélés szabályainak nem megfelelő magatartás vagy megnyilvánulás (ittasság, botrány okozás, dezorganizáló viselkedés stb.).

A *b)* és *c)* pontok által körülírt cselekmények már kifejezetten pönális jellegűek, azonban kisebb súlyuk és jelentőségük folytán a vállalaton belül kerülhetnek elbírálásra a nevelő hatás érdekében. Ezáltal a bűncselekményi jelleget a fegyelmi vétség jellege váltja fel és így az ezek elleni eljárás a társadalmi bíróság hatáskörébe tartozik.

A társadalmi bíróság működése nem jelenti az egyszemélyes vezetés elvének az áttörését, mert ilyen eljárás csak a vezetőség kezdeményezésére vagy jóváhagyásával indulhat, munkafegyelem megszegése vagy társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás ügyében. Egyéb esetekben a társadalmi bíróság eljárhat az üzemi bizottság vagy az egyes dolgozók megkeresésére is, a vezetőség jóváhagyása nélkül.

A vállalat vezetőségének megvan tehát a választási joga, hogy a fegyelmi vétségek megbüntetését saját maga végezze a belső szabályzat alapján, vagy pedig a társadalmi bíróság elé utalja. Ugyanakkor a vezetőség mérlegelési körébe tartozik annak eldöntése is, hogy súlyos fegyelmi vétségek esetében a bűnüldöző szervekhez forduljon, vagy kisebb jelentőségű bűncselekmény jellegű esetekben a büntető feljelentést mellőzze.

A társadalmi bíróságok a Szabályzatban előírt négyféle büntetésen kívül, amennyiben lopás, verekedés, becsületsértés, stb. képezi az eljárás tárgyát, a pénzbírság büntetését is alkalmazhatják, amely azonban 25 leien túl nem terjedhet. Az eléje utalt fegyelmi eljárás keretében a társadalmi bíróság kártérítési határozatot is hozhat 200 lei erejéig. Továbbá javaslatot tehet a vállalat vezetősége felé a terhelt munkaviszonyának felbontására mint fegyelmi büntetésre.

Ez utóbbi körülmény folytán az az érdekes lehetőség merül fel, hogy — habár a román munkajog nem ismeri a fegyelmi eljáráshoz kötött, csak a fegyelmi eljárás nélküli elbocsátást mint fegyelmi büntetést — itt mégis egy fegyelmi eljárás előzi meg az elbocsátást, ha a vezetőség elfogadja a társadalmi bíróság javaslatát és fegyelmi büntetésként felbontja a terhelt munkaviszonyát. Ez ellen a dolgozó jogorvoslattal élhet az egyeztető bizottsághoz, tekintve, hogy a munkaviszony felbontása munkaügyi vitát eredményez és ennek elbírálása az egyeztető bizottság hatáskörébe tartozik és nem a szolgálati út betartásával a fegyelmi fellebbviteli fórumra.

A társadalmi bíróság egyébként a megkereséstől számított 5 napon belül írásban megindokolt határozatot köteles hozni, amelyet nyilvánosan kell az érdekeltek tudomására juttatni. A határozat azonnal jogerőre emelkedik és végrehajthatóvá válik.

A magyar társadalmi bíróságok sokkal szűkebb körben fejthetik ki tevékenységüket, mert az előírt négyféle büntetés közül csak a két enyhébbet alkalmazhatják vagy javaslatot tehetnek az igazgató felé a másik két súlyosabb büntetés kiszabására. A saját hatáskörben hozott kétféle büntetés ellen pedig fellebbezésnek van helye a Mt. 118. §-a szerint. Sőt az igazgató a Mt. V. 189. §-ában biztosított jogával is élhet a társadalmi bíróság határozataival szemben. A román társadalmi bíróság viszont — annak ellenére, hogy elbocsátásra szintén csak javaslatot tehet — mégis részben nagyobb puvoárral rendelkezik, mint a vállalat vezetősége, mert pénzbírsággal is sújthat és határozata ellen nincs helye jogorvoslatnak. A szokásosnál kiterjedtebb jogok nyilván azért illetik meg a román társadalmi bíróságot (román elnevezés szerint: elvtársi bíróság), mert itt már nem lehet szó arról, hogy a dolgozót meg kellene védeni a vezetőség esetleges túlkapásaival szemben, hiszen maga a dolgozó nép, valamely egység kollektívája, a terhelt legközelebbi munkatársai mondanak ítéletet a bűnös felett vagy mentik fel az ártatlant. Persze az emberi tévedés lehetőségét itt sem lehet kizárni és ezért — habár jogorvoslati út nincsen — a szakszervezeti bizottság vagy a felettes szakszervezeti fórum saját kezde-

ményezésére megsemmisítheti az igazságtalan társadalmi bírósági határozatot és újabb eljárást rendelhet el.

Voltaképpen a társadalmi bíróságok román rendszerében egy kihangsúlyozottabb szerep jut a szakszervezeteknek, nemcsak a társadalmi bíróságok megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében mint nálunk, hanem határozatainak megsemmisítésében is. Ezt a jogot nálunk, a rendes jogorvoslati úton kívül, az igazgató gyakorolhatja, tehát a munkaadó és nem a munkavállalók érdekképviselete, mint a Román Népköztársaságban. A román megoldás, véleményünk szerint, demokratikusabbnak látszik.

A pénzbírságnak mint fegyelmi szankciónak a kiszabása kifejezetten csak a társadalmi bíróság jogai közé tartozik, ami által szintén a nevelő hatást kívánják szolgálni. (Nálunk csak egész kivételes esetben kerülhet sor pénzbírság alkalmazására, így a speciális fegyelmi jognak minősülő ügyvédi rendtartásban foglalt fegyelmi eljárás esetében, amelyet az 1958. évi 12. sz. tvr. szabályoz, vagy az orvosi rendtartásban szabályozott fegyelmi eljárás esetében az 1959. évi 8. sz. tvr. szerint).

Az imondottakon kívül még van egy fendkívül sajátos fegyelmi konstrukció a román jogban. Nevezetesen az Állami Ellenőrzési Bizottság fegyelmi jogköre.

A 369/1949. sz. dekrétum (amelyet a román Hivatalos Közlöny 1956. évi 6. sz. újraközölt) 5. §-ának *c)* pontja az Ellenőrzési Bizottság elnökét felruházza a fegyelmi büntetések kiszabásának a jogával abban az esetben, ha az ellenőrzések során vétkesnek találnak valamely dolgozót a társadalmi tulajdon *anyagi* javainak nyilvántartásával, megőrzésével és kezelésével kapcsolatos hiányosságok miatt, valamint a Minisztertanács törvényeinek, rendeleteinek és határozatainak be nem tartása miatt. A fegyelmi határozatot az Ellenőrzési Bizottság elnöke a felügyeleti szerv útján közli az érdekelt vállalattal. Az ilyenformán kiszabható fegyelmi szankciók köre, az általános 4 büntetésen kívül, a munkaviszony felbontásának mint fegyelmi büntetésnek az alkalmazásával bővül.

Az eddig megismertekben az elbocsátást mint fegyelmi büntetést csak közvetve előzte meg fegyelmi eljárás (rendszeresen elkövetett egyéb vétségek miatt, társadalmi bíróság fegyelmi eljárása során hozott ilyenirányú javaslat). Most viszont találkozunk a román fegyelmi jogban is azzal a tiszta esettel, amikor az elbocsátás fegyelmi büntetését közvetlenül a fegyelmi eljárás keretében és annak szerves részeként lehet csak meghozni.

A fegyelmi büntetéseknek ezen formája ellen 3 hónapon belüli fellebbezésnek van helye az Állami Ellenőrzési Bizottsághoz. Ennek intézkedéseit és döntéseit csak a Minisztertanács függesztheti fel vagy semmisítheti meg. (Az egyeztető bizottságnak nincs hatásköre az Állami Ellenőrzési Bizottság által hozott fegyelmi határozatok felülvizsgálása tekintetében sem).

A speciális fegyelmi szabályzatok közül meg kell említeni a bírák fegyelmi statutumát (338/1953. sz. dekrétum), amely a már ismert négy büntetésen kívül, felsorolja a fegyelmi áthelyezés és az elbocsátás büntetését is.

Fegyelmi eljárást bírák ellen a bíróságok elnökei és az igazságügyminiszter indíthat a tartományi bíróságok, a Fővárosi Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság fegyelmi tanácsai előtt, amelyek azonban csak a három enyhébb büntetést szabhatják ki, míg a súlyosabb büntetésekre csak javaslatot tehetnek az igazságügyminiszter felé. Jogorvoslatnak helye nincs és a határozatok megsemmisítését is csak a Legfelsőbb Bíróság fegyelmi tanácsa mondhatja ki az igazságügyminiszter, vagy a Legfelsőbb Bíróság elnökének a javaslatára, megalapozatlanság vagy törvényellenesség okából.

Mindent összegezve megállapíthatjuk, hogy a román általános fegyelmi jog a következő főbb kérdésekben mutat eltérést a magyarral szemben: *1.* A román Munkakódex nem foglalkozik a fegyelmi felelősség kérdésével, hanem alacsonyabb jogforrásra (Szabályzat) bízza azt. *2.* A fegyelmi vétségek törvényi tényállása nincs meghatározva még keretszerűen sem. Az egyes büntetések alkalmazhatóságát azonban példákkal magyarázza a Szabályzat. *3.* Nincs közvetlen fegyelmi eljáráshoz kötött azonnali elbocsátás, csak különleges esetekben (Állami Ellenőrzési Bizottság fegyelmi eljárása során). *4.* Felfüggesztést csak büntető feljelentés esetében lehet kimondani, a teljes munkabér visszatartása mellett. *5.* Az elévülés 30 nap a felfedezéstől, de legfeljebb hat hónap az elkövetéstől kezdve. *6.* Egy év után a fegyelmi büntetést kötelezően törölni kell újabb vétség elkövetésének hiányában. *7.* A dolgozó kérheti a fegyelmi büntetés felülvizsgálását és az eljárás újrafelvételét. *8.* A jogorvoslat szolgálati útra tartozik, az egyeztető bizottság kizárásával. *9.* A társadalmi bíróság nagyobb hatásköre keretében pénzbírságot és kártérítést is kiszabhat. Határozata jogerős. *10.* Az Állami Ellenőrzési Bizottság elnökének a törvény fegyelmi jogkört biztosít.

A felsoroltakon kívül végül, de nem utolsósorban, meg kell említenünk azt a tényt is, hogy a román jog szerint a büntetőjogi felelősségrevonás mellett fegyelmi felelősségrevonásnak nincs helye. Azok a súlyos fegyelmi vétségek, amelyek súlyuknál és társadalmi veszélyességüknél fogva valamely bűncselekmény törvényi tényállását is kimerítik, már nem tartoznak fegyelmi eljárás alá és elkövetőikkel szemben nem alkalmazhatók a fegyelmi szankciók. Ezek a bűncselekmények (szabotázs, sikkasztás, csalás, munkavédelem- és biztonság elleni bűncselekmények, hivatali és terv bűncselekmények, hivatali hatalommal való visszaélés, stb.) kizárólag büntető eljárás tárgyát képezik, fegyelmi eljárás lefolytatása nélkül. A román fegyelmi jogrendszerben tehát tisztán érvényesül a „ne bis in idem" elve.

Mártonffy András

Néhány megjegyzés a munkajog differenciálódásáról szóló tanulmány hoz

Rudolf Lóránd a Jogtudományi Közlöny 5. számában hosszabb cikket szentelt a munkajog differenciálódásának. E cikk keretében fejtegeti a differenciálódás fajait és azokat az okokat, amelyek ezt előidézik. A cikk sok hasznos megállapítást tesz, több megállapítása azonban vitatható, ill. hiá-

nyos. Megjegyzéseimben csak néhány kérdéssel szeretnék foglalkozni. Ezekkel is csak vázlatosan, főbb vonásokban, a részletek mellőzésével.

1. A cikk helyesen megállapítja, hogy a kapitalista munkajog szétforgácsolt, amelynek „a legfőbb oka az, hogy a munkajog terén élesen és közvetlenül fejeződik ki az osztályharc és így a jogszabályok tartalmát *nem egységes elvi elgondolás*[1] jellemzi, hanem a mindenkori osztályhelyzet tükröződik vissza egy-egy jogszabályban". Ezzel szemben a szocialista munkajog egységes és ezen belül az egység sérelme nélkül áll fenn a tartalmi és alaki differenciálódás.

Azt hiszem, hogy a kapitalista munkajogra vonatkozó megállapítás így nem helyes. A kapitalista munkajognak van egységes alapja és ez a termelőeszközök magántulajdona. Éppen ebből kifolyólag egységes elvi elgondolás alapján áll. Ez pedig a kizsákmányolás biztosítása. Tény, hogy az osztályharc érhet el kisebb-nagyobb engedményeket a munkaviszonyok szabályozásával kapcsolatban, azonban mindez nem változtat azon a tényen, hogy ezek a szabályok alapvetően a kizsákmányolást, ill. annak biztosítását szolgálják. Az persze igaz, hogy a kapitalista rendszerre jellemző anarchia ezen a téren is jelentkezik és a szabályozás csakugyan erősen széttagolt. A szocialista munkajog egységének alapja ezzel szemben a termelőeszközök társadalmi tulajdona, feladata pedig a társadalmi munka szabályozása oly módon, hogy ez minden állampolgár számára egyaránt biztosítsa a társadalmi munkában való részvételt és a végzett munkája szerint alakuló részesedést a társadalom javaiban.

Véleményem szerint a kapitalista munkajog — talán helyesebben a munkaviszonyok jogi szabályozása — és a szocialista munkajog tagoltsága tekintetében a különbség nem abban keresendő, hogy az egyiknek nincs egységes elvi alapja, a másiknak pedig van, továbbá, hogy a kapitalista szabályozásnál a széttagoltságot „szétforgácsoltságnak", a szocialista szabályozásnál „differenciálódásnak" nevezzük.

A különbség lényege abban áll, hogy a kapitalista munkajogban a széttagoltság a kapitalizmus jellegének megfelelően *anarchikusan* következik be. Ezt elsősorban — ebben helyes a cikk megállapítása — az osztályharc alakulása befolyásolja. De nem szabad megfeledkezni arról sem — bár lényegesen kisebb súllyal hatnak, — hogy a tőkések tudatosan is idéznek elő különbségeket, illetőleg a munkásosztály követeléseit részlegesen teljesítik, hogy ezzel a dolgozókat megosszák és eredményez ilyent az egyes tőkés csoportok stb. versenye is. Azonban ezek is anarchikusan jelentkeznek. Ugyanakkor a szocialista munkajogban ezt a széttagoltságot elsősorban a *tervszerűség* jellemzi. Az eltérő szabályok tehát nem spontán alakulnak ki, hanem azok tudatos befolyásolás eredményei. Nyilvánvaló, hogy a szocialista munkajog kialakulásának kezdetén ez a tervszerű befolyásolás még zökkenőkkel megy végbe, később teljesebbé válik, de a tendencia — tehát az anarchiával szemben a tervszerű kialakítása a munkajogi szabályoknak — kezdettől fogva jelentkezik. Ez a *tervszerű differenciálás a szocialista munkajog egyik jellemző vonása.*

2. Rudolf elvtárs cikke a munkajog differenciálásáról beszél csak és ezt, mint a szocialista munkajog egyik jellemző vonását tünteti fel. Meg kell állapítanunk azonban, hogy a szocialista munkajog fejlődése során nemcsak a differenciálódás jelentkezik, hanem az integrálódás, a szabályok egységesítése is. Erre egyébként Kertész István az e tárgyban a pécsi egyetem jogi karán tartott ankéton rá is mutatott. Ennek az egységesítésnek a példáit nap-nap után tapasztalhatjuk. Véleményem szerint azonban a megállapításunkban tovább mehetünk. A társadalom fejlődését befolyásoló alapvető különbségek mindinkább csökkennek, ill. megszűnnek. Gondoljunk itt az osztályellentétekre, ill. különbségekre, a városi és falusi munka, a szellemi és fizikai munka közötti különbségre, stb. Az *alapvető különbségek csökkenése, ill. megszűnése esetén nyilván csökken a különbség szükségessége az ezekre épülő jogi szabályozás területén is.* Ennek következtében mind több és több az alapvető kérdésekre vonatkozó szabályt lehet egységesíteni.

A munkajog fejlődése során két egymással ellentétes irányú, de egységet képező mozgást figyelhetünk meg: a szabályozás integrálódását és differenciálódását. A szocialista munkajog kezdeti fejlődésétől kezdve találkozunk mindkettővel. Mennyiségileg a kezdeti időben feltétlenül a differenciálódás észlelhető jobban. Ez természetes is, mert a jogi szabályozás sok olyan területre kiterjed, amely a burzsoá rendszerben a felek megállapodására van bízva. Az egységesítés azonban meghatározóbb jellegű, mert alapvető különbségeket szüntet meg. (Gondoljunk pl. a munkaviszony megszüntetésének szabályozására már 1945-ben.) A fejlődés folyamán az egységesítés fokozott szerepet kap. Jól mutatja ezt a Munka Törvénykönyve megalkotása. Sőt a későbbi fejlődési szakaszra éppen az jellemző, hogy egy sor olyan részletkérdésben is az egységes szabályozást választja, ahol az egységes szabályozás nem volt még mindenben helyes. (Megmutatkozott ez bizonyos mértékig a bérkérdések szabályozásában.) Ezt követően jelentkezik a részletkérdésekben a differenciálódás növekedése, ami a minisztériumi és vállalati hatáskörök növekedésével függ össze. Az alapvető kérdésekben azonban a különbségek csökkenésével az integrálódás mindinkább előtérbe lép.

A szocialista munkajog fejlődésére jellemző törvényszerűségként megállapíthatjuk, hogy *kezdettől fogva jellemzi az integrálódás, amely a társadalom fejlődésében mutatkozó különbségek csökkenésével, ill. megszűnésével párhuzamosan fokozódik. A differenciálódás pedig ugyanakkor mindinkább a másodlagos, kevéssé lényeges szabályokra korlátozódik.*

3. A cikk elemzi a differenciálódás okait. Az anyagi differenciálódás okaként a munkajog személyi hatályának kiterjesztését, a kogens szabályok számának növekedését, a tulajdoni formák különbözőségét és ezen belül is azt a célt, amelyet a tulajdon szolgál, a termelőerők fejlődését és végül a népgazdasági

[1] Kiemelés tőlem — *N. L.*

ágak és foglalkozások közötti különbözőséget; az alaki differenciálódás okaként pedig az anyagi differenciálódás szélesedését és jogtechnikai szempontokat jelöl meg. A tanulmányból úgy tűnik, hogy a differenciálódás a felsorolt okok nyomán jelentkező spontán, automatikusan jelentkező folyamat. Nem ad a cikk választ arra, hogy hol vannak ennek a differenciálódásnak a határai. Nyilván ugyanezek a kérdések felvetődhetnek az integrálódás kérdésével kapcsolatban is.

Az előzőkben rámutattam arra, hogy a szocialista munkajog differenciálódása tekintetében a tervszerűség a jellemző. Véleményem szerint ebben — *a munkajogi szabályozás tervszerűségében — kell keresni a szocialista munkajog differenciálódásának és integrálódásának alapvető célját és egyben határait is.*

A munkajog feladata — leegyszerűsítve a kérdést — a társadalmi munka szabályozása annak érdekében, hogy a társadalom minden tagja egyaránt részt vehessen a társadalom munkájában és végzett munkája arányában részesülhessen a társadalom javaiban. Ez a feladat megköveteli, hogy a munkajog a szabályozás során — megint csak leegyszerűsítve két alaptevékenységre a kérdést — biztosítsa mindenki részére a munkában való részvételre vonatkozóan az egyenlő feltételeket, ill. teremtse meg a végzett munka különböző jellegének és értékének megfelelően az elosztás mércéjét. Ennek megvalósítása során nem jogilag, hanem valóságosan egyenlő feltételekről kell gondoskodnunk. Világosan különbséget kell tennünk a jogi egyenlőség, ill. különbözőség és a valóságos egyenlőség, ill. különbözőség között. (Gondoljunk itt pl. arra, hogy ahhoz, hogy a nők a valóságban egyenlő feltételek mellett dolgozhassanak a férfiakkal, jogilag egyenlőtlen feltételeket kell teremteni. Ugyancsak hasonló helyzet áll elő a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás elvének megvalósítása során is. *A differenciálódás tehát eszköze annak a tevékenységnek, amellyel a munkajogi szabályozás a valóságban meglevő különböző helyzeteket jogilag is rögzíti, vagy a valóságban különböző helyzeteket egy nívóra hozza, vagy ellenkezőleg a valóságban meglevő egyenlő helyzetek között különbségeket tesz, esetleg annak érdekében, hogy a valóságban is a fejlődés szempontjából kívánatos különbségek alakuljanak ki.* (Például előnyösebb helyzetet teremt meghatározott képzettséggel rendelkezők vagy bizonyos munkahelyeken dolgozók javára.)

Ebből a gondolatmenetből mindjárt következik az is, hogy hol vannak a differenciálódás, ill. integrálódás határai. Ez tehát nem követi spontán azokat az okokat, amelyeket a cikk említ. Csak ott és annyiban differenciálunk, amennyiben és amennyire ezt a valóságos egyenlőtlenségek kiegyenlítése — esetleg valóságos különbségek fenntartása vagy elérése — szükségessé teszi. Ugyanez vonatkozik az integrálásra is, amely rögtön végrehajtható, ha az előbb említett cél már nem áll fenn. Hozzá kell természetesen ehhez tenni azt is, hogy az életben ez nem ilyen egyszerűen jelentkezik. Az ország gazdasági és politikai helyzete ezt a mozgást befolyásolja. Így pl. tudjuk, hogy az életben jelentkező valamely indokolatlan egyenlőtlenséget fel kellene számolnunk, de ezt anyagi erőink nem teszik lehetővé vagy ellenkezőleg tudjuk, hogy valamely differenciálás fenntartása már nem indokolt, mert a valóságban indokolatlan egyenlőtlenséget okoz, ennek ellenére gazdasági okokra vagy esetleg egyes kategóriák érzékenységére tekintettel mégis fenntartjuk. De ezek számára is folyton csökken és mindinkább a tudatos tervszerű befolyásolást tudjuk megvalósítani.

4. Ami az alaki differenciálódás kérdését illeti, ezzel kapcsolatban a cikk megállapítja, hogy „az egyetlen célravezető megoldás, hogy a jogalkotási szint kövesse a munkakörülmények változásának szintjét." Ez pedig annyit jelent, hogy a népgazdasági szinten egységet mutató munkakörülményeket miniszteri, a vállalati szinten mutatkozó specialitásokat vállalati szinten szabályozzuk, illetve a vállalati kollektívának és a vállalati szerveknek biztosítsuk a vállatokra kiterjedő jogalkotást. Utalt a cikk arra is, hogy a munkajog alaki differenciálódása során az alapvető kérdéseket a kódexnek kell szabályoznia.

Az alaki differenciálódással kapcsolatban feltétlenül rá kell mutatni ennek a tartalmi differenciálódással, ill. integrálódással való összefüggésére. A tartalmi differenciálódással kapcsolatban említettem, hogy ennek határait elsősorban annak kell megszabni, hogy a munkajognak milyen feladatokat kell megoldani. Ugyanakkor viszont a tartalmi differenciálódás magával hoz, ill. szükségessé tesz bizonyos formákat, szükségessé tesz az alaki differenciálódás terén bizonyos megoldásokat. Így például, ha biztosítani akarjuk a bérek helyes arányainak kialakulását, ezeknek minden lényeges, bizonyos szakaszban a részletkérdéseit is, központi szabályokban kell rögzítenünk. Ettől csak akkor tekinthetünk el, ha rendelkezésünkre állnak olyan egyéb eszközök, amelyek a szabályozás központosítása nélkül is biztosítják a szükséges arányokat. Erre megint igen jó példát mutat a bérkérdések szabályozása. Egy pénzügyi ellenőrzési módszer — az átlagbér ellenőrzés bevezetése — lehetővé tette a szabályozás decentralizálását, a vállalatok részére szélesebb hatáskör biztosítását. Megállapíthatjuk tehát, hogy *az alaki differenciálódás szorosan összefügg a tartalmi differenciálódás kérdésével. A szabályozás formájának és a szabályozási szintnek mindig olyannak kell lennie, hogy minél jobban érvényre juttassa a rendelkezés tartalmát, ill. azokat a célokat, amelyeket a rendelkezéssel elérni kívánunk.*

Mindjárt meg kell jegyezni, hogy az alaki differenciálódásnak ez az alapvető követelménye. Ugyanakkor az alaki differenciálódás egy sor egyéb tényezőtől is függ. Itt most elsősorban azokat az előfeltételeket szeretném érinteni, amelyek a differenciálódás növeléséhez „a munkakörülmények változása szintjének" követéséhez szükségesek. Ilyenként kell megemlíteni megfelelő káderek biztosítását. Hiába tudjuk, hogy elvileg helyes volna valamely kérdés rendezését alsóbb szervekre vagy magukra a vállalatokra bízni, ha ezeknél a szerveknél nincsenek olyan megfelelő szaktudással bíró vagy esetleg kellőképpen megbízható káderek, akik

a rendezést meg tudják valósítani. Ugyancsak szükséges előfeltétel a központi akarat érvényesülésének biztosítása. Ennek egyik előfeltétele a központi akarat megfelelő kinyilvánítása, tehát megfelelő jogszabályok. Ez megint nemcsak pusztán elhatározás kérdése. Átgondolt, bizonyos mértékig időtálló szabályozásra van szükség, mert ellenkező esetben az alsóbb szabályozásra nincs megfelelő alap. A másik előfeltétele a központi akarat érvényesülésének megfelelő ellenőrző és beszámoltató rendszer. *Az alaki differenciálódás tehát szintén nem spontán* alakul, hanem a megfelelő előfeltételek biztosítása mellett ezt is tervszerűen kell alakítani olymódon, hogy a legjobban elősegítse az elérni kívánt célt, a legjobban biztosítsa a tartalom érvényesülését.

5. A cikk foglalkozik a kollektív szerződésekkel is. Ezeket a jövőben fejlesztendőnek tartja, azonban nem normatív jelleggel, hanem oly módon, hogy „a felek konkrét, egymással visszterhesség kapcsolatában álló kötelezettségeket vállalnak". Úgy gondolom, Rudolf elvtárs itt a korábbi évek üzemi kollektív szerződéseihez hasonó jellegű megállapodásokra utal. Olyanokra, amelyekben a dolgozók vállalják bizonyos feladatok elvégzését, a vállalat igazgatója pedig kötelezi magát arra, hogy bizonyos szociális intézkedéseket stb. végrehajt. Ennek a hozzászólásnak a keretei nem alkalmasak arra, hogy ebben a kollektív szerződésekkel kapcsolatos kérdések kifejtésre kerüljenek. Néhány rövid megállapítást azonban szeretnénk tenni anélkül, hogy ezekben is a teljességre törekednék.

A kollektív szerződés kérdése nemcsak a tartalmi, ill. alaki differenciálódással van kapcsolatban, hanem a szabályozás módszerének, valamint a dolgozók és a munkáltatók közötti kapcsolatnak a kérdésével is. Sőt elsősorban ezekkel.

A kollektív szerződés a kapitalista viszonyok közt az osztályharc eredményeként alakult ki. A munkások részére biztosította — ha időlegesen is — követeléseik bizonyos mértékű teljesítését. A tőkések szempontjából is jobbnak mutatkozott, mintha általános jellegű és komolyabb szankciókkal rendelkező jogszabályi rendelkezést valósítanának meg. Ez a kollektív szerződés tehát egy olyan szabályozási módszer, amellyel egymással kibékíthetetlen ellentétben álló osztályokhoz tartozó személyek, ill. ezeknek csoportjai rendezik a közöttük fennálló vagy keletkező munkaviszonyokkal kapcsolatos egyes kérdéseket. (Anélkül természetesen, hogy a kizsákmányolást megszüntetnék, sőt a tőkések részéről éppen azért, hogy a nyugodt profitszerzést biztosítsák.) Az állam egyes esetekben — főképpen a kezdeti időkben — közömbös ezzel a megállapodással szemben, más esetekben bizonyos beleszólást követel magának. Ez utóbbi jelentkezik igen gyakran a fejlődés mai szakaszában, amikor egyrészt a tőkések saját érdekeinek biztosítására — pusztán gazdasági eszközökkel — nem bizonyulnak elég erősnek, másrészt a tőkésosztály egységes érdeke biztosítására egyes tőkések magatartását állami intézkedésekkel is befolyásolni kell.

Szocialista viszonyok között, ha tehát a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, ilyen jellegű megállapodásra nincs szükség, de nem is lehetséges ebben az esetben olyan megállapodás, amelyet a termelőeszközök tulajdonosa köt a termelőeszköz nélküli munkásokkal, ill. ezek képviselőivel. (Most mellőzöm azt a helyzetet, amikor még magánüzemek is vannak, mint pl. az NDK-ban.) Szocialista viszonyok között a hatalom a dolgozóké, ennek következtében mód van a munkaviszonyoknak jogszabályokkal történő rendezésére. Annyival is inkább ez a helyzet, mert a vállalatok vezetői és a vállalat dolgozói között semmiféle érdekellentét nincsen. (Más volt a helyzet a felszabadulást közvetlenül követő években. Ekkor a kollektív szerződések jellege alapjában hasonló, mint a korábbi időszok kollektív szerződéseié. Lényeges különbség azonban, hogy már a munkásosztály is a hatalom birtokosa és így az állam nem a dolgozók ellen, hanem a dolgozók érdekében avatkozik be a kollektív szerződésekkel kapcsolatos kérdésekbe. Ugyanakkor azonban a koalíciós kormányzásra tekintettel helyesebbnek látszott a jogszabályi rendezés helyett a kollektív szerződési formát fenntartani. Amellett ez az akkori igen gyors fejlődés mellett rugalmasabbnak is látszott, mint a jogszabályi rendezés. Meg kell jegyezni, hogy az 1949. évi kollektív szerződések megkötése idején ezek az indokok már kevéssé álltak fenn és a termelőeszközök zöme is társadalmi tulajdonban volt már. Ekkor inkább egyéb körülmények indokolták a kollektív szerződések fenntartását. Nem alakultak ki a kodifikáció személyi és tárgyi előfeltételei, nem alakultak ki az egységes rendezés világos módszerei stb.)

Egészen más az elvi alapja a szocialista államokban kialakult üzemi kollektív szerződési rendszernek. Ezekben az országokban a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak. A dolgozóknak, akik a termelőeszközök tulajdonosai, minél aktívabban és közvetlenebbül be kell kapcsolódniok a társadalom, az állam ügyeinek intézésébe. Ez nyilatkozik meg a szocialista demokrácia elvében. Ez érvényesül a munkajog területén is.

Világosan meg kell különböztetni a dolgozóknak ezt a közreműködését a burzsoá munkajogból ismert, de nálunk is gyakran használt ún. közreműködési jogtól (Mitbestimmungsrecht). Ennél arról van szó, hogy a munkásosztály a kizsákmányolás korlátozása, nehezen megszerzett jogai végrehajtásának biztosítása érdekében követel magának jogokat arra, hogy a munkaviszonyok szabályozásába, a vállalatok ügyvitelébe bizonyos beleszólása legyen. (Van a közreműködési jognak egy más értelmezése is. Ezt a tőkések oldalán hangoztatják. E szerint itt a cél a tőkések és a munkások közötti együttműködés annak érdekében, hogy válságmentesen és minél termelékenyebben működjenek a vállalatok és fejlődjék a gazdasági élet. Ez ugyanis e beállítás szerint a tőkésnek és a munkásnak egyforma érdeke. Arról, hogy ez elsősorban a profit növelését és a tőkés termelés biztonságát jelenti, nem beszélnek.) A burzsoá munkajogban ismert közreműködési jog — bármilyen formában is valósuljon meg — a lényeget — a kizsákmányolás fenntartását — nem érinti. Nálunk a dolgozók közreműködése más irányú. Ebben az esetben arról van szó, hogy a társadalom minden tagja a termelőeszközök tulajdono-

sa is, amiből következően őt is felelősség terheli. Ennek a felelősségnek a megnyilatkozása részvétele a társadalom, az állam ügyeiben. Ez minden dolgozónak kötelessége, egyben természetesen joga is. (A közreműködésnek a köre a dolgozók öntudatának növekedésével stb. állandóan fejlődik.)

A munkajog területén a dolgozók közreműködésének több formája alakult és alakul ki. Így az üzemi tanácsok, a termelési tanácskozások stb. A közreműködés egyik formája a kollektív szerződés. Ebben a vállalat, ill. a dolgozók (képviseletükben a szakszervezeti bizottság) állapodnak meg bizonyos kérdésekben. Ez most már nem ellentétes érdekű felek megállapodása, hanem az azonos érdekű vállalati igazgató és dolgozók megegyezése, amelynek célja a kitűzött feladatok minél jobb megoldásának elősegítése, ill. a dolgozók anyagi, kulturális vagy szakmai színvonalának emelésére rendelkezésre álló összegek minél helyesebb elosztása. (A szerződés ilyen jellege nem zárja ki a megkötéssel vagy a végrehajtással kapcsolatos vitákat. Ugyanannak a feladatnak a megoldására vagy a rendelkezésre álló összegek felhasználására többféle elgondolás is felmerülhet; a végrehajtás során jelentkezhet bürokratizmus, hanyagság, esetleg előre nem látható események stb.) Az a „visszterhesség", amelyre Rudolf elvtárs a cikkben utal, nem egyéb, mint az anyagi érdekeltség elvének — a társadalmi és egyéni érdek összehangolásának — megjelenése. Arról van szó, hogy a dolgozók jobb munkát fognak végezni és ennek a jobb munkának a vállalat — és ezen keresztül a népgazdaság — életében mutatkozó eredményéből a dolgozók a munkaviszony keretében miképpen részesedjenek egyénileg is az általános szabályokban foglaltakon túlmenően. (A munkaviszony keretén kívül is részesülnek a dolgozók a jobb munka eredményéből az árak csökkentése, a minőség javulása stb. útján is.) Éppen ezért véleményem szerint nem is helyes itt a „visszterhesség" fogalmának a használata.

Az ilyen jellegű megállapodások — kollektív szerződések — valószínűleg a jövőben is hasznos szerepet tölthetnek be. Meg kell azonban vizsgálni, hogy az üzemi tanácsok működésével mennyiben hangolhatók össze. Az üzemi tanács, amely a dolgozók által választott szerv, de az igazgató is részt vesz a munkájában, hasonló jellegű kérdésekkel foglalkozik, sőt egyesekre — pl. a jóléti és szociális célokra fordítható összegek felhasználására — kötelező határozatokat is hozhat. Ugyancsak megvizsgálandó volna a kollektív szerződés tartalmát képező kérdések megfelelő körülhatárolása. Ezzel ugyanis biztosítani kell azt, hogy mindegyik fél csak olyan kérdésben kössön megállapodást, arra vállaljon kötelezettséget, aminek teljesítése hatalmában áll. Ennek az elengedhetetlen feltételnek a szem elől tévesztése okozta elsősorban az elmúlt évek kollektív szerződéseinél a végrehajtási hiányosságokat és a kollektív szerződés intézményének bizonyosfokú lejáratását is.

Véleményem szerint azonban a most említett kollektív szerződéseken túlmenően számolnunk kell normatív jellegű szerződésekkel is. A megváltozott helyzet nem indokolja, hogy a normatív jellegű kollektív szerződés kötésének lehetőségét a munkajogból száműzzük, mint ezt a cikk teszi. Ez nem mond ellent annak, amit az előbbiekben a kollektív szerződésekkel kapcsolatban kifejtettem. Az tény, hogy olyan kollektív szerződésre, amely az alapvetően ellenérdekű felek megállapodása útján szabályozza a munkaviszonyokat, nálunk nem kerülhet sor. Az is tény, hogy a munkaviszony szabályozása jogszabály útján kell, hogy történjen. Tény azonban az is, hogy *a jogi szabályozás decentralizálása — helyesebben az alsóbb szervek, vállalatok hatáskörének növelése —, egyidejűleg pedig a szocialista demokrácia fejlesztése ki kell, hogy alakítsa a jogi szabályozás új formáit.* Ilyen formaként jelentkezik a vállalat és a szakszervezeti bizottság közötti megállapodás. Ebben rendezik azokat a kérdéseket, amelyekben a szabályozás jogát vállalati szinten biztosították. Ilyenre ma is van példa. Gondoljunk csak a vállalati bérszabályzatokra. (Megjegyzem ennél a formánál nem az elnevezésen van a hangsúly. A kollektív szerződés név fenntartása mellett szól a tradíció. Megfontolandó azonban, hogy a téves azonosítások elkerülése érdekében nem volna-e helyesebb kollektív szerződés elnevezés helyett vállalati szerződés, vállalati szabályzat vagy más hasonló elnevezés.)

Meg kell jegyezni azt is, hogy a most említett forma nem az egyetlen, amely a hatáskörök decentralizálása és a szocialista demokrácia fejlesztése során létrejön. Ide kell sorolni pl. az üzemi tanácsok által kiadott szabályokat is (a nyereségrészesedési szabályzat, munkaruha szabályzat stb.).

*

A fentiekben kívántam néhány megjegyzést fűzni Rudolf Lóránt tanulmányához. A tanulmánynak még több állítását érdemes volna részletesen megvitatni és abból a megfelelő tapasztalatokat leszűrni. Úgy gondolom, hogy az így kialakuló vita jelentős mértékben hozzájárulhatna a magyar munkajog elméletének fejlesztéséhez.

Nagy László

A. V. Venediktov

1959. augusztus 9-én, életének 73. évében elhunyt Anatolij Vasziljevics Venediktov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, a leningrádi egyetem állam- és jogtudományi karának professzora, a szovjet szocialista jogtudomány legkiválóbb művelőinek egyike.

Venediktovnak, a szovjet polgári jog tudós művelőjének nevét és a civilisztika terén végzett kiemelkedő munkásságát hazánk jogászközönsége jól ismeri. Több tanulmányát közölték jogi folyóirataink,[1] számos monografikus munkájának egyike részben,[2] egy másik pedig[3]

[1] „A Szovjetunió polgári törvénykönyvének rendszeréről." (Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1954. 1—2. sz.); „A szocialista jogviszonyok alanyai" (Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből 1955. 12. sz.).

[2] „Állami szocialista tulajdon." Moszkva—Leningrád, 1948. (Magyar fordítása: „A Szovjetunió vállalatainak szervezete és jogi helyzete. Bp. 1950. E kiadmány Venediktov hatalmas monográfiájának két záró fejezetét tartalmazza.)

[3] A szocialista tulajdon polgári jogi védeme a Szovjetunióban." Moszkva—Leningrád, 1954. (Magyar fordítása, Bp. Közgazdasági Kiadó, 1955.)

teljes egészében magyar nyelven is megjelent.

E művei, amelyek a szovjet polgári jog egészét felölelő elmélyült, a szocializmus építésének gyakorlata által felvetett alapvető problémák megoldására irányuló munkásságának csak kis töredékét alkotják, az orosz nyelven megjelent munkáit nem ismerő magyar jogász számára is érzékeltették: Venediktov a szovjet jogtudósok legnagyobbjai közé tartozott. E munkáinak kérdésfelvetései is tükrözik a gyakorlattal való állandó és szerves kapcsolatát, jogászi műveltségének és ismereteinek sokoldalúságát, tudományos tapasztalatainak gazdagságát. Példázzák a jelenségek vizsgálata során az általa alkalmazott gazdasági, jogi és történeti elemzés mélyreható és sokoldalú voltát, mindvégig szilárd elvhűségét és a saját magával szemben tanúsított igényességét, egyben pedig az igazi tudósra jellemző szerénységét is.

A. V. Venediktov 1887. június 3-án született, az Ufimi kormányzóság Zirgan nevű helységében.[4] 1910-ben végzett a pétervári politechnikai intézet közgazdasági osztályán, 1912-ben pedig jogi diplomát szerzett a pétervári egyetem jogtudományi karán.

Már első tudományos munkájában, a pétervári politechnikai intézethez benyújtott disszertációjában, amely a részvénytársaságok egyesüléséről szól, olyan: a gazdasági élet szervezeti és jogi kérdéseivel összefüggő témát választ, amely hosszú és eredményekben gazdag tudományos működése során — a szocializmust építő társadalomban erőfeszítéseit és tudását a nép érdekeit szolgáló jogtudomány művelésének szentelve — mindvégig érdeklődésének homlokterében áll. Ennek a disszertációnak a megvédése révén nyeri el a jogi tudományok kandidátusa címet, s 1914-ben teszi közzé első, disszertációjával azonos témakört tárgyazó monográfiáját.

Egyetemi működését 1916-ban kezdi meg a polgári jog oktatásával. 1918—1919-ben a jaroszlavi egyetem professzora és az iparjogi tanszéket vezeti. 1919-ben áthelyezik a pétervári politechnikai intézethez, amelyen a polgári- és iparjogot adja elő. 1929—1936-ig, majd 1939—1942-ig a leningrádi egyetem szovjetjogi karának és a kart alapulvéve létesített jogi intézeteknek professzora. 1939—1942-ig, a németfasiszták által ostromolt Leningrádból való távozásáig, a leningrádi tervintézet professzora és tanszékvezetője. 1944. májusától újra a leningrádi egyetem tanára. 1944—1951 között vezeti a polgári jogi tanszéket, 1944—1949 közötti időben pedig ellátja a jogi kar dékánjának tisztét is.

1947-től kezdődően egyetemi oktatói tevékenysége mellett a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogi Intézetében is folytatott tudományos kutatómunkát. A háború utáni években a Szovjetunió Legfelső Tanácsa mellett működő törvényelőkészítőbizottság által a polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozására létrehozott albizottság elnöke. Gazdag tudományos tapasztalatait nem csupán irodalmi és oktatói, illetve a szovjet polgári jog kodifikálására irányuló tevékenysége révén hasznosítja a szocialista jog ezen ágazatának fejlesztése érdekében. Közvetlen személyes részvételével is bekapcsolódik abba a hatalmas munkába, amely a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet megvalósítása során a szovjet népgazdaságban a Szovjetunió Kommunista Pártja által kidolgozott irányelvek értelmében az iparigazgatás további tökéletesítése terén adódik: tagja a leningrádi népgazdasági tanács műszaki-gazdasági bizottságának.

A. V. Venediktov tudományos érdemeit a szovjet állam magasra értékelte. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége 1936-ban disszertáció megvédése nélkül a tudományok doktora fokozatot adományozza számára és 1942-ben az OSZFSZK Legfelső Szovjetje a tudományok érdemes művelőjének megtisztelő címével tünteti ki. Az 1948-ban megjelent „Állami szocialista tulajdon" c. monográfiáját Sztálin-díjjal jutalmazzák.[5]

Érdemeinek a Szovjetunió határain túli elismerését jelzi, hogy 1958-ban a varsói egyetem jogi karának 150 éves fennállásával kapcsolatos ünnepségek alkalmából honoris causa doktorrá avatják és mindezen elismerés betetőzéseként a Szovjetunió Tudományos Akadémiája A. V. Venediktovot 1958-ban tagjainak sorába választja.

Lankadatlan munkásságban eltelt tudós élete során folytatott kutatásainak eredményeit több mint 200 munkában tette közzé. Ezek nem csupán a szovjet jogtudományt gazdagították, de magukra vonták a szovjet közgazdászok és történészek élénk figyelmét is. Így pl. fő művének, az „Állami szocialista tulajdon"-nak a megjelenését követő három év alatt nem kevesebb, mint 9 cikk foglal állást a szovjet politikai és jogi irodalomban könyvével kapcsolatban és három ankét mozgósítja a szovjet jogászok, közgazdászok és történészek széles rétegeit a munkában foglalt megállapítások helyességének vizsgálatára. De mondhatni, nincs újabb, a Venediktov professzor által e monográfiájában felvetett kérdéseket érintő szovjet monográfia vagy tanulmány, amely ne térne ki a Venediktov-i megállapításokra. Kiemelkedő monografikus művei közül az előbb említett fő munkáján kívül csak a következőkre utalunk: „Az állami vállalatok jogi természete" (1928.), „Szerződési fegyelem az iparban" (1935.), „A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban" (1954.), „Az állami ipar szervezete a Szovjetunióban. I. köt. 1917—1920." (1957.).

Számunkra, magyar jogászok számára különösen jelentősek voltak a polgári jog kodifikálásával, illetve az egyes intézmények törvényi szabályozásával kapcsolatos fejtegetései, amelyek a magyar polgári törvénykönyv megalkotására irányuló

[4] Életrajzi adatai tekintetében a továbbiakban az akadémiai taggá választása alkalmából az Izvesztyija Viszsüh ucsebnih zavegyenii. Pravovovegyenie c. folyóirat 1958. évi 4. számában megjelent közleményre támaszkodunk. Vö.: Szovjet Állam és Jog c. f. 1959. évi 9. sz. 123. old.

[5] E művének különösen a munka főbb problémáinak (tulajdonjog-fogalom; az állami szervek vagyonkezelési jogosítványai a szocialista állami szerv meghatározása; jogviszony és alanyi jog), illetve az ezekkel kapcsolatban javasolt megoldásainak rövid összefoglalását l. Pap T.: Venediktov: Állami szocialista tulajdon c. könyve körül kialakult vita és annak tanulságai. Állam és Jog. Tanulmányok az állam- és jogtudományok köréből. 1952. 1. sz. 118—135. old.

munkálatok során hatottak gondolatébresztően. „A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban" c. műve magyar kiadásának bírálója is hangsúlyozza, hogy a munka nagy segítséget nyújtott a társadalmi tulajdon magyarországi védelméhez és utal a mű nagy jelentőségére akkor még készülő polgári törvénykönyvünk szempontjából, amennyiben részint megerősített egynémely tervezett megoldás helyességében, részint pedig a kodifikáció terén megszívlelendő tételeket tartalmazott.[6]

Fejtegetései a tartalmi vonatkozásokon felül azonban módszertani szempontból is tanulsággal szolgáltak számunkra. Venediktov művei nem csupán az elmélet és a gyakorlat összhangjának példás megvalósítását tanúsítják, de példát mutatnak és ösztönöznek a szocialista állam- és jogtudományok művelésére oly jellemző komplex módszer kiváló alkalmazására is.

Halála nagy veszteség a szovjet szocialista jogtudomány — és nem csupán a polgári jog tudománya számára —, de mélységes fájdalom tölti el a szocializmust építő népi demokráciák és közöttük a magyar népi demokrácia jogának művelőit is. Nagy tudós, igaz ember, a szocialista jog fejlesztésének elvhű harcosa kezéből hullott ki a toll. Emlékének tisztelettel adózunk, s a kiemelkedő szovjet civilista sírjánál a római mondást idézzük: sit tibi terra levis.

Pap Tibor

[6] L. Eörsi Gyula: „A. V. Venediktov: A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban." Jogtudományi Közlöny, 1956. 370—376. old.

JOGIRODALOM

*A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai**

A magyar elméleti és gyakorlati jogászok számára igen időszerű kötet jelent meg, mely ismerteti a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1958. decemberi ülésszakán elfogadott össz-szövetségi törvényeket az anyagi büntetőjog, büntetőeljárási jog alapelveiről, katonai bíróságokról, valamint az államellenes és a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről.

E törvények magyar nyelven megjelent közzététele a legalkalmasabb időpontban történt a büntetőjog művelői számára, amikor a folyamatban levő kodifikációs munkálatainknak hatalmas segítséget jelentenek a szocializmus építése során szerzett 40 éves tapasztalatok alapján törvényerőre emelt szovjet büntetőjogi elvek.

A kötet tartalmazza az elfogadott törvényeket, valamint az előadói beszédeket, amelyek méltán megérdemlik az elmélyült tanulmányozást úgy az elméleti, mint a gyakorlati jogászok részéről, mert egyaránt hasznos útmutatással szolgálnak a jogalkotó és jogalkalmazó munka számára.

Rövid ismertetés keretében megkísérlem a lényegesebb részekre rámutatni, hogy ezzel is ráirányítsam a figyelmet a kötet tanulmányozásának fontosságára.

I.

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei négy fejezetben foglalják össze az anyagi büntetőjog általános részét.

Az első fejezet általános rendelkezéseket tartalmaz, melyben meghatározza a szovjet büntető törvények feladatait és a jogforrásokat. Leszögezi, hogy az Alapelvek meghatározzák a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető törvényeinek irányelveit és közös rendelkezéseit, míg a Szövetséges Köztársaságok a büntető jogalkotás terén széles hatáskörrel rendelkezve — alkotják meg büntetőtörvénykönyvüket, melyekben meghatározzák a konkrét bűncselekményeket és ezek megfelelő büntetéseit.

Alkotmányjogi szempontból figyelemre méltó ez a rendelkezés, mely az 1957. február 11-i alkotmánymódosító törvény alapján valósult meg. A most hivatkozott törvény módosította az 1936-os alkotmány ama rendelkezését, hogy a büntető jogalkotás össz-szövetségi hatáskörbe tartozik. Tehát míg az 1936-os alkotmány a nemzetiségi jogok szűkítését, az 1957-es törvény és ennek alapján az Alapelvekben megvalósított elv a nemzetiségi jogok kibővítését jelenti a XX. kongresszus elveinek megfelelően a demokratizmus kiterjesztése vonalán.

Rendelkezik továbbá arról, hogy a katonai és államellenes bűncselekményekkel, valamint szükség esetén más össz-szövetségi érdekek ellen irányuló bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősség megállapítása össz-szövetségi törvények útján történik.

Az Alapelvek a büntetőjogi felelősségrevonás alapjául a büntetőtörvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény bűnös (szándékos vagy gondatlan) elkövetését állapítják meg. E meghatározásban határozott állásfoglalás jelentkezik a nullum crimen sine lege elve mellett, a bűnösség kritériuma pedig garanciát jelent az objektív felelősséggel szemben és alapja a büntetés egyéniesítésének. A büntetőjogi felelősség ismertetett meghatározása kizárja az ún. „tettesi elv" érvényesülését.

A törvényesség további megszilárdítását jelenti az a rendelkezés, hogy büntetést csak bírói ítélet szabhat ki.

A bűncselekményekről szóló II. fejezetben a bűncselekmény-fogalom materiális meghatározását adja, szemben a burzsoá kódexek formális definíciójával. Pontos körülírást ad a szándékosság és gondatlanság fogalmáról — beleépítve azokba a társadalomra veszélyesség materiális ismérvét.

A fiatalkorúak felelősségét akként határozza meg, hogy a felelősségre vonás alsó határát a 16. életévben állapítja meg és csupán néhány szándékosan elkövetett és taxatíve felsorolt súlyos bűncselekmény esetén engedi meg a 14—16 éves elkövetők büntetőjogi felelősségre vonását.

A beszámíthatatlan elkövetőt mentesíti a büntetőjogi felelősség alól, ugyanakkor azonban nem mentesíti a büntetőjogi felelősség alól azt, aki a bűncselekményt ittas állapotban követte el. Bár ez a rendelkezés a bűnösségi elvnek bizonyos törését jelenti, ugyanakkor nyilván a tapasztalatok alapján le-

* A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959.

szűrt jogpolitikai elvek érvényesülnek e rendelkezésben.

A jogos védelem és végszükségben elkövetett cselekményeket nem büntethetőséget kizáró okként határozza meg, hanem akként, hogy ilyen állapotban elkövetett cselekmények nem képeznek bűncselekményt. Az előkészület és kísérlet büntetésével kapcsolatban a parifikációs megoldás alapján áll, míg a bűnrészesség büntetésénél a bíróság köteles figyelembe venni a bűnrészesek által a cselekmény elkövetésében kifejtett részvételi tevékenység fokát és jellegét.

Az új törvény megszüntette az analógia intézményét, amely lehetőséget adott a bíróságoknak, hogy a vádlottat olyan cselekmény miatt is elítélje, amelyet a büntetőtörvény nem minősített bűncselekménynek. A szovjet jogalkalmazás 40 éves tapasztalata adta meg a lehetőséget arra, hogy ezt a jogintézményt megszüntessék. Ez egyúttal azt a feladatot rója a Szövetséges Köztársaságokra a különös rész megalkotása során, hogy törvénykönyveikbe mindazokat a tényállásokat felvegyék, amelyek a bűnözés elleni harc kívánalmainak megfelelnek. Nem kell különösképpen kihangsúlyozni, hogy az analógia megszüntetése ugyancsak a törvényesség megszilárdítását jelenti.

A III. fejezet a büntetés céljáról és annak nemeiről rendelkezik. A büntetési nemek meghatározásánál messzemenően kidomborodik a büntetések nevelő jellege, valamint az a tény, hogy a szovjet társadalom olyan fejlődési szintre ért el, mely mindinkább lehetővé teszi a nevelő jellegű intézkedések alkalmazását. Ez megnyilvánul a fiatalkorúak felelősségével kapcsolatos intézkedésekben, valamint abban, hogy a törvény megszünteti a rendkívül hosszú tartamú szabadságvesztés büntetést, valamint olyan büntetési nemeket, mint a dolgozók ellenségévé nyilvánítást, az állampolgárságtól való megfosztást és a Szovjetunió területéről örökre vagy meghatározott időre való kitiltást. Mindezek a büntetések a fejlődés jelenlegi szakaszán elvesztették alkalmazásuk szükségességét, illetve célravezetőségét. A szabadságvesztés büntetésének maximuma 10 év, különösen súlyos bűntett esetén és különösen veszélyes visszaesőkkel szemben legfeljebb 15 év.

A halálbüntetés, mint kivételes büntetési nem, csupán a legsúlyosabb államellenes és súlyosbító körülmények fennforgása mellett elkövetett szándékos emberölés bűncselekménye esetén alkalmazható. Kihangsúlyozza a törvény a halálbüntetés kivételes jellegét és azt, hogy a vonatkozó rendelkezés annak „teljes eltörléséig" alkalmazható. Ismeretes, hogy a Szovjet Állam elvi álláspontjának megfelelően többizben rendelkezett a halálbüntetés eltörléséről, de minden esetben a szovjet hatalom ellen az imperialisták és azok ügynökei által folytatott elkeseredett harc tette szükségessé e rendelkezések felfüggesztését.

A büntetés kiszabásáról és a büntetés alóli mentesítésről a IV. fejezet rendelkezik. Taxatíve felsorolja a büntetést enyhítő és súlyosbító körülményeket, ugyanakkor megadja a lehetőséget a bíróságnak, hogy más meg nem határozott enyhítő, illetve súlyosbító körülményeket is figyelembe vehet. A törvényesség további garanciáját célozza, hogy a közkegyelmet, illetve egyéni kegyelmet kivéve, a büntetés kitöltése alóli mentesítésre, vagy a kiszabott büntetés enyhítésére kizárólag a bíróság határozata alapján kerülhet sor.

Figyelemre méltó a törvénynek a rehabilitáció intézményével kapcsolatos rendelkezése, mely szerint csupán a 10 éven felüli szabadságvesztés büntetésre elítélteknél szükséges a bírói rehabilitáció, míg a többiek meghatározott idő elteltével büntetésük mértéke szerint automatikusan nyerik el a rehabilitációt.

II.

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei hat fejezetben foglalják össze a büntető eljárás alapvető rendelkezéseit. Ez szolgál alapul, hogy a Szövetséges Köztársaságok megalkossák saját, speciális viszonyaiknak megfelelő eljárásjogi törvénykönyvüket.

Az eljárásjogi Alapelvek a legteljesebb összhangban állnak az anyagi jogi Alapelvekkel és azt a lenini elvet igyekeznek érvényre juttatni, hogy: „a büntetés korántsem azáltal válik preventív jellegűvé, hogy szigorú, hanem azáltal, hogy elkerülhetetlen. Nem az a fontos, hogy szigorúan büntessék a bűntettet, hanem az, hogy egyetlen bűntett se maradjon felfedetlen."[1] Ez a klasszikus tétel vezérfonalként vonul végig úgy az anyagi, mint az eljárásjogi Alapelveken és messzemenően alátámasztja ezt az elméleti megállapítást a Szovjetunió bűnüldöző szerveinek 40 éves gyakorlati tapasztalata.

Az eljárásjogi Alapelvek első fejezete az általános rendelkezéseket tartalmazza, elsősorban meghatározza a büntető eljárás feladatát, amelyet a bűncselekmények gyors és teljes felderítésében, valamint a bűncselekmények megelőzésében és a bűnözés kiirtásában jelöl meg. Ugyanakkor garanciális intézkedéseket tartalmaz arra, hogy egyetlen ártatlant se vonhassanak büntetőjogi felelősségre.

A megjelölt feladat érvényesülése céljából taxatíve felsorolja a büntető eljárást kizáró körülményeket, biztosítja a személyi sérthetetlenséget és az állampolgároknak a törvény és bíróság előtti teljes egyenlőségét.

Az igazságszolgáltatás gyakorlására kizárólag a bíróságokat jogosítja fel, amelyek a törvényben megszabott módon választott bírákból és népi ülnökökből alakulnak meg. A bírák és népi ülnökök függetlenek és kizárólag a törvénynek vannak alárendelve.

Az anyanyelv használata, a bírósági tárgyalás nyilvánossága, a védelem joga: garanciái a törvényesség érvényesülésének. A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó bizonyítási kötelezettsége magában foglalja az ártatlanság vélelmét. Az Alapelvek meghatározzák továbbá a bizonyítandó körülményeket, iránytűt ad a jogalkalmazó számára a bizonyítékok értékelésére és végül gondoskodik az egész büntető eljárás megfelelő felügyeletéről, amelyet végső fokon a legfelső bíróságok és a legfőbb ügyész gyakorolnak.

A második fejezetben az eljárásban résztvevő személyek jogairól és kötelezettségeiről rendelkezik és ennek során az eddigi rendelkezésekhez képest messzemenően kiter-

[1] Lenin V. I.: Művei 4. köt. 414—415. old.

jeszti a terhelt, a védő és sértett jogait. Figyelemre méltó e részben, hogy a védő az ügyben már attól fogva részt vehet, hogy a terhelttel közölték a nyomozás teljesítéséről szóló határozatot és ismertették vele a nyomozati eljárás teljes anyagát. Fiatalkorúak és testi vagy szellemi fogyatékosságuk miatt a védelemhez való jogukat gyakorolni nem tudó személyek ügyeiben pedig már a terheltté nyilvánításról szóló határozat közlésétől részt vehet a védő az eljárásban.

Pontos meghatározást tartalmaz a III. fejezet a vizsgálati és nyomozati szervekre vonatkozóan és azok hatáskörét elhatárolja, megállapítja az őrizetbevétel, előzetes letartóztatás törvényi kritériumait, továbbá a házkutatás és személymotozás, valamint a postai küldemények lefoglalásával kapcsolatos eljárást.

A IV. fejezetben az elsőfokú bíróság előtti eljárást szabályozza. Biztosítja a tárgyalás közvetlenségét, szóbeliségét és folyamatosságát. A tárgyaláson a vádlott részvétele kötelező. Új elemként jelentkezik a társadalmi vádló vagy védő részvételi lehetősége a bírósági tárgyaláson. Ez a rendelkezés lehetőséget ad arra, hogy a dolgozók társadalmi szervezeteinek képviselői a bírósági tárgyaláson társadalmi vádlóként vagy védőként felléphjenek. Az eddigi rendelkezések, így a népi ülnökök részvétele és a tárgyalás nyilvánossága mellett ez a rendelkezés még szélesebb kiterjesztését jelenti annak a lehetőségnek, hogy a társadalom az igazságszolgáltatás működését ellenőrizze, de messzemenően hozzájárul annak az elvnek az érvényesüléséhez, hogy az igazságszolgáltatás minél nagyobb mértékben fokozza a társadalom nevelésének a funkcióját.

A perorvoslati eljárásról az ötödik fejezetben rendelkezik, amely lényegében az eddig hatályos rendelkezéseket tartalmazza, kidomborítva a fellebbezési eljárás kasszációs jellegét. A hatodik fejezet pedig az ítélet jogerőre emelkedéséről és annak végrehajtásáról rendelkezik.

III.

A Szovjetunió, valamint a Szövetséges és Autonom Köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek Alapelvei egységesen kodifikálják a jelenlegi és bevált bírósági szervezetet. A törvény meghatározza az igazságszolgáltatás célját, a bíróságok feladatait, ismételten leszögezi az állampolgárok egyenlőségét a törvény és a bíróság előtt, a bírák függetlenségét, a tárgyalás nyilvánosságát, a védelem jogát, rendelkezik az ügyvédi kollégiumokról, az ügyész szerepéről, valamint a társadalmi vádlók és védők részvételéről. Meghatározza a bíróságok szervezetét és rendelkezik a bírák és népi ülnökök megválasztásáról, valamint működésük időtartamáról. Eszerint a bírákat 5 évi, a népi ülnököket 2 évi időtartamra választják meg, a megválasztás szabályait a Szövetséges Köztársaságok törvényei állapítják meg. Intézkedik továbbá a bírák és népi ülnökök beszámolási kötelezettségéről választóik előtt és megbizatásuk időtartamának eltelte előtti visszahívásuk lehetőségéről. Végül megállapítja, hogy mely esetben foghat helyt a bírák és népi ülnökök büntetőjogi, illetve fegyelmi felelősségrevonása.

IV.

A katonai bíróságokról szóló szabályzat lényegében ugyanazokat az elveket érvényesíti, mint az előző pontban ismertetett bírósági szervezeti törvény, ami megfelel a szovjet igazságszolgáltatás teljes egységének. A szabályzatban természetesen kidomborodik a fegyveres erők szervezetének és funkciójának a sajátossága.

V.

A továbbiakban tartalmazza a kötet az államellenes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvényt. Az anyagijogi Alapelvek 2. cikkének rendelkezése alapján e bűncselekmények jellegüknél fogva össz-szövetségi érdekeket érintenek és ezért össz-szövetségi törvény állapítja meg az idevonatkozó törvényi tényállásokat. Az új törvényi rendelkezést szükségessé tette az, hogy egyes rendelkezések elvesztették aktualitásukat, míg más cselekmények a változott viszonyoknak megfelelően új és szabatosabb meghatározást igényeltek.

A törvény két csoportra osztja az államellenes bűncseleknényeket, éspedig: I. Különösen veszélyes államellenes bűncselekmények és II. Egyéb államellenes bűncselekmények. Az előbbibe sorolja a hazaárulást, a kémkedést, a terrorcselekményt, külföldi állam képviselője ellen elkövetett terrorcselekményt, diverziót, kártevést, a szovjetellenes agitációt és propagandát, a háborús propagandát, valamint ezen bűncselekmények elkövetésére irányuló szervező tevékenységet és a szovjetellenes szervezetben való részvételt. Ugyanide sorolja, s különösen kiemelendőnek tartom, a törvény 10. cikkének a rendelkezését, amely a dolgozók nemzetközi szolidaritásának erejénél fogva büntetni rendeli a dolgozók más állama ellen elkövetett különösen veszélyes államellenes bűncselekményeket.

Az egyéb államellenes bűncselekmények magukban foglalják a nemzeti és faji egyenjogúság megsértését, államtitok nyilvánosságra hozatalát, államtitkot tartalmazó okiratok elvesztését, banditizmust, csempészést, tömegzavargások szervezését, a tényleges katonai szolgálatra történő bevonulási kötelezettség alóli kibúvást, mozgósítás esetén behívás alóli kibúvást, háború idején a munkára való mozgósítás vagy egyéb kötelezettségek teljesítése, úgyszintén az adófizetés alól való kibúvást, a törvényellenes távozást külföldre, valamint a törvényellenes beutazást a Szovjetunió területére, a nemzetközi repülési szabályok megsértését, a forgalom biztonságának és a közlekedés lebonyolítására vonatkozó szabályok megszegését (ha az emberek terhére szerencsétlenséget, összeütközést, balesetet vagy más súlyos következményt okozott), közlekedési utak és eszközök megrongálását, hamis pénzek és értékpapírok készítését és forgalomba hozatalát, a valutaműveletek szabályainak megszegését, végül a feljelentési kötelezettség elmulasztását egyes megjelölt törvényi tényállásokkal kapcsolatban.

VI.

Ugyancsak össz-szövetségi törvény állapítja meg a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősséget, mely törvény az 1927-

ben alkotott és 1957-ben kiegészített rendelet helyett lépett érvénybe és a tapasztalatoknak megfelelően pontosabban fogalmazza meg a katonai szolgálati rend ellen elkövetett bűncselekményeket és az azokért való büntetőjogi felelősséget.

*

Az ismertetett törvények tanulmányozása azt mutatja, hogy a rendelkezések nagy része az eddig hatályos rendelkezéseket tartalmazza, ami érthető, hiszen a gyakorlat során kialakult büntetőjogi elvek alkalmasak voltak a szovjet állam és a polgárok érdekeinek védelmére és hozzájárultak annak a lehetőségnek a megteremtéséhez, hogy a szovjet társadalom elérkezett a kommunizmus építésének dicsőséges időszakához. Az új törvényi rendelkezések részben az eddig hatályos rendelkezések továbbfejlesztését jelentik, részben pedig a fejlődés új szakaszának megfelelő eszközöket adnak a bűnüldözési szervek kezébe. Az új törvényekkel a szovjet bűnüldöző szervek azt a hatalmas, de megtisztelő feladatot kapták, hogy a kommunizmusba való átmenet idején a bűnözést véglegesen felszámolják. A törvényeket mélyen áthatja a demokratizmus és a humanizmus gondolata, minden intézkedése magában foglalja a nevelő jelleget és alkalmas eszköznek látszik a bűnözés elleni harc eredményes megvívására.

Vermes Miklós

ÚRISZÉK

XVI—XVII. századi perszövegek.

Szerkesztette Varga Endre. A kiadványt készítő munkaközösség: Varga Endre, Ila Bálint, Bakács István, Bottló Béla, Párdányi Miklós, Dávid Zoltán és Szabó Dénes. Akadémiai Kiadó, 1958.

A jogtörténeti forráskutatás és publikáció valójában a felszabadulással vált lehetővé. A polgári tudománypolitika nem áldozott a jogtörténeti kutatásra s mind a kutatás, mind a közzététel anyagi gondjai a szerzőre nehezedtek. Az érdeklődés legfeljebb az alkotmánytörténet kérdései felé fordult: az uralkodóosztályokat az „ezeréves alkotmány" történetének valamely később is hasznosítható kérdései érdekelték, különösen olyan dokumentumok, amellyel a Horthy-korszak jogfolytonosságát lehetett alátámasztani.

Ezért van, hogy jogtörténeti forráskiadványaink nem tekinthetnek gazdag múltra. Kovachich Márton Györgynek és fiának József Miklósnak a XVIII. és XIX. század fordulóján két generáció időszakát felölelő hatalmas forráspublikációi[1] is az uralkodó osztály ellenzése mellett jelentek meg s a helytartótanács minden támogatást megtagadott a magyar törvénytár kiegészítőitől. A Kovachichok kísérletei azonban a következő században már nem találtak követőkre. A kapitalista kor jogtörténészei: Wenzel Gusztáv, Hajnik Imre nem foglalkoztak *jog*történeti publikációkkal. Wenzel kitűnő Árpád-kori Új Okmánytára *általános* történeti forráskiadvány, Hajnik Imre tankönyveihez és feudális bíróságról szóló nagyértékű munkájához nem csatlakozik a forrásokat publikáló kötet. Szinte kivételszámba megy az olyan feldolgozás, mint Fraknói Vilmosé, aki a magyar királyi kegyúri jogról szóló monográfiájához külön oklevéltárat csatol s a felhasznált dokumentumokat önálló kötetben teszi közzé.[2]

A múlt század végén ugyan a Magyar Tudományos Akadémia megindította a *„Magyarországi Jogtörténeti Emlékek"* sorozatot s ennek keretében Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen egyetemi tanárok „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye" címmel összesen hét kötetben (1885—1904) közzétették az akkori Magyarország feudáliskori vármegyéinek, szabad királyi városainak és egyes nemzetiségeinek XV—XVIII. századi statutumait. A Corpus Statutorumot méltán egészítette ki Fayer László négy kötetes büntetőjogi javaslatgyűjteménye.[3] Ezzel azonban a nagyobb szabású jogtörténeti forráspublikáció a felszabadulásig le is zárult, mert az Akadémia kiadásában megjelenő Magyar és Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozat s a Magyar Történeti Társulat Magyarország Újkori Történetének forrásai c. sorozatának Sándor Lipót főherceg nádor,[4] majd József nádor kormányzatára vonatkozó iratai,[5] vagy Károlyi Árpád jeles, de osztálykorlátoktól határolt kötete[6] inkább alkotmány- és kormánytörténeti anyagot nyújtottak, Batthyány Lajos hűtlenségi perének iratanyaga pedig inkább politikai, mint jogtörténeti dokumentumokat tartalmazott. Meg kell ugyan emlékeznünk az Erdélyi Tudományos Intézet 1942-ben megindított jogtörténeti publikációiról, s ennek keretében közzétételre került perjogi emlékekről,[7] valamint már a felszabadulás után publikált székely falutörvényekről.[8] Mindezek egyrészt szórványos és abbamaradt kísérletek voltak, másrészt a felszabadulás előtt elsősorban az uralkodóosztály joganyagának gyűjtésére irányultak. Tagányi Károlynak a nép, főleg a falusi dolgozó parasztság szokásjogának gyűjtésére 1919-ben megindított munkája[9] alig talált követésre s az ilyen gyűjtés hivatalos támogatásra csak akkor találhatott, ha bizonyos „narodnyik" vonalat képviselt.

A felszabadulás tette lehetővé, hogy a jogtörténetkutatás és ezzel a forráspublikáció is új lendületet kapjon. Szocialista tudománypolitikánk rakta le a kutatás anyagi alapjait és gondoskodott a publikálás lehetőségeiről is. Mindjárt a felszabadulás után megindult tehát a kutatás. Az első ilyen természetű akadémiai kiadványok a polgári korszak legkirívóbb mulasztásainak pótlására voltak hivatottak — az alkotmánytörténet területén. Ilyen volt a budapesti államjogi tanszék munkaközösségének az 1848—49 évi első népképviseleti országgyűlés anyagát publikáló kötete,[10] amely az eddig teljesen mellőzött forradalmi Corpus Juris részeként jelent meg s ilyen forráskiadvány volt a

---

[1] Vestigia Comitiorum, Supplementa ad vestigia comitiorum. I—III, Formulae sollennes styli stb.

[2] Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp. 1899.

[3] Az 1843-ik büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. 1—4. köt. Bp. 1896—1902.

[4] Közzétette Mályusz Elemér.

[5] Közzétette Domanovszky Sándor.

[6] Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp. 1936.

[7] Erdélyi perjogi emlékek... Idea processuum. 1776., Id. Szász Károly perjogi előadásai, 1836. Kolozsvár, 1942. közzétette Bónis György.

[8] Székely falutörvények. Kolozsvár, 1947, közzétette Imreh István.

[9] A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp. 1919.

[10] Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp. 1954. Szerk. Beér János.

Hajnóczy-kötet, a XVIII. századvég egyik legjelesebb és agyonhallgatott jogtudósa és forradalmára közjogi munkáinak magyar nyelven közkinccsé tétele.[11]

Az államjogi emlékek publikációjával párhuzamosan megindult a jogtörténeti anyaggyűjtés és a publikáció előkészítése. Ennek legnagyobb szabású kísérlete a feudális úriszékek anyagának összegyűjtésére irányult, amelynek eredménye az *„Úriszék"* címmel most megjelent hatalmas jogtörténeti forráskiadvány. A kötet — mint erről a munka bevezetése megemlékezik — hosszabb utat tett meg a megvalósulásig.

Az első úriszéki anyaggyűjtés Szabó István kezdeményezésére és vezetésével 1946-ban indult el, de 1948-ban elakadt. Egy új kollektíva alakult meg az Országos Levéltár égisze alatt s új gyűjtés kezdődött. A munka első felében *Borsa* Iván, *Esze* Tamás, *Wellman* Imre és *Zákonyi* Mihály, valamint az úriszéki kötet címlapján szereplő munkaközösség tagjai vettek részt. 1951-ben a munka vezetését *Varga* Endre vette át. Irányítása mellett az egész munkában a jogtörténeti szempontok kerültek előtérbe s a kötet végleges „jogtörténeti profil"-t kapott. Varga Endre tevékeny részvétele és irányítása mellett *Ila* Bálint, *Bakács* István, *Bottló* Béla és az elhunyt *Párdányi* Miklós jelentős részben újra gyűjtötték az anyagot, mert a most már véglegesen kialakított jogtörténeti kötet időbeli és tárgyi szempontjait tekintve az eddig gyűjtött anyag csak kisebb részben volt felhasználható. Az eredeti anyaggyűjtés ugyanis a XVIII. századra is kiterjedt, ez szinte megoldhatatlan feladatot állított a publikálás elé. A Rákóczy-szabadságharcot követő viszonylag békésebb idő alatt az iratok az urasági levéltárakban igen nagyszámban maradtak fenn, a majorsági gazdálkodás fokozatos kiterjedése következtében a gazdálkodás keretében az írásbeliség is fokozottabban benyomult, s így az úriszéki anyag a XVIII. sz.-ban rendkívüli mértékben megszaporodott. E XVIII. századi roppant anyagot nem lehetett egy kötetben közzétenni. Azért is helyes volt azonban a XVIII. századi anyagot elkülöníteni az előző két századi gyűjtéstől, mert az anyag így sokkal egyöntetűbb, egy korszakra, a mohácsi vészt közvetlenül követő korra, a török megszállás alatti Magyarország korára vonatkozik. Ez az úriszéki anyag még magában hordoz halványuló emlékeket az ősi magyar jogintézményekből, amiket a XVIII. században már hiába keresnénk. A XVIII. századi magyar úriszéki jogban a Neoaquistica Commissio jóvoltából betelepülő földesurak és osztályjogukat érvényesítő gyakran idegen uradalmi tisztjeik nézetei érvényesülnek. Ezek már a gyarmatosító Habsburg-birodalom neveltjei, büntetőjoguk jelentős mértékben a magyar jogi nézetekből teljesen idegen *Praxis ciriminalis* terméke, amit legfelsőbb bíróságunknak, a kuriának példájára sokszor válogatás nélkül vesz át a jobbágy bírósága, az úriszék is. S nemcsak a büntető, de a polgári jogfejlődésre is hatással vannak a birodalmi törvények, s ennek következtében a XVIII. század úriszéke teljesen más képet mutat, mint a megelőző két századé. Ezért tartjuk szerencsésnek, hogy a szerzők a joganyag tartalmi egységének megóvása érdekében a XVII. század végén cezurát alkalmaztak.

Az időbeli leszűkítés kétségtelenül bizonyos tartalmi korlátozást is vont maga után. A gyűjtemény által felölelt két évszázadból nem maradtak fenn úriszéki iratok az egyházi levéltárak legtöbbjében. Noha Zákonyi Mihály, az esztergomi prímási archívumnak hosszú időn át volt főlelvéltárnoka tagja volt az első munkaközösségnek, mégsem került elő lényegesebb anyag a prímás tartományi nagyságú uradalmainak úriszékeitől. S hiányoznak a többi egyházi latifundiumok úriszékeinek anyagai a XVII. sz.-ból, holott a XVIII. században már bőven találhatók ilyen iratok. Csupán a pannonhalmi levéltár anyagából tud a gyűjtemény érdemlegesebb pereket közölni.

Nem terjed ki az anyaggyűjtés az erdélyi részekre, mely országrész ebben az időben önálló állami életet élt s természetesen nem produkálhattak anyagot a török uralom alatt levő uradalmakból, a hűbéri és khasz-birtokokból, amelyeknek nem maradt fenn anyaga. Viszont az anyaggyűjtés kiterjedt az egész ún. királyi Magyarországra, a török uralom alól ment uradalmakra, hol — a főleg nyugati világi kézen levő latifundiumok (Batthyány-, Eszterházy-, Héderváry-, Nádasdy-családok birtokai) mellett a Rákócziak ugyancsak tartomány kiterjedésű északkelet-magyarországi birtokainak úriszéki anyagát is felöleli.

Ami magát az anyagot illeti, ezek valóban „az élet sokszínű képét páratlan következetességgel tárják az olvasó elé." A szövegek az úriszék jogintézményén kívül a XVI—XVII. századi nagybirtok gazdasági-társadalmi viszonyaira, a termelőerők egykorú állapotára fényt vetnek. Az ország különböző vidékein otthonos művelési ágak, gabonafajták, kerti vetemények, fűszerek, különböző gazdasági munkák, irtás, talajjavítás adatait az iratanyag gazdagon foglalja össze. S a történettudomány különböző szakágainak művelőin kívül a néprajztudós is számos adatot talál a falu életére és szokásaira, a nép szórakozásaira, a népi hiedelmekre, babonákra.

Maradjunk azonban a joganyagnál. A magyar úriszékek történetére vonatkozó eddigi irodalom sok tekintetben kiegészül az úriszéki kötet anyagával. A földesúri bíráskodás Árpád-kori történetét még a polgári korszakban felvázolta Szoika Kamillnak az Eckhart-szeminárium kiadványaként 1944-ben megjelent kötete.[12] Ennek kiegészítése volt magának Eckhart Ferencnek: „A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században"[13] c. monográfiája, amely egyrészt az úriszék XVI—XVII. századi szervezetével, másrészt e kor úriszéki büntetőbíráskodásával foglalkozik. Eckhart munkájában használta már ezeket a forrásokat, hiszen az anyaggyűjtéssel egyidőben dolgozott, s míg Eckhart munkájának Varga Endre, az úriszéki kötetnek Eckhart Ferenc volt Sarlós Márton professzor mellett az egyik lektora, az együttműködés tehát a legszorosabb mértékben megvalósult. Noha így a kötet anyagát Eckhart az úri-

[11] Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Bp. 1958. Szerk. Csizmadia Andor.

[12] A földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. — S meg kell még említeni Molnár Szulpicznak, a pannonhalmi főapátság úriszékéről adott feldolgozását, mely először nyúlt a XVI—XVII. századi úriszékek kérdéséhez: A pannonhalmi főapátság története. 4. köt. Bp. 1906. 225—240. old.

[13] Akadémiai kiadó, Bp. 1954.

szék szervezetének tárgyalásánál felhasználta, Eckhart kötetének büntetőjogi profilja miatt kétségkívül marad még mondanivaló az úriszékek polgári, vagy úrbéri peres eljárásnak feldolgozói számára is, akik a polgári vagy úrbéri perben eljáró úriszék intézményét kívánják e kötet anyaga alapján megismerni.

Maga a forráskötet számos kérdést világít meg a földesúri joghatósággal és az úriszéki szervezettel kapcsolatban, s felvet sok eddig megoldatlannak látszó problémát, illetve közelebb visz azok megoldásához. Utalunk csak a pallosjog keletkezésére, a pallosjog és földesúri immunitas közötti kapcsolatokra, majd a vérhatalom jogának az egyes főrangú családok, nagyuradalmak részéről önhatalmú igénybevételére. Feldolgozásra váró kérdés, amelyhez e forrásanyag is segítséget nyújt, az úriszékek különböző fokozata és annak tisztázása, vajon csak a pallosjogú uradalmak tartottak-e úriszéket, vagy a pallosjoggal nem rendelkező középnemesi rétegeknek is volt-e úriszékük,[14] végül annak a kérdésnek megoldása, hogy az úriszéktől hova és mikor lehetett fellebbezni.

Az úriszéki forrásanyagot tekintve *az anyagi büntetőjog* területe az — s ezt helyesen állapítja meg a bevezető tanulmány —, amely a feudális igazságszolgáltatásban a legfejletlenebb. Nincsenek a bűncselekményeknek definíciói, a vád tárgyává tett cselekményt rendszerint csak körülírják, a büntetések sokfélék és szerteágazók. Csak mint kiragadott példára kívánok rámutatni arra a különbségre, amit a jobbágy osztályhelyzetű vádlottnál a bíróság csalásnak minősít[15] — az az uralkodóosztályhoz tartozónál megengedett cselekmény. A 397. sz. perben egy legény (Nagy Miklós) magát postásnak hazudva a jobbágyoktól forspontot csalt ki. Ezért halállal bűnhődött. Ugyanakkor Hoffmannsegg gróf XVIII. sz.-i utazó írja, hogy Magyarországon akárki ingyen veheti igénybe a paraszt forspontját, ha jóbarátságban van az alispánnal, aki nem hivatalos utakra is ad ki utalványt. A vármegyei urak kézről kézre adják a nekik tetsző utast, „aki ilyen módon az egész országot végigutazhatja pár forinttal". De különben „a falusi bírák a nagy úrtól, különösen, ha megfelelő »nyílt bátorsága« van — nem kérik az utalványt, adják a lovat, csak békén maradjanak„.[16]

A bírságok jelentőségét már Eckhart méltatja, helyes lett volna a bevezető tanulmányban az ő megállapításaira is utalni. (36. lap.)

Sokkal ismeretlenebb, s jogtörténetírásunk feldolgozására vár az úriszékek előtt lezajló *úrbéri perek* anyaga. Bár kissé vulgárisnak tartom a Bevezető tanulmánynak azt a megállapítását, hogy a földesúr gazdasági robotigénye korszakunkban mérhetetlen (23. lap), mert azt a korabeli jogszabályokkal s a jogszabályok be nem tartása esetén is egyéb forrásokkal le lehet mérni. Igaza van azonban a tanulmánynak abban, hogy a hosszúfuvar a leggyűlöltebb formája a robotnak. Nem a kötetből, más egykorú anyagból utalok ennek bizonyítására, a jobbágypanaszokra (1577-ből) Kapy Sándor szarvaskői várnagy ellen, aki Eperjesre küldte az apátfalvi[17] jobbágyokat fuvarra, s gyakran csak hónapok múlva kerültek vissza, maguk vagy a lovaik.[18]

A közölt forrásanyagból világosan kitűnik, hogy a jobbágyság felismerte az elnyomó hatalom céljait s felveszi ellene a harcot: előbb a követelt szolgáltatásokat egyénileg szabotálja, vagy kifejezetten megtagadja. később az ellenállás szervezettebb formához is folyamodik. Lózs, Körmend, Pápa vagy Beregszász mezővárosok polgárai szervezetten fordulnak földesuraik és a gyűlölt földesúri tisztek ellen, a berencsi uradalom három faluja fegyverrel kel földesura ellen, s ezek az osztályharcos nyílt megmozdulások az osztályöntudatra ébredt jobbágyság küzdelmének legértékesebb dokumentumai.

Míg a büntetőperek és az úrbéri perek úriszéki anyaga többé-kevésbé feldolgozásra találtak a történeti és jogi irodalomban, a kötetben közölt peranyag harmadik csoportját képező *polgári perek* anyaga szinte teljesen ismeretlen.

A feudális kor jeles jogtudósai — gondoljunk Huszty Istvánra, az egri primarius professzora, kinek Iurisprudentia Practica-ját félévszázadon át használták tankönyvül a nagyszombati egyetemen, a pesti egyetem Kelemen Imréjére vagy Kossuth egykori sárospataki professzorára, a nagytudományú Kövy Sándorra —, csak a nemesi magánjogot tanították. Ebben az úriszéki kötetben látjuk a jobbágymagánjog kontúrjait kialakulni. Jól értékeli a bevezető tanulmány: *a kiadványnak talán legnagyobb jelentősége, hogy a jobbágymagánjog forrásanyagát a kutatás rendelkezésére bocsátja.* Csak monográfusra vár az egyes részkérdések (családjog, öröklési jog, kötelmi jog) feldolgozása és a jobbágyi — nemesi magánjog összehasonlítása.

A jobbágymagánjog keretében is érvényesül a *szokásjog.* A végrendelet kellékei tekintetében pl. az egyes helységeknek (Pápa, Beregszász, Lózs stb) kialakult szokásjoga van, s ezt a jobbágyszokásjogot az úriszék is köteles figyelembe venni. Az úriszéki gyakorlaton keresztül a jobbágyok szokásjogának érvényesülése jól megfigyelhető, világosan látszanak azonban az érvényesülés korlátai: az uralkodóosztály érdeke — ennek ellenére a jobbágyi szokásjog nem juthatott elismerésre.

A jobbágyok magánjogi perei között különös csoportot alkotnak *a birtokperek,* s e korban még a régi rokonsági kapcsolatoknak számos maradványa él *a szomszédok elővásárlási jogában.* A jogtörténeti monografikus feldolgozás számára nagy lehetőséget nyújtanak a különböző vidékek más és más jogcímen érvényesülő elővásárlási szokásai, s ha a kötet kénytelenségből nem szorítkozna a királyi Magyarország nagy uradalmainak úriszékeire — bizonyára bőséges alkalom nyílna más vidékek más jogrendszerét hordozó szokásjogának összehasonlító elemzésére, hogy csak a székely faluközösségekben dívó hasonló jogokra hivatkozzunk.[19] A szomszédság birtok-

[14] Vö. Bevezetés 12—13. old.
[15] Ez különben a gyűjteményben az egyetlen csalási eset.
[16] Antalffy Gyula: A honi utazás histórája. Bp. 1943. 130—132. old.
[17] Bélapátfalva, akkor Borsod, most Heves m.
[18] A bélháromkúti apátság 1577. évi jobbágyösszeírásából. Egri szeminárium levéltára.
[19] Vö. Sándorffy Kamill: Székely örökség — székely öröklés. Magyar Jogi Szemle 1941. febr.—márc.; Degré Alajos: A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása. Klny. az Illés-Emlékkönyvből. Bp. 1942; Murarik Antal: Az ősiség alapintézményének eredete. Bp. 1938.

és elővételi jogához nem sorolnám a szomszédság határvitáit (Bevez. 40. lap), mert mindegyiknek más az eredete, az előbbinek nyoma a nemzetségi szervezetbe nyúlik vissza és annak maradványa, a határvitáknak ehhez nincs köze.

Nagyon tanulságosak az úriszéki *perjogi anyag* alaki vonatkozásai, amelyekre a bevezető tanulmány is felhívja a figyelmet. Az úriszéki eljárás az egykorú nemesi peres eljárásnál lényegesen egyszerűbb, mégis „a feudális jog merev formalizmusa itt is érvényesül", s jól tették a kötet sajtó alá rendezői, hogy a perszövegek megértéséhez bőséges magyarázó jegyzetet fűznek, a főproblémákra az egyes uradalmakra vonatkozó peranyagok bevezetésében és a nomenklaturában, a részletkérdésekre pedig az egyes pereknél közölt jegyzetben adnak felvilágosítást.

A bevezetés a továbbiakban bemutatja a *jobbágybíróság szervezetét, a* „falu füstjét" és a jobbágy ügyeiben ítélkező földesúri bíróságot, az úriszéket. A falu füstjének szerepét Eckhart többször említett munkájában tárgyalja, helyes lett volna, ha a bevezető tanulmány itt is utal erre, s esetleg az ő megállapításaival kapcsolatban állástfoglal. Maga az úriszék e korszakban igen népes testület, melyben megyei tisztviselők, nemesi ülnökök, urasági tisztek, közeli városok polgárai, sőt katonák is résztvesznek, egész „társadalmi bíróság", csak éppen az elnyomó osztályok társadalmát képviseli. Ilyen összetételű bíróságok nem ritkák e korban a városokban, vagy a katonaságnál sem. Takács Sándornál, a török korszak történetírójánál számos utalást találunk a korszak végvári életében hasonló összetételű bíróságokra.[20]

Az úriszék hatáskörét a vérhatalommal rendelkező földesúr személyi és területi jogai határozták meg, melyek sokszor még nemesi kiváltságokkal rendelkező személyekre is kiterjedtek. Már e korbeli úriszékeken nagy szerepe van az uraság *fiskálisának*, aki a vádat is képviseli. Legtöbbször hivatásos ügyvéd, vele szemben a jobbágy anyagiak hiánya miatt ritkán tud ügyvédet maga mellé állítani. E kezdetleges bíráskodásban gyakran perdöntő szerepe van az eskünek, melyeknek az anyagban igen változatos formáival találkozunk, köztük az eskütársak intézményével.

S jellemző az úriszéki eljárásra, a feudális bíróságokra szinte intézménnyé vált vesztegetés elterjedése, melyet nem kis gúnnyal, de nagy őszinteséggel jegyzett fel a lózsi úriszék jegyzője a 17. századi protokollum első oldalára:

„Ius faciunt nummi, statuunt decreta ducati,
His faciunt jura, qui offerunt munera plura."

*

Nagyon vázlatos a kép, amit az úriszéki forrásgyűjtemény rendkívül gazdag anyagából kiragadtunk. A szorosan vett jogi kérdéseken túlmenően a forrásgyűjteményből a kutatók más kérdésekre is kapnak választ. Csak egy kérdést említek: az igazgatástörténet és a történeti statisztika tudományágainak egyaránt fontos és megoldatlan problémája a feudáliskori *mezőváros* (oppidum) kérdése. Az országrendiséggel rendelkező szabad királyi városok jogilag is jól elkülöníthetők minden más igazgatási és települési egységtől, noha a középkor egyik legelterjedtebb jogforrásának, a város jogállására is elsőrendű forrásanyagot képező privilégiumnak változatos tartalma a distinkciót meglehetősen nehezíti. A feudáliskori mezővárosoknál azonban a különféle szabadságjogoknak és a földesúri alávetettségnek olyan tarkasága jelentkezik már a privilégiumokban, hogy a városjogok fogalmi elhatárolását még nem kísérelték meg. Az úriszéki joganyag, mely számos mezőváros (Beregszász, Munkács, Pápa, Lózs, Körmend, Németújvár, Rohonc stb.) jogviszonyaira fényt vet, a mezővárosok jogállása kérdésének tisztázását is elősegíti.

Meg kell végül emlékeznünk a kötetben *a nyelvtudományi szempontok* messzemenő érvényesítéséről, amit a Magyar Tudományos Akadémia a nyelvtudományi főbizottságnak vitája alapján a munkaközösség, elsősorban a munkaközösségben nyelvi szempontokat gondozó Szabó Dénes érvényesített.

A gazdag forrásanyagot részletes *név- és tárgymutató* teszi jobban használhatóvá. A feudális kori perjogi anyagban kevéssé járatos nem szaktudósok részére a nagyon pontos *nomenklatúra* gazdag címszavai adnak felvilágosítást. A kötet szép *kiállítása* az Akadémiai Kiadó ízlését dicséri.

*

A feudális kori falusi osztályharcok anyagának ez a gazdag kötete arra utal, hogy a munkát folytatni kell és a XVI. és XVII. századot felölelő kötetet követni kell a XVIII. és XIX. századi úriszéki anyag legjellegzetesebb pereit feltáró újabb köteteknek.

Csizmadia Andor

[20] Rajzok a török világból. 1—3. köt. A magyar múlt tarlójáról stb.

*Új könyvek:**

A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Sarlós Márton. Bp. Akad. Kiadó, 1959. 319 p.

Mezőgazdasági szakigazgatás kézikönyve. Szerk. Rosta Károly. Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1958. 388 p.

Szabó József: A költségvetési jog elvi kérdései. Szeged, Szegedi ny. 1959. 55 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. VI. Fasc. 1./

A büntetőtörvény, a büntető perrendtartás és a velük összefüggő előírások. Bratislava, Osveta, 1959 642 p. /Právnicky Ustav Ministerstva Spravodlisvosti Oddelenie v Bratislava./

Bljumin, I. G.—*Dvorkin*, I. N.: A „népi kapitalizmus" mítosza. Ford. Komor Imre. Bp. Közgazd. Kiadó, 1958. 163 p.

A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 73 p.

Fizetési forgalom a nemzetközi kereskedelemben. [Tanulmánygyűjtemény] Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 286 p.

Konsztitucija Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. Bp. Universzi-

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket. Lelőhely-rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

tetszk. Tipografija Bp. 1959. 87 p.

Constitution de la République Populaire Hongroise. Bp. Impr. de l'Université Bp. 1959. 87 p.

Constitution of the Hungarian People's Republic. Bp. University Press Bp. 1959. 87 p.

Ádám Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 307 p.

A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 159 p.

Palágyi Róbert: A magyar szerzői jog zsebkönyve. 2. átd. és bőv. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 304 p.

A mezőgazdasági termékek felvásárlására vonatkozó jogszabályok. Közzéteszi: Az Élelmezésügyi Minisztérium. Lezárva: 1959. június 30-án. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 788 p.

Tanácstagok zsebkönyve. Kiadja: Pécsi MJ város tanácsa vb. titkársága. [Pécs], Pécsi Szikra ny. 1959. 75 p.

A marxista filozófia alapjai. Szerk. Konsztantinov, V. F. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 788 p.

Bródy András: Tárgymutató A Tőke három kötetéhez. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 124 p.

Nemzetközi statisztikai évkönyv 1929—1957. [Kiad. a:] Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Terv ny. 1959. 253 p.

A magyar nyelv értelmező szótára. 1. kötet. A—D. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Bp. Akad. Kiadó, 1959. XXXI, 1091 p. 1 mell.

Szocialista országok:

Deborin, A. M. Szocial'no-politicseszkie ucsenija novogo vremeni. [Az újkor társadalmi-politikai tanai.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR 1958. 628 p. ÁJI. 17. 445

A három kötetre tervezett és a Szovjet Tudományos Akadémia gondozásában megjelent munka első kötete az újkor politikai tanait foglalja össze. A kötet hat nagy fejezetre oszlik. A bevezető első fejezetben Aristoteles politikai tanait, a második fejezetben Moor, Grotius, Spinoza stb., a harmadik fejezetben a XVII. századi angol forradalom politikai tanait, a negyedik fejezetben a XVIII. századi francia forradalom, az ötödik fejezetben a XVIII. századi amerikai forradalom, végül a hatodik fejezetben pedig a francia burzsoá forradalom politikai tanait részletezi. A további kötetek a legújabbkori politikai tanok történetével foglalkoznak.

Szürcev, V. A.: Szocialiszticseszkoe pravoszoznanie v SZSZSZR. [A szocialista jogtudat a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 129 p. ÁJI. 17.497

A munka a szocialista jogtudat fogalmát elemzi, majd vázolja a jogtudat kialakulásának és fejlődésének menetét, végül vizsgálja a jogtudatnak a munkás-paraszt szövetség megszilárdításában és a szocialista törvényesség megvalósításában vitt szerepét.

Csikvadze, V.—*Zivsz,* Sz.: Protiv szovremennogo reformizma i revizionizma v voprosze goszudarsztve. [Az állam kérdésével kapcsolatos jelenkori reformizmus és revizionizmus ellen.] Moszkva, Goszpolizdat, 1959. 166 p. ÁJI. 17.500

A két neves szerző a jelenkori revizionizmus és reformizmus alapvető sajátosságainak összefoglalása után a reformizmus legjellegzetesebb megnyilatkozásait (a jóléti állam, a polgári demokrácia feldicsérése, a szocialista forradalom szükségességének tagadása, a proletárdiktatúra ellenzése, a marxista történelmi szükségszerűségek tagadása, állam nélküli szocializmus) veszi részletes és éles kritika alá.

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SZSZSZR. Pjatogo szozüva. Vtoraja Szeszszija (22—23 dekabrja 1958 g.) Sztenograficseszkij otcset. [A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülésszaka.] Moszkva, Izd. Verhovnogo Szoveta SZSZSZR. 1959. 601 p. ÁJI. 17.482

Az 1958. dec. 22—25-i ülésszakról készített gyorsírásos feljegyzések. Részletes anyagot szolgáltatnak az ülésszakon tárgyalt kérdésekről (1958. évi költségvetés, a szovjet iskolareform, a büntetőjogi és büntetőeljárási törvényhozás alapelvei, alkotmánymódosítások stb.).

Hronologicseszkoe szobranie zakonov, ukazov Prezidiuma Verhovnogo Szoveta i posztanovlenij pravitelsztva RSZFSZR. [Az OSZFSZK törvényeinek, törvényerejű rendeleteinek és rendeleteinek időrendes gyűjteménye.] 3—4. köt. 1940—1947; 1948—1953. gg. Moszkva, Goszjurizdat, 1953. 638; 618 p. ÁJI. 17.495:1—2.

Az OSZFSZK jogszabályainak időrendi gyűjteményéből hozzánk érkezett két kötet az 1940—1947, illetve 1948—1953. évek jogszabályainak teljes időrendi gyűjteményét tartalmazza.

Demokratischer Zentralizmus und sozialistischer Arbeitsstil. [Demokratikus centralizmus és szocialista munkastílus.] Beiträge aus einem Jahr Erfahrung in der Vervollkommung und Vereinfachung der Arbeit des Staatsapparates. Berlin, Deutscher Zentralverlag, 1959. 98 p. [Bibl. passim.] OK. 348.895

Az összeállítás alapja az 1958. II. 11-i törvény, amely az államapparátus munkájának egyszerűsítéséről és tökéletesítéséről szól. Az ennek végrehajtása során szerzett tapasztalatok, valamint a tanácsok elöljáróinak 1958. IV. 21—22-i tanácskozásain leszögezett elvek, megfelelő elméleti alapvetés mellett, a gyakorlat számára adnak irányítást. A tanulmánygyűjtemény öt tanulmányt közöl az anyagból kiragadott központi kérdésekről: A demokratikus centralizmus, mint a szocialista államhatalom alapelve; A Tanács felelősségének kérdései; A helyi hatalmi szervek közreműködése a törvényhozás munkájában; Az államhatalom helyi szerveinek munkastílusa és: A népi kamarai és a helyi tanácsi választások.

Dobrovol'szkij, A. A.: Ucsasztie organov goszudarsztvennogo upravlenija v szovetszkom grazsdanszkom proceszsze. [Az államigazgatási szervek részvétele a polgári eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 163 p. ÁJI. 17.387

A munka a polgári jogilag érdekelt államigazgatási szervek és szakszervezetek perbeli jogállásának kérdéseit vizsgálja meg a ha-

tályos törvényhozás és bírói gyakorlat alapján. Három nagy fejezetre (az államigazgatási szervek perbeli részvételének alapja és célja, az államigazgatási szervek perbeli részvételének sajátosságai és az államigazgatási szervek és szakszervezetek perbeli helyzete) tagolva a kérdést, a társadalmi tulajdon megvédésének polgári jogi eszközeivel kapcsolatos eljárási kérdéseket foglalja össze.

Kapitalnoe sztroitel'sztvo i proektirovanie. Red. Bogulszlavszkij, D. [Építkezés és tervezés.] Kiev, Goszjurizdat USZSZR, 1958. 713 p. ÁJI. 17.470

A vonatkozó jogszabályok és utasítások gyűjteménye. A hatalmas munka rendszeres összeállításban tartalmazza az építkezéssel, illetőleg tervezéssel kapcsolatosan kiadott jogszabályokat és egyéb normatív aktusokat.

Dohnálek, J.: Komentár k bytovému zákonu. [A lakástörvény kommentárja.] Bratislava, 1959. 667 p. ÁJI. 17.400

A lakásra vonatkozó tételes jogszabályanyag gyakorlati célú kommentárja, részletes tárgymutatóval és iratmintákkal.

Dornberger, G. stb.: Grazsdanszkoe pravo Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpubliki. Vescsnoe pravo. [A Német Demokratikus Köztársaság polgári joga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 431 p. ÁJI. 17.488

A Német Demokratikus Köztársaság polgári joga c. többkötetes egyetemi tankönyv dologi jogról szóló kötetének orosz-nyelvű fordítása. A munka közzététele jelentős bizonyítéka a szocialista országok tudományos együttműködésének. A kötethez D. M. Genkin professzor írt rövid bevezetést, amelyben rövid jellemzést ad a Német Demokratikus Köztársaság dologi jogáról. A tankönyv főbb fejezetei a következők: A tulajdonjog általános tanai; a tulajdonjog különböző formái; a tulajdonjog mint alanyi jog; a közös tulajdon; a tulajdonjog megszerzése és elvesztése; a föld tulajdonjoga; a személyi és szövetkezeti tulajdonjog; az egyéni lakóház tulajdonjoga; a tulajdonjog polgári jogi védelme; a tulajdonjogot terhelő zálogjog; a szolgalmak és dologi szolgáltatások.

Vaszilev, A. R.: Grazsdanszkoe pravo Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. [A Bolgár Népköztársaság polgári joga. Általános rész.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 704 p. ÁJI. 17.396

Vaszilev akadémikus hatalmas kézikönyvének 3. kiadásáról készült orosz nyelvű fordítás komoly bizonyítéka a szocialista országok tudományos együttműködésének. A fordítás számos érdeklődőnek teszi lehetővé, hogy a Bolgár Népköztársaság polgári jogával kapcsolatos részletkérdéseket is megismerje, amelyekhez a munka a legautentikusabb forrás. A munka két részre tagozódik. Az első rész a polgári jogi szabályok általános tanait tárgyalja (a polgári jog fogalma és tárgya, forrásai, időbeli és személyi hatálya, a polgári jogi szabályok értelmezése, kodifikációja), a második rész a polgári jogi viszony általános kérdéseit (a jogviszony fogalma, jogalanyok, jogképesség, cselekvőképesség, a népi demokratikus állam mint jogalany, jogi személyek, a népi tanácsok és költségvetési intézmények mint jogi személyek, vállalatok, szövetkezetek, egyesülések mint jogalanyok, a dolog és vagyon, jogi tények, szerződések, a szerződések hatálytalanítása, a képviselet és a nem vétkes felelősség) öleli fel.

Kommentár k občanské zákoniku. Právo dědické. [Kommentár a polgári törvénykönyvhöz. Gyámsági jog.] Praha. Orbis, 1957. 381 p. ÁJI. 17.402

A gyámságra vonatkozó tételes jogszabályanyag gyakorlati célú összeállítása és kommentárja.

Ohanowicz, Alfred — *Górski*, Józef: Zobowiazania czesc szczególowa. [Kötelmek, különös rész.] Poznan, Panswowe Wyd. Naukowe, 1959. 304 p. [Bibl. 293—301.] ÁJI. 17.335

Egyetemi tankönyv, a kötelmek különös részéről ad az egyetemi oktatás számára megfelelő összefoglalást.

Dronikov, V. K.: Naszledovanie po zavescsaniju v szovetszkom prave. [Végrendeleti öröklés a szovjet jogban.] Moszkva, Izd. Kievszkogo Goszudarsztvennogo Universziteta, 1957. 135 p. ÁJI. 17.398

A monográfia a hatályos törvényhozás és bírói gyakorlat anyagát foglalja össze a legfontosabb kérdéscsoportokban (az öröklés fogalma, alanya, tárgya, tartalma, eljárási formák, öröklés megtámadása és hatálytalanítása).

Probleme privind dezvoltarea şi apărarea proprietăţii socialiste in dreptul Republicii Populare Romîne. [A szocialista társadalmi tulajdon fejlődésének és védelmének kérdései a RNK-ban.] Bucureşti, Edit. Acad. Republicii Populare Romîne, 1959. 274 p. ÁJI. 17.519

A Román Népköztársaság Akadémiájának Jogi Kutatóintézete által közzétett tanulmánygyűjtemény. A szocialista tulajdon védelmi rendszerének általános kérdései után (Ionaşcu, Tr. professzor tanulmánya) a szocialista tulajdonvédelem sajátos kérdéseit (rei vindicatio, az alkalmazottak anyagi felelőssége, a társadalmi tulajdon védelmének sajátos eljárásjogi eszközei, a polgári jogi kártérítés, a nemzetközi magánjogi problémák stb.) feldolgozó tanulmányokat tartalmaz.

Bozsinov, B. R.: Vöznikvane i razvitie na szocialiszticseszkata szobsztvenoszt V NRB. [A szocialista tulajdon keletkezése és fejlődése a Bolgár Népköztársaságban.] Szofija, Izd. Nauka i Iszkusztvo, 1959. 167 p. ÁJI. 17.501

A tulajdonról szóló marxi—lenini elmélet kifejtése után a szocialista tulajdon létrejöttének folyamatát vázolja, majd részletesen tárgyalja a szocialista tulajdonnak — a szocialista építés anyagi alapjának — fejlődését.

Laptev, V. V.: Szisztema hozjajsztvennüh dogovorov v Germanszkoj Demokraticseszkoj Reszpublike. [A gazdasági szerződések rendszere a Német Demokratikus Köztársaságban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 206 p. /Insztitut Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja. Akademii Nauk SZSZSZR./ ÁJI. 17.525

A gazdasági szerződések szerepének méltatása után rövid történeti áttekintést ad a szerződési rendszer fejlődéséről. Ezután a tervezés, a szerződéses viszonyok és a szerződések egyes formáinak bemutatása után a szerződések megkötését, tartalmát, végrehajtását, a szerződések végrehajtásának elmulasztásából következő felelősséget tárgyalja. A záró részben a gazdasági szerződések egyes fajait mutatja be.

Trudovoe pravo. Enciklopedicseszkij szlovar. [Munkajogi enciklopédia.] Moszkva, Izd. Bolsaja Szovetszkaja Enciklopedija, 1959. 512 p. ÁJI. 17.423

A Nagy Szovjet Enciklopédia Tudományos Kiadójának gondozásában és Deniszov, A. J. szerkesztésében megjelent munkajogi enciklopédia a legújabb szovjet munkajogi anyagot foglalja össze, lexikális formában. Az egyes cikkeket a szovjet munkajog legnevesebb képviselői írták. A címszavak szovjet anyagánál a munka a legfontosabb hatályos tételes jogi anyagot is közli és emellett részletesen foglalkozik a szocialista és a kapitalista országok munkajogi anyagának sajátosságaival. A fontosabb címszavaknál bibliográfiát is közöl.

Szovetszkoe ugolovnoe pravo. Obscsaja csaszt'. Red. Cshikvadze, V. M. [Szovjet büntetőjog. Általános rész.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 464 p. ÁJI. 17.421

A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma által a jogi főiskolák és az egyetemek jogtudományi karai számára kiadott tankönyv. A szovjet büntetőjog hatályos anyagának jól áttekinthető, elsősorban oktatási célú feldolgozása egyidejűleg a tudományos kutatás és a gyakorlati élet dolgozói számára is hasznos forrásmunka. Az egyes fejezeteket a szovjet büntetőjogi irodalom legkiválóbb képviselői (Gercenzon, A. A., Piontkovszkij, A. A., Utevszkij, B. Sz. és Gel'fer, M. A.) írták. A munka öt nagy fejezetben tárgyalja a büntetőjog általános részének szovjet és külföldi anyagát (A szovjet büntetőtörvény; A bűncselekmények tana; A büntetések tana; A népi demokratikus országok büntetőjoga; A kizsákmányoló államok büntetőjoga). Az egyes fejezetek után rövid irodalmi utalásokat is közöl.

Kuznecova, N. F.: Znacsenie presztupnüh poszledsztvij dlja ugolovnoj otvetsztvennoszti. [A bűncselekmény következményeinek befolyása a büntetőjogi felelősségre.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 218 p. ÁJI. 17.386

A monográfia a hatályos törvényhozás és az ezzel kapcsolatban kialakult bírói gyakorlat anyaga alapján vizsgálja a bűncselekmény következményeinek fogalmát. A munka három nagy fejezetre tagozódik: A bűncselekmények következményeinek fogalma és jelentősége; a bűncselekmény következményeinek befolyása a bűncselekmény minősítésére és a büntetés kiszabására. Az elméleti kérdések kidolgozása mellett a munka a gyakorlati kérdések összefoglalásával az igazságszolgáltatás gyakorlati dolgozóinak is értékes forrásmunkája.

Sargorodszkij, M. D.: Nakazanie po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [A büntetés a szovjet büntetőjog szerint.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 239 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.483

A munka a „Büntetőjogi büntetés" című sorozat második részeként jelent meg és a büntetés fogalmának, alapvető feladatainak, a büntetéskiszabás alapelveinek, valamint a büntetési rendszer problémáinak áttekintése után részletesen vizsgálja az egyes büntetési nemeket. Ezt követőleg a feltételes elítélést és időelőtti szabadon bocsátást, illetőleg az orvosi és pedagógiai intézkedések kikényszerítésének eszközeit tárgyalja. A befejezésben a büntetésvégrehajtást akadályozó vagy felfüggesztő körülményeket és a büntetés következményei alóli mentesítés kérdéseit vizsgálja. A munka értékét emeli a bő tételesjogi és irodalmi anyag.

Orlov, V. Sz.: Szubjekt presztuplenija po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [A bűncselekmény alanya a szovjet büntetőjogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 259 p. ÁJI. 17.494

A büntetőjogi alany fogalmának vázolása után az öntudatlan állapotot, mint a büntetőjogi felelősségrevonást kizáró okot vizsgálja. Ezután a büntetőjogi alanyiság néhány részletkérdését (az élet és a kor jelentősége a büntetőjogi alanyisággal kapcsolatban; a büntetőjogi alanyiság különleges esetei; külföldiek, mint a büntetőjog alanyai; jogi személyek kérdése; a büntetőjogi alanyiság különleges kérdései) vizsgálja. A befejező részben a büntetőjogi felelősségrevonás néhány idevágó részletkérdését (a bírói gyakorlat alakulása, orvosi intézkedések stb.) tárgyalja.

Butuev, I. A.: Iszpravitel'nüe rabotü. [A javító-nevelő munka.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 136 p. ÁJI. 17.530

A mű a javító-nevelő munkáról szóló törvényhozás áttekintése után a javító-nevelő munka formáit, kiszabásának feltételeit és a javító munkát elrendelő bírósági ítélet végrehajtását tárgyalja.

Tiskevics, I. Sz.: Prigotovlenie i pokusenie po szovetszkomu ugolovnomu pravu. Ponjatie i nakazuemoszt'. [Előkészület és kísérlet a szovjet büntetőjogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 258 p. ÁJI. 17.492

A be nem fejezett bűncselekmény fogalmáról és az ilyen cselekmények megbüntetésének elvi alapjairól szóló bevezetés után a monográfia külön fejezetekben vizsgálja az előkészület és a kísérlet részletkérdéseit. Külön részletezi azokat a bűncselekményeket, amelyeknél az előkészület, illetőleg kísérlet fogalmilag kizárt. A befejező részben az önkéntes elállásnak és a kísérleti következmények önkéntes elhárításának kérdéseit vizsgálja.

Szolov'ev, A[lekszander] D[imitrievics]: Voproszü primenenija nakazanija po szovetszkomu ugolovnomu pravu. (Zakonodatel'sztvo i szudebnaja praktika.) [A büntetés alkalmazásának kérdései a szovjet büntető jogban. Törvényhozás és bírói gyakorlat.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 202, [2] p. [Bibl. passim.] OK. 348.012

A mű célja a szovjet jogászok: bírák, ügyészek, az oktatás dolgozói és a joghallgatók tájékoztatása a büntetőjog fejlődéséről és az 1940—1957 közötti időszak legfelsőbb bírósági gyakorlatáról. A munka öt nagy fejezetben mutatja be az anyagot: a büntetőjog általános elvei (büntethetőség, cselekvőképesség, beszámíthatóság, a büntetés egyéniesítése); a társadalomra való veszélyesség; a büntetés kiszabása a törvényi alsó határok alatt; a feltételes elítélés; a bűnhalmazat; a felmentés, elévülés, amnesztia és a feltételes szabadonbocsátás.

Szaharov, A. B.: Ugolovno-pravovaja ohrana bezopasznoszti uszlovij truda v SZSZSZR. [A munkafeltételek biztonságának büntetőjogi védelme a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 185 p. /Vszeszojuznij Insztitut Juridicseszkih Nauk Miniszterszt va Jusztici SZSZSZR./ ÁJI. 17.502

A munkának, mint a szovjet társadalmi rend alapjának büntetőjogi védelme rendkívül fontos és időszerű kérdés a Szovjetunióban is. A munka bő anyagfeldolgozása és áttekinthető rendszere (a munka büntetőjogi védelmének fogalma, a munkavédelmet sértő bűncselekmény tárgya, tárgyi oldala, alanya, alanyi oldala, a munkavédelem elleni bűncselekmények körének elhatárolása) a kérdés színvonalas feldolgozását adja. A munkavédelem büntetőjogi kérdéseinek részletes tárgyalása újszerű elméleti feldolgozást tett szükségessé, a munka ennek ellenére a gyakorlat leghasznosabb segítőeszköze.

Trestní zákon. Komentár zákonu z 12 jula 1950. c. 86. Zb. v zneni zákona c. 63/1956. Zb. [A büntetőtörvénykönyv kommentárja.] Bratislava. Osveta, 1959. 860 p. ÁJI. 17.399

Az 1950. júl. 12-i törvénykönyv részletes kommentárja, neves társszerzők egységes feldolgozásában.

Daniluk, Franciszek: Prawo karno adminisztracyjne. [Kihágási büntetőjog.] Tabele wykroczen i kar. 7. popr. i uzepeln wyd. Wedlug stanu prawnego na dzien 1 marca 1958. r. Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1958. 663 p. OK. 362.878

A gyakorlati jellegű összeállítás az alapvető (1932-es) jogszabályt és a kihágási jogra, valamint a határterületekre vonatkozó törvényeket és rendeleteket tartalmazza. Az összeállítás gyakorlati használhatóságát a kihágásokat megállapító jogszabályokról készített táblázatok, a kihágások betűrendes tárgymutatója és a pénzbírságok alsó és felső határainak, valamint a szabadságvesztés-büntetésre való átváltoztatásának mutatója segíti elő.

Ugolovno-processzszual'noe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialiszticseszkij goszudarsztv. Szerk. Karev, D. Sz. [A külföldi szocialista államok büntetőeljárási törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1956. 816 p. ÁJI. 17.518

A Levin, M. M. — Lohov, N. A. és Jakovlev, A. M. összeállításában közzétett hatalmas forrásgyűjtemény az európai és ázsiai népi demokráciák büntető eljárásjogi törvényhozását (bírósági szervezeti törvény, ügyészségi szervezeti törvény, büntetőeljárási törvény szövege) tartalmazza. A méreteiben is impozáns forrásmunka a jogi kutatás nélkülözhetetlen segédkönyve.

Kriminalisztika. Otv. red. Golunszkij, Sz. A. [Kriminalisztika.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 511 p. ÁJI. 17.522

A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma által kiadott tankönyv a jogi főiskolák számára. Egyes fejezeteit a szovjet kriminalisztika legkiválóbb képviselői írták. A kriminalisztika általános problémái mellett részletesen tárgyalja az egyes büntetőügyekkel felmerülő sajátos kriminalisztikai problémákat.

Karev, D. Sz. — *Rad'kov*, V. P.: Szudousztrojsztvo i processzsz sztran narodnoj demokratii. [A népi demokratikus országok bírói szervezete és büntető eljárása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 284 p. ÁJI. 17.524

Az európai népi demokratikus országok (Albán Népköztársaság, Bolgár Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Román Népköztársaság, Csehszlovák Köztársaság) bírósági és ügyészségi szervezetét mutatja be. Országonként azonos rendszerben (bírói szervezet, ügyészség, ügyvédség, büntető eljárás) közli a főbb tételesjogi anyagot. A szervezeti áttekintést számos vázlat mutatja be.

Lukasevics, V. Z.: Garantii prav obvinjaemogo v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [A vádlott jogai a szovjet büntető eljárásban.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. 166 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.485

A munka a védelem kérdésének legfontosabb problémáit vizsgálja, (az ártatlanság vélelme, a bizonyítási teher, a terheltté nyilvánítás, a nyomozás megszüntetése). A befejezésben rendszeresen összefoglalja a vádlottat az előzetes ellenőrzés során megillető összes jogokat.

Minkovszkij, G. M.: Oszobennoszti raszszledovanija i szudebnogo razbiratel'sztva del o neszoversennoletnüh. [A nyomozás és a bírói tárgyalás sajátosságai a fiatalkorúak ellen folytatott bűnügyekben.] Moszkva Goszjrizdat, 1959. 207 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 17.504

A fiatalkorúakkal szemben folytatott büntetőeljárás általános sajátosságairól és a nyomozószervek ezzel kapcsolatos munkájának feladatairól adott bevezetés után részletesen vizsgálja a bizonyítás, a nyomozás és a bírósági tárgyalás során megoldandó különleges problémákat.

Wengerek, Edmund: Koncentracja materialu procesowego w postepowaniu cywilnym. [A peranyag összevonása a polgári eljárásban.] Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1958. 202 [2] p. [Bibl. passim.] OK. 347.978

Az eljárás lefolytatásának gyorsaságához az előfeltételek a szocialista perrendtartásban megvannak. Külön-külön fejezetekben foglalkozik a bíróság és a felek viszonyával, a tárgyalás előkészítésével, valamint a hivatalból végzendő és végezhető cselekményekkel. Felhívja a figyelmet arra, hogy a peres eljárás gyors lefolytatása érdekében a

technikai segédeszközöket (magnetofon, fénykép stb.) kell igénybe venni.

Lenin o mezsdunarodnoj politike i mezsdunarodnom prave. [Lenin a nemzetközi politikáról és a nemzetközi jogról.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1958. 775 p. ÁJI. 17.395

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének kiadásában közreadott mű időrendben közli Leninnek a nemzetközi politikával és a nemzetközi joggal kapcsolatos legfontosabb megnyilatkozásait (cikkek, előadások, levelek, feljegyzések stb.). A gyűjtemény gyakorlati használhatóságát a rendkívül bő jegyzetanyag, valamint a részletes tárgymutató könnyíti meg.

Ründzjunszkij, P. G.: Gorodszkoe grazsdansztvo doreformennoj Roszszii [Reform előtti Oroszország városi polgársága.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZR. 1958. 557 p. ÁJI. 17.447

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének gondozásában közzétett munka a szovjet városok fejlődését foglalja össze a XIX. század első felében. A tőkés társadalomban kifejlődött új osztályok történetét és a cári kormánynak a haladó társadalmi-gazdasági eszmék ellen folytatott elnyomó harcát bemutató munka öt nagy fejezetre tagozódik és időrendben tárgyalja az Oroszország egyes területein kifejlődő városi polgárság társadalmi kérdéseit.

Iz isztorii rabocsego klaszsza i revoljucionnogo dvizsenija. [A munkásosztály és a forradalmi mozgalom.] Moszkva, Izd. Akad Nauk SZSZSZR. 1958. 795 p. ÁJI. 17.442

A. M. Pankratova akadémikus tiszteletére megjelent gyűjteményes munka, amelyben az elhunyt munkatársai, tisztelői írtak rövid tanulmányokat. A gyűjtemény három részre tagozódik. Az első rész a forradalomelőtti Oroszország munkásosztályáról és annak küzdelméről, a második rész a szovjet rendszer győzelmét követő időszakról és a Szovjetuniónak a békéért és a szocializmusért folytatott harcáról szóló tanulmányokat, a harmadik rész pedig a külföldi munkásosztályok történetét és forradalmi tevékenységét érintő tanulmányokat foglalja magában. Ez utóbbi részben számos külföldi szerző műve is megjelent. A munkát a Szovjetunió Tudományos Akadémiája adta ki s azt Pankratova-műveinek teljes bibliográfiája egészíti ki. A gyűjteményben közzétett számos munka érinti a szovjet állam és jog történetét.

Livancev, K. E.: Isztorija goszudarsztva i prava feodalnoj Pol'si XIII—XIV vv. [A XIII—XIV. századbeli feudális Lengyelország államának és jogának története.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1958. 158 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova/ ÁJI. 17.479

A lengyel állam kialakulásáról adott történeti összefoglalás után a XIII—XIV. századi Lengyelország társadalmi rendjét, feudális államrendszerét és legfontosabb jogintézményeit vázolja, felhasználva a korabeli írásos forrásokat. (Ksiega prawa zwyczajowego polskiego, III. Kazimir statutumgyűjteménye stb.)

Koni, A. F.: Izbrannüe proizvedennija. Tom. 1—2. [A. F. Koni válogatott művei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 627, 536 p. ÁJI. 17.482:1—2.

A neves orosz jogász válogatott műveinek mostani gyűjteményes kiadása szerző rövid cikkeit, fontosabb ügyekben elmondott bírósági beszédeit, periratait és visszaemlékezéseit (fontosabb bírósági ügyekről, a jelentősebb személyiségekkel való találkozásairól stb.) tartalmazza.

Bibliographie juridique Yougoslave. [Jugoszláv jogi bibliográfia.] Red. B. T. Blagojević. Beograd, 1959. LII., 262 p. [Institut de Droit Comparé.] ÁJI. 17.491

A Belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet kiadásában megjelent és külföldi kutatóknak szánt bibliográfia bevezetőjében Blagojević professzor áttekintést ad a jugoszláv jogrendszerről és a legfontosabb jogi forráskiadványokról. Ezt követőleg a bibliográfia jogáganként, 21 fejezetben közli a jugoszláv jog válogatott bibliográfiáját. Az anyaggyűjtés 1957. év végével zárul, az ezután közzétett anyagot a Nouveau Droit Yougoslave — New Yugoslav Law c. folyóirat adja ki évenként pótfüzetekben.

Tőkés országok

Voproszü szovremennogo goszudarsztvennogo prava burzsuaznüh sztran. Otv. red. Kotok, V. F. [A burzsoá országok jelenkori államjogának kérdései.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SZSZSZR, 1958. 351 p. ÁJI. 17.425

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadásában, V. F. Kotok szerkesztésében megjelent gyűjteményes munkában közzétett tanulmányok a burzsoá államjog általános kérdéseivel, illetőleg egyes burzsoá országok államjogának időszerű kérdéseivel foglalkoznak. A gyűjteményben megjelent tanulmányok: Levin, I. D.: A jelenkori burzsoá állam és államjog néhány ismérve; Arbatov, Ju. A.: A jelenkori kapitalista állam szerepe a népi tömegek ideológiai elnyomásában; Sugaev, A. Sz.: A többségi és az aránylagos választójogi rendszer kérdéséhez; Ledjah, I. A.: Az államszövetséges köztársaság központi szövetséges szervei; Krutogolov, M. A.: Az 1954. évi francia alkotmányjogi reform.

Strauss, Leo: Naturrecht und Geschichte. [Természetjog és történelem.] Stuttgart, K. F. Koehler Verl., 1956. XI. 339 p. ÁJI. 17.430

A chicagói egyetem tanárának német nyelvre most lefordított munkája is aláhúzza azt a szerepet, amelyet a természetjognak a burzsoá államok mai jogfejlődésében tulajdonítanak. A természetjog és a gondolkodástörténet néhány elvi kérdésének vázolása után a természetjog eszméjének forrásairól, majd a klasszikus természetjogról ad összefoglalót, jellemzést. Befejező részében: A modern természetjog c. fejezetben Hobbes és Loocke, A modern természetjog válsága c. fejezetben Rousseau és Burke természetjogi felfogását ismerteti.

Verdross, Alfred: Abendländische Rechtsphilosophie. Ihre Grundlagen und Hauptprobleme in geschichtlischer Schau. [Nyugati jogfilozófia.] Wien, Springer Verl. 1958. 270 p. ÁJI. 17.432

A. Merkl — A. Verdross — K. Wolff bécsi jogtanárok szerkesztésében megjelenő: Állam- és jogtudományok c. sorozat 16. kötetében szerző történeti szemléletben tárgyalja a nyugati jogfilozófia alapjait és alapvető kérdéseit. A munka négy nagy fejezetben (az antik jogfilozófia, a keresztény jogfilozófia, az újkori jogfilozófia és a jelenkori jogfilozófia) foglalja össze a történeti anyagot, amelyben az írókat rendszerezve, legfontosabb jogfilozófiai tételekről ad összefoglaló ismertetést. Az utolsó, 5. fejezetben a nyugati jogfilozófia eddigi fejlődésének eredményeiről ad kritikai elemzést.

Annuaire de législation française et étrangère. Contenant des notices sur l'évolution du droit dans les différents pays. [Francia és külföldi törvényhozási évkönyv a jognak a különböző országokban történt fejlődésére vonatkozó jegyzetekkel.] N. Ser. 6. tom. 1957. Red. Ancel, Marc, Batiffol, Henri etc. Publ. Centre Français de Droit Comparé. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1959. VII, 590 p. [Bibl. passim.] O. K. 362.940:1957.

A francia Összehasonlító Jogtudományi Intézet kiadásában és szerkesztésében 1956 óta ismét évenként jelenik meg egy-egy évkönyv, amely most 37 ország 1957. évi jogfejlődésére mutat rá. A könyv az országok francia elnevezése szerinti betűrendben közli az illető országok jogalkotásában az 1957. év folyamán történt jelentősebb változásokat, közjogi, magánjogi, büntetőjogi, nemzetközi jogi vonatkozásban. Az összeállítás használhatóságát növeli a betűrendes, úgynevezett elemző-mutató, amelyben egy-egy tárgyszó után, szintén betűrendben tünteti fel azokat az országokat, amelyekben a szóbanlevő jogintézményt illetően módosulások történtek.

Prelot, Marcel: Pour comprendre la nouvelle constitution. Etudes et documents. 2. édition. Paris, Éd. du Centurion, 1959. 189 p. ÁJI. 17.503

A francia alkományok történetéről adott bevezetés után közli az 1958. évi francia alkotmány szövegét az előkészítés különböző stádiumaiban (kormánytervezet, az alkotmányjogi bizottság szövegezése, az 1958. szept. 28-i népszavazásra bocsátott szöveg).

Krutogolov, M[ihail] A[natol'evics]: Goszudarsztvennüj sztroj szovremennoj Francii. [Franciaország jelenlegi állami szervezete.] (Csetvertaja reszpublika.) Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR, 1958. 303 p. /Akademija Nauk SZSZSZR Insztitut Prava im. A. Ja., Vüsinszkogo./ OK. 347.585 [Bibl. passim.]

Bevezetőben a Negyedik Köztársaság társadalmi-politikai rendszerének alapjait adja. Rámutat a monopóliumok gazdasági és politikai téren érvényesülő uralmára. Ezután ismerteti az új alkotmány legfontosabb rendelkezéseit, összehasonlítva a régi alkotmánnyal. A továbbiakban a választási rendszerrel foglalkozik, majd a parlament törvényhozó tevékenységét mutatja be. A központi szervek hatáskörének ismertetése után az államapparátus szerkezetének taglalásával foglalkozik, majd a közhivatalnoki apparátusról, a hadseregről és rendőrségről beszél. A következőkben a bírói és ügyészi rendszerrel foglalkozik. Végül értékeli az új, szövetségi rendszert, a francia államszövetség elveit és rámutat a gyarmati rendszer széthullásának szükségszerűségére.

Ikonickij, Ju[rij] V[iktorovics]: Goszudarsztvennüj sztroj Ganü. [Ghana állami szervezete.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 38, [2] p. /Goszudarsztvennüj sztroj sztranmira./ OK. 347.916

Ghana társadalmi és politikai rendszerének népszerű ismertetése. Rövid történeti ismertetést nyújt az 1957-ben függetlenségét kivívott állam keletkezéséről és politikai pártjainak tevékenységéről. Közli Ghana alkotmányát és bemutatja az államhatalom és államigazgatás központi és helyi szerveit, azoknak szerepét. Beszél a kormányzó, a nemzetgyűlés és a minisztertanács feladatairól. Ismerteti a bírósági szervezetet is. Az állami szervezet felépítéséről jó tájékoztatást, illetőleg áttekintést nyújt az összeállítás függelékeként közölt táblázat.

Neumann, Franz L. — *Nipperdey,* Hans Carl — *Scheuner,* Ulrich: Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte. [Az alapjogok elméleti és gyakorlati kézikönyve.] Bd. 2. Bd. 3. Halbband I—II. Berlin, Humblot et Duncker, 1954. 1958—1959. ÁJI. 17.419

A hatalmas gyűjtemény eddig megjelent kötetei az emberi szabadságjogok alapvető kérdéseit tárgyalják, a kézikönyvi forma által megkívánt teljes részletességgel, irodalmi utalásokkal stb. Az egész munka neves szerzők által írt és a szerkesztés által egységes rendszerbe összefoglalt tanulmányokból áll.

Gosnell, Cullen B.—*Lancaster*-Lana W.—*Rankin,* Robert S.: Fundamentals of American Government. National, State and Local. [Az amerikai kormányzat alapjai.] New-York, Toronto, London, McGraw-Hill Book Comp. 1957. VII, 603 p. ÁJI. 17.431

A munka 31 rövidebb fejezetben tárgyalja az Egyesült Államok szövetségi, állami és helyi kormányzatának alapvető kérdéseit. A természetes jogok és a népi szuverénitás elméleti kérdései után az Egyesült Államok szövetségi rendszerét, alkotmányát, valamint az alkotmány legfontosabb intézményeit (állampolgárság, kongresszus, igazságszolgáltatás, államigazgatás általában) foglalja össze és röviden áttekintést ad a legfontosabb szövetségi szakigazgatási ágakról. Ezután az egyes államok alkotmányainak sajátosságait és államigazgatási kérdéseit, végül a helyi önkormányzat kérdéseit ismerteti. A függelékben közli az Egyesült Államok alkotmányának szövegét. Használhatóságát bő tárgy- és névmutató stb. emeli.

Hamson, C. J.: Pouvoir discrétionnaire et contrôle juridictionnel de l'administration. [A diszkrécionárius jog és az államigazgatás bírósági ellenőrzése. Észrevételek

az államigazgatási bíráskodást végző Államtanács munkájáról.] Paris, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence, 1958. VIII, 237 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.478

Szerzőnek, a cambridgei egyetem tanárának a francia államtanácsról írt munkáját most adták ki francia nyelven. A munka öt nagy fejezetében bemutatja az Államtanács államigazgatási bíráskodási munkáját, az Államtanács történeti fejlődését, az Államtanácsnak mint államigazgatási bírói fórumnak működését és jellegzetességeit, az Államtanács által alkotott jogot. A végső fejezetben párhuzamot von le az angol és a francia államigazgatási bíráskodás alapvető sajátosságai között.

Pazzaglia, Ludovico: L'amministrazione controllata. Natura giuridica ed effetti. [Az államigazgatás ellenőrzése. Jogi természete és hatásai.] Milano, Giuffre A., 1957. 184 p. [Bibl. passim.] ÁJI. 17.471

A bevezető részben az államigazgatás ellenőrzésének elméleti kérdését vizsgálja, majd az ellenőrzés gyakorlati kérdéseit (az ellenőrzés általános kérdései, az ügyvitel ellenőrzése, az államigazgatás ellenőrzésének kihatásai stb.) részletezi.

Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. 3. Bd. Kommunale Finanzen und kommunale Wirtschaft. Hrsg. von Hans Peters. [A községigazgatás elméleti és gyakorlati kézikönyve.] Berlin—Göttingen—Heidelberg, Springer Verl. 1959. 1062 p. KSH. 321.871

A már ismertett [l. 432. o.] első két kötet után most megjelent harmadik kötet az előző kötetekkel azonos szerkesztési elvek szerint, a községi pénzügy és gazdálkodás kérdéseit vizsgálja. A kötet két főrészre tagolódik. A községi pénzügyek címet viselő első főrészben szerzők monografikus feldolgozásban tárgyalják a községi pénzügyi politika, a községi vagyon- és pénzkezelés, ingatlanügy, alapítványok, kölcsönügy, háztartási jog, adók és illetékek, a Szövetséges Köztársaság egyes állami és a községek közötti pénzügyi kiegyenlítés, a községi számvitel és végül a községi igazgatás racionalizálási lehetőségeinek kérdéseit. A második főrész a községgazdálkodás problémáit (a községi gazdasági jog és politika, a kommunális ellátottság, a közlekedési és egyéb üzemek, takarékpénztárak, biztosításügy, egyéb kommunális gazdasági vállalkozások — vásárok, kiállítások, repülőterek stb.) vizsgálja.

A nagy gonddal szerkesztett 2500 oldalas munkát részletes, alcímekre tagolt tartalommutató és mintegy 100 oldalt kitevő, mindhárom kötet anyagát magában foglaló bőséges és világos betűrendes tárgymutató egészíti ki.

Bromhead, P[eter] A[lexander]: The House of Lords and contemporary politics. [A Lordok Háza és a jelenkori politika.] 1911—1957. London, Routledge and Kegan Paul, 1958. XIII, 283 p. OK. 348.201 [Bibl. 278. p. és passim.]

Ez az első munka, amely az angol parlamenti rendszerben a lordok házának szerepét ismerteti. Az elmúlt 50 év alatt megváltozott a lordok házának politikai gépezete, bár összetétele és eljárásának módja nem változott. Hatásköre általában korlátozódott, de a törvénytervezetekkel kapcsolatos módosítási lehetősége kibővült. Az első rész történeti áttekintést ad, tárgyalja a tagsági jog alakulását is, feltüntetve a jogcímeket. A második rész szervezeti és eljárási kérdéseket tárgyal (tisztviselők, az ülések ideje és rendje, a kormány képviselete, a pártszervezetek és a fegyelem). A harmadik rész a lordok házának munkáját ismerteti. Ebben idézi azokat a jogszabályokat is, amelyek a lordok házának jogait állapítják meg. A negyedik rész a reformmozgalmakat tárgyalja, közelebbről azokat a javaslatokat, amelyek a lordok házának jogait érintették, így az összetétellel, a kizárással, a megbizatás tartalmával, a nők jelenlétével, a főrendek fizetésével stb. kapcsolatban.

A függelék a skót főrendek választásával foglalkozik. A kötetet bibliográfia és névmutató egészíti ki.

Nipperdey, Hans, C:: Arbeitsrecht. Sammlung der wichtigsten in Gesamtdeutschland, in der Bundesrepublik, in ihren Ländern und in Berlin geltenden arbeitsrechtlichen Vorschriften. [Munkajog. Össznémet, német szövetségi köztársasági és tartományi, valamint berlini vonatkozásban hatályos legfontosabb munkajogi szabályok gyűjteménye.] München—Berlin, Beck'sche Verl. 1958. /Beck'sche Textausgaben./ [Kartotékrendszerben.] [Bibl. passim.] OK. 348.071

Az összeállítás az alapvető jogszabályokból (alkotmányból, tételes jogszabályanyagból és nemzetközi egyezményekből) a részszabályozást, a munkavédelem kérdéseit, a munkajogi joggyakorlatot és a nemzetközi munkajog legfontosabb rendelkezéseit tartalmazza. A Német Demokratikus Köztársaság munkaügyi jogszabályait nem közli. Technikai apparátusa az eligazodást igyekszik megkönnyíteni: a háromféle jegyzék között, amelyek közül az első a jogszabályok címe szerinti betűrendben, a második kiadás sorrendjében, a harmadik területi beosztás szerint mutat a jogszabályokra.

Metzger, Edmund—*Schönke,* Adolf—*Jeschek,* Hans-Heinrich: Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. Bd. 1. [A jelenkor külföldi büntető joga.] Berlin, Duncker et Humblot, 1955. 468 p. ÁJI. 17.420

A sorozat Liszt, F.—Crusen, G.: Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung c. kétkötetes (1894—1899) és ma már lényegében elavult munkát kívánja pótolni. Feldolgozási módszere az, hogy az egyes államok büntetőjogáról az illető állam egy-egy neves szerzője ad összefoglaló áttekintést, amelyben a tételes jog sajátosságait foglalja össze és a legfontosabb irodalmi utalásokat megadja. A német betűrendbe sorolt országok anyagában az első kötet az argentin, a dán, a japán és a jugoszláv büntetőjogról közöl összefoglaló jellegű ismertetést neves hazai szerzőktől.

XIV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1959. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KÁDÁR MIKLÓS:
A VII. Kongresszus után 625

ÁDÁM ANTAL:
A tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete 629

MÓRA MIHÁLY:
A fogyatékos büntető eljárási cselekmények 638

FODOR JÓZSEF:
A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a Román Népköztársaságban 648

VILNJANSZKIJ, Sz. I.:
A szovjet polgári jog a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakában 655

WELTNER ANDOR:
Az érvénytelen munkaszerződés 664

KARINSZKIJ, Sz. Sz.:
A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége a szovjet munkajog szerint 671

PALÁGYI RÓBERT:
Rádió-televízió és a magyar szerzői jog 678

Szemle:

TIMÁR MÁTYÁS:
A pénzügyi jog néhány kérdéséhez 685

NAGY TIBOR:
A jogi oktatás új tanterve a Német Demokratikus Köztársaságban 687

Jogirodalom:

SÁRÁNDI IMRE:
Dr. Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben 691

NÉMETI LÁSZLÓ:
Dr. Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában 695

— —:
Új könyvek 697

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Кадар:* После VII. Съезда ВСРП. — *Антал Адам:* Общее руководство и высший надзор в отношении народных советов. — *Михай Мора:* Порочные действия по уголовному процессу. — *Йожеф Фодор:* Уголовно-правовая защита общественной собственности в РНР — *С. И. Вилнянский:* Советское гражданское право в периоде развернутого строительства коммунистического общества. — *Андор Велтнер:* Недействительный трудовой договор. — *С. С. Каринский:* Материальная ответственность рабочих и служащих по советскому праву. — *Роберт Палади:* Радио-телевизия и венгерское авторское право. — *Обзор: Матяш Тимар:* К некоторым вопросам финансового права. — *Тибор Надь:* Новый учебный план правового обучения в Германской Демократической Республике. — *Юридическая Литература: Имре Шаранди:* Имре Шереш: Право собственности на землю в венгерской сельскохозяйственной кооперации. — *Ласло Немети:* Ласло Надь: Приусадебное хозяйство членов сельскохозяйственных кооперации в странах народной демократии. — — — Новые книги.

INHALT: *Miklós Kádár:* Nach dem VII. Parteitage der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei. — *Antal Ádám:* Die allgemeine Anleitung und oberste Aufsicht der Volksvertretungen. — *Mihály Móra:* Mangelhafte Handlungen im Strafverfahren. — *József Fodor:* Der strafrechtliche Schutz des gesellschaftlichen Eigentums in der Rumänischen Volksrepublik. — *Vilnanskij, S. I.:* Das sowjetische Zivilrecht in der Etappe des allgemeinen Entfaltungsaufbaus der kommunistischen Gesellschaft. — *Andor Weltner:* Der ungültige Arbeitsvertrag. — *S. S. Karinskij:* Die materielle Verantwortlichkeit der Arbeiter und Angestellten nach dem sowjetischen Arbeitsrecht. — *Róbert Palágyi:* Fernsehfunk und das ungarische Urheberrecht. — *Rundschau: Mátyás Timár:* Zu einigen Fragen des Finanzrechts. — *Tibor Nagy:* Der neue Lehrplan des juristischen Unterrichts in der DDR. — *Rechtsliteratur: Imre Sárándi:* Imre Seres: Das Eigentum des Bodens in den ungarischen LPG. — *László Németi:* László Nagy: Das Hofland der Produktionsgenossenschaftsmitglieder in der Volksdemokratie. — — Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Kádár:* Après le VIIième Congrès du Parti Ouvrier Socialiste Hongrois. — *Antal Ádám:* La direction générale des conseils et leur surveillance suprème. — *Mihály Móra:* Les actes défectueux dans la procédure pénale. — *József Fodor:* La protéction pénale de la propriété sociale dans la République Populaire Roumaine. — *Sz. I. Vilnjanszkij:* Le droit civil soviétique pendant l'étape de l'édification générale de la société communiste. — *Andor Weltner:* Les contrats de travail nuls. — *Sz. Sz. Karinszkij:* La résponsabilité matérielle des travailleurs et des employés selon le droit de travail soviétique. — *Róbert Palágyi:* La radio-télévision et le droit d'auteur hongrois. — *Revue: Mátyás Timár:* Quelques questions de droit des finances publiques. — *Tibor Nagy:* Le nouveau programme de l'anseignement juridique dans le Républque Démocratique Allemande. — *Litterature juridique: Imre Sárándi:* Imre Seres: La propriété foncière dans la coopérative de production agricole hongroise. — *László Németi:* László Nagy: L'exploitation agricole domestique des membres des coopératives de production agricole dans la démocratie populaire. — — Livres récemment acquis.

XIV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1959 december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A VII. Kongresszus után

A párt az ellenforradalom óta első kongresszusát tartotta, érthető tehát, hogy a kongresszus elé nagy várakozással tekintett az egész magyar dolgozó nép, sőt külföldi barátaink, — de még ellenségeink is. Pártunk kongresszusa a nemzetközi érdeklődés középpontjában volt, több napon át a kongresszusi beszámolók a baráti és az ellenséges sajtó címlapján szerepeltek, mert Magyarország, amely három évvel ezelőtt a nemzetközi munkásmozgalom veszélyeztetett területe volt, ma a nyugodt, konszolidált, sikeres, egyre lendületesebb szocialista építő munka színtere. A magyar kommunisták megmutatták, hogy igen nehéz, válságos helyzetben helyt tudtak állni; az ellenforradalom fékevesztett demagógiája után és annak ellenére maguk mellé tudták állítani a dolgozó népet. A Magyar Népköztársaságnak az ellenforradalom után történt megsegítésén keresztül is megmutatkozott teljes nagyságában a proletárnemzetköziség hatalmas ereje. Az elmúlt három év munkája alapján elégedetten, de nem önelégülten állhatunk a nemzetközi munkásmozgalom színe elé. Ez adja meg egyfelől a kongresszus nemzetközi jelentőségét. Másfelől aláhúzza a kongresszuson elhangzottak fontosságát nemzetközi viszonylatban az is, hogy a hidegháborús uszító körök a nemzetközi helyzet feszültségének a fenntartása érdekében még mindig napirenden igyekeztek tartani az úgynevezett magyar kérdést. Magyarországot tehát ellenséges oldalról is — természetesen egészen más okból és céllal, — a világérdeklődés homlokterébe tették.

A kongresszus nemzetközi jelentőségét *még inkább* kiemelte azonban az a tény, hogy a Szovjetunió küldöttségét maga N. Sz. *Hruscsov* elvtárs vezette és a kongresszus szószékén a nemzetközi politika szempontjából is jelentős nyilatkozatot tett. Ez a látogatás, továbbá, a kongresszuson 46 kommunista és forradalmi munkáspárt képviseletének a részvétele bizonyítja, hogy pártunk munkáját a testvérpártok egyre fokozódó, élénk érdeklődéssel követik.

A testvérpártok képviselőinek az üdvözlő beszédeiből a nemzetközi munkásmozgalom gazdag harci tapasztalatait szűrhettük le. E felszólalások fényében láthattuk, hogy a kommunista pártok tudományos világnézetük: a marxizmus—leninizmus segítségével hogyan vezetik a harcot a dolgozók felszabadításáért, sokszor egymástól merőben különböző fejlődési fokon és más-más társadalmi körülmények közepette.

A kongreszuson felvetődtek mindazok a kérdések, amelyek a magyar kommunistákat és az egész magyar dolgozó népet akár az elmúlt három év folyamán, akár ezidő szerint foglalkoztatják. Önként értetődik, hogy nagyobb súlyt és teret szenteltek mindannak, ami jelenlegi feladatainkkal, a jövő terveivel van összefüggésben. Ezek közül is bennünket *elsősorban* államhatalmunk erősödésével, a szocialista törvényesség további szilárdításával, a társadalomtudományok terén különös erővel jelentkező ideológiai harccal összefüggő megállapítások érdekelnek közelebbről.

Az ellenforradalom óta eltelt három évben elért történelmi sikerek *kiindulópontja és szilárd alapja az, hogy a magyar dolgozó nép a párt vezetésével, a proletárinternacionalizmus szellemében, barátaink által nyújtott segítséggel megvédte hazánkban a dolgozók hatalmát, a proletárdiktatúrát, a Magyar Népköztársaságot.* A proletárdiktatúra államhatalmának, a Magyar Népköztársaság törvényes rendjének a helyreállítása volt az a kiindulás, amellyel népünk szocialista erői megvédelmezték a szocialista rendszert, a szocialista építés ügyét. Az ellenforradalmat követően igen nagy jelentőségűvé vált, vajon kit kell elnyomni és üldözni, és kinek a számára kell szabadságot és demokráciát biztosítani. A párt vezetése a marxizmus—leninizmus tanításainak a fényében helyesen ismerte fel a tennivalót és adta meg a választ: *„szabadságot és demokráciát kell biztosítani a szocialista forradalom harcosainak és a dolgozó népnek, el kell nyomni és üldözni kell az ellenforradalmárokat, a restaurációra törő burzsoákat, s minden rendű és rangú szekértolóikat"* — így fejtette ki ezt *Kádár János* elvtárs a Központi Bizottság kongresszusi referátumában.

A kongresszusi referátum megállapította, hogy Népköztársaságunk alkotmányban rögzített szervezete: az Országgyűlés és a helyi tanácsok rendszere bevált. Az 1956. évi ellenforradalmi támadás az Országgyűlés és a helyi tanácsok történelmi próbája volt. Ezt a történelmi próbát fényesen kiállották. Az Országgyűlés és tanácsaink a néphatalom méltó megtestesítőinek és megvalósítóinak bizonyultak. A proletárdiktatúra megvédésében — a barátainktól kapott segítség, az ellenforradalom zűrzavara után gyorsan újjászervezett párt elvi szilárdsága és helyes politikája mellett — *államhatalmi szerveink helytállása* is jelentős tényező.

Nyilván nem terhel bennünket — jogászokat — szakmai sovinizmus, ha megállapítjuk, hogy államhatalmi szerveink sorában helytállt a proletárdiktatúra védelmében a Magyar Népköztársaság igazságszolgáltatása is. Igazságszolgáltatásunk helyesen alkalmazta a törvényesség elvét, amikor kíméletlenül lesújtott azokra, akik a Magyar Népköztársaság megdöntésére szervezkedtek, vagy részt vettek az ellenforradalom vérengzéseiben, de méltányos volt az ellenforradalmi demagógia által megtévesztett kisemberekkel szemben.

Az ellenforradalom óta elmúlt három évben országunkban maradéktalanul érvényre jutott a szocialista törvényesség elve, ugyanis államigazgatási szerveink végrehajtották a törvényeket és az egyéb jogszabályokat. Ezzel teremtették meg az erkölcsi, politikai és szervezeti alapját annak, hogy a törvények megtartását az állampolgároktól is megköveteljék.

A kormány rendkívül nagy súlyt helyezett a szocialista törvényesség megszilárdítására és a konkrét rendelkezéseken kívül olyan szervezeti intézkedéseket is tett, amelyek *a korábbiaknál nagyobb mértékben szolgálták a kormányzati tevékenység törvényességét.*

Kiemelésre érdemes, hogy a kormány kiszélesítette a dolgozók bevonását az állami ügyek intézésébe. Ez volt az egyik fő tényezője sikereinknek és egyben egyik biztosítéka a hibák elkövetése megakadályozásának — ha pedig mégis előfordulnak — gyors kijavításuknak.

Büntetőpolitikánk alapjává is a szocialista törvényesség minden körülmények között történő biztosítása vált. Helyesen fogalmazta meg a kongresszusi referátum a szocialista törvényesség megvalósulásának a lényegét abban, hogy büntett megtorlatlanul nem marad, s vétlen embert büntetés nem sújt ma hazánkban. Lenin azt tanítja, hogy a büntetés ne szigorú legyen, hanem elkerülhetetlen. Az elmúlt három évben helyesen alkalmaztuk ezt a Lenin-i tételt. Aki a Népköztársaság, a népi demokratikus rendszer ellen felemeli a kezét, azzal szemben törvényeink előírásai szerint járunk el, s törvényeink előírásai szerint fogunk a jövőben is eljárni. Ettől nem riaszthat vissza bennünket semmiféle rágalomhadjárat, amelyet nyugatról indítanak népi demokratikus rendszerünk igazságszolgáltatása ellen. (Jellemző tény azonban, hogy még e féktelen rágalomhadjárat közepette sem tudtak egyetlen olyan esetet sem felhozni, amelyben a büntetés alapját képező cselekmény elkövetésének a tényét bárki is vitássá tehette volna.)

Igazságszolgáltatási szerveinknek, a magyar jogászok többségének a helytállása az ellenforradalom ellen, a népi demokratikus rendszer megszilárdításáért folytatott harcban, azt is eredményezte, hogy nőtt hazánkban a jogászi munka megbecsülése. Néhány évvel előbb még sűrűn találkozhattunk olyan nézetekkel, amelyek a jogászokat, s ezzel a jogászi munkát is a kapitalizmus valamiféle ittmaradt csökevényének tekintették. Ezek a nézetek a párt- és az állami vezetésből ma már teljesen eltűntek, s nemsokára a közvéleményből is teljesen eltűnnek. Államigazgatási szerveink vezető beosztásban működő dolgozói jogi végzettségűek, tehát ők maguk a jog és a jogászi munka lényegét immár helyesen látják, s az ő munkájuk nyomán egyre inkább helyesen szemlélik azt a széles tömegek is.

A proletárdiktatúra államhatalmának a megszilárdítása érdekében végzett munkánkra tehát elégedetten, de nem elbizakodva tekinthetünk vissza. Van még teendő az államhatalom erősítésében, — amint ezt a kongresszuson többen is megállapították. Alapvető fontosságú feladatunk, hogy tovább erősítsük államunk legfőbb politikai alapját: *a munkás-paraszt szövetséget, erősítsük a munkásosztály szövetségét a többi dolgozó rétegekkel is.* Feladatunk az is, hogy továbbfejlesszük rendszerünk demokratizmusát, érvényesítsük a demokratikus centralizmus elvét.

„A törvényt tiszteletben tartó polgárok jogai a jövőben bővülnek" — állapította meg a Központi Bizottság referátuma. A feladat az, hogy a dolgozó tömegeket a kormányzati problémákhoz még közelebb hozzuk. Meg kell keresni azokat a további alkalmas formákat, amelyekkel a kormány és az Országgyűlés szervei között az eddigieken túlmenően további kapcsolatok is létrehozhatók. E téren elsősorban az Országgyűlés állandó bizottságaira hárul több feladat. Segítségül szolgálhat az is, hogy az országgyűlési képviselők fogadónapjaikon választóikkal való szoros kapcsolatuk révén figyelemmel kísérik a jogszabályok rendelkezéseinek a végrehajtását; beszámolnak az országgyűlési bizottságokban; felszólalásaikkal vagy interpellációikkal segítik a kormány munkáját.

Sok szó esett a kongresszuson államhatalmunk helyi szerveiről: a tanácsokról is. A kongresszusi referátum és több felszólalás megállapította, hogy *a tanácsok alapvetően jó munkát végeztek,* tevékenységük révén a dolgozó nép közvetlenül vett részt a hatalom gyakorlásában. Ez jut kifejezésre az 1958. novemberében újonnan megválasztott tanácsok összetételében is. A csaknem 107 000 tanácstag 40%-a munkás,

42%-a dolgozó paraszt. A tanácsapparátusnak, a végrehajtóbizottságoknak a vezetői közel $^2/_3$-a munkásból és dolgozó parasztból vált elismert helyi állami vezetővé, a közélet megbecsült munkásává. Tényekedéseiken keresztül ismételten bebizonyult, hogy a munkások és egyszerű dolgozók a szükséges ismereteket megszerezve nemcsak tudják, hanem *jobban tudják az államot vezetni, mint a régi, kiváltságos osztályok tagjai.* Nem véletlen, hogy az ellenforradalom egyik főtüze éppen a tanácsok ellen irányult.

Helyi tanácsaink, az MSZMP helyi szerveinek a közvetlen irányítása mellett, dicséretreméltó munkát végeztek a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében, társadalmunk politikai alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek az erősítésében, a mezőgazdasági termelés emelésében. A tanácsok munkájával kapcsolatban az a feladat, hogy az eddigi eredmények, a *pozitív tendenciák* további erősítése mellett, ki kell küszöbölni azokat a fogyatékosságokat, amelyek hátrányosan hatnak a tanácsok és a tömegek kapcsolatára. A tanácsok gazdasági-szervező munkájában akad leginkább javítanivaló. Fokozni kell a tervfegyelmet, továbbjavítani a községfejlesztési munkát. A fogyatékosságok megszüntetésében a fő eszköz, hogy a tanácsapparátus dolgozói támaszkodjanak jobban a tanácstagok és a választott testületek munkájára; a végrehajtóbizottságokban pedig erősödjék tovább a kollektív vezetés elve.

A kongresszus *igen sokat foglalkozott az ideológiai munkával, a tudományok, különösen a társadalomtudományok, szerepével* és jelentőségével a szocialista építés jelenlegi szakaszában.

Ennek különösen nagy jelentőséget az ád, hogy napjainkban *a nemzetközi helyzetet mindjobban a békés egymásmellettélés elismerése és a két rendszer békés versenyének az alakulása határozza meg.* A békés együttélés elvét azonban a burzsoá oldalról igyekeznek eltorzítani, félremagyarázni. Arról beszélnek, hogy a békés egymás mellett élés elve a burzsoá és a szocialista ideológia közötti harc megszüntetését, de legalább is valamiféle ideológiai fegyverszünetet jelent a dialektikus materializmus és az idealista világnézetek közötti harcban. Ezt csak néhány tájékozatlan ember teheti jóhiszeműen magáévá; hirdetői jól tudják, hogy ez a harc szükségszerűen folyik teljes és végleges eldöntéséig. Az ideológiai fegyverszünet elvének az elismerése egyet jelent a kapitalista ideológia előtti kapitulációval, ezért fokozni kell a küzdelmet a burzsoá ideológia megnyilvánulásai ellen.

A magyarországi osztályharcok, a revizionizmus és a dogmatizmus ellen vívott harcaink tapasztalatainak a felmérésével igyekezzünk teljesíteni a nemzetközi kommunista mozgalom iránti kötelezettségünket.[1]

A békés egymás mellett élés korszakában tehát nő az ideológiai harc jelentősége. A kapitalizmus és a szocializmus közötti harc súlypontja az emberek társadalmi tudatának a formálása területére, az ideológiai harc területére helyeződik át. Ennek elismerése jegyében hangoztatta a kongresszusi referátum a tudományok szerepének a felbecsülhetetlen jelentőségét szocialista építésünk feladatainak a megoldásában. Az ideológia és a kultura feladata a szocialista építésre való nevelésben és mozgósításban van. „Elengedhetetlen követelmény, hogy tudományos és művészeti életünk még jobban a munkásosztály, a dolgozó tömegek, szocialista építésünk szükségletei felé forduljon, s azt szolgálja. Segítse magasabb fokra fejleszteni a munkához, a társadalmi kötelezettségek teljesítéséhez való új szocialista viszonyt, a szocialista hazafiasság és a proletár nemzetköziség erősödését, a tudományos világnézet terjesztését".

A burzsoá ideológiák közül a jelen történelmi helyzetben, a mi viszonyaink között, a legveszedelmesebb: a revizionizmus. Jelentkezésének a legveszedelmesebb területe pedig a dolgok természetéből következően a társadalomtudományokban, a politikai gazdaságtanban és az államtudományokban van. A munkásosztály diktatúrája a társadalom forradalmi átalakításának a legfontosabb eszköze. Hacsak legkisebb mértékben gyengül is a munkásosztály hatalma, az osztályellenség ezt nyomban kihasználja, erre tanítanak a szocialista forradalmak tapasztalatai, kezdve az 1871-es párizsi kommünön, egészen a magyarországi ellenforradalommal 1956-ban vívott harcig.

Nincs tehát semmi csodálkoznivaló azon, hogy a burzsoáziának és ideológusainak minden erőfeszítése a munkásosztály diktatúrájának a megingatására, a gyengítésére, az aláásására irányul. Ezért egyeznek meg a különféle revizionista tételek egy állításban: a szocialista államnak, a proletárdiktatúra történelemátalakító, forradalmi szerepének a tagadásában. A revizionisták figyelmen kívül hagyják a szocialista állam és a burzsoá állam osztálytermészete közötti alapvető ellentétet és egyszerűen a szocializmusra is vonatkoztatják a korábbi államok fejlődésének a törvényszerűségeit. Ebből pedig azt a következtetést vonják le, hogy az államhatalmat minél előbb meg kell szüntetni. A marxisták előtt vitássá nem tehető igazság, hogy: *„az állam megmarad egészen addig, amíg a győzelmes szocializmus át nem nő a teljes kommunizmusba".*[2]

Az állam elhalásának, funkciói elhalásának a folyamata nem gyorsítható meg mesterséges rendszabályokkal. Ez természetes folyamat, amely abból következik, hogy kimerültek azok a feladatok, amelyeknek a teljesítésére a szocialista állam hivatott. Ami az állam elnyomó

[1] Kállai Gyula elvtárs kongresszusi felszólalásából.

[2] Lenin: Művei. 22. kötet. Szikra, 1951. 337. old.

funkcióját illeti, mindaddig, amíg a társadalom osztálystruktúrájában megvannak a kizsákmányoló osztályok, vagy maradványaik, a kizsákmányolók elnyomásának a funkciója nem tűnhet el, s ha valaki ennek a megszüntetésére hív fel, ezzel lefegyverzi a dolgozókat osztályellenségeikkel vívott harcukban. Ezért különösen veszélyesek azoknak a revizionistáknak az elméletei, akik azt követelik, hogy az állam már a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában haljon el.

A revizionizmus elleni harcot ma már nem általában kell folytatni, hanem e történelmi, közgazdasági, filozófiai, s hozzátehetjük: jogi és államtudományi kérdések konkrét marxista vizsgálata és elemzése alapján. *A marxista társadalomtudományt fenyegető legnagyobb veszély az, ha elfordul a való élettől, a szocialista építés általános törvényszerűsége feldolgozásának a követelményeitől.* Ez a veszély különösen súlyos lehet mai viszonyaink között állam- és jogtudományunk szempontjából. Egyre nagyobb lendületet kap országunkban a szocialista jog kodifikálása. Népköztársaságunk Országgyűlése ebben az évben megalkotta a Polgári Törvénykönyvet. Előrehaladott stádiumban van a Büntetőtörvénykönyv elkészítése is. Ilyen körülmények között *jogtudományunknak az a feladata, hogy elméleti és gyakorlati kérdések konkrét marxista—leninista tudományos elemzésével járuljon hozzá e törvények minél jobb megalkotásához és helyes alkalmazásuk elméleti megalapozásához.*

Az ideológiai munka terén elért eredmények attól is függenek, hogy milyen viszonyt sikerült kialakítani az értelmiséggel, milyen a párt értelmiségi politikája.

Az elmúlt három évben a párt *értelmiségi politikája helyesnek bizonyult* és ezért nagy sikert ért el.

Nagy sikert ért el, mert elvi politika volt. Az értelmiség egészéhez, nem pedig — többé kevésbé önkényesen kiválasztott, a népi demokratikus rendszerhez való lojalitásban is kétséges — ún. elithez szólt. Miközben együtthaladt az értelmiséggel a szocialista építőmunka alapvető kérdéseiben, biztosította számukra az alkotó munka lehetőségét, munkájuk egyre méltóbb elismerését, ugyanakkor elvi szilárdsággal bírálta meg hibáikat.

Helyes értelmiségi politika volt, mert támaszkodott az elmúlt 15 évben kialakult és az ellenforradalom alatt is helytállott, a népi demokratikus rendszerhez, a dolgozó néphez hű, a marxizmus—leninizmus elméletét jól ismerő kommunista értelmiségre.

Helyes értelmiségi politika volt, mert nem tévesztette szem elől, hogy a munkásosztálynak meg kell teremtenie saját értelmiségét, erőfeszítéseket kell tennie a szocialista értelmiség kialakítása érdekében. Ennek eredménye volt, hogy a párt az értelmiséggel az ellenforradalom után jó kapcsolatot létesített. Ez az értelmiségi politika kiállotta az idők próbáját, az életben helyesnek bizonyult, s azt eredményezte, hogy egészséges politikai szövetség fejlődött ki a párt és a nem marxista értelmiségiek többsége között. Az értelmiség elfogadta a párt politikáját és dolgozik annak a megvalósításáért, a munkásosztály szövetségese.

„A legdöntőbb lépést már megtettük ahhoz, hogy kialakuljon hazánkban a szocialista értelmiség" — hangzott el a kongresszuson.

Ami a párt értelmiségi politikájáról a kongresszuson megállapítást nyert, áll a jogászértelmiség tekintetében is. A helyzet talán e téren az általánosnál még valamivel kedvezőbb, mert a jogászértelmiséget illetően tudtunk a legnagyobb mértékben előrehaladni a munkásosztály saját értelmiségének a kialakítása útján Az értelmiségi foglalkozások között — a pedagógusok munkája mellett — egy sincs, amelyben olyan nagy fontosságú lenne, hogy az értelmiség ne csak elfogadja, hanem helyesen alkalmazni is tudja a marxizmus-leninizmus elveit, hű legyen a szocialista rendszerhez, hiszen *a jogászi* értelmiségi *munka* túlnyomórészben *az államhatalom gyakorlásában való részvételt jelent.*

*

Kádár János elvtárs a kommunista emberről a kongresszuson így szólt: „A kommunista ember ideálja nem érthetetlen, nem idegenszerű a józanul gondolkodó, egyszerű emberek körében. Nem őszinte az olyan ember, aki azt állítja magáról, azért lett kommunista, hogy szenvedhessen a népért. A kommunisták is olyan emberek, akik *a boldogság kékmadarát* űzik és a saját boldogságukkal is törődnek. De csak úgy tudnak boldogok lenni, ha boldogok a körülöttük élő dolgozó emberek is, s ők ezért mindent meg is tesznek. Ez a nagy különbség a kommunisták és az önzően gondolkodó individualisták között."

A jogászok abban a felelősségteljes helyzetben vannak, hogy túlnyomórészük munkájának az eredménye az államhatalom eszközein keresztül az egész dolgozó magyar népre, az egész országra kihat. A jogászok nemcsak a maguk, hanem az egész ország boldogulásában, fejlődésében közvetlenül közre tudnak működni. Élni kell, éspedig egyre fokozottabban ezzel a lehetőséggel, hogy a jogászi munka olyan legyen, amely elősegíti az egész magyar dolgozó nép számára céltudatos, tervszerű és koordinált ténykedéssel megtalálni, *megalkotni az igazi boldogságnak* a mesebelitől eltérően, *valóban megfogható és el nem repülő kékmadarát, — a megvalósult szocializmust!*

Kádár Miklós

A tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete

I.

A tanácsi szervezetű szocialista államokban a népképviseleti-államhatalmi szervek legfelsőbb irányításának és felügyeletének módját nagymértékben befolyásolja az adott állam központi állami szerveinek szervezeti felépítése és egymáshoz való viszonya, vagyis az illető állam kormányformája. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy más szervezeti keretekben jelenik meg e tevékenység ott, ahol az államfői funkciót egyetlen személy, a köztársasági elnök tölti be[1] és más szervezeti formában, sőt bizonyos tartalmi eltéréssel valósul meg e szervek általános irányítása és legfelsőbb felügyelete ott, ahol létrejött és működik az államhatalom legfelsőbb szervének saját kebeléből választott, a legfelsőbb államhatalmi szerv együtt nemlétekor az alkotmány által meghatározott körben azt helyettesítő és bizonyos nagyfontosságú állami feladatokat saját hatáskörében elvégző elnökség.

A magyar tanácsok fejlődésének első négy évében még hazánkban sem valósult meg kellően a tanácsdemokráciának az az elvi követelménye, amely szerint a választópolgárok megbízásából létrejött népképviseleti-államhatalmi szervek legfelsőbb irányítását és felügyeletét ugyancsak államhatalmi szervek láthatják el. Alkotmányunk egyrészt kifejezetten nem határozta meg azt a szervet, amelynek feladatkörébe utalta volna a tanácsok legfelsőbb irányítását és felügyeletét, másrészt felhatalmazta a minisztertanácsot, hogy „... az államhatalom helyi szervei által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot, vagy intézkedést megsemmisíthet, illetőleg megváltoztathat, amely az alkotmányba ütközik, vagy a dolgozó nép érdekeit sérti". [Alk. 25. § (4) bek.] Első tanácstörvényünk (az 1950. évi I. tv.) annak lerögzítése mellett, hogy valamennyi helyi tanács legfelsőbb fokon az országgyűlésnek és az Elnöki Tanácsnak van alárendelve, megállapította, hogy „a helyi tanácsok munkájának főfelügyelete és általános irányítása, úgyszintén működésüknek összhangba hozatala a minisztertanács feladata". [10. § (1) és (2) bek.] Még távolabb került a tanácsok irányítása a legfelsőbb államhatalmi szervektől az első tanácstörvény végrehajtási utasításának rendelkezései következtében. E jogszabály kimondta, hogy „a tanács és a végrehajtó bizottság, valamint a végrehajtó bizottság osztályai és titkársága irányában a minisztertanácsot megillető jogkört a minisztertanács átmenetileg a belügyminiszter útján gyakorolja".[2]

Népi demokratikus államunk fejlődésében 1954. őszére értek meg a feltételei annak, hogy az országgyűlés a MDP útmutatásait követve az alkotmány módosításáról szóló 1954. évi VIII. és a tanácsokról szóló 1954. évi X. törvényben kiépítse a tanácsok általános irányításának és legfelsőbb felügyeletének mai rendszerét. Ekkor került be az alkotmányba az Elnöki Tanács saját hatáskörét megállapító 20. § (1) bekezdés *e)* pontjaként az a feladat, hogy a NET „legfelsőbb fokon irányítja az államhatalom helyi szerveinek munkáját" és maradt ki az alkotmány 25. § (4) bekezdéséből az a rendelkezés, amely a minisztertanácsot az államhatalom helyi szervei által alkotott határozat, vagy intézkedés megsemmisítésére, illetőleg megváltoztatására jogosította. Kiegészítette ezeket a változásokat az alkotmány 29. § (2) bekezdésének módosítása, amely a minisztertanács helyett az államhatalom szerveire ruházta az egyes igazgatási szervek területi változásainak meghatározását. E módosított alkotmányi rendelkezéseken nyugszanak tanácstörvényünknek azok a tételei, amelyek részletesen meghatározzák az Elnöki Tanács szerepét a tanácsok általános irányításában és legfelsőbb felügyeletében.

II.

Hazánkban a tanácsrendszer élén az országgyűlés áll. A tanácstörvény 4. § (1) bekezdése értelmében „a tanácsok általános irányítását, ellenőrzését és legfelsőbb felügyeletét az országgyűlés és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa látja el". Az országgyűlés az alkotmányban megfogalmazott korlátlan hatáskörében, valamint a tanácstörvény 4. § (1) bekezdésének idézett rendelkezése alapján belátása szerint határozhat a tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete körébe eső bármely kérdésben. A népszuverénitás letéteményese végső fokon külön-

[1] A Csehszlovák Köztársaságban a nemzeti bizottságok a nemzeti bizottságok irányításáról szóló 1953. évi szeptember 16-i tv. hatályba lépéséig az alkotmány 132. §-a értelmében a kormányzó- és végrehajtó hatalom, különösen a belügyminiszter alárendeltségében állottak. Az említett 1953. évi alkotmánytörvény 1. §-a kiemelte a nemzeti bizottságok irányítását a belügyminiszter hatásköréből és azt a kormány feladatává tette.

A nemzeti bizottságokról szóló — e tanulmány megjelenésekor hatályos — 1954. évi március 3-i alkotmánytörvény 6. §-a a nemzeti bizottságok tevékenységének irányítását továbbra is a kormányra bízza, de egyben azt is kimondja, hogy a felsőbb fokozatú nemzeti bizottságok irányítják az alsóbb fokozatú nemzeti bizottságok tevékenységét.

A Német Demokratikus Köztársaságban a Népi Kamarának a helyi népképviseleti szervek irányában gyakorolható jogairól és kötelességeiről szóló 1957. évi január 17-i törvény létrehozta a Népi Kamara tagjai közül választott, a Népi Kamarának alárendelt és felelős helyi népképviseleti állandó bizottságot. A törvény e szervre bízza a helyi népképviseleti szervek központi irányítását és felügyeletét.

[2] A belügyminiszternek a tanácsok felett gyakorolt főfelügyeleti jogát a 34/1953. (VII. 23.) M. T. sz. r. szüntette meg. E rendelet értelmében a főfelügyeleti jogkört közvetlenül a minisztertanácsnak kellett gyakorolnia.

ben is meghatározza valamennyi állami szerv működésének irányát és feltételeit. A tanácsok legfelsőbb irányítása és ellenőrzése azonban nemcsak elvi útmutatást, hanem több vonatkozásban folytonos és operatív tevékenységet igényel. Az országgyűlés ezt a funkciót akkor sem tölthetné be, ha ülésszakai gyakoribbak és hosszabb ideig tartóak lennének. Az országgyűlés ereje és figyelme nem aprózható fel egyedi jellegű részletfeladatok megoldására. Az országgyűlés nagyobb létszámú testületi volta következtében nem is alkalmas e mozgékonyságot igénylő feladat ellátására. Elképzelhető olyan szervezeti megoldás, amelyben az országgyűlés a tanácsok általános irányításával és legfelsőbb felügyeletével kapcsolatos munka elősegítésére külön állandó bizottságot hozna létre tagjai sorából. De ha e bizottság szerepe nem terjedne túl a tanácsokra vonatkozó általános és egyedi határozatok előkészítésén, ez a konstrukció sem oldaná meg a vázolt problémát.[3]

A tanácsok irányítására és legfelsőbb felügyeletére vonatkozó törvényi rendelkezések megvalósítását ma az Elnöki Tanács tudja leghathatósabban előmozdítani. Hogy az országgyűlés rendszeresen figyelemmel kísérje az Elnöki Tanácsnak ezirányban kifejtett működését és egyben a tanácsok életét, az országgyűlés ügyrendje kifejezetten megkívánja, hogy az Elnöki Tanács az országgyűlés elé terjesztett beszámolójában foglalkozzék az államhatalom helyi szerveinek felügyelete és segítése körében végzett tevékenységével. [Ogy. ür. 29. § (4) bek.] Az Elnöki Tanácsnak a tanácsok irányában kifejtendő működése a helyi népképviseleti-államhatalmi szervek erősödését, munkájuk megjavítását szolgálja. Éppen ezért világosan kell látnunk a legfelsőbb irányító és felügyeleti munka tartalmát, ki kell alakítanunk, illetőleg meg kell erősítenünk az Elnöki Tanács működésében azokat a szervezeti, szervezési formákat és eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy az Elnöki Tanács eredményesen végezze idevágó feladatait. Törekedni kell ugyanakkor arra, hogy e funkció ne kösse le az Elnöki Tanács minden erejét, teljes figyelmét, ne vonja el az Elnöki Tanácsot egyéb teendőinek ellátásától.

E feladatok valóraváltásakor nem feledhetjük el, hogy a tanácsok működése és a nekik alárendelt államigazgatási szervek tevékenysége szoros kapcsolatban áll egymással. Nagy gondot kell fordítani éppen ezért *az Elnöki Tanács és a minisztertanács* legfelsőbb irányító és felügyeleti tevékenységének összehangolására. Jóllehet a tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete az országgyűlés, illetőleg az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozik, korántsem állíthatjuk, hogy a tanácsok az államhatalom legfelsőbb végrehajtó-rendelkező szervétől, a minisztertanácstól független szervek. A magyar forradalmi munkás-paraszt kormánynak alkotmányos jogkörében kibocsátott, a törvények és törvényerejű rendeletek végrehajtására irányuló rendeletei és általános érvényű határozatai valamennyi tanácsra nézve kötelezőek.[4] Sőt a tanácstörvény értelmében a minisztertanács bizonyos tartalmú legfelsőbb felügyeleti jogkört is gyakorol a tanácsok felett, melynek keretében felfüggesztheti a tanácsok olyan határozatainak vagy rendeleteinek végrehajtását, amelyek jogszabályba ütköznek, köteles azonban a minisztertanács a felfüggesztett határozatot vagy rendeletet döntés végett a NET-hoz terjeszteni. (Tt. 38. §). A tanácsok hatáskörének és hatósági jogkörének növelésével és részletes meghatározásával egyidejűleg szükségessé válhat az a megoldás is, hogy a tanácsok *igazgatási ügyekben* elsőfokon hozott határozatait másodfokon a közvetlen felettes tanács végrehajtó bizottsága, illetőleg a minisztertanács bírálja el.

Az Elnöki Tanácsnak a tanácsok irányában megvalósítandó feladatai között különbség áll fenn aszerint, hogy az irányító és felügyeleti tevékenység az ország egész területére kiterjedő hatósugárral, valamennyi tanács irányában gyakorolható jogok és kötelességek érvényesülését jelenti-e, vagy pedig az Elnöki Tanácsot kifejezetten mint a fővárosi, a megyei, a megyei jogú városi tanácsok közvetlen felettes államhatalmi szervét jogosító és terhelő feladatokról van-e szó. E különbségre figyelemmel beszélünk az Elnöki Tanácsnak valamennyi tanács irányában gyakorolt általános irányító és legfelsőbb felügyeleti funkciójáról és meghatározott tanácsokra vonatkozó közvetlen irányító, illetőleg közvetlen felügyeleti tevékenységéről. Elkülöníthetjük továbbá mindkét irányban gyakorolt feladatok között az irányító és felügyeleti munkát. Az irányító és felügyeleti tevékenység tartalmilag azonban annyira összefügg egymással, hogy az egyiknek sikeres megoldása szinte a másiknak alapos elvégzésével áll feltételezettségi viszonyban.

A részletproblémák elemzése előtt felvetődik az a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán a tanácsok legfelsőbb irányítására és felügyeletére. Nem csorbítja-e a választópolgárok által közvetlenül létrehozott államhatalmi szervek önállóságát, nem szünteti-e meg a szocialista tanácsönkormányzat tartalmát az, hogy működésüket legfelsőbb fokon egy központi szerv fogja össze. A választ ez utóbbi kérdésre egyértelműen tagadólag kell megadnunk. A szocialista államban az államhatalom egységének érvénye-

[3] Az országgyűlés 1957. évi június 6-i ülésén létrehozott államigazgatási bizottság nem az általános irányítás és a legfelsőbb felügyelet szerve. A bizottság rendeltetése az, hogy az államigazgatás és a tanácsok problémáival kapcsolatos ügyeket országgyűlési tárgyalásra előkészítse.

[4] A választott népképviseleti-államhatalmi szerveknek az egyéb állami szervekhez viszonyított kiemelkedő helyzete azonban megköveteli, hogy e szervek létrejöttének módjára, szervezeti felépítésére, hatáskörére, működési rendjére és e szervek kizárólagos feladatainak meghatározására irányuló jogszabályok ugyancsak államhatalmi szervektől származzanak.

sülése abban jut kifejezésre, hogy a szocialista államszervezés nem ismeri el a hatalmi ágak elválasztását és nem ismeri el a hatalomnak partikuláris széttagolását sem. A hatalom egysége a szocialista állam szigorúan egységes és demokratikus centrális voltát jelenti. A tanácsok is mint az alkotmány megállapítja „működésük területén az alkotmányosan hozott jogszabályok és a felsőbb szervek által meghatározott keretek között gyakorolják államhatalmi tevékenységüket". [Alk. 31. § (1) bek.]

E kérdés megítélésénél nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy a szocialista tanácsönkormányzat sem elvileg, sem gyakorlatilag nem szorul arra, hogy a legfelsőbb irányítást és felügyeletet ellátó központi állami szervek az államhatalom helyi szerveinek minden tevékenységét közvetlenül vezessék. A tanácsok központi irányítása elsősorban a tanácsok működési kereteit, tevékenységük feltételeit, irányát és módját meghatározó *normákban és irányelvekben* jelentkezik. A tanácsok általános irányítása és legfelsőbb felügyelete elsősorban a helyi népképviseleti-hatalmi szervek saját erejükből fakadó öntevékenységének kibontakozását szolgálja. Ebből következik ugyanakkor az is, hogy a tanácsok legfelsőbb irányítását és felügyeletét végző központi állami szervek fontos kötelessége, hogy elejét vegyék a hibás gyakorlat kialakulásának, megszüntessék az államhatalom helyi szerveinek minden törvénysértő, vagy a dolgozó nép érdekeivel szembenálló tevékenységét, illetőleg mulasztását.

A tanácsok általános irányítására és legfelsőbb felügyeletére vonatkozó alapelvek és jogszabályok, valamint az ezek elemzéséből levonható fontosabb következtetések meggyőzően tanúsítják e tevékenység kiemelkedő jelentőségét népi demokratikus állami életünkben. Ugyanakkor, ha mindezeket egybevetjük az érvényesülő gyakorlattal, arra a megállapításra jutunk, hogy az Elnöki Tanácsnak tovább kell tökéletesítenie a tanácsok legfelsőbb irányításával és felügyeletével kapcsolatos tevékenységét.

III.

Az Elnöki Tanács legfelsőbb irányító és felügyeleti tevékenysége a tanácsok életmegnyilvánulásainak különböző területein más-más feladatok ellátását foglalja magában. Az első csoportba azok a teendők sorolhatók, amelyek *az államhatalom helyi szerveinek létrejöttével* kapcsolatban merülnek fel. A tanácsrendszer egységéből, a tanácsoknak az állami szervek rendszerében elfoglalt elsődleges helyéből szinte törvényszerűen következik, hogy a tanácsok megújulása nem függhet a népképviseleti-hatalmi szerveken kívülálló más szervtől. A tanácsok választására vonatkozó jogszabályaink ezt az elvet a leghatározottabban követik. Ennek alapján szabja meg a tanácstörvény, hogy az Elnöki Tanács „kitűzi a tanácstagok általános választását...". (Tt. 4. § *a)* pont.) E feladattal szemben az az elvi követelmény állítható fel, hogy az Elnöki Tanácsnak oly időpontra kell kitűznie az általános tanácsi választásokat, hogy a tanácsok 4 éves megbízatásának lejárta után az államhatalom helyi szerveinek működésében ne legyen hosszabb megszakítás.[5]

Hatályos jogszabályaink akként rendelkeznek, hogy „ha a tanácsok megbízatásának ideje lejár, a megbízatás lejártától számított 60 napon belül új választást kell tartani". (1954. évi IX. tv. 56. §). Az nincs kifejezetten megállapítva, hogy a régi tanácsok megbízatásának lejárta előtt, vagy azt követően kell-e kitűzni az új választásokat.[6] Mivel a választások technikai előkészítésében a végrehajtó bizottságokra is fontos teendők hárulnak, amelyek megvalósítására vonatkozóan jelentős biztosítékot nyújt a tanácsi felügyelet, sőt egyes rendelkezések kifejezetten a tanácsok számára is szabnak meg feladatokat a választások előkészítésében,[7] indokolt lenne e kérdésnek olyan szabályozása, amely legalább egy-két hónappal a négyéves megbízatási idő lejárta előtt kötelezné az Elnöki Tanácsot a választások kitűzésére.

Az Elnöki Tanács tűzi ki az új választást a törvényben megszabott időn belül, ha a NET valamely tanácsot feloszlat, illetőleg ha a tanács megszűnik és az Elnöki Tanács új választást rendel el. Mint közvetlen felettes hatalmi szerv tűzi ki az Elnöki Tanács az új választást, ha a fővárosi, a megyei, a megyei jogú városi tanács tagjának helye üresedik meg. [1955. évi. 8. sz. tvr. 5. § (1) és (2) bek.] Az Elnöki Tanács határozza meg a törvény előírásának megfelelően a fővárosi, a megyei, a megyei jogú városi tanács tagjainak választása alkalmával a választókerületek számát is. [1954. évi IX. tv. 13. § (1) bek.]

Az Elnöki Tanács legfelsőbb felügyeleti tevékenysége a tanácsi választások során nem terjed ki a választás szervezésével kapcsolatos részletfeladatok közvetlen ellenőrzésére, mert ezt az egymásfölé rendelt választási szervek végzik. A tanácsok végrehajtó bizottságai feladatául előírt bizonyos technikai jellegű munkálatok (névjegyzék összeállítása, hirdetmények közzététele, helységek biztosítása, választókerületek területének megállapítása) szabályszerű végrehajtására pedig a megfelelő tanácsok, a felsőbb fokozatú végrehajtó bizottságok, illetőleg a minisztertanács ügyelnek fel.

[5] A tanácsok tagjainak általános választása 1958. november 16-án még az 1954-ben választott tanácstagok megbízatásának lejárta (1958. november 28.) előtt megtörtént.

[6] Az 1958. évi III. tv. 6. §-a értelmében az Elnöki Tanács a tanácsok tagjainak általános választását legalább 45 nappal a választás előtt tűzi ki.

[7] Az 1954. évi IX. tv. 13. §-a (1) bekezdése kimondja: „A választókerületek számát — a 12. §-ban foglalt rendelkezések keretei között — a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanács tagjainak megválasztására a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a többi tanács tagjainak megválasztására pedig a közvetlen felettes tanács állapítja meg."

A tanácstörvénynek az a rendelkezése, hogy a NET általános irányító és legfelsőbb felügyeleti jogkörében biztosítja a tanácstagok választásának törvényességét, ennek következtében tulajdonképpen azt jelenti, hogy az Elnöki Tanács elsősorban az Országos Választási Elnökség és a minisztertanács révén tájékozódik a választási előkészületekre vonatkozó rendelkezések megtartásáról, a választások lefolytatásáról és eredményéről. Az elmondottakból mégsem következik az, hogy az Elnöki Tanács e feladattal megbízott tagjai, vagy megbízottai útján nem végezhet közvetlen ellenőrzést.

A választások után pedig az Elnöki Tanács összegezi a választások tapasztalatait és az azokból leszűrhető tanulságokat, hogy beszámolójában tájékoztatni tudja azokról az országgyűlést, és hogy a legközelebbi tanácsválasztások alkalmával az országgyűlés, illetőleg az Elnöki Tanács ezeket a tapasztalatokat felhasználhassa a választási jogszabályok, a szükséges határozatok meghozatalában.

Az Elnöki Tanács legfelsőbb felügyelete alatt kell megtörténnie a választásnak akkor is, ha valamely tanácstag helyének megüresedése esetén a közvetlen felettes tanács új választást tűz ki, valamint akkor is, ha valamely választókerületben a jelölt nem kapott az érvényes szavazatok felénél több szavazatot, vagy a választójogosultak közül kevesebb szavazott le, mint a választójogosultak fele és az illetékes választási elnökség a jogszabályi rendelkezéseket követve az első választástól számított két héten belüli időre pótválasztást tűz ki. Hogy a NET az ilyen rendkívüli eseteket külön figyelemmel kísérhesse, a választási törvény előírja, hogy a pótválasztás kitűzéséről a választási elnökség haladéktalanul értesíti a Népköztársaság Elnöki Tanácsát. (1954. évi IX. tv. 49. és 50 §).

IV.

Az államhatalom helyi szerveinek életében rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy az adott tanács milyen szintű és kiterjedtségű területi egység hatalmi szerve. Az ország meghatározott *igazgatási-területi egységekre való felosztásának* a szocialista államban az állam alapvető funkcióinak megvalósulását, az egész ország és az egyes területi egységek gazdasági, kulturális fejlődését, a munkásosztály és a dolgozó nép hatalmát, a dolgozóknak a hatalom gyakorlásába való tényleges bevonását kell szolgálnia. A szocialista területszervezés kimunkált alapelvei között foglal helyet továbbá a marxista-leninista nemzetiségi politika érvényrejuttatása és nem utolsósorban az igazgatás eredményessége, gazdaságossága, közlekedési, településfejlesztési szempontok, esetleg bizonyos történelmi hagyományok figyelembevétele stb.

A területszervezés alapvető politikai kérdéseket is érintő tevékenység. Megszabja, hogy valamely terület választópolgárai melyik hatalmi szerv létrehozásában vesznek részt, meghatározza, hogy az illető helyi népképviseleti-hatalmi szerv mekkora területre kiterjedően fejti ki működését. A szocialista demokratizmus elveinek tiszteletbentartása ezért elengedhetetlenül megköveteli, hogy területszervezési ügyekben kizárólag államhatalmi szervek döntsenek.

Gyorsütemű szocialista ipari és mezőgazdasági fejlődésünk előmozdítása érdekében igen gyakran válik szükségessé új igazgatási területi egységek kialakítása, meglévő határok megváltoztatása. Ezeket a jogos igényeket a szocialista területszervezési munkának állandóan figyelemmel kell kísérnie és a lehetőséghez mérten, tudományos megalapozottsággal, széles körültekintéssel és gondos előrelátással kell kielégítenie. E feladatok ellátásában a szükségletekre érzékenyen reagáló, kiterjedt tömegbázison nyugvó, gyors intézkedésekre van szükség, amelyekben harmonikusan kell egybekapcsolódnia az országos és helyi érdekek szolgálatának.

E követelményeket kívánja kielégíteni a tanácstörvény, amikor megállapítja, hogy az Elnöki Tanács „dönt a főváros, a megye, a megyei jogú város, a járás, a járási jogú város és a városi (fővárosi) kerület határainak megváltoztatásáról; a község határának megváltoztatásáról abban az esetben, ha ez új tanács alakításával, vagy működő tanács megszüntetésével jár; megállapítja a megyei és a járási tanácsok székhelyét; kivehet egyes városokat a megyei tanács hatásköre alól és azokat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa alá rendelheti; határoz a közös községi tanácsok alakításáról és megszüntetéséről". [Tt. 4. § (2) bek. *g.*, *h.*, *i.*, pont.].

Határozott fejlődést jelentettek ezek az alkotmány 29. § (2) bekezdésének módosításán nyugvó rendelkezések a területszervezés főbb irányelveit egyébként általában helyesen megállapító 1949. évi 9. sz. tvr-hez viszonyítva, amely még a minisztertanács hatáskörébe utalta a döntés jogát lényegében minden területszervezési kérdésben. Az 1954. évi 9. sz. tvr-nek és a végrehajtása tárgyában kiadott 1—138/1954. MTE. sz. utasításnak az alkotmány módosított szövegével és a tanácstörvénynek a területszervezésre vonatkozó rendelkezéseivel ellentétes szabályai hatályukat vesztették. Az 1954. évi 9. sz. tvr. és végrehajtási utasítása néhány hatályban maradt rendelkezésének és az Elnöki Tanács területszervezési jogkörének egybevetéséből azonban így is több probléma adódik.[8] A területszervezés hiányos, illetőleg nem egyöntetű szabályozásából fakadó részletproblémák megoldása nem elkülönült eseti, hanem az egész területszervezési eljárást átfogóan rendező szabályozás útján oldható meg. Mivel a területszervezés közvetlenül érinti a lakosság érdekeit, az államhatalom központi és helyi szerveinek hatáskörét, a területszervezés irányelvei és eljárási rendje törvényi,

[8] Vö.: Lukácsi Róbert: A területszervezési törvényerejű rendelet korszerűsítésének főbb kérdései Állam- és Igazgatás 1959. 2. sz.

vagy törvényerejű rendeleti szabályozást kívánnak meg. E kérdések rendezésekor nem hagyhatók figyelmen kívül — véleményünk szerint — az alábbi szempontok.

a) Az Elnöki Tanácsnak a tanácstörvényben meghatározott döntési joga a területszervezési ügyekben egyedi esetekre vonatkozik. A NET a tanácsok irányában gyakorolt általános irányító, legfelsőbb felügyeleti jogkörében egy-egy adott megye, megyei jogú város, járás, stb. határának megváltoztatásáról dönthet. Az egész fővárosra vonatkozó, vagy az ország egész területére vagy területének nagy részére kiterjedő megye-, járás-, város- községgrendezést, ha ennek szükségessége felmerül, törvény, vagy törvényerejű rendelet formájában kellene elrendelni.

b) Egyedi területváltoztatások esetén — mint általában eddig is történt — lehetőséget kell nyújtani a terület átcsatolásában érdekelt, illetőleg érintett lakosság véleménynyilvánítására. Valamely területátcsatolás indokoltságának és legcélszerűbb megvalósítási formájának megvitatásába az érintett lakosságot be kell vonni. Fel kell használni a helyi sajtót a felmerült problémák elemzésére. Feltétlenül ki kell fejezni álláspontját az átcsatolásban közvetlenül érintett tanácsnak, illetőleg tanácsoknak. Ezt a határozatot a felettes tanács végrehajtó bizottsága véleményének mellékelésével kell felterjeszteni a döntésre jogosult szervhez.

c) Meg kell határozni a területszervezési határozatok előkészítésének és végrehajtásának módját, valamint a végrehajtás ellenőrzésének és a területszervezés nyilvántartásának rendjét.

d) Meg kell határozni a községszervezés és a várossá alakítás feltételeit. Törekedni kell önálló, életképes községek kialakítására.

V.

Az Elnöki Tanács felügyeleti tevékenységének fő területe *a tanácsok államhatalmi és tömegszervező* munkája. A tanácsok irányításának és felügyeletének éppen az a célja, hogy előmozdítsa a tanácsok államhatalmi feladatainak minél eredményesebb megvalósítását és ezáltal közrehasson a tanácsok hatalmi súlyának érvényesülésében. Segítsen kialakítani azokat a formákat, amelyek legalkalmasabbak a tanács tömegszervező szerepének betöltésére, a dolgozóknak a hatalom gyakorlásába, saját ügyeik intézésébe való bevonására.

A tanács, mint hatalmi szerv tanácsülésen funkcionál. Feladatainak jelentős részét tanácsülés keretében látja el. A tanács működésében a tanácsülésnek ezért kiemelkedő jelentősége van. A NET általános irányító, legfelsőbb felügyeleti tevékenységének gyújtópontjában is a tanácsülésnek kell állania. A NET e körbe eső feladatának tett eleget, amikor a tanácstörvény 17. §-ának végrehajtásaként kibocsátotta a fővárosi, megyei, megyei jogú városi, járási, járási jogú városi, fővárosi (városi) kerületi és községi tanács üléseinek előkészítésére, összehívására és a tanácskozási rendjére vonatkozó 1954. évi 16. és 17. sz. határozatait. A legfelsőbb felügyeletnek e területén főleg e határozatok betartására kell irányulnia. Az általános irányításnak pedig a tanácsok előtt álló *fontosabb aktuális feladatok megjelölése* mellett különös gondot kell *fordítania a tanácsi rendeletalkotás* előmozdítására.[9]

Anélkül, hogy részletesen elemeznénk a tanácsülés előkészítése, összehívása és eredményes lefolytatása érdekében elvégzendő feladatokat, csak arra térünk ki, hogy a tanácsülés előkészítésében nagy szerep hárul a tanács bizottságai és a tanácstagok mellett a tanács végrehajtó bizottságára. A végrehajtó bizottság szervező, előkészítő, javasoló tevékenységétől nagymértékben függ a tanácsülés sikere. A felettes végrehajtó bizottságnak, illetőleg végsőfokon a minisztertanácsnak ezért figyelemmel kell kísérnie, hogy a végrehajtó bizottságok hogyan hajtják végre a tanácsok eredményes működését előmozdító, jogszabályban előírt feladataikat. E szerveknek meg kell hozniok az észlelt fogyatékosságok kiküszöbölésére és a hathatós előkészítő munka fokozására szolgáló rendelkezéseket. A felettes végrehajtó bizottságnak és a minisztertanácsnak ez a kötelessége nem menti fel az Elnöki Tanácsot az alól, hogy legfelsőbb felügyeletét kiterjessze *a végrehajtó bizottságok tanácsok körüli teendőinek ellenőrzésére.* Az Elnöki Tanács alkotmányos jogánál fogva egyébként is legfelsőbb felügyeletet gyakorolhat az államhatalom helyi szervei mellett valamennyi államigazgatási szerv felett.[10] [Alk. 20. § (2) bek.].

VI.

A tanácsi munka igen jelentős részét alkotja *az állandó bizottságok* működése. Az állandó bizottságok jó munkájukkal hathatósan járulhatnak hozzá a tanácsok államhatalmi és tömegszervező funkciójának betöltéséhez.

Az állandó bizottságok működésére vonatkozó általános irányító és legfelsőbb felügyeleti

[9] A tanácsok rendeletalkotását kívánt elősegíteni az Elnöki Tanács a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanácsok szabály- (tanács-) rendeleteinek felülvizsgálásáról szóló 1956. évi 1. sz. határozatával, amelyben elrendelte, hogy „a minisztériumok (a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervek) az államigazgatás egyes kérdéseinek helyi szabályozására — az egységes elvek érvényesítése érdekében — 1956. évi április hó 30-ig, ezt követően pedig a szükséghez képest esetenként készítsenek tanácsrendelet-mintákat".

[10] A tanácstörvény értelmében az Elnöki Tanács bármely végrehajtó bizottságának utasítást adhat, amelyet a végrehajtó bizottság köteles végrehajtani. [Tt. 39. § (1) bek.] Az ilyen utasítás egyik lehetséges tartalmát jelöli meg a tanácstörvény 11. § (3) bekezdése, amely szerint a végrehajtó bizottság a felettes államhatalmi szervek — köztük az Elnöki Tanács — indítványára köteles a tanácsot összehívni. Az Elnöki Tanács küldöttei tanácskozási joggal résztvehetnek bármelyik tanács végrehajtó bizottsága ülésén. [Tt. 45. § (2) bek.]

tevékenység legfőbb megjelenési formáit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

a) Az állandó bizottságok szervezetére, működésére és más szervekhez való kapcsolatára vonatkozó részletes szabályok megalkotása és e jogszabályok megtartásának ellenőrzése.[11]

b) Az állandó bizottságok munkájának időnkénti összefoglaló értékelése, a legjobb munkamódszerek összegyűjtése és terjesztése.

c) Konkrét határozathozatal egy-egy állandó bizottság munkáját gátló körülmény kiküszöbölésére, illetőleg törvénysértés megszüntetésére.

VII.

Az Elnöki Tanács általános irányító, legfelsőbb felügyeleti munkájának további fontos területe a *tanácstagok küldötti tevékenysége, tanácstagi jogainak és kötelességeinek gyakorlása.* Felügyeletet kell végezni a *tanácstagi megbízatással összefüggő* kérdésekben felmerülő problémák megoldása felett is. A tanácstörvény nem írja elő az Elnöki Tanács számára, hogy dolgozza ki és hozza nyilvánosságra a tanácstagok törvénybe foglalt jogainak gyakorlására, kötelességeinek teljesítésére vonatkozó részletes irányelveket. Csak a tanácstagi összeférhetetlenség kérdésének részletes szabályozását kellett a törvény értelmében az Elnöki Tanácsnak elvégeznie.

Törvényi rendelkezés hiányában is igen hasznos lenne, ha az Elnöki Tanács meghatározná a tanácstagi beszámolók, fogadóórák tartásának tartalmi és eljárási irányelveit. Ki kellene dolgozni a tanácstagok továbbképzésére, az állandó bizottságok és tanácstagok aktivahálózatának szélesítésére és munkájuk megjavítására irányuló legcélravezetőbb módszereket. Szorgalmazni kellene e kérdéseket a helyi körülményeknek megfelelően rendező tanácsi rendeletek kibocsátását.

A tanácstagok megbízatásával kapcsolatban főleg két vonatkozásban, a tanácstagság keletkezésével és megszűnésével összefüggésben merülhetnek fel problémák. A tanácstagi megbízatás keletkezésének és megszűnésének módját jogszabályaink szabatosan meghatározzák. (Tt. 30. §). A tanácstagi megbízatás forrása a demokratikus követelményeknek megfelelően kizárólag a választás lehet. A választások törvényességére a választási elnökségek ügyelnek fel. A választással kapcsolatban elkövetett büntetendő magatartások miatt a rendes bíróságokhoz tartozik az eljárás.

Szocialista választási rendszerünkben nincs helye a népképviseleti szervek választásának érvényességét felülbíráló külön választási bíráskodásnak, mert ez sértené az államhatalmi szerveknek az állami szervek rendszerében elfoglalt elsődleges helyét és szerepét. Ezt az alapelvet félreérthetetlenül kifejezte és törvényerőre emelte az országgyűlési képviselői választások érvényességének megtámadhatóságát kimondó és a megtámadó panasz elbírálását az országgyűlés hatáskörébe utaló 1958. évi III. tv. 5. § (4) bekezdése. Választási jogszabályaink a tanácstagok vonatkozásában ilyen rendelkezést kifejezetten nem tartalmaznak, de a tanácsok tagjainak választásáról szóló 1954. évi IX. sz. tv. végrehajtására vonatkozóan kiadott 60/1954. (IX. 25.) MT. sz. rendelet 28. § (2) bekezdése alapján ugyancsak magát a tanácsot illeti meg az a jog, hogy első ülésén a választókerületi bizottságok jegyzőkönyvei és a választási elnökség jegyzőkönyve alapján döntsön a tanácstagok megválasztásának hitelesítéséről, vagy ennek megtagadásáról. A választások érvényessége felett tehát végsősorban a tanács dönt, csak a választások érvényességének a tanács előtt panasz útján való megtámadásának lehetőségét nem tartalmazzák kifejezetten a tanácstagi választásra vonatkozó jogszabályok. A tanács hitelesítő határozata felett közvetlen felügyeletet a közvetlen felettes tanács, legfelsőbb felügyeletet pedig a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorol.

Vitatható az a kérdés, hogy vajon a tanácsok összeférhetetlenségi határozatának megtámadása esetén a felettes tanács döntsön, vagy pedig a tanácstagi megbízatás különös jelentőségére tekintettel az ilyen ügyeket akkor is az Elnöki Tanács bírálja el, ha a megtámadott határozatot nem a fővárosi, megyei, vagy megyei jogú városi tanács hozta meg. Véleményünk szerint e feladatot a közvetlen felettes tanácsnak kell ellátnia. A felsőfokozatú tanácsnak ugyanis módjában áll az alája tartozó tanácsok bármely jogszabályellenes határozatát megsemmisíteni, illetőleg módosítani. Ez az általános rendelkezés az összeférhetetlenségi ügyekben hozott tanácsi határozatokra is vonatkozik. A közvetlen felettes hatalmi szerv jogával élve az Elnöki Tanács is megsemmisítheti és módosíthatja a közvetlen felügyelete alá tartozó tanácsok törvényellenes összeférhetetlenségi határozatát. Az Elnöki Tanács ezen túlmenően általános irányító és legfelsőbb felügyeleti jogkörében megvizsgálhat, módosíthat, illetőleg megsemmisíthet bármely fokozatú tanács által hozott összeférhetetlenségi határozatot, ha *az törvényellenes,* vagy megítélése szerint *ellentétes a dolgozó nép érdekeivel.*[12]

[11] Az Elnöki Tanács a tanácstörvény vonatkozó rendelkezésének (24. §) megfelelően meghatározta a különböző fokozatú tanácsok állandó bizottságainak szervezetére, működésére, munkamódszereire vonatkozó részletes szabályokat és irányelveket. L. 1954. évi 18., 19. sz. NET hat.

[12] Az összeférhetetlenségi határozat elleni jogorvoslat kérdésében más álláspontra jutott Szentpétervári István „Visszahívás és összeférhetetlenség" című tanulmányában. Fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy véleménye szerint minden összeférhetetlenségi határozat ellen benyújtott jogorvoslat ügyében az Elnöki Tanácsnak kellene döntenie. E javaslattal a fentebb vázoltakra tekintettel nem érthetünk egyet. Nem tartjuk indokoltnak, hogy az összeférhetetlenségi ügyekben hozott tanácsi határozatok felülbírálási jogától megfosszuk a közvetlen felettes tanácsokat. Emellett az Elnöki Ta-

Az Elnöki Tanács határozatán alapulhat a tanácstagi megbízatás megszűnése a tanácsnak az igazgatási területváltozással kapcsolatos megszüntetésén, valamint az alkotmány 20. § (3) bekezdésén[13] nyugvó feloszlatásán kívül akkor is, ha a NET valamely községet járási jogú várossá szervez, vagy pedig valamely járási jogú várost kivesz a megyei tanács hatásköre alól és megyei jogú városi rangra emel. Ismeretes, hogy választási jogszabályaink értelmében a járási jogú város választópolgárai nem választanak járási tanácstagot, a megyei jogú városban pedig nem hoznak létre megyei tanácsi választókerületeket. Ezért válik kérdésessé a járási jogú várossá szervezett korábbi község területén választott járási tanácstagok, illetőleg a volt járási jogú város választópolgárai által megválasztott megyei tanácstagok megbizatásának fennmaradása e területi egységek magasabb szintre emelésekor. Nem lehet kétséges, hogy az ilyen területszervezés alkalmával az Elnöki Tanácsnak jogában áll megszüntetni a járási jogú várossá szervezett község területén választott járási tanácstagok, illetőleg a megyei jogú városi rangra emelt járási jogú városban megválasztott megyei tanácstagok megbízását.[14] Területszervezés kapcsán a NET nemcsak megszüntetheti a tanácstagi megbízatást, hanem meg is változtathatja a tanácstagság tanácsfokozati jellegét. Az átszervezett igazgatási egység új fokozatának megfelelően járási jogú városi, illetőleg megyei jogú városi tanácstagokká nyilváníthatja a korábban alacsonyabb fokon álló igazgatási-területi egység tanácstagjait. Az 1955. évi 8. sz. tvr. 18. §-a alapján egyben a legközelebbi általános tanácstagválasztásig az 1954. évi X. tv. 10 §-ában meghatározott kerettől eltérően állapíthatja meg a létrehozott új tanács tagjainak számát is.

VIII.

Melyek azok az eszközök és formák, amelyek alkalmazásával az oly sokirányú és nagyjelentőségű feladatokat ellátó 21 tagú kollektív testület eredményesen tudja betölteni a tanácsok általános irányításával és legfelsőbb felügyeletével kapcsolatos hivatását. *Az általános irányító munka* főbb formáit az irányítás központi jellege és általános volta szabja meg. A tanácsok általános irányítása ezek alapján az alábbi főbb formákban jelentkezhet.

a) Az általános irányítás legátfogóbb feladatai közé tartozik a tanácstörvény 67. § (1) bekezdése értelmében a törvény végrehajtásához szükséges jogszabályok kibocsátása. A tanácstörvény külön-külön is meghatározza a tanácsok működésének azokat a területeit, amelyekre vonatkozóan az Elnöki Tanácsnak kellett megalkotnia a részletes szabályokat. (Tt. 17., 24., 29. és 64. §§). Az Elnöki Tanács e feladatoknak NET határozatok kibocsátásával tett eleget.

b) Az általános irányítás tulajdonképpeni és legjellegzetesebb eszközei, az elvi útmutatások és az irányelvek *határozat* vagy *felhívás* formájában születhetnek meg. Elvi útmutatás bocsátható ki például a tanácsdemokrácia fejlesztésére, a tanácsok rendeletalkotásának előmozdítására, a tanács és a tömegek kapcsolatának, a tanácsi bizottságok munkájának, valamint a tanácstagok küldötti tevékenységének megjavítására, továbbá egy-egy aktuális tanácsi feladat megjelölésére és megoldásának módjára vonatkozóan. Az Elnöki Tanács még csak egy ízben bocsátott ki ilyen útmutató jellegű határozatot, pedig a tanácstörvény 4. § (2) bekezdés *c)* és *d)* pontja kifejezetten éppen ilyen feladatokat szab meg az általános irányító munka tartalmaként.[15] A határozat vagy felhívás formájában je-

nács munkáját feleslegesen terhelné ez az összeférhetetlenségi ügy összes vonatkozásainak ismeretét igénylő feladat. Az összeférhetetlenségi ügyek tekintetében elégségesnek tekinthetjük azt a biztosítékot, hogy az Elnöki Tanács kivételes esetben megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja bármely tanács, tehát az ügyben másodfokon eljáró felettes tanácsnak is a jogsértő, vagy célszerűtlen határozatát.

Elfogadhatónak és gyakorlatilag is érvényesíthetőnek tartjuk azonban Szentpétervári Istvánnak azt a megállapítását, amely szerint a választók visszahívó határozata kizárólag alaki, eljárási szempontból támadható meg és ilyen ügyekben a tanácsok felett gyakorolt legfelsőbb felügyeleti jogkörében az Elnöki Tanácsnak kell döntenie a felmerült kérdésekben. Helyesen utal a szerző arra, hogy az Elnöki Tanács határozathozatala során nem vizsgálhatja a választók jogszabályban előírt módon és formában kifejezett akaratának célszerű vagy célszerűtlen voltát, hanem csakis a visszahívási eljárás szabályszerű lefolytatása szempontjából bírálhatja el az ügyet. Döntése ezért vagy helybenhagyó, vagy megsemmisíthető lehet, de nem hozhat reformatórius határozatot. Megsemmisítő határozat esetén nem utasíthatja a választókat a visszahívási eljárás újbóli lefolytatására, mivel az teljes mértékben a választók megítélésétől függ.

L. Szentpétervári István: Visszahívás és összeférhetetlenség, Állam- és Igazgatás 1955. 6. sz.

[13] A NET feloszlathatja az államhatalomnak azt a helyi szervét, melynek működése az alkotmányba ütközik vagy a dolgozó nép érdekeit súlyosan veszélyezteti. [Alk. 20. § (3) bek.] Az alkotmány a két vagylagos feltétel közül a másodikul említett feltételként nem kívánja meg a dolgozó nép érdekeinek tényleges sérelmét, a feloszlatáshoz elég, ha a tanács összetételében, tagjainak beállítottságában, a tanács működőképességében stb. rejlő okok miatt a tanács fennmaradása súlyosan veszélyezteti a dolgozó nép érdekeit. Hatályos jogszabályaink értelmében azonban a feloszlatott tanács helyett meghatározott határidőn belül új tanácsot kell választani. [1954. évi IX. tv. 51. § (2)—(4) bek.]

[14] Így járt el az Elnöki Tanács Ajka és Tósokberénd községek egyesítéséről és Ajka várossá alakításáról szóló 14/1959. sz. határozatában.

[15] L. „A tanácsok munkájáról" szóló 1957. évi 1—1. sz. NET határozatot. A Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságok legfelsőbb szovjetjei elnökségeinek gyakorlatában az utóbbi időben igen gyakran előfordul, hogy az elnökség megvizsgálja és megvitatja egy-egy szovjetfokozat vagy pedig valamely konkrét szovjet munkáját és kötelező határozatban vagy útmutatást tartalmazó irányelvben jelöli meg a szovjetek valamely munkaterületének megjavítási módját. L. M. G. Kiricsenko: A szövetségi köztársaságok legfelsőbb államhatalmi szervei Moszkva, 1958. (oroszul).

Lásd még Vaclaw Morawski: A népi tanácsok és azok szervei feletti felügyelet egyes problémáiról. Panstwo i Prawo 1957. 11. sz.

lentkező irányelvek valóban útmutató jellegűek, főleg javasolt feladatokat és eljárási formákat tartalmaznak.

c) Normatív határozati formában kell közzétenni azokat az utasításokat, amelyekben az Elnöki Tanács kötelező erővel állít a tanácsok elé bizonyos feladatokat.

d) Egyedi határozat formájában jelennek meg az Elnöki Tanácsnak az általános irányító, legfelsőbb felügyeleti jogkörében hozott, egyedi ügyekre vonatkozó döntései.[16]

e) Az általános irányító munkának sajátos kiegészítő eszköze és formája lehet a sajtóban végzett felvilágosító és propaganda munka.[17]

IX.

A legfelsőbb felügyelet elsődleges célját abban kell látnunk, hogy kellő áttekintést nyújtson az általános irányítás számára a tanácsok életéről. Feltárja, milyen intézkedésekre van szükség a felmerülő állami feladatok megoldása, a tanácsi munka előmozdítása és a felmerülő hibák kiküszöbölése érdekében. A legfelsőbb felügyeletnek a kialakult gyakorlat alapján és e tevékenység megjavításának igényére tekintettel az alábbi fontosabb formáit vehetjük számításba:

a) Egyes tanácsok, különösen a NET közvetlen felügyelete alatt álló tanácsok beszámoltatása. [Tt. 4. § (2) bek. *b)* és 6. § (4) bek. *f)* pont.]

b) Tanácsülések, állandó bizottsági ülések, tanácstagi beszámolók, fogadóórák eseti látogatása az Elnöki Tanács tagjai, megbízottai és a NET Titkársága tanácsok osztályának e feladattal megbízott dolgozói által.

c) Az ország valamely területi egységében (például valamely megyében) működő valamennyi tanácsfokozat munkájának felmérése.

d) Egy-egy tanácsfokozat (például a községi tanácsok) helyzetének, problémáinak szúrópróbaszerű, de az ország egész területére, vagy az ország területének nagy részére kiterjedő felmérése. Különösen indokolt ilyen felmérést valamely tanácsfokozatra vonatkozó jogszabályi rendezés előtt végezni.

e) Különböző vagy azonos fokozatú tanácsok helyzetének felmérése a tanácsok funkcionáriusai számára tartott országos értekezlet segítségével. Ilyen értekezletet az Elnöki Tanács a minisztertanáccsal együtt is szervezhet.

f) A tanácsok jelentéseinek, javaslatainak feldolgozása. E feladat rendszeres elvégzése érdekében egységes szabályozást igényel a különböző fokozatú tanácsoknak az Elnöki Tanácshoz eljuttatandó adatszolgáltatása és az adatszolgáltatás eljárási rendje.

Az Elnöki Tanács legfelsőbb felügyeleti jogkörében eldöntésre vár az a kérdés, vajon ahhoz, hogy az Elnöki Tanács élni tudjon a tanácsok által hozott „törvénysértő vagy a dolgozó nép érdekeit veszélyeztető" aktusok megsemmisítésére, illetőleg megváltoztatására irányuló jogával szükség van-e arra, hogy valamennyi tanács az általa alkotott rendeleteket és határozatokat felterjessze az Elnöki Tanácshoz. Véleményünk szerint erre nincs szükség. Feleslegesen terhelnénk az Elnöki Tanácsot és a NET apparátusát, ha kötelezővé tennénk valamennyi tanács számára, hogy aktusait juttassa el az Elnöki Tanácshoz. Az Elnöki Tanács legfelsőbb felügyelete nem foglalhatja magában az ország valamennyi tanácsa által alkotott határozatok és rendeletek közvetlen felülvizsgálatát.[18]

Az Elnöki Tanács legfelsőbb felügyelete során alkalmazható megsemmisítési, megváltoztatási jogosultsága nem menti fel a közvetlen felettes tanácsot az alól a joga és kötelessége alól, hogy az alája rendelt tanácsoknak az alkotmányba, vagy egyéb jogszabályba ütköző határozatait és rendeleteit megsemmisítse, illetőleg megváltoztassa. [Tt. 8. § (3) bek.] A felettes tanácsnak (és a felettes tanács végrehajtó bizottságának) különös figyelmet kell fordítania arra, hogy az alája rendelt tanácsok rendeletei nem ellenkeznek-e az alkotmánnyal vagy egyéb jogszabállyal. Ez kitűnik a tanácstörvénynek abból a rendelkezéséből, amely előírja, hogy a tanácsi rendeleteket a felsőbb tanácshoz fel kell terjeszteni és csak a felterjesztéstől számított 15 nap elteltével lehet kihirdetni. [Tt. 9. § (2), (3) bek.] A felsőbb tanácsnak áll inkább módjában (a hozzá érkezett alsóbbfokozatú tanácsülések jegyzőkönyvei alapján) és ezért főként neki is kell vizsgálni az alája tartozó tanácsok nem normatív határozatainak jogszerűségét is. Az Elnöki Tanácsnak tehát főleg csak akkor kell foglalkoznia a tanácsok rendeleteivel és határozataival, ha akár az alsóbb fokozatú tanácsoktól, vagy egyéb szervektől (például az Elnöki Tanács létrehozandó tanácsi bizottságától, a NET Titkársága tanácsok osztályától, a minisztertanácstól jött jelzés alapján azok célszerűségi szempontból való megsemmisítése, illetőleg megváltoztatása felett kell dönteni, mivel ezt nem tehetik meg felügyeleti joguk gyakorlása közben sem a felettes ta-

[16] Az Elnöki Tanács megszabhatja például, hogy a tanácsok bizonyos kérdéseket napirendre tűzzenek és megtárgyaljanak. [Ttv. 12. § (2) bek.] Elrendelheti a NET a tanácsok kötelező összehívását is. [Tt. 11. § (3) bek.] Mindkét tárgyban hozhat az Elnöki Tanács egyetlen tanácsra kötelező egyedi határozatot is.

[17] A Német Demokratikus Köztársaságban a Népi Kamara helyi népképviseleti állandó bizottsága külön publikációs orgánummal rendelkezik e célra. L. Sozialistische Demokratie.

L. Tord Riemann: Der Ständige Ausschuss der Volkskammer für die Örtlichen Volksvertetungen Staat und Recht 1957. 3. sz.

[18] Csak az Elnöki Tanácsnak közvetlenül alárendelt tanácsok végrehajtó bizottságai kötelesek a tanácsülés napjától számított 5 napon belül az Elnöki Tanácshoz (és a minisztertanácshoz) felterjeszteni a tanácsülés minden határozatát rögzítő jegyzőkönyvét. (1954. évi 16. sz. NET hat. 40. pont.) A fővárosi, a megyei és megyei jogú városi tanács rendeleteit ezen kívül a tanácstörvény 9. § (2) bekezdése értelmében külön is fel kell terjeszteni az Elnöki Tanácshoz.

nácsok. A NET végleges döntésére van szükség akkor is, ha a minisztertanács a tanácstörvény 38. §-a alapján felfüggeszti valamely tanács jogszabályba ütköző rendeletének vagy határozatának végrehajtását.

A gyakorlati életben felmerült annak szükségessége, hogy egységes elvi álláspont és ennek alapján egységes gyakorlat alakuljon ki a tanácsok aktusaival szemben emelt ügyészi óvások elbírálásának, illetőleg felülvizsgálatának kérdéseiben. Bár az ügyészségről szóló 1959. évi 9. sz. tvr. nem rendezi kellő részletességgel e problémát, sőt az Elnöki Tanács felülvizsgálati jogáról egyáltalán nem tesz említést, mégis a tvr.-nek az általános törvényességi felügyelet körében eszközölhető óvás benyújtási és elbírálási rendjét szabályozó általános tételeiből, valamint az Elnöki Tanács és a tanácsok közötti viszony jellegéből levonhatók bizonyos következtetések a tanácsok aktusai ellen emelt óvások legfelsőbb elbírálására vonatkozóan is. Indokolt lenne azonban e kérdéseknek kifejezett jogszabályi rendezése. Megfontolandónak tartjuk azt is, hogy az Elnöki Tanácsnak az állami szervek között betöltött kiemelkedő helyére tekintettel nem szükséges-e a tvr.-nek egyes általános eljárási rendelkezéseit e vonatkozásban módosítani vagy kiegészíteni.

Az ügyészi tvr.-ből az egyértelműen következik, hogy ha valamely járási szintű tanács nem ért egyet az általa kibocsátott rendelkezés ellen benyújtott óvással, a tvr.-ben meghatározott határidőn belül a felettes megyei szintű tanácsnak kell az ügyben érdemben döntenie. Az már azonban nem tűnik ki ilyen világosan a tvr.-ből, hogy mi történjék akkor, ha az illetékes ügyész a megyei szintű tanács ez ügyben hozott érdemi döntése ellen óvást, és azzal az érintett megyei szintű tanács nem ért egyet. Minthogy — megítélésünk szerint — az Elnöki Tanácsnak kell érdemben döntenie az ügyészi óvás felett minden esetben, ha a fővárosi, megyei, megyei jogú városi tanács nem ért egyet az általa hozott normatív vagy egyedi aktus ellen emelt óvással, végső fokon a fenti ügyet is az Elnöki Tanácsnak kell elbírálnia. Az elmondottak analógiájára ugyancsak az Elnöki Tanács hivatott dönteni abban az esetben is, ha az ügyészi tvr. 9. § (8) bekezdése alapján a járási szintű tanács rendelkezése ellen közvetlenül a felettes tanácshoz nyújtottak be óvást és a megyei szintű felettes tanács ezzel egyet nem értvén a kifogásolt rendelkezésre vonatkozó iratokat az óvással és saját észrevételeivel együtt felülvizsgálat céljából a NET elé terjeszti fel. Elképzelhető végül az is, hogy a megyei szintű tanácsok rendelkezései ellen a tvr. előbb hivatkozott rendelkezése alapján a legfőbb ügyész közvetlenül az Elnöki Tanácshoz, mint a fővárosi, megyei és megyei jogú városi tanácsok közvetlen felettes szervéhez nyújt be óvást.

Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, indokolt-e, hogy az Elnöki Tanács valamely tanács *rendeletét* annak törvénysértő vagy célszerűtlen volta esetén *megváltoztassa*. A tanácstörvény a tanácsi rendelet és határozat megváltoztatására irányuló jog megadásával e vonatkozásban lényegében megengedi az Elnöki Tanács számára a tanácsi hatáskör elvonását. A gyakorlatban azonban — véleményünk szerint — szükségtelen, hogy az Elnöki Tanács éljen e jogával és a kifogásolt tanácsi rendeletet saját maga módosítsa. A tanácsi rendeletnek a legfelsőbb felügyeleti szerv általi megsemmisítése, a megsemmisítés okainak instruktív jellegű lerögzítése elég garanciát biztosít ahhoz, hogy az adott tárgyra vonatkozó törvénysértő vagy célszerűtlen rendelkezés ne ismétlődjék meg.[19]

Egyedi tanácsi határozat vonatkozásában inkább elképzelhető, hogy kivételes esetben indokolttá válik a NET reformatórius jogának gyakorlása.[20] Ebben az esetben a NET módosító aktusa a tanácsi határozattal eldöntött ügynek mintegy legfelsőbb jogorvoslataként hat.

X.

Az általános irányító és legfelsőbb felügyeleti jogkörből eredő feladatok végrehajtását az Elnöki Tanács Titkársága kebelében működő *tanácsok osztálya* segíti elő. A tanácsok osztálya nem határozathozó szerv, hanem az Elnöki Tanács irányító, felügyeleti munkájának megkönnyítésére szolgáló hivatali apparátus. Mégsem tekinthetjük a tanácsok osztályát pusztán adminisztrációs feladatokat ellátó szervnek. Jóllehet a tanácsok osztálya sem a saját, sem az Elnöki Tanács nevében nem hozhat a tanácsokat általánosan kötelező normákat, nem adhat ki meghatározott tanácshoz címzett konkrét utasítást, és nem dönt egyedi ügyekben sem, de dolgozói résztvesznek az Elnöki Tanácsnak a tanácsokkal kapcsolatos döntései előkészítésében, az Elnöki Tanács külön megbízása alapján, mint a NET megbízottjai tanácskozási joggal résztvehetnek a tanácsok, a végrehajtó bizottságok és az állandó bizottságok ülésein. Adatokat, okmányokat kérhetnek ezektől a szervektől. Az Elnöki Tanács természetesen nem szorítkozhatik arra, hogy a tanácsokkal való közvetlen érintkezést majd teljes egészében a tanácsok osztályára bíz-

[19] Ennek megfelelően járt el az Elnöki Tanács az 1956. évi 1. sz. határozatában, amikor a határozat 1—3. pontjaiban meghatározott szabály- (tanács-) rendeleteket hatálytalanította és egyben megállapította, hogy az említett szabály- (tanács-) rendeletek helyett az érintett tanácsok új tanácsrendeleteket alkotnak.

Ugyancsak megsemmisítés jogát adja meg a legfelsőbb államhatalmi szerv elnökségének az 1951. évi bolgár, az 1953. évi albán, az 1957. évi román és az 1958. évi lengyel tanácstörvény.

Csak a nemzeti bizottságokról szóló 1954. évi március 3-i csehszlovák törvény 12. §-a adja meg a kormány, illetőleg a felsőbb fokozatú nemzeti bizottságok számára a megsemmisítési jogon kívül a megváltoztatás jogát az alsóbb fokozatú nemzeti bizottságok határozataival és rendeleteivel szemben.

[20] Gondolunk például összeférhetetlenségi ügyekben hozott tanácsi határozatokra.

za és tanácsok életével való foglalkozást csupán a NET plénumának ezekben az ügyekben hozott döntéseire korlátozza.

Az általános irányító és legfelsőbb felügyeleti munka eredményességét — szerintünk — lényegesen elő tudná segíteni az Elnöki Tanácson belül felállítandó *tanácsi bizottság* működése. Annak a tételnek lerögzítése mellett, hogy alkotmányunk megsértése nélkül a NET plénumát megillető jogosítványokat nem ruházhatjuk rá az Elnöki Tanács egyes összetevő elemeire, úgy véljük, hogy az Elnöki Tanács tagjaiból alakult, a NET egyik tisztségviselőjének összefogása alatt működő 4-5 tagú bizottság hathatósan tudna hozzájárulni az Elnöki Tanács általános irányító és legfelsőbb felügyeleti tevékenységének célszerű ellátásához. A NET tanácsi bizottsága nem helyettesíthetné az Elnöki Tanácsot a tanácsok irányításában és felügyeletében reáháruló feladatok ellátásában, de működése jelentősen megkönnyíthetné és megjavíthatná e funkció betöltését.

Javaslatunk szerint e bizottság közvetlenül fogná össze és irányítaná a tanácsok osztályának munkáját. Ezen túlmenően a bizottság tagjai *személyesen is* látogatnák a tanácsokat, közvetlen segítséget nyújtanának nekik. E bizottság irányítaná a tanácsi munka egy-egy problematikus területének, például az állandó bizottságok munkájának, a tanácsok és a végrehajtó bizottságok viszonyának, a tanácstagok tömegkapcsolatainak felmérését. A felmérés eredményeit először a bizottság értékelné, majd az Elnöki Tanács elé terjesztené. A NET ülésein a bizottság tagjai ezáltal közvetlen tapasztalataikra támaszkodva indokolhatnák meg, támaszthatnák alá az Elnöki Tanács elé terjesztett jelentéseiket és javaslataikat.

Ádám Antal

A fogyatékos büntető eljárási cselekmények

I.

1. A büntető eljárási cselekmények általános tanának az egyik, de az irodalmunkban talán a legelhanyagoltabb részlete a fogyatékos büntető eljárási cselekmények kidolgozása, amelyet az alábbiak megkísérelnek.

a) Egy magatartás értékelésénél, megítélésénél az anyagi büntető jog szerint arról van szó, hogy a magatartás a büntető jogszabályba ütközik-e vagy nem, vagyis, hogy *jogszerű-e* vagy *jogellenes-e, társadalomra veszélyes-e* vagy nem és ennek a következménye az anyagi jogi szankció. A büntető eljárásban az a másfajta (de persze az előzővel összefüggő) kérdés forog szóban, hogy a büntető ügyben milyen úton, hogyan kell az objektív valóságnak megfelelő konkrét tényállást megállapítani és ennek büntetőjogi következményeit levonni. Az erre irányuló büntető eljárási cselekmények értékelésére, megítélésére nem elégséges, de nem is alkalmas az anyagi jogi értékelés szempontja (jogellenesség, társadalomra veszélyesség), hanem erre *aa) más értékmérők* az irányadók és *bb)* ezek alapján *más következmények*nek van helye, amelyek különböznek az anyagi jogi szankcióktól, vagyis eljárásjogi következményeknek. Ezek azok a processzuális hatások, amelynek kiváltására irányultság — a büntető eljárási jog által történt szabályozottság mellett — a büntető eljárási cselekmények alapvető eleme.

b) Kérdés, hogy mit jelent a büntető eljárási cselekmények *értékelése,* mik azok az *értékmérők,* amelyek alapján büntető eljárási hatások, következmények állapíthatók meg.

Ez az értékelés lehet *részleges,* amikoris a büntető perrendtartás *egyes* rendelkezését külön vizsgáljuk meg, hogy kideríthessük, milyen konkrét eljárásjogi hatás, miféle eljárási jog vagy kötelezettség kapcsolódik hozzá. A büntető eljárási jog tételes vizsgálatánál, kezdve a feljelentéstől a büntetést kiszabó ítélet végrehajtásáig, a részletekbe menően éppen ezt a műveletet végezzük el.

De ez az értékelés lehet *általános* is, amely az eljárási cselekmények *egészére* vagy *nagyobb csoportjaira* irányul, amikor ezeknek általánosan jellemző tulajdonságait keressük. Ebből azonban az is következik, hogy az értékmérők, értékelési szempontok szükségképpen csak általánosak lehetnek, ami egyben jelzi azok korlátait is.[1]

A büntető eljárási cselekmények egészére vagy nagyobb csoportjára irányuló általános értékelés tehát olyan általános sajátosságok megállapítására irányul, amelyek egyben a cselekményeknek, mint jogi tényeknek bizonyos általános szempontból felvett értékmérői is. Az ilyen általános tulajdonságok alapján értékeljük ilyennek vagy olyannak az eljárási cselekményeket s ennek az értékelésnek az eredménye ilyen vagy olyan eljárási következmény, ilyen vagy olyan eljárási jog vagy kötelezettség keletkezése, megváltozása vagy megszűnése lehet. Az értékelés több szakaszból álló folyamat, amelyek mindegyike olyan következtetéssel zárul, amely a további — más következte-

[1] A fentiek *Štajgr* érdekes tanulmányának (A polgári bírói eljárás tárgya, Právnické Studie. 1956. 4. sz. 488. s köv. old.) gondolatmenetét használják fel. A fogyatékosságra megfelelő kritikával ma is felhasználható szempontokat ad *Plósz* Sándor: A semmisség fogalma a polgári perjogban, akadémiai székfoglaló, kivonata az Akadémiai Értesítő 1868. aug. havi 68. füzetében, Összegyűjtött dolgozatai, Budapest, 1927, 353. s köv. old.

téssel záruló — szakasz kezdete. A büntető eljárási cselekmények értékelésének *első* szakaszából levont következtetés az *általános sajátosságok* valamelyikének megállapítása, az értékelés *második* szakaszából levont következtetés pedig az *eljárási hatás, eljárási jogok és kötelezettségek megállapítása.*[2]

c) A fentiek megvilágítására szolgáljanak az alábbi különféle jellegű *példák.* A bizonyítási indítvány eljárási cselekményének általános tulajdonsága s ezért értékmérője, hogy az megengedett vagy meg nem engedett, más szempontból alapos vagy alaptalan lehet. A büntető eljárás rosszhiszemű elhúzására, tudva valótlan tény bizonyítására irányuló ilyen indítvány *meg nem engedett.* Ennek eljárásjogi következménye az a kötelesség, hogy az ezt felismerő bíróság az indítványnak nem tesz eleget, azt elutasítja. Más bizonyítási indítvány nem ilyen: azt jóhiszeműen terjesztik elő, tehát *megengedett* büntető eljárási cselekmény. A bizonyítási eljárás során mégis kiderülhet, hogy az ilyen indítvány nem megbízható bizonyítási eszközt nevezett meg, hogy az a tény, amelynek bizonyítására az indítvány irányult, jelentéktelen, nem releváns tény, nem felel meg az objektív valóságnak s így a bizonyítási indítvány sikertelen maradt. Ilyenkor olyan megengedett büntető eljárási cselekményről van szó, amely *alaptalannak* bizonyult. A fellebbezés — szintén más és más szempontok, értékmérők alapján — lehet megengedett, vagy meg nem engedett, továbbá alapos vagy alaptalan. A fellebbezési határidőn túl előterjesztett vagy nem a jogosulttól származó fellebbezés *meg nem engedett.* Ennek következménye az a kötelesség, hogy az elkésett, vagy az erre nem jogosulttól származó fellebbezést az elsőfokú bíróság elutasítja. A fellebbezés határidőn belül a jogosult által bejelentett fellebbezés *megengedett.* Lehet, hogy *alaposnak,* de az is lehet, hogy *alaptalannak* bizonyul. Más eljárásjogi következmény hárul az első és más a második esetben a fellebbezési bíróságra. Ha a fellebbezés alapos, a fellebbezési bíróság joga és kötelessége, hogy az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztassa vagy hatályon kívül helyezze. Ha a fellebbezés alaptalan, a másodfokú bíróság a fellebbezést elutasítja. Hogy az akaratkijelentések mellett a tudomáskijelentések köréből is hozzunk fel példát, a tanú vallomása, a terhelt beismerése, a felek ténybeli nyilatkozatai lehetnek megengedettek vagy meg nem engedettek, továbbá valóak vagy valótlanok. A titoktartási kötelezettség alá eső tanú (Bp. 56. §) kihallgatása és vallomása *meg nem engedett,* ugyanilyen a kizárt szakértő véleménye, a kényszer, fenyegetés hatására tett beismerő vallomás. Ennek is megvan az eljárásjogi következménye, pl. a titoktartási kötelezettség ellenére kihallgatott tanú vallomása bizonyítékként nem vehető figyelembe. *A megengedett* fenti tudomáskijelentések megfelelhetnek a valóságnak, de lehet, hogy nem tükrözik azt. A *való* tanúvallomásnak, terhelti beismerésnek, szakértői véleménynek, a felek ténybeli nyilatkozatának az az eljárásjogi következménye, hogy a bíróság — feltéve, hogy ezt a tulajdonságát felismeri — eszerint állapítja meg a tényállást, ítéletének indokolását és döntését erre építi fel. A *valótlan* fenti tudomáskijelentések eljárásjogi következménye az, hogy a bíróság — feltéve, hogy ezt a tulajdonságot felismeri — azokat a tényállás megállapításánál és ezen keresztül a döntésénél figyelmen kívül hagyja. A bíróság ítélete is lehet megengedett vagy meg nem engedett, alapos vagy alaptalan, ténymegállapítási része való vagy valótlan. Az előkészítő ülésen hozott vagy az elsőfokú tárgyaláson népi ülnökök nélkül hozott ítélet *meg nem engedett,* ennek perorvoslat folytán hatályon kívül helyezés az eljárásjogi következménye. Ha az ítélet az anyagi jog szempontjából is *alapos,* ténymegállapítása *való,* a perorvoslatot elbíráló bíróság a perorvoslatot elutasítja. Ha azonban az ítélet az anyagi jog szempontjából *nem alapos,* ténymegállapítása nem felel meg az objektív valóságnak, *nem való,* a perorvoslatot elbíráló bíróság a perorvoslati rendszernek megfelelően megváltoztatja vagy hatályon kívül helyezi azt.

d) A fentieknek megfelelően a büntető eljárási cselekmények általános értékelésére a következő fogalompárok az irányadók: *megengedett — meg nem engedett; alapos — alaptalan (nem alapos); való — valótlan (nem való).*

A *megengedettséget* vagy *meg nem engedettséget* kifejező értékmérők olyan általános eljárási sajátosságokra utalnak, amelyek vizsgálata és pozitív értelemben eldöntése *után* kerülhet sor a további értékmérők vizsgálatára. Ilyen értelemben ezek a továbbiaknak előfeltételei, másfelől pedig azt írják körül, hogy a büntető eljárási cselekmény *processzuális feltételei adva vannak-e,* megfelelő *formával* rendelkeznek-e, *nincsen*-e útjába álló *eljárási akadály.* A megengedettség vagy meg nem engedettség kérdése minden eljárási cselekmény értékelésénél felmerül. Az alábbi kettőre ez már nem áll.

Az *alaposságot* vagy *alaptalanságot* kifejező értékmérők esetén arról van szó, hogy a büntető eljárási cselekmény (szinte túlnyomórészt akaratkijelentés) *tartalmilag kifogástalan-e, jogosult-e, helyes-e.* Az alaposság vagy alaptalanság egyaránt lehet anyagi jogi vagy eljárásjogi jellegű.

A *valóságot* vagy *valótlanságot* kifejező értékmérők a tudomáskijelentések vagy a büntető eljárási cselekmények tudomáskijelentési elemeinek általános vonásai és arra vonatkoz-

[2] *Štajgr,* i. m. 500. old.; ő azonban — nézetem szerint — a kelleténél több értékmérőt tüntet fel. (Azt hiszem kevesebbel is be lehet érni.) Hasonlóan Karl *Peters* is (Strafprozess, Karlsruhe, 1952. 211. és köv. old.). Más értékkategóriákat szükségtelenül vesz fel Heinrich *Henkel* (Strafverfahrensrecht, Stuttgart und Köln 1953, 297. s köv. old.)

nak, hogy a tudomáskijelentések *megfelelően tükrözik-e az objektív valóságot,* az előadott vagy a megállapított *tényállás* igaz-e.

2. a) A büntető eljárási cselekményeknek a fenti értékmérők alapján történő megítélése, értékelése a következő eredménnyel jár. A büntető eljárási cselekmények egyik nagy csoportját az jellemzi, hogy azok megengedettek és alaposak, illetőleg valóak. A másik nagy csoportba azok tartoznak, amelyeket általános vonásként az a fogyatékosság jellemez, hogy meg nem engedettek, alaptalanok, vagy valótlanok. Minthogy a meg nem engedettség, alaptalanság vagy valótlanság kétségkívül fogyatékosságai a büntető eljárási cselekményeknek, az ilyen büntető eljárási cselekményeket *fogyatékosaknak* nevezzük.

Fogyatékos tehát az a büntető eljárási cselekmény, amely *vagy meg nem engedett, vagy alaptalan vagy valótlan.* A büntető eljárási cselekmények értékelésének *első* szakaszából levont következtetés a fenti általános *sajátosságok* valamelyikének a *megállapítása* lesz.

A fogyatékosság határának ilyen széleskörű megvonása átfogja az alaki sérelmek, *eljárási* szabálysértéseken felül az *érdemi* megítélés fogyatékosságait is. Az érdemben helytelen vádolás, téves védekezés, méginkább az igazságtalan ítélet lényeges fogyatékosság, az előbbiek legtöbbször, az utóbbi mindig lényegesebb, mint a puszta eljárási fogyatékosság. Helytelen lenne tehát az ilyen érdemi fogyatékosságot kirekeszteni a büntető eljárási cselekmények fogyatékosságai köréből. A büntető eljárási cselekményeknek a fenti értékelésükön alapuló fogyatékosság-fogalma e hibát kiküszöbölve, kellően tágkörű.

b) A büntető eljárási jog a büntető eljárási cselekmények fenti fogyatékosságához eljárásjogi következményeket kapcsol. Ezek az eljárási hatások igen különbözőek, részleteiket a büntető perrendtartás egyes rendelkezései határozzák meg. Általános jellemzőik, hogy ezek az eljárási hatások különféle processzuális *hátrányokban* állanak, amelyekhez gyakran közvetve anyagi jogi következmények is fűződnek (a nem tisztán processzuális hatást kiváltó, vegyes jellegű cselekményeknél közvetlenül is). A büntető eljárási cselekmények értékelésének *második* szakaszából levont következtetés az *eljárási hatás,* az eljárási jogok és kötelezettségek, vagyis a fenti processzuális hátrányok megállapítása lesz.

Az eljárási hátrányok más oldalról az *eljárási szabályok kötelező erejét* rögzítik. Az eljárási szabályok kötelező erejét főként azon lehet leméri hogy meg nem tartásukhoz, áthágásukhoz a törvény milyen hátrányokat fűz. A büntető eljárási jog szabályainak kötelező ereje igen változó. Némely szabály megtartása csak kívánatos, más költségkihatással vagy bírsággal, mások viszont a hatálytalanság különböző fokaival vannak szankcionálva. Némely szabály meg nem tartása nem orvosolható, másoké igen, ezen belül egyszerűbben vagy feltételekhez fűzötten, bonyolultabb módon.

Az ítéletre vonatkozó eljárási szabályok kötelező ereje fokozottabb. Az ítélet fogyatékossága — a jogerőhatás kiemelkedő fontossága folytán — külön szempontok, megítélés alá esik. Erről részletesebben az ítélettan és a perorvoslati tan tájékoztat.

Bizonyos fogyatékosságok hátrányos hatását néha maga a törvény *korlátozza.* Ha pl. a megidézett személy marad el a tárgyalásról, ez fogyatékosság, mégis meg kell kezdeni a tárgyalást, ha olyan személy maradt el a tárgyalástól (pl. az egyik tanú), akinek távolléte a tárgyalás megtartását nem akadályozza [Bp. 158. § (3) bek.]. A fellebbezésben elő kell adni, hogy a fellebbező az ítéletet miért támadta meg; a fellebbezési ok szabatos jogi megjelölésének elmulasztása azonban nem olyan hiba, amelynek alapján a fellebbezés érdemi elintézését meg lehetne tagadni [Bp. 190. § (1) bek.], ugyanígy a perújítási kérelemben az ok szabatos megjelölésének hiánya a perújításnak egymagában nem akadálya [Bp. 216. § (1) bek.].

Néha kivételesen a *nem fogyatékos* perpeli cselekménynek is *hátrányos következménye* lehet. A fellebbezés a terhelt számára jog és nem kötelesség. Ha tudatosan nem fellebbezett, az nem róható fel hibájául. Hátrányos azonban azért, mert ha senki sem fellebbezett, nem lehetséges, hogy a másodfokú bíróság enyhítő vagy felmentő ítéletet hozzon. Ezenfelül, ha a terhelt az elítélését tartalmazó elsőfokú ítélet ellen az alapügyben nem fellebbezett, kártalanításra nem tarthat igényt (Bp. 233. §).

c) A büntető eljárási jog azonban a büntető eljárási cselekmények fogyatékosságához nemcsak hátrányokat kapcsol, hanem bizonyos esetekben lehetővé teszi az *orvoslásukat* is. Abból a szempontból, hogy a fogyatékos büntető eljárási cselekmények *egyáltalán orvosolhatók-e,* vagy nem, és ha igen, *egyszerűbb módon-e* vagy bizonyos feltételektől függően, ezek a büntető eljárási cselekmények fogyatékosságuk súlyának megfelelően különböző fokozatokban rétegeződnek. Vannak *nem orvosolható,* (pl. ha a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, az ítélet hozatalában a törvény szerint kizárt bíró vett részt, a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárták ki), *nehezebben* (pl. az elmulasztott házkutatás, a rendőrség által törvénytelenül elrendelt előzetes letartóztatás, a szóbeliség megsértése esetén) és *könnyebben orvosolható* (pl. a magánvádló feljelentésének, a bizonyítási indítványnak, a fellebbezésnek formahibái) fogyatékosságok. Az orvoslás on ebben a *szűkebb értelemben* azt kell érteni, hogy a fogyatékosságon utólag *maga* az azt elkövető segíthet, azt megszüntetheti. A büntető eljárási jog arra törekszik, hogy bizonyos eljárási cselekmények fogyatékossága utólag kiküszöbölhető legyen, *ha ez az alapelvekbe nem ütközik és a terhelt*

jogos érdekét nem sérti. Ilyen elhárító eszköz pl. az *utólagos felmentés, kimentés, pótlás.* Ha pl. a titoktartási kötelezettség ellenére hallgatják ki a tanút, terheltet, a hibát utólag elháríthatja a felmentés beszerzése, csatolása. A tanú és a szakértő elmaradását (eltávozását) utólag is kimentheti [Bp. 62. § (3) bek.]. A magánvádló, illetőleg képviselője a tárgyalásról elmaradását kimentheti [Bp. 154. § (2) bek.]. Ilyenkor tulajdonképpen csak látszólag hibás az eljárási cselekmény. Előzetes letartóztatás beszámításának és elkobzás kimondásának elmulasztása utólag pótolható [Bp. 216. § (1) bek.].

Ha *tágabb értelemben* vesszük az orvoslást, annak tekinthető a jogorvoslat során egy *másik* hatóság vagy bíróság által történő orvoslás is, ha pl. a fellebbezési bíróság — a fentebbi értelemben — nem orvosolható fogyatékosságot (pl. a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, az ítélethozatalban kizárt bíró vett részt) akként küszöböli ki, azon úgy „segít", hogy az elsőfokú ítéletet hatályon kívül helyezi és a fogyatékos büntető eljárási cselekmény elkövetésében hibás elsőfokú bíróságot új eljárásra utasítja. (De lehetséges ez a tágabb értelmű orvoslás jogorvoslat *nélkül is,* ha pl. a bíróság a nyomozóhatóság által törvénytelenül elrendelt előzetes letartóztatást megszünteti, az ügyész által megvádolt terheltet felmenti.) *Ilyen tágabb* értelemben persze a fentebb nem orvosolhatónak nevezett büntető eljárási cselekmények is orvosolhatók.

II.

3. A fogyatékos büntető eljárási cselekmények (főleg akaratkijelentések) jóváhagyása. A *polgári* eljárási jog tág körben lehetővé teszi, hogy a felek lemondjanak bizonyos szabály követéséről akár *hallgatólagosan* is; az *orvoslás* történhetik úgy is, hogy a fél a hibát nem teszi szóvá. A polgári eljárásban bizonyos eljárásban bizonyos eljárási szabálytalanság ellen *fel nem szólaló fél* érdemi tárgyalásba bocsátkozása *orvosló hatással* jár. Sőt a fél kivételesen még az ellenfél *érvénytelen perjogi cselekményét is orvosolhatja* [Pp. 101. § (2) — (3) bek.].

A *büntető* eljárásban ez az akaratkijelentésekre — az anyagi jogban gyökerező — alapvető különbség folytán *nem áll.* A *fél nem hagyhatja jóvá* a büntető eljárás szabályainak az ellenfél részéről történő megsértését (pl. a vádirat hibáját a terhelt). Esetleges ilyen jóváhagyásnak nincs jogi hatása, a *meg nem engedett* eljárási cselekményt nem teszi megengedetté. Még fokozottabban áll ez egyes bírósági cselekményekre nézve. A kötelező védelem szabályait pl. a bíróság nem mellőzheti azon az alapon, hogy arról a terhelt lemondott. Egészen kivételes az a kifejezett törvényi felhatalmazás, hogy egyetlenegy esetben a terhelt a védő részvételéről kifejezetten lemondhat kötelező védelem esetén is: ha ennek azért van helye, mert a tárgyaláson a vád képviseletében az ügyész fellép [Bp. 49. § (1) bek. *d)* pont].

Kivételesen kifejezett törvényi felhatalmazás nélkül is elképzelhető, hogy a terhelt belenyugvása, ha ez számára joghátrányt nem jelent, „orvosolja" a hibás bírósági cselekményt, pl. a folytatólagos tárgyaláson idézés nélkül megjelenő terhelt az idézés elmaradását.

A szocialista büntető eljárási jog fokozottan ügyel arra, hogy az eljáró hatóságok cselekményükkel teljes mértékben biztosítsák a magánszemélyek, főleg a terhelt jogai gyakorlásának lehetőségét. Az eljáró hatóságoknak tiszteletben kell tartani ezeket a jogokat, sőt saját kezdeményezésből, ex officio is következetesen védeni kell ezeket. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy e jogok, mint pl. a védekezés joga, nem pusztán a terhelt „magánügye", hanem az igazságos ítélet, a szocialista igazságszolgáltatás feladata megvalósulásának a biztosítéka.

Világosan látszik ez az alábbi példákból, amelyeket I. M. Galperin hozott fel. Az OSZFSZK Bp. 392. §-a szerint a vádiratot legalább 72 órával a tárgyalás előtt át kell adni megtekintésre a terheltnek. A vádlott ama jogát, hogy joga van megtudni a vád végkövetkeztetéseit, biztosítja a bíróság ama kötelessége, amely szerint a vádirat másolatát meg kell küldenie a terheltnek. Előfordulhat, hogy a vádiratot idejében kézhez nem vett vádlott a tárgyaláson kijelenti, hogy a vádat megértette és nincs kifogása a tárgyalás lefolytatása ellen. Galperin szerint a bíróság mégsem folytathatja le a tárgyalást, tehát *akkor sem, ha a terheltnek nincs kifogása a szóbanforgó határidő megrövidítése ellen.* Egy másik esetben az elsőfokú bíróság a tárgyalást az ügyész részvételével, de védő nélkül folytatta le. Amikor ui. a védő nem jelent meg a tárgyaláson, a bíróság megkérdezte a vádlottat, nincs-e ellenvetése, hogy védő nélkül tárgyaljanak. A vádlott ez ellen nem tett kifogást. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének határozata az ítéletet hatályon kívül helyezte, a következő indokolással: „Az OSZFSZK Bp. 55. §-a értelmében büntető ügy tárgyalása ügyésszel, de védő nélkül csak abban az esetben engedhető meg, ha vádlott *elutasítja* a védelem igénybevételét... A vádlott *beleegyezése* a tárgyalás védő nélküli lefolytatásához *nem ad alapot* arra, hogy a vádlott beleegyezését elutasításnak lehessen tekinteni, mivel az OSZFSZK Bp. 55. §-a szerint a védelem elutasítása a vádlott *kezdeményezésére* történik." Ugyancsak kifogásolja a szovjet bírói gyakorlat a védő nélküli tárgyalást, ha a vádlottak *elutasították* a védelmet, amennyiben kiskorúakról vagy fizikai fogyatékosságban (süketnémaság) szenvedő vádlottakról van szó.[3]

[3] I. M. *Galperin:* A polgárok eljárási jogainak védelme a szovjet büntető eljárásban, C. Gy. 1955, 9. sz. 394—395. old. Hasonlóan a Legfelsőbb Bíróságunk: A büntető eljárás kellő előkészítését biztosító eljárási jogoktól a terhelt még beleegyezésével sem foszthető meg (BH. 1955, 20. sz. 306. old.)

4. Bizonyos fogyatékos büntető eljárási cselekmények (akarat- és tudomáskijelentések egyaránt) *visszavonhatók.* Meghatározott eljárási cselekmények visszavonását a törvény akkor is megengedi ha azok nem fogyatékosak: pl. a nem fogyatékos magánvád „elejtése" (= visszavonása), a nem fogyatékos fellebbezés visszavonása. (Persze más esetekben a magánvád, a fellebbezés, amelyet visszavontak, fogyatékos is lehet.)

Nem minden eljárási cselekmény vonható vissza. Egyfelől a *felek,* az eljárás magánszemélyei, másfelől a *bíróság* büntető perbeli cselekményeinek *visszavonhatóságára* nézve *különbség* áll fenn.

a) A feleknek, az eljárás magánszemélyeinek büntető perbeli cselekményei általában visszavonhatók és csak kivételes a vissza nem vonható büntető perbeli cselekményük (vádelejtés és a fellebbezésről lemondás). A felek pl. a bizonyítási indítványaikat, az igazolási kérelmet, a fellebbezést, a terhelt a vádiratra és a bizonyítási anyagra tett észrevételeit visszavonhatják.

A feljelentés annyiban nem vonható vissza, hogy a tényleges visszavonás ellenére a bűnüldöző szervek ilyen irányú kötelezettsége ezután is fennmarad. A feljelentésben foglalt tudomáskijelentés azonban visszavonható. A *terhelt* és a *tanú visszavonhatja vallomását.* Történhetik ez a szembesítés eredményeként, de máskor is. A szakértő is megváltoztathatja, módosíthatja véleményét. Erre olyankor van leginkább mód, amikor a lelet vagy a vélemény homályos, hiányos, önmagával, más szakértő leletével, vagy a bizonyított tényekkel ellentétben állónak látszik, vagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fér és a szakértő a hatóság felhívására felvilágosítást ad [Bp. 113. § (4) bek.]. A tudomáskijelentések visszavonását a bíróság szabadon mérlegeli.

A visszavonás nem korlátnélküli: a már egyszer visszavont fellebbezést újból előterjeszteni nem lehet [Bp. 192. § (3) bek.]. Viszont van olyan eljárási cselekmény is, amely *többszöri visszavonásra* ad lehetőséget: ha a terhelt a védőtől a megbízást visszavonta, ez nem akadályozza abban, hogy az új védőtől is visszavonja a megbízást.

b) A *bíróság* büntető perbeli cselekményeire az a jellegzetes, hogy azok a büntetőper felépítésének szilárdsága érdekében *nem vonhatók vissza.* Ez az utóbbi szabály azzal függ össze, hogy a bíróság általában kötve van határozataihoz. Ez feltétlenül áll az ügydöntő határozataira. A bíróság pl. saját ítéletéhez kötve van, azt nem változtathatja meg és így vissza sem vonhatja, sem fellebbezés esetén, sem annak hiányában. (Kivétel az alább tárgyalandó kijavítás, Bp. 85. §).

Jelentős, az előbbi főszabályt áttörő *kivétel* áll fenn a *nem ügydöntő,* csupán *pervezetést* tartalmazó határozatokra. A bíróság ezekhez nincs kötve, ezeket megváltoztathatja, visszavonhatja.

A bíróság pl. elrendelheti X tanú kihallgatását, de később ezt a kihallgatást mellőzheti; elutasíthatja a vádló bizonyítási indítványát, amely arra irányul, hogy Y tanút hallgassa ki és a következő tárgyaláson mégis kihallgatja ezt a tanút; elutasíthatja a védőnek szemle megtartására irányuló indítványát, és később mégis elrendelheti a szemlét. Mindezekre nemcsak akkor kerülhet sor, ha a tárgyalás alakulása folytán ezt később szükségesnek látja, hanem akkor is, ha bíróság felismeri, hogy az előbbi intézkedése, határozata hibás, téves volt. A visszavonás formája sokszor az, hogy helyébe vele ellentétes más intézkedés, határozat lép.

Minthogy a *nyomozó hatóság* nincs kötve saját határozataihoz, *saját* nem hatályos cselekményeit visszavonhatja akkor is, ha panasszal nem éltek, vagyis hivatalból. (Bizonyos körben hasonló jogköre a bíróságnak is van, de ez jóval szűkebb.) Ha a nyomozó hatóság pl. gyermek ellen rendelte el a nyomozást és végez nyomozási cselekményeket, később maga szüntetheti meg a nyomozást; ha magánindítványos bűntett esetében a magánindítvány előterjesztése előtt rendel el előzetes letartóztatást, ezt maga szüntetheti meg, mindkét esetben hivatalból is.

5. Kérdés, hogy a *tételes* büntető eljárási jogunk alapján lehet-e különbséget tenni a fogyatékosság *fokozatai* között *súlyosságuk* szerint?

Nem arról van szó, hogy a büntető perrendtartás a fentebb 1—2. pont alatt felhozott értékmérőket ismeri-e. A büntetőperrendtartásunk számos alkalommal rendezi a megengedett és a meg nem engedett eljárási cselekményeket a megfelelő joghatással együtt. Az alapos — alaptalan megkülönböztetés is gyakori. A való — valótlan értékmérőre is rábukkanunk a bizonyítási jogban, az ítélettanban és a perorvoslati jogban. Más kérdés, hogy a büntető perrendtartásunk mennyiben használja magát az említett kifejezéseket. Úgy tűnik, a kérdésben a terminológiai határozottságot nem tekintette elsőrendű feladatának.

A fogyatékosságok súlyosság szerinti fokozata szerint megkülönböztetjük a *nem létező* (non existens) büntető eljárási cselekményt a többitől. Ez olyan legsúlyosabb fogyatékosságú büntető eljárási cselekmény, amelyből a büntető eljárási cselekmény lényeges jegyei *teljesen hiányoznak.* Az ilyen büntető eljárási cselekmény éppen ezért nem is büntető eljárási cselekmény, legfeljebb annak csak „látszata". (Pl. ha a büntető ítéletet a bírói szervezeten kívülálló magánszemély hozza; ha az ítélet ellen beadott fellebbezést a külföldi nyomozó szerv bírálja el.) Ezek büntető eljárási cselekményeknek semmi vonatkozásban nem tekinthetők, a törvény ezekről ezért külön nem is szól. Ez a fogyatékosság olyannyira szembetűnő és nyilvánvaló, hogy ezzel kapcsolatban semmilyen

„semmissé nyilvánító" eljárási cselekményre nincs szükség, de az orvoslásuk sem lehetséges.

Más volt a „semmis" büntető eljárási cselekmény fogalma a burzsoá magyar büntető eljárási jogban, amely a semmisségi panaszt és az alaki és az anyagi semmisségi okok rendszerét ismerte. A fogyatékosság súlyossága szerinti fokozatai során a non existens büntető eljárási cselekményt természetesen nem abban az értelemben használjuk, mint a burzsoá magyar büntető perrendtartás a semmisséget használta. A Román Népköztársaságban érvényes büntető perrendtartás hivatalos szövege (1956) egyébként a felszabadulás előtti magyar joghoz hasonló értelemben ismeri az eljárási cselekmények semmisségét és meghatározott semmisségi okokat kifejezetten előír.[4] A román irodalom is megkülönböztet (a nem kifejezett, virtuális semmisség mellett) abszolút és relatív semmisséget[5]: az abszolút semmisség pedig lényegileg, fogalmilag nagyjából megfelel a mi abszolút hatályon kívül helyezési okainknak [Bp. 202. § *a)—e).*]. Minthogy a mai büntető eljárási jogunkban a semmisség terminusa ismeretlen, a nem létező büntető eljárási cselekményre rövidség okából zavar nélkül alkalmazható a „semmis" megjelölés is. Tartalmilag persze a semmisség a mai hatálytalanságra talál. Ezért kell a „nem létező (non existens)" kifejezés.

6. Tételes jogunk a fogyatékosság egy csoportját akként emeli ki, hogy az ilyen fogyatékosságban szenvedő büntető eljárási cselekményt *a)* „hatálytalan"-nak, „nem hatályos"-nak nevezi, ilyennek tekinti, vagy *b)* az ilyen fogyatékosságú eljárási cselekményt a hatályon kívül helyezés szankciója alatt tilalmazza. Az utóbbi csoporton belül a fellebbezési jogunk is feltétlenül és csak bizonyos feltételektől függően hatályon kívül helyezendő eljárási cselekmények között különböztet.

A fent *a)—b)* alatt említett *nem hatályos* vagy *hatálytalan* büntető eljárási cselekményeken felül van a fogyatékosságnak egy alacsonyabb fokozata is, amelyet *egyéb fogyatékosságú* vagy röviden *hibás* büntető eljárási cselekményeknek nevezünk.

7. a) Nem hatályos, vagy *hatálytalan* a büntető eljárási cselekmény, ha a törvény adott esetben a processzuális hatást *kifejezetten megvonja* tőle, vagy ilyen kifejezett rendelkezés *nélkül is* a büntető eljárási cselekmény következményei olyannyira elviselhetetlenek, hogy a büntető eljárással nem egyeztethetők össze.

A hatálytalanság itt más szóval *érvénytelenséget* jelent. Ilyen esetben a büntető eljárási cselekménnyel különben összekapcsolt, a büntető eljárásban résztvevő részéről szándékolt hatás, célul kitűzöttnek tekintett eredmény jogilag nem jön létre s ezáltal a büntető eljárási cselekmény hatálytalanná, érvénytelenné válik. Hatálytalan egyaránt lehet *egyes* büntető eljárási cselekmény, vagy az *eljárás nagyobb részét* összefoglaló büntető eljárási cselekmények összessége.

Az érvénytelenség a jogrendszer több ágazatában mutatkozó jelenség. Részletesen a polgári jog foglalkozik vele. Annak azonban, hogy a polgári jog érvénytelenségének semmisségi és megtámadhatósági fokozatai a büntető eljárásra átvihetők legyenek, már az utóbbi alapjául szolgáló anyagi büntetőjog alapvető különbsége folytán is súlyos akadályai vannak. A polgári jog általában a megengedett jogcselekmények polgári jogi feltételeit és hatását rendezi s az általában helytelenítettekre, tilalmazottakra többek között az érvénytelenség (s ezen belül a megtámadhatóság, semmisség) szankcióját alkalmazza. Az anyagi büntetőjog viszont éppen a tilalmazott magatartások büntetőjogi feltételeit és hatását rendezi, amikor azokat büntetendőnek nyilvánítja s reájuk büntetést szab ki; e műveletnél azonban a polgári jogi jogcselekményekre megszabott érvénytelenség (megtámadhatóság, semmisség) nem jön szóba, ez súlytalan. Ezért nem beszélünk megtámadható bűncselekményről, semmis bűncselekményről.

A polgári perben vannak olyan perbeli cselekmények (pl. perbeli elismerés, lemondás, egyezség), amelyeknek megfelelő rokon anyagi jogi jelenségek (polgári jogi elismerés, lemondás, egyezség) polgári jogi fogyatékosságát az anyagi jog rendezi. Az ilyen rendelkező cselekmények hasonló fogyatékosságához mért párhuzam a büntető perben egyfelől már azért sincs, mert maga az elismerés, lemondás, egyezség hiányzik a büntető eljárási jogból, másfelől pedig, mert az anyagi büntetőjog nem ismeri a polgári joghoz hasonlóan az anyagi jog szempontjából releváns cselekmények semmisségét, megtámadhatóságát. A polgári jog egész jogügyleti tana másfajta viszonyok testére van szabva. A polgári jog a jogügyletek fogyatékosságát különféle szankciókkal ellátva különböztet az érvénytelenek sorában a semmis és megtámadható jogügyletek között. Ezzel szemben az anyagi büntetőjog az emberi magatartásokat aszerint osztályozza, hogy az elkövetésükhöz a büntetendőség, a büntetés szankcióját fűzi, de eközben a bűncselekményt sem semmis, sem megtámadhatóan érvénytelen kategóriába a do-

[4] A büntető perrendtartás törvénykönyve, Hivatalos szöveg az 1956. április 6-ig eszközölt módosításokkal, valamint egyes törvényes rendelkezéseket tartalmazó melléklettel. Összeállította az Igazságügyminisztériumnak és az RNK Államügyészségének egy munkaközössége, Bukarest 1956, 96., 97—104. szakasz. „A tárgyalás semmisség terhe alatt szóbeli és kontradiktórius" (296. szakasz). „A semmissé nyilvánított eljárási cselekmény maga után vonja az előzőleg vagy ugyanazon időben, illetőleg utólag eszközölt olyan eljárási cselekmények semmisségét is, amelyekre a semmisség az okozati összefüggés következtében kihat. A semmisséget kimondó bíró, amennyiben szükséges és lehetséges, elrendelheti a semmissé nyilvánított eljárási cselekmény megismétlését vagy helyreállítását..." [104. szakasz (1) (2) bek.]

[5] *Román* Dezső—*Fodor* Sándor: A védekezés a bűnperekben, Jogi Kis Könyvtár, 6, Bukarest 1957, 39—44. old.

log természete szerint nem osztja, ennek nem is lenne semmi értelme.

A tételes törvény sok esetben rendelkezik a nem hatályos büntető eljárási cselekményekről.

Nincs processzuális hatálya pl. a tilalom ellenére letett eskünek [„eskünek az eljárásban helye nincs", Bp. 53. § (2) bek.],

a tárgyaláson kötelező védelem esetén a védőről való lemondásnak [kivéve, ha a kötelező védelemnek azért van helye, mert a tárgyaláson a vád képviseletében az ügyész fellép, Bp. 49. § (1) bek. *d)* pont],

a tilalom ellenére tanúként kihallgatott személy vallomásának [a törvény azt a kifejezést használja, hogy vallomása „bizonyítékként figyelembe nem vehető", Bp. 55. § (2) bek., Bp. 56. § (5) bek., Bp. 57. § (4) bek., sőt ez a Bp. 94. § (3) bek.-nél fogva a titoktartás kötelessége alá eső terheltre is megfelelően áll]. Más kérdés az anyagi jogi hatás a titoktartási kötelesség megsértése esetén.

Hatálytalan az előzetes letartóztatás elrendelése magánindítványra üldözendő bűncselekmény esetén a magánindítvány megtétele előtt [Bp. 97. § (3) bek.].

Nem hatályos a magánfél fellebbezése a büntetőjogi fő kérdésben, a tanú fellebbezése a vele szemben rendelkezést nem tartalmazó ítélet ellen (Bp. 188. §).

A visszavont fellebbezés újból előterjesztése még akkor sem hatályos, ha a fellebbezési határidő nem telt el [Bp. 192. § (3) bek.]. A terhelt javára más által bejelentett fellebbezésnek a terhelt beleegyezése nélkül történő visszavonása — kivéve a fellebbezési óvást — nem hatályos, vagyis a fellebbezés ilyenkor tényleges, de hatálytalan visszavonása ellenére megáll [Bp. 192. § (2) bek.].

b) Lehetséges, hogy a büntető eljárási cselekmény *eredetileg hatályos volt és csak később vált hatálytalanná.* Így pl. a védő kirendelése hatályát veszti, ha a terhelt a védelméről megbízás útján gondoskodik [Bp. 50. § (4) bek.]. A védői megbízás hatálytalanná válik, ha a terhelt a megbízást akár az általa, akár a más által megbízott védőtől megvonja [Bp. 51. § (2) bek.].

c) A felhozott példákban — az esküt kivéve — olyan eljárási cselekményekről van szó, amelyek *általában megengedettek, csak adott,* jogszabályilag, közelebbről körülírt esetben, ex lege *nem hatályosak.* A terhelt a védőről általában lemondhat, de ez a lemondás a *kötelező védelem* esetén *nem* hatályos. A tanút ki lehet hallgatni, de tilalom ellenére *nem,* az ilyen vallomás figyelembe nem vehető. Előzetes letartóztatásnak bizonyos előfeltételek esetén helye van, de magánindítványra üldözendő bűncselekmény esetén a *magánindítvány megtétele előtt* az előzetes letartóztatás hatálytalan. A magánfél bizonyos esetekben fellebbezhet, de a *büntetőjogi főkérdésre* vonatkozó fellebbezés *nem* hatályos.

A törvény ilyen és ezekhez hasonló esetekben a máskor megengedett büntető eljárási cselekményt adott esetben kifejezetten tiltja és az ipso iure, önmagától beálló erőteljes szankcióként a hatálytalanságot jelöli meg. Ezeknek az eljárási cselekményeknek a hatálytalansága legtöbbször már *ex lege* beáll, ilyenkor ehhez *aa) különféle hatálytalanító aktus nem is szükséges.* De ilyen azért más esetekben *bb) lehetséges,* sőt bizonyos — alább tárgyalandó — esetekben *cc) kell* is. A hatálytalanító cselekmény állhat *a hatályon kívül helyezésben,* legtöbbször a felsőbb fórum részéről, de állhat más cselekményben is, pl. visszavonásban.

A nem hatályos eljárási cselekmények három alcsoportra oszthatók: *aa)* olyanokra, amelyek hatálytalansága *önmagától, automatikusan* beáll, *bb)* és olyanokra, amelyeknél *hatálytalanító cselekmény lehetséges* vagy *cc) szükséges.*

d) Az előzőekben példaszerűen felsorolt legtöbb esetben a büntető eljárási cselekmény hatálytalanságát (külön hatálytalanító aktus nélkül) *az a bíróság állapítja meg, amely előtt* a szóbanforgó büntető eljárási cselekmény történt [pl. Bp. 50. § (4) bek., Bp. 51. § (2) bek.]. Erre leginkább olyankor kerül sor, amikor *nem a bíróság* cselekményéről van szó.

Előfordul azonban az is, hogy a *hatóság* eljárási cselekménye hatálytalan (pl. a tilalom, mentesség ellenére tanúkénti kihallgatás, magánindítványra üldözendő bűncselekmény miatt a magánindítvány megtétele előtt az előzetes letartóztatás elrendelése). Ilyenkor rendszerint a *jogorvoslati* út szolgál a hatálytalanság megállapítására és a kérdéses eljárási cselekmény *hatályon kívül helyezésére.* Ha pl. magánindítványra üldözendő bűncselekmény miatt a magánindítvány megtétele előtt rendelte el az ügyész, illetőleg az ügyész jóváhagyásával más nyomozóhatóság az előzetes letartóztatást, a felettes ügyész, illetőleg az ügyész a panasz folytán [Bp. 136. § (1) bek.] az előzetes letartóztatást megszünteti, s ezzel az előző büntető eljárási cselekményt (az előzetes letartóztatás elrendelését) hatályon kívül helyezi. De ezt bizonyos esetekben megteheti maga a korábban eljárt hatóság is.

e) A nem hatályos büntető eljárási cselekmények *orvoslásának* csak akkor van helye, ha azt a törvény kifejezetten megengedte. Bizonyos nem hatályos büntető eljárási cselekmények *vissza* is *vonhatók* (pl. az eskü, a kötelező védelem esetén a védőről való meg nem engedett lemondás, magánfél meg nem engedett fellebbezése, az előzetes letartóztatás elrendelése a magánindítványra üldözendő bűncselekmény esetén a magánindítvány megtétele előtt).

A nyomozó hatóság bizonyos hatálytalan eljárási cselekményeit a vádirat benyújtása után a *bíróság szintén hivatalból* orvosolhatja (pl. az előzetes letartóztatást, a büntető eljárást megszünteti). A nyomozó hatóságnak azonban lehetnek olyan hatálytalan cselekményei is, amelyek nem orvosolhatók. Pl. házkutatás tartása olyan ügyben, amelyben a nyomozást később a Bp. 6. §-ában meghatározott okból megszüntetik.

f) A hatályon kívül helyezés kifejezést főleg a bírói eljárási cselekményekre vonatkozóan használjuk a perorvoslati jogban. *A törvény határozza meg,* melyek azok a bírói eljárási cselekmények, amelyeket hatálytalanoknak tekint, s amelyeknek elvégzését *hatályon kívül helyezés szankciója alatt tiltja.*

Így pl. egyes eljárási szabálysértések esetén *feltétlenül* (Bp. 202. § *a)—e)* pont), illetőleg csak *feltételesen,* ha ti. az ítéletre lényeges kihatással voltak (Bp. 202. § *f)* pont) a fellebbezést elbíráló másodfokú bíróság az elsőfokon eljárt bíróság *ítéletét* hatályon kívül helyezi és az elsőfokú bíróságot új eljárásra utalja, megjelölvén, hogy az eljárást melyik szakaszától kell megismételni [Bp. 206. § (1) bek.]. Ha pedig a Legfelsőbb Bíróság a *perújítási* indítványt *megalapozottnak* találja, a megtámadott *ítéletet* (megszüntető végzést) hatályon kívül helyezi és az ügyet elsőfokú bírósághoz utalja, ugyancsak hatályon kívül helyezheti a megalapozatlan vagy törvénysértő határozatot törvényességi óvás folytán [Bp. 221. § (1) bek., Bp. 227. § (2)—(4) bek.]. *Az igazolási kérelem* sikere esetén is helye van (ez esetben *ugyanazon* bíróság által történő teljes vagy részleges) hatályonkívülhelyezésnek [Bp. 70. § (3) bek.].

Mindezek az eljárási cselekmények *mindaddig hatályban maradnak,* amíg azokat perorvoslat folytán *hatályon kívül nem helyezik.*

g) A nem hatályos büntető eljárási cselekményeket törvényünk nem egységesen szabályozta, ami az elvi áttekintésüket, rendszerezésüket nem teszi könnyűvé. Mégis felismerhető bizonyos különbségtétel.

Különbség van azok között, amelyeket egyszerűen figyelembe sem kell venni, amelyeket *egyszerűen úgy kell tekinteni, mintha meg sem történtek volna* (pl. a tilalom ellenére letett eskü, tilalom ellenére tett tanúvallomás, az ítélet ellen egyedül fellebbező védő fellebbezésének visszavonása a terhelt beleegyezése nélkül), — és azok között, amelyek *csak további eljárási cselekmények — rendszerint perorvoslatok — útján küszöbölhetők* ki és addig hatályosnak tekintendők (pl. a nem törvényesen megalakított bíróság ítélete és a többi *abszolút* hatályonkívül helyezési ok, amelyre nézve a hatályonkívül helyezés kötelező. Bp. 202. *a)—e)* pont). Megint más a jellege az ún. *relatív* hatályonkívül helyezési okoknak, (Bp. 202. § *f)* pont). Ide olyan esetek tartoznak, ahol a hatályonkívül helyezés a bírói mérlegeléstől függ. Utóbbiak tehát nem tekinthetők olyanoknak, amelyeket egyszerűen figyelembe sem kell venni. Ezek hatályon kívül helyezhetők, de ez nem feltétlenül kötelező.

Lényegileg tehát különböző fokozatú, *különböző súlyosságú meg nem engedett cselekményekről* van szó, amelyeknek a súlyosságukhoz mérten különbözők a szankciói, következményei: *a)* néha *egyszerű figyelmenkívül hagyás, b)* máskor *kötelező* vagy *c) mérlegelésétől függő hatálytalanító aktus* (perorvoslat, visszavonás folytán) *vagy hivatalból hatályon kívül helyezés.*

A felek nem hagyhatják egyszerűen figyelmen kívül a bíróság hatálytalan cselekményeit, de fordítva a bíróság gyakran figyelmen kívül hagyhatja a felek hatálytalan cselekményeit.

Olykor a nem hatályos büntető eljárási cselekmény bizonyos *korlátozott* hatással mégis jár, csak éppen nem a szándékolttal, néha egyenesen ezzel ellenkezővel [pl. a törvényben kizárt vagy elkésett fellebbezés nem eredményezi az elsőfokú ítélet megváltoztatását vagy hatályon kívül helyezését, a szándékolt érdemi döntésre nem vezethet, csupán azzal az eljárási hatással jár, hogy el kell a limine utasítani az elkésett vagy kizárt fellebbezést [Bp. 193. § (2) bek., 200. § (1) bek. *b)* pont].

8. a) A *hibás* büntető eljárási cselekmények olyan *nem hatálytalan* büntető eljárási cselekmények, amelyeknek a fogyatékossága csekélyebb, enyhébb fokozatú.

Minthogy ezek a hibák *viszonylag kisebb jelentőségűek,* a perrendtartás ezekhez *nem fűz hatálytalansági szankciókat és orvoslásukat is megkönnyíti,* egyszerűsíti. A hatálytalan és a hibás büntető eljárási cselekmények között a következményben, a szankcióban van a főkülönbség.

Ide tartoznak mindenek előtt a *formahibában* szenvedő, nem hatálytalan eljárási cselekmények [pl. az elővezetés elrendelése nem pontosan tartalmazza az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmény megnevezését Bp. 73. § (2) bek. — magánvád esetén a feljelentésből bizonyos adatok hiányoznak, Bp. 152. § (2) bek.], továbbá olyanok is, amelyek *tartalmilag* hibásak (pl. módosítás előtt az eredetileg hibás vád). Hibás lehet a hatósági és a nem hatósági eljárási cselekmény egyaránt.

b) A hibás büntető eljárási cselekmények hibája nem teremt végleges helyzetet, a hiba általában *kijavítható.* A viszonylag kisebb fogyatékosság lehetővé teszi *egyszerűbb orvoslásukat.* Ehhez nem mindig van szükség *jogorvoslatra,* ami a büntető eljárásban érvényesülő pergazdaságosság követelményével is párhuzamos. Orvoslásnak akkor van helye, ha ezt a büntető eljárási szabályok kifejezetten megengedik. Az orvoslás egyszerű eszköze a *visszavonás, módosítás, kijavítás, pótlás, kiigazítás,* utólagos *felmentés, kimentés,* de erre szolgálnak széles körben a *jogorvoslatok* is. A hibás perbeli cselekmények orvosolhatók az *érdemi* döntésben (ideértve az eljárás megszüntetését és a határozatnak a másodfokon történő megváltoztatását) is.

A nyomozó hatóságok által végzett hibás (gyakran nem is jelentéktelen) eljárási cselekmények sokszor nem orvosolhatók. Ha pl. nem hoztak nyomozást elrendelő vagy terheltkénti felelősségrevonásról szóló határozatot, s a vádirat már elkészült, vagy ha az előzetes letartóztatás meghosszabbítás nélkül a törvényes időn túl az előkészítő ülésig tartott, e hibát orvosolni már nem lehet. Más kérdés, hogy az utóbbi esetben az előzetes letartóztatást ex nunc meg lehet szüntetni és hogy ezek a cselekmények volta-

képpen nem is hibásak, hanem virtuálisan, potenciálisan hatálytalanok.

c) A törvény többhelyütt *kifejezett intézkedést* tartalmaz a hibás hatósági büntető eljárási cselekmények speciális *orvoslására.*

Így pl. rendelkezik arról, hogy a jegyzőkönyv *kiegészíthető, helyesbíthető, kiigazítható* [Bp. 78. § (2) bek., 81. § (2) bek.]. Ha a bíróság határozata az *előzetes fogvatartásnak* a büntetésbe *beszámítása* vagy be nem számítása, illetőleg a szabadságvesztés kezdőnapjának megállapítása tekintetében tartalmaz nyilvánvaló hibát, a bíróság *határozata kijavítását hivatalból is* bármikor elrendelheti. Ugyanez az eset *névcsere, hibás névírás, szám vagy számítási hiba,* vagy más hasonló *elírás* esetén (Bp. 85. §).

Utóbbit a perrendtartás ugyan csak a bíróság határozatára mondja, de fokozottabb mértékben alkalmazható a nyomozó hatóság és az ügyész határozataira is (pl. nyomozás, előzetes letartóztatást elrendelő, nyomozást megtagadó határozatban, vádiratban szereplő ilyen jellegű hibák). A nem bírói eljárás egyébként is a jogorvoslaton kívül *több lehetőséget* nyújt a hibásnak bizonyult hatósági cselekmények helyesbítésére, kiegészítésére, módosítására, minthogy az itt tevékenykedő hatóságok intézkedéseikhez, határozataikhoz általában *nincsenek kötve* [pl. a nyomozás befejezéséről szóló határozat után a nyomozó hatóság a terhelt észrevételei vagy indítványai folytán a nyomozást kiegészítheti, Bp 135.§ (2) bek.].

A törvény szövegezése pótolhatónak tartja a tárgyaláson is a magánindítványt, felhatalmazást és a kívánatot [Bp 175. § (3) bek. *b)* pont], ami ellentétben állónak látszik más rendelkezésével [pl. Bp 250. § (2) bek.].

A vádló a *hibás vádat módosíthatja* (Bp 168. §) és bizonyos perszakig elejtheti [Bp 38. § (3) bek. 145. § (1) bek. *b)* 175. § (3) bek. *c),* (4) bek.], a vádiratot a bíróság az előkészítő ülésen módosíthatja [Bp 140. § (3) bek. *a)*]. A felek bizonyítási indítványaikat *módosíthatják, megváltoztathatják.* A *fél* a hibáján kívül *elmulasztott* cselekményt az igazolási kérelem előterjesztésével együtt *pótolhatja* és ha a hatóság az igazolási kérelemnek helyt ad, a mulasztó által pótolt cselekményt olyannak kell tekinteni, mintha azt elmulasztott határidőn belül teljesítette volna [Bp 69. § (2) bek., 70. § (3) bek.]. A fél azonban jogosult a *hibásnak* tekintett *igazolási kérelmet vissza is vonni.*

A magánvádló a tanács elnökének felhívására feljelentését az ügy adatainak vagy a bizonyítékok részletes előadásával utólag *kiegészítheti* [Bp 151. § (2) bek.].

A törvény csak ennyit mond, de ebből az is következik, hogy a magánvádló ilyen kiegészítést tehet felhívás nélkül is, amire különösen akkor kerülhet sor, ha a feljelentés után képviselője lesz. A fellebbezési bíróság felhívására a fellebbező fellebbezését kiegészítheti, ha abból vagy az ügy egyéb adataiból nem derül ki, mit, miért fellebbezett [Bp 194. § (1) bek. *a)* pont]. Ilyen kiegészítést azonban felhívás nélkül is tehet.

9. A tévedés, megtévesztés és a jogellenes kényszer hatása a büntető eljárási cselekményekre. A tévedés, megtévesztés, jogellenes kényszer az akarat- és tudomás kijelentéseknél egyaránt előforduló fogyatékosságot eredményez.[6]

a) A büntető eljárásban tevékenykedő *szerveknek* állandóan számolni kell *magánszemélyek,* főleg a terhelt, a tanú *tévedéseivel, megtévesztési kísérleteivel* és eljárási cselekményeiknek jórésze ezek elhárítására irányul. A bíróság bizonyítási tevékenysége is ezek kiküszöbölését célozza a tényállás helyes megállapítása érdekében. Ha mindez nem sikerül, a nyomozás fogyatékos, a vádirat, az ítélet nem megalapozott. A nyomozás ilyen hibáit észlelheti az ügyész, ezeket, valamint a vádirat ilyen hibáit a bíróság az előkészítő ülésen és a tárgyaláson, az ítélet „megalapozatlanságát" a fellebbezés folytán a másodfokú bíróság; mindezek a már érintett és később részletesen tárgyalandó határozatokban intézkednek e fogyatékosságok kiküszöbölésére. Az ítélet megalapozatlanságát törvényességi óvással is meg lehet támadni. Ha pedig az alapügyben hamis vagy hamisított okiratot mint valódit használtak fel bizonyítékul, vagy ha hamis tanúzást követtek el, illetőleg hamis szakértői véleményt (fordítást) terjesztettek elő, ez alapon perújításnak van helye.

A fogyatékos büntető eljárási cselekmények lehetőségével fokozottabban kell számolni az elmebeteg terhelt esetén. A védő részvétele a tárgyaláson ezért is kötelező, ha a terhelt fogyatékos szellemi képességű személy, vagy ha a terhelt biztonsági őrizetbe helyezésének kérdésében kell határozni. De a teljes beszámíthatatlanságot eredményező elmebetegség nem zárja ki, hogy a terhelt eljárási cselekményeket (pl. indítvány, jogorvoslat) végezhessen. Ha pl. a vádló a tárgyaláson indítványozza a biztonsági őrizetbehelyezést, a bíróság a „feleket" (adott esetben a terheltet is) az elnapolás előtt meghallgatja.

b) Tévedés, megtévesztés, kényszer *nem csupán* a büntető eljárásban részvevő *magánszemélyek oldalán* jelentkezhetik.

Hatósági szervek tévedésén alapuló hibás intézkedések, határozatok orvoslására szolgál a *jogorvoslati* eljáráson kívül a tévedésen alapuló intézkedés, határozat *visszavonása,* más intézkedéssel, határozattal *pótlása,* amennyiben ennek a kötőerő már érintett szabályainál fogva helye van.

Megtévesztés, jogellenes kényszer, vagy fenyegetés alkalmazása a hatósági szervek és a büntető eljárásban részvevő magánszemélyek részéről egyaránt *meg nem engedett.*

---

[6] A polgári eljárási jogra vö. *Móra* Mihály: A bizonyítási teher és az akarathibás perbeli cselekmények egyes kérdései, Magyar Jog, 1958, 10. sz. 312. s köv. old.

c) A büntető eljárás számos kényszercselekményről intézkedik. A terhelt a büntető eljárás érdekében súlyos hátrányokat kénytelen elviselni (előzetes letartóztatás, házkutatás, személymotozás stb.). Ezeknek törvényes előfeltételek esetén, törvényes formák között történő elrendelése és foganatosítása kifogás alá nem esik.

Más dolog a *jogellenes* kényszer vagy fenyegetés, amely a hatósági szervek részéről különösen súlyosan nehezedhetik a magánszemélyekre. Ezért tiltja ezeket nagyon nyomatékosan a büntető perrendtartásunk: *„Erőszakkal, fenyegetéssel vagy más kényszerítő eszközökkel a terheltet vallomástételre vagy beismerésre kényszeríteni nem lehet."* [Bp 94. § (4) bek.] S bár a törvény külön nem mondja, de ez a dolog természeténél fogva megfelelően áll a *tanúra* és véleményére nézve a *szakértőre* is. A törvény ugyan sajnálatosan nem teszi hozzá, mint a tilalom és a mentesség ellenére kihallgatott tanú vallomását *hatálytalanító* szankció elrendelése esetén [pl. Bp 56. § (5) bek.], hogy e rendelkezés ellenére kihallgatott, vagyis erőszakkal, fenyegetéssel vagy más kényszerítő eszközzel vallomástételre bírt tanú és véleményadásra kényszerített szakértő, vagy beismerésre bírt terhelt vallomása bizonyítékként figyelembe nem vehető, bár ez de lege ferenda helyesebb volna. Mégis nyilvánvaló, hogy az kifejezett rendelkezés híján is áll. Ha a bíróság azt észleli, hogy a védelemnek az Alkotmányban biztosított joga a nyomozás során kifejtett jogellenes kényszer, fenyegetés folytán sérelmet szenvedett, mérlegelése során nem veszi figyelembe bizonyítékként ezeket. Ezenfelül a jogellenesen kifejtett kényszernek *büntetőjogi* következménye is lehet.

A büntető perrendtartásnak a nyomozás fejezetébe elhelyezett, idézett fontos rendelkezése *nemcsak* a nyomozás szakára érvényes, hanem ezen túlhaladóan *általános érvényű, a szocialista humanizmusból fakadó fontos elvet* mond ki. Nem csökkenti a nyomozásra jelentőségét az a szabály sem, amely szerint nem perújítási ok, ha az *ügyész vagy a nyomozó szerv* a büntető eljárással kapcsolatban hivatali kötelességét a büntető törvénybe ütköző módon *megszegte* [a Bp 213. § (1) bek. 2. pontja ezt csak a bíróság tagjára mondja ki], mert ez nyilván abból indul ki, hogy az ilyen törvénysértés processzuális következményeit az eljáró bíróság már értékelhette. Helyesebb volna mégis ezt a kötelességszegést is perújítási oknak kimondani.

d) A kényszer, megtévesztés hatása alatt létrejött, vagy tévedésen alapuló akaratkijelentések értékelésénél (és ez részben az ilyen tudomáskijelentésekre is áll) abból kell *másfelől* kiindulni, hogy ha a büntető eljárást az eljárási cselekmények útján valóban elore akarjuk vinni, akkor ezek szilárdságát biztosítani kell. Az eljárási cselekményeknél előforduló fenti fogyatékosságok széleskörű vizsgálatának kezdeményezésével a büntető eljárást sokszor *rosszhiszeműen is el lehetne húzni.* A büntető eljárás zökkenőmentes, határozott, gyors lebonyolítását veszélyeztetné, ha a bíróság előtt szabályosan létrejött perbeli cselekményt ilyenmódon derűre-borúra meg lehetne támadni.

De erre a büntető*perben* ritkán van szükség annálfogva is, hogy a gyakorlatban az aktív magatartásra kötelezett bíróság ellenőrző pervezetésének preventív hatása mellett ilyen büntető perbeli cselekményekre csak elvétve nyílik lehetőség. Ám a bíróság sem tud a büntetőper során minden eljárási cselekményt maga észlelni és ellenőrizni. Ha pl. az ítéletet kézbesítés útján közlik a vak fellebbezésre jogosulttal és vele ezután aláíratnak egy iratot, mondván, hogy az a fellebbezés, holott az valójában fellebbezésről lemondást foglal magában, vagy ha a nem vak fellebbezésre jogosult súlyos kényszer hatása alatt nyújtja be a fellebbezésről lemondást, az ilyen megtévesztés, illetőleg kényszer olyan fogyatékosságra vezet, amelynek hátrányos következményeit igazolással, igazolás nélkül az újabb fellebbezés elfogadásával, vagy törvényességi óvással lehet kiküszöbölni.

A büntető eljárási cselekmény *hibás elnevezésből hátrány nem származik.* Abból kell kiindulni, hogy a jogban nem járatos féltől nem lehet megkívánni a büntető eljárási szakkifejezések tudását. Ha pl. a bíróság nem jogerős ítélete vagy végzése ellen perorvoslattal él, ezt fellebbezésnek kell tekinteni, akármilyen elnevezést is használ. Tévedés címén általában nem lehet megtámadni a büntető eljárási cselekményt. Nem lehet ezen a címen pl. a vádelejtést visszavonni. Ha azonban a vádlott tévedésből fellebbezett, fellebbezését visszavonhatja. Igaz, hogy ezt megteheti minden indokolás nélkül is. Viszont a tévedésből visszavont fellebbezést újból már nem lehet előterjeszteni.

Az akaratkijelentés büntető eljárásbeli következményeinek elbírálásánál egyfelől *a büntető eljárás szilárd és világos menetének,* másfelől az *akaratnyilvánítás és a védelem szabadságának a biztosítása* a szempont, amely egyaránt oltalomban kívánja részesíteni a szocialista társadalmi és az egyéni érdekeket.

Az akaratkijelentési hibák megengedett *orvoslás*ának eszközei a visszavonás, kiegészítés, hiánypótlás és a jogorvoslatok.

Móra Mihály

A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a Román Népköztársaságban*

Jelen előadás célja, hogy röviden vázolja a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének rendszerét a Román Népköztársaságban. Természetesen, egy rövid előadás keretében — melynek főleg informatív jellege van, — nem lehetséges mindazon kérdések mélyreható vizsgálata és kifejtése, melyeket felvet büntetőjogunk e fontos feladata. Éppen ezért azokról a büntetőjogi normákról, melyek az elmúlt 12 év alatt védelmezték a társadalmi tulajdont, csak rövid áttekintést kívánok adni, míg a hatályos rendelkezésekkel kapcsolatban részletesebben tárgyalom azokat a kérdéseket, melyeket a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmények elbírálásánál gyakorlati problémái vetnek fel.

I. A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének rövid történeti áttekintése

A Román Népköztársaságban a szocialista tulajdonnak — éspedig az állami szocialista tulajdonnak — jogi főforrása az 1948. június 11-i forradalmai aktus — a fontosabb termelési eszközök államosításáról rendelkező 119. sz. törvény. Az így létrehozott állami tulajdon az ezt követő államosítások eredményeként (az egészségügyi intézmények és gyógyszertárak államosítása stb.) mind jobban és jobban kiterjesztette területét. A termelési, illetve a fogyasztási szövetkezeti mozgalom kifejlődésének eredményeként, valamint a kollektív gazdaságok folyamatos megalakulásával létrejött a szocialista tulajdon másik formája — a szövetkezeti kollektivista tulajdon.

Minthogy a szocialista tulajdon népi demokratikus rendszerünk gazdasági alapját képezi, kialakulása után azonnal szükségessé vált e tulajdon minden eszközzel való védelmének megszervezése, mind a hatalomtól félreállított ellenséges kizsákmányoló elemek támadásai ellen, akik arra törekedtek és még ma is arra törekszenek, hogy a szocializmus építését minden módon, tehát a társadalmi tulajdon fosztogatása útján is, aláássák, mind pedig az öntudatlan, züllött elemek támadásai ellen, akik a szocialista tulajdon rovására igyekeznek még ma is meggazdagodni vagy élősködni.

A társadalmi tulajdon védelmére irányuló első speciális rendelkezéseket maguk az államosítást elrendelő jogszabályok tartalmazták (így az 1948. évi 119. sz. törvény, az 1948. évi 232, 302. és 303. sz. tvr.) E jogszabályok már büntetni rendeltek a szocialista tulajdon ellen irányuló egyes cselekményeket.

Minthogy a szocialista tulajdon megjelenése idején hatályos büntetőjogi normák elégtelenek és meg nem felelőknek bizonyultak e tulajdon hathatós védelmére, új jogszabályok kidolgozása vált szükségessé. E követelménynek felelt meg az 1950. évi 192. sz. tvr., mely a szocialista tulajdon védelmére irányuló, meghatározott rendszerbe foglalt normákat tartalmazott; e normák bekerültek a büntetőtörvénykönyvbe.

Mindenek előtt meg kell említeni, hogy a büntetőtörvénykönyv általános részébe, a 183. szakasz végére be lett iktatva a 3 b) pont szövege, mely tartalmazza a „társadalmi" fogalom meghatározását, és ezáltal meghatározza a társadalmi tulajdon fogalmát is.

Röviden érintve az 1950. évi 192. sz. tvr. főbb intézkedéseit ki kell emelni, hogy módosítva lett a Btk-nak a hivatali sikkasztást meghatározó 236-os szakasza, olyképpen, hogy a módosított szöveg megfeleljen a társadalmi tulajdon védelme követelményeinek. A módosítás a védett jogi tárgy szélesítésének, a bűncselekmény alanyát képezhető személyek meghatározásának lényeges kiterjesztése vonalán haladt (ez utóbbival szoros kapcsolatban van a Btk. 183. szakasza 4. pontjának módosítása, a módosított szöveg ugyanis a köztisztviselő fogalmának új és széleskörű meghatározását tartalmazza).

A hivatali sikkasztás büntetési tétele a módosítás következtében 2—7 évi fogház lett, minősített esetekben pedig 5-től 15 évig terjedő kényszermunka.

A hivatali sikkasztásnak a módosítás után négy minősített esete volt, éspedig: a cselekmény nagy méretei; a cselekmény két vagy több személy által szervezett módon való elkövetése; a cselekmény különösen veszélyes jellege, még ha sikerült is elkerülni a következményeket; valamint a hivatali sikkasztás elkövetése vagy elrejtése, eltüntetése érdekében más bűncselekmény elkövetése.

Az említett tvr. a társadalmi tulajdon ellen irányuló egyéb cselekmények hathatós leküzdése érdekében beiktatott a Btk-be egy új fejezetet: „A társadalmi tulajdon ellen irányuló egyes bűncselekmények" címmel. E fejezet a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett számos bűncselekményt tartalmazott, anélkül, hogy leíró módon meghatározta volna e bűncselekmények törvényi tényállását, minthogy itt olyan bűncselekményekről volt szó, melyeket a Btk egyéb fejezetei már tartalmaztak. Ugyanakkor a törvényhozó azzal, hogy ezeket beiktatta a fentemlített fejezetbe, kiemelte e cselekmények fokozott társadalmi veszélyességét, mikor a társadalmi tulajdon sérelmére követik el őket.

E fejezet a következő bűncselekményeket tartalmazta:

* Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete büntetőjogi osztályának nyilvános ülésén 1959. október 2-án elhangzott előadás szövege.

— a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás, melynek büntetési tétele 2-től 6 évig terjedő fogház volt, minősített esetekben pedig 4-től 12 évig terjedő fogház. A lopás bűntettének a következő négy esetben volt minősített alakzata: mikor a cselekményt két vagy több személy szervezett módon követte el; mikor a cselekményt nagy mértékben követték el; mikor a cselekményt a szállítási vállalatoknak vagy intézményeknek szállításra vagy raktározásra átadott tárgyak tekintetében vagy pedig az ezek kezelésében levő szállítóeszközök tekintetében követték el; ha a tettes olyan körülményeket használt ki, vagy olyan eszközökhöz folyamodott, melyek megkönnyítették a bűncselekmény helyének vagy elkövetési tárgyának a megközelítését;

— a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett rablás, melynek büntetési tétele 3 évi fogháztól egészen az életfogytiglani kényszermunkáig terjedt, a cselekmény súlyosságától vagy következményeitől függően;

— a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás, melynek büntetése 2 évtől 6 évig terjedő fogház volt;

— a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak megsemmisítése vagy megrongálása, melynek büntetési tétele — ha a cselekmény nem képezett valamilyen más, súlyosabb bűncselekményt — 2 évtől 7 évig terjedő fogház.

A hivatali sikkasztás, valamint a többi társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmény hathatós leküzdése céljából a Btk. 236-os és 536[6] szakasza előírta a kísérletnek a befejezett cselekménnyel, a felbújtónak, bűnsegédnek, bűnpártolónak és orgazdának a tettessel való egyenlő büntetését.

A társadalmi tulajdon védelmére hozott és a fentiekben vázolt rendelkezések alkalmazása rövidesen felvetette e jogszabályok bizonyos módosításának szükségességét éppen azért, hogy biztosítani lehessen a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények és különösképpen ezek minősített eseteinek hathatósabb leküzdését. E követelménynek felelt meg az 1952. április 9-i 79. sz. tvr., mely a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények joganyagába számos módosítást hozott, főleg a büntetési tételek súlyosbítása terén. A hozott módosításokat a következőkben lehetne összefoglalni:

— a módosító jogszabály a hivatali sikkasztás bűncselekményénél csak két minősítő esetet tartott meg: *a)* a cselekménynek két vagy több személy által szervezetten való elkövetése; *b)* ha a hivatali sikkasztás különösen súlyos jellegű), minthogy a minősített esetek viszonylag nagy száma a gyakorlatban bizonyos nehézségeket okozott. A hivatali sikkasztás büntetése súlyosabb lett éspedig egyszerű esetben 2 évtől 12 évig terjedő fogház, míg minősített esetben 5 évtől 25 évig terjedő kényszermunka;

— a módosító rendelkezés a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás esetére a hivatali sikkasztás bűncselekménye részére megállapított büntetési tételt vezette be, míg a minősített lopás büntetési tételét 5 évtől 20 évig terjedő kényszermunkára súlyosbította.

A társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett rablás, csalás, vagyontárgy megsemmisítés vagy rongálás büntetési tételének felső határát szintén súlyosbította a fentemlített törvényerejű rendelet.

A Btk módosítása után rövidesen felmerült annak szükségessége, hogy a törvényhozó még egy — addig más fejezetben említett — bűncselekményt a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekménynek nyilvánítson. E kérdés 1953. évi 202. sz. tvr-rel nyert megoldást, amely a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztást 6 hónaptól 4 évig terjedő fogházzal rendelte büntetni.

A társadalmi tulajdon védelme céljából folytatott harcnak igen fontos szakaszát jelzi a Román Munkáspárt Központi Bizottságának és a Román N. K. Minisztertanácsának 1955. március 8-i 240. sz. közös határozata. A határozat aktivizálta a dolgozók széles tömegeit, a párt és az állam szerveit a társadalmi tulajdon fokozottabb védelmére.

A határozat rámutatott arra a súlyos veszélyre, melyet a hivatali sikkasztások, lopások és a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett többi bűncselekmény jelent, és megállapította, hogy e cselekmények elkövetői a népgazdaság aláásására és a dolgozók megkárosítására irányuló tevékenységet fejtenek ki. A határozatban a párt és a kormány konkrét feladatokat szabtak meg az állami szervek és az intézmények és vállalatok számára a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak őrzésére, a vagyonkezelők rendszeres és hathatós ellenőrzésére, valamint a sikkasztók, tolvajok és a társadalmi tulajdonnak kárt okozó többi bűnöző gyors, hathatós és szigorú felelősségre vonására vonatkozóan.

Az a figyelem, melyet Pártunk a társadalmi tulajdon védelmével szemben tanúsít, kifejezést nyert a Párt Központi Bizottságának 1957. június 28. és július 3. között lefolyt plenáris ülésén is, mely újból behatóan foglalkozott a társadalmi tulajdon védelmének és e tulajdon kárára bűncselekményeket elkövetők megbüntetésének kérdésével, rámutatva az e téren észlelhető hibákra és e hibák kiküszöbölésének szükségességére.

A társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények és főleg a különös társadalmi veszélyességgel rendelkező egyes formáinak leküzdésére az 1957. szeptember 30-i 469. sz. tvr. újabb módosításnak vetette alá a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények joganyagát. A módosító rendelkezés elvetette, mind a hivatali sikkasztás, mind pedig a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás bűncselekményénél a minősített esetek felsorolását, mindkét bűncselekménynél csak egy — igen átfogó — minősítési esetet tartva meg éspedig a cselek-

mény különösen súlyos jellegét. Ugyanakkor a fenti rendelkezés e minősített eset főbüntetéseként lehetővé tette a halálbüntetés alkalmazását, mellékbüntetésként pedig bevezette a teljes vagyonelkobzást.

Az a különleges fontosság, mellyel a társadalmi tulajdon védelmének kérdése bír hazánkban a szocializmus építése szempontjából kitűnik abból is, hogy a Román Munkáspárt Központi Bizottságának 1958. június 9. és 13. között megtartott plenáris ülése külön tárgyalta e kérdést, az ülés után pedig közzétették a párt és a kormány közös határozatát „A társadalmi tulajdon területén levő bűnözési helyzetről és a szocialista tulajdon védelmére szükséges rendszabályokról."

E határozat körvonalazott egy sereg rendszabályt, melyek a társadalmi tulajdon hathatós védelmét hivatottak biztosítani. E rendszabályok előirányozzák a vagyonkezelői állás és a vagyonkezelők felelősségének szabályozását, a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyakkal való gazdálkodás és ezek kezelése ellenőrzésének szabályozását, a törvényszéki hites könyvelői szakértőkre vonatkozó törvényhozás tökéletesítését, a társadalmi tulajdonnak bűncselekmények útján okozott károk megtérítését, a büntetőtörvényhozásnak az eljárás meggyorsítására és a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények büntetési tételének az okozott kárhoz való viszonyítás alapján történő megállapítására vonatkozó módosítását.

A büntetőtörvényhozásnak a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények joganyagára vonatkozó módosítása, melyet a fentemlített határozat irányzott elő — az 1958. július 21-i 318. sz. tvr. kibocsátásával történt meg. E jogszabály lényeges módosításoknak vetette alá a Btk-nak a társadalmi tulajdon védelmére vonatkozó rendelkezéseit.

A hivatali sikkasztás törvényi tényállásának leegyszerűsítése, a hivatali sikkasztás és a társadalmi tulajdon elleni lopás törvényi minősítési esetének az elvetése, a büntetési tételnek a bűncselekmény által okozott kárértéktől való függővé tétele — melyek a módosítások lényegét képezik — kétségen kívül komoly és nagyon fontos hozzájárulást képez a társadalmi tulajdon sérthetetlenségéért vívott harchoz.

*

A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények joganyagát szabályozó egymást követő törvényes rendelkezések vázlatos kifejtéséből is kitűnik, hogy e bűncselekmények ellen folytatott harc mind a büntetési tételek súlyosbításának, mind pedig a büntetés alá vont magatartások kiszélesítésének, kibővítésének vonalán haladt. Erre azért volt szükség, mert a népgazdaságunkban végbement és végbemenő átalakulások és a szocialista szektor folytonos növekedése eredményeképpen, a népgazdaság egyéb szektoraiból — élve a munkához való joggal, mely hazánk minden egyes polgárának biztosítva van — folyamatosan mind többen és többen léptek és lépnek át a szocialista szektorba. Ezeknek a dolgozóknak a legnagyobb része becsületesen beilleszkedett a szocialista építés munkájába, egyes elemek azonban, kiket a szocialista szektor szokásaikkal és életfelfogásukkal együtt vett át, e szektorba jórészt azzal a szándékkal jöttek át, hogy a társadalmi tulajdonban kárt tegyenek és e tulajdonban levő vagyontárgyakat fosztogassák ott és akkor, ahol és amikor erre alkalom adódik, e célból sokszor a legváltozatosabb és legagyafúrtabb cselekvési formákhoz és eszközökhöz folyamodva. A társadalmi veszélyt képező ezen új és változatos cselekményekre megfelelő védekező rendszabályokkal kellett válaszolni. Másrészt, a szocialista szektor állandó és gyors növekedése részben a bűnözés eltolódását is eredményezte, minthogy — egyes esetekben — azon bűncselekményeket, melyeket korábban a többi népgazdasági szektorban követtek el, most jórészt a szocialista szektorban kezdték elkövetni. Itt tehát szó van a bűnözés jelenségében való eltolódásról és abban a mértékben, melyben az illető bűncselekmények elkövetése áttolódott a szocialista szektorba, szükségessé vált e bűncselekmények elleni harc újabb szabályozása, azaz új megelőzési és leküzdési formák törvényesítése. Mindenek előtt éppen ezzel kell magyarázni a fentiekben vázlatosan kifejezett egymást követő büntetőjogi rendelkezéseket a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének területén.

Ami pedig a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények büntetési tételeinek folyamatos súlyosbítását illeti, ennek olyan jelentősége van, melyet külön alá kell húzni. Valóban társadalmunk átalakításának folyamatában a szocialista építés során, a kulturális-nevelő rendszabályok eredményeként állandóan nő a dolgozók öntudata és odaadásuk a szocializmus ügye iránt. Rendszerünkben fokozatosan nő a követelmény — az öntudat terén — olyan magatartás iránt, amely a szocialista együttélési szabályok tiszteletbentartásán alapul. A büntetési tételek súlyosbítása egyik kifejezője ennek a mindinkább fokozódó követelménynek, különösen azon bűncselekmények esetében, melyek társadalmunk túlnyomó többségének, a dolgozó nép akarata ellenére, akadályokat gördítenek a szocialista építés útjába.

II. A társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények joganyagának jelenlegi szabályozása

A Btk-nak az 1958. évi 318. sz. tvr-rel történt módosítása után, büntetőtörvényhozásunk a társadalmi tulajdon ellen irányuló és különleges szabályozásnak alávetett következő bűncselekményeket tartalmazza: a hivatali sikkasztás (236 sz.), a társadalmi tulajdon kárára elkövetett lopás, rablás, vagyontárgy megsemmisítés vagy

rongálás, csalás, sikkasztás — valamennyit a Btk 536[1] szakasza foglalja magában.

Az alábbiakban e bűncselekmények jogi tárgyát, majd pedig a hivatali sikkasztás elemzését kívánom röviden érinteni. Ami a többi bűncselekményt illeti, nem szándékozom kitérni elemzésükre, minthogy ezek csupán egyes ismert vagyon elleni bűncselekmények minősített esetei; viszont a megfelelő figyelmet kívánom fordítani a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények büntetési rendszerének.

1. A társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények különös társadalmi veszélyessége abból adódik, hogy e bűncselekmények jogi tárgya a társadalmi tulajdon létezését és fejlődését biztosító szocialista társadalmi viszonyok.

A „társadalmi tulajdon" fogalma, melyet mind a pártokmányok, mind pedig a büntetőtörvényhozás használ (és melyet, hozzá kell tennem, nem ismer a polgári jogi törvényhozás), nemcsak hogy teljesen fedi a szocialista tulajdon fogalmát, de ennél még átfogóbb. Ugyanis, a Btk. 183. szakaszának 3 b) pontja szerint társadalmi tulajdont képeznek azon vagyontárgyak, melyek teljesen vagy részben, az államhatalmi vagy államigazgatási központi vagy helyi szervekhez, az állami intézményekhez, vállalatokhoz, vagy gazdasági szervezetekhez, azon társaságokhoz, melyekben az állam bármilyen formában részt vesz, a mindennemű szövetkezeti szervezetekhez, a tömegszervezetekhez vagy a társadalmi vagy szakmai jellegű intézményekhez vagy egyesületekhez, valamint általában bármely olyan közülethez vagy szervezethez tartoznak, mely a közösség egésze vagy része igényeinek kielégítésére szolgál.

Következésképpen, a társadalmi tulajdon fogalma átfogja nemcsak az állami és szövetkezeti-kollektivista tulajdont, hanem bármely más társadalmi tulajdont (a tömegszervezetek, a szakmai és sportegyesületek tulajdonát stb.). Ezek tehát a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények jogi tárgyát képezik.

2. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények közül, úgy vélem, különös figyelmet kell fordítani a hivatali sikkasztás bűncselekményére. E bűncselekmény a Btk jelenlegi rendszerében az államigazgatás elleni bűncselekmények alapcsoportjába, a hivatali bűncselekmények között van elhelyezve. A hivatali sikkasztás azonban, annak ellenére, hogy a hivatali bűncselekmények sajátos elemeit tartalmazza, jelenleg a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények közül a legveszélyesebb, mind az okozott károk nagysága, mind pedig elkövetésének gyakorisága szempontjából.

A hivatali sikkasztás bűncselekményét a Btk 236. szakaszában foglalt meghatározás szerint, az a köztisztviselő követi el, aki a társadalmi tulajdonban levő pénzösszeget, értéket vagy bármilyen más vagyontárgyat, amelyről rendelkezik, vagy amelyet kezel, saját vagy más érdekében eltulajdonít, használ vagy pedig üzérkedésre használ fel.

E meghatározásból világosan kitűnik, hogy e bűncselekmény jogi tárgya a társadalmi tulajdon. Mégis, mint azt már jeleztem, a Btk különös részének rendszerében a hivatali sikkasztás nem a társadalmi tulajdon elleni, hanem a hivatali bűncselekmények között van elhelyezve. Valóban, amint az a fenti meghatározásból kitűnik, a hivatali sikkasztás a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak eltulajdonításában merül ki, viszont a cselekményt csak köztisztviselő követheti el, a hivatali kötelezettségekkel rosszhiszeműen történő visszaélés útján. A társadalmi tulajdon — mely e bűncselekmény fő jogi tárgya — mellett létező másik jogi tárgy — az államapparátus normális működése — amelyet szintén megtámad a hivatali sikkasztás alanya, határozottan kiemeli e bűncselekménynek, a többi társadalmi tulajdon elleni bűncselekménynyel szemben, különleges társadalmi veszélyességét.

A hivatali sikkasztás alanya csak köztisztviselő lehet. Ezzel kapcsolatban talán érdekes megemlíteni, hogy a Btk 183. szakaszának 4. pontja értelmében — mely tartalmazza a köztisztviselő fogalmának meghatározását — köztisztviselő az, aki valamely szocialista vállalat, intézmény vagy szervezet szolgálatában bármilyen természetű funkciót vagy megbízatást tölt be állandó vagy időleges jelleggel, bármilyen jogcímen, függetlenül attól, hogy megerősítették-e vagy sem és miként erősítették meg.

A hivatali sikkasztás különös társadalmi veszélyességét az a tény is meghatározza, hogy e bűncselekményt éppen az a személy követi el, akit megbíztak a társadalmi vagyon feletti rendelkezéssel vagy e vagyon kezelésével és aki a hivatalánál fogva rábízott vagyon sérelmére követi el cselekményét.

E bűncselekmény tárgyi oldala a társadalmi tulajdonban és a köztisztviselő rendelkezése alatt álló vagy kezelésében levő vagyontárgyak eltulajdonításában, használatában vagy üzérkedésre való felhasználásában merül ki. Tehát a hivatali sikkasztás alanyának nem kell legyőznie egy sereg akadályt, amely őt a bűncselekmény elkövetési tárgyától elválasztaná, mint ez a többi társadalmi tulajdon elleni bűncselekménynél történik. A hivatali sikkasztás esetében hiányzik tehát az a veszély, hogy a tettest az eltulajdonítandó vagyontárgy megközelítésekor felfedezik, minthogy e vagyontárgy az ő rendelkezésére áll, kezelésében van.

A hivatali sikkasztás tárgyi oldalának e sajátossága szintén hozzájárul e bűncselekmény különös társadalmi veszélyességéhez, illetve aláhúzza azt.

Ami a tárgyi oldalt kimerítő cselekvési módokat illeti, eltulajdonítás, használat vagy üzérkedésre való felhasználás — ezek eléggé kikristályosodtak e bűncselekmény sokévi létezése során, minősítésük ma már nem vet fel semmilyen

problémát. (Érdekes azonban megemlíteni, hogy a bírói gyakorlat eltulajdonítási cselekménynek minősítette azon köztisztviselő cselekményét, aki más személy érdekében magántulajdont képező alacsonyabb értékű vagyontárgyat a kezelésében levő magasabb értékű vagyontárgyra cserélt.)

A hivatali sikkasztás elkövetési módozataival kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy elég gyakran e bűncselekmény elkövetésének megkönnyítésére vagy esetleg elfedésére az alany egy másik bűncselekményt használ fel, éspedig a közokirathamisítást. Sem az elméletben, sem a gyakorlatban még nem alakult ki egységes álláspont az ilyen helyzet minősítését illetően.

Bíróságaink nagyobb része, mint egyes szerzők is, azon az álláspontón vannak, hogy ebben az esetben csak egy bűncselekmény létezéséről lehet szó, éspedig a hivatali sikkasztásról, mely magába olvasztja a közokirathamisítást, tekintve ezen utóbbi cselekmény nem önálló, hanem alárendelt jellegét. Az említett álláspont abból indul ki, hogy 1950. és 1952. között a hivatali sikkasztás törvényi minősítési esetenként szerepelt a közokirathamisítás segítségével elkövetett hivatali sikkasztás. E minősítési eset megszüntetése azonban éppen a fenti álláspont alaptalanságát bizonyítja, ugyanis ezzel a törvényhozó megszűnt a közokirathamisítás segítségével elkövetett hivatali sikkasztást egyetlen (komplex) bűncselekménynek tekinteni.

Minthogy a fentemlített helyzetben tagadhatatlan két különálló cselekmény létezése, amely kimeríti a Btk-ban meghatározott két bűncselekmény törvényi tényállást, véleményem szerint helyesebb az anyagi bűnhalmazat létezését elismerni, melynek természetesen megvan a maga jelentősége az elkövetett cselekményekért járó büntetés kiszabása alkalmával.

3. Ami a társadalmi tulajdon elleni többi bűncselekményt illeti, ezek — amint arra már rámutattam — jólismert vagyon elleni bűncselekmények (lopás, rablás, vagyontárgy-megsemmisítés vagy rongálás, csalás, sikkasztás) azzal a sajátsággal, hogy a társadalmi tulajdon ellen irányulnak — tehát ez a jogi tárgyuk —, ezért nem térek ki rájuk. Viszont pár szót szeretnék szólni a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak megsemmisítésének vagy rongálásának bűncselekményéről és különösképpen e bűncselekmény alanyi oldaláról.

E bűncselekmény esetében a törvényszöveg, a többi társadalmi tulajdon elleni bűncselekménytől eltérően, nem szabja feltételként a magának vagy másnak szerzett tiltott anyagi hasznot, a bűncselekmény létezéséhez az alanyi oldal szempontjából elegendő tehát az egyszerű megsemmisítési vagy rongálási szándék.

E bűncselekmény alanyi kérdéséhez hozzá kell még tenni, hogy a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak megsemmisítése vagy megrongálása csak akkor képez bűncselekményt, ha azt szándékosan követik el. E cselekmények gondatlan elkövetése nem képez bűncselekményt, kivéve azokat az eseteket, amikor e cselekményeket valamilyen más bűncselekmény foglalja magában, így például a hivatali hanyagság bűncselekménye (Btk 242. sz.), egyes gazdasági bűncselekmények (traktorok és egyéb mezőgazdasági gépek gondatlanságból való megrongálása, Btk 268[5] sz.; állatok hanyag gondozása, Btk 268[8] sz.) vagy a gondatlanságból történt tűzvészokozás (Btk 357. sz.).

4. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények joganyagában az 1958. évi 318. sz. tvr. által hozott módosítások közül kétségen kívül a legfontosabb az új büntetési rendszer bevezetése volt. Ezt a különböző bíróságok által hasonló árculatú és előéletű tettesek által elkövetett azonos cselekményekért kiszabott büntetések közötti feltűnő aránytalanságok tették szükségessé. A módosítás célja elsősorban az volt, hogy e bűncselekmények esetében azonos büntetési politika érvényesüljön az egész ország területén.

Az új büntetési rendszer, melyet a Btk 236. sz. szabályoz, a társadalmi tulajdonnak okozott kár értékétől függő büntetési keret elvén alapszik. Ez az elv abból indul ki, hogy a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények annál veszélyesebbek, minél nagyobb az e bűncselekmények által okozott kár. A hangsúly így a büntetés kiszabásánál nem annyira az elkövetési formára esik (melynek természetesen megvan a maga megfelelő jelentősége a büntetésnek a bíróság részéről történt individualizálásakor), hanem az illető bűncselekmény által okozott következményekre. Előljáróban meg kell jegyeznem, hogy ez a büntetési rendszer, melyet a Btk-nak a hivatali sikkasztást szabályozó 236 sz. tartalmaz, alkalmazást nyer a többi társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény esetében is, minthogy a Btk 536. sz., mely ezen utóbbi bűncselekményeket szabályozza, nem tartalmaz büntetési tételt, hanem a 236-os szakasz büntetési tételéhez utal vissza. (Ez alól kivételt képez a minősített rablás esete, mely az 531. és 532. sz. büntetési tétele szerint büntetendő.)

A fenti büntetési elvből kiindulva a Btk 236. sz. nyolc bekezdésébe *(a)*-tól — *h)*-ig jelzett) felosztva tartalmazza a bűncselekmény által okozott károk értékhatárát és a megfelelő büntetési tételt. Így például, ha a társadalmi tulajdonnak okozott kár értéke nem haladja meg az 1000 leit, a büntetési tétel 3 hónaptól 1 évig terjedő fogház, viszont ha az okozott kár értéke meghaladja a 100 000 leit, a büntetési tétel halálbüntetést és teljes vagyonelkobzást ír elő. E minimum és maximum között van egy sor átmeneti lépcsőfok, ugyanis az e két határ között elhelyezkedő büntetési tételek a fogházbüntetéstől mennek felfelé a 25 évi kényszermunkáig.

A főbüntetés mellett a törvény előírja a vagyonelkobzás mellékbüntetésének az alkalmazását is abban az esetben, ha az okozott kár értéke meghaladja az 5000 leit, éspedig: ha az okozott kár értéke nem haladja meg a 20 000 leit a va-

gyonelkobzás a bírói mérlegeléstől függően részleges vagy teljes, viszont ha az okozott kár értéke meghaladja az előbbi értéket, úgy a vagyonelkobzás teljes.

Amint azt a fentiekben említettem, a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények joganyagában a kísérlet büntetése ugyanolyan mint a befejezett cselekményé, a felbujtó, bűnsegéd, bűnpártoló és orgazda pedig úgy büntetendő mint a tettes, azzal a kivétellel, hogy ez utóbbiak esetében nem alkalmazható a halálbüntetés. Ha a kísérlet esetében az okozandó kár értékét nem lehet megállapítani, úgy a cselekmény elkövetésének körülményeitől függően alkalmazható bármelyik a 236. sz. nyolc büntetési tétele közül. Ugyanígy van megoldva a felbujtó, bűnsegéd, bűnpártoló és orgazda büntetésének kérdése, azokban az esetekben, amikor ezek nem ismerték a tettes által okozott kár értékét.

A társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekért kiszabandó büntetés individualizálása tekintetében rá kell mutatnom arra, hogy a törvény a fentemlített nyolc büntetési tétel mindegyikénél minimumot és maximumot határoz meg. E két határ között elegendő a távolság arra, hogy a bíróság a megfelelő módon szabja ki a büntetést, figyelembe véve, elsősorban, a cselekmény elkövetési formáját (így pl. a hivatali sikkasztás esetében, mely jóval súlyosabb a többi bűncselekménynél, a kiszabandó büntetés közel van a maximumhoz, vagy éppen a maximum), a hasonló bűncselekmények gyakoriságát, a tettes társadalmi arculatát, előéletét, a cselekmény elkövetési módját (éjjel, betörés útján stb.), a cselekménynek két vagy több személy által való elkövetését, egyszóval a cselekmény összes körülményeit, amelyek a cselekmény vagy a tettes fokozottabb vagy esetleg kisebb társadalmi veszélyességéről tesznek tanúbizonyságot.

A fentiekben kifejtett büntetési rendszerből kitűnik, milyen különös jelentősége van a társadalmi tulajdonban e bűncselekmények által okozott kár értéke pontos megállapításának, minthogy ettől függ a kiszabandó büntetés nagysága. E tekintetben az említett 1958. évi 318. sz. tvr. II. szakasza igen fontos rendelkezést tartalmaz. Kimondja ugyanis, hogy e bűncselekmények által okozott kár értékének megállapításánál az irányadó az illető vagyontárgy fogyasztói ára, ha pedig a vagyontárgy nincs kereskedelmi forgalomban, úgy az irányadó a termelési ár háromszorosa.

5. A társadalmi tulajdonnak kárt okozhatnak nemcsak a fentemlített bűncselekmények, hanem egy sor más szándékos vagy gondatlan bűncselekmény, melyeket a Btk különböző fejezetei vagy külön törvények tartalmaznak.

Itt elsősorban két elég gyakori bűncselekményre utalunk, éspedig a hivatali hanyagságra (Btk 242. sz.) és a hivatali visszaélésre (Btk 245. sz.). Ha e bűncselekmények a társadalmi tulajdonnak kárt okoznak, úgy a büntetés itt is a fentebb kifejtett elv szerint történik (szintén az 1958. évi 318 sz. tvr. által történt módosítás következtében), viszont az itt előírt 5 büntetési tétel jóval enyhébb büntetéseket tartalmaz, éspedig a hivatali hanyagság esetében a büntetés 2 hónaptól 10 évig terjedő börtön között váltakozik, míg a hivatali visszaélés esetén a büntetés minimuma 3 hónap, maximuma pedig 12 évi börtön. Ezen utóbbi bűncselekménynél, ha az okozott kár értéke meghaladja a 100 000 leit, úgy a főbüntetés mellett a teljes vagy részleges vagyonelkobzás mellékbüntetésének a kiszabása kötelező.

A társadalmi tulajdonnak kárt okozó összes cselekmények hathatós leküzdése érdekében, a Btk-nak az említett 1958. évi 318 sz. tvr.-tel módosított 536^3 szakasza elrendeli, hogy amennyiben a társadalmi tulajdonnak bármely más bűncselekmény (tehát más mint a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények, valamint a hivatali hanyagság és visszaélés) kárt okoz, e bűncselekményt, amennyiben az szándékos, a hivatali sikkasztással előírt büntetési tételek szerint, amenyben pedig a bűncselekmény gondatlan, a hivatali hanyagságnál előírt büntetési tételek szerint kell büntetni. Meg kell említenem, hogy a Btk 536^3 szakaszában foglalt rendelkezés nem módosította az illető bűncselekmények törvényi tényállását, hanem csak egy törvényes minősítési esetet képez, mely abban nyer kifejezést, hogy az illető bűncselekmény büntetése súlyosabb, ha az a társadalmi tulajdonnak okozott kárt.

6. Minthogy az eddigiekben a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekkel foglalkoztam, szeretnék vázlatosan kitérni azokra az esetekre és feltételekre is, melyekben az említett cselekmények elkövetéséért a büntetőjogi felelősség adminisztratív felelősséggel helyettesítődik.

Már az 1953. évi 255. sz. az elvtársi ítélkező tanácsokról[1] szóló tvr. bevezette, bizonyos feltételek fennforgása esetén, az egyes társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekért, a büntetőjogi felelősség helyettesítését a büntetőjog területén kívül eső rendszabályokkal. Az ítélkező tanácsok intézményét újonnan szabályozta a „vállalatokban és intézményekben levő ítélkezési tanácsok"-ra vonatkozó 1958. évi 320. sz. tvr. Az ebben foglalt rendelkezések alapján a vállalatokban és intézményekben levő ítélkezési tanácsok tárgyalják és büntetik meg az alkalmazottak által elkövetett azon cselekményeket, amelyek nem rendelkezvén a bűncselekmény súlyosságával, szabálysértést vagy fegyelmi vétséget képeznek.

Így a társadalmi tulajdon ellen irányuló cselekmények közül az ítélkezési tanács hatáskörébe vannak utalva a bármilyen formában elkövetett fosztogatási cselekmények, a hivatali hanyagság és visszaélés, valamint a társadalmi tu-

[1] A tvr.-ben használt „elvtársi ítélkező tanács" („consiliu de judecată tovărășească"), majd pedig „ítélkezési tanács" („consiliu de judecată") fogalmának a magyar jogi nyelvben a „társadalmi bíróság" fogalma felel meg.

lajdonban levő vagyontárgyak gondatlan megsemmisítése vagy megrongálása.

E cselekmények nem bűncselekményt, hanem szabálysértést képeznek, ha először követik el őket a munkahelyen, a társadalmi tulajdonnak okozott kár értéke nem haladja meg a 200 leit, valamint ha e cselekmények nem tesznek ki súlyos veszélynek gépeket, berendezéseket, raktárakat vagy más fontos vagyontárgyat.

III. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények joganyagára vonatkozó eljárásjogi rendelkezések

A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmére irányuló anyagi jogszabályok kifejtése után, úgy vélem, helyes lesz egészen röviden kitérni a büntető eljárási törvénykönyvben található azon különleges intézkedésekre, melyek e bűncselekményekre, valamint a társadalmi tulajdonnak okozott károk jóvátételére vonatkoznak.

A büntetés gyorsaságának, valamint megelőző és nevelő hatása biztosításának érdekében, a törvényhozó a büntetőeljárási törvénykönyvbe egy sereg olyan különleges szabályt iktatott be, amelyek a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekben lefolytatott vizsgálatra és ezek tárgyalására vonatkoznak. E szabályok, melyeket a Bp. 505^{12}—505^{20} szakaszai tartalmaznak, a következőkben foglalhatók össze:

— A bűnüldöző szervek kötelesek a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény útján megkárosított társadalmi intézménytől, vállalattól, vagy szervtől az elkövetett cselekményre és az általa okozott kárra vonatkozó adatokat beszerezni.

Az okozott kár értékének pontos megállapítása érdekében a bűnüldöző szervnek, valahányszor ez szükséges, szakértői véleményt kell beszereznie. A szakértői vélemény elkészítési ideje legfeljebb 15 nap.

— E bűncselekmények nyomozását legfeljebb 30 nap alatt be kell fejezni, e határidőt csak a törvényben szabályozott esetekben lehet meghosszabbítani.

— A bíróság elnöke köteles az ügy tárgyalását beérkezésétől számított 10 napon belül kitűzni; ezen időközben behívhatja a vádlottat annak megkérdezésére, hogy van-e védője, vagy hoz-e fel védelmére újabb bizonyítékokat, mindezt annak érdekében, hogy a tárgyalásnak a kitűzött napon való lefolytatásához szükséges intézkedéseket foganatosítani tudja. Az ügy tárgyalását csak rendkívüli esetekben lehet elnapolni.

— A fellebbezés bejelentési ideje 5 nap, a fellebbezést az ügy beérkezésétől számított 10 napon belül le kell tárgyalni. Ha az ügyben halálbüntetést mondtak ki, úgy a fellebbezési határidő 24 óra, a fellebbezést pedig az ügy beérkezésétől számított 3 napon belül le kell tárgyalni.

Az említett különleges intézkedéseknek az a céljuk, hogy biztosítsák a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket elkövetők gyors felelősségre vonását és ezzel végetvessenek a múltban létezett huzavonának, ami természetesen gyengítette az e bűncselekményekért kiszabandó büntetés megelőző hatását.

Fontos eljárásjogi feladatot képez a társadalmi tulajdonnak okozott károk megtérítésének biztosítása is, a büntető eljárásnak tehát igen lényeges szerepe van e téren a társadalmi tulajdon védelmében.

E tekintetben a Bp. 7. sz. azt a kötelességet rója a bíróságra, hogy hivatalból ítéljen meg kártérítést és visszatérítést a társadalmi vállalatoknak, intézményeknek vagy szervezeteknek, a 114. sz. pedig kötelezi a vizsgálati, valamint a bírósági szerveket a károk megtérítése, valamint a vagyonelkobzás büntetése végrehajtásának biztosítására irányuló zár- és óvóintézkedések meghozatalára.

*

A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmét biztosító törvényes rendelkezések rövid kifejtéséből kitűnik, hogy büntetőjogunk igen fontos szerepet játszik a társadalmi tulajdon védelmében, minthogy megelőző, büntető, valamint nevelő hatású sajátos eszközei segítségével hozzájárul a szocializmus építésének útjában álló olyan akadályok elhárításához, amelyet a különböző társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények képeznek.

E bűncselekmények a szocializmusnak országunkban történő erőteljes építését nem képesek megállítani, minthogy, amint arra Chivu Stoica elvtárs rámutatott: „... erős népgazdasággal rendelkezünk, melyet ... hasonló bűncselekmények nem tudnak megingatni. Viszont felvetődik az a kérdés, hogy senkinek se engedjük meg azt, hogy a nép javaihoz nyúljék."[2]

Íme pár szóban a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének egész értelme.

Fodor József

[2] Chivu Stoica elvtárs, a Román N. K. Minisztertanácsa elnökének a „Washington Post" tudósítójának adott interjúja, Scinteia 1958. november 29-i számában.

A szovjet polgári jog a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakában*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. rendkívüli kongresszusa úgy vonul be a történelembe, mint fordulópont a kommunizmus első, alsóbb szakaszából, a szocialista társadalomból a kommunizmus felsőbb szakaszára való áttérés során. A kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszaka nem más, mint mindenek előtt a kommunizmus anyagi-technikai bázisa megteremtésének időszaka. Ezt a periódust egyszersmind a társadalmi viszonyok mélyreható változása — az osztálykülönbségek fokozatos elmosódása, a szövetkezeti-kolhoztulajdon összeolvadása állami köztulajdonná, ennek eredményeképpen pedig a város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetése — jellemzi.

A szocializmusból a kommunizmusba való áttérés törvényszerű történelmi folyamat, amelyet nem lehet önkényesen megsérteni, vagy kikerülni. Ez az időszak szervezeti intézkedések tudatos, a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeire támaszkodó végrehajtását és jogszabályok kidolgozását követeli meg. Olyan jogszabályokra van szükség, amelyek a legkedvezőbb feltételeket biztosítják a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenethez. „A gazdasági fejlődés problémái mellett megoldást sürgetően merülnek fel a *kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában a társadalom politikai szervezetének, az állami berendezkedésnek és a közigazgatásnak kérdései.*"[1]

Ezért a szovjet jogászok feladata ez idő szerint az, hogy az előttünk álló történelmi időszakban a társadalmi viszonyok jogi formáit tanulmányozzák és kutassák. Minthogy a kommunizmus felé haladás szorosan összefügg a népgazdaság fejlődésével, a gazdasági viszonyok minőségi változásaival, e feladat megoldásához jelentős hozzájárulást kell nyújtaniok a szovjet polgári jogtudomány képviselőinek.

Mielőtt áttérünk a szovjet polgári jog fejlődése irányzatainak és perspektíváinak elemzésére a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakában, meg kell határoznunk e jogág tárgyát. E kérdés helyes megoldása lehetővé teszi, hogy a legkimerítőbb módon meghatározzuk azokat a feladatokat, amelyek a szovjet polgári jog előtt állanak, valamint, hogy bevonjuk az elméleti kutatás kereteibe a polgári jog által szabályozott társadalmi viszonyoknak azokat a területeit, amelyek eddig kiestek a szovjet polgári jogászok látóköréből.

E jogág tárgyának irodalmunkban legelterjedtebb meghatározása szerint a szovjet polgári jog a polgárok és a szocialista szervezetek vagyoni és „ezekkel összefüggő" nem vagyoni jogviszonyait szabályozza, ama vagyoni jogviszonyok kivételével, amelyek azon alapszanak, hogy egyik fél államigazgatásilag a másik félnek van alárendelve.[2] Ehhez még hozzá szokták fűzni azt is, hogy a polgári jog értékformában kifejeződő, a felek egymással szembeni mellérendelt helyzetén alapuló egyenértéki vagyoni viszonyokat szabályoz.[3]

Mindenek előtt felmerül az a kérdés, hogy milyen személyi nemvagyoni viszonyokat hivatott szabályozni a szovjet polgári jog. Az az utalás, hogy a szovjet polgári jog csupán azokat a nemvagyoni személyi viszonyokat szabályozza, amelyek vagyoni jogviszonyokkal *kapcsolatosak,* túlságosan leszűkíti a szovjet polgári jog feladatait és megvonja a polgárijogi védelmet az olyan személyes nemvagyoni javaktól, mint a szovjet polgár becsülete, erkölcsi értéke, jóhírneve. A szovjet szerzők nemvagyoni jogait a polgári jog védelemben részesíti függetlenül attól, hogy ezek kapcsolatosak-e a szerző vagyoni érdekeivel. Azokban az esetekben, amikor a szerző nem húz vagyoni előnyt művéből, személyi nemvagyoni jogai részesülnek védelemben. Nem szabad ennélfogva ezeket úgy tekinteni, mint a vagyoni viszonyok származékait.[4] Az SZKP XX. kongresszusa után a szovjet ember személyiségi, vagyis nem csupán vagyoni jogai védelmének, hanem a nevéhez, becsületéhez, erkölcsi értékéhez fűződő megbecsülésnek a kérdései, az ember nem csupán anyagi, hanem kulturális szükségleteinek teljes kielégítéséről való gondoskodás úgy merültek fel, mint a szocialista törvényesség megszilárdításának kérdései. A szovjet polgári jog nem vonulhat háttérbe a személyiségi jogok védelmére irányuló hatalmas humanista megmozdulással szemben és minden oldalról biztosítania

* Megjelent a Pravovegyenyije c. folyóirat 1959. évi 2. sz.-ban. Fordította: *dr. Ujlaki László.*

[1] *N. Sz. Hruscsov,* A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. (rendkívüli) kongresszusán tartott beszámoló. Az SZKP XXI. (rendkívüli) kongresszusának anyaga. Goszpolityizdat, 1959., 93. old. (Magyarul: Az SZKP XXI. Kongresszusa, Kossuth Könyvkiadó, 1959. 123. old.)

[2] *D. M. Genkin,* A szovjet polgári jog tárgya. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1955. évi 1. sz. 104. old.; Sz. N. *Bratusz,* A köztársasági polgári jog kodifikációjáról. A szovjet köztársasági jogalkotás kodifikációs kérdéseinek szentelt tudományos ülésszak. Moszkva, 1957., 53. old; *Ju. K. Tolsztoj,* A polgári jog kodifikációjának elméleti alapjairól. „Pravovegyenyije", 1957. évi 1. sz., 43. old.; *O. Sz. Ioffe,* Szovjet polgári jog, a Leningrádi Állami Egyetem kiadványa, 1958., 9. old. és más egyebek.

[3] Az említett szerzőkön kívül még: *M. D. Sargorodszkij,* és *O. Sz. Ioffe,* A szovjet jog rendszeréről, „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1957. évi 6. sz., 108. old.

[4] *A. Pavarsz,* A szövetségi és a köztársasági kodifikáció kölcsönös kapcsolatának egyes kérdései. A Lett Állami Egyetem tudományos füzetei, XXIII. köt.

kell e jogok polgárijogi védelmét. Ilyen módon a személyi, nem vagyoni viszonyok nem csupán akkor képezik a polgári jog tárgyát, amikor ezek vagyoni viszonyokkal kapcsolatosak, hanem akkor is, amikor ezekben a személyiségnek a szocialista társadalom részéről való megbecsülése (például becsület, erkölcsi érték stb.) fejeződik ki.[5]

Ezzel kapcsolatban nem tekinthető szerencsésnek az a kísérlet, hogy „A polgári kodifikáció Alapelvei"-ben vagy a szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyveiben a polgári jog tárgyát arra utalva határozzák meg, hogy a polgári jog a vagyoni és az „ezekkel kapcsolatos" nemvagyoni jogviszonyokat szabályozza. Amint a polgári jog tárgyára vonatkozó vita mutatta, a szovjet polgári jog tárgyának meghatározása jogtudományunk egyik legbonyolultabb kérdése.[6] Ezt a kérdést utasítások útján eldönteni nem szabad. Az előttünk ismert törvénykönyvek egyike sem határozza meg a polgári jog tárgyát. Ez a tudomány dolga. A polgári jog tárgyáról fogalmat szabályainak tartalma, nem pedig a paragrafus szószerinti szövege ad.

Ez idő szerint a szovjet jogtudomány figyelmét a polgári jog *egységének vagy dualizmusának* kérdése vonta magára. Fel szokott merülni olyan gondolat, hogy a szovjet polgári jogból ki kell hasítani és önálló jogággá kell tenni az úgynevezett „gazdasági jog"-ot. Ennek kapcsán a gazdasági jog koncepciójának semmi köze sincsen a gazdasági joghoz, abban a vonatkozásban, ahogyan azt a harmincas években értették. A gazdasági jognak az 1935. évben kiadott tananyaga a gazdasági jogot úgy tekintette, mint a szovjet szocialista jog egységes ágazatát, amely magában foglalja mind a polgárok, mind pedig a szocialista szervezetek vagyoni jogviszonyait. E tananyag lényeges hibái ellenére — amelyekről irodalmunkban már elég szó esett — szerzői védelmezték a gazdasági jog egységének eszméjét és szembeállították azt P. I. Sztucska felfogásával. Sztucska — abból az elméletből indulva ki, hogy a szovjet gazdaságban két szektor van — azt javasolta, hogy a polgári jogból ki kell hasítani a gazdasági-államigazgatási jogot. E kettéosztás mai védelmezőinek felfogása szerint a gazdasági jognak a szocialista szervezetek tevékenységének megszervezését és azokat a vagyoni jogviszonyokat kell magában foglalnia, amelyek a szocialista tulajdon tárgyainak magán a társadalmi gazdaságon belüli mozgásával (a szállításokkal, a beruházási építkezéssel, a nagykereskedelemmel, anyagi javak fuvarozásával, hitelezéssel stb.) kapcsolatosak.[7] Lényegében véve ez a felfogás azt javasolja, hogy a polgári kodifikációból (ami azt jelenti, hogy a polgári jog szabályainak való alávetettség alól) ki kell emelni a szocialista szervezetek közötti összes jogviszonyokat.

Ezzel szemben az SZKP XXI. kongresszusának határozatai, és a párt és a kormány valamennyi megelőző intézkedései ellentétes folyamatról tanúskodnak. Arról, hogy azokra a jogviszonyokra is a polgári jog fogalmait és kategóriáit kell kiterjeszteni, amelyeket korábban államigazgatásjogi szabályok szabályoztak. Így a Szovjetunió Minisztertanácsának „A gép- és traktorállomások által végzett munkák ellenében eszközlendő kötelező szállítások és természetbeni fizettség megszüntetéséről, a mezőgazdasági termények begyűjtésének új rendjéről, árairól és feltételeiről" szóló 1958. évi június hó 30.-i rendelete[8] — a SZKP KB. (1958. évi) júliusi plénumának határozatával összhangban — hatályon kívül helyezte a mezőgazdasági terményeknek adó jellegével bíró kötelező szállítását és ezt azzal helyettesítette, hogy a kolhozok és a kolhozparasztok, munkások és alkalmazottak gazdaságai *adják el* ezeket a terményeket az új felvásárlási árakon az állami és a szövetkezeti begyűjtési szervezeteknek.

E rendelet kibocsátásáig a kolhozok — miután teljesítették a szállítások és a természetbeni fizetség tekintetében az állammal szemben fennálló kötelezettségeiket — termésüknek és állattenyésztésük termékeinek egy részét állami felvásárlási szerződés alapján eladták az államnak. Ezt a szerződést irodalmunk úgy tekintette, mint polgárijogi szerződést, amelyre a Polgári Törvénykönyv kötelmi jogában foglalt általános tételek hatálya kiterjed.[9]

Most már az állami felvásárlások a mezőgazdasági termények állami begyűjtésének nem kiegészítő, hanem alapvető formái és nyilvánvalóan szükséges e termények felvásárlására vonatkozó új típus- és mintaszerződések kidolgozása olyképpen, hogy az ilyen szerződésekkel kapcsolatban polgárijogi felelősség nyerjen megállapítást.

Nemrégiben nyert elfogadást az a gondolat, hogy a kolhoz és az állam közötti gazdasági kapcsolatok során állandóan szűkülni fog az árukapcsolatok köre és ez közvetlen termékcserével fog helyettesítődni. Ezzel szemben a mezőgazdasági termények begyűjtésének új rendjével kapcsolatban a város és a falu közötti árukapcsolatok köre bővül. Az SZKP KB. (1958. évi) decemberi plénumán N. Sz. Hruscsov arról

[5] *M. D. Sargorodszkij, O. Sz. Ioffe,* A szovjet jog rendszeréről. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1957. évi 6. sz., 108. old.

[6] A szovjet polgári jog tárgyáról. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1955. évi 5. sz., 51. old.

[7] *I. V. Pavlov,* A szovjet polgári jog rendszeréről. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. évi 11. sz., 12. old. V. Sz. Tagyevoszjan azt javasolta, hogy a vagyoni jogviszonyokat szabályozó egész jogot a polgárokra vonatkozó polgári jogra és a szocialista szervezetekre vonatkozó gazdasági jogra kell felosztani (*V. Sz. Tagyevoszjan,* A szovjet jog rendszerének egyes kérdései. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1956. évi 8. sz., 99. és ezt követő old.).

[8] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1958. évi 11. sz., 92. cikk.

[9] *B. Liszkovec,* Állami felvásárlási szerződés. „Szocialisztyicsenszkaja Zakonnoszty", 1954. évi 6. sz., 51. old.

beszélt, hogy az árukapcsolatok kibontakozása nincsen ellentétben a kommunizmus felé haladásunkkal, mivel a mezőgazdasági termékek bősége a kommunizmusba való áttérés egyik legfontosabb feltétele, ezt a feladatot pedig „olyan gazdasági kapcsolatok alapján lehet megoldani, amelyek a munka termelékenységének emelésére és a mezőgazdasági termékek termelésének növelésére serkentenek... A termékek szabad eladásának elve fokozatosan ki fog terjedni a gazdaság valamennyi ágára".[10]

Ugyanilyen jelentőséggel bír a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje ötödik ülésszakának második ülésén „A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és traktorállomások átszervezéséről" címmel hozott 1958. évi március hó 31.-i törvény is. A gép- és traktorállomások traktorjait, kombájnjait és egyéb mezőgazdasági gépeit eladják a kolhozoknak. A jövőben a traktorokat, a kombájnokat és az egyéb mezőgazdasági gépeket közvetlenül fogják eladni a kolhozoknak és a szovhozoknak. A műszaki és javítóállomások kötelesek a kolhozoknak és a szovhozoknak *kiszolgáltatni* az új műszaki felszerelést, a pótalkatrészeket, az üzemanyagot, a trágyát, és az egyéb anyagokat is.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy irodalmunk az adásvételi szerződésnek nem szentel kellő figyelmet. Az adásvételi szerződést, általánosan elfogadottan, úgy tekintik, mint kiváltképpen a szovjet kiskereskedelmet kiszolgáló eszközt, mint olyan szerződést, amelynek segítségével az állami és a szövetkezeti kereskedelmi vállalatok eljuttatják a polgárokhoz a személyi szükségleti tárgyakat. Emellett hozzáteszik még azt is, hogy ez a szerződés arra is szolgál, hogy a polgárok személyi tulajdonként lakóházakat szerezhessenek meg.[11] A szerződések egyes fajainak rendszerezése során a népgazdaság szempontjából való fontosságukhoz mérten a szovjet polgári jog tankönyvének szerzői az adásvételi szerződést, mint a szállítási szerződéshez képest szerényebb jelentőséggel bíró szerződést a második sorba szorították, habár nem lehet kétséges, hogy a szállítás az adásvételi szerződés specifikus válfaja. Ezzel szemben az adásvételi szerződés alkalmazásának köre — mint fentebb rámutattunk — jelentősen kibővül, annak kapcsán, hogy kibővül az árupénzviszonyok köre és egyre jobban és jobban úrrá lesz a szocialista szervezetek közötti kapcsolatokon.

A szovjet külkereskedelmi egyesüléseknek az exportálásra kijelölt termékek szállítóival való kölcsönös kapcsolatai az 1940. évig az általános és a helyi vagy közvetlen szerződések alapján állottak. Az 1940. évben azonban az exportáruk szállításának szerződésenkívüli rendjét hozták létre. A tervaktus (az exportkontingenseknek a felhasználókig lebontott szétosztása) alapján az Összszövetségi külkereskedelmi egyesülés megrendelési parancsot intéz a megfelelő szállítóhoz és a megrendelési parancs kézhezvételének időpontjában keletkezik a szállítási kötelezettség. A megrendelési parancsot az irodalomban úgy tekintették, mint államigazgatási aktust,[12] amely azonban nem egy igazgatási szervtől, hanem egy önálló elszámolásban működő kereskedelmi vállalattól, a külkereskedelmi egyesüléstől indul ki. Ennek ellenére azonban a külkereskedelmi egyesülés és a szállító közötti kölcsönös kapcsolatok nem vesztették el jelentőségüket, mint polgárijogi jogviszonyok, minthogy mind a külkereskedelmi egyesülés polgárijogi felelősségben áll a szállítóval szemben kötelezettségeinek be nem tartása esetén, mind pedig a szállító is köteles megfizetni az Állami Döntőbíróság határozata alapján kiszabott szankciókat (kártérítést, százalékos kötbért, fixösszegű kötbért stb.).

Az ilyen „szerződésnélküli szállítás" egyáltalában nem zárja ki az exportáruk szállításával kapcsolatos kölcsönös viszonyok polgárijogi szabályozását. Amint V. K. Rajher helyesen jegyzi meg, meg kell különböztetni a szerződésnek, mint a mindkét fél által aláírt okmánynak és a szerződésnek, mint a szerződéses jogviszonynak a fogalmát.[13]

Szén, kőolajtermékek, feketefémek, gépek szállításának szerződésen kívüli rendje főképpen a háború alatt és a háború utáni időben volt elterjedve. Az ilyen szerződés nélküli szállításokra ma már azonban nem is kerül sor.

A beruházási építkezések területén nagy jelentőséggel bírnak a műszaki tervezési munkák. A legutóbbi időkig a műszaki tervezést tervező intézetek végezték, amelyeket az állami költségvetésből finanszíroztak. A tervező intézetek a terv- és költségvetési dokumentációt alapjában véve fizetség és szerződések nélkül azokkal a szervezetekkel készíttették el, amelyek részére ezek a tervek és költségvetések készültek. A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számai, amelyeket az SZKP XXI. kongresszusa jóváhagyott, a következőket tartalmazták: „Szükségessé vált hatályon kívül helyezni a műszaki tervező intézetek által végzett munkálatok finanszírozása tekintetében jelenleg fennálló rendet és ezeket az intézeteket

[10] *N. Sz. Hruscsov*, A mezőgazdaság fejlődésének eredményei az utolsó öt évben és a mezőgazdasági termékek termelésének további növelésére irányuló feladatok. Goszpolityizdat, 1958., 85—86. old.

[11] A kötelmek egyes nemei. Polgárijogi tankönyv Goszjurizdat, 1954., 87., 89. old.

[12] *B. M. Zacepin*, Az exportáruk szállításának jogi kérdései. „A Szovjetunió külkereskedelmének jogi kérdései" című gyűjtemény, D. M. Genkin szerkesztésében. 1955., 95. oldal; a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának „Az exportáruk szállításának feltételeiről" szóló 1940. évi október hó 3-i rendelete (a Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1950. évi 27. sz., 636. cikk.)

[13] *V. K. Rajher*, A szerződéses fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban. A Leningrádi Állami Egyetem kiadványa, 1958., 129. old.

állami költségvetésből való finanszírozás helyett önálló elszámolásra átállítani.[14]

Ily módon ezen a téren is a megrendelők és a tervező intézetek közötti jogviszonyok szerződések alapján fognak állani (a Polgári Törvénykönyvnek a vállalkozási szerződésekről szóló szabályaival összhangban).

Szerződésen kívüli rendet állapítottak meg azokra az esetekre is, amelyekben szovhozok termékeiket állami begyűjtő vállalatoknak adják át, úgyszintén azokban az esetekben is, amikor a kolhozok természetben fizetnek a gép- és traktorállomások által végzett munkákért. A gép- és traktorállomások átszervezésével kapcsolatban azonban természetbeni fizetésre már nem kerül sor, ami pedig a szovhozok termékeinek átadását illeti, az SZKP KB. (1958. évi) decemberi plénumának és az SZKP XXI. kongresszusának határozataiból az következik, hogy akkor, amikor a szovhozok az államnak átadják termékeiket, ezt úgy kell tekinteni, mint eladást. Szerződéses kapcsolatok biztosítják ugyanis a legjobban a szovhozok és a begyűjtési vállalatok érdekeit.

Ily módon megfigyelhetjük azt a folyamatot, hogy az áruforgalommal kapcsolatos jogviszonyok államigazgatási jogi szabályozása kiszorul és polgárijogi szabályozással váltódik fel.

Magától értetődik, hogy a szocialista szervezetek által kötött tervszerződések lényegesen különböznek a polgárok által kötött szerződésektől. A szocialista szervezetek között árupénzviszonyok kifejlesztése a legcsekélyebb mértékben sem gyengíti a népgazdasági tervek jelentőségét, amelyeken döntő mértékben alapszanak a szocialista gazdasági szervezetek közötti vagyoni viszonyok. Sőt mi több, e jogviszonyok szabályozása a Szovjetunió szövetségi hatáskörébe tartozik. Az elszámolási-hitelezési viszonyok, a fuvarozási jogviszonyok szabályozása kifejezetten a Szovjetunió hatáskörébe van utalva (a Szovjetunió Alkotmányának 14. cikke). A szocialista szervezetek között fuvarozáson, hitelezésen és elszámoláson, úgyszintén szállításon és beruházási építkezésen alapuló jogviszonyokat szabályozó normákat összszövetségi úton adják ki és a szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyveiben ezek a normák aligha fejleszthetők részletekbe menőben. Azonban az egyik lapra tartozik a kodifikáció, a másikra pedig ezeknek a normáknak a tartalma.

A szállításokon, a beruházási építkezéseken, anyagi javak fuvarozásán, hitelezésen alapuló kölcsönös viszonyok tekintetében — e jogviszonyok különleges vonásai ellenére — a polgári jog általános fogalmait alkalmazzák, éspedig: a vétkesség, a vis maior, a késedelem, a kár, a kötbér, a keresetelévülés stb. fogalmait. Egyébként a szállítási szerződést is az ajánlatra és az elfogadásra vonatkozó szabályok szerint szokták kötni (130—135. cikkek).[15]

Ami a „fuvarjogot" illeti, mint ismeretes, irodalmunkban sok híve volt annak a nézetnek, amely a fuvarjogot úgy tekintette, mint a szovjet jog önálló ágát.[16] Ennek azonban semmi alapja nincsen.

A fuvarozási jogviszonyok lényegükben véve polgárijogi jogviszonyok. Nem vesztik el ezt a természetüket annak folytán, hogy a felek egyike, a vasút bizonyos államigazgatási jogi jogosultságokkal bír. A fuvarozási szerződés önálló szerződéses típus, amely különbözik egyéb (a vállalkozási, a szállítási) szerződésektől, azonban polgárijogi szerződés, amelynek tekintetében a polgári jog általános fogalmai nyernek alkalmazást. Így a törvénybe ütköző ügyletek, vagy a törvénybe ütköző ügyleti feltételek érvénytelenségére, a kölcsönös követelések beszámítására (Ptk. 129. cikk), a jogalap nélküli gazdagodásra, a kárra, a keresetelévülésre stb. vonatkozó fogalmak. Természetesen a fuvarozásból eredő jogviszonyoknak megvannak a maguk különleges vonásaik, ez a különlegesség azonban nem zárja ki a polgári jog általános elveinek, mint a fuvarozási szabályzatok szabályait kiegészítő elveknek az alkalmazását. Ez egyébként előfordulhat egyéb jogviszonyoknál is, amelyeknek a polgári jog keretébe való tartozását senki sem vonja kétségbe. Így például a Vasúti Szabályzat 192. cikke értelmében az árufuvarozási késedelem esetén járó bírság fizetése kizárja kártérítés érvényesítését, azonban ugyanilyen kizárólagos kötbér nyer alkalmazást a lakbér és a közszolgáltatási díjak késedelmes fizetése stb. tekintetében is.[17]

A Szovjetunió 1954. évi Vasúti Szabályzata — az 1935. évi Szabályzathoz képest — lényeges változtatást hozott a vasutat az áru épségéért terhelő felelősség kérdésében. A Szabályzat e felelősség alapjává a vétkességi elvet tette és ezzel a vasúti fuvarozási szerződést szabályozó normákat közelítette a polgári jog általános elveihez.

Magától értetődik, hogy mindez nem zárja ki a fuvarozási jogviszonyok specifikus sajátosságait az egységes polgári jogon belül. Az alapvető sajátosság e téren az, hogy a fuvarozás központosított irányítást és eme irányítás szabályozásának egységét követeli meg, ennélfogva viszont a fuvarozási jogviszonyokat szabályozó normáknak az összszövetségi kodifikáció körébe kell tartozniok.

[14] Az SZKP XXI. (rendkívüli) kongresszusának anyaga, Goszpolityizdat, 1959. 214. old.

[15] *A. V. Dozorcev*, A szovjet szerződés 40 éve. A Külkereskedelmi Intézet tudományos füzetei, 1958., 116. old.

[16] Az e szerződésekre vonatkozó irodalom áttekintését lásd *Ja. I. Rapoport*, „Fuvarozási jogviszonyok a szovjet szocialista jog rendszerében" című dolgozatában. A Harkovi Szovjet Kereskedelmi Intézet tudományos füzetei, V. (VII.) füzet, 1956.

[17] *V. K. Rajher*, Bírságszankciók a szerződéses fegyelemért vívott harcban. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1955. évi 5. sz., 78. old.

Végül, az új körülmények között szükséges, hogy új álláspontot foglaljunk el abban a kérdésben: mi a helye a kolhozjognak a szovjet szocialista jog rendszerében. Az SZKP XXI. kongresszusa által kitűzött feladatok megkívánják a munka termelékenységének maximális növelését mind az iparban, mind pedig a mezőgazdaságban is. E feladatok megvalósításának eredményeképpen óriási sikerek lesznek elérhetők a város és a falu közötti lényeges különbségek leküzdésében. Ezzel kapcsolatban gyakorlatilag már meg is valósul az áttérés a kolhozokban a munkabérezés új formáira.

N. Sz. Hruscsov az SZKP KB. (1958. évi) decemberi plénumán tartott beszédében utalt arra, hogy ma már a munkaegység nem ismerhető el a termékelőállításra fordított munka díjazásának helyes objektív ismérve gyanánt.[18] Ennek kapcsán lényegesen megváltoznak a munkaviszonyok a kolhozokban. A kolhozok áttérnek a munka biztosított pénzbeli bérezésére, ami közeledést mutat a munkabérhez.

Ennélfogva azt a vitát, hogy a kolhozjog a szovjet szocialista jognak önálló ága-e avagy csupán egy összetett tantárgy, maga az élet dönti el. A munkaviszonyok a kolhozokban egyre jobban közelednek a gazdaság állami rendszerében fennálló munkaviszonyokhoz. A munka bérezésének a kisipari szövetkezetekben mutatkozó sajátosságai nem adnak alapot arra, hogy ezeket a munkaviszonyokat kihasítsuk a munkajogból. Arra nézve sincsen alap, hogy a kolhozokban fennálló munkajogviszonyokat kirekesszük a szovjet munkajogból.

Ami a kolhozoknak az egyéb szocialista szervezetekkel szemben fennálló jogviszonyait illeti, ezek a jogviszonyok, mint polgárijogi jogviszonyok állnak fenn. Az 1958. évi július hó 1-től fogva a kolhozok és a műszaki és javítóállomások, valamint az egyéb szállítók közötti elszámolásokra az állami és a szövetkezeti vállalatokra és szervezetekre nézve megállapított rend terjed ki. Ezzel kapcsolatban tárgytalanná vált a kolhozok pénzeszközei 30%-ának a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1935. évi március hó 27-i rendeletével elrendelt visszatartása is az áruk és szolgáltatások kifizetése és az egyéb fizetmények címén befolyt összegekből.[19] A kolhozrendszer nagymérvű megszilárdítása nem követeli meg a kolhozok elszigetelését a népgazdaság általános rendszerétől és végső soron oda kell eljutni, hogy a kolhoztulajdon összeolvadjon az össznépi tulajdonnal. Ez a folyamat annál inkább valósul meg, mennél jobban alkalmazzuk a polgárijog szabályaival szabályozott szerződéseken alapuló áru-pénzviszonyokat a kolhozok és az egyéb szocialista szervezetek között.

A főérv amellett, hogy a gazdasági jogot önálló jogággá tegyük az, hogy a szocialista szervezetek közötti áru-pénzviszonyok a mindkét félre nézve kötelező tervaktusokon alapszanak, holott a szocialista szervezetek és a polgárok közötti áruforgalom tervei nem determinálják az előbbiek és az utóbbiak közötti jogviszonyokat, a polgárok egymásközötti viszonyaiban pedig a terv egyáltalán csupán csak közvetett hatást gyakorol.

Magától értetődik, hogy nem szabad fel nem ismerni azt a hatalmas jelentőséget, amellyel a tervaktusok bírnak a szocialista szervezetek közötti szerződéses viszonyok tekintetében. Ezek a tervaktusok jelentékeny befolyást gyakorolnak e szerződések *tartalmára is*, a szerződéses típusok különleges válfajait hozzák létre. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ezekre nézve a polgárijogi szerződési jog általános elveit kell alkalmazni. Ami pedig a szocialista vállalatok tevékenysége irányításának megszervezését illeti, ez a szocialista gazdaságnak — teljes egészében az államigazgatási jogba tartozó — irányítását érintő kérdés.[20] Sajnos, a szovjet államigazgatási jog tananyagában kevés figyelmet szentelnek az ipar és az egyéb népgazdasági ágak irányítása kérdéseinek.

Ha a polgári jog tárgyát széles értelemben értjük, e fogalom körébe sorolva mind a szocialista szervezetek között a tervelven alapuló szerződéses viszonyokat, mind pedig a szocialista vállalatoknak, mint a gazdasági forgalom részvevőinek jogi helyzetét is, az SZKP XXI. kongresszusának határozatai a szovjet polgári jogtudomány elé számos, megoldást kívánó kérdést állítanak. Mindenek előtt már régen megérett a szüksége annak, hogy ki kellene dolgozni az állami ipari és építőipari vállalatok szabályzatát.

A kommunizmus anyagi-technikai bázisa megteremtésének az SZKP XXI. kongresszusa által kitűzött nagyszerű programja szükségessé teszi, hogy pontosságot és világosságot teremtsünk az *állami vállalatok jogi helyzetében*. Az ipari és az építőipari igazgatás átszervezése igen fontos tényező volt, amely meggyorsítja a népgazdaság fejlődését. A gazdasági-igazgatási körzet népgazdasági tanácsáról szóló szabályzat[21] — amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsának 1957. évi szeptember hó 26-i rendelete hagyott jóvá — megteremti a népgazdasági tanács határozott struktúráját és részegységeit, de nem határozza meg a jogi helyzetét annak az alapvető termelési láncszemnek, amely közvetlenül fejti ki gazdasági-operatív tevékenységet.

Sem a népgazdasági tanács, sem ágazati főosztályai közvetlenül nem vesznek részt a pol-

[18] *N. Sz. Hruscsov*, A mezőgazdaság fejlődésének eredményei az utolsó öt évben és a mezőgazdasági termékek termelésének további növelésére irányuló feladatok. Goszpolityizdat, 1958., 89. old.

[19] *P. Jakovljev*, A kolhozok pénzeszközeinek jogi rendszere. „Szovjetszkaja Jusztyicija", 1958. évi 7. sz., 23. old.

[20] *C. A. Jampolszkaja*, A szovnarhozok szerkezetének egyes kérdései. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. évi 1. sz., 37. old.

[21] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1957. évi 12. sz., 121. cikk.

gárijogi forgalomban. Ezért a népgazdasági tanácsról szóló szabályzat sem a népgazdasági tanácsot, sem a kebelébe tartozó ágazati és funkcionális főosztályokat és osztályokat nem ruházza fel a jogi személy jogaival. A népgazdasági tanács állami intézmény, amely költségvetési finanszírozás alapján működik, igazgatási funkciókat gyakorol és ezért a termékelőállítási vagy szállítási kötelezettségek és az operatív tevékenységből eredő egyéb kötelezettségek tekintetében alperesként vagy felperesként nem szerepelhet. Nem jogi személyek a népgazdasági tanács ágazati főosztályai sem. Habár az 1959. évi január hó 1-től fogva az ágazati főosztályok apparátusát mindenütt azokból a hozzájárulásokból finanszírozzák, amelyeket az alájuk rendelt vállalatok termékeinek önköltségéből vonnak el, ez nem ad alapot arra, hogy a főosztályokat önállóan elszámoló szervezeteknek tekintsük,[22] mivel ezeket a hányadokat a költségvetésen keresztül kapják és e hányadok mértéke nem haladhatja meg az apparátus fenntartására szükséges költségek összegét. Ebből következőleg polgárijogilag sem lehet őket felelőssé tenni az alájuk rendelt vállalatok gazdasági-operatív tevékenységéből eredő kötelezettségek tekintetében.

Nyitva marad tehát a trösztök és a vállalatok jogi személyiségének kérdése. Habár az SZKP XXI. kongresszusa határozatainak megvalósítása az igazgatási apparátus maximális csökkentését és a felesleges közbenső láncszemek kiiktatást követeli meg, a trösztnek, mint a vállalat és az ágazati főosztály közötti közvetítő láncszemnek a figurája egyes iparágokban mégis életképesnek bizonyult, sőt új trösztök alakítását is megfigyelhetjük. Sőt mi több, olyan iparvállalatokat, amelyek korábban egyáltalában nem tartoznak trösztkötelékbe, trösztösítettek (konfekcióipari, kötszövőipari stb. vállalatokat). Ez abban leli magyarázatát, hogy egy ágazati főosztálynak nehezére esik nagyszámú vállalat közvetlen irányítása és a trösztösítés biztosítja egy, különféle differenciált termelési válfajokat átfogó iparág keretén belül a további szakosított irányítást.

A tröszt azonban elvesztette jelentőségét, mint gazdasági-operatív funkciókat betöltő vállalat. Már régen leszögezték irodalmunkban, hogy a tröszt ma már nem vállalat, ami volt az 1927. évi Trösztszabályzat szerint, hanem gazdasági szervezet. Helytelen volna azonban a trösztöt úgy tekinteni, mint komplex vagy összetett vállalatot.[23] A tröszt — igazgatási szerv. Egyes népgazdasági tanácsokon belül szerveztek trösztöket, amelyek nincsenek alárendelve az ágazati főosztályoknak; az ilyen trösztök — ugyanúgy, mint az ágazati főosztályok — közvetlenül a népgazdasági tanácsnak vannak alárendelve, azaz az ágazati főosztályokkal azonos elvek szerint működnek.

Ezért nem szükséges az állami iparvállalatokról szóló új szabályzatban a trösztöket a jogi személy jogaival felruházni. Feladataikat nem alapító-levélben, hanem szabályzatban kell meghatározni. A trösztöknek nem lehetnek „saját" forgóeszközei. Az eszközöket a tröszt a költségvetésből az alája rendelt vállalatok hozzájárulásai révén kapja, habár ez utóbbiak tevékenységének eredményeitől függően, de ezek a hozzájárulások nem haladhatják meg azokat az összegeket, amelyek az apparátus fenntartását biztosítják. Igaz, hogy egyes trösztök értékesítési és ellátási irodáikon keresztül az alájuk rendelt vállalatok anyagi-műszaki ellátása tekintetében operatív funkciókat töltenek be, ebben az esetben azonban nem a tröszt működik önálló elszámolás alapján, hanem irodája, mint önálló szerkezeti egység. Az a körülmény, hogy a népgazdasági tanácsok keretén belül különleges ellátási és értékesítési főosztályt állítottak fel, úgyszintén, hogy az ágazati főosztályok mellett értékesítési és ellátási osztályok működnek, azt eredményezi, hogy a trösztök mentesülnek az ellátási és az értékesítési funkciók alól és hogy az ilyen önállóan elszámoló irodákat meg lehet szüntetni.

Ami pedig a vállalatokat illeti, helyesebb lett volna reájuk nézve az alapítóleveles rendszert alkalmazni, függetlenül attól, hogy a trösztkötelékbe tartoznak-e vagy sem. Nincs szükség arra, hogy az alapítólevél szerinti alapok a trösztnél maradjanak. Az „autonom" és a trösztkötelékbe vont vállalat közötti különbség megtartja jelentőségét az államigazgatási jogban, de nem a polgári jogban.

A polgári jog központi intézménye a *tulajdonjog*. A Szovjetunió népgazdaságfejlesztési hétéves tervének teljesítése nem csupán az állami szocialista tulajdon hatalmas mennyiségi növekedéséhez és nagymérvű megszilárdulásához fog vezetni, hanem a kolhoz- és az össznépi tulajdoni formák fokozatos közeledéséhez is. N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolójában rámutatott azokra a jellemző folyamatokra, amelyek máris mutatják és még inkább fogják mutatni e két szocialista tulajdoni forma közötti határvonalak fokozatos elmosódását. „A szövetkezeti-kolhoztulajdonnak és a köztulajdonnak történelmileg elkerülhetetlen egybeolvadása nem úgy megy majd végbe, hogy a szövetkezeti-kolhoztulajdon elsorvad, hanem úgy, hogy a szocialista állam támogatásával és segítségével társadalmasításának színvonala emelkedni fog."[24]

[22] *A. V. Venegyiktov*, Az ipar egyes szervezeti problémáiról, „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1958. évi 5. sz., 59. old.; *C. A. Jampolszkaja*, idézett cikk, 45. old.

[23] *Sz. N. Bratusz*, A polgári jog alanyai. Goszjurizdat, 1950., 275. old.

[24] *N. Sz. Hruscsov*, A Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. (rendkívüli) kongresszusán tartott beszámoló. Az SZKP XXI. (rendkívüli) kongresszusának anyaga. Goszpolityizdat, 1959., 92. old. Magyarul: id. könyv 122. old.

Az ilyen közeledésről tanúskodó egyik jellemző folyamat a kolhozközi termelési kapcsolatok, ipari, építőipari és egyéb vállalatok együttes szervezése tekintetében a kolhozok között kialakuló együttműködés különböző formái kifejlődésének, villanytelepek, utak, öntöző és vízlecsapoló rendszerek, mezőgazdasági termékeket feldolgozó és tároló vállalatok és más egyesülések együttes létesítésének folyamata. Ilyen vállalatok létesítéséről a szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyveiben nincsen szó.

Ezzel kapcsolatban felmerült az ilyen kolhozok közötti szervezetek jogi helyzetének kérdése. A polgári törvénykönyvek ez idő szerint gyakorlatilag a társulás egyetlen formáját ismerik csupán, az egyszerű társulást. A társulások további formái (közkereseti társaság, betéti társaság, korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság), mint vállalkozói vállalati formák gyakorlatilag elvesztették jelentőségüket.

A párt ajánlja, hogy létesítsenek kolhozközi vállalatokat „részvénytársasági alapon". Az ilyen vállalatok az erre a célra egyesülő kolhozokéi a közös tulajdonból fakadó különleges jogon. Ez azonban nem változtatja át azt a tulajdont szocialista szövetkezeti-kolhoztulajdonná. Éppen ellenkezőleg, ez a vagyon társadalmasításának sokkal magasabb színvonalát jelenti.

Felmerült emellett a társaságok új formája is. Ezért a jövendő polgári törvénykönyvekben a társaságok két formáját kellene szabályozni: a közönséges társaságot (a jogi személy jogai nélkül) és a jogi személyiséggel bíró társaságot. Ez az utóbbi arra a célra szolgálna, hogy együttesen létesítsenek és a továbbiak során együttesen hasznosítsanak vállalatokat és intézményeket, amelyek a társaság tagjai (résztvevői) gazdasági tevékenységének szolgálatában állanak. Az ilyen társaságoknak szerződésen vagy alapítólevélen kell alapulniok, mely utóbbit minden egyes kolhoz közgyűlésének jóvá kellene hagynia.

Habár ezek a társaságok „részvénytársasági elveken" épülnek, a társaság tagjait illető részjegyeknek semmi közük sincsen a részvénytársaságoknál meglevő részjegyekhez (részvényekhez). Ezek nem adhatók el és nem vásárolhatók. Az említett társaságok megengedik új tagok felvételét azzal, hogy ezek a tagok a társaságba új eszközöket hoznak be magukkal. Emellett megfigyelhető az ilyen vállalatok — mint például az építőipari vállalatok — bővítésének és növelésének az irányzata. Kívánatos ennélfogva új minta-(típus-) szerződések, vagy alapszabályok kiadása. Mint az irodalomban már megállapították, a kolhozközi villanytelepekre vonatkozó típusszabályzat helytelenül nyilvánítja jogi személlyé a villanytelep tanácsát, holott magát a villanytelepet kellene jogi személynek tekinteni. A kolhozközi vállalat és tagjai (a kolhozok) között az utóbbiak által nyújtott szolgáltatások tekintetében fennálló kapcsolatoknak szerződéses elveken kell alapulniok, a nyújtott szolgáltatás jellegétől függően (vállalkozási, adásvételi, szállítási, villamosenergiaellátási stb. szerződés).

A kolhoztulajdon megszilárdítása szempontjából bizonyos jelentőséggel bír a szövetkezeti kolhoztulajdon védelmére szolgáló eszközök szaporítása, olyképpen, hogy e vonatkozásban kiterjesztik ezekre az állami tulajdon védelmére szolgáló polgárijogi eszközöket. Úgy gondoljuk, hogy a korlátlan vindikáció jogának a kolhozok részére való biztosítása — ami irodalmunkban már régen felmerült — helyet fog kapni a polgári kodifikáció Alepelveiben. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyakorlatban ez a kérdés igen ritkán fordul elő. Erről tanúskodik A. V. Venegyiktov könyve, amelyben a kutató igen kevés példát talál a szövetkezeti-kolhoz szervezetek vindikációs kereseteire.[25] A szövetkezeti-kolhoztulajdon védelme főképpen a mezőgazdasági artel alapszabályának megszegésével szemben folytatott harc vonalán folyik.

A Szovjetunió népgazdaságfejlesztési hétéves terve a gazdaság valamennyi ágának hatalmas méretű fejlesztése és a nehézipar elsődleges növelése alapján feladatként a dolgozók életszínvonala emelésének és a szovjet nép jóléte növelésének biztosítását tűzi ki. Ezzel kapcsolatban a szovjet jogászok figyelmének ki kell terjednie a szovjet polgárok *személyi tulajdonának* kérdésére. A nép jólétének emeléséről való gondoskodás kiterjed az ember különféle szükségletei széles körének kielégítésére. Ide tartozik az emberek jól berendezett lakással való ellátása is. A lakóházépítkezéseknél mutatkozó hiányosságok kiküszöbölésének feladata sikeresen úgy az állam által végzendő lakásépítkezés, mint maguk a polgárok által — egyénileg vagy kollektív úton — végzendő lakásépítkezés révén fog megoldást nyerni. Lakóházaknak polgárok eszközeiből történő kollektív építése két formában valósul meg: lakásépítő szövetkezetek és lakásépítő munkaközösségek útján.

A polgárok kívánságának figyelembevételével a Szovjetunió Minisztertanácsa 1958. évi március hó 20-i rendeletében célszerűnek ismerte el a lakásépítő szövetkezetek széleskörű fejlesztését.[26] A lakásépítő szövetkezetek által felépített soklakásos házak és villák — a szövetkezeti tulajdonjog alapján — magát a szövetkezetet, mint jogi személyt illetik meg, a szövetkezeti tagokat a jegyzett részjegy mértékének megfelelően a lakóhelyiség állandó használata illeti meg, a lakások, illetve a villák eladásának joga nélkül. Az ilyen szövetkezet létesítésének kötelező feltétele az, hogy az építkezés megkezdéséig a részjegy teljes ellenértéke befizetést nyerjen.

A lakásépítő szövetkezetektől eltérően az SZKP KB. és a Szovjetunió Minisztertanácsa „A Szovjetunióban folyó lakásépítkezés fejlesz-

[25] *A. V. Venegyiktov*, A szocialista tulajdon polgárijogi védelme, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadványa, Moszkva—Leningrád, 1954., 116—127. old.

[26] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1958. évi 5. sz., 47. cikk.

téséről" című 1957. évi július hó 31-i határozata[27] alapján létrehozott lakásépítő munkaközösségeket soklakásos és egylakásos házak építkezése céljára a kölcsönös munkasegítség elve alapján szervezik azzal, hogy a munkaközösség tagját egy lakásra, vagy egy házra vonatkozó személyi tulajdonjog illeti meg, azonban a soklakásos házaknak az összes lakások közös céljaira szolgáló részei a szövetkezeti tagok közös tulajdonát képezik. Az ilyen munkaközösségek nem jogi személyek. Az építkezés megkezdéséhez szükséges az építkezési költségek 10%-ának befizetése. A munkaközösségi tagok számára hitel formájában az egyéni lakásépítkezés céljára nyújtandó hitelezési elvek alapján nyújtanak segítséget, azonban a telek rendelkezésére bocsátására vonatkozó szerződést minden egyes munkaközösségi taggal külön-külön kötik meg.

Azt, hogy a kollektív lakásépítkezés két formája közül a tagok melyiket választják, attól függ, hogy kikből áll a kollektíva. Ha olyan polgárok építenek lakóházat, akiket ugyanazon intézetnél vagy vállalatnál végzett közös munka köt össze, az előnyben részesített forma a lakásépítő munkaközösség lesz, amely az építkezést a vállalat (intézmény) vezetésével és segítségével végzi el. Ami pedig a lakásépítő szövetkezetet illeti, ezt a formát nyilvánvalóan olyan polgárok társulásánál fogják alkalmazni, akiket nem köt össze ugyanazon szervezet keretében végzett munka.

A szocialista társadalomban a személyi tulajdonjog tárgyai a fogyasztási javak. A kolhozudvar háztáji gazdasága, mint a személyi tulajdonjog tárgya fokozatosan veszti el jelentőségét. N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolójában rámutatott arra, hogy a társadalmi gazdaság fejlődésének mérvében a kolhozparasztok szükségleteit nemcsak kenyérben, hanem tejben, húsban, vajban, zöldségfélékben, burgonyában, gyümölcsben a kolhozparasztok kishozamú háztáji gazdaságainak termékei helyett a gazdaságilag előnyös közös kolhoztermelés termékeiből elégítik majd ki.

Végül jelentős feladatokat állít a szovjet jogászok elé a *kötelmi jog* szabályainak tökéletesítése, főképpen a szocialista szervezetek közötti szerződéses kapcsolatok területén. Az SZKP KB-nak és a Szovjetunió Minisztertanácsának „A Szovjetunió népgazdasága anyagi-technikai ellátásának megjavítására irányuló intézkedésekről" szóló 1958. évi április hó 17-i határozata[28] előírja, hogy a termékszállításokra vonatkozóan szabályzatot kell kiadni. A termelési rendeltetésű szállításokról szóló szabályzat és a közfogyasztású árucikkek szállítására vonatkozó szabályzat az egyes termékfajták tekintetében hatályban levő nagyszámú szállítási alapfeltételeket hivatott pótolni (ami nem zárja ki, hogy a szabályzatba foglalt szabályok kiegészítéseképpen az egyes termékfajták tekintetében különleges szállítási alapfeltételeket adjanak ki). Az 1958. évi április hó 15-i rendelet utal arra, hogy a termékek szállítását és értékesítését általában szerződések alapján kell lebonyolítani. Az általános és a helyi szerződések — 1949. évben visszaállított — rendszere nem bizonyult eredményesnek, mivel az általános szerződéseken alapuló vagyoni felelősség a szállítási utasítások stb. ki nem adása miatti felelősséggel vált egyértelművé és nem volt képes serkentő hatást gyakorolni abban az irányban, hogy a vállalatok közvetlenül teljesítsék termékszállításra irányuló kötelezettségeiket. Az általános szerződés — polgárijogi formája ellenére — lényegében véve sajátlagos államigazgatási aktus.[29]

Az általános és a helyi szerződések rendszerének a közvetlen szerződések rendszerével való felváltása azt a célt hivatott szolgálni, hogy a polgárijogi kapcsolatokat megtisztítsa az államigazgatási jogi szabályozás elemeitől.

Mostanában az értékesítési és ellátási főigazgatóságok megszüntetésével kapcsolatban senki sem köteles általános szerződéseket kötni. Az értékesítési és az ellátási főigazgatóságok helyett a Szovjetunió Állami Tervbizottsága mellett köztársaságközi szállítási főigazgatóságokat, a szövetségi köztársaságok állami tervbizottságai mellett pedig szállítási és értékesítési főigazgatóságokat állítottak fel. Mindezek azonban tervezési és tervteljesítésellenőrzési funkciókat töltenek be és így szerződéses kapcsolatokba nem bocsátkozhatnak. Ezért meglepetést kelt, ha napjainkban védelembe veszik az általános szerződések rendszerét.[30]

Az alapfeltételek lényegükben véve magukban foglalták a szállítás valamennyi feltételét és nem hagytak helyet a szerződés, mint a felek megállapodása céljára, mivel élesen imperatív jellegük volt és emellett kitűntek a szállítási kikötések rendkívül részletes szabályozásával, semmivé tevén ezzel a vállalatok önálló elszámoláson alapuló operatív önállóságát. A tervezés új körülményei között széleskörűen elterjednek nem csupán a mindkét fél számára kötelező tervaktuson, hanem a megállapodáson alapuló szállítások is. Az a helyzet, hogy a szállítási szabályzatba diszpozitív normákat foglalnak be és hogy a szabályzat megállapodás alapján történő szállítások szabályait is tartalmazza, a szállítási szerződést közel fogja hozni a polgári törvénykönyvekben szabályozott szerződésekhez.

Az SZKP XXI. kongresszusa által jóváhagyott ellenőrző számok ismételten aláhúzzák az ipari szakosítás és kooperáció jelentőségét, mint

[27] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1957. évi 9. sz., 102. cikk.

[28] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1958. évi 8. szám, 68. cikk.

[29] *A. V. Venegyiktov*, Az iparigazgatás újjászervezése és az anyagi-műszaki ellátás kérdései, „Pravovegyenyije", 1958. évi 3. sz., 18. old.

[30] *Z. M. Frejdman, G. I. Hajdasz*, A szerződéses kapcsolatok megszervezésének egyes kérdései az új körülmények között. „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. évi 1. sz., 101. old.

a termelőerők maximális fejlesztésének egyik feltételét. Az iparigazgatás újjászervezésével és a gazdasági-igazgatási körzetek létrehozásával kapcsolatban itt-ott lokálpatrióta tendenciák voltak felfedezhetők, amelyek az ilyen körzeteket úgy értelmezték, mint önellátó gazdaságot. Az SZKP XXI. kongresszusának határozatai hangsúlyozzák, hogy határozott harcot kell folytatni az ilyen tendenciák ellen.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének „A termékszállítási tervek és feladatok nemteljesítésével kapcsolatos felelősségről" szóló 1958. évi április hó 24-i törvényerejű rendelete[31] a más gazdasági körzetekbe és szövetségi köztársaságokba irányuló szállítások terveinek nemteljesítése esetén a vezetők és az egyéb funkcionáriusok fegyelmi, anyagi és büntetőjogi felelősségét szegezi le. Ezért a szovjet jogászok figyelmének feltétlenül ki kell terjednie a kooperációs szállításokra vonatkozó kötelezettségek tartalmára és a kötelezettségek teljesítésével kapcsolatos felelősség kérdésére.

A kooperációs szállítások fogalmát ma már eléggé definiáltnak tekinthetjük. A párt és a kormány határozataiban a kooperáció kérdése szoros kapcsolatban áll a vállalatok szakosításával. Ezért a kooperációs szállítások, mint a két vállalat közötti állandó kapcsolatok fogalma (amikor például az egyik vállalat a másik vállalatnak állandóan szenet, vasat, nyersanyagot, anyagokat stb. szállít), túlságosan széleskörűvé fog válni. A kooperációs szállítás megkülönböztető ismérve: több szakosított vállalat részvétele olyan termelési folyamatban, amelynél a terméket a készterméket kibocsátó „fő" vállalat állítja elő, olyképpen azonban, hogy — a végtermék komplettségéhez szükséges — alkatrészeket, szerkezeti részegységeket stb. részére más vállalatok szállítják.[32]

Mégis a kooperációs szállításokon alapuló kötelezettségek nemteljesítése miatti polgárijogi felelősség kérdése nyitva marad. Nyilvánvaló, hogy a szakosított vállalatok és a fővállalat közötti kapcsolatokat közvetlen (direkt) szerződésekben kell rögzíteni. E kapcsolatok tartóssága és folyamatossága folytán az ilyen szerződéseket nem egy évre, hanem hosszabb időszakokra kellene kötni.

Ami pedig a szerződéses szankciókat illeti, a szankciók mértékének számtani növelése (a fix összegű kötbér, a százalékos kötbér stb. nagyobb mértéke) aligha hoz kielégítő eredményt. A Szovjetunió Minisztertanácsa által „Az ipari és az építőipari igazgatás további tökéletesítéséről" szóló törvény végrehajtásával kapcsolatos intézkedésekről" címmel 1957. évi május hó 22-én kibocsátott rendeletben[33] előírt szankciók — amelyeket a kooperációs szállítások tervét nem teljesítő vállalatok dolgozóival szemben kell alkalmazni (prémiummegvonás, fegyelmi felelősség stb.) — elegendő mértékben serkenteni fognak a kooperációra.

A magukat a vállalatokat terhelő felelősség kérdéseinek megoldása során tekintettel kell lenni arra, hogy a komplettséghez szükséges alkatrészek késedelmes vagy rossz minőségben történt szállítása a fővállalat számára anyagi károsodást jelent. Ennek kapcsán biztosítani kell az ilyen szerződések által okozott károk megtérítését. Ennélfogva elő kellene írni ilyen esetekben a fix összegű kötbéren kívül a kár teljes összegében való marasztalást is.

A felhozott meggondolások természetesen nem merítik ki a szovjet polgári jog valamennyi kérdését. A polgári kodifikáció Alapelveinek kiadásánál, a polgári törvénykönyvek és egyes összszövetségi jogszabályok kidolgozásánál a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. (rendkívüli) kongresszusának határozataiból kell kiindulni.

Vilnjanszkij Sz. I.

[31] „A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Közlönye", 1958. évi 9. sz., 202. cikk.

[32] *A. Sz. Pribluda*, Kooperációs szállítások, „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo", 1959. évi 1. sz., 117. old. — A részletek tekintetében lásd erre vonatkozóan *V. F. Jakovljeva*, „Kooperációs szállítások az iparban" című cikkét, folyóiratunk ugyanezen számában.

[33] A Szovjetunió Rendeleteinek Tára, 1957. évi 6. sz., 63. cikk.

Az érvénytelen munkaszerződés[1]

A munkajogviszony keletkezéséhez érvényes munkaszerződésre van szükség.[2]

Előfordul azonban, hogy a szerződés érvényessége kétségessé válik, mert hiányzik az egyik vagy másik fél munkajogi jog- vagy cselekvőképessége; a szerződés alaki hiányosságban szenved[3] a dolgozó nem adta át munkakönyvét, holott a munkakönyvre vonatkozó rendelkezések szerint a munkaszerződést a munkakönyv átadása nélkül nem lett volna szabad megkötni; elmulasztották a kötelező orvosi vizsgálatot; a szerződési akarat hiányzik (tévedés, csalárd megtévesztés, jogellenes fenyegetés, illetéktelen befolyásolás, kényszer, színlelés); a szerződés törvényes tilalomba vagy a szocialista erkölcs szabályaiba ütközik stb.

Mindezekben az esetekben az a kérdés merül fel, hogy a munkaszerződés érvényes-e, vagy pedig semmis, illetőleg megtámadható. Egyes esetekben a hatályosság kérdése kerül szóba. A polgári irodalomban ez a kérdés elsősorban mint dogmatikai probléma merül fel. Az alapvető kérdés ugyanis az, hogy a kötelmi jognak a szerződésekre vonatkozó általános rendelkezései alkalmazhatók-e a munkaszerződésre, más szóval: a munkaszerződés beilleszthető-e az általános szerződési rendszerbe? Gyakorlati vonatkozásban pedig elsősorban az a probléma vár megoldásra, hogy a munkaszerződés a szabálytalanság mely eseteiben semmis, megtámadható vagy felmondható, és hogy a semmisségnek, a sikeres megtámadásnak vagy a felmondásnak melyek a jogkövetkezményei.[4]

A. *A polgári munkajog megoldásai*

I. A polgári irodalomban kialakult elméletek két fő csoportba oszthatók, illetőleg az idevágó elméleteknek két fejlődési szakaszát lehet megkülönböztetni azokban a jogrendszerekben, amelyekben ez a fejlődés egyáltalán kibontakozott. A polgári irodalom eredetileg arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szabálytalan munkaszerződés esetében is a polgári jognak a semmisségre és megtámadhatóságra vonatkozó szabályait alkalmazni kell minden megkülönböztetés nélkül, tehát a munkaszerződés semmis, mégpedig a szerződés megkötésének az időpontjára visszanyúló (ex tunc) hatállyal. A munkaszerződés joghatásai tehát semmilyen vonatkozásban sem következnek be, vagyis munkajogviszony nem jön létre, még akkor sem, ha sor került a munka megkezdésére. A dolgozó a munka megkezdését nem igényelheti, ha pedig a munkát már korábban megkezdte, a munkáltató azonnali hatállyal elszegheti a munka folytatását. A dolgozó legfeljebb a biztatási kár megtérítését követelheti, munka végzése esetében pedig a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint igényelhet térítést. Ez a jogi megoldás az élő emberre is a dolog-árura vonatkozó tisztára vagyonjogi kategóriákat tartalmazza, és azokat az eltérő következményeket sem veszi figyelembe, amelyek a munkaerő-áru sajátosságai alapján még a kapitalizmus viszonyai között is fennállanak. Teljesen mellőzi a dolgozó érdekvédelmét, viszont maximális mértékben biztosítja a munkáltató személyi és vagyoni érdekeit. Az az ellentmondás tehát, amely a kapitalizmus viszonyai között egyfelől a munkaerő mint sajátos áru, másfelől a dolog-árukra vonatkozó szabályok között feszül, a munkaszerződés érvényességének a szabályozásában is élesen érvényesül.

A magyar munkajog polgári tudománya és gyakorlata mindvégig erre az álláspontra helyezkedett. Így például Vincenti szerint is a felsorolt esetekben a kötelmi jog általános szabályai az irányadók, és érvénytelenség megállapítása esetén az előző állapot helyreállításának van helye. A dolgozó pedig csak a teljesí-

[1] A szovjet polgári jog, Bpest, 1952. I. 187. és k. old.; Beitzke: Nichtigkeit, Auflösung und Umgestaltung von Dauerrechtsverhältnissen, 1948.; Bleser: Die Anfechtung im Arbeitsrecht, 1953.; Cooper, W. Mansfield: Outlines of industrial law, London, 1954, 34. és k. old.; Franke: Die Auflösung des Arbeitsvertrages zwischen Vertragsabschluss und Aufnahme der Arbeit, Arbeit und Sozialfürsorge, 1955. 404. és k. old.; Frey: Können Arbeitsverhältnisse angefochten werden? Arbeit und Recht, 1953, 167. és k. old.; Haberkorn: Zur Anfechtung von Arbeitsverträgen, Arbeit und Recht, 1953., 368.; Herschel: Die Anfechtung des Arbeitsverhältnisses, Bertiebsberater, 1953. 1069. old.; Hueck: Die Auflösung eines fehlerhaften Arbeitsverhältnisses, Betriebsberater, 1953. 263. old.; Hueck—Nipperdey: Lehrbuch des Arbeitsrechts, 1955. I. 166. és k. old.; Kaufmann: Die Anfechtung des Arbeitsvertrages, Betrieb, 1953. 11.; Lyon—Caen: Manuel de droit du travail et de la sécurité sociale, 1955, 196. old.; Nikisch: Arbeitsrecht, 1955, I. 184. és k. old.; Nikisch: Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis, 1941, 92. és k. old.; Ramm: Die Anfechtung des Arbeitsvertrages, 1955.; Schlegel: Leitfaden des Arbeitsrechts, 1956. 112. és 113. old.; Schnorr: Arbeitsrecht, 1954. 134, 135, 145, 150. old.; Siebert: Die Nichtigkeit des Arbeitsverhältnisses, Deutsches Arbeitsrecht, 1936. 6.; Sommer: ArbRB Blattei „Anfechtung im Arbeitsrecht I."; Szladits: A magyar magánjog vázlata, I. 156. és k. old. 176. és k. old.; Staudinger—Nipperdey: BGB 611. § 88—108. megj.: Vincenti: A munka magánjogi szabályai, 1942. 57. és k. old.; 68. és k. old. 84. és k. old.; Westphal: Die Nichtigkeit von Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis, 1938.; Das Zivilrecht der DDR, 297. és k. old.

[2] E szabályon nem változtat, hogy kivételesen megállapodás és kinevezés, megállapodás és választás, vagy államigazgatási aktus is létrehozhat munkajogviszonyt, sőt a munkaszerződéssel kapcsolatban itt kifejtésre kerülő szabályok — megfelelő eltérésekkel — ezekre a megállapodásokra, illetőleg az államigazgatási aktusra és az ezek alapján keletkezett munkajogviszonyokra is alkalmazást nyernek.

[3] Erre vonatkozó külön rendelkezés ellenére a felek a szerződést nem foglalták írásba.

[4] L. Ramm, Die Anfechtung des Arbeitsvertrages, 1955. 1. és 2. old.

tett szolgáltatás értékének a megtérítését igényelheti.[5]

Lényegében hasonló még ma is az angol jogtudomány álláspontja, amely a munkajogot mint önálló jogágazatot nem ismeri el. Időnként ugyan már találkozunk a „labor law" kifejezéssel, de az egyes szerzők a munkaviszonyra vonatkozó joganyaggal — nomen est omen — inkább az „industrial law"[6] keretében foglalkoznak. A munkaszerződés érvényességével kapcsolatos problémákat is az angol jogtudomány lényegében a common law szabályai szerint oldja meg. A törvénybe ütköző szerződés semmis (void), a törvény segítségét egyik fél sem igényelheti. E szabály alól három kivétel van. Először, ha a törvénybe ütköző magatartást egyik fél sem hajtotta végre, másodszor, ha csak az egyik fél vétkes, a másik vétlen fél érvényesítheti az igényét, harmadszor, ha nem az egész megállapodás ütközik törvénybe és el lehet választani a törvénybe ütköző és nem ütköző elemeket. Így például a törvénybe ütköző levonásokra vonatkozó megállapodás nem teszi az egész szerződést semmissé.[7]

II. A munkásmozgalom harcai azonban a munkaszerződés érvényességére vonatkozó jogi szabályozás területén sem maradtak hatástalanok. Különösen a weimári Németországban, amely a polgári munkajog bölcsője volt, felismerték, hogy az ismertetett megoldás a dolgozóra nézve méltánytalan és dogmatikai szempontból sem megnyugtató, különösen akkor, ha a dolgozó a munkát már megkezdte, mert lehetetlen az eredeti állapot helyreállítása, vagyis a már végzett munka visszaszolgáltatása. A jogalap nélkül gazdagodás szabályainak az alkalmazása is nehézségekbe ütközik, mert a legtöbb esetben nem lehet kielégítő módon megállapítani a gazdagodás összegét, annak mértéke pedig egyébként is rendszerint alacsonyabb a dolgozó által elszenvedett kárnál stb.[8] Erre való tekitettel a német irodalomban és bírói gyakorlatban az 1920-as évektől kezdve egyre inkább az a nézet alakult ki, hogy a kötelmi jognak az ex tunc hatályú semmisségre és megtámadásra vonatkozó szabályai a munkaszerződésre teljes mértékben nem alkalmazhatók, ha a dolgozó a munkát már megkezdte.

Az újabb nyugatnémet polgári irodalomban uralkodó álláspont szerint[9] különbséget kell tenni a munka megkezdését megelőző, illetőleg követő időszakok között.

1. A munka megkezdését megelőző időszakban — az uralkodó polgári nézet szerint — nincs semmi szükség arra, hogy korlátozás alá essenek a semmisségre, a megtámadhatóságra, és ezeknek ex tunc hatályára vonatkozó szabályok, vagyis a semmisségnek és az eredményes megtámadásnak ex tunc hatálya van. Kivételnek csak akkor van helye, ha a szerződés munkavédelmi tilalomba, tarifaszerződésbe vagy üzemi megállapodásba ütközik, vagy munkabéruzsora esetében. Ilyenkor a munkaszerződés érvényes marad, csak a jogszabályba, a tarifaszerződésbe vagy az üzemi megállapodásba ütköző kikötés semmis.

2. Más a nyugatnémet polgári irodalom és bírói gyakorlat megoldása, ha a dolgozó a munkát már megkezdte. Tévedés esetén nincs helye megtámadásnak ex tunc hatállyal, hanem a munkajogviszony csak a jövőre szűntethető meg. Ha azonban a tévedés csak egy munkafeltételre, például a munkabér összegére vonatkozik, a megtámadásnak továbbra is ex tunc hatálya van, de nem az egész szerződést illetően, amely érvényes marad, hanem csak a kérdéses kikötésre vonatkozóan.[9a] Megoszlanak azonban már a vélemények a megtévesztés és a fenyegetés következményeit illetően. Van olyan nézet is, amely szerint csalárd megtévesztés és jogellenes fenyegetés esetén a sikeres megtámadásnak továbbra is ex tunc hatálya van, és csak tévedés esetében korlátozódik az ex tunc hatály ex nunc hatályra.[10]

III. Eltérőek a vélemények abban a kérdésben is, hogy az ex tunc hatályú megtámadás mellőzése esetén milyen jogi formában történjék a munkajogviszony megszüntetése. Ebben a kérdésben négy elképzelés alakult ki. Hueck jövőre szóló felbontást,[11] Nipperdey ex nunc hatályú megtámadást,[12] Dietz sajátos megszüntetési jogot (Lossagung)[13] konstruál, Siebert pedig a munkajogviszony megszüntetésének az általános fogalmába olvasztja be a megszüntetésnek ezt az esetét.[14]

A weimari és a nyugatnémet irodalomban nemcsak a megtámadhatósággal, hanem a semmisség eseteivel kapcsolatban is felmerült az a kérdés, hogy a BGB szabályai minden korlátozás nélkül alkalmazhatók-e.

Ha a cselekvőképesség hiányzik, különös nehézségbe ütközik az a törekvés, hogy a munkaszerződést a tényleges foglalkoztatás ideje alatt érvényesnek lehessen tekinteni, mert ez ellentétbe kerülhet a fiatalkorú védelmének az

---

[5] Vincenti: 84. és 86. old.

[6] Iparjog.

[7] W. Mansfield Cooper: Outlines of industrial law. London, 1954, 39. és 40. old.

[8] Lásd különösen Ramm fejtegetéseit, 5. és k. old.

[9] A nyugatnémet irodalomban, amely ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozik, uralkodó nézetnek tekinthető a Hueck—Nipperdey-féle tankönyv álláspontja (I. k. 166. és k. old.). A következő ismertetés során tehát ezt vettem alapul.

[9a] Az uralkodó nézettel szemben Beitzke továbbra is semmisnek tekinti a munkaszerződést, de elismer egy jogviszonyt, korlátolt joghatásokkal, 30. és k. old.; Schnorr pedig — de-facto jogviszonyt konstruál, de végeredményben az uralkodó elmélettel azonos álláspontra jut..

[10] Így például: Frey, 53, 168; Kaufmann, 53, 22; Nikisch, I. 220; Ramm, 38; Sommer I, 2. old.

[11] Auflösung für die Zukunft, I, 170.

[12] Nipperdey: im Staudinger, 6115, 97/a megj.

[13] Diezt: Kommentar z. Arbeitsordnungsgesetz, 2. § 16. b. megj.

[14] Siebert: Das Arbeitsverhältnis in der Ordnung der nationalen Arbeit, 1935, 99. old.

érdekével. Ezért az uralkodó polgári elmélet szerint semmis az olyan munkaszerződés, amelyet a teljes cselekvőképességgel nem rendelkező kiskorú törvényes képviselőjének a beleegyezése nélkül kötött. A munkáltató azonban erre nem hivatkozhat, mert ez beleütköznék a venire contra factum proprium tilalmába. Tehát a negotium clanidicans sajátos esete valósul meg, mert mindaddig, amíg a kiskorú dolgozik, megilletik őt a munkajogviszonyból fakadó jogok, a kötelezettségek viszont nem terhelik. Mindkét fél azonban bármikor azonnali hatállyal megszüntetheti a munkajogviszonyt. Ha pedig a munkáltató cselekvőképessége hiányzik, a dolgozó csak gazdagodási igényt érvényesíthet.[15] Ebben az esetben is mindkét fél bármikor azonnali hatállyal megszüntetheti a munkajogviszonyt.

Egyéb semmisségi okok esetében a szabály az, hogy a jövőre nézve kötöttség nem áll fenn. A munkáltató nem köteles a dolgozót foglalkoztatni, a dolgozó pedig nem köteles munkát végezni. Ha pedig sor került már a munka megkezdésére, mindkét fél bármikor azonnali hatállyal megszüntetheti a jövőre nézve a munkaviszonyt. Amíg viszont a dolgozó munkát végez, az érvényes munkaszerződés alapján fennálló munkajogviszonyra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, kivéve ha különösen súlyos hiányosságról van szó, amidőn a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony ideiglenes érvényessége is a jogrendszer alapelveibe ütköznék. Így különösen, amidőn a munka végzése nem a kísérő körülmények, hanem tartalma miatt a jóerkölcsökbe vagy büntetőjogi tilalomba ütközik.[16]

IV. Kétségtelen, hogy a Nyugat-Németországban ma uralkodó polgári elmélet haladást jelent a múlttal szemben, mert nagyobb mértékben védi a dolgozók érdekeit. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk meg a fejlődést a korábbi megoldással szemben, kiderül, hogy az ismertetett újabb megoldások a dolgozók részére megfelelő érdekvédelmet nem nyújtanak. Igaz ugyan, hogy a dolgozó a tévedés, valamint a semmisség egyes eseteiben a megtámadásnak, illetőleg a semmisség megállapításának az időpontjáig gazdagodási igény helyett munkabérigényt támaszthat, de maga a munkajogviszony minden esetben azonnali hatállyal megszűnik a jövőre nézve, tehát a dolgozó elveszti a felmondási időre és a felmondási illetményekre vonatkozó jogát. Ezen felül a munkában eltöltött idő — a legtöbb esetben — nem minősül munkajogviszonyban eltöltött időnek. A dolgozók védelmének a gondolata tehát, amely a weimári Németországban a fejlődést elindította, elhalványult, fokozatosan a háttérbe szorult, mert sokkal erősebb gazdasági és társadalmi erők által emelt korlátokba ütközött. Valóban, az újabb irodalom egyre kevésbé hivatkozik a dolgozók védelmének követelményére, hanem ehelyett a megtámadási jog korlátozását is a munkajogviszony jellegére vonatkozó régebbi vagy újabb elméletek alapján vizsgálja. Ramm jól áttekinthető ismertetése szerint[17] az egyik ilyen elmélet az osztrák jogban Gschnitzer[18], a német jogban pedig Wieacher[19] dolgozta ki. Ez az elmélet Gierkenek a huzamos kötelmi jogviszonyokra vonatkozó fejtegetéseiből indul ki[20], bár Gierke ilyen jogviszonyokkal kapcsolatban sem zárja ki a megtámadás lehetőségét, csak azt állapítja meg, hogy nem lehet semmissé tenni azt, ami a jogviszony megkezdése és megtámadása közé esik.[21]

Gschnitzer is azonban csak arra tud hivatkozni, hogy a huzamos jogviszonyok ellenállóképessége nagyobb, az idő a hiányosságokat orvosolja, és káros zavarokra vezetne a szolgáltatásokat illetően, ha a hiányosság utóbb a jogviszony alapját megszüntetné.

A másik elmélet a munkajogviszonyt személyiségi jogi közösségi viszonynak tekinti. Ez az elmélet is Gierkere vezethető vissza, aki a munkajogviszony gyökerét a régi germán Treudienstvertrag-ban ismeri fel.[22] A személyiségi jogi közösségi jogviszony elmélete a nemzeti szocialista munkajog tudományában uralkodó nézetté vált, és ma is uralkodó elmélet a nyugatnémet irodalomban. Nem itt kívánok ennek az elméletnek, és három válfajának a bírálatával foglalkozni, hanem megelégszem azzal, hogy az ugyancsak nyugatnémet Rammot idézem, aki — anélkül, hogy ennek az elméletnek tarthatatlanságát, sőt reakciós jellegét általánosságban kimutatná — a megtámadással kapcsolatban helyesen fejti ki, hogy ez az elmélet nemhogy a megtámadási jog korlátozását indokolja, hanem éppen ellenkezőleg a megtámadási jog korlátlan fenntartását követeli meg.[23] Egy személyiségi jogi, közösségi jogviszony ugyanis, amely a személyt a maga „totalitásában" ragadja meg, összes személyes tulajdonságaival, minden vonatkozásban kötelező hűséget feltételez, és az üzemből valami misztikus közösséget konstruál: nem tűrheti meg, hogy egy munkajogviszony — megtámadási vagy semmisségi ok esetében — csak ex nunc hatállyal szűnjék meg.

[15] Ramm azonban ilyen esetben egy ún. alapmunkajogviszonyt feltételez, 45. old.

[16] Részben eltérő véleményen van újabban Nikisch, 158. és k. old.; Ramm, 45. old.

[17] Ramm: Die Anfechtung des Arbeitsvertrages, 1955, 16. és k. old.

[18] Gschnitzer: Die Kündigung nach deutschem und österreischem Recht, Iherings Jahrbücher 76. k., 1926, 410. és k. old.

[19] Wieacher: Richtermacht und privates Rechtsverhältnis, Arch. f. öff. Recht, 29. k. 1938, 30. és 31. old.

[20] Iherings Jahrbücher, 64. k., 390. és k. old.

[21] Otto Gierke: Lehrbuch des bürgerlichen Rechts, II. 1, Berlin, 1906, 261. old.

[22] Otto Gierke: Die Wurzeln des Dienstvertrages, Festschrift für Brunner, 1914, 36. és k. old.; 53. és 55. old.

[23] Ramm: id. m. 19. old.

Rammnak is feltűnik, hogy a megtámadási jog mellőzésére vagy korlátozására irányuló kísérletek nem abból indulnak ki, hogy a dolgozót, aki gazdaságilag függő helyzetben van és a munkabérre, mint életfenntartási eszközre van szüksége, különös védelemben kell részesíteni.[24] Maga Ramm, de a többi polgári szerző sem ismeri fel azonban, hogy a kapitalizmus viszonyai között a dolgozók érdekvédelmének szükségszerű és áttörhetetlen korlátja van, amelyet a tőkés vállalatok érdekei vonnak meg. Az osztályharc sikerei tért nyerhetnek és ezt a korlátot visszaszoríthatják, de a kapitalizmus viszonyai között nem szűntethetik meg. Megmutatkozik ez a most tárgyalt kérdéssel kapcsolatban is. A polgári munkajog figyelembe veheti a dolgozók személyi érdekeit, de csak egy bizonyos határig, ameddig ezt a munkaviszony árujellege, a munka és a munkabér csereviszonya megengedi. Korlátozhatja tehát a kötelmi jog áruviszonyokat szem előtt tartó szabályainak a hatókörét, de azoktól megszabadulni mégsem tud. Ez a belső antagonizmus egyébként nemcsak a szabálytalan munkaszerződésekkel kapcsolatos jogi megoldásokra, hanem a modern polgári munkajog egész tartalmára, sőt rendszerére is jellemző. A munkásmozgalom és az annak hatására kialakuló viszonylag haladó nézetek szabadulni akarnak a kötelmi jog vagyonjogi kategóriának a béklyóitól, a kapitalizmus árutörvényei viszont szükségszerű keretek között tartják a jogi megoldásokat. A tényekkel és a tőkés vállalatok alapvető érdekeivel áll ellentétben, tehát csak meddő kísérlet lehet a polgári irodalomban egyre inkább hangoztatott nézet, amely szerint a munkajogviszony nem áru-, hanem személyiségi viszony. Valójában a munkajogviszony a kapitalizmus viszonyai között szükségképpen áruviszony, csereviszony marad, amelynek a dolgozóra káros hatásait a polgári munkajog legfeljebb csak korlátozni képes bizonyos meghatározott keretek közé, de azokat megszűntetni nem tudja. Nem véletlen tehát, hogy az újabb elméletek mellőzik, vagy legalábbis elhalványítják a dolgozók védelmének a követelményét és olyan elméleteket konstruálnak, amelyek megfelelő módon számot vetnek a tőkés vállalatok érdekeivel. Jellemző, hogy a megtámadásnak még az olyan eseteiben is, amidőn a dolgozó érdeke indokolja a munkajogviszony megszüntetését, a megszüntetés nem felmondási idő közbeiktatásával, hanem azonnali hatállyal történik; Nyugat-Németországban például megtámadás esetén — a felmondással ellentétben — nincs szükség az üzemi tanács hozzájárulására; a dolgozó rendszerint nem munkabér iránti, hanem csak gazdagodási igényt támaszthat, amelynek összege általában alacsonyabb stb. Jellemző továbbá az is, hogy a polgári munkajogászok a megtámadás problémáját — különösen a munkajogviszony szempontjából leginkább problematikus eseteket, a tévedést és a megtévesztést — szinte kizárólag a munkáltató oldalán vizsgálják.

A polgári munkajogban ismeretes megoldások tehát a dolgozók számára megfelelő érdekvédelmet nem biztosítanak, a gyakorlati megoldások alapjául szolgáló elméletek pedig a tényekkel ellentétesek, sőt a burzsoá jog dogmatikája szempontjából sem kielégítőek.

B. *A probléma megoldása a szocialista munkajogban*

I. *A megoldás alapjául szolgáló követelmények.*

Vizsgáljuk meg ezek után a semmisség és a megtámadhatóság problémáját a szocialista munkajogban. A szocialista munkajog tudománya ezekkel a kérdésekkel még alig foglalkozott.

A szocializmusban a munkaviszony nem áruviszony, nem csereviszony. A dolgozó azért köt munkaszerződést, hogy munkához való jogát gyakorolja és biztosítsa a maga számára a nemzeti jövedelemből való részesedést. A vállalat pedig azért alkalmazza a dolgozót, hogy a tervét teljesítse. Mindkét érdek, de különösen a munkához való jog fokozott védelméből következik, hogy már a munka megkezdése előtt, a munkajogviszony fennállása alatt, és a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatban is, fontos követelmény, a dolgozók érdekvédelme, vagyis a munkához és a megélhetéshez való jog biztosítása, tehát a munkajogviszony lehető létrehozása és fenntartása, és a szabály alól csak akkor és csak olyan mértékben lehet kivételnek helye, amikor és amilyen mértékben ezt, nagyon lényeges társadalmi érdek feltétlenül megköveteli. Ebből következik, hogy:

1. A munka megkezdése előtt és azt követően is elsősorban annak a törekvésnek kell érvényesülnie, hogy a hiányosságot pótolva, vagy a tilalom okát elhárítva, a szerződés érvénytelensége orvoslást nyerjen.

a) Ebből az elvből folyik, hogy érvénytelenség esetében, ha az orvoslásra lehetőség van, — mind a munka megkezdése előtt, mind pedig azt követően — az a fél, amelyik az érvénytelenséget észleli, köteles ezt a másik féllel haladéktalanul közölni. Az orvoslás megkísérlésének a kötelezettsége azonban független attól, hogy azt melyik fél észlelte. Az érvénytelenség orvoslásához szükséges intézkedéseket tehát az a fél köteles megtenni, amelyiknek erre lehetősége van. A kölcsönös szocialista segítés és együttműködés elvéből viszont következik, hogy az érvénytelenség orvoslása érdekében a másik félnek is — a szükséghez képest — közre kell működnie. Annak elkerülése végett, hogy a bizonytalan helyzet sokáig tartson, vagy hogy mindegyik fél a másiktól várja az intézkedést, szükséges, hogy az egyik fél a másikat a szüksé-

[24] Ramm: id. m. 30. old.

ges intézkedésre, illetve közreműködésre felhívja, mégpedig megfelelő, ésszerű határidő kitűzésével. Ezt a megoldást kell követni például a munkakönyv át nem adása, a jogszabály által érvényességi feltételül meghatározott írásbeliség elmulasztása, a kötelező orvosi vizsgálat elmulasztása, továbbá minden olyan törvényes tilalom esetében, amely elhárítható.

Ha az érvénytelenség orvoslása a felhívás ellenére sem történik meg, nincs más hátra, mint az érvénytelenség jogi következményeinek a végleges levonása.

b) Ezzel kapcsolatban már most, az elvi megoldás nagy vonásokban történő kifejtésével kapcsolatban is, két lényeges kérdés merül fel. Az egyik abból adódik, hogy az érvénytelenség észlelése bekövetkezhet a munkavégzési, illetve foglalkoztatási kötelezettség beállta előtt vagy az után. Az első esetben — ha az orvoslás a határidőn belül nem történt meg — egészen nyilvánvaló, hogy a munka megkezdésére már nem kerülhet sor, tehát a dolgozó nem jogosult, de nem is köteles a munkát megkezdeni, a vállalat pedig nem jogosult, de nem is köteles a dolgozó foglalkoztatását megkezdeni, vagyis őt munkába állítani. Ha viszont az érvénytelenség észlelésére akkor került sor, amidőn a dolgozó munkavégzési, illetve a vállalat foglalkoztatási kötelezettsége beállt, vagyis amidőn a dolgozó a munka végzését már rendszerint megkezdte,[25] akkor sor kell hogy kerüljön a munkajogviszony megszüntetésére,[26] mert érvénytelen munkaszerződés alapján a munkajogviszony sem tartható fen.

A másik probléma az orvoslásra, illetve az abban való közreműködésre irányuló felhívás jogi hatályával kapcsolatban merül fel: magában foglalja-e a felhívás már azt a feltételes jognyilatkozatot, amely az orvoslás elmaradása esetén a munkajogviszony megszüntetésére vezet, vagy pedig újabb, de feltétlen jognyilatkozatra legyen szükség, ha már nyilvánvalóvá vált, hogy az orvoslás nem történt meg. Az első variációval kapcsolatban megoldásnak kínálkozik a magyar jogban ezideig ugyan ismeretlen, de más jogrendszerekben előforduló feltételes felmondás eszköze, vagyis a munkáltató vagy a dolgozó azzal a felbontó feltétellel mond fel, hogy hatálytalan a felmondás, ha a másik fél a felmondási idő alatt a szabálytalanságot orvosolja. A feltételes felmondás azonban ellentétben áll azzal az általában elfogadott elvvel, hogy a felmondást, mint egyoldalú címzett jognyilatkozatot, feltételtől függővé tenni nem lehet. Lényegesebb érv azonban a feltételes felmondás ellen, hogy bizonytalan függő helyzetet teremt, amely sem a dolgozó, sem a vállalat érdekeinek nem felelhet meg. Különösképpen hátrányos lenne azért, mert gyakorlatilag megrövidítené a dolgozó terhére a felmondási időt, és a dolgozót nagyon súlyosan érintené, ha például a feltételes felmondási idő utolsó napján derülne ki, hogy a munkajogviszony másnap mégis megszűnik, amikor a dolgozónak már nem lenne ideje újabb elhelyezkedés után nézni. Ezért látszik jobb megoldásnak az ésszerű határidő, amelynek a tartama ugyan viszonylag bizonytalan, de legalább a megszüntetést illetően nincsenek kétségek, mert megszüntetésre csak akkor kerül sor, amidőn az érvénytelenség kérdése már eldőlt.

c) Nincs szükség persze az orvoslás megkísérlésére, ha az orvoslás lehetősége jogilag vagy erkölcsileg ki van zárva. Így például, ha a dolgozó tizenegy éves, ha a dolgozót a szerződésben elvállalt munkakör betöltésétől jogszabály vagy jogerős bírói ítélet semmisség terhével tiltja el, ha az egyik fél már a szerződés megkötésekor tudott arról, hogy a szerződés érvénytelen,[27] ha bármelyik fél csalárd megtévesztéssel, jogellenes fenyegetéssel, kényszerrel, illetéktelen befolyással vette rá a másik felet a szerződés megkötésére, vagy valamilyen lényeges munkafeltételben való megállapodásra, vagy például felismerte, hogy a másik fél lényeges munkafeltételekre vonatkozó tévedésben kötötte meg a munkaszerződést stb. Ilyen esetekben, tehát a semmisség már eleve feltétlen, orvoslásra lehetőség nincs, tehát a megszüntetésnek haladéktalanul be kell következnie.

2. A következő lényeges kérdésünk az, hogy miként kell jogilag értékelni a megszüntetés előtt fennálló jogviszonyt. Ha a munkajogviszony érvénytelenség miatt akkor szűnik meg, amikor a dolgozó már munkát végzett, szóba sem jöhet olyan megoldás, hogy a dolgozót esetleg csak a vállalat alaptalan gazdagodása illesse meg. A szocialista elosztás elvéből következik ugyanis, hogy a végzett munka díjazása a dolgozót mindenképpen megilleti. A díjazást a legtágabb értelemben kell venni, tehát ide kell érteni a jóléti, kultúrális és egyéb szolgáltatásokat is. A munkajogviszonyban eltöltött időhöz különböző előnyök is fűződnek. A tágan értelmezett szocialista elosztás elvéből következik, hogy a dolgozó ezektől az előnyöktől sem fosztható meg a munkaszerződés érvénytelensége esetén, vagyis az érvénytelen munkaszerződés alapján tényleges munkajogviszonyban[28] töltött időt is munkajogviszonyban eltöltött időnek kell tekintenünk. Szabályként fogadhatjuk el tehát, hogy az érvénytelen munkaszerződés

[25] Itt most nem kívánok azzal az egyébként fontos problémával foglalkozni, hogy a munka tényleges megkezdésének az időpontját vagy pedig a munkavégzési, illetve a foglalkoztatási kötelezettség kezdő időpontját helyes-e szem előtt tartani.

[26] Hogy ez milyen jogi formában történjék, arra még visszatérek.

[27] Önmagában az okról való tudomás még nem jelenti feltétlenül a rosszhiszeműséget.

[28] Az érvénytelen munkaszerződés alapján ténylegesen kialakult munkajogviszonyt „tényleges munkajogviszonynak" nevezhetjük. L. részletesebben: Weltner, Munkajog, egyetemi jegyzet I. Füzet, 1958, 241. old.

alapján létre jött tényleges munkajogviszonyt mind az abból származó jogok és kötelezettségek, mind pedig a munkajogviszonyban eltöltött időhöz fűződő előnyök szempontjából úgy kell tekintenünk, mintha a munkaszerződés érvényes lett volna.

Előfordul azonban, hogy a szerződés érvénytelenségének az oka olyan magatartás a dolgozó részéről, amely nagyon súlyos erkölcsi elbírálás alá esik. Így például a dolgozó csalárd megtévesztést követett el vagy illetéktelen befolyást gyakoroltatott. Ilyen esetekben aligha fogadható el az a megoldás, hogy a dolgozó a jövőre nézve is élvezhesse a tényleges munkajogviszonyban eltöltött időhöz fűződő előnyöket. Emiatt azonban a már kifejtett szabályt megváltoztatnunk nem kell, mert ezekben a nagyon súlyos rosszalást kiváltó esetekben a vállalat az érvénytelenség okából történő megszüntetés helyett a dolgozó ellen fegyelmi eljárást indíthat, és a dolgozót fegyelmi úton azonnali hatállyal elbocsáthatja. Ez a megoldás a problémát megoldja, mert a fegyelmi elbocsátás folytán a folyamatosság megszakad, tehát a dolgozó elveszíti azokat az előnyöket, amelyek a tényleges munkajogviszonyban eltöltött időhöz fűződnek.

II. *A megszüntetés jogi formája*

Sokkal bonyolultabb problémát vet fel az a kérdés, hogy milyen jogi formában történjék a munkajogviszony megszüntetése általában, különösen pedig akkor, ha lényeges tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés vagy kényszer hatására jött létre a munkaszerződés.

1. A semmis munkaszerződés alapján fennálló tényleges munkajogviszony megszüntetése. Ha a munkaszerződés érvénytelensége nem orvosolható, illetve az orvoslás nem következett be, a tényleges munkajogviszonyt meg kell szüntetni, mert a szocialista jogrendszer nem tűrheti meg azt, hogy olyan munkaszerződés alapján álljon fenn munkaviszony, amelynek érvénytelenségi feltételei hiányoznak, illetve amely törvényes tilalomba ütközik, tehát semmis munkaszerződés.

Teljesen semmis a munkaszerződés, ha hiányzik az egyik vagy a másik fél munkajogi jog-, illetve cselekvőképessége, a felek a szerződés megkötésekor az érvényességi feltételül meghatározott kötelező alakszerűséget mellőzték, hiányzik a szerződés valamelyik érvényességi feltétele, az egész szerződés törvényes tilalomba vagy a szocialista erkölcs szabályaiba ütközik, vagy ha színlelés történt.

Minthogy a munkajogviszony folyamatos jogviszony, nem elég a semmisség megállapítása, szükség van arra is, hogy az egyik fél a tényleges munkajogviszonyt egyoldalú, címzett jognyilatkozattal megszüntesse, vagyis, hogy közölje a másik féllel azt, hogy a munkaszerződés semmisségére való tekintettel a munkajogviszonyt megszünteti. A burzsoa irodalom ismertetésével kapcsolatban már kifejtettük, hogy ott négyféle dogmatikai lehetőség körül folyik a vita. Úgy gondolom, hogy gyakorlatilag két dogmatikai megoldás jöhet számításba: vagy külön megszüntetési jogot biztosítunk a semmisség esetére azzal, hogy a közlés folytán a tényleges munkaviszony azonnali hatállyal megszűnik, vagy a semmisség esetét is beépítjük a Mt. eddigi rendszerébe, aminek következtében semmisség esetén is vagy felmondásnak, vagy fegyelmi úton történő azonnali hatályú elbocsátásnak lenne helye.

Melyek azok a szempontok, amelyeknek a mérlegelése elősegíti a helyesebb dogmatikai megoldás kiválasztását?

A dolgozónak nagyon fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy ha a munkajogviszonya megszűnik, legyen egy olyan átmeneti időtartam, amely alatt munkabérét még megkapja és új elhelyezkedést kereshet. Ezt biztosítja éppen a felmondási idő. Ha a semmisség oka a vállalatra vezethető vissza, vagy a dolgozóra ugyan, de a dolgozót vétkesség vagy rosszhiszeműség nem terheli, indokolt, hogy a dolgozót felmondási idő és az erre járó illetmény megillesse.

Fontos érdeke továbbá a dolgozónak az is, hogy az érvénytelenség címén történő megszüntetés a folyamatosságot ne szakítsa meg. A felmondás és a fegyelmi úton történő azonnali hatályú megszüntetés vagylagos lehetősége jól oldja meg az ezzel az érdekkel kapcsolatos problémákat. Felmondás esetén a dolgozó a folyamatosságot biztosíthatja magának, ha a megszűnéstől számított harminc napon belül újból elhelyezkedik. Ha viszont érdemtelenné vált a folyamatosság fenntartására, az azonnali hatályú fegyelmi elbocsátás megszakítja a folyamatosságot.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a semmisség címén történő megszüntetés beilleszthető lenne a felmondás és a fegyelmi elbocsátás vagylagos lehetőségének a dogmatikai rendszerébe. Két szempont azonban mégis ellene szól ennek a megoldásnak. Az egyik az, hogy bizonyos ellentmondás állna fenn a semmisség és a felmondás között abban az értelemben, hogy a felmondási idő alatt a munkajogviszony jogilag még fennállana, holott a semmisség megállapítása már megtörtént. A másik zavaró tényező az lenne, hogy számos esetben a felmondás túl kedvező, a fegyelmi elbocsátás pedig túl kedvezőtlen megoldás lenne.

Vizsgáljuk meg ezek után a másik dogmatikai megoldás lehetőségét, vagyis a nem fegyelmi úton történő azonnali hatályú megszüntetést. Az azonnali hatályú megszüntetés megfelelő megoldást nyújt mindazokban az esetekben, amidőn a dolgozó vétkes abban, hogy a munkaszerződés érvénytelen, vagy a dolgozót rosszhiszeműség terheli. Méltánytalanságra vezetne viszont az azonnali hatályú megszüntetés, ha a munkaszerződés érvénytelensége a vállalat magatartására vezethető vissza, vagy a vállalatot terheli rosszhiszeműség, a dolgozó viszont jóhiszemű.

A helyes megoldást tehát a kétféle dogmatikai lehetőség kombinációja nyújtaná:

a) Semmisség esetén, ha az orvoslás nem lehetséges vagy nem történt meg, mindkét fél jogosult, sőt köteles is a tényleges munkajogviszonyt azonnali hatállyal megszüntetni.

b) Ha azonban a dolgozót az érvénytelenséggel kapcsolatban vétkesség nem terheli, illetve nem rosszhiszemű, kártérítés címén a felmondási illetmény megilleti, és nem szakad meg munkajogviszonyának a folyamatossága, ha harminc napon belül újból elhelyezkedik. Ezzel lényegében ugyanolyan helyzet alakulna ki, mintha a vállalat csak felmondott volna.

c) Végül elképzelhető, hogy a dolgozó nagyon súlyos vétkessége, illetve rosszhiszeműsége esetén a vállalat nem egyszerűen szünteti meg a tényleges munkajogviszonyt azonnali hatállyal, hanem fegyelmi eljárást indít, és ha indokolt, fegyelmi elbocsátást mond ki.

2. A munkaszerződés megtámadása. Semmisség esetén olyan lényeges társadalmi érdekről van szó, hogy a jogrendszer függetleníti magát az érdekelt akaratától, tehát a szerződést minden újabb jognyilatkozat nélkül semmisnek tekinti és feljogosítja, sőt kötelezi a feleket arra, hogy a semmisség jogkövetkezményeit a munkajogviszony megszüntetése útján levonják.

Ha viszont az egyik fél lényeges tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés vagy kényszer hatására kötötte meg a szerződést, helyesebb magára az érdekeltre bízni, hogy a tévedés vagy a megtévesztés felismerése után, illetve a jogellenes fenyegetés vagy a kényszer hatásának a megszűnése után meg kívánja-e támadni a munkaszerződés érvényességét, vagy továbbra is fenn akarja-e tartani a munkajogviszonyt.

A megtámadással kapcsolatban is elsősorban az a probléma merül fel, mint a semmisség tekintetében: szükség van-e a munkajogban kialakult megszüntetési módozatokon felül még külön a megtámadás lehetőségére is, vagy pedig a lényeges tévedésből stb. adódó problémák megoldhatók a felmondás, a fegyelmi elbocsátás, sőt most már a semmisséggel kapcsolatban elfogadott azonnali hatályú megszüntetés segítségével. A probléma tisztázása annál is inkább indokolt, mert a burzsoá irodalomban uralkodó nézet, sőt egyes szocialista szerzők véleménye szerint is, a megtámadás intézményére a munkajogban nincs szükség.[29]

A tévedéssel stb. kapcsolatban is lényegében ugyanazokat a szempontokat kell mérlegelnünk, mint a semmisség eseteivel kapcsolatban. Meg kell védeni tehát mind a két felet a lényeges tévedésből származó hátrányokkal, különösen pedig a másik fél megtévesztésével, jogellenes fenyegetésével és kényszerével szemben, a társadalmi érdeket pedig általában meg kell védeni az ilyen magatartásokkal, vagyis a szerződési akarat valódiságát és tisztességét veszélyeztető visszaélésekkel szemben. Ha pedig a dolgozót vétkesség, illetve rosszhiszeműség nem terheli, biztosítani kell számára, hogy továbbra is megkaphassa a felmondási illetményeket és megtarthassa a munkajogviszonyának a folyamatosságát. E szempontokkal kapcsolatban tehát felesleges megismételnünk a semmisséggel kapcsolatban már kifejtett gondolatokat. Elfogadhatjuk tehát azt a megoldást, hogy lényeges tévedés stb. esetében sem tartható fenn a munkajogviszony, ha azt a tévedő, a megtévesztett, a megfenyegetett vagy kényszerített fél nem akarja, de ha a dolgozó nem vétkes, vagy nem rosszhiszemű, a felmondási illetmény megilleti és a munkajogviszony folyamatosságát fenntarthatja, ha a megszűnéstől számított harminc napon belül újra elhelyezkedik. Itt sem lehet akadálya annak, hogy a vállalat a dolgozót fegyelmi úton azonnali hatállyal bocsáthassa el, ha a dolgozót súlyos vétkesség vagy rosszhiszeműség terheli, így például különösen a csalárd megtévesztés súlyos eseteiben.

Lényegében tehát e problémakörön belül is mint megoldásra váró kérdést azt kell megoldanunk, hogy mi legyen a megszüntetés jogi formája: ugyanazokat a megszüntetési formákat alkalmazzuk-e mint semmisség esetén, vagy átvegyük-e a polgári jogból a megtámadás intézményét? A magyar munkajogászok véleménye megoszlik ebben a kérdésben. Mindkét megoldás mellett, de ellenük is, különböző érvek és ellenérvek sorolhatók fel.

Az azonnali hatályú megszüntetés mellett szól, hogy „azonnal" tiszta helyzetet teremt, és ráirányítja a figyelmet arra, hogy lényeges tévedés stb. esetén is meg kell vizsgálni, hogy a megszüntetés gyakorlásakor is fennáll-e még a lényeges tévedés stb., tehát indokolt-e még a munkajogviszony megszüntetése. Így például a vállalat — a dolgozó rosszhiszeműsége nélkül — lényeges módon tévedett a dolgozó egészségi állapotát illetően, mire azonban erre rájött, a dolgozó meggyógyult. Nyilvánvaló, hogy már nem lehet helye „megszüntetésnek" lényeges tévedés címén, mert most már semmi sem indokolja a munkajogviszony megszüntetését. Míg tehát a megtámadás inkább visszatekint a szerződés időpontjára és represszív hatást kíván gyakorolni a szerződési akarat valódiságának és tisztességének a megvédése érdekében, a megszüntetés inkább előre tekint: azt mérlegeli, hogy fenntartható-e a munkajogviszony a jövőre nézve. Persze ez a megkülönböztetés sem túl éles. Így például különösen csalárd megtévesztés, jogellenes fenyegetés és kényszer esetén előfordulhat, hogy az időközi változásokra tekintettel a munkajogviszony már fenntartható lenne, viszont mégis indokolt a munkajogviszony megszüntetése a szerződéskötéskor elkövetett súlyos vétkesség miatt, sőt esetleg még a fegyelmi úton történő elbocsátás is indokolt. Mindezeknek a szempontoknak a mérlegelése és a megszüntetés módjának a kiválasztása is, megfelelőbb módon

[29] K. Franke: Die Auflösung des Arbeitsvertrages zwischen Vertragsabschluss und Aufnahme der Arbeit. (A. u. S. 1955, 404. és k. old.)

történhet meg a megszüntetési rendszer keretei között. Sőt lényeges tévedés esetén elképzelhető, hogy azonnali hatályú megszüntetés is méltánytalan, és legfeljebb csak a munkajogviszony felmondása indokolt. A megtámadás intézményének az átvétele ellen szól az is, hogy munkajogunk egyébként is már nagyon széttagolt megszüntetési rendszerét még tovább bonyolítja.

Felhozható viszont a megtámadás intézményének az átvétele mellett, hogy indokolt megkülönböztetésre vezet egyfelől a semmisség esetei, másfelől az akarat fogyatékosságainak az esetei között. Erőteljesebben védi a szerződési akarat valódiságához és tisztességéhez fűződő társadalmi érdeket. A dolgozó egyhébb vétkessége esetén nincs szükség a túl súlyos következményekkel járó fegyelmi elbocsátás kimondására. A semmisség és a megtámadás kategóriái általános fogalmak, tehát helytelen lenne ezeket a munkajog területén mellőzni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a lényeges tévedéssel, a megtévesztéssel, a jogellenes fenyegetéssel és a kényszerrel kapcsolatos problémák megoldhatók a „megszüntetési" és a „megtámadási" rendszer keretei között is. Mindegyiknek meg vannak az előnyei és hátrányai is.

Ha azonban a megtámadási rendszert fogadjuk el, feltétlenül szükség van arra, hogy azt a megszüntetési rendszerrel — bizonyos fokig — kombináljuk. Egyedül ugyanis a megtámadási jognyilatkozat csak a munkaszerződést érintené. Mi történne utána? A dolgozó vagy a vállalat az egyeztető bizottsághoz, majd a bírósághoz fordulna annak a megállapítása iránt, hogy a megtámadás alapos-e? Mindez még nem hatna ki a munkajogviszonyra, illetve annak a fennállására. A megtámadási nyilatkozatot tehát feltétlenül össze kell kapcsolni a megszüntetésre irányuló jognyilatkozattal. Sőt nyilatkozni kell arra is — ez egyébként a semmisségi ok alapján történő azonnali hatályú megszüntetésre is vonatkozik —, hogy a megtámadó fél megítélése szerint megilleti-e a dolgozót a felmondási illetmény és a folyamatosság fenntartásának a lehetősége.

A megtámadás intézményének az átvétele mellett azonban, ezen túl is szükség lehet arra, hogy a megszüntetés — különösen a lényeges tévedés esetén — felmondás, viszont megtévesztés, jogellenes fenyegetés és kényszer esetén a fegyelmi elbocsátás formájában történjék. A megtámadás tehát a munkajogban mindenképpen csak a megszüntetési jognyilatkozattal együtt sajátos módon gyakorolható, és semmiképpen sem az egyedüli megszüntetési mód lehetne a lényeges tévedés és az akarati fogyatékosságok egyéb eseteiben. Lényegében tehát a megszüntetésnek egy sajátos alakzata lenne, amely bele tartozik a munkajogviszony megszüntetésének egységes rendszerébe.

III. *Egyéb problémák*

A kifejtett gondolatok csak az érvénytelenség alapvető problémáit érintik, azokat is csak nagy vonásokban. Más alkalommal kíséreljük majd meg az egyes semmisségi és „megtámadási" okok részletes tárgyalását, a munkaszerződés megkötése és a munkavégzési kötelezettség kezdő időpontjai között fennálló szakasz sajátos problémáinak az alaposabb elemzését, végül pedig a részleges érvénytelenség kérdésének a megvizsgálását, ami a munkajogban sajátosan bonyolult problémákat vet fel, különösen akkor, ha a munkaszerződés valamelyik szükséges tartalmi elemére vonatkozó kikötés semmis, vagy ha a lényeges tévedés stb. a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmára vonatkozik.

Weltner Andor

A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége a szovjet munkajog szerint*

1. A munkások és alkalmazottak anyagi felelősségére vonatkozó szovjet jogszabályokban konkrét kifejezésre jut az összes állampolgárokat terhelő általános alkotmányos kötelezettség, hogy: *a)* kötelesek óvni és szilárdítani a társadalmi szocialista tulajdont (a Szovjetunió Alkotmányának 131. cikke); és *b)* kötelesek megtartani a munkafegyelmet (a Szovjetunió Alkotmányának 130. cikke).

A szovjet munkajog szabályai arra kötelezik a munkásokat és alkalmazottakat, hogy (részben vagy teljesen) térítsék meg az őket foglalkoztató vállalatnak vagy intézménynek a munka nem megfelelő végzése folytán vétkesen okozott kárt. Ezek a jogszabályok a maguk összességében külön jogintézményt alkotnak, amely meghatározza a károkozásban vétkes dolgozók anyagi felelősségének alapját, feltételeit, határait és módját.

A szovjet törvény elvben abból indul ki, hogy általános szabályként a károkozásban vétkes személyekkel szemben *korlátozott* felelősséget kell alkalmazni, és egyben még több olyan további biztosítékot is megállapít a munkások és alkalmazottak számára, amelyek pontosan körülírják, hogy milyen módon és milyen keretek kö-

* E cikket *Karinszkij* professzor (Moszkva) a Jogtudományi Közlöny számára írta. Fordította: *dr. Márkus Ferenc.*

zött felelősek az általuk okozott kárért. Ebben a vonatkozásban jellemzőnek és fontosnak tartjuk azt a körülményt, hogy a Munka Törvénykönyvében a munkások és alkalmazottak anyagi felelősségére vonatkozó szabályokat a „Biztosítékok és megtérítések" c. fejezet foglalja magában. Ugyanakkor nem lehet említés nélkül hagyni, hogy a vétkes személynek legalábbis részbeni kártérítésre kötelezése nem csupán a közvetlen károkozóra gyakorol nevelő hatást, hanem ennek általános megelőző jelentősége *is* van. Ezek a szabályok is eszközül szolgálnak arra, hogy szocialista tulajdonnak kárt okozó személyek gondatlan és lelkiismeretlen cselekményei csökkenjenek és a továbbiak során teljesen megszűnjenek.

Ilyenképpen az anyagi felelősség intézményének a szerepe a következőben áll:

Elősegíti a szocialista tulajdon iránti mélyreható tiszteletérzetnek kifejlesztését a munkásokban és az alkalmazottakban, a gondos és takarékos magatartást a rájuk bízott vagyoni értékek iránt; szilárdítja az öntudatos munkafegyelmet, biztosítja a munkakötelezettségek pontos és figyelmes teljesítését; védi a munkabért az olyan helytelen és indokolatlan levonásokkal szemben, amelyek meghaladják a törvény által megállapított kártérítési határokat, vagy megsértik a felelősség feltételeire, a behajtás rendjére stb. vonatkozó biztosítékokat.

2. Az anyagi felelősséget szabályozó fontosabb össz-szövetségi jogszabályok a következők: a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozata a munkások és alkalmazottak vagyoni felelősségéről a munkaadónak okozott kárért (a Szovjetunió Törvénygyűjteménye, 1929. 42. sz. 367. cikk; 1931. 51. sz. 334. cikk), valamint 1932. május 22-i határozata a munkások vagyoni felelősségéről a vállalati vagy hivatali anyagokért és gyártmányokért, továbbá a részükre használatra kiadott egyéb vagyontárgyakért (a Szovjetunió Törvénygyűjteménye, 1932. 40. sz. 242. cikk).

A szövetséges köztársaságok jogszabályai az anyagi felelősség kérdéseit a Munka Törvénykönyveknek a „Biztosítékok és megtérítések" c. fejezetében szabályozzák (pl. az OSZFSZK Munka Törvénykönyvének 83—836 cikkei) és ezenfelül egyes speciális jogszabályok is tartalmaznak idevonatkozó rendelkezéseket (pl. az Össz-oroszországi Végrehajtó Bizottság és az OSZFSZK Népbiztosi Tanácsa által 1930. július 20-án közzétett jogszabály az állami és szövetkezeti intézmények és vállalatok munkásainak vagyoni felelősségéről a részükre kiadott áruértékek hiányáért (az OSZFSZK Jogszabálygyűjteménye 1930. 42. 521. cikk). Sok fontos kérdést érint a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. október 29-i határozata (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának Közleményei 1930. 31—32. sz.), valamint a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. június 1-i határozata (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának Közleményei, 1932. 14—17. sz.).

3. Az anyagi felelősség, amelyet a szovjet munkajog a munkások és alkalmazottak által a vállalatuknak vagy intézményüknek okozott kárral kapcsolatban megállapít, lényegesen különbözik attól a felelősségtől, amelyet a polgári jog a természetes személyek által valamely vállalatnak vagy intézménynek okozott kár esetében meghatároz. Amíg a polgári jogi felelősség esetében általános szabályként a kár teljes megtérítése érvényesül, addig a munkajog szerinti anyagi felelősségre nézve az jellemző, hogy a felelősség kisebb mértékű, mint a ténylegesen elszenvedett kár (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa által 1929. június 12-én kiadott határozat 1. cikke; a Munka Törvénykönyvének 83. cikke). A mondottak azt a fontos tételt igazolják, hogy a szovjet munkaügyi törvények általános szellemének és értelmének megfelelően azok az általános megelőző feladatok, amelyek a munkásokra az anyagi felelősség segítségével történő fegyelmező és nevelő ráhatást tartják szem előtt, túlsúlyban vannak az okozott kár megtérítésére irányuló feladatokkal szemben.

A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége csak akkor merül fel, ha a kárt vétkesen okozták. A törvény (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozatának 7. cikke) megtiltja, hogy a vállalatok vagy intézmények rendes termelési-gazdasági tevékenységének a kockázatát a legkisebb mértékben is áthárítsák a munkásokra és alkalmazottakra. Ezzel szemben a polgári jogi felelősség egyes esetekben a kárért felelős személy vétkességétől függetlenül is bekövetkezhet (pl. az OSZFSZK Ptk-jának 404. cikke értelmében).

A polgári jog szabályai a károkozó vétkességének a vélelméből indulnak ki, ezzel szemben a munkajog szerint anyagi felelősség esetében a kárt okozó munkás vétkességét rendszerint a kárt szenvedett vállalatnak (intézménynek) kell bizonyítania.

Szemben a polgári jognak azzal az alaptételével, amely elvben a teljes kár megtérítését írja elő (azaz mind a valóságos kár, mind pedig az elmaradt haszon megtérítését), a munkajog szabályai értelmében mindig csak a valóságos kárt kell megtéríteni, és az elmaradt hasznot nem (lásd: a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozatának 3. cikkét).

Amíg a polgári törvénykönyv a kár reális megtérítésének elvéből indul ki (azaz a károkozót az általa megrongált vagyontárgy helyreállítására, természetben való visszaállítására kötelezi), a munkások és alkalmazottak anyagi felelősségéről szóló jogszabályok általános szabályként pénzbeli ellenérték formájában írják elő a kártérítési kötelezettséget (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa

folyamat elvégzésével bízta meg. Ilyenkor, kár keletkezése esetén, aligha lehet beszélni a dolgozó vétkességéről, itt inkább a vállalat vezetőségének a vétkessége áll fenn. A vállalat vezetőségének képviselőit (és nem a dolgozót) kell meghatározott feltételek megtartása mellett a keletkezett kár megtérítésére kötelezni. Előfordulhat az ún. megosztott anyagi felelősség is, amely akkor következik be, ha megállapítást nyer, hogy az adott esetben a kár nem csupán a dolgozó vétkes cselekményeivel kapcsolatos, hanem bizonyos mértékben a vállalat vagy intézmény vétkességével (annak szervei személyében) is. Ezekben az esetekben a bíróságok, miután a dolgozót csak részben kötelezik a kár megtérítésére, felvetik azt, hogy (megállapított eljárásban) a kár meghatározott részének megtérítésére a vétkes hivatalos személyeket kell kötelezni.

6. A hatályos munkaügyi jogszabályok a munkások és alkalmazottak anyagi kártérítési felelősségének következő három formáját állapítják meg a kártérítés mértékétől függően: *a)* korlátozott felelősséget, *b)* teljes felelősséget és *c)* fokozott felelősséget.

A felelősség mértékének a törvény által megállapított jelentős differenciája azzal kapcsolatos, hogy figyelembe kell venni a munkások és alkalmazottak munkafeltételeit és az általuk teljesített munkafunkciók jellegét. A felelősség egyik vagy másik formájának alkalmazása lehetővé teszi a törvényhozó számára, hogy a munkások és alkalmazottak felelőssége mértékének a megállapításánál különbséget tegyen attól függően, hogy milyen a szolgálati hatáskörük, milyenek a rájuk háruló kötelezettségek és részükre biztosított jogok, milyen népgazdasági jelentőségű a társadalmi tulajdonnak az az objektuma, amely közvetlenül kárt szenvedett, milyen mértékben veszélyesek a társadalomra a károkozó cselekmények, a vétkesség milyen foka és formája valósult meg.

7. A korlátozott anyagi felelősség a munkások és alkalmazottak anyagi felelősségének alapvető és a szovjet munkajog számára legjellemzőbb formája olyankor, amikor a dolgozók a megállapított munkarend megsértésével, a munkakötelezettségek teljesítése során tanúsított gondatlanságukkal okoztak a vállalatnak vagy intézménynek kárt.

A törvény a kártérítési felelősséget bizonyos keretek között állapítja meg, a dolgozó által kapott munkabérrel arányban. A kártérítési felelősség határai különbözően vannak megállapítva a dolgozók és alkalmazottak által okozott károk különböző eseteitől függően, annak figyelembe vétele mellett, hogy milyen az általuk teljesített munka jellege, a kárt szenvedett vagyontárgyak rendeltetése, milyen okból és célból adták ki e vagyontárgyakat a dolgozó részére stb.

a) A legnagyobb jelentősége annak a korlátozott anyagi felelősségnek van, amely a valóságos kár mértékéig terjed, de legfeljebb a munkás vagy alkalmazott havi munkabérének egyharmad részéig, minden egyes károkozási esetre nézve (l. a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozatának 1. cikkét; a Munka Törvénykönyve 83. cikkét).

A dolgozó havi munkabérének egyharmadáig terjedő korlátozott felelősség olyan általános szabály, amelyet a dolgozó által vétkesen okozott károk minden esetében alkalmazni kell, amennyiben nincs számukra más felelősségi szabály megállapítva. Következésképpen a korlátozott felelősségnek egyéb formáit, amelyek a felelősség legmagasabb mértékét a havi munkabér egyharmadánál magasabb összegben állapítják meg (továbbá a *teljes* és *fokozott* felelősséget is), kivételnek kell tekinteni az említett általános szabály alól és ezeket a felelősségi formákat csupán olyan esetekben kell alkalmazni, amikor ezt a törvény kifejezetten előírja.

b) A fentebb kifejtett általános szabály alól kivétel a korlátozott anyagi felelősség, amely az okozott kár összegéig, de legfeljebb a dolgozó átlagos havi keresetének kétharmadáig terjed az anyagoknak, félkészgyártmányoknak, vagy gyártmányoknak gondatlanság folytán történt megrongálódása esetében (l. a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1931. június 3-i határozatának 3. cikkét, az 1932. május 27-én elfogadott szövegben — a Szovjetunió Törvénygyűjteménye 1932. 40. szám. 242. cikk; a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. június 1-i utasítása 3. cikk — a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának közleményei, 1932. 17—18. szám).

c) Meghatározott esetekben az okozott valóságos kár összegéig, de legfeljebb a dolgozó átlagos havi keresetének összegéig terjedő korlátozott anyagi felelősség van megállapítva. A felelősségnek ez a fajtája a vállalatok igazgatási-technikai és igazgatási-gazdasági személyzetére terjed ki:

az olyan kárért, amely a számvitel helytelen végzése, valamint az anyagok, félkészgyártmányok, gyártmányok, szerszámok, munkaruhák és a dolgozók használatába kiadott a raktáron vagy üzemhelyiségben, műhelyben vagy közvetlenül a munkásoknál levő egyéb anyagok őrzésének helytelen megszervezése következtében,

vagy e vagyontárgyak fosztogatása, megrongálása, vagy megsemmisítése elleni harcban a szükséges intézkedések elmulasztása következtében keletkezett (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. június 1-én kelt utasítása 4. cikk).

d) Végül a korlátozott anyagi felelősség különleges fajtája van megállapítva az olyan károk megtérítésének eseteire nézve, amelyeket a hivatalos személyek azáltal okoztak a vállalatnak (intézménynek), hogy munkásokat és alkalmazottakat bocsátottak el törvénybe ütköző módon. Az állásába visszahelyezett dolgozónak távolléte idejére kifizetett térítés miatt

kiszabható kártérítés összege nem haladhatja meg a helytelen elbocsátásban vétkes személy három havi munkabérét (l. az OSZFSZK Pp. 172/a. cikkét; a Szovjetunió Legfelső Bírósága teljes ülésének 1957. szeptember 13-i határozata 22. pontját).

8. A munkások és alkalmazottak teljes anyagi felelőssége kivétel a munkások és alkalmazottak korlátozott anyagi felelősségére vonatkozó általános szabály alól. A fentiekkel kapcsolatban az okozott kár teljes megtérítésének kötelezettsége a munkásokkal és alkalmazottakkal szemben csupán a törvényben szigorúan megállapított esetekben mondható ki, nevezetesen:

a) Amikor a kárt a dolgozónak olyan cselekményei okozták, amelyek kimerítik valamely büntető úton üldözendő cselekmény ismérveit [a Munka Törvénykönyve 83[1] cikkének *a)* pontja]. Az ilyen felelősséget nem korlátozza a törvény sem a dolgozók egy meghatározott körére, sem az általuk teljesített munka jellegére tekintettel, sem a vállalatok vagy intézmények tevékenységének fajtája alapján.

b) Amikor a dolgozóknak ezt a felelősségét az illetékes szervek által kiadott speciális szabályok állapítják meg [a Munka Törvénykönyve 83[1] cikkének *b)* pontja]. Ez a kereskedelmi vállalatok dolgozóinak bizonyos csoportjaira vonatkozik, nevezetesen a raktárvezetőkre, meghatározott feltételek mellett, a boltvezetőkre az eladás vagy megőrzés céljából rájuk bízott áruk hiányáért (az Össz-oroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és az OSZFSZK Népbiztosi Tanácsa 1930. július 20-án kelt határozata); a postai vállalatok dolgozóira, a postai és távirati küldemények valamennyi fajtáinak elvesztéséért, hiányáért, megrongálódásáért vagy visszatartásáért (a Szovjetunió postaügyi miniszterének 1953. augusztus 12-i utasításával kihirdetett postai szabályzat), és egyes egyéb dolgozókra.

c) Amikor a dolgozó és a vállalat vagy intézmény között külön írásbeli szerződést kötöttek arra nézve, hogy a dolgozó teljes anyagi felelősséget vállal magára a felelőssége mellett megőrzésre vagy más célból részére kiadott értékek esetleges hiányáért (a megállapított normákon felül) [a Munka Törvénykönyve 83[1] cikkének *c)* pontja]. A szerződést megkötő vállalat vagy intézmény a maga részéről kötelezi magát, hogy rendes munkafeltételeket és termelési körülményeket alakít ki, amelyek biztosítják a dolgozó számára, hogy a szükséges műveleteket helyesen és a reája bízott értékek szempontjából a legkisebb kockázattal elvégezheti (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. október 29-i határozata 2. cikk; a Szovjetunió Népbiztosságának közleményei, 1930. 31—32. szám). Az ilyen szerződéseket meghatározott csoportokhoz tartozó dolgozókkal lehet kötni; ezeket a csoportokat a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. október 29-én kelt határozata állapítja meg (pl. raktárvezetőkkel, raktárosokkal, pénz- és árumegbízásokat végző ügynökökkel stb.). Amennyiben nem kötöttek szerződést, a dolgozók a kárért a korlátozott anyagi felelősséget megállapító szabályok szerint felelnek (kivéve azokat, akik a megfelelő jogszabályok értelmében teljes kártérítési felelősséggel tartoznak, tekintet nélkül arra, hogy kötöttek-e velük e tárgyban szerződést).

A bírói gyakorlat igen lényeges szabályt alakított ki az anyagi felelősséggel tartozó személyek vétkességének vélelmezéséről, amennyiben megállapítást nyer a rájuk bízott anyagi értékek hiánya. Nevezetesen, ezekben az esetekben az általános szabály alóli kivételként nem a vállalat vagy intézmény vezetősége köteles bizonyítani a dolgozó vétkességét, hanem az a dolgozó, aki úgy véli, hogy ő nem vétkes, köteles bizonyítani a vétkességének hiányát ahhoz, hogy mentesüljön a kártérítési felelősség alól.

Az esetben, ha a dolgozó (aki az idevonatkozó felsorolásban foglalt állást foglalja el) megtagadja a teljes anyagi felelősségre vonatkozó szerződés aláírását, a vezetőség felajánlhatja, hogy a képzettségének megfelelő, más állásba helyezi. Amennyiben ilyen állás nincs, vagy amennyiben a dolgozó nem fogadja el az áthelyezést, elbocsátható felmondási illetmény kifizetése nélkül (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. október 29-i határozata 3. pont — a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának közleményei 1930. 31—32. szám).

Végül mint az okozott kár teljes összegében való felelősség harmadik és legutolsó esetét azt az esetet állapítja meg a törvény, amikor a vállalatnak vagy intézménynek a vele munkaviszonyban álló munkás és alkalmazott a kárt nem a szolgálati (munka)kötelezettségei teljesítése során okozta [a Munka Törvénykönyve 83[1] cikkének *d)* pontja, vagy a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozatának 2. cikke].

9. A munkások és alkalmazottak fokozott anyagi felelőssége, azaz a tényleges kárt meghaladó összegben való felelősség igen ritka kivétel a munkások és alkalmazottak korlátozott felelősségére vonatkozó szabály alól. A fentieknek megfelelően ezt a felelősséget a korlátozási eseteknek a törvényben kimerítő módon felsorolt igen szűk körére kell alkalmazni.

Az okozott kár összegének egyszeresétől ötszörös összegéig terjedő fokozott felelősség az anyagok, félkészgyártmányok és gyártmányok gondatlan elvesztéséért, továbbá a szerszámok, az ingyenesen juttatott munkaruha és más, a dolgozók használatára kiadott tárgyak (mérőeszközök, légzőberendezések, álarcok, szemüvegek stb.) gondatlan elvesztéséért vagy megrongálódásáért van megállapítva.

Viszont az említett vagyoni értékek eltulajdonításának, szándékos megsemmisítésének vagy megrongálásának eseteiben a vétkes személyek az okozott kár ötszörös összegében felelősek (l. a Szovjetunió Központi Végrehajtó

Bizottsága és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1931. június 3-i határozatának 3. cikkét az 1932. május 27-i szövegben — a Szovjetunió Törvénygyűjteménye 1932. 40. szám, 242. cikk; a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. június 1-én kelt utasítása 1—2. cikkei, — a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának közleményei, 1932. 17—18. szám).

Megjegyzem, hogy a munkások és alkalmazottak fokozott anyagi felelősségére vonatkozó szabályokat jelenleg a gyakorlatban nem alkalmazzák.

10. A munkások és alkalmazottak anyagi felelősségéről szóló jogszabályok igen differenciált eljárást állapítottak meg az okozott kárnak a károkozó személytől való behajtására.

A megállapított kár kiegyenlítésére szolgáló pénzbeli összegek behajtása általános szabályként úgy történik, hogy a vállalat vagy intézmény vezetősége közvetlenül levonja a megfelelő pénzösszegeket a vétkes személy munkabéréből.

A tervbevett levonásról a dolgozót előre kell értesíteni. Ugyanakkor a vállalat vagy intézmény vezetősége által eszközölhető levonások esetei két csoportra oszlanak, attól függően, hogy milyen jelentősége van annak a körülménynek, hogy a dolgozó hozzájárult a tervbe vett levonásokhoz (vagy nem kifogásolta azokat).

Egyes esetekben az a körülmény, hogy a dolgozó kifogást jelent be a vezetőség határozata ellen, amellyel az az okozott kárral kapcsolatban a munkabéréből levonások eszközlését rendeli el, alapul szolgál arra, hogy a vezetőség a kártérítési összeg kérdésének eldöntését az illetékes szerveknek, vagyis a munkaügyi vitákat elbíráló bizottságnak, illetve a bíróságnak adja át. Más esetekben a vezetőség a bejelentett kifogások ellenére is jogosult végrehajtani a levonásokat a dolgozó munkabéréből, viszont a dolgozó a maga részéről kérheti a munkaügyi vitákat elbíráló szerveknél a tőle helytelenül levont pénzösszegek visszatérítését.

Végül, a fentebb kifejtett általános szabály alóli kivételképpen, a felelősség egyes eseteiben a kár kizárólagosan csak bírói úton állapítható meg. Ezekben az esetekben a pénzösszegek levonása a dolgozók munkabéréből csak végrehajtási lapok alapján lehetséges.

A munkásoknak és alkalmazottaknak a havi munkabér egyharmadára korlátozott anyagi felelőssége esetén (a Munka Törvénykönyve 83. cikke) a vezetőség a levonást elrendelő határozatát az okozott kár felfedezésének napjától számított egy hónapon belül hozhatja meg. A levonást nem lehet korábban eszközölni, mint attól a naptól számított 7 nap elteltével, amikor a kárt okozó dolgozót értesítették a vezetőség idevonatkozó rendelkezéséről. Amennyiben a dolgozó kifogással él, a vezetőség anélkül, hogy a levonást eszközölné, 14 napos határidőn belül átteheti ezt a kérdést eldöntés végett a munkaügyi vitákat elbíráló bizottsághoz (a Munka Törvénykönyve 83[2] cikke, 1958. január 31-i szövegben).

Mindazokban az esetekben, amikor a törvény a károkozásban vétkes személyek anyagi felelősségét állapítja meg, vita esetén a vállalat vagy intézmény közvetlenül a népbíróság előtt keresetet indít a dolgozó ellen a kár megtérítése iránt (azaz kihagyja a munkaügyi vitákat elbíráló bizottságot).

A megtérítendő kár összegszerű meghatározásánál a bírósági szerveknek nem csupán az okozott veszteséget kell figyelembe venniük, hanem azokat a konkrét körülményeket is, amelyek mellett a veszteségeket okozták (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. július 12-i határozatának 7. cikke). Az OSZFSZK törvényei (és egyes más szövetséges köztársaságok törvényei is) olyan rendelkezést tartalmaznak, hogy ezekben az esetekben figyelembe kell venni a dolgozó anyagi helyzetét is (az OSZFSZK Munka Törvénykönyvének 83[6] cikke). A bíróságok jogosultak lecsökkenteni a megtérítendő kár összegét olyankor is, amikor büntető eljárásban terjesztenek elő polgári jogi igényt, továbbá olyankor is, amikor szerződés vagy speciális jogszabály alapján teljes anyagi felelősséggel tartozó személyek ellen indítottak keresetet.

A törvényben megállapított meghatározott esetekben, az általános kártérítési szabályok alóli kivételképpen, a vállalatok és intézmények vezetősége a dolgozó hozzájárulása nélkül is jogosult saját rendeletével megfelelő összegű levonásokat eszközölni a dolgozó munkabéréből.

Az ilyen kártérítési eljárásnak a következő esetekben van helye:

korlátozott felelősség esetében olyankor, amikor a dolgozók az átlagbérük kétharmada keretén belül felelősek a kárért, továbbá a vállalatok és szervezetek adminisztratív személyzetének a havi átlagos keresetük összegéig terjedő kártérítési felelőssége esetén (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. július 1-i utasítása); az esetben, ha vagonok állása miatt bekövetkezett kárért való felelősségről van szó (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1931. augusztus 24-i határozata);

a takarékpénztári dolgozók *teljes felelősége esetében* (a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának 1933. július 5-i határozata);

fokozott felelősségnél az anyagok, félkészgyártmányok és gyártmányok gondatlan elvesztésének eseteiben, továbbá a dolgozók használatába kiadott szerszámok és más tárgyak elvesztésének és megrongálódásának eseteiben (a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1932. június 1-i utasítása).

Az ilyen esetekben a dolgozó fellebbezéssel élhet a levonás vagy annak összege ellen a munkaügyi vitákat elbíráló bizottsághoz. Az ilyen fellebbezésre határidő nincs megállapítva.

A kártérítés egyes eseteire nézve kivételesen bírósági út van megállapítva. Ez az eljárás különbözik attól a fentebb említett eljárástól,

amely a teljes kártérítés megállapítása végett előírja a bírói utat olyankor, amikor a vezetőségnek a dolgozó hozzájárulása mellett joga van ugyan sajátmagának levonni a dolgozótól a tőle járó összegeket, de vita esetén köteles a bírósághoz fordulni.

Ezt az eljárást pl. a következő esetekben alkalmazzák: a vállalatok vagy intézmények olyan hivatalos személyeinek korlátozott anyagi felelőssége esetén, akik a dolgozó helytelen elbocsátásában vétkesek, amikor megállapítást nyer e személyek felelőssége a vállalatnak (intézménynek) annak következtében okozott kárért, hogy a munkába visszahelyezett dolgozónak ki kell fizetni a kényszerű távolléte idejére járó illetményeket [Pp. 172. *a)* cikk].

A munkások és alkalmazottak anyagi felelősségével kapcsolatosan valamennyi kártérítési esetnél meg kell különböztetni a vétkes személytől behajtandó teljes összeget attól, hogy milyen mértékű levonásokat lehet eszközölni minden egyes munkabér-kifizetésnél. Így pl. a dolgozó használatába kiadott anyagok, gyártmányok vagy más vagyontárgyak elvesztéséért vagy megrongálódásáért való felelősség esetében ki van mondva, hogy minden egyes kifizetés esetében a levonás nem haladhatja meg a dolgozónak járó teljes összeg 25%-át. Ha a dolgozó munkabéréből más levonásokat is eszközölnek, akkor a levonások teljes összege nem haladhatja meg a dolgozónak járó összeg 50%-át (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1932. május 27-i határozatának 4. cikke; a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1929. június 12-i határozatának 5. cikke).

Karinszkij, Sz. Sz.

Rádió—televízió és a magyar szerzői jog

I.

A népi demokratikus államok túlnyomó része a felszabadulás óta új törvényt alkotott a szerzői jogról. Ez a feladat nálunk is esedékessé vált.

Az 1921. évi magyar törvény is idejét múlta. A társadalom szerkezetének és rendjének gyökeres megváltozása a szerzői jog új szabályozását elengedhetetlenné teszi. A bírói gyakorlat eddig sikerrel töltötte ki a jogszabály réseit és adott haladó szellemű értelmet törvényünk elavult rendelkezéseinek. A technika fejlődése a szerzői alkotások elterjesztése — értékesítése — terén egyfelől, a társadalmi nézetek gyökeres megváltozása másfelől, sürgősen kívánatossá teszik, hogy új törvény lépjen a régi helyébe. Nem lehet kizárólag a bírói tevékenységre hárítani azt a feladatot, hogy elmúlt társadalmi viszonyokra szabott jogszabály rendelkezéseit egy új élet új jelenségeire alkalmazza.

Számos kérdés az eddigiektől eltérően volna szabályozandó. Egész sor új kérdés is van, amelyekről eddig a törvény nem beszélt, következőleg új rendelkezések váltak szükségesekké.

Ez utóbbi természetű kérdések sorába tartozik a rádió-televízió, melynek szabályozása az 1921 : LVI. törvényből egészen kimaradt. Abban az időben a rádió mégcsak a kevésbé ismert technikai csodák sorába tartozott. Gyakorlati alkalmazásának körvonalait is csak a beavatottak sejtették. Törvényi szabályozásra ez a kérdés — különösen szerzőijogi vonatkozásban — távolról sem érett meg.

Néhány esztendővel a törvény életbeléptetése után került felszínre — gyakorlati megoldást igényelve — a szerzői jog területén a rádió.

A rádióval összefüggő jogi kérdések száma rendkívül nagy. Az állam kizárólagos sugárzási jogának szabályozásától kezdve a rádióvállalat sokoldalú tevékenységén keresztül, az előfizető joghelyzetéig, számos mozzanat igényel a közösség és az egyén szempontjából jogi szabályozást. E szabályok nagy tömegéből vizsgálatunk ezúttal kizárólag arra a viszonyra korlátozódik, melybe a rádióvállalat, az általa sugárzott írói, zenei és egyéb művészeti alkotásoknak szerzőivel kerül. Nemcsak az elmúlt évtizedek alatt felmerült kérdésekről szólunk, hanem az új szabályozással összefüggő javaslatokról is. Evégből bizonyos visszapillantásra van szükség.

II.

A „Magyar telefonhírmondó és rádió rt." kapott a Magyar Postától, a rádiómonopólium tulajdonosától, a huszas évek közepén jogot arra, hogy a rádió műsorába iktatandó alkotásokat kiszemelje. Ez a vállalat — szerződésének keretein belül — kötelezettséget vállalt arra, hogy a rádió által sugározni szándékolt művek szerzőitől a szükséges engedélyeket megszerzi.

Bár a külföldi törvények sem tartalmaztak abban az időben a rádióval kapcsolatos szerzői jogok tárgyában rendelkezéseket, nem merült fel aggály — sem nálunk sem másutt — abban az irányban, hogy a szerzőtől a zeneművek és a színpadi művek sugárzásához engedélyt kell kérni.

A hivatkozott részvénytársaság a szerzőktől a sugárzás jogát megszerezte, a jogdíjakat kifizette. Nálunk még az a vita sem merült fel, amely Németországban foglalkoztatta a legfelsőbb bíróságot, nevezetesen, kell-e a sugárzás-

hoz engedélyt kérni akkor, ha annak tárgya *nem színpadi* műnek minősülő *írói* alkotás. A magyar törvény — a német törvénnyel egybehangzóan — ugyanis nem helyezte szerzőijogi oltalom alá a nyilvános előadás szempontjából a *nem* színpadi műveknek minősülő írói műveket (költeményeket, novellákat). A német rádió a magyar rádiótól eltérően abból indult ki, ha nem kell a szerző engedélyét kikérni a nem színpadi írói mű nyilvános előadásához és ezért jogdíjat nem kell fizetni, úgy a rádiósugárzás szempontjából sem élvez védelmet az ilyen írói mű. Ezért engedély és jogdíj fizetése nélkül sugározta a német rádió Hugo von Hoffmannsthal: „Der Tor und der Tod" című — nem színpadi — költői alkotását. A kérdést a szerző örökösei bírói döntés alá bocsátották. A Reichsgericht a rádiósugárzást fogalmilag *terjesztésnek* minősítette (nem nyilvános előadásnak és nem többszörösítésnek). Mivel az engedély nélküli terjesztéssel szemben a német törvény is minden írói műnek oltalmat nyújt, ezt a terjesztési engedélyt pedig a német rádió a szerző örököseitől nem szerezte meg: meg kellett állapítani a német rádió jogellenes magatartását. Ezen elvi jelentőségű döntésnek a német állam határain túl is érezhető volt jogtudományi hatása.

A magyar rádió műsorát biztosító részvénytársaság nem kutatta a rádiósugárzás jogi jellegét. Úgy érezte: az engedélyt minden szerzőtől meg kell szereznie, a jogdíjat minden szerzőnek meg kell fizetnie. Nagy segítségére jött a műsorszolgáltató részvénytársaságnak az akkor már jelentős tevékenységet kifejtő „Magyar zeneszerzők és szövegírók szövetkezete", amely az ún. „zenei kisjogok" területén fejtett ki eredményes munkát. Ezzel kötött szerződést a „részvénytársaság" annak érdekében, hogy az utóbbi által megállapítandó műsor keretei között sugározhassa a magyar és külföldi zeneszerzők szöveges vagy szövegnélküli kisebb zeneműveit, a színpad számára írt zeneművek egyes kisebb részeit, végül az ún. hangversenyműveket. Ezért a jogért a részvénytársaság a szövetkezetnek jelentős — százalékos — szerzői jogdíjat fizetett. Az így felvett szerzői jogdíjakat a szövetkezet a játszottság mértékének megfelelően osztotta fel a belföldi és külföldi szerzők között.

Bár a Rádió műsorszolgáltatásának több mint a felét tették ki azok a zenei alkotások, amelyeknek sugárzása az ún. „kisjogok" körében történt, maradt még a műsorkialakítás körében igen jelentős terület, amelyen a szövetkezet a részvénytársaságnak segítséget nyújtani nem bírt. A szövetkezet tagjai ugyanis belépési nyilatkozataikban műveiknek csak színpadon *kívüli* nyilvános előadási jogát ruházták át. Színpadi írói műnek vagy drámai — zenei műnek nyilvános előadási jogát a szövetkezet nem szerezte meg, következőleg ilyen jogot a Rádióra sem ruházhatott. Ezért külön kellett szerződnie a részvénytársaságnak a színpadi és egyéb írói, valamint a drámai — zenei művek sugárzása érdekében, akár a Rádió stúdiójából, akár valamelyik színházból történt az előadás további közvetítése. Külön kellett megállapodni a szerzőkkel akkor is, ha valamely tudományos vagy szakirodalmi mű került sugárzásra, vagy ha olyan alkotást iktatott a Rádió saját műsorába, amelyet a szerzők a Rádió megrendelésére alkottak. A műsorszolgáltató szervezet az évek során át minden zavaró körülmény nélkül oldotta meg a felmerült szerzőijogi kérdéseket. Mindebből kitűnik, hogy hazánkban, idevonatkozó kifejezett jogszabályi rendelkezés nélkül is elismerték a szerzőnek azt a kizárólagos jogát, mely szerint a törvény által oltalmazott művek rádiósugárzásához a szerző engedélyét meg kell szerezni és ezért szerzői jogdíjat kell fizetni.

III.

Közel egy évtizedig folyt teljes összhangban a Rádió tevékenysége ezen a területen, amikor bíróságaink első ízben kerültek abba a helyzetbe, hogy a rádiósugárzás kérdésével foglalkozzanak. Ez alkalommal sem az eredeti írói vagy zenealkotások szerzői léptek fel a rádió ellen. Külföldi hanglemezgyárak jelentettek be tiltakozást a Rádiónál amiatt, mert az általuk előállított hanglemezeket a Rádió sugárzásra használta fel anélkül, hogy erre a hanglemezgyárak engedélyét kikérte volna. A tiltakozó lemezgyárak felfogása szerint a szövetkezet által megadott zeneszerzői és szövegírói engedélyen *felül* azért lett volna szükség a hanglemezgyárak előzetes engedélyére is, mert a magyar Szjt. 8. §-a szerint ugyanolyan szerzőijogi védelmet élvez a „mechanikai előadás céljára szolgáló (6. § 9. pont) művészi tevékenységgel járó alkalmazás" is mint pl. a fordítás vagy más feldolgozás, átdolgozás, adaptálás.

Az Szjt. 8. §-a új elemet vitt a szerzői jogról szóló joganyagba: oltalmat nyújtott a zeneszerző és szövegíró mellett az előadó művésznek is. A szabályozásnak ez a módja, mely szerint az alkotó szerzők mellett az előadó művész számára is biztosítottak szerzői jogot: nem volt véletlen.

A magyar törvény kodifikálása során jelentős mértékben vették figyelembe a németbirodalmi törvény rendelkezéseit. Ez utóbbi törvény 2. §-a szerint, ha az irodalom vagy zeneművészet valamely alkotását személyes előadás útján viszik át olyan készülékre, amely a hallást szolgáló mechanikai előadás céljaira jött létre: az ilyen *készülék* a mű átdolgozásával azonosnak tekintendő. Ilyen esetben az előadó művész tekintendő átdolgozónak. Ezt a rendelkezést átvette a magyar törvény 8. §-a. A miniszteri indokolás a „személyes művészi előadást" kifejezetten az „alkalmazás" szerzőijogi fogalmával azonosítja. De az indokolás nélkül is nyilvánvaló, hogy a jogszabály az előadó művész számára kívánt a törvény keretében védelmet biztosítani.

Állandó gyakorlat volt, hogy a hanglemezek előállításával foglalkozó vállalatok a művészi teljesítményt nyújtó előadó művészektől minden jogot, mely őket személyes művészi teljesítményük nyomán megillette: ügyleti úton megszerezték. Ebből az következett, hogy az előadóművész mindennemű joga fölött kizárólag a hanglemezgyártó vállalat rendelkezett. (Nincs a jelen kérdés szempontjából fontossága annak, hogy sok jelentős rangú előadóművész az idők folyamán a hangfelvételért fizetett díjazáson felül, az eladott lemezek után külön kiegészítő díjat is kapott és ma is kap.)

A hanglemezgyárak az előállított művészi lemezeken később tilalmi záradékot is alkalmaztak, mely szerint a lemezre rögzített mű a vállalat engedélye nélkül rádiósugárzásra fel nem használható. Közvetlen tiltakozást is juttattak a hanglemezgyárak a rádióvállalatokhoz. Ezen tiltakozások nyomán keletkeztek perek a hanglemezgyárak között egyfelől, a rádiószervezetek között másfelől. Több nyugati legfelsőbb bíróság helyt is adott a hanglemezgyárak keresetének és eltiltotta a saját országában működő rádiót az ilyen hanglemezekre rögzített műveknek a felperesek által előállított hanglemezek segítségével történő sugárzásától, ha ehhez az előadóművész — hanglemezgyár — engedélyét előzetesen meg nem szerezte.

A magyar Rádió nem várta be a per megindítását. A tiltakozó levelek kézhezvételét követően megállapítási keresetet tett folyamatba az egyik legtekintélyesebb külföldi hanglemezgyártó cég ellen annak bírói megállapítása iránt, hogy az alperes által előállított hanglemezeken elhelyezett olyan értelmű feliratnak, amely szerint a rádió útján az ilyen hanglemezek nyilvános előadása — rádiósugárzása — a gyáros engedélye nélkül tilos: a felperes Rádióval szemben semmiféle joghatálya nincsen, a rádió ennek a tiltó, illetőleg korlátozó rendelkezésnek magát alárendelni nem köteles.

A Kúria a keresetnek helytadott (937. számú elvi jelentőségű határozat) és kimondotta, hogy a Rádió a forgalombahelyezett hanglemezeket egyedül a zeneszerző és szövegíró engedélyével sugározhatja; az előadóművész, illetőleg a hanglemezgyár hozzájárulására nincsen szükség.

Az indokolás során a Kúriának állást kellett foglalnia abban a kérdésben is, vajon a rádiósugárzás elvileg olyan kizárólagos joga-e a zeneszerzőnek és írónak, mely szerint ezek hozzájárulása nélkül a mű nem sugározható. Ez a kérdés ugyan nem volt a per közvetlen tárgya, de annak előkérdéseként elháríthatatlanul felmerült. Csak az alkotó szerző jogi helyzetének tisztázása után kerülhetett sor annak a kérdésnek megvizsgálására, hogy a Szjt. 8. §-a alapján az előadóművész — átdolgozó — is olyan szerzőnek tekintendő-e, akitől a Rádió a hanglemezre rögzített zenemű sugárzásához külön engedélyt köteles beszerezni.

Az ítéletnek az előadóművésszel kapcsolatos igen jelentős és érdekes okfejtésével ezúttal nem foglalkozunk. Csak azt emeljük ki, hogy az elsőbíróság a rádiósugárzást *nyilvános előadásnak*, a Kúria pedig *mechanikai előadás céljára szolgáló átvitelnek* minősítette. Külföldön is megoszlottak a vélemények a sugárzás minősítése kérdésében. Fentebb már hivatkoztunk arra, hogy a Reichsgericht ezt terjesztésnek minősítette. (A Jogtudományi Közlöny 1926. évfolyamának 23. számában megjelent kis tanulmányban e sorok írója is terjesztésnek tekintette a rádiósugárzást. Ennek döntő indoka az volt, hogy a terjesztéssel szemben minden szerzői alkotást védett a törvény, amivel szemben a nem színpadi írói műveket a nyilvános előadás területén a törvény nem védte.)

A hivatkozott kúriai döntés mindenesetre törvényes alapot szolgáltatott annak a gyakorlatilag már elfogadott álláspontnak, mely szerint a rádiósugárzáshoz a mű szerzőjének — író, zeneszerző — előzetes beleegyezését be kell szerezni. A távolbalátás (televízió) bevezetése óta ugyanezt az álláspontot alkalmazza a tényleges gyakorlat.

Itt emeljük ki, hogy az ún. „rádióhíradó" tekintetében maguk a szerzői érdekeltségek helyezkedtek méltányosságból arra az álláspontra, hogy a híradói — közlésre felvett jelentős napi események során elhangzott előre nem ismert — szerzői művek (rendszerint dalok vagy zeneműtöredékek) felvételéhez és sugárzásához szerzői engedélyre nincsen szükség. (Katonai díszszemle, más felvonulások, nyilvános ünnepségek rádiófelvétele alkalmával elhangzott írói vagy zenei művek szerzőitől előre annál kevésbé volna engedély kieszközölhető, mert a rádió-televízió szervei maguk sem tudhatják, hogy a híradófelvétel során milyen írói, zenei alkotások kerülnek előadásra.) A szerzők által engedélyezett kivétel — mint minden kivétel — szorosan értelmezendő. Ezért olyan híradói felvételek tekintetében, amelyeknek tárgya olyan írói vagy zenei mű előadása, amely mű előadásához maga a rendező-előadó szerv is előre megszerzi a szükséges szerzői hozzájárulást: a rádió-televízió sem élvez mentességet. Különösen áll ez olyan esetekre, melyeknek előzetes rendezésébe a rádió-televízió maga is belefolyik.

Az itt érintett „rádióhíradó" kérdése is egyike azoknak, melyeket új törvényünk szabályozni lesz kénytelen.

IV.

Figyelemmel a rádió-televízió kimagasló kulturális jelentőségére, azt kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni, melyek azok a szerzőijogi könnyítések, amelyeket a megalkotandó új törvény ennek a tevékenységnek méltányosan biztosíthat anélkül, hogy az alkotóművészek jogvédte érdekét bármilyen irányban megsértené. Itt emeljük ki, hogy az *előadóművészek* problémá-

ját ezúttal kirekesztjük, azt más alkalommal külön megvitatás tárgyává kell tenni. Az előadóművészek kérdése ugyanis olyan nagyjelentőségű, hogy a felvetett és a jelen vizsgálódás tárgyát képező probléma kereteibe bele nem illeszthető.

Az nem vitás, hogy a rádió-televíziónak nyújtandó kedvezmény a szerzői jogok bizonyos *korlátozásával* jár. De ez a korlátozás olyan természetű és tartalmú, amelyet a technika fejlődése hozott magával és amely korlátozás elől a szerzők jogainak teljes védelme mellett sem lehet ésszerűen elzárkózni.

A berni egyezmény római szövege (1931 : XXIV. törvény) 11/a cikkében külön kizárólagos jogot biztosít minden egyezményes országbeli szerzőnek arra, hogy irodalmi vagy művészeti alkotásának rádiósugárzását engedélyezze. De egyidejűleg engedélyt ad az egyezmény hivatkozott rendelkezése az egyezményes *államoknak* arra, hogy megállapítsák a külföldi egyezményes államok szerzői szempontjából azokat a feltételeket, amelyek mellett ezek a jogok gyakorolhatók. Az egyezményes államok szerzői nem panaszkodhatnak tehát abban az esetben, ha Magyarország saját törvényében meg fogja szabni a rádió-sugárzás szerzői jogának gyakorlására vonatkozó feltételeket. (A hazai szerző joga ettől teljesen független, mert az egyezmény Magyarország területén csak az egyezményes országok szerzőire, illetőleg azok műveire vonatkozik. A magyar szerző jogait az ország területén nem az egyezmény, hanem a hazai törvény szabályozza.) Csak kettőt követel meg az egyezmény az ilyen „feltételeket megszabó" egyezményes ország jogszabályától: *a)* a szerző személyiségi jogának tiszteletben tartását — név megjelölése, mű sérthetetlensége stb. — és *b)* méltányos szerzői jogdíj biztosítását. Az utóbbira nézve az egyezmény arra utal, hogy a szerző és a rádió közötti megegyezés hiányában a szerzői jogdíjat az „illetékes hatóság" állapítja meg.

Önként értetődik — amit az egyezmény ki is emel —, hogy az ilyen szabályozásnak hatálya kizárólag a korlátozást életbeléptető állam területére korlátozódik.

V.

A magyar bírói gyakorlat tisztázta azt a kérdést is — amely kérdésben a Rádió és a szerzők mindig azonos álláspontot foglaltak el —, hogy a Rádió által sugárzott műveknek *hangszórók* útján történő nyilvános előadásához a mű szerzőjének engedélye is szükséges. (Kúria 938. számú elvi jel. határozata és a Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. tan. 23.916/1954. számú, óvás alapján hozott elvi döntése.)

Ezek a bírósági döntések bizonyos mértékben ugyan korlátozzák a szerzők jogát, mégis ezeket az irányító határozatokat a bírói gyakorlat úgy értelmezi, hogy a szerzőijogok tiszteletbentartása biztosítottnak látszik.

A kúriai ítélet nem azt tette meg általános szabálynak, hogy a rádiósugárzást hangszóró útján nyilvános előadás céljaira csak a szerző beleegyezésével szabad felhasználni, hanem megfordította a tételt. „A színmű, zenés színmű vagy zenemű rádió útján való közlésére adott engedéllyel a műnek hangszóró útján való nyilvános előadásához való jogot is átengedettnek kell tekinteni, *kivéve*, ha a nyilvános előadásnak haszonszerzés a *közvetlen* célja."

A Kúria, a felperes szerzői tömörülés (Magyar zeneszerzők és szövegírók szövetkezete) kereseti igényét, mely szerint a rádiósugárzást senki nyilvános előadás céljaira hangszóró útján fel nem használhatja, ha erre a szerzőtől előzetesen engedélyt nem kér: ilyen elvi szabatossággal *nem* tette magáévá. A Kúria döntése szerint a szerzői tömörülésnek kell esetről esetre kimutatnia azt, hogy a rádiósugárzás hangszórón történt átvételének *közvetlen célja* anyagi haszon szerzése volt.

Ha ezt a döntést ilyen szigorral kellene alkalmazni, a szerzők érdekeit szorgalmazó felperes minden esetben bizonyítani volna kénytelen, hogy a hangszóró segítségével nyilvános előadást eszközlő alperes tevékenysége azt célozta, hogy hallgatóságától pénzt vagy más anyagi előnyt szerezzen *közvetlenül*. Ezt azonban bizonyítani egyfelől nagyon nehéz, másfelől az esetek túlnyomó részében az anyagi haszon szerzése nyilvánvalóan nem közvetlen, hanem *közvetett* cél. A szórakoztató üzem ugyanis a hangszórón keresztül szolgáltatott rádiózenéért saját közönségétől nem igényel közvetlenül ellenértéket. De ugyanazt a célt valósítja meg, mintha saját zenekart szerződtetne és jelentős anyagi áldozat árán nyújtaná közönségének a hangulat és ezen keresztül a fogyasztás fokozását célzó zenét. Az elsőbírósági döntés világosabb és helyesebb volt, amikor határozottan azt mondotta ki, hogy „valamely színmű, zenés színmű vagy zenei mű rádió útján való közlésére adott engedély a műnek hangszóró útján nyilvános előadására vonatkozó jogot nem foglalja magában".

A Kúria döntése is úgy fogta fel a kérdést, amikor a határozata alapjául szolgáló esetben az alperes tejivó-, étterem és kávéház-üzletében a fogyasztóközönség számára közvetítette hangszóró útján a rádión leadott zeneműveket: eljárásának nyilvánvalóan anyagi haszon szerzése volt a közvetlen célja, ámbár a zenéért a közönségtől ellenértéket nem igényelt. Helyes tehát a bíróságoknak azóta elfoglalt következetes állásfoglalása, mely szerint hangszóró útján szolgáltatott rádiózenének közvetett haszonszerzés a célja, miért is az engedély nélküli nyilvános előadás jogi következményei alkalmazandók.

Ez a kérdés is az új törvény szövegében világos, félre nem érthető szabályozást igényel annál is inkább, mert a hangszóró alkalmazása zenei átvitel céljaira az egész ország területén rendkívül elterjedt. Számos külföldi állam újabb jogszabályai és bírói döntései a hangszó-

rón történő zenei közvetítés kérdésében a szerző javára fennálló kizárólagos jogot ismerik el.

De a hangszóró vagy más hasonló eszköz segítségével történő közvetítése a rádiósugárzásnak tárgya a berni egyezmény 11/a cikkének is. A brüsszeli szöveg a római szöveget a következő módon egészítette ki: „Az irodalom és művészet alkotásainak szerzőit megilleti a *kizárólagos jog*, hogy engedélyezzék műveik tekintetében 1. . . . . 2. . . . . 3. a rádió által eszközölt sugárzás nyilvános közlését hangszóró vagy más hasonló szerkezet útján, mely alkalmas jelek, hangok vagy képek közvetítésére."

VI.

A Rádió avégből, hogy műsorát kellő körültekintéssel és gonddal készíthesse elő, felhasználja a technika haladásának egyéb eredményeit, a hanglemezt és a mágnesszalagot. A sugárzásra kerülő műveket a Rádió előbb hanglemezre vagy mágnesszalagra veszi fel. A sugárzás az előadást nem közvetlenül közvetíti, hanem az előadóművészek segítségével hanglemezre vagy mágnesszalagra rögzített mű kerül sugárzásra. Ebből a Rádiónak jelentős anyagi és művészeti jellegű előnyei vannak. Anyagi jellegű előnye abban jelentkezik, hogy valamely nagy művészi létszámot igénylő nehéz művészi produkciót későbbi sugárzás céljaira nem kell megismételni. A száztagú hangversenyzenekar művészi teljesítményét hanglemezről vagy mágnesszalagról többször és különböző időpontokban sugározhatja a Rádió. Anyagi előny, hogy a mai napon itt vendégszereplő külföldi művész előadását nem kell okvetlenül még ma közvetlen módon sugározni, hanem annak csak szalagra felvétele történik, a sugárzás későbbi időre *halasztható*. *Művészi előny* pedig a bármikor eszközölhető újabb sugárzáson kívül az is, hogy a rádió céljaira történő felvételről készült hangszalag kijavítható. A hibás részt egyszerűen letörlik és újjal pótolják. Ez teszi lehetővé a lehető legtökéletesebb művészi előadás rögzítését és sugárzását.

A Szjt. 6. §-ának 9. pontja a szerzői jog bitorlásának minősíti a szerző beleegyezése nélkül a műnek átvitelét mechanikai előadás céljára szolgáló készülékekre.

Nem volt vitás, sem az elméletben, sem a gyakorlatban, hogy *a)* a nyilvános előadás, *b)* a rádiósugárzás (televízió) és *c)* a mechanikai előadás céljaira szolgáló átvitel: külön-külön, egymástól teljesen független kizárólagos szerzői jogosítványok. A Rádió tehát a sugárzás jogán kívül a szerzőtől a mágnesszalagra való átvitel jogát is megszerezni volna köteles. Az idevonatkozó szerzői jogot nemzetközi jogi vonatkozásban is megerősítette a külföldi egyezményes szerzők javára az egyezmény római szövegének 13. cikke. Eszerint a zenemű szerzőjének kizárólagos joga van arra, hogy megengedje művének átvitelét olyan készülékre, amely valamely zenei mű mechanikai előadására szolgál. Ezen rendelkezés szempontjából is fenntartásokat és feltételeket szabhatnak meg az egyezményes országok hazai törvényei. Ezek a fenntartások és feltételek csak abban az országban hatályosak, amely azokat megállapította. A brüsszeli szöveg még hozzáfűzi, „ezek a fenntartások és feltételek nem befolyásolhatják a szerzőnek megfelelő szerzői jogdíjhoz való jogát".

VII.

Ha a brüsszeli szöveg ratifikálást nyerne, a rádió-televízió körüli szerzőijogi kétségek a mechanikai jogok tekintetében kiküszöbölhetők volnának.

Csehszlovákia és Lengyelország az utóbbi években mind behatóbban vesznek részt a szerzőijogi kérdések nemzetközi megvitatásában. A szerzői jogban szakértő kiküldötteik jelentős szerepet visznek a különböző nemzetközi bizottságok munkájában. Feltehető, hogy a brüsszeli egyezményi szöveghez való csatlakozás gondolata a közeljövőben komolyabb megfontolás tárgyát fogja ezekben az országokban is képezni. A rádió és televízió szempontjai is kívánatossá tesznek ilyen irányú elhatározást. Azok az anyagi áldozatok, melyek a nemzetközi kapcsolatoknak kibővítésével járnának, bőven megtérülnének a Rádió-Televízió megtakarításai által. Nem utolsó sorban előmozdítaná a külföldi országokkal megvalósítandó műsorcserét. Ez művészi gazdagodást és anyagi megtakarítást jelentene a cserében résztvevő államok mindegyike szempontjából.

Jugoszlávia, mely 1946-ban új törvényt hívott életre, 1957-ben egészen új törvényben szabályozta a szerzői jog kérdéseit, szem előtt tartva a technika-fejlődését és a nemzetközi kívánalmakat. Az új törvény alapján magáévá tehette a berni egyezmény brüsszeli szövegét.

VIII.

Figyelemmel arra, hogy a magyarországi jogi szabályozás szempontjából tekintettel kellene lenni a brüsszeli egyezmény 11/a cikkének tartalmára is, ismertetni kívánjuk a brüsszeli szövegnek a Magyarország által elfogadott római szövegtől való eltérését.

A római szöveg 11/a cikkének első bekezdése biztosítja minden egyezményes állam szerzője számára közvetlenül azt a jogot, hogy műveiknek rádió útján történő sugárzását engedélyezzék. Ezt a szöveget bővítette ki a brüsszeli jogszabály egyfelől azzal, hogy ez a kizárólagos jog a szerzőt nemcsak a rádió sugárzásra nézve illeti meg, hanem minden más olyan eszközre vagy szerkezetre nézve is, amely lehetővé teszi jeleknek, hangoknak vagy képeknek vezeték nélküli sugárzását. A szerző kizárólagos joga to-

vábbá az új szöveg szerint művének vezetékkel vagy vezeték nélküli *további* közvetítésének engedélyezése akkor, ha ezt a további közvetítést nem az eredeti sugárzó szervezet végzi. Végül biztosította a szerzőnek azt a kizárólagos jogot, mely szerint csak ő rendelkezhetik művének hangszóró vagy más hasonló készülék útján történő közvetítése fölött.

A legnagyobb vitát provokáló kérdés, mely a brüsszeli konferenciát foglalkoztatta, szabad-e a szerző engedélyével sugárzandó művet a sugárzás *előtt* — erre vonatkozó külön engedély nélkül — hanglemezre vagy hangszalagra rögzíteni: az alábbi szöveggel nyert szabályozást.

11/a cikk (3) bek.: „Ellenkező kikötés hiányában az az engedély, amelyet a szerző a jelen cikk első bekezdése alapján megad, nem foglalja magában azt a további engedélyt, hogy a rádió által sugárzandó művet hanghordó vagy képhordó készülékre felvegyék. Mindazonáltal az egyezményes országok törvényhozásai számára fenntartott az a jog, mely szerint olyan rendelkezéseket bocsáthasson ki, amelyek feljogosítják a sugárzást végző vállalatot arra, hogy saját eszközeivel és saját sugárzásai számára készíthessen »efemer« hang- vagy képfelvételeket. A törvényhozások megengedhetik, hogy ezek a hanghordozók vagy képhordozók rendkívüli dokumentációs jellegük miatt hivatalos archívumokban megőrizhetők legyenek."

Fentebb rámutattunk (VI. pont), hogy a hangfelvétel vagy képfelvétel eszközléséhez törvényünk 6. §-ának 9. pontja alapján a szerző engedélye szükséges. Ezt meghaladóan, figyelemmel arra, hogy a hanglemezre vagy hangszalagra való felvétel egyben többszörösítés is: a törvény 5. § szerint is szerzői engedélyezés alá esik. Ugyanez áll a képfelvételekre is.

A magyar jog jelenlegi tartalma szerint a Rádiót a szerző engedélye nélkül a hanglemezre vagy hangszalagra történő felvétel joga nem illeti meg.

A szembenálló álláspontokat a hivatkozott 11/a cikk (3) bekezdése kompromisszummal oldotta meg. Szem előtt tartotta az egyezmény új szövege azt, hogy a rádió és televízió indokoltan és méltányosan igényli a mechanikai felvétel jogát azokban az esetekben, amelyekben valamely műről művészi teljesítmény útján történik a sugárzás és ezt — elháríthatatlan okokból azonnal és közvetlenül eszközölni nem lehet. Ha a sugárzást kénytelen a rádió vagy televízió elhalasztani, az ilyen halasztás céljaira az egyezmény is indokoltnak tartja, hogy az irodalmi vagy zenei művet előbb hanglemezre vagy hangszalagra felvegyék. (Ennek előfeltétele, hogy a szerző a mű sugárzására az engedélyt már megadta.)

Ilyen körülmények között a brüsszeli egyezményhez való csatlakozásunk esetén, hazai törvényünk egyidejű kiegészítése és módosítása mellett, a rádiót és televíziót meg fogja illetni az a jog, hogy a sugárzási jog megszerzésével *önműködően* rendelkezzék a hangfelvétel és képfelvétel jogával nemcsak a belföldi, hanem az egyezményes országok szerzői alkotásai tekintetében is.

Nyitva hagyta az egyezmény azt a kérdést, vajon ez a jog a rádiót és televíziót kizárólag azokra az esetekre illeti-e meg, amelyekben a felvétel és a tényleges sugárzás között elkerülhetetlenül bizonyos idő telik el — *halasztott* adás (diffusion differée) — vagy vonatkozik-e ez a jog arra az esetre is, ha a rádió vagy televízió valamely nagyon drága és technikailag nehezen megszervezhető produkció útján kíván — rendszerint zenei alkotást — hanglemezre vagy hangszalagra azzal a céllal rögzíteni, hogy a produkciót a felvétel segítségével *ismét elő* fogja adni. A produkció ugyanis a technikai nehézségeken kívül gyakran rendkívüli költséget igényel. Ezek a költségek későbbi sugárzás esetén jórészt elmaradnak (diffusion répetée).

Ezt az űrt az egyezményes országok törvényhozásai saját belátásuk szerint fogják kitölteni.

Egy megalkotandó magyar jogszabály szempontjából *törvényes engedély* (licence legal) rendszerének bevezetését tartjuk indokoltnak.

A rádió és televízió a számukra biztosítandó *törvényes engedéllyel* jogot nyernének arra, ha a szerző művének sugárzását engedélyezi, újabb hozzájárulása nélkül és szerzői jogdíj fizetési kötelezettség nélkül, a művet saját céljaikra és saját eszközeikkel, hanglemezre vagy hangszalagra felvegyék;

ugyanezt a hanglemezt vagy hangszalagot vagy képfelvételt halasztott adásnál rendszerint egyszer — ha a törvényhozás megengedi —, esetleg többször a mű sugárzására felhasználhatják;

a *törvényes engedély* meg fogja határozni azt is, hogy az így készült hanglemezt, hangszalagot vagy képfelvételt milyen időtartamon belül használhatja sugárzásra a rádió és televízió;

el fogja nyilván rendelni az elkészült hanglemeznek, hangszalagnak vagy képfelvételnek használat után leendő megsemmisítését vagy a rádiótól és televíziótól független — előre kijelölendő — állami archívumban leendő megőrzését.

Indokolt volna, hogy a szerzői jogról szóló új törvény a szerző kizárólagos jogaként ismerje el az irodalom, zenei és egyéb művészeti alkotásoknak rádió, televízió vagy más hasonló módon történő sugárzását és a sugárzásnak mindennemű további közvetítését hangszóró vagy más műszaki berendezés segítségével. A rádiósugárzásnak és televíziós adásnak ez a kizárólagos szerzői joga minden egyéb szerzői jogtól független új jogként kerülne a törvénybe.

A rádió-televízió javára biztosítandó *törvényes engedély* az előző bekezdésben foglalt szerzői kizárólagos jogot *korlátozná* a rádió-televízió javára hozzávetőlegesen az alábbiak szerint:

a) törvényes engedélyt adna a rádió-tele-

víziónak arra, hogy az *egyidejűleg* megállapítandó szerzői jogdíjtáblázatban foglalt tételek kifizetése ellenében, a szerző megkérdezése nélkül a színpadról sugározhassa a színpadi (írói, zenei, drámai-zenei stb.) műveket, ha azokat magyar színpadon legalább harmincszor nyilvánosan már előadták. (Ez a szám ugyanazon színpad előadásaira vonatkozik.) Ugyanezen engedély alapján kötelezettséget róna a törvény a színházra vagy más előadó vállalatra, mely szerint a rádió-televízió közvetítéseinek technikai lebonyolítását engedélyezni és előmozdítani köteles. A jogdíjtáblázatnak azt is tartalmaznia kellene, hogy a szerzőt megillető jogdíjakon kívül milyen összegek illetik meg az állami előadó vállalatot az általa nyújtott művészi szolgáltatás átengedéséért és milyen összegek illetik meg az előadóművészeket. Kívánatos volna, hogy *minden* megismételt sugárzásért a rádió-televízió *ugyanolyan* mértékű jogdíjat fizetne, még akkor is, ha az értékesítési jog nem magát a szerzőt, hanem jogutódait illeti meg;

b) az egyidejűleg megállapítandó *százalékos részesedés* ellenében jogot nyerne a rádió-televízió arra, hogy műsorában tetszése szerinti mértékben és bármilyen hullámhosszon már megjelent kisebb zeneműveket, valamint már megjelent nagyobb zeneművek kisebb részeit és már megjelent hangversenyzeneműveket a szerző előzetes beleegyezése nélkül sugározhasson; (zenei kisjogok)

c) a műpéldányban még meg nem jelent művek — kivéve az *a)* alattiban megjelölt műveket — sugárzásához a szerző engedélyét a rádió-televízió kikérni volna köteles;

d) a napi eseményekről felvett riportok (híradók) keretében a szerző engedélye nélkül felvehetők volnának azok a kisebb művek, vagy nagyobb művek kisebb töredékei, amelyeket a híradás tárgyát képező napi események során nyilvánosan előadtak;

e) azokat a műveket, amelyeknek sugárzási jogát a rádió-televízió a „törvényes engedély" útján vagy szerződéssel megszerezte: saját céljaira és saját eszközeivel hanghordó vagy képhordó készülékekre külön engedély kikérése és külön szerzői jogdíj fizetésének kötelezettsége nélkül felveheti. Ezek a készülékek sugárzás céljaira a felvételtől számított . . . . napon belül bármelyik hullámhosszon — legfeljebb . . . .-szor felhasználhatók.

A hangfelvételek és képfelvételek a megszabott törvényes határidő lejárta után megsemmisítendők volnának. Kimagasló dokumentációs jelentőségük esetén a felvételeket a Magyar Nemzeti Múzeum archívumában kellene elhelyezni.

IX.

Kiegészítésül ismertetjük, hogy a népi demokráciák által az utóbbi években megalkotott szerzőijogi szabályok a rádió szempontjából, hogyan hangzanak.

A *bolgár* törvény 9. cikke „az egyszer már kiadott vagy előadott mű rádió útján a szerző beleegyezése és szerzői díj fizetése nélkül" történő sugárzást engedi meg. Hozzáfűzi, hogy a megrendelésre készült művek díját a rádió csak egyszer köteles megfizetni.

Ez a rendelkezés a bolgár rádió számára az elképzelhető legnagyobb könnyítést biztosítja. Nincsen figyelemmel sem a szerzői érdekekre, sem a Bulgária által elfogadott berni egyezmény római szövegére. Ez utóbbi világosan előírja a szerzői jogdíjak megfizetésére vonatkozó kötelezettséget. E rendelkezés súlya valójában csak a bolgár szerzőket érinti. Az egyezményes országok alattvalói bírói úton is igényelhetik az őket megillető szerzői jogdíjat.

A *lengyel* törvény a következőképpen rendelkezik: „megjelent művek hanghordó vagy képhordó eszközök segítségével vezetékkel vagy vezeték nélkül sugározhatók, a szerző jogdíjra vonatkozó igények sérelme nélkül. Ez utóbbi mértéke megfelel az ilyen esetekre megállapított jogdíjtételek mértékének."

Ez a rendelkezés a rádió számára igen jelentős előnyt biztosít, mert a berni egyezmény római szövegének szem előtt tartása mellett megadja a rádiónak a maximális könnyítést.

A *román* törvény az alábbiakat mondja: „A szerző beleegyezése nélkül, de összes egyéb jogai sérelme nélkül szabad *bármely művet* előadótermekből vagy szórakozás céljait szolgáló egyéb helyiségekből, amely helyiségekben e művek előadásra, illetőleg kiállításra kerülnek, rádióra, televíziós adásra felhasználni, vagy további közvetítés céljaira hanghordozóra vagy képhordozóra felvenni." (13. § b. pont.)

„Zenei, irodalmi vagy művészeti alkotások mechanikai felvételét szabad felhasználni egész terjedelmükben vagy egyes részeikben, rádió és televízió útján történő közlés, illetőleg filmhíradó céljaira." (13. § d. pont.)

Ugyanez a rendelkezés kimondja, hogy a d) pont olyan művekre vonatkozik, amelyek a közzététel különböző formái útján a közönség tudomására kerültek.

A név megjelölésére és a szerzői jogdíj megfizetésére vonatkozó kötelezettséget a törvény előírja.

A kisjogokat meghaladó területen alkalmazott törvényes engedély, a román törvény által szabályozott módon aggodalomra ad okot szerzői szempontból. Ha nemcsak megjelent művet, hanem bármily módon közzétett művet (bemutatás, előadás, kiállítás, közvetítés stb.) is sugározni lehet a szerző engedélye nélkül, úgy ellenőrizhetetlen marad, vajon az ilyképpen sugárzott mű tartalmát hűségesen adták-e vissza? A forrásként szereplő közvetítés vagy nyilvános előadás során a mű tartalmában jogosulatlan változtatások, rövidítések, idegen beszúrások is történhettek. A rádió ezeket — jóhiszeműleg —

változatlanul átveszi. Ha csak megjelent műveket lehet sugározni, a rádió kezében a szerző által ellenőrzött műpéldányok vannak.

Igen sok szerző, nagyon tiszteletre méltó okból nem kívánja átengedni rádiósugárzás céljaira színpadi művét. A legnagyobb engedmény, amit a törvényes engedély keretében tenni lehet, az, hogy olyan színpadi művet adnak elő rádión vagy televízión, amelyet a szerző engedélyével színpadon sorozatosan — javaslatunk szerint legalább harmincszor — előadtak. A személyiségi jogokat is érintheti, ha a színpadi mű tartalmába technikai okokból történik beavatkozás.

A *csehszlovák* törvény 17. §-ának (2) bekezdése szerint „a szerzői jogot nem sérti meg a rádió vagy televízió vagy olyan vállalat, intézet vagy szervezet, mely filmeket vetít — ha a rádió, televíziós vagy filmtudósításban olyan képeket, illetve műveket is sugároz vagy vetít, amelyek riport tárgyát képező eseményekről készültek".

A 18. § szerint pedig „a műveket rádió vagy televízió útján terjesztő vállalat már nyilvánosságra hozott műveket sugározhatja, ha megjelöli a szerzőt és a művet, a szerzőnek pedig minden sugárzásért kifizeti a megillető tiszteletdíjat".

Bár a csehszlovák rendelkezés is legszélesebb körben adta meg a rádiónak és televíziónak a sugárzáshoz szükséges törvényes engedélyt belföldi és az egyezményes külföldi szerző műveire nézve, mégis az ismertetett szabályozások közül viszonylag a legjobbnak minősíthető.

Aggasztó itt is, hogy nem a megjelent műveket, hanem a közzétett műveket is sugározhatja a rádió a törvényes engedély alapján.

Említésre méltó, hogy a csehszlovák törvény 50. és 51. §-a a szerzői jogdíj kifizetése tekintetében méltányos rendelkezéseket tartalmaz. Az utóbbi törvényhely különösen azért jelentős, mert kárpótlás fizetésére kötelezi a rádiót abban az esetben, ha a sugárzásra lekötött művet hat hónapon belül *nem* közvetíti.

Palágyi Róbert

SZEMLE

A pénzügyi jog néhány kérdéséhez*

I.

A pénzügyi jogtudomány hazánkban a kiegyezés utáni időkben indult erőteljesebb fejlődésnek. Az ezt megelőző időszakban — kivéve a 48-as forradalom és szabadságharc rövid időszakát — önálló magyar pénzügyi jogról beszélni alig lehet. A kiegyezést követően a polgári fejlődés erőteljesebb megindulásával egymást követték a félfeudális állam szükségleteinek megfelelő adóügyi szabályozások, adóreformok, amelyek természetszerűleg maguk után vonták a pénzügyekkel, a pénzügyi joggal foglalkozó tudomány kifejlődését is. A pénzügyi jogtudomány első nevesebb művelője Mariska Vilmos, akinek pénzügyi jogi tankönyve évtizedekig egyeduralkodó volt. Nyolcadik kiadása 1905-ben jelent meg.[1] Művében a korabeli, elsősorban az osztrák és német pénzügyi jog eredményeire támaszkodik. Felfogása lényegében megfelel annak a koncepciónak, amely szerint a pénzügyi jog része a közigazgatási jognak. E felfogás szorosan következik az ipar kezdetleges fejlettségi fokából, s így a jogi szabályozás fő súlya elsősorban a lakosság különféle adóira és az államháztartási gazdálkodásra szorítkozik. Az őt követők közül a legismertebb név Exner Kornélé. Könyve,[2] mely 1910-ben jelent meg, főként a gyakorlat oldaláról jelent gyarapodást az előzőkhöz képest. A polgári gazdaság kifejlődésével párhuzamosan elsőnek állítja nálunk a pénzügyi jogágazat önállóságát. Rendszere szorosan következik a társadalmi gazdasági fejlődés fokából. A pénzügyi jogot alkotmányjogi, közigazgatási jogi, büntetőjogi és állambevételi jogra osztja. E rendszer a kameralizmus hatását erősen tükrözi.

Az első világháborút követően a Horthy-korszak pénzügyi jogtudományára általában jellemző, hogy önállósága szűk keretek közé szorítkozik. Az oktatás terén a pénzügytani részek a közgazdasági studiumba, a költségvetéssel kapcsolatos részek a közigazgatási jogba olvadnak. Kétségtelen, hogy mind a közgazdaságtan, mind a közigazgatási jog művelői megfelelő súllyal szerepeltetik tárgyaikban a pénzügyeket, mégis másodrendű jelentőségűek az említett tárgyak keretében. A magántulajdonban levő vállalatok és bankok pénzgazdálkodásának kérdései (beruházás, hitel stb.) a polgári jog speciális kiegészítését képező kereskedelmi és váltójogban szerepelnek. A tulajdonképpeni pénzügyi jog részére így lényegében csak az adójog marad. Ezt a felfogást követi Márffy 1930. évi tankönyve[3] és Takács György 1936. évi tankönyve[4] is. Ez utóbbi pozitívuma, hogy lépést tart a korabeli polgári pénzügyi jogtudománnyal, s bár magán viseli annak jellegzetes fogyatékosságait, mégis fölébe emelkedik azoknak a szerzőknek, akik könyveikben csupán a fennálló rendszer alátámasztását tűzték ki célul.

A felszabadulás utáni jogfejlődést 1948-ig szintén Takács dolgozza fel.[5] Itt néhány évi kiesés következik a pénzügyi jogi irodalomban. Ennek magyarázata elsősorban az, hogy a politikai és gazdasági változások nyomán erősen változik a jogrend és ezt a tudomány csak kisebb tanulmányok útján követheti. Hozzájárul, hogy a gazdasági jogról vallott elmélet következtében ez

* Adalék a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról lefolytatott vitához. (L. Jogtudományi Közlöny, 1959. 9. sz.)

[1] A Magyar Pénzügyi Jog Kézikönyve Budapest, 1905. VIII. kiadás.

[2] Magyar Pénzügyi Jog Budapest, 1910.

[3] Magyar Pénzügyi Jog Budapest, 1930.

[4] Rendszeres Magyar Pénzügyi Jog Budapest, 1936.

[5] Pénzügyi Jog I—II. kötet Budapest, 1948.

időben a pénzügyi jognak külön oktatása csak szűk keretek között szerepel az egyetemek tanrendjén. Az új időszak kb. 1949—50-től kezdődik amikor a szovjet pénzügyek eredményeinek megismerése hoz lendületet e téren.[6]

II.

A pénzügyi jogágazat önállóságáról nálunk is vita folyt az elmúlt években és még ma is felvetődnek eltérő nézetek. Általánossá vált azonban már az a felfogás, mely a pénzügyi jogban önálló jogágazatot lát. Az alábbiakban néhány gondolattal szeretném alátámasztani e nézetet.

A pénzügyi jog történetileg az állam,- illetőleg államigazgatási jogból alakult ki és hosszú fejlődés során vált önálló jogágazattá. Eredete természetesen azzal jár, hogy igen szoros szálak fűzik az állam-, és államigazgatási joghoz. A polgári jogtudomány fejlődése során a nemzetközi irodalomban egyre gyakrabban merül fel az a vélemény, mely elismeri a pénzügyi jog sajátságos vonásait. Különálló jogágként azonban — ahol elismerték — főként az adójog vonatkozásában vették számba. A tőkés társadalmi rendszer megdöltével a szocialista és népi demokratikus országokban a pénzügyi jellegű jogszabályok köre nagymértékben kiszélesedett. A vállalatok államosítása után ezekben az országokban új viszony alakult ki az állami szervek és a vállalatok között. Ez elsősorban állami-, illetőleg államigazgatási jogi vonatkozásban jelentkezett, de szükségszerűen maga után vonta az állami vállalatok pénzgazdálkodásának az új tulajdonviszonyok szerinti szabályozását is. Új jogviszonyok keletkeztek a pénzügyi tervezés, a vállalatok költségvetési kapcsolatai, hitelezés, a pénzforgalom, a beruházások bonyolítása terén. Új szabályozást igényelt a különféle vállalati alapok rendezése is. Ugyanakkor a költségvetési joganyag is, tervgazdálkodás következtében, jelentős mértékben megnőtt. A társadalmi, gazdasági fejlődés tehát a jog területén is új helyzetet teremtett és indokolttá tette a pénzügyi jogtudomány ágazati különválását. Az a felfogás, mely a pénzügyi jogot az államigazgatási jog keretébe illeszti, ezt a fejlődést nem veszi megfelelő képpen tudomásul és így a jogágak profiljának torzulásához vezetne. A pénzügyi jog ma már széleskörű meghatározott társadalmi viszonyokat szabályoz az állami pénzeszközök mobilizálását és elosztását, a pénzmozgatást, egységes anyagot képez, melynek közös nevezője a pénz. Ez más síkja a jogviszonyoknak, mint amit az államigazgatási jog szabályoz és specialitásai, valamint a joganyag nagysága indokolttá teszi az előbbitől való különválasztást.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a pénzügyi jogot kialakulását tekintve, szoros szálak fűzik az állam- és államigazgatási joghoz, és sok tekintetben jelentkeznek szorosan érintkező felületek. Így pl. a költségvetés országgyűlési tárgyalását, a pénzügyi szervezet működését, a pénzügyi ellenőrzést, a szabálysértéseket illetően igen szoros az összefonódás az államjogi, államigazgatási szabályok és a pénzügyi jog között és erőltetett lenne a merev szétválasztás. E szoros kapcsolatok indokolttá teszik a példaképpen említett és más érintkező témák közös művelését is.

Hasonlóképpen sok közös vonás jelentkezik az említett jogágazatokban például a jogviszony elemei, a jogforrások, az aktusok jellegzetességeinél, stb. Az általános értelemben vett elméleti részeket itt az állam- és államigazgatási jog tárgyalja, amiből következik, hogy a pénzügyi jogi studium e részeit nem szabad erőltetni, felduzzasztani és — kerülve minden praktikizmust — a nagyobb súlyt a speciális pénzügyi jogi intézmények ismertetésére és a legfontosabb tételes anyagokra kell fektetni. Ezt egyébként párhuzamosságok elkerülése végett didaktikai szempontok is indokolják. Ez természetesen nem jelentheti az elméleti részek elhanyagolását. Itt számos koránt sem kimerített lehetőség jelentkezik. Hogy csak néhányat említsek: a nemzetközi összehasonlítások, a szocialista kodifikáció figyelemmel kísérése, a pénzügyi jog sajátos intézményeinek elméleti kifejtése.

A pénzügyi jog sajátos intézményei jól elválaszthatók más jogágakétól. Ilyen sajátos intézmények: az állami költségvetés, a különféle hitelkonstrukciók, szankciók speciális köre (hitelkorlátozások, zárolás, késedelmi kamat stb.). A sajátos intézmények közé tartoznak a bankok a maguk kettős, egyrészt vállalati, másrészt államigazgatási arculatával. Az említett felsorolás koránt sem teljes és mutatja a pénzügyi jog intézményeinek széles körét.

A pénzügyi jognak a polgári jogtól való elhatárolását elsősorban az biztosítja, hogy amíg a pénzügyi jog az állami szervek, vállalatok pénzzel való ellátásának, finanszírozásának módját, az erre vonatkozó szabályozást (beruházások pénzügyi lebonyolításának rendje, forgóalapellátás, költségvetési hitelellátás rendje) és a speciális pénzügyi konstrukciók szabályozását tartalmazza, addig a pénzzel már ellátott szervek további gestiói (megrendelések, szállítási szerződések, stb.) polgári jog keretében tartoznak.

A pénzügyi jog további fejlődését nagymértékben elő fogja mozdítani a nálunk is sorrakerülő ipari, illetőleg gazdasági irányítás átszervezése. Abban az esetben, ha az ipart, kereskedelmet, közlekedést irányító államigazgatási szervek kevésbé operatív módon fogják irányítani a gazdálkodást, hanem inkább gazdaságpolitikai és igazgatási módszerekkel, a pénzügyi jogi szabályozások jelentősége — a vállalati önállósággal együtt — nőni fog. Ez természetesen az államigazgatási jogra (tervezési szabályok), munkajogra is vonatkozik. E jogágakra és nem utolsó sorban a pénzügyi jogra e tekintetben fontos előkészítő szerep vár. Az átszervezés a pénzügyi szerveket (bankok, adóapparátus) közvetlenebb kapcsolatba fogja hozni a gazdálkodó vállalatokkal, kiiktat több közbülső igazgatási elemet, s e tekintetben számos újítást fog eredményezni a költségvetési, hitel, stb. kapcsolatok szabályozása terén.

A pénzügyi jogágazat belső tagozódása szerint az azonos jogviszonyokat szabályozó anyagokból képez a jogágon belül külön részterületeket. Ilyen részterületek: a költségvetési jog, beleértve a vállalatok pénzellátását, beruházások pénzellátását, az adójog, a lakosságtól

[6] Rovinszkij: A Szovjetunió állami költségvetése.
Gurvics: Szovjet pénzügyi jog Moszkva, 1954.
V. Djacsenko: A szovjet pénzügyek jellege és funkciója.
Alexandrov: Pénzügyi ismeretek (kéziratban).

származó önkéntes befizetések joga, a bankhitel-ügy, a pénzrendszer és pénzforgalom jogi szabályozása. A pénzügyi jog részterületének tekintjük a pénzügyi ellenőrzés jogi szabályozását is, bár e tekintetben igen közel áll az államigazgatási joghoz. Nem teljesen eldöntött a határvonal a számviteli jog tekintetében A számviteli joganyag azokat a rendelkezéseket foglalja magába, melyek az állami szervek, vállalatok, nem állami tulajdonban álló egyéb jogi személyek elszámolási kötelezettségét szabályozzák. Nemcsak azokat a rendelkezéseket öleli fel, amelyek a gazdálkodást folytató szervek számadásainak vezetésére vonatkoznak, hanem azon előírásokat is, amelyek az eszközök értékelésére, beszámolási, zárszámadási kötelezettségre, a bizonylati fegyelemre, a főkönyvelők jogállására, stb. vonatkoznak. A társadalmi és gazdasági rendszer megváltozásával a vállalati számvitel egységes alapokon való szervezése megtörtént, s ma már a határvonal az államszámvitel és a vállalati számvitel között nem olyan éles, mint a múltban volt. A számviteli jog szintén határterületet képez a pénzügyi és államigazgatási jog (statisztika) között. A pénzügyekkel való szoros összefüggése miatt indokolt a legfontosabb alapelvek szerepeltetése a pénzügyi jog keretén belül is.

III.

A szocialista pénzügyi jog oktatása a felsőoktatási reform keretében 1950/51. tanévben kezdődött meg. Ebben az időben Államháztartástan és pénzügyi jog címen szerepelt a tantárgy, majd 1952/53. tanévtől a Pénzügyi és költségvetési jog elnevezést vette fel, míg végül Pénzügyi jogra egyszerűsödött. A tárgy bevezetése óta eltelt nyolc év alatt számos tapasztalat szűrődött le és kialakult a studium határozott profilja.

Az első államháztartástani jegyzet kidolgozása 1951-re esik, a tanszék felállítását követő év előadásai nyomán. E jegyzetre és az oktatásra is bizonyos kettősség nyomta bélyegét: egyfelől a törekvés az új gazdasági és jogi rendszernek megfelelő ismeretek oktatására, másfelől kötöttség a régi gyakorlathoz. A jegyzet bizonyos fokig átmenetnek tekinthető a régi államszámviteli és adójogi oktatásról a pénzügytani és pénzügyi jogi oktatásba. E jegyzet csak a költségvetéssel és az adóval foglalkozott és nem tartalmazta a hiteljogi, takarék, biztosítás jogi stb. ismereteket. A költségvetési jog vonatkozásában azonban már lényegesen többet adott a régi államszámviteli oktatásnál: részletesebb történelmi áttekintést és egyúttal megvetette alapját a költségvetés szerkezete, végrehajtása, modern oktatásának, ugyanakkor tartalmazta a vállalati pénzgazdálkodásra vonatkozó legfontosabb tudnivalókat is. Ez utóbbi új színt adott a tantárgynak. A régi államszámviteli oktatás maradványának tekinthető, hogy a jegyzet a közületi beszerzésekkel, szállítási szerződésekkel, állami ingatlan és ingóvagyon kezeléssel is részletesen foglalkozott, tartalmazta a közalkalmazottak fizetési rendszerét is.

A tantárgy és a jegyzet főleg a szovjet tapasztalatok alapján jelentősebb átalakuláson ment át az 1952/53. tanévben. Ekkor több szakértő bevonásával elkészültek azok a fejezetek, amelyek a hiányzó részeket voltak hivatva pótolni (hitel, pénzforgalom, vállalati gazdálkodásra vonatkozó részek kiegészítése, beruházások finanszírozása, takarékügy stb.). Az azóta történt átdolgozások alapvető változást nem hoztak, inkább az akkori hiányosságokat pótolták és a folyó jogszabály-alkotással egészítették ki az anyagot.

Az oktatásban a súly az egyes jogintézmények elvi alapjain túlmenően a tételes anyagok ismertetésén van. A tantárgyban szereplő ismeretek hézagpótlók az államigazgatásban és az igazságügyi apparátusban elhelyezkedő fiatal jogászok számára, de különösen fontosak azoknál, akik a népgazdaság különböző területein fognak tevékenykedni, vagy a közületi döntőbizottságok keretében.

A pénzügyi jog oktatása a Szovjetunióban és a baráti országok nagy részében szintén a fenti alapokon nyugszik.

A pénzügyi jog oktatásában fontos kérdésként jelentkezik a koordináció a pénzügytan tanításával. Van olyan felfogás, amely szükségesnek tartja a jogi egyetemeken a pénzügyi jog mellett a külön pénzügytani oktatást. E felvetés abból indult ki, hogy az oktatás jogi jellege háttérbe szorítja a pénzügytani ismereteket és nem biztosítja a jogi ismeretek kellő megalapozottságát.

A pénzügytan alapvető kérdései a politikai gazdaságtan keretében szerepelnek. Részletkérdései mint pl. a költségvetés helye a tervgazdálkodás rendszerében, a vállalati forgóalap, hitelellátás rendje, a két-csatornás befizetési rendszer a költségvetésbe, olyan szorosan kapcsolódnak a pénzügyi joghoz, hogy a pénzügytani ismertetések nélkül egyoldalúvá, csonkává válna. Hasonlóképpen más jogágaknál is (pl. családjog) az oktatás területén igen szoros a kapcsolat a jogággal összefüggő társadalmi, történeti, vagy egyéb tudományággal. Ilyen esetekben feltétlenül helyes az alapot képező studiummal együttesen történő oktatás.

Pénzügyi jogi oktatásunk nyolc éves tapasztalatai, a szocialista pénzgazdálkodás szabályainak kikristályosodása most már azt a kötelezettséget rója ránk, hogy néhány éven belül létrehozzuk az egyetemi oktatás pénzügyi jogi tankönyvét is. A költségvetési jog kodifikációja, a vállalati gazdálkodás irányításának átszervezése után ez a feladat soron következővé válik.

Tímár Mátyás

A jogi oktatás új tanterve a Német Demokratikus Köztársaságban

1. A népi demokratikus államok jogtudománya érdeklődéssel kíséri a demokratikus német jogtudomány berkeiben immár két év óta folyó vitákat, amelyek a jogrendszer alapvető kérdéseiről érdekes és új álláspontokat hoztak felszínre. A német jogelmélet művelői a szocialista állam- és jogelmélet által eddig elfogadott rendszerben, mindenekelőtt a jogágazatok elhatárolásánál változtatást tartanak indokoltnak, s egyben új jogágazatok elismerését is javasolják. A német kezdeményezés az 1938 óta általánosan elfogadott rendszerezést tehát jelentősen megváltoztatná, aminek hatása a jogalkotás, jogtanítás és jogalkalmazás területén egy-

aránt jelentkezik. Ez a demokratikus német jogtudomány egész világát megmozgató elméleti munka az 1958. évi babelsbergi állam- és jogtudományi konferencia (1958. április hó) óta szigorú következetességgel követi a kitűzött célt: a jog átalakítását, hogy az tevékeny eszközzé váljék a szocialista építésben. Mint ismeretes, Walter Ulbricht a babelsbergi konferencián hangsúlyozta, hogy az állam- és jogtudománynak közre kell működnie a Német Demokratikus Köztársaság társadalmi-gazdasági helyzetének egzakt elemzése alapján a szocialista jog továbbfejlesztésében.[1] A konferencia a német állam- és jogtudomány valamennyi kérdését behatóan megvitatta s kijelölte a legközelebbi feladatokat, amelyek között első helyen szerepel még a polgári ideológia maradványainak felszámolása és a jogászképzés megjavítása is.

Ezt az irányvonalat Németország Szocialista Egységpártjának V. Kongresszusa (1958. július hó) elfogadta és megerősítette. A pártkongresszus után a határozatok és tézisek észrevehetően fellendítették a német jogi irodalmat, aminek az elmélet nagy hasznát látta s jelentős minőségi eredményt is hozott: a német jogtudomány fejlődésének új periódusa kezdődött el. A német jogi folyóiratokban rendszeresen közölt cikkek, vitaanyagok, hozzászólások stb. alapján követni lehet ezen új elméleti irányzatok kibontakozását. A jogászképzéssel és a jogi oktatás reformjaival foglalkozó tanulmányok keretében közzétették az új tanterveket, illetőleg azok kidolgozásánál követelt alapvető szempontokat. Amellettt, hogy a jogrendszert érintő viták még ma sem tekinthetők lezártnak, a fejlődés határozott irányát lehet észrevenni abban, hogy a tantervek pl. a jogágak kategorizálása tekintetében már az új álláspontokat követve módosultak.

E rövid cikk célja csupán ismertetés, a jogfejlődés jelen pillanatának rögzítése az egyetemi oktatás szemszögéből. Tulajdonképpen kommentárral kívánjuk ellátni az NDK-ban 1959. szeptember 1-től életbe lépő jogi oktatási tantervet. Előre bocsátjuk még, hogy egyetértünk Such professzor megállapításával, aki szerint „a jog és a jogtudomány területén jelenleg alapvető változás van folyamatban, amely arra irányul, hogy fiatal szocialista jogunkat a szocialista gyakorlat követelményeivel összhangba hozva, átfogó, egységes szocialista jogot teremtsünk. Új jogunk és jogtudományunk létrejötte óta ez a legjelentősebb és legmélyrehatóbb változás ..... még kezdeti szakaszában van ..... kötelességünk ebben résztvenni, azt előbbre vinni, kiszélesíteni és elmélyíteni. Ez nemcsak a jogászokra tartozik, hanem a kultúrforradalom egy része, összefügg a szocializmus építésével."[2] A vázolt helyzet teszi érthetővé, hogy az új egyetemi jogi tantervet sem a maradandóság követelményével alkothatták meg, de kialakításában már az új elméleti és gyakorlati szempontokat egyaránt érvényesítettek — mi ugyan úgy véljük, hogy az utóbbit talán még fokozottabb mértékben.

2. Az a jogi reform, amelyet az NDK-ban a jelen tanévtől léptetnek életbe, több módosításon ment át, míg jelenlegi formájában megerősítették és tulajdonképpen a legalapvetőbb változást, egyben egy messzeható fordulatot hozott a demokratikus jogászképzés terén.

1945. után a német egyetemeken is széleskörű demokratikus átalakulás figyelhető meg. 1945. szeptember 15-vel kezdődött meg az egyetemi oktatási munka újrafelvétele. A potsdami egyezmény szempontjait és követelményeit érvényesítő rendelkezések mindenekelőtt abban jelentettek új eredményt, hogy az egyetemeket — és így a jogi karokat is — megtisztították a fasiszta tanszemélyzettől. 1945—46-ban a hallgatóság szociális összetételének fokozott javításával indult meg a folyamat, amely a népi egyetem megteremtéséhez vezetett. Ugyanekkor azonban még előtérben állott a polgári ideológia és a marxizmus—leninizmus elméletét a tanszemélyzet kisebb része vette át vezérfonalként oktató-tudományos munkájához. Az 1951. évben az oktatási rendszer újabb reformja következett be, ez tulajdonképpen Németország Szocialista Egységpártja 1951. június 4-i plénumának határozatait vitte át az életbe. A központi bizottság követelte a 10 hónapos tanév bevezetését, a marxista—leninista képzés megjavítását. (Ekkor hozták létre a felsőoktatás centrális irányítására a felelős központi államigazgatási szervet is: a „Staatssekretariat für Hochschulwesen"-t) A marxizmus—leninizmus fokozottabban jutott eleven erőhöz az egyes jogi studiumokban, ami az ezután megjelent tankönyvekből is kitűnik. A német jogtudomány emellett bírálat tárgyává tette, hogy a jog még így sem lett kellő mértékben emelője a társadalmi fejlődésnek, s hogy a jogtanításban a leíró jelleg dominál. Ezt különben a III. Felsőoktatási Konferencia is feltárta, ahol rámutattak arra, hogy az egyetemi oktatás nem tart lépést a társadalom és az államrend fejlődésével.[3] Végeredményben a babelsbergi konferencia, amelyen valamennyi kritikai szempontot részletesen megtárgyaltak, adott új impulzust az elmélet művelőinek.

A párt vezetése alatt az állam- és jogtudomány művelői új tanulmányi programot dolgoztak ki a jogi fakultások számára. A munkás-paraszt hatalom állami funkcionáriusait képző Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia, és a bírókat, ügyészeket és a népgazdaság jogászait képző négy kar (berlini, leipzigi, hallei és a jenai), továbbá a felsőoktatási államtitkárság szakbizottságai tüzetesen megvizsgálták ezeket a tervezeteket. A tervezetek készítőit az a szempont vezette, hogy a szocialista állam valamennyi közszolgálati és vállalati szakemberének széleskörű közgazdasági ismerettel kell rendelkeznie. A közgazdasági képzést tehát javítani és bővíteni kellett, de ennek mechanikus megoldása lett volna az, ha a kitűzött célt az óraszámok növelésével akarták volna elérni. Az oktatási anyag tartalmát kellett tehát megjavítani, hogy a

[1] *Walter Ulbricht:* Die Staatslehre des Marxismus—Leninismus und ihre Anwendung in Deutschland. Staats- und rechtswissenschaftliche Konferenz in Babelsberg am 2. und 3. April., 1958. Protokoll. Berlin, 1958. 7. old.

[2] *Heinz Such:* Das Recht der sozialistischen Wirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik — ein selbständiger Zweig unseres Rechtsystems. Vertragsystem, 1958. 12. sz. 331. old.

[3] *Willi Büchner-Uder—Ulrich Krüger:* Die Entwicklung der juristischen Fakultäten und ihre neuen Aufgaben bei der Ausbildung sozialistischer Staatsfunktionäre. Staat und Recht, 1958. 10. sz. 1029. sköv. old.

hallgatók a közgazdaság, a politika és a jog összefüggéseit elméleti és gyakorlati szempontból tanulmányozhassák; éppen ezt a szemléletet halványította el az addigi oktatási rend.

A megelőző jogtanítás anyaga is az egyes jogágakra épült fel, de emellett nem hangsúlyozták kellően, hogy a jogrendszer változik a társadalmi fejlődésnek megfelelően. Büchner—Uder megállapítása szerint: „Nem láttuk, hogy a régi rendszer, például az államjog és államigazgatási jog szétválasztása, vagy a polgári jogi előadások felépítése az eredeti polgári kódex rendszere szerint a szocialista építés problémáinak tudományos és egzakt tárgyalását nem teszi lehetővé és így a mi tanulmányi rendszerünk a gyakorlat követelményeinek többé már nem felel meg." Az addigi állam- és jogtudományi szemlélet a figyelmet legerősebben a jogi normákra összpontosította, tehát inkább a meglevő helyzetet tanulmányozták, s nem a jogalkotás legközelebbi, a fejlődéssel összefüggő feladatait. A német jogtudomány jellemzése szerint: a jogi oktatás elvont volt. Ezeket a hibákat felismerve indult meg a jogi oktatás tantervének többszörös átformálása, javítása és megvitatása. A „Staat und Recht" hasábjain nyomon lehet követni az elgondolásokat, tervezeteket, amelyek végül az általunk is bemutatandó tanterv kialakításához vezettek.[4] Ezeket a tervezeteket az jellemzi, hogy a négy év alatt oktatandó jogi anyagból az azonos jellegűeket, ún. „Ausbildungskomplex"-be helyezték, így minden tanévben világosan észrevehető a súlypont, amely köré a többi tárgyat is tömörítik. (L. a 4. pont alatti tantervet.) Az új tantervből mindenekelőtt kitűnik, hogy abban a szocialista jogrendszert már a német jogtudomány által elfogadott jogágak figyelembe vételével dolgozzák fel, így tehát bizonyos jogágak már nem szerepelnek a studiumok között (államigazgatási jog), ugyanakkor az elmélet által megalapozott új jogágak már bekerültek az oktatás rendszerébe (gazdasági jog, nemzetközi gazdasági jog stb.). Különösen nagy gondot fordítanak az ideológiai alapok tanítására, a politikai képzést elsőrendű feladatnak tekintik. A tanterv — amely egységes anyagot tartalmaz valamennyi hallgató részére — lehetővé teszi még olyan speciálkollégiumok felvételét, amelyek a későbbi szakmai munka előkészítését szolgálják, vagy a hallgatók különös elméleti érdeklődését elégítik ki.

Fenti szempontokból tanulmányozva mutatjuk be a jelenlegi német jogi oktatás programját.

3. Az új tantervben — s ez igen figyelemreméltó különbség a szovjet és más népi demokratikus tantervekkel szemben — az államigazgatási jogot ilyen címen már nem tanítják, helyesebben annak általános részét az államjogba olvasztották be, különös részét pedig bizonyos szakkollégiumok között osztották szét. (A rendszerezés a mi észrevételezésünk szerint nem egészen következetes, mert például olyan jelentős kérdés, mint a szociális és kulturális igazgatás a főkollégiumok között nem szerepel.) Emlékeztetünk arra, hogy a babelsbergi konferencia egyetértett Walter Ulbricht referátumával, amelyben helytelenítette az államjog és államigazgatási jog kettéválasztását. Az államigazgatásban a végrehajtás nem áll más elvi alapon mint a jogalkotás; a tanácsok és a végrehajtóbizottságok aktusait s a szervezetet sem lehet mechanikusan, egymástól függetlenül tárgyalni, mert a jogalkotás és a jogalkalmazás szoros egységben állanak egymással. A szétválasztást a német demokratikus jogtudomány polgári elvnek tartja s annak végleges felszámolását a jelenlegi tantervben meg is valósították.

Az államigazgatási jog különös részében addig szerepelt gazdasági igazgatási joganyag (a szervezet, a személyzet és a működés valamennyi kérdését szabályozó aktus) a lefolytatott viták eredményeként az új jogágban: a gazdasági jogban helyezkedik el. Tulajdonképpen a gazdasági jog belső rendszerében ez a matéria került az első helyre. A német demokratikus jogtudomány álláspontja szerint a gazdasági vezetés jogi kérdéseinek az államigazgatási jog és polgári jog közötti szétosztása nem felelt meg a demokratikus centralizmus, mint egységes államvezetési elv principiumának. A demokratikus centralizmus elve megköveteli, hogy a legmagasabb államhatalmi szerv aktusaitól a gazdasági vezetés valamennyi aktusán keresztül az anyag egységet alkosson, így tehát a központi iparigazgatás, a helyi államhatalmi szervek gazdasági irányítása, és a központi és helyi tervbizottságok teljes szervezeti rendjükkel a gazdasági jogba kerülnek. A gazdasági jogban nincs tehát általános és különös rész, hanem a gazdasági irányítás általános elveit a legjelentősebb ágazat, az iparigazgatás kérdéseivel kapcsolatban tárgyalják, majd külön fejezetet szentelnek a mezőgazdaság, a kereskedelem és a szállítás gazdasági igazgatásának. Az utóbbiaknál is azonban a súlypont az iparral való kapcsolatra tolódik. Itt tárgyalják még a vegyes üzemek igazgatását — amelyek átmeneti formát jelentenek a szocialista üzemekhez — továbbá a szocialista üzemek védjegyjogát, nemkülönben a pénzügyi—gazdasági kapcsolatokat szabályozó jogi matériát (bankhitelezés, elszámolások, biztosítás), amely utóbbi pedig — véleményünk szerint — átnyúlást jelent a pénzügyi jog területére. A gazdasági jog tehát részben az állami gazdasági irányítás, szervezés és ellenőrzés jogi szabályait, részben pedig az állami vállalatok közötti jogviszonyok szabályozását fogja át, a polgári jog területére így már csak a polgárok gazdasági viszonyai tartoznak. Már ebből is kitűnik, hogy a polgári jog jelentőségével a gazdasági jog mögé kerül.

A Német Demokratikus Köztársaság gazdasági életét azonban nemcsak a belső gazdasági viszonyok alakítják, hanem az rendkívül szoros kapcsolatban van a határokon túli gazdasági rendszerekkel. Az NDK kiterjedt külkereskedelmi kapcsolatot tart fenn a szocialista és kapitalista államokkal. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában tömörült szocialista államok között következetesen megvalósítják a nemzetközi munkamegosztás elvét, amelynek következtében az idevonatkozó külkereskedelem gazdasági viszonyai szervezet és tartalom tekintetében teljesen különböznek a kapitalista államokkal szemben alkalmazandó külkereskedelmi

[4] *Gerhard Dornberger—Hans Spiller:* Sozialistische Perspektive und Juristenausbildung. Staat und Recht, 1959. 8. sz. 989. s köv. old.

jogtól.[5] A nemzetközi gazdasági jog c. studium keretében tehát az NDK ilyen tárgyú jogi kapcsolatait tárgyalják, bár itt is észrevehető bizonyos összefonódás más jogágakkal, így például a pénzügyi joggal a vámjog kérdésében.

A szocialista államokban a pénzügyi jog művelőit érdekelte az a kérdés, hogy mennyiben érinti a pénzügyi jog önálló jogágazati jellegét és eddig elfogadott belső rendszerét a jogrendszer új tagozódását kidolgozó német teória. A gazdasági jog kezdetben azzal a hódító szándékkal lépett fel, hogy a pénzügyi jogot bekebelezi. Ma már azonban eldöntöttnek vehetők a viták: a pénzügyi jog önálló studium marad, mindössze az állami vállalatok pénzügyi gazdálkodásának joganyagát tartja meg a gazdasági jog, illetőleg ezen a területen fedezhetők fel a két jogág köreinek metszési pontjai. Ezt egyébként a szovjet jogtudomány nem így fogadja el: a gazdasági jogot elismerő szovjet irányzat világosan állást foglal az 1954. évi szovjet pénzügyi jogi tankönyv rendszere mellett, azaz a pénzügyi jogot abban a keretben és tartalomban hagyja meg, amelyben mi is tanítjuk. Laptev a polgári jogi elszámolási, hitelezési és biztosítási viszonyokat veszi át a gazdasági jogba, tehát érintetlenül marad a pénzügyi jog általunk is tanított rendszere.[6]

A babelsbergi konferencián különösen hangsúlyozták a munkajog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog jelentőségét az ötéves tervek teljesítése szempontjából. A német jogi irodalom az említett két jogág problémáival ugyancsak behatóan foglalkozik.

A nemzetközi jog egy félévben szerepel csak, összesen 30 órában, ami aránylag kevésnek tűnik. Nézetünk szerint a nemzetközi jog mai kiterjedt anyaga több időt igényel, hiszen nem csak a jogelvi alapok feldolgozása, de a nemzetközi együttműködés jogi-politikai jelenségei is ezen studium körébe vágnak. Egyébként helyesnek tartjuk, a tantárgynak a IV. évre helyezését és valamennyi nemzetközi jogi kérdés együttes tanítását. A tanterv tehát szakított azzal az elgondolással, mely szerint a nemzetközi jogot közvetlenül az államjog mellett kell szerepeltetni, hogy az állam belső és külső funkciói közötti összefüggést hangsúlyozzák.[7]

Az új egyetemi tanterv az egyetemes jogtörténet és a római jog főkollégiumi tanítását mellőzi. Lényegesen kisebb helyet kap a külföldi jog ismertetése valamennnyi studium keretében. Nézetünk szerint a jogösszehasonlítás tágabb terű alkalmazása kívánatos és fontos nemcsak a helyes eredmények és tapasztalatok felhasználásához, de elengedhetetlen a károsak felismerése és kiküszöbölése szempontjából is. Szovjetjog című tantárgyat nem oktatnak, eltérően a magyar jogi oktatás rendszerétől. Idegen nyelvek tanulása az első öt félévben kötelező (félévenként 60—60, az ötödik félévben 30 órában).

A jogtanítás középpontjában is az ideológiai oktatás áll, ami kitűnik abból, hogy valamennyi félévben helyet kapott a marxizmus—leninizmus valamelyik alkotó elemének oktatása előadási, illetőleg szemináriumi órákon. A tantervi előterjesztésekben, oktatási tervekben hangsúlyozták, hogy a tantárgyak csoportosítása mellett — az egyes tanulmányi félévekben — mindenütt kell szerepelnie a marxizmus—leninizmusnak. A filozófiai alapok elmélyítése megköveteli, hogy a klasszikusok műveinek feldolgozását előadások és szemináriumok keretében az egész tanulmányi idő alatt megszakítás nélkül folytassák. Az ideológiai oktatást kezdettől fogva legszorosabban összekötik a politika kérdéseivel, Németország Szocialista Egységpártja programjának feldolgozásával. Ennek a vezető szempontnak az érvényesülését mutatja az első két évfolyam tanrendjén belül az óraszámok aránya is.

A nyelv és a testnevelés oktatására fordított órák figyelembe vétele nélkül az elméleti és gyakorlati órák közötti arányok már jelzik a gyakorlati képzés jelentőségének felismerését és következetes alkalmazását az új tantervben (átlagos heti óraszám: 19—25 között):

	elméleti órák száma	gyakorlati órák száma
I. évfolyam	471	210
II. „	480	195
III. „	570	270
IV. „	201	303

Érdeklődésre tarthat még számot az az elgondolás, amely szerint az egyes féléveken belül — a tantárgyként megadott óraszámban — egyszerre legfeljebb egy, illetve két főkollégium kerülne előadásra, heti 4 napon keresztül. Ezek szerint tehát a tantárgyak követnék egymást, amelyben kétségtelen előny a hallgatók figyelmének összpontosíthatása egy-egy jogág valamennyi kérdésére. Ugyanakkor a fennmaradó időt egyéni tanulással az anyag további elmélyítésére lehetne felhasználni. Ettől az ún. „Schwerpunktbildung"-tól — amely egyben a hallgatók munkájának jobb ellenőrzését is lehetővé teszi — különösen nagy eredményt várnak.

4. Az új oktatási rendszer fokozottabb kapcsolatot kíván meg a gyakorlati élettel, az egyes tantárgyak keretében ugyanis a jogalkalmazás valamennyi aktuális kérdésével foglalkozni kell. Ma már figyelembe veszik a babelsbergi konferenciának azt az irányvonalát, hogy az egyetemnek gyakorlati jogi és közgazdasági kérdésekben egyformán jártas és a gyakorlati problémákat megértő és megoldani tudó szakember-nevelés a célja. Ebből következik, hogy az oktató személyzet gyakorlati ismereteit állandóan bővíteni kell, amit elősegít még a gyakorlati szakemberek bevonása is az egyetemi oktatásba. Fokozottabban gondoskodnak arról, hogy az oktatók szoros kapcsolatot tartsanak a gyakorlati élettel. Azoknak, akik közigazgatási, bírói, vállalati stb. gyakorlat nélkül kerültek oktatói helyekre, lehetőséget nyújtanak, hogy rövidebb, vagy hosszabb átmeneti időre gyakorlati munkában vegyenek részt, a népgazdaság valamely ágazatában, operatív munkát végezzenek. Az egyetemi oktatás színvonalát segíti elő az az irányzat, hogy valamennyi oktató tudományos fokozatot szerezzen, és hogy a tudományos értekezéseket nyomtatásban is közreadják. Itt jegyzem meg, hogy tapasztalatom szerint a német jogász-

[5] *Horst Wiemann:* Zur Konzeption des „Rechts der internationalen Wirtschaftsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik". Vertragssystem. 1959. 6. sz.

[6] *W. W. Laptev:* Gegenstand und System des sowjetischen Wirtschaftsrechts. Staat und Recht, 1959. 7. sz. 903. old.

[7] Dornberger—Spiller im. 1000. old.

ifjúság sokkal jobban ismeri a jogi folyóiratokban megjelenő tanulmányokat és azok hasábjain folyó vitákat, mint például nálunk. Az NDK-ban a jogi folyóiratok anyagának tanulmányozása szerves része az egyetemi tanulmányi feladatoknak.

5. Végezetül áttekintést nyújtunk a jogi karokon az egyes félévekben oktatott tantárgyakról.

I. évfolyam

	félév
Bevezetés a jogtudományba	I.
A munkásosztály pártjának és a dolgozó nép kormányának politikája a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában	I.
A munkásosztály és a néptömegek harca a Kommunista Párt vezetése alatt a proletárdiktatúra megvalósításáért és a szocializmus győzelméért	I—II.
Dialektikus és történelmi materializmus	I—II.
Politikai gazdaságtan	I—II.
Német állam- és jogtörténet	II.

II. évfolyam

	félév
A munkásosztály harca	I.
Dialektikus és történelmi materializmus (II. félévben csak szeminárium)	I—II.
Államjog	I—II.
Gazdasági jog	II.
Tervezés és népgazdaság	II.
Ágazati gazdaságtan	II.
Polgári jog	II.
Polgári eljárási jog	II.
Logika	I.

III. évfolyam

	félév
Marxista filozófia története	II.
Dialektikus és történelmi materializmus (gyakorlat)	I.
Földjog	I.
Pénzügyi jog	I.
Gazdasági jog	I.
Polgári jog	I.
Polgári eljárási jog	I.
Munkajog	I.
Büntetőjog (ált. rész)	II.
Büntetőjog (különös rész)	II.
Büntető eljárási jog	II.
Kriminalisztika	II.
Törvényszéki orvostan és törvényszéki pszichiátria	II.
Büntetésvégrehajtás	II.
Büntetőjogi gyakorlat	II.
Rendészeti igazgatás	II.
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog	II.
Számvitel	I.
Államjogi gyakorlat	I.

IV. évfolyam

	félév
Marxista filozófia története	I—II.
Dialektikus és történelmi materializmus (gyakorlat)	I—II.
Gazdasági jog (a II. félévben gyakorlat)	I—II.
Nemzetközi jog	I.
Nemzetközi gazdasági jog	I.
Nemzetközi magánjog	II.
Családjog	I.
Örökjog	II.
Közjegyzői jog	I.
Választható speciálszeminárium (egész tanévben 63 óra)	I—II.
Büntetőjogi gyakorlat	I—II.
Polgári jogi gyakorlat	I—II.
Munkajogi gyakorlat	I—II.

Az új tanterv ideológiailag jól megalapozott, gyakorlati szempontokat erősen érvényesítő jogtanítást vezet be. Az új jogágak keretei már a babelsbergi konferenciát követő elméleti viták leszűrődését mutatják. A legközelebbi feladat tehát az lesz, hogy alaposan ki kell dolgozni az egyes jogi studiumok belső rendszerét, éppen ezért a professzoroktól és docensektől ma már tankönyvek és monográfiák megírását várják, mindenekelőtt a gazdasági jog, munkajog, nemzetközi jog és földjog részére. Ezidőszerint még határozottan érezhető a hiány alapvető tankönyvekben, s ezt sokszorosított jegyzetekkel sem pótolták. A német demokratikus jogtudomány és jogi oktatás tehát nagy feladat megoldásához kezdett. A népi demokratikus jogtudomány további nagy érdeklődéssel várja az elméleti munka újabb eredményeit és a német oktatási tapasztalatok közlését.

Nagy Tibor

JOGIRODALOM

*Dr. Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben.**

A mezőgazdaság szocialista átszervezése forradalmi változást jelent a falu életében. Ennek a változásnak számos olyan oldala van, amely új problémákat vet fel a jogtudomány előtt is. Egyik ilyen problémának megoldására vállalkozott könyvében a szerző.

Seres Imre könyve három fejezetre oszlik.

I. A mezőgazdaságban a legfontosabb, vagyis alapvető termelőeszközök a mezőgazdasági nagygépek és a föld. Ezért, ha a proletár állam a mezőgazdaságban is irányító, vezető szerepet akar betölteni, ha biztosítani akarja a mezőgazdaságban a szocializmus felépítését, akkor meg kell teremtenie az állami vezetés anyagi alapját a mezőgazdaságban is. Ez azt jelenti, hogy ezeket a meghatározó, alapvető mezőgazdasági termelőeszközöket előbb-utóbb, de feltétlenül társadalmi tulajdonba kell venni. Más kérdés, hogy a föld, mint az egyik legfontosabb, alapvető termelőeszköz, mikor és hogyan kerül társadalmi tulajdonba.

A Szovjetunióban a forradalom győzelme után rögtön nacionalizálták a földet, tehát a föld tulajdonjoga az államra szállt. A Szovjetunióban is megmaradt azonban a föld, mint a gazdálkodás tárgya, a dolgozó parasztok kezén, mert az elkobzott nagybirtokokat szétosztották a parasztok között ingyenes és örök használatra. A népi demokráciákban végrehajtott demokratikus földreformok alkalmával az állam az elkobzott nagybirtokokat az arra igényjogosult dolgozó parasztok magántulajdonába adta. Az egységes állami földtulajdon gyökerében szünteti meg a dolgozó parasztságnak a földmagántulajdonhoz való kötöttségét, ezzel — elvontan nézve — bizonyos fokig meggyorsítja a mezőgazdaság szocialista átszervezését, míg a földtulajdon megnehezíti azt. Tekintet-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1958. 300 old.

tel azonban arra, hogy a népi demokráciákban a paraszt ragaszkodása a parcellagazdálkodáshoz erősebb volt, mint a Szovjetunióban a forradalom győzelmének idején, a földtulajdoni viszonyok rendezése nem történhetett a föld állami tulajdonbavétele útján.

A népi demokratikus földreform azonban akárcsak a föld nacionalizálása a Szovjetunióban nemcsak a feudálkapitalista nagybirtokrendszert számolta fel örökre, hanem egyben lépést jelentett a szocializmus felé is. Nem teremtette meg ugyan egyszerre a szocialista viszonyokat, hanem közbeiktatott egy olyan fázist, amikor az adott ország mezőgazdaságában a kisárutermelés általánossá és uralkodóvá lett, de ezzel elindította az agrárforradalmi átalakulást, amely végső fokon a szocialista agrárátalakulásba vezet. A földreform során megvalósult a föld részleges nacionalizálása, hiszen az igénybevett földnek 40%-a állami, vagy egyéb természetű társadalmi tulajdonba került. A földreform során igénybevett földek többi részét olyan parasztok kapták, akik szembenállottak a nagybirtok rendszerrel és egyben természetes szövetségesei a munkásosztálynak.

A földmagántulajdon tartalma fokozatos átalakuláson megy keresztül már azoknak az objektív gazdasági és a társadalmi tényezőknek a hatására is, amelyek a népi demokratikus államban uralkodnak. A földmagántulajdon mint árutulajdon a népi demokratikus államban eleve nem érvényesülhet olyan formában, ahogyan kapitalista körülmények között szükségszerűen érvényesül. Tartalma fokozatos átalakulásának folyamatában a másik főtényező az a céltudatos tevékenység, amelyet a földmagántulajdonnal kapcsolatban az állam és a tulajdonosok hajtanak végre (a föld adás-vételének engedélyhez kötése, a birtok-maximum meghatározása, a föld bevitele a termelőszövetkezetbe, a tulajdonos, haszonélvező, bérlő stb. által).

A földmagántulajdon tartalmi átalakulása, társadalmivá válása más formában és más eszközökkel folytatódik a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. A jogi út azonban eltérő az egyes népi demokráciákban.

A föld társadalmasodása gyakorlatilag háromféle módon történhet: a magyar, lengyel és a csehszlovák termelőszövetkezet közös használatába adott földek megmaradnak a tagok tulajdonában. A román termelőszövetkezeteknél a belépő tagnak minden földje a kollektív gazdaság tulajdonába kerül. Bulgáriában és a Német Demokratikus Köztársaságban a közös művelésbe egyesített földek a tagok tulajdonában maradnak, de a jog elismeri a termelőszövetkezetek földtulajdonszerzési képességét a polgári jog szabályai szerint.

A magyar, lengyel és a csehszlovák törvények szerint a föld közös művelésbe való egyesítése nem tételezi fel a földtulajdonjog egészének társadalmasítását, szükségszerűen feltételezi azonban az egyes tulajdonjogi részjogosultságok teljes egészének, illetőleg azok egy részének társadalmasítását. A termelőszövetkezeti tag „földmagántulajdona" olyan, a korlátozott földmagántulajdonból a társadalmi földtulajdonba átvezető átmeneti földtulajdoni forma, amely az átmenet időszakában a legszélesebb földtulajdoni alapját képezi a szocialista jellegű termelőszövetkezeti földhasználatnak. Szerző ezt a tulajdoni formát, amely a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyhoz kötött tulajdoni forma, *szövetkezett földtulajdonnak* nevezi.

A szerző azután ismerteti a többi népi demokratikus országban a termelőszövetkezetekben egyesített földek tulajdonjogi helyzetével kapcsolatos rendelkezéseket. Szerinte a népi demokráciában a földtulajdon területén két ellentmondás létezik. Az első ellentmondás a földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon mint egész közötti ellentmondás, amely különösen élesen fejeződik ki akkor, amikor falun megindul a szocializmus építése. A második ellentmondás a termelőszövetkezeti földtulajdon és az állami-össznépi földtulajdon között áll fenn, és abban jelentkezik, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon csoport-tulajdon, míg az állami földtulajdon össznépi tulajdon. Ez az ellentmondás másodlagos jelentőségű ellentmondás. Az első ellentmondás nehezíti, zavarja a szocializmus építését a falun, a második ellenben az első ellentmondás fennállásának idején pozitív szerepet tölt be a szocializmus építésében. Ez pedig abban jelentkezik, hogy a szövetkezeti földtulajdonjog segíti feloldódni a földmagántulajdont a társadalmi földtulajdonban. A termelőszövetkezeti földtulajdon elismerése lehetőséget nyújt arra, hogy a föld a szövetkezeti tulajdonon keresztül váljon össznépi tulajdonná.

Szerző szerint a magyar törvényhozásnak azon szabályai, melyek nem teszik lehetővé, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet tulajdonában föld legyen, a dogmatikus szemlélet kifejezései. Nincsenek olyan ún. magyar sajátosságok, amelyek lehetlenné teszik, hogy a föld mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában lehessen. A termelőszövetkezeti parasztok véleménye éppen az ellenkező. Több termelőszövetkezet alapszabálya kimondja, hogy a bevitt földek a termelőszövetkezet tulajdonába mennek át és tapasztalhatók voltak olyan jelenségek is, hogy a földmagántulajdonosok, különösen pedig a termelőszövetkezeti tagok földjüket a termelőszövetkezetre szeretnék hagyni, a termelőszövetkezetnek eladni vagy ajándékozni stb. A termelőszövetkezetek épületeket vásárolnak egymástól, az államtól és harmadik személyektől, sőt saját tagjaiktól is. A telekkönyvben az épületeket a termelőszövetkezet nevére jegyzik be, az épülethez tartozó földet pedig az állam nevére. A társadalmasított épületek esetében a szövetkezet ténylegesen megvásárolja az épületet tagjaitól, annak árát kifizeti, az épület átmegy a termelőszövetkezet tulajdonába, viszont a telek, amelyen az épületet emelték, telekkönyvileg a volt tulajdonos nevén marad. Ha most ezután a szövetkezet eladná az épületet, nagy nehézséget okozna a telekkönyvezés.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődési fokán az semmiképpen sem volna helyes, hogy a belépő tagnak kötelessége legyen földjét a szövetkezet tulajdonába adni. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonába föld általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint, vagy legalább egyes különös szerződésmódok útján kerülne. Ez abban nyilvánulna meg, hogy a termelőszövetkezeti ta-

gok földtulajdona a termelőszövetkezet irányában ismét árutulajdonná válhatna, másoknak is joguk lenne a szövetkezet javára az örökségről lemondani, a földet szabadon eladni a termelőszövetkezetnek stb.

Összegezve a termelőszövetkezeti földtulajdonról mondottakat, a szerző arra a következtetésre jut, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon elismerése a magyar népi demokrácia viszonyai között is helyes lenne, de a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonytól függetlenül.

Ma nincsen olyan jogszabály, amely a termelőszövetkezeti földtulajdont biztosítaná. A termelőszövetkezeti földtulajdon konstrukciója ellen elméletileg is kifogások hangzottak el. Világhy Miklós a könyv kandidátusi disszertációként történő megvitatása során kifejtette, hogy a dolgozó paraszt szempontjából nem az a lényeges kérdés, hogy eddigi földmagántulajdona állami vagy szövetkezeti tulajdonba kerül-e, a döntő kérdés az a dolgozó paraszt számára, hogy földjén egyéni parcellagazdálkodást folytat-e, avagy azt a termelőszövetkezetbe tömörülve közös használatba adja. Medve Zsigmond a kandidátusi disszertáció másik opponense arra való hivatkozással utasította el a termelőszövetkezeti földtulajdon gondolatát, hogy a fölvásárlás a termelőszövetkezet számára anyagi megterhelést jelentene. Véleményem szerint nincs elvi akadálya annak, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdont elismerjük. Aligha lenne ugyan helyes megengedni a termelőszövetkezetnek, hogy földet visszterhesen szerezzen, kivéve olyan parcellák megszerzését, amelyekre a szövetkezetnek azért van szüksége, hogy gazdasági tevékenységét lényegesen fellendítse (pl. a termelőszövetkezet új épületet akar emelni belterületen fekvő gazdasági létesítményei mellé és a földet másképpen megszerezni nem tudja). Az ingyenes földszerzést azonban meg lehetne engedni.

II. A termelőszövetkezet közös gazdálkodási területéhez tartozó földek csak a használat szempontjából alkotnak határozott egységet a termelőszövetkezetben, de a tulajdonjog szempontjából nem. A termelőszövetkezet közös használatában levő földterület ugyanis vagy az állam, vagy a termelőszövetkezeti tagok, vagypedig a termelőszövetkezeten kívül álló harmadik személyek tulajdonában van.

A minta-alapszabály rendelkezése szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az állami földeket ingyenes és tartós, tehát határidő nélküli használatra kapják. A Szovjetunióban a kolhozok örökös használatra kapják a földet, a mi jogunk szerint határidő nélküli használatra. A szerző a fogalmazásbeli különbségből elvi következtetést von le. Az örökös földhasználat azt jelenti, hogy a kolhoznak mindig joga van az állam földjét használni, tehát ha az állam valamely konkrét földet elvon a kolhoz használatából, akkor helyette más területet köteles adni, ezzel szemben a magyar jogi rendezés nem feltétlenül jelenti a termelőszövetkezetnek ezt a jogát. Elméletileg — mondja — elképzelhető, hogy a termelőszövetkezet föld nélkül maradhat, mert az államnak joga van, — igaz hogy csak törvény-szabta esetekben — a földet a szövetkezet használatából elvonni. Ez a gondolatmenet véleményem szerint erősen formális. Nem képzelhető el, hogy a szocialista állam „kihúzza" a földet a termelőszövetkezet alól, hogy a termelőszövetkezet tagságát „földön-futóvá" tegye. Ha mégis sor kerülne a termelőszövetkezet által használt állami föld használatának elvonására, az állam gondoskodni fog arról, hogy a termelőszövetkezet érdeke csorbát ne szenvedjen.

Az állam nem veszti el birtoklási jogát, ha a föld használatát másnak átengedi. A termelőszövetkezet, mint földhasználó szintén birtokol, de csak a használat jogcímén. Az állam rendelkezhet a földdel ezután is nevezetesen meghatározhatja a föld gazdasági rendeltetését a használat formáját és feltételeit, ellenőrzést gyakorol a földhasználat fölött, végül megilleti az elidegenítés joga is.

III. A termelőszövetkezetek használatában levő földek második csoportját azok a földek alkotják, amelyeket a belépő tagok, mint saját tulajdonukat visznek be a termelőszövetkezetbe. A föld akkor kerül a szövetkezet használatába, amikor a termelőszövetkezeti tagsági viszony létrejön. A szerző álláspontja szerint — a termelőszövetkezetnek — „földhasználati" váromány van a tag által később szerzendő földre. Nem világos, hogy a szerző milyen várományra gondol, dologi avagy kötelmi váromány ra. A homályt főleg az okozza, hogy a szerző úgyszólván csak a törvényes öröklés eseteit vizsgálja, figyelme nem terjed ki a végrendelet útján való öröklésre. Az olvasónak az a benyomása keletkezik, hogy a szerző dologi váromány t tart szem előtt, mert mint kifejti, a termelőszövetkezetbe belépett tagnak általában meg kellene tiltani, hogy visszautasíthassa a megnyílt örökséget, illetve lemondhasson az örökségről. Polgári jogunk vonatkozó rendelkezései viszont megengedik mind az örökség visszautasítását, mind az örökségről való lemondást. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy az örökhagyónak jogában van a törvényes öröklés rendjétől eltérően végrendelkezni, tehát ha beszélhetünk is használati váromány ról polgári jogunk rendelkezéseit figyelembe véve csupán kötelmi váromány ról lehet szó, amelynek sorsa attól függ, hogy a tagot illető váromány alanyi joggá válik-e, vagy sem.

A termelőszövetkezeti tag földtulajdonának tartalma a föld bevitelével lényegesen megváltozik. Amikor a termelőszövetkezeti tag a földet a termelőszövetkezetbe beviszi megtörténik a birtoklási jog társadalmasítása. Az egyéni tulajdonos elveszti az „egyéni tulajdonosi birtoklási jogát", de birtoklási joga ezzel voltaképpen kiszélesedik a közösség a termelőszövetkezet mint jogi személy birtoklási jogában. A termelőszövetkezet birtoklási joga érvényesül a taggal, mint tulajdonossal szemben is.

A termelőszövetkezeti tag földtulajdonán fennálló termelőszövetkezeti használati jog annak következtében áll elő, hogy a tag a belépéssel társadalmasította a használati jogot. A társadalmasított használati jog a termelőszövetkezetnél tulajdonosi erejű és kizárólagos használati jog, mert a szövetkezet által használt földön más földhasználatot létesíteni nem lehet. A termelőszövetkezet használati joga alapján jogosult a földet minden olyan célra használni, amely összhangban

van a termelőszövetkezet alapszabályszerű tevékenységével.

A rendelkezési jog tartalmát a szerző három fő csoportra osztja. Beszél a használattal kapcsolatos, az áruforgalmi, és az örökléssel kapcsolatos rendelkezési jogosultságról. Megállapítja, hogy a használattal kapcsolatos rendelkezési jognak (tagosítás, művelési ág megváltoztatása) van döntő jelentősége, e mellett másodlagos jelentőségű az áruforgalmi rendelkezési jogosultság és az öröklési jog. A használati rendelkezési jogot a termelőszövetkezet gyakorolja. Az ún. használati rendelkezési joggal kapcsolatban ellenvetés hangzott el. Világhy Miklós szerint a használati rendelkezést nem lehet elválasztani magától a használati jogtól. Ehhez a magam részéről hozzáfűzném azt, hogy a használati jog a föld használatával kapcsolatos jogi jelentőségű tevékenység kifejtését is kell, hogy jelentse, a használat jogi értelemben véve nemcsak a föld hasznainak szedését jelenti, hanem olyan cselekmények (jogilag jelentős cselekmények) gyakorlását, amelyek a használattal összefüggenek. Ha a materiális értelemben vett használatot elszakítjuk a használattal kapcsolatos jogcselekményektől, akkor ez a „használati jogosultság" nem fejez ki jogi jellegű jelenséget, csupán egy materiális viszonyt a föld és a termelőszövetkezet között.

A tulajdonképpeni rendelkezési jogosultságok sorsa a következőképpen alakul. Megszűnnek az árujellegű rendelkezési jogosultságok, sem a tag, sem a termelőszövetkezet nem jogosult a földet eladni, megterhelni, haszonbérbe, vagy részesművelésbe adni, nem ajándékozhatja el, nem létesíthet rajta szerződéssel haszonélvezetet, sem a termelőszövetkezet, sem a tulajdonos. A termelőszövetkezet tagját az öröklési jog általános szabályainak megfelelően megilleti az a jog, hogy földtulajdonával halála esetére végintézkedéssel rendelkezzék.

A szerző miután részletesen jellemezte a termelőszövetkezetbe belépő tagok által bevitt földek tulajdonjogi helyzetét, kísérletet tesz arra, hogy meghatározza a földtulajdon eme formájának jellegét. A magyar, a csehszlovák és a lengyel jogi irodalomban e földek tulajdonjogára vonatkozóan több elméletet dolgoztak ki. „Részleges magántulajdon",[1] „társas gazdálkodás alatt álló magántulajdon",[2] „korlátozott magántulajdon"[3] „társadalmasított földmagántulajdon"[4] és „közös tulajdon"[5] elnevezéssel találkozunk e földek tulajdonjogi helyzetének jellemzéséül. A szerző részletesen bírálja el ezeket az elméleteket. *A részleges magántulajdon* koncepciójával szemben kifogásolja a magántulajdonias szemléletet, valamint azt, hogy ez a nézet nem tesz különbséget a földek között aszerint, hogy azok termelőszövetkezeti tag tulajdonában, haszonélvezetében vagy haszonbérletében vannak-e. *A társasgazdálkodás alatt álló magántulajdonnal* kapcsolatban kifejti, hogy e fogalom alá bevonható a termelőszövetkezet használatában levő harmadik személyek tulajdonát képező föld is. *A korlátozott földmagántulajdon* nem tükrözi azt a változást, amely a magántulajdon társadalmasodása által a földtulajdonban végbemegy. *A társadalmasított földmagántulajdon* nem fejezi ki azt a tényleges helyzetet, hogy a tulajdonjogból folyó minden jogosítvány nincsen társadalmasítva. A lengyel konstrukció a „sui generis közös tulajdon" elmossa a szövetkezet tulajdonosi jogosítványai és a tag tulajdonosi jogosítványai közötti különbségeket. A szerző véleménye szerint e földek tulajdonjogi helyzetére nézve, az általa javasolt *„szövetkezett földtulajdon"* elnevezés jellemezné legjobban a földtulajdonnak ezt a formáját. *A szövetkezett földtulajdon a mezőgazdasági földtulajdonnak az a formája, amely a termelőszövetkezet közös használatában egyesítve van.* A szövetkezett földtulajdon természetesen csak azon földek földtulajdonjogi helyzetét fejezi ki, amelyeket a földtulajdonos vitt be a termelőszövetkezetbe.

A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi helyzetének jellegére nézve a szerző kifejtett álláspontjával általában egyet lehet érteni. Véleményem szerint azonban az ő koncepcióját megelőzően kialakult meghatározásokat túlságosan egyoldalúan bírálja. Fölös energiával hadakozik a most említett nézetek képviselőivel, ugyanakkor elmulasztja annak bemutatását, hogy ezek az elméletek nem más-más szemléleti alapról indulnak, hogy végeredményben egy-egy téglaként hozzájárultak ahhoz, hogy a szerző kialakíthassa a maga immár többé-kevésbé pontos, az eddigi elméleteknél sokkal kidolgozottabb álláspontját. *Az elnevezés helyessége azonban erősen vitatható.*

Könyvének további részében a harmadik személyek tulajdonát képező, de a termelőszövetkezet használatában levő földek tulajdonjogi helyzetével foglalkozik. Ezen földek tulajdonjogi helyzetét illetően, a szerző álláspontja az, hogy itt a korlátozott magántulajdonnak egy speciális formájáról van szó.

A háztáji földek és a háztáji porta tulajdonjogi helyzetét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy el kell határolni a háztáji porta tulajdonjogi helyzetét a háztáji termelés céljára szolgáló, de a portához nem kapcsolódó földterület tulajdonjogi helyzetétől. E földek tulajdonjogi helyzete aszerint alakul, hogy ez utóbbi visszatartott földterület, vagy sem. *A visszatartott háztáji földet* a „szövetkezett magántulajdonnak" kell tekinteni. A termelőszövetkezet által háztáji gazdaság céljára adott föld attól függően, hogy az ilyen föld milyen címen került a termelőszövetkezetbe, vagy állami tulajdonnak vagy korlátozott magántulajdonnak minősül.

IV. Seres Imre könyve az első nagyobb, igazán tudományos kísérlet a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi helyzetének magyarázatát illetően, de ezen túlmenően is általában az egész földtulajdoni probléma kidolgozása terén. A könyv sikere mindenekelőtt abból fakad, hogy a szerző szoros kapcsolatban áll a gyakorlati élettel. A gyakorlati élet jelenségeit azonban nemcsak szemléli, leírja, hanem azokból általánosít, azokat bírálja, és könyvének vezérlő eszméje: használni a gyakorlatnak.

Sárándi Imre

---

[1] Világhy Miklós: Polgári jog II. Tulajdonjog, Egyetemi jegyzet (magyarul).

[2] Erősi Gyula: Földjog, Egyetemi jegyz. (1956—57. tanév) (magyarul).

[3] Medve Zsigmond: A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyai. Jogtudományi Közlöny, 1956. 4. sz. 217—218. old.

[4] Knapp V.: A tulajdon a népi demokráciában. Bp., 1954. 293. old.

[5] Jogtudományi Közlöny, 1956. 4. sz. 215. old. (ismertetés).

*Dr. Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában**

Nagy László monográfiáját Erdei Ferenc akadémikus látta el előszóval, aki megállapította, hogy ez a munka a termelőszövetkezeti mozgalommal foglalkozó közgazdák, jogászok és államigazgatási szakemberek számára egyaránt hasznosnak fog bizonyulni.

Könyvismertetésem elsősorban *jogászi szemszögből* vizsgálja meg a munkát. Mindenekelőtt örömmel kell üdvözölni a nagy gonddal, alapossággal, elmélyüléssel megírt könyvet. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogirodalom sajnos átfogó monográfiában nagyon szegény.[1] Nagy László munkája feltétlenül hézagpótló, hiszen a háztáji gazdaság témaköréből lényegileg csak tanulmányok és cikkek jelentek meg.[2]

„A háztáji gazdaság szükségessége, lényege és funkciói" című első fejezetben a szerző marxista filozófiai alapon mutatja ki, hogy a háztáji gazdaság — mint a termelőszövetkezet közös érdeke és a tag egyéni érdeke közötti összhang biztosításának eszköze — miközben egységet hoz létre a termelőszövetkezet fejlett termelési viszonyai és a belépő tag viszonylag elmaradott tudatvilága között, újabb ellentmondást von magával, hiszen az egyéni és közös érdek összhangja nem abszolút, hanem viszonylagos és ideiglenes. Ui. az ellentétek egysége minden konkrét jelenség viszonylatában feltételes és átmeneti, csak az ellentétek harca abszolút. A háztáji gazdaság az így keletkezett ellentmondás feloldásának egyik gazdasági eszköze (15. old.). A háztáji gazdaság tehát népi demokratikus rendszerünkben kétségtelenül új, de a régi megszokott életformákat felhasználó, a mezőgazdasági termelőszövetkezethez kapcsolódó, vagyontárgyaiban attól elkülönülő és törvényileg korlátozott személyi fogyasztási jellegű kisegítő mellékgazdaság, amelynek létrejötte a termelőszövetkezeti tagságon alapul, némely vonatkozásban sajátos jogállással rendelkezik, és ezt külön jogszabályok fejezik ki.

Itt a szerzőnek a tipikus életviszonyokat figyelembevéve igaza van. Érdemes azonban figyelembe venni a termelőszövetkezeti csoportok háztáji gazdaságát is. Ugyanis a háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti csoporthoz is kapcsolódhat, természetesen csak abban az esetben, ha a termelőszövetkezeti csoport közgyűlése elhatározza a növénytermelési és az állattenyésztési folyamat közös végzését. Ilyen esetben szükséges háztáji gazdaságot is létrehozni. Fontos az is, hogy a háztáji gazdaságba tartozó vagyontárgyak és a háztáji földhasználat elkülönüljön a termelőszövetkezet közös vagyonától, illetőleg a termelőszövetkezeti földhasználattól.

A következő ismérv az, hogy a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának sajátos célja van. Ez a cél pedig az, hogy a termelőszövetkezeti tag a közös gazdaságból élvezett főjövedelmét kiegészítse személyi, fogyasztási jellegű termelvényekkel. Ezért vagyontárgyainak köre és faja törvényileg korlátozott. Persze lehetséges minimális mértékben árutermelő gazdaság is a háztáji gazdaság. Nyilván a termelőszövetkezeti tag is termelhet piacra kisebb mennyiségű gyümölcsöt, zöldséget stb. Sőt a háztáji gazdaságban termelt árait a termelőszövetkezet közös elárusító helyén is értékesítheti bizonyos kötöttségekkel. Végül fontos kritériuma a háztáji gazdaságnak, hogy önálló gazdasági egység, amely sajátos jogállással rendelkezik. Ezt azért kell kiemelni, mert a háztáji gazdaságot meg kell különböztetni az ún. illetmény földhasználattól. Rendkívüli finoman, mély elemzéssel határolja el a szerző a háztáji gazdaság funkcióit a háztáji gazdaság lényegétől. A háztáji gazdaság funkcióinál abból a fontos engelsi tételből indul ki, hogy a parasztnak meghosszabbított gondolkodási időre van szüksége.[3] A háztáji gazdaság funkcióinál azt a fontos szerepet is meg kell említeni, hogy a háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti tagok fontos kiegészítő jövedelemforrása, a háztáji gazdaság ezenkívül tehermentesítő funkcióval is rendelkezik.

„A háztáji gazdaság keletkezése és jogalanyisága" című II. fejezetben a keletkezés tekintetében személyi és tárgyi feltételt kell megkülönböztetni. A tárgyi feltételnél a szerzőnek egyik megoldási javaslata megítélésem szerint vitatható. A szerző ui. azt mondja, hogy az évközben belépetteknek és az új önálló háztartást alapítóknak — amennyiben a termelőszövetkezeti szabad föld területe nincs — csak az új gazdasági évtől lenne helyes háztáji földet juttatni. Felfogásom szerint, ha a termelőszövetkezeti tag önálló gazdaság nélkül lép be a termelőszövetkezetbe, akkor a termelőszövetkezet közös földterületéből meghatározott megművelt kukorica föld területet kellene adni a belépő tagnak. A zárszámadáskor aztán a földterület megművelésére felhasznált munkaegység átlagot le kellene a termelőszövetkezeti tag összmunkaegységéből vonni. (Erre országosan sok példa van.) Így közvetlenül is vonzó lenne a termelőszövetkezetbe való belépés. A szerző szemléletesen mutatja be A. A. Ruszkolon keresztül, hogy a régi formákat megváltozott tartalommal hogyan használja fel a szocialista társadalom. Szovjet és népi demokratikus példákon keresztül világosan láthatjuk, hogy a mezőgazdaság kapitalizálódásának fejletlensége, illetőleg fejlettsége milyen hatással van háztáji gazdaságok kialakulására. A szerző helyesen mutatja ki, hogy a magyar háztáji gazdaság nem ismeri a kolhozporta vagyonára jellemző kettősséget, azt ui. hogy a kolhozporta vagyona két egymástól lényegileg különböző fajtára osztható fel (59. old.). Sok hasznos gyakorlati javaslattal találkozunk a háztáji gazdaság képviseletét illetően. E tekintetben feltétlenül hiányos úgy az

---

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 242 old.

[1] Eddig megjelent: dr. Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Bp. 1958. dr. Medve Zsigmond: A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban. Bp. 1957. dr. Kemenes Béla—dr. Nagy László—dr. Seres Imre: A mezőgazdasági rendeltetésű földekre vonatkozó hatályos jogszabályok magyarázata. Bp. 1959.

[2] Dr. Erdei Ferenc: A háztáji gazdaság kérdései. (l. A szövetkezeti úton, Bp. 1956.). — A háztáji vita tanulságai. (Termelőszövetkezet, 1955. 2. sz.). — A háztáji gazdaság kérdései. (Vitaülés, Magyar Tudományos Akadémia agrártudományi osztályának közleménye, 6. köt., 1—2. sz.). dr. Medve Zsigmond: A háztáji gazdálkodás jogi kérdései. (Jogtudomány Közlöny, 1954. 5. sz.). Vita a háztáji gazdaságról. (Termelőszövetkezet, 1954. 1—2. sz.)

[3] Engels: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Váll. művek 2. köt. Bp. 1949.

1959. évi 7. sz. tvr., mint pedig a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet. A szerző gyakran utal a termelőszövetkezeti család és a termelőszövetkezeti családfő intézményével kapcsolatban az 1952. évi IV. törvényre, és az 1952. évi 23. számú törvényerejű rendeletre. *Helyes lenne azonban, ha az ezekben foglaltakat, illetőleg az ezekből kiolvasottakat a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabályok kifejezetten is tartalmaznák.* Sajnálatos, hogy a szerző által javasolt helyes megoldásokkal nem minden esetben találkozunk a mezőgazdaság termelőszövetkezeti jogszabályanyagban.

A III. fejezetben *„A háztáji gazdaság által használt földek tulajdonjogi helyzetét"* tárgyalja a szerző. A jogirodalomban folyó vitát — a földdel termelőszövetkezetbe lépő és a háztáji gazdaságba visszahagyott földet illetően — az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet bizonyos körben eldöntötte, amidőn annak 28. §. (1) bekezdése kimondja, hogy a belépő tag a saját tulajdonban levő visszatartott háztáji földnek a belterületen, tanyai belsőségben vagy zárt kertben fekvő részével, *mint személyi tulajdonnal* szabadon rendelkezik. A szerző maga is erre az álláspontra helyezkedik.[4] (100. old.) Meg kell azonban jegyezni, hogy ha a tulajdonos ezt elidegeníti, akkor a termelőszövetkezettől háztáji célra földet nem kaphat. Tehát itt egy erős korlátozásról van szó. Nyilván a termelőszövetkezeti tag jól felfogott érdekében az esetek nagy többségében nem idegeníti el az ilyen típusú ingatlant.

Világhy Miklós[5] nyomán a részleges magántulajdon konstrukcióját nagy alapossággal elemzi a szerző. Teljes egészében egyetértünk vele abban, hogy a részleges magántulajdon mögött, mint régi forma mögött már új termelési viszonyok, szocialista termelési viszonyok húzódnak meg. E szocialista termelési viszonyok pedig csak a részleges magántulajdon tartalmában juthatnak legpontosabban kifejezésre.

Nagyon helyesen követeli olyan öröklési szabályok felvételét a szerző, amelyek kifejezésre juttatják a háztáji földtulajdon és a háztáji földhasználat sajátosságait (136. old.). Sajnálatos, hogy e tekintetben az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet 39. §-ának rendelkezései hézagosak.

A IV. fejezetben *a háztáji földhasználatra* vonatkozó legfontosabb elméleti és gyakorlati problémákat fejtegeti a szerző. Abban feltétlenül igaza van, hogy ha a családtagok valamelyike kiválik a háztáji gazdaságból és önálló háztartást alapít, a termelőszövetkezet az új háztartást alapító tag számára — ha az továbbra is termelőszövetkezeti tag maradt — új háztáji földhasználatot biztosít, anélkül hogy a régi az „elbocsátó" háztáji gazdaság földterületét, még az évben aránylagosan csökkentené. Az az állítás azonban vitatható, hogy a vetésforgós háztáji terület céljára a következő évben már kevesebb földet mérnek ki. Sok gyermekes termelőszövetkezeti családnál ez nagyon méltánytalan lenne. Persze nyilván olyan eset is előfordulhat, hogy a közgyűlés csökkenti a vetésforgós háztáji területet.

A szerző példát mutat, hogy hogyan kell dialektikusan alkalmazni a kolhozjogi intézményeket a magyar mezőgazdaságban és a magyar termelőszövetkezetekben. Hangsúlyozva a fő tendenciák azonosságát, de világosan kimutatja a magyar népi demokrácia sajátos gazdasági és társadalmi viszonyai által kialakított jogi megoldások specifikus vonásait is. Ezt különösen világosan láthatjuk a termelőszövetkezeti család önálló jogalanyiságát tagadó álláspontjánál. A termelőszövetkezeti család, mint családi köteléken és munkán alapuló közösség jogalanyisága, feltételezi a család minden tagjának termelőszövetkezeti tagságát. Nálunk nem vihető keresztül az, hogy a család minden egyes felnőtt tagja a termelőszövetkezetben dolgozzék, értelmetlen volna tehát egy külön jogalanyt kreálni a termelőszövetkezeti családon belül. Kérdés az, vajon a távoli jövőben a háztáji földhasználat alanya a termelőszövetkezeti család lesz-e? A fejezet egyik legérdekesebb része az, amidőn a szerző azt tárgyalja, hogy hogyan alakul a földhasználati jog a házasság felbontása esetén. Sorra elemzi a családjogi törvény alapján, hogy mi a helyzet a visszatartott és saját tulajdont képező házastársi vagyonközösségben, és mi a helyzet a házastársi külön vagyonban levő földek használati jogával kapcsolatban (189—190. old.).

Az V. fejezetben a *háztáji gazdaságban megtartható egyes vagyontárgyak jogi helyzetével* foglalkozik a szerző. Szemléltetően mutatja ki, hogy a mi viszonyaink között háztáji gazdaságok vagyontárgyait általános érvényű szabály sorolja fel az egész országra kiterjedő hatállyal. A szovjet kolhozportában és a román kollektív gazdaságban ez a vidék tájkultúrájának a függvénye. Elgondolkoztatóak azok a konkrét javaslatok, hogy a háztáji gazdaság keletkezése után a termelőszövetkezeti család bármely tagja által bármilyen jogcímen szerzett és a normát meghaladó háztáji vagyontárgyaknak mi a jogi sorsa.

A VI. fejezet *a háztáji gazdaság megszűnésével és az abból való kiválással* foglalkozik. A háztáji gazdaság megszűnése sajátos joghatásokat von maga után. E joghatások a háztáji gazdaság belső és külső jogviszonyainak sajátosságaiból következnek. Ezek a sajátosságok tulajdonjogi, földjogi, igazgatási jogi, valamint személyi jogi tekintetben jutnak kifejezésre. Ebben a fejezetben legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy a szerző a túlélő házastárs haszonélvezeti joga helyett özvegyi jog kifejezést használja. Ez a kifejezés ma már úgy a jogirodalomban, mint a bírói gyakorlatban általában meghaladottá vált.

Az özvegy védelme és a háztáji gazdaság egységének védelme sok problémát okoz a háztáji vagyontárgyak öröklésének rendjében. A szerzőnek erre is van több jól átgondolt javaslata (216—217. old.).

A könyvvel kapcsolatban *néhány hiányosságot* is megemlítünk. Hiányzik egy név- és tárgymutató, pedig ez megkönnyítené a könyv kezelhetőségét. Helyes lett volna felfogásom szerint az orosz nyelvű rezümé mellett német nyelvű rezümét is adni. A bőséges román és szovjet anyag mellett nem ártott volna a többi népi demokratikus államból is nagyobb dokumentációt

[4] A szerző 1956 óta módosított az álláspontján, ti. akkor még ezzel ellentétes véleménye volt. Németi László: A polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulságai. Jogtudományi Közlöny 1956. 9. sz. 561. old.

[5] Tulajdonjog (Egyetemi jegyzet) Bp. 1955. 91. old.

felhasználni. A monográfiában a szerző — az 1070/1953. (XI. 12.) Mt. h-al megerősített és az 1067/1955. (VII. 23.) Mt. h-al módosított — mintaalapszabályt veszi alapul és azt elemzi, bírálja. Megjegyzésként tárgyalja alul lábjegyzetben az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendeletet. Helyesebb lett volna a termelőszövetkezeti törvényerejű rendeletet élő jogszabályként alapul venni és az 1953-ban kiadott mintaalapszabályt pedig csak mint fontos történeti emléket másodsorban megemlíteni.[6]

Néhány tanulságot szeretnénk levonni a könyv elolvasásával kapcsolatban. A szerző helyesen nem pusztán szűk jogászi prakticista szempontból vizsgálta a háztáji gazdaság sokrétű problematikáját. Elsősorban a *marxista filozófia*, de különösen a *marxista politikai* gazdaságtan segítségével vizsgálta a háztáji gazdaság sokrétű problematikáját és igénybevette a *szépirodalom* (pl. hivatkozás Kodolányi János: Földindulás c. drámájára), a *szociográfia* (pl. Erdei Ferenc: Futóhomok c. munkája), a *történeti művek* (pl. Tagányi Károly: A földközösség története című művére), a *statisztika* (pl. Zala György: Az ipari dolgozók ingavándorlása. Demográfia I. évf.) segítségét is. Persze a jogászi szempontok egyáltalán nem szorultak háttérbe, sőt megerősítették a szerző jogi álláspontját is. A szerző széles horizontban tárgyalja a háztáji gazdaság jogi kérdéseit. Igen érdekes külföldi dokumentációkkal erősíti meg a saját álláspontját. Betekintést enged ezzel más, szocialista államok jogéletébe, gazdasági, társadalmi viszonyaiba. A munka rendszere igen jó. Logikusan építi fel a monográfia szisztémáját. A háztáji gazdaság lényegétől, annak keletkezésén keresztül a háztáji gazdaság megszűnéséig, a háztáji gazdaság szinte minden alapvető kérdését érinti. A szerző amidőn a termelőszövetkezet-építés gyakorlati kérdéseit veszi bonckés alá, nem elégszik meg az állásfoglalások puszta kritikai szemléletével és ismertetésével (bár a véleményét nem rejti véka alá), hanem mindig de lege ferenda javaslatot tesz, amelynek értékét növeli, hogy azok egyrészét a termelőszövetkezeti törvényhozás azóta elfogadta. Örvendetes, hogy a szerző ezzel a monográfiával a háztáji gazdaság jogi problematikáját kidolgozva egy önállóvá vált jogág, a termelőszövetkezeti jog sajátos szemléletének kidolgozásában tevékeny részt vállalt és a termelőszövetkezeti jog speciális kutatási módszereibe is betekintést engedett. A munkát magas színvonalára való tekintettel helyes lenne idegen nyelvekre (elsősorban román, orosz nyelvre) lefordítani.

Összegezve a mondottakat, a könyv jogirodalom egyik jelentős terméke, minden jogásznak, közgazdásznak és a termelőszövetkezetek állami irányítását megvalósító szervek funkcionáriusainak, és minden dolgozónak, aki a termelőszövetkezeti mozgalom iránt érdeklődik, figyelmébe ajánljuk. Reméljük és bízunk abban, hogy a szerző még sok más — ilyen jelentős és hasznos — termelőszövetkezeti jogi átfogó művel gazdagítja a termelőszövetkezeti jogi irodalmat.

Németi László

[6] Valószínűleg a könyv nyomdai munkálatai idején jelent meg a jogszabály.

ÚJ KÖNYVEK:

A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 536 p.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok. (1958. január 1—1959. május 31.) Közzéteszi: a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága, a Földművelésügyi Minisztérium és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Jogi Tanszéke.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 263 p.

A gyámügyi eljárás kézikönyve. Szerk. Serényi György.
Bp. Tankönyvkiadó, [Soksz.] 1959. 406 p.

Székely János: A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 174 p.

A Magyar Jogász Szövetség IV. küldöttközgyűlése. 1959. január 31. A Magyar Jogász Szövetség alapszabálya.
Bp. Állami ny. 1959. 72 p.
/Az MJSz. kiadványai 1959. év 1. sz./

F. Csanak Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. History of the library of the Hungarian Academy of sciences 1826—1849.
Bp. Akad. Kiadó, 1959. 29 p.
/Az MTA. Könyvtárának kiadványai. Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 14./

Balázs József: Egy adalék a magyar népességtudomány történetéhez: Balás Károly népességtudományi nézetei.
Szeged, Szegedi ny. 1959. 20 p.
/Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. VI. Fasc. 2./

Mester [Zoltánné] *Boda* Fiore—*Mezeiné* Erdély Éva: Követelmény, jutalom, büntetés. Nevelési eljárások vizsgálata.
Bp. Akad. Kiadó, 1959. 326 p.

Budapest statisztikai zsebkönyve. 1959.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 304 p.
/Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága./

* *

Szocialista országok

Kotok, V. F.: Voproszü szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. [A szovjet államjog kérdései.] Otv. red. — — . Moszkva, Izdat. Akad. Nauk SzSzSzR. 1959. 273, [2] p.
/Akademija Nauk Szojuza SzSzSzR Insztitut Prava im.. A. Ja. Vüsinszkogo./ [Bibl. passim.] ÁJI. 17.585, OK. 349.075.

* Rovatunkban rendszeresen közöljük a szerkesztőségünkhöz beküldött magyar állam- és jogtudományi kiadványokat, valamint a budapesti könyvtárakba beérkezett fontosabb külföldi műveket. Lelőhely-rövidítések: OK = Országgyűlési Könyvtár, feldolgozza Takács József; KSH = Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, feldolgozza Hajdu Elemérné; ÁJI = az Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára, feldolgozza Nagy Lajos. A lelőhely melletti szám a mű könyvtári száma. Szerk.

Az összeállítás négy tanulmányt közöl a szovjet államjog köréből. Az első a szovjet államjog tárgyának meghatározásával foglalkozik, a második történelmi áttekintést ad a Szovjetunió alkotmányának fejlődéséről, a harmadik az állampolgári alapjogokat tárgyalja. A záró tanulmány a belső és külső jogforrások egymáshoz való viszonyát taglalja.

Bil'saj, V. L.: Resenie zsenszkogo voprosza V SzSzSzR. [Határozat a nőkérdésről a Szovjetunióban.] 2. pererab. i dop. izd. Moszkva, Goszpolizdat. 1959. 262, [2] p. [Bibl. passim.] OK 349.720

A mű három főfejezetben tárgyalja a nők helyzetét a Szovjetunióban. Az első rész a marxizmus—leninizmus elméleti alapvetését adja, a második rész pedig a történeti előzményeket ismerteti a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta. A harmadik rész a nőnek a szovjet társadalomban elfoglalt helyzetével foglalkozik.

Ústava 9. května v deseti letech socialistiské výstavby ČSR. Sbornik referátu a diskusnich prispevku. [A május 9-i alkotmány a Csehszlovák Köztársaság szocialista építésének tízéves távlatából.] Praha, Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1958. 195 p.
/Československá Akademie Věd. Sekce ekonomie, práva a filosofie./ ÁJI. 17.621

A munka a Csehszlovák Tudományos Akadémia közgazdasági, jogi és filozófiai osztálya által rendezett előadássorozat anyagát közli. A gyűjtemény magába foglalja az elhangzott előadásokhoz kapcsolódó hozzászólások igen bő anyagát, amelyek során a hozzászólók értékelik az alkotmány jelentőségét az egyes jogágak területén.

Zakonü SzSzSzR i posztanovlenija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. [A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének törvényei és határozatai.] Moszkva, Izd. Szovetov Deputatov Trudjascsihszja SzSzSzR, 1959. 143 p. ÁJI. 17.582

A hivatalos jogszabály gyűjtemény a Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1958. december 22—25. tartott ülésén elfogadott törvényeket tartalmazza. A kötet számos alapvető törvényt (büntetőjogi, büntető eljárásjogi és bírósági elvek, az oktatásügy rendezése stb.) tartalmaz.

Mahnenko, A. H.: Goszudarsztvennüj sztroj Pol'szkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Lengyel Népköztársaság államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 92 p. 2 sztl. ÁJI. 17.590

A Világ országainak államrendje c. népszerűsítő sorozatban közzétett rövid tájékoztatása a Lengyel Népköztársaság legfontosabb állami szerveinek felépítéséről

Zlatopol'szkij, D. L.: Osznovü goszudarsztvennogo prava Rum'inszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Román Népköztársaság államjogának alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 56 p.
/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Juridicseszkij Fakultet./ ÁJI. 17.637

A Román Népköztársaság történeti kialakulásáról adott rövid áttekintés után ismerteti az államjog legfontosabb kérdéseit: az állam alkotmányát, társadalmi- és államrendjét, választási rendszerét, vázolja a legfontosabb állami szerveket és az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit.

Valiahmetov, G. M.: Organü vlaszti i upravlenija Tibeta. [Tibet államhatalmi és igazgatási szervei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 44 p. ÁJI. 17.608

Rövid történeti bevezetés után ismerteti a demokratikus fejlődés fontosabb szakaszait, majd rövid vázlatot ad az állami szervek rendszeréről.

SzSzSzR. Adminisztrativno-territorial'noe delenie szojuznüh reszpublik na 1 janvarja 1958. goda. [A Szovjetunió Szövetséges Köztársaságainak területi beosztása. 1958. jan. 1.] Moszkva, Izd. Izvesztija szovetov deputatov trudjascsihszja SzSzSzR, 1958. 631 p. 1 t.
/Informacionno-sztatisztiticsszkij otdel Prezidiuma Verhovnogo Szoveta SzSzSzR./ ÁJI. 17.562

A helységnévtár a Szovjetunió szövetséges köztársaságainak területi beosztását (szövetséges köztársaságok, autonóm köztársaságok, autonóm területek, területek, nemzetiségi területek, járások, városok) közli. Feltünteti a legutóbbi kiadás óta bekövetkezett változásokat. A kézikönyv kezelését számos mutató és szervezeti vázlat könnyíti meg.

Bacsilo, L. L.: Rol' mesztnüh organov goszudarsztvennoj vlaszti v razvitii narodnogo obrazovanija i kulturü. [Az államhatalom helyi szerveinek szerepe a népművelés és kultúra fejlesztésében.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 55 p. ÁJI. 17.649

Rövid összefoglalás a helyi tanácsok, a végrehajtóbizottságok és az állandó bizottságok szerepéről.

Jansen, Friedrich: Leitfaden des Familiensrechts der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus Köztársaság családjogának vezérfonala.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1958. 209 p. [Bibl. 206—209. p. és passim.] OK. 248.900

A mű első két fejezete kimutatja, hogy a családjog a Német Demokratikus Köztársaságban önálló jogágazat s alapvetően különbözik a kizsákmányoló rendszerek családjogától. A monogámia és a magántulajdon kapcsolatairól beszél és bizonyítja a kizsákmányoló jogrendszernek azt a tendenciáját, hogy a családjogot vagyoni szempontoknak rendeljék alá. A további fejezetek a szocialista társadalmak házassági és családjogát, majd az NDK. demokratikus családjogának alapelveit ismertetik. Külön fejezet foglalkozik a házassággal, a rokonsággal és sógorsággal, a szülők és gyermekek közötti jogviszonyokkal, a gyámsággal és a gondnoksággal.

Kodeksz zakonov o brake, szem'e i opeke Beloruszszkoj SzSzR. [A Bjeloruszsz Szövetséges Szocialista Köztársaságnak a családról, házasságról és gyámságról szóló törvénykönyve.] Minszk, Goszudarsztvennoe Izdatelsztvo BSzSzR. 1958. 120 p.
/Miniszterstvo Jusztici BSzSzR./ ÁJI. 17.635

Az 1927. jan. 21-i törvénykönyv szövegkiadása az időközi változások feltüntetésével, hivatalos magyarázatokkal, az ún. megjegyzésekkel. Lezárva 1957. május 1-én.

Grazsdanszkij proceszszualnüj kodeksz Azerbajdzsanszkoj SzSzR. [Az Azerbajdzsáni SzSzK polgári eljárási törvénykönyve.] Baku, Azerbajdzsanszkoe goszudarsztvennoe Izd. 1956. 148 p. ÁJI. 17.645

A törvénykönyv orosznyelvű szövegkiadása az időközi változások feltüntetésével és a hivatalos magyarázatokkal.

Szbornik vazsnejsih zakonov i posztanovlenij o trude. [A munkáról szóló legfontosabb törvények és jogszabályok gyüjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958 232 p. ÁJI. 17.587

Gyakorlati jellegű jogszabálygyűjtemény a helyi tanácsok, vállalatok és a szakszervezetek dolgozói számára. A gyüjtemény az 1958. aug. 1-ig megjelent jogszabályokat tartalmazza, a gyakorlati követelményeknek megfelelő csoportosításban (kollektív szerződés, munkaszerződés, munkabér, munka- és pihenési idő, nők és fiatalkorúak munkája, munkavédelem, munkafegyelem, a munkaügyi viták elintézése).

Kratkij szbornik zakonodatel'nüh aktov o trude. [A munkaügyi jogszabályok rövid gyüjteménye.] Moszkva, Izd, VCSZPSZ, 1959. 124 p. ÁJI. 17.591

A munkaügyi egyeztető bizottságok tagjainak használatára közzétett rövid összeállítás a leggyakoribb munkaügyi vitás kérdésekre vonatkozó jogszabályokból.

Ohrana truda. Szbornik posztanovlenij i pravil. [A munkavédelem. Jogszabálygyüjtemény.] Moszkva, Izd. VCSZPSZ, 1958. 398 p. ÁJI. 17.588

A szakszervezeti aktívák, vállalati jogászok és helyi tanácsok dolgozói számára összeállított gyakorlati jellegű segédkönyv.

Entscheidungen der Obersten Gerichts der Deutschen Demokratischen Republik in Arbeits- und Sozialversicherungssachen. 1—2. Band. [A Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának munka- és társadalombiztosítási határozatai.] Berlin VEB Deutscher Zentralverl. 1959. 368, 231 p. ÁJI. 17.633:1—2

A Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának eddig közzétett polgári és büntetőjogi anyagához sorakozik a most megjelent munka-, illetőleg társadalombiztosítási anyagot felölelő kötet, amely az elvi részek kiemelésével és a vonatkozó indokolás igen részletes közlésével hasznos áttekintést ad az NDK munkajogi gyakorlatáról.

Ugolovnoe zakonodatel'sztvo SzSzSzR i szojuznüh reszpublik. Szbornik. Osznovnüe zakonodatel'nüe aktü. Red. Kareva, D. Sz. [A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntetőtörvényei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 531 p. ÁJI. 17.561

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok legfontosabb büntető jogszabályait tartalmazó hatalmas kötet a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok jogszabálygyüjteményeit közzétevő sorozatban jelent meg. Az első rész az összszövetségi köztársaság legfontosabb hatályos jogszabályait közli időrendi összeállításban. A második rész az egyes szövetségi köztársaságok (Orosz Föderatív, Ukrán, Bjelorusz, Üzbég, Gruz, Azerbajdzsán, Tadzsik, Örmény, Turkmén Szövetségi Szocialista Köztársaság) hatályos büntetőtörvénykönyveinek szövegét tartalmazza. Használhatóságát nagyban emeli betűsoros tárgymutatója, amely — az egyes címszavakra vonatkozó összes büntetőjogi törvényhelyek felsorolásával — egyben megkönnyíti az egyes szövetséges köztársaságok tételesjogi anyagának összehasonlítását is.

Karpec, I. I.: Otjagcsajuscsie i szmjagcsajuscsie obsztojátel'sztva v szovetszkom ugolovnom prave. [Súlyosbító és enyhítő körülmények a szovjet büntető jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 104 p. ÁJI. 17.650

A büntetés kimérésének általános elveit vázolja, majd összefüggésükben vizsgálja az enyhítő és súlyosbító körülmények jellegét és formáit. Ezt követően külön-külön vizsgálja a bűncselekmény tárgyi oldalával, tárgyával, alanyi oldalával és alanyával kapcsolatban az enyhítő és súlyosbító körülményeket.

Dongoroz, V. stb.: Inlocuirea răspunderii penale pentru unele infracţiuni cu răspundere administrativă sau disciplinară. [A büntetőjogi felelősség helyettesítése az igazgatási v. fegyelmi felelősséggel egyes bűncselekmények esetében.] Bucuresti, Edit Acad. Republicii Populare Romîne, 1957. 211 p. /Institutul de Cercetări Juridice al Academiei Republicii Populare Romine./ ÁJI. 17.521/1-2

A Román Tudományos Akadémia Jogi Kutató Intézetének tanulmánygyűjteménye. A büntetőjogi felelősség helyettesítésének általános kérdései után vizsgálja a helyettesítés lehetőségeit, az alkalmazható államigazgatási és fegyelmi szankciókat és a szankciók alkalmazásának szervezeti és eljárási kérdéseit.

Kozür, M. I.: O prave kolhoznoj szobsztvennoszti. [A kolhoztulajdonjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 103 p. ÁJI. 17.596

A kolhoz-tulajdonjognak, mint a szocialista tulajdon egyik formájának alapvető sajátosságait vázolja, majd a kolhoz-tulajdon problémáinak kérdései után a kolhoznak a tulajdonszerzéssel kapcsolatos jogait, majd a kolhoz-tulajdon megvédésének legfontosabb jogi eszközeit tárgyalja.

Koldin, V. Ja.: Identifikacija pri proizvodsztve kriminaliszticeszkih ekszpertiz. [Azonosítás a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok alapján.] Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 150 p. ÁJI 17.647

A bevezetésben a kriminalisztikai azonosítás elméletének néhány alapvető kérdését vázolja. Az azonosítás általános módszertani kérdéseit vizsgálva részletesen foglalkozik az azonosítás tárgyaival és az egyes tényezők szakértői értékelésével. Ezután az azonosítás kérdésében adott szakértői vélemény elvi és gyakorlati kérdéseit vizsgálja meg.

Szovjetszkij ezsegodnik mezsdunarodnogo prava 1958. [A nemzetközi jog szovjet évkönyve 1958.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk. SzSzSzR, 1959. 563 p. ÁJI. 17.613
/Szovetszkaja Aszszociacija Mezsdunarodnogo Prava./

A Szovjet Nemzetközi Jogi Társaság a kötettel rendszeres nemzetközi jogi évkönyv kiadását kezdte meg. Az évkönyv célkitűzései: hozzájárulás a nemzetközi jog tudományának fejlesztéséhez, az időszerű nemzetközi jogi kérdések megvilágítása, a tájékoztatás a nemzetközi jogi tudományos kutatásról és oktatási munkáról és beszámolás a Társaság tevékenységéről. Az első kötet nagyobb terjedelmű, kutatójellegű tanulmányokat és rövidebb terjedelmű cikkeket közöl a nemzetközi jog egyes időszerű kérdéseiről. Az egyes közleményekről angol nyelvű kivonatot is ad. A cikkek mellett az évkönyv összefoglalja a tudományos élet eseményeit és a Társaság 1957 évi működését. A jogi irodalom című részben a legfontosabb nemzetközi jogi kiadványok kritikai ismertetését adja.

Pereterszkij, I. Sz.: Digesztü Jusztiniana. Ocserki po isztorii szosztavlenija i obscsaja harakterisztika. [Justinianus Digestái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1956. 130 p. ÁJI. 17.631

A nyugat-római birodalom VI. századbeli történetéről adott rövid áttekintés után a Digesták keletkezésének történetét tekinti át, majd a törvénykönyv általános jellemzését adja. Mellékletként a legfontosabb elvi részek (az igazságszolgáltatásról, a jogról, a jogszolgáltatásról stb.) szövegfordítása mellett közli a törvénykönyv teljes címbeosztását, könyvek és címek szerint.

Koroljuk, V. D.: Drevnepol'szkoe goszdarsztvo. [A régi lengyel állam.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1957. 215 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Szlavjanovedenija./ ÁJI. 17.642

A histográfia néhány elvi kérdésének áttekintése után a IX—XI. századi lengyel társadalmi rendet, a feudális viszonyok kialakulását és gazdasági fejlődését vizsgálja.

Tőkés országok

Dawson, Robert MacGregor: The government of Canada. [Az államhatalom tevékenysége Kanadában.] 2. rev. ed. [(2.)print.] Toronto, Univ. of Toronto. (1958.) X, 667 p.
/Canadian government series./ [Bibl. passim.] OK. 362.949

A mű bevezető része az alkotmány fejlődését ismerteti. A történeti részben beszél a képviseleti és felelős kormányról, az államszövetségről, a dominiumról és a nemzetről. A második rész a hatályos alkotmány tárgyalása, az alkotmány ismertetésével. A következő fejezetek a közigazgatás központi szerveivel, a végrehajtóhatalom letéteményeseivel, a közszolgálat, a közigazgatás problémáival foglalkoznak. Ezután tárgyalja a törvényhozási tevékenységet, a szenátus és az alsóház személyi és eljárási kérdéseit. A következő fejezet az igazságszolgáltatási tevékenységgel foglalkozik. Az utolsó rész a politikai pártok helyzetét és szervezetét tárgyalja. 12 függelék különböző alkotmányjogi rendelkezést közöl. A kötet végén egyesített tárgy és névmutató van.

Kremer, Klemens: Der Abgeordnete. Zwischen Entscheidungsfreiheit und Parteidisziplin. [A képviselő, az elhatározási szabadság és a pártfegyelem között.] (2. Aufl..) München, Isar. 1956. 112 p. [Bibl. 101—112. p.]
/Isar Bücherei 4./ OK. 347.782

A parlamenti képviselők jogállásának és a pártokhoz való viszonyának polgári jogi szemléletű ismertetése történeti és tételesjogi alapon. A képviselői megbizatás kialakulásának történeti ismertetése körében a francia polgári forradalom hatását értékeli. A képviselők parlamenti helyzetét vizsgálva részletesen beszél különösen a pártfegyelem kérdéseiről. Külön fejezetben tárgyalja a képviselők és a politikai pártok alkotmányjogi helyzetét.

Nekrics, A. M. — *Pozdeeva,* L. V.: Goszudarsztvennüj sztroj i politicseszkie partii Velikobritanii. [Nagybritannia államrendszere és politikai pártja.] Moszkva, Izd. /Akademija Nauk SzSzSzR. 1958. 263 p./
/Akademija Nauk SzSzSzR. Naucsno-populjarnaja szerija./ ÁJI. 17.639

Az első részben rövid történeti áttekintés után az államrendszert meghatározó legfontosabb intézményekről (parlament, államaparátus, helyi igazgatás, bírói hatalom, választási rendszer) ad rendszeres áttekintést. A második részben az állami mechanizmusban résztvevő legfontosabb pártok (Konzervatív párt, Munkáspárt, Kommunista párt, egyéb pártok), valamint a szakszervezetek politikai tevékenységét vázolja.

Bonnefous, Edouard: La réforme administratíve. [A közigazgatási reform.] Paris, Pr. Univ. de France, 1958. 230, [2] p. 1 térk. [Bibl. 229—230. p. és passim.] OK. 349.836

A mű három részre oszlik. Az első rész a közigazgatás elemző bírálatát adja. Az elméleti alapvetésben a közigazgatási reform szükségességét bizonyítja. A második rész az 1922—1952 közötti időszak reformkísérleteit foglalja össze és azokból tapasztalati következtetéseket szűr le. A harmadik rész az 1953-tól kialakult reformtörekvéseket, azok elgondolásait taglalja s a jelenlegi reformigényeket foglalja össze. A függelékben felsorolja az államigazgatás különböző területein működő állami intézményeket.

Alessi, Renato: Sistema istituzionale del diritto amministrativo italiano. [Az olasz közigazgatási jog alaprendszere.] 2. riv. e ampl. ed. Milano, Giuffré, 1958. LI, 787 p. [Bibl. XXXV—LI. p. és passim.] OK. 362.868

Elöljáróban elméleti kérdéseket tárgyal, történeti áttekintést ad, a közigazgatási jog fejlődéséről és a közigazgatási jog forrásairól beszél. A továbbiakban a közigazgatási jog általános és különös részét magas szinten, megfelelő irodalmi utalásokkal nemzetközi és történeti összefüggéseiben tárgyalja. A mű az egyetemi tankönyv és a gyakorlati szakemberek kézikönyvének szerepét egyaránt jól tölti be. Használhatóságát elemző tárgymutatója mozdítja elő.

E lapszám (XIV. új évfolyam 12. sz.) szerzői: *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Fodor József*, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa (Bukarest). — *Vilnjanszkij, Sz. J.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Karinszkij, Sz. Sz.*, a jogi tudományok kandidátusa (Moszkva). — *Dr. Palágyi Róbert* ügyvéd. — *Dr. Timár Mátyás*, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője. — *Dr. Nagy Tibor* egyetemi adjunktus. — *Dr. Sárándi Imre* egyetemi adjunktus. — *Dr. Németi László*, az Igazságügyminisztérium főelőadója.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.8022 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

magatartását nem csupán ezekben az esetekben lehet jogellenesnek elismerni, hanem meghatározott körülmények fennforgása esetén akkor is, ha nem vonták őt büntető felelősségre, vagy nem sújtották fegyelmi büntetéssel.

Itt olyan esetekről van szó, amikor a munka végzésére megállapított szabályok megsértésének a tényét (azaz a dolgozó magatartásának jogellenességét) közvetlenül a vállalat vagy intézmény állapítja meg, és azt a dolgozó nem vitatja, továbbá amikor ezt a tényt a munkaügyi vitákat elbíráló bizottság vagy a bíróság (amely az ügyet polgári eljárásban bírálja el) állapítja meg.

A munkás nem felelős az olyan cselekményekkel okozott kárért, amelyek elvégzésére fel volt jogosítva (az illetékes szervek határozata alapján valamely ócska ház lebontása; megbetegedett állatok levágása), továbbá az olyan cselekményekért sem, amelyeket végszükségben követett el (pl. a gépkocsivezető, hogy elkerülje egy gyermek elgázolását, összezúzza az utcán álló kioszkot).

b) A jogellenes cselekmény (vagy mulasztás) és annak a vállalat vagy intézmény terhére keletkezett kár formájában beállott következményei közötti okozati összefüggés megállapításához nem elégséges az összefüggés, nem lehet csak lehetősége vagy valószínűsége, hanem annak kétségtelenül bizonyítottnak és objektíven fennállónak kell lennie.

A dolgozót csupán abban az esetben lehet felelőssé tenni, ha megállapítást nyert, hogy éppen az ő cselekménye (vagy elmulasztása) okozta a vállalat vagy intézmény kárát (vonta maga után a kár keletkezését).

Nem lehet a dolgozót felelőssé tenni olyan esetekben sem, amikor cselekménye csak véletlen, a kár keletkezését kisérő cselekmény volt, és nem annak az oka. Pl. előfordult a gyakorlatban egy olyan eset, amikor a dolgozó helytelenül, a fennálló utasítások megsértésével kapcsolta be munkára a vállalat által újonnan kapott gépet, amely komolyan megrongálódott. A továbbiak során kiderült, hogy a gépet az azt előállító gyár szerelte össze rosszul és következésképpen megrongálódásának az oka nem az adott dolgozó cselekménye volt, hanem a selejtes gyártmányt forgalombahozó szállító vétkessége. Következésképpen az adott esetben bármilyen elővigyázatosan és figyelmesen kapcsolta volna is be ezt a gépet, az mégis eltört volna.

Nagyon fontos és érdekes az OSZFSZK Legfelső Bírósága Elnöksége által Vorobjeva ügyében hozott határozat (a „Szocialisztyicseszkaja Zákonnoszty" c. folyóirat 1958. évi 6. sz.), amely közvetlenül a dolgozó cselekménye (mulasztása) és a keletkezett kár közötti okozati összefüggés megállapításának kérdésére vonatkozik. Vorobjeva a bolt egyik osztályát vezette, és anyagilag felelős személy volt. Egy alkalommal az érvényben levő utasítás ellenére nem küldte be a bankba a befolyt pénzösszeget, hanem a rábízott összeget bezárt fiókban a boltban hagyta. A boltban éppen ezen a napon lopás történt, és egyéb értékek között ellopták a Vorobjeva által otthagyott pénzt is. A lopás miatt folyamatba tett bűnügyet megszüntették, mert nem sikerült megállapítani, hogy ki követte el a bűncselekményt. Vorobjevát kötelezték az ellopott pénzösszeg megtérítésére. Később kinyomozták a lopást elkövető személyt és elítélték. Az OSZFSZK Legfelső Bíróságának Elnöksége hatályon kívül helyezte az ügyben korábban hozott összes határozatokat és rámutatott arra, hogy a kárt az köteles megtéríteni, aki okozta. Az a körülmény, hogy Vorobjeva nem küldte be a befolyt pénzösszeget az Állami Bankba, egymagában még nem szolgálhat alapul arra, hogy őt az eltulajdonított pénzösszeg megfizetésére kötelezzék. Vorobjeva annál kevésbé kötelezhető a pénzösszeg megtérítésére, mert azokban a napokban, amikor a lopást elkövették, nem volt nála pénztárdótáska és a hivatalos pénzbeszedő sem jelent meg nála a boltban (és így a pénznek a bankba való beadása gyakorlatilag tőle független okok folytán lehetetlen volt).

A dolgozó vétkessége a károkozásban lehet szándékos vagy gondatlan. A bíróságok és a munkaügyi vitákat elbíráló bizottságok gyakorlata azt mutatja, hogy a munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége megállapításának majdnem az összes esetei gondatlan és nem szándékos magatartáson alapultak.

Ahhoz, hogy megállapítsuk a vétkesség fennforgását, értékelni kell, hogyan viszonyult a dolgozó akarata (meghatározott következmények kívánása vagy az ilyen kívánság iránya), és annak tudata (meghatározott következmények lehetőségének előrelátása vagy az ilyen előrelátás hiánya) a cselekményeihez és azok következményeihez.

A szándékos vétkesség esetén a dolgozó kívánja, hogy meghatározott következmények beálljanak és előre látja ezeket.

Gondatlan vétkesség esetén a dolgozó: *a)* vagy nem kívánja a kár bekövetkeztét és nem látja előre a cselekményének vagy mulasztásának károkozó következményeit, bár előre kellett volna azokat látnia (vigyázatlanság), vagy *b)* nem kívánja a kár bekövetkeztét, és bár előre látja a nemkívánatos kár bekövetkeztét, könnyelműen bízik annak elhárításában (könnyelműség).

Mind az egyik, mind a másik esetre az a jellemző, hogy a dolgozó, amikor teljesíti a reá háruló munkakötelezettségeit, nem tanúsít az adott viszonyok közepette kellő óvatosságot, gondosságot és figyelmességet.

Az olyan kárért, amely véletlenül következett be, amikor hiányzik a vétkesség, azaz az olyan kárért, amelyet nem látott elő, és nem volt köteles előrelátni és amelynek bekövetkeztét nem tudta elhárítani, a dolgozó nem tartozik felelősséggel. Pl. a vezetőség, figyelmen kívül hagyva a kellő tapasztalatok, kellő instruálás és irányítás hiányát, a dolgozót bonyolult munka-

1929. június 12-i határozatának 4. cikke). Polgári jogi felelősség esetében a kártérítési kötelezettség megállapítása minden esetben a bíróság útján történik, ezzel szemben a munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége esetén a kártérítési kötelezettség megállapítása többféle módon történhet (a vezetőség megfelelő összegeket közvetlenül levon a dolgozók munkabéréből; az ügyet a munkaügyi vitákat elbíráló bizottság vagy a bíróság elé viszik).

A munkajogot az jellemzi, hogy olyan határidőket állapít meg a kár megtérítésére, amelyek jóval rövidebbek, mint a polgári jogi szabályok által megállapított határidők.

A bíróságok többször hangsúlyozták határozataikban, hogy helytelen, ha a munkások és alkalmazottak által az őket foglalkoztató vállalatnak (intézménynek) okozott kár megtérítésének eseteire a munkajogi szabályok helyett a polgári jog szabályait alkalmazzák (l. pl. a Szovjetunió Legfelső Bíróságának 1943. június 10-i, 1954. május 28-i teljes ülésén hozott határozatokat; a Szovjetunió Legfelső Bírósága polgári kollégiumának 1955. október 8-án Taraszjuk ügyében hozott határozatát „A Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlata" c. folyóirat, 1956. 2. sz. 29. old.).

4. A munkás vagy alkalmazott anyagi felelősségének az az alapja, hogy a vállalat (intézmény) e dolgozó vétkes cselekménye (vagy mulasztása) eredményeképpen valóságos kárt szenvedett. Csupán a vállalat (intézmény) által valóságosan elszenvedett olyan kárt kell megtéríteni, amely valamely vagyontárgy (anyagok, termelési eszközök stb.) értékének a csökkenésében, romlásában áll, vagy abban, hogy a vállalatnak (intézménynek) nem a termelésre irányuló ráfordításokat kell eszközölnie (pl. bírság megfizetése vagy valamely követelés behajtásának lehetetlenülése folytán az elévülési idő eltelte következtében stb.).

Nem kell megtéríteni a vállalat (intézmény) számára a jövőben betervezett jövedelem (terv szerinti haszon) elmaradását, még ha annak elmaradása esetleg a dolgozó helytelen cselekményével (mulasztásával) áll is kapcsolatban. Pl. a dolgozó gondatlansága folytán néhány napra valamely gép kiesett a használatból. A gép javítási költségeit a vállalat szempontjából valóságos kárnak kell tekinteni, ezzel szemben a bevételnek az összege, amelyet a gép kényszerű állási ideje alatt annak használatával el lehetett volna érni, olyan elmaradt haszonnak számít, amelyre a dolgozó kártérítési felelőssége nem terjed ki.

Helytelen, ha a kárt annak a késztermékek az értéke alapján számítják ki, amelyet a dolgozó által elrontott nyersanyagból el lehetett volna készíteni, pl. nem lehet az elrontott tiszta szesz értéke helyett az elkészített égetett szeszesital értékének megtérítésére kötelezni a dolgozót; vagy pl. a hús értéke helyett a kolbász értékét venni alapul stb. (Lásd: a Szovjetunió Legfelső Bírósága polgári kollégiumának Vindausz és Pasztuscsenko ügyében hozott határozatát — 1955.)

Ilyenképpen a megtérítendő kár összege a vállalat vagy intézmény vagyonában a dolgozó cselekménye (vagy mulasztása) folytán bekövetkezett értékcsökkenésnek felel meg. A károsszeg kiszámításánál figyelembe kell venni a természetes veszteségre vonatkozó normákat, továbbá a vagyontárgyak elhasználódását és végül a vállalat (intézmény) rendelkezésében maradt törmelékek, hulladékok értékét is. Így a dolgozó által a munkafolyamat során elrontott termékek értékének a meghatározásánál az anyagoknak az értékéből, valamint a megelőző műveletek folyamán kifizetett munkabérek összegéből kell kiindulni, és ugyanakkor nem lehet a kár kiszámítása során figyelembe venni a vállalat által kifizetett szervezéssel összefüggő többletköltségeket (lásd: a Szakszervezetek Központi Bizottsága munkabérosztályának 1935. április 14-én kelt levelét).

A hibák elkerülése végett nem szabad megfeledkezni arról, hogy a károsszeg kiszámításánál a hiányzó vagy eltulajdonított áruk értékét az egységes állami kiskereskedelmi árak alapján kell megállapítani; az olyan vagyontárgyak értékét pedig, amelyeket a kereskedelmi hálózat részére való átadásuk előtt rontottak el, vagy semmisítettek meg, azok kereskedelmi önköltsége alapján.

A dolgozók számára használatra kiadott szerszámok, munkaruhák vagy más tárgyak eltulajdonítása, megsemmisítése, elvesztése, vagy megrongálása útján okozott kár mértékét e vagyontárgyak önköltsége alapján kell megállapítani, a tényleges elhasználtság figyelembe vétele mellett (a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsa 1932. május 27-én kiadott határozatának 3. cikke — a Szovjetunió Törvénygyűjteménye 1932. 40. sz. 242. cikk), azzal, hogy megfelelő esetekben a felelősség a kár összegének többszöröséig terjedhet.

5. A kártérítés kérdésének felvetésére *alapul* szolgáló valóságos vagyoni kár esetén a felelősség következő kötelező *feltételeinek* a megvalósulását kell megállapítani ahhoz, hogy konkrét személyeket lehessen felelőssé tenni: a dolgozó magatartásának *jogellenessége,* a cselekmény és a kár közötti *okozati összefüggés* és a dolgozó *vétkessége.*

a) A dolgozónak a károkozással kapcsolatos cselekményét vagy mulasztását azokban az esetekben kell *jogellenesnek* tekinteni, amikor megállapítást nyer, hogy az a tételes jog által megállapított magatartási szabályokba ütközik. Minden egyes esetben pontosan meg kell határozni, milyen kötelezettségét sértette meg a dolgozó és mely jogszabály írja elő ezt a kötelezettségét (törvény, utasítás, belső munkarend szabályai stb.). Kétségtelen bizonyítéka a magatartása jogellenességének, ha a dolgozót valamely cselekmény elkövetésében büntető vagy fegyelmi eljárás során bűnösnek mondják ki. De a dolgozó